MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1961

XVI. új évfolyam

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
ОРГАН ИНСТИТУТА ГОСУДАРСТВА И ПРАВА АКАДЕМИИ НАУК ВНР.
REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES
RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Dr. Pap Tibor

Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 114-893

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

Megjelenik havonta

Előfizetés: Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest, V., József nádor tér 1.) Távbeszélő: 180-850

Előfizetési díj: egy évre 72,— Ft, félévre 36,— Ft, negyedévre 18,— Ft. — Csekkszámlaszám: 61.292

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429-760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei

Felelős kiadó: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó igazgatója

62.1385 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató

Tartalommutató
a Jogudományi Közlöny XVI. 1961. évfolyamához[1]

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Katona Zoltánné Soltész Márta: Jog és erkölcsiség. Az erkölcsi és büntetőjogi felelősség kérdéséhez 279
Kulcsár Kálmán: A közvélemény és a jog 266
Vas Tibor: Az állami és társadalmi szervek viszonyának néhány kérdése 186
Vas Tibor: Néhány államelméleti kérdés a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmányának tükrében 53

Szemlecikkek

Molnár József: Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése című művének vitája az Eötvös Loránd tudományegyetem állam- és jogtudományi karán 423
Pikler Kornél: Polak, Karl: Zur Dialektik in der Staatslehre. Berlin, Akad. Verl. 1959. 279 p. [Könyvism.] 438
Samu Mihály: Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. [Könyvism.] 441

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Ádám Antal: A külföldiek fontosabb jogai és kötelességei a Magyar Népköztársaságban 351
Beér János: „A kommunizmus ragyogó magaslatai felé" 445
Halász József: A szocialista államiság új vonásai és a kommunista társadalmi önigazgatás. (Az SzKP új programtervezetéről) 497
Halász József: A szocialista államiság fejlődése és a társadalmi szervezetek szerepének növekedése. (Az SzKP XXII. kongresszusán elfogadott új pártprogramról) 553
Kotok, V.: A népképviseletet és a közvetlen demokrácia kölcsönös kapcsolatának fejlődése a Szovjetunióban 143
Pikler Kornél: A levéltitok, mint alapjog 37

Szemlecikkek

Meznerics Iván: „A külföldiek fontosabb jogai és kötelességei a Magyar Népköztársaságban". 603

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Csalótzky György: A közszolgálati munkaviszony megszüntetése a hivatal részéről 361
Romaskin, P. Sz.: A szovjet állam és a kommunista önigazgatás 563
Staroscíak, Jerzy: A lengyel államigazgatási jog kodifikációjának problémái 1960—1961-ben .. 291

[1] Az évfolyam a 12. számmal (632. oldalszám) zárul.

Pénzügyi jog

Tanulmányok

Meznerics Iván: A hitelrendszer és a pénzforgalom új jogi alapja 203

Szemlecikkek

Martonyi János: Az adózás alapkérdései. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 435
Meznerics Iván: A külföldiek fontosabb jogai és kötelességei a Magyar Népköztársaságban .. 604

Polgári jog

Tanulmányok

Boytha György: A kárveszélyviselés néhány kérdése a nemzetközi adásvétel szállítási klauzuláinak tükrében 294
Kampis György: A telekkönyvről szóló új jogszabályról. [54/1960. (XI. 27.) Korm. sz. rend.] .. 123
Krémer Miklós: A tervszerződések minőségvédelmének néhány kérdése 409
Szuhodrev, V.: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása alapelveinek tervezetéről 115

Szemlecikkek

Beck Salamon: Csanádi György: Polgári jog. Egyetemi tankönyv. A Marx Károly közgazdaságtudományi egyetem hallgatói számára. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. [Könyvism.] 378
Hámori Vilmos: A magatartás jogos vagy jogellenes volta a Ptk. kármegtérítési rendszerében 302
Szelényi Zoltán: A termék tartósságáért való felelősségről 596

Munkajog

Tanulmányok

Fazekas Pál: A balesetből eredő társadalombiztosítási szolgáltatások megtérítése 401
Kertész István: A szocialista munkajogviszony mint akarati és kötöttségi viszony egysége .. 577
Weltner Andor: A Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezete .. 195

Szemlecikkek

Kerekes Jenő: A Román Népköztársaság Munka Törvénykönyvének módosítása 421
Kertész István: Weltner Andor: Érvényelenség a munkajogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. [Ism.] 241
Román László: A munkaügyi viták eldöntésének új szabályozása a szovjet munkajogban 535

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Tanulmányok

Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami felügyelete 177
Németi László: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták 249
Seres Imre: Az alsóbb szövetkezeti formációk vagyonjogi kérdései 105

Szemlecikkek

Trócsányi László: Új, figyelemreméltó munka a csehszlovák mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog köréből 547
Veress József: A termelőszövetkezeti jogi ankétsorozat újabb előadásai Szegeden 232

Büntetőjog és segédtudományai

Tanulmányok

Andrejew, Igor: A büntetőjog kodifikációjának egyes kérdései a Lengyel Népköztársaságban 447
Békés Imre: A büntetőjogi felelősség helyettesítésének egyes elvi kérdései a magyar büntetőjogban 510
Bodrogi Károly: A hatósági személyek kiemelt büntetőjogi védelmének főbb kérdései 45
Bócz Endre: De lege ferenda megjegyzések a hamis vád és tanúzás szabályozásához 138
Elkind, P. Sz.: A társadalomnak a törvénysértések elleni harcban való fokozott részvételével kapcsolatos büntető-anyagi és eljárási kérdések 258
Gercenzon, A. A.: A bűnözés tanulmányozásáról és megelőzéséről 24
Heller Farkas Tamás: A bűnözés statisztikai vizsgálatának néhány alapvető kérdéséről 455
Horváth Tibor: Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt 11
Kádár Miklós: A gondatlan bűnösség és a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való felelősség 1
Molnár József—Popper Péter: Büntetőjog és kriminálpszichológia 128
[Nikiforov] Nyikiforov, B. Sz.—[Szergeeva] Szergejeva, T.—Sljapocsnyikov, A. Sz.: A büntetőjogi felelősség a szovjet jogban és materiális felfogásának kérdése 388
Schultheisz Emil: Az új büntetőtörvénykönyv tervezetének különös részéről 206
Székely János: Egyes vagyon elleni bűncselekmények minősített eseteinek szabályozási módjáról 31

Szemlecikkek

Heller Farkas Tamás: A nyugati kriminálszociológia mai elméletei 84
Horváth Tibor: Az elmélet és a gyakorlat viszonyának egyes időszerű kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájában 482
Horváth Tibor: Sargorodszkij: A büntetőjogi büntetés. 1—2. köt. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. [Könyvism.] 607
Szabó András: Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a Magyar Tudományos Akadémián. [1960. nov. 14—16.] 150
Timár István: Beszámoló az ENSZ által a bűnözés megelőzése és a büntettesekkel való bánásmód aktuális kérdéseiről 1960. augusztusában Londonban rendezett világkongresszusról .. 77
Vigh József: Osztromuov, Sz. Sz.: A bűnözés és okai a forradalom előtti Oroszországban. [Presztupnoszt i jejo pricsinü v dorevoljucionnoj Roszszii.] [Könyvism.] 311

Törvénykezési szervezeti jog

Tanulmányok

Ágoston Pál: Az ügyészi megelőzés 381
Névai László: Az ügyészségi általános felügyelet rendszere 58

Szemlecikkek

Horváth Tibor: A társadalmi bíráskodás problémái a Szovjetunióban. Szerk. Névai László. Bp. 1960. /Szovjetjogi kiskönyvtár./ [Könyvism.] 317
Kocsis Mihály: Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti jog. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. Egyetemi tankönyv. [Könyvism.] 627

Polgári eljárásjog. Döntőbíráskodás

Tanulmányok

Farkas József: Eljárásjogi kérdések a polgári törvénykönyv életbeléptetése után 67
Kovács Mihály: A bizonyítási teher viselésének főbb kérdései a polgári törvénykönyv szemszögéből 213
Móra Mihály: A preventív jogvédelem néhány kérdése a polgári eljárásban 342
Móra Mihály: A megállapítási kereset tárgya, fajai és a jogmegóvás szükségessége 519
Révai Tibor: Az állam javára való marasztalás és az ügyész indítványa a polgári perben 591
Štajgr, František: A polgári eljárás tárgya 587
Újlaki László: A döntőbizottságok helye az állami szervek rendszerében 467

Szemlecikkek

Beck Salamon: A számadási perek jogi minősítése 478
Faragó László: Elvek és gyakorlat a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett választott bírósági ítélkezésben 224
Szászy István: Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar polgári eljárásjog. Egyetemi tankönyv, Bp. Tankönyvkiadó, 1959. [Könyvism.] 236

Büntető eljárásjog

Tanulmányok

Cséka Ervin: A büntetőjogilag releváns tények problémája 322
Nagy Lajos: A gyermek- és fiatal kor jelentősége a tanúvallomás mérlegelésénél 331

Szemlecikkek

Barna Péter: Nagy Lajos: Fellebbezés a büntető perben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. /ÁJI. tudományos könyvtára 16. sz./ [Könyvism.] 489

Bolgár György: Hozzászólás Vámos Miklós: „Büntető eljárásjogi problémák" c. cikkéhez .. 164

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Boulier, Jean: A békés együttélés és a nemzetközi jog fejlődése 505

Szemlecikkek

Bokor Péterné Szegő Hanna: Az ENSZ tanulmányi konferenciája a nők családjogi helyzetéről 485

Buza László: Hajdú Gyula: A leszerelés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. [Könyvism.] 431

Csizmadia Andor: Grotius, Hugo: A háború és a béke jogáról. Szerk. Hajdú Gyula. 1—3. köt. Bp. Akad. Kiadó, 1960. [Könyvism.] 167

Meznerics Iván: A külföldiek fontosabb jogai és kötelességei a Magyar Népköztársaságban .. 604

Raffai Györgyi: Az 1959. évi Szovjet Nemzetközi Jogi Évkönyv. [Szovjetszkij Jezsegodnyik Mezsdunarodnogo Prava.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk SzSzSzR. 1960. [Könyvism.] 613

Ustor Endre: Bécsi szerződés a diplomáciai kapcsolatokról 414

Állam- és jogtörténet

Szemlecikkek

Csizmadia Andor: Horváth Pál: A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai. -Bp. Akad. Kiadó, 1960. [Könyvism.] 432

Diósdi György: A római jog tudományának mai helyzetéről 530

Péteri Zoltán: A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Szerk. Sarlós Márton. Bp. Akad. Kiadó, 1959. [Könyvism.] 169

Jogtudomány. Tudományos élet

Szemlecikkek

Antalffy György: A Pécsi Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának tudományos munkásságáról a kar kiadványainak tükrében 94

Antalffy György: Jelentős monográfia a szocialista jogalkotásról és a kibernetika felhasználásáról a törvényhozásban. [Kerimov, D. A.: Szvoboda, pravo i zakonnoszt' v szocialiszticseszkom obscsesztve. Moszkva, Goszjurizdat, 1960.] c. munkájának ismertetése 543

Az aspiránsfelvételekhez. [Közzéteszi a:] MTA Állam- és jogtudományi aspiránsfelvételi bizottsága 101

Beér János: A tudományos minősítések helyzete állam- és jogtudományunk területén 369

Eörsi Gyula: Német—magyar jogi és államigazgatási szótár. Szerk. Karcsay Sándor. Bp. Terra, 1960. [Könyvism.] 316

Gulácsi József: A jogásznapokról 299

Kálmán György: Az Eötvös Loránd tudományegyetem állam- és jogtudományi kara Annalesének 1. kötetéről 617

Martonyi János: Polner Ödön [Nekrológ] 235

Nagy Lajos: Új szovjet államjogi bibliográfia. [Szovetszkoe goszudarsztvennoe pravo. Bibliografija. 1917—1957. Red. V. F. Kotok. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. /Akademjia Nauk SZSZSZR. Insztitut Prava/ [Könyvism.] 493

Pap Tibor: Tudományos fokozatok odaítélése. .. 429

Szamel Lajos: A Szegedi Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának kiadványai .. 305

Vacsev, Nikolaj: A jogi oktatás rendszere a Bolgár Népköztársaságban 374

Új könyvek 174, 248, 319, 380, 495, 549, 630

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. 1961. 13—14. sz. Bp. Kossuth ny. 1961. 127 p. [a 7—8. számhoz]; Ua. 15—16. sz. 1961. 124 p. [a 11—12. számhoz].

A Jogtudományi Közlöny 1960. évi tartalommutatója [a 4. számhoz].

Névmutató
a Jogtudományi Közlöny XVI. 1961. évfolyamához

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Andrejew, Igor .. 447
Antalffy György .. 94, 543
Ádám Antal .. 351
Ágoston Pál .. 381
Barna Péter .. 489
Beck Salamon .. 378, 478
Beér János .. 369, 445
Békés Imre .. 510
Bodrogi Károly .. 45
Bokor Péterné ld. Szegő Hanna ..
Bolgár György .. 164
Boulier, Jean .. 505
Boytha György .. 294
Bócz Endre .. 138
Buza László .. 431
Csalótzky György .. 361
Cséka Ervin .. 322
Csizmadia Andor .. 167, 432
Diósdi György .. 530
Elkind, P. Sz. .. 258
Eörsi Gyula .. 316
Faragó László .. 224
Farkas József .. 67
Fazekas Pál .. 401
Földes Iván .. 177
Gercenzon, A. A. .. 24
Gulácsi József .. 299
Halász József .. 497, 553
Hámori Vilmos .. 302
Heller Farkas Tamás .. 84, 455
Horváth Tibor .. 11, 317, 482, 607
Kampis György .. 123
Katona Zoltánné ld. Soltész Márta ..
Kádár Miklós .. 1
Kálmán György .. 617
Kerekes Jenő .. 421
Kertész István .. 241, 577
Kocsis Mihály .. 627
Kotok, V. .. 143
Kovács Mihály .. 213
Krémer Miklós .. 409
Kulcsár Kálmán .. 266
Martonyi János .. 235, 435
Meznerics Iván .. 203, 603
Molnár József .. 128, 423
Móra Mihály .. 342, 519
Nagy Lajos .. 331, 493
Németi László .. 249
Névai László .. 58
[Nikiforov] Nyikiforov, B. Sz. .. 388
Pap Tibor .. 429
Péteri Zoltán .. 169
Pikler Kornél .. 37, 438
Popper Péter .. 128
Raffai Györgyi .. 613
Révai Tibor .. 591
Romaskin, P. Sz. .. 563
Román László .. 535
Samu Mihály .. 441
Schultheisz Emil .. 206
Seres Imre .. 105
Sljapocsnikov, A. Sz. .. 388
Soltész Márta *Katona* Zoltánné .. 279
Štjagr, František .. 587
Starosciak, Jerzy .. 291
Szabó András .. 150
Szamel Lajos .. 305
Szászy István .. 236
Szegő Hanna *Bokor* Péterné .. 485
Szelényi Zoltán .. 592
Szergeeva, T. L. .. 388
Székely János .. 31
Szuhodrev, V. .. 115
Timár István .. 77
Trócsányi László .. 547
Újlaki László .. 467
Ustor Endre .. 414
Vacsev, Nikolaj .. 374
Vas Tibor .. 53, 186
Veress József .. 232
Vigh József .. 311
Weltner Andor .. 195

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

XVI. új évfolyam 1—2. szám Budapest, 1961. január-február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1961

TARTALOM:

KÁDÁR MIKLÓS:
A gondatlan bűnösség és a gondatlanságból elkövetett bűncselekményért való felelősség 1

HORVÁTH TIBOR:
Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt ... 11

GERCENZON, A. A.:
A bűnözés tanulmányozásáról és megelőzéséről ... 24

SZÉKELY JÁNOS:
Egyes vagyon elleni bűncselemények minősített eseteinek szabályozási módjáról 31

PIKLER KORNÉL:
A levéltitok, mint alapjog ... 37

BODROGI KÁROLY:
A hatósági személyek kiemelt büntetőjogi védelmének főbb kérdései ... 45

VAS TIBOR:
Néhány államelméleti kérdés a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmányának tükrében ... 53

NÉVAI LÁSZLÓ:
Az ügyészségi általános felügyelet rendszere ... 58

FARKAS JÓZSEF:
Eljárásjogi kérdések a polgári törvénykönyv életbelépése után ... 67

Szemle:

TIMÁR ISTVÁN:
Beszámoló az ENSZ által a bűnözés megelőzése és a büntettesekkel való bánásmód aktuális kérdéseiről 1960. augusztusában Londonban rendezett világkongresszusról .. 77

HELLER FARKAS TAMÁS:
A nyugati kriminálszociológia mai elméletei ... 84

ANTALFFY GYÖRGY:
A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos munkásságáról a Kar kiadványainak tükrében ... 94

Tudományos élet:

Az aspiránsfelvételekhez ... 101

Jogirodalom:

Új könyvek ... 101

СОДЕРЖАНИЕ: *Миклош Кадар:* Неосторожная вина и ответственность за преступления, совершенные по неосторожности. — *Тибор Хорват:* Применение наказания или мер общественного воздействия за общественноопасные действия. — *А. А. Герцензон:* Об изучении и предупреждении преступности. — *Янош Секель:* О методе урегулирования квалифицированных случаев некоторых имущественных преступлений. — *Корнел Пиклер:* Тайна переписки, как основное право граждан. — *Карой Водроги:* Основные вопросы привилегизированной уголовной защиты органов власти. — *Тибор Ваш:* Некоторые вопросы теории государства в свете конституции Чехословацкой Социалистической Республики. — *Ласло Неваи:* Система общего надзора прокуратуры. — *Йожеф фаркаш:* Вопросы процессуального права в связи с вступлением в силу Гражданского кодекса. — *Обзор: Иштван Тимар:* Отчет о всемирном съезде, устроенном Организацией Объединенных Наций в г. Лондон в августе 1960 года по актуальным вопросам предупреждения преступности и обращения с преступниками. — *Фаркаш Тамаш Хеллер:* Современные теории западной криминальной соцнологии. — *Дердь Антальффи:* О научной дейятельности юридического факультета Печского Государственного Университета в свете изданий факультета. — *Научная жизнь:* К принятию в аспирантуру. — *Юридическая литература:* ——: Новые книги

INHALT: *Miklós Kádár:* Fahrlässige Schuld und die Verantwortung für fahrlässige Straftaten. — *Tibor Horváth:* Die Anwendung von Strafen beziehungswise gesellschaftlichen Massnahmen gegen gesellschaftsgefährliche Handlungen. — *A. A. Gecenzon:* Über das Studium und die Vorbeugung der Kriminalität. — *János Székely:* Über die Regelung der qualifizierten Fälle der gegen das Vermögen begangenen Straftaten. — *Kornél Pikler:* Das Briefgeheimnis als Grundrecht. — *Károly Bodrogi:* Die wichtigsten Fragen des qualifizierten strafrechtlichen Schutzes von Amtspersonen. — *Tibor Vas:* Einige staatstheoretischen Fragen im Spiegel der Verfassung der Tschechoslowakischen Socialistischen Republik. — *László Névai:* Das System der Allgemeinen Aufsicht der Staatsanwaltschaft. — *József Farkas:* Verfahrensrechliche Fragen nach dem Inkrafttreten des BGB. — *István Timár:* Bericht über den in London im August 1960 von der UNO veranstalteten Weltkongress über die aktuellen Fragen der Vorbeugung der Kriminalität und die Behandlung von Verbrechern. — *Farkas Tamás Heller:* Die Theorien von heute der westlichen Kriminalsoziologie. — *György Antalffy:* Über die wissenschaftliche Tätigkeit der Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaften der Universität von Pécs im Spiegel der Veröffentlichungen der Fakultät. — *Wissenschaftliches Leben:* Zur Aufnahme in die Aspirantur. — *Rechtsliteratur:* — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Miklós Kádár:* La culpabilité résultant de l'imprudence et la responsabilité pénale pour des actes commis par imprudence. — *Tibor Horváth:* L'application des peines des mesures sociales à cause des actes dangereux pour la société. — *A. A. Gercenson:* Sur l'étude et la prévention de la criminalité. — *János Székely:* Le règlement des cas qualifiés de certaines infractions contre les biens. — *Kornél Pikler:* Le secret de la correspondance comme droit fondamental. — *Károly Bodrogi:* Les questions principales de la protection pénale des autorités. — *Tibor Vas:* Certains problèmes de la théorie générale de l'Etat posés par la Constitution de la République Socialiste Tchécoslovaque. — *László Névai:* Le système de la surveillance générale du Parquet. — *József Farkas:* Questions procédurales après la mise en vigueur du Code civil hongrois. — *Revue: István Timár:* Compte-rendu des travaux du Congrès Mondial convoqué à Londres en août 1960 par l'ONU sur les questions de la prévention de la criminalité et du traitement des delinquants. — *Farkas Tamás Heller:* Les théories récentes de la sociologie criminelle occidentale. — *György Antalffy:* Les travaux scientifiques de la faculté de droit de l'Université de Pécs résultant des publications de la faculté. — *Vie scientifique:* A propos du recrutement des aspirants aux grades scientifiques. — *Littérature juridique:* — —: Livres récemment acquis.

XVI. új évfolyam 1—2. szám Budapest, 1961. január—február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A gondatlan bűnösség és a gondatlanságból elkövetett bűncselekményért való felelősség*

Társadalmi-történeti és büntetőjogi korrelációk tükrében ahhoz keresünk adalékokat, vajon mely általánosítások, fogalom-meghatározások szolgálhatnak eszközül, hogy a büntetőjog a gondatlanságból elkövetett cselekményekkel szemben védelmet biztosítson, továbbá hogyan alakulhat más védelmi-megelőző eszköz.

Nem a tételes jogot kívánjuk tehát elemezni, vagy kommentálni; nem jogesetmegbeszélést kívánunk végezni.

I.

A gondatlanság fogalma

A téma ilyen kiválasztására egyfelől az késztetett, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények jelentősége — a XX. század második felének a viszonyai között — napról napra emelkedik, — másfelől, mert egyre inkább előtérbe kerülnek a védelem társadalmi eszközei. Már most szükséges arra utalni, hogy a büntetőtörvényben meghatározott diszpozícióba ugyan beilleszkedő, társadalomra veszélyes, *egyes magatartásokra* is egyre inkább és egyre jobbként kínálkozik a kriminális büntetés helyett a társadalmi rosszallás, tehát egyre hézagosabbá válik a bűncselekmény materiális fogalma. A társadalmi rosszallás szférájába utalás egyes bűncselekményeknél *látszólag* megszünteti és differenciálásra alkalmatlanná teszi azt a klaszszikus bűncselekmény-meghatározást, amelyhez — a jogellenességen kívül — hozzátartozik, hogy elkövetőjét a büntetőtörvény kriminális büntetéssel fenyegeti.

A gondatlanság fogalmának és a gondatlanságból elkövetett bűntett büntetendőségének a problematikája nem újkeletű. Amikor e problémakör jelentőségének a fokozódását napjainkra vonatkoztatjuk, aligha vetjük el a sulykot.

A XX. század e második felének a viszonyai között a technika rohamosan fejlődik. E fejlődés általánossá teszi az iparban a gépipart, a mezőgazdaság területén a gépesítést, a távolsági közlekedésnek kizárólag géperejű járművekkel történő lebonyolítását, a légiközlekedés elterjedését, az elektrifikálást, és i. t. A technikai fejlődés az emberi élet könnyebbé tételével jár és további ezernyi szépségével kecsegtet világszerte, ez az ígéret reális valósággá válik a szocialista államok viszonylatában. A dolgozók életszínvonala napról napra emelkedik, a munkafeltételek egyre javulnak, a munkaidő csökken, az emberi jólét soha nem látott küszöbére érkezett az emberiség.

A téma szempontjából a technika fejlődésének nemcsak a most kiemelt oldala jelentős. A fejlődés — jellegzetesként említett vonásaiból következően — veszélyforrásokat teremt. A gázolás veszélyét az úttesten áthaladó gyalogjáróra, a sérülés veszélyét a szabálytalanul előző autóbuszban ülő utasra, az áramütés veszélyét az elektromos háztartási géppel dolgozó háziasszonyra, stb. A veszélyforrások a technika fejlődésével együtt sokasodnak annak ellenére, hogy a technika fejlődése — bizonyos körben — a korábbi veszélyzónákat kiküszöböli. (P. o.: a technika fejlődése egyszersmind a munkavédelem technikáját, a közlekedés zavartalanságát, biztonságát szolgáló berendezések technikáját és hatékonyságát is növeli.)

A veszélyforrások elterjedése — nyilvánvalóan — emeli a gondatlanságból elkövetett cselekmények számát. Egyfelől azért, mert a feledékenység, figyelmetlenség, hanyagság eredményeként — bizonyos területeken — mindinkább beáll a közvetlen veszélyhelyzet, azaz: valamely büntetőtörvényi tényállásba illő káros eredmény bekövetkezésének a lehetősége, sőt a lehetőség realizálódása. Másfelől — mert maga a *büntetőpolitika* figyel fel a veszély növekedésére és törvényi tényállások szerkesztése, avagy a gondatlan cselekményekért való felelősség általános részbeli kiterjesztése útján szaporítja

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia által Budapesten 1960. november 15-én rendezett Nemzetközi Büntetőjogi Értekezleten.

azoknak a jogszabályoknak a számát, amelyek gondatlan cselekmények büntetendőségét állapítják meg.

Ehhez képest a gondatlanságból elkövethető bűntettek jelentősége mind vertikálisan, vagyis az elkövetés szaporodása útján; — mind horizontálisan, vagyis a gondatlanságért való felelősség kiterjesztése útján emelkedik.

A technikai fejlődés szemszögéből vizsgált jelentőségnövekedés mellett még új tényező is az említett irányban hat. Nevezetesen: a szocialista büntetőjogtudományban mindinkább uralomra jutó szándékosság koncepció (amellyel ellentétes elmélet szerint helytelenül) a szándékosnak tekintett cselekmények jelentős részét — helyesen — a gondatlanság körébe utalja. Erre tekintettel — a legújabb jogi szabályozások (ideértve az új magyar büntetőtörvénykönyv Tervezését is) — a jogi szabályozásban kifejeződő szándék és gondatlanság-fogalomra vonatkozó megfontolásból is növelik a gondatlan bűntettek területét.

Az eddig érintett három szempont indokolja — a bűncselekményfogalom érintésével — a gondatlanságért való felelősség megvitatását.

1. Mielőtt a gondatlanság jogi természetére rátérnénk, szükségesnek látszik megjegyezni, hogy meggyőződésünk szerint a büntetőjog tudománya nem használhat más fogalmakat, mint amilyenekkel a marxista ismeretelmélet él. Az „ok" és az „okozat", a „szükségszerű" és a „véletlen", a „cselekvés" és a „mulasztás" éppen úgy a marxista ismeretelméletbeli fogalmával azonos jelentésű a szocialista büntetőjogban, mint a „szándékosság", vagy a „gondatlanság". Az egyértelmű fogalmaknak megfelelően kell az egyes intézményeket, így az egyes büntetőjogi intézményeket is kialakítani.[1]

A gondatlanság fogalmának a helyes kialakítása a szándékosság hasonlóan történő meghatározása alapján lehetséges.

2. A gondatlanság fogalmát az előbbiek szerint a szándékosságfogalom elemzése segítségével lehet megállapítani. A ma büntetőjogtudományában — több-kevesebb korrekcióval — a szándékosság tekintetében két tan él: a Schuldtheorie és a Vorsatztheorie néven ismert doktrinák.

A Schuldtheorie-nak magyar vonatkozásban — ez idő szerint még — jelentősége van, a hatályos büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950 : II. törvény ugyanis *lényegében* ebből indul ki. Felfogásának az a veleje, hogy a társadalomra veszélyesség tudata, vagy tudatának a lehetősége egyaránt elegendő a szándékos bűnösség megalapozásához. Ebből következik, hogy a társadalomra veszélyesség tudata vagy annak a lehetősége nem a szándékosság specifikus ismérve, ezért jelentősége csupán a bűnösség vonatkozásában van. A Schuldtheorie gyökerei a finális cselekménytannal függenek össze. A finális cselekménytan szerint a büntetőjogi szándék olyan magatartás-célra irányul, amely meghatározott és amelyet el lehet különíteni a jogellenességi tudattól. Ez álláspont szerint: az ellenkező felfogás morálisan alkalmatlanná tenné a büntetőjogot, mert a *szubjektíve* „tiszta lelkiismerettel" megvalósított cselekményt nem lehetne szándékos bűntettként értékelni. Az e nézeten levők arra is hivatkoznak, hogy egyfelől a tényállás nem kellő ismeretében tanúsított magatartás, másfelől a tényállás ismeretében bár, de a „materiális jogellenesség" felismerése nélkül véghezvitt cselekmény egymástól élesen elválnak, amiért nem illenek egységes gondatlanságfogalomba.

Ez a teória, amelyre — mint mondottuk — lényegében a hatályos magyar büntetőjog is helyezkedik, mind elméletileg, mind gyakorlati következményeit illetően több szempontból is aggályosnak bizonyult.

A szakirodalomba már régebben bevonult „Vorsatztheorie" hívei viszont azt vallják, hogy a szándékos bűnösség megállapításának a feltétele: a materiális *jogellenesség* felismerése. Amennyiben a felismerés elmarad — éspedig akár a tényállási elemekben történt tévedés, akár más körülmény miatt, — nincsen szándékos bűnösség.

A szocialista büntetőjogtudományban is élénk vita folyik a felvetett kérdésről. Egyre általánosabbá válik azonban az a nézet, hogy a szándékos bűnösséghez meg kell kívánni a társadalomra veszélyes *következmények* ilyen jellegének a tudatát is. Uralomra jutott az a felfogás, hogy a szocialista büntetőjognak szakítania

---

[1] Láb, szék, ház és i. t. mind megannyi absztrakció. Fogalomként jelölik a valóságban előfordulások valamennyi közös jegyét. (Székláb, lóláb; ülőbútor, alacsony, magas, négylábú, háromlábú; lakóház, múzeum céljára szolgáló épület, hivatali épület.) Bármely vonatkozásban, bármely tartalmú (bármely tudomány területére tartozó) közlésben, ismeretanyag közlésben kerülnek a fogalmi meghatározások felhasználásra, — egyértelműeknek kell lenniök, mert ellenkező esetben ugyanazzal a megjelöléssel más-más fogalmakat illetnénk. A szándékosságnak meghatározott tartalma van a marxista ismeretelméletben. Amennyiben, p. o.: a büntetőjogban, a szándékosságnak más tartalmat tulajdonítanánk, akkor nem az első helyen említett tartalmú fogalmat jelölnénk vele, hanem valami mást és ebben az esetben nemcsak lehetne, hanem egyenesen kellene is másként megjelölni, mert különben csak zavart keltene az azonos megjelölés. Minden esetre hozzá kellene tenni, hogy: „büntetőjogi" szándékosság. Ez azonban már nem lenne a mindenki által értett tartalmú. Az lehetséges, hogy valamely tudományágban új fogalmak kialakításának a szüksége merül fel. (Ami egyébként helyes is.) Ez esetben új — az absztrakció képét jelentő — elnevezés az indokolt. Abban az esetben, ha p. o.: a szándékosság, vagy a gondatlanság marxista ismeretelméleti szabatos fogalmából büntetőjogi következményeket kívánatos levonni, akkor a fogalom tartalmának is (nemcsak megjelölésének) bármely vonatkozásban: ismeretelméleti és büntetőjogi vonatkozásban egyaránt azonosnak kell lennie. Az ilyen kétségtelen tartalomból kell a *megfelelő* következményeket kialakítani. A szóbanforgó esetben: a büntetést érdemlőség vagy a felelősség miként alakulása tekintetében a büntetőjogtudomány és mellék-, valamint segédtudományai eredményeinek megfelelő következmények kialakítására van szükség.

kell a bűnösség formális, pszichológizáló fogalmával és be kell abba építenie a társadalomra veszélyesség materiális ismérvét. Másszóval: a bűnösség a cselekményhez és a társadalomra veszélyességhez fűződő pszichikus viszony.[2]

A szocialista jogtudományban uralkodó felfogás a mondottak szerint — az eddigiekhez képest — azt a lényeges tartalmi eltérést fogalmazza meg, hogy nem *a jogellenesség tudatát, hanem a társadalomra veszélyesség tudatát igényli a káros következmény tekintetében.* A jogellenességi tudat és a társadalomra veszélyesség tudatának a felcserélése természetesen nem etimológiai jellegű, hanem alapvető, elvi különbség.

Ez az új, szocialista koncepció, magyar vonatkozásban napjainkban jut döntő jelentőséghez. Erre a felfogásra épül ugyanis az új magyar büntetőtörvénykönyv Tervezete. Ezt az álláspontot képviseli a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvénykönyveinek alapelveiről szóló törvény 8. cikke is, midőn a szándékos elkövetés fogalmi jegyeit a következőkben foglalja össze: „A bűncselekmény akkor tekintendő szándékosan elkövetettnek, ha az elkövető felismerte cselekedetének vagy mulasztásának társadalomra veszélyes jellegét, előre látta annak társadalomra veszélyes következményeit és e következmények beállát kívánta vagy tudatosan engedte.[3]

A szocialista büntetőjog ehhez képest nem tulajdoníthat azonos jelentőséget a társadalomra veszélyesség tényleges tudatának és e tudat puszta lehetőségének. Az első esetben az elkövető tudatában megjelenik a közösségi motívum, tudatosodik benne, hogy mit vár tőle a társadalom és ő szembehelyezkedik ezzel társadalmi elvárással, legyőzi magában a közösségi motívumot és cselekszik. Cselekvése a társadalommal való szembeszállást manifesztálja.

A másik esetben a motivációs harcra nem is kerül sor, mert általában motívum, tehát a közösségi motívum sem vetődik fel. Az elkövető azért felelős, mert nem ismerte fel a társadalom érdekét, nem tanúsított kellő gondosságot abban, hogy megismerje, miként kell viselkednie a társadalmi együttélés szabályainak megfelelően.

A társadalomra veszélyesség tudatának a lehetőségével megelégedő szándékossági tan azért is kifogásolható, mert lényegileg kizárja a társadalomra veszélyességben való tévedés gyakorlati értékelhetőségét. A társadalomra veszélyesség felismerhetőségének a lehetősége ugyanis a szocialista társadalomban elvben és szükségképpen mindenki számára adva van. A magyar büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló — ez idő szerint hatályban levő — törvény sem a felismerés lehetetlenségét, hanem csak azt a tévedést értékeli büntethetőséget kizáró körülményként, amelyet alapos ok idézett elő. Gyakorlatilag a tévedés értékelésének a kizárását jelentené, ha a büntetlenséghez, sőt az enyhébb büntetéshez is a társadalomra veszélyesség felismerésének egyenes lehetetlenségét kívánnánk meg, ugyanis ténybeli tévedés esetéhez hasonlóan — a társadalomra veszélyességben való tévedés kétféleképpen bírálható el. Ha az elkövető a tőle elvárható körültekintés, figyelem tanúsítása ellenére téved magatartása társadalomra veszélyességében, akkor bűnösség hiányában büntetlen marad; ha azonban tévedését gondatlanság okozta, akkor gondatlan bűntett címén felel, feltéve természetesen, hogy a gondatlan elkövetést a törvény büntetni rendeli.[4]

3. A társadalomra veszélyesség tudatával kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy ez a tudat nem az elkövető szubjektív értékítélete saját cselekményéről.

Ellenkezőleg: a társadalomra veszélyesség tudata fennforog már akkor, ha az elkövető — bár (szubjektíve) meg van győződve cselekményének a társadalomra hasznos voltáról, de tudja, hogy magatartása tilalmazott; létezik akkor is, ha az elkövető tisztában van cselekménye elítélendőségével, helytelenségével, rosszallást érdemlőségével. Ezért nem helytálló az az ellenérv, amely a szándékosság új koncepciójával szemben azt hangoztatja, hogy indokolatlanul és megengedhetetlenül összeszűkül a büntetőjogi felelősség köre. Az igazság az, hogy a korábban szándékosnak minősült egyes cselekményekért, de csak *mint ilyenekért* szűkül a büntetőjogi felelősség köre, ellenben bővül a gondatlan cselekményeké.

(Ami a társadalomra veszélyesség tudatával kapcsolatos bizonyítási nehézséget illeti, az aggály indokolatlan. Bármiféle szándékkoncepció esetén is minden tényállási elem, így a szándék minden mozzanatával együtt bizonyítást kíván. Mentő körülmény esetében nem elegendő az arra való puszta hivatkozás, tehát a társadalomra veszélyességben való tévedés direkt vizsgálatára is csak megfelelő esetekben kerül sor.)

— Ehhez képest a gyakorlatlan orvos bonyolult operációt hajtván végre és a beteg halálát okozva — helyes minősítés szerint — gondatlanságból ölt;

— a gépkocsivezető — aki nem érdeklődik, de azt hiszi a szomszédos ülésen helyet foglalóról, hogy képzett vezető, illetőleg van gépjárművezetői igazolványa, s szándékosan átengedi a volánt: gondatlanul cselekedett a gázolás tekintetében;

— a technikai feladat ellátására kötelezett személy szándékos *cselekményével* kárt okozván, gondatlan volt, hacsak nem kívánta vagy nem volt közömbös a káros, társadalomra veszélyes következmény tekintetében.

[2] Így Piontkovszkij, A. A. „A büntetőjogi felelősség alapjá"-ban (Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Právo, 1959. 11. sz.) és mások is.

[3] „A Szovjetunió 1958. évi Büntetőjogi Szabályai" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 16. p.)

[4] Vö.: Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959.)

A felsorolt példák igazolhatják, hogy a gondatlan bűnösség a társadalomra veszélyes következmények tudatának a hiánya miatt állapítandó meg és azt is, hogy bármely teória érvényesülése esetén sem minősültek az ilyen cselekmények szándékosnak.

4. A szovjet büntetőjogban immár uralkodó szándékfogalom-koncepció a társadalomra veszélyes következmények tudatára épül. E tudatban tanúsított magatartás — a törvényi tényállás egyéb ismérveinek a megléte esetén — tehát a szándékos bűnösség megállapítására vezet. A contrario következik, hogy *a gondatlan bűnösség nélkülözi a társadalomra veszélyes következmények tényleges tudatát.* A társadalomra veszélyesség tudata ehhez képest a határvonal a szándékosság és a gondatlanság területei között.

5. Kérdés, vajon mire vezethető vissza a társadalomra veszélyesség tudatának a hiánya az elkövető gondolati világában. Arra-e, hogy az elkövetőben meg sem jelenik a társadalom kívánságát hangsúlyozó közösségi motívum?

A kérdésre igenlő a válasz, ha a gondatlanságnak csak a negligentia elnevezés alatt ismert fogalmát vesszük alapul.

A luxuria esetében azonban az a helyzet, hogy az elkövetőben tudatos a veszély bekövetkezésének a lehetősége, de bízik a lehetőség realizálódásának az elmaradásában. A veszély tudatosodása közben kétségtelenül felmerül a pszichében a közösségi érdek, ami azonban éppen nem motivál, ezért motívumharc nincs.

Amíg tehát a közösségi motívum a szándékos elkövetés során — illetőleg annak előzményeként — legyőzésre kerül a cselekmény elkövetésére ösztökélő motívum által, addig luxuria esetén nem kerül sor a motívumok harcára. A társadalomra veszélyes magatartás tanúsításának a rugója nem a közösségi motívum megsemmisülése, hanem a defektuózus értékelés. E helytelen értékelés esetleg éppen a közösségi érdek tudatosodásának a jegyében szüli a társadalomra veszélyes, de ilyennek végső soron fel nem ismert cselekményt. (P. o.: kockázatvállalás társadalmi érdekek előmozdítására, a várt eredmény helyett azonban káros következmények valósulnak meg.) Ismét hangsúlyozni kell azonban, hogy a cselekmény tiltott jellegének a felismerése akkor is a társadalomra veszélyesség tudatának, egyszersmind a szándékos bűnösségnek a jelenlétére utal, ha az elkövető *szubjektíve* saját magatartását a társadalomra hasznosnak ítélte.

A luxuriózus gondatlanság feltétele tehát az objektív értelemben vett társadalomra veszélyességi tudat hiánya és a közösségi motívum megjelenése mellett a helytelen értékelés.

Az elmondottakból következik, hogy a közösségi motívum megjelenése és a társadalomra veszélyesség tudata egymással nem szervesen függenek össze, s hogy a luxuriát nem a közösségi érdek tudatának a hiánya, hanem kizárólag a társadalomra veszélyesség tudatának a hiánya jellemzi. Csak negligentia esetében hiányzik mindkét jelenség.

6. A gondatlanság mindkét alakzata tekintetében ezek után felvetődik a kérdés: miből fakad a társadalomra veszélyesség tudatának a hiánya? Nem látszik kétségesnek, hogy az előrelátás hiányából. Luxuria esetén az elkövető azért bízik a káros következmények elmaradásában, mert helytelenül látja előre a körülmények alakulását, a negligentia viszonylatában pedig a következmények előállásának a lehetőségét sem látja előre.

Az előbbiekben a gondatlanságot, mint pszichikus viszonyt jellemeztük. Ezzel azonban nem világítottuk meg a gondatlanságból elkövetett *bűntett* jellegét.

A gondatlan bűntett általában éppen úgy megjelenik a külvilágban, mint ahogyan a szándékos bűntett. A gondatlanság, mint bűnösségi alakzat, az általános törvényi tényállást véve alapul, a bűncselekmény alanyi oldalát teszi teljessé. A büntetőjogi felelősség megállapításához azonban a törvényi tényállás valamennyi ismérvének a létezése szükséges.

Kiinduló pontunk: a gondatlanság nemcsak pusztán „belső emberi magatartás". Ebből következik, hogy a gondatlanság és a tudatlanság, továbbá a feledékenység közé egyenlőségjel nem feltétlenül tehető. Csekély ugyanis azoknak a bűncselekményeknek a száma, amelyekben a gondatlanság pusztán „belső emberi magatartásban" fejeződik ki. A tiszta mulasztásos bűncselekmények azok — p. o.: a feljelentési kötelezettség elmulasztása —, amelyek „külső magatartás" nélkül, csupán helytelen tudati folyamat, defectus (p. o.: feledékenység) következményeként megvalósulhatnak. A legtöbb gondatlan bűncselekmény vonatkozásában a *„belső emberi magatartás" a külvilágban jelentkező cselekménnyel is manifesztálódik.* Ez a manifesztáció — az eredménybűncselekményeknél — valamely káros eredményre vezető okozati lánc elindítására szolgáltat alapot.

Vagyis a gondatlanságból elkövetett bűntettnél rendszerint jelentkezik valamely helytelen emberi magatartás is — akár pozitív, akár negatív — amely nélkül a bekövetkezett káros eredmény nem állott volna elő. Az elkövető cselekménye indítja el a kauzális folyamatot, ami a büntető törvényi tényállásban foglalt eredmény bekövetkezésére vezet.

Az ilyen gondatlanságból elkövetett bűntett szubjektív oldalán a bűnösség (az elkövetőt a cselekményhez fűző pszichikus viszony) akként jelenik meg, hogy az elkövető nem kívánja ugyan a beállott eredmény előidézését (s aziránt nem is közömbös), azonban akarja azt a cselekményt, aminek nem várt, de abból okszerűen folyó eredménye előállott.

Látható, hogy a gondatlanság sem nélkülözi — ilyen esetben — azt az *akarati elemet,* amely egyébként a szándékosságnak a sajátja. Ez az

akarat azonban csak a cselekmény vonatkozásában jelentkezik, az eredmény tekintetében nem.

A gondatlanul okozott eredményért való büntetőjogi felelősség ehhez képest nem a tudat, hanem az akarat hibáján nyugszik. A gondatlanul bűncselekményt elkövető a szándékos magatartással okozott eredmény beállásának a lehetősége tekintetében tévedésben van.

7. A materiális bűncselekményeknél az okozati összefüggés felismer*tsége* vagy felismer*hetősége* is a bűnösség feltétele.

A társadalomra veszélyes következmények tekintetében kell objektív kapcsolatnak lenni és ennek a felismer*tsége* vagy felismer*hetősége* dönti el, vajon a szubjektív oldal megkövetelte bűnösség valamely alakja, szándékosság vagy gondatlanság, fennforog-e. Amennyiben az okozati összefüggés létezése tekintetében az elkövető tévedett, akkor szándékos bűnösségről nem lehet többé szó, gondatlan bűnösségről azonban igen, mindazokban az esetekben, amikor *általában* több körültekintéssel vagy elővigyázattal az elkövető felismerte volna az egyébként objektíve létező okozati összefüggést jelentő láncszemeket. Az *„általában"* kifejezés itt arra utal, hogy az átlagembertől elvárható gondolkodási, megismerési képességgel észlelhető az objektív kapcsolat a magatartás és a káros eredmény között. Ez vezet ahhoz a további kérdéshez, vajon a felismerhetőség ilyen *lehetősége* esetén szemre hányható-e mindenkinek, ha ezt a felismerést nem produkálta.[5]

A büntetőjogi felelősség a gondatlan bűncselekmények tekintetében ehhez képest *a tévedés felróhatóságán vagy fel nem róhatóságán alapszik.*

8. A következőkben a felróhatóság kérdését vesszük vizsgálat alá.

Az egyes emberek ismereteinek a mennyisége, kulturális foka, tehát felismerőképessége nem azonos. Ezért a gondatlanság bűnösségi formája mellett a szemrehányhatóság már nem lehet általános, mindenkire egyforma mértékkel mért, hanem ennek (ti. a szemrehányhatóságnak) a határát az elkövető egyéni képességei szabják meg, azonban csak bizonyos korlátok között.

Nincsen szemrehányhatóság, ha az elkövetőről azt kell megállapítani, hogy bármilyen nagy erőfeszítéssel sem lett volna képes a kellő felismerésre.

(A szándékos bűnösség esetében a felelősség mindenkire kiterjedő, *általános.*) A szándékosság fogalma tehát nem az elkövető személyéhez kapcsolt, nem *szubjektív* olyan értelemben, hogy a szándékos magatartást tanúsítók között alanyi mineműségük szerint — képességeik szerint kellene különböztetni.

A gondatlan bűnösség a felelősség alapjául csak akkor szolgálhat, ha az elkövetőnek szubjektumából folyóan kellett volna előre látnia, hogy magatartása és a káros következmény között az objektív kapcsolat megvan. A gondatlan bűnösség tehát személyhez kapcsolt, és tehát az előbbi értelemben szubjektív.

A gondatlan bűnösség további kritériuma, hogy több figyelem tanúsítása esetén az előrelátás *lehetséges* legyen.

Nagyon is vitássá tehető azonban, hogy ez a büntetőtörvényi gondatlanságfogalom szabatos meghatározás-e; ugyanis az objektív kapcsolat a tudattól függetlenül létezik, a marxista ismeretelmélet pedig azt tanítja, hogy minden objektív jelenség megismerhető, mert az emberi megismerés végtelen. Aki azonban nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel, kulturáltsággal, tudással, egyes összefüggéseket nem képes felismerni — bármekkora erőfeszítéseket is tegyen. Joggal tehető a Magyar Népköztársaságban szemrehányás az ismeretek megszerzésének az elmulasztása miatt, mert bárki számára megvan a lehetőség tulajdon kultúrális színvonalának az állandó növelésére. Mégis, személyes tulajdonságok, ideértve az egyes emberek agyműködésének a rendjét is, esetenként korlátokat szabnak az ismeretek gyűjtése tekintetében. Ha tehát általában meg is állapítható, hogy *lehetett volna* előrelátni (ezt tartjuk egyébként a gondatlan bűnösség szabatos kritériumának[6]), akkor is a *felelősség* aszerint alakul, vajon maga az elkövető a *felmerült esetben* valóban képes lett volna-e előre látni. Magának az előrelátási képességnek a hiánya — tehát a műveletlenség, a tudatlanság, a hozzá nem értés — büntetőjogilag nem értékelhető. Ismeretek szerzésére ugyanis nem büntetőjogi, hanem kultúrálisnevelő eszközökkel kell ösztönözni.

A formális (alaki) bűncselekményeknél ugyanez a kérdés sokkal egyszerűbb, mert a bűnösségnek csak a magatartást és nem az eredményt, illetőleg az okozatosságot kell átfognia.

Ebből következik, hogy a felelősség e bűntettek vonatkozásában az elkövetők szélesebb körére állapítható meg, mint az eredménybűncselekményeknél. Többeket terhel tehát, mert kevesebb tudás kell annak a felismeréséhez: vajon valamely magatartás önmagában veszélyes-e a társadalomra, mint ahhoz, hogy milyen eredményt fog létrehozni, és hogy szükségképpen vagy objektíve véletlenül vezet-e a káros eredményre.

A kifejtettekből arra is lehetne következtetni, hogy a gondatlan bűnösség fogalma már önmagában megoldja a felelősség kérdését is. Ez azonban csak látszat. A gondatlanság fogalmának a szokványos meghatározása iménti felemlítésekor igyekeztünk igazolni, hogy

míg *egyik elkövető tekintetében* a magatartás tényálladékszerű, mert tőle több figyelem,

[5] Nem szabad összetéveszteni az itt használt „általában" kifejezés tartalmát azzal az állásponttal, amely a *felelősség* alapjának az *átlag ember* felismerőképességét tekinti, tehát a gondatlan cselekményért a *felelősséget* „általában" megállapítja, felrója, szemrehányhatónak tartja.

[6] Vö.: az 5. lábjegyzettel.

előrelátás volt elvárható, nagyobb erőfeszítéssel elkerülhette volna a káros eredményt, addig *más elkövetőnél* már nem tényálladékszerű a magatartás, mert bármely erőfeszítés mellett sem lett volna képes előre látni, tehát nem volt gondatlan.

Magatartása — a gondatlanságfogalom ilyen meghatározása mellett — nem tényálladékszerű. Ebből továbbá az következik, hogy a gondatlanság törvénybeli megfogalmazása nem nyújt minden esetben azonos következtetésre szolgáló alapot. Ez az oka annak, hogy gondatlan bűnösség esetén a büntetőjogi felelősséget *konkrét döntésekben* kell megállapítani vagy mellőzni, és az nem a törvényből folyik.[7]

Mindazokban az esetekben, amelyekben van mit felismerni, ennek az elmulasztásával a káros eredményt vagy annak objektív lehetőségét okozó magatartásért való *felelősség* tekintetében dönteni kell. A döntés alapvető irányítását, az elvet a törvénynek kell megállapítania.

A magyar büntetőtörvénykönyv Tervezete a 17. §-ba foglalja ezt.[8] A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok Büntetőtörvényeinek Alapelvei pedig 9. cikkében szól erről.[9]

Ezekből azonban az következik, hogy a büntetőtörvényben nem a gondatlanság fogalmát írjuk körül, hanem a gondatlan cselekményért való *felelősség* egyik ismérvét határozzuk meg: az elvárhatóságot.

Ez esetben tehát a törvényi tényálláson kívülre ezért esik a büntetőjogi felelősség fogalma.

A felelősséget az határozza meg, hogy kinek-kinek mit róttunk fel; a repressiót csak akkor alkalmazzuk, ha az feladatát be is tudja tölteni; ha az célszerű, eredménnyel kecsegtet a bűnözés elleni küzdelemben.

II.

A gondatlan bűntettek inculpálásának a módszerei

1. A technikai eszközök, a kultúra és a civilizáció eddigi fejlődésének egyik negatív megnyilvánulása — mint már említettük — hogy bővültek azok a veszélyforrások, amelyek a gondatlan emberi magatartás folytán különösen az életet és a testi épséget fenyegetik. Az elemi erők, a magas hatásfokú energiák legszélesebbkörű bevonása a termelés és a szállítás folyamatába az emberiség uralmát fejezi ki a természeti erők felett. Ennek azonban az a sajátossága, hogy negatív hatásainak az elhárítása a permanens éberséget, valamint a legszigorúbban meghatározott magatartási kötelezettséget rója az emberekre.

A népsűrűség általános emelkedése, továbbá az embereknek a tömörülése a városokban és a munkahelyeken ugyancsak fokozzák annak a veszélynek a lehetőségét, hogy az elemi erők és a gépek felhasználása során vétett hiba az élet vagy a testi épség, illetőleg anyagi javak pusztulását eredményezi. Az abszolút számokat tekintve, a statisztikai adatok az üzemi és a közlekedési baleseteknek a növekedését mutatják.

A mai kor életviszonyai — amellett, hogy a legszebb perspektívát nyújtják az emberiség számára — az együttélési erkölcsi normáknak az eddiginél szigorúbb figyelembevételét, a gondosságnak, azaz: a figyelemnek, a körültekintésnek, az előrelátásnak egy — a korábbinál — magasabb fokát igénylik. A munka és a forgalom felgyorsult üteme, az emberi kéztől irányított természeti erőfolyamatok teremtő-pusztító áradata — egyfelől — mindinkább szükségessé teszi az egyesek magatartásbeli autonómiájának szabályokkal való szorosabb körülhatárolását, másfelől az egyéntől a magasabb fokú és intenzívebb értelmi tevékenységet követeli meg.

A magasabb követelmények objektív alapjai az emberi műveltség általános színvonalemelkedésével és az emelkedés lehetőségének a biztosításával adva vannak; az ellentmondás tehát abban van, hogy az egyesek és a tömegek tudatvilágának az alakulása a társadalmi-termelési viszonyok alakulásával nem párhuzamosan halad, és még abban is, hogy az objektív lehetőség a hozzáértéssel való és a társadalom

---

[7] Így Lekschas, J. is: „Über die Strafwürdigkeit von Fahrlässigkeitsverberchen", (VEB Deutscher Zentralverlag. Berlin, 1958.)

[8] „Gondatlanul követi el a bűntettet, aki előre látja, hogy cselekményének a társadalomra veszélyes következményei lehetnek, de könnyelműen bízik azok elmaradásában; úgyszintén az is, aki ezt a lehetőséget azért nem látja előre, mert a *tőle* elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta." (T. 17. §.)

[9] Piontkovszkij, A. A. erről így ír: „Ismeretes, hogy a gondatlan bűnösségnek a fogalma az utóbbi időkig vitákra adott okot a szovjet jogászok körében. Az OSZFSZK 1926. évi büntetőtörvénykönyvének 10. cikkébe foglalt meghatározás lehetőséget adott a gondatlanság fogalma jellegének különböző — objektív vagy szubjektív felfogására. Az objektív felfogás szerint a beálló eredmény előrelátásának a lehetőségét akkor kell megállapítani, amikor a beálló eredményt azt adott helyzetben fennforgó követelmények iránt „átlagos mértékben" gondos ember előre láthatta. Ez a felfogás bizonyos esetekben azt eredményezte, hogy akkor is megállapítható volt a gondatlan bűnösség, amikor valaki nem látta és lehetősége sem volt arra, hogy előre lássa a káros következmények beálltát. Tehát az objektív felfogás a bűnösség nélküli felelősséghez, azaz objektív beszámításhoz vezetett. A szubjektív felfogás szerint a bekövetkező eredmény előrelátásának a lehetőségét az elkövető szubjektív tulajdonságai alapján kell megállapítani. Az Alapelvek 9. cikkében a gondatlanság fogalma: az elkövető tevékenysége vagy mulasztása társadalomra veszélyes eredményét nem látta előre, bár köteles volt és lehetősége is volt arra, hogy ezeket előre lássa. Ez a meghatározás tehát a társadalomra veszélyes következmények beállása általános előrelátásának a kötelezettsége mellett, előtérbe helyezi annak a megállapítását, hogy volt-e reális lehetőség a következmények előrelátására és egyben volt-e lehetőség azok elkerülésére is. Ezáltal az Alapelvek a gondatlanság szubjektív ismérveinek tulajdonítanak döntő jelentőséget, amivel mindenképpen kirekesztik az állítólagos bűnös gondatlanság lobogója alatti felelősségként is az objektív beszámításnak minden lehetőségét." (L. Jogtudományi Közlöny, 1960. 4. szám.)

szempontjából pozitív jelentőségű döntésre egyes emberben még nem keletkezteti szükségképpen azt az erkölcsi szükségérzetet is, hogy az általa meghozandó döntés a társadalom érdekeinek megfelelő legyen.

A társadalmi igény kielégítéséhez szükséges tudati, pszichikus feltételek megteremtésének egyik igen hathatós emelője a jog, amely az állam egyértelmű állásfoglalását fejezi ki valamely kérdésben és pontos felvilágosítást nyújt az embernek a követendő magatartást illetően.

A biztonsági követelményeknek állami paranccsal, vagyis jogszabályban való kitűzése önmagában véve is nagyjelentőségű, de a profülakszisztem nem teszi teljessé. A kikövetelhető parancs puszta megléte az állampolgárok jelentős részénél még nem jelent olyan motiváló erőt, ami ellensúlyozhatja az egyes emberekben meglevő tunyaságot, nemtörődömséget, könnyelműséget vagy — valamely alkalom kapcsán — az érdekből fakadó és rögtönösen ható indítékot. Tapasztalati tény az is, hogy vannak személyek, akiknek a tudatában valamely szabály rögzítésének a pontossága és tartóssága nem attól függően történik, hogy a szabály elhanyagolása vagy megszegése másoknak, illetőleg a közösségnek milyen kárt okoz, hanem attól függően, hogy néki a szabály megsértése miatt milyen represszió kell elszenvednie.

Valamely magatartásnak bűncselekménnyé nyilvánítása, illetőleg büntetőjogi szankció alá helyezése *elsősorban* nem az alkalmazható represszió súlyánál fogva jelent minőségi különbséget minden más fajta állami kényszerintézkedéssel szemben, hanem amiatt, mert a kriminális büntetés a társadalmi rosszallásnak a legélesebb kifejeződése és ethikailag oly mértékben színezett, hogy nemcsak valamely relációban (pl. bizonyos funkció betöltésére alkalmatlanság), hanem általánosságban deklarálja az érintett személy felróható fogyatékosságait, megvetésre méltó antiszocialitását.

A büntetőjogi büntetésnek tehát fundamentális feltétele, hogy a társadalomra veszélyes cselekmény elkövetésében a társadalmi érdekeknek olyan semmibevétele, az elkövető személynek oly súlyos — esetleg csak eseti — jellembeli fogyatékosságai tükröződjenek, amelyek már ezt a fajta legerőteljesebb ráhatást követelik meg.

A gondatlan cselekmény elkövetőjére a tárgyalt cselekmények körében is az a jellemző, hogy nem kíván szembehelyezkedni a társadalommal, nem tudatosan tör annak az érdekeire. Kérdés tehát, hogy az ilyen személlyel szemben indokolt-e az erkölcsi megbélyegzést tartalmazó büntetésnek a kilátásba helyezése, illetőleg az alkalmazása.

Gondatlanul ugyanolyan kár okozható, mint szándékosan. A statisztika adatai arról tanúskodnak, hogy a gondatlan sérelemokozás vagy veszélyeztetés gyakorisága bizonyos relációkban meghaladja a szándékos sértések gyakoriságát. A beszámítási képességgel rendelkező személy tudja, hogy minél jelentősebb társadalmi érdekről van szó, ő annál nagyobb gondosságra kötelezett, és minél jóvátehetetlenebb sérelem bekövetkezésére van lehetőség, annál nagyobb körültekintéssel kell eljárnia. Valamely személy erkölcsi megítélésénél nemcsak annak van jelentősége, hogy kötelezettségeit milyen fokban hanyagolja el vagy szegi meg, hanem annak is, hogy milyen kötelezettségek tekintetében és milyen tudattartalom mellett mutatkozik ez meg. (Jóvátehetetlen kár előreláthatása mellett a kisebb fokú kötelességszegés is már jelentősebb erkölcsi defektusra utal, mint egy kiküszöbölhető vonatkozásában tanúsított — akár — súlyosabb hanyagság.)

Mindebből következik, hogy a gondatlanul cselekvőnek büntetéssel való fenyegetése indokolt akkor, ha a társadalom profülaktikus védelme ezt

vagy azért követeli meg, mert a büntetés alá vont magatartás általában pótolhatatlan értékek megsemmisítésével, helyre nem állítható kárral fenyeget;

vagy pedig azért, mert az elkövető valamely speciális viszonynál fogva a gondosság különleges kötelességével tartozik, és a társadalom valamely mechanizmusnak, az intézmények egy bizonyos rendszerének a kiépítésénél éppen — a mechanizmus szabályszerű működésének a feltételét képező — ilyen különös gondosságnak a betartásával számol.

2. A gondatlan magatartások büntetés alá helyezésének az általános jellegű kriminálpolitikai indoka feleletet követel arra a kérdésre is, hogy milyen tartalommal kell megalkotni a büntető rendelkezéseket, milyen körben kell a gondatlan cselekményeket inculpálni.

A felelősségnek a beállott káros következménytől való függővé tétele korántsem bír megfelelő visszatartó erővel. Luxuria esetében a könnyelműen cselekvő abban bízik, hogy a káros következmény el fog maradni, az esetőségként felmerülő eredményképzetnek nála visszatartó hatása nincs, és úgy véli, hogy a kár elmarad és a törvénnyel nem kerül összeütközésbe. Ha ilyenkor azután a káros következmény valóban beáll, és az elkövetőt felelősségre vonják, mind az elítélt, mind pedig a represszióról tudomást szerzők hajlamosak az eseményeket nagyrészt a *szerencsétlen véletlen,* valamint az elkövető (vagy a sértett) *ügyetlenségének* a számlájára írni. Még gyakoribb ez a pszichikus megnyilvánulás olyankor, amikor a hanyagság, járatlanság vagy a szabályok nem-ismerése (negligentia) játszott közre a baleset előidézésénél. Az említett tartalmú büntető rendelkezésnek a generálpreventív hatása korántsem megfelelő.

Ebből az következik, hogy a büntetőtörvényben a „ne ölj!" parancsa mellé oda kell állítani a „ne veszélyeztess!" kategorikus parancsát is.

Az újabb jogalkotás egyes államokban — bár általában esetileg és tartalmilag nem mindenben kielégítő rendelkezések formájában — örvendetesen példázza a jogalkotói felfogásnak helyes irányba fordulását.

Hiányzik azonban a vszélyeztető jellegű cselekmények kriminálpolitikai megítélését illetően az egységes szabályozás.

A személyeket közvetlenül veszélyeztető cselekményeknek az igazgatásellenes cselekmények (kihágás, szabálysértés) szférájába utalása a prevenció fokozása hatásos módszerének aligha tekinthető.

Az élet és a testi épség gondatlan veszélyeztetésének a büntetés alá helyezése — mindenek előtt — a természetüknél fogva kockázattal járó foglalkozások, vállalkozások, illetőleg a közlekedés körében bír jelentőséggel. Ez a körülmény azonban nem jelentheti azt, hogy e körön kívül a büntetőjog védelmi szerepe elhanyagolható lenne. A mindenki által általánosan végzett ún. mindennapi tevékenység vagy sport kapcsán a hanyag magatartás az élet, vagy a testi épség csorbításának a veszélyét ugyancsak előidézheti. Vajon milyen megalapozott indoknál fogva kellene helyeselni azt, hogy a fedetlen pincelejáratnak vagy gödörnek kerítetlenül, figyelmeztető jelzés nélkül hagyása; romlott élelmiszernek a felszolgálása; valamely súlyos tárgynak magasból való ledobása — ha ebből halál vagy súlyos testi sértés nem is származott — a büntetőjog érdekkörén kívül marad, figyelem nélkül arra, hogy az említett következmények csupán a véletlen, a sértettnek reflexszerű szerencsés mozdulata vagy a sors segítségnyújtása miatt maradtak el? Az életveszély előidézésének az alkalmai a mindennapi magántevékenység körében is megteremtődnek, és ugyanúgy, mint a foglalkozási szabályszegés esetén, a következmények elmaradása ilyenkor, és lényegében a véletlenen múlik. Az a tény, hogy e jelenségek vonatkozásában nem mutatkozik az előfordulásnak olyan növekedése, mint ami a foglalkozási veszélyeztetésnél kimutatható, a kérdés meritumára nem hathat ki, és semmiképpen sem vonható le ebből olyan következtetés, hogy a társadalomra háruló veszély ilyen vonatkozásban nem fokozódik. Ugyanezek illenek az anyagi javak pusztítására, illetőleg a pusztulás közvetlen veszélyének az eseteire is. A büntetőjog fejlődésére nemcsak bizonyos társadalomra veszélyes magatartások elszaporodása hat ki, hanem az általános társadalmi fejlődés is.

A felelősség objektív alapja nem a kár bekövetkezésével, hanem a kárt előidéző, és azt előidézhető *magatartással* teremtődik meg.

3. A gondatlan és a szándékos cselekmények poenalizálásának a szembeállítása arról győz meg, hogy a büntetőjogi felelősség különböző szintű objektív talapzaton nyugszik: a szándékos bűntettek esetében a talapzatot a magatartás képezi, míg a gondatlan bűncselekményeknél tipikus a káros eredmény. E megállapításnak nem mond ellent az a körülmény, hogy a szándékos cselekmények jelentős része mint materiális bűntett került megfogalmazásra, hiszen az eredmény bekövetkezése a felelősségrevonhatásnak nem kritériuma, ha egyszer a törvény a kísérletet vagy éppen az előkészületet is bünteti. Dogmatikailag sem lehet törésről szólni, ha elfogadható a szerintünk helyes nézet, hogy a közvetlen veszélyhelyzet objektív külvilági változás, tehát eredmény.

Elvileg szükségszerűnek mutatkozik az a követelmény, hogy a büntetőjogi felelősség objektív alapját mind a szándékos, mind a gondatlan bűncselekmények tekintetében közös szintre kell hozni. A törvénynek a gondatlan bűncselekmények megfogalmazásakor is expressis verbis ki kell fejeznie, hogy a szankciót a társadalomra veszélyes magatartásért helyezi kilátásba, és a felelősséget akkor is viselnie kell az elkövetőnek, ha magatartásából sérelem nem, hanem csak veszély támadt.

Az inculpálás szubjektív alapját illetően: a a közvetlenül veszélyeztető tudatos vagy hanyag cselekményeknek általános büntetendővé nyilvánítása nem jelenti-e a bűnösség határainak a túlzott kiszélesítését, nem támaszt-e elvárhatatlan követelményeket a gondosság tartalma tekintetében?

Az ember tudata legpontosabban cselekményének, mint a külvilágban jelentkező mozgásnak, valamint cselekménye legközvetlenebb kihatásainak az objektív mibenlétét tükrözi, illetőleg képes tükrözni. Minél távolabb van a magatartás által determinált külvilági változás a magatartás kifejtésekor fennállott helyzettől, az előrelátás annál bonyolultabb értelmi műveletet feltételez, és a tévedésnek, mint pszichikus hibának, az eshetőségei nőnek. Valaki a tőle elvárható körültekintés kifejtése mellett is tévedhet magatartása távolabbi következményeit illetően, de ugyanilyen gondosság kifejtése mellett kevésbé tévedhet abban, hogy magatartása milyen feltételeket teremt, milyen külvilági változásoknak lehet a forrása vagy concausája. Ha nem is látja előre — vagy valamely feltételek között nem is láthatja —, hogy magatartásából halál, testi sértés, vagy más kár fog bekövetkezni, de azt inkább *belátja vagy beláthatja, hogy a veszély feltételeit megteremti.* A gondatlanul cselekvő tudatát nem a sérelem bekövetkezésének a reális lehetősége ragadja meg, hanem a veszély konkrét fennállása.

A konkrét veszély előidézéséért való felelősségrevonás tehát szubjektív oldalról is megalapozottabb, mint a gondatlanul okozott eredményért.

A veszélyeztetés büntetendővé nyilvánítása különösen hatásos módja lehet a megengedhetetlen kockáztatásokkal szemben *gátolólag* fellépő motívumok hatóereje felfokozásának.

Ellenérv lehet, hogy az élet vagy — különösen — a testi épség közvetlen veszélyben léte, a tapasztalat szerint, percről percre előforduló jelenség, és általában bűnös magatartás

folyománya, s így a rendelkezés következetes alkalmazása lehetetlen lenne a felelősségrevonandók számának abszurd mértéke miatt, és mert az esetek túlnyomó többsége nem jut tudomására a hatóságnak, amely csak a bekövetkezett balesetről szerez vagy szerezhet tudomást. Gyakorlati aggály lehet, hogy az elasztikus, „közvetlen veszély"-fogalom tág teret nyitna a bírói önkénynek, kizárná az egységes ítélkezés lehetőségét.

Az ellenvetések a Magyarországon folyó gyakorlat által megcáfoltak. Tény azonban, hogy a „közvetlen veszély" meghatározása nehéz.

4. A közvetlen veszély: objektív helyzet, amelyben:

a) a káros következményre közvetlenül vezető kauzális folyamat már megindult, vagy

b) a folyamatot közvetlenül elősegítő ok már létezik, illetőleg e folyamatot gátoló ok elhárult.

Az elkövető tudata, ha átfogja azokat az objektív körülményeket, amelyek közepette magatartása közvetlen veszélyt idéz elő, és az eseményeknek — általa is előre látott — alakulásába belenyugszik, akkor a közvetlen veszélyeztetés szándékos, és aligha különül el a szándékos emberölés vagy testi sértés kísérletétől. Ha csupán a biztonsági követelmények megszegésével kötelességellenes rizikót vállal, de reális alappal bízik abban, hogy ebből másokra közvetlen veszély nem származik — akkor gondatlanul cselekedett. Ilyen esetekben a bűnösség kettős alakzata, vegyes bűnösség állapítható meg: a cselekmény a kockázatvállalás relációjában szándékos, a közvetlen veszély előidézése relációjában gondatlan.[10]

III.

A büntetőjogi felelősség fogalma és „degradálódása"

1. A gondatlanság helyes fogalmából következik, de napjainkban különös és új jelentőséget kap a büntetőjogi felelősség elmélete, mert mindinkább előtérbe lépnek a nevelő eszközök alkalmazásának a követelményei, s ezzel együtt a társadalmi felelősség. Nem nyújt továbbra teljes és mindenre alkalmazható elvi megoldást az, hogy a bűncselekményt büntetőjogi büntetés követi.

A büntetőjogi felelősség tekintetében is abból kell kiindulni, hogy a Magyar Népköztársaság jogrendszerének és jogtudományának világnézeti alapja a marxizmus— leninizmus. Ehhez képest a magyar büntetőjogban a felelősségrevonás alapja egyfelől az elkövető bűnössége. Ebből következik, hogy felelősségrevonásnak csakis:

— bűncselekmény miatt lehet helye;

— valamely bűncselekmény miatt nem szükségképpen következik be a felelősségrevonás;

— a felelősség más körülmények folytán keletkezik, mások a fogalmi jegyei, mint magának a bűncselekménynek, bár a felelősség meghatározásánál a bűncselekmény némely fogalmi elemének jelentősége van;

— a büntetőjogi felelősség szélesebb alapokon nyugszik, mint maga a bűncselekmény, és végül

— a büntetőjogi felelősség alapja kihat, visszahat a bűncselekményfogalom elemeire is. A bűncselekmény társadalmi jelenség, a felelősségrevonás tehát nem öncélúan, hanem csakis a társadalom érdekében történhetik.

A bűncselekmény fogalmi elemei közül elsősorban a szubjektív sajátosságoknak van kapcsolata a büntetőjogi felelősséggel.

A tudatos emberi cselekménnyel szoros kapcsolatban van az, hogy értük az ember felelősségre vonható. Ez a felelősségrevonás jelenti a bűncselekmény szubjektív sajátosságainak a tartalmát. Amilyen mértékben növekszik a kulturáltság, amilyen mértékben szaporodnak az ember ismeretei, olyan mértékben gyarapszik a tudata; természetes tehát, hogy ezzel együtt kell növekednie az emberben a cselekedeteiért való számotadási képességnek is. Egyébként ezzel együtt növekszik az egyénnel szemben támasztott követelmény is.

A nem tudatosan megvalósított cselekmény miatt büntetni azt jelentené, hogy a büntetésből senki sem tanul. Az, akit nem tudatos cselekménye miatt büntetnek meg, nem tanulná meg a büntetésből azt, hogy a jövőben ne cselekedjék tudattalanul (nem tudatosan). Nem óvná őt a jövőben hasonló magatartás tanúsításától, sőt önmagában a büntetés elszenvedésétől vagy kiállásától ismeretei sem bővülnének. A társadalom többi tagjai nem helyeselnék az ilyen körülmények között alkalmazott büntetést, mert, ha bárki saját magára illesztené az ilyen cselekmény megvalósításának a körülményeit és a következményeit — (a büntetést is ide értve) — arra jönne rá, hogy hasonló helyzetben ő sem tudna másképpen dönteni. Ez okból az ilyen büntetőjog csak önmagáért léteznék, és nem lenne a bűnözés elleni küzdelem szolgálatában eredményeket elérni képes társadalmi eszköz.

A büntetőjogi felelősség meghatározása ott kezdődik, ahol a bűncselekmény fogalmi elemeinek a felsorolása végződik.

A büntetőjog feladatának a megvalósításánál különleges figyelmet kell fordítani arra, hogy csak olyan cselekmények miatt lehessen büntető felelősségre vonni, amelyekkel szemben a büntetőjogi büntetés a hathatós eszköz. Tehát az alkalmazott büntetés az általános és a különös prevenció céljainak megfelel.

[10] E fejezetben foglaltakat vö.: Fonyó Antallal az Association Internatinale de Droit Pénal 1961. évi liszszaboni konferenciájára, „A gondatlan bűncselekmények elszaporodásának a problémája" témához készített tanulmányunkkal. (Közzétéve: Rapport Général au Congrès de Lisbonne de 1961., par Altavilla, Enrico, Róma, 1960.)

Ha a szándékos magatartás tényálladékszerű, bűncselekményt eredményez, a büntetőjogi felelősség azonban itt is különféleképpen alakul. Po.: az elkövetés és a felderítés, illetőleg az elbírálhatás között még a legjobban működő felderítés és igazságszolgáltatás esetén is időkülönbség van. Az időmúlás pedig a bűncselekmény létrejöttére ugyan nem, de a felelősségrevonhatás körülményeire esetleg kihat. E kihatások a következők lehetnek:

a körülmények lényeges változása, a releváns tények bizonyíthatóságának a lényeges nehezülése, a büntetőpolitika területére tartozó jelenségek értékelése. (Elévülés, kegyelem, magánindítvány-felhatalmazás hiánya stb.)

Továbbá: — a cselekmény vagy az elkövető társadalomra veszélyességének a megszűnése;

— az elkövető halála;

— az elkövető beszámítási képességének utólagos megszűnése.

Mindezekben az esetekben bűncselekmény valósult meg, azonban azt kell megállapítani, hogy hiányzik, illetőleg megszűnt a büntetőjogi felelősség alapja. Mindez ismét azt igazolja, hogy a létrejött bűncselekmény feltétlen üldözése, az érte való büntetőjogi felelősség feltétlen megállapítása a büntetőjogot öncélúvá tenné.

A magyar büntetőtörvény az *önkéntes* elállás esetére azt tartalmazza, hogy a jogalkalmazó választhat a korlátlan enyhítés, a törvény teljes súlyának az alkalmazása, és az egyáltalában büntetlenül hagyás között.[11] (Ez utoljára említett lehetőség is a felelősség alapjának a hiányát jelenti, noha bűncselekmény valósult meg.)

2. Amennyiben azt a tételt állítjuk fel, hogy a szándékos elkövetés esetére inculpált magatartások gondatlanul megvalósítása tényálladékszerű, és büntetéstérdemlősége attól függ, vajon a törvény azt előírja-e,

elfogadható — az előbbiekkel egybevetve —, hogy *a felelősség különválik a kriminális büntetéssel fenyegetettségtől.* Ebben az esetben a bűncselekmény fogalma akként változik, hogy a kriminális büntetéssel fenyegetés mellé — vagylagosan — a társadalmi rosszallás kerül, illetőleg a (kriminális) büntethetőséget kizáró okok szaporodnak.

Kialakul az a koncepció, hogy vannak esetek, amikor bűncselekményért — a felsorolt okok miatt — nincsen büntetőjogi felelősség, továbbá más esetekben amiatt sincs, mert a védelmi célokat nem a büntetőjogi, hanem a társadalmi felelősségrevonás szolgáltatja, és a társadalmi szervek nevelő funkciójának az alkalmazására kerül sor.[12]

A hatályos magyar jogban a társadalmi tulajdon elleni ún. kisebb súlyú bűntettek esetén már ma is helye van a büntető eljárás mellőzésének, és e helyett az elkövető kizárólag fegyelmi úton történő felelősségrevonásának.

Nézetünk szerint a cselekmény a fegyelmi felelősségrevonás ellenére sem veszti el bűntetti jellegét. Elvileg a büntetőjogi felelősségrevonásnak későbbi lehetősége sem kizárt. Nincs ugyanis az ügyész elzárva attól, hogy a fegyelmileg elbírált elkövető ellen utóbb — az elévülési időn belül — vádat emeljen, s a bíróság sem, hogy az elkövetőt megbüntesse. A fegyelmi felelősségrevonás a büntetőjogi felelősségrevonást helyettesíti. A bűntett és a büntetőjogi felelősség klasszikus kapcsolata tehát a szocialista büntetőjogban — annak egyes intézményeiben — feloldódik, a büntetőjogi felelősség „degradálódik". A szovjet törvényhozás perspektívája nyomán megjelennek előttünk a büntetőjogi felelősség helyébe lépő más felelősség képei is.

IV.

A gondatlan bűncselekmények szankcionálása

1. Választ igényel az is, hogy a különös részbeli tényállások hogyan fogalmaztassanak meg — most már a felelősség ilyen értelmezése szempontjából.

A döntéshez kétirányú elemzés szükséges:

a) vajon minden bűncselekmény esetén — szándékos és gondatlan bűnösség miatt egyaránt legyen-e büntetőjogi felelősség, vagy

b) az egyes bűncselekményfajtáknál határoztassék meg, hogy a szándékos vagy a szándékos és gondatlan bűnösség miatt legyen-e felelősségrevonás.

ad a) Az említett álláspontra helyezkedett a Magyar Büntetőtörvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény; — legalábbis azoknak a bűncselekményeknek a vonatkozásában, amelyek a törvény hatálybalépte előtt, azaz 1951. január 1. előtt kerültek törvényi megfogalmazásra, és amelyek korábban gondatlan elkövetés esetén nem, hanem csak szándékos bűnösség mellett voltak büntethetők. E bűncselekmények vonatkozásában az 1950. évi II. törvény a büntetési tételt illetően parifikált is.

Ami a gondatlan cselekmények általános büntetendőségét illeti, kétségtelen, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények jelentősége — miként arról már szó volt — az utóbbi évtizedek viszonyai között emelkedett. Úgy véljük továbbá, hogy a közösségi motívumot legyőző, tehát a szándékosan társadalomellenesen cselekvők köre hamarább szűkül, majd megszűnik, mint a gondatlanoké. Nem kétséges — az eredménybűntettek tekintetében — hogy gondatlanság által ugyanolyan kár okozható, mint szándékosság esetében. A bűncselekmény törvényi tényállásának a tárgyi oldalát vizsgálva

[11] 1950 : II. tv. 18. és 19. §§.

[12] A fejlődés tendenciája szerint a társadalmi felelősségrevonás körébe nemcsak azok a *bűncselekmények* kerülhetnek, amelyekért a büntetőjogi felelősség „degradálása" indokolt, hanem bűncselekményekké nem minősített társadalomra veszélyes magatartások is.

tehát indokoltnak *látszik* a gondatlan bűnösségért való felelősség kiterjesztése mindazokra a területekre, amelyek szándékos elkövetés vonatkozásában büntetőjogi oltalomban részesülnek.

Ellenérv, hogy a gondatlan bűncselekmény elkövetője személyében a társadalomra veszélyességének tagadhatatlanul kisebb mértékét hordozza, mint a szándékos bűntett elkövetője. A büntetőtörvénykönyvek szándékos bűntettek és szándékos bűntettek között nem tesznek kötelező egyenlőségjelet a büntetési tételek szempontjából, hanem a relatíve határozott büntetési rendszer különböző fokozatait felhasználva más és más büntetési tételekkel fenyegetik a szándékos bűntetteket. A legkisebb vagy viszonylag alacsony büntetési tétellel fenyegetett szándékos bűntettek gondatlan megfelelőinél mindenesetre külön kell vizsgálni a büntetéstérdemlőségnek, illetőleg a büntetés szükségességének a kérdését.

A bűncselekmény objektív oldalának a vizsgálata a gondatlan bűntettekért való felelősség általánosítását igényli, míg a szubjektív oldal az alany tudati világának, és ezen keresztül személyének az elemzése a felelősségi kör szűkebbre vonása mellett szóló érveihez vezet.

2. Nézetünk szerint a kérdés eldöntése nem a bűncselekményfogalom ismérvei, hanem a büntetés céljainak a figyelembevétele útján lehetséges.

Az alany személyének az előtérbe nyomulása kiegyenlíteni látszik a tárgyi oldalon jelentkező ismérvek jelentőségét. A szándékos és a gondatlan bűntettek alanyuk alapján történő differenciálása indokolt. Szükségesnek látszik tehát a szándékos bűntett és gondatlan megfelelője között a különbségtétel a büntetés tekintetében; továbbá, hogy a szándékos elkövetés esetén is csak kisebb mérvű társadalomra veszélyességet magukban rejtő bűntettek gondatlan megfelelőinél a *büntetőjogi* felelősségrevonás mellőztessék. (Előtérbe léphet a társadalmi felelősség.)

A merev parifikációs megoldás nem látszik helyesnek. A szándékos és a gondatlan elkövetés azonos konzekvenciái a büntetőjog objektivizálódásához vezetne, a tárgyi oldal jelentőségét egyoldalúan domborítaná ki, és háttérbe szorítaná — a tudati világ ignorálása útján — az elkövető személyét. A kötelező parifikáció nem értékeli a társadalomra veszélyesség tudatának a jelenléte és ennek a hiánya közötti különbségből fakadó azt a körülményt, amely az elkövető személyében rejlő társadalomra veszélyesség nagyobb vagy kisebb mértékére utal.

Minthogy azonban a kimutatni megkísérelt fokozódása a gondatlan magatartások társadalmi jelentőségének, továbbá az a tény, hogy a közösségi motiváció hatásának a fejlettebb szocialista társadalomban állandó a növekedése, az látszik indokoltnak, hogy a szándékosan elkövetés esetére inkulpált magatartások gondatlan elkövetés esetére (az előbb említett kivételtől eltekintve) bűncselekményekké minősüljenek, és a *felelősség* legyen

a) büntetőjogi vagy

b) társadalmi (fegyelmi stb.).

Annak az eldöntése, hogy ennek az elvnek a realizálódása *hogyan* történjék,

— az általános részben való megfogalmazással,

— a kisebb súlyú bűncselekmény fogalmának a körülírásával,

— vagy a különös részben az egyes bűncselekményeknél — tehát differenciáltan — nem büntetőjogelméleti, hanem törvényszerkesztési, kodifikációtechnikai kérdés.

*

A szocialista állampolgároktól a gondosság magasabb szintjének az elvárhatósága nem a „jóléti" államnak erőszakra támaszkodó voluntarizmusa, hanem a szocializmus viszonyaiból fakadó szükségszerűség.

Kádár Miklós

Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt*

I. Mint ismeretes, a büntetőjogi értelemben vett bűnözés az emberi társadalomban az osztálytársadalom kialakulásával, az állam és a jog kialakulásával egyidőben lép fel. A történelmi fejlődés során a mindenkori uralkodó osztály saját érdekeiből kiindulva törekszik a társadalom erőit — elsődlegesen az állam és a jog segítségével — a bűnözés elleni harcra összefogni, mozgósítani. A kapitalista társadalomban a bűnözés elleni küzdelem kudarcai, a bűnözés állandó és rendszeres emelkedése, s a bűnözés formáinak újabb változásai és fejlődése következtében kialakul az a felfogás, mely szerint a bűnözés az emberi társadalom normális kísérő jelensége, amelynek csak bizonyos keretek közé szorítása, de nem teljes felszámolása tekinthető reális célkitűzésnek.

A bűnözés lényegének, természetének burzsoá, idealista felfogásával szemben a marxizmus—leninizmus a bűnözés és a bűnözés elleni

* Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia által Budapesten 1960. november 16-án rendezett Nemzetközi Büntetőjogi Értekezleten.

küzdelem kérdéseit materialista társadalomszemlélet alapján vizsgálja. Ebből kiindulva a marxizmus—leninizmus a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem jelenségeit, s a bennük megmutatkozó objektív törvényszerűségeket a társadalmi fejlődés törvényeivel szoros összefüggésben szemléli. A bűnözésben nem az emberiséggel együtt született apriori kategóriát, hanem osztálytartalmú, történelmi kategóriát lát, amelynek osztálymeghatározottsága determinálja egyben az ellene irányuló küzdelem jellegét is.

A kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában különösen élesen jut kifejezésre a bűnözés osztálytartalma. A társadalomra veszélyes cselekmények legsúlyosabb csoportja, a bűncselekmények, a bűnözés elleni küzdelem az átmeneti korszak államának, a proletárdiktatúrának egyik fontos feladata.

A bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem törvényszerűségeiről szóló marxista tételeket a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gyakorlata teljes mértékben igazolja. E tételek azonban a szocialista társadalom fejlődésével maguk is tovább fejlődnek, más történelmi-társadalmi aspektusba kerülve, új tartalmat nyernek. A bűnözésről és a bűnözés elleni küzdelemről szóló marxista tanítás nem befejezett, zárt rendszerű tan, hanem az objektív társadalmi jelenségek változása alapján fejlődik tovább.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok, illetve egyes népi demokratikus országok fejlődésének sajátosságai megnyilvánulnak a bűnözésben és e bűnözés elleni küzdelemben is. Minthogy azonban az átmeneti időszakban a társadalmi fejlődést a nemzeti és helyi sajátosságok mellett és ellenére a szocializmus általános fejlődéstörvényei jellemzik, a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem nemzeti sajátosságai nem teszik lehetetlenné a jelenségek általánosítását, közös alapon való elemzését. Ez a körülmény, valamint a kommunizmus építésének az az elméleti tétele, mely szerint a Szovjetunió és a népi demokratikus országok történelmileg viszonylag azonos időben jutnak el a kommunizmusba,[1] megalapozzák, hogy a bűnözés elleni küzdelem elméleti kérdéseit valamennyi szocialista ország vonatkozásában általánosságban vizsgáljuk.

II. Minthogy a bűnözés társadalmilag determinált jelenség, a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseit, eszközeit minden társadalomban objektíve a társadalom osztályszerkezete határozza meg. Ennek felismerése azonban csak a marxista társadalomszemlélet alapján tudatosul, s ebből következik, hogy csak a szocialista állam büntetőpolitikája felel meg a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem objektív törvényszerűségeinek.

Ez azonban nem jelenti, hogy a szocialista állam büntetőpolitikája adott és változatlan a szocialista társadalom fejlődése során. Szoros összefüggés van a szocialista állam fejlődési szakaszai, az adott fejlődési szakasz főfeladatai, valamint a bűnözés elleni harc célkitűzései és eszközei között.

A szocialista állam a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseinek és eszközeinek kérdését a társadalmi fejlődés alapvető problémáinak megoldásával köti össze, és a bűnözés ellen a bűnözés elsődleges, társadalmi okainak kiküszöbölésével, a bűnözést elsődlegesen szülő kizsákmányoló társadalmi viszonyok megszüntetésével, a társadalom átszervezésével harcol. A bűnözés társadalmi alapjainak felszámolása során a szocialista társadalomban reális célkitűzéssé válik a bűnözés mértékének lényeges csökkentése, majd pedig teljes felszámolása. Napjainkban az európai népi demokratikus országokban a bűnözés állandó csökkenésének tendenciája figyelhető meg, míg a Szovjetunió törvényhozása a kommunizmus kibontakozó építésének alapján a bűnözés teljes felszámolásának történelmi jelentőségű feladatát határozta meg.[2]

A bűnözés elleni küzdelemben a szocialista államban a büntetőjogi büntetésnek — a társadalom szocialista átszervezése mellett — másodlagos kisegítő szerepe van. A maga érvényesülési körén belül azonban a büntetőjogi büntetés helyes eszközeinek kialakításától, és végrehajtásuk ésszerű megszervezésétől jelentős mértékben függ a bűnözés elleni küzdelem hatékonysága. A büntetőjogi büntetés jelentősége és effektivitása különösen megnövekszik a szocialista társadalom és állam fejlődésének abban a szakaszában, amelyben a bűnözés elsődleges társadalmi alapjai felszámolást nyertek. A bűnözés társadalmi alapjainak felszámolása után kifejezetten a bűnözés elleni harc állami-társadalmi megszervezésétől, illetve ezen belül a büntetőjogi eszközök helyes kialakításától és ésszerű alkalmazásától függ a bűnözés elleni küzdelem sikere.[3]

A bűnözés elleni küzdelemben a büntetőjogi büntetés eszközének alkalmazása nem ön-

[1] Vö. N. Sz. Hruscsov: Beszámoló a Szovjetunió 1959—1965. évi népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól. Az SZKP XXI. kongresszusa. Bp. 1959. 130. old.

[2] A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető eljárásának alapelveiről rendelkező jogszabály 2. cikke a büntető eljárás feladatainak meghatározása során kifejezetten tartalmazza a bűnözés kiirtását, mint a büntető eljárás egyik konkrét feladatát. L.: A Szovjetunió 1959. évi büntetőjogi szabályai. Bp. 1959. 41. old.

[3] Ezt a felfogást fejezte ki Raszulov D. R. a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának 1958. decemberi ülésén az új büntetőjogszabályok tervezeteinek benyújtásakor a következőkben: „... A kommunizmusba való átmenet idején az olyan társadalomellenes jelenségeket, mint a bűnözés, véglegesen fel lehet és fel kell számolni. ... A bűnözés szociális gyökerei nálunk már régen megsemmisültek. A dolog lényege ma abban áll, hogy helyesen alkalmazzuk a rendelkezésre álló eszközöket a bűncselekmények idejében történő felderítésére és meghiúsítására, hogy olyan állami és társadalmi körülményeket teremtünk, amelyek kizárják bűncselekmények elkövetését..." A Szovjetunió 1959. évi büntetőjogi szabályai. Bp. 1959. 151. old.

kényes, szubjektív elképzelésektől függ. Azt, hogy a társadalomra veszélyes cselekmények mely csoportja ellen célszerű küzdeni a büntetőjogi büntetés eszközével, a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem törvényszerűségeit felismerő marxista—leninista büntetőpolitika határozza meg. A szocialista állam bűnözés elleni sikeres harcának alapja a bűnözés társadalmi törvényszerűségeiből kiinduló tudományos büntetőpolitika, amelynek két alapvető tényezőjét a szocialista állam általános politikája és a marxizmusnak a bűnözésről, és a bűnözés elleni harcról kialakított tanítása, valamint az ezen alapuló társadalomtudományok s ezen belül különösen a bűnügyi tudományok eredményei alkotják.[4] A szocialista állam büntető törvényhozása számára elsődleges büntetőpolitikai feladat azoknak a társadalomellenes jelenségeknek felismerése, meghatározása és egymástól való elhatárolása, amelyek ellen az állam büntetőjogi, illetve ezen kívül álló eszközökkel kíván harcolni.

Felmerül azonban a kérdés: vajon a bűnözés elleni harcban a büntetőjogi represszió foka határozza-e meg a küzdelem jellegét?

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok tapasztalatai alapján erre a kérdésre határozott nemmel felelhetünk. E történelmi-társadalmi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a bűnözés elleni küzdelem fokozásának fogalmától élesen el kell választanunk a büntetőjogi represszió fokozásának fogalmát. Jóllehet a szocialista államok fejlődésének egyik szakaszában volt egy olyan történelmi helyzet, amikor a két jelenség egybeesett, azonban elméletileg azt kell hangsúlyoznunk, hogy a bűnözés elleni harcban a küzdelem fokozása nem szükségszerűen azonos a büntetőjogi represszió fokozásával. Rossz szolgálatot tettek mind a szocialista büntetőjog elméletének, mind a szocialista törvényesség ügyének azok az elméletek, amelyek az osztályharc állandó élesedésének helytelen sztálini tételére támaszkodva, a bűnözés elleni küzdelem lényegéül a büntetőjogi represszió állandó fokozását tartották. A bűnözés elleni küzdelem túlmegy a büntetőjogi represszió alkalmazásának keretein, magába foglalja a bűnözés elleni küzdelem minden gazdasági-társadalmi, illetve állami—jogi tényezőjét. Amint a szocialista társadalomban létrejönnek a szocializmus szilárd gazdasági alapjai és a kommunista erkölcs uralkodó szerepet tölt be az egyének és a tömegek magatartásának meghatározásában, a bűnözés olyan elviselhetetlen társadalomellenes jelenségnek mutatkozik, amelynek leküzdése össznépi üggyé válik. Ez az alapja annak, hogy a bűnözés elleni küzdelem fokozása valóban a szocialista társadalom fejlődéséből folyó objektív sajátosság.

A bűnözés elleni küzdelemben fontos, de nem egyedüli szerepet tölt be a büntetőjogi represszió, amelynek fokozását és csökkenését az adott fejlődési szakaszban levő szocialista állam büntetőpolitikáját kialakító tényezők (a belső és a nemzetközi osztályharc helyzete, gazdasági, kulturális adottságok stb.) határozzák meg. Ezek a tényezők azonban csak időlegesen határozzák meg a büntetőjogi represszió fokának csökkenését, illetve fokozását, míg általában a szocialista társadalom fejlődésében az alapvető tendencia a büntetőjogi represszió fokának csökkenése. Ez azonban a legkevésbé sem mond ellent a bűnözés elleni küzdelem fokozása követelményének. A szocialista fejlődés során a bűnözés elleni küzdelem alapvető tartalmává egyre inkább annak a lenini elvnek érvényesítése válik, mely szerint a büntetésnek, illetve a felelősségrevonásnak elkerülhetetlennek kell lennie.[5] Ezt az elvet mondják ki jogszabályként az új, szovjet büntető eljárásjogi alapelvek, s szögezte le büntetőpolitikai alapelvként az MSZMP VII. kongresszusa.[6]

III. A szocialista államban a társadalomra veszélyes cselekmények legveszélyesebb csoportja, a bűncselekmények elleni harc büntetőjogi eszköze a büntetés. A büntetőjogi büntetést tartalmának az az objektív sajátossága, hogy a kényszer és a meggyőzés dialektikus egységet képező kettős feladatát valósítja meg, teszi alkalmassá a szocialista társadalmi viszonyok közt arra, hogy betöltse a bűnözés elleni küzdelem eszközének szerepét. A büntetőjogi büntetés általános célja a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet társadalmának védelme.

Az általános és a különös megelőzésről, a generális és a speciális prevencióról a büntetőjogi szakirodalom általában mint a büntetés céljairól emlékezik meg. Közelebbi vizsgálódás azonban azt mutatja, hogy minden büntetés objektív tartalmához tartozik a társadalom tekintetében az általános és a konkrét bűnelkövető tekintetében a különös megelőző hatás bizonyos fokú érvényesülése. Ezért a szocialista büntetési rendszer kialakításánál és elemzésénél nem általában az általános és különös megelőzési célokból, hanem azokból a konkrét feladatokból és módszerekből kell kiindulni, amelyekkel az általános és különös megelőzést kívánja biztosítani a szocialista állam.[7]

Ezek a feladatok és módszerek gyökeresen különböznek a büntetésnek a burzsoá állam által kitűzött feladataitól. A burzsoá büntetőjogi büntetés főfeladata a megtorlás, az uralkodó

[4] A szocialista állam büntetőpolitikájáról részletesebben lásd: Szalay József: Büntetőpolitika és büntető ítélkezés. Magyar Jog, 1959. 10. sz., Horváth Tibor: A szocialista állam büntetőpolitikájának alkotó tényezői. Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője, 1960. III. köt. 4. sz.

[5] Lenin: Művei. 4. köt., Bp. 1953. 414. old.

[6] Vö. Kádár János: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának beszámolója és a párt feladatai. A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1960. 39—40. old.

[7] Vö. Sargorodszkij, M. D.: A büntetőjogi büntetés. 2. köt. A büntetés a szovjet büntetőjogban. Moszkva, 1958. 16. old.

társadalmi viszonyok ellen anarchikusan lázadó egyén fizikai megsemmisítésétől eltekintve, annak morális megsemmisítése útján a társadalmi viszonyokba való beilleszkedésre kényszerítése. A burzsoá büntetési rendszer lényege a társadalmi viszonyok ellen ösztönösen lázadó ember kényszer útján való átformálása az elembertelenedett társadalom képére és hasonlatosságára. Ebben a keretben érvényesülnek a megtorlás mellett a burzsoá büntetőjog ún. átnevelési feladatai. Ezzel szemben a szocialista állam jellegéből fakadóan más, humanista jellegű feladatokat kíván megoldani a büntetés eszközével. Ezeknek a feladatoknak középpontjában a szocialista társadalmi és egyéni tudat kialakítása áll, ezért alapvető módszere a társadalom ingatag tagjainak meggyőzése, nevelése, illetve a konkrét bűnelkövető megjavítása és átnevelése a társadalmi együttélési szabályokhoz való alkalmazkodásra.

Az általános és a különös megelőzésről, mint a büntetés céljairól, feladatairól abban az értelemben lehet beszélni, hogy a szocialista állam jellegéből és célkitűzéseiből kiindulva milyen feladatok megoldásával, milyen módszerek alkalmazásával kívánja elősegíteni a büntetés objektív hatásainak érvényesülését. Az általános és a különös megelőzés tehát egyrészt a büntetés objektív sajátossága, másrészt minden konkrét büntetés tekintetében érvényesülő követelmény, amelynek realizálását a megvalósítására alkalmas eszközök és módszerek felismerése és helyes alkalmazása biztosítja. Az általános és különös megelőzés, mint büntetési célok, dialektikus egységet képeznek, amelyen belül azok egyikének viszonylag nagyobb súlyát az állam adott fejlődési szakaszának büntetőpolitikája határozza meg. Figyelembe kell azonban venni, hogy e két feladatot nem lehet egymástól függetlenül, egymással szembeállítva elérni. A büntetés csak azáltal fejt ki általános megelőző hatást, hogy a konkrét bűnelkövetőre különös megelőző hatást gyakorol, és fordítva, nem lehet különös megelőző hatása annak a büntetésnek, amely nem alkalmas arra, hogy a társadalom egésze felé általános megelőző hatást gyakoroljon.

A szocialista állam jellegéből fakadó új büntetési feladatok eredményeként a szocialista büntetőjogban a burzsoá joggal ellentétes, újtípusú büntetési rendszer és büntetési eszközök alakultak ki. Míg a burzsoá büntetőjogban az alapvető büntetési eszköz a szabadságvesztés, addig a szocialista országok büntetőjogában a hangsúly fokozatosan áttolódik a szabadságvesztéssel nem járó büntetésekre. A szabadságvesztés nélküli javító-nevelő munka, a bírói megrovás, a feltételes elítélés tipikusan olyan jogintézmények, amelyek csak a szocialista társadalmi viszonyok alapján fejlődhettek ki.[8] Ezeknek a büntetési eszközöknek a kifejlődése egyrészt szoros kapcsolatban van a tömegeknek a bűnözés elleni küzdelembe való bevonásával, másrészt jelzi a büntetőjogi büntetés fejlődésének történelmileg szükségszerű útját. Ismeretes az a lenini megállapítás, amely szerint a szocialista társadalmi fejlődés során a bíróságokat társadalmi bíróságok, a börtönöket javító intézetek váltják fel.[9] Az egész szocialista büntetési rendszerben, de különösen ezekben az újtípusú büntetési eszközökben érvényesülnek azok a tendenciák — a kényszer és a nevelés elemeinek megváltozása, arányainak eltolódása a büntetési eszközökön belül —, amelyek ennek a történelmileg szükségszerű útnak az egyes állomásait jelzik.

Az újtípusú büntetési eszközökön kívül a szocialista büntetőjogban új módon merül fel az olyan ún. klasszikus büntetési eszköz, mint a rövid tartamú szabadságvesztés problematikája is. A szocialista államok tapasztalatai azt mutatják, hogy a szabadságvesztéssel nem járó büntetések széles skálája mellett nem nélkülözhető büntetési eszköz a rövidtartamú szabadságvesztés, amely a büntetésvégrehajtás helyes megszervezése mellett általában, de néhány bűncselekménycsoportban különösen — pl. garázdaság, testi épség ellen irányuló szándékos erőszakos cselekmények stb. —, a büntetési feladatok megvalósításának eredményes eszköze lehet.

A szocialista büntetési rendszer elméleti és gyakorlati problémái közül — éppen a fejlődés általános perspektíváira figyelemmel — rendkívül jelentősek az újtípusú, szabadságvesztéssel nem járó büntetési eszközök, illetve a rövidtartamú szabadságvesztés olyan problémái, mint pl. a javító-nevelő munka végrehajtásának formái, a társadalom erőinek szerepe a javító-nevelő munka végrehajtása során, a nyilvánosság kérdése a bírói megrovásnál, a javítás és a nevelés speciális eszközei a rövidtartamú szabadságvesztésnél stb.

A javító-nevelő munka végrehajtási formáiként a szocialista államok gyakorlatában a közmunkákon való részvétel, az elítélt korábbi munkahelyén, illetve speciálisan szervezett munkahelyeken való munkáltatás alakult ki. A javító-nevelő munka mint büntetési eszköz kényszernevelő tartalma a társadalomra hasznos, produktív, fegyelmezett rendben elvégzett munka. Ezért a javító-nevelő munka rendszerint fizikai munkát jelent, amely a legalkalmasabb a munkára nevelés, a fegyelemre nevelés, általában szólva a tudat-átalakítás tekintetében. A javító-nevelő munka bármely végrehajtási formájában az elítélt megjavítása, átnevelése tekintetében alapvető jelentősége van a kollektíva nevelő, tudatformáló szerepének. Ebből a szempontból természetesen a legszerencsésebb az elítélt korábbi munkahelyén való munkáltatás,

[8] Vö. Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. Bp. 1954. I. köt. 488. old.

[9] Leninszkij szbornyik, XIII. köt. 85. old. (oroszul).

ahol széleskörű társadalmi szervezetek működnek, s ahol leginkább kibontakozhat a szilárd erkölcsi tudattal rendelkező dolgozók nevelő hatása. A javító-nevelő munkával kapcsolatban hazai tapasztalataink negatív vonásainak közös gyökere éppen abban van, hogy a dolgozók kollektívája és társadalmi szervezeteik nem vesznek részt az átnevelés munkájában.

A magyar hatályos jogban, mint ismeretes, a javító-nevelő munka nem önálló büntetési nem, hanem börtönbüntetést helyettesítő intézkedés.[10] Alkalmazási köre meglehetősen szűk, mert csupán az állami vállalatok, intézmények, gazdaságok stb. nem vezető munkakört betöltő dolgozóival szemben alkalmazható. Az új magyar Btk. tervezetének az egyik legjelentősebb lépése a következetes szocialista büntetési rendszer kialakítása felé a javító-nevelő munka mint önálló és mindenkivel szemben alkalmazható büntetési nemként való szabályozása. Ezen túlmenően pedig a legjelentősebb feladat az üzemi stb. kollektívák, társadalmi szervek figyelmének középpontjában állítani a javító-nevelő munka kérdéseit, mert végső soron csak ez biztosítja e speciális büntetési eszköz hatékonyságát.

A bírói megrovással kapcsolatban problémaként merül fel a fellebbezés realitásának és a nyilvánosságnak kérdése. E büntetési nem végrehajtásának a speciális vonása — hogy a büntetéskiszabás és a végrehajtás folyamata lényegében egybeesik — jelent ugyanis bizonyos problémákat eljárásjogi szempontból. Ugyancsak nehezen lemérhető tényező e büntetési nem végrehajtásának nyilvánossága az egyes elítéltek vonatkozásában. Ilyen problémákra tekintettel sem a magyar hatályos jog, sem a Btk. tervezete nem vette fel a büntetési nemek sorába a bírói megrovást.

A rövid tartamú szabadságvesztés végrehajtásával kapcsolatban elsősorban a többi szabadságvesztésre ítéltektől való elkülönítés követelménye merül fel. Ezen túlmenően figyelembe kell venni, hogy az ilyen tartamú szabadságvesztésre ítéltek rendszerint nem megrögzött vagy konok bűnözők, hanem olyan személyek, akiknek bűnös magatartásában megnyilvánuló jellembeli hiányosságaikra, illetve a társadalmi együttéléshez szükséges fegyelmezettség hiányára tekintettel indokolt az egyéniségüket érzékenyebben érintő szabadságvesztés büntetés alkalmazása. E bűnelkövetői csoport sajátosságai indokolják az elkülönítés mellett a büntetésvégrehajtás speciális megszervezését is. Az alapprobléma itt az, hogy a rendelkezésre álló viszonylag rövidebb időn — a gyakorlatban pár hónapon — belül hogyan lehet biztosítani a megjavítás sikerét.

Általánosságban hangsúlyozni kell — éppen a javító-nevelő munka és a rövid tartamú szabadságvesztés-büntetések alkalmazásának hazai tapasztalatai alapján —, hogy e büntetésvégrehajtási problémák helyzete jelentősen visszahat a büntetéskiszabásra, mert a bírói gyakorlat általában idegenkedik olyan büntetési eszközök alkalmazásától, melyeknek realitása előtte kétséges.

IV. A büntetési feladatok megvalósításának alapvető feltétele a helyes büntetéskiszabás. A büntetéskiszabás szocialista alapelvei a törvényesség, a humanizmus, egyéniesítés. Az egyéniesítés gyakorlati alapproblémája annak a büntetési eszköznek kiválasztása és alkalmazása, amely az adott elkövető viszonylatban a leghatékonyabban tudja biztosítani az általános és különös megelőzést. Ezen túlmenően pedig hangsúlyozni kell, hogy az egyéniesítés nem csupán a büntetés kiszabása, hanem a büntetésvégrehajtás tekintetében is egyaránt érvényesítendő követelmény.

A büntetéskiszabás egyéniesítésének lehetősége jelentősen függ a büntetőtörvénykönyv általános részének büntetési rendszerétől, a különös részben meghatározott törvényi tényállások büntetési tételeitől, s azok összefüggéseitől, a büntetésenyhítési jogkör törvényi szabályozásától és a büntetésvégrehajtás egyéniesítésének lehetőségeitől.

A hatályos magyar büntetőjog — az 1950. évi II. törvény — büntetési rendszere szocialista alapelveken épül fel. A büntetési rendszer egésze azonban magán viseli a népi demokratikus törvényhozásnak a kiélezett belső és a nemzetközi osztályharc által meghatározott vonásait. Ennek tudható be pl. a halálbüntetésnek általános büntetésként való szabályozása, az életfogytiglani börtönbüntetés fenntartása s egyéb törvényi rendelkezések. A törvény szocialista alapelveinek gyakorlati érvényesülését pedig bizonyos fokig gátolják azok az ellentmondások, amelyek az új általános rész büntetési rendszere és a burzsoá eredetű különös rész konkrét büntetési tételei között fennállanak. Ezeket az ellentmondásokat sem a gyakorlati büntetőpolitika, sem a későbbi törvénymódosítások nem tudták feloldani, azokat csak a büntetőtörvénykönyv újra kodifikálása szüntetheti meg.

Az új magyar büntetőtörvénykönyv tervezete büntetési rendszere következetesen érvényesíti a szocialista büntetőjogi alapelveket, bűnüldözési szerveink, s a szocialista országok törvényhozásának és gyakorlatának tapasztalatait. A tervezet 35. §-a határozza meg a fő- és mellékbüntetésekből álló büntetési rendszert. Eszerint főbüntetések: halálbüntetés, szabadságvesztés, javító-nevelő munka, pénzbüntetés; mellékbüntetések: közügyektől eltiltás, foglalkozástól eltiltás, kitiltás, kiutasítás, vagyonelkobzás, pénzbüntetés. Habár a büntetési nemek felsorolásában a halálbüntetés első helyen szerepel, a tervezet álláspontja szerint ez a büntetés nem általános, hanem rendkívüli jellegű. Ez kitűnik a 64. § rendelkezéséből, amely szerint halálbüntetést — az általános büntetéskiszabási

[10] Az 1950. évi II. tv. (a Btá) 48. §-a.

elvek figyelembevételével — csak akkor lehet kiszabni, ha a büntetés célja más büntetéssel nem érhető el. E speciális büntetéskiszabási elv érvényesítése érdekében pedig a tervezet különös részében a halálbüntetés mindig mint alternatív büntetési eszköz szerepel. A tervezet kiküszöböli a határozatlan ideig tartó szabadságvesztésbüntetést, a szabadságvesztés 30 naptól 15 évig, bűnhalmazat, illetve ítélethalmazat esetén húsz évig terjedhető tartamban állapítja meg. A különös részben a büntetési tételek minden esetben — a halálbüntetéstől eltekintve — relatíve meghatározottak. Az egyéniesítés következetes érvényesítését segíti elő a javító-nevelő munka előbb említett szabályozásán kívül a mellékbüntetések és a feltételes elítélés alkalmazási feltételeinek hajlékonyabb szabályozása, valamint a különös részben az alternatív büntetési tételek rendszere is.

A büntetéskiszabás alapja a vádlott cselekményében a törvényi tényállás fennforgásának megállapítása. Elméleti tisztázást igényel az a kérdés, hogy egyes olyan bűncselekményeknél, mint például a garázdaság, közveszélyes munkakerülés stb., mennyiben hatnak ki az elkövető egyéniségének körülményei a bűncselekmény törvényi tényállása fennforgásának megállapítására.

A múltban lejátszódott bűnös cselekmény ténybeli alapjainak megállapításán túlmenően ugyancsak jelentős azoknak a tényeknek megállapítása, amelyek a vádlott bűnösségét enyhítik vagy súlyosítják. Az egyéniesítés szempontjából egyaránt jelentősek a bűncselekmény tárgyi, illetve alanyi oldalához tartozó büntetéskiszabási tényezők. Mind elméleti, mind gyakorlati szempontból azonban meglehetősen tisztázatlan, hogy a büntetéskiszabás során mennyiben bír jelentőséggel az elkövető egyénisége. Mi az a határ, ameddig el lehet menni az elkövető egyéniségének értékelésekor, melyek azok az elkövető egyéniségéből következő tényezők, amelyeket még figyelembe kell venni a büntetéskiszabás során. Nézetem szerint mindkét probléma megoldásához abból a marxista tételből indulhatunk ki, amely szerint az elkövető egyénisége nem szakítható el a cselekménytől, hogy a cselekményében jut kifejezésre egyéniségének minden társadalmilag jelentőséggel bíró lényeges vonása.[11] Ebből kiindulva a megoldás igényének mellőzésével is hangsúlyozandónak tartom, hogy a konkrét ügyben tisztázandó minden releváns körülményt, illetve a körülmények körét végső soron a cselekmény határoz meg, hogy az elkövető egyéniségének egyes tényezőit a cselekmény által meghatározott releváns körülmények által meghatározott keretben kell figyelembe venni.

A büntetéskiszabás egyéniesítésének alapvető feltétele a bűncselekmény elkövetését eredményező tényezőknek és az elkövető társadalmilag determinált személyiségének tisztázása. A szocialista államokban megújuló és fellendülésben levő bűnoktani kutatások egyik gyakorlati hasznosítási területe éppen a büntetéskiszabás és a büntetésvégrehajtás. Ezeknek a kutatásoknak a tárgya a bűnözés, mint tömegjelenség, az egyedi bűnelkövetés és a büntetésvégrehajtás effektivitásának vizsgálata. A büntetéskiszabás szempontjából egyaránt jelentős a bűnözés általános helyzetének, dinamikájának, illetve az egyedi bűnelkövetés analízisének pontos ismerete. Azonban míg a bűnözés általános helyzete, dinamikája az általános megelőzés síkján hat ki a büntetéskiszabásra, addig az egyedi bűnelkövetés vizsgálatának a különös megelőzéssel kapcsolatban van az egyéniesítésre jelentős kihatása. Az egyedi bűnelkövetés vizsgálata során fel kell tárni egyrészt a bűncselekmény elkövetését eredményező tényezőket és körülményeket — amelyeknek nagy jelentőségük van a büntetéskiszabáson kívül a bűnözés megelőzésének megszervezésére is — másrészt a bűnelkövető társadalmilag determinált személyiségét, vagyis azokat a társadalmi tényezőket, amelyek szerepet játszanak a bűnözővé válás pszichikai folyamatában. A szocialista büntetőjogtudomány egyik soron levő feladata azoknak a bűnözés okaira és a bűnöző társadalmilag determinált személyiségének feltárására irányuló gyakorlati módszereknek, eljárásoknak kidolgozására, amelyeknek segítségével ezeket a körülményeket tisztázni és eredményüket a büntetéskiszabás során hasznosítani lehet.

A bűnözés elleni küzdelem eredményességének egyik feltétele a büntetésvégrehajtás egyéniesítése, amely nélkül nem valósítható meg a büntetés különös megelőzési feladata. Természetesen a büntetésvégrehajtásnak önmagában is általános megelőző hatása van. A büntetésvégrehajtás megszervezésénél azonban — mint ezt a szocialista államok büntetésvégrehajtási gyakorlata is mutatja —, a büntetés különös megelőzési feladatából kell kiindulni. A büntetésvégrehajtás egyéniesítése megköveteli az elítéltek osztályozását a végrehajtás menetében. E feladat sikeres elvégzése ismét a bűnöző társadalmilag determinált személyiségének feltárását igényli. Az osztályozás alapja egyrészt az elkövetett bűncselekmény jellegéből, súlyából, másrészt az elítélt személyiségének bizonyos vonásaiból tevődik össze. Az elkövetett bűncselekmény jellegéből indul ki a szovjet bíróság, illetve az új Btk. tervezete szerint a magyar bíróság, amikor ítéletében meghatározza, hogy a szabadságvesztést az elítélten börtönben vagy munkatelepen kell végrehajtani. Ugyancsak az ítélet tükrözi az elítélt személyiségének bizonyos vonásait is, pl., hogy visszaeső bűnöző, hogy ismételten erőszakos, agresszív cselekmények útján követ el bűncselekményeket stb. E személyiségre utaló megállapításokat azonban ki kell még egészíteni olyanokkal, amelyek a büntetés-

[11] Lenin: Művei. 1. köt. Bp. 1951. 429. old.

végrehajtási osztályozás szempontjából nélkülözhetetlenek. E feladat gyakorlati végrehajtása szempontjából megfontolandó minden elítéltről olyan személyiségdosszié lefektetése, amely végigkísérné az ügyet a nyomozástól kezdve a büntetésvégrehajtás befejezéséig, és tartalmazná az illető személyiségére vonatkozó, bármely eljárási szakban nyert adatokat.[12] A személyi sajátosságok tisztázása alapozza meg végleg az elítélt megfelelő osztályba helyezését, a vele szemben követendő nevelési, oktatási stb. foglalkozás általános irányát.

A magyar büntetésvégrehajtás gyakorlatában az elmúlt években jöttek létre az első kísérletek az elítéltek osztályozására és a büntetésvégrehajtás fokozatosságának kialakítására. Szocialista büntetőjogtudományunk elsőrendű feladata a különös megelőzés célját szem előtt tartó büntetésvégrehajtási rendszer elméleti alapkérdéseinek — mint például a különböző büntetésvégrehajtási egységek típusainak, a fokozatosság végrehajtásának, a nevelési és munkáltatási elvek kérdéseinek stb. — kidolgozása.

A szocialista államok gyakorlata azt mutatja, hogy a szabadságvesztés büntetés végrehajtása egyéniesítésének a különböző típusú büntetésvégrehajtási intézetek — gondolok a börtönre és a munkatelepre — kombinálása felel meg. A Szovjetunió büntetőtörvényein kívül — ahol ennek több évtizedes gyakorlati tapasztalatai vannak — a Lengyel Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság büntetőtörvénykönyvének tervezete is a szabadságvesztés büntetés ilyen differenciált végrehajtási formáiról rendelkezik. Ugyanis az ilyen rendszer a legalkalmasabb egyrészt az elítéltek osztályozására, másrészt a büntetésvégrehajtás fokozatosságának megvalósítására. Ezt az alapgondolatot fogadta el az új magyar Btk. tervezete is, amikor a szabadságvesztés végrehajtási formáiként a börtönt és a munkatelepet határozta meg. Az elítéltek osztályozását segiti elő a tervezetnek az a rendelkezése, amely szerint a három évnél rövidebb szabadságvesztést általában munkatelepen, az ennél hosszabb tartamút pedig börtönben kell végrehajtani. illetve végrehajtását börtönben kell megkezdeni.[13] A büntetésvégrehajtás fokozatosságát pedig az a rendelkezés iktatja törvénybe, amely kimondja, hogy azon elítélt büntetésének végrehajtását, aki szabadságvesztéséből egyharmad részt, de legfeljebb három évet börtönben töltött, munkatelepen kell folytatni. Ugyanezt a követelményt realizálja a feltételes szabadságra bocsátás intézménye is, amely a tervezetben szabályozott formájában a büntetés kétharmad részének letöltése után eszközölhető, annak az általános feltételnek fennforgása esetén, miszerint alaposan feltehető, hogy a büntetés elérte célját.[14]

A szocialista állam büntetésvégrehajtásának menetét, szervezési elveit is áthatják a szocialista állam sajátos vonásait, általános fejlődését meghatározó társadalmi törvényszerűségek. A szocialista állam fejlődése során mind nagyobb jelentőségűvé válik a tömegek részvétele az államigazgatás munkájában. Ennek megfelelően a bűnözés elleni küzdelem megszervezésében is egyre inkább növekszik a társadalmi erők szerepe, jelentősége. A társadalmi erők szerepe a bűnüldözésben nem merülhet ki a megelőzésben, a közrend és a közbiztonság biztosításában, hanem rendkívül jelentős az elítélt megjavítása és a büntetését kitöltő elítéltnek a dolgozó társadalomba való visszavezetése, beillesztése tekintetében is. Az elítéltekkel szemben a büntetés különös megelőzési céljának elérése, az elítélt megjavítása, jellemének átalakítása nem végezhető el a klasszikus értelemben vett börtönök teljes izoláltságában. A büntetésvégrehajtás során megvalósuló nevelés az adott körülmények folytán tartalmaz ugyan bizonyos speciális vonásokat, azonban nem szakadhat el a társadalom egészének életétől, problémáitól, mert követelményei lényegében azonosak a nembűnöző állampolgárok tekintetében érvényesülő magatartási követelményekkel. Éppen ezért a büntetésvégrehajtás során a nevelés folyamatában nem nélkülözhető tényező a társadalmi szervek tevékenysége. Szabályként szögezhetjük le, hogy a különös megelőzés célját a büntetés csak akkor éri el, ha annak végrehajtásában az állami szerveken kívül aktív részt vállalnak a társadalom szervezett erői is. Ennek a követelménynek az érvényesítése jelentősen befolyásolja a büntetésvégrehajtás megszervezését és számos gyakorlati problémát vet fel. A megoldás eszközei rendkívül változatosak lehetnek. Így például felvethető, hogy a társadalmi erők milyen módon gyakorolhatnak ellenőrzést a büntetésvégrehajtás menete fölött, hogyan működhetnek közre az elítéltek között folyó politikai-kulturális nevelőmunkában, és miképpen biztosíthatják az elítélteknek szabadulásuk után a dolgozó társadalomba való beilleszkedését.

V. A társadalom szocialista átszervezése során a szocialista büntetőjog fejlődését alapelveinek — a törvényességnek, humanizmusnak, egyéniesítésnek — következetes további erősítése, újabb vonásainak kibontakoztatása jellemzi. Azok az általános törvényszerűségek, amelyek a szocialista állam fejlődését meghatározzák, kihatnak a társadalomra veszélyes cselekmények, s ezek sorában a bűnözés elleni küzdelem eszközeire is. A társadalom osztályszerkezetében bekövetkezett változások, az állam politikai alapjainak kiszélesülése, az állam tevékenysége jellegének megváltozása, az állam megvál-

[12] Ezt a módszert a Szovjetunió ügyészsége az elmúlt években néhány köztársaságban és járásban kísérletileg alkalmazta. A tapasztalatok elméleti általánosítása most folyik. Vö. Gercenzon A. A.: A bűnözés tanulmányozásáról és a megelőzésről. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1960. 7. sz.

[13] A Tervezet 38, 40. §§-i.

[14] A Tervezet 41. §-a.

tozott funkciói, s nem utolsó sorban a bűnözés jellegének, társadalmi okainak megváltozása nemcsak a büntetőpolitikai feladatokra hatnak ki, de jelentősen módosítják a bűnözés elleni küzdelem célkitűzéseit, módszereit és eszközeit is. Amíg a szocialista államok első fejlődési szakaszában a büntetőtörvényhozást és a gyakorlatot számos bűncselekménykategóriában bizonyos fokig a büntetés általános megelőző feladatának előtérbe helyezése jellemezte, addig a későbbi szakaszban a különös megelőzés kerül előtérbe. A különös megelőzés következetes keresztülvitele a fejlettebb társadalmi viszonyok alapján ugyancsak a bűnözés elleni küzdelem eszközeinek továbbfejlesztését és differenciáltabb kezelését igényli.

Mindezen társadalmi tényezők odahatnak, hogy a társadalomra veszélyes cselekmények miatti felelősség rendszere szerkezetileg átalakul; csökken és szűkül a büntetőjogi felelősség területe, növekszik és bővül az államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősség területe. Ez a folyamat megmutatkozik abban, hogy a törvényhozás egyrészt szűkíti a büntetendő magatartások körét, s ezek miatt megszünteti a büntetőjogi felelősséget, illetve államigazgatási felelősséget állapít meg, másrészt, hogy lehetőséget teremt bűncselekmény elkövetése esetén a büntetőjogi felelősség felváltására, annak más természetű felelősséggel való helyettesítésére.

A büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének alapja a társadalom osztályszerkezetének átalakulása, a szocialista állam politikai alapjainak kiszélesítése, a tömegek egyre erősbödő és következetes bevonása az állam irányításába az államélet minden területén. Mindezek a tényezők, valamint a kommunista erkölcs uralkodóvá válása a tömegek tudatában, megteremti az alapját annak, hogy a bűnözés elleni küzdelemben is teljes mértékben érvényesüljön a tömegek részvételének lenini elve. A bűnözés elleni küzdelemben alapvető jelentőségre tesznek szert a bűnözés mint tömegjelenség, illetve mint egyedi tevékenység megelőzése, a bűnözés közvetlen okainak, azt megkönnyítő és arra lehetőséget adó körülmények, tényezők elhárítása, kiküszöbölése.[15]

A büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének alapja a szocialista állam fejlődését meghatározó tényezőkben rejlik. Ezek a tényezők általában új módon vetik fel a kényszer és a meggyőzés, illetve a jog kérdését. A kényszer és a meggyőzés kérdése egyben az állami tevékenység módszereinek kérdése és enyyiben szoros kapcsolatban van a jog általános problémáival. A kényszert és a meggyőzést, mint az emberek egymásközti viszonyait és egymásra hatásának eszközeit az adott társadalom osztályszerkezete határozza meg. Ebből következik, hogy a szocialista államban gyökeresen más módon alakul a kényszer és a meggyőzés egymáshoz való viszonya, mint a kizsákmányoló társadalmakban, ahol az emberek egymásközti viszonyait alapvetően az uralkodó osztály részéről gyakorolt kényszer jellemzi. A szocialista államban, létrejöttének első pillanatától kezdve a meggyőzés válik az állami tevékenység elsődleges módszerévé, míg a kényszernek másodlagos helye és jelentősége van. Ez természetesen nem zárja ki kényszer, mégpedig állami kényszer alkalmazását a megdöntött kizsákmányolók restaurációs magatartásával, vagy az ingadozó középrétegekkel, illetve az elmaradt tudatú dolgozókkal szemben, ennek az alapja azonban mindig a dolgozók nagy többségének meggyőzése. A volt kizsákmányoló osztályok felszámolásával, a szocialista állam belső elnyomó funkciójának elenyészésével további jelentős változásokon megy keresztül az állami tevékenység jellege,[16] megváltozik súlyban és arányokban a kényszer és a meggyőzés közötti viszony, a kényszer új társadalmi elemekkel telítődik. Ezek a tényezők jelentősen kihatnak a jog lényegére, szankciójának tartalmára is.

Ismeretes az a marxista álláspont, mely szerint a jog szankciója az állam által biztosított kényszer. A szocialista társadalom fejlődése során, amikor az állami tevékenység módszereinek jellege mélyreható változásokon megy keresztül, nem maradhat változatlan a jog szankciójának tartalma sem. Bár az állami kényszer a jog szankciójának továbbra is fontos összetevő eleme marad, a jogban is egyre erősödnek a meggyőzés elemei, s az állami kényszer mellett egyre nagyobb szerepet kap a társadalmi ráhatás, a jogsértőkkel szemben tanúsított társadalmi, erkölcsi kényszer eszköze. Emellett pedig a társadalmi megszokás és meggyőződés eredményeként megerősödnek és kiszélesednek a szocialista együttélés jogon kívüli normái. Dialektikus folyamattal állunk szemben, amelyben a kényszer egyre inkább meggyőzési elemekkel telítődik és a meggyőzés több vonatkozásban a társadalmi, pszichikai, morális kényszer elemeit is magába olvasztja. Ez a folyamat a jognak az erkölcs által való felváltásának történelmileg szükségszerű folyamata, amely büntetőjogi síkon a büntetőjogi felelősség fokozatos felváltásában és helyettesítésében, illetve a tömegeknek a bűnözés elleni küzdelembe való mind erősebb bevonásával jut elsődleges kifejezésre. Következésképpen a büntetőjogi felelősségnek államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősséggel való felváltása a szocialista társadalom fejlődéséből folyó objektív törvényszerűség.

A büntetőjogi felelősség felváltásával és helyettesítésével kapcsolatos gyakorlati problémák felmerülése ma elsősorban a Szovjetunió-

[15] Vö. N. Sz. Hruscsov, i. m. 126. old.

[16] Vö. M. A. Szuszlov felszólalása az SZKP XXI. kongresszusán. Az SZKP XXI. kongresszusa. Bp. 1959. 296. old.

ban figyelhető meg.[17] Amennyiben azonban a büntetőjogi felelősség felváltásának folyamata a szocialista társadalom objektív fejlődéstörvénye, annyiban a Szovjetunió tapasztalatait ezen a téren is általános, nemzetközi érvényűeknek kell tekinteni. A népi demokratikus országok gyakorlata ezt a következtetést, úgy gondolom, teljes mértékben alátámasztja. Az utóbbi években majd minden népi demokratikus államban kialakultak a rendőrség társadalmi segítői, az önkéntes segédrendőrök alakulatai, amelyek tevékenyen résztvesznek a közrend és a közbiztonság védelmében, a bűnözés megelőzésében. Hazánkban, a Román Népköztársaságban, a Lengyel Népköztársaságban évek óta működnek a társadalmi bíróságok, míg a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a fegyelmi eljárásban érvényesülnek a társadalmi bíráskodás egyes elemei. Megjegyzendő, hogy bár ezekben az országokban a társadalmi bíráskodás tartalma nem teljesen azonos, s benne érvényesülnek munkajogi-fegyelmi és államigazgatási-szabálysértési eljárási elemek is, a fejlődés tendenciája mindenütt a büntetőjogi felelősség területének szűkülése s új, nem-büntetőjogi felelősségrevonási formák kifejlődése. Megállapítható, hogy a büntetőjogi felelősség felváltásával és helyettesítésével kapcsolatos problémák a népi demokratikus országokban a szocializmus alapjainak lerakásával napjainkban napirendre kerülnek és megoldást igényelnek.

VI. A büntetőjogi felelősség felváltásával és helyettesítésével kapcsolatban a szocialista büntetőjogtudomány elsődleges feladata néhány olyan központi jelentőségű elméleti probléma tisztázása, amelyeknek megoldása jelentős mértékben kihat e kérdések törvényi szabályozására.

E problémák lényegében a következő kérdések körül csoportosulnak: *1.* Mennyiben hat ki a szocialista büntetőjogtudománynak a bűncselekmény és a büntetés fogalmáról kialakított álláspontjára a büntetőjogi felelősség felváltása és helyettesítése államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősséggel? *2.* Hogyan alakul a büntetőjogi felelősség alapjainak kérdése olyan törvényi szabályozás esetén, amely bizonyos társadalomra veszélyes cselekmények esetén alternatíve állapít meg büntetőjogi, illetve államigazgatási, fegyelmi vagy társadalmi felelősségrevonást? *3.* Mely bűncselekménycsoportok vonatkozásában jelentkezik elsődlegesen a büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének igénye, s milyen tényezők határozzák meg ezt? *4.* Mi a jelentősége az egyes büntetőkódexekben kialakult kisebb súlyú bűntett kategóriájának a büntetőjogi felelősség felváltásával kapcsolatban? *5.* Hogyan viszonyul a büntetőjogi szabályozáshoz a társadalmi bíróságok, illetve egyéb társadalmi vagy államigazgatási szervek által elbírált társadalomra veszélyes cselekmények szabályozása, s az e szervek eljárása, illetve az általuk alkalmazott intézkedések jellege mennyiben mutat fel állami és társadalmi vonásokat? *6.* Milyen kodifikációs megoldások felelnek meg a büntetőjogi felelősség felváltásának, mely szervek döntsenek a konkrét ügyben a büntetőjogi felelősség felváltásáról, illetve a felelősségrevonás más formájának alkalmazásáról?

A büntetőjogi felelősség felváltása sokrétű feladat, amelynek jogi megoldásai különbözőek lehetnek. Nézetem szerint azonban a fenti kérdések megoldásánál az alapvető követelmény az, hogy egyrészt a törvényesség, másrészt az állampolgárok jogtudata szempontjából viszonylag stabil határt kell kialakítani a büntetőjogi és a nem-büntetőjogi felelősségrevonás területe között. E mellett a nem-büntetőjogi felelősségrevonás területén érvényesülnek bizonyos — a cselekmények körét, a felelősségrevonás alapját és rendjét stb. meghatározó — jogi normák, amelyek szoros kapcsolatban vannak elsősorban a büntetőjoggal, de az államigazgatási és a munkajoggal is. Következésképpen az egész kérdéskomplexum rendezésében alapvetőek a törvényességi követelmények.

Jelen előadás keretében nem vállalkozhatom a felvetett kérdések összességének megoldására, csupán egynéhánnyal kapcsolatban kísérlem meg nézeteimet — a teljesség igénye nélkül —felvázolni.

Figyelembe véve a népi demokratikus országok, illetve a Szovjetunió államiságának jelen fejlődési fokát, a büntetőjogi felelősség felváltása és helyettesítése sem a súlyos, sem a középsúlyú bűntettek kategóriájával kapcsolatban nem merülhet fel, hanem kizárólag az enyhébb súlyú bűntettek tekintetében vethető fel. A szocialista büntetőkódexek egynémelyikében — így pl. a szovjet és a magyar tételes jogban — ismeretesek az ún. kisebb súlyú bűntettek. Ez alapjában a tulajdon elleni bűncselekményekkel kapcsolatos, de pl. a szovjet büntetőjog ismeri a kisebb súlyú üzérkedés, a kisebb súlyú garázdaság fogalmát, s az új magyar Btk. tervezete a kisebb súlyú tulajdon elleni bűntetteken kívül ismeri a kisebb súlyú tiltott határátlépés fogalmát is.[18] Ezenfelül a szocialista államok büntetőtörvényeiben létezik egy bűncselekménycsoport, amelyet általában a legenyhébb fokúnak tarthatunk. Ez természetesen szélesebb körű, mint a törvény által kisebb súlyúnak nevezett bűntettek, és a tulajdon elleni bűncselekményeken kívül magában foglal számos az ember testi épsége, becsülete és méltósága, a közrend és a közbiztonság elleni bűntettet is. Vajon ezek mindegyike olyan jellegű, amelyekkel kapcsolatban

[17] L. A társadalom szerepének növelése a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni küzdelmeiben; Az elvtársi bíróságok mintaszabályzata c. törvénytervezetek idevágó rendelkezéseit. A tervezetek szövege közzétéve az Izvesztyija, 1959. okt. 23—24. számaiban.

[18] A Tervezet 288. § és a 191. § (4) bekezdése.

felmerül a büntetőjogi felelősség felváltásának igénye? Nem biztos. A legenyhébb fokú bűntettek körének ismerete önmagában nem ad választ erre a kérdésre. Milyen tényezők ismerete alapján tudunk erre a kérdésre választ adni?

Nézetem szerint itt két tényezővel kell számolni. Az egyik a bűncselekmények társadalomra veszélyességének foka — ezt a kérdést érintettük fent —, a másik pedig a bűntettekkel szemben alkalmazható nem-büntetőjogi eszközök várható eredményessége. A nem-büntetőjogi eszközök jellege és hatékonysága dönti el végső soron, hogy bizonyos büntetőjogi eszközök helyettesíthetők-e más, nem-büntetőjogi eszközökkel vagy sem. Azt kell tehát vizsgálni, hogy a szocialista társadalmi viszonyok fejlődésével a büntetések feladatai, az általános és a különös megelőzés biztosíthatók-e nem-büntetőjogi eszközök alkalmazásával. Úgy gondolom, hogy a nem-büntetőjogi eszközök ilyen megítélésével kapcsolatban sem fogalmi lehetetlenség a büntetés feladataiból kiindulni, mert ezek a feladatok a társadalomra veszélyes cselekmények elleni küzdelemben a társadalom védelmének igényéből keletkeznek. S éppen azért, mert a szocialista társadalom kialakulásával és fejlődésével a kényszer és a meggyőzés viszonylatában dialektikus fejlődési folyamat mutatkozik meg, válnak alkalmassá a társadalmi ráhatás eszközei arra, hogy a büntetésnek, ennek az alapjában állami, kényszerjellegű intézkedésnek a feladatait megvalósíthassák. A társadalom továbbra is védelmet igényel a társadalomra veszélyes magatartásokkal szemben, sőt mint látjuk, a szocialista társadalomra a bűnözés, és általában a társadalomra veszélyes magatartások elleni küzdelem fokozódása jellemző. Ennek a harcnak a dialektikája azonban éppen azt eredményezi, hogy folyamatában a harc eszközei mélyreható változásokon mennek át. A küzdelem célkitűzései azonban változatlanok: a társadalom védelme az asszociális cselekményektől, a társadalom ingatag tagjainak visszatartása, és az ilyen cselekményeket elkövetők megjavítása, a társadalmi együttélésre való alkalmassá tétele útján. Ebből kiindulva pedig nézetem szerint az következik, hogy amilyen mértékben alakulnak ki a társadalomban az e feladatokat megvalósító nem-büntetőjogi eszközök, olyan mértékben és olyan bűncselekménykategóriák tekintetében lehet szó a büntetőjogi felelősség felváltásáról és helyettesítéséről.

Melyek ezek a ma már rendelkezésre álló nem-büntetőjogi eszközök? Az államigazgatási, fegyelmi és társadalmi felelősségrevonás és szankcióik. Ezek az eszközök azonban tartalmukat tekintve nem egysíkúak. Az államigazgatási-szabálysértési és a munkajogi-fegyelmi felelősségrevonás és szankciói elsődlegesen állami és jogi jelleggel rendelkeznek. Tartalmukat az állami kényszer jellemzi, amely, ha fokában enyhébb is, mint a büntetőjogi büntetésben rejlő represszió, mindenképpen az állami kényszer jellegét viseli magán. E felelősségrevonási formák eljárását pedig az állami, hatósági keret jellemzi. Igaz, hogy e felelősségrevonási formákat is bizonyos fokig meg lehet tölteni társadalmi tartalommal — pl. a társadalmi szervek képviselőinek bevonása a szabálysértési vagy fegyelmi bizottságokban, — s igaz, hogy az alkalmazott szankciókban is jelentős a társadalmi meggyőzés eleme, azonban a büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének következetes eszközét a társadalmi bíróságokban, s a társadalmi ráhatás különböző intézkedéseiben kell látni. Ez természetesen nem érinti a büntetőjogi felelősségnek államigazgatási felelősséggel való felváltásának azt az esetét, amikor a törvényhozás az addig bűncselekményként üldözött magatartásokat államigazgatási szabálysértésnek minősíti, s ezzel a felelősségrevonás formáját és tartalmát törvényhozási szinten határozza meg, azonban ilyenkor a konkrét ügyben fel sem merül a büntetőjogi felelősség felváltásának kérdése. Lényegében tehát a konkrét ügyekben a büntetőjogi felelősség felváltása szempontjából a fegyelmi és társadalmi felelősséggel való helyettesítés jön szóba. A büntetőjogi felelősségnek a fegyelmi felelősségrevonással való helyettesítése is azonban csak átmeneti lépés lehet a társadalmi bíráskodás következetes kiépítése felé. A tendenciát úgy lehetne leszögezni, hogy mennél erősebbek a társadalmi felelősségrevonás és a társadalmi ráhatás alkalmazásának társadalmi tényezői, annál kevésbé van szükség a fegyelmi felelősségrevonásra, mint a büntetőjogi felelősséget felváltó eszközre. A társadalmi bíróságok fejlődése éppen azt mutatja, hogy nemcsak a kisebbsúlyú bűncselekmények, hanem a fegyelmi vétségek elbírálásának hatáskörét is magába olvasztja. E fejlődési tendencia alapja kétségtelenül az, hogy a társadalmi bíráskodásnak mind az eljárása, mind az általa alkalmazott szankciók mentesek az állami kényszer jellegétől, s ez teszi lehetővé, hogy benne a büntetőjogi felelősségnek társadalmi felelősséggel való felváltása a legkövetkezetesebb és legtisztább alakjában bontakozhat ki.

Ebből a szempontból érdemes röviden áttekinteni a hatályos szocialista jogban levő megoldásokat. A szovjet jogban pl. a Kazah SZSZK büntetőkódexe szerint a különös részben meghatározott egyes enyhébb súlyú bűncselekmények társadalmi elbírálásra tehetők át. A társadalmi bíróságok mintaszabályzatáról rendelkező 1959. évi össz-szövetségi törvénytervezet az enyhébb társadalomra veszélyességű bűncselekményeken kívül társadalmi bíráskodás hatáskörébe utalja az egyébként bűncselekménynek nem minősülő munkafegyelmet és a szocialista együttélés szabályait sértő cselekményeket. A magyar hatályos jog szerint a társadalmi tulajdont sértő kisebb súlyú bűntettek fegyelmi elbírálásra vihetők, míg a társadalmi bíráskodás hatáskörébe ugyane cselekmények, valamint a munkafegyelmet sértő, bűncselekménynek nem minősülő

cselekmények tartoznak.[19] Hasonló a román társadalmi bíróságok hatáskörének szabályozása is.[20]

Felmerül a kérdés, hogy a büntetőtörvények hol, milyen keretben szabályozzák a büntetőjogi felelősség felváltásának kérdését. Ez annál is inkább gyakorlati, kodifikációs probléma, mert a szocialista országokban a büntetőjogi kodifikációs munkálatok fellendülése figyelhető meg.

Mint már utaltam rá. az 1959-ben kiadott kazah büntetőkódex a különös részben az adott tényállásnál utal a szankcióban arra, ha az ügy elbírálásra a büntetőjogi felelősségrevonás mellőzésével társadalmi bírósághoz áttehető. Hasonló álláspontot foglalnak el számos más szovjet köztársaság büntetőkódexének tervezetei is. A társadalmi bíróságok mintaszabályzatairól rendelkező 1959-ben kiadott össz-szövetségi törvénytervezet szerint viszont bármely ügy áttehető társadalmi bírósághoz, ha társadalomra veszélyessége kisebb fokú. Ez utóbbihoz képest a kazah büntetőtörvénykönyv tehát pontosabb irányítást ad a jogalkalmazó szerveknek és szigorúbb törvényességi álláspont kialakítására törekszik.

Felmerülhet azonban egy másik megoldás is. Nevezetesen az, hogy ezt a kérdést a büntetőtörvénykönyv általános része szabályozza. Ennek elvi alapját abban látom, hogy a büntetőjogi felelősség felváltásának intézménye a szocialista büntetőjog objektív fejlődéséből következő általános kérdés, amelyet együtt kell szabályozni a büntetőjogi felelősségrevonás alapjainak, a büntethetőségnek egyéb általános kérdéseivel.

Mielőtt azonban e kérdés megoldásának irányára rámutatnék, érinteni kívánok egy másik problémát, amelynek megoldása — nézetem szerint — szoros kapcsolatban van az előzővel.

A szocialista büntetőjog általában elvetette a bűncselekménynek a burzsoá jogban ismert formális kritériumokon alapuló hármas felosztását, a bűntett — vétség — kihágás kategóriákat és kialakította a bűncselekmény egységes fogalmát. illetve a büntetőjogon kívül elhelyezkedő államigazgatási szabálysértés fogalmát. E jogintézményeknek materialista tartalmukból kiinduló kialakítása és pontos elhatárolása pozitív jelentőségű lépés volt egyrészt a burzsoá formális bűncselekményfogalom felszámolásában, másrészt a törvényességi követelmények következetes érvényesítésében. Ennek ellenére a törvényi bűncselekményfogalom felosztásának kérdése ma ismét felvetődik, s éppen a szocialista büntetőjog újabb problémáival kapcsolatban. Ez abból fakad, hogy egyrészt a szocialista büntetőjogban ténylegesen kialakult a kisebb súlyú bűntett kategóriája, — amelynek már ma is van bizonyos anyagi és eljárásjogi következménye, — másrészt az államigazgatási szabálysértés fogalma, illetve a szabálysértési eljárás büntetőjogi elemekkel telítődik. Utalok arra például, hogy a szovjet szabálysértési eljárásban az egyszemélyben eljáró népbíró lényegében szabadságvesztést szab ki,[21] hogy a magyar szabálysértési eljárásban szintén szabadságvesztés alkalmazható,[22] hogy a szabálysértési eljárásban alkalmazásra kerülnek olyan lényegében büntetőjogi intézmények, mint az elévülés, az eljárás félbeszakítása stb. Ezek a jelenségek azt mutatják, hogy a bűncselekmények alsó szintjén a büntetőjog határai elmosódnak.

Ezek után kézenfekvő az a gondolat, hogy vajon ezeknek a kérdéseknek a bizonyos fokú rendezése nem köthető-e össze a büntetőjogi felelősség felváltása törvényi szabályozása kérdésével. Mint láttuk, a szocialista államok büntető törvényhozásában ténylegesen kialakult egy kisebb súlyú bűntetti kategória. Ennek következményeit levonhatjuk mind anyagi jogi, mind eljárásjogi vonatkozásban. Eljárásjogi vonatkozásaira később még visszatérünk, míg anyagi jogi következményeit abban hasznosíthatjuk, hogy erre építhetjük rá a büntetőjogi felelősség felváltásának intézményét. Ugyanis. ha a törvény felbontja az általános legális bűncselekményfogalmat, s megkülönböztet bűntettet és kisebb súlyú bűntettet, akkor a megoldás módja egy olyan szabály felvétele az általános részben, hogy kisebb súlyú bűntett esetén — megfelelő további feltételek fennforgása mellett, — az ügy társadalmi bíráskodásra áttehető. Ez a megoldás természetesen megköveteli, hogy a különös részben az egyes bűncselekmények kisebb súlyú bűntetti alakzata ennek megfelelően legyen meghatározva. Természetesen a kisebb súlyú bűntetti kategória felvételének más kihatásai is vannak. Így pl. az előkészület és kísérlet büntetendőségének kérdése, enyhébb büntetési nemek alkalmazásának kérdése. a rehabilitáció. elévülés szabályozásának kérdése. E kérdések vizsgálata azonban jelen témánk szempontjából mellőzhető.

Milyen hatása lenne ennek a megoldásnak a büntetőjogi felelősség felváltása szempontjából? Elsősorban az. hogy pontosan meghúzni a határt az egyes bűncselekménykategóriák között a büntetőjogi felelősség felváltása szempontjából. Ezzel pedig teljesen kiküszöbölhető lenne a gyakorlat ingadozása. amelynek jelentőségét aligha lehet túlbecsülni a törvényesség következetes érvényesítésében.

Ezzel kapcsolatban szükséges arra a prob-

[19] L. Az 1956. évi 11. sz. tvr., 5. §, és a 1041/1956. sz. M. T. h.

[20] L. A Román Népköztársaság 1958. évi 320. sz. törvényerejű rendelete.

[21] L. Az Orosz SzFSzK Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1956. december 16-i törvényerejű rendelete a kisebb garázdaságért való felelősségről.

[22] Az 1955. évi 32. sz. tvr. a szabálysértési eljárásban csak pénzbírság kiszabását teszi lehetővé. A pénzbírságot — meg nem fizetése esetén — az 1959. évi 36. sz. tvr. elzárásra rendeli átváltoztatni. Az 1960. évi 14. sz. tvr-rel szabályozott eljárás keretében pedig közvetlenül kiszabható az elzárás.

lémára is választ adni, hogy mely állami szerv jogosult a büntetőjogi felelősség felváltásánál a megfelelő feltételek megvizsgálására és az ügynek a társadalmi bírósághoz való áttételére. A kérdés megoldásánál szinte azonos súllyal szerepelnek törvényességi, elvi és célszerűségi meggondolások. Ismeretes az a vita, amely a szovjet jogirodalomban e kérdés körül kialakult. Nézetem szerint azonban a fenti jellegű megfontolásokon túlmenően a kérdés megoldásánál a büntetőjogi felelősség alapjainak kérdéséből kell kiindulni.

A szocialista büntetőjogászok túlnyomó többsége által elismert tétel, hogy a büntetőjogi felelősség alapja a vádlott magatartásában a törvényi tényállás elemeinek fennforgása, röviden a vádlott tényállásszerű magatartása. Megváltozik-e ez a tétel, ha törvényi rendelkezés van a büntetőjogi felelősségrevonás felváltására és helyettesítésére? Véleményem szerint nem. A büntetőjogi felelősség felváltására és helyettesítésére csak akkor kerülhet sor, ha fennállott a büntetőjogi felelősségrevonás minden feltétele. Vagyis a büntetőjogi felelősség felváltásának kérdése csak azután merülhet fel, hogy megállapítást nyert a vádlott cselekményében a törvényi tényállás elemeinek fennforgása. Az természetesen más kérdés, hogy a vádlott tényállásszerű magatartásának megállapításán felül milyen egyéb feltételek fennforgása esetén van helye a büntetőjogi felelősségrevonás helyettesítésének. Az azonban előttem nem kétséges, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás felváltására csak azután kerülhet sor, ha megállapítást nyert a vádlott tényállásszerű magatartása. Ebből pedig következik az, hogy a büntetőjogi felelősség felváltására és más felelősségrevonási formával való helyettesítésre csak az az állami szerv jogosult határozatot hozni, amelynek lehetősége van a vádlott tényállásszerű magatartásának megállapítására. Ilyen lehetőség hiányában pedig álláspontom szerint ebből ki kell zárni a nyomozó szerveket, s ezt a jogkört csak a bíróságoknak lehet megadni. Más kérdés az ilyen természetű ügyek eljárási szabályozása, amelyet szintén össze lehet kötni a kialakítandó kisebb súlyú bűntetti kategóriára vonatkozó speciális eljárási szabályok kialakításával.

Elméletileg tisztázandó kérdés, hogy a konkrét ügyben milyen tényezők határozzák meg a büntetőjogi felelősség felváltását, más felelősségrevonással való helyettesítését. Kérdés, hogy ez az elkövető személyiségétől vagy az ügy egyéb körülményeitől függ-e. Az bizonyos, mint már láttuk, hogy a büntetőjogi felelősség felváltására csak objektíve enyhébb súlyú bűncselekmény esetén kerülhet sor. Ez azonban nem zárja ki, hogy ilyen döntés meghozatalánál az ügy objektív körülményei ne játszanának további szerepet, például a bekövetkezett kár kisebb mértéke stb. Miután azonban lényegében azt kell eldönteni, hogy az elkövetővel szemben feltétlenül az állami kényszert magában foglaló büntetést, vagy pedig ilyen kényszerjellegtől mentes társadalmi nevelő intézkedést célszerű-e alkalmazni, a kérdés megválaszolása döntő mértékben az elkövető személyiségétől, az üggyel releváns összefüggésben levő egyéni körülményektől függ. Természetesen itt elsősorban a személyiségnek azok a vonatkozásai játszanak szerepet, amelyek az adott személynek a társadalomhoz való viszonyát jellemzik (előélete, a munkához való viszonya stb.).

Végül felvetendő az a kérdés is, hogy vajon a büntetőjogi felelősségrevonás helyettesítése társadalmi felelősségre vonással eredményezi-e az adott elkövető büntetőjogi felelősségének megszűnését vagy csupán azt jelenti, hogy a felelősségrevonásformái és következményei változnak, de az elkövető büntetőjogi felelőssége változatlanul fennáll. A fent kifejtettekből következően álláspontom az, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás felváltása és más felelősségrevonási formával való helyettesítése megszünteti az adott személy tekintetében a büntetőjogi felelősséget. Ilyen esetben tehát nem csupán arról van szó, hogy büntetőjogi felelősség alapján nem-büntetőjogi eszközöket alkalmazunk, hanem arról, hogy a felelősségrevonási forma megváltozása maga után vonja a felelősség tartalmának átalakulását is. Azokban az esetekben, amikor a büntetőjogi felelősségrevonás helyettesítése útján alkalmazott társadalmi ráhatás intézkedése hatékony volt, ez a probléma gyakorlatilag nem merül fel. Viszont felmerül olyan esetben, amikor a társadalmi intézkedés nem volt hatékony abban az értelemben, hogy például a kollektíva ellenőrzése, nevelése alá helyezett személy kivonja magát ez alól, s a kollektíva maga észleli az általa alkalmazott intézkedés eredménytelenségét. Általánosítva a kérdést: a büntetőjogi felelősségrevonás helyettesítése más felelősségrevonási formával a büntetőjogi felelősség szempontjából „res judicátát" jelent-e vagy szó lehet a büntetőjogi felelősség feléledéséről. A kérdés megoldásánál kétségtelenül figyelembe kell venni a bűnözés elleni küzdelem gyakorlati igényeit, de ezt feltétlenül össze kell egyeztetni a büntetőjogi felelősség felváltásának elvi alapjaival.

VII. A bűnözés elleni küzdelem új módszerei, a differenciált büntetőpolitika, az egyéniesítés elvének következetes érvényesítése a felelősségrevonás tekintetében hajlékony és differenciált eljárási formákat és törvénykezési szervezetet igényelnek. A büntetőjogi felelősség felváltása alapvető elméleti problémáinak megoldása alapján kell kidolgozni olyan eljárásjogi, szervezeti törvénykezésjogi kérdéseket, mint: *a)*, gyors és egyszerű eljárás az igazságszolgáltatásban a kisebb súlyú bűntettek tekintetében; *b)*, gyors és egyszerű államigazgatási-szabálysértési eljárás és hatékony intézkedés; *c)*, a társadalmi bíróság intézkedései, hatásköre és eljárási szervezeti kérdései.

Ennek a problematikának csupán első kér-

dését kívánom érinteni annak a szoros kapcsolatnak alapján, amely az anyagi büntetőjog és eljárásjog között fennáll.

Mai eljárásjogunk egyik jellemzője, hogy az eljárás lényegében azonos a különböző szintű elsőfokú, illetve fellebbezési bíróságokon. Szocialista eljárásjogunk kialakulásával felszámoltuk a burzsoá büntető eljárásnak az azonos szintű bíróságok tekintetében érvényesülő bonyolult eljárási formák különféleségének rendszerét.

A burzsoá büntető eljárásjog lerombolásának és az új szocialista eljárás kialakításának folyamatában természetesen nem tagadható ennek az egyöntetűségre való törekvésnek pozitív jelentősége. Felmerül a kérdés azonban, hogy társadalmi viszonyaink fejlődése alapján előttünk álló új büntetőpolitikai feladataink fényében vajon helyes-e ennek a helyzetnek a fenntartása. Vajon a büntetőjogi felelősség felváltásával és helyettesítésével kapcsolatos problémák megoldása és a ténylegesen már kialakult kisebb súlyú bűntettek kategóriája nem igényli-e büntető eljárásunk differenciáltabbá tételét? Úgy gondolom, igen. A hatékony igazságszolgáltatás nem csak a teljes bűnfelderítést, hanem a gyors és azonnali ítélkezést is megköveteli. A büntetés feladatait csak akkor töltheti be, ha a büntetés nem csupán általában elkerülhetetlen, hanem ha az közvetlenül a bűncselekmény elkövetése után rövid időközzel kerül alkalmazásra. Bár ezek a szempontok hatványozottan érvényesek a kisebb súlyú bűntettek tekintetében, az ebből folyó követelmények a gyakorlatban nem mindig érvényesülnek. Az eljárás elhúzódása pedig torzítja a büntetéskiszabást, gátolja a büntetési feladatok megvalósítását. E problémák okát jórészt abban látom, hogy eljárásjogunk garanciális jellegű követelményei nem állnak arányban a kisebb súlyú bűntettek jellegével.

Milyen igények támaszthatók tehát a kisebb súlyú bűntettek eljárása tekintetében? Röviden: a maximálisan gyors eljárás biztosítása. Ennek az igénynek a realitását az adja meg, hogy e bűncselekménykategória tényállásai általában ténybelileg egyszerűek, hosszas felderítői eljárást nem igényelnek, jogi megítélésük is egyszerűbb. Az eljárás meggyorsításának eszközei lehetnek a nyomozati, illetve a bírósági eljárás egyszerűsítése. Általában szólva tehát fel kell vetni az elsőfokú eljárásra vonatkozó eljárási szabályok differenciálását, s a kisebb súlyú bűntettek tekintetében egyszerűbb és gyorsabb eljárási szabályozást kell kialakítani. Természetesen az így kialakítandó eljárásban is biztosítani kell a szocialista eljárási alapelvek érvényesülését, s nem lehet semmiféle engedményt tenni a törvényesség kárára. Figyelembe kell azonban venni, hogy a törvényesség nem absztrakt kategória, amely a szocialista állam büntetőpolitikája felett és attól függetlenül létezik, hanem tartalmában meg kell felelnie a büntetőpolitikai célkitűzéseknek. Az sem tagadható, hogy az eljárás egyszerűsége és gyorsasága önmagában nem ellentétes a törvényességi garanciákkal. Olyan tényezőket kell figyelembe venni, amelyek egyaránt biztosítják az eljárás gyorsaságát, egyszerűségét, hatékonyságát és az alapvető törvényességi követelményeket. Ilyenek lehetnek az előkészítő szakaszban: csak a legegyszerűbb nyomozati eljárás alkalmazása, a vizsgálat mellőzése, a nyomozati határidők rövidítése, annak bevezetése, hogy a nyomozati szervek a tettenért és elfogott bűnelkövetőt nyomban a bíróság elé állítsák; a bírói eljárásban: az eljárási határidők rövidítése, eljárás a nyomozati szervek előállítása alapján stb. Ha pedig már ebből a szempontból alakítjuk ki a kisebb súlyú bűntettek kategóriáját a törvényben, akkor nyilvánvaló, hogy teljesen egybe lehet hangolni az anyagi joggal az eljárási szempontokat. Ilyen megoldás alapján az anyagi jogban kialakított kisebb súlyú bűntett kategóriájának egyaránt lenne anyagi-jogi és eljárásjogi konzekvenciája.

*

Az elmondottakat a következőkben foglalnám össze: A szocialista világtábor országaiban a társadalom szocialista átszervezése során a bűnözés elleni küzdelem szerkezete jelentősen átalakul. A bűnözés elleni küzdelem fokozódása mellett annak megszervezése és vitele megszűnik kizárólagosan állami-jogi feladatnak lenni. A csökkenő tendenciát mutató bűnözéssel szemben a szocialista társadalom az állam és a társadalom szervezett erőit állítja együttesen szembe. A tömegek fokozódó részvétele a bűnözés elleni küzdelemben a harc újabb formáit, módszereit és eszközeit termeli ki. A büntetőjogi büntetés szerkezete átalakul, szférája szűkül, s ezzel párhuzamosan bővül a társadalomra veszélyes cselekmények miatt a nem-büntetőjogi felelősség területe. A szocialista büntetőjogtudomány elsőrendű feladata a bűnözés elleni küzdelem gyakorlatának elemzése és általánosítása alapján egyrészt hozzájárulni a szocialista állam büntetőpolitikájának elméleti megalapozásához, másrészt az új feladatok megoldására alkalmas jogi megoldásokat kimunkálni. Ezeknek az élet által felvetett feladatoknak megoldása során fejlődik magasabb szintre és lesz mind tökéletesebb eszköze a tömegeknek a társadalmi haladásért vívott harcban.

Horváth Tibor

A bűnözés tanulmányozásáról és megelőzéséről*

A bűnözés megelőzése problémájának marxista megfogalmazását és megoldását V. I. Lenin végezte el. Az „Állam és forradalom" című munkájában V. I. Lenin egy sor alapvető megállapítást tett, amelyek a bűnözés megelőzésének kérdésével szoros kapcsolatban állanak: 1. A szocializmusban az előrehaladás az élet minden területén az egész nép részvételével megy végbe. 2. Az egész nép gyakorol ellenőrzést azoknak a magatartása felett, akik a múlt csökevényei hordozóinak mutatkoznak. 3. A népnek magának módjában áll, hogy közvetlenül megszüntesse és megelőzze a társadalmi együttélési szabályoknak az egyes személyek részéről történő megsértését.[1] A szovjet hatalom létrehozása után V. I. Lenin többször is visszatért a bűnözés megelőzésének kérdésére. A „Hogyan szervezzük a versenyt?" című munkájában, V. I. Lenin a bűnözés elleni harc általános elveinek alapján szükségesnek tartotta, hogy a helyi városi és falusi szervezeteknek tág lehetőségeik legyenek a múlt csökevényeinek hordozóival szemben foganatosított intézkedések formái tekintetében. Hangsúlyozta, hogy pontosan a gyakorlatnak kell kidolgoznia a szocialista társadalmi együttélés megsértőivel szemben folytatott küzdelem módszereit és eszközeit.[2] V. I. Lenin „A Munka és Honvédelmi Tanács utasítása a helyi szovjet intézményeknek" című határozat tervezetben meghatározta az állami vagyon fosztogatásával szemben folytatott harc részletes programját és különös figyelmet fordított ezek megelőzésére.[3] V. I. Lenin a bűnözés megelőzését az állami szervek és társadalmi szervezetek gyakorlati feladatának tekintette.

A szocialista társadalom fejlődésének abban a szakaszában, amikor a társadalom a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszába lépett, a bűnözés megelőzésének problémája elválaszthatatlan a bűnözés felszámolásának feladatától. E feladat végrehajtásához feltétlenül szükség van a bűncselekmények, törvénysértések és a közrend megsértésével szemben folytatott harc eszközei körének nagyarányú kiszélesítésére. Ugyanebből a szemszögből vizsgálja a bűnözés megelőzésének problémáját a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusának határozata és az ezt követő párt- és kormányhatározatok.

V. I. Leninnek a szocialista államról szóló tanítására támaszkodva, s ezt a kommunizmus építésének gyakorlata alapján alkotó módon továbbfejlesztve, Ny. Sz. Hruscsov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. kongresszusán mondott beszámolójában megjelölte a társadalom feladatát a fontos állami funkciók végrehajtásában. A jelen körülmények között az állami szervek számos feladatát akként kell átruházni a társadalmi szervekre, hogy ez a szocialista állam megerősödését, a szocialista társadalom politikai alapjainak megszilárdulását és a szocialista demokratizmus további fejlődését eredményezze. A közrend és közbiztonság fenntartását a milíciával, ügyészséggel és bírósággal közösen, a közrend megsértőivel szemben hatásos eszközökkel rendelkező társadalmi szervezeteknek kell biztosítaniok. Ennek a feladatnak megvalósítása során nagy jelentőséget kapnak a jogsértőkkel szemben folytatott harc egyes társadalmi formái, mint például a társadalmi bíróságok, a népi druzsinák tevékenysége stb. A közrend megsértőivel szemben alkalmazott társadalmi intézkedések fejlődése teremti meg a bűnözés megelőzésének szükséges előfeltételeit.[4] A társadalom a jogsértőt felismerheti „nemcsak akkor..., amikor már elkövetett valamilyen vétséget vagy bűncselekményt, hanem már a társadalmi magatartás szabályainak olyan megsértései alkalmával, amelyek később társadalomellenes cselekményekké fajulhatnak nála." „Olyan intézkedéseket kell tenni, — mondotta Ny. Sz. Hruscsov, — amelyek megakadályozzák, sőt a lehetőségét is kizárják annak, hogy egyesek ártsanak a társadalomnak. A megelőzés, a nevelő munka a legfontosabb."[5]

A jogsértésekkel szemben folytatott harc társadalmi formáinak széles kibontakozása és a bűnözés megelőzése feladatának gyakorlati megvalósítása megköveteli, hogy a szovjet jogtudomány a gyakorlat által felvetett, számos aktuális kérdést megvizsgáljon, azokat általánosítsa és elméletileg feldolgozza a bűnözés megelőzésének problémáit. Ezzel kapcsolatosan ez a cikk két alapvető kérdést vizsgál: a bűncselekmény megelőzésének fogalmát és a bűnözés okai tanulmányozásának jelentőségét a bűnözés megelőzését szolgáló intézkedések megvalósítása szempontjából.

*

Az imperializmus korszakában a kapitalista országokban a bűnözés legsúlyosabb, véres és szervezett formáinak feltartóztathatatlan növekedése megy végbe. Nem véletlen

* A cikk lényegében a szerző által a Szovjetunió Ügyészsége Össz-szövetségi Kriminalisztikai Tudományos Kutató Intézetének Tudományos Tanácsa ülésén és a Szovjetunió Ügyészségének Össz-szövetségi Nyomozó Testületének tanácskozásán tartott előadásait foglalja össze. Gercenzon A. A. cikke a „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo" című folyóirat 1960. évi 7. számában jelent meg, 78—88. old. A fordítást *Dr. Alapy Gyula* az ÁJI tudományos főmunkatársa készítette.

[1] L. V. I. Lenin: Művei 25. köt. 506., 509., 497—498. old. Bp., Szikra, 1952.

[2] L. V. I. Lenin: Művei, 26. köt. 428—429. old. Bp., Szikra, 1952.

[3] L. V. I. Lenin Művei, 32. köt. 423—425. old. Bp., Szikra, 1953.

[4] L. Ny. Sz. Hruscsov: Beszámoló a Szovjetunió 1959—1965. népgazdaságfejlesztési ellenőrző számairól. Az SZKP XXI. kongresszusa, Bp., 1959. 124—125. old.

[5] Uo. 125—126. old.

len tehát, hogy a bűnözés megelőzésének problémája olyan jelentős helyet foglal el a jelen burzsoá büntetőjogi, szociológiai és pszichológiai irodalomban. Ennek tanulmányozása azt a következtetést teszi lehetővé, hogy a burzsoá kriminológusok legnagyobb része a bűnözés megelőzésének problémáját merőben apologetikus célokra használja fel. A bűnözés megelőzését a bűnözés valódi okainak leplezésével általában különféle biokriminológiai intézkedésben összegezik a „kriminogén" személyek gyógyításáról vagy a burzsoá társadalom életfeltételeihez való hozzáformálásról vitatkoznak. Egyes burzsoá kriminológusok reménytelen kísérleteket tesznek, hogy olyanfajta szociális reformokat is ajánljanak, amelyek ugyan nem érintik a kapitalizmus pilléreit, de állítólag előmozdítanák a bűnözés megelőzésének kérdését. Annak idején még Ferri több mint 70 intézkedést javasolt a bűnözés megelőzésére, amelyek közé sorolta például a tűzifa osztását a nyomorgók között, éjjeli menedékhelyek építését, kölcsönpénztárak alapítását, a nyomornegyedek felszámolását, a születéskorlátozás propagálását stb., stb.[6]

A legújabb biokriminológusok, mint például Barnes, Teeters és mások,[7] nyilvánvalólag reményüket vesztve, hogy szociális intézkedésekben keressék meg a bűnözés megelőzésének útját, elfordulnak a „szociológiától" és a bűnözés megelőzése problémájának eldöntését a „bioszociológia" területén kutatják.[8]

Vajon lehetséges-e a bűnözés okairól beszélni a kapitalista társadalomban anélkül, hogy fel ne tárnánk a kapitalizmus és a bűnözés között fennálló szerves összefüggést? Természetesen, nem. Ha a burzsoá kriminológus feltárná ezt a kapcsolatot, nem lenne továbbra is az, ami. Így nem is csodálatos, hogy a burzsoá kriminológusok nagy többsége előszeretettel „a bűnöző személyiségekről" beszél, nehogy a bűnözés igazi gyökereit kelljen érintenie. Ugyanígy, vajon lehetséges-e a kapitalista társadalomban a bűnözés megelőzéséről beszélni, amikor a kapitalizmus egész lényege, a kapitalizmus egész fejlődésének természete szemben áll a bűnözés megelőzésével? Vajon miféle megelőzési recepteket adhatnának a burzsoá kriminológusok, amikor a kapitalizmus életformájának egésze egyenesen megszabja a gyermekbűnözés növekedését és elmélyíti a társadalom és a család erkölcsi felbomlását? Nyilvánvalónak kell tekinteni, hogy a bűnözés megelőzésének problémája a kapitalista társadalomban teljességgel megoldhatatlan ennek a társadalomnak korlátain belül.

Teljesen más a bűnözés megelőzésének helyzete és feladata a Szovjetunióban. A bűnözés megelőzésének anyagi alapját a kommunizmus építésének fejlődése biztosítja a gazdaság, a politika és a kultúra területén. Éppen azért, mert a szocialista társadalom jellegében semmi olyan sincs, ami a bűnözést előidézné, mert a Szovjetunióban a bűnözés alapvető társadalmi oka már megszűnt, a kommunizmus építésének kibontakozása során minden előre tett lépés hazánkban egyre inkább a bűnözés teljes kiirtását mozdítja elő. Nagy tévedés volna azonban arra számítani, hogy a dolgok szabad folyásának rendjén a bűnözés a szovjet társadalom, állami szervek, a széles nyilvánosság, a dolgozók kollektívái és valamennyi szovjet állampolgárnak a bűnözés felszámolásáért vívott harca nélkül is elhalhat. Éppen ezért a bűnözés megelőzésének feladata egy meghatározott történelmi szakaszban válik rendkívül időszerűvé.

*

A bűnözés megelőzésének fogalma tisztára jogi szempontból is vizsgálható. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényei Alapelveinek 20. cikke, — mint ez ismeretes, kimondja, hogy „a büntetés célja az is, hogy megelőzze újabb bűncselekmények elkövetését, mind az elítéltek, mind más személyek részéről," ami a bűncselekményt elkövető személyekre kiszabott büntetés útján valósul meg. A bűnözés megelőzését szolgáló intézkedések rendszerébe természetesen beletartoznak a bíróságok által foganatosított büntetések is. Amennyiben a bűnözés megelőzése alatt csak azt a megelőzést értenénk, amely a büntetések alkalmazásában ölt testet („általános megelőzés" és „különös megelőzés"), úgy ez teljesen jogi területen maradva hiányos és egyoldalú volna, mert semmiképpen sem ölelné fel a bűnözés elleni harcnak azt a sokoldalúságát, amely a szocialista államban megvalósul. Egyébként a szoviet büntetőjogi irodalomban a bűnözés megelőzésének problémáját a legutóbbi időkig általában csak ilyen leszűkített keretek között vizsgálták.[9]

[6] L. E. Ferri: Kriminálszociológia I. köt. Spb. 1910. 391—454. old.

[7] L. pl. Barnes, Teeters, New Horizons in Criminology, New York, 2. kiad. 1951; „Enciclopedie of Criminology" New York, 1949, Constant Elements de criminologie, Liège, 1949. Exner: Kriminologie, Heidelberg, 1949. Hurvitz, Kriminologie, Copenhague, 1948, Mezger, Kriminologie, München—Berlin, 1951. Reckless, The crime Problem, New York, 1950. Seelig, Lehrbuch der Kriminologie, Graz, 1951. Taft, Criminology, 3. kiad. New York, 1956.

[8] A „kriminálbiológia" kritikáját l.: Nyikiforov B. Sz. „A reakciós amerikai kriminálbiológia (A Jogtudományi Intézet Munkái, 1 sorozat, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája, Moszkva, 1951. 159—181. old.); Resetnyikov F. M. A jelenlegi amerikai kriminológia néhány jellemző vonása „Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo", 1959. 10. sz. 124—129. old.

[9] L. például a büntetőjognak a legutóbbi 20—25 évében megjelent egész tankönyvirodalmát, amely átfogó értelemben mitsem szól a bűnözés megelőzéséről. Ezt a problémát csak 1957—1958. évben kezdték meg feldolgozni a szovjet irodalomban. L. például Kazatkin Ju. P. A bűnözés felszámolása útjainak kérdéséről (A Tadzsik állami egyetem „Tudományos kiadmányai" 1957. XV. sorozat, 67—81. old.); Kudrjavcev V. A bűnözés megelőzése — az emberek tudatában létező kapitalista csökevények elleni harc fontos formája („Szovjetszkaja Jusztyicija") 1959. 2. sz. 15—19. old., Kurljandszkij V. I.: A bűncselekmények megelőzéséről („Szovjetszkaja Jusztyicija") 1957. 4. sz., Jakovljev M. B. A bűnözés megelőzéséről. („Szovjetszkoje Goszudarsztvo i pravo") 1957. 3. sz. 45—52. old.

A bűnözés megelőzését tágabban értelmezve, le kell szögezni, hogy ez végső soron a bűnözés teljes kiirtására irányuló állami és társadalmi intézkedések megvalósítását jelenti. Ez a meghatározás, természetesen anélkül, hogy a teljességre törekedne, — lehetővé teszi, hogy a bűnözés megelőzésének leglényegesebb vonásait kiemeljük.

A bűnözés megelőzése először is mélyen átgondolt és egymást kölcsönösen kiegészítő intézkedések rendszerét teszi szükségessé. Másodszor az állami és társadalmi intézkedések egymásra hatásának összehangolását tételezi fel. Harmadszor nevelő, kulturális és gazdasági jellegű intézkedések megvalósítását követeli, amelyek szükség esetén a kisegítő szerepet játszó kényszerintézkedések alkalmazásával kapcsolatosak. Negyedszer aktív ráhatást igényel azokra a feltételekre és okokra, amelyek bűncselekmények elkövetését eredményezik vagy eredményezhetik, azzal, hogy ezeket az okokat és feltételeket később teljesen ki kell küszöbölni és már addig is lehetőleg közömbösíteni kell ezek negatív befolyását. Ötödsorban megköveteli, hogy idejében figyeljenek fel az olyan magatartásokra, amely ugyan még nem sértik a törvényt, mégis nyilvánvalólag szemben állanak a szocialista erkölccsel és a szocialista együttélés szabályaival, amelyek ha társadalmi reagálás nélkül maradnának, később bűncselekményekké fajulhatnak. Végül is a bűnözés megelőzése országunkban a bűnözés teljes kiirtására irányul.

A bűnözés megelőzésének formái és módszerei, amelyeket most valósítanak meg a Szovjetunióban, rendkívül sokrétűek.[10]

A bűnözés elleni harcot folytató állami szervek túlnyomórészt megakadályozzák a bűncselekményeket és fenntartják a közrendet, kinyomozzák az elkövetett bűncselekményeket és meggátolják az előkészület alatt állókat, a bűnözőket megbüntetik, ezeket megjavítják és átnevelik. Ugyanakkor azonban a társadalom is nem kevésbé hatékony eszközökkel rendelkezik a bűnözés megelőzésére. A társadalmi szervezetek, a széles szovjet nyilvánosság és a dolgozók kollektívái ilyen vonatkozásban: 1. idejekorán fellépnek a kollektíva egyes tagjainak erkölcstelen magatartásával szemben; 2. felfedik azokat az okokat és feltételeket, amelyek előmozdítják a törvénysértések és bűncselekmények elkövetését, ezeket saját erejükből is megszüntethetik, de az illetékes állami szerveknek is bejelenthetik, hogy bizonyos negatív körülményeket meg kell szüntetni; 3. fenntartják a közrendet és a népi druzsinák erőivel meggátolják a közrend háborítását; 4. résztvesznek a bűncselekmények nyomozásában és a büntető ügyek tárgyalásában azáltal, hogy társadalmi vádlót vagy társadalmi védőt állítanak; 5. résztvesznek az ifjúságvédelmi bizottságok tevékenységében; 6. résztvesznek a büntetésvégrehajtási intézmények tevékenységében és gondoskodnak a büntetés végrehajtási intézményekből szabadultak munkába állításáról; 7. résztvesznek azoknak átnevelésében és megjavításában, akik a javító-nevelő munkát szolgálati helyükön töltik; 8. résztvesznek a feltételesen elítéltek átnevelésében és megjavításában; 9. az üzemekben, kolhozokban, állami gazdaságokban, állami intézményekben, lakóbizottságokban stb. szervezett társadalmi bíróságokon megtárgyalják a különböző erkölcstelen magatartásokat, szabálysértéseket, kisebb súlyú bűntetteket; 10. a bíróság, az ügyész, a vizsgáló, a nyomozó szerv előtt a kollektíva kisebb társadalomra veszélyességű bűncselekményt elkövetett tagjának a büntető felelősség alól való mentesítését kérelmezhetik és ilyen irányú intézkedés esetén a társadalom erőinek tevékeny felhasználásával átnevelő és megjavító tevékenységet végeznek. Ez a felsorolás természetesen nem kimerítő. Megítélésünk szerint azonban ezek a társadalomnak a bűnözés megelőzésében való részvételének legfontosabb formái, amelyek sikerrel érvényesülnek a gyakorlatban.

A bűnözés megelőzésének fontos feltétele a bűncselekmények elkövetését előmozdító okoknak és körülményeknek rendszeres tanulmányozása. Ezeknek a körülményeknek és okoknak tanulmányozását közvetlenül is elrendeli a „Társadalom szerepének fokozásáról, a szovjet törvényesség és a szocialista együttélés szabályainak megsértői elleni harcról" szóló törvény tervezete. A törvénytervezet 10. cikke a bűnözés elleni harcot lefolytató valamennyi szervet, az üzemek és intézmények vezetőit, a kolhozokat felhívja, hogy a széleskörű nyilvánosság bevonásával tárják fel és küszöböljék ki azokat az okokat és körülményeket, amelyek a bűncselekmények elkövetését elősegítik. Ha pedig a bűnözés megelőzésének fontos előfeltétele az előmozdító okok és feltételek kiderítése és kiküszöbölése, akkor nyilvánvaló, hogy milyen kimagasló jelentősége van a bűnözés és a bűnözést előmozdító konkrét okok és körülmények tanulmányozása megszervezésének.

Köztudott, hogy a kapitalista rendszerrel szemben, ahol a bűnözés a rendszer lényegével áll szerves kapcsolatban, ahol a bűnözés okai magában a kapitalizmus természetében gyökereznek, a Szovjetunióban nincs és nem is lehet ilyen kapcsolat. Sem a szocialista gazdasági alap, sem pedig a szocialista felépítmény már semmi alapot sem ad a bűnözés létezésére, mert nálunk, — amint azt V. I. Lenin kimutatta, — már megszűnt a tömegek kizsákmányolása, a nyomor és a szükség, vagyis megszűnt a bűnö-

[10] A Szovjetunió Ügyészségének Össz-szövetségi Kriminalisztikai Tudományos Intézete rendszeresen tanulmányozza és általánosítja az egyes területeken folytatott bűnözés megelőzésének formáit és módszereit. E munka tapasztalatainak közzététele elősegítheti a tapasztalatok kicserélését és úgy reméljük, gazdagíthatja az elméletet is e tapasztalatok általánosításával.

zés alapvető társadalmi oka.[11] A bűnözés kiirtása, ahogy arra V. I. Lenin rámutatott, a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet körülményei között megy végbe; a kommunizmus építése programjának sikeres megvalósítása a legszélesebb alapot biztosítja ennek a folyamatnak meggyorsítására.

A bűnözés alapvető okának megszűnése azonban nem jelenti, hogy nálunk már nincsenek olyan okok és körülmények, amelyek előmozdítják a bűncselekmények elkövetését. Mint a tapasztalat mutatja, lehetetlen egy többékevésbé rövid történelmi időszakban teljesen megszüntetni és kiirtani mindazokat a kommunista erkölccsel ellentétes képzeteket, szokásokat, amelyek évszázadok, évezredek alatt halmozódtak fel. Ilyen képzetek és szokások fennmaradtak a szocialista társadalomban élő emberek egy részénél is. Az ember nem a társadalmi rend megsértésére vagy bűnözőnek és nem is a múlt csökevényei hordozójának születik. Azonban bizonyos feltételek között tudatát és magatartását ilyen csökevények is terhelhetik, s alkalomadtán törvénysértővé is válhat. Nem téveszthető szem elől, hogy azok a különböző hátrányos körülmények, amelyek közé az ember kerülhet, semmiképpen sem mechanikusan hatnak pszichéjére, tudatára, magatartására. Ezek a kedvezőtlen körülmények az emberi tudatban visszatükröződnek és sajátos értelmezést kapnak. Kedvezőtlen körülmények közé jutva, így például bonyolult családi életkörülmények közé kerülve, az egyik ember képes arra, hogy az így kialakult helyzetből a szocialista együttélés szabályainak megfelelően, a szovjet törvényeknek, a kommunista erkölcsiségnek megfelelő magatartást tanúsító módon kerüljön ki, ugyanakkor azonban egy másik, akit megfertőztek a múlt csökevényei, ugyanolyan körülmények közé jutva, erkölcstelen magatartást tanúsít, vagy éppen bűncselekményt követ el. A bűncselekmények indítékainak tanulmányozása során meggyőződhetünk arról, hogy a múlt milyen különféle fertőző csökevényei indíthatják az embereket bűncselekmény elkövetésére. Így például az emberölések indítékainak jelentős számú ügyben végzett tanulmányozása alapján megállapítható volt, hogy a tanulmányozott ügyek 30%-ban az emberölést a haragos viszony, 24%-ában a garázdaság, 8%-ban a nyereségvágy, ugyanolyan hányadban a féltékenység motiválja stb.[12]

Annak megállapítása, hogy a Szovjetunióban a múlt csökevényei képezik a bűnözés alapvető okát, lényeges következtetések levonását követeli meg. A leglényegesebb és leghatékonyabb eszköz a bűnözés elleni harcban az embereknek a kommunista erkölcsre való nevelése: a gyermekek és fiatalok nevelése a családban és az iskolában, az ifjúság nevelése a termelő munkában, a kolhozokban, oktatási intézményekben. A bűnözésnek reprezentatív vizsgálatok alapján történő tanulmányozásából leszűrt megállapítások arról tanúskodnak, hogy erre a kérdésre az elmúlt években nem mindig fordítottak kellő figyelmet. Így figyelemre méltó, hogy számos bűnöző általános kultúrszínvonala rendkívül alacsony: a vizsgált garázdák 40%-a nem rendelkezett négy évet meghaladó iskolázottsággal; az erőszakos cselekményeket elkövetőknél ez 42%-ot tesz ki, míg az emberölést elkövetőknél éppen 55%-ot. Ilyenképpen a vizsgált bűnözők olyanok, akik valamilyen oknál fogva az iskola befolyása és nevelése alól fiatalabb korukban kerültek ki, s ez a tény elkerülte a társadalom figyelmét éppen úgy, mint beavatkozását is. Nem kétséges, ha a társadalom idejekorán és hatékonyan reagált volna az iskolai nevelés és oktatás elmulasztására, úgy számos bűncselekményt nem követtek volna el.

A felnövő nemzedék családi, iskolai és az ifjúsági szervezetekben folyó nevelésben még fennálló jelentős fogyatékosságok, tekintet nélkül a kulturális életszükségleteinek kielégítésében adva levő hatalmas anyagi lehetőségekre, azt eredményezi, hogy a serdülők és a fiatalok egy részét megfertőzik a múlt csökevényei, a burzsoá erkölcs befolyása alá kerülnek, és nemegyszer bűnözés útjára is tévednek. Így például a garázdaság miatt elítélt törvénysértőket vizsgálva, megállapítható volt, hogy az elítéltek 8%-a 18 éven aluli, míg 44%-a 18—25 éves életkorban volt. Tehát a garázdaság miatt elítélteknek több mint fele a 25 éven aluliak közül kerül ki.

Azokról a körülményekről és okokról szólva, amelyek a serdülők és fiatalok bűnözését előmozdítják, nem téveszthetjük szem elől a második világháború súlyos örökségét, amelynek eredményeként a szovjet emberek milliói pusztultak el. Meg kell említeni, hogy a háború a szovjet népnek rendkívül súlyos anyagi veszteséget okozott. Mint ahogy a nürnbergi per során megállapították, mintegy 700 milliárd rubel összegű, a szovjet emberek munkájával megteremtett érték megsemmisítésével a németfasiszta rablók több mint 1000 várost pusztítottak el, több mint 25 millió szovjet állampolgár maradt hajléktalan. A háború rengeteg családot súlyos gyászba borított, megfosztotta őket kenyérkeresőjüktől s ennek folytán felügyelet nélkül maradtak a fiatalok is stb. A háború eredményeként a családi körülmények feldúltsága egyike a legjelentősebb tényezőknek, amelyek a serdülőkorúak bűnözését előmozdítják. Ezzel kapcsolatban meg kell említeni néhány ilyen jellegű jellemző adatot. Egy olyan körzetben megvizsgálva a garázdaság miatt elítélte-

[11] L. V. I. Lenin: Művei, 25. köt. 498. old. Bp., Szikra 1952.

[12] Ezen a helyen és a továbbiakban azok az adatok szerepelnek, amelyeket reprezentatív vizsgálatok alapján a Szovjetunió Ügyészségének Össz-szövetségi Kriminalisztikai Tudományos Kutató Intézete gyűjtött össze az utóbbi évek során számos járás és terület vizsgálata alapján. Ezek az adatok nem törekednek a bűnözés teljes jellemzésére, mégis bizonyos képet adnak a vizsgált jelenségekről.

ket, amely nem is volt közvetlenül háború színhelye, megállapítást nyert, hogy a garázdálkodók 68%-ának gyermekkora kedvezőtlenül alakult: családon kívül nőttek fel, vagy olyan családban, ahonnan az apa vagy az anya hiányoztak. 91%-uk 12 éves kora előtt elvesztette egy vagy mindkét szülőjét. A visszaeső tolvajok egy csoportjának vizsgálata azt mutatta, hogy 73%-uk az egyik vagy mindkét szülő nélkül nőtt fel. Ezeknek 62%-a az első lopást 18 éves életkora előtt követte el. Ezt az első bűncselekményt főleg a háborús években vagy közel a háború után követték el. Hasonló eredményekre jutottak a különösen veszélyes visszaeső bűntettesek vizsgálatánál is: 64%-uk zömmel a háborúban elpusztult atyja nélkül nőtt fel.

A dolgozók küldötteinek Tanácsai mellett életrehívott ifjúságvédelmi bizottságok, a kedvezőtlen nevelési körülmények között levő serdülőkorúak bűnözése sürgős felszámolásának leghatékonyabb eszközei. A hétéves tervben előirányzott széleskörű nevelési intézmények rendszere a hasonló jellegű bűncselekmények felszámolásának megbízható módja.

A múlt csökevényeinek a társadalomra legveszélyesebb formában való jelentkezéseinek, — a bűncselekményeket előmozdító okok és feltételek tanulmányozása során, külön figyelmet kell fordítani az iszákosságra. Az elítéltek viszonylag nagy számának tanulmányozása alapján megállapítható volt, hogy jelentős részük a bűncselekményt ittas állapotban követte el; ittas állapotban követték el a súlyos testi sértések 57%-át, az erőszakos bűncselekmények 67%-át, a gyilkosságok 81%-át, a garázdaságok 96%-át.

Az átvizsgált iratoknak tartalma arra utal, hogy az iszákosságot és a „részegségben elkövetett bűnözést" nagyrészt a kulturális nevelő munka hiányosságai, a kulturális intézmények munkájának fogyatékos megszervezése, ezeknek a szerveknek ellátására fordított anyagi eszközök helytelen felhasználása idézi elő. De így hatott különösképpen a legutóbbi időkig a társadalom reagálásának módja is az iszákosság jelenségeire, valamint az alkoholt mértéktelenül fogyasztók által elkövetett erkölcstelenségekre és bűncselekményekre.

Jelenleg már a szövetséges köztársaságok nagy részében törvényeket hoztak az iszákosság és a tiltott kisüsti pálinkafőzés ellen. A „Társadalom szerepének fokozásáról a szovjet törvényesség és szocialista együttélés szabályainak megsértői elleni harcban" című törvénytervezet nagy figyelmet fordít az iszákosság és tiltott kisüsti pálinkafőzés elleni küzdelemre. A múltnak e terhes örökségével szemben a társadalom részvételének harci formáit a tervezett intézkedések keretében kell gyakorlatilag kijelölni.

*

A megelőzési intézkedések terén a szovjet társadalom óriási lehetőségekkel rendelkezik a szovjet törvényesség és a szocialista együttélés szabályait megsértők elleni küzdelemben. Azonban a megelőzés terén a legátfogóbb és leghatékonyabb intézkedések kidolgozásához és végrehajtásához feltétlenül szükséges a bűncselekmények és törvénysértések elkövetése okainak és körülményeinek rendszeres felderítése és tanulmányozása.

Vajon elmondhatjuk-e, hogy a bűnözés és okainak tanulmányozása nálunk már megfelelően van megszervezve? Sajnálatos, ez a tevékenység mindmáig bizonyos hatósági jelleget visel. A társadalom, s ennek során a tudományos nyilvánosság részvétele ebben a munkában nem kielégítő. Igaz, az utóbbi időben a bűnözés tanulmányozása már bizonyos teret kapott az általános és a jogi szaksajtóban is. A bűnözés és okai tanulmányozására gyakorlati — tudományos konferenciákat rendeztek Moszkvában, Leningrádban, Permben, Szverdlovszkban, Voronyezsben, Szarátovban, a Don melletti Rosztovban és számos más városban. Ezeknek a konferenciáknak azonban eseti jellegük volt és nem dolgozták ki a bűnözés és okai szervezett tanulmányozásának formáit, illetve a társadalom részvételét az ilyen irányú feladatokban. Ezeknek a kérdéseknek megoldása az állami és társadalmi szervezeteket segíti abban az együttes tevékenységükben, amelynek célja, hogy kiirtsák a bűnözést országunkban. Ennek folyományaként számos helyen még kezdetleges módszerekkel tanulmányozzák a bűnözést és okait, ami a gyakorlati munkát semmivel sem viheti előbbre. A feladat az, hogy ezen a területen megszerzett tapasztalatokat feltárjuk és általánosítsuk, kidolgozzuk a bűnözés tanulmányozásának és megelőzésének módszertanát, hogy megfelelő útbaigazításokat adhassunk a helyi ügyészi szerveknek, milíciának, bíróságoknak és társadalmi szervezeteknek a bűnözés tanulmányozásának és megelőzésének legegyszerűbb és egyúttal leghatékonyabb módszereiről.

A bűnözés tanulmányozásáról és megelőzéséről szólva, legalábbis két szempont figyelembevétele igényelhető: 1. a konkrét bűncselekmény és az elkövetését lehetővé tevő közvetlen feltételeknek, valamint az elkövető egyéniségének tanulmányozása. Ezek alapján olyan megelőző intézkedések kidolgozása szükséges, amelyek biztosítják a társadalmat arról, hogy az elkövető vagy a vele kapcsolatban álló más személyek nem ismétlik meg az elkövetett törvénysértést, mert a foganatosított nevelő intézkedések és a korábban a törvénysértést lehetővé tevő körülmények kiküszöbölése ezt kizárja; 2. különböző bűncselekmények okainak és az ezek elkövetését előmozdító körülményeknek tanulmányozása egy adott járás, város, falu, vállalat, kereskedelmi vállalat, kolhoz, állami gazdaság stb. területén, ahol bizonyos körülmények összejátszása folytán bűncselekmények elkövetését előmozdító feltételek alakultak ki. Ennek eredményeképpen olyan megelőzési intézkedé-

sek kidolgozása szükséges, amelyek az adott viszonyok között előmozdítják a kérdéses járás, vállalat, kolhoz stb. területén a bűnözés kiirtását.[13]

Lényegesnek tartjuk, hogy foglalkozzunk a bűnöző személyiségének tanulmányozásával, ideértve a vádlottat és az elítéltet. A burzsoá kriminológiában a bűntettes személyiségének tanulmányozása a bűncselekmény reakciós biológiai (szociálbiológiai) „elméletének" konkrét jelentkezési formája. A burzsoá kriminológusok azért helyezik előtérbe a bűnöző személyiségének tanulmányozását, mert elméleti álláspontjuk szerint a bűnözés gyökerei magában a bűnöző személyében gyökereznek. Ezzel a bűnözés valódi szociális okainak leplezését teszik lehetővé. Magától érthető, hogy a bűnöző személyének ilyen módon való tanulmányozásának semmi köze sincs a tudományhoz. A szovjet tudomány feladata, hogy elszánt harcot vívjon a bűnözés mindenféle biológiai és „szociálbiológiai" elméletével szemben, leleplezze ezeknek reakciós, tudománytalan jellegét éppen úgy, mint a számos burzsoá kriminológus által propagált ún. biokriminológiai „profilaktikát". A bűnöző személyiségének ilyenforma „tanulmányozását" elvetve, olyan valóban tudományos szintű vizsgálatokat kell megszervezni, amelynek lényeges gyakorlati értéke van a nyomozás, a bíróság és a büntetésvégrehajtási intézmények munkájában. Ebben a kérdésben a Szovjetunió Legfőbb Ügyésze, a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának teljes ülése, a Belügyminisztérium már megfelelő közvetlen utasításokat adott ki.

A bűnöző személyiségét jellemezve abból kell kiindulnunk, hogy a külső feltételek, okok és körülmények hatása nem mechanikusan, hanem az ember pszichikumán, jellemén, vérmérsékletén keresztül érvényesül. Éppen ezért mindenkor a személyiséget jellemző, megfelelően teljes adatok alapján kell eldönteni, hogy az adott személlyel szemben vajon a büntető intézkedéseket kell-e alkalmazni vagy átnevelése a feltételes elítélés vagy társadalmi kezességbe adás útján is biztosítható. Ennek kapcsán fel kell tárni azokat az indítékokat és törekvéseket, amelyek a törvénysértés vagy bűncselekmény elkövetését eredményezték. Fontos továbbá, hogy kellő alapossággal jellemezzék a kérdéses személy társadalomra veszélyességét, feltárván múltját, életmódját és szokásait, a dolgozók kollektívájához fűződő kapcsolatait és munkakészségét, képességeit, szokásait stb. Másrészt a bűnöző személyiségének (és ezzel egyenlő mértékben magának a bűncselekménynek) vizsgálata ad módot azoknak a konkrét körülményeknek felderítésére, amelyek lehetővé tették a bűncselekmény elkövetését s ezzel együtt kell cselekvőleg fellépni az ilyen körülmények kiküszöbölése végett. A bűnözők egyedi vizsgálata alapján szerzett adatok általánosítása a bűnözés megelőzése tekintetében szélesebb körben is módot ad megfelelő következtetések levonására. A bűnöző személyisége vizsgálatának fontos jelentősége van a szabadságvesztésre ítéltek viszonylatában a büntetésvégrehajtás nevelő rendszerének és formáinak megszabásában, valamint a bűnöző megjavítási és átnevelési folyamatának felderítésében.

Az elmondottak határozzák meg a bűnöző személyisége vizsgálatának fontos gyakorlati (és nemcsak tisztára gyakorlati, hanem tudományos) jelentőségét. A kérdésnek a lényege az, hogy úgy kell megszervezni ezt a vizsgálatot, hogy az necsak a tudományos intézmények számára, hanem a gyakorlat dolgozóinak és a bűnözés elleni harcba bevont széles társadalomnak is hozzáférhető legyen. Leszűrve annak a munkának felhalmozott tapasztalatát, amelyet az utóbbi időben a Szovjetunió ügyészségének kriminalisztikai össz-szövetségi tudományos kutató Intézete, más tudományos intézetek, a milicia egyes szervei, az ügyészségek, bíróságok és büntetésvégrehajtási intézmények gyűjtöttek össze, a bűnöző személyisége vizsgálatának azt a módszerét kell a legcélravezetőbbnek és sikeresebbnek tekinteni, amely a legszorosabb kapcsolatban van az operatív munkával és a bűnözés elleni harcot minden szakaszában végig kíséri. Nevezetesen a legcélravezetőbbnek tartjuk azt a módszert, amelynek keretében már a nyomozás során beszerzik a vádlott személyiségére vonatkozó valamennyi szükséges adatot, majd ezt kiegészítik a bírósági tárgyaláson szerzett adatokkal és azokkal a megállapításokkal fejezik be, amelyek a bűnöző megjavítása és átnevelésének folyamatára jellemzőek.

A bűnöző (a vádlott és az elítélt) egyéniségének tanulmányozására vonatkozó részletek külön hivatalos okmányban összegezendők, a vádlott (az elítélt) személyiségének tanulmányozásáról készített kérdőívben. Ebben a kérdőívben az általános adatokon felül még a következő megállapítások tüntetendők fel: (alább következik a kérdések vázlata).

a) A bűncselekményt jellemző adatok (a bűncselekmény rövid leírása, a bűncselekmény elkövetésének helye, az esetleges bűnrészesek szerepe, a bűncselekmény elkövetésének módja és eszközei, adatok a sértettről és sértettnek a vádlotthoz való viszonyáról, a bűncselekmény elkövetésével okozott anyagi kár, a kár megtérítése stb.).

b) A vádlottat és az elítéltet jellemző adatok (a vádlott neme, kora, képzettsége, munkahelye, szakmai képzettsége, munkaviszonyának tartama, részvétele társadalmi munkában, lakóhelye, lakásviszonyai, családi állapota, családjának anyagi helyzete, családi viszonyai, neveltetése, a vádlott jellemzése, amelyet a család tagjai, szomszédai, munkatársai, munkahelyének vezetősége adtak, az előző büntetései, vagy

[13] Ezúttal nem térünk ki a tágabb nézőpontra — a bűnözés tanulmányozására és a bűnözés elleni harc megelőzési intézkedéseinek teljes komplexumára, tekintettel arra, hogy ez a kérdés külön feldolgozást követel.

társadalmi vagy hivatali fegyelmi eljárások döntései, a bűncselekmények elkövetésének indokai, ittas volt-e a bűncselekmény elkövetésekor, a bűncselekmény elkövetését előmozdító körülmények stb.).

c) Egyéb adatok (a nyomozás során vagy a bírósági tárgyalás során foganatosított megelőző intézkedések, a hasonló bűncselekmény elkövetését meggátló társadalmi intézkedések, a bíróság által kiszabott büntetés, az eljárás lefolytatásának időtartama, a bünöző megjavításának és átnevelésének módszerei és módja, a büntetés végrehajtása, a társadalom részvétele munkába állításában stb.).

Hangsúlyozni kell, hogy a fenti vázlat csak példálódzó jellegű. A nyomozási szervek, bíróságok, büntetésvégrehajtási intézmények munkájuk természetéhez alkalmazkodó különféle kérdőíveket fektethetnek fel. A tudománynak az a feladata, hogy olyan kérdőívet dolgozzon ki, amelyik megfelel az érintett szerveknek és a társadalomnak is. Feltehetőleg meg kellene vitatni az ilyen jellegű kérdőívek eljárásjogi jelentőségét is. A bűnöző személyisége, illetve a bűncselekményt előmozdító közvetlen körülmények tanulmányozásának kötelezővé tétele és annak előírása, hogy ezeket az adatokat a kérdőívben rögzíteni kell, a nyomozó szerveket, a vizsgálót, az ügyészt, a bíróságot, a büntetésvégrehajtási intézmények szerveit arra ösztönzi, hogy necsak a bűncselekmény elkövetésének körülményeit és az elkövető bűnösségét vizsgálják, hanem sokoldalúlag tanulmányozzák a bűnöző egyéniségét és a bűncselekmény elkövetésének a konkrét feltételeit és körülményeit, indokait és indítékait.

*

Abból kiindulva, hogy a bűnözés és a bűncselekmény elkövetését lehetővé tevő körülmények tanulmányozásának elsősorban a helyi megelőző intézkedések megtételében van szerepe, ennek a vizsgálódásnak megszervezését mindenek előtt járási szinten kell figyelemmel kísérni. A bűnözés okainak és járási szinten történő tanulmányozása nyújthat leginkább segítséget azoknak a társadalmi szerveknek, amelyek közvetlenül vesznek részt a közrend megsértésével szemben folytatott harcban, mindenek előtt a népi druzsináknak, társadalmi bíróságoknak, ifjúságvédelmi bizottságoknak stb. Ez a tevékenység feltárhatja azokat a konkrét helyi körülményeket, amelyek a bűncselekmények elkövetését lehetővé teszik, elősegíti ezeknek a feltételeknek megszüntetését és az államhatalmi szerveknek a társadalom erőivel együttesen széleskörű megelőzési tevékenység kibontakoztatására ad módot. A bűnözés okai tanulmányozásának hasonló megszervezése már önmagában is a társadalom erőinek mozgósítását jelenti a közrend és a szocialista társadalmi együttélés szabályainak megsértései ellen folytatott harcban. Ezt támasztja alá az a tapasztalat is, amelyet a Kriminalisztikai Tudományos Kutató Intézet a bűnözés tanulmányozásának során több járásban és területen széleskörű aktívahálózat kiépítésével szerzett. Nevezetesen az aktívahálózat bevonása a bűncselekményeket lehetővé tevő konkrét körülmények felderítésére, harcra mozgósította a társadalom erőit és a későbbiekben felmérhetetlen értékű segítséget adott a milícia, az ügyészség szerveinek és a bíróságoknak.

A járások területen végzett bűnözés tanulmányozásának három elemet mindenképpen fel kell ölelnie. Először: a járás területére vonatkozó statisztikai adatok tanulmányozását a bunözés helyzetéről és dinamikájáról. Ennek során rendszeresen egybe kell vetni a milícia, az ügyeszség és a bíróság adatait a bűncselekmények és az elítéltek számáról, annak figyelembevételével, hogy hány személy és ügy vonatkozásában váltották fel a büntetőjogi felelősségre vonást a társadalmi felelősségrevonás eszközeivel (társadalmi bíróságok előtti tárgyalás, kezességbe adás stb.). Másodszor: a bűnözés helyzetének rendszeres tanulmányozása azokon a helyeken, ahol gyakrabban fordulnak elő törvénysértések és bűncselekmények (egy-egy városban, faluban, üzemben, kolhozban stb.). Harmadszor: azoknak a feltételeknek tanulmányozása, amelyek elősegítik a bűncselekmények és törvénysértések elkövetését, mint például az iszákosság elterjedtsége, hiányosságok a fiatalok munkába állítása körül, a lakosság kultúréletének megszervezésében mutatkozó hiányosságokat stb. Az ilyen vizsgálódásoknak a foganatosítása természetesen nem csak azt kell szolgálnia, hogy megállapítsa, hogy az ilyen körülmények befolyással vannak a bűnözésre, hanem főleg azt kell célozzák, hogy az ilyen jellegű helyi körülményeket megváltoztassák.

A bűnözés ilyen irányú vizsgálatának vezetése a társadalom helyi erőinek feltétlen és legszélesebbkörű bevonásával elsősorban a milícia szerveire, ügyészségre és bíróságra hárul. A bűnözés okainak járási szinten történő vizsgálata egyrészt a vádlott és az elítélt személyiségének vizsgálata, másrészt — ez az a két legfontosabb formája a bűnözés vizsgálatának —, amelyek nézetünk szerint jelenleg a leginkább ajánlhatóak. Az ilyen vonatkozásokban szerzett tapasztalatok összegezése teszi lehetővé egy szélesebb körű munka kibontakoztatását a bűnözés és okainak vizsgálatában, amely elsődlegesen szintén gyakorlati célokat kell szolgáljon: a bűnözés megelőzésére irányuló munka fellendítését.

Gercenzon, A. A.

Egyes vagyon elleni bűncselekmények minősített eseteinek szabályozási módjáról

Vagyon elleni bűntettek alatt — követve az új btk. Tervezetének indokolásában használt terminológiát — mind a társadalmi tulajdon elleni bűntetteket, mind pedig a személyek javai elleni bűntetteket értem. A címben bűntettek helyett a „bűncselekmények" kifejezést használom, mert — jobb híján — e nem kifogástalan módon kívánok utalni arra, hogy a megbeszélés körébe vont cselekménytípusoknak azokkal a csekély súlyú változataival is foglalkozom, melyeket a hatályos jog az illető cselekmény szabálysértési alakzataként ismer.

Aligha tévedek, ha azt állítom, hogy a vagyon elleni bűncselekmények szabályozásánál a súly szerinti differenciálásra általában szükség van. Nem elég az elkövetési magatartás-típusokat, pl. a lopást, sikkasztást vagy csalást stb. meghatározni büntetési tételeikkel együtt, és azt mondani, hogy a további differenciálás a bíróság feladata.

A kérdés nem annyira egyszerű, hogy akár az igenlő, akár a nemleges állásfoglalást magától értetődőnek mondhatnók. A hatályos büntető törvénykönyvek általában differenciálnak, de van kivétel is, mert az 1908-ban alkotott japán btk. pl. beéri azzal, hogy kimondja: „Aki másnak a vagyontárgyát elveszi, lopásért tíz évig terjedő fegyházzal büntetendő." (235. §.)

Nem véletlen, hogy éppen a lopást választom példának. Arról — a tanulmány korlátozott terjedelmére tekintettel — le kell mondanom, hogy a vizsgálódásokat az összes vagyon elleni bűntettek vonatkozásában részletesen bemutassam, ezért a lopásra — mint a leggyakoribb vagyon elleni bűncselekményre — korlátozom azokat. E tárgyalási mód mellett szól az is, hogy a vagyon elleni bűncselekmények egy része (pl. a rablás és a zsarolás) személy elleni erőszak vagy fenyegetés útján valósul meg, ezért súlyuknak a lemérésénél már nemcsak a vagyon elleni bűntettek tárgyára (vagyon), hanem a kódex más fejezetében védett tárgyra (személyiség) is tekintettel kellene lenni. A vagyon elleni bűncselekményeknek egy másik része viszont abban tér el a többitől, hogy nem támadó jellegű; ilyen pl. az uzsora vagy az orgazdaság, amelyek indirekt úton károsítják meg a sértett vagyonát.

A vizsgálódás legtanulságosabb tárgyai azok a bűncselekmények, amelyeket az új btk. Tervezetének (a továbbiakban: Tervezet) indokolása fosztogatási bűntettek néven foglal össze, és ezek közül választottam, mint legjellegzetesebbet, a lopást.

Képzeljük el, hogy — az érvényes büntetési tételek mellett — átültetnénk hazai jogunkba a japán megoldást. Tekintettel arra, hogy a 200 forinton aluli lopás szankciója pénzbírság, a társadalmi tulajdon ellen ismételten elkövetett, különösen nagy kárt okozó lopásé pedig halálbüntetés, a szabály szankció-része kb. úgy kellene hogy hangozzék, hogy a tolvaj pénzbüntetéssel vagy börtönnel, avagy pedig halállal büntetendő.

Ez a képzelt példa még élesebben domborítja ki azt, ami a japán szabályban lényeges: a nagyfokú bírói szabadságot. Hogy a japán példánál maradjunk, ebben a kódexben még az enyhítő körülmények sincsenek tételesen felsorolva (lásd 66. §), úgy mint pl. az 1954. évi grönlandi btk.-ban, mely egyébiránt még a japáninál is nagyobb kötetlenséget biztosít ugyan a bírónak, de példaszerűen felsorol egyes enyhítő körülményeket.

Az európai büntetőjogokban az a felfogás nyilvánul meg, hogy a jogalkotó maga is kell, hogy differenciáljon a súly szerint, és csak az általa alkotott súly-kategóriákon belül érvényesül a bíró büntetéskiszabási szabadsága. A törvényi differenciálás hiánya a jogbizonytalanság és a bírói önkény veszélyével jár, míg a túlzott mértékű törvényi differenciálás szövevényessé teszi a jogszabályt, és akadályozza a bírót abban, hogy nemtipikus esetekben a szabály merevségének a hatását igazságosan tompítsa. Mind a teljes bírói kötetlenség, mind pedig az összes előfordulható változatok törvényi megoldására törekvés — véglet, dialektikus ellentét. Az életnek legjobban megfelelő megoldás a bírói szabadságnak és a törvényhez kötöttségnek a szintézise. A törvény e vonatkozásban olyan, mint a konfekcionáló nagyüzem, mely pl. öt-hat számban (méret-típusban) készíti a félkész öltönyök tömegét, melyeket az eladás alkalmával — a vásárló testalkata szerint — „testre igazítanak". Ez utóbbi szabászmunka felel meg a bíró büntetéskiszabó tevékenységének.

Felületes megközelítésnél úgy tűnhetik, hogy a törvény az objektív körülmények alapján differenciál, míg a szubjektív körülmények értékelését a bíróra kell bíznia. A dolog azonban nem így áll. Például az a körülmény, hogy az elkövető volt-e már büntetve, az elkövető személyi tulajdonságaihoz tartozik, még sincs annak akadálya, hogy a törvény maga értékelje ezt minősítő hatással. A lényeg az, hogy a kérdéses körülmény megállapítása bírói belátástól függ-e vagy sem? Ha igen, úgy nem alkalmas arra, hogy törvényi differenciálás alapja (minősítő körülmény) legyen. Pl. annak az eldöntését, hogy a vádlott megbánta-e tettét, hogy beismerése töredelmes és őszinte volt-e, hogy a büntetés célja szabadságelvonás nélkül elérhető-e (Btá. 48. §), hogy az elkövető kisebb vagy nagyobb mértékben veszélyes-e a társadalomra (Btá. 50. §) stb., a törvény a bíró belátására bízza, még pedig nem úgy, mint pl. annak az eldön-

tését, hogy a cselekmény szándékos volt-e vagy gondatlan? Ez utóbbi kérdésben a bíróság nem hivatkozhatik pusztán benső meggyőződésére, míg az előbbiekben esetleg igen. Az előbbiek tekintetében elfoglalt álláspontját éppen ezért nem lehet a tényállás adatai alapján minden kétséget kizáró módon „megcáfolni" (utóbb bekövetkező események természetesen nagyon is rácáfolhatnak), míg az utóbbinál ez lehetséges. Utóbbi esetben a bíróság tényt állapít meg, míg az előbbi körben tevékenységének értékelés a lényege.

A minősítő körülménynek olyannak kell lennie, hogy tényként — értékelő tevékenység nélkül — legyen megállapítható. (Egészen más kérdés természetesen az, hogy a tényt magát bizonyítékoknak a mérlegelése, tehát értékelés segítségével állapítjuk meg. Ilyenkor az értékelés tárgya nem a kérdéses körülmény, hanem azoknak a bizonyítékoknak a hiteltérdemlősége, amelyeknek alapján a kérdéses körülményre következtetést vonunk.)

Tanulságos lesz, ha néhány törvényhozási megoldást megvizsgálunk abból a szempontból, hogy milyen minősítő körülmények alapján differenciálták a lopást, nemkülönben, hogy mennyire mentek el a differenciálásban: hány minősítési lépcsőt alkottak. Kezdjük sorrendben ez utóbbival.

Egyetlen szinten helyezi el a cselekményt a japán és a grönlandi btk.

Kétlépcsős megoldást találunk a román, csehszlovák, jugoszláv és osztrák btk.-ban, valamint a társadalmi tulajdonra vonatkozó NDK jogszabályban (1957. dec. 11-i büntetőnovella 2. rész. II. fejezet). Az OSZSZSZK-ban az 1947. június 4-i törvényerejű rendelet az addigi, ötlépcsős megoldást kétlépcsőssel váltotta fel.

Három büntetési lépcső van a német, svájci, belga, olasz és — társadalmi tulajdon körében — a román jogban.

Négy lépcsőt alkalmaz a magyar — társadalmi tulajdon tekintetében a csehszlovák —, továbbá a bolgár, dán, görög, portugál és spanyol btk.

Ötlépcsős felépítésű a hollandi és a török szabályozás.

A minősítő körülmények között aszerint teszünk különbséget, hogy a kár összegét, illetőleg nagyságát figyelembe veszik-e vagy sem. Röviden meg kell indokolnom, hogy miért éppen ebből a szempontból tekintjük át a törvényhozási megoldásokat.

Mindenekelőtt azért, mert az elkövetési tárgy értékében olyan mérőeszköz áll rendelkezésünkre, amely minden egyes vagyon elleni bűntettnél mindenkor alkalmazható, mint az elkövetési tárgy (vagyontárgy) lényeges és elmaradhatatlan tárgyi sajátossága. Ez a jellegzetesség a többi minősítő körülmények egyikénél sem ismerhető fel. Így pl. minősítő körülmény az is, ha a lopást visszaeső követte el. A visszaesés mindenekelőtt nem a cselekmény sajátossága, hanem az elkövetőé. De vegyük ehelyett azt a minősítő körülményt, hogy a lopást közveszély színhelyén követték el.

Mindenekelőtt látnunk kell, hogy ez a minősítő körülmény kétarcú: nem növeli minden esetben a tárgyi súlyt, hanem olykor csak az elkövető személyi veszélyességének jellemzője. Ha ui. a sértett vagyona a közveszélynek (pl. árvíz) kitéve nincs (azért, mert túlnyomórészt más, biztonságos helyen van), akkor számára pl. gyűrűjének az ellopása akkor sem jelent fokozott sérelmet, ha árvízsújtotta területen történt. A probléma lényege nem is ez, hanem az, hogy az árvízsújtotta terület lakójának sérelmére elkövetett lopás tárgyi súlya is minőségileg változik ahhoz képest, hogy tíz, ezer vagy százezer forint értékben loptak tőle. Az egyéb minősítő körülmény egyidejű fennforgása tehát az értékmozzanat minősítésre-alkalmasságát semmiben sem befolyásolja, azzal együttesen érvényesülhet. (Olyasféle ellenvetés, hogy pl. a kérdéses tíz forint az árvízkárosultnak utolsó pénze lehetett, s így, in concreto, nagyobb hátrányt jelenthetett számára, mint más sértett számára a tízezer forintos meglopatás... — logikai hibában szenved. Összehasonlítást helyesen csak úgy lehet tenni, ha az összes többi körülmény változatlan, „ceteris paribus". Tehát: az utolsó ezres elvesztése tárgyilag súlyosabb sérelem, mint az utolsó tízesé.)

Visszatérve fejtegetésünk fonalához: a külföldi kódexekben szereplő minősítési módszereket abból a szempontból vizsgáljuk meg, hogy a kár összegét (nagyságát) figyelembe veszik-e vagy sem.

A német jog a minősítésnél nincs erre figyelemmel. A Strafgesetzbuch-ban az egyszerű lopást olyan körülmények minősítik súlyos lopássá (schwerer Diebstahl), amelyek a mi BHÖ.-nk 427. pontjában felsoroltakhoz hasonlatosak, mint pl. betörés, hamis kulcs használata, felfegyverezettség. Ugyanezt észlelhetjük a belga, román, hollandi és török büntetőtörvénykönyvekben; a minősítő körülmények sorából tehát ezekben a kódexekben is hiányzik a kár nagysága.

A szovjetorosz jogban — a társadalmi tulajdon védelme körében — már minősítő körülmény az, ha „nagy mennyiségben" loptak (1947. VI. 4-i tvr. 2. pont). Ennek megfelelő szabályt találunk a csehszlovák btk. 245. §-ának 3. bekezdésében is (ha a cselekmény „jelentős kárt okozott"). A jugoszláv kódex 250. szakasza szerint súlyos lopás valósul meg — többek közt — akkor, ha katonai felszerelési tárgyakat vagy mezőgazdasági munkaeszközöket nagyobb értékben, illetőleg szétosztásra szánt élelmiszert nagyobb mennyiségben loptak.

A bolgár btk. 104. szakasza szerint a társadalmi tulajdont károsító bűntett minősített esete valósul meg: „1. ha a lopás nagymérvű, és 2. ha az ellopott dolognak különösen nagy jelentősége van". Ezzel szemben „kisjelentőségű ese-

tekben" enyhébben büntetendő (privilegizált) minősítési változat létesül. Ilyen privilegizált eset a polgárok javait károsító lopás körében is van, ha a lopás „kisebb jelentőségű" (181. szakasz 2. bek.). Nem kétséges, hogy vagyon elleni bűntettnél a kisebb vagy nagyobb jelentőség elsősorban a cselekmény anyagi jelentőségére (kár) utaló kifejezés. Hasonlóképpen a kárnak mind csekély, mind nagy mérvét figyelembeveszi a dán btk., melynek 286. §-a szerint „különösen súlyos természetű" lopás valósul meg akkor, ha „az ellopott tárgy értéke jelentős", míg a 287. § szerint privilegizált eset megállapítására vezet „az eltulajdonított tárgy vagy a kis vagyoni kár jelentéktelensége".

A svájci btk. 138. §-a szerint — a mi egykori Bn. 51. §-beli tulajdon elleni kihágásunknak kb. megfelelő elkövetési körülmények közt — privilegizált eset valósul meg akkor, ha az ellopott dolog „csekély értékű". — Ugyanezt a kifejezést használja az olasz kódex megfelelő szabálya is (626. szakasz 2. pont).

Mint fentebb láttuk, megvan az oka annak, hogy ilyen sok jogrendszerben tulajdonítanak minősítő hatályt a lopással okozott kár mérvének. Vagyon elleni bűntettnél a cselekmény konkrét, tárgyi társadalomveszélyességi fokát a kár nagyságán egyértelműen és kommenzurábilisen mérhetjük le. Éppen ezért valamennyi bűntett közül egyedül a vagyon elleniek azok, melyeknél elvileg mindig fennáll a kár megtérítése révén a tökéletes jóvátétel lehetősége, ami — korunk gazdasági viszonyai között — megfelelő pénzösszeg fizetésével történik.

Ezért rendelkezett már az 1852. évi osztrák btk. akként, hogy a maga kétlépcsős megoldásában pénzbeli értékhatárral választotta szét a lopás enyhébb és súlyosabb alakját (173. §). A következő (174—176.) §-ok bőségesen tartalmazzák az olyan minősítő körülményeket, amelyek fennforgása esetében a cselekmény értékre tekintet nélkül súlyosabban minősül; ezek egyrészénél azonban egy másik (alacsonyabb) értékhatárt meghaladó kárnak kell bekövetkeznie (174—176. § II. részei). Nem lehet tehát szó a lopás enyhébben büntetendő változatáról (460. §), ha a kár nagysága meghaladja az értékhatárt.

Értékhatárokat alkalmaz az 1884. évi portugál btk. is, még pedig négy fokozatban. A 421. szakasz úgy rendelkezett, hogy 10 000 Reis értékig a büntetés 6 hónapig terjedő fogház, 10 000—40 000 Reis értékig a büntetés egy évig terjedő fogház, 40 000—10 000 Reis értékig a büntetés két évig terjedő kényszermunka, 100 000 Reis értéken felül a büntetés kettőtől nyolc évig terjedő fegyház vagy határozott idejű száműzetés. A következő (425—428.) szakaszok — a mi BHÖ.-nk 427. pontjában felsoroltakhoz hasonló — minősítő körülményeket tartalmaznak; ezek fennforgása esetén a közvetlen magasabb értékhatárnak megfelelően minősül a cselekmény, illetőleg a negyedik fokozatbeli büntetés súlyosbodik. Magánindítványra üldözendő csak a lopás 500 Reis értékhatáron alul (430. §).

Mint tudjuk, a mi jogunk is értékhatárokat alkalmaz. Az 1878 : V. tc. szerinti bűntetti és vétségi alakzatokhoz a Bn. 51. § szerinti kihágási alakzat is járult. Volt ezenkívül a bűntettnek egy súlyos, tíz éves felsőhatárú fegyházzal fenyegetett változata is (Bn. 49. §). Ha az érték (mai értékhatárokat behelyettesítve) meghaladta a 600 Frt-ot, a cselekmény bűntett volt. A vétségek birodalma tehát 600 forintnyi területre terjedt csupán, míg a bűntetteké 600-tól a végtelenig. (A korrekcionalizációt fejtegetéseimben figyelmen kívül hagyom.) A kihágási minősítés viszont csak akkor kerülhetett szóba, ha az érték alatta volt a 60 forintnak.

A vétségek és kihágások tehát olyan területen helyezkedtek el, amely objektív tényező (pénzérték) révén egyértelműen el volt határolva a bűntettek területétől. Független ettől az a további differenciálás, hogy a kihágási minősítéshez egyéb körülmények is szükségesek voltak (az elkövetési tárgy „életszükségleti" jellege), illetőleg hogy a vétségek területéről a (jelenleg a BHÖ. 427. pontjában összegyűjtött) minősítő körülmények sok esetet átvittek a bűntettek területére. Biztos eligazító szabály maradt, hogy 60 forinton felül kihágásról, 600 forinton felül pedig vétségről nem lehetett szó.

A portugál btk.-hoz hasonló értékhatárrendszerrel készült az 1870-es spanyol kódex is, és e rendszert a ma hatályos — 1945-ben hatálybalépett — btk. is megtartotta. A lopás 500 pezetáig kihágás (587. §), a bűntettek körében pedig három értékfokozat van: 500—10 000, 10 000—50 000 és 50 000 pezetát meghaladó érték. Egyéb minősítő körülmények fennforgása esetén a következő, magasabb fokozat szerint büntetik az elkövetőt, illetőleg a kihágás visszaeső elkövetőjének cselekménye a legalacsonyabb bűntetti fokozatba minősül át.

*

A mi jogunk most is, mint a múltban, a lopásnak négy minősítési változatát különbözteti meg. A múltban ezeket a kihágási, vétségi, bűntetti és súlyos bűntetti (12 000 Ft) értékhatár jellemezte. Jelenleg a szabálysértési értékhatár, a kisebb súlyú bűntettet a bűntettől („alapesettől") elválasztó értékhatár, illetőleg ennek megfelelő választóvonal, majd — a polgárok javai elleni lopásnál — az imént említett súlyos-bűntetti értékhatár különíti el a jelzett négy mezőt, és e legutóbbi határvonal (a BHÖ. 236/A. pontjának 1. bekezdésébe felvett rendelkezés folytán) a társadalmi tulajdont károsító bűntettek területén is érvényesül. A társadalmi tulajdon körében azonban további differenciálásra került sor: a különösen nagy kár választóvonala eggyel megnövelte a fokozatok számát. Jelenleg tehát jogunk a lopás szabályozásánál az értékhatárokkal kapcsolatosan háromféle képet mutat:

1. Szabálysértés és kisebb súlyú bűntett elhatárolása: van értékhatár.

2. Kisebb súlyú bűntett és bűntetti alapeset elhatárolása: a polgárok javai elleni bűntetteknél van értékhatár, és ez — a BHÖ. 236/A. pontjának (1) bekezdése folytán — a társadalmi tulajdont károsító bűntetteknél közvetve érvényesül.

3. Társadalmi tulajdonban különösen nagy kárt okozó bűntett és a bűntetti alapeset elhatárolása: nincs értékhatár.

Ebből a felemás helyzetből vagy az értékhatárok következetes alkalmazása, vagy pedig azok következetes mellőzése jelenti a kivezető utat.

A büntetőjogi tudomány burzsoá művelői számos ellenvetést sorakoztattak fel az értékhatárok alkalmazása ellen.

Karl Stooss szerint az értékhatár alkalmazása tarifajelleget visz a büntetőjogba, és a „kriminalisztikai aritmetika" a bírót számtani műveletekkel terheli. Ma, amikor minden áruházi elárusító, éttermi pincér, esztergályos vagy marós rendszeresen végez jóval bonyolultabb számításokat, ez az ellenvetés aligha vehető komolyan.

További kifogás, hogy az érték megállapítása az egyes ügyekben nehézségekkel járhat. Ez az érv a tőkés piac anarchikus viszonyai közt felvethető volt, de nem állja meg a helyét szocialista gazdasági viszonyok közt, ahol az árakat nem változtatják pillanatnyi érdekük szerint a kereskedők, hanem az árszínvonal szilárdságán az állam őrködik. Egyébként pedig vagyon elleni bűntett helyes elbírálásához a kár összegének a megállapítása még olyan jogrendszerben sem mellőzhető, amelyben nincs értékhatár.

Felhozták az értékhatárok ellen azt is, hogy merev, rideg válaszfalat jelentenek, ami akkor válik feltűnővé, amikor az elkövetési tárgy értéke csak kis összeggel marad az értékhatár alatt vagy kis összeggel haladja azt meg: Az 599 forintos lopás tárgyi veszélyessége lényegileg nem különbözik a 601 forintosétól, mégis előbbit 30 naptól 1 évig, míg az utóbbit 6 hónaptól öt évig terjedő börtön fenyegeti.

Az említett merevség azonban olyan tulajdonság, amely egy elhatárolási módnak nem csak hátrányos, hanem előnyös tulajdonságaként is felfogható. Az éles, világos szétválasztás, mely kizárja a szétválasztott területek összemosódását, sok előnnyel jár. Éles, világos elhatárolást tesz lehetségessé a gyakorlati munkában, alkalmazása egyszerű, és rendszerint igazságos eredményre vezet, mert a vagyon elleni bűntett objektív társadalomveszélyességének jellemző mutatóját, a kár pénzben kifejezett összegét ragadja meg. A természetben is azt látjuk, hogy — normális nyomás mellett — a jég „mereven" 0 fok mellett olvad, és a víz is „mereven" ragaszkodik a 100 fokos hőmérséklethez, mielőtt forrni kezd. Azt sem szokás kifogásolni, hogy a nyolcadik nap 23. órájának utolsó percében postára adott fellebbezés érvényes, de a két perccel később: 0 óra 1 perckor feladott már elkésett. Egyébként az értékhatárok merevségét enyhíti, ha ugyanazon bűntettnél többfokozatú, árnyaltabb értékhatár-rendszer érvényesül. Minél több ui. az értékhatár, annál kisebb a büntetési tétel ugrásának a mérve egyik értékhatártól a másikig.

Rugalmassá teszi az értékhatárokat az ún. ölelkező büntetési tételek alkalmazása, ami azt jelenti, hogy a második értékhatár büntetési tétele nem ott kezdődik, ahol az elsőé végződött, hanem a tételek részben fedik egymást. Így van ez a Btk.-ból a BHÖ.-be átvett szabályozás szerint ma is: a lopás „vétségének" egy évi börtönnél végződik a büntetése, míg a lopás „bűntetté" nem egy évnél, hanem hat hónapnál kezdődik.

Hazánkban az értékhatárok ellen emelt kifogások közül leginkább az talált visszhangra, hogy a pénz esetleges értékváltozása esetén az értékhatárok rosszul funkcionálnak. Mi a huszadik században két nagy inflációt éltünk át; mindkettő — de különösen a példátlan mérvű második — a régi pénz elértéktelenedésével, és új pénz bevezetésével végződött. Az infláció körülményei között a pénzben meghatározott minősítési választóvonalakat nem lehetett a devalválódás üteme szerinti napról napra emelni: alkalmatlanná váltak rendező szerepük betöltésére.

Az értékhatárok hívei ezzel szemben arra hivatkoznak, hogy infláció esetén a most tárgyaltnál sokkalta nagyobb problémát jelent az árak és bérek mindenkori meghatározása, mégsem javasolja senki, hogy azokat ne pénzben határozzák meg. Bizonyos önellentmondás is rejlik abban, ha a pénzgazdálkodás korában a jog — éppen a vagyon elleni bűncselekményeknél — mellőzi a pénzben kifejezett érték szerinti minősítést. Inflációtól szocialista gazdaságban nem kell tartanunk; fölös óvatosságból azonban az értékhatár-változás könnyű és gyors lehetősége miniszteri vagy akár Legfelsőbb Bírósági hatáskörbe utalással is biztosítható. A törvény módot nyújthat erre, pl. felhatalmazhatja az igazságügyminisztert az értékhatár összegének rendeleti megváltoztatására. Ám az ilyen megoldási módoktól egyesek azért idegenkednek, mert ezek szerintük a közfigyelmet a pénz esetleg beálló értékcsökkenésének a tényére irányítanák. Ez az ellenvetés semmiképpen sem helytálló.

Először azért nem, mert abban a hipotétikus esetben, ha a pénz vásárlóereje csökkenne, gyermekes dolog lenne azt feltételezni, hogy e változást a tömegek az említett „figyelemfelhívás" nélkül nem veszik nyomban észre. Ilyen változást nem a hivatalos lapból tudna meg a lakosság, hanem az árak emelkedéséből; ezt a tényt pedig nem csak a rendeletek olvasóinak viszonylag kis köre észlelné, hanem minden háziasszony, minden vásárló. A valóság kendőzése egyébként is a burzsoá jog módszere; a szocia-

lista rendszert az objektív valóság iránti érzék jellemzi. A szocialista ember őszinteséget vár államától, ez kölcsönös bizalmuk alapja.

Másodszor azért nem helytálló a most tárgyalt ellenvetés, mert az értékhatárok változtatására nemcsak a pénz vásárlóerejének a csökkenése miatt lehet szükség. Éppen a szocialista országokban törvényszerű az életszínvonal állandó emelkedése, amely bizonyos fokon szükségessé teheti az értékhatárok emelését is. Ama sérelem, illetőleg veszély objektív mérvét ui., amellyel valamely vagyon elleni bűntett jár, csupán formailag fejezi ki a kár pénzben felmért összege. Lényegileg arról van szó, hogy általánosságban, társadalmilag mennyire érzékeny hátrányt jelent az állampolgároknak, ha ilyen összegű vagyoni kárt okoznak nekik. Ha tehát adott időpontban a kisebb súlyú bűntett (vétség) értékhatára X forint, az átlagos munkáskeresmény pedig 2X forint lenne, ez azt jelentené, hogy a törvény nem tekinti kisebb súlyúnak az olyan bűntettet, mely a sértettet a társadalmi átlagkeresmény egyhavi összegének több mint felétől fosztja meg. Ha azonban — változatlan árszínvonal mellett — a keresmények idők folyamán megháromszorozódnának, felvetődnék a kérdés: vajon nem lenne-e igazságosabb az értékhatárt magasabban, pl. 2X forint körül megszabni.

Itt említhetjük meg az értékhatárok ellen emelt következő kifogást: Filangierinek kétségtelenül igaza volt abban, hogy a bűncselekménnyel okozott sérelem nem mindig volt arányos a kár összegével, mert ha pl. szegény embertől lopták el az egyetlen ökrét, ez valóban *bűnösebb* cselekedet volt. mint tíz ökör ellopása dúsgazdag embertől. Ez az érvelés azonban a maga idején, a kizsákmányoló társadalom kiáltó anyagi egyenlőtlenségei közt volt csupán helytálló, de nem vethető fel szocialista társadalmi rendben, ahol az említett kirívó igazságtalanságok megszűntek.[1]

*

Az eddigiekből az a tanulság látszik leszűrhetőnek, hogy szocialista viszonyok között a lopás bűntettének a differenciálása a törvényben olyan minősítési lépcsők alapulvételével eszközölhető célszerűen, melyek az elkövetési tárgy értékéhez igazodnak. Ennek a műveletnek az a megoldási módja sem kifogásolható, amely törvényi értékhatárok alkalmazását jelenti.

A lényeg az, hogy a minősítésnek mindenki számára egységesnek kell lennie; a bírói egyéniesítés nem itt, hanem a büntetés kiszabásánál érvényesül. Ha a minősítés — a törvényben meghatározott ismérvek helyett — a bíróság belátásától függ, akkor jogbizonytalanság keletkezik. A törvényesség elvéből folyik, hogy ne lehessen másként minősíteni, mint a törvényben konkretizált minősítő körülmények alapján. Amit a törvény nem jelöl meg minősítő körülményként, azt a bírónak — ha büntetőjogilag relevánsnak találja — csak a büntetési kereteken belül lehet és kell értékelnie. Az bizonytalan kell, hogy legyen egészen az ítéletig. hogy adott bűntettnek mi lesz a büntetése, de azt elvileg mindenkinek meg kell tudni találnia a törvényben, hogy a cselekmény milyen büntetési tétellel járó bűntettet valósított meg. Ennek az állításnak az érvényességét nem érinti, hogy a gyakorlatban előfordulnak minősítési viták. Először: ezek jelentős részénél a minősítés körüli nézeteltérések valójában tényállási bizonytalanságokat takarnak. Másodszor: a valóságos minősítési viták, melyekben a nézeteltérés a tényállás egyértelmű megállapítása után is fennáll, viszonvlag ritkák. A minősítési mód nincs bírói cognitio-ra bízva.

Hatályos jogunkban e szabály alól a katonai büntetőjogban találunk kivételt, és ez a „súlyos eset" kategóriája. Az ilyen megoldás mellett speciális katonai szempontokkal lehet érvelni. Tény azonban, hogy hatályos Ktbtk.-nk e fogalmat elődjétől, az 1930 : II. tc.-től örökölte, és a Tervezet már nem is vette ezt át. A Tervezetben szereplő „súlyos hátrány" már objektív kategória. — Az 1956. évi 11. sz. tvr. 4. §-ával bevezetett kisebb súlyú bűntettről már elmondottuk, hogy az említett tvr. 5. §-a révén a 600 forintos értékhatár a társadalmi tulajdont károsító lopás esetében is érvényesül, mert a szabály nem ad módot arra, hogy a bíróság a kisebb súlyú minősítést 600 forintnál nagyobb kár esetében alkalmazza. (A fordított esetre megteremtette a lehetőséget, de ezzel a bírói gyakorlat általában nem élt.)

Ha az enyhébb vagy szigorúbb minősítést a törvény a bírói cognitio körébe utalja, ezzel bizonyos mérvű jogalkotó szerephez juttatja a bíróságot, mely ilyenkor nemcsak azt dönti el, hogy a törvényszabta keretek között mennyi legyen a büntetés, hanem azt is, hogy több ilyen keret közül melvik kerüljön alkalmazásra. Mivel pedig e kérdés önkényes, ötletszerű eldöntése a törvényesség eszméjével ellenkeznék, az állásfoglalást meghatározó körülmények (mint quasi minősítő körülmények) a bírói gyakorlatban alakulnának ki. Mindenképpen ez lenne a helyzet, ha a törvény — az 1956. évi 11. sz. tvr. 4. §-a módjára — csupán „az eset összes körülményeire" utalna akkor is, amikor a személyek javai elleni bűntettek körében az értékhatárok, valamint a rájuk utaló 1956. évi 11. sz. tvr. 5. § már nem lesz hatályban.[2]

[1] Filangieri: La scienza della legislazione. V. kötet 276. old.

[2] Az „eset összes körülményei" kifejezést nem tartom szerencsésnek. Túlságosan tág, mert mindaz belefér, ami az esettel kapcsolatos, tehát — képletesen — a körülmények erdejében bolyongó törvényalkalmazót iránymutatás helyett arra utasítja, hogy járja végig az erdő minden kis zugát, akkor majd kijut belőle. Ugyanakkor szűk is, mert az „eset" körülményeiben szigorúan véve nincsenek benne a piac, a népgazdaság, a politikai fejlődés eseményei, tehát az esetleg figyelmet érdemlő nagyobb összefüggések.

Minősített eseten olyat szoktunk érteni, mely az alapesetnél minőségileg veszélyesebb a társadalomra, és ezért szigorúbb büntetési tételt (kereteket) igényel. Létezhetik emellett a bűntettnek privilégizált esete, ez az alapesetnél enyhébb elbírálás területe.

A régi Btk.-ban a lopás 600 forinton alul vétség, ezen felül bűntett volt. Miután az egyéb minősítő körülmények általában csak a 600 forinton aluli lopásokra hatottak (felminősítve azokat vétségből bűntetté), a helyzet ténylegesen az volt, hogy a 600 forinton aluli lopás lett az „alapeset", és a 600 forintot meghaladó érték a minősítő körülmények egyike volt csupán. A többi minősítő körülmények 600 forint felett általában elveszítették minősítő erejüket, nem vitték át a cselekményt magasabb büntetési szférába, ehelyett csak súlyosító körülményként érvényesülhettek, holott 600 forinton alul — mint minősítő körülmények — megötszörözték a büntetési tétel maximumát. Logikus megoldásnak aligha nevezhetjük, hogy ami tárgyilag kis cselekménynél ötszörös ugrást tesz lehetővé, az nagyobb tárgyi súly esetén nem ad módot semmiféle ugrásra.

E visszás helyzet alapoka minden bizonnyal az „aritmetika" iránt megnyilvánuló babonás félelem volt. Ha differenciáltabbak a büntetési fokozatok, akkor akadálytalanul megvalósítható a logikai töréstől mentes megoldás: az a körülmény, mely a tárgyilag kis lopást magasabb büntetési lépcsőre emeli (egyezőre az alapesetével), nem marad értéktelenül akkor sem, ha a cselekmény tárgyilag átlaglopás (alapeset) volt, hanem ezt is eggyel magasabb büntetési lépcsőre helyezi át, mint az alapeseté. Tehát például olyan kódexben, mely — az elkövetési tárgy értéke szerint — a „privilégizált eset — alapeset — súlyos eset" hármas tagozását alkalmazza, négy büntetési lépcső szükséges. Az első lépcsőn elhelyezett büntetési keretben a privilégizált eset elkövetőjét lehet megbüntetni. A második lépcső büntetési keretébe azok tartoznak, akiknek a cselekménye a kár nagysága alapján privilégizált eset lenne, de minősítő körülmény forog fenn; ide tartoznak továbbá a kár nagysága szerint alapesetet jelentő, és minősítő körülménnyel nem színezett bűntettek elkövetői. A harmadik büntetési lépcső keretébe a minősítő körülménnyel színezett alapeset elkövetője tartozik. Ha a kár nagyságától függő „súlyos eset" nincsen, akkor a negyedik büntetési lépcső el is maradhat, ha pedig van ilyen — mint pl. a különösen nagy kárt okozó kategória —, akkor ezt a harmadik lépcső, minősítő körülményekkel színezett változatát pedig a negyedik lépcső büntetési tételével kell pönalizálni.

A Tervezet magáévá tette a súly szerinti differenciálás gondolatát. A lopás alapesetét három évig a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopását 6 hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel fenyegeti, és a megfelelő minősítő körülmények esetén mindkét területen a következő büntetési lépcső — hat hónaptól öt évig, illetőleg két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés — kerül alkalmazásra. A legmagasabb lépcső a személyek javainál két évtől nyolc évig, a társadalmi tulajdonnál öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés; ennél a lépcsőnél már bifurkálódik a megoldás, mert csak a társadalmi tulajdonnál van e lépcsőnek megfelelő tárgyi súlyfokozat: a különösen nagy kár (mely az alapeset szabályozásánál formailag úgy szerepel, mint annak egyik minősítő körülménye), de a súlyos visszaesés ettől függetlenül kerül a negyedik lépcsőre. A személyek javait károsító lopásnál egyedül ez utóbbi került a negyedik lépcsőre. Mégsem maradt el a személyek javai körében sem a tárgyi súly szerinti differenciálás, mert a kisebb súlyú lopás — mind személyi, mind társadalmi tulajdonnál — olyan kategória, mely elsősorban a kár nagyságához igazodik. Csak ezt követően említi a szabály az elkövető személyi körülményeit, a bűntett indítékát és az elkövetés módját.

Ez utóbbiaknak a társadalomveszélyesség szempontjából jelentős változatai azonban — mint minősítő körülmények — benne vannak a 282—285. §-okban. A Tervezet tehát akkor, amikor kimondotta, hogy az e §-okban említett minősítő körülmények fennforgása a kisebb súlyú (privilégizált) minősítés alkalmazását kizárja, előtérbe helyezte azt az egyszerűsítési lehetőséget, hogy a 288. § (1) bekezdésében elegendő a kár nagyságára utalni. A személyi körülmények, és az elkövetési mód sajátosságai közül ui. azokat, melyeknek minősítő hatályát kívánt tulajdonítani, a Tervezet felvette a minősítő körülmények sorába, míg azokat, melyek — noha büntetőjogilag nem közömbösek — nem tartoznak a minősítő körülmények közé, a büntetés kiszabása során rendelte figyelembe venni (64. § (1) bek.). Ha tehát ez utóbb említett körülményeket a bíróság a minősítési művelet alkalmával is értékeli, úgy ezek egyfelől — a törvényben nem szereplő — bírói minősítő körülményekké válnak, másfelől kétszeres értékelést nyernek.

Az a körülmény, hogy a kár nagysága a 288. §-ban összeg megjelölése nélkül szerepel, nemkülönben, hogy a 282. § sem jelöli meg összegszerűen a különösen nagy kárt, nem kifogásolható. Kitűnik a Tervezet indokolásából, hogy a jogalkotó nem kíván a pénzben kifejezett érték rendszerező hatásáról lemondani, csupán annak mindenkori meghatározását kívánja a Legfelsőbb Bíróság irányító tevékenységének körébe utalni. Ez az értékhatár-rendszertől eltérő, de annál nem kevésbé jó módszer. E megoldás mellett csupán a 288. § (1) bekezdésének az egyszerűsítését tartanám szükségesnek: A „büntetése" szó után következő rész helyett „ha a kár nagyságára tekintettel a bűntett kisebb súlyú". szöveggel.

Ily szövegezés mellett lehet bízni abban, hogy az értékhatárokhoz régóta hozzászokott gyakorlatunk nehézség nélkül fogja az új szabályozást alkalmazni. *Székely János*

A levéltitok mint alapjog

I.

A magyar államjog tudománya az elmúlt esztendőkben örvendetesen gyors fejlődésnek indult. Számbavéve az irodalmat, látni kell azonban, hogy a fejlődés korántsem egyenletes. Az Alkotmányba foglalt egyes alapelvek mind mélyebb és alaposabb elemzést nyernek, ugyanakkor más tételekről úgyszólván szó sem esik, holott alapvető államjogi rendelkezéseket tartalmaznak. Az Alkotmány 10. évfordulója alkalmából rendezett jogászkonferencián tartott előadásában Szabó Imre is rámutatott erre a jelenségre. Különösen arra hívta fel a figyelmet, hogy milyen nagy a veszélye az ún. áttételes államjogi normák elhanyagolásának, minthogy ezek sem az államjog, sem pedig más jogágazat világába nem tartoznak „tisztán" és ennek folytán egyetlen jogág művelője sem foglalkozik velük.[1]

Van azonban egy másik, nemkevésbé jelentős oka is annak, hogy az Alkotmányba foglalt egyes normák tartalmának államjogi kifejtése mindezideig elmaradt. Ez pedig az a nézet, hogy vannak elsőrendű és vannak kisebb fontosságú alkotmányos szabályok. Némelyik jogi szerző még azzal sem elégszik meg, hogy néhány normát, mint alapvető jelentőségűt kiemel az alkotmány tételeiből, hanem ezenfelül az egyes normacsoportokon belül is valóságos hierarchikus rendjét állítja fel az alkotmány szabályainak.[2]

Nem vitatom, hogy mennyiben van elvi, vagy gyakorlati alapja néhány, egyébként valóban a társadalmi és állami berendezkedésünk gerincét alkotó államjogi norma előtérbe helyezésének. Kétségtelen, hogy az új, szocialista alkotmány hatálybaléptét követő időben teljes mértékben indokolt volt a társadalmi és állami élet legalapvetőbb megnyilvánulásait érintő kérdésekre korlátozni az alkotmányos tételek részletesebb elemzését. Ez a helyzet azonban csak bizonyos ideig tartható fenn és úgy tűnik, eljött az ideje Alkotmányunk komplett, részletes feldolgozásának. A munka elsősorban az államjogászokra vár, ezt a feladatot nem bízhatják egyetlen más jogág képviselőjére sem.

A levéltitok tiszteletbentartásáról lefektetett alkotmányos elv a magyar államjogi, sőt az egész szocialista irodalomban mind ez ideig — nyilvánvalóan az előbb kifejtettek okából — a legelhanyagoltabb kérdések közé tartozik. Az államjogi tankönyvek is megelégszenek puszta megemlítésével, mintegy arra utalva, hogy a levéltitok kiegészítője a többi állampolgári alapjognak és mindaz vonatkozik rá — specifikus ismertetőjegyek nélkül — amit e témakörben általánosságban elmondanak.

II.

1. A levéltitok történeti múltja némiképp eltér a többi alapjog, vagy ún. emberi jogétól. Az eltérés döntőrészben abban mutatkozik, hogy a levéltitok védelem első megnyilvánulási módja a postai titok védelme volt. A kettő közötti különbségről még szó lesz, most csak annyit, hogy az előbbi a polgár személyéhez fűződő jogát, a postatitok pedig a postának, mint intézménynek a hitelét célozza elsősorban biztosítani. Így Magyarországon először III. Károly 1723. évi decretumai rendelkeznek erről: „... az idegen magánlevelek elfogói, megsértői, letartóztatói, elsikkasztói ... bűnhődjenek".[3] A törvény szövegében félre nem érthető utalás van arra, hogy az általa védeni kívánt érdek a posta intézményében keresendő. Feltehetően ennek a történeti fejlődésnek az eredménye, hogy némely országban, mint pl. Svájcban, az alkotmány ma is a posta- és nem a levéltitkot deklarálja sérthetetlennek.

A levéltitok sérthetetlenségének elvében a burzsoá jogászok annak az erkölcsi elvnek a jogi áttételét látják, amely nem tartja megengedhetőnek a mások titkaiba való illetéktelen beavatkozást.[4] Az ide vonatkozó jogi rendelkezések közül a francia forradalmi Nemzetgyűlés 1790. aug. 10-i határozatát kell kiemelni, amely deklarálja a levéltitok sérthetetlen voltát, mint amihez a polgárnak elidegeníthetetlen joga fűződik.[5] A polgári liberális alkotmányoknak a levéltitok védelmét kinyilvánító rendelkezései a francia forradalmi declarátiókra vezethetők vissza. A levéltitok most már nemcsak postatitok formájában vonult be a burzsoá jog általánosan elfogadott elvei közé és a tételes jog szabályaiba.[6]

[1] Szabó Imre: Az Alkotmány helye népi demokratikus jogrendszerünkben. Közzétéve: Jogtudományi Közlöny, 1959. 10—11. sz.-ban.

[2] Így például M. G. Kiricsenko: A sztálini alkotmány a szovjet polgárok alapjogairól és kötelességeiről. Az állam és jog néhány kérdése a sztálini tanítások tükrében című kötetben, Budapest, 1952.

[3] 59. cikkely.

[4] Így például Claude-Albert Colliard: Précis de droit public. Les libertés publiques. Paris, Dalloz, 1950, 223. old.

[5] Ezért az 1791. évi büntetőtörvény 638. §-a a levél illetéktelen felbontóját polgári becsületének megvonásával rendeli büntetni.

[6] A levél és postatitok védelmének történeti fejlődését összefoglaló munkák: Dietrich Oehler: Postgeheimnis. Közzétéve: Neumann—Nipperdey—Scheuner: Die Grundrechte. Handbuch der Theorie und Praxis der Grundrechte. Zweiter Band, Berlin, 1954, 605—622. old.; Eduard Westphalen Fürstenberg: Das Problem der Grundrechte im Verfassungsleben Europas, Wien, 1935; H. Rennefahrt: Der Rechtsschutz des Briefes in der Schweiz, Basel, 1908; Claude-Albert Colliard idézett műve; Heim Péter: A levéltitok, Budapest, 1899, Külön lenyomat a Budepesti Szemle 1899. évi 274. számából.

Az újabb burzsoá alkotmányok túlnyomó többsége — a többi alapjog között — kinyilvánítja a levéltitok sérthetetlenségét. Így a Német Szövetségi Köztársaság alaptörvénye is, amely átvette a weimari köztársasági alkotmány ide vonatkozó rendelkezéseit. Kivételképpen említhető a francia alkotmányos helyzet. A jelenlegi francia alkotmány nem foglalkozik tételesen az alapjogokkal, hanem csak a préambulumában nyilatkoztatja ki, hogy a francia nép ragaszkodik az 1789. évi Declaratioban kifejtett és az 1946. évi alkotmánynak ugyancsak a préambulumában kiegészített emberi jogokhoz. Tételes államjogi szabály helyett ezért Franciaországban a büntető anyagi és eljárási törvények biztosítják csak a levéltitok védelmét. Az ebből eredő különbség azonban csak formális, a titok védelmet illetően az egyes burzsoá jogrendszerek között nincs lényegesnek nevezhető differencia.

A Szovjetunió alkotmánya nyomán az egyes szocialista alkotmányok az állampolgárok többi alapjoga és kötelessége között felsorolják a levéltitkot is.[7] Az egyes szocialista alkotmányok e tekintetben csak annyiban térnek el egymástól, hogy vagy egyszerűen csak felsorolják a levéltitkot, bővebb kifejtés nélkül (szovjet, kínai, lengyel), vagy pedig megállapítják ezenfelül a védelem korlátozásának jogi feltételeit is (román, bolgár, albán). Megemlíthető még, hogy a csehszlovák alkotmánynak úgy a régi, mint az újabb szövege (nem azonos szóhasználattal) a levéltitok fogalmának a többi alkotmányénál tágabb értelmezését adja.

2. A Magyar Népköztársaság Alkotmányának 57. §-a rendelkezik a polgárok személyi szabadságának és sérthetetlenségének, valamint a magánlakás védelme mellett a levéltitok tiszteletben tartásáról. Az Alkotmány, szovjet példára, tartózkodik a levéltitok fogalom bővebb kifejtésétől és nem foglalkozik a védelem törvényi korlátjaival sem.

Alkotmányunk szűkszavúsága folytán nem könnyű az államjogász helyzete, ha a levéltitoknak mint alapjognak szocialista viszonyoknak megfelelő tartalmát és jogi biztosítékait kívánja felderíteni. Nyilvánvaló, hogy az Alkotmány nyújtotta védelem tartalmára és kereteire nem lehet az egyes büntető és polgári jogszabályokból visszafelé következtetni. Ellenkező esetben arra az eredményre jutnánk, hogy szocialista Alkotmányunk szövegét a burzsoá időkben létrejött anyagi büntetőjogi szabályok értelmezik. A módszer képtelen volta szembeszökő. Eleve elfogadhatatlan lenne minden olyan megállapítás, mintha az Alkotmányba foglalt levéltitokvédelem a korábbi burzsoá jogszabályoknak lenne valamiféle rekvizituma, vagy reflexe.

A levéltitok mibenlétének, korlátainak és garanciájának problémáit magára az Alkotmányra támaszkodva, az abban foglalt többi alapelv segítésével szabad csak kifejteni. Ezért helytelen lenne az olyan nézet, amely a levéltitkot érintő büntető és polgári, valamint államigazgatási jogszabályokra utalva, mellőzhetőnek tartja a levéltitok fogalom részletes államjogi kifejtését.

Az államjogi tudomány feladata rámutatni a burzsoá és a szocialista alapjogok — köztük a levéltitok — garanciájában és érvényesülésében mutatkozó különbségekre is. Minthogy jogtudományunk e kötelességének eleget tett, elegendőnek látszik csupán utalni az irodalomban részletesen már kifejtettekre.[8]

III.

1. A szocialista jogrendszer messzemenően elismeri, védi és előmozdítja a személyiség szabad érvényesülését, a sajátos emberi én kifejtését. Az ehhez fűződő jogokat állampolgári alapjogként ismeri el. (A szocialista irodalom természetjogias kicsendülése miatt nem használja a burzsoá jogtudományban használatos „emberi jog" kifejezést.) Az állampolgári alapjogok érvényesülésüket tekintve alanyi jogok, amelyekben kifejezésre jut az egyes polgár jogképessége a maga teljességében. Az alanyi jogok (amelyeket a burzsoá irodalom egy része alanyi közjogként jelöl meg, ha az alapjogokról beszél) tényleges érvényesülését a szocialista jogrend messzemenően kívánja biztosítani és jogi eszközökkel védeni.[9] A levéltitokhoz fűződő jog is egyike a polgárt megillető alanyi jogoknak, mégpedig — és ez kitűnik az Alkotmányba történt beiktatás tényéből — alapjogként érvényesülő alanyi jog. Ebből következőleg jogrendszerünk fontos feladata, hogy az ésszerű lehetőség határain belül történő érvényesülését a maga eszközeivel is biztosítsa és továbbfejlessze.

Az alapjogokat sokféleképpen szokásos csoportosítani. A szocialista jogtudományban legelfogadottabb rendszerezésük: *a)* gazdasági-szociális-kulturális alapjogok; *b)* az állampolgárok egyenjogúsága; *c)* szabadságjogok. Ebben a rendszerben a levéltitok a szabadságjogok csoportjába tartozik. Ezeken belül a levéltitok a személyi szabadságjogok közé sorol, mert a polgárt a saját személyében illeti meg, vagyis individuális jellegű jog. A belőle eredő alanyi jogosultság az egyéni és nem a társadalmi tevékenységgel függ össze. Azt mondhatnók, ahogyan a magánlakás védelme a polgár magánéletének,

[7] A Szovjetunió alkotmánya 128. §, kínai alkotmány 90. §, román alkotmány 33. §, lengyel alkotmány 74. §. 2. pont, bolgár alkotmány 86. §, albán alkotmány 21. §, csehszlovák alkotmány 30. §, illetőleg a régiben 6. §.

[8] L. újabban: Beér—Kovács—Szamel: Magyar államjog, Egyetemi tankönyv, Budapest, 1960, 437—443. old.

[9] Részletesebben: Jampolszkaja: A szovjet állampolgár alanyi jogáról és az alanyi jog biztosítékainak jellegéről. Jogtudományi Közlöny, 1957. 1—3. sz. 24—31. old.

úgy a levéltitok véleményének intimitását biztosítja. Nem véletlen, hogy az alkotmányok rendszerint együtt említik a magánlakás védelmével. A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a személyi szabadságjogokkal az ún. politikai szabadságjogok, mint pl. a gyülekezési, vagy egyesülési szabadság állnak szemben. A megkülönböztetésnek abban található a jelentősége, hogy míg a politikai szabadságjogokat az állam jogos önvédelemből elsősorban a saját állampolgárai részére kívánja biztosítani, addig a személyi szabadságjogok — legalábbis a szocialista jogrendszerekben — minden az ország területén lakó polgárt megilletnek.

2. A levéltitok védelem jogi tartalmának kifejtéséhez szorosan hozzátartozik, sőt a kiindulási pont kell, hogy legyen annak vizsgálata, hogy jogi vonatkozásban mit kell érteni a „levél" kifejezés alatt, továbbá, hogy mi a védelem tárgyi terjedelme. Hiba volna megelégedni a büntető-, polgári- és államigazgatási jogszabályokra és gyakorlatra történő utalással. Ez egyrészt nem szolgálná a továbbfejlesztés követelményét, másrészt az Alkotmány vonatkozásában meglehetősen „filius ante patrem" dolog lenne.

A szó köznapi értelmében levél alatt írott, a közvetlen szóbeli üzenetet helyettesítő, valakihez intézett közlést értenek. Közömbös, hogy mi az üzenet tartalma, hogy milyen módon, vagy eszközzel írták, aláírták-e és ha igen, hogyan történt az aláírás. Nem érinti az üzenet levél voltát a továbbítás módja (posta, küldönc stb.) sőt az sem, hogy el sem küldték, vagy pedig a címzetthez már megérkezett. Mindebben nincs eltérés a levél szó köznapi és jogi használata között.

Nem esik ilyen egyértelmű megítélés alá a zárt és a nyitott (elsősorban levelezőlapról van szó) levél közötti különbségtétel. A mindennapi életben nem kétségesen a zárt levelet és a nyitott levelezőlapot egyaránt „levélnek" tekintik. Az egyes jogrendszerekben viszont változó megítélés alá esik, hogy a nem zárt levél, vagy a levelezőlap részesül-e titok védelemben. Pl. a nyugatnémet jogban csak a körülzárt levelek esnek védelem alá, a levelezőlap nem, mert annak tartalma mindenki által könnyen elérhető;[10] Svájcban viszont védelemben részesülnek a nyitott levelek és a levelezőlapok is.[11] Szocialista viszonylatban azt kell mondanunk, hogy a levél fogalmát nem lehet csak a zárt levelekre korlátozni és kivonni alóla a le nem zárt, vagy pecsételt levelet és a levelezőlapot. A szocialista jogrend jellegénél fogva nem korlátozni, hanem kiterjeszteni törekszik az egyéniség védelmét és szabadságjogát. Ezzel ellentétben volna, ha az Alkotmányban használt és közelebbről körül nem írt levél szónak a köznapinál szűkebb értelmezését fogadnánk el jogi használatra. Teljesen más kérdés azután és a dolog másik oldala, hogy a zárt, vagy nyitott levél titkának megsértője esetleg más-más megítélés, illetőleg minősítés alá esik.

Hogy a szocialista jogrend szellemének a levél értelmezésének tágabb formája felel meg, azt némiképp igazolni látszik az új csehszlovák alkotmány szövegében végbement változás is. Amíg ugyanis a régi törvényhely zárt leveleket említ, az új szövegből már elmaradt a zártságra vonatkozó korlátozás. A magyar jogot illetően ez az álláspont egyébként sem új, hiszen büntetőtörvénykönyvünk[12] kifejezetten védelemben részesíti a „le nem pecsételt" levelet és ezen törvényhely alapján az újabb bírói gyakorlat arra az álláspontra helyezkedik, hogy a le nem pecsételt levél fogalmába a levelezőlap is beletartozik.[13]

Figyelemreméltó a PTK 83. § (1) bek.-nek az a fordulata, amely szerint levéltitok sértésnek minősül az „egyéb bizalmas természetű irattal" történő visszaélés is, ha az más jogos érdekének sérelmével jár. Ez egyébként lényegében kongruál a BHÖ 387. (1) bek.-be felvett „lepecsételt irattal". Kérdés azonban az, hogy a nem levél jellegű és más természetű lepecsételt, vagy bizalmas természetű irat büntető- és polgári jogi védelme egybeesik-e a levéltitoknak, mint alapjognak a tiszteletbentartásával. Nézetem szerint nem, mert a védelem tárgya nem azonos. A levéltitoknál a személyiséget megillető bizalmas közlés oltalmáról van szó, azaz az individuum szabad kifejtéséről. A tárgyalt másik védelem más síkú, nem személyiség, hanem érdekvédelem: senkinek sem származhatik kára abból, hogy illetéktelen harmadik személy az őt érintő adat birtokába jutott. Ez esetben tehát nem a közlési szabadság tiszteletben tartása a védelem tárgya. Ennélfogva közömbös, hogy az adott írás levél jellegű-e, ki írta és van-e címzettje. Kétségkívül alanyi jog részesül védelemben ilyenkor is, de ez nem maga az Alkotmány által védett alapvető alanyi jog. Ha helyes ez az okfejtés, akkor következményeinek érvényesülnie kellene a polgári és a büntetőjog területén is, minthogy kétféle, nem egyenlő súlyú jog nem részesülhet teljesen azonos védelemben.

A levéltitok-fogalom további kérdése, hogy a távíró és a telefon beletartozik-e. A külföldi alkotmányokat vizsgálva azt találjuk, hogy a burzsoá alaptörvények a levél mellett általában felemlítik e kettőt is. Így pl. a viszonylag újkeletű nyugatnémet és a már közel negyven éves finn alkotmány egyaránt rendelkezik e tekintetben. A szocialista alkotmányok hallgatnak a távíró- és telefontitokról, egyedül a csehszlovák alkotmányban van róluk rendelkezés. A régebbi csehszlovák alkotmány kifejezetten felsorolja a levél mellett a távíró és telefon közlések titkosságát, az új pedig összegezve, a levéltitok után

[10] L. Hans Nawiasky: Die Grundgedanken des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland, Stuttgart u. Köln, 1950, valamint D. Oehler i. m.

[11] L. H. Rennefahrt i. m.

[12] BHÖ. 387.

[13] Bírósági Határozatok 1955. évi 6. számában 851. sz. alatt felvett döntés.

„minden más továbbított értesítés" titkának szabadságáról beszél. Természetszerűleg más a helyzet az egyes államok postatörvényei tekintetében, mert ezek vagy egy, vagy külön-külön törvényekben tartalmaznak szabályozást a távíró és távbeszélő titkosságáról. Ez a szabályozás azonban, amint arról már volt és még lesz szó, más jellegű.

Magyarországon a helyzet hasonló a többi szocialista országéhoz. Alkotmányunk hallgat a távíróról és a távbeszélőről. Rendelkezést a távíróközlés titkos voltának megőrzéséről csak a BTK és a BP tartalmaz.[14] Érdekes, hogy a levéltitok védelmét a már vázolt irányban továbbfejlesztő PTK nem foglalkozik a távíró- és távbeszélőtitok védelemmel.

A szocialista állam polgárát garantáltan megillető személyi szabadságjogok terjedelmét vizsgálva nehezen lehetne megindokolni olyan álláspontot, amely a személyi közlések titkosságának védelmét csak a szoros értelemben vett levélformátumra kívánná korlátozni és a távíró- és telefonközlést kizárná abból. A kevésbé jelentős indok a védelem kiterjesztése mellett a távíró tekintetében az lehet, hogy formájában és továbbításának módjában a levélre emlékeztet, legalábbis nincs köztük lényegbevágó differencia. Lényegesebb viszont az, hogy a levéltitok védelem, mint személyhez fűződő szabadságjog a közlés tartalmának titkos voltát kívánja oltalmazni, mégpedig olyan közlését, amely kifejezetten meghatározott személyhez, vagy személyekhez szól. Tartalmilag a távíró és a távbeszélő útján továbbított közlés azonos jellegű a levél formájában tett közléssel. A távirat jogosulatlan felbontását, vagy a telefonbeszélgetés kihallgatását, távbeszélőüzenet jogtalan birtokbavételét tehát nem lehet a levéltől eltérően értékelni, mert ellenkező esetben a személyiség védelme az általános elvvel ellentétesen, indokolatlan korlátozást szenved.

Más kérdés, hogy az Alkotmány által használt „levéltitok" kifejezésbe mindez belefér-e.[15] Lehet-e az alkotmányszöveget úgy értelmezni, hogy abba a távíró, távbeszélő titkossága is beletartozzék? Azt hiszem egyszerű törvényértelmezéssel aligha juthatunk erre a — véleményem szerint — kívánatos eredményre. Legfeljebb jogi analógia alkalmazásával. Az elmondottakból okszerűen következik, hogy a leghelyesebb az volna, ha módosulna az Alkotmány túlságosan szűkszavú szövege. Legjobb megoldásnak e tekintetben az új csehszlovák alkotmány szövegezés látszik, amely határozott elvi álláspontjával eleve kizár minden kétséget. A megfelelő polgári és büntető törvényhelyeinket azután már egyértelműen lehetne az Alkotmány rendelkezéseihez szabni.

[14] BHÖ. 140 és 287; BP. 117. § (4) bek.

[15] A német nyelvben ma a Fernmeldeverkehr és Fernmeldegeheimniss kifejezés használatos a távbeszélő, távíró, telex stb. egységes megjelölésére, ezzel is jelezve, hogy ebben a vonatkozásban egy közös fogalmat alkotnak.

IV.

1. A levéltitok fogalom tisztázásának megkísérlését követően meg kell vizsgálni azt is, hogy az alapjogi mivoltból fakadó védelem, mint alanyi jog, kit illet meg és hogy a jogosult személy kivel szemben támaszthat igényt a védelemre.

A „levél" írójának alanyi jogosultsága minden vitán felülálló. Kétségtelennek látszik az is, hogy ezt a jogát a levél kézbesítésével és tartalmának a címzett tudomására jutásával sem veszti el. A levél tartalmának birtokába harmadik személy ebben a periódusban sem helyezheti magát önkényesen. További kérdés, hogy mi a helyzet a címzett és a közlés tartalmában közvetlenül érdekelt harmadik személyt illetően. Ha a levéltitkot mint szabadságjogot és nem mint érdekvédelmet szemléljük, arra az eredményre kell jutnunk, hogy elsősorban a véleményt közlő és nyilvánító személy az alanyi jogosult. Az említett további személyek alanyi jogosultsága már csak ennek reflexeként jelentkezik és polgári, valamint büntető úton biztosított érdekvédelem formájában nyer biztosítást.

A most elmondottak értelemszerűen vonatkoztathatók a természetes személy — jogi személy relációra is. Az egyéni szabadságjognak, mint alapjognak az alanya csak természetes személy lehet. Az ellenkezője fogalmilag kizárt. Ez azonban nem áll ellentétben a jogi személy közléseinek polgári és büntetőjogi védelemben való részesítésével, minthogy emennek érdekvédelmi alapja van. Ugyanez a helyzet a jogi személy leveleit is megillető postatitok és hivatali titok védelemmel kapcsolatban is.

Az Alkotmány 58. § (1) bek.-e kimondja, hogy a Magyar Népköztársaság a szabadságjogokat a területén lakó minden dolgozó számára biztosítja. Eszerint a levéltitok tiszteletben tartása tekintetében a polgárok között nem tehető különbség abban a vonatkozásban, hogy rendelkeznek-e magyar állampolgársággal. A védelem a külföldi állampolgárságú, vagy a hontalan személyt is megilleti, mégpedig viszonosságra való tekintet nélkül.

A burzsoá irodalomban szokásos dolog néhány olyan jogi helyzet felvetése, amelyben bizonyos személynek a levéltitokhoz fűződő joga más meghatározott személlyel szemben korlátozást szenved. Ilyenként szokták megemlíteni a női egyenjogúságot nem ismerő jogrendszerekben a férj posta ellenőrzési jogát a feleséggel szemben. Minden jogrendben felmerülő probléma a kiskorú és a szülő, vagy gyám, valamint az elmebeteg és a gondnok közötti viszonyból eredő, a levelezés figyelemmel kísérésére is kiterjedő ellenőrzési jog. Külön témája az irodalomnak, hogy az elmegyógyintézeti vezetőnek van-e levélellenőrzési jogköre az ápolttal szemben. A szocialista jog szempontjából e kérdések két csoportra bonthatók. Az egyikbe sorolhatók azok a jogi helyzetek, amelyeknek alapja a nemen,

tehát a polgárt egyfelől valamennyi állami szervvel, másfelől pedig a többi polgárral szemfajon, társadalmi osztályhoz való tartozáson alapuló jogegyenlőtlenség, a szabadságjogokra és köztük természetesen a levéltitokra való kihatással. Nyilvánvaló, hogy az ilyen természetű, az egyenjogúságot sértő korlátozás ellentétben áll a szocialista alkotmány alapelvével és mint ilyen, ebben a jogrendszerben semmiféle formában nem kerülhet alkalmazásra. A másik csoportba azok a jogi helyzetek tartoznak, amelyeknek az az alapjuk, hogy egy bizonyos személy egy másik személlyel szemben a cselekvőképességét befolyásoló értelmi gyengesége miatt — saját érdekei biztosítására — kerül alárendelt helyzetbe. Ebben az esetben a levéltitok védelem megvonása a fogyatékos személyi állapot kisegítésére és pótlására hivatott személy irányában nem tekinthető a személyhez fűződő szabadságjog sérelmének. Korlátozásnak tehát ilyen vonatkozásokban a szocialista jogrendszerben is helye lehet. Magától értetődő — de ez már nem állammjogi téma — hogy a korlátozás érdeksérelemmel nem járhat.

2. A szabadságjogok alanyi mivoltával függ össze az állami szerveknek és az állampolgároknak az a kötelessége, hogy e jogok élvezetét nemcsak hogy ne háborítsák, hanem egyenest előmozdítsák.[16] A levéltitok tiszteletbentartása tehát a polgárt egyfelől valamennyi állami szervvel, másfelől pedig a többi polgárral szemben megilleti. A védelem módja azután szükségszerűen más az állami szervek és más a polgárok tekintetében, ahogyan azt az egymáshoz való jogi és tényleges viszony megkívánja.

A levéltitoknak az állami szervek általi tiszteletbentartásával összefüggésben van az egyébként más jellegű postatitok és az ettől is elütő jellegű hivatali titok védelem. Az utóbbi nem az egyes személyhez, hanem az egész társadalom (állam) érdekeihez fűződő jogokat kívánja biztosítani. Eltérő jellegéből fakadóan, különleges igazgatási és büntető szabályok védik és így ebben is elkülönül a levéltitok védelemtől. Az államigazgatási iratok tehát, mégha történetesen levél formáját is öltik fel, a levéltitok szempontjából nem minősülnek „levél"-nek és nem mint ilyenek részesülnek védelemben.

Más a helyzet — érdemesnek látszik megemlíteni — az államigazgatási ügyvitel keretében érkező, vagy kimenő, államigazgatási alkalmazott által írt, vagy annak címzett, tartalmilag magántermészetű levél tekintetében. Minthogy a levéljellegre nem a forma, hanem a tartalom a döntő,[17] a tiszteletben tartáshoz fűződő jog akkor is megilleti íróját, ha a levelet, akár tévedésből, akár pedig egyéb okból, államigazgatási iratként iktatják és kezelik is. Ebből következőleg államigazgatási dolgozó által írt, vagy ahhoz mint magánszemélyhez címzett, megállapíthatóan, vagy feltehetően magántermészetű levelet felbontani, vagy annak tartalmát felhasználni nem szabad. Nincsen ehhez joga a hivatali felettesnek sem, a levéltitok védelem vele szemben is minden korlátozás nélkül megáll. Ugyanez vonatkozik a munkaadó és munkavállaló nem államigazgatási természetű munkaviszonyára is. Törvénytelen tehát és az állampolgári szabadságot sértő az olyan intézkedés, vagy gyakorlat, amely valamely hivatali szervhez, intézményhez, vagy vállalathoz beérkező valamennyi levél felbontását rendeli el, vagy tűri meg és ilyenmódon cenzúrának veti alá a magánlevelezést. Teljesen más kérdés a munkahelyen keresztül folytatott magánlevelezés eltiltása a felettes részéről, bár ennek eredményes gyakorlati megvalósítása nehezen képzelhető el. Mindehhez hozzá kell fűzni azt is, hogy ezekben az esetekben az egyszerű büntetőjogi védelem nem bizonyulhat eléggé hatékonynak. Jogosulatlan levél felbontás, vagy tartalmának felhasználása miatt felettes, vagy akárcsak munkatárs ellen bűnvádi feljelentést tenni nem könnyű elhatározás és ezt az elkövető is jól tudja. Az alárendelt helyzet és az általános kollegiális szellem erős gátat jelent a személyiségében sértett számára. A bűnvádi feljelentés ez esetben túlerős fegyver és ezért szükséges lenne más különleges államigazgatási, vagy munkajogi védelemre.

V.

1. Alapvető kérdése a személyi szabadságjogoknak érvényesülésük biztosítása. Ha nincsenek a levéltitok tiszteletbentartását garantálni tudó megfelelő jogi intézmények, akkor a polgár számára az alkotmányban, vagy más törvényben akár a leghangzatosabban is kifejtett alapelv csak tartalom nélküli üres deklaráció, amelyet bármilyen szerv, vagy bárki minden következmény nélkül megsérthet. A teljes értékű, hathatós védelemnek sokoldalúnak és minden oldalról zártnak kell lennie. A szocialista jogrendszerek fejlődésükben ilyen védelmet kívánnak biztosítani és ezért nem helyes, ha szocialista szerzők is megelégszenek a levéltitok védelemnek büntetőjogi vonatkozásaival és vagy egyáltalában nem foglalkoznak, vagypedig csak halványan céloznak a polgár rendelkezésére álló egyéb természetű védelmi eszközökre.[18]

A levéltitkot biztosító garanciák részben általánosak, amennyiben valamennyi szabadságjogra kiterjednek, részben pedig sajátságo-

[16] Vö.: Beér—Kovács—Szamel: Magyar államjog, 471. old.

[17] Így például más vonatkozásban a bírói gyakorlat szerint a rendőrséghez címzett, bűncselekményt bejelentő — akár névtelenül is írt — levelezőlapnak tartalma hivatali titok és ezt a jellegét nem érinti, hogy nyílt levelezőlapon írták. Bírósági Határozatok 1955. év. 6. sz. 851. sz. alatt felvett eset.

[18] Így például V. D. Arszenyev: A személyi, lakás és levéltitok sérthetetlenségének biztosítékairól a Szovjet állam és jog 1958. évi 11. számában (102—105. old.) írt tanulmányában a biztosítékokat a büntetővédelemben látja.

sak, a levelek titkos voltát külön eszközökkel hivatottak megvédeni. Jogi természetüket illetően beszélhetünk államjogi, államigazgatási, büntető- és polgárijogi, valamint nemzetközi jogi védelemről. Az államjogi védelem kizárólag általános, mert a levéltitokra vonatkozóan nincsenek különleges szabályok, míg a többi jogágazatban általános és különleges rendelkezések hivatottak biztosítani a levéltitok tiszteletben tartását.

A burzsoá irodalomban szokás megemlíteni, hogy a levéltitok megsértése az állami szervek által alkotmányjogi sérelemként jelentkezik és mint ilyen alkotmányjogi védelemben részesül.[19] Az alkotmányjogi védelmet többnyire az alkotmányjogi és a közigazgatási bíróságok volnának hivatva biztosítani.

A szocialista államban a szabadságjogok szabad érvényesülését az ügyészség, mint a szocialista állam különleges feladatú és szervezetű, egyenest a legfőbb államhatalmi szerv alá rendelt szerve hivatott és köteles biztosítani. A Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1959. évi 9. számú tvr., az ügyészség feladatává téve a törvények megtartása feletti felügyeletet, egyik céljául jelöli meg az állampolgárok részére az Alkotmányban biztosított jogok védelmét.[20] Az ügyészségre rótt törvényes feladatkör az állampolgárok számára az Alkotmányban biztosított szabadságjogaik gyakorlása szempontjából elsőrendű alkotmányos biztosíték. Az ügyészség számára ez kettős feladatot jelent. Egyrészt tevőleges segítséget nyújtani a konkrét ügyben hozzáforduló állampolgárnak a panaszolt korlátozás megszüntetésére. Másrészt — és talán ez a fontosabbik — intézményesen, hivatalból ügyelni arra, hogy közép- és alsószervek ne hozzanak olyan jogszabályt, vagy egyéb rendelkezést, ne folytassanak olyan gyakorlatot, amely sérti a levéltitkot és ellentétben áll az Alkotmányban biztosított szabadságjoggal. Ez az ügyészi hatás- és feladatkör sokkal hatékonyabb, biztosabb alkotmányos garancia, mint a burzsoá alkotmány-, vagy közigazgatási bíráskodás nyújtotta védelem, ahol a bonyolult és hosszadalmas, sokféleképpen korlátozott bírói eljárás eleve lehetetlenné tesz eredményes és főképpen megelőző intézkedést.

Amíg a levéltitok alkotmányos biztosítása generális jellegű, mert különleges szabály nélkül egyformán terjed ki valamennyi szabadságjogra, az államigazgatási jog területén viszont specifikus, csak a levéltitok védelmét garantáló jogszabályokkal találkozunk. Ebbe a kategóriába sorolhatók a posta, mint állami intézmény működésére vonatkozó szabályok. Ezek ugyan nem egyedül és kizárólag a levéltitkot mint szabadságjogot védik és nemcsak a levélre terjednek ki, de kihatásukban mégis a levéltitok védelem egyik fontos eszközét jelentik. A postaküldeményeknek — köztük a levélnek — a vámhivatali szervekkel szembeni biztosításáról rendelkeznek a vámjogi szabályok, amelyek ugyancsak államigazgatási jellegű védelmet biztosítanak.

A posta és a levéltitok, ha közel is áll egymáshoz, mégis különböző, mégpedig nemcsak céljában, hanem tárgyi terjedelmében is. A postatitok ugyanis bizonyos szempontból tágabb, más vonatkozásban viszont szűkebb terjedelmű mint a levéltitok. Szűkebb a postatitok, mert nem mindenkivel szemben, hanem csak az állami, sőt ezen belül is csak a posta szerveivel, illetőleg közegeivel szemben kíván védelmet biztosítani. A postatörvény[21] miniszteri indokolásában ki is fejti, hogy csak a posta felbontási jogát akarja szabályozni és nem érinti más állami szervek ide vonatkozó hatáskörét.[22] Szűkebb a postatitok védelem, mert természetszerűleg csak a postára feladott levelek védelmét fogja át, a posta kezelésében nem levő levelekre nem terjed, mert nem terjedhet ki. Ezzel szemben tágabb fogalmat takar a postatitok, mert minden, tehát nemcsak levélnek minősülő postai küldeményre kiterjed. Átfogja az egész postai tevékenységet, kiterjed a védelem a postai feladással és a kézbesítéssel kapcsolatos minden tevékenységre, még arra is, hogy valamely személy (közömbös, hogy természetes vagy jogi személy) kivel és milyen postai forgalomban áll, vagyhogy valaki egyáltalában milyen természetű postai forgalmat bonyolít le. A levél- és postatitok tehát sem elvileg, sem pedig gyakorlatilag nem fedi egymást. Az olyan jogi helyzet, mint amilyen Svájcban van, ahol az alkotmány csak a posta kezelésében levő levelet védi, az állampolgár személyiségének védelme szempontjából jelentős korlátozást jelent. Az államjogi tankönyvek fel sem szokták sorolni a levéltitkot a szabadságjogok között.[22/a]

A levéltitkot védő büntetőjogi szabályok részben anyagiak, részben eljárásjogiak. Az anyagi jogi szabályok büntetni rendelik azt a hivatalos, vagy magánszemélyt, aki jogosulatlanul jut a levéltitok birtokába, vagypedig más nem jogosult személynek teszi lehetővé a birtokba jutást.[23] A törvény hibája, hogy a keletkezése idején nálunk uralkodó kapitalista gondolkodásnak megfelelően, a védelem vezérmotívumának az anyagi kár megelőzését és repa-

[19] Hans Nawiasky id. művében mindjárt őszintén hozzá is teszi, hogy ez az alkotmányvédelem mindenesetre kétes, mert az alkotmánytörvény rendelkezését minden szövetségi, vagy tartományi törvény félreteheti (29. old.). Ugyanez a helyzet Paavo Kastari helsinkii prof. megállapítása szerint Finnországban is, ami az alkotmány rendelkezését illeti. (P. Kastari: Grundrechte und Freiheiten in der finnischen Verfassung und Politik; Zeitschrift für ausländisches Öffentliches Recht u. Völkerrecht, 1958. XIX. k. 693—707. old.).

[20] 4. § (2) bek. *c)* pont.

[21] 1936. évi XXXV. tv. a postáról.

[22] A törvény 8. §-a részletesen felsorolja, hogy a posta zárt küldeményt mikor bonthat fel a feladó, vagy a címzett beleegyezése nélkül.

22a Így például: Erwin Ruch: Schweizerisches Staatsrecht, Zürich, 1957. III. k. kiadás.

[23] BHÖ. 139, 140 és 387.

rációját tekinti. Ezzel függ össze, hogy — a posta mint vállalkozás hitele védelmének érdekében — hivatali hatalommal való visszaélésként a posta és a távirdai alkalmazottak által elkövetett titoksértést kiemeli és nem tekinti sajátságos hivatali hatalommal való visszaélésnek a más hivatali szervek által elkövetett levéltitoksértést. A szocialista felfogásnak, amely a levéltitok védelemben elsősorban a személyiségnek mint olyannak és nem pusztán anyagi érdekének biztosítását látja, az felelne meg jobban, ha a büntetőjogszabályok a nagyobb védelmet kiterjesztenék az erősebb fenyegetés, tehát az egész állami apparátus irányába, illetőleg azzal szemben. Szükséges volna ezenfelül, hogy a büntetőjogi védelem összhangban álljon a levéltitok államjogi fogalmával, tehát kiterjedjen pl. telefonbeszélgetés illetéktelen lehallgatására és azok tartalmának jogosulatlan felhasználására. Jelenlegi büntetőjogszabályaink e tekintetben hiányosak.

Büntetőeljárásjogi szabályaink[24] azt szabályozzák, hogy a törvény által megnevezett hivatalos személyek a bűnvádi eljárás folyamán milyen intézkedéseket foganatosíthatnak annak érdekében, hogy az eljárás folytatásához szükséges levelek (táviratok), illetőleg azok tartalma a törvényesen eljáró hatósági személy birtokába jusson. Büntetőeljárásjogunk szigorú szabályokat állít fel a levéltitok messzemenő megóvása érdekében. Ezek a legjelentősebb garanciális biztosítékok közé tartoznak.

Nem lebecsülendő a levéltitoknak a polgári jog nyújtotta védelme sem, ha talán jelentőségében el is marad a büntetőszabályoké mögött.[25] A levéltitok mint személyhez fűződő jog polgári jogi védelme elvileg a jogsértő cselekmény továbbfolytatásának eltiltásából (ha pl. valaki valamilyen vélt oknál fogva feljogosítva érzi magát más személy levelezésének felbontására) valamint erkölcsi és vagyoni kár megtérítésére való kötelezésből állhat. A Ptk. részletesen felsorolja a személyi jogok megsértése esetén beálló polgári jogi következményeket. Ezek — többé-kevésbé — a levéltitok sértés esetén is gyakorlatilag alkalmazhatók. Maradéktalanul alkalmazható tétel pl., hogy a titok megsértésének következményeképpen bekövetkezett károkozás kártérítési kötelezettséget von maga után. Szocialista jogunk nem ismeri az erkölcsi, vagy eszmei kártérítés intézményét, vagyis a kárfizetésre való kötelezést, ahol nincs kimutatható vagyoni kár. Ennélfogva levél felbontás, vagy tartalom felhasználás miatt is csak akkor és olyan mértékben lehet helye kártérítésnek, amikor és amilyen kár bekövetkeztét bizonyítani lehet.

A levéltitoknak a Ptk-ban biztosított védelme, összehasonlítva a burzsoá időkben létrejött Magánjogi törvénykönyv javaslattal, jelentős előrehaladást mutat. Míg a javaslat csak a címzett által történő visszaéléssel szemben kívánt a levéltitoknak polgári jogi oltalmat biztosítani, addig új kódexünk az Alkotmány rendelkezéseinek megfelelően a levéltitok tiszteletbentartását mindenkivel szemben biztosítja a polgári jog eszközeivel is.

A nemzetközi jognak nem új témája a szabadságjogoknak intézményes, a nemzetközi jog eszközeivel biztosított védelme. A levéltitok védelmének különösen nagy jelentősége van a nemzetközi jogban, elsősorban a követségek, diplomáciai testületek tagjai levelezése titkosságának biztosításában. Ezenkívül egyes államok között sok nemzetközi szerződés megkötésére került sor a polgárok levéltitkának megóvására. Magyar vonatkozásban meg kell említeni a Buenos-Airesben 1952. dec. 22-én kelt nemzetközi távközlési egyezményt,[27] valamint az Ottawában 1957. okt. 3-án aláírt Egyetemes Postaegyezményt.[28] A nemzetközi egyezmények mutatják, hogy a levéltitoknak világszerte — legalábbis elvileg — milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak.

2. E fejezetben eddig a levéltitok jogi biztosítékairól volt szó. Bármilyen fontos és a jog által védeni kívánt szabadságjog is azonban a levéltitok, nyilvánvaló, hogy a védelemnek megvannak a maga korlátai. Minden egyes szabadságjog szükségképpen korlátozást kell, hogy szenvedjen, ahol magasabb érdekkel kerül összeütközésbe. Ez alól nem lehet kivétel a levéltitok sem. A korlátozások egyfelől általánosak, minden alapjogra kiterjedőek, másrészt speciálisak, azaz csak a levéltitkot érintőek.

A levéltitok mint alanyi jog nem gyakorolható a fennálló társadalmi rend sérelmére, nem szolgálhat eszközül az állam megdöntésére, más polgárok jogosulatlan kárára. Ezek az általános alapelvek, amelyek minden jogrendszerben, amelyben legalábbis szó van szabadságjogokról, megtalálhatók. A bonni alkotmánytörvény 18. §-a pl. úgy rendelkezik, hogy „Az aki . . . levél, posta és telefontitkot . . . a szabad demokratikus rend elleni harcra használ fel, ezeket az alapjogait elveszti. Az elvesztést és annak mértékét a szövetségi alkotmánybíróság mondja ki." A háború után létrejött ún. Európai konvenció az emberi jogok védelmére, amelyet több állam ratifikált, kimondja, hogy a postatitok törvénnyel is csak akkor korlátozható, ha olyan intézkedésről van szó, amely egy demokratikus államban a nemzeti biztonság, közrend és nyugalom, az ország gazdasági érdeke, az egészség és erkölcsvédelem, vagypedig mások jogainak és szabadságának védelme érdekében szükségesek.

Természetesen a kapitalista és a szocialista országokban az ezeken a jogcímeken történő titok korlátozások más-más társadalmi osztályok érdekeit hivatottak szolgálni. Nyilvánvaló azon-

[24] BP. 117. § (4) bek.

[25] Ptk indokolás (68. old.) maga is utal arra, hogy a büntetőjog e tekintetben hatásosabb fegyver.

[26] Ptk 85. §.

[27] Kihirdetve az 1957. évi 26. számú tvr.-rel.

[28] Kihirdetve az 1960. évi 19. számú tvr.-rel.

ban, hogy a szocialista állam sem tűrheti el, hogy a jog nyújtotta védelemmel a társadalom és az állam sérelmére visszaéljenek és az alkotmányba lefektetett alapelveket megsértsenek. Egyes szocialista alkotmányok e tekintetben határozott rendelkezést tartalmaznak (román, albán).

A magyar alkotmány az állampolgárok jogait és kötelességeit egy fejezetbe foglalva, rámutat arra, hogy a jogok és kötelességek egymást kiegészítik. A polgárok részére megállapított szabadságjogok tehát nem állhatnak ellentétben az Alkotmány 59—61. §-aiban előírt kötelességekkel. Az utóbbiak ebben a vonatkozásban az előbbiek általános elvi korlátjaként foghatók fel.

A levéltitok védelmének korlátozása — a védelem antitéziseként — abban jelentkezik gyakorlatilag, hogy a vázolt érdekek biztosításaképpen a leveleket (sürgönyöket) le lehet foglalni, zárt levelet fel szabad bontani, levelezést, távbeszélő kapcsolatot megfigyelés alatt lehet tartani, levelek, sürgönyök, telefonbeszélgetések tartalmát küldővel és címzettel szemben fel szabad használni. A magasabb érdekeknek megfelelően a korlátozás lehet szigorúbb, vagy enyhébb. Más mértékű a honvédelmi titok megóvása céljából és más a rendes bűnvádi eljárásban, megint más fokú háború, vagy béke, az országban uralkodó nyugalmi, vagy rendkívüli állapot idején. Az ügyészség már tárgyalt feladatai közé tartozik viszont ügyelni arra is, hogy a levéltitok, mint polgári szabadságjog ne szenvedjen indokolatlan, a szükséget meghaladó korlátozást. Ez következik abból, hogy a védelem a főszabály és a korlátozás a kivétel. A korlátozás csak magasabb állami és társadalmi érdekekből és az Alkotmány alapelveivel összhangban történhetik.[29]

A levéltitok korlátozásának módjára a legfontosabb tételes szabályozást a bűnvádi eljárási törvényben találhatjuk. A BP. 117. §-a egyfelől védelem, a másik oldalról tekintve azonban korlát, amikor az ügyésznek megengedi, hogy leveleket és táviratokat a bűnvádi eljárás folyamán lefoglaltathat. Ugyanezt elmondhatjuk a vámeljárási szabályok tekintetében is.

A szabadságjogok és köztük a levéltitok korlátozásának van egy bár formális, de nem kevésbé fontos szabálya is. Minthogy a szabadságjogokat maga az Alkotmány biztosítja, jogosan lehet követelményként felállítani, hogy még az alaptörvény általános elveinek egyébként megfelelő megszorítás is csak törvény formájában legyen lehetséges. Sőt van olyan felfogás is, amely szerint korlátozás csak az alkotmánytörvény kifejezett felhatalmazása alapján hozható és ennek hiányában még törvényi korlátozásnak sincs helye.[30] Némelyik burzsoá alkotmány (pl. bonni német) maga is kimondja, hogy korlátozást csak törvény rendelhet el.

Helyes volna és további garanciát jelentene, ha a mi alkotmányunk is expressis verbis juttatná kifejezésre, hogy a levéltitok tiszteletbentartásának csak törvény szabhat gátat. Jelenleg nem ez a helyzet nálunk, mert pl. a vámon áthaladó postaküldeményeknek, tehát leveleknek is, a felbontásáról miniszteri rendelet (1/1956/III/17/KKM.) rendelkezik. A szükségrendeletek intézményét eltörlő szocialista jogrendben még háborús viszonyok között sem ismeretes, hogy államigazgatási szervek törvényhozói jogkörben rendelkezzenek. Különösen indokolatlan, hogy olyan alapvető állampolgári jogot, mint a levéltitok, miniszteri rendelet — ha törvényi felhatalmazás alapján és csak bizonyos vonatkozásban is —, de korlátozhasson. Az államjog elvei nem engedik, hogy az alaptörvény által felállított szabályt, ha egyébként indokolt kivételként is, egy alacsony hierarchiájú jogszabály törjön meg.

VI.

Az előző fejezetekben igyekeztem vázolni, hogy a levéltitok mint alapjog védelmének kiépítésével kapcsolatban milyen feladatok várnak a jogtudomány, különösen az államjog tudományának művelőire és hogy melyek lennének a tennivalók a tételes jogszabály alkotás területén. Kritika tárgyává tettem Alkotmányunk jelenlegi, szűkszavú szövegét, azzal a javaslattal, hogy egy esetleges általános, vagy nagyobb terjedelmű alkotmánymódosítás esetén kerüljön sor a levéltitokra vonatkozó rendelkezés revíziójára is.

A mi alkotmányunkra is áll az, amit Kovács István az első szovjet és a mai szocialista alkotmányokat összehasonlítva megállapít: „... a jelenleg hatályos szocialista alkotmányok ma is az első szovjet alkotmány jogi formáit használják az állampolgári jogok anyagi és jogi biztosítékainak megfogalmazásánál, bár ma már kétségkívül jogosan támasztható velük szemben az az igény, hogy a jelenleginél részletesebben fejezzék ki általában az állampolgári jogok jogi biztosítékait és különösen az anyagi feltételek biztosításának jogi garanciáit".[31] Hatálybalépteknor valóban még indokolt lehetett az Al-

[29] Jogosnak látszik, vagy legalábbis érthető D. Oehler megjegyzése, hogy szörnyű helyzet az, hogy amíg hazaárulás vagy gyilkosság esetén csak bíró foglalhat le levelet, addig pusztán devizavédelem okából a vámhivatalnokok gyakorlatilag minden korlátozás nélkül nyithatnak fel és olvashatnak el leveleket. (I. m. 619. old.). Valóban visszás helyzet és világosan megmutatja, hogy a szabadságjogok kiépítésében milyen sok még a tennivaló.

[30] A már idézett Beér—Kovács—Szamel államjogi tankönyv szerint az alkotmányba foglalt felhatalmazás nélkül egyetlen más törvény sem tartalmazhatja az állampolgári alapjogok semminemű korlátozását sem. Ilyen felhatalmazásokat pedig a szocialista alkotmányok nem foglalnak magukba. (438. old.).

[31] Kovács István: Az első szovjet alkotmányról. Külön lenyomat a Magyar Tudomány 1957. évi 11—12. számából, 498. old.

kotmány szűkszavúsága a levéltitok védelmét illetően, mert hiszen a társadalmi és az állami élet területén sürgősebb részletes szabályozást kívánó problémák tornyosultak a törvényalkotók elé. A helyzet azóta lényegesen megváltozott, óriásit haladtunk előre a szocializmus építésében. Kezdetét vette az állampolgári jogok és ezen belül a szabadságjogok intézményes védelmének a kiépítése is. Az Alkotmány szövege azonban elmaradt a fejlődés mögött. Holott az Alkotmány szövegében kell helyt kapniok az alapjogok széleskörű kiterjesztése és ugyanakkor az állam és társadalom érdekében szükséges korlátozása legfontosabb elveinek.

Az Alkotmányba tartozik a levéltitok fogalom irányt mutató meghatározása, hogy arra a polgári-, büntető- és egyéb jogágazatok olyan titok védelmet építhessenek fel, amelyek egymással szoros összhangban alkalmasak a személyiség védelmét ezen a szakaszon is biztosan és hiánytalanul kiépíteni. A szocialista állam magasabbrendűsége megnyilatkozik az állampolgári alapjogok szélesebb és garantáltabb érvényesülésében is. Időszerűnek látszik tovább fejleszteni a levéltitok tiszteletben tartásának jogi biztosítékait is.

Pikler Kornél

A hatósági személyek kiemelt büntetőjogi védelmének főbb kérdései

A hatóság elleni erőszak néven egybefoglalható bűncselekmények tárgyának kiemelkedő büntetőjogi védelmét illetően számos elmélet látott napvilágot mind a hazai, mind a külföldi jogtudományban. Az egymástól eltérő, sőt nem ritkán egymásnak ellentmondó elméleteknek vannak azonos vonásai is.

A burzsoá elméletek kisebb-nagyobb eltéréssel megegyeznek a hatóságoknak a társadalomban elfoglalt helye, általános feladatai, az uralkodó és kizsákmányolt osztályokhoz való viszonya tekintetében. Általánosnak mondható az a felfogás, hogy a hatósági személyek a fennálló társadalmi rendszer védelmére, a közrend, közbiztonság fenntartására, a magán- és köztulajdon sérthetetlenségének védelmére hivatottak. Annál nagyobb a vita, hogy kik tekintendők hatósági személyeknek, kiket illet meg a fokozottabb büntetőjogi védelem.[1]

A hatósági személyek körének meghatározásával kapcsolatos nézetek

Egyes büntetőtörvénykönyvek a kazuisztikus módszer alapján állapítják meg a hatósági személyek körét, mások a fogalmi körülírás módszeréhez folyamodnak.

Az 1810. évi Code Pénal a hatósági személyek körének *kazuisztikus felsorolását* adja. (209. art.) Ezt a módszert követte a belga Btk. (269. art.), a spanyol és a portugál Btk. (181—184. art.), az osztrák Btk., amely a 68. § (2) bekezdésben az előbb említetteknél is kimerítőbben a hivatalos személyeknek mintegy húsz csoportját különböztetve meg, határozza meg a hatósági személyek körét. Nagy-Britannia kódexében az aktív hatósági funkciók, összefonódva a hagyományos közfunkcionáriusi funkciókkal, igen széles hatósági személyi kört alkotnak.

Fogalmi körülírásos módszert alkalmaznak általában az északi államok (svéd, dán, finn, norvég Btk-ek), a holland, a birodalmi német, az 1915. évi svájci javaslat, az 1926. évi török Btk. és az 1930. évi fasiszta olasz Btk.[2]

A magyar jogfejlődést tekintve: a hatóságok büntetőjogi védelméről szóló 1914. XL. tv. (a továbbiakban: Hbv.) rendelkezéseiből folyóan vitatott, hogy kik tartoznak a hatósági személyek köréhez, mi az alapja a „hatóság" fogalomnak. Gruber Lajos a Jogi Lexikonban úgy foglal állást, hogy: „Hatóság az államhatalomnak minden szerve, mely az állami jogok és kötelességek állandó és önálló letéteményese... A hatóságnak... jellemző vonása az imperium..."[3] Ezt a nézetet vallja Edvi Illés[4] és Angyal is.

Angyal büntetőjogi tankönyvében csak a kényszerítő hatalommal rendelkező hatóságokat sorolja e fogalmi körbe, mert szerinte amely hatóság az imperiumot nélkülözi s csak gondozó tevékenységet fejt ki, az nem nyújthat alkalmat az ellenállásra, a megakadályozásra, kényszerítésre, minélfogva a hatóság elleni erőszak passzív alanyaként nem szerepelhet.[6]

Nézetünk szerint Gruber, Edvi Illés és Angyal leszűkítették a hatósági személlyé válás feltételét egyetlen sajátosságra, nevezetesen az im-

[1] A kérdést nyitva hagyja az 1914 : XL. tv. is., sőt a miniszteri indokolás az 1. § kapcsán még meg is jegyzi, hogy „Az 1. § nem fogalommeghatározása a „hatóságnak". Ez egyrészt nem volna törvénybe való, másrészt nem is szükséges. A Btk. 164. §-a is csupán elősoroló körülírás."

[2] Angyal csoportosítása. (A hatóságok büntetőjogi védelme. Athenaeum. Budapest, 1930. 96 old.).

[3] Jogi lexikon. Budapest, 1903. IV. köt. 39. old.

[4] Edvi Illés Károly: A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata. Révai testvérek, Budapest, 1909. II. köt. 62 old.

[5] Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. Budapest, II. 62. old.

perium birtoklására és ezért álláspontjuk nem fogadható el. A hatóság fogalmához valóban hozzátartozik a kényszerítő hatalommal való felruházottság is, hiszen minden társadalom hatósága az állami akarat hordozója, megtestesítője. Az állami akaratra pedig jellemző a kikényszeríthetőség. Amennyiben csak az imperium alapján állapította volna meg a Hbv. és a hatálybalépése utáni kúriai gyakorlat a hatósági személyek körét, akkor nyilván sok olyan imperiummal nem rendelkező közhivatalnoki kategória nem került volna e fogalomkörbe, mint pl. a zálogházi becsüs, a kórházi ápoló, a villamoskalauz stb. Kizárólag a kényszerítő hatalommal való rendelkezés alapján tehát nem lehet megállapítani a hatósági személyek körét.

Heller szerint a „hatóság" kifejezés nemcsak az olyan hivatalokra alkalmazandó, amelyek az állampolgárokra kiható intézkedések megtételére hivatottak, hanem az állami célok megvalósításában tevékeny egyéb hivatalokra is. Ide sorolja a gondozó tevékenységet kifejtő hivatalokat és a véleményezésre és hasonló tudományos funkciókra hivatott hivatalokat is, amelyek szintén nem nélkülözhetik a hatósági jelleget.[6] Hellerével azonos álláspontot képvisel a Kúria 67. számú döntvényének indokolásában: „hatóságon azon állandó és szerves közjogi alakulat értendő, mely az állami közhatalom teljesítése céljából az alkotmány, vagy külön törvény által alkotva lévén e célnak szempontjából és a törvény határai között kényszerítő rendszabályok kiadására, valamint más intézkedések tételére és végrehajtására nemcsak jogosítva, de kötelezve is van."[7]

Heller álláspontja szerint a hatósági személyek köre szélesebb, mert nemcsak a kényszerítő hatalommal rendelkezők tartoznak e fogalom alá, hanem azok is, akik imperiummal nem rendelkeznek ugyan, de állami célokat valósítanak meg. Lényegében Heller megismétli Angyal és Edvi Illés álláspontját azzal a különbséggel, hogy az ún. gondozó tevékenységét kifejtő személyeket is a hatósági fogalom alá sorolja. Pontosan ki nem mondva ott különböztet az előbb ismertetett álláspontoktól, hogy az egyik kategória közvetlenül, saját funkciójából eredően gyakorolja a kényszerítő hatalmat, a másik (gondozó) kategória pedig közvetve, az első kategória bevonásával szerez érvényt az állami akaratnak. Tovább elemezve a kétféle meghatározást úgyis csoportosíthatjuk, hogy az előbbi nézetének kialakításakor kizárólag a passzív alanyok cselekvési szabadságából indul ki, az utóbbi pedig a közhivatalnok által betöltött funkciót veszi alapul.

A hatósági személyek körének meghatározása, a meghatározás elvi alapjai nemcsak a magyar, hanem a külföldi irodalomban is sok vitára adnak alkalmat. A legélénkebb vita e problémát illetően a Szovjetunióban van. Számos jogtudós foglalkozott és foglalkozik ezzel a kérdéssel és bár a személykör elhatárolásának elvi alapjai nagyjából tisztázóttak, a részproblémák körül ma is folyik a vita. Ezek közül néhány nézetet megemlítünk.

Szovjet jogtudósok nézetei

A. A. Zsizsilenko az OSZFSZK Btk-ének 109. szakaszához fűzott megjegyzésében ezt írja: „Az olyan szervezetekben és egyesülésekben betöltött szolgálat, amelyek nem látnak el általános állami feladatokat, a Büntető Törvénykönyv szempontjából nem minősül olyan érdeknek, amelynek különleges jogi védelemre volna szüksége."[8] Zsizsilenko ténykérdésként veti fel azt, hogy valamely szervezet, vagy egyesülés állami funkciókat lát-e el, vagy nem, azonban túlságosan szűken értelmezi az általános állami feladatokat. Meghatározásának alapját a Szovjetunió történelmének NEP szakasza képezi és ezért megállapítása jóllehet helytálló volt abban a történelmi időben, de nem fogadható el ma. Az kétségtelen, hogy a különleges jogi védelem előfeltétele, hogy a vizsgált személy bizonyos jogokkal és felhatalmazással rendelkezzen, mert ellenkező esetben sem gyakorlatilag, sem jogilag nem emelkedik ki az általános alanyi körből. A passzív alanyok köréhez tartozás szempontjából közömbös, hogy hatósági jogokkal rendelkező személy felhatalmazását kinevezés, választás, vagy szerződés útján nyeri-e el. A hangsúly azon van, hogy a hatósági személynek valamely forrásból eredően joga legyen jogi jelentőséggel bíró cselekmények elvégzésére. E tekintetben álláspontunk megegyezik C. A. Jampolszkaja álláspontjával, aki a hivatalos személlyé válás egyik feltételeként a jogi jelentőséggel bíró cselekmények végzésére való jogosultságot emeli ki.[9]

A. N. Trajnyin a hatóságokkal szembeni ellenszegülés problémájának elemzése során kifejti, hogy a hatóságokkal szemben tanúsított ellenszegülés, a hatóságok megsértése, a hatósági utasítások teljesítésének megtagadása természetszerűleg olyan cselekmények, amelyeknek előfeltétele az olyan hatósági szerv, amely fel van jogosítva arra, hogy az állampolgárokra nézve kötelező rendelkezéseket, vagy rendeleteket adjon ki. A szovjet Btk. rendelkezéseiből azt a következtetést vonja le, hogy a hatósági személyek csak a törvényhozó intézmények képviselői, a kormány tagjai, a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg, a szovjetek tagjai, a Belügyi Népbiztosság, a nyomozó és ügyészségi szervek, vagy bíróságok hivatalos személyei lehetnek. A tár-

[6] Heller: A hatóságok büntetőjogi védelméről szóló 1914. évi XL. tv. Pécs, 1916. 10—11 old.

[7] Grill döntvénytár, Budapest 8. kötet 403—404. old.

[8] A. A. Zsizsilenko: Hivatali (szolgálati) bűncselekmények. Moszkva, 1927. 8—9. old. (Magyar fordítás alapján BM. könyvtár.)

[9] A szovjet államigazgatási jog kérdései. Tanulmánykötet. Moszkva—Leningrád, 1949. 141. old. (Magyar fordítás alapján, BM. Könyvtár.)

sadalmi szervezetekben tisztséget betöltő személyek ilyen fajta hatalommal nincsenek felruházva.[10]

Trajnyin az állampolgárokra nézve kötelező rendelkezések kiadásának jogosultságát fejtegetése során másodlagosnak tartja és első helyre az ilyen jogokkal rendelkező szervezethez tartozást állítja. Ezzel az álláspontal ilyen megfogalmazásban nem érthetünk egyet. A Szovjetunióban pl. a milícia a helyi szovjetek irányítása és ellenőrzése alatt áll és mint ilyen nem „tagja a szovjetnek". Trajnyin szerint tehát az egyszerű milicistával szembeni ellenszegülés nem meríti ki a hatósági személlyel szembeni ellenszegülés törvényi tényállását. Trajnyinnak ellentmond az OSZFSZK Büntető Törvénykönyvéhez fűzött kommentár is, amely — mint Kiricsenko kiemeli — a hatósági funkciókat ellátó személyeket is hatósági személyeknek tekinti, függetlenül attól, hogy tagjai-e a Trajnyin által felsorolt szerveknek. Ez utóbbi esetben a gyakorlat azoknak a jogoknak és funkcióknak a jellegéből indul ki, amelyekkel a dolgozót felruházták. Az ítélkezési gyakorlat a hatósági funkciókat ellátó személyek kiemelt büntetőjogi védelmével a szovjet államapparátus tekintélyének zavartalan működését, sérthetetlenségét kívánja biztosítani és védeni a társadalomra veszélyes cselekményekkel szemben.

Kiricsenko a hatósági személyek alapvető ismérveit az állampolgárokkal szembeni intézkedési jogosultság szempontjából határozza meg. Hatóság képviselőinek az államhatalmi, vagy államigazgatási szervek azon dolgozóit tekinti, akik az állampolgárok irányában (akik előtt ők tulajdonképpen a „hatóságot" képviselik) hatalmi, vagy igazgatási funkciókat gyakorolnak. Szerinte ezeknek a funkcióknak gyakorlati megvalósítása azzal jár, hogy a hatóság képviselőinek joguk van joghatályos rendelkezések kibocsátására, vagy cselekmények végrehajtására. Mivel azonban az állampolgárokkal kapcsolatban ilyen jogokkal nemcsak azok a személyek rendelkeznek, akik az államhatalmi és államigazgatási szervekben vezető, vagy felelős tisztséget töltenek be, hanem az egyszerű dolgozók is, így ide sorolja ezeket is (pl. az egyszerű milicistát).[11]

Véleményünk szerint Kiricsenko álláspontja helyes, de kiegészítésre szorul. Az államhatalmi és államigazgatási szervek dolgozóinak az állampolgárokkal kapcsolatos intézkedési jogosultságát, joghatályos határozatok hozatalának és ezek végrehajtásának jogosultságát emeli ki, de nem tesz említést arról a fontos jogi aktusról, hogy az illető szervnek a személy hatósági jellegét el kell ismernie és ezt a tényt az állampolgárok tudomására kell hoznia.

Egyetértünk azzal, hogy a hatósági jelleg legfontosabb ismérve az állampolgárokkal kapcsolatos imperium, de „az állampolgárok irányában" gyakorolt hatalmi és igazgatási funkciók birtoklásának feltétele, az ilyen hatalommal bíró funkciók betöltése, és ennek a szerv részéről történő elismerése. Fontos feltételnek tekintjük, hogy az államhatalmi, vagy államigazgatási szervezet a személy testülethez való tartozását elismerje. Az elismerésnek az állampolgárok irányában is valamilyen jelét kell adni (egyenruha, igazolvány, jelvény, stb.). Kiricsenko az államhatalmi, vagy államigazgatási szervhez tartozó meghatározásánál megelégszik azzal, hogy: „az államhatalmi, vagy államigazgatási szerveknek..." dolgozói rendelkeznek az állampolgárok irányában hatósági jogokkal. A „dolgozó"-ja valamilyen intézménynek azt jelenti, hogy a szerv és a dolgozó között munkáltatói és munkavállalói viszony áll fenn, vagyis a dolgozó e viszony alapján kötelezettségeket vállalt és meghatározott, a munkaviszony sajátosságai szerinti jogokat élvez. A dolgozói minőség nem azonos a hatósági intézkedések megtételére való jogosultsággal. Az államhatalmi, vagy államigazgatási szervek számos olyan státuszt tartanak fenn, amely nem kötelez hatósági teendők ellátására, és erre nem is jogosít. Ilyenek pl. a segédszemélyzeti (altiszt, takarítónő, stb.) munkakörök. Tehát Kiricsenko meghatározásából hiányzik egy fontos jogi aktusra utalás, éspedig az, hogy az illető államhatalmi, vagy államigazgatási szerv a dolgozóját *hatósági jogokkal felruházza és ezt az állampolgárok felé kinyilvánítsa.*

A kiemelt büntetőjogi védelem elősegíti a hatóságok zavartalan, az állampolgárok felé irányuló tevékenységét, biztosítja az imperiumot és ezen keresztül az állami akarat megvalósulását. Amikor az állampolgárok széles rétegétől megkülönböztetett büntetőjogi védelem okairól, indítékairól beszélünk, ezeket az okokat kutatjuk, akkor a különböző jellemző vonásokat nem szabad egymástól izoláltan vizsgálnunk és bármelyik jellemvonást olyan tulajdonsággal felruháznunk, amely önmagában is megindokolja a fokozott büntetőjogi védelmet.

Az eddig elemzett nézetek többsége a hatósági jelleg valamely ismérvét kiragadta, ezt megtette elmélete alapjának és a többi ismérvet csak mint másodlagos, nem szükséges vonást említette. Ezek az ismérvek azonban együttesen képezik azt a komplexumot, amelyet a jogtudomány hatóságnak nevez. Amikor a törvény a hatóságot védelmezi, akkor annak nemcsak valamelyik, hanem valamennyi jellemzőjét kiemelt védelemben kívánja részesíteni. A büntetőjog tehát nem a funkciót, vagy az imperiumot, vagy az állami tekintélyt, stb. kívánja védeni, hanem ezek mindegyikét, mint összetartozó együttesen ható tényezőket, amelyek a hatósági jelleg tartalmi elemeit képezik.

[10] A. N. Trajnyin: A hivatali és gazdasági bűncselekmények. Moszkva, 1938. 16—17. old. (Idézi: Kiricsenko: A hivatali bűncselekmények a szovjet jogban. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, 1958. 73. old.)

[11] V. F. Kiricsenko: A hivatali bűncselekmények a szovjet jogban. Közgazdasági és Jogi kiadó, Bp. 1958. 75—76 old.

A passzív alanyok körének tagozódása hazánkban

A tárgyalt nézetek sokasága arra mutat, hogy a hatóság elleni erőszak büntette kapcsán a passzív alanyok személyi körének meghatározása, nemzetközi viszonylatban is élénk érdeklődésre tarthat számot. Annál kevésbé érthető, hogy ezzel a problémával hazánkban a jogtudomány művelői — az e téren uralkodó jogbizonytalanság ellenére — a felszabadulás után alig foglalkoztak. Pedig a kérdés napirenden tartása nálunk még indokoltabb lenne, mint egyikmásik szocialista államban, mert a passzív alanyok köre tagoltabb. Büntetőjogunk és ítélkezési gyakorlatunk a hatósági személyek körét három kategóriába osztja (hatóság, hatóság tagja, hatóság közege), elválasztja a közhivatalnok fogalmától, sőt a Legfelsőbb Bíróság elvi döntései létrehozták a hivatalos- és hatósági személyeknek nem tekinthető közhivatalnokok csoportját is.

A hatósági személyek és a közhivatalnokok problémáját általában már érintettük, ezért itt csak a hatóság, hatóság tagja és hatóság közege fogalmakat tárgyaljuk a hatályos jogunk tükrében és foglalkozunk a hivatalos személynek (és ennél fogva hatósági személynek) nem tekinthető közhivatalnokok csoportjával.

a) A „hatóság" fogalma. A hatályos törvény nem határozza meg, hogy mit kell a „hatóság" fogalom alatt érteni, csak általánosságban felsorolja azokat a hatóságokat, amelyeknek büntetőjogi védelmet nyújt. Eszerint: „A büntető törvényekben előforduló »hatóság« elnevezés alatt a bírói és az államigazgatási hatóságokat, »államigazgatási hatóság« elnevezés alatt pedig a bírói hatóságok kivételével minden állami — akár polgári, vagy katonai, akár megyei, járási, városi (városi, kerületi), vagy községi — hatóságot kell érteni." [BHÖ. 95. (1) pont.] A felsoroltakon kívül hatóságnak tekintendő még az ügyvédek fegyelmi hatósága, valamint a törvény alapján alakított választott bíróság is [BHÖ. 95. (2) pont].

A hatóságok tehát az államhatalom állandó és személyi változásoktól független szervei, amelyek azért, hogy az állami akaratot gyakorolhassák, kényszerítő joggal vannak felruházva. A hatóságok az adott társadalmi rendszer felépítményét képezik és ezért a társadalom gazdasági rendjének függvényei, az alap határozza meg működésük célját, irányát és rendjét.

A hatóság — céljának és rendeltetésének megfelelően — a törvényes rendelkezésektől és szervezeti felépítésektől függően, a törvény határai között a lakosság tágabb, vagy szűkebb részét érintő rendelkezéseket bocsáthat ki és ezeknek, valamint más hatóságok által kibocsátott rendelkezéseknek betartását megkövetelheti, szükség esetén kikényszerítheti. Ezen kívül ellát más államhatalmi, vagy államigazgatási funkciókat is, elsősorban gazdasági szervező és kulturális nevelő tevékenységet fejt ki.

A burzsoá jogtudomány a „hatóság" kategóriáit is két részre osztja: imperiummal felruházott és gondozó tevékenységet kifejtő hatóságokra. Ezzel kapcsolatban Angyal azt írja: „. . . . a gondozó tevékenységet kifejtő hatóság is az államakarat jogszerű kialakulásának s keresztülvitelének szerve, s mint ilyen, közfunkciót teljesít . . . tehát hivatásának jogszerű gyakorlásában éppúgy akadályozható, intézkedésre éppúgy kényszeríthető, s az egyéni hatóságot gyakorló személyen keresztül éppúgy tettleg bántalmazható, mint az imperiummal felruházott hatóság, s mert jelentőségében mivel sem áll alatta ez utóbbinak, nincs ok, hogy a fokozottabb büntetőjogi védelmet ne élvezze . . ."[12] Ez a kategorizálás a gyakorlatban nem bír jelentőséggel, mert a hatósági fogalom alá vont államhatalmi és államigazgatási szervek pontos körvonalazása esetén a két fogalom egybeesik.

A hatóságok szervezési felépítésük szerint lehetnek egyszemélyes, vagy kollegiális jellegűek. Egyszemélyes hatóságok azok, ahol a hatósági jogkör egy személyben összpontosul, a hatósági imperiummal egy személy rendelkezik. Ilyenek pl. a miniszterek, a rendőrkapitányok, az intézmények vezetői, stb.

Kollegiális jellegű hatóságok azok, ahol az imperium egy szűkebb, vagy tágabb testület kezében összpontosul. Testületi hatóság pl. a bíróság, ahol a tanács együttes, szavazattöbbséggel hozott döntése hat ki valamilyen formában az állampolgárokra. Míg az egyszemélyi hatósági jogkört magában foglaló személyt általában kinevezik, addig a kollegiális jellegű hatóságokat teljesen vagy részben választják.

b) A hatósági tag fogalma. Hatóság tagja valamely hatóság kötelékébe tartozó és annak nevében önállóan eljáró személy, aki a hatáskörébe tartozó ügyek intézése során, jogszabályok vagy utalások által körülhatárolt területen határozathozatalra jogosult, továbbá ". . . a társas vagy testületi formában működő hatóságnak az együttműködésben résztvevő tagja."[13] Ilyen pl. a miniszter, ha mint a kormány tagja vesz részt a minisztertanács ülésein, a tanács végrehajtó bizottságának a tagja a testületi hatósági funkciók gyakorlásán kívül ténykedése során stb. Traytler helyesen úgy határozza meg a hatóság tagjának fogalmát, hogy ezen jellegét a személyeket érintő rendelkezési lehetősége adja meg.[14]

Hatályos jogunk szerint a hatóság tagja és a hatóság közege között az a különbség, hogy az előbbi részese a hatóság intézkedési, rendelkezési feladatkört átfogó hatalomnak, az utóbbi pedig csak annak végrehajtó közege. Ezt az ál-

[12] Angyal Pál: i. m. 99. oldal.

[13] Heller Erik: i. m. 15. oldal.

[14] Traytler Endre: A hatóság és hatósági közeg védelme. Magyar Jogász Szövetség büntetőjogi szakosztálya, 1956-ban tartott előadás 3—4 oldal.

láspontot képviseli Werner,[15] Angyal[16] és Heller[17] is. Ebből következik, hogy az államhatalomnak ugyanaz a szerve más és más vonatkozásban lehet hatóság, hatósági tag és hatósági közeg.

c) A hatósági közeg fogalma. A Hbv-hez fűzött miniszteri indokolás szerint a hatósági közeg az államigazgatásnak olyan szerve, amelyik szolgálatánál, vagy különös megbízásánál fogva, akár kijelentéssel, akár valósítással valamely hatóságnak vagy pedig a hatóság tagjának valamely rendelkezése, vezetése, felügyelete, ellenőrzése alatt államigazgatási feladatokat teljesít.

A hatósági közeg határozatot nem hozhat, hatósági jogkört nem gyakorol. Feladata és hatásköre tulajdonképpen az államhatalmi és államigazgatási hatóságok rendelkezéseinek a végrehajtására korlátozódik. Ez nem azt jelenti, hogy a hatósági közegek saját kezdeményezésű intézkedéseket nem foganatosíthatnak az egyes állampolgárok viszonylatában. De ezek az önálló intézkedések — melyeket szigorúan a törvényekben meghatározott körben és mértékben foganatosíthatnak — nem érintik általában az állampolgárok szűkebb vagy szélesebb körét, hanem csak konkrét, egyedi személyek irányában hatnak.

*

Az 1940 : XVIII. tv. 3. § (2) bek. rendelkezéseivel kiegészített Hbv. a hatósági tagok, de még inkább a hatósági közegek körét jelentősen kiszélesítette.[18] Népi demokratikus rendszerünk állami és gazdasági struktúráját figyelembevéve azt látjuk, hogy a kiemelt büntetőjogi védelem ma már inkább általánosnak mondható, mint speciálisnak, mert a dolgozók és alkalmazottak nagy százaléka részesül a hatóságokat megillető jogvédelemben. Még tovább tágította a személyi kört az 1948 : XXV. tv. 15. § (4) bek., amely a közhivatalnok fogalmának új meghatározásával a hatósági személyeket megillető büntetőjogi védelmet lényegében az állami tulajdonba vett vállalatok, intézmények, közintézmények stb. valamennyi dolgozójára kiterjesztette.

Ezen, a joggyakorlat által is tarthatatlan állapoton próbált változtatni a Legfelsőbb Bíróság akkor, amikor kibocsátotta az 1. számú irányelvet. Az irányelv a közhivatalnokok körét általában leszűkíti a hivatalos személyek körére, de a „hivatalos személy" fogalmának meghatározásával nem kívánta minden vonatkozásban lezárni azoknak a személyeknek körét, akikre büntetőjogi szabályaink — mint közhivatalnokokra — fokozott büntetőjogi felelősséget rónak. „Bizonyos esetekben egyes bűncselekmény kategóriákkal (pl. vesztegetés) kapcsolatban a fokozott büntetőjogi felelősség a hivatalos személyek körén túl is megállapítható."[19]

Ezzel a döntéssel a Legfelsőbb Bíróság lényegében egy új alanyi kategóriát állított fel, mégpedig a *hivatalos személynek nem tekinthető, a hatósági személyeket megillető büntetőjogi védelemmel nem rendelkező közhivatalnokok kategóriáját.*

Az említett kategóriába tartoznak a vevőközönség kiszolgálásával foglalkozó állami kereskedelmi vállalat dolgozói, a szövetkezetek dolgozói, az Ingatlankezelő Vállalat adminisztratív és fizikai dolgozói stb. Ezek a dolgozók a vesztegetés és egyéb hivatali bűntettek szempontjából közhivatalnokoknak tekintendők, büntetőjogi felelősségük a hivatalos személy felelősségével azonos, de ugyanazokat a jogokat már nem élvezik.

Véleményünk szerint a Legfelsőbb Bíróság — annak ellenére, hogy „az irányelv nem kívánta szűkíteni azoknak a körét, akik vesztegetés szempontjából a tételes jogszabályok értelmében a vesztegetési bűntett elkövetői lehetnek" — törvényt rontott; elválasztotta a fokozott felelősséget a fokozott jogvédelemtől, és a hatályos törvénytől eltérően a közhivatalnok fogalmát két kategóriára osztotta. Ezzel a problémát nem oldotta meg, hanem még bonyolultabbá tette.

A bűnüldöző hatóságoknak és bíróságoknak eddig ugyanis „csak" azt a kérdést kellett eldönteniök, hogy a vizsgált ügy alanya, vagy passzív alanya közhivatalnoknak és hatósági személynek tekintendő-e, vagy sem. Most viszont azt is el kell dönteni, hogyha a vizsgált személy közhivatalnok, akkor hivatalos személy-e, vagy sem.

A joggyakorlatot megvizsgálva, azt tapasz-

[15] Werner E. Rezső: A magyar büntetőjog kézikönyve. Budapest, 1898. 286. oldal.

[16] Angyal Pál: A magyar büntetőjog tankönyve. Athenaeum, 1914. II. köt. 54 oldal.

[17] „A hatóság és a hatósági közeg közötti különbség azonban akkor is nyilvánvaló, ha a hatósági közegeknek kezdeményező jogköre van, mert az ezen jogkörében eső intézkedéseit csupán a hatóság felügyelete mellett teheti meg és azok magukon hordják az ideiglenesség ismérvét mindaddig, míg az intézkedést maga a hatóság akár kifejezetten, akár azáltal helyben nem hagyta, hogy azt s saját jogkörébe eső további intézkedések alapjául elfogadta." (Heller: i. m. 54—55. old.)

[18] A BHÖ. 99. pontja szerint függetlenül attól, hogy egyébként valóban valamely hatóság állományába tartoznak-e vagy sem, hatósági közegeknek kell tekinteni; a közszolgalatra rendelt polgári és katonai őröket, a hatóság által felesketett mezőőröket, hegyőröket, erdőtiszteket, erdőőröket, útmestereket, útkaparókat, vadőröket, vízőröket, vízműőröket, az ország területén üzemben tartott közforgalmú vaspályák és tömegszállításra rendelt egyéb géperejű közforgalmú közlekedési vállalatok, valamint az állami és más közhasználatú vagy közérdekű távirdák, távbeszélők és egyéb villamosjelző berendezések felügyelő és kezelőszemélyzetének a tagjait, a magyar posta alkalmazottait, az országgyűlés közegeit és az országgyűlési bizottság tisztviselőjének a rendelkezése alatt álló őrség tagjait. A hatóság tagjait megillető büntetőjogi védelem kiterjed az országgyűlés, illetőleg az országgyűlés bizottságának a tagjaira, küldötteire, vagy választott tisztviselőire, továbbá a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagjaira. A hatóság tagját, illetve közegét megillető jogvédelem kiterjed a BHÖ. 116. pontjában foglalt minden közhivatalnokra. A Legfelsőbb Bíróság 1. sz. irányelve ez alól kivonja azokat, akik bár közalkalmazottak, de hivatalos személynek tekinthetők.

[19] Legf. Bir. Bünt. koll. 252. BH. VI. évf. 3. sz.

taljuk, hogy szinte napirendi problémaként jelentkezik az újabb és újabb intézmények, vállalatok stb. dolgozóinak büntetőjog alkalmazása szempontjából való kategorizálása. Pl. hatósági közegnek tekintendő-e a napilapok kézbesítésével megbízott személy, aki a Posta Központi Hírlap Iroda dolgozója, vagy a Boy-szolgálat embere előírt feladatainak végzése közben, vagy a lakóbizottság tagja, ha ilyen minőségben jár el stb.? Amennyiben ezeket hatósági közegeknek tekintjük, rendelkeznek-e a hatósági közegeket jellemző tulajdonságokkal, mennyivel inkább rendelkeznek ilyen tulajdonságokkal, mint a vállalati éjjeliőr, akit viszont a Legfelsőbb Bíróság határozata szerint nem tekintünk hatósági közegnek.[20]

Mielőtt a felvetett problémákkal de lege ferenda foglalkoznánk, meg kell vizsgálnunk, hogy a hatósági személyek és a közhivatalnokok kétfelé osztott személykörének különtartása indokolt-e.

Ha elemezzük „az államhatalom és az államigazgatás rendje elleni bűncselekmények" körét, azt látjuk, hogy a hatóság és hatósági közeg elleni erőszak bűntettének passzív alanyát és a hivatali bűncselekmények alanyát azonos vonások jellemzik. „A szorosan vett állami feladatok ellátásában tevékeny állampolgárok, funkcionáriusok személye — tekintettel a tevékenységükben kifejeződő állami tekintélyre — büntetőjog területén két vonatkozásban is érdeklődésre tarthat számot. A büntetőjog az ilyen személyekre mindenekelőtt fokozott felelősséget ró abban a körben, amelyben speciális állami tevékenységet fejtenek ki, másfelől azonban személyüket és a bennük megjelenő állami tekintélyt fokozott védelemben is részesíti."[21] A fokozott büntetőjogi felelősség kifejezésre jut abban, hogy a hivatali bűntettek alanyai által, hivatalos hatáskörükben elkövetett bűntetteket a törvény szigorúbban bünteti, a kiemelkedő büntetőjogi védelem pedig e személyi kör elleni támadás kapcsán történő felelősségrevonásnál jelentkezik. A fokozott felelősség és a fokozott jogvédelem szoros egységet képez és ezek egymástól való elválasztása erőltetett konstrukciókhoz vezet.

A két fogalom különtartása ellen szól az is, hogy a hatóság elleni bűntettek és a hivatali bűntettek tárgya azonos. Az említett bűntettek *általános tárgya* a szocialista társadalmi viszonyoknak a büntetőjog által védelmezett összessége, a népi demokratikus társadalom egész rendszere. *Speciális tárgya* az államhatalmi, államigazgatási és népgazdasági apparátus szabályszerű működésének sérthetetlenségéhez fűződő társadalmi érdek, amelyet a tárgyalt bűncselekmények sértenek, vagy veszélyeztetnek.

A vizsgált bűncselekmények csak a *közvetlen és elkövetési tárgyak* vonatkozásában mutatnak eltérést egymástól, de ez a bűncselekmények különneműsége folytán természetes is. A hatóság elleni erőszak *közvetlen tárgya* az állami és népgazdasági apparátus szabályszerű működése és az állami akaratot megtestesitő hivatalos személyek tekintélye, *elkövetési tárgya* pedig a konkrét hatóság, hatósági tag, vagy közeg, akin a bűncselekmény megvalósul, vagyis olyan személy, akit megkülönböztetett kötelezettség terhel, aki kiemelkedő jogvédelemben részesül és akit a bűncselekmény közvetlenül sért, vagy veszélyeztet.

A hatóság elleni bűntettek és a hivatali bűntettek szoros összefüggése megköveteli, hogy de leg ferenda következtetéseket vonjunk le. A közhivatalnok megkülönböztetett felelősségét és a hatósági személyek (az 1940 : XVIII. tv. alapján ideértve a közhivatalnokokat is) kiemelt védelmét mint összefüggő, egymást kiegészítő problémakört kell kezelni. Különtartásuk annál kevésbé indokolt, mert minőségi különbség a két fogalom között nincs.

A Hbv. miniszteri indokolása is elismeri, hogy „törvényszerkesztési szempontból egyszerűbb volna a két kategóriának az egybevonása", de ezt még sem teszi meg mondván, hogy nem akarja a büntetőjogi védelem szempontjából kiemeltek körét szélesíteni és nem akarja a közhivatalnoki jelleggel járó szigort szükségtelenül kiterjeszteni.[22] Az indokolás kellően meg nem okolt álláspontját, maga a kapitalista jogalkotás cáfolta meg az 1940 : XVIII. tv. rendelkezéseivel, amikor a hatósági büntetőjogi védelmet kiterjeszti a közhivatalnokokra is.

A két személykör különtartása — mint erre már utaltunk — nem magyar sajátosság. A külföldi büntetőtörvénykönyvek idevágó rendelkezéseit megvizsgálva azt látjuk, hogy a magyar joghoz hasonló módon rendezi a kérdést az *OSZFSZK büntetőtörvénykönyve* is. A két személykör különtartását indokló nézetek közül elemezzük az alábbiakat.

Szmolickij szerint minden hivatalos személyt, aki az államhatalmi, vagy államigazgatási szervek valamelyikének dolgozója, egyben a hatóság képviselőjének is kell tekinteni, ha ez a személy hatalmi, vagy igazgatási funkciókat lát el, vagyis olyan tevékenységet fejt ki, amely

[20] „Az ügyész álláspontja szerint a sértett vállalati éjjeliőrt is megilleti a hatósági közegek részére biztosított fokozott büntetőjogi védelem... A másodfokú bíróság ezt az álláspontot nem tette magáévá... (BIGY. Hatóság tagja, vagy közege elleni erőszak. III. 11. sz.)

[21] A Magyar Népköztársaság Büntetőtörvénykönyve tervezetének indokolása. 1959. Különös rész III. fejezet 27 oldal.

[22] „Törvényszerkesztési szempontból egyszerű volna a két kategóriának egybevonása. Államigazgatásuk szerkezetének és működésének behatóbb vizsgálata azonban arról győz meg, hogy ez az egyenlősítés több esetben a védelem szempontjából szükségtelen kiemelésre, a felelősség megállapítása szempontjából pedig megokolatlan szigorra vezetne. Ezért a törvényjavaslat magáévá teszi azt az álláspontot, amelyet a Btk. is képvisel, és élesen külön tartja egyrészt a hatóságoknak és közegeiknek, másrészt a közhivatalnokoknak osztályát." (Az 1914. XL. tv. miniszteri indokolásából.)

az állampolgárok meghatározott csoportjaira kötelező. Tehát nem minden hatalmi szervnél dolgozó személyt kell hatósági személynek tekinteni, csak azokat, akik a hivatalos személyeket megillető imperiummal rendelkeznek.[23] Szmolickij elmélete megalkotása során a hatósági személyeket megillető jogok közül csupán az imperiumot emeli ki és veti össze a hivatalos személyeknek nem tekinthető közalkalmazottak fogalmával, de a két fogalom többi vonatkozásaival nem foglalkozik és teljesen figyelmen kívül hagyja a két személykört jellemző közös vonásokat. Meghatározása során arra sem ad választ, hogy vajon a hivatalos személyek közé lehet-e sorolni az államhatalmi, vagy államigazgatási szervek egyszerű dolgozóit, vagy sem (pl. kézbesítő, futár, stb.).

Trajnyin azt állítja. hogy a hatóság minden képviselője hivatalos személy, de fordítva már ez a tétel nem áll, mert a hivatalos személyeknek csak kis százalékát lehet a hatóság képviselőjének tekinteni.[24] Trajnyin a két fogalom különválasztásánál abból indul ki, hogy a munkáltató szerv milyen jogokkal rendelkezik, jogosult-e a szerv az állampolgárokat kötelező rendelkezések kiadására, vagy sem. A hatalmi szervet megillető jogkört automatikusan kiterjeszti a szerv dolgozóira is.Ezzel a nézettel nem értünk egyet, mert — mint korábban már kifejtettük — minden szervnek vannak olyan dolgozói, akiket hatósági jogok nem illetnek meg.

Kiricsenko az OSZFSZK Btk. rendelkezéseire hivatkozva a két személykör különtartását tartja helyesnek és ebből kiindulva állítja fel elméletét. Azt írja, hogy a hatósági személyek és az egyéb hivatalos személyek között az a különbség, hogy az előbbiek hatalmi, vagy igazgatási funkciót valósítanak meg és e funkciók gyakorlása során az állampolgárokat érintő rendelkezések kibocsátására, jogi jelentőséggel bíró cselekmények végrehajtására jogosultak, míg az utóbbi kategóriához tartozó személyek ilyen jogokkal nem rendelkeznek.[26]

Kiricsenko elmélete lényegében megegyezik Szmolickij elméletével. Ő is a rendelkezési jogból indult ki és a hivatalos személyek hatáskörének és működésének egyéb vonatkozásait figyelmen kívül hagyja. Azzal egyetértünk, hogy a hatályos törvény szerinti hivatalos személyek egy része nem tekinthető hatósági személynek, mert nem rendelkezik azokkal a jogokkal, amelyek a hatósági személyeket megilletik. Azonban ha ezen a személykör általános jogait és kötelezettségeit elemezzük, akkor azt látjuk, hogy nem rendelkeznek a hivatalos személyeket jellemző kritériumokkal sem, tehát hivatalos személynek sem tekinthetők. A hatályos törvények szerint ugyanis az államapparátus nem minden dolgozója felel cselekményéért a hivatali bűntetteket szabályozó törvényi rendelkezések szerint, és ebből következik, hogy az ilyen személyek kiemelkedő büntetőjogi védelemben sem részesülnek.

Helfer is egyetért azzal, hogy a hivatalos személy fogalma és a hivatalos személy elhatárolása a nem hivatalos személy fogalmától (ideértve az egyszerű munkást, kolhoztagot, műszaki munkást), igen nagy elvi jelentőséggel bír. Nem egy esetben ugyanaz a cselekmény hivatalos személy által elkövetve teljesen más színezetet nyer, teljesen más jogi minősítésben részesül és a hivatalos személy vonatkozásában sokkal súlyosabb büntető felelősséggel jár.[26]

Sztugyenyikin az állami tisztviselőket három kategóriára osztja. Az első kategóriába sorolja a segédszemélyzetet, akik csak anyagi és technikai munkát végeznek, a második kategóriába a hivatalos személyeket, akik az anyagi és technikai munkán kívül jogilag hatályos cselekményeket is végeznek, a harmadik kategóriába pedig a hatalom képviselőit sorolja.[27]

Nem rendezik a kérdést megnyugtatóan az OSZFSZK. Btk. 109. §-ához fűtött megjegyzések sem. Az *1. számú hivatalos megjegyzés* szerint: „Hivatali személy alatt az olyan személyt kell érteni, aki állandó, vagy ideiglenes hivatali állást tölt be állami (szovjet) hivatal, vagy vál-

[23] Szmolickij e kérdéssel kapcsolatos nézete a következő: „A hatóság képviselőjének kell tekinteni az államhatalmi szerveknek, vagy az állam igazgatási szerveinek hivatalos személyeit, amennyiben ezek a személyek állásuknál fogva hatalmi, vagy igazgatási funkciókat látnak el, például joguk van arra, hogy személyesen, vagy testületileg olyan határozatokat, rendeleteket hozzanak, vagy intézkedéseket tegyenek, amelyek valamennyi állampolgár, vagy az állampolgárok meghatározott csoportjai számára kötelezőek." (G. R. Szmolickij: A hivatali bűncselekmények. Moszkva, 1947. 6. oldal. Idézi: M. A. Helfer: A Büntetőjog különös részének kérdései a Szovjetunió Legfelső Bírósága gyakorlatában c. művében. Moszkva, 1948. Fordította: Csánk Béla. Litografált példány.)

[24] Trajnyin: „A hatóság minden képviselője egyúttal hivatalos személy is, fordítva viszont nem: nem minden hivatalos személy a hatóság képviselője." (A. N. Trajnyin: i. m. 16—17. old. Idézi: Kiricsenko: u. o. 72—73. old.)

[25] V. F. Kiricsenko: „A hivatali bűncselekmények alanyáról" c. cikkében azt írja: „Egyes hivatali bűncselekmények alanyaként a törvény a hatóság képviselőit jelöli meg (OSZFSZK Btk.-ének 113. §-a). Más esetekben a törvény a hatóság képviselőiről, mint olyan személyekről tesz említést, akiknek tevékenységével szemben követi el cselekményét a bűntettes (az OSZFSZK 73—75. és 76. §-ai). Ezzel kapcsolatban annak szükségessége merül fel, hogy a hivatalos személy és a hatóság képviselője fogalmát határoljuk el egymástól.

A hatóság képviselői az államhatalmi vagy államigazgatási szerveknek azok a dolgozói, akik a polgárok vonatkozásában (akik előtt ők tulajdonképpen a „hatóságot képviselik") hatalmi, vagy igazgatási funkciókat valósítanak meg. E funkciók gyakorlati megvalósítása azzal kapcsolatos, hogy a hatóság képviselőinek megvan a joguk rendelkezések adására, vagy jogi jelentőséggel bíró cselekmények végrehajtására... az államhatalmi vagy államigazgatási szervek olyan egyszerű dolgozói, akik hatalmi, vagy igazgatási funkciókat valósítanak meg... hivatalos személyek". (Cikkgyűjtemény. Budapest, 1956. 6. sz. 275. oldal.)

[26] M. A. Helfer: A büntetőjog különös részének kérdései a Szovjetunió Legfelső Bírósága gyakorlatában. Moszkva, 1948. (Fordította: Csánk Béla) 12. old.

[27] Sz. Sz. Sztugyenyikin: A szovjet államigazgatási jog. Tankönyvkiadó. Budapest, 1951. 79—82. old.

lalat, vagy olyan szervezet, vagy egyesülés kötelékében, amelyre a törvény meghatározott kötelezettségeket rótt, illetve, amelyeknek hatáskört adott gazdasági, államigazgatási, szakmai és egyéb országos feladatok elvégzésére."

A *2. számú hivatalos megjegyzés* az első kiegészítésére szolgál: „A szakszervezetek hivatásos alkalmazottai által elkövetett szolgálati bűncselekményeket (sikkasztás, megvesztegetés elfogadása stb.) hivatali bűncselekményeknek kell minősíteni, ha a felelősségrevonás a szakszervezet feljelentésére történik."

A 109. §-hoz fűzött hivatalos megjegyzések nem döntöttek abban a kérdésben, hogy kiket és mely esetekben kell hatósági személyeknek tekinteni és a két személykör elkülönítését mi indokolja.

A *népi demokratikus államok* törvényalkotása és joggyakorlata — a csehszlovák és román Btk.-ek kivételével — különtartja a két személykört. A *Csehszlovák kódex* parifikál. Azonos személykörben és azonos elnevezéssel bünteti és védi a hivatalos személyt, nem tesz különbséget hatósági személy és közhivatalnok között. A cseh igazságügyminiszter az új Btk. nemzetgyűlési vitája során 1950. július 11-én hangsúlyozta, hogy a Btk. minden közfunkcionáriusnak következetes védelmet nyújt és egyúttal fokozottabb felelősséget állapít meg velük szemben.

A *Lengyel Btk.* 125—139. art.-iban foglalt rendelkezések büntetik a „hatóságok és közhivatalnokok elleni büncselekményeket", a IV. fejezet rendelkezései pedig a hivatali bűntetteket. A hatósági személyek köre itt is elkülönül a közhivatalnokok körétől.

Parafikál a *Román Népköztársaság Btk-e* is. Az 1960. augusztus 5-i 67. sz. BOF-ban közzétett 192. számú tvr.-el módosított Btk. XII. cím („Egyes törvényes kifejezések magyarázata") 183. szakasz (4) bekezdése szerint: „Hivatalnok az a személy, aki állandóan, vagy ideiglenesen, bármilyen címen, függetlenül attól, hogy beiktatták-e és miképpen, valamely közületi egység, vagy szervezet szolgálatában tisztséget, vagy bárminemű megbízatást visel. Hasonlóképpen a lelkészeknek és a katonáknak is megvan ez a minősítésük."[28]

A *Bolgár Btk.* az „Egyes fogalmak magyarázata" c. fejezetben határozza meg a hatósági személy és a hivatalos személy fogalmát és a büntetőjogi védelem alatt állók körét a fokozott büntetőjogi felelősséget viselők körétől következetesen elkülöníti. A rendelkezések szerint *hatósági szervek* az államhatalom és az államigazgatás szervei, a népbíróság és az ügyészség, valamint az ott dolgozó tisztviselők" (Btk. 333. p.). *„Hivatalos személy* minden olyan személy, akinek díjazással vagy anélkül, ideiglenesen vagy állandóan az a kötelessége, hogy állami intézményeknél szolgálatot teljesítsen, vagy állami vállalatnál, szövetkezetnél, vagy más társadalmi szervezetnél vezető munkát lásson el, vagy akire társadalmi vagyon őrizetét bízták."

A bolgár kódex a kiemelt büntetőjogi védelemből, kirekeszti azokat a hivatalos személyeket, akik nem szorosan az államhatalom, vagy államigazgatás területén működnek. Ezt azonban megnyugtató módon nem indokolja meg. A bolgár jogászok is az imperiumot állítják előtérbe, noha alig lehet vitás, hogy a hivatását jogszerűen gyakorló személy éppúgy érdemes a fokozott védelemre, mint bűntett elkövetése esetén a fokozott felelősségrevonásra akkor is, ha nem a szorosan vett államapparátusban fejti ki tevékenységét.

Javaslatok de lege ferenda

A vizsgált szabályozások és nézetek nem győznek meg arról, hogy a bűncselekmény által sértett jogi tárgyak azonossága ellenére miért indokolt a két személykör különtartása, mennyivel szenved kisebb sérelmet az államapparátus működése és tekintélye azáltal, ha az erőszak hatósági személynek nem tekinthető közhivatalnok ellen irányul, mintha ugyanaz a cselekmény a hatóság valamely tagja, vagy közege ellen irányulna, azt sem látjuk indokoltnak, hogy miért kell a fokozott felelősség személyi körét szélesebbre vonni, mint a fokozott védelmét.

Véleményünk szerint a két személykör különtartása a kapitalista társadalom terméke, amitől megszabadulni azért is nehéz, mert a hatósági személyek, közhivatalnokok és hivatalos személyek köre a szükségesnél jobban kiszélesedett.

A „közhivatalnok" szó, mint fogalom, a burzsoá közjog és magánjog kettéválasztásából származik. A burzsoá államban — mint a magántulajdonra és magánjogra épülő társadalmi rendszerben — a közjogra és magánjogra tagozódás, és ebből folyóan a „közhivatalnok"-i fogalom konstruálása indokolt volt, mert a magánérdek és a közérdek elkülönült egymástól. De a

[28] A Román Népköztársaság 1948. február 27-én közzétett Btk-e eredetileg a következő szöveggel cikkelyezte be a közhivatalnok fogalmát: „183. szakasz 4. pont: Közhivatalnok az, aki az állam, megye, község, vagy az ezektől függő közintézet szolgálatában, bárminemű is lenne annak igazgatási módja, önként, vagy kötelezőleg, állandóan, vagy ideiglenesen, bármilyen természetű, javadalmazott, vagy nem javadalmazott tisztséget, vagy megbízást, akár választás útján is visel, tekintet nélkül arra, hogy miképpen iktatták be."

Az 1949. április 30-i 25. sz. Bof-ban közzétett 187. sz. tvr. ezt a szakaszt a következőképpen módosította: „Közalkalmazott vagy közhivatalnok az, aki önként, vagy kötelezőleg, állandóan, vagy ideiglenesen az állami szervek, intézmények, vagy vállalatok, továbbá tömegszervezetek, társadalmi, vagy szakmai jellegű más szervezetek, vagy társulások, valamint mindennemű szövetkezetek szolgálatában bármilyen természetű javadalmazott, vagy nem javadalmazott tisztséget, illetve megbízatást, akár választás útján is, visel tekintet nélkül arra, hogy miként iktatták be."

szocialista társadalomban, ahol „mi semmi „magánt" nem ismerünk el, számunkra a gazdaság terén minden közjogi, nem pedig magánügy" (Lenin) ennek a fogalomnak a fenntartása — a termelési mód megváltozása következtében — nem indokolt. A szocialista alappal jobban összeegyeztethető a *„hatósági személy"* meghatározása.

A „hatósági személy" fogalom felöleli azt a kategóriát, amelyet hatályos jogunk szerint „hatósági személy" és a „hivatalos személy" megjelölésű „közhivatalnok" fogalmak alá sorolunk. A hatósági személyek ezen minőségükben fokozott felelősséggel tartoznak és kiemelt jogvédelem illeti meg őket.

A hatósági személyek körén túl is lehetnek olyan közérdekű tevékenységek, amelyek szabályszerű működésének megzavarása az államra nézve komoly sérelemmel jár, az állami tekintély rajtuk keresztül is komoly sérelmet szenved. Az ilyen közfeladatokat ellátó személyeket a büntetőjog alkalmazása szempontjából megkülönböztetett védelemben kell részesíteni, de korántsem olyan mértékben, mint a hatósági személyeket. A büntetési tétel nagyságában is kifejezésre kell juttatni azt, hogy a hatósági személyt fokozott felelősség is terheli, míg a közfeladatokat ellátó dolgozót nem. E személykörre ugyanis indokolatlan lenne a fokozottabb felelősségviselést is kiterjeszteni. Ezt a személyi kört nem hatósági, hanem *„hivatalos személyek"*-nek nevezzük.

A két személyi körhöz tartozás problémájával itt nem kívánunk foglalkozni, ezt gondos mérlegelés és az egyes funkciók felmérése alapján a törvényalkotónak kell megoldani. Állásfoglalásunk inkább a két kategória egymástól való elhatárolására terjed ki.

Véleményünk szerint a hatósági személy és a közfeladatokat ellátó hivatalos személy közötti határvonal meghúzásának alapvető kiindulópontja a megsértésükkel járó társadalmi veszély nagysága. Az említett személyi körök sérthetetségéhez fűződő társadalmi érdek több tényezőből tevődik össze. Ilyen az állami tekintély, a törvények és rendeletek betartásának joga, a törvénysértőkkel szemben erőszak alkalmazhatósága, az állam társadalmi, politikai és gazdasági élet zavartalanságának és sérthetetlenségének biztosításával kapcsolatos szerepük stb.

A két személykör elhatárolásnál és a kiemelt büntetőjogi védelem mértékének meghatározásánál figyelembe kell venni, hogy nálunk még vannak antagonisztikus osztályok, még van osztályharc. A népi demokratikus rendszer szilárdságának biztosítása, az ellenséges elemek támadásainak preventív elhárítása, vagy azok visszaverése, a külső ellenség támadásainak megakadályozása más és más feladatokat ró az egyik és a másik — ma egyaránt hatósági személynek minősülő — személykörre. Nem azonos a bíróság elnöke, vagy a rendőr elleni erőszak társadalomra veszélyességének foka pl. a kalauz elleni erőszakéval, habár az utóbbi is jelentős.

A két személykör elleni erőszak társadalomra veszélyességében mutatkozó különbségnek kifejezésre kell jutnia nemcsak a büntetési tétel nagyságában, hanem a dispositio konstrukciójában is. Még azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a közfeladatokat ellátó hivatalos személyek elleni kisebb súlyú támadás — a tettleges bántalmazás és a társadalomra nagy mértékben veszélyes akadályozás eseteit kivéve — csak szabálysértést képezzen.

Bodrogi Károly

Néhány államelméleti kérdés a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmányának tükrében

1960. július havában fogadta el a csehszlovák Nemzetgyűlés a Csehszlovák Szocialista Köztársaság új alkotmányát, amely az 1948. május 9-i alkotmány helyébe lépett. A régi alkotmányt már hat kiegészítő törvény módosította, elérkezett tehát az ideje annak, hogy a gazdasági-társadalmi és ideológiai fejlődést tükröző új, egységes alkotmány lépjen a régi helyébe.

Az új alkotmánytörvény a marxista—leninista tudomány, különösen az állam- és jogtudomány eredményeinek felhasználásával, a társadalmi viszonyok beható elemzése alapján készült el. Az alkotmánytervezetet széleskörű vita előzte meg, a csehszlovák nép aktívan vett részt a tervezet előkészítésében, és javaslataival, észrevételeivel hozzájárult a végleges szöveg kialakításához. Az alkotmánytervezetet a párt és a csehszlovák Nemzeti Front terjesztette a nemzetgyűlés elé, ezzel is dokumentálva a marxista párt vezette nép egységét. Az alkotmány tükrözi a megtett utat, egyúttal megjelöli a fejlődés irányát, programot ad az elért eredmények alapján. Ebben értékesíti a szocialista társadalom általános, és a konkrét csehszlovák társadalomra vonatkozó sajátos törvényeit. A fejlődés útjának meghatározása mellett az alkotmány normatív törvény, amely a jogszabály jellegével és hatásával rendezi az alapvető szervezeti és funkcionális viszonyokat, és a fejlődést a jogi norma erejével nemcsak kijelöli, hanem biztosítja is.

A csehszlovák állam a szocialista állam fejlődésének második szakaszába lépett, győzött a szocializmus, és megkezdődött a fejlett szocialista társadalom építésének, és a kommunizmusba való átmenetnek a szakasza. Tehát mind az ob-

jektív, mind a szubjektív előfeltételei fennforognak annak, hogy egységes, új alkotmányt alkossanak. Ezt értékelte Csehszlovákia Kommunista Pártja országos konferenciája, amelynek határozata alapján került a tervezet a nemzetgyűlés elé. A csehszlovák alkotmány elfogadása belső, és nemzetközi vonatkozásban is, jelentős esemény. Befelé mozgósít, aktivizál, nevel, a kommunizmus építését segíti elő, nemzetközi szempontból pedig igazolja a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet általános objektív törvényeinek érvényét.

A Csehszlovák alkotmánynak elsősorban mint jogszabálynak, mint jogi normának van jelentősége. Az alkotmány alaptörvény, amely átfogja a jogrendszer egészét. Az új alkotmány alapján időszerűvé vált további új törvénykönyvek megalkotása, amelyek előkészítése folyamatban is van. Jelentősége van az alkotmánynak ideológiai szempontból is. Egyrészt hozzájárul a polgárok szocialista tudatának neveléséhez és fejlesztéséhez, másrészt fegyver az ideológiai osztályharcban. A revizionizmus elleni vitában bizonyítja a marxista—leninista államelméletnek a proletárdiktatúrára, az állam megerősítésére, a társadalmi tulajdonra, és az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciójára vonatkozó tanításának helyességét.

A gazdaságban és az osztályszerkezetben végbement változás alapján jutottak ahhoz az eredményhez, hogy a szocialista állam fejlődésének első szakaszát befejezték. A mezőgazdaságban a szántóterület 86%-a van állami vagy szövetkezeti tulajdonban. Tehát a mezőgazdaság területén is bekövetkezett a minőségi változás, és így nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság területén is társadalmi tulajdonban vannak a termelőeszközök. Ennek következtében megszűnt a kizsákmányolás, nincsenek antagonisztikus osztályok, a munkások, parasztok és értelmiségiek szoros osztályszövetségben alkotják azt a népi egységet, amely a Csehszlovák Szocialista Köztársaság osztálybázisa. Ezen osztályszövetségen belül érvényesül a munkásosztály vezető szerepe, s az egész nép vezető-irányító ereje, Csehszlovákia Kommunista Pártja.

Az alkotmányban érvényesül a dialektikus mozgás felismerése. Az alkotmány erősíti az újat, a fejlődőt, új mozzanatokat vesz fel, és az elhalónak eltűnését meggyorsítja. Így nem rendelkezik a tőkés tulajdonról- bár, de facto még szórványosan létezik. Az alkotmány szabályozott magángazdálkodást átmenetileg elismer ugyan, de kizárja a kizsákmányolás lehetőségét. Ezzel szemben erősíti és fejleszti a társadalmi tulajdonnak mindkét formáját. Emellett azonban dialektikus egységben elismeri a személyi tulajdont, amelyet védelemben részesít, és ennek örökölhetőségét is biztosítja.

Az alkotmány a csehszlovák állam nevében kifejezetten használja a szocialista jelzőt. Ez nem azt jelenti, mintha a többi népi demokráciák, amelyek a szocialista állam fejlődésének az első szakaszában vannak, nem lennének szocialista államok. E megjelölés arra akar rámutatni, hogy a csehszlovák állam a fejlődés második szakaszába lépett. A proletárdiktatúra állama mindig szocialista állam, a proletárdiktatúra győzelmétől kezdve. Mégis helyeselhetjük a szocialista megjelölés felvételét, mert ez tükrözi azt a lényeges változást, amely a szocialista államtípuson belül a csehszlovák állam fejlődésében végbement. Itt e megjelölés tehát a kiemelést célozza, és arra akar rámutatni, hogy a szocializmus már győzött, és a csehszlovák állam belépett a kommunizmus építésének időszakába.

A proletárdiktatúra államtípusa a formák gazdag változatát fogja felmutatni, — tanítja Lenin, és ez a tanítása igazolást nyer az új csehszlovák alkotmányban is. Noha az állam a fejlődés második szakaszába lépett, államforma szempontjából eltér továbbra is a Szovjetuniótól. Ez az eltérés a következőkben foglalható össze. A Szovjetunióban a Legfelsőbb Tanács prezídiuma gyakorolja az államfői hatalmat. Ezzel szemben a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban továbbra is fenntartották a köztársasági elnök intézményét. Nemcsak tradícióból, hanem ezzel is dokumentálni kívánják az államhatalom egységét, a párt és a nép egységét. A köztársasági elnök tisztét az utóbbi időben a párt első titkára töltötte be, és ezzel is az elnöki tisztség jelentőségét akarták kiemelni. Az elnök felelős mind a pártnak, mind a nemzetgyűlésnek.

Az államforma szempontjából eltérés az is, hogy a Szovjetunió föderatív, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság pedig egységes állam, jóllehet Csehszlovákiában két nemzet él. A lenini nemzetiségi politikát érvényesíti az alkotmány; mindkét nemzet teljesen egyenrangú, és ezt az alkotmány szervezetileg is biztosítja. A szlovák gazdaság a fejlődésnek olyan gyors ütemét valósította meg, hogy így közelebb került a cseh gazdaság színvonalához, és ennek is szerepe van abban, hogy elvileg és tartalmilag az alkotmány szorosabbra fűzheti a két nép szövetségét és együttműködését. Az államforma eltérő voltára utalnak egyébként a társadalmi mechanizmusnak a szovjet köztársasághoz viszonyított különbségei is, mint pl. a népfrontmozgalom létezése.

A szocialista patriotizmus mellett érvényesül az alkotmányban a proletárinternacionalizmus is. Az erre vonatkozó rendelkezéseket új elemnek tekinthetjük az alkotmányban. Az alkotmány kimondja, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság a szocialista világrendszer része, és feladata a béke megvédése, együttműködés a szocialista tábor többi tagjaival és a világ békeszerető polgáraival. Érvényre jut az alkotmányban a szocialista államok közötti munkamegosztás elismerése is, amely fontos előfeltétele a további fejlődésnek. Az alkotmány tehát leszögezi, hogy a csehszlovák állam a béke meg-

védésére törekszik, hogy az előtte álló feladatokat a szocialista államok kölcsönös együttműködése útján tudja megvalósítani, és így tükrözi nemcsak a belső változást, hanem a nemzetközi fejlődést is, ami 1948 óta végbement.

A csehszlovák alkotmányban újból megerősítést nyert az a marxista tanítás, hogy az államhatalom egységes, hogy mi nem ismerjük az államhatalmi ágak burzsoá megosztását. Ez érvényesül abban, ahogyan az alkotmány az államszervezetet felépíti, és egységbe foglalja a proletárdiktatúra mechanizmusában a különböző állami és társadalmi szerveket. Míg a burzsoá államban a helyi és országos érdek ellentétes egymással, ez a szocialista államban nem létezik, és ez is kifejezésre jut az államszervezet felépítésében.

Az alkotmány kifejezetten utal arra, hogy a proletárdiktatúra mechanizmusában állami és társadalmi szervek látják el a feladatokat, és a társadalmi szervek egyre fokozottabban vesznek át állami feladatokat. Ezzel megmutatja a fejlődés irányát, és a dialektikus mozgásban az újat erősíti. Értékesíti a SZKP XXI. kongresszusának tanításait is. A csehek és szlovákok Nemzeti Frontját emeli ki, mint a legfontosabb társadalmi szervet, amely átfogja az összes társadalmi szerveket. A párt vezető szerepe érvényesül mind az állami, mind a társadalmi szervek irányában. Ezt az alkotmány kifejezetten kimondja, éspedig az alkotmány I. fejezetében. Ezzel szakít az eddigi rendszerrel, és ezt az új rendszertani elhelyezést helyesnek tartjuk. A párt vezető szerepe annyira lényege a marxista államelméletnek, hogy e tartalomnak jobban megfelel, ha a párt vezető szerepét külön kiemelve az alkotmány I. fejezetében szabályozzuk. Ez elméleti és tételesjogi cáfolatul szolgálhat a revizionisták ama tanítására, amellyel tagadják a párt vezető szerepét. A csehszlovák alkotmány szerint a párt vezető szerepe elsősorban politikai jelentőségű, amellett gazdasági és ideológiai jelentőségű is, és kiterjed az irányítás mellett az ellenőrzésre is.

Rendkívül érdekes elméleti és gyakorlati problémákat vetnek fel az alkotmánynak a társadalmi szervekre vonatkozó rendelkezései. Ezek azon alapulnak, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban már nincsenek ellenséges osztályok, megszűntek az antagonisztikus ellentétek, és így mind az objektív, mind a szubjektív előfeltételei fennforognak annak, hogy e téren az alkotmányvilág szabályozott fejlődés megvalósítható legyen. Kétségtelen, hogy a tudati területen még bizonyos elmaradás észlelhető az objektív feltételekhez képest, de ez nem akadályozza már a társadalmi szervek fejlődését. Abból a kölcsönhatásból kiindulva, amely a tudat fejlettsége és a társadalmi szervek tevékenysége között fennáll — különösen arra való tekintettel, hogy a társadalmi munka fejleszti a szocialista tudatot, a társadalmi szervekben való részvételnek igen komoly a nevelő hatása —, viszont a szubjektív tényezők gyorsabb fejlődését várhatjuk.

A társadalmi szervek szempontjából lényeges rendelkezés az, hogy az alkotmányos szabályozással működésük végső soron a legfontosabb jogszabályban gyökerezik. Ebből következően a társadalmi szervekkel szemben is fennáll a szocialista törvényesség megtartásának követelménye, s az ügyészség a törvények megtartását a társadalmi szervek vonatkozásában is ellenőrizheti. A társadalmi szervek alkothatnak bizonyos normákat, amelyek meghozatalának körét és módját esetleg a társadalmi szervet létrehozó államigazgatási aktus szabályozhatja.

Az alkotmány külön kiemeli a társadalmi munka, s a társadalmi együttélési szabályok megtartásának fontosságát. Az alkotmánynak ez a rendelkezése lényegében a jövő fejlődésének útját tárja fel, mely szerint a társadalmi munka jelentősége, a társadalmi együttélési szabályok megtartásának követelménye egyre fokozódik. A fentiek alkotmányi szabályozása nem eredményezi a társadalmi szervek — így pl. az alább tárgyalt elvtársi bíróságok — által kibocsátott normák, a társadalmi munka végzésének, valamint a társadalmi együttélési szabályok megtartásának jogi kötelezettséggé válását. Ezeket a szabályokat ne maz állam alkotta, megtartásukat államkényszer nem biztosítja. Az alkotmányban való kiemelésükkel azonban szerepük növekszik, a figyelem rájuk terelődik, jelentőségük nagyobb lesz a többi normákkal szemben.

A társadalmi szervek szerepének fokozódása, a társadalmi munka végzés és a társadalmi együttélési szabályok megtartásának hangsúlyozása egyelőre az állam megerősítését célozzák. Egyúttal arra is rámutat az alkotmány, hogy ezek lesznek azok a formák, amelyekben az előfeltételek megléte esetén az állam elhalása megkezdődhet.

Az alkotmány jogi norma, és így általános normatív hatása van, amely a maga összességében befolyásolja a címzettek akaratát, irányítja magatartásukat. Az alkotmány ugyan a maga egészében jogszabály, mégis vannak benne olyan részek is, melvek a konkrét jogi szabályozás területén kívül esnek (pl. a társadalmi munka stb.). Ez azonban nem érinti az alkotmány jogi jellegét.

Sajátos rendelkezése az alkotmánynak az, hogy az elvtársi bíróságok valójában a bírósági szervezeti hierarchia legalsó fokán, mint elsőfokú bíróságok járnak el. Megalakulásuk és összetételük tekintetében eltérnek a többi bíróságoktól.

A rendes bíróságokban a bírák és népbírák vesznek részt, akiket egyformán választanak. A törvény tehát szakított a népi ülnöki kefejezéssel, és ez nem egyszerűen technikai jellegű változtatás, hanem elméleti jelentősége is van. Ezzel is hangsúlyozni akarja a törvény a bírák és népbírák egyenjogúságát. Valamennyien válasz-

tás útján nyerik el megbízásukat, és visszahívhatók. Az elvtársi bíróságok összetételében nincs meg ez a kettősség, ott lényegében csak laikus elem van. A nemzeti bizottságok, illetve szakszervezetek hozzák létre az elvtársi bíróságokat, a községekben és üzemekben oly módon, hogy tagjait a községekben, illetőleg üzemekben a dolgozók választják. Az elvtársi bíróságok a társadalmi együttélési szabályok megtartását is biztosítják eljárásukban, ezáltal sem válnak azonban e szabályok jogi szabályokká.

Az elvtársi bíróságokat azonban nem tekinthetjük tisztán társadalmi szerveknek, ezek éppen úgy vegyes jellegűek, mint a nemzeti bizottságok, mert társadalmi szerv jellegük mellett állami szerv jellegük is van. Vegyes jellegűvé válnak azáltal, hogy a rendes bírósági hierarchiában vannak megszervezve.

Az államhatalom egységéből folyik, hogy az alkotmány nem követi az államhatalmi és államigazgatási szerv éles elhatárolását, hanem ezek dialektikus egységét hangsúlyozza horizontális és vertikális síkon egyaránt. Ugyanígy nem tesz éles különbséget elhatározó és végrehajtó szerv között, és hangsúlyozza a szervek együttműködésének, az egységes államhatalom gyakorlásának a munkamegosztáson alapuló megszervezését.

A csehszlovák alkotmányban is érvényesül a demokratikus centralizmus elve, a fejlődést figyelembe véve, az alsófokú szervek hatásköre bővül, egyre szélesebb jogokat kapnak. A szlovák szervek hatásköre és jelentősége is fokozódott, az alsófokú területi szerveket összevonták s így nagy területi egységek alakultak ki, amelyek viszont szélesebb hatáskörrel rendelkeznek. Ennek megfelelően folyik a nagy termelőszövetkezetek kialakítása is, míg korábban minden községben egy, nagyobb községben esetleg két termelőszövetkezet volt, jelenleg három-négy termelőszövetkezetet is összevonnak egy szövetkezetté. Ez az összevonás nem csökkenti, hanem fokozza a nemzeti bizottságok szerepét.

A szocialista demokratizmus nemcsak a választás és visszahívás jogának gyakorlásában érvényesül, hanem abban is, hogy a dolgozóknak kezdeményezési és javaslattételi joguk van, maguk is résztvesznek a határozatok végrehajtásában, valamint a végrehajtás ellenőrzésében. Valamennyi szervnek, így az ügyészségnek is, a népre kell támaszkodnia, és ez igen nagymértékben javítja munkájukat. Ezek azok az intézmények, amelyek a képviseleti demokrácia korrektívumainak tekinthetők, és a közvetlen demokrácia irányában hatnak. Ebben a vonatkozásban is jelentős a társadalmi szervek szerepe. A szocialista demokratizmus kiszélesítése jelenleg az állam megerősítésének az irányában hat, az objektív és szubjektív előfeltételek fennforgása esetén azonban a dialektikus fejlődés mozgása a társadalmi önigazgatás irányában fog fejlődni.

Az alkotmányban szabályozott mechanizmus alapján valóság az alkotmánynak az a tétele, hogy minden hatalom a dolgozó népé, amely a munkásosztály vezette munkások, parasztok és értelmiségiek baráti osztályszövetsége, amelynek vezető ereje a kommunista párt.

Az alkotmány alapján megállapíthatjuk, hogy az állam legfontosabb funkciója a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkció. A gazdasági tevékenység alapja a népgazdasági terv, amelyet a tudományos törvények ismeretében dolgoznak ki, és amely jogi norma formájában válik kötelezővé. A népgazdasági tervek segítségével gyorsítják meg a kommunizmushoz való átmenetet, amelynek következtében a fizikai és szellemi munka, a város és a falu között még fennálló lényeges különbségek is eltűnnek. Új vonás az alkotmányban e téren az, hogy kifejezetten utal a proletárinternacionalizmus szellemében kialakult gazdasági együttműködésre a Szovjetunióval és más szocialista állammal.

Fontosnak tartja az alkotmány a tudomány, a művészet és a műveltség terjesztését, a burzsoá ideológia csökevényeinek kiküszöbölését és a marxista világnézet fejlesztését. Az alkotmány tehát külön aláhúzza az egyedüli tudományos világnézet, a marxista—leninista világnézet elsajátításának fontosságát. A jogok között beszél a vallásszabadságról és a felekezeten kívüliség szabadságáról. Meg kell jegyeznünk, hogy e szabadságjogok, egybevetve a világnézet tekintetében elfoglalt állásponttal, lényegében ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy elismeri ugyan az alkotmány az adott körülmények helyes értékelésével a vallásszabadságot, de kifejezetten állástfoglal a marxista világnézet mellett. Ez megfelel annak az elvnek, hogy az alkotmány a tudományos eredményekre alapítva dolgozza ki rendelkezéseit. Az alkotmány a célok és eszközök megválasztását is a tudomány alapján végzi, figyelembe veszi azonban a lehetőségeket, és az objektív és szubjektív korlátokat. Ennek kitűnő példája a két most tárgyalt rendelkezés egybevetése. A kulturális nevelő funkció keretében tehát egyik fontos feladat a marxista világnézet általános elsajátítása. Itt csak egyszerűség kedvéért használtam a kulturális-nevelő funkció megjelölést, mert — véleményem szerint — a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkció egységes funkció.

Minthogy nincsenek ellenséges osztályok, megszűnt az állam belső elnyomó funkciója. Jelentkezik a társadalmi tulajdon védelme, mint fontos funkció. Jelentős feladat a dolgozók együttműködésének biztosítása, bizonyos szervező és mozgósító feladatok ellátása. Az együttműködésből ered az egymás iránti tisztelet és megbecsülés érvényrejuttatása, amellyel az alkotmány a szocialista humanizmust valósítja meg. Ezt a feladatot segíti elő a szocialista együttélési szabályok megtartása is. Az alkotmány alapvető feladatként jelöli meg az életszínvonal emelését, amelynek megvalósítását

segítik elő az állami funkciók és feladatok. Nemzetközi viszonylatban az állam funkciója: a béke védelme és a szocialista államok együttműködésének fokozása, valamint a külső agresszióval szembeni védelem.

A csehszlovák alkotmánynak az állam funkcióira és feladataira vonatkozó szabályozása tükrözi az SZKP XXI. kongresszusának tanításait. Mindezek alapján fel kell vetni a kérdést; a szocialista állam fejlődése második szakaszában melyek a funkciói. Nyilvánvaló, hogy továbbra is megtarthatjuk a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciót, mint az állam egyik legfontosabb funkcióját. Véleményem szerint azonban ez a funkció túlnő a belső funkció keretein, és nemzetközi vonásai is vannak. Felvetődik a kérdés, hogy helyes-e a társadalmi tulajdon védelmét funkciónak tekinteni vagy helyesebb ezt a gazdasági-szervező funkcióból eredő feladatként kezelni. Indokoltnak látszik az eddig egyszerűen külső védelmi funkciónak nevezett funkció felülvizsgálata is, figyelemmel a két rendszer békés egymás mellett élésének elvére és a szocialista világrendszer létezésére. Ezért a béke védelme és a szocialista államok együttműködése funkció elnevezés látszik helyesebbnek. Belső vonatkozásban pedig egyszerűen az állam belső politikai funkciójáról beszélhetnénk, amely magában foglalná az állam szervező, mozgósító tevékenységét, a polgárok jogainak és kötelességeinek, valamint az állami és társadalmi szervek jogainak és kötelességeinek meghatározását és biztosítását. A szocialista állam alapvető feladataként a második szakaszban a kommunizmus építését, az anyagi és kulturális szükségletek maximális kielégítését lehetne megjelölni, amelynek elősegítését célozzák az ismertetett funkciók, és a funkciókból eredő konkrét feladatok.

Az alkotmány-törvény aláhúzza a szocialista törvényesség megtartásának fontosságát. Ez a szocialista ügyészség fő feladata, de ez a feladat hárul valamennyi állami és társadalmi szervre, valamint a polgárok összességére is. Kétségtelen azonban, hogy a szocialista törvényesség megtartásának legfontosabb szervezeti biztosítéka az, hogy van egy olyan szerv: az ügyészség, amelynek az a feladata, hogy ellenőrizze a szocialista törvényesség megtartását. Tehát a szocialista törvényesség megtartása szempontjából minőségi különbség van az ügyészség és a többi felsorolt szerv között. A csehszlovák szocialista alkotmány alapján úgy értékelhetjük, hogy a szocialista törvényesség megtartása a proletárdiktatúra alapvető módszere. Ezért mutat rá a szocialista törvényesség megtartásában a szocialista tudat szerepére, és emeli ki e vonatkozásban is a társadalmi szervek nevelő szerepét. A szocialista törvényesség megtartásának legfőbb biztosítéka a szocialista társadalmi rend.

A szocialista törvényesség megtartása összefügg a jogok és kötelességek kérdésével. A jogok biztosítása és a kötelességek teljesítése dialektikus egységet képez, és ez a felfogás érvényesül az alkotmány második fejezetében, amely a jogok és kötelességek kérdését szabályozza. Különös gondot fordít az alkotmány a szociális jogokra, a jogegyenlőségre, amellyel egyenlő kötelességek is párosulnak. A jogegyenlőség természetesen a lehetőségek és alkalmak objektív egyenlőségét jelenti, nem pedig egyenlősdit. Az alkotmány kimondja a szocializmus alapelvét: mindenkit a végzett munka arányában illet meg a díjazás. Biztosítja a művelődéshez való jogot, a politikai jogokat. Biztosítja a dolgozók kezdeményezését és panasz jogát, a személyes szabadságot stb. A proletárinternacionalizmus elvéből folyik a menedékjog biztosítása. A jogokkal együtt szabályozza a kötelességeket is, mint a haza és szocialista rend védelmét, a szocialista tulajdon védelmét, a törvények megtartásának és az állam érdekei védelmének kötelességét. Külön kiemeli a törvény, hogy becsületesen kell ellátni azokat a feladatokat és funkciókat, amelyeket különböző megbízás alapján kell a polgároknak teljesíteni, és a polgártársak tisztelete, továbbá a szocialista együttélés szabályainak megtartása egészíti ki a polgárok jogi kötelességeit. Nem kívántam sem a jogokat, sem a kötelességeket taxatíve felsorolni.

A jogok gyakorlása megfelelően biztosított. Az alkotmány létrehozza azokat az intézményeket, amelyek a jogok gyakorlását elsősorban garantálják. A legfontosabb biztosíték azonban magából a társadalmi rendszerből fakad. Az egyéni érdek és a társadalmi érdek harmóniája, az a körülmény, hogy az egyén érdeke és a köz érdeke összefér, biztosítják elsősorban a kötelességek teljesítését és a jogok gyakorlásának lehetőségét. Az a körülmény, hogy a tervgazdálkodás következtében a csehszlovák gazdaság nem ismeri a munkanélküliséget, a munkához való jog leghatásosabb biztosítéka.

A kizsákmányolás megszüntetése az objektív előfeltételeit teremti meg annak, hogy az egyéni és a társadalmi érdek közötti harmónia kialakulhat, és így az egyéniség érvényesülhet, a köz érdekeinek tiszteletben tartása mellett. Épp ezért a szocialista társadalom tudja az egyén kibontakozását legjobban elősegíteni, ugyanakkor az állam érdekeit is maximálisan biztosítani. Lényegében ez érvényesül a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmányában, a polgárok jogainak és kötelezettségeinek szabályozásánál.

Formailag a Csehszlovák Köztársaság alkotmánya kilenc fejezetre tagozódik, amelyek közül elméletileg az I. fejezet a legfontosabb, ennek címe: Társadalmi rendszer. Ez a fejezet foglalkozik a proletárdiktatúra lényegével, amelyet a következő öt szempontból vizsgál: 1. Az osztálybázis kérdése; 2. a párt vezető szerepe; 3. a választott szervek rendszere; 4. a társadalmi szervek szerepe; 5. a gazdasági alap kérdése.

Az alkotmány alapvető tendenciája a demokratikus centralizmus megvalósításán keresztül a szocialista demokrácia fejlesztése. Ezért a választott szervek valamennyi szervvel szemben ellenőrzést gyakorolhatnak. Minden polgárnak széleskörű kezdeményezési és bejelentési jogköre van. Az egyének tehát a legkülönbözőbb formában gyakorolhatják demokratikus jogaikat, amellyel természetesen a kötelességek teljesítése is párosul. A szocialista demokratizmus és a szocialista törvényesség végigvonul az alkotmány rendelkezésein, és biztosítja a csehszlovák szocialista állam zavartalan működését.

Az alkotmány tehát jelentős állomás a csehszlovák szocialista jog fejlődésében. A szocialista jog nevelő szerepe igen fontos, és nagymértékben járul hozzá a szocialista jogtudat és államtudat, vagyis a szocialista tudat fejlesztéséhez. Ebből a szempontból is alá kell húzni az új alkotmány szerepét. Az új alkotmány tovább fogja szilárdítani a cseh és szlovák nemzet egységét, a munkásosztály, parasztság és értelmiség szövetségét, és fontos szerepe lesz a még meglevő burzsoá csökevények elleni küzdelemben.

Több szocialista országban folynak kodifikációs törekvések, amelyek az érvényben levő alkotmány módosítására vagy teljesen új alkotmány meghozatalára irányulnak. Ez a körülmény fokozza a Csehszlovák Szocialista Köztársaság új alkotmányának nemzetközi jelentőségét.

A Szovjetunió mellett Csehszlovákia is belépett a szocialista állam fejlődésének második szakaszába, és így bővül az a tapasztalati anyag, amelyek alapján e tekintetben elméleti következtetéseket lehet levonni. Az államelméletnek ma fokozottabban kell foglalkozni a kommunizmust építő állam problémáival.

Vas Tibor

Az ügyészi általános felügyelet rendszere

I.

1. A szocialista építés meggyorsításának az MSZMP VII. kongresszusán kitűzött programja megnövekedett feladatokat ró azokra a jogintézményeinkre, amelyek közvetlen összefüggésben állnak a szocializmus alapjai lerakásának befejezésével, államunk szocialista demokratizmusának erősödésével, gazdasági rendszerünk fejlesztésével, a szocialista törvényesség biztosításával. Ezeknek a jogintézményeknek a sorában kiemelkedő hely illeti meg az ügyészi általános felügyeletet.

A szocialista törvényesség megtartása feletti őrködés révén az ügyészség hatékonyan mozdítja elő a szocialista építés eredményességét, védelmezi állami és társadalmi rendünket, a proletariátus diktatúráját, az állampolgárok jogait és törvényes érdekeit. Az ügyészi funkciók rendszerében elsősorban éppen az általános felügyeleti munka az a tevékenységi ág, amely már intézményesítése és teljesen újszerű tartalmi — formai vonásai révén alapvetően szabja meg ügyészségünk szocialista jellegét.

Az ügyészi általános felügyelet a legjellegzetesebb szocialista jogintézmények egyike. Jogtörténeti előzménye tulajdonképpen nincs. Keletkezése az első szocialista ország államszervezetének kialakulásával kapcsolatos. A szovjet állam megalapítója, *Lenin,* rakta le ennek az új szocialista jogintézménynek az *elméleti alapjait,* és az ő tanításai nyomán nyertek megoldást az ügyészi általános felügyelet *gyakorlati kérdései* is a Szovjetunióban, majd a népi demokratikus országokban.

A törvényesség megtartása feletti általános felügyeletnek igen nagy jelentősége van az állami szervek működésének eredményessége, a szocialista állami funkciók megvalósulásának előmozdítása s egyben az állampolgári kötelességek teljesítésének biztosítása szempontjából. Ugyanakkor nagyhatású az a munka is, amelyet az ügyész az általános felügyelet során az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek oltalma, az őket ért sérelmek orvoslásának kieszközlése, a szocialista demokratizmus rendszerének védelme terén fejt ki.

2. Nálunk az 1953. évi 13. tvr. honosította meg — az Alkotmány alapján — az ügyészség általános törvényességi felügyeleti funkcióját. A kezdeti nehézségek után ez az új jogintézmény megizmosodott és egyre hatásosabban támogatta a szocialista építést. Nem véletlen, hogy az 1956—57. évi revizionista és ellenforradalmi támadásoknak állami-jogi vonalon az ügyészi általános felügyelet is egyik célpontjává vált: az ügyészség burzsoá irányú visszafejlesztését célzó törekvések meg akarták szüntetni az általános felügyeleti funkciót. A párt felismerte az ilyen elgondolások veszélyességét, és idejekorán szembeszállt velük. Ugyanakkor le kellett küzdeni az olyan nézeteket is, amelyek — más irányban — az általános felügyelet körébe vont szervek gazdasági, pénzügyi operatív működése ellenőrzésének és az adminisztratív beavatkozásnak a jogával akarták felruházni az ügyészséget.

Az 1953 óta felgyülemlett tapasztalatokat értékesítette a Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló 1959. évi 9. tvr. *(Üsz),* amely — az 1953. évi 13. tvr. hatályon kívül helyezése mellett — újólag szabályozta az ügyészi felügyelet alapproblémáit, és határozott választ adott a vi-

tatott kérdésekre. Ismeretes, hogy az Ütv reformrendelkezéseinek javarésze éppen az általános felügyelet területére esik. Az 1959. évi Ütv megjelenése és a benne foglalt néhány merész, kezdeményező újítás az ügyészi általános felügyelet magyarországi fejlődésének nagyjelentőségű mozzanata.

Annak a rendszeres munkának a keretében, amelynek során az 1956. őszi ellenforradalom után ügyészségünk szervezete és egész tevékenysége új jogszabályi alapokat nyert, kibocsátásra került a 13/1959. (Ü. K. 9.) Legf. ü. sz. *alaputasítás* is; ez részletes irányítást ad az általános felügyeletet gyakorló ügyészeknek.

3. Az elkövetkező években jelentkező politikai és gazdasági feladataink végrehajtásának biztosításában igen fontos szerepet fog betölteni az ügyészség általános törvényességi felügyeleti munkája. Nem csupán általában a szocialista törvényesség további erősítésének a követelményéről, mint a szocialista építés *egyik* feltételéről van itt szó, hanem közelebbről arról, hogy államunk funkciói közül már most is szemmelláthatóan előtérbe nyomul a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munka, amely *legfontosabb* feltétele a szocialista építés meggyorsításának; ez az irányzat a jövőben még fokozottabban fog erősödni.

A várható fejlődés képében ilyenformán élesen rajzolódik ki az ügyészi általános felügyeleti tevékenység, amely a szocializmus alapjai lerakásának és a szocialista építés betetőzésének időszakában megnövekedett igényekkel találja magát szemben. Ez jut kifejezésre az ügyészi általános törvényességi felügyelet néhány elvi kérdéséről szóló 14/1960. (Ü. K. 9.) sz. legfőbb ügyészi utasításban. A megnövekedett igények magyarázzák azt a fokozott figyelmet is, amellyel a párt az ügyészi általános felügyelet felé fordul és támogatja fejlődését.

Mintegy öt évvel ezelőtt, az általános felügyelet hazai tapasztalatainak első összegezése alkalmából, e hasábokon (1955. évi 12. sz.) kifejtettük e jogintézmény *elvi alapjait.* Most e dolgozatban az időközi gyakorlati tanulságok és az új jogi szabályozás alapján kísérletet teszünk az ügyészi általános felügyelet *rendszerének* a felvázolására.

II.

4. Az ügyészi általános felügyelet *tárgya* a szocialista törvényesség, mert ez az a jogi tárgy, amelynek a védelmére irányul az általános felügyeleti munka.

A törvényesség megszegése közelebbről (és formai oldalról nézve) a *jogszabálysértést* (törvénysértést), éspedig a jogszabályban foglalt parancs vagy tilalom megszegését jelenti.

Igen nagy jelentősége van a jogszabályok ama köre megállapításának, amelynek keretében (ill., amelyből kiindulva) kifejtésre kerül az általános felügyeleti ügyészi tevékenység. E jogszabályok szolgálnak az általános felügyelet *alapjául.* E jogszabályok köre korlátozható az országgyűlési jogszabályokra, de kibővíthető a központi államigazgatási és helyi állami szervek normatív aktusaira is. A mi hatályos tételes rendelkezéseink ezt a kört a legszélesebben szabják meg, sőt az alaputasítás szerint az általános felügyeleti tevékenység szempontjából jogszabály-jellegűnek kell tekinteni a felettes szervek részéről az alárendelt szervek irányában kiadott általános érvényű utasításokat, valamint a szövetkezetek, társadalmi szervezetek, egyesületek stb. törvényesen létrejött alapszabályait is.

A jogszabályszerűség (jogszabályi jelleg) körének ilyen széles kiterjesztése elvileg nem problémamentes, gyakorlatilag pedig több vonatkozásban nehézségek forrásává válhatik: elmosódhatnak az ügyészi általános felügyelet ésszerű határai, keretei, és — a jogszabály-jellegűnek minősített utasítások, alapszabályok megtartása feletti, nem egyszer aránytalanul „munkaigényes" felügyeleti tevékenység mellett — háttérbe szorulhatnak a törvényességi felügyelet lényegbe vágó, alapvető kérdései; könnyen támadhatnak súrlódások, hatásköri viták a szakfelügyeleti és egyéb ellenőrzési szervekkel is. Másfelől viszont időszerű követelmények, pl. a szövetkezeti mozgalom szempontjai, szükségessé tehetik az ilyen ügyészi munkát is.

Az ügyész a felügyelet során meghatározott *jogi tények* törvényességét ellenőrzi; ezek: az általános felügyelet körébe vont állami és gazdasági szervek, társadalmi szervezetek, hivatalos személyek és állampolgárok törvényességi szempontból értékelhető, vagyis *jogi aktusai és mulasztásai.*

Ebben a körben az ügyész felügyeletet gyakorol: *a)* az általános érvényű (normatív) rendelkezések és végrehajtásuk törvényessége felett, *b)* az egyedi ügyekben hozott (konkrét) rendelkezések törvényessége felett és *c)* az állampolgárok magatartásának törvényessége felett.

Téves az a felfogás, amely általában az idevont szervek stb. *tevékenységét* tekinti az általános felügyelet tárgyának. Ezeknek a szerveknek stb. csupán *jogi cselekményei* (normatív és egyedi aktusai), valamint ilyen természetű mulasztásai tartoznak az általános felügyelet körébe. Helytelen az a nézet is, amely megelégszik az *aktív magatartással* elkövetett törvénysértések feltárásával. A *passzív magatartással,* a törvényben előírt magatartás elmulasztásával elkövetett törvénysértés is releváns az általános felügyelet szempontjából. A mulasztással elkövetett törvénysértés orvoslásának céljára az ügyésznek megfelelő általános felügyeleti jogi eszköz (felszólalás) áll rendelkezésére.

5. Az általános felügyelet *feladatánál* fogva e funkció gyakorlása során az ügyészségnek biztosítania kell, hogy a felügyelet körébe vont szerveknél stb. az ország egész területén: *a)* a

törvényesség egységes értelmezése valósuljon meg, és *b)* ne forduljanak elő törvénysértések, ill. a bekövetkezett törvénysértések orvoslásra kerüljenek.

E feladatok *tartalma* közelebbről azt jelenti, hogy az általános felügyelet során az ügyésznek mindenekelőtt az állami, gazdasági és társadalmi rend megszilárdítását, a társadalmi tulajdon védelmét, a tervfegyelmet, a szocialista intézmények erősítését, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztését és a termelőszövetkezetek megszilárdítását, az állami és állampolgári fegyelem fokozását, az államigazgatás és az államhatalom helyi szerveinek törvényes működését, az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelmét kell előmozdítania.

Az általános felügyeleti munka mindenkori *fő irányát és időszerű feladatait* az alapvető párt- és kormányhatározatokban kitűzött célok szabják meg.

Az általános felügyelet feladatainak tartalmában ilyenformán már jelentkezik a törvényesség egységes értelmezése követelményének érvényrejuttatása (ez itt *a bíróságon kívüli jogalkalmazás* egységének biztosítását jelenti), továbbá az állami és állampolgári fegyelem megszilárdítása, valamint az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelme. Különös hangsúly van e vonatkozásban azon a körülményen, hogy a szocialista törvényesség egységes értelmezésének követelménye nem csupán azt jelenti, hogy a törvényességet mindenütt — tehát úgyszólván területileg — egységesen kell felfogni és a jogszabályokat ennek megfelelően kell alkalmazni, hanem azt is, hogy egységes követelmény a törvényesség fogalmában mind az állami, mind az állampolgári fegyelem megtartása, vagyis a törvényeknek megfelelő magatartás az állami szervek és az állampolgárok részéről egyaránt. Ez az értelme annak a gyakran használt kifejezésnek, hogy a szocialista törvényességnek két oldala van, és mindkettőt tiszteletben kell tartani. Ez az ún. *„két oldal" egységet alkot* a szocialista törvényesség fogalmában.

Az általános felügyelet korábban hatályban volt alaputasítása (9/1953. Legf. ü. számú utasítás) a feladatok részletezése során utalt az ügyésznek arra a kötelességére, hogy biztosítania kell a *szocialista együttélés szabályainak* az ország minden polgára részéről való megtartását. Helyesen járt el az új alaputasítás, amikor mellőzte ezt a kitételt. Az általános felügyeleti ügyésznek a szocialista együttélési szabályok megtartását biztosító tevékenysége amúgyis azokra az esetekre korlátozódik, amelyekben a szocialista társadalmi együttélés szabályai egyben *jogszabályi* formát is öltenek.

Ezeknek a feladatoknak a végrehajtása — miként általában az ügyészi munka — nagyfokú politikai tisztánlátást, eszmei és szakmai felkészültséget igényel. Az ügyésznek mindig tisztában kell lennie a társadalmi és gazdasági fejlődés időszerű követelményeivel, alaposan ismernie kell a párt politikáját, tudnia kell, hogy melyek a legfontosabb teendők az adott időszakban a törvényesség biztosítása terén.

III.

6. Az ügyészség általános felügyeleti *személyi hatáskörének* kérdése (vagyis az a kérdés, hogy mely szervekre és személyekre terjed ki az általános felügyelet) széles vitákra adott alkalmat a jogtudományban. Vitás volt többek között az, hogy az ügyészi általános felügyelet körébe vonhatók-e az államhatalom helyi szervei (a tanácsok), a társadalmi szervezetek (pl. egyesületek), a termelőszövetkezetek stb.

A hatályos magyar jogszabályi rendelkezések az ügyészség általános felügyeleti személyi hatáskörébe vonják az államhatalom helyi szerveit, a Minisztertanácsnak alárendelt szerveket (tehát a minisztériumokat és az államigazgatás helyi szerveit is), az intézményeket és vállalatokat, a szövetkezeti és egyéb társadalmi szervezeteket, valamint általában a hivatalos személyeket és az állampolgárokat. Idetartoznak egyebek között a szabálysértési ügyekben eljáró és bírságoló szervek is.

Nem tartoznak az általános felügyelet körébe: az államhatalom központi szervei (Országgyűlés, Elnöki Tanács) és az államigazgatás legfőbb szerve, a Minisztertanács.

Az ügyészség szervei közötti általános felügyeleti *hatáskörmegoszlás* szabályai a következők:

A Legfőbb Ügyészség gyakorolja a felügyeletet az országos szinten szervezett szervek (minisztériumok, a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt szervek, az ezek alá tartozó országos hatáskörű hatóságok stb.) működése felett.

A megyei (fővárosi) főügyészség hatáskörébe tartoznak a megyei (fővárosi) szintű állami, társadalmi és szövetkezeti szervek — akkor is, ha tevékenységük több megye területére terjed ki.

A járási (városi, kerületi) ügyészség az állampolgárok magatartása, valamint a járási, kerületi, járási és megyei jogú városi, és községi állami, társadalmi és gazdasági szervek működése felett gyakorol általános felügyeletet —, utóbbiak felett arra való tekintet nélkül, hogy minisztérium, tanács vagy más szerv irányítása alá tartoznak.

A hivatalos személyre nézve az általános felügyeleti ügyészi hatáskört az a szerv alapítja meg, amelynek a hivatalos személy dolgozója.

Személy szerint nem járhat el, vagyis *kizárt* az általános felügyeleti konkrét ügy intézéséből az az ügyész, aki az adott ügyben félként szerepel vagy szerepelt, ill. a félnek hozzátartozója, vagy volt házastársa, továbbá képviselője vagy volt képviselője, valamint, aki az ügyben

az érintett szerv dolgozójaként korábban közreműködött, s végül általában az az ügyész, akitől az ügynek tárgyilagos intézése egyéb okból nem várható.

7. Az általános felügyelet gyakorlására *illetékessége* annak az ügyészségnek van, amelynek a területén van az érintett szerv székhelye, ill. hivatalos személy esetében a munkáltató szerv székhelye, állampolgár ügyében pedig ennek lakóhelye vagy munkahelye.

Üzemegységek (kirendeltségek, telepek, részlegek stb.) esetében az illetékességet nem a központ, hanem a telephely fekvése alapítja meg.

A felettes ügyész — hatásköre keretében — eljárhat az illetékességi területén levő és az általános felügyelet körébe vont bármely szerv (hivatalos személy, állampolgár) ügyében, tehát a neki alárendelt ügyész illetékességi területén levő szerv stb. ügyében is.

IV.

8. Az ügyészség általános felügyeleti *funkcionális hatáskörének* a keretében elsősorban arra a kérdésre kell választ adni, hogy melyek azok a források, amelyekből az ügyész tudomást szerez a törvénysértésekről, milyen eljárással tárja fel azokat? A törvénysértések megállapításának a módozatai: az általános felügyelet *módszerei.*

Az idevágó ügyészi tevékenység legfőbb módszere az *általános felügyeleti vizsgálat.*

E módszer alkalmazása során az ügyészség egyfelől *közvetlenül* tarthat vizsgálatot a szerveknél annak megállapítása céljából, hogy nem történt-e törvénysértés, másfelől ilyen irányú *kezdeményezéssel* léphet fel és követelheti a szervek vezetőitől, hogy foganatosítsanak vizsgálatot az alájuk rendelt szerveknél. A minisztériumok és a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt országos hatáskörű szervek vonatkozásában ezeknek az intézkedéseknek az elrendelése a Legfőbb ügyész (és helyettesei) számára fenntartott jog.

Az általános felügyeleti ügyészi vizsgálat során különös súlyt kell helyezni a *törvénysértések okainak* feltárására és meg kell állapítani, *ki felelős* a törvénysértésért.

Utóvizsgálatot is kell tartani bizonyos idő elteltével a szélesebb körű vizsgálatok után, ill. azokban az esetekben, midőn csupán később állapítható meg az ügyészi intézkedések eredménye.

9. Fontos módszere az általános felügyeleti ügyészi munkának a felügyelet körébe vont szervek által kibocsátott *rendelkezések törvényességének megvizsgálása.*

Evégből az ügyész jogosult megtekinteni e szervek rendelkezéseit (vagyis: normatív és egyedi aktusait egyaránt), valamint követelheti is a szervek vezetőitől és egyéb hivatalos személyektől iratok, adatok rendelkezésre bocsátását, ill. megküldését és felvilágosítások adását. Ez utóbbi jogosítvány gyakorlását a minisztériumok és a Minisztertanácsnak közvetlenül alárendelt országos hatáskörű szervek tekintetében kizárólag a Legfőbb Ügyész és helyettesei rendelhetik el.

Ezt a munkát az ügyész részben rendszeres jelleggel, részben esetileg végzi.

Rendszeres (vagyis folyamatos) felügyeletet gyakorol az ügyész a központi állami szervek (a minisztériumok és a többi országos hatáskörű szervek) továbbá a tanácsok és a végrehajtó bizottságaik *általános érvényű* (normatív) rendelkezéseinek törvényessége felett.

Esetileg (vagyis munkaterv alapján, ill. konkrét panasz, bejelentés stb. nyomán) gyakorol törvényességi felügyeletet az ügyész valamennyi idevont szerv *egyedi* rendelkezései felett (közöttük a szabálysértési és bírságoló szervek határozatai felett is), valamint az említett központi állami szervek alá tartozó hatóságok, továbbá a tanácsi szakigazgatási szervek és az intézmények, gazdasági szervek, vállalatok, szövetkezetek és társadalmi szervezetek *általános érvényű* rendelkezései felett.

10. Az ügyész rendszeresen *résztvesz* az illetékességi területén működő tanácsok, tanácsi végrehajtó bizottságok és népi ellenőrző bizottságok *ülésein.* Ezeken az üléseken az ügyésznek — hacsak nem választott tagja az illető testületnek — nincs szavazati joga, de van *tanácskozási joga,* vagyis felszólalhat és indítványokat terjeszthet elő. Az ügyésznek azáltal, hogy részt vesz e testületi szervek ülésein, módja van tájékozódni és átfogó képet nyerni a terület állami szerveinek stb. igazgatási, gazdasági és egyéb problémáiról, s egyben a lakosság észrevételeiről, véleményéről. Ily módon hatékonyabban tudja gyakorolni a törvényességi felügyeletet is a mindenkori politikai főfeladatokhoz képest.

Ennek a módszernek igen nagy fontossága van a törvénysértések *megelőzése* szempontjából; végső soron pedig ez az általános felügyeleti munka fő célja. A testületi szervek adják ki az állampolgárok széles körét érintő normatív rendelkezések jelentős részét. Az ügyész az ülésen való részvétel révén abba a helyzetbe jut, hogy már a törvénysértést tartalmazó rendelkezéstervezet vitája során eszközölheti ki a jogszabályoknak megfelelő rendelkezés elfogadását, ill. kiadását. Ilyenformán az ügyész elejét tudja venni annak, hogy törvénytelen intézkedések kerüljenek végrehajtásra. Ugyanezt a célt szolgálják egyébként elsődlegesen az általános felügyelet más módszerei is.

11. Az ügyészség *tömegkapcsolatai* szintén fontos szerepet töltenek be az általános felügyeleti munka eredményességében. Az ügyésznek szoros kapcsolatot kell fenntartania az állami és

társadalmi szervekkel (utóbbiak között elsősorban a párt- és szakszervezetekkel), valamint magukkal a dolgozókkal is, különösen a hivatalok és üzemek dolgozóival, valamint a szövetkezeti tagokkal.

Rendszeresen figyelemmel kell kísérnie az ügyésznek a törvényesség, a társadalmi tulajdon stb. kérdéseit érintő *sajtóközleményeket,* és hasznosítania kell általános felügyeleti munkájában a különféle *ellenőrzési szervek* (népi ellenőrzési bizottságok, minisztériumi ellenőrző szervek, kereskedelmi, közegészségügyi, bányaműszaki felügyelet stb.) *által feltárt* olyan *adatokat,* amelyek törvénysértésre utalnak.

A tömegkapcsolatok fejlesztésére és a felügyeleti munka tökéletesítésére kell felhasználni az ügyészi *fogadóórákat* is.

12. Az Üsz kötelezi az ügyészt, hogy a hozzá beérkezett panaszokat késedelem nélkül vizsgálja, ill. vizsgáltassa meg, törvénysértés esetén tegye meg a szükséges intézkedéseket és értesítse a panaszost a panasz elintézéséről (24. §). Ez a rendelkezés, amely egyébként valamennyi ügyészi felügyeleti ágra vonatkozik, különösen jelentős az általános felügyelet terén, hiszen ennek a felügyeleti ágnak a személyi hatáskörébe tartozik a legtöbb olyan állami, társadalmi és gazdasági szerv, amelynek gyakori és széleskörű érintkezése van a dolgozó tömegekkel.

A panaszok és a közérdekű bejelentések megvizsgálása ehhez képest alapvető módszere az általános felügyeletnek. Az ügyész nem képes hivatalból feltárni minden törvénysértést. A dolgozók panaszai ilyképpen értékes támpontokat nyújtanak az ügyészi munkához és hozzájárulnak a törvénysértések kiküszöböléséhez, ill. megelőzéséhez. Az általános felügyeleti tárgyú panaszokat az ügyész tartozik 30 nap alatt (a közérdekű bejelentéseket és hatósági megkereséseket soronkívül) megvizsgálni és elintézni. Ha a határidő megtartása — az ügy bonyolultsága stb. miatt — akadályba ütközik, a panaszost a határidőn belül kell értesíteni a kivizsgálás folyamatba tételéről.

13. Hatékony módszere az általános felügyeleti ügyészi munkának a *jogpropaganda* is. Jogi ismereteknek a dolgozók körében való terjesztése révén az ügyészek fejlesztik az ügyészség tömegkapcsolatait, s egyben eredményesen mozdíthatják elő a törvényesség megszilárdulását, főképpen a törvénysértések megelőzését. Legjobb eszközei ennek a népszerű jogi előadások, beszámolók, rádióelőadások, sajtócikkek, gyűléseken való felszólalások, üzemi fogadóórák stb.

Az általános felügyeleti jogpropaganda körében az ügyésznek elsősorban az államigazgatási, pénzügyi, lakásügyi, munkaügyi, családjogi, találmányi és újítási, termelőszövetkezeti, társadalmi tulajdonvédelmi stb. jogszabályokat, vagyis az általános felügyelettel leginkább érintkező jogterületek anyagát kell népszerűsítenie. A téma megválasztásánál a helyi körülményekből, bizonyos törvénysértések gyakoriságából stb. kell kiindulni.

14. Az Üsz feljogosítja az ügyészt arra, hogy az általános felügyelet során — amennyiben a törvényesség biztosítása érdekében szükséges — elrendelhesse az általa szabályszerűen idézett személy *elővezetését,* ha az az idézésre nem jelent meg és nem is mentette ki alapos okkal távolmaradását.

Nem vezettethetők elő az általános felügyelet rendjén az állami és társadalmi szervek vezetői, helyetteseik és — értelemszerűen — a mentelmi joggal rendelkező, ill. területenkívüliséget élvező személyek.

Az elővezetés elrendelése — a helyes felfogás szerint — az általános felügyeletnek a módszerei közé tartozik, mivel a törvénysértés feltárását, körülményei, okai kiderítését szolgálja; nem közvetlenül a törvénysértés orvoslására, hanem megállapítására irányul.

Egyébként az Üsz általános hatállyal mondja ki, hogy elővezetést — ha jogszabály másként nem rendelkezik — csak ügyészi jóváhagyással lehet foganatosítani. Itt nem ügyész által elrendelt elővezetésről, hanem más szerv elővezetési határozatának *ügyészi jóváhagyásáról* van szó. Az általános felügyelet körében ez azt jelenti, hogy állami szerv (rendőrségi) elővezetést elrendelő határozatának a foganatosításához általában ügyészi jóváhagyás szükséges. Nem szorul ügyészi jóváhagyásra az ilyen bírósági határozat, valamint a katonai hatóságoknak a sorozásra vagy katonai szolgálatra be nem vonultakra, és az egészségügyi szerveknek a kötelező gyógyításra vonatkozó rendelkezései alapján foganatosítandó elővezetés (1955. évi 22. számú tvr. 7. § 4. pont). Államigazgatási szervek vonatkozásában az 1957. évi IV. törvény megjelöli azoknak a hivatalos személyeknek a körét, akik az elővezetési határozat jóváhagyására javaslatot tehetnek az ügyésznek [86. § (2) bek.].

V.

15. Az általános felügyeleti funkcionális határkör második kérdésének a keretében arra kell válaszolni, hogy milyen módon eszközli ki az ügyész az ismertetett módszerek révén feltárt törvénysértések megszüntetését. E módozatok: az általános felügyelet *jogi eszközei.*

Az általános felügyelet jogi eszközei: az óvás, a felszólalás és a figyelmeztetés, a törvénysértéséért felelős személy felelősségre vonásának kezdeményezése, valamint egyes egyéb intézkedések a törvénysértés orvoslására.

E jogi eszközök igénybevétele az ügyésznek nem csupán joga, hanem — törvénysértés esetén — *kötelessége* is. Az Üsz kimondja, hogy az ügyész — személyre tekintet nélkül és kellő időben — köteles megtenni a törvényben előírt intézkedéseket, ha a Magyar Népköztársaság

törvényeit bármi módon megsértik [7. § (1) bek.].

Nem áll ellentétben az intézkedési kötelezettség tételével az a szabály, mely szerint az ügyész, ill. felettese az intézkedést *vissza is vonhatja* (Alaputasítás 77. pont). A felettes ügyész — a szocialista ügyészség szervezeti alapelveihez képest — maga is visszavonhatja az intézkedést, utasíthatja is erre az alárendelt ügyészt és hatálytalaníthatja is az utóbbi visszavonó nyilatkozatát. A visszavonási jog éppen az intézkedési kötelezettség körébe vág, ill. annak kiegészítése azokban az esetekben, amikor az ügy körülményei a visszavonó intézkedést (és a korábbi helyett esetleg más intézkedés megtételét) teszik indokolttá.

Az általános felügyelet jogi eszközeit az alaputasítás ügyészi intézkedéseknek nevezi. Az elnevezés nem teljesen szabatos, mivel — mint ként láttuk — az általános felügyeleti módszerek körében is található számos ügyészi intézkedés.

Az általános felügyeleti jogi eszközök *jogi természetének* alapvető vonása abban áll, hogy általában *kötött formájú és joghatást előidéző* ügyészi aktusok ezek. (Némi eltérés ettől csupán az ún. egyéb intézkedések csoportjában mutatkozik.) Az alakszerűséget *jogszabály* írja elő, a joghatás pedig az érintett szervet terhelő *elbírálási és intézkedési kötelezettségben,* végsősoron a törvénysértés kiküszöbölésében nyilvánul meg. Ez utóbbiak az általános felügyeleti jogi eszköz alkalmazásának *közvetlen* következményei. Emellett azonban beállhatnak egyéb jogi következmények is *közvetett* módon (pl. az érintett szerv intézkedése következtében az állampolgárok jogviszonyaiban).

A kötött formájú és joghatást előidéző általános felügyeleti jogi eszközök *elemei:* alapjuk, tárgyuk és tartalmuk. Az igénybe vett jogi eszköz *alapjául* az ügy tényállása szolgál. Az igénybe vett jogi eszköz *tárgya* a törvénysértő rendelkezés (mulasztás). Az igénybe vett jogi eszköz *tartalma:* az ügyész indítványa a törvénysértés megszüntetésére.

16. A törvénysértés kiküszöbölésének az általános ügyészi felügyelet körében a legfőbb eszköze az *óvás.* Általános felügyeleti óvást akkor nyújt be az ügyész, ha a szerv rendelkezésében törvénysértést állapít meg.

Óvás *tárgya* tehát: a tevőleges magatartással elkövetett (már bekövetkezett) törvénysértést tartalmazó rendelkezés. Mulasztással elkövetett törvénysértés esetén, vagy jövőbeni törvénysértés veszélyének fennforgásakor más általános felügyeleti jogi eszköz kerül alkalmazásra hazai jogunk szerint. Egyes külföldi szocialista országok jogalkotása ilyenkor is óvás igénybevételét írja elő.

Az óvás *tartalma:* az ügyész indítványa a törvénysértés kiküszöbölésére és esetleges egyéb javaslata. Az ügyész indítványozhatja az óvással megtámadott határozat hatályon kívül helyezését, megváltoztatását, kiegészítését vagy a sérelem más módon történő orvoslását. Emellett az ügyész — a miniszteri rendelet, miniszteri utasítás és tanácsi rendelet ellen benyújtott óvás esetének kivételével — indítványozhatja az óvásban a megtámadott rendelkezés végrehajtásának felfüggesztését is.

Ez utóbbi rendelkezés kezdeményező jellegű újítás az Üsz-ben. Az 1953. évi 13. tvr. és egyes más szocialista államok törvényhozása nem ruházza fel az ügyészt ezzel a joggal.

Figyelemre méltó az alaputasításnak az az állásfoglalása, amely szerint nem indítványozhatja az ügyész óvásában olyan rendelkezés hatályon kívül helyezését, amely csupán az ügy érdemét egyáltalán nem befolyásoló, jelentéktelen *alaki* törvénysértést tartalmaz. Ilyenkor figyelmeztetni kell a szervet.

Az óvás *formája:* rendszerint írásbeli. Szóban is bejelentheti óvását a testületi szerv ülésén résztvevő ügyész az ott hozott rendelkezés ellen. Ha azonban az óvásnak nem adnak helyt, az ügyész köteles 3 napon belül írásban is benyújtani.

Az óvás benyújtására a törvény egyébként nem szab *határidőt,* mivel a törvénysértés az idő múlásával nem válik jogszerűvé. A törvényességhez fűződő érdek azt kívánja, hogy a törvénysértés akár hosszabb idő elteltével is megtámadható legyen.

Ennek az általános jellegű szabálynak van mégis két korrektívuma:

Egyedi ügyben hozott jogerős rendelkezés ellen egy éven túl benyújtott óvás folytán tett intézkedés nem sértheti az állampolgárok által jóhiszeműen szerzett és gyakorolt jogokat [Üsz 9. § (4) bek.]. Egy éven túl egyedi ügyben — az alaputasításban foglalt irányelvek szerint — amúgyis csak kivételesen, éspedig akkor célszerű óvást benyújtani, ha kirívó és súlyos sérelemmel járt törvénysértésről, vagy elvi jelentőségű ügyről, ill. közérdekbe ütköző törvénysértő határozatról van szó.

A szabálysértési és bírságolási eljárás felett gyakorolt általános felügyelet során az *elkövető terhére* az ügyész csak a határozat jogerőre emelkedésétől számított 6 hónapon belül emelhet óvást [Üsz 11. § (4) bek.].

Az Üsz nem szabályozza az óvás benyújthatóságának *kezdeti időpontját* sem. Ennélfogva az óvás nemcsak valamely rendelkezés jogerőre emelkedése után terjeszthető elő, hanem még nem jogerős rendelkezések ellen is. Nem jogerős rendelkezés elleni óvásra azonban csak kivételesen, sürgős szükség esetén kerülhet sor. Az érdekelt felek előbb merítsék ki a rendes jogorvoslati eljárás lehetőségeit.

Az általános felügyeleti óvás *címzettje* általában az a szerv, amely rendelkezésével a törvénysértést elkövette. Közvetlenül a felettes szervnél csak kivételes esetben (pl. kiemelkedően nagy jelentőségű és elvi irányítást igénylő ügyben stb.) lehet benyújtani az óvást.

Az óvás közvetlen *joghatásai:*

Mindenekelőtt *megvizsgálási (elbírálási) kötelezettség* terheli a megtámadott rendelkezést kibocsátó szervet. Ennek határideje általában 8 nap, miniszteri rendelet, miniszteri utasítás és tanácsi rendelet megóvása esetén 15 nap; testületi szerv az óvás benyújtását követő legközelebbi ülésén köteles megvizsgálni az óvást. Ha egyenesen a felettes szervhez nyújtották be az óvást, az elbírálási határidő 30 nap.

Az elbírálásból (és annak elmulasztásából is) *intézkedési kötelezettség* fakad. Ennek keretében a szervnek eljárási, illetőleg érdemi intézkedést kell tennie.

Eljárási jellegű intézkedése a szervnek a megtámadott rendelkezés végrehajtásának felfüggesztése — az ügyész egyidejű értesítése mellett. Ez kötelessége a szervnek, ha megszegte elbírálási kötelezettségét (nem döntött az óvás tárgyában az előírt határidőn belül), vagy pedig ha az ügyész indítványozta a végrehajtás felfüggesztését. A felfüggesztés a szerv saját döntésének meghozataláig, ill. negatív állásfoglalás esetén a felettes szerv döntéséig hatályos. Ha ti. a szerv nem ért egyet az óvással, nem hozhat elutasító határozatot, hanem 8 napon belül fel kell terjesztenie az iratokat a felettes szervhez — az ügyész egyidejű értesítése mellett. Ez szintén eljárási jellegű intézkedés.

A mondottakhoz képest az általános felügyeleti ügyészi óvásnak nincs közvetlenül *halasztó hatálya,* mivel a felfüggesztés nem az óvás benyújtásával következik be, hanem az érintett szerv ily értelmű külön intézkedésével. Mindamellett megállapítható, hogy ez a rendszer — amennyiben a szerv köteles eleget tenni az ügyész végrehajtás-felfüggesztési indítványának — közel áll a jogszabályi halasztó hatály rendszeréhez. Más a helyzet a szabálysértési és bírságolási eljárás folyamán benyújtott általános felügyeleti ügyészi óvásnál: ennek már a jogszabály [Üsz 11. § (3) bek.] kölcsönöz közvetlen halasztó hatályt.

Érdemi intézkedése a szervnek az a határozat, amellyel — amennyiben az óvást alaposnak tartja — hatályon kívül helyezi, ill. módosítja a törvénysértő rendelkezést.

A *felettes szerv* 30 napon belül köteles érdemben határozni az óvás tekintetében. Ha a felterjesztés következtében az ügy a Minisztertanács elé kerül, a döntést egyedi rendelkezés elleni óvás tárgyában a Minisztertanács elnöke (vagy elnökhelyettese) hozza meg, az egyéb rendelkezések (miniszteri rendelet, miniszteri utasítás stb.) elleni óvás tárgyában pedig a Minisztertanács dönt.

Az óvás útján megtámadható államigazgatási határozatok némelyikét az érdekelt felek és az ügyész a bíróság előtt is kifogásolhatják *kereset* útján. Az ügyész emellett a mások által indított ilyen perben az eljárás bármely szakában felléphet. Felvetődhet ilyenformán az általános felügyeleti óvás és az államigazgatási ügyészi kereset (illetőleg az államigazgatási perben való ügyészi fellépés) konkurrenciájának a kérdése. A helyes álláspont szerint az ügyész a bíróság előtt is megtámadható államigazgatási határozat esetén ne az óvás jogi eszközét vegye igénybe az általános felügyelet rendjén, hanem a bírósági felügyelet megfelelő jogi eszközéhez (kereset, perbeli fellépés) folyamodjék. [Ld. a 42/1957. (Ü. K. 11.) Legf. ü. számú utasítást az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásával kapcsolatos ügyészi feladatokról.] Az ilyen kereset megindítása egyébként is 30 napos határidőhöz van kötve. Figyelemreméltó, hogy az ügyészek a gyakorlatban mégis szívesebben élnek az államigazgatási határozattal szemben gyorsabb eljárást biztosító óvás eszközével. Másfelől azonban ugyanakkor az 1960. évi 8. számú tvr. kimondja, hogy a járási végrehajtó bizottság nem semmisítheti meg — egyebek között az ügyész óvására sem — a termelőszövetkezeti közgyűlésnek olyan jogszabály-, ill. alapszabálysértő határozatát, amely ellen a bíróság előtt keresetet lehet indítani (6. §). A bírósági eljárásnak tehát itt is jogszabályi elsőbbsége van.

17. Fontos jogi eszköze az általános felügyeletnek a *felszólalás* és a *figyelmeztetés* is.

A felszólalás *tárgya:* törvénysértő gyakorlat (rendszeres törvénysértés valamely kérdéskörben hozott rendelkezésekben), vagy mulasztással elkövetett törvénysértés.

A felszólalás *tartalma:* az ügyész indítványa a törvénysértő gyakorlat megszüntetésére, ill. a jogszabályban előírt (de elmulasztott) rendelkezés megtételére.

A figyelmeztetés *tárgya:* jövőbeni törvénysértés veszélye. Figyelmeztetésre tehát akkor kerül sor, amikor törvénysértés még nem történt, de az ügyész (pl. a vizsgálat során) olyan körülményeket (pl. hanyagságot a társadalmi tulajdon kezelése terén) tárt fel, amelyek törvénysértések forrásaivá válhatnak.

A figyelmeztetés *tartalma:* az ügyész indítványa a törvénysértés megelőzésére megfelelő törvényes intézkedések megtétele útján.

A felszólalás és figyelmeztetés *formája:* mindig írásbeli.

Záros *határideje* a felszólalás és figyelmeztetés benyújtásának nincs. Mindkettőjüknek azonban olyan a tárgya és tartalma, hogy indokolt mielőbbi előterjesztésük.

A felszólalás és figyelmeztetés *címzettje:* az érintett szerv. Ennél kell tehát élni e jogi eszközökkel, és ezt a szervet még kivételesen sem lehet (mint pl. az óvásnál) átugrani. Annak természetesen nincs akadálya, hogy az ügyész párhuzamosan a felettes szervet is értesítse, ha megítélése szerint szükség van ennek az intézkedésére is.

A felszólalás és figyelmeztetés *joghatásai:* a szerv elbírálási és intézkedési kötelezettsége.

Az *elbírálási kötelezettség* keretében a szerv vezetője 30 napon belül — testületi szerv a legközelebbi ülésen — köteles dönteni. Ha nem ért egyet a felszólalással, ill. figyelmezte-

téssel, 8 nap alatt továbbítania kell az iratokat a felettes szervhez.

A felettes szerv döntésére az Üsz nem jelöl meg határidőt. Az alaputasítás — analógia alapján — az óvás felettes szervnél történő elbírálására megszabott 30 napot tekinti irányadónak ebben az esetben is. Kár, hogy az Üsz maga nem rendelkezik ebben a kérdésben, mivel a legfőbb ügyészi utasításban hasonlóság címén alkalmazott szabály az érintett szervekre formailag nem kötelező.

Ha helyt ad a szerv a felszólalásnak, ill. figyelmeztetésnek, *érdemi intézkedést* kell tennie a törvénysértő gyakorlat megszüntetésére, a mulasztás pótlására, ill. a jövőbeli törvénysértés megelőzésére.

A felszólalásnak és figyelmeztetésnek formailag nincs sem közvetlen, sem közvetett *halasztó hatálya.* Értelemszerűen azonban erre nincs is szükség. Mulasztásos törvénysértés esetén a felszólalás halasztó hatályáról amúgy sem lehet beszélni; a törvénysértő gyakorlat elleni felszólalás pedig a lényegét tekintve „halasztó, felfüggesztő" célzatú a gyakorlat egészére (de nem az egyedi törvénysértő döntésekre) nézve. A jövőbeni törvénysértés megelőzését célzó figyelmeztetés esetében a halasztó hatály kérdése szintén nem időszerű.

A törvénysértő gyakorlat során hozott egyedi törvénysértő döntésekre a felszólalás joghatása nem terjed ki. Ezek orvoslása érdekében az ügyésznek külön óvást kell benyújtania. Ilyen esetben nincs akadálya a felszólalás és az óvás (óvások) együttes előterjesztésének sem.

18. Az ügyész az általános felügyelet során feltárt törvénysértés kapcsán köteles megállapítani a felelős személyeket is. Az Üsz szerint azok ellen, akik a törvényt megsértették, az ügyész kezdeményezheti a *felelősségrevonást.* A felelősségrevonás útja: büntető, fegyelmi, szabálysértési vagy kártérítési eljárás.

Büntető eljárást akkor kezdeményez az ügyész (a bírósági felügyeleti büntető szakág útján), ha a megállapított törvénysértés bűntettet valósít meg.

Szabálysértési eljárást akkor kezdeményez az ügyész (az illetékes szervnél), ha a törvénysértés szabálysértést valósít meg.

Fegyelmi eljárás ügyész kezdeményezésére (az elkövető fegyelmi hatóságánál) fegyelmi vétség esetén akkor kerül sor, ha súlyos következménnyel járó törvénysértést követtek el, vagy gyakoriak az adott szervnél a tudatos, rosszindulatú törvénysértések.

Kártérítési eljárást akkor kezdeményez az általános felügyeleti ügyész (a károsult szervnél, ill. a polgári ügyek ügyészénél), ha a törvénysértés kapcsán a társadalmi tulajdonban vagy magánszemély sérelmére károkozás is történt. Kártérítési eljárás kezdeményezhető kumulatív módon — az említett másik három eljárás mellett és azokkal kapcsolatban is.

A felelősségrevonás ügyészi kezdeményezésének elsődleges *joghatása* abban áll, hogy az illetékes szervek kötelesek megindítani az ügyész által kezdeményezett eljárást [Üsz 25. § (2) bek.]. Másodlagos joghatásai az eljárás során tett intézkedésekben, ill. az eljárás alá vont személyek jogviszonyaiban mutatkoznak meg.

19. Az említetteken kívül más jogi eszközök is állnak az ügyész rendelkezésére az általános felügyelet során. Ezek nem az Üsz-ben, hanem csupán az általános felügyeleti alaputasításban nyertek szabályozást *„orvoslásra irányuló egyéb intézkedések"* elnevezés alatt.

Jogi természetük közös vonása: a jogi eszköz viszonylag kötetlenebb formája és a joghatások törvényi szabályozottságának hiánya. Nincsenek tehát itt határidők, nincs jogszabályilag előírt konkrét intézkedési kötelezettség stb. A megkeresett szervet mindamellett itt is terheli (ha jogszabály nem is mondja ki) a szocialista állami és társadalmi szervek között magától értetődő elbírálási kötelezettség s egyben a törvényes, ill. célszerű intézkedés megtételének kötelezettsége is.

Ezeknek a jogi eszközöknek az alkalmazására akkor kerül sor, ha óvás, felszólalás és figyelmeztetés, ill. felelősségrevonási indítvány nem szükséges vagy jogszabályilag kizárt, de az ügy körülményei mégis indokolttá teszik az ügyészi fellépést.

Felesleges pl. az óvás, ha a szerv valamely kisebb jelentőségű törvénysértő rendelkezést (pl. a dolgozó munkakönyvébe bevezetett törvénysértő bejegyzést) az ügyész egyszerű *megkeresésére* nyomban helyesbít, s egyben orvosolja is az esetleg okozott sérelmet.

Nem lehet óvással megtámadni a mérlegelési jogkörben hozott államigazgatási határozatot, ha egyébként nem törvénysértő ugyan, de pl. súlyos méltánytalanságot eredményez stb. Ilyenkor az ügyész — kivételesen indokolt esetben — *átirattal* fordul az érintett szervhez vagy felettes szervéhez felülvizsgálat, ill. felügyeleti jogkörben teendő intézkedés végett.

Ha az említett jogkörben hozott államigazgatási határozat a bizonyítékok téves mérlegelésén vagy helytelen ténybeli következtetésen alapszik, ill. a joggal való visszaélés gyanúját kelti, nézetünk szerint — az alaputasítás álláspontjától eltérően — lehet helye óvásnak, mivel törvénysértés forog fenn.

Az e csoportba tartozó jogi eszközök sorában a legjelentősebb az ún. *ügyészi jelzés* (szignalizáció). Az ügyész köteles értesítést küldeni a szerv vezetőjének vagy felettesének, ha az általános felügyelet gyakorlása (pl. vizsgálat) során olyan hiányosságokat vagy mulasztásokat fedez fel, amelyek nincsenek ugyan összefüggésben a törvényesség megsértésével, de mégis egyéb természetű (pl. gazdasági) hátrányos következményeket vonnak maguk után. Bár az ilyen ügyészi értesítéshez sem fűződik semmiféle jogi kötelező erő, hatása még sem fog el-

maradni, ha az ügyész meggyőzően mutat rá a benne feltárt jelenség hátrányos mivoltára.

VI.

20. Az általános felügyeleti ügyészi tevékenység módszereinek és jogi eszközeinek alkalmazását alapvetően a törvényesség szempontja határozza meg. Ez a körülmény egyben megszabja az általános felügyeleti ügyészi funkcionális hatáskör *korlátait* is.

Ennek a felügyeleti ágnak a keretében az ügyészségnek nincs joga sem *operatív ellenőrzésre,* gazdasági, műszaki, szervezési, pénzügyi stb. szakfelügyeleti tevékenységre, sem pedig *adminisztratív beavatkozásra,* az észlelt törvénysértés közvetlen kiküszöbölésére saját intézkedésével.

Az általános felügyelet módszereinek keretében az ügyész kizárólag a *törvényesség* zsinórmértékét alkalmazza és nem a gazdasági célszerűség, eredményesség stb. szempontjait, a jogi eszközök igénybevételekor pedig a törvénysértés megelőzését, ill. orvoslását csupán *kezdeményezi* a hatáskörrel és illetékességgel bíró szervnél, de utasítási joga nincs, és nem maga állítja helyre a törvénynek megfelelő állapotot.

E vonatkozásban két körülmény irányítja még magára a figyelmet.

Az operatív ellenőrzés és az adminisztratív beavatkozás tilalma értelemszerű kiegészítést nyer az ügyészi szignalizálási kötelezettség tételével, amely egyben — kivétel módjára — erősíti is az általános felügyeleti funkcionális hatáskör korlátaira vonatkozó egyetemes szabályt.

A funkcionális hatáskör ilyen természetű korlátozása ugyanakkor eltérést mutat két másik felügyeleti ág, a nyomozási és a büntetésvégrehajtási felügyelet terén érvényesülő ügyészi hatásköri szabályozástól. A felügyelet zsinórmértékéül ezeknél is kizárólag a törvényesség szempontja szolgál, de az igénybe vehető jogi eszközök sorában — e felügyeleti ágak jellegére és szakosított mivoltára tekintettel — már találunk ügyészi adminisztratív intézkedéseket is.

21. A szocialista ügyészség egységes szervezet, amelynek keretében több önálló funkció valósul meg. Az *önállóság* hangsúlyozására szükség van — egyebek között — a belső munkamegosztás és az ügyintézés rendje, szakszerűsége érdekében is, bár az egyes funkciók személy szerinti elhatárolására nincs mindig lehetőség az alsóbbfokú ügyészségeknél.

Az önállóság hangsúlyozása mellett azonban nyomatékosan kell rámutatni az ügyészségi funkciók *egymás közötti kapcsolataira* is. Az általános felügyeleti munka gyakran torkollik a bírósági felügyeletbe, amidőn pl. az általános felügyeleti vizsgálat olyan törvénysértést tár fel, amely miatt büntető eljárást, vagy polgári kártérítési pert kell indítani; a bírósági felügyelet során az ügyészek gyakran szereznek tudomást olyan törvénysértésekről, amelyek általános felügyeleti intézkedést igényelnek valamely államigazgatási szervnél, vállalatnál stb.; a nyomozási felügyeleti munka egyik fő célja éppen a bírósági ügyészi tevékenység előkészítése stb.

Egyik ügyészségi funkció sem végezhető eredményesen a többi felügyeleti ággal való mindennapos együttműködés nélkül. Valamenynyi ügyészi funkció gyakorlása során napvilágra kerülhetnek olyan adatok, jelenségek, amelyek felhasználása, a rájuk való reagálás valamely másik ügyészi felügyeleti ág bevonása nélkül nem célszerű, vagy egyenesen egy másik ág hatáskörébe tartozik.

A társadalmi tulajdon polgári jogi védelmével kapcsolatos ügyészi feladatokról szóló 9/1958. (Ü. K. 2.) Legf. Ü. számú utasítás pl. előírja, hogy az ügyészi keresetindításokhoz rendszeresen fel kell használni az általános felügyeleti vizsgálatok, valamint a nyomozások és a bírósági büntető eljárás törvényességi felügyeletével kapcsolatos ügyészi tevékenység adatait. Ha büntető eljárás nem is indult (nyomozásmegtagadás miatt), vagy megszüntettek a nyomozást, illetve a büntető eljárást (a Btá. 56. §-a alapján), az ügyész köteles polgári úton (kereset, fizetési meghagyás iránti kérelem) érvényesíteni a társadalmi tulajdonban okozott kár megtérítése iránti igényt. Az általános felügyeleti vizsgálat előkészítése során célszerű tájékozódni a többi felügyeleti szakág adatai felől (13/1959. (Ü. K. 9. Legf. Ü. számú utasítás 25. pont) stb.

A szocialista ügyészség feladatának, funkcióinak és szervezeti alapelveinek egységén alapszik az egész ügyészi tevékenység koordinálásának szükségessége.

Az ügyészi szervezeten belüli összehangolt tevékenység mellett rendkívül nagy jelentősége van az általános felügyeleti munka eredményessége szempontjából a többi állami szervvel és a pártszervezetekkel való együttműködés kiszélesítésének.

Az általános felügyeleti munkát végző ügyészeknek az eddiginél elmélyültebb, rendszeres kapcsolatot kell fenntartaniuk a területi államhatalmi és államigazgatási szervekkel, a népi ellenőrző bizottságokkal, a gazdasági szervezetekkel stb. A pártszervezetekkel való kapcsolat továbbfejlesztése, és a pártirányítás módszereinek további tökéletesítése pedig egyik legfőbb feltétele annak, hogy az ügyészi általános felügyeleti munka politikai színvonala emelkedjék, és az ügyészség hiánytalanul betöltse a törvényesség biztosításában rá háruló feladatokat.

Névai László

Eljárásjogi kérdések a Polgári Törvénykönyv életbelépése után

I. 1. Nem régen lépett életbe a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvény. Az elméleti és a gyakorlati jogászok érdeklődésének középpontjában érthetően e nagy jelentőségű jogalkotás életbelépése áll. Az új kódex átültetése jogéletünkbe a jogalkalmazóknak, a kódex-szel kapcsolatos elméleti kérdések feldolgozása pedig a jogtudomány munkásainak előreláthatólag még hosszú időre sok és nem könnyű munkával járó szép feladatot ad. E feladatok döntő többsége természetesen a polgári jog elméleti és gyakorlati művelőinek jut. Nem maradhatnak tétlenül azonban a többi, főleg a rokon jogágak művelői sem.

A polgári eljárásjogászt nemcsak mint rokon jogág művelőjét érinti közelről a most életbelépő Törvénykönyv, hanem azért is, mert ez *a kódex sok olyan rendelkezést is tartalmaz, amelyek a polgári eljárásra is kihatással vannak;* néhány esetben pedig egyenesen eljárásjogi rendelkezést is tartalmaz.

Most, amikor megindul a Ptk. hatálybalépésével kapcsolatos szakirodalmi vita, nem jár haszon nélkül, ha az eljárásjogász is hallatja szavát. A Polgári Törvénykönyv Tervezetének irodalmi vitájában ugyanezekből az elgondolásokból kiindulva vettem részt ebben a folyóiratban megjelent cikkel.[1] Ennek tapasztalataiból is arra a következtetésre kell jutnom, hogy a most tárgyalásra kerülő kérdések megvitatása hozzájárulhat az életbelépés utáni feladatok megoldásához.

A Tervezet átdolgozása után a törvényként kihirdetett kódex e kérdések egy részét már megjelenésekor is felvetette. Korai lett volna azonban ezek megtárgyalása a hatályba léptetés előtt, mert hiszen a Tervezet vitájában elhangzottakból arra lehetett következtetni, hogy sok kérdést — és főleg az eljárásjogra kiható kérdéseket — az életbeléptető jogszabály fogja rendezni. Erre utal gyakran a Polgári Törvénykönyv miniszteri indokolása is. Az 1960. évi 11. és 12. számú tvr. valóban több ilyen kérdést is rendezett. Ezek megjelenése és a kódex életbelépése után azonban már e jogalkotást teljes egészében *lezártnak* tekinthetjük, ezért a felmerülő eljárásjogi kérdések megvitatása most már helyénvaló és — nézetem szerint— igen időszerű is.

2. Nem ennek a tanulmánynak a feladata a kódex most tárgyalt — általában részlet — megoldásainak *gazdasági és társadalmi összefüggéseit* boncolni. Azért sem, mert ezt már megtette a Ptk. indokolása és több, azóta megjelent, kifejezetten e témát tárgyaló tanulmány. Ennek ellenére úgy érzem, mégsem mehetek el a kérdés mellett mondanivaló nélkül.

A most tárgyalásra kerülő kérdések nagy része ugyanis olyan jogtechnikai jellegű probléma, amelyek ilyen vagy olyan (de természetesen a kódex alapelvei által körülhatárolt kereten belül mozgó) megoldása nincs *közvetlen* kapcsolatban a gazdasági és társadalmi renddel. E kérdések megoldásánál a törvényhozót — ugyanúgy, mint az eljárásjogi kérdések egy részénél is — a célszerűség és az adott körülmények, nem utolsó sorban a nép jogtudatába már átment és elvileg nem kifogásolható eddigi megoldások figyelembevétele vezeti leginkább.

Hiba lenne ennek ellenére tagadni vagy meg nem látni az ilyen technikai szabályok életbeli fontosságát és még nagyobb hiba lenne az a szemlélet, amely ezeket az összefüggésektől elszakítva, önmagukban vizsgálná. Az ilyen szabályok csak a kódex rendszerében a *polgári jog egészének szerves részeként* vizsgálhatók és így vizsgálva e szabályok is fontos szolgálati szerepet töltenek be az új, szocialista jogrend egészének keretében. Nem függetlenek tehát e részletjogszabályok sem a gazdasági és társadalmi rendtől, azzal szemben nem közömbös, hanem annak fejlődését szolgáló, elősegítő, felépítményi jellegű szabályok ezek, annak ellenére, hogy az ilyen vagy olyan megoldás nem közvetlen függvénye annak. Szocialista jogrendünkben megoldásuk sokféle, akár a jelenlegivel ellentétes variációja is megvalósítható.

Ez az oka annak, hogy a tárgyalt kérdéseknél a bevezetéstől és néhány kisebb résztől eltekintve (pl. elévülés hivatalból vagy kérelemre történő észlelése) a cikk nem megy a fenti irányú fejtegetésekbe.

3. A cikk témája önként felveti a *polgári jog és a polgári eljárásjog viszonyának kérdését.* Ebben az eljárásjogászok közt már igen sokat vitatott, de még egyértelműen el nem döntött elvi kérdésben már csak azért is szükséges elöljáróban az állásfoglalás, mert a Ptk. a polgári eljárásjogászt a *maga egészében* érdekli, nemcsak azok a rendelkezések, amelyek kifejezetten eljárásjogiaknak tekinthetők.

A polgári eljárásjognak, mint önálló jogágnak jogrendszerbeli elhelyezkedésével kapcsolatban e tanulmány is elfogadja azt az álláspontot, mely szerint a szocialista jogrendszeren belül kialakult alsóbb egységnek, a törvénykezési jognak egyik alkotó jogága a polgári eljárásjog.[1a]

[1] *Farkas* József: „Eljárásjogi észrevételek a Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez". JK. 1958. évi 3—4. sz. 106—112. old.

[1a] E kérdés legújabb kifejtését ld. *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* „Magyar polgári eljárásjog" c. egyetemi tankönyvnek *Névai* László által írt I. fejezet 4. §-ában (26—31. old.). Ld. a kérdés részletesebb feldolgozását *Névai* László: „A törvénykezési jog problémája" c. cikkében (JK. 1959. évi 9—10. sz.); e tárgyban tartott vita összefoglalását pedig *Skorka* György: „Ankét a ‚törvénykezési jog'-ról" c. ismertetésében. (U .o.)

Szükségesnek tartom azonban nyomban azt is leszögezni, hogy amikor a polgári eljárásjogot a törvénykezési szervezeti és a büntető eljárásjoggal együtt, az eljárásjogok szoros kapcsolata alapján egy alsóbb egységbe foglaljuk, telmerül a másik oldalról egy másik jogrendszerbeli alsóbb egység kialakítása is, amelyben a civilisztika jogágait foglalhatjuk egységbe. Ennek az alapja viszont — a mi kérdésünknél — a polgári anyagi jog és a polgári eljárásjog ugyancsak szoros kapcsolata.[1b]

Miután én ez utóbbi szoros kapcsolatot vallom — a törvénykezési jog létjogosultságának elismerése mellett — a polgári jogot jogágunk „anya-jogának" tekintve, a polgári jog kérdéseinek eljárásjogi szemszögéből való tárgyalását az ún. határkérdéseken felül is az eljárásjogász egyik feladatának tartom.[1c]

II. A már idézett tanulmányomban felvetett kérdések körében maradva elsőnek a Ptknak az *elévülésre* vonatkozó szabályait tekintsük át az eljárásjog szemszögéből.

1. A polgári eljárást ezzel kapcsolatban az *elévülési idő és perújítás objektív határidejének* azonossága vagy eltérő volta érdekli.

Azzal, hogy a Ptk. a többirányú javaslatokat elfogadva a tervezett 3 évi helyett 5 évi elévülési időt szabott meg, lényegében *általánosságban eleget tett az anyagi jog és eljárási jog közötti összhang követelményének,* miután a perújítási objektív határidő szintén 5 év. Ennek folytán általában nem fordul elő az a nem kívánatos helyzet, hogy a perújításra még lehetőség lenne ugyan, azonban az érvényesíteni kívánt követelés már elévült, ezért a perújítás során a bíróság — alperes elévülési kifogása esetében — a keresetet érdemben utasítja el.

Az 5 évinél rövidebb, tehát az általánostól eltérő különös elévülési idő esetén azonban a fenti divergencia az anyagi jog és az eljárásjog között már fennáll.[2]

Mielőtt ennek tárgyalására rátérnék, meg kell jegyeznem, hogy a Ptk-nak az elévülésre vonatkozó szabályai *lényeges újítást* vezetnek be *a bíróilag megítélt követelések elévülésével kapcsolatban.* Eddigi élő jogunkban ugyanis szabály szerint a megítélt követelés mindenkor az *általános elévülési idő alatt,* helyesebben ennek eltelte után évült el. Azzal, hogy a hitelező valamilyen követelését bíróilag érvényesítette, amelynek elévülési ideje az általánosnál rövidebb volt, a követelésnek helytadó ítélet (ezzel egy tekintetbe eső határozat, bírói egyezség stb.) a követelésnél lényegében *jogcímváltozást* idézett elő. A megítélt követelésnél a követelés már független lett az elévülés szempontjából az érvényesített követelés jogcímétől.

A Ptk. 327. §-a a követelés bírósági úton történő érvényesítésének elévülést megszakító joghatást biztosít. A fenti jogcímváltozás azonban — ide vonatkozó szabályozás híján — megszűnt. A Ptk. 327. §-ának értelmezéséből egyenesen következik, hogy *a megítélt követelés ugyanolyan elévülés alá esik, mint a meg nem ítélt követelés.* Az idézett § (3) bekezdése ugyanis kifejezetten kimondja, hogy az elévülést megszakító eljárás jogerős befejezése után az elévülés újból kezdődik.

A fentiekből nyilvánvaló, hogy pl. egy 3 éves elévülési idő alá eső követelés az elévülést megszakító bírósági eljárás jogerős befejezése után ettől kezdődő újabb 3 év elteltével évül el.

Ebben az ügyben viszont perújítással a jogerős ítélettől számított 5 év alatt lehet élni. Itt tehát már felmerül az anyagi jog és az eljárásjog közötti nem kívánatos divergencia.

Ennek elkerülése lehetővé válnék akkor, ha továbbra is fennmaradhatna a Ptk. hatálybalépése előtti állandó bírói gyakorlatban elfogadott tétel, amely szerint a perújítás megengedésével, ha az alapper megindításáig a kereseti jog nem évült el, akkor az elévülés a törvényben előírt perújítási határidő alatt sem állhat be. A perújítás tehát az alapper félbeszakító hatályát feléleszti, ha az elévülési határidő csak az alapperbeli ítélet hozatala után járt le.

Csakhogy *a fenti szakásjogi szabály a jövőben már nem érvényesülhet.* Az 1960. évi 11. számú tvr. ötödik §-a kifejezetten kimondja,

---

[1b] Azonosan veti fel a kapcsolatot *Névai* is (id. m. 30—31. old.), de a polgári anyagi jog és a polgári eljárásjog alsóbb jogrendszerbeli egységbe foglalása nélkül.

[1c] Hasonló elgondolásból rendezte meg a Magyar Jogász Szövetség V. Kongresszusán *Beck* Salamon „A Ptk.-tervezet és a polgári eljárási jog" c. előadását. Ld. erre az előadáson felül *Névai* és a *szerző* korreferátumait és *Szilbereky* zárszavát. („A Magyar Jogász Szövetség V. Kongresszusa, Siófok, 1958. május 17—19." c. kiadvány 244—257., továbbá 259—260.; 262—264. és 267—268. old.)

[2] *Rövidebb* elévülési időket tartalmaz maga a Ptk. is. A 324—327. §§-hoz fűzött miniszteri indokolás példaként 5 ilyen esetet sorol fel. Ezek: a Ptk. 345. §-ának (4) bekezdésben meghatározott *3 éves* elévülési idő a veszélyes üzemmel szemben működéséből eredő kárkövetelésnél; a Ptk. 504. §-ának (3) bekezdésében meghatározott *1 éves* elévülési idő a fuvarozási szerződés alapján támasztható igényeknél; a Ptk. 520. §-ának (3) bekezdésében meghatározott *1 éves* elévülési idő a szállítmányozási szerződés alapján támasztható igényeknél; a Ptk. 527. §-ának (2) bekezdésében meghatározott *1 éves* elévülési idő a kölcsönből és más hitelezésből eredő kamatköveteléseknél. Az indokolás megemlíti még a Ptk. 384. §-ának (2) bekezdésében meghatározott, helyesebben az (1) bekezdésben meghatározott (az indokolás tévesen (2) bekezdést említ) 60 napos keresetindítási határidőt is, ez azonban nem elévülési idő, hanem záros határidő. Ezért ha a pert az érdekelt fél a 60 nap alatt megindította, az ítélet jogerőre emelkedésétől számított 5 év alatt évül el megítélt követelése.

Fenntartja a Ptk. hatályba léptető jogszabálya a régebbi jogszabályokban meghatározott rövidebb elévülési időket is, így az 1876. évi XXVII. tv. 84. §-ában meghatározott az elfogadó elleni váltókereset *3 éves* elévülési idejét; az 1925. évi VIII. tv. 53. §-ában a kibocsátó és a forgatók elleni váltókereset *1 éves* elévülési idejét, a forgatók visszkeresetének és a csekkvisszkeresetnek *6 hónapos* elévülési idejét; az 1923. évi V. tv. 37. §-ában meghatározott, a tisztességtelen versenyből eredő abbanhagyási és kártérítési követelések *6 havi* elévülési idejét. Ezek ma már igen ritkán kerülhetnek alkalmazásra.

hogy a Ptk. rendelkezéseit a hatálybalépése előtti bírói gyakorlatban kialakult jogelvek szerint nem lehet értelmezni. A fenti jogelv — vagy ha tetszik, szokásjogi jogszabály — pedig a Ptk. hatálybalépése előtti bírói gyakorlatban alakult ki.[3] (Ha a fenti tételt nem jogértelmezési elvnek, illetőleg gyakorlatnak, hanem szokásjogi jogszabálynak tartjuk, akkor pedig e jogszabály vesztette hatályát a Ptk. életbelépésével.)

Az eddig vázolt probléma megoldására tehát azt a javaslatot látom legegyszerűbbnek, hogy a Legfelsőbb Bíróság a Ptk.-val kapcsolatban kiadásra kerülő elvi döntései egyikében mondja ki változatlan tartalommal a fenti tétel alkalmazását. Ezt — minthogy e tétel nem contra legem, hanem praeter legem — elvi döntésében megteheti a Legfelsőbb Bíróság. (Kollégiumi állásfoglalás azonban — nézetem szerint — ilyen kérdés rendezésére nem alkalmas forma.)

2. Az elévüléssel kapcsolatban az eljárásjogot közelebbről érinti a Ptk. 327. §-ának az a rendelkezése, amely szerint a követelés bírósági úton való érvényesítése megszakítja az elévülést.

A törvény bírósági úton történő *érvényesítésről* beszél. Ez a szöveg szintén újítást tartalmaz eddig érvényben volt jogunkkal szemben. A keresetindítás polgári jogi hatályai között a jövőben tehát csak akkor szerepel az elévülést megszakító joghatás, ha a kereset követelés érvényesítésére irányul. *A megállapítási per indítása tehát a jövőben nem szakítja meg a követelés elévülését.* Más kérdés, hogy ha a megállapítási per folyamata alatt következnék be annak a követelésnek az elévülése, amelynek fennállása megállapítására indította a felperes a megállapítási pert, ennek befejezése után, attól számított egy éven belül a követelés még érvényesíthető lesz. Véleményem szerint ugyanis ilyen esetben alkalmazásra kerülhet a Ptk. 326. §-ának (2) bekezdése, mert hiszen a jogbizonytalanság, mely a megállapítási per indítását szükségessé tette, szerintem olyan menthető okként vehető figyelembe, amelyet a hivatkozott törvényhely szabályoz. Véleményem szerint azonban ez a szabály nem áll feltétlenül minden esetre, csak általánosságban, a bíróságnak tehát — ha ilyen előfordul — külön vizsgálnia kell az összes körülményeket és esetenként kell megállapítania, hogy az adott körülmények között a Ptk. 326. §-a (2) bekezdésének esetével állunk-e szemben, vagy sem.

A fenti nézettel szemben van olyan vélemény, mely a megállapítási pernek is megadná az elévülést megszakító hatályt, mondva, hogy a megállapítási keresetet legalább olyannak tekinthetjük, mint az írásbeli felszólítást, amelynek van megszakító hatálya. Ez az érvelés téves. A felszólítás a *teljesítésre* szólít fel; a megállapítási kereset petitumából pedig éppen ez hiányzik, ott szó sincs teljesítésről. Meg kell jegyezni, hogy az egész kérdésnek nincs nagy gyakorlati jelentősége, de az elvi tisztázást az elmélet nem engedheti el.

A Pp. lehetővé teszi, hogy a felperes keresetét úgy változtassa meg a per során, hogy marasztalás helyett megállapítást kérjen, illetőleg megállapítás helyett marasztalást. A Pp. 247. §-ának (1) bekezdése *c)* pontjában kifejezetten kimondja, hogy még a fellebbezési eljárásban is megteheti ezt a felperes. Ebből következik, hogy a megállapítási per marasztalás iránti perré alakulhat át. Ebben az esetben az elévülés megszakításának kérdését bővebben meg kell vizsgálnunk.

Ha a felperes marasztalás iránti pert indított, a keresetlevél beadásához fűződő polgári jogi joghatásként a követelés elévülése megszakadt. A megállapítási pernek ilyen joghatása nincs. Ezért ha a felperes a per során úgy változtatja meg keresetét, hogy marasztalás helyett később megállapítást kér, *a keresetváltoztatástól kezdődően az elévülés* nyilvánvalóan *újból kezdetét veszi.* Ezt a keresetváltoztatást tehát úgy kell tekintenünk, mintha ennek bekövetkezésekor a követelés bírósági úton való érvényesítése jogerősen befejeződött volna, és ezért az elévülést megszakító eljárás után az elévülés újból megkezdődik.

A másik esetben viszont a keresetlevél benyújtásához nem fűződött az elévülést megszakító jogi hatás. A felperes, amikor keresetet változtatva megállapítás helyett marasztalást kér, akkor tesz olyan lépést, amellyel követelését bírósági úton érvényesíti. Ebből egyenesen következik, hogy ilyenkor *a keresetváltoztatástól kezdődően áll be az eljárásnak az elévülést megszakító hatása.*

3. A fentebb hivatkozott § *a követelés bírósági úton való érvényesítése* kifejezést használja. E gyűjtőfogalom alá a marasztalás iránti kereset indításán és az előbbiekben tárgyalt keresetváltoztatáson kívül még az alábbi érvényesítési módok tartoznak.

a) A követelésnek *fizetési meghagyás* útján való érvényesítése, mert a fizetési meghagyás iránti kérelem előterjesztésének a Pp. 315. §-a (4) bekezdése értelmében ugyanaz a hatálya, mint a keresetlevél beadásának.

b) A Pp. 127. §-a szerinti *egyezségi kísérletre történő idézés iránti kérelem* is ugyanilyen hatályú abban az esetben, ha az egyezség létrejött (azaz az eljárás folyamata alatt a követelés nem évülhet el), vagy ha az egyezség nem jött létre, de a keresetet a felperes azután késedelem nélkül beadja vagy a Pp. 127. §-ának (3) bekezdése szerint jegyzőkönyvbe mondja.

c) A *csőd bejelentése,* mely a Csődtörvény 15. §-a szerint történik, szerintem szintén ugyanilyen hatályú. (Ez a kérdés ma már nem túl gyakorlati jelentőségű, azonban előfordulhat, mi-

[3] Ld. *Kovács* Marcel: „A polgári perrendtartás magyarázata." 2. kiad. Bp. 1927. 487. old.

után a Fővárosi Bíróságon csődeljárás még a legutóbbi években is folyt.)

d) A követelésnek mint *polgári jogi igénynek a büntető eljárásban történő érvényesítése* szintén ugyanilyen hatályú.

Önmagában a büntető eljárás, annak kezdeményezése, feljelentéstétel, magánvád emelése, magánindítvány tétele stb. nem jár elévülést megszakító hatással, csak abban az esetben, ha egyúttal a hitelező abban mint magánfél részt vesz, és polgári jogi igényét érvényesíti. Más kérdés, hogy egyes követelések érvényesítését jogszabály ahhoz a feltételhez köti, hogy a bíróság az adósra nézve jogerősen állapítsa meg a bűncselekmény elkövetését, vagy egyenesen az adós jogerős elítéléséhez köti azt. Ilyen esetben a követelés érvényesíthetősége a jogerős büntetőbírói ítélettel jön létre, ennek megfelelően az elévülés a Ptk. 326. §-ának (1) bekezdése értelmében a jogerős ítélettel kezdődik meg. Ilyenkor tehát fel sem merülhet még az a kérdés, hogy a büntető eljárás az elévülést megszakítja-e, mert hiszen az elévülés meg sem kezdődött. Végül e problémakörnél meg kell említenem azt is, hogy az elévülés megszakadása már azzal kezdetét veszi, hogy a magánfél az ügyészségtől vagy a nyomozó hatóságtól kéri polgári jogi igényének érvényesítését. Itt ugyanis az a lényeg, hogy az adós a követelés érvényesítésére kezdeményező lépést tegyen. Az ellenkező álláspont azzal a méltánytalansággal járna, hogy a nyomozás stb. elhúzódása, amely a hitelezőtől független körülményekből adódik, a hitelező hátrányára esnék számításba.

A Ptk. 360. §-ának (3) bekezdése a bűncselekménnyel okozott kárért való felelősség különleges elévülési szabályát tartalmazza. Abban az esetben, ha e törvényhely alkalmazható, *a büntető eljárás az elévülést megszakítja.*

e) A polgári jogi igény büntető eljárásban történő érvényesítésével esik egy tekintet alá, ha a hitelező követelését mint polgári jogi igényt a *szabálysértési eljárás során* érvényesíti.

f) Vitatott kérdés volt eddigi bírói gyakorlatunkban is, hogy a *perbeli beszámítás* a követelés elévülését megszakítja-e. Véleményem szerint a Ptk. 327. §-ának már többször idézett kifejezése e vitát a jövőre nézve véglegesen eldönti. A beszámítással a fél követelését *érvényesíti.* A beszámítási kifogás tehát egy tekintetbe kell, hogy essék a keresetindítással. Az ellenkező felfogás egyébként is csak azzal járna, hogy az alpereseket rászorítanánk arra, ne beszámítási kifogással éljenek az ellenük támasztott kereseti követeléssel szemben, hanem indítsanak formálisan viszontkeresetet. Ez nyilvánvalóan nem lehet célja a jogalkotónak.

g) Eddigi bírói gyakorlatunk szerint a *perbehívás* is megszakította a perbehívó és a perbehívott közötti jogviszonyban a követelés elévülését. Ezt az ésszerű szabályt a Kúria 51. Jogegységi Döntvénye alkotta meg. Fentebb idéztük az 1960. évi 11. számú tvr. 5. §-nak (1) bekezdését, amelyhez most ugyane § (2) bekezdését tehetjük hozzá és ezzel azonnal ki is kell zárnunk az 51. J. D.-ben foglalt szabály alkalmazhatóságát.[4] Tekintve azonban, hogy e szabály igen ésszerű, és ennek eltörlése helytelen lenne, a megoldást itt is az segíthetné elő, ha a Legfelsőbb Bíróság a közeljövőben alkotandó elvi döntései egyikében kimondaná a jövőre nézve is e szabályt. (Ez sem volna contra legem, ezért ennek akadálya nincs.)

h) A Ptk. 327. §-a a követelés bírósági úton való érvényesítéséről beszél. Nem említi emellett a más hatósági úton történő érvényesítést, sőt e § (2) bekezdésében sem említi még a döntőbizottsági eljárást sem, holott az adott esetben bírósági út helyett a döntőbizottsági út a tipikus. A Ptk. 7. §-ához fűzött indokolásból levonható azonban olyan következtetés, amely szerint *mindazokban az esetekben, amikor a Ptk. bírósági utat vagy bírósági úton való érvényesítést említ, értelemszerűleg más hatósági utat, illetőleg más hatósági úton való érvényesítést is érteni kell.* (Még helyesebb lett volna azonban, ha ezt a szabályt az 1960. évi 11. számú tvr. kimondta volna.) Amennyiben a fenti irányú gyakorlat kialakul — amit ésszerűen remélhetünk —, akkor a követelések más hatósági úton történő érvényesítése is a fenti felsorolás alá esik.

E fenti felsorolással szemben viszont meg kell említenünk, hogy a bírói nem peres eljárások általában nem szakítják meg az elévülést, így pl. a hagyatéki eljárás ilyen joghatállyal nem jár.

4. A Ptk. 327. §-ának (3) bekezdése szerint az elévülés az azt megszakító eljárás *jogerős befejezése után* kezdődik újból. A peres eljárás esetén ez a jogerős ítélettel, helyesebben az ítélet jogerőre emelkedésével, illetőleg a pert befejező határozat jogerőre emelkedésével áll be.

Helyesebb lenne azonban olyan bírói gyakorlat bevezetése, amely két esetben eltérne ettől, és nem a pert befejező határozat — ezekben az esetekben megszüntető végzés — jogerőre emelkedésétől számítaná az elévülés újra megkezdődését. Az egyik ilyen eset a *szünetelés* esete, amely a Pp. 137. §-ának (1) bekezdésében foglalt *a)—d)* pontok eseteiben áll be. Helyes lenne olyan gyakorlat bevezetése, amely szerint *a szünetelés beálltával* kezdődnék újból az elévülés, nem pedig akkor, amikor a szünetelés után egy évre megszűnik a per. Ez a kérdés különösen az egyéves vagy az annál rövidebb elévülési idő esetén vetődik fel élesen.

[4] Az 51. J. D. anyagi jogi tehát polgári jogi szabályt tartalmaz, ezért az 1960. évi. 11. tvr. 5. §-ának (2) bekezdése értelmében a Ptk. hatálybalépésével még hatályos részében is hatályát vesztette. Az a kérdés ugyanis, hogy a perbehívásnak mi az anyagi jogi hatálya, nyilvánvalóan nem eljárásjogi kérdés, bár volt erre vonatkozóan ellenkező — de nehezen védhető — álláspont is. *Szladits—Fürst:* „A magyar bírói gyakorlat". Magánjog. Bp. 1935. I. köt. 24. old. a J. D.-t azzal a megjegyzéssel nem közli, hogy az eljárásjogi tárgyú.

A másik hasonló eset a Pp. 157. §-ának *d), e)* és *f)* pontja alapján történő *permegszüntetésnél* adódik. A bíróság ugyanis a pert akkor is megszünteti, ha a felperes az első tárgyalást elmulasztotta, a felperes a keresetétől elállt, vagy ha a felek a per megszüntetését közösen kérték. Ilyen esetben az alább kifejtendők szerint helyesebb lenne úgy tekinteni, *mintha a felperes a keresetlevelet be sem nyújtotta volna.*[4a]

Az előző esetben, szünetelés esetén, eddigi bírói gyakorlatunk, amely a 99. E. H.-n alapult, a fent tárgyaltak szerint oldotta meg a kérdést. Ez az E. H. azonban a jövőre nézve nem lesz alkalmazható.[5]

5. Általános szabály, hogy a követelés érvényesítésénél csak olyan eljárás, adott esetben per, szakítja meg a követelés elévülését, amelyet az adós ellen indított a hitelező, és amely nem volt eleve alkalmatlan a követelés érvényesítésére.

Ebből a tételből következik, hogy olyan esetben, amikor a bíróság a Pp. 130. §-a alapján a keresetlevelet *idézés kibocsátása nélkül elutasítja,* a keresetlevél benyújtásához fűződő polgári jogi hatályok nem állanak be, hanem úgy kell tekinteni, *mintha a felperes a keresetlevelet be sem nyújtotta volna.*

Ugyanez áll arra az esetre is, ha a bíróság a per során tapasztalja, hogy a keresetlevelet a Pp. 130. §-a alapján idézés kibocsátása nélkül el kellett volna utasítania és ezért a pert a *Pp. 157. §-ának a) pontja értelmében szünteti meg.* Ezzel egy tekintetbe esik a pernek a Pp. 157. § *b)* pontja alapján történő megszüntetése is, mert hiszen ilyenkor a törvényes képviselő mellőzése folytán lényegében nem történt szabályszerű keresetindítás az alperessel szemben.

Más kérdés, hogy a keresetlevélnek a Pp. 130. §-a alapján történt elutasításához e § (2) bekezdése alapján az alperesnek a keresetlevelet kézbesítik, az olyan eljárásban pedig, amit a Pp. 157. §-a *a)* pontja alapján szüntettek meg, a keresetlevelet az idéző végzéssel szabályszerűen kézbesítették. Az így kézbesített keresetlevelet pedig legalábbis olyan írásbeli felszólítással kell egyértékű jognyilatkozatnak venni, amelyhez a törvény félbeszakító hatályt fűz. Csakhogy ilyenkor a félbeszakadás *nem a kereset benyújtásához* fűződik, hanem a kézbesítéshez, és az elévülés a kézbesítéstől azonnal újra kezdődik, úgy mint a felszólításnál, és *nem a per, illetve eljárás jogerős befejezése után.* Itt tehát *nem az eljárásnak* van félbeszakító hatálya. (Adott esetben ez az időpontbeli eltérés lényeges!) A Pp. 157. §-ának *b)* pontja alapján történt megszüntetésnél a keresetlevél kézbesítésének természetesen nem lehet a fenti hatálya sem, mert az abban foglalt jognyilatkozat érvénytelen.

Az alól a szabály alól, hogy a követelés érvényesítésénél csak olyan eljárás szakítja meg az elévülést, amely nem eleve alkalmatlan a követelés érvényesítésére, néhány törvényes kivételt ismerünk. Ezek a Pp.-ben szabályozott kivételek természetesen fennállnak a Ptk. hatályba lépése után is.

Ha a bíróság a Pp. 129. § értelmében a keresetlevelet más bírósághoz vagy hatósághoz teszi át, azt úgy kell tekinteni, ugyanezen § (3) bekezdése értelmében, mintha már eredetileg is annál a bíróságnál (hatóságnál) terjesztették volna elő, amelyhez áttették.

A Pp. 132. §-a a keresetlevélnek a Pp. 132. § alapján történő elutasításának esetére kimondja, hogy a keresetlevél beadásához fűződő joghatályok, így természetesen az elévülést megszakító hatály is, fennmaradnak, ha a felperes az elutasító határozat jogerőre emelkedésétől számított 30 nap alatt a keresetlevelet szabályszerűen újra benyújtja vagy követelését egyéb úton szabályszerűen érvényesíti.

A Pp. 161. §-a lehetővé teszi, hogy ha a bíróság a pert a Pp. 157. § *a), b)* vagy *c)* pontja alapján szünteti meg, a keresetlevél beadásának hatályai fennmaradnak, ha a megszüntető határozat jogerőre emelkedésétől számított 30 nap alatt a felperes a keresetlevelet szabályszerűen újra benyújtja vagy követelését egyéb úton szabályszerűen érvényesíti.

6. Végül megemlítem, hogy a keresetlevél benyújtásához fűződő jogi hatások, így az elévülést megszakító jogi hatás is, a keresetlevél beadását megelőző, de e célból feltétlenül szükséges perbeli cselekményekhez is fűződhetnek. Így pl. abban az esetben, ha a perre illetékes bíróság nem állapítható meg és az eljáró bíróságot a Pp. 46. §-a szerint ki kell jelölni, nyilvánvaló, hogy *a kijelölés iránti kérelemhez fűződnek mindazon joghatályok, amelyek egyébként rendszerint a keresetlevél benyújtásához fűződnek.* A kijelölés iránti kérelem előterjesztése megszakítja tehát az elévülést. Ha a kijelölés után a kijelölt bíróság előtt a hitelező nem indít pert, akkor természetesen e kérelemhez semminemű polgári joghatály nem fűződik.

7. A polgári eljárásjogászok közt folyt elvi vitát döntötte el de lege lata a Ptk., amikor úgy rendelkezett, hogy az *elévülést a bíróság nem veszi hivatalból figyelembe,* csak az érdekelt fél kérelmére. Ennek az elvi kérdésnek a vitája most már de lege ferenda folyik tovább, főleg az elmélet művelői között.

[4a] Ezzel szemben felhozható az a logikus ellenérv, hogy az alperes csak megkapta az idézéssel együtt a keresetlevelet, így annak legalább olyan hatályt kell biztosítani, mint egy írásbeli felszólításnak, amely félbeszakítja az elévülést. Csakhogy ha a felperes a keresettől eláll, vagy a pertől közösen elállnak (kérik megszüntetését) stb., akkor a kikézbesített keresetlevél csak az olyan írásbeli felszólítással hasonlítható össze, amelyet a felszólító visszavont.

[5] A 99. E. H. vitán felül anyagi jogi kérdést szabályoz, Szladits—Fürst id. m. is közli. Ezért az 1960. évi 11. számú tvr. 5. §-ának (2) bekezdése értelmében hatályát vesztette.

A Ptk. tervezet eredetileg az ellenkező álláspontot volt. Ezt a perjogászok közül elsősorban Névai László helyeselte. Érvei szerint ez azért lett volna célszerű és a szocialista polgári jog következetesebb megoldása, mert szerinte nincs nyomós ok arra, hogy eltérő szabályozás érvényesüljön az állampolgárok és a szocialista szervezetek vonatkozásában [51/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. r. 2. § (7) bek.], továbbá, mert az elévülés elsődlegesen nem méltányossági tényezőként, hanem a törvényesség és a tervszerű gazdálkodás egyik követelményeként jelentkezik, végül szerinte így nagyobb lenne az összhang a Pp. szabályaival (3.—4. §§).[5a]

A tervezet ellenzői és a Ptk. megoldásának javaslói közül Beck Salamon a felek magánautonómiájának a többség által felhozott és végül elfogadott érvén felül azt is felhozta, hogy az alperesnek adott esetben érdeke lehet, hogy a bíróság a felperes keresetét ne elévülés okából, hanem érdemi okból utasítsa el, márpedig ezt akadályozná meg a hivatalból való észlelés.[5b] A magam részéről ezeken felül azért tartom helyesnek az ex offo helyett az ope exceptionis történő figyelembevételt, mert a Pp. 3. §-a önmagában elegendő az alperes jogainak megvédésére, ezen túlmenő rendelkezés már sértené a fél magánautonómiáját. A szocialista polgári jog a magánautonómiát, a szocialista perjog pedig a rendelkezési elvet nem megszorítani törekszik, az ilyen törekvés az alapelvek félreértése. E jogok korlátozása helyett ezek bírói *ellenőrzése* a szocialista jog velejárója, ellenőrzés abból a szempontból, hogy a jog gyakorlása a köz és más harmadik személy jogainak sérelmével nem jár-e. Ehhez pedig elegendő a Pp. 3. §-a.

Éppen ez a kérdés érdekli közelebbről az eljárásjogot. A Ptk. megoldása *nem menti fel a bírót az alól, hogy a követelés elévült voltát minden esetben megvizsgálja.* A Pp. 3. §-a alapján a bíróság kötelessége az elévülés vizsgálata azért, hogy az alperest megfelelően kitaníthassa, figyelmeztethesse arra a jogára, hogy élhet az elévülési kifogással. Ennek elmulasztása — szerény véleményem szerint — adott esetben olyan mérvű eljárásjogi törvénysértés lehet, amely ok a törvényességi óvásra is. A Ptk. azon rendelkezése, mely szerint az elévülés csak a fél kérelmére vehető figyelembe, azt jelenti tehát, hogy a bíróság *elévült követelést csak akkor ítél meg, ha a fél a kitanítás ellenére nem él kifogással.* Azt jelenti továbbá, hogy az alperes az ellene támasztott elévült követelés elutasítását más okra hivatkozva is kérheti.

8. Az elévüléssel kapcsolatos eljárásjogi vagy a polgári eljárásjogot közelebbről érintő kérdések e rövid áttekintését a *végrehajtási jog elévülésének* új szabályozásával fejezem be.[6]

A végrehajtási jog elévülését az 1960. évi 12. sz. tvr. 14. §-a — módosítva a Vht. 49. §-át — igen szerencsésen oldotta meg. Lényegében jelenlegi jogunk szerint a végrehajtási jog elévülésének külön szabálya nincsen. A végrehajtási jog végeredményben a megítélt vagy egyébként végrehajtható követelésbe teljes egészében beolvad.

A végrehajtási jog elévülésével kapcsolatos külön szabály tehát — most már az összes ideváló szabályt összevetve — kizárólag abban áll, hogy a végrehajtható követelésnek a Ptk. 327. §-ának (4) bekezdése folytán az általánoson felül még egy elévülést megszakító intézménye van. E szerint az ilyen követelést a végrehajtási cselekmények is megszakítják.

E fontos rendelkezés helyes értelmezésénél feltétlenül tisztázni kell azonban, hogy *mit ért a kódex végrehajtási cselekményen.*

Semmi esetre sem értheti a végrehajtás során tett egyes eljárási cselekményeket, főleg nem a végrehajtó végrehajtási cselekményeit, mint ahogy a Vht. ezeket nevezi végrehajtási cselekményeknek.[7] (Vö. pl.: Vht. 24 § (1) bek., 28. § (1) bek., 31. § (1) bek.) Az elévülés megszakításánál ugyanis éppen nem a végrehajtó végrehajtási cselekményei jönnek számításba, hanem inkább *a végrehajtást kérő azon cselekménye, amellyel jogát érvényesíteni kívánja.* Az elévülést lényegében abból kiindulva rendeli el a törvény megszakítani ilyenkor, hogy a hitelező tett valamit annak érdekében, hogy követeléséhez jusson, az elévülés intézményét indokoló háborítatlan időmúlás tehát nem következett be.

Végrehajtási jogunk azonban — szemben a régi joggal — olyan felépítésű, hogy a végrehajtás kérése után az egyes cselekményeket a végrehajtást kérő közbejötte nélkül, hivatalból végzi el a végrehajtó. Régi jogunkban az egyes végrehajtási szakokhoz a végrehajtatónak (mai szóval: végrehajtást kérőnek) tevékeny kezdeményezése volt szükséges.

Végrehajtási jogunk ilyen szerkezeti átalakulása folytán a Ptk. 327. §-ának (4) bek. szempontjából *végrehajtási cselekményen tehát a végrehajtást kérő végrehajtási eljárást megindító cselekményét kell érteni.* Ilyen cselek-

[5a] Vö. *Névai* László korreferátumát a MJSZ. V. Kongresszusán. (Id. m. 262—264. old.).

[5b] Vö. *Beck* Salamon előadását a MJSZ. V. Kongresszusán. (Id. m. 244—257. old.).

[6] A „végrehajtási jog elévülése" kifejezés használata helytelen, mert az nem évül el, hanem megszűnik, elenyészik. Az elévülés nem jelenti valamilyen jog megszűnését, hanem csak a jog érvényesíthetőségének a megszűnését. A kizárólag érvényesítésre vonatkozó jognak viszont nincs külön érvényesíthetősége, tehát maga a jog szűnik meg.

[7] Az ellenkező álláspont veszélyeztetné a rövidebb, különösen az évnél rövidebb elévülési idejű követelések behajthatóságát. Különösen ingatlan végrehajtásnál az egyes végrehajtási cselekmények között gyakran eltelik több mint 6 hónap, szerencsétlen esetben 1 év is. (A rövidebb elévülési időket ld. a 2. sz. lábjegyzetben; az állatszavatossági perek keresetindítási határideje nem elévülési idő, ellenkező álláspont mellett a legritkább esetben lehetne az ilyen követelést behajtani.).

mény lehet a végrehajtási lap kiállítása iránti kérelem, végrehajtási záradék iránti kérelem, közvetlen bírói letiltás iránti kérelem stb.; továbbá, ha a végrehajtás szünetel (Vht. 45. §), a szünetelés utáni — Vht. 47. § szerinti — bejelentés megtétele, természetesen csak akkor, ha ennek alapján a végrehajtás újra megindul, ha újra szünetel, akkor nem.

Meg kell azonban azt is határoznunk, hogy *mikor fejeződik be az elévülést megszakító végrehajtási cselekmény.* Véleményem szerint az alábbi három esetben:

a) A végrehajtás *jogerős felfüggesztésekor,* ha azt a Vht. 37. §-ának (1) bekezdése alapján maga a végrehajtást kérő kívánja. Ez természetes, hiszen e kívánságával befejezte azt a ténykedését, amellyel követelésének végrehajtását kérte, mintegy attól elállt.

b) A végrehajtás *jogerős megszüntetése vagy korlátozása esetén,* ha a bíróság a Vht. 41., 42. vagy 44. §-a alapján a végrehajtást megszünteti vagy korlátozza. Végrehajtáskorlátozás esetén ugyanez a helyzet arra a követelésrészre vonatkozóan, amelyre nézve a korlátozás folytán megszűnik a végrehajtás.

c) Végül a végrehajtásnak a Vht. 45. §-a szerinti *szünetelése* esetén.[8]

A felsorolt esetekben a végrehajtási cselekmény befejeződése után az elévülés újra kezdődik.

Nem soroltam fel a végrehajtás befejezését. A végrehajtás ugyanis akkor fejeződik be, amikor a végrehajtó az egész követelést behajtotta, ilyenkor tehát fogalmilag kizárt a követeléssel kapcsolatos elévülési probléma, mert hiszen a követelés a teljesítéssel — a kényszerteljesítéssel is — megszűnik.

Az 1960. évi 12. sz. tvr. 13—15. §-ai nem oldották meg teljes egészében a Vht. szükséges módosítását. A Vht. 50. §-ának (1) bekezdése változatlanul hatályban marad. Nyilvánvaló azonban, hogy ez a jogszabályhely a Vht. most módosított 49. §-ának régi szövegét figyelembevéve került megszövegezésre, jelenleg nem egészen ideillő szöveget tartalmaz.[9]

Felmerül a végrehajtási jog elévülésének új szabályozásával kapcsolatban az a kérdés is, hogy *ki állapítja meg a végrehajtási jog elévülését.* Az 1960. évi 12. számú tvr. 14. §-a értelmében a végrehajtási jog a végrehajtandó követeléssel együtt évül el. Annak megállapításához tehát, hogy a végrehajtási jog elévült-e, az összes körülmények figyelembevétele, szükség esetén bizonyítás lefolytatása is követelmény lehet. Ennek elvégzéséhez és az összes körülmények mérlegelésére nyilvánvalóan nem alkalmas a bírósági végrehajtó.

Helyes lenne, ha a Vht. módosítása során — amely egyébként remélhetőleg mielőbb sorra kerül — ezt a jogszabály úgy rendezné, hogy az adós elévülési kifogása tárgyában *a bíróság határozna,* határozata előtt a feleket meghallgatná, és szükség esetén bizonyítást is lefolytatna. Az ennek eredményeként hozott végzés ellen természetesen jogorvoslatnak lenne helye. Abban az esetben, amikor az elévülést hivatalból kell figyelembe venni, a végrehajtó lenne köteles a bíróságnak jelentést tenni, ha hivatalból vagy bejelentés folytán a végrehajtási jog elévülését észlelné.

Bíróságon ezekben az esetekben a végrehajtást megindító (elrendelő, végrehajtási lapot kiállító stb.) bíróságot értem, nem azt a bíróságot, amely mellett a végrehajtó működik. Az elévülés kérdésében nyilvánvalóan szükséges az esetleges per iratainak áttanulmányozása is, ezért a javasolt megoldás célravezetőbb lenne.

III. A polgári eljárásjogot közelebbről érintő másik megbeszélendő kérdéscsoport a kódexnek a *birtokvédelemmel* kapcsolatos rendelkezéseiből adódik.

A Ptk. a birtokvédelemmel kapcsolatban új eljárást honosított meg jogunkban, amelyet az 1960. évi 11. számú tvr. 26—29. §-aiban szabályozott eljárás szerint az államigazgatási hatóság folytat le. A Ptk. idevonatkozó rendelkezéseinek egyik leglényegesebb újítása, hogy ez az államigazgatási eljárás kötelezően megelőzi a bíróság előtt lefolytatható birtokpert. A birtokper tehát lényegesen más jellegű lesz a jövőben az eddiginél, nemcsak, mert a bíróság előtt ezentúl csak rendes birtokper folyhat, sommás birtokper nem, hanem azért is, mert ezeknek a birtokpereknek lényegében quasi jogorvoslati jellegük lesz a legtöbb esetben, ugyanúgy mint az olyan pereknek, amelyek valamilyen hatósági határozat, SZTK fizetési meghagyás stb. hatályon kívül helyezése iránt folynak. E perek most vázolt jellegéből adódik az is, hogy a fel- és alperesi pozíciók a perek egy részénél — amikor az államigazgatási határozatot nem a kérelmező, hanem az ellenfele támadja majd meg — megfordított lesz, mint a szokásos perekben, ugyanúgy mint pl. az igazgatói kártérítés hatályon kívül helyezése iránt indított munkaügyi pereknél. (E perekben is elő fog tehát fordulni az a most már nem szokatlan eset, hogy a bíróság felperest marasztalja adott esetben.)

[8] Az *a)* és *b)* pontban jogerős felfüggesztésről és jogerős megszüntetésről volt szó, itt a „jogerős" jelző szándékosan hiányzik. A szünetelést ugyanis a végrehajtó állapítja meg. Az ő cselekményei ellen nem halasztó hatályú panasznak van helye, a szünetelés megállapítása tehát az esetleges jogorvoslatra való tekintet nélkül „jogerős".

[9] Itt jegyezzük meg, hogy a Vht. módosítása során az eddig tett javaslatokon kívül helyes lenne megfontolni a Ptk. 66. §-ának (1) bekezdésére tekintettel új rendelkezés felvételét is. Az idézett törvényhely megengedi, hogy ha a kézizálog szerződést közokiratba foglalták, az okirat alapján bírósági határozat nélkül végrehajtásnak legyen helye. (Nyilvánvalóan végrehajtási záradék alapján). Ebben az esetben azonban a végrehajtás rendes szabályainak alkalmazásától el lehetne térni. Szükségtelen végrehajtási értesítést küldeni, s zálogtartónál formális foglalást eszközölni, ilyenkor az értékesítéssel kezdődhetnék a végrehajtás.

A Ptk. 188—192. §-aihoz fűzött miniszteri indokolás számol azzal a lehetőséggel, hogy nemcsak olyan esetben kerül sor birtokperre, amikor ezt megelőzi az általánosságban kötelező államigazgatási eljárás, hanem kivételképpen az is előfordulhat, hogy birtokperben a bíróság dönt elsőként. Az indokolás példaként hozza fel azt az esetet, amikor az államigazgatási hatóság a Ptk. 192. § (1) bekezdésének megfelelően az ügyet átteszi bírósághoz, mert a kérelem tárgyában az előírt 15 napon belül nem határozott.

Véleményem szerint másik ilyen eset is elő fog adódni, mint ahogy erre a Ptk. 115. §-ához fűzött indokolás is utal. Az ún. rendes birtokpert eddig is elég nehéz volt megkülönböztetni más perektől, pl. a tulajdoni pertől. Ezen a helyzeten az új jogszabály mit sem változtat. A Ptk. 115. §-ának (2) bekezdése alapján indítható tulajdonjogi keresetek nehezen különböztethetők meg a rendes birtokpertől, tehát lényegében a bíróság előtt folyó birtokpertől, amely most már minden esetben ún. jogper lesz. A Ptk. 115. §-a viszont csak első bekezdésében mondja ki a birtokvédelem szabályainak alkalmazását, a második bekezdésében viszont nem. Ebből következik, hogy a tulajdonos a 115. § (2) bekezdése alapján pert indíthat akkor is, ha ezt nem előzte meg az államigazgatási hatóságnál a birtokvédelmi eljárás.

Az 1960. évi 12. számú tvr. a birtokvédelem új szabályozására való tekintettel módosította a Pp.-t. Az idézett tvr. 3—5. §-ai a Pp. 156., 217. és 260. §-ának szövegezését változtatta meg és az eddigi birtokháborítás megszüntetése iránti per kifejezés helyett mindenütt a birtokper kifejezést alkalmazzák. Ezzel is helyes összhangot hozott a tvr. az anyagi jog és az eljárásjog között. Kár, hogy ezt a szövegezést módosító eljárást csak e három szakasszal végezte el a jogszabály alkotó, néhány más szakasszal nem.[10]

Az 1960. évi 11. számú tvr. 26—29. §-aiban szabályozott birtokvédelmi eljárás is hagy maga után néhány megvitatni valót.

A tvr. nem intézkedik abban a tekintetben, hogy az *államigazgatási eljárás befejezése után ugyanabban az ügyben újabb államigazgatási eljárás kezdeményezhető-e* vagy sem. Véleményem szerint erre a kérdésre *igenlőleg* kell felelnünk, mert hiszen az államigazgatási eljárásban általában a határozatok jogerejéről nem beszélhetünk. De ezen túlmenően azt is figyelembe kell vennünk, hogy a birtokpernek kötelező előfeltétele az államigazgatási birtokvédelmi eljárás lefolytatása. A pert az idézett tvr. 28. §-ának (2) bekezdése értelmében a határozat kézbesítésétől számított 15 napon belül kell megindítani. Már most, ha a határozatot sérelmesnek tartó fél nem indít keresetet, de pl. egy fél év múlva újra fel akarja éleszteni az ellenféllel szemben fennálló birtokvitát, akkor nincs más módja erre, mint hogy újra az államigazgatási hatósághoz fordul, mert a kereset beadására előírt határidőt elmulasztotta. Ha erre nem lenne módja, tehát az államigazgatási hatóság res iudicata folytán nem tárgyalná újra az ügyet, a fél meg lenne fosztva mindenféle jogvédelemtől, mert az államigazgatási eljárás hiánya megfosztja már őt a bírói jogvédelem igénybevételétől.

Az államigazgatási eljárás jogi természetének vizsgálatából a magam részéről külön szabályozás nélkül is arra az álláspontra jutottam, hogy *az államigazgatási eljárás ugyanazon felek közt ugyanazon tárgyban még új tények és bizonyítékok felhozatala nélkül is megismételhető.* A némiképpen védhető ellenkező álláspont kiküszöbölése céljából helyesebb lett volna a tvr.-ben ezt expressis verbis kimondani.

Még egy kérdést szabályozhatott volna a tvr., vagy esetleg maga a Ptk. A sommás birtokper eddigi jogunk szerint a birtokháborítástól, a sommás visszahelyezési per pedig a birtoktól való megfosztástól számított 1 év alatt volt megindítható. Ezt követően csak rendes birtokpernek volt helye. (Ez a szabály lényegében az 1802. évi XII. tv. 1. §-án alapult.) Ezt a határidőt a Ptk. eltörölte. Helyesebbnek mutatkozott volna *az 1 éves vagy más rövid határidő fenntartása* az államigazgatási eljárásra nézve, mert hiszen több év után indított ilyen eljárás nehezen lesz lefolytatható. Több év után rendszerint már nincs szükség egyébként sem gyors beavatkozásra, legtöbbször komoly bizonyítási eljárást kell lefolytatni, ilyen eljárásra viszont legmegfelelőbb fórum a bíróság. De lege lata viszont nyilvánvalóan az a helyzet, hogy az 1 éves határidő hatályon kívül helyezése folytán az elévülési (vagy elbirtoklási) időn belül minden birtokpert meg kell előznie szabály szerint az államigazgatási eljárásnak, tehát több évvel ezelőtt történt birtokháborítás vagy birtokelvonás folytán indított pert is. (Kivéve, ha a felperes a kérdést — mint ahogy fentebb kifejtettem — tulajdonjogi per megindításával kísérli meg rendezni.)

Ez utóbbi kérdést a tvr. azonban azért nem rendezte, mert az 1 éves határidőt céltudatosan kívánta hatályon kívül helyezni a Ptk. A fenti megjegyzésem ezért természetesen nem kritikai jellegű, hanem az elvileg ellentétes, és a szerintem célszerűbb álláspontot kívánja kifejteni.

IV. Már idézett, a Tervezetet tárgyaló cikkemben több javaslatot tettem a *Ptk. és Pp. rendelkezései közötti összhang* lehető megteremtésére. Ez azért is fontos, mert ha divergencia áll fenn, az a gyakorlatban bonyodalmat okoz, esetleg a törvényhozó által célba nem vett eredményhez vezethet.

Ezt az összhangot teremtette meg a már többször idézett 1960. évi 12. sz. tvr., amely mó-

[10] Nem módosította pl. a Pp. 152. §-ának (3) bekezdését, továbbá 231. §-ának c) pontját, holott ezek a törvényhelyek is a máshonnan kiküszöbölt birtokháborítás megszüntetése iránti per terminus technikusát használják.

dosította mind a Pp.-t, mind a Vht-t.[11] Ennek kapcsán jegyzem meg, hogy a Ptk. és annak életbeléptető tvr-e több esettel szaporította azoknak a számát, amikor a bíróság a polgári perben a ne eat iudex ultra petita partium általános szabályától a jövőben eltérhet.[12]

Az összhang szempontjából csak két kérdéssel kívánok még röviden foglalkozni.

Az 1960. évi 11. számú tvr. 2. §-ában meghatározta a közeli hozzátartozók és a *hozzátartozók körét.* A polgári eljárásjog szempontjából a Pp. 13. §-ának (2) bekezdése határozza meg a hozzátartozókat. Szöveg szerint a két törvényhely közt eltérés tapasztalható. Az idézett tvr. 2. §-ának (1) bekezdése a mostohagyermeket és a mostoha szülőt is, ugyanezen § (2) bekezdése pedig az élettársat is a hozzátartozók közé sorolja. (A mi szempontunkból közömbös a közeli és az egyéb hozzátartozók közti megkülönböztetés.) A Pp. szövege szerint ezeket nem sorolja fel a hozzátartozók között. Ez az eltérés azonban a mostohagyermekkel és mostohaszülővel kapcsolatban csak látszólagos, az élettárssal kapcsolatban pedig tudatos és helyes. Nyilvánvaló ugyanis, hogy Pp. 13. §-ának (2) bekezdésében meghatározott nevelőszülő és nevelt gyermek fogalmában benne van a mostohaszülő és mostohagyermek fogalma is. A hivatkozott tvr. 2. §-ának (1) bekezdése csak szabatosabb fogalmazást használ, amikor külön megemlíti a mostohagyermeket és a mostohaszülőt is, de ezzel a hozzátartozók körét a Pp.-ben szabályozott körrel szemben nem tágította. Az élettárs szándékosan szerepel a polgári jog szempontjából a hozzátartozók körében és szándékosan nem szerepel a perjog szempontjából a hozzátartozók körében. Ez az eltérés — szerény nézetem szerint — tehát nem helyteleníthető, sőt szükségszerű. A Pp. a hozzátartozó részére képviseleti jogot, tanúvallomás megtagadási jogot biztosít és bizonyos esetekben a hozzátartozói viszony folytán kizárási okot létesít. Ezekhez pontosan megállapítható hozzátartozói viszony szükséges, míg az élettárs olyan fogalom, amely nagyon tág, adott esetben csak az összes körülmények gondos mérlegelésével, esetleg hosszabb bizonyítással állapítható meg. Ilyen kategóriával az eljárásjog nem operálhat. A polgári anyagi jog viszont az élettárs részére bizonyos alanyi jogot biztosít. Az ilyen jogot érvényesítő élettárs élettársi mivoltát ugyanabban a perben esetleg bonyolult bizonyítási eljárás útján bizonyíthatja.

A másik kérdés a *határidő* kérdése. A hivatkozott tvr. 3. és 4. §-ában szabályozza a határidők számítását a polgári jog szempontjából.[13] A perjogi határidőkre vonatkozó szabályt a Pp. 103. és 104. §-a tartalmazza. Itt is találunk egyetlen látszólagos eltérést, amennyiben a Pp. csak napokban, hónapokban és években meghatározott határidőt ismer [103. § (1) bek.], ezzel szemben a tvr. 3. §-a hetekben megállapított határidőről is beszél. Az eltérés azonban természetes a két szabály között. A Pp. a bíróság felé ad utasítást arra, hogy a határidőt hogyan szabja meg. Nem engedi a határidőt hetekben megállapítani, hanem ennél pontosabban napokban kötelezi a bíróságot a határidő meghatározására. A Ptk.-nak azonban számolnia kell az élettel, ahol a jogalanyok egymással szemben hetekben is meghatároznak határidőket. Ezért természetesen erre vonatkozó szabályt is tartalmaz a polgári jog.

IV. A Tervezetnek *a holtnak nyilvánítással* kapcsolatos rendelkezéseit többen támadtuk.[14]

A Ptk. szövege a legfontosabb kifogásolt kérdést, a halál napjának megállapítását megnyugtatóan és eddigi jogunknak megfelelően szabályozta.

Új szabályozás azonban a Ptk. 25. §-ának rendszere. Eszerint a holtnak nyilvánítást kimondó végzést adott esetben a bíróság változtathatja meg vagy helyezheti hatályon kívül, adott esetben viszont minden eljárás nélkül hatálytalanná válik.

A hivatkozott § (4) bekezdése tartalmazza azt az új szabályt, hogyha a holtnak nyilvánított *visszatér,* a határozat minden külön eljárás nélkül hatálytalanná válik. (Ez az abszolút semmis bírósági határozatok újabb esete.)

Ezzel a formalitástól mentes új szabályozással a magam részéről mindenben egyetértek, csak azzal nem, hogy ezt a jogkövetkezményt kizárólag ahhoz a tényhez fűzi a Ptk., ha a holtnak nyilvánított *visszatér.* Mi történik akkor, ha nem tér vissza, de *nem is akar visszatérni,*

[11] Megjegyzést kell fűzni az 1960. évi 12. számú tvr. 1. §-ának szövegéhez is, amely a Pp. 2. §-át egyébként helyeselhető tartalmú (3) bekezdéssel egészíti ki. Nem mondja ki ugyanis a bekezdés, hogy melyik tanács vb. egészségügyi szakigazgatási szerve indíthat a szülő érdekében keresetet, megyei, járási stb. A Pp. 2. §-ának (2) bekezdésével kapcsolatban a gyámhatóságnál még megállapodtunk abban, hogy az nyilvánvalóan az elsőfokú gyámhatóságot jelenti, sajnos elsőfokú egészségügyi szakigazgatási szerv nincs, vagy legalább is az ilyen megkülönböztetés e szerveknél nem szokásos.

[12] A Pp. 290. §-ának (1) bekezdése, továbbá 78. §-ának (2) bekezdése adott eddig ultra petitum ítéletre lehetőséget. Ezek az esetek most kiegészülnek a Ptk. 202. §-ának (3) bekezdésével, 237. §-ának (1) bekezdésével, 361. §-ának (3) bekezdésével; az 1960. évi 11. számú tvr. 27. §-ának (3) bekezdésével.

[13] Nem szerencsés a tvr. 4. §-ának (1) bekezdésének szövegezése, ha összevetjük a 3. §-a (1) bekezdésének szövegével. A 3. § (1) bekezdése szerint a napokban megállapított határidőbe a kezdőnapot nem kell beszámítani. A 4. § (1) bekezdése szerint viszont ha a felek a határidőt meghosszabbítják, az új határidőt kétség esetén az eredeti határidő elteltét követő naptól kell számítani. A 2. § szerint viszont a kezdőnap nem számít, így tehát a régi határidő eltelte után 1 nap kimarad és azután kezdődik az új határidő? (Valószínű, hogy a 4. § (1) bekezdése esetében nem kell alkalmazni a 3. § (1) bekezdését, de ezt jobb lett volna világosabb szövegezéssel nyilvánvalóvá tenni.)

[14] Így *Bacsó* Jenő: „A jogképesség és a cselekvőképesség kérdései a Polgári Törvénykönyv Tervezetében" J. K. 1958. évi 3—4. sz. 88—89. old.; *Farkas* József id. m. uo. 112. old.

hanem *hírt ad magáról,* hogy *máshol tartózkodik,* külföldön van stb. A háború után igen gyakran előfordult, hogy a hadifogságból, deportálásból stb. nem tért vissza az illető személy, hanem más országba költözött és onnan adott hírt magáról, vagy ott telepedett le, ahol fogoly volt, vagy ha hazatért Magyarországra, akkor sem tért vissza eredeti lakhelyére, hanem pl. felköltözött Budapestre anélkül, hogy egyáltalán régi lakhelyét meglátogatta volna, pl. Munkácsot, vagy Kassát, de ezt nem is tehette meg, mert időközben e helységek más állam területéhez kerültek.

A visszatérés fogalma egyébként is sok vitára adhat okot. Helyesebb lenne ezért a Ptk. 25. §-ának (4) bekezdését valamilyen úton úgy értelmezni, hogy a *visszatérés fogalma alá vonható legyen az is, ha a holtnak nyilvánított hírt ad magáról, vagy egyébként nyilvánvaló, hogy él.* (Nem vitatom, hogy ez az „értelmezés" nehezen szorítható be a jogértelmezés keretei közé, a fenti javaslatot azonban — ha de lege lata nem fogadható el — de lege ferenda meg lehetne fontolni.)

VI. A polgári eljárásjoggal összefüggő kérdések kapcsán végül tárgyalnom kell még a *bírói út* vagy más néven a polgári bírósági hatáskör kérdését is, továbbá a *bírói úton nem érvényesíthető követelések* körét.

A Ptk. 7. §-a szerint a törvényben biztosított jogok érvényesítése, ha jogszabály másképpen nem rendelkezik, bírósági útra tartozik.

Az 1960. évi 11. számú tvr. 6. §-a e jogszabályok körét — igen helyesen — korlátozza és kimondja, hogy a Ptk. 7. §-ának alkalmazása szempontjából jogszabály csak törvény, törvényerejű rendelet vagy kormányrendelet lehet.

A magam részéről, a polgári jogok érvényesítésének garanciális jellegére való tekintettel még további megszorítást tartottam volna szükségesnek és helyesebb lett volna kizárólag törvény vagy törvényerejű rendelet útján megengedni a bírói út kizárását.

De ezen az érven túlmenően azért is helyesebb lett volna ez a megszorítás, mert a Pp. II. novellája a hatáskör kérdésében ugyanilyen megszorítást tett. Jelenleg tehát az a kissé visszás helyzet áll fenn, hogy kormányrendelettel kizárható valamilyen polgári alanyi jog bírói úton történő érvényesítése, de a bírói úton érvényesíthető követelésnél a perre a megyei bíróság hatáskörét csak törvény vagy törvényerejű rendelet állapíthatja meg. A Pp. 23. §-a (1) bekezdésének *g)* pontja ugyanis a II. Ppn. 8. §-a folytán kizárja azt, hogy kormányrendelettel a megyei bíróság hatáskörét meg lehessen állapítani. Így tehát a kormányrendelet a nagyobbra jogosult, de a kisebbre nem.

A bírói úton nem érvényesíthető (helyesebb szóhasználattal hatósági úton nem érvényesíthető) követelések kérdésének szabályozása is érdekli a polgári eljárásjogászt. A Pp. 130. §-a (1) bekezdésének *f)* pontja ugyanis kimondja, hogy ebben az esetben a keresetlevelet idézés kibocsátása nélkül el kell utasítani. Ha a per során észleli a bíróság ezt a tényt, akkor a pert a Pp. 157. §-ának *a)* pontja alapján meg kell szüntetni. Ilyen ügyben tehát érdemi döntés nem hozható.

A bírói úton nem érvényesíthető követelések körét a Ptk. 204. §-a határozza meg. Eszerint a játékból vagy fogadásból eredő követeléseket nem lehet érvényesíteni, kivéve, ha a játékot vagy fogadást állami engedély alapján bonyolítják le. Ez a szöveg mindenesetre kifogásolható. Vannak nyilvános helyek, vendéglők stb., ahol állami engedély van arra, hogy kártyázni szabad, sőt ezért külön pénzt kell fizetni. Ugyanígy állami engedéllyel tartanak fenn billiárdasztalt, rexet stb. Nem hiszem, hogy az állami engedély ezekben az esetekben a játékból vagy fogadásból eredő követelést érvényesíthetővé tenné. A jogszabály nem is ezt akarja elérni, hanem feltehetően a lottót, totót, lóversenyt stb. kívánja kivenni az általános szabályok hatálya alól. Ebben az esetben viszont azt kellett volna kimondani, hogy nem áll az általános szabály akkor, ha állami szervek *közbejöttével* bonyolítják le a játékot vagy a fogadást.

Az idézett § (1) bekezdésének *b)* pontja kifejezetten játék vagy fogadás céljára ígért vagy adott kölcsönből eredő követeléseket nem teszi bírói úton érvényesíthetővé. Ehhez két megjegyzésem van. A jogszabály szövegéből nyilvánvaló, hogy az olyan játékhoz vagy fogadáshoz adott kölcsön sem érvényesíthető bíróilag, amely önmagában bíróilag érvényesíthető. Így totózás vagy lottózás céljára adott kölcsön sem lesz érvényesíthető, mert hiszen az idézett törvényhely *a)* pontjában foglalt kivétel a *b)* pontra nincs kiterjesztve. A másik megjegyzésem viszont az, hogy az olyan játék, amelynél a résztvevő a szerencsétől függetlenül is megfelelő ellenszolgáltatást kap, nem tekinthető egyszerűen játéknak és az ilyen célra adott kölcsön bíróilag érvényesíthető. Idetartozik pl. a könyvsorsjegy, amelyet ha nem húznak ki, akkor is beváltható névértékén könyvvásárlásnál.

A hivatkozott § (2) bekezdésében meghatározott jogviszonyból eredő per már bírói útra tartozik, mert hiszen a semmisség következményeit adott esetben a bíróságnak kell alkalmaznia. Ezekben az ügyekben tehát érdemi döntést kell a bíróságnak hoznia, szemben az (1) bekezdés eseteivel.

VII. A polgári eljárásjoggal szorosabban összefüggő kérdések rövid megtárgyalását ezzel be is fejeztem. Tekintettel azonban arra, hogy a már hivatkozott cikk keretei között kívánok mozogni, néhány szóval az ott megtárgyalt *beszámítási kérdésekre* is kitérek.

A legfontosabb kérdés itt a *megítélt követeléssel szembeni beszámítás* problémája. A Ptk. 297. §-ának (3) bekezdése a megítélt vagy bírói

egyezséggel megállapított[15] követelésbe csak ugyanilyen vagy közokiratba foglalt ellenkövetelés beszámítását engedi meg. Ez új szabály jogunkban. Az eddigi jog szerint a végrehajtható határozattal megítélt vagy bírói egyezséggel megállapított követelésbe csak ugyanilyen vagy olyan ellenkövetelést lehetett beszámítani, amely az ítélet meghozatala után vált beszámíthatóvá. Eddigi jogunk szerint tehát lényegében csak azokat az ellenköveteléseket nem lehetett beszámítani, amelyeket az ellenfélnek a perben is módjában állt volna beszámítania. Ez azért volt így, mert ilyenkor a beszámítási kifogásra, mint új tényre alapozottan perújításnak van helye. Az ítélet után keletkezett ellenkövetelésnél nincsen helye perújításnak, ezt tehát be lehetett eddig számítani, és ha az ellenfél ennek ellenére végrehajtást kért, akkor végrehajtás megszüntetési vagy korlátozási pernek volt helye azon az alapon, hogy a követelés egészben vagy részben megszűnt, az ellenkövetelés beszámítása folytán. (Ha az ellenkövetelést közokirattal lehetett bizonyítani, per helyett nem peres eljárással szüntették meg vagy korlátozták a végrehajtást.)

A Ptk. újítása folytán ilyen esetben nem lehet majd végrehajtás megszüntetési vagy korlátozási pert indítani, amely során a végrehajtást felfüggesztik, illetőleg, ha ilyet indít a felperes a bíróság el fogja utasítani azzal, hogy a követelés nem szűnt meg, mert nem volt helye beszállításnak és nem is fogja felfüggeszteni a végrehajtást. A megoldás az lesz, hogy új pert kell indítania annak, aki beszámítással élhetett eddig, valamilyen más úton meg kell kísérelnie az ellene folyó végrehajtás esetleges felfüggesztését [talán a bíróságok által nemigen alkalmazott Vht. 36. §-ának (2) bekezdése alapján] és amikor az ő követelését is jogerősen megítélték, akkor indíthat végrehajtás megszüntetése vagy korlátozása iránt eljárást. (Pert nem kell indítania, mert az ítélet alapján ne mperes eljárással is elintézhető.) Ez az eljárás kicsit bonyolultabb és van még egy hátránya: a végrehajtása megszüntetése, illetőleg korlátozása iránti per kizárólagos hatáskörébe tartozik annak a bíróságnak, amely a végrehajtást megindította; a fentebbiekben vázolt újonnan indítandó per azonban nem.

VIII. E cikk során tett észrevételek természetesen nem ölelik fel az eljárásjogi szempontból felmerülő összes problémákat. E rövid tanulmány nem is kíván fellépni a teljesség igényével, már csak azért sem, mert hasonló célú, már idézett cikkem keretei között kívántam ez alkalommal is maradni. Ezen a szemponton felül azért sem léphet fel e cikk a teljesség igényével, mert a Polgári Törvénykönyvet életbeléptető jogszabály kihirdetésétől még igen rövid idő telt el, kialakult gyakorlati tapasztalatról ezért még az új kódex-szel kapcsolatosan alig beszélhetünk.

A polgári eljárásjog művelőinek a Ptk-val kapcsolatos feladata azonban nem merülhet ki abban, hogy megteszik észrevételeiket a kodexre és felvetik vagy megoldják az így adódó polgári eljárásjogi kérdéseket.

A polgári eljárásjog tudományának ezen túlmenő, soronlevő feladatai is vannak. Szükségesnek és időszerűnek látszik az anyagi jog és eljárásjog sajátos viszonyából adódó határkérdések és olyan eljárásjogi kérdések tudományos feldolgozása is, amelyek szoros kapcsolatban vannak a polgári joggal és amelyekhez a most életbelépő Törvénykönyv bőséges anyagot szolgáltat.[16]

Farkas József

[15] A Ptk. 297. §-ának (4) bekezdésében az egyezség elől hiányzik a *bírói* jelző. A törvényhozó nyilvánvalóan csak a bírói egyezségre gondolt és a perenkívüli egyezséggel megállapított követelésekre nem kívánta kiterjeszteni a szabályt.

Ugyanezen § (1) bekezdésében a beszámítást csak olyan meghatározott célra fordítandó követelésekkel szemben zárja ki a törvény, amelyet *megállapodás alapján* kell ilyen célra fordítani; amelyet jogszabály folytán, vagy a dolog természetéből kifolyólag, azokkal szemben nem. Nem hiszem, hogy a törvényhozó szándéka erre irányult volna, valószínűleg itt is szövegezési hibával állunk szemben.

[16] Ilyen feladat pl. a bírói út és a bizonyítási teher kérdésének feldolgozása. A bírói útra vonatkozó adatgyűjtést munkaközösséggel megkíséreltem még a Ptk. tervezetének közzététele előtt. (Farkas—Papp—Kemenes—Trócsányi—Garancsyné: „A polgári bírói hatáskör jogunkban". Kézirat gyanánt. Összeállította: Farkas József. Bp. 1957.) S e munka átdolgozása és az anyaggyűjtés alapján adódó elvi kérdések feldolgozása ma már időszerű lehet. A bizonyítási teher problematikájának feldolgozása — tekintettel a Ptk-ra — már hosszabb és nagyobb igényű feladat.

SZEMLE

Beszámoló az ENSZ által a bűnözés megelőzése és a büntettesekkel való bánásmód aktuális kérdéseiről 1960. augusztusában Londonban rendezett világkongresszusról

Mielőtt az ENSZ 1960. augusztusában Londonban tartott kriminológiai kongresszusáról beszámolnék, szükségesnek látszik röviden ismertetni az ENSZ-nek a bűnözés megelőzése és a büntettesekkel való bánásmód kérdéseivel kapcsolatos tevékenységét.

1946-tól kezdődően a bűnözés megelőzésének, valamint a büntettesekkel való bánásmódnak a kérdéseivel való foglalkozást mint a Gazdasági és Szociális Tanács feladatkörének egy részét, a Szociális Bizottságra bízták. A program, amely ezekkel a speciális teendőkkel foglalkozik, a társadalmi védekezés programja elnevezést kapta. Ezt az elnevezést nem szabad azonosítani a társadalmi védekezés (defense sociale) iskolájának elméleti irányával, vagy bármely más büntetőjogi vagy kriminológiai iskola irányával. Az ENSZ Titkársága

számára ez a kifejezés egy speciális adminisztratív szolgálatot jelent, amelynek a céljára egy külön osztályt létesítettek, a Társadalmi Védekezés Osztályát.

Az ENSZ Titkárságán belül a Társadalmi Védekezés Osztályának tevékenysége bizonyos mértékben azonos vonásokat mutat a korábbi hasonló jellegű nemzetközi szervezeteknek e területen kifejtett tevékenységével, mégis vannak lényeges új vonásai. Ezek a következők: nemzetközi kriminálpolitika kialakítására törekvés a nemzeti sajátosságok figyelembevételével, nemzetközi vezetés az e politika által igényelt tevékenységek koordinálásában, technikai támogatás a kriminálpolitika hatékonyabbá tétele céljából és az erre a területre vonatkozó tájékoztató anyagok széleskörű terjesztése.

Az ENSZ a bűnözés megelőzésének s a bűntettesekkel való bánásmódnak a kérdését kezdettől fogva társadalmi problémának tekinti. Ez a nézet nemzetközileg uralkodóvá vált és napjainkban általánosan elfogadottnak tekinthető. Ezt a tényt főként a büntetőjogi gondolkodás haladásával lehet magyarázni, amely a büntetéseknek egyre inkább társadalmi funkciót tulajdonított. Ma a szocialista országokban és a burzsoá államokban egyaránt úgy vélekednek, hogy a legfontosabb a bűnözés megelőzése és a bűnözőknek a társadalomba való visszavezetése. Ennek megfelelően az ENSZ munkaprogramja és az általa szervezett együttműködés két széles és szorosan összefüggő részre oszlik: a bűnözés megelőzésére és a bűntettesekkel való megfelelő bánásmódra. Már itt is meg kell jegyezni, hogy míg a bűntettesekkel való bánásmód területén elméleti vonatkozásban az utóbbi évtizedekben a kapitalista világban bizonyos haladás mutatkozik (más kérdés, hogy legtöbb országban a gyakorlat alig változott), addig a bűnözés megelőzésére vonatkozó kutatások terén általában még mindig a fejlődés kezdetén tartanak. Ez a helyzet megmagyarázza azt az előkelő helyet, amit az utóbbi időben az ENSZ a bűnözés megelőzésére vonatkozó kutatásoknak és terveknek biztosított. Az utóbbi években e téren különösen előtérbe nyomultak a fiatalkorú bűnözéssel kapcsolatos problémák, amit az tesz kézenfekvővé, hogy a nyugati államok túlnyomó többségében a fiatalkorú bűnözés mind nagyobb méreteket ölt.

Az ENSZ-nek a szóban forgó területen betöltött vezető szerepét kifejezetten elismerte a Gazdasági és Szociális Tanács 1948-ban hozott egyik határozata, amely szerint az ENSZ-nek át kell venni a vezető szerepet a bűnözés megelőzésére és a bűntettesekkel való megfelelő bánásmódra irányuló tevékenység előmozdításában, figyelembevéve az ezen a területen érdekelt nemzetközi és nemzeti szervezetek munkásságát. E határozatnak megfelelően az ENSZ elő kívánja mozdítani a nemzetközi tevékenységet e területen és az egyes államokban folyó tevékenységet koordinálni törekszik. Ez a feladat lényegileg egy nemzetközi kriminálpolitika kialakítását jelenti. Maga az ENSZ apparátusa tisztában van azzal, hogy ennek a tevékenységnek vannak bizonyos korlátai. Mégpedig az, hogy egy nemzetközi kriminálpolitika — még a burzsoá államokon belül — sem jelenthet uniformizálást vagy standardizálást, hanem éppen ellenkezőleg nagy figyelmet kell fordítani a nemzeti sajátosságokra és a világ egyes részeinek regionális jellegzetességeire, továbbá, hogy végülis a kormányokra tartozik, elfogadják-e vagy elvetik az ENSZ által ajánlott nemzetközi kriminálpolitikai elveket.

A kriminálpolitikai tevékenység hatékonyabbá tétele céljából igen jelentős az a technikai támogatás, amit az ENSZ olyan regionális konferenciák megszervezésével nyújt, amelyek a bűnözés megelőzésével és a bűntettesekkel való bánásmód kérdéseivel foglalkoznak. Több ilyen kongresszust tartottak Latin-Amerikában, továbbá az arab világban, Távol-Keleten és Európában is. Ilyen segítséget jelent az is, hogy az ENSZ ösztöndíjakat ad a vonatkozó kérdések tanulmányozására, széleskörű levelezőhálózatot tart fenn és évenként kétszer kiadja az International Review of Criminal Policy című tájékoztató jellegű folyóiratot. Ennek a revűnek eddig 16 száma jelent meg. A revűben megjelent cikkek közül több foglalkozik a bűnözők orvospszichológiai vizsgálatának kérdésével, a fiatalkorú bűnözéssel, a prostitúcióval, a börtönmunka, a feltételes szabadságra bocsátás, az utógondozás, a nemi bűnözés és a kriminál-statisztika kérdésével. E cikkeket a nyugati világban jól ismert szakértők írták. Ezenkívül a revű minden második számában közzéteszi a tárgykörére vonatkozó irodalmi művek válogatott bibliográfiáját.

Az ENSZ-nek e téren legfontosabb tevékenysége az ötévenkénti kongresszusok megszervezése. Jóllehet az ENSZ ezt a régi „nemzetközi büntetőjogi és büntetésügyi bizottság"-tól örökölte, ezek a kongresszusok tartalmasabbak és sokkal egyetemesebb jellegűek. Így már az első ilyen ENSZ kongresszuson 1955-ben Genfben 51 kormány képviselői jelentek meg és több mint 500 szakember vett részt.

A második ilyen kongresszus Londonban volt, idén augusztusban. A két hétig tartó kongresszuson 85 állam képviselői vettek részt. A kormányok delegátusain és az ENSZ apparátusának funkcionáriusain kívül nagy számban vettek részt a kongresszuson tudósok, egyetemi tanárok, a bűnözés kérdéseivel foglalkozó és ellene küzdő különböző nemzetközi és más szervezetek, intézmények képviselői is, úgyhogy az összes résztvevők száma megközelítette az ezret. A kongresszuson a szocialista államok közül résztvettek a Szovjetunió, Bjelorusszia, Ukrajna, a Bolgár, Lengyel, Román és Magyar Népköztársaságok delegátusai. A Szovjetunió delegációját Szmirnov elvtárs, a Szovjetunió Legfelső Bíróságának elnökhelyettese vezette.

A kongresszust Kilmuir lord kancellár, Anglia főügyésze nyitotta meg, a plenáris üléseken lord Cunningham, volt belügyminiszter elnökölt. A kongresszus az angol kormány vendége volt.

A kongresszus napirendjére az ENSZ Titkársága hat kérdést tűzött ki, mégpedig a fiatalkorú bűnözés új formáinak, ezek megelőzésének és az ezzel kapcsolatos rendőri munkának a problémáit, a börtönbüntetésre ítéltek foglalkoztatásával és munkájuk díjazásával kapcsolatos kérdéseket, a rövidtartamú szabadságvesztés büntetések, a börtönbüntetésre elítéltekkel szabadulásuk előtt való foglalkozás, az utógondozás, végül a bűnözésnek

a gazdaságilag kevéssé fejlett, új államokban felmerülő problémáit. Ezt a hat napirendi pontot az ENSZ Titkársága igen alapos referátumokkal készítette elő és egyes napirendi pontokhoz a hivatalos referátumon kívül az illető terület egy-egy kimagasló képviselőjével külön referátumot is készíttetett. Ezek az egyes témákkal kapcsolatban kimerítő tájékoztatást nyújtottak, de csakis a kapitalista államok vonatkozásában. Az előkészítő anyagok ugyanis kizárólag a kapitalista államok kormányainak adatszolgáltatásán, valamint az ezekben az országokban megjelent cikkeken, tanulmányokon és monográfiákon alapultak.

Ebben a beszámolóban az említett napirendi pontok előkészítő anyagában és kongresszusi vitájában felmerült legfontosabb kérdésekről kívánom tájékoztatni a magyar jogászokat, egyben röviden ismertetni fogom a kongresszusi határozatokat is.

1. Már a fiatalkorúak bűnözésével kapcsolatosan az ENSZ Titkársága és egy nyugat-németországi bíró által készített előkészítő anyagok, amelyek kizárólag a kapitalista államok adatszolgáltatásán alapultak, megdöbbentő képet tártak fel a fiatalkorú bűnözés növekedéséről. Ezt jelentős mértékben megerősítették, sőt kiegészítették a nyugati államok küldötteinek kongresszusi felszólalásai. Így kiderült, hogy pl. az Egyesült Államokban az 1949-től 1957-ig terjedő kilenc éves időszakban két és félszeresére nőtt a fiatalkorúak bírósága elé idézettek száma, míg ugyanezen idő alatt a 10—17 éves lakosság csak 25%-kal növekedett. Ennek a korcsoportnak 12%-a állt már a fiatalkorúak bírósága előtt. Amerikai becslés szerint azoknak a fiatal felnőtt férfiaknak a száma, akik előzőleg már álltak a fiatalkorúak bírósága előtt, meghaladja az egymillió hétszázezret. Az FBI adatai szerint a súlyosabb bűntettek 47%-át fiatalkorúak követik el. Az előkészítő anyagból és a kongresszuson elhangzott felszólalásokból megállapítható, hogy a fiatalkorúak bűnözése jelentős mértékben növekszik Ausztriában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Jugoszláviában, Franciaországban, Svédországban, Finnországban stb. Csak négy olyan kapitalista állam van a világon (Svájc, Olaszország, Belgium és Kanada), ahol a fiatalkorúak bűnözése az utóbbi években bizonyos csökkenést mutat. Megállapítható az is, hogy a fiatalkorú bűnözés és a későbbi „hivatásszerű" felnőtt kriminalitás között szoros összefüggés mutatkozik, aminek látható jele, hogy a kapitalista országokban jelentős mértékben nő az olyan visszaeső bűnözők száma, akik első bűncselekményüket fiatalkorúként követték el.

A vita jelentős része a fiatalkorú bűnözésnek a kapitalista világban kialakult új formái körül folyt. Különösen elterjedt a gépkocsi ellopása vagy gyakori „kölcsönvétele". További tipikus, új megnyilvánulási formája a fiatalkorú bűnözésnek a nyugati államokban az, hogy csoportosan követik el a bűncselekményeket. Ezek a csoportok vagy laza, formátlan, ún. „utcasarok csoportok" vagy pedig ún. gang-ek, tehát zárt és hierarchikus társulások. Mindkettővel kapcsolatos a harmadik forma, az antiszociális magatartást tanúsító fiatalkorúak garázdálkodása, országonként különböző elnevezések alatt, így Nyugat-Németországban Halbstarkek, Franciaországban blouson noir-ok, Angliában teddy boy-ok stb.

A fiatalkorú bűnözés legfontosabb új típusa, amely csaknem az egész kapitalista világban megtalálható, a fiatalkorú gang-ek, amelyeknek tagjai különböző bűncselekményeket követnek el. Az USA szenátusának a fiatalkorú bűnözéssel foglalkozó bizottsága megállapította, hogy az országban sok a fegyverrel rendelkező és a hatóságokat gyűlölő fiatal gang. Egy fiatal amerikai rendőrtiszt felszólalásában megrázó képet festett a New-York City-i szörnyű bűnözésről (egy esztendő alatt 11 000 fiatalkorút tartóztattak le) és drámai hangú felhívást intézett a kongresszus résztvevőihez, hassanak oda, hogy a kormányok most már sürgős intézkedéseket tegyenek a bűnözési hullám megfékezésére. A múltban serdülő lányok nem verődtek gangekbe, de az utóbbi években Amerikában növekvő számban keletkeztek leánygang-ek is.

A fiatalkorúak bűnözésének új típusaként ismeretes a vandalizmusnak nevezett bűnös magatartás, amelynek egyes formái a világ számos részén megtalálhatók. Ezt a kifejezést általában az öncélú rombolásra alkalmazzák. Statisztika nincs róla, mert az esetek a büntetőtörvénykönyvek különféle szakaszai alá esnek, így pl. rongálásnak, gyújtogatásnak stb. minősülnek. Az USA-ban a már említett bizottság megállapította, hogy „a fiatalkorúak vandalizmus-hulláma példátlan országunk történetében". A köztulajdon minden típusa különös csáberővel bír a rombolásra hajlamos gyermekek és fiatalkorúak számára. Ilyenek a parkok, játszóterek, útjelzések, fák, virágok, padok stb. Az üresen álló házak is különös gyönyörűséget jelentenek a destruktív ösztöneiket kiélni akaró gyermekek számára. Az oknélküli, öncélú bűnözésre jellemzésül egy nyugati felszólaló az ún. horogkereszt incidensekre utalt. Ismeretes, hogy a nyugati országokban tavaly, szinte egyidőben sok helyen rajzoltak a falakra horogkereszteket, különböző antiszemita jelszavak kíséretében. Ezeknek a cselekményeknek az elkövetői között jelentős számban voltak fiatalkorúak. A felszólaló kiemelte, hogy egyes olyan amerikai városokban is elkövettek fiatalkorúak ilyen cselekményeket, amelyekben zsidó vallású állampolgárok nem laktak. Egy amerikai tudós — J. P. Murphy — véleménye szerint a bűnözésre nagymértékben az otthon, de a felnőtt világ is, amelyben a gyermek él, adja meg a magyarázatot. Előmozdítják a könyvek, reklámok, a filmek és újabban a televízió. Murphy a vandalizmusról a következőket mondotta: „...kb. másfél évtized óta az erőszak és a korrupció időszakában élünk. A felnövekedés kalandot jelent. Az erkölcsi törvényeket kigúnyolják és a gyermekek meg vannak zavarodva. Nehéz a szülőknek az eltorzított erkölcs és a változó értékek ilyen atmoszférájában gyermekeket nevelni; ...ha jobb otthonaink és okosabb családjaink lesznek, kevesebb lesz nálunk a vandalizmus".

A kongresszuson elhangzott felszólalásokból az is megállapítható volt, hogy az autólopás, a gang-tevékenység és a vandalizmus gyakran együttjár a nemi bűnözéssel s ezért nem meglepő, hogy a társadalomellenes magatartás más formái mellett a fiatalkorúak által elkövetett nemi bűncselekmények száma is jelentős mértékben növekszik a nyugati államokban.

Belgiumban pl. a fiatalkorú nemi bűnözők száma mind a városokban, mind a falusi területeken megnövekedett. Hallatlanul megnőtt az olyan nemi kapcsolatok száma, amelyek a 14. életév előtt keletkeztek. Az okok között a felszólalók megemlítették a szabadosság és az élvezetvágy általános légkörét, amelyet a mozi, a ponyvairodalom, a népszerű dalok bátorítanak. nemkülönben a szülők apátiája vagy gyengesége, valamint a tánchelyek és egyéb szórakozóhelyek káros befolyása. Japánban is igen jelentős a fiatalkorúak nemi bűnözésének a növekedése; az okok között itt is az erkölcstelen sajtótermékekre, filmekre és előadásokra utalnak. Ausztráliában egy rendőrségi akció nyomán több mint 300 lánynak kellett megjelennie a fiatalkorúak bírósága előtt, mert szexuális orgiákban vettek részt. Legtöbbjük jobb viszonyok között élő családból került ki és a legidősebb sem volt több 17 évesnél, a legfiatalabb pedig 13 éves volt. Svédországban az illetékes körök véleménye szerint a prostitúció nagymértékben megnövekedett és fiatalabb évjáratokra is kiterjed. Számos esetben serdülő fiúk kitartatják magukat két vagy három hasonló korú lánynyal. Stockholmban széles körben elterjedt az utóbbi években a fiatalkorú férfiak prostitúciója is. A fiatalkorú férfiak prostitúcióját tanulmányozták Hamburgban és megállapították, hogy az ilyen fiúk száma az utolsó öt évben csaknem megkétszereződött.

A világ egyes részeiben a fiatalkorúak között elharapódzott a mértéktelen ivás. Svédországban az olyan fiúknak a száma, akik 17 éves koruk előtt már rendszeresen fogyasztottak alkoholt, 1937-től 1954-ig megháromszorozódott, a lányoké pedig ötszörösére emelkedett. A Német Szövetségi Köztársaságban rendkívüli módon megnövekedett az alkohol befolyása alatti bűnözés. Az USA-ban komoly problémát okoz az is, hogy a fiatalkorúak között erősen terjed a különböző kábítószerek élvezése.

A kongresszus előkészítő anyaga és a felszólalók is sokat foglalkoztak a fiatalkorú bűnözés meghatározó tényezőivel. Ezeket Nyugaton általában három csoportra: biológiai, szociológiai és pszichológiai okokra osztják. Általánosan elismert, hogy a bűnözésnek és a bűntettnek nincs egyedülálló oka, nincs egyetlen magyarázata. Mindig különböző tényezőknek a kombinációjával találkozunk. A kongresszus azt mutatta, hogy a fiatalkorú bűnözést meghatározó tényezőkről nagyon eltérőek a vélemények, de egyetértés van abban, hogy e téren további alapos kutatásokra van szükség, mert minél többet tudunk e tényezőkről, annál jobban építhetjük ki a bűnözés megelőzésére irányuló munkát.

Érintették a kongresszuson a fiatalkorúak bírósága rendszerének kérdését is. A fiatalkorúak bíróságának megteremtésére irányuló mozgalom ma már 50 éves és az egész világon elterjedt. Ez idő alatt bebizonyosodott annak helyessége, hogy a fiatalkorú bűnözőkkel speciális bíróságok (illetőleg bírói tanácsok) és speciális intézetek foglalkozzanak.

Az utóbbi években Nyugaton egy olyan irányzat alakult ki, amely azt propagálja, hogy a fiatalkorúak és a felnőttek között állítsanak fel egy harmadik kategóriát, nevezetesen a fiatal felnőtt bűnözők kategóriáját. Ez a 16 vagy 18 évesektől a 21 vagy akár 25 évesekig terjedő korcsoportot foglalná magában, akik ha büntetőjogilag nem is fiatalkorúak, de fejlettségüknél fogva még nem teljesen felnőttek. Ezekre vonatkozólag különböző megoldásokat javasolnak: *1.* speciális fiatalkorú bíróságok vagy tanácsok felállítása csupán e csoport számára; *2.* az egész csoportot a fiatalkorúak bíróságának hatáskörébe vonni, felemelve a felső korhatárt 18 évről pl. 21 évre; *3.* konkurráló hatáskör bevezetése a fiatalkorúak bírósága és a felnőttek felett ítélkező bíróságok között, különféle szempontok szerinti elosztással (a cselekmény súlya, az elkövetők érettségi foka stb.); *4.* az ítélkezésnek a rendes büntetőbíróságok hatáskörébe utalása, különleges szabályok mellett.

Az NSZK-ban a fiatalkorúak bíróságáról szóló 1953. évi törvény külön foglalkozik a 18 és 21 év közötti felnőtt bűnözőkkel. Ha ilyen korú személy bűncselekményt követ el, a bíró alkalmazhatja a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseket, ha úgy találja, hogy a vádlott az elkövetéskor csak egy fiatalkorú erkölcsi és szellemi fokán állt. A bíró e szabályokat akkor is alkalmazhatja, ha magát a cselekményt tekinti olyannak, hogy azt általában fiatalkorúak követik el. Még a rendes büntető szabályok alkalmazása esetén is lehetővé teszi a törvény a büntetés mértékének csökkentését az ebbe a korcsoportba tartozó elkövetőkkel szemben. 1953 óta a bíróságok ezeket a szabályokat mind fokozódó mértékben alkalmazzák a 18 és 21 év közötti bűnözőkkel szemben. A statisztika szerint ezeknek a különleges szabályoknak az alkalmazása az NSZK bíróságainál átlagosan kb. 40%, de egyes bíróságoknál és egyes bűncselekménykategóriákban a 90%-ot is eléri. Más országokban is találunk hasonló irányzatokat, melyek a 18 éven felüli fiatal felnőtt bűnözőkre külön rendelkezések meghozatalát célozzák.

A kongresszuson felszólaló nyugati tudósok és más szakemberek arra a megállapításra jutottak, hogy most már semmi esetre nem lehet a fiatalkorú bűnözés növekedését a háborúval magyarázni. Több felszólaló arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a fiatalkorúak növekvő bűnözése a társadalom „betegségének" a jele. Nagy vita alakult ki akörül, hogy a fiatalkorúak bűnözésére milyen hatással van az életviszonyok javulása. Az adatok ugyanis arra mutatnak, hogy a magasabb ipari fejlettségű államokban, ahol a lakosságnak viszonylag magasabb az életszínvonala és a fiatalkorúak nevelésére, megjavítására széleskörű intézményhálózat áll rendelkezésre, sokkal gyorsabb ütemben nő a bűnözés, mint az alacsonyabb gazdasági fejlettségű, kevesebb ilyen intézménnyel rendelkező államokban. A szocialista államok képviselői természetesen a tények alapján mutattak rá arra, hogy az életszínvonal emelkedése nem lehet a fiatalkorú bűnözés oka, mert valamennyi szocialista állam fejlődése ennek éppen az ellenkezőjét mutatja. Sokan foglalkoztak a ponyvairodalom, a gyilkosságokra és rablásra ösztönző filmek, rádió és televíziójátékok káros, romboló hatásával. Ezt a nyugati küldöttek is általában egységesen elítélték, de amikor a szocialista államok küldöttei javasolták annak határozatban kimondását, hogy a kongresszus ja-

vasolja a kormányoknak az ilyen jellegű „szellemi termékek" betiltását, vagy legalábbis az ifjúság számára hozzáférhetetlenné tételét, a kongresszus résztvevőinek a többsége már kénytelen volt bizonyos megfontolások alapján engedményeket tenni. Sokan felvetették ugyanis, hogy ez sérti a magánvállalkozás érdekeit és érinti „az emberi szabadságot". Sajnos ezek a megfontolások a kongresszus határozatában is kifejezésre jutottak.

A nyugati küldöttek felszólalásaiból kiderült az is, hogy a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelem hatékonyságát fékezi az a körülmény, ami egyébként a kapitalista állam lényegéből fakad, hogy nincs megfelelő koordinálás, együttműködés a különböző állami, társadalmi szervek és magánintézmények között. Jellemző erre egy kaliforniai kriminológiai tanár következő kijelentése: „Nem vagyunk olyan szerencsés helyzetben, mint orosz barátaink, a fiatalkorúakkal foglalkozó különböző szervek között épp úgy nincs harmónia, mint ahogy nincs a szárazföldi hadsereg, a légierő és a tengerészet között". Több nyugati felszólaló utalt arra, hogy a társadalmi erők mozgósítása nélkül nem lehet komoly eredményt elérni a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelemben, ezért követelni kell a koordinációt a különböző állami, társadalmi és magánszervek között.

A kongresszusi vitából kiragadott e vázlatos szemelvény is nyilvánvalóvá teszi, hogy milyen ellentmondások akadályozzák a fiatalkorúak bűnözése elleni küzdelem eredményességét a kapitalista államokban és ezért az ezekben az államokban végrehajtott szervezett intézkedések sem éreztetik egyelőre hatásukat. A vita feltárta azt is, hogy a kapitalista államokban az életkörülmények, — bizonyos keretek közötti — javulása sem hat kedvezően a bűnözés — és ezen belül a fiatalkorúak bűnözésének — alakulására, sőt ellenkezőleg éppen ezekben az országokban vált a legfélelmetesebbé és a legaggasztóbbá a fiatalkorúak bűnözésének növekedése.

A vitában a szocialista államok képviselői ismertették azokat a meggyőző adatokat, amelyek igazolják, hogy a fiatalkorúak bűnözése ezekben az államokban csökken, egyben beszéltek azokról a problémákról is, amelyek e téren a szocialista államokban még fennállanak. A szocialista államok delegátusai kifejezést adtak annak a véleményüknek, hogy a kapitalista és szocialista államokban a fiatalkorúak bűnözése terén mutatkozó eltérő tendencia alapvető oka természetesen a kétféle társadalmi rendszer különbözősége, de ezenkívül sok más tényező mellett döntő jelentősége van az iskolai és társadalmi nevelésnek, a társadalmi szervek mind hatékonyabb bevonásának a bűnözés elleni küzdelembe, annak, hogy a ponyvairodalmat, a káros filmeket, rádió- és televíziójátékokat száműzték ezekből az országokból, és nem utolsósorban a munkanélküliség felszámolásának, amely lehetővé teszi az iskolát végzettek tervszerű munkábaállítását. Ennek megfelelően a szocialista államok delegátusai javasolták, hogy a kapitalista államok kormányai is tegyenek az adott társadalmi berendezkedésen belül megtehető olyan intézkedéseket, amelyek legalábbis megfékezik a fiatalkorú bűnözési hullámot.

A széleskörű vitából a kongresszus valamennyi napirendi pontnál bizonyos végkövetkeztetéseket vont le és ezek alapján „ajánlásokkal" fordult az ENSZ-államok kormányaihoz azzal a felhívással, hogy azokat valósítsák meg. Ezek a többségi határozatok, amelyek szavazás útján jöttek létre (általában, tehát nemcsak a fiatalkorúak bűnözésével kapcsolatos határozat), messzemenően tükrözik — természetesen az adott korlátokon belül — a szocialista államok küldötteinek javaslatait is.

A kongresszus arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a fiatalkorúak bűnözését nem lehet a társadalmi berendezkedéstől függetlenül vizsgálni, továbbá hogy alapvető vonásai akkor is ugyanazok az egyes államokban, ha különböző új megnyilvánulási formákban jelentkeznek is. Megállapította a kongresszus azt is, hogy a bűncselekmények számának növekedése az államok túlnyomó többségében kétségtelen, valamint hogy a vitában részletesen tárgyalt új bűnözési formák a közrend szempontjából komoly veszélyt jelentenek. A kongresszus a visszaesés kérdését nem tartja megoldhatónak egyszerűen hosszabb tartamú börtönbüntetések alkalmazásával és a megelőzés legjobb eszközének az elítéltek nevelését tartja. A kongresszus e célból fontosnak és szükségesnek ítélte az utógondozás megszervezését. Megállapította továbbá, hogy a különböző országokban a fiatalkorú bűnözés megelőzésére és a fiatalkorú bűnözőkkel való megfelelő bánásmódra alkalmazható módszerek bizonyos fokig különböznek a társadalmi és gazdasági berendezéstől és a politikai rendszertől függően, de úgy véli, hogy a probléma nagymértékben az iskolai és a családi nevelés problémája, nevelés alatt a műveltség megszerzése mellett a jellem kialakítását is értve.

A kongresszusi határozat foglalkozik a társadalmi szervek fokozottabb bevonásának szükségességével és olyan rendszert javasol, amely kielégítőbben biztosítja az iskolát végzettek számára, hogy alkalmazást találjanak és hasznos munkával foglalkozzanak. A kongresszus elfogadta azt a megállapítást, hogy bizonyos alacsony színvonalú filmeket, irodalmi termékeket stb. számos országban a fiatalkorú bűnözés egyik forrásának tekintik. Ezért kívánatosnak tartja, hogy az egyes államok politikai, társadalmi és kulturális rendszerüknek és elveiknek megfelelően tegyenek lépéseket ezeknek a korlátozására, egyben ösztönözzék az írókat stb. olyan könyvek, filmek stb. alkotására, amelyek kedvezően hatnak az ifjúság nevelésére.

2. Az első napirendi ponthoz szorosan kapcsolódott a második: a fiatalkorúak bűnözésének megelőzésére irányuló rendőri munka problémái. A vita alapját a „Nemzetközi Bűnügyi Rendőri Szervezetnek" (Interpol) a „Különleges rendőri osztályok létesítése a fiatalkorúak bűnözésének megelőzésére" címmel benyújtott jelentése képezte. Ez részletesen taglalta, hogy milyen működést fejtenek ki az egyes kapitalista államokban a fiatalkorúak bűnözésével foglalkozó rendőri szervek és bizonyos általánosító következtetéseket is levont.

A kongresszus megállapította, hogy a rendőrségnek — a bűnözés megelőzésére vonatkozó általános feladatainak megfelelően — különös figyelmet kell fordítani a fiatalkorú bűnözés új formáinak megelőzésére, e tevékenysége so-

rán azonban ne vegye át azokat a specialis funkciókat, amelyek a szociális, nevelési és más szervek hatáskörébe tartoznak. A kongresszus véleménye szerint az Interpol jelentése megfelelő alapul szolgál különleges rendőri osztályok megszervezésére, ahol ez a fiatalkorúak bünözésének megelőzése céljából célszerűnek látszik. A kongresszus végül azt is megállapította, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a fiatalkorúak bűnözésének megelőzése terén a rendőrség, a különböző szakszervek és a nagyközönség legszélesebbkörű együttműködésének.

3. A fiatalkorúak bűnözése mellett a kongresszus másik nagyjelentőségű napirendi pontja volt a börtönügyi kérdés. A bűntettesekkel való bánásmód területén már 1955-ben a genfi kongresszus nagyjelentőségű határozatokat hozott s ezek közül kiemelkedik, hogy az ENSZ elfogadta az elítéltekkel való bánásmódra irányadó „minimális szabályzatot". Ezt a szabályzatot 1957-ben az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa is elfogadta és felhívta a kormányokat ennek alkalmazására. Ez a szabályzat valóban haladást jelent a nemzetközi pönológia területén és ha ezt minden börtönben alkalmaznák, úgy valóban minden kapitalista ország börtöneiben humánus és haladó rendszer uralkodnék. Már a londoni kongresszus előkészítő anyaga megállapította azonban, hogy a kapitalista államokban a korábbi határozatokat nem hajtották végre.

A vonatkozó határozatok döntő fontosságúnak tartják, hogy minden elítélt a börtönben képességeinek megfelelően dolgozzék, s lehetőleg olyan szakmát tanuljon, amivel szabadulása után be tud illeszkedni a társadalomba. A kongresszuson kiderült, hogy a legtöbb kapitalista ország börtöneiben kevés munkalehetőség van, sok a tétlen elítélt, sőt a foglalkoztatottak jelentős része sem végez szakmunkát, így a börtönmunka nem mozdítja elő az elítélteknek szabadulásuk után a társadalomba való beilleszkedését. A felszólalásokból kétségtelenül megállapítható volt, hogy mindennek a kapitalista rendszer az oka. A legtöbb helyen ugyanis még mindig bérbe adják az elítéltek munkaerejét magánvállalkozóknak és csak akkor tudják foglalkoztatni az elítélteket, ha a magánvállalkozók adnak megrendeléseket. Ez sok helyen hiányzik és a kérdés megoldását hátráltatja a legtöbb államban mutatkozó munkanélküliség is.

A második fő probléma a bérezés kérdése. A genfi kongresszus kimondotta, hogy az elítéltek munkáját ugyanúgy kell díjazni, mint a szabad munkavállalókét. Ez a szép alapelv azonban mind ez ideig papíron maradt. Pl. Angliában jól berendezett műhelyekben bútorokat készítő elítéltek a magánvállalkozótól olyan kevés bért kapnak, hogy abból csak cigarettaszükségletüket tudják fedezni.

Ez volt az a problémakör, ahol a szocialista államok képviselőinek felszólalásai a legnagyobb meglepetést keltették. Kétségtelenné vált ugyanis, hogy a szocialista államokban a munkáltatás és a bérezés kérdése lényegileg megoldott. A magyar küldött beszámolhatott arról, hogy nálunk az elítéltek 88%-a rendszeresen dolgozik és a dolgozók 72%-a ipari vagy mezőgazdasági nagyüzemben van foglalkoztatva. Rámutathatott arra is, hogy a börtönmunka szervesen beleilleszkedik az ország népgazdasági tervébe, a dolgozó elítéltek többsége szakmunkát tanul és erről olyan bizonyítványt kap, amely ugyanolyan érvényű, mintha a szabad életben szerezte volna meg ugyanazt a képesítést. Végül a munkabér mértéke és ennek felhasználása is megnyugtatóan rendezést nyert; a tartásdíj levonása után fennmaradó tiszta bérből 50%-ot meg kell küldeni a családtagok segélyezésére (a nyugati államokban ezzel a kérdéssel nem tudnak megbirkózni), 30%-ot pedig tartalékolni kell és így a hosszabb ideig börtönben levő elítéltek szabadulásuk után jelentős összeghez jutnak, ami nagymértékben előmozdítja a becsületes dolgozók körébe való visszatérésüket.

A kongresszus hosszas viták után viszonylag haladó határozatot hozott ebben a kérdésben. Ennek lényege az, hogy a börtönmunkát mind fokozottabban hasonlóvá kell tenni — feltételeit és díjazását illetően egyaránt — a szabad munkavállalók munkájához. Az egyenlő bérezés elvét azonban, mint azonnali követelményt, nem merték kimondani. Számos felszólaló ugyanis arra utalt, hogy a jelenlegi viszonylagos prosperitás mellett a magánvállalkozók talán megfizetnék ezt a magasabb bért a profit rovására, de mi lesz, ha jön a gazdasági válság, a magánvállalkozók nem adnak megrendeléseket és ha az állam dolgoztatni akarja az elítélteket, nyakába szakad a magasabb bér.

Fentiek jellemzéséül idézem a következőket a határozatból:

„A produktív munkát végző elítélt munkájáért adott jelképes fizetés összeegyeztethetetlen a börtönbüntetésre elítéltekkel szemben alkalmazott bánásmód jelenlegi elméletével; — a minimális bér megállapítása már egy lépést jelent előre; — a végcél a szabad munkással egyenlő, rendes bér fizetése volna, amennyiben a munka mennyiségileg és minőségileg azonos. Evégből a börtönmunkát racionális és gazdaságos módon meg kell szervezni".

4. A 4. napirendi pont a rövidtartamú szabadságvesztés büntetések problematikájával foglalkozik. A vita lényegét visszatükrözi a határozat, amelyet idézek:

„1. A kongresszus megállapítja, hogy sok esetben a rövid tartamú börtönbüntetés ártalmas lehet, amennyiben az elítéltet az erkölcsi fertőzés veszélyének teszi ki és azért is, mert kevés vagy semmiféle lehetőséget nem nyújt átnevelést célzó munka gyakorlására, így annak kiterjedt alkalmazása nem kívánatos. Mindazonáltal megállapítja a kongresszus, hogy bizonyos esetekben az igazságszolgáltatás célja megkívánja rövidtartamú börtönbüntetés kiszabását.

2. Ebből az alaphelyzetből kiindulva, a kongresszus megállapítja, hogy a rövidtartamú börtönbüntetés teljes eltörlése a gyakorlatban nem valósítható meg. Ennek a kérdésnek reális megoldása csak úgy lehetséges, ha a rövid ideig tartó börtönbüntetés kiszabását korlátozzuk, ott, ahol nem különösen szükséges, nevezetesen a kisebb vagy formális bűncselekmények esetében, valamint amikor a pénzbüntetést az elítélt anyagi eszközeire való tekintet nélkül börtönbüntetésre változtatják át.

3. Ezt a fokozatos csökkentést elsősorban a rövidtartamú börtönbüntetést helyettesítő intézkedések

egyre növekvő felhasználásával, mint pl. felfüggesztett büntetéssel, próbárabocsátással, pénzbüntetéssel, külső munkahelyen való munkával és egyéb, szabadságvesztéssel nem járó intézkedéssel kell elérni.

4. Azokban az esetekben, amikor a rövidtartamú börtönbüntetés kiszabása az egyetlen megfelelő intézkedés a bűntettessel szemben, a büntetést olyan különleges letartóztatási intézetben kell az elítéltel letöltetni, ahol a hosszú időre elítéltektől való elkülönítésről gondoskodás történik, a bánásmód nevelő hatású és — amennyire csak lehetséges — egyéniesített a fogvatartás tartama alatt. Ahol keresztülvihető, a büntetés letöltésére előnyben kell részesíteni a nyílt intézeteket.

5. A Kongresszus ajánlja, hogy

a) A tagállamok kormányai a lehető legrövidebb időn belül biztosítsák olyan jogszabályok meghozatalát, amelyek szükségesek az előbbiekben említett ajánlások megvalósítására;

b) Hajtsanak végre tudományos kutatást egyrészt azoknak az ismérveknek a meghatározása céljából, amelyek alapján megállapítható, hogy a rövidtartamú börtönbüntetés alkalmazása milyen esetekben és milyen körülmények között nem kívánatos, másrészt pedig kielégítő csoportosítási és átnevelési programok kidolgozására;

c) Megfelelő programot dolgozzanak ki és hajtsanak végre a rövidtartamú börtönbüntetésre ítéltekkel foglalkozó börtönszemélyzet instruálására és gyakorlati oktatására;

d) Módszereket dolgozzanak ki és ültessenek át a gyakorlatba, amelyek

i) az ítélkező bíróságokat ösztönözzék arra, hogy a rövidtartamú börtönbüntetést helyettesítő intézkedéseket alkalmazzanak; és

ii) tájékoztatják és meggyőzik a közvéleményt a fenti nézetek helyességéről."

Azt hiszem, mindenki, aki ismeri büntetőpolitikánkat és különösen ennek a kisebb bűncselekményt elkövetőkkel kapcsolatos részét, megállapíthatja, hogy az ellenforradalom óta bíróságaink által követett büntetőpolitikai elvek és a gyakorlat is teljes mértékben összhangban áll a kongresszus fenti határozatával.

5. Részletesen foglalkozott a kongresszus az elítéltekkel a szabadulást megelőző időszakban való bánásmód, a feltételes szabadságra bocsátás és az utógondozás problémáival is. Véleményem szerint különösen az első kérdésre kell felfigyelni.

A kongresszus arra a megállapításra jutott, hogy letartóztatási intézetekben a nevelési programnak az egész börtönbüntetés tartama alatt olyannak kell lennie, hogy az előkészítse az elítéltet a szabad életbe való visszatérésre, bizonyos célokat azonban csupán a börtönbüntetés utolsó időszakában lehet elérni. Különösen a letartóztatásban hosszú időt töltött személyekkel kapcsolatban kell a szabadulást megelőző időszakban speciális bánásmódot alkalmazni, de ez nem kizárt azoknál sem, akik csak rövid ideig tartó szabadságvesztés büntetést szenvedtek el. Ennek a speciális bánásmódnak a megállapításánál különös figyelmet kell szentelni az intézeti életből a közösségi életbe való átmenet problémáinak.

A feltételes szabadságra bocsátásnál vita volt akörül, hogy államigazgatási szerv vagy csak bíróság helyezhesse az elítéltet feltételesen szabadságra. Ezzel kapcsolatban a kongresszus többségi határozattal kimondta, hogy a szabadítást különleges hatóság intézze (tehát nem feltétlenül bíróság). Egyébként a kongresszus kívánatosnak tartotta az ítéletben megszabott idő lejárta előtti szabadonbocsátás elvének — a körülményektől függően — lehető legszélesebb mértékben való alkalmazását.

A kongresszus rendkívül fontosnak tartja az utógondozás megszervezését és arra az álláspontra helyezkedett, hogy miután az utógondozás a rehabilitációs folyamat része, abban minden börtönből szabadult személyt részesíteni kell. Az állam elsősorban felelős azért — mondja a határozat —, hogy biztosítsa a megfelelő utógondozási szolgálatnak a megszervezését.

6. Foglalkozott még a kongresszus a kevéssé fejlett országokban a gazdasági fejlődést kísérő bűnözés megelőzésének a problémáival is. Minthogy ez a probléma tőlünk távol esik, ismertetését mellőzöm.

*

Egy külön határozat felvázolja annak a programnak a kereteit is, amely alkalmasnak látszik arra, hogy az ENSZ az egyes államok közötti tapasztalatcserét és a hasznosnak bizonyult módszerek széleskörű elterjesztését a következő években előmozdítsa.

A kongresszus élénk érdeklődéssel figyelte a szocialista államok jogászainak felszólalásait. Már az első napokban nyilvánvalóvá vált, hogy habár a tárgyalásra került problémák más és más formában jelentkeznek a szocialista, illetőleg a kapitalista államokban, továbbá hogy egyes olyan súlyos problémák, amelyek erősen foglalkoztatják a kapitalista államok jogászait és más szakértőit, a szocialista államokban már régen megoldást nyertek, egyrészt vannak közös kérdések is, amelyeknek a megtárgyalása a politikai és társadalmi rendszerek különbözősége ellenére is hasznos, másrészt pedig a bűnözés elleni küzdelemben alkalmazott módszerek ismerete és tanulmányozása a más politikai és társadalmi berendezésű államok szakértői számára is feltétlenül szükséges. Ilyen körülmények között a kongresszus kétségtelenül a békés egymás mellett élés elvének jegyében folyt le, amint ezt nemcsak az ENSZ Titkárságának jelenlegi képviselői, hanem a szovjet és amerikai küldöttségek vezetői, valamint a kongresszus záróbankettjén az angol kormány képviselője is megállapították. A szocialista államok számára — és így a mi számunkra is —, pedig a kongresszus olyan nemzetközi fórum volt, amelyen megfelelő felvilágosításokat adhattunk a valóságos helyzetről — többek között — olyan kérdésekben, amelyekkel kapcsolatban az ellenséges propagandagépezet évek óta hazug rágalmakat terjeszt.

Az ENSZ legközelebbi ilyen jellegű kongresszusát 1965-ben Stockholmban kívánja megrendezni. Az ENSZ Titkársága addig is figyelemmel fogja kísérni, hogy az egyes államok kormányai mennyiben tették magukévá a kongresszus határozatait.

Timár István

A nyugati kriminálszociológia mai elméletei

Ismert tény, hogy a nyugati országokban a bűnözések száma egyre veszedelmesebb méreteket ölt. Ilyen körülmények között természetes az, hogy jogi és társadalomtudományi művek egész sora foglalkozik a bűnözések — és főként azok okainak — tanulmányozásával. E kriminológiai irodalmon belül a szociológiai alapokon nyugvó különféle elméletek az uralkodók. Van ugyan képviselőjük a neolombrosiánus, a pszichoanalitikus és egyéb kriminológiai tanoknak is, de messze legelterjedtebbek a kriminálszociológiai álláspontot elfoglaló művek. Ez érthető is. A modern statisztikai módszerekkel dolgozó kriminálszociológiai munkák ugyanis — a maguk nyers empirizmusával, grafikonjaikkal, táblázataikkal és kimutatásaikkal — közérthetőek és tetszetősek, ami alkalmassá teszi őket arra, hogy széleskörű népszerűségre tegyenek szert. Ezenfelül pedig egyik legfontosabb tulajdonsága az ilyen — önkényesen kiragadott statisztikai adatokkal és ötlet szerint kiválasztott bűnöző csoportokkal és nembűnöző, ún. ellenőrző csoportokkal dolgozó — módszernek, hogy az bármilyen előre elhatározott elvi álláspont igazolására alkalmas. Kézenfekvő tehát a megoldás, hogy a nyugati országok társadalmában soha nem tapasztalt méreteket öltő bűnözés magyarázatát is különféle kriminálszociológiai fejtegetésekkel intézzék el. Azt a tényt ugyanis, hogy Nyugaton a bűnözés hatalmasra növekedett és még egyre emelkedik, nem lehet letagadni,[1] de arra mód nyílik, hogy e tény és a kapitalista társadalmi rend közötti összefüggések homályban maradjanak. Ezt a célt szolgálják azok a kriminálszociológiai művek, amelyek a legkülönbözőbb okokkal kívánják megmagyarázni a nyugati bűnözés fent említett alakulását.[2] Ezen művek szerzőinek sokrétű és — rendszerint ellenőrizhetetlen számadatok tömkelegével alátámasztott — fejtegetései minden szempontra kiterjeszkednek, csak éppen a bűnözés és a társadalmi rend közötti kapcsolatot nem vizsgálják. Álláspontjuk meddő voltát mi sem bizonyítja jobban, minthogy a még oly széleskörű modern kriminálszociológiai irodalom sem tudott megfelelő alapokat szolgáltatni a bűnözések számának csökkentéséhez. Az alkalmazott módszer helytelenségét viszont az a tény igazolja világosan, hogy — mint azt az alábbiakban többszörösen látni fogjuk — ugyanazon vizsgálatok alapján más és más kriminálszociológiai szerzők végkövetkeztetéseként egymással éles ellentétben álló tantételeket vonnak le, ami nyilván nem fordulhatna elő akkor, ha a vizsgálati módszer nem szubjektív momentumokra volna alapítva.

Ha most már visszapillantani kívánunk a kriminálszociológiai irányzat múltjára, meg kell állapítanunk, hogy az akkor keletkezett, amikor a vonatkozó kritikák hatása alatt egyre szélesebb körben kezdték felismerni azt, hogy nemcsak a bűnözések okait a bűnözők testi sajátosságaiból magyarázó lombrosiánus tanok, hanem a bűnözők lelki betegségeiből kiinduló különféle pszihológiai és pszihopatológiai elméletek sem nyújthatják a bűnözések okainak megfelelő magyarázatát. Sutherland professzor, ismert amerikai kriminológus, ezen iskola kiindulását időbelileg 1915-re teszi,[3] de Európában már korábban is képviselve volt, különösen a franciák — Lacassange, majd Tarde — által a szociológiai szemlélet.

A szociológiai irányzat legelső és legfontosabb tanítása az volt, hogy az addigi — testi vagy lelki hajlamokból kiinduló — bűnözési magyarázatokkal szemben a környezet szerepének fontosságára mutatott rá a bűnözések keletkezésénél. Környezet alatt elsősorban kulturális környezetet értenek, nem pedig fizikai környezetet, mely utóbbinak jóval kisebb társadalmi hatást tulajdonítanak. W. Ogburn chicagói professzor, aki a környezetelmélet feltétlen híve, foglalja össze legjobban ezen álláspont főbb érveit.[4] Szerinte a gyakorlatban a legtöbb ember normális intelligenciával rendelkezik és hogy mégis eltérő a viselkedésük, az a személyiségükre gyakorolt eltérő környezeti hatásoknak tudható csupán be. A környezettől való tanulás — fejti ki — már a csecsemőkorban kezdődik; a csecsemők között még temperamentumbeli differenciákat sem találunk, a később mutatkozó temperamentum-különbségek is korai környezeti hatások eredményeként jelentkeznek. Ogburn szerint a más felfogások képviselői által állított számos öröklött hajlam sem egyéb, mint a kora gyermekkorban a környezettől elsajátított tulajdonság, amely oly mélyen belevésődött a gyermek személyiségébe, hogy annak hatása alól egész életen keresztül nem tud szabadulni. Hivatkozik még Ogburn arra is, hogy a nemek közötti különbségekkel kapcsolatos vizsgálatok is döntő módon a környezetelméletet támasztják alá. Ez utóbbiak ugyanis azt mutatják, hogy a férfiak és nők között nincsen öröklött észbeli, de még érzelmi temperamentumbeli felépítettségi különbség sem, hanem ezen különbségek is csupán a kulturális környezetek különbözőségeiből erednek. Ennek alátámasztására hivatkozik arra, hogy különböző kultúrákban — környezetekben — különféle például a nők magatartása is, mert a női vonásokat is a mindenkori kultúra és nevelés alakítja ki. A mi asszonyaink — írja — irányítható angyalok, az irokézeké szadista kínzók, a mi társadalmunkban a nők kozmetizálják magukat, másokéban a férfiak teszik ezt, vagy pl. a mai modern lány nem is hasonlítható a múlt század engedelmes, lágy női alakjához.[5]

[1] Példaként arra, hogy a bűnözés az USA-ban napjainkban évről-évre milyen rohamosan nő, felhozzuk az alábbi adatokat, amelyekre Koenig Samuel: Man and society. – New York. 1957. című művében hivatkozik: 1952-ben az USA-ban 2 millió nagyobb bűncselekményt követtek el és ez a szám az előző évvel szemben 8,2% emelkedést jelentett. Megjegyzi Koenig, hogy ez a szám azóta is tovább emelkedett. – Fine Benjamin: 1 000 000 delinquents. – Cleveland. 1955. című munkájában viszont arra utal, hogy különösen a fiatalkorúak bűnözéseinek száma nő az USA-ban. 1948 és 1954 között pl. a növekedés ezeknél 50%-os volt és az 1954-ben letartóztatott személyek 58%-a volt 25 évnél fiatalabb.

[2] Sargorodszkij M. D. a Jogtudományi Közlöny 1959. évi 10–11. számában „A burzsoá büntetőjog jelenkori elméletei" címmel magyarul is közzétett tanulmányában kifejti, hogy bár ehhez a célhoz az egyes burzsoá szerzők különböző utakon jutnak el, főcéljuk egyformán „a létező kapitalista valóság igazolása és védelme".

[3] Sutherland H. Edwin: Principles of Criminology. IV. ed. 1947. Chicago.

[4] Ogburn F. W.–Nimkoff F. M.: A handbook of sociology. 1947. London.

[5] Ugyanilyen értelemben utal Schelsky H. hamburgi professzor „Soziologie der Sexualität" című művében a Déli Tenger mellett élő Tschambuli törzsre, amelynél az asszony az uralkodó a családban, ő foglalkozik javak előállításával és kereskedéssel és az

Más kriminálszociológusok ugyancsak részletesen foglalkoznak a kérdéssel és szintén arra az álláspontra helyezkednek, hogy a biológiai örökség csupán nyersanyagot szolgáltat, amelyből a környezetadta tapasztalatok bontakoztatják ki a személyiséget.[6] Hivatkoznak arra, hogy ugyanazon öröklött hajlam a környezet hatására többféle irányban fejlődhet. Például: Brückner szerint a gőgös lehet katonatiszt vagy szélhámos, az érzelemnélküli kedélyállapotú lehet betörő, gyilkos, de kifejlődhet ridegen számító, becsületes üzletemberré is, stb.[7] Sutherland e problémát ezen tanulsággal összegezi: Senki sem rendelkezik olyan örökséggel, hogy neki feltétlenül és a körülményekre való tekintet nélkül bűnözővé kell válnia. Valakinek veleszületett flegmatikus temperamentuma pl. bizonyos környezetben távoltarthatja őt a bűnözéstől, míg más környezetben esetleg éppen ez teheti őt bűnözővé. Vagy pl. egyik környezetben az átlagos eszű válik bűnözővé, míg a másikban a gyengeelméjű. Minden ember „potenciális" bűnöző, akiben vannak tendenciák a bűnözés és a törvénytisztelő magatartás irányában egyaránt.[8] Utalnak végül arra is, hogy az elmebeli és lelki abnormitások nagy része is a társadalmi viszonyokból veszi eredetét.[9] H. Hentig ezt írja: A hajlamból kifolyólag senki sem lesz bűnözővé, ahhoz a környezetre — mint a bűnözés szikráját kiváltó okra — is szükség van.[10] A környezetelmélet szélsőséges képviselője: M. Wilson pedig egyenesen így kiált fel: Miért bántja a közösség a bűnözőt, akit maga teremtett, akit ő maga szült, mint anya a gyermekét!?[11]

Ennyiben kívántunk elöljáróban rámutatni a szociológiai szemlélet alapvető tanítására, a kulturális környezet szerepének elsőrendű kihangsúlyozására. Mielőtt most már részletesen belemennénk a modern kriminálszociológia taglalásába, általánosságban szólva még az alábbiakat tartjuk szükségesnek leszögezni. A modern szociológiai — ugyanígy a kriminálszociológiai — művek legtöbbje minden különösebb elvi rendszerezés nélkül tárgyal önkényesen kiragadott részletproblémákat, amelyeket statisztikai vagy egyéb empirikus kutatási módszerekkel (mint pl. a már hivatkozott, bűnöző és nembűnöző csoportok közötti összehasonlítások) dolgoz fel. E módszerek lényege az alábbiakban foglalható össze: Az empirikus szociológiai kutatás technikája arra törekszik, hogy azon szubjektív nézetek, vélemények, beállítottságok és magatartások sokaságát, amelyekből az objektív társadalmi képződményt és folyamatokat kiolvashatni véli, számszerűleg megmérhető egységekbe oldja fel és korrelációkba foglalja. E vizsgálatok lehetőség szerint meg akarnak felelni azon ellenőrzési feltételeknek, mint amelyeknek a fizikai kísérletek megfelelnek, vagyis annak, hogy bármikor megismételhetők és összehasonlíthatók legyenek.[12]

A kriminálszociológiai irányzatnak legfőbb talaja az USA-ban van, de a nyugateurópai szerzők is egyre inkább veszik át az USA-beli eredményeket és kutatási módszereket. Az „amerikai empirikus" iskola átvételét többen kifogásolják,[13] hivatkozva arra, miszerint az az önálló kutatószellem és a mélyebb tudományos vizsgálódás feladását jelenti. Ilyen kritikák egyébként nemcsak európai szerzők részéről, hanem még az USA-ban is elhangzottak. Mac Iver professzor „Social causation" című ismert munkájában kifogásolja azt, hogy az „amerikai" szociológiában a mélyebb okozati analízis hiányzik. Hatalmas tömegű tényállásmegállapítás — írja — kerül kidolgozásra, de a tulajdonképpeni, lényegi okozati analízis messze elmaradva kullog emögött.[14]

Az alábbiakban — a most előadottaknak megfelelően — a modern kriminálszociológia bemutatása elsősorban az ún. „amerikai" iskola ismertetését fogja jelenteni.

A modern kriminálszociológia két oldalról közelíti meg a bűnözés problémáját:

1. egyesek azt kutatják, hogy mi viszi rá az embereket a bűnözésre,

2. mások azt vizsgálják, hogy mely intézmények tudják visszatartani az embereket a bűnözéstől.

Az első nézet abból indul ki, hogy a bűnöző viselkedés okát a bűnöző személyiségi viszonyaiban kell keresni. A második azon az álláspon ton van, hogy a bűnöző viselkedés legfőbb oka nem az egyén oldaláról keresendő, hanem a társadalmi intézmények körében, mert a bűnözés akkor terjed el a társadalomban, amikor bizonyos társadalmi intézmények meggyöngülnek és így a társadalmi ellenőrzés aláhanyatlik vagy megszűnik. Az első szemlélet tulajdonképpen csak tágabb értelemben nevezhető szociológiainak, sokkal inkább illenék rá a „társadalompszichológiai" megjelölés. A második nézőpont a bűnözés kérdésének szorosabb értelemben vett szociológiai szemlélete.[15]

erotikus kapcsolatok terén is ő a kezdeményező. E törzsnél a férfi hangulat által befolyásolt, kacérkodó, veszekedő és pletykálkodó elem, aki függő helyzetben él. Az európai kulturális tradíciókkal szemben így tapasztalható éles ellentét — állapítja meg Schelsky — nem az ott élő és az európai emberek hajlamai közötti különbséggel, hanem kizárólag az eltérő kulturális környezetek ellentétes voltával és hatásával magyarázható.

[6] Blackburn Julian: The framework of human behavior. 1947. London. művében hivatkozik a környezetelmélet szélsőséges híveként Watson J. B.-re, aki így ír: „adjatok nekem 12 egészséges csecsemőt és én garantálom, hogy — speciális környezetbe helyezés által — olyan különféle foglalkozású (orvos, ügyvéd, kereskedő, művész, koldus, tolvaj stb.) embereket alakítok belőlük, amilyet akarok — tekintet nélkül képességeikre, tehetségükre, vonzalmaikra vagy őseikre".

[7] Brückner Günther: Die Jugendkriminalität. 1956. Hamburg.

[8] Sutherland H. E.: i. m.

[9] Meng Heinrich: Die Prophylaxe des Verbrechens. 1948. Basel. kötetben. Reiwald Paul: Verbrechersverhütung als Teil der Gesellschaftspsychohygienie.

[10] Middendorf Wolf: Jugendkriminologie. — 1956. Ratingen bei Düsseldorf. művében hivatkozik Hentigre.

[11] Mullins Claud: Why crime? — Some causes and remedies from the psychological standpoint. 1947. London. munkájában utal Wilson M.-re.

[12] Ziegenfuss Werner nürnbergi professzor által szerkesztett Handbuch der Soziologie. 1955. Stuttgart kötetben Maus Heinz (Mainz): Die Geschichte der Soziologie.

[13] Schoeck Helmut: Soziologie. — Geschichte ihrer Probleme. 1952. München.. Weber Alfred: Einführung in die Soziologie. 1955. München és Gurvitch Georg: Twentieth Century Sociology. 1945. New York.

[14] A modern amerikai szociológia tételeinek és kutatási módszereinek felületességét, eredetiség-hiányát és gyengeségeit részletesen boncolja Sorokin P.: Fads and foibles in modern sociology and related sciences. 1956. New York című művében.

[15] Az első álláspont alá sorolhatjuk be az „eltérő asszociációk" elméletét, valamint azokat az elméleteket, amelyek szerint a bűnözés a személyiségnek a társadalomba történő beilleszkedési zavaraiból (maladjustment), az egyént ért sikertelenségekből (frustration), vagy az egyén társadalmasodásával (socialisation) kapcsolatos egyéb nehézségekből ered.

A második szemlélet alá kívánkoznak besorolásunk szempontjából azon elméletek, amelyek a bűnözést „kulturális hézaggal" (cultural lag), kulturális konfliktusokkal (cultural conflict), a társadalmi ellenőrzés szerepével (social controll) valamint a különféle társadalmi felbomlási folyamatokkal (social desorganisation) kívánják megmagyarázni.

A fentebb „társadalompszichologiainak" elnevezett szemlélet hívei-nek a személyiség kialakulásával és „társadalmasodásával", azaz a társadalmi együttélésre való alkalmassá válásával kapcsolatos nézeteit tömören fejezi ki Hunt F. Elgin 1955-ben megjelent társadalomtudományi kézikönyvének bevezetője. Eszerint: Az emberek társadalmi környezetük termékei; minden emberi lény jelleme és személyisége nagyjából tükörképe annak a társadalomnak, amelyben az illető él. Ez azért van így, mert hiszen az egyén a társadalmi környezettől szerzi ismereteit, szokásait, eszméit, erkölcseit, ügyességét, stb... Csaknem mindent, amit hiszünk, tudunk, vagy cselekszünk, olymódon sajátítottuk el, hogy más embereket megfigyeltünk, másoktól hallottuk vagy másoknál olvastuk.[16] E nézet hívei szerint az ember nem születésénél fogva társas természetű, hanem születésekor csupán plasztikus biológiai lény, aki személlyé és más emberekkel való összeköttetésbe kerülés által válik. Az emberek közti kapcsolatok kölcsönhatásai során alakulnak ki az egyén céljai, értékelése, érdekei, vágyai és szokásai. Így válik az egyén a társadalmi csoport tagjává.[17]

A társadalmi csoport (social group) szintén igen fontos alapfogalom az „amerikai" szociológiában, mert e felfogás szerint a társadalmi folyamatok a különféle társadalmi csoportokon keresztül hatnak a személyiség kifejlődésére. Többféle megkülönböztetéseket tesznek a társadalmi csoportok között, mint pl. helybeli (lakó) csoport, foglalkozási csoport, játszócsoport, nevelési csoport, faji csoport, stb., de legfontosabb az „elsődleges (primary) csoportok" és a „másodlagos (secondary) csoportok" közötti megkülönböztetés. E megállapítás Ch. H. Cooley nevéhez fűződik és azóta nélkülözhetetlenné vált a nyugati szociológiai irodalomban.[18] Az elsődleges csoportok modelljei elsősorban a család, a játszótársak, a szerelmespárok és a szomszédok. Ezeket a csoportokat intim és közvetlen kapcsolatok jellemzik; bennük tanulja meg az ember magát másokkal azonosítani és mint „mi". érezni és cselekedni. Ily csoportokban keletkeznek azon társadalmi ideálok, amelyek a közös élményekből nőnek ki s amelyek — Cooley szerint — az egész világon egyformák és primérek: loyalitás a csoporttal szemben, igazságérzet és szabadságvágy. A másodlagos csoportok (pl. üzleti társaság) csupán mesterséges alakulatok, melyeknél a tagok csak lényegtelenül, személytelenül és közvetetten vannak összekapcsolva; itt mindegyik tag a maga körülhatárolt tevékenységi köre szerint jár el és ezen túlmenően a tagok egymás iránt közömbösen viselkednek. Éppen ezért a másodlagos csoportok hatását nem is tartják számottevőnek és maradandónak.[19]

A társadalomba való beilleszkedéssel kapcsolatos elméletekre rátérve, a legnagyobb nehézségeket a fiatalkorúak vonatkozásában látják a szerzők. A gyermekkor és a felnőttkor közé hídként beágyazott fiatalkorban ugyanis olyan testi és lelki átalakulás következik be, amely számos esetben testi, de főként lelki zavarokkal jár. Utalnak arra is, hogy a pubertáskori biológiai változásokkal együtt a fiatalkorú értelmi, érzelmi és akarati életében is struktúraváltozások állnak be; az érvényesülési, hatalmi és szexuális ösztönök, valamint a kalandvágy elhatalmasodnak és ha — ami a leggyakoribb — a fiatalkorú nem tud kitűnni különleges teljesítményével, úgy a fantázia világába menekül. Ekkor könnyen következik be a bűnözés.[20] Lényegesnek tartják az ugyanezen korban jelentkező önállóságra törekvést is, amelynek következményeként a fiatalkorú szembefordul az addigi tekintélyekkel (pl. a szülői házzal) és amikor ráébred magányosságára, a fiatalkorúak bandáiban keres megértő társakat, mely bandák gyakran alakulnak át bűn-bandákká.[21] A szerzők kiemelik, hogy különösen nagyok a beilleszkedési nehézségek és ezáltal növekvőek a bűnözési valószínűségek, ha a testi fejlődés és a lelki átalakulás nem párhuzamosan történik meg a fiatalkorúnál (pl. fizikai vagy szellemi koraérettség), valamint ha a szülők a serdülőt nem helyesen — pl. túlzottan gyermekként — kezelik.[22]

Hasonló nehézségekre mutatnak rá az öregeknél is, akiknél szerintük nem az öregkor fiziológiai és pszihikai, valamint külsőbeli elváltozások képezik a döntő nehézséget, hanem a társadalomba való beilleszkedésük kérdése. Különösen súlyosnak tartják a nyugati szerzők az öregek társadalmi helyzetének nehézségeit azért, mert — a modern orvostudomány, technika és hygiénia eredményeként — rohamosan nő az öregek száma. Modern, változó társadalmunk — írják — gyors és mozgalmas életmenetet diktál, amelyben az öregek nem bírhatják a munkát; a nyugalomba vonult embereknek viszont hiányérzetük van a munka és az azzal járó társadalmi megbecsülés után, ezenkívül az öregek elveszítik munkatársaik megszokott társaságát is és barátaik nagy részét. Mindezek a modern társadalom új problémái (a régi társadalomban ez a probléma nem létezett, mert egyfelől nem volt annyi öreg ember, másfelől pedig ők voltak akkoriban a tudósok és törvényhozók).[23]

Igen nagy helyet foglal el a nyugati irodalomban a házassági beilleszkedési nehézségek tárgyalása is. Marshall B. Clinard pl.[24] az alábbi beilleszkedési problémákat veti fel a házassággal és a családi élettel kapcsolatban: *a)* nehézség, amely abból ered, hogy valamelyik házasfél előre nem olyannak képzelte el a házasságon belüli helyzetét, mint

[16] Hunt F. Elgin: Social science. – An introduction to the study of society. 1955. II. printing. New York. művében „A társadalmasodás folyamata" című fejezet.

[17] Gittler B. Joseph: Social dinamics. – Principles and causes in introductory sociology. – Mc Graw–Hill Series in Sociology and Antropology. 1952. New York.

[18] Cooley Horton Charles: Social organisation. 1930. New York. és Cooley H. Ch.: Sociological theory and social research. 1929. New York. – Cooley tanait részletesen tárgyalja és értékeli Bogardus Emory: The development of social thought. 1949. New York. című műve.

[19] Annak bizonyítására, hogy az egyén „társadalmasodásának" milyen nagy jelentősége van és hogy ezen folyamat megzavarása esetén milyen súlyos következmények állnak be, hivatkozik Mannheim Karl: Systematic sociology. 1957. London. című posthumus művében a térbelileg elzárt vagy szervileg izolált (pl. süket, vak) embereknél tapasztalható nehézségekre, amelyek egyaránt megmutatkoznak a normális személyiség és az intelligencia kifejlődése terén és amelyek a társadalmi környezetbe történő behelyezés esetén fokozatosan megszűnnek.

[20] Brückner Günther: i. m.

[21] Mihanovich S. Clement: Principles of juvenile delinquency. 1950. Milwauke., Neumeyer H. Nartin: Juvenile delinquency in modern society. 1956. New York.

[22] Middendorf W.: i. m. 8. pont (Fejlődési rendellenességek).

[23] Clinard B. Marshall: Sociology of deviant behavior. 1957. New York.

[24] I. m.

ahogy az a valóságban bekövetkezett. Különösen gyakorinak tartják ezt akkor, ha a házasfelek más-más típusú családból kerültek ki, pl. az egyik fél patriarchális (atyai tekintélyre alapított) szerkezetű családból, míg a másik fél esetleg matriarchálisból (anyai vezérszerepre alapítottból), vagy talán equalitariánusból (egyenjogúságon alapulóból); *b)* beilleszkedési nehézség, amely a feleség azon dilemmájából ered, hogy családanyai szerepet töltsön-e be vagy pedig csak a felelősség nélküli partner szerepét válassza-e; *c)* a férj nehézsége családi és hivatási kötelezettségeinek betöltése körül; *d)* a házasfelek eltérő temperamentumából és ellentétes személyi tulajdonságaiból eredő alkalmazkodási nehézségek; *e)* a szülők és gyermekek közötti alkalmazkodási nehézségek (pl. eltérés a szülők várakozása és a gyermekek vágyai között); *f)* a házasfelek és rokonaik közötti összhang megteremtése körüli nehézségek; *g)* a házasfelek közötti kulturális és érdeklődésbeli differenciákból eredő egyenetlenségek. A házassággal kapcsolatos kriminológiai vonatkozások bővebb ismertetésére itt nem térünk ki, mert azt a család, mint a „társadalmi ellenőrzés" fontos intézménye keretében fogjuk — a következő részben — tárgyalni.

A beilleszkedési nehézségeket különösen nagynak tartják a modern társadalomban — értve alatta természetesen csak a nyugati társadalmat — melyet állandó és gyors változások jellemeznek. Mint legjobb példát a beilleszkedési problémák és a bűnözés közötti összefüggésre, bőven tárgyalják az amerikai szerzők az USA-ba bevándorolt európai emigránsok bűnözési viszonyait.[25] Ennek során az alábbiakat állapították meg: a bevándoroltak első generációjának bűnözési arányszáma nem éri el az amerikai bennszülöttekét, bár a helyváltoztatással járó nyugtalanság és beilleszkedési nehézségek miatt bűnözésük az óhazabelihez képest rendszerint emelkedik; ugyanakkor a bevándoroltak második generációjánál olyan erősen emelkedő bűnözési arányszámot vélnek kimutatni, amely az amerikai bennszülöttek bűnözését erősen túlhaladja. Ezt azzal magyarázzák, hogy míg az első generációbeliekben él még az óhazabeli elsődleges csoportok kedvező hatásának nyoma, melynek segítségével megtalálják helyüket az amerikai társadalmon belül, addig a második generációbeliek nem tudnak beleilleszkedni abba és ezért válnak gyakran bűnözővé. Ez utóbbiak ugyanis az óhazában már nem, az USA-ban pedig még nem találták meg az érintkezést az „elsődleges" csoportokkal, amelyektől a „társadalmasodásuk" szempontjából nélkülözhetetlen képzeteket és élményeket megkaphatták volna. Így csupán az amerikai nyilvános intézményeket és látszat-kultúrát (politika, sport, üzlet, újság, televízió) ismerhették meg, amelyek könnyű pénzszerzésre és luxus-életmódra csábítanak; ezt a valóságban nem tudják legális úton elérni s ezért kísérlik meg azt bűnözés útján megvalósítani. Ily értelemben hivatkoznak az USA-beli szerzők a bevándoroltak magas bűnözési arányszámára és arra, hogy pl. a híres gengsztervezérek nagyobbik része (Al Capone, stb.) olasz bevándoroltak leszármazottja volt.[26]

A jól beilleszkedett, kiegyensúlyozott (well-adjusted) egyén jellemzését a már fentebb idézett Hunt F. Elgin az alábbiakban adja: Az ilyen egyén az életet érdekesnek és az ő vágyai kielégítésére alkalmasnak tartja; tudomásul veszi fizikai és szellemi környezetének azon határait, amelyek felett nincs hatalma és nem harcol állandóan és hiábavalóan az elháríthatatlan ellen; környezetének keretei között megtalálja tevékenységi helyét, érdeklődési körét és megfelelően ki tudja fejleszteni más emberekkel való kapcsolatait, mely utóbbiak élvezetet, kielégülést, önbizalmat és az élet értelmét jelentik számára. Céljai reálisak. Nem a múlt sikertelenségein vagy sikerein rágódik, hanem a jelenben él gondolatvilága és a jövő felé tervez.[27] Azt a módot, amellyel valamely személy a környezetéhez alkalmazkodni tud, személyenként eltérőnek mondják azzal, hogy olyan életmód, amely az egyik embert kielégíti, a másik számára meddő lehet és fordítva. Úgy találják, hogy minden embernek magának kell megoldania az élet problémáit, összhangban ízlésével és temperamentumával, vagy más szóval a saját életstílusával. A ki nem egyensúlyozott (maladjusted), vagyis a társadalomba beilleszkedni nem tudó ember fő jellemzőjének azt tartják, hogy az ilyen egyén képtelen boldog és megelégedett életet élni, nem tud kijönni az emberekkel és nem tud dolgozni, de még csak szórakozni sem teljes kielégüléssel. Tárgyalnak ezután még arról is, hogy a mai komplex társadalmakban az ember számos környezettel áll szemben s így könnyen előfordulhat az, hogy ezek közül egyesekhez jól alkalmazkodik, míg másokhoz nem tud. A személyes alkalmazkodás-hiány tipikus esetének azt tekintik, amikor az egyén a közvetlen környezetéhez — akár öröklött korlátozottságból, akár pedig a környezet túlzottan bonyolult voltából kifolyólag — nem tud alkalmazkodni.[28]

A „társadalompszihológiainak" nevezett bűnözési elméletek közül utolsóként az „eltérő képzetek" (differential association) elméletét ismertetjük, amelyet Sutherland Edwin amerikai professzor[29] dolgozott és fejtett ki — elsőízben 1924-ben megjelent — „Principles of Criminology" című művében. Ezen elmélet központi tétele az, hogy a bűnöző viselkedés ugyanolyan folyamatok során jön létre, mint az egyéb (vagyis nembűnöző) viselkedés. Ezek szerint: a bűnöző viselkedés is tanult és nem öröklött; annak eltanulása más személyekkel való összeköttetések révén nyert közlések által történik, mégpedig leglényegesebb része a személyes, meghitt csoportokban végbemenő eltanulás és „képzet-elsajátítás".

[25] The Sutherland Papers. — Edited by Albert Cohen, Alfred Lindesmith and Karl Schuessler. 1956. Bloomington.

[26] The Annals of American Academy of Political and Social Science: Modern crime, its prevention and punishment. 1926. V. kötetben: Kelsey Carl: Immigration and crime.

[27] Hunt F. E.: I. m.-ben „A társadalomba jól beilleszkedett ember" című fejezet.

[28] A fogalmak tisztázása érdekében itt megjegyezzük még, hogy a környezethez való alkalmazkodást, vagyis a társadalomba való beilleszkedést nem egyszerű utánzás eredményének tekintik. A kettő közötti különbséget abban látják, hogy míg az utánzás nem egyéb, mint egy híres ember cselekedeteinek mintául vétele azon az alapon, hogy annak magatartása és sikerei között nyilván összefüggés van, addig az alkalmazkodás az egyén tudatosan megfontolt tevékenysége az önmaga által szerzett tapasztalatok eredményeként.

[29] Sutherland E. többször idézett két műve és Sutherland H. E.: White collar crime. New York 1949.

Valamely személy akkor válik bűnözővé, ha a környezetétől nyert azon képzetei, amelyek bűncselekmények elkövetése irányában hatnak, túlsúlyra jutnak a szóbanforgó személy által ugyancsak környezetétől elsajátított azon képzetekkel szemben, melyek a bűnözéstől való visszatartásra alkalmasak. Sutherland ebben az elméletben vélte megtalálni azt a magyarázatot, amely a minden bűnözésnél megtalálható közös elemet magában foglalja. Későbbi munkássága során ezen elméletet többízben továbbfejlesztette, sőt módosította és többévtizedes széleskörű kriminológiai munkássága során minden bűnözést — végső alapjaiban — az „eltérő képzetek" tanával kívánt megmagyarázni. Így pl. még a jelenlegi börtönrendszer megváltoztatását is azzal az indokolással javasolta, hogy a mostani börtönöknél nincsen semmi remény az elítélt személyiségének kedvező irányban való megváltoztatására. Hiába vannak ugyanis — szerinte — börtöniskolák és egyéb megjavító célzatú kísérletek: az elítélt a börtönben a bűnöző kultúrával, vagyis a bűnöző képzetekkel van továbbra is összeköttetésben. Javulásra Sutherland csak akkor lát reményt, ha az elítélt a bűnözéstől eltérő irányban ható környezetben nyer majd büntetésének tartamára elhelyezést.

A bűnözést az egyén társadalmi sikertelenségeiből magyarázó elmélet mélyebb elemzése inkább lélektani tanulmányba kívánkoznék. Ez az elmélet egyébként „frustration" megjelöléssel az amerikai kriminálszociológiában ugyancsak jelentős helyet foglal el.[30] Itt csupán annyit kívánunk megjegyezni vele kapcsolatban, hogy ezen elmélet lényege: a társadalmi életben gyakran állnak szemben az emberek olyan körülményekkel, amelyek között nem tudják vágyaikat megvalósítani (az ilyen helyzetek bizonyos fokig hozzá is tartoznak a rendes életmenethez), ez sikertelenségekhez csalódásokhoz és konfliktusokhoz vezet, ami egyeseknél nem jár súlyosabb következményekkel, míg másoknál elmebetegségre vagy bűnözésre vezet. A „frustration"-elmélet hívei ezt az alapgondolatot variálják és boncolgatják behatóan.

[30] Clinard B. M.: i. m.

Most rátérünk azon elméleteknek a tárgyalására, amelyekről bevezetőnkben azt mondottuk, hogy a bűnözés kérdését szorosabb értelemben vett szociológiai szemszögből szemlélik és vizsgálják. Mint azt fentebb kiemeltük, ezen szemlélet nem az egyén társadalmi vonatkozásait kutatja elsősorban, hanem a bűnözés kérdésének megoldását a társadalmi folyamatok oldaláról keresi.

A bűnözés problémája ily felfogásának legelső és általánosságban legelfogadottabb tétele a „társadalmi ellenőrzés" szerepének kihangsúlyozása. Ezt a tételt elsőnek még félévszázaddal ezelőtt E. A. Ross amerikai professzor tette közzé[31] és az azóta is nélkülözhetetlen kellékké vált a nyugati kriminálszociológiában. Társadalmi ellenőrzésnek nevezzük azon módszerek összességét, amelyek arra irányulnak, hogy az emberek viselkedését a társadalmi csoportban uralkodó rendhez való alkalmazkodás irányában befolyásolják.[32] Vagyis a társadalmi ellenőrzés célja a csoporthoz tartozó emberek viselkedését összhangba hozni a csoport-előírta társadalmi formákkal. A társadalmi ellenőrzés lehet szervezett vagy szervezetlen. A szervezetlen ellenőrzés eszközei: népszokások, közerkölcsök, közvélemény, pletyka, szimpátia, igazságérzet, együttérzés stb. A szervezett ellenőrzést a bíróságok, hatóságok, rendőri szervek stb. végzik. A szervezetlen ellenőrzést hatásosabbnak tartják, mint a szervezettet, mert — úgy gondolják — biztosabban rettent vissza pl. bárkit valamely magatartás elkövetésétől az a tudat, hogy az elítélendő magatartás megvalósítása esetén őt közmegvetés vagy akárcsak általános kinevetés fogja érni, mintha csupán a bűnvádi eljárás veszélye forog fenn — a cselekmény felfedezésre és feljelentésre kerülése esetére — az elkövető terhére.

[31] Ross E. Alsworth: Das Buch der Gesellschaft. — Karlsruhe. 1926. című műve összefoglalóan ismerteti a szerző társadalomtudományi tanait. A társadalmi ellenőrzésre vonatkozó külön művének címe: „Social controll; a survey of the foundation of order."

[32] Az angol nyelvű irodalomban használt „social controll" kifejezésnek szó szerinti fordítása a „társadalmi ellenőrzés" kitétel. Valójában a Ross által először használt és azóta a nyugati szociológiai irodalomban általánossá vált „controll"-fogalom tágabb, mint a szorosan vett ellenőrzés; találóbb volna rá a magyarban a „társadalmi irányítás" kifejezés.

Minden társadalomnak más és más ellenőrzési módszerei vannak, vagy legalábbis az ellenőrzések más és más fajtájára fektetik a fősúlyt. A társadalmi ellenőrzés legősibb formája a szokás, ennek szerepe azonban a modern, összetett társadalmakban — amelyekben a személytelen kapcsolatok uralkodnak — egyre kisebb. Ugyanígy — állapítják meg —, eltolódott a társadalmi ellenőrzés középpontja is az atyai tekintélytől az állam irányába.[33]

A társadalmi ellenőrzés tekintetében még az alábbi megkülönböztetéseket szokták tenni: 1. Közvetlen ellenőrzés, szabályok előírása és büntetések révén. Erre már fentebb utaltunk. Kisebb vagy nagyobb mértékben való alkalmazásáról egyetlen állam sem mondhat le. Hatásosságát már eleve korlátozza az a tény, hogy csaknem minden bűnöző a cselekmény elkövetésekor abban a tudatban cselekszik, hogy bűntette nem fog felfedezést nyerni. 2. Belső ellenőrzés, a lelkiismereten keresztül. Ennek érdekében igyekszik minden társadalom beleoltani a saját erkölcsét a gyermekek kifejlődő lelkiismeretébe és ha ez teljes mértékben sikerrel járna, úgy nem is volna szükség egyéb ellenőrzésre. 3. Közvetett ellenőrzés. Ez abban a hatásban áll, amelyet a szülők, nevelők vagy más nembűnöző személyek példamutató viselkedésükkel csoportjuk tagjaira gyakorolnak és amely érzelmi motívumok hatása alatt azok őhozzájuk alkalmazkodni s példájukat követni igyekszenek. Egyes szerzők[34] használják még a pozitív és negatív társadalmi ellenőrzés fogalmát: az előbbi alatt értik a csoport által megkívánt viselkedés előmozdítását a társadalmi helyeslés külső kifejezései (kitüntetések, előléptetések, díjak, tudományos fokozatok stb.) által, míg utóbbi alatt ugyanezen célnak elrettentés útján való elérését (különféle büntető intézkedések[35]). Ki szokták továbbá emelni még azt, hogy új viselkedési módot legtöbbször csak szigorú társadalmi ellenőrzési eszközökkel lehet megvalósítani, míg a már a csoport által elfogadott viselkedés

[33] Mannheim K.: i. m.

[34] Nye F. Ivan: Family relationships and delinquent behavior. — New York. 1958.

[35] Bogardus S. Emory: Sociology. — New York. 1959.

megőrzésére számos esetben a szokás is elegendőnek bizonyul.

A társadalmi ellenőrzés célját szolgáló legfontosabb intézménynek a nyugati kriminálszociológia a családot tartja. A család ugyanis az az „elsődleges" csoport, amelybe a még társadalmi tapasztalatokkal nem rendelkező kisgyermek legkorábban bekerül és amelynek körében „társadalmasodásának" legjelentősebb szakasza végbemegy. Az itt nyert benyomások hatása alól — írják a kérdést boncoló szerzők —, a gyermek élete végéig sem szabadul, hanem későbbi ismereteit és tapasztalatait is azon gondolatkörbe és viselkedési normák közé igyekszik beilleszteni, amelyeket a családi körben sajátított el. A családon belül végbemenő társadalmi ellenőrzést azonban azért tekintik döntő jelentőségűnek, mert az időbelileg a legkorábban kezdődik, hanem azért is, mert rendszerint ez a leghosszabb időtartamú ellenőrzés és ezenfelül itt a legszemélyesebb a kapcsolat a társadalmi ellenőrzést gyakorló tekintéllyel (jelen esetben a szülővel) és ennek folytán itt van a legnagyobb lehetőség a társadalmi ellenőrzés fent említett különböző szervezetlen és közvetett formáinak hatásos alkalmazására.

A család és a társadalmi ellenőrzés viszonyának kérdését boncolva az empirikus kriminálszociológia amerikai és nyugat-európai művelői igen részletesen foglalkoznak a család-típusok kérdésével.[36] Ennek során arra megállapításra jutnak, hogy míg kezdetben a vérségi, a múlt századtól kezdve pedig a gazdasági elem volt a házastársak közti legfontosabb kapocs, addig napjainkban az érzelmi motívum a döntő a házasságban és ha ez elvész, akkor felbomlik a házasság még akkor is, ha esetleg a felbomlás tényét a házasfelek kifelé — jogilag, elválás formájában — nem is dokumentálják, hanem a házasságon belüli elhidegülés keretei között maradnak meg. Ugyanilyen változást látnak a család szerkezetében is. A mai idők tipikus házasságformájának ugyanis — szemben a korábi patriarchális vagy egyes esetekben matriarchális formákkal — az equalitariánus vagyis egyenlőségen alapuló házasságot tartják, ahol mindkét félnek egyaránt vannak jogai és kötelezettségei és nincs a családon belül uralkodó fél. A rohamosan növekvő válási arányszámot is azzal magyarázzák, hogy az kapcsolatos a házasságformának a pariarchálisból equalitariánussá történő átalakulásával, illetve azzal, hogy számos házasfél nem tud még egyelőre beleilleszkedni az új formába és ezért kerül sor törésre az együttélés során. A válások száma és a bűnözések közötti összefüggés viszont ismert: Az elváltak körében magasabb bűnözési arányszám mutatkozik egyfelől azért, mert ezek otthontalanul és gyökértelenül állnak a társadalomban, tehát hamarabb adják magukat bűnözésre, másfelől azért is, mert gyakran az elválás a személy antiszociális személyiségéből kifolyólag következik be, márpedig aki antiszociális az élet egyik vonatkozásában — a házasságban — könnyen antiszociálisnak bizonyulhat annak más területein is, pl. a bűnözés vonatkozásában.

A társadalmi ellenőrzés tanának alátámasztására legjobb példa gyanánt a „széttört-otthonok" és a bűnözési arányszám közötti szoros összefüggést szokták felhozni. A bűnügyi statisztikák ugyanis azt mutatják, hogy a „széttört-otthonokból", vagyis azokból, ahol a szülők elváltak, különváltak, az egyik házasfél meghalt vagy hosszú ideig kényszerűségből távol van, jóval több bűnöző fiatalkorú kerül ki, mint azokból, ahol a szülők együttélnek. Márpedig — mondják — a „széttört-otthonoknál" meggyengül vagy akár meg is szűnik a társadalmi ellenőrzés és ezért mutatnak fel az azokból kikerült fiatalkorúak magasabb bűnözési arányszámot. Ezt a tételt számos statisztikai feldolgozásban igyekeznek igazolni és annak igazsága hosszú ideig általánosan elfogadott volt a nyugati kriminálszociológiában. A legutóbbi időben azonban egyes amerikai kriminálszociológusok ugyanazon vizsgálatok és egyazon adatok alapján vitássá tették a „széttört otthonok" fontos szerepét a bűnözés terén. Ezáltal nemcsak a nyugati kriminálszociológiának, hanem az egész nyugati szociológiának is egyik „standard-tételét" kezdték ki. Ez egyike azon ellentmondásoknak, amelyekre bevezetőnkben már utaltunk. Ezen újabb nézet hívei[37] szerint, figyelemmel arra, hogy a családok nem egyformák (vannak pl. szorosabb kapcsolatúak és lazábbak stb.) nem lehet általános következtetéseket levonni a család és a bűnözések összefüggései tekintetében; ezenfelül pedig a család társadalmasító és ellenőrzést gyakorló szerepe is egyre csökken (e téren az iskola és az utcai játszócsoportok szerepe nyomul előtérbe), miáltal ugyancsak elveszíti a család a bűnözés okai terén korábban vitt jelentőségét. Utalnak arra, hogy nincsen bizonyítva az, miszerint a tettes a család körében tanulná el a bűnöző viselkedést, sőt egyenesen azt állítják, hogy a család körében legfeljebb társadalmilag ugyan el nem fogadott, de nem bűnöző magatartásokat szoktak elsajátítani, mint amilyenek pl. az iszákosság, a lazább nemi erkölcs stb. A „széttört-otthonok" és a bűnözések közötti összefüggések megcáfolására Marshall C. Clinard adatokat hoz fel példaként.[38] Utal még arra is, hogy a „széttörés" okai és következményei is a legkülönbözőbbek és annak bekövetkezése nem jelenti feltétlenül a társadalmi ellenőrzés meggyengülését; ellenkezőleg — írják — számos esetben a magára maradt házasfél nagyobb ellenőrzést gyakorol gyermeke felett, mint az a jogilag és statisztikailag hivatalosan nem „széttörtnek tekintett család, amely pl. állandó veszekedések közepette él. Ezenfelül a „széttörtséget" is csupán átmeneti állapotnak tekintik, amelyet rendszerint új házasság vagy más módon történő stabilizálás követ. Végül megjegyzik még az általános nyugati felfogással szembehelyezkedő ezen álláspont hívei, hogy szerintük azért mutatnak csak a statisztikák ilyen ma-

[36] Merill E. Francis: Fundamentals of social science. — New York. 1946. Ogburn F. William: i. m., Nimkoff M. F.: Technology, biology and the changing family. — The American Journal of Sociology. 1951. V.

[37] Nye F. Ivan: i. m. és Marshall B. C.: i. m.

[38] Az USA Gyermekhivatalának 1936. évi jelentése szerint a bűnöző fiúknak mindössze 1/3-a került ki „széttört-otthonokból"; a Glueck-házaspár által megvizsgált 1000 bostoni bűnöző közül csak 48%-a került ki ily otthonokból; a Chicagóban megvizsgált 1675 bűnöző fiatalkorú és 7278 nembűnöző iskolás összehasonlító adataiból az tűnik ki, hogy a bűnözők 42,5%-a, a nembűnözőknek pedig 36,1%-a az, amelyik „széttört-otthonokban" nőtt fel (vagyis nincsen számottevő különbség a két csoport között).

gas számot a széttört otthonokból kikerülők bűnözése terén, mert az ilyen körülmények között élőket már a legkisebb eltévelyedés esetén is javító- vagy büntető-intézetbe viszik, míg a kisebb bűnözésen rajtakapott többi gyermeket legtöbbször csak megfenyítik és kellő leszidás után megjavítás végett átadják a szüleiknek.

Ugyanilyen ellentmondó álláspontok vannak a társadalmi ellenőrzést gyakorló többi intézmények megítélése tekintetében is (pl. iskola, játszócsoportok, különféle állami szervek, szórakoztató intézmények stb.). Nem kívánjuk tanulmányunk terjedelmét elnyújtani ezen részletkérdések beható tárgyalásával, ezért — az ellentmondás élességének jellemzésére — csak egy problémát fogunk futólag érinteni. Ez a probléma a társadalmi ellenőrzés terén igen fontos szerepet vivő irodalom, sajtó, film, valamint a televízió által a bűnözésre gyakorolt hatás megítélésének kérdése. Egyesek ugyanis tagadják azt, hogy a destruktív irodalmi, sajtó és filmtermékek káros hatást gyakorolnak a társadalomra, vagy legalábbis tagadják azt, hogy a káros hatás olyan erős volna, hogy az a bűnözéseket is számottevően emelné.[39] Álláspontjukat azzal támasztják alá, hogy a „rossz" könyveket számosan olvassák és a „rossz" filmeket számosan nézik meg, mégis csak az olvasók és nézők elenyésző kis hányada lesz bűnözővé. Szerintük ez azt bizonyítja, hogy csupán azok lesznek bűnözővé, akik arra amúgyis hajlammal bírnak és a film megnézése vagy a könyv elolvasása nélkül is bűnözővé váltak volna. Egyébként is rámutatnak arra, hogy — amiként nehéz volna általános meghatározást adni minden egyénre és minden időre kiterjedőleg a „jó" és a „rossz" környezet fogalmáról, — nehéz volna határt szabni a „jó" és a „rossz" film, könyv vagy egyéb kultúrtermék között is, mert az a könyv, vagy film, amelyik az egyik emberre jó hatással van, másik emberre esetleg rossz befolyást gyakorol. Egyébként is utalnak arra, hogy pl. az általánosan „jónak" tekintett Shakespeare Hamlet-jében 6 gyilkosság (köztük testvéren, nagybácsin és két fiatalkorún), 2 gyilkossági terv, vérfertőző házasságtörés, sírgyalázás stb. fordul elő. Glueckék — akiknek vizsgálatai szerint a bűnöző fiatalkorúak 44,9%-a, míg a nem bűnözőknek csupán 11%-a rendszeres mozilátogató — ugyancsak nem látják beigazoltnak a mozi bűnözést emelő hatását. Ők azt vallják, hogy azért több a bűnöző fiatalkorúak között a mozilátogató, mert a nyugtalan és kalandéhes fiatalok járnak legtöbbet moziba és a bűnözők is természetesen leginkább az ilyenek közül kerülnek ki. Tappan pl. azt szögezi le, hogy a gyermek a bűnözési hajlandóságot nem a moziban, hanem a családi és szomszédsági élmények hatása alatt szerzi meg. Sőt akad még olyan szerző is, aki — Cavanagh R. John amerikai pszihiáter — annak bizonyítására vállalkozik, hogy a hirhedt comicskönyvek nincsenek rossz hatással a fiatalságra és így nem hozhatók összefüggésbe a bűnözéssel. Mindazonáltal a szerzők többségének az a véleménye, hogy a rossz könyveknek, újságoknak, filmeknek, televíziós és egyéb műsoroknak igenis komoly befolyásuk van a bűnözésre, különösen a fiatalkorúak bűnözésére.

A bűnözések számának a nyugati országokban mutatkozó rohamos emelkedését számos szerző a „kulturális-konfliktus"-elmélettel igyekszik megmagyarázni. Eszerint a legújabbkori bűnözések legfőbb oka az, hogy a modern ipari társadalmak rendkívül bonyolultak, összetettek és tele vannak egymásnak élesen ellentmondó kulturális eszmékkel és gazdasági érdekellentétben álló csoportokkal. Ilyen körülmények között — írják — nem stabilak a társadalom alapjai, hanem egyfelől kíméletlen harc folyik a társadalmon belüli csoportok és egyének között (ami számos bűncselekményre vezet), másfelől pedig az ilyen heterogén társadalomban bizonytalan, változó és ellentétes kulturális eszmék között élő egyének sem jutnak olyan kulturális megalapozottsághoz, amely alkalmas volna arra, hogy őket a bűnözéstől visszatartsa. Ellenkezőleg, ez a helyzet olyan konfliktusokat eredményez az egyéneknél, amelyek gyakran bűnözésre vezetnek.

A kulturális konfliktus — vallják ezen elmélet hívei —[40] már a család körében kezdődik, ahol a gyermek korán tapasztalja azt, hogy a szülőknek nem azonos a véleményük számos kérdésben s így tőlük egymással ellentétes nevelési utasításokat, tanításokat és egyedüli igazságnak mondott tételeket tanul el. Fokozza a gyermek lelkében a bizonytalanságot és az így kifejlődő konfliktust az a mindennapos jelenség, hogy még ugyanazon szülő is rendszeresen változtatgatja magatartását, valamint véleményét is, mindenkori hangulatai, olvasmányai és a más emberek részéről rá gyakorolt hatások szerint. De további oka a konfliktusoknak az is, hogy a gyermek azt látja, hogy számos olyan magatartás van, amelyet a szülők az ő részére — mint kivetendőt — tiltanak és ennek ellenére ők maguk rendszeresen elkövetik azt. Ezenfelül észleli azt is a gyermek, hogy nem minden törvényellenes magatartást ítélnek el a felnőttek; vannak amelyet csak erkölcstelennek, de nem büntetendőnek tartanak, másokat viszont törvényellenesnek, de nem erkölcstelennek tekintenek, sőt van olyan társadalmilag előírttól eltérő magatartás is, amelyet nemcsak hogy nem ítélnek el, hanem amely egyenesen — mint „különcség" — csodálatot, presztizst és pénzt, esetleg későbbi általános elfogadást eredményezhet. Mindezek fokozzák a kulturális konfliktusokban élők számát. Különösen a fiatalkorúak bűnözésének magyarázatánál szokták ezen elméletet alkalmazni és a Nyugaton egyre fenyegetőbb méreteket öltő fiatalkorú bandák megalakulásának fő okát sokan ma már abban látják, hogy az abba tömörülő tagok az ottani tevékenységben — ami a leggyakrabban bűnözésből vagy legalábbis féktelen magatartásból áll — a lelkükben uralkodó konfliktust oldják fel.

Arravonatkozólag, hogy milyen hatalmas szerepe van a társadalom életében a kulturális összhangnak és az annak hiányában keletkező konfliktusnak, utal a vonatkozó irodalom a homogén, stabil közösségek és társadalmak példájára, amelyeknél nem mutatkoznak azok a hátrányos jelenségek, mint amelyek a komplex ipari társadalmak-

[39] Bauer Fritz: Das Verbrechen und die Gesellschaft. München—Basel. 1957. és Middendorf: i. m.

[40] Sutherland H. E.: i. m., Clinard B. M. i. m.

nak — szerintük — elkerülhetetlen velejárói. Így pl. azt állítják, hogy a primitívebb társadalmakban, vagy izolált közösségekben — sem a múltbaniaknál, sem pedig a jelenleg még létezőknél — nem volt észlelhető ún. funkcionális elmebetegség, vagyis az elmebaj azon fajtája, amely nem öröklött szervi elváltozásból, vagy agysérülésből, hanem a társadalmi viszonyok okozta megzavarodottságból ered. Sutherland további bizonyíték gyanánt hivatkozik az USA-ba bevándorolt emigránsok már fentebb tárgyalt második generációjának magasabb bűnözési százalékánál észlelt jelentős különbségekre. Eszerint azon tételen belül, hogy a második generációbeli bevándoroltak bűnözése nagyobb, mint a benszülötteké, nagy eltérések állapíthatók meg aszerint, hogy a bevándorolt milyen környéken telepedett le az USA-ban. Ha ugyanis egységes kultúrájú, izolált környéken történt a letelepedés, akkor a bűnözési arányszám emelkedése csekély méretű, míg ha többféle kulturális csoportot magában foglaló vidéken helyezkedett el a bevándorolt, akkor — Sutherland szerint — hatalmas méretű a bűnözésére vonatkozó arányszám emelkedése. Ez utóbbi helyen ugyanis többféle kultúrával kerül érintkezésbe a bevándorolt és ez konfliktusokat okoz nála, amelyek nagyban emelik bűnözési hajlandóságát.

Jelentős helyet foglal el az amerikai kriminálszociológiában az egyfelől a kulturális konfliktusok, másfelől pedig a neurózisok, valamint funkcionális ideg- és elmebetegségek közötti összefüggések vizsgálata. Fromm amerikai szociológus[41] pl. összehasonlításokat tesz egyes országok társadalmának elmebeli egészsége között azon az alapon, hogy azt durván három adat összehasonlításából lehet megállapítani: az öngyilkosságok, a gyilkosságok és az alkoholisták számából. Az általa összeállított statisztikából az tűnik ki, hogy az USA és más nyugati országok mutatják fel az elmebeli egészség szempontjából a legrosszabb adatokat. E tény egyik fontos okának ezen országbeli társadalmak kulturális egységhiányát és konfliktus-teli állapotát tartják. Clinard az USA-ban uralkodó kulturális heterogenitás és az individualista szellemből fakadó kíméletlen versengés, vagyis a kulturális és gazdasági konfliktusok következményének tartja azt a szomorú tényt is, hogy a második világháború folyamán az USA-hadseregben 1945. augusztusáig 900 000 ember került elmebetegség miatt katonai szolgálatra alkalmatlanná nyilvánításra. Ez a szám az összes alkalmatlanok 18%-át teszi ki. A jelenlegi USA-társadalomban pedig Clinard azon emberek számát, akik valamiféle elmebetegségben szenvednek, 10 millióra becsüli.[42] R. Linton, a Yale-egyetem antropológia-professzora, a kultúra és az elmebetegségek közötti kapcsolatot vizsgáló, 1956-ban megjelent művében végkövetkeztetésként ugyancsak azt állapítja meg, hogy a neurózisoknál és pszichózisoknál lényeges szerepe van, mint kiváltó oknak annak, hogy nem egységes kulturális behatások érik az embereket. Majd máshol konkréten leszögezi, hogy az USA-beli jelenlegi kedvezőtlen pszihiátriai helyzet szoros összefüggésben van az USA társadalmát jellemző gyors társadalmi változásokkal.[43] Nem kívánunk itt további pszichológiai, illetve pszihiátriai fejtegetésekbe bocsátkozni, az előbb mondottakat is csupán azért szögezzük le, hogy rámutassunk a szociológiai iskola azon tanítására, mely szerint a neurózisok és ideg, valamint elmebetegségek nagy része nem öröklött biológiai okokból, sem pedig szerzett betegségekből vagy sérülésekből ered, hanem azoknak szociológiailag vizsgálható és megmagyarázható társadalmi okai vannak.

Azon magyarázatok, amelyek a hatalmasra növekedett nyugati bűnözési hullám okát a társadalmi dezorganizációban látják, szoros összefüggésben vannak az imént kifejtett elméletekkel. A társadalmi dezorganizáció beálltáról ugyanis általában ott beszélnek, ahol meggyengült a társadalmi ellenőrzés, vagy konfliktusokkal van tele a társadalom. Ezért is találják a dezorganizációt legnagyobbaknak a nagyvárosokban, ahol a társadalmi ellenőrzés — a lakosság nagy számánál és kapcsolataik személytelen voltánál fogva — a leglazább és a konfliktusok — a heterogén lakossági összetételnél fogva — a legsűrűbben fordulnak elő.

Azt, hogy nagyvárosokban a vagyon elleni bűncselekmények jelentősen meghaladják a hasonló jellegű falusi bűnözések számát, statisztikai adatok tömegével igyekeznek a nagyvárosi dezorganizáció szerepét kiemelő szerzők alátámasztani (a személyek elleni bűnözések vonatkozásában nem állítják ugyanezt). Ugyanilyen alapon állítják, hogy a városok között is a nagyság kérdése dönti el a bűnözések fokát. A bűnözések száma ugyanis a város nagyságával együtt nő. Shaw[44] amerikai professzor, aki a témával sokat foglalkozott, számos amerikai városban folytatott ezirányú vizsgálata alapján arra a megállapításra jutott, hogy még a városokon belül is törvényszerűség uralkodik a bűnözések megoszlása tekintetében. Úgy találta ugyanis, hogy a legnagyobb a bűnözési arányszám a városok központi üzleti negyedében és az csökken az üzleti és ipari központoktól való távolodással. Ezeket a rendkívül magas és állandó bűnözési százalékot felmutató helyeket Shaw „bűnözési térségeknek" (delinquence areas) nevezi, mert szerinte ezeknél a bűnözés helyhez kötött és annak arányszáma akkor sem változik lényegesen, ha ott a lakosság kicserélődik.

A legtöbb kriminálszociológus egyetért abban, hogy a modern nagyvárosok kialakulása egyúttal egy bizonyos életforma kialakulását jelentette. Ezen urbanizált életforma legfőbb jellemzője az, hogy nagytömegű, heterogén és ellenté-

[41] Fromm Erich: The sane society. — London. 1956.

[42] I. m.

[43] Linton Ralph: Culture and mental dis orders. — Springfield. Illinois. 1956.

[44] Sutherland a Publications of the American Sociological Society. 1932. évi kötetében behatóan ismerteti Shaw R. Clifford tanait, de azt tartalmazza valamennyi modernebb nyugati kriminológiai tankönyv, vagy egyéb összefoglaló munka is.

Megjegyezzük, hogy Shaw megállapításai a közösségek „emberi socológiájának" kutatását előtérbe helyező „chicagói" iskola (Park R. E., Burgess E. W., Mc Kenzie stb.) tanításaiból indulnak ki. Ezen iskola alapvető tétele az, hogy a városok fejlődése koncentrikus körök szerint történik; a középpontban koncentrálódik a gazdasági és társadalmi élet, majd e körül egymás után — kör alakban — következnek; az átmeneti (eredetileg lakásokat magábanfoglaló, de az üzleti élet terjeszkedése során fokozatosan átalakuló) zóna, a dolgozók bérlakásainak helyet adó zóna, a gazdag emberek villalakásainak zónája, végül pedig a „kisemberek" zónája. Shaw az egyes városi „körök" bűnözését vizsgálja.

tes kultúrájú ember él a legszorosabb érintkezésben együtt (a legkülönbözőbb korú, fajú, nemzetiségű, foglalkozású, vagyoni helyzetű stb. ember). A városi élet jellemzői: a szélsőséges versengés, az individualizmus, a gyors változások, a mozgalmasság, a külső megjelenés és az anyagi helyzet döntő fontossága. (Ez utóbbi kettő azért fontos, mert — közelebbi ismeretség hiányában — ezekből következtetve ítélik meg egymást az emberek.) Ugyanakkor a társadalmi ellenőrzés egyre inkább csak annak szervezett formáira korlátozódik (mint pl. rendőrségi, bírósági stb. bűnüldözés), mert a névtelen és felületes emberi kapcsolatok nem teremtenek olyan egészséges közvéleményt, amely a társadalmi együttélés szabályainak megsértőit kiközösítéssel vagy más hasonló öntevékeny társadalmi retorzióval sújtaná.

A már fentebb többször hangsúlyozott ellentmondások ezen elméletnél is előtérbe kerülnek. Az imént kifejtett és általánosan elterjedt elméleti megállapításokkal szemben ugyanis több szerző ugyanilyen vizsgálatokra, sőt ugyanolyan eredményekre alapítva, éppen ellentétes megállapításokra jut. Így pl. Exner Franz[45] szerint nem a nagyváros légköre a maga hagyománynélküliségével, csábításaival, bűnözési alkalmainak nagy számával és a társadalmi ellenőrzés hiányából eredő körülményekkel teszi bűnözővé az embereket, hanem ellenkezőleg, a bűnözők tömörülnek a nagyvárosokban. Mások arra utalnak,[46] hogy a nagyváros fogalmát nem szabad ideáltípusra leegyszerűsíteni, mert a nagyvárosok különbözőek idő és hely szerint (pl. főváros, kereskedő város, iparváros, kézműves város, mezőváros stb.). Ezen szerzők szerint nem áll az, hogy a nagyvárosi kapcsolatok mindig hűvösek, mert sűrűn vannak munkahelyi meleg barátságok is, amelyek a nagyvárosokban ugyanúgy előfordulnak, mint kisebb helyen. A család pedig szerintük — minden lazulás dacára — csak nyert bensőségességében, mert míg a nagyvárosi ember a munkahelyén csupán jelentéktelen keréknek, a családon kívül pedig rész-személyiségnek érezheti magát, addig a családon belül teljes ember érzése tölti el és megtalálhatja valódi énjét. Hivatkoznak arra is, hogy a nagyvárosi együttérzés létezését igazolják azok a példák, amelyek a közelmúlt háborúi és társadalmi drámái során az egymás iránti segítőkészséget dokumentálták. Ezen álláspont hívei szerint tehát a nagyvárosi élet és a bűnözések között nem állapítható meg szoros összefüggés.

A társadalmi dezorganizáció megnyilvánulásai gyanánt szokták kezelni és vizsgálni a munkanélküliség, az alkoholizmus, a háború stb. problémáját is.[47] Sutherland[48] rámutat még arra, hogy az ellentétes eszmékkel és érdekekkel és ennek megfelelően ellentétes csoportokkal telített komplex kultúrájú mai nyugati társadalomban az állam magatartása is növeli a dezorganizációt. Az egymással konfliktusban álló csoportok ugyanis valamennyien az államhoz fordulnak segítségért és azt mindegyik a saját részére előnyös törvények hozatalára kívánja rábírni. Miután az állam egyik csoport támogatását sem kívánja elveszíteni, igyekszik mindegyiknek eleget tenni; így növekszik a törvények száma és csökken szigoruk, ami által csak egyre nő a dezorganizáció és annak következményeképpen a bűnözés is a kapitalista államrendben.

Népes tábora van azon elméletnek, amely „kulturális hézaggal" (cultural lag) kívánja magyarázni a nyugati ipari társadalmak magasra szökött bűnözési arányszámát. Az Ogburn W. amerikai professzor 1922-ben megjelent könyvében elsőnek közzétett és azóta sokak által átvett ezen elmélet[49] szerint a rohamos változások közepette élő modern társadalomban súlyos megrázkódtatásokhoz — és ezzel kapcsolatban bűnözésekhez is — vezet az a tény, hogy a kultúra különböző ágai nem egyforma mértékben és gyorsasággal fejlődnek. Az anyagi kultúrában ugyanis — vallja Ogburn — sokkal hamarabb és sokkal simábban állnak be változások, mint a nemanyagi kultúrában. Az emberek szokásaikhoz, elképzeléseikhez és nézeteikhez még akkor is ragaszkodnak, amikor értelmük azt kell, hogy mutassa, miszerint ezek a változott körülmények folytán már idejétmúltak. Sokkal hajlamosabbak pl. — Ogburn szerint — az emberek arra, hogy egy új automobilt vagy egy új borotvakészüléket magukévá tegyenek, mint egy új hitet, családi életformát vagy kormányzati rendszert. Szerinte és követői szerint akkor lehet majd gátat vetni a bűnözések nagyméretű növekedésének, ha fel tudjuk számolni azt a „hézagot", amely a mai gépkorszakban a kultúra technikai vívmányai és társadalmi szervezettségünk elmaradottsága között fennáll. Barnes H. E. amerikai kriminálszociológus még tovább megy: szerinte az emberiség fennmaradása függ attól, hogy a technika és a szociális kultúra szinkronizálását sikerült-e megoldanunk.[50]

Éppen a legutóbbi években erős támadások indultak a „kulturális hézag" tetszetős és addig szinte általánosan elfogadott elméletével szemben. Így mindenekelőtt rámutatnak arra, hogy ezen elmélet túlbecsüli azt a szerepet, amelyet a technológiai és gazdasági erők a társadalmi konfliktusokban visznek és szemléletében az ember olyan automata, amelyet nem társadalmi és pszichológiai eredetű összetett személyisége, hanem személytelen — főleg technológiai és gazdasági — erők irányítanak. Továbbiakban pedig kiemelik az Ogburn-féle elmélet legsebezhetőbb pontja gyanánt azt, hogy annak megítélése, miszerint hol minősítünk valamit „kulturális hézagnak", vagyis hol állapítunk meg elmaradottságot, szubjektív megítélés kérdése és az tudósonként változhat. Ez utóbbira konkrét példa a jelenlegi családforma problémája. Az amerikai szociológiai iskola híveinek álláspontja szerint a család körében mutatkozó — és bűnözésekre is vezető — nehézségek legtöbbje is abból ered, hogy társadalmunk egy ideológiailag még fel nem dolgozott valóságban él, vagyis magatartásunk és gondolkodásmódunk még nem alkalmazkodott az új társadalmi

[45] Exner Franz: Kriminalbiologie. – Hamburg. 1939.
[46] Gehlen–Schelsky: Soziologie. – Ein Lehr- und Handbuch zur modernen Gesellschaftskunde. – Düsseldorf–Köln. 1955.
[47] Pl. Gillin John Lewis: Social pathology. – New York. 1933. című terjedelmes művében.
[48] I. m.
[49] Ogburn F. W.: i. m.
[50] Bülow Franz–Bernsdorf W.: Wörterbuch der Soziologie. – Stuttgart. 1955.

helyzet valóságaihoz. A család vonatkozásában ez annyit jelent, hogy annak körében azért mutatkoznak súlyos problémák, mert az még mindig a már idejétmúlt patriarchális szerkezetre és gondolkodásra épül fel és így sem mint intézmény, sem pedig mint szellemi tartalom nem tudhat a modern ipari társadalom körülményeihez igazodni, vagyis „hézag" áll fenn. Schelsky H. hamburgi professzor élesen vitába száll — a jelenkori német családok életét és főbb vonásait feldolgozó hatalmas munkájában[51] — ezzel a felfogással. Arra hivatkozik, hogy az említett hézag csak akkor állna fenn, ha elfogadnánk azt a megállapítást, hogy a mai társadalmi viszonyok jelentik feltétlenül a haladást, amelyhez a családnak kell alkalmazkodnia. Schelsky azonban azt vallja, hogy a közelmúlt háborús válságai közepette éppen a család és nem a társadalmi rend képezte az egyetlen biztos bázist és a modern család olyan stabilitás alapjait rakja le, hogy az ő fejlődése nem a társadalmi és gazdasági fejlődés után kullog, hanem ellenkezőleg, annak előtte jár és nincsen semmi alkalmazkodnivalója. Szerinte tehát a „hézag" éppen fordítva áll fenn. Hasonló elnevezésekkel támadja Clinard P. Marshall a „kulturális-hézag" elméletet a nők munkábajárásával, a házassági etikával, valamint a szexuális erkölccsel kapcsolatban.

Befejezésül még az alábbiakat kívánjuk leszögezni:

A szociológiai alapokon álló kriminológiai kutatások azon a címen hirdetik álláspontjuk igazságát, hogy az ő szemléletük mentes a bűnözések okait testi vagy lelki tényezőkből magyarázó korábbi elméletek egyoldalúságaitól. Ez a hivatkozás azonban téves. Való igaz, hogy a lombrosiánus, pszichológiai, pszichopatológiai és egyéb hasonló iskolák bűnözési magyarázatai legfeljebb egyes egyének bűnözésének okait lehettek képesek felderíteni és hogy csupán a bűnözések társadalmi okait kutató ún. szociológiai szemlélet lehet alkalmas a bűnözések problémáinak feltárására. De hogy még sem felelnek meg e célnak a jelen tanulmányunkban ismertetett elméletek, annak oka az, hogy szociológiai vizsgálódásunk nem a társadalmi tények és a társadalmi fejlődés összességére terjed ki, hanem csupán önkényesen kiragadott tényekkel dolgoznak és szemléletük csupán a társadalom egy-egy részterületét öleli fel. Az ilyen vizsgálódás nem derítheti fel a társadalom létének és fejlődésének törvényeit és így a bűnözések valódi társadalmi okainak feltárásához sem vezethet el.

A bűnözések döntő alapokának kérdése a társadalmi rendszerek és a bűnözések közötti összefüggések vizsgálatát teszi mindenekelőtt szükségessé. Ez elől viszont a polgári szerzők teljesen elzárkóznak. Még Sutherland is — aki pedig főművében, a „Principles of Criminology"-ban kifejtette azt, hogy nehéz volna még csak elképzelni is olyan filozófiát, amely jobban összhangban volna a bűnözéssel, mint az individualizmus, arra az álláspontra helyezkedett, hogy az egyes kormányzati formák és a bűnözések közötti összefüggések tudományos vizsgálata nem valósítható meg. Ehhez ugyanis — szerinte — olyan nemzetközi összehasonlításokat kellene előbb lefolytatni, amelyekhez sem lehetőség, sem pedig megbízható módszer és egységes statisztikai adatok nem állnak rendelkezésre.[52]

A szocialista tudomány megvilágításában kitűnik az, hogy a nyugati szociológiai iskolák által elkülönítetten és kiragadva tárgyalt egyes jelenségek (kulturális konfliktusok, dezorganizáció stb.) csupán külsőleg észlelhető megnyilvánulások, amelyek mögött húzódnak meg a társadalmi törvényszerűségek és a társadalmi fejlődés eredeti törvényei. Ezeket viszont a polgári szociológiai irodalom meg sem kísérli és nem is lehet képes feltárni. A szocialista álláspont sem tagadja azoknak a feltételeknek sokféleségét, amelyek között a társadalmi élet törvényszerűségei megnyilvánulnak, de rámutat arra, hogy a társadalmi fejlődés valódi törvényeinek feltárásához az szükséges, hogy ezen számos feltétel közül a döntőeket meg tudjuk ragadni. Hiába foglalkozik a szociológia társadalmi tényekkel, ha azokat egyforma fontossággal veszi figyelembe és nem keresi az azokat előidéző és mozgató társadalmi rugókat.[53]

Fentebb már utaltunk arra, hogy a társadalmi dezorganizáció problémáját nem lehet a társadalmi rendszer egészétől elkülönítve vizsgálni. De ugyanígy van ez a kulturális konfliktusokkal és az empirikus szociológia által tárgyalt többi társadalmi jelenségekkel is. Azok egyike sem tekinthető önállónak, hanem valamennyi a kapitalizmus bomlásának szükségszerű velejárója. Így pl. a fiatalkorúak bűnözésének soha nem észlelt és még egyre emelkedő méretei szintén a kapitalizmus „rothadásával" kapcsolatosak és már Marx kiemelte azt, hogy az „ifjúság demoralizálása" a tőkés társadalmi rendszer szükségszerű kísérőjelensége.[54] Az a rendszer, amely a társadalom tagjait emberiességükből kivetkőztette, őket valódi hivatásuktól megfosztotta, családjukat szétbomlasztotta, kultúra helyett pedig gyakran a tömegszórakoztató intézmények szadizmusát és pornográfiáját nyújtja, amely a társadalmat egymás kifosztására és létére törő rideg üzletemberek küzdőterévé teszi, nyilván nem csodálkozhat azon, ha ifjúsága egyre jobban lezüllik és egyre inkább válik bűnözővé.[55] Itt

[51] Schelsky Helmut: Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart. — Darstellung einer empirisch — soziologischen Tatbestandsaufnahme. — Stuttgart. 1955.

[52] Sutherland H. E.: i. m.

[53] Gercenzon A. A.: Bírósági statisztika. — Budapest. 1951. (A szocialista statisztika könyvtára sorozatban) és ugyanezen szerző Bűnözés az imperializmus országaiban. — Budapest. 1952.

[54] A Marx és Lenin által a bűnözések kérdésében elfoglalt álláspontot és e kérdéssel kapcsolatban álló tudományos megállapításaikat összegyűjtve és feldolgozva tartalmazza Gercenzon A. A. idézett két munkája.

[55] Ma már a józanabb nyugati szerzők is beismerésekre kényszerülnek e téren. Így pl. Koenig Samuel: Man and society. — New York. 1957. című, a nyugati szociológia jelenlegi állását ismertető művében utal több ismert amerikai kriminálszociológus azon álláspontjára, mely szerint az USA társadalmának és kultúrájának számos vonása képez bűnözésre indító tényezőt (Taft D. R., Barnes H. E., Teeters stb.). Barron L. Milton — a fiatalkorúak bűnözésével foglalkozva — egyenesen azt állítja, hogy a bűnözés mélyen benne gyökerezik az amerikai kultúrában és ezen kulturális erők összehasonlíthatatlanul több fiatalkori bűncselekményt eredményeznek, mint amennyi egyes elkövetők egyéni elhatározásából származik.

Egyébként a nyugati társadalmi berendezkedés — kriminológiai szempontból is érdekes — bírálatát polgári oldalról az USA-ban elsőként Thorstein Veblen nyújtotta még 1899-ben megjelent „Theory of leisure class" című művében. Ebben ugyanis a szerző a „feltűnő költekezések" és „szembetűnő semmittevés" által jellemzett „dologtalan osztály" kialakulását és jelenlegi szerepét vizsgálja behatóan. Az ilyen életmódnak természetesen bűnözési vonatkozásai is vannak.

is bebizonyosodik az, hogy nem szabad a társadalmi jelenségek külső megjelenési formáival megelégedni, hanem teljes magyarázatot csak az azok mögött húzódó hatóokok felderítésével nyerhetünk.

Összegezve: a felsorolt kriminálszociológiai elméletek nem nyújtották, de nem is nyújthatták magyarázatát a nyugati országok megnövekedett bűnözésének, mert ez a jelenség ilyen „felületi" vizsgálódással nem ragadható meg. A bűnözések számának ottani növekedése ugyanis — miként azt a szocialista tudomány feltárta — nélkülözhetetlen velejárója a kapitalista társadalmi rendszer bomlásának és csak a társadalmi rendszer gyökeres átalakításával volna orvosolható.

Heller Farkas Tamás

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos munkásságáról a Kar kiadványainak tükrében

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványsorozata, a Studiá Juridica (pontosabban: Studia Juridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata), majdnem egyidőben indult meg az MSZMP művelődéspolitikai irányelveinek közzétételével.

Az előttünk fekvő 12 mű betekintést nyújt a Kar tudományos munkásságába, abból a nézőpontból, hogy mennyiben szolgálják ezek a kiadványok a pártdokumentumban jelzett fő feladatokat, nevezetesen a világnézeti nevelést, a tudomány fejlesztését és a műveltségi színvonal emelését.

Úgy látjuk, hogy a pécsi kiadványok jelentős mértékben járulnak hozzá az országosan is tapasztalható ideológiai előrenyomuláshoz, amelynek célja a társadalomtudományok terén az ellenséges, helytelen, antimarxista nézetek háttérbe szorítása és szétzúzása.

Természetesen az előttünk fekvő több tudományágat felölelő 12 munka értékelésére az állam és jogelmélet művelője sem vállalkozhat, azt azonban elmondhatja, hogy elsősorban a jogi gondolkodás területén jelentős lépésnek tekinti ezeket az értekezéseket, mert összességükben hozzájárulnak a jogász-értelmiség szocialista szellemű átformálásához, mégpedig a legjobb és a párt által ajánlott módszerrel, az elmélet bátor továbbfejlesztésével.

Elöljáróban azt is el kell mondani, hogy ilyen dolgozatok csak olyan, a párt által teremtett légkörben valósíthatók meg, amely szemünk előtt alakult ki az utóbbi néhány esztendőben a Pécsi Állam és Jogtudományi Karon is. A dolgozatok átolvasása azt a benyomást keltheti mindenkiben, hogy a Studia Juridica jól szolgálja a legfontosabb feladatot, a marxista dialektikus materializmus elméletének és módszerének az állam- és jogtudományok terén való határozott alkalmazását, különösen pedig a reakciós ideológiai irányzatok és a társadalomtudomány különböző területein még mindig előforduló antimarxista nézetek elleni küzdelmet, a szellemtörténeti szemlélet és módszer, a burzsoá objektivizmus bírálatát és befolyásának megszüntetését.

Ilyen értelemben elsősorban az államtudományi tárgyú dolgozatokkal kívánunk foglalkozni. Elsőnek *Halász Pál* egyetemi tanár, az államfogalom meghatározásának néhány kérdéséről nagy tudományos apparátussal és igényességgel megírt dolgozatáról kell szólnunk. Ebben a szerző a tartalmi jegyek oldaláról, az állam lényegének meghatározása irányából halad az államfogalom néhány fontos jegyének megállapítása felé és az államfogalom genetikus meghatározását adja. Nagy érdeklődésre tarthat számot az irodalomban is (és már volt is a nemzetközi irodalomban visszhangja) annak a meghatározásának, amelyet az államelmélet alapkérdései közé tartozó funkció-fogalomról ad. Igazat adunk neki abban, hogy annak meghatározása nem lehetséges az államcél, vagy államrezon fogalmából. Az államnak nincsenek sajátos céljai. A célok azokra az osztályokra jellemzőek, amelyeknek kezében van az állam, a feladatokat sem az állam tűzi ki. A funkció fogalmának meghatározásához annak értelmét is meg kell találni. „Az állam funkcióit, értelmük szerint az állam lényege megvalósulásának és társadalmi megvalósulásának kell tekinteni." Halász professzor hármas értelemben beszél az állam funkcióiról. Először társadalmi-politikai értelemben, másodszor a munkamegosztás értelmében (organizatorius funkció), harmadszor pedig mint a konkrét állami feladatokat megoldó (adminisztratív) funkcióról.

Az állam társadalmi-politikai funkciója az állam lényegéből folyik, mert az államnak, mint eszköznek kifelé és befelé is, vagyis más államok és a saját társadalma irányában is alapvető funkciója az uralkodó osztály céljainak megvalósítása. A törvényhozó, igazgatási és bíráskodási funkciók képezik az organizatórius funkciókat és az uralkodó osztály koncepciója szerint az adminisztratív funkció nem más, mint az állam által átvett egyes feladatok megoldása állami szervek útján, amelyeknek a működése rendszerint jogszabályok által meghatározott.

Különös érdeklődésre tarthatnak számot a dolgozat második részében elénk tárt azok a fejtegetések, amelyek az államélet mai, nyugaton dívó irányzataival és tendenciáival foglalkoznak. Elsősorban azokat a próbálkozásokat veszi bonckés alá, amelyek a jogtudomány területén igyekeznek annak a célnak a szolgálatába állni, hogy miként lehetne a tömegeket a burzsoá állam számára megnyerni. Különösen Loewenstein professzor tanaival foglalkozik behatóan. Érdekesek azok a megállapítások is, amelyeket Freud és Jung pszichológiai szemléletének szentel. Az Amerikai Egyesült Államokban divatossá váló „Machtstaat" fogalom gondolatának kiépítését nyomon követve, a szerző megállapítja, hogy ezek az elméletek, eljutva a végrehajtó hatalom totális rendelkezési jogának követeléséig, közös vonásokat tartalmaznak a német imperialista állam fogalmával.

A kelseni államkoncepció bírálata mellett megtaláljuk a dolgozatban a fenomenológiai irány legjellemzőbb képviselőjének, Smend munkásságának a bírálatát is, amit azért is tartunk jelentősnek, mert Smendnek nem kis hatása volt a felszabadulás előtt nevelkedett jogásznemzedékre.

Szamel Lajos professzornak „Az államigazgatási eljárási törvény jogorvoslati rendszere" című mun-

kája az államigazgatási eljárási törvény kapcsán a jogorvoslatok rendszerét adja, megvilágítva a jogalkalmazás folyamán felmerülő kérdéseket és elősegíteni kívánva azok megoldását.

Az eljárási törvény általában a jogszabálysértés feltételéhez köti a hivatalból és a kérelemre történő jogorvoslást. A jogorvoslati kérelmek kétfélék: *jogcímük* szerint jogsértésre, illetőleg jog-, vagy jogos érdeksérelmeire alapíthatók. A szerző a fellebbezés és a panasz fogalmát szétválasztja: fellebbezésre az jogosult, akinek jogát a határozat sérti; panasz előterjesztésének nemcsak jogsértés esetében van helye, hanem akkor is, ha a határozat, vagy intézkedés az állampolgároknak érdeksérelmet okozott. A panaszt rendszerint megelőzi a fellebbezés, mint jogorvoslati kérelem, amire az is utal, hogy a törvény előírja, hogy a fellebbezési idő alatt beadott panasz fellebbezésnek tekintendő.

Szamel professzor ellentmondást állapít meg a jogorvoslati rendszer kiépítésével szándékolt cél, s a között, hogy az aktus orvoslására elsősorban jogosult fellebbviteli hatóság csak jogsérelmet szüntethessen meg, a következő fórum pedig jogos érdeksérelmet is. Indokoltabbnak tartaná, ha az érdeksérelmek ügyében az alsóbb szervek, bonyolultabb jogkérdésekben pedig a felsőbb irányító szervek döntenének.

Az alap- és a fellebbviteli eljárás organikus egységet képez, amennyiben az alapeljárás nem jelenti egyben az ügy végleges lezárását. Az alapeljárás eredményeképpen hozott határozat csak ideiglenes jellegű, mert csak a jogorvoslati eljárásban megszületett döntésig él. A jelzett egységet honorálja a törvény akkor, midőn kimondja, hogy a fellebbezési eljárásban megfelelően alkalmazni kell az alapeljárásra vonatkozó rendelkezéseket.

Az eljárási kódex terminológiájának következetlenségéről is szól a szerző. A törvényben két nézőpont keveredik: a tárgyi és alanyi jogi. A szerző szerint „a jogorvoslati jogot következetesen az alanyi jog tényleges vagy vélt sérelmével kell összekötni, a jogszabály sértés ténye pedig a jogorvoslati kérelem elbírálására hivatott hatóság jogkörével hozandó kapcsolatba."

A jogorvoslati kérelmek előterjesztésére jogosultak köre meghatározott, kivéve a közérdekű bejelentést, ahol az aktus megtámadására feljogosítottak köre nincs megvonva. Minden állampolgár fel van ruházva a közérdekű bejelentés megtételének jogával. A törvény nem mondja ki kifejezetten, hogy ezzel jogi személyek is élhetnek, ami — ha ez a szövegből következik is — lényeges lett volna, mert államunkban „a társadalmi szervezetek gyűjtőmedencéi az állampolgárok bírálatának." E szerint közérdekűségen nemcsak az egész társadalom, hanem kisebb szociális egységek érdekeltsége is értendő. A közérdekű bejelentés jogorvoslattá csak akkor válik, ha a hatóság ezt annak tekinti. A bejelentőnek csak akkor van alanyi joga az aktus érdemi felülvizsgálatára, ha a hatóság bejelentését közérdekűnek elfogadta.

A szerző nem tartja alaptalannak azt az állítást, hogy a törvényben rendezett panaszjog lényegében másodfokú határozat ellen igénybevehető fellebbviteli kérelem. Az elsőfokú határozatoknál a fellebbezés elsődlegessége biztosítva van azzal, hogy az érdemileg elbírálandó panasznak nincs halasztó hatálya.

Tárgyalja Szamel professzor a jogorvoslati rendszer és a fórumrendszer kötött voltát is. A közvetlen fokozatosság elve érvényesül abban, hogy a jogorvoslati kérelmek elbírálására a megtámadott határozatot hozó szerv közvetlen felsőbbségre jogosult és kötelezett. A fellebbviteli fórumrendszer érvényes mutatis-mutandis a panasz eljárásra is. Ez a megoldás elejét veszi a túlzott centralizáció veszélyének.

A mindvégig éles jogászi logikával felépített tanulmány hangsúlyozza, hogy a törvény jogorvoslati rendszere a felszabadulás előttinél kidolgozottabb; néhol a megoldás nem a legjobb, mint pl. a bírói út igénybevételének erős korlátozottságánál. Végeredményben a törvénynek az államigazgatásunkban úttörő szerepét húzza alá a tanulmány.

Bihari Ottó az államhatalmi és az államigazgatási szervek hatáskörének problémáival kapcsolatban két kérdést állít reflektorfénybe, egyrészt, hogy milyen munkamegosztás jöjjön létre az államhatalom és az államigazgatás helyi szervei között, másrészt, milyen legyen ez a munkamegosztás a központi, illetve a közép- és alsófokú államhatalmi, illetve államigazgatási szervek között.

A felvetett kérdésekre válaszolva Bihari professzor a burzsoá állam- és jogelméletnek az államhatalmi ágak megosztását és egyensúlyának elméletét elveti. Megállapítja, hogy ez nem jelenti azt, hogy ne lenne felismert a technikai munkamegosztás az államszervezeten belül. Alkotmányunk az állami szervezetet négy főágazatra bontja, s ezek között nem lehet merev határokat vonni, mert közöttük alá-, illetve fölérendeltségi vagy felügyelei viszony állhat fenn. Mind a négy típus hatalmi tevékenységet fejt ki, impériummal rendelkezik. Az államhatalmi szervek differencia specifikáját abban látja, hogy képviseleti szervek s ilymódon a népszuverenitás közvetlen kifejezői, a népszuverenitásból származó jogok megtestesítői. Ezért tekinti szerző az államhatalmi-képviseleti szerveket államunk legfontosabb szerveinek.

Az egyes szervtípusok közötti technikai munkamegosztás alapját képező megkülönböztető jegyek kimunkálása során, világosnak látszik e megosztás alapja a bírói és ügyészi szerveknél. Nem ilyen világos az államhatalmi — képviseleti és az államigazgatási szervek technikai munkamegosztásának alapja. Elhatárolásuknál szerző helyesnek és elégségesnek tartja, ha az államhatalmi és államigazgatási szervek közt felmerülő hatásköri kérdéseket egyszerű törvényben rögzítené az országgyűlés, vagyis a legfelsőbb államhatalmi szerv állapítaná meg, hogy mely jogosítványok tartoznak az államhatalmi, illetőleg államigazgatási szervekhez.

Az állami munkában folyó azon vitához, hogy milyen munkamegosztás jöjjön létre a központi, a közép és alsófokú szervek között, szerző azon az álláspontón van, hogy a szocialista államban a hatalom teljessége a legfelsőbb államhatalmi — képviseletiszerv kezében van, amely az egyetlen szerv,

amelyet az egész választójogosult dolgozó nép hoz létre, tehát az az egész lakosság képviselője. A választás ténye tehát a szuverenitás teljességét az országgyűlésnek adja át. A választás tehát: a., létrehozza a legfelsőbb képviseleti szervet, b., a választás tényével egyúttal a népszuverenitásból folyó összes jog gyakorlását átengedi.

A fentiekből következően más a helyzet a tanácsoknál. A helyi lakosság megválasztja a tanácsot és a választási aktuson kívül szükséges a felső állami szervek, az országgyűlés jogszabálya ahhoz, hogy a tanács hivatását betöltse. Tehát a helyi szervek hatalma a szocialista államban is delegált hatalom. Amikor szerző megállapítja, hogy a hatalomátruházás mértékét a politikai viszonyok determinálják, egyben a középfokú szervek jogkörének átruházása, lehetőleg törvényi delegálása mellett tör lándzsát.

Ami az elsőfokú államhatalmi és államigazgatási szerveket illeti, megállapítja, hogy ezekre azokat a funkciókat kell átruházni, amelyek a helyi lakosság gazdasági, kulturális ellátottságát, illetve ellátását szolgálja. Azokat a feladatokat pedig, amelyeket egészükben a központi szervek valósítanak meg, ezeknél a nagy érdeklődésre való tekintettel, a helyi lakosság véleményét és segítségét kell kérni részleteinek megoldásához.

Szotáczki Mihály a jogi akarat osztály-tartalmáról értekezvén leszögezi, hogy a jog fogalma meghatározásával kapcsolatos viták nem érintik osztálylényegének kérdését. Ennek kifejtése befejezetlen, állandóan megújuló feladat. Történeti visszapillantás után arra az eredményre jut, hogy a jog jelentőségének, társadalmi funkcióinak értékelése két szempontból végezhető el. Abban a történeti korszakban, amikor a jog létét és funkcionálását a termelési viszonyok objektíve előírják, először abból a szükségletből, ami a társadalmat bizonyos történelmi feltételek mellett, osztályokra tekintet nélkül a jog létezéséhez fűzi (az osztályharc anarchikus állapotának és az egyéni önkénynek a megszüntetése), másodszor az egyes osztályoknak az adott jogrendszerhez való viszonya szempontjából. Természetesen ez fontosabb szempont.

Szerző elfogadva azt a tételt, hogy a jog az uralkodó osztály akarata, felteszi azt a kérdést, nem mond-e annak ellent az, hogy az uralkodó osztály tagjai megsértik a jogot. A kérdésre magyarázatot adva azt kutatja, hogy elégséges-e tehát az osztályharc kategóriájával operálni? Mivel mind az egyéni, mind az osztályakaratot az érdek határozza meg, szükségesnek tartja annak tisztázását. Disztingvál is az érdek szubjektív és objektív jelentése, másrészt az egyéni és osztályérdek között. „... az érdek a valóságban elsősorban az alapvetően objektív kategória, az egyes ember, illetve emberek meghatározott csoportjainak a termelő erők megszabta társadalmi feltételekhez való szükségszerű viszonya, függetlenül attól, elismerték-e, vagy sem." A szubjektív érdek, az objektív érdek tükröződése a gondolkodásban, a magatartás közvetlen gondolati célja. Az egyén, illetve az osztály valóságos érdekeinek megállapításánál az egyén véleménye másodlagos, elsődleges az objektív gazdasági és politikai lehetőségek helyes értékelése és felismerése.

Az egyén, mint „átlagegyén", tagja valamely társadalmi osztálynak annyiban, amennyiben osztályának létfeltételeiben él, érdekei érvényesítésének meghatározói az osztályviszonyok. A személyes uralom csak mint átlagos osztályuralom valósulhat meg. Tehát az átlagos eredmény benne van az egy osztályba tartozók egyéni érdekeiben, illetőleg akaratában. Az osztályérdek olyan átlagos érdek, amely az osztály létezése közös alapfeltételeinek szükséges kifejezője. Az osztály egyéneinek átlagos érdeke által meghatározott — osztály — akarat nyer kifejezést a jogszabályokban.

A törvényekben az osztályakarat állami akarattá változott.

Az uralkodó osztályon belül a jogellenes magatartásban, az egyéni és a jogrend kollíziójában az osztály egy tagjának érdeke, mint különös osztályérdek, mint általános ellentmondás fejeződik ki. Az érdekkollízióknak objektív alapjuk van, egyrészt antagonisztikus osztályellentét, másrészt különös és általános ellentmondása.

A jogban kifejezett osztályakaratnak csak az osztály képviselőinek tudatos tevékenysége által alkotott olyan akarat tekinthető, amely történetileg az osztály objektíve meghatározott közös érdekeinek adekvát kifejezése, állapítja meg Szotáczki figyelemre méltó dolgozatában.

Kovacsics József „Községszervezetünk problémái Baranya megyében" című tanulmányában az államigazgatás szervezete, vezetése szempontjából egyre nagyobb jelentőségre szert tevő regionális kutatási eredményeit mutatja be.

A regionális kutatás módszerei nálunk különben valóban nem eléggé tisztázottak még. A tanulmány elsődleges mutatószámok alapján jellemzi Baranya megye társadalmi és gazdasági viszonyait. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem hasonló vizsgálódásokat folytatott és arra a megállapításra jutott, hogy ezeket az elemi iudikatorokat közös szintetikus indikátorba kell összeolvasztani. Ezt a feladatot a községek különböző szempontból elért fejlettsége szerinti pontozással oldotta meg. A szerző bizonyos hiányosságaira tekintettel elveti a pontozásos módszert, és az ún. szektormódszer alapján folytatta kutatásait, mely azt jelenti, hogy a társadalmi, gazdasági élet, valamint a községgazdálkodás egymással összefüggő csoportjaira vonatkozóan külön-külön lettek kiszámítva ezek az indikátorok.

Gyakorlati jellegű megállapításai végeredményben oda vezetnek, hogy a jelenlegi szakigazgatási körzetek nem szolgálják a gazdasági, kulturális, egészségügyi tekintetben egyaránt fejlett egészséges falusi centrumok kialakítását, mert az intézményeket szétforgácsolják. A különböző körzetek egyeztetése természetesen csak magasabb népességű tanácsi körzetek esetében válik lehetségessé. Az általános iskolai oktatás megszervezése 800—900 lakos körül, a népművelési igények korszerű kielégítése 1000—1200 lakos körül, az orvosi hálózat megszervezése 3000 lakos körüli népességi számnál racionális.

A községi igazgatás munkájának mennyiségét és differenciáltságát a területi, a népességi, illetőleg a gazdasági feltételek mellett az igazgatási munkát ellátó munkaerőkszempontjából, valamint a felmerülő ügyek száma és milyensége szempontjából is értékelni kell.

A szocialista községek igazgatási igényének megváltoztatása miatt

szükségessé vált, hogy a községi apparátus létszámára, nem, kor, iskolai végzettség, szakképzettség szerinti megoszlására vonatkozóan külön felvételt hajtsanak végre.

A szocialista iparosítás és mezőgazdaság szocialista átalakítása megteremti a lehetőségét az elmaradt területek fejlesztésének, a falu és város közötti lényeges különbségek fokozatos megszüntetéséhez.

A gazdasági és kulturális szempontból egyenlőtlenül fejlett települések életét a szocialista szervező munka tervszerűen fejleszti. Ha a történeti fejlődés során létrejött aránytalan településszerkezeten változtatnak, két egymástól eltérő, de mégis egymással összefüggő munkát kell végezni. Az Alföldön tovább kell szaporítani a községek számát, hogy ezáltal a külterületi lakosok is közelebb kerüljenek az államigazgatáshoz, másrészt a falu gazdasági, szociális, kulturális intézményeinek a megépítésével számukra is biztosítsuk országunk lakosai életszínvonalának emelkedésével lépést tartó, illetve azt folyamatosan utolérő fejlődését. A dunántúli aprófalvas megyékben — így Baranyában is — a kis településeket, amelyekhez hasonló az Alföldön nem községi, de külterületi jelleggel több ezer akad, össze kell vonni. Lehetővé válik így a beruházások ésszerű telepítése, az igazgatásban még meglevő bürokrácia leépítése, feleslegesen lekötött munkaerők felszabadítása a különböző szakigazgatási beosztások koordinálása, a falu jobb ellátottsága. — Ez a munka a települések gazdasági funkcióinak mélyreható elemzése, a demografiai viszonyok és az intézményekkel való ellátottság felmérése után hajtható végre. Komplex vizsgálat útján meg kell határozni azokat a faluközpontokat, amelyek a szomszédos községeknek a központjai vagy ipartelepítés útján az intézményi ellátottság megjavítása útján ilyenekké fejleszthetők. Állandó faluközpontok gazdasági és kulturális szerepköre megnövekszik, hatását azonban nemcsak a központi falu, hanem környéke is élvezni fogja. A nagyobb területre, nagyobb népességre kisugárzó központban kellően differenciált igazgatás jöhet létre, mutatja ki helyesen Kovacsics József.

A jogtudományi jellegű művek megjelenése sorrendjében *Kauser Lipót* „Hozzászólás a házastársi vagyonközösség lényegesebb problémáihoz" című tanulmányáról kell szólnunk, mely az 1952. évi IV. törvény 27—33. §-ait elemzi. A vagyonközösség és tulajdonközösség fogalmát tárgyalja, s a két fogalom mibenlétét és egymáshoz való viszonyát határozza meg.

Kauser felveti, hogy a házastársi vagyonközösség rendszerében mit is jelent a szerzés? Ehhez meg kell állapítani a szerzés tárgyát és módját.

Mit jelent a sokat említett házassági életközösség: „házastársaknak, férj és feleségnek huzamos együttélése." A házassági életközösség megszűnéséhez két tényező elengedhetetlenül szükséges: 1. közvetlenül értékelhető és észlelhető ténybeli körülmények, 2. legalább az egyik félnek megszűnésre irányuló akaratelhatározása. A házassági életközösség kezdetének meghatározása ugyancsak a fentiek feltételei.

A házastársak közös vagyonára bármelyik fél csak a másik beleegyezésével gyakorolhat vagyonjogi rendelkezést, mondja a Cst. 30. §. (1). Az egyetértés nélkül kötött ügylet érvénytelen. A Családjogi Kódex elejtette az érvénytelenség két specifikumának: semmiségnek és megtámadhatóságnak megkülönböztetését.

A házastársak között nincsen általában egyetemleges adósi viszony, kivéve, ha azt kifejezetten vállalták, vagy együttesen kárt okoztak. A 30. §. 4. pontjában „a házastársat is terhelő ügyleten" bizonyára olyan ügylet értendő, amely a házastársak közös vagyonára vonatkozik.

Visszatérve az érvénytelenségre, Kauser professzor javasolja a polgári jog rendszerébe ama tételt bevezetni, hogy ha valamely jogszabály meghatározott jogügyletet, vagy jogi tartalmú nyilatkozatot megtilt, akkor az érvénytelen anélkül is, hogy a jogszabály azt külön kimondaná.

Rudolf Lóránd: „A pénzfizetési jogviszony fogalmi jegyeiről" értekezvén elsősorban a pénzfizetési jogviszony sajátos szerkezetéről szól. A pénzfizetési jogviszony más jogviszonynak szerves, ugyanakkor viszonylag elkülönülő részeként jelenik meg. A pénzfizetési jogviszonyoknál az egész két részének kapcsolatáról van szó. E két rész: a) alapjogviszony, mely felöleli a jogviszony teljességét, kivéve a pénzfizetési jogviszonyt, b) pénzfizetési jogviszony. Az elszámolást illetően a szerkezet általánosan elfogadott tétel. Itt az elszámolási jogviszony és az alapjogviszony elkülönülését pénzfunkciók határozzák meg. E funkciók a készpénzfizetéssel kapcsolatos jogviszonyoknak valamennyi készpénzfizetést jellemző olyan sajátosságai, melyek elhatarolják az alapjogviszonytól: a nemo plus iuris elvének módosulasa a készpénztulajdon atruházásakor, az alaki és anyagi igazolás sajátos tényei.

Az alapjogviszony és pénzfizetési jogviszony kapcsolatát a korlátozott járulékosság és a jogcímes, kauzás jelleg teszi jellemzővé, a) a járulékosság a pénzfizetési jogviszony szerkezetéből következően jelentkezik úgy, hogy a pénzfizetési jogviszony általában osztozik az alapjogviszony jogi sorsában, (a pénzfizetés természete ezt korlátozza) b) a szocialista gazdasági rendben a pénzfizetési jogviszony rendszerint jogcímes és kauzás, mivel az elvont kötelezettségek a nyilvántartást, ellenőrzést gátolják.

A pénzfizetési jogviszony tárgyának elemzése mellett a pénzfizetési viszony szabályozásának elveit kell kiemelni. Ezen elvek: 1. a pénzforgalom biztonságának, gyorsaságának és készpénznélküliségének elve, 2. ellenőrzés elve, 3. a pénzforgalmi és hitelmonopólium elve.

Rudolf Lóránd másik tanulmánya „A kollektív szerződés főbb elvi kérdései a szocializmusban" címet viseli.

E tanulmány első megvilágítandó kérdése, a kollektív szerződés szolgálati szerepe és jogi formák közötti kapcsolata, melyet általában úgy fogalmaznak meg, hogy vajon a kollektív szerződés valóságban szerződés-e, avagy jogszabály jelleggel bír, illetőleg bírjon-e. A szerző rámutat arra, hogy a vizsgálódás tárgyának akkénti megjelölése, hogy a kollektív szerződés szerződési, vagy jogszabály jelleggel bír, helytelen. Ugyanis nem lehet vizsgálni általánosságban a kollektív szerződés jogi formáját, hanem mindig csak az adott történelmi helyzetben. Tehát azt kell vizsgálni, hogy a szerződési erőt és jelleget adjunk-e, avagy jogszabály erőt és

jelleget a kollektív szerződésnek az adott történelmi viszonyok között.

A szerző nézete szerint annak vizsgálatánál, hogy vajon az adott kollektív szerződés jogforrás-e, vagy szerződés, avagy a kettőnek sajátos önálló jogi létet követelő kombinációja, avagy a vizsgált kollektív szerződés kizárólag osztályakaratot fejez-e ki, vagy pedig ettől minőségileg különböző egyéni akaratot, azt kell vizsgálni, vajon az egyéni akarat szerepet játszik-e a kollektív szerződés létrejöttében és tartalmának megállapításában. Ha az adott kollektív szerződés kizárólag az osztályakaratot juttatja kifejezésre, tehát ha általános absztrakt előírásokat tartalmaz, a kollektív szerződést jogszabálynak kell minősíteni. Szerződési jelleget kell megállapítani akkor, ha a vizsgált kollektív szerződés meghatározott személyek között, e személyek akaratából, és e személyek akaratának megfelelő tartalommal jön létre, tehát ha a kollektív szerződést és annak tartalmát a szerződés alanyainak egyéni akarata hozza létre.

A kollektív szerződés tartalmi és formai kérdésére vonatkozóan meg kell állapítani, hogy az esetben, ha az adott történelmi helyzetben az látszik valószínűnek, hogy a kollektív szerződés szolgálati szerepét mint absztrakt rendelkezés tudja leghatékonyabban betölteni, akkor úgy kell azt szabályozni, és ennek megfelelő formát kell biztosítani. Ennek a tartalomnak pedig a jogszabályi forma felel meg.

A kollektív szerződési rendszer fejlődése újabb szakaszának kialakító tényezője az önálló gazdaságos elszámolás rendjének fejlődése. Tehát ennek hatására keletkezik az új, fokozatosan tiszta szerződési jellegű kollektív szerződés, A szerződéses jellegű kollektív szerződések ezért alkalmasak különösképp az önelszámolás rendjének megerősítésére, igen hatékony eszközök a vállalati dolgozók mozgósítására. Továbbá annyiban is előmozdítja a gazdálkodás sikerességét, hogy az igazgatót és a vállalati dolgozókat egymás tevékenységének kölcsönös ellenőrzésére mozgósítja, valamint biztosítják a vállalatvezetés alulról jövő bírálatát, az igazgató ténykedésének társadalmi ellenőrzését.

Rudolf professzor véleménye szerint hazánkban is a kollektív szerződés funkciójának ez az átfejlődése megy végbe. Tételes szabályozásunk híven tükrözi ezt a fejlődést.

Földvári József „A visszaesés értékelése a büntetőjogban" címen a büntető jogtudomány sokat vitatott problémáját a többször bűnöző személyek értékelése és az ellenük alkalmazható intézkedések kérdését tárgyalja.

Történeti visszatekintés után, mely a kérdés irodalmának alapos ismeretéről is tesz egyben tanúbizonyságot, a visszaesés törvényi szabályozását sürgeti.

A visszaesés minősíthető körülmény, mert a büntetés alkalmazásának alapvető célja a dolgozó nép érdekeinek védelme — hangsúlyozza.

Az újabb bűntett elkövetése nem az előbbi büntetés hatástalanságát bizonyítja.

Az általános visszaesés minősítő hatásának elfogadása nem kívánatos, sőt nem szükséges még súlyosító körülményként történő megemlítése sem a törvénykönyvben. A szerző a különös visszaesés elismerése mellett van. — Súlyosabb büntetés alkalmazásánál nem szükséges ugyanannak a bűntettnek többszöri elkövetése, hanem elegendő, ha a tettes korábban elkövetett bűncselekménye és jelen bűntette között valamilyen belső összefüggés áll fenn.

Alapvető nem a jogtárgy, hanem a motívum azonossága. Két korábbi elítélés kívánatos a visszaesés megállapításához. A visszaesés megállapításához általában a büntetés teljes kiállását kell megkívánni.

Az elévülési idővel kapcsolatosan a szerző helyesnek tartaná, ha a visszaesés elévülési ideje azonos lenne a büntetés elévülési idejével, mellőzve a 20 éves elévülési időt.

Új törvény alapján visszaesésként csak azokat az eseteket lehet elbírálni — e felfogás szerint —, amelyeknél az elkövetés a visszaesés megállapításához szükséges valamennyi cselekmény az új törvény hatálybalépése után követte el, vagy ha cselekménye a régi törvény szerint is visszaesésként lenne értékelhető.

Benedek Ferenc: „A iusta causa traditionis a római jogban" című értekezése azt vizsgálja, hogy mit kell érteni a causa, iusta causa kifejezésen. Egyesek célt, mások feleket indító okot, jogalapot, vagy jogviszonyt értettek ezen. A szerző szerint e kategóriának nem időtlen érvényét, hanem a causa kifejezés konkrét értelmét, történeti jellegét kell megállapítanunk.

A causa nem volt szilárd, dogmatikailag körülhatárolt jelentés: „ein Wort das alles und jedes bedeuten kann, was mann nicht näher bezeichen kann oder will."

A jogtudósoknál a causa kategória egyik alkalmazását a tulajdon átruházás körében kapja, ahol a tradítió mellett azt a további tényállást jelenti, amikor gyakran az iusta jelzővel összekapcsoltan jelentkezik.

Az ius civile a gazdasági tényállásoknak csak egy meglehetősen szűk körét tekintette iusta causának, vagyis olyannak, melynek alapján a traditió rei nec mancipi esetében kvilitar tulajdonjogot lehetett szerezni. A termelési viszonyok bonyolultabbá válásával a rómaiak természetesen nem zárhatták el szem elől, hogy e causák körét bővítsék, de ezt nyilván csak esetenként a gazdasági szükségletek nyomása alatt tették meg, s mindvégig megmaradtak a causák tipizáltságának elve mellett.

A causae traditionis ma is szokásos hármas felosztása (causa solvendi, causa donandi, causa sredendi) már Gaiusnál tapasztalható törekvés, amely Maecianusnál tudatosabban jelentkezik. A causa traditionis kategória nem az elméletnek, hanem a jogalkotásnak és a jogalkalmazásnak a terméke. Ebből az a fontos következtetés adódik, hogy a traditio causájának általános fogalma felé vezető úton előbb az egyes causákat kell megvizsgálni.

A kodifikációkkal való összefüggések alapján is szerző úgy látja, hogy iusta causa traditionis a felek célmegegyezése; a causa retinendi a megvalósult iusta causa traditionis jogalkatása a dolog végleges megtarthatása.

A források elemzése alapján megállapítja, hogy a klasszikus kor jogtudósai a traditió causájában a

feleknek egy civiljog által jogügyletként tipizált oly célban való egyetértését, konszenzusát látták, amely alkalmas (iusta) arra, hogy egy dolgot ennek alapján tradálnak ez a traditió tulajdonátszállást eredményezzen.

A traditió fejlődésére két szemléletváltozás volt döntő hatással: 1. az első akkor ment végbe, amidőn a traditiót kísérő vagy megelőző jogügyletként funkcionáló iusta causa traditionist ebbeni minőségében felváltja az átadás céljában való (kausalis) megegyezés, 2. a második pedig akkor, amidőn a traditió jogi céljában való consensusról a súlypont eltolódik a jogalkotásban — azaz a tulajdonátszállásban való egyetértésre. — A szerző a továbbiakban ismerteti, hogy ezek az átalakulások mikor és milyen hatásokra következtek be.

Losonczy István „Adalékok a tartós és állapot bűncselekmény kérdéséhez" című értekezése az elmélet és a gyakorlat szempontjából jelentős probléma megoldására vállalkozik.

E problémákat próbálták megoldani a burzsoá jogtudósok is. Véleményeik igen eltérőek, olykor ellentmondóak. Már a kategorizálás területén is éles ellentétek jelentkeztek. A szocialista jogtudománynak is fontos feladata ennek tanulmányozása. A szerző, Losonczy professzor tanulmánya első részében a burzsoá irodalmat ismerteti és bírálja, majd saját nézeteit fejti ki, amelynek lényege abban foglalható össze, hogy a tartós bűncselekmény lényeges fogalmi jegyeinek megállapításához két felismerésből kell kiindulni: 1. a bűncselekmény tudományos és törvényi fogalmának gerince az emberi magatartás, emberi tevékenység vagy mulasztás, 2. a nullum crimen sine lege elvére épült Btk.-k alapján (így a magyar is) csak az a cselekvés vagy mulasztás tekinthető bűntettnek, amelyet a törvény bűntettként határoz meg, pönalizál. Ebből (1,2) következően egy bűncselekmény csak akkor tekinthető tartós jellegűnek, ha: *a)* „a tényálladék tartós jellegű tevékenységet vagy mulasztást határoz meg a bűntett elkövetési magatartásaként, mert ebben az esetben csak tartós tevékenységgel vagy mulasztással valósíthatja meg a tettes a tényálladékot"; vagy *b)* olyan módon határozza meg az elkövetési magatartást, hogy az ennek következtében tartós tevékenységgel vagy mulasztással is megvalósítható és az elkövetés adott esetben tartós jellegű.

A tényálladékszerű tartós magatartás ismérve azonban egymagában nem alkalmas arra, hogy segítségével a tartós bűncselekmény fogalmát meghatározzuk, mert így a fogalom túlságosan tág terület. Ezért szükségesnek tartja, hogy további ismérvekkel megfelelően szűkítsük. Ki kell rekeszteni a tartós bűncselekmények fogalmi köréből a tartós és hosszantartó tevékenységgel megvalósuló bűntetteket, fordulatokat, illetőleg megvalósítási módokat. El kell továbbá különíteni a tartós bűncselekményeket azoktól a bűncselekményektől, amelyekre ugyancsak az a jellemző, hogy az általuk létrehozott eredmény, változás, állapot, helyzet tart, maga a bűncselekmény azonban az eredmény, állapot stb. létrejöttével kétségkívül végetért, mert azok tartóssága nem tényálladéki elem, hanem legfeljebb súlyosbító vagy minősítő körülményként jön tekintetbe.

A szerző szembehelyezkedik azzal az általános felfogással, mely szerint a tartós bűncselekmény ismérve az a körülmény is, hogy a tettesnek módjában áll a büntetőjogellenes helyzet megszüntetése. Szerinte ez nem minden esetben tekinthető ismérvnek, az előző felfogás csak úgy helyes, ha a büntetőjogellenes helyzet megszüntetését abban az esetben is a tettes módjában álló cselekményének kell tekinteni, ha azzal a tettes növeli bűntette felfedezésének veszélyét.

A bűncselekmény tartós jellegének elméleti és gyakorlati következményei vannak.

A BTÁ 2. §-ának a tettes javára szóló rendelkezései nem alkalmazhatóak. Amíg a bűncselekmény tart, az ellen akár a passzív alany, akár a bűncselekményt jelentő helyzet által jogaiban sértett más személy részéről helye van jogos védelemnek, bár a támadás, vagyis az a tevékenység, amellyel a tettes a tényállásszerű helyzetet előidézte, már rég befejeződött. — A tényálladékszerű helyzet fennállása alatt a tettesnek nyújtott segély bűnsegély, vagy társtettesség és nem bűnpártolás. A bűncselekmény elévülését a tartós helyzet megszűnésétől kell számítani. Ennek alapján kell a visszaesés megállapítása szempontjából is számítani az időtartam kezdetét. Továbbá az ítéletvégrehajtás feltételes felfüggesztéséhez megkívánt időt is innen kell számítani. A tartós bűncselekmény tartamának mértékét az ítélet kiszabásánál akkor is figyelembe kell venni, ha a törvény ezt nem minősíti. — A fenti idő irányadó az amnesztia hatálya szempontjából is.

Az állapot bűncselekmény sem elvben, sem gyakorlatban nem választható el a bűncselekményeknek attól a csoportjától, amelyre az jellemző, hogy a tényálladékszerű magatartás és azzal együtt a bűntett befejezése után valamilyen tartós vagy végleges eredmény jogsértő állapot marad fenn. E tekintetben tehető elhatárolás, az állapot bűncselekményt a tartós bűncselekménnyel szemben az jellemzi, hogy a tényálladékszerű tevékenység vagy mulasztás véghezvitelével fejeződnek be, nem pedig az állapot megszűntével, s ebből következően elévülésük is a bűncselekmény elkövetésének nem pedig az állapot megszűnésének napján történik.

A tartós bűncselekményt mind az elmélet, mind a gyakorlat a bűncselekményegység egyik fajtájaként értékeli. Természetes egységnek kell tekinteni a tartós bűncselekmények tiszta mulasztás útján megvalósítható csoportját.

Az állapot bűncselekmény egységjellege vitathatatlan. Az állapot bűncselekmény az eredmény bűncselekmények közé tartozik és egységjellege tekintetében is az eredmény bűncselekményekkel azonos elbírálás alá esik.

Kocsis Mihály „A II. fokú büntetőbíróság ítélő hatalma" című tanulmányában az ítélő hatalom kifejezést igenli, szemben a hatáskör megnevezéssel, mert mint kiemeli: az igazságszolgáltatás, tehát a büntetőjogi felelősség kérdését kötelező erővel eldöntő hatalma van a bíróságnak. E kifejezéssel

különben vitába lehetne szállni, márcsak azért is, mert ennek elfogadása esetén úgy tűnik, mintha tovább élne a régi hatalommegosztás elmélete, amit pedig a szocialista állam és jogelmélet egységesen elvet.

A felszabadulás után hozott idevonatkozó rendelkezések ismertetése után szerző álláspontja: az ún. eljárási elvek magához a büntető bírói eljáráshoz kapcsolódnak, az egész büntető bírói eljárásban valósulnak meg és nemcsak az I. fokú bírósági eljárásban. Ahol ez nem így történik, ott azt alaposan indokolni kell.

A tényállás kérdését illetően a II. fokú bíróság előtt foglalkozik azokkal az ellenvetésekkel, amelyek a II. fokú büntetőbíróság tényállást megállapító hatásköre ellen irányul. A Bpn. indokai szerint — melyet az 1958. évi 16. sz. tvr. fenntartott — a sérelmes tényállás helyett újat, helyeset, csak az ülnökök bevonásával működő I. fokú bíróság állapíthat meg. Ilyen ellenvetés a bizonyítékok elhalványulásának elmélete, amely szerint a bizonyíték nem örökéletű, hosszabb idő múltán ismételve megbízhatatlan. Ez tapasztalati tény, de ebből arra lehet következtetni, hogy a másodbíróság nem vehet fel bizonyítást, szerinte erőltetett.

A másik ellenvetés azzal kapcsolatos — támadva ezt a nézetet, mely helyesen azt mondja, hogy a másodbíróság vegyen fel bizonyítást, illetőleg ismételje meg —, hogy e megoldás költséges, a bizonyíték elhalványul, így kivihetetlen nagy terheket róna az államra, bírósági létszámemelést kíván, valamint azt, hogy a felek maguk sem kívánják. Ezek nem ügydöntőek, mert ha a bűnüldözés állami érdek, akkor biztosítani kell ennek feltételeit.

Az iratok alapján való ítélkezést a II. fokú büntető eljárásban szemügyre véve megállapítja, hogy a III. Bpn. új helyzetet teremtett az iratok alapján való ítélkezés terén is. Ezt helyesli, mert figyelemmel van a bűnügyre, a büntetőszolgáltatás érdekeire, azt messzemenően kielégíti. A tényálláshoz kötöttséget fenntartja, de az ebből eredő merevségeket feloldja úgy, hogy a II. fokú bíróságnak lehetőséget ad a tényállásnak kizárólag az iratok alapján történő kiegészítésére, illetőleg helyesbítésére.

Az „iratok alapján" törvényi kifejezés nem jelent a másodbíróság számára sem okirati, sem valami más bizonyítás felvételi hatalmat. További lazítása a tényálláshoz kötöttségnek, hogy a másodbíróság az iratok alapján az ítéleti tényállást akkor is helyesbíti, ha az I. fokú bíróság iratellenesen állapította meg a tényállást, vagy helytelen ténybeli következtetésen alapította a tényállást. — Az iratok nem helyettesítik a szóbeliség és közvetlenség elvét, hanem a szóbeliség és közvetlenség elvének gyakorlati megvalósításával elért eredmény megrögzítését nyújtják. Erre a rögzítésre a jogbiztonság, de egyben a bírói felelősség és bírói függetlenség biztosítékaként is szükség van.

A bírósági gyakorlatban elfogadott felfogás az, hogy a II. fokú bíróságnak a Bpn. szabályai mellett is módja van arra, hogy a személyi körülmények tekintetében az iratok alapján is ténymegállapítást, vagyis az elsőbíróság által megállapított tényállást megváltoztatja — fejti ki Kocsis professzor.

Szervezeti kérdésekről szólva idézi a bírósági szervezeti törvény 14. §. (3) bek.-ét, mely szerint az óvások és fellebbezések következtében az elbírálásukra hivatott bíróság a rendelkezésre álló anyag alapján vizsgálja felül a megtámadott határozat törvényességét és megalapozottságát. A szerző szerint nem indokolt, hogy miért kellett az ülnökbírót a fellebbviteli eljárásból kirekeszteni és miért kellett kimondani azt, hogy a II. fokon rendelkezésre álló (vagyis az I. fok által összehordott) adatok alapján ítélkezhet csak.

Fellebbezési rendszerünk jellege vizsgálatának kérdésével zárja érdekes tanulmányát Kocsis professzor, s javasolja, hogy 1. bizonyítást a II. fokú bíróság is vehessen fel, 2. töröljék el a fellebbezés nélküli súlyosbítási tilalmat.

*

A Pécsi Tudományegyetem tudományos tevékenységéről szólva el kell mondani azt is, a teljesség igénye nélkül vázlatosan ismertetett Studiákon kívül és a nagyszámú folyóirat cikkeken túlmenően olyan jelentős *monográfiák* is megjelentek, mint *Bihari Ottó*nak „A tanácsok bizottságairól", *Ádám Antal*nak „A Népköztársaság Elnöki Tanácsáról", *Pap Tibor*nak „A házasság intézménye a népi demokratikus jogban". *Rudolf Lóránt*nak „Elszámolások a polgári jogban", *Szamel Lajos*nak „Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékairól" és „A jogforrásokról", *Kovacsics József*nek „A történeti statisztikai forrásai"-ról szóló monográfiái.

Szólni kell továbbá az egész Dunántúlra kiható és a továbbképzést is szolgáló *ankétokról*, amelyeknek tárgya: az államigazgatási jogorvoslati rendszer, a kisközségek igazgatási problémái és a fiatalkorúak kriminalitásának etiológiája, valamint a házastársi vagyonközösséggel kapcsolatos kérdések voltak.

Mindez — hangsúlyozzuk — természetesen abban az új légkörben született meg, amely 1957-től kezdődően nagyon helyesen, a tudományos munkát állította a Kar tevékenységének középpontjába és amelynek hatásai meglátszanak olyan tendenciában is, mely jóformán az egész asszisztencia tudományos fokozat elnyerésére irányuló helyes törekvését is bizonyítja, de látszólag olyan kisebb jelentőségűnek tűnő kérdésekben is, mint pl. abban, hogy a tudományos diákkörök legutóbbi országos konferenciáján a nagydíjat is pécsi joghallgató nyerte el.

Összegezve az elmondottakat megállapíthatjuk, igen jó úton halad a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara az egyes jogi tudományágak művelése, a fiatal tudományos utánpótlás nevelése terén. Úgy tűnik, hogy különösen az ún. államtudományok terén kimagasló szerepet tölt be országos, sőt nemzetközi viszonylatban is, közeláll ahhoz, hogy kialakuljanak olyan iskolák az egyes pécsi tanszékek körül, amelyek nemzetközi szinten is méltóan tudják reprezentálni a szocialista magyar állam és jogtudományt.

Antalffy György

TUDOMÁNYOS ÉLET

Az aspiránsfelvételekhez

A Tudományos Akadémia állam- és jogtudományi aspiránsbizottsága a közelmúltban foglalkozott a jogi aspiránsképzés helyzetével; többek között összegezte az aspiránsfelvételekkel kapcsolatban jelentkező különböző problémákat is. Minthogy pedig rövidesen sor kerül az 1961. évi aspiránsfelvételekre, célszerűnek látszik néhány szempontra az érdeklődők figyelmét felhívni.

Az aspiránsképzés keretében a *tudományos utánpótlás* biztosítása történik. Államunk részben közvetlen (ösztöndíjak, tanulmányutak, rendkívüli szabadság biztosítása formájában stb.), részben közvetett úton (az egész tudósképzés szervezeti feltételeinek megteremtésével) jelentős anyagi erőket fordít arra, hogy a tudományok, ezek között az állam- és jogtudomány is, meg tudjanak felelni a szocialista építés során irányukban támasztott magas követelményeknek. Az eddigi eredmények és tapasztalatok ismeretében megállapítható, hogy a jogi aspiránskérdés általában helyes úton halad. Keretében megvalósultak azok a célkitűzések, amelyeknek elérése az eddigi fejlődés viszonyai között szükséges volt. Adott viszonyaink között — az aspiránsképzés kereteinek megszilárdítása mellett — a főhangsúly a *tudományos képzés színvonalának fokozásán* van. Éppen ennek érdekében kell felhívni a figyelmet néhány olyan jelentkező jelenségre, amelyek hátrányosan befolyásolják az illetékes szervek és testületeknek (Tudományos Minősítő Bizottság, felvételi és bírálóbizottságok stb.) azt a törekvését, hogy ezt a feladatot a Párt és a Kormány által kitűzött irányelveknek megfelelő módon eredményesen szolgálják.

Ismételten tapasztalható az a szemlélet, hogy az aspiránsképzést sokan (mind a pályázók, mind az őket javasló szervek, munkaadó főhatóságok) pusztán *szakmai továbbképzésnek* tekintik. Szem elől tévesztik, hogy valójában sokkal többről: egyre fokozottabb igényeket kielégíteni hivatott *tudósképzésről* van szó, kizárólag politikailag és szakmailag is megfelelő tudósutánképzés biztosításáról. Nem mindig veszik számításba, hogy a vonatkozó jogszabályok a politikai megbízhatóságra, a korhatárra, az egyetemi végzettségre és a több éves szakmai gyakorlatra vonatkozó előírások mellett megkövetelik azt is, hogy a pályázó — az aspirantúra fajától függően — már elért *tudományos eredményekkel* rendelkezzék. A pályázók sok esetben ilyen tevékenységről egyáltalán nem tudnak beszámolni.

Sokszor történik hivatkozás olyan publikált közleményekre, amelyek kétségtelenül hasznosan szolgáltak különböző gyakorlati igényeket, ilyen értelemben fontosak is voltak, de a tudományos elemzéstől, általában a tudományos munkától távolabb állnak. Annak elbírálására sem alkalmasak, hogy a pályázó valóban meg tud-e majd felelni az aspiránsképzés során támasztott tudományos követelményeknek. Az e vonatkozású igényeket rendszerint fokozza az a körülmény is, hogy a nagyszámú pályázó közül soknak van jelentősebb publikációs tevékenysége. Kézenfekvő, hogy a felvételre kerülés tudományos feltétele ezekhez igazodik.

Ilyen és hasonló — jórészt tájékozatlanságból fakadó — nézetek nehéz helyzetbe hozzák az illetékes szerveket, amikor számos (esetleg több oldalról is javasolt) pályázót kérelmével mégis el kell utasítani. De ezek a nézetek érdemi vonatkozásban is éreztetik hatásukat. Jórészt ilyen nézetek valamilyen formában való érvényesülésének tudható be például, hogy az aspirantúrára felvettek egy része vagy nem tudja elkészíteni disszertációját, vagy — ha el is készíti — megvédése csak bizonyos fokig liberálisabb elbírálása útján sikeres.

A liberalizmus és a megfelelő színvonal csökkenésének reális veszélye nélkül ma már nem lehet lemondani arról az igényről, hogy aspirantúrára csak az nyerhessen felvételt, aki már be tud számolni — *tudományos igényű* publikációkkal igazolt — legalább kezdeti tudományos eredményekről. Ezt számításba kell venniök az egyes szerveknek mind abból a szempontból, hogy kit látnak aspirantúrára érettnek és javasolhatónak, mind pedig abból a szempontból is, hogy javasoltjuknak *felvétele után is adják meg a támogatást.* Csak ezeknek a szempontoknak az érvényesítése esetén érhető el, hogy a felvett aspiránsok valóban új eredményeket hozó, valamint a tudományág alapos elvi és gyakorlati ismeretéről tanúskodó disszertációkkal gazdagítsák állam- és jogtudományunkat.

Mindez felelősségtudatos munkát és körültekintést kíván mind a pályázóktól, mind a javasló szervektől, mind pedig az aspiránsképzésben közreműködő különböző intézményektől.

A MTA Állam- és jogtudományi Aspiránsfelvételi Bizottsága

JOGIRODALOM

Új könyvek:

Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 3. köt. Ford. Szemere Samu. Bp. Akad. Kiadó, 1960. 615 p. /Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai Írók Tára Új folyam 18. köt./

Vengerszkaja Narodnaja Reszpublika. Red. Kazanceva, N. D. Vüpuszk 5. Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 151 p. /Agrarnoe Zakonodatel'sztvo Zarubezsnüh Szocialisztícseszkih Sztran./

Munkaegységkönyv. (Növénytermelés, kertészet, szállítások, állattenyésztés, műhelyi, építési munkák.) 5. kiad. Bp. Mezőgazd. kiadó, 1960. 508 p.

Közgazdasági kislexikon. [Kratkij ekonomicseszkij szlovar'.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. Az orosz kiadást szerk. Kozlov, G. A. — Pervusin, Sz. P. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 570 p.

Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945—1958. 3. kötet. Miniszteri rendeletek. Készült a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 2011/1959. (III. 18.) sz. határozata alapján. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 1136 p.

[Vaszilev] Vaszilyev, A. N.: Gyilkosságok nyomozása. Átd. és elő-

szóval ellátta: Földes Vilmos. Ford. Köves Teofilné. [Kiad. a:] BM. tanulmányi és módszertani osztálya. Bp. Statisztikai Kiadó, 1960. 210 p. /Kriminalisztikai sorozat 4./

Állam- és jogelmélet

Alekszandrov, N. G. stb.: Osznovü teorii goszudarsztva i prava. [Az állam- és jogelmélet alapjai.] Red. —. Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 439 p. ÁJI. 18.161

Az olvasók széles köre (az államapparátus, a bíróság és ügyészség dolgozóinak, a társadalmi szervek aktivistáinak stb.) számára összeállított munka a marxizmusnak az államról és a jogról szóló alaptételeit foglalja össze. A munka 15 nagy fejezetben tárgyalja az anyagot, beosztása a következő: az állam és a jog lényege, az állam és a jog eredete, a kizsákmányoló osztályok államának és jogának történelmi típusai, a szocialista állam lényege és szerepe a szocializmus és a kommunizmus építésében, a szovjet szocialista állam fejlődésének főbb időszakai és alapvető funkciói, a szocialista állam formái, a szocialista állam mechanizmusa, a szocialista jog lényege, a szocialista törvényesség, a jog, az erkölcs és a jogtudat összefüggései a szocialista társadalomban, a szovjet szocialista állam normatív aktusai, a szovjet szocialista jogi normák, a szocialista jogi normák alkalmazása, jogviszonyok a szocialista társadalomban, a szovjet szocialista jog rendszere, a jelenlegi burzsoá, reformista és revizionista tanok kritikája.

Nedbajlo, P. E.: Szovetszkie szocialisztyicseszkie pravovüe normü. [A szovjet szocialista jogszabályok.] Moszkva, A'VOV, 1959. 168 p. /Miniszterstvo Vüszsego i Szrednogo Szpecialnogo Obrazovanija USZSZR. Lvovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im Iv. Franko./ ÁJI. 18.194

A szovjet szocialista jogszabályokról adott elméleti bevezetés után a szocialista jogszabályok szerkezetét, formáit és a társadalom életében vitt jelentőségét tárgyalja. A befejező részben a jogszabályok és a törvényesség kérdéseit vizsgálja a burzsoá reakciós jogtudományban.

Arzsanov, M. A. Goszudarsztzvo i pravo v ih szootnosenii. [Az állam és jog egymáshoz való viszonyukban.] Moszkva, Izd. Akad. Nauk, 1960. 285, [2] p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Inszt. Filoszofii./ PEK Polgári jog I. tanszék J7967/9. ÁJI. 18.187

A szerző három fejezetre osztva vizsgálja a címben megjelölt kérdést. Az első fejezetben elméleti alapvetést ad az államnak és a jognak, mint felépítményi elemeknek kölcsönös viszonyáról, az állam és a jog összefüggéseinek néhány általános kérdéséről, majd a nemzetközi jog és az állam viszonyáról. A második fejezetben a burzsoá állam és jog viszonyát tárgyalja a jogalkotás és a jogalkalmazás területén. Végül a forradalmi időszak államát és jogát mutatja be.

Cshikvadze, V. M.: Voproszü szocialisztyicseszkogo prava i zakonnoszti i trudah V. I. Lenina. [A szocialista jog és törvényesség kérdései V. I. Lenin munkáiban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 341 p. ÁJI. 18.163

A munka bevezető két fejezetében I. V. Leninnek a marxista államelmélet és a marxista jogelmélet fejlesztésében vitt szerepét elemzi. A munka legjelentősebb fejezete Lenin szerepét vizsgálja a szovjet szocialista állam megteremtésében és továbbfejlesztésében. Külön fejezet tárgyalja Leninnek a szocialista törvényesség lényegéről és jelentőségéről szóló tanításait, valamint a törvényesség biztosítására vonatkozó nézeteit. A befejező részben szerző az SZKP küzdelmét vázolja a szocialista törvényesség lenini elveinek megvalósításával kapcsolatban.

Touchard, Jean: Historie des idées politiques. [A politikai eszmék története.] Avec la collab. Louis Bodin, Pierre Jeannin, etc. 1. Tom. Des origines au XVIIIe siècle. Paris, Press Univ. de France, 1959. XI, 381, V p. /Thémis./ [Bibl. fejezetenként.] PEK B9039

A könyv első és második fejezete az ókori görögök és rómaiak politikai nézeteit vizsgálja. Részletesen elemzi az athéni demokráciát, kiemelve Isocratés, Xenophon, Platón, Arisztotelész tanait. Ennek kapcsán utal az eszme és a politikai gyakorlat kölcsönös viszonyára. A római fejlődést három részre osztja: a köztársaság, a császárság és a korai kereszténység korára. A középkorral három fejezet foglalkozik a következő taglalásban: Az V—X. sz. közötti időszak központi kérdéseit lényegében az egyházi és világi hatalom közötti versengés, a két hatalmi csooprt ellentétei, valamint ezek kiegyensúlyozására irányuló törekvések szempontjából vizsgálja. E küzdelmet Bizánc, a kialakuló pápai állam, Nagy Károly birodalma és az arab hódítások példáján szemlélteti. A XI. és XIII. sz. történetéből a katolikus egyházzal összefonódott feudalizmust vizsgálja, kitérve a köztársasági és egyeduralmi rendszerek ismertetésére. A XIV. és XV. sz.-ban a nemzeti államok kialakulásának kérdéseivel foglalkozik. Külön fejezet tárgyalja a XVI. sz. politikai harcait, forradalmi eszméit és a feudalizmus konzerválására irányuló törekvéseket. Foglalkozik Claude de Seyssel, Machiavelli, Erasmus, Morus Tamás, Luther, Calvin, Bodin, Althusius és Saures tanításaival. A két utolsó fejezet az abszolutizmus győzelmét és alkonyát tárgyalja, főként Franciaország és Anglia példáján szemléltetve az eszme és a gyakorlat kapcsolatát. Az első kötet az 1688-as angol forradalommal zárul.

Klug, Ulrich: Juristische Logik. [A jogi logika.] 2. verb. Aufl. Berlin—Göttingen—Heidelberg, Springer, 1958. VIII, 164 p. PEK C4046

A mű négy fejezetben tárgyalja a jogi logika alapvető kérdéseit. Az első fejezetben a jogi logika fogalmával, a jogtudományban szokványos kritika kérdéseivel foglalkozik. A második fejezet a „tiszta logika" alaptanaival foglalkozik a jogi logika kérdéseivel összefüggésben. A harmadik fejezet a jogi logika „különleges érveivel", az utolsó fejezet pedig a logika, a jogtudomány és a jogfilozófia összefüggéseit vizsgálja.

Imboden, Max: Die Staatsformen. Versuch einer psychologischen Deutung staatsrechtlicher Dogmen. [Az államformák. Kísérlet az államjogi dogmák psychológiai magyarázatára.] Basel—Stuttgart, Helbing—Lichtenhahn, 1959. 120 p. [Bibl. 5—6. p.] PEK Jogelméleti tanszék J 7643/7

Nyolc fejezetben, polgári szem-

pontból, történeti fejlődésében vizsgálja a szerző az államformák problémáját. Az első fejezetben a klasszikus tanításokkal (Platon, Aristoteles) foglalkozik röviden. A második fejezet „Tan a három államformáról" cím alatt, a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia kérdéseivel foglalkozik. A harmadik fejezet a klasszikus államformatant értelmezi és magyarázza, majd a hatalom megoszlásának, az állami uralom kérdéseinek, végül az államformatan elemeinek ismertetését kapjuk. Az utolsó fejezet „A jelen problémái" címet viseli. Ezen belül a népszuverenitás és a „hatalmi többség", az államhatalmi funkciók és ezek megoszlása és egyes államigazgatási kérdések vizsgálatával foglalkozik.

Államjog. Alkotmányjog

Konsztitucija (osznovnoj zakon) SzSzSzR. Konsztitucii szojuznüh i avtonomnüh Szovetszkih Szocialiszticseszkih Reszpublik. [A Szovjetunió Alkotmánya alaptörvénye. A szövetséges és autonóm köztársaságok alkotmányi alaptörvényei.] Moszkva, Goszjur. 1960. 939 p. ÁJI. 18.008

A teljes szövegkiadás a szövetséges köztársaságok hatályos alkotmánytörvényeiről.

Günter, Albrecht: Dokumente zur Staatsordnung der Deutschen Demokratischen Republik. [Dokumentumok a Német Demokratikus Köztársaság államrendjéhez.] Ausgew., hrsg. — — Einf.: Herbert Kröger. 1—2. Bd. Berlin, Dt. Zentralverl. 1959. PEK Államjogi tanszék. J7803/3. OK

Az igen bőséges dokumentumanyagot tartalmazó két kötetes gyűjtemény, öt fejezetben csoportosítja az anyagot. Az első rész „Az állam, az akotmány és a jog fogalmainak vizsgálata" címet viseli. A második fejezetben a német egységért folytatott harcra, ennek nemzetközi jogi alapjaira, valamint a Szovjetunió e téren nyújtott támogatására vonatkozó anyagot találjuk. A harmadik fejezetben az NDK társadalmi és állami fejlődésére, ezen belül a potsdami egyezmény végrehajtására és az NDK-ban végrehajtott demokratikus átalakulásra vonatkozó anyagot gyűjtötték össze. A negyedik fejezet „Az államhatalom felépítése és jellege az NDK-ban" címmel a társadalmi és állami rendre, az állam felépítésére, az állampolgárok jogaira és kötelességeire, valamint a választási rendszerre vonatkozó anyagot öleli fel. Az utolsó rész a német alkotmánytörténet demokratikus tradícióinak vizsgálatával foglalkozik.

Cseljapov, I. B.: Osznovnüe voproszü Konsztitucii SzSzSzR i szovetszkogo zakonodatel'sztva. [A Szovjetunió alkotmányának és a szovjet törvényhozásnak alapvető kérdései.] Moszkva, Ucspedgiz, 1959. 83 p. ÁJI. 18.076

A jogi tárgyak középiskolai előadóinak számára készült ismeretterjesztő jellegű munka 3 fejezetben (a Szovjetunió társadalmi rendje, a Szovjetunió államrendje és állami szervei, a polgárok alapjogai és kötelességei) foglalja össze a középiskolai jogi anyagot.

Polak, Karl.: Zur Dialektik in der Staatslehre. [Dialektika az államtanban.] Berlin, Akademie Verl. 1959. XI, 279 p. PEK C4111

A gyűjtőkötet a különböző folyóiratokban és kiadványokban 1957—58-as években megjelent tanulmányokat foglalja magában. A szerző szerint a könyvben megjelent dolgozatok célja a pozitivista államtani és jogi fogalmak, valamint ezek hatásaként jelentkező gyakorlati hiányosságai elleni harc. A könyv hét fejezetben tárgyalja az államtan időszerű problémáit, megvilágítva ezek történelmi hátterét is, külön kiemelve egyes fontosabb elvi problémákat, mint pl. a munkás-paraszt demokrácia, a demokratikus centralizmus kérdései stb. Igen érdekes rész az utolsó fejezet, amely jogelméleti és államtani vonatkozásban tárgyalja a dialektika és a pozitivizmus kérdéseit.

Konsztitucija i osznovnüe zakonodatel'nüe aktü Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki (1954—1958.). [A Kínai Népköztársaság alkotmánya és fontosabb jogszabályai.] Moszkva, Izd. Inosztr. Lit. 1959. 727 p. /Zakonodatel'sztvo sztran narodnoj demokratii./ PEK Polgári jog I. tanszék. J7435/9

A sorozat legújabb kötetében a Kínai Népköztársaság legfontosabb jogszabályait ismerhetjük meg. Az alkotmány után az államhatalmi és államigazgatási szervek szervezeti kérdéseiről és tevékenységéről, majd az állami berendezkedésről és a „nemzetiségi építésről" szóló jogszabályokat találjuk. Ezután a gazdasági építésre vonatkozó törvényhozást, a munkaügyi, a szociális-kulturális építésre vonatkozó joganyagot, végül a büntetőjogi és eljárásjogi jogalkotást tartalmazza.

Novikov, Sz. G.: Posztojannüe komiszszii Verhovnogo Szoveta SzSzSzR. [A Szovjetunió Legfelső Tanácsának állandó bizottságai.] Moszkva, Goszjurizdat 1958. 47 p. PEK B9095

A munka 5 cím alatt az Össz-szövetségi és Nemzetiségi Tanács törvényelőkészítő bizottságait, a Nemzetiségi Tanács gazdasági bizottságait és végül az Össz-szövetségi és Nemzetiségi Tanács mandátumvizsgáló bizottságainak munkáját vizsgálja.

Bogulszlavszkij, M. M.—*Rubanov,* A. A.: Pravovoe polozsenie inosztrancev v SzSzSzR. [A külföldiek jogi helyzete a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. IMO, 1959. 118 p. ÁJI. 17.857

A tanulmány a külföldiek jogi helyzetét szabályozó tételesjogi törvényhozás alapján a külföldiek jogi helyzetéről ad általános jellemzést. Ezt követőleg részletesen vizsgálja a külföldiek helyzetét a polgári jog, a munkajog, a családjog és a döntőbíráskodás legfontosabb kérdéseivel kapcsolatban.

Gudosnikov, L. M.: Vüszsie organü goszudarsztvennoj vlaszti i goszudarsztvennogo upravlenija Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. [A Kínai Népköztársaság államhatalmának és államigazgatásának legfelsőbb szervei.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR 1960. 109 p. /Akademija Nauk SzSzSzR Insztitut Prava im. Vüsinszkogo, A. Ja./ ÁJI. 18.174

A Népi Képviselők Összkínai Gyűlésének kérdéseit (alakulás, hatáskör, bizottságok, állandó bizottságok stb.) vizsgálja, majd külön fejezetekben foglalkozik a Kínai Népköztársaság elnökével, a Legfelsőbb Államgyűléssel, valamint a Kínai Népköztársaság államtanácsával.

Osznovnüe normativnüe aktü o mesztnüh organah goszudarsztvennoj vlaszti i goszudarsztvennogo upravlenija Kitajszkoj Narodnoj Reszpubliki. [Alapvető normatív aktusok a Kínai Népköztársaság államhatalmi és

kormányzati helyi szerveiről.] Szbornik dokumentov. /Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 503 p. Mesztnüe organü goszudarsztvennoj vlaszti i upravlenija zarubezsnüh szocialiszticseszkih goszudarsztv./ [Bibl. passim.] OK. 356.063

A kötet a Kínai Népköztársaságnak 1959. május 1-ig kibocsátott jogszabályait foglalja magában, továbbá tartalmazza a Kínai Kommunista Pártnak a népi kommunák szervezésére vonatkozó határozatait. A könyv kilenc részre osztva foglalkozik az államhatalmi és államigazgatási helyi szervekre vonatkozó jogszabályokkal, a Népképviseleti gyűlések feladatkörével, a területi nemzeti autonómia kérdésével, a helyi népi bizottságok tevékenységével, a népi kommunák szervezésével, a gazdasági, kulturális és nevelő munka tökéletesítésével stb.

Osznovüe normativnüe aktü o mesztnüh organah goszudarsztvennoj vlaszti i upravlenija demokraticseszkoj reszpubliki V'etnam, Korejszkoj Narodno-Demokraticseszkoj Reszpubliki i Mongolszkoj Narodnoj Reszpubliki. (Szbornik dokumentov.) [A külföldi szocialista országok helyi államhatalmi és igazgatási szervei. Vietnami Dem. Köztársaság, Koreai Népköztársaság, Mongol Népköztársaság.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 215 p. ÁJI. 18.175

Az ismert sorozat legújabb füzete a Vietnami Demokratikus Köztársaság, a Koreai Népköztársaság, a Mongol Népköztársaság legfontosabb jogszabályainak szövegét tartalmazza.

Belszon, Ja. M.: Szovremennoe burzsuaznoe goszudarsztvo i „narodnoe **predsztavitelsztvo**". [A jelenkori burzsoá állam és népképviselet.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 199 p. ÁJI. 18.173

Az államapparátus és a monopóliumok kapcsolatait feltáró bevezető részek után a népképviselet funkcióit, a kormány és a népképviselet viszonyát, valamint a burzsoá államok törvényhozásának népellenes jellegét tárgyaló fejezetekben mutatja be az anyagot.

Tresolini, Rocci J[ohn]: American constitutional law. [Amerikai alkotmányjog.] New York, Macmillan, 1959. XXX, 673 p. 2 t. [Bibl. 660—665. p. és passim.] OK. 363.524

Az amerikai alkotmányjog összefoglalása a történeti fejlődés és a tételesjogi helyzet részletes ismertetésével. Az első részben az alkotmányjog rendszerével foglalkozik, az államszövetséget érintő kérdéseket, valamint a legfelső bíróság működését tárgyalja, a második részben a politikai és a polgári jogok részletes elemzését adja. Részletes dokumentumanyagot is közöl (az Egyesült Államok alkotmánya, a legfelső bíróságnál működött kiemelkedő bírák életrajza, válogatott bibliográfia).

Razumovics, N. N.: Goszudarsztvennüj sztroj Argentinü. [Argentína államrendje.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 100 p. 2 sztl. ÁJI. 17.995

Ismeretterjesztő munka az Argentín Köztársaság államrendszeréről.

Uglov, A. A.: Goszudarsztvennüj sztroj Irlandii. [Írország államrendje.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 59 p. 3 sztl. ÁJI. 17.994

Az ismert népszerűsítő sorozat füzete Írország államrendjéről.

Gvozdarev, B. I.: Goszudarsztvennüj sztroj Csili. [Chile államrendje.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 69 p. 2 sztl. ÁJI. 18.088

A közismert népszerűsítő sorozatban a csilei alkotmányjogról ad összefoglaló jellegű áttekintést.

Steiner, Alois: Staatsformen und Inhalt geltender Verfassungen aus 5 Erdteilen. [Államformák és az érvényben levő alkotmányok tartalma az öt világrészben.] Hamburg, Kriminalistik, 1959. 224 p. PEK államjogi tanszék. J7868/3

A szerző — elég önkényes felosztásban — ismertetést ad a történelem folyamán eddig kialakult államformákról. Ezen belül külön fejezetekben foglalkozik az önkényuralom államformáival, a köztársaság különböző „fajtáival" és az államkapcsolatok formáival. Szemléletére jellemző pl. az önkényuralomról adott felosztása, amely szerint diktatúra és monarchia között különböztet. A diktatúrát is különféle osztályokba sorolja, így pl. „törvényes diktatúra", „erőszak diktatúra" stb. fogalmakat használ. Elméleti vonatkozásban a marxista szakemberek számára csak az ellentétes nézetek megismerésére szolgálhat. A mű második része felhasználható anyagot nyújthat az államjog művelőinek az érvényes alkotmányok ismertetésével. Ez a rész felöleli az öt világrész fontosabb államainak alkotmányát.

Dalloz, [Armand]: Répertoire de droit public et administratif. [Közjogi és közigazgatásjogi enciklopédia.] Publ. sous la dir. Odent, Raymond—Waline, Marcel. 1—2. tom. Paris, Dalloz, 1958—1959. 2 db. OK. 353.410:1—2

A magánjog és a büntetőjog enciklopédikus feldolgozása után az ismert kiadó most a közjog és a közigazgatási jog feldolgozását adja. Az enciklopédia a közjog és a közigazgatás körébe tartozó fogalmak meghatározásán kívül a tárgyra vonatkozóan bibliográfiát is közöl és a francia jogrendszer elméletét és gyakorlatát ismerteti.

Stewart, Michael: Modern forms of government. A comparative study. [A kormányzat modern formái.] London, Georg Allen & Unwin Ltd. 1959. 284 p. ÁJI. 18.213

Rövid elméleti bevezetés után államonként tárgyalja a világ legjelentősebb államainak kormányformáját. Végkövetkeztetéseit az utolsó fejezetben külön összefoglalja.

Államigazgatási jog

Vlaszov, V. A.—*Sztudenikin*, Sz. Sz.: Szovetszkoe adminisztrativnoe pravo. [Szovjet államigazgatási jog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 535 p. ÁJI 18.208

A Sztudenikin-féle egyetemi tankönyv legújabb kiadását — az időközben elhunyt Sztudenikin helyett — V. A. Vlaszov szerkesztette.

Sehvatov, B. M.: Lenin i szovetszkoe goszudarsztvo. 1921—1922. Moszkva, Izd. Szocialno-Ekonomicseszkoj Literaturü, 1960. 314 p. ÁJI. 18.205

A gyűjtemény Leninnek a szovjet államigazgatás tökéletesítésével kapcsolatosan 1921—1922-ben írt műveit dolgozza fel. A szocialista demokratizmusról, az állami gazdasági szervezőmunka jelentőségéről, a gazdasági szervező és kulturális-nevelő tevékenységéről, a szovjet államapparátus munkamódszereinek tökéletesítéséről és a pártvezetés színvonaláról szóló nagy fejezetekben dolgozza fel az anyagot.

E lapszámok (XVI. új évfolyam 1—2.) szerzői: *Dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Horváth Tibor*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetnek osztályvezetője. — *Gercenzon, A. A.* egyetemi tanár, a Legfőbb Ügyészség Össz-szövetségi Kriminalisztikai Intézetének tagja (Moszkva). — *Dr. Székely János* az Igazságügyminisztérium főelőadója. — *Dr. Pikler Kornél* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Bodrogi Károly* rendőrőrnagy. — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Névai László* egyetemi tanár. — *Dr. Farkas József* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Timár István* az Igazságügyminisztérium főosztályvezetője. — *Dr. Heller Farkas Tamás* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 60.5512. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 12,— Ft

XVI. új évfolyam 3. szám Budapest, 1961. március hó

BUDAPESTI KÖNYVTÁR

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SERES IMRE:

Az alsóbb szövetkezeti formációk vagyonjogi kérdései 105

SZUHODREV, V.:

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása alapelveinek tervezetéről 115

KAMPIS GYÖRGY:

A telekkönyvről szóló új jogszabályról 123

MOLNÁR JÓZSEF—POPPER PÉTER:

Büntetőjog és kriminálpszichológia 128

BÓCZ ENDRE:

De lege ferenda megjegyzések a hamis vád és tanúzás szabályozásához 138

KOTOK, V.:

A népképviselet és a közvetlen demokrácia kölcsönös kapcsolatának fejlődése a Szovjetunióban 143

Szemle:

SZABÓ ANDRÁS:

Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a Magyar Tudományos Akadémián 150

BOLGÁR GYÖRGY:

Hozzászólás Vámos Miklós: „Büntető eljárásjogi problémák" c. cikkéhez 164

Jogirodalom:

CSIZMADIA ANDOR:

Hugo Grotius: „A háború és a béke jogáról" 167

PÉTERI ZOLTÁN:

A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga — —: 169

Új könyvek 174

СОДЕРЖАНИЕ: *Имре Шереш:* Имущественно-правовые вопросы кооперации низшего типа. — *В. Суходрев.:* О проекте Основ гражданского законодательства СССР и союзных республик. — *Дердь Кампиш:* Новый законодательный акт о поземельных книгах. — *Йожеф Молнар — Петер Поппер:* Уголовное право и криминальная психология. — *Эндре Боц:* Примечания de lege ferenda к урегулированию состава огорова и ложного показания. — *В. Котак:* О развитии форм сочетания народного представительства с непосредственной демократией в СССР. — *Обзор: Андраш Сабо:* Международное рабочее совещание по уголовному праву при Академии наук Венгрии. — *Дердь Болгар:* Примечание к статье Миклоша Вамоша «Проблемы уголовно-процессуального права». *Юридическая литература: Андор Чизмадия:* Гуго Гроций: «О праве войны и мира». — *Золтан Петери:* О государстве и праве Венгерской Советской Республики. — —: Новые книги.

INHALT: *Imre Seres:* Die vermögensrechtlichen Probleme der niedrigeren genossenschaftlichen Formationen. — *W. Suhodrew:* Über den Grundsatzentwurf der zivilrechtlichen Gesetzgebung der Sowjetunion und der Unionsrepubliken. — *György Kampis:* Über die neue Grundbuchverordnung. — *József Molnár—Péter Popper:* Strafrecht und Kriminalpsychologie. — Endre *Bócz:* Bemerkungen de lege ferenda zur Regelung der falschen Anklage und Zeugenschaft. — *W. Kotok:* Die Entwicklung der gegenseitigen Verbindung zwischen der Volksvertretung und der unmittelbaren Demokratie in der Sowjetunion. — *Rundschau: András Szabó:* Internationale Arbeitstagung der Strafrechtswissenschaftler an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. — *György Bolgár:* Beitrag zum Artikel „Strafprozessrechtliche Probleme" von Miklós Vámos. — *Rechtsliteratur: Andor Csizmadia:* Hugo Grotius: Über das Rechts des Krieges und des Friedens. — *Zoltán Péteri:* Der Staat und das Recht der Ungarischen Räterepublik. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Imre Seres:* Les questions patrimoniales des coopératives de grade inférieur. — *V. Souhodrev:* Sur le projet des principes de la législation de droit civil de l'U. R. S. S. et des Républiques fédérées. — *György Kampis:* Le nouveau décret sur les régistres fonciers. — *József Molnár—Péter Popper:* Droit pénal et psychologie criminelle. — *Endre Bócz:* Remarques *de lege ferenda* au sujet du règlement de l'accusation et du témoignage faux. — *V. Kotok:* Le développement des rapports mutuels du système représentatif et de la démocratie directe en U. R. S. S. — *Revue: András Szabó:* Réunion internationale de travail de droit pénal à l'Académie des Sciences de Hongrie. — *György Bolgár:* Réflexions sur l'article de Miklós Vámos: Questions de procédure pénale. — *Littérature juridique: Andor Csizmadia:* Hugo Grotius: „De iure belli ac pacis". — *Zoltán Péteri:* L'Etat et le droit de la République Hongroise des Conseils. — — —: Livres récemment acquis.

VI. új évfolyam 3. szám Budapest, 1961. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az alsóbb szövetkezeti formációk vagyonjogi kérdései

I.

1. Ma már közismert, hogy a magyar mezőgazdaságban a tömeges kollektivizálás lényegében sikeresen befejeződött, s ezzel megvalósítottuk azt a történelmi jelentőségű tényt, hogy hazánkban leraktuk a szocializmus alapjait. Nálunk — a népgazdaság többi ágához hasonlóan — a mezőgazdaság túlnyomó része is szocialista alapokon áll és ezen az alapon fejlődik tovább. A szocialista mezőgazdaságban élenjáró szerepet töltenek be az állami gazdaságok, de *a szocialista mezőgazdaság gerincét* kétségtelenül *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alkotják.* A mezőgazdasági termelőszövetkezetek tömörítik magukba az ország parasztságának döntő többségét, valamint az ország mezőgazdasági rendeltetésű földterületének túlnyomó részét. Ilyen körülmények között érthető és feltétlenül helyes, hogy mind az elméletben, mind a gyakorlatban, mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban a legtöbbet a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel foglalkoztunk s az a helyes, ha a jövőben is ezt tesszük.

Ugyanakkor azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt sem, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésének, *a szocialista mezőgazdaság megteremtése folyamatának* — sőt, bizonyos mértékig és bizonyos értelemben magának a létrejött szocialista mezőgazdaságnak is — *szerves részét képezik* az ún. alsóbb szövetkezeti formációk, amelyeknek eléggé széles skálája jött létre nálunk a mezőgazdaság szocialista átszervezése során. Ennek ellenére mégis tény, hogy sem elméletileg, sem a gyakorlatban nem foglalkoztunk kielégítően az alsóbb szövetkezeti formációk különböző — igen gyakran eléggé bonyolult és nehéz — kérdéseivel. E problémák elől azonban nem lehet kitérni. Nem lehet pedig azért, mert a tömeges kollektivizálás befejezésével az eddiginél lényegesen nagyobb súllyal kerülnek előtérbe az alsóbb szövetkezeti formációk — elsősorban egyes olyan szőlő- és gyümölcstermelő vidékeken, mint pl. Bács-Kiskun megye a Tokaj-hegyaljai, mecseki, Balaton környéki stb. borvidékek —, másrészt pedig azért, mert ismert állami anyagi és társadalmi-politikai érdekek is azt kívánják, hogy ezeken a területeken *előbb* az alsóbb szövetkezeti formációk hódítsanak teret és ezen a fejlődési fokon keresztül jussanak el rövid időn belül a magasabb típusú termelőszövetkezeti gazdálkodáshoz.

Lényegében ezek indokolják a téma aktualitását. Ahhoz azonban, hogy az alsóbb szövetkezeti formációk legfontosabb vagyonjogi kérdéseit valamilyen rendszerbe foglalva megfelelően kimunkálhassuk, előbb tisztáznunk kell a nálunk ismert alsóbb szövetkezeti formációk jellegének, szerepüknek, szövetkezeti rendszerünkben elfoglalt helyüknek kérdéseit, vagyis azokat az általános, elvi jelentőségű kérdéseket, amelyek kifejezésre kell, hogy jussanak az egyes részletszabályokban.

2. Kétségtelen, hogy az alsóbb szövetkezeti formációk, amelyeket nevezhetünk átmeneti típusoknak is — átmenetet képeznek a kereskedelmi szövetkezetek és a termelőszövetkezetek mint alaptípusok között. „Átmeneti típusú szövetkezetek mindkét alaptípus oldaláról kiindulva létrejöhetnek, s aszerint különbözőek is, és mindkét irányú átmenet, illetőleg kombináció esetén elvileg a fokozatok egész sora lehetséges" — állapítja meg Erdei Ferenc (Erdei Ferenc: Mezőgazdaság és szövetkezet, Akadémia Kiadó, Budapest, 1959. 307. old.). Ez a megállapítás azonban csak nagy általánosságban állja meg a helyét. Gyakorlatilag ugyanis átmeneti típusú szövetkezetek kapitalista körülmények között — nem beszélve most a gyarmati és félgyarmati elnyomás alól felszabadult országok szövetkezeti rendszeréről — csak a kereskedelmi szövetkezetek oldaláról jönnek létre. Kapitalista rendszerben a termelőszövetkezet oldaláról nem jöhetnek létre átmeneti típusok, mert ott az egyéni tőkés koncentráció folyamata az uralkodó a mezőgazdaságban és nem a termelőszövetkezeti koncentráció. Ennek következtében ott termelőszövetkezetek kereskedelmi szövetkezetek nélkül nem is jönnek létre, illetőleg a termelői szövetkezés a kereskedelmi szövetkezetből kiindulva legfeljebb az átmeneti formációkig jut el.

kell azt, hogy a falusi ifjúsági szövetkezet mindkét fajtája, éspedig: a) az iskolában működő falusi ifjúsági szövetkezet és b) az iskolán kívüli falusi ifjúsági szövetkezet is olyan szövetkezeti formáció, amely nem tűnik el akkor, amikor az egész mezőgazdaságban a mezőgazdasági termelőszövetkezetek válnak uralkodóvá, hanem viszonylag állandó jelleggel megmaradnak azzal a kimondott céllal, hogy ifjúsági korban megismertesse tagjait a termelőszövetkezettel, előiskolái legyenek a mezőgazdasági termelőszövetkezeti nagyüzemi közös gazdálkodásnak.

c) Az alsóbb szövetkezeti formációk működésénél alapvető jelentőségű a közös áruértékesítés, amely egyben — mint később látni fogjuk — lényeges forrása a közös vagyon növelésének is. Ennek ellenére — a viszonylag szűkre szabott keretek miatt a közös áruértékesítést csupán annyiban érintjük, amennyiben az közvetlenül növeli az adott szövetkezeti formáció közös vagyonát.

c) Mindezek után a következő három főbb vagyonjogi kérdéssel kívánunk foglalkozni: *1.* Földjogi viszonyok az alsóbb szövetkezeti formációkban. *2.* A közös vagyon létrejötte és erősödése, végül *3.* a jövedelemelosztás, illetőleg jövedelemfelhasználás ezekben a formációkban.

ad 1. Az alsóbb szövetkezeti formációk földjogi viszonyainak vizsgálatánál értelemszerűen csak azokkal a földjogi viszonyokkal foglalkozunk, amelyek a közös termelő tevékenység földalapjául szolgálnak, de nem érintjük azokat a földjogi viszonyokat, amelyek az átmeneti típusok tagjai egyéni kisárutermelő gazdasága alapját képezik.

Az átmeneti típusok közös tevékenységének földalapja a következő forrásokból jöhet létre: *a)* Mindenekelőtt és túlnyomó részben a tagok tulajdonát képező és az alapszabálynak, illetőleg a működési szabályzat mintának megfelelően bevitt földekből; *b)* olyan állami tartalékföldekből; amelyeket adott esetben meghatározott fetételek mellett haszonbérbe kaphatnak az átmeneti típusok, végül; *c)* olyan földekből, amelyeket e típusok kívülálló magánszemélyektől vesznek haszonbérbe, vagy más jogcímen használatba.

ad a) Az átmeneti típusok tagjainak földbeviteli kötelezettsége úgyszólván típusonként eltérő. Ennek ellenére több általános, közös vonás is megfigyelhető a földbeviteli kötelezettség szabályaiban, bár mindjárt hozzá kell tenni azt is, hogy ezek a közös, vagy közösnek vett vonások nem minden esetben érvényesülnek következetesen. Ily közös vonás például az, hogy az átmeneti típusokba a tagok *elsősorban a saját és a velük közös háztartásban élő családtagok tulajdonában levő földeket* kötelesek az alapszabályban, illetőleg a működési szabályzat mintában meghatározott módon és mértékben bevinni az adott formációba. Ez a beviteli kötelezettség az olyan saját földtulajdont érinti, amely annak a községnek a határában, némely esetben az adott község határán belül is abban a meghatározott határrészben fekszik, ahol az adott formáció létrejött és működni kíván. Az egyéb jogcímeken, — tehát nem a saját tulajdonjog alapján — használt földekre általában nem terjed ki a beviteli kötelezettség, de a tulajdonos hozzájárulásával ezeket a földeket is be lehet vinni az adott szövetkezeti formációba. Különösen a tszcs esetében van jelentősége az egyéb jogcímeken használt földek bevitelének, amely értelemszerűen ugyanolyan szabályok szerint megy végbe, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Mindebből viszont az is következik, hogy az alsóbb szövetkezeti formációba való földbevitel nem eredményezi teljes egészében az egyéni kisárutermelő gazdaság földalapjának a felszámolását — különösen ha csak az alapszabályban, vagy működési szabályzatban meghatározott minimális közös tevékenységet valósítják meg, — de ha a földbevitel ezt nem is eredményezi, nagyon lényeges az, hogy *csökkenti,* kisebb vagy nagyobb mértékben, de kisebbíti a *tagok egyéni gazdálkodásának földalapját* és ezzel a résszel hozza létre a közös termelő tevékenység földalapjának zömét. (Meg kell jegyezni, hogy az ifjúsági szövetkezetekre ez a megállapítás értelemszerűen nem vonatkozik, és a tszcs-ben is lehetséges a közös gazdálkodásnak olyan foka, amikor a földbevitel eredményeként teljesen megszűnik a tagok ún. egyéni gazdálkodása, vagyis lényegében ugyanaz történik a tszcs-ben is, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetben.)

De visszatérve az előbbi megállapításhoz, — abból az is következik, hogy ha az alsóbb szövetkezeti formációba való földbevitel nem eredményezi a tagok egyéni kisárutermelő gazdálkodásának teljes megszűnését, abban az esetben ezekben a formációkban *nem érvényesülhet a háztáji gazdálkodás rendszere sem.* A háztáji gazdálkodás rendszere egészében véve, de ezen belül is elsősorban a háztáji föld használatának rendszere csak olyan szövetkezeti formációknál érvényesülhet, ahol a tagok a közös termelő tevékenységben való részvétel mellett nem *foglalkoznak kisárutermelő jellegű egyéni gazdálkodással.* A közösbe beadott földön kívül egyénileg nem használnak földet, illetőleg az adott földterületen a közös termelő tevékenységük olyan fokon van, hogy ahhoz ugyanazon a földterületen egyéni — magán jellegű termelő tevékenység nem kapcsolódik. Ennek megfelelően az alsóbb szövetkezeti formációk között háztáji földhasználat csak a tszcs-nél képzelhető el, de ott is csak abban az esetben, ha a tszcs közgyűlésének határozata szerint a tagok minden földet kötelesek bevinni a közösbe és a bevitt földön lényegében ugyanolyan közös gazdálkodást folytatnak, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Háztáji földhasználat az alacsonyabb típusnál tehát *intézményesen* általában nem fordul elő, illetőleg ez a földhasználati rendszer ott nem érvényesül.

Ennek ellenére gyakorlatilag előfordulhat, hogy egy-egy tag minden földjével részt vesz az adott szövetkezeti formáció *közös* tevékenységében, vagy *csak* annyi földet hagy meg egyéni művelés alatt, amennyi a háztáji föld szokásos nagysága. Az ilyen megtartott föld használata is csak abban az esetben tekinthető személyi jellegű háztáji földhasználatnak, ha a közösbe bevitt földön ténylegesen és teljesen közös termelő tevékenységet folytatnak. Ez azonban csak egy-egy tag adott helyzetének következménye, ami semmit nem változtat azon az általános szabályon, hogy az alsóbb szövetkezeti formációk esetében általában ismeretlen a háztáji gazdaság és ezen belül a háztáji földhasználat rendszere.

Mivel az említettek szerint az alsóbb szövetkezeti formációk között a háztáji földhasználat kérdése gyakorlatilag csak a termelőszövetkezeti csoportoknál vetődhet fel, ezzel a kérdéssel valamivel bővebben kell foglalkozni. A kérdés lényege az, hogy a háztáji földhasználat szemszögéből nézve milyen esetek lehetségesek a tszcs-ben?

a) Abban az esetben, ha a tszcs-be a tagok csak a szántó művelési ágú ingatlanaikat vitték be és e bevitt földeken csak az alapvető munkákat végzik közösen, nem jogosultak a tszcs tagok háztáji földhasználatra.

b) Abban az esetben, ha a tszcs-be a tagok *csak* a szántót vitték ugyan be, de azon minden munkát közösen végeznek, *jogosultak* a tagok háztáji földhasználatra, — feltéve — ha más művelési ágú ingatlanuk egyéni használatukban nincs. Amennyiben van, abban az esetben csak az egyéb művelési ágú ingatlanokat lehet *kiegészíteni* a háztáji föld törvényes mértékéig.

c) Elvileg előfordulhat, hogy a tag föld nélkül lépett be a tszcs-be. Az ilyen tag háztáji földhasználatát illetően is az előbbiek szerint kell eljárni, vagyis részére a közösből háztáji földet biztosítani csak abban az esetben lehet, ha a szántó művelési ágú földeken a tszcs teljes egészében közös gazdálkodást folytat.

d) Külön probléma lehet a tszcs tagok háztáji földhasználata esetében a szőlő- és gyümölcsös művelési ágú ingatlanok nagysága. Ismeretes, hogy a termelőszövetkezet tagjai a háztájiban csak 400—600 négyszögöl szőlőt és gyümölcsöst tarthatnak meg, illetőleg ha ennél kevesebbet vittek be a termelőszövetkezetbe, abban az esetben csak annyit kaphatnak, amennyit bevittek. Ezt a szabályt — véleményünk szerint — a tszcs tagok esetében csak akkor kell alkalmazni, ha a tszcs teljes egészében ugyanolyan közös gazdálkodást valósít meg, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezet. Ellenkező esetben a tszcs tagok háztáji földterületének nagysága a ½—1 kat. hold között teljesen független a művelési ágtól, vagyis az egész lehet szőlő és gyümölcsös. Ez következik a tszcs alapszabályminta azon megjegyzéséből is, amely szerint: „A háztáji szántóföld területe ½—1 kat. hold, illetőleg olyan nagyságú lehet, amely az *egyéb művelési ágú földet* ½—1 *kat. holdra kiegészíti.*"

Bár nem szorosan vett földjogi kérdés, de az eddig elmondottakból következik, — és ezért itt kell megemlíteni azt az általában érvényesülő tényt is, — hogy az alsóbb szövetkezeti formációknak tagjai csak olyan személyek lehetnek, akik földdel rendelkeznek. Ezek a formációk eleve úgy vannak megkonstruálva, hogy feltételezik a belépők ilyen vagy olyan nagyságú, illetőleg művelési ágú földbirtokát, akár saját tulajdon, akár egyéb földhasználati jogcím alapján.

Elvileg nem is lehet cél az, hogy földnélküliek az alsóbb szövetkezeti formációkba lépjenek be, mivel az ilyen személyek — csak munkaerejük után élve — a mezőgazdaságban leginkább az állami gazdaságokban, illetőleg a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben találhatják meg a számításukat. Ennek ellenére előfordulhat, hogy az alsóbb szövetkezeti formációba tagként földnélküliek is belépnek illetőleg ilyen személyeket oda tagként felvesznek. Értelemszerűen általánosan ez a helyzet az ifjúsági szövetkezetekben, elvileg és gyakorlatilag is lehetséges ez a tszcs-ben, és egyes esetekben — különösen mezőgazdasági szakembereknél — lehetséges ez az egyéb átmeneti formációknál is, elsősorban a szakszövetkezeteknél és a termelői szakcsoportoknál.

ad b) Mint már szó volt róla, az alsóbb szövetkezeti formációk közös termelő tevékenységének *földalapja* a tagok földbevitele mellett *állami tartalékföldekből is kiegészülhet.*

Az átmeneti típusok állami tartalékföldhasználata eltér a termelőszövetkezetek állami tartalékföldhasználatától. Ismeretes, hogy az állami tartalékföldeket elsősorban állami gazdaságoknak és mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek lehet és kell használatba adni, vagyis az elsőbbség őket illeti e földek használatára. Az alsóbb szövetkezeti formációk csak abban az esetben kaphatnak állami tartalékföldet, ha ezek a földhasználati alanyok nem kérik használatra az adott tartalékterületet. Ez tehát a *sorrendiségben jelentkező különbség.* Itt azonban meg kell említeni azt is, hogy az állami tartalékföldek használatát illetően az *alsóbb szövetkezeti formációk között is van sorrendiség,* mert a mezőgazdasági termelőszövetkezet után az állami tartalékföld használatára elsősorban a termelőszövetkezeti csoport jogosult, majd a szakszövetkezet, illetőleg termelői szakcsoport stb. A sorrendiség tehát olyan elvi alapon lett meghatározva, hogy *minél fejlettebb az adott szövetkezeti formáció, annál előbb jogosult az adott állami tartalékföld használatára.*

A következő lényeges különbség az állami tartalékföld használatánál a mezőgazdasági termelőszövetkezet és az alsóbb szövetkezeti formációk között az, hogy míg a mezőgazdasági

termelőszövetkezet ingyenes és örök használatra kapja az állami földeket, addig az alsóbb szövetkezeti formációk minden esetben *visszterhesen* és határozott időre, vagy tartósan *haszonbérlet formájában.* Ez a különbség semmiképpen sem azt jelenti, hogy az állam nem támogatja az alsóbb szövetkezeti formációkat ezen a területen. Támogatja itt is abban a formában, hogy az alsóbb szövetkezeti formációk lényegesen *kedvezőbb* feltételekkel kapják meg haszonbérbe az állami tartalékföldeket, mint az egyéni gazdálkodók, mert kevesebb haszonbért kötelesek fizetni, s a haszonbérlet határidejét illetően is kedvezőbb helyzetben vannak. Az a tény azonban, hogy az állam haszonbérlet formájában adja az alsóbb szövetkezeti formációknak az állami földeket és nem ingyenes örök használatra, kifejezi azt a lényeges elvet, hogy az alsóbb szövetkezeti formációk *átmeneti típusok,* működésüknek és fejlődésüknek *olyannak kell lenni,* hogy minél előbb mezőgazdasági termelőszövetkezetté alakuljanak át. Az állam tehát ezzel a haszonbérleti megoldással is arra ösztönzi e típusokat, hogy fejlődésüket gyorsítsák meg, mert a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben az állami földek használata vonatkozásában is kedvezőbb körülmények közé kerülnek. Itt kell megemlítenünk, hogy ha a tszcs teljes egészében úgy gazdálkodik, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezet, abban az esetben a haszonbérleti jogviszonyt helyes *átalakítani* ingyenes és tartós, határidő nélküli földhasználattá a tszcs birtokában levő állami tartalékföldek vonatkozásában.

Az alsóbb szövetkezeti formációk között az állami földek használata vonatkozásában is *kivétel* ebből a szempontból az ifjúsági szövetkezet. Az ifjúsági szövetkezetben kizárólag *csak* közös gazdálkodás folyik, lényegében ugyanolyan tartalommal, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetben, aminek értelemszerű következménye az, hogy az ifjúsági szövetkezetek az állami földeket nem visszterhesen, hanem ingyenesen és tartós, határidő nélküli használatra kapják meg.

Az alsóbb szövetkezeti formációk állami földhasználatának *lényeges sajátossága,* magának a haszonbérbeadásának vagy juttatásának is *feltétele,* hogy az állami tartalékföldet *csak közös termelő tevékenység, közös gazdálkodás formájában szabad hasznosítani.* Másképpen kifejezve ez azt jelenti, hogy az átmeneti típus tagjai az adott szövetkezeti formációnak haszonbérbe adott állami tartalékföldet magángazdálkodás formájában nem használhatják. Így pl. a szőlő- és gyümölcstermelő szakcsoport működési szabályzat mintájában megjegyzésként is szerepel, hogy: „Ha a szakcsoport állami tartalékföldet kap, azon kizárólag szőlőt, vagy gyümölcsöst telepíthet". Az általános termelői szakcsoport működési szabályzat mintája szintén megjegyzi, hogy: „Állami tartalékföldet haszonbérbe csak kiegészítésül és csak abban az esetben kaphat a szakcsoport, ha arra mezőgazdasági termelőszövetkezet vagy termelőszövetkezeti csoport igényt nem tart, és azon az előző bekezdésben felsorolt (vagyis: szőlő- gyümölcs- és zöldségtermelés, öntözéses termelés) növénykultúrákat nagyüzemi művelésre alkalmas földön telepíti, ill. termeli." Az állami tartalékföldek ilymódon az alsóbb szövetkezeti formációknál is elsősorban arra szolgálnak, hogy erősítsék a közös gazdálkodást és hozzájáruljanak az alsóbb formációnak magasabb típusú szövetkezetté való átalakulásához.

Végül az átmeneti típusok állami földhasználatával kapcsolatban meg kell jegyezni azt is, hogy *mezőgazdasági társulás állami tartalékföldet használatra haszonbérlet formájában sem kaphat.* Világosan kitűnik ez a mezőgazdasági társulás működési szabályzat mintájában levő azon megjegyzésből, mely szerint: „Mezőgazdasági társulás kizárólag a tagok saját földjén alakulhat." Egyébként ez teljesen érthető is: „Mezőgazdasági társulást — mint a termelési szövetkezés legegyszerűbb formáját — a földművesszövetkezet tagjai a földművesszövetkezet keretén belül gépek közös használatára, gépi munka közös igénybevételére, továbbá baromfitenyésztésre, méhészkedésre, a növényi és állati kártevők elleni közös védekezésre, talajjavítás közös elvégzésére, szőlő vagy gyümölcs közös telepítésére, vagy a mezőgazdasági termelés más hasonló munkafolyamatainak közös elvégzésére alakíthatnak". — írja a szabályzat minta. Ez pedig azt jelenti, hogy a mezőgazdasági társulásban nem bomlik meg, nem csökken a kisparaszti gazdaság, illetőleg nem alakul ki a társulásban egy olyan közös gazdaság magja, amelynek külön földalapja volna, s ennek a külön közös földalapnak a kialakítását állami tartalékföldekkel is elő kellene segíteni. Mivel tehát ilyen közös földalap a társulásban nincs, a mezőgazdasági társulás állami tartalékföldet nem is vehet haszonbérbe. Hozzá kell tennünk, hogy még ha jogilag vehetne is, azt a megművelés biztosítása érdekében kénytelen volna valamely tagjának átengedni, illetőleg valamely tagjának alhaszonbérbe adni, — ami viszont jogilag szintén nem lehetséges. Ezzel szemben viszont jogilag egyáltalán nem kizárt, hogy a mezőgazdasági társulás tagjai egyénileg — az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztokra vonatkozó szabályok szerint — állami tartalékföldet vegyenek haszonbérbe, amennyiben az adott községben még ilymódon hasznosítható állami tartalékföldek vannak.

ad c) Az alsóbb szövetkezeti formációk közös földalapja a tagok által bevitt saját földtulajdon, valamint az államtól haszonbérelt földek mellett *kiegészül magánszemélyektől haszonbérelt földekkel is.* Ez a haszonbérleti jogviszony létrejöhet úgy is, hogy már a belépő tagok visznek be haszonbérelt földet a bérbeadók beleegyezésével, de létrejöhet úgy is, hogy közvetlenül maga az adott szövetkezeti

formáció vesz haszonbérbe földet valamely harmadik személy bérbeadótól.

Haszonbérlőként ilyen esetben mind az adott átmeneti típus, mind annak tagjai is szerepelhetnek. Az általános gyakorlat azonban azt mutatja helyesebbnek, ha haszonbérlőként nem az egyes tagok, hanem az adott alsóbb szövetkezeti formáció szerepel, mivel ezzel erősödik a közös földalap, bizonyos fokig ösztönöz is a kiterjedtebb közös termelő tevékenységre és a haszonbérbeadó számára is előnyösebb, ha nem valamely taggal, hanem az adott szövetkezeti formációval van haszonbérleti jogviszonyban. Mezőgazdasági társulás esetében azonban csak az lehet, hogy az egyes társulati tagok szerepelnek bérlőként, de a mezőgazdasági társulás nem, mivel a társulás olyan értelemben vett közös földalappal nem rendelkezik, mint pl. a termelői szakcsoport vagy szakszövetkezet.

Ezzel szemben pl. a szőlő- és gyümölcstermelő szakcsoport esetében mindkét megoldás lehetséges, hiszen e szakcsoport a saját tagjai tulajdonát képező, de a csoport rendelkezésére bocsátott földek után is *használati díjat fizet.* E használati díj fizetése pedig lehetővé teszi azt, hogy a csoporttag az általa haszonbérelt, de a csoport rendelkezésére bocsátott föld vonatkozásában fenntartsa a haszonbérleti jogviszonyát a csoporttól kapott földhasználati díj egészének, vagy e használati díj egy részének terhére.

Felmerül azonban *a haszonbér összegének és határidejének kérdése* is. Úgy gondoljuk, hogy a haszonbér összegét illetően itt is általában a *helyileg szokásos átlaghaszonbért* kell irányadónak tekinteni abban az esetben, ha bérlőként az alsóbb szövetkezeti formáció szerepel. Abban az esetben azonban, ha bérlőként az adott szövetkezeti formáció tagja szerepel, akkor a bérbeadó és bérlő közös megegyezése szerint alakul a haszonbér nagysága. A haszonbérlet *határidejét* illetően szintén a bérbeadó és bérlő megegyezése az irányadó, ami közös megegyezéssel mindkét fél érdekeinek megfelelően megváltoztatható.

Az alsóbb szövetkezeti formációk földjogi kérdéseinél végül ki kell térni a földrendezés kérdésére is. Ismeretes, hogy a földrendezési jogszabályok szerint az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek mellett *csak* a tszcs-k földterületét lehet hatósági közreműködéssel végrehajtott földrendezés során összevonni. Természetesen ez egyáltalán nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy az egyéb alsóbb szövetkezeti formációk a közös használatba vont földterületeket adott esetben önkéntes földcserével vonják össze egy — vagy több nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas területbe, — de a jogszabály jelenleg nem ad lehetőséget arra, hogy földrendezés során ezeknek az alsóbb szövetkezeti formációknak a közös földterületét is ugyanolyan elbírálásban részesítsék, mint pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezet közös földterületét.

Ennek a szorosan vett szabálynak elvi alapja abban áll, hogy a földrendezés a szocialista mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodás föld alapjának kialakítását célzó földjogi intézmény, s ennek következtében elvileg csak ott lehet helye, ahol a kisárutermelő egyéni gazdálkodás teljes egészében megszűnt, s helyét a közös szocialista nagyüzemi gazdálkodás, valamint a személyi szükségletek közvetlen kielégítésére szolgáló személyi háztáji gazdálkodás foglalta el, vagy legalább is az alapvető lépések ebbe az irányba megtörténtek, mint pl. a tszcs-nél.

Véleményem szerint ennek az elvnek következetes érvényesítése azt jelenti, hogy az adott alsóbb szövetkezeti formáció számára földrendezés során csak abban az esetben lehet ugyanúgy összevonni nagyüzemi gazdálkodásra alkalmas táblákba a földterületeket, ha ezek a szövetkezeti formációk — a szakcsoporti, vagy szakszövetkezeti tevékenységük mellett — a működési szabályzatukban is kifejezésre juttatva legalább olyan fokú közös gazdálkodást folytatnak egészében véve, mint a termelőszövetkezeti csoport. Ellenkező esetben legfeljebb az helyeselhető, ha az alsóbb szövetkezeti formációk közös használatban levő földterületét ún. „semleges" módon kezelik, vagyis sem az összevonandó földterületek, sem az egyéni gazdálkodás alatt álló földterületek között nem veszik számításba, illetőleg a földrendezés gyakorlati végrehajtása során a csereingatlanok kijelölésénél arra törekednek az illetékes szervek, hogy az adott alsóbb szövetkezeti formáció közös használatban levő földterülete a lehetőség szerint koncentrálódjon.

ad 2. Az alsóbb szövetkezeti formációkban a közös vagyon létrejötte ugyancsak változatos képet mutat. A közös vagyon létrehozásában szerepet játszik: *a*) a belépési díj, *b*) részjegy, *c*) a társadalmasítás és a *d*) rendszeres évi hozzájárulások.

Természetesen ezek a források nem érvényesülnek egységesen minden alsóbb szövetkezeti formációnál. A tszcs-ben pl. nincs szerepe a belépési díjnak és a részjegynek, az iskolában működő ifjúsági szövetkezetben nincs részjegy, társadalmasítás, és hiányzik a tagok rendszeres évi vagyoni hozzájárulása is stb. Mindez azt mutatja, hogy egy-egy adott alsóbb szövetkezeti formációban a közös vagyon létrehozásánál az adott típus konstrukciójának, illetőleg tagjai tényleges helyzetének leginkább megfelelő forrásokat alkalmazzák, vagyis azokat, amelyek az adott körülmények figyelembevételével *leginkább célszerűek a közös vagyon létrehozása érdekében.*

A tszcs-től eltekintve az alsóbb szövetkezeti formációk általában ismerik a belépési díjat és a részjegyet, ami ezekben a típusokban a kötelező földművesszövetkezeti tagsághoz kapcsolódik.

A *belépési díj* nagysága a működési szabályzat mintákban nincs meghatározva, s így

annak konkrét meghatározása minden esetben az adott szövetkezeti formáció tagságának feladata. A belépési díj *nagyságát* azonban az elfogadott és jóváhagyott működési szabályzatban pontosan *meg kell határozni.* A belépési díj nagyságának megállapításánál különösen két szempontot kell figyelembe venni, mérlegelni és kellően összhangba hozni.

Az *egyik* szempont az adott szövetkezeti formációba belépő tagok általános anyagi helyzete. Nyilvánvaló, hogy ha a belépni szándékozók általános anyagi helyzetéhez viszonyítva nagyon magasan állapítanák meg a belépési díjat, az akadályozná a belépést az adott szövetkezeti formációba. Így pl. iskolában működő ifjúsági szövetkezet esetében értelemszerűen alacsonyan kell megállapítani ezt az összeget úgy, hogy az inkább névleges legyen. Ezért is jegyzi meg az iskolában működő falusi szövetkezet működési szabályzat mintája: „A belépési díj mértékét a tagértekezlet állapítja meg, de 5 Ft-nál kevesebb nem lehet".

A *másik* szempont, amit a belépési díj nagyságának megállapításánál figyelembe kell venni az, hogy a belépési díj az adott szövetkezeti formáció *közös vagyonát növeli,* a fel nem osztható szövetkezeti alaphoz kell csatolni és beruházási célokra kell felhasználni. Ennek folytán érthető, hogy minél magasabb a belépési díj, annál nagyobb az a közös vagyon, amely az adott alsóbb szövetkezeti formáció megalakulásakor azonnal létrejön, s így közvetlenül a megalakulás után már van egy kis tőke, amivel lehet mit kezdeni a közös termelés érdekében. Ezért tehát az a helyes, ha az adott szövetkezeti formációban a belépési díj nagyságát a tagok anyagi helyzetéhez mérten arányosan úgy állapítják meg, hogy az célszerűen növelje a fel nem osztható szövetkezeti alapot.

A tszcs és az iskolában működő ifjúsági szövetkezet kivételével az alsóbb szövetkezeti formációknál ismeretes a részjegy is, mint a közös vagyon létrehozásának sajátos eszköze.

A *részjegy* fogalma legfeljebb azok előtt ismeretlen, akik nem ismerték, vagy nem ismerik a kapitalista szövetkezetek működésének általános szabályait. Nálunk is a felszabadulás előtt működő szövetkezeteknél jelentős szerepet játszott a részjegy, amely tulajdonképpen a szövetkezeti tagok vagyoni hozzájárulására alapozott kapitalista szövetkezetben mind a megalakulás, mind a működés, mind a jövedelemből való részesedés terén döntő jelentősége volt a részjegynek, és az ahhoz kapcsolódó jogoknak. Ezzel szemben a szocialista termelőszövetkezeti mozgalomban, ahol döntő jelentőségű a közös munkára való egyesülés és emellett másodlagos jelentőségű a vagyoni egyesülés, — a részjegynek a kapitalista szövetkezeteknél ismert szerepe és jelentősége teljesen eltűnt. A mezőgazdasági termelőszövetkezetnél és a termelőszövetkezeti csoportnál teljesen értelmetlen volna a részjegy bevezetése. Ezeknél a típusoknál a kisárutermelő paraszti gazdálkodás teljes vagy részleges, de részlegesnek is a teljesség felé fejlődő felszámolásáról és a tagok munkaegyesüléséről van szó. Ilyen körülmények között a tagoknál nem a vagyoni különbözőségre kell építeni, — vagy éppen azt megcsontosítva, erősítve fenntartani, — hanem a belépés előtti vagyoni különbözőségből folyó, s ennek következtében még e típusokban is a tagok között meglevő bizonyos vagyoni jogi helyzet különbözőségét fokozatosan meg kell szüntetni. Meg kell szüntetni úgy, hogy a tagok közötti vagyoni helyzet különbözőségét döntően a közös munkában való részvételből folyó különbözőség határozza meg.

Ezzel szemben azokban az alsóbb szövetkezeti formációkban, amelyekben a tagok egyéni kisárutermelő paraszti gazdálkodása nagyobb részben még megmarad, vagyis a szövetkezeti formációba való tömörülés csak kisebbíti a kisárutermelő paraszti gazdaságot, de azt nem számolja fel, helye lehet a részjegy bevezetésének. Helye lehet és van is, de semmiképpen sem játszhat olyan szerepet, mint egy kapitalista szövetkezetben.

A mi alsóbb szövetkezeti formációinkban, — amelyekben a működési szabályzat minták szerint a részjegy ismeretes, — a részjegy szerepe elsősorban és döntően az, hogy a tagok saját maguk adjanak a közös gazdálkodáshoz egy olyan összegű *hitelt,* amely már kezdetben nagyban megkönnyíti a közös termelő tevékenység beindítását, a közös üzemviteli alap megteremtését. Ennek megfelelően nálunk a részjegy mennyiségétől semmiben sem függenek a tagok nemvagyoni természetű jogai és kötelezettségei, s a részjegyhez kapcsolódó vagyoni jogok sem olyan különlegesek, amelyek eredményeként a több részjeggyel rendelkező tagok jogai a kevesebb részjeggyel rendelkező tagok rovására érvényesülnének.

Mivel a részjegy nálunk lényegében tartós hitelnyújtás a közös vagyon kialakításához és erősödéséhez a tagok részéről, a részjegy nagyságát és a kötelező részjegyek számát is úgy kell meghatározni, hogy az a tagok általános anyagi helyzetéhez igazodjon és így teljesíthető legyen. Ezért mondják ki a működési szabályzat minták útmutatásként, hogy minden tag legalább egy részjegyet köteles jegyezni és egy részjegy névértéke 50 Ft-nál kisebb nem lehet. Természetesen ez a minimum.

A működési szabályzatok elfogadásakor az adott szövetkezeti formáció mind a kötelezően jegyzendő részjegyek számát, mind a részjegy névértékét ettől magasabban megállapíthatja, lényegében ugyanazoknak a tényezőknek a figyelembevételével, amelyekről a belépési díj megállapításánál már szó volt. Hozzá kell azonban ehhez tenni azt is, hogy a részjegy száma és névértéke megállapításánál nyugodtan lehet törekedni a magasabb számok és névértékek felé, mert a részjegy nem kerül a fel nem oszt-

ható szövetkezeti alapba. A részjegyekből külön részjegyalapot kell létesíteni, s ezt a részjegyalapot, illetőleg az egy részjegy értékét a közgyűlés, vagy a tagértekezlet által meghatározott módon és mértékben növelni kell.

(Itt meg kell jegyeznem, hogy a kiadott működési szabályzat minták — sajnos — nem adnak útmutatást arra vonatkozóan, hogy az adott szövetkezeti formáció hogyan, milyen elvek szerint határozza meg a részjegy értékének növelését. Véleményem szerint ennek meghatározása során abból kell kiindulni, hogy a közös tevékenység eredményeként elsősorban és döntően az adott szövetkezeti formáció oszthatatlan közös vagyonát, tehát a fel nem osztható szövetkezeti alapot kell növelni, mert ez a kulcsa a magasabb típusba való fejlődésnek. Ebből következően a részjegyalapot a részjegy hitel, vagy kölcsön jellegének megfelelően helyes csak növelni, vagyis a kamat szokásos nagyságánál kell keresni a helyes kiindulási alapot, de ez a nagyság semmiképpen sem közelítheti meg azt a mértéket, amellyel a fel nem osztható szövetkezeti alapot évenként rendszeresen növelni kell.)

A részjegyalap — ellentétben a fel nem osztható szövetkezeti alappal — *osztható*. Ez azt jelenti, hogy ha valamely tag kilép az adott szövetkezeti formációból, részére az elszámoláskor az általa befizetett részjegynek a mérleg szerint mutatkozó értékét (természetesen levonva az esetleges tartozásait) ki kell fizetni. A részjegyalap oszthatósága azonban nem jelenti azt, hogy a részjegyalap felosztható teljes egészében a tagság között akkor, amikor az adott szövetkezeti formáció tovább működik. A részjegyalapot felosztani mindaddig nem lehet, amíg az alsóbb szövetkezeti formáció létezik. Ha az alsóbb szövetkezeti formáció pl. mezőgazdasági termelőszövetkezetté alakul át, elképzelhető, hogy a tagok — amennyiben a vagyonbevitelnek a bevitt föld arányában vett pénzbeli hozzájárulás módját választják —, a bevitt föld arányában reájuk eső pénzbeli hozzájárulást elsősorban a részjegyalap terhére oldják meg.

A *társadalmasításnak*, mint a közös vagyon forrásának az alsóbb szövetkezeti formációk között tulajdonképpen csak a termelőszövetkezeti csoport esetében van gyakorlati jelentősége, mivel a szakszövetkezetek és szakcsoportok esetében — bár elvileg nem kizárt — elvétve fordul elő.

A tszcs-ben a belépő tagok vagyonának társadalmasítása, illetőleg az ún. egyéb vagyonbeviteli kötelezettség nagysága és módja lényegében attól függ, hogy a tszcs a közös gazdálkodásnak milyen fokát valósítja meg. Ettől függően a vagyonbevitel lehet *részleges*, — vagyis olyan, amely az adott tszcs tag kisárutermelő gazdaságának csupán egyes meghatározott vagyontárgyaira terjed ki, — és lehet *teljes* abban az értelemben, ahogyan az a mezőgazdasági termelőszövetkezetbe lépő tagok esetében szabályozott. Amennyiben a tszcs-ben az ún. egyéb vagyonbevitel részleges, abban az esetben a tszcs működéséhez szükséges az is, — és ezt a tszcs alapszabálymintája rögzíti is, — hogy a tagok egyes termelőeszközeit, vagyontárgyait, amelyekre a beviteli kötelezettség nem terjedt ki, *használati díj ellenében* a tszcs igénybe vegye. A tszcs-ben tehát a részleges vagyonbevitel *kiegészül* a tagok egyes vagyontárgyainak a tszcs számára történő használatba adási kötelezettséggel.

A részleges és az előbbi értelemben vett teljes vagyonbeviteli kötelezettség között azonban különbség van a *térítés* módjában és mértékében is. Ez a különbség pedig abban van, hogy a részleges vagyonbevitel esetén a bevitt vagyontárgy ellenértékét a tszcs *teljes egészében*, — a közgyűlés határozatának, illetőleg a taggal való megegyezésnek megfelelően köteles megtéríteni, — míg a teljes vagyonbevitel esetén a térítés ugyanolyan szabályok szerint történik, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetben, vagyis a bevitt vagyontárgyak többségének ellenértékéből a 20—35%-ot a fel nem osztható szövetkezeti alaphoz kell csatolni.

Az alsóbb szövetkezeti formációknál a közös vagyon növelésének igen fontos forrása *a tagok rendszeres évi vagyoni hozzájárulása* a saját egyéni jövedelem terhére.

Ez a vagyoni hozzájárulás általában kétirányú, éspedig: *egyrészt* általában az üzemi alaphoz való rendszeres, meghatározott módon és mértékben történő hozzájárulás, amely így közvetve erősíti a közös vagyont, — *másrészt a fel nem osztható szövetkezeti alap növeléséhez való egyéni hozzájárulás*, amely közvetlenül gyarapítja, növeli a közös vagyont.

Az üzemi, vagy üzemviteli alaphoz való hozzájárulás különösebb problémákat nem vet fel, hiszen annak nagyságát és módját minden szövetkezeti formációban évről évre az adott konkrét körülmények határozzák meg.

Ezzel szemben a közös vagyonhoz, pontosabban a fel nem osztható szövetkezeti alaphoz való közvetlen és rendszeres vagyoni hozzájárulás már pontosabban körülhatárolt. Így pl. a tszcs alapszabálymintája kimondja, hogy: „A fel nem osztható szövetkezeti alapot úgy kell növelni, hogy ebbe az alapba minden termelőszövetkezeti csoporttag évenként a közös használatba adott összes földterület kataszteri tiszta jövedelmének minden aranykoronája után — a megalakulástól, illetőleg a belépéstől számított hat hónapon belül, a következő években pedig a naptári év végéig — legalább 10 forintot fizessen be."

A tszcs fel nem osztható szövetkezeti alapjához való ilyen közvetlen hozzájárulás azonban csak abban az esetben érvényesül, ha a tszcs az alapszabálymintában meghatározott minimális közös gazdálkodást folytatja.

Ha viszont a tszcs bármely termelői ágban

a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre irányadó szabályok szerint szervezi meg a közös gazdálkodást, akkor — a mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez hasonlóan — a fel nem osztható szövetkezeti alapot évről évre az e termelési ágból származó, a tagok között kioszthatő pénzbeli és természetbeni részesedésnek legalább 10 százalékával kell növelni.

Vagy pl. a szőlő- és gyümölcstermelő szakcsoport esetében a tagok a fel nem osztható közös gazdasági alaphoz kötelesek évenként az egyéni szőlő- és gyümölcs, valamint bortermésüknek 5—10%-ával hozzájárulni.

Mindez azt mutatja, hogy az alsóbb szövetkezeti formációk esetében a közös vagyon létrehozásának és növelésének *igen fontos forrása* a tagok egyéni gazdasága, s amíg a tagoknak egyéni magángazdasága létezik a közös mellett, addig ez az egyéni gazdaság évenként rendszeresen hozzájárul a közös vagyon növeléséhez. Másképpen kifejezve ez azt is jelenti, hogy így a tagok már az alsóbb szövetkezeti formációban létrehozzák a közös vagyonnak azt a magvát, amelyre alapozva átalakulhatnak és már kezdettől fogva igen eredményesen működhetnek mint mezőgazdasági termelőszövetkezet. Ezt hivatott elősegíteni és biztosítani a közös vagyonnak az a jogi konstrukciója is, amely szerint — a mezőgazdasági társulás kivételével — az alsóbb szövetkezeti formációk közös vagyona, közös tulajdona *ugyanolyan jellegű*, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezet közös vagyona. Ennek megfelelően az alsóbb szövetkezeti formációk közös vagyonának kezelési szabályai is hasonlóak azokkal az eltérésekkel, amelyek az adott formáció sajátosságaiból értelemszerűen következnek, s ezt a közös vagyont is ugyanúgy megilleti a társadalmi tulajdonnak kijáró fokozott védelem, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezet közös vagyonát. Így helyes ez elméletileg és gyakorlatilag is, hiszen a mai alsóbb szövetkezeti formációban már a holnapi mezőgazdasági termelőszövetkezet közös vagyonát védjük.

ad 3.) Az alsóbb szövetkezeti formációkban a jövedelemelosztásra, illetőleg jövedelemfelhasználásra a következők a jellemzőek:

a) A *tagok egyéni gazdaságából*, illetőleg gazdálkodásából származó jövedelem teljes egészében a tagokat illeti meg, annak terheit is ők viselik, — de az egyéni gazdálkodásukból származó jövedelemből az alapszabályban, illetőleg a működési szabályzatban meghatározott módon és mértékben hozzájárulnak a közös vagyon növeléséhez, illetőleg a közös kiadások fedezéséhez.

b) A *közös gazdálkodásból* származó jövedelemből mindenekelőtt teljesíteni kell az állammal szemben fennálló, valamint az egyéb esedékes kötelezettségeket.

ba) Ez után fedezni kell a termelési és üzemviteli költségeket, illetőleg fel kell tölteni a létesített alapokat, elsősorban a fel nem osztható szövetkezeti alapot és az üzemi, vagy üzemviteli alapot.

bb) Az ezek után fennmaradó részt pedig a tagok között kell kiosztani, éspedig általában munkájuk és vagyoni érdekeltségük szerint.

A közös elosztásra jellemző említett sajátosságok közül itt most csak a közös vagyon növelésének, valamint a tagok közötti jövedelemelosztásnak kérdésével kívánunk foglalkozni.

A közös vagyon növelésének szabályait az alapszabály, illetőleg a működési szabályzatok pontosan rögzítik. A jövedelemelosztás során a tszcs-ben a közös vagyon növelése a fel nem osztható szövetkezeti alap vonatkozásában lényegében úgy történik, mint a mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Ha ugyanis a termelőszövetkezeti csoport bármely termelői ágában a mezőgazdasági termelőszövetkezetre irányadó szabályok szerint szervezi meg a közös gazdálkodást, akkor — a mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez hasonlóan — a fel nem osztható szövetkezeti alapot évről évre a termelési ágból származó, a tagok között kioszthatő pénzbeli és természetbeni részesedésének legalább 10 százalékával kell növelni. Ezen túlmenően a tszcs fel nem osztható szövetkezeti alapja zömében a tagok rendszeres évi hozzájárulása eredményeként növekszik, amelyről már szó volt.

A termelői szakszövetkezetek és szakcsoportok fel nem osztható szövetkezeti alapja is elsősorban a tagok rendszeres évi hozzájárulása eredményeként növekszik, de ezen túlmenően a jövedelemelosztás során pl. szőlő- és gyümölcstermelő szakcsoport esetében a fel nem osztható közös gazdasági alapba kell helyezni a közös telepítésű szőlő és gyümölcsös, valamint az egyéb közös tevékenység tiszta jövedelmének legalább 10 százalékát, — valamint az egyéni használatban levő területen termelt termények és termékek közös értékesítése folytán a nagyüzemi felár szakcsoportot megillető részét (ez pl. az általános szakcsoportnál 50%), valamint egyéb és más kedvezményeknek a csoportértekezlet által esetenként meghatározott mértékű összegét.

Az alsóbb szövetkezeti formációk közös vagyona létrejötte és növelése kérdéséhez még két lényeges megjegyzést kell tennem.

Az egyik az, hogy az alsóbb szövetkezeti formációk közös vagyona létrejötténél és növelésénél az állam anyagi támogatása nem játszik olyan jelentős szerepet, mint pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezetek esetében. És ez érthető is. A szocialista államnak a termelőszövetkezeti mozgalom állami anyagi támogatása során a súlypontot a legfejlettebb típusú termelőszövetkezetekre kell helyezni, vagyis nálunk a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre. Különösen így van ez akkor, amikor a mezőgazdasági termelőszövetkezetek túlsúlyban vannak a mezőgazdaságban, s ehhez viszonyítottan elenyésző az átmeneti szövetkezeti típusok száma. Ha pedig ehhez hozzáteszem azt, hogy nálunk

a mezőgazdaság szocialista átszervezésének jelenlegi szakaszában, amikor tömegesen jöttek létre a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a tömeges kollektivizálás lényegében befejeződött, akkor teljesen érthető, hogy államunknak most úgyszólván minden lehető anyagi erejét a mezőgazdasági termelőszövetkezetek támogatására kell fordítania.

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy államunk ne támogatná az alsóbb szövetkezeti formációkat. Segíti, támogatja, de ennek a támogatásnak csak kisebb mérvű kiegészítő szerepet lehet tulajdonítani a tagok saját vagyoni és munkaerejére alapozott tervszerű közös gazdálkodása mellett. Hozzá kell azonban tenni azt is, hogy az alsóbb szövetkezeti formációkban is érvényesül az állami anyagi támogatásnak az az alapelve, hogy minél fejlettebb az adott szövetkezeti formációban a közös gazdálkodás, minél jobban kiszélesedik a közös tevékenység, annál nagyobb az az anyagi támogatás, amelyet államunk az átmeneti szövetkezeti típusoknak nyújt.

Ebből folyik a következő megjegyzés, éspedig az, hogy az alsóbb szövetkezeti formációk közös vagyonának növelése, kiszélesítése mindenekelőtt az adott szövetkezeti formáció közös gazdálkodásán múlik. A közös gazdálkodási tevékenységet kell jól megszervezni, fokozatosan kiszélesíteni ahhoz, hogy a közös vagyon kellő ütemben, tervszerűen növekedjen olyan mértékben, hogy arra alapozva minél előbb elérje az átmeneti típus azt a fejlődési fokot, amikor már megalapozottan átalakulhat magasabb szövetkezeti formációvá, végső soron mezőgazdasági termelőszövetkezetté. Ez a fejlődés pedig értelemszerűen egyben azt is jelenti, hogy fokozatosan emelkedik a tagok anyagi és kulturális színvonala, vagyis a szövetkezeti úton való előrehaladás a paraszti jólét emelkedéséhez kell hogy vezessen.

Végül röviden foglalkozni kell az alsóbb szövetkezeti formációkban, a tagok között érvényesülő jövedelemelosztás problémáival is.

Az átmeneti típusokban általános szabály, hogy a közös vagyon növelése után fennmaradó részt a tagok között munkájuk és vagyoni érdekeltségük szerint kell kiosztani. Általában az alsóbb szövetkezeti formációkban is arra kell törekedni, hogy a munka szerinti elosztás elve minél jobban érvényesüljön.

Az iskolában működő falusi ifjúsági szövetkezet esetében pl. kizárólag a munka szerinti elosztás elve érvényesül. Ezzel szemben a tszcs-ben minimális kívánalom, hogy a kiosztható jövedelemnek vagyoni érdekeltség alapján legfeljebb 60%-át lehet szétosztani. A szakcsoportoknál a közösből származó és a tagok között kiosztható tiszta jövedelemnek általában felét a végzett munka alapján, felét pedig vagyoni érdekeltség szerint kell szétosztani. Lényegében hasonló elvek szerint osztják szét a közös gazdálkodásból származó tiszta jövedelmet a mezőgazdasági társulásban is.

Természetesen az összes alsóbb szövetkezeti formációkban megvan annak a lehetősége, hogy az adott szervezeti keretben minél magasabb szintű közös gazdálkodást valósítsanak meg, s ennek megfelelően a jövedelemelosztás során minél teljesebben érvényesüljön a végzett munka szerinti elosztás elve.

Befejezésül ismételten azt szeretném hangsúlyozni, amivel kezdtem. Tehát azt, hogy nálunk a mezőgazdaság szocialista átszervezésének alapvető és legáltalánosabb formája a mezőgazdasági termelőszövetkezet és ez kell, hogy teljesen uralkodóvá váljék az egész mezőgazdaságban. Ebből következik, hogy az alsóbb szövetkezeti formációkkal is ebből a szemszögből kell foglalkozni, minden területen úgy kell segíteni és támogatni őket, hogy közös tevékenységüket, közös vagyonukat létrehozzák, erősítsék, kiszélesítsék és erre alapozva minél előbb átalakuljanak mezőgazdasági termelőszövetkezetté.

Seres Imre

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása alapelveinek tervezetéről*

1960 augusztusában a Szovjetunió jogi és közgazdasági folyóirataiban közzétették „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása alapelveinek" tervezetét. Egyidejűleg közzétették „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári eljárása alapelveinek" tervezetét is. A Szovjetunió Legfelső Szovjetje Szövetségi Tanácsának és Nemzetiségi Tanácsának törvényelőkészítő bizottságai e fontos törvénytervezetek közzétételével kinyilvánították annak szükségességét, hogy ezeket a társadalom elé kell bocsátani széleskörű megvitatás végett, és csak azután kell megtárgyalás és jóváhagyás végett a Szovjetunió Legfelső Szovjetje elé terjeszteni.

E cikkben ismertetjük az olvasóval azt a szervezőmunkát, mely „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása alapelvei" tervezetének előkészítésével kapcso-

* E tanulmányt szerző — a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Jogi bizottság elnökhelyettese — a Jogtudományi Közlöny számára készítette. Fordította: *dr. Márkus Ferenc.*

latban lefolyt, foglalkozunk továbbá a tervezet tartalmát érintő egyes kérdésekkel is.

Szükségesnek látszik azonban, hogy mindenekelőtt — ha röviden is — a szovjet polgári törvényhozás fejlődésének történetét vázoljuk fel.

*

Az 1917. évi Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatályon kívül helyezte a burzsoá-földesúri Oroszország forradalom előtti törvényeit, amelyek a dolgozók kizsákmányolását rögzítették. Még égtek a nép által felgyújtott petrográdi rendőri kínzókamrák, még nem szedték szét az utcai barikádokat, és az épp hogy megalakult szovjet kormány a nép vezérével, V. I. Leninnel az élén máris hozzákezdett az új élet — a szocialista társadalom építésére irányuló hatalmas alkotó munkához. Már a földről szóló dekrétum, amelyet 1917. október 26-án adtak ki, elkobozta az összes földesúri, szerzetesi, egyházi és cári földbirtokokat azzal, hogy ezeket át kell adni a helyi szovjetek rendelkezésébe. Az 1917. november 14-én kiadott törvény bevezette a munkásellenőrzést a termelés felett és államosította az összes bankokat. A munkás-paraszt kormány rendelkezései bevezették a külkereskedelmi monopóliumot, hatálytalanították a forradalom előtti kölcsönöket, államosították a kereskedelmi hajórajt, eltiltották az ingatlanügyleteket. 1918 közepén államosították a nagyobb iparvállalatokat, a vasutat és 1920-tól kezdve mindazokat a vállalatokat, amelyekben gépi erő felhasználása mellett 5 munkásnál többet, vagy gépi erő felhasználása nélkül 10 munkásnál többet foglalkoztattak.

A forradalom első éveiben a törvényhozás (ideszámítva a polgári törvényhozást is) az arra irányuló feladatnak volt alárendelve, hogy le kell győzni a polgárháborúban a forradalom ellenségeit. A népgazdaság igazgatásában szigorú centralizáció érvényesült. A szabad kereskedelmet betiltották. Mind a városokban, mindpedig a falvakban az élelmiszereket és a közszükségleti cikkeket jegyre osztották szét. A mezőgazdasági termékek beszerzése kivetés útján történt.

A polgárháború befejezésével felmerült a népgazdaság lehető leggyorsabb helyreállításának a feladata. Az új gazdasági politikához való átmenet jelentős változásokat követelt meg a törvényhozás területén is. Kidolgozták az első szovjet törvénykönyveket, többek között az Oroszországi Szocialista Szövetségi Szovjet Köztársaság polgári törvénykönyvét is, amelyet az Összoroszországi Központi Végrehajtó Bizottság 1922. október 31-én fogadott el, és amelyet 1923. január 1-étől léptettek hatályba. Az 1923—1927. évek folyamán a többi szövetséges köztársaságokban is megalkották a polgári törvénykönyveket.

A szövetséges köztársaságoknak ezek a jelenleg is hatályos polgári törvénykönyvei történelmi és gyakorlati szempontból igen nagy jelentőségűek voltak és ma is nagy jelentőségük van. Ez volt a szovjet polgári törvényhozás első kodifikációja. A polgári törvénykönyvekben tudományosan általánosították a világ első szocialista államának ötéves tapasztalatait. A törvénykönyvek a nép akaratát, a Kommunista Párt politikáját fejezték ki és biztosították azoknak a feladatoknak a megoldását, amelyek a békés gazdasági építésre való áttérés időszakában merültek fel. Rögzítették a szocialista forradalom által gazdasági téren elért vívmányokat — azt a körülményt, hogy a parancsnoki pozíciók átkerültek a Szovjet állam kezébe, megszilárdult az állami tulajdon uralkodó helyzete, védelemben részesültek az állam vagyoni érdekei, védelemben részesültek a dolgozók érdekei. Az első szovjet törvénykönyvekben visszatükröződtek a szocializmus fontos alapelvei — az igazi demokratizmus, a humanizmus, a proletárnemzetköziség.

A hatályban levő polgári törvénykönyvek számos alapelve és tétele mindmáig megtartotta jelentőségét. De ezeket a törvénykönyveket egy meghatározott időszak gazdasági forgalmának jogi szabályozására dolgozták ki és ezért elavultak, elmaradtak a gyakorlat követelményeitől és nem felelnek meg annak az államnak a szükségletei számára, amelyben már felépítették a szocializmust és a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet valósul meg.

A Szovjetunió 1936. évi Alkotmánya a polgári törvénykönyv elfogadását a Szovjetunió hatáskörébe utalta. Az akkori körülmények között szükség volt a központosított tervezés elvének és az ország gazdasági élete központosított irányításának a megszilárdítására. Különböző időközökben előkészítő munkálatok folytak a Szovjetunió polgári törvénykönyvének tervezete felett, de ezt a munkát több okból kifolyólag nem fejezték be, ide számítva a háborús körülményeket is.

Helytelen volna azonban azt gondolni, hogy a szovjet polgári törvényhozás 1936-tól kezdve nem fejlődött. Ez a törvényhozás főleg mint összszövetségi törvényhozás fejlődött tovább. A fejlődő gazdaság szükségleteinek megfelelően fontos jogszabályokat adtak ki a lakásbérlet és használat, a fuvarozás, a hitelnyújtás, a népgazdasági szállítások, a szerzői, találmányi és öröklési jog területén; olyan szabályzatokat, alapszabályokat, szabályokat, típusszerződéseket adtak ki, amelyek szabályozták a vagyoni viszonyokat az országban. Egyidejűleg továbbfejlődött a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása is azokban a kérdésekben, amelyeket az alkotmány e köztársaságok hatáskörébe utalt.

A szovjet társadalmi és állami rendszer további megszilárdulása a háború utáni időszakban, a Szovjetunió népei közötti barátság és testvéri együttműködés további megerősödése megteremtette a feltételeket a Szovjetunió valamennyi népe és nemzetisége gazdaságának és kultúrájának még nagyobb mérvű és sok irányú

fejlődésére és felvirágzására. A Szovjetunió Kommunista Pártjának 1956. februárjában tartott XX. kongresszusa jóváhagyta az SZKP Központi Bizottsága által elfogadott azokat a rendszabályokat, amelyek a szövetséges köztársaságok jogainak kiszélesítésére irányultak a gazdasági és kulturális építés területén és kimondotta annak szükségességét, hogy ezeket a jogokat tovább kell szélesíteni. A kongresszus határozatai rámutattak arra, hogy miközben fenn kell tartani az össz-szövetségi szervek számára általános irányítást a gazdasági és kulturális építés területén, a tervfeladatok megállapítását, azok teljesítésének ellenőrzését, a berendezésekkel való ellátást és a beruházások pénzellátását, ugyanakkor tovább kell szélesíteni a köztársasági szervek jogait a vállalatok mindennapos igazgatása területén. A köztársasági szervek jogainak további kiszélesítése elő fogja segíteni a helyi alkotó kezdeményezés még nagyobb mérvű kifejlesztését, a szövetséges köztársaságok további megerősödését. Ebből természetesen következett annak szükségessége is, hogy ki kell szélesíteni a szövetséges köztársaságok hatáskörét a törvényhozás területén is.

Ezért mondta ki a Szovjetunió Legfelső Szovjetje az 1957. február 11-én hozott törvényben, hogy a törvénykönyvek elfogadása, ideszámítva a polgári törvénykönyvet is, a szövetséges köztársaságok hatáskörébe tartozik, és a Szovjetunió hatáskörébe csupán a törvényhozás alapelveinek a megállapítását utalta, ideszámítva a polgári törvényhozás alapelveit is. Erre a törvényre tekintettel megfelelően módosították a Szovjetunió Alkotmányát is.

Az a nagy és fontos feladat vár megoldásra, hogy elkészítsék az össz-szövetségi polgári törvény — az Alapelvek tervezetét. Amint ismeretes, eddig nem volt a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása Alapelveinek megfelelő jogszabály. Mindenekelőtt fel kellett venni az új törvény tervezetébe a hatályos szovjet polgári törvényhozásnak mindazokat az alapvető rendelkezéseit, amelyek mindmáig megtartották a jelentőségüket és másfelől érvényre kellett juttatni mindazokat a módosításokat, amelyek abból a tényből kifolyólag váltak szükségessé, hogy a Szovjetunió a történelmi fejlődésének új szakaszába lépett. A szocializmus által a gazdasági és társadalmi-politikai élet területén elért győzelmek jelenleg lehetővé teszik, hogy gyakorlatilag megvalósítsuk a kommunizmus anyagi-technikai bázisa megteremtésének feladatait. Ezek a feladatok a 7 éves terv időszakára (1959—1965. évek) a Szovjetunió Kommunista Pártjának 1959 februárjában tartott XXI. kongresszusán hozott határozatokban vannak kifejtve. A kongresszus rámutatott arra, hogy gazdasági téren a főfeladatok az ország termelőerőinek minden irányú fejlesztésében, a gazdaság valamennyi ágazatában a nehézipar elsősorbani fejlesztése alapján olyan termelési növekedés elérésében állnak, amely lehetővé tenne a döntő lépés megtételét a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtésére és a Szovjetunió által a tőkés országokkal folytatott gazdasági világversenyben a győzelem biztosítására. A XXI. kongresszus határozatai azt is hangsúlyozzák, hogy az ország gazdasági potenciáljának fokozódása, a további műszaki előrehaladás a népgazdaság valamennyi ágazatában, a társadalmi munka termelékenységének szakadatlan növekedése eredményeképpen jelentős mértékben emelkednie kell a nép életszínvonalának.

A szocialista építés valamennyi szakaszán a szovjet törvényeknek fontos jelentőségük volt a Kommunista Párt által kitűzött feladatok sikeres megoldásában; a szovjet törvények mindig tükrözték a társadalom szükségleteit. Az új szovjet polgári törvényhozásnak is teljes mértékben meg kell felelnie azoknak a nagy feladatoknak, amelyek az adott történelmi időszakban a nép előtt felmerülnek.

*

A fentemlített törvény elfogadása után a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Jogi bizottság azonnal feladatként kapta azt, hogy dolgozza ki a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása Alapelveinek tervezetét.

E fontos és bonyolult törvénytervezet kidolgozásánál abból kellett kiindulni, hogy annak magában kell foglalnia az összes szövetséges köztársaságok számára kötelező mindazokat az egységes elvi rendelkezéseket, amelyeken a szövetséges köztársaságok polgári törvénykönyveinek fel kell épülniök. Az a feladat merült fel, hogy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok hatályos polgári törvényeiből felhasználjuk mindazt, ami kiállta az idők próbáját és amit rögzíteni kellett a jövendőre nézve; figyelembe kellett venni a Szovjetunió gazdasági és kulturális építése által, továbbá a bírósági és döntőbírósági gyakorlat által támasztott követelményeket, figyelembe kellett venni a szovjet és külföldi jogtudomány vívmányait.

A munka során kezdettől fogva mélyrehatóan tanulmányozták a szocialista országokban elfogadott törvénykönyveket vagy e törvénykönyvek tervezeteit. Különösen nagyon érdekes volt számunkra a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének tervezete, majd maga a törvénykönyv is, valamint az országgyűlésben 1959 júliusában lefolytatott vita anyaga.

A szovjet polgári törvényhozás által szabályozott társadalmi viszonyok sokrétűsége az Alapelvek tervezetével kapcsolatos munka kezdetétől fogva megkívánta azt, hogy e munkába széles körben be legyenek vonva a tudományos és gyakorlati dolgozók.

A munka első szakaszán a Jogi bizottság munkabizottságot hozott létre, amelynek tagjai sorába tartoztak a polgári jog kiemelkedő művelői, a jogi bizottság dolgozói és a Szovjetunió egyes minisztériumainak és hatóságainak dol-

gozói. A munkabizottság az első ülésen megvitatta a tervezet sémáját, felépítését. Később ez bizonyos módosításokon ment keresztül, de a lényegét tekintve a tervezet elkészítésének valamennyi szakaszán nem változott meg.

Kezdettől fogva úgy határoztak, hogy a bizottság egyes tagjai között elosztják a tervezet egyes fejezeteinek közvetlen elkészítését. Ilyenképpen a munkába rögtön bekapcsolódtak a bizottság összes tagjai és egy bizonyos idő elteltével beérkeztek a bizottsághoz a tervezet sémája által meghatározott valamennyi fejezet első változatai. Ezt követően megkezdték e változatok megvitatását. Az egyes fejezetek megvitatásában nemcsak a munkabizottság állandó tagjai vettek részt, hanem az e célra külön meghívott dolgozók is — az illetékes tudományos intézmények, minisztériumok, társadalmi szervezetek, vállalatok elméleti és gyakorlati dolgozói.

Így például a „Lakásbérlet" című fejezet megvitatásába bevonták a helyi szovjetek, a szakszervezetek, a bíróságok és az ügyészségi szervek dolgozóit. A „Szerzői jog" című fejezetet az alkotók társadalmi szervezeteinek (az írószövetség, stb.) dolgozói, valamint a kiadói dolgozók közvetlen részvétele mellett készítették el és vitatták meg. Az olyan fejezetek megvitatásába, mint a „Szállítási szerződés", „Építési vállalkozás" bevonták az Állami Döntőbíróság, a tervező szervek, az építő szervezetek, ipari vállalatok, népgazdasági tanácsok dolgozóit.

„A külföldiek jogképessége és a külföldi államok polgári törvényei alkalmazásának feltételei" című fejezet megvitatásába bevonták a nemzetközi jog területén dolgozó jogtudósokat, továbbá a külügy- és külkereskedelmi minisztériumok dolgozóit. Az összes többi fejezetekkel kapcsolatban is bevonták a munkába a megfelelő szakembereket és megállapíthatjuk, hogy a polgári törvényhozás Alapelvei tervezetének ez az első változata valóban az elméleti és gyakorlati dolgozók nagy csoportja kollektív munkájának a terméke volt.

Rá kell mutatni arra, hogy az erre felkért dolgozók készségesen vettek részt a tervezettel kapcsolatos munkában, sok értékes javaslatot tettek. A munkabizottság gyakran azzal bízta meg őket, hogy állítsák össze vagy szövegezzék meg a tervezet egyes cikkeit és valamennyien teljes felelősséggel és az ügy ismerete mellett végezték el megbízatásaikat.

A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett levő Jogi bizottság szükségesnek tartotta, hogy a polgári törvényhozás Alapelvei tervezetének első változatát a szövetséges köztársaságok jogászi körei is széles körben megvitassák. E téren nagy segítséget nyújtottak a vezető köztársasági szovjetek és pártszervek. A szövetséges köztársaságok fővárosaiban, így Kijevben, Taskentben, Minszkben, Rigában, Tallinban külön értekezleteket tartottak, amelyeken a szakemberek (az elméletiek és a gyakorlatiak) — jogászok, közgazdászok, pénzügyiek, szakszervezeti, gazdasági, ipari, közlekedési, kommunális, építési, bank, kulturális és más társadalmi szervezetek dolgozói vettek részt. Az ilyen értekezletek résztvevőinek előzetesen megküldték az Alapelvek tervezetét. Az értekezleteken a Jogi bizottság e célból külön kiküldött elnöke vagy tagjai részletes előadásokat tartottak. Az értekezletek résztvevői több napon át vitatták meg a tervezetet, módosításokat, kiegészítéseket javasoltak ahhoz. Valamennyi felszólalást részletesen jegyzőkönyvbe vettek.

Ami a moszkvai jogászságnak a tervezet megvitatásában való részvételét illeti, itt a népbírák, a bíróságok tagjai, az ügyészek, a jogi főiskolák hallgatói és előadói és más dolgozók számára külön értekezleteket szerveztek.

Az értekezletekre vonatkozó anyagok beérkezte után az ott tett összes javaslatokat megvitatták a munkabizottságban és a szükséghez képest módosították a tervezetet.

Ezt követően a tervezetet a Jogi bizottság vizsgálta meg és hivatalosan szétküldötte a szövetséges köztársaságok minisztertanácsainak, továbbá a Szovjetunió valamennyi minisztériumának és központi hatóságának, azzal a kérelemmel, hogy vizsgálják meg azt és tegyék meg a megjegyzéseiket. A tervezetet e szerveknél általában helyesléssel fogadták, de ugyanakkor több javítást, módosítást, kiegészítést javasoltak, amelyeket a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett levő Jogi bizottság e szervek képviselőinek részvétele mellett vizsgált meg.

A polgári törvényhozás Alapelvei tervezetének előkészítése folyamán az egyes elméleti és gyakorlati dolgozók az általános és jogi sajtóban olyan javaslatot tettek, hogy ki kell emelni a tervezetből azokat a rendelkezéseket, amelyek a szocialista (állami, társadalmi, szövetkezeti) szervezetek egymás közötti vagyoni viszonyait szabályozzák és csak azokat a rendelkezéseket kell meghagyni a tervezetben, amelyek az állampolgárok egymás közötti, valamint az állampolgárok és a szocialista szervezetek közötti vagyoni viszonyokra vonatkoznak. E javaslat szerzői azon a véleményen voltak, hogy a szovjet jogrendszerben egy külön ágazatot — az ún. „gazdasági jogot" kell alakítani és a gazdasági törvényhozás Alapelveinek tervezetét a polgári törvényhozás Alapelveinek tervezetétől különállóan kell elkészíteni.

E kérdésről élénk vita folyt az Izvesztyija (a Szovjetunió dolgozói küldöttei Szovjetjeinek közleményei) című központi napilap, a Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo (Szovjet állam és jog), Szovjetszkaja Jusztyicija (Szovjet igazságszolgáltatás), Szocialisztyicseszkaja Zakonnoszty (Szocialista törvényesség) című jogi folyóiratok, továbbá a jogi főiskolák tudományos értesítői hasábjain.

Viták folytak e kérdésben a Moszkvában és az egyes szövetséges köztársaságok fővárosaiban, így Kijevben, Taskentben, Tbilisziben és Rigában tartott tudományos értekezleteken is. Ezeket az értekezleteket a Szovjetunió felsőok-

tatási minisztériuma és a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Állam- és Jogtudományi Intézete hívta össze. Az értekezletek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok törvényhozása kodifikálásának tudományos alapjaival kapcsolatos problémákkal foglalkoztak. Az értekezletek rendkívül reprezentatívak voltak — ezek mindegyikén többszáz elméleti és gyakorlati dolgozó vett részt. Az értekezleteken széles körben képviselve volt mind a 15 szövetséges köztársaság jogászsága.

Ezeken az értekezleteken neves tudósok és az állami intézmények vezetői tartottak előadásokat és tájékoztatókat. Az értekezletek a plenáris üléseken kívül szakosztályokban is dolgoztak, amelyeken belül részletesen megvitatták az össz-szövetségi Alapelvek tervezeteit és a köztársasági törvénykönyvek tervezeteit. Megvitatták a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása Alapelvei tervezetével kapcsolatos kérdéseket is.

Az értekezletek résztvevőinek túlnyomó többsége amellett foglalt állást, hogy a Szovjetunióban a vagyoni viszonyokat a polgári törvényhozáson belül egységesen kell szabályozni.

Ugyanilyen értelemben foglalt állást a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézete által szervezett és Moszkvában 1958 nyarán tartott tudományos ülésszak számos résztvevője is. Az ülésszak a szovjet jog problémáival foglalkozott, ideszámítva a szovjet jog rendszerének a kérdését is. Ezen résztvettek Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és a Német Demokratikus Köztársaság tudósai is.

A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása Alapelvei tervezetének rendszerével összefüggő kérdést a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett levő Jogi bizottság speciális ülésein még egyszer megvitatták a szövetséges köztársaságok minisztertanácsainak, a Szovjetunió minisztériumainak és központi hatóságainak képviselői, továbbá a tudományos dolgozók részvétele mellett, többek között azok részvétele mellett is, akik azt javasolták, hogy a „gazdasági jog" kérdéseit ki kell iktatni az Alapelvek tervezetéből. Ezt a javaslatot elvetették.

Ugyanakkor azonban a szövetséges köztársaságok minisztertanácsai és az említett tudományos értekezletek résztvevői javaslatára bizonyos módosításokat és kiegészítéseket eszközöltek a tervezeten.

A polgári törvényhozás Alapelveinek a Jogi bizottság által előterjesztett tervezete megvizsgálása végett külön bizottság alakult, amely a Szovjetunió minisztériumai és központi hatóságai, továbbá a társadalmi szervezetek vezetőiből állott. Ez a bizottság gondosan megvitatta a tervezetet és e vitába bevonta a szövetséges köztársaságok minisztertanácsainak képviselőit, az összes érdekelt szervek elméleti és gyakorlati dolgozóit. Még egyszer megvitatták a tervezet rendszerének kérdéseit, valamint az egész tervezetet. A tervezet végleges szövegét beterjesztették a Szovjetunió Legfelső Szovjetjéhez. Amint már erre rámutattunk, a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének mindkét háza — a szövetségi Tanács és a Nemzetiségi Tanács — törvényelőkészítő bizottságainak határozata alapján a tervezetet széleskörű megvitatás céljából közzétették.

Így készült ez a törvénytervezet. Az elkészítéséhez ilyenképpen 3 évre volt szükség. Aligha lehet ezt az időt túlságosan hosszúnak tekinteni. Hiszen olyan nagy és bonyolult törvénytervezetről van szó, amely az állampolgárok és a szocialista szervezetek életbevágóan fontos érdekeit érinti, és amely arra hivatott, hogy megadja a szovjet államban létrejövő sokrétű vagyoni viszonyok jogi szabályozásának alapvető elveit és szabályait. Azt is figyelembe kell venni, hogy a Szovjetunió polgári törvényhozásának ez az első kodifikációja. A Szovjetunió megalakulásának napjától, azaz 1923-tól eltelt idő alatt széleskörű törvényhozási munka folyt le, sok tapasztalat gyűlt össze a gyakorlati munkában, ideszámítva a bírósági és döntőbírósági gyakorlatot. Át kellett tanulmányozni és általánosítani kellett ezt az egész anyagot.

Az a körülmény, hogy a tervezet elkészítésével kapcsolatos munkában a szakemberek — az elméleti és gyakorlati dolgozók széles köre vett részt, lehetővé tette számos nehézség leküzdését és azt, hogy megtaláljuk a munka során nagy számban felmerült nehéz és bonyolult kérdések helyesnek látszó megoldását.

Az állami és társadalmi szervezetek dolgozóit, akik a bizottságokban, az értekezleteken és tanácskozásokon mind a fővárosban, Moszkvában, mindpedig az összes szövetséges köztársaságokban közösen dolgoztak a tervezeten, áthatotta az az egységes és őszinte törekvés, hogy az összes tapasztalataikat és ismereteiket egy olyan törvénytervezet kidolgozására bocsássák rendelkezésre, amely méltó a kommunizmus építésének nagy korszakához.

*

Mivel nincs lehetőségünk arra, hogy e cikken belül megvilágítsuk mindazokat a kérdéseket, amelyek a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása Alapelvei tervezetének elkészítése folyamán felmerültek, csupán egy néhány ilyen kérdést szeretnénk érinteni.

A tervezet egyik fontos kérdése: a rendszerének a kérdése, az a kérdés, hogy milyen társadalmi viszonyokat kell e törvénynek szabályozni. A mai szovjet polgári jog a szocialista társadalom gazdasági, vagyoni viszonyainak jogi tükröződése. De ezek a viszonyok különfélék. E viszonyok az állampolgárok között, az állampolgárok és szocialista szervezetek között és végül ez utóbbi szervezetek között jönnek létre.

Amint már erre rámutattunk, a polgári törvényhozás Alapelvei tervezetének elkészítése folyamán egyes elméleti és gyakorlati dolgozók

azt javasolták, hogy a szocialista szervezetek egymás közötti vagyoni viszonyait szabályozó normákat egy külön jogágazatba — a „gazdasági jogba" kell elkülöníteni és ezeket ki kell venni a tervezetből. E javaslat hívei azon az álláspon-ton voltak, hogy a polgári törvényhozás csupán az állampolgárok egymás között vagy az állampolgárok és a szocialista szervezetek között keletkező vagyoni viszonyokat szabályozza. A polgári jog az állampolgárok számára érvényes, a gazdasági jog pedig a szocialista szervezetek számára — ebben állt e javaslatok lényege.

Az e kérdésben tartott viták résztvevőinek — akik között számos elméleti és gyakorlati dolgozó volt — túlnyomó többsége nem helyeselte ezt a javaslatot.

A szovjet államban a vagyoni viszonyok szabályozásának meghatározott rendszere történelmileg alakult ki. Már az OSZSZSZK 1922-ben elfogadott első polgári törvénykönyve nemcsak az állampolgárok vagyoni viszonyait szabályozó legfontosabb rendelkezéseket foglalta magában, hanem a szocialista szervezetekét is. Megtaláljuk e törvénykönyvben az állami tulajdonra, az állami vállalatok joghelyzetére, a vállalatok közötti ügyletekre, a szerződések nemteljesítésével kapcsolatos felelősségre, a károkozás miatti felelősségre vonatkozó és számos más szabályokat. Ezeket az alapvető rendelkezéseket ma is alkalmazni kell a szocialista szervezetek közötti viszonyokra, miként a kötelmi jognak azokat az általános rendelkezéseit is, amelyeket az OSZSZSZK és a többi szövetséges köztársaság polgári törvénykönyvei magukban foglalnak.

Rá kell mutatni arra, hogy a Szovjetunió 1924. évi alkotmánya, valamint a Szovjetunió 1936. évi alkotmánya is csak a polgári törvényhozásról tesz említést. Ilyenképpen annak a javaslatnak, hogy ki kell dolgozni a gazdasági törvényhozás alapelveit, nincsen alkotmányos alapja.

Az a körülmény, hogy a szocialista szervezetek egyes vagyoni viszonyainak szabályozására számos speciális jogszabály van — a szállítási szerződésekről, az építési vállalkozásról, a hitelviszonyokról — nem fosztja meg e szerződéseket a polgári jellegüktől. Ezek a jogszabályok mint össz-szövetségi jogszabályok voltak hatályban, ezért ezeket nem vették fel a köztársasági törvénykönyvekbe, de ugyanakkor a tudomány mindig a polgári jogi törvényhozáshoz sorolta őket.

A szovjet állam egységes politikai és gazdasági irányítást valósít meg. Az állampolgárok vagyoni viszonyai szoros kapcsolatban állnak a szocialista szervezetek vagyoni viszonyaival. A kiskereskedelem, a lakásgazdálkodás, a kommunális szolgáltatások, a közlekedés, a posta, a hitelellátás igen nagy és fontos ágai annak a népgazdaságnak, amely a maga egészében arra irányul, hogy mind teljesebben elégítse ki az állampolgárok anyagi és kulturális szükségleteit. És természetesen semmiképpen sem lehet egyetérteni a „gazdasági jog" szerzőivel abban, hogy ki kell venni a gazdasági viszonyok köréből az állampolgárok és a szervezetek között fennálló összes fentemlített viszonyokat.

Jelenleg számos vagyoni viszonyt a törvény azonos módon szabályoz mind az állampolgárok, mindpedig a szocialista szervezetek számára. Az adás-vételi szerződést mind az állampolgárok között, mindpedig a szocialista szervezetek között a polgári törvénykönyv szabályozza. Ugyancsak a polgári törvénykönyv szabályozza azonos módon a lakásbérletet, a vállalkozási szerződést, a megbízási szerződést, a meghatalmazást, a bizományi szerződést, a természetes vagy jogi személynek okozott kárból keletkező kötelmeket és a kötelmi jog számos más intézményét. Ha különválasztanánk a „gazdasági" és a „polgári jogot", ez esetben számos olyan rendelkezés lenne, amelyeket különböző törvényekben ismételten fel kellene venni.

A fentiek és számos más oknál fogva a tervezet elkészítésénél azt a megoldást fogadták el, amely már kialakult a törvényhozásban, a tudományban és a gyakorlatban és amely szerint a vagyoni viszonyok a polgári törvényhozásban egységesen nyernek szabályozást.

A rendszer kérdésével függnek össze a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok hatásköre elhatárolásának kérdései a polgári törvényhozás területén, valamint az a kérdés, hogy mily terjedelemben kell szabályozni az Alapelvek tervezetében a különböző vagyoni viszonyokat.

Figyelembevéve a viszonyok jellegét, a tervezet a Szovjetunió alkotmányának megfelelően a következő viszonyokat utalja a Szovjetunió hatáskörébe: a szocialista szervezetek között a termékek szállításával és beruházási építkezésekkel kapcsolatban felmerülő viszonyokat, a közlekedési szervezetek (az autóközlekedés kivételével), a hírközlő szervek, valamint a hitelintézetek és azok ügyfelei közötti viszonyokat, továbbá az állami biztosítási viszonyokat, valamint a találmányokkal és ésszerűsítési javaslatokkal kapcsolatban keletkező viszonyokat. Mindezekre a viszonyokra nézve az Alapelvek tervezete csupán az alapvető, elvi rendelkezéseket foglalja magában. Ezek részletes jogi szabályozását a Szovjetunió speciális jogszabályai fogják megadni: a szállításokra és beruházásokra vonatkozó szabályok, a vasúti szabályzat, a tengerhajózási szabályzat, a légügyi törvénykönyv, a postaügyi szabályzat, a bankügyi szabályzat, a biztosítási szabályok, a találmányokról szóló szabályzat stb. Ugyanakkor külön ki kell hangsúlyozni, hogy e viszonyokra vonatkozóan a szövetséges köztársaságok is alkothatnak jogszabályokat, azonban csupán a Szovjetunió fentemlített törvényhozása által megállapított keretek között.

Ami az Alapelvek tervezetében általános vonatkozásban szabályozott többi vagyoni viszonyokat illeti (tulajdonjog, a kötelmi jog általános rendelkezései, adás-vétel, bérleti szer-

ződés, lakásbérlet, vállalkozási szerződés, a károkozásból eredő kötelmek, szerzői jog, öröklési jog), ezek részletes szabályozását a tervezet a szövetséges köztársaságok hatáskörébe utalja, amelyek ezt a szabályozást a polgári törvénykönyveikben hajtják végre.

Végül van a vagyoni viszonyoknak egy harmadik csoportja, az olyan vagyoni viszonyok, amelyekről az Alapelvek tervezete egyáltalán nem rendelkezik. Ezek közé tartoznak az olyan kötelmek, mint a csere, az ajándékozás, a vagyontárgyak ingyenes használata, a kezességvállalás, a bizományi szerződés, a megbízási szerződés, a kölcsön, a társasági szerződés. A Szovjetunió alkotmánya és a szövetséges köztársaságok alkotmánya értelmében e viszonyok jogi szabályozása teljes mértékben a szövetséges köztársaságok hatáskörébe tartozik, és e kérdéseket jelenleg is a köztársasági polgári törvénykönyvek szabályozzák.

Ilyen, röviden szólva, a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása rendszerének az Alapelvek tervezete által javasolt megoldása, valamint annak a kérdésnek a megoldása, hogy hogyan kell közöttük e törvényhozás területén elhatárolni a hatáskört.

Szeretnénk még foglalkozni a „Külföldiek jogképessége és a külföldi államok polgári törvényei alkalmazásának feltételei" című fejezettel is. E fejezet foglalja magában a nemzetközi magánjognak azokat a fontos szabályait, melyek kodifikálják az ide vonatkozó hatályos szovjet törvényhozás alapvető rendelkezéseit. A tervezet hangsúlyozza, hogy a Szovjetunióban a külföldi állampolgárokat a szovjet állampolgárokkal azonos módon megilleti a polgári és a polgári eljárási jogképesség, amennyiben a Szovjetunió törvényhozása külön korlátozásokat nem állapít meg. Ugyanakkor azoknak az államoknak a polgárai vonatkozásában, amelyekben a szovjet állampolgárok nem élveznek a saját állampolgáraikkal azonos módon teljes jogképességet (polgári jogi vagy eljárási jogképességet), a Szovjetunió törvényhozása megfelelő korlátozásokat állapíthat meg. A törvénytervezet hangsúlyozza, hogy a külföldi állampolgárok és a külföldi államok törvényei szerint alakult jogi személyek előtt nyitva áll a bírói út a jogaik védelme érdekében. A tervezet megállapítja, hogy az öröklési viszonyokat annak az országnak a törvényei szerint kell meghatározni, ahol az örökhagyó utolsó állandó lakhelye volt. És csupán a Szovjetunió területén levő épületek öröklésére nézve kell minden esetben alkalmazni a Szovjetunió és az illetékes szövetséges köztársaság törvényhozását. A tervezet más rendelkezéseket is tartalmaz a külföldiek jogképességére és a külföldi polgári törvények alkalmazására nézve.

*

A Szovjetunió új törvénytervezete egy egész sor lényeges módosítást eszközölt a hatályos polgári törvényhozáson. Röviden foglalkozunk egy néhánnyal közülük.

A hatályos szovjet polgári törvényhozás lehetővé teszi azt, hogy a bármilyen úton jogszerűtlenül elidegenített állami tulajdonban levő vagyontárgyakat bárkitől el lehessen venni, ideszámítva a jóhiszemű birtokost is (korlátlan vindikáció). A tervezet fenntartja ezt a szabályt a jövőre nézve is, de ugyanakkor kiterjeszti a kolhozok és más szövetkezeti és társadalmi szervezetek vagyonára is. A Kommunista Párt XXI. kongresszusán rámutattak arra, hogy a termelőerők további fejlődése emelni fogja a kolhoztermelés társadalmi jellegének a színvonalát is, a kolhoz szövetkezeti tulajdon folyamatosan közelebb fog kerülni az össznépi tulajdonhoz. Ezzel kapcsolatban lehetővé és szükségessé vált, hogy már most is azonos korlátlan vindikáció lehetőségét vezessék be az állami tulajdont, a kolhozok, szövetkezetek és más társadalmi szervezetek tulajdonát illetően.

Jelenleg a Szovjetunió törvényhozása megállapítja az olyan egyéni lakóháznak a legnagyobb méreteit, amelyet az egyes állampolgárok személyi tulajdonként megvásárolhatnak vagy felépíthetnek. A törvénytervezet abból indul ki, hogy az ilyen lakóházak nagyságának a megállapítása teljes mértékben a szövetséges köztársaságok döntése alá tartozik és ezek fogják e kérdést meghatározni a polgári törvénykönyveikben a lakásügyi és más sajátosságok figyelembevétele mellett.

Fontos a törvénytervezetnek az állampolgárok lakására vonatkozó egy másik rendelkezése is. Ismeretes, hogy a Szovjeunióban a dolgozók küldöttei szovjetjeinek és más állami, szövetkezeti és társadalmi szervezeteknek a tulajdonában levő házakban jelenleg meghatározott normák vannak megállapítva a lakások területeit illetően. A törvény megállapítja a lakóterületnek azokat a normáit, amelyek irányadóak az ilyen házakban lakó bérlők (állampolgárok) számára. A lakásépítés hatalmas fellendülése országunkban lehetővé teszi azt, hogy a lakóterületi normák megállapítását ideiglenes jelenségnek tekintsük. E normáknak érvényüket kell veszteniök és az állampolgárok lakásszükségletei teljes kielégítéséhez képest érvényüket is vesztik.

Az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa még 1957-ben fontos határozatot fogadott el „A lakásépítés fejlesztéséről a Szovjetunióban". E határozat széleskörű programot ad az arra irányuló rendszabályokról, hogy 10—12 éven belül fel kell számolni a dolgozók lakásszükségleteiben mutatkozó hiányokat. A Szovjetunió népgazdasága fejlesztésének 7 éves terve előirányozza, hogy az 1959—1965. évek folyamán a városokban és munkástelepüléseken 650—660 millió m^2 összterületű mennyiségben, vagyis 15 millió lakást kell építeni, a falvakban pedig a kolhozok és a falusi értelmiség erőforrásainak felhasználásával kb. 7 millió lakóházat kell felépíteni.

De jelenleg még nem lehet lemondani az e téren megállapított normákról és ezért a törvénytervezet kimondja, hogy a lakóterület normáinak a megállapítása ideiglenes rendszabályként hatályban marad és hogy e kérdés eldöntése teljes mértékben a szövetséges köztársaságok hatáskörébe kerül. A szövetséges köztársaságok már a tervezet előkészítése folyamán is javaslatokat tettek az állampolgárok lakásviszonyainak jelentős megjavítására. Az új polgári törvénykönyveikben e javaslatok törvényhozási úton is rögzítést nyernek.

Új és fontos rendelkezés a tervezetben az, hogy megtiltja az állampolgárok kilakoltatását államigazgatási úton. Jelenleg az ilyen kilakoltatás, bár korlátozott mértékben, de mégis lehetséges. A gyakorlati munka azt mutatja, hogy az ilyen esetek általában igen ritkán fordulnak elő; de e ritka esetekben is a helyi szervezetek a leggyakrabban gondoskodnak arról, hogy a kitelepített személy ne maradjon lakás nélkül. Ezzel kapcsolatban a tervezet kimondja, hogy a lakbérleti szerződést csak bírói úton lehet felbontani és csak ezúton lehet a lakás bérlőjét az általa elfoglalt lakásból kilakoltatni. Ugyanakkor a dolgozók küldöttei helyi szovjetjének vagy más állami szövetkezeti vagy társadalmi szervezetnek a tulajdonában levő házból kilakoltatott személyek számára más, lakás céljaira alkalmas helyiséget kell biztosítani. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok törvényhozása megállapítja azokat az okokat is, amelyek alapján kivételes esetben az állampolgárok bírói úton történő kilakoltatása lehetséges anélkül is, hogy más lakást biztosítanának a számukra. Ilyen esetek közé előreláthatólag az olyan esetek fognak tartozni, amikor a szállodákból, diákotthonokból és speciális szolgálati helyiségekből kell kilakoltatni valamely állampolgárt az ottlakásra megállapított idő eltelte után.

A tervezet egy sor módosítást eszközöl az öröklési jogban. Jelenleg a törvényes örökösök körét össz-szövetségi törvény állapítja meg valamennyi szövetséges köztársaság számára azonos módon. A tervezet értelmében viszont a törvényes örökösök körének és az öröklés rendjének a megállapítása teljes mértékben a szövetséges köztársaságok hatáskörébe tartozik. Ez a megoldás abból az általános vonalból következik, amelynek értelmében ki kell szélesíteni a szövetséges köztársaságok törvényhozási hatáskörét, amelyek így most lehetőséget kapnak arra, hogy az örökösök körének és az öröklés rendjének fontos kérdésében a helyi mindennapi élet és az egyes köztársaságokban kialakult családi hagyományok sajátosságaiból és jellegzetességeiből kiindulva saját maguk döntsenek. A tervezet kiszélesíti továbbá az állampolgároknak azt a jogát, hogy végrendelettel rendelkezzenek a vagyonuk felett. A Szovjetunióban a jelenleg hatályos törvény értelmében törvényes örökösök fennforgása esetén más személyek nem lehetnek végrendeleti örökösök. A tervezet viszont jogot biztosít az állampolgárok számára, hogy bármely személy javára végrendelkezzenek, az olyanok javára is, akik nem rokonai. A végrendelkező a vagyonát végrendelettel a tervezet értelmében az államra vagy az egyes állami, szövetkezeti és társadalmi szervezetekre is hagyhatja. Ugyanakkor a szövetséges köztársaságok hatáskörébe van utalva az, hogy megállapítsák azoknak az örökösöknek a körét (előreláthatólag kiskorú vagy munkaképtelen gyermekekről, továbbá munkaképtelen házastársról és szülőkről lesz szó), akiket nem lehet teljes mértékben megfosztani a hagyatékból őket megillető résztől. A szövetséges köztársaságok polgári törvénykönyvei fogják továbbá meghatározni az őket megillető köteles rész nagyságát is.

Jelenleg az állampolgárok között, továbbá az állampolgárok és a szocialista szervezetek között felmerülő perekben 3 éves elévülési idő van érvényben, a szocialista szervezetek közötti perekben pedig $1^1/_2$ éves elévülési idő. A törvénytervezet az olyan perek tekintetében, amelyekben félként állampolgárok szerepelnek, fenntartja a 3 éves elévülési időt. Viszont a szocialista szervezetek közötti perekben az elévülési időt egy évre rövíditi le. Ezt a javaslatot számos szocialista szervezet támogatta. Ennek elfogadása elő fogja segíteni a gazdaságos elszámolás és a vállalatok és intézmények egymás közötti viszonyában érvényesülő állami fegyelem további megszilárdítását.

Jelenleg a különböző szövetséges köztársaságokban különböző eljárás van megállapítva az állampolgárok hírnélkül eltűntnek és holtnaknyilvánítására. Egyes köztársaságokban ezt a funkciót a népbíróságok, másokban a közjegyzői irodák látják el. A gyakorlati munka azt mutatja, hogy e kérdések eldöntését, figyelembe véve a jellegüket, csakis a bíróságokra kell bízni. A bírósági eljárás nyilvános jellege, a tanúk és az összes érdekeltek megidézésének és kihallgatásának lehetősége a bírósági tárgyaláson lehetővé teszik, hogy a bíróságok részletesebben vizsgálják meg az ügy összes körülményeit. Ezenfelül az ilyen ügyek elbírálásának eljárásában mutatkozó különbségek nehézségeket vonnak maguk után az állampolgárok számára. Ezzel kapcsolatban a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvényhozása Alapelveinek tervezete egységes bírósági eljárást állapít meg az állampolgárok hírnélküli eltűntnek vagy holtnaknyilvánítására.

A tervezet a hatályban levő törvény egyes más rendelkezéseit is módosítja.

Jelenleg az állampolgároktól: a munkásoktól, alkalmazottaktól, kolhozparasztoktól, jogászoktól, közgazdászoktól, íróktól, szakszervezeti dolgozóktól számos levél érkezik, amelyek megjegyzéseket és javaslatokat fűznek a nyilvánosságra hozott törvénytervezethez. A polgári törvényhozással kapcsolatos számos érdekes javaslatot (ideszámítva a szerzői jogot, lakásjogot, öröklési jogot, az állampolgárok személyi tulajdonjogát, a kolhoztulajdonjogot) tartalmaznak a központi napilapokban: az Izvesztyijában

(a dolgozók küldöttei szovjetjeinek közleményei), a Szovjetszkaja Rosszijában (Szovjetoroszország), a Lityeraturnaja Gazetában (Irodalmi Újság) stb. közzétett közlemények. A szovjet társadalom széles körei élénken érdeklődnek a törvényhozás iránt és nagyon fontosnak tekintik azt, hogy aktívan kivegyék a részüket a törvénytervezet megvitatásában. Amikor egybevetik a tervezetben foglalt rendelkezéseket a társadalmi viszonyok jellegével, a fejlődésükben mutatkozó irányzatokkal és az állam és társadalom szükségleteivel, egyben igen értékes javaslatokat is tesznek.

A legfontosabb törvénytervezeteknek széleskörű megvitatás céljából történő közzététele már régtől fogva jó hagyományai közé tartozik a szovjet állam törvényhozási tevékenységének. Biztosak vagyunk abban, hogy a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári törvénykönyve Alapelvei tervezetének megvitatása is segítséget fog nyújtani abban, hogy kidolgozzuk a szovjet társadalomban létrejövő gazdasági viszonyok jogi szabályozásával kapcsolatban felmerülő sok fontos kérdés leghelyesebb megoldását.

Szuhodrev, V.

A telekkönyvről szóló új jogszabályról

A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve a telekkönyv intézményére vonatkozóan csak néhány legfontosabb szabályt ad, s a részletes szabályozást külön jogszabályokra bízza [Ptk. 116. § (3) bek.]. Az új szabályok közül az átfogó jellegűeket a nemrég megjelent 54/1960. (XI. 27.) Korm. számú rendelet tartalmazza, amely tehát ebben a vonatkozásban a Ptk. egyik végrehajtási rendelete. A telekkönyvi eljárást teljes részletességgel a kormányrendelet alapján kiadott igazságügyminiszteri rendelet és utasítás szabályozza.

A jogszabály jelentőségének méltatása és elvi koncepciójának, valamint néhány fontosabb rendelkezésének kifejtése előtt vessünk egy pillantást arra, hogy mi volt a helyzet eddig ezen a téren.

I. Magyarországon a telekkönyv intézményét a múlt század közepén vezették be. A szabadságharc leverése után az osztrák kormányzat Magyarországot minden vonatkozásban az osztrák tartományok helyzetébe akarta hozni; ennek a törekvésnek az egyik megnyilvánulása volt az, hogy 1851-ben császári nyíltparanccsal az Osztrák Polgári Törvénykönyvet Magyarországon is hatálybaléptették, s az is, amikor a most említett nyíltparancsban, majd az ősiség eltörlésével kapcsolatos szabályokat megállapító 1852. évi császári nyíltparancsban foglalt felhatalmazás alapján 1855. december 15-én kiadott igazságügyminiszteri rendelettel (Telekkönyvi Rendtartás) az osztrák jogterületen már fennálló telekkönyv intézményét itt is bevezették. A Telekkönyvi Rendtartás az 1853. évtől kezdődően kiadott ún. helyszínelési rendeletek (amelyeket még német nyelven adtak ki) alapján készített telekjegyzőkönyveknek telekkönyvként való továbbvezetését rendelte el és megállapította a telekkönyvvel kapcsolatos anyagi és eljárásjogi szabályokat.

Ezt a — Bach-korszak kellős közepén kiadott — rendeletet az 1861-ben tartott Országbírói Értekezlet által megállapított ideiglenes törvénykezési szabályok 145. §-a (némi kiegészítéssel) „az Országgyűlés végleges intézkedéséig" (tehát lényegében ideiglenes jelleggel) hatályában fenntartotta. Ez az intézkedés látszólag meglepő, hiszen az Országbírói Értekezlet feladata éppen az volt, hogy „a magyar polgári anyagi magán-törvények" (1. §) visszaállítását előkészítse. Az intézkedés oka az akkor fennálló gazdasági-társadalmi viszonyokban keresendő. A nagybirtokosok hitelre szorultak, hogy gazdálkodásból eredő jövedelmüket — már csak az úrbér kiesése folytán is — növelhessék. A kialakuló kapitalizmus e korában viszont a hitelélet kiépítéséhez feltétlenül szükség volt a fedezetül elsősorban szolgáló ingatlanoknak közhitelű nyilvántartására (illetőleg a már bevezetett ilyen nyilvántartási rendszer fenntartására), s ily módon a hitelezéssel járó kockázat csökkentésére. Erre utal az Országbírói Értekezlet határozmányai 1. §-ának is az a kitétele, hogy a magyar törvények — többek között — „a közhitel szükségei által igényelt ..... pótlásokkal" állíttatnak vissza. De az ősiség eltörlése folytán szabaddá vált ingatlanforgalom is megkövetelte a telekkönyv intézményének további fenntartását.

Bár a Telekkönyvi Rendtartás bizonyos módosításait jelentették a betétszerkesztésre és a tényleges birtoklási eljárásra vonatkozó törvények (1886. évi XXIX. törvény és módosításai, 1892. évi XXIX. törvény), a társasháztörvény és a jelzálogtörvény (1924 : XII., illetőleg 1927 : XXV.), valamint a felszabadulás után a 126/1950. (IV. 29) M. T. számú rendelet (amely az előjegyzést megszüntette) — telekkönyvi hatóságaink mégis lényegében mindeddig az említett, több mint százesztendős Telekkönyvi Rendtartás alapján jártak el.

A történeti előzményekhez az is hozzátartozik, hogy a telekjegyzőkönyveknek 1855-ben elrendelt átalakítása betétekké mindmáig nem valósult meg teljes egészében. A községeknek mintegy $^1/_3$-ában ma is telekjegyzőkönyvek vannak, amelyek több megyében (pl. Zala, Somogy, Veszprém megyében) még a múlt század közepén végzett helyszínelések során felvett, mai

értelemben vett műszaki felmérés nélkül megállapított adatokat tartalmaznak.

A felszabadulás után mind a belterületi, mind a mezőgazdasági rendeltetésű ingatlanok tekintetében nagymérvű változások következtek be. A földreform és a telepítések során a nagybirtokokat felosztották és kisebb egységekben a dolgozó parasztok és telepesek tulajdonába adták. Az akkori helyzetben nem lehetett gondoskodni arról, hogy a juttatásban részesült személyek tulajdonába került ingatlanok adatai szabatos felmérés alapján kerüljenek be a telekkönyvi betétekbe.

1948-ban indult meg Magyarországon a termelőszövetkezeti mozgalom, amely állandó változásokat vont maga után a külterületi ingatlanok tulajdoni és használati viszonyaiban. A belépő tagok a földet a termelőszövetkezet közös használatába adták; 1949-től kezdve a községekben egymást követték a részleges és általános földrendezések; később (különösen 1953-ban) a termelőszövetkezetekből kilépések is történtek, ezzel kapcsolatban pedig földkiadások; 1956-ban az ellenforradalom hatása alatt számos termelőszövetkezet feloszlott s a földeket a volt tagok részben kivitték; 1958-ban, s különösen 1959 elején a termelőszövetkezeti mozgalom ugrásszerű fellendülést mutatott, vagyis a földeket ismét visszavitték a termelőszövetkezetbe, illetőleg további földeket adtak közös használatba. Figyelmet érdemel ez események sorában az 1957. évi 10. számú törvényerejű rendelet alapján végrehajtott rendezés is, amelynek során a dolgozó parasztok a tőlük jogosulatlanul elvett földek helyett csereföldeket kaptak, úgyszintén a termelőszövetkezetekből kilépett tagok, valamint azok, akik az államnak korábban felajánlott földjeiket visszakérték. Végül a termelőszövetkezeti megyékben újabb földrendezések történtek az 1959. évi 24. számú törvényerejű rendelet alapján.

Ezeket a nagymérvű változásokat a telekkönyv nem tudta nyomon követni, mert a meglevő szabályok alapján a telekkönyvi hatóságok nem tudtak megfelelően eljárni, az új konkrét rendelkezések pedig nem adtak végleges megoldást. Ennek következtében a tagosítások (földrendezések) nagy része nem került telekkönyvezésre és a telekkönyvezett rész sem megfelelő.

Valamivel jobb volt a helyzet a belterületi ingatlanoknál. Itt a különböző intézkedések (házhelyjuttatás, államosítás) alapján a tulajdoni viszonyokban bekövetkezett jelentős változásokat a telekkönyvi betétekben is át lehetett vezetni.

A helyzetképhez hozzátartozik még az is, hogy bár a telekkönyv alapvető szabályait a Telekkönyvi Rendtartás tartalmazta, az idők folyamán azt temérdek jogszabály módosította, kiegészítette, egyes speciális kérdéseket külön jogszabályok rendeztek stb. A tárgyalt kormányrendelet kihirdetése előtt — a miniszteri utasításokat is beleértve — több mint 200 jogszabály vonatkozott közvetlenül a telekkönyvre; ebben a számban nincsenek benne azok a más tárgyú jogszabályok, amelyek valamely jog telekkönyvi biztosítását rendelték el vagy tették lehetővé.[1]

Összefoglalva: A telekkönyvi állapot — éppen a legfontosabb vonatkozásban, a külterületi ingatlanoknál — nem felelt meg már a tényleges helyzetnek, az intézményt szabályozó joganyag pedig jelentős részben elavult, s mindenesetre áttekinthetetlen volt.

II. Már az eddig elmondottak alapján, de egyébként is nyilvánvaló, hogy a telekkönyv — lényegét tekintve — kapitalista gazdasági-társadalmi viszonyok terméke és szükségszerű velejárója, s ilyen viszonyok között fejtheti ki maradéktalanul a korlátlan ingatlanforgalom és a magántulajdonban álló ingatlanokkal kapcsolatos hitelügyletek céljait szolgáló funkcióját: az ingatlanok és az azokra vonatkozó jogok (amelyek közül különös súllyal esnek latba a tulajdonjog és a terhelő jogok) közhitelű nyilvántartását.

Önként felmerül tehát a kérdés: *mi tette mégis szükségessé ennek az intézménynek a fenntartását, és hogyan kell értékelni azt a szocialista jogfejlődés szempontjából?*

A szocializmus építésének jelenlegi szakaszában a földnek az eddigi értelemben vett magántulajdona — a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése folytán ugyan rohamosan csökkenő mértékben, de — fennáll. A belterületi ingatlanok jelentős része személyi tulajdont alkot, a személyi tulajdont pedig jogrendünk — a magántulajdonhoz viszonyítva megkülönböztetett mértékben — támogatja és védi. Mindezek következtében az ingatlan — korlátozott körben — mint áru, forgalomban van. Az ingatlan, mint fedezet sem vesztette még el jelentőségét: a ház- és lakásépítés céljára folyósított állami kölcsönöket jelzálogjoggal biztosítják. Nem lehet figyelmen kívül hagyni végül azt sem, hogy ehhez a meglevő intézményhez az állampolgárok részéről a megszokás erős érzése fűződik. Az intézmény keretei ugyanakkor lehetőséget nyújtottak olyan új tartalmi elemek bevitelére, amelyek folytán ezt az intézményt az átmenet viszonyaihoz lehetett alkalmazni.

Jelenlegi gazdasági-társadalmi körülményeink között a telekkönyv funkciója részben megváltozott: ma már nem elsődlegesen az ingatlanforgalom és az ingatlanokkal kapcsolatos hitelügyletek céljait szolgálja (bár természetesen az ezekkel összefüggő szükségleteket is kielégíti), hanem a célja, legalább ugyanolyan mértékben a nyugodt használat biztosítása, ennek révén a termelői bizalom fenntartása termelőszövetkezeti tagoknál éppúgy, mint az egyénileg gazdálkodóknál. (A telekkönyvnek a

[1] Az áttekinthetetlen régi joganyag eltörlésével komoly jogszabályrendező munka történt, s így e jogszabállyal is további lépést tettünk afelé, hogy jogunkból kiküszöböljük a felszabadulás előtti jogszabályokat.

szóban forgó rendelettel bevezetett konstrukciójának azokról a vonatkozásairól, amelyek a mondott funkció érvényesülését lehetővé teszik, később szó lesz.)

Mindezekre figyelemmel megállapítható, hogy bár a telekkönyvnek módosított tartalommal való fenntartása indokolt volt, ez átmeneti jellegű intézmény, amelynek jelentősége a gazdasági-társadalmi fejlődéssel párhuzamosan csökkenni fog. A szocialista jogfejlődés perspektívájában a telekkönyvi jognak nem továbbfejlődése, hanem érvényesülési körének szűkülése várható. Az Országbírói Értekezlet által a jövőre feltételezett „végleges intézkedés" tehát most sem következett el; a „végleges intézkedést" ebben a kérdésben a szocializmus építése során bekövetkező előrehaladásunk fogja majd megtenni, nem kétséges, hogy milyen értelemben.

III. A telekkönyvi szabályok szoros összefüggésben állnak a polgári jognak azokkal a szabályaival, amelyek az ingatlanokra vonatkozó tulajdonjognak és más jogoknak a megszerzését, átruházását, megszűnését szabályozzák, hiszen nálunk a német—osztrák jogból átvett telekkönyv ezeknek a jogoknak a nyilvántartására, olykor egyenesen a jogváltozás létrehozására szolgál. Ezért volt szükség arra, hogy az Országbírói Értekezlet által megállapított ideiglenes törvénykezési szabályok 21. és 156. §-a hatályban tartsa az Osztrák Polgári Törvénykönyv ama rendelkezéseit, amelyek „a telekkönyvek tárgyát képező valamely dolog szerzése vagy elidegenítése módjait meghatározzák", illetőleg „amelyek valamely telekkönyvi jog megszerzésére vagy elenyésztésére alapul szolgálnak".[2] Az Osztrák Polgári Törvénykönyv szóban forgó szabályainak a helyébe természetesen utóbb — szokásjogi úton — a felszabadulás előtt készített magánjogi törvényjavaslatok azonos tárgyú szabályai léptek.[3]

Ugyanígy a Polgári Törvénykönyv adja meg az új telekkönyvi szabályok alapjait is; elsősorban 116. §-ának (1) és (2) bekezdése[4], valamint 117. §-ának (3) bekezdése[5], továbbá mindazok a rendelkezései, amelyek ingatlanra vonatkozó más jogok megszerzését, átruházását, megszűnését szabályozzák [pl. elbirtoklás 121. § (4) bek., haszonélvezet és használat 156. §, telki szolgalom 165. §, jelzálogjog 266. § (2) bek. stb.].

A Polgári Törvénykönyv említett szabályaiból felismerhetők azok az alapvető elvek, amelyek a telekkönyv intézményét eddig is jellemezték: *a)* a telekkönyv konstitutív jellegű, vagyis ingatlanra vonatkozó jogokat — bizonyos kivételektől eltekintve — csak telekkönyvi bejegyzéssel lehet szerezni; *b)* a telekkönyv hiteles, vagyis aki a telekkönyvben bízva ellenérték fejében szerez jogokat, annak jóhiszeműségét a jog általában vélelmezi, s ha rosszhiszeműségét nem bizonyítják, szerzését — bizonyos eseteket kivéve — védelemben részesíti; *c)* a telekkönyv nyilvános is, vagyis a betéteket (térképeket, mutatókat, iratokat) bárki megtekintheti, az ott foglalt adatokról feljegyzést készíthet, a betétekről másolatot is kérhet, és senki arra nem hivatkozhat, hogy valamely bejegyzett jog, tény vagy körülmény fennállásáról nem tudott. (A nyilvánosság elve alól is vannak természetesen kivételek.)

Az egyes elvek beható elemzése túlmenne ennek a cikknek a célján, ezért ez alkalommal elegendő azt leszögezni, hogy az alapvető elvek tekintetében lényeges változás nem történt.

A lényegében változatlanul maradt elvi kereteken belül az új szabályok a következő elvi konstrukciót mutatják:

Az ingatlanok a telekkönyvi nyilvántartás módja szempontjából — a tulajdoni-használati viszonyok különbözősége folytán — a következő három főcsoportra oszlanak: *a) állami tulajdonban álló ingatlanok;* ide tartoznak az állami gazdaságok földjei, az ipartelepek ingatlanai, valamint városokban (községekben) az állami tulajdonban levő házingatlanok és telkek, továbbá az állami tartalékföldek (ez utóbbiak bizonyos kivételekkel); *b) a mezőgazdasági termelőszövetkezetek használatában álló ingatlanok,* vagyis a tagok által közös használatba adott (saját és idegen) földek, valamint az államtól használatra kapott tartalékföldek; *c) személyi tulajdonban álló belterületi ingatlanok* (telkek, házingatlanok stb.), illetőleg magántulajdonban álló mezőgazdasági ingatlanok.

A konstrukciónak már ebből a felvázolásából is szembe tűnik az az új elem, amely megkülönbözteti a tárgyalt jogszabály szerinti telekkönyvet az eddigitől. Ez az új elem pedig az, hogy *a telekkönyv ezentúl az ingatlanra vonatkozó használati jog* (közelebbről a földhasználati jog) *nyilvántartására is szolgál, sőt hamarosan túlnyomórészt csak e használati jog nyilvántartására fog szolgálni,* figyelemmel a fejlődésre, amelynek során a külterületi ingatlanoknál végső soron úgyszólván egyeduralkodóvá fog válni a szocialista földhasználati jog. Ez az új elem már a rendelet 1. § (1) bekezdésében is — amely mintegy a telekkönyv fogalmát határozza meg — kidomborodik: „A telekkönyv az ingatlanra vonatkozó tulajdonjog, *használati* és más jogok nyilvántartására ..... szolgál." Az eddigi telekkönyvi rendszer teljes egészében a föld magántulajdoni viszonyaira épült fel, s elsősorban éppen ezért nem felelt meg azoknak a kö-

[2] Elsősorban tehát Optk. Második Rész, I. és V. fejezetét.

[3] Legutóbb az Mtj. Második Rész, Első Cím, második fejezete elsősorban.

[4] „Ha az ingatlantulajdonos a tulajdonjogot telekkönyvön kívül szerezte, igényt tarthat arra, hogy tulajdonjogát a telekkönyv féltüntesse." — „A telekkönyv ..... a tulajdonjog és más jogosultságok fennállását hitelesen tanúsítja."

[5] „Ingatlan tulajdonjogának átruházásához az erre irányuló szerződésen vagy más jogcímen felül a tulajdonosváltozás telekkönyvi bejegyzése is szükséges."

vetelményeknek, amelyeket az elmúlt évtizedben bekövetkezett változások támasztottak.[6]

Jóllehet lényeges különbség van a magántulajdonban álló földre vonatkozóan valamely szervet megillető földhasználati jog és az egységes és oszthatatlan állami tulajdon tárgyain valamely állami szervet megillető ún. „kezelési jog" között, mégis itt kell említést tenni arról, hogy az állami tulajdonban álló külterületi ingatlanokat is használó (kezelő) szervek szerint rendelik telekkönyvezni az új szabályok, s a telekkönyvezésnek ez a módja más vonatkozásokban is érvényesül.

IV. Ezekután vizsgáljuk meg a rendeletnek — az előzőkben kifejtett gondolatokra figyelemmel — talán a legfontosabb rendelkezéseit: a mezőgazdasági termelőszövetkezet használatában álló ingatlanok, továbbá a tagjai által visszatartott háztáji gazdaságok telekkönyvezésének szabályait.

A termelőszövetkezet használatában álló ingatlanok telekkönyvezésénél az elv az, hogy minden termelőszövetkezet részére községenként egy közös betétet kell nyitni s ebben kell telekkönyvezni mindazokat az ingatlanokat, amelyekre a tagok földbeviteli kötelezettsége kiterjed (ideértve az osztatlan közös erdőkből és nádasokból bevitt tulajdoni illetőségeket is), továbbá az állam által a termelőszövetkezet részére ingyenes és határidő nélküli használatra átengedett ingatlanokat, végül azokat a legelőket is, amelyeket kizárólag egy termelőszövetkezet használatába adtak.[7] Az ebbe a körbe tartozó ingatlanokat akkor is ebben a közös betétben kell telekkönyvezni, ha azok közül egyes ingatlanokat a termelőszövetkezet tagjai részére juttatott háztáji gazdaság céljára. — A közös betét tehát magában foglalja a termelőszövetkezet teljes gazdálkodási területéhez tartozó valamennyi mezőgazdasági ingatlan adatait.

Bár a termelőszövetkezet betétje is „A" (birtok-), „B" (tulajdoni) és „C" (teher-) lapból áll, mégis ez a betét lényegesen eltér az eddig ismert betétektől. Az eltérés főként a „B" lapra eszközölhető bejegyzésekben nyilvánul meg. A termelőszövetkezet betétjének „B" lapján a saját földdel belépett tagok nevét, továbbá azoknak a nevét kell feltüntetni, akik nem tagjai ugyan a termelőszövetkezetnek, de földjüket a belépő tag a földbevitelre vonatkozó rendelkezések szerint a termelőszövetkezet használatába volt köteles adni. *A nevek mellett azonban a betét nem egyedileg — azaz helyrajzi szám, betétszám és külön-külön területnagyság szerint — meghatározott ingatlanokat tart nyilván, és nem is az említett személyek tulajdonjogát tartja nyilván, hanem csupán azt, hogy egy-egy személy részéről összesen mekkora területnagyságú és kataszteri tisztajövedelmű ingatlan került a termelőszövetkezet használatába.*[8]

Az anyagi jogot tekintve, a termelőszövetkezet használatába adott ingatlanokra vonatkozó tulajdonjog fennmarad ugyan, de a benne foglalt részjogosítványoknak csak kisebb része illeti meg a tagot (földjáradékhoz való jog, kilépés vagy kizárás esetében földkiadásra irányuló jog, öröklési jog, a rendelkezési jog köréből pedig csak a végrendelkezési jog), vagyis a magántulajdonjog nagymértékben kiüresedik, amivel szemben erőteljesen előtérbe nyomul az önállósult termelőszövetkezeti földhasználati jog.[9] Ez a kiindulópontja a telekkönyvezés említett módjának; a kiüresedett egyéni tulajdonjog helyett a termelőszövetkezet használati jogára építi fel a nyilvántartást, s így az egyedileg meghatározott ingatlanokra vonatkozó magántulajdonjogot quasi feloldja a kollektíva használati jogában. A bevitt ingatlanok egyediesítése többé nem lehetséges.[10]

A telekkönyvezésnek ez a módja az adott — a földtulajdoni viszonyokat tekintve átmeneti — körülményeknek mindenben megfelel, kidomborítja azt a tényt, hogy a termelőszövetkezeti tag földtulajdona a belépés folytán eszmeivé, immaterializáltá válik, sőt elősegíti, megkönnyíti az egyéni földtulajdonnak magasabbrendű tulajdoni formába való átalakulása felé mutató fejlődést. Példa ez továbbá arra is, hogy a szocialista jog a kialakult, megszokott formákat hogyan tölti meg új tartalommal. Ezek a telekkönyvi szabályok a termelőszövetkezetbe belépett parasztok részére az általuk megszokott forma felhasználásával segítik elő a tulajdonukban álló, de a termelőszövetkezet használatába adott földdel kapcsolatos jogaik érvényesülését, végül lehetőséget adnak az említett ingatlanok öröklése esetében az esetleges rendkívüli kilépéssel kapcsolatos földkiadás törvényes lebonyolítására, illetőleg a termelőszövetkezeten kívülálló örökössel létrejövő haszonbérleti jogviszony tárgyának pontos meghatározására.

A termelőszövetkezeti tagnak földbeviteli kötelezettség alá nem eső ingatlanai (ezek túlnyomórészt belterületi ingatlanok) azonos elbírálás alá esnek más személyek tulajdonában álló

[6] Ezekután felmerül a kérdés, hogy a rendelet miért nem első helyen említi a használati jogot, ha egyszer jelentős részben arra épül fel; ennek oka kizárólag abban keresendő, hogy — felsorolásról lévén szó — a tágabb tartalmú tulajdonjogot előbb kellett említeni.

[7] L. ez utóbbi vonatkozásban a 37/1959. (VII. 25.) Korm. számú rendelet 3. §-át.

[8] Megjegyzendő, hogy ez a betét az „A" lapon sem a bevitt parcellák adatait tartja nyilván, hanem a földrendezés és új felmérés során kialakított nagy táblák adatait.

[9] Seres Imre ezt a helyzetet úgy jellemzi, hogy „a földtulajdonos a termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyának következtében földtulajdonát a termelőszövetkezet közös használatában egyesíti". („A föld tulajdonjoga a magyar mezőgazdasági termelőszövetkezetben", Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, 1958.)

[10] Csupán a teljesség kedvéért említem meg azt, ami ezekután magától értetődik, hogy ti. a betét megnyitásakor az ingatlanokat az egyéni betétekből ide átjegyzik, az egyéni betéteket — ha azokban be nem vitt ingatlan, pl. visszatartott háztáji föld nem maradt — lezárják, s megszűnt betétként kezelik a továbbiakban.

ingatlanokkal és ugyanúgy telekkönyvezendők, vagyis a perszonálfólia elve alapján és külön betétben a külterületi, külön betétben a belterületi ingatlanok. Ez a telekkönyvezési mód azonban nemcsak azokra az ingatlanokra vonatkozik, amelyeket a tag a saját tulajdonában álló ingatlanokból tartott vissza háztáji gazdaság céljára, hanem azokra is, amelyeket a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában álló földből tartott vissza ilyen célra. Ez utóbbiakat természetesen a családtagok betétjeiben telekkönyvezik. Ha másként történnék a telekkönyvezés, esetleg visszás helyzetek adódhatnának; pl. a férj és feleség házastársi vagyonközösségben bírnak mezőgazdasági ingatlant, a termelőszövetkezetbe azonban csak az egyik házastárs lép be, aki a saját tulajdonában álló részt visszatartja, az ingatlant tehát meg kellene osztani és a másik házastársat megillető felerészt a termelőszövetkezet betétjében kellene telekkönyvezni.[11]

V. A termelőszövetkezet betétjével kapcsolatban — de ezen túlmenően is — némi megvilágítást igényelnek a rendeletnek az osztatlan közös legelők telekkönyvezésének módjára vonatkozó rendelkezései.

Végső soron az 1848-as forradalmat megelőző idők földtulajdoni viszonyaiban gyökerezik a volt úrbéresek és a (nemesi) közbirtokosságok osztatlan közös legelőinek intézménye. Az 1913. évi X. törvény — „a legelők közösségéből folyó ügyeknek ellátása és a tagok közös állattenyésztési érdekeinek előmozdítása" céljából — legeltetési társulatok kötelező megalakítását rendelte el. Az osztatlan közös legelő tulajdonjogát a megalakult társulat, mint jogi személy nevére kellett telekkönyvezni.

A legeltetési társulatok azonban nem mindenhol alakultak meg, ahol megalakultak sem működtek megfelelően, s egyébként is ez a megoldás nem felelt meg az időközben megváltozott földtulajdoni-használati viszonyoknak. Ezért a 147.000/1948. (IV. 29.) F. M. számú rendelet *legeltetési bizottságok, mint társadalmi-érdekképviseleti szervek* alakítását rendelte el, az 1955. évi 10. számú törvényerejű rendelet pedig a legelőgazdálkodás megszervezését egységesen a községi (városi) tanács feladatkörébe utalta, s e feladatkör ellátása céljából *legeltetési bizottságok, mint tanácsi szervek* alakítását rendelte el. Ezzel párhuzamosan kialakultak a termelőszövetkezetek részére elkülönített legelők is, végül a 37/1959. (VII. 25.) Korm. sz. rendelet lehetővé tette, hogy amely termelőszövetkezeti községben csak egy termelőszövetkezet működik, a legelőgazdálkodás feladatait a legeltetési bizottság helyett a termelőszövetkezet láthassa el. Ez utóbbi kapcsán a földeket ingyenes és határidő nélküli használatra kapta az államtól a termelőszövetkezet.

A legelők tulajdoni és használati viszonyai tehát a következőképpen alakultak: *a)* állami tulajdonban álló legelők, *b)* állami gazdaságok által használt legelők (ide nem állami tulajdonú legelők is tartoznak), *c)* a legeltetési bizottságok, mint tanácsi szervek által kezelt legelők, *d)* a *c)* pontban említett legelőkből az állam által valamely községben működő egyetlen termelőszövetkezet részére juttatott legelők.

Ennek alapján a legelőket a következőképpen kell majd telekkönyvezni: *a)* az állami tulajdonban álló legelőket a használó állami gazdaság betétjében, *b)* a kizárólag egy termelőszövetkezet által használt legelőket a termelőszövetkezet betétjében, *c)* az összes többit, mint legeltetési bizottság által kezelt legelőket a tanács vb. által kezelt állami tulajdonú külterületi ingatlanok betétjében, még akkor is, ha azok tulajdonjoga jelenleg nem az államot illeti meg.[12]

Jóllehet a legelők tulajdoni viszonyai az anyagi jogot nézve egyértelműen rendezettnek nem tekinthetők, mégis elsősorban a használati viszonyokból kiindulva lehetővé válik e szabályok alapján az oly módon való telekkönyvezés, amely a tényleges helyzetnek, s az abból eredő közfelfogásnak megfelel, anélkül természetesen, hogy a rendelet pusztán a telekkönyvezés módjára vonatkozó rendelkezéseivel kívánná megváltoztatni a tulajdoni állapotokat.

*

A telekkönyvre vonatkozó új szabályok hatálybalépése nem jelenti majd azt, hogy a telekkönyvi hatóságok mindenütt és egyszerre hozzáfognak az új szabályok szerinti telekkönyvezéshez, vagyis a meglevő betétek helyett új betétek szerkesztéséhez. Ez a munka több évre terjedő folyamat lesz, amely a most folyó földméréssel-földrendezéssel párhuzamosan fog elvégzésre kerülni.

Kampis György

[11] A rendezés módja lényegében megfelel a 19/1959. (VII. 12.) F. M. számú rendelet 65. § (1) bekezdésében a „visszatartott háztáji föld" fogalmára vonatkozó rendelkezéseknek; az azonban vitatható, hogy ezt a fogalmat az említett jogszabály helyesen határozza-e meg.

[12] Legelőilletőség tehát a jövőben magánszemély betétjében nem kerül telekkönyvezésre.

Büntetőjog és kriminálpszichológia

I.

A bűnözés társadalmi jelenség. Lényegét tekintve szélsőségesen antiszociális magatartási forma. A bűn materialista fogalma sem etikai, sem jogi értelemben nem ismer el önmagában létező, örök isteni-erkölcsi világrendet, tehát in statu nascendi feltételezi a társadalmiságot.

Pszichológiai szempontból önálló bűnfogalomról nem beszélhetünk. A lélektan tanulmányozza az egyes ember és az emberi közösségek pszichés törvényszerűségeit, tehát ezen belül azokét az egyedekét is, akik etikai és jogi értelemben bűncselekményeket követtek el. Az emberi cselekedetek morális értékítélete az etika és a jog feladata, nem tartozik a lélektan körébe. Mikor a pszichológia kriminalitásról, antiszocialitásról, bűnről stb. beszél, e fogalmakat csupán mint specifikus emberi cselekvések, magatartási formák jelölésére szolgáló nomenklatúrát használja.

A kriminálpszichológia viszonylag fiatal tudomány. Kialakulásának gyökerei e tudományág jellegének megfelelően kettős talajba nyúlnak vissza. E kettős talaj egyike az általános pszichológia, amelybe a XVIII. század fordulójától mind erőteljesebben hatolt be az empirizmus, ami fellendítette ezt az Arisztotelész óta megmerevedett, spekulatív tudományt. A kísérleti lélektan megjelenése magával hozta azt a sok megfigyelést, felfedezést, amely már a fiziológia alapján építette fel a psziché tudományát. Ez egyre inkább lehetővé tette a lelki élet jelenségeinek elfogulatlanabb megismerését. A pszichológiai iskolák, irányzatok gazdag vonalai között előtérbe kerültek azok, amelyek tárgyukat aszerint az életrészlet, milieu vagy összefüggő cselekvésformák szerint választották meg, amelyek az emberi élet egy-egy aspektusát jelentik.

A lélektan — lényegében — csak aránylag későn szakadt le a filozófiáról és vált önálló tudománnyá. Egységes pszichológiai tudomány csak az általános lélektan tekintetében jött létre. Ezen túl kevéssé beszélhetünk általában a pszichológiáról, inkább csak pszichológiai iskolákról (Bühler). Ezeknek az iskoláknak a küzdelme a kriminalitásról vallott felfogásukban is tükröződik. (Mélypszichológiák, behaviorizmus, Gestaltpsychologie stb.)

A kriminálpszichológia külföldön különösen az 1920-as évek eljén indul ugrásszerű fejlődésnek. A modern szerzők közül kiemelést érdemel Aichhorn, Birnbaum, Frey, Hentig, Louwage, Seelig, Weindler, Hellwig.

E tudományszak fejlődésében is döntő korszakot jelentettek Pavlov felfedezései a magasabbrendű idegműködéssel kapcsolatban. A nervizmus tanítása jelentette azt a szilárd fiziológiai-élettani alapot, amely a marxista társadalomtudománnyal karöltve lehetővé tette a bűnözés problematikájának adekvát megközelítését. A Szovjetunióban 1923-ban speciális kabinettet hoznak létre a bűnöző és a bűnözés tanulmányozására. 1925-ben az Orosz köztársasági Népbiztosok Tanácsa mellett Kriminológiai Intézet kezdi meg működését, hasonló célkitűzéssel. Az intézet biopszichológiai szekcióval is rendelkezik. A kriminálpszichológia területén kiemelkedő Gernet professzor munkássága.

A másik talaj, amelyből a kriminálpszichológia kifejlődött, a XIX. század közepének büntetőjogi tudománya. Ez időszakban a jogi dogmák világába zárkózott klasszikus büntetőjogi iskola egyre jelentősebb vereségeket szenvedett el egy új büntetőjogi irányzattól, a pozitivista büntetőjogi iskolától. Ez iskola hívei a természettudományok páratlan fejlődését felhasználva kiléptek a büntetőjogi dogmák szoros gyűrűjéből a való élet jelenségei közé. Amíg a XIX. század első feléig a bűnözés okainak a vizsgálatával csak statisztikusok, filozófusok vagy csillagászok foglalkoztak — hiszen a büntetőjogász érdeklődését ez meghaladta — a természettudományos gondolkodás térhódítása, különösen annak felismerése, hogy a bűnözés is a causalitás törvényének általános hatálya alá tartozik — a kriminogén tényezők felkutatására és azok megismerésére irányította a büntetőjogászok figyelmét. Ez új felfogás eredményezte azt, hogy egyfelől több természettudományos, különösen az orvosi tudományok által elért tételt, másfelől a társadalomtudományok kutatási módszerét átvitték a büntetőjog területére is. A pozitivista iskola számos ága között legjelentősebbek azok, amelyek embertani, elmekórtani alapokon, illetve a társadalmi környezet befolyásának alapján igyekeznek választ adni a kérdésre: „milyen tényezők váltják ki a társadalomban a bűncselekmények elkövetését?" Lombroso, Morel, Maudsley, Grollman, Quetelet, Guerry és a pozitivista iskola más kiemelkedő személyiségei figyelmüket a bűntettről a tettesre és annak körülményeire irányították. Vallották, hogy a bűncselekményekre vezető okok a bűntettesek szomatikus és pszichés (elmekórtani), sajátosságaiban, illetve a társadalmi környezet káros jelenségeiben keresendők.

A pozitivista iskola eredménye, hogy

a) a biológiai vagy társadalmi determinizmus hangsúlyozásával hozzájárult a szabad akaratnak, mint a büntetőjogi felelősségrevonás egyedüli alapjának a kiegészítéséhez. Bizonyította a bűncselekmények létrejöttének a komplex jellegét, amelyet a szabad akarat mellett egyéb faktorok is irányítanak.

b) Megszüntette a bűncselekményről, mint jogi absztrakcióról vallott felfogás egyeduralmát és egyben azt is kimutatta, hogy a bűncselekmények társadalmi tények, amelyek em-

beri cselekedetek útján jönnek létre. Ezért a bűncselekmények helyes megítéléséhez a cselekmény vizsgálata mellett nélkülözhetetlen a cselekményt végrehajtó személy vizsgálata is.

A büntetőjogban uralkodó pozitivizmus azonban a született bűnöző fogalmának megteremtésén keresztül a jogi garanciák meggyengítésének eszközévé lett és a későbbiek során a fasiszta terrormódszerek ideológiai igazolására vált alkalmassá. A „La défense sociale" néven ismeretes új társadalmi védelem irányzat lényegében a pozitivista iskolák alaptételeire építi fel tanait, — és bár helyesen hangsúlyozza a tettes személyiségének tanulmányozását, a büntető szankciók megfelelő átalakítását — végső soron a klasszikus büntetőjogi garanciának, a törvényesség rendszerének a felszámolását célozza.

Magyarországon a kriminálpszichológia behatolása a büntetőjog területére két csatornán át ment végbe:

— Az igazságügyi orvostan révén.[1]

— A fiatalkorúakra vonatkozó speciális intézkedések révén.

Az igazságügyi orvostan szerepe az igazságszolgáltatásban kettős:

— Kriminalisztikai jellegű. (Speciális bűncselekmények — pl. gyilkosságok, stb. — felderítésében való közreműködés.)

— Büntetőjogi vonatkozású. (Beszámíthatóságot kizáró okok diagnosztizálása, stb. Lényegében pszichiátriai tevékenység.)

A klasszikus jogfelfogásnak talán az első áttörését jelentették a fiatalkorúakra vonatkozó megkülönböztető intézkedések.[2]

A kriminálpszichológia magyarországi fejlődése bizonyos mértékig egyoldalúan torzult volt. Bár a kriminálpszichiátria sok értékes pszichológiai adatot hozott felszínre (Hollós, Vas, Hacker, Laufenauer, Balassa), a kriminálpszichológiai kutatás lényegében a fiatalkorú bűnözők speciális problémáira korlátozódott.

1918-ban Kármán Elemér pszichológiai laboratóriumot hozott létre, amely rövidesen főleg a fiatalkorúak bírósága számára problematikus esetekben adott szakvéleményt.

A Tanácsköztársaság idején ez a laboratórium jelentősen fejlődött. Rendelet jelent meg, amely szerint a bíróság egyetlen fiatalkorú ügyét sem tárgyalhatta mindaddig, amíg annak pszichológiai kivizsgálása be nem fejeződött. E laboratórium tehát a Tanácsköztársaság alatt kizárólag kriminális fiatalkorúak között végzet diagnosztikai munkát, rendszeresen adott szakvéleményeket.

A Tanácsköztársaság idején még egy intézmény jött létre, amely — többek között — a kriminálpszichológia fejlődését is hivatott volt elősegíteni. Ez az Országos Kísérleti Kriminológiai Intézet. Két osztállyal kezdte meg működését: kriminálszociológiai és kriminálpszichológiai területen kívánt kutatómunkát folytatni.

A Tanácsköztársaság bukása után ezek az intézmények rohamosan elsorvadtak.

Az etiológiai kutatómunka lényegében továbbra is a fiatalkorúakra korlátozódott. E téren azonban jelentős kezdeményezések születtek. Ranschburg osztálya, valamint későbbi ambuláns rendelése a fogyatékos értelmű fiatalkorúak mellett egyre több figyelmet szentelt a kriminalitás kérdésének. Amikor Ranschburg munkásságának középpontjába a gyógypedagógia került, létrehozta a Gyógypedagógiai Kór- és lélektani Laboratóriumot. E két lélektani laboratórium vált a további kutatások bázisává. Az eredeti speciális ambuláns rendelés volt a mai Gyermeklélektani Intézet őse. Munkatársai között volt dr. György Júlia és dr. Schnell János, az intézet későbbi vezetője. A Gyógypedagógiai Lélektani Laboratórium vezetője szintén Ranschburg tanítványa, dr. Szondi Lipót. Kidolgozta a sorsanalitikai rendszerét, a genotrop elmélet alapján megalkotta speciális diagnosztikai módszerét. Széleskörű geneológiai kutatásokat folytatott. A laboratórium kriminálpszichológiai munkásságáról asszisztense, dr. Benedek István számolt be ismert könyvében, 1943-ban.

A kriminálpszichológia elméleti és diagnosztikai problémáit érintette munkásságában Tarcsay Izabella, aki 1939-ben a Lélektani Társaságban számolt be kutatásairól.

A Gyógypedagógiai Laboratórium munkájának támogatója volt dr. Német Péter bíró. Javaslataival, gyakorlati munkájával érdemeket szerzett atekintetben, hogy a fiatalkorú bűnözőkkel kapcsolatos nem büntetőjogi szemléletet átalakítsa.

Vértes O. József a neurotikus gyermekek problémájával foglalkozott. Ily módon számos adalékot adott a fiatalkorúak bűnözésének kutatásához.

E kutatásokon túlmenően azonban úgy szólván csak szórványos és nemegyszer sikertelen próbálkozásokkal találkozunk.

Kriminalisztikai vonatkozásban dr. Stein Fülöp végzett kísérleteket. Jung asszociációs módszerét próbálta alkalmazni a tényállás diagnosztikájában; pontosabban, több gyanúsított közül a valószínű tettes megállapításában.

Jelentős önálló kutatásokról a felszabadulásig nem számolhatunk be. Néhány kisebb kriminálpszichológiai irányú mű ugyan napvilágot lát (Balázs, Balog, Preszly stb.), azonban ezek vagy passzív ismertetői egyes pszichológiai iskolák álláspontjának, vagy pedig színvonaluk mélyen a tudományos igény alatt marad.[3]

II.

A kriminálpszichológia — társadalomtudomány. Alkalmazott lélektan, amely a pszichológia szakágainak és más alkalmazott lélektanoknak eredményeit és módszereit a bűnözés és az ezzel kapcsolatos társadalmi reakció pszichológiai problémái megoldásának szolgálatába állítja.

[1] Az igazságügyi orvostannal először az 1768. évi Constitutio Criminalis Theresiana foglalkozik.

[2] 1792. évi Btk. tervezet; 1843. évi törvényjavaslat; (egyik sem emelkedett törvényerőre); 1878. évi V. tv.; 1908. évi büntetőnovella XXXVI. tv. (a Rendőri Gyermekbíróság megalakulása 1908-ban Gegus Dániel vezetésével; A fiatalkorúak Bíróságának felállítása, 1913. évi XII. tv. 16. és 18. §.

[3] A történeti áttekintésben felhasználtuk Szigeti Borbála és dr. Vermes Miklós anyaggyűjtését is.

Alkalmazási területei a következők:

a) A bűnelkövetés okainak kutatása általában.

b) A prevenció és utógondozás. (Gyermekvédelem, szociális gondozás.)

c) A bűncselekmények felderítése (általában és egyedileg).

d) A büntető eljárás. (Egyénesítés a büntető eljárás során.)

e) A büntetésvégrehajtás. (A reszocializálás módszerei és feltételei.)

f) A büntetőpolitika és törvényalkotás.

A kriminálpszichológia alkalmazási területei megadják az alapot arra, hogy megállapíthassuk a kriminálpszichológia helyét a rokontudományok rendszerében.

A kriminálpszichológia eredményes művelése ugyancsak a dialektikus materializmus alapján lehetséges. A marxista filozófia konkrét elméleti és módszertani iránymutatást ad a kriminálpszichológia minden területe számára. Materialista szemléletének alapja a pszichés jelenségeknek élettani, a magasabbrendű idegműködés törvényszerűségei alapján való megközelítése. A bűnöző személyiségét pszichés és szomatikus tényezők, egyén és környezet dialektikus kölcsönhatásában vizsgálja.

Alaptudományai:

az általános- és fejlődéslélektan,
a személyiséglélektan,
a közösséglélektan,
az elmekórtan és
a gyógypedagógiai kórtan.

A kriminálpszichológia tehát eme tudományágak eredményeit *alkalmazza* speciális területen: a jogi értelemben vett bűnözés lélektani problematikájának megoldásában.

E tudományágak közül csupán kettővel kívánunk itt részletesebben foglalkozni. A pszichiátria és a gyógypedagógia ugyanis túl azon, hogy általában a kriminálpszichológia alaptudományait képezik, önállóan is részt vesznek a kriminális vonatkozású kérdések megoldásában; az esetek egy részében az elmeorvos és a gyógypedagógus aktív szerephez jut a *büntető eljárás* során. Ebből a tényből számos félreértés fakad, ami szükségessé teszi pontos elhatárolásukat a kriminálpszichológiától.

„Divatos" a következő elhatárolási forma: A kriminálpszichológia működési köre a „normális", a pszichiátriáé és a gyógypedagógiáé az „abnormális" bűnöző problematikájára terjed ki.

Ennek az elhatárolásnak kényes pontja éppen a normalitás fogalma. Értelmezése szükségképpen bevezeti a „normális bűnöző" fogalmát, szemben az abnormális — azaz: a pszichotikus és a gyengeelméjű — bűnözőével. Vagyis: az ún. normális bűnözők nagy tömegétől elkülönít egy számszerűleg jóval kisebb hányadot — az elmebetegeket és az értelmi fogyatékosokat — az abnormális jelzővel jelölvén őket. Ez utóbbiak eszerint nem képezik a kriminálpszichológia vizsgálódásának tárgyát, az csupán a normális bűnözőkkel foglalkozik.

A végkövetkeztetés lényegében helyes. Helyeselhető az a ki nem mondott célja is, hogy meggátolja a bűnözésnek kizárólag klinikai kérdésként való kezelését, amely a társadalmi faktorok elhanyagolását vonná maga után s egyoldalú biologizmusnak adna helyet, vagyis végeredményben a pozitivista irányzat hamis álláspontjának az elfogadását jelentené.

Vitássá tehető azonban azoknak a kategóriáknak a létjogosultsága, amelyeket az elhatárolási folyamat során állít fel, elsősorban a normális bűnöző kategóriája.

Kérdés az, hogy e fogalom nem tartalmaz-e önmagában ellentmondást; használható-e a normális szó a bűnözés bármilyen formájának a megjelölésére; maga a bűnözés fogalmilag eredendően nem patológikus magatartást s — amennyiben a tett a személyiség adekvát megnyilvánulása — patologikus személyiséget jelöl-e?

A normalitás ugyanis magatartási értelemben éppen a társadalmi-etikai-jogi szabályokhoz való alkalmazkodást, a társadalmi közösséggel való lényegében harmonikus együttélési képességet jelöli. Minden ettől eltérő magatartási forma többé-kevésbé (bár nem orvosi értelemben) abnormálisnak tekinthető. A bűnöző éppen olyan személyiség, aki szélsőségesen nem tud alkalmazkodni a társadalmi közösséghez — antiszociális. Magatartásában tehát abnormálisnak tekinthető. Természetesen itt az abnormalitás fogalmát a személyiség torzult fejlődésének jelölésére használtuk és nem a beszámítási képesség értelmében.

Helyesebb tehát a pszichiátriának és gyógypedagógiának az alaptudomány jellegen túlnövő szerepét a büntető eljárásban betöltött funkciója alapján elhatárolni a kriminálpszichológiáétól.

A kriminálpszichológia elsőrendű feladata a büntető eljárás során, hogy maximális segítséget nyújtson a hatóságoknak az egyénesítésben, feltárva azt a pszichés mechanizmust, amely a tettest bűnelkövetésbe vitte, felállítsa a prognózist, hozzájáruljon olyan döntés vagy ítélet kialakításához, amely a reszocializálás lehetőségét a felmerülő esetben leginkább biztosítja.

A pszichiátria és a gyógypedagógia feladata a büntető eljárásban lényegileg annyi, hogy kétes esetekben döntsön a beszámítási képesség tekintetében; vagyis kiszűrje azokat a pszichotikusokat és gyengelméjűeket, akik cselekményük társadalomra való veszélyességét belátni betegségükből kifolyólag képtelenek, tehát büntetőjogilag felelősségre nem, vagy korlátozottan vonhatók.

Vagyis mindazok a fogyatékosok és elmebetegek, akik mint nem beszámíthatók a büntetőjog területén kívül esnek — kívül esnek egyszersmind a kriminálpszichológia területén is. *Therápiájuk, pszichés törvényszerűségeik*

csupán mint összehasonlító anyag képezik a kriminálpszichológia tárgyát.

E tekintetben tehát a kriminálpszichológia határai egybeesnek a büntetőjogéval. Más tekintetben természetesen a kriminálpszichológia aktív részvevője a bűnözés ellen büntetőjogon kívüli eszközökkel vívott küzdelemnek (prevenció, utógondozás), vagy segédtudományként összehasonlító anyagot szolgáltat például a gyermeklélektannak, a menthálhigiéniának stb.

A kriminálpszichológia segédtudományai:

— a kriminálstatisztika,
— a kriminálszociológia,
— az érzékeléslélektan,
— a pszichodiagnosztika és
— a pszichotherápia.

A *kriminálstatisztika* és *kriminálszociológia* elsősorban az etiológiai kutatások során jut hangsúlyozott szerephez.

Az *érzékeléslélektan* jelentősége a kriminálpszichológiai kutatásban kriminalisztikai jellegű; a bűncselekmény felderítésében, a tanúvallomások megbízhatóságának az ellenőrzésében stb. nélkülözhetetlen.

A *pszichodiagnosztika* felhasználási területe a legszélesebb alkalmazást nyer a kriminálpszichológiának úgyszólván minden területén. A bűnöző személyiségének megismerése a kriminálpszichológia alapvető fontosságú feladata. Ennek érdekében a kriminálpszichológiának fel kell használnia a klasszikus és modern diagnosztikai eszközöket; egyformán nélkülözhetetlen a megfigyelés, a kikérdezés, és a kísérlet (próbák).

A diagnosztikai munka során a kutatásnak ki kell terjednie:

— bizonyos mérvű szelekcióra a diagnosztikai módszerek tekintetében, a kutatási terület és cél szempontjából legalkalmasabb eszközök kiválasztására; a hibalehetőségek és előnyök feltárására;
— esetleges új, speciálisan kriminálpszichológiai irányú diagnosztikai módszerek kidolgozására.

A *pszichotherápia* alkalmazási területei: a prevenció, a büntetésvégrehajtás és az utógondozás. Alkalmazási cél: a reszocializálás. Ennek érdekében fel kell használni az egyéni és csoportos pszichotherápiának valamennyi célravezető módszerét.

A reszocializálási munka során csatlakozik a kriminálpszichológiához társtudománya: a *kriminálpedagógia* illetve mindazok a tudományos alapokon álló társadalmi mozgalmak: elsősorban a *mentálhygénia*, a *gyermekvédelem*, amelyek büntetőjogon kívüli eszközökkel harcolnak a bűnözés ellen.

III.

Maga a kriminálpszichológia segítséget jelent a bűnözéssel kapcsolatos társadalmi reakció fázisainak megfelelően több más tudományág számára.

A büntetőjogtudomány is viszonylag fiatal tudományág. Sok évszázaddal később alakult ki, mint a büntetőjogszabályok, a büntetőtörvénykönyvek. Fogalmát szűkebb és tágabb értelemben szokás használni. Szűkebb értelemben a büntetőjogtudomány a bűncselekményekkel, azok törvényi tényállásaival és büntetéseivel, a büntetőjogi felelősségrevonás rendjével és módozataival, valamint a büntetésvégrehajtás folyamatával foglalkozó tudomány. Tágabb értelemben a büntetőjogtudomány fogalma magába olvasztja mindazokat a tudományágakat, amelyek a bűncselekménnyel és a büntetéssel bármilyen vonatkozásban foglalkoznak (pl. orvostan, lélektan stb.). Azokat a tudományágakat, amelyek a szorosan vett büntetőjogtudományt segítik a bűnözés elleni küzdelemben, két csoportra osztjuk.

A segédtudományok csoportjába azok tartoznak, amelyek az élet valamely más területéről származó tudományos eredményeket, módszereket szolgáltatnak a büntetőjogtudomány részére. A melléktudományok viszont valamely a büntetőjoggal összefüggő alapvető kérdéseket nem tételes jogi alapon, hanem sajátos tudományos módszerekkel önállóan dolgozzák fel.

A kriminálpszichológia e felosztásban a melléktudományok csoportjába tartozik. Míg azonban más melléktudománynak tekinthető tudományágak, mint pl. a kriminológia, kriminalisztika, börtönügyi tudomány a büntetőjogtudomány szétágazó területeinek egy-egy körülhatárolt részét veszik sajátos érdeklődésüknek megfelelő vizsgálat alá, addig a kriminálpszichológia a büntetőjog csaknem valamennyi területének szolgáltat kutatási módszert, tudományos megismerést, összehasonlítási alapot. Szinte azt lehet megállapítani, hogy áthatja a büntetőjogtudományt.

A melléktudományok sorában elfoglalt helyét az is kiemeli, hogy nemcsak a szorosan vett büntetőjogtudománnyal van kapcsolatban, de nem nélkülözhetik módszereit és eredményeit a büntetőjog részterületein dolgozó melléktudományok sem (kriminalisztika, börtönügyi tudomány). A kriminálpszichológia e komplexitása oda vezetett, hogy egyes, a büntetőjogi részterületekhez igazodó, pszichológiai kutatások az önálló tudományág létrehozásának igényével léptek fel. Így Roland Grassberger „A büntető eljárás lélektana" c. könyvében nagy eredménynek ismeri el, hogy a századforduló körül az egyoldalú orvos-antropológiai tájékozódás háttérbe szorításának hatására az eddig középpontban helyet foglaló cselekvés-lélektannal szemben előtérbe került a tiszta büntető eljárásjogi lélektan művelése. Mások a büntetésvégrehajtás pszichológiája önálló tudományának a kialakításán fáradoztak.

A kriminálpszichológiának összetett jellege feltétlenül lehetőséget nyújt arra, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatba került személyek jellemző szituációit — az azokkal kapcsolatos pszichés elváltozásokat a különféle szakaszok-

ban végig kövesse és a generalizáció segítségével azokból csoportosításokra alkalmas általános következtetéseket vonjon le. Az is kétségtelen, hogy a kutatás egyes szakaszai vagy területei tartalmaznak olyan, a kutatás módszereiben és szemléletében is tükröződő sajátosságokat, amelyek az elkülönülés irányában hatnak, — mégis az ilyen fajta törekvések emlékeztetnek azokra a századeleji polgári pszichológiákra, amelyek bármely cselekvésforma megnevezése után oda illesztették a „... lélektana" toldalékot és máris a tudomány „úttörőivé" váltak. Helyesebb ezért a kriminálpszichológiát, mint alkalmazott pszichológiát olyan egységes tudományszaknak felfogni, amely a büntetőjogtudomány egyes problémáit jellegzetes pszichológiai eszközökkel kutatja, egyben módszerei és eredményei a büntetőjogtudomány más segédtudományai által is felhasználásra kerülnek.

A következőkben a kriminálpszichológia alkalmazási területeit 1. a büntetőjogtudománnyal és néhány legfontosabb melléktudománnyal, 2. a kriminológiával, 3. a kriminalisztikával, 4. a börtönügyi tudománnyal való kapcsolatában vesszük vizsgálat alá.

1. *A kriminálpszichológia az embert tanulmányozó tudományok sorába tartozik.* Legfőbb feladatát képezi a bűncselekményt elkövető személy alapvető tevékenysége (megismerés, akarat, cselekvés) és sajátosságai (személyiségkép, ezen belül karaktertorzulások stb.) törvényszerűségeinek a feltárása, amelynek során mind az eseti bűncselekmények elbírálásában, mind a bűnözés általános okainak a felkutatásában és a bűnözés elleni harc módszereinek a megválasztásában segítséget nyújt a *büntetőjogtudomány részére.* Természetes ezért, hogy a büntetőjogtudománnyal való szorosabb kapcsolata is azokon a területeken alakult ki, ahol a büntetőjog is a legszorosabb értelemben a bűncselekményt elkövető embert tanulmányozza (pl. egyénesítés a büntetés kiszabásánál). A büntetőjoggyakorlat céljait szolgáló tettes-személyiségi vizsgálatok azonban csak akkor vezetnek megfelelő eredményre, ha azzal a közös szemlélettel rendelkeznek, amelyet az orvos, a pszichológus és a jogász sajátos szemléletének részbeni feladásával, részbeni tudatos és célirányos összehangolásával képes kialakítani. Az orvosnak és pszichológusnak vizsgálniok kell azokat a lélektani sajátosságokat, amelyek a bűncselekményt elkövető személy jellemző szituációiból fakadnak, anélkül azonban, hogy ez az exisztencialisták által szívesen használt „bűn határhelyzet" fogalmának elfogadására vezetne, amelybe az elkövető pszichikus sajátosságainál fogva tartozik. E szélsőséges állapotra jellemző emberi viselkedést ugyanis nem szabad a társadalomtól elvonatkoztatott klinikai vizsgálat alá venni és az elért eredményt logikai ugrás segítségével a bűnözők egész csoportjára jellemzőnek tekinteni. E vonatkozásban nélkülözhetetlen az ily irányban is képzett jogász, aki az ilyen jellegű ismeretek épületéhez szolgáló nem orvosi építőköveket szolgáltatja azáltal, hogy az általános emberi életfelfogás szempontjait tartja szem előtt a vizsgálódásnál.

Az egyénesítés mellett számos, a büntetőjogtudomány körébe tartozó olyan probléma sorolható fel, amely igényli a pszichológiai kutatások eredményeit. Nem tarthatjuk ezúttal feladatunknak, hogy az érintkezési területek felvázolása során magában a szaktudományban is elmélyedjünk. Elegendőnek kell tartanunk most a két tudományág kapcsolatának a bemutatására szolgáló némely további közös vonás kiemelését.

Ahhoz, hogy valamely büntetőtörvény által szabályozott emberi cselekmény bűncselekménnyé váljék, egyik elengedhetetlen feltétel, hogy elkövetője beszámítási képességgel bíró személy legyen. Büntetőtörvénykönyvünk általános része feltételezi, hogy az ember — rendszerint — beszámítási képességgel rendelkezik és csupán azokat a körülményeket sorolja fel, amelyek kizárják valamely személy beszámítási képességét (elmebaj, öntudatzavar, kényszer, fenyegetés). A beszámítási képtelenség e belső és külső determinánsai azonban csak abban az esetben vezetnek az alannyá válás meggátolására, ha egyben lehetetlenné teszik az elkövető részére cselekménye társadalomra való veszélyességének a felismerését, illetve akaratának megfelelő magatartás tanúsítását.

A beszámítási képességet kizáró belső és külső alaphelyzet megállapítása mellett tehát a vizsgálódásnak ki kell terjeszkedni az ilyen helyzetben levő elkövetőnek a véghezvitt cselekményhez fűződő pszichikus viszonyára is. E vizsgálódás nem végezhető el a kriminálpszichológia segítsége nélkül. Az e körben mozgó pszichológiai vizsgálatok eredményét használta fel a jogalkotó a büntethetőség alsó korhatárnak, illetve a büntetőjogi értelemben vett fiatalkor határainak megállapítására is.

Különösen fontos a lélektani ismeretek megszerzése a fiatalkorúak ügyeiben ítélkező bírák számára.

Fiatalkorú elkövetőkre — szemben a felnőttkorúakéval — nem vonatkozik a beszámítási képesség fennállásának törvényi vélelmezése.

A bírónak ezért minden esetben vizsgálnia kell a fiatalkorú elkövetők személyiségét, mert náluk az erkölcsi és értelmi tulajdonságok akkor is vezethetnek a büntethetőség kizárására, ha semmiféle kóros elváltozásban nem szenvednek.

A vonatkozó törvényhely rendelkezése szerint mellőzhető a büntetés, ha a fiatalkorú „... értelmének fejletlenségénél fogva a cselekmény társadalomra veszélyes voltát kellően nem ismerhette fel." Ha e rendelkezést a Btá 10. §-ban foglaltakkal összevetjük, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy fiatalkorúak esetében kóros elme- és fejlődésbeli rendellenesség nélküli pszichés állapot önmagában is

alapja lehet a büntetőjogi felelősség kizárásának.

Hasonlóképpen pszichológiai ismeretekhez fordultak segítségért az új büntetőtörvénykönyv tervezet megalkotói a bűncselekmény alapvető törvényi tényállási ismérvének — a bűnösség fajtáinak — a megfogalmazásánál. A tervezet indokolása leszögezi, hogy a bűnösség a cselekmény társadalomra veszélyes következményeihez fűződő pszichikus viszony. Ezért a szándékos és gondatlan bűnösségi fajta elválasztása érdekében elengedhetetlen annak az eldöntése — belátta-e az elkövető azt a veszélyt, amely cselekményéből a társadalomra hárul, felmerült-e tudatában a közösségi motívum, az a gátló erő, amely az állampolgárok túlnyomó többségét visszatartja a tudatos károkozástól? Ha igen — a gátló érzelmek és a cselekmény sajátos összefüggése arról tanúskodik, hogy az elkövető tudatos pszichikai folyamat során győzte le a bűncselekménytől visszatartó közösségi motívumot — s így cselekménye büntetőjogi értelemben szándékosnak tekintendő. Minél súlyosabb a károsodás, a veszély, a rossz bekövetkezésének a lehetősége, annál jelentősebb a gátlás leküzdése irányában ható energia, ami a szándékos bűnösség megállapításán túl az elkövető személyének társadalomra való veszélyességére is következtetni enged. Nem kisebb a pszichológiai folyamat jelentősége gondatlan bűnösség megállapítása esetében sem, ahol annak ez eldöntése válik szükségessé — felróható-e az elkövetőnek a gondosság elmulasztása, aminek eredményeképpen nem vagy nem helyesen ismerte fel a társadalom érdekeit.

A büntetőjogi és pszichológiai szemlélet összefonódásának bizonyítékát adják a büntetőtörvénykönyvben megfogalmazott egyes törvényi tényállások is. A népi demokratikus államrend elleni izgatás törvényi megfogalmazása abból a lélektani felismerésből fakad, hogy egyes emberi cselekvések vagy kijelentések alkalmasak arra, hogy másokban olyan negatív érzelmeket keltsenek, amelyből fakadó izgalom olyan emocionális állapotot hoz létre, amely a tudati kontroll csökkenésével vagy kikapcsolódásával idéz elő bizonyos cselekvéseket, vagy ily cselekvésekre való hajlamosságot. Az izgatás ezért nem más, mint a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló lelki készség előidézése, az ellenforradalom érzelmi előkészítése.

Vannak esetek, amikor pszichológiai jelentőségű fogalmak, mint pl. a motívum, egyes bűncselekmények alap- vagy minősített eseteinek a megfogalmazására szolgálnak (Aljas indokból való rágalmazás, nyereségvágyból elkövetett magzatelhajtás stb.)

Másutt a pszichológiai szemlélet eredményei az egyes törvényi tényállásoknak a szándék fokozata alapján történő felosztását teszik lehetővé. Az az ismeret, hogy a cselekvésre sarkalló külső vagy belső ingerek egyes esetekben közvetlenül váltják ki a cselekvést, míg más esetekben előbb a tényleges cselekvés gondolatát idézik elő a tudatban, az élet elleni bűncselekményeknek a praemeditáció alapján való felosztására vezetett. (Erős felindulásból elkövetett emberölés — szándékos emberölés — gyilkosság.)

Meg kell említeni a kriminálpszichológia szerepét a törvényi büntetések és a bíró által kiszabott konkrét büntetések megállapításában.

Mind a törvényi, mind a kiszabott büntetés felfogható úgy is, mint az elítélt átnevelésére irányuló pszichológiai prognózis. Nagyrészt e pszichológiai prognózis helyességétől függ a büntetés speciális és generális prevenciójának a sikere. A generális prevenció érdekében olyan büntetési nem és tartam megválasztására van szükség, amely egyrészt a társadalom többi tagjaiban a büntetéssel kapcsolatos helyeslő értékítéletet váltja ki, másrészt, amely alkalmas arra, hogy az állampolgárokban tovább erősítse a bűncselekmények megelőzését szolgáló közösségi motívumot, avagy ösztönözze az állampolgárokat a társadalom érdekeinek a felismeréséhez vezető gondosság és figyelem elsajátítására. A speciális prevenció vonatkozásában a büntetés annak a módszernek a meghatározása, amely tekintettel az elkövetett cselekményre és az elkövető személyére szükségesnek mutatkozik a reszocializálás folyamatának a megvalósítására.

A prognózis felállítása komoly pszichológiai ismereteket kíván meg az ítéletet hozó bírótól. E helyütt is megemlítést érdemelnek a fiatalkorúak esetei, ahol a speciális prevenció a generális prevencióval szemben viszonylag jelentősebb szerepet játszik. Anélkül, hogy ez a büntetőjogi felelősség fellazítását eredményezné, a bírónak az anyagi jogszabályokra támaszkodva helyesen, pszichológiai érzékkel, kell érvényesítenie ítéletében azt a felismerést, hogy a fiatalkorúak bűnözésében szerepet játszó egyéni adottságok, mint kriminális tényezők leküzdéséhez gyakran a felnőttkorúakétól eltérő — enyhébb büntetések, vagy intézkedések is elegendőnek bizonyulnak.

2. A büntetőjog melléktudományai között a kriminálpszichológia a *kriminológia* tudományával van igen szoros kapcsolatban. A kriminológia önálló diszciplinává alakulását az tette indokolttá, hogy a bűnözés kérdéseit tanulmányozó egyes tudományágak szétszórt és rendszertelen kutatásai nem voltak képesek jelentős segítséget nyújtani a bűnözés elleni harcban. Olyan önálló tudományszakra volt szükség, amely feladatának tekintette a bűnözés alapvető kérdéseinek módszeres feldolgozását és képes volt összhangot teremteni a különféle szaktudományok kutatásai között. A kriminológia ilyen jellegzetessége szolgált alapul arra, hogy egyes szerzők a tudományág területét igen széles terjedelműen határozták meg és fogalomkörébe vonták be szinte a bűnözés kérdéseivel foglalkozó valamennyi tudományágat (pl. kriminálbiológia, kriminálantropológia, kriminálpszichiátria, kriminálpszichológia stb.). Ily módon tehát a kriminálpszichológiát a kriminoló-

gia egyik szakágazatának tekintették. E felfogás azonban nem megalapozott. A kriminológia tárgya a bűnözés egyéni és tömegjelenségeinek vizsgálata, a bűnözés megjelenési formáinak és a bűncselekmények okainak a tanulmányozása. Alapvető kutatásai módszere az eseti bűncselekmények analizálása, amely lehetőséget ad azoknak az okoknak és feltételeknek a megismerésére, amelyek bizonyos körülmények között bűncselekmények előidézőivé válhatnak. Az aetiológiai kutatások nagy területét kepezi a bűnöző egyén személyiségének a vizsgálata. A jellem kriminológiai jelentősége, az alkati tulajdonság és a bűnözés kapcsolata, a nemiség kriminológiai értékelése, az életkor jelentősége a bűnözésben mind olyan problémák, amelyekhez az egyes bűnelkövetés alapos feldolgozása útján juthatunk el — és e feldolgozás szempontjából nélkülözhetetlen a pszichológia módszereinek az alkalmazása. Ebből azonban olyan következtetésre jutnunk, hogy a kriminálpszichológiát a kriminológia szakágazatának tekintsük, felületesnek tűnő megoldás. Hiszen a kriminálpszichológia ugyanígy kutatási módszereket szolgáltat a már említett büntetőjog tudományának, sőt a kriminológiától ma már pontosan elhatárolható kriminalisztika és a börtönügyi tudomány számára is. Helyesebb ezért beérni annak a megállapításával, hogy *a kriminálpszichológia alkalmazott pszichológia, amely a büntetőjogtudomány egyik legsokoldalúbb melléktudománya.*

3. Szükséges rámutatni a *kriminalisztika* és kriminálpszichológia kapcsolatára is. Ez annál is inkább szükséges, mert a kriminalisztikát manapság az irodalomban uralkodó felfogás alapján önálló tudománynak tekintik. Hosszú időn keresztül e tudományágat is a kriminológia szakágazatának tekintették abból a felfogásból kiindulva, hogy a kriminalisztikának is alapvető tevékenysége a bűnözés formáinak a kutatása. Csakhogy, amíg a kriminológia módszere a felfedezett bűncselekmények analizálása, a kézrekerült tettes személyiségének és külső körülményeinek a vizsgálata abból a célból, hogy következtetni lehessen az elkövetést előidéző okokra, addig a kriminalisztika a fel nem derített bűncselekményeket, az ismeretlen tettest kutatja. Ezért feladatát azoknak a taktikai és technikai módszereknek a kialakítása és tökéletesítése képezi, amelyek lehetővé teszik a bűncselekmények tényállásának a felderítését és bizonyítását. E módszerek között igen jelentős helyet foglal el a kriminálpszichológia.

A bűncselekmény elkövetésének időszakában az elkövetőben lejátszódó lélektani folyamatok nagy hatással vannak az elkövetési magatartásra. Az érzelmi feszültség kivetítődik a tettre, befolyásolja a végrehajtás módozatainak a megválasztását, mert az érzelmek sajátos módon meghatározzák a cselekvéseket. E feszültség nem egy esetben valamely a helyszínen talált tárgyi bizonyítékban is testet ölt. A felderítés tevékenysége ezért az objektív értelemben vett nyomok felkutatásán túl szükségképpen kiterjed az ún. „pszichikai nyomok" felkutatására is, amelyek nélkül gyakran a tárgyi bizonyítékok sem érthetők meg. Annak ellenére, hogy a magasabbrendű érzelmek, mint pl. a bűntudat az alacsonyabbrendű érzelmekkel szemben az egyes embereknél erős eltérést mutatnak, vannak a bűntudatnak is olyan általános külső megnyilvánulásai, amelyek a legtöbb bűnözőnél megtalálhatók.

A kriminálpszichológia számol azzal a pszichológiai felismeréssel, hogy a bűntett elkövetése után fellépő bűntudat — amely az első belátásra nem tekinthető reflexnek, valójában azonban mégis a reflexek összetapadt halmaza — sűrű sejthálóként borul az elkövetőre és bizonyos cselekmények elvégzésére kényszeríti. Így ismeretes a zsákmánytól szabadulni kívánó, dorbézoló tettes figurája, akit e viselkedésre félelem érzése és bizonytalan helyzete kényszerít. Hasonlóan a bűntudatból fakadó félelem érzésének, védekezési reakciónak tudható be a tettesnek a helyszínre való visszatérési kényszere is. Ebben a jelenségben, amely valójában a lelki feszültség kivetülési törekvése már bizonyos öntudatlan vallomás, kényszer is jelentkezik. Még erősebb lelki konfliktus esetén pedig bekövetkezhet az önfeljelentés. A vallomás — Hans Gross szerint — olyan sajátos jelenség, amely során az ember nyitott szemmel olyat tesz, ami a kárára van. Alapját bizonyos pszichikai qualitás képezi, és ez abban gyökerezik, hogy a vallomás a tett által kiváltott élmények gyengített erejű reprodukálása, amely e jellegzetességénél fogva bizonyos felszabadító hatással rendelkezik és a bűntudat részleges kielégítésére vezet. A bűntudat azonban nem azonos a bűnbánattal. E pszichológiai felismerést hasznosítja a kriminalisztika tudománya az őszinte és hamis vallomások megkülönböztetésének vonatkozásában. A bűnbánatból fakadó vallomás rendszerint őszinte, mert ilyenkor az elkövető érzelmileg is felismerte cselekménye káros jelentőségét és vallomásával mintegy elismerte a társadalom jogát a büntetésre. A bűntudat által kínzott személy vallomása nem feltétlenül őszinte, lehet hogy csak a bizonytalanság okozta feszültséget nem tudta elviselni, vagy ami még gyakoribb, a védekezés módszeréül a nyomozó szerv megtévesztését választotta.

A terhelt és a tanú kihallgatásának pszichológiai problémái a kriminálpszichológia legalaposabban kimunkált területét képezik.

A polgári átalakulás során kivívott szabad bizonyítási rendszer tette lehetővé, hogy a terhelt és a tanú vallomásai az igazságszolgáltatási eljárásban az igazság kiderítésének eszközévé váljanak. E körülmények hívták fel a jogászok és pszichológusok figyelmét a vallomásoknak kriminálpszichológiai alapon történő részletes kimunkálására. A századforduló kriminálpszichológiai irodalmában tükröződik ez a fellendülés.

A pszichológia érdeklődése végig kíséri a

tanúvallomás kialakulásának egész folyamatát. Az inger és reakció alapkettősének egyes szakaszait végigkövetve tanulmányozza a megismerés folyamatát, miközben kitér az észlelés és figyelem folyamatainak érzékszervi és pszichikai hiba lehetőségeire (helytelen idő vagy tér észlelés, izgalmi állapot stb.). A vizsgálat körébe tartozik az észlelés és a reprodukció közötti időszak jelenségeinek a tanulmányozása (külső ráhatás, kiszínezés stb.), amely átvezet a tanúkihallgatás lélektana egyik leglényegesebb problémájának: az emlékezés folyamatának vizsgálatára. Az emlékezés során előforduló tévedések, különösen a szuggesztió által előidézett valósághamisítások bő teret szolgáltatnak a pszichológiai kutatásoknak. Hasonlóképpen nagy területet jelent a kihallgatások lélektani vizsgálata számára a szubjektíve hamis vallomások kialakulásának és felismerésének a problémája. Félelem, bosszú, elfogultság, önzés, lekötelezettség, tudatos félrevezetés mind olyan motívumok, amelynek eredményeként az objektív történést meghamisító vallomások kerülnek a nyomozó hatóság tudomására. A hamis vallomás és az azt előidéző pszichikai okok közötti kapcsolat kimutatása már önmagában is nagy segítséget jelent a kriminalisztika gyakorlatának. E feladat nem korlátozódhat a nyomozást segítő szakpszichológus tevékenységére, szükséges, hogy a nyomozó apparátus tagjai is rendelkezzenek a vallomások értékeléséhez szükséges minimális pszichológiai ismeretekkel. Ismert módszerei a hamis vallomások felderítésének a különböző pszichodiagnosztikai eljárások is. Az úgynevezett tényállás-diagnosztikai módszerek, a reprodukciós módszerek mellett megtalálhatók a test pszicho-fiziológiai vizsgálatával foglalkozó eljárások, amelyek értékére és elfogadhatóságának problémájára e körben nem kívánunk kiterjedni.

A bűncselekménnyel foglalkozó tudományágak kapcsolatának és elhatárolásának általános ismérvei mellett olyan speciális ismérvek is találhatók, amelyek csupán az egyes tudományágak vonatkozásában kerülnek előtérbe. E célból *hasznos lenne a büntetőjog segéd- és melléktudományainak egymással való összefüggését külön-külön elemzés alá venni és a vizsgálandó tudományterületek alapján elkészíteni a büntetőjog tudományának teljes szerkezeti térképét.* Témánk szempontjából azonban a kriminálpszichológiának a büntetőjogtudomány rendszerében elfoglalt helyét szükséges tanulmányozni.

4. Az eddigi összehasonlítások problémakörében maradva, a kriminálpszichológia és a *börtönügy tudománya* kapcsolatának felvázolását tartjuk feladatunknak.

Büntetőtörvénykönyvünk általános része a büntetés céljául tűzi ki a dolgozó nép védelmét, az elkövető megjavítását és nevelését, a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartását. A jogszabály szavaiból kitűnik, hogy a büntetésvégrehajtás a büntetőjoggyakorlat egyik legfontosabb területét képezi. A bűncselekmény felderítése, az elkövető elítélése nem öncél az igazságügyi szervek részére, jelentősége annyiban van, amennyiben a lehetőségét teremti meg a törvény által kitűzött célok elérésének. E célok elérésére szolgáló büntetési rendszerek állandó tanulmányozása, az átnevelő folyamat módszereinek és belső feltételeinek a megválasztása, az elítélt személyekre gyakorolt hatásuk elemzése a büntetéstan tudományának a feladata. Tekintettel arra, hogy büntetési rendszerünkben a szabadságvesztés intézménye az uralkodó jellegű, s így az elítélt személy átnevelését túlnyomó többségben a szabadságvesztés végrehajtási folyamata alatt kell elérni, a büntetésvégrehajtás tudományát börtönügyi tudománynak is szokták nevezni.

A szabadságvesztés büntetés meghatározott célból alkalmazott társadalmi intézkedés. Eredménye az emberi életteljesség mesterséges és célszerű megcsonkítása, hogy a leendő kiegészülés a társadalom érdekeinek megfeleljen. Ebben a csonkulási-kiegészülési folyamatban az érzetek mennyiségi és minőségi megritkulásának olyképpen kell megtörténni, hogy a leendő kiegészülési folyamatban ne legyenek elpusztultak a lényeges életérzetek, mert ezek elpusztításával a büntetésvégrehajtás önmaga is kriminogén tényezővé válnék. E hibák elkerülése és a speciális körülmények között folyó nevelőmunka kialakítása a kriminálpszichológia segítsége nélkül elképzelhetetlen.

A pavlovi reflextan alkalmazása a börtönéletre igen érdekes és fontos adatokat szolgáltat az átnevelés folyamata számára. Az ítélet tartalmától függően új feltételes reflexek születnek és létezők halnak el. E reflexek gyarapodása vagy csökkenése, káros vagy hasznos voltának felismerése természetesen mind a pszichológia, mind a pedagógia tudományának segítségét is igényli. Az érzékelés-lélektan problémáinak a vizsgálata a letartóztatottaknál szintén bőséges adatot hoz a felszínre. A korlátozott látótér, a szem romlása, a sötétséghez való viszony, hallászavarok, étkezés egyszerűsödése, ízlésváltozás mind megannyi szempont, amelyet elsősorban a börtönegészségügy használ fel, mintegy célként tekintve az ezekből származó testi-lelki károk elleni küzdelmet. Az elítélt intellektusának a vizsgálata során a fantázia és asszociációs képesség elváltozásának a jellegzetességeit lehet felfedezni. Sőt, pszichésen labilis egyéneknél a börtön latens zavarokat manifesztálni is képes.

A börtönügy tudományában szerepet játszó pszichológiai vizsgálódások legjelentősebb részét az érzelemlélektan területe képezi. Alapaffekciók: félelem, harag — öröm, bánat szelídülés — durvulás fennállása a vizsgált alanyokban nem nélkülözhető adatok a pedagógiai folyamat helyes megtervezéséhez. Az erkölcsi kérdések lélektani megvilágításában az egyik leg- érdekesebb a bűntudat jelentősége az elítéltek

életében. A bűntudat igen komplikált, erősen összetett érzésforma. Általánosítható ismérvei mellett számos olyan egyéni jellegzetessége van, amely az elítélt személyisége és az elkövetett cselekmény típusa alapján alakul ki. Ez ismérvek összessége alapján állítható fel az elítélt úgynevezett „börtönstátusa", amelyből a további átnevelés lehetőségére lehet következtetni.

Számos pszichológiai vonatkozása van az elítéltek munkavégzésének. A javító-nevelő munka szerepe igen nagy teret kap az átnevelő folyamatban. A kezdeti magánzárka erősen felkelti a munka iránti vágyat. A javak megvonása nyomán kelt kis dolgoknak való öröm természetes, organikus örömérzeteket jelent. A szégyenérzet kifejlődése és alakulása, a gátlások oldódása vagy képződése, remény, kétségbeesés, akaratfejlesztés mind megannyi témakör a börtönlélektani vizsgálódásokban.

Az eddigi összehasonlítások is elegendő bizonyítékot szolgáltatnak annak a megállapítására, hogy a kriminálpszichológia sokarcú tudomány, amely csaknem valamennyi, a bűncselekménnyel kapcsolatban álló tudományág részére hasznos segítséget nyújt. Ebből annak a megállapítása válik szükségessé, hogy a bűncselekménnyel foglalkozó szinte egyetlen tudományág sem képes nélkülözni a kriminálpszichológiai ismereteket.

IV.

A kriminálpszichológiai kutatás előtt jelenleg többrétű feladat áll:

— Le kell küzdeni az eddigi fejlődésben megmutatkozott egyoldalúságot és a kriminálpszichológia minden területét szimultán kell fejleszteni.

— Ezen belül ki kell választani azokat a kutatási feladatokat, amelyeknek a megoldása az aktuális társadalmi szükséglet szempontjából sürgető, illetve amelyek a további fejlődés bázisát alkothatják.

— Létre kell hozni az egységes kutatói hálózatot.

— Ki kell építeni a nemzetközi kapcsolatokat. *Kritikailag* fel kell dolgozni a legmodernebb külföldi irodalomban közölt eredményeket.

— A kutatómunkát össze kell kapcsolni a prevencióra, illetve a reszocializálásra irányuló gyakorlati tevékenységgel.

— Meg kell kezdeni a kriminálpszichológus szakkáderek képzését.

A kriminálpszichológia legfontosabb feladatait és irányjelzőit egységesen az akadémiai távlati kutatási terv tartalmazza.

A kutatás fő területei:

1. A bűnözés kriminálpszichológiai tényezőinek vizsgálata.
2. A bűncselekmények elkövetésének és felderítésének pszichológiai tényezői.
3. A fiatalkorúak és felnőttkorúak büntetésvégrehajtásával kapcsolatos pszichológiai vizsgálatok.

Az első témakör lényegében az etiológiai kutatásokat öleli fel. Előtérben áll a bűnözés okának, az objektív és szubjektív kriminogén tényezőknek a vizsgálata. Ezen belül a hangsúly fokozattabban esik a bűnözés belső indítékaira. Ennek oka a következő:

A népi demokratikus társadalmi viszonyok között kiveszőben vannak a bűnözés társadalmi determinánsai. E determinánsok a kapitalizmus erkölcsi-világnézeti maradványaként hatnak, táptalajt kapva az imperialista környezettől. Ezek az objektív tényezők tehát nem a szocialista társadalomból fakadnak, hanem az átmeneti kor ellentmondásainak a bélyegét hordozzák, s ennek az ellentmondásnak a reakciós oldalát képviselik. E tendenciaként ható törvényszerűség puszta konstatálása azonban nem elegendő. Fel kell tárni azokat a konkrét objektív tényezőket, amelyeknek hatásával jelenleg még számolnunk kell. Ebből a szempontból külön elemzés alá kell venni a tágabb értelemben vett — társadalmi — környezetet. (A második világháború, a népi demokratikus fejlődés első szakaszának ellentmondásokkal való telítettsége, a permanensen ható háborús feszültség, az 1956-os ellenforradalom, antiszemita és nacionalista áramlatok, a megváltozott családi létforma, egyes társadalmi rétegek deklasszálódása, a megingó valláserkölcsi felfogás, a kettős nevelés, másrészről a nyomor megszűnése, az új szocialista erkölcs és világszemlélet, a tulajdonfogalom átalakulása, az általános iskolai képzés stb. hatását a bűnözés szempontjából.)

A családi milieu problematikája különösen jelentős elsősorban a fiatalkorú bűnözés szempontjából. (Csonka és felbomló családok, mostohaszülők, alkoholizmus, brutalitás, családon belüli konfliktusszituációk, elhanyagoltság stb.) Meg kell vizsgálni, hogy a pubertáskori csoportalkotó igények legális kiélésének megvannak-e a minden tekintetben kedvező feltételei stb.

E témakörön belül kiemelt a fiatalkorú bűnözés pszichiológiai tényezőinek a feldolgozása. E kiemelést elsősorban az indokolja, hogy *a fiatalkorúak bűnözése elleni eredményes küzdelem a felnőttkorú bűnözés prevenciójának a legfontosabb eszköze.*

Szükségszerűen veti fel ez a téma a bűnözés problémájának a fejlődéslélektani vizsgálatát, elsősorban az akarat és jellemfejlődés tekintetében összefüggést keresve a konkrét bűncselekménnyel. A bűnözők személyiségének a vizsgálata fényt kell, hogy derítsen az infantilis, retardált vagy regrediált személyiség, vagy egyes személyiségi faktorok kriminogén szerepére. Nem elhanyagolható a családi talaj kutatása sem.

Az etiológiai kutatás tehát átvezet pathológiai területre, a kóros elváltozások és személyiségfejlődési rendellenességek, karakterbeli

torzulások vizsgálatára. E témakör a pszichiátria, pszichológia és gyógypedagógia szoros együttműködését követeli meg.

A pszichózis és kriminalitás viszonyának tisztázása a modern külföldi szakirodalmat is élénken foglalkoztatja. Nem hagyható figyelmen kívül a nem szerinti megoszlás statisztikája sem.[4]

A neurózisok, pszichopáthiák, az epilepszia, az intra- és extrauterin fejlődési ártalmak, szülési traumák (asphyxia), encephalitis, meningitis stb. kriminogén szerepének pontos feltárása döntő jelentőségű.[5] Valószínű, hogy e kutatások eredményei messzemenő hatást fejtenek ki a büntetőeljárás során való egyénesítésre, a szakértői gyakorlatra.[6] Mindez szükségessé teheti újtípusú, gyógyító jellegű büntetésvégrehajtó intézmények felállítását.

A fogyatékosságok, elsősorban az értelmi fogyatékosság kriminogén hatása sem elhanyagolható. Itt különösen nagy szerepe van a kriminálstatisztikai felmérésnek értelmi fogyatékosok, pseudodebilek és az ún. határesetek pontos szelekciója alapján. E felmérés eredményéből számos gyakorlati konzekvenciát kell levonni. Különösen megoldatlan jelenleg a fiatalkorú bűnözők között nem jelentéktelen számban előforduló pseudodebilek, neurotikusok, homoszekszuálisok stb. helyzete. E fiatalkorúak sem gyógypedagógiai, sem normál intézeti beiskolázása a kérdést természetszerűleg nem oldhatja meg.

A távlati tudományos terv második témaköre kriminalisztikai és eljárásjogi vonatkozású pszichológiai kérdéseket tartalmaz. A kutatás itt is többirányú: az egyes bűncselekmények elkövetése pszichikus sajátosságainak a vizsgálata a nyomozás során való hasznosítás céljából. A feladat itt az egyes bűncselekménytípusok pszichológiájának a kidolgozása. Előtérbe kerülnek azok a bűncselekmények, amelyek előfordulási számuk viszonylagos gyakorisága miatt nagyobb társadalmi veszélyességet rejtenek magukban. *Pl. a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett bűntettek.*

Nélkülözhetetlen továbbá az egyes bűncselekménytípusok mögött feltárt determinánsok összehasonlító vizsgálata; annak eldöntése, hogy kimutathatók-e azonos determinánsok; a bűnelkövetéshez vezető pszichés mechanizmusok differenciáinak a feltárása.

A nemzetközi irodalomban is viszonylagosan elhanyagolt a bűnöző pszichés statusának utólagos rekonstrukciója, a bűnelkövetés alatti és az azt követő időszakra vonatkozóan. E kérdés kutatása a bűncselekményre és karaktertípusokra konkretizálva a valószínű magatartási formák prognózisának a lehetőségét teremti meg. Ez hathatós segítséget jelenthet a nyomozásnál. A rejtőzködés, a pszichés feszültség hullámzása a cselekmény elkövetése után; a bűntudat, az esetleges belső vallomáskényszer stb. pszichológiai problémái adekvátak a felderítés mindennapos gyakorlati szükségleteivel.

Végül a vallomások pszichológiája, a bűnöző és a tanú vallomását befolyásoló pszichés tényezők feltárása; a felderítés és a büntető eljárás folyamatának a hatása a tettesre; a nyomozó és a bíró személyiségének a hatása a felderítésre és az eljárásra — egészíti ki ezt a témakört.

A harmadik témacsoport középpontjában a reszocializálás kérdése van. Meg kell vizsgálni a büntetésvégrehajtás hatását a különböző típusú bűnözőkre, a végrehajtás különböző fázisaiban a pszichés státus alakulását.

Külön problémát jelent a neurotikus, pszichopatha bűnözők therápiás lehetőségeinek és módszereinek a kidolgozása a fiatalkorú és felnőttkorú bűnözőkre vonatkozóan — ami a bűnözés elleni harc egyik legalapvetőbb feltétele.

Mindezeket a kutatási feladatokat csak jogász, pszichológus, pszichiáter és gyógypedagógus szoros együttműködésével lehet megoldani.

Bár a pszichológus és orvos számára igen csábító lenne a bűnözésnek teljesen klinikai kérdésként való kezelése, könnyen belátható, hogy jelenlegi társadalmi viszonyaink ennek ellentmondanak. Szokásos és nem lebecsülendő ellenvetés, hogy a büntető eljárás és különösen a büntetésvégrehajtás mai formája az esetek egy részében újabb kriminogén tényezővé válik. Ez ellen harcolni kell. A harc módja, az előttünk álló aktuális feladat azonban nem az, hogy a büntetőjogot, a bűnelkövetés törvényes következményeit, a szocialista törvényességet gyengítsük meg, hanem az, hogy a büntetést végrehajtó intézményeket oly módon fejlesszük tovább, hogy ott minél szélesebb therápiai és reszocializáló tevékenység számára nyíljék tér.

Molnár József—Popper Péter

---

[4] Ismeretes, hogy a női pszichotikusok száma lényegesen magasabb a kriminálisoknál. Férfiaknál az arány fordított. Egyes nyugati szerzők ezen az alapon a bűnözés és elmebetegségek között szoros összefüggést tételeznek fel.

[5] Említésre méltó az öngyilkosságok és a gyilkosságok között szintén nyugati szerzők által publikált fordított arányosság.

[6] A pszichés zavaroknak mint felelősséget csökkentő tényezőknek enyhítő körülményként valo beszámítása szokásos a jelenlegi joggyakorlatban. Amenynyire indokolt ez a jogi represszió, annyira indokolatlan a karantenizálás, a reszocializálás szempontjából, tekintettel a súlyos neurotikus vagy pszichopatha bünözó terápiájanak nehézségeire, ami a karantén időbeli terjedelme megnövelésének szükségességében is megnyilvánul.

De lege ferenda megjegyzések a hamis vád és tanúzás szabályozásához

A Btk. tervezete 164—171. §-aiban foglalkozik az igazságszolgáltatás elleni legveszélyesebb bűntettekkel. A tervezett szabályozás a „hagyományoknak" megfelelően a bűntettel, szabálysértéssel, illetőleg fegyelmi vétséggel történő szándékos hamis vádolást, e bűntettnek a gondatlan alakzatát, a hatóság szándékos félrevezetését, továbbá a büntető és polgári ügyben, valamint a fegyelmi, szabálysértési, munkaügyi, államigazgatási stb. eljárásban elkövetett hamis tanúzást, szakvéleményt, tolmácsolást szándékos vagy gondatlan bűnösség esetén egyaránt szankció alá helyezi.

Amint látható, rendszerbeli újítást a hatályos joghoz képest a Tervezet nem hoz. Statuál egy új bűntettet — a hatóság félrevezetését (167. §) — de továbbra is fenntartja az igazságszolgáltatás büntetőjogi védelmének eddigi szerkezetét. Nézetem szerint pedig ez a szerkezet nem a legszerencsésebb, s elméletileg sem a leghelyesebb; számos átfedés van az egyes bűntettek között, jogi tárgyuk is mutat bizonyos eltéréseket. Úgy gondolom, más szemléletmód alapján helyesebb szabályozás is elképzelhető anélkül, hogy a büntetőjogi védettség csökkenne. Ezt a véleményemet szeretném az alábbiakban megindokolni.

I. Az előzőekben felsorolt valamennyi bűncselekmény több vonatkozásban közös jellemzőket mutat. Vizsgálódásainkat e közös vonások felkutatásával látszik helyesnek kezdeni.

1. Általánosan elfogadott az a nézet, hogy valamennyi szóbanlevő bűntett közvetlen jogi tárgya: az igazságszolgáltatás rendje. Megítélésem szerint ez az álláspont mégis cáfolható — különösen a Tervezet szabályozásának fényében. Erre a későbbiek során térek majd ki; itt csak azt rögzíteném, hogy *a tárgyalt bűntettek között speciális jogi tárgyukat illetően különbség van.*

2. Ezzel szemben a tárgyi oldal számos hasonló vonást tesz felismerhetővé.

Valamennyi bűntett bíróság vagy más hatóság előtt követhető csak el. A hamis tanúzásra nézve ezt a Tervezet expressis verbis kimondja [168. § (1) bek.], és nem változtat ezen az a tény sem, hogy pl. a vállalati fegyelmi eljárásban is elkövethető. A vállalat igazgatója, vagy akit ő megbíz a fegyelmi eljárás lefolytatásával, az fegyelmi joghatóságot gyakorol, tehát *hatóságként* jár el; államigazgatási feladatot lát el, és pl. a 113. § (1) bek. c) pontja szerint hivatalos személynek minősül.

A hamis vád tekintetében is rég kialakult és töretlenül követett bírói gyakorlat, hogy a „hatóság" kifejezés tágan értelmezendő; nem szorítható kizárólag a bűnüldözésre hivatott hatóságokra. Ezt az álláspontot vallja a Legfelsőbb Bíróság is, és ezt juttatta kifejezésre legutóbb a XXI. sz. büntető elvi döntés, mely szerint a hamis vád bűntette a népi ellenőrzés szervei előtt is megvalósítható. Nyilván hasonlóan kell értelmezni a „hatóság" kifejezést a 167. §-ban statuált bűntett vonatkozásában is.

Ugyancsak egyezés van a szóban levő bűntettek tárgyi oldala között abban, hogy az elkövetési magatartás lényegében mindegyiknél: *hatósághoz intézett valótlan tényállítás.*

Egyeznek végül a tárgyalt bűncselekmények abban is, hogy a tárgyi oldal egyéb elemei — az elkövetés ideje, helye, módja stb. — a tényállásszerűség szempontjából közömbösek. E megállapításnál természetesen csak az anyagi jog rendelkezéseit vehetjük figyelembe. Ha azonban tekintettel vagyunk arra is, hogy mindezek a bűntettek szoros kapcsolatban vannak a különböző fajta eljárásjogokkal, adódnak e vonatkozásban bizonyos eltérések. Pl.: feljelentést akár szóban, akár írásban, bármikor lehet tenni. Ezzel szemben tanúvallomás bűnügyben csak tárgyaláson és szóban tehető. Ezek az eltérések azonban a lényeget csak jelentéktelen mértékben vagy egyáltalán nem érintik.

3. Az alany vonatkozásában szintén nem ismerhető fel eltérés — tettesként elkövető bárki lehet valamennyi bűncselekmény esetében.

4. Az alanyi oldal elemei ugyancsak nem különböznek: az állított tények valótlanságát illető rosszhiszeműség, azok szubjektív hamissága, illetőleg a gondatlan alakzatoknál az objektív hamisság tudatának gondatlanságból eredő hiánya mindenütt tényállási elem. Azonosság van a tekintetben is, hogy az alanyi oldal egyéb elemei a tényállásszerűség szempontjából közömbösek.

II. Miután az azonosságok vizsgálatával a fentiekben végeztünk, vegyük hasonló módon sorra az eltéréseket is:

1. Különbség mutatkozik mindenek előtt a speciális jogi tárgy tekintetében.

Az uralkodó — már Angyal Pál által is vallott — felfogás e bűntetteket egybehangzóan az igazságszolgáltatás rendjét támadó cselekményeknek tekinti. Utaltam már arra, hogy e nézetet cáfolhatónak tartom.

A szocialista jogfelfogás szerint az igazságszolgáltatás kizárólag a bíróságok útján megvalósuló állami funkció. Az igazságszolgáltatás rendjét tehát azok a cselekmények támadják, melyek a bíróságok rendes működése elé gördítenek akadályt. Vajon elmondható-e ez az államigazgatási — pl. adóügyi eljárás során tett hamis tanúvallomásról? Vagy az olyan hamis vádról, melyet szabálysértés, vagy fegyelmi vétség koholásával követtek el? Megítélésem szerint nem! Az effajta cselekmények — melyeknek jelentős része bíróság elé hatályos jogunk szerint nem is kerülhet — a bíróságok, az igaz-

ságszolgáltatás működését csak távolról, vagy egyáltalán nem is veszélyeztetik, nem hogy sértenék. Fegyelmi ügyben elkövetett hamis vád pl. annyiban veszélyezteti a bíróság rendes működését, hogy a legsúlyosabb fegyelmi büntetések ellen a Munka Törvénykönyv 118. § (3) bekezdése értelmében keresettel lehet a járásbírósághoz fordulni. Ha tehát az említett fajtájú hamis vád, vagy munkaügyi eljárásban elkövetett hamis tanúzás alapján hoznak ilyen fegyelmi határozatot, s az érdekelt az említett jogorvoslati lehetőséggel él, a támadás éle az igazságszolgáltatás rendes működése ellen fordult — felesleges munkával terheli a bíróságot, az igazságszolgáltatást, és igazságtalan döntés lehetőségét teremti meg. Ugyanez azonban a szabálysértési eljárásban elkövetett hamis tanúzásról, illetőleg a szabálysértésre vonatkozó hamis vádról már nem mondható el, minthogy itt nincs meg az említett jogorvoslati lehetőség, és ez ügyek elbírálása kizárólag államigazgatási szervek feladata.

Leszögezhető tehát végső megállapításként, hogy a szabálysértésre, illetve fegyelmi vétségre vonatkozóan elkövetett hamis vád (T. 165. §), valamint az ilyen ügyekben elkövetett hamis tanúzás nem, illetve elsősorban nem az igazságszolgáltatás rendjét sérti. E cselekmények inkább az államigazgatási szervezet rendes működését sértő támadások ugyan, ennek ellenére kodifikációs technikai szempontból helyes és indokolt — az előzőekben kimutatott hasonlóságok, közös vonások miatt — a Tervezetbeni elhelyezésük.

Vizsgáljuk meg ezek után a fennmaradt két bűntettet, vajon ezeknél milyen eredményre jutunk?

A hamis vád súlyosabb formája az, mikor az alany mást bűncselekmény elkövetésével vádol meg rosszhiszeműen, illetőleg ártatlan személy ellen kelt tudva hamis gyanút. Ettől — a Tervezet indokolása szerint — abban különbözik a hatóság félrevezetése elnevezésű bűntett, hogy ez utóbbi esetben személytelenül vezetik félre a bűnüldöző szerveket, vagyis anélkül, hogy a feljelentő bárkire is igyekezne e szervek gyanúját ráirányítani.

Megítélésem szerint ezek a bűntettek elsősorban a bűnüldöző szerveket terhelik felesleges munkával, így a bűnüldözés, a büntető eljárás érdekeit sértik elsősorban — emellett azonban esetleg a bíróságok működését is hátráltatják koholt ügyekkel.

A fenti álláspontból adódik az a következtetés, hogy a sértett jogtárgy itt sem feltétlenül az igazságszolgáltatás rendje, sőt, hatóság félrevezetése (T. 167. §) esetén általában nem az. Hamis vádolás vagy hatóság félrevezetése esetén a büntető eljárás — a magánvádas ügyeket kivéve — nyomozással kezdődik. A nyomozás során pedig sok mindenre, így többek között a feljelentés alaptalanságára is fény derülhet, és azt hiszem, hozzá lehet ehhez tenni, hogy az esetek jelentős részében fény is derül. A nyomozás azonban — melynek érdekeit a tárgyalt bűncselekmények a mondottak szerint elsősorban sértik — nem igazságszolgáltatás.

Kétségtelen, hogy hamis vád vagy hatóság félrevezetése esetén az igazságszolgáltatás érdekei is veszélybe kerülnek. Fennáll ugyanis a lehetőség, hogy a nyomozó hatóságot megtévesztik, és így a koholt bűnüggyel a bíróság is foglalkozni kényszerül, sőt még justizmord lehetősége is felmerül. Az igazságszolgáltatás érdekeinek sérelme azonban álláspontom szerint csak az ügy bírói szakba kerültével következik be; a nyomozás az igazságszolgáltatás érdekei vonatkozásában veszélyhelyzetet jelent csak. Ámde a bűnüldöző apparátus rendes működése nem kevésbé fontos közérdek, mint az igazságszolgáltatásé, és ez már a feljelentéssel veszélybe került, a hatóság részéről eszközölt első pozitív büntető eljárási cselekménnyel pedig sérelmet is szenvedett.

Mindezeknek a megfontolásoknak alapján azt az álláspontot vallom, hogy a tárgyalt bűntettek által sértett elsődleges jogi tárgy: a bűnüldöző szervek rendes működéséhez fűződő érdek, az igazságszolgáltatás rendje csak veszélyeztetve van, és sérelme másodsorban álló, eshetőleges következmény.

Összefoglalva a jogtárggyal kapcsolatos fejtegetéseket, álláspontomat a következőkben vázolom:

A hatóság félrevezetése elnevezésű bűntett (T. 167. §), valamint a hamis vád súlyosabb (164. § szerinti) alakzatának speciális jogi tárgya elsősorban a bűnüldözés rendes működéséhez fűződő érdek, ezt követő sorban és csak eshetőleg az igazságszolgáltatás rendje, végül harmadsorban, de feltétlenül az egyéni becsület, mely a megvádolás révén feltétlenül sérelmet szenved.

A nyomozóhatóság előtt elkövetett hamis tanúzás sérti a bűnüldözéshez fűződő érdeket; veszélyezteti az igazságszolgáltatás rendjét és sértheti, illetve veszélyeztetheti a becsülethez, szabadsághoz stb. való jogokat is.

A bíróság előtt elkövetett hamis tanúzás sérti az igazságszolgáltatás rendjét, emellett sérthet vagy veszélyeztethet alkotmányban biztosított személyi jogokat.

Egyéb szervek előtt elkövetett hamis tanúzás, illetőleg a hamis vád enyhébb alakzata (T. 165. §) sérti az államigazgatási szervezet rendes működéséhez fűződő érdeket, veszélyeztetheti az igazságszolgáltatás érdekeit, emellett sérthet alkotmányban biztosított jogokat is.

2. A tárgyi oldal problematikájára fentebb I. 2. alatt már kitértem. Az adódó eltérések — mint láttuk — az eljárási jogszabályokból erednek. Összefoglalva: a hamis vád mindkét alakzata, továbbá — bár ez a törvénytervezet szövegéből expressis verbis nem olvasható ki — a hatóság félrevezetése elkövethető szóban, írásban, vagy konkludens helyzet létesítésével, pl. önbetörés, betörés színlelése leltárhiány elsimí-

tása végett stb. A hamis tanúzás szóval, vagy ha a vonatkozó eljárási szabályok lehetővé teszik — pl. döntőbizottsági eljárásban — írásban is elkövethető. E bűntett a dolog természeténél fogva ráutaló magatartással általában nem valósítható meg.

3. Az alany és az alanyi oldal tekintetében különbség nem ismerhető fel.

III. Az eddigi vizsgálódások azt mutatták, hogy a tárgyalt bűntettek között igen sok átfedés van; különösen áll ez a hamis vád és a hamis tanúzás viszonyára. Ez a megállapítás összevetve azzal a gyakorlattal, életbeli viszonnyal, melyben az érintett bűntettek egymással vannak, ahhoz a felismeréshez vezet, hogy igen nehéz helyzetek jöhetnek létre pl. a bűnhalmazat terén; olyan helyzetek, melyek ellentmondástól mentes megoldása szinte lehetetlen. Ha ugyanis a vádlott valakit koholt bűncselekmény miatt feljelentett, ellene hamis bűnjelet produkált, majd mind a nyomozás, mind a tárgyalás során hamis vallomást tett, lényegében elítélhető lenne: 1. hamis vád miatt, mert feljelentette a sértettet, 2. hamis vád miatt, mert ellene bűnjelet produkált, 3. hamis tanúzás miatt a nyomozati és 4. ugyanígy a tárgyalási vallomásokért. Emellett felvethető a halmazat kérdése a törvénytelen fogvatartás (T. 138. §) bűntettében közvetett tetteskénti bűnösséggel is, ha a sértettet elítélték szabadságvesztésre. Ugyanakkor a 3. és 4. pontban említettek vonatkozásában felvetődik a T. 171. § alkalmazhatóságának kérdése is. Mindezekben a vitatható problémákban a pro és contra érvek száma arra utal, hogy egyik megoldás sem tökéletes.

Mindezeknek a gyökerét abban vélem felismerni, hogy a Csemegi-kódex és az azt kiegészítő jogszabályok rendszere e vonatkozásban meglehetősen beleivódott a köztudatba. A Csemegi-kódex azonban egy olyan eljárási törvény segítségével hatályosult, melyben a magánszemélyek aktív félként való szereplésére a pótmagánvád széles lehetőségeket biztosított a büntetőperben; amelyben tehát az officialitás elve nem nyert korántsem akkora súlyt, mint büntető perrendtartásunkban; amelyben már az előkészítő eljárás, sőt a nyomozás során kialakultak a későbbi perbeli pozíciók, s ezek mereven el voltak egymástól határolva; amely tehát jelentősen különbözött jelenlegi eljárásjogunktól. Nem valószínű viszont az, hogy a Btk után megalkotandó eljárásjogunk lényegében, elveiben különbözzék a jelenlegitől; ez pedig azt a feladatot rója az anyagi törvényre, hogy az eljárás tisztaságát védő anyagi jogszabályokat az eljárásjog alapulvételével, ahhoz igazítva tételezze.

Erre vonatkozó elgondolásomat vázolnám nagy vonalakban alább.

IV. Véleményem szerint a szabályozás rendszeri alapjává a különböző speciális jogi tárgyakat kellene tenni, éspedig akként, hogy az egyes tényállások minél kevesebb jogi tárgyat védjenek. Ez a megoldás csökkentené az átfedések számát.

Kiindulásul szolgáljon a II. *1.* alatt végzett elemzés eredménye. A jelenleg hatályos jog — és egyúttal a tervezett szabályozás — a következő jogi tárgyakat védi, illetve a statuált bűntettek elkövetésével a következő jogi tárgyak támadhatók: *a)* A büntető eljárás körében a bűnüldöző szervek működési rendje; az igazságszolgáltatás rendje; végül alkotmányban biztosított személyi jogok; *b)* A polgári peres eljárásban: az igazságszolgáltatás rendje és alkotmányos személyi jogok: *c)* Egyéb eljárásokban pedig az államigazgatási szervezet rendes működése, személyi és vagyoni jogok, végül az igazságszolgáltatás rendje.

Mint már erre az előzőkben történt utalás, a bűnüldöző szervek rendes működése akkor szenved sérelmet, mikor felesleges eljárást indítanak, az igazságszolgáltatás rendjének sérelme pedig akkor következik be, mikor a bíróságok feleslegesen tevékenykednek, illetőleg, mikor helytelen döntés közvetlen veszélye áll be. Az államigazgatási szervezet működési rendjének sérelmét ugyancsak a hiábavaló eljárás és a helytelen döntés veszélye jelenti. A fentiek szerint a szabályozás a következőképpen épülne fel:

1. A büntető eljárásban — de általában — sértési bűntetteket kellene konstruálni. A törvényi tényállás tehát a jogtárgysértést helyezné a gyújtópontba. Jogtárgysértés pedig végeredményben az eljárás szerkezetének megfelelően következik be: a nyomozás megindításával a bűnüldözés, a bírói eljárás megindulásával az igazságszolgáltatás rendje szenved sérelmet.

Ez elgondolásnak megfelelően egy tényállás szankció alá helyezné a felesleges büntető eljárás kiprovokálására irányuló magatartásokat. A hasonló elkövetési magatartásokra és a társadalomveszélyesség megközelítően azonos fokára tekintettel — tehát kizárólag technikai okokból — itt kellene szabályozni a jelenleg a 165. §-ban írt bűncselekményt is. Ez a § ölelné fel tehát a Tervezet 164. § (1) bek. I. fordulata, a 165. § (1) bekezdése és a 167. § szerinti cselekményeket a következő szövegezéssel:

„Aki hatóságnál büntető, vagy más ellen fegyelmi, illetőleg szabálysértési eljárás alapjául szolgáló valótlan bejelentést tesz, vagy ez utóbbiakra vonatkozó hamis bizonyítékot kohol . . ." bűntettet követ el.

Ez a bűntett — mint látható — befejezetté válna a koholt tényállításoknak a hatóság tudomására jutásával. Ilyenformán minden egyéb magatartás, amellyel az elkövető (a feljelentő), mint a koholt vádak alapján folyó eljárás alanya — sértett, tanú, terhelt — a feljelentésében megjelölt irányban továbbvinni igyekszik a processzust, pluszként jelentkezik. Ezen az alapon a halmazati problémák elbírálása is könnyebb. Ennek és az alább majd részletezendő egyéb tényállásoknak a halmazati kérdéseit később

helyes tárgyalni. Itt csak azokra térnék ki, melyek az e tényállásban foglalt különböző elkövetési magatartások találkozásából adódnak.

Az ugyanarra a cselekvőségre vonatkozó különböző irányú — pl. szabálysértési, fegyelmi és büntetti — bejelentések consumálják egymást, itt tehát halmazat nem jön létre. Halmazat csak ugyanarra a cselekményre vonatkozóan elkövetett bejelentés és bizonyíték-koholás között lehetséges. Ám a bűnjelkoholás csak akkor vonható e rendelkezés alá, ha a bizonyíték fegyelmi vagy szabálysértési eljárás alapjául szolgáló cselekményre vonatkozik és meghatározott személyre alkalmas a gyanút terelni. A fegyelmi vétségre vagy szabálysértésre általában utaló, de certa personát nem terhelő bizonyíték koholása ugyanis nem tényállásszerű, a bűntettre utaló és certa personát terhelő bizonyíték koholása pedig nem e, hanem a később tárgyalandó, súlyosabb szankció alá esik.

A felvetett halmazati kérdést ezek előrebocsátása után igenlően dönteném el. A javasolt szöveg két fordulatának megvalósítása két cselekménnyel történhet csak meg, közöttük a belső összefüggés nem szükségszerű, és együttes jelentkezésük a védett jogtárgy fokozott sérelmét jelenti. Ilyen körülmények között minden amellett szól, hogy anyagi halmazatot megállapítva lehetőséget teremtsünk a súlyosabb büntetés alkalmazásához.

Az eddig tárgyalt bűntett büntetési tételét javító-nevelő munkában és ezzel párhuzamos szankció gyanánt három évig terjedő szabadságvesztésben javasolnám megállapítani.

A Tervezetben statuált azoknak a bűntetteknek, melyeknek elemeit javaslatom felöleli, a büntetési tétele: 6 hónapig (167. §), 1 évig (165. §), illetőleg — a hamis vád tárgyává tett bűntett súlyától függően — 6 hónaptól 5 évig, 2 évtől 8 évig és 5 évtől 12 évig terjedő szabadságvesztés.

A magam részéről a Tervezet 165. §-ában írt bűntettre nézve most is helyénvalónak tartanám javító-nevelő munka, mint alternatív büntetési tétel kilátásba helyezését. Az esetleges csekély súlyú „fúrás" gyanánt fegyelmi vétség tekintetében elkövetett hamis vád tettesével szemben ez sok esetben elegendő büntetés lenne. Az általam javasolt alsó határnak tehát ez az elgondolás az indoka.

A felső határ három évben történő megszabása azon az elgondoláson alapul, hogy — mint fentebb erről szó volt — e bűntett tényállását meríti ki az is, aki megvalósítja a Tervezet 164. § (1) bek. I. fordulatában írt magatartást. Figyelemmel ennek a cselekménynek igen széles társadalomveszélyességi skálájára, a büntetési tételt úgy kell meghatározni, hogy a megfelelő súlyú büntetés mindig kiszabható legyen. Megítélésem szerint a három éves felső határ ennek a követelménynek feltétlenül eleget tesz. Ha ugyanis ennek a magatartás-típusnak — tehát a certa persona ellen bűncselekményre vonatkozó hamis feljelentést tevő személynek — ezen túlmenő cselekvősége nincs, azaz a nyomozás során feljelentését támogató hamis vallomást nem tett, hamis tanúzásra reá senkit nem bírt, bizonyítékot nem koholt, stb., vagy esetleg éppen ő vall feljelentésével ellenkező tartalommal, három évi szabadságvesztésnél súlyosabb büntetés kiszabására úgy vélem, nincs indok. A büntetőjogi védettség kívánt mértéke tehát nem csökken ilyen megoldás esetén.

2. Egy következő tényállás a büntetőjogi védelem súlypontját az igazságszolgáltatás érdekeire helyezné, emellett megfelelő szövegezés és értelmező rendelkezések segítségével e védelmet egyéb eljárásokra is ki lehet terjeszteni. A § szövege a következő lehetne: „Aki bíróság vagy más hatóság előtt az ügy valamely lényeges körülményére vonatkozó hamis vallomást tesz, ilyen körülményt elhallgat, vagy más ellenbüncselekményre utaló hamis bizonyítékot kohol — a következő bekezdések szerint büntetendő."

A rendelkezés tehát a Tervezet 168. §-ának szövegétől annyiban különbözne, hogy a 164. § (1) bek. II. fordulatában megfogalmazott hamis gyanúkeltés is itt lenne tilalmazva.

Indokolásra szorul, hogy az általam javasolt megoldás mellett miért kerül eltérő szankcióval, különböző szakaszokban megfogalmazásra a hamis vád jelenlegi két formája: a „tulajdonképpeni" hamis vád és a hamis gyanúkeltés.

E megoldáshoz az a gondolatmenet vezet, hogy a két magatartás társadalomra veszélyessége nem egyenlő fokú. Hamis feljelentés esetén a feljelentő kiléte az esetek egy jelentős hányadában kideríthető. Névtelenül tett feljelentésnél a nyomozó szervek már eleve bizonyos fenntartással viseltetnek a feljelentésben foglalt tényállítások megbízhatósága iránt, fokozott gonddal kell, hogy ellenőrizzék — és ellenőrzik is — azok helytálló vagy valótlan voltát. Ilyen esetekben tehát egyrészt a feljelentés valótlansága rendszerint könnyebben megállapítható, másrészt a feljelentő kézrekerítése is valószínűbb, vagy legalább is nehezebb, mint hamis gyanúkeltésnél. Hamis gyanúkeltésnél támpontok vannak arra, hogy valaki bűncselekményt követett el. A nyomozó szervek tehát könnyen hihetik, hogy „mesterien" véghezvitt bűntettel állnak szembe, ezért fokozott energiával folytatják a nyomozást a gyanúsított ellen, kézenfekvőbb annak védekezését makacs tagadásnak feltételezni. Emellett nem névtelen feljelentés esetén különösen a hamisan vádoló és a megvádolt szembesítése révén sokkal könnyebb a tényállások valóságának elbírálása, mint koholt bizonyítékok elleni védekezésnél. A helyzet tehát az, hogy míg egy névtelen feljelentés a benne foglaltakat teszi ki kritikának, a nem névtelen feljelentés a feljelentő és a gyanúsított szembesítése révén állításaik valóságá-

nak elbírálását megkönnyíti, addig a koholt bűnjel a gyanúsított védekezését nehezíti meg, szinte egyenlő értékű egy ellene szóló kifogástalan tanúvallomással.

A vázolt gondolatmenetből adódik az a következtetés, hogy helyesebb a hamis gyanúkeltést a hamis tanúzással parifikálni és a hamis feljelentésnél súlyosabb büntetési tétellel fenyegetni.

3. Indokolt foglalkozni a bűnhalmazat kérdéseivel is, a javasolt szabályozás tükrében.

Nyilvánvaló, hogy a szóbanlevő megoldás esetén a hamis gyanúkeltés és a hamis tanúzás halmazatba kerülhet egymással akkor, ha a tanú hamis vallomása után annak meggyőző erejét kívánva fokozni tárgyi bizonyítékkal, koholja a bűnjelet. Az sem kétséges, hogy hasonlóképpen bírálandó el a hamis gyanúkeltés abban az esetben, ha hamis feljelentést kíván vele utólag megalapozni az elkövető. A halmazat megállapítását tehát csak az esetben lehet kifogásolni, ha a hamis feljelentést, illetve a hamis gyanúkeltést elkövetett személy e cselekményei leplezése végett hamis tanúvallomást is tesz.

Megítélésem szerint a halmazat megállapítására ilyen esetekben is módot kell adni. A Tervezet 171. § *a)* pontja kizárja emiatt a büntethetőséget, hivatkozva arra, hogy az önvádolás- a büntetőjog általánosan követett elvei szerint — nem tehető kötelezettséggé, továbbá, hogy a perrendtartás szabályai is felmentik a tanúzás kötelezettsége alól azt, aki vallomásával önmagát, vagy hozzátartozóját bűncselekmény elkövetésével vádolná.

Ez az érvelés eseteinkben nem állja meg a helyét. Az önvádolás kötelezettsége alóli mentesség méltányosságon alapul, e méltányos elbánásra azonban nem tarthat igényt az, aki közvetlenül és felróható módon sodorta magát olyan helyzetbe, hogy vagy bűntettet — hamis tanúzást — követ el, vagy bűntettel — hamis feljelentéssel, hamis gyanúkeltéssel — vádolja önmagát. Ez a szituáció erősen hasonlít arra az évekkel ezelőtt vitatott problémára, hogy vajon megállapítható-e csalás büntette annak az orvosnak terhére, aki tiltott műtét végrehajtására vállalkozik pénzért, majd a sértettet elaltatva, a műtétet csak színleli, ekként tévedésbe ejtve őt, felveszi a pénzt, tehát a sértettet megkárosítja. Voltak, akik itt vitatták a csalás megállapíthatóságát, mondván, ha a vádlott nem csalt volna, akkor magzatelhajtást követett volna el. Ugyancsak hasonló vita zajlott akörül, hogy felel-e csalásért az a vádlott, aki a sértettnek aranygyűrűt ajánlott fel vételre, de az árban történt megállapodás után a gyűrűt kicserélte egy értéktelen rézgyűrűre. A halmazat megállapítása ellen állást foglalók itt is azzal érveltek, hogy a vádlott nem ítélhető el csalás miatt, hiszen e bűntettet csak úgy kerülhette volna el, ha valódi aranygyűrűt szolgáltat, amit viszont a deviza-jogszabályok tiltanak. Mindezekkel az érvekkel szemben helyesen mutatott rá Kádár Miklós a következőkre: A vádlottaknak nem csak a csalás-devizabűntett, vagy a csalás-magzatelhajtás alternatíva volt adva, hanem az a lehetőség is, hogy ne ajánljon fel vételre aranygyűrűt, vagy ne vállalkozzék tiltott műtétre. Ez utóbbi lehetőséget kihasználva nem jutott volna abba a helyzetbe, hogy bűncselekmény elkövetését csak más bűncselekmény elkövetése révén kerülhesse el.

A kifejtettekkel szemben felvethető az az ellenérv, hogy ilyen elgondolás alapján az önvádolás általában kötelezővé tehető lenne, hiszen mindenkinek adott az a lehetőség, hogy ne kövessen el bűncselekményt, s ha e lehetőséggel él, nem kerülhet olyan helyzetbe, melyben a valóság feltárása esetén önmagát bűncselekménnyel vádolná. Ez az okfejtés azonban sántít. Megfeledkezik arról, hogy egyenlőtleneknek egyenlő mértékkel mérni nem igazságos. A tárgyalt vonatkozásban ugyanis nyilvánvaló különbség van, egyfelől a hamis feljelentés (gyanúkeltés), másfelől pl. a lopás, vagy a sikkasztás között. Aki lopás vagy sikkasztás véghezvitelében vesz részt, nem tűzi ki célul büntető eljárás megindítását. Ellenkezőleg: éppen abban bízik, hogy erre — továbbá, hogy pl. bűntársai ügyében tanúként kihallgatják — nem kerül sor. Ezzel szemben a hamis feljelentés és hamis gyanúkeltés kifejezetten büntető eljárás megindítását célozza. Az elkövető tehát közvetlenül és legalább is mintegy luxuriózusan idézi fel azt a helyzetet, melyben már csak a tárgyalt alternatíva adódik számára. Bár az elkövetésnek ez a finalitása szerintem még a szándékos bűntetteknél sem tényállási elem, (még kevésbé a gondatlanoknál. Ezért vitatható a gyulai megyei bíróság Bf. 431/1960. sz. ítéletének — B. H. 2715. sz. helyessége) — a halmazat megállapítására mégis alapot ad.

A kifejtettekre figyelemmel a 171. §. *a)* pontjában megfogalmazott bűntethetőséget kizáró ok alól az említett bűntettek §-számaira hivatkozással kivételt kellene megállapítani.

4. A gondatlan alakzatok tekintetében a Tervezet szabályozása (164. § (2) bek., 165. § (2) bek., 168. § (5) bek.) helyes, az az eddigiekben vázolt elgondolás mellett is szinte változtatás nélkül fenntartható. Mindössze azt kellene tenni, hogy a 164. § és a 165. § (2) bekezdéseit összevontan kellene megszövegezni, a következőképpen:

„Aki mást bűncselekmény, fegyelmi vétség vagy szabálysértés elkövetésével hamisan vádol, s gondatlanságból nem tud arról, hogy vádja alaptalan, 1 évig terjedhető börtönnel büntetendő."

A Tervezet 168. § (5) bekezdésében írt rendelkezés változatlanul maradna, mivel a hamis gyanúkeltésnek, mely a hamis tanúzással közös tényállásban szerepelne, gondatlan alakzata fogalmilag kizárt.

5. Összefoglalva a mondottakat, a Tervezet

érintett fejezete a következő módon alakulna javaslataim szerint: a 164. § kiesne; (1) bekezdésének két fordulata más-más szakaszokban nyerne elhelyezést, (2) bekezdése tárgytalanná válna, (3) bekezdése pedig átszövegezve abban a §-ban nyerne külön bekezdés gyanánt elhelyezést, melybe az (1) bekezdés I. fordulata kerülne.

A 165. § kiesne; anyaga a 164. § (1) bekezdés I. fordulatával közösen nyerne egy bekezdésben elhelyezést, (2) bekezdése pedig a 164. § (3) bekezdésével lenne közös szabályba foglalva.

A 167. § tárgytalanná válna, a 164. § (1) bekezdés I. fordulatában és a 165. § (1) bekezdésében foglaltakat felölelő, az előzőekben IV. 1. alatt jelzett szabály folytán.

A 168. § máradna; (1) bekezdése a fentiekben (IV. 2.) részletezett módon bővülne a 164. § (1) bekezdés II. fordulatával.

A hamis vádhoz és a hamis tanúzáshoz kapcsolódó értelmező és eljárási rendelkezések — Tervezet 166., 169., 170., 171. §§-ban írt szabályok — érintetlenül maradhatnának.

E cikk kereteit meghaladná az adódó egyéb problémáknak — pl. a hamis vád és hamis tanúzás minősítő körülményei változásából eredő annak a kérdésnek, hogy miként alakul a bűntettek viszonya a bűnhalmazat szempontjából a törvénytelen fogvatartás bűntettével — megvitatása. Így erre s ezzel kapcsolatos álláspontom rögzítésére nem térek már ki.

*

Az eddigiekben foglaltam volna össze néhány gondolatot a címben jelzett bűncselekmények szabályozására, illetőleg a bűnüldözési és az igazságszolgáltatási szervezet helyes működésének büntetőjogi védelmére vonatkozóan.

E cikket azzal a céllal bocsátom közre, hogy a benne foglaltak megvitattassanak; ez a büntetőjogi kodifikáció ügyét remélhetőleg előre viszi.

Bócz Endre

A népképviselet és a közvetlen demokrácia kölcsönös kapcsolatának fejlődése a Szovjetunióban*

A népképviselet és a közvetlen demokrácia kapcsolatának fejlődése a szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba való átalakulásának egyik legfontosabb kérdése. E folyamatnak ez a konkrét oldala méltán áll a szovjet államjogászok figyelmének középpontjában.

A szocialista államban a képviseleti demokrácia a nép akaratnyilvánításának és a népakarat jogi kifejezésének alapvető formája. A legszélesebb demokratikus elvek alapján választott szovjet képviseleti szervek teljes mértékben tükrözik a néptömegek véleményét, összegezik és általánosítják a szovjet társadalom megérett szükségleteit, s a nép jogtudatát kötelező (imperatív) előírások formájában juttatják kifejezésre.

V. I. Lenin az első szovjet alkotmány lényegének megvilágításával kapcsolatban rámutatott, hogy a „szovjetek a népi jogalkotás legmagasabb formája".[1] A szovjet alkotmány a dolgozók küldötteinek tanácsát, mint a Szovjetunió politikai alapját határozza meg és megállapítja, hogy „a Szovjetunióban minden hatalom a város és a falu dolgozóié, akiket a dolgozók küldöttjeinek szovjetjei képviselnek (második cikkely).

A Szovjetunió alkotmánya és törvényei a dolgozók közvetlen hatalmának nagyszámú formáját is kifejezik. Ilyen forma a szovjet alkotmány által előírt népszavazás (referendum), azaz törvénytervezetek elfogadása népszavazás útján, az államhatalmi szervek képviselőinek megválasztása, a küldöttek visszahívása, választási és falugyűlések határozatai stb. A választógyűléseken a tanács és a tanácstagok beszámolói alapján elfogadott és azok munkáját értékelő határozatok, a falugyűléseknek hatáskörükben elfogadott döntései és néhány más, a közvetlen akaratnyilvánítás útján született határozat, végleges és megváltoztathatatlan. E határozatok megtartása ugyanúgy kötelező, mint a népképviseleti szervek határozata. Az ilyen határozatoknak különösen magas erkölcsi, politikai tekintélye és kétségbevonhatatlan jogi hatálya van. Pl. a tanácstagok megválasztásáról hozott törvényes határozatok a nép legfelsőbb akaratát kifejező aktusok. Az ilyen határozatokat senkinek jóváhagyni nem kell és senki őket meg nem semmisítheti. A tanácsülésnek a mandátumvizsgáló bizottság beszámolóját jóváhagyó határozata csak azt a célt szolgálja, hogy ellenőrizze a választók akaratnyilvánításának törvényes voltát.

A közvetlen néphatalom azonban nemcsak végleges határozati formát öltő közvetlen népakaratnyilvánítást jelent. A közvetlen demokráciának sok, a társadalmi véleményt kifejező konzultatív jellegű formáit lehetne megnevezni. Társadalmi-politikai befolyásuk szempontjából ezek ugyanolyan fontosak és jelentősek, mint a tömegek által közvetlenül elfogadott államilag szankcionált döntések.

A képviseleti szervek jogi aktusaiban és a közvetlen néphatalom aktusaiban kifejezett ál-

* E cikket szerző a Jogtudományi Közlöny részére készítette. Ford.: *Dr. Ficzere Lajos.*

[1] „Kommunyiszt", 1957. 5. sz. 18. old.

lami akarat keletkezésének, kialakulásának és végleges megformálásának különböző szakaszai vannak. Erre a folyamatra három alapvető szakasz jellemző:

Első szakasz. Olyan kérdések kezdeményezése a képviseleti szervek, ezek állandó bizottságai és küldöttei, valamint társadalmi szervek és állampolgárok által, melyeknek megoldása államilag szankcionált döntések kibocsátását teszi szükségessé. Az ilyen kezdeményezés meghatározott szervezeti lépések végrehajtását vonja maga után. Ha pl. a tanácsülésen ilyen kezdeményezés születik, akkor általában a tanács az ilyen kezdeményezés beható tanulmányozását, megfelelő beszámoló és határozattervezet elkészítését a végrehajtóbizottságra, vagy valamelyik állandó bizottságra bízza. Az ilyen kezdeményezés tanulmányozása közben mindig figyelembe kell venni a társadalom széles rétegeinek véleményét, a tömegek tapasztalatát, s azt, hogy mennyire támogatják az ilyen határozatok megvalósítását.

Ahhoz, hogy az ilyen kezdeményezés államilag szankcionált határozattá váljék, a megfelelő területi pártszervezet támogatása szükséges. Sok esetben maguk a pártszervezetek — figyelembe véve a dolgozók széles rétegeinek véleményét — kezdeményezik az olyan kérdések megvitatását, melyek megoldása államilag szankcionált döntés kibocsátását vonja maga után. Hasonlóképpen történik az ilyen kérdések megvitatásának kezdeményezése a tanács állandó bizottságaiban is: a bizottság azon az ülésén, melyen az adott kérdést kezdeményezték, tagjaiból speciális brigádot hoz létre a kezdeményezett kérdés tanulmányozására; ez a brigád a társadalmi szervezetek és az állampolgárok széles bevonásával lépéseket tesz az ügy helyi kivizsgálása érdekében. Ez után az állandó bizottság megfelelő határozati javaslatot készít. S végül, a bizottság beszámolója alapján a tanácsülés vagy a végrehajtóbizottság az ügyben érdemleges döntést hoz.

Az állandó bizottságok tevékenységében az utóbbi időben olyan új formák kezdenek széles körben elterjedni, melyek a közvetlen népi jogalkotás további kibontakozását szolgálják. Ilyen forma pl. az állandó bizottságok üléseinek a hivatalokban és vállalatokban való megtartása. Az ilyen ülések lehetővé teszik, hogy a munkások és alkalmazottak széles tömegei az államépítés kérdéseinek megvitatásában részt vegyenek, valamint, hogy a párt, a kormány, a helyi tanácsok és azok végrehajtóbizottságai határozatainak végrehajtását ellenőrizzék.[2]

Olyan kérdések megvitatásának kezdeményezői, melyek megoldása államilag szankcionált döntést igényel, gyakran a dolgozók különböző társadalmi szervezetei és elsősorban a szakszervezetek. Mint ismeretes az össz-szövetségi szakszervezeti tanács gyakran javasolta olyan kérdés megvitatását, melyet később a Szovjetunió Legfelsőbb Tanács törvényelőkészítő bizottságai is megvizsgáltak, és amely később törvény által is kifejezésre jutott.

Államilag szankcionált döntést igénylő kérdések megvitatását az állampolgárok, kollektíven és egyénien is kezdeményezhetik. Kollektív kezdeményezés pl. a választók által a tanácsoknak és azok küldötteinek adott utasítások. Ezeknek az utasításoknak nemcsak erkölcsi-politikai, hanem jogi jelentőségük is van. A tanács az ilyen utasítás elhárítása esetén köteles a választóknak indokolt magyarázatot adni. Azokat az utasításokat, amelyeket a tanács elfogadott, kötelesek működésük során alkalmazni és végrehajtásáról a választók előtt kötelesek beszámolni.

Az állampolgárok egyéni kezdeményezésének példájaként az állami szervekhez benyújtott kérelmeik és javaslataik szolgálhatnak. Pl. az SZKP KV-nek és a Szovjetunió Minisztertanácsának 1956. március 6-án elfogadott, „a mezőgazdasági termelőszövetkezeti alapszabályáról és a kolhoztagok kezdeményezésének további fejlődéséről a kolhozépítésben és a kolhoz ügyeinek intézésében" című határozatát — ezt a határozott maga is megállapítja — a kolhozoknak és a kolhoztagoknak a mintaalapszabályzat megváltoztatására a SZKP KB.-hoz és a Szovjetunió Minisztertanácsához benyújtott javaslatai alapján hozták.[3]

Az utóbbi években nagymértékben elterjedt a törvénytervezetek össznépi megvitatása, mint az állampolgárok egyéni kezdeményezésének egyik formája. Ez a kezdeményezés szorosan összekapcsolódik a társadalmi kollektív kezdeményezéssel, hiszen az egyes állampolgárok javaslatait a dolgozók gyűlésein széles körben megvitatják és csak azután kerül az állami szervek elé, mint ezeknek a gyűléseknek javaslata. Vegyünk pl. három fontos dokumentumot, melyeket 1957—1959-ben a dolgozók gyűlésein széles körben megvitattak: az ipari és az építőipari igazgatás további tökéletesítéséről szóló tézisek, a kolhozrendszer további fejlődéséről és a mezőgazdasági gépállomások átszervezéséről szóló tézisek valamint az 1959—1965. évi, a népgazdaságfejlesztési terv ellenőrző számának tézise. Ezeken a gyűléseken mintegy 160 millió ember vett részt, közülük kb. 10 millió ember tett indítványt és kiegészítő javaslatot a fent megnevezett dokumentumokkal kapcsolatban.

A társadalmi szervezetek és az állampolgárok jogalkotó kezdeményezésének további kibontakoztatása érdekében célszerű lenne az ilyen kezdeményezést törvény által pontosabban és teljesebben szabályozni. Ez különösen érvényes az állampolgárok és a társadalmi szervek jogalkotó kezdeményezésének viszonylatában. A kezdeményezés formáit főként a kialakult hagyományok határozzák meg. Ebben a viszonylatban komoly jelentősége van a dolgozók be-

[2] „Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo" 1960. 6. sz. 123. old.

[3] „Izvesztyija" 1956. március 10-i sz.

adványai és panaszai állami szervek által történő megvizsgálásának is. Mint ismeretes, a dolgozók beadványai és panaszai nemcsak személyes érdekeiket érintő kérdéseket, hanem össznépi érdekeket érintő kérdéseket is felvetnek.

Figyelembe véve a tömegek jogalkotó kezdeményezésének jelentőségét a szocialista demokratizmus fejlődése szempontjából, célszerű lenne az alkotmányban és más törvényekben rögzíteni a társadalmi szervezetek olyan jogát, melynek értelmében minden államilag szankcionált döntést igénylő javaslatukkal a képviseleti és nekik alárendelt szervekhez fordulhatnak. Ez a követelmény a társadalmi önigazgatás alapelveinek további kiszélesítéséből következik.

Az állami akarat fejlődésének második szakasza az államilag szankcionálást igénylő döntéstervezeteknek a képviseleti szervek ülésein való megvitatása, melyet gyakran megelőz e terveknek az állampolgárok általi megvitatása. Az állampolgárok által történő ilyen megvitatás a konzultatív népszavazás egyik legfontosabb formája, mely komoly szerepet játszik a törvénytervezetek és a helyi tanács határozattervezeteinek kidolgozásában. Az ilyenféle megvitatás sikere jelentős mértékben a párt megfelelő területi és alapszervének szervező és irányító tevékenységétől függ. A pártszervezetek elősegítik a tömegek alkotó kezdeményezésének kibontakozását, a még kiaknázatlan tartalékok feltárását és a kommunista építés új módszereinek elterjedését. Mindez kifejezésre jut a tömegek által különféle javaslatokban és kiegészítésekben.

A konzultatív népszavazás eredményességét a következő példa igazolja: ha összehasonlítjuk a nyugdíjtörvény tervezet szövegét — melyet az össznépi megvitatás előtt hoztak nyilvánosságra — a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa által 1955. július 14-én elfogadott törvény szövegével, akkor ebből világosan kitűnik, hogy az össznépi vita milyen hatékony volt. Így pl. a törvény 61 szakaszt tartalmaz a tervezet 46 szakaszával szemben; 15 új szakasz a javasolt kiegészítések alapján került az új törvénybe; ezenkívül a tervezet néhány rendelkezés megfogalmazása (7. szakasz) a javaslatok figyelembevétele alapján jelentősen megváltozott, pontosabbá vált. Mint ezt a Legfelsőbb Tanács ötödik ülésszaka is leszögezte, a nyugdíjtörvény tervezet „jelentős kollektív munka eredménye".[4]

Figyelembe kell venni, hogy míg 1956-ban és 1957-ben csak egy-egy, mégpedig a nyugdíjtörvény tervezet, valamint az ipari és az építőipari igazgatás további tökéletesítéséről szóló tézisek kerültek össznépi megvitatásra, 1958-ban már két fontos kérdés vált össznépi megvitatás tárgyává (a kolhozrendszer további fejlődéséről és a mezőgazdasági gépállomások átszervezéséről, valamint az iskola és az élet kapcsolatának megerősítéséről és a közoktatás rendszerének további fejlődéséről szóló tézisek), 1959-ben pedig már négy törvénytervezet került össznépi megvitatásra (a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkatörvénykönyveinek tervezete, a társadalmi szervezetek részvételeinek kiszélesítéséről szóló törvénytervezet, a szocialista együttélés szabályai és a szocialista törvényesség megsértői elleni harcban, a társadalmi bíróságok mintaalapszabály tervezete, és a kiskorúak ügyeivel foglalkozó bizottságokról és a szovjet népgazdaságnak az elkövetkezendő 1959—1965. években való fejlődéséről szóló tézisek össznépi megvitatása.) Mindez a konzultatív népszavazás mindjobban való elterjedését szolgálja a szovjet törvényhozó szervek gyakorlatában. A szövetséges köztársaságokban ugyancsak sok törvénytervezet kerül megvitatásra. Így pl. az Észt Köztársaságban a természetvédelmről szóló törvényt hasonló össznépi vita alapján fogadták el. A Bjelorussz Köztársaságban a községi tanácsokról szóló szabályzatot, mielőtt ezt a Legfelsőbb Tanácsa jóváhagyta volna a dolgozók gyűléseiken széles körben megvitatták.

A szövetséges köztársaságok többségében a dolgozók nagyszámú kérelme alapján törvényeket fogadtak el a garázdaság, a spekuláció és más társadalomellenes jelenségek elleni harc kiszélesítése érdekében. Következésképpen mindezekben az esetekben a konzultatív népszavazási forma nyert alkalmazást.

Ezt a formát sok helyi tanács is alkalmazza, de sajnos nem mindegyik. Tanácsülések előtt néhány nappal a végrehajtóbizottság a helyi sajtóban vagy más módon közzéteszi a tanácsülésen megvitatásra kerülő határozattervezeteket. Ez lehetőséget ad az állampolgároknak arra, hogy a képviseleti szervek határozattervezeteit idejében megismerjék és az ezzel kapcsolatos megjegyzéseiket és javaslataikat közvetlenül a tanácsülésre vagy a végrehajtóbizottsághoz eljuttassák, mely utóbbi köteles azokat a tanács tudomására hozni.[5]

A konzultatív népszavazás alkalmazásának rendje ez ideig törvényileg még nem szabályozott. Véleményünk szerint a népakarat kinyilvánításának e demokratikus formáját közvetlenül az alkotmányban kellene rögzíteni, rámutatva arra, hogy össznépi megvitatásra azok a törvénytervezetek kerülnek, melyeknek az állami és a társadalmi élet további fejlődése szempontjából komoly jelentősége van. A dolgozók küldöttei helyi tanácsairól szóló szabályzatban szintén célszerű lenne rögzíteni a legfontosabb határozattervezetek dolgozók általi megvitatását.

Az állami akarat fejlődésének harmadik szakasza: az állami szankcionálást igénylő döntések meghozatala. Ilyen döntéseket elsősorban a képviseleti és a nekik alárendelt szervek hoz-

[4] „Izvesztyija" 1956. július 12-i sz.

[5] R. A., Szafarov: „A nyilvánosság elve a helyi tanácsok és végrehajtó-rendelkező szerveinek munkájában." (Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo" 1959. 2. sz. 99—100. old.)

hatnak. Mint már előbb rámutattunk, a képviseleti szervek határozatai a dolgozók széles tömegei és a tanácstagok kollektív munkájának eredménye. Ezekben a határozatokban kifejezést nyer az állami vezetés kollektív elve, mely nemcsak a kérdések kollektív megvitatását és a többség által való elfogadását, hanem a dolgozók ezzel kapcsolatos javaslatainak a figyelembevételét is jelenti. A képviseleti szerveknek a konzultatív népszavazás alapján hozott határozatai a néptömegek akaratának hű kifejezői.

A fentemlített esetekben államilag szankcionált döntést tehát közvetlenül a választók, a dolgozó tömegek és azok társadalmi szervezetei hoznak. A választó egymagában államilag szankcionált döntést nem hozhat. A választók határozatai csak akkor válnak államilag szankcionált döntéssé, ha elfogadásuk mellett — pl., a küldöttek megválasztása és visszahívása esetén — az adott választókerület választóinak többsége szavazott. Ez azt jelenti, hogy a közvetlen demokrácia megvalósításának is egyik legfontosabb elve a határozatok kollektív megvitatása és elfogadása.

Az utóbbi években széles körben elterjedt a közvetlen demokrácia megvalósításának olyan formája is, mint a falugyűléseken, azaz a falvak és a községek felnőtt lakosságának gyűlésein hozott határozatok. Ezeket a gyűléseket a községi tanács végrehajtó bizottsága évenként legalább kétszer összehívja, hogy állami jelentőségű kérdésekben döntést hozzanak. Így, az Észt Köztársaság községi tanácsáról szóló szabályzat 56. szakasza értelmében a falugyűlés „kijelöli a megválasztandó tanácstagokat, népbírákat, népi ülnököket, továbbá meghallgatja a községi tanácsnak és végrehajtó bizottságának, a tanácstagoknak és népbíráknak beszámolóit". A falugyűlések e határozatait, ha törvényesen hozták, senki meg nem semmisítheti.

Az Azerbajdzsán Szövetségi Köztársaság községi tanácsáról szóló szabályzat értelmében a falugyűlések megvitathatják a falu községfejlesztési és közegészségügyi fejlődésének kérdéseit, az útépítés, a villamosítás, rádió- és telefonhálózat továbbfejlesztésének problémáit, a kolhozoknak az aratásnál való segítségnyújtás, a gyermeknevelés és közoktatás, a kulturális felvilágosító munka megjavításának kérdéseit stb. Ezenkívül a falugyűlés megtárgyalja az önadóztatás kérdését és jóváhagyja a községi tanács végrehajtóbizottsága beszámolóját az önadóztatásból származó eszközök felhasználásáról. (63. szakasz.)

A falugyűlések határozatainak állami jellegét az is bizonyítja, hogy ezeken a gyűléseken gyakran össz-szövetségi, köztársasági és járási jelentőségű problémák is megvitatásra kerülnek. A falugyűlések ezzel kapcsolatos döntései vagy kezdeményező vagy javaslattevő jellegűek lehetnek. A felsőfokú képviseleti szervek jogalkotó tevékenységükben a falugyűlés hozzájuk eljuttatott javaslatait kötelesek figyelembevenni. Így például a falugyűlések több javaslatot nyújtottak be a társadalom parazita elemei elleni harcról szóló törvénytervezet megvitatásával kapcsolatban.

A képviselet és a közvetlen demokrácia kölcsönhatásának egyik megnyilvánulási formája az is, hogy a falugyűlések napirendjét a községi tanács vagy annak végrehajtó bizottsága határozza meg. A falugyűlés előkészítési munkájába a községi tanács bevonja állandó bizottságait, tagjait, széles aktíva-hálózatát, megismerteti a lakosságot a falugyűlések napirendjével, felvilágosítják a dolgozókat a falugyűlés elé terjesztett kérdések jelentőségéről a falu gazdasági és kulturális jelentőségéről. A falugyűlés akkor határozatképes, ha a gyűlésen az adott területen vagy lakótelepeken lakó állampolgároknak több mint fele jelen van. A falugyűlés határozatait egyszerű szótöbbséggel hozza és azok végrehajtásáról a községi tanács végrehajtó bizottsága köteles gondoskodni. Abban az esetben, ha a falugyűlés határozata a törvényeknek ellentmond, a községi tanács vagy annak végrehajtó bizottsága az ilyen határozat végrehajtását felfüggeszti és erről a felsőbb fokú tanács végrehajtó bizottságát azonnal értesíti, melynek jogában áll a falugyűlés ilyen határozatát megsemmisíteni. A falugyűlések munkájának fentebb vázolt rendje azt mutatja, hogy a falugyűlések határozatai önálló jelentőségűek és azokat gyakorlatilag a képviseleti szerv végrehajtó bizottsága valósítja meg.

Az állami akarat fejlődését tehát minden szakaszban a képviseleti és a közvetlen demokrácia kölcsönhatása jellemzi. Az állami szankcionálást igénylő döntések elfogadása az állami akarat fejlődésének igen fontos végső mozzanata, de nem meríti ki annak tartalmát. Az állami akarat keletkezését megelőzik és előkészítik olyan szakaszok, melyek hűen tükrözik a néptömegek érdekeit és szükségleteit. Nem szorul bizonyításra, mennyire korlátozott és leszűkített az a burzsoá elképzelés, hogy a közvetlen demokrácia csak a választóknak a választásban való részvételét és népszavazások megtartását jelenti.

A közvetlen demokrácia és a képviseleti demokrácia kölcsönhatása nemcsak az államilag szankcionált döntések kidolgozásának és megvitatásának folyamatában érvényesül, hanem azok végrehajtásában is. V. I. Lenin ebben látta elsősorban a szovjet rendszer előnyét, mely „lehetővé teszi a parlamentarizmus és a közvetlen demokrácia előnyeinek olyan összekapcsolását, melynek következtében a nép képviseleti szervei egyszemélyben törvényhozók és a törvények végrehajtói.[6] V. I. Lenin e tételnek éppen a második felét húzta alá, hiszen a burzsoá parlamenti képviselők számára idegen a törvények gyakorlati végrehajtásával kapcsolatos tevékenység. Az egyszerű állampolgárok pedig teljes mértékben ki vannak zárva az állami

[6] V. I. Lenin Összes Műve, 26. köt. 79. old. (oroszul magyarul 90. old.)

ügyek intézéséből. A szocialista forradalom győzelme a dolgozók államügyek intézésében való részvételének olyan széles feltételeit teremtette meg, mely szerint minden állampolgár „résztvehet mind az állam törvényeinek megvitatásában, mind képviselőinek megválasztásában, az állami törvények végrehajtásában".[7]

Ha néhány évvel ezelőtt a Szovjetszkoje goszudasztvo i pravo című folyóirat hasábjain olyan vélemények láttak napvilágot, melyek értelmében jogi szabályokat csak az állami szervek alkalmazhatnak,[8] az állampolgároknak és társadalmi szervezeteiknek azonban ilyen joguk nincs, akkor jelenleg nehezen található olyan valaki, aki kételkedne abban, hogy az állampolgárok és a társadalmi szervek is rendelkeznek hasonló joggal az államigazgatás különböző területein. Elegendő hivatkozni olyan szervezetek tevékenységére, mint a népi druzsinák, szakszervezetek, társadalmi bíróságok vagy egyéb társadalmi önigazgatási szervek, s rögtön világossá válik, hogy ezek a szervezetek a különböző állami funkciók megvalósítása közben jogi normákat is alkalmaznak és szervezik azok végrehajtását.

Különösen sokrétűek a közvetlen demokráciának azok a formái, amelyek a képviseleti szervek határozatainak végrehajtásával kapcsolatosak. Mi itt megvizsgálunk néhány ilyen formát.

Különös figyelmet érdemel a szovjet építés gyakorlatában széles körben elterjedt össz-szövetségi, köztársasági és helyi szakigazgatási értekezletek, konferenciák és kongresszusok összehívása. Az össz-szövetségi konferenciákat általában a központi bizottság és a szovjet kormány hívja össze, de összehívhatja az államigazgatás megfelelő központi államigazgatási szerve vagy valamilyen társadalmi szervezet központi bizottsága is. A köztársasági és helyi értekezlet összehívásának kezdeményezői a megfelelő köztársaság és helyi szervek.

Az ilyen értekezletek elterjedését a következő adatok jellemzik. 1953-tól 1960. májusáig mintegy 80 ilyen össz-szövetségi konferenciát hívtak össze, melyek munkájában több mint 80 000 ember vett részt. 1958-ban a szövetségi köztársaságokban 56 köztársasági szakigazgatási értekezlet ülésezett, 1959-ben 125, 1960 öt hónapja alatt pedig 47; ennek a 228 értekezletnek munkájában kb. 100 000 ember vett részt. Minden autonóm köztársaságban, határterületen, területen, járásban és városban évenként összehívnak ilyen értekezletet. Ezek az értekezletek az ipar, a mezőgazdaság, a hírközlés, a kereskedelem, a közegészségügy, a közoktatás és a kulturális munka megjavításával foglalkoznak. Az ilyen értekezletek résztvevőinek összetételét az értekezlet előtt álló feladatok és a megfelelő szakigazgatási ág jellege határozza meg. Az értekezlet munkájában az államigazgatás szakigazgatási szerveinek vezetői, szovjet és pártvezetők, a vállalatok vezetői és szakemberei, tudományos intézmények és társadalmi szervezetek képviselői, újítók és a termelésben élenjárók vesznek részt. Az értekezleten résztvevők nagyobbik részét a megfelelő szervezetek és a kollektívák jelölik ki, ami ezeknek az értekezleteknek képviseleti jelleget kölcsönöz.

Néhány esetben az értekezletek, kongresszusok és konferenciák résztvevőit meghatározott képviseleti normák alapján választják. Például a mandátumvizsgáló bizottság a tanítók 1960. júliusában tartott összoroszországi kongresszusának tett jelentéséből kitűnik, hogy a kongresszus küldötteit „a képviseleti normáknak megfelelően választották meg". A küldötteket a területek, határterületek, autonóm köztársaságok tanítóinak kongresszusán választották meg. Összesen a kongresszus munkájában 1209 küldött vett részt, akik az OSZSZSZK mintegy egymillió tanítóját képviselték. Kb. a küldöttek fele (512 ember) a legfelsőbb és a helyi államhatalmi szervekbe küldötteként volt jelen a kongresszuson.[9]

A szovjet szervek küldötteinek részvétele a szakigazgatási értekezletek, kongresszusok és konferenciák munkájában a szovjet képviseleti rendszer és a közvetlen demokrácia szoros kapcsolatának egyik formája. Ez a forma a kollektivitás elvének megerősítését szolgálja az államvezetés adott területén. Mint a párt XX. kongresszusán tartott központi vezetőségi beszámoló is aláhúzza, az ilyen értekezletek a széles néptömegek alkotó kezdeményezése kibontakoztatásának egyik legfontosabb formája.[10]

Az összállami és helyi szakigazgatási értekezletek jelentősége abban is kifejezésre jut, hogy lehetővé teszi az államapparátus és a dolgozó tömegek cselekvési egységének megteremtését a párt és a szovjet képviseleti szervek direktíváinak és határozatainak sikeres végrehajtása érdekében.

Sok ilyen össz-szövetségi, köztársasági és helyi értekezlet „felhívással" fordul az állam és a kulturális építés megfelelő szakterületének dolgozóihoz. Később az ilyen „felhívást" a tanácsülések is megtárgyalják és az ebben foglalt javaslatokat jogalkotó tevékenységükben figyelembe veszik. Az ilyen felhívásokat gyakran vállalatok, kolhozok, szovhozok és más szervezetek gyűlésein is megvitatják és megfelelő szocialista kötelezettségvállalást tesznek a népgaz-

[7] V. I. Lenin Összes Művei, 27. köt. 185. old. (oroszul).

[8] A szovjet jogi normák alkalmazásának kérdéséhez (Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo" 1954. 8. sz. 73. old.)

[9] A kongresszuson a Szovjetunió legfelsőbb tanácsnak 10, az OSZSZSZK legfelsőbb tanácsának 17, az autonóm köztársaságok legfelsőbb tanácsainak 23, a határterületi, a területi, a városi, a járási, a községi és a települési tanácsoknak 464 küldötte volt jelen. („Ucsityelszkaja Gazjeta" 1960. július 8-i szám.)

[10] N. Sz. Hruscsov a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Vezetőségének a párt XX. kongresszusán tartott beszámolója. Goszpolitizdat, M., 1956. 106. old.

daság és a kulturális építés terveinek sikeresebb teljesítése érdekében.

1960 elején a tulai kerület kolhozainak és szovhozainak gyűlésén, a mezőgazdasági dolgozók járási értekezletein elhatározták, hogy az állattenyésztés hozamának tervét 1960-ban három és félszeresére, az állami beadás tervét pedig háromszorosára teljesítik. 1960. július 15-én összehívták a tulai területi tanács 4. ülését, amely „a tulai terület dolgozóinak 1960. évre vállalt szocialista kötelezettség vállalásainak teljesítését" tárgyalta meg. A területi tanács határozata kimondja, hogy a járási és községi tanácsok végrehajtó bizottságai, a kolhozok vezetősége és szovhozok igazgatói minden rendelkezésre álló eszközt és tartalékot kötelesek mozgósítani a járás, a kolhoz, a szovhoz által vállalt szocialista kötelezettségek feltétlen teljesítése érdekében, a termelés további növelése és az állami beadás területén.

Ilyenképpen a szocialista kötelezettségekben kifejezett tömegkezdeményezés, miután azt a képviseleti szervek jóváhagyták, ösztönzőleg hat nemcsak a kolhozok és a szovhozok, hanem az államapparátus munkájára is. Nem véletlen, hogy területi államhatalmi képviseleti szerv speciálisan vitatta meg a dolgozók akaratát megtestesítő szocialista kötelezettségvállalások teljesítését. Ez a példa is a közvetlen és a képviseleti demokrácia szoros kapcsolatát mutatja.

Az utóbbi évek szovjet építésének gyakorlata újra felélesztette a dolgozók széles tömegeinek az állami szervek végrehajtó tevékenységében való széles részvételét.[11] Néhány helyi tanács a függetlenített szakigazgatási szervet társadalmi alapon működő szakigazgatási szervvel váltotta fel. Az ilyen szakigazgatási szerveknek nincsenek függetlenített dolgozói, munkáját társadalmi alapon működő vezetők, instruktorok és inspektorok látják el. Az ilyen szakigazgatási szervek teljes mértékben társadalmi önigazgatás elvein épülnek fel. Ez a tapasztalat különös figyelmet érdemel a szocialista államiságnak kommunista társadalmi önkormányzatba való átalakulása perspektívái szempontjából.[12]

A jelenlegi körülmények között még nem minden esetben lehetséges függetlenített végrehajtó apparátusnak ilyen társadalmi szervvel való felváltása, de majdnem minden esetben lehetséges egyszerű állampolgárok széles tömegeinek az államigazgatás munkájába való bevonása. Ezt a célt szolgálja többek között az államigazgatáson belül szervezett társadalmi instruktorok és inspektorok intézménye. Ez az intézmény széles kapcsolatban áll a képviseleti szervekkel azáltal, hogy aktívan résztvesz a tanácsok határozatainak végrehajtásában. A társadalmi inspektorok és instruktorok közreműködnek az államapparátus és a lakosság kapcsolatának kiszélesítésében és munkamódszereiknek a társadalmi szervezetekben való elterjesztésében, segítséget nyújtanak a tanácsok állandó bizottságainak és a tanácstagoknak munkájuk elvégzésében. A társadalmi inspektorok és instruktorok operatív dolgozók, akik a társadalmi öntevékenység módszereinek segítségével a tömegeknek az államigazgatás munkájába való széleskörű bevonásával szervezik az államigazgatási szervek határozatainak végrehajtását.

Az utóbbi években nagymértékben elterjedtek ehhez hasonló más társadalmi intézmények is: ilyenek pl. a társadalmi rend védelmét szolgáló önkéntes népi druzsinák, az államigazgatási szervek munkáját segítő különböző bizottságok és tanácsok stb. Jellemző ezeknek az intézményeknek tevékenységére, hogy munkájukban hatalmas tömegek, milliók vesznek részt. Így pl. 1960. közepén több mint 80 000 önkéntes népi druzsina működött, mely kb. 2 és félmillió tagot számlált.[13]

A helyi tanácsok minden eszközzel segítik a társadalmi szervezeteknek végrehajtó és rendelkező tevékenységükben való részvételét. Ezzel a céllal a tanácsok végrehajtó bizottságai és azok szakigazgatási szervei tanácskozási joggal felruházott társadalmi tanácsokat és bizottságokat alakítanak, melyek aktívan közreműködnek munkájukban. Ezek a tanácsok és bizottságok munkájukba bevonják a társadalom széles rétegeit és elsősorban a tanácstagokat. Ilyen módon a szakigazgatási társadalmi tanácsok közvetlen kapcsolatban állnak az államhatalom képviseleti szerveivel.

A társadalmi tanácsok megvizsgálják a gazdasági és a kulturális építés fejlődésének perspektíváját, a tudomány és a haladó tapasztalatok elterjesztésével kapcsolatos kérdéseket. A társadalmi tanácsok határozatai javaslat jellegűek. Ha a szakigazgatási szervek vezetői a társadalmi tanácsok javaslataival egyetértenek, akkor utasítást adnak azok végrehajtására. A társadalmi tanácsok javaslatai a végrehajtó bizottságok határozatainak alapját is képezhetik, az állandó bizottságok javaslatára pedig a tanácsülések napirendjére is kerülhetnek. Ebben áll általában a szovjet képviseleti és közvetlen demokrácia kölcsönhatása. E kölcsönhatás ke-

[11] A 30-as években Leningrádban és Harkovban 2 kerületben (mindegyik városban egy-egyben) nem volt függetlenített végrehajtó apparátus, hanem ezt a funkciót társadalmi apparátus látta el. Ebben az időben nagymértékben elterjedt a dolgozóknak az államapparátus munkájában való részvételének olyan formája, mint a munkásoknak munkaidő utáni ingyenes részvétele az államapparátus munkájában.

[12] E tapasztalat leírását lásd J. A. Tihomirovnak „A társadalmi irányítás alapelveinek megerősödése a helyi államigazgatási szervek munkájában" (Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo" 1960. 8. sz. 129. és köv. old.).

[13] G Anaskin, N. Babics: „A közvélemény szerepe a szocialista jogrend megerősítésében. „Kommunyiszt" 1960. 10. sz. 52. old.)

[14] „A szövetséges köztársaságok, az autonóm köztársaságok legfelsőbb tanácsa küldötteinek és a dolgozók küldöttei helyi tanácsainak összetétele." 1959. (Statisztikai Gyűjtemény) Izdatelsztvo, „Izvesztyija szovjetov gyeputatov trudjascsihszja". M. 1960. 27. old.

retében elénktárul a történelemben eddig nem tapasztalt, a demokráciának új, szovjet típusa, mely széles lehetőséget biztosít az állampolgárok millióinak és a szovjet társadalom minden tagjának arra, hogy az állam és a társadalom ügyeinek intézésében aktívan résztvegyen.

Mennyire szánalomraméltó a fenti tények tükrében 1960 augusztusában Nixonnak „A kommunizmus jelentősége az amerikaiak számára" címen kiadott Nixon emlékirata. Ebben az emlékiratban az „amerikai életforma" ügyefogyott szószólója igyekszik a szocialista rendszert minden eszközzel bemocskolni, azt állítva, hogy szovjet állam „nem hozott létre semmi olyan politikai intézményt, amely képes volna biztosítani a nép effektív részvételét az állam ügyeinek intézésében". Minden becsületes ember előtt a földön, aki ismeri a szovjet alkotmányt és a szovjet törvényeket, ismeretes, hogy a Szovjetunióban az államhatalomnak több mint 57 000 képviseleti szerve létezik, melynek munkájában az egész szovjet állam igazi érdekeit képviselő 1 millió 800 000 küldött[14] vesz részt, hogy a Szovjetunióban minden hatalom, az egész gazdaság a nép kezében van. Nixon igyekszik ezeket a tényeket elfedni az amerikai olvasó előtt és igazság helyett hazugságot hirdet. Az USA alelnöke, mint a kommunizmus elvakult ellensége „nem látja meg", hogy a szovjet alkotmány az olyan demokratikus intézmények létezését biztosítja, mint a képviselők beszámolói kötelezettsége választóik előtt, a képviselők visszahívása választóik által stb., melyek mind a nép aktív részvételét hivatottak elősegíteni az állam ügyeinek intézésében. Neki nem érdeke feltárni a szovjet rendszerre jellemző intézményeket már csak azért sem, mert ezek az intézmények hiányoznak az oly sokat dicsőített amerikai alkotmányból. De még az amerikai alkotmány által deklarált demokratikus intézmények is lényegében papíron maradnak. Ismeretes például, hogy az amerikai alkotmány deklarálja az általános választójogot, de a nagyszámú választási cenzus a dolgozók széles tömegei előtt lehetetlenné teszi a választójog gyakorlását. Már ez az egyedüli tény is — (de az ilyen tények tömegét lehetne felhozni) — leleplezi az amerikai demokrácia képmutató jellegét, melyet a de jure és a de facto közötti áthidalhatatlan szakadék jellemez.

A szovjet demokrácia nemcsak a törvények által kifejezett jogok realizálását jelenti. Vegyük például a közvetlen demokrácia formáit. Ezeknek a formáknak többsége jogilag nem rögzített, hiszen a közvetlen demokrácia a széles néptömegek kezdeményezését és öntevékenységét jelenti. Ugyanakkor, ha a közvetlen demokrácia formáinak többsége jogilag nem is szabályozott, mégis ezeket a formákat a szovjet építés gyakorlata elismeri, és széles lehetőséget biztosít megvalósításuk számára. A szovjet alkotmány és más törvények pl. nem írják elő az államigazgatási szervek lakosság előtti beszámolói kötelezettségét, mégis az életben ilyen esetek elég gyakran előfordulnak. Ez nem valami kivétel a szovjet társadalom politikai életében. Fentebb már szó volt a törvénytervezetek szinte már hagyományossá vált össznépi megvitatásáról az össz-szövetségi, köztársasági és helyi szakigazgatási kongresszusok és értekezletek összehívásáról stb., melyek jogilag szintén szabályozatlanok.

A képviseleti demokrácia formái jórészt jogilag szabályozottak, de még itt is találhatók olyan területek, melyeket nem jogi normák, hanem hagyományok (tradíciók) szabályoznak. Például a legfelsőbb és a helyi képviseleti szervek választásáról szóló szabályzat előírja, hogy minden választókerületben több választójelölt jelölhető, mégis a kialakult gyakorlat szerint csak egy választójelöltet jelölnek választókerületenként. A szovjet társadalomban az egymással versengésben álló politikai pártok és szociális csoportok hiánya, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége maximálisan megfelel a képviseleti szervek megválasztására szervezett választási kampány érdekeinek.

A fentebb említett tényekből következik, hogy a szovjet demokrácia (mind a közvetlen, mind a képviseleti) az életben szélesebb, gazdagabb és teljesebb, mint ezt az alkotmány és más törvények előírják.

E tények fényében nyilvánvalóvá válik, hogy mennyire téves azoknak a szovjet jogászoknak nézete, akik a szovjet demokráciát tisztán jogi szemszögből vizsgálják. Például D. A. Kerimov és B. V. Sejdlin azt állítja, hogy „a demokrácia problémája, mint jogi probléma az állam- és a jogelmélet tárgyát alkotja: az adott típusú demokrácia állami jogi formájának lényege és a neki megfelelő állami intézetek és intézmények, politikai rendszer és jogrend, az egyén jogainak és szabadságának védelme és biztosítékai, a demokrácia biztosításának jogi eszközei, törvényesség stb."[15] Valóságban azonban a szovjet demokrácia problémája nem kizárólag jogi probléma, mert akkor az említett leszűkített formát öltené fel. A szovjet demokráciát nemcsak az állami jogi formák jellemzik, hanem a társadalmi öntevékenység és a társadalmi önigazgatás formái is, melyeket sok esetben nem lehet szűk jogi keretek közé vonni. A szovjet demokráciát nemcsak jogi, hanem más anyagi szervezési, politikai, erkölcsi biztosítékok is jellemzik, melyeket jogi formába önteni gyakran lehetetlen. A szovjet demokrácia reális voltát, mint ahogy előbb rámutattunk nemcsak jogi módszerek, hanem az állami szervek és társadalmi szervezetek sokoldalu szervezésének módszerei is biztosítják a Szovjetunió Kommunista Pártjának vezetése alatt.

A szovjet demokrácia fejlődéséről szóló kérdés vizsgálatának óriási jelentősége van.

[15] D. A. Kerimov, B. V. Sejdlin: Az általános állam- és jogelmélet tárgyáról. („Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo," 1957. 12. sz. 7. old.)

A szovjet valóság a tömegek államirányításban való részvételének számtalan formáját tárja elénk. A szocialista államiságnak kommunista társadalmi önigazgatásba való átalakulásával a közvetlen demokrácia formái mindjobban előtérbe kerülnek és a képviseleti demokráciával kölcsönhatásban az igazi népi demokratizmus maximumát biztosítják. „A mi felfogásunk a demokrácia —, mondotta Hruscsov a párt XXI. kongresszusán —, igazi néphatalom, a dolgozó tömegek aktivitásának és öntevékenységének óriási arányú fejlődése, a tömegek önkormányzata." A fejlődésnek ebben a folyamatában „a társadalom igazgatásával összefüggő funkciók elvesztik politikai jellegüket és a társadalom ügyeit intéző közvetlen népi irányítássá alakulnak át."[16]

Ennek a folyamatnak eredményeként a szocialista demokrácia „teljessé" válik. De a „teljes demokrácia — mint ahogy Lenin tanítja —, már nem demokrácia".[17] Amikor Lenin ezt a tételt kimondta, a demokráciát politikai értelemben értette, mely a kommunizmusba való átmenet folyamán fokozatosan elhal. De demokrácia nem politikai értelemben véve a kommunizmusban is fennmarad, sőt a valóságban itt lesz a legszélesebb és legteljesebb. A kommunista társadalmi önirányítás olyan demokrácia lesz, amely nem képzelhető el a nép által választott és visszahívható képviseleti szervek nélkül. A kommunista társadalmi önirányítás lehetőséget ad a tömegeknek a társadalom ügyei intézésében való legszélesebb részvételre, de felhasználja az olyan ismert formákat is, mint a nép közvetlen akaratnyilvánításának különböző formái. Következésképpen a nem politikai demokrácia a közvetlen és a képviseleti demokrácia kölcsönhatásának eredménye lesz.

Kotok, V.

[16] A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. rendkívüli kongresszusa. Jegyzőkönyv, Goszpolitizdat, Moszkva, 1959. 105. old., 102. old.

[17] „Lenini Gyűjtemény" XIV. köt. 266. old. (oroszul).

SZEMLE

Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a Magyar Tudományos Akadémián

A Magyar Tudományos Akadémia II. Osztálya a szocialista országok részvételével nemzetközi büntetőjogi munkaértekezletet rendezett. A munkaértekezlet 1960. november 14—16. napjain Budapesten zajlott le. A munkaértekezlet célja a szocialista büntetőjog néhány aktuális kérdésének mélyreható megtárgyalása volt a szocialista államok elméleti büntetőjogászainak részvételével.

A konferencián a szovjet büntetőjogászokat *A. A. Piontkovszkij* professzor, a jogtudományok doktora és *V. F. Kiricsenko*, a jogtudományok kandidátusa, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársai képviselték. A Bolgár Népköztársaság büntetőjogászait *Ivan Nenov* professzor, a szófiai egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője és *Panajot Gindev*, a filozófiai tudományok doktora, a Bolgár Tudományos Akadémia mellett működő Filozófiai Tanszék vezetője képviselték. A Román Népköztársaság küldöttségének tagjai *Ion Oancea*, a bukaresti jogtudományi kar dékánja, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete büntető anyagi osztályának vezetője, *Siegfried Kahane* docens, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete büntető eljárásjogi osztályának vezetője, *Demeter János* professzor és *Fodor József*, a jogtudományok kandidátusa, a Román Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa voltak. A Lengyel Népköztársaságot *Leszek Lernell* professzor és *Igor Andrejew* professzor, a varsói egyetem büntetőjogi tanszékének tagjai képviselték. A Német Demokratikus Köztársaság küldöttei *John Lekschas*, a Martin Luther Egyetem dékánja és büntetőjogi tanszékének vezetője, valamint *Hans Hinderer*, a Walter Ulbricht Állam- és Jogtudományi Akadémia tagja voltak. A Csehszlovák Szocialista Köztársaságot *Vladimir Solnař* professzor, a Csehszlovák Tudományos Akadémia levelező tagja, a prágai Károly Egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője képviselte.

A munkaértekezletet *Molnár Erik* akadémikus nyitotta meg. A munkaértekezleten két előadás hangzott el. Az első előadást *Kádár Miklós* professzor, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja, az egyetem büntetőjogi tanszékének vezetője tartotta „Gondatlan bűnösség; a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való felelősség" címmel. A második előadást *Horváth Tibor* kandidátus, a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője tartotta a „Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt" témakörből. Az előadások teljes szövegét lapunk hasábjain közöltük.[1] Az előadásokat követő vita anyagát itt közöljük vázlatos tartalmi áttekintéssel.

I.

Igor Andrejev professzor véleménye szerint a szocialista országokban a bűnözés csökkenésének általánosan tapasztalható tendenciája nem csökkenti a büntető igazságszolgáltatás pontos jogi formáinak és intézményeinek jelentőségét. Az ilyen intézmények közé tartozik a bűnösség, a szándékosság és a gondatlanság fogalma is. A szocialista büntető jogtudománynak szembe kell szállnia minden olyan törekvéssel, amely szerint „a bűnösség nem az értékelés szubsztrátuma, nem a bűncselekmény elkövetőjének pszichikumában és környezetéhez való viszonyában végbemenő valóságos folyamat, hanem ennek puszta értékelése, s ehhez képest a bűnösség nem a bűncselekmény elkövetésének idején, hanem elkövetőjének elítélése idején létező kategória volna". Bármilyen álláspontra jut is a szocialista büntető jogtudomány a bűnösség formáinak kérdésében, annak a tételnek vitathatatlannak kell maradnia, hogy „a bűnösség konkrét valóság, társadalmi-

[1] Ld. Jogtudományi Közlöny. 1961. 1—2. sz.

de semmiképpen sem ennek a valóságnak más személyek által elvégzett értékelése" — mint ahogy azt a szubjektív idealista filozófia alapokon álló normatív burzsoá felfogás tanítja.

Andrejew professzor hozzászólásában tájékoztatta a nemzetközi munkaértekezletet a lengyel Btk-tervezetnek a bűnösség formái kérdésében elfoglalt álláspontjáról. A Btk-tervezet előkészítésénél nem „a bűnösség négyes felosztását fogadtuk el abból a tételből kiindulva, hogy az eshetőleges szándék és a bűnös önbizalom lényege túlságosan különbözik egymástól ahhoz, hogy ezeket egyetlen bűnösségi formában lehessen egyesíteni. A büntető törvénykönyvben az egyenes és közvetett szándék mellett a gondatlanságnak két formáját különböztetjük meg. Mint a kifejtettekből következik, a lengyel tervezet megalkotói a gondatlanságot a bűncselekmény objektív oldalának elemeiből vezetik le. A gondatlanság fogalmának meghatározásába nem veszik fel a társadalomra veszélyesség fogalmát, ez azonban nem jelenti azt, hogy lemondanának a bűncselekmény materiális fogalmáról. A bűncselekmény materiális fogalma más vonatkozásban jut szerephez. Egyebek között a bűncselekmény alanyának, a bűncselekményi tényállás tárgyi oldalához való viszonyának megfogalmazásában benne foglaltatik a jogellenesség és a társadalomra veszélyesség tudatának kifejezése. A tervezet szerkesztői ezt illetően különbséget tesznek a cselekménynek, azaz a cselekmény jogellenességének és általános veszélyességének téves értékelése, valamint a bűncselekményi tényállás tárgyi oldala ténykörülményei tekintetében való téves értékelés között. A tévedésnek ez a két formája lényegében nem menti az elkövetőt a felelősség alól, hanem részben kizárja, részben enyhíti a szándékos bűncselekményért való felelősséget".

Hozzászólása további részében *Andrejew* professzor azt elemezte, hogy szükséges-e a büntetőtörvényben külön vagy együttesen szabályozni a szándékosan és gondatlanságból elkövetett cselekményeket. A szocialista törvényalkotások ebben a vonatkozásban nem egységesek. „Részemről nem tudnék egyet érteni olyan felfogással, hogy csak az egyik módszer felelhet meg a marxista módszertani elveknek, vagy csak az egyik indulna ki a materiális bűncselekményfogalomból. A lengyel teoretikusok a gondatlan bűncselekmények külön való szabályozásának két előnyét látják. Először is: így nem együttesen kerülnek felsorolásra a különböző fokú társadalomra veszélyes bűncselekmények. A gondatlan bűncselekmények e rendszer szerint enyhébb büntetés alá esnek. Másodszor ilyen megoldás mellett pontos meghatározásra kerülnek azok az esetek, amelyek gondatlan elkövetés esetén büntetőjogi felelősséget vonnak maguk után. Tehát a törvényben leszűkül a büntetendő gondatlan cselekmények köre."

Losonczy István professzor, a jogtudományok kandidátusa hozzászólásának bevezetésében kifejtette, hogy a szocialista büntetőjogásznak problémái megoldásánál két szilárd kiinduló pontja van. Az egyik kiinduló pont a marxizmusnak az a tétele, hogy a valóság világa anyagi egység és ebből következően a valóságra vonatkozó, annak lényegét helyesen tükröző különböző tudományok is egységes rendszert alkotnak. Ebből következik, hogy a büntetőjog és tudománya területén nem szabad a más tudományok rendszerébe tartozó fogalmakat „büntetőjogi használatra" átalakítani. A másik kiinduló pont a büntetőjog társadalmi feladatának felismerése, amely szerint a büntetés nem öncél, hanem a társadalomra veszélyes magatartások elleni küzdelem egyik leghatásosabb eszköze. Ebből következően a büntetésnek csak akkor van értelme, ha az e cél megvalósítását elősegíti. A továbbiak során Losonczy professzor azzal foglalkozott, vajon a szándékos és gondatlan bűnelkövetés törvényes fogalmának meghatározásánál helyes-e csupán a szándékos és a gondatlan magatartás eredményére utalni és „nem lenne-e helyesebb, a bűnösségi formák meghatározásánál magát a magatartást is figyelembe venni?"

A bűnösségi formák meghatározásánál a magatartás figyelembevételének szükségességét — többek között — az indokolja, hogy „mind hatályos büntetőjogunk különös része, mind pedig büntetőtörvénykönyvünk Tervezetének különös része számos, úgynevezett formális, más szóval tevékenységi tényálladékot tartalmaz. Ezek közös vonása, hogy csupán az elkövető magatartását írják le vagy jelölik meg és annak következményére, eredményére egyáltalán nem utalnak. Minthogy a tényálladékok szándékos megvalósítása a bennük leírt magatartások szándékos tanúsításából áll: a törvény általános részének a szándékosság meghatározását tartalmazó szakaszában az eredményokozás mellett a magatartás szándékosságára vonatkozóan is rendelkezni kellene". További érv az említett megoldás mellett az, hogy mind a törvényi bűncselekmény-fogalom meghatározásának, mind pedig a büntetőjogi felelősségre vonásnak tulajdonképpeni alapja nem az eredmény, hanem a magatartás. „Ebből a szempontból is visszásnak tűnik az az eljárás, ha a szándékos bűnelkövetés meghatározásánál figyelmen kívül hagyjuk a magatartás szándékosságát."

A kifejtettek alapján „de lege ferenda az mutatkoznék kívánatosnak, hogy a szándékos bűnelkövetés fogalmának meghatározásában történjék utalás a magatartás szándékos tanúsítására is." Csak lehetséges változatként említette meg a következő meghatározást: „szándékosan követi el a bűntettet, aki 1. cselekménye társadalomra veszélyességét felismerte; 2. cselekménye társadalomra veszélyes következményeit előre látta és e következményeket kívánta vagy azokba belenyugodott". A gondatlanság törvényi meghatározásánál már nem szükséges a gondatlan cselekményokozáson felül a puszta gondatlan magatartásra történő utalás. Ugyanis sem hatályos büntetőjogunk, sem a Tervezet különös része nem tartalmaz nagyobb számban olyan tényállásokat, amelyek a következményre tekintet nélkül a puszta gondatlan magatartást is pönalizálnák. Egyébként is vitatott kérdés, vajon helyes-e a gondatlan jogsértéseket általánosságban pönalizálni és nem lenne-e helyesebb a gondatlanságot általában csupán szabálysértésként, kihágásként értékelni. A társadalmi fejlődés mai szakaszában még szükséges ugyan bizonyos jogsértések büntetőjogi értékelése, de általában csak olyan esetekben, amikor a gondatlan magatartás a jogtárgy sérelmében jelentkező eredménnyel járt. „A puszta gondatlan magatartást azonban, amely csak veszélyezteti a büntetőjogilag védett tárgyat, általában nem tartanánk szükségesnek büntetőjogilag értékelni. Ha azonban a gondatlan magatartás már ön-

magában is fokozottan veszélyes a társadalomra, adott esetben indokolt lehet a puszta gondatlan magatartás pönalizálása is. Ez azonban csak kivételes, átmeneti jellegű büntetőjogi szabályozás lehet."

Losonczy professzor helyesnek tartotta a közösségi motívum funkciójára vonatkozó fejtegetéseket a szándékos és a gondatlan elkövetés elválasztása terén. Ezzel kapcsolatban azonban megjegyezte, hogy „szándékos bűnelkövetés esetén sem mindig kerül sor a közösségi motívum legyőzésére, a szándékosan bűnöző részéről. Általánosan elfogadott az a kriminálpszichológiai felismerés, hogy éppen azok a bűnözők jelentenek a társadalomra nézve igen nagy veszélyt, akikből a közösségi érzés teljesen kiveszett, esetleg ki sem alakult (rossz környezethatás), akiknél tehát sor sem kerülhet szándékos bűnelkövetés esetén arra, hogy pszichikumukban a közösségi érzés ellenmotívumként felmerüljön. Éppen ezekben a legsúlyosabb esetekben tehát nem beszélhetünk a közösségi motívum előzetes legyőzéséről, így ez a mozzanat ebben a kivételes esetben nem alkalmas a szándékos és a gondatlan elkövetés elválasztására".

A hozzászólás befejező része a gondatlanság szubjektív kritériumairól szólt. „Megítélésem szerint a gondatlanságért való felelősségre vonás egyáltalában csak akkor jöhet szóba, ha objektíve lehetséges volt az elkövetőnek magatartása káros eredményét előre látnia. Ha ugyanis ez objektíve nem volt lehetséges, adott esetben már felesleges is vizsgálni azt a kérdést, hogy kellett volna-e az elkövetőnek előre látnia az eredményt. Az eredmény előrelátásnak objektív lehetősége azonban önmagában nem elégséges a felelősségre vonáshoz, ehhez ugyanis még annak bizonyítása is szükséges, hogy — figyelemmel az elkövető egyéni körülményeire — az elkövetőnek a lehetséges eredményt előre kellett volna látnia."

A. A. Piontkovszkij professzor szerint a gondatlanságból elkövetett bűncselekmények elleni harcnak mindig komoly jelentősége volt az új társadalmi fegyelemre való neveléséért folytatott küzdelemben. Részletesen elemezte a bűnösség két formájának, a luxuriának és a negligentiának egymástól való elhatárolási problémáit.

„A bűnös önbizalomnak jellemző vonása, hogy az elkövető előre látja; cselekményének társadalomra veszélyes következményei lehetnek, de könnyelműen számít valamely tényre, amely ezeket a következményeket elhárítja. A bűnös hanyagság jellemzője viszont az, hogy az elkövető nem látja előre cselekménye társadalomra veszélyes következményeinek lehetőségét, bár azokat előre kellett volna látnia és erre lehetősége is volt."

A bűnösség bármely formájának elemzését az elkövető tudatában lejátszó pszichikai folyamatok elemzésére kell építeni. A valóságos tudati folyamatok helyes pszichológiai tükrözésének hiányában pl. a burzsoá büntetőjogászok képtelenek a gondatlan bűnösség tartalmát megmagyarázni és ezért azt megmagyarázhatatlannak deklarálják. A bűnös hanyagság, mint az elkövetőnek a bűnös eredményhez fűződő pszichikai viszonya pszichológiai magyarázatára való képtelenség a burzsoá büntetőjogban arra vezetett, hogy „az ujkantiánus jogászok a bűnösség normatív-idealista fogalmát tisztán értékelő kategóriaként próbálták megalapozni". Többek között ebből az okból kifolyólag tartotta Piontkovszkij professzor helyesnek az előadás arra való törekvését, hogy különös figyelmet fordítson a gondatlanság pszichológiai tartalmának kifejtésére. Véleménye szerint a gondatlanság reális pszichikai tartalmának elismerése és kifejtése a bűnösség gondatlan formájának materiális értelmezését jelenti. A materiális értelmezés szerint a gondatlan bűnösség anyagi tartalma és pszichikai sajátossága abban nyilvánul meg, hogy az elkövető figyelmen kívül hagyja az elkövetés konkrét feltételeit. Az elkövetés konkrét feltételeinek figyelmen kívül hagyásában mutatkozik meg az elkövető reálisan létező pszichikai viszonya az általa előre nem látott bűnös eredményhez.

Az átlagos ember fogalmának felvétele a bűnösség gondatlan formáinak meghatározásába teljességgel elégtelen. Ez az eljárás azt jelenti, hogy gyakorlatilag az objektív beszámítás álláspontjára helyezkedünk a gondatlan bűntettek tekintetében. Az átlagos ember fogalmával operálva a gondatlanság meghatározásakor „bűnösnek tekintenénk olyan személyeket, akik a valóságban ártatlanok. Ez azokban az esetekben fordulna elő, amikor a konkrét személyek a valóságban nem rendelkeznek az átlagos embert jellemző körültekintéssel. Az átlagos ember, mint objektív ismérv felhasználása megfelel a bűnösséget tisztán normatív, értékelő kategóriaként kezelő burzsoá elképzeléseknek, de nem felel meg a szocialista jog elveinek. A gondatlan bűnösség objektív felfogása helyett a gondatlan cselekményért való felelősség megállapítására csak abban az esetben kerülhet sor, amikor tisztáztuk: meg volt-e a reális lehetőség azoknak a következményeknek előrelátására, amelyeket az elkövető nem látott előre és amelyek a valóságban cselekményének eredményeként ténylegesen bekövetkeztek. Az egyéni felelősség elvét következetesen megvalósító szocialista büntetőjogunknak éppen ezért a hanyagság megállapításához döntő ismérvként szubjektív ismérvet kell alkalmaznia... az objektív ismérv csak a kezdeti tájékozódást szolgálhatja az elkövetett cselekmény értékelésében. Annak megállapításához, hogy az adott személynek meg volt-e a lehetősége a bekövetkezett eredmény előrelátásához, tisztázni kell az adott személy szubjektív tulajdonságait: tudását, képzettségét, személyének sajátosságait", tehát szubjektív ismérveket.

A gondatlan bűncselekmények elkövetésének tanulmányozása a Szovjetunióban azt mutatja, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás a gondatlan bűntettek körének viszonylag kevés számú kategóriájában fordul elő. Ismert törvényszerűségként állapítandó meg, hogy a szovjet büntető törvényhozásban fokozatosan csökken a gondatlanságból okozott társadalomra veszélyes következményekért való büntetőjogi felelősség. Mint ismeretes, a Szovjetunióban jelentősen megnőtt a társadalom szerepe a bűnözés elleni harcban. A kisebb ve-

szélyességű cselekmények egész sora kerül az elvtársi bíróságok hatáskörébe. Más kisebb veszélyességű cselekményeknél pedig az elkövetőket a dolgozók kollektíváinak vagy társadalmi szervezeteinek kezességére bízzák megjavítás és átnevelés céljából. A bűnözés elleni harc gyakorlatában végbemenő ilyen változások eredményeként a gondatlanságból elkövetett bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség eseteinek még nagyobb arányú csökkenése következett be, hiszen a gondatlanságból elkövetett bűncselekményeknél gyakran sem a cselekmény, sem pedig az elkövető személy nem mutat különösebb társadalmi veszélyességet. A szovjet rendszer megerősödése, a szovjet nép politikai-erkölcsi egységének kialakulása, valamint a büntetés alkalmazás nevelő elemeinek fokozása alapot teremt ahhoz, hogy levonjuk a következtetést: „a szocialista büntetőjogban lehetséges a gondatlan bűnösségért való büntetőjogi felelősség egyre fokozottabb szűkítése és társadalmi-, polgári jogi, államigazgatási vagy fegyelmi felelősségre vonással való felváltása". A büntetőjog generál preventív céljainak érdekében azonban helytelen volna teljesen lemondani a gondatlan bűnösségért való büntetőjogi felelősségről.

Viski László, a jogtudományok kandidátusa, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa részletesen foglalkozott az élet és testi épség közvetlen veszélyeztetésének különböző eseteivel a pszichikai oldal viszonylatában. Véleménye szerint az előadás helyesen szögezte le, hogy a felelősséget akkor is viselnie kell az elkövetőnek, ha akár gondatlan magatartásából is — sérelem nem, hanem csak veszély támadt. Megítélése szerint a kísérlet intézménye nem oldja meg maradéktalanul az itt felmerülő nehézségeket, hiszen lélektanilag megközelítve más lehet a közvetlen veszélybe való belenyugvással és a sérelem előidézésének kívánságával, vagy az abba való belenyugvással végrehajtott cselekmények pszichikus jellege.

Az előadás a magatartások ama körével foglalkozott, ahol a cselekmény a közvetlen veszély előidézésének relációjában gondatlan és legfeljebb — de nem minden esetben —, a veszély kockázata vállalásának relációjában szándékos. A cselekmények egy jelentős hányadában viszont a veszély kockázatának a vállalása is hiányzik egyszerűen amiatt, mert az elkövető magatartása szabálysértő, veszélyhelyzet előidézésére alkalmas voltát fel sem ismeri. A szabályok jelentős része ugyanis a betartásukra kötelezett számára értelmezési lehetőséget, mérlegelést enged. A szabály értelmezésében, a konkrét életbeli tényállásra történő alkalmazásában való tévedés a szabályszegést magát is gondatlanná teszi. A gondatlan szabályszegés szándékos veszélyeztetést viszont sohasem eredményez. A másik, tipikustól eltérő, de gyakran előforduló eset, amikor a cselekmény a közvetlen veszély előidézésének relációjában is szándékos.

„Ennek az utóbbi esetnek a vizsgálatánál mindjárt bevezetőben egy lényeges elméleti kérdést kell tisztázni: az absztrakt, távoli és a közvetlen veszély fogalmának viszonyát. Ennek indoka az, hogy megítélésem szerint a foglalkozási szabályok és így a közlekedési szabályok megszegésében álló cselekmények az absztrakt, távoli veszély előidézése és vállalása tekintetében mindenkor szándékosak. Felismert szabályszegés esetén ugyanis — éppen a szabály céljának és lényegének ismerete folytán — az absztrakt veszélyeztetésnek, pontosabban fogalmazva a közlekedéssel szükségképpen együtt járó absztrakt veszély fokozódásának felismerése mindenkinél szükségképpen adva van. A konkrét közvetlen veszély azonban ennél több: mint ahogy az előadás is hangsúlyozta, a közvetlen veszély lényegében objektív helyzet. A konkrét közvetlen veszély, azaz a közlekedés vonatkozásában a közvetlen baleseti veszély bekövetkezése azonban már felismert szabályszegés esetén is csak lehetségesnek, illetőleg többé-kevésbé valószínűnek tartott következmény. Az ilyen közvetlen veszély konkrét fennállásának, illetőleg biztos bekövetkezésének tudata a közlekedési szabályok szándékos megszegésével elkövetett cselekményeknél gyakori eset. Az elkövető ilyenkor felismeri a közvetlen veszély fennforgását és csak a sérelem bekövetkezésének elmaradásában bízik, több-kevesebb szubjektív okkal. Az ilyen pszichikus viszony pedig a cselekményt a veszélyeztetés vonatkozásában is szándékossá teszi, az előbb kifejtetteknél fogva azonban esetleg még mindig anélkül, hogy a sértési eredmény vonatkozásában akár eventuális szándékot is meg lehetne állapítani. Megállapíthatjuk, hogy a közvetlen veszély előidézésének relációjában is szándékos bűntettet valósíthat meg a közlekedési szabályok szándékos megsértésével elkövetett bűncselekmények nem jelentéktelen hányada. Ebből viszont a kodifikációs munka és az ítélkezés számára egyaránt az folyik, hogy gondoskodni kell ezeknek az eseteknek megfelelő elbírálási lehetőségéről és elbírálásáról egyaránt. Az ítélkezést szem előtt tartva, mindenképpen felmerül tehát a szándékosan és gondatlanul történő veszélyeztetés elhatárolásának korántsem egyszerű és számos nehézséget felvető problémája."

Az új magyar Tervezet a foglalkozási szabályok megszegésével elkövetett, életet vagy testi épséget veszélyeztető bűntettek szándékos vagy gondatlan volta között csak aszerint különböztet, hogy a szabályszegés szándékos vagy gondatlan volt-e. A közvetlen veszély bekövetkezése így mintegy objektív tényállási elem, ami azonban a tervezetben foglalt általános szabály értelmében csak akkor róható az elkövető terhére, ha annak előidézésében legalább gondatlanság terheli.

Az látszik megállapíthatónak, hogy az élet, illetőleg testi épség közvetlen veszélybe hozásának generális büntetendősége esetén, e konstrukciónak az életbe történő átvitelénél gondoskodni kell egyfelől a veszélyeztetési és az — akár eventuális — sértési szándék elhatárolása elméleti kérdéseinek tisztázásáról is. A kérdés olyan elméleti megoldása esetén, hogy a pszichikus viszony e két formája nem esik szükségképpen egybe, törvényhozási úton biztosítani kell a szándékos veszélyeztető cselekmények megfelelő elbírálásának törvényi kereteit is. A foglalkozási szabályok megsértéséből eredő ilyen bűncselekmények tekintetében erre tesz sajátos és csak ebben a körben alkalmazható kísérletet a magyar büntetőtörvénykönyv tervezete. Joggal me-

rül fel a kérdés, nem volna-e indokolt a foglalkozási szabályokkal nem rendezett mindennapi magántevékenység vonatkozásában is törvényi szabályozással gondoskodni a veszélyeztető cselekmények mindkét alakzatának felöleléséről.

Vida Ferenc, a Legfelsőbb Bíróság bírája nem értett egyet Kádár Miklós professzor előadásának a szándékos bűnösség lényegére vonatkozó alaptételével, amely szerint a bűnösség a társadalomra veszélyes következményekhez fűződő pszichikus viszony. Véleménye szerint ez az álláspont csak az eredmény bűncselekményeknél helytálló. A formális bűntetteknél, illetőleg a veszélyeztetési bűncselekményeknél ez az álláspont nem tartható fenn. A bűncselekmény és a társadalomra veszélyes következményekkel járó magatartás véleménye szerint nem adekvát fogalmak, a bűnösségnek, mint pszichikus viszonynak a meghatározásakor tehát mindkettővel egyaránt számolni kell. A szándékos bűnösség lényege nem a társadalomra veszélyes következményekhez fűződő pszichikus viszony, hanem a következményekhez és az ezeket előidéző magatartáshoz fűződő pszichikus viszony együttese. „A mi viszonyaink között erre az új elméleti alapra való áttérés rendkívül sok nehézséget fog okozni és ennek következményeit sem a gyakorlati jogászok, sem a tudomány művelői egyelőre nem láthatják."

Ivan Nenov professzor részletesen elemezte a bűnösség lényegének meghatározása érdekében az ember pszichikai tevékenységét. Elemzésében arra a következtetésre jutott, hogy „az ember abban a helyzetben van, hogy benyomásait felülvizsgálja, ellenőrzést gyakoroljon maga fölött és magatartását alávesse a társadalmi, erkölcsi és jogi előírásoknak." A gondatlanságból elkövetett bűncselekmény tettese ezeknek a pszichikai tulajdonságoknak következtében abban a helyzetben van, hogy adott esetben másként cselekedhetne, előreláthatná és megelőzhetné azokat a káros eredményeket, amelyeket — egyébként akaratával ellenkező módon — ténylegesen előidézett. Ennek következtében teljesen igazságos, nemcsak a szándékos, hanem a gondatlan cselekmények társadalmi rosszalása is. Amennyiben a gondatlanságot olyan pszichikus viszonyként fogjuk fel, amely szerint az elkövető előre láthatta és megelőzhette volna a káros következményeket, akkor a gondatlan magatartás elleni harcot úgy foghatjuk fel, mint a szocialista állam polgárainak szocialista neveléséért folytatott küzdelem eszközét. Ennek a küzdelemnek az a célja, hogy teljesen felszámolja a szocialista erkölccsel összeférhetetlen múltbeli tudati maradványokat, a hanyagságot, nemtörődömséget. „Alá kell húznunk, hogy az emberi értékek tiszteletének megóvása és az állampolgárok létérdekeit sértő cselekmények megelőzése érdekében szükséges, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények esetében is komoly büntetéseket írjon elő a törvény. A büntetéseknek gondatlan bűntett esetében is objektív és szubjektív szempontból egyaránt megfelelően súlyosnak kell lenniök. A szabadságvesztésbüntetés ezek szerint mellőzhetetlen a gondatlanságból elkövetett súlyos bűncselekmények esetén."

A gondatlan bűncselekmények megelőzése — különösen az élet és testi épség veszélyeztetése körében — nemcsak és nem elsősorban büntetőjogi eszközökkel folytatható. A modern technika veszélyforrásainak növekedése jelentős tényező a gondatlan veszélyeztető bűntettek szaporodásánál. Ezek szerint a munkavédelmi, a biztonsági intézkedések, a műszaki ellenőrzés, a szakképzettség növelése, a technikai és közlekedési eljárások részletes szabályozása azok az eszközök, amelyek megteremtik a gondatlan veszélyeztető bűntettek megelőzéséhez szükséges feltételeket.

Panajot Gindev professzor hozzászólásában részletesen foglalkozott a bűnösség pszichológiai tartalmával, pszichés alapjaival. Annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a szocialista büntetőjognak a bűnösségre vonatkozó fejtegetései akkor válnak igazán eredményessé, ha „a probléma megalapozásában figyelembe vesszük Pavlovnak a legmagasabb idegtevékenységről szóló tanításait". A magatartás és bűnösség pszichés alapjait keresve kifejtette, hogy „minden tevékenység eredeti oka a külső ingerre vezethető vissza. A választást mindig az egyik vagy másik motívum győzelme dönti el és nem az elképzelt akarat-szabadság, mivel a győztes motívum az agy minden más ingert és motívumot legyőző ingerének legmagasabb fokával van kapcsolatban". A gondatlan bűnösség pszichológiai tartalmát illetően úgy vélte, hogy „függetlenül az emberi akarat külső környezet által való determináltságától, az embernek olyan potenciális képessége van, amely végső soron eldönti a gondatlan cselekmények pszichológiai tartalmát. Pavlov tanításait felhasználva a büntetőjogászok pontosabban tárhatják fel azt a reális potenciális lehetőséget, amely minden ember pszichikumában megtalálható, ha kötelességeihez figyelmesen és a bűnös eredmény elhárítására készen viszonyul."

Siegfried Kahane docens hozzászólásában ismertette a Román Népköztársaság Btk-Tervezetének a bűnösség formáira vonatkozó álláspontját. Az új román Btk-Tervezet a bűnösségnek két formáját ismeri: a szándékot, mely lehet közvetlen vagy közvetett és a gondatlanságot, amely viszont lehet luxuria, vagy hanyagság.

A gondatlan bűntettek törvényi szabályozásával kapcsolatban kifejtette, hogy „teljesen egyetértünk azzal a követelménnyel, mely szerint a gondatlan bűnösség kérdését — a gondatlan bűntettek jelentőségére való tekintettel — a Btk. általános részének kell szabályoznia. Úgyszintén teljesen egyetértünk azzal is, hogy az általános részbe foglalt szabályozásban fel kell tüntetni azt, hogy a gondatlan cselekvés vagy mulasztás csak akkor képez bűntettet, ha a büntetőtörvény különös része határozottan kimondja, hogy ez vagy amaz a gondatlan cselekmény büntetendő, tehát a szabály az kell legyen, hogy a gondatlan cselekmény csak akkor büntetendő, ha a törvény ezt expressis verbis elrendeli. Viszont ez a szabály kiegészítésre szorul éspedig olyan értelemben, hogy a gondatlan cselekmény büntetendő akkor is, amikor azt természeténél, jellegénél fogva másként, mint gondatlanul nem lehet elkövetni (pl. hivatali hanyagság bűntette)".

A jelenlegi életviszonyok a gondatlan cselekmények körénél a kiszélesítését idézik elő, ebből kifolyólag a cselekményt büntetni kell akkor is, ha a káros eredmény még

nem következett be; egyszerű veszélyeztetés tehát elegendő a büntetés jogos voltának igazolására.

A gondatlanságnak hanyagságban megmutatkozó formáját illetően úgy vélekedett, hogy nem elegendő, ha a törvény kimondja, hogy a személynek előre kellett volna látnia cselekménye társadalomra veszélyes következményeit, más szóval az objektív kritérium nem elegendő a büntetőjogi felelősség létezéséhez, hanem ezt a kritériumot ki kell egészítenünk szubjektív kritériummal is. Az átlagember fogalma csak kiinduló pontként használható, ezután pedig mindig figyelembe kell vennünk az elkövető személyi viszonyait, vonásait.

John Lekschas professzor hozzászólásában nagy teret szentelt annak bizonyítására, hogy a szocialista társadalom körülményei között a gondatlan bűnösség pszichikus tartalma nem választható el a kapitalista tudati maradványoktól, szokásoktól és beállítottságtól. Szükséges, hogy pontos meghatározást kapjon a gondatlanság pszichológiai szerkezete, egyúttal azonban pontosan meg kell határozni a gondatlan bűnelkövetés ideológiai alapjait is. A törvénynek tehát a gondatlan bűnelkövetés lényegét nemcsak pszichológiai szerkezetében, hanem ideológiai jellegében is meg kell határoznia. A szocialista állam büntetőjogának a gondatlan cselekményekkel szemben folytatott harcában a küzdelem eredményessége érdekében minden vonatkozásban ki kell bontakoztatnia nevelő hatását. Ebben a vonatkozásban lényeges körülmény az, hogy a gondatlan bűnelkövetők általában nem kerülnek tudatosan szembe és nyílt ellentmondásba a szocialista társadalom alapvető követelményeivel, ezért „a gondatlanságból elkövetett bűncselekmények vonatkozásában a szabadságvesztés egyre inkább értelmét veszti és elvileg a büntetés fokozott hatékonysága csak olyan büntetések útján érhető el, amelyek szabadságvesztéssel nem kapcsolatosak". A gondatlanságból elkövetett cselekményekkel szemben szükséges nemcsak a szocialista állam rosszallását, hanem a társadalom rosszallását is kifejezésre juttatni. „Fontosnak tartjuk, hogy a gondatlanságból elkövetett cselekmények büntetendőségének körét leszűkítsük és mindenütt, ahol ezt a cselekmény veszélyessége megengedi, a tömegek saját társadalmi szervezetein keresztül gyakorolt nevelésének és önnevelésének eszközeivel váltsuk fel a büntetőjogi eszközöket. A büntetőjog eszközei csak ott kaphatnak szerepet, ahol a gondatlanságból elkövetett cselekmény jelentős kárt okozott vagy a szocialista társadalom építését nagy mértékben veszélyeztette." Ennek az álláspontnak elvi alapja az a felfogás, amely szerint a szocialista társadalom körülményei között a bűnözés elleni harcban a büntetőjognak csak másodlagos szerepe van és alapvető eszköznek a gazdasági élet, a világnézet és a kultúra szocialista átalakítását kell tekinteni.

Tokaji Géza adjunktus hozzászólásában az úgynevezett vegyes bűnösségű cselekmények kategóriájával foglalkozott. Véleménye szerint meghaladottnak kell tekinteni azt a felfogást, amely szerint „a bűnösség vegyes jellege mindig abban áll, hogy az alapcselekményre szándéknak, a minősítő körülményt képező súlyosabb eredményre pedig csupán gondatlanságnak kell kiterjednie. Vegyes bűnösség nemcsak az eredmény szerint minősülő bűntetteknél fordulhat elő, hanem egyéb olyan bűncselekményeknél is, amelyeket szintén az jellemez, hogy a tényálladéki elemek többségére szándéknak, egyik vagy másik ismérvre viszont csupán gondatlanságnak kell kiterjednie... az eredmény szerint minősülő bűntettektől eltérően a vegyes bűnösségű bűncselekmények utóbbi kategóriáját az uralkodó felfogás gondatlan deliktumnak tekinti, mégpedig azon tétel alapján, hogy amennyiben akárcsak egyetlen olyan tényálladéki elem is akad, amelyre a szándék nem terjedt ki, a bűnösség csupán gondatlanság formájában jöhet létre. Ez a felfogás nem értékesíti következetesen azt a tapasztalati tényt, hogy az elkövető pszichikai kapcsolata egyazon cselekmények jogilag releváns körülményeihez differenciált is lehet."

Amennyiben a vegyes bűnösség vázolt kategóriája létjogosult, azt a szándékos és gondatlan bűncselekmények parifikációjának feladása esetén a büntetőtörvényhozásban is kellőképpen hasznosítani kell. Úgy vélte továbbá, hogy „... a vegyes bűnösségű bűncselekmények kategóriájának a hasznosítása a szándéknak és a társadalomra veszélyesség tudatának a viszonyával kapcsolatos vita gyakorlatilag is megnyugtató megoldását szintén előmozdíthatná. Ha ugyanis az elkövető a tényálladéki elemekre kiterjedő szándékkal járt el, s csupán a cselekmény társadalomra veszélyességében tévedett, mégpedig gondatlansága folytán, helyes álláspont szerint szándékos bűncselekmény nem állapítható ugyan meg, de ebből még nem következik feltétlenül az, hogy az ilyen elkövető bűnösségét sommásan gondatlannak tekintsük. Valójában ilyenkor is a vegyes bűnösség egy sajátos esetével állunk szemben, amelyet az jellemez, hogy a tények ismeretében a visszatartásra hivatott közösségi motívum könnyebben merülhetett volna fel, mint egyébként, s így megvan az elvi alap a megfelelő speciális szabályok kialakítására. Ez a speciális szabályozás pedig annak kimondásában állhatna, hogy amennyiben valaki a tényálladéki elemeket ismerve, de a társadalomra veszélyességében gondatlansága folytán tévedve egy bizonyos súlyt meghaladó olyan cselekményt követ el, amelynek gondatlan változata büntetés alá helyezve nincs, a szándékos változatra megállapítottnál enyhébb szankcióval legyen sújtható. Ilyen rendelkezéssel végképp elhárulna a társadalomra veszélyesség tudatát a szándék elengedhetetlen részének tekintő felfogással szembeni az az ellenérv, hogy az ilyen konstrukció túlzottan leszűkíti a büntetőjogi védelem körét, másrészt az a veszély is kiküszöbölődnék, hogy a bíróságok a büntetéstérdemlő esetekben a társadalomra veszélyesség tudatának a vélelmezésére kényszerüljenek olyankor, amikor annak tényleges fennforgása az elkövető gondatlansága miatt hiányzik".

II.

V. F. Kiricsenko, a jogtudományok kandidátusa hozzászólásában a következő kérdéseket érintette: *1.* a népi druzsinák létesítése a közrend védelmére; *2.* az elvtársi bíróságok szervezése; *3.* a társadalom bevonása a bűncselekményt elköve-

tő személyek átnevelésébe. A Szovjetunióban erősen csökkent a bűnözés és jelentősen megerősödött a szocialista törvényesség. A jelenlegi történelmi körülmények között sok olyan funkció megy át fokozatosan a társadalmi szervezetek hatáskörébe, amelyeket eddig állami szervek láttak el. A társadalom erőinek széleskörű bevonása a bűnözés elleni harcba, egyáltalában nem jelenti a társadalomra veszélyes cselekmények leküzdésének gyengülését. A társadalmi ráható intézkedések alkalmazása kiszélesíti a bűnözés elleni harc hatókörét, fokozza a jogsértőkkel szemben alkalmazott intézkedések hatásosságát.

Az elvtársi bíróságok hatáskörébe tartozó jogsértések jogi természetéről *V. F. Kiricsenko* kandidátus a következőket mondotta: „A szovjet büntetőjog nem ismeri a jogsértéseknek bűntettre, vétségre és kihágásra való felosztását. A szovjet büntetőjogban a bűncselekménynek egységes fogalma van. A jogsértések egyes alakjai társadalmi veszélyességük foka szerint különböznek egymástól, mely utóbbi ismérv a jogi szabályozás különböző módszereinek alapvető ismérve. A bűncselekmények magasfokú társadalomra veszélyessége az alapja annak, hogy bűncselekményi minőségben kerülnek elbírálásra. A szovjet büntetőjog szerint nem bűncselekmény az olyan tevékenység vagy mulasztás, amely formailag kimeríti ugyan a büntetőtörvénybe ütköző cselekmény ismérveit, csekély jelentőségére való tekintettel azonban nem veszélyes a társadalomra. Mivel ilyen esetben hiányzik a társadalomra veszélyesség megfelelő foka, ezért ezek a cselekmények nem bűncselekmények."

A bűncselekménynek nem minősülő, nem magas társadalomra veszélyességű jogsértések az államigazgatási jogban, a munkajogban, vagy a polgári jogban kerülhetnek elbírálásra. A csekély veszélyességű jogsértések között vannak olyanok is, amelyekről az említett jogágak normái nem rendelkeznek, hanem ezeknek ismérveit a szovjet büntetőjogban, a megfelelő bűncselekmények tényállási elemeiben kell keresni. Ilyen például a kisebb súlyú fosztogatás és üzérkedés, valamint a kisebb súlyú garázdaság. Ezeknek a jogsértéseknek tényállásait a büntetőtörvények határozzák ugyan meg, azonban a vizsgált jogsértések és a megfelelő bűncselekmények tényállási elemei csak formálisan azonosak. A köztük levő lényeges különbséget a tényállási elemek anyagi tartalma határozza meg.

A társadalom tagjainak a bűnözés elleni harcba való széleskörű bevonása és a társadalmi ráhatás különböző eszközeinek kialakulása következtében a szovjet jogban olyan új jogsértések megjelenéséről beszélhetünk, amelyeket korábban a szovjet büntetőjog törvényi tényállásai foglaltak magukba, de amelyek bűncselekményi jellegüket elvesztették. Az ilyen cselekményekért való felelősséget nem a szovjet büntetőjog határozza meg, nem a büntetőjog írja elő az alkalmazandó eszközöket és intézkedéseket, azonban az ilyen cselekmények tényállását a büntetőjog törvényi tényállásai szabályozzák.

Király Tibor, a jogtudományok kandidátusa véleménye szerint a társadalmi bíróságok szervezésének fellendülése sürgetően követeli néhány elméleti és gyakorlati kérdés tisztázását. „A társadalmi bíróságok megszervezésének és fejlődésének van általános feltétele, s ez: a szocialista társadalmi viszonyok kialakulása. Itt lehetséges ugyanis, hogy társadalmi szervek átvegyenek az állami szervektől egyes funkciókat. Megvalósulóban van az állam, a társadalom ideológiai egysége." Ennek az ideológiai egységnek hiányában a társadalmi szervek működésének iránya keresztezné az állami tevékenység irányát. A társadalmi bíróságok sikeres tevékenységének van egy speciális feltétele is, nevezetesen az, hogy „legyen olyan közösség, kollektíva, amelyik képes a társadalmi ítéletnek — főként pedig nevelő hatásának — érvényt szerezni. Tolvajok között rokonszenves a tolvaj, huligánok szemében hős a garázda". A társadalmi bíróság hatékonyságának minimális követelménye, hogy „legyen a közösségen belül olyan szilárd mag, amely képes megszervezni és irányítani a közvéleményt".

Társadalmi bíróság elé kisebb súlyú bűncselekmények is tartozhatnak. Ez a nézet felveti azt a nem könnyű kérdést, hogy bűncselekmény marad-e a társadalmi bíróság által elbírált olyan cselekmény, amely egyébként valamely bűntett törvényi tényállását megvalósította? „Mindig meggondolkoztató, ha törvény által bűncselekménnyé nyilvánított magatartás miatt nem bíróság állapít meg következményeket. Ilyen esetekben feltételezhetjük: *1.* feladtuk azt az elvet, hogy bűncselekményt csak bíróság bírálhat el vagy *2.* ezt az elvet nem adtuk fel, mert a megállapított következmények nem büntetőjogi természetűek, s végül *3.* az egész ügy nem büntető ügy." Ezeket a lehetőségeket elemezte a felszólalás további része.

Kérdés, hogy a társadalmi bíróságok igazságszolgáltatási funkciót látnak-e el. Meg kell állapítanunk, hogy a társadalmi bíróságok nem úgy bíróságok, mint a járásbíróság vagy megyei bíróság. „Ha a társadalmi bíróságokat egyszerűen besorolhatnánk az állami szervek rendszerébe, akkor az egész kérdéskomplexust félreértenénk. A társadalmi bíróság nem állami, hanem társadalmi szerv. Társadalmi szerv annak ellenére, hogy életre hívása jogszabályon nyugszik. Ha a társadalmi bíróságot nem is tartjuk állami szervként bíróságnak, még akkor is megmaradt annak a lehetősége, hogy a társadalmi bíróságok igazságszolgáltatási funkciót látnak el. Úgy látszik tehát, hogy feloldottuk azt az elvet, amely szerint igazságszolgáltatást csak bíróságok látnak el. Az igazságszolgáltatást ilyen értelemben társadalmasítottuk volna.

További kérdés, hogy büntetőjogi természetűek-e a társadalmi bíróság által alkalmazott szankciók? A társadalmi bíróság ereje: a mögötte álló közösség, kollektíva nevelő erejében rejlik. Abban, hogy dolgozó társai, közvetlen környezete ítéli el a vétkes magatartást, mond bírálatot tettei és élete felett. A szankció ennek a társadalmi ítéletnek mintegy konklúziója. Kifejezi nemcsak az ítéletet, hanem a segítőkészséget, a törődést azzal az emberrel, aki vétkezett, de mégis közéjük való. Kifejezi a közösség kívánságát, hogy az elkövető változtasson magatartásán, s megjelöli a javulás vagy a jóvátétel útját. A különbség a szóbanforgó szankció és a büntetőjogi szankció között el-

sődlegesen abban van, hogy a társadalmi bíróságok tipikusan társadalmi szankciót mondanak ki. A társadalmi szankció az elítéltre szubjektíve súlyosabban nehezedhetik, mint az állami szankció. A társadalmi szankciónak olykor az állami kényszer adhat nyomatékot. További különbség, hogy a társadalmi szankció nem jár büntetett előélettel.

A harmadik kérdés az, hogy büntető ügy, bűncselekmény-e egyáltalán a társadalmi bíróság által elbírált olyan cselekmény, amelyet egyébként a büntetőtörvény pönalizál? A kérdés eldöntése nagy mértékben a törvényi rendezés mikéntjétől függ. Az egyik szabályozási módszer lehet az, hogy a törvény meghatározza a bűntett törvényi tényállását és egyúttal azokat az alacsonyabb társadalmi veszélyességet vagy kisebbfokú bűnösséget eredményező körülményeket, amelyek mellett az ügy társadalmi bíróság elé tartozik. Ebben az esetben az elbírálásra kerülő cselekmények nem bűncselekmények. Nem tarhatjuk ugyanis bűncselekménynek a bűntett jegyeivel való formai egyezés ellenére a cselekményt, ha konkrét társadalmi veszélyessége a bűntettek absztrakt társadalmi veszélyességének a minimumát nem éri el. Ilyen szabályozás mellett a társadalmi bírósághoz utalt ügyek nem bűncselekmények; az alkalmazott szankciók nem bűncselekmény következményei és nem büntetőjogi természetűek; a társadalmi bíróságok tevékenysége pedig nem büntető igazságszolgáltatás. A törvényi szabályozási módszer másik formája lehet a következő: a törvény meghatározza a bűntett törvényi tényállását, büntetést helyez kilátásba, s ugyanakkor lehetővé teszi a bűntettnek társadalmi bíróság elé utalását. „Olyan szabályozásra gondolunk tehát, amely ugyanazt a cselekményt — ugyanazt a konkrét társadalmi veszélyességet viselő cselekményt — alternatíve bíróság vagy társadalmi bíróság elé utalja, alternatíve büntetőjogi büntetéssel vagy társadalmi bírósági szankcióval fenyegeti." Ennek a szabályozásnak egyik következménye az volna, hogy megszűnnék a büntetőjogi normák kogens jellege. Törvénnyel bűncselekménynyé nyilvánított magatartást eszerint nem követné szükségképpen az állami kényszer, a büntetőjogi büntetés. Ennek következtében a bűncselekmények egységes kategóriája a jogkövetkezmények alapján felbomlanék két kategóriára: az egyiknél a büntetőjogi norma kogens maradna, másiknál diszpozitív jelleget öltene. Ez a szabályozás az állami és társadalmi szankciók bizonyos nivellizálását is jelentené." Az említett szabályozás másik következménye a büntetőjogi jogviszonyok jellegének szükséges újraértékelése volna. A társadalmi bíróság elé utalható bűncselekmények újfajta arculatot nyernének. Bizonyos értelemben megmaradna a régi arculatuk, de emellett újjal gazdagodnának. Ez abban nyilvánulna meg, hogy jogszabályban tiltott cselekmény konkrét esetben nem jogkövetkezményeket, hanem társadalmi következményeket von maga után. „Másképpen kifejezve: jogilag tiltott cselekmény nem keletkeztetne jogviszonyt, hanem csupán társadalmi viszonyt. Ez végeredményben azt is jelenti, hogy az ilyen bűncselekmények mások, mint a szó hagyományos értelmében vett bűncselekmények, hogy új jelenséggel van dolgunk."

„A társadalmi bíróság elé utalt ügyek jogi természetének vizsgálata nehéz feladat elé állítja a jogtudományt. Új, s jellegzetesen szocialista jelenséggel találkozunk e körben, s érezzük, hogy a régi formák, a régi fogalmak szegények, valahogyan tehetetlenek az új jelenségek kifejezésére. Kötelességünk ezért a társadalmi bíróságokkal összefüggő kérdések, a jogi formák és fogalmak tisztázására kísérletet tenni."

Leszek Lernell professzor az általános és különös megelőzés kapcsolatának kérdésével foglalkozott. „Gyakran beszélünk a megelőzés két fajtájának harmonikus egységéről. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a dialektikus egység nemcsak azonosságot jelent, hanem a vizsgált jelenség ellentmondásait is. A tudomány számára ebben a vonatkozásban különösen fontos az ellentmondások feltárása." A büntetés kiszabásánál a különös megelőzés és az általános megelőzés viszonyának összhangját megteremteni igen nehéz. „Megítélésem szerint az ellentmondás feloldása a marxista etika alapján közelítendő meg. Ez az etika nem abszolutizált, apriori magatartási normák együttese, hanem egyúttal magába foglalja a konfliktusok és ellentmondások megoldásának útját is, t. i. azoknak a konfliktusoknak a megoldását, amelyek a társadalmi életben az egyes emberek társadalmi viszonyok által determinált magatartásában merülnek fel. Egy ilyen konfliktus-helyzetben a különös megelőzés céljából kiindulva messzemenően számolnunk kell az elkövető egyéni érdekeivel és másrészt az általános megelőzés céljából kiindulva a közösségi érdekeket is számba kell vennünk. Ezeknek az érdekeknek az összehangolása lehet alapja a keletkezett ellentmondás, a felmerült konfliktus feloldásának." A kérdés lényege az, hogy a marxista módszertan elvei szerint nagyobb figyelmet kell szentelnünk az ellentmondások feltárásának követelményére és egyúttal a konfliktusok feloldási módjainak kidolgozására. Ez a megállapítás érvényes a büntetésre is, amely belső ellentmondásokat tartalmazó jelenség.

A hozzászólás további része a büntetési elvek kérdésével foglalkozott. „A törvényesség, humanizmus és egyéniesítés mellett egyéb — elsődlegesen fontos — büntetési elvek is vannak. A büntetés a társadalmi viszonyok védelmének eszköze a veszélyes támadásokkal szemben. A büntetésnek ez a célja meghatározza a büntetés lényegét és elveit is. Ezek közül az egyik elv a büntetés céltudatosságának elve. Eszerint a büntetést úgy kell meghatároznunk, illetőleg kiszabnunk, hogy az megfeleljen a bűnözés elleni harc céljainak. Büntetési elv továbbá a büntetésnek a bűncselekménnyel való arányossága is. Az arányosság egyrészt az adott eset objektív és szubjektív körülményeinek, valamint a büntetésnek a kölcsönösségét jelenti, másrészt a proporcionalitást, vagyis azt, hogy a súlyosabb bűncselekményért súlyosabb büntetés jár."

A büntetés egyéniesítésének fontos előfeltétele a bűnöző társadalmilag determinált személyiségének vizsgálata. Ez a kérdés megköveteli a bűnözésnek, mint társadalmi jelenségnek a szerkezetében bekövet-

kezett változások elemzését a szocializmus építésének időszakában. Lengyelországban a bűnözés szerkezetét vizsgálva, mindenekelőtt szembeszökő jellegzetesség a szocialista tulajdon fosztogatásainak és egyéb gazdasági bűncselekményeknek a túlsúlya. A bűnözők személyiségének viszonylatában ez a szerkezeti jellegzetesség az élősdi, parazita hajlam jelenlétére utal.

A szocialista büntetőjog igen fontos problémája azoknak a törvénysértéseknek lényegét feltárni, amelyek a büntetőjog területéről az igazgatási, fegyelmi és társadalmi ráható intézkedések körébe kerülnek át. Egyes törvénysértésekkel kapcsolatban a büntető represszióról való lemondás nem jelenti azt, hogy ezek a cselekmények elvesztették volna társadalmi veszélyességüket. Ellenkezőleg. A szocialista viszonyok fejlődése során azonban a büntetőjogi represszióknál hatékonyabb eszközök alakulnak ki ezeknek a törvénysértéseknek a leküzdésére. Ebben a harcban igen hatékony és megfelelő eszköz a közvélemény, a társadalmi ráhatás, a dolgozó kollektíva tekintélye, továbbá az egyes dolgozók belső kapcsolata környezetének objektív és szubjektív viszonyaival, a szolidaritás és a közösség előtti felelősség érzése. A társadalmi ráhatás intézkedéseinek alkalmazása nem jelenti a törvénysértések társadalmi veszélyességének lebecsülését.

A társadalmi intézkedésekre való áttérés megvalósításának számos nehézsége van. Ezek között egyik nehézség elméleti és politikai jellegű. A büntető intézkedések felváltása társadalmi intézkedésekkel, igen nagy mértékben függ a törvénysértő személy környezetétől. Ugyanakkor azonban az összes állampolgároknak a törvény előtti egyenlősége, mint alkotmányos elv, megköveteli, hogy a társadalmi intézkedések foganatosítása kivétel nélkül minden állampolgárral szemben alkalmazható legyen, függetlenül a törvénysértő környezetétől. Ebből az ellentmondásból számos nehézség következik, ami egyelőre hátráltatja a társadalmi intézkedésekre való áttérés megvalósítását.

Vágó Tibor a Legfelsőbb Bíróság tanácsvezető bírája különösen jelentősnek tartotta a bűnoktani kérdések felvetését.

A szocializmus viszonyai között a termelő erők és a termelési viszonyok összhangja biztosítva van. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az időlegesen jelentkező aránytalanságok ne adhatnának időlegesen és átmenetileg gazdasági alapot a bűnözésnek. A bűnözésre hatással levő objektív tényezők még a szocializmusban sem szűnnek meg teljesen. Ez többek között azzal függ össze, hogy mindenki képessége és munkája szerint részesül a javakból, de nem szükséglete szerint. „Ez is mutatja, hogy — bár a kapitalizmus körülményeitől alapvetően eltérő jelleggel — de a bűnözésnek még a szocializmusban is fellelhetők a gazdasági tényezői." Természetesen nem lehet lebecsülni sem a kapitalista környezet hatását, sem a bűnözés olyan szubjektív tényezőit, amelyek a kapitalista múlt hagyatékai. „A bűnözési tényezőknek egészen minimális hatásra való korlátozódása csak a felépült kommunizmustól remélhető. A kapitalista állami környezet még ilyen körülmények között is lehet némi hatással és így elképzelhető elenyésző számban politikai bűntettek előfordulása, valamint nem vagyoni motívumú ún. indulati bűntettek csökkenő jelleggel való előfordulása."

A hozzászólás további részében az alapvető bűnözési okok elemzésének szükségessége mellett fontosnak tartotta a tudomány fokozottabb segítségét „azoknak a társadelmi jelenségeknek a feltárásánál, amelyek a termelés ellenőrzési és szervezési lazaságaiban, hibáiban jelentkeznek és amelyek a bűnözést jelentősen megkönnyítő és több esetben tudati tényezőkkel is párosuló, elősegítő körülmények". A hozzászólás ugyancsak fontosnak tartotta az olyan büntető kategóriák kriminológiai elemzését, mint amilyen pl. az italozás, ahol „döntően a tudatra ható nevelést és államigazgatási megelőző tevékenységet véljük elsőrendűen fontos feladatnak, mivel ezek a bűntettek nem hozhatók közvetlen kapcsolatba a gazdasági tényezőkkel".

Panajot Gindev professzor szerint a figyelmet „elsősorban a bűncselekmény keletkezésével kapcsolatos kérdésekre kell összpontosítani. Szocialista társadalmunkban a bűncselekmény lényege gyökeresen más, mint a kapitalista társadalomban. Ez vitathatatlan, azonban fel kell tárni a bűncselekmény sajátos alapjait, amelyek a bűntettekre mint olyanra jellemzők. Ebben a tekintetben természetesen ma már nem elég egyedül a kapitalista csökevényekre rámutatni, hanem egyúttal az átmeneti időszak sajátosságaira is. Ennek a kérdésnek tanulmányozására meg kell szervezni a filozófusok és jogászok közös szociológiai kutatásait".

Gindev professzor az elvtársi bíróságokkal kapcsolatos kérdést tipikusan szociológiai kérdésnek tartotta. „Ebben a körben új kutatási tárgy bukkan föl. Ez a tárgy objektíve meghatározza bizonyos fogalmak keletkezésének szükségességét. Ezek a fogalmak rögzítik a kutatás tárgyáról szerzett ismereteinket. Az említett kutatási tárgy — úgy gondolom — túlmegy a büntetőjog határain. Új, határtudomány tárgya bontakozik ki a szemünk előtt. Ilyen tudományokat már ismernek a természettudományok. Ha új kutatási tárgy jelenik meg — mint amilyen a szóbanforgó — nyilvánvalóan nem csupán a büntetőjog kategóriáival közelíthető meg; ezért akár akarjuk, akár nem, új szociológiai-büntetőjog keletkezik szükségszerűen. Ez a tudományszak pedig feltétlenül létrehozza a saját kategóriáit."

Barna Péter, a jogtudományok doktora, tanszékvezető egyetemi docens, a bűnözés fogalmának és a bűnözés oktanának kérdésével foglalkozott. A bűnözés társadalmi determináltságának tételéből az következik, hogy „a bűnözésnek általános, minden társadalomra érvényes fogalma nem alakítható ki". Ezt többek között lehetetlenné teszi az a körülmény, hogy kapitalista viszonyok között az emberi haladás célját szolgáló cselekmények bűntettnek minősülnek. „A bűnözés fogalmának tisztázatlansága, illetve a bűnözés fogalmának burzsoá értelmezése kizárja egyrészt a minden társadalomra egyaránt érvényes bűnözésfogalom kidolgozását, másrészt azt, hogy ki lehessen alakítani a két világtábor országai számára a közös módszereket a bűnözés elleni küzdelemben. Ugyanakkor a bűnözés fogal-

mának a tisztázása a szocialista tábor országaiban alapot nyújt arra, hogy ki lehessen munkálni a bűnözés elleni küzdelem közös módszereit és reálisan ki lehessen tűzni a végső célt: a bűnözés olyan mértékű csökkentését, amely törvényszerűen a bűnözés teljes megszűnéséhez vezet." Szerinte a bűnözés okaival történő foglalkozás komoly eredményre nem vezethet anélkül, hogy egységesen ne értelmezzük a bűnözés általános fogalmát. Elképzelése szerint a bűnözés fogalmának kialakításához korántsem nyújt elégséges alapot a bűnözési statisztika. A bűnözés konkrét bűncselekményekben nyilvánul meg, amelyek rendkívül differenciáltak mind a társadalomra veszélyesség foka, mind pedig az elkövetés gyakorisága szempontjából.

Kísérletet tett a bűnözés általános fogalmának meghatározására. Ez a meghatározás — mint mondotta — csak vázlatos és megközelítő. „Elképzelésem szerint abból lehetne kiindulni a bűnözés fogalmának meghatározásánál, hogy a bűnöző és a bűncselekmény elkövetője semmiképpen sem szinonim fogalmak. Ugyanakkor azonban a társadalomra legveszélyesebb bűncselekmények esetében a bűnöző és a bűncselekmények elkövetőjének fogalma egybeesik. Ennélfogva a bűnözésnek kettős fogalmát lehetne kialakítani: egy tágabb értelmű és egy szűkebb értelmű fogalmát. A tágértelmű bűnözésfogalom lényegében azonos a bűnözés statisztikai fogalmával, mert minden egyes — a törvény által büntetni rendelt és bírói megítélés alá vont — magatartás ez alá esik. A bűnözés elleni küzdelem szempontjából azonban sokkal nagyobb jelentősége van a bűnözés szűkebb értelmű fogalma kialakításának, amit nevezhetnénk a bűnözés kriminológiai fogalmának is. Anélkül, hogy lebecsülném a gondatlan bűncselekmények leküzdése és megelőzése érdekében teendő szervezett intézkedések jelentőségét, hangsúlyozni szeretném, hogy a bűnözés jelentős mértékű csökkentését az a küzdelem eredményezheti elsősorban, amelyet a szokásos bűnözők büntettcinek megelőzése érdekében folytatunk."

Ivan Nenov professzor szerint „egyes társadalomra veszélyes cselekmények miatt az eddig fennálló büntetőjogi felelősség más jogi természetű felelősséggel vagy társadalmi felelősséggel való felváltása önmagában véve nem érinti a bűncselekmény és a büntetés fogalmát. Itt lényegében a büntető represszió alkalmazási területének leszűkítéséről van szó. A bűncselekmények köréből egyes társadalomra veszélyes cselekményeket kirekesztünk és ezeket a továbbiak során nem büntetőjogi, hanem más jellegű jogsértésekként fogjuk fel". Az említett jelenség a szocialista társadalom építésének körülményeivel, továbbá azzal függ össze, hogy a szocialista társadalom „a negatív társadalmi jelenségekkel szemben különböző, komplex módszereket alkalmaz. Jogi és nem-jogi eszközök, módszerek kerülnek felhasználásra, amelyeket együttesen, illetve vagylagosan használunk. Ennek folytán a szocialista jogrend mellőzheti a büntetőjogi módszereket bizonyos társadalomra veszélyes jelenségekkel szemben és mellőzheti ilyen jelenségek bűncselekményként való értékelését is. Ennek kapcsán lehetőség nyílik egy más természetű jogi felelősség (nem büntetőjogi, hanem igazgatási, vagy munkajogi-fegyelmi felelősség) fenntartására, vagy pedig a jogi felelősség teljes kizárására és társadalmi felelősségre vonás alkalmazására."

A szocialista fejlődés jellemző tendenciája a büntetőjogi represszió alkalmazási területének korlátozása és más jogi intézkedések bevezetése, továbbá általában minden jogi szankció alkalmazásának korlátozása és a jog területén kívül eső módszerek bevezetése a társadalomellenes jelenségek elleni harcban. „Nem változik meg a bűncselekmények sajátos, társadalmi-jogi jellegzetessége általában, sem pedig a büntető büntetés jellege annak következtében, hogy csökkentjük a bűncselekménynek tekintendő magatartások számát."

A büntetőjogi és igazgatási, valamint fegyelmi felelősség alternatív felhasználása azzal magyarázható, hogy a társadalomellenes magatartások veszélyességi foka széles spáciumok között mozog. Egyes magatartások nagyfokú veszélyessége bűncselekményi értékelést alapoz meg, kisebb veszélyességű magatartások viszont csak igazgatási vagy fegyelmi vétségnek minősülnek. Nenov professzor ezzel kapcsolatban ismertette a bolgár büntetőjog hatályos rendelkezéseit.

Nenov professzor véleménye szerint a büntetőjogi felelősség más jogi, avagy társadalmi felelősséggel való felváltásánál — a törvényesség követelményének betartása és a szubjektivizmus lehetőségének kizárása érdekében — a jogi szabályozás során objektív ismérveket kell figyelembe venni. „Véleményünk szerint csak a törvényben pontosan meghatározott és veszélyességi fokuk alapján kiválasztott bűncselekmények tekintetében engedhető meg a büntetőjogi felelősség felváltása." Ebből a szempontból elsősorban az úgynevezett magánvádas bűncselekmények köre jöhet szóba, továbbá az igazgatás rendje és a közrend elleni néhány csekélyebb súlyú bűncselekmény területén. A társadalmi tulajdon elleni kisebb súlyú bűncselekmények kérdése viszont rendkívül lényeges kérdés. A büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltása, valamint a jogi szankciók társadalmi szankciókkal történő helyettesítése könnyen megoldható kérdés az igazgatási — és fegyelmi vétségek egész széles köre tekintetében.

Kálmán György, a jogtudományok kandidátusa hozzászólásában kifejtette, hogy a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásának jelensége szerves része annak a folyamatnak, amelynek során a szocialista társadalom az államhatalom egyidejű erősítésén keresztül fokozatosan eljut a kommunizmusban megvalósuló társadalmi önigazgatásig. A szocialista állam fejlődésének minden szakaszára egyaránt jellemző az államhatalom politikai alapjainak szélesedése és a dolgozók egyre fokozódó részvétele az állami feladatok ellátásában. „A dolgozók és társadalmi szervezetek részvétele az állami feladatok ellátásában két módon valósul meg: egyrészt az állami feladatok megoldásának segítése, támogatása, másrészt azok teljes átvétele útján. Ez a két mód mennyiségi szempontból különbözik ugyan egymástól, azonban gyökeresen. nem különbözik, hanem ugyanannak a folyamatnak két lép-

csőjét, két fázisát jelenti." A büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásáról szólva, tekintettel kell lennünk az állami feladatok ellátásában való részvétel e két módjára. Figyelembe kell venni, hogy itt fokozatos fejlődésről, e tevékenység folyamatos bővüléséről van szó. Ez konkréten — a bűnözés elleni harc szempontjából — azt jelenti, hogy a dolgozó tömegek segítik, támogatják az állami feladatok megoldását a bűncselekmények elleni harcban, és így különösen a bűncselekmények felderítésében, az elkövetők kézrekerítésében. A társadalom azonban segítséget nyújt a büntetőjogi felelősség megállapítása tekintetében is.

Társadalmi bíráskodásunk — a mai viszonyaink között — főleg munkajogi jelentőségű. A társadalmi bíróságok azonban a fegyelmi vétségként elbírált cselekmény társadalomra veszélyességének súlya alapján nem egyszer olyan határozatot hoznak, hogy a fegyelmi felelősség megállapításán túl az ügy büntetőbírói útra való terelését javasolják. Ez a körülmény veti fel annak szükségét, hogy állást foglaljunk az egyes társadalomra veszélyes magatartások bűncselekményi jellegét illetően. „A társadalomra veszélyesség kriminális büntetést-érdemlőségének nincsen fix, abszolút határa, hanem mozgó határ létezik, amely adott esetben a fegyelmi felelősséget, az államigazgatási felelősséget vagy a polgári jogi felelősséget a büntetőjogi felelősségtől elválasztja." Vannak olyan bűncselekmények, amelyek nem függenek össze sem az elkövető munkakörével, nem is károkozás útján valósulnak meg és nincs privilegizált szabálysértési esetük. Ezeknek a cselekményeknek a körében — a társadalomra veszélyesség kriminális büntetést-érdemlőségének fokán innen — nincsen egyéb, fegyelmi, államigazgatási, illetőleg polgári jogi felelősség. „Miért ne lehetne fokozatosan, bizonyos bűncselekmények tekintetében a fegyelmi, államigazgatási és polgári jogi felelősség analógiájára nem jogi, hanem társadalmi felelősséget konstruálni olyan magatartások tekintetében, amelyek ugyan ma még — a szocialista erkölcs és a szocialista tudat adott foka mellett — nem érik el a társadalomra veszélyesség kriminális büntetéstérdemlőségének fokát, de veszélyesek a társadalomra?" Kálmán György véleménye szerint a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásának fokozatosságából az következik, hogy az először azoknak a cselekményeknek a tekintetében valósuljon meg, amelyek bár tényállásszerűek, de nem érik el a társadalomra veszélyesség kriminális büntetéstérdemlőségének fokát és emiatt végső soron nem bűncselekmények. „A fejlődés következő lépcsője, hogy a társadalmi felelősség előbb szűkebb, majd mind jobban szélesedő körben felváltja a büntetőjogi felelősséget. Ezért nem értek egyet Horváth elvtárssal abban, hogy a társadalmi felelősség megállapításának feltétele a cselekmény tényállásszerűsége. A társadalmi felelősség megállapítására a dolgozók különböző kollektíváiból alakult társadalmi bíróságok hivatottak. A társadalmi bíróságok a kriminális büntetéstérdemlőséget még el nem érő, tehát bűntetti tényállást meg nem valósító cselekmények elkövetőivel szemben a társadalmi ráhatás erkölcsi jellegű, tehát állami kényszert nem tartalmazó intézkedéseit alkalmaznák. Ezt nemcsak azért hangsúlyozom, mivel nem tényállásszerű cselekményekről van szó — tehát nemcsak a törvényesség védelmében szólok —, de véleményem szerint mai viszonyaink között nem kell rátérnünk arra az útra, hogy az állami kényszerintézkedések alkalmazását a nép részvételével eljáró bíróságok helyett a lazább szervezeti formák között működő, a törvényesség betartásának kevesebb szervezeti és jogi garanciájával rendelkező társadalmi bíróságokra bízzuk." Amennyiben viszont a társadalmi bíróságok szervezetét és eljárását szoros jogi szabályokhoz kötjük, a társadalmi bíróságok intézményét megfosztjuk elkülönítő ismérvüktől és állami különbíróságokat hozunk létre.

Kálmán György véleménye szerint — az előadással ellentétben — nem a bíróságnak kell döntenie abban a kérdésben, hogy adva vannak-e a társadalmi felelősséggel való felváltás feltételei, hanem ennek eldöntését az ügyészi szervezetre kell bízni.

„A vázolt módszerekkel megtehetnénk az első lépéseket a büntetőjogi felelősségnek társadalmi felelősséggel való felváltása felé és egyben a szocialista fejlődés e törvényszerű, de korántsem egyszerűen megoldható folyamatában olyan eszközt hoznának létre, amelynek segítségével kialakíthatjuk, kikísérletezhetjük az elvileg világos folyamat legcélszerűbb gyakorlati megvalósításának útját. E néhány gondolatom összefoglalásául: a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való felváltásában messzemenő fokozatosságra van szükség. Az első lépcső: a dolgozók kollektíváinak szervezett segítségét biztosítani egyes esetekben a büntető igazságszolgáltatás számára, egyidejűleg a kriminális büntetéstérdemlőséget el nem érő társadalmi veszélyességű cselekmények elkövetőivel szemben alkalmazni a társadalmi bíróságok útján, a társadalmi ráhatás állami kényszert nem tartalmazó intézkedéseit. A következő lépcső: egyes kisebb súlyú bűntettek elkövetőivel szemben a társadalmi ráhatás intézkedéseinek, illetőleg a kriminális büntetésnek alternatív alkalmazása."

Rácz György, a Legfelsőbb Bíróság bírája hozzászólásában részletesen ismerteti az LFB büntetéskiszabási gyakorlatát, amely az előadás alapgondolatainak gyakorlati alátámasztását jelenti.

Vladimír Solnař professzor két kérdéssel foglalkozott. Először vizsgálta a büntetőjogi felelősség felváltásának és helyettesítésének kihatását a bűncselekmény fogalmára, majd ezt követően az egyszerűsített, gyors büntetőeljárás problémáját elemezte.

„A társadalmi bíróságok hatáskörébe utalás következményei lényegében a törvényi szabályozás módszerének függvényei. Amennyiben a bíróság, vagy az ügyész a társadalmi birróság eljárása alá bocsátja a kérdéses cselekményt, vagyis a büntető eljárást megszünteti, ezáltal a cselekmény bűntetti jellege természetszerűen megszűnik. Abban az esetben azonban, amikor a bíróság csupán a büntetés alkalmazását mellőzi, merőben más a helyzet. Ugyancsak új helyzettel állunk szemben akkor, amikor a cselekmény elkövetőjét egy társadalmi szervezet kezességére bízzák — ami egyébként nálunk

az ilyen esetek többségében fordul elő. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy azokban az esetekben, amikor a társadalmi szervezet kezességvállalása eredménytelen volt, akkor helytelen lenne a további büntetőjogi intézkedésektől eltekinteni az előző döntés jogerejére való hivatkozással."

Ami a bűncselekménynek a fegyelmi vétségtől való elhatárolását illeti, mindenek előtt a szocialista tulajdon elleni kisebb jelentőségű károsító cselekmények érdemelnek figyelmet. A csehszlovák jog szerint ezekben az esetekben fegyelmi eljárás lefolytatásának van helye. Az ügy fegyelmi vétségként való elbírálása azt célozza, hogy a dolgozók kollektívája előtt való elbírálás nevelő hatása megvalósuljon. Az eljárás a szakszervezet kötelező részvételével csak valamely vállalat, hatóság, intézmény vagy más szervezet munkavállalójával szemben folytatható le, a vállalat kezelésében levő társadalmi tulajdon megkárosítása esetén. Az említett cselekményeket nem lehet fegyelmi vétségként elbírálni abban az esetben, ha a fegyelmi intézkedések a munkavállaló átnevelésére nyilvánvalóan elégtelennek mutatkoznak. Erre az utóbbi körülményre leginkább a cselekmény elkövetési módjából, illetőleg az ismételtségből lehet következtetni. A joggyakorlat egyébként — törvényi szabályozás hiányában — általános érvénnyel követi azt az elvet, hogy a kár mértéke, az elkövetés módja, illetőleg az elkövetés ismételtsége különbözteti meg a bűncselekményeket a fegyelmi vétségektől.

A csekély jelentőségű bűncselekmények vonatkozásában bevezetendő gyorsított és egyszerűsített eljárás kapcsán Solnař professzor úgy vélekedett, hogy „amennyiben a bűncselekmények miatti eljárást a legveszélyesebb cselekményekre korlátozzuk — ami ajánlatosnak mutatkozik — egy ilyen jellegű eljárás aligha jöhet szóba. Ha ugyanis az eljárásban bizonyos egyszerűsítések lehetségesek, ezek semmiképpen sem lehetnek kizárólag a bűncselekmény súlyának függvényei. Sor kerülhet bevezetésükre minden olyan esetben, amikor a cselekmény tényállása egyszerű. Eltérő szabályozás esetén az eljárás egyszerűsítése veszélyeztetné az eljárás igazságosságát, aminek káros hatása egyébként a csekélyebb súlyú cselekmények vonatkozásában is megmutatkozhatna".

Fodor József, a jogtudományok kandidátusa a román büntetőjogászok küldöttségének álláspontját részletes hozzászólásában ismertette.

„A büntetőjogi felelősség felváltása szerves alkotórésze büntetőjogunk átalakulási folyamatának, amelyet az országunkban végbemenő társadalmi-politikai átalakulások határoztak meg... A szocialista büntetőjog a bűncselekményeket társadalmi és történelmi jelenségként kezeli. Egy cselekmény bűncselekménnyé minősítésének feltétele nem egyszerűen a magatartás társadalomra veszélyessége, hanem a társadalomra veszélyesség bizonyos magasabb foka. A társadalomra veszélyességnek ez a magasabb foka az alapja a bűncselekményeknek, az igazgatási- fegyelmi és polgári jog jogsértések elkülönítésének. Mivel a bűncselekmény társadalomra veszélyessége jelentős, ezért sajátos felelősséget — büntetőjogi felelősséget — von maga után. Az igazgatási vagy fegyelmi vétségek társadalomra veszélyessége kisebb, ezért enyhébb felelősséget alapoznak meg, — az igazgatási vagy fegyelmi felelősséget."

„A szocialista állam fejlődésének feltételei között bizonyos bűncselekmények miatt a büntetőjogi felelősség más eszközökkel való felváltását a bűnözést kiváltó okok hatóerejének csökkenése vagy gyengülése indokolja. Ennek következménye a bűnözés csökkenése is. Ez a csökkenés nem egyszerre és nem minden területen megy végbe. A bűnözés alakulásának iránya azonban csökkenő tendenciát mutat, ami maga után vonja a bűnözés általános társadalomra veszélyességének csökkenését és egyben megteremti az előfeltételét annak, hogy egyes bűncselekmények miatt a büntetőjogi felelősséget igazgatási vagy fegyelmi felelősséggel váltsuk fel." Az említett körülmények mellett a büntetőjogi felelősség felváltását bizonyos büntetőpolitikai megfontolások is alátámasztják. Mivel a bűnözésnek objektív, társadalmi-gazdasági és kulturális okai vannak, a harcot főleg ezek ellen az okok ellen kell folytatni. A szocialista államban a szocializmus építésének megfelelően a bűnözést kiváltó objektív okok egyre csökkennek és hatóerejük is csökken. Ennek a büntetőpolitikára való befolyása az, hogy egyrészt a szocialista államban objektív lehetőség nyílik a büntetés mértékének csökkentésére — aminek szerepe egyébként egyre inkább kisegítő és másodlagos —, másrészt lehetőség nyílik a bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség igazgatási — és fegyelmi intézkedésekkel való felváltására. Egyenként utalni kell arra is, hogy bizonyos bűncselekmények elkövetése miatt alkalmazandó büntetések igazgatási és fegyelmi intézkedésekkel való felváltása a szocialista humanizmusnak a büntetőjog területén való szélesebb körű érvényesülését jelenti.

A hozzászólás további része vizsgálta a bűncselekményeknek azt a körét, amelyek tekintetében a büntetőjogi felelősség más jellegű felelősséggel váltható fel. A büntetőjogi felelősség felváltásának kérdése a szocialista büntetőjognak nem másodrendű, véletlen vagy időleges kérdése, hanem fontos és állandó jelentőségű problémája. „A cselekmény társadalomra veszélyességének foka az az egyetlen — és következésképp általános ismérv —, amelynek alapján megvonható azoknak a bűncselekményeknek a köre, amelyek miatt a büntetőjogi felelősség felváltható." A bűncselekmények említett körének meghatározása két úton történhetik. Mindkét módszer a társadalomra veszélyesség mértékéből kell kiinduljon. Egyik esetben a társadalomra veszélyességet közvetlenül értékeljük, a közvetett értékelés — mint második módszer — esetén a büntetések nemét és mértékét vesszük alapul. Az értékelésnél további kisegítő ismérveket is figyelembe kell vennünk. Ilyen kisegítő ismérv például a bűncselekmények osztályozása (a Román Népköztársaság büntetőjoga ismeri a bűntettek és vétségek kategóriáját), a bűncselekmény tényállása, a bűncselekmény társadalomra veszé-

lyességét megváltoztató okok (az elkövetés körülményei, a bűnösség formája, a cselekmény következményei, az elkövető személye), továbbá olyan speciális körülmények, mint pl. az ismételt elkövetés, a büntetett előélet, a bűncselekmények gyakorisága, a halmazat stb. A büntetőjogi felelősség felváltására — a bűntetti és vétségi kategória létezése esetén — nincs lehetőség a bűntettek körében, arra való tekintettel, hogy ezek bűntetti jellegét a vétségekkel szemben jelentősebb társadalomra veszélyességük alapozta meg. A vétségek kategóriájában a súlyos vétségek miatti büntetőjogi felelősség nem váltható fel, a rendkívüli csekély jelentőségű vétségek esetében feltétlenül helyettesítendő, a kisebb vétségek körében pedig csak meghatározott feltételek fennforgása esetén lehet helye a büntetőjogi felelősség felváltásának, illetőleg helyettesítésének.

Az előadás ezt követően a büntetőjogi eszközöket felváltó igazgatási-fegyelmi intézkedéseket ismertette. Hangsúlyozta, hogy a büntetőjogi felelősségre vonás felváltása nem jelenti az elkövetett jogsértés szankciónélküliségét. A szankció jellege természetesen megváltozhatik és büntetés helyett igazgatási vagy fegyelmi jellegű intézkedéssé válik. „A büntető intézkedést felváltó igazgatási — és fegyelmi intézkedések nem új büntetések, hanem továbbra is megőrzik igazgatási és fegyelmi jellegüket... A büntetőjogi felelősség felváltásánál alapelv az, hogy a bűncselekményi jellegtől megfosztott magatartás miatt az említett intézkedések közül csak egyfélét — fegyelmi vagy igazgatási intézkedést lehet alkalmazni."

A referátum részletesen taglalta azokat a kodifikációs módszereket, melyekkel a büntetőjogi felelősség felváltásának problémája megoldható. A felelősség felváltásának módja lehet az ún. feltétlen felváltás, továbbá a feltételes felváltás. Az előbbi a bűncselekmény dezinkriminációját jelenti, vagyis a magatartás elveszti bűncselekményi jellegét és a törvény az igazgatási vagy fegyelmi vétségek körébe utalja. Ennek következtében a büntetéseket igazgatási vagy fegyelmi intézkedések váltják fel. Ezt a módszert a társadalomra veszélyességüket elvesztett cselekmények tekintetében lehet alkalmazni. Ez a módszer a büntetőjogi felelősség azonnali felváltását jelenti és nem alkalmas a fokozatos felelősséghelyettesítésére. A második módozat, vagyis a feltételes felváltás a büntetőjogi felelősség korlátozott helyettesítését jelenti. Ennek eredményeként a cselekmény ugyancsak dezinkriminálódik és megszűnik bűncselekménynek lenni, büntetése pedig igazgatási vagy fegyelmi intézkedéssel cserélődik fel. Ez a felelősségfelváltás azonban azzal a feltétellel kapcsolatos, hogy a cselekményt nem súlyosító körülmények fennforgásával követték el. A súlyosító körülmények hiánya megalapozza a büntetőjogi felelősség helyettesítését, fennforgásuk viszont kizárja a büntetőjogi felelősség felváltását, s egyszersmind a cselekmény bűncselekményi jelleget ölt, büntetőjogi felelősséget és büntetést von maga után. „Ez a módozat az olyan cselekmények vonatkozásában alkalmazható, amelyeknek társadalomra veszélyessége általában csekélyebb annál, mint ami a bűncselekmény megállapításához szükséges, viszont súlyosító körülmények fennforgása mellett megütik a bűncselekményeknél megkövetett társadalomra veszélyesség fokát."

Az említett két módozat mellett a felváltás harmadik módszere az ún. kiegészítő felváltás lehet. Eszerint a bűncselekmény továbbra is bűncselekmény marad, azonban ez a minősítés megszüntethető és a büntetőjogi felelősség minden esetben igazgatási vagy fegyelmi felelősséggel váltható fel, feltéve, hogy a cselekményt bizonyos enyhítő körülmények fennforgása mellett követik el. Ebben az esetben az enyhítő körülmények fennforgása miatt a cselekmény társadalomra veszélyességének foka kisebb annál, mint ami a bűncselekmény megállapításához szükséges. A fellag negatív vagy veszélyes valóság, váltásnak ez a most említett módozata lényegében megyegyezik a korlátozott felváltással, amit megelőzően ismertettünk. A kettő egymástól csak abban különbözik, hogy míg a korlátozott felváltásnál a cselekmény általában igazgatási vagy fegyelmi jellegű és csak súlyosító körülmények teszik bűncselekménnyé, addig a kiegészítő felváltásnál a cselekmény általában bűncselekmény és csak enyhítő körülmények esetén következik be a dezinkrimináció, az igazgatási vagy fegyelmi vétséggé minősül. A kiegészítő felváltás módszere hatásosan alkalmazható az összes csekélyebb jelentőségű bűncselekmények körében.

A büntető törvényhozás a felelősség felváltását individuális értékelési eljárással vagy általános szabályozással oldhatja meg. Az általános szabályozás jelentős előnye, hogy a büntetőjogi felelősség felváltásának kérdését gyorsan megoldja. Ez a módszer a felelősség-helyettesítés állandó alkalmazását teszi lehetővé, „ami által a büntetőjogi felelősség felváltása a büntetőjog valóságos kiegészítő intézményévé válhatik".

A hozzászólás befejező részében szervezési és eljárási kérdéseket érintett. Így nevezetesen ismertette a Román Népköztársaság hatályos rendelkezéseit abban a kérdésben, hogy milyen szervek, milyen eljárás keretében hoznak igazgatási, illetőleg fegyelmi szankciókat.

Hans Hinderer, a „Walter Ulbricht" Állam- és Jogtudományi Akadémia munkatársa teljes mértékben osztotta az előadásnak azt a felfogását, amely szerint a büntetésnek a szocialista állam és társadalom körülményei között csak kisegítő és másodlagos szerepe van. „Ebben az összefüggésben nagy jelentősége van az előadásban kifejtett megoldásnak, amely a bűnözés, mint társadalmi jelenség elleni harcot közvetlenül a szocialista építés alapvető feladatai közé sorolja. A szocializmus építésének folyamatában, a szocialista állami és társadalmi rend állandó erősödésével arányosan felszámoljuk a bűnözést előidéző okokat, melyeknek hatása egyre inkább szűkül." ... Az egyes bűncselekményeket társadalmi összefüggésekben kell tanulmányozni és ennek során fel kell tárni azokat a társadalmi okokat és feltételeket, amelyek a bűncselekmény elkövetését lehetővé tették. Ebből vonható le aztán az a következtetés, hogy a jövőre nézve

milyen preventív intézkedés foganatosítása szükséges. Ez az eljárási mód meggyorsítja a bűncselekmények felszámolásának folyamatát és egyszersmind kiszélesíti azokat a társadalmi lehetőségeket, amelyek lehetővé teszik a szabadság elvonása nélküli büntetések egyre szélesebb körben való alkalmazását. A kodifikációs előmunkálatok eredménye azt mutatja, hogy a szabadságvesztésbüntetések alkalmazási köre szűkülni fog. „Olyan javaslat is felmerült, hogy a szabadságvesztésbüntetés csak akkor kerüljön alkalmazásra, amikor a bűncselekmény a béke, a szocialista állam és társadalmi rend ellen irányul, vagy pedig az állami és társadalmi rendet jelentősen sérti. A kevésbé veszélyes bűncselekményeknél szabadságvesztés csak olyan tettesek esetében alkalmazható, akik súlyos törvénysértésekkel semmibe veszik a szocialista rendet és társadalmi fegyelmet és mintegy elzárkóznak a társadalom átnevelő hatása elől."

A szabadságvesztésbüntetést felváltó büntetőjogi büntetések fokozzák a társadalommal szembeni felelősségérzetet, és kapcsolatosak olyan intézkedésekkel, amelyek szerint bizonyos társadalmi szervezetek vagy kollektívák kezességet vállalnak a megbüntetett személy átnevelésére. A szocialista tudat kialakulásában lehetségessé válik, hogy gyorsabban és eredményesebben vegyük fel a harcot a bűnözés mint a kapitalizmus káros maradványai ellen.

Vermes Miklós, a MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa az elkövető egyéniségének értékelésével, valamint az ezzel kapcsolatos bűnoktani kutatásokkal foglalkozott. „A szocialista büntetőjogi elmélet és gyakorlat nem nélkülözheti a bűncselekmények vizsgálata során a személyiség vizsgálatát, illetve értékelését. A szocialista büntetőjogtudomány e vonatkozásban a szocialista pszichológiának abból az alaptételéből indul ki, hogy a psziché és a magatartás, a tudat és a tevékenység egységet jelentenek, egyiket a másik nélkül és kölcsönhatásuk figyelembe vétele nélkül nem vizsgálhatjuk. A pszichés tulajdonságoknak önmagukban nincs jelentőségük, csak ha cselekményben, társadalmi jelentőségű tettben realizálódnak. A személyiség tehát nem lehet vizsgálódás tárgya a cselekménytől elszakítva, hanem csakis azzal összefüggésben."

„A bűnös emberi magatartást, a bűncselekmény során a cselekvést ugyanolyan pszichés folyamat előzi meg mint az egyéb cselekményeknél, ahol a társadalmi normákkal kapcsolatban pozitív állásfoglalás történik. Ennek megfelelően a bűncselekmény vizsgálatánál is az általános magatartás-lélektan alkalmazása, illetve felhasználásának szükségessége a bűnügyi tudományok területén, mint speciális területen és a speciális nézőpontnak megfelelően messzemenően indokolja a fejlődőben levő bűnügyi-lélektani kutatások szükségességét."

A bűncselekmény vizsgálatánál végig kell kísérni a személyiség bűnözővé válásának determinációs folyamatát, illetve fel kell deríteni az egyén múltjában azokat az objektív körülményeket, amelyek meghatározólag hatottak rá abban az irányban, hogy a társadalmi normákkal ellentétesen cselekedett. A személyiség ilyen irányú vizsgálata adja meg a lehetőséget a büntetéskiszabás és a büntetésvégrehajtás során a megfelelő egyéniesítésre és a speciális, valamint generál-preventív célok érvényesítésére. A személyiség ilyen irányú vizsgálata tehát semmiképpen sem jelenti a „Täterprinzip"-hez való közeledést.

„A társadalom fejlődésével együtt haladó jogalkotó és jogalkalmazó munka, a helyes büntetőpolitika és általában a bűnözés elleni harc nem nélkülözheti a bűncselekmény okainak, a bűncselekmény előidézésében közvetlenül vagy közvetve szerepet játszó tényezőknek az ismeretét. Hasonlóképpen nélkülözhetetlen azoknak a tapasztalatoknak az ismerete, amely az egyes jogintézmények alkalmazása során az egyén és a társadalom életében összegeződnek. A fejlődés kétségtelenül meghaladta azt az állapotot, hogy a bűnözés, illetve a bűnözés elleni harc szempontjából igen lényeges szerepet játszó reális tényezők tekintetében a büntetőjogi gyakorlat, valamint az elmélet csupán rendszertelenül észlelt, eklektikus tapasztalatokra támaszkodjék és nélkülözze a tervszerű, tudományos kutatómunka alapján felderíthető tényezők ismeretét. ... A kriminológiai kutatások során egyaránt szükséges a bűncselekmények egyedi vizsgálata, valamint a bűnözésnek, mint tömegjelenségnek a vizsgálata. Az egyedi és a tömegjelenségek vizsgálódási aspektusa különböző. Számos olyan tényező vizsgálata, amely az egyiknél lehetséges, a másiknál figyelembe sem jöhet. Ugyanakkor az egyedi és csoportvizsgálat szükségszerűen kiegészíti egymást, egyik a másik nélkül nem tükrözi a valóságot. Arra kell tehát törekedni, hogy mindegyiket összetartozásuk figyelembevételével alkalmazzuk, mert a két vizsgálati irány együttes alkalmazása képes a valóság teljes feltárására."

A kriminológiai kutatások várható eredményei amellett, hogy messzemenő segítséget nyújtanak az elmélet számára a jogintézmények továbbfejlesztésénél, a gyakorlat számára pedig a jogalkotói és jogalkalmazói munkában, — alkalmasak arra is, hogy a tapasztalatok feltárásával a bűnözés elleni harc során irányt mutassanak abban a vonatkozásban, hogy milyen kategóriákban és milyen mértékben van meg a lehetősége a társadalmi erők bevonásának, illetve a társadalmi intézkedések alkalmazásának.

Kádár Miklós professzor a konferenciát berekesztő zárszavában értékelte az eredményeket és tapasztalatokat. Hangsúlyozta, hogy a nemzetközi munkaértekezletek szervezése alkalmas eszköz arra, hogy a szocialista büntetőjogtudomány egységes elméleti frontot alakítson ki a vele harcban álló burzsoá büntetőjogtudománnyal szemben. A vita menete bebizonyította a két téma időszerűségét és szoros kapcsolatát is. A felelősség ún. degradálása, társadalmivá alakulása folyamatában különös figyelmet kell szentelnünk a gondatlan cselekményeknek. A társadalmi felelősségre vonás rendszerének kialakításánál messzemenően figyelembe kell venni, hogy ezt a funkciót a szocialista államtól ráruházottan végzik a megfelelő szervek és ennek az államnak az ereje jelenti a siker feltételeit. Bár a részletkérdésekben volt vita, de ebben egységes volt a konferencia. Ez az egység általában jellemző volt az egész munkaértekezletre. A vita menetében fény derült arra is, hogy a büntetőjogtudománynak bátrabban kell nyúlnia a marxizmus—

leninizmustól áthatott természettudományos területekhez, így a pszichológiához és a kriminálpszichológiához. A vita egész anyaga nagy segítséget nyújt a szocialista büntetőjog elméletének további felvirágzásához.

Szabó András

Hozzászólás Vámos Miklós: „Büntető eljárásjogi problémák" c. cikkéhez

I. Vámos Miklós elvtárs a Jogtudományi Közlöny 1960. márciusi számában közzétett cikkében számos értékes és hasznos elgondolást közöl, amelyek alkalmasak az immár novellákkal túlontúl kiegészített, ellentmondásokkal, nem kielégítő megoldásokkal teli eredeti Bp. megfelelő átalakítására. Éppen ezért cikkét, valamint az abban foglalt javaslatokat különösen értékelni kell, függetlenül attól, hogy azok mely indokból fakadnak, mely hiányosságok kijavítását célozzák, illetve — Vámos Miklós csoportosítása szerint — milyen jellegűek?

A magam részéről különösen azokat a javaslatokat tartom tiszteletreméltóknak, amelyek a védelem jogának kiterjesztését célozzák és hivatottak eredményezni. A védőnek a nyomozás során, valamint az előkészítő ülésen való részvételére vonatkozó javaslatai különösen figyelemreméltóak, hiszen azokból a gyakorlati szakemberek régi kívánságai tükröződnek.

Vámos Miklós cikkének azonban — véleményem szerint — vannak olyan megállapításai és elgondolásai, amelyek — akarva-akaratlanul — éppen az ellenkező irányban hatnak és az ellenkező eredményre vezethetnek. Vámos Miklós cikkét ebből a szempontból teszem vizsgálat tárgyává, és éppen ezért hozzászólásom sorrendje független a cikk beosztásától, javaslatainak sorrendjétől és csoportosításától.

II. Igen helyesnek tartom azt az elgondolást, amely a védemelés mellőzését javasolja a társadalmi tulajdont sértő „kisebb bűntett" elkövetése esetén akkor, amikor a terheltet *csupán ilyen* cselekmény elkövetése terheli. Ez a javaslat megfelel büntetőpolitikánk azon helyes irányvonalának, amely céltudatosan és következetesen elhatárolja egymástól egyfelől az ellenséges elemeket, huligánokat, valamint a súlyosabb bűntetteket egyébként elkövető személyeket, másfelől a viszonylag kisebb súlyú bűncselekményt csupán alkalmilag és rendszerint menthető indokból elkövető, megtévedt dolgozókat, akikkel mindig méltányos elbánást alkalmaz.

Ugyanakkor azonban nem lehet egyetérteni a védemelés mellőzésével — Vámos Miklós javaslatának megfelelően (I. 4.) — olyan kisebb bűntettek esetében, amelyek *mellett* súlyos bűncselekmények is vannak, illetve olyanok, amelyek nem esnek a „kisebb bűntett" fogalmi körébe. Az ilyen bűncselekmények elkövetőivel szemben ui. büntetőpolitikánk említett elvei nem irányadók, illetve ezekkel az elvekkel összhangban álló, csupán a megtévedt dolgozókra alkalmazandó méltányos elbánásra nincs ok. Az ilyen bűncselekmények elkövetői ui. nem érdemesek arra, hogy egyes kisebb jelentőségű bűncselekményeik elbírálása alól bármilyen okból szabaduljanak.

Különösen nem látom helyesnek azt a megállapítást, amely a védemelés mellőzését azzal indokolja, hogy így „lényegében megvalósulna a törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930 : XXXIV. tv. 105. §-ában szabályozott hasonló elnevezésű intézmény".[1]

Az 1930 : XXXIV. tv. 105. §-ának újjászületését nem lehet sem valami helyes célnak, sem pedig örvendetes eredménynek tekinteni. Ez ugyanis visszahozná eljárási jogunkba az opportunitás (célszerűség) burzsoá eljárásjogi elvét, ami ellentében áll a szocialista ügyészre kötelező legalitás elvével.[2]

Éppen ezért: amennyire egyetértenék a védemelés mellőzésével olyan esetben, amikor a terheltet csupán kisebb bűntett elkövetése terheli, — bár a Tervezet ezt a megoldást nem ismeri — annyira nem tudok egyetérteni az 1930 : XXXIV. tv. 105. §-ához hasonló intézmény újrabevezetésével, éspedig akkor sem, ha ez „az ítélkezésben rendkívül előnyökkel járhat". Nem látszik helyesnek ui. egy elvet praktikus okokból félretenni, és ezzel szembenézni olyan elvi töréssel, amely kétségessé teszi valamely értékes szocialista elvnek gyakorlati érvényesülését.

III. Vámos Miklós cikkében javasolja a nyomozás mellőzésének lehetőségét olyan esetben, ha a védemelésre már a feljelentés adatai és az ahhoz csatolt bizonyító eszközök elegendő alapul szolgálnak (III. 3.). Ezzel az 1951: III. tv. eredeti 90. § (1) bekezdésében szerepelt intézmény kerülne vissza büntető eljárási szabályaink közé.

Ettől az intézménytől ugyan nem kell túlzottan tartani, miután az 1951: III. tv. eredeti alakjának idejében is igen ritkán szerepelt a gyakorlatban. Inkább elvi kifogás emelhető ellene. A vállalati fegyelmi eljárások tapasztalata azt mutatja, hogy olykor az eljárásra előírt szabályok mellőzésével, a fegyelmi eljárás alá vont személy védekezésének figyelmen kívül hagyásával, sőt nem egyszer meghallgatásának mellőzésével születnek fegyelmi határozatok. Ilyen esetben a fegyelmi joghatóságot gyakorló szerv javaslata, valamint az „elkövetői nyilatkozat" távolról sem alkalmasak pótolni a nyomozást, ahol perrendszerű formában kerülnek rögzítésre az elhangzott nyilatkozatok, s a gyanúsított védekezésének honorálására általában sor kerül.

Még ennél is nagyobb veszélyt rejt azonban magában az a körülmény, hogy ez az intézmény egy lépcsőfokot képez az 1951: III. tv. eredeti 150. §-ához vezető úton. Akik a Bp. 150. § szerinti eljárásra emlékeznek, és ezt a gyakorlatban ismerték, azokban nyilván rossz emlékeket ébreszt ez az intézmény,

[1] 1930 : XXXIV. tv. (Te.) 105. §: „Ha ugyanazt az egyént több bűncselekmény gyanúja terheli, az ügyészség mellőzheti ezek közül a védemelést olyan bűncselekmények miatt, amelyek figyelmen kívül hagyása a megtorlás súlyát lényegesebben nem befolyásolja. Ily esetben mellőzni kell a védemelést olyankor, amikor az ily bűncselekmény felderítése és ítélettel eldöntése jelentékenyen késleltetné az ugyanazon terhelt ellen nagyobb bűncselekmény miatt folyó eljárás befejezését."

[2] Lásd erről részletesebben: Bólya Lajos: A törvényesség és a bűncselekmény társadalomra veszélyességének kérdése ügyészségünk gyakorlatában, Jogtudományi Közlöny 1953. évi 2. szám, 68. oldal; továbbá Bagi Dénes: „Feléled-e a magánvádló vádképviseleti joga?" Magyar Jog 1958. évi 10. szám, 299. oldal.

ami „előállításos eljárás" néven szerepelt a köztudatban, s annyiban különbözött a 90. § (1) bekezdése szerinti eljárástól, hogy itt még vádemelés sem volt, csak egy sebtében lefolytatott nyomozás. A védekezés lehetőségének és a védő igénybevételének úgyszólván teljes kizárásával folytatott ez az eljárás egyáltalán nem felelt meg a védelem alkotmánybiztosította jogának.

Véleményem szerint e rendelkezéseknek az I. Bpn. által történt hatályon kívül helyezése nem „a szocialista törvényesség helytelen értelmezése folytán" következett be, hanem éppen a védelem joga helyesebb felfogásának eredményeképpen. Éppen ezért óva kell inteni a Bp. 90. § (1) bekezdése vagy 150. §-a szerinti eljárásnak, vagy ezekhez hasonló intézményeknek újjászületésétől.

A cikk feltehetően maga is úgy látja, hogy a javaslat szerinti eljárás nélkülözné a szükséges garanciákat. Éppen ezért úgy véli, — bár előbb az elkövetői nyilatkozatnak a nyomozást pótló jelentőséget tulajdonított, — hogy „garanciális szabályként helyes lenne előírni, hogy a terheltet a nyomozás során ki kell hallgatni." A *nyomozás mellőzésével* való vádemelés esetén a terheltnek a *nyomozás során* való kihallgatása: olyan ellentmondás, amely nehezen oldható fel. Ha pedig a terheltnek a nyomozás során történt kihallgatása alkalmával előterjesztett védekezése vagy bizonyítási indítványai már a nyomozás során honorálást nem nyernek: ismét praktikus szempontoknak áldozunk fel egy jelentős eljárási elvet, a védelem elvét.

Az pedig, hogy ilyen esetben a terhelt távollétében a bíróság a tárgyalást nem tarthatja meg, — igen-igen kevés garanciát jelent. Meg kell jegyeznem, anélkül, hogy erre ezúttal részletesebben kitérnék, hogy a cikkben (III. 5.) javasolt afféle „makacssági eljárás" — a Bp. 154. § (3) bekezdésének kiterjesztése egyéb jelentősebb bűncselekményekre — jogunktól idegen, és csak egészen kivételesen alkalmazható intézmény, amihez még a javasolt garanciák sem lehetnek elégségesek, — a gyors ítélkezés és az elnapolások csökkentése pedig semmi esetre sem elegendő indok az ilyen eljárás bevezetésére.

IV. Igen figyelemreméltóak azok a javaslatok, amelyek a védőnek a nyomozás során való közreműködésével kapcsolatosak (II. 4.). Vámos Miklós foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a nyomozás melyik szakában lehet a védő részvételét megengedni? Javasolja továbbá, hogy a fogvalevő terhelt részére kivétel nélkül lehetővé kell tenni az iratbetekintést és a nyomozati cselekményeknél való jelenlétet.

Nem világos azonban az a megállapítás, amely szerint „meg kell engedni, hogy a védő a nyomozás befejezését követően minden korlátozás nélkül közreműködjék a terhelt érdekében", *„sőt* megfontolandó: biztosítható-e, hogy a védő a kötelező védelem esetében az eljárás anyagát megismerje már a nyomozás befejezéséről szóló határozat közlésekor, illetve a nyomozás anyagának a terhelttel való ismertetésekor." A nyomozás befejezése lényegileg egybeesik a nyomozás anyagának a terhelt elébetárásával, valamint a nyomozást befejező határozat közlésével. Ezért a cikkben szereplő megkülönböztetés („sőt") nem látszik világosnak.

Vámos Miklós javaslatainak egyébként is több hiányossága van.

a) Első feltűnő hiányossága az, hogy a ma hatályos eljárási szabályok már ennél többet engednek, a Vámos Miklós által javasolt szabályozás tehát nem jelent újat, sőt éppen visszalépést. A Bp. 48. § (1) bekezdése, 52. § (1) bekezdése, 102. § (3) bekezdése és a 132. §-a ennél lényegesen több jogot adnak, bár kérdéses, hogy ezek a törvényes szabályok a gyakorlatban mindenkor megvalósulnak-e?

b) Rá kell mutatni arra is, hogy a cikk által hivatkozott 8/1958. Legf. Ü. utasítás is megengedi azt, amit Vámos Miklós ebben a vonatkozásban javasol, bár ez az utasítás is szűkebbkörű lehetőséget nyújt, mint a Bp. említett rendelkezései.

c) Nem látszik indokoltnak az, hogy a javasolt lehetőséget Vámos Miklós miért csak kötelező védelem esetére, illetve fogvalevő terhelt részére engedné meg? Semmi elvi alap nem indokolja, hogy nem kötelező védelem esetén, vagy szabadlábon levő terhelt esetén — tehát általában kisebb jelentőségű esetekben — a védőnek ne legyen lehetősége a nyomozás anyagának elébetárásánál jelen lenni, a nyomozás anyagát megismerni, egyes nyomozati cselekményeknél megjelenni, és a terheltnek a szükséges jogi segítséget ilyen esetekben is megadni.

d) A leglényegesebb hiányossága Vámos Miklós javaslatának az, hogy nem szól a legfontosabb és a terhelt érdekében legszükségesebb követelményről: a terheltnek és védőjének egymással való érintkezéséről, holott a terhelt szempontjából ennek van a legnagyobb jelentősége, a védelem jogának hatható megvalósulását ez szolgálja leginkább, ugyanakkor ezen a téren van a legtöbb kívánnivaló.

Vámos Miklós javaslataival kapcsolatban egyetértek azzal, hogy biztosítani kell a védő jogait a nyomozás során is. Véleményem szerint azonban ebben a vonatkozásban nincs szükség új törvényes rendelkezésekre.

Vámos Miklós több helyen említésre méltatta egy évekkel ezelőtt megjelent cikkemet.[3] Ebben már módomban volt kifejteni azt az álláspontomat, hogy a Bp. hatályos szabályai megfelelően, minden igényt kielégítően rendezik a védő közreműködésének lehetőségét. A baj csupán az, hogy valamennyi — előbb felsorolt — rendelkezésben ott van a *hacsak*, a *kivéve, ha*, az *amennyiben*. Ti.: „ha csak az eljárás sikerét nem veszélyezteti." A törvény fogalmazásának e módja arra az eredményre vezetett, hogy a gyakorlatban a kivételből úgyszólván szabály lett, a szabály pedig szinte egészen kivételesen érvényesül. A valóságos helyzet ma is az, hogy a védő letartóztatott védencével csak a nyomozás befejezése után érintkezhetik, és ekkor is csak ellenőrzés mellett, az eljárás anyagát — ideértve a Bp. 132. § (3) bekezdésében említett szakértői véleményt — rendszerint csak az előkészítő ülés után ismerheti meg, a nyomozó szerveknél való eljárás pedig általában alig lehetséges.

Véleményem változatlanul az, hogy új törvényes szabályozásra ebben a vonatkozásban szükség nincs, csupán arra, hogy a gyakor-

[3] A védelem szerepe a nyomozás és előkészítés során. Magyar Jog 1956. évi 6. szám.

latban minden esetben megvalósuljanak a Bp. említett szabályai.

Ez a megállapításom vonatkozik Vámos Miklósnak arra a javaslatára is, amely szerint az előkészítő ülésen — amennyiben ez az intézmény fennmaradna — a védő részvételét lehetővé kell tenni. Megítélésem szerint a törvényalkotás vonalán ebben a vonatkozásban sincs teendő, miután a jogszabály itt is kielégítően, bár talán nem teljesen félreérthetetlenül rendelkezik.

Véleményem szerint ui. a Bp. 48. § (1) bekezdésében általános szabály olvasható: a terhelt érdekében az eljárás bármely szakában védő járhat el. Ez egy *kifejezett* rendelkezés. A Bp. 139/A. § felsorolja azokat a személyeket, akiket az előkészítő ülésre meg kell idézni, a védőről azonban *hallgat*. Úgy vélem, hogy az általános szabály kifejezett rendelkezését más szabály *hallgatása* nem ronthatja le. Más szóval: egy *hallgató* szabályt nem lehet az általános szabályt lerontó speciális szabálynak tekinteni. Ezen az sem változtat, hogy a 139/A. § (4) bekezdése szerint az előbbi bekezdésekben felsoroltakon kívül mást az előkészítő ülésre megidézni nem szabad. Ez a rendelkezés helyes értelmezés szerint a per valamennyi egyéb szereplőjére (tehát a tanúra, szakértőre stb.) vonatkozhatik, de nem vonatkozhatik éppen a védőre, különösen abban az esetben, ha pl. a 139/A. § (2) bekezdése szerint a terheltet az előkészítő ülésre megidézik.

Abban tehát egyetértek Vámos Miklós álláspontjával, hogy amennyiben az előkészítő ülés intézménye fennmarad, azon a védő részvételét mindenkor lehetővé kell tenni, éspedig nemcsak a kötelező védelem esetében. Vámos Miklós is panaszolja azt, amire hivatkozott cikkemben már rámutattam, hogy az ügyek bírósági előkészítésére szolgáló jelenlegi intézmény nem vált be. Az előkészítő ülések színvonalának, és a törvény által elképzelt tartalmának biztosítására azonban leghathatósabb eszköz éppen a védő részvétele volna. Az előkészítő ülés célja egyebek között a tárgyalás kellő előkészítése. Eppen e cél érdekében a védő részvétele nélkülözhetetlen.

V. Vámos Miklós cikkéből ezután két mondatot idézek: „A bizonyítás kiegészítésére tett védelmi indítvány miatt elrendelt elnapolások száma... napjainkban... aggasztó méreteket kezd ölteni". (II. 4.) — „... a felesleges elnapolások számát... hallatlanul nagymértékben megnövelik" az olyan esetek, amikor a terhelt és védő „tarsolyában őrzi" a védelmi indítványokat és „azokat csak akkor terjeszti elő, amikor a bizonyítási eljárás befejezéséhez közeledik". (III. 4.)

Vámos Miklós az elmondottak, és főleg ezen „aggasztó" és „hallatlan" tünetek ellen egyedül hatásos ellenszerül a védőnek fegyelmi eljárással való fenyegetését javasolja. Nem volna helyes a javaslat mellett hallgatással elmenni. Inkább vizsgáljuk meg e megállapításoknak tartalmát és jelentőségét.

Való az — ezt a tapasztalat is mutatja — hogy manapság aránylag ritkán fordul elő, hogy a terhelt és védője a vádiratra észrevételt tesz. Az ilyen észrevételek mindenesetre sokkal ritkábbak, mint régen voltak. Felmerül azonban az a kérdés, hogy mi ennek az oka? Nem volna megalapozott az az egyszerű válasz, hogy ennek tipikus oka nyilván a tervszerűség, amely a tárgyalás elhúzására irányul. Az okok között — a gyakorlat tapasztalatai szerint — első helyet foglal el egy időszaknak az a tapasztalata (itt a Felszabadulást követő 8—10 évre gondolok), hogy egyes bírák olykor nem olvasták el a benyújtott észrevételeket, s az abban szereplő bizonyítási indítványok nem egyszer figyelmen kívül maradtak. Ma már a helyzet nyilván nem ez; azonban a régi, de egy évtized alatt leszokott gyakorlatot visszaállítani vajmi nehéz, és erre az a meglátás sem ad elegendő ösztönzést, hogy ma már — különösen az ügyhátralék felszámolásának eredményeképpen — bíráink általában komolyan felkészülnek a tárgyalásra.

Vámos Miklós szerint az említett „tendenciákat" a legkülönfélébb okok motiválják; azonban — bár exemplifikálva — csak egyetlen okot hoz fel: az eljárás szándékos elhúzását. Nyilvánvaló, hogy vannak más okai is annak, hogy a védő bizonyítási indítványát a bizonyítási eljárás befejezése előtt terjeszti elő. Hadd említsek meg néhány ilyen példát.

Lehet, hogy a védő elegendőnek látott egyes tanúkat az általa lényegesnek tartott tények bizonyítására; ezek a tanúk azonban a tárgyaláson nem tettek kielégítő vallomást, ezért a védő kénytelen a bizonyítási eljárás befejezése előtt ugyanannak a körülménynek bizonyítására újabb tanúk kihallgatását kérni. Ha előre kérte volna valamennyi tanú megidézését, esetleg feleslegesen terhelte volna meg a bíróságot, és ilyen kifogásnak tette volna ki magát; holott előre nyilván nem tudhatta, hogy a tanúk közül hányan, és melyek fogják az igazolni kívánt tényeket bizonyítani? — További ok lehet pl. az, hogy le akar leplezni egy hamis tanút, és ezért csupán a tanú vallomásának megtétele után tárja elő újabb bizonyítékait. Ismét más ok lehet az, hogy nem akarja tanúit idő előtt feltárni, mert fél, hogy a sértett azokat megkörnyékezi. De egyéb okok is elképzelhetők, és egyáltalában nem lehet megelégedni ezzel az egy — egyáltalában nem tipikus — okkal: az eljárás szándékos elhúzásával.

Rá kell arra is mutatni, hogy az „aggasztó méretek" és „hallatlan növekedés" okai között egyebek is vannak. A Legfőbb Ügyészség állásfoglalásai a bizonyítás kiegészítése miatt történő elnapolások okainak az ügyészi munkára vonatkozó néhány tapasztalatáról, valamint a büntetőbírósági tárgyalások elnapolása okainak kiküszöböléséről: számos más okot sorolnak fel, amelyek nem a védő magatartásában, hanem egyéb tényezőkben rejtik alapjukat. Ezek a megnyilatkozások kellően bizonyítják azt, hogy nem a védő magatartásában kell látni az elnapolások túlnyomó részének okát, amint azt Vámos Miklós teszi, hanem sokkal inkább a tárgyalások nem helyes előkészítésében.

Vámos Miklós ezzel kapcsolatban azt javasolja, hogy a vádiratot az idézéssel együtt a terheltnek és védőjének azzal a figyelmeztetéssel kell kézbesíteni, hogy arra észrevételeket tehet, és ezek kapcsán a bíróság által megállapított határidő alatt kell bizonyítási inditványait előterjesztenie. Rá kell mu-

tatni arra, hogy az 1949:XI. tv. 21. §-ának (2) — (3) bekezdése már tartalmazott olyan korlátozást, amely szerint a bizonyítékokat a vádirat kézbesítésétől számított 8 nap alatt kell mellőzés terhével előterjeszteni. E szabály hatályon kívül helyezése éppen a tárgyi igazság megfelelőbb érvényrejuttatása érdekében történt, miután az objektív igazság a bizonyítási indítvány semmiféle — különösen időbeli — korlátozását nem engedi. Éppen ezért az a kívánalom sem helyeselhető, hogy a védő az előkészítő ülésen „a tárgyalás előtt még egyszer és utoljára" jelölheti meg bizonyítékait.

De különösen óva kell inteni attól, hogy tételes törvény a védőt a bizonyítási indítvány bármely okból való késedelmes előterjesztése esetére fegyelmi eljárással fenyegesse, még hozzá „mellőzhetetlenül". Az ilyen szabályozás u. i. a védőt (különösen a kirendelt védőt) vissza fogja tartani bizonyítási indítványának előterjesztésétől, és ennek a tárgyi igazság fogja kárát látni. Hiszen a védő minden bizonyítási indítványának a bizonyítási eljárás befejezése előtt való előterjesztésekor kénytelen lesz aggodalommal vizsgálni, vajon nem kerül-e a bizonyítási indítvány előterjesztésének időpontja miatt fegyelmi eljárás alá?

Ugyanígy nem helyes a költségben való marasztalás és a pénzbírsággal való sújtás kilátásba helyezése, mert ez is a védelem jogának, a szabad védekezésnek korlátozását eredményezi, függetlenül attól, hogy Vámos Miklós még ezek mellett is „mellőzhetetlennek" tartja a fegyelmi eljárást a védővel szemben.

Egészen természetes, hogy ha a bíróság szándékos perelhúzást lát fennforogni, — ami semmi esetre sem engedhető meg — meg fogja tenni a szükséges intézkedéseket, akár a fegyelmi hatóság értesítése, akár a tárgyalás költségében való marasztalás formájában. (Meg kell jegyezni, hogy ezideig ilyen panasz az ügyvédi szervekhez konkrét formában nem érkezett.) Ennek azonban a Vámos Miklós által javasolt módon, törvényben való szabályozását megengedhetetlennek kell tartani.

Óvakodni kell attól a szemlélettől, amely az igazságszolgáltatási munka zökkenőiért, az időnként felgyülemlő ügyhátralékért olykor hajlamos a védőket felelőssé tenni. Ez hasonlít ahhoz a néhány év előtti elgondoláshoz, amely hasonló jelenségekért az *alaptalanul* fellebbező ügyvédeket próbálta felelőssé tenni, ennek érdekében megkonstruálta az *elutasított* fellebbezés helyett az *alaptalan* fellebbezés elvtelen és önellentmondó fogalmát, százalékos statisztikákat készített az elutasított védelmi fellebbezésekről, és ezzel kívánta demonstrálni az alaptalan védelmi fellebbezések nagy számát; ugyanakkor azonban elmulasztotta a hasonló számítások elvégzését az elutasított ügyészi fellebbezésekkel kapcsolatban.

VI. Összefoglalásul: nagyon sok helyes és megvalósításra méltó gondolatot látok Vámos Miklós javaslatai között, és különösen azokat helyeslem, amelyek a védelem jogának kiterjesztését célozzák és eredményezhetik.

Ugyanakkor azonban őrizkednünk kell olyan régi jogintézmények visszahozásától, amelyektől annakidején boldogan szabadultunk. Az 1930: XXXIV. tv. 105. §-át, az 1949: XI. tv. 21. § (2) bekezdését és a régi Bp. 90. § (1) bekezdését hagyjuk a jogtörténet lomtárában: ott, ahová valók. Haladjunk előre úgy, hogy ne fordítsuk hátra fejünket helytelennek bizonyult, és ezért rég megszüntetett jogintézmények felé.

Bolgár György

JOGIRODALOM

Hugo Grotius

*„A háború és a béke jogáról"**

I.

A sorsüldözött államférfi, tudós és költő legjelentősebb munkája, mely 1623-ban *Hugonis Grotii de jure belli ac pacis libri tres* címmel francia földön látott napvilágot, magyar nyelven most kerül az olvasó elé. Korában, s különösen a XVIII—XIX. század fordulóján, a polgári korszak akkori magyar előharcosai még eredetben tanulmányozták Grotius dagályosság nélküli középkori latinságát, higgadt, józan sorait, ma azonban széles körök kívánságát elégíti ki a Magyar Tudományos Akadémia, amikor a holland jogtudós nagy művét a magyar jogászok és a nemzetközi élet kérdései iránt mindinkább felfigyelő közönség számára magyar nyelven tette hozzáférhetővé.

II.

Hugo Grotius nagy munkája — mint arra Szabó Imre akadémikus a könyvhöz írt bevezető tanulmányában (Hugo Grotius és a burzsoa jogbölcselet) rámutatott, Magyarországon különösen a XVIII. század második felében és a XIX. század elején keltett nagy visszhangot. És ez nem véletlen. Grotius a feltörekvő polgárság nézeteit képviselte, nálunk a tőkés fejlődés kezdeti jelei a másfél évszázados török uralom és pusztító harcok következtében csak nagyon későn mutatkoztak, a haladó polgári gondolatok harca a reakciós feudális eszmék ellen — csak elkésve jelentkezett. Grotius iránti érdeklődés tehát egy évszázaddal később mutatkozott, mint a tőkés fejlődésben sokkal előbbre járó Nyugat-Európában. A török kitakarodása és a szabadságharcok elülte után is sok gátlója van a tőkés fejlődésnek: elsősorban a Habsburgok gyarmati elnyomó rendszere. A gyarmati elnyomás elleni küzdelem s ugyanakkor a nemesség feudális kiváltságainak nemzeti jogokká merevítése nem tették világossá a frontokat s a polgári átalakulás harcosai még alig tudták levetkőzni feudális előítéle-

* *Az Állam és Jogtudományok Üttől.* Szerkeszti: *Hajdu* Gyula. I—III. köt. *Hugonis Grotii De iure belli ac pacis libri tres — Hugo Grotius: A háború és a béke jogáról.* A bevezető tanulmányokat írták *Hajdu* Gyula és *Szabó* Imre. Fordították: *Haraszti* György, *Brósz* Róbert, *Diósdi* György és *Muraközy* Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960. I—III. köt.

teiket, törekvéseik jelentős részben csak a feudális jogintézmények reformjaira irányultak.

Különösen érvényesül ez a XVIII. század második felében, mikor a népek boldogítására felülről törekvő feudális abszolútizmus ellen a magyar nemesség „nem adózunk" jelszóval fokozottan lépett sorompóba s a Habsburg-udvar polgári eszméket hirdető ideológusai ugyanakkor a nemzeti függetlenséget is fenyegették. Ekkor jelennek meg a vitákban Grotius nézetei s a nemesség megadóztatásának egyik első, az európai tudományosság magas szintjén álló követője *Kollár Ádám Ferenc* a királyi jogokról írt s a magyar rendek által 1764-ben elégettetni kívánt munkájában nem egyszer Grotius érveivel támasztja alá fejtegetéseit. Így Grotiusra hivatkozva bizonyítja, hogy a királyoknak joguk van az egyházi dolgokban jogszabályt alkotni.[1] S Kollárral együtt Grotiust is marasztalja az országgyűlés reakciós bizottsága, mikor megállapítja: „Csúfot űz Magyarország királyaiból, amikor ezeket a mástól (t. i. Grotiustól) vett szavakat teszi magáévá: *a főhatalomnak ereje semmiben sem nyilvánul meg annyira, mint abban, hogy tetszésétől függ, milyen vallást lehet nyilvánosan gyakorolni.* Tudják a mi felséges fejedelmeink, hogy Istennek és minden igaz embernek egy a véleménye arra vonatkozóan, hogy Isten a hatalmasságokat a jónak dicséretére és a gonosznak megbüntetésére adta és a rosszat csak a legsúlyosabb szükségtől kényszerítve lehet megtűrni, ezen kívül nem szabad gyakorolni. Felforgatja azonkívül a hazai törvények és a királyi eskü erejét, mely egyedül a katolikus vallás felvételéről, védelmezéséről és terjesztéséről szól"[2]

Ugyanakkor Kollár ismét csak Grotiusra hivatkozva hozza fel védelmére: Ő ugyan Grotius szavaival állította, hogy semmi más dologból nem világlik ki jobban a főhatalom ereje, mint abból, hogy az ő döntésén fordul, melyik vallást gyakorolják nyilvánosan, de ugyanakkor — Grotius szavaival élve hozzátette, hogy főleg ezt helyezi a felségjogok közé mindenki, aki államtudományi műveket írt. Állítását I. Istvánnak és I. Andrásnak példáival világította meg, mert eddig senki sem tagadta, hogy az ő döntésüktől függött, hogy a keresztény vallást nyilvánosan gyakorolják Magyarországon.[3]

Kollár még csak az egyháziak és a nemesség megadóztatásáért szállt síkra s ezzel előfutára lett a közteherviselés gondolatának. Utána a XVIII. századvég haladó mozgalmaira — mint arra Szabó Imre is rámutatott — még szélesebb körben hatottak Grotius művei. A Martinovics-féle összeesküvés magyar jakobinusainak gondolkodásába egyebek között Grotius műve véste be a természetjog és a társadalmi szerződés eszméit. Hajnóczyra, Martinovicsra vagy Kazinczyra egyaránt hatott a nagy holland gondolkodó s bár a francia forradalom utáni polgári jogtudomány már messze meghaladta Grotiust, nézetei nálunk még mindig visszhangot keltettek s a magyarországi reakció nem engedte magyarul megjelentetni.

Ezért is van különös jelentősége annak, hogy a Magyar Tudományos Akadémia ma közkinccsé teszi Grotius világhírű munkáját s „felidézve a haladó politikai és jogi gondolkodás történetének e kiemelkedő jelentőségű művével mind Grotius emlékét, mind pedig azoknak a magyar gondolkodóknak, politikusoknak és jogászoknak emlékét, akik többek között Grotiusra hivatkozva küzdöttek a feudalizmus megszüntetéséért, az uralkodóval való „kötés" feloldásáért s a természetjog és a társadalmi szerződés gondolatkörében mozogva fejezték ki a haladó törekvéseket."

III.

Grotius kalandokkal telt élete a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenetet megelőző időben folyik le s ő maga a feltörekvő burzsoázia egyik korai ideológusaként jelentkezik. 1583-ban született a hollandiai Delftben, 1645-ben hazájától távol Rostockban hal meg. „Hollandia — Marx megállapítása szerint — a XVII. századi tőkés mintanemzete volt." A gyarmatosító tőkés államnak a kereskedelem és hajózás szabadságára épp oly szüksége volt, mint a vízre és a levegőre s ehhez nemcsak belső jogrendszerét kellett átalakítani, hanem az államok közötti érintkezésben ezek lehetővé tételét jogilag biztosítani.. Ebben a légkörben bontogatta szárnyait Hugo Grotius, a delfti jogtudós polgármester nagyreményű fia, ki 14 éves korában már a leydeni egyetemre járt s kit 15 éves korában Hollandia főpensionariusa: a tudós Oldenbarne a holland követséggel Párizsba vitt. Ettől az időtől végleg elkötelezi magát a jogi tudományoknak, amit mint tartományi főügyész a gyakorlatába is átvitt. Amellet teológiai tanulmányokkal is foglalkozott s ez hozta számára a hitvitákba való keveredéssel a rabságot és a száműzetést. Az életfogytiglani börtönből két évi raboskodás után szökéssel szabadulva Párizsba menekül s XIII. Lajos udvarában három éven át dolgozik nagy művén a háború és béke jogán. A könyvnek rendkívüli sikere lesz. Grotius tanait iskolákban oktatják s a hírnév néhány év múlva meghozza a hazájába visszatérés lehetőségét. Mivel ott most sem találja meg a nyugodt munka feltételeit, német földre vándorol, ahol elfogadja a svéd kancellár Oxenstierna ajánlatát (1634) s a svéd király követe lesz a francia udvarnál. Tíz éven át igyekezett mint követ a katolikus és protestáns államok közti ellentéteket simítani, s közben a jogi, történelmi és teológiai munkák egész sorát írta. Mikor végül 62 éves korában — az intrikáktól elkedvetlenedve — elbocsátását kérte, egy újabb megbízás teljesítése: az osnabrücki béketárgyalásokra utazása közben hajószerencsétlenség érte s csakhamar meghalt.

IV.

Grotius legmaradandóbb munkái jogtudományi művei voltak s ezek közül is kiemelkedik a „de iure

[1] *A. F. Kollar: De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae.* Vindobonae, 1764. 13. sk. old. — Kollár Ádám Grotiusnak: *De imperio summarum Potestatum circa sacra* címmel Párizsban 1648-ban megjelent munkájára hivatkozik.

[2] Az 1764. országgyűlés által Kollár munkájában található veszedelmes nézetek megvizsgálására kiküldött bizottság munkájából. Eger, Líceumi Könyvtár kézirattára: I²V 7. 1. jelzésű eredeti kézirat.

[3] *Kollar: Apologia.* Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára: 424. Quart. Lat.

belli ac pacis", amely méltán szerezte meg szerzőjének „a nemzetközi jog atyja" megtisztelő címet. Grotius könyve — mint Hajdú Gyula egyetemi tanár bevezető tanulmányában (Hugo Grotius, a „nemzetközi jog atyja".) találóan megállapítja, — „nem a nemzetközi jog érvényes és alkalmazott szabályait tartalmazza, hanem azok elemzését és arra irányuló javaslatokat, hogy milyenek legyenek ezek a szabályok. A jelen helyett sokkal inkább a jövőt kívánja mutatni, illetőleg azokat a szabályokat fejtegeti, amelyek a szerző felfogása szerint a természeti adottságokból fakadván — változatlanok a pozitív joggal szemben, amelyet az egyes országokban a törvényalkotásra hivatott szervek teremtenek, amely tehát változik."

Ez a felfogás azonban a burzsoázia felfogása a jogról s ma már megdőlt a változatlan szabályok elmélete, hisz a jog mint felépítmény a termelési és társadalmi viszonyok változásával szükségszerűen megváltozik. Grotius a később elterjedt természetjogi felfogás előharcosa lett s azt hirdette, hogy a természetjog változhatatlansága folytán annak érvényét még kivételes isteni parancsok sem szüntethetik meg. Ezzel Grotius — „azt a nagy lépést fejezte ki, amelyet a társadalomtudományok tettek a skolasztikus »isteni természetjoggal« szemben, egy »emberi természetjog« irányában". (I. k. 80. l.)

Grotius munkája — mint címéből is következik —, három könyvre tagozódik. Az I. könyvben a háború fogalmát, majd a jog fogalmát tárgyalja (I. fejezet), megállapítja, hogy nem minden háború ütközik a természetjogba, van tehát igazságos háború is (II. f.). Felosztja a háborút köz- és magánháborúra (III. f.). Itt tisztázza a szuverenitás kérdését (III. f.), de a dokumentumok hosszú sorát hozza fel annak bizonyítására, hogy az alattvalók nem viselhetnek háborút „felsőbbségük" ellen. Csak kivételesen lehet Grotius szerint az uralkodó ellen jogosan háborút indítani, ha az nyíltan az egész nép ellenségeként viselkedik, ha lemondott a főhatalomról, vagy királyságát elidegeníti stb. (IV. f.).

A szerző II. könyve azokat az okokat elemzi, amelyek háborúra vezetnek. E legterjedelmesebb, XXVI. fejezetre tagolt könyvben tisztázza a köz- és magántulajdon fogalmát és szerzésmódjait, melynek megsértése háborúhoz vezethet (I—X. fej.), tárgyalja a szerződéseket (XII. f.) és az esküt (XIII. f.), azoknak hatályát, ha a legfőbb hatalom birtokosa eszközli (XIV—XVI. f.). Foglalkozik a jogellenesen okozott kárral és az ebből keletkező kötelmekkel (XVII. f), a követségek jogával (XVIII. f.), tárgyalja a temetés jogát (XIX. f.) a megtorlást és a büntetéseket (XX—XXI. f.), majd részletesen elemzi az igazságtalan és kétséges háborús okokat (XXII—XXIII. f.). A könyv intelmekkel zárul „arra nézve, hogy még igazságos okból se indítsunk meggondolatlanul háborút" (XXIV. f.), milyen okokból lehet mások érdekében háborút indítani (XXV. f.) s mikor indíthatnak a hatalom alattiak igazságos háborút (XXVI. f.).

A III. könyv a hadviselés szabályait, pontosabban Grotius által óhajtott szabályait foglalja össze (I—XIX. f.). Ezután tér rá a szerző a bevezetésben említett végcélhoz vezető útra: „A háború azután elvezet majd bennünket végcéljához, a békéhez." (I. k. 169. l.). A háborúban mindig a békét kell szem előtt tartanunk — írja Grotius —, s ha a békét megfelelő módon biztosítani tudjuk, még károsodás árán is ragaszkodni kell hozzá. (III. k. 365. l.). Ez az elv előnyös úgy a legyőzöttek, mint a győztesek számára. Ha pedig megkötötték „a felek a békét, azt minden körülmények között tiszteletben kell tartaniok." (III. k. 366. l.)

V.

Egy rövid ismertetés során nincs lehetőség Grotius nagy művének részletes elemzésére, amit egyébként is a munkához írt bevezetésben *Szabó* Imre a jogelmélet és *Hajdú* Gyula a nemzetközi jog szempontjából elvégeztek. A „De iure belli ac pacis" fejtegetései századok óta maguk is beszélnek s a művet eredeti terjedelmében éppen azért tették közzé, hogy a jogászi okfejtéseknek, s a nemzetközi megbékélést követelő humanista gondolkodásnak e remek példáit a ma embere is olvashassa.

A sajtó alá rendezés és fordítás munkája megkönnyíti a tájékozódást s jegyzetekben Grotius idézeteinek tévedéseit is kijavítja. Ezenkívül, — ahol a szöveg megértése megkívánja —, a fordítók másutt is alkalmaztak jegyzeteket .Külön gonddal ügyeltek a versidézetek pontosságára s ha Grotius a szövegben, vagy a jegyzetekben csak a nevet tüntette fel, a fordítók a költő művét, a mű címét és az idézett rész pontos helyét is közlik. Elismerés illeti a fordítókat gondos munkájukért, az Akadémiai Kiadót pedig a kötetek ízléses és szép nyomdai kiállításáért.

VI.

A sokat hányt-vetett jogtudós maga készítette sírfelirata így szól: „Grotius hic Hugo est, Batavus, [captivus et exul, legatus regni Suecia magna tui."

Ha balsorssal terhes életében fogság, számkivetés volt is osztályrésze, életének nagy örökségeként mai olvasója számára azokat a gondolatokat hagyta, melyek művében a régies forma és kifejezésmód, szerkezet és érvelés mögött megbújnak, ezekért a gondolatokért pedig, amelyekre a bevezető tanulmányokban Szabó Imre és Hajdú Gyula rámutattak — ma is szívesen olvassuk Grotius munkáit.

Csizmadia Andor

---

*A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga**

1. Dolgozó népünk az elmúlt évben ünnepelte történelmünk egyik legjelentősebb eseményének emlékét, az 1919-es Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóját. A Magyar Tanácsköztársaság — a magyar munkások és földművesek állama — hazánk története folyamán első ízben döntötte meg a kizsákmányoló osztályok hatalmát, s tűzte ki célul az osztálynélküli kommunista társadalom megteremtését. Bár kísérlete nem járt sikerrel s az első magyar proletárdiktatúra rövid néhány hónapos fennállás után elbukott az intervenció

* A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga. Tanulmánygyűjtemény. Szerkesztette: Sarlós Márton. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 319. old.

következtében, emléke — az ellenforradalmi korszakban rászórt rágalmak és hamisítások ellenére is — mindvégig fennmaradt a magyar dolgozók tudatában. Most, a 40. évfordulón, amikor dolgozó népünk hatalmas léptekkel halad előre a szocializmus építésének útján, a második, győzelmes proletárdiktatúra kegyelettel és büszkeséggel emlékezett meg nagy történelmi elődjéről.

Ez a megemlékezés azonban nemcsak a hazánk — s ezen belül a magyar proletariátus — történetének kimagasló jelentőségű eseménye iránti lelkesedésből fakad, hanem egy régi adósság lerovására irányuló törekvésből is. A Tanácsköztársaság leverését követő ellenforradalmi korszak eszmei hagyatéka a Tanácsköztársaság értékelése tekintetében sem tűnt el nyomtalanul, ami nem kis mértékben annak következménye, hogy új, szocialista tudományunk még nem végezte el az első magyar proletárdiktatúra négy és félhónapos történetének azt a sokoldalú feltárását és értékelését, amelyet ez az időszak megérdemel. Ennek az adósságnak a törlesztésére már nem kevés történt ugyan, teljes kiegyenlítéséhez azonban az szükséges, hogy végleg sikerüljön száműzni népünk tudatából a Horthy-korszak által meghamisított képet és visszautasítani a magyar kizsákmányoló osztályok és idegen szövetségeseik által a Tanácsköztársaságra szórt vádakat.

Kétségtelen, hogy e történelmi adósság viszonylag lassú törlesztésének vádja nem csupán a különböző szaktudományokat terheli. Tudományunk késlekedésében az is szerepet játszott, hogy a Tanácsköztársaság értékelése hosszú időn keresztül a munkásmozgalomban, illetve annak ideológiájában sem volt véglegesen tisztázott kérdés. „Valahogyan beletörődtünk, hogy a bukott forradalomnak duplán az a sorsa, hogy rágalmazzák. De beletörődtünk a csapások súlya alatt egy időre abba is, hogy a magyarországi proletárforradalom jelentősége elsősorban negatív tanulságaiban áll. Pedig ez a felfogás valahogyan a szociáldemokráciának forradalmunkról vallott felfogásából lopódzott be a kommunisták közé. A magyarországi proletárforradalom nemcsak hibái miatt jellegzetes, de eredményeivel, jó oldalaival is tündöklik" — írta emigrációjában Kun Béla, a Tanácsköztársaság egykori vezetője.[1] Ma már aligha lehet kétséges, hogy az 1919-ben elkövetett hibák nem homályosíthatják el az eredményeket s a Tanácsköztársaság igazi jelentősége mind világosabban bontakozik ki. Ezen a téren azonban — minden eredményünk mellett — még sok a tennivaló.

Abban a munkában, amely a Tanácsköztársaság igazi képének feltárása körül folyik, nagy szerep jut az állam- és jogtudomány művelőinek. A Horthy-korszak hivatalos állam- és jogtudománya mindent elkövetett, hogy meghamisítsa a Tanácsköztársaság igazi arculatát, kiűzze a dolgozók tudatából annak emlékét. Mindent megtettek, hogy a Tanácsköztársaság államát a csőcselék uralmaként, államszervezetét teljes anarchiaként, forradalmi törvényességét igazságszolgáltatási önkényként tüntessék fel, jogszabályainak emlékét gyökeresen kiirtsák.[2] Ezzel a meghamisított képpel véglegesen leszámolni — ez új, szocialista állam- és jogtudományunk egyik fontos feladata. Nemcsak a Tanácsköztársaság emlékének megbecsülése teszi ezt kötelességünkké, hanem az a felismerés is, hogy a Tanácsköztársaság küzdelmeinek, eredményeinek és hibáinak a valósághoz hű feltárása mai szocialista építőmunkánk számára is nem lebecsülhető segítséget jelent.

Az állam- és jogtudományok művelői az évforduló évében főleg arra törekedtek, hogy megvilágítsák a Tanácsköztársaság államának és jogának egy-egy kevéssé feltárt területét, vagy az ismertebb kérdések néhány új vonatkozását s ezzel mind teljesebbé tegyék az első magyar proletárdiktatúra történeti képét. Azoknak az örvendetesen növekvő számú munkáknak a sorában, amelyek e célt tűzték maguk elé, jelentős helyet foglal el az Akadémiai Kiadó által díszes köntösben közreadott és Sarlós Márton egyetemi tanár szerkesztésében megjelent „A Magyar Tanácsköztársaság állama és joga" c. tanulmánygyűjtemény. A kötet — amelyhez Réczei László, az igazságügyminiszter első helyettese írt előszót — 11 tanulmányt tartalmaz, egyrészt budapesti és vidéki egyetemi tanárok, másrészt — ugyancsak tudományos érdeklődéssel bíró és tudományos minősítéssel rendelkező — gyakorlati szakemberek tollából, ami az elmélet és gyakorlat művelőinek a közös cél érdekében való szép összefogását példázza.

A tanulmánygyűjtemény — részben a Tanácsköztársaság jogalkotásának, részben egyéb eredeti forrásanyagok tanulmányozása alapján — úgyszólván kivétel nélkül olyan új kutatási eredményeket ad közre, amelyek számos eddig kevéssé ismert vonatkozásban mutatják be a Tanácsköztársaságnak igen nehéz körülmények között és rövid idő alatt megvalósított nagy eredményeit.

2. *Rákos Ferenc* „Az első szocialista alkotmány Magyarországon" c. tanulmányában az alkotmány és a szocialista alkotmány fogalmának tisztázása után a Tanácsköztársaságban érvényesülő alkotmányosság kiépítésével foglalkozik. Megállapítja, hogy ez nem a Tanácsköztársaság kikiáltásával egyidejűleg, hanem a magyar proleteriátus addig hiányzó államszervezési tapasztalatainak gazdagodásával párhuzamosan ment végbe. A fejlődés legfontosabb lépcsőfokaiként a szerző a munkáspártok egyesülését, a „Mindenkihez!" c. kiáltványt, valamint a Forradalmi Kormányzótanács XXVI. sz. rendeleteként megjelent, ún. ideiglenes alkotmányt jelöli meg, de hozzáteszi, hogy a Forradalmi Kormányzótanács gyors egymásutánban megjelent rendeletei is nagymértékben hozzájárultak a régi államszervezet intézményeinek újakkal való felváltásához, az új, szocialista alkotmányosság kiépítéséhez. E folyamat befejező láncszemét a Tanácsok Országos Gyűlésén, 1919. június 23-án elfogadott végleges alkotmány, a világ második szocialista alkotmánya jelentette. A szerző az alkotmány rendszerét követve ismerteti annak legfontosabb intézményeit, vázolja hazai és nemzetközi jelentőségét. Igen tanulságos végül az 1919-es alkotmánynak Népköztársaságunk Alkot-

[1] Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Kossuth Könyvkiadó, 1958. 480. old.

[2] Ld. A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 5. old.

mányával való egybevetése, ami lehetőséget nyújt a szerzőnek az 1919-ben, illetve 1945 után sok tekintetben hasonlóan alakuló történeti fejlődés néhány tanulságának levonására is.

Vas Tibor „A szocialista állam néhány kérdése a Magyar Tanácsköztársaság tanulságai tükrében" c. tanulmányában a Tanácsköztársaság fennállásának államelméleti problémáit elemzi. A szerző e problémák sokoldalú vizsgálata útján jut el ahhoz a végső következtetéshez, hogy Magyarországon is szocialista forradalom eredményeként — bár viszonylag békés úton — jött létre a proletárdiktatúra. Ez a körülmény meggyőzően bizonyítja a marxi—lenini államelmélet ama tételeinek helyességét, hogy egyrészt a proletárforradalom többféleképp is végbemehet, másrészt a proletárdiktatúrának különböző formái lehetnek; a szocialista forradalom elmélete tehát a Magyar Tanácsköztársaság gyakorlatában is igazolást nyert. A tanulmány elvi szempontból vizsgálja a Tanácsköztársaság létrejöttének körülményeit, s ezzel kapcsolatban a proletárforradalom és a proletárdiktatúra különböző formáit. Elemzi és értékeli az 1919 márciusában végbement pártegyesülést, s ennek kapcsán behatóan vizsgálja a párt vezető szerepének kérdését, feltárja az új állam jellegét, funkcióit, legfontosabb szervezeti elveit.

A Tanácsok Országos Gyűlése tevékenységének eddig kevéssé ismert oldalával foglalkozik *Pecze Ferenc* „Az Országos Gyűlés tárgyalási rendje, különös tekintettel a küldöttek jogállására" c. tanulmányában. Abból kiindulva, hogy az Országos Gyűlésnek mind szervezeti, mind egész tevékenysége a szocialista demokratizmus elvein alapult, az államgépezetben elfoglalt helye, más állami szervekhez fűződő viszonya pedig a hatalom egységének szocialista elvét juttatta kifejezésre, a szerző azt a következtetést vonja le, hogy az Országos Gyűlés mint egykamarás törvényhozó testület, kizárólagos hordozója volt a népszuverénitásnak, birtokosa és letéteményese a teljes államhatalomnak. Az Országos Gyűlést minőségileg új vonásai — az egyes küldöttek tapasztalatlanságából eredő kisebb hibái ellenére — a régi parlamentek fölé emelik. Ezek az új vonások világosan megmutatkoznak többek között a tárgyalási rend szabályaiban is, amelyeket részben az alkotmány, részben az ügyrend, részben pedig az ülésszak gyakorlata alakított ki. Az ügyrendi szabályok tanulmányozása meggyőzően bizonyítja a szocialista parlamentről, mint dolgozó testületről szóló lenini tanítás igazát, de igazolják e szabályok a proletárállam állítólagos anarchista jellegére vonatkozó ellenséges vádak alaptalanságát is. A szerző az ügyrendi szabályok — különösen az indítványozásra és a bejelentésre, az interpellációra, a napirendre, a küldöttek szólásjogára, a szuverén elhatározás kialakítására, a szavazati jogra, végül pedig az ülések nyilvánosságára vonatkozó rendelkezések elemzésével az Országos Gyűlés munkájának számos, ma is felhasználható vonását tárja az olvasó elé.

Minden szocialista állam legátfogóbb tömegbázisát a helyi államhatalmi szervek képezik, különös érdeklődésre tarthat tehát számot *Beér János*nak „A helyi tanácsok a Magyar Tanácsköztársaságban" c. tanulmánya. A rendelkezésre álló forrásanyag gazdagsága e területen különösen hálás feladattá teszi a további kutatómunkát, s noha a szerző a teljesség igénye nélkül csupán néhány — az 1919-es helyi tanácsok tevékenységét leginkább jellemző — probléma megvilágítását tűzi ki célul, tanulmányában mégis a ma is felhasználható tapasztalatok egész sorát gyűjti össze. Igen tanulságos az első magyarországi tanácsrendszer kialakulásának figyelemmel kísérése, hiszen az 1918 őszén létrejött tanácsok néhány hónapos tevékenységén is le lehet mérni az ország közhangulatában fokozatosan végbemenő balratolódást, a fiatal kommunista párt befolyásának növekedését. Ezzel magyarázható, hogy a proletárdiktatúra kikiáltása után oly rohamos gyorsasággal zajlott le országszerte a hatalom teljes átvételének folyamata, s március végére már teljes egészében kialakult a proletár államhatalom helyi szerveinek rendszere, a szocialista tanácsrendszer. Az 1919 áprilisában megtartott tanácsválasztások — ahol hazánk történetében először alakultak a képviseleti szervek valóban a dolgozó nép akarata szerint — világosan tükrözik e történelmi folyamatot.

A helyi tanácsok szervezetét és működését átfogó jelleggel az ideiglenes alkotmány szabályozta első ízben, a júniusi tanácskongresszuson elfogadott alkotmány e rendelkezéseket lényegében változatlanul vette át. A szerző a gazdag problematikából főleg a helyi államhatalmi szervek hatáskörének kérdését emeli ki, s behatóan vizsgálja a tanácsoknak a karhatalmi szervekkel, s bíróságokkal és a gazdasági szervekkel való kapcsolatát.

A tanulmány végül azokat a nehézségeket világítja meg, amelyekkel a fiatal tanácsrendszernek meg kellett birkóznia. A szerző rámutat arra, hogy a régi közigazgatási apparátus átvétele nem ment simán. Nem egyszer születtek felemás megoldások, amelyek utóbb komoly hibák forrásává váltak. Nem utolsó sorban a régi közigazgatási tisztviselők egy részének, továbbá az új tanácsokba és intézőbizottságokba nem egy helyen beékelődött megbízhatatlan elemeknek lehet tulajdonítani, hogy a tanácsok működése néhol csupán formális maradt, s a bajt még tetézte a szilárd pártirányítás hiánya. Mindennek ellenére forradalmi és demokratikus szervek voltak az 1919-es magyarországi tanácsok; munkájuk — hibáival együtt — nem kevés tanulságot nyújt mai államhatalmi szerveink számára is.

Szamel Lajos „Kulturális igazgatás a Magyar Tanácsköztársaságban" c. tanulmányában az első magyar proletárdiktatúra államigazgatásának egyik szakágazatával foglalkozik. E terület jelentősége különösen nagy volt, hiszen a hatalom megragadása után a magyar proletariátusnak nemcsak a régi uralkodó osztály erőszakszervezetét kellett eltávolítania, hanem a múlt szellemi hagyatékának visszahúzó elemeit is. A munka óriási méretei teszik indokolttá, hogy a Tanácsköztársaság ez irányú tevékenységének megítélésénél nem elegendő az elért eredményekre támaszkodni — bármily nagyok legyenek is azok —, hanem figyelembe kell venni azokat a terveket is, amelyeknek megvalósítására már nem kerülhetett sor.

A szerző megállapítja, hogy bár

az új államigazgatási szervezet kiépítése általában nem ment simán, a kulturális igazgatás azonban rendkívül gyorsan működni kezdett. Hozzákezdett az iskolai oktatás szocialista szellemben való átalakításához, munkásegyetemek felállításához, a gyermekvédelem szocialista alapokon álló megszervezéséhez, a művészetek állami irányításának szervezeti kiépítéséhez. Mindemellett a kulturális igazgatásra hárult a szocializmus állami propagandájának sokrétű feladata is. A szerző ismerteti a legfontosabb kulturális igazgatási intézmények felépítését, feladatait és működését, felvázolja a kulturális igazgatás központi és helyi szervezetét. Az eredmények s a magyar dolgozó nép kulturális felemelkedését célzó további tervek világánál valóban csak nevetségesnek lehet minősíteni azokat a múltban és jelenben egyaránt felmerülő aggodalmakat, amelyek a proletariátus uralmától a kultúrát féltették, illetve féltik.

A régi burzsoá államgépezet teljes lerombolása és a proletárállam mechanizmusának létrehozása nem csekély feladatokat jelentett az igazságszolgáltatás területén is. *Névai László* „A Magyar Tanácsköztársaság törvénykezési szervezete" c. tanulmányában az ezzel összefüggő kérdések megvilágítását tűzi ki céljául. Az a rövid történeti bevezető, amelynek keretében a szerző az 1918-as polgári demokratikus forradalom igazságügyi reformjait tekinti át, világosan mutatja a magyar igazságügy demokratikus átszervezésének bár haladó, de szükségszerűen korlátozott jellegét. A proletárdiktatúra e téren is gyökeres változást hozott: nem az igazságügyi szervezet megreformálására, hanem teljes lebontására és új, szocialista igazságszolgáltatás kiépítésére törekedett. A szerző megállapítja, hogy bár e kettős célkitűzés teljes megvalósítására részben a belső, részben pedig a külső ellenség tevékenysége következtében már nem kerülhetett sor, a Tanácsköztársaság törvénykezési szervezete mégsem tekinthető torzónak, hanem olyan intézménynek, amely a magyar dolgozók államszervezési képességeiről tanúskodik, amely a maga korában hatékonyan támogatta a proletárdiktatúra célkitűzéseit, ma pedig számos tanulsággal szolgál. A tanulmány behatóan tárgyalja az új, szocialista törvénykezési szervezet elvi alapjait, foglalkozik azok gyakorlati megvalósításával, az önálló szervezetű forradalmi bíráskodás kiépítésével, valamint a régi bírósági gépezet felszámolására irányuló szervezeti és személyi intézkedésekkel.

Sarlós Béla „A Landler-hadtest forradalmi törvényszéke" c. tanulmánya működésében mutatja be az újonnan szervezett forradalmi bíróságok egyikét, s annak ítéletein keresztül vonja le általánosító megállapításait e bíróságok munkáját illetően. A forradalmi törvényszékek ítélkezési anyaga a szerző megállapítása szerint különösen azért kiemelkedő jelentőségű, mert hazánk történetében a dolgozó nép e bíróságok útján gyakorolta első ízben a bírói hatalmat, s mert a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után Oroszországon kívül nagyobb számban és huzamosabb ideig egyedül nálunk működtek forradalmi büntető bíróságok. A tanulmány tudományos irodalmunkban először vonja alapos vizsgálat alá egy forradalmi bíróság munkáját az eredeti ügyiratok alapján. Végső következtetése az, hogy a Landler-hadtest bírósága nem hagyta kemény megtorlás nélkül az ellenforradalmi bűncselekményeket, de főleg nevelő célzatú intézkedéseket alkalmazott a csupán megtévedt, de nem ellenséges beállítottságú állampolgárokkal szemben.

Az egyik legnagyobb feladat, amely Magyarország szocialista átalakítása terén a Tanácsköztársaságra hárult, az évszázadok óta megoldatlan agrárkérdések rendezése, s ezzel a magyar feudális örökség felszámolása volt. *Medve Zsigmond* „A földjogi jogalkotás és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogállása a Tanácsköztársaságban" c. tanulmányában az első magyar proletárdiktatúra agrárpolitikáját elemzi, amely — mint ismeretes — a földosztás elmulasztásával legjelentősebb szövetségesétől fosztotta meg a proletariátust. A szerző e hiba gyökerét a termelés folyamatosságának biztosítására irányuló túlzott törekvésben látja, amely a szövetkezeti gondolat terjesztésével a jövő útját helyesen jelölte ugyan meg, annak kellő előkészítés nélkül történő megvalósításával azonban éppen a hatalom megszilárdításának alapvető feladatát, a proletárhatalom tömegbázisának kiszélesítését hanyagolta el. A tanulságok levonása, a hibák kijavítása napjainkban megy végbe; a Tanácsköztársaság agrárpolitikájának és földjogi jogalkotásának tanulmányozása e munkában — az elkövetett hibák ellenére is — hasznos segítséget jelent.

Weltner Andor „A Magyar Tanácsköztársaság munkajoga" c. tanulmányában eddig ugyancsak kevéssé ismert, de rendkívül fontos terület feltárására törekszik. Megállapítja, hogy míg a munkásmozgalom és ezzel párhuzamosan a munkaügyi törvényhozás már az első világháború előtt is Európa-szerte egyre növekvő eredményeket ért el, Magyarország ezen a téren is messze lemaradt a fejlődésben. A Tanácsköztársaság nagy érdeme, hogy a kommunista párt programjának megfelelően rálépett a szocialista munkaügyi jogalkotás útjára. A tanulmány a munkaviszonyokat szabályozó joganyag bemutatása kapcsán ismerteti az elért eredményeket, s méltatja az igen nehéz viszonyok között, az intervenció állandó fenyegetései és a gazdasági blokád nyomása alatt megvalósított munkásvédelmi intézkedések jelentőségét.

Hajdu Gyula „A Magyar Tanácsköztársaság nemzetközi kapcsolatai" c. tanulmányában az egykorú sajtóközlemények és egyéb okmányok alapján rajzol képet a Tanácsköztársaság keletkezése és fennállása idején uralkodó nemzetközi helyzetről, a Tanácsköztársaság békeszerető külpolitikájáról és nemzetközi kapcsolatainak kiépítéséről. E kapcsolatok rendezésének vezérlő gondolata egyrészt Szovjet-Oroszország szövetsége, másrészt a világforradalom közeli kirobbanásába vetett bizalom volt, igyekezett azonban a Tanácsköztársaság kihasználni a különböző imperialista államok közti ellentéteket is. A remények valóraválását a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása megakadályozta; a bolsevizmustól való félelem egységes frontba tömörítette a belső és külső reakciót, s a Tanácsköztársaság elbukott a rázúduló csapások súlya alatt.

Nem közvetlenül a Tanácsköztársaság történetével, hanem egy ahhoz szorosan kapcsolódó, de csak a bukás után felmerülő problémával foglalkozik *Sarlós Mártonnak* „A kommunista elítélteket kiszabadító szovjet akciók" c. tanulmánya. A szerző túlnyomórészt eddig nem publikált kutatási anyag alapján leplezi le az ellenforradalmi kormányoknak azt a kísérletét, hogy a bolsevik propagandától való félelem miatt megpróbálják elodázni az Oroszországban rekedt magyar hadifoglyok hazatérését. Bemutatja a tanulmány a szovjet kormány proletárszolidaritáson alapuló politikáját, amely végül is lehetővé tette a csereegyezmény megkötését és annak sikeres lebonyolításával 415 elítélt magyar kommunista kiszabadítását. A tanulmány ismerteti Csicserin szovjet külügyi népbiztosnak a hadifogoly tisztek ügyében a magyar kormányhoz 1920 augusztusában intézett szikratáviratait, az 1920. októberi berlini csereajánlatot, majd a magyar kormánynak az 1921. január—márciusi tárgyalásokat szabotáló, az egyezmény megkötése után pedig annak foganatosítását halogató magatartását. E rendkívül érdekes anyag teljes feltárása a szovjet és magyar jogtörténészek szoros együttműködését igényli.

3. Egy rövidre fogott ismertetés keretében természetesen inkább csak jelezni lehet a tanulmánykötet értékeit, a feldolgozásra került kérdések beható elemzésére nem vállalkozhatunk. Az ismertetés során is igyekeztünk azonban kidomborítani a könyv két olyan alapvető jellegzetességét, amely annak értékelésénél — nézetünk szerint — döntő szerepet játszik. Az egyik ilyen sajátosság az egyes tanulmányok rendkívül sikeres, mondhatni alapvető témaválasztása, illetve a rendelkezésre álló anyag kortörténeti hitelességű kezelése. A tanulmányok szerzői túlnyomórészt eredeti okmányok alapján folytatták vizsgálódásaikat és vonták le végső következtetéseiket. Ez két szempontból is nagyon jelentős: egyrészt nagymértékben emeli a tanulmányokban foglalt tudományos eredmények hitelét, s — ebből következőleg — tudományos és gyakorlati értékét, másrészt világosan kijelöli azt az utat, amelyen a Tanácsköztársaság történetének további, teljes feldolgozása során a kutatásoknak haladniok kell. Aligha szorul bizonyításra ugyanis, hogy a Tanácsköztársaság emléke csak akkor nyerheti el a neki méltán kijáró helyet dolgozó népünk tudatában, ha történeti kéforrásanyagok gondos felhasználásával sikerül helyreállítanunk. E feladat megoldása — a politikai és történeti kutatások elsődlegességének elismerése mellett — az állam- és jogtudomány művelőinek közreműködését is igényli; a tanulmánykötet ebben az irányban jelent előrehaladást.

Világosan látni kell azonban azt is — s ebben rejlik a tanulmánykötet másik nagy értéke —, hogy a Tanácsköztársaságot nem szabad csupán a nemzeti — s különösen a munkásmozgalmi — múlt egyik dicsőséges eseményeként felfogni, hanem történetének, küzdelmeinek tanulságait szocialista államunk és jogunk mai építésének mindennapos munkájában is fel kell használnunk. Ez eddig jórészt csupán általánosságokban mozgó követelményként jelentkezett, így mozgósító hatása sem igen volt. A tanulmánykötet ezen a téren is előrelépést jelent. A Tanácsköztársaság intézményeinek mai, népi demokratikus rendszerünk intézményeivel való egybevetése, nemcsak az összehasonlító jogtudomány számára jelent gazdag anyagot, hanem az egész szocialista állam- és jogtudomány s különösen az állam- és jogelmélet számára is. Az 1919-es, illetve az 1945 utáni történeti fejlődés, az egyes állami és jogi intézmények összehasonlító elemzése szükségszerűen a két magyar proletárdiktatúra lényegbeli azonosságának felismeréséhez vezet. A lényegben, az állam osztálytartalmában mutatkozó ez a megegyezés mind az elmélet, mind a gyakorlati államépítés számára fontos következtetések levonására nyújt lehetőséget. Ismeretes, hogy az állam- és jogelméleti kutatások nem lebecsülhető feladata azoknak a sajátosságoknak feltárásában áll, amelyek az azonos — szocialista — típusú államokat lényegbeli azonosságukon túl megkülönböztetik egymástól, mert csak e sajátosságok törvényszerűségeinek feltárásával kerülhetők el a szocializmus építése során szerzett tapasztalatok gépies lemásolásából, az adott ország sajátos körülményeihez nem alkalmazkodó átvételéből eredő hibák. A lényegbeli azonosság felismerése viszont megóv a közös vonások létezését tagadó revizionista ferdítésektől, s az ezek nyomában fellépő, a proletárállam és jog fejlődését akadályozó torzításoktól.

Nem kisebb azonban ennél a Tanácsköztársaság történelmi példájának jelentősége a gyakorlat számára sem. Éppen a forrásanyagokra támaszkodó kutatómunka, a Tanácsköztársaság állami és jogi intézményeinek a valóságot híven tükröző bemutatása bizonyítja mindennél meggyőzőbben ezeknek az intézményeknek igazi értékét; bizonyítja azt, hogy az első magyar proletárdiktatúra tapasztalatainak, eredményeinek felhasználása nemcsak lehetséges, hanem szükséges segítséget is jelent mai intézményeink fejlesztésénél. E felismerés terjesztésében a tanulmánykötet szerzői nem csekély érdemeket szereztek.

Ha mindezek után felmerül a kérdés, hogy hol lehet vagy kell elhelyezni az új tanulmánykötetet a Tanácsköztársasággal foglalkozó — s egyre bővülő — irodalom keretében, nézetünk szerint a kötetnek most említett két fő jellegzetességét kell szem előtt tartani. Ma már mind teljesebbé válik a Tanácsköztársaságról alkotott képünk, s az alapvető elvi kérdések tisztázása után állam- és jogtudományunknak is a részletek feltárására, a történeti kép teljes hűségű megrajzolására, továbbá a napjaink szocialista intézményeivel való összehasonlítás alapján a Tanácsköztársaság történetéből levonható tanulságok hasznosítására kell törekednie. E cél szolgálatában áll a Tanácsköztársaság jogalkotásának egyre fokozottabb arányú hozzáférhetővé tétele, illetve — ennek alapján — az egyes állami és jogi intézmények mélyrehatóbb vizsgálata is, amely a magyar állam- és jogtudománynak a Tanácsköztársasággal foglalkozó újabb termékeit — köztük a most ismertetett tanulmánykötetet is. — jellemzi. Az egyre elmélyültebbé vá-

ló kutatások, s az ezek eredményeivel szemben megnyilvánuló fokozott igényesség arról tanúskodik, hogy állam- és jogtudományunk jó úton halad régi adósságának teljes kiegyenlítése felé.

Péteri Zoltán

Új könyvek:

Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Bp. Közgazd. Kiadó. 1960. 618 p.

Sarlós Márton: Széchenyi István és a feudális jogrend átalakulása. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 158 p.

Nagy Lajos: Fellebbezés a büntetőperben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 395 p. /AJI. tudományos ktára 16. sz./

Bacsó Jenő: Öröklési jog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 153 p.

Államigazgatási kézikönyv. Szerk. Besnyő Károly. [Lezárva:] 1960. jan. 1. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 505 p. 8 mell.

Hexendorf Alíz: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a termelőszövetkezeti tagok adózása. Szerk Mahler Sándor. Bp. Mezőgazd. és Közgazd. Kiadó, 1960. 82 p.

Sargorodszkij, M. D.: A büntetőjogi büntetés 1—2. köt. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 354; 310 p.

Halász Pál: Az államformatan néhány elméleti kérdése. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. 39 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata./

Szamel Lajos: Vezetési módszerek a községi igazgatásban. Közzéteszi a: Közalkalmazottak Szakszervezete. Bp. Ságvári ny. 1960. 125 p. 2. sztl. /Közalkalmazottak szakkönyvtára./

Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása 1944—45-ben. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. 48 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata./

Benedek Ferenc: Aiusta causa traditionis a római jogban. Bp. Tankönyvkiadó, 1959. 46 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 8./

Zivilgesetzbuch der Ungarischen Volksrepublik. Bp. Corvina, 1960. 197 p.

Code civil de la République Populaire Hongroise. Bp. Corvina, 1960. 192 p.

Német-magyar jogi és államigazgatási szótár. Szerk. Karcsay Sándor. Bp. Terra Kiadó, 1960. XVI, 552 p.

Nemzetközi Almanach, 1960. Szerk. Radó Sándor. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. XII, 1 térk. 1243 p.

A békéért és a népek szabadságáért. N. Sz. Hruszcsov és Kádár János beszéde az ENSZ XV. közgyűlésén. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 111 p.

Hruscsov, N. Sz.: A békés egymás mellett élésért. Beszédek és írások (1959. január—december.) Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 615 p.

A filozófia története. 2. köt. Szerk. Dinnik M. A. stb. Bp. Gondolat Kiadó, 1960. 585 p.

A tudományos szocializmus és a munkásmozgalom története. Bp. Kossuth Kiadó, 1960—1961. 1. köt. 1—2. rész. Szerk. Simon Péter. 181; 195 p.; 2. köt. 1—2. rész. 1959—1960. 379; 130 p.; 3. köt. Szerk. Szántó György 342 p. /Jegyzet az egyetemi és felsőiskolai hallgatók számára./

Jávorka Edit—*Berényi* József: Jövedelmek a munkabéren felül. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 317 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete./

A termelőszövetkezeti üzemszervezés gyakorlati kézikönyve. Szerk. Erdei Ferenc. Bp. Akad. Kiadó, 1960. XV, 625 p.

A könyvtári munka szabványai. Összeáll. Barta Gábor. 2. bőv. kiad. [Közzéteszi a:] Magyar Szabványügyi Hivatal. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 384 p. mellékletek. /MSZ szabványgyűjtemények 3./

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Osznovnüe zakonodatel'nüe aktü po agrarnüm preobrazovanijam v zarübezsnüh szocialiszticseszkih sztranah. [A mezőgazdaság átszervezésével kapcsolatos alapvető jogszabályok a külföldi szocialista országokban.] Vüpuszk V. Vengerszkaja Narodnaja Reszpublika. Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 151 p. /Agrarnoe zakonodatel'sztvo zarubezsnüh szocialicseszkih sztran./ ÁJI. 18.263

Az ismert sorozat legújabb kötete a Magyar Népköztársaságban hozott és a földtulajdonra vonatkozó legfontosabb jogszabályi rendelkezések mellett (alkotmány, földreform stb.) a termelőszövetkezetekre vonatkozó kiemelkedő jogszabályok szövegét közli.

Das Recht der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. [A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog.] Berlin, Deutscher Zentralverl. 1959. 387 p. /Ministerium für Land- und Volkswirtschaft—Deutsche Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht"./ OK. 367.121

Az NDK mezőgazdasági és kertgazdálkodási termelőszövetkezeteire, valamint gép- és traktorállomásokra vonatkozó jogszabályok szöveggyűjteménye.

Heuer, Klaus — *Richter,* Helmut: Das neue LPG-Recht. Ein Betrag zur Erfüllung des Siebenjahrplans. [Az új mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Adalék a hétéves terv teljesítéséhez.] Berlin, Deutscher Zentralverl. 1959. 202 p. OK. 355.875

Az NDK 1959. jún. 3-i, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekről szóló törvényének magyarázatos kiadása. Mellékletként közli az I. és III. típusú termelőszövetkezetek mintaalapszabályzatát.

Fabri, Valer: Szel'szkohozjajsztvenno kooperativnoe pravo Csehoszlovakii. [Mezőgazdasági szövetkezeti jog Csehszlovákiában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 416 p. ÁJI. 18.277

Szerző 1958-ban megjelent művének orosznyelvű fordítása.

Családjog

Kopeljanszkaja, Sz. E.: Prava materi i rebenka v SzSzSzR. 3. izd. [Az anya és gyermek jogai a SZU-ban.] Moszkva, Izd. Mezsdunarodnoj Literaturü, 1960. 139 p. ÁJI. 18.285

Ismertetőjellegű összefoglalás az anya és a gyermek jogairól.

Barasch, Eugen A. — *Nestor,* Ion — *Zilberstein,* Savelly: Ocrotirea părintească. (Drepturile şi îndatoririle părinţilor faţă de copii minori) [Szülői védelem. A szülők jogai és kötelességei kiskorú gyermekeikkel szemben.] Bucureşti, Ed. Ştiinţifică, 1960. 383 p. /Academia Republicii Populare Romîne Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 18.186

A Román Akadémia Jogi Kutató-Intézetének gondozásában megjelent gyűjteményes munka 4 nagy fejezetben (a szülői védelem általában, a kiskorú személyének védelme, a kiskorú vagyonának védelme, a szülői védelem ellenőrzése) tárgyalja az anyagot a tételes jogszabályanyag, valamint a szocialista országok jogi irodalmának igen részletes feldolgozásával.

Büntetőjog

Amnisztija i pomilovanie v SzSzSzR. Red. Romaskin, P. Sz. [Közkegyelem és egyéni kegyelem a SZU-ban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 364 p. ÁJI. 18.199

Az amnesztiáról és a kegyelemről szóló elméleti bevezetés után a tárgyra vonatkozó össz-szövetségi jogszabályokat, valamint az egyes szövetséges köztársaságok idevonatkozó jogszabályanyagát tartalmazza. Kezelését mutatók könnyítik meg.

Sljapocsnikov, A. Sz.: Tolkovanie szovetszkogo ugolovnogo zakona. [A szovjet büntetőtörvény értelmezése.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 240 p. ÁJI. 18.171

A bevezető részben a szovjet büntetőjog forrásait tárgyalja, ezután külön fejezetekben foglalkozik a szovjet büntetőtörvény alkalmazásának és értelmezésének kérdéseivel. A munka legjelentősebb része a 3. fejezet, amelyben a szovjet büntetőtörvény értelmezésének részletkérdéseit (az értelmezés alapelvei, az értelmezés alanya, az értelmezés módjai, nyelvtani és logikai értelmezés stb.) vizsgálja.

Die ungarischen Strafgesetze. Amtliche Zusammenstellung der gültigen materiellen strafrechtlichen Vorschrifte. In deutscher Übersetzung und mit einer Einleitung von Ladislaus Mezőfy. [A magyar büntetőtörvény.] Berlin Gruyter & Co. 1960. X, 141 p. /Sammlung ausserdeutscher Strafgesetzbücher in deutscher Übersetzung. Nr. 77./ ÁJI. 18.184

A BHÖ 1952. évi kiadásának fordítása.

XXI. Sz"ezd KPSzSz o roli obscsesztvennoszti v bor'be sz presztupnümi projavlemijami i v ukreplenii szocialisztics eszkogo pravoporjadka. (Materialü naucsnoj konferencii) [A XXI. kongresszus a társadalom szerepéről a szocialista jogrend megszilárdításában és a bűnözés megnyilvánulásai elleni küzdelem.] Szverdlovszk, ny. n. 1960. 205 p. ÁJI. 18.275

A tanulmánygyűjtemény a szverdlovszki egyetem 1959. októberében tartott tudományos konferenciáján elhangzott előadásokat tartalmazza.

Československé trestní právo. 1. sv. Obecná část. 2. sv. Zvlástni část. [Csehszlovák büntetőjog. 1. köt. Általános rész. 2. köt. Különös rész.] Praha, Orbis, 1959. 2 db. [Bibliogr. fejezetenként és passim.] OK. 356.016

Az 1957-ben megjelent cseh és az 1956-ban megjelent szlovák kiadás alapján készült egyetemi tankönyv.

Kraszpolina, M. A.: Osznovnüe voproszü ugolovnogo prava Narodnoj Reszpubliki Bolgarii. [A Bolgár Népköztársaság büntetőjogának alapvető kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 327 p. ÁJI. 18.216

Rövid történeti bevezetés és az általános rész alapelveinek bemutatása után a büntetőjog különös részének kérdéseit mutatja be 5 nagy fejezetben (az állam elleni, a társadalmi tulajdon elleni, a népgazdaság elleni, a személyiség elleni és a személyi tulajdon elleni bűncselekmények).

[Polaček] Poljacsek, Frantisek: Szosztav presztuplenija po csehoszlovackomu ugolovnomu pravu. [Bűncselekmény tényállása a csehszlovák büntetőjogban.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1960. 316 p. ÁJI. 18.211

Az 1957-ben megjelent munka fordítása. A. A. Piontkovszkij előszavával.

Mezger, Edmund — *Schönke*, Adolf — *Jeschek*, Hans-Heinrich: Das ausländische Strafrecht der Gegenwart. Bd. 3. [A jelenkori külföldi Btk.] Berlin, Duncker & Humblot, 1959. 531 p. ÁJI. 18.257

Az ismert gyűjtemény legújabb kötete Chille, Anglia, Görögország és Ausztria büntető törvényhozásáról közöl tanulmányokat.

Das belgische Strafgesetzbuch. Übersetzt von Heinrich Grützner. [A belga büntető törvénykönyv.] Berlin, Gruyter & Co. 1958. XII, 126 p. /Sammlung ausserdeutscher Strafgesetztbücher in deutscher Übersetzung. Nr. 75./ ÁJI. 18.185

Az 1867. évi belga büntető törvénykönyv szövegkiadása.

Luther, Gerhard: Das italianische Jugendstrafrecht und Jugendfürsorgerecht in rechtsvergleichender Sicht. [A fiatalkorúak büntetőjogának, valamint az ifjúságvédelem jogának olasz rendszere az összehasonlító jogtudomány tükrében.] Bonn, Röhrscheid, 1958. 136, [2] p. /Recthsvergleichende Untersuchungen zur gesamten Strafrechtswissenschaft. N. F. 20./ [Bibl. 128—135. p. és passim.] OK. 349.829

A fiatalkorúak bűncselekményeinek okaival foglalkozva a könyv összehasonlítja az olasz és a német viszonyokat. Felveti a házasságon kívül született gyermekek problematikáját. Foglalkozik a fiatalkorúak büntethetőségének kérdésével és bemutatja a fiatalkorúak büntetésével kapcsolatos statisztikákat, ismerteti az ifjúságvédelem és a büntetőapparátus szervezetét. Külön fejezet foglalkozik a szociális védelem szerveivel, ezen belül a gyámhatóságokkal. Az összehasonlítás elsődleges szempontja a német jogviszonyokkal történő egybevetés, de nemzetközi áttekintést is ad.

Bűnügyi tudományok

Altavilla, Enrico: Forensische Psychologie. Band 1. Der Psychologische und die gerichtliche Wahrheit. [Bűnügyi lélektan.] Graz—Wien — Köln, Styria Verl. 1955. XX, 392 p. ÁJI. 17.542

Altavilla, Enrico több kiadást megért olasz nyelvű munkájának most kiadott német fordítása az eddiginél szélesebb körben teszi lehetővé a munka használatát. A munka főbb fejezetei a lelkifolyamat normális menete, kor és nem befolyása, egyéni adottságok, a pszihikai folyamat zavarai (pszichológiailag elmaradt személyek fejlődése, pszichológiai betegségek s azok szimulálása) az írás elemzése, személyek és dolgok felismerése és azonosítása, az igazság megállapításának módszerei.

Witholz, R.: Verkehrsunfälle. [Közlekedési balesetek.] Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1960. 223 p. ÁJI. 18.188

A gépkocsivezetők, vezető-oktatók és a közlekedési balesetekkel

hivatalból foglalkozó személyek részére készített, elsősorban gyakorlati jellegű munka. A közlekedési balesetek fogalmáról adott rövid elméleti tájékoztatás után részletesen bemutatja azokat az eszközöket, amelyek segítségével a balesetek lefolyása rögzíthető (helyszín biztosítása, vázrajz, fénykép stb.), majd a közlekedési balesetekkel kapcsolatos bizonyítékok összegyűjtését tárgyalja (intézkedések, szakértők, tárgyi bizonyítékok stb.). A munkát számos fénykép, vázrajz, táblázat teszi gyakorlatilag igen jól használható segédmunkává.

Polgári eljárásjog

Bancsenko-Ljubimova, K. Sz.: Pereszmotr szudebnüh resenij, vsedsih v zakonnuju szilu v porjadke nadzora. [A bírói határozatok felügyeleti felülvizsgálata.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 104 p. ÁJI. 18.073

A bíróságok, ügyészségek dolgozói, az egyetemi hallgatók stb. számára írt összefoglalás. A történeti bevezetés után a törvényességi felügyelet fogalmát, hatályos rendszerét, eljárási rendjét, valamint a felügyeleti eljárás alapján hozható határozatokat ismerteti.

Boldürev, A. A.: Iszpolnenie szudebnüh resenij. (Szpravocsnik zakonodatel'sztvu i szudebnoj praktike.) [Bírósági határozatok végrehajtása. Útmutató a törvénykezéshez és a bírói gyakorlathoz.] Red. — — . Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 406, 2 p. /Ministerstvo Justicii R[oszszijszkoj] SZFSZR./ [Bibliogr. passim.] OK. 355.707

A kézikönyv a bírói határozatok végrehajtásával kapcsolatos szovjet jogszabályokat és a bírói gyakorlatot, valamint a bírósági végrehajtással kapcsolatos nemzetközi megállapodásikat foglalja össze, a bíróságok, a bírósági végrehajtók és a végrehajtással kapcsolatos egyéb szervek gyakorlati munkájának megkönnyítése céljából.

Szimennov, Dobri — *Pancsev,* Svjatko — *Omarbaliev,* Hriszto: Prakticseszko rökovodsztvo po notarialni proizvodsztva. [Gyakorlati kézikönyv a közjegyzői eljáráshoz.] Szofija, Nauka i Izkusztvo, 1959. VII, 289 p. [Bibliogr. passim.] OK. 370.027

A gyakorlati jellegű kézikönyv a közjegyzői eljárásra vonatkozó jogszabályokat közli. Gyakorlati használhatóságát a közölt iratmintatár is biztosítja.

Csecsot, D. M.: Ucsasztniki grazsdanszkogo proceszsza. [A polgári eljárás részvevői.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 190 p. ÁJI. 18.203

A felek, a harmadik személyek, a bíróság, államigazgatási és társadalmi szervek és az ügyészek részvételét tárgyaló fejezetekben dolgozza fel a legfontosabb, gyakorlati jellegű anyagot.

Češka, Zdenek: Exekuce na plat. [Végrehajtás a fizetésre.] Praha, Obris, 1959. 167, [4] p. [Bibliogr. passim.] OK. 356.011

A vonatkozó jogszabályok összefoglalása és a kapcsolatos bírói gyakorlat bemutatása.

Büntető eljárásjog

Poljanszkij, N. N.: Ocserk razvitii szovetszkoj nauki ugolovnogo proceszsza. [A szovjet büntető eljárástudomány fejlődésének vázlata.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzR. 1960. 212 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Prava im. Vüsinszkogo, A. Ja./ ÁJI. 18.170

A munka a szovjet büntetőeljárásjogi tudomány fejlődésének egyes szakaszait vizsgálja. A fejlődési szakaszok a kodifikáció menetét követik és a munka az egyes időszakokban felvetődő legfontosabb kérdéscsoportokat foglalja össze. A munka a büntető eljárásjog irodalmáról adott összefoglalásaival is újszerű és hasznos forrásmunkája a szovjet büntető eljárásjog kutatójának.

Gal'perin, I. M.: Napravlenie szudom ugolovnogo dela na doszledovanie. [Az ügy visszaküldése a bíróság részéről a nyomozás kiegészítésére.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 169 p. ÁJI. 18.204

A gyakorlati jellegű munka elméleti bevezetés után az előkészítő-ülésen, a bírósági tárgyaláson, a semmisítő és felügyeleti eljárásban, az ügy visszaküldése tárgyában hozott határozatokat tárgyalja, majd a kiegészítő nyomozás lefolytatására vonatkozó anyagot foglalja össze.

Levin, A. M. — *Ognev,* P. A. — *Roszszel'sz,* V. L.: Zascsitnik v szovetszkom szude. [A védő a szovjet bíróságon.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 334 p. ÁJI. 18.167

L. M. Szmirnovnak, a Szovjetunió Legfelső Bírósága elnökhelyettesének szerkesztésében megjelent segédkönyv, a gyakorló ügyvédek számára készült és az ügyvédi általános feladatok összefoglalása után a büntető eljárás egyes fázisaiban (előkészítő eljárás, elsőfokú tárgyalás, jogorvoslatok) tárgyalja az ügyvédek legfontosabb tennivalóit.

Sind, V. I.: Raszszmotrenie ugolovnüh del prezidiumam szudov. [Bűnügyek felülvizsgálata a bíróságok elnökségei által.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 188 p. ÁJI 18.176

Az elsősorban gyakorlati célkitűzésekkel írt munka a bevezető részben a bíróságok elnökségei által végzett felügyeleti felülvizsgálat lényegét és jelentőségét elemzi. A felügyeleti felülvizsgálati eljárás fejlődésének bemutatása után külön-külön fejezetekben foglalkozik a felülvizsgálati eljárás megindításával, lefolytatásával, valamint az eljárás alapján hozott határozattal. Befejező részében a bíróságok elnökségeinek fontosabb szervezeti kérdéseit vizsgálja.

Vüdrja, M. M. — *Kiszelev,* Ja. Sz. — *Safir,* G. M.: Szudebnüe recsi szovetszkih advokatov. [A szovjet ügyvédek bírósági beszédei.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 271 p. ÁJI. 18.276

M. A. Cselcov tartalmas bevezetője után közel 20 védőbeszédet közöl a Szovjetunió bíróságai előtt lefolytatott tárgyalásokról.

Naucsno-prakticseszkij komentarij k osznovam ugolovnogo szudoproizvodsztva Szojuza SzSzR. i szojuznüh reszpublik. [Tudományos-gyakorlati kommentár a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőeljárási alapelveihez.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 277 p. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 18.180

A munka közli az Alapelvek szövegét, amelyhez szakaszonkénti magyarázatokat fűznek a szovjet büntetőeljárásjog elméletének és gyakorlatának legkiválóbb képviselői. A gyűjteményt Boldürev, V. A. szerkesztette.

E lapszám (XVI. új évfolyam 3.) szerzői: *Dr. Seres Imre* tanszékvezető egyetemi docens. — *Szuhodrev, V.* a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Jogi Bizottság elnökhelyettese (Moszkva). — *Dr. Kampis György* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Molnár József* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Popper Péter* kriminálpszichológiai aspiráns. — *Dr. Bócz Endre* vállalati jogtanácsos. (Szolnok). — *Kotok, V.* A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézete államjogi és államigazgatási jogi szektorának vezetője (Moszkva). — *Dr. Szabó András* a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Bolgár György* ügyvéd. — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Péteri Zoltán* a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 61.0894. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

BUDAPEST KÖNYVTÁR
1961 APR 28.

XVI. új évfolyam 4. szám Budapest, 1961. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

FÖLDES IVÁN:
A termelőszövetkezetek állami felügyelete ... 177

VAS TIBOR:
Az állami és társadalmi szervek viszonyának néhány kérdése ... 186

WELTNER ANDOR:
A Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezete ... 195

MEZNERICS IVÁN:
A hitelrendszer és a pénzforgalom új jogi alapja ... 203

SCHULTHEISZ EMIL:
Az új büntetőtörvénykönyv tervezetének különös részéről ... 206

KOVÁCS MIHÁLY:
A bizonyítási teher viselésének főbb kérdései a Polgári Törvénykönyv szemszögéből ... 213

Szemle:

FARAGÓ LÁSZLÓ:
Elvek és gyakorlat a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett választóbírósági ítélkezésében ... 224

V. J.:
A termelőszövetkezeti jogi ankétsorozat újabb előadásai Szegeden ... 232

M. J.:
Polner Ödönről ... 235

Jogirodalom:

SZÁSZY ISTVÁN:
Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar polgári eljárásjogi egyetemi tankönyv ... 236

KERTÉSZ ISTVÁN:
Weltner Andor: Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban ... 241

— —:
Új könyvek ... 248

СОДЕРЖАНИЕ: *Иван Фелдеш:* Надзор государства за деятельностью сельскохозяйственных артелей. — *Тибор Ваш:* Некоторые вопросы связи государственных органов с общественными. — *Андор Велтнер:* Проект Кодекса законов о труде ГДР. — *Иван Мезнерич:* Новое правовое основание кредитной системы и денежного обращения. — *Эмил Шултейс:* Об особенной части проекта нового уголовного кодекса. — *Михай Кевич:* Основные вопросы о бремени доказывания с точки зрения гражданского кодекса. — *Обзор:* Ласло Фараго: Принципы и практика в деятельности Арбитража при Венгерской Торговой Палате. — *В. Й.* Новые доклады, прочитанные в г. Сегед в рамках серии обсуждений, устроенных по вопросам сельскохозяйственного кооперативного права. — — —: Эден Полнер (некролог). — *Юридическая литература: Иштван Саси:* Бачо — Бек — Мора — Неваи: Венгерское гражданско-процессуальное право (Учебник) — *Иштван Кертес:* Андор Велтнер: Недействительность и его исключение в трудовом праве. — —: Новые книги.

INHALT: *Iván Földes:* Die staatliche Aufsicht der Produktionsgenossenschaften. — *Tibor Vas:* Einige Fragen der Beziehungen zwischen staatlichen und gesellschaftlichen Organen. — *Andor Weltner:* Der Entwurf des Arbeitsgesetzbuches der Deutschen Demokratischen Republik. — *Iván Meznerics:* Die neue Rechtsgrundlage des Kreditsystems und Geldverkehrs. — *Emil Schultheisz:* Aus dem Besonderen Teil des neuen Strafgesetzentwurfes. — *Mihály Kovács:* Die Hauptfragen der Tragung von Beweislast aus dem gesichtspunkte des zivilkodex. — *Rundschau: László Faragó:* Prinzipien und Praxis in der Rechtsprechung des bei der Ungarischen Handelskammer organisierten Schiedsgerichts. — *J. V.:* Neue Vorträge in der Enquetenreihe über LPG-Recht in Szeged. — — —: Ödön Polner. (Nekrolog). — *Rechtsliteratur: István Szászy:* Bacsó—Beck—Móra—Névai: Das ungarische Zivilprozessrecht (Lehrbuch). — *István Kertész:* Andor Weltner: Die Ungültigkeit und ihre Abhilfe im Arbeitsrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Iván Földes:* Le contrôle de l'Etat sur les coopératives. — *Tibor Vas:* Quelques problèmes du rapport entre les organes de l'Etat et de la société. — *Andor Weltner:* Le projet du Code du travail de la République Démocratique Allemande. — *Iván Meznerics:* Le nouveau fondement juridique du système des crédits et de la circulation monétaire. — *Emil Schultheisz:* La partie spéciale du projet du nouveau Code pénal. — *Mihály Kovács:* Les questions principales du fardeau de la preuve selon le Code civil. — *Revue: László Faragó:* Les principes et la jurisprudence de la Cour d'Arbitrage organisée auprès de la Chambre de Commerce Hongroise. — *J. V.:* Les nouvelles conférences sur le droit de coopératives de production agricole à Szeged. — — —: Ödön Polner. (Nécrologue). — *Littérature juridique: István Szászy:* Bacsó—Beck—Móra—Névai: Manuel de la procédure civile hongroise. — *István Kertész:* Andor Weltner: La nullité et les voies de recours en la matière, consenties par le droit du travail. — — —: Livres recemment aquis.

XVI. új évfolyam 4. szám Budapest, 1961. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A termelőszövetkezetek állami felügyelete*

Kétségtelen, hogy a termelőszövetkezetek állami irányításának széles kört felölelő komplexumában az egyik legérdekesebb, igen jelentős és sokat vitatott kérdés a termelőszövetkezetek állami felügyeletének fogalma, tartalma. A felügyelet kifejezést a különböző állami szervek tevékenységével kapcsolatban, az államigazgatás különböző szakágazataiban különféle értelemben, más-más tartalommal és jelentőséggel használják. Az egyes jogszabályi rendelkezések beszélnek a Minisztertanács vagy a minisztériumok főfelügyeleti vagy felügyeleti jogáról az egész alájuk rendelt szervezet felett éppenúgy, mint ahogy egy-egy gazdálkodó szervezet, vállalat felügyeleti szerveként is megjelölik azokat. A gyakorlatban nagyban-egészben ki is alakult az a hatáskör, amely ezeket a szerveket felügyeleti joguknál fogva megilleti és az állami szervek működése során ezzel kapcsolatban alig is vetődik fel probléma elsősorban azért, mert nem szokták vizsgálni, hogy a hatáskör, amelyet a felügyeleti vagy irányító szerv gyakorol, az utóbbit milyen jogcímen, az irányítás vagy a felügyelet, esetleg más címen illeti meg. Annak, hogy a kérdés ilymódon általában nem válik problematikussá, — egyebek között — szervezeti okai is vannak, hiszen a legtöbb szakigazgatási ágazatban nemcsak az igazgatást és a felügyeletet végzik ugyanazok a szervek — ami kétségtelenül helyes, — hanem az operatív gazdasági irányítást is — aminek szervezeti különválasztása már megfontolható, vitatható lehet. Ezenfelül valamennyi szakigazgatási ágazatban, így a mezőgazdaságban, a termelőszövetkezetek vonatkozásában is jelentkezik az állami felügyeletnek egy speciális formája: az ügyészség általános törvényességi felügyelete.

Ugyanez a helyzet a bennünket ezúttal közelebbről érdeklő mezőgazdasági szakigazgatásban, a termelőszövetkezetek állami irányítása, illetőleg állami felügyelete tekintetében is azzal, hogy ezen a területen egyrészt a mi jogszabályaink szóhasználata és az ebből levont következtetések, másrészt az egyes szocialista országokban használt kifejezések és a kialakult gyakorlat még komplikáltabbá teszi az eligazodás lehetőségét.

I.

A termelőszövetkezetekről szóló alapvető jogszabályunk, az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet az állami irányítást, annak eszközeit, jogi formáit és módszereit még elvileg sem szabályozza és a szervek megjelölésén kívül, csupán néhány olyan rendelkezést tartalmaz, amelyeknek konkrét alkalmazásán felül, azokból az említett vonatkozásokban további következtetések levonására van lehetőség. E törvényerejű rendeletet kiegészítő és módosító 1960. évi 8. sz. törvényerejű rendelet és a két törvényerejű rendelet végrehajtására kiadott földművelésügyi miniszteri rendeletek bizonyos fokig bővítik ezeket a rendelkezéseket. Miután az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet még elvi szabályozást sem ad, hanem 58. §-ában csupán azokat a legfőbb szerveket határozza meg, amelyek a termelőszövetkezetek állami irányítására hivatottak, ebben az egyetlen szakaszban kifejezésre kívánta juttatni, hogy a termelőszövetkezetek, mint szövetkezeti társadalmi tulajdonban levő gazdasági és társadalmi szervezetek irányítása az állami társadalmi tulajdonban álló gazdasági szervezetektől, állami gazdaságoktól, vállalatoktól — többé vagy kevésbé — eltérő módon történik. Ezért nem a szocialista állam bármely gazdasági szervezetére vonatkoztatható „állami irányítás", hanem a „felügyelet" kifejezést használja. Hamarosan kiderült azonban, hogy ez különböző bonyodalmakhoz vezethet. A törvényerejű rendelet a „felügyelet" kifejezést — amint ezt kissé bővebben, bár nem a felügyelet, mint a komplex állami irányítás része tartalmának tisztázása céljából kifejtettük[1] — olyan értelemben használja, hogy e kifejezés alá kívánja vonni a termelőszövetkezetek állami irányításának egész

* Részlet szerzőnek a termelőszövetkezetek állami irányításáról szóló nagyobb tanulmányából.

[1] Ld.: Földes Iván: Termelőszövetkezetekről szóló törvényerejű rendelet és az államigazgatási szervek néhány feladata. Állam és Igazgatás IX. évf. 1. szám 61. és köv. oldalak.

komplexumát. Ezzel azonban problematikussá vált a termelőszövetkezetek állami felügyeletének, mint az állami irányítás egyik jelentős tevékenységi körének különválasztása. Ez azóta kifogás alá is esett és helytelen következtetések forrásául szolgált.[2] [3] Annyit tehát már elöljáróban le kell szögeznünk, hogy a termelőszövetkezetek állami felügyelete szűkebb és *valóságos* — az említett törvényerejű rendeletben többé vagy kevésbé indokoltan használt kifejezéstől független — értelemben nem azonosítható a termelőszövetkezetek állami irányításával, azt nem helyettesítheti, mivel nemcsak az üzemigazgatási igazgatást magában foglaló szövetkezeti igazgatástól, hanem az általános szakigazgatástól is eltérő, különválasztandó és a termelőszövetkezetek állami irányításának részeként, annak egész területén érvényesülő fogalom.

Ha a termelőszövetkezetek állami felügyeletének fogalmát, a tartalmát alkotó jellemző vonásokat, a megnyilvánulási formákat jobban meg akarjuk közelíteni és tisztázni akarjuk azokat a problémákat, amelyek ebben a körben tényleg bizonytalanságot okoztak, akkor a megfelelő következtetések levonásához szükségesnek látszik, hogy e kérdést egy-két más államban fennálló helyzet röviden történő megvizsgálásával, nemkülönben a mi tételes jogunk alapján próbáljuk elemezni.

A SZKP KB-nak és a Szovjetunió Minisztertanácsának „a kolhozrendszer továbbfejlesztéséről és a gép- és traktorállomások átszervezéséről" szóló 1958. március 18-án kelt határozata, melyet a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa 1958. április 18-án törvényerőre emelt, elrendelte, hogy a kolhozok közvetlen állami irányítását végző kerületi végrehajtó bizottságokat meg kell erősíteni a kerületi végrehajtó bizottság mellett működő kerületi mezőgazdasági *felügyelőségi* szervekkel és a termelési műszaki tanácsokkal, a kolhozokat érintő bizonyos funkciók ellátására.[4] Miután ennek a törvénynek iményt hivatkozott rendelkezésével egyidejűleg történt meg a gép- és traktorállomásoknak, munkájuknak és feladatkörüknek átszervezése, a kolhozparasztok széleskörű bevonása a kolhozok állami irányításába, továbbá az ajánlott normák alkalmazásának kiterjesztése, ami közvetlenül összefügg a kolhozügyek demokratikus irányítási elveinek további fejlődésével, joggal feltehető volna, hogy a kerületi végrehajtó bizottság, mint irányító szerv mellett szervezett mezőgazdasági felügyelőség feladat- és hatásköre a szűkebb értelemben vett felügyeleti teendőkre korlátozódik. A törvény a kerületi mezőgazdasági felügyelőségek hatáskörének ügyrendben való megállapítását — az egyes köztársaságok jellegzetességeire tekintettel — a szövetséges köztársaságok minisztertanácsaira bízta. Ha mármost a kerületi mezőgazdasági felügyelőségek feladatkörét az OSZFSZK minisztertanácsa által elfogadott ügyrend, illetőleg az előbb hivatkozott tanulmányban — nyilvánvalóan több köztársaságban elfogadott ügyrend alapján általánosítva — foglaltak figyelembevételével vizsgáljuk, akkor arra a megállapításra kell jutnunk, hogy előző feltevésünk nem helytálló. A felügyelőségek elsőrendű feladata ugyanis a mezőgazdasági termelés különböző ágazatainak szervezése, így a vetőmagtermesztés, a fajtafelújítás és fajtacsere, továbbá a fajtakörzeteknek megfelelően a törzstenyésztés munkájának a szervezése, üzemszervezési és üzemrendezési feladatok ellátása, segítség nyújtása a kolhozoknak gazdasági munkájuk tervezésében, a helyes munkaszervezésben stb. A feladatok között csak másodsorban — bár nem másodrendű jelentőséggel — szerepelnek a szorosabb értelemben vett felügyeleti teendők, így különösen a legintenzívebben történő földhasznosítás felügyelete, az állategészségügyi és a növényvédelmi, valamint a műszaki felügyelet, végül különösen kiemelten „a mezőgazdasági artel-alapszabályok betartásának az ellenőrzése a kolhozokban és eme alaptörvény bármilyen megszegési eseteinek a korlátozása."[5]

Mindebből arra a megállapításra juthatunk, hogy a kerületi mezőgazdasági felügyelőségek nemcsak felügyeletet gyakorló szervek, hiszen feladataik között első helyen a termelés szervezése és segítése áll, különösen ajánlások és tanácsadás útján, ugyanakkor rendelkeznek az általános szakigazgatás és a szövetkezeti igazgatás körébe tartozó hatáskörrel is. Bár a felügyelőség elnevezés nem fedi teljesen feladatkörüket, kétségtelenül nagymértékben növekedett, szélesedett e szervek felügyeleti tevékenysége, s ez egyben jelzi a kolhozok állami irányításának eszközeiben és módszereiben bekövetkezett változásokat is. A felügyelet gyakorlásának módszerét illetően érdemes kiemelni, hogy — az OFSZK minisztertanácsa által a kerületi mezőgazdasági felügyelőségek részére kiadott ügyrend szerint — „az agro- és zootechnikai rendszabályok kon-

[2] Ld.: Nagy László: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának néhány jogi problémája. Állam és Igazgatás X. évf. 9. sz. 658. old. és Bak József: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának egyes jogi kérdései. Állam és Igazgatás X. évf. 1. és 2. sz.

[3] A hivatkozott tanulmányban korántsincs arról szó, mintha a termelőszövetkezetek és az állami vállalatok irányítását általában mereven, különösen pedig a fejlődés perspektívájára való tekintet nélkül szét kellene vagy lehetne választani, mintha a kétféle, de egytípusú tulajdonban álló gazdasági szervezetek irányításában rokonvonások, hasonló jellegzetességek kizárandók vagy akár kizárhatók volnának. Mégis tény, hogy a fejlődés jelenlegi szakaszában az állami és a szövetkezeti társadalmi tulajdon egymás mellett — s nem egyik a másik rovására — fejlődik, s miközben a szövetkezeti tulajdonnál egyfelől máris jelentkeznek olyan vonások, amelyek a társadalmasodás magasabb fokát, az össznépi tulajdonhoz való közeledést jelzik, másfelől hazánkban még igen jelentős feladat a szövetkezeti tulajdon megszilárdulása. Az állami irányításban ténylegesen és szükségszerűen fennálló különbségeket is fel kell tehát tárni és sajátosságaira rá kell mutatni.

[4] Ld.: I. V. Pavlov: A kolhozok állami vezetésének jelenlegi jogi formái a Szovjetunióban. Právnik (Praha) 1959. évi 8. sz. 709-től 719. old.

[5] Ld.: I. V. Pavlov: i. m.

zekvens megsértése esetén a kerületi felügyelőség főagronómusa, illetőleg főállattenyésztője javaslatot terjeszt a kerületi végrehajtó bizottság elé a mulasztók felelősségre vonására." E felügyeleti intézkedés lehetőségéből az is kitűnik, hogy nemcsak ajánlott, hanem — nyilvánvalóan valamiféle technikai minimumot meghatározó — kötelező agro- és zootechnikai rendszabályok is vannak. Más esetben azonban, ha a felügyelőség az ellenőrzés során hibát, hiányosságot észlel, felügyeleti jogkörében először a kolhoz vezetősége, vagy a gépállomás igazgatója elé tesz javaslatot a feltárt hiányosságok kiküszöbölése érdekében, s csak ezek eredménytelensége esetén terjeszti javaslatát a kerületi végrehajtó bizottság elé. Ez arra mutat, hogy még a felügyeleti jogkör gyakorlása során is alkalmazásra kerülhet a nevelő, felvilágosító, meggyőző tevékenység.

Csehszlovákiában az egységes földművesszövetkezetekről (ezek megfelelnek a mi termelőszövetkezeteinknek) szóló törvény az állami irányítás eszközeinek és módszereinek főbb elveit alapvetően meghatározó részeiből elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy az a termelőszövetkezetek állami irányításának fő módszereként a meggyőzést jelöli meg, s ezt a felügyelet gyakorlása során is feltétlenül alkalmazandónak tartja. Ha valamely termelőszövetkezeti szerv határozata vagy intézkedése jogszabállyal, a termelőszövetkezet alapszabályával vagy gazdasági szükségleteivel ellentétben állna, valamint akkor, ha a termelőszövetkezet működése során a jogszabályokat nem hajtja végre, illetőleg nem a párt és a kormány gazdaságpolitikai célkitűzéseinek megfelelően jár el, — feltéve, hogy a meggyőzés nem vezetett eredményre, — úgy a járási nemzeti bizottság végrehajtó szerve az ilyen határozat vagy intézkedés végrehajtását *felfüggesztheti* anélkül, hogy azt módosíthatná vagy azt megfelelő határozat hozatalával pótolhatná. A csehszlovák törvényből kitűnően a felügyelet körébe tartozik olyan feladatok elvégzése, olyan hatáskörök gyakorlása is, amelyeket (pl. egyes termelőszövetkezeti határozatok jóváhagyása stb.) mi a szövetkezeti igazgatás körébe tartozó hatósági aktusnak tekintünk, hiszen a termelőszövetkezet határozata, intézkedése eme államigazgatási aktus nélkül nem válik teljessé, perfektté, befejezetté, nem hatályosulhat. A csehszlovák törvény tehát elég szélesre tárja ki a felügyelet keretébe tartozó tevékenység kapuit.

A Szovjetunióban tehát a felügyelőség elnevezéssel létrehozott és a kerületi tanács végrehajtó bizottságának szakigazgatási szerveként működő apparátus elsősorban szervezési, ezen belül üzemi-gazdasági irányító feladatokat lát el, emellett széleskörű felügyeletet gyakorol, kiemelten a kolhozok törvényes, alapszabályszerű működése felett, emellett a törvényes működés keretében, de azon túlmenően a kolhozok termelési, gazdasági, belső szervezési és szervezeti működése felett is; ezenfelül joga van a kolhozokra kötelező és számukra ajánlást tartalmazó rendelkezések kiadására. Ebben a röviden jellemzett feladat- és hatáskörben a legszélesebb, határok közé is alig szorítható feladatkört a nagyon sokféle formában és módon megnyilvánuló szervezés jelenti. Ha a szerv elnevezésének okát keressük, úgy felmerülhet az is, hogy a szervezésnek egyik jelentős eleme lehet az instrukció, ami pedig — különösen a termelőszövetkezetek vonatkozásában — a felügyeleti tevékenységnek is egyik lényeges eleme; hiszen *felügyeleti intézkedésre,* valamiféle szankció alkalmazására csak akkor kerül sor, ha az orvoslásnak minden más lehetősége, így a felvilágosító, meggyőző, tehát instruktív munka eredménytelen maradt. Ilyen szemléletben a szervezés közelebb kerülhet a felügyelethez, azonban a szervezésnek és az instrukciónak egy kalap alá helyezését, avagy továbbmenően a szervezésnek avagy az instrukciónak a felügyeleti tevékenység keretébe való bevonását mégsem tartjuk helyesnek, vagy akár elfogadhatónak. E negatív állásfoglalás részletesebb kifejtése, megindokolása helyett, ezúttal csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a szervezést sokkal nagyobb kört magában foglaló, kiterjedtebb, sokkal több és változatosabb elemet tartalmazó és — mondhatni — mindig, de legalábbis többnyire cselekvésben megnyilvánuló államigazgatási tevékenységnek tartjuk, mint az instrukciót, illetőleg az instrukció csak része, egyik — bár nem jelentéktelen — eleme a szervezésnek; az ellenőrzéssel párosult instrukció emellett elsődlegesen nem, vagy nem mindig, nem többnyire, hanem csak másodlagosan, következményeiben, a szankció érvényesülésekor nyilvánul meg cselekvésben. Ezért inkább hajlunk abba az irányba, hogy a Szovjetunióban a kerületi mezőgazdasági felügyelőség elnevezése nem fedi teljesen annak feladat- és hatáskörét, csupán jelzi egyrészt azt, hogy a felügyeleti tevékenység kiterebélyesedőben van, másrészt azt a változást, amely a mezőgazdaság és ezen belül a kolhozok állami irányításának eszközeiben, formáiban és módszereiben, mint tendencia és megvalósulás fokozatosan utat tör.

A csehszlovák jogi szabályozás világosnak látszik és mind elnevezésében, mind tartalmában a legjobban megközelíti az álláspontunk szerint elfogadhatónak ítélt, a termelőszövetkezetek állami irányítása keretében érvényesülhető felügyelet körét, azzal a — már említett — megjegyzéssel, hogy felügyeleti hatáskörbe von néhány, a szövetkezeti igazgatás hatósági aktusai közé sorolható államigazgatási aktust, s ezzel e kategória alól — úgyszólván — kirántja a gyékényt.

II.

Fentiek előrebocsátása után megkísérelhetjük, hogy a termelőszövetkezetek állami felügyeletének tartalmát, az állami — s túlnyomóan államigazgatási — szerveknek e körbe tartozó

tevékenységét, magatartását a mi termelőszövetkezeteink tekintetében és figyelemmel jogszabályainkra, meghatározzuk. Azonnal meg kell jegyezni, hogy a tételes jogi helyzet vizsgálatánál többször zavart okozhat a bevezetőül már említett az a probléma, hogy az alapvető törvényerejű rendeletbeli szabályozás — az ugyancsak már említett okból — az egész állami irányítást felügyeletnek nevezi, aminek következményei a később kiadott jogi szabályozásban természetszerűen továbbgyűrűztek. Bár a termelőszövetkezetek feletti állami felügyelet *valóságos* tartalmának kutatásánál magunkat az elnevezéstől, szóhasználattól függetlenítenünk kell, azt teljesen figyelmen kívül nem hagyhatjuk.

Az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet 58. §-a szerint a termelőszövetkezetek állami felügyeletét — s ebbe a szűkebb, valóságos értelemben vett felügyelet is beletartozván, természetesen erre is vonatkozik — a Minisztertanács a földművelésügyi miniszter és a tanácsok végrehajtó bizottságai útján látja el. A Termelőszövetkezeti Tanács ezt a tevékenységet segíti és támogatja. A felügyeleti tevékenységre vonatkozó általános szabályozást ugyanennek a törvényerejű rendeletnek az 1960. évi 8. sz. törvényerejű rendelettel módosított 52. §-a adja, amely szerint a járási tanács végrehajtóbizottsága *megsemmisítheti* a közgyűlés határozatát, ha az jogszabályt, illetőleg alapszabályt sért. (Megjegyezzük — s ezt nem tartjuk jelentéktelennek —, hogy e jogszabály-hely eredeti, még nem módosított szövege ezt a hatáskört a termelőszövetkezeti döntőbizottságra ruházta; ez a szerv azonban működését nem kezdte meg, s a létrehozására vonatkozó rendelkezés utóbb hatályon kívül helyeztetett.) E § végrehajtási rendelkezései szerint a járási tanács végrehajtóbizottsága a sérelmezett közgyűlési határozat végrehajtását *felfüggesztheti*, ha a határozat végrehajtása a termelőszövetkezet vagy a tag számára helyrehozhatatlan kárt okozna. Ez utóbbi rendelkezés feltűnő hasonlóságot mutat a csehszlovák szabályozással, azonban korlátozó tendenciája sem eléggé érthetőnek, sem indokoltnak nem látszik. Világos, hogy a megsemmisítés szélesebb jogkört, több jogot jelent, mint a felfüggesztés, a megsemmisítés magában foglalja a felfüggesztés jogát, ugyanakkor a *termelőszövetkezet számára* lényegében — de nem teljességében — ugyanazokkal a következményekkel jár.[6] A végrehajtási rendeletnek általában az a hivatása, hogy az alapvető jogszabály rendelkezését szélesebben bontsa ki, pontosabban és részletesebben fejtse ki, hitelesen magyarázza. Kétségtelen, hogy a törvényerejű rendelet 52. §-ában körülírt megsemmisítési jog az ügyeknek sokkal többrétű, több oldalú, jóval nagyobb csoportját fogja át, mint a termelőszövetkezet vagy a tag számára helyrehozhatatlan kárt jelentő közgyűlési határozat. Nem érthető, hogy a végrehajtási rendelkezés miért hagyja ki — kizárásra nem gondolhatunk, hiszen az szembenállna a törvényerejű rendeletbeli szabályozással — a társadalmi, az állami érdeket és miért korlátoz a kár felmerülésére. Kétségtelen, hogy a felügyeleti jog a törvényerejű rendelet 52. §-ában foglaltaknál sokkal bővebb és — a jogszabály kifejezett rendelkezése ellenére — nemcsak közgyűlési határozattal kapcsolatban érvényesülhet. A végrehajtási rendeletnek éppen ezek kifejtése lehetett volna — ebben a vonatkozásban — fontos feladata. Ezt bizonyítják a törvényerejű rendelet 72. és 73. §-ában, valamint a végrehajtási rendelet 109. §-ában foglalt rendelkezések, amelyek tévesztethetetlenül és kifejezetten felügyeleti jellegűek és az 52. § általános szabályát magában a törvényerejű rendeletben foglalt néhány esetre konkretizálják. A 72. § pedig már nem közgyűlési határozat, hanem a termelőszövetkezet bármely jogszabály- vagy alapszabályellenes *működése* esetére involválja a felügyeleti intézkedést. Hiszen jogszabályellenes lehet a termelőszövetkezet működése éppen olyan esetben, amikor a törvényerejű rendelet 48. §-ának (3) bekezdése szerint kizárólagosan közgyűlési (vagy küldöttgyűlési) hatáskörbe tartozó ügyben más, erre hatáskörrel nem rendelkező szerv hoz határozatot; az alapszabályellenes határozatoknak, rendelkezéseknek, sőt operatív intézkedéseknek pedig rengeteg, a gazdálkodás, a működés különböző, szétágazó területein felmerülő esete fordulhat elő, amelyeknek ugyancsak maguk után kell vonniok a felügyeleti intézkedést. Aligha lehet vitás, hogy a járási, illetőleg a megyei (e vonatkozásban az 52. § általános és a 72. § konkrét rendelkezése a módosítás során ellentétbe került) tanács végrehajtó bizottságának az utóbb említett esetekben is joga és kötelessége felügyeleti intézkedést tenni, bár a jogszabály- vagy alapszabályellenes határozat, intézkedés nem közgyűlési határozat formájában született meg. Ami pedig az 52. § említett végrehajtási rendelkezését illeti, elvileg helytelennek tartjuk

[6] Alátámasztja ezt az állásfoglalást, ha a tanácsokról, illetőleg az államigazgatási eljárásról szóló törvény rendelkezéseivel hasonlítjuk össze. Az 1954. évi X. tv. 8. §-ának (3) bekezdése a tanács hatáskörébe utalja az Alkotmányba, vagy egyéb jogszabályba ütköző határozat vagy rendelet megsemmisítésének jogát; ugyane törvény a felettes végrehajtó bizottságnak az alsóbbfokú tanács ilyen határozata felfüggesztésének jogát biztosítja. Az 1957. évi IV. tv. 55. § (2) bekezdése szerint a bíróság az államigazgatási szerv jogszabályt sértő határozatát hatályon kívül helyezheti, az 58. § (2) bekezdése szerint pedig a végrehajtást felfüggesztheti, ha a határozat hatályonkívül helyezése várható.

E törvényhelyekből itt röviden csak két következtetést kívánunk levonni: egyfelől azt, hogy a megsemmisítés több, nagyobb, szélesebb jogkört jelent, mint a felfüggesztés; másfelől azt, hogy a jogszabály akkor ad megsemmisítési jogot, ha az eljárás, ügyintézés rendes menetében eljáró szerv hatáskörét, jogkörét nem kívánja csorbítani, de szükség van arra, hogy a törvényesség megtartására szorítsa.

az állami felügyelet köréből az állami érdek védelmének kihagyását, hiszen a termelőszövetkezeti és állami érdek összhangjának követelménye mellett sem lehet vitás, hogy az állami felügyelet feladata elsősorban az össznépi érdek védelme.

A törvényerejű rendelet 52. §-ának arra a rendelkezésére, amely a megsemmisítési jogot, mint felügyeleti intézkedést általánosságban kifejezetten a jogszabály- vagy alapszabályellenes *közgyűlési határozattal* szemben engedi meg, mégis, a kérdést más szemszögből szemlélve, vissza kell térnünk. Úgy véljük, hogy ennek a törvényi rendelkezésnek oka döntően a termelőszövetkezeti demokrácia védelme, illetőleg erősítése volt, hogy ti. egyetlen olyan határozat se kerülhessen megsemmisítésre, amelyben a termelőszövetkezeti demokráciát ténylegesen megvalósító, az egész tagság által alkotott közgyűlés nem foglalt állást. Az imént rámutattunk arra, hogy — elvileg bármennyire helyes is ez a törekvés — gyakorlatilag ez az elv nem érvényesülhet maradéktalanul, mert számtalan olyan eset adódhat, amikor a termelőszövetkezet jogszabály- vagy alapszabályellenes működése közgyűlési határozat nélkül, sőt esetleg éppen annak ellenére nyilvánul meg. A törvényerejű rendelet eredeti szövege szerint felállítandó termelőszövetkezeti döntőbizottság — megfelelő szervezeti feltételek megteremtése esetén[7] — éppen a termelőszövetkezeti demokrácia védelmét és a termelőszövetkezet szervezetén kívül történő további érvényesülését lehetett volna hivatott — egyebek mellett — fenntartani általában, a közgyűlés elé nem kerülő ügyekben különösen. Lehetséges, hogy az 52. §-ban körülírt egész jogkörnek a termelőszövetkezeti döntőbizottság hatáskörébe utalása nem vezetett volna kifogástalan eredményhez, lehetséges, hogy differenciálva, egyes ügyekben a felügyeleti hatáskört a — jelenlegi tételes jogi helyzetnek megfelelően — járási tanács végrehajtóbizottságának a hatáskörébe kellett volna utalni, de ugyanakkor a termelőszövetkezeti döntőbizottság a termelőszövetkezeti demokrácia védelmének és erősítésének — az állami irányítással szemben nem álló — jelentős eszközévé is válhatott volna. (Kétségtelen tény viszont, hogy ez új, addig nem működött szerv létrehozását tette volna szükségessé.)

Nincs lehetőség arra, hogy a termelőszövetkezetek állami felügyeletének kérdését elvileg tárgyalva, sorra vegyünk minden ilyen irányba ható, ebben a körben kiadott vagy érvényesülő konkrét jogszabályi rendelkezést. Fontosnak tartjuk azonban a 3004/3/1960. (XI. 17.) Korm. számú határozat VI. Fejezete 7. pontjának végrehajtásaként kiadott 52/1960. (Mg. É. 51.) F. M. számú utasítást, a mezőgazdasági szakigazgatási szerveknek a termelőszövetkezetek állami felügyeletével kapcsolatos munkája megjavításáról, mert ez megkísérli egyes kérdések elvi megoldását. Az utasítás a termelőszövetkezetekről szóló törvényerejű rendelet 58. §-ából indulva ki, nem kerülheti el azt, hogy a felügyelet elnevezés alá vonja a termelőszövetkezetek állami irányításának egész jogi komplexumát. Ezután a felügyeletet (azaz az állami irányítást) mezőgazdasági szakigazgatás, termelőszövetkezeti igazgatás és üzemi-gazdasági irányítás kategóriáira osztja. E felosztással kapcsolatban — a kategorizálásra vonatkozó egyéb észrevételeket ehelyütt mellőzve — már nem tartjuk szükségszerűnek, hogy az ismertetett csehszlovák helyzettel homlokegyenest ellenkezően — amely t. i. a felügyelet alá vonja a termelőszövetkezeti igazgatási tevékenységet — a termelőszövetkezeti igazgatás körében tárgyalja a szűkebb, valóságos értelemben vett felügyeleti tevékenységet is annyira, hogy a termelőszövetkezeti igazgatás kategóriájában döntő súllyal felügyeleti tevékenységet sorol fel. Így az utasítás I. 2. pont *a)* alpontjában foglaltak közül a belépési nyilatkozat kitöltésére, a föld és egyéb vagyontárgyak bevitelére, a háztáji gazdaságra, a jövedelem elosztásra, a földjáradékra vonatkozó jogkör, továbbá a termelőszövetkezeti szervek törvényes működésére vonatkozó egész *b)* alpont, a műszaki és beruházási feladatokra vonatkozó egész *c)* alpont, végül a *d)* alpontnak a szerződésekre vonatkozó része felügyeleti — és nem termelőszövetkezeti igazgatási — körbe tartozó tevékenységnek tekinthető.

A fontosabb, elvibb jelentőségű tételes jogi rendelkezések között meg kell emlékeznünk a földművelésügyi miniszter 28/1960. (XII. 13.) F. M. számú rendeletének 2. §-áról, amely a termelőszövetkezetek feletti állami felügyelet egyik fokozódó jelentőségű feladatáról, a műszaki felügyeletről rendelkezik. A most hivatkozott 2. § a 30/1959. (XII. 5.) F. M. számú rendelet 3. §-át új (4) bekezdéssel egészítve ki, a 3004/3/1960. (XI. 17.) Korm. számú határozat alapján a gépállomás néhány újabb szerződéses kötelezettségét rögzíti, ezek között kimondva, hogy „a gépállomási traktoros brigádvezető ellátja mind a gépállomási, mind pedig a termelőszövetkezeti gépek *műszaki felügyeletét*, valamint az azokkal kapcsolatos balesetvédelmi és ügyviteli tennivalókat; a részletes feladatkört a melléklet tartalmazza". Ha a mellékletben 12 pontban felsorolt feladatokat vizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy a brigádvezető utalványozza és szervezi a brigád dolgozói által végzett gépi és gépjavítási munkát, elkészíti és lebontja a brigádterveket, röviden: operatív módon irányítja a termelőszövetkezetben végzett gépi és gépjavítási munkákat. E részletes feladatkörben felügyeleti tevékenység nem szerepel ugyan, mégis tény, hogy a rendelet előbb idézett rendelkezése a műszaki felügyelet ellátását expressis verbis a gépállomási traktoros brigádvezető „hatáskörébe" utalja. A gépállomások eredetileg az állami költség-

[7] Erre vonatkozóan annakidején javaslatot is tettünk. Ld.: Földes Iván: i. m. Állam és Igazgatás IX. évf. 1. sz. 66. old.

vetésben működtek, az 1026/1957. (III. 2.) Korm. számú határozattal azonban önelszámoló gazdasági szervekké váltak, amelyek kiadásaikat bevételeikből fedezik. A gépállomások tehát — különösen jelenlegi szervezeti felépítettségükben — nem hatóságok, s jelenlegi feladataik mellett nem helyes rájuk ruházni hatósági jogkört általában, az adott körülmények között a műszaki felügyeletet különösen. Ettől eltekintve sem gyakorolhat senki felügyeletet, még ellenőrzést sem a saját munkája felett. A gépállomási traktorosbrigád vezetője semmiféle szempontból nem választható el brigádjától és annak dolgozóitól, a brigádvezető és a brigád dolgozói egyetlen szervezeti egységet alkotnak, amelynek munkájáért, irányításáért a brigádvezető felelős, tehát a legközvetlenebbül érdekelt — még anyagilag is — a brigád jó vagy rossz munkája tekintetében. Önmagát pedig senki nem ellenőrizheti, még kevésbé tehet ennél többet, gyakorolhat felügyeletet. A felügyelet, s így a műszaki felügyelet is vitathatatlanul hatósági funkció, amelyet a vázolt körülmények között helyesen csak hatóság gyakorolhat.[8] Ezért kifogásolható a 28/1960. (XII. 13.) F. M. számú rendelet idézett rendelkezése, ezért lehetne és kellene a mind jelentősebbé váló műszaki felügyeletet a járási tanács végrehajtó bizottsága mezőgazdasági osztályának a hatáskörébe utalni.

III.

A fentiek előrebocsátása után, most már a termelőszövetkezetek állami felügyeletére vonatkozó következtetések levonására van szükség. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy nem törekszünk fogalom meghatározásra, mert a tárgyalt kérdés egyfelől nem annyira világosan kiforrott, hogy ez valamelyes biztonsággal megkísérelhető lenne, másfelől ilyen meghatározás vagy túl komplikálttá válnék és ez esetben nem felelne meg a követelményeknek, vagy egyszerű volna és ez esetben még több hiba forrásává, hiányossá válhatnék. Ehelyett tehát arra törekszünk, hogy a termelőszövetkezetek feletti állami felügyeletet pozitív és negatív irányban — a lehetőséghez képest — elhatároljuk és megkíséreljük azt, hogy jellemző jegyeit, sajátosságait, helyesnek vélt megnyilvánulási formáit, megjelöljük.[9]

A termelőszövetkezetek állami felügyelete a termelőszövetkezetek állami irányításának része, egyik jelentős ágazata, amely az állami irányítás többi, különösen jogi eszközeihez, ágazataihoz és formáihoz szorosan kapcsolódva, az állami irányítás egész területét átfogja. Ebből következik, hogy a termelőszövetkezetek állami irányítása és állami felügyelete nem azonos fogalmak, a tartalmukat kitevő tevékenység sem azonos, az előbbi magában foglalja az utóbbit, egyben azonban az utóbbi az előbbinek világosan különválasztható és különválasztandó része, ágazata, amelynek megnyilvánulása, alkalmazási lehetősége, illetőleg kötelezettsége és jogi formája — az állami irányítás egyéb ágazataitól — eltér és önállósul. A felügyelet az állami irányítás egész komplexumán belül kifejezetten és tisztán jogi kategória. Felügyeletet csak hatóság és csak a jogszabály által reá ruházott hatáskörben gyakorolhat.

A felügyeletet egyfelől az igazgatástól, a termelőszövetkezetek állami irányításán belül az általános szakigazgatástól és a szövetkezeti igazgatástól, másfelől az ellenőrzéstől kell elhatárolni.

Az első vonatkozásban — amint láttuk — kétféle, egymással ellentétes állásponttal találkozhatunk; az egyik a csehszlovák törvény alapján alakult ki, eszerint az államigazgatási szervek minden olyan aktusát, amely a termelőszövetkezet, mint szövetkezeti társadalmi és gazdasági szerv működésére irányul, azzal kapcsolatos, a felügyelet körébe vonja; a másik álláspont az 52/1960. (Mg. É. 51.) F. M. számú utasításban jutott kifejezésre — s lényegében ennek megfelelő nézetet tett magáévá Nagy László is[10] — eszerint pedig valamennyi ilyen aktus a szövetkezeti igazgatás (a mi felosztásunk szerint a szövetkezeti hatósági igazgatás) körébe lenne vonandó. A zavart — úgy véljük — itt az okozza, hogy miután a termelőszövetkezetek, mint szövetkezeti társadalmi tulajdonban álló társadalmi és gazdasági szervezetek működésével kapcsolatban alapvető principium azok állami irányítása, gazdasági tevékenységük beleilleszkedik a népgazdasági tervbe, így a jogszabályok a termelőszövetkezetek egyes határozatainak érvényességéhez az állami szerveknek különböző formában történő közreműködését írják elő. Ilyennek tekinthető elsősorban az alapszabály felülvizsgálása, jóváhagyása és a működési engedély kiadása, továbbá a termelési tervnek és a bevétel-kiadási költségvetésnek, valamint a zárszámadásnak a megerősítése. Igaz, hogy a hatáskörrel bíró államigazgatási szerv az alapszabálynál túlnyomóan törvényességi felülvizsgálatot eszközöl, a terv- és a zárszámadás esetében részben törvényességi, részben gazdasági szempontból vizsgálja a termelőszövetkezet határozatait, s a vizsgálat eredményéhez képest megerősíti vagy észrevételezi a termelőszövetkezet határozatait, illetőleg a megerősítést megtagadja. A magunk részéről ezeket, a jogszabály által *konkréten* előírt olyan államigazgatási aktuso-

[8] Határozottan erre az álláspontra helyezkedik Nagy László előbb idézett tanulmányában. Állam és Igazgatás X. évf. 9. sz. 665 old.

[9] Megjegyezzük, hogy — bár az előző fejtegetésekben egy-egy esetben nem volt elkerülhető a szervezeti kérdések megemlítése — a felügyelet gyakorlására hivatott szervek tárgyalását ehelyütt mellőzzük, vagy csak a legszükségesebb mértékben érintjük, mert ezekkel tanulmányunk más részében foglalkozunk.

[10] i. m. 665. old.

kat, amelyek a termelőszövetkezet határozatainak érvényességéhez és hatályosulásához a jogszabály ilyen rendelkezése alapján ex tunc kötelezően szükségesek, kivonnánk a felügyelet köréből és a szövetkezeti hatósági igazgatás keretébe utalnánk. A felügyelet körének ily módon történő szűkebbre szorításával, egy láncszemmel közelebb kerülhetünk a felügyelet valóságos tartalmához. Ha ugyanis e *konkrét* aktusokat kizártuk, ebből következik, hogy a felügyelet tartalmilag a termelőszövetkezet működésének *általános* felügyeletét, még pedig jelentős mértékben — de mint látni fogjuk nem kizárólagosan — *törvényes működésének általános felügyeletét* jelenti. Ide tartozik — csak példaszerűen említve — a föld és egyéb vagyontárgyak bevitelére, a háztáji gazdaság kereteire, a földjáradék fizetésére, továbbá a föld rendeltetés- és tervszerű használatára, megművelésére és a talajerő fenntartására vonatkozó szabályok megtartásának felügyelete.

Még ezek után is problematikusnak látszik, hova tartoznak azok az ügyek, amelyek a közgyűlési határozat sérelmezése miatt, a termelőszövetkezeti tag jogorvoslata folytán kerülnek a járási mezőgazdasági osztály útján a járási tanács végrehajtó bizottsága elé. Az előbbiekben azt állítottuk, hogy a felügyelet gyakorlásának általános szabályát az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet 52. §-a adja, ebből kell tehát kiindulnunk. A járási tanács végrehajtó bizottsága felügyeleti jogát „a termelőszövetkezeti tag bejelentése alapján, az ügyész óvására, illetőleg hivatalból" gyakorolhatja; a 70/B. § és a végrehajtására kiadott rendelkezések szerint a járási tanács végrehajtó bizottsága a közgyűlési határozatot helybenhagyja (nem jóváhagyja), vagy megsemmisítheti; tehát ugyanazt a határozatot hozhatja, mint a felügyelet egyéb — a jogszabályi szankció nélküli — eseteiben. Bár a felügyelet *hivatalból* való gyakorlásának eseteit tartjuk tipikusnak és a szóbanforgó ügyek nem vonhatók a termelőszövetkezet működésének általános felügyelete körébe, azonban még kevésbé sorolhatók a jogszabály által konkréten előírt és a hatályosuláshoz szükséges államigazgatási aktusok közé, ezért úgy véljük, hogy a két idézett jogszabály-helyet — azokat összevetve — akkor értelmezzük helyesen, ha a tag jogorvoslata folytán hozott megsemmisítő határozat hozatalát eredményező aktusokat is a felügyelet körébe vonjuk.

A szövetkezeti igazgatástól való elhatárolás után, a felügyeletet az ellenőrzéstől is meg kell különböztetnünk, hiszen a két tevékenység között vannak hasonló vonások, ezért ezeket a gyakorlatban igen gyakran össze is keverik. Az ellenőrzés — röviden kísérelve meg jellemzését — azt jelenti, hogy az ellenőrzést végző, rendszerint a helyszínen, megvizsgálja, hogy az ellenőrzött igazgatási vagy gazdasági szerv törvényesen, gazdaságosan, a szabályoknak, rendelkezéseknek megfelelően működik-e, hiánytalanul elvégzi, ellátja-e feladatait, az ellenőrzés befejezése után az azt végző tapasztalatairól, észleleteiről, munkájának eredményéről jelentést készít, abban felsorolva a pozitívumokat és negatívumokat egyaránt, s jelentését a kiküldő szervhez beterjeszti. Az ellenőrzés körében a tények megállapításán túlmenően, más tevékenységet végezni, intézkedést tenni nem kell. Ha tehát az ellenőrzés során hibát, hiányosságot, a kiadott jogszabályok vagy rendelkezések megszegését állapítja meg az ellenőrzést végző, mégha azok indokait is felfedi, sőt következtetéseket is levon, *azok kiküszöbölése, megszüntetése iránt intézkedést nem tesz,* az ilyenirányú intézkedés megtétele már nem az ellenőrzés körébe tartozik.

A felügyeletnek is eszköze az ellenőrzés annyira, hogy a felügyelet gyakorta az ellenőrzéssel veszi kezdetét. A felügyeleti jog gyakorlása, a felügyeleti intézkedés megtétele azonban nem valamely, az ellenőrzés végzésére hivatott szerv, hanem az irányító, a felügyeleti szerv hatáskörébe tartozik, tehát — általában[11] — ugyanannak a szervnek hatáskörébe, amely az állami irányítást igazgatási vagy szervezési eszközökkel és módszerekkel végzi. Ha ez a szerv felügyeleti tevékenysége ellenőrző szakaszában azt tapasztalja, hogy a termelőszövetkezet a jogszabályok, a törvényes rendelkezések vagy az alapszabályszerű működés szabályait nem tartja meg, vagy azokat megszegi, úgy a hiba, hiányosság, törvénytelenség észlelésekor *felügyeleti intézkedést tesz* annak megszüntetése, kiküszöbölése iránt. Az ellenőrzéssel szemben tehát a felügyelet a felügyeleti intézkedés megtételének jogát és kötelezettségét is magában foglalja. Ebből mindjárt további következtetést kell levonnunk: ha ugyanis a felügyeletet gyakorló szervnek az imént említett esetekben a felügyeleti intézkedés megtétele joga és kötelessége, ebben az esetben világos, hogy felügyeletet csak olyan szerv és csak abban a körben és terjedelemben gyakorolhat, amelyre és amely körre és terjedelemre jogszabály ezt a hatáskört kifejezetten ráruházta, azaz felügyeletet csak jogszabály által meghatározott hatáskörben lehet gyakorolni.

Miután a felügyelet gyakran az ellenőrzéssel veszi kezdetét, ezzel kapcsolatban joggal vetődik fel az, hogy az államigazgatási — elsősorban a rendelkező, de másodsorban a végrehajtószervező — tevékenység során az államigazgatási aktus kibocsátását vagy a szervezést nyomon kell követnie az ellenőrzésnek, ellenőrizni

[11] Bár — mint jeleztük — ehelyütt szervezeti kérdésekkel nem kívánunk foglalkozni, itt mégis meg kell jegyeznünk, hogy éppen a termelőszövetkezetek vonatkozásában speciális felügyeleti jogköre van a Termelőszövetkezeti Tanácsnak, amely felügyeleti intézkedést nem tehet ugyan, de ilyen intézkedés megtételére a hatáskörrel és illetékességgel bíró szervet megkeresheti, felkérheti, felhívhatja, sőt végső esetben a termelőszövetkezetek állami felügyeletére hivatott legfelsőbb szervhez, a Minisztertanácshoz javaslatot terjeszthet elő.

kell az aktus vagy a szervezés helyességét, eredményességét. Ha pedig a kibocsátott aktus vagy szervező tevékenység helyes volt, de annak folytán a termelőszövetkezet működésében következett be hiba, hiányosság vagy jogszabálysértés, akkor felügyeleti intézkedést kell tenni. Ez az eset tehát a szűkebb értelemben vett felügyelet körébe vonható, pontosabban: abba torkollik bele. Mindebből világosan kitűnik, hogy az ellenőrzést soha nem önmagáért végzik, az ellenőrzés olyan eszköz, amelyet különféle célok, így az irányítás, vagy a vezetés, de nem kevésbé a felügyelet szolgálatába lehet állítani. Ehelyütt csupán arra kívántunk rámutatni, hogy az ellenőrzés nem azonosítható a felügyelettel, az ellenőrzés a felügyeletnek csak — és nem is szükségszerűen minden esetben — része, eleme lehet.

Végül tisztázni kell azt is, miben állhat a felügyeleti intézkedés. Az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet alapján ennek négy főtípusát különböztethetjük meg. A legszélesebb körű az 52. § alapján a megsemmisítésben (a végrehajtási rendelet 95/B. §-a esetében felfüggesztésben) megnyilvánuló felügyeleti intézkedés; ugyancsak megsemmisítés formájában jelentkezhet a 70/A. és 70/B. § esetében; a 72. § esetében a kedvezmény csökkentésében vagy megvonásában, azaz gazdasági szankcióban,[12] míg a 73. § esetében a működési engedély megvonásában jelentkezhet a felügyeleti intézkedés. Ezek természetesen csak a főtípusok. Mind ezekhez kapcsolódóan, mind — új jogszabály alapján — ezeken kívül a felügyeleti aktusok megjelenési formája variálódhat. Ide csatlakozik még az az eset, amikor a felügyelet gyakorlása során szabálysértési eljárás indul. Nem tartjuk viszont a szűkebb értelemben vett felügyeleti körbe tartozónak az olyan esetet, amikor a felügyelet *folytán* bírói (büntető vagy polgári) eljárás indul, mert ilyenkor a felügyeletet gyakorló szerv nem tesz intézkedést az erre okot adó hiba vagy hiányosság megszüntetésére, hanem eziránt csak javaslatot terjeszt a bíróság elé. (Ez közelebb látszik állni az ellenőrzéshez, bár kétségtelenül egyik példája lehet annak, amikor a felügyelet és az ellenőrzés csaknem összefolyik.)

Ha az elhatárolást teljessé akarjuk tenni, úgy fel kell még vetni a termelőszövetkezetek állami felügyeletével kapcsolatban az ügyészi általános törvényességi felügyelet kérdését is. Az utóbbi elnevezésében és tartalmában egyaránt felügyelet, az erre hivatott állami szervek felügyeletével mégsem azonosítható; nemcsak azért, mert az ügyészség különálló, a törvényességnek minden területén és minden vonatkozásban való megőrzésére rendelt szervezet, amely ennélfogva egész tevékenységét erre az egy — bár széles területet átfogó — célra koncentrálja, s így a felügyeletet más eszközökkel és módszerekkel gyakorolja. „Az ügyészi szervek semmiképpen sem avatkozhatnak bele az egyes gazdálkodó egységek szakmai munkájába, nem vizsgálhatják gazdasági munkájuk eredményességét vagy célszerűségét, hanem csak azt, hogy ezek a szervek, működésük során, betartják-e a reájuk vonatkozó jogszabályokat. Így pl. az ügyészek semmiképpen nem vonhatják felügyeletük körébe a mezőgazdasági termelőszövetkezetek termelésének helyességét, belterjességét, termelési terveik célszerűségét stb. A törvényességi felügyelethez tartozik viszont annak vizsgálata, hogy a termelőszövetkezetek termelési terveiket, zárszámadásaikat a szakigazgatási szerveknek megerősítés végett bemutatták-e és a közgyűlés azokat elfogadta-e. Nem vizsgálhatják az ügyészek, hogy a termelőszövetkezetek vezetőségei gazdaságilag helyes határozatot hoznak-e, de feltétlenül a törvényességi felügyelet körébe tartozik, hogy a vezetőség nem lépi-e túl a jogszabályokban megállapított hatáskörét, nem von-e magához olyan döntéseket, amelyek a közgyűlés ügykörébe tartoznak."[13] Úgy véljük a lényeget ebből világosan leszűrhetjük. Az ügyészi általános felügyelet a jogszabályokban meghatározott kötelezettségek teljesítésére, a jogok jogszabályszerű gyakorlására korlátozódik, míg az állami felügyelet ennél sokkal szélesebb körű, kiterjed mindarra, amire nézve az ügyészi felügyeletet ki kellett zárni, kiterjed tehát a termelőszövetkezeteknek, azok szerveinek nemcsak a jogszabályokban kifejezetten előírt határozataira, hanem — a törvényesség mellett — a termelőszövetkezetek *egész működésére*, beleértve az alapszabályszerű gazdálkodást, az operatív gazdasági intézkedéseket, azok helyességének, gazdaságosságának, célszerűségének kérdését is. Miután az állami felügyelet a törvényességre is kiterjed, ez ebben a vonatkozásban párhuzamosan haladhat az ügyészi felügyelettel, az észlelt jogszabálysértés esetén azonban az ügyészség az 1959. évi 9. sz. törvényerejű rendeletben pontosan meghatározott eszközökkel és módszerekkel (óvás stb.) élhet, míg az állami felügyeletet gyakorló szervek általában közvetlenül teszik meg a felügyeleti intézkedést.

A fentiekkel a termelőszövetkezetek állami

[12] Ebbe, a gazdasági szankciók alkalmazásával kapcsolatos felügyeleti körbe tartoznak az ezuttal részletesen nem tárgyalt pénzügyi felügyeleti intézkedések. Ezek a termelőszövetkezetek pénz- és hitelgazdálkodásával kapcsolatban elég széleskörűek, jogszabályilag viszonylag a legpontosabban rendezettek, s a termelőszövetkezetekkel szemben alkalmazott felügyeleti intézkedések között az 1959. évi 7. sz. törvényerejű rendelet kibocsátása előtt — és azt követően — is szabályozva voltak. Bár ezeknek is vannak speciális vonásai, különösen a Magyar Nemzeti Bankra ruházott jogok tekintetében, részletes tárgyalásukat azért mellőzzük, mert elvileg e tekintetben is a kedvezmények csökkentéséről vagy megvonásáról van szó, illetőleg szabálysértési vagy büntetőbírói eljárás indítható. Gyakorlatilag tehát széles és fontos területet jelent, de elvileg nem alkot külön felügyeleti kört.

[13] 14/1960. Legf. Ü. számú utasítás az ügyészi általános törvényességi felügyelet néhány elvi kérdéséről. Ügyészségi Közlöny VIII. évf. 9. sz.

felügyeletének szűkebb és valóságos értelemben vett körét lényegileg elhatároltnak véljük. A kifejtettekhez még egy tényezőnek — amelyre az előbbiekben már utaltunk — a kiemelését tartjuk szükségesnek. Rámutattunk arra, hogy a felügyelet az állami irányításnak különválasztandó, önállósult része, tevékenysége, ebből azonban helytelen volna olyan következtetést levonni, mintha a felügyeletnek az állami irányítás egyéb ágazataival, jogi formáival kapcsolata nem volna. Világos, hogy a felügyelet alapját, amire a felügyelet egész rendszere épül, éppen az állami irányítás valamennyi többi része, az általános szakigazgatás, a szövetkezeti igazgatás ágazataiban megnyilvánuló tevékenység teszi. Hiszen felügyeletre csak akkor van szükség, erre csak akkor kerülhet sor, ha vannak olyan államigazgatási aktusok, létezik olyan szervező tevékenység, amelyek törvényes, jogszabályszerű, gazdaságos, célszerű, helyes megvalósulására felügyelni kell. A felügyelet tehát a termelőszövetkezetek állami irányításának egész széles területére kiterjed.

Az eddigiekben a felügyelet körének elhatárolására és megvilágítására törekedtünk, s eközben — különösen a szovjet és a csehszlovák helyzet ismertetése során — röviden kitértünk arra is, hogyan, milyen módon érvényesül a felügyelet a termelőszövetkeztek irányításában. A törvényerejű rendelet 52. §-a megsemmisítési, a végrehajtási rendelet felfüggesztési jogról beszél, ezeken kívül jelentős helyet foglalnak el a felügyeleti intézkedések között a gazdasági szankciók, más esetekben pedig szabálysértési eljárást kell indítani. Ha tehát pusztán a jogszabályi rendelkezéseket vennénk alapul, ebből az következnék, hogy a felügyeleti vizsgálat alkalmával jogszabály vagy alapszabálysértés, hiba, hiányosság észlelését közvetlenül követné a felügyeleti intézkedés. Azonban a felügyelet körébe tartozó esetek túlnyomó többségében *is* az a helyes eljárás, ha a valamely jogi formában megnyilvánuló, lényegében szankciót jelentő felügyeleti intézkedést *megelőzi* olyan irányú felvilágosító, meggyőző, szervező munka, amelynek nyomán az észlelt sérelem kiküszöböléséről, megszüntetéséről, kijavításáról a termelőszövetkezet maga gondoskodik.

A felügyelet során sem kizárt, hogy a felügyeletet gyakorló szerv — a gazdasági szankció alkalmazásán vagy a szabálysértési eljárás megindításán kívül is — a jogszabályban meghatározott esetben a termelőszövetkezetre kötelező határozatot hozzon. Erre példa a végrehajtási rendelet 108/E. §-a, amely szerint a termelőszövetkezet és a tag közötti jogvita esetén a végrehajtó bizottság döntést hoz, azonban — helyesen — ez a jogszabályi rendelkezés is előírja, hogy ilyen döntés előtt meg kell kísérelni egyezség létrehozását. Itt kell megjegyeznünk, hogy a gazdasági szankció alkalmazását minden esetben, a szabálysértési eljárást pedig lehetőleg meg kell előznie a meggyőző, szervező munkának.

A termelőszövetkezetek állami irányításának egész területén mind nagyobb teret kell elfoglalnia az ajánlásnak, meggyőzésnek és a szervezésnek, mert így van a legtöbb lehetőség arra, hogy az állami irányítás a termelőszövetkezeti demokrácia felvirágoztatása irányában hasson, azzal összhangba kerüljön. E módszer alól nem lehet kivétel a felügyelet sem. Ezért szólnak a jogszabályok megsemmisítésről, felfüggesztésről, sőt a végrehajtási rendelet 108/F. §-a arról, hogy a „végrehajtó bizottság a megsemmisítést kimondó határozatában irányítást adhat a közgyűlésnek az új határozat meghozatalára", hogy a felügyeletet gyakorló szerv intézkedése ne sértse a termelőszövetkezeti demokráciát, a termelőszövetkezet ügyében, a termelőszövetkezet helyett ne hozhasson határozatot. Ez a módszer tehát még a megsemmisítés esetében is érvényesül, de sokkal valóságosabban teljesül be, ha a termelőszövetkezet eredetileg hibás határozatát nem megsemmisítés, hanem azt megelőzve, meggyőző, szervező munka alapján változtatja meg. Ez kétségtelenül nagyobb, nehezebb feladatot hárít az állami irányítást, a felügyeletet gyakorló szervekre, viszont az sem lehet vitás, hogy ily módon erősödik a termelőszövetkezeti demokrácia, szilárdul maga a termelőszövetkezet, valósul meg az állami irányítás és a termelőszövetkezeti demokrácia egyensúlyi állapota. Ebből következik, hogy a termelőszövetkezetek állami felügyelete arra is kiterjed, hogy sem az állami — különösen gazdasági — szervek az állami irányítás keretében rájuk ruházott jogok gyakorlása, rájuk bízott feladatok elvégzése közben, sem a termelőszövetkezetek törvényesen biztosított jogaik gyakorlása során hatáskörüket, feladatkörüket túl ne lépjék, illetőleg mind az állami szervek, mind a termelőszövetkezetek a jogszabályokban meghatározott kötelezettségeiket teljesítsék. Tehát a termelőszövetkezetek állami felügyelete kiterjed — s ez egyik legszélesebb kört felölelő, legjelentősebb feladata — az állami irányítás és a termelőszövetkezeti demokrácia összhangja elvének gyakorlati megvalósulására is.

Földes Iván

Az állami és társadalmi szervek viszonyának néhány kérdése

I.

N. Sz. Hruscsov az SZKP XXI. rendkívüli kongresszusán tartott beszámolója ráirányította a figyelmet a társadalmi szervek problematikájára, amelyről azóta mind a szovjet, mind a népi demokratikus jogtudományban élénk irodalmi vita indult meg.[1a]

Lenin tanítása szerint a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet mindig a proletariátus diktatúrája, amely azonban a politikai formák gazdag változatát mutatja. A proletárforradalom győzelmétől kezdve kialakulnak az állami szervek mellett az újtípusú társadalmi szervek is, amelyek a szocialista államban jelentős tevékenységet fejtenek ki, viszonyuk azonban a történelmi fejlődés során változik. A társadalmi szervek mind számban, mind formában, mind az általuk végzett feladatok tekintetében fejlődtek, de működésük ma még nem csökkenti az állam szerepét. A proletárdiktatúra mechanizmusán belül a társadalmi szerveket ebben az időszakban különös szerveknek tekinthetjük, a fejlődés során viszont szintén egyetemes jellegűvé válnak. Ez úgy zajlik le, hogy az állami szervek egyre több feladatot adnak át a társadalmi szerveknek.

II.

1. A társadalmi szervek fejlődését objektív és szubjektív tényezők mozdítják elő. Ilyen objektív tényezők a belső osztályviszonyok (az osztályharc helyzete) a nemzetközi helyzet, tehát a társadalmi helyzet; szubjektív tényező pedig a szocialista tudat színvonala.

A társadalmi szervek elsősorban azon a területen fejthetik ki tevékenységüket, amelyen a meggyőzés módszerével oldhatók meg a feladatok, míg az állami szervek jellegzetes módszere a kényszer. Természetesen helytelen lenne olyan következtetést levonni, mintha a szocialista államban az állami szervek nélkülözhetnék a meggyőzés módszerét. Az esetek többségében lehetőség nyílik arra, hogy az állami szervek is meggyőzéssel oldják meg feladataikat. Ennek alapja az, hogy a szocialista állam a többség, illetve a szocializmus győzelme után az egész dolgozó nép érdekét védi és szolgálja. Mind az állami, mind a társadalmi szerv neveli a dolgozó népet és fejleszti szocialista tudatát. A társadalmi szervek tekintetében azonban ez a tevékenység közvetlenebb.

Az objektív és szubjektív tényezők fejlődése teszi lehetővé, hogy a kommunizmus építésének időszakában fokozódjék a társadalmi szervek szerepe. Azonban már a szocialista forradalom győzelmétől kezdve működnek ilyen szervek; hozzátartoznak a proletariátus diktatúrájának lényegéhez. Így a meglevő különbségek ellenére e kérdés nálunk is aktuális. A társadalmi szervek kérdésében tehát nemcsak annak van szerepe, hogy a Szovjetunió már a kommunizmus alapjait rakja le, és mi az MSZMP VII. kongresszusának határozatai szerint most meggyorsítjuk a szocializmus építését, hanem a fentebb vázolt objektív és szubjektív tényezőknek is.

A MSZMP VII. kongresszusa e helyzet marxista—leninista elemzése alapján foglalkozott a társadalmi szervek jelentőségével és rámutatott arra, hogy nálunk is kialakultak ilyen szervek és szerepük a mi viszonyaink között szintén fokozódni fog. A kongresszus a szovjet tapasztalatokat hazai viszonyainknak megfelelően vizsgálta és mind az azonosságukra, mind a különbségekre kellő súllyal mutatott rá. A kérdés aktualitását egyébként az a körülmény is indokolja, amelyet Hruscsov elvtárs így jellemzett: a Szovjetunió segítsége és a többi szocialista állammal való együttműködése lehetővé teszi, hogy a szocialista államok lényegében majdnem egy időben jussanak el a kommunizmushoz.

2. A proletárdiktatúra feladatai részben az antagonisztikus, részben a nem antagonisztikus ellentétek megoldására irányulnak. A szocialista állam fejlődésének első szakaszában különösen nyilvánvaló, hogy a társadalmi szervek általában inkább a nem antagonisztikus ellentétek megoldásából eredő feladatok végzésére alkalmasak. Az antagonisztikus ellentétekből fakadó feladatokat általában állami szervek látják el.

Az állami és társadalmi szervek a proletárdiktatura mechanizmusában egységet képeznek, de lényeges különbségek is vannak köztük. A társadalmi szervek működése ugyancsak jogilag megalapozott, — végső fokon az alkotmányban. Az államigazgatási jogviszony egyik alanya is vagy állami szerv, vagy társadalmi szerv, tehát a proletárdiktatura szerve.

A jogi szabályozás ellenére azonban a társadalmi szerv nem válik állami szervvé, mert különbözik attól megalakulását, összetételét és működését illetően. A társadalmi szervekben közreműködők feladatukat társadalmi munká-

[1a] Mickevics, A. V.: A társadalmi szervezetek szerepének fokozódása a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában. (Az SZGP. 1959. 9. sz.-ból.) Ford. Márkus Ferenc. ÁI. X—1960. 349—360. old. Petrov, G. I.: A szovjet államiság fejlődéséről a mai viszonyok között. Ford. Névai László. JK. XV—1960. 223—227. old. Antalffy György: A társadalmi szervezetek szerepétől az állami feladatok végrehajtásában. ÁI. IX—1959. 502—512. old. Tumanov, V. A.: A társadalmi szervezetek szerepének növekedése a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakában. MJ. VI—1959. 221—325. old.

ban végzik el. Szocialista tudatukból fakadó kötelességérzet, felelősségtudat alapján vesznek részt a társadalmi szervek munkájában.

3. A társadalmi szervek erősítik a szocialista együttélés szabályait és a szocialista jog hatásosságának fokozása mellett érvényre juttatják a szocialista erkölcs, a szocialista együttélés normáit is. Ennek segítségével hathatósan formálják és fejlesztik a szocialista tudatot. Magasfokú szocialista tudat teszi hatásossá a társadalmi szervek működését, viszont működésük aktívan hat vissza a tudat fejlesztésére. Nevelik magukat a társadalmi szervben közreműködőket, de nevelik a dolgozók széles tömegeit is. Erre mutat rá Lenin, amikor megállapítja: „Szerintünk az állam ereje a tömegek tudatosságában rejlik."[1]

4. Az állami mechanizmus lényegében elkülönült gépezet, amely a proletárdiktatúrában — amíg ellentétes osztályok vannak — a többség érdekét szolgálja. A társadalmi szervek viszont egyre szélesebb tömegeket vonnak be az igazgatási feladatok ellátásába, ezen keresztül tanulják meg a tömegek az igazgatást. Az állami és demokratikus szervek egysége fejleszti a szocialista demokratizmust.

A revizionisták helytelenül tanítják, hogy szükségszerűen áll fenn az állam és a társadalom elidegenedése még a proletárdiktatúra korszakában is. Az állami és társadalmi szervek együttesen a többség, illetve a szocializmus felépítése után az egész nép érdekét képviselik és szolgálják, ezzel megteremtik az objektív előfeltételeit az egyéni érdek és a társadalmi érdek összehangolásának. Erre utal Lenin, amikor megállapítja: „Ez az elnyomás összeegyeztethető azzal, hogy a demokráciát a lakosság olyan óriási többségére terjesszék ki, hogy fokozatosan feleslegessé válik az elnyomásra szolgáló külön gépezet."[2]

5. Az állami és társadalmi szerveknek vezető ereje egyaránt a munkásosztály, amely széles osztályszövetségre támaszkodik. A társadalmi szervekben ez az osztályszövetség sokkal szélesebben bontakozik ki, mert a társadalmi szervek megközelítik a közvetlen demokrácia formáit. A proletárdiktatúra mechanizmusában azonban egyelőre a társadalmi szervek sem veszítik el osztályjellegüket. A fejlődés tendenciája azonban az, hogy a társadalmi szervek az állam elhalásának formájában fokozatosan elvesztik osztályjellegüket.

6. A társadalmi szervek a proletárdiktatúra szervei, tehát a párt vezető és irányító szerepe a társadalmi szervek felé is érvényesül. A párt fogja egységbe az állami és társadalmi szerveket és biztosítja együttműködésüket. A revizionisták a pártnak csupán ideológiai befolyását ismerik el, tagadják politikai irányító és vezető szerepét. Így természetesen tagadják a párt vezető szerepét a társadalmi szervek vonatkozásában is. Ez az álláspont helytelen.

A párt vezető szerepét a meggyőzés eszközével gyakorolja. A kommunisták és pártonkívüliek kölcsönös bizalma elősegíti a párt vezető szerepének érvényesülését. A párt tudományosan kidolgozott politikája határozza meg az állami és társadalmi szervek feladatait, ennek kidolgozásában azonban a társadalmi szervek is kezdeményező és alakító szerepet játszhatnak.

7. A társadalmi szervek felépítésében is érvényesül a demokratikus centralizmus. A társadalmi szervek működésének jogi megalapozottságából következik, hogy a legtöbb társadalmi szerv felett állami szerv gyakorol ellenőrzést. A Népköztársaság legfőbb ügyésze a törvényesség védelmében az általános felügyeleti jogkör keretei között ellenőrzést gyakorol a társadalmi szervek munkája felett. Az a körülmény, hogy a társadalmi szervek átvesznek feladatokat az állami szervektől, javítja az állami szervek munkáját is. Ugyanis kevesebb ügy marad az állami szerveknek, így egy-egy üggyel behatóbban tudnak foglalkozni és ez minőségileg javítja a munkát.

8. A társadalmi szervek fejlődése fejleszti a szocialista demokráciát. A társadalmi szervekben a kollektíva erejével nevelik a dolgozókat a proletárdiktatúra feladatainak intézésére. A társadalmi szervek fokozzák a tömegek kezdeményezését. Az objektív lehetőségek és a szubjektív aktivitás összekapcsolásával összhangba hozzák az egyéni és a társadalmi érdeket, aktivizálják az egyéneket és ezen keresztül a tömegeket.

9. Az állami és társadalmi szervek viszonyában talán egyik legvitatottabb kérdés az állam elhalása. A rivizionisták azt állítják, hogy az állam elhalása a szocialista forradalom győzelme után nyomban elkezdődik. Tagadják a szocialista állam gazdasági-szervező, kulturális-nevelő funkcióját és a társadalmi szerv szerepének növekedését úgy fogják fel, hogy az állam elhalása nyomban a forradalom győzelme után elkezdődik.

Hruscsov elvtárs élesen húzta alá beszámolójában: „Az állami szervek egyes funkcióinak a társadalmi szervezetek hatáskörébe utalása természetesen még nem jelenti a szocialista állam szerepének meggyengülését a kommunizmus építésében."[3]

Valójában itt az állam megerősödésének és elhalásának dialektikájáról van szó. A dialektika egyik lényeges sajátossága az ellentétek egysége, amelynek belső mozgása viszi előre a fejlődést. Az állam megerősödése és elhalása olyan ellentétpár, amely dialektikus egységben jelentkezik és az ellentétek mozgásán belül a mozgás alapvető tendenciája az állam megerősödése. Az SZKP XXI. kongresszusa hangsú-

[1] Lenin Művei: XXVI. köt., 255. o.
[2] Lenin Művei: XXV. köt., 497. o.
[3] Népszabadság, 1959. január 29.

lyozta az állam szerepének fontosságát, különösen a gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkció ellátásában, de egyéb vonatkozásban is. Az MSZMP VII. kongresszusának téziseiben külön szerepelt az állam megerősítésének kérdése, mint egyik előttünk álló fontos feladat. A kongresszus tárgyalásai gazdag anyagot szolgáltattak az állam megerősítéséhez. Ugyanakkor beható tárgyalásra került a társadalmi szervek fejlesztésének feladata is.

A marxizmus—leninizmus tanítása szerint a szocialista állam el fog halni. Az állam megerősödésének jelenlegi feladata nem áll ellentétben ezzel a tanítással. Az állam elhalása azonban csak akkor következhet be, ha megszűnik a kapitalista környezet és kétségtelen, hogy a most kialakuló társadalmi szervek azok a formák, amelyekben az állam elhalása végbe fog menni, ha annak objektív és szubjektív feltételei már fennforognak. A fejlődés egy későbbi szakaszában tehát az állam megerősödése és elhalása dialektikájában az elhalás fog alapvető tendenciává változni, jelenleg azonban ez a követelés antimarxista. A revizionisták tehát, amikor már most időszerűnek látják az állam elhalásának sürgetését, antimarxista tételt állítanak.

A revizionisták az állam megerősödése és elhalása kérdését metafizikus módon vetik fel. Az állam elhalását elszakítják a dialektikus összefüggésektől, egyoldalúan kiemelik és így időszerűnek tartják. Az állam elhalásának sürgetése a fejlődés jelenlegi szakaszában azonban a burzsoázia érdekeit szolgálja, mert megfosztaná a proletariátust és szövetségeseit a szocializmus, illetve a kommunizmus építése egyik legfontosabb eszközétől.

A társadalmi szervek működése a fejlődés mai szakaszán erősíti az állami szervek munkáját és ezen keresztül erősíti az államot. A további fejlődés során majd e szervek lesznek az állam elhalása formáinak a csírái. Jelenleg a társadalmi szervek az állam megerősítését szolgálják, és az állami mechanizmus működésével együtt hozzájárulnak a szocializmus, illetve a kommunizmus felépítésének meggyorsításához.

10. A társadalmi együttélési szabályok arra nevelik a polgárokat, hogy becsüljék meg, segítsék egymást, mozdítsák elő egymás tevékenységét. Kialakítják a munkához való kommunista viszonyt és fokozottan védik a társadalmi tulajdont is. Serkentenek a tanulásra, az önképzésre, és mindezek összhatásaképpen fejlesztik a szocialista tudatot. Így az esetek túlnyomó többségében a dolgozók önként követik a jogszabályokat, és kevesebb lesz a jogsértés. A jogsértés üldözése és a jogkövetkezmények levonása ezáltal hatásosabbá válik, érvényesül a megelőzés és ebben az állami szervek mellett a társadalmi szerveknek döntő szerepük van.

11. Hruscsov elvtárs beszámolójában arra is figyelmeztetett bennünket: „Nem szabad elsietni az állami szervek egyes funkcióinak átadását a társadalmi szervezetek kezébe. Bizonyos körülmények között határozottabban hozzá lehet fogni, más esetekben pedig kezdetben csak az első próbalépéseket szabad megtenni, hogy az emberek maguk beletanuljanak az új rendbe."[4] Ez az intelem nemcsak a Szovjetunióra, hanem ránk is vonatkozik, tehát hozzáfoghatunk a társadalmi szervek fejlesztéséhez, de ezt megfelelő körültekintéssel, alapos előkészítéssel és fokozatosan kell végrehajtani.

12. A társadalmi szervek fejlődésében a társadalmi szervek eltérő formáit különböztetjük meg. Kezdetben inkább általános, tömegszervezeti jellegű társadalmi szervek (pl. szovjetek) alakultak ki, amelyek a dolgozók bevonásának és közvetlen részvételének formái. Később speciális társadalmi szervek alakulnak ki, amelyek konkrét jellegű állami feladatokat látnak el (pl. sportügy, bíráskodás stb.). Ma egyre inkább ez utóbbi szervek alakulnak ki, amelyek azonban szorosan együttműködnek az állami szervekkel, egymás munkáját kölcsönösen kiegészítik, de megfelelő jogi szabályozás biztosítja a párhuzamosság kiküszöbölését. Ezeknek a társadalmi szerveknek a szerepe fokozódik, és ezek veszik majd át az állam elhalása után a társadalmi önigazgatás ellátását. Ezek mellett azonban továbbra is megvan az általános jellegű társadalmi szerveknek is a szerepük.

III.

1. Az SZKP XXI. kongresszusa megállapította, hogy a szovjeteknek igen fontos szerepük van a gazdasági és kulturális ügyek intézésében, az ellenőrzésben. A szovjetek, mint a dolgozók legszélesebb tömegszervezetei, a dolgozók millióit vonják be az állami ügyek intézésébe. A szovjetek egyúttal mint képviseleti szervek, választott államhatalmi szervként is működnek, és az újtípusú társadalmi szervek kialakulása sem csökkenti jelentőségüket. Ezt hangsúlyozza Lenin tanítása: „A szervezés demokratikus elve abban a magasabb formájában, ahogy a szovjetek megvalósítják az olyan javaslatokat és követeléseket, hogy a tömegek tevékenyen részt vegyenek nemcsak az általános szabályok, rendeletek és törvények megvitatásában, nemcsak ezek végrehajtásának ellenőrzésében, hanem közvetlenül végrehajtásukban is — ez azt jelenti, hogy a tömegek minden egyes képviselője, minden állampolgár számára olyan körülményeket kell teremtenünk, hogy részt vehessen mind az állam törvényeinek megvitatásában, mind képviselőinek megválasztásában, mind az állami törvények végrehajtásában."[5] Valóban tapasztalhatjuk, hogy fontosabb törvénytervezeteket széleskörben vi-

[4] Uo.

[5] Lenin Művei: XXVII. köt., 206—207. o.

tatnak meg, ankétokat tartanak, jogászok és nem jogászok mondják el véleményüket a tervezetről. Egyre gyakrabban találkozunk olyan jogszabállyal, amelyet állami és társadalmi szerv együtt alkot. Így a szakszervezet és a kormány, a Komszomol és a kormány közösen adnak ki jogszabályokat.

2. A proletárdiktatúra mechanizmusában a szakszervezet, az ifjúsági szervezetek, a termelőszövetkezetek stb. olyan társadalmi szervezetek, amelyek kezdettől fogva ellátnak állami feladatokat is.

A Szovjetunióban a szakszervezetek gazdasági feladatai is nőnek, a kommunizmus építése meggyorsításával összefüggésben. A Komszomol jelentősége is nő. A kommunista brigádoknak pedig döntő szerepük van a tervek teljesítésében és túlteljesítésében.

A fejlődés jelenlegi szakaszában e szervek mellett új társadalmi szervek alakulnak, amelyek további feladatok ellátását veszik át.

Hruscsov elvtárs az idézett beszámolóban az egészségvédelem, a sport, a közbiztonság, a kultúra, a társadalmi együttélés szabályainak megtartása feladatait tekintette olyannak, amelyek intézését fokozatosan társadalmi szervek vehetik át. A kultúra, az egészségvédelem és a sport területén kialakuló társadalmi egyesületek végzik el azokat a feladatokat, amelyeket korábban állami szervek láttak el.

3. A Szovjetunióban a szociálpolitika terén is találunk olyan társadalmi szerveket, amelyek sokrétű szociálpolitikai feladatot látnak el, olyanokat, amelyek korábban állami szervek hatáskörébe tartoztak. Minden szövetséges köztársaságban működik szociális gondoskodási minisztérium, amely megfelelő szinten gazdája e feladatok megoldásának. A konkrét ügyintézés azonban a legtöbb területen a társadalmi szervek feladata. Példaképpen említem meg, hogy a szociális gondoskodási minisztérium felügyelete alatt minden szövetséges köztársaságban működik Vakok Szövetsége, amely széles hatáskörrel bír, és feladata a vakok konkrét szociálpolitikai ügyeinek intézése.

A Vakok Szövetségének saját vállalatai vannak, amelyek bevételei a szövetséget illetik, és csak a tiszta bevételnek 25%-át fizetik be az állam javára. Bevételeikből nemcsak meglevő üzemeiket tartják fenn, és új üzemeket létesítenek, nemcsak korszerűsítik a régieket, hanem fedezik a szövetség kulturális és szociális kiadásait. Így lakóházakat, internátusokat, munkásszállásokat építenek, üdülőket, szanatóriumokat létesítenek és tartanak fenn a vakok részére, segélyeket adnak a rászorultaknak. A Szövetségek feladata egyre bővül. A Szövetségek fejlődésén láthatjuk a szovjet államigazgatás további fejlődésének útját.

A Vakok Szövetségei 1948-ban mondtak le az állami támogatásról, és ez időtől fogva hatáskörük és feladataik szélesedtek. Főfeladatuk a vakok és csökkentlátók foglalkoztatása, amelyet tudományos alapon, korszerű gépek alkalmazásával, magas technikai színvonalon oldanak meg. A Szövetség területileg tagozódik és ebben az államigazgatási beosztáshoz igazodik. Így vannak helyi szervei (községi, városi üzemi), járási (rajon) és területi (oblaszt) szervei, valamint központi vezetősége, amely a szövetséges köztársaság fővárosában működik. A Szövetségnek vannak függetlenített alkalmazottai, de a feladatok jelentős részét a tagok társadalmi munkában láják el.

A szociálpolitika egyéb területein is működnek ilyen társadalmi szervek, amelyek feladata szintén egyre bővül.

4. A kommunista társadalmi önigazgatás speciális szervei között említhetjük meg a milícia támogatására alakult népi rendfenntartó egységet (druzsina). Ezek a közrend és a közbiztonság megerősítését segítik elő a nevelés és a meggyőzés eszközével. Nemcsak a tényleges jogsértések esetében lépnek fel, hanem fontos feladatuknak tekintik a megelőzést. Igyekeznek a dolgozókra hatni már akkor, amikor olyan magatartást tanúsítanak, amelyből arra lehet következtetni, hogy veszélyeztetik a közrendet és a közbiztonságot.

5. 1958 októberében a szovjet sajtó nyilvánosságra hozta az elvtársi bíróság szabályzatának új tervezetét, hogy azt a dolgozók széles körben megvitathassák. E szabályzat értelmében kisebb súlyú bűncselekmények 500, illetőleg mindkét fél beleegyezése esetén 100 rubelig terjedhető polgári peres ügyekben határozhat az elvtársi bíróság, továbbá ha a cselekmények társadalmi veszélyessége kismérvű és nevelő intézkedés meghozatala indokolt.

Az elvtársi bíróságok keretében olyanok döntenek az ügyben, akik az eljárás alá vont személyt közvetlenül ismerik, ugyanakkor széles körben eszközölhetnek kihallgatásokat nemcsak az ügyre vonatkozóan, hanem az illető személyi körülményeire is. Mindezek alapján az egyéniség értékelése a jogkövetkezmény kiszabásánál megfelelő módon érvényesülhet.

Az elvtársi bíróság különböző nevelő jellegű intézkedést hozhat (pl. megrovás), javaslatot tehet a fegyelmi eljárás megszüntetésére, büntető eljárás megindítására, azonnali hatályú elbocsátásra stb.

Ha az eljárás alá vont nem jelenik meg az elvtársi bíróság előtt, az ügyet az illetékes állami szerv elé utalják. Kialakult azonban már az a légkör, hogy szégyen az elvtársi bíróság előtti megjelenést megtagadni s így mindenki erkölcsi kötelességének érzi, hogy az idézésre az elvtársi bíróság előtt megjelenjen.

Az elvtársi bíróságok üzemekben, közép- és felsőfokú iskolákban és lakóterületeken jönnek majd létre. Az üzemekben és intézményekben működő elvtársi bíróság felett a felügyeletet a szakszervezet, az egyéb területen működők felett az illetékes tanács végrehajtóbizottsága gyakorolja. Természetesen a törvényesség

érdekében az ügyész is felügyeletet gyakorol az elvtársi bíróság működése felett.

A szovjet egyetemeken már létre is jöttek elvtársi bíróságok, amelyek működése jelentősen hozzájárul a hallgatók magatartásának megjavításához és a szocialista együttélési szabályok fokozott megtartásához.

Az elvtársi bíróságok működése társadalmi úton szankcionálja a szocialista együttélési szabályok megsértését, és egyre szélesebb körben érvényesül az a meggyőződés, hogy szégyen a szocialista együttélési szabályok megsértése.

6. Társadalmi szerv még a rendes bíróságokon tevékenykedő társadalmi védő és társadalmi vádló, akik az ügyész, illetve a védő mellett lépnek fel az ügyben, és olyan részletekre mutathatnak rá, amelyek a vádló és a védő előtt ismeretlenek. Ezzel elősegítik az individualizációt és fokozottabban biztosítják a törvényesség érvényesülését.

Fontos intézmény a társadalmi kezesség is, amikor a bíróság a kollektíva felelősségvállalása mellett megszünteti a vádlott ellen az eljárást.

Fontos társadalmi szerv a fiatalkorúak bizottsága, melynek feladata a fiatalkorúak jogsértéseinek a megelőzése és a szükséges intézkedések megtétele annak érdekében, hogy ne maradjanak kellő felügyelet nélkül.

IV.

1. A magyar népi demokrácia fejlődésében felszabadulásunk első percétől kezdve jelentős szerepük volt a társadalmi szerveknek. Ezeket vizsgálva külön kell választanunk azokat a társadalmi szerveket, amelyek közvetlenül felszabadulásunk után keletkeztek, és azokat a szerveket, amelyek már a proletárdiktatúra mechanizmusának szerveiként működnek.

2. A Szovjetunió Vörös Hadserege szabadította fel hazánkat és űzte ki hazánkból a német fasisztákat és szövetségeseit. Ekkor lényegében a fasiszta államapparátus széthullott és a Vörös Hadsereg győzelme után szinte légüres térben kellett az új állam alapjait lerakni. A győzelem, objektív lehetőségét teremtette meg annak, hogy a népi demokratikus forradalom elkezdődjék, és a belső forradalmi erők élni tudtak ezzel a lehetőséggel. Objektíve és szubjektíve forradalmi helyzet volt Magyarországon ebben az időben.

Az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság forradalmi emléke, a Horthy-fasizmus 25 éve alatti áldozatos forradalmi harc széles tömegekben ébrentartotta a forradalmi tudatot és ez bontakozott ki a Vörös Hadsereg győzelme nyomában. A belső forradalmi erők és a Szovjetunió segítségének együttműködése indította el fejlődésünket. Állami életünk megindításában, gazdasági és politikai életünk megkezdésében a kialakult társadalmi szervek döntő szerepet játszottak.

3. A felszabadított területeken az illegalitásból kilépő kommunisták hozzáfogtak a párt legális szervezéséhez, és a munkásosztály, szegényparasztság többsége, valamint a dolgozók legforradalmibb rétegei csatlakoztak a kommunista párthoz. Így az emigrációból hazatérő kommunisták már élénk pártszervezést találtak, amelyet saját tapasztalataikkal és tevékenységükkel továbbfejlesztettek és kibontakoztattak. A 25 éves Horthy-fasizmus sem tudta teljesen megsemmisíteni a pártot, és ez lett a magja az új pártszervezeteknek.

A Magyar Kommunista Párt volt az első, amely programot adott, amely kezdeményezett, és nemzeti összefogásra szólította fel a többi demokratikus pártokat, hogy az országot kivezesse történelmének legnagyobb katasztrófájából. A párt 1944. november 30-án már közzétette programját (Néplap), amely részben polgári demokratikus célkitűzéseket vett fel, de lényegében már túlmutatott ezeken. Megtaláljuk benne a proletárdiktatúra felé való tendenciát is. Így követeli a bauxit, a kőolaj, a szénbányák, a villany-erőművek államosítását, a kartellek ellenőrzését stb. A program gerincét képezte a németekkel való szembefordulás, a Vörös Hadsereg támogatása, az újjáépítés megindítása, a demokratikus jogok biztosítása, az államigazgatás megtisztítása a fasiszta elemektől, a fasiszta törvények hatályon kívül helyezése, fasiszta szervezetek feloszlatása stb.

Alig néhány nappal később megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, amelynek tagjai voltak a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt és a Független Kisgazdapárt. Szintén közzéteszi programját (Szegedi Délmagyarország, 1944. december 3.), amely lényegében a párt programját teszi magáévá.

1944. december 21-én Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amelynek megválasztása forradalmi úton népgyűléseken, a nemzeti bizottságok közreműködésével történt. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés választotta meg az ideiglenes kormányt. A kormánynyilatkozat is lényegében a kommunista párt programját tette magáévá, bár ebben már nem találjuk meg az államosítások követelését.

A kommunista párt tehát a felszabadulás első percétől kezdve kiemelkedő jelentőségű hegemón szerepet játszik a forradalmi folyamat irányításában. Ez a forradalmi folyamat a népi demokratikus forradalom, amely — amint ezt Lenin általában a szocialista forradalomról tanítja — két szakaszos, első szakasza lényegében polgári demokratikus, második szakasza egyértelműen szocialista forradalom. Az első szakaszban létrejött a munkás-paraszt demokratikus diktatúra. Az összes tényezők figyelembevételével viszont megállapíthatjuk — különös tekintettel a kommunista pártnak és a munkásosztálynak már az első szakaszban elfoglalt hegemón szerepére —, hogy már az első

szakasz túlmutat a polgári demokratikus forradalmon, szocialista vonásokat is feltüntét, és mozgástendenciája első perctől kezdve a proletárdiktatúra felé haladt, már magán viseli a proletárdiktatúra csíráit. Ez a népi demokratikus forradalom sajátossága és e sajátosság kialakításában a kommunista párt vezetésével a népi forradalmi erők aktivizálása folytán kialakult társadalmi szerveknek döntő szerepük van. Az első Magyar Tanácsköztársaságban kialakult társadalmi szervek forradalmi hagyományai is segítették az újonnan kialakuló társadalmi szervek forradalmi tevékenységét.

Bár a fejlődés főiránya első perctől kezdve a proletárdiktatúra felé haladt — ez a fejlődés nem volt egyenes vonalú, a dialektikus mozgás ellentétes tendenciái is érvényesültek; a reakciós erőknek időnként sikerült a fejlődés menetét megakasztani, sőt esetleg visszahúzni, de ez nem érintette a fejlődés fő irányát. Végülis a fordulat évében (1947/48) a Magyar Kommunista Párt következetes marxista—leninista politikájának eredményeképpen kialakult a proletárdiktatúra.

4. A felszabadított területeken társadalmi-politikai szervként jöttek létre a nemzeti bizottságok a kommunisták kezdeményezésére. A nemzeti bizottságok — néhány kivételtől eltekintve — általánosságban úgy jellemezhetők, mint a legelső demokratikus népi szervek. Igen szerteágazó tevékenységet fejtettek ki az első időben. Általában helyettesítették a helyi önkormányzati szerveket és a helyi államigazgatási apparátust. Főfeladatuknak tartották az állami élet megindítását, ehhez szükséges szervek újjáalakítását vagy megalakítását, a termelés megindítását, tehát lényegében az élet újraindítását. A demokratikus pártok képviselőiből alakultak meg, amelyek a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörültek. A négy párt később a Polgári Demokrata Párttal egészült ki.

A nemzeti bizottságok, különösen addig, amíg nem volt központi hatalom, nem alakult meg az ideiglenes nemzetgyűlés és kormány — sőt ezek megalakulása után is még egyideig, amíg a központi szervekkel a kapcsolat nem volt kielégítő — központi irányítás nélkül működtek. Működésük a demokratikus népi erőknek megnyilatkozása volt.

A nemzeti bizottságok kezdeményezték az igazolások megindítását, a fasiszták és kollaboránsok eltávolítását, a gazdasági helyreállítást. Ezek voltak azok a szervek, amelyek a kommunisták vezette néptömegek aktivitását élénkíteni, mozgosítani tudták, a szunnyadó demokratikus erőket felébresztették. A nemzeti bizottságok egyes helyeken jogszabályokat is hoztak, illetve kezdeményeztek jogszabályokat. A szegedi nemzeti bizottság például 1945. január 4-én rendeletet alkotott a népbíróságokról s ezzel megelőzte a kormány által a nemzetgyűlési felhatalmazás alapján 1945. január 25-én kibocsátott 81/1945. ME. sz. rendeletet. Hasonlóképpen egyes vidéki nemzeti bizottságok megkezdték a kormány 15/1945. ME. sz. rendeletének kibocsátása előtt — a tisztviselők s más személyek igazoltatását. (Miskolci AL. A miskolci n. b. 1945. jan. 2-i jkv.) Különösen a budapesti nemzeti bizottság bocsát ki olyan rendelkezéseket, melyek jogszabálytartalmúak. Január 28-án például elrendeli a fővárosi üzemekben üzemi bizottságok szervezését (Az 50.100/1945. I. M. rendelet csak február 15-én lépett életbe), február 14-én átmenetileg felfüggeszti a büntető törvénykönyv egyes tiltó rendelkezéseinek alkalmazását (Budapest 1. sz. ÁL. X.) (2/1945. BNB. sz.), kimondja, hogy mindazok, akik határozatainak ellenszegülnek, fasisztáknak minősülnek (Budapesti 1. sz. Ál./XIII/9/1945. BNB. sz.) stb. . . ."[6] A nemzeti bizottságok követelték a zsidótörvények és más fasiszta jogszabályok hatályon kívül helyezését, sőt egyes helyeken ezt maguk végre is hajtották. A központi hatalom megerősödésével a nemzeti bizottságok hatásköre lassan visszafejlődött, bár 1945. szeptember 4-én létrejött az Országos Nemzeti Bizottság, amely továbbra is fontos politikai és társadalmi szerv maradt.

A tárgyi hűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy a nemzeti bizottságokban egyes helyeken reakciós tendenciák érvényesültek, ez azonban nem rontja le a nemzeti bizottságok általános pozitív értékelését.

Ma talán megengedhetjük azt a megállapítást is, hogy hiba volt a nemzeti bizottságok elsorvasztása, mert ezekből is kifejlődhettek volna tanácsaink.

5. A felszabadulás után működő társadalmi szervek között külön kell beszélni a szakszervezetekről.

A felszabadult területeken az üzemekben hamarosan megalakultak az üzemi bizottságok, amelyek a termelés megindítását és a munkásellenőrzést tartották fő feladatuknak. 1945 februárban megjelent Ip. Min. rendelet az üzemi bizottságokról lényegében a már kialakuló helyzetet szentesítette és az újonnan felszabadult területekre terjesztette ki azt az egészséges folyamatot, amely a munkások forradalmi kezdeményezésére már megindult. Az üzemi bizottságoknak az a tevékenysége, amely a tőkés vállalatok keretében a termelés megindításában és a termelés munkásellenőrzésében és irányításában nyilvánult meg, túlmutat a polgári demokrácián és ugyancsak a proletárdiktatúra csírájának tekinthető. Sem a nemzeti bizottság, sem az üzemi bizottság tevékenysége nem polgári demokratikus jellegű, hanem szocialista elemeket tartalmaz, a proletárdiktatúra szerveinek első csírájaként, első megjelenési formájaként fogható fel, és ez hozzátartozik azokhoz a sajátosságokhoz, amelyek a magyar népi demokratikus forradalmi fejlődést jellemzik.

[6] Idézve Csizmadia Andor: A forradalmi jogalkotás 1944—1945-ben.

A szakszervezet jelentős gazdasági tevékenységén kívül rendkívül komoly politikai szerepet is játszott. A két munkáspárt közötti akcióegységet a felszabadulás után új alapokra fektették, összekötő bizottságokat hoztak létre, amelyek a két párt tevékenységének az összehangolását voltak hivatva előkészíteni. A két párt akcióegységében benne volt lényegében az a fejlődési tendencia, amely végül a két párt egyesüléséhez vezetett. Tehát ebben az akcióegységben szintén már a proletárdiktatúra egyik elemét ismerhetjük fel.

A két munkáspárt akcióegységének legjobban funkcionáló szerve éppen a szakszervezet volt. Bizonyos fokig a szakszervezeten belül megnyilvánuló egységnek hathatós szerepe volt a két munkáspárt egyesülésének előkészítésében.

A szakszervezet politikai befolyása nyilvánult meg abban, hogy küldöttei résztvettek az igazoló bizottság, a népbíráskodás munkájában. Tegyük hozzá, a szakszervezeti küldöttek általában — pártállásukra tekintet nélkül — a kommunista küldöttet támogatták és segítették a kommunista párt programjának megvalósítását. Az ideiglenes nemzetgyűlésbe is küldött a szakszervezet képviselőket.

A szakszervezet sürgette a stabilizációt, támogatta a kommunista pártot a 3 éves terv kidolgozásában, szervezte a munkaversenyeket, — a baloldali blokknak egyik döntő tényezője volt. Már az első szakaszban követelte a szakszervezet az államosítást, elsősorban a szén- és bauxitbányák, majd a nagyüzemek és nagy bankok államosítását. Követelte az államapparátus megtisztítását, támogatja az 1945-ös pártkonferencia és az 1946-os III. pártkongresszus célkitűzéseit.

A politikai tevékenység mellett természetesen a szakszervezet gazdasági feladatokat is ellátott. Így feladata volt a munkaközvetítés és a kollektív szerződés megkötése, amelyekben egyik szerződő félként szerepelt. Politikai tevékenysége volt azonban a jelentős, népi demokráciánk fejlődésének első percétől kezdve résztvett a parlament és a parlamenten kívüli osztályharcban a kommunista párt vezetésével, tehát olyan társadalmi szerv volt, amely bizonyos állami feladatokat is ellátott.

1947-ben a jobboldali szociáldemokraták eléggé nehéz politikai helyzetben — a kommunista párt tiltakozása ellenére — szakszervezeti választásokat erőszakoltak ki. A néhány üzemben megtartott választás azonban olyan nagymérvű kommunista győzelmet hozott, hogy a további választásoktól a szociáldemokraták elálltak. Ez is bizonyítja, hogy a szakszervezetekben mennyire érvényesülni tudott a kommunista befolyás.

Mindezek újra azt is bizonyítják, hogy a szakszervezet már az első szakaszban is olyan társadalmi szerv volt, amelynek működése nem illeszthető be a polgári demokratikus forradalom keretei közé. A szakszervezet már az első szakaszban is olyan feladatokat látott el, amelyek a proletárdiktatúra elemeit hordták magukban.

6. Külön kell megemlíteni a baloldali blokkot, amely 1946 márciusában alakult meg. A baloldali blokk vezető ereje a Magyar Kommunista Párt volt, amelyhez a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Paraszt Párt és a SZOT csatlakozott. A baloldali blokk a reakció támadásával szemben tömörítette a forradalmi erőket. Az 1946. márciusi nagygyűlésen programot adott, visszaverte a Kisgazdapártban meghúzódó jobboldali reakciónak a földreform elleni támadását és harcot hirdetett a földreform vívmányainak megvédésére. Követelte továbbá az államosítást, a stabilizációt és a reakció elleni szélesfrontú támadást. A baloldali blokk hatására a Kisgazdapártban levő demokratikus erők is felléptek s így sikerült a reakció támadását visszaverni, a kitűzött programot fokozatosan megvalósítani. A baloldali blokk jól mutatja, hogy milyen kedvező hatást tudott elérni a demokratikus erők társadalmi-politikai szervezkedése az MKP vezetésével. A baloldali blokk létrejötte és hatása mutatja, hogy ebben a szakaszban a forradalomnak szocialista jellege is volt.

7. Amint fentebb hivatkoztam, egyes helyeken a népbíróságok már a 81/1945. Korm. rendelet kihirdetése előtt létrejöttek a nemzeti bizottságok kezdeményezésére. A népbíróság — véleményem szerint — kettős jellegű szerv, részben állami, részben társadalmi jellegű. Elsőfokon egy szakbíró, továbbá a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front négy pártjának, illetőleg később a Polgári Demokrata Pártnak és a SZOT-nak kiküldöttei voltak a tagjai, tehát végső kialakulásában hat tagból állott. A másodfokon eljáró Népbíróságok Országos Tanácsa a négy, illetőleg öt párt jogi képesítésű kiküldötteből alakult meg.[7] Ebben a SZOT nem vett részt, ami — véleményem szerint — hozzájárult ahhoz, hogy a SZOT munkája több kívánnivalót hagyott maga után, mint a népbíróságé. A népbíróságot azért tekintem kettős jellegűnek, mert a szakbíróval szemben a népi elem döntő többségben volt, mert társadalmi szervek, a pártok és a SZOT *küldte be* tagjait a szakbíró kivételével. Egyébként létrejöttének körülményei, működése és feladata egyaránt kettős jellegét bizonyítják.

A népbíróság elsősorban antifasiszta szerv

[7] Az 1947. XXXIV. törvény értelmében elsőfokon a SZOT mind első-, mind másodfokon a Polgári Demokrata Párt küldöttének tagsága megszűnt, így elsőfokon öt-, másodfokon négytagú tanácsban ítélkezett.

[8] Figyelmeztetni kell ezzel összefüggésben is az SZKP. XXI. kongresszusának a tanítására, amely a társadalmi szervek növelése mellett aláhúzza a szovjetek szerepének jelentőségét. A termelőszövetkezeti községekben és városokban is fennmarad tehát a tanácsok fontos szerepe, mindamellett, hogy egyes feladatokat a szövetkezetek fognak megoldani.

volt, benne azonban — szervezeti felépítésénél fogva is — a kommunista pártnak elvileg jelentős befolyása volt. A népbíróság működése ellen — különösen kezdetben — indokolt kifogások merültek fel, — lényegében azonban jelentős szerepe volt a háborús és népellenes bűnösök megbüntetésében. Később átvette köztársaságunk és köztársasági rendünk elleni bűntettesek üldözését is. Politikai-társadalmi rendünk védelmében kifejtett tevékenysége is indokolja, hogy azok közé a társadalmi szervek közé soroljuk, amelyeknek szerepük volt népi demokratikus fejlődésünk előmozdításában és védelmében. A fentebb tárgyalt nemzeti bizottságok és a szakszervezet általános jellegű társadalmi szervként működtek, ezzel szemben a népbíróság, mint speciális hatáskörű társadalmi szerv jelentkezett.

8. Ugyancsak speciális hatáskörű társadalmi szervként jöttek létre az igazoló bizottságok, amelyeknek megalakítását a nemzeti bizottságok szorgalmazták.

A kormány egyes helyeken — mint említettük — öntevékenyen fel is állította azokat, 15/1945. M. E. sz. rendelettel rendelte el és szabályozta az igazoló bizottságok működését. Több jogszabály is jelent meg az igazoló bizottságokról az alaprendelet után, ezek közül a legjelentősebb az 1080/1945. M. E. sz. rendelet.

Az igazoló bizottság feladata volt, hogy megtisztítsa az állam- és önkormányzati szerveket, a hivatalokat, intézményeket, az üzemeket, a testületeket, az ügyvédi, orvosi foglalkozást stb. a fasiszta, népellenes elemektől. Az igazoló bizottságok tehát antifasiszta, antiimperialista feladatot láttak le. Feladatuk ellátásában sok hibát is követtek el, mégis olyan társadalmi szervnek tekinthetjük, amely hozzájárult a régi burzsoá-fasiszta, feudális államgépezet fokozatos lebontásához, és ezzel elősegítette azoknak a feltételeknek a kialakulását, amelyek a proletárdiktatúra irányába való fejlődést támogatták.

Az igazoló bizottságban szavazati joga volt az öt párt és a szakszervezet küldöttének. Ezenkívül még annak a vállalatnak (intézménynek) a képviselője is résztvett a tanácskozásokon, amelynek dolgozója igazolási ügyét a bizottság tárgyalta, továbbá egy jogi képesítésű tagja is volt. Szavazategyenlőség esetén az az álláspont érvényesült, amelyhez a SZOT küldötte csatlakozott. Ez is fokozta a SZOT politikai jelentőségét.

9. Ugyancsak speciális hatáskörű társadalmi szervként jött létre a 600/1945. M. E. sz. rendelet értelmében a földigénylő bizottság. Egyes helyeken egyébként a földreformot a nép forradalmi kezdeményezésére már a jogszabály kihirdetése előtt megkezdték, és a földigénylő bizottsághoz hasonló szervek ennek során jöttek létre.

A földigénylő bizottságok helyi szervekként alakultak meg és ezekben — legtöbb helyen — a kommunista párt befolyása érvényesült. A földigénylő bizottságnak rendkívül fontos szerepe volt a földosztáson túl a földreform vívmányainak megvédésében is. A reakció hevesen támadta a földigénylő bizottságok munkáját, a kommunista párt és az általa vezetett baloldali blokk azonban meg tudta védeni munkájuk eredményét.

A földigénylő bizottságokat a forradalmi tudat irányította munkájukban. Szerepük volt a feudális nagybirtok felszámolásában. Egyben a községnek olyan politikai-társadalmi szerveként működött, amely túlmutatott a polgári demokratikus forradalom célkitűzésein, a falu legforradalmibb elemeit egyesítette és előkészítette a további fejlődést.

10. Még röviden utalok arra, hogy az első szakaszban — különösen a szocialista tudat fejlesztése terén — még néhány általános jellegű társadalmi szervnek volt szerepe népi demokratikus fejlődésünk első szakaszában. Ilyen szerve volt az egységes ifjúsági szervezet, a MADISZ és a nők tömörülése, az MNDSZ. Voltak egyéb társadalmi szervek is (pl. termelési bizottságok, szociális bizottságok stb.).

V.

1. Népi demokratikus fejlődésünk második szakasza: a proletariátus diktatúrája, egyben a szocialista állam fejlődésének első szakasza. Ez az a szakasz, amely a szocializmus teljes győzelméig tart. A proletárdiktatúra mechanizmusában ebben a szakaszban ugyancsak találunk általános jellegű társadalmi szerveket és kialakulnak újtípusú, speciális hatáskörű új társadalmi szervek is.

A Magyar Népköztársaságban is egyre fokozódik a tanácsok jelentősége. Az MSZMP VII. kongresszusának határozatai alapján a tanácsok hatásköre tovább bővül és az alsófokú szervek feladatai növekednek.

Mezőgazdaságunk szocialista átszervezésének fokozódó üteme növeli a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fontosságát. A termelőszövetkezetek nemcsak gazdasági egységek, hanem olyan társadalmi szervek, amelyek a termelés mellett politikai jellegű tevékenységet is végeznek; társadalmi tevékenységgel látják el a proletárdiktatúrának olyan feladatait, amelyet korábban állami szervek végeztek. Különösen érvényes ez a termelőszövetkezeti községekben és városokban.

Az MSZMP VII. kongresszusa igen behatóan foglalkozott a KISZ munkájával és értékelte azokat az eredményeket, amelyeket az ifjúság nevelése terén a KISZ elért. Az ideológiai és kulturális nevelésben az ifjúság szocialista tudatának formálásában az ellenforradalom leverése óta jelentős lépéseket tettünk előre. De a tudat még mindig elmaradt a gazdasági és politikai eredményeink mögött. A KISZ-nek tehát

fejlődésünk menetében további fontos feladatai vannak az ifjúság szocialista tudatának alakításában és fejlesztésében.

2. Az ellenforradalom leverése óta a Hazafias Népfront működése aktívan segítette elő gazdasági, politikai és ideológiai konszolidációnkat. A Hazafias Népfront, mint tömegmozgalom, az MSZMP helyes poltikáját széleskörben népszerűsítette, vitte közelebb a dolgozókhoz, valóban összefogta dolgozó népünket, nagymértékben segítette elő aktivizálásukat, és a dolgozók véleményének, bírálatának meghallgatásával, javaslatai továbbításával segítséget nyújtott pártunknak a helyes politika végrehajtásában és ellenőrzésében. Egészséges jelenség, hogy a Hazafias Népfront tevékenysége nem korlátozódott a választásokra és derekasan vették ki a Hazafias Népfront-szervek részüket az MSZMP KB-a 1958. évi decemberi határozata végrehajtásának elősegítésében, vagyis a mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalom meggyorsításában. A szocialista demokratizmus további fejlesztése a pártkongresszus határozatai szellemében fokozza a Hazafias Népfront jelentőségét.

A Hazafias Népfront II. kongresszusának felhívása behatóan elemzi a mozgalom feladatait és mozgósít e feladatok megoldására. Rámutat arra, hogy a Hazafias Népfrontnak jelentős szerepe van az ideológiai osztályharcban, a szocialista tudat és közvélemény fejlesztésében, az erkölcsi és politikai egység megszilárdításában, a községpolitikai tervek végrehajtásában, a kulturális színvonal emelésében. A Hazafias Népfront aktivizálhatja azokat a dolgozókat is, akik még távoltartják magukat a társadalmi munkától. Helyesen állapítja meg a felhívás: „... a Hazafias Népfront ma nemzeti egységbe tömöríti mindazokat, akik készek harcolni a Magyar Népköztársaság nemzeti függetlenségéért, a szocializmus felépítéséért, a béke fenntartásáért. A Hazafias Népfront soraiban a párt, a munkásosztály vezetésével megtalálja helyét az egész dolgozó társadalom, amely fokozatosan megszabadul az osztályellentétektől és mindinkább a szabad, egymással szövetséges, a szocialista építésben testvérien együttműködő dolgozó osztályok, a szocialistává formálódó magyar nemzet egységes társadalmává válik. Ez a népi-nemzeti egység csakis a szocializmus alapján valósulhat meg. Napjainkban tanúi vagyunk az egységes paraszti osztály kialakulásának. A munkásosztály és minden dolgozó méltó megbecsülésben részesíti a társadalmunkban magát otthon érző s ezt magáénak valló értelmiséget. Megtalálja helyét az új világ szellemében átnevelődő kispolgárság is."[9]

3. Újtípusú társadalmi szervek is kialakultak nálunk: fontos szerv a központi népi ellenőrző bizottság (1957/7. törvény), amelyet kettős jellegű szervnek tekinthetünk, tehát részben állami, részben társadalmi szervnek. Kétségtelen, hogy e szerv működése is olyan, hogy abban a társadalmi jelleg fog erősödni. A közrend és közbiztonság területén nálunk is működik a kisegítő rendőrség, amely önkéntes társadalmi szervként vesz részt a feladatok megoldásában. [1066/1955. (VII. 27.) Mt. sz. határozat.] Nálunk is létesülnek elvtársi bíróságok [1041/1956, (V. 30.) sz. MT—SZOT közös határozat], amelyek üzemekben működnek és a szocialista együttélési szabályok érvényesülését segítik elő. Az üzemi tanácsok is fokozzák a dolgozók aktivitását, bevonják őket a termelés kérdéseinek megtárgyalásába. [1086/1957. (XI. 17.) Korm. sz. határozat.] A kialakult és fejlődő szocialista brigádok is gazdasági és politikai jelentőséggel bírnak, fontos szerepük van a hároméves terv túlteljesítésében, a második ötéves tervünk előfeltételeinek megteremtésében. Külön kell megemlíteni a munkásőrséget (1957 : 13. tvr.), mint speciális társadalmi szervet. Az ellenforradalom leverése után alakultak meg a proletárdiktatúra védelmében. A dolgozók önként vállalták napi munkájuk mellett a munkásőrségben való részvételt, hogy a katonaság és rendőrség mellett részt vegyenek a közrend és közbiztonság védelmében, szocialista államunk megerősítésében. Felemelő az a lelkesedés és helytállás, amellyel részt vesznek a munkásőrség munkájában. Munkásőrségünk ereje pártunk, államunk és dolgozó népünk összeforrottságát, a magyar népi demokrácia szilárdságát bizonyítja. A társadalmi szervek gyakran sarjadnak ki társadalmi kezdeményezés következtében. Így alakult meg a Nőtanács kebelén belül a Családvédelmi Iroda, amely a gyermekek és a házasság védelmével, nevelési kérdésekkel, az alkoholizmus hatásával foglalkozik. Pszichológiai, pedagógiai, szociálpolitikai munkát végez, hogy ezzel elősegítse a szocialista együttélési szabályok érvényesülését.

VI.

1. A kifejtettek alapján — azok vázlatossága ellenére — néhány olyan következtetést lehet levonni, amelyek megvilágítják a felszabaduláskor kialakult és a jelenlegi társadalmi szervek közötti elvi különbségeket:

a) A felszabadulás utáni társadalmi szerveknek jelentős szerepük volt az új államiság kialakításában, az állami tevékenység megindításában, tehát valójában a kialakuló népi demokratikus állam alapjainak lerakásában.

A mai társadalmi szervek azok a formák, amelyek az állam jelenlegi megerősítése mellett is a jövő fejlődésének útját mutatják, amelyekben az állam elhalása végbe fog menni.

Akkor a társadalmi szervek a még ki nem alakult állami szervek helyett, vagy az éppen kialakulók mellett kezdtek működni, fokozatosan alárendelődve az állami szerveknek, ma viszont az állami szervek fognak fokozatosan el-

[9] Népszabadság, 1960. május 31.

halni és a társadalmi szervek fognak fokozatosan erősödni. Egyeznek viszont abban, hogy mind akkor, mind ma a népi erők aktivizálásának szervei voltak.

b) Az akkori szervek létrejöttében a különböző pártoknak volt szerepük; ezek delegálták a társadalmi szervek tagjait. Az osztályharc e szerveken belül folyt, hol kevésbé élesen, hol élesebben, mert esetenként sikerült egyes helyeken a társadalmi szerveket a reakciónak hatalmába keríteni. Nem ez volt azonban a jellemző. A társadalmi szerveket többségükben olyan demokratikus szerveknek tekinthetjük, amelyek túlmutatnak a polgári demokrácián.

c) Ma a társadalmi szervekben megnyilvánul az erkölcsi-politikai egység és a kommunista párt vezető szerepe. Igaz, hogy már akkor is általában vezető szerepet játszhatott a kommunista párt, a társadalmi szerveken belül, ez azonban még nem volt kizárólagos. A mai társadalmi szervek éppen a kommunista párt vezetésével, az erkölcsi-politikai egységet kifejezve vesznek részt az osztályharcban, amely általában a társadalmi szerveken kívül eső erők ellen folyik.

d) Kezdetben a társadalmi szerveknek olyan szerepük volt, hogy a proletárdiktatúra előfeltételeit teremtették meg, ma közvetlenül beletartoznak a proletárdiktatúra mechanizmusába. Akkor a burzsoá államapparátus fokozatos lebontásában, ma a szocialista állam megerősítésében van szerepük, de már az állam elhalásának formáit is jelentik.

e) Mindkét esetben kiemeljük a társadalmi szervek nevelő és mozgósító szerepét, amelyek formálták és formálják a dolgozók tudatát. Ma határozottan a szocialista tudatot, akkor olyan népi demokratikus tudatot, amelyben már a szocialista tudat egyes vonásai is felismerhetők voltak.

2. A társadalmi szervek — mint erre rámutattunk — részben általános feladatokat látnak el, részben egyre szélesebb körben veszik át állami szervek speciális feladatainak ellátását.

A társadalmi szervek működésével kapcsolatban legfontosabb hatás az, amit a tömegek aktivizálása érdekében fejtenek ki. A szocializmus és kommunizmus építésében nélkülözhetetlen a tömegek aktív segítsége, kezdeményezése, javaslata, teljesítménye és ezek fokozása. Ezen a téren tehát a legjelentősebb az a szerep, amit a társadalmi szervek betöltenek. Egyes esetekben a társadalmi szervek módszerei hasonlatosak az állami szervek módszereihez, természetesen azzal, hogy kényszert nem alkalmazhatnak. Többnyire azonban teljesen sajátos módszereik vannak, amelyek között első helyet foglal el a kollektív nevelés, a kollektív meggyőzés. A szocialista társadalomban kialakuló erkölcs és a szocialista együttélési szabályok érvényesítését hathatósan mozdítják elő, kialakítják azt a közvéleményt, azt a légkört, hogy szégyen lesz e szabályok megsértése.

A társadalmi szervekben való részvétel önkéntes. A dolgozók munkájuk mellett vállalják a társadalmi szervekben való közreműködést lelkesedésből, a szocializmus ügye iránti felelősségtudatból és ezzel kialakulnak azok a formák, amelyek a jövő fejlődésének útját mutatják. Az állam és a jog elhalása után is a társadalmi önigazgatás szervei és a társadalmi együttélés normái lesznek azok az intézmények, amelyek a társadalmi együttélést szabályozzák.

A jelenlegi feladat fővonala az állami és társadalmi szervezetek arányos fejlesztésén keresztül az állam megerősítése és a szocialista demokratizmus kiszélesítése és biztosítása.

Vas Tibor

A Német Demokratikus Köztársaság Munka Törvénykönyvének tervezete

1. Mielőtt a szocializmus építése a Szovjetunióban megkezdődött, a munkaviszony jogi szabályozása lényegében az adott országban folyó osztályharc jogi megnyilvánulása, a jogi szabályozás társadalmi feladataira és jellegére vonatkozó elméletek pedig csak az adott országban folyó ideológiai harc eszközei voltak. Mióta azonban a Szovjetunióban megkezdődött a szocializmus építése, a történelmi fejlődés törvénye napirendre tűzte a versenyt a társadalmi munka kapitalista és szocialista megszervezésének és jogi szabályozásának a rendje és színvonala között. A két társadalmi rend között kibontakozott verseny elsősorban abban a vonatkozásban folyik, hogy melyik képes a társadalomnak magasabb anyagi és kulturális színvonalat, igazságosabb társadalmi rendet biztosítani; melyik alakítja ki az emberek legnemesebb tulajdonságait, a kezdeményező készség, az alkotó lendület, a kulturált együttélés, a kölcsönös segítés magasabb színvonalú társadalmi formáit; melyik valósítja meg nagyobb mértékben a társadalmi és az egyéni érdek összhangját; melyik szolgálja inkább az emberek alapvető gazdasági és szociális jogait, szabadságát és méltóságát. Másodsorban azonban — mindezekkel bonyolult összefüggésben és kölcsönhatásban — a munkaviszonyra és általában a munka társadalmi megszervezésére vonatkozó burzsoa és szocialista elméletek egyben a két társadalmi rendszer között kialakult ideológiai harc formái és eszközei is, főleg abban az

értelemben, hogy a szocialista irodalomban kialakult elméletek a társadalmi fejlődés törvényeinek feltárásával olyan perspektívát mutatnak meg, amely nem csak a szocialista, hanem a kapitalista országokban élő dolgozókban is tudatosítja a szocializmus és ezen belül a szocialista munkaszervezet és munkajogi szabályozás felsőbbrendűségét. Ez a perspektíva szükségszerűen behatol az emberek és a társadalom tudatába, és hatalmas anyagi erővé válik a kapitalista országokban folyó munkásmozgalomban. A szocialista munkajogi szabályozásnak ez a jelentősége és hatása sajátosan és különös élességgel jelentkezik Németországban, ami visszatükröződik a tervezet preambulumában is. A preambulum ugyanis megállapítja, hogy a német munkás-paraszt állam, vagyis a Német Demokratikus Köztársaság az egyetlen jogszerű német állam. Ez az állam levonta a két világháborúból és a német nép történetéből a tapasztalatokat; gyökerében irtotta ki az imperializmus és a militarizmus alapjait és ezzel megszűnt a Német Demokratikus Köztársaságban egyszer és mindenkorra az ellentmondás egyfelől a békeszerető dolgozó nép érdekei, másfelől az imperialisták érdekei között. Minthogy azonban Nyugat-Németországban fennáll az imperialisták uralma, Németországban ellentmondás áll fenn egyfelől a szocialista békeállam érdekei és minden nyugatnémet békeszerető ember, másfelől az imperializmus és a militarizmus erői között. Németországban — állapítja meg továbbá a preambulum — harc folyik a két társadalmi rendszer, vagyis a kapitalizmus és szocializmus között. Ebből adódik az első német munkás-paraszt állam történelmi feladata: be kell bizonyítania az egész német népnek a szocialista társadalmi rend fölényét minden területen. Ebből a szempontból a preambulum döntőnek tekinti a munka termelékenységének maximális emelését. Hozzáfűzi azonban, hogy ennek egyben politikai jelentősége is van, mert miközben előmozdítja az életszínvonal emelkedését, egyidejűleg hozzájárul a béke biztosításához és a nemzeti kérdés megoldásához is, mert a szocializmus fölényének a kiharcolása képessé teszi mind a két német állam munkásosztályát arra, hogy történelmi feladatát megoldja, vagyis megfékezze a német militaristákat, elragadja tőlük az állami hatalmat és kényszerítse őket arra, hogy egy demokratikus békeszerető rendnek engedjék át a teret.

2. Ennek a sajátosságnak a kiemelése után a preambulum a demokratikus centralizmus jelentőségét emeli ki, amidőn kifejti, hogy a szocialista állam erejének és hatalmának fő forrása az a közös tudatos munka, amelyet a dolgozók egységes terv, valamint a társadalmi és a személyi érdek összhangja alapján fejtenek ki. A demokratikus centralizmus megvalósítja az egységet a társadalmi munka centrális állami vezetése és a tömegek alkotó tevékenysége között. Ez egyre inkább előmozdítja a dolgozók aktív részvételét a gazdaság és az állam irányításában. A dolgozók egyre szélesebb körben és jobban valósítják meg a következő elvet: „működj közre a tervezésben, a munkában és a kormányzásban." Így fejlődik és tökéletesedik a szocialista demokrácia.

3. A harmadik fontos társadalmi törvényszerűség, melyet a preambulum kiemel, a szakszervezetek szerepe a szocialista rend megteremtésében és fejlesztésében.

4. A preambulum meghatározza a munkajog tárgyát is, amidőn deklarálja, hogy a Munka Törvénykönyve az új szocialista munkajogviszonyokat szabályozza az első német munkás-paraszt államban, a Német Demokratikus Köztársaságban. Megítélésünk szerint azonban a tervezet szerint a Munka Törvénykönyve a társadalmi viszonyok szélesebb körére, nevezetesen az üzemi, illetőleg a szocialista demokrácia, valamint a munka társadalmi megszervezésének egyéb viszonyaira is kiterjed.

II.

A tervezet tizenhárom fejezetből áll, és anyagát a fejezetek sorrendjében ismertetjük. Az egész tervezet elemzésére természetszerűleg nem kerülhet sor, és ezért arra törekedtünk, hogy a tervezet lényegbe vágó rendelkezéseit ismertessük. Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a tervezet a preambulumban, de minden egyes fejezetben is először az abban tárgyalt jogi intézmények társadalmi-gazdasági alapjainak és szerepének nagyon szép kifejtését adja, és ebből vezeti le a jogi szabályozást. Rövid ismertetésünkben azonban kénytelenek voltunk a hangsúlyt a jogi szabályozásra fektetni.

1. A szocialista munkajog alapelvei. a) A tervezet bevezetőben megállapítja, hogy a munkaviszonyok jogi szabályozásának az alapját a munkások és parasztok politikai hatalma, a termelőeszközökre vonatkozó szocialista tulajdon és a tervgazdálkodás alkotják. A szocialista munkajog nemcsak tükrözi a szocialista, illetőleg a népi demokratikus rendszer objektív jellegű társadalmi-gazdasági törvényszerűségeit, hanem meghatározza a munkajog, mint felépítmény által megvalósítandó társadalmi feladatokat is. Ezek közül a legfontosabbak a munkajog alapelvei. A tervezet elsősorban azt emeli ki, hogy a munkajog a szocializmus gazdasági alaptörvényének a megvalósulását szolgálja, előmozdítja a munka termelékenységének az emelkedését, az állandóan növekvő szükségletek lehető legteljesebb kielégítését. Ezzel kapcsolatban utal arra a fontos szerepre, amelyet a munkajog a szocialista tervgazdálkodásban tölt be, valamint arra is, hogy ezt a feladatát a demokratikus centralizmus alapelvének megfelelően látja el: a munkajog a gazdasági tervek teljesítését szolgálja, mégpedig annak az egységnek az alapján, amely egy-

felől a központi tervezés és vezetés, másfelől pedig minden dolgozónak a termelésben való tudatos és alkotó részvétele, valamint az állam és a gazdaság vezetésében való közreműködése között áll fenn. A szocialista munkajog alapelvei azonban jogi normák is, amelyeknek a törvénybe iktatásával a szocialista állam arra kötelezi szerveit és az állampolgárokat, hogy a munka társadalmi megszervezésének a részletes szabályait az alapelveknek megfelelően állapítsák meg és segítsék elő tevékenységükkel, illetőleg magatartásukkal is az alapelvek érvényesülését.[1] Ez a helyes felismerés jut kifejezésre a tervezet 1. §-ának (3) bekezdésében, amely kimondja, hogy az állami szervek és vállalatok kötelesek a munkajogot a kifejtett alapelveknek megfelelően megvalósítani és ezért őket felelősség terheli.

b) Ezután a tervezet felsorolja a dolgozók alapvető jogait és kötelezettségeit. Minden állampolgárnak joga van a munkához; joga van képességeinek megfelelő tevékenységre, a munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazásra, valamint arra, hogy alkotó módon részt vegyen a tervek teljesítésében, az üzemek és a gazdaság vezetésében. Mindez viszont a másik oldalon minden munkaképes állampolgár erkölcsi kötelezettsége is. Már mint jogi kötelezettség jelentkezik a tervezetben, hogy minden dolgozó köteles a szocialista munkafegyelem szabályait megtartani, különösen a szocialista tulajdont védeni és gyarapítani. Minden dolgozónak joga van szakmai képzésre és továbbképzésre, pihenésre, munkavédelemre, anyagi ellátásra betegség, üzemi baleset, anyaság, rokkantság és öregség esetére, továbbá kulturális és sporttevékenységre, egészségügyi és szociális gondozásra. Mindezeket a szocialista állam diszkrimináció nélkül, vagyis korra, nemre, nemzetiségre, fajra és vallásra való tekintet nélkül garantálja. Törvénybe iktatja a tervezet a szakszervezeti szervezkedés szabadságát is, amidőn elrendeli, hogy a dolgozók jogosultak érdekeik megvalósítása végett a szakszervezetekbe tömörülni, és hogy a szocialista állam előmozdítja és védelmezi a szabad és egységes szakszervezetek tevékenységét és velük szorosan együtt működik. A szakszervezet tevékenységével kapcsolatban is megállapítható az a helyes megoldás, hogy a tervezet nemcsak felsorolja a szakszervezetek társadalmi feladatait és lehetőségeit, hanem meghatározza az állami szerveknek az ezzel kapcsolatos kötelezettségeit is. A tervezet szerint ugyanis az állami szervek és vállalat igazgatója kötelesek a szakszervezetek által szervezett munkásellenőrzést támogatni és a kifogásolt hiányosságokat haladéktalanul megszüntetni.

c) Érdekessége a tervezetnek, hogy lehetőséget nyújt kollektív keret-szerződések megkötésére. A tervezet szerint ugyanis az állami szervek és a szakszervezetek egymással kollektív keret-szerződéseket köthetnek, amelyek a törvényes rendelkezések alapján különös munka-, és bérfeltételeket állapítanak meg a népgazdaság egész területére, a dolgozók bizonyos csoportjaira vagy meghatározott területekre. A kollektív keret-szerződések olyan rendelkezései, amelyek a munkaviszonyok feltételeit szabályozzák, kötelezőek mindazokra a szerződésekre vonatkozóan, amelyek a vállalatok és a dolgozók között jönnek létre.

d) Ebben a fejezetben szabályozza a tervezet a Munka Törvénykönyvének tárgyi, személyi és területi hatályát is.

2. A szocialista demokrácia megvalósítása az üzemben. a) Jellemző vonása a szocialista munkaszervezetnek, hogy a szocialista vállalat nemcsak a munka és az elosztás társadalmi megszervezésének, hanem a dolgozóknak a vállalati tevékenység megszervezésébe és ellenőrzésébe való bevonásának a szerve is. A szocialista demokrácia megvalósulását az üzemen belül az üzemi demokráciának a dolgozók bevonását szolgáló különböző szervei és intézményei szolgálják. Ezeknek a szerveknek és intézményeknek a megszervezése, hatásköre, elnevezése eltéréseket is mutat a Szovjetunióban és a különböző népi demokratikus országokban. A lényeg azonban azonos. A vállalatot az igazgató vezeti az egyszemélyes felelős vezetés elve alapján, a központi állami irányításnak és a tervnek alárendelve. A dolgozók kollektívája azonban, elsősorban a szakszervezet útján — a jogszabályban meghatározott jogkör keretei között — részt vesz a vállalati tevékenység irányításában, megszervezésében és ellenőrzésében. Kialakul továbbá egy olyan testületi szerv a vállalat keretei között, hazánkban az üzemi tanács, amelynek a tevékenységében részt vesz a vállalat minden fontos tényezője, vagyis az igazgató, a kollektíva, a párt, a szakszervezet és az ifjúsági szervezet képviselője, hogy a vezetés segítése érdekében megszervezzék a vállalat belső tényezőinek eredményes együttműködését.

Nagyon részletesen foglalkozik a tervezet is a szocialista demokrácia, vagy a nálunk inkább használatos kifejezéssel élve, az üzemi demokrácia kérdéseivel.

Ez a fejezet először a vállalat vezetőjének és a vezetőállású dolgozóknak a kötelezettségeit, illetőleg felelősségét szabályozza. A 8. § szerint az üzem vezetője és a vezető állású dolgozók a munkás-paraszt hatalom megbízottai. A vállalat vezetője a vállalatot az egyszemélyes felelős vezetés elvének megfelelően irányítja és személyesen felel a vállalat feladatainak a teljesítéséért. A vállalat vezetője köteles a munkát úgy megszervezni, hogy a vállalat a tervét a népgazdasági tervben meghatározott össz-állami feladatokkal teljes összhangban teljesítse. A tervezet tehát jogilag is kifejezésre juttatja a végrehajtási és a megszervezési kötelezettséget.

A szocialista kollektíva jelentőségét, jog-

[1] Vö. Szabó Imre, Az Alkotmány helye népi demokratikus jogrendszerünkben, Jogtudományi Közlöny, 1959, 10—11. sz.; Weltner Andor, A magyar munkajog, I. köt., 1960, 51. és k. old.

körét és az igazgatónak a kollektívával szemben fennálló alapvető kötelezettségét juttatja kifejezésre a 9. §, amidőn megállapítja, hogy a szocialista demokráciának lényeges vonása a dolgozók alkotó együttműködése a tervek teljesítésében és az üzem vezetésében, és hogy ennek az együttműködésnek döntő jelentősége van az eredményes munka szempontjából. Erre való tekintettel a vállalat vezetője köteles a tömegek kezdeményezését előmozdítani, a dolgozók tapasztalataira és javaslataira támaszkodni, amelyek különösen a munkaverseny és az együttműködésnek szakszervezetileg szervezett egyéb formái között bontakoznak ki. Ezt követi az a gondolat, amely szerint a vállalat vezetője nemcsak a dolgok igazgatója, hanem elsősorban a dolgozók kollektívájának a vezetője, aki a dolgozók politikai és ideológiai neveléséért felelős. Kimondja végül a 9. §, hogy az igazgató köteles az üzemi szakszervezeti szervezettel és ennek vezetőségével szorosan együttműködni és tevékenységéről a vezetőségnek beszámolni.

Figyelmet érdemel a vállalati terv kidolgozásával kapcsolatos az a szabály is, amely szerint a vállalat a tervjavaslatát csak akkor továbbíthatja az illetékes fölérendelt szervnek, ha ehhez csatolja a bizalmiak teljes ülésének vagy a gazdasági konferenciának az állásfoglalását.

b) A szakszervezet tevékenységével kapcsolatban a tervezet a következő fontosabb rendelkezéseket tartalmazza. Elsősorban elrendeli, hogy a szakszervezet az alapszabályainak és határozatainak megfelelően szabadon és akadálytalanul tevékenykedhet az üzemben. Aki ezt akadályozza, felelősségre kell vonni. Állást foglal a tervezet abban a kérdésben is, hogy vajon a szakszervezet csak szakszervezeti tagokat vagy pedig minden dolgozót képvisel-e. A 11. § (2) bekezdése szerint a szakszervezet minden dolgozónak érdekképviseleti szerve. A szakszervezet tevékenységét mozdítja elő az a szabály is, amely szerint szakszervezeti funkcionáriusnak csak a megfelelő szakszervezeti szerv előzetes hozzájárulásával lehet felmondani. Nagyon fontos végül az a szabály, amely szerint az igazgató köteles a szakszervezet tevékenységének a teljesítéséhez szükséges tárgyi feltételeket megteremteni.

c) A 12. § először általánosságban állapítja meg a szakszervezet jogkörét: a vállalati szakszervezeti bizottság szervezi a dolgozók közreműködését a termelésben és a vállalat vezetésében, valamint a dolgozókat magas szocialista öntudatra neveli. Ezután következik az egyes nevesített szakszervezeti jogosítványok felsorolása. Ezek felsorolása után a tervezet a szakszervezeti jogérvényesítés kérdését szabályozza, amidőn elrendeli, hogy a szakszervezeti bizottság követelheti az állami szervektől, hogy vonják felelősségre az igazgatót vagy a vezető állású dolgozókat, ha a vállalat feladatait hiányosan teljesítik, megsértik a szocialista törvényességet vagy figyelmen kívül hagyják a szakszervezeti jogokat.

Ezt követi a szocialista demokrácia egyes intézményeinek a szabályozása a következő címek alatt: üzemi kollektív szerződés, szocialista közösségi munka, állandó termelési tanácskozás, gazdasági konferencia, újítási, ésszerűsítési és feltalálói mozgalom.

d) A 13. § szerint az üzemi kollektív szerződés megállapodás az igazgató és a szakszervezeti bizottság között a vállalati terv maradéktalan teljesítése érdekében. A részletes szabályozás szerint az üzemi kollektív szerződés a magasabb szinten kötött kollektív keretszerződések normatív jellegű tartalmával szemben kötelmi jellegű konkrét kötelezettség-vállalásokat tartalmaz a különböző feladatok megvalósítása érdekében, lényegében a magyar üzemi kollektív szerződés tárgyának, illetőleg tartalmának megfelelően. Érdekes, hogy a 13. § (3) bekezdése szerint a felbontott vállalati terv és az üzemi kollektív szerződés alapján az egyes részlegek is köthetnek kollektív szerződéseket, sőt a (4) bekezdés szerint állami szervek és intézmények keretei között is lehet kollektív szerződéseket kötni a feladatok teljesítése érdekében. A szabályozás tehát az üzemi kollektív szerződés tekintetében teljes mértékben a szerződéses megoldás álláspontjára helyezkedik.

Az igazgató köteles az üzemi kollektív szerződés végrehajtásáról a kollektíva előtt, és — felkérésére — az illetékes szakszervezeti bizottságnak is a teljesítésről beszámolni.

e) A szocialista munkaversenyt a szakszervezet szervezi. Az igazgató pedig köteles azt minden vonatkozásban előmozdítani és megteremteni mindazokat a feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a dolgozók a legnagyobb népgazdasági haszonnal vehessenek részt a munkaversenyben. Különösen köteles előmozdítani, hogy a dolgozók a napi tervteljesítés céljából vehessenek részt a munkaversenyben, és hogy a terv teljesítését állandóan ellenőrizhessék. Köteles továbbá kitüntetni azokat, akik a legjobb teljesítményeket nyújtják.

f) A tervezet a szocialista közösségi munka címszó alatt lényegében a szocialista brigádok tevékenységének az előmozdítását szabályozza. Az igazgató köteles előmozdítani a szocialista brigádok, valamint a szocialista munka- és kutató közösségek tevékenységét.

g) Az állandó termelési tanácskozásokat a 17. § szabályozza. A rendelkezések szerint az állandó termelési tanácskozások a szakszervezet választott szervei, a dolgozóknak a vállalat vezetésében való közreműködésének fontos formái. Az állandó termelési tanácskozások bírálják a termelés megszervezését, feltárják a hibákat, segítenek ezek megszüntetésében, javaslatokat terjesztenek elő annak érdekében, hogy a munka eredményes legyen. Határozatokat hoznak, mégpedig a törvényes rendelkezések és a vállalati terv alapján. Részt vesznek a tervek kidolgozásában, teljesítésében és ellenőrzésében is. A vállalat vezetője köteles hatékonyan támogatni az állandó termelési tanácskozásokat,

tartozik tanácskozásain részt venni, határozatait végrehajtani és erről beszámolni.

h) A 18. § szerint az üzemi pártszervezet vezetősége, az igazgató és a vállalati szakszervezeti bizottság gazdasági konferenciákat tartanak, amelyeken megvitatják és meghatározzák a legdöntőbb gazdasági-politikai feladatokat a vállalati terv maradéktalan teljesítése érdekében. Nagyon fontos, hogy ezek a határozatok jogilag rögzített formát öltsenek, amelyek alapján jogosultságok és kötelezettségek jönnek létre. Ezt szolgálja a 18. § (2) bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint a gazdasági konferencia határozatait fel kell venni az üzemi kollektív szerződésbe.

i) A 19. § az újítási, az ésszerűsítési és a feltalálói mozgalom előmozdítását szolgáló szabályokat tartalmazza. Az igazgató köteles elősegíteni az újítók, az ésszerűsítők, a feltalálók, és a kutatók alkotó kezdeményezését, és azokat a technikai-gazdasági fejlődés súlypontjaira kell irányítania. Köteles az igazgató arról is gondoskodni, hogy az arra alkalmas találmányokat és javaslatokat gyorsan megvalósítsák.

j) Általánosságban tehát megállapítható, hogy a tervezetnek ez a fejezete meghatározza a vállalat belső szervezeti életét, a vállalat legfontosabb tényezőinek az együttműködését szolgáló jogi formákat, és arra törekszik, hogy a vállalat különböző tényezői között olyan belső jogviszonyok alakuljanak ki, melyek alapján konkrét jogosultságok és kötelezettségek jönnek létre annak érdekében, hogy a különböző tényezők követelhessék egymástól a terv teljesítése érdekében szükséges magatartások kifejtését.

3. A munkaszerződés megkötése és felbontása. a) A tervezet a beiktatási elmélettel szemben a szerződési elmélet álláspontjára[2] helyezkedik, mert a 20. § szerint a dolgozót szerződés megkötésével alkalmazzák. Ugyanezen § szerint a vállalat írásban köteles a szerződést megkötni.

b) A tervezet szerint a dolgozó a munkaszerződéssel többek között arra is kötelezettséget vállal, hogy tiszteletben tartja az elvtársi együttműködés és a kölcsönös szocialista segítés szabályait.

c) Kiemeli továbbá a tervezet a vállalat foglalkoztatási és megszervezési kötelezettségét, valamint a dolgozó részvételi jogosultságát, amidőn elrendeli, hogy a vállalat köteles a munkaszerződésben meghatározott munkakörben a dolgozót munkafeladatokkal ellátni, őt teljesítménye szerint díjazni, a magas munkateljesítményhez szükséges feltételeket megteremteni és lehetővé tenni a dolgozó alkotó részvételét a tervek teljesítésében és a vállalat vezetésében.

d) Szabályozza a tervezet 21. §-a a munkaszerződés érvénytelenségének és az ennek ellenére kialakult tényleges munkajogviszonynak a problematikáját is.

A tervezet különbséget tesz törvényes tilalomba ütköző és jogi hiányosságban szenvedő szerződés között.

Az (1) bekezdés szerint nem jön létre munkaszerződés, ha annak megkötése törvényes tilalomba ütközik. Ennek ellenére a dolgozót ugyanazok a jogok illetik meg és ugyanazok a kötelezettségek terhelik, mint egy érvényes munkaszerződés alapján fennálló munkajogviszony esetén. Nem kerülnek azonban alkalmazásra ilyen esetben a felmondásra és az azonnali hatályú elbocsátásra vonatkozó rendelkezések. Megítélésünk szerint azonban a tervezet rendelkezése csak főszabálynak tekinthető, mert vannak olyan törvényes tilalmak is, amelyek orvosolhatók, és ilyen esetben a feleket orvoslási kötelezettség terheli. Másfelől pedig olyan esetek is vannak, különösen akkor, ha a törvényes tilalomba ütközés a dolgozónak nem róható fel, amidőn helyesebb megoldásul szolgál a felmondás.[3] Helyes lenne kifejezetten is elrendelni, hogy azonos szabályok vonatkoznak azokra az esetekre is, amidőn a munkaszerződés lényeges tévedés, megtévesztés, fenyegetés stb. hatása alatt jött létre.

A (2) bekezdés szerint pedig, ha a munkaszerződés egyéb jogi hiányosságokban szenved, a munkaszerződés érvényes, de az érdekeltek kötelesek a hiányosságot megszüntetni.

Szabályozza a tervezet az álképviselet kérdését is. Ha ugyanis a vállalat megbízottja a reá átruházott jogkört túllépve köt munkaszerződést, a munkaszerződés érvényesen jön létre.

e) Külön alcímben foglalkozik a tervezet az áthelyezés kérdésével. A 22. § szerint a szabály az, hogy a dolgozó a vállalaton belül vagy ugyanabban a helységben egy masik vállalatnál csak akkor utasítható más munka végzésére mint amelyre vonatkozóan a munkaszerződésben megállapodtak, ha: *1.* erre a munkára a terv teljesítése, illetőleg a vállalati feladatok biztosítása érdekében szükség van, jól lehet a dolgozó saját munkakörében is tevékenykedhetne, vagy *2.* hiányoznak azok a tárgyi feltételek, amelyek mellett a dolgozó saját munkakörében munkát végezhetne.

Ilyen utasítás egy naptári évben legfeljebb egy hónap időtartamára szólhat. Kivételesen azonban az időtartam 3 hónap is lehet egy naptári éven belül, sőt tisztviselőknél ezt meghaladó időtartam is. Az egy hónapot meghaladó időtartamú ilyen munka elrendeléséhez azonban szükség van a szakszervezeti bizottság hozzájárulására.

Jogszabályok és kollektív keret-szerződések elrendelhetik, hogy a dolgozó más helységben is munka végzésére utasítható, de legfeljebb csak 6 hónap időtartamára.

Egyébként a 26. § szerint a munkaszerződésben meghatározott feltételeket csak írásbeli szerződéssel lehet módosítani.

[2] L. részletesebben Weltner, i. m. 176. és k. old.

[3] L. Weltner, Az érvénytelenség a munkajogban és annak orvoslása, 1960.

f) A munkaszerződés felbontásával kapcsolatban a tervezet — főszabályként — a megszüntetési szerződést írja elő. Kimondja ugyanis, hogy amennyiben a társadalom és a dolgozó személyi érdekeinek a figyelembe vételével szükség van arra, hogy a dolgozó az üzemből kiváljék, alapvetően arra kell törekedni, hogy erre vonatkozóan megállapodás jöjjön létre, amelyet írásban kell megkötni. Ha ilyen megszüntetési szerződés nem jön létre, a vállalat, illetőleg a dolgozó felmondhat.

A vállalat azonban csak két esetben mondhat fel, nevezetesen *1.* ha átszervezés (Reorganization) vagy hasonló ok valósul meg; *2.* ha a dolgozó nem alkalmas az elvállalt munka végzésére.

Érdekes azonban, hogy a tervezet szerint a vállalat részéről történő felmondásnak előfeltétele, hogy nem volt lehetőség arra, hogy a vállalat a dolgozóval megállapodjék egy olyan más munka elvállalásában, amely a dolgozó képességeinek megfelel.

Ha a vállalat mond fel, köteles kellő időben támogatni a dolgozót annak érdekében, hogy egy másik vállalatnál megfelelő munkát kapjon.

A felmondási idő 14 nap, amennyiben a jogszabály ettől eltérő különös felmondási időt nem állapít meg.

g) A szocialista állami és munkafegyelem súlyos megsértése esetén a dolgozót felmondási idő nélkül azonnali hatállyal el lehet bocsátani. Erre azonban — szabály szerint — csak eredménytelenül maradt nevelő, illetőleg fegyelmi intézkedések után kerülhet sor.

h) Minden felmondáshoz vagy elbocsátáshoz szükség van a szakszervezeti bizottság előzetes hozzájárulására.

i) A munkajogviszony megszüntetésével kapcsolatban érdekes rendelkezést tartalmaz a 36. §. E szerint a vállalat köteles a dolgozó kiválása esetén a dolgozó tevékenységéről, teljesítményéről és magatartásáról értékelést (Beurteilung) adni.

Az értékelést a dolgozónak tudomására kell hozni és azt — kérelmére — ki kell kézbesíteni. Ha a dolgozó az értékeléssel nem ért egyet, panasszal fordulhat az egyeztető bizottsághoz.

4. A munkabér. A munkabérre vonatkozó szabályok közül kiemeljük a minőségi munkára, illetőleg a selejtre vonatkozó rendelkezéseket. A 46. § szerint minden dolgozó köteles kifogástalan minőségi munkát végezni. Az igazgató pedig köteles, a dolgozók közreműködésével, a minőségi munkához szükséges minden feltételt megteremteni, a selejtokozó és minőségcsökkentő tényezőket kiküszöbölni.

Vétkesen okozott selejt esetén a munkafeladatra fordított időtartamra munkabér nem jár. Vétkesen okozott minőségcsökkenés esetén a munkabért a használhatóság, illetőleg a minőség fokának megfelelően úgy kell differenciálni, hogy a dolgozó a mennyiség emelésével ne juthasson anyagi előnyhöz a minőség rovására. Vétlenül okozott selejt vagy minőségcsökkenés nem hat ki a munkabér mértékére, ha fellépésüket a dolgozó haladéktalanul jelenti a további munkaráfordítás elkerülése érdekében. A selejtes vagy a minőségcsökkentő munkát nyilvános bírálat tárgyává kell tenni és a vétkes dolgozókat anyagilag és fegyelmileg felelősségre lehet vonni. Különösen vonatkozik ez olyan tisztviselőkre, akik hibás munkájukkal okozzák a selejtet vagy a minőség csökkenését.

j) Az üzemzavarok és az állásidők kérdésével az 54. § foglalkozik. Ilyen esetben a dolgozó részére átmenetileg más munkát kell kijelölni, és az áthelyezésre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. Ha a dolgozó részére más munkát nem lehet biztosítani, részére térítést kell fizetni, amelynek a mértékét a kollektív keret-szerződések állapítják meg.

Az igazgató köteles a zavarok és az állásidők okait feltárni és azokat megszüntetni.

k) Ez a fejezet elévülési szabályt is tartalmaz, amely szerint a munkabérigények két év alatt évülnek el. Az elévülési idő annak az évnek a leteltével kezdődik, amelyben az igény keletkezett.

5. A szakmai képzés és továbbképzés. A vállalatok kötelesek a szakmai képzést és továbbképzést megtervezni és azt a termelő munkával és a szocialista élettel szoros összefüggésben megszervezni.

A tanulóviszony a vállalat és a tanuló között kötött tanulószerződéssel jön létre, amelyhez a fiatalkorú törvényes képviselőjének a hozzájárulása szükséges. A vállalati továbbképzési tervek alapján is szerződést, továbbképzési szerződést kell kötni a dolgozóval.

6. A munkaidő. A munkaidőt — a 66. § szerint — a szocialista állam állapítja meg a munka termelékenységének az elért színvonala szerint, a társadalmi és a személyes érdekek összhangja alapján. A munka termelékenységének a fokozásával kapcsolatban elért eredmények alkotják a munkaidő tervszerű, fokozatos és munkabérveszteséggel nem járó csökkentésének feltételét. Különösen nehéz munka vagy az egészséget veszélyeztető feltételek esetén a jogszabály rövidebb munkaidőt állapít meg.

Az igazgató köteles a munkát úgy megszervezni, hogy a munkaidő teljes kihasználása lehetővé váljék, és hogy a vállalati feladatokat a törvényes munkaidőn belül teljesíteni, sőt túlteljesíteni lehessen. Túlmunkát csak kivételes esetben és csak a szakszervezeti bizottság hozzájárulásával szabad elrendelni. A dolgozó két egymást követő napon legfeljebb négy, évente legfeljebb százhúsz óra túlmunka végzésére utasítható. Kivételt jelentenek e szabályok alól a szükséghelyzetek. Részletesen szabályozza még ez a fejezet a készültség és a munkavégzési kötelezettség szünetelésének az eseteit.

7. A rendes szabadság. Az alapszabadság 12. munkanap. 6—12 munkanap pótszabadság illeti meg azokat, akik túlnyomó részben különös munkafeltételek mellett vagy munkamegterhe-

lés alatt dolgoznak, vagy pedig különösen felelős tevékenységet fejtenek ki. A pótszabadság mértékét kollektív keret-szerződések, ezek alapján pedig az igazgató és a szakszervezeti bizottság között kötött szabadság-megállapodások határozzák meg. A kollektíva megszilárdítása érdekében a kollektív keret-szerződések pótszabadságot állapíthatnak meg meghatározott szakmákban vagy népgazdaságilag fontos vállalatokban eltöltött többéves munkaviszony alapján. Pótszabadságban részesülnek a nemzeti szocialista rezsim üldözöttei, súlyosan sérültek, tüdőbetegek stb. is.

8. Munkavédelem és társadalombiztosítás. A dolgozók munkavédelmét és a társadalombiztosítást szabályozó részletes anyagból is csak a legfontosabbakat emelhetjük ki. A szakszervezeti munkavédelmi felügyelőket és az állami közegészségügyi felügyeletet minden olyan jogosítvány megillet, amely az eredményes ellenőrzéshez szükséges, sőt az igazgatóra kötelező rendelkezéseket is adhatnak a munkavédelem követelményeinek a megvalósítása, illetőleg a hiányosságok megszüntetése érdekében. A szakszervezet igényelheti az állami szervek dolgozóinak, az igazgatónak és a vezető állású dolgozóknak a megbüntetését, ha megszegik a munkavédelem megvalósítására irányuló kötelezettségeiket.

Részletesen szabályozza ez a fejezet a munkavédelem megszervezésének és ellenőrzésének társadalmi formáit, valamint a vállalat támogató jellegű kötelezettségeit és felelősséget üzemi baleset vagy foglalkozási betegség esetén.

9. A szocialista munkafegyelem. a) A tervezet először a munkafegyelem általános fogalmát, illetőleg követelményét határozza meg: a szocialista munkafegyelem a dolgozók tudatos magatartásában jut kifejezésre, minden dolgozó közösségi érdekeinek a megvalósítása érdekében: a társadalom és az egyének érdekeinek alapvető összhangjára épül és magában foglalja az elvtársi együttműködést, a kölcsönös segítést és megbecsülést, valamint a vállalat terveit szolgáló minden munkafeladat lelkiismeretes teljesítését: döntő alapja a munka szocialista megszervezésének.

A dolgozó különösen köteles *1.* munkafeladatait rendben és határidőre teljesíteni: *2.* a szocialista tulajdont gyarapítani és azt károsodástól és veszteségtől megvédeni: *3.* a munkaidőt és a termelés eszközeit teljes mértékben kihasználni, pénzt és anyagot takarékosan felhasználni és minőségi munkát végezni: *4.* a munkavédelemre vonatkozó rendelkezéseket megtartani: *5.* az igazgató által a munkafeladatok teljesítésére vonatkozóan adott utasításokat követni.

b) Ebben a fejezetben szabályozza a tervezet a munkarend intézményét is.

A munkarendben különösen a következő kérdéseket kell szabályozni: *1.* a munka rendjének szigorú megtartása érdekében az igazgató, a vezető állású dolgozók és a dolgozók jogait és kötelezettségeit; *2.* a kitüntetéseket, *3.* a fegyelmi intézkedéseket.

c) Ha a dolgozó a munkafegyelmet vétkesen megszegi, az igazgató a következő fegyelmi büntetéseket szabhatja ki: *1.* megróvás, *2.* szigorú megróvás, *3.* azonnali hatályú elbocsátás.

Ha azonban az igazgató nevelő jellegű intézkedést tart szükségesnek, az ügyet az egyeztető bizottsághoz teszi át.[4]

A fegyelmi eljárást haladéktalanul meg kell indítani, de legkésőbb az elkövetéstől számított öt hónapon belül. Ha a fegyelmi vétség büntetendő cselekményt is megvalósít, a büntetőjogi elévülés szabályai irányadók.

A megróvás és a szigorú megróvás hatálya egy év után megszűnik. Ezeket az igazgató egy éven belül is törölheti, ha a dolgozó példamutató munkaerkölcsöt és munkafegyelmet tanúsít. A fegyelmi büntetésre vonatkozó feljegyzést mindkét esetben a káder-anyagból el kell távolítani és meg kell semmisíteni.

d) A tervezet külön alcímben, de ebben a fejezetben tárgyalja a dolgozó anyagi felelősségét is. A szabályozás alapjául a vétkességi és a korlátozott terjedelmű anyagi felelősség szolgál.

A szabály az, hogy a dolgozó gondatlan károkozás esetén a közvetlen kárért felel, de legfeljebb egy havi munkabére erejéig.

A dolgozó azonban a teljes közvetlen kárt köteles megtéríteni: *1.* oly szerszám, védőruha vagy más tárgy elveszése vagy megrongálódása esetén, amelyet a dolgozónak kizárólagosan egyéni használatra írásbeli elismervény ellenében adtak át, és amelyért számadási kötelezettség terheli;

2. olyan pénz vagy más értéktárgy elvesztéséért, amelyért a dolgozó munkaköre alapján állandóan felelősséggel és számadással tartozik, amennyiben ezt írásban kötötték ki.

Ha a kárt több dolgozó okozta gondatlanul, az egyes dolgozók a részvétel módjának és terjedelmének, valamint a vétkesség fokának megfelelően felelnek. Ha az egyes dolgozók részesedése nem állapítható meg, egyenlő arányban felelnek.

Szándékos károkozás esetén a dolgozó a teljes kárért felel. Ha több dolgozó szándékosan és közös magatartással okozta a kárt, a vállalat felelőssé tehet egy dolgozót teljesen, vagy valamennyit, illetőleg többet részben.

A kártérítési igényt a vállalat attól az időponttól számított három hónapon belül érvényesítheti, amidőn a kárról és annak okozójáról tudomást szerzett, legkésőbb azonban a kár bekövetkezésétől számított két éven belül. Ha azonban a vétkes károkozó magatartás büntetendő cselekményt is megvalósít, a büntető eljárás elévülési szabályait kell alkalmazni.

10. Kulturális és sporttevékenység, valamint szociális gondozás a vállalat részéről. a) A vál-

[4] Nincs külön társadalmi bíróság, hanem már a jelenlegi szabályozás szerint is a nevelő jellegű intézkedések az egyeztető bizottság hatáskörébe tartoznak.

lalat köteles a dolgozók kulturális és sporttevékenységét előmozdítani. A kulturális berendezkedések az üzemi szakszervezet, a sportberendezkedések pedig az üzemi sportegyesület ingyenes használatában állnak.

b) A dolgozók szociális gondozása — a szakszervezettel együttműködve — a vállalat feladata. Ennek szolgáltatásaiba be kell vonni a vállalatból kivált veterán dolgozókat is.

c) A szolgáltatások fedezésére a vállalatnál kulturális és szociális alapot kell létrehozni. Ezek felhasználását az üzemi kollektív szerződésben kell meghatározni. A felhasználás felől az igazgató a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben dönt.

11. A dolgozó nők támogatása. Az államhatalom szervei és az igazgatók kötelesek minden feltételt megteremteni, amelyek lehetővé teszik, hogy a nők a termelésben részt vehessenek, alkotó képességeiket kifejthessék, és egyben anyai hivatásuknak is élhessenek. Az üzemek átszervezésével, új üzemek létesítésével, a gépek szerkesztésével stb. kapcsolatban biztosítani kell, hogy azok a nők fizikai és pszichikai sajátosságainak megfeleljenek. A gyermekek elhelyezését, gondozását és nevelését szolgáló intézményeket állandóan javítani és szélesíteni kell. Sokoldalú szolgáltatásokkal meg kell könnyíteni a háztartási munkát. Fokozni kell a nők továbbképzését, és az ennek a támogatását szolgáló intézkedéseket az üzemi kollektív szerződésbe fel kell venni. Részletes rendelkezéseket tartalmaz továbbá a tervezet, amelyek egyfelől különböző foglalkoztatási és beosztási tilalmakat állapítanak meg, másfelől számos kedvezményt biztosítanak a beteg gyermek ápolása, a nők és anyák különös védelme érdekében.

12. Az ifjúság támogatása. A tervezet nemcsak fokozott védelemben részesíti az ifjúságot, hanem biztosítja azt is, hogy az ifjúság — különösen az ifjúsági szervezet útján — széles körben vehessen részt a vállalat tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében. Az igazgató pedig felelős az ifjúság neveléséért, és köteles támogatni az ifjúságot abban, hogy az idősebb dolgozók harci · és munkatapasztalatait elsajátíthassa.

13. A munkaügyi viták elintézése. A munkaügyi viták elintézésével a következő szervek foglalkoznak: *a)* egyeztető bizottságok (Konfliktkomissionen); *b)* a társadalombiztosítás panasz-bizottságai; *c)* járási és megyei munkaügyi bíróságok; *d)* a Legfelsőbb Bíróság.

A szocialista vállalatokban — mint társadalmi szerveket — egyeztető bizottságokat választanak, amelyeket a szakszervezet irányít.

Az egyeztető bizottságok a következő ügyeket vizsgálják meg és döntik el: *a)* ha a magatartás a szocialista erkölcsbe, különösen a szocialista munkaerkölcsbe ütközik; *b)* ha a dolgozó panasszal élt az igazgató által kiszabott fegyelmi büntetés ellen; *c)* ha vita támad abban a kérdésben, hogy a munkajogviszony alapján milyen jogok és kötelességek állnak fenn, illetőleg ezek teljesítésével kapcsolatban keletkezik vita a vállalat és a dolgozó között; *d)* ha vita támad a dolgozó és a társadalombiztosítás között olyan szolgáltatás tekintetében, amelyet az üzemben kell teljesíteni; *e)* a büntető jogszabályok olyan kisebb súlyú megszegése esetén, amelyeket nem a büntető bíróságok tárgyalnak.

Az egyeztető bizottság határozata ellen benyújtott panaszok elintézése az ismertetett *a)*—*e)* pontok szerint különböző.

Az *a)* pont esetén a panaszt az üzemi szakszervezet vezetősége bírálja el. A határozatot hatályon kívül helyezheti, és megbízhatja az egyeztető bizottságot a kérdés újabb elbírálásával. A *b)* pont esetében az egyeztető bizottság, ha a fegyelmi határozatot indokolatlannak tartja, javasolja az igazgatónak a határozat hatályon kívül helyezését. Ha ezt az igazgató nem fogadja el, a dolgozó a járásbírósághoz fordulhat. Ugyanezt teheti akkor is, ha az egyeztető bizottság egyetértett az igazgató által kiszabott fegyelmi határozattal. A *c)* pont esetében a dolgozó, illetőleg az igazgató a járási munkaügyi bírósághoz fordulhat. A *d)* pont esetében a dolgozó, illetőleg a szakszervezet vezetősége a társadalombiztosítás járási panasz-bizottságához fordulhat.

A Legfelsőbb Bíróság a munkaügyi bíróságok jogerős határozatai ellen benyújtott, kaszszációra irányuló kérelmeket bírál el.

A szakszervezet a munkaügyi bíróság előtt folyó és a kasszációs eljárásban is közreműködhet, különösen jogosult a véleményét kifejteni és a dolgozót képviselni.

III.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a tervezet nemcsak mint jogszabály, de mint tudományos és ideológiai mű is, nagyon magas színvonalon áll. Szabályai és megoldásai a szocialista munkaszervezet, ezen belül a tervgazdálkodás, az üzemi demokrácia és a munkaviszonyok megszilárdítását és továbbfejlesztését szolgálják. A tervezet nagy gondot fordít egyfelől a munkajogi intézmények társadalmi-gazdasági alapjainak és feladatainak a világos meghatározására, másfelől pedig a feladatok megvalósulását szolgáló jogosultságok és kötelezettségek kidolgozására. Különösen fontos, hogy nemcsak az egyéni munkajogviszonyok tartalmában elhelyezkedő jogokat és kötelezettségeket munkálja ki, hanem a szocialista vállalat különböző tényezőinek, az igazgatónak, a kollektívának és a társadalmi szerveknek az együttműködését szolgáló jogi formákat is.

Weltner Andor

A hitelrendszer és a pénzforgalom új jogi alapja

1. A szocialista állami bankrendszerre háruló feladatoknak legjelentékenyebb része — belföldi vonatkozásban — a *pénzforgalom* lebonyolítása, a szocialista gazdálkodó szerveknek és a lakosságnak *hitelekkel* való ellátása, a beruházásra szánt költségvetési eszközöknek a folyosítása s nem utolsó sorban a szocialista gazdálkodó szervek pénzeszközeinek, valamint a lakosság megtakarításainak az összegyűjtése. Ezekhez az alapfeladatokhoz szorosan kapcsolódó további bankfeladat a pénzforgalmi szabályok megtartásának, továbbá a folyósított hitelek rendeltetésszerű felhasználásának folyamatos rendszeres ellenőrzése. Ennek a *bankellenőrzésnek* ki kell terjednie a költségvetési eszközöknek nem hitel formájában történő folyósítására (beruházások) is. A bankellenőrzés továbbá — helyes felfogás szerint — csak akkor lehet eredményes, ha az előírt pénzforgalmi szabályok és kikötött hitelfeltételek megtartásának mechanikus vizsgálatán túlmenően kiterjed a beruházási és hiteleszközök *gazdaságos* felhasználásának a vizsgálatára is.

A szocialista pénzforgalom és hitelrendszer legfontosabb alapelvei (*pénzforgalmi és hitelmonopólium,* a hitelek *terv- és céljellege,* a *fedezeti elv* és a *lejárati elv*) már régen kialakultak, s nálunk azokat a hitelrendszerre vonatkozólag a 19/1952. (III. 13.) M. T. sz. rendelet foglalta rendszerbe. A hitelezés alapelveinek megállapítása mellett ez a kormányrendelet magát a hitelnyújtást a pénzintézet részéről államigazgatási aktusként szabályozta, aminthogy államigazgatási jellegű előírásokat állapítottak meg a pénzforgalom lebonyolítására vonatkozólag nagy számban hozott rendeletek és határozatok is.

Mind az említett hitelrendelet, mind a pénzforgalmi jogszabályok — a ma is érvényes és helyes alapelvek megállapítása mellett — nem kis számban tartalmaztak elavult rendelkezéseket is. E jogszabályok kiadása óta gazdasági életünkben népgazdaságunk fejlődésének és ezen belül a gazdasági irányítás új módszereinek megfelelően jelentős változások álltak be. A pénzintézetek gyakorlatának figyelembe kellett vennie ezeket a változásokat s így egyre nagyobb eltérés keletkezett a jogszabályok rendelkezései és a tényleges gyakorlat között. Hiba volt a korábbi szabályozásnál az is, hogy azok túlságosan sok olyan részletszabályt tartalmaztak, amelyeknek inkább csak végrehajtási utasításokban vagy pénzintézeti körlevelekben van helyük.

2. Az a körülmény, hogy a bankgyakorlat szükségszerűen túlhaladt a jogszabály-szabta szűk kereteken, önmagában is indokolná az új jogszabály alkotásának szükségességét. De ezenfelül, a gazdasági életben és gyakorlatban végbement változások mellett jogi életünkben is olyan nevezetes esemény történt, amely más oldalról nézve is elkerülhetetlenné tette a bankok legfontosabb funkcióinak új jogi alapokra helyezését. Ez a nevezetes esemény a *Polgári Törvénykönyv* (1959. évi IV. törvény) hatálybalépése (1960. május 1.).

A Polgári Törvénykönyv kötelmi jogi negyedik része külön fejezetet (XLIV. fejezet) szentel a „Bank- és hitelviszonyok"-nak s ezen belül szabályozza a *kölcsön* (522—528. §-ok) a *takarékbetétszerződés* (529—531. §-ok) és a *számlaszerződések* (532—535. §-ok) intézményeit.

Ami a Ptk-nak a *számlaszerződések* szabályozásáról szóló szakaszait illeti, itt a *bankszámlaszerződés* (535. §) s az ebből adódó bankszámlaviszony az, amely — amellett, hogy a készpénzkímélés szolgálatában áll — megteremti — a polgári jog oldaláról — a lehetőséget a bank számára ahhoz, hogy „a szorosan a számlaviszony körébe nem tartozó további jogaival élve szabályozza és ellenőrizze az egész népgazdaság pénzforgalmát és pénzgazdálkodását". (Ptk. ind.) Ezt a kötelességet a Magyar Nemzeti Bank részére a Bank alapszabályait is tartalmazó törvényerejű rendelet (1956. évi 8. sz. tvr.) állapítja meg, s a Bank e fontos feladatának nyilván csak úgy tud eleget tenni, ha a fizetések és általában a pénzforgalom szabályozásánál nemcsak a „számlatulajdonosokkal" kötött megállapodásokra támaszkodik, hanem államigazgatási, a minisztertanács, illetőleg a pénzügyminiszter által megállapított jogkörben is rendelkezhetik és ellenőrzést gyakorolhat.

A *kölcsönszerződésre* vonatkozólag a Polgári Törvénykönyvben található szabályok összeállításánál — a szövegből, valamint az indokolásból kitűnően — elsősorban az állampolgárok közötti ilyen ügyletekre gondoltak a kodifikátorok, de a rendelkezések — éspedig valamennyi — nem vitathatóan vonatkoznak a *bankkölcsönök*re is. Ez — azonfelül, hogy kizáró rendelkezés nincs — kitűnik egyes szövegrészekből (az azonnali hatályú felmondás eseteinek megállapításánál), de kifejezetten utal erre az indokolás is, mondván, hogy „az 522—528. §-ok az állampolgárok közötti, *valamint a bankkölcsönök* általános átfogó szabályozását célozzák. A javaslat a kisebb jelentőségű, különösen a pusztán technikai jellegű részletkérdések rendezését alacsonyabbrendű jogforrásra hagyja". Ami az utóbbi mondatot illeti, tehát hogy főképpen csak technikai jellegű részletkérdések maradtak volna szabályozás nélkül, a bankkölcsönök tekintetében nem helyes megállapítás, hiszen éppen ebben a körben alapvetően fontos alapelveket is tartalmazó olyan szabályokat kell megállapítani, amelyek nélkül a szocialista hitelrendszer működése elképzelhetetlen. Ez történt meg — mint említettük — már 1952-ben (a „19-es" M. T. rendeletben) s

ugyanilyen alapvető szabályokat kell tartalmaznia a bankkölcsönökről és a szocialista pénzforgalomról szóló annak az *új* jogszabálynak is, amely — mostmár a Polgári Törvénykönyv általános s a bankkölcsönökre is vonatkozó szabályainak a figyelembevételével is — *újból megállapítja a szocialista hitelrendszer és pénzforgalom, valamint a bankellenőrzés alapvető szabályait.* Ezt a szabályozást tartalmazza — a korábbi jogszabályok egyidejű hatályon kívül helyezésével — a közelmúltban megjelent kormányrendelet [6/1961. (III. 7.) Korm. rendelet, az alábbiakban: *Bankrendelet].*

A *takarékbetétszerződés,* amelyet a Ptk szintén a bank- és hitelviszonyok között szabályoz, eredetében szintén kölcsönszerződés, de a Ptk — igen helyesen — azt önálló, sajátos népgazdasági célt szolgáló szerződési típusként szabályozza s szocialista jogrendszerünkben *nem* tekinti azt a „bank számára nyújtott kölcsön" egyik típusának. Egyébként a Ptk. megelégszik — amint az indokolás mondja — takarékbetétszerződés lényegének feltárásával s a takarékbetétszerződésekről szóló 1952 : 9. tvr-t nem építi be a maga egészében a bank- és hitelviszonyokról szóló fejezetbe. Ugyanezekből a meggondolásokból nem lett volna helyes a pénzintézeti hitelezés alapvető szabályainak megállapításánál a takarékbetétet mesterséges konstrukcióval a bankkölcsönök egyik fajának tekinteni s azt a pénzintézeti hitelről és a pénzforgalomról szóló kormányrendeletben szabályozni. Annál kevésbé, mert a megfelelő szabályozás megvan az említett tvr-ben, amelyet mostmár alátámaszt a Ptk is.

3. Habár a bankrendelet rendelkezései ezek szerint nem terjednek ki a takarékbetétügyletekre, az *Országos Takarékpénztár*nak másik széles feladatköre, nevezetesen az állampolgároknak hitelekkel ellátása már olyan tevékenység, amelynek alapvető jogi szabályait a bankrendeletnek a bankkölcsönökre általában vonatkozó rendelkezései állapítják meg. Ugyanígy a bankrendeletnek a bankszámlaszerződést szabályozó rendelkezései is vonatkoznak az Országos Takarékpénztárnak állampolgárokkal, valamint egyes szervezetekkel (egyesületek, társadalmi szervek stb.) kötött ilyen szerződéseire.

Népgazdasági jelentőség és volumen tekintetében a bankrendeletnek mind a pénzforgalmat (bankszámlaszerződéseket), mind a bankkölcsönt szabályozó rendelkezései szempontjából természetesen elsősorban a *Magyar Nemzeti Bank* feladatával kapcsolatos banküglyletek állnak előtérben, nevezetesen az állami vállalatoknak és a szövetkezeteknek hitellel való ellátása érdekében létrejövő kölcsönszerződések, valamint ugyane szervek, továbbá a költségvetési szervek és más szocialista gazdálkodó szervek pénzeszközeinek bankszámlán való kötelező összegyűjtését s a fizetéseknek bankszámlán keresztül történő lebonyolítását célzó bankszámlaszerződések.

A *Magyar Beruházási Bank* ügyletei annyiban esnek a bankrendelet hatálya alá, amennyiben bankszámlát vezet vagy hitelt nyújt: tehát elsősorban az építővállalatokkal kötött ügyletek tekintetében.

Maguknak a beruházási eszközöknek a folyósítása általában nem hitelnyújtás formájában történik, a Magyar Beruházási Bank a beruházásokra szánt költségvetési eszközök javarészét nem polgári jogi ügyletek (számlaszerződés, hitelmegállapodás) felhasználásával, hanem mindvégig államigazgatási jogkörben eljárva juttatja el közvetlenül a beruházást végző vállalatokhoz. A szövetkezeti beruházások viszont — a saját erőből végzett beruházásokon felül — a Nemzeti Bank által nyújtott *hitelekkel* finanszíroztatnak, ezen a területen tehát ismét felhasználjuk a Ptk és a Bankrendelet által nyújtott polgári jogi intézményeket.

A bankrendeletnek az *ellenőrzés*re vonatkozó rendelkezései viszont — és ezt fontos kiemelni — a pénzforgalom és a hitelezés területén kívül kiterjednek a *beruházások* (és felújítások) ellenőrzésére is. Ebben a vonatkozásban a bankellenőrzés tekintetében tehát a Beruházási Bank tevékenységére is teljes mértékben vonatkozik a bankrendelet.

4. A bankrendelettel a pénzintézeteknek gazdasági szempontból igen lényeges funkciói: a pénzforgalom lebonyolítása és a hitelezés az eddigi csaknem kizárólag államigazgatási jellegű jogi szabályozás helyett *polgári jogi alapot is* nyertek, a Polgári Törvénykönyvben a kölcsönszerződésre és a bankszámlaszerződésre vonatkozólag megállapított, általános jellegű szabályokhoz kapcsolódnak. (*Ennyiben* úgy is lehet mondani, hogy a bankrendelet a bankkölcsönök és számlaszerződések tekintetében a Ptk végrehajtási rendelete).

Megjegyzendő, hogy a gyakorlat ezen a téren is elébevágott a jogi szabályozásnak. Bár a korábbi jogszabályok, mint említettük, lényegében csak államigazgatási jellegű szabályokat állapítottak meg, a pénzintézetek gyakorlatában már évek óta olyan gyakorlat alakult ki — főképpen a hitelezés terén —, amely elismerte a polgári jogviszony fennállását is. Áll ez nemcsak az állampolgárok és az Országos Takarékpénztár közti viszonyra, de a szocialista gazdálkodó szervek részére a Magyar Nemzeti Bank (és szűkebb körben a Magyar Beruházási Bank) által folyósított hitelekre is, ahol az egyoldalú „hitelengedélyezés" helyett (amelyre a 19-es rendelet módot ad) a kölcsönnyújtás *hitelmegállapodás* (kölcsönszerződés) alapján történik.

5. A szocialista hitelezésnek és pénzforgalomnak polgári jogi alapokra helyezése azonban semmiképpen nem jelenti azt, hogy a pénzintézeteknek *államigazgatás jellegű* jogkörét fel lehetett volna adni. A népgazdaság pénzforgalmának, valamint a kormány hitelpolitikájának az országos hitel- és pénztári terv alapján történő végrehajtása, továbbá a beruházásoknak a népgazdasági terv keretében történő

pénzügyi lebonyolítása érdekében ez idő szerint nélkülözhetetlen szükség van a bankok államigazgatási jogkörére, s ezen belül lehetőséget kell adni a pénzintézeteknek arra is, hogy a kötelező rendelkezések megtartását a polgári jogadta kényszerítő eszközökön kívül rendszabályok (bírságok, bankszankciók) alkalmazásával is biztosíthassák. (Korábban a hitelezés területén alkalmazható bankszanciókat a 19/1952. M. T. sz. rendelet tartalmazta, a pénzforgalom, valamint a beruházások pénzügyi lebonyolítása területén alkalmazható szankciókat pedig főként miniszteri utasítások határozták meg.)

Az imént említett okokból nem lehetett egyelőre eltekinteni attól sem, hogy a szabályozás tartalmazza a pénzügyi és hitelfegyelemnek a büntetőjog eszközeivel való védelmét. A *hitelfegyelem* megsértésének súlyosabb eseteit a 19/1952. M. T. sz. rendelet rendeli büntetni, részben bűntettként, részben kihágásként, amely utóbbiak az 1955. évi 17. sz. tvr. 4. §-a értelmében szabálysértésekké váltak. A *pénzforgalom* területén a bérgazdálkodással kapcsolatos büntetőjogszabályt jelenleg a 23/1953. (V. 21.) M. T. sz. rendelet tartalmazza, amelyet a 70/1955. (XII. 17.) M. T. sz. rendelet hatályában fenntartott.

Ezek a jelenleg hatályos büntetőrendelkezések nem logikusak és a gyakorlati tapasztalat szerint sem bizonyultak kielégítőeknek. Ennek ellenére a bankrendelet nem nyúl e rendelkezésekhez (azokat tehát hatályon kívül sem helyezi), éspedig abból a meggondolásból, hogy a megfelelő szabályozásnak az új büntetőtörvénykönyvben van helye. A büntetőtörvénykönyv nyilvános vitára bocsátott tervezete valóban tartalmazza is — a pénzügyi bűntettek egyikeként — a „pénzügyi fegyelmet és a hitelrendszert sértő" bűntettet.

6. Az új bankrendelet tehát olyan vegyes jellegű jogszabály, amelyik egyik lábával a *polgári jog*, a másikkal az *államigazgatási jog* talaján áll. S bár maguk a szabályozott gazdasági viszonyok az életben egységes műveletként jelentkeznek, a pénzintézeteknek hitelezési és pénzforgalmi funkcióiban jogilag államigazgatási és polgári jogi elemek keverednek. Az államigazgatási jellegű tevékenység elhatárolása a polgári jogi félként való szerepléstől nem mindig könnyű feladat. Pedig ennek az elhatárolásnak több szempontból fontos jelentősége van, elsősorban a *kárért való felelősség* szempontjából. A Ptk-nak az államigazgatási jogkörben okozott kárért való felelősségről szóló 349. §-a kell, hogy alkalmazásra kerüljön minden olyan esetben, amikor a pénzintézet a hitelezés vagy a pénzforgalom lebonyolítása során nem „mellérendelt" gazdasági szervként tevékenykedik, hanem pl. dönt abban a kérdésben, hogy a hitelt megadja-e vagy megtagadja, vagy ha idő előtt felmondja a hitelt, nem is beszélve azokról az esetekről, amikor szankciókat alkalmaz. Helyesen mondja a Ptk 349. §-ának az indokolása, hogy általában nem az eljáró szerv minősége, hanem a konkrét ténykedés alapján lehet megállapítani azt, hogy államigazgatási tevékenységről van-e szó.

7. A bankrendelet *keretjellegű* jogszabály: a hitelezés és pénzforgalom alapelvei mellett csak a legfontosabb, általános jellegű, átfogó szabályokat tartalmazza, a polgári jogi vonalon átvéve a Ptk vonatkozó szabályait, a pénzintézeteket illető államigazgatási jogkör tekintetében pedig szintén csak az általános szabályozásnál maradva. A részletesebb szabályozás a végrehajtási utasításokba tartozik.

Mivel a pénzintézetek a pénzforgalom lebonyolítása és a hitelek folyósítása során szükségszerűen végeznek ellenőrzést, helyesnek látszott általában a *bankellenőrzésnek* alapvető szabályait ebbe a jogszabályba belevenni. Indokolta ezt az is, hogy eddig a bankoknak csak a helyszíni ellenőrzési joga volt megfelelő jogszabállyal (az 1955. évi 29. tvr-rel) alátámasztva, holott a bankok által végzett ellenőrző munkára a helyszíni ellenőrzésnél jellemzőbb a folyamatos, a mindennapi hitelezési vagy pénzforgalmi munka során történő ellenőrzés. Nem volt továbbá eddig kellő jogi alapja a nem hitel formájában lebonyolódó beruházások, valamint a felújítások bankszerű ellenőrzésének, pedig nyilvánvaló, hogy a költségvetésből közvetlenül folyósított beruházási, valamint a felújítási eszközök ellenőrzése — mind az előkészítés, mind a lebonyolítás szakában — nem kevésbé fontos feladat, mint a hitelek rendeltetésszerű és gazdaságos felhasználásának ellenőrzése. Az pedig, hogy a pénzintézetek ennek az ellenőrzésnek a során jogosultak ellenőrizni a beruházási és hiteleszközök gazdaságos felhasználását is, *nem* teremt indokolatlan, az irányító szervek ellenőrzésével konkurráló kettősséget, mert a pénzintézetek a pénz oldaláról végzett, módszer tekintetében is különböző és — nem utolsó sorban — szakmai sovinizmustól mentes „pártatlan" ellenőrző tevékenysége csak segítheti az irányító szerveket a hibák és hiányosságok feltárásában.

Az új bankrendelet remélhetőleg hosszabb időre megteremti a helyes jogi alapot a pénzintézeteknek a népgazdaság szempontjából legfontosabb funkcióihoz.

Meznerics Iván

Az új büntető törvénykönyv tervezetének különös részéről

Míg az általános rész a Btá-nak, tehát egy igen sikerült szocialista jogalkotásnak a továbbfejlesztése, addig a *különös részbe* tartozó joganyag szocialista elvek szerinti, átfogó szabályozásának új és nehéz feladata a tervezetre hárult.

Bár a szocializmus építése óta, tehát 1949-től kezdve, bűncselekményeket megállapító több igen fontos jogszabály lépett életbe, köztük a népgazdaság büntetőjogi védelmét célzó és a gazdasági viszonyainkban bekövetkezett változás által szükségessé tett különböző törvényerejű rendeletek is, mégis a különös részbeli, érvényben levő, rendelkezések többsége az 1949. előtti időből való és ezeknek nagy százalékát is még a Csemegi-kódex szabályai alkotják.

Ennélfogva a tervezet különös része olyan sok tekintetben és annyira lényegbevágóan különbözik a hatályos jogtól, hogy nem vállalkozhatunk arra, hogy ebben a cikkben fejezetről-fejezetre haladva sorra vegyük a lényeges reformokat, hanem be kell érnünk azzal, hogy a szóban forgó rész legkiemelkedőbb *általános jellegzetességeit* tegyük rövid megbeszélés tárgyává.

A különös rész *rendszerének* felépítésénél a kiindulási alap a BHÖ. rendszere volt, minthogy ez már a jogtárgyaknak a társadalomra veszélyesség fogalmáról a Btá. 1. §-a (2) bekezdésében adott és lényegileg a tervezet 2. §-a (2) bekezdésével megegyező, körülírásban meghatározott sorrendjéhez igazodik.

A két rendszer közti eltérések megértéséhez tudni kell, hogy a BHÖ. részekre és ezeken belül fejezetekre, míg a tervezet fejezetekre és ezeken belül címekre tagolja az anyagot, ami persze tisztára formai különbség.

A leglényegesebb eltérések a következők:

A tervezet állam elleni bűntetteknek csak azokat a bűncselekményeket tekinti, amelyek a népi demokratikus államot létében, alapjaiban támadják és ezeket, a szocialista jogirodalomban előtérbe jutó nézethez képest, nem osztja fel többé az állam belső és külső biztonsága elleni deliktumokra.[1]

Az állam elleni bűntett fogalmának újszerű felfogásából kifolyólag a robbanóanyaggal, robbanószerrel, lőfegyverrel és lőszerrel visszaélés, valamint a tiltott határátlépés bűntettei, a közbiztonság és a közrend elleni bűntettekről szóló IV. fejezetben, a honvédelmi kötelezettség elleni bűntettek pedig az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűntetteket tárgyaló III. fejeztében nyernek elhelyezést.

A béke és az emberiség elleni bűntetteket, minthogy ezeknek jogtárgya nem azonosítható az állam elleni bűntettekével, önálló fejezetbe foglalta a tervezet.

A közbiztonság és a közrend elleni bűntettek, amint azt előbb láttuk, most már ugyancsak önálló fejezetet képeznek, nem kerültek tehát a tervezetnek az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűntettek feliratát viselő és a BHÖ. második részének megfelelő, III. fejezetébe. Erre a rendszerbeli változtatásra azért volt szükség, mert a közbiztonság és a közrend elleni bűntettek nem sértik, illetőleg nem veszélyeztetik *közvetlenül* az állami feladatok ellátását, ami pedig a tervezet III. fejezetébe tartozó, valamint — a közbiztonság és a közrend elleni bűntettek kivételével — a BHÖ. második részében felsorolt bűntetteknek is közös jellemző vonása.

A társadalmi tulajdon elleni bűntetteket és a személyek javai elleni bűntetteket a tervezet közös fejezetben szabályozza.

Emellett az új rendszerbeli megoldás mellett egyes jogi írók igen komoly érveket hoztak fel.[2] Ezek közül a legátütőbbnek, az indokolásban is kifejtett azt az érvet tartjuk, hogy miután a bűncselekményeknek e két csoportjában egyformák az elkövetési magatartások és módok, továbbá rendszerint a véghezvitel motívumai és céljai is, mind a jogszabályszerkesztés, mind a jogalkalmazás szempontjából az együttes szabályozás a legelőnyösebb.[3]

A tervezetben kapnak helyet a katonai bűntettek is.

Az e bűncselekményeket magukban foglaló IX. fejezetben a bűntettek csoportosítása és egymásutánja már gyökeresen eltér a hatályos Ktbtk-tól. Ez nem is lehet másképpen, mivel a Ktbtk. még a fordulat éve előtt készült.

Több mint tíz esztendővel ezelőtt, büntetőjogunk fogyatékosságait bírálva, annak a reménynek adtunk kifejezést, hogy a megalkotandó törvényekben gondoskodás fog történni arról, hogy a jogalkalmazó valamennyi bűncselekmény *jogtárgyára* nézve minden kételyt kizáró tájékoztatást nyerjen.[4]

Nos a tervezet mindegyik bűntett közvetlen jogtárgyáról pontos útbaigazítást ad, amit azért kell aláhúznunk, mert ez a helyes minősítésnek[5] és így a törvényességnek is egyik elengedhetetlen előfeltétele.

Minden jogásznak már a különös rész fel-

[1] Az állam elleni bűntettek fejezetének kidolgozásához értékes segítséget nyújtott *Barna Péter:* Az állam belső biztonsága elleni bűncselekmények. Bp. 1958. című műve.

[2] *Timár István:* A büntető törvénykönyv különös részének néhány elvi kérdése. Magyar Jog, 1959. 4. sz., 104. és 105. old. *Székely János:* A vagyon elleni bűncselekmények kodifikációs kérdései. Magyar Jog. 1960. 7. sz., 250. old.

[3] Indokolás 102. old.

[4] *Schultheisz Emil:* A bűncselekmény tana. Debrecen, 1948. 31. old.

[5] *Viski László:* Büntetőpolitika és büntető törvényhozás. Magyar Jog, 1960. 3. sz., 65. old.

színes átlapozásakor is fel kell tűnnie, hogy abban nyoma sincsen többé a *kazuisztikus* szabályozásnak, a tényállási ismérvek és minősítő körülmények túlzott részletezésének.

A kazuisztikus jogszabályszerkesztésnek alapgondolata az volt, hogy csak az ilyen szerkesztési mód teszi lehetővé az összes büntetésterdemlő, valamint súlyosabb minősítést követelő esetek megtorlását. Ezért tartalmaz pl. a gyújtogatásnak a BHÖ. 162. és 163. pontjában foglalt két tényállása több mint húsz elkövetési tárgyat és a BHÖ. 362. és 363. pontja a testi sértést súlyossá tevő tizenkilencféle eredményt.

A kazuisztikus rendelkezések, éppen terjengőségüknél fogva, nehezen érthetők. A benyomás, amit róluk az olvasó kap, szétfolyó és homályos. Ezenfelül rendszerint ellenkező következménnyel járnak, mint amit tőlük a jogalkotó vár, mert térfogatuk terjengőségükkel többnyire nem hogy tágul, hanem szűkül.

A tervezet bizonyság arra, hogy a gyújtogatás elkövetési tárgyak megjelölése nélkül is szabályozható és hogy a súlyos testi sértés eredménye a következő absztraktabb és mégis kizárólag a szigorúbb büntetésre rászolgáló eseteket átfogó szöveggel is meghatározható: „a bűntett maradandó testi fogyatékosságot vagy súlyos egészségromlást idézett elő".

A kazuisztikával nem szabad összetéveszteni azt a szerkesztési módot, amidőn egyik-másik tényállásba az annak elemét képező elkövetési tárgy, elkövetési magatartás. stb. legjellemzőbb változatait példaképpen belefoglalja a jogszabály. Ez nagyon is összefér a szocialista büntetőjog törvényszerkesztési elveivel, mert a kérdéses tényállási elem élesebb megvilágításával plasztikusabbá teszi a tényállást. Így nem emelhető kifogás pl. a tervezet 227. §-a (4) bekezdésének a nem jelentős mennyiségű vagy értékű pénz hamisításáról szóló rendelkezése ellen azért, mert abban példaként külön ki van emelve a pénzegységnél kisebb névértékű váltópénz.

A tervezetben *gyakrabban fordulnak elő mérlegelést szükségessé tevő ismérvek,* mint az érvényben levő jogszabályokban. Pl. közel ötven minősítő hatályú eredmény ilyen jellegű.

A tervezet ui. ott, ahol az lehetséges, *általában* a szóban forgó ismérveket választja a puszta bírói ténymegállapítást megismerő kognitív tevékenységet feltételező mozzanatok helyett. Mert ez utóbbiak, természetüknél fogva, merev határozatokat állapítanak meg, ennek pedig, ha igénybevételük olyan esetben történik, amikor megvan az imént említett választási lehetőség, az a következménye, hogy egymással közeli rokonságban levő cselekmények teljesen eltérő büntetőjogi értékelésben részesülnek és az alaptényállások elemeivé nyilvánításuk esetén rendszerint még az is, hogy egyes büntetést érdemlő cselekmények büntetlenül maradnak.

Ebből az elvi álláspontból folyik pl. a különböző értékhatároknak mellőzése is.

Arra azonban gondosan ügyel a tervezet, hogy akkor, ha a mérlegelést követelő körülmény eldöntése a gyakorlatban nagy nehézségekbe ütköznék, vagy ha az nagyon bizonytalan lenne, a tényállási elemet kognitív ismérvvel fejezze ki. Emiatt határozza meg pl. a 267. § (2) bekezdésében a gyermekkoron túllevő és a természet elleni fajtalansággal szemben védelemre szoruló ifjúkorban levő személyt a húszéves korhatár feltüntetésével.

A hatályos büntetőjogban nem egy bűncselekmény jogtárgyának *hézagos a védelmi övezete.*

A hézagokat a tervezet új tényállásokkal, meglevő tényállások kereteinek tágításával, egyes magánindítványi cselekmények hivatalból üldözendővé tételével vagy a magánindítvány érvényesülési körének szűkítésével és egyes speciális büntethetőségi akadályok elejtésével tölti ki.[6]

Hangsúlyoznunk kell, hogy a mai jogtárgyvédelem jelentős részben haladó jogszemléletünk előtt bizonyult az említett értelemben fogyatékosnak. Ezt mutatja az is, hogy a tervezetnek a joghézagok kiküszöbölésére irányuló rendelkezései közül sok vagy a dolgozó nép tudatában bekövetkezett változásnak, vagy a szocialista társadalom magasabb erkölcsi követelményeinek a kifejezője.[7]

Merőben új *bűncselekmény-típusok* az állam elleni bűntettek fejezetében a kártevés, rombolás és merénylet, a béke és az emberiség elleni bűntettek körében a bűntett a népek szabadsága ellen, a népirtás, háborús kegyetlenkedés és háborús pusztítás, az államigazgatás és az igazságszolgáltatás elleni bűntettek közül a hatóság félrevezetése, a népgazdaság elleni bűntettek körében a vásárlók megkárosítása és a minőség hamis tanúsítása, a személy elleni bűntettek közül a kényszerítés, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűntettek fejezetében a kiskorú érdekét sértő bűntett és az üzletszerű kéjelgésre kényszerítés, és a katonai bűntettek közül a durva bánásmód hadifogollyal szemben.[8]

Az élő tényállásokhoz képest *nagyobb térfogatú tényállások* bőven találhatók a tervezetben. Szolgáljanak például az alábbiak:

A tervezet 137. §-a, a BHÖ. 128. pontjától eltérően, már nem korlátozza a kényszervallatást a büntető ügyekre, hanem úgy rendelkezik, hogy minden hivatalos személy büntetendő, „aki törvényellenes kényszereszközt alkalmaz abból a célból, hogy vallomást vagy nyilatkozatot csikarjon ki."

Míg a BHÖ. 184. pontjába felvett közegészség elleni bűntett csak élelmicikk tekintetében követhető el, addig a tervezet az e pont felváltására hivatott 183. §-ában, az elkövetési tárgyat

[6] Tényálláson itt az előkészületi cselekmények tényállását is érteni kell.

[7] *Halász Sándor:* Gondolatok a Büntető Törvénykönyv tervezetének nyilvános vitájához. Magyar Jog, 1960. 8. sz., 289—295. old.

[8] A népirtás, háborús kegyetlenkedés, háborús pusztítás és durva bánásmód hadifogollyal szemben, nemzetközi szerződéseken alapuló tényállások.

a szélesebbkörű „közfogyasztásra rendelt cikk"-ben jelöli meg.

A kuruzslást a tervezet 187. §-a értelmében az is véghezviszi, aki nem rendszeresen, de ellenszolgáltatás fejében fejt ki, az arra való jogosultság nélkül, orvosi gyakorlat körébe tartozó tevékenységet.

A „visszaélés gyógyszerrel" bűntettének tényállásából elhagyja a tervezet 188. §-a a jogtalan haszonszerzési célzatot.

A szándékos emberölésre irányuló előkészületi cselekmény, a tervezet 241. §-ának (3) bekezdése szerint, minden megszorítás nélkül büntetendő.

Az öngyilkosságban közreműködés büntetendőségét kiterjeszti a tervezet 243. §-a az öngyilkosság elkövetéséhez nyújtott mindennemű segítségre.

A titok tiltott felfedésének bűntettét (BHÖ. 388. pontja) ma csak meghatározott hivatásokat betöltő személyek követhetik el és kizárólag a hivatásuknál fogva megtudott olyan titok tekintetében, amelynek felfedése valamely család vagy személy jóhírnevét veszélyezteti. Ezzel szemben a tervezet 252. §-a értelmében magántitok megsértésének bűntettéért mindazokat meg kell büntetni, akik foglalkozásuknál vagy közmegbízatásuknál fogva megtudott magántitkot alapos ok nélkül felfedik.

A családi állás elleni bűntettnek passzív alanya, a tervezet 260. §-ából kitűnőleg, nemcsak gyermek, hanem felnőtt is lehet.[9]

Egyes *magánindítványi cselekmények hivatalból üldözendővé tételének* illusztrálására megemlítjük, hogy a tervezet szerint a gondatlan hamis vádnak, amely a mai hatóság előtti rágalmazásnak felel meg, megszűnik az indítványi jellege.

A *magánindítvány érvényesülési körének* a hatályos joggal szemben való *szűkítésére* példa, hogy a személyek javai elleni bűncselekmények közül a tervezet 298. §-a értelmében csak a „kisebb súlyú bűntettek" (288. §) üldözhetők magánindítványra.

Végül egyes speciális *büntethetőségi akadályok elejtésének* példája, hogy a tervezet nem veszi át a hatályos jognak a nyomban visszonzott kölcsönös rágalmazásra és becsületsértésre vonatkozó rendelkezését (BHÖ. 408. pontja).

A cselekmények *helytelen megítélése* következtében jogszabályainkban helyenként *egyforma* jellegű és súlyú cselekmények *különböző* bűncselekményei tényállásokat alkotnak, vagy megfordítva, egymástól lényegesen *különböző* cselekmények *egy és ugyanazon* bűncselekmény módozataiként szerepelnek.

A tervezet korrigálja ezeket a hibákat.

A gyújtogatás és vízáradás okozása ez idő szerint különálló bűncselekmények, holott kizárólag az elkövetési módban térnek el egymástól és ez az eltérés olyan természetű, amely e cselekmények közt, absztrakt társadalomra veszélyességük tekintetében, semmiféle különbséget nem idéz elő.

A tervezet a szóban forgó cselekményeket, a közveszélyokozás bűntettét meghatározó 179. §-ában, egy tényállásba foglalja és ebbe még a robbanó, sugárzó, — avagy más anyag vagy energia pusztító hatásának kiváltását is felveszi.

Ugyanígy jár el a tervezet, a Ktbtk-ban alaptalanul különálló tényállásokként szabályozott, fondorlatos kibúvás és öncsonkítás vonatkozásában,[10] amelyek most már a tervezet 303. §-ában körülírt „kibúvás a katonai szolgálat teljesítése alól" bűntettének csupán különböző véghezviteli alakzatai.

Most pedig nézzünk ugyancsak két példát a cselekmények másik kategóriájáról.

A BHÖ. 1. pontjába felvett tényállás magában foglalja az államrend ellen támadó szervezkedést és mozgalmat egyaránt.

E két magatartás fogalmi ismérveinek a bírói gyakorlatban történt kikristályosodása arra a következtetésre vezetett, hogy közöttük számottevő különbség van. „A szervezkedés több személynek a népi hatalom ellen irányuló *szervezetszerű, konspiratív együttműködése*", míg a „mozgalom tudatosan létrehozott vagy meglevő csoportosulás felhasználása arra a célra, hogy a résztvevőket és csatlakozókat a népi hatalom elleni *nyílt* fellépésre . . . indítsa"[11].

Erre való tekintettel a tervezet nem hagyja meg e kétféle cselekményt egy tényállás kereteiben, hanem a szervezkedést 115. §-ában összeesküvés néven, a mozgalmat pedig 116. §-ában lázadás néven pönalizálja, pontosan meghatározván mindegyik tényállásnak fogalmi elemeit.

Az üzérkedés jelenleg a BHÖ. 265. pontjába foglalt árdrágító visszaélés bűntettének egyik esete. Minthogy azonban az üzérkedésnek nagyobbfokú az absztrakt társadalomra veszélyessége, mint a szoros értelemben vett árdrágítási cselekményeknek[12], a tervezet abból 212. §-ában önálló bűntettet alakít.

Nehogy az új Btk-t hasonló szemrehányás érhesse, mint amilyennel, a most mondottak szerint, hatályos büntetőjogunk illethető, *szét kellene bontani a kútmérgezés bűntettének*, a tervezet 184. §-a (1) bekezdésének körülírt *tényállását* és ebből *két bűncselekményt konstruálni*, mert ez a tényállás más-más jog-

[9] A tényállások szerkezetének a joghézag kiküszöbölése végett történt átalakítására szép példát olvashatunk *Halász Sándornak* az előző lábjegyzetben említett cikkében (i. h. 292—295. old.). A szerző a dolgozatában kifejezésre juttatott egyik célkitűzésnek megfelelően e körbe tartozó olyan tényállásokat választott ki, amelyekben kivétel nélkül „a szocialista társadalom magasabb erkölcsi követelményei nyertek értékelést."

[10] A vétkesség ezért minket terhel, minthogy a Ktbtk. tervezete annak idején a mi munkánk volt.

[11] Indokolás 247. old.

[12] Indokolás 379. old.

tárgyak ellen irányuló cselekményeknek foglalata.

Magában az indokolásban olvashatjuk, hogy kútnak stb-nek megmérgezése, úgyszintén az egészségre ártalmas anyaggal beszennyezése a közbiztonságot, ellenben a fogyasztásra más módon alkalmatlanná tétele „csupán a közrendet, közelebbről a köznyugalmat" veszélyezteti.[13]

Feloldja a tervezet a hatályos jog *logikai ellentmondásait* is.

Ilyen ellentmondás van egyebek között abban,

hogy a feljelentési kötelezettség alá eső egyes bűncselekmények közül az elkövető hozzátartozója a feljelentésnek a súlyosabb bűncselekmény (pl. a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló és a BHÖ 1. pontjában felsorolt cselekmények) tekintetében történő elmulasztása miatt nem büntethető, ezzel szemben az enyhébb bűncselekményre (pl. az állam- vagy hivatali titoksértésre) nézve kifejtett ilyen magatartásért igen,

hogy a hivatalos személyek szélesebb köre áll fokozott büntetőjogi felelősség alatt, mint amilyen kört a fokozott büntetőjogi védelem megilleti, és

hogy a nők közötti természet elleni fajtalanság nem büntetendő, csak a férfiak közt végbevitt ilyen cselekmény.

Ehelyütt kell azonban szóvá tennünk *a gyermekek ellen irányuló nemi bűncselekményeknek* a tervezetben, logikai szempontból kifogásolható módon, történt szabályozását.

A tervezet különbséget tesz a koruknál fogva jogilag releváns akarat nyilvánítására képtelen és az arra képes gyermekek között. Az előbbiek a 12. életévüket még be nem töltött, az utóbbiak a 12—14 éves gyermekek.[14] Ennek konzekvenciájaképpen a 12—14 éves gyermekkel való közösülés, természet elleni vagy egyéb fajtalanság, ha azt nem erőszak vagy fenyegetés alkalmazásával és nem is a sértettnek védelemre vagy a netán fennforgó „akaratnyilvánításra képtelen" állapotának felhasználásával vitték végbe, a tervezet 268. §-ában körülírt megrontásként minősül. Minden más esetben pedig a gyermekek sérelmére elkövetett közösülés, természet elleni vagy egyéb fajtalanság a 264. § szerinti erőszakos nemi közösülés, illetőleg a 266. §-ban meghatározott természet elleni fajtalanság, vagy a 265. § alá eső szemérem elleni erőszak bűntettét valósítja meg.

A büntetőjogilag számbavehető akarat kérdésében a tervezet által tett, a 12—14 éves gyermekekre hátrányos és a nemi erkölcs elleni bűntettek vonatkozásában a mai jogállapot perpetuálásával egy jelentőségű, megkülönböztetés azonban szerintünk ellentétben van a tervezet 19. §-ával, amely a gyermekek közti ilyen elhatároláshoz alapot nem ad.

Az elvi tisztaság érdekében a *gyermekek* elleni *minden* nemi támadást, tekintet nélkül arra, hogy 12 éven felül vannak-e vagy sem, a *megrontás* büntettének keretei között kellene szabályozni, éspedig a 14. évet már túlhaladott személyek terhére végbevitt hasonló cselekményekénél szigorúbb büntetési tételek meghatározása mellett.

Ez feleslegessé tenné azt is, hogy a szemérem elleni erőszakra vonatkozó rendelkezés a férfiakat védelemben részesítse a nőkkel szemben. Elvégre a nők részéről a 14 éven felüli másik nembeli személy relációjában, a 265. §-ban leírt módon végbevitt fajtalanság mégis csak atipikus cselekmény.

Javaslataink elfogadása esetén az erőszakos nemi közösülést és a szemérem elleni erőszakot, nemi erőszak megjelöléssel egy bűncselekménnyé lehetne összevonni.

Annak a büntetőpolitikai alapelvnek az érvényre juttatása, amely szerint különbséget kell tenni a *konok bűnözők* és a *megtévedt dolgozók* között, különösen élesen rajzolódik ki a tervezetnek egyfelől a visszaesésre, másfelől a kisebb súlyú bűntettekre vonatkozó rendelkezéseiben.

A *visszaesés* feltételeit illetően a tervezet már e fogalom általános meghatározásában is szigorúbb álláspontra helyezkedik, mint a hatályos jog, mivel 114. §-a szerint ehhez a minősítéshez elegendő, ha az elkövetőt a bűntett végbevitelét megelőző öt éven belül ugyanilyen szándékos bűntettért *egy ízben* szabadságvesztésre ítélték.

Ezen is túlmenő, de ugyancsak indokolt szigorításra kerül sor egyes olyan közbiztonság, illetőleg nemi erkölcs elleni bűncselekményeknél, amelyeknek jellegzetes motívuma a munkaiszony, valamint a társadalmi tulajdon és a személyek javai elleni bűncselekményeknél, mint amelyekbe való visszaesés a leggyakoribb.[15]

A közbiztonság, illetőleg a nemi erkölcs elleni bűncselekmények közül a közveszélyes munkakerülés, a tiltott szerencsejáték szervezése, az üzletszerű kéjelgés, a kitartottság és a kerítés bűntettei azok, amelyeknek elkövetője már abban az esetben visszaeső, ha őt e bűncselekmények *bármelyike, avagy* a szintén munkaiszonyból fakadó *üzletszerű kéjelgésre kényszerítés,* vagy *üzletszerű kéjelgés elősegítése* miatt ítélték el, az általános visszaesési elévülési időn belül, szabadságvesztésre.

A társadalmi tulajdon és a személyek javai elleni bűntetteknél a visszaesés előcselekménye *bármely* vagyon elleni bűncselekmény lehet. Ha pedig az elkövetőt a bűntett végbevitelét megelőző *tíz éven belül* valamely vagyon elleni bűntettéért legalább *három ízben* hat hónapi, vagy ennél súlyosabb szabadságvesztésre ítélték, a tervezet őt *„súlyos visszaeső"*-nek tekinti. Ez

[13] Indokolás 346. old.

[14] Indokolás 462., 465. és 467. old.

[15] Indokolás 98. old.

a minősítő körülmény a büntetés további fokozódását vonja maga után.

A *kisebb súlyú bűntett* fogalmát[16] az 1956. évi 11. számú tvr. vezette be jogrendünkbe, a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények körében.

A tervezet ebben a kérdésben is lényeges változtatást hoz. Ezt a privilegizáló minősítést ui. a 191. § értelmében a tiltott határátlépés, a 288. § értelmében pedig mind a társadalmi tulajdont, mind a személyek javait károsító lopás, sikkasztás, csalás, hűtlen kezelés, orgazdaság, rongálás, hanyag kezelés és jogtalan elsajátítás esetében alkalmazkodni kell, ha a 191. § (2) bekezdésében felsorolt, illetőleg a 288. § (3) bekezdésében felhívott §-okban foglalt valamely minősítő körülmény nem forog fenn, és a cselekmény az eset összes körülményeire tekintettel kisebb súlyú.

A 288. § rendelkezéseit csak az értékelheti igazán, aki arról is tájékozva van, hogy a megtévedtség főleg a vagyon elleni bűncselekmények elkövetése esetében fordul elő.[17]

A tervezet mellőzi vagy módosítja mindazokat a rendelkezéseket, amelyek *túlfeszítik a büntetőjogi védelmet.*

Ezek között a rendelkezések között is vannak olyanok, amelyeknél, a joghézagok egy részéről mondottakhoz hasonlóan, nem állott fenn kezdettől fogva a revízióra szoruló ez a tulajdonság, hanem csak a gazdasági és társadalmi viszonyok megváltozása, illetőleg a szocialista fejlődés egy későbbi szakaszának bekövetkezése óta.

A védelem túlfeszítésének megnyilvánulásai közül a büntetést nem érdemlő cselekmények büntetéssel fenyegetettségét, a tényállások kereteinek tág megvonását és a szigorú büntetési tételeket kell kiemelni.

A tervezet *nem tekinti többé bűncselekménynek,* minthogy társadalomra veszélyességük nem éri el a büntethetőséghez megkövetelt fokot; pl. a BHÖ. 253/A. és 254. pontjában foglalt és a munkajogi szabályok megsértésével, illetőleg a munkaerőtoborzással kapcsolatos bűntetteket, az 1957. évi 43. számú tvr. 43. §-a szerinti orvvadászat bűntettét, amennyiben az más bűncselekményt nem valósít meg, a nem a forgalombahozatal céljából elkövetett pénzhamisításnak a BHÖ. 301. pontjába felvett alakzatát, a BHÖ. 308/E. pontjának c) alpontjában körül írt vámbűntettet és embernek állattal végbevitt fajtalanságát.

A *tényállások kereteinek* a tervezet által történő *szűkítésére* a következő példákat iktatjuk ide:

Állam elleni bűntettet — a lázadó csoportosulásban részvételnek, vagy e csoportosulás támogatásának (116. § (2) bekezdése) és a feljelentési kötelezettség elmulasztásának (125. §) kivételével — a tervezet rendelkezései értelmében csak az e bűntetteket meghatározó §-okban megjelölt ellenséges céllal, illetőleg ellenséges indító okból elkövetett cselekmények valósíthatják meg. (Az ekként az állam elleni bűntettek köréből kirekesztett cselekmények a tervezet más fejezeteiben szabályozott bűntetti tényállások alá esnek.)

A tervezet 216. §-ában körülírt közellátási bűntettnek, a hatályos joggal szemben, az is tényállási eleme, hogy az e §-ban részletezett cselekmények a közellátást sértsék vagy veszélyeztessék.

A tervezet 217. §-a, amely elsősorban a BHÖ. 240. pontjában foglalt jogszabálynak felel meg, a gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegésének büntethetőségéhez megköveteli, hogy a cselekmény számottevő gazdasági hátrányt is okozzon.

A bélyeghamisítás bűntettét a tervezet 232. §-a a forgalombahozatallal vagy a felhasználással tekinti befejezettnek és nem, mint az ez idő szerint alkalmazásban levő rendelkezések, már az utánzással, meghamisítással stb-vel.

Itt a helye, hogy arról is említést tegyünk, hogy élő és büntetőjogunknak olyan rendelkezései is vannak, amelyek *egyrészt hézagosak, másrészt túlfeszítik* a büntetőjogi védelmet.

Ilyenek például a Ktbtk-nak a függelemsértési cselekményekre vonatkozó rendelkezései, amelyek csak az elöljárót, a feljebbvalót és az őrt részesítik fokozott oltalomban, más szolgálati közeget ellenben nem, ugyanakkor azonban függelemsértésnek minősítik a feljebbvaló ellen szolgálati ténykedésen kívül végbevitt cselekményeket is.

A tervezet több szocialista kódexben kifejezésre juttatott elvekkel összhangban intézkedik mindkét vonatkozásban,[18] aminthogy ebben az értelemben rendelkezik az említett két irányban orvoslásra szoruló más bűncselekményi tényállások tekintetében is.

Az egyes *szigorú büntető szankciók mérséklésével* alább, a büntetési tételek megbeszélése során fogunk foglalkozni.

A tervezet a kizárólag a *minősített esetek területére korlátozódó* több elvi kérdésben is eltér a jelenlegi jogállapottól.

Hatályos jogunk több bűntettnél minősített esetként kezel olyan cselekményt, amely az illető bűntettnek *rendszerint megnyilvánulási alakja.* A tervezet már nem teszi ezt, mert az ilyen kiemeléssel az alaptényállás elveszti létjogosultságát és jóformán alkalmazhatatlanná válik. A reá vonatkozó rendelkezés puszta papiros-paragrafussá lesz, amely nem szolgálja az életet. Nincs semmi szükség arra, hogy például a kettős házasság súlyosabb büntetés alá essék,

[16] Érdekesen taglalja ezt a fogalmat *Király Tibor:* A kisebb súlyú cselekmények büntetőjogi elbírálása című cikkében. Magyar Jog, 1959. 5. sz., 138—140. old.

[17] *Vágó Tibor:* A „megtévedtség" fogalma. Magyar Jog, 1956. 4. sz., 102. old.

[18] Indokolás 529. és 532. old.

ha a tettes a vele házasságra lépő felet házassági kötelékére nézve tévedésbe ejtette, amikor az a tipikus eset a szóban forgó bűncselekménynél, vagy arra, hogy minősítő körülmény legyen a nyereségvágy a harmadik személy által véghezvitt magzatelhajtásnál, amikor ennek a motívumnak a hiánya szórványos kivétel az ilyen cselekményeknél.

Nem követi a tervezet a hatályos jogot abban sem, hogy a bűncselekménynek olyan mozzanatához fűzzön minősítő hatályt, amely mozzanat révén *rendszerint egy másik bűncselekmény* tényállása is megvalósul. Az ilyen esetekben ugyanis a bíróság halmazatot kénytelen megállapítani, minek folytán ugyanaz a motívum kétszeri értékelés alá esik. Például a BHÖ. 144. pontjába felvett közokirathamisítás súlyosabban büntetendő, ha a tettes a cselekményt „azon célból követi el, hogy ezáltal magának vagy másnak jogtalan vagyoni hasznot szerezzen vagy valakit vagyonában megkárosítson". Az ebből a célból véghezvitt közokirathamisítás azonban, éppen e cél folytán az esetek túlnyomó többségében, a csalás tényállását is kimeríti.

Sem a Csemegi-kódex, sem az azt kiegészítő jogszabályok nem vették kellőképpen figyelembe a minősítő körülmények meghatározásánál a bűncselekmény *indító okát és célját.* Pedig minél megvetendőbb motívum a cselekmény gyökere vagy minél megvetendőbb célra irányul az, annál fogyatékosabb jellemű ember az elkövetője.

A tervezet ezen a téren is változtatni kíván a jelenlegi helyzeten és az említett körből vett több új minősítő körülményt állapít meg. Ezek a tervezet rendelkezéseinek sorrendjében, az aljas indok a törvénytelen fogvatartásnál [138. § (2) bekezdésének c) pontja], a nyereségvágy avagy más aljas indok vagy cél az emberölésnél [241. § (2) bekezdésének b) pontja], az aljas indok vagy cél a testi sértésnél [245. § (2) bekezdésének c) pontja] és a személyi szabadság megsértésénél [250. § (2) bekezdésének c) pontja] és az aljas indok az alárendelt megsértésének katonai bűntetténél [309. § (2) bekezdésének a) pontja].

A tervezet nem tekinti megingathatatlan dogmának, a jogszabályainkban érvényesülő azt a tételt sem, hogy minősített esetet képező *komplex bűncselekmény* csakis abban az esetben létesíthető, ha a találkozó bűncselekményekre a halmazati büntetés nem kielégítő.

A látszólagos halmazat több kérdését sem az elmélet, sem a gyakorlat nem tisztázta ez ideig.[19] Ezért annál a bűncselekménynél, amelylyel kapcsolatban, a tapasztalatok szerint, az elkövetők úgyszólván mindig a *legkülönbözőbb* tényállásokba beleillő eszközcselekményeket is végrehajtanak — és ilyen a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés — más bűntettekhez viszonyítva sokkal inkább előfordul az, hogy olyankor, amikor eszközcselekmény is fennforog, teljesen analóg ügyekben az egyik bíróság egységet, a másik pedig halmazatot állapít meg.

Ilyen esetek egységes elbírálása voltaképpen csak úgy biztosítható, ha a jogszabály, törvényi egység létrehozásával, kizárja a halmazati szabályok alkalmazását. Ezért helyes a tervezetnek az az intézkedése, hogy az összeesküvéssel összefüggésben elkövetett bűntetteket az előbbivel komplex bűncselekménnyé forrasztja össze [115. § (4) bek.].

A Csemegi-kódex a *büntetési keretek* meghatározásánál az öttel való felosztást fogadta el általános alapként, amit a Btk. javaslatának miniszteri indokolása szerint „a felosztás egyszerűségén kívül, a határozott időhöz kötött szabadságvesztésbüntetés leghosszabb tartamának tizenöt évre tett tétele is ajánl".[20]

A felszabadulás utáni jogszabályok által is már rendszerint figyelmen kívül hagyott ezt a számítási kulcsot a tervezet elveti és olyan büntetési tételeket állapít meg, amelyek a bírói egyéniesítés számára általában nagyobb lehetőséget adnak.

A tervezet büntetési tételeinek rendszerében a *harmóniát egyedül* az önálló (és nem a halál mellett alternatív) büntetésként szereplő tíz évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés *zavarja meg.*

Az egyéniesítés érdekében a törvényi büntetés felső határának emelkedésével tágulnia kell a minimum és a maximum közötti latitüdnek is. Ez a tervezet büntetési tételeinek skálájában is így van egészen az öt évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztésig. A tíz évtől tizenöt évig terjedő szabadságvesztés azonban egyszeriben súlyos törést ejt a latitüd fokozatos növekedésének, egyébként irányadóul tekintett elvén, mert térköze kisebb a tizenöt évi maximumot el nem érő két büntetési tételénél (ti. az öt évtől tizenkét évig és a két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztésnél) is és alig nagyobb mint a néggyel mögötte álló hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztésé.

A hatályos jogban sokszor megegyezik a *minősített esethez* kapcsolódó büntetési tétel alsó határa az alapcselekmény büntetésének minimumával. (Pl. az alapbüntetés *hat hónaptól* öt évig terjedő börtön, a minősített eseté pedig *hat hónaptól* tíz évig terjedő börtön.)

Csakhogy ilyen megoldás mellett a minősített eset büntetési tétele nem fejezheti ki helyesen az alája eső cselekmény társadalomra veszélyességének súlyát, mert nem vitás, hogy az alaptényállásból kiemelt cselekmény legenyhébb változatának is — éppen a minősítő körül-

[19] *Földvári József:* A büntetlen elő- és utócselekményekről. Jogtudományi Közlöny. 1959. 1. sz., 10. old., *Molnár László:* A bűnhalmazat kodifikációjának néhány kérdése. Magyar Jog, 1959. 6. sz., 169. old.

[20] *Lőw Tóbiás:* A Magyar Büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és vétségekről és teljes anyaggyűjteménye. I. kötet. Budapest. 1880. 71. old.

mény, mint súlyosbító többletmozzanat folytán — mindig fokozottabb a társadalomra veszélyessége mint az alapcselekmény legenyhébb változatának.

A tervezetben, néhány csekélyebb súlyú bűncselekmény ugyancsak enyhe megítélésű minősített esetétől eltekintve, a minősített alakzat büntetési tételének alsó határa mindig meghaladja az alapbüntetés minimumát.

Büntetőjogunkban több bűncselekmény büntetési tételei között *feltűnő az aránytalanság.* Talán elég, ha példaképpen, a Btk. rendelkezései közül a vagyon elleni bűncselekményeknek a testi épség elleni bűncselekmények büntetési tételeihez képest túlságosan szigorú szankcióira emlékeztetünk.

Márpedig, ha a büntetési tételek között nincsen meg a helyes arány, akkor azok már ebből az okból sem tükrözhetik hűen a bűncselekmények absztrakt társadalomra veszélyességének fokát.

A tervezet céljának tekinti, hogy az aránytalanságokat elkerülje. Ennek megvalósítása azonban nem sikerült maradéktalanul.

A tervezet azt a törvényszerkesztési principiumot igyekszik lehetőleg következetesen alkalmazni, hogy egy-egy bűncselekmény keretében a büntetési tételek, az illető bűncselekmény alapbüntetéséhez viszonyítva, csak fokozatosan emelkedhetnek, azaz csak a büntetési tételek nagyságrendje szerinti egymásutánban követhetik egymást.

Bármennyire be is válik ez az elgondolás általánosságban, *néhány esetben* mégis *aránytalanságokhoz vezet,* amit a következő példával bizonyítunk:

A gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése (217. §) és a pazarló gazdálkodás (218. §) bűntettének egyaránt három évig terjedő szabadságvesztés az alapbüntetése.

A gazdálkodással kapcsolatos kötelességek megszegése bűntettének két lépcsőjű minősítő körülményei vannak. Az első lépcsőfokot a bűntettnek visszaesőként, vagy jelentős mennyiségű vagy értékű termékre (terményre) történt elkövetése képezi. Büntetése hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés. A második lépcsőfok az, ha a bűntett a népgazdaságot súlyosan sértette vagy veszélyeztette, amikoris a büntetés *két évtől nyolc évig* terjedő szabadságvesztés.

A pazarló gazdálkodás bűntettének csak egy minősített esete van és ez ugyanaz, mint az imént második helyen említett minősített eset. És így, ha ebből a bűntettből hárul súlyos sérelem vagy veszély a népgazdaságra, a büntetés csupán *hat hónaptól öt évig* terjedő szabadságvesztés.

Véleményünk szerint az azonos alapbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények által okozott egyforma eredmények *eltérő értékelését nem indokolhatja az, hogy az egyik bűncselekménynél két, a másiknál pedig csak egy fokozatú minősítés szükségessége áll fenn.*

A szocialista jogszabályok egyik legjellegzetesebb ismérvét a *szocialista humanizmust* szembetűnően érzékeltetik pl. az elkövető hozzátartozójának a feljelentés elmulasztása miatti büntetőjogi felelősség alól való mentesítése, a feljelentési kötelezettség alá eső *minden* bűntett tekintetében, a tevékeny megbánásról intézkedő 297. §, amely szerint „a büntetés korlátlanul enyhíthető — különös méltánylást érdemlő esetben annak kiszabása mellőzhető is — azzal szemben, aki lopás, sikkasztás, csalás, hűtlen kezelés, rongálás, orgazdaság, jogtalan elsajátítás vagy hanyag kezelés esetén — mielőtt a cselekményt felfedezték volna — a kárt megtéríti és a cselekményt a sértett előtt felfedi vagy a hatóságnak bejelenti", és a már más vonatkozásban is említett „kisebb súlyú bűntetteket" statuáló rendelkezések.

Téves azonban az a nézet, hogy a büntetőjogban a szocialista humanizmus csak az elkövetőre előnyös rendelkezésekben juthat érvényre. Kifejeződhetik az — és erre előttünk már mások is rámutattak[21] — (egyéb szabályokban is. Így egyes (privilegizáló jelleggel nem bíró): *a*) bűncselekményi tényállásokban, mint amilyen pl. a kiskorú érdekét sértő vagy az ifjúság elleni bűntett tényállása (261—262. §), b) minősítő körülményekben, amire példa a fiatalkorú vagy az olyan személy viszonylatában véghezvitt öngyilkosságban közreműködés, akit rendellenes elme állapota az akaratának megfelelő magatartásban korlátozott (243. § (2) bekezdése), *c*) büntetési tételekben, ilyenek pl. a népirtás (129. §), a háborús kegyetlenkedés (130. §) és a polgári lakosság elleni erőszak (323. §)[22] bűntetteinek súlyos szankciói.

Végezetül még annyit, hogy a tervezet értékét rendelkezéseinek mindenki által könnyen érthető, egyszerű, világos és szabatos szövegezése is emeli.

*

A büntetőtörvénykönyv tervezetével kapcsolatos vitában felvetett javaslatok bizonyára hozzájárulnak majd a tervezet további tökéletesítéséhez. Áttanulmányozása után azonban máris az a meggyőződésünk, hogy az új büntető törvénykönyv méltóan fogja kiegészíteni nagy szocialista jogalkotásaink sorát és kifogástalanul betölti majd az alap szolgálatában felépítményi szerepét.

Schultheisz Emil

[21] Lásd pl.: *Kádár Miklós:* Büntetőjog. Különös rész. (Egyetemi jegyzet.) II. kötet, Budapest, 1956., 74. old. és *Halász Sándor:* i. m. 292. old.

[22] Az indokolás (547. old.) is kihangsúlyozza, hogy a nemzetközi hadijogot sértő katonai bűntettek (és ezek egyike a 323. §-ban körülírt bűncselekmény) „viszonylag súlyos büntetéssel fenyegetettségében is kifejezésre jut törvényhozásunk messzemenő humanitást és törvényességet tükröző szocialista jogszemlélete".

A bizonyítási teher viselésének főbb kérdései a Polgári Törvénykönyv szemszögéből

A törvényhozás a Polgári Törvénykönyvben (az 1959. évi IV. törvényben, a továbbiakban: törvényben) szabályozott 685 szakasz közül mintegy 57 helyen tesz említést a bizonyításról, ennek keretében legfőképpen a bizonyítási teher viselésének kérdéséről. A törvényhelyeknek ez a viszonylag nagy száma azt mutatja, hogy a törvény anyagi jogi rendelkezéseit a szóban forgó eljárásjogi kérdések alapos ismerete, azok összefüggéseinek tisztázása nélkül helyesen alkalmazni aligha lehet.

Mielőtt azonban a törvény hivatkozott szakaszainak jogi elemzésébe, rendszerbe foglalásába és összefüggéseinek feltárásába kezdenénk, vizsgáljuk meg, hogy szocialista jogrendszerünkben mit kell a bizonyítás és a bizonyítási teher fogalmán érteni, a bizonyítási teher szabályai eljárásjogi, vagy anyagi jogi természetűek-e, a törvénynek a bizonyítási teherre vonatkozó rendelkezései hogyan viszonylanak a Polgári Perrendtartás (1952. évi III. törvény) és egyéb (pl. Munka Törvénykönyve, stb.) jogszabályok rendelkezéseihez, végül, hogy a törvény vizsgált rendelkezései tartalmuk alapján milyen rendszer szerint csoportosíthatók.

Ami a *bizonyítás* fogalmának a kérdését illeti, ez — általános szocialista jogfelfogás szerint — arra irányuló perbeli cselekményeket jelent, hogy a bíróság a jogalkalmazáshoz szükséges s az ügy eldöntése szempontjából jelentős (releváns) tényeket a felek közreműködésével az objektív valóságnak megfelelően következtetés útján megállapítsa. Ezek szerint a bizonyítás fogalma nemcsak a felek tényállítási és bizonyítási eszközmegjelölési, hanem a bíróság bizonyításfelvételi és bizonyítékmérlegelési tevékenységét is magában foglalja[1]. A bíróság a jogvita eldöntése szempontjából jelentős tényeket általában bizonyítás útján állapítja meg. Vannak azonban olyan tények, amelyek bizonyítás nélkül is megállapíthatók. Ilyenek pl. azok, amelyeket a felek egyezően adnak elő, úgyszintén, amelyeket az ellenfél beismer, vagy kétségbe nem von, ilyenek továbbá a köztudomásúnak ismert és olyan tények, amelyekről a bíróságnak hivatalos tudomása van[2].

Abban a vitatott kérdésben, hogy a nemleges tények is bizonyíthatók-e, *Visinszkij*[3] azt a figyelemre méltó álláspontot foglalta el, hogy az ilyen tények bizonyításának sincs akadálya, mert minden tagadás helyettesíthető állító kijelentéssel.

Vannak olyan tények is, amelyeket az ellenkező bizonyításáig törvénynél fogva valónak kell tekinteni (vélelmek).

Mivel a szóban forgó tényekről legtöbbször a perben álló feleknek van tudomásuk, ezért azokról a bíróságot elsősorban nekik kell tájékoztatniuk. Arra a lényeges kérdésre, hogy a felek melyikét terheli a bíróság tájékoztatási kötelezettsége, a *bizonyítási teher* szabályai adják meg a választ. A bizonyítási teher *általános* eljárásjogi szabályát a Pp. 164. §-ának (1) bekezdése tartalmazza. Eszerint a per eldöntéséhez szükséges tényeket általában annak a félnek kell bizonyítania, akinek érdekében áll, hogy azokat a bíróság valónak fogadja el. Ha a bizonyítási teher általános eljárásjogi szabálya szerint bizonyításra kötelezett fél egyáltalán nem, vagy csak részben jelöli meg bizonyítékait, ez nem menti fel a bíróságot az alól a kötelezettsége alól, hogy a bizonyítási eljárást lefolytassa. Ilyen esetben a bíróság a Pp. 164. §-ának (2) bekezdése szerint a szükségesnek talált bizonyítást hivatalból is elrendelheti és lefolytathatja. E vonatkozásban nincs kötve a bíróság sem meghatározott bizonyító eszközök alkalmazásához, sem a bizonyítás meghatározott módjához. A bíróság szabadon felhasználhat a perben minden olyan bizonyítékot, amely a tényállás kiderítésére alkalmas[4] (szabad bizonyítási rendszer). A bizonyítás egyik leglényegesebb fogalmi eleme az, hogy a bíróság meggyőződésének kialakítására irányul. Ez akként történik, hogy a bíróság a felek előadását és a bizonyítási eljárás során felmerült bizonyítékokat egybeveti, a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli[5].

Jóllehet a szocialista jogrendszerben a feleket igazmondási és bizonyítási[6] kötelezettség terheli s bár a bíróság is a szocialista tárgyalási elv helyes alkalmazásával fokozott aktivitást köteles kifejteni a tényállási anyag gondos összegyűjtése érdekében[7], mégis sokszor előfordul, hogy a valóságos tényállás felderítése minden erőfeszítés ellenére sem lehetséges. Ilyenkor a

[1] Vö. *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* Magyar polgári eljárásjog. Budapest, 1959. 254—255. old. Továbbá *Móra* Mihály: A bizonyítás. (Főbb kérdések). Budapest, 1953. 116. old.

[2] L. Pp. 163. §-t.

[3] A. J. *Visinszkij:* A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Magyar fordításban megjelent 1952-ben. Akadémiai Kiadó. 269. old.

[4] Vö. Pp. 6. § (1) bek.

[5] L. Pp. 206. § (1) bek.

[6] L. *Farkas* József: Bizonyítás a polgári perben. Budapest, 1956. 127. old. Megemlítjük, hogy a burzsoá államokban ún. bizonyítási kötelezettség általában nincs, hanem a felek bizonyítékaikat — mint Leo *Rosenberg* hangsúlyozza (Die Beweislast auf der Grundlage des Bürgerlichen Gesetzbuchs und der Zivilprozessordnung. 3. kiad. München und Berlin, 1953. 60. old.) — csak „praktikus szükségességből" (praktische Notwendigkeit) terjesztik a bíróság elé.

[7] Vö. *Névai* László: A rendelkezési és a tárgyalási elv a szovjet polgári eljárásban. Jogtudományi Közlöny. 1952. évi 6. sz. 268. old.

bizonyítási teher szabályai kilépnek az eljárási jog keretéből s azon túlterjedve, arra a kérdésre várnak választ: melyik fél viselje annak hátrányát, hogy a per eldöntése szempontjából jelentős tények bizonyítás nélkül maradtak. A választ a felvetett kérdésre legtöbbször az anyagi jogi szabályokból kapjuk meg. Ezért *Eörsi* szerint a bizonyítási teher kérdése ilyen esetben *anyagi jogi* kérdéssé válik[8].

Mint láthatjuk, a bizonyítási teher viselésének[9] kérdése akkor válik fokozott jelentőségűvé a perben, amikor a bíróság a tényállást az összes bizonyítékok legszorgosabb mérlegelése után sem tudja megnyugtatóan megállapítani. Bár ilyen esetben a per eldöntéséhez szükséges tényeket túlnyomórészt kétségtelenül az anyagi jog határozza meg s csak kivételesen fordul elő, hogy a szóban forgó tényeket az eljárási jog szabja meg (pl. permegszüntetési okok stb. esetén), mégis a bizonyítási teher viselésének kérdése ilyenkor is csak a *perben* lesz gyakorlati, annak szabályait csak a perben lehet alkalmazni[10]. Erre is tekintettel, felmerül a kérdés, hogy a bizonyítási teher viselésére vonatkozó rendelkezések milyen természetű szabályok. A jogi írók háromféle álláspont köré csoportosulnak ebben a kérdésben. Egyesek az ún. eljárásjogi, mások az ún. anyagi jogi nézetet vallják. Vannak jogi írók, akik az ún. vegyes (eljárási és anyagi jogi) felfogás hívei.

Az ún. *eljárásjogi felfogás* képviselői közül megemlítjük a többi között *Magyary* Gézát[11], aki szerint a bizonyítási teher viselésének szabályai olyan *perjogi* szabályok, amelyeknek tartalmát túlnyomó részben a polgári jog alapján kell meghatározni, továbbá *Szladits* Károlyt[12], aki szerint a szóban forgó szabályok legbelső magjukban a perjoghoz tartoznak. Ide tartozott korábban Leo *Rosenberg*[13] is, aki az 1900-ban megjelent, már hivatkozott munkájában még így írt: „Die Beweislast etwas Prozessualisches . . .” (a bizonyítási teher valami eljárási . . .). Az ún. *anyagi jogi felfogás* magyar úttörője *Frank* Ignác[14] volt, aki elsőnek hívta fel a figyelmet arra, hogy egy konkrét jogviszonyt szabályozó anyagi jogi törvény „rendelése” a bizonyítási bizonytalanságot kizárja. Az évszázad elején James *Goldschmidt*[15] német jogi író foglalkozott bővebben a kérdéssel s a bizonyítási teher viselésének szabályait hasonló címen írt tanulmányában „materielles Justizrecht” (anyagi igazságügyi jog) névvel illette, kifejezésre juttatván azt, hogy a szóban levő szabályok szerinte anyagi jogi természetűek. Ehhez a csoporthoz tartozik *Plósz* Sándor[16] is, aki szerint a bizonyítási teherre vonatkozó szabályok „nem a perjogból vannak a magánjogba korrektivumokként átültetve, hanem lényegük szerint a magánjogba tartoznak”. Említésre méltó, hogy Leo *Rosenberg*[17] a fentebb közölt álláspontját utóbb megváltoztatta. Újabb véleménye szerint a bizonyítási teher szabályai ahhoz a jogterülethez tartoznak, amelyhez a perbeli tényállásra alkalmazandó jogszabály is tartozik. Ezzel ő is az anyagi jogi felfogás híveihez csatlakozott.

Az ún. *vegyes (eljárási és anyagi jogi) felfogás* hívei közé sorolható *Farkas* József[18], aki szerint a bizonyítási teher viselésének szabályai bizonyos szempontból eljárásjogi, más szempontból anyagi jogi szabályok. Az a kérdés, hogy milyen bizonyított tényállásnak kell fennforognia, anyagi jogi szabály. E szabály azonban egyben perbeli jogokat és kötelezettségeket hoz létre, perbeli magatartást ír elő, alkalmazása csak perben lehetséges. Így egyben perjogi szabály is. Hasonló felfogást vall ebben a kérdésben *Móra* Mihály[19] is, aki szerint a bizonyítási teher két jogágba bocsátja le gyökereit. Az erre vonatkozó szabályokat csak a perben lehet alkalmazni, de csakis bizonyos (anyagi jog által meghatározott) tények nem bizonyíthatóságától, mint előfeltételtől függően. A bizonyítási teher tehát határterületen álló közös intézmény.

Mi az ún. vegyes (eljárási és anyagi jogi) felfogás híveihez csatlakozunk az alábbi indokok alapján és értelemben. Kétségtelen, hogy a bizonyítási teher viselésének rendelkezései mind a két (eljárási és anyagi) jogágat egyaránt érintő szabályok. Kitűnik ez abból, hogy olyan esetben, amikor az ügy eldöntése szempontjából jelentős tények bizonyítására — bármilyen okból — nincs lehetőség és az alkalmazásra kerülő anyagi jogszabály a bizonyítási teher viselésére nézve sem általánosságban, sem konkréten rendelkezést *nem* tartalmaz, akkor csakis a bizonyítási teher fentebb ismertetett általános eljárásjogi

[8] L. *Eörsi* Gyula: A bizonyítási teherről kártérítési perekben. Magyar Jog. 1955. évi 7. sz. 217. old.

[9] A jogi irodalomban sokféle kifejezést találunk a szóban forgó fogalom megjelölésére. Ezek: a bizonyítási teher „megoszlása”, „megosztása”, „elosztása”, „megfordulása”, „megfordítása”, „áthárulása”, „áthárítása”, „viselése”, stb. Mivel a fogalom ismertetett tartalmával leginkább a „viselés” kifejezés áll összhangban, ezért tanulmányunkban ezt használjuk.

[10] Vö. *Móra* Mihály: A bizonyítási teher és az akarathibás perbeli cselekmények egyes kérdései. Magyar Jog. 1958. évi 10. sz. 310. old. Továbbá Leo *Rosenberg:* Die Beweislast nach der Zivilprozessordnung und dem Bürgerlichen Gesetzbuches. Berlin, 1900. 115. old. (Itt ez olvasható: „. . . die Beweislast nur im Prozess praktisch wird”.)

[11] L. Magyar polgári perjog. 3. kiad. Budapest, 1939. 395. old.

[12] L. Nagy magyar magánjog. Budapest, 1942. Általános rész. 151. old.

[13] L. i. m. 115. old.

[14] L. A közigazság törvénye Magyarhonban. Buda, 1845—1846. II. köt. 164. old.

[15] L. *Kuttner* Jahrbuch. Berlin, 1905. 61. köt. 118. old.

[16] L. A bizonyítási teherről. Budapest, 1916. Megjelent a Jogi Dolgozatok a Jogtudományi Közlöny ötven éves fennállásának emlékére c. gyűjteményes kötetben. 532. old.

[17] L. a már hivatkozott, utóbb megjelent könyvét. 81. old.

[18] L. i. m. 131. old.

[19] L. A bizonyítási teher és az akarathibás perbeli cselekmények egyes kérdései. Magyar Jog. 1958. évi 10. sz. 312. old.

szabályai lehetnek az irányadók. Ilyenkor tehát hiába maradt bizonyítatlan a tényállás, a bizonyítási teher viselése mégsem az anyagi, hanem az eljárási jogszabályok szerint történik. Viszont olyan esetben, amikor a perbeli tényállás — bármilyen okból — bizonyítatlan maradt ugyan, de az alkalmazásra kerülő jogszabály a bizonyítási teher viselésére nézve akár általános, akár konkrét rendelkezést tartalmaz, akkor pedig csakis a bizonyítási teher általános, vagy konkrét anyagi jogi szabályai lehetnek az irányadók. Utóbbi esetben a bizonyítási teher eljárásjogi szabályai a legszorosabb kapcsolatba kerülnek az anyagi joggal, annak mintegy a bírói döntést meghatározó részévé válnak.

Mint a fenti esetekből láthatjuk, a bizonyítási teher viselésére vonatkozó eljárási és anyagi jogi szabályok nem állnak egymással ellentétben, hanem *egymást kiegészítik*. A bizonyítási teher szabályai az előbbi esetben mint általános eljárásjogi, az utóbbi esetben pedig mint az anyagi jog különös eljárásjogi szabályai nyernek alkalmazást. Ámde a bizonyítási teher eljárásjogi szabályainak az anyagi jog területére való kiterjesztése legtöbbször azzal a következménnyel jár, hogy e szabályok eljárásjogi természetük mellett anyagi jogi jelleget is nyernek. A kiterjesztésük éppen ezzel a céllal történik. Így pl. az, hogy a fuvarozó csak ellenállhatatlan erő bizonyítása esetén mentesül a küldeményben keletkezett károk megtérítése alól [Ptk. 502. § (1) bek.], a bizonyítási teher eljárásjogi szabályain túlmenő, a fuvarozó szinte feltétlen felelősségét megállapító, anyagi jogi szabály is. Ilyenkor az anyagi jognak a bizonyítási teher viselésére vonatkozó rendelkezése magán viseli mind a két jogág bélyegét, kétféle természetűvé válik.

Előfordulhat olyan eset is, amikor a törvényhozó a bizonyítási teher viselésének eljárásjogi szabályait egy egész jogterületre (polgári jog) terjeszti ki s azokat társadalompolitikai, célszerűségi, méltányossági, vagy egyéb okból az általános eljárásjogi szabályoktól eltérően szabályozza. Ilyen esetben — álláspontunk szerint — már nem az általános és különös eljárásjogi szabály esete áll előttünk, hanem egyrészt az eljárási jognak, másrészt az anyagi (polgári) jognak a bizonyítási teher viselésére vonatkozó szabálya. Ebből viszont az következik, hogy a bizonyítási teher viselésének a polgári jogban is lehet — s van is! — általános és különös szabálya. A törvénynek pl. az a rendelkezése, hogy a károkozó kimentheti magát a felelősség alól [339. § (1) bek.], a polgári jognak a bizonyítási teher viselésére vonatkozó *általános* szabályaként, az a rendelkezése pedig, hogy a károsultra hárítja át a bizonyítás terhét [468. § (2) bek., stb.] a polgári jognak a bizonyítási teher viselésére vonatkozó *különös* szabályaként fogható fel.

A kifejtettek szerint a törvény alkalmazása során szóba jöhet a bizonyítási teher nek a polgári jog általános és különös, továbbá az eljárási jog általános és különös szabálya ahhoz képest, hogy a törvény a bizonyítási teher viselésének kérdését in konkréto szabályozza-e, vagy sem, s ha igen, hogy történt annak szabályozása.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a bizonyítási teher viselésének az eljárási és anyagi jogi szabályai ebben az esetben sem állnak egymással ellentétben, hanem egymást kiegészítik. Látszólag ugyan úgy tűnik fel, mintha itt ellentét állna fenn pl. a bizonyítási teher általános eljárásjogi és általános polgári jogi szabálya között. Az utóbbi azonban valójában nem egyéb, mint az anyagi jog „különös" eljárásjogi szabálya, amelynél mégis azért használjuk az „általános" kifejezést, mert a törvényhozó — mint fentebb említettük — a bizonyítási teher viselésének eljárásjogi szabályait különös szabály formájában a polgári jog egész területére kiterjesztette és mert ezek a szabályok anyagi jogi jelleget is nyertek.

A fentiekhez képest a törvénynek a bizonyítási teherre vonatkozó rendelkezései határterületen állnak a Polgári Perrendtartás hasonló rendelkezéseivel. Kifejezésre juttatják egyrészt a két jogág szoros kapcsolatát[20], másrészt azt, hogy a bizonyítási teher eljárásjogi szabályainak a tartalmát túlnyomó részben a polgári jog adja.

Előfordulnak jogrendszerünkben olyan esetek is, amikor a bizonyítási teher viselésének szabályai eltérnek mind a polgári eljárásjog, mind a polgári anyagi jog rendelkezéseitől. Ilyen eltérést találunk pl. a termelőszövetkezeti tag kártérítési felelőssége esetén [1959. évi 7. sz. tvr. 14. §-ának (2) és (3) bek.], ilyen lesz a munkajogi felelősség viszonylatában is[21]. A polgári eljárási és anyagi jogi szabályoknak a bizonyítási teherre vonatkozó, egymást kiegészítő rendelkezéseivel, mint lex generalissal szemben a hivatkozott eltérő rendelkezések lex specialisként foghatók fel, miután a jogszabályalkotó a bizonyítási teher eljárásjogi szabályait a termelőszövetkezeti jog területén esetileg kivételes szabály formájában rendezte.

A továbbiakban vizsgáljuk meg, hogy a törvénynek a bizonyítási teher viselését szabályozó rendelkezései tartalmuk alapján milyen *rendszer* szerint csoportosíthatók. E tekintetben abból indulunk ki, hogy a törvényhozó a bizonyítási teher viselésének szabályait társadalompolitikai, célszerűségi, vagy méltányossági okokból részben *könnyíteni*, a követelmények jelentős

[20] *Szilbereky* Jenő találóan mutat rá arra, hogy a társadalmi változás a polgári jogon keresztül érvényesül a perjogra. A tartalom változása a formát is átalakítja. A tartalom és a forma között *kölcsönhatás* áll fenn. L. Bírói gyakorlat és polgári jogunk fejlődése c. cikkét. Jogtudományi Közlöny, 1952. évi 2. sz. 72. old.

[21] Vö. *Szép* György: Termelőszövetkezeti tag kártérítési felelősségének a jogalkalmazásban várható egyes kérdései. Magyar Jog. 1959. évi 12. sz. 368. és köv. old.

növekedése folytán részben *szigorítani* törekedett. Az előbbi cél elérésére a törvényes vélelmek felállítása (I.), az utóbbira pedig a kimentéses felelősségi rendszer általános bevezetése szolgált. A törvény a kimentéses felelősségi rendszernek kétféle változatát honosította meg. Az esetek többségében a bizonyítási terhet — általános szabályként — a kártétel részleteit jobban ismerő károkozóra hárította a vétlenség kérdésében (II.). Mégpedig mind a vétkességi (II. pont 1. alpont), mind a tárgyi és egyéb fokozott felelősség (II. pont 2. alpont) esetén. Az esetek kisebb részében pedig a bizonyítási terhet — különös, illetőleg kivételes szabályként — a károsultra hárította (III.). Ezeken kívül több helyen találunk a törvényben egyszerű utalást a bizonyítási teher általános eljárásjogi szabályaira (IV.), valamint a bizonyítási teher áthárulását jelentő különös eljárásjogi szabályaira (V.), anélkül, hogy a kimentéses felelősség esete állna előttünk. Végül elvétve előfordulnak a törvényben bizonyítást érintő egyéb rendelkezések is (VI.).

Nézzük most már, hogy az egyes csoportokba tartozó törvényhelyeknek melyek a főbb jellemzővonásaik, közös tulajdonságaik.

I. Törvényes vélelmek a Polgári Törvénykönyvben

A bizonyítási teher szabályozásának egyik — kivételes — módja: a vélelem. Ennek lényege az, hogy a törvényhozó olyan esetben, amikor a tényállás egyik vagy másik eleme nehezen bizonyítható, nem kívánja meg az ilyen tényelem igazolását, hanem a tényállást enélkül is teljesnek s a joghatást beállottnak tekinti. Az ilyen módon kedvezményezett fél a vélelem által létesített — egyszerűbb — tényállást *könnyebben* bizonyíthatja, mintha a tényállás valamennyi elemének igazolására lenne kötelezve. Más szóval: a jogszabály itt nem kívánja meg a való tényállás valamennyi elemének a bizonyítását, hanem megelégszik a „valószínű" tényállás igazolásával s ehhez a való tényállás jogkövetkezményeit fűzi[22].

Az ellenfél szemszögéből nézve viszont a vélelem a bizonyítási teher áthárítását (megfordítását) jelenti[23], mert a vélelmezett tényállás ellenkezőjét (vagyis azt, hogy nem a „valószínű" tényállás a helyes, hanem a „való" tényállás) neki kell bizonyítania.

A vélelemnek a most ismertetett formája, az ún. tényállásvélelem mellett a jogi irodalom[24] ismeri az ún. joghatásvélelmet[25] is. Eszerint a törvényhozó valamely tényállásból közvetlenül a jogszabályra következtet. A vélelmezett tényállás ellenkezője azonban ilyen esetben is bizonyítható. *Grosschmid* Béni[26] szerint ott, ahol nincs „ellenbizonyítás", nincs vélelem sem.

Mindkétféle vélelemnek az a célja, hogy a bizonyítási terhet megkönnyítse. Ennek többféle oka lehet. Így pl. az, hogy vita esetén az állam tulajdonjogát vélelmezni kell, társadalompolitikai meggondolásokra (a társadalmi tulajdon fokozott védelme), az, hogy a fogamzás időpontjának — a jogképesség kezdete szempontjából — a születéstől visszafelé számított 300. napot kell tekinteni, a gyermek méltányos érdekeire, végül az, hogy a holtnak nyilvánított személyt — a jogképesség megszűnése szempontjából — halottnak kell tekinteni, célszerűségi okokra (jogviszonyok megfelelő rendezése) vezethető vissza. A jogi írók többsége[27] a vélelmet az eljárási jogba tartozónak vallja, mert vélelem esetén — érvelésük szerint — mindig a bizonyítási teher szabályairól van szó. A vélelmek általános hatásai is az eljárási jogban vannak szabályozva.

A szocialista eljárási jog a per céljának eléréséhez elengedhetetlenül szükségesnek tartja az objektív valóság kiderítését. Enélkül az anyagi igazsághoz nem juthatunk el. Ezért a szocialista eljárási jog elvileg elveti azt a gondolatot, hogy a valószínű tényálláshoz joghatás legyen fűzhető. S ha ezt a fentebb említett okok valamelyike miatt kivételesen mégis megengedi, a feleknek széles lehetőséget biztosít a „valószínű" tényállás vitássá tételére és ezzel az objektív valóságnak megfelelő tényállás kiderítésére[28].

A törvény is ilyen értelemben használja fel a vélelmeket, nyilván ebből kifolyólag az ún. cáfolhatatlan vélelmeket teljesen mellőzi. A törvényhozó egyes vélelmekre *kifejezetten* hivatkozik, ezek tehát magából a törvény szövegéből kétségtelenül kitűnnek. Ilyenek: a 9. § a fogamzás időpontjának, a 25. § (1) bek. a holtnak nyilvánított személy halottnak tekintésének, a

---

[22] Vö. *Világhy* Miklós: Polgári jog és családi jog. I. köt. (Általános rész.) Budapest, 1959. 122. old. (Egyetemi jegyzet.)

[23] Vö. *Szilágyi* László: A vélelmek és rokonjelenségeik. Budapest, 1944. 40. old.

[24] L. *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* i. m. 267. old.

[25] A vélelem többi formáival (egyszerű vélelem, cáfolhatatlan vélelem) nem foglalkozunk, mert a törvény ezekről említést nem tesz, de ezek a bizonyítási teher szempontjából nem is jelentősek.

[26] L. Fejezetek kötelmi jogunk köréből. I. köt. Budapest, 1932. 312. old. Megemlítjük, hogy *Beck* Salamon — szerintünk indokoltan — vitatja az „ellenbizonyítás" és az „ellenkező bizonyítása" tartalmi azonosságát. Az előbbi célja szerinte csupán a főbizonyítás gyengítése, a főbizonyítás ereje iránti kétség támasztása, az utóbbi pedig maga is teljes erejű főbizonyítás. L. a Magyar Jogász Szövetség V. (siófoki) Kongresszusának anyagát tartalmazó kiadványt. Budapest, 1958. 245—246. old.

[27] Vö. S. *Beck:* Die Anwendung der Rechtsnormen auf regelfremde Tatbestände. Budapest, 1959. 3. old. *Magyary* Géza: A törvényes vélelem jogi természete. Jogállam. XIII. évf. 185. old. *Plósz* Sándor: A törvényes vélelem jogi természete. Összegyűjtött dolgozatai. 164. és köv. old. *Világhy* Miklós: i. m. 123. old.

[28] Vö. *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* i. m. 268. old.

176. § vita esetén az állam tulajdonjogának[29], a 192. § (3) bek. a békés birtoklásában megzavart fél jogosultságának, a 203. § (2) bek. harmadik személy rovására a hozzátartozóval kötött szerződés rosszhiszeműségének, illetőleg ingyenességének, a 478. § (1) bek. megbízás esetén a visszterhességnek, a 488. § (2) bek. fuvarozási szerződés esetén az átvétel napjának, végül a 633. § az örökhagyó birtokában maradt, de elő nem került írásbeli magánvégrendelet örökhagyó általi megsemmisítésének a vélelmét állítja fel. A felsorolt törvényhelyek közül a 192. § (3) bek.-vel létesített vélelem joghatásvélelem, a többiek mind tényállásvélelmek.

Figyelemre méltó, hogy a törvényhozó a felsorolt 8 eset közül csupán a két első és a két utolsó, tehát összesen 4 esetben utal arra (pl. „amíg mást nem bizonyítanak", vagy „az ellenkező bizonyításáig", stb.), hogy a vélelmezett tényállás ellenkezőjét bizonyítani lehet. A többi szakaszokban ilyen utalás nincs. Ez azonban nem zárja ki, hogy a vélelmezett tényállás ellenkezője — mint fentebb rámutattunk — kifejezett utalás nélkül is bizonyítható. Ha az ellenkező bizonyítása sikerrel jár, akkor ez a törvény által felállított vélelmet „erejétől" fosztja meg[30].

Megemlítjük, hogy a törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. számú tvr. 76. §-a egy esetben korlátozza az ellenkező bizonyításnak lehetőségét. Kimondja, hogy a fogamzás időpontját a gyermek érdeke ellenére csak akkor lehet bizonyítani, ha a fogamzás a törvény hatálybalépése után történt. Ez az időbeli korlátozás azonban — mint kivétel — csak az ellenkező bizonyításának lehetőségét minden korlátozás nélkül biztosító általános szabályt erősíti.

Vannak a törvényben olyan vélelmek is, amelyekre a törvényhozó kifejezetten nem hivatkozik ugyan, de amelyek a törvény szövegéből — annak gondos tanulmányozása esetén — kiolvashatók. Ezek vagy olyanok, amelyekre a törvény miniszteri indokolása külön is felhívja a figyelmet, vagy olyanok, amelyek a miniszteri indokolásból sem tűnnek ki. Az előbbire példa a 229. § (2) bek., amely a késedelmét kimenteni nem tudó kötelezettet minden kárért felelőssé teszi, kivéve ha bizonyítja, hogy az késedelem hiányában is bekövetkezett volna. Arra azonban, hogy a törvény a kötelezett felelősségének alapjául szolgáló körülmények meglétét vélelmezi, csak az említett törvényhelyhez fűzött miniszteri indokolás hívja fel a figyelmet.

Az utóbbira pedig példa a „vétkesség vélelme" a vétkességi elven nyugvó felelősségi tanban. E vonatkozásban hangsúlyozni kívánjuk, hogy a törvény a polgári jogi felelősség kérdésében a vétkességi felelősség elvi alapjaira helyezkedik. A vétkességi felelősségnek kétféle változata ismeretes[31]. Az egyik a szubjektív vétkességi felelősség, a másik az objektív megítélésen alapuló vétkességi felelősség. Az előbbi esetben a jogsértő magatartását az ő személyes adottságaihoz és körülményeihez viszonyítva kell megítélni. Az utóbbi esetben pedig a jogsértő magatartását bizonyos átlagosított követelményekhez mérjük. Az, hogy a jogsértő magatartását az utóbbi esetben objektív mértékkel mérjük, nem jelenti azt, hogy ezzel a jogsértő felelőssége is — tudatától és akaratától független — tárgyi felelősséggé válik. A felelősség ebben az esetben is változatlanul vétkességi marad, csupán a jogsértő magatartásának értékelése történik más és más alapon.

Felmerül a kérdés: tulajdonképpen mit jelent a „vétkesség vélelme" vétkességi elven nyugvó felelősség esetén? Azt, hogy a kár tényének, a jogellenes magatartásnak és e magatartás, valamint a káreset közötti okozati összefüggésnek a fennforgása esetén a jogsértőt (károkozót) mindaddig vétkesnek kell tekinteni, ameddig ő ezt meg nem dönti.

A törvény minden olyan esetben, amikor a jogsértő felelősségét vétkességi alapon szabályozza, vélelmezi a jogsértő magatartásának vétkességét az említett feltétel fennforgása esetén. Értelemszerűen következik ez abból, hogy a jogsértő a felelősség alól csakis vétkességének megdöntése esetén szabadulhat. Alább a II. pont 1. alpontjában soroljuk fel azokat az eseteket, amikor a törvényhozó a jogsértő magatartásának vétkességét vélelmezi. Annak, hogy a törvényhozó akár a törvény szövegében, akár annak miniszteri indokolásában külön is kihangsúlyozza a jogsértő (károkozó) vétkességének vélelmét, nem volt célja és indoka, mert ez a törvénynek abból a konstrukciójából, hogy a jogsértő kártérítésre csak akkor köteles, ha vétkességét nem menti ki, amúgy is következik.

Vannak a törvényben olyan helyek (ezeket alább a III. pont alatt soroljuk fel), ahol a törvény általánosságban megengedi ugyan a jogsértőnek a felelősség alól való kimentését, más vonatkozásban azonban a bizonyítási terhet a károsultra hárítja át. Mivel ezekben az esetekben a jogsértő nem vétkességi alapon felel, természetesen vétkességi vélelemről sem lehet szó. Általában vétkesség nélküli felelősség esetén a vétkességi vélelem nem jöhet szóba.

Végül hangsúlyozni kívánjuk, hogy a vétkesség vélelme jelentős szerepet tölt be minden vétkesség elvén nyugvó felelősségi tanban[32].

[29] A törvény a társadalmi tulajdont ezen túlmenően is fokozott védelemben részesíti (l. pl. a 3. § (2) bek.-t, a 175. §-t, a 184. §-t).

[30] L. *Magyary* Géza: Magyar polgári perjog. Átdolgozta és kiegészítette *Nizsalovszky* Endre. Budapest, 1939. 402. old.

[31] Vö. *Eörsi* Gyula: A Polgári Törvénykönyv tervezetének felelősségi rendszeréről. Magyar Jog. 1957. évi 11. sz. 310. és köv. old.

[32] L. *Marton* Géza: Három könyv a szovjetjogi kártérítési felelősségről. Megjelent az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítőjében. II. köt. 1—2 sz. Budapest, 1959. 12. old.

II. Kimentés a felelősség alól és bizonyítási teher

Mint fentebb már említettük, a törvényben következetesen és egyértelműen a vétkesség elve érvényesül a polgári jogi felelősség kérdésében. Ez áll leginkább összhangban a szocialista társadalom és ennek polgárai érdekeivel, valamint a szocialista polgári jognak a nevelésre és a vagyoni hátrány megszüntetésére irányuló feladataival.

A vétkességen alapuló felelősség elve mellett azonban a törvény nem ejti el a „vétkesség nélküli" (tárgyi) felelősség elvét sem, de mintegy kivételként alkalmazza olyan tipikus károk esetére, amelyek ellen különleges védekező magatartásra van szükség. E védekező magatartás elmulasztása is polgári jogilag kedvezőtlen társadalmi megítélés alá esik.

Mind a vétkességi, mind a tárgyi felelősségi elvet ismerik a burzsoá jogrendszerek is, de ezek a szóban forgó elvek „külszínét" a kaméleonhoz hasonlóan akkor és úgy változtatgatják, amikor és ahogy az uralkodó osztály érdeke megkívánja. G. K. *Matvejev*[33] rámutat arra is, hogy a burzsoá polgári jogi írók a „vétkesség nélküli" felelősség elvét formálisan a dolgozók érdekében állónak hirdetik, alkalmazása azonban a valóságban a különféle alaki és eljárásjogi nehézségek miatt a semmivel egyenlő.

A szocialista társadalom állandó fejlődése következtében a követelmények is jelentősen megnövekedtek. Emiatt szükségessé vált a polgári jogi felelősség szigorúbbá tétele. A törvény a szigorítást nem a tárgyi felelősség kiterjesztésével, hanem a vétkességen alapuló felelősség keretein belül hajtotta végre. A szigorítás — többek között — a vétkesség megítélésének objektivizálásában és a bizonyítási tehernek a jogsértőre való hárításában nyilvánul meg. Az előbbiről fentebb már szólottunk. Az alábbiakban a bizonyítási teher viselésének kérdését elemezzük.

A bizonyítási teher ki által való viselése eddig is fontos kérdése volt bírói gyakorlatunknak. Eddigi gyakorlatunk szerint a bizonyítási teher viselésének kérdése vétkességen alapuló felelősség esetén általában az eljárási jog általános szabályaihoz, tárgyi felelősség esetén pedig a kimentéses felelősségi rendszerhez igazodott. Ehhez képest a bizonyítás terhe vétkességi felelősség esetén általában a károsultakra hárult. A károsult így „bizonyítási szükséghelyzetbe"[34] (Beweisnotstand[35]) került, mert ő kényszerült bizonyítani a károkozás szempontjából jelentős azokat a körülményeket, amelyek pedig figyelmét a káreset bekövetkezésekor rendszerint nem kötötték le. *Marton*[36] szerint az ilyen bizonyítási helyzetet már csak azért is el kell vetni, mert legtöbbször hiányzik az egyéni (szubjektív) vétkességig hatoló bizonyításnak még csak a lehetősége is. De rajta kívül mások is erőteljesen támadták az ún. direkt bizonyítási rendszert s mind jobban sürgették a kimentéses bizonyítási rendszer szélesebb körre való kiterjesztését.

A törvény — a bizonyítási teher fejlődési irányát követve — elvetette a társadalmi együttélés szabályait figyelmen kívül hagyó direkt bizonyítási rendszert s részben elvi okból, részben gyakorlati szempontból a felelősségre jobban nevelő, nagyobb biztonságot nyújtó kimentéses bizonyítási rendszert vezette be a polgári jog egész területén. Az elvi ok ez volt: ki-ki viselje azt a kárt, amit másnak jogellenesen okozott, kivéve ha bizonyítja, hogy azért a jog szerint nem felelős. A gyakorlati szempont pedig az volt, hogy legcélszerűbb a bizonyítást arra (károkozó) hárítani, aki a szükséges tények birtokában van[37]. A kimentéses bizonyítási rendszer bevezetésének további jelentőségét abban látjuk, hogy a törvény részben a bizonyítási teher eljárásjogi szabályait jelentősen kiegészítette, részben ahhoz anyagi jogi hatást is fűzött. Nyilván az utóbbi tette indokolttá az egyébként eljárásjogi kérdésnek az anyagi jogban való szabályozását.

Ami a kérdésnek azt a részét illeti, hogy az új rendszer szabályaival az eljárásjogi szabályok jelentősen kiegészültek, a fentieken túlmenően hangsúlyozzuk, hogy a bizonyítási teher általános eljárásjogi szabálya továbbra is a Pp. 164. § (1) bek.-ben foglalt szabály marad s ezt csupán kiegészítik a kimentéses bizonyítási rendszer új tartalmú szabályai, amelyek egyrészt vegyes (eljárási és anyagi jogi) természetükre, másrészt arra tekintettel, hogy a polgári jogi felelősség egész területén érvényesülnek, a bizonyítási teher általános polgári jogi szabályaivá váltak.

Ami viszont a kérdésnek azt a részét illeti, hogy a törvény a bizonyítási teher eljárásjogi szabályaihoz anyagi jogi hatást is fűzött, kiemelendőnek tartjuk, hogyha a jogsértőt terhelő bizonyítás sikertelen marad, akkor ebből az az

---

[33] Vö. A vétkesség a szovjet polgári jogban. Kiev, 1955. (L. az Állam- és Jogtudományi Intézetben nyersfordításban.) 102. old.

[34] *Marton* Géza (Verschuldensprinzip — Verursachungsprinzip. München—Berlin—Leipzig, 1926. 18. old.) a bizonyítási szükséghelyzetet *„igazságtalan bizonyítási helyzetnek"* nevezte, mert e bizonyítási szabályok szerint a bizonyítás azt a károsultat terhelte, aki sem a károkozó belső tulajdonságait, sem a káreset körülményeit, tehát a külső tényeket rendszerint nem ismerte. Így véleménye szerint egyenlőtlenség állott fenn a bizonyításra kötelezett károsult hátrányára.

[35] E fogalom *Exnertől* származik. Megemlítjük, hogy *Beck* Salamon a „szükséghelyzet" kifejezés helyett az „ínséghelyzet" kifejezést tartja helyesnek, mert szerinte a „Not" fogalmának ez az értelme áll inkább összhangban a kifejezés tartalmával. L. nevezettnek a „Bizonyítási ínség" c. cikkét. Jogtudományi Közlöny. 1946. évi 3—4 sz. 62—63. old.

[36] Vö. *Marton* Gézának a Szladits Károly szerkesztésében megjelent Nagy magyar magánjog IV. kötetében olvasható fejtegetéseivel. Budapest, 1942. 797. old.

[37] Vö. *Eörsi* Gyula: A bizonyítási teherről kártérítési perekben. Magyar Jog. 1955. évi 7. sz. 219. old.

anyagi jogi következmény származik, hogy kártérítés van.

Rámutatunk arra is, hogy a kimentéses bizonyítási rendszer bevezetése e rendszernek nemcsak a polgári jog egész területére (eddig csak a szerződésszegés és a tárgyi felelősség területén volt meg) való kiterjesztését jelenti, hanem azt is, hogy a törvény a kimentés eseteit (kimentési okokat) is új tartalommal töltötte meg. Így vétkességi felelősség esetén kimentési ok általában a jogsértőnek csak olyan magatartása lehet, amilyen az adott körülmények alapul vétele mellett társadalmi viszonyaink között objektíve elvárható tőle. Vagyis a törvény nem elégszik meg az átlagos gondossággal, a zsinórmértéket ennél magasabbra emeli. A tárgyi felelősség körében pedig az eddig ismert 3 kimentési ok helyébe az elháríthatatlan külső ok gyűjtőfogalma került. Bár a törvény az elháríthatatlan külső ok fogalma alá eső mentesítő körülményeket egyenként nem sorolja fel, mégis azok a törvény miniszteri indokolásában felhozott példák alapján — mint alább látni fogjuk — tisztázottnak vehetők.

Végül e helyütt is hangsúlyozzuk, hogy a megelőzés és a jóvátétel szempontjait is a kimentéses bizonyítási rendszer általánossá tett szabályai szolgálják jobban.

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg a kimentést szabályozó törvényhelyeket egyrészt a vétkességi, másrészt a tárgyi és egyéb fokozott felelősség esetén.

1. Kimentés vétkességi felelősség esetén

A törvényben több olyan hely van, ahol a törvényhozó egyrészt a jogsértő felelősségét vétkességi, másrészt a bizonyítási teher viselésének kérdését kimentéses alapon szabályozza. Vagyis a törvényhozó ezekben az esetekben a polgári jogi felelősség elvi alapját a bizonyítási teher általános polgári jogi rendszerével kapcsolja össze. Ezek a következők: 299. § (1) bek., amely a késedelembe esett kötelezett, a 303. § (1) bek., amely a késedelembe esett jogosult, a 307. § (1) bek., amely a hibásan teljesítő kötelezett, a 339. § (1) bek., amely a másnak jogellenesen kárt okozó, a 417. §, amely az átvételi késedelembe esett termeltető, az 508. § (2) bek., amely a szerződésben megállapított áron alul eladó bizományos, az 540. § (3) bek., amely a közlési kötelezettség megsértése esetén a biztosító, végül az 560. § (3) bek., amely a károkozó biztosított felelősségét szabályozza. A törvény a felsorolt esetekben — korábbi jogunktól eltérően — a jogsértőre hárítja a bizonyítás terhét, akinek vétkességét vélelmezve, az alól csak kimentést enged.

Azt, hogy ki tekintendő jogsértőnek, a törvény szövegének értelme szerint kell megítélni. A 303. § (1) bek.-ben pl. a késedelembe esett jogosultat stb. kell ilyennek tekinteni.

Az, hogy a bizonyítás terhe valóban a jogsértőre hárul, rendszerint magából a törvény szövegéből kitűnik. Egyedül az 540. § (3) bek. hagy ez iránt kétséget, ahol a kimentésre kötelezett nem névszerint, hanem csak általánosságban (kivéve, ha „bizonyítják") van megjelölve. A törvény miniszteri indokolása azonban ezt a kétséget is eloszlatja, amennyiben hangsúlyozza[38], hogy a bizonyítás — az általános elvekből következőleg — a közlési kötelezettséget megsértő fél feladata. Ami azt a kérdést illeti, hogy a jogsértő a vétkességi felelősség körében milyen körülmény (kimentési ok) bizonyítása esetén mentesül a felelősség alól, rámutatunk arra, hogy a törvény ezeket az okokat a tényálláshoz képest esetenként eltérően szabályozza. A felhívott törvényhelyek közül az első 5 esetben a késedelemből eredő, a hibás teljesítés folytán keletkezett, a jogellenesen okozott és az átvételi késedelem következtében előállott kár elhárításához a jogsértőtől olyan magatartás kifejtését kívánja meg, amilyent hasonló helyzetben, hasonló adottságok mellett, adott feltételek között a társadalom tagjai és szervezetei általában tanúsítani kötelesek. Ezekben az esetekben tehát a törvényhozó lényegében objektív mozzanatoktól tette függővé a vétkesség megítélését. A további 3 esetben pedig a törvényhozó a bizományost csakis együttesen fennforgó három feltételnek (a kikötött áron az eladás nem volt lehetséges, az eladással a megbízót kártól óvta meg, értesítésre nem volt már mód), a közlési kötelezettséget megsértő felet a valódi körülmények biztosító általi ismerésének, végül a biztosítottat annak bizonyítása esetén mentesíti a felelősség alól, hogy a károkozó magatartása nem volt jogellenes. Mint láthatjuk, a kimentési okok vétkességi felelősség esetén annyifélék lehetnek, ahányféle vétkes magatartást a törvény szabályoz.

Végül megemlítjük, hogy a törvény vétkességi felelősség esetén a sikeres kimentéshez nem feltétlenül kívánja meg a teljes vétlenség bizonyítását. Adott esetben ennél kevesebbel is beéri. Károkozás esetén pl. kivételesen még az átlagos gondosság kifejtése is elég lehet a sikeres kimentéshez. A bírónak általában az objektív mérték gondos szem előtt tartásával kell állástfoglalni ebben a kérdésben.

2. Kimentés tárgyi és egyéb fokozott felelősség esetén

A törvény számos olyan esetet szabályoz, amikor a jogsértő magatartását a tárgyi, vagy egyéb fokozott felelősség szabályai szerint ítéli meg s egyszersmind a bizonyítási teher viselésének kérdését kimentéses alapon szabályozza. Ezek a következők: a 248. §, amely a jótálló, a 299. § (2) bek., amely a késedelmét kimenteni

[38] L. Az 1959. évi IV. törvény és a törvény javaslatának miniszteri indokolása. Budapest, 1959. 421. old.

nem tudó kötelezett, a 345. § (2) bek., amely a fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytató, a 350. § (1) bek., amely a megbízónak a megbízottja által harmadik személynek okozott kárért való, a 352. § (1) bek., amely a hiányos vagy fogyatékos belátási képességű személy helyett felelő gondozója, a 353. § (2) bek., amely a vadállat-tartó, a 354. § (1) bek., amely az épületről lehulló tárgyak által okozott kárért a tulajdonos, a 355. § (2) bek., amely a lakásból vagy más helyiségből kidobott, kiejtett vagy kiöntött tárgy által okozott kárért a bérlő, illetőleg a használó, a 463. § (2) bek., amely a letéteményesnek az általa igénybevett harmadik személyért való, a 467. § (1) bek., amely a szálloda, a 475. § (2) bek., amely a megbízottnak az általa igénybevett más személyért való, a 475. § (4) bek., amely a megbízottnak az általa — a megbízó kijelölése alapján — igénybevett személyért való, az 500. § (1) bek., amely a kötbért meghaladó kár megtérítéséért a fuvarozó, végül az 502. § (1) bek., amely a küldemény elveszéséből stb. keletkezett kárért a fuvarozó felelősségét szabályozza.

A törvény a felsorolt esetekben is — korábbi jogunkhoz hasonlóan — a jogsértőre hárítja a bizonyítás terhét, aki a felelősség alól csakis sikeres kimentő bizonyítás esetén szabadulhat.

A jogsértő fogalma ebben a felelősségi körben a bizonyítási teher szempontjából tágabb értelmet kap, mint fentebb. Itt ugyanis e fogalom alá tartozik az is, aki a kárt nem maga okozta ugyan, de a törvény rendelkezésénél fogva a károkozóval együtt (pl. fuvarozó), vagy ahelyett (pl. gondozó) felel.

Abban a kérdésben, hogy a szóban forgó szakaszokban in konkréto ki a jogsértő s ehhez képest a bizonyítás terhe kire hárul, a törvény szövege nem hagy kétséget. Eszerint a törvény jogsértőnek, illetve vele egy elbírálás alá esőnek tekinti a jótállót, a késedelmét kimenteni nem tudó kötelezettet, a fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytatót, a megbízót, a gondozót, a vadállat-tartót, az épület tulajdonosát, a lakás vagy más helyiség bérlőjét, illetőleg használóját, a letéteményest, a szállodát, a megbízottat és a fuvarozót. Megemlítjük, hogy a törvény a fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytató fogalma alá vonja a veszélyforrás tulajdonosán kívül azt is, akinek érdekében a veszélyforrás működik. Ennek megfelelően ha pl. a tulajdonos járművét tartósan kölcsön-, vagy bérbeadja, akkor a felelősség a haszonkölcsönvevőt, vagy bérlőt terheli, mert a fokozott veszéllyel járó tevékenységet a nevezett folytatja. Ha pedig a veszélyforrás „avatatlan" kézbe kerül és azt ő üzemelteti (feketefuvar), akkor a felelősség — korábbi jogunkkal egybehangzóan — reá hárul, mert a kárt nem a fokozott veszéllyel járó tevékenység jogosult folytatója okozta. Azt, hogy a jogsértő a tárgyi és egyéb fokozott felelősség esetén milyen körülmény (kimentési ok) bizonyítása esetén mentesül a felelősség alól, a törvény a felsorolt szakaszokban esetenként szintén eltérően szabályozza. Nézzük ezeket egyenként.

A jótálló (248. §) annak bizonyításával mentheti ki magát a felelősség alól, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett. Vagyis itt nem az a döntő, hogy a hiba mikor mutatkozik, hanem az, hogy a hibát előidéző ok az átadás után keletkezett-e, vagy sem.

A késedelmét kimenteni nem tudó kötelezett (299. § (2) bek.) pedig csak arra hivatkozhat, hogy a kár késedelem hiányában is bekövetkezett volna. Ehhez képest a kötelezett felelőssége ilyenkor még az ellenállhatatlan erő által okozott kárért is fennállhat, mert a bírónak az elháríthatóság kérdését csak a késedelem tekintetében kell vizsgálni. A fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytató (345. § (2) bek.) és a vadállat-tartó (353. § (2) bek.) olyan „elháríthatatlan ok" bizonyítása esetén szabadulhat a felelősség alól, amely a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül esik. Az elháríthatatlan ok tehát csakis külső s egyben elháríthatatlan körülmény lehet — akár emberi magatartás, akár állat ténye, akár természeti esemény legyen is az. Ilyen külső s egyben elháríthatatlan ok pl. az üzemen kívül bekövetkezett vis maior, továbbá a kívül álló harmadik személy elháríthatatlan cselekménye, úgyszintén a károsult kizárólagos hibája, stb. Mégpedig az utóbbi akkor is, ha a károsult vétőképtelen (pl. gyermek, stb.).

A szálloda (467. § (1) bek.) és a fuvarozó (500. § (1) bek., 502. § (1) bek.) is — a veszélyes üzemhez hasonlóan — csak a szálloda alkalmazottainak és vendégeinek körén kívül álló „elháríthatatlan ok", illetve az utóbbi „elháríthatatlan erő", valamint annak bizonyítása esetén szabadulhat a felelősség alól, hogy a szállodai kárt maga a vendég okozta.

A megbízó a megbízottja által harmadik személynek okozott kárért (350 § (1) bek.), a letéteményes az általa igénybevett harmadik személyért (463. § (2) bek.), a megbízott az általa igénybevett más személyért (475. § (2) bek.), végül a megbízott az általa — a megbízó kijelölése alapján — igénybevett személyért (475. § (4) bek.) való felelősség alól annak bizonyítása mellett mentheti ki magát, hogy őt az első esetben a megbízott megválasztásában, utasításokkal ellátásában és felügyeletében mulasztás nem terheli, illetve ő a többi esetekben az igénybevett harmadik (más) személy kiválasztása (az utolsó esetben ezt nem kell bizonyítani), utasításokkal való ellátása és ellenőrzése terén úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható.[39]

[39] *Csanády* György a 475. § (3) bekezdésével kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy a megbízott ritkán lesz képes bizonyítani, hogy pl. a véletlenül előállott kár nem következett volna be akkor, ha a megbízott maga végezte volna el a tevékenységet. L. Észrevételek a megbízási jogviszony szabályozásához a Polgári Törvénykönyv tervezetében c. cikkét. Magyar Jog. 1958. évi 10. sz. 301. old.

Mint a törvény szövegéből kitűnik, az első és a többi három kimentési ok között lényegében annyi eltérés mutatkozik, hogy az első esetben a megbízó akkor szabadul a felelősség alól, ha őt az említett körülmények tekintetében „mulasztás", a többi esetekben pedig a letéteményes, illetve a megbízott akkor mentesül a felelősség alól, ha őt az említett körülmények tekintetében „vétkesség" nem terheli. Jóllehet a vétkesség fogalma tartalmilag tágabb a mulasztásénál, hiszen nemcsak a mulasztó lehet vétkes, mégis az adott esetben az említett körülmények vonatkozásában a két fogalom között gyakorlatilag aligha lehet különbséget tenni.

A hiányos vagy fogyatékos belátási képességű személy helyett felelő gondozója (352. § (1) bek.) csakis annak bizonyítása esetén mentheti ki magát a felelősség alól, hogy a felügyelet ellátása érdekében úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Vagyis a gondozónak azt kell bizonyítania, hogy őt a felügyelet ellátása tekintetében vétkesség nem terheli. A bírónak természetesen a vétkesség megítélésénél nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a gondozó a szülő volt-e, vagy más személy (pl. szívességből felügyelő, stb.). A társadalom ugyanis nyilván más mértékkel méri a szülő magatartását, mint más személyét. Ennek megfelelően kell értelmezni a bizonyítási teher mértékét is.

Az épületről lehulló tárgyak által másra háramló kárért való felelősség alól a tulajdonos (354. § (1) bek.) csakis annak bizonyítása esetén szabadulhat, hogy az építkezésre és karbantartásra vonatkozó szabályokat nem sértették meg és az építkezés vagy karbantartás során a károk megelőzése érdekében úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Eszerint a törvény a tulajdonos helytállás alóli mentesülését szigorú feltételekhez köti. Egyrészt azt a negatív körülményt kell bizonyítania, — aminek a bizonyítása pedig rendszerint nem könnyű —, hogy az építkezési és karbantartási szabályokat *nem* sértették meg, másrészt pedig azt, hogy őt a károk megelőzése tekintetében vétkesség *nem* terheli. Nehezíti a tulajdonos helyzetét az is, hogy a két negatív körülmény együttes bizonyítása szükséges a sikeres kimentéshez. Ezért találóan utal a törvény miniszteri indokolása[40] arra, hogy a tulajdonos kármegelőző intézkedése bizonyos fokig hasonlóságot mutat a veszélyes üzeméhez.

Végül a bérlő, illetőleg használó valamely tárgynak a lakásból vagy más helyiségből való kidobásával, kiejtésével vagy kiöntésével okozott kárt csakis annak bizonyítása esetén háríthatja el, hogy a károkozó jogosulatlanul tartózkodott a helyiségben.

[40] Vö. i. m. 282. old.

III. A bizonyítási teher áthárulása kimentéses felelősség esetén

Találunk a törvényben olyan szakaszokat is, ahol a törvényhozó a bizonyítás terhét annak általános polgári jogi rendelkezéseitől eltérően szabályozza. Az alábbi helyeken a törvény a bizonyítás terhét a jogsértőről (károkozóról) a jogsérelmet szenvedettre (károsultra) hárítja át. Ilyenek: a 467. § (3) bek., ahol a törvény a bizonyítás terhét az értéktárgyakért, értékpapirokért és készpénzért való felelősség kérdésében — a dolog megőrzésre való kifejezett átvétele, vagy annak kifejezett megtagadása, stb. esetén — a szállodáról a vendégre, a 468. § (2) bek., ahol a törvény a bizonyítás terhét abban a kérdésben, hogy a szállodát vétkesség terheli s így reá a kártérítés mértékének jogszabályi korlátozása nem terjed ki, a szállodáról a vendégre, a 471. § (2) bek., ahol a törvény a bizonyítás terhét abban a kérdésben, hogy az alább megnevezett vállalatokat vétkesség terheli s így reájuk nézve az (1) bek. szerinti korlátozások figyelmen kívül maradnak, a fürdőkről, kávéházakról, éttermekről, színházakról és hasonló vállalatokról, továbbá a ruhatárat üzemben tartókról a látogatóra, a 492. § (3) bek., ahol a törvény a bizonyítás terhét abban a kérdésben, hogy a küldemény elveszése vagy megsemmisülése következtében keletkezett kárért — ha a feladó közölte a fuvarozóval a küldemény tárgyát, vagy arról a fuvarozó enélkül is tudott, vagy tudnia kellett — nem a feladó felelős, a fuvarozóról a feladóra, az 502. § (1) bek., ahol a törvény a bizonyítás terhét abban a kérdésben, hogy a kár nem a küldemény belső tulajdonságára vezethető vissza, a fuvarozóról a feladóra, illetve a címzettre, abban a kérdésben pedig, hogy a kárt ellenállhatatlan erő okozta, a fuvarozóra, az 502. § (2) bek., ahol a törvény a bizonyítás terhét a csomagolás hiányossága kérdésében a feladóról a fuvarozóra, azt, hogy a kár nem a csomagolás hiányossága következtében állott elő, a fuvarozóról a feladóra, illetőleg a címzettre, végül azt, hogy a kár a hiányos csomagolás ellenére átvett küldeményben nem a csomagolás következtében állott elő, a feladóról a fuvarozóra, az 502. § (3) bek., ahol a törvény a bizonyítás terhét abban a kérdésben, hogy a kár nem a berakás, illetőleg a kirakás következtében állott elő, a fuvarozóról a feladóra, illetőleg a címzettre, az 502. § (4) bek., ahol a törvény a bizonyítás terhét abban a kérdésben, hogy a feladót, illetőleg a címzettet vétkesség nem terheli, a fuvarozóról a feladóra, illetőleg a címzettre, végül az 556. § (1) bek., ahol a törvény a bizonyítás terhét a szándékosan vagy súlyosan gondatlanul károkozó biztosítottról, illetőleg a szerződő félről stb. a biztosítóra hárítja át.

A felsorolt törvényhelyek alapján megállapítható, hogy a bizonyítási tehernek a jogsértőről (károkozóról) a jogsérelmet szenvedettre

(károsultra) való áthárítása csakis a tárgyi és egyéb fokozott felelősség körében fordul elő. Ezeknek a szakaszoknak közös jellemzővonásuk az, hogy a törvényhozó a tárgyi és egyéb fokozott felelősséggel sújtott jogsértő helyzetét a szóban forgó esetekben az alábbi okokból annyiban *enyhíteni* kívánta, hogy a bizonyítás terhét a károsultra hárította át. Vagyis a kérdéses esetekben nem a jogsértő köteles magát kimenteni a felelősség alól, hanem a károsultnak kell bizonyítania a kárfelelősség megállapításához szükséges tényeket.

Annak, hogy a bizonyítási teher áthárításának vétkességi felelősség esetén nincs helye, nyilván az lehet az indoka, hogy a törvényhozó az egyébként is csupán vétkességi felelősséggel terhelt jogsértő helyzetét nem kívánta enyhíteni.

A jogsértő (károkozó) és a jogsérelmet szenvedett (károsult) fogalmakat ehelyütt is értelemszerűen használjuk. Így pl. a szállodát vétkessége esetén jogsértőnek, a vendéget jogsérelmet szenvedettnek, a biztosítottat károkozása esetén jogsértőnek, a biztosítót jogsérelmet szenvedettnek, stb. tekintjük.

Arra nézve, hogy a bizonyítási teher áthárítása a fenti esetekben milyen indokból történt, csakis a felsorolt törvényhelyek esetenkénti vizsgálata alapján kaphatunk megnyugtató választ.

Az áthárítás a 467. § (3) bek.-ben — mint a törvény miniszteri indokolásából[41] kitűnik — azért történt, mert a vendégtől a nagyértékű, kevés helyet elfoglaló, lopásnak leginkább kitett tárgyak kezelése tekintetében fokozott gondosságot célszerű elvárni, aminek a kifejtését természetesen neki kell bizonyítani, a 468. § (2) bek.-ben és a 471. § (2) bek.-ben nyilván azért történt, mert a szálloda, illetőleg a fürdő, a kávéház, stb. nem érdemes a vendég, illetőleg a látogató terhére megállapított felelősségkorlátozásokra, ha az említett vállalatokat vétkesség terheli, ezt a vétkességet viszont a vendégnek, illetőleg a látogatónak kell bizonyítani, a 492. § (3) bek.-ben — a törvény miniszteri indokolásából[42] kitűnően — azért történt, mert a nagy forgalommal működő fuvarozó vállalatok aligha lennének képesek arra, hogy a feladó netáni vétkességét bizonyító tényeket előzetes vizsgálat alapján felfedjék, az 502. § (1), (2), (3), és (4) bek.-eiben — a törvény miniszteri indokolásából[43] szintén kitűnően — azért történt, mert a káreset bekövetkezésének körülményeit (a csomagolás hiányosságát, azt, hogy a be-, illetőleg kirakás megfelelő volt-e, stb.) az adott esetben általában a jogsérelmet szenvedett (károsult) ismeri jobban, míg az ellenállhatatlan erőt természetesen a fuvarozónak kell bizonyítania, végül az 556. § (1) bek.-ben nyilván a biztosított, illetőleg a szerződő fél érdekében történt, mert a biztosítás intézményével, speciális jellegével ez áll leginkább összhangban.

Fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a törvényhozó a bizonyítási terhet a szóban forgó esetekben részben célszerűségből (467. § (3) bek., 492. § (3) bek.), részben értelemszerűen az általános elveknek megfelelően (468. § (2) bek., 471. § (2) bek., 502. § (1) bek., 502. § (2) bek., 502. § (3) bek., 502. § (4) bek.), részben pedig a szabályozásra került intézmény (biztosítás) különleges jellege folytán (556. § (1) bek.) hárította át a jogsértőről (károkozóról) a jogsérelmet szenvedettre (károsultra).

IV. A bizonyítási teher általános eljárásjogi szabályaira való utalás a Polgári Törvénykönyvben

Az eddigiekben a törvény ama szakaszaival foglalkoztunk, ahol a bizonyítási teher a polgári jog általános és különös rendelkezései szerint nyert szabályozást. Ezeken kívül azonban vannak a törvénynek olyan helyei is, ahol a törvényhozó a bizonyítás terhét nem a polgári jog fentebb ismertetett, hanem a polgári eljárási jog általános szabályai szerint rendezte. Ezek a következők: a 300. § (2) bek., amely szerint a jogosult bizonyos esetekben az érdekmúlás bizonyítása nélkül is elállhat a szerződéstől, a 307. § (2) bek., amely szerint ha a jogosult bizonyítja, hogy a kötelezett csalárd módon járt el, kártérítést a szavatossági idő után is követelhet, a 317. § (1) bek., amely szerint ha a jogosult bizonyítja, hogy a további teljesítés a szerződésszegés következtében már nem áll érdekében, a szerződésszegésből eredő jogait az egész szerződésre nézve gyakorolhatja, a 352. § (4) bek., amely szerint ha bizonyítják, hogy a gondozó kötelességeit megszegte, az a belátási képességgel rendelkező károkozó kiskorúval egyetemlegesen felelős, a 380. § (3) bek., amely szerint ha a tulajdonos bizonyítja, hogy körülményeiben lényeges változás állott be, a bíróság őt a vételi jogból folyó kötelezettsége alól mentesítheti, a 383—385. §§, amelyek szerint az állatszavatosság körében a bizonyítási teher viselésére az általános szabályok az irányadók, a 436. § (2) bek., amely szerint a bérbeadó bizonyíthatja, hogy a lakás falán belüli stb. hiba olyan körülmények miatt állott elő, amelyért a bérlő felelős, a 438. § (2) bek., amely szerint a bérlő bizonyíthatja, hogy a lakás falán kívüli hiba természetes elhasználódás következtében állott elő, ekkor a pótlás a bérbeadót terheli, az 523. § (1) bek., amely szerint ha a hitelező bizonyítja, hogy akár az ő, akár az adós körülményeiben lényeges változás állott be stb., akkor a kölcsönösszeg átadását megtagadhatja, az 580. §, amely szerint ha az ajándékozó bizonyítja, hogy körülményeiben, különösen a megajándékozotthoz való viszonyában lényeges változás állott be, az ajándékozási szerződés teljesítését

[41] Vö. i. m. 364. old.
[42] Vö. i. m. 385. old.
[43] Vö. i. m. 393. és 394. old.

megtagadhatja, az 583. § (2) bek., amely szerint ha a haszonkölcsönadó bizonyítja, hogy akár az ő, akár az adós körülményeiben lényeges változás állott be stb., akkor a szerződés teljesítését megtagadhatja, végül a 611. § (3) bek., amely szerint a vagyontárgy ági jellegét annak kell bizonyítania, aki arra ezen a címen öröklési igényt támaszt.

Mint láthatjuk, a törvényhozó a felsorolt esetekben *külön* is kifejezésre kívánta juttatni azt, hogy azokban a bizonyítási teher általános eljárásjogi szabályai az irányadók. Kitűnik ez abból, hogyha a törvényhozó a fenti szakaszokban a bizonyítási teher viselésére nézve nem rendelkezett volna, akkor sem lehetett volna a szóban forgó törvényhelyeket s azokra vonatkozó bizonyítási teherviselési szabályokat másképpen értelmezni. Így pl. ha a 317. § (1) bek. úgy szólt volna, hogy „a jogosult a szerződésszegésből eredő jogait az egész szerződésre nézve gyakorolhatja, ha a további teljesítés a szerződésszegés következtében már nem áll érdekében," akkor sem lehetett volna kétség abban a vonatkozásban, hogy a bizonyítás — az általános eljárásjogi szabályoknak megfelelően — a jogosultat terheli. Annál kevésbé lehetett volna kétség, mert hiszen azt, hogy a további teljesítés a szerződésszegés következtében már nem áll a jogosult érdekében, más nem is tudhatja, vagy ha tudja is, legjobban a jogosult ismeri.

Annak, hogy a törvényhozó a felsorolt szakaszokban a kifejtettek ellenére is rendelkezett a bizonyítási teher viseléséről, véleményünk szerint az lehet az indoka, hogy ezzel a törvény gyakorlati alkalmazhatóságát kívánta megkönnyíteni. E tekintetben nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a törvény nemcsak a „hivatásos" jogalkalmazók, hanem a legszélesebb tömegek számára is készült, akik a bizonyítási teher viselésének valamennyi szabályát aligha ismerik.

Végül rá kívánunk mutatni még arra, hogy a törvény a kártérítési jog körébe tartozó 352. § (4) bek.-ben a gondozó felelősségét nem kimentéses, hanem — *ebben az egy esetben korábbi jogunkkal egyezően* — a direkt bizonyítási rendszer szerint szabályozza. Vagyis nem a jogsértő (kötelességeit megszegő) gondozó köteles magát kimenteni a felelősség alól, hanem a károsultnak kell bizonyítania, hogy a gondozó kötelességeit felróhatóan megszegte. Ehhez képest e törvényhelynek azt a kifejezését, hogy „bizonyítják", értelemszerűen a károsultra kell vonatkoztatni. Viszont a belátási képességgel rendelkező olyan károkozó kiskorúra, akinek felügyeletre köteles gondozója is van, a bizonyítási teher általános polgári jogi szabályai (kimentés) vonatkoznak. A kifejtettek szerint e szakaszban a bizonyítási teher viselésének kétféle rendelkezése nyert szabályozást. Egyrészt a kötelességeit felróhatóan megszegő, felügyeletre köteles gondozóra a direkt, a belátási képességgel rendelkező, károkozó kiskorúra pedig — ha felügyeletre köteles gondozója (pl. törvényes képviselője, stb.) is van — a kimentéses bizonyítási rendszer szabályai az irányadók.

V. A bizonyítási teher különös eljárásjogi szabályaira való utalás a Polgári Törvénykönyvben. (A bizonyítási teher áthárulása.)

Előfordulnak a törvényben olyan esetek is, amikor a törvényhozó a bizonyítási teher viselésének kérdését az eljárási jog általános szabályaitól is eltérően akként rendezi, hogy azt a jogsérelmet szenvedettről (károsultról) a jogsértőre (károkozóra) hárítja át. A törvény a bizonyítási teher ilyen áthárítását az alábbi helyeken szabályozza: a 242. § (1) bek.-ben, amely a jogosultról a tartozást elismerőre hárítja át annak bizonyítását, hogy a tartozás nem áll fenn, a 375. § (2) bek.-ben, amely minta szerinti vétel esetén a mintát fel nem mutató vevőre hárítja át annak bizonyítását, hogy a dolog a mintának nem felelt meg, a 494. § (2) bek.-ben, amely a fuvarozóra hárítja át annak bizonyítását, hogy a fuvarozás folytatását gátló akadályt a fuvarozás körén kívül felmerült ok idézte elő, végül az 581. § (1) bek.-ben, amely az ajándékozónak a megajándékozott tulajdonszerzéséért, továbbá az ajándék tárgyának lényeges fogyatékosságáért, vagy az ajándékozás során abban beálló kárért való felelőssége esetén a megajándékozottra hárítja át annak bizonyítását, hogy az ajándékozó szándékosan vagy súlyosan gondatlanul járt el.

Mint láthatjuk, a felsorolt esetek mind olyanok, amikor a törvény a bizonyítási teher általános eljárásjogi szabályai helyett annak különös eljárásjogi szabályait alkalmazza. Mégpedig akként, hogy a bizonyítási teher általános eljárásjogi szabályait értelemszerűen, vagy célszerűségi okokból megfordítja és a bizonyítást a jogsértőre hárítja át. Így pl. a tartozását elismerő adós utóbb azt az állítását, hogy tartozása nem áll fenn, értelemszerűen maga köteles bizonyítani. Ellenkező álláspont oda vezetne, hogy a hitelező kényszerülne bizonyításra, akinek pedig követelését az adós kétségbe nem vonta (elismerte). Az a vevő viszont, aki azt állítja, hogy a dolog a mintának nem felelt meg (vagyis tagadja, hogy a dolog a mintának megfelelt volna), állítását (tagadását) abban az esetben köteles maga bizonyítani, ha a mintát nem mutatja fel. A törvényhozó tehát a minta fel nem mutatásához célszerűségből a bizonyítási teher következményét fűzi.

VI. A bizonyítást érintő egyéb rendelkezések a Polgári Törvénykönyvben

Végül a bizonyításnak a törvény által szabályozott két rendhagyó esetéről emlékezünk meg, amelyek a fenti kategóriák egyike alá sem vonhatók maradéktalanul.

Az egyiket a törvény 469. §-a szabályozza, mely szerint ha a vendég elmulasztja kárát haladéktalanul bejelenteni, a szálloda a kárért az általános szabályok szerint tartozik felelősséggel, de a bizonyítás sikertelenségének következménye a vendégre hárul. Ez a szakasz — álláspontunk szerint — két fordulatból áll.

Az első fordulat a szálloda felelősségét jelentősen enyhíti olyankor, amikor a vendég elmulasztja kárát haladéktalanul bejelenteni. Ebben az esetben ugyanis a szálloda a kárért csupán az általános szabályok szerint, vagyis vétkességi alapon felel. E felelősség alól — az általános szabályoknak megfelelően — csakis akkor mentheti ki magát, ha bizonyítja, hogy úgy járt el, ahogy az az adott helyzetben általában elvárható. Amennyiben ez a bizonyítás sikertelen marad, annak következményeit természetesen a szálloda köteles viselni. A szóban forgó szakasz második fordulata pedig nyilván azt kívánja szabályozni, hogyha a vendéget terhelő bizonyítás sikertelen marad, annak következményei reá hárulnak. Felmerül a kérdés, hogy a vendéget minek a bizonyítása terheli? Annak a bizonyítása, hogy egyáltalán kára származott és hogy az milyen összeget tesz ki.

Ha tehát a vendég elmulasztja kárát haladéktalanul bejelenteni s ilyen módon meghiúsítja a szálloda számára a gyors közbelépést, a kár pontos felmérését, kártérítést csakis abban az esetben kaphat, ha a kár felmerülését és annak összegszerűségét sikerül megnyugtatóan bizonyítania, emellett a szálloda vétkességi felelőssége az általános szabályok szerint megállapítható.

Ez a törvényhely a II. pont 1.) alpont alatt tárgyalt esetektől lényegében csak annyiban tér el, hogy itt a kimentésre kötelezett károkozó szállodán kívül jogsértőnek tekintendő a haladéktalan bejelentést elmulasztó vendég is, így az őt terhelő bizonyítás sikertelenségének a következménye is külön kifejezett szabályozást nyert.

A másik rendhagyó esetet pedig a törvény 489. §-ának (4) bek. szabályozza, amely szerint a fuvarozó által aláírt (lebélyegzett) fuvarlevél, valamint másodpéldánya *bizonyítja* a szerződés létrejöttét és azt, hogy a fuvarozó a küldeményt átvette. Itt tehát a törvény a fuvarlevelet egyrészt okirati bizonyítéknak, másrészt ténybeli következtetési alapnak tekinti arra nézve, hogy a fuvarozási szerződés valóban létrejött és hogy a fuvarozó a küldeményt átvette.

E tanulmánynak a folyóirat által biztosított lehetőség keretei között való megírásával kettős célt kívántunk elérni. Egyrészt fel kívántuk hívni a figyelmet a bizonyítási teher viselésének elméleti és gyakorlati jelentőségére, másrészt segítséget kívántunk nyújtani a csak imént hatálybalépett törvény alkalmazásához. Ha ez bármilyen mértékben is sikerült, célunkat már elértük.

Kovács Mihály

SZEMLE

Elvek és gyakorlat a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett választottbíróság ítélkezésében

Még nincs egy évtizede, hogy a választottbíróságot új jogrendszerünkben szabályozó 1952. évi 22. számú törvényerejű rendelet, amely az azóta módosított 1952. évi III. törvény módosítatlan hatálybaléptető rendelkezése, kihirdetésre került. Alig nyolc esztendeje viszont annak, hogy a 27/1951. KKM. sz. rendelettel megállapított választottbírósági eljárási szabályzat hatályát vesztvén, érvénybelépett az 1/1953. BKM. sz. rendelet, amely a Kamarai Választottbíróság szabályzatát állapítja meg és amely kisebb, 1959-ben kelt, módosítások leszámításával mind a mai napig érvényben maradt.

Az a nyolc esztendő, amely e jogszabályok születése óta eltelt, nyilván nem elegendő idő arra, hogy alkalmazásuknak célszerűségéről végleges és visszavonhatatlan ítéletet mondjunk. Arra azonban már elegendő, hogy új jogunknak ezt az új jogintézményét áttekintsük és megállapítsuk, hogy a gyakorlati alkalmazás során milyen problémák merültek fel és melyek megoldásával kellett foglalkozni.

A jogszabályokat ismeri a jogászolvasó és a jelen cikk írója elmondhatja, hogy a kamarai választottbírósági szabályzat minden jogos igényt kielégít. Persze ez nem jelent, mint ahogy sohasem jelenthet, egyben tökéletest is. Az eljárási szabályoknak is megvannak a maguk — bár jelentéktelen — hézagai. Így nem vált be az az intézkedés, amely a választottbíróság ügyiratai részére csak egy keresetlevél benyújtását írja elő. A választottbírák megkívánják az ügy tanulmányozását, és mert a választottbíróság majdnem kivétel nélkül három tagból áll, kívánatosabb volna, ha az alperesi példányon, vagy példányokon kívül a felperes a bíróság részére három kereseti példányt nyújtana be.

Jogterminológiai szempontból hibának véljük azt, hogy az újból hiányosan benyújtott keresetlevelet *el* kell utasítani. Szerintünk ebben az esetben nem elutasításnak, hanem *visszautasításnak* van helye, lévén az elutasítás olyan állásfoglalás, amely az ügy, meritumának bírálata nyomán és után születhetik meg. Rendezetlen az elnök megválasztására kitűzött határidő, mert ennek az eljárási szabályok szerint „legalább" nyolcnaposnak kell lennie. A jogügyi titkár tehát korlátlan hatalmat kap a kezébe, mert a szabályzat a választásnak csak az alsó időhatárát szabja meg, következésképpen módja van a jogügyi titkárnak arra is, hogy több hónapos határidőt szabjon és ezen keresztül a választottbíróságnak azt a legfőbb célját, hogy gyorsan határozzon, eleve meghiúsítsa. A tisztének eleget

nem tevő bíró helyett másik bíró választására kitűzött nyolc nap — főleg a külföldi fél irányában — nem elegendő. Ezt a határidőt sokkal hosszabbra kellene szabni. Végül: nincs intézkedés arra, hogy mi történjék alperesi pertársaság esetén, amikoris az alperesek külön-külön választottbírót akarnak kijelölni. Kényszeríthetők-e megegyezésre? Dönthet-e sorshúzás? Vagy növeljük-e a felperesi választottbírák számát és ha igen, milyen határig lehetséges ez? Körülbelül ezek azok a kérdések, amelyek tekintetében e sorok írója úgy érzi, hogy valamelyest nagyobb gondolati egységnek, ill. a hiány betöltésének kellene helyére lépnie.

Mi kerülhet a Kamarai Választottbíróság elé? Kevesebb, mint amennyit a 22. számú törvényerejű rendelet szakaszai megengednek. Azok ugyanis általában „meghatározott vitás ügy"-ről beszélnek, míg az 1/1953. BKM. sz. rendelet „a nemzetközi gazdasági kapcsolatokból származó jogvitás ügyeket" viszi a kamarai választottbíróság elé. Ebből következik, hogy a kamarai választottbíróság hatásköre gondosan körül van határolva és nem fordulhat elő, hogy olyan joganyag kerül eléje, illetve olyan jogvitát dönt el, amely akár értelemszerűen (büntetőjog, családjog, stb.), akár pedig jogszabály erejénél fogva a kamarai választottbíróság ügyköréből eleve ki van rekesztve.

Fentebb megállapítottuk, hogy az eljárási szabályzat perjogi tekintetben megbízható támasza a választottbíróságnak. Az anyagi jog kérdésében más a helyzet. Ne beszéljünk most a Moszkvában 1958-ban elfogadott Általános Szállítási Feltételekről, amelynek életbeléptetése óta a KGST országok tagjai, illetve vállalata közötti jogvitában az anyagi jog megválasztása problémát nem okoz.[1], [2]

Beszéljünk azokról az ügyekről, amelyek akkor keletkeztek, amikor az Általános Szállítási Feltételekben még nem állapodtak meg és államközi megállapodásokat vagy egyedi szerződéseket néha bizony a jogban járatlan és a jog betűjét és szellemét meg nem értő személyek kötöttek. Így került egyetlen évben egyetlen államközi szerződésbe az a kitétel, hogy a két állam közötti szállítások kapcsán felmerülhető jogvitákra vonatkozólag az alperes joga az irányadó. Azok, akik ezt a szerződést fogalmazták, nem voltak jogászok.

Kivonat a Vb/565/1956. sz. választottbírósági ítéletből: „11. Arbitrage. Im Sinne der Allgemeinen Lieferungsbedindungen werden eventuelle Differenzen aus der vorliegenden Vereinbarung unter Ausschluss der ordentlichen Gerichte, durch ein Schiedsgericht entschieden, für welches *a)* die Verfahrensordnung des Schiedsgerichtes der tschechoslowakischen Handelskammer, Praha, massgebend ist, falls, die angeklagte Partei tschechoslowakischer Kontrahent ist, *b)* die Verfahrensordnung des Schiedsgerichtes der ungarischen Handelskammer in Budapest massgebend ist, falls die angeklagte Partei der ungarische Kontrahent ist. Beiden Verfahren liegt die Rechtsordnung des betreffenden Landes zugrunde."

„E kikötés szerint a felek a jogviszonyukból eredő viták elbírálását nem egy, hanem két különböző országban lévő választottbíróság illetékességének vetették alá, oly értelemben, hogy minden konkrét vitás ügyben aszerint jár el a magyar vagy csehszlovák választottbíróság, hogy melyiknek a területén van a mindenkori alperes telepe. A bírói kikötés tehát határozatlan, a magyar vagy csehszlovák választottbíróság illetékessége attól függ, hogy magyar vagy csehszlovák szerződő fél-e az alperes, következőleg a választottbírósági kikötést nem lehet úgy értelmezni, hogy a felek vitájukat a választottbíróság hazai jogának (lexi fori) kívánták alárendelni. Minden perben ugyanis, általában azt dönti el a bíróság, hogy a peres feleknek a perindítást megelőző gestiói, magatartásuk, jogszerű volt-e, vagy jogszerűtlen. Jogszerűen csak meghatározott jogrendszer szabályaihoz alkalmazkodva lehet eljárni. Ha a felek csak későbbi körülményekből, így pl. abból, hogy ki közülük az alperes, tudnák meg azt, hogy ügyletükre melyik állam joga volt az irányadó, ez olyan jogbizonytalanságot eredményezne, amely nemcsak a konkrét ügyletek lebonyolítását, hanem a nemzetközi gazdasági kapcsolatok fejlesztését is veszélyeztetné. Ezért az idézett kikötés nem alkalmas arra, hogy abból a választottbíróság az ügyre irányadó anyagi jogra nézve következtetést vonjon le."

Az alkalmazandó jog kérdése az Általános Szállítási Feltételek életbeléptetéséig fokról-fokra jutott el odáig, ahol ma tart. Ma nemcsak az Általános Szállítási Feltételek hatálya alá tartozó országok vállalataival kapcsolatban, — de nyugati és tengerentúli vonatkozásban is ellenkező kikötés hiányában — a választottbíróság az eladó jogát tekinti irányadó jognak.

Ez az elv talán nem is szorul bővebb magyarázatra. Az ügylet jellemzőinek túlnyomó része az eladó oldalán van, míg a vevőt lényegében csak egy kötelezettség terheli: a vételár kifizetése. Ha tehát az irányadó jogot annak alapján állapítjuk meg, hogy melyik jogrendszerrel van az ügyletnek a legszorosabb összefüggése, az eladó jogához kell jutnunk.

Több mint méltányos tehát, hogy a jogviták elbírálásának alapja az eladó országának jogrendszere lesz.

Nincs eldöntve azonban az, hogy a jogrendszeren belül milyen jogszabályok kerüljenek alkalmazásra. Azok az ügyletek, amelyekből folyó jogvita választottbíróság elé kerül, túlnyomóan és tipikusan olyan adásvételi ügyletek, ahol a magyar fél az eladó. Kézenfekvő ennélfogva, hogy a választottbíróság jogforrás gyanánt a Kereskedelmi Törvényt alkalmazta, illetve vette igénybe. Voltak azonban olyan törekvések, amelyek arra irányultak, hogy a választottbíróság a Kereskedelmi Törvénnyel egy rangsorban, vagy akár megelőzőleg az állami szervezetek egymás közötti jogviszonyára vonatkozó 50 és 51/1955. számú rendelet határozmányait fogadja el jogforrás gyanánt.

Azok a magyar alperesek, akik ezzel érveltek, arra hivatkoztak, hogy a két rendelet a tervteljesítés érdekében szocialista szervezetek egymás közötti jogviszonyát

[1] A jelen tanulmány alapjául szolgáló jogviták túlnyomóan népi demokráciák vállalatai között folytak le. A néhány nyugati, vagy tengerentúli jogeset jellegénél fogva nem érdemel külön méltatást. A következőkben tehát az elmondottak mindig népi demokratikus viszonylatra érvényesek.

[2] Az 1958. évet megelőzően kötött éves kétoldalú (például magyar–román, vagy magyar–csehszlovák) megállapodások is az Általános Szállítási Feltételek címét viselik. Megkülönböztetésül ezeket a továbbiakban kis kezdőbetűvel írjuk.

szabályozza. Mivel pedig a baráti államok külkereskedelmi vállalatai ugyancsak szocialista szervezetek és működésük középpontjában ugyancsak a tervteljesítés áll, szükségszerű, hogy a jogvitákban az erre vonatkozó rendelkezéseket alkalmazzuk.

Ez a kívánság nem elméleti jellegű volt. Az érdek, amelyet az alperesi magyar vállalatok ehhez fűztek, az elévülés időtartama volt. A magyar magánjog szerint az elévülés időtartama mindaddig, míg az új Polgári Törvénykönyv életbe nem lépett, 32 év, tehát Európa egyik leghosszabb elévülési ideje, azóta a szintén hosszú — és megismételhető — öt esztendő. Ezzel szemben szocialista szervezetek egymás közötti jogviszonyában a kötbérkövetelések elévülési ideje 6 hónap. A késedelmes magyar adósnak a hosszabb idő után perlő külföldi hitelezővel szemben érdekében állott tehát a rövidebb elévülési idő alkalmazása.

A választottbíróság egységes gyakorlata szerint tervgazdálkodáson — az idézett rendeletek értelmében — nem különböző — bár baráti — országok terveinek összehangolását, tehát nemzetközi és a szocialista világ egészére kiterjedő tervgazdálkodást kell érteni, hanem egy-egy állam tervét, amely független más baráti államok terveitől és ennélfogva azok a szabályok, amelyek a terv teljesítése érdekében belső jogviszonyokra vonatkoznak, nemzetközi jogviszonyokra nem alkalmazhatók.

Kivonat a Vb/565/1956. sz. választottbírósági ítéletből. „A választottbíróság tehát elsősorban azt a kérdést vizsgálta, hogy a felek jogviszonyára a szállítási szerződésekre vonatkozó 50/1955. M. T. sz. rendelet vagy pedig a magyar polgári jog általános szabályai irányadók-e. Ha az utóbbi irányadó, úgy vizsgálni kell azt a kérdést, hogy a késedelmes jogérvényesítésből következtethető-e, hogy a hitelező kötbérkövetelését lemondott. Az 50/1955. évi M. T. sz. rendelet 1. §-a kimondja, hogy a szocialista szervezetek a népgazdasági terv megvalósítását szolgáló termékforgalom lebonyolítására kötelesek egymással szállítási szerződéseket kötni. Ez a rendelkezés nem jelöli meg, hogy szocialista szervezetek alatt csak magyar szervezetek értendők-e vagy két szocialista állam állami vállalatainak egymás közötti ügyleteire is vonatkozik-e. A rendelet további szabályai azonban nyilvánvalóvá teszik, hogy az 50/1955. M. T. sz. rendelet és az ezzel kapcsolatos egyéb jogszabályok csupán a magyarországi szocialista szervezetek egymás közötti forgalmi ügyleteit szabályozzák, olyan különleges szabályok tehát, amelyek nem terjednek ki azokra az ügyletekre, amelyeket magyar szocialista szervezet külföldi — bár szocialista — vállalattal köt.

A rendelet ugyanis mindenek előtt abból indul ki, hogy az egymással szerződő szocialista szervezetek közös tervfeladat végrehajtása érdekében szerződnek. Már pedig a magyar népgazdasági terv és ennek külkereskedelmi része nem terve a külföldi vállalatnak még akkor sem, ha egyes tételekre vonatkozó magyar export-terv megfelel valamely külföldi vállalat importtervének. Ezen túlmenően azonban az a körülmény, hogy a szerződés megkötése kötelező, hogy megegyezés hiányában a Döntőbizottság határozata, mint állami akarat pótolja a szerződő feleknek valamely részletkérdésben hiányzó egyező akaratát, hogy a Döntőbizottság a terv teljesítése, a társadalmi tulajdon védelme és az önálló gazdasági elszámolás biztosítása érdekében bármely szerződést módosíthat, vagy felbonthat, hogy a szállító szerint illetékes minisztérium a szállításra más szerződő felet is kijelölhet, hogy késedelmes, vagy hibás teljesítés esetében kötbér akkor is jár, ha a felek azt nem is kötötték ki, hogy kötbérköveteléssel szemben beszámításnak helye nincs stb., mindez arra mutat, hogy olyan szabályokról van szó, amelyek a törvényhozói szándék szerint és kifejezett értelmük szerint is kizárólag a magyar szocialista szervezetek egymás közötti jogviszonyaira alkalmazhatók és nem alkalmazhatók olyan szerződésekre, amelyekben az egyik fél külföldi vállalat. A választottbíróság azért is jutott erre az álláspontra, mert a szállítási szerződés szabályainak a szocialista vállalatokkal kötött ügyletekre kiterjesztése azzal a következménnyel járna, hogy a magyar jognak alávetett külkereskedelmi ügyletek más elbírálást nyernének, ha a külföldi szerződő fél szocialista vállalat és más elbírálást, ha tőkés vállalat. Ez pedig ellentétben állna a nemzetközi jognak azzal a szabályával, amely tiltja, hogy a külföldi államok alattvalói között az elbánás és a reájuk irányadó jog tekintetében metgkülönböztetést tegyünk."

Meg kell jegyezni, hogy egy másik ügyben a választottbíróság nem alkalmazta a magyar jog 32 éves elévülési idejét sem, hanem a konkrét eset gondos mérlegelése után azt az elvet követte, amelyet régebben a Kúria, újabban a Legfelsőbb Bíróság úgy fejezett ki, hogy a hitelező nem hagyhatja túl hosszú ideig kétségben adósát követelése felől. „A túl hosszú idő fogalmát pedig a körülményekhez képest mérlegelte a választottbíróság."

*

Abban az időpontban, amikor a jelen tanulmány készült, a választottbírák száma 32 volt. Ezek közül 24 a jogász. A jogászok közül egy erkölcsi elv — amelynek jogszabályi nyoma nincs — kizárta mindazokat, akik a külkereskedelemmel bármiféle kapcsolatban vannak. Egyébként bírák, egyetemi tanárok, miniszteriális és vállalati jogászok, valamint ügyvédek szerepelnek, a választottbíróság jogi képesítésű tagjai között, míg a többi nyolc tag műegyetemi tanárok, szakértők, stb. sorából kerül ki.

Mégis azt kell látnunk, hogy a felek — talán két eset kivételével — mindig jogászokat választottak választottbíró gyanánt. Ebben a tényben csak részben látjuk a jogászi képesítés elismerését, részben azonban azt, hogy miután különleges szakmai szakértelmet igénylő tényállásbeli kérdések eldöntéséről jószerével sohasem volt szó, hanem mindig arról, hogy az egyik fél részéről sem vitatott tényállás milyen jogi következményeket von maga után, az ügyek természeténél fogva indokolt volt a jogászok előnyben részesítése.

De azt is meg kell állapítani, hogy külföldi fél az elmúlt hat esztendő alatt csak egyetlenegy esetben élt azzal a jogával, hogy a névjegyzékben nem szereplő külföldi — mégpedig nem-jogász — választottbírót válasszon.

*

Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy a problémák legnagyobb része ma már csak történelmi jelentőségű. Éppen az a körülmény, hogy ezek a problémák a KGST államok választottbíróságai előtt többé-kevésbé egyöntetűen merültek fel, indította a KGST államokat arra, hogy egyfelől államközi szerződéseikben olyan szövegezést használjanak, amely a jogvitákat kirekeszti, másfelől az 1958-ban Moszkvában létrejött Általános Szállítási Feltételekben olyan instrumentumot teremtsenek, amely a nyitott kérdések számát a lehetőségig csökkentve, egyértelműséget teremt ott, ahol eddig kétely és többféle magyarázati lehetőség mutatkozott.

Az egyik ilyen — immár történelmi kategóriának tekintendő — vitaanyag az volt, hogy mit jelent az „érvényesítés" (Geltendmachung) kifejezés. Vajon az igény „bejelentését" jelenti-e, avagy a perlés kötelezettségét is. Ez a kérdés azért volt fontos, mert egyes felperesek azt vitatták, hogy az érvényesítés, tehát — szerintük — az igény bejelentése elegendő a kötbérhez való jog fenntartására és ha a perlés az érvényesítési idő lejárta után következik be, ezzel az igény nem évült el, mert az érvényesítés felszólítás, vagy felszámítás formájában az elévülésre megszabott határidőn belül történt meg, a perlésre pedig a magyar jog általános elévülési határideje az irányadó.

A bíróságok ebben a kérdésben hosszabb megfontolás és kezdeti ingadozás után két szempontot vettek figyelembe. Az egyik a magyar perjognak az a félreérthetetlen szelleme, amely szerint az elévülést csak a perlés akasztja meg, felszólítási lépések semmiképpen. Itt persze mindjárt fel kell hívni a figyelmet az új Polgári Törvénykönyvre, amely ezzel ellentétes álláspontot foglal el és akkor, amikor az elévülési időt általában 5 évben állapítja meg, módot ad arra, hogy közbülső jogfenntartó nyilatkozatokkal ezt az 5 évet meghosszabbítsák. Abban az időszakban azonban, amikor ez a kérdés a választottbíróságok előtt felmerült, ez a rendelkezés még nem emelkedett törvényerőre.

A másik és erősebb ok, amiért a választottbíróság az érvényesítést elegendő jogfenntartásnak tekintette, az államközi megállapodások szövegében volt keresendő. Máshelyütt, tehát nem a kötbér vonatkozásánál, a választottbíróság megtalálta egymás mellett az érvényesítés és a perlés, mint külön fogalmak kifejezését (Geltendmachung és Klage) és ebből logikusan arra a következtetésre jutott, hogy a kettő egymást a szerződés intenciói szerint sem fedi, mivel pedig az államközi megállapodás a „Geltendmachung"-ra írt elő záros és jogvesztő határidőt, akkor, amikor a felperes igényét az alperessel közölte, a „Geltendmachung"-nak eleget tett.

Kivonat a Vb/601/1957. sz. választottbírósági ítéletből: „Áttérve az alperes első és az ügy érdeme szempontjából súlyosabb kifogására, hogy ti. a felperes követelése az általános szállítási feltételek 59. szakasza értelmében elenyészett, a Választottbíróság arra az álláspontra helyezkedik, hogy az általános szállítási feltételek 59. szakaszának (5) bekezdésében használt „érvényesíteni" kifejezés alatt a kötbérkövetelésnek bármely módon (tehát nemcsak bírói úton) való érvényesítését kell érteni. Általános jogelv, hogy a jogszabályokban használt kifejezéseket úgy kell értelmezni, ahogyan azokat a mindennapi gyakorlat, különösen pedig a hasonló ügyekben követett gyakorlat figyelembevételével, általános felfogás szerint érteni kell. Márpedig világos, hogy a követelések érvényesítése általában a mindennapi gyakorlat szerint nem úgy történik, hogy a fél minden előzetes lépés nélkül a bírósághoz fordul, hanem úgy, hogy előzetesen felszólítja az adóst a követelés teljesítésére és általában megkísérli a követelését peren kívül érvényesíteni. Különösen áll ez azonban huzamos, több rész-szállítást magukban foglaló szerződésekre, amelyek szükségképp bizonyos fokú elszámolást tesznek szükségessé a felek között, ahol a követelés összegének előzetes bejelentése és ezt követő tisztázása elengedhetetlen. Még indokoltabb azonban az ilyen előzetes bejelentés a kötbér-követeléseknél, amelyek az általános gyakorlat szerint, de a jelen esetben is a késedelem időtartamától és esetleges egyéb körülményeitől függően alakulnak. Mindez azt az álláspontot indokolja, hogy az érvényesítést általában is, de az adott esetben különösen nem egyetlen aktusként, hanem folyamatként kell felfogni, amely elkezdődik a kötbér felszámításával, folytatódik a felek közbülső érintkezésével és befejeződik azzal, hogy a sikertelen megállapodási kísérlet után a felperes bírói eszközt vesz igénybe. Az érvényesítés tehát voltaképpen már az első felszámítással megtörténik, a bírói úton való érvényesítés csak az érvényesítés végső, de korántsem egyetlen és kizárólagos módja."

Egy másik visszatérő probléma a KGST államok államközi szerződéseinek likvidációs módszeréből eredt. Évről évre egy-egy gazdasági év végén összeülnek az érdekelt államok külkereskedelmi vezetőszervei és megállapítják, hogy mi az, ami az államközi szerződésekben, illetve az ezeket kitöltő egyedi szerződésekben akármilyen okból nem került szállításra és megállapodnak abban, hogy vajjon az ilyen módon le nem szállított mennyiségeket törlik-e vagy átviszik a következő esztendőre.

Kivonat a Vb/603. és Vb/604. sz. választottbírósági ítéletből: „A választottbíróság előtt felmerülő kérdés az volt, hogy vajon a törlésnek, milyen joghatálya van? Ex tunc, vagy ex nunc értendő-e. Azt jelenti-e ez, hogy a főkötelem úgy szűnik meg, mintha létre sem jött volna, következésképpen a mellékkötelem, a késedelmi, illetve meghiúsulási kötbér elesik-e vagy úgy értendő, hogy a szerződéskötés napjával szűnik meg a szállító szállítási kötelezettsége, de mindaz, amivel a likvidációs szerződés napjáig tartozott — tehát a késedelmi, illetve meghiúsulási kötbér — változatlanul fennmarad és követelhető. Ugyancsak külön kérdés volt az, hogy a következő esztendőre átvitt kontingensek felőli megállapodás novationak tekintendő-e és akár igenlő, akár tagadó esetben mi ennek az egyébként járó kötbérre való hatása."

A választottbíróságok döntése oda irányult, hogy az ilyen likvidációs megállapodások a szállítási kötelezettséget visszamenő hatállyal szüntetik meg, következésképpen nincs helye kötbér felszámításának.

Az 1959-ben életrehívott választottbírósági tanácsülés, amelyről

alább szólunk, első ülésén ki is fejtette, hogy miért kell a főkötelemmel együtt és a főkötelem megszűnésére visszaható időponttal a mellékkötelmet is megszűntnek tekinteni. Azért, mert ahhoz, hogy a mellékkötelezettségek fenntarthatók legyenek, külön kikötésre lett volna szükség és miután ez a kikötés elmaradt, a likvidációs jegyzőkönyveknek csak azt az álláspontot lehet tulajdonítani, hogy ezzel egyúttal megszűnt a nem-szállítás következtében keletkezett meghiúsulási kötbérigény is.

Ennek a kérdéskomplexusnak egyik válfaja az az eset volt, amikor évközi államközi tárgyalások nem szállított és nem szállítható arukra vonatkozólag más állami vállalatok, más áruinak szállítását írták elő. Vajon a mulasztó vállalat e megállapodástól függetlenül tartozik-e kötbért fizetni, igen vagy sem? A választottbíróság — más érvek mellett — egy rendkívül érdekes kritériumhoz kötötte ennek a kérdésnek miként való eldöntését. Abban az esetben, ha a behelyettesített áru ugyanazt a kötésszámot viselte, amelyet a nem szállított áru viselt, ezt a szállítást pótlásnak és a régi szállítási kötelezettség törlésének lehet tekinteni, következésképpen a régi szállítási kötelezettség elmaradásáért a mulasztót kötbér nem terheli.

Egészen különálló és specifikus eset volt az, amely az egyik esztendő egyik államközi megállapodásából előállott. Itt ugyanis az történt, hogy a szerződő felek kimondották, hogy amennyiben a szerződés aláírásának időpontjában vannak még megelőző évből származó és el nem évült kötbérkövetelések, ezekre a kötbérkövetelésekre az új szerződés határozmányai az irányadók a határidők az új szerződés aláírásának napján kezdenek folyni és az új feltételek szerint az igény keletkezésétől számított három hónapon belül kell a kötbért felszámítani és a három hónap lejárta után számított 12 hónapon belül kell a keresetet benyújtani. A külföldi félnek két ilyen irányú követelése volt. Az egyikben az új szerződés aláírásának napjáig még felszólítást sem küldött, a másikban a felszólítás az új szerződés aláírásának napja előtt megtörtént már.

A választottbíróság egy ügyben — e sorok írója számára érthetetlenül — arra az álláspontra helyezkedett, hogy abban az esetben, amikor még felszólítás sem történt, a perlés számára elismeri a három plusz 12, összesen 15 hónapi határidőt, de abban az esetben, amikor a felszólítás a szerződés aláírása előtt már megtörtént, a három hónapból csak annyit ismer el, amennyivel ez a három hónap a szerződés aláírásának idején túl jut és ezen időponttól fogva számítja a 12 hónapot.

Kivonat a Vb/602/1958. sz. választottbírósági ítéletből: „Az 1956. évi szállítási feltételek alapján pedig alaptalan az alperesnek az a védekezése, hogy a kereseti követelés elenyészett. E szállítási feltételek 59. §-a a kötbérkövetelés bejelentésére három hónapos, bírói érvényesítésére pedig további 12 hónapos határidőt állapít meg. Nem lehet kétséges, hogy a felperes, miután kötbérkövetelését 1956. március 14-én felszámította. a keresetet pedig 1957. május 17-én benyújtotta, a határidőknek eleget tett, követelése tehát nem enyészett el. Megjegyzi a választottbíróság, hogy alaptalannak találta a szavatosnak azt az álláspontját is, hogy a felperes követelése azért enyészett el, mert a követelést még az 1956. március 26-án kelt jegyzőkönyv hatálybalépése *előtt* (március 14-én) jelentette be, a jegyzőkönyvben, illetőleg az 1956. évi feltételek 59. §-ában megszabott három havi határidőre tehát nem tarthat igényt. A választottbíróság álláspontja szerint abból, hogy valamelyik fél a terhére előírt jogcselekményt még a számára előírt határidő kezdete előtt végrehajtja, a félre nézve hátrány nem származhatik, az nem kerülhet hátrányosabb helyzetbe, mintha kötelezettségének — akár a határidő utolsó napján — eleget tett volna. De megdönti a szavatos álláspontját az 1956. évi feltételek 59. §-ának szó szerinti szövege is, amely a perindításra megszabott 12 hónapos határidőt kifejezetten a bejelentésre megszabott 3 hónap lejártától (és nem a bejelentés tényleges megtörténtének napjától) számítja."

Magától értődik, hogy amikor a szállító késedelembe esik, igyekszik késedelmét kimeríteni. A késedelem kimentésének rendszerint négyféle indoka van: *a)* a megrendelő által kívánt műszaki változtatások, *b)* a megrendelő által szállított anyag késedelmes beérkezése, *c)* a megrendelő diszpozíciójának késedelme, *d)* vis major.

Az első három esetben — amennyiben az alperesi védekezés megfelel a valóságnak — az alperes többé-kevésbé meg tudta védeni a maga álláspontját. Adódott ugyan egy rendkívül érdekes eset, ahol az alperesnek tartalmilag volt igaza, anélkül, hogy a perben ennek megfelelő ítéletet kaphatott volna. A felperesi vállalatnak egy önálló szerződés alapján nyersanyagot kellett volna az alperes részére szállítania, alperesnek viszont különálló szerződés folytán felperes részére késztermékeket. A felperes a nyersanyag szállításánál késedelembe esett. A nyersanyag azonban olyan jellegű volt, amely a hazai piacon is beszerezhető. Alperes azzal védekezett, hogy felperes anyagára számított és annak megérkezése előtt a munkát nem kezdhette meg. A választottbíróság az alperesi védekezést nem fogadta el és marasztalta az alperest, éspedig azért, mert a két szerződés egymástól független volt és mert a nyersanyag hazai beszerzésének lehetősége legalább elvileg fennállott. Erősen vitatni lehet ennek az ítéletnek a tartalmi helytállóságát. Viszont az is érthető, hogy a szerződő felek két független adásvételi ügyletet létesítenek, mert ez a nyilvántartást és a lebonyolítást egyszerűsíti, mindkét oldalon áruszállítás áll szemben pénzszolgáltatással, nem pedig egy olyan ügylet, amelyben az adásvétel a bérmunka és a vállalkozási szerződés elemei eléggé elválaszthatatlanul egyesülnek.

Más a helyzet a vis majorral, amellyel kapcsolatban az érintett alperesek nagyon gyakran egészen laza tényállással védekeznek. Volt alperes, aki vis majorként hozta fel védelmére az alvállalkozó késedelmét, volt alperes, aki fajlagos kötelmet megtestesítő áruval kapcsolatban az áru nehezen beszerezhetőségére, a mezőgazdasági árucikknél a termés meg nem felelő voltára hivatkozott. A választottbíróság az eset körülményeihez képest másként és másként döntötte el a kérdést, de semmiképpen nem tudta elfogadni a vis majorral való védekezést akkor, ha a vis majortól sújtott fél az ezzel kapcsolatos alakszerűségeket nem tartotta meg. Az

Általános Szállítási Feltételek életbeléptetése óta nemcsak a vis major, hanem vis major-szerű, de a szállítónak fel nem róható egyéb események is kimentési okot jelentenek. Ez a múltban nem volt vagy legalábbis nem volt egyöntetűen így.

Kivonat a Vb/801/1959. sz. választottbírósági ítéletből: „A választottbíróság nézete szerint adott esetben a rossz termés folytán előállott terméskiesés kétségkívül a felek által elháríthatatlan, rendkívüli esemény volt. Alperes azonban már azon az alapon is mentesül a részleges nem teljesítés következményei alól, hogy a szerződés teljesítését olyan, a felek akaratától független körülmény akadályozta, amelyet az érintett fél a legteljesebb gondosság mellett sem háríthatott el. A felek akaratától függetlenül beálló országosan rossz terméssel a fentebb említett kiegészítő Államközi Megállapodás 6. pontjában meghatározott kimentő ok megvalósult. Ezt a rossz termést ugyanis az alperes a legteljesebb gondosság mellett sem háríthatta el. Alperes a jóhiszemű együttműködés követelményeinek megfelelően a szerződés megkötése után, 1958. július 17-én kelt levelében írásban közölte a felperessel a rossz termés folytán a szerződéses kötelezettségek teljesítésének részleges lehetetlenülését. Erre egyébként a szerződés megkötését megelőzően, a termésbecslésekre támaszkodva, a szerződéskötéskor is felhívta a felperes figyelmét. Alperes tehát eleget tett azoknak a kötelezettségeknek, amelyek a részleges teljesítési lehetetlenülés írásbeli formában való közlése tekintetében reá hárulnak. Az alperes a későbbiek folyamán a felperesnek megküldötte a Földművelésügyi Minisztérium hivatalos igazolását a rossz termésről, amely az exportkötelezettségek teljes mértékben való teljesítését nem tette lehetővé."

*

A választottbíróságok gyakorlata ingadozik abban a tekintetben, hogy egy kormányzati szervnek az az intézkedése, amellyel valamely külkereskedelmi vállalat számára valamilyen szállítást akár a rossz termés, akár a termelt javak másként való elosztása miatt megtilt, a vállalatok számára kimentést jelent-e? A kimentő álláspont — miután a szocialista államok viszonylatában kölcsönösen előfordul, elfogadható, bár meggondolandó az is, hogy ha a közhatalom, amely függetlenül a vállalat vitathatatlan jogi személyiségétől, egyben tulajdonosa is az érintett vállalatnak, a vállalatnak utasításokat ad, nem tekintendők-e ezek a közhatalom és a tulajdonos azonosságánál fogva vállalati belső intézkedéseknek.

Kivonat a Vb/554/1957. sz. választottbírósági ítéletből: „A választottbíróság alperesnek a vis majorra vonatkozó védekezését nem fogadta el. Jogszabály ugyan, hogy az általános jellegű törvényhozói intézkedés, amennyiben jogszabály erejénél megakadályozza azt, hogy valamelyik szerződő fél ez intézkedést megelőzően vállalt kötelezettségét teljesítse, vis major jellegű, mégis, az alperes által felhozott tényt ilyennek tekinteni nem lehet. Az alperes ugyanis arra hivatkozott, hogy a KGM terve akadályozta a szerződés teljesítését. A választottbíróság véleménye szerint a tervgazdálkodás alapján termelő országokban valamely minisztériumnak a terve még a terv módosítása esetén sem vezethet valamely külfölddel szemben vállalt kötelezettség megszűnésére és a nem teljesítés vis major okokból ki nem menthető. A terv módosításának vagy általában valamely terv rendelkezésének csak belső viszonylatban lehet szerződésmódosító hatása. Az X műre vonatkozó különleges vis major okot a bíróság nem vehette figyelembe azért, mert alperes szerint is ez az ok mindössze három heti termeléskiesést okozott és alperes még csak bizonyítást sem ajánlott fel arra nézve, hogy ez a termelőkiesés éppen a felperessel kötött szerződését érintette és elháríthatatlan volt. Mindkét vis major okra történt hivatkozást a választottbíróság figyelmen kívül hagyta azért is, mert alperes az Általános Szállítási Feltételek rendelkezéseivel ellentétben elmulasztotta a vis major okokat felmerülésük után nyomban felperessel közölni és azokra elsőízben csak akkor hivatkozott, amikor a felperes ismételt felszólítást küldött a kötbér megfizetése iránt."

A vis majorral kapcsolatban fordult gyakrabban elő, hogy a külkereskedelmi vállalat szavatosként perbehívta a szállító iparvállalatot, amely vagy perbebocsátkozott vagy nem. A választottbíróságnak nincs joga arra, amire a döntőbizottságnak módja van, hogy a szavatosként perbehívottaknak perbeli jogállását — felperesít vagy alperesít — adjon és ennélfogva vele kapcsolatban is ítéljen. Megállapítható azonban, hogy a döntőbizottságok ha nem is res judicata-nak, de legalábbis komoly bizonyítási anyagnak fogadták el azt, ami a választottbírósági eljárásban lefolyt és ami a szavatos felelősségét vagy vétlenségét többékevésbé tisztázta.

*

Mind az egyes államok között létrejött kétoldalú általános szállítási feltételek legtöbbjében, mind pedig a multilaterális 1958-as moszkvai Általános Szállítási Feltételekben láncolat van a kifogásolás és a kifogásolás elismerése között. A láncolat egyes szemei a következők: *1.* a vevő meghatározott időn belül kifogásol, 2. az eladó a kifogásolást visszautasítja, *3.* a vevő fenntartja kifogását, *4.* a vevő meghatározott időn belül perel.

Ha a vevő a kifogásolási határidőn belül nem nyilatkozik, az áru kifogástalanul átvettnek tekintendő. Ha azonban kifogásol és erre az eladó a megszabott határidőn belül nem válaszol, a kifogást elfogadottnak kell tekinteni. Ha viszont az eladó válaszol és a vevő a megszabott határidőn belül tett nyilatkozattal nem tartja fenn kifogását, a kifogásolási jog ugyanúgy elenyészett, mint ahogy megszűnt a kereshetőség, ha a megszabott határidőn belül a keresetet nem nyújtják be. Akadtak olyan perek, amelyekben mindkét fél mulasztó volt. A vevő későn kifogásolt, viszont az eladó a megszabott határidőn belül nem utasította vissza a kifogást, de elkésve, viszont a vevő a maga jogfenntartó nyilatkozatát is elkésve tette meg.

Az első késedelmeskedő megpróbálta azt, hogy a második késedelmeskedő mulasztásából teremtsen jogalapot a maga számára, mondván, hogy ő késedelembe esett ugyan, de az ellenérdekű fél késedelme kimenti az ő késedelmét és visszahelyezi őt jogaiba.

A választottbíróság ezt az álláspontot természetesen nem fogadta el

és megállapította, hogy az első késedelem jogvesztő hatályú arra, aki késedelembe esett és közömbös azután, hogy az ellenérdekű fél tett-e és mikor tett nyilatkozatot. Az első mulasztó vitiuma nem enyészik el egy — jogilag már közömbös — ellennyilatkozat késedelmes, vagy elmulasztott megtételével.

Kivonat a Vb/574/1957. sz. választottbírósági ítéletből: „A felperes saját előadása szerint kártérítés iránti igényét első ízben 1956. április 17-én, tehát 5 hónappal és 12 nappal a szállítás ideje után közölte az alperessel, tehát a feltételekben meghatározott 60 napos határidőn túl. A határidőt ugyanis a választottbíróság megítélése szerint attól a naptól kell számítani, amikor a jogosítottnak tudomására jut a kár bekövetkezése. A felperes, akinek szállítási szerződései voltak belföldi vevőivel, már novemberben tudta, hogy őt a késedelmes szállításból kifolyólag, terhes kötbérkötelezettségei miatt kár éri, nem hivatkozhatik tehát arra, hogy a kár összegszerűsége csak sokkal később, 1956. április havában tisztázódott. Azt a felperes maga sem állította, hogy a szóbanforgó esetre a feltételek más határidőt állapítanak meg. Ilyen körülmények között a választottbíróság nem foglalkozott annak a kérdésnek a vizsgálatával, vajon az alperes a felperes 1956. április 17-i levelét megkapta-e vagy sem, mert a felperes késedelme ettől a körülménytől függetlenül is megállapítható volt. Azt pedig, hogy az alperes a levélre, még ha megkapta is, az Általános Szállítási Feltételekben megállapított határidőn belül nem nyilatkozott, ugyancsak közömbös arra figyelemmel, hogy maga a kárigény bejelentése elkésett volna."

Kivonat a Vb/703/1958. sz. választottbírósági ítéletből: „A választottbíróság megállapította, hogy felperes eleget tett a kérdéses Feltételek 44. szakaszának, mert a minőségi kifogást hat hónapon belül emelte meg, a 46. §. szerint a minőségileg meg nem felelő áru kicserélését is kérte. Az eladó alperes ellenben nem tett eleget a 48. §-ban foglalt ama kötelezettségének, hogy 30 napon belül érdemben intézze el a kifogást, és ezzel az alá a rendelkezés alá esett, amely szerint a vevő, tehát a jelen esetben felperes, reklamációját elismertnek kell tekinteni."

Volt a választottbíróságnak néhány olyan ügye, amelyben a szállított áru minősége ellen emeltek kifogást és ebből folyóan vagy az áru visszaküldését és ennek ellenében a vételár visszafizetését igényelték (actio redhibitoria), vagy a vételár aránylagos leszállítását (actio quanti minoris) követelték, végül pedig az a variáns is előfordult, hogy a jogaiban sértett fél elvégezte a hibás áruk kijavítását, követelte a javításra fordított összeget és ezenkívül az áru hibás szállítása és annak helyreállítása közötti időre vonatkozólag a késedelem esetére kikötött kötbért.

A választottbíróságoknak állandóan komoly problémát okozott az a kérdés, hogy vajon az a minőségi vizsgálat, amelyre a felperes a maga elállási vagy vételárleszállítási igényét alapította, szabályos és megfelelő volt-e.

Tételes törvényeinkben hiába lapozunk abban a tekintetben, hogy megállapítsuk, hogy melyik a szabályos vizsgálat, hol kell a minőségi vizsgálatnak végbemennie stb. A KT. 346. §-a ugyan kimondja, hogy a „vevő a más helyről küldött árut (amennyiben ez a rendes üzleti kezelés szerint lehetséges) az átvétel után haladéktalanul megvizsgálni, s ha az a kikötött, vagy törvényes kellékeknek meg nem felel, e körülményről az eladót azonnal értesíteni tartozik."

Majd ugyanezen szakasz harmadik bekezdése szerint „amennyiben ily hiányok később mutatkoznak az értesítésnek a felfedezés után azonnal meg kell történnie, ellenkezőleg az áru e részben is nem kifogásoltnak tekintetik", de ez csak egy kötelezettséget ír elő: a vevőnek azonnal való értesítését. Nem írja elő azonban, hogy a vevőnek a szakértői szemlén részt kell vagy részt lehet vennie és különösen nem írja elő azt, hogy a szakértői szemlének hogyan kell lefolynia.

A választottbíróság egy elvi megállapításra és egy gyakorlati engedményre hajlamos volt akkor, ha minőségi eltérésről volt szó. Az elvi megállapítás az volt — és erre tendál az általános gyakorlat mindenütt —, hogy a megállapításnak a vevő országának jogrendje, szabályai, szokásai szerint kell megtörténnie. Az engedmény pedig abban állott, hogy a választottbíróság tudomásulvette, hogy szemmel látható hibát, hiányt kivéve, a megvizsgálás feladata és ennélfogva a megvizsgálás időhatára nem az importáló külkereskedelmi vállalathoz (hiszen az átvétel néha csak formálisan és papírszerűen megy végbe), hanem a felhasználó ipari vállalathoz vagy belkereskedelmi vállalathoz való megérkezés után kezdődik akár szerződésben, akár az általános jog szerint állapították meg a határidőt.

Más a helyzet a mennyiségi eltérésnél. Itt a választottbíróság azt vizsgálta, hogy vajon a feladó, tehát eladó kért-e súly- és darabszámlálást a vasúttól és a címzett, tehát a vevő kívánta-e a megérkezési vasúti állomáson súly- és darabszám szerinti jegyzőkönyv felvételét. Ha ez mindkét oldalról megtörtént, a választottbíróság természetesen elfogadta a mennyiségi eltérésre vonatkozó igényt, ha csak egyik helyen történt meg, azt a felet tekintette erősebbnek, amely állítását megfelelő vasúti bizonyítékokkal alá tudta támasztani, ha azonban egyik helyen sem történt meg, az eset körülményeihez képest döntött, mindig tekintetbe véve a klasszikus „affirmanti incumbit probatio" és az ehhez fűződő jogkövetkezményeknek elvét.

Kivonat a Vb/579/1957. sz. választottbírósági ítéletből: „A választottbíróság a felek egyező előadása alapján megállapította, hogy az alperes szállítmánya a Prágában való megérkezéskor hiányt tüntetett fel. Eldöntendő volt, hogy a hiány melyik fél terhére esik. A választottbíróság abból indult ki, hogy a vasúti feladásig a felelősség a feladót terheli, míg a vasúti feladástól kezdődően a szállítás veszélyét a címzett viseli. A veszélyviselés ezen időponti megoszlása mellett vizsgálandó volt, hogy melyik időpontra vezethető vissza a hiány keletkezése. A választottbíróság abból a meggondolásból indul ki, hogy a felperes csak az esetre bír jogigénnyel, ha igazolni tudja, hogy az alperes kevesebb — az áruhiányt eredményező — árumennyiséget rakott be a vagonba. Ennek folytán a felperesre hárul a bizonyítási teher abban az irányban, hogy bizonyítékot kellett szolgáltatni, hogy már a

vasúti berakáskor, tehát az alperest terhelően kevesebb áru rakatott be. A lefolytatott bizonyítás eredménye a hiány keletkezésére és mely időpontban való keletkezésére meddő maradt. A bizonyítás ezen meddőségére következményként a per a felperes terhére volt eldöntendő, mint akit a bizonyítás terhelt és aki az igénye megalapozására szolgáló tényt bizonyítani nem tudja. A választottbíróság a bizonyítási teher alapulvételén felül arra is utal, hogy az árunak a Budapesten történő berakása alkalmával a kihallgatott tanúk vallomása szerint a ládák sérülése nem nyert megállapítást, bár ez irányban maguk a tanúk is azzal a fenntartással éltek, hogy a ládáknak a berakásnál való esetleges sértettsége a figyelmet elkerülhette. Viszont a választottbíróság a felek egyező előadása alapján azt is mérlegelte, hogy az árunak Prágába való megérkezése után a jegyzőkönyv felvételéig és a kár összegszerű megállapításáig napok teltek el, amennyiben az első küldemény 1955. december 15-én érkezett és a jegyzőkönyv a vasútnál 1955. december 19-én vétetett fel, míg a második küldemény 1955. december 28-án érkezett meg Prágába és a jegyzőkönyv 1956. január 5-én vétetett fel, a mennyiség szerint pedig a hiányokat mindkét küldeménynél január 13-án állapították meg."

Nem egyszer találkozott a választott bíróság azzal a kísérlettel, hogy actio redhibitoria címén a károsult fél önkényesen szabta meg és semmivel sem támasztotta alá az értékcsökkenés mérvét, vagy legf ljebb azt bizonyította, hogy mennyivel olcsóbban kellett az illető árut az érdekelt felhasználó belkereskedelmi vagy belföldi ipari vállalatnak eladnia. A választottbíróság nem volt hajlandó junktiumot teremteni a két adásvételi ügylet között. A károsultnak még azt is bizonyítania kellett volna — de ezt meg sem kísérelte —, hogy kárenyhítési kötelezettségének mindenben eleget tett, hogy a vevők közül a legmagasabb ajánlattevőt választotta ki, vagy hogy amennyiben monopolvevőről volt szó, a tárgyalásokat az ár megvédésének szellemében folytatta. Ilyen bizonyíték hiányában a választottbíróság maga állapította meg az értékcsökkenés mérvét.

Kivonat a Vb/612/1958. sz. választottbírósági ítéletből: „A bíróság elutasította a felperesnek az eladott készletek ármérséklésére vonatkozó és 1341 rubelt kitevő kereseti igényét. Elutasította azért, mert az a körülmény, hogy felperes az árut az általa kontempláltnál csak kisebb nyereséggel tudta értékesíteni, nem jelent olyan veszteséget, amelyet alperesnek pótolnia kelljen, különösen azért nem, mert semmi bizonyíték és előadás nincs arra vonatkozólag, hogy felperes előzőleg, tehát az eladás előtt tudatta volna alperessel, hiszen az erről szóló terhelő levél csak az ügylet után két évvel, a kereset beadása előtt 10 nappal kelt."

Találkozott a választottbíróság egy furcsa kísérlettel is, Köztudomású, hogy a kötbérigények elévülését nemcsak az Általános Szállítási Feltételek, hanem az egyes népi demokráciák között létrejött bilaterális egyezmények is szabályozták. Ez a szabályozás néhol nem a perindításra, hanem csak az igény bejelentésére és fenntartására vonatkozik, de ehelyütt nem ez a megvilágításra szoruló kérdés. Egy-két adott perben a felperes olyan késedelembe esett, amely őt kötbérigénye érvényesítésétől elütötte. Erre a felperes fordított egyet támadásán és már nem kötbért, hanem kártérítést követelt, tudván azt, hogy a kártérítési igény elévülésére a feltételekben kikötés nem volt és erre ezért a polgári jog szabályai voltak az irányadók. Nem beszélünk most arról, hogy az Általános Szállítási Feltételek általában kizárják a kötbéren felüli kártérítést. Arról sem szólunk, hogy figyelemmel a Pp. 3. §-ára, van-e helye és mennyiben van helye ilyen irányú keresetváltozásnak, hanem csak arról, hogy felperes elővigyázatlanul a kötbér összegében jelölte meg minden egyéb bizonyítás nélkül a kárigényt és ezt a kísérletet a bíróság teljes határozottsággal utasította vissza és tekintette — bár ki nem mondotta — a joggal való visszaélés kísérletének.

Kivonat a Vb/615/1958. sz. választottbírósági ítéletéből: „A választottbíróság elvben nem tartja kizártnak, hogy valamelyik peres fél kötbérkövetelése mellőzésével, vagy annak fenntartása mellett kártérítési igényt támasszon, mert erre sem az 1956. évi Csehszlovák—Magyar Államközi Szerződés, sem pedig a mögöttes jog — amely a jelen esetben alkalmazandó — tilalmat nem tartalmaz. Érvényesül azonban bíróságainknak az a régi gyakorlata, amely egyúttal állandó is, hogy a hitelező nem tarthatja túl hosszú ideig kétségben adósát követelése felől, mert különben olyannak tekintendő, mint aki a követeléséről letmondott volna. A felperes kárigénye — feltéve, hogy ilyen egyáltalán felmerül — nyilván abból ered, hogy ő mint importáló vállalat, ipari feldolgozó vevőjének csak késedelmesen tudott szállítani. A csehszlovák belső jogszabályok alapján ebből kötbérkötelezettsége keletkezhetett. Ez a kötbérkötelezettség, figyelemmel arra is, hogy a külkereskedelmi vállalatok az importált árut vagy egyenesen ipari vevőjükhöz irányítják és valóságban át sem veszik, vagy azonnal azokhoz továbbítják, pontosan akkor keletkezett, amikor a felperes kötbérkövetelése. Az a körülmény, hogy több mint 15 hónapon keresztül kártérítés iránti igényét alperessel szemben nemcsak hogy nem érvényesítette, de nem is közölte, az a körülmény továbbá, hogy bizonyítékot most sem tudott szolgáltatni, ténybeli előadást sem tett, végül az a körülmény, hogy kára összegét pontosan a kötbérösszegben jelölte meg, mind azt bizonyítja, hogy olyan hosszú ideig nem élt kárigényével, amely hosszú idő a magyar polgári jog alapján az igényről való lemondás hallgatólagos tényét foglalja magában."

Kártérítési igénynek azonban általában lehet helye, ha a kár az alperes ténykedésére vezethető vissza és vele szerves összefüggésben van.

Kivonat a Vb/553/1955. sz. választottbírósági ítéletből: „Alperes a maga szerződésszegésének következményeiért csak addig az összegig felel, amely közvetlen kihatása az ő szerződésszegésének, de nem tehető felelőssé az olyan következményekért, amelyeket már a felperes gondatlansága idézett elő, illetve azokért, amelyeket felperes kellő kereskedői gondosság kifejtésével elháríthatott volna. A kárenyhítési kötelezettség felperest az adott esetben feltétlenül terheli és ezen nem változtat az sem, ha felperes követelését, mint kiadásainak megtérítését és nem mint kártérítést érvényesíti."

*

A Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróság működése során itt-ott kiderült az is, hogy az egyes választottbíróságok elvi kérdésekben — egymástól eltérő döntéseket hoztak. A választottbíróságnak nincs felső fóruma, nincs jogegységi tanácsa, viszont minden érdek ahhoz fűződik, hogy a választottbíráskodás elvi kérdésekben egyértelmű legyen és az ítélet ne attól függjön, hogy a felek A-t, vagy B-t választották választottbíró gyanánt.

E visszásság kiküszöbölése érdekében szó volt először a Legfelsőbb Bíróság igénybevételéről, hamarosan letettek azonban erről a tervről, nem is azért, mert a választottbíróság nem rendes bíróság, hanem, mert a választottbíróság szuverenitását — éppen nemzetközi jellegénél fogva — mindenképpen körül kellett bástyázni.

A meggondolások alapján született meg az 1/1959. sz. KKM. sz. rendelet, amely életrehívja a működő bírák grémiumának tanácsülését, amely negyedévenként egyszer ül össze, többek között olyan kérdésekben határoz, amelyekben az egyes választottbíróságok jogi álláspontja eltér egymástól, de ez a határozata nem kötelező erejű, hanem csak iránymutatóul szolgál.

A tanácsülés intézménye mind a baráti államok választottbírósági rendtartásaival, mind a nyugati államok választottbíróságaira vonatkozó és a polgári perjogban vagy speciális jogszabályokban foglalt szervezetével szemben új és bizonyos fokig merész változást jelent.

A tanácsülés eddigi ülései igazolják azokat a reményeket, amelyeket a jogszabály megalkotói ehhez az új intézményhez fűztek.

Összefoglalva az elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy a választottbíróság mindhárom irányban teljesítette a kötelezettségét. Elsősorban is többnyire a felek kölcsönös megelégedésére konkrét jogvitákat döntött el, másodsorban kitöltötte a jog óhatatlanul fennálló hézagainak egyikét-másikát és harmadsorban nevelő hatása is volt, mert ítéletei egyben útmutatást jelentenek a nemzetközi kereskedelem mikénti bonyolítása tekintetében.

Faragó László

A termelőszövetkezeti jogi ankétsorozat újabb előadásai Szegeden

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának mezőgazdasági és munkajogi tanszéke a termelőszövetkezeti vezetők és államigazgatási szakemberek közreműködésével még a múlt év elején termelőszövetkezeti jogi ankétsorozatot kezdeményezett és szervezett.* Legutóbb 1960. december hó 16-án Papp Ignác egyetemi adjunktus: „A termelőszövetkezeti demokrácia sajátosságai" és Simonyi Sándor: „A mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel kapcsolatos munkajogviszonyok" címmel tartott előadást.

Nagy László tanszékvezető egyetemi tanár megnyitó szavaiban az ankétsorozat folytatásának hasznosságát, további aktuális kérdéskörök megvizsgálásának és feldolgozásának szükségességét hangsúlyozta.

1. Papp Ignác előadásának bevezetőjében az MSZMP. Központi Bizottságának 1960. október hó 29-én hozott határozatából indult ki, mely a termelőszövetkezeti demokrácia további erősítését tűzte ki feladatul. Ez a körülmény megköveteli a tudomány területén dolgozóktól, hogy kellő figyelmet fordítsanak a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseire, vizsgálják annak gyakorlati érvényesülési körét, biztosítékainak hatékonyságát, és vonjanak le megfelelő következtetéseket a termelőszövetkezeti demokrácia további erősítése érdekében.

Az előadás első része a termelőszövetkezeti demokrácia lényegének elemzését tartalmazta. Az előadó megállapította, hogy a szövetkezeti demokrácia több jogág területén is ható olyan általános elv, amely egyrészről szoros kapcsolatban van a szocialista szövetkezeti gazdasági-társadalmi viszonyokkal, másrészről a szocialista demokratizmussal. Az összefüggések elemzését követően a termelőszövetkezeti demokrácia lényegét a következőképpen határozta meg: a termelőszövetkezeti tagság határoz a szövetkezet belső életével kapcsolatos minden fontos kérdésben, a jogszabály és az alapszabály keretei között.

Bírálta azt a nézetet, amely a termelőszövetkezeti demokráciát a termelőszövetkezeti önrendelkezésben, az államtól és a népgazdaságtól való függetlenségben látja. Kimutatta, hogy azt a keretet, amelyen belül a termelőszövetkezeti demokrácia érvényesülhet, jogszabály, alapszabály rögzíti és hogy a termelőszövetkezeti demokrácia gyakorlati érvényesülésének a szocializmus építése igényeit kell figyelembe venni, és e kereteken belül kell maradnia.

Az előadás második részében a termelőszövetkezetek demokratikus működése szempontjából vizsgálta a biztosítékokat. A termelőszövetkezeti demokrácia legáltalánosabb biztosítékait hazánk politikai viszonyaiban, helyesebben a politikai viszonyokat rögzítő jogi tételekben, azok érvényesülésében jelölte meg. A termelőszövetkezeti demokráciát biztosító és keretét megszabó garanciákat két főcsoportba foglalta. Beszélt a termelőszövetkezeti demokráciát szervezeti oldalról biztosító garanciáról, amelyek a termelőszövetkezeti tagok számára a termelőszövetkezet igazgatási egységeinek, ügyintéző szerveinek megválasztásában és azok módosításában biztosítják a határozathozatali jogot, továbbá a termelőszövetkezeti demokráciát hatásköri oldalról biztosító garanciákról, amelyek a működés (ügyintézés) során biztosítják a szövetkezeti tagok határozathozatali jogát.

Az előadás harmadik részében az előadó összefoglalta a termelőszövetkezeti demokráciát biztosító és keretét megszabó tételesjogi rendelkezéseket és vizsgálta azok gyakorlati érvényesülését a Csongrád megye makói járásában és Bács-Kiskun megye bácsalmási járásában működő termelőszövetkezetek vonatkozásában.

A termelőszövetkezeti demokrácia *szervezeti* garanciáit elemezve rámutatott a közgyűlés kimagasló jelentőségére. A közgyűlés — mint a tagok összessége — megválasztja az ügyintéző szerveit, a termelőszövetkezet elnökét, az ellenőrző bizottságot és az alapszabályban megjelölt egyéb szerveket. A garanciák gyakorlati érvényesülésével kapcsolatban megállapította, hogy azok általában megvalósulnak. Mégis előfordulnak esetek, amikor a szervezeti biztosítékokat

* Az első két előadást Domé Györgyné már ezen a helyen ismertette és értékelte.

tartalmazó jogszabályi, alapszabályi rendelkezéseket sértenek meg egyes termelőszövetkezetek pl. azzal, hogy a vezetőség saját hatáskörében, a közgyűlés véleményének meghallgatása és döntése nélkül emeli fel mind a maga, mind az ellenőrző bizottság létszámát. Ezt követően a közgyűlés, az ügyintéző és ellenőrző szervek, valamint a külső igazgatási szervek viszonyával foglalkozott. Megállapította, hogy sem a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, sem azok egyes szervei nincsenek szervezetileg függőségi viszonyban a termelőszövetkezeteken kívül, vagy azok felett álló sajátos gazdasági igazgatási szervekkel. Ez azonban nem jelenti a termelőszövetkezetnek mint jogi személynek és gazdasági egységnek az államtól, mint a politikai hatalom alanyától, annak jogalkotói tevékenységétől való függetlenségét. Az állami irányításnak viszont figyelembe kell venni a termelőszövetkezet sajátos jellegét. Azt, hogy pl. a termelőszövetkezetek gazdasági életének, termelésének országos szinten való összehangolása, a tervszerű termelés irányítása sajátos módszereket igényel, melyeknek — éppen a termelőszövetkezeti demokrácia hatékony érvényesülésének elősegítése érdekében — nem annyira a kötelező tervfeladatok kiadásában, de a tervszerű gazdálkodást előmozdító befolyásolási tevékenységben kell megnyilvánulni. Néhol még az ajánló jellegű határozatok, a meggyőzés fáradságosabb módszerét félretéve, utasítási jelleget öltenek. Ezért helyes volna, ha ezekkel a közgyűlés, a vezetőség külön napirend keretében foglalkozna és a megvalósítás érdekében kiemelné a termelőszövetkezet működését, gazdálkodását elősegítő határozat javaslati tartalmát.

A közgyűlés elvi irányító munkájával kapcsolatban kifejtette, hogy a közgyűlésnek joga és kötelessége olyan elvi irányítást megvalósítani, amely a termelőszövetkezet zavartalan gazdasági működését ugyanakkor a fejlődést is szolgálja. A közgyűlésnek joga van határozatok formájában utasításokat adni az ügyintéző szerveknek, visszahívhatja azokat a megválasztott tisztségviselőket, akik kötelezettségeiknek nem, vagy nem megfelelően tesznek eleget, illetőleg azokat, akik tisztségük betöltésére alkalmatlanok. A gyakorlati vizsgálatok alapján a közgyűlés irányító tevékenységével kapcsolatban megállapította, hogy az ügyintéző szervek beszámolóinak puszta elfogadása nem jelent irányítást. Szükségesnek tartja az ügyintéző szervek határozatok útján történő működtetését, miután az teremti meg a közgyűlés ellenőrzési lehetőségének az alapját is.

Ezek után röviden vázolta a közgyűlés és küldöttgyűlés kapcsolatát. E kérdéssel összefüggésben felvetette azt a problémát, hogy a küldöttgyűlés sértheti-e a szövetkezeti demokrácia közvetlen érvényesülését. Álláspontja szerint a közvetlenség elve ebben az esetben kétségtelen csorbát szenved, azonban a helyes elvek alapján megválasztott küldöttek is megfelelően tudják a tagság akaratát tolmácsolni a küldöttgyűlésen. Ehhez viszont szükséges, hogy fontos kérdésekben, legalább munkaszervezeti egységenként, széleskörű vita alakuljon ki, mert a vita elengedhetetlen feltétele a szövetkezeti tagok valódi akaratának kikristályosodásához.

A termelőszövetkezeti demokrácia hatásköri garanciáiról szólva a közgyűlés hatáskörével foglalkozott részletesebben. A termelőszövetkezeti közgyűlés hatásköre teljes, bármely kérdésben jogosult — jogszabályi, alapszabályi keretek között — dönteni. A közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyeket más szervek el nem vonhatják. A közgyűlés nem kizárólagos hatásköre azonban megosztható a vezetőséggel. A gyakorlat elemzése alapján bemutatta a hatásköri szabályok megsértésének eseteit.

Az elnök operatív intézkedési jogának vizsgálata során kifejtette, hogy annak érvényesülni kell az ügyintézés területén a jogszabályok, alapszabályok, közgyűlési és vezetőségi határozatok keretén belül, bár általános ügyintézői jogköre az elnöknek — eltérően a vállalat igazgatójától — nincs. A közgyűlés hatáskörének teljességéből következik, hogy a választott szervek és személyek a közgyűlésnek alárendelten működnek és a hozott határozataik a közgyűlés által megváltoztathatók és megsemmisíthetők. Ha a termelőszövetkezet elnöke nem is egyszemélyi felelős vezetője a szövetkezeti gazdaságnak, és ha tevékenységét a közgyűlés és vezetőség határozatai irányítják, a konkrét ügyintézés területén az elnöki tevékenységnek kimagasló szerepe van a termelőszövetkezet működése szempontjából.

Az előadó ezután a közgyűlés által alkotott határozatok kötelező voltáról szólva rámutatott arra, hogy ezen a területen még hibák adódnak. Több termelőszövetkezetben a határozatok nem különülnek el a jegyzőkönyvben, így sokszor nem lehet megállapítani, hogy hozott-e a közgyűlés határozatot vagy sem, volt-e ellenszavazat, tartózkodtak-e a szavazástól, jelen volt-e a közgyűlésen legalább a tagok kétharmadrésze stb. Alapvető feladat tehát megértetni a termelőszövetkezet vezetőivel és tagságával, hogy az adminisztráció ezen a területen rendkívül fontos, tekintettel arra, hogy a meghozott határozatokhoz jogkövetkezmények fűződnek. Ezért a határozatokat pontosan és világosan kell megfogalmazni és a jegyzőkönyvekben mind a beszámolótól, mind a határozati javaslatoktól elkülöníteni. Ez a módszer megkönnyíti a határozatok rendelkezéseinek világos megismerését, ugyanakkor lehetővé teszi a nem megfelelő határozatok módosításait, esetleges megsemmisítését.

A hatásköri garanciák területén kiemelte a közgyűlésnek azt a jogkörét, amely szerint a termelőszövetkezet ügyintéző szerveinek jogszabályt, alapszabályt, közgyűlési határozatot sértő rendelkezéseit — bármely termelőszövetkezeti tag kezdeményezésére — megváltoztathatja, megsemmisítheti. Ugyanakkor — hangsúlyozta az előadó — rendkívül jelentős az a szabályozás is, mely alapján a jogszabályt, vagy alapszabályt sértő közgyűlési határozat megsemmisítésére is van lehetőség, s ez éppen a termelőszövetkezeti demokrácia biztosításának egy sajátos módja. Ennek igazolását példákkal bizonyította. A bácsalmási „Petőfi" termelőszövetkezet közgyűlése pl. eltért az elfogadott alapszabálytól. A járási tanács erre az alapszabálysértésre felfigyelt, a termelőszövetkezetet felvilágosította és a közgyűlés maga módosította az alapszabályt sértő határozatát.

Az előadó egyéb hatásköri garanciákról is szólt, így az alapszabály keretrendelkezéseinek közgyűlési

határozatokkal való kitöltésének lehetőségéről, a termelőszövetkezeti demokráciából eredő hatásköri alá- és fölérendeltségről stb.

Végezetül a szervezeti és hatásköri garanciákkal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy az állam és annak egyes szervei bizonyos jogosultságokkal rendelkeznek e garanciák vonatkozásában. Majd utalt arra, hogy a termelőszövetkezeti demokrácia csakis a szövetkezeti parasztság tudatának szocialista jellegűvé válásával tud teljes mértékben érvényesülni. A termelőszövetkezetek társadalmi jellege, a termelőszövetkezetekben érvényesülő szövetkezeti demokrácia viszont éppen a szövetkezetekben élő és munkálkodó parasztság szocialista tudatának kibontakozását segíti

2. Simonyi Sándor a mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel kapcsolatos munkajogviszonyok három típusát elemezte: *a)* egy termelőszövetkezettel létesített, *b)* az állam által a mezőgazdasági termelőszövetkezetekbe átcsoportosított szakemberek (mezőgazdász, könyvelők) és *c)* két vagy több termelőszövetkezet által közösen foglalkoztatott szakemberek munkajogviszonyát.

Az előadó abból az alkotmányi elvből és a termelőszövetkezetek működését szabályozó jogszabályi tételéből indult ki, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben folyó gazdálkodás a tagok személyes közreműködésén, közös tevékenységén alapulhat. Bizonyos tényezők azonban — jogszabályi korlátokon belül — ettől a helyes és indokolt elvtől eltérést tesznek szükségessé. Ilyen tényezőnek minősül a gyorsütemű fejlődésből adódó munkaerőhiány, amely egyrészről az irányító jellegű szakmunkásköröknél, másrészről a segéd- és feldolgozó üzemek vezetésénél jelentkezik.

A munkajogviszony létesítésével kapcsolatban először a termelőszövetkezet relatív munkáltatói jogképességének terjedelmét elemezve, annak időszakos bővítése mellett foglalt állást. Kifejtette, hogy az egyes termelőszövetkezetekben jelentkező munkaerőhiány következtében — különösen a nagy mezőgazdasági munkák idején — indokoltnak látszik olyan munkára is idegen munkaerőt igénybe venni, amely egyébként a termelőszövetkezeti tagok alapszabályban előírt alapvető kötelezettségét képezi. Ezért a munkáltatói jogképesség korlátozását csak úgy kell megjelölni, hogy az olyan munkákra vonatkozhat, amelyeket termelőszövetkezeti tagság (megfelelő létszám, szakképzettség folytán) el tud végezni. E felfogás gyakorlati megvalósításának létjogosultságáról is csak addig lehet beszélni, amíg a termelőszövetkezetek egy részénél munkaerőhiány mutatkozik.

Ezt követően a termelőszövetkezettel létesíthető munkajogviszony keletkezésének kérdésével foglalkozott. Vitatható, hogy mely szövetkezeti szerv jogosult a munkaszerződés megkötésére. Leghelyesebb megoldásnak látszik, hogy a közgyűlés egyedi felhatalmazása alapján a termelőszövetkezet elnöke köti meg a szerződést. Amennyiben ilyen előzetes felhatalmazása nincs, úgy a munkaszerződés érvényességéhez szükséges a legközelebb összeülő közgyűlés utólagos jóváhagyása. Ha ez nem történik meg, akkor az álképviselet szabályai az irányadók. Az alkalmaztatásnak a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe való utalását helyesnek tartotta egyrészről, mert így termelőszövetkezeti demokrácia követelményének megfelelően a termelőszövetkezet tagsága dönti el, hogy munkaviszony formájában kivel óhajt együttműködni, másrészről a munkaviszony keretében való foglalkoztatás kivételes jellegéből következik, hogy azt a szövetkezet legfelsőbb fóruma, a közgyűlés engedélyezheti.

A munkáltatói jogok gyakorlásának alakulását elemezve rámutatott arra, hogy a vezetőség kollektív jellegénél fogva, a munkáltatói jogoknak részletekben is megnyilvánuló, tökéletes gyakorlására nem alkalmas. Helyesnek tartaná, ha ezeket a jogokat — a gyakorlat igényének megfelelően — kettéválasztanák és pl. részben a termelőszövetkezet elnöke, (közvetlen utasítási jogkört) részben a közgyűlés, illetőleg a vezetőség (fegyelmi, kártérítési felelősség megállapítását, stb.) érvényesítené.

A munkaviszony tartalmi elemeinek rövid áttekintésénél bővebben a munka díjazásának gyakorlati alakulását mutatta be. Vizsgálata alapját 44 termelőszövetkezet adatai képezték. A számszerű felmérés szerint a 44 termelőszövetkezet közül 25 alkalmaz munkaszerződéssel szakembert. Ezeknek 65%-a havi fixbért kap, 24%-a havi fix bér és munkaegységelszámolás alapján dolgozik és mindössze 11% részesül kizárólag munkaegységjuttatásban. Ez alapján azt fejtegette, hogy egyes munkaterületeken milyen díjazási forma volna a legmegfelelőbb.

A fegyelmi felelősség köréből az előadó a fegyelmi hatóság kijelölésével kapcsolatban előadta, hogy e kérdést a 19/1959 (VII. 12) FM. számú rendelet 25. §-a szabályozta, azonban két probléma mégis megoldásra vár. Nevezetesen: alkalmas szerv-e a vezetőség a vele szoros kapcsolatban levő, irányító jellegű munkakört betöltő dolgozók (mezőgazdász, könyvelő) fegyelmi ügyének elbírálására; a nem vezető állású dolgozóknak a vezetőség által hozott fegyelmi határozat ellen milyen fellebbezési lehetőségük van. Megoldásként a 17/1960 (VII. 27) FM. sz. rendelet mellékleteként kiadott „Fegyelmi szabályzat" rendelkezéseinek analóg alkalmazását tekintette, mely szerint a vezető beosztású szövetkezeti tagok és így a vezető beosztású mukaviszonyban álló dolgozók fegyelmi hatósága csakis a közgyűlés lehet. A nem vezető beosztású dolgozóknak — nézete szerint — joguk van a vezetőség által meghozott fegyelmi határozatot mind a közgyűléshez, mind a bírósághoz fellebbezni.

A dolgozók anyagi felelősségrevonásával kapcsolatban helyesnek tartotta a kár és kártérítést megállapító szervek szétválasztását. A kár megállapítására a vezetőség, a kártérítési határozat meghozatalára a közgyűlést látja megfelelőnek.

A munkaviszony megszüntetése eseteinél részletesen foglalkozott a termelőszövetkezet részéről átszervezés (Mt. 29. § (1) bek. (b. pont) címén történő felmondás gyakorlati módozataival. Az átszervezés alapján alkalmazott felmondást jogszerűnek tartja, ha a termelőszövetkezet az alkalmazott dolgozó munkakörébe szövetkezeti tagot kíván állítani. Ez a megoldás különösen akkor indokolt, ha a dolgozó a korábban felajánlott tagfelvételi lehetőséget elutasította.

Az átcsoportosított szakemberek munkajogviszonyának sajátosságait tárgyalva az előadó elöljáróban e szakemberek foglalkoztatásának

szükségességéről beszélt. Ezt követően az alkalmaztatás feltételeit vizsgálta és megállapította, hogy a jogszabály személyhez fűződő követelményeket állapít meg.

A termelőszövetkezetekbe átirányított szakemberek munkaviszonyának keletkezése, megszűnése és jövedelemkiegészítés biztosítása tekintetében a tanácsi szerveknek, s rajtuk keresztül az államnak is szerepe van. Ezért részletesen foglalkozott az előadó azzal a kérdéssel, hogy az ilyen munkaviszonyok alanyának tekinthető-e a tanács, illetőleg az állam. E kérdésben állástfoglalva kijelentette, hogy néhány munkáltatói jog és kötelezettség gyakorlása a harmadik szervet még nem teheti a munkaviszony alanyává. A jövedelemkiegészítés folyósításával kapcsolatban megállapította, hogy ez a szolgáltatás nem más, mint a termelőszövetkezetek anyagi támogatásának egy különleges formája, ami annyiban mutat eltérést az egyéb juttatásoknál, hogy azt közvetlenül a termelőszövetkezet érdekében tevékenykedő szakember részére folyósítják.

A termelőszövetkezeti elnökök, mezőgazdászok, könyvelők működésével kapcsolatban egyes kérdések szabályozásáról szóló 11/1959. (IV. 9) FM. sz. rendelet lehetővé teszi, hogy a közelfekvő és 500 holdnál kisebb földterületű termelőszövetkezetek közösen foglalkoztassanak mezőgazdászt és könyvelőt. Az előadó álláspontja szerint a közös foglalkoztatás — tekintettel a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony sajátosságaira — csak munkaviszony keretében lehetséges.

A munkáltatói jogok, különösen az utasítási jog gyakorlásának helyes megoldása érdekében olyan közös szerv létrehozását ajánlotta, amely operatív módon irányítja a szakember működését. Kétségtelen, az ilyen közösen kialakított szerv működtetése nehézkes, ezért kiegészítő megoldásként a munkaidő megosztását említette. Így a munkavégzéssel kapcsolatos jogoknak és kötelezettségeknek bizonyos időbeli keretét lehetne megszabni.

3. A két előadást *vita* követte, melynek során Kovács István egyetemi tanár, Veress József egyetemi adjunktus, Tokaji Géza egyetemi adjunktus, Bíró János egyetemi tanársegéd, Halász Miklós megyei tanácsi csoportvezető, Horváth Róbert egyetemi tanár szólaltak fel.

Az ismertetett előadások ismételten bebizonyították az ankétsorozat eredményességét. A tanszék továbbra is feladatának tekinti a termelőszövetkezeti vezetőkkel, államigazgatási szakemberekkel való megbeszélés alapján kialakított témák feldolgozását és megvitatását, mely kettős célt szolgál: a termelőszövetkezetek megerősítésének előmozdítását, ezzel együtt, az elméleti és gyakorlati szakemberek szoros együttműködését.

V. J.

POLNER ÖDÖN
1865—1961

Február 7-én, kevéssel 96. születésnapja előtt meghalt Szegeden Polner Ödön nyugalmazott egyetemi tanár, a jogi tudományok doktora. Jóval több mint félévszázadon át fejtett ki a jogtudomány és a jogi gyakorlat területén nagyon jelentős tevékenységet; a magyar közjog művelésében a dogmatikus irány egyik kiemelkedő képviselője volt.

Polner Ödön 1865. március 15-én Békéscsabán született. Jogi tanulmányait a budapesti egyetemen végezte, majd 1889-ben joggyakornokként a budapesti törvényszékhez, később az Igazságügyminisztériumba került. Hivatali működése mellett kezdettől fogva intenzíven dolgozott tudományos téren is. 1891-ben jelent meg első monográfiája Magyarország és Ausztria közjogi viszonyáról, 1893-ban hosszabb értekezést tett közzé a végrehajtó hatalomról a magyar alkotmányban. Később is sorozatosan láttak napvilágot tanulmányai a választási bíráskodásról, a választói jog köréből, a magyar—osztrák közös ügyek problematikájáról és alkotmányjogunk több más fontos kérdéséről. 1895-ben a budapesti egyetem magántanára lett, 1905-ben rendkívüli tanári címet nyert; 1912-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1931-ben rendes tagjává választották, 1914-ben a pozsonyi tudományegyetemen a közjog nyilvános rendes tanárává nevezték ki. 1922-től a szegedi tudományegyetem jogi karának közjogi tanszékén működött 1936-ban történt nyugdíjazásáig.

Tudományos munkálkodását nyugalomba vonulása után is folytatta. Az 1948-i centennáris ünnepségek keretében előadást tartott a Tudományos Akadémián az 1848. évi törvényekről, a Magyar Jogászegyletben pedig a miniszteri felelősségnek e törvényekben való szabályozásáról. 1945 után Szegeden a jogi kar meghívott előadójaként több tanéven át speciálkollégiumi előadásokat tartott.

Népi demokráciánk kormányzata 1952-ben juttatta kifejezésre munkásságának elismerését azzal, hogy részére az újrendszerű tudományos fokozatok magasabb grádusát, a jogi tudományok doktora minősítést adományozta.

Polner Ödön munkásságát egész élete folyamán magasfokú igényesség, lelkiismeretesség és szabatosság jellemezte. A történeti és jogszabályi anyag rendkívül alapos tudományos elemzésére törekedett. Tudományos és közéleti tevékenységében feltétlenül haladó elemnek kell tekintenünk azt, hogy a Habsburg monarchia fennállása idején Magyarország önálló államiságáért küzdött, az ellenforradalmi rendszer önkényével szemben pedig többször bátran állt ki a jog és a törvényesség védelmében. Az általa kifejtett témákon és álláspontokon fejlődésünk túlhaladt, s azok az akkori társadalmi viszonyokból eredő korlátozottságokat mutatnak. Munkásságának marxista—leninista szempontból való értékelését a közelmúltban Takács Imre végezte el „Polner Ödön és a közjogi dogmatizmus" című tudománytörténeti tanulmányában, amely az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Jogi Kara Actáinak I. köt. 1. füzetében, 1959-ben jelent meg és Polner Ödön műveinek bibliográfiai összeállítását is tartalmazza. Polner Ödön egyénisége, a kutatómunkában való fáradhatatlansága, egész életének a tudomány szolgálatába állítása követendő példa marad.

M. I.

JOGIRODALOM

*Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar polgári eljárásjogi egyetemi tankönyv**

I. Az újabb magyar jogi irodalom jó tankönyvekben elég gazdag. Ezek között is kimagasló helyet foglal el a Beck Salamon és Névai László szerkesztésében 1959-ben megjelent *Magyar polgári eljárásjog,* amelynek egyes részeit dr. Bacsó Ferenc, dr. Beck Salamon, dr. Móra Mihály és dr. Névai László írták. Bacsó írta a perorvoslati részt, továbbá a személyi állapottal kapcsolatos perekkel, a szocialista szervezetek egymásközti pereivel, a választottbírósági eljárással és a végrehajtási eljárással foglalkozó fejezeteket. Beck írta a bíróságokkal, a bírói joghatósággal, a hatáskörrel és illetékességgel, a felekkel és más perbeli személyekkel, a perbeli képviselettel, az ügyésznek a polgári perben való részvételével, a perköltséggel, az államigazgatási perek külön szabályaival, a nemperes eljárásokkal, a döntőbizottsági eljárással foglalkozó részeket. Móra készítette a perbeli cselekményekkel, a tárgyalással, a bizonyítással, a bírósági határozatokkal foglalkozó fejezeteket, Névai pedig az alapfogalmakat, a magyar polgári eljárásjog forrásait és rendszerét, a magyar polgári eljárásjog történeti fejlődését, alapelveit, a keresetet és a keresetlevelet, valamint a tárgyalás előkészítését tárgyaló részeket.

A könyv tankönyv kíván lenni és célja a jogászifjúsággal a magyar polgári eljárásjog egész anyagát megismertetni. Ezt a célt teljes mértékben el is érte. Mint tankönyv világos, rendszeres, könnyen érthető, érdekes és teljes. Összefoglalja mindazt, amit a jogot tanulónak a polgári eljárási jogból tudnia kell. De nemcsak tankönyv. Több annál. Nemcsak a joghallgató forgathatja haszonnal, hanem a jogot végzett bíró, ügyvéd, vállalati jogtanácsos, az államigazgatás területén dolgozó és mindenki, aki munkájában polgári eljárásjogi kérdésekkel találja magát szemben. Az elméleti jogász is nagy haszonnal forgathatja, mert választ talál benne a szocialista jognak a polgári eljárással kapcsolatos minden vitás kérdésére. Feldolgozta az egész magyar és elég bőven a külföldi perjogi irodalmat is, és súlyt helyez a bírói gyakorlat ismertetésére is, — bár ebben az utóbbi vonatkozásban inkább csak a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatát ismerteti, és kevésbé tér ki az alsóbb bíróságok gyakorlatának ismertetésére, ami pedig az olvasót kétségkívül szintén nagyon érdekelte volna. Egyszóval mindenben követi a szocialista perjogi tudomány reprezentáns külföldi képviselőit és a régebbi magyar perjogi tudomány hagyományait is, és így teljes joggal helyezhető egy szintre a szovjet irodalom legkitűnőbb műveivel: Visinszkij, Gurvics, Kleinmann, Jugyelszon, Belgyugin, Svejcer monográfiáival, Kleinmann, Jugyelszon, Abramov, Liszkovec, Csugunov tankönyveivel, a régebbi magyar irodalomban Plósz, Magyary, Nizsalovszky, Jancsó, Meszlényi, Tóth Károly, Bacsó Jenő, Sárffy és mások tankönyveivel és monografikus műveivel. A külföldi tőkés országok irodalmából figyelemmel van Degenkolb, Wach, Planck, Kohler, Schmidt, Hellwig, Pagenstecher, Binder, Sauer, Goldschmidt, Nikisch, Schönke, Rosenberg, Klein és Pollak műveire.

A bírálat tárgyát képező, egyébként kitűnő munkával szemben általánosságban egy fő kifogás tehető, ez is azonban nem a szerzők hibája, hanem annak a következménye, hogy a könyvet többen írták, és az egyes szerzők részéről feldolgozott részek szükségszerűen bizonyos vonatkozásokban nem egészen azonos természetűek. A kollektív munkáknak a tudományos irodalomban igen nagy jelentősége van, és azok feltétlenül nagyon hasznosak. Sajnos azonban gyakran nehéz a különböző szerzők anyagát úgy egységesíteni, hogy ne csak a könyv rendszere legyen egységes, hanem egyöntetű legyen az egész könyv felfogása, elméleti fejtegetései, az alkalmazott módszer, az anyag feldolgozásának, elemzésének módszere is. Ennek az egységnek a biztosítása a szerkesztők feladata. El kell ismerni, hogy a megbírált mű szerkesztői e téren minden tőlük telhetőt megtettek. Ennek ellenére — nézetem szerint — mégsem sikerült mindenütt eltüntetniök az egyes részek közötti eltéréseket, felfogásbeli különbségeket, kisebb ellentmondásokat, ismétléseket. A könyv egységes szerkesztésére különösen tankönyvnél kell nagy gondot fordítani, mert igen fontos, hogy a jogtanuló egységes képet kapjon a tanulmányozott joganyagról.

II. Egy jogi tankönyv megbírálásánál a bíráló kétféle módszert követhet. Az egyik módszer abból áll, hogy a bíráló a könyv általános jellemzése után sorra veszi az egyes fejezeteket s minden fejezettel kapcsolatban elmondja véleményét. A szovjet jogi irodalomban ez a módszer az uralkodó. Így bírálták meg legutóbb például a Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravoban N. B. Zejder, a jogtudományok doktora, Sz. V. Bürdina kandidátus és M. A. Vikut—K. Sz. Jugyelszon polgári eljárásjogi tankönyvét. (1959. 134. köv. 1.). E módszer, ha alapos akar lenni, nagyobb terjedelmet kíván, hiszen itt a bírálónak egy nagy tudományág egész területét át kell fognia. A másik módszer viszont abból áll, hogy a bíráló általánosságban elmondja a könyv érdemeit és hibáit, és aztán a részletes bírálat helyett kiragad egy-két fő szempontot és ezeknek szemszögéből bírálja el a szerző munkáját.

Minthogy a rendelkezésemre álló hely korlátolt volta miatt nem áll módomban a perjogi tankönyv minden egyes részletével behatóan foglalkozni és a szerzők minden egyes kérdésben elfoglalt álláspontját részletes elemzés tárgyává tenni, kénytelen vagyok arra szorítkozni, hogy egy pár általam legfontosabbnak és legérdekesebbnek tartott szempontot kiemeljek, és ezeknek szemszögéből vizsgáljam a szerzők munkáját.

III. A bírálat tárgyát képező tankönyv a magyar szocialista polgári eljárásjog alapintézményeit kívánja egy egységes rendszerbe foglalva ismertetni. Ennek a feladatának — nézetem szerint — teljes mértékben megfelelt.

Miben látja a tankönyv a szocialista magyar polgári eljárás feladatait? Névai e feladatok lényegét abban látja, hogy a magyar bíróságok feladata: 1.) a szocialista törvényesség védelme és érvényre-

* *Szerkesztette: Dr. Beck Salamon és dr. Névai László. Bp. Tankönyvkiadó, 1959. 550 p.*

juttatása, 2.) a szocialista igazságosság megvalósítása, 3.) a dolgozók nevelése (17. köv. 1.). A szocialista törvényesség megvalósítása az irányadó anyagi jogszabályok érvényesülését és az eljárás törvényes rendjének megtartását jelenti. A törvényesség megvalósításának sajátszerű biztosítéka a magyar jogban a törvényességi óvás. A szocialista igazságosság — Névai szerint — akkor valósul meg, ha „a bíróság feltárja a valóságos tényállást osztályhátterével és minden egyéb fontos jellemző körülményeivel együtt," azaz „megállapítja az előtte levő ügyben az objektív igazságot" és „az ügy valóságos tényállásának kiderítése talaján alkalmazza a proletariátus államának jogszabályait, és belső meggyőződése alapján a dolgozó nép szocialista jogtudatával egybehangzó, meggyőző hatású ítéletet hoz" (21. 1.). A nevelő feladat végül abban áll, hogy a bíróságnak nemcsak az állami kényszer alkalmazására kell szorítkoznia, hanem arra is törekednie kell, hogy a dolgozókat megfelelően nevelje, illetőleg átnevelje, aminek — helyesen jegyzi meg a szerző — különösen a családjogi ítélkezésben van jelentősége (21. 1.).

IV. Helyesen mutat rá a tankönyv (31. 1.) az eljárásjog és a megfelelő anyagi jog kapcsolatának tárgyalásánál Marxnak a *tartalom és a forma egységére* vonatkozó tanításaira (A falopási törvény vitájáról. 1842). Marx szerint minden anyagi jognak megvannak a maga szükségszerű eljárási formái, amelyek anyagi jogokként különbözők lehetnek ugyan, de mégis oly szoros kapcsolatban állanak az anyagi jogukkal, mint az állatok formái az állatok húsával és vérével. Kár, hogy a tankönyv ebből a gondolatból kiindulva nem elemezte részletesebben az eljárásjog és az anyagi jog szoros kapcsolatának kérdését. Érdekes, hogy ennek a kapcsolatnak szorossága még szembetűnőbben jut kifejezésre azokban az országokban, amelyekben — mint például Franciaországban — a perjogi tudomány a polgári eljárási jogot egyenesen az anyagi magánjog részének tekinti, a „droit" és „action" identitását tanítja, és az actionban nem lát mást, mint „un droit sur le pied de guerre".

Annak a magyarázata, hogy a szerzők az anyagi és eljárási jog kapcsolatának kérdésével csak röviden foglalkoztak, valamint annak is, hogy nem ismertették részletesebben az alsóbb bíróságok gyakorlatát, nyilván az a magyarázata, hogy a munka elsősorban joghallgatók részére készült, és így elsődlegesen oktatási anyagot tartalmaz, amely a terjedelem szempontjából korlátozott, hogy továbbá ezek a kérdések az előadások során úgy is bővebb megvilágítást nyernek.

V. A tankönyv egyik legjobb részének tartom a tőkés polgári eljárástudomány általános jellemzéséről szóló fejezetet (43—50. 1.). Ez a polgári per jogi természetének magyarázata körül kialakult tőkés országokbeli elméleteket tárgyalja. Névai, aki ezt a részt írta, helyesen mutat rá, hogy az angol—amerikai irodalomban (Hibbert, Odger, Atkin, Gibson stb.) általában ma is kerülik a polgári eljárás elméleti jellegű kérdéseit s a dogmatikus és kazuisztikus módszert alkalmazzák. Nem szívesen bocsátkoznak a perjog elméleti alapkérdéseinek elemzésébe a francia perjogi tudománynak és általában a latin nyelvű országok perjogi tudományának képviselői sem (Morel, Glasson, Tissier, Laborde-Lacoste stb.), akik az elméleti kérdések helyett inkább a polgári eljárás egyes intézményeit vizsgálják a bírói gyakorlat tükrében. A latin országok közül az egyetlen kivétel e tekintetben Olaszország, amelynek perjogi tudománya fokozottabban áll a német tudomány hatása alatt, mint a francia tudomány hatása alatt.

Így a polgári per jogi természetének elméleti kérdésével behatóbban tulajdonképpen csak a német perjogi tudomány foglalkozott, amely a múlt század eleje óta kezdte tanulmányozni ezt a kérdést, mikor a perjog kezdett elválni a polgári jogtól, és kezdett kialakulni a sajátos „processzuális szemléleti mód."

A XIX. század első felében, a klasszikus kapitalizmus korában a polgári perjog tudományának képviselői a pert egymást követő eljárási cselekmények foglalatának, rendszerének, előrehaladó jellegű folyamatának fogták fel, ami még — helyesen mutat rá a tankönyv — az anyagi magánjogi szemléleti mód bélyegét viselte magán. A fordulat itt az imperializmus korában, a XIX. század második felében, Bülow fellépésével következett be, aki a pert a bíróság és a felek között fennálló háromoldalú, egységes, előrehaladó, fejlődő közjogi viszonynak fogta fel, melyben jogosultak a felek és kötelezett a bíróság. Helyesen mutat rá a tankönyv arra is, hogy a XIX. század második felét a jogviszony elmélet diadalútja jellemezte, amely aztán a finánctőke megerősödésével és a nagy monopóliumok kialakulása következtében átalakult „hatalmi viszony-elméletté" oly módon, hogy megfordította a perviszonyban a jogosulti és kötelezetti oldalt és a jogok alanyává az államot tette, kötelezettekké pedig a feleket. Ezt a fejlődést különösen az újhegeliánus elmélet (Kohler) segítette elő, amely a bíróság helyzetét a perben szintén hatalmi helyzetként fogta fel. A két világháború között uralomra jutott fasizmusban azután a jogviszony-elmélet teljesen háttérbe szorult, és Sauer, majd Goldschmidt már teljesen szakított ezzel az elmélettel. Goldschmidt a polgári perben már nem jogviszonyt látott, hanem csupán kilátásokat, cselekvési lehetőségeket, cselekvési terheket eredményező „jogi helyzetet" (50. 1.).

VI. A jogviszony-elmélet keletkezésével és bukásával foglalkozó fejezeten kívül kiemelendőnek tartom még a magyar polgári eljárás alapelveit (73—97. 1.), a bírói joghatóság (105—107. 1.) és a pertársaság (136—139. 1.) kérdését, a perbeli cselekmények elméletét (163—185. 1.), a bizonyítást (254—293. 1.), a végrehajtási (455—487. 1.) és a választottbírósági eljárást (507—512. 1.) tárgyaló fejezeteket.

A szovjet irodalomban vitás, hogy helyes-e egyáltalában a perjogban „alapelvekről", „alapvető elvekről" beszélni, mert nem lehet szembeállítani az „alapvető" elveket a „nem alapvető" elvekkel. Ezen az utóbbi álláspontón áll például Jugyelszon a fentebb említett tankönyvében (32. 1.). A magam részéről ezt a felfogást nem oszthatom, és csatlakozom N. B. Zejdel, Sz. V. Bürdina és M. A. Vikutnak a SZGP-ben kifejtett, fentebb említett véleményéhez (1958. 135. 1.), amely szerint szükséges az alapelveket megkülönböztetni, mert egy tankönyv megszabott keretei

között lehetetlen mindazokat az elveket ismertetni, amelyek a bíróságot a polgári jogviták eldöntésénél vezetik, hanem szükséges kiemelni azokat, amelyek önálló jelentőséggel bírnak és az egész eljárás folyamán érvényesülnek.

Helyesen emeli ki a tankönyv a bírói joghatóság önálló jelentőségét is a hatáskör és illetékesség mellett (105. l.). Ennek azért van fontossága, mert a magyar perjogtudomány sokáig nem ismerte fel, és a külföldi, például a francia perjogtudomány még ma sem látja tisztán, hogy a bírói joghatóság fogalmilag élesen megkülönböztetendő az illetékességtől. Az itt uralkodó fogalomzavar magyarázata az, hogy sok esetben, különösen a német jogban, de a magyarban is, a joghatóság az illetékességhez igazodik.

Érdekesnek tartom a tankönyvnek azt a megállapítását is, hogy a pertársaságban, „a többalanyú kötelem polgári jogi intézménye verődik vissza a tartalom és forma kapcsolatának megnyilvánulásaként", és hogy a pertársaság mint perjogi intézmény a többalanyú kötelmek körét meghaladóan is létesülhet (136. l.). Helyesnek tartom a tankönyvnek azt a megállapítását is, hogy meddő az a vitakérdés, hogy a pertársaságban egy vagy több perrel állunk-e szemben. Az egyes felmerülő esetekben nem lehet egységesen sem az egy per, sem a több (bár egyesített) per álláspontjára helyezkedni, mert a perköltség vonalán a jogszabály a több per álláspontját igazolja, de már a Pp-nek az idézésről és a határozat közléséről rendelkező 53. § (2) bek.-e inkább egyeztethető össze az „egy per" álláspontjával (137. l.).

A tankönyv — nézetem szerint — helyesen határozza meg a perbeli cselekmények fogalmát és nagyon érdekesen elemzi az azokkal összefüggő általános kérdéseket. Ismeretes, hogy a szovjet irodalomban ezekkel kapcsolatban is vita merült fel. Abramov a perbeli cselekményeket helyesen a per lényegéhez tartozóknak tekinti, M. A. Gurvics nem. Gurvics nézetét nem oszthatom, mert a per lényegét feltárni, a perről teljes képet adni a perbeli cselekmények általános természetének elemzése nélkül nem lehet.

A bizonyításról szóló fejezetben a szerző meghatározza a bizonyítás fogalmát és jelentőségét, tárgyalja a bíróság és a felek együttműködését a bizonyítás során, a bizonyítási teher kérdését, az egyszerűbben bizonyítható tényeket, a szabad bizonyítási rendszert, a bizonyítás fajait, a bizonyítás indítványozását, elrendelését és lefolytatását, a bizonyítási eszközöket. Helyesen mutat rá a tankönyv arra, hogy egyoldalú az a nézet, amely csak a fél tevékenységét nevezi bizonyításnak, és egyoldalú az is, amely a fél tevékenységét lebecsüli. A bizonyítás — ezen a véleményen van Jugyelszon is (Bizonyítás 33—34. l.) — arra irányul, hogy a bíróság a felekkel közreműködve az ügy eldöntése szempontjából fontos tény valóságáról vagy valótlanságáról meggyőződjék s ezáltal az ügy ténybeli oldalát a valósággal egyezően megállapítsa.

Értékesnek tartom a tankönyvnek a végrehajtási jogról és a választott bíráskodásról szóló fejezeteit is. Az előbbi fejezet a végrehajtási jog egész anyagáról teljes képet nyújt, az utóbbi helyesen mutat rá, hogy a Ppé. 17. § (1) bek. értelmében a választott bírósági szerződés csak akkor érvényes, ha írásba van foglalva és belföldi állami vállalat vagy állami szerv és külföldi között jött létre. Helyesen mutat rá arra is, hogy a választott bírósági ítéletnek és egyezségnek a hatálya ugyanaz, mint a jogerős bírói ítéletnek. Ez azonban csak a belföldi választott bírósági ítéletre és egyezségre áll. Nem szól a tankönyv arról a kérdésről, hogy mikor tekintendő a választott bírósági ítélet belföldinek, és hogy a külföldi ítélet mikor ismerendő el és hajtandó végre Magyarországon. Nézetem szerint belföldi a választott bírósági ítélet, tekintet nélkül arra, hogy a választott bírósági ítéletet hol hozták meg és milyen eljárás alapján, ha megfelel a Ppé. 17. § (1) bek.-nek, és külföldi, ha nem felel meg. Vagyis belföldi, ha belföldi állami vállalat vagy állami szerv és külföldi természetes vagy jogi személy közt jött létre, külföldi, ha csak külföldi természetes vagy jogi személyek között. A belföldi állami vállalat és állami szervek között vagy belföldi természetes személyek között kötött választott bírósági szerződés mindenképpen érvénytelen. A külföldi választott bírósági ítélet Magyarországon nem érvénytelen, de nem ismerhető el és nem hajtható végre, kivéve, ha nemzetközi egyezmény másképpen nem rendelkezik. Ilyen egyezményünk van az NDK-val (1958. 20. tvr.), a Szovjetunióval (1917. XXVIII. tv.), legújabban Indiával és — tudomásom szerint — Indonéziával is.

Kívánatos volna, hogy a Magyar Népköztársaság csatlakozzon a legújabb New York-i egyezményhez is, amely általánosságban megállapítja az egyezményben részes államok területén hozott választott bírósági ítéletek végrehajtandóságát. Ehhez az egyezményhez már eddig is csatlakozott a Szovjetunió és egynéhány népi demokratikus ország is, például Lengyelország és Csehszlovákia.

VII. Külön ki kell emelnem a tankönyv érdemeként, hogy a *jogösszehasonlító módszer* alkalmazásának a polgári eljárásjog terén is nagy jelentőséget tulajdonít. Elég sok jogösszehasonlító anyagot találunk mind a négy szerző részéről feldolgozott részekben, bár különböző mértékben. A legtöbb jogösszehasonlítási anyag van a Névai által feldolgozott fejezetekben, de inkább csak a szovjet és a népi demokratikus jogokkal kapcsolatban. Elég sok ilyen anyag található a Móra által feldolgozott részben, itt már a tőkés országok perrendtartásait és az olasz irodalmat is figyelembe veszi a szerző. Kevesebb az összehasonlító anyag a Beck által írt fejezetekben és alig van a Bacsó által írt, különben igen érdekes fejezetekben.

A jogösszehasonlítás jogi jelentőségének kérdése a szocialista országok irodalmában még máig sincs teljesen tisztázva. Kétségtelen, hogy az összehasonlító módszer alkalmazásával szemben a szocialista irodalomban eleinte bizonyos tartózkodás mutatkozott. Kétségtelen azonban az is, hogy ma a szovjet irodalomban és a legtöbb népi demokratikus országban is teljes mértékben elismerik ennek a módszernek a fontosságát. Elég ebből a szempontból utalnom A. D. Kejlen: „A kapitalista országoknak bírói szervezete és polgári pere", című, alapvető jelentőségű művére, amelynek I. kötete 1950-ben, II. kötete pedig 1958-ban jelent meg Moszkvában. E műben összehasonlító alapon részletesen tárgyalja a szerző a kapita-

lista országok bírósági szervezetének alapelveit, a polgári per fogalmát, a polgári perjog forrásait és alapelveit, a bírósági hatáskört és illetékességet, a keresetet es kifogásokat, a perben résztvevő személyeket, a bírósági eljárást és a bírói határozatokat, a különös kereskedelmi bíráskodást, a perbeli bizonyítást és a perorvoslatokat kiváltképpen az angol, az Egyesült Államok-beli és a francia jogban. Különösen fontos az első kötet bevezetése, amelyben a szerző kifejti a jogösszehasonlítás nagy fontosságát és az erre vonatkozó szovjet tudományos álláspontot. Nagy kár, hogy a bírálat tárgyát képező tankönyv ezzel a művel részletesebben nem foglalkozott, és hogy megállapításait bővebben nem használta fel.

Hogy a jogösszehasonlítás jelentősége ma még a népi demokrata országok jogi irodalmában nincs kellően tisztázva, az teljes mértékben érthető, mert a jogösszehasonlítás jogi természete, tárgya és célja tekintetében mindenütt, a tőkés országokban is, különböző, gyakran homlokegyenest ellenkező vélemények találhatók.

Eltérnek a jogi írók egymástól először is abban a kérdésben, hogy a jogösszehasonlítást jogi természetére nézve egyszerű *jogi módszernek* kell-e tekinteni, vagy pedig többnek ennél, a *jogtudomány önálló ágának*, önálló tudománynak.

Így *jogi módszernek* tekintik a jogösszehasonlítást Kaden (RVgl-HWB. VI. k.) és Schmitthof [The science of comparative law. Cambridge Law Journal. 7/1941]. Ezen az álláspónton van Sugiyama is, aki kifejezetten azt írja, hogy „le droit comparé consiste à constater positivement par des moyens déterminés et dans un but fixe ce qu'il y a de particulier et ce qu'il y a de commun à deux ou plusieurs droits nationaux ou supernationaux pris dans le sens le plus large du mot." Ide kell sorolnunk Zitelmannt is, aki a jogösszehasonlítás jelentőségét a törvényhozás methodikájának tökéletesítésében látja, anélkül, hogy részére egy tulajdonképpeni önálló tárgyat jelölne ki. [Deutsche Juristenzeitung. 1900. 331/2] Zitelmann a jogösszehasonlítást a jogi technika javítására szolgáló segédeszköznek fogja fel, amelynek tisztán gyakorlati célja van. Hasonlóképpen Meili is a jogösszehasonlítást a jogegységesítés eszközének tartja [Codifikation des schweizerischen Privat- und Strafrechts. 1901, Zeitschrift für schweizerisches Recht. XIX./1900]. Lényegileg módszernek fogja fel a jogösszehasonlítást Gutteridge, Saleilles és Lambert is. Lambert a jogösszehasonlító módszer alkalmazásának célját a hazai jog tökéletesítésében és a civilizált nemzetek jogának egységesítésében látja.

Már inkább ahhoz az irányhoz lehet sorolni, amely a jogösszehasonlításban a *jogtudomány önálló ágát* látja, Lévy-Brühlt, Wigmoret, Martinez Pazt, Rotondit, Kohlert, Rabelt és különösen Schnitzert, aki a „Vergleichende Rechtslehre" cím alatt, első kiadásban 1945-ben, második kiadásban 1960-ban megjelent alapvető munkájában az összehasonlító jogtudomány fogalmát így határozza meg: „Die vergleichende Rechtslehre stellt Recht in Zeit und Raum einander gegenüber, indem sie Recht beschreibt, in seinen ursächlichen Zusammenhängen untersucht und adäquate Lösungen für den jeweiligen Zustand anstrebt." (67. l.).

A nézetem szerint helyes felfogás értelmében — és ezen az álláspónton van a szovjet jogi irodalom és az itt megbírált tankönyv is — a jogösszehasonlítás *nem önálló tudomány, hanem csak módszer;* új módszere a jogtudományi kutatásnak. Célja nem az, hogy tárgyilag érvényes fogalmaknak a rendszerét állítsa fel, hanem csak az, hogy kimutassa a hasonlóságokat és ellentéteket két vagy több jogrendszer megfelelő intézményei közt. Elsődleges főfeladata a jogismeret körének tágítása. Másodlagos főfeladata a külföldi jogintézmények megfelelő szigorú bírálata a szocialista jogfelfogás szempontjából. Nem oszthatom tehát egyes nyugati íróknak azt a véleményét, amely szerint a jogösszehasonlítás más célokat is tűzhet maga elé: pl. általános jogelmélet felállítását összehasonlító alapon (Del Vecchio); irányt mutathat a törvényhozónak a jogrendszer fejlesztésére vagy egy viszonylagos eszményi jog (droit ideal relatif) kifejlesztésére (Saleilles); célul tűzheti ki a kultúrnemzetek közös jogának, a „droit commun législatif"-nak megalapozását (Lambert), a jog fejlődési irányainak felkutatását („le trajectoire de l'évolution du droit", Sauser-Hall), vagy általános jogi fogalmak felállítását (Rabel), a „jogtípusok" kialakítását (von Liszt). Ezekben az esetekben az összehasonlítás csak eszköz a távolabbi célok elérésére; a jogösszehasonlítás tehát e célok mellett járulékos jellegű.

VIII. Ugyancsak ki kell emelnem a tankönyv érdemeként, hogy röviden bár, de érinti a polgári eljárásjog összes nemzetközi vonatkozásait is. Így elég részletesen foglalkozik a polgári eljárási jogszabály személyi, területi és időbeli hatályával (37—39. l.), a bírói joghatóság kérdésével (105—108. l.), a költségmentesség kérdésének nemzetközi vonatkozásaival (196. l.), a perköltségbiztosíték kérdésével (199. l.), a keresetlevélnek idézés kibocsátása nélkül való elutasításával a joghatóság hiánya miatt (219. l.), a külföldi jog tartalmának bizonyításával (259. l.), a külföldi bírói határozat elismerésének és végrehajtásának kérdésével (305. l.), a bírói joghatóság kérdésével a házassági pereknél (402—403. l.). Mindezek a kérdések tulajdonképpen egy ma már önállóvá vált tudománynak: a nemzetközi polgári eljárás tudományának tárgyát képezik. Minthogy azonban a nemzetközi polgári eljárásjog mai kérdéseit eddig a magyar irodalom nem dolgozta fel önálló monográfia alakjában, minthogy továbbá a Pp. és különösen a Ppé. röviden szabályozta ezeket a kérdéseket is, helyesnek tartom, hogy a tankönyv röviden ezekkel a kérdésekkel is foglalkozik.

Sajnos a rendelkezésemre álló hely korlátozott volta itt sem engedi meg, hogy a tankönyvnek ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalásaival egyenként részletesen foglalkozzam, egy megjegyzést azonban nem mulaszthatok el.

A tankönyv 37. oldalán azt írja, hogy „a nemzetközi polgári eljárásjogban általában el van ismerve az a szabály, hogy a bíróság a *lex fori*, vagyis a saját államának eljárási szabályait alkalmazza. Így jár el a magyar bíróság is." „Csak egészen kivételesen nyer alkalmazást a külföldi eljárási szabály."

A tankönyvnek ez a megállapítása megfelel a perjogi irodalom-

ban ma uralkodó álláspontnak, sőt egyes külföldi törvények (pl. az új olasz codice civile „Disposizioni sull' applicazione delle leggi in generale" 27. szakasza, a Codigó Bustamante 314. cikke, a brazíliai ptk. bevezetésének 15. szakasza, az amerikai Restatement 584. §-a ezt tételes törvényi formában is kimondották. Az uralkodó felfogás képviselőinek egyik része szerint a külföldi polgári eljárási szabály alkalmazásának még a *lehetősége* is apriori, fogalmilag ki van zárva, és amennyiben a törvény a lex fori alkalmazása alól egynéhány, egészen kevés kivételt megállapít, ezek a kivételek csak „látszatkivételek". Ez a felfogása Morellinek és a modern olasz perjogi iskolának, valamint Karl Neumeyernek és az őt követő német íróknak. Az uralkodó felfogás képviselőinek egy másik része szerint (ez Riezler és a legtöbb német író véleménye és a fancia uralkodó álláspont is) a külföldi eljárási szabály alkalmazása ugyan apriori fogalmilag nincs kizárva, azonban csak egészen kis körben, egészen kivételesen jön tekintetbe. Vannak írók (pl. Niederer), akik szerint egyenesen a nemzetközi közjog szabálya a perjog területén a lex fori alkalmazása.

Az uralkodó elmélet azonban, amely szerint tehát a perjogban a lex fori alkalmazása a szabály és a külföldi eljárási szabály alkalmazása vagy csak „látszatkivétel" vagy, ha valóságos kivétel is, csak egész szűk körben érvényesülhet, a legújabb perjogi irodalomban kezd presztizséből veszíteni, és a tendencia a külföldi eljárási szabályok alkalmazási körének tágítása felé mutat. Így egyes írók (pl. már Meili és az Institut de droit international 1877 évi zürichi határozatai) megkülönböztetik az *ordinatoria litist* és a *decisoria litist*, és csak az ordinatoria litist kívánják a lex fori szerint elbírálni, a decisoria litist viszont a per tárgyát képező anyagi jogviszonyra irányadó *lex causae* eljárási szabályai szerint. Más írók (pl. Niederländer) különbséget tesznek *formális* és *anyagi perjog* között: az előbbi azokat az eljárási jogi szabályokat foglalja magába, amelyek az érdemi döntésre objektíve nincsenek befolyással, az utóbbiak viszont azokat, amelyek az érdemi döntést befolyásolják. Ezek szerint az írók szerint csak a formális perjog tekintetében a szabály a *lex fori* alkalmazása. Ismét más írók (pl. Werner Goldschmidt) James Goldschmidtnak a „materielles Justizrecht"-ről szóló elmélete alapján igyekszenek a *lex fori* alkalmazási területét meghatározni. Ezek szerint mindaz, ami a „materielles Justizrecht" keretébe tartozik, az irányadó *lex causae* eljárási szabályai szerint bírálandó el, ami nem a lex fori szerint. A „materielles Justizrecht" felöleli „az állammal szemben fennálló jogvédelmi igényre (Rechtsschutzanspruch) vonatkozó jogszabályokat". Végül van olyan felfogás is (Neuner), amely az érdemi döntés, a „Sachentscheidung" tartalmát szabályozó normák és az érdemi döntés feltételeit meghatározó „Prozessurteil"-t szabályozó normák közt tesz különbséget, és a *lex forit* csak az utóbbiak tekintetében tekinti irányadónak.

A magam részéről a *lex fori* kizárólagos vagy csaknem kizárólagos alkalmazását tanító, uralkodó és a bírálat alatt álló munka által is elfogadott felfogáshoz nem csatlakozhatom. Elismerem, hogy a *lex fori* sokkal szélesebb körben nyer alkalmazást a nemzetközi polgári eljárásjogban, mint a nemzetközi magánjogban. Elismerem azt is, hogy a peres eljárás természete hozza magával, hogy a peres eljárás nagyon sok szabályát a *lex fori* szerint kell elbírálni. Ez azonban nézetem szerint nem jelenti még azt, hogy a polgári eljárásjogban a *lex fori*nak kizárólagos vagy csaknem kizárólagos alkalmazása a szabály. Ha igaz az, hogy a nemzetközi magánjogban a jogalkotási és jogalkalmazási összhang, a „Gesetzesharmonie" megvalósítására kell törekednünk, vagyis függetlenítenünk kell az alkalmazandó jog meghatározását és így az érdemi döntést attól a véletlen körülménytől, hogy a pert a felperes mely országban indítja meg; ha továbbá igaz az, hogy vannak eljárási szabályok — és ezek elég számosak —, amelyek objektíve, a felek személyes viszonyaitól függetlenül a jogvita érdemi eldöntésére befolyással bírnak, akkor ebből következik, hogy a perjog területén is korlátoznunk kell, amennyire lehetséges, a *lex fori* alkalmazását, és az alkalmazandó eljárási jog meghatározásánál más kapcsolóelveket is figyelembe kell vennünk. Így a *lex fori* mellett figyelembe jövő kapcsolóelvek itt: a *lex causae* (a lex iuris substancialis vagy materialis), amely a jogvita tárgyát képező anyagi jogviszony tekintetében irányadó jog eljárási szabályainak alkalmazását jelenti; továbbá a *lex personalis* és a *lex loci actus*. A *lex causae* szerint kell — nézetem szerint — elbírálni a rendes eljárás jogvédelmi formáinak feltételeit (pl. a megállapítási keresethez szükséges érdek fennforgását, a viszontkereset megengedhetőségét, a perbeli beszámítás feltételeit), továbbá a bizonyítási jognak az érdemi döntésre befolyással bíró szabályait (pl. a bizonyítási teher, a vélelmek, a prima facie bizonyíték a bizonyító eszközök megengedhetőségének kérdését), a kereseti követelés elévülését, a jogvesztést, a választott bírósági szerződés anyagi érvényének és joghatásainak kérdését, az aktív és passzív legitimációt (Sachlegitimation), ami a kereset megalapozottságának a kérdése, a perviteli jog (Prozessführungsrecht) kérdését, ami a kereset megengedettségének kérdése, az eljárással összefüggő, de ahhoz nem tartozó eljárási viszonyokat (pl. a perenkívüli egyezséget), az anyagi jogi kifogásokat és azokat az eljárási kifogásokat, amelyek tartalmuk szerint az anyagi jogi viszonyra utalnak és hatályukban ettől függenek, továbbá a perút meg nem engedettségét és a perfüggés kifogását. A *lex personalis* (lex patriae vagy domicilii) szerint kell elbírálni a perbeli jog- és cselekvőképességet. A *lex loci actus* szerint a külföldön eszközölt kézbesítések hatályát, a bizonyításfelvétel módját, a külföldi bírói határozatok érvényességét, jogerejét, alakját stb. A *lex fori* alkalmazásának — nézetem szerint — éppúgy mint a nemzetközi magánjogban — csak abban az esetben van helye, ha azt különös szempontok indokolják.

Ezek a szempontok részben *pozitív irányban* hatnak és indokolják

a lex fori elvének alkalmazását, részben *negatív irányban* hatnak és a lex fori elvének kizárása mellett szólanak. *Pozitív irányban hatnak:* a kérdésnek a határozatot hozó bírósággal vagy általában a bírói szervezettel fennálló szoros kapcsolata; technikai szempontok; szociális, gazdasági és politikai megfontolások; az állami szuverénitás területi határainak szempontja; a bíróságok feladatainak meghatározása; célszerűségi szempontok, így különösen perökonómiai követelmények és a gyors intézkedés szempontja; közrendi és alkotmányjogi megfontolások; az eljárás egységes szabályozásának szempontja. *Negatív irányban,* a lex fori elvének kizárása irányában hat az az általános szempont, hogy lehetőleg ne érvényesüljön a lex fori elve oly eljárásjogi szabályok alkalmazásánál, amelyek a jogvita érdemi eldöntésére a felek személyes viszonyaitól függetlenül is döntő befolyással bírnak.

IX. Meg kell végül említenem, hogy a tankönyv értékét nagy mértékben emeli — szerintem — a felhasznált nagy szakirodalom részletes jegyzéke (513—521. l.), a kitűnő részletes jogszabály — és joggyakorlatmutató (523—533. l.), valamint a gondosan összeállított betűrendes tárgymutató (535—550. l.). Ez lehetővé teszi a tájékozódást azok számára is, akik a magyar polgári eljárásjog egyes kérdéseivel behatóbban akarnak foglalkozni.

Meg kell jegyeznem azt is, hogy a tankönyv a tárgyalt anyagot kétféle betűtípussal szerencsésen osztja két részre. A nagyobb betűkkel szedett részt a jogtanulónak meg kell tanulnia, az apróbb betűkkel szedett rész viszont kötelező olvasmánynak tekinthető, amelynek ismerete legalább is a kiválóbb hallgatóknál a vizsgán szintén ellenőrizhető. A két betűtípussal való szedést tankönyveknél nagyon jónak tartom, és ebben a vonatkozásban teljesen egyetértek Buza professzorral, aki az igen kitűnő állam-jogi tankönyvről a Jogtudományi Közlöny 1960. évi 11. számában a kétféle betűtípus használatát szintén nagyon szerencsésnek tartja.

Bizonyosra veszem, hogy a magyar polgári eljárásjog tankönyve, amelyet — ismétlem — az eddig megjelent újabb jogi tankönyvek közül a legjobbnak tartok, hozzá fog járulni a magyar jogászok perjogi ismereteinek elmélyítéséhez és egész jogi életünk színvonalának nagyméretű emeléséhez.

Szászy István

---

*Weltner Andor: „Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban"**

Egy-egy jogágazatban a dogmatika kérdései rendszerint akkor nyomulnak előtérbe, amikor az illető jogágazat alapjául szolgáló társadalmi viszonyok megszilárdultak, és amikor többé-kevésbé kialakultak a társadalmi tudatban is azok a normatív nézetek, amelyek az illető társadalmi viszonyok tartalmát tükrözik. Ez a normatív tartalom keresi a maga kifejezési, megjelenési formáját, amelynek hiányában nem képes kielégítően érvényrejutni. A jogi dogmatika hivatott a normatív tartalom számára a legmegfelelőbb jogi formákat kialakítani. E jogi formák megteremtésének, illetőleg továbbfejlesztésének fokozott jelentősége van a magánjogból levált és önállósult új jogágazatokban, amelyekben megszűnt az alapul szolgáló társadalmi viszonyok árujellege. Ezek a fiatal jogágazatok — s köztük nem utolsó soran a munkajog is — alkalmatlansága miatt a legtöbb vonatkozásban kénytelenek félretenni a polgári jognak az áruviszonyok természetére szabott csillogó dogmatikai örökségét.

Weltner professzor értékes monográfiája a számos tekintetben még kidolgozást igénylő új munkajogi dogmatika szolgálatában viszi komoly lépéssel előre a szocialista munkajog tudományát. A munkajognak dogmatikai szempontból talán leginkább problematikus kérdését: az érvénytelenséget teszi vizsgálat tárgyává és tárja fel úgyszólván minden összefüggésében. A munka eredményeként a megoldást igénylő kérdések térképének nem jelentéktelen részéről tudjuk letörölni a „terra incognita" feliratot.

* Bp. Közgazd. Kiadó, 1960.

I.

1. Valamely kérdés monografikus igényű feldolgozásában úgyszólván mellőzhetetlen az illető kérdésre vonatkozó tudományos nézetek fejlődésének áttekintése. Erre van figyelemmel a szerző is, amikor — széleskörű irodalmi apparátussal — kritikai ismertetést nyújt a burzsoa jogtudomány álláspontjáról a munkaszerződés érvénytelenségét illetően. A fejlődés első szakaszára jellemzésként azt emeli ki, hogy mereven alkalmazzák a munka jogviszonyai között is a dolog-árura vonatkozó vagyonjogi kategóriákat, és azokat az eltérő követelményeket sem veszik figyelembe, amelyek a munkaerő-áru sajátosságai alapján még a tőkés társadalmi viszonyok között is fennállanak. A második szakaszban — a munkásmozgalom hatására — fokozatosan utat tör az a nézet, hogy ez a merev megoldás a dolgozóra méltánytalan, annál is inkább, mert a már elvégzett munka visszaszolgáltatása, vagyis a szerződéskötés előtti állapot helyreállítása lehetetlen. Ez a még Gierkenek a huzamos jogviszonyokra vonatkozó megállapításaira visszanyúló felismerés először a weimari Németországban jut érvényre. Kialakul az a felfogás, hogy nem lehet a kötelmi jognak az érvénytelen szerződés megkötése előtti állapot helyreállítására — azaz a jogviszony ex tunc hatályú megszüntetésére — vonatkozó szabályait a munkaszerződés érvénytelensége esetén teljes mértékben alkalmazni, ha a dolgozó már megkezdte a munkát. Lényegében ez az álláspont érvényesül jelenleg a nyugatnémet polgári jogtudományban is. Amint a szerző rámutat, ezek a nézetek kétségkívül haladást jelentenek az első szakaszban érvényesülő merev felfogással szemben, de nem nyújtanak a dolgozónak kellő érdekvédelmet egyebek között azért, mert jóllehet a munkajogviszony megszüntetésének általában csak ex nunc van helye, ez a jövőre vonatkozó megszüntetés azonnali hatállyal — azaz felmondási idő nélkül — következik be.

Ha ezekután a szocialista munkajogra függesztjük tekintetünket,

azzal a megállapítással kell kezdenünk, hogy a munkaszerződés érvénytelenségének kérdése a szocialista munkajog művelésének körében hosszú ideig fel sem vetődött. A fiatal szocialista munkajog körében a főfeladat, a hangsúly eleinte annak a helyes normatív tartalomnak a kialakítása volt, amelyet a társadalmi viszonyok jellegének megváltozása megkövetelt. Sokáig nem volt és nem is lehetett alkalmas az idő az érvénytelenség e fontos, de elsősorban mégsem a jogi tartalom, hanem inkább a jogi dogmatika vonatkozásában igényeket támasztó kérdésének a felvetésére. Ehelyütt különösképpen ki kell emelni, hogy a vázolt körülmények között a szerző az első, aki felveti az érvénytelenség kérdését és a szocialista munkajog nézetek tartalmának megadja az első dogmatikai kifejezést, kialakítva az érvénytelenség *orvoslására* vonatkozó kötelezettség fogalmát, rámutatván továbbá arra, hogy a munkajogviszony megszüntetésének főformája érvénytelenség esetén is a *felmondás* kell hogy legyen.[1]

Ezzel indul meg voltaképpen a szocialista munkajogban az érvénytelenség kérdésének tanulmányozása. Ez azután különösen elevenné válik akkor, amikor az 1957—1959. években a Polgári Törvénykönyv előkészítésével is összefüggésben a magyar munkajog művelői számos vonatkozásban vetik fel azokat a dogmatikai konzekvenciákkal is járó kérdéseket, amelyek a munkajogban — az alapul szolgáló társadalmi viszonyok megváltozott jellege folytán — a polgári jog szabályaitól eltérő, új megoldásokat igényelnek. Ennek a későbbiekben a jogszabályelőkészítés szempontjából is bizonyára rendkívül hasznosnak bizonyuló munkának az eredményét az érvénytelenség kérdésében a szerző egyetemi jegyzete és egy tanulmánya jelzi.[2] Ilyen előzmények után fog hozzá a szerző az érvénytelenség monografikus igényű tanulmányozásának.

2. A szerző a teljesség igényével kívánja vizsgálni az érvénytelenséggel összefüggő kérdéseket a munkajogban. Ennek megfelelően nemcsak a munkaszerződés érvénytelenségét tárgyalja (I. fejezet), hanem vizsgálat tárgyává tezatok érvényességét is (II. fejezet), végül a munkajog sajátos szabászi az egyes egyoldalú jognyilatkolyozási formáinak érvényességével is foglalkozik. (III. fejezet.) A terjedelem megoszlása az egyes fejezetek között nem felel meg a formális szimmetria igényeinek; az I. fejezet az anyagnak egymagában több mint háromnegyedrészét öleli fel. (A mű összesen 30 §-ból áll, ebből 23 esik az I. fejezetre és a maradék 7 oszlik meg a további két fejezet között.) Ez a látszólagos aránytalanság azonban a tárgyban gyökeredzik: a munkaszerződés érvénytelenségével összefüggő kérdések fontossága kellő alappal követeli meg a részletesebb elemzést.

Ilyen körülmények között a szerkezet kialakításának kérdésével a szerző voltaképpen az I. fejezet keretei között találja szemben magát. Az *általános* vonatkozású vizsgálódás után, amelynek során a polgári társadalom munkajogának megoldásait taglalja, majd a szocialista polgári jog megoldásait veti össze a szocialista munkajog jellegéből fakadó követelményekkel, rátér a voltaképpeni tárgyra: nevezetesen az érvénytelenség *fajainak* és *jogkövetkezményeinek* a vizsgálatára. Megkülönbözteti a munkaszerződés teljes és részleges érvénytelenségét. Ez utóbbival csak egy §-ban foglalkozik a fejezet végefelé, mert a legtöbb kérdést éppen a munkaszerződés *teljes érvénytelensége* veti fel. Ennek körében különbséget tesz a később még érintendő feltétlen semmisség és a feltételes semmisség esete, továbbá a munkaszerződés megtámadhatósága között. A teljes érvénytelenség jogkövetkezményeit illetően is *három irányban* vizsgálja a munkajogviszony jellegéből következőleg megállapítandó joghatásokat, éspedig *a)* az orvoslás, *b)* a munkajogviszony megszüntetése, végül *c)* a felelősség vonatkozásában. A felelősségi joghatásoknak is két nemét különbözteti meg, mégpedig egyfelől a kártérítési következményeket, másfelől pedig a munkajogviszony megszüntetésének előnytartó vagy előnyvesztő hatásait.

Mindez megszabja az utat, melyet a szerzőnek a teljes érvénytelenség vizsgálata során követnie kell; nevezetesen azt: miként alakulnak az említett három irányban ható jogkövetkezmények az érvénytelenség különböző fajainak esetén. Az így vizsgálandó változatok számát kétszeresére szaporítja, hogy a szerzőnek a munkajogviszony jellegéből következően különbséget kell tennie a felek között létrejött jogviszony két periódusa, mégpedig a munkaszerződés megkötése és a munkábalépés közötti szakasz, illetőleg a munkábalépés utáni időszak között. A különböző érvénytelenségi joghatásoknak e megkülönböztetések rendjén haladó vizsgálata természetesen további differenciálást tesz szükségessé abból a szempontból, hogy a feleket az érvénytelen munkaszerződés megkötésében rosszhiszeműség terheli-e. Mindez tovább növeli a vizsgálandó változatok számát (jóhiszemű, rosszhiszemű, csalárdság a dolgozó, illetőleg a vállalat, vagy mindkettő oldalán).

Az elmondottak szerint végzett elemzés eredménye alapján ezt követően a szerző külön-külön megvizsgálja a teljes érvénytelenség egyes eseteit, mint pl. a dolgozói jog- és cselekvőképesség hiányát, a munkavédelmi tilalomba ütköző munkaszerződés esetét, az előzetes orvosi vizsgálat hiányát, továbbá az egyes megtámadási okokat. Végül a részleges érvénytelenség elemzése, majd a munkaszerződés érvénytelenségével különböző okokból összefüggő néhány kérdés áttekintése után a végkövetkeztetéseket vonja le.

A II. és III. fejezet szerkezete a már említett okokból ehelyütt nem igényel tárgyalást.

Már a szerkezet fenti körvonalaiból is nyilvánvaló, hogy a tárgy sokrétűsége és a szem előtt tartandó követelmények szerteágazó volta a mű áttekinthetőségét illetően nem állította a szerzőt köny-

[1] Weltner: Magyar Munkajog, Budapest, 1955, 167—175. old.

[2] Weltner: Munkajog, egyetemi jegyzet. Bp. 1959. I. köt. 249—266. old. Weltner: A munkaszerződés érvénytelensége, Jogtudományi Közlöny, 1959. évi 12. sz.

nyű feladat elé. Ezt a feladatot mindemellett jól oldotta meg: a szerkezet az anyag követelményeihez igazodik és híven tükrözi azt az úttörő elemző munkát, amelyet a szerző a szocialista munkajogi dogmatika szolgálatában az érvénytelenség körében végzett.

II.

A munkaszerződés érvénytelenségével összefüggő kérdések már kiemelt fontosságára figyelemmel a recensio leghívebben azzal tölti be feladatát, ha ebből a körből ragadja ki a szerzőnek azokat a megállapításait, melyek elvi vonatkozásban leginkább kívánnak taglalást.

1. A szerző abból indul ki, hogy a szocialista munkajog nem fogadhatja el érvényesnek azt a munkaszerződést, amely bizonyos jogi követelményekbe ütközik. Nem engedheti meg azt sem, hogy „olyan munkajogviszony továbbra is fennmaradhasson, amelynek az alapjául szolgáló munkaszerződés érvénytelen." (15. o.) Megállapítja, hogy ezekben az alapvető elvekben nincs és nem is lehet eltérés a munkajog és a szocialista polgári jog között. A kettő között szükséges eltérést abban látja, hogy azoknak a jogi megoldásoknak, jogi formáknak, jogi következményeknek kell eltérniök egymástól a két jogágazatban, amelyek segítségével a jogrendszer a szóban levő alapvető elveket megvalósítja. Ez szükségképpen fakad abból a különbségből, amely a polgári jog alapjául szolgáló társadalmi viszonyok árujellege és a munkajogviszony alapját alkotó társadalmi viszonyok ettől minőségileg elütő jellege között mutatkozik.

A kapitalizmus viszonyai között végzett munka csak közvetve társadalmi munka, mert eredménye csak közvetett úton, — a piac közbenjöttével — jut el a társadalomhoz. A dolgozó — a jogi formát illetően — a szocializmus viszonyai között sem a társadalommal, hanem meghatározott vállalattal van jogviszonyban, de a végzett munka társadalmi-gazdasági tartalmát tekintve „közvetlenül a társadalom munkájában" (17. o.) vesz részt. A munkavégzésnek e közvetlenül társadalmi jellege kell tehát hogy megszabja azokat a jogi formákat, illetőleg jogkövetkezményeket, amelyeknek a szocialista munkaszerződés érvénytelenségéhez fűződniök kell, szemben a kapitalista munkaszerződés érvénytelenségével, és szemben a szocializmusban megszelidült, megnemesedett áruviszonyokon, de mégis csak áruviszonyokon nyugvó polgári jogi szerződés érvénytelenségével.

A polgári jogi szerződés érvénytelenségének jogi hatása a szerződés alapján létrejött jogviszony visszaható erejű (ex tunc) vagy (főként huzamos jogviszonyok esetén) azonnali hatályú (ex nunc) való megszüntetése. Ez, — mint a szerző megállapítja —, abból következik, hogy az áruviszonyokon nyugvó polgári jog körében a vagyoni forgalomra tekintettel általában az az érdek, hogy a szerződéskötés előtti helyzet helyreálljon. Az orvoslás lehetősége, azaz az érvénytelenséget okozó fogyatékosság elhárítása s ily módon a felek közötti jogviszony fenntartásának lehetősége a polgári jogban ennek folytán csak szűk kivétel. Más a helyzet a munkaszerződés érvénytelensége esetén. A munkajogviszony már kiemelt közvetlenül társadalmi jellegéből az a nyomós követelmény fakad, hogy „a felek között létrejött munkaszerződés lehetőleg érvényessé váljék, ha olyan érvényességi feltétel hiányzik, vagy olyan törvényes tilalom áll fenn, amelyet a felek utólag pótolhatnak, illetőleg elháríthatnak." (42. o.) Ebből szűri le a szerző, hogy a munkajogban „a szabály az utólagos orvoslás lehetősége," és csak kivétel az orvosolhatatlanság, sőt a feleket rendszerint „orvoslási kötelezettség" terheli. (33. o.)

2. Már a fentiekből is kiviláglik, hogy az utólagos orvoslás lehetőségében, illetőleg az orvoslási kötelezettségben jelenik meg az az egyik lényegbeli eltérés, amely a munkaszerződés és a polgári jogi szerződés érvénytelensége között mutatkozik.

Amikor ezek után a szerző a munkaszerződés érvénytelenségének fajait kutatja, a dolog természetéből következik, hogy meg kell vizsgálnia: kell-e különbséget tenni az egyes érvénytelenségi tényállások között annak alapján, hogy az orvoslási kötelezettség teljesíthető-e, vagy sem. A szerző a semmis munkaszerződésnek két fokozatát különbözteti meg. Arra az esetre, „ha maga a munka végzése" (45. o.) ütközik törvényes tilalomba és a munkaszerződést e tilalom megszegésével kötötték meg, a szerző kialakítja a „tilos munkajogviszony" kategóriáját. Ez a munkaszerződés „feltétlen semmisségének" esete. Ilyenkor a munkaszerződés által kiváltani kívánt joghatás, vagyis a munka végzésére irányuló kötelezettség teljesítése jogilag vagy erkölcsileg lehetetlen, orvoslásra nincs lehetőség, tehát a semmisség feltétlen. „Ebből következik — állapítja meg —, hogy orvoslási jog, illetőleg kötelezettség nem keletkezik, hanem a semmisség és a megszüntetési jog, illetőleg kötelezettség eleve, a priori fenáll." (46. o.) Ilyen tilos — azaz feltétlenül semmis — munkaszerződés jön létre nézete szerint pl. akkor, ha a vállalat a dolgozót olyan munka végzésére alkalmazta, amelyre vonatkozóan a jogszabályban — különösen a nők és fiatalkorúak oltalmazása, a dolgozók egészségének védelme, a szakképzett munka biztosítása, vagy a közérdek védelme érdekében — előírt tilalom áll fenn. Más a dolog megítélése a szerző álláspontja szerint akkor, ha nem maga a munka végzése tilos, hanem csak a munkaszerződés megkötésének *módja* ütközik jogszabályba. Ilyenkor „szabálytalan munkaszerződéssel" állunk szemben, amelynek semmissége tehát „csak feltételes", hiszen a posteriori megvan az orvoslás lehetősége s a munkaszerződés abszolút értelemben „csak akkor válik semmissé, ha az orvoslás mégsem következett be" (47. o.).

A szerző megkülönböztetését a semmisség két esete között alapjában helyesnek tartom. Mindemellet el kell hárítanom egy téves látszatot. Maga a szerző hangsúlyozza, hogy a polgári jog körében az érvénytelenségi oknak elegendő csak a szerződéskötés időpontjában fennállania, az érvénytelenség következményei akkor is beállanak, ha az érvénytelenség alapján megnyílt megszüntetési jog gyakorlásakor ez az ok már nem áll fenn.

Ilyen esetben ugyanis a megszüntetés rendszerint represszív célokat is szolgál. (32. o.) A munkajogban nézete szerint is más a helyzet: abban az esetben, amikor az érvénytelenség oka elhárul, mire a munkajogviszony megszüntetésére kerülne a sor, „indokát vesztheti a megszüntetés ezen a címen, kivéve ha az ok ugyan már nem áll fenn, de a jogviszony további fenntartását akadályozó közvetett hatása még igen" (32. o.). Azt a példát hozza fel, hogy amikor a vállalat lényeges tévedésben volt a dolgozó szakképzettsége tekintetében, de a dolgozó a szakképzettséget később megszerezte, nem lenne indokolt, hogy a vállalat később a tévedésre hivatkozással megszüntethesse a munkajogviszonyt, kivéve, ha a dolgozó a vállalatot „csalárd módon" félrevezette. Hasonló számos példát lehetne nemcsak a megtámadható, hanem a semmis munkaszerződés vonatkozásában is felhozni. Nem pontos tehát az a terminológia, amely ezekre az esetekre vonatkozóan „feltétlen" semmisségről beszél, hiszen ez a kifejezés az utólagos konvalidáció teljes kizártságára utal.

A szerző nem a konvalidáció vonatkozásában, hanem abban a tekintetben tesz különbséget a semmisségi tényállások között, hogy keltkezik-e orvoslási kötelezettség. Amikor maga a munka volt eredetileg tilos, akkor utólag ennek észlelése esetén a felek rendszerint csak más munkakörbe való áthelyezéssel háríthatják el az érvénytelenség okát, ez viszont egyrészt nem kötelező, mert „a munkaszerződés olyan módosítását jelentené, amelyre csak a felek közös megegyezésével kerülhet sor" (163. o.), másfelől pedig éppen ezért, ha ez az áthelyezés megtörténik, — ami rendszerint kívánatos is —, nem a semmis munkaszerződés orvoslásával, hanem új munkaszerződéssel állunk szemben. (49. o.) A „feltétlenül semmisnek" nevezett munkaszerződés tehát sajátmagától orvoslódhat, de belőle „orvoslási jog, illetőleg kötelezettség nem keletkezik" (46. o.) és éppen ez az, ami megkülönbözteti a semmisség egyéb eseteitől, amelyekben kötelező az orvoslás, amennyiben az adott körülmények között lehetséges.

Mindemellett az orvoslási kötelezettséggel járó és az ezzel nem járó semmisség közötti helyes megkülönböztetést bizonyos tekintetben pontosabbá kellene tenni két okból. Egyfelől nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy amikor a munka ütközik tilalomba s ez okozza a munkaszerződés semmisségét, akkor a jogellenes helyzetet nemcsak más munkakörbe való áthelyezéssel (azaz nem orvoslással, hanem új szerződéssel) lehet elhárítani, hanem a körülmények adta keretek között másként is. Így pl. az előírt szakképzettség megszerzésére a dolgozó kérelmére fizetés nélküli szabadságot lehet engedélyezni, ez pedig — bár a felek egyetértésével történik —, nem új szerződés, hanem az eredetileg semmis munkaszerződés orvoslásának biztosítását jelenti. Másfelől — bár kétségkívül ritkán — a körülmények olyan helyzetet is létrehozhatnak, amikor a vállalt munka tilos volta miatt semmis munkaszerződés orvoslását is meg lehet kívánni, illetőleg el lehet várni. Így pl. nézetem szerint a vállalat a jóhiszemű dolgozó kérésére komoly ok nélkül nem tagadhatja meg a semmisség okának elhárítását szolgáló fizetésnélküli szabadságot vagy a tilalom alá nem eső más munkakörbe való ideiglenes beosztást.

Összefoglalva az elmondottakat: A munkaszerződés semmissége önmagától orvoslódhat, illetőleg a felek egyetértésben mindenkor orvosolhatják azt, ha erre konkrét lehetőség van, ebben a semmisségi tényállások között nincs eltérés. Az orvoslási kötelezettség vonatkozásában azonban a szerző által javasolt módon különbséget kell tenni a semmisségi esetek között. Ha a munkaszerződés semmisségét az idézte elő, hogy maga a vállalt munka esik törvényes tilalom alá, a feleket *rendszerint nem terheli* az orvoslási kötelezettség, kivéve, ha az a körülmények alapján mégis elvárható. A semmisségnek e fokozatához kétségkívül más joghatásoknak kell fűződniük, mint a semmisség egyéb (enyhébb) tényállásaihoz, amelyeknél — éppen megfordítva — *általában kötelező* az orvoslás s ez alól csak a reális lehetőség hiánya jelent kivételt. A szerző megkülönböztetése mindezek világánál jogosult, sőt szükséges is, de a már mondott okokból más elnevezést kellene találni reá.

3. Mindeddig csak olyan esetekről szóltunk, amikor a felek jóhiszeműek voltak, azaz a szerződéskötéskor nem tudtak az alkalmazási akadályokról. Nem ritka dolog természetesen ennek az ellenkezője sem. Ilyenkor ahhoz a jogi helyzethez jutunk el, amit a szerző találóan az orvoslásra vonatkozó „érdemtelenségnek" nevez. Ezzel azt a helyzetet jelöli meg, amikor a dolgozó vagy a vállalat olyan súlyos megítélés alá eső magatartást tanúsított a semmis szerződés megkötésével összefüggésben, hogy emiatt nem tarthat számot a semmisség orvoslására. Annak kutatása során, hogy milyen esetekben állapíthatjuk meg a dolgozó vagy a vállalat érdemtelenségét, a szerző helyesen mutat rá arra: a megoldásnak összhangban kell lennie a munkajog egyéb részeivel. Különösen fontosnak tartja, hogy az érdemtelenség tényállása összhangban legyen a fegyelmi elbocsátás alapjául szolgáló tényállásokkal. „Nyilvánvaló ugyanis, — állapítja meg —, hogy a dolgozót a munkaszerződés megkötésével kapcsolatban sem terhelheti súlyosabb felelősség, mint a munkajogviszony alapján fennálló kötelezettségének a teljesítésével, illetőleg megszegésével kapcsolatban. Érdemtelenség tehát csak akkor állapítható meg, ha a dolgozó magatartása olyan súlyos elbírálás alá esik, amelynek alapján fegyelmi elbocsátásnak is helye lenne." A szerző mindezek figyelembe vételével az orvoslásra vonatkozó érdemtelenség esetén gyakorolható sajátos elbocsátás lehetővététele mellett — mintegy a vállalat választásától függően — módot kíván adni a dolgozónak fegyelmi eljárás rendjén való elbocsátására is. Kérdés azonban, hogy helyes lenne-e az ilyen fakultatív megoldás. Gyakorlati szempontok szólnak mellette, megfontolandóvá teszi azonban, hogy a fegyelmi eljárás nemcsak a felelősségrevonást, hanem — garanciái révén — a dolgozó oltalmát, hatékonyabb védekezésének biztosítását is szolgálja.

A munka kereteinek korlátai folytán a szerző ebben a vonatkozásban nem végezhetett további vizsgálódást. Ez — mint több hasonló probléma — a mű nyomán felpezsdülő részlettanulmányokra

vár. Magam csak annyit kívánok a felvetett kérdéshez ehelyütt hozzátenni, hogy a megoldást annak figyelembevételével kellene kialakítani: helyeselhető-e a munkajogban — az érvénytelenségtől függetlenül — a fegyelmi eljáráson kívüli azonnali hatályú elbocsátás bevezetése. Nézetem szerint — a már említett garanciális okokból — a főszabály csakis a fegyelmi elbocsátás lehet. Olyan kimerítően felsorolt esetekben azonban, amelyekben a ténybeli és jogi megítélés egyszerű, és a súlyos felróhatóság nyilvánvaló (például, ha a dolgozót a bíróság meghatározott hosszabb tartamú, fel nem függesztett börtönbüntetésre ítélte), a fegyelmi eljárás nélküli azonnali hatályú elbocsátás lehetőségét nem lehet elvileg kifogásolni, sőt számos gyakorlati szempont is szól mellette. Ha ilyen tényállás az, ami a dolgozót az orvoslásra érdemtelenné teszi, helyeselhető a fegyelmi eljáráson kívüli azonnali hatályú elbocsátás megengedése. Egyébként azonban ennek csak fegyelmi eljárás rendjén lehet helye.

Az elmondottakkal összefügg, hogy a szerző kísérletet tesz a felróhatóság ama súlyának meghatározására, amely már megvalósítja az orvoslásra vonatkozó érdemtelenséget. Nézete szerint „a rosszhiszeműség és a szerződéskötési gondosság megszegése" még nem jár érdemtelenséggel, ezt csak „csalárd" eljárás esetén (101. o.) lehet megállapítani. Jómagam teljesen egyetértek a szerző álláspontjával. Mégsem zárható le néhány további megjegyzés nélkül igenlően az a kérdés, helyes lenne-e ex lege kizárni a munkajogviszony megszüntetésének lehetőségét azokban az esetekben, amelyekben a dolgozó az érdemtelenséget gondatlansággal idézte elő. Néhány évvel ezelőtt a fegyelmi vétségek szabályozásával összefüggésben hasonló álláspontot képviseltem[3]; megkíséreltem körülhatárolni azokat a fegyelmi vétségeket, amelyek a legsúlyosabb fegyelmi büntetéssel sújthatók s kizártam közülük a gondatlan tényállásokat. A szerző által helyesen kidomborított összhang követelménye de lege ferenda azt az igényt támasztja, hogy az azonos elven nyugvó két javaslatnak közös legyen a sorsa. A javaslat mellett szóló érveket részletesen felsoroltam. Az ellene szóló érvek közül csak arra utalok, hogy nehéz a fegyelmi vétség konkrét súlyát — ami a büntetéskiszabás alapja — absztrakt szabállyal helyesen megragadni; a dolgozó munkaköre, tájékozottsága, az elkövetés módja, és általában az összes körülmények olyan igényt is támaszthatnak, hogy ne legyen kizárva az elbocsátás lehetősége súlyos gondatlanság esetében sem; azt pedig, hogy a konkrét esetben az elbocsátás a vétséggel arányban áll-e, végső soron csak a bíróság tudja megnyugtatóan megállapítani. Ennek ellenére ma is meggyőződésem, hogy de lege ferenda nem helyeselhető gondatlan vétség esetén a legsúlyosabb fegyelmi büntetés kiszabásának lehetővétele; teljesen egyetértek a szerzővel, aki az orvoslásra vonatkozó érdemtelenség viszonylatában ugyanezt vallja.

4. Ha eltekintünk az érvénytelenség keletkezésének felróhatóságától, és azt vizsgáljuk, mit kell tenni, ha az érvénytelenség orvoslására nincs lehetőség, akkor végeredményben arra a kérdésre kell feleletet adnunk: hogyan, milyen formák között kell a feleknek levonniuk az érvénytelenség orvosolhatatlanságának következményeit. A szerző ennek vizsgálata során feltárja a polgári jogi szerződés és a munkaszerződés érvénytelenségének eltérő természetéből fakadó követelményeket. Rámutat arra, hogy a munkaszerződés érvénytelenségére való hivatkozás nem lehet csupán deklaratív aktus, amihez ráadásul nemcsak a fél folyamodhat, hanem bárki, akinek jogát a kérdés érinti, mint a polgári jogi semmisség esetében. A munkaszerződés érvénytelensége alapján kizárólag konstitutív erejű nyilatkozattal lehet fellépni, és ezt csak a vállalat, illetőleg a dolgozó teheti meg. Harmadik személy nem hivatkozhat tehát a munkaszerződés érvénytelenségére. Mindezt a munkajogviszony sajátosságai követelik meg, amelyekből következőleg — „a munkajogviszony nem tűri a bizonytalan, kétértelmű, függő helyzeteket," a munkajogviszony fenntartására irányuló szándék tekintetében tehát „... nem szabad a másik felet bizonytalanságban hagyni." (27. o.) Ez — mint a szerző kiemeli — más szóval azt jelenti, hogy „... a semmisségi és megtámadási okokat besoroljuk a munkajogviszony megszüntetési okai közé" (31. o.).

Ezután a szerző több oldalról, sokrétűen vizsgálja azt a kérdést, mi legyen az érvénytelenség miatti megszüntetés főformája: a felmondás-e vagy az azonnali hatályú megszüntetés. Már említés történt arról, hogy súlyos felróhatóság esetén azonnali hatályú megszüntetésnek van helye; ehelyütt azonban nem erről van szó. Nyilvánvaló: a főszabályt annak a tényállásnak a figyelembevételével kell megállapítani, amikor mind a dolgozó, mind pedig a vállalat jóhiszemű volt, azaz az érvénytelen munkaszerződés megkötésekor nem tudott az érvénytelenség okának fennállásáról. Dolgozóink és vállalataink túlnyomó többségére a törvénytisztelet és a szocialista együttélés szabályainak megtartására irányuló törekvés a jellemző. Milyen joghatások kialakítását kívánja meg a jóhiszemű érvénytelenség, mint a munkajogviszony megszüntetésének oka, a szerző fejtegetései szerint?

Mindenekelőtt a felmondás jogi formáját követeli meg a dolgozónak az az érdeke, — mint a szerző ezt már a bevezető fejtegetésekben kiemeli —, hogy a munkajogviszony csak „olyan felmondási idő közbeiktatásával szűnjék meg, amelynek tartama alatt a dolgozó munkabért kap", mert a jóhiszeműen okozott érvénytelenség miatti megszüntetés esetén is szüksége van bizonyos időre ahhoz, hogy „alkalmasságának és szakképzettségének megfelelően újból elhelyezkedhessék" (19. o.). A felmondási idő elvesztése csak mint súlyos szankció jöhet figyelembe, amire az adott esetben ok nincs.

A jóhiszeműség megköveteli a megszüntetés előnytartó hatályát is, mert ilyenkor a dolgozó nem kerülhet hátrányosabb helyzetbe, mintha nem az érvénytelenség miatt, hanem egyéb okból szűnnék meg a munkajogviszonya. (Előnytartó hatályon a szerző nemcsak azt érti, hogy az érvénytelen munkaszerződés alapján munkában töltött idő munkajogviszonyban töltött időnek számít, hanem azt is, hogy a megszüntetés a munkajogviszony folyamatosságát sem sza-

[3] Kertész: „A fegyelmi vétségek új szabályozása" Jogtudományi Közlöny, 1957. évi 7—9. sz.

kíthatja meg.) Ez is a felmondás jogi formáját igényli, hiszen a felmondás munkajogunkban a megszüntetésnek az a módozata, amely bizonyos további feltételek mellett ex lege megőrzi a folyamatosságot.

Ha most már mindezek ellenére mégis az azonnali hatályú megszüntetés válnék főformává, akkor ahhoz — amint azt a szerző helyesen állapítja meg — mindenképpen azt a fikciót kellene fűzni, hogy jóhiszem esetén ugyanazok a joghatásai vannak, mint a felmondásnak. (59. o.) Ez pedig végeredményben azt jelentené, hogy az atipikus eset (a rosszhiszeműség, mégpedig súlyos rosszhiszeműség) testére szabott ruhát erőszakoljuk rá a típuseset (a jóhiszeműségre) s látván, hogy rosszul illik rá, idomítgatni próbáljuk rajta, ahelyett, hogy a megfelelő szabású öltözetre cserélnénk ki.

El kell fogadnunk tehát a szerzőnek azt a felfogását, hogy a munkaszerződés érvénytelensége miatti megszüntetésnek főszabályként felmondás útján kell lebonyolódnia. Magunkévá kell tennünk ezt a nézetet annak ellenére, hogy a munkajog művelőinek körében az 1957—59. években folytatott, már említett vitákban nem a felmondás, hanem az azonnali hatályú megszüntetés gondolata vált általánosabbá. A felmondásnak, mint megszüntetési főformának a helyes voltán az sem változtat, hogy a dolgozó foglalkoztatása az érvénytelenséget okozó tilalom miatt a felmondási idő alatt nem lehetséges, hiszen — amint erre a szerző rá is mutat — ugyanez a helyzet de lege lata abban az esetben is, amikor a szerződéskötés után felmerült tilalom folytán kell a dolgozó munkaviszonyát alkalmatlanság miatt felmondani.

5. Az, hogy a megszüntetés oka nem a posteriori (a szerződéskötés után) felmerült körülmény, hanem a priori (már a szerződéskötéskor fennálló) fogyatékosság, mindemellett egyes sajátos vonatkozásokban kihat a megszüntetés következményeire is. Erre figyelemmel a szerző számos olyan különbségre mutat rá, amelyek az érvénytelenségi okok sajátosságai folytán „továbbra is indokolttá teszik a megkülönböztetést a Munka Törvénykönyve által szabályozott megszüntetési okok és az érvénytelenségi okok között, de most már egy egységes megszüntetési rendszeren belül." (170. o.)

A szerző ezután sorraveszi az említett specifikumokat. Talán azonban éppen azért, mert a saját maga által megállapított főszabály (a felmondás) alóli kivételek vizsgálatáról van szó, — mintegy önmagával szemben — bizonyos vonatkozásokban túlságosan is tárgyilagos. A felmondásról, mint az érvénytelenségi megszüntetés főformájáról szóló elmélet annyira meggyőző, hogy bizonyos értelemben magával a szerzővel szemben is meg kell védelmeznem. A felsorolt mozzanatok között több olyan körülmény van, amelyek — a szerző nézetével szemben — álláspontom szerint nem igényelnek eltérő szabályozást. E mozzanatok szempontjait ugyanis a felmondás általános szabályai teljesen kielégítik, ami talán méginkább alátámasztja a szerzőnek a főkérdésben kialakított felfogását.

A jelzett körből a szűk keretek folytán csak egy körülményre mutathatok rá: „A Munka Törvénykönyve által szabályozott megszüntetési okokkal kapcsolatban — írja a szerző — általában nem áll fenn orvoslásra irányuló jogosultság, illetőleg kötelezettség. Az érvénytelenséggel kapcsolatban viszont általában fennáll az orvoslásra irányuló jogosultság, illetőleg kötelezettség". (168. o.)

Ez a megállapítás helytálló. A felmondási okok túlnyomó részével összefüggésben az orvoslási kötelezettség fel sem vethető, amint ezt a szerző kifejezi, a felmondás körében ez a kötelezettség „általában" nem áll fenn. Abban az esetben azonban, ha a felmondási tényállás valamilyen tilalom következtében fennálló foglalkoztatási akadály, ami a dolgozót a munkára „alkalmatlanná" teszi, de lege lata is számos szabály írja elő az orvoslás megkísérlését. Így utalok a Mt. 90. §-ának (2) bekezdésére; eszerint akkor, ha az időszakos orvosi vizsgálat megállapítja, hogy a munkakörülmények a dolgozó egészségére ártalmasak, az egészségre káros munkakörülményeket meg kell szüntetni; ha ez nem lehetséges, a dolgozót más munkakörbe kell áthelyezni. Nyilvánvaló, hogy alkalmatlanság miatt felmondásnak ilyenkor csak abban az esetben lehet helye, ha az előírt orvoslási módozatok útján nem lehet megszüntetni a jogellenes állapotot, azaz nincs lehetőség a munkakörülmények megváltoztatására, és olyan munkakör sem áll rendelkezésre, amelyben a dolgozót az egészségi állapotának megfelelő körülmények között lehet foglalkoztatni. A példákat folytatni lehetne, de úgy vélem, nincs rá szükség. Az elmondottakból is nyilvánvaló, hogy az orvoslási kötelezettség — annak ellenére, hogy a felmondási okokkal összefüggésben kétségkívül csak kivételként merül fel — mégsem az érvénytelenségi okok specifikuma. Ellenkezőleg: mind a rendes, mind az érvénytelenségi felmondásnak bizonyos körülmények között közös előfeltétele kell, hogy legyen az, hogy az akadályt az adott helyzetben nem lehet orvosolni. Így tehát az orvoslási kötelezettség nem olyan sajátosság, amely az érvénytelenségi megszüntetést elválasztja a rendes felmondástól, hanem ellenkezőleg: olyan mozzanat, ami összekapcsolja vele s alátámasztja azt a nézetet, hogy az érvénytelenség esetén a megszüntetés főformájává is a felmondást kell megtenni.

6. A fentiekben megkíséreltem a monográfia néhány középponti kérdésének taglalását. A recensió keretei nem teszik lehetővé, hogy további ilyen irányú vizsgálódásokat végezhessek, jóllehet, a tárgyalt mű bővelkedik egyéb olyan megállapításokban, amelyek nemcsak úttörő jellegűek, de további részletes elemzés kiindulópontjául is szolgálhatnak.

Legyen szabad mindemellett befejezésként felvetnem egy kérdést, amire számos tekintetben éppen Woltner professzor megállapításai szolgáltatnak alapot. E kérdés megválaszolása talán némely vonatkozásban a tárgyalt mű tételeinek kiegészítését is szolgálhatja.

A monográfia annak előrebocsátásával kezdődik, hogy „... a munkajogviszony keletkezéséhez és fennállásához érvényes munkaszerződésre van szükség". (5. o.) A vizsgálódás eredményeként végül is helytállóan ezzel a kiindulással ellentétes eredményre jut: nevezetesen arra, hogy a munkajogviszony az érvénytelen munkaszerződés alapján is létrejön, továbbá, hogy érvénytelen munkaszerződés esetén a főszabály nem a szerződéskötés

előtti állapot helyreállítása, hanem az érvénytelenség orvoslásának kötelezettsége. A munkajogviszony megszüntetésének — a jövőre vonatkozólag — is csak akkor van helye, ha az érvénytelenség orvoslására nincs meg a lehetőség. A megszüntetés ilyenkor sem azonnali hatályú, mint a polgári jogban, hanem *mintha nem is érvénytelenséggel állnánk szemben:* főszabály szerint felmondás útján történik, tehát ugyanúgy, mint az érvényes szerződés alapján létrejött munkajogviszony megszüntetése.

Elméletileg helyes-e ilyen körülmények között az „érvénytelenség" fogalmának használata a munkaszerződés fogyatékos voltának megjelölésére? Engels mutat rá arra, hogy a gondolkodás csak azokat a tudatelemeket foglalhatja össze egységbe, amelyek reális eredeti képmásaiban ez az egység már előzetesen megvan.[4]

A jogszabály megszegésével kötött munkaszerződés nem „érvénytelen"; ha tehát mégis ezt a fogalmat használjuk a megjelölésére, olyasmivel foglaljuk össze egységbe, ami a lényeget illetően különbözik tőle.

Az érvénytelen szerződés a polgári jog szóhasználata szerint az a megállapodás, amelytől a jogrend — azért, mert valamilyen lényeges jogi követelménybe ütközik — megtagadja a célzott joghatást. A fogalom által megragadott lényeg ez utóbbi ismérvben van. Vannak joghatásai az érvénytelen szerződésnek is, de ezek más jogkövetkezmények, mint amit a felek a szerződéskötéssel elérni akartak. Mint előfeltétel hozzátartozik ugyan az érvénytelen szerződéshez az is, hogy a megállapodás valamilyen jogi normába ütközik, de ez a szerződést egymagában még nem teszi érvénytelenné. A jog nem minden esetben tagadja meg az ilyen szerződéstől a célzott joghatást. Másszóval: minden érvénytelen szerződés jogellenes, de nem minden jogellenes szerződés érvénytelen. Ebből a szempontból vizsgálva, az érvénytelennek nevezett munkaszerződés az utóbb említett kategóriába tartozik: jogellenes, de nem érvénytelen.

A polgári jogban az érvénytelenség fogalma helyesen tükrözi a megragadni kívánt tartalmat, mert az irányadó főszabály szerint (Ptk. 237. § (1) bekezdés) érvénytelen szerződés esetében a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet kell visszaállítani, azaz semmivé kell foszlatni azt is, ami a szerződéssel megvalósítani kívánt joghatások közül esetleg addig megvalósult. Ha az eredeti állapotot nem lehet visszaállítani (főként az ú. n. huzamos jogviszonyok esetén), akkor az eredeti helyzet visszaállításának, vagyis a szerződés megszüntetésének csak a jövőre nézve van helye. Ez a kényszerítő valóságnak tett engedményként előírt kivétel már az érvényesség és az érvénytelenség közötti határ felé sodorja az idevágó eseteket; a bírói beavatkozásig realizálódnak a szerződés joghatásai s csak azután válnak érvénytelenné. Ezekben az esetekben tehát voltaképpen olyan szerződéssel van dolgunk, amely a megkötése utáni idő egy részében érvényes, további részében érvénytelen; az ilyen szerződést egészében mégis azért lehet érvénytelennek tartani, mert megszüntetésének oka olyan hiba, amely már eredetileg, a szerződéskötés időpontjában fennállott.

A fentiekkel szemben a munkaszerződés „érvénytelensége" esetén az a főszabály, hogy az érvénytelenség okát el kell hárítani, orvosolni kell. (Az orvoslásnak a polgári jogban nem a kötelezettsége, hanem csak a lehetősége van meg, s ez is csak szűk kivétel.) A jog tehát nem tagadja meg a hibásan megkötött munkaszerződéstől a felek által célzott jogi hatást; éppen ellenkezőleg: arra szorítja őket, hogy a létrejött munkajogviszonyt a hiba kijavításával tartsák fenn. A munkaszerződés ilyenformán fogyatékos ugyan, de nem érvénytelen, hanem nagyon is érvényes. A munkajogviszony megszüntetésének pedig csak akkor van helye, ha az orvoslásra nincs meg a lehetőség, illetőleg az nem vezet eredményre; ilyenkor pedig a megszüntetés oka már nem az eredetileg fennállott hiba, hanem az az új tény, hogy a felek a hiba észlelése után azt nem tudták helyrehozni. A munkajogviszony megszűnését ebben az esetben már a szerződéskötés után felmerült körülmény váltja ki, amivel az az utolsó gyenge szál is elszakadt, amely a szóban lévő tényállást a polgári jogban kialakult érvénytelenség fogalmához fűzte.

Szakítsunk tehát mi is ebben a körben az érvénytelenség fogalmának használatával, hogy ezzel is kifejezésre juttathassuk: minőségbeli eltérés van a polgári jog körében és a munkajog körében a hibás szerződéskötés jogi következményei között. A szóban lévő munkaszerződést talán „fogyatékos"-nak nevezhetnénk, amiből kiviláglik, hogy hibája *egymagában* nem teszi érvénytelenné, illetőleg nem ad alapot a megszüntetésére sem.

*

A monográfia tudományos vonatkozású előzményeinek, szerkezetének és egyes középponti megállapításainak áttekintése után úgy vélem, világosan rajzolódik ki azoknak a megállapításoknak úttörő elméleti jelentősége, amelyekre Weltner professzor jutott. A munka mindemellett nemcsak elméleti, de gyakorlati szempontból is értékes: a szerző elméleti kutatásainak célja éppen a gyakorlat szolgálata. Ezt a célt nemcsak azáltal éri el, hogy a későbbi jogszabályelőkészítő munka számára ad hasznos anyagot, hanem annak révén is, hogy számos vonatkozásban nyújt értékes eligazítást a gyakorlati jogalkalmazás részére. Mindezt pedig teszi világos, közérthető, sallangoktól mentes nyelven.

Az elmondottak feljogosítanak annak megállapítására, hogy Weltner Andor monográfiájának megjelenése nemcsak a magyar munkajog művelésének körében, de a szocialista munkajog tudományának fejlődésében is jelentős és örvendetes esemény.

Kertész István

[4] Engels: „Anti-Dühring", Szikra, 1948. 41. old.

Új könyvek

Büntetőeljárási jog

Pohlmann, Hans — *Hasermann,* Karl G.: Strafvollstreckungsordnung (StVollstro) Kommentar. 3. neubearb. und erweiterte Aufl. [A büntetésvégrehajtás rendje. Kommentár.] Bielefeld, Deutscher Heimet-Verl. 1959. 678 p. ÁJI. 18.265

Gyakorlati jellegű magyarázatos kiadás.

Stefani, Gaston—*Levasseur,* Georges: Procédure pénale. [Büntető eljárási jog.] Paris, Dalloz, 1959. [2], 817 p. /Précis Dalloz./ [Bibliogr. fejezetként.] OK. 355.414

A bevezető részben a szerző a büntetőeljárás történetével, a büntető jogrendszerben betöltött szerepével és a polgári eljárásjoghoz való viszonyával foglalkozik. A továbbiakban három fő részre bontva ismerteti a büntetőeljárás alapvető szabályait, a büntetőpert lefolytató szervek tevékenységét és a büntetőper lefolyását.

Kern, Eduard: Strafverfahrensrecht. Ein Studienbuch. [Büntetőeljárási jog. Tankönyv.] 5. neubearb. Aufl. München-Berlin, Beck, 1959. XII, 309 p. /Juristische Kurz-Lehrbücher./ [Bibliogr. passim.] OK. 370.056

Az egyetemi tankönyv két fő részre oszlik. Az első rész „A Németországban hatályos jog" cím alatt a belföldi anyagot tartalmazza. A második rész „Történet és jogösszehasonlítás" címen a hatályos büntetőeljárásjog történeti kialakulását (angol, francia, osztrák, olasz és orosz büntetőeljárás) mutatja be.

Tschadek, Otto: Der Beweis. Eine Betrachtung über Beweismittel und Beweiswürdigung. [A bizonyíték. A bizonyítási eszközökről és a bizonyítékok értékeléséről.] Wien, Manzscher Verl. 1958. 61 p. ÁJI. 17.475

Nemzetközi jog

Blisenko, I. P.: Mezsdunarodnoe i vnutrigoszudarsztvennoe pravo. [Nemzetközi és államon belüli jog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 238 p. ÁJI. 18.181

A nemzetközi jogról és a nemzetközi jog fejlődését meghatározó legfontosabb tényezőkről adott bevezetés után külön-külön fejezetekben vizsgálja a nemzetközi jog és az államon belüli jog viszonyát a burzsoá és a szocialista államban.

Hajcman, Viktor Moiszeevics: Szojuz Szovetszkih Szocialiszticseszkih Reszpublik i problema razoruzsenija. Mezsdu pervoj i vtoroj mirovümi vojnami. [A Szovjetunió és a leszerelés problémája.] Moszkva, Izd. Akad. SzSzSzR. 1959. 450, 2 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Mirovoj Ekonomiki i Mezsdunarodnüh Otnosenij./ [Bibliogr. 430—444. p. és passim.] OK. 349.704

A munka a Szovjetuniónak a leszerelés érdekében az első világháború befejezésétől kezdődően vívott harcát mutatja be, a főbb események (az 1919-es világkonferencia, az 1922-es moszkvai konferencia, 1922-ben a Népszövetség megalakulása, az 1924-es konferencia, az 1927-es szovjet deklaráció az általános és teljes leszerelésről, 1932-től a leszerelési konferencia) szerint csoportosítva az anyagot.

Logunov, Vaszilij Dimitrievics: Szovremennüj mezsdunarodnopavovoj rezsim Dunaja. [A Duna jelenlegi nemzetközi jogi rendszere.] Moszkva, Izd. IMO. 1959. 150, [2] p. /Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ [Bibliogr. passim.] OK. 355.857

A Duna-kérdés történetének bemutatása után részletesen tárgyalja a Duna-Bizottság szervezetét, hatáskörét és tevékenységét, az 1948-as Duna-konferencia, illetve Duna-Egyezmény lényeges mozzanatait, a Duna vízének felhasználására, a folyam speciális igazgatására vonatkozó kérdéseket.

Merzljakov, N. Sz.: Szeato. [SEATO.] Moszkva, Izd. IMO, 1958. 238 p. ÁJI. 18.164

A bevezető részekben a SEATO megalakításának történelmi előzményeit és célkitűzéseit vizsgálja. Ezután egyenként vizsgálja a SEATO-ban résztvevő államok és a SEATO viszonyát a környező államokkal. Külön fejezetben foglalkozik a SEATO szervezetével. A befejező részben a SEATO résztvevőinek kötelezettségeit vázolja.

Minaszjan, N. M.: Isztocsniki szovremennogo mezsdunarodnogo prava. [A mai nemzetközi jog forrásai.] Rosztov, Izd. Rosztovszkogo Universziteta, 1960. 151 p. ÁJI. 18.268

A nemzetközi jog forrásainak fogalmáról adott bevezető rész után a szerződést, a nemzetközi szokásjogot, a nemzetközi szervezetek határozatait tárgyalja. A befejező részben a belső törvényhozás és a nemzetközi jogi szabályok viszonyával foglalkozik.

Notobir, F. I.: Buhatresztszkij mir 1918 g. [A bukaresti béke 1918.] Moszkva, Szocekguiz, 1959. 259 p. ÁJI. 18. 168

A munka részletesen elemzi a román vezető szervek külpolitikai tevékenységét az első világháború elején, valamint a központi hatalmak tevékenységét az első világháborút előkészítő diplomáciában. A bukaresti béke eddig nem ismert okmányai alapján szerző bemutatja a német militarizmus és a nemzetközi monopoltőke arra irányult követeléseit, hogy a román királyság területén hatalmi pozícióikat megszilárdítsák.

Voproszü mezsdunarodnogo prava. Red. Tunkin, G. I. [A nemzetközi jog kérdései.] Moszkva, Izd. IMO, 1960. 115 p. ÁJI. 18.262

A tanulmánygyűjtemény a következő tanulmányokat közli: Tunkin, G. I.: A nemzetközi szokásjog jogi természete, Movcsan, A. P.: Az emberi jogok védelmének néhány kérdése a nemzetközi jogban; Bliscsenko, I. P.: A „világ-állam" és az „Egyesült Európa" tervek kritikája; Baratasvili, D. I.: Az önrendelkezési jog az ENSZ alapokmányában; Mihajlov, B. V.: Szovjet politika és törvényhozás 1921—1924 között.

Boratýnski, Stefan: Obrana suwerenności malich państwo w praktyce stosunków miedzynarodownych. /1931—1945./ [A kis államok szuverénitásának védelme a nemzetközi kapcsolatok gyakorlatában 1931—1945 között.] Warszawa, Panstwowe Wyd. Naukowe, 1959. 377. [2] p. [Biblogr. 371—378. p. és passim.] OK. 355.730

A szerző megvilágítja, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete létrejöttekor milyen tanulságokat kellett levonni a Nemzetek Szövetségének gyakorlatából és eredményeiből, különös tekintettel a fasiszta hatalmak agressziós magatartására, kezdve Mandzsúriától a Lengyelország ellen elkövetett agresszióig.

E lapszám (XVI. új évfolyam 4. sz.) szerzői: *Dr. Földes Iván* egyetemi docens, tanszékvezető (Pécs). — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Meznerics Iván* a Magyar Nemzeti Bank jogtanácsosa. — *Dr. Schultheisz Emil* ny. egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Kovács Mihály* pestmegyei bírósági tanácsvezető. — *Dr. Faragó László* a Magyar Kereskedelmi Kamara választott bírósága titkára. — *Dr. Szászy István*, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. — *Dr. Kertész István* igazságügyminisztériumi főelőadó.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 61.1354. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XVI. új évfolyam 5. szám Budapest, 1961. május hó

BUDAPEST KÖNYVTÁR

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NÉMETI LÁSZLÓ:
A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták 249

ELKIND, P. SZ.:
A társadalomnak a törvénysértések elleni harcban való fokozott részvételével kapcsolatos büntető-anyagi és eljárási kérdések ... 258

KULCSÁR KÁLMÁN:
A közvélemény és a jog 266

KATONÁNÉ DR. SOLTÉSZ MÁRTA:
Jog és erkölcsiség. Az erkölcsi és büntetőjogi felelősség kérdéséhez 279

STAROSCIAK, JERZY:
A lengyel államigazgatási jog kodifikációjának problémái 1960—1961-ben 291

BOYTHA GYÖRGY:
A kárveszélyviselés néhány kérdése a nemzetközi adásvétel szállítási klauzuláinak tükrében 294

Szemle:

GULÁCSI JÓZSEF:
A jogásznapokról 299

HÁMORI VILMOS:
A magatartás jogos vagy jogellenes volta a Ptk. kármegtérítési rendszerében 302

SZAMEL LAJOS:
A Szegedi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának kiadványai 305

Jogirodalom:

VIGH JÓZSEF:
Osztroumov, Sz. Sz.: A bűnözés és okai a forradalom előtti Oroszországban 311

EÖRSI GYULA:
Német—magyar jogi- és államigazgatási szótár 316

HORVÁTH TIBOR:
A társadalmi bíráskodás problémái a Szovjetunióban 317

— —:
Új könyvek 319

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Немети:* Правовые споры, вытекающие из отношений сельскохозяйственных производственных кооперативов. — *П. С. Элкинд:* Уголовные и уголовно-процессуальные отношения в связи с расширением участия общественности в борьбе с правонарушениями. — *Калман Кулчар:* Общественное мнение и право. — *Марта Шолтес:* Право и мораль. К вопросу об ответственности по нормам морали и уголовного права. — *Ежи Старосчак:* Проблемы кодификации польского административного права в 1960—1961 гг. — *Дердь Бойта:* Некоторые вопросы возмещения ущерба в свете положений договоров по международным поставкам. — *Обзор: Йожеф Гулачи:* О днях юристов. — *Вилмош Хамори:* Правомерное и противоправное поведение по положениям о возмещении ущерба согласно ГК. — *Лайош Самел:* Издания Юридического факультета Сегедского Государственного Университета. — *Правовая литература: Йожеф Виг:* С. С. Остроумов: Преступность и ее причины в доревулюционой России. — *Дюла Эрши:* Немецко-венгерский юридический и административный словарь. — *Тибор Хорват:* Проблемы товарищеского суда в СССР. — — —: Новые книги.

INHALT: *László Németi:* Die aus den LPG-Beziehungen entstandenen Rechtsstreitigketen. — *Elkind, P. S.:* Die mit der erhöhten Teilnahme der Gesellschaft verbundenen materiellen und prozessualen Fragen des Strafrechts im Kampfe, welcher gegen die Gesetzverletzung geführt wird. — *Kálmán Kulcsár:* Die öffentliche Meinung und das Recht. — *Márta Katona:* Recht und Moralität. Zur Frage der moralischen und strafrechtlichen Verantwortlichkeit. — *Starosciak Jerzy:* Die Kodifizierungsprobleme des polnischen Verwaltungsrecht — Jahre 1960—1961. — *György Boytha:* Einige Fragen der Haftungspflicht im Spiegel der Lieferungsklauseln des internationalen Kaufs und Verkaufs. — *Rundschau: József Gulácsi:* Über die Juristentage. — *Vilmos Hámori:* Das rechtsmässige oder unrechtsmässige Verhalten im Schadenersetzsystem des ungarischen BGB-s. — *Lajos Szamel:* Die Veröffentlichungen der Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaften an der Universität zu Szeged. — *Rechtsliteratur: József Vigh:* Ostroumow, S. S.: Die Kriminalität und ihre Ursachen vor der Revolution in Russland. — *Gyula Eörsi:* Deutsch-ungarisches Wörterbuch der Rechts- und Verwaltungssprache. — *Tibor Horváth:* Die Probleme der Kameradschaftsgerichtsbarkeit in der Sowjetunion. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *László Németi:* Litiges émanant des rapports des coopératives de production agricole. — *Elkind, P. S.:* Les problèmes du droit pénal et de la procédure criminelle en rapport avec la participation élargie de la société dans la lutte contre les violations de la loi. — *Kálmán Kulcsár:* L'opinion publique et le droit. — *Mme Márta Katona:* Droit et moral. Remarques sur la question de la responsabilité morale et pénale. — *Starościak, Jerzy:* Problèmes soulevés par la codification du droit administratif polonais en 1960—1961. — *György Boytha:* Certaines question de la responsabilité pour les risques selon les clauses de livraison dans la vente internationale. — *Revue: József Gulácsi:* Les „journées juristes". — *Vilmos Hámori:* Légalité et illégalité du comportement dans le système de la réparation des dommages du Code civil hongrois. — *Lajos Szamel:* Les publications de la faculté des sciences juridiques et politiques de l'Université de Szeged. — *Littérature juridique: József Vigh:* Ostroumov, S. S.: La criminalité et ses causes dans la Russie prérévolutionnaire. — *Gyula Eörsi:* Dictionnaire juridique allemand-hongrois. — *Tibor Horváth:* Les questions de la juridiction sociale en U. R. S. S. — — —: Livres recemment aquis.

XVI. új évfolyam 5. szám Budapest, 1961. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták*

I. *A korábbi szabályozás hiányosságai*

1. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyból a termelőszövetkezet és tagja között számtalan jogvita eredhet. A jogvita tartalmát tekintve lehet vagyoni és nem vagyoni jellegű. Nagyon *lényeges kritériuma* azonban ezeknek a jogvitáknak, *hogy tagsági viszonyból származnak.* Nem tartoznak ide pl. a termelőszövetkezet és tagja közötti polgári jogi viták (kölcsön, bérlet, fuvarozás stb.). Ezekben a jogvitákban a polgári jog általános szabályai az irányadók. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyból származó jogvitáknál általában és döntően termelőszövetkezeti jogszabályokat kell alapul venni a viták eldöntésénél.

2. A korábbi évek jogszabályai különösen a kódex-jellegű 1070/1953. (XI. 12.) M. T. számú határozattal megerősített mintaalapszabály[1] igen fogyatékos volt ezen a téren. A következő hiányosságai voltak a mintaalapszabálynak és a termelőszövetkezeti jogszabályoknak.

A jogviták differenciáltsága szinte teljes egészében hiányzott. A jogszabályok a keletkező jogvitákról ötletszerű rendelkezéseket tartalmaztak. Nem történt szabályozás a jogszabály és mintaalapszabály ellenes közgyűlési határozatok megsemmisítésére sem. A mintaalapszabály rendelkezéseiből kitűnően (kifejezett szabályozás hiányában) a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő egyes jogviták eldöntése közgyűlési hatáskörbe tartozott. A termelőszövetkezeti tag a közgyűlés által nem orvosolt sérelem esetében *panasszal fordulhatott a járási tanács végrehajtó bizottságához.* A járási tanács végrehajtó bizottsága — a mezőgazdasági szakigazgatási szerveken keresztül — javaslatával együtt újabb közgyűlési döntésre visszaküldte a termelőszövetkezetnek a véleménye szerint nem megfelelő közgyűlési határozatot. A járási tanács végrehajtó bizottsága tehát nem változtathatta meg a közgyűlés határozatát, sőt nem is semmisíthette meg, csak javaslatot tehetett a közgyűlési határozat megváltoztatására. A jogvitákban tehát nem volt biztosítva a kellő jogorvoslati lehetőség. A vita, noha az egyik fél mindig és kizárólag a termelőszövetkezet volt, a közgyűlés döntésére bízta minden esetben a vita végleges elbírálását. A jogorvoslati lehetőség szinte teljes egészében történő kizárása — az objektív jogszabályi helyzetre tekintettel — visszaélésekre vezetett.

A termelőszövetkezetből kilépett vagy kizárt taggal a mintaalapszabály szerint a gazdasági év végén el kellett számolni és a földjét ki kellett adni. Számára azonban a tagsági viszony megszűnése után sem volt a közgyűlés határozatával szemben még vagyonjogi igény esetében sem jogorvoslat. Noha ezekben az esetekben legalább biztosítani kellett volna a jogorvoslati lehetőséget.

Helytelennek bizonyult, hogy a korábbi mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogszabályok szerint, még kivételes esetekben (pl. kártérítési ügyek) sem lehetett a közgyűlési határozatokkal szemben a bírósághoz fordulni, ha a jogvita a tagsági viszonyból eredt, ámbár a vita jellege bírói jogvédelmet, bírósági hatáskört kívánt volna.

*Elhangzott a Magyar Jogász Szövetség Mezőgazdasági Jogi szakosztályának 1961. január 20-i ülésén.

[1] A termelőszövetkezeti jogforrástan irodalma: N. D. Kazancev: A szovjet földjog és kolhozjog alapelvei, Bp. 1960. Jogi és Államigazgatási Könyv és Folyóiratkiadó. Az egyes termelőszövetkezetek alapszabályainál lásd Dr. Nagy László: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapszabályairól, Jogtudományi Közlöny, XIII. évf. 1—3. sz. 32—37. old. Dr. Németi László: A mezőgazdasági termelőszövetkezet mintaalapszabályának jogforrási jellege, Szeged, 1958. Dr. Fábry Valér: A csehszlovák mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog néhány kérdése, Magyar Jog, 1958. év 8. sz. Dr. Rainer Arlt — Dr. Klaus Heuer: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog kodifikációs alapkérdései. Staat und Recht, 1958. év. 11. sz. Dr. Halász Pál: A mezőgazdasági társasgazdálkodás joga és a földjog kérdése nálunk, Jogtudományi Közlöny, 1953. október—november 10—11. sz. Dr. Nagy László: A mezőgazdasági termelés fejlesztésével kapcsolatos jogi feladatok megvitatása, Jogtudományi Közlöny, 1955. 309—314. old. Dr. Rainer Arlt: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog időszerű kérdései az NDK-ban, Jogtudományi Közlöny, 1956., 201. old.

A mintaalapszabály és más külön jogszabály a vezetőség és közgyűlés eljárását sem szabályozta részletesen, még jogvita esetében sem. Ennélfogva a termelőszövetkezeti vezetőség nem volt kötelezve a tagsági viszonyból eredő jogvitákkal való foglalkozásra. A kontradiktórius eljárás feltételei nem voltak tehát biztosítva.

3. Az 1959. évi 7. számú tvr. a fentemlített hiányosságok kijavítására hozott rendelkezései lépést jelentettek előre a probléma megoldására.

A termelőszövetkezeti törvényhozás előtt a jogszabály létrehozásakor négy megoldás állott.

a) Az első alternatívának az látszott, hogy termelőszövetkezeti döntőbizottságot létesítenek a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő jogviták eldöntésére. Ezzel a termelőszövetkezet és tagja között a tagsági viszonyból származó, valamint az egyes termelőszövetkezetek közötti jogviták eldöntését a termelőszövetkezeti jogszabályokat és a termelőszövetkezeti életviszonyokat ismerő, *csak e viták eldöntésével foglalkozó fórumra* lehetett volna bízni. Az kétségtelen, hogy a termelőszövetkezeti döntőbizottság összetételénél fogva a mezőgazdasági és az ezzel szoros összefüggésben levő jogi szakszempontokra is messzemenően figyelemmel lehetett volna. A létrehozására azonban nem került sor. Ezeknél a jogvitáknál ui. az állampolgárok széleskörűről van szó és nem indokolt, hogy a termelőszövetkezeti tagok olyan jelentős polgári jogi vitái (elsősorban a kártérítési ügyek) amelyeknek az eldöntése más állampolgárok esetében bírósághoz tartozna, egy külön szervezett döntőfórum hatáskörébe kerüljenek. Egyéb külön apparátus megszervezése egyébként is nagy anyagi megterheléssel járt volna.

b) Volt olyan felfogás is, hogy változatlanul fenn kell tartani a korábbi állapotot, a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő minden jogvita eldöntése a közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozzék, a termelőszövetkezeti vagy a volt termelőszövetkezeti tag azután a közgyűlés által nem orvosolt sérelem esetén legfeljebb csak panasszal fordulhasson a járási tanács végrehajtó bizottságához. A járási tanács végrehajtó bizottsága nem dönthet a jogvitában, hanem azt javaslatával együtt visszaküldheti közgyűlési döntésre. Első pillanatra úgy tűnik, mintha a termelőszövetkezeti demokráciát a fenti szabályozás biztosítaná legjobban.

A régi megoldásnak azonban már az előbbiekben vázolt olyan árnyoldalai voltak, amelyek miatt a korábbi gyakorlatot továbbra fenntartani már nem lehetett.

c) Harmadik megoldásként merült fel az ilyen jellegű jogvitáknak *kizárólag bírói hatáskörbe* való utalása. 2. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekről kiadott törvény az N. D. K.-ban ezt az álláspontot tükrözi. „Die Gerichte sind zur Entscheidung von vermögensrechtlichen Streitigkeiten zwischen den Genossenschaften und ihren Mitgliedern zuständig, soweit nicht durch gesetzliche Bestimmungen die endgültige Entscheidung den genossenschaftlichen Organen oder den örtlichen Raten übertragen wurde" (28. §). Das neue L. P. G. — Recht Berlin 1959. 137. A jogvitáknak teljes egészében a bírói hatáskörbe történő sorolása nem lett volna helyes, mivel vannak olyan jogviták, amelyek kizárólag a termelőszövetkezetek belső ügyét képezik. Ezekben a jogvitákban a termelőszövetkezeten kívüli jogszolgáltató szervekre, így a bíróságokra nincsen szükség. Így pl. a munkaegység megállapításával, a munkán alapuló jövedelemrészesedéssel, a szociális segéllyel kapcsolatos vitákban a termelőszövetkezet erre hivatott fórumain kívül más külső szervek hatáskörét igénybe venni meghatározott értékhatáron alul célszerűtlen lenne.

Vannak ezenkívül olyan jogviták is, amelyek a termelőszövetkezet egész gazdálkodásának és ügyvitelének pénzügyi és szakigazgatási ellenőrzésével szoros kapcsolatban vannak. Itt még, ha vagyoni jogvitáról is lenne szó, nem volna célszerű bírósági hatáskör biztosítása. Ezekben az esetekben viszont a jogorvoslat lehetőségét meg kell teremteni, de nem a bíróságokhoz, hanem a járási tanács végrehajtó bizottságához.

d) Az uralkodóvá vált álláspont szerint a lényeges érdekeket érintő és jogi elbírálást igénylő vagyoni jogvitákban a közgyűlés döntésével meg nem elégedő fél számára biztosítani kell azt a jogot, hogy az ügyet a bíróság elé vihesse. Ilyen ügyek a nagyjelentőségű kártérítési ügyek, a lakásbérletből, lakáshasználatból származó, a kilépéssel, átlépéssel, kizárással vagy a tagsági viszony szüneteltetésével kapcsolatos vagyonjogú ügyek.

A tagok lényeges érdekeit érintő olyan jogvitákban viszont, amelyek a szövetkezet egész gazdálkodásának és ügyvitelének pénzügyi és szakigazgatási ellenőrzésével szoros kapcsolatban vannak, a közgyűlés határozatával szemben államigazgatási úton kell jogorvoslati lehetőséget biztosítani. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvényhozás az 1960. évi 8. sz. törvényerejű rendelettel az utóbbi felfogásnak megfelelően szabályozta a termelőszövetkezet és tagja, valamint a termelőszövetkezetek egymás közötti jogvitáit.

A fenti jogszabályra és a jogirodalomra[3]

[3] Felhasznált irodalom: Dr. Bacsó Jenő: A termelőszövetkezetek jogvitáinak eldöntése, Magyar Jog, 1960. április 126—131. old. Dr. Bacsó Jenő: A termelőszövetkezeti jogviták hatásköri és eljárási szabályai. Sokszorosított anyag. Dr. Medve Zsigmond: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviták intézéséről. Állam és Igazgatás 1960. június 431—438. old. Dr. Szép György: Termelőszövetkezeti tag kártérítési felelősségének a jogalkalmazásban várható egyes kérdései. Magyar Jog, 1959. december, 368—374. old. Dr. Nagy László: Felelősségi szabályok a mezőgazdasági termelőszövetkezti jogban, Jogtudományi Közlöny, 1959. 5. sz. Dr. Nagy László: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti

figyelemmel a teljesség igénye nélkül, mozaikszerűen, a továbbiakban néhány problémakört ragadunk ki és elemzünk.

II. *Kizárólagosan a termelőszövetkezeti szervek hatáskörébe tartozó jogviták eldöntése*

1. Az 1960. évi 8. számú törvényerejű rendelettel módosított és kiegészített 1959. évi 7. számú törvényerejű rendelet (a továbbiakban: tvr.) 53. §-a szerint a *vezetőség hatáskörébe tartozik* a tagsági viszonyból származó vita eldöntése, ha az a munkarend és a munkafegyelem megtartásából, a munkabeosztásból a tsz. belső igazgatásából származik; a munkaegységre, valamint a munkán alapuló jövedelemrészesedésre, vagy a szociális segélyre vonatkozó illetőleg általában a tagsági viszonnyal kapcsolatban felmerülő vita eldöntése, ha a követelés értéke egy éven belül a 300 forintot nem haladja meg.[4] A vezetőség határozata ellen a határozat közlésétől számított 15 nap alatt lehet a közgyűléshez fordulni. A közgyűlés határozata ellen további jogorvoslatnak nincs helye.

2. Felvethető az, hogy ha a közgyűlés másodfokon döntött, akkor utóbb módosíthatja-e korábbi határozatát? Felfogásom szerint a közgyűlés nincs kötve a korábbi határozatához, a közgyűlés mint a tsz legfőbb szerve, a határozatát bármikor megváltoztathatja, mert a közgyűlés a jogszabályok rendelkezései és az alapszabály megtartásával a termelőszövetkezetet érintő bármely kérdésben jogosult dönteni. Foglalkozni kell a vezetőség és a közgyűlés jogerős határozatának *végrehajtásával* is. A fenti szervek jogerős határozatát a vezetőség hajtja végre. A vagyoni marasztalást tartalmazó határozatot a termelőszövetkezeti tag járandóságából való levonás útján kell végrehajtani. Ha a vezetőség a végrehajtást nem tudja foganatosítani, úgyszintén ha a vezetőség vagy a közgyűlés nem a termelőszövetkezet tagját marasztalja a határozat végrehajtása a községi (városi, városi kerületi) tanács végrehajtó bizottsága szakigazgatási szervének hatáskörébe tartozik. Ha az elsőfokú közgyűlési határozattal szemben a bírósághoz lehet fordulni jogorvoslattal, akkor a végrehajtás akkor is bírósági végrehajtási útra tartozik, ha a jogosult határidőn belül nem indította meg keresetét. Világosan kitűnik, hogy a vitás ügyek egy részében, amelyek a termelőszövetkezet *belső igazgatásával* szervesen összefüggnek, illetőleg amelyeknél a külső szervek (bíróságok, tanácsi szervek) *közreműködésének szükséglete* a jogvita eldöntésénél nem indokolt, mert sértené a termelőszövetkezeti demokráciát, a termelőszövetkezeti szervek döntenek. Meghatározott értékhatáron aluli jogvitákat szintén nem lenne helyes a termelőszövetkezeti szervektől elvonni. A keletkezett jogviták persze lehetnek jelentősek is. A vitás ügyek e csoportjánál a *sajátos termelési viszonyokból* kell kiindulni. A termelőszövetkezeti jogviszony sajátossága adja a magyarázatát annak, hogy a vitás ügyek meghatározott részénél kizárt a külső szervek közreműködése. *A termelőszövetkezeti társadalmi viszonyon belül a termelőszövetkezeti munkajogviszony az, amely bizonyos értelemben és bizonyos mértékig ezt szükségessé teszi.* A munkarendet ugyanis maguk a termelőszövetkezetek készítik el, a jogszabályok figyelembe vételével. A munkabeosztás, a munkairányítás a termelőszövetkezeti tisztségviselők feladata. Legcélszerűbb tehát a vezetőségre, illetőleg a közgyűlésre bízni a jogvita végleges eldöntését. A külső szervek beavatkozása ui. ezen a területen sértené a termelőszövetkezeti demokráciát és több fontos termelőszövetkezeti jogi alapelvet.

3. A vitás ügyek második csoportjában — bár az értékhatár helyességén lehet vitatkozni, szerintem 600 forintos értékhatár lenne célszerű —, ha a követelés értéke a 300 forintot meghaladja, a felmerült jogvitában szintén kizárólagosan a termelőszövetkezeti szervek (vezetőség, közgyűlés) hivatottak dönteni. Ha a közgyűlés másodfokon hozott határozata azt állapítja meg, hogy az okozott kár 300 forintot meghalad, a határozat ellen ugyanolyan jogorvoslattal lehet élni, mintha azt a közgyűlés elsőfokon hozta volna. A 300 forintos értékhatár szempontjából a természetbeni követelés értékét az esedékesség, illetőleg károkozás esetén a károkozás időpontjában érvényes állami felvásárlási ár, ennek hiányában a helyi forgalomban kialakult ár alapulvételével kell megállapítani. A 300 forintos értékhatár szempontjából az egy éven belül okozott károkat azok teljes összegében kell számításba venni. Tehát *nem elegendő a marasztalás összegének figyelembe vétele,* hanem a tényleges károkozási összeg alapulvétele szükséges. Egy kivétel van; ha ui, a károkozás folytán büntetőeljárás is indult, a kártérítési követelés érvényesítése bírósági útra tartozik, éspedig értékhatárra tekintet nélkül.

A közgyűlésnek másodfokon hozott határozata ellen jogorvoslatnak nincs helye sem a bí-

jogi felelősség, Állam és Igazgatás, 1959. 8. sz. Dr. Dömé Györgyné: Termelőszövetkezeti jogi ankét, Jogtudományi Közlöny, 1960. 9. sz. 490—494. old. Dr. Veress József: A tag kizárása a mezőgazdasági termelőszövetkezetből, Jogtudományi Közlöny, 1959. 6. sz. 288—295. old. Dr. Bak József: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának jogi kérdései. Állam és Igazgatás, 1960. 1—2. sz. 30—38. old. és 120—129. old. Dr. Nagy László: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog, Egyetemi Jegyzet, kézirat, 1960. 249. old. Podogripora—Kac: A kolhoztulajdon megvédése a munkafegyelem megsértésével a kolhoznak okozott kár esetén. Szovjet Állam és Jog, 1954. év. 8. sz. Dr. Nagy László—Dr. Seres Imre: A termelőszövetkezeti törvény. Bp. 1961. 66. old. — 88. és 373—383. old. Dr. Molnár Imre: Fegyelmi jog a mezőgazdasági termelőszövetkezetben.

[4] A termelőszövetkezet vezető szerveinek működésével kapcsolatban Dr. Nagy László a Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog c. egyetemi jegyzetében részletesen fejti ki álláspontját. Kézirat, 1960. Egyetemi Jegyzet, 96—109. old.

rósághoz, sem pedig a járási tanács végrehajtó bizottságához. Ha azonban a közgyűlési határozat alapszabály és jogszabály-ellenes, akkor a járási végrehajtó bizottság *megsemmisítheti* az ilyen határozatot. Ez lényegileg rendkívüli jogorvoslatnak tekinthető. Ilyen esetben sincs helye azonban az olyan határozat megsemmisítésének, amely ellen a bíróság előtt keresetet lehet indítani.

4. A mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja az érvényesíteni kívánt igény elbírálására vonatkozó kérelmét a vezetőségnél vagy a termelőszövetkezet ügyvitelét ellátó személynél (könyvelő, adminisztrátor stb.) írásban benyújthatja, vagy jegyzőkönyvbe mondhatja. Az így előterjesztett kérelmeket beérkezésük napján nyilvántartásba kell venni és döntés végett a legközelebbi vezetőségi ülés, illetőleg közgyűlés napirendjére kell tűzni. Ezzel kapcsolatban vetődik fel, hogy ilyen eljárásjogi kérdéseknél *szükség van-e részletes szabályozásra?* Véleményünk szerint csak a fontosabb, lényegesebb alaptételeket kell jogszabályba rögzíteni. Ugyanis *kazuisztikus, részletes perjogi szabályozás a jogban járatlan termelőszövetkezeti vezetők számára megoldhatatlan nehézségeket jelentene.* Ugyancsak itt vetődik fel, hogy milyen szankciókat lehet foganatosítani a termelőszövetkezetekkel szemben, ha a közgyűlés, illetőleg a vezetőség az előterjesztett kérelmeket nem tűzi napirendre, vagy odatűzi ugyan, azonban végletekig elodázza a jogvita eldöntését. Ez sértheti a tag személyi és vagyoni érdekeit egyaránt.

A vezetőség összehívása az elnök, a közgyűlés összehívása pedig a vezetőség feladata. Ha a vezetőség e kötelezettségét nem teljesíti, a közgyűlés összehívása iránt a járási tanács végrehajtó bizottsága intézkedhet. Ez az intézkedés véleményem szerint arra irányul, hogy politikai munkával meggyőzik a termelőszövetkezeti vezetőségeket a közgyűlés összehívásának szükségességéről. De ha ez hatástalan marad — bizonyos feltételek fennforgása esetén — a járási tanács végrehajtó bizottsága is összehívhatja a termelőszövetkezeti közgyűlést. A termelőszövetkezeti szervek hatásköréből tehát a döntés joga nincs elvéve. A szükségtelen passzivitás azonban néha jogérvényesítést hátráltat, illetőleg lesz lehetetlenné. *Felmerült egy olyan — szerintem helyes — lehetőség, hogy bizonyos határidőn túl, ha a közgyűlés nem foglalkozik a jogvitás ügy érdemi elbírálásával, akkor az érvényesíteni kívánt igény benyújtásától, illetőleg jegyzőkönyvbe mondásától számított hat hónap után perdüljön tovább a vitás ügyben a hatáskör,* ha a termelőszövetkezeti tag ezirányú kérelmet terjeszt a bírósághoz, illetőleg a járási végrehajtó bizottsághoz.

5. A vezetőség, illetőleg a közgyűlés határozatának tartalmaznia kell a termelőszövetkezet és az érintett tag nevét, az ügyet intéző szerv (vezetőség, közgyűlés) megnevezését, a rendelkező részt, figyelmeztetést a használható jogorvoslatra, az indokolást, végül a határozat hozatalának helyét és idejét. A határozatot az elnök (helyettes) írja alá és látja el a termelőszövetkezet bélyegzőjével. Ezek az ún. *tartalmi, nélkülözhetetlen kellékek,* amelyekre garanciális szempontból még az eléggé kötetlen termelőszövetkezeti szervek eljárása esetén is szükség van, mivel ezek a formai feltételek teremtik meg az objektív igazság érvényrejutásának lehetőségét.

6. A szociális segélyen a szociális-kulturális alapból, vagy a hasonló célra létesített más alapból a termelőszövetkezet által teljesíthető juttatásokat kell érteni.

7. A munkán alapuló jövedelemrészesedésből keletkező jogvitával összefüggően az alábbiakat kell megjegyezni.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetben a közös munkát a tagok és családtagjaik a közgyűlés által megállapított munkaszervezetben és munkarend szerint végzik. A tagok munkáját, a végzett munka mennyiségét és minőségét egyaránt kifejező helyi viszonyoknak megfelelő, *munkaegységgel kell* értékelni. A munkaegység hosszadalmas kísérleti eljárás után többszörös korrekcióval alakult ki. Általában a szocialista jövedelemelosztás elvei jutnak benne kifejezésre. Egyes termelőszövetkezeteknél azonban, ahol a szervezeti és gazdasági feltételek lehetővé teszik, szélesebb körben lehetőség nyílik elterjeszteni a munkaegység-rendszert továbbfejlesztő díjazást, amely a tagság anyagi érdekeltségét a mezőgazdasági munkában és a nagyobb terméshozam elérésében jobban biztosítja. A munkaegységgel való értékelés módszerét az elosztás szocialista alapelveinek megfelelően a termelőszövetkezet közgyűlési határozattal tovább fejlesztheti.[4] A termelőszövetkezetek többsége élt is ezzel a lehetőséggel, és a szocialista jövedelemelosztási alapelvek figyelembevételével tovább is fejleszti a munkaegység-rendszert. E termelőszövetkezetek és ezek tagjai között is keletkezhetnek persze a jövedelemelosztásból kifolyólag vitás ügyek. A jogi norma helyét itt az F. M.-javaslat, a termelőszövetkezeti munkarend, a termelőszövetkezeti alapszabály esetleg a közgyűlési határozat foglalja el. A jogalkalmazó ezek alapján dönt a vitás ügyben.

8. Itt kell még foglalkozni a *belső igazgatásból* keletkező jogvitákkal. A belső igazgatásból származó vita sokrétű lehet. Pl. egy termelőszövetkezeti tag nincs megelégedve a brigádvezetőjével vagy a munkacsapatvezetőjével, panasza van a vezetőség vagy az ellenőrző bizottság tagjával szemben; nem ért egyet azzal, ahogyan a vetésforgós háztáji gazdaság földterületét kiosztották stb. A belső igazgatásból keletkező vitá-

[4] Dr. Nagy László: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog, Kézirat, 1960. 207—210. old. A földművelésügyi miniszter javaslatokat is tett a jövedelemelosztás és munkadíjazás formáira a termelőszövetkezetekben. Kiemelte azonban, hogy a továbbfejlesztő formáknak a szocialista jövedelemelosztási elveken kell alapulniuk. Mezőgazdasági Értesítő, 1961. január 11. (9—14. old.).

kat világosan el kell határolni a fegyelmi ügyektől (ti. ott más szabályok érvényesülnek; előfordulhat pl. olyan eset is, hogy a termelőszövetkezet és a tag közötti jogvita úgy nyer megoldást — ha a tag cselekménye vagy mulasztása kisebb jelentőségű —, hogy vele szemben a közgyűlés, illetőleg a vezetőség társadalmi rendszabályt alkalmaz) a tagsági viszonyból keletkező vagyoni és nemvagyoni jogvitáktól. Véleményem szerint azonban a munkabeosztásból keletkező jogvita lényegileg belső igazgatásból eredő jogvitának számít. A belső igazgatásból ered az a jogvita, amely a termelőszövetkezet és a tag között a termelőszövetkezet belső irányításából adódik és nemvagyoni jellegű. A belső igazgatásnál a nemvagyoni kritérium domináns jellegzetesség. A termelőszövetkezeti belső irányítást a termelőszövetkezeti vezetés többrétűsége tölti meg tartalommal. Az ilyen jellegű jogvita persze nemcsak a termelőszövetkezet és a tagjai között, hanem a termelőszövetkezet, a családtagok és a pártoló tagok között is felmerülhet, a tipikus persze a tagok és a termelőszövetkezet között keletkezett jogvita.

Vannak viszont olyan jogviták, amelyeket a belső termelőszövetkezeti szervek megnyugtatóan végérvényesen eldönteni nem tudnak. Ezek eldöntésénél külső szervek közreműködésére van szükség. Ezért meg kell vizsgálni, hogy a bíróság, illetőleg a járási végrehajtó bizottság elé milyen sajátos termelőszövetkezeti jogviták tartoznak.

III. *A bíróság elé tartozó jogviták eldöntése*

1. A tvr. alapján a megjelölt szervek (vezetőség, közgyűlés, járási tanács végrehajtó bizottsága, bíróság) csak akkor járhatnak el döntő fórumként, ha a jogvita a tagsági viszonyból ered. A termelőszövetkezet, illetőleg a termelőszövetkezeti csoport és tagja között nem tagsági viszonyból származó vitás vagyoni ügyek eldöntésére bírósági útra tartozik. Igen fontos előkérdés tehát az, hogy a termelőszövetkezeti tagsági viszony mikor veszi kezdetét. Ezzel kapcsolatban több álláspont alakult ki.

a) A legtöbben ragaszkodnak a Legfelsőbb Bíróság 773. számú polgári kollégiumi állásfoglalásához, azt vallják, hogy a mezőgazdasági *termelőszövetkezeti tagsági jogviszonyt a közgyűlés a tagfelvételt kimondó határozata* hozza létre. Ilyen irányú közgyűlési határozat hiányában tagsági jogviszony nem keletkezhet. Nem tekinthető tehát a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjának az, aki a termelőszövetkezet részére munkaegység fejében munkát végez anélkül, hogy a termelőszövetkezetbe tagként belépett volna, illetőleg tagként a közgyűlés felvette volna. E felfogás következetes keresztülvitele esetén pl. a közgyűlés felvételi határozatáig a belépő személy nem munkaegységet igényelhet munkája ellenértékeként, hanem munkabért. Ez viszont a gyengébben működő termelőszövetkezeteknél nem kívánatos eredménnyel járna.

b) Van olyan vélemény is, amely szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony *a tényleges működés időpontjától* veszi kezdetét. Ebben az esetben természetesen szükséges az is, hogy a közgyűlés felvegye azt a tagot utólag, aki a belépési nyilatkozatot kiállította és aláírta. E szerint tehát a közgyűlés által történt tudomásulvétellel keletkezik a tagsági jogviszony, amely azonban visszahat a belépés időpontjára. Ezt a tábort erősíti a 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. rendelet 6. §-a, amely elrendeli, hogy mindaddig, amíg a termelőszövetkezet közgyűlése a tag felvétele, valamint a bevitelre kötelezett vagyontárgyak elfogadása felől nem határozott, a felvételét kérő személy a szóban levő vagyontárgyakat nem idegenítheti el és nem terhelheti meg.

c) Található olyan felfogás is, hogy szemben a Legfelsőbb Bíróság 773. számú polgári kollégiumi állásfoglalásával, *még közgyűlési határozat hiánya esetén is,* amennyiben a termelőszövetkezet valakinek a munkáját huzamosan igénybe veszi, őt quasi *tagként kezeli,* ez a személy *termelőszövetkezeti tagnak tekintendő.* Ez esetben a tagsági jogviszony kezdete a tényleges munkaviszony megkezdésére, illetőleg annak időpontjára hat vissza. A közgyűlés passzivitása tehát nem zárhatja el a dolgozót a termelőszövetkezettől. A tagsági viszony megdönthető vélelmen alapul.

d) Van olyan állásfoglalás is, hogy a tagsági viszony keletkezésénél különbséget kell tenni a munkával kapcsolatos jogok és a termelőszövetkezet működésével kapcsolatos (szavazati, tanácskozási stb.) jogok és kötelezettségek között. A munkával kapcsolatos jogok (pl. munkaegység, ellenszolgáltatás a munkáért) már a tényleges működés megkezdésétől beállanak, egyéb jogok és kötelezettségek azonban csak a vonatkozó közgyűlési határozat létrejöttével.

A probléma igen gyakorlati, mivel tagsági viszony meglétéhez fontos hatásköri és anyagi jogi szabályok is kapcsolódnak. Az dől el pl. sokszor, hogy a vitás ügy eldöntése a bíróság elé vagy pedig a termelőszövetkezeti szervek elé kerül-e?

Formális megoldása lenne, ha kizárólag azt tekintenénk termelőszövetkezeti tagnak, akit a közgyűlés felvett a tagjai sorába. Sok esetben a közös megegyezéssel, közös akaratelhatározással hosszú ideig termelőszövetkezetben dolgozó személytől méltánytalan lenne a tagságot elvitatni.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszonynak[5] van egy külső és egy belső oldala.

[5] A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszonyról igen részletes bibliográfiai anyagot nyújt Dr. Medve Zsigmond a Jogtudományi Közlöny 1958. évf. 11—12. számában. Dr. Nagy László: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog uo. 10—14. old. Dr. Seres Imre: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog egyes kérdései. Sokszorosított anyag. 1960. 10. old.

A belső a termelőszövetkezet és a tagjai, valamint szervei között keletkezik. A külső jogviszony a termelőszövetkezet és a kívülálló harmadik személyek között teremtődik. Témánk szempontjából a belső jogviszony érdemel említést. A termelőszövetkezeti tagsági jogviszony (a termelőszövetkezeti jogviszonyok egyik fajtája) tipikusan kétségtelenül a közgyűlés felvételi határozatával jön létre. A gyakorlatban azonban a belépési nyilatkozat kitöltése és aláírása nem esik mindig egybe a közgyűlés felvételi határozatával. Jelentős időbeni eltolódások lehetnek. Az azonban kétségtelen, hogy egy belépési nyilatkozatot kitöltött és aláírt személyt, ha a termelőszövetkezetben munkát végez, a munkájáért ellenszolgáltatásban kell részesíteni. A termelőszövetkezetek a gyakorlatban nem munkabért fizetnek ellenszolgáltatásként, hanem munkaegységgel értékelik a termelőszövetkezetben végzett munkát — a vélelmezett tagság elve alapján. Felfogásom szerint még társadalombiztosítási szolgáltatás is jár részére, ha a tag a termelőszövetkezeten keresztül a díjat befizette. A tagsági jogviszony keletkezéséhez ui. két fontos feltétel szükséges, az egyik feltétel, hogy a belépő személy a belépési nyilatkozatot kitöltse és aláírja, a másik feltétele a felvétel ügyében a közgyűlési határozathozatal. Bármelyik feltétel hiánya lehetetlenné teszi az említett jogviszony létrejöttét. A belépési nyilatkozat kitöltése és aláírása egyébként egy függő jogi helyzetet is hoz létre, amely bizonyos kötelezettséget mind a termelőszövetkezet, mind pedig a belépő személy irányában teremt. — Ti. tagsági jogviszony még nem jött létre, de egy nem teljes, azonban kiegészítésre alkalmas szukcesszív tényállás igen. Ez a függő jogi helyzet addig áll fenn, amíg bizonytalan, hogy a megkezdett tényállás kiegészítő eleme bekövetkezik-e, avagy sem. A tényállás kiegészítő eleme — a joghatást gátló körülmény eltűnésével — a közgyűlés felvételt kimondó határozatával következik be.

Összefoglalva tehát a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony a termelőszövetkezet közgyűlésének felvételi határozatával jön létre, mégpedig a belépési nyilatkozat aláírásáig visszaható hatállyal. (Bizonyos esetekben a tényleges munkakezdéstől kezdődő hatállyal.) Ezt az álláspontot erősíti a 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. rendelet 6. §-ának (3) bekezdése is, amely *a tag vagyon feletti rendelkezésének jogát korlátozza.* Ha a közgyűlés nem veszi fel a belépni kívánó személyt a termelőszövetkezetbe, akkor a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony sem jöhet létre. Az viszont nem vitás, hogy a közgyűlés felvételi határozatának visszaható hatálya van a tagsági viszony kezdő időpontjára (ex. tunc). Feltétlenül megkívánandó viszont *az utólagos felvételt kimondó közgyűlési határozathozatal.*

A tagsági jogviszonyból keletkező jogviták eldöntésénél gyakran választ kell adni arra is, hogy a *bíróságnak joga van-e a saját hatáskörében vizsgálni a tagsági jogviszony meglétét.* Van olyan nézőpont is, hogy a bíróságnak nemcsak joga, hanem kötelessége is vizsgálni a tagsági jogviszonyt. Ezt ui. fontos perelőfeltételnek tekinti. Mivel azonban a tagsági jogviszonyt közgyűlési határozat hozza létre, ezeket a tagságra vonatkozó adatokat a termelőszövetkezettől kell beszerezni. A bíróság, véleményem szerint, nem vizsgálhatja azt, hogy érvényes-e vagy sem a termelőszövetkezeti tagsági jogviszony, a bíróságnak egyetlen kötelessége van, a pert felfüggeszteni mindaddig, amíg ezt a vitás problémát a termelőszövetkezet és a felügyeleti szerv (tanácsi végrehajtó bizottság) segítségével teljesen nem tisztázta, mivel meghatározott esetekben pl. ha a 300 forinton aluli kártérítésre kötelezésről van szó, a bíróság nem jogosult a vitás ügyben eljárni. Ha viszont a felek között a jogvita nem a tagsági viszonyból eredt, a vitás vagyoni ügyek elbírálása bírósági útra tartozik.

2. A tagsági viszonyból származó vitás ügyekben az elsőfokú közgyűlési határozattal szemben a következő esetekben lehet a bíróság előtt keresetet indítani:

a) Ha az *okozott kár egy éven belül* a 300 forintot meghaladja. Abban az esetben is a bírósághoz lehet fordulni — károsszegre való tekintet nélkül —, ha a termelőszövetkezet okoz tagjának kárt;

b) a *lakásbérletből vagy lakáshasználatból* származó vitáról döntő határozat ellen;

c) a kilépéssel, átlépéssel, kizárással, a tagsági viszony szüneteltetésével kapcsolatos vagyoni jogi igényről döntő határozat ellen, kivéve a föld kijelölése tárgyában hozott határozatot.

A közgyűlés a tvr. 48. § (2) bekezdése alapján a termelőszövetkezetet érintő bármely kérdésben dönthet, tehát olyan taggal szemben is hozhat határozatot a közgyűlés, aki a termelőszövetkezetnek 300 forinton alul okozott kárt. A vezetőségi és ellenőrző bizottsági tagok ellen pedig 300 forinton alul minden esetben elsőfokon a közgyűlés járhat el. Kérdés az, vajon ezekben az esetekben lehet-e a bírósághoz keresettel fordulni.

Az egyik álláspont a tag vonatkozásában utal arra, hogy a közgyűlés elsőfokon hozott határozata ellen a bíróság előtt lehet keresetet indítani, s etekintetben nem tesz különbséget aszerint, hogy magához vont hatáskörben avagy a jogszabály által előírt hatásköri szabályok alapján jár-e el. A vezetőségi és ellenőrző bizottsági tagokat illetően pedig hivatkoznak a 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. rendelet 28. §-ára, amely szerint a *vezetőségi és ellenőrző bizottsági tagok elleni kártérítési ügyekben,* ha a kártérítési követelésérvényesítése nem tartozik bírói hatáskörbe, *elsőfokon összegre tekintet nélkül* a közgyűlés határoz. A közgyűlésnek az ilyen esetekben hozott elsőfokú határozata ellen értékre tekintet nélkül lehet a bírósághoz fordulni.

A másik felfogás szerint a közgyűlésnek magához vont hatáskörben hozott határozatával

kapcsolatban hivatkozni lehet a bírósági eljárásban ismert hasonló perjogi intézményre, amikor is a Legfelsőbb Bíróság által magához vont perek elsőfokú elintézése esetén a rendes perorvoslat keretében további eljárásnak nincs helye (pl. az elnökségi tanácshoz), továbbá azokra a perjogi szabályokra, amelyek az ügy végeldöntésére hivatott megyei bíróságok által elsőfokon hozott végzések elleni felebbezést kizárják. Ezek az analogikus esetek is támogatják azt a felfogást, hogy a *közgyűlés, noha elsőfokon jár el, de az ügy végeldöntésére jogszabály szerint jogosult.* Véleményem szerint helytelen lenne a közgyűlés elsőfokon hozott határozata ellen nem biztosítani minden esetben jogorvoslati lehetőséget. A vitát különben a tvr. 15. § (4) bekezdésének harmadik mondata végérvényesen eldönti (*„a közgyűlés elsőfokon hozott határozata ellen a bíróság előtt lehet keresetet indítani"*).

3. A jogszabályi szöveg a lakáshasználat mellett a lakásbérlet kifejezést is megemlítette, noha az előbbi nyilvánvalóan magában foglalja az utóbbit is. Kérdésként merülhet fel, hogy a lakáshasználati vitáknál milyen jogszabályokat kell alkalmazni.

Tekintve, hogy speciális termelőszövetkezeti jogszabályok hiányoznak, az általános polgári jogi jogszabályok alkalmazandók. Az említett törvényhely felvetette azt a problémát is, hogy a lakásbérletből vagy a lakáshasználatból származó vitáról döntő határozatnak közgyűlési határozatnak kell-e lenni, vagy lehet vezetőségi határozat is? Az kétségtelen, hogy a tvr. 48. § (2) bekezdése az ilyen jellegű jogvitát nem utalja kizárólag a közgyűlés hatáskörébe. Ennek ellenére kizárólagos közgyűlési hatáskörbe tartozik már elsőfokon az így keletkezett vitás ügy elbírálása, *mivel a tvr. lehetőséget teremtett arra, hogy a lakásbérletből vagy a lakáshasználatból származó vitáról döntő határozat ellen a bíróság előtt lehessen keresetet indítani.* A jogszabályalkotó célja az volt, hogy az ilyen ügyeket már elsőfokon a közgyűlés tárgyalja.

4. A továbbiakban felmerült az a kérdés is, hogy dönthet-e a bíróság a tagsági jogviszony megszűnésével,[6] illetőleg szünetelésével kapcsolatos olyan jogvitában, amely egyébként tagsági viszony megléte esetén nem tartozna bírói útra. Gyakorlatban is fordultak már elő olyan ügyek, amelyekben a kilépett, vagy más termelőszövetkezetbe átlépett tag a földjáradék megítélését kérte, mert annak kifizetését a termelőszövetkezet megtagadta, vagy mert a termelőszövetkezet az átlépő tag munkaegységrészesedését önkényesen csökkentette. Van olyan vélemény is, hogy a jogszabály kifejezése félreértésre adhat okot, azonban a bírói út a tagsági viszony megszűnése, illetőleg szünetelése esetén is kizárt. Mert azok az okok, amelyek a tagsági jogviszony fennállása alatt nem teszik kívánatossá a bírói eljárást, a megszűnéskor, illetve szüneteléskor is fennállanak. A tvr. 70. § (1) bekezdése kifejezetten ki is mondja, hogy a viták intézése akkor is az egyébként hatáskörrel bíró szervek elé tartozik, ha a tagság megszűnik.

A tvr. 48. § (4) bekezdés *b)* pontja nem tesz különbséget az egyes vagyonjogi igények között. Tehát a tagsági viszony megszűnése, illetőleg szünetelése esetén más hatásköri szabályok érvényesülnek, mint a tagsági viszony fennálltakor. Ha az említett szabályt a tvr. 70. § (1) bekezdésével egybevetve szemléljük, akkor láthatjuk, hogy a két törvényhelynél az előbbi generális, az utóbbi speciálishoz képest. Márpedig a speciálist megszorítóan kell értelmezni. Ha tehát a jogvita a tagsági viszony megszűnésekor, illetőleg szünetelésekor merült fel, akkor minden vagyoni jogvitáról döntő határozat ellen bírósági úton kell jogorvoslatot biztosítani.

5. Gyakran merül fel kétség, hogy vajon helyes volt-e az a törvényhozói intenció, hogy a földjáradékkal kapcsolatos vitát kizárjuk mind a bíróság, mind pedig a járási végrehajtó bizottság elé vihető ügyek köréből. Ez a szabályozás semmiképpen nem jelenti azt, hogy a termelőszövetkezeti tagot elzárjuk az őt ért sérelem orvoslásától. A földjáradékkal kapcsolatos vitáknak ui. elejét veszi az a rendelkezés, hogy a földjáradék összegét a termelőszövetkezet éves tervében, illetőleg bevétel-kiadás költségvetésében kell előirányozni.[7] Megállapításáról és kifizetéséről pedig zárszámadásban kell gondoskodni. Mind a bevétel-kiadási tervet, mind pedig a zárszámadást a járási tanács illetékes szervei ellenőrzik, és ennek során gondoskodnak a helytelenül megállapított földjáradék helyesbítéséről, illetőleg a földjáradék pótlólagos felvételéről. Gondoskodnak arról is, hogy ha a kifizetés valamilyen okból nem történik meg, azt utólag teljesítsék. Biztosíték bizonyos fokig, a tvr. 70/C. §-ának (2) bekezdése is, amely szerint a járási végrehajtó bizottság rendeli el a zárszámadásban pénzfizetési kötelezettséget megállapító rendelkezés végrehajtását. Ilyen pénzfizetési kötelezttséget megállapító rendelkezés az is, amely a földjáradékot állapítja meg. Ha tehát ezt a termelőszövetkezet nem fizeti ki, a járási végrehajtó bizottság elrendelheti annak végrehajtását, és a termelőszövetkezeti tag így jut hozzá az őt megillető földjáradékhoz. Nincs szükség tehát külön jogorvoslati eljárásra a földjáradék iránti igény érvényesítésénél. A termelőszövetkezeti tag, ha a földjáradékot a termelőszövetkezet részére nem állapíthatja meg, és nem fizeti ki, akkor *bejelentéssel élhet a járási tanács végrehajtó bizottságához,* amely a szükséges intézkedéseket megteszi, illetőleg a végrehajtást elrendeli. Volt olyan álláspont is, amely szerint a termelőszövetkezeti tag és a termelőszövetkezet között a földjáradékból keletkező jogvitával kapcsolatos jogorvoslati

[6] Dr. Veress József: A tag kizárása a termelőszövetkezetből, Jogtudományi Közlöny, 1959. 6. sz. (288—295. old.).

[7] Dr. Bacsó uo. 129—130. old. Dr. Bak József: Földjáradékfizetés termelőszövetkezeteinkben, Társadalmi Szemle, 1959. évf. 7. sz.

lehetőséget bírósághoz kellett volna utalni. Ezzel a véleménnyel nem lehet egyetérteni, mivel az ilyen jogvita a termelőszövetkezet legbensőbb ügye.

Persze a járási végrehajtó bizottság a közgyűlés határozatát megsemmisítheti, ha jogszabályellenesen nem akar a termelőszövetkezet tagjainak földjáradékot fizetni.

Egyesek szerint a bírósághoz egy esetben lehet a földjáradékkal kapcsolatos közgyűlési határozattal szemben fordulni, ha a jogvita a tagsági viszony megszűnése után, illetőleg szünetelése alatt merül fel. Ezt a felfogást a tvr. 48. §-ának (4) bekezdésére alapítják, ahol a vagyonjogi igény gyűjtőfogalomként jelentkezve e körből nem vonja ki a földjáradékkal kapcsolatos jogvitát sem. Ez a téma átvezet bennünket ahhoz a kérdéskörhöz, hogy milyen jogviták tartoznak a járási tanács végrehajtó bizottságának a hatáskörébe.

IV. *A járási tanács végrehajtó bizottságának hatáskörébe tartozó jogviták*

1. A járási tanács végrehajtó bizottságához a következő esetekben lehet jogorvoslattal élni:

a) A tagok felvételéről, kilépésének elfogadásáról és kizárásáról szóló közgyűlési határozattal szemben, kivéve a felvételi kérelmet elutasító határozatot.

b) A tag átlépésének elfogadása, illetőleg a tagsági viszony szüneteltetése tárgyában hozott közgyűlési határozat ellen.

c) Minden olyan vagyoni jogvita tárgyában hozott közgyűlési határozat ellen — kivéve a földjáradékkal kapcsolatos közgyűlési határozatot —, amelyet a törvény, törvényerejű rendelet, vagy kormányrendelet, vagy e tvr. nem utal bírói hatáskörbe.

A járási végrehajtó bizottság a közgyűlés határozatát helyben hagyhatja, illetőleg ha az, vagy annak része jogszabályt vagy alapszabályt sért, egészben vagy részben megsemmisítheti. A végrehajtó bizottság a megsemmisítést kimondó határozatában irányítást adhat a közgyűlésnek az új határozat meghozatalára (a korábbi határozat jogszabálysértő rendelkezéseinek feltárása útján a követendő irányelvek közlésével); ez ellen a határozat ellen fellebbezésnek nincs helye. A fenti jogszabályi megoldással szemben több kifogás merülhet fel. Először is az, hogy miért nem a mezőgazdasági szakigazgatási apparátus hatáskörébe került a jogvita eldöntése. Másodszor miért csak megsemmisítő hatásköre van a végrehajtó bizottságnak. Harmadszor, miért nincs fellebbezés biztosítva. A tvr. 58. § (1) bekezdése szerint a termelőszövetkezetek állami felügyeletét[8] a Minisztertanács a Földművelésügyi Minisztérium és a tanácsok végrehajtó bizottságai útján gyakorolja. *E felügyeleti jogkörből adódik tehát a járási végrehajtó bizottságnak eme hatásköre.* A jogviták fontossága is erősíti azt a tételt, hogy ne a szakigazgatási szervek, hanem az államigazgatási szervek foglalkozzanak ezekkel a jogvitás ügyekkel. A csak megsemmisítő (kasszatorius) hatáskörnek az a magyarázata, hogy az említett jogviták termelőszövetkezeti belső ügyet képeznek. *Külső szervek konstruktív beavatkozása semmiképpen nem kívánatos.* A megsemmisítő hatáskör elegendő a kirívóan méltánytalan és jogellenes közgyűlési határozatok bizonyos fokú korrekciójára. Egyébként is nem minden esetben van szükség arra, hogy a termelőszövetkezet közgyűlése az üggyel újból foglalkozzék, mert lehetséges, hogy a közgyűlés határozatának hatályon kívül helyezésével áll helyre a törvényes állapot.[9] A fellebbezés kizárása azért vált szükségessé, mert a megyei szervek érdemben úgy sem igen tudják áttekinteni ezeket az erősen személyi jellegű, a termelőszövetkezet belső életéhez szorosan tapadó vitás ügyeket. Ez a rendelkezés különben meg is gyorsítja a jogviták mielőbbi elintézését.

A járási mezőgazdasági osztály az előterjesztett jogorvoslat alapján az ügyet megvizsgálja, és a következőképpen intézkedhet:

a) ha a termelőszövetkezet és a tag meghallgatása után közöttük egyezség jön létre, azt írásba foglalja, és jóváhagyás végett a járási tanács végrehajtó bizottsága elé terjeszti;

b) ha a jogorvoslattal élő kérelmétől eláll, és a határozat jogszabályt vagy alapszabályt nem sért, az ügyet lezártnak tekinti;

c) egyéb esetekben az ügyet a bizonyítékok beszerzése és a tényállás tisztázása után javaslatával döntés végett a végrehajtó bizottság elé terjeszti. A járási mezőgazdasági osztálynak tehát a *jogvitás ügyek előkészítésében,* sőt, bizonyos fokig *intézésében jelentős szerepe van.*

A tvr. 48. § (5) bekezdésének *c)* pontja abból a szempontból érdemel megemlítést, hogy általános vagyonjogi hatáskört biztosít a járási tanács végrehajtó bizottságának. Az általános hatáskör

[8] A tanácsi szervek hatáskörével foglalkozó irodalom. Dr. Bak József: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának egyes jogi kérdései. Állam és Igazgatás, 1960. évf. 1. és 2. sz. Dr. Beér János: A községi tanácsok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek viszonyához, Jogtudományi Közlöny, 1959. évi 6. sz. Dr. Földes Iván: A termelőszövetkezetekről szóló törvényerejű rendelet és az államigazgatási szervek néhány feladata, Állam és Igazgatás, 1959. évf. 4. sz. Dr. Halász József: Járási és községi tanácsok szerepéről és hatáskörük fejlesztéséről a mezőgazdasági termelőszövetkezetek irányításában, Jogtudományi Közlöny, 1959. évi 10—11. sz. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának jogi problémái, M. T. A. társadalmi-történeti osztályának közleményei, X. köt. 3—4. sz. 253—261. old. Dr. Nagy László: A termelőszövetkezetek állami irányítása és a tanácsok feladatai, Társadalmi Szemle, 1960. április hó. Van olyan irodalmi álláspont is, hogy meghatározott tevékenységi kört a jogviták intézésénél célszerű lenne a községi tanács végrehajtó bizottságához utalni (földkijelölés, sérelmes közgyűlési határozat végrehajtásának felfüggesztése stb.) Dr. Csáki László: A termelőszövetkezetekkel kapcsolatos községi hatáskör. Állam és Igazgatás 1961. 2. sz. 110—119. old.

[9] Dr. Bacsó: uo. 130. old.

azonban *csak a vagyoni ügyekre* áll, mert a nem vagyoni ügyekben a hatáskör csak meghatározott esetekre koncentrálódik.

Kissé részletesebben szükséges még foglalkozni a jogszabályellenes és alapszabályellenes közgyűlési határozatokkal.

2. A tvr. korábbi megoldása szerint, ha a közgyűlés határozata jogszabályba vagy az alapszabályba ütközik, annak megsemmisítését bármely tag a járási mezőgazdasági osztály vagy az ügyész, a termelőszövetkezeti döntőbizottságnál kérheti. A termelőszövetkezeti döntőbizottságok általános hatáskört kaptak volna tehát az alapszabály- és jogszabályellenes közgyűlési határozatok megsemmisítésére. Miután a termelőszövetkezeti döntőbizottság létrehozására nem került sor, a jogszabály- és alapszabályellenes közgyűlési határozatok megsemmisítése a járási végrehajtó bizottságok hatáskörébe került. Felmerülhet problémaként, hogy a jogszabály- és alapszabályellenes közgyűlési határozatoknak[10] megsemmisítése miért nem került bírósági hatáskörbe, hiszen több lényeges vagyoni jogvita eldöntése bírósági hatáskörbe tartozik. Felfogásom szerint azért nem lett volna célszerű a bírói hatáskör, mivel az ilyen közgyűlési határozatok az esetek nagy többségében a szövetkezet egész gazdálkodásának és ügyvitelének pénzügyi és szakigazgatási ellenőrzésével szoros kapcsolatban vannak, amelyet áttekinteni, az így keletkezett jogvitát eldönteni az államigazgatási szerv tudja legjobban. Az alapszabály, illetőleg jogszabályellenes közgyűlési határozatoknak várhatóan 3 típusa alakul ki:

a) Lesz olyan jogellenes közgyűlési határozat is, amely esetben *rendes jogorvoslattal sem a bíróság előtt, sem pedig a tanácsi szerv előtt nem lehet élni. Az orvoslásra csak egyetlen lehetőség lesz: a közgyűlési határozat megsemmisítése.* (A közgyűlés kizárólagos hatáskörébe tartozik az alapszabály megállapítása és módosítása, a termelőszövetkezet elnökének, a vezetőség és ellenőrző bizottság tagjainak megválasztása, elmozdítása és visszahívása, döntés a jelentősebb szerződések megkötése vagy jóváhagyása felől stb.)

b) Lesz olyan közgyűlési határozat is, amely amellett, hogy alapszabály- és jogszabályellenes, valamelyik termelőszövetkezeti tag érdekét közvetlenül is sérti, és ellene a termelőszövetkezeti tag a járási tanács vb. előtt jogorvoslattal élhet. (Pl. döntés a tag felvételéről, kilépésének elfogadásáról és kizárásáról, a tagok által bevitt vagyontárgyak átvételéről és az ellenértékének megállapításáról stb.)

c) Lesznek végül olyan alapszabály- és jogszabályellenes közgyűlési határozatok, *amelyeket nem lehet a járási tanács végrehajtó bizottságának megsemmisíteni, ha a közgyűlés határozata a bíróság előtt megtámadható.* Ha ugyanis az ilyen közgyűlési határozat is államigazgatási úton megsemmisíthető volna, a bírósági eljárás célját vesztené, ezenfelül az is bekövetkezhetnék, hogy a bíróság által ítéletileg jóváhagyott döntést az államigazgatási hatóság utólag megsemmisítené. Az utóbbit viszont el lehetett volna kerülni egy olyan rendezéssel, hogy amennyiben a termelőszövetkezeti tag az előírt határidőben a közgyűlés határozatával szemben nem indít a bíróság előtt keresetet, és a közgyűlés határozata jogszabályt, illetőleg alapszabályt sért, akkor ezt a közgyűlési határozatot a járási tanács végrehajtó bizottsága előtt meg lehessen támadni. Nem vitatjuk, hogy ezeket a legtöbb esetben bonyolult vagyonjogi ügyeket igen nehéz a járási tanács végrehajtó bizottságának körültekintően elbírálni. Ez az általunk javasolt korrekció viszont minden jogellenes közgyűlési határozat ellen védelmi lehetőséget teremtett volna.

A tvr. 52. §-a világosan lerögzíti, hogy csak a közgyűlés határozatát lehet a járási tanács végrehajtó bizottságának megsemmisíteni. *Vajon a megsemmisítés joga megilleti-e a járási tanács végrehajtó bizottságát, a vezetőség olyan jogszabályt, illetőleg alapszabályt sértő határozata tekintetében, amellyel nem fordultak a közgyűléshez, és amelyet a közgyűlés nem vizsgált felül.* Helyes-e a jogszabályt e vonatkozásban kiterjesztőleg értelmezni? Felfogásom szerint ebben az esetben jogellenes aktusról van szó. A vezetőség megbízatását a közgyűléstől kapja, nyilvánvaló, hogy a járási végrehajtó bizottságnak a vezetőség jogellenes aktusát is célszerű megsemmisíteni.

Abból, hogy a járási tanács végrehajtó bizottsága a közgyűlés határozatát megsemmisítheti, az is levezethető, hogy a járási végrehajtó bizottság a sérelmes határozat végrehajtását is felfüggeszti, ha az eset összes körülményeiből, az előterjesztett adatokból úgy látja, hogy a bejelentés, illetőleg óvás alapos, és a jogellenes közgyűlési határozat végrehajtása a termelőszövetkezet, vagy a termelőszövetkezeti tag számára helyrehozhatatlan kárt okozna. A felfüggesztés joga megítélésem szerint a jogellenes vezetőségi határozatoknál is megilleti a járási végrehajtó bizottságot. A jogellenes közgyűlési határozat megsemmisítését bármely termelőszövetkezeti tag kérheti. Van olyan álláspont is, hogy *csak az érdekelt* termelőszövetkezeti tag fordulhat a já-

[10] Az irodalomban élénk vita van a termelőszövetkezeti saját alapszabály jogforrási jellegéről. Egyesek szerint az alapszabály is és a közgyűlés határozata is a jogi norma erejével bír. Mások szerint az alapszabály tulajdonképpen szerződés és mint ilyennek nincs jogforrási ereje. Nagy László arra az álláspontra helyezkedik, hogy az alapszabály több partner között kötött megállapodás, amely az államigazgatási szerv jóváhagyása által sajátos társadalmi szabállyá válik. Lásd részletesebben: Dr. Nagy László: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog, Budapest, 1960. Egyetemi Jegyzet, 27. old. A jogszabályellenes közgyűlési határozat rendszerint az alapszabályba is ütközik, de nem mindig. A közgyűlés ui. jogszabályi keretek között kiegészítheti az alapszabályt. Lehet tehát olyan közgyűlési határozat, amely jogszabályba ütközik, elképzelhető olyan is, amely csak az alapszabályt sérti, végül olyan jogszabályellenes határozat is születhet a közgyűlésen, amely egyaránt jogszabály- és alapszabályellenes.

rási végrehajtó bizottsághoz a jogellenes közgyűlési határozat megsemmisítése iránt. Véleményem szerint ez a felfogás nem fogadható el. Minden termelőszövetkezeti tag érdeke, de a közösség érdeke is, a jogellenes tények megsemmisítése. Ezt a felfogásomat erősíti, hogy a járási végrehajtó bizottság hivatalból is megsemmisítheti a jogellenes közgyűlési határozatot. Teljesen közömbös tehát, hogy a járási végrehajtó bizottság az érdekelt vagy pedig más termelőszövetkezeti tagtól, esetleg mástól értesült e jogellenes határozatról.

A jogszabály szövegéből kitűnően *nem kell minden esetben feltétlenül megsemmisíteni* a járási végrehajtó bizottságnak a közgyűlés határozatát. Előfordulhat az is, hogy a határozat megsemmisítésével jóhiszeműen szerzett jogot sértenének. Ez pedig fontos polgári jogi és termelőszövetkezeti jogi rendelkezésekbe, illetőleg alapelvekbe ütközik. Olyan élethelyzet is előállhat, hogy a jogellenes közgyűlési határozat megsemmisítéséből több kár adódik, mint haszon. Előfordulhat, hogy a közgyűlés jogsértő határozata *csekély jelentőségű eseti ügyre vonatkozik*, és semmilyen előny nem származik abból, hogy a járási végrehajtó bizottság az ilyen határozattal foglalkozik, kivizsgálja, megsemmisíti.

Németi László

A társadalomnak a törvénysértések elleni harcban való fokozott részvételével kapcsolatos büntető-anyagi és eljárási kérdések*

A kommunizmus kibontakozó építéséből fakadó minőségileg új jelenségek a szovjet jogtudósok elé számos fontos és időszerű elméleti és gyakorlati szempontból tanulmányozást igénylő kérdést állítanak. Ezek közé tartozik az a kérdés is, hogy megváltozik-e a büntető és büntetőeljárási viszonyok jogi természete a társadalomnak a törvénysértések elleni harcba való fokozott bevonásával kapcsolatos intézkedésekre tekintettel.

Az erre a kérdésre adott válasz során meg kell különböztetni: *1.* a büntetőjogi és következésképpen a büntető eljárásjogi szabályozás területének leszűkítése a társadalomnak a törvénysértőkre gyakorolt erkölcsi ráhatása területének és intenzitásának kiszélesedése tekintetében és *2.* a társadalom részvétele módszereinek és formáinak kiszélesedését és tökéletesedését a sajátos büntetőjogi és büntető eljárási területeken, az erkölcsi ráhatás elemeinek s mind fokozottabb megnyilvánulásait e viszonyok körén belül.

Az első esetben a gyökeresen új abban jelentkezik, hogy maga a társadalom végzi el azoknak a viszonyoknak a szabályozását, amelyek korábban állami szervek közvetlen beavatkozását tették szükségessé. A második esetben a gyökeresen új a társadalom részvétele jelentékeny növekedésének terjedelmében és megerősödésében jelentkezik, azoknak a viszonyoknak a vonatkozásában, amelyeknek szabályozása továbbra is az állam és szerveinek hatáskörében marad.

Ezzel a két irányzattal kívánunk foglalkozni. Ezekben elvileg közösek a kommunizmusnak azok a vonásai, amelyek a szovjet szocialista államiságnak a kommunista társadalmi önigazgatásba való tovább fejlődésének irányzatát fejezik ki.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. Kongresszusa a közrend és a társadalmi együttélési szabályok betartásának biztosítását azok közé az állami feladatok közé sorolta, amelyeknek fokozatosan a társadalmi szervekhez kell átkerülniök.[1]

A Szovjetunió Kommunista Pártja XXI. Kongresszusának határozata szellemében „A társadalom szerepének a szovjet törvényesség és társadalmi együttélés megszegőivel szemben folytatott harcban való fokozásáról" megalkotott törvénytervezet megköveteli a szovjet törvényesség és társadalmi együttélés megszegőivel szemben folytatott harcban a társadalom szerepének fokozását, az önkéntes népi rendfenntartó erők (druzsinák), a társadalmi bíróságok, a társadalmi felügyelet és egyéb önkéntes szervek tevékenységének sokoldalú kiszélesítését, amelyek az *állami szervekkel együtt* hivatottak arra, hogy megelőzzék és megszüntessék a bűncselekményeket, valamint a törvények és a szocialista együttélési szabályok különféle megszegéseit. A helyi tanácsokra, bíróságokra, ügyészi és milícia szervekre az a kötelesség hárul, hogy ezt a tevékenységet *rendszeresen segítsék* elő.

Következésképpen már társadalmunk mai fejlettségi szakaszán a törvénysértésekkel szemben folytatott harc hatáskörének egy része *az állami szervektől a társadalmi önigazgatáshoz* kerül át, s ennek kapcsán a *büntetőjogi és büntető eljárási szabályozás köre leszűkül az erkölcsi, társadalmi reáhatások kiszélesedésének javára.*[2]

* A Jogtudományi Közlöny számára írt cikket *Dr. Alapy Gyula* az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos főmunkatársa fordította. — *Szerk.*

[1] A Szovjetunió Komunista Pártjának XXI. Kongresszusa, Ny. Sz. Hruscsov beszámolója. Bp. 1959. 124. old.

[2] Természetesen nem a korábban büntető és büntető eljárási szabályozásra tartozott viszonyok teljes területe válik az erkölcsi, társadalmi ráhatás tárgyává. Ezeknek a viszonyoknak egy része a jelen szakaszban nem erkölcsi, hanem más jogi természetű (például igazgatási jogi) viszonyokká alakul. Ezeknek a viszonyoknak a területével azonban ezúttal nem foglalkozunk —, átengedve ezt a megfelelő jogágazat képviselőinek.

Ez a folyamat leginkább egyes, korábban a milícia által ellátott feladatnak s önkéntes népi rendfenntartó erőknek, valamint a népbíróságok hatásköréből egyes meghatározott ügykategóriáknak az elvtársi bíróságokhoz történt átadásában szembeötlő.

Ennek megfelelően a kizárólag önkéntességi alapon az élenjáró munkásokból, alkalmazottakból, kolhoztagokból, diákokból, tanulókból, nyugdíjasokból szervezett önkéntes népi rendfenntartó alakulatok alapvető feladata: a közrend védelme, harc a garázdasággal szemben, valamint a lakosság között a szocialista együttélési szabályok betartásáról a társadalmi szervek által folytatott felvilágosító munkában való részvétel. Az önkéntes népi rendfenntartó alakulatokat a párt- és tanácsi szervek, a szakszervezetek, a Komszomol és az egyes népi rendfenntartó alakulat vezetőiből kialakított járási (városi) törzskar vezeti. A közrend védelmében, szemben a korábbi részvételi formákkal — a népi rendfenntartó alakulatok a rájukháruló feladatokat önállóan, az állami szervekkel párhuzamosan összehangolva végzik tevékenységüket s ez utóbbiak segítségére és támogatására támaszkodnak.[3]

A közrendvédelmi társadalmi szervek rendszerében fontos szerepük van a társadalmi bíróságoknak is. Ny. Sz. Hruscsov a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. Kongresszusán kifejtette, hogy nagy figyelmet kell fordítani a társadalmi bíróságokra, amelyek elsősorban hivatottak megelőzni a különböző törvénysértéseket. Hangsúlyozta, hogy a társadalmi bíróságoknak nemcsak termelési kérdésekkel kell foglalkozniok, hanem magatartási, erkölcsi jellegű kérdésekkel is, a kollektíva olyan tagjainak helytelen magatartásával, akik a társadalmi rend normáit megsértik.[4]

Ennek az útmutatásnak megfelelően a korábban népbíróságok hatáskörébe tartozó ügyek közül a társadalmi bíróságok tárgyalják többek között az első ízben elkövetett kisebb súlyú üzérkedéseket, az állami és társadalmi tulajdon kisebb fosztogatásait, a kisebb garázdaságok, becsületsértések, verekedések ügyeit, a nem forgalombahozatal végett történt tiltott kisüsti pálinkafőzést és más szeszes italok készítését, a kisebb társadalomra veszélyességet képviselő első ízben elkövetett bűncselekményeket, ha a bíróság, az ügyész, a nyomozó hatóságok, a milícia vagy más nyomozó szerv helyénvalónak tartja ezeknek a társadalmi bíróságokhoz való áttételét stb.

A társadalmi bíróságok vezetése a szakszervezetekre és a tanácsok végrehajtóbizottságaira hárul.

Ezeknek a szerveknek fő tevékenysége a törvénysértőkre gyakorolt társadalmi ráhatás, amely megnyilvánulhat mind a meggyőzés, mind a kényszerítés formájában.

Helytelen lenne feltételezni, hogy a törvénysértések elleni harc feladatával felruházott önkéntes társadalmi szervek a kényszer alkalmazása nem állana jogukban, hogy a kényszer alkalmazása kizárólag az állami szervek hatáskörébe tartozik. V. I. Lenin Sztruvéval vitatkozva, aki az állam megkülönböztető ismérvét a kényszerítő erőben látta, így írt: „a kényszerítő hatalom minden emberi együttélésben, a nemzetségi szervezetben is, a családban is megtalálható, de állam ott nem volt... az állam ismertetőjele az olyan személyek külön osztályának fennállása, akiknek kezében a hatalom összpontosul".[5]

A kényszer valamennyi emberi közösségben elkerülhetetlen. Államivá akkor válik, amikor az uralkodó osztály az állami szerveken keresztül gyakorolja.[6]

A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa által jóváhagyott, az önkéntes népi rendfenntartó alakulatokról kibocsátott Szabályzat nemcsak a meggyőzést, hanem a kényszer alkalmazását is lehetővé teszi, amikor jogot ad az önkéntes népi rendfenntartó alakulatok tagjainak arra, hogy a közrendet megsértő személyektől a törvénysértés abbanhagyását és szükség esetén a személyazonosság megállapítására alkalmas okmányok felmutatását követelje meg, továbbá jegyzőkönyvet vegyenek fel az elkövetett törvénysértés tényeiről a tanúk és a törvénysértő közreműködésével stb.

A társadalmi bíróságok tevékenysége nemcsak meggyőződésben, hanem kényszerítésben is megnyilvánul. Jogukban áll az ügyet nyilvános tárgyaláson megtárgyalni, s ezen túlmenően a törvénysértővel szemben olyan törvényszabta intézkedéseket tenni, mint például a törvénysértőt a sértettől vagy a kollektívától való nyilvános bocsánatkérésre kötelezni, elvtársi figyelmeztetésben, nyilvános megrovásban részesíteni, társadalmi fegyelmi intézkedést tenni 10 rubelig terjedhető pénzbüntetést kiszabni, a törvénysértőt arra kötelezni, hogy munkájával tegye jóvá az okozott kárt stb.

Az e szervek által alkalmazott kényszer azonban nem állami, nem büntetőjogi. A törvénysértő magatartásának elítélésén alapuló társadalmi kényszerintézkedések bizonyos hátrányos következmények megállapításában nyilvánulnak meg azokkal a személyekkel szemben, akik nem hajlandók öntudatosan és jószántukból viselkedésüket a szovjet szocialista társadalom

[3] L.: M. Jeropkin, L. Mariupolszkij —, A népi közrendvédelmista jogi helyzetének meghatározásáról. „Szovjetszkaja Jusztyicija" 1959. 8. sz. 15. old.

[4] A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. Kongresszusa, Ny. Sz. Hruscsov beszámolója. Bp. 1959. 125. old.

[5] V. I. Lenin, Művei. I. köt. Bp. 1951. 444. old.

[6] L.: „V. I. Lenin a szocialista államról és jogról". Pravovegyenyije 1960. 2. sz. vezércikk, 7. old., M. D. Sargorodszkij: A büntetőjogi büntetés I. rész. A büntetés a kizsákmányoló társadalom büntető jogában. Bp. 1960.

morális-etikai követelményeinek megfelelően alakítani.[7] Éppen ezért, azok a társadalmi viszonyok, amelyek ilyen esetekben az önkéntes társadalmi szervek és a társadalmi együttélés szabályait megsértő személy között létrejönnek nem tartoznak a büntetőjogi s következésképpen a büntető eljárási szabályozás területére.

Ebből kiindulva elvileg helytelen volna jogi szabályozással megmerevíteni a társadalomnak a törvénysértésekkel szemben folytatott harca lehetséges formáit és módszereit. Következetesen el kell vetni például a gyakorlatban néhol megmutatkozó azt a törekvést, amellyel a társadalmi bíróságokra a bírósági tárgyalások büntető vagy polgári eljárási szabályait vagy a közrendvédelmistáknak a törvénysértőkkel való érintkezéseire a gyanúsítottak vagy terheltek kihallgatására vonatkozó szabályait kívánják alkalmaztatni stb.

A kifejtettek alapján nem lehet elfogadni A. T. Bazsánov álláspontját, aki a társadalmi bíráskodást a szocialista igazságszolgáltatás új (társadalmi) *formájaként* fogja fel.[8] Természetesen, ha az igazságszolgáltatást, mint „a jog elbírálását" vagy a „jogra vonatkozó ítéletet" fogjuk fel, akkor a társadalmi bíróság tevékenysége is — igazságszolgáltatás. Amikor a társadalmi bíróság az életben előfordult konkrét törvénysértést vagy a szocialista együttélés szabályának megszegését bírálja el a törvények alapján és azok között a keretek között jár el, amelyeket a törvény pontosan meghatároz s ezzel a tömegek, a szovjet társadalom legjobb képviselőinek jogtudatát juttatja kifejezésre. Viszont ilyen értelemben igazságszolgáltatásnak volna tekinthető az Ifjúságvédelmi Bizottságok bizonyos tevékenysége vagy a járási végrehajtóbizottságok mellett működő szabálysértési bizottságok tevékenysége is stb. A szocialista igazságszolgáltatás alatt azonban sokkal körülhatároltabb fogalmat értünk — éspedig a szocialista államnak a társadalom állami vezetését szolgáló egyik formáját, amely konkrét jogkérdéseknek a törvények pontos betartásával történő eldöntésében és a törvénysértőkkel szemben állami kényszer alkalmazásában nyilvánul meg.[9] V. I. Lenin írta: „A bíróság a hatalom szerve. Ezt a liberálisok olykor elfelejtik. A marxista azonban bűnt követ el, ha erről megfeledkezik."[10] Erre a lenini tételre támaszkodva helyesen emeli ki N. N. Poljanszkij: „Az igazságszolgáltatás meghatározása kapcsán a bíróságról, mint a hatalom szervéről kell beszélni ... A hatalom ismérvét nem szabad elfeledni az igazságszolgáltatás meghatározásával kapcsolatosan sem."[11] A Szovjetunió Alkotmányának 102. cikke, valamint a bírósági szervezeti törvények Alepelveinek 1. cikke az igazságszolgáltatás gyakorlását *csakis* a bíróságokra, mint a hatalom szerveire ruházza. A büntető törvények Alapelveinek 7. cikke értelmében a büntető ügyekben is csak a bíróság, mint állami szerv jogosult az igazságszolgáltatásra. A bírósági ítéleteket a Szovjetunió, illetve a szövetséges köztársaságok nevében hozzák meg (büntetőeljárási Alapelvek 43. cikke). Az igazságszolgáltatás mellőzhetetlen ismérve a bírósági eljárás (Bírósági szervezeti Alapelvek 4. cikke.) Az igazságszolgáltatás fogalmát bármely más meghatározás határozatlanná teszi, továbbá elmossa az állami szervek és a társadalom öntevékeny szerveinek tevékenysége, vagyis a társadalmi tevékenység különböző formái közötti különbségeket stb.

Azért, hogy a társadalom öntevékeny szervei és ezek képviselői reálisan gyakorolhassák feladataikat, az állam biztosítja ezeknek közvetlen segítségét és támogatását, valamint államhatalmi rendelkezési jogának egy részét is reájuk ruházza. Így például, ha a megszabott határidőben nem teljesítik a társadalmi bíróságnak az okozott kár megtérítéséről hozott döntését, nem fizetik meg a kiszabott pénzbírságot vagy más anyagi természetű határozatát, a társadalmi bíróság elnöke az ügyet a népbírónak küldi meg, aki az iratok adatainak és a döntés törvényességének megvizsgálása után végrehajtó lapot bocsát ki a bírósági végrehajtó által történő foganatosítás végett. Ez is egyik konkrét kifejezője annak a hatékony segítségnek és támogatásnak, amelyet az állami szervek nyújtanak a törvénysértésekkel szemben folytatott harcban az említett társadalmi szerveknek, amelyre szükség esetén tevékenységük alapul. Következésképpen, ha ez szükséges, a társadalmi ráhatás az állami kényszer erejére is alapulhat. Ez természetesen csak a szükséges esetekben foghat helyt, mert mi — Lenin tanításának megfelelően — mindenek előtt meggyőzni vagyunk kötelesek, és azután kényszeríteni.

Azoknak a viszonyoknak, amelyek ilyen esetekben jönnek létre, állami-jogi jellegük van. Keletkezésüknek, megváltoztatásuknak és megszüntetésüknek eljárási rendjét eljárási (bizonyos esetekben államigazgatási) jogszabályok határozzák meg.

Amint arra már utaltunk, amikor az állam a társadalmi szerveknek állam-jogi rendelkezési jogának egy részét átengedi, ennek pontos terjedelmét és kereteit a törvények szabják meg. Így például az önkéntes népi rendfenntartó

[7] L.: V. I. Lenin a szocialista államról és jogról. „Pravovegyenyije, 1960. 2. sz., vezércikk 8. old.

[8] L.: A. T. Bazsánov: „V. I. Lenin a szocialista igazságszolgáltatásról". L. a kazanyi és leningrádi egyetem jogi fakultásainak Lenin 90. születésnapja alkalmából rendezett tudományos ülésszakán elhangzott előadások téziseit. Leningrád, 1960. 13. old.

[9] L. például: Sz. A. Golunszkij és D. Sz. Karev: A Szovjetunió bírósági szervezete. Moszkva, Goszjurizdat, 1946. 19. old.; M. Sz. Sztrogovics: „A szovjet büntető eljárás kézikönyve." Moszkva, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának kiadása, 1958. 3. old.; M. A. Cseljcov: Szovjet büntető eljárás. Moszkva, Jurizdat, 1951. 12. és köv. old.

[10] V. I. Lenin: Művei. XXV. Bp., 1952. 181. old.

[11] N. N. Poljanszkij: A szovjet büntető eljárás elméleti kérdései. A moszkvai egyetem kiadása, 1956. 42. old.

erőkről szóló határozat szerint az önkéntes közrendvédelmistáknak jogukban áll a közrend megszegőit szükség esetén a járási (városi) közrendvédelmi törzsparancsnokságra, a milíciához vagy a legközelebbi helyi tanácshoz előállítani, vagyis gyakorlatilag letartóztatásukat foganatosítani. Az új büntető eljárási törvénynek az önkéntes közrendvédelmistákat fel kell majd sorolnia azok között, akiknek letartóztatási joguk van, meg kell állapítania az ilyen letartóztatás módját és időtartamát, s ki kell térnie arra is, hogy azok az egyes eljárási cselekmények foganatosításánál (házkutatás, lefoglalás, szemle stb.) is jelen lehetnek.

A társadalmi szerveknek ilyen bizonyos mértékű rendelkezési joga, csak korlátozott és törvényileg pontosan meghatározott többlete annak a lényegében morális rendelkezési jognak, amely e szervek működésének legfőbb alapja a közrend és a szocialista együttélés szabályainak védelmében.

A felsorolt esetek többségében tehát az öntevékeny társadalmi szervezetek elsősorban a meggyőzés és társadalmi kényszerítés módszerével önállóan végzik a rájukruházott feladatokat az állami szervekkel párhuzamosan, ezek segítségével és támogatásával. Ezáltal pedig a büntetőjogi és büntetőeljárási szabályozás területe megfelelőleg leszűkül mindenek előtt a törvénysértőkre gyakorolt társadalmi ráhatás kiszélesedésének javára.

Ez azonban nem jelenti a szovjet állam szervei tevékenységének és különösképpen a bűnözés elleni harc állami tevékenységének csökkenését.[12] S mi több, a társadalmi és állami tevékenység összehangolása a törvénysértésekkel szemben folytatott harcban — a kényszer és meggyőzés egybehangolásának egyik szükségszerű jelensége, amelyet V. I. Lenin a proletárdiktatúra egyik fontos jellemzőjének minősített.[13]

A büntetőjogi és büntető eljárási viszonyok korlátozódása a törvénysértőkre gyakorolt társadalmi ráhatás kiszélesedésének javára, egyáltalán nem csökkenti az állami kényszer szerepét és jelentőségét azok vonatkozásában, akik rosszhiszeműen kivonják magukat a szocialista társadalom törvényei alól és az átnevelésüket visszautasítják. Ennek folytán az állami kényszer alkalmazási körének leszűkülése lehetővé teszi, hogy az állami szervek (a nyomozás, vizsgálat, ügyészségek, bíróságok) figyelmüket főleg a legsúlyosabb bűncselekmények kivizsgálására és elbírálására összpontosítsák, amelyeket olyan személyek követnek el, akik rosszhiszeműleg vonják ki magukat a szocialista jogrend követelményei alól.

Nem téveszthetjük azonban szem elől, hogy a mi viszonyaink között ezek a szervek sohasem voltak kizárólag a kényszerítés szervei. A szovjet állam fennállásának első éveiben írta V. I. Lenin: „Nekünk szükségünk van az államra, szükségünk van a kényszerre. A szovjet bíróságnak az ilyen kényszert megvalósító proletár állam szervének kell lennie. És ezekre a bíróságokra hárul az a roppant feladat, hogy a lakosságot munkafegyelemre neveljék."[14]

A Kommunista Párt és a Szovjet Kormány sohasem értékelték túl az állami kényszerítés szerepét és jelentőségét, nem tekintették ezt sohasem öncélúnak, egyebek között — a bírósági szervek tevékenységében sem. Az állami kényszer csak ott és akkor került alkalmazásra, amikor és ahol az egyedüli meggyőzés már elégtelennek mutatkozott. A szocialista igazságszolgáltatás által történő alkalmazásában a *kényszer* mindenkor *nevelő* jellegű volt, a nevelés kényszer *útján* valósult meg.

A szocialista igazságszolgáltatás szerveinek tevékenysége általában olyan körülményekkel kapcsolatos, amelyek már kívül esnek a lehető meggyőzés és társadalmi kényszer határán és az állami szervek kényszerítő nevelését követelik meg. Ezért e tevékenység korlátozódásának ténye elválaszthatatlan kapcsolatban van az állami kényszer korlátozódásának terjedelmével, az adott esetben — a társadalmi ráhatás területe kiszélesedésének javára. „A kényszerítés sohasem volt a fő módszer a szocialista állam tevékenységében; most a kényszerítés köre még jobban összeszűkül . . ." mondotta Szuszlov elvtárs a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. Kongresszusán.[15] Ennek alapját a szocializmus és a kommunizmus kibontakozó építésének eredményei — a kizsákmányoló osztályok (s egyúttal az elnyomás tárgyának) felszámolása, a társadalmi és állami rend további megszilárdulása, a szovjet nép politikai nézeteinek eddig még nem tapasztalt egységessége és a Kommunista Párt és a Szovjet hatalom mellett való felzárkózása képezi.

Lényeges azonban utalni arra is, hogy az állami kényszer területének leszűkülése nemcsak a meggyőzés és a nevelés hatóterületének, szerepének és jelentőségének kiszélesedését hozza magával, hanem egyszersmind magának az állami kényszer jellegének megváltozását is, azáltal, hogy egyre inkább közeledik a meggyőzéshez és benne a nevelő ráhatás ereje egyre inkább fokozódik. Csakis ennek alapján lehet helyesen megérteni *a tulajdonképpeni büntető és büntető eljárási viszonyok további tökéletesedésének óriási jelentőségét azoknak a viszonyoknak kiszélesedése tekintetében, amelyeknek közvetlen résztvevői a társadalomnak képviselői, illetve ezeknek a viszonyoknak területén a ne-*

[12] A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. Kongresszusa, Ny. Sz. Hruscsov beszámolója. Bp. 1959. 126. old.

[13] V. I. Lenin: Művei XXXI. köt. Bp. 1951. 512. old.

[14] V. I. Lenin: Művei XXVII. köt. Bp. 1952. 212. old.

[15] Szovjetunió Kommunista Pártjának XXI. Kongresszusa, M. Sz. Szuszlov felszólalása. Bp., 1959. 296. old.

vető ráhatás elemeinek jelentékeny megerősödését.

E jogviszonyok terjedelmének kiszélesedési irányzata kifejezésre jut: *a)* a társadalomnak a bűnözés elleni harcban már korábban is létezett részvételi formáinak megnövekedő jelentőségében (mint a népi ülnökök, hatósági tanúk stb.); *b)* bizonyos feledésbe merült formáinak újraélédésében (társadalmi vádló, társadalmi védő); *c)* teljesen új, korábban nem ismert intézmények bevezetésében (kezességre adás, a feltételesen elítéltek átnevelés és megjavítás végett társadalmi szerveknek és a dolgozók kollektívájának való átadása).

A Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága teljes ülésének a büntetőjogi büntetés alkalmazásának gyakorlatát elemző 1959. június 19. napján 3. szám alatt kelt határozata hangsúlyozta, hogy a jelen szakaszban a bűnözéssel és más törvénysértésekkel szemben folytatott harc sikere jelentékeny mértékben függ a társadalom széles köreinek a közrend védelmére foganatosított intézkedésekbe való bevonásától, a bűncselekmények megelőzésétől és a bűnözést kiváltó okoknak megállapításától. A teljes ülés azt javasolta a bíróságoknak, hogy szorosabb viszonyt építsenek ki a társadalmi szervekkel és a dolgozók kollektíváival, és magyarázzák meg a bűnözés elleni harccal kapcsolatos törvényeket.

A Szovjetunió Legfőbb Ügyésze az 1959. június 20-án 3. szám alatt „Az ügyészi szerveknek a büntető felelősségre vonás gyakorlása és a büntető intézkedések helyes alkalmazása felett gyakorolt felügyeletről" kiadott utasításában hangsúlyozta, hogy a bűncselekmények felderítését a társadalom erőinek bevonásával, a bűnözők leleplezésében és a bűncselekmények megelőzésében, a társadalom erőire támaszkodva kell végezni.

A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának 1959. december 19-én 5. szám alatt „A bírósági szervek tevékenységéről a társadalomnak a bűnözés elleni harcban való fokozott bevonásával kapcsolatban" kibocsátott határozata megállapítja, hogy a társadalomnak megnövekedő részvétele a bűnözés megelőzésében és az ügyek bírósági tárgyalásának nagyobb alapossága az országban az elítéltek számának csökkenését eredményezte. A teljes ülés azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy még számos bíróság nem épített ki szoros kapcsolatot a társadalmi szervekkel, nem kielégítőleg tárják fel előttük a büntető tárgyaláson való részvételre, a társadalmi vádló és védők kiválasztásának jogát és módját, a feltételes elítélés kérelmezéséhez, az ügyek társadalmi elbírálásra való áttételének, a büntetettség idő előtt való törlésének jogát stb. nem fordítanak kellő figyelmet a feltételesen elítéltek átnevelésére és a társadalomnak ebbe való bevonására. A teljes ülési határozat útmutatást ad a bíróságoknak a társadalomnak az igazságszolgáltatásba való bevonása tekintetében s ezen keresztül a még fennálló hiányosságok felszámolására.[16]

A társadalomnak egyre fokozódó szerepe a büntető eljárásban, a képviselőinek részvételével végbemenő cselekmények körének kiszélesedését, a részvétel formájának és módjának tökéletesítését tételezi fel az egyes vizsgálati és bírósági cselekmények tekintetében. A társadalom képviselői a nyomozóknak, vizsgálóknak, az ügyészségnek és a bíróságnak jelzik a bűncselekmények elkövetését vagy előkészítését; az egyes állampolgároknak és társadalmi szervezeteknek erről szóló bejelentései, a büntető eljárás megindításának külön alapját képezik. A hatósági tanúk, a tanúk,[17] a kezesek, akik felelősséget vállalnak azért, hogy a terhelt nem vonja ki magát a vizsgálat és bírósági eljárás alól, mint a társadalom képviselői vesznek részt a vizsgálati szakaszban. A bírósági eljárásban mint népi ülnökök, társadalmi vádlók, társadalmi védők, tanúk vesznek részt. A társadalmi szervezeteknek és a dolgozók kollektíváinak jogukban áll a vizsgálat során és a bíróság előtt kérelmezni a terhelt (a vádlott) átnevelés és megjavítás végett való kezességükre adását, a csekélyebb társadalmi veszélyességet képviselő ügyeknek megszüntetését és társadalmi bírósághoz letárgyalás végett való áttételét; a bíróság előtt: — a vádlott feltételes elítélését és az így elítéltnek átnevelés és megjavítás végett való rájukbízását, szabadságvesztéssel nem járó büntetés kiszabását. A társadalom részt vesz a bírósági büntető ítéletek és végzések felülvizsgálásában és végrehajtásában — a kezességbe adott és feltételesen elítélt személyek átnevelésében.

Mint arra már rámutattunk, azoknak a büntetőeljárási viszonyoknak kiszélesedése, amelyekben a társadalom képviselői közvetlenül is résztvesznek, a büntetőeljárási viszonyok területén a nevelési elemek tökéletesedését vonja maga után, ami ezen a területen a szovjet szocialista állam nevelő tevékenysége fokozódásának általános irányzatát fejezi ki a kommunizmus kibontakozó építésének szakaszában.

Ennek megfelelően a Szovjetunió Legfőbb Ügyésze arra kötelezte az ügyészségi vizsgálókat, hogy rendszeres kapcsolatban álljanak a társadalommal, a szervezetekkel és a dolgozók kollektíváival, idejekorán ismertessék az üzemekben, építkezéseken, kolhozokban, intézményekben elkövetett bűncselekményeket, hogy minden elkövetett bűncselekményt társadalmilag megvitassanak és elítéljenek, feltárják elkövetésének okait, és a közvélemény teljes erejével hassanak a bűncselekmények elkövetőire, hogy a türelmetlenség légköre alakuljon ki minden bűncselekmény elkövetője körül.[18]

---

[16] L.: „Szovjetszkaja Jusztyicija" 1960. 2. sz. 27—28. old.

[17] Tanúvallomást tenni nemcsak állampolgári kötelesség, hanem társadalmi kötelezettség is.

[18] L.: A Szovjetunió Legfőbb Ügyészének 1959. június 20-án 3. sz. alatt „Az ügyészi szerveknek a büntető felelősség gyakorlása és a büntető intézkedések alkalmazása felett gyakorolt felügyeletéről" kiadott utasítása, 10. pont. (Szocialiszticseszkaja zakonnoszty, 1959. 9. sz. 19. old.)

A bírósági tárgyalások nevelő hatásának fokozása és a bűncselekmények megelőzése végett a bíróságok kötelesek szükség esetén a vádlottak munka-, vagy lakóhelyével közölni a kitűzött tárgyalás idejét, az ítélet jogerőre emelkedése után pedig közölni a bírósági eljárás eredményét, szélesebb körben folytatni azt a gyakorlatot, amely szerint a tárgyalásokat közvetlenül az üzemekben, építkezéseken, állami gazdaságokban, kolhozokban társadalmi vádló és védő részvételével tartják meg, továbbá a bíróság előtt tárgyalt és közérdeklődésre számot tartható ügyeket a sajtóban és a rádióban is ismertetik.[19]

Az ilyen és ehhez hasonló intézkedések során megítélésünk szerint a büntető és büntetőeljárási viszonyok nem mennek keresztül minőségi változásokon, azonban a bűnözés elleni harc területén egy sor új jelenséggel és irányzattal kapcsolatosak. Vegyük például a csekély társadalomra veszélyességű bűncselekményt elkövető és őszinte bűnbánatot mutató személyek társadalmi szervezetek és dolgozók kollektíváinak kezességére adásának intézményét. Nem lehet kétséges, hogy mindaz, ami a vizsgálónak (az ügyésznek) az eljárást megszüntető határozata vagy a bíróságnak megszüntető végzése után következik, már kívül esik a büntető eljárás keretén és a törvénysértő társadalmi átnevelésének és megjavításának területére tartozik. Ez alól kivételt csak az azzal kapcsolatban felmerülő eljárásjogi kérdések képeznek, amelyek a társadalom felügyelete során a kezességre adott személyek viselkedésével vetődhetnek fel (abban az esetben, ha például a kezességet megszüntetik és az erről hozott határozatot a büntető eljárás folytatásának megfontolása végett a bíróságnak vagy az ügyésznek megküldik). Az a tény azonban, hogy a társadalmi szervezetek vagy dolgozók kollektíváinak előterjesztett kérelmeit (valamint ilyen jogkörük fennállását is) az állami szervek saját hatáskörükben és a perrendi eljárásnak megfelelően bírálják el, ezeknek a viszonyoknak büntetőjogi és büntetőeljárási jellegéről tanúskodik, amely e kérdés eldöntését megelőzi és végigkíséri.

Még inkább sokrétűek és szemléletesek azok a jogviszonyok, amelyek a társadalmi szervezetek és dolgozók kollektíváinak a vádlottak feltételes elítélésére, illetve átnevelés és megjavítás végett való átadás iránt előterjesztett kérelmei kapcsán merülnek fel.

A terhelt (a vádlott) kezességre adása a büntető ügy *megszüntetését* tételezi fel s ezzel egyidejűleg a büntetőjogi és büntetőeljárási viszonyok megszüntetését is (ezek csak a kezességről való lemondás következtében éledhetnek újjá). A feltételes elítélés és az elítéltnek átnevelés és megjavítás végett a társadalomnak történő átadása, további és rendkívül sajátságos *fejlődése* azoknak a viszonyoknak, amelyek a társadalomnak az ítélet végrehajtásába való bevonással vannak kapcsolatban. Az egyik esetben *elítélésről*, a másik esetben pedig a büntetés mellőzéséről van szó.

Avégett, hogy a törvénysértő kezességre legyen adható, olyan feltételek szükségesek (kisebb társadalomra veszélyességet képviselő bűncselekmény elkövetése, töredelmes megbánás stb.), amelyek nem szükségesek a feltételes elítéléshez és az elítéltnek átnevelésre és megjavításra a társadalomnak való átadáshoz.

Csak a bíróság ítélhet el valakit feltételesen: kezességbe a bíróság is és a vizsgálati szervek is átadhatnak.[20]

[19] L.: „A társadalom szerepének fokozásáról a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértéseivel szemben folytatott harcban" törvénytervezet 11. pont. (Izvesztyija, 1959. október 23.) A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának 1959. június 19-én a „Büntetőintézkedéseknek a bíróságok által történő alkalmazásának gyakorlatáról" kiadott határozata, 8. pont. (Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty, 1959. 9. sz.); A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának 1959. december 19-én a „Bírósági szervek tevékenységéről a társadalomnak a bűnözés elleni harcban betöltött szerepének fokozásáról kiadott határozattal kapcsolatban" határozatának 4. pontja. (Szovetszkaja Jusztyicija, 1960. 2. sz.) stb.

[20] A társadalomnak a törvénysértésekkel szemben folytatott harcban betöltött szerepe fokozásáról kibocsátott törvénytervezet megvitatása során (amely az általuk képviselt álláspontot foglalja el) más véleményeket is kifejezésre juttattak. Hangoztatták, hogy a kezességre bocsátás tekintetében a bíróságnak a kizárólagos jogát kell törvénybe foglalni, mert csak a bíróság nyilváníthat bárkit is bűnösnek valamely bűncselekmény elkövetésében, amely előfeltétele a kezességbe adásnak is.

A törvénytervezet álláspontjának védelmében, amely ezt a jogot a vizsgálati szerveknek is biztosítja a következő érveket hozták fel: *1.* A büntető törvények Alapelveinek 1. cikke és a büntető eljárásjogi Alapelvek 7. cikke szerint a bűnösségnek csakis a bíróság által történő megállapítása elsősorban a vádlott bűnössé nyilvánításával és büntetés kiszabásával áll kapcsolatban. A kezességre adás pedig nem büntetés alkalmazását, hanem a büntetés mellőzését jelenti; *2.* A kezességre adás jogának a vizsgálati szervek részére való megadása szükséges a társadalomnak a jogsértésekre történő gyors reagálása szempontjából, úgyszintén az illetékes állami szervek gyors intézkedéseinek szempontjából is azért, hogy a társadalmi szervek kérelmeit gyorsabban intézhessék; *3.* Ez a szabályozási mód a társadalomra kevéssé veszélyes cselekményt elkövető és azt őszintén megbánó személy érdekeinek szempontjából is lényeges, miután a bírósági tárgyalás lefolytatása a vádlott számára önmagában is lényeges terhet jelent. *4.* Az ilyen jognak a vizsgálati szerveknek való megadása a fölösleges formalizmus csökkentését teszi lehetővé, kiküszöböli a bírósághoz való áttételt akkor, amikor a társadalomnak a kezességre adás iránti kérelme teljesítésének minden feltétele adva van.

Ez valóban így is van. Ez azonban nem ad alapot arra a következtetésre, hogy a kezességre adást *általában* a vizsgálati szervek,. míg a bíróság csak *kivételesen* alkalmazza. (L. a Szovjetszkaja Jusztyicija 1960. 3. számában közölt szerkesztőségi cikket, 52. old.) Helyesebb volna az ellenkező álláspont: általában a bíróság gyakorolja ezt (itt számításba kell venni ennek az intézménynek és magának a lefolytatott bírói eljárásnak nevelő jellegét) és csak kivételesen a vizsgálati szervek.

Ugyanilyen megfontolások alapján aligha lehet célszerű ennek a jognak a nyomozó szervek részére való megadása.

Éppen azért, mert lényegileg különböző intézményekről van szó (bár mindkettőben elvileg azonos a társadalomnak a bűnözés elleni harcba való szélesebbkörű bevonása) nem tehetjük magunkévá azt az egységes értelmezést, amelyet most a bíró és vizsgálati gyakorlatban a kezességnek tulajdonítanak. Ezzel a szakkifejezéssel nevezik a törvénysértőnek a társadalom átnevelésére való átadását a büntetés alóli mentesítésnél is és a feltételes elítélésnél is. A kérdés lényege nem elsősorban a szakkifejezések összekeverésében áll, mint inkább azokban a messzemenő következményekben mutatkozik meg, amit ez a gyakorlatban okoz. Nemcsak a kezesség még hiányzó törvényi szabályozásával, hanem az említett fogalmak összekeverésével magyarázható, hogy egyes esetekben kezességet alkalmaznak akkor, amikor feltételes elítélés volna szükséges a törvénysértőnek átnevelés és megjavítás végett a társadalomnak való átadásával, s fordítva is, feltételes elítélést alkalmaznak olyankor, amikor nyilvánvalólag kezesség alkalmazása volna a célszerű.[21]

Megítélésünk szerint ezzel magyarázható az a semmivel sem igazolható „hatásköri megosztás", amely ebben a kérdésben a bírósági szervek és a vizsgálat szervei között kialakult. Eszerint a tulajdonképpeni kezességet a vizsgálati szervek alkalmazzák (bár a törvényhozás számukra még ilyen jogot nem állapított meg), míg a bíróságok — a feltételes elítélést a társadalomnak átnevelés és megjavítás végett való átadással, s ez utóbbit is kezességnek nevezik.

Sajátos büntetőeljárási viszonyok jönnek létre akkor is, amikor a társadalmi szervek és a dolgozók kollektívái képviselőinek — társadalmi vádlóként vagy társadalmi védőként való részvételének engedélyezését kérik. Azok a viszonyok, amelyek ilyen esetekben a bíróságok és a kérdéses társadalmi szervek vagy dolgozók kollektívái között alakulnak ki a kérelem benyújtásával, majd pedig (a kérelem teljesítése esetén) mintegy megkettőződnek, a bíróság és ezek között a társadalmi szerveknek képviselői között létrejött viszonyt fejezik ki. A társadalmi szervezetek vagy dolgozók kollektíváinak ezek a képviselői arra hivatottak, hogy kifejezzék és képviseljék azoknak a szervezeteknek (kollektíváknak) véleményét, amelyeket képviselnek. Mint V. I. Lenin mondotta a dolgozók között: „... az ilyen tehetségeknek még érintetlen és rendkívül bőséges forrása a munkásosztály és a parasztság".[22] Mégis a társadalmi vádlók és társadalmi vádlóknak a bírósági tárgyaláson való részvételében mutatkozó gyakorlat azt mutatja, hogy ez nincs mindig így; s ez gyakorlatilag nem is lehetséges mindenkor. Itt elsősorban nem azokra a kivételes esetekre gondolunk, amikor a társadalom egyes hanyag képviselői visszaélnek a beléjük helyezett bizalommal, hanem azokra a körülményekre, amelyek folytán a társadalom jóhiszemű képviselője kénytelen előállani a neki korábban adott „megbízatás" végrehajtásától (például amikor a társadalmi vádló a bírósági tárgyaláson a vád bizonyítottságának hiánya miatt a vádat elejti, vagy amennyiben más személy bűnössége vagy más bűncselekmény nyert bebizonyítást, semmint amelynek tényéből kiindulva a társadalom őt a bíróságra kiküldötte).

Feltétlenül szükségesnek látszik pontosan törvényileg szabályozni és a bírósági gyakorlatban is figyelembe venni mind a kérdéses társadalmi szervezetek és dolgozók kollektívája, mind képviselőik jogainak és kötelezettségeinek terjedelmét. Ebben az értelemben kifogásolni lehet a gyakorlatban előforduló azokat az eseteket, amikor társadalmi vádlók és társadalmi védők részvételét az illetékes társadalmi szervezetek vagy kollektívák kérelme nélkül engedélyezik (például az állami vádló vagy a védő kérelmére) vagy pedig az ilyen kérelmeket nem a kollektíva gyűlésének döntése alapoz meg (megfelelően jegyzőkönyvbe foglalva), hanem csak egyes sze-

---

Ezt a kérdést itt „de lege ferenda" szemszögéből tárgyaljuk. Ami a gyakorlatot illeti, a nyomozati szervek által alkalmazott kezességre adást illetőleg, ez nem felel meg a szocialista törvényesség elvének, mert a kezesség intézménye még törvényileg nem szabályozott. Az össznépi megvitatás alá bocsátott, a „Társadalom szerepének fokozásáról a bűnözés elleni harcban" törvénytervezet még nem emelkedett törvényerőre. Éppen ezért helytelennek tartjuk a büntető eljárás megindítása előtt történő kezességre adást. Megítélésünk szerint törvényben kell kimondani, hogy ebben a kérdésben legkorábban a gyanúsítás közlése alkalmával lehet dönteni. A kezességre bocsátásnak a büntető eljárás megindítása előtti alkalmazásában kialakult ellentétes gyakorlatot az magyarázza, hogy *1.* ezek az ügyek ezáltal nem szerepelnek a bűncselekmények statisztikájában, *2.* bizonyos esetekben olyan személy is kezességre adható, aki bűncselekményt nem követett el, *3.* a bűncselekmény sértettje ezáltal elveszti jogai és érdekei érvényesítésének lehetőségét.

[21] Ennek alátámasztására hivatkozni lehet olyan tényekre, hogy például egy fiatalkorút 5 rubel ellopása miatt, két fiatalkorút két szál deszkának egy öregasszony részére építendő galambdúchoz való felhasználás végett történt ellopása miatt, egy törött teknő ellopása miatt stb. hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítéltek feltételesen, holott szerepelt az ügyben a társadalmi szerveknek a kezességre adás iránt előterjesztett kérelme. Érdekes megjegyezni, hogy mind ezekben, mind számos más ügyben nem találtuk a bíróság indokolt határozatát, amellyel elutasította volna a társadalmi szervezet, vagy dolgozók kollektívájának kezességre bocsátás iránt előterjesztett kérelmét. Ez érthető is, amikor még nincs törvényi szabályozás és a két intézmény lényegét pedig összekeverik s a bíróságok feltételes elítélést alkalmaznak „kezességre bocsátással együtt" (az ítéletben is így tüntetik fel). E két intézmény közötti lényeges különbségnek megértése nemcsak a vizsgálati és bírósági dolgozók számára fontos, hanem a széles szovjet társadalmi körök számára is, amelyek a társadalomnak a törvénysértésekkel szemben folytatott harcba való fokozott bevonásáról szóló törvénytervezet elfogadása után feladata lesz, hogy megértse milyen esetekben és milyen feltételek mellett kell felvetni a kezességre bocsátás kérdését és mikor a feltételes elítéltetés kérdését az elítéltnek a társadalomnak átnevelés és megjavítás végett való átadásával.

[22] V. I. Lenin: Művei XXVI. köt., Bp. 1952. 424. old.

mélyek döntése (amelyeknek formája csak egy vagy két személy megbízó levele).

Ugyancsak helytelennek kell minősíteni az olyan eseteket is, amikor a „társadalom képviselőjét" vagy „bizalmi személyt" küldenek ki a bírósághoz anélkül, hogy feladatukat vagy jogkörüket (mint társadalmi védőt vagy vádlót) pontosan meghatároznák, úgyszintén a bíróságnak az olyan végzéseit, amelyek e személyek feladatait meghatározzák, mert nyilvánvalóan ilyenkor inkább az ügy konkrét körülményei, s nem a kollektíva véleménye az irányadó.[23]

Mellőzni kell a gyakorlatban előforduló olyan eseteket is, amikor az ilyen képviselőket a bíróság automatikusan fellépni engedi a perben, anélkül, hogy felhatalmazásukat gondosan ellenőrizték volna vagy fellépésük engedélyezését éppen alaptalanul megtagadják (például hivatásos védőként eljárni azért nem engedik, mert bizonyos ideje ismeri a vádlottat stb.)

Arra tekintettel, hogy a büntetőeljárási Alapelvek 41. cikke a társadalmi vádló és a társadalmi védő fellépésének engedélyezését a bíróság végzéséhez köti e személyeknek az ügy anyagának a tanulmányozását a tárgyalás előtt csak a bíró vagy az előkészítő ülés *előzetes* döntése teheti lehetővé.

A gyakorlatban előforduló olyan jelenségek, hogy egyidejűleg (ugyanaz a szervezet, ugyanabban az ügyben) rendelnek ki társadalmi védőt és társadalmi vádlót, arról tanúskodnak, hogy e kérdések eldöntésében egyes szervezetek (kollektívák) nem a megkövetelt elvi alapon járnak el, s a társadalom felvilágosításának munkája is hiányosságokat mutat. Ezzel lehet magyarázni az olyan eseteket is, amikor ahelyett, hogy élesen elítélnék a komoly bűncselekmény elkövetőjét, társadalmi védőt küldenek a bírósághoz azzal, hogy a vádlottat bocsássák kezességükre (mert „pótolhatatlanok" a kollektívában, vagy hogy elítéltetésük „szégyent ne hozzon" a kollektívára stb.) és fordítva is, amikor valóban alapja a társadalmi védelemnek, a bíróságra vádlót küldenek ki.

Nem lehet elfogadni az olyan álláspontot sem, amely az OSZSZSZK Büntetőeljárási törvénykönyvének 55. cikkében foglalt rendelkezéseket mellőzné akkor, amikor a társadalom képviselőiről van szó. Véleményünk szerint *bármilyen* vádló fellépése az ügyben (a társadalmi vádlóé is) megalapozza a védő kötelező részvételét is. Az állami vádló részvétele esetén azonban a társadalmi védő részvétele nem elegendő; hivatásos védő eljárására is szükség van.

A vádlók és a védők a büntető eljárás során (így a társadalmi vádlók és védők is) egyenlő jogokat élveznek (a büntetőeljárási Alapelvek 38. cikke). Véleményünk szerint azonban a vádló védelejtési jogának (bizonyos esetekben) semmiképpen sem felel meg a társadalmi védőnek a védelemről való lemondásának joga. A hatályos megbízatással kiküldött társadalmi védő ezt a megbízatását nem szegheti meg annak a társadalmi szervnek határozata nélkül, amelynek képviseletében a bíróság előtt eljár. A büntető eljárás említett résztvevői jogainak teljessége és realitása azt is megköveteli, hogy lehetőségük legyen a bírósági elsőfokú büntető ítélettel szemben fellebbezéssel élni.

Csakis a büntetőeljárási viszonyok lényegének helyes értelmezésével lehet az érintett és még egyéb kérdéseket is kielégítően megoldani, amelynek érintettjei a társadalom képviselői, és amelyek a társadalmi vádlók és társadalmi védőknek a büntető eljárásban való részvételével kapcsolatban vetődnek fel.

A társadalomnak a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértésével szemben folytatott harcban való fokozott részvételével kapcsolatos két vonatkozást tettük vizsgálat tárgyává azzal kapcsolatban, hogy azok milyen gyökeresen új jelenségeket vetnek fel a büntetőjogi és büntetőeljárási viszonyok területén. Utalni kell még arra, hogy az a minőségi fejlődés, amely jelenleg a jogi és az erkölcsi felelősség összefüggéseiben végbemegy — s ezzel kapcsolatban annak a társadalmi tevékenységnek eljárásjogi szabályozása, amely jelenleg még kívül esik a szabályozás körén. — feloldja a merev határokat ezek között az irányzatok között és meghatározza ezek kölcsönhatását és organikus egymásrahatását. Így a törvénysértők és népi közrendvédelmisták közötti viszonyok — a büntető eljárási szabályozásnak tárgyát nem képezik mindaddig, amíg sor nem kerül a törvénysértő letartóztatására vagy a milicisták segítségének igénybevételére. Ugyanez áll a társadalmi bíróságok tevékenységére is. Ezek tevékenysége olyan viszonyokat hoz létre, amelyeknek jogi szabályozása nem szükséges, azonban csak addig, amíg a társadalmi bíróságok bizonyos döntéseinek végrehajtására nem kerül sor (pénzbírság vagy más anyagi természetű határozat végrehajtására). Ezek végrehajtásuk során, mint erről szóltunk, — a jogi ráhatás területére kerülnek át.

Ehhez képest a nem eljárásjogi viszonyok bizonyos területe, — a megfelelő esetekben eljárásjogi jellegű viszonyokká alakul át. És fordítva is: bizonyos eljárásjogi jellegű viszonyok (például a társadalmi szervezet vagy dolgozók kollektívája kezességre bocsátás iránt előterjesztett kérelmének teljesítése esetén) a társadalmi ráhatás viszonyaivá alakulnak át; a kezességi viszony megszüntetése esetén pedig ismét jogi és részben eljárásjogi ráhatásokká.[24]

[23] A gyakorlatban előfordulnak teljesen érthetetlen olyan esetek is, amikor ezeket a személyeket tanúként hallgatják ki.

[24] Érdekes felfigyelni arra, hogy például a Kazah SZSZK új büntető törvénykönyve bizonyos bűncselekmények miatt (kisebb üzérkedés, tiltott kisüsti pálinkafőzés stb.) csak akkor teszi lehetővé büntetés kiszabását, ha a terhelttel szemben már előbb igazgatási intézkedést vagy társadalmi ráhatást alkalmaztak (168., 211., 212. cikkek). Bizonyos esetekben (önbíráskodás,

Ebben mutatkozik meg az ami minőségileg új a jogi és erkölcsi normák egymásrahatásában a törvénysértésekkel szemben folytatott harc területén mind a jogi, mind a nem jogi természetű szabályozás területén.

A fentebb kifejtettekből következik, hogy az említett két irányzat tekintetében *közös* a társadalom részvételének kiszélesedése a törvénysértésekkel szemben folytatott harcban. Ez egyszersmind további előrelépés a szovjet államiság fejlődésében a kommunista társadalmi önigazgatás irányában, az állami kényszer alkalmazási területe leszűkítésének útján, a társadalmi ráhatás körének kiszélesedése felé, a jogi normák és a kommunista erkölcs normái közötti különbség megszűnésének útján, a büntető intézkedéseknek nevelő jellegű intézkedésekkel való felváltásában olyan körülmények között, amikor: „az emberek fokozatosan *hozzászoknak* majd ahhoz, hogy megtartsák a társadalmi együttélés legelemibb, ősidők óta ismert és évezredek óta minden intelemben ismételt szabályait, erőszak nélkül, kényszer nélkül, alárendeltség nélkül, a *nélkül a külön* kényszerítő *apparátus nélkül,* amelyet államnak neveznek.[25]

Elkind, P. Sz.

hatóság képviselőjének megsértése stb.) a bíróságok a büntetés kiszabását mellőzhetik és az ilyen ügyeket társadalmi bírósághoz tehetik át (172., 182. stb. cikkek).

Az Üzbég SZSZK büntető törvénykönyv a társadalmi szervezetek vagy dolgozók kollektívájának kezességére átadását már a társadalomra csekély veszélyességű bűncselekményt elkövetők tekintetében is lehetővé teszi. (49. cikk.)

[25] V. I. Lenin: Művei, Bp. 1952. XXV. köt. 491. old.

A közvélemény és a jog

A társadalmi gyakorlatként is kifejezésre jutó magatartásszabályok alakulását — a joggal kapcsolatban is — sokszor igen jelentős módon befolyásolja az egy-egy jelenséggel, társadalmi problémával összefüggésben megnyilvánuló közvélemény. A közvélemény társadalmi jelenség, amelynek ismerete a társadalom (akár jogszabályi úton történő) irányítása szempontjából is rendkívül fontos.[1] Ez nemcsak a konkrétan megjelenő közvélemény ismeretét követeli meg, hanem a közvéleménynek mint társadalmi jelenségnek, létrehozó és alkotó tényezőinek, a társadalomban betöltött szerepének tanulmányozását is.

A közvéleménynek mint társadalmi jelenségnek problémáit a szocialista társadalomtudomány (a joggal való kapcsolatát pedig a szocialista jogtudomány) a legutóbbi évekig alig kutatta. A kérdés csak legújabban jelent meg néhány szovjet és lengyel cikkben. Ezzel szemben — meghatározott társadalmi és ideológiai okok miatt, amelyek a közvéleménynek mint fogalomnak történeti vizsgálatakor azonnal szembetűnnek — a polgári szociológiában és a politikában a közvéleményre vonatkozó irodalom igen kiterjedt. Ha a közvéleményt tárgyaló polgári szociológiai és politikai irodalom átfogó bírálatára e tanulmány keretein belül nem is vállalkozhatunk (a fogalom történeti bemutatása ennek csak a kereteit, a fogalom szociális genezisét adja meg), mindenesetre meg kell kísérelnünk — a szocialista társadalomtudományok eddigi eredményeire támaszkodva — marxista módra meghatározni a közvéleményt, megtalálni helyét a társadalom jelenségei között.

[1] Erre mutat rá legújabban egy lengyel cikk, amely a közvélemény ismeretét minden reális politika feltételének tartja. Vö. *Pawelczynska,* Anna: O badaniach opinii publicznej w Polsce. — Panstwo i Prawo, 1958. 8—9. sz. 303—304. old.

1. A közvéleményt általában, mint politikai fogalmat ismerik. Nemcsak a sajtóban érezhető a politikai jelleg hangsúlyozása, hanem napjainkban a nyugati szociológia és a politikai tudomány is szinte kivétel nélkül politikai kategóriaként kezeli a közvéleményt, éspedig általában szoros összefüggésben a választási gyakorlattal. A tőkés társadalmakban az utóbbi években a közvélemény kutatására irányuló konkrét vizsgálatok is elsősorban valamilyen politikai kérdéssel kapcsolatosak. Kérdés, hogy a közvélemény kategóriájának valóban csak politikai aspektusai vannak-e, illetőleg a politikai jelleg mennyiben és milyen társadalmi körülmények folytán fogja át a közvéleményt mint társadalmi jelenséget.

A közvélemény fogalmának és politikai jellegének problémája összefügg egymással, s mind a fogalom meghatározásához, mind pedig a politikával való kapcsolatának felderítéséhez nélkülözhetetlen röviden áttekinteni magának a fogalomnak szociális genezisét. A közvélemény politikai aspektusának problémája ugyanis a fogalom keletkezésével, társadalmi funkciójával függ össze. Bár a közvélemény mint társadalmi jelenség nem a modern idők sajátja, politikai jelszóvá és ideológiai kategóriává csak a tőkés viszonyok kialakulásával, polgári fejlődéssel lett, amikor a közvéleménynek mint fogalomnak is határozott jelentősége volt a polgári osztály politikai harcában.

A tőkés társadalom fejlődése ugyanis a klasszikus polgári ideológiában szükségképpen kialakította a képviseleti rendszerű demokrácia fogalmát és elméletét, amelyben a lényeges kérdéseket elvileg az egész társadalom közvéleménye döntené el. Ennek az ideológiai követelménynek valóságként való hangsúlyozására annál inkább szükség volt, mennél kevésbé érvényesült ténylegesen a polgári állam életében a

közvélemény mint az állami politika és akarat kialakításának alapvető tenyezője — még akkor is, ha a burzsoá irodalom közvéleménynek általában csak az uralkodó osztály véleményét tekintette. (Példa a közvélemény ilyen szűk felfogására Dicey jogalkotó véleményének fogalma,[2] vagy Tönnies, aki egyenesen a társadalmi elithez, az ún. tanult elithez kapcsolja a közvéleményt.[3]) De a burzsoá politika és szociológia tudománya — különösen a monopoltőkés társadalomban — felismerte, hogy a *közvélemény kutatása által produkált adatok már eleve alkalmasak magának a közvéleménynek a kívánt irányba való befolyására.* Másrészt egyes — sokszor nem is politikai jellegű — kérdésekben vagy az elérni kívánt politikai célhoz való eljutás módszerének megválasztásánál is tekintetbe jöhet a közvélemény ismerete. A közvélemény befolyásolásának módszeréről szerzett ismeretek pedig konkrét segítséget jelentenek a politikában éppúgy, mint az üzleti életben. A történelmi és társadalmi körülmények tehát ideológiai, de politikai és üzleti gyakorlati szempontból is előtérbe állították a közvéleménnyel kapcsolatos kutatásokat. Ennek következtében a burzsoá politikában és szociológiában e kérdés már meglehetősen terjedelmes elméleti és módszertani szakirodalommal rendelkezik.

A közvéleménynek mint a hatalomban való részesedés igényével fellépő politikai erőnek fogalmát már Humenál megtaláljuk, éspedig olyan formában, hogy minden hatalomnak szüksége van a kormányzottak legalább bizonyos köre véleményének támogatására, és így a kormányzottak véleménye minden kormányzat igazi alapja. Hasonló funkcióval jelentkezett a közvélemény fogalma a francia politikai életben is — ahogyan Benjamin Constant kifejezte: a közvélemény a hatalom korlátozásának egyik eszköze.[4] A későbbi fejlődés is igazolta, hogy (amint ezt egyes polgári szociológusok pl. J. F. Stahl, Ferdinand Tönnies, újabban pedig Friedrich Lenz is felismerték) a közvélemény „a liberális polgárság hatalmi eszköze", vagy „a törekvő polgári gondolkodásmód általánosítása".[5] A polgári osztálypolitika törekvéseinek síkján, és ilyen tartalommal jelent meg a közvélemény fogalma a hegeli jogfilozófiában is, ám a német társadalmi viszonyok ismeretes kettősségének megfelelően. Érdemes a közvélemény hegeli fogalmára röviden kitérnünk, hogy lássuk, mennyire befolyásolják a társadalmi-politikai viszonyok a közvélemény fogalmának meghatározását, s mint társadalmi jelenségnek értékelését is. A németországi társadalmi viszonyokat — Hegel filozófiájának kialakulása idején — a „politikai reakció megerősödése, a restaurációs szellem eluralkodása, a francia forradalom fenyegető példájával szembeni védekezés, s mindezekből folyóan a burzsoáziának gazdasági téren támasztott, határozott követelményei mellett, a politikai hatalom teljessége helyett az abban való szerény részesedés igénye jellemezte."[6] Ez nyilvánul meg a hegeli államjogi konstrukcióban, amely elutasítja, hogy a „demokratikus elemet minden ésszerű forma nélkül" belehelyezzék az állami szervezetbe, mert ez az elképzelés „megáll annál az elvont meghatározásnál, hogy valaki az állam tagja, a felszínes gondolkodás pedig elvonatkoztatásokhoz tartja magát".[7] Hegel kifejti ugyanis, hogy az állam csak a *forma* által az, tehát nem lehet ésszerű forma nélküli demokratikus elemet az „elvont meghatározás"-nak feláldozni, hiszen akkor nem lehetne szó államról. Hegel meglehetősen elvont fejtegetéseivel itt nem foglalkozhatunk (annál is kevésbé szükséges ez, mert bírálatát éppen Marx adja meg[8]), csak arra szeretnénk rámutatni, hogy ezek a fejtegetések a maguk elvontságában végül is a nagyon is konkrét rendi állam gondolatához, és valóságos apologetikájához vezetnek. Témák szempontjából mindez azért érdekes, mert ezen a síkon értheljük meg a hegeli fejtegetéseket a közvéleményről is, amelyek abban csúcsosodnak ki, hogy *a közvélemény egyaránt megérdemli a tiszteletet és a megvetést.*[9] Hegel ugyanis empirikusan fogja fel a közvéleményt, mondván, hogy az az egyéni ítéletek, vélemények összessége,[10] amely ellentmondásban van saját lényegével mint jelenséggel.[11] Ez a konstrukció Hegelnél azután arra vezet, hogy a közvélemény mint jelenség, mint lényeg, amely a nép *„szellemét"* fejezi ki, tiszteletre méltó, míg az empirikus vélemények a valóságban a végtelen tévedések sorozatát fejezik ki. Ez, ami megvetendő a fentebb idézett „geachtet" és „verachtet" viszonyában. Világos, hogy ez ugyanazt az alapgondolatot fejezi ki, ami Hegelt a rendi állam igenléséhez, tehát a polgárságnak a hatalomban való *szerény részesedéséhez* vitte. (Szinte a kifejezésben is megjelenő engedménnyel a politikai romanticizmus politikai tartalma felé:

---

[2] *Dicey* a közvéleményen már eleve azon polgárok többségét értette, akik az adott időben ténylegesen résztvesznek a közéletben [Lectures on the relation between Law and Public Opinion in England during the Ninetienth Century. (1905) London, 1930. 9—10. old.] de a jogalkotó vélemény fogalma még ennél is szűkebb, azt a véleményt érti rajta, amelyet a törvényalkotás során elmondanak. (Uo. 17. old.)

[3] *Tönnies*, Ferdinand: Kritik der öffentlichen Meinung. Berlin, 1922. 77. old.

[4] A közvélemény fogalmának összefüggésére a polgári politikai törekvésekkel már rámutatott a szocialista tudomány. Vö. pl. *Uledov*, A. K.: A közvélemény mint a szociológiai kutatás tárgya. Voproszi Filoszofii, 1959. 3. sz. 43. old. (oroszul).

[5] *Lenz*, Friedrich: Werden und Wesen der öffentlichen Meinung. München, 1956. 61. old.

[6] *Szabó* Imre: Hegel jogbölcseletének tanulmányozásához. — Hegel emlékkönyv. Bp. 1957. 134. old.

[7] *Hegel*, Georg Wilhelm Friedrich: Grundlinien der Philosophie des Rechts. Vierte Auflage. Berlin, 1956. 267—268. old.

[8] *Marx:* A hegeli államjog kritikája. — *Marx—Engels:* Művei 1. köt. Bp. 1957. 321. és köv. old.

[9] *Hegel* i. m. 274. old.

[10] Uo. 272. old.

[11] Uo. 272. old.

„nép szelleme" ugyanis itt nem sokban különbözik a Savigny-féle népszellemtől.) A hegeli közvélemény-konstrukcióban tehát nem jelentkezik a polgárság hatalomigénye és a polgári hatalom valósága úgy, ahogyan Angliában vagy Franciaországban, hanem — a német társadalmi-politikai viszonyokhoz szabottan — igen elvont formában jelzi a német polgárság szerény politikai *igényeit* a porosz abszolút monarchia keretein belül. Így nem nélkülöz minden alapot azoknak a burzsoá szerzőknek a véleménye, akik a közvéleménynek mint politikai erőnek fogalmát az ún. „demokratikus" államokhoz kötik.

Az a tény, hogy a közvélemény fogalma a liberális politikai tudomány eszmekörében alakult ki, magyarázza további sorsát is. Nem kétséges, hogy az imperialista korszak burzsoá társadalomtudományának általános agnoszticizmusa is jelentkezik abban, hogy a közvéleményre vonatkozó mai polgári szakirodalom mellőzi a fogalom lényegének és alapvető szociológiai összefüggéseinek kutatását, és elsősorban módszertani vizsgálódásokat végez, de a jelenségnek alapvető oka a közvéleménynek mint politikai fogalomnak funkcióváltozása. Amikor a burzsoá politikai hatalom osztályon belül is egyre szűkebb körre összpontosul, elsőrendű kérdéssé válik a közvélemény *befolyásolásának* problémája — különösen a „politikai demokrácia" hagyományos ideológiájához való elvi ragaszkodástól indíttatva — a szaporodó tömegközlési eszközök: a sajtó, a rádió, a televízió, a film stb. kihasználhatóságának kérdése a politikai hatalom érdekeinek megfelelően. Nem véletlen tehát, hogy a közvéleménnyel kapcsolatos vizsgálatok, amelyek eredetükben, de tovább is, még egy évszázadon át, szoros kapcsolatban voltak a jogtudománnyal, ma már alig rendelkeznek ilyen aspektussal, noha egyre inkább gyakoribbá válik a közvélemény kérdésének politikai problémaként való felvetése.[12]

Ez a jelenség annak a ténynek a vetülete, hogy a monopóltőkés társadalomban az állami tevékenység egyre inkább a közvetlen politikai cselekvésben jelentkezik, mellőzve a jogi formát. Így a közvélemény politikai vonása hangsúlyozódik, de a joggal való kapcsolata meglehetősen elsikkad. (Bizonyos fokig kivétel Anglia, ahol a jogi formának tradicionális jelentősége van, s ez — mint látni fogjuk — a közvélemény jogi aspektusának vizsgálatában is kifejeződik, ellentétben pl. az amerikai politikai cselekvésekkel és politikai tudománnyal. De a jog és a közvélemény kapcsolatát tekintve már Angliára vonatkoztatva is különbséget tesz pl. Friedmann „politikai" és „jogi" jog között.)[13] A közvélemény szociális genezisének politikai jellege, és a mai tőkés társadalomban betöltött politikai-apologetikus jellege tükröződik a közvélemény fogalmának polgári meghatározásában, illetőleg abban, hogy a közvéleményben hogyan határozzák meg a racionális és irracionális tényező szerepét, és magának a közvéleménynek mint társadalmi jelenségnek racionális vagy irracionális jellegét.

„A szociológiai elmélet, a politika tudósai és a társadalmi pszichológusok között kevés megegyezés van a közvélemény pontos jelentőségét illetően" — mondja a kérdés egyik neves mai burzsoá kutatója, William Albig.[14] Véleménye helytálló. A közvéleményre vonatkozó burzsoá szakirodalomban a fogalom legkülönfélébb meghatározásaival találkozunk, amelyek azonban — előrebocsátjuk — nem képesek felfedni valódi lényegét és tartalmát, legfeljebb egy-egy vonást emelnek ki a közvélemény összetevői közül, amelyek fogalommá sűrítve nem fejezhetik ki magát a társadalmi jelenséget. Ez a sokféleség fel is ment bennünket az alól, hogy ezt az irodalmat kimerítően tárgyaljuk. Mindössze két jellegzetes irányvonalra kívánunk rámutatni. A polgári kutatók egy része ugyanis a közvélemény kialakulásának, lényegének *irracionális* jellegét hangsúlyozza, míg mások éppen a *tudatosságra* hivatkozva kötik a közvéleményt a civilizált társadalomhoz, s próbálják annak par excellence kapitalista jellegét megkonstruálni. Ferdinand Tönnies pl. azt próbálja kimutatni, hogy az összhang, a szokás, a vallás a közösség (Gemeinschaft), a megegyezés, a törvényhozás, a közvélemény a társadalom (Gesellschaft) jellemzője.[15] Tönnies szerint a közvélemény racionális jellegű, a tudományhoz és a törvényhozáshoz kapcsolódik, ahogyan a vallás fogalma a hithez. A közvélemény gondolkodásmód, bármilyen csoport testületi szelleme, amely végeredményben a mindennapi élet ügyeit, szükségleteit, egy társadalmi réteg ezekről vallott, érdekeiket tudatosan észlelő eszméit fejezi ki.[16] Tönnieshez hasonlóan inkább a *tudatosságot* hangsúlyozza pl. D. B. Truman is, aki szerint a közvélemény a „közt", a „köz" problémáit vitató egyének véleményének összessége,[17] vagy Albig, aki szinte Tönniesszel egyezően köti a közvéleményt a modern társadalomhoz. Boldog népnek nincs történelme — mondja —, az ún. „folk" társadalomban a hagyományos felfogás a norma, s ez uralkodik szinte vitathatatlanul az egész közösségben. Vita és

[12] Vö. *Berelson*, Bernard: Democratic Theory and Public Opinion. — *Eulau*, Heinz — *Eldersveld*, Samuel — *Janowitz*, Morris: Political Behavior. — A Reader in Theory and Research. Glencoe Ill. 1956. 107. és 115. old.

[13] Vö. *Friedmann*, W.: Law in a Changing Society. London, 1959. 14. old.

[14] *Albig*, William: Modern Public Opinion. New York — Toronto — London, 1956. 3. old.

[15] *Tönnies*, Ferdinand: Gemeinschaft und Gesellschaft. (Zweite Aufl.) Berlin, 1912. A „közösségben" az emberi akarat teljes egysége uralkodik (9. old.), ezzel szemben a „társadalomban" az emberek egymás mellett élnek ugyan, de nem lényegileg összekötötten, mint „a közösségben", hanem lényegileg elválasztva. S „amíg ott minden szétválasztás ellenére összekötöttek, itt minden kötöttség ellenére elválasztottak maradnak". (48. old.)

[16] *Tönnies:* Kritik... 77—78. old.

[17] *Truman*, David B.: The Governmental Process. Political Interests and Public Opinion. New York, 1951. 220. old.

konfliktus legfeljebb a normától való szórványos és individuális eltérések esetén lehetséges. Az elfogadott, követett életstandard felett nincs vita, nincs ellentmondás. Ebből következik — fűzi tovább a gondolatot Albig —, hogy itt vélemény sem lehetséges, mert a „vélemény egy vitatott pont feletti valamilyen megnyilatkozás". A magatartás, hit és a tudati élet más aspektusai szubjektívek, a vélemény azonban kifejezett megállapítás.[18] A kérdés egyik neves francia szakértője G. Berger pedig a közvélemény első sajátosságaként említi tudatosságát, mint amely ítéleti jellegével van összefüggésben.[19] A másik vonal ezzel szemben *nem választja el az ún. irracionális és a tudatos elemeket,* sőt egyes képviselőinél egyenesen az irracionális elemek kerülnek túlsúlyra. Itt csak a közvélemény kérdésének polgári klasszikusát, Diceyt említjük, aki a közvélemény és a XIX. századi angol jogfejlődés kapcsolatát vizsgáló könyvében szinte összegező jelleggel vonta le következetetését: az emberek által képviselt vélemények bármilyen fajtáját egy adott korban azoknak az előítéleteknek, meggyőződéseknek, érzelmeknek vagy feltevéseknek összessége irányítja, amelyet helyesebben egy korszak szellemének nevezhetnénk.[20] A „korszak szelleme" azonban elsősorban *nem* racionális módon jelentkezik és hat (s így veszedelmesen hasonlít a német történeti iskola irracionális Volksgeistjére, csak a korhoz és nem a néphez kötött), hiszen „ostobaság volna feltételezni, hogy ... bármiféle tan az érvelés puszta erejénél fogva szerezné meg követői többségét".[21] Meg kell jegyeznünk, hogy a Dicey-féle korszellem, és a német történeti iskola Volksgeistjének bizonyos eszmei hasonlóságára Dicey polgári méltatói is felfigyeltek. Az egyébként igen józan szemléletű Allen pl. azt írja, hogy a közvéleményben megnyilvánuló korszellem befolyása és teljesítménye — bár a kortársak számára tudatosan kevéssé hozzáférhető, jóllehet láthatatlanul hat, és az adott generáció is *megérzi* általános irányát, de inkább a történések által rekonstruálható — arra figyelmeztet, hogy a Savigny-féle népszellemben is többet lássunk misztikus koholmánynál. Az a szuverén törvényhozás — folytatja —, amelynek nincs kapcsolata ezzel a „közszellemmel", csak névleg szuverén.[22]

Ez a csak felvillantott kettősség a közvélemény lényegére vonatkozó tanításokban természetesen nem véletlen. Társadalmi-ideológiai oka és gyakorlati vonatkozásai az eddigiek alapján is felvázolhatók. Dicey, aki lényegében a szabad versenyből a monopolisztikusba éppen átforduló polgári társadalom államának vonatkozásában — s tegyük hozzá: általában ilyen szemszögből is — vizsgálta a problémát, a közvéleménynek a jogi jelenségre gyakorolt hatását kutatta. Ezzel tehát részben még a szabad versenyen alapuló polgári demokratikus berendezkedés ideológiai keretei között mozogva próbálta az éppen jelentkező új szabályozásokat a közvélemény uralmára visszavezetni. Azt a polgári viszonyokból szükségszerűen következő felfogást képviselte tehát, hogy a *közvélemény alakítja a jogot.* Világosan megmutatkozik ez a saját elmélkedéseiben, amelyeknek lényegét így foglalhatnánk összse: nem lehet állítani, hogy a jog mindig és mindenütt a közvéleményből ered, de a XIX. században és Angliában így volt.[23] Dicey szempontjából — amely újólag hangsúlyozzuk: a kezdődő változás szolgálata ellenére lényegében még a szabad versenyen alapuló polgári társadalom ideológiai szempontja (hogy úgy mondjuk, az új csíráit még a régi ideológia segítségével kívánta kifejezésre juttatni) — nem volt döntő a *közvélemény befolyásolásának* kérdése. Az ilyen irányú tudatos törekvés nem is képezte vizsgálatai tárgyát, mert ez az igény akkor még nem is alakult ki társadalmi méretekben. *Ezzel szemben a mai modern burzsoá szerzők nagy része* már a teljesen megváltozott társadalmi viszonyoknak megfelelően, a *közvélemény tudatos alakításának, befolyásolásának igényét juttatja kifejezésre.* S ez nemcsak abban tükröződik, hogy magának a közvéleménynek a lényegére vonatkozó vizsgálatokkal még Diceynél is kevesebbet foglalkoznak, s munkáiban a közvélemény *befolyásolásának* kérdése, ilyen irányú gyakorlatnak, valamint a közvélemény mérésének *módszertana* foglalja el az előkelő, szinte kizárólagos helyet, hanem abban is, hogy általában elhatárolják magukat a Dicey-féle „ösztönösségtől", különbséget tesznek a vélemény mint a vitás kérdésekkel kapcsolatos tudatos állásfoglalás, és az ösztönösen kialakuló érzelmek, előítéletek stb. között.[24] S ez szükségszerű is, hiszen ha a monopóltőkés társadalom viszonyai megkövetelik a közvélemény befolyásolását, éspedig természetszerűen *tudatos* befolyását, el kell ismerni a közvélemény kialakulási folyamatának legalább döntő mértékű tudatosságát is.[25]

[18] *Albig* i. m. 1. old.

[19] *Berger,* M. G.: L'opinion publique, phénomène humain. — L'opinion publique. Paris, 1957. 14. old.

[20] *Dicey,* A. V. i. m. 465. old.

[21] Uo. 24. old. — Meg kell jegyeznünk, hogy *Dicey* is különbséget tesz a társadalmak között aszerint, hogy egyikben a megrögzött szokások uralkodnak és a törvényhozás is innen ered (kelet), míg a modern társadalomban (pl. Angliában) a tudatos megfontolás, a közvélemény diktálja a jogot, ez azonban nem érinti felfogását a közvélemény alapvetően irracionális jellegéről.

[22] *Allen,* K. C.: Law in the Making. Third. ed. Oxford, 1939. 136—137. old.

[23] *Dicey* i. m. 9—10. old.

[24] Vö. *Albig* i. m. 9. old.

[25] Nem mond ellent ennek a ténynek, hogy a burzsoá tudomány meghatározott vonatkozásban mégis bizonyos irracionális erőket vél felismerni a közvélemény vonatkozásában. Mint *Horváth* Barna mondja, „vannak kérdések, amelyek felől egyik vagy másik embertársunkkal nem lehet és nem is érdemes vitatkozni. Szempontjaink irracionális meghatározottsága oly erős, hogy azon nem lehet változtatni." Ilyen irracionális kötöttséget lát *Horváth* — jellemző módon — az osztályideológiában. *Horváth* Barna: A közvélemény ellenőrzése. Szeged, 1939. 14. old.

2. A közvélemény vizsgálata tehát a polgári társadalom két alapvető fejlődési szakaszában más és más jellegű. A kettősség nemcsak a vizsgálattal kapcsolatos társadalmi-ideológiai igény kettősségében nyilvánul meg, hanem a vizsgálat aspektusában is. Hogyan függ össze a közvélemény kutatása a társadalmi igényekkel a szocialista társadalomban? Amint arra már rámutattunk, a szocializmusban folyó tudatos társadalomalakítás megkívánja a társadalmi jelenségek, köztük a közvélemény tényleges ismeretét és formálását is. Kérdés azonban, miért csak az utóbbi években került ez a kérdés előtérbe? A feleletet mindenekelőtt abban adhatjuk meg, hogy a szocialista társadalomban a közvélemény kérdésének vizsgálata ideológiai szükségként — ahogyan a polgári társadalomban — nem merült fel. A szocialista ideológiának nem kellett a közvélemény kategóriájának politikai kérdésként való hangsúlyozásával bizonyítania, hogy állama valóban a széles néptömegek érdekeit fejezi ki, és ennek folytán politikájában általában és lényegében a dolgozó nép véleménye tükröződik. A szocialista társadalom építése során bekövetkezett egyes, a személyi kultusszal összefüggő, voluntarista hibák pedig a közvélemény tényleges kutatásának és elméleti vizsgálatának — ideológiai szükségletként égetően amúgy sem felmerülő — kívánalmait egy időre háttérbe szorították. Világos, hogy e hibák kiküszöbölése, sok más kérdéssel együtt, a közvéleménnyel, követésével és irányításával kapcsolatos problémák tisztázását is előtérbe helyezte.

A közvélemény marxista fogalma azonban ma még elég tágan van meghatározva. A marxista filozófia csak legújabban foglalkozik fogalmával, sajátosságaival, a társadalomban betöltött szerepével. A legalaposabb vizsgálódást A. K. Uledov szovjet filozófus tanulmányaiban találjuk. Uledov első tanulmánya szerint a közvélemény a társadalom tudatának meghatározott területe. A társadalom tudata azonban sokféle elemet foglal magában, szociológiaiakat és ideológiaiakat egyaránt, s ez utóbbi is több formában (politikai, jogi, erkölcsi, vallási stb.) jut kifejezésre. Világos tehát, hogy a közvélemény helyének meghatározása ebben a bonyolult rendszerben nem könnyű feladat.[26] Uledov végül is a következő meghatározást adja: A közvélemény olyan ítélet, amelyben kifejeződik a társadalmi élet egyik vagy másik jelenségének értékelése, és az embereknek e jelenségekhez való viszonya. A közvéleményt alkotó ilyen ítéletek specifikuma abban áll, hogy a társadalmi élet tényeit, eseményeit, és az emberek tevékenységét értékelik.[27] Az ilyen értékítéletek azonban csak akkor jelentenek közvéleményt — hangsúlyozza Uledov —, ha a társadalom egésze vagy bizonyos meghatározott részéről általánosan nyilvánul meg. S az is világos, hogy osztálytársadalomban a közvéleménynek osztályjellege van.

Mindez kétségtelenül közelebb visz a közvéleménynek mint társadalmi jelenségnek a megértéséhez, s ezzel a fogalom meghatározásához is, de még nagyon általános jellegű, s keveset mutat meg sajátos vonásaiból. Egy újabb tanulmányában maga Uledov is új vonással egészíti ki a közvéleményről adott korábbi meghatározását: A közvélemény a társadalmi tudat kifejeződésének sajátos formája. Ez azt jelenti, hogy a politikai ideológiának, jogtudatnak, az erkölcsi tudatnak, más elméletnek és nézeteknek a társadalomra gyakorolt hatása részint a megfelelő intézmények rendszerén, részint a közvéleményen keresztül válik valósággá. Ez az újabb meghatározás lényegében már nem a társadalmi tudat részeként fogja fel a közvéleményt, hanem a társadalmi tudat egyik kifejeződési formájaként, amely — a szocialista társadalomban — mint a társadalom ítélete jelenik meg a társadalmi élet speciális problémáinak gyakorlati megoldásával kapcsolatban. Ez a kettős szűkítés, szerintünk, mindenképpen indokolt, s ha hozzászámítjuk az Uledov által felismert további jellegzetességet — azt ugyanis, hogy a közvélemény nem jelenik meg a nézetek elméletileg kidolgozott rendszereként, mint pl. a politikai ideológia vagy a filozófia[28] — nagyjából a közvélemény természetét valóban jellemző vonások birtokában vagyunk. *A közvélemény a társadalmi tudat sajátos kifejeződése egy bizonyos társadalmi problémával kapcsolatban, amely egyúttal értékeli a társadalom tényeit, sőt, magát a társadalmi tudatot, illetőleg a társadalmi tudat más kifejeződési formáit, pl. a különböző intézményeket is,* legalábbis az adott probléma vonatkozásában.

A közvélemény azért sajátos megnyilvánulása a társadalmi tudatnak, mert a vonatkozó jelenségből és problémától függően jónéhány olyan társadalmilag meghatározott tényező kerülhet előtérbe az értékelés folyamatában, amelyek noha társadalmilag meghatározottak, mégis velük kapcsolatban eseti, s csoportjelleggel bár, de az objektív folyamatokkal, a társadalmi tudat általánosságával szemben ható szubjektív értékelések, érzelmek, szokások stb. juthatnak kifejezésre. Bár a közvélemény — s ebben szinte valamennyi kutatója megegyezik — érdekjellegű, bizonyos tényezők kisebb-nagyobb fokban elhomályosíthatják egy-egy réteg vagy csoport (ritkábban osztály) valódi érdekeit, illetőleg többé-kevésbé vélt érdekeket állíthatnak előtérbe. Ilyen hatást eredményezhetnek pl. a közvéleményben kifejezésre jutó érzelmek (bár hangsúlyozzuk, hogy ezek is társadalmilag kondicionáltak), vagy a szokások. Ezzel kapcsolatban nem egyszer áll elő ez a jelenség, amelyet G. Berger

[26] *Uledov* i. m. 45. old.

[27] Uo. 47. old. A közvélemény társadalmi kötöttségét és értékelő jellegét hangsúlyozza egy másik marxista meghatározás is: „A közvélemény eszmei síkon fejezi ki azt, ami reálisan nyilvánul meg a nép társadalmi és gazdasági életének egész menetében." *(Sztruminszkij,* V. J. Bevezetője *Usinszkij,* K. D.: A nevelés kérdései. Bp. 1957. művéhez. 15. old.)

[28] *Uledov,* A. K.: Szocializmus és közvélemény. Voproszi Filoszofii, 1960. 6. sz. 31. old. (oroszul).

úgy fejezett ki, hogy „az ember gyakran kívánja azt, amit szeret, de sokkal inkább azt hiszi szeretni, ami felé törekvést megszokta".[29]

A közvélemény fentiekben jellemzett vonásai természetesen társadalmilag kötöttek, és a közvélemény differenciáltsága folytán különböző jelentőséggel nyilvánulnak meg. A differenciáltság különösen jelentős, mert noha a társadalmi tudatot fejezi ki ezáltal is (de az értékelés folyamatában közvetlenebbül is), a közvélemény a társadalmi léthez és ezekből fakadó érdekekhez kapcsolódik. S mert ezek az érdekek alapvetően osztályérdekek, a közvélemény alapvetően osztályérdekeket fejez ki, ez érdekek szerint értékel. Így lehet a társadalomban megnyilatkozó többféle közvélemény között az uralkodó közvéleményt megkülönböztetni, amelyben kifejeződő nézeteknek legtöbb esélyük van arra, hogy a vélemények harcában intézmények keletkezésében, változtatásában vagy megszüntetésében objektivizálódjanak. Az alapban bekövetkezett változások, a kapcsolódó érdekek alakulása, a társadalmi tudat történeti fejlődése folytán az egyes osztályok, rétegek és csoportok közvéleménye is változik, fejlődik, közeledik egymáshoz vagy éppen eltávolodik egymástól. A szocialista társadalomban a társadalom egyes csoportjainak fokozódó érdekazonosulása s ennek felismerése következtében a közvélemény is egyre egységesebb válik, abban az ütemben, ahogyan az ellentmondások, az egyes rétegek, csoportok sajátos létfeltételeinek *sajátos* jellege megszűnik. (Tekintettel azonban arra, hogy a közvélemény sajátosan — sok tekintetben másodlagosan — fejezi ki a társadalmi tudatot, soha nem lesz minden, pl. irodalmi, művészeti stb. kérdésben teljesen egységes.) Az érdek azonban nem hat automatikusan a vélemény formálódására. A hatás alapja mindenekelőtt az érdekfelismerés, és ez minél tágabb (az egyén szempontjából, tehát minél távolabbi) érdekről van szó, annál komplikáltabb folyamat, annál inkább közrehatnak sokszor a folyamattal ellentétes módon is a közvetlenebb érdekek, sőt a múlt viszonyaihoz kötött szokások, érzelmek stb.

Ezek a tényezők azonban a közvélemény meghatározottságát vizsgáló szempontjából mindenképpen objektívek. Hiszen amit szubjektívnek nevezünk, bizonyos érzelmi állapot kifejeződése, előítéletek, illúziók stb. is végeredményben társadalmilag objektíve meghatározottak. S az, amit Uledov úgy fejez ki, hogy a szocialista társadalomban a közvélemény alapját mindinkább a társadalom valóságának tudományosan megvizsgált tényei alkotják,[30] végeredményben kettős jelentőségű. Egyrészt jelenti, hogy a tudományos világnézet, a marxizmus—leninizmus hatása jórészt közömbösíti az esetleges és szubjektív tényezőket. S ezzel együtt azt is, hogy a társadalom tudatosodása, kulturális színvonala emelkedése folytán egyre kevésbé lehet elmondani a szocialista társadalom közvéleményéről azt, amivel Berger jellemzi a közvéleményt általában, hogy ti. az „a hozzá nem értők érzelmeit fejezi ki."[31] Másrészt viszont a szocialista társadalom tudományos alakítása az objektív tényezők *érdekében* használja fel a szubjektív jellegű tényezőket (pl. az érzelmek különféle skáláját a feladatokra való mozgósító erőként). Mindez azzal jár, hogy a marxista társadalomtudomány, bár a valóságnak megfelelően felismeri a szubjektív tényezők jelentőségét a közvélemény kialakításában, nem tekinti azokat kiszámíthatatlanoknak és megismerhetetleneknek. A tudatosodás folyamata azonban a szocialista társadalomban sem, sőt a munkásosztályon belül sem azonos ütemű minden rétegnél és csoportnál. Így a közvélemény differenciáltságát a tudatosodás folyamata is befolyásolja, ebben a fejlődési folyamatban is vannak tehát ellentmondások, amelyek egyes kérdésekben — kizárólag ilyen tudati okok folytán is — tagolják a közvéleményt.

A közvélemény eddig megismert vonásaiból következik azután néhány olyan sajátosság, amelyek kétségtelenül észlelhetők a közvéleményben mint társadalmi jelenségben, s amelyeknek egy részét a burzsoá tudomány is a valóságnak megfelelően tárta fel. Mindenekelőtt a közvélemény nem állandó jellegére szeretnénk rámutatni. Abból a tényből, hogy a közvélemény a valóságban mindig egy adott problémával kapcsolatban fejezi ki a társadalmi tudatot, már eleve következik a változás, hiszen közvéleményről a társadalmi tudathoz hasonló általános állapot-jelleggel nem beszélhetünk. A nem állandóság problémája azonban a burzsoá tudományban nem ezen a síkon vetődik fel, hanem mint a gyorsan változóság kérdése, amellyel összefügg a közvéleménynek a burzsoá szerzők megítélése szerinti más jellegzetessége is, pl. a felületesség, a hirtelen és megfontolás nélküli állásfoglalás, a hiszékenység, a kritikátlanság stb.[32] Természetesen, az a tény, hogy a szubjektív tényezők a szocialista társadalom közvéleményének kialakulásában is hatnak az adott problémára vonatkozó tények, ismeretek, nézetek stb. értékelésében, s a társadalmi tudat kifejeződésében esetleg torzító módon is szerepet játszanak, bizonyos fokig változóvá, felületessé teheti a közvéleményt mint társadalmi jelenséget a szocialista társadalomban is. Előfordulhat, hogy szubjektív tényezők folytán, de esetleg az ezekből adódó társadalmi helyzet objektív következményeképpen is az értékelési folyamat egy bizonyos problémával kapcsolatban annyira eltorzul, hogy a társadalmi tudat *különös* vonásai *általánosként* tűnhetnek fel és a közvélemény helytelen, a valóságnak meg nem felelő álláspontban nyilatkozik meg. Az ilyen jelenségeknek gyakorisága, a szubjektív tényezők hatásának foka a társadalom tudati állapotán túlmenően mindig összefüggésben van azzal a csoporttal, annak helyzetével, tudati állapotával stb.,

[29] *Berger* i. m. 22 .old.
[30] *Uledov:* Szocializmus és közvélemény 38. old.
[31] *Berger* i. m. 17. old.
[32] Vö. pl. *Tönnies:* Kritik... 245—249. old.

amelynek közvéleményéről szó van, de összefügg azzal a problémával is, amellyel kapcsolatban a közvélemény megnyilvánul. Pl. jóval szubjektívebben nyilatkozhat meg a közvélemény egy szépirodalmi művel, egy filmmel, egy színházi eseménnyel, mint egy politikai kérdéssel kapcsolatban. A közvéleménynek esetleg megnyilvánuló ilyen vonásai sem csökkentik azonban jelentőségét a politikai problémákkal összefüggésben sem, mert ezek a vonások nem változtatnak a közvélemény valóság jellegén.

Ez utóbbi megjegyzésünk azonban már a megoldás igényével állít szembe bennünket a közvélemény politikai jellegének kérdésével. A közvélemény mint tudományos probléma, s egyáltalában mint fogalom a burzsoázia politikai törekvéseit tükrözve, kifejezetten politikai, sőt jogi jelleggel tűnt fel. Ebből következően a közvéleménynek mint *fogalomnak* határozott politikai hangsúlya van. Világos azonban, hogy a közvélemény nem fűződik csupán a társadalom politikai jelenségeihez, hanem átfogja a társadalmi élet és tudat területén adódó valamennyi problémát. A közvélemény — a rá jellemző differenciáltsággal — megnyilvánul gazdasági, irodalmi, művészeti stb. területeken és a differenciáltság szinte minden vonatkozásban másképpen jelentkezik.

Az a tény azonban, hogy a közvélemény a társadalmi tudatot fejezi ki az adott problémára vonatkoztatva, megalapozza a közvéleménynek mint társadalmi jelenségnek bizonyos — a problémák szerint változó fokú — politikai hangsúlyát is. A közvélemény viszonylag szorosabb kapcsolata a politikai ideológiához magának a politikai ideológiának a természetéből is adódik. A politikai ideológia ugyanis a társadalmi tudat összes többi formáját is áthatja. Ezt a kapcsolatot aláhúzza a közvélemény osztályjellege, amelynek folytán a közvéleményben az osztályérdekeknek megfelelő értékelő szempontok jutnak kifejezésre. A közvélemény ilyen politikai vonása azonban könnyen eredményezheti a tudományos vizsgálat során magának a fogalomnak ilyen irányú leszűkítését. Jovan Djordjevic belgrádi egyetemi tanár pl. a közvélemény lényegének tartja azt a szerinte eleve meglevő vonást, hogy jogként való kifejezésre, törvénnyé válásra törekszik: „... a közvélemény oly nagy számú embernek, amennyi lehetséges az általános kérdésekről alkotott társadalmilag feltételezett véleménye, amely nyilvánosan fejeződik ki és nemcsak a közügyek befolyásolására törekszik, de a részvételre is, azaz arra, hogy ez a vélemény politikailag hatékonnyá, törvénnyé váljon".[33] Noha a közvélemény és a politikai ideológia viszonya eleve figyelmeztet a joggal való kapcsolatára, s ezt a kapcsolatot az eddig végzett vizsgálatok is erősen aláhúzzák, mégsem állíthatjuk azt, hogy a közvélemény kizárólag csak a jogi szabályozást igénylő társadalmi jelenségekkel és problémákkal összefüggésben nyilatkozik meg. Kétségtelen, hogy társadalmilag leghatásosabb eredménye a jogszabály, illetőleg annak változtatása vagy megszüntetése. Az is gyakori, hogy más társadalmi jelenségekre a közvélemény a jogon keresztül is hatást gyakorol,[33a] azonban a közvélemény megnyilvánulási köre szélesebb a jogi rendezést igénylő viszonyoknál. Sőt, a fejlődés folyamán az utóbbiak egyre szűkebb területre szorítkoznak, míg a közvélemény jelentősége és társadalmi hatása nő.

3. A közvélemény három jellemző vonása az, hogy *a)* értékítélet formájában jelenik meg; *b)* nem általánosan, hanem egy-egy eseményre, jelenségre vonatkozóan, éspedig *c)* a problémához kapcsolódó elsősorban osztálydifferenciáltsággal, amelyen belül egyes társadalmi rétegek, csoportok további másodlagos differenciáltságot idézhetnek elő (tükrözve így az osztály, réteg vagy csoport társadalmi létét, sajátos, történelmileg fejlődő, ebből adódóan sokszor ellentmondásos tudati állapotát) — alapvető jelentőségű a joggal kapcsolatos tényezőkkel és jelenségekkel való összefüggése tekintetében is. A közvéleménynek egységes eszmei áramlatként való felfogása s a joggal való kapcsolatának ilyen módon való vizsgálata — mint pl. Diceynél is — nem sokkal jelentett többet az uralkodó politikai eszmék és a jog összefüggéseinek tanulmányozásánál. Ebben az esetben azonban ezek a többé-kevésbé rendszerezett politikai eszmék (amelyek nem azonosak a közvéleménnyel) jogra, főleg a törvényalkotásra gyakorolt hatása kerül előtérbe, s csak bizonyos utalásokat találunk arra, hogy a jog is hatást gyakorol a közvéleményre. Az ilyen utalásra példa egyebek közt Bentham, aki szerint a jogalkotó azzal, hogy bizonyos politikai, erkölcsi szabályok kialakulását elősegíti, tevékenységével hatást gyakorol a közvéleményre;[34] vagy Dicey, aki szerint minden jogszabály, akár észleli ezt alkotója, akár nem, valamilyen általános alapelven épül fel, s ha a társadalomba behatol, ezt az alapelvet a közfigyelem elé állítja, s így befolyásolja magát — a Dicey által jogalkotónak tételezett — közvéleményt is.[35] Az ilyen alapelv — mint Dicey mondja — már eleve tekintélyre tesz szert azáltal, hogy a parlament elismerte, s a köz érzelmeire vagy meggyőződésére gyakorolt hatásában rejlik a jog valódi fontossága. Dicey példái közelebbről is megvilágítják álláspontját. Az 1833-i ún. Reform Act megfosztott szavazati jogától néhány korrupt mezővárost, ugyanakkor viszont főleg a középosztályhoz tartozó polgárok bizonyos korlátozott számának megadta a jogot a parlamenti választásokon való részvételre. A törvény „transzcendens" fontossága azonban — jegyzi meg Dicey — a közvéleményre

[33] *Djordjevic,* Jovan: Le problème de l'opinion publique la démocratie socialiste. — L'opinion publique. 405. old.

[33a] Vö. erre: *Kulcsár Kálmán:* A közvélemény és összefüggése a demográfiai tényezőkkel. — Demográfia. 1960. 3—4. sz. 352—253. old.

[34] *Bentham,* Jeremy: Theory of Legislation. Sec. ed. London, 1866. 444. old.

[35] *Dicey* i. m. 41. old.

gyakorolt forradalmi hatásában állott. Megváltoztatta az angol alkotmányos gondolkodásmódot, s egyszer s mindenkorra megtanította az angolokat arra, hogy bizonyos, a szokás által változtathatatlannak tartott intézményeket gyorsan és erőszak nélkül meg lehet változtatni.[36] A Reform Act hatását ma természetesen aligha tudnánk teljes pontossággal leméri, a Dicey által levont következtetés azonban jellemző liberálkapitalista álláspont, amelynek osztálytartalma egészen nyilvánvaló. Másik példája szerint a nők egyenjogúságát kifejezésre juttató jogszabályok nemcsak a „jogalkotó", de a társadalmi véleményt is befolyásolták a nők egyenjogúságának elismerésére.[37]

Ez a példa kitűnően megvilágítja a Diceyféle vizsgálatok módszerbeni korlátait is. Azzal, hogy elhanyagolja a minden jogszabály és minden közvélemény alapját képező társadalmi viszonyok vizsgálatát, a jogszabály és a közvélemény dialektikáját nem tudja helyesen felismerni. Így jut olyan következtetésre, amely szerint végül is lehetetlen megállapítani, a jogszabályok befolyásolják-e jobban a közvéleményt, vagy fordítva. Kevéssé meggyőző ezután az a végső állítása, hogy semmiféle tény sem játszik olyan fontos szerepet a jogalkotó vélemény kialakításában, mint maga a jog.[38]

A közvélemény és a jog kapcsolatának vizsgálatában a burzsoá jogtudomány és a szociológia nem jutott tovább Dicey tételeinél. Az e tárgykörben ismert munkák általában az uralkodó eszméknek a jogi jelenségekben való tükröződését vizsgálják és (Dicey módszeréhez hasonlóan)[39] jobbára elszakítva a társadalmi viszonyoktól. Noha a közvélemény és a jog kapcsolatát tanulmányozó újabb angol munka a Dicey-i hagyományokat folytatja, arra is találunk utalásokat, hogy a közvélemény mai felfogása már más, mint Dicey idejében volt, hiszen Diceynek nem állottak rendelkezésére konkrét kutatások és felvételek eredményei.[40] A következtetések azonban lényegében ennek ellenére sem változtak. Friedmann pl. azt írja, hogy „a demokráciában a társadalmi vélemény és az állam jogalkotó tevékenysége közti kölcsönhatás sokkal világosabb és kifejezettebb. A tényleges társadalmi kérdésekkel kapcsolatos közvélemény nemcsak a törvényhozó testület választott tagjain keresztül fejeződik ki állandóan, de a sajtóban, rádióban, nyilvános felolvasásokon, különböző érdekcsoportokban folytatott nyilvános vitákon, sőt magasabb szinten a tudományos társulatokban, egyetemeken és a közvélemény más csatornáinak sokaságán keresztül is. A közvélemény megnyilatkozása és a törvényalkotó folyamat közti ilyen állandó interakció folytán a jogi és a társadalmi normák közti feszültség sohasem lehet túl nagy."[41] Friedmann tételei bizonyításaképpen a válással kapcsolatos jogszabályok változására mutat rá, amely változás szerinte a közvélemény hatásának tulajdonítható. Lényegében ezt állítja Karminski is, aki hangoztatja, hogy századunkban a közvélemény a házasfelek egyenlősége és a válás könnyítése felé hatott. Friedmann azonban nem hatol mélyebbre és nem ismeri fel, hogy mindkét ténynek a válást könnyítő közvéleménynek és az ilyen irányú jogszabályoknak közös a társadalmi alapja, s mindkét tényben a társadalmi viszonyokban bekövetkezett változás tükröződik, amely a női munkával lényegében széttörte a polgári család szerkezetét, s jó részben megváltoztatta az ezzel kapcsolatos magatartási mintákat. Éppen ezért nem is tudta felismerni a közvélemény megosztottságát, amely pedig a joggal való kapcsolatban különösen jelentős, és amelyet Karminski, aki a kérdést már inkább tárgyalta a társadalmi viszonyokkal összefüggésben, észlelt is bizonyos fokig. Karminski ugyanis rámutat arra, hogy a közvélemény a családjoggal kapcsolatban nem egységes. (Pl. csökkent az elváltak szociális megvetése, mégis általános vélemény, hogy az elváltak száma sajnálatosan magas.) „Világosan látszik — írja —, hogy ... a közvéleményben széles megosztottság van a családi élet és státus minden problémájával kapcsolatban s ez hatásos fékként hat a jogalkotás jövőbeni fejlődésében".[42] Karminski éppen ezért a bíróságok hajlékonyabb tevékenységében látja a közvélemény által megkövetelt, a társadalmi változásból eredő új problémák rendezésének biztosítékát. Meg kell jegyeznünk, hogy ezen a ponton szembekerül Diceyvel, aki a bíróságokat konzervatívnak festi, s azt írja, hogy azokat nem a közvélemény, hanem a „hivatalos vélemény" vezérli.[43]

Említettük, hogy Diceynél is felbukkant a jog közvéleményre gyakorolt hatásának szempontja. Ez a szempont újabban Angliában tudatos igényként is kifejezésre került. Az ún. Wolfenden Committee (a homoszexuális bűncselekmények és a prostitúció vizsgálatára felállított bizottság) jelentésének parlamenti vitájában pl. 1954. december 4-én a Lordok Házában a Lord Kancellár a következőket mondotta: „Vannak esetek, amelyekkel kapcsolatban a kormány kötelessége inkább a közvélemény irányítása, mint követése." A bizottság által vizsgált problémával összefüggésben egyébként Hermann Mannheim megjegyzi, hogy a női és férfi homoszexualitás eltérő megítéléséből „arra lehet következtetni, hogy a közvélemény különböző reakciói inkább tulajdoníthatók a jogalkotásban meglevő különbségeknek, mint fordítva".[44] A kérdés ilyen

[36] Uo. 42. old.
[37] Uo. 43—44. old.
[38] Uo. 465. old.
[39] Ld. pl. a Morris *Ginsberg* által szerkesztett tanulmánygyűjteményt: Law and Public Opinion in England in the 20th Century. London, 1959.
[40] *Mannheim*, Hermann: Criminal Law and Penology. — Law and Public Opinion in England. 265—266. old.
[41] *Friedmann:* Law in a Changing Society. 10. old.
[42] *Karminski*, S.: Family Law — Law and Public Opinion in England. 294—295. old.
[43] *Dicey* i. m. 363—364. old.
[44] *Mannheim* i. m. 268. old.

vonatkozásának részletesebb kifejtésére azonban Mannheim sem vállalkozott.

Az elmondottakon túl már csak olyan vizsgálatokkal találkozunk, amelyek gyakorlati jellegű részkutatásokat jelentenek ugyan, de amelyeknek haszna és kapcsolata a jogtudomány vonatkozásában erősen kétes.[45] Maga Tönnies, aki kétségtelenül az egyik legalaposabb munkával járult hozzá a kérdés burzsoá szakirodalmához, s aki egyenesen azt írja, hogy „a közvélemény az azonos közakarat szellemi kifejeződése, ahogyan a konvencióban és a törvényhozásban megnyilvánul",[46] sem jut tovább igen általános és legalább annyira vitatható megállapításoknál. Azt mondja ugyanis, hogy a közvélemény mint tudományos gondolkodás (már a kettő feltétlen azonosságának is ellent kell mondanunk, különösen a tőkés társadalom esetében), mint a *ratio* hatása a jogra — napjainkban éppúgy, mint a késői császárság korában Rómában — a vallás helyét foglalja el. „A közvélemény követeli a régi törvények hatályon kívül helyezését és az új megteremtését — a törvényhozónak követnie kell és meg kell hajolnia előtte. A régi jogban, amely a vallásban a legmagasabb fokát érte el, a közösség és az egyéneknek, valamint a csoportoknak természeti lényegi kötöttsége szolgált alapul. Az új jogban a racionális közvéleménynek megfelelően az egyén szabadsága és önkéntes célszerű megkötése jelenti az alapot és érvényesül, mint egyedül természetes vagy a természetjognak megfelelő kötelék'.[47] Tönnies idézett mondatában világosan megmutatkozik a közvélemény és a joghoz való kapcsolatának burzsoá felfogását jellemző idealizált és apologetikus jellege és politikai tartalma. A közvélemény fogalmának tartalma s a közvélemény kifejeződése a burzsoá jogban nála éppen olyan irracionális és misztikus jellegű, mint a „régi" jog és a vallás kapcsolata. Tönnies ugyanis feltételezi — csak feltételezi, mert nem is bizonyíthatja —, hogy *1.* a burzsoá „tanult elit" közvéleménye a természetes és a „természetjog"-nak megfelelő köteléket jelenti; és *2.* e tekintetben maradéktalanul éppen a jogban jut kifejezésre. Ezzel gyakorlatilag a burzsoá jogot nemcsak a közvélemény termékének, hanem általánosnak, egyedül helyesnek tünteti fel, „önkéntes"-nek és szabadnak jelentvén ki a tőkés társadalom egyénének a társadalmi viszonyokból eredő, azokkal együtt változó osztályjellegű „kötöttségét". Ez a kísérlet bizony semmit sem mond a közvélemény és a jog kapcsolatáról, s nem is jelent mást, mint a szokásos polgári politikai apologetika egyik változatát.

4. A közvéleménynek a társadalmi tudathoz való kapcsolatából következik, hogy a jogi jelenségekkel, problémákkal összefüggő közvéleményben alapvetően a jogtudat jut kifejezésre. A kifejezésre jutó jogtudatot az értékelő folyamat során természetesen sokféle tényező alakítja. Az alakítás következtében a jogtudat különböző jellegű problémákkal kapcsolatban és a különböző társadalmi osztályok, rétegek és csoportok esetében sokszor nagyon eltérő közvéleményben jelentkezhet. A közvélemény és a jog kapcsolatában azonban alapvető tényező a jogtudat, így e kapcsolat felderítését célzó fejtegetéseinkben is először a jogtudattal kell foglalkoznunk. A jogtudat problémájának meglehetősen bő irodalma van a szocialista (s különböző eltérő elnevezések alatt a polgári) jogtudományban, amelyből Visinszkij emlékezetes meghatározása emelkedett ki. Ezt a meghatározást azonban — amely szerint a jogtudat „a kellő, a szükségszerű, a kötelező, a törvényes magatartásról alkotott konkrét, történelmileg megszabott elképzeléseket" jelenti[48] —, többen is bírálták már a Szovjetunióban, de még mindig találkozunk lényegében csaknem azonos meghatározással. Pl. Szürcev a következőket mondja: „A jogtudat, a társadalmi tudat e különös formája átfogja a jog területére vonatkozó társadalmi eszméket és nézeteket. Magába foglalja az emberek elképzeléseit a kellőről, a szükségesről, a kötelezőről, a törvényesről."[49] E meghatározások közös hiányossága, hogy túlterjednek a jogtudaton. A kellő, a szükséges, a kötelező lehet nemcsak jogilag kellő, szükséges, kötelező, hanem pl. erkölcsileg, szokásilag, sőt akár még a divat alapján is. S a jogtudat sajátossága éppen abban van, hogy mit ítélnek az emberek olyan fontosságúnak, hogy *jogilag* tekintik kötelezőnek. A magunk részéről ezért a valóságot kifejezőbbnek tartjuk Kerimov meghatározását, amely szerint a jogtudat „arról való nézeteknek, eszméknek, elképzeléseknek a rendszere, hogy *a)* milyen jog a társadalom ér-

[45] Ilyen pl. *Cantwell* próbálkozása a közvélemény és a törvényhozási folyamat kapcsolatainak empirikus jellegű felderítésére: Public Opinion and the Legislative Process. (Megjelent a The American Political Science Review 1946. évi kötetében, illetőleg: *Lazarsfeld,* P. F.—*Rosenberg,* M. által szerkesztett The Language of Social Research c. tanulmánykötetben. Glencoe Ill. 1957.) A közvéleményvizsgálat a Roosevelt-féle 1937. február 5-i igazságügyi reformjavaslattal összefüggésben készült. (Ez a javaslat a Legfelsőbb Bíróság tagjainak létszámát 9-ről 15-re kívánta emelni.) Azt próbálja kimutatni, hogy a törvényhozó testület egyes megnyilatkozásai a közvélemény változásaitól függtek. Az összefüggéseket meglehetősen bizonytalan értékű függvényekkel próbálja ábrázolni és ezután vonja le következtetéseit, amely szerint a szenátorok többsége a kongresszusi vita során mindig tudatában volt a közvélemény alakulásának, és addig haboztak bármiféle akcióba kezdeni, míg a közvélemény iránya véglegesnek nem látszott, noha nem követték szolgaian a közvéleményt. Az események — a vizsgálat szerint — sokkal inkább hatottak a közvélemény irányának alakulására, mint a kongresszus, vagy az elnök megnyilatkozásai. (Ilyen esemény volt pl. A Legfelsőbb Bíróság ismert állásfoglalása az Adkins-ügyben, amellyel megtörte a New Deal-ellenes határozatok sorát, és elismerte a minimális bér törvényességét.) Végül megállapítja, hogy a közvélemény nem tud javasolni akciófolyamatot és az egészséges közvélemény vezetésre szorul. (I. m. 224—227. old.)

[46] *Tönnies:* Kritik... 77. old.

[47] Uo. 242. old.

[48] *Visinszkij,* A. J.: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Bp. 1952. 177. old.

[49] *Szürcev,* V. A.: A szocialista jogtudat a Szovjetunióban. Moszkva, 1958. 7. old. (oroszul).

vényes joga, azaz kritérium a pozitív jog értékeléséhez; *b)* hogyan kell alkotni a jogot, hogyan kell az objektív társadalmi folyamattal összhangban változtatni, kiegészíteni vagy pontosabbá tenni, tehát tényező a jogalkotás számára; *c)* melyek a jog lehetőség szerinti célszerű megvalósulásának útjai, módszerei, eszközei, tehát tényező a jog megvalósulásánál."[50]

Hogyan jut mármost a jogtudat kifejezésre a társadalomban? Mindenekelőtt különbséget kell tennünk az egyes osztályok jogtudata között. Az uralkodó osztály jogtudata kifejezésre juthat jogi intézményekben, jogszabályokban — mint már mondottuk — a politikai ideológiá közbenjöttével, tehát az osztályakaratot absztrakt módon (s ez a lényegit jelenti) kifejezésre juttató állami akarat megnyilvánulásaként. A jogtudat más megnyilvánulási módjai tekintetében már nincs különbség az uralkodó és az elnyomott osztályok között. A jogtudat ugyanis megnyilvánul: *1.* jogi nézetek formájában, általában a jogtudományban kifejezésre jutó nézetekként; *2.* erkölcsi, szokási szabályok formájában (ez akkor következik be, amidőn a társadalom bizonyos osztályai vagy rétegei jogtudatában valamely norma kötelező, jogi érvényű normaként jelentkezik, s az a tényleges magatartásban is kifejezésre jut, holott valójában nem jogszabály; *3. a jogtudat nyilvánul meg a közvéleményben, ha az valamilyen jogi jellegű problémával kapcsolatos.* A társadalom jogtudatát alkotó jogi nézetek ugyanis általános jelleggel, rendszerezetten csak akkor jutnak kifejezésre, ha jogi intézményekké válnak, illetőleg a jogtudományban. A jogtudatot alkotó jogi nézetek egyébként csak egy-egy jelenséggel, probléma vonatkozásában, tehát nem rendszerezetten, hanem esetileg, egyes tényezők hatásának kitéve, mint közvélemény nyilvánulnak meg pl. egy bizonyos jogszabállyal, egy bizonyos jogesettel, perrel stb. kapcsolatban.

Ezen a síkon érthető meg a jog és a közvélemény kapcsolata. A jogtudatot kifejező közvélemény a Kerimov által meghatározott mindhárom tényező funkcióját betölti, de sajátos természetéből kifolyóan egyrészt egyes jogi problémákra, jelenségekre vonatkozóan kifejezi a társadalmi tudat *nem* jogi oldalát is, sőt differenciáltságának megfelelően kifejezésre juttat egyéb tényezőket is, amelyek részben az adott osztály, réteg vagy csoport sajátos létfeltételeiből, részben történetileg kialakult tudati állapotából adódnak. A *jogi problémákkal kapcsolatban megnyilvánuló közvélemény tehát részben a jogtudat egyik megnyilvánulási módja, másrészt azonban túlnő a jogtudaton.* Itt bizonyos fokú helyességgel fejti meg a közvélemény egyik tényezőjét Walter Lippmann is, aki szerint „a közvélemény a tények moralizált és kodifikált változata".[51] Lippmann e meghatározásában — amely azonban csak a közvélemény egyik vonását tárja fel — végeredményben az az értékelő jelleg jut kifejezésre, amelyet fentebb Uledov meghatározásából is kiemeltünk. Ez az értékelő jelleg hozza magával azt, hogy *a jogi problémákra vonatkozó közvélemény nemcsak a jogtudatot juttatja kifejezésre.* Az értékelés folyamatában ugyanis — amely hangsúlyozzuk, egy bizonyos jelenségre, jogi problémára, perre stb. vonatkozik — más objektív és szubjektív tényezők is közrejátszanak. Vegyünk egy példát: az emberek jogtudatában általában élnek a jogszabály szerint helyes magatartásra vonatkozó nézetek, elképzelések stb., de más tényezők, sokszor szubjektív érzelmek közbenjöttével egy bizonyos jogeset kapcsán ezek már bizonyos fokig torzultan juthatnak kifejezésre, az értékelés folyamatában a jogtudat el is homályosulhat. A tényeket, a jelenségeket — még ha azok jogi jellegűek is — az emberek ugyanis általában nemcsak a jogtudat alapján értékelik. A tény, az eset egyéb körülményei is közrehatnak a konkrét közvélemény kialakításában. A jogi jelenségekkel kapcsolatos közvélemény esetében különösen előtérbe kerülhetnek az értékelés folyamatában az eseti tényezők, hiszen a jogszabály is csak mint az eset *egyik* tényezője fejeződik ki. Márpedig „a közvéleményt általában inkább befolyásolják a gyakorlati esetek, mint az elméleti argumentumok",[52] hiszen a jogeset közvetlenül érinti és állásfoglalásra is készteti a társadalomnak kisebb-nagyobb részét. Ez az állásfoglalás azután már nemcsak a jogszabályban kifejezett általános társadalmi vagy a jogtudat által alakított nézet, hanem számos eseti, sokszor szubjektív tényezőtől is függ. A probléma sok tekintetben azonos a jogszabály és a jogeset viszonyával, tehát amelyben az eseti tényezők elhomályosíthatják a jogesetben közvetlenül érintettek (felek, vádlott stb. sőt ezek szűkebb-tágabb környezete) tudatában a jogszabály által kifejezett általános létfeltételeket, illetőleg a különös általánosként jelentkezhet. Minden hasonlat sántít azonban, s a különbség itt is lényeges. Közvélemény „általában" ugyanis nincs. *A közvélemény csak esetileg nyilvánul meg.* Ezért a közvélemény, ha ki is fejezi azt, adott esetben mégis csak más, mint a jogtudat. A jogi jelenségekkel kapcsolatos közvélemény is magán viseli a közvélemény — sajátos kialakulásából eredő — sajátos negatív vonásait: a változékonyságot, bizony felületességet stb. A jogszabály azonban mint a társadalom általános életfeltételeinek kifejezője, a jogi esetben megnyilvánulva is alkalmas arra, hogy legalábbis bizonyos fokig közömbösítse az eseti tényezők hatását a közvéleményt szülő értékelő folyamatban. Hatásának eredményessége elsősorban attól függ, hogy az adott jogeset, amelynek kapcsán a szűkebb társadalmi réteg vagy csoport sajátos tényezői a közvéleményben kifejezésre jutnak, milyen kap-

[50] *Kerimov*, D. A.: Fragen der Gesetzgebungstechnik. Berlin, 1958. 25—26. old.

[51] *Lippmann*, Walter: Public Opinion. New York, 1922. 125. old.

[52] *Mannheim* i. m. 271. old.

csolatban van, mennyire érinti a réteget vagy csoportot, illetőleg vele összefüggésben levő sajátos tényezőket.

Ezek után jogosult a kérdés, milyen módon hat a közvélemény a jog alakulására, illetőleg fordítva, hogyan befolyásolja a jogszabály a közvéleményt. Kerimov idézett munkájában azt olvashatjuk, hogy a szocialista jog normáiban a dolgozók akarata az állami akarat, a szocialista erkölcsben pedig a közvélemény formájában lép fel. Ezért az erkölcsi norma mint általános magatartási elv, s nem mint egyedileg, pontosan meghatározott konkrét esetre megformált magatartásszabály jut kifejezésre. Ez utóbbi a jogra jellemző.[53] Azt hisszük, a közvéleményről eddig elmondottak alapján világos, hogy ilyen különbségeket nem lehet tenni. Egyrészt a dolgozók akarata a jogi jelenségekre vonatkozóan is kifejezésre juthat a közvélemény formájában — távolról sincs a közvélemény az erkölcsi tudathoz kötve —, másrészt abból, hogy a közvélemény konkrét tény, eset, probléma stb. vonatkozásában nyilvánul meg, éppen az következik, hogy az általános erkölcsi normákat is konkrétan, az adott esetre vonatkozóan juttatja kifejezésre. Kerimov tévedése itt abból ered, hogy nem tesz különbséget az elvont erkölcsi elvek és a konkrét magatartási minták között. A közvélemény pedig — erkölcsi téren — éppen az utóbbit juttatja kifejezésre. Természetesen azt sem állíthatjuk, hogy a közvéleménynek a jog területén elsősorban a jog alkotásánál, alakításának területén is oly nagy szerepe lenne, mint az erkölcsi szabályok esetében. Bár O. W. Holmes egyik legfelsőbb bírói határozatában azt mondotta, „minden vélemény arra irányul, hogy joggá váljon",[54] világos, hogy a joggá válásnak objektív korlátai vannak az osztálykorlátokon túl is. A jog és a közvélemény ilyen irányú kapcsolatában ugyanis különösen jelentős a közvélemény differenciáltsága. A jogalkotás szempontjából az uralkodó osztály véleménye a döntő, szocialista társadalomban tehát a munkásosztályé, illetőleg a dolgozóké. Differenciálatlan közvélemény-fogalommal tehát a joggal való kapcsolatában sem operálhatunk. Rámutatunk azonban arra is, hogy a munkásosztály, a dolgozók véleményét sokféle tényező: anyagi létük, tudatuk, érzelmek stb. tovább differenciálhatják. Ezzel kapcsolatban két további szempontot kell figyelembe vennünk. Egyrészt a valóban általános érdekű politikai problémákat illetően a dolgozók véleménye általában kevéssé differenciálódik, másrészt a jog alakítására is ható közvélemény általában a dolgozók társadalmi szervezetein keresztül jut kifejezésre (illetőleg az állami mechanizmus alkotmányos keretei között). A közvélemény kifejezésre jutásának ez a *formája* bizonyos fokig visszahat a tartalomra, és az esetek túlnyomó többségében az általános, a tudatos elemeket helyezi előtérbe, az esetleges és szubjektív vonásokkal szemben. Egy alapvető kérdés azonban még mindig nyitott. A dolgozók leginkább tudatos rétegét összefogó marxista párt éppen a tudatosság révén a marxista elmélet segítségével a dolgozók tömegeinél világosabban képes felismerni a fejlődés útját és követelményeit. A pártnak a jogalkotásban is kifejezésre jutó véleménye így adott esetben a tömegek véleményénél előbbre járhat. Ha a párt a fejlődés követelményeit az adott valósághoz viszonyítva közvetlen feladatként is helyesen mérte fel, akkor a párt és a tömegek véleménye közti esetleges különbség már a jogalkotás folyamatában — amely egyre szélesebb értelemben társadalmi — és a jogszabály meggyőző hatása folytán is feloldódik. (Csak közbevetve jegyezzük meg, hogy a jogalkotás társadalmi folyamatában ismét differenciáltan jelentkező közvéleménnyel van dolgunk, s könnyen előtérbe kerülhet bizonyos szakértői vélemény. Pl. a Ptk. alkotása során lefolytatott vitákban a jogászi vélemény hangsúlyozódott ki. Nem azért, mintha a Ptk. nem érintené a dolgozók széles tömegeit, hanem mert *közvetlen* problémaként elsősorban a jogászság előtt jelentkezett, amelynek foglalkozása folytán a Ptk. nemcsak általános, s csak bizonyos esetekben — peres ügyek stb. — előtérbe kerülő, meglehetősen halvány probléma, hanem közvetlen napi kérdés is.) Problémát tehát csak a túlzott előreugrás jelent a dolgozók tömegei és a marxista párt véleményének viszonyában. Lenin különösen a NEP-pel kapcsolatban elmondott beszédeiben [elsősorban a IX. Össz-oroszországi Szovjet Kongresszuson és az OK(b)P XI. kongresszusán] több ízben utalt az előreszaladás veszélyeire, a valóság elhanyagolásából eredő politikai hibákra. A dolgozók véleménye pedig kétszeresen is a valóságot jelenti. Egyrészt objektív adottságánál fogva, másrészt pedig azáltal, hogy *létével alapvetően a társadalmi viszonyok — elsősorban anyagi viszonyok — bizonyos adott állapotát fejezi ki.* Ez így van a szubjektív tényezők esetleges hatása ellenére is, tehát a dolgozók véleménye a tudatos társadalomalakítás szempontjából is figyelmen kívül nem hagyható valóság, s a feladatokból, a politikai helyzettől függően köti a közvetlenül adódó politikai cselekvést, így a jogalkotást is.

Noha a jog és a közvélemény kapcsolatát a szocialista társadalomban — az erre vonatkozó konkrét kutatások hiányában — a legáltalánosabb vonásokon túlmenően nehezen lehetne jellemezni, annyi bizonyos, hogy az összefüggés dialektikus. Nem egy esetben volt már példa arra is, hogy a közvélemény értékelése hozzásegített a helytelen felmérésen vagy a tények nem megfelelő értékelésén alapuló jogszabályok ilyen jellegének felismeréséhez és így megváltoztatásukhoz.[55] Általánosságban azonban azt is

[53] *Kerimov* i. m. 23. old.

[54] *Holmes*, Oliver Wendell dissenting in Lochner v. New York. 198. US. 45 (1905)

[55] Erre utal *Uledov* is: A közvélemény mint a szociológiai kutatás tárgya c. művében. 41. old.

elmondhatjuk, hogy a közvélemény és a jog dialektikus kapcsolatában — a hatást tekintve — *a jog is aktív tényező.* A szocialista jog politikai és propagandisztikus szerepe pl. éppen a közvélemény alakításában jut kifejezésre. A jog által képviselt és kifejezésre juttatott politikának, erkölcsi elveknek — magának a jogi tételezésnek erejénél és tekintélyénél fogva — még a burzsoá államban is van bizonyos társadalmi hatása. Ez a hatás a burzsoá társadalomban azonban szűk — általában csak egy bizonyos vékonyabb osztályra vagy rétegre terjed ki — és a politikai hatalom mind kevesebb kézbe való összpontosulása miatt egyrészről, valamint az elnyomott osztályok fokozódó tudatosodása miatt másrészről, még szűkebb és jelentéktelenebb lesz. A szocialista társadalom és jog perspektivikusan teljessé váló érdekazonossága, az érdekazonosság fokozódó tudatossága azonban egyre inkább megalapozza a jog ilyen hatását, amelynek a szocialista társadalomban ilyenformán objektív alapja van. S ez igen jelentős, hiszen a jogi normák, valamint a jogi normák által támogatott, a bírói gyakorlatban kifejezésre juttatott erkölcsi elvek tényleges magatartássá való válásában a közvélemény óriási jelentőségű. A közvélemény értékelő állásfoglalása ugyanis elősegítheti vagy gyöngítheti a magatartási normák társadalmi érvényesülését. A közvélemény értékelő állásfoglalása adott esetben éppen úgy, sőt esetleg még jobban rászoríthatja az embereket a társadalmi együttélés normáinak magatartására, mint az esetleges jogi szankció. Erre a tényre épül pl. a társadalmi bíróságok hatékony működése. A társadalmi bíróságok ugyanis lényegében a kollektíva véleményének kifejezésével, az ebben rejlő társadalmi kényszerítő erő segítségével gyakorolnak meggyőző hatást a társadalom együttélési szabályait megsértő egyénre. Ebből következik, hogy a büntetőjogi, de általában a jogi szankció és a közvélemény értékelésének *azonossága* egy bizonyos magatartás vonatkozásában olyan erő, amely fokozottan képes a társadalom nevelésére.[56] Ez a körülmény a közvélemény alakításának problémáját állítja előtérbe. A közvélemény — különösen a jogi jelenségekkel kapcsolatban — természetesen alapvetően a társadalmi viszonyoknak megfelelően alakul, de a közreható egyéb, sokszor szubjektív tényezők folytán a különös vonások kerülhetnek előtérbe. E sajátosságából azonban az is következik, hogy *a közvélemény viszonylag könnyen befolyásolható.* A befolyásolásnak az általánossal (s ez általában a jogtudat, de a jogtudat is elmaradhat a jogi követelmények mögött, midőn a fejlődő társadalmi viszonyok követelményeinek általánosságát csak a jogszabály fejezi ki, így az „általános" alatt a jogszabályi követelményeket is értjük) szemben ható különös tényezők közömbösítését kell elérnie. A közvélemény befolyásolásának többféle módja van, és egyik eszköze éppen a szocialista jog. A szocialista jog nevelő szerepe tehát a közvélemény alakításában is objektivizálódik, hiszen — bár a közvélemény eseti jellegű — kialakulása, a tények, jelenségek értékelése nemcsak kifejezésre juttatja, hanem *alakítja is a jogtudatot.*

5. A közvélemény hatása — eseti jellege folytán — a jogi jelenségeket illetően különösen kifejezett lehet a jogesetre, elsősorban a bírósági jogesetre vonatkozóan. Ez a tény indokolja, hogy a bíróságok és a közvélemény kapcsolatával külön is foglalkozunk. Dicey, mint ismeretes, hangsúlyozta, hogy a bírákat a hivatásos vélemények és gondolkodásmód irányítja, amely bizonyos fokig független a közvélemény általános képétől és esetenként pedig szemben is áll vele. „A bírákat sokkal inkább a hivatás szokásai és érzelmei irányítják, mint a hétköznapi élet szokásai és érzelmei".[57] S bár 50 évvel később a szintén a jog és a közvélemény összefüggését kutató Karminski azt írja, hogy az angol bírák azért talán mégsem olyan konzervatívak, hiszen a családjoggal kapcsolatos határozataik tükrözik a társadalomban és szokásaikban bekövetkezett változásokat, éspedig nem is mindig jogászi, hanem a közönséges gondolkodásra való indokolással[58] —, mégis azt kell mondanunk, hogy a bíróság és a közvélemény kapcsolatát Dicey helyesebben ismerte fel, midőn a polgári társadalom bírói gondolkodását a zárt, testületi, a hivatásos szemlélettel hozta összefüggésbe. (Karminski példájában a bírák nem a közvéleményt követték elsősorban, hanem gyakorlatukban a társadalmi viszonyok alakulása fejeződött ki, több-kevesebb késedelemmel, amelyre egyébként éppen az angol jog vonatkozásában számos példát lehetne idézni.) A bíróság sajátos testületi szelleme és gondolkodása együtt jár a jognak a társadalomtól való elidegenedésével, illetőleg annak következménye. Ez elidegenedés tény voltát már Jhering is elismerte, csak megfordítva, *ezt* a folyamatot kötötte a munkamegosztás fejlődéséből eredő sajátos jogászi tudat kialakulásához.[59] Ennek az elidegenülésnek gondolkodásbeli következményeire egyébként igen kifejezően utal Ekelöf uppsalai egyetemi tanár: „az embernek, mint jogásznak egészen másképpen kell értékelnie, mint politikusnak, vagy mint magánszemélynek".[60] Ez a jogászi gondolkodásmód, amellyel sajátos jogászi nyelv is párosul, bizonyos menedéket is jelent. Idegen nyelven beszélni, „ez annyi, mint nem beszélni ... felelősség nélkül" beszélni — mondja Hans Castorp, Thomas Mann „Varázshegy" c. regényé-

[56] A közvélemény és a büntetés összefüggésének kérdése a magyar polgári büntetőjogi irodalomban is felmerült. Vö. *Angyal* Pál: A közvélemény-büntetés. Bp. 1933. 62. old.

[57] *Dicey* i. m. 363—364. old.

[58] *Karminski* i. m. 291. old.

[59] *Jhering,* Rudolf: Geist des römischen Rechts. II/2. 313. old.

[60] *Ekelöf,* Per Olof: Teleologische Gesetzanwendung. — Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht, Bd. IX. Heft 2. 1958. 180. old.

ben. S ehhez az író egyik beszédében még hozzáteszi, hogy ez segít a gátlások leküzdésében. Talán nem térünk el túlságosan a tárgytól, ha megjegyezzük: ilyesfajta funkciója bizonyos fokig a jogászi nyelvnek, jogászi gondolkodásmódnak is van. A szocialista jog nevelő szerepe társadalmi objektivizálódásának egyik eredményeként azonban perspektivikusan feloldódnak a különbségek a jogászi és a „laikus" tudat között, ahogyan szervezetileg a szocialista társadalomban ez a feloldódás az ülnökbíráskodással — azon az alapvető tényen túl, hogy a jog itt nem képvisel a társadalomtól eltérő érdekeket — komoly méretekben előre is haladt.

A szocialista bíráskodás és a közvélemény kapcsolatában a helyes út megjelölése — különösen erre irányuló konkrét vizsgálatok nélkül — nem könnyű. A két szélsőség — a bíráskodás folyamatában, de a kérdés tudományos vizsgálatában is — egyaránt veszélyes. Nem állíthatjuk — mint Max Weber —, hogy a „tömegdemokrácia viszonyai között a közvélemény csak irracionális érzelem, így intenzív befolyás esetén csak keresztezheti a racionális igazságszolgáltatás vagy adminisztráció folyamatát".[61] Ezzel szemben nem fogadhatjuk el ilyen általánossággal a másik végletet képviselő Kennedy Frank álláspontját sem, aki a bíróságok számára — a pontosabb ténymegállapítások érdekében — a közvéleménykutatások módszereit ajánlotta.[62] Az ítélkező bíróság ugyanis már eleve közvéleményt képvisel, azonban az estek többségében, a konkrét jogesettel kapcsolatos legáltalánosabb társadalmi véleményt, amely a maga legáltalánosabb jellegével éppen a legközelebb áll a jogszabályhoz, s a társadalom uralkodó osztályának jogtudatához. Különböző jellegű szubjektív tényezők természetesen bizonyos fokig — általában igen alárendelt jelentőséggel — a bírói ítélkezésben is kifejezésre jutnak, azonban a bírói funkció alapvető, különösen a szocialista társadalomban alapvető jellegű tudatossága általában és jórészt a társadalom általános érdekeinek megfelelően közömbösíti ezeket az eseti, szubjektív tényezőket.[63] Egyes jogszabályok alkalmazásánál valóban „a közhangulattól erősen befolyásolható bírói gyakorlat"[64] alakult ki, más jogszabályok alkalmazásánál viszont esetenként csak szűk vélemény jutott kifejezésre. A probléma tehát kettős: Az nem vitás, hogy általában a bírói ítéletben valamilyen közvélemény kifejezésre jut, itt lép azonban közbe a bírói funkció tudatossága, politikai jellege, amely meghatározza, hogy *milyen vélemény* jusson kifejezésre az ítéletben, a jogszabály alkalmazása kapcsán.

Ebben a rendkívül felfokozott tudatosságot igénylő tevékenységben ugyanis a bírónak azt is mérlegelnie kell, milyen hatást vált ki az ítélet magában a közvéleményben. Szocialista társadalomban ugyanis a bíróság döntésének a jogszabályban kifejezett általános társadalmi érdeknek megfelelően kell alakítania a közvéleményt is. Rámutattunk már arra, hogy az a tény, hogy a közvélemény adott esettel, problémával, jelenséggel kapcsolatban nyilvánul meg, azzal a következménnyel jár, hogy bizonyos csoportokat közelebbről érint, s az ezzel kapcsolatos sajátos tényezők könnyen előtérbe kerülhetnek a közvéleményt eredményező értékelési folyamatban. Minél közömbösebb a probléma, annál kevésbé jelentős a közvélemény, tehát annál inkább elhanyagolható. A bíróság munkáját a leginkább érintett társadalmi réteg vagy csoport esettel kapcsolatos véleménye érinti, ezt kell esetleg tekintetbe venni, s ami még fontosabb: *alakítani.* Ebből a célból a szocialista bíróságnak közelebb kell kerülnie az érintett csoport (üzem, tsz stb.) véleményéhez, meg kell ismernie azt, és értékelésében támaszkodnia kell rá. Ilyen kezdeményezések már észlelhetők a szocialista országokban: pl. Kínában vagy a Német Demokratikus Köztársaságban. Ezzel a bíróság közelebb kerül a társadalomhoz és átlépi a szocialista bíráskodásban tűrhetetlen „jogászi világnézet" korlátait is.[65] S ha ez megfelelő jogszabályi keretek közt

[61] *Weber,* Max: Essays in Sociology. London, 1947. 221. old.

[62] *Kennedy,* Frank: Law and the Courts. — The Polls and Public Opinion. Ed. by *Meier,* N. C. and *Saunders,* H. W. New York, 1949. 93—97. old.

[63] Vö. *Kulcsár* Kálmán: A jogszociológia problémái. Bp. 1960. VI. Fejezet 2. pont.

[64] Erre mutat rá pl. a házassági bontási gyakorlattal kapcsolatban *Miltényi* Károly: Népesedéspolitikai jogszabályok 1945—1958. — Demográfia, II. évf. 1959 2—3. sz. 384. old.

[65] A Babelsbergi Konferencia óta a bírói munka középpontjába került társadalmi nevelés elsősorban a dolgozóknak az ülnökrendszeren túlmenő bevonását jelenti a büntető eljárás folyamatába, illetőleg a dolgozók megszervezését a bírói büntetés társadalmi nevelő hatásának elmélyítésére, s ez a dolgozó közvetlen környezetének véleményét több vonatkozásban is előtérbe helyezi. A bíróságok azonban elsősorban csak szervezik és irányítják ezt a nevelő munkát, amelyet valójában a társadalom, közelebbről a dolgozó környezete végez el. (*Mehnert,* Ágnes: Gesellschaftliche Erziehung. — Der Schöffe, 1960. 3. sz. 83. old.) Abból az alapelvből kiindulva, hogy „a társadalmi nevelés nem a büntetőtörvényben meghatározott intézkedés" (Kiessling, Günter: Die gesellschaftliche Erziehung ist Aufgabe aller Werktätigen. Neue Justiz, 1959. 8. sz. 277. old.), a vonatkozó cikkek és tanulmányok hangsúlyozzák a formák sokféleségét, a bíróság lehetőségét ezek kialakítására. Ilyen formák: a tettes üzeme vezetőinek és dolgozóinak meghívása a tárgyalásra; előzetes konzultáció az üzem funkcionáriusaival és dolgozóival az üzem helyzetéről, az elkövetett bűncselekmény és a tettes üzemi jelentőségéről; a büntető ítélet nyilvánosságra hozatala; a tárgyalás nyilvános értékelése stb. Különösen jelentősnek tartjuk azt a gyakorlatot, amelyet egyre több német bíróság folytat, hogy a tárgyalás kapcsán a bíró megbeszéli az üzem vezetőivel és dolgozóival azokat a nevelő jellegű intézkedéseket, amelyek megkönnyítik a tettesnek a munkahelyére, a közösségbe való visszatérését, és amelyek kimélyítik a büntetés nevelő hatását. (Ilyen gyakorlatról számol be pl. — az erre a célra szervezett bizottságok munkalehetőségeit értékelve — *Schlegel,* Joachim: Einige Erfahrungen bei den Organisierungen der gesellschaftlichen Erziehung und bei der Neubildung der Konfliktkommissionen. Neue Justiz, 1959. 22. sz. 768—770. old.)

Az újtípusú bírói munka kibontakozásának azon-

alapos vizsgálat után, *tudatosan* történik, nem sérti az igazságosság követelményét sem. Az igazságosság ugyanis nem absztrakt fogalom vagy követelmény, hanem *társadalmi tartalma* és összetevői vannak, s végső soron azonos síkon jelentkezik a jog funkciójának társadalmi objektivizációjával.

A közvélemény társadalmi jelentőségének felismerése a szocialista társadalomban tehát a jogi jelenségek vonatkozásában is általában kettős következményt von maga után. Egyrészt figyelmeztet a közvélemény *tudatos* felhasználásának jelentőségére, szerepére a szocialista társadalom erkölcsi-politikai, normatív egységének kialakulásában, s ebben a vonatkozásban a jog, mint passzív tényező szerepel. Másrészt azonban előtérbe helyezi a közvélemény befolyásolásának, alakításának problémáját egyebek közt a jog eszközeivel (elsősorban a jog hatályosulásának folyamatával), s a jog és a közvélemény dialektikus viszonyának ezen az oldalán a *jog, mint aktív tényező* lép fel.

Fejtegetéseink azonban nem elegendők arra, hogy az elmondottaknál konkrétabb eredményeket is megalapozzanak. Azokat a kérdéseket, amelyek a jog és a közvélemény vonatkozásában felvetődnek, még vázolni is alig lehet erre vonatkozó konkrét vizsgálatok hiányában. Ez is olyan kérdés, amellyel kapcsolatban a marxista jogelméletnek feltétlenül tovább kell lépnie az eddigi kutatások szintjénél. Hogy ezt a problémát egyáltalán felvetettük, és egy-két vonásában elméleti jelleggel vizsgálni próbáltuk, csak azt célozza, hogy segítse az ilyen *konkrét* vizsgálatok társadalmi igényének kialakulását, és ennek nyomán hozzájáruljon a vizsgálatok megindulásához is.

Kulcsár Kálmán

ban egyik legnagyobb akadálya, hogy még erősen él és hat a bírák között a burzsoá-normatív szemlélet, amely elszigeteli a bírói munkát a társadalmi gyakorlattól. (Vö. Einige Probleme der gesellschaftlichen Erziehung. Neue Justiz, 1960. 7. sz. 239—240. old.)

Jog és erkölcsiség. Az erkölcsi és büntetőjogi felelősség kérdéséhez*

Az erkölcs és jog összefüggésének vizsgálatánál elsődleges jelentőségű az a kölcsönhatás, amely az adott társadalom erkölcsössége — erkölcsi gyakorlata, átlagerkölcsisége — és a jog között fennáll. A jog — miközben alapvető osztályfunkcióját betölti — alakítólag igyekszik hatni a társadalom tagjainak erkölcsiségére, hogy az emberek magatartása az adott rend szükségleteinek megfelelően alakuljon: a *társadalom tagjainak erkölcsisége azt a pozitív pszichikus viszonyt fogja így jelenteni, amely a rend feltételeihez, normáihoz való magatartásukat jellemzi.* Az erkölcsnek pedig — az uralkodó osztály erkölcsének — mindenekelőtt az a rendeltetése, hogy a rend által megkívánt, a jog által előírt alapvető fontosságú magatartásokat belső kötelességérzetből fakadó, önkéntes és helyeselt magatartásokká tegye.[1] Az erkölcsiség — az erkölcs szubjektív vonatkozása — ilyenformán nemcsak az objektív viszonyokból fakadó, azokkal adequat erkölcsi normákhoz való, hanem egyben a jogi normákhoz való pozitív viszonyulást is, a jog hatályosulását is fogja jelenteni. Ezért helyez igen nagy súlyt minden uralkodó osztály arra, hogy a társadalom tagjainak erkölcsi nevelését biztosítsa. A joggal együttjáró kényszer rendszeres alkalmazása nem jelent elég garanciát az adott gazdasági és hatalmi viszonyok védelmére; ellenállást vált ki, dacot, gyűlöletet s veszélyezteti a termelést is. A normák önkéntes követése, a belső kötelességérzet, az elnyomottak alázatos engedelmessége a kizsákmányoló rendszer parancsaival szemben — tehát a megfelelő erkölcsösség — a garanciája lényegében a viszonyok zavartalan fennmaradásának.

Másrészt a jog kénytelen tekintettel lenni az adott viszonyok közt kialakult erkölcsösségre. Különösen a büntetőjog az, amely szabályaival — melyek az uralkodó osztály hatalmát és legfontosabb intézményeit az állam rendelkezésére álló összes „dologi függvények" erejére támaszkodva védik — kénytelen a tényleges erkölcsi viszonyokból kiindulni tényállásainak megállapításánál. E büntető tényállásokat minden jogrendszerben a ténylegesen előforduló jogsértő magatartások, tehát az erkölcsösség terén objektíve jelentkező fogyatékosságok empirikus tényei alapján állapítják meg. Kétségkívül megállapítható, hogy a „melyik volt hamarabb: a tyúk-e vagy a tojás" probléma jog és jogsértés vonatkozásában könnyen megválaszolható, éspedig úgy, hogy a társadalomellenes eredmény, az adott rendben bűnös cselekedet általában megelőzte, sőt váltotta ki az üldözésére rendelt büntetőjogi szabályt.[2]

* Részlet a szerző „Fejezetek az erkölcs és jog viszonyának kérdésköréből" című kandidátusi disszertációjából.

[1] Jellineket értékelve Radbruch világosan rámutat az erkölcsnek erre a jog hatályosulása szempontjából alapvető jelentőségű osztályszerepére: „A jog és az erkölcs viszonyának kérdésében a jogot gyakran »etikai minimumnak« nyilvánítják... azért, mert az erkölcs feladata, hogy a jogparancsnak, mely csupán külsőleg követel legális teljesítést, a belső engedelmesség követelményével nagyobb erőt adjon." (Recht und Gerechtigkeit. Einführung in die Rechtwissenschaft. Stuttgart. 1958. 21. old.)

[2] A burzsoá állam létrejöttekor a büntetőjog a feudalizmus viszonyai közt elkövetett, az új uralkodó

A büntetőjog és a tiltott magatartások ellen küzdő jogterületek általában — például a fegyelmi jog és a kártérítési jog — nemcsak eredetükben tapadnak a társadalom erkölcsi praxisához, hanem alkalmazásuk során is számolniok kell az erkölcsiség alakulásával, ha be akarják tölteni azt a rendeltetésüket, hogy e praxisra az erkölcsi normák támogatása mellett visszahassanak. Ami az erkölcsi normák e támogatását illeti, hangsúlyozni kell, hogy a büntetőjogi normák s a hozzá hasonló jogágak normái általában egyben az uralkodó erkölcs szabályai is; ennélfogva az erkölcs támogatása a jogot illetően kettős: egyrészt a jog megtartását abszolút erkölcsi követelménnyé teszi, másrészt a konkrét jogszabályi előírások, mint sui generis erkölcsi normák is funkcionálnak.[3]

A burzsoá jogfilozófia — és nyomdokain egyes szocialista szerzők is — az erkölcs és jog megkülönböztetésénél a jog külsődlegességéből és az erkölcs belsődlegességéből indulnak ki. A jog heteronom, mondják Kant nyomán az összes polgári etikai nézetek, amely kívülről kényszerül az ember akaratára, szemben az erkölccsel, amely az ember szabad, belső cselekvőségét, autonómiáját tételezi, s amely nem más, mint az emberi lélek intuitíve felismerhető belső törvényhozása. Költői a kép, amelyet a modern etika atyja, Kant, az etikai normáról ad: „Két dolog az, ami lelkünket mind újabb és mind inkább növekvő csodálattal és tisztelettel tölti el, minél gyakrabban és minél tartósabban foglalkozik vele gondolkodásunk: a csillagos ég felettem, és az erkölcsi törvény bennem" (Kritik der praktischen Vernunft. Beschluss). — Nem változtat mindemellett azon a tényen, hogy az erkölcsi törvény *nem* az inividuum belső öntörvényhozása, amely irracionális, és csak intuitíve ismerhető fel, hanem az egyén által többé-kevésbé pontosan ismert erkölcsi elvek, nézetek, szabályok, amelyeket az adott feltételek közt magatartása mértékévé tesz éppenúgy, mint ahogy a „fölöttünk levő csillagos ég" se más, mint a számunkra egyre inkább ismertté és megközelítetté váló világűr.

Kétségtelen az, hogy az emberi cselekedetek jogi értékeléséhez külső magatartás szükséges. A sajtószabadságról írt korai cikkei egyikében Marx a következőket írja: „Csak amennyiben *megnyilvánulok*, amennyiben a valóságnak a szférájába lépek, csak annyiban lépek a törvényhozó szférájába. A törvény számára egyáltalán nem vagyok meg, egyáltalán nem vagyok a törvény objektuma, csak cselekedetemben. Cselekedetem az egyetlen terület, amelyen a törvénynek fognia kell engem . . ." (Marx—Engels Művei I. köt. 13. old.).

A jogi értékelés nem terjed ki a jognak megfelelő vagy számára közömbös cselekedetekre, sem pedig azok okaira, motívumaira, jogi felelősség csak jogsértés esetében van. Az erkölcs azonban a magatartások túlnyomó részét, a cselekedetek motívumait, az emberi tulajdonságokat, érzelmeket is értékelése körébe vonja, bár az erkölcsi ítélet is mindenekelőtt a magatartásra, az eredményre terjed ki, mert az egyének bensejében lezajló folyamatok, a gondolatok, vágyak, hajlamok rendszerint csak külső tevékenység, észlelhető magatartások közvetítésével lehetnek a külső erkölcsi ítélet objektumai. Az ember önmaga erkölcsileg értékelheti és az esetek többségében értékeli is az önmagában lezajló tudati folyamatokat. Ha lelkiismerete — amely csak osztálya erkölcsi közvéleményének szubjektív tükröződése — ítél gondolatai, törekvései, hajlamai, érzelmei felett, s ezek éppen ennélfogva cselekedeteiben nem realizálódnak, semmi rosszalás nem illetheti erkölcsiségét. A keresztény etikának az a szemlélete, amely szerint „ha valaki ránéz egy asszonyra, hogy őt megkívánja, szívében már házasságtörést követett el", olyan személyt minősíthet erkölcsileg bűnösnek, aki kívülálló forrásból eredő szenvedélyét a társadalmi követelményeknek engedelmeskedve leküzdi, tehát erkölcsisége magasrendű. Világos, hogy a marxista—leninista világnézet alapján nemcsak a jog szférájában, hanem az erkölcs szférájában is elsősorban a tevékenység, a magatartás az, amely értékelés alá esik, bár a tudati folyamatra, a cselekvő belső világára is kiterjed a vizsgálódás, az erkölcsi értékelés. Az erkölcsi ítélet különösképpen érdeklődik a cselekvő erkölcsisége, a tevékenységhez való pszichés viszonyulása iránt — kötelességérzetből, vagy csak a következményektől való félelemből eredt a helyes cselekedet, mi volt az indítéka stb. Ugyanígy az erkölcsileg felróható eredmény esetén is csökkenti a felelősség súlyát, ha a cselekedet motívumai, forrása erkölcsileg helyeselhetőek voltak.

A jognak az erkölccsel való szoros összefüggése — különösen az az összefüggés, amely a jog és az erkölcsiség, a társadalmi normákhoz való viszonyulás között van — teszi szükségessé, hogy bizonyos jogsértő cselekmények megítélésénél, mindenekelőtt azoknál, amelyek a társadalomra leginkább veszélyesek, a jog se csak a külső magatartást, az eredményt vegye figyelembe, hanem a cselekvő erkölcsiségét is. A büntetőjogot sértő cselekmény miatti felelősségrevonás, tekintet nélkül arra, hogy a cselekvő azt milyen erkölcsiség alapján követte el — tehát az objektív felelősség — célszerűtlen lenne, hi-

osztály érdekét sértő bűnök pönalizálására, üldözésére szolgált, a feudális erkölcsi gyakorlat megfelelő alakítását célozta. Csak később, fokozatosan jelennek meg azoknak a tényállásoknak a büntetőjogi konzekvenciái, amelyeket a kapitalista viszonyokban kialakuló gyakorlat vetett fel s amelyek az uralkodó osztály érdekeibe ütköztek.

[3] A burzsoá jogtudomány ezt a tényt — a lényeget leplezni akarván — elkódösíti s azt állítja (pl. Jellinek, Radbruch), hogy e jogágak az erkölcsi parancsok bizonyos körét állami kényszerrel szankcionálják. A célzat világos: „örök" erkölcsi parancsok kapnak így helyet a profán hatalom jogrendszerében, amely így „etikai minimum" lévén, ugyancsak az örökkévalóság dicsfényében tündöklik.

szen a büntetés így nem az elkövető fogyatékos erkölcsiségére való visszahatás lenne, s nem szolgálhatná annak korrekcióját, a javítást. Ezért a modern büntetőjogok — legkövetkezetesebben a szocialista büntetőjog — a büntetőjogi felelősség megállapításánál a társadalomra veszélyes magatartás elkövetőjének negatív erkölcsiségét, bűnösségét is alapul veszi.[3a] Csak aki szándékosan vagy gondatlanul követ el bűncselekményt, vonható büntetőjogilag felelősségre.

Azt az álláspontot, amely a jogot, mint a cselekedetek külső, heteronom szabályozóját szembe állítja az erkölcs belső, autonóm jellegével, el kell tehát vetni. A jog az erkölcs mellett az erkölcsiség formálójának a szerepét is játssza, s a jogi felelősség nemcsak a jogsértő külső magatartása következménye, hanem függ az elkövető erkölcsiségétől, a jogi és erkölcsi normákhoz való viszonyulásától, motívumainak és személyi tulajdonságainak erkölcsi értékétől is. Moralitás és legalitás éles szembe állítása csak olyan koncepció alapján lehetséges, amely tagadja az erkölcsi normák osztálymeghatározottságát, azt, hogy az erkölcs az adott rend objektív viszonyaiból ered, e viszonyoknak normaként való kifejeződése, s osztályobjektivitásként áll szemben a cselekvővel, akinek moralitása — tehát szubjektív erkölcsisége — lényegében e rend feltételeihez, normáihoz való viszonyulásában fejeződik ki. Az erkölcs normatív jellegének kantista — új kantista — revizionista tagadása, a „tulajdonképpeni" erkölcs szférájának az egyén pszichikumába helyezése, az erkölcsnek az erkölcsiséggel és az erkölcsösséggel, az erkölcsi gyakorlattal való összemosása azzal jár, hogy a burzsoá és revizionista etika az erkölcsöt nem az emberi relációk sajátos kivetítődésének, nem társadalmi viszonyok kifejeződésének tartja, hanem az ember önmagára vonatkoztatott viszonyának. „Az erkölcsi döntés nem az emberek között, hanem az egyes emberben jön létre . . . csak miután Éva Ádámhoz, Péntek Robinzonhoz került, akkor kezdett érvényesülni az erkölcs mellett a jog is. Az erkölcsi törvény az embert a maga tényleges, vagy elgondolt *elszigeteltségében* kötelezi, a jogi törvény pedig az emberek együttélésében, *az emberi közösségben* érvényesül." — írja Radbruch. (U. o. 19—20. old.) Világos, hogy ez az etikai robinzonád a kapitalizmus elszigetelt individuumát, annak érzelmi világát tartja az erkölcs forrásának, amelynek társadalmi eredetét, lényegét, normatív jellegét pozitivista szemléleti módszerével felismerni nem is képes.

Így lesz e szemlélet alapja az erkölcs az ember egyediségének, a jog pedig társadalmiságának kifejezője. A burzsoá pozitivizmus azonban nem hajtja a végletekig moralitás és legalitás szembe állítását, hiszen annak felismerésére kényszerül, hogy a jog külsősége az erkölcs belsőségével az empirikus tények világában nem állítható mereven szembe. Így ír erről a kérdésről Launra hivatkozva Radbruch, idézett művében: „Ezek a látszólagos különbségek, ha közelebbről vizsgáljuk őket, eltűnnek. A heteronom kötelezettség ugyanis önmagában ellentmondás, A külső szabály, mint olyan, nem képes kötelezni, hanem csak e szabálynak az egyéni tudatba való befogadása . . . Ha pedig az autonóm kötelezettségek erkölcsi kötelezettségeknek minősülnek, azt is el kell ismernünk, hogy a jogi kötelezettség, annak érvényessége végső soron az egyén erkölcsi kötelességén alapszik." (U. o.) E megállapítás csak alátámasztja azt az álláspontunkat, hogy egyrészt az erkölcs a jogi kötelességeket erkölcsi kötelességgé igyekszik tenni, másrészt a jog hatályosulásának garanciáját az erkölcsiségben találja meg, arra kíván tehát formálólag hatni.

E fejtegetések arra irányultak, hogy erkölcs és jog szoros összefüggésének és kölcsönhatásának legfontosabb területére, jog és erkölcsiség viszonyára hívják fel a figyelmet. Megállapítottuk azt is, hogy a büntetőjogi értékelés a felelősség tényének és mértékének megállapításánál nemcsak az elkövetett külső magatartásra terjed ki, hanem az elkövető erkölcsiségére is. A bűnösség, amely nélkül nincs büntetőjogi felelősség, a jognak az elkövető erkölcsiségét illető negatív értékítélete.

Ezzel elérkeztünk ahhoz a tudományos vitához, amely a büntetőjogi és erkölcsi felelősségrevonás elvi alapjait illetően merült fel. Földesi Tamás „Az akaratszabadság problémája" (Gondolat, 1960.) című monográfiájában a bűnösség jelenlegi koncepcióját az akarat determináltságáról szóló következetes marxi elmélettel szembenállónak tartja. Álláspontja szerint a szándék és gondatlanság fogalmával „a büntetőjog kimondatlanul is az idealizmus álláspontjára csúszik át, amennyiben feltételezi azt, hogy egy adott helyzetben nemcsak az ember általában, hanem a konkrét osztályhelyzettel, világnézettel, jellemmel bíró ember is többféleképpen akarhat, azaz elkövetheti a bűncselekményt, de tartózkodhat is tőle." (I. m. 302—303. old.) Földesi kimutatja, hogy az ember adott szituációban — miután akaratát objektív körülményei és szubjektív indítékai teljesen meghatározzák —

[3a] A negatív erkölcsiség és a jogi bűnösség felfogásunk szerint természetesen nem jelentenek teljes azonosságot; a jogi bűnösség csak egy adott magatartás vonatkozásában jelent negatív erkölcsiséget, azaz negatív pszichikus viszonyt az uralkodó osztály érdekét szolgáló rend feltételeihez. Kizsákmányoló társadalmakban a feltörekvő osztály magasabbrendű erkölcsi normáinak mértéke alapján a jogi bűnösség éppen a magasabbrendű erkölcsiség kifejeződése lehet. Felfogásunk szerint az erkölcsiség mindig egy adott objektív normarendszerhez való pszichikus viszonyt jelent; a jogi értékelés természetesen mindig az uralkodó osztály normáihoz való viszonyulás vizsgálatát tételezi, *az erkölcsiség e vonatkozásban mindig az uralkodó normákhoz való viszonyt jelenti.* Az erkölcsiség kategóriáját ebben az értelemben használjuk e tanulmányban, illetőleg *a bűnösség alatt az így értelmezett erkölcsiség egy vonatkozását* értjük.

nem cselekedhet másként, ahogy cselekedett. Bár az ember az objektív körülmények között bizonyos mértékig választhat, azonban nem dönthet másképpen, mint amilyen önmaga bizonyos objektív körülmények közt (294. old.). Ezért egyrészt kimutatja, hogy a jelenlegi bűnösségfogalom az indeterminizmusból, az akarat szabadságának idealista koncepciójából indul ki, mert tételezi, hogy az elkövető képes lett volna az adott percben keletkező helyzetnek ellentmondani — tehát másként cselekedni, mint ahogyan cselekedett — másrészt rávilágít arra, hogy a szubjektív oldalt — tehát az erkölcsiséget — figyelembe vevő büntetőjog viszonylagos egyenlőtlenséget, a szocializmus viszonyai között azonban szükségszerű egyenlőtlenséget jelent: „Míg a munka szerinti elosztásnál az egyenlőtlenekre alkalmazott egyenlő jog vezet egyenlőtlenséghez, addig itt az egyenlőkre (mindenkinek akarata egyaránt meghatározott) alkalmazott egyenlőtlen jog (egyeseket büntetnek, másokat nem) teremt egyenlőtlenséget." (310. old.)

Végső következtetése az, hogy a bűncselekmény elkövetőit meg kell büntetni „nem azért, mert másként is cselekedhettek volna, mint ahogyan cselekedtek, hanem azért, mert objektíven kárt okoztak a társadalomnak" (311. old.).

Földesi nem vitatja annak helyességét, hogy a szubjektív oldalt is vegyék figyelembe, mert a büntetés csak abban az esetben lehet döntő determináló tényező, ha „a cselekményt elkövető előzőleg előre látta vagy előre kellett volna látnia cselekménye következményeit, és ennek következtében a legközelebbi esetben fennáll a lehetősége annak, hogy a mérlegelésnél az elkövetkező büntetés döntő determináló tényezővé váljon" (u. o.). Ahol nem volt szándék vagy gondatlanság, ott a büntetésnek nem lenne semmi hatása se a jövőbeni cselekmény elkövetőjére, se másokra. Ezért tartja célszerűtlennek a gyermekek és elmebetegek megbüntetését is.

Földesi következtetései — bár okfejtésének éles logikáját, elemzésének sokoldalúságát, magas tudományos szintjét elvitatni nem lehet, s korántsem kívánjuk az akarat determináltságának a tényét vitatni — több vonatkozásban aggályosak. A legfontosabb problémák, amelyeket álláspontja felvet, s amelyek közelebbi vizsgálatot igényelnek, a következők: *1.* A jogi és erkölcsi felelősség alapja. *2.* A büntetés társadalmi rendeltetése és célja. *3.* Egyenlőség a szocializmus büntetőjogában.

1. Földesi tehát az akarat absztrakt determinizmusára kívánja alapozni fenti következtetései szerint az erkölcsi és büntetőjogi felelősséget. Végkövetkeztetése az, hogy az ember akaratát teljesen meghatározzák az objektív és szubjektív okok, ennek következtében — tekintet nélkül arra, hogy milyen tartalmak jelentették ezeket az objektív és szubjektív okokat — a választásra az embernek lehetősége nem volt, a bűncselekményt szükségszerűen követte el. Nem tehet arról, hogy úgy cselekedett, ahogy cselekedett. Megbüntetésének tehát csak a társadalomra objektíve káros cselekmény miatt van helye annak érdekében, hogy ez a körülmény a jövőben, hasonló helyzetben döntő determinánsa legyen akaratának.

E felvetéssel szemben mindenekelőtt az a kérdés merül fel, hogy *helyes-e az erkölcsi és jogi felelősséget az akarat absztrakt determinizmusára alapozni?* Úgy véljük, — anélkül, hogy Földesit idealizmussal vádolhatnánk, vagy azzal, hogy a „szabad akarat" koncepcióját a legcsekélyebb mértékben is magáévá tette, — (determinált!) akarata ellenére mégis ez a hagyományos idealista koncepciónak tett engedmény. A dualista szemlélet az akaratot a testtől független égi eredetű lélek misztikus tulajdonságaként fogta fel, s szabadnak tartotta; az erkölcsi és jogi felelősséget pedig az akaratnak e „tiszta" szabadságára alapozta. Az „akaratszabadság" idealista felfogása azonban ostobaságnak bizonyult a tudományos kutatás eredményeinek fényében. A marxizmus rávilágított arra, hogy az akaratot az embereknek az adott gazdasági rendben elfoglalt helyzetük határozza meg. A fiziológia és pszichológia feltárta az emberi akaratnak, mint tudati jelenségnek a helyét, jellegét, rendeltetését, rávilágított arra, hogy az akarat az emberi tevékenység fiziológiai és pszichológiai előkészítő folyamatában intellektuális-racionális és emócionális tudati folyamatok, s az ezek fiziológiai alapját képező feltételes reflektorikus folyamatok során alakul ki, *mint olyan pszichés állapot,* mely a cselekvésben jut kifejezésre. Ezzel az akarat elvesztette a halhatatlan lélekkel feltételezett kapcsolata miatt korábban misztikusnak, „irracionálisnak" tűnő jellegét, bebizonyosodván, hogy lényegében az *anyagi eredetű egységes tudati folyamat egyik mozzanata, amely nem választható el ennek az egységes folyamatnak se megelőző fázisaitól, se a cselekedettől, amelyben realizálódik.* Az is világos, hogy mint a világ minden jelenségére, az akaratra is érvényes a determinizmus általános törvénye, s az akarat éppúgy meghatározott okai és feltételei által, mint minden más jelenség.

A „szabad akarat" tudománytalan feltételezés tehát, s az akarat szabadságával az akarat determinizmusát, szükségszerűségét állítottuk szembe. Ugyanakkor azonban az akaratnak meghatároztuk azt az új helyét is, amelyet a világ jelenségei között elfoglal s világossá vált, hogy az a jelentőség, melyet a korábbi idealista koncepciók neki tulajdonítottak, lényegesen lecsökkent. Az akaratot kiragadni az emberi cselekvés egységes folyamatából mai fiziológiai és pszichológiai ismereteink mellett helytelen, és annyiban jelent az idealista koncepciónak engedményt, amennyiben *a régi képletbe, amely a jogi és erkölcsi felelősséget a „szabad akaratra" alapozta,* most egyszerűen behelyettesítjük az absztrakte determinált akaratot.

Földesi ebbe a hibába esett. *A felelősséget*

az egyáltalán nem szabad, a determinált, szükségszerű akaratra kívánja alapozni ahelyett, hogy az általa tudományos lelkiismeretességgel ismertetett fiziológiai és pszichológiai folyamatok és a cselekvés egységéből kiindulva nem e folyamat egy kiragadott mozzanatára, hanem *magára az emberi cselekvésre helyezte volna a súlyt, s így kereste volna az erkölcsi és jogi felelősség alapját.*

Földesi rámutat arra, hogy a mechanikus materialisták a szabad akaratot tagadó álláspontjukból azt a következtetést vonták le, hogy az ember nem szabad. Ezt helyteleníti Földesi, s hangsúlyozza, hogy *az emberi akarat teljes meghatározottsága nem zárja ki az emberi akaratnak, és magának az embernek viszonylagos autonómiáját.* „A viszonylagos autonómia kérdésfeltevésénél ... különbséget kell tennünk az objektív és a szubjektív determináló tényezők között" — írja — „... az objektív külvilág nem határozza meg teljes egészében az emberek akaratát és cselekedetét, vagyis az objektív törvényszerűségek adta keretek között az embereknek van viszonylagos — bár nem meghatározatlan, hanem a szubjektum által meghatározott — autonómiája. Az objektív törvényszerűségek nem határozzák meg egyértelműen az emberek akaratát és cselekedeteit, hanem bizonyos korlátozott számú lehetőséget adnak, amelyek közül az ember választhat" (334—335. o.). Rámutat arra, hogy e választási lehetőség *nem abszolút értelemben vett másként választhatóság,* s e viszonylagos autonómia nem azonos a szabadsággal, mert csupán a lehetőségét jelenti az objektív törvényszerűségek felismerésének és eredményes felhasználásának, az igazi szabadságnak.

Már e fejtegetésekből is következik, hogy a jogi és erkölcsi felelősséget nem az akarat absztrakt determinizmusára kell alapozni — hiszen ez csak elfogadása a régi idealista képletnek, a „szabad" akaratnak szükségszerű akarattal való behelyettesítésével —, hanem az emberi cselekedetek most említett viszonylagos autonómiájából, *az ember — nem abszolút értelemben vett — választhatásának a lehetőségéből kell kiindulni, amelyet* Földesi az idézett helyen hangsúlyoz, míg könyvének előző, a jogi és erkölcsi felelősség alapjairól szóló fejezetében mintha erőteljesen cáfolna.

Földesi műve két említett fejezete közt mintha ellentmondás lenne, mintha szögesen szemben állna az akarat egyértelmű meghatározottsága az ember viszonylagos autonómiájával, a választhatás lehetőségével. Földesi az erkölcsi és jogi felelősséget a „szabad akaratra" alapozottnak tekinti azért, mert feltételezi a cselekvő választási lehetőségét, azt, hogy elkövetheti a bűncselekményt, de tartózkodhat is tőle. Néhány lappal odább viszont leszögezi, hogy az akarat teljes determinizmusa nem zárja ki az ember viszonylagos cselekvési szabadságát, hanem a külső feltételek lehetővé teszik az ember választását. Sajnálatos, hogy nem fejti ki azt, hogy miért nincs itt alapjában véve ellentmondás s miért nem zárja ki a determinizmus a viszonylagos autonómiát, a választás lehetőségét? Véleményem szerint azért siklik el e látszólagos ellentmondás felett, mert kiindulása helytelen — igényes tudományos elemzéséből nem von le hasonló igényességű következtetéseket — s e kérdés megvilágítása álláspontja, kiindulása feladására késztetné.

Ami a jogi és erkölcsi felelősségrevonás alapját illeti, a *kiindulás csak az emberi cselekvés viszonylagos autonómiája és a választás korlátozott lehetősége lehet.* A „szabad akarat — felelősség" régi képletét tehát nem az „absztrakt determinált akarat — felelősség" képletével kell helyettesíteni, hanem — éppen azért, mert az akarat egyáltalán „nem szabad", s mert az akarat csak egy mozzanata, bár fontos mozzanata a cselekvés folyamatának s egységben van számos más, e folyamatba tartozó jelenséggel — „az ember viszonylagos autonómiája — felelősség" véleményünk szerint a helyesen felállított, marxista képlet, amely miközben magában foglalja a tudati jelenségek — köztük az akaratdeterminációját, nem tagadja az emberi ész, lelkiismeret szerepét és az erkölcsiség értékeléséhez is objektív mértéket ad.

Nézzük meg ezekután, *miért nincs ellentmondás az akarat teljes meghatározottsága és az ember viszonylagos cselekvési szabadsága között?*

A dialektikus materializmus feltárta a determinizmus alapelvét, melynek értelmében a külső okok a belső feltételeken keresztül hatnak. Földesi az akarat determinizmusát az $O + Sz = A$ képlettel ábrázolta. Ez azonban a dialektikus determinizmus elvét az akarat vonatkozásában nem fejezi ki megfelelő pontossággal, nem tárja fel azt, hogy az objektív körülmények a szubjektumon keresztül hatnak, azzal dialektikus kölcsönhatásban. Földesi ezt a körülményt elemzésében ugyan megfelelő hangsúlyhoz juttatja, azonban következtetéseiben mellőzi. A dialektikus determinizmus, amely szerint a külső és belső okok és feltételek kölcsönös összefüggésben vannak egymással, kölcsönösen meghatározzák egymást, az emberi cselekvés vonatkozásában azzal a sajátossággal jelentkezik, hogy az objektív okok és feltételek — az adott rend viszonyai, az egyénnek ezek közt elfoglalt helyzete, ebből fakadó érdekei stb. — *alapjában meghatározzák az ember tudatának tartalmát,* és cselekedeteit, de e külső, objektív okok a szubjektumon, az emberi tudaton és tevékenységen keresztül hatnak. Így ír erről Földesi: „a dialektikus determinizmus általános elve különféleképpen érvényesül az egyes mozgásformák területén ... az objektív külvilág a szubjektum tevékenységén keresztül határozza meg az emberek magatartását ... az emberi akarat létrejöttében közvetlenül *maga az ember az aktív tényező,* az ember tűz ki célokat, választja meg az eszközöket, *mérlegeli a*

motívumokat és végül megérleli az elhatározást, amely utasításként saját cselekedeteiben objektivizálódik ... az ember nem tárgya, hanem alanya saját akaratának és cselekvésének" (256—257. old.) Földesi véleménye lényegében ezek szerint az, hogy a dialektikus determinizmus elve az akarat, a cselekedet vonatkozásában úgy jelentkezik, hogy az objektív okok hatása az emberi tevékenységen, az ember viszonylagos cselekvési szabadságán keresztül érvényesül. Ez a tényleges viszony az akarat teljes meghatározottsága és az emberi cselekvés viszonylagos autonómiája között, ezért nincs közöttük ellentmondás, ellenkezőleg: *az akaratnak az objektív okok és feltételek általi sajátos determináltsága éppen a viszonylagos cselekvési szabadságon keresztül érvényesül.* Az az elemzés, amelyet Földesi a tudati folyamat s annak fiziológiai alapja — a feltételes reflektorikus folyamat — mechanizmusáról ír, teljesen érthetővé teszi ezt az összefüggést: az akaratnak a specifikuma abban áll, hogy a cselekvő elemző, mérlegelő, *akaratmeghatározó, sőt, önmeghatározó* tevékenysége eredményeként elhatározás, *választás* útján jön létre. A választás, mint pszichés mozzanat, az akarat lényegéhez tartozik.

Világos, hogy az embernek ez a viszonylagos választási lehetősége, amely a dialektikus determinizmus sajátos érvényesülési formája az emberi akarat és cselekvés vonatkozásában, *az alapja az erkölcsi és jogi felelősségnek.* Az ember ideológiai viszonyaiban — az erkölcsi viszonyok és a jogviszonyok ideológiai viszonyok — a társadalmi normák támasztotta követelmények tudatában cselekszik. Mint ez értekezés más helyén kifejtettük, a normák kauzális viszonyban vannak a cselekvő magatartásával. Ez azt jelenti, hogy a normák előírásai, a megszegésükhöz fűződő hátrányok, következmények képzete, a közvélemény ítélete és a társadalmi elvárás a magatartással kapcsolatosan cselekedete racionális-emócionális tudati folyamatában mint serkentő vagy gátló motívum mindig felmerül. Végső soron a cselekvő erkölcsisége, annak fejlettsége játssza a döntő szerepet abban, hogy e motívumok győznek-e a személyiség más indítékaival, ösztönzőivel szemben vagy alulmaradnak-e a motívumoknak a harcában. A jogi és erkölcsi értékelés csak a társadalom (osztálytársadalmakban az uralkodó osztály, illetőleg az erkölcsi ítéletet megformáló osztály) átlagérdekét kifejező normák alapján történhetik mind a magatartás eredményét, a tettet, mind a cselekvő erkölcsiséget, a normához, a társadalmi elváráshoz való viszonyulását illetően. (Természetesen azzal, hogy elsődleges a tett megítélése.) A jogban és az erkölcsben társadalmi átlagérdekek (osztályérdekek) fejeződnek ki; a cselekvő erkölcsiségének megítélésénél is ehhez az átlagérdekhez való viszonyulásból, az ezzel való szolidaritásból vagy antiszolidaritásból, a társadalmi elvárással szembeni engedelmességből, illetőleg az engedetlenségből kell kiindulni, elvonatkoztatva attól, hogy mi okozta az elvárt viszonyulástól való eltérést. Az természetes, hogy a roszallást érdemlő pszichikus viszonynak, amely a rosszallt tettben jut kifejezésre, is megvan a maga oka — mint minden jelenség, szigorúan determinált — de ez nem oldja fel a cselekvő felelősségét saját tettéért, melynek nemcsak szereplője, hanem szerzője is egyben, hiszen akaratelhatározásában, az objektív és szubjektív okok és feltételek láncolatában az ő aktivitása alapvetően fontos szerepet játszott.

Az emberi tükrözés sajátossága, az embernek létfeltételeihez való sajátos, emberi alkalmazkodása, amelyet a fiziológiai és a pszichológia törvényei tárnak fel, eredményezi *az emberi cselekedet sajátos determináltságát, amely az adott külső okokkal szemben a választhatás objektív lehetőségében fejeződik ki.*

Az ember nem elszigetelt individuum, hanem társadalmi lény, a történelmileg kifejlődött adott objektív viszonyok terméke, akit ezeknek az objektív viszonyoknak adekvát ideológiai kifejeződései, a normák, s az általuk támasztott társadalmi követelmények irányítanak magatartásában a társadalmi viszonyok szükségszerű rendjében. Az ember nem cselekedhetik a társadalom (osztálytársadalmakban az uralkodó osztály) által támasztott s annak fennmaradásához szükséges követelmények ellen úgy, hogy e magatartásának ne legyen következménye a társadalom által alkalmazott rosszallás különböző formáiban. E rosszallás, visszahatás alkalmazása nélkül — éppen azért, mert az ember viszonylagos cselekvési szabadsággal rendelkezik s ennélfogva megvan a követelményekkel szembenálló cselekvés lehetősége — a társadalom adott rendje veszélybe kerülne, felborulna. Ez a célszerűsége a rendre leginkább veszélyes cselekmények esetén a büntetőjogi büntetésnek s ez az adott rend és az adott uralkodó osztály érdeke szempontjából mindig helyes és igazságos is. A büntetőjogi rosszallást azonban, amely mindig az uralkodó osztály erkölcsi rosszallása is, csak akkor indokolt alkalmazni, ha a társadalmat veszélyeztető tett a társadalmi előírással szembeni engedetlenségből fakadt, a társadalmi követelményekkel szemben tanúsított negatív pszichikus viszony, negatív erkölcsiség kifejeződése volt. Ha a személyiség aktivitása nem e negatív erkölcsiségből, tudatos vagy gondatlan szembeszegülésből fakadt, a tett ugyan objektíve káros lehet a társadalom szempontjából, de bekövetkezése az elkövetőnek nem róható fel. A magatartás ilyen esetben ugyanis *nem* a normában kifejeződő átlagérdekkel szembeni antiszolidaritásból, a közösségi érdeket kifejező paranccsal szembeni engedetlenségből fakadt, a szubjektum értékelés alá vont tudati tevékenységének nem volt beszámítható az eredmény, amely ennélfogva hasonló a természeti erők hatása következtében létrejött társadalomra káros eredményhez. Az objektív felelősség hatásos lehet a jogsértések prevenciója

szempontjából azért, mert fokozott elővigyázatosságra ösztönzi a kötelezetteket.[4] De ott, ahol a jogi értékelés erkölcsi értékelés is egyben — a társadalomra leginkább veszélyes cselekmények, a bűncselekmények esetében a jogi értékelés minden esetben erkölcsi értékelés is — a jog visszahatása pedig erkölcsi rosszallás is (a büntetés erkölcsi vonatkozásairól a következőkben még szólni fogunk) —, ott elkerülhetetlen a cselekvő erkölcsi vonatkozásainak, a rend feltételeit kifejező normákhoz való pszichikus viszonyulásának a vizsgálata és ha a pszichikus viszonyulás nem tért el a társadalom által elvárhatótól, ha a cselekvő nem cselekedett bűnösen, felelősségét megállapítani, büntelenként büntetni őt nem lehet.

Földesi álláspontja azonban más, éppen azért, mert a „szabad akarat" komplexumával kívánt leszámolni, s azért az erkölcsi és büntetőjogi felelősségnél az akarat absztrakt determinizmusát, a cselekvő akaratának adott konkrét meghatározottságát vette alapul, ahelyett, hogy a viszonylagos cselekvési szabadságból, a cselekvő objektíve adott absztrakt választási lehetőségéből indult volna ki.

E választási lehetőséget az erkölcs és a jog nem vizsgálhatja individualisztikusan, minden egyes egvénnél, aki káros magatartást tanúsít, hanem objektíve létező lehetőségnek tekinti, amelynek létét nemcsak az emberiség évezredes tapasztalata igazolja, *hanem maga a norma szerkezete is*, amely legalábbis kétféle választás lehetőségét tételezi: egy neki megfelelőt és egy beleütközőt. Éppen az ember társadalmi magatartásának sajátsága, ti.. hogy az objektív körülmények lehetőségei közt viszonylag szabadon választhatja a társadalmilag megkövetelt magatartástól eltérőt is, vezetett a „szabad akarat" idealista koncepcióihoz, amelveknek minden korban megvolt a maguk meghatározott politikai célzatosságuk. De az idealista elméletek a torz tükrözés, a valóságtól való elrugaszkodásuk ellenére valahol mindig érintkeznek az objektív valóság egy-egy pontjával, vonatkozásával, abszurditásuk megállapítása mellett mindig keresni kell azt a felületet, ahol a valóság egy darabjára, tényére tapadnak, s ezt különleges figyelemben kell részesíteni. *Az ember akarata cselekvésekor konkréten meghatározott; az akarat azonban, mint pszichológiai jelenség, a pszichológiai folyamat része, s mint ilyen feltételezi a választást, amelynek lehetősége szükségszerűen adva van.* Ezt Földesi bebizonyítja, mondhatnánk, rendkívüli alapossággal és részletességgel. Mégis arra a következtetésre jut, hogy egy ember, adott feltételek közt nem állhat ellen a helyzetnek, nem választhat, hogy elköveti-e a bűnt, vagy elkerüli. Ehhez a következtetéshez azonban csak úgy jut el, hogy kimutatja, hogy az ember adott esetben csak egyféleképp cselekedhet; személyisége, jelleme dönti el, hogy milyen cselekvést választ, akaratát már eleve meghatározzák személyiségi jegyei. *Lényegében tehát a választás mozzanatának minden szerepét, jelentőségét tagadja, mert a választás kimenetele is szükségszerű szerinte.*

Így azonban érthetetlen marad számunkra az általa is elismert viszonylagos cselekvési szabadság.

Az erkölcsi és jogi felelősség alapja véleményünk szerint az olyan társadalomellenes magatartás, amelynek előkészítési folyamatában a tudatosult közösségi motívum a cselekvő egyéb indítékaival szemben háttérbe szorult. Földesi szerint azonban a cselekvő mintegy nem tehet róla, hogy ilyen, amilyen (308. old.); okfejtése szerint lényegében igazságtalan őt ezért elítélni, hiszen akarata ugyanúgy természettudományos szükségszerűséggel meghatározott, mint a többi bűntelen, sőt erényes emberé, akiknek ezek szerint ugyancsak nem érdemük, hogy „ilyenek". Azonban Földesinél a motivációs harc — nem a fiziológiai folyamat leírásánál, hanem következtetéseiben — Szecsenov fiziológiai szemléletére támaszkodva, sőt azt túlhajtva, *mintegy spontán folyamat,* amelyben az egyén öntudata, személyi aktivitása — jóllehet ezek szerepét korábban hangsúlyozza — nagyon csekély jelentőséghez jut. Elismeri, hogy a személy a külső helyzettel szemben viszonylagos önállósággal rendelkezik, de tagadja, hogy önmagával szemben, saját egyéni indítékaival szemben bármilyen önállósága lenne. Helyesen mondja, hogy a társadalmi normák — a politikai, jogi, erkölcsi követelmények — a többi külső feltétellel együtt külső feltételekként állnak a cselekvővel szemben, amelyek nem töltik ki teliesen akaratát — jóllehet ezek is pszichológiai determinánsokként vesznek részt az egységes pszichés folyamatban — s amelvekkel szemben így viszonylagosan önálló, sőt *ellenük is cselekedhet.* (299. old.) Tagadja azonban, hogy személyiségéből, jelleméből eredő determinánsai ellen cselekedhetne.

Emlékeztetni kell a marxizmus klasszikusainak arra a többször hangsúlyozott megálla-

[1] Helyc van például ott, ahol anyagi károkozásról lévén szó azt kell eldönteni, hogy a kár azt terhelje-e aki elszenvedte, vagy azt, akinek cselekvésével kauzális kapcsolatban volt, s ahol a cselekvő erkölcsiségének a felelősség és konzekvenciája, a reparáció jellegéhez képest nincs jelentős szerepe. Ha ui. természeti erő okozta káros eredményről van szó, a „casus nocet domino" elve érvényesül. Amennyiben valaki másnak kárt okoz — bár magatartása erkölcsileg neki fel nem róható, tehát a következmény a természeti erők hatása alatt létrejött káros eredményhez hasonlítható — az említett elv, a „casus nocet domino" elve alapján elképzelhető, hogy a konzekvenciákat viselje, mert a „casus" az ő okozatos magatartása volt, az ő terhére számítódik tehát be. De a jogfejlődés — a társadalmi viszonyok történelmi fejlődésével — magával hozta a károkozásért való felelősség megállapításánál is a jogellenesen kártokozó személy erkölcsiségének, szubjektív vonatkozásainak vizsgálatát. Szocialista jogunk vétkesség hiányában, tehát ha a kártokozó magatartása nem tért el a társadalmilag elvárhatótól, a felelősséget nem állapítja meg, s tárgyi felelősségnek csak egy körülhatárolt, szűk körben enged teret, ahol fokozott társadalmi érdek fűződik a károkozó magatartások csökkenéséhez.

pítására, hogy az ember nemcsak környezetére, külső feltételeire hat, nemcsak azokat változtatja meg, hanem a saját természetét is. A szubjektív tényezőnek aktív szerepét tehát nemcsak a külső helyzettel szemben — amellyel viszonylagos önállósága van — hanem a belső, saját indítékokkal szemben is el kell ismerni. Egyébként erre utal Leninnek a következő megállapítása is: „Amikor a determinizmus eszméje megállapítja az emberi cselekedetek szükségszerűségét és elveti a szabad akarat ostoba meséjét, *a legkevésbé sem semmizi ki sem az emberi észt, sem az emberi lelkiismeretet, sem az ember cselekedeteinek értékelését.* Éppen ellenkezőleg, csakis a determinista felfogás teszi lehetővé, hogy mindezt pontosan és helyesen értékeljük s ne hárítsunk mindent tetszés szerint a szabadakaratra." (Lenin Művei 1. köt. 158. old.) És tovább: „A determinizmus nemcsak, hogy nem feltételezi a fatalizmust, hanem ellenkezőleg, teret enged az *ésszerű* cselekvésnek." (Kiemelés tőlem.)

A cselekvést előkészítő racionális és emócionális folyamatokban a cselekvő aktivitása jut kifejezésre az objektív helyzet és a következmények felismerésében, az összes motívumok és a cselekmény érzelmi értékelésében. Az ésszerű belátás, a lelkiismeret, a felelősségérzet, a következményektől való félelem, a cselekményt értékelő közösségi motívumok is szerepelnek a motívumok között, nemcsak a személyes indítékok. Míg ezek között nem dőlt el a Szecsenov által fiziológiailag is feltárt küzdelem, a cselekvőt se objektív helyzete, de személyiségének adottságai nem determinálták teljesen a cselekvésre. Egyébként erre, mint a következőkben még rátérünk, Földesi is utal, anélkül azonban, hogy következtetéseiben értékesítené. Rubinsteinnek kell tökéletesen igazat adni, aki — Földesi is idézi álláspontját — a következőket írja: „Amíg nem valósult meg (ti. a cselekedet), nincsenek meg az összes feltételek, amelyek determinálnák a tevékenységet, addig az nem determinált. Feltételezni, hogy már előzőleg is determinált volt, annyit jelent, mint felcserélni a determinizmust az előre meghatározottsággal" (Rubinstein. Lét és tudat. 1957. 284. old.)

Földesi álláspontja ezzel szemben az, hogy míg a *megismerés szempontjából* az emberi akaratok jelentős részét úgy kell vennünk, mint amelyet nem tudunk előre kiszámítani, addig a *lét világában* az akarat objektíve szükségszerű, tehát másképpen nem jöhet létre, mint ahogy létrejött. Hangsúlyozza, hogy az akaratelhatározás létrejöttében az aktív emberi tudatnak, a személyiségnek, s ezen belül a jellemnek döntő szerepe van. „Valamely tényezőnek motívummá, sőt legerősebb motívummá válása a személyiség aktív mérlegelő munkájának terméke" — írja (260. old.) „Meg kell vizsgálnunk, milyen konkrét formákban ölt testet az ember aktív akaratmeghatározó szerepe... Az emberi akaratelhatározásokban általában az ember személyisége nyilvánul meg... A személyiségen belül legfontosabb szerepet az ember jeleme játssza..." (258. old.) Mint látjuk, nem tagadja a személyiség aktív mérlegelő munkájának jelentőségét, sőt az ember — az ember jellemének — *aktív akaratmeghatározó szerepéről is szól.* Ha azonban az ember személyisége, jelleme szükségképpen meghatározná *már eleve* az adott feltételek közt akaratát, tehát ha a személyiség, a jellem adott helyzetben már determinálná a motívumok harcának a kimenetelét is — ahogy ezt Földesi feltételezi — akkor hogyan értékeljük azt a megállapítását, amely szerint az a törvényszerűség, hogy az emberi akaratelhatározásban az ember személyisége nyilvánul meg, „statisztikai jellegű, *nem minden egyes esetben érvényesülő törvény. Gyakran előfordul, hogy az emberek személyiségüktől idegenül cselekszenek...* vannak olyan emberek, akiknek jelleme nem kiforrott, szilárd, vagy a szeszélyesség jellembeli tulajdonságuk" (263—264. old.)? Világos, hogy gyakori esetnek tartja, amikor a cselekvő a *tőle jelleme alapján elvárható* cselekedettől eltérően cselekszik. Akarata tehát valóban csak a motívumok harcában alakult ki, s személyiségének, jellemének adottságainál fogva *másként is cselekedhetett volna.* De nézzük tovább a Földesi okfejtését: „Sokkal lényegesebbek azok az esetek, amikor *az objektív körülmények kényszerítő hatására alakul ki a jellemtől eltérő magatartás,* pl. amikor félénk, bátortalan ember egy válságos helyzetben hőssé lesz és hőstette hatására jelleme is átalakul" (uo.). Most azokra az előzőeknél lényegesebb esetekre hívja fel a figyelmet, ahol a jellemtől eltérő, tehát *a másként való cselekvés lehetősége, sőt ténye objektív körülmények kényszere alapján következik be* s ahol lényegében a cselekvést előkészítő racionális és emócionális folyamat során születik meg az elvárhatótól eltérő magatartás.

Földesi következtetései tehát saját elemzésétől eltérő eredményhez vezettek.

Az akarat determinált, meghatározott, azonban meghatározottsága sajátos, az akarat sajátos jellegének megfelelően, s mint az előzőekben rámutattunk, e sajátosság éppen a viszonylagos autonómiában, tehát az adott objektív feltételek közt a korlátozott választási lehetőségben van. Hozzátesszük, hogy azzal is egyetértünk Földesivel, hogy a személyiség, amely az objektív feltételekkel és okokkal szemben viszonylag független, maga is az objektív, külső viszonyok terméke. Az emberi cselekvés fiziológiai, pszichológiai előkészítése folyamatában, a racionális és emocionális folyamatok, a motívumok harca eredményeként jön létre az akarat, amelyben *statisztikai átlagban* a cselekvő személyisége, jelleme, nyilvánul meg. E folyamatban a személyiség akaratmeghatározó aktivitása játssza a döntő szerepet, elemez, mérlegel és választ. E választást *átlagban* meghatá-

rozza a személyiség, gyakori azonban, hogy a személyiség, jellem kialakulatlan vagy objektív körülmények hatására megváltozik s a döntés így a személyiség, s jellem alapján elvárhatótól eltérő lesz.

Éppen ezek a Földesi által feltárt körülmények, ti., hogy a személyiség, a jellem az adott objektív viszonyok között csak statisztikai törvényszerűséggel s korántsem kizárólagos érvényességgel determinálja a motívumok harcának kimenetelét, arra a következtetésre kell, hogy vezessen, hogy a jog és az erkölcs — melyek csak a normák létesítésekor indulnak ki a cselekvések átlagából (miután átlagérdeket fejeznek ki) alkalmazásuk, hatályosulásuk során azonban már *nem e cselekvések átlagát, hanem az individuális cselekvéseket értékelik* —, statisztikai törvényből nem indulhatnak ki. Nem vehetik alapul azt, hogy a személyiség, a jellem már eleve determinálta a motívumok harcának a kimenetelét is, hiszen gyakori a kivétel. Ezzel szemben helyes a tipikus és kivételes eseteket közös jellemzőjük alapján egybefoglalni, következésképpen a cselekedetet, az akaratot csak az elhatározás időpontjában lehet a jog és erkölcs világában determináltnak tekinteni.[5] Csak az irodalmi tipizálás számára engedhető meg a „jellemből folyó cselekmények" szigorú logikájának a tételezése. Földesi maga említi, mint fentebb idéztük, hogy az objektív viszonyok kényszerűsége gyökeresen megváltoztathatja a jellemet, gyávából hőst csinálhat. A büntetőjogi értékelés szempontjából ennek a fordított tételezése alapvetően fontos: objektív viszonyok kényszerítő hatására az egyébként becsületes és egyenes ember bűnt követhet el, tehát Földesi álláspontjával szemben nem úgy cselekedett, amilyen. Az élet és az igazságszolgáltatás gyakorlata ezt a tényt számtalan esettel igazolja (megtévedt ember).

Földesi ezt írja: „... hogyha az illetőnek ilyen volt a személyisége, személyiségéből kifolyóan ilyen és nem más motívumok jöttek létre, akkor az az ember ebben az időpontban csak így és nem másképpen dönthetett." Ez azonban csak statisztikus átlagban igaz szerinte is, mint korábban kifejtette. Gyakori az az eset, hogy a cselekvő személyiségéből kifolyóan *más* motívumok is jöhettek volna létre (a jellemmel kapcsolatban felhozott mindkét példa esetében), a személyiség általa is hangsúlyozott akaratmeghatározó, mérlegelő és értékelő tevékenysége következtében is feltételezhető, hogy *más motívum is válhatott volna dominánssá.* Ha hozzátesszük ehhez Pavlov tételét az emberi akarat és magatartás, valamint a determináló tényezők közötti dialektikus kölcsönhatásról, amely feltárja, hogy az ember vérmérsékleti típusát is megváltoztatni képes, s hogy az idegfolyamatok nagyfokú plaszticitásának elve alapján az ember megváltoztathatja saját idegrendszeri tulajdonságait is, akkor a *személyiségnek, azon belül a jellemnek olyan abszolút egyedi meghatározottságát, amely az adott feltételek közt szükségszerű akaratelhatározást hoz létre, el kell vetnünk.*

Ha azonban a személyiségnek, a jellemnek nincs valamelyes eleve meghatározott általános determináló szerepe a motívumok harcának kimenetelére, akkor fel kell tételeznünk, hogy az akaratelhatározást általánosságban valóban az adott helyzetben, adott feltételek közt, a cselekvőnek e helyzetben kialakuló racionális és emócionális értékelésétől és mérlegelésétől függően a motívumok harca hozza létre, s az akarat csak ez összes aktuális feltételek által determinált. Igaza van abban Földesinek, hogy a mechanikus materializmus álláspontjára helyezkednénk, ha a motívumok harcából *közvetlenül* vezetnénk le az akarat meghatározottságát, azt tételezve, hogy a legerősebb motívum mechanikusan meghatározza az akaratot (259. old.). Mi ebben a kérdésben teljesen osztjuk azt az álláspontját, miszerint „valamely tényezőnek motívummá, sőt legerősebb motívummá válása *a személyiség aktív mérlegelő munkájának terméke* és nem önálló független folyamat." (260. old. Kiemelés tőlem). Éppen e körülményre alapozható az erkölcsi és jogi bűnösség, ez húzza alá a szubjektum felelősségét s csökkenti annak a folyamatnak a jelentőségét, amelyben a külső és belső okok hatása a cselekvő akaratára végbemegy, s amelyet Szecsenov eltúloz.[6]

Földesi, abból kiindulva, hogy a cselekvő úgy cselekedett, *amilyen,* akaratát személyisége, jelleme már eleve szükségszerűen meghatározta, mint láttuk, helyteleníti a szubjektummal szemben kifejezett rosszallást s a felelősségrevonás alapját kizárólag az objektíve káros eredmény elkövetésében látja. Kétségtelen, hogy elsősorban a tett az, amely rosszallást és jogi visszahatást vált ki, mert a norma megszegése a tettben jelentkezik. De a megszegés önmagában nem létesít felelősséget, csak ha a megszegő bűnösen — szándékosan vagy gondatlanul, tudatosan vagy hibás tudattal — szegült szembe a norma követelményével. Ez a szubjektív felelősség is objektív mérték szerint alakul.

[5] A történelmi materializmus, mely az osztályok mozgását, átlagcselekvését értékeli, levonhatja és le is vonja azt a következtetést, hogy az osztályok átlagcselekvése egy adott rendben szükségszerűen meghatározott. E tanulmány más helyén rámutattunk arra, hogy az adott rend viszonyai között az erkölcsösség alakulása, az osztályok átlagerkölcsisége a rend feltételei közt felmerülő motívumok tipikussága folytán objektíve szükségszerű.

[6] Szecsenov az akaratelhatározás folyamatáról ezeket írja: (Földesi idézi:) „Ha több ilyen vég van (mivel a reflex különböző külső feltételek között keletkezett) egymás után jelennek meg, a választásnál az győz (és nem a szabad akarat ereje) legerősebb indítékkal való kapcsolata miatt, amelyik gátlás alá veszi az összes többi motívumokat" (I. m. 289. old.). Mint látjuk, itt *elsikkad a személyiség aktivitása, akaratmeghatározó szerepe, amely pedig eldönti, hogy mi legyen a legerősebb indíték,* amelyből fakadó motívum gátlás alá veszi az összes többieket.

Az akarat, midőn létrejött, teljesen determinált volt s a cselekvő úgy cselekedett, *mint amilyen az akarat létrejöttekor volt.* A cselekvő erkölcsi és büntetőjogi felelőssége abban áll, hogy akarata, mely cselekvésében jutott kifejezésre, *ellentmondott a normában kifejeződő társadalmi akaratnak — ez az objektív mértéke a szubjektum megítélésének — pszichikus viszonya a normához negatív volt.* A bűnösség abban a negatív pszichikus viszonyulásban jelentkezik, amely az akaratelhatározás folyamatában a cselekvőt a normákhoz, *a közösségi motívumhoz, a társadalmi elváráshoz* fűzte, s megállapítása tartalmazza azt a követelményt is, hogy másképpen kellett volna a normához viszonyulnia, másképpen kellett volna cselekednie. A jog világában az erkölcsiség megítélése *nem individualisztikus,* nem pszichológizáló, hanem objektív mérték alapján történik, amelyet a társadalom minden egyes tagjával szemben egyenlően kell felállítani: tudatosan szegült-e szembe a társadalmi követelményekkel, illetőleg fogyatékos tudattal, gondatlanul — ez a bűnösség kritériuma — vagy az eredmény e tudatos szembeszegülés nélkül volt okozati összefüggésben tevékenységével, s ekkor jogi felelőssége nem áll fenn. Természetesen a bűnösségnek ez az objektív mértéke, mint erre már utaltunk, nem alkalmas arra, hogy segítségével a cselekvő erkölcsiségének teljességét értékeljék, csak annak *legfőbb vonatkozását.* A személyiség egyéb, konkrét jegyei a tett indítékai, célzata, az elkövetés módja stb. ugyancsak megítélés alá esnek, súlyosbítják vagy enyhítik a felelősséget s a büntetés mértékében kerülnek értékelésre.

Az ember társadalmi lény, egész élete a közösséghez van kötve. A társadalmi normák, mint a társadalom, illetőleg az osztály közös érdekét kifejező parancsok, megszabják magatartásának feltételeit, irányát, követelményeket állítanak eléje, amelyek cselekvései racionális és emócionális előkészítő folyamatában a célt, eredményt, eszközt kifejező motívumok közt és mellett szerepelnek. A közösség az eredményt csak akkor illeti rosszallásával, ha a *személyiségnek az akaratelhatározás folyamatában kifejtett aktivitása során a közösségi követelményekhez főződő pszichikus viszonya negatív volt,* azaz ha a személyiség értékelő és akaratmeghatározó aktivitása *eltért a társadalmilag elvárhatótól.* Így a büntetés elsősorban nem is jogi, hanem erkölcsi rosszallás, e negatív erkölcsiségnek, a bűnösségnek a következménye.

Földesi tehát az akarat absztrakt meghatározottságából indult ki s azt kívánta bizonyítani, hogy az ember egy adott szituációban személyisége minőségétől determinálva nem tehet másként, mint ahogy cselekszik; ennélfogva az erkölcsi és büntetőjogi felelősségnek szubjektív megalapozottságával nem ért egyet. Véleményünk szerint a viszonylagos cselekvési szabadságból, a választás objektív lehetőségéből kell kiindulni, mely a dialektikus determinizmus kifejeződése az emberi akarat és tett vonatkozásában. A felelősség alapja a személyiség aktív akaratmeghatározó tevékenységének a társadalmilag elvárttól való eltérése, amely a szubjektív bűnösségben fejeződik ki. Az emberi cselekvés folyamatában a választás mozzanata objektív tény, amelynek jelentőségét elvitatni nem lehet, még akkor se, ha a választásban társadalmi méretekben, statisztikai törvényszerűséggel a cselekvő személyisége fejeződik ki. A jog és erkölcs, mely individualisztikus magatartásokat vizsgál, csak abból indulhat ki, hogy a cselekvő akarata az elhatározás létrejöttéig nem volt determinálva, a választás objektív lehetőségéből. Ez teljesen megfelel az akarat teljes meghatározottsága elvének, ugyanakkor objektív mértéket ad a cselekvő erkölcsiségének a megítéléséhez is.

2. A második probléma, amely Földesi álláspontjával kapcsolatban felmerült, *a büntetés társadalmi rendeltetése.* Kétségtelen, hogy a büntetés alapvető célja, ahogy ezt hatályos jogunkkal egybehangzóan Földesi is vallja, a társadalom egésze érdekének a védelme, valamint a speciális és generális prevenció. A büntetést kizárólag megtorlásnak tekinteni, mintahogy a klasszikus iskola tette, idejét múlt s nem felel meg se a praktikumnak, se az emberiség erkölcsi fejlődésének, a szocialista humanizmusnak. A büntetés célja — ahogy Földesi is ezt helyesen hangsúlyozza — *döntően* a javítás, nevelés. Azonban *csak* döntően és nem *kizárólagosan.* Márpedig levont következtetése, ti., hogy éppen azért szükséges a szándék és gondatlanság figyelembevétele a büntetésnél, mert csak ebben az esetben szerepelhet a jövőben determináló tényezőként az elkövető és mások tudatában, mégis arra utal, hogy a büntetés célja szerinte *kizárólag* a javítás és a nevelés. Nyilvánvaló, hogy ez helytelen.[7] A büntetés — bármelyik büntetési nemet is tekintjük — *a rosszallás mértékének megfelelő hátrány okozása is;* a prevenció szolgálata e hátrány okozása útján *is,* amelynek bár döntő célja az, hogy az élmény kellemetlenségénél fogva alkalmas determináló tényező legyen úgy az elkövető, mint a társadalom tagjainak tudatában a visszatartás — tehát az egyéni és társadalmi prevenció érdekében, —

[7] A büntetésnek ez a felfogása érthetetlenné teszi azt, hogy bizonyos körben a szocialista jog is elismeri a halálbüntetés jogosságát. A hosszú időtartamú szabadságvesztés büntetés is amellett szól, hogy nem kizárólag a nevelés és a javítás a büntetés célja. Sargorodszkij „A büntetőjogi büntetés" (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960) c. művében a Földesiéhez hasonló álláspontot vitázva ezt írja: „Teljesen helytelen volna az is, ha tagadnók, hogy a munkások közül kikerülő bűntettesekkel szemben alkalmazott kényszerintézkedésekben is megvannak az elnyomás elemei, és helytelen volna, ha ezekben az intézkedésekben kizárólag nevelést látnánk. Az elnyomás lényegesebb, egészen a halálbüntetésig terjedő formáit kell néha a dolgozók közül kikerülő különösen veszélyes bűntettesekkel szemben is alkalmazni." (I. m. II. 16. old.)

azonban nem vitathatóan *materiális rossz okozása* egy negatív magatartásra való visszahatásként. A büntetés — büntetés, a szó ősi értelmében, még a mi szocialista viszonyaink között is, amidőn ennek az ősi eredetű társadalmi intézménynek a formái a fejlődés számtalan fokán átmenve és megszelídülve humánussá váltak. Éppen ez a materiális rossz, a büntetőjogi visszahatás a legfőbb eszköze az e jogág által kifejtett nevelésnek, a javításnak.[8] S mivel, mint fentebb kifejtettük, a jog a büntetésnél nemcsak a külső magatartást, az eredményt tekinti, hanem az erkölcsiséget is vizsgálata körébe vonja, a *büntetés erkölcsi jellegű is egyben,* amely konzekvenciája a bűnnek, minden kényszer- és erőszakjellege ellenére. A jog világában bizonyos esetekben mellőzhető a büntetésnek, mint materiális rossznak az okozása; a jog korlátot szabhat a büntethetőséget illetően, például a bűncselekmények elévüléséről szóló szabályokkal, nemzetközi kiadatási szabályokkal, azaz lemondhat egy bizonyos idő múltával, illetőleg az államok egymásközti viszonyának meghatározott alakulásától függően a büntetés alkalmazásáról, végrehajtásáról, méghozzá praktikus meggondolásokból. De az erkölcs világában a bűnt szükségképpen kell, hogy kövesse a bűnhődés, se az idő, se az országok közötti reláció módosulása nem menti fel a bűnöst az erkölcsi ítéletből ráháruló konzekvenciák alól s a jog „engedékenysége" nem találkozik ilyen esetekben az erkölcsi közvéleménnyel. Eichmann és a többi háborús bűnös felelősségrevonása elé számtalan jogi akadály hárult: a haladó emberiség erkölcsi ítélete azonban legszigorúbb megbüntetésüket követeli s amennyiben erre mód adódik, helyesli a jog által támasztott korlátok eltávolítását is (lásd Eichmann letartóztatását). A jog és erkölcs szoros összefüggése abban is kifejeződik, hogy a büntetés javítást célzó preventív rendeltetésén kívül *erkölcsi konzekvenciája is a bűnnek,* amely egyrészt a külső magatartásban, másrészt a tettes bűnösségében, erkölcsiségének torzulásában — az objektív és a szubjektív egységében — jut kifejezésre. A jogalkalmazás és a végrehajtás feladata, hogy ezt az eszközt, a büntetést, az erkölcsiség javítására, az átnevelésre, a prevencióra használja fel. A legsúlyosabb bűnöket elkövetők példás megbüntetése nemcsak és nem elsősorban a jog által szolgált célszerűség, hanem *erkölcsi követelmény.* Lumumba és társai aljas megölése miatt a világ közvélemény erkölcsi ítélete értelmében *a bűnösöknek bűnhődniök kell.*

A büntetés céljáról és jellegéről szóló ezt a fejtegetést alátámasztani látszanak a Szovjetunió 1958. évi Büntetőjogi Szabályai, illetőleg ezeknek a büntetés céljairól szóló 20. cikke, mely így kezdődik: „A büntetés célja *nemcsak az elkövetett bűncselekmény megtorlása,* hanem az is, hogy az elítéltet megjavítsa stb." (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 21. old.).

Ha a büntetés célja *nemcsak* a nevelés és a javítás, hanem egyben a tettre való visszahatásként materiális rossz okozása, amelynek erkölcsi tartalma van, világos hogy csak *bűnre* való visszahatás lehet, mint a *bűnös* megbüntetése. A büntetés erkölcsi tartalmával szemben áll a tettes „bűntelenként" való feltételezése. Nem fogadható el tehát Földesinek az az álláspontja, miszerint a büntetőjogi felelősségrevonás alapja objektív, mivel az elkövető nem cselekedhetett másként, mint ahogy cselekedett, *akarata ugyanúgy, mint mindenkié, determinált* volt, következésképpen csak azért büntetünk, *hogy a jövőben ne kövessenek el bűnt.* A hatályos jog, az erkölcsi közvélemény és a marxista elmélet szerint azért büntetünk, mert a büntetendő cselekmény elkövetője a fentebbiek értelmében objektív mérték alkalmazásával bűnösnek bizonyult. Az akarat determináltsága *senkinek az erkölcsi felelősségét* nem csökkentheti tetteiért, magatartásáért. Földesi viszont jogilag elítéli, azonban erkölcsisége fogyatékosságaiért felmenti a tettest, hiszen nem lát számára másként való cselekvési lehetőséget. Ha azonban távol áll tőle, ahogy ez fejtegetéseiből kitűnik, hogy következetesen felmentse a tettest azért, mert olyan, amilyen — bár a bün-

[8] Sargorodszkij idézett művében azon az állásponton van, hogy a büntetés csak az osztálytársadalom kialakulásával jön létre, mint az uralkodó osztály által a másikkal szemben alkalmazott kényszer eszköze. Az ősközösségi rendben a közösség által alkalmazott kényszert, megtorlást (vérbosszú, elűzés) nem tekinti büntetésnek. (I. m. I. 16. old.). Véleményünk szerint ez terminológiai kérdés. Az ősközösségben a büntetésnek nincs osztálytartalma, az osztálytársadalmakban jogi kényszerré, osztálytartalmúvá lesz. Erkölcsi vonatkozásainál fogva fennmarad a kommunizmusban is, mint a közösség által alkalmazott visszahatás a rosszalt magatartásra. Sargorodszkij maga említi, hogy a párt is pártbüntetést alkalmaz a pártkötelességek megsértése esetén. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az osztálynélküli társadalmak normáihoz (erkölcs, erkölcsi jellegű szabályok) fűződő szankciók különbözősége az osztálytársadalmak jogi kényszerétől nem elsősorban a formákban jelentkezik — bár e formák is jelentős változásokon mennek át a társadalmi fejlődésnek megfelelően — hanem az alapvető tartalmi különbözőség a lényeges: a normák, amelyek megsértéséhez fűződnek, az egész közösség érdekét fejezik ki, s az egész közösség érdekében is alkalmazzák őket. E szankciók és a jogsértéshez fűződő jogi büntetések között tartalmilag tehát egy világ van. Az a közös sajátosság, amelynél fogva véleményünk szerint az osztálynélküli, közösségi normák és a joghoz fűződő kényszerintézkedések egyaránt büntetésnek nevezhetők — az osztálytársadalomra utaló különbség alapvetően fontos hangsúlyozása mellett — az *a normasértéssel szükségképp együttjáró represszió.* Ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy ki gyakorol kényszert, kivel szemben, kinek az érdekében, világos, hogy a közösségi társadalmak büntetése és az osztálytársadalomban az uralkodó osztály által az elnyomottakkal szemben alkalmazott büntetés között ugyanaz a tartalmi különbség van, mint a közösségi társadalmak normái, társadalmi szervezete és a jog és az állam között. Véleményünk szerint a norma a társadalmi együttélés, a büntetés pedig a normasértés szükségszerű velejárója, tehát nem kizárólag a jogé, mely az osztálytársadalmak *sajátos normája,* s amelyet egy *sajátos szerv, az állam* kényszerít ki.

tetést viszonylag igazságtalannak tartja — akkor méginkább fennáll az ellentmondásba bonyolódás veszélye. Világos, hogy nem helyezkedhetünk más álláspontra, csak arra, hogy *a büntetés a bűnös és társadalomra veszélyes tettre való visszahatás,* a személyiség negatív erkölcsiségét értékelve, amely az adott magatartásban nyilvánult meg. Ha nem erre az álláspontra helyezkedünk, végülis a személy társadalomveszélyességének az elvét tesszük magunkévá, hiszen az objektíve társadalomveszélyes magatartásra egyéni feltételeinél fogva determinált személy — Földesi ui. hangsúlyozza, hogy a tettes számára az objektív környezet által determinálatlan részt a szubjektum, a személyiség adottságai töltik ki (294. old.) — valóban veszélyes a társadalomra. Ez azonban olyan vizekre vezetne bennünket, ahová nyilván Földesi nem kívánna evezni a német burzsoá jogbölcselet képviselőjével, Radbruchhal egy bárkában, akinek az álláspontja a prevenciót illetően hasonlít a Földesiéhez: „a jog a rosszindulatot csupán külső cselekmények forrásaként veszi figyelembe; *csak azért* mutat érdeklődést a tettesnek a bűncselekményben megnyilvánuló társadalomellenes indulata iránt, *mert az további bűncselekményre enged következtetni* . . . az érzületek, indulatok jogilag csak mint jövőbeni cselekmények forrásai bírnak jelentőséggel . . .” (I. m. 17. old. Kiemelés tőlem). Radbruch azonban következetes és levonja a büntetés jogalapjára ebből folyó konzekvenciáit: „A büntetés létalapja . . . a tettesnek *a bűncselekményben* megnyilvánuló *társadalomveszélyessége.*” (Uo. 16. old.) Igazságosak vagyunk Radbruchhoz: a tettes társadalomveszélyességét ő csupán bűncselekmény elkövetése esetén tartja a büntetés létalapjának. De a személyi veszélyességnek ezt a koncepcióját csak egy lépés választja el a fasiszta felfogástól, amely szerint politikai pártállás és faji hovatartozás már önmaga determinálja a személy társadalomellenességét.

3. Földesi a szocializmus büntető jogában is hasonló egyenlőtlenséget — viszonylagos igazságtalanságot — vél felismerni, mint az elosztás jogában, azzal a különbséggel, hogy az utóbbi egyenlőtlenekre alkalmazott egyenlő jog, míg az előbbi egyenlőkre — mindenki akarata egyenlően determinált — alkalmazott egyenlőtlen jog (egyeseket büntetnek, másokat nem). E megállapítás logikusan folyik abból a felfogásból, hogy a bűntett elkövetőjének felelőssége objektív, szubjektíve felelőtlen, mert nem tehet arról, hogy olyan amilyen. Ezzel egy síkra helyezi a pozitív erkölcsiségű embereket a bűnösökkel, mert ha bűnösség nincs, érdemesség sincs, s a büntetés nem erkölcsi visszahatás, hanem praktikus fegyelmező, melynek kellemetlen élményképzete az objektíve káros cselekményt elkövetők tudatában a jövőben mint domináns motívum fog szerepelni.

Nem beszélve arról, hogy a büntetésnek csupán mint a jövőbeni bűncselekmény elkövetőjének a tudatát determináló nevelő eszköznek a felfogása a visszaeső bűnösnél már csődöt mond, hiszen már az első visszaesésnél szemrehányást kell tenni neki azért, hogy a már elszenvedett büntetés miért nem determinálta az akaratát — tehát ott vagyunk, ahonnan elindultunk: a mi felfogásunk szerint azt roszszalljuk a tettesnél, hogy miért nem determinálta tettét a közösségi motívum, vagy a várható társadalmi rosszallás képzete — *az egyenlőség—egyenlőtlenség ez a koncepciója is hibás.* Norma és normasértés s az arra visszaható társadalmi rosszallás minden társadalomnak sajátja s a közösségi előírások megsértése a kommunizmusban is elő fog fordulni. (Hogy rendkívül szűk körben, az bizonyos; de a norma, mely az ember társadalmiságának és egyediségének egységét fejezi ki, tételezi a tőle eltérő magatartás lehetőségét. A tiltó norma például csak ott jelenik meg, ahol e lehetőség realizálása — akár szórványosan, vagy egyes esetekben — előfordul.) Bűn és büntetés — nem jogi, hanem kizárólag erkölcsi kategóriaként — az osztálynélküli társadalomban is létezhet, tehát nemcsak az átmenet időszakára jellemző. Az az egyenlőtlenség viszont, amely a fogyasztási javak elosztásában szükségszerűen jelentkezik — s amely miatt a szocialista társadalom még nem lépheti át a „polgári jog” szűk korlátjait — a kommunizmusban el fog tűnni. Másrészt a büntetőjog nem az egyenlőkre alkalmazott egyenlőtlen jog, hanem egyenlő jog — követelményei a társadalom minden tagjával ugyanazt az elvárást állítják szembe — amelyet egyenlőtlenekre — objektív helyzetükben, személyiségi jegyeikben, műveltségük színvonalában stb. s főleg amiben e különbözőségek összefoglalásaként szubjektíve kifejeződnek, *erkölcsiségükben* egyenlőtlenekre — alkalmaznak. A kommunizmus felé haladva az emberek objektív helyzetében, vagyoni viszonyaiban levő különbségek fokozatosan csökkennek, ennek megfelelően a tudatuk, műveltségük, erkölcsiségük is gyökeres változáson fog keresztül menni; fő vonásaiban az erkölcsösség egységes és általános lesz, a intellektuális és képességbeli különbségek és fiziológiai megfelelőjük (idegrendszeri, vérmérsékleti stb. különbségek) azonban nem fognak teljesen megszűnni, sőt, a személyiség nagyfokú differenciálódása várható s ebből folyóan ma még nem is látható, finom, új egyéni különbségek fognak kialakulni a társadalom tagjai között. *Az általánosságot kifejező társadalmi normák tehát a nem egyenlő egyénekhez szóló, egyenlő követelményeket fogják a kommunizmusban is tartalmazni.* (Természetesen ezek más egyének lesznek, mint a mai társadalom tagjai, erkölcsiségük gyökeresen más lesz, mint a mienk, mintahogy a velük szemben támasztott normák és konzekvenciáik is gyökeresen eltérőek lesznek a mi jogunktól és erkölcsünktől, s az ezek megsértéséhez fűzött következmé-

nyektől.) Következésképpen az az álláspont, amely szerint a büntetőjog egyenlő egyénekre alkalmazott egyenlőtlen jog — nem fogadható el.

Nyilvánvaló, hogy még kevésbé állítható a szocializmus büntetőjogáról, hogy — bár viszonylagosan — de igazságtalan. Valóban igazságtalan lenne, ha az emberek — ahogy Földesi tételezi — nem tehetnének arról, hogy úgy cselekszenek, ahogy cselekszenek. Azonban az emberek elsősorban is felelősek cselekedeteikért, elhatározásaikért, felelősségrevonásuk, büntetésük fogyatékos erkölcsiségük következménye. Az objektív, anyagi viszonyok a szocializmusban nem kényszerítenek senkit arra, hogy bűncselekmény útján biztosítsa létfeltételeit, szemben a kizsákmányoló rendszerek viszonyaival, ahol a szükség gyakori forrása a bűnözésnek — amely valóban így menthető — másrészt, ahol az elnyomott osztályoknak a haladást szolgáló, magasabbrendű erkölcsösségén alapuló fellépése az uralkodó osztály normái oldaláról bűnnek számít, és üldözésben részesül. E rendszerekben a büntetés igazságtalan a társadalom túlnyomó többségét kitevő elnyomottak szempontjából, de *objektíve* a társadalmi haladást tükröző igazságossági mérték szempontjából is. (Csak az uralkodó osztály érdekei szempontjából „igazságos" a büntetés.) Ennek az érvelésnek a tükrében világos, hogy Földesi alapvetően téved a büntetés viszonylagos igazságtalanságának a feltételezésében. A szocialista erkölcsi és büntetőjogi normák a társadalom túlnyomó többsége érdekeit fejezik ki, s olyan társadalmi viszonyokat védenek, amelyek a termelőerők s köztük a legbecsesebb, az ember szüntelen fejlődésének a lehetőségét teremtik meg. Azok, akik e normákhoz negatívan viszonyulnak, az általános történelmi fejlődés, s a társadalom tagjai túlnyomó részének érdeke ellen cselekednek, az objektív igazságossági követelménybe ütköző magatartást tanúsítanak — büntetésük tehát nemcsak a társadalom túlnyomó részének érdekei szempontjából, hanem az objektív igazságosság mértéke alapján is igazságos.

Katonáné dr. Soltész Márta

A lengyel államigazgatási jog kodifikációjának problémái 1960—1961-ben*

Számításba véve azt a tényt, hogy az államigazgatási tevékenység hatékonysága éppen úgy, mint az államigazgatás törvényessége igen nagy mértékben függ a jogi megoldások világosságától és pontosságától, 1959 végén átfogó tervet készítettünk a lengyel államigazgatási jog átalakítására. Ez a terv végül minisztertanácsi határozat formájában jelent meg. A jogszabálynak ez a rangja elegendőnek bizonyult arra, hogy kötelezettségeket állapítson meg a minisztériumok, mint a törvénykezdeményezés és az államigazgatási törvényhozás végrehajtásának alapegységei számára. Megalkotva az államigazgatási törvényalkotás három éves tervét, a minisztertanács — a határozat általános részében — meghatározta a kodifikációs munkálatok általános koncepcióját is. Tekintetbe véve a már megállapodott törvényhozási gyakorlatot, ezt a koncepciót a következőkben lehetne összefoglalni:

1. Az új törvényhozási aktusoknak a parlament normális útján kell keresztülmenniük. Az alapvető kérdéseknek a parlament bizottságaiban lefolytatott elmélyült vizsgálata a törvénytervezet gondos előkészítését, érett megoldásokat és — egyebek között — annak a garanciáját eredményezi, hogy a jog nem lesz alávetve a túlságos gyors változásoknak. E törvényhozási út elfogadásának következtében az 1959—61-ben kihirdetett körülbelül 60 törvényhozási aktus mellett csak egyetlen, az államtanács által kiadott törvényerejű rendelet született.

2. Elfogadást nyert az az álláspont, amely szerint egy általános államigazgatási törvénykönyv megalkotása — legalábbis jelenleg — megvalósíthatatlan. Másrészről bírálatban részesült az a politika is, amely túlzottan specializált törvények egyenkénti kibocsátásában áll, mert az ilyen természetű egymásba folyó aktusok nagy száma a jogi helyzet bonyolultságát eredményezi. Következésképpen a legjobb megoldásként az államigazgatás területét érintő a törvényhozási munka számára a komplex, egy-egy alapvető problémának szentelt, de ezt a problémát a lehetőség szerint teljesen átfogó törvények kerültek elfogadásra. Az ily módon alkotott törvényeknek a célja azoknak az elavult megoldásoknak a kiküszöbölése, amelyek évtizedek óta fennmaradtak a lengyel jogban. Ez a törvényhozási politika az érvényben levő törvényhozási aktusok számának jelentős csökkenésére vezetett. Csak egy példát idézünk: a vasutakról szóló 1960. évi törvény (Dziennik Ustaw 54. szám 311. szöveg) a hatályonkívül helyező záradékában tizenkét 1874-nél régebben kelt törvényt sorol fel.

3. Elfogadást nyert az az alapelv is, mely szerint, ha egy törvényhozási aktus behatóbb kiegészítése szükséges, a törvény új változatát

* A Jogtudományi Közlöny részére készült tanulmányt *Dr. Kulcsár Kálmán*, az Állam és Jogtudományi Intézet tudományos munkatársa fordította. — *Szerk.*

is ki kell dolgozni és a kiegészítés után nyomban közölni kell teljes egészében a kiegészített egységes szöveget is.

Ez történt a választási törvénynek az 1960. december 20-án kelt módosítása esetében is: a Dziennik Ustaw 57. számában közölték a terjedelmes kiegészítést[1] és az 58. számban már a törvény teljes és egységes szövege is megtalálható volt (325. és 326. szövegek).

4. A nyilvános viták során, amelyek az államigazgatási eljárás kódexének tervezete fölött 1959-ben zajlottak le, nyert kitűnő eredmények egyebek közt annak ajánlására késztették a minisztertanácsot, hogy minden fontosabb törvénytervezetet bocsássanak nyilvános vitára. Valóban, meg kell állapítani, hogy a törvénytervezetek fölött lezajlott bíráló viták felbecsülhető eredményekkel jártak, és az ilyen viták során felmerült problémák számos a speciális jogi folyóiratokban és a társadalmi kérdésekkel általában foglalkozó időszaki publikációkban is megjelent tanulmány tárgyát képezték.

A részletmegoldásokat éppúgy vitára bocsátották, mint tervezetek általános elveit. Az ilyen viták és munkálatok során kialakult egy bizonyos törvényalkotási stílus, amelyet lengyel sajátosságként is értékelhetünk. Úgy látszik, hogy ezt a stílust két tényező határozza meg, éspedig a törvények által átfogott anyag terjedelme és a végrehajtási aktusok valamint a törvény közti viszony.

Az első tényezővel kapcsolatban felmerülő kérdés a következő: hogyan alakuljon ki egy államigazgatási törvény? Erre a kérdésre leghelyesebben talán egy példa segítségével lehet válaszolni. A társaságokkal és az egyesületekkel kapcsolatos törvényalkotás ma már igen előrehaladt Lengyelországban. Szokás szerint az ilyen ügyeket rendező törvények értelmét a következő rövid rendelkezésre vezették vissza: nyilvános egyesület szervezéséhez és társaság alapításához a közhatalom előzetes engedélye szükséges. A törvény ilyen koncepcióját Lengyelországban a tervezet nyilvános vitája során elvetették. Ilyen törvény sem az értelmét, sem pedig a helyzetét nem tükrözné a népi Lengyelországban az egyesületeknek és társaságoknak. Arra törekedtek tehát, hogy meghatározzák a törvényben az egyesületek és társaságok társadalmi szerepét. Következésképpen a kérdéses két törvény bevezetőben újólag kinyilatkoztatja az egyesülés és a társulás szabadságának alkotmányos deklarációját. A tervezet következő rendelkezései az egyesületeket illetően arról intézkednek, hogy a nyilvános egyesületeknek alapítása az állampolgárok részéről bizonyos szervezett módon és a társaságok közvetítésével szabad, csak az egyesületnek egyesek által való alapításához szükséges előzetes engedély. Ez a koncepció pontosan adja vissza államunk társadalmi politikáját és új megvilágításba helyezi a társaságok helyzetét. A társaságokról szóló törvényben a jórészt hagyományos szabályok mellett új szabályokat is találunk az eddig az államigazgatás szerveihez tartozó bizonyos feladatok társadalmi szervezetekre való átruházásának terjedelméről és megengedhetőségéről, a társaságoknak a társadalmi ellenőrzésben való részvételéről, a társaságok részére a társadalmi alapból történő pénzátutalásokról tevékenységük költségeinek fedezésére stb. Ezek az újító megoldások a szocialista állam társadalmi politikájának eredményei, és kijelölik a társaságok valódi helyét a népi Lengyelország közéletében.

A második tényező a jogszabályalkotási delegáció megengedhetőségének kérdése. A törvényalkotás elmélete és gyakorlata egyaránt megegyezik abban, hogy az ilyen delegációkat kerülni kell. A jogszabályalkotási delegáció a jogot homályossá teszi és csökkenti a törvény és a parlament szerepét. E szempont elfogadásának következtében az 1960-ban kiadott lengyel törvények jóval részletesebbek és pontosabbak, mint az 1955-ben kiadottak. Igaz, hogy egyúttal terjedelmesebbek is, de ez lehetővé teszi a végrehajtás módozataival kapcsolatos hosszú rendeletek elkerülését. Az a tendencia, hogy a törvény csak a legfontosabb problémákkal foglalkozzon egyenesen a helyi képviseleti szervek autonómiájának megerősítésére, és a polgári szabadságok kiterjedt szférájának alkotására vezet. Az 1960-ban hatálybalépett lengyel törvények általában sokkal részletesebbek mint például a csehszlovák törvények, vagy a Német Demokratikus Köztársaság törvényei. Mindenesetre nem annyira kifejlesztettek, mint pl. a jugoszláv törvények.

A lengyel államigazgatási törvényalkotás reformjának szentelt munkálatok jelentőségét más szempontból is alá kell húznunk. 1959-ig az 1951—1953. évek törvényhozási aktusai adták meg a lengyel államigazgatási törvényalkotás tónusát. Szerepük az 1944—46. években alkotott megoldások pótlásában állott és nem tettek mást, mint elkezdték egy új típusú állam törvényalkotását, vagy éppen helyettesítették a két világháború közti időszakban kelt jogi megoldásokat. De 1951—53-ban az állam komplex tevékenységének koncepciója a gazdasági és társadalmi élet minden területén még nem formálódott ki a mai teljességében és — más részről — ezt az időszakot az államigazgatás túlzott koncentrációja jellemezte. A legújabb jogalko-

[1] A parlamenti mandátum tartama Lengyelországban 4 év, a helyi képviseletek mandátumaié pedig 3 év. A folyó évben mind a parlament, mind pedig a helyi képviseletek tagjainak mandátuma lejárt. A választási törvényben végrehajtott módosítások lehetővé teszik a két választás együttes lebonyolítását (1961. április 16-án voltak az új választások). Ami a helyi tanácsok választását illeti eltörölték az ipari választó kerületeket (ezekhez a választási kerületekhez tartozott a nagy ipari létesítmények személyzete) és az ország választókerületekre történő felosztása a jövőben csak a területi elv szerint történik meg.

tás — felhasználva ezeket a tapasztalatokat — a legkomplexebb problémákat is mindig a hatáskörök szaporításának és az államigazgatás helyi szervei autonómiája mégerősítésének tendenciáját követve oldja meg.

Ezek az alapelvek szolgáltak az 1960-as évben és 1961. év elején alkotott fontosabb törvényhozási aktusok alapjául. Ezek a jogszabályok a következők:

Az 1960. június 30. napján kelt törvény az államigazgatási eljárásról. (Dziennik Ustaw 30. sz. 168. szöveg.) Ez a törvény tartalmazza az összes nem peres államigazgatási eljárásra vonatkozó szabályokat, kivéve azonban végrehajtási eljárást. Tartalmazza viszont a panaszeljárásra vonatkozó szabályokat. A törvény 1961. január 1-én lépett életbe. A „vacatio legis" hosszú időszakát fel lehetett használni a talaj előkészítésére az új törvény alkalmazása tekintetében. Más szocialista országok hasonló törvényeihez viszonyítva a lengyel törvényben bizonyos sajátosságok jelennek meg, mint pl. az ügyésznek és a társadalmi szervezetek képviselőinek az eljárásban résztvevő felekkel egyenlő jogú részvétele. A Minisztertanács Hivatalát megbízták, hogy őrködjön a törvénynek a különböző hatáskörű szervezetek által való egységes alkalmazása fölött, e hivatal keretében egy tanácsadó bizottságot állítottak fel a törvény értelmezésével kapcsolatban felmerült kérdések tisztázására.

A természeti kincsek kiaknázásának problémáival foglalkozik az új törvényalkotás során keletkezett új geológiai törvény. (Dziennik Ustaw 52. 303. szöveg), amely szabályozza a jelenleg igen nagy intenzitással folyó, új nyersanyag-lelőhelyek feltárására irányuló kutatásokkal kapcsolatos problémákat, s egy terjedelmes kiegészítéssel a bányajogot (Dziennik Ustaw 52. 302. szöveg.) Ez a kiegészítés szaporítja azoknak a számát, akik engedélyt kaphatnak ásványi anyagok kiaknázására, egyszerűsítette az eljárást a bányakárok kártalanítási ügyeiben és növelte a bányaadminisztráció feletti ellenőrzés eszközeit.

A vízügyi igazgatás különösen nehéz problémáival — pl. a víz szennyezésének problémáival — két törvény is foglalkozik. Az egyik a Központi Vízügyi Igazgatási Hivatal létrehívásáról intézkedik; ez a hivatal hivatott az ország összes vizeinek — jellegüktől függetlenül — igazgatására; a másik a vizeknek a szennyezéstől való védelmével kapcsolatos. (1961. január 31-én kiadott törvény. Dziennik Ustaw 1961. 5. sz. 33. szöveg). Ez utóbbi törvény ellenőrzést is létesít a vizek szennyezéstől való védelmét szolgáló rendelkezések alkalmazása felett és szankciókat állapít meg e rendelkezések megszegőivel szemben (Ezek a szankciók alkalmazhatók az ipari létesítmény ellen éppenúgy, mint a személyszerint felelős alkalmazottai ellen). Előírja azt is, hogy a szennyvízlevezetésével kapcsolatos problémákat, már az ipari létesítmény konstrukciós tervezésénél meg kell oldani, ennek hiányában ezek a tervek nem nyerhetnek jóváhagyást.

A gazdasági élet területéről egyaránt meg kell említeni a kisajátítási törvényhez 1961. január 31-én fűzött kiegészítést (Dziennik Ustaw 1961. 5. sz. 32. szöveg), amely bevezeti a kisajátítás megengedhetőségét a szövetkezetek javára és módosítja a kártérítéssel kapcsolatos rendelkezéseket; vagy az állami vállalatokról szóló törvényhez fűzött kiegészítést (Dziennik Ustaw 9. sz. 17. szöveg). Ez utóbbi kiegészítés nagyobb részében a vállalati egyesülések szervezetének van szentelve. A törvénynek megfelelően a vállalati egyesülések is megkapják a vállalatok jogi státusát (következésképpen az egyesülés részeit képező vállalatok irányításának fő formája a polgári jogviszonyokra alapuló koordináció. Ebben fejeződik ki a régi rendszer elhagyása, amelyben a most megszüntetett központi igazgatóságok a vállalatokat adminisztratív módon irányították.) Az egyesülés egyik szerve a tanács, amelyben az egyesülést alkotó valamennyi vállalat képviselői résztvesznek. Az ipari és kereskedelmi vállalatok tevékenysége koordinálásának problémáival az 1960-ban kiadott az ún. „igazgató", „patronáló" vállalatok jogi helyzetét szabályozó rendelkezések is foglalkoztak. Így új jogi formákat alkottak, amelyek lehetővé tették több vállalat közös célra irányuló tevékenységének összehangolását.

A modern technika ipari termelésbe való bevezetésének problémáival kapcsolatos teendőket a Minisztertanács Hivatala mellé szervezett speciális szervre bízták. Ez a szerv, a Technikai Kérdések Bizottsága minisztériumi rangot kapott, jellegét tekintve pedig tudományos konzultatív szervezet, amelyet bizonyos igazgatási hatáskörrel is felruháztak.

Az építőipari jog szintén fontos változásokon ment keresztül. Átalakítása négy törvénnyel történt meg, amelyből kettő 1960. végén és 1961 elején lépett életbe (éspedig az építést ellenőrző szervezetek hatáskörét kiterjesztő törvény — Dziennik Ustaw 29. sz. 164. szöveg, és a falusi építkezésekről szóló törvény — Dziennik Ustaw 5. sz. 30. szöveg), a másik kettő valószínűleg 1961 első hat hónapjában lép hatályba. Ezek: a helyi tervezésről szóló törvény és az építőiparral kapcsolatos alaptörvény. Ez utóbbi különösen részletes módon szabályozza az építőipari társadalmi vállalatok tevékenységét és felelősségét, amelyek az ország építkezéseinek nagyobb részét végzik, és amelyekre bízták teljes egészében az ország nagy ipari és lakásépítkezéseit.

Az 1960-as év meghozta azokat a rendelkezéseket is, amelyeket „bank-kódexnek" is nevezhetünk. (Dziennik Ustaw. 20. sz. 121. szöveg). A lengyel bankrendszer négy nagy állami bankra támaszkodik: Lengyelország Nemzeti Bankja — „a bankok bankja" — a Beruházási Bank, a Mezőgazdasági Bank, és az Általános Takarékpénztár. Mindezen szervezetek feladata már nevükben is bennfoglaltatik (a szövetkezeti szek-

tort a kis bankszövetkezetek képviselik, amelyek takarékkal és kölcsönökkel egyaránt foglalkoznak).

Ami a mezőgazdasági problémákat illeti, az új törvényhozás jóval nagyobb mértékben, mint a régi védi fajállattenyésztést, bevezeti a minősített vetőmag alkalmazásának kötelezettségét, és bevezeti a parlagföldek kényszerfásításának lehetőségét (az állam költségére), akkor is, ha ezek magántulajdonban vannak (1960. június 14-én kelt törvény — Dziennik Ustaw 29. sz. 163. szöveg). A kényszerfásítás azonban nem befolyásolja a kérdéses területek nacionalizálását.

A szociális jog anyagából meg kell említenünk, hogy az egészségügyi szolgálat és a szociális támogatás egy és ugyanazon igazgatási ágban vannak koncentrálva, (Dziennik Ustaw 20. sz. 119. szöveg), és a szakszervezeteket mentesítették a társadalombiztosítás közvetlen igazgatásának kötelezettsége alól (ennek elvégzésére a szakszervezetek számára tisztán technikai jellegű munkatöbbletet jelentene). A társadalombiztosítás igazgatását az állam egyik specializált intézményére bízták. A szakszervezetek képviselői azonban résztvesznek ez intézmény igazgatásában és ellenőrző szerveinek tevékenységében.

Az 1961-es év első hónapjai meghozták a közoktatás nagy reformjának távlatát is (a 8 osztályos kötelező elemi iskola és az elemi technikai oktatás programjának bevezetését.)

Ez a program azonban még nem kapott törvényi formát. A tudományos kutatás szervezetét azonban már módosították, és új törvénnyel a Lengyel Tudományos Akadémia szervezetét is. (Dziennik Ustaw 10. sz. 64. szöveg.) Ez a törvény bevezette a tudományos kutatás tervezésének egységes rendszerét is (ilyen terv, amely minden tudományág legfontosabb problémáit átfogja, először 1960-ban készült), és ez a törvény a Lengyel Tudományos Akadémia szervei számára a tudományos kutatás igazgatásának legfőbb szervének hatáskörét biztosította. Ezek a szervek a Felsőoktatási Minisztériumtól függetlenül működnek.

1961 február havában végül egy elsőrendű fontosságu törvényhozási aktus született, éspedig a szövetkezetekről szóló új törvény. Ez a törvény a parlament kezdeményezéséből eredt. A szövetkezetek minden fajtája (munka, fogyasztási szövetkezetek, mezőgazdasági termelőszövetkezetek stb.) számára kellett alaptörvényt alkotni. Intézkedve a szövetkezeteknek a gazdasági egységek olyan rendszerébe való integrációjáról, amely a népgazdasági terv realizálásra hivatott, a törvény mégis biztosít bizonyos autonómiát a szövetkezeti szektor számára. A szövetkezetek tevékenységének irányítása és ellenőrzése a felsőbb fokú szövetkezeti társaságokat illeti — egészen a Szövetkezetek Országos Tanácsáig, amely a lengyel szövetkezeti szervezetek legfelsőbb orgánuma.

1960 és 1961 kezdetének mindezen az államigazgatás területét érintő s például kiválasztott törvényhozási aktusairól meg kell jegyeznünk, hogy vannak köztük a kodifikációs jellegű törvények mellett, más olyan törvények is, amelyek az államigazgatás egy-egy relatíve korlátozott viszonyát rendezik. Az utóbbi törvények egy része, amelyek speciális részletproblémákkal foglalkoznak, valószínűleg tartós összetevője marad a lengyel államigazgatási jognak. Megvan azonban annak is a lehetősége is, hogy a jelenleg előkészítés alatt álló általános államigazgatási kódexek integráns részeivé váljanak (így pl. jelenleg a vízügyi igazgatás általános kódex-tervezetének munkálatai vannak befejezés alatt). Az államigazgatási jogi anyag kiterjedt kodifikációs munkálatainak első szakaszát talán már lezártnak tekinthetjük. Február hónapban a képviselőház mandátuma lejárt. Az új parlament törvényhozó munkáját teljes erővel csak az 1961. év nyarának elején kezdheti el. Megbízatásának négy éve alatt nagy vonalakban be kell fejeznie az államigazgatási jog átalakítását és alkalmazását a szocialista demokrácia követelményeihez.

Starosciak, Jerzy

A kárveszélyviselés néhány kérdése a nemzetközi adásvétel szállítási klauzuláinak tükrében

A kárveszélyviselés kérdéscsoportja egyike azoknak a problémaköröknek, amelyek rendezésénél az egyes államok tételes jogalkotásai általában figyelmen kívül hagyják a nemzetközi vétel sajátos szempontjait, a külkereskedelmi gyakorlatnak engedve át a feladatot, hogy az egyes nemzetközi adásvételi típusok testére szabott megoldásokat kikristályosítsa. Ha az egyes államok kereskedelmi törvényei és az ezekre vonatkozó tudományos interpretációk felől közeledünk a külkereskedelmi gyakorlat felé, úgy szinte meghökkentő, mennyire függetlenítette magát a nemzetközi kereskedelem az egyes államok túlnyomóan belföldi tényállásokra épülő kereskedelmi szabályaitól.[1] A külkereskedelmi formaszerződések és a kialakult nemzetközi kereskedelmi szokványok sajátos és színpompás rendszere jogtudományunknak eddig nem eléggé tanulmányozott területe.

[1] Kivételt képeznek a skandináv vételi jogok, amennyiben a svéd (1905), dán (1906), norvég (1907) és izlandi (1922) kodifikációk részletesen szabályozzák a FOB, C&F és CIF bázison történő szállítások speciális joghatásait is.

A nemzetközi vétel kárveszélyviselési szabályai kapcsán felmerülő számos probléma közül talán hasznosnak bizonyulhat a következő kérdéseknek a szokványos külkereskedelmi szállítási klauzulák tükrében történő felvetése: A szállítási záradékok veszélyviselés-szabályozásának jellege általában, a kárveszélyátszállás és a költségmegosztás kapcsolata és végül, de nem utolsó sorban a kárveszélyátszállás és a tulajdonátszállás viszonya.

I. A külkereskedelemben közismert szállítási záradékokat, aminők pl. a FOB, CIF stb. klauzulák, a magyar külkereskedelmi terminológia fuvarparitásként emlegeti. Az említett jellegzetes rövidítések azonban a fuvarköltségek megosztásán túlmenően a külkereskedelmi szállítás problémáinak egész sorát rendezni kívánó záradékokat jelölnek, így pl. meghatározzák a kárveszélyátszállás miként jét is. A klauzulák tartalmát pontosan körülíró és a szerződő felek által kiköthető nagyobb szokványrendszerek, mint pl. az „Incoterms 1953" vagy az 1941. évi „Revised American Foreign Trade Definitions" és a KGST államok egymásközti külkereskedelmében kötelező Általános Szállítási Feltételek (ÁSZF) számos egyéb kérdés mellett mind szabályozzák a kárveszélyátszállást is. A fuvarparitás szó tehát pontatlan és félrevezető megjelölés, célszerű lenne a szabatosság követelményének eleget téve, jogszabályainkban és irodalmunkban a szállítási záradék megnevezéssel felváltani.

A szállítási záradékok kárveszélyátszállási szabályai által rendezett kárveszélyviselés valamennyi szokványrendszer felfogásában azt jelenti, hogy a kárveszélyátszállás előtt vétlenül megsemmisült áruért az eladó nem követelhet vételárat, a kárveszélyátszállás után megsemmisült áruért viszont a vevőnek a vételárat ki kell fizetnie. A klauzulák kárveszélyfogalma tehát lényegében *árveszélyt,* a vételár elestének vagy ellenszolgáltatás nélkül való megfizetésének lehetőségét jelenti. Nem érdektelen ennek kiemelése, mert a veszélyviselés kapcsán sokszor előtérbe kerül az a kérdés is, hogy meddig kell eladónak a vétlenül megsemmisült árut pótolnia? Erre vonatkozóan nem a klauzulák kárveszélyátszállási szabályai, hanem az általános jogelv az irányadó, amely szerint egyedi vételnél az árut sohasem kell pótolni, fajlagos vételnél pedig csak az áru megfelelő konkretizálásáig.

Az áru konkretizálása és a kárveszély átszállása nem esnek szükségképpen egybe, a konkretizálás sokszor megelőzi a veszélyátszállást. Az „Incoterms 1953" szerint pl. FOB, CIF vagy C&F záradékoknál a kárveszély abban a pillanatban száll át vevőre, mikor az áru a hajópárkányon áthalad. A konkretizáláshoz fűződő joghatások az „Incoterms 1953" szerint viszont már beállnak, mihelyst a vevőnek szánt árut elkülönítették vagy valaminő más módon megkülönböztették: „... duly appropriated to the contract, that is to say, clearly set aside or otherwise identified."[2]

A klauzulák kárveszélyfogalma kapcsán szem előtt tartandó továbbá, hogy az imént vázolt árveszély csak szorosan az *áruval* kapcsolatos károk tekintetében száll át a kárveszélyátszállásra megadott időpontban. („Risks of the goods" — ahogy ezt az Incoterms kifejezi.) Ide kell sorolni az áru megrongálódásának, illetve teljes vagy részleges megsemmisülésének minden olyan esetét, ami nem eladó hibájára (pl. fogyatékos csomagolás) vezethető vissza. Relevánsak mind a véletlen (pl. „leakage", folyadék kiömlése), mind pedig harmadik személyek behatása (lopás, sőt: a vasút vagy a hajóstársaság hibás diszpozíciója következtében keletkező kár is, ami pl. az árunak téves helyen való kirakása folytán állhat elő).

A teljesítés egyéb tényezők következtében beállt vétlen lehetetlenülése, illetve bizonyos mellékkötelezettségek teljesítésének lehetetlenné válása kapcsán a klauzulák a veszélyviselést *külön* szabályozzák. Az „Incoterms 1953" szerint pl. eladónak saját veszélyére kell megszereznie az eladott áru exportjához szükséges minden engedélyt, míg az importengedélyek megszerzésével kapcsolatos minden rizikó vevőt terhel. Külön szabályok uralma alatt áll az árura vonatkozó okmányokat érhető kár viselése. Eladó teljesítése ugyanis kétágú: Nemcsak árut kell szállítania, hanem a számla — és CIF záradéknál biztosítási kötvény — mellett valaminő fuvar-okmányt (esetleg közraktári jegyet), CIF és C&F szállításoknál szabályként az árut megtestesítő hajóraklevelet is vevő birtokába kell juttatnia, rendszerint valamely bank, mint teljesítési segéd közbenjöttével. Az áruokmányokat illetően a teljesítési hely függetlenül attól, hogy az árura vonatkozóan a kárveszély mikor száll át, mindig vevő lakhelye, vagy vevőcég székhelye, illetve telephelye.[3] Ebből következően a megkívánt okmányok eladó veszélyére utaznak, elkallódásuk, lefoglalásuk vagy ellopásuk esetén eladó CIF vagy C&F ügyletnél, vagy egyébként is okmányos meghitelezés vagy vinkulált okmányos inkasszó fennforgásakor nem követelheti reálteljesítés alapján az áru átvételét, illetve a

[2] Az „Incoterms 1953" most vázolt szabályaiból jól kitűnik, hogy a külkereskedelmi gyakorlat az egyes államok belső jogaitól mennyire elütő megoldásokat igényel. A kárveszély tengeri szállításoknál nem az első szállítmányozónak vagy fuvarozónak való átadással száll át, mint pl. a magyar, német s más hasonló szabályozást követő jogokban, sem pedig a szerződéskötéskor ill. fajlagos vételnél konkretizáláskor, mint pl. a szovjet, svájci, francia vagy olasz jogban. S a konkretizáláshoz sem kíván az Incoterms hajórarakást, mint az olasz jog, vagy átadást, mint a szovjet jog.

[3] Így pl. az „Incoterms 1953" C&F és CIF ügyleteknél: „Seller must ... at his own expense furnish *to the buyer* without delay a clean megotiable bill of lading ... s. i. t." FOB ügyleteknél, ahol az elhajózásról vevőnek kell gondoskodnia, a hajóraklevéllel kapcsolatos kárveszély természetesen vevőt terheli. Eladó esetleges segítő közreműködésével kapcsolatban az „Incoterms 1953" kiemeli: „Seller must ... render the buyer *at the latters* request, *risk* and expense every assistance in obtaining a bill of lading." (Kiemelések tőlem.)

vételár megfizetését. A konkretizálás vonatkozásában viszont az áruokmányok az áru sorsát követik. Így pl. a hajóraklevél szolgáltatásának kötelezettsége is egyedi kötelemmé válik, mihelyst az áru konkretizálódott. Ezt követően tehát a lehetetlenné vált eredeti okmánybenyújtás helyett vevő újabb okmányok benyújtását nem követelheti;[4] ha ragaszkodik az áru megvételéhez, meg kell elégednie reálteljesítéssel, ami lényeges hátrányokkal járhat, így különösen az áru továbbeladása, vagy a biztosítóval szembeni jogérvényesítés terén.

A klauzulák által szabályozott veszélyviselési kört illetően végül meg kell említeni, hogy a külkereskedelmi szállítási záradékok a *fizetés* végbemenetele körüli kockázatok viselését *nem* szabályozzák. Ilyen kockázat pl. a kurzusrizikó. Olyan esetekben, mikor a megállapodás szerint vevőnek más pénznemben kell fizetnie, mint amilyenben a vételárat szerződésileg megállapították (pl. bizonyos reexport üzleteknél), a szerződéskötés idején érvényes árfolyamhoz képest az átutalás időpontjáig megváltozhat a „lerovó" devizának a „kirovó" valutához való viszonya. Szükség esetén tehát az árfolyamromlás kockázatának viselését valamely szokványos szállítási záradék kikötése esetén is külön kell szabályozni.

II. A külkereskedelem szokványos szállítási záradékai tehát a kárveszélyátszállás szabályozásakor kizárólag a szállított áruval kapcsolatos károkat, és ezeket is csupán a vételár elesténck vagy ingyenes megfizetésének veszélye szempontjából tartják szem előtt.

Az ilymódon körülírt kárveszély átszállását minden klauzula együtt szabályozza a költségek megosztásával, de azzal nem szükségképpen azonos módon. A Leistritz nyomán[5] „egypont" klauzuláknak nevezhető záradékok — ahol a kárveszély és a költségek viselése egyazon időpontban szállnak át a vevőre — a „kétpont" klauzulák számtalan variációs lehetőségeit tekintve, speciális határesetként foghatók fel. A költségek és a kárveszély egymástól függetlenül szállhatnak át vevőre pl. bármelyik következő módon: ab gyár, vagonbarakással, átrakással, országhatáron, légifuvarozónak vagy hajóstársaságnak való átadással, hajó mellé szállítással, hajórarakással, hajókorláton való áthaladással, kirakodással, érkezési kikötőből való elszállítással, eladót terhelhetik vevő raktárába szállításig stb.

A gyakorlati kereskedő eligazodását kétségtelenül megkönnyíti, ha a klauzula a költségviselés megosztásával azonos módon szabályozza a kárveszélyátszállást. (Ilyen záradékok pl. az Incoterms szerinti FOB záradék, ahol a kárveszély a költségviseléssel együtt száll át az árunak a hajópárkányon való áthaladásakor, vagy az ÁSZF „franco eladó ország határa" klauzulája, ahol a kárveszély a költségekkel együtt a szomszédállam vasútjának történő átadással száll át vevőre.)

Az egyöntetű szabályozás lehetőségét azonban korlátozza többek között a kétféle intézmény eltérő jellege. A költségviselés kalkulációs jellegű teher, megosztásának csupán az szab határt, hogy a megosztás időpontjáig, illetve az azon túl felmerülő költségek szétválaszthatók legyenek, azok külön-külön történő fedezése gyakorlatilag kivihető legyen. A kárveszélymegosztás ezzel szemben kötelmi jogi kérdés, melynek rendezésénél ráadásul lényeges perjogi követelmények is érvényesülni kívánnak, aminő pl. a kár keletkezési körülményeinek lehető maximális bizonyíthatósága. A költségek átszállásával való összekapcsolás lehetősége elsősorban a kár keletkezési helyének bizonyíthatóságán múlik.

Tengeri szállításoknál a behajózáshoz egyaránt kapcsolható a költségek megosztása és a kárveszély átszállása: a hajóstársaság által kiállított „clean bill of lading" (ún. tiszta hajóraklevél) bizonyítja, hogy a behajózás időpontjáig az áruban kár nem esett. Ezért pl. a FOB klauzula tartalma elvileg minden további nélkül egypont megoldású lehet.

A kárveszély viselésének szárazföldi szállításokon belül történő megosztásánál már nem ilyen egyszerű a helyzet. A határállomáson — különösen zárt vagonszállítmányok esetében — nem valósítható meg olyan jellegű átvétel, amelynek során minden addig keletkezett kár rögzíthető lenne. (Kivétel természetesen az átrakás esete.) A kár sokszor olyan természetű, hogy utólag nem bizonyítható, a határon innen, vagy azon túl keletkezett-e. Ilyen bizonyítási ínség áll fenn pl. törékeny darabáru szállításakor törötten érkező árunál, vagy esetleg beázás folytán keletkezett károknál. Ilyen esetekben a franco határ klauzula egypont megoldása illuzorikussá válik. Vevők ennek konzekvenciáit gyakran oly módon vonják le, hogy franco határ klauzula esetén is a berakási állomástól biztosítanak. Sok esetben azonban a kárveszély határ szerinti megosztásának az az eredménye, hogy egyik fél sem biztosít, s a keletkező kár a bizonyítási ínség folytán hosszas és meddő levelezések forrásává válik, ami a kereskedelmi kapcsolatoknak semmiképpen sem szolgál javára.

Célszerűnek látszik emiatt törékeny, vagy egyébként rongálódó árunál, ahol az esetleges kár keletkezési körülményei sok esetben ab ovo nem bizonyíthatók, kétpont klauzulát kikötni. Ilyen klauzula a külkereskedelemben darabáruszállításoknál elterjedt „franco fuvar" klauzula, amelynél az egyszerű „franco" záradékkal szemben csak a fuvarköltségek terhelik eladót a megjelölt helyig, a kárveszély pedig már a feladástól vevőre nehezedik. Az Általános Szállítási Feltételek a KGST államok egymásközti kereskedelmében jelenleg csak postai szállításokra írnak elő kötelezően ilyenféle kétpont záradékot. A

[4] Vö. H. Haage: Das Abladegeschäft. Hamburg, de Gruyter & Co, 1950.

[5] H. K. Leistritz: Die definierten Lieferklauseln des internationalen Warenhandels. Köln, 1954.

„franco címzett" jelölésű klauzula lényegében „franco postafuvar címzett" záradék, ahol a költségek a rendeltetési helyig eladót, a kárveszély viszont már a feladástól vevőt terheli. De lege ferenda azonban megfontolandó lenne vasúti szállításokra nézve a „franco fuvar országhatár" kétpont klauzulát is felvenni az ÁSZF szállítási záradékai közé. De lege lata az ÁSZF Vh. ut. 1. pontja alapján lehet az egypont klauzulát szükség esetén mással felcserélni: Az ÁSZF szállítási záradékok vonatkozásában is kötelező előírásaitól ugyanis a Vh. ut. szerint olyan esetekben el lehet térni, amikor az áru sajátossága vagy a szállítás különlegessége ezt indokolja. A Vh. ut. az áru sajátosságával kapcsolatban csak példálódzva említ élelmiszert, ezzel mindenesetre teret engedve egyéb áruk speciális minősítésének is.

III. A kárveszélyátszállás és költségmegosztás most elemzett kérdései mellett sokszor felmerül a nemzetközi adásvétel vonatkozásában a kárveszélyátszállás és a tulajdonátszállás közti viszony kérdése is. Ez a probléma a külkereskedelmi gyakorlatban sokkal kevésbé rendezett terület, mint a költségviselés és a kárveszélyátszállás kapcsolata. Ennek oka egyrészt abban áll, hogy az angolszász jogokat kivéve, mint ismeretes, az egyes nemzeti jogok kogens módon szabályozzák a tulajdonátszállást. Ezért a külkereskedelmi szokványok erre a területre általában nem terjeszkednek ki. Másrészt a tulajdon dologi jogi problémája az eladó és vevő közötti szerződés megkötése és a kötelem lebonyolódása szempontjából nem bír olyan elsődleges jelentőséggel, mint a költségek vagy a kárveszély megosztása.

A kárveszélyviselés és a tulajdonjog közötti összefüggés terén az egyes belső nemzeti jogok lényegében két táborra oszlanak. Az egyik csoport a tradíciós tulajdonátszállást valló jogrendszereké; ezek a periculum est emptoris elvét egészben vagy részben megvalósítva, a kárveszélyt a tulajdontól függetlenül már a szerződéskötés pillanatában vevőre származtatják át, mint a svájci jog, vagy az első szállítmányozónak, ill. fuvarozónak való átadáskor, mint pl. a magyar, német, osztrák stb. jogok. E jogok megkülönböztetnek a kötelmi joghatások szempontjából mérvadó teljesítési helyet és a dologi hatályok beállta szempontjából jelentős szogáltatási helyet. A kárveszély korábbi átszállását általában azzal indokolják, hogy az áru kikerült eladó védelmi köréből, vagy hogy a feladás vevő érdekében történik, s ezért méltányos, hogy a kárveszély rá átszálljon.

A jogok másik csoportja, a konszenzuális tulajdonátszállást valló jogoké, elméletileg a casum sentit dominus elvén áll, és a tulajdonhoz kapcsolódónak tekinti a kárveszélyviselést, azzal együtt kívánva azt vevőre átszállítani. Hogy viszonyulnak mármost e megoldásokhoz a külkereskedelmi gyakorlat szempontjai?

A tulajdonátszállást megelőző kárveszélyátszállás indokaként mindenekelőtt nem tartható sem az az érv, hogy az áru kikerült eladó védelmi köréből, sem pedig az a szempont, hogy a feladás vevő érdekében történik. Az eladó diszpozíciói szerint utazó áru ugyanis éppen annyira nincs vevő védelmi körében, mint ahogy nincs már eladóéban sem. Az áru feladása pedig éppúgy eladó érdekeit is szolgálja, mint vevőét, hiszen eladó az export révén devizához kíván jutni, valamennyi áruját helyben esetleg nem is tudná eladni stb.

Szempont ellenben a külkereskedelemben, hogy a nemzetközi vétel lehetőleg minél hamarabb lebonyolódjék. A nemzetközi kereskedelmi forgalom biztonsága megkívánja, hogy a vételár megfizetése és ezzel az ügylet lezárása ne függjön a szállítás során keletkezett károk kérdéseinek esetleg hosszadalmas tisztázásától. Ezért kézenfekvő a kereskedelmi gyakorlatnak az a törekvése, hogy a kárveszélyt már a tulajdonátszállást megelőzően vevőre hárítsa. Ezzel ugyanis a kárkérdések tisztázása az alapügyletből áttevődik harmadik személyek, a biztosító, illetve a hajóstársaság vonalára, az eladó és vevő közötti kapcsolat pedig a vételár megfizetésével megszűnik.[6]

Más követelményeket támaszt a külkereskedelem a tulajdonátszállással szemben. Itt elsősorban arra van szükség, hogy az új tulajdonosnál a tulajdonátszálláskor lehetőleg a tulajdon valamennyi tartalmi eleme, a birtoklás, a használat, a jogi és faktikus rendelkezés lehetősége együtt legyen. Csak így biztosítható pl. az áru zavartalan továbbeladása. A jogi és faktikus rendelkezés lehetősége pedig az esetek többségében csak az árupapírok birtokában képzelhető el. Ezért a külkereskedelmi gyakorlat ott, ahol az egyes nemzeti jogok elismerik bizonyos fuvarpapírok árut megtestesítő jellegét, a tulajdonátszállást a kárveszélyátszállástól függetlenül, az árut megtestesítő árupapírok birtokbavételéhez köti, ami rendszerint egybeesik az áru kifizetésével.

A most elmondottakból kitűnően a külkereskedelmi gyakorlat általában szembenáll a res perit domino elvével. E felfogás a gyakorlatban még a konszenzuális rendszereknél is nagyrészt túlhaladott: Így pl. az angolszász jogoknak a tulajdon és kárveszély együttes, szerződéskötéskori átszállásáról szóló vélelmével szemben FOB, C&F és CIF ügyleteknél angol felfogás szerint is az okmányok birtokbavételével száll át a tulajdon, míg a kárveszély már berakásnál.

De nehezen tartható a casum sentit dominus elv a nemzetközi magánjog elmélete szempontjából is, ahol könnyen téves elképzelések forrásává válhat. Ha ugyanis praemissaként elfogadnánk, a kötelmi jellegű kárveszélyviselést a tulajdonjog tartalmi elemének kellene minő-

[6] Vö.: Grossmann—Doerth: Das Recht des Überseekaufs. 1936.

sítenünk. A francia jogtudományban pl. ezen az alapon Batiffol arra a következtetésre jut, hogy a kárveszélyátszállásra is a lex rei sitae-t kellene alkalmazni.[7] Ilyen felfogás térnyerése esetén egyes bíróságok a primér minősítése révén a kárveszélyátszállás vonatkozásában korlátozhatnák a lex obligationis érvényesülését. Ilyenféle eredmény a kárveszélyviselés nyilvánvalóan kötelmi jellege és az eddig vázolt gyakorlati szempontok miatt egyaránt csak zavart válthatna ki és szembenállna a nemzetközi magánjog általánosan elismert alapelveivel.[8] Milyen alapon vonatkoztathatnánk a dolog eredeti *fekvési* helyének jogát az áruval kapcsolatban a *szállítás* során, legtöbbször egészen más jogterületen fennálló kárveszélynek eladó és vevő közötti felosztására? A kárveszély, mint láttuk, lényegileg árveszély, viselésének szabályozása nyilvánvalóan a szerződéskötés körébe tartozó kérdés, amelyet a felek, illetve az általuk kikötött külkereskedelmi szokványok az egyes nemzetközi vételi típusoknak megfelelően százféleképpen rendezhetnek. A lex rei sitae kogens jellegű kapcsolóelvének a kárveszélyátszállás síkjára történő kiterjesztése a szerződő feleknek a külkereskedelmi gyakorlat követelményeihez igazodó megoldás-választási jogát éppen egyik leghúsbavágóbb területen szűkítené be, ráadásul olyan nemzeti jogok alkalmazását eredményezve, melyek, mint a bevezetőben említettük, a nemzetközi adásvétel speciális helyzeteire általában nem is tartalmaznak szabályokat. A kárveszélyviselés tehát egyáltalán nem tekinthető a tulajdonjog tartalmi függvényének és semmiképpen sem állhat ilyen alapon a lex rei sitae uralma alatt.

A kárveszélyátszállás és tulajdonátszállás nemzetközi vételre tekintettel levő szabályozása szempontjából egészen speciális a helyzet a KGST államok egymásközti külkereskedelme vonatkozásában. Az ÁSZF a KGST államok intenzív és zökkenőmentes egymásközti kereskedelme előmozdítása érdekében, minden esetleges tulajdonjogi kollíziót kiküszöbölendő, egységesen és kötelezően szabályozta a tulajdonátszállás kérdését is. E szabályai ius singulareként állanak a tagállamok általános tulajdonátszállási szabályai mellett.

Az ÁSZF ugyanis a tulajdonátszállást a kárveszélyátszállással nem ugyan annak foglalataként, de azzal *azonos* módon szabályozza. Tőkés államokkal folytatott külkereskedelmünk gyakorlatában ilyen megoldás nem verhetne gyökeret, hiszen ott a tulajdonátszállás általában az okmányok kiváltásának függvénye s ex lege tulajdonátszállásnál előfordulhatna, hogy az új tulajdonos esetleg ki sem váltja az árut és afelől továbbra is eladónak kell rendelkeznie, aki pedig már nem tulajdonos. A KGST államok speciális inkasszórendszere mellett azonban elvileg lehetséges a tulajdonjog korábbi, a kárveszéllyel együtt történő átszállítása. Általában nem kell attól tartani, hogy az ipso iure tulajdonossá váló vevő esetleg sohasem fogja az árut kiváltani; mire a tulajdon az ÁSZF által kijelölt időpontban vevőre száll, eladó az ellenértéket rendszerint már beinkasszálta. Tovább motiválja a KGST államok közti, kárveszélyátszállással együtt történő tulajdonátszállást az a körülmény, hogy az eladott áru tulajdonjoga államról államra száll, ennek következtében az esetek nagy részében az ipso iure tulajdonátszállás egyben tényleges átadáshoz is kapcsolódik, így különösen szomszéd államok vonatkozásában.

Ahol azonban az eladó részéről történő átadás nem a vevő állam valamely szervéhez történik, ott kétségtelenül az átadás fogalmának a KGST államokkal folytatott külkereskedelmünk feltételeihez szabott új variánsával állunk szemben. A teljesítési hely és a szolgáltatási hely megkülönböztetése már régebben is az effektív átvétel szükségességének elhomályosodása irányában hatott az átadás fogalma szempontjából. Az ÁSZF most a tulajdonátszállás és a kárveszélyátszállás azonos módon történő szabályozásával új fogalomra utal: a *szállítás helyére.* Azt az időpontot, amikor a tulajdon és a kárveszély együtt vevőre száll, az ÁSZF a szállítás idejének nevezi. Ennek megfelelően azt a helyet, ahol a tulajdon és a kárveszély együtt átszállnak, a szállítás helyének nevezhetjük. A teljesítési hely és a szolgáltatás helye az ÁSZF értelmében a szállítás helyén egybeesnek.

Noha vitathatatlan előny, hogy a tulajdonátszállásnak a kárveszélyátszállással azonosan történő szabályozása leegyszerűsíti az egyes záradékok tartalmát; noha kétségtelen, hogy a sajátos inkasszórendszer következtében komplikációk az ipso iure tulajdonátszállásból nem igen keletkezhetnek; noha az ÁSZF szabályozása az előbbiek szerint tradíciós felfogású jogrendünkkel is összhangba hozható: Mégis felmerülhet a kérdés: Mit jelent a tulajdonátszállás vevő államának akkor, mikor az eladótól az árut a szállítás helyén átvevő vasút, hajó, vagy egyéb szállító eszköz nem a vevő államé?

Ilyenkor vevő legtöbbször nem is tudja, hogy már tulajdonos, az árut nem birtokolja,

[7] H. Batiffol: Traité élémentaire de droit international privé. Paris, 1955. („... On s'est demandé si le transfert des risques relevait de la loi réelle ou de la loi contractuelle. Il ne peut guère y avoir d'hésitation en droit francais ou les risques sont attachés par la loi á la propriété: Il s'agit donc d'un effet du droit réel..." „D'autres droits peuvent d'ailleurs concevoir autrement la question des risques. Mais le juge francais ne peut appliquer que la qualification francaise, puisque le choix de la loi compétente en dépend." § 525, 572. old.

[8] Vö. különösen L. A. Lunc: Nemzetközi magánjog, magyar nyelven 1951. Werner Niederer: Einführung in die allgemeinen Lehren des internationalen Privatrechts, Zürich 1956. E. Rabel: The Conflict of Laws. Vol. 3. Callaghan & Co. Chicago, 1950. (Chapter 37). Réczey László: Nemzetközi Magánjog, Budapest, 1955. (191. szakasz). Szászy István: Der Übergang der Schadensgefahr, der Nutzungen und der Lasten der Ware bei Kaufverträgen internationaler Beziehung. (Niemeyers Zeitschrift különlenyomata, 1931.)

nem használhatja, arról jogilag sem rendelkezhet, mert az árura vonatkozó papírok még nincsenek birtokában. Az áruokmányok ilyenirányú jelentőségét más helyen az ÁSZF Vh. ut. 23. szakasza is honorálja, amikor a fizetés végett benyújtandó okmányok kapcsán arra az esetre, ha a továbbszállítás zavartalansága megkívánná, hogy a hajóraklevél egy példánya közvetlenül jusson az érkezési kikötőbe, az inkasszóhoz megelégszik megfelelő igazolással is.

Mindezekre tekintettel a KGST államok közötti kereskedelmi forgalom egyértelmű és a gyakorlati követelményekkel maradéktalan összhangban levő jogi szabályozásának szempontjából is célszerűnek látszik a tulajdonjognak tartalmi elemeivel egységben történő, reális átruházására törekedni és a tulajdonátszállás kérdését de lege ferenda a kárveszélyátszállástól függetlenül, az árupapírok átadásának jelentősége szempontjából újólag mérlegre tenni.

Boytha György

SZEMLE

A jogásznapokról

A szocializmus építése a társadalmi élet minden területén igényli az értelmiség alkotó tevékenységét. A jogászokra is jelentős feladatok hárulnak azzal, hogy munkájuk sajátos tevékenységével gyorsítják a társadalmi élet szocialista átalakulását. Ebben a munkában a Magyar Jogász Szövetség, mint a hazai jogászokat összefogó tömegszervezet igen jelentős tevékenységet fejthet ki, mivel tömeghatásánál fogva képes befolyást gyakorolni a Szövetség nagyszámú tagságára. Az Alapszabály is azt a célt tűzi a Magyar Jogász Szövetség elé, hogy a különböző területen dolgozó jogászokat összefogja, mozgósítsa a szocializmus célkitűzései megvalósításának előmozdításában.

A Magyar Jogász Szövetségnek e cél elérése érdekében többek között az a feladata, hogy elősegítse a jogászok marxista—leninista szellemű politikai-szakmai képzését, támogatást nyújtson a jog tudományos műveléséhez, a gyakorlati jogászi munka színvonalának emeléséhez, elősegítse az elméleti és gyakorlati jogászok kölcsönös együttműködését, az állami és társadalmi szervekkel együttműködve népszerűsítse a szocialista jogrendet és a jogászi munkát.

A Magyar Jogász Szövetség e feladatok teljesítése érdekében döntően előadásokat, ankétokat, konferenciákat és kongresszusokat rendez, tanfolyamokat szervez. Az utóbbi években e feladatok teljesítésének újabb eszközeként jelentkezett — a ma már hagyományossá vált — jogásznapok rendezése.

Öt évvel ezelőtt a Magyar Jogász Szövetség Bács-Kiskun megyei Szervezete a Közalkalmazottak Szakszervezete Bács-Kiskun megyei Területi Bizottságával közösen rendezte meg az első jogásznapot. Az azóta eltelt idő alatt Bács-Kiskun megyében évenként rendszeresen megrendezik a *„Kecskeméti jogásznapok"*-at. Példáját követi évről-évre egyre több megyei szervezet. Eddig összesen 14 alkalommal rendeztek jogásznapot: 6 esetben a Bács-Kiskun, 3 esetben a Hajdú-Bihar, 3 esetben a Szabolcs-Szatmár, 1 esetben az Esztergom-Komárom és 1 esetben a Tolna megyei szervezet. 1958-ban 2 megyében, 1959-ben 3 megyében, 1960-ban 4 megyében és 1961-ben eddig 4 megyében került sor a jogásznap megrendezésére.

A most már évenként hagyományosan ismétlődő jogásznapok rendezése arra mutat, hogy egyes megyékben a jogfejlődésünk időszerű kérdései iránt a jogászok széleskörű érdeklődést mutatnak és egyben azt is bizonyítja, hogy ezekben a megyékben a Magyar Jogász Szövetség szervezetei a tömegszervezeti jellegből adódó feladatok megvalósítása érdekében dolgoznak.

A megrendezett jogásznapok jelentőségét két vonatkozásban értékelhetjük: az első, hogy annak tartalma mit nyújtott a jogászoknak — a másik, hogy a rendezése és a tömegek mozgósítása mennyiben erősítette a megyei szervezet életét.

Az első kérdés elemzése során arra kell választ adni, hogy a jogásznapok előadásai mennyiben mélyítették a jelenlevők szakmai-politikai ismereteit és mennyiben járult hozzá az elméleti és gyakorlati jogi munka színvonalának emeléséhez.

Az egyes jogásznapok témaválasztása igen körültekintő volt: helyes, időszerű és lényeges — a jogászok széles körének érdeklődésével találkozó — kérdések kerültek napirendre. Több előadás az elméleti és gyakorlati jogászok számára egyaránt jelentős elvi-politikai alapot és útmutatást adott az elkövetkezendő feladatok teljesítéséhez. Kiemelkedik ezek közül az 1960. évi *„Debreceni Jogásznap"*-on *dr. Szénási Géza* a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze: „Az MSZMP. VII. Kongresszusa utáni jogi feladatok" és *dr. Antalffy György* a szegedi Tudományegyetem rektora: „A szocialista állam és társadalmi szervezetek viszonyának elméleti alapjai" című előadása.

A jogászok érdeklődési körének megfelelően több előadás foglalkozott a különböző szocialista jogszabályok kodifikációs munkájával és elsődlegesen a Büntető Törvénykönyv megalkotásának kérdésével. Erről 1958-tól kezdve évenként 1—1 előadás hangzott el. 1958-ban a *„Kecskeméti Jogásznap"*-on *dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár: „A társadalmi tulajdon védelme, különös tekintettel a hűtlen és hanyag kezelésre" címmel tartott előadást, amelyben kifejtette és elemezte hogy a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelmére vonatkozó rendelkezések miért nem kielégítőek. 1959-ben ugyancsak a *„Kecskeméti Jogásznap"*-on *dr. Tímár István* az Igazságügyminisztérium Törvényelőkészítő Főosztályának vezetője: „A Büntető Törvénykönyv kodifikációjával kapcsolatos kérdések" című előadásában ismertette és értékelte a szocia-

lista büntető törvénykönyv megalkotásával kapcsolatos eredményeket és elemezte a jelentősebb változásokat. Kérte a jogászokat, hogy a vitára bocsátott Tervezetre tegyék meg hasznos észrevételeiket és javaslataikkal minél hatékonyabban mozdítsák elő a kodifikációs munka sikerét. 1961-ben *dr. Halász Sándor* igazságügyminisztériumi osztályvezető, a BTK. Kodifikációs Bizottság titkára: „A BTK. Tervezet nyilvános vitájának tapasztalatai"-ról számolt be, amelynek során elismeréssel adózott a jogászoknak a nyilvános vitában való lelkes és eredményes munkájáért. Majd a lényegesebb kérdések elemzése után rámutatott azokra a problémákra is, amelyeket a kodifikációs munka során még meg kell oldaniok.

Ezek az előadások rendkívül hasznosak voltak és jelentősen hozzájárultak az elméleti és gyakorlati jogászok kölcsönös együttműködéséhez. A gyakorlati jogászok részéről, mert megismerték azokat az elveket, és alapvető kérdéseket, amelyeket a kodifikációs munkánál alapul kell venni — az elméleti jogászok részéről, mert ismeretessé váltak azok a problémák, amelyek éppen a kodifikációs munka során várnak megoldásra.

Ennek a gyümölcsöző kölcsönös együttműködésnek egy másik megnyilvánulása az, amikor egyes jelentősebb jogszabályok életbeléptetése után annak alkalmazásában az elméleti jogászok segítik a gyakorlati jogászokat. Az 1958-as *„Kecskeméti Jogásznap"*-on két ilyen jellegű előadás hangzott el. Az egyiket *dr. Szamel Lajos* egyetemi tanár tartotta: „Az államigazgatási eljárás jogorvoslati rendszere" címmel — a másik előadást *dr. Beck Salamon* egyetemi tanár: „Gondolatok a Polgári Perrendtartás novellájáról" címmel. E két előadás elemezte azokat az okokat, amelyek szükségessé tették a jogszabályok megalkotását, majd felvetette azokat a problémákat, amelyek a gyakorlati alkalmazás során előreláthatólag felmerülhetnek és azokra a szükséges választ megadta. Az ezzel nyújtott jelentős segítség nyilvánvalóan jelentkezett a gyakorlati jogászi munka színvonalának emelkedésében.

Hasonló jelentőségű volt ez évben a *„Kecskeméti Jogásznap"*-on *dr. Martonyi János* egyetemi tanár: „A bíróságok és az ügyészségek szerepe az államigazgatás törvényességének biztosításában" című előadása különösen abból a szempontból, hogy elemző módon tárta fel az ezirányú feladatokat és rámutatott az igazságügyi és államigazgatási szervek szorosabb együttműködésének fontosságára.

Az 1961. évi jogásznapok témája között több olyan előadás hangzott el, amely nemcsak a jogászok körében, hanem az államigazgatási apparátus és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek elnökei között is egyetértéssel találkozott.

Ilyen volt a *„Kecskeméti Jogásznap"*-on *dr. Seres Imre* a budapesti ELTE Állam és Jogtudományi Karának dékánhelyettese: „Az alsóbb szövetkezeti formációk vagyonjogi kérdései" című előadása — a *„Debreceni Jogásznap"* keretében *dr. Varga András* a Magyar Forradalmi Munkás—Paraszt Kormány Titkársága Tanácsszervek Osztályának vezetője, első miniszterhelyettes: „A tanácsok és más állami szervek feladatai a mezőgazdaság átszervezése, illetve a megszilárdítás időszakában" című előadása. A *„Szekszárdi Jogásznap"*-on *dr. Bihari Ottó*, a pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karának dékánja: „A tanácsi szervek hatáskörének fejlődése a Magyar Népköztársaságban" című előadás.

Ez utóbbi előadások túlnőnek a jogászság körén hiszen azon igen sok nemjogász szakember vett részt. Ez egyfelől bizonyította a jogászok segítségét más munkaterületen dolgozó nemjogászok gyakorlati munkájához, másfelől ez is elősegíti a jogászok felé irányuló társadalmi megbecsülés fokozását. Lényegében ezek a jogásznapok is alkalmasak annak a feladatnak a teljesítésére, amely a szocialista jogrend és a jogászi munka népszerűsítésével kapcsolatos.

A jogásznapok témái között találhatók olyan előadások is, amelyek a jogászság általános jogi műveltségének fokozását kívánják elősegíteni. Kiemelkedő e téren az 1959. évi *„Kecskeméti Jogásznap"*-on *dr. Búza László* akadémikus előadása: „A népek önrendelkezési jogáról", az 1960-as *„Nyíregyházi Jogásznap"*-on *dr. Benedek Jenő* a Magyar Jogász Szövetség főtitkára: „Jogászszemmel a Kínai Népköztársaságban" című előadása. Ugyan ebben az évben *dr. Horváth Tibor* kandidátus, az Állam és Jogtudományi Intézet osztályvezetője: „Az új szovjet büntető törvényhozás büntetőpolitikai alapjairól" szóló előadása és az 1961. évi *„Szekszárdi Jogásznap"*-on *dr. Pap Tibor* egyetemi tanár: „A házasság intézménye a népi demokratikus jogban" című művének vitája.

A jogásznapok előadói a kezdeti időben döntően az elméleti jogászok köréből kerültek ki, míg a korreferátumokat inkább a gyakorlati jogászok tartották. Az előadók terén az utóbbi időben változás következett be, a gyakorlati jogászok szereplése hatékonyabb lett. Ezáltal a jogásznapok előtt álló feladatok teljesítésében helyes arányban vesznek részt az elméleti és gyakorlati jogászok. Az ez évben eddig megrendezett négy jogásznapon összesen 9 előadás hangzott el, amelyből hármat elméleti jogász tartott. Összesen 15 korreferátum hangzott el, amelyből tizennégyet gyakorlati jogász tartott. Ez az év a gyakorlati jogászok előrenyomulásának éve volt és ez különösen abban a tekintetben helyeselhető, hogy a korreferensek népes tábora a legkülönbözőbb jogi munkaterületekről került ki.

A jogásznapok tartalmának elemzése során tehát megállapítható az, hogy az elhangzott előadások és az azt követő viták feltétlenül hozzájárultak a résztvevő jogászoknak a konkrét témával kapcsolatos politikai-szakmai ismereteinek további elmélyítéséhez. Feltétlenül bizonyítékai az elméleti és a gyakorlati jogászok eredményesen kölcsönös együttműködésének, az elmélet és a gyakorlat egybekovácsolódásának. Az előadások időszerűsége sem vonható kétségbe hiszen azok az adott időszak legfontosabb jogi kérdéseit helyezték reflektor fénybe. Az előadások egyrésze határozott irányt szabott az elméleti jogászok előtt álló feladatoknak. Az előadások másik része megmutatta a jelentősebb kérdésekben a gyakorlati jogászok feladatait és ehhez

egyben elméleti és gyakorlati segítséget nyújtott. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a jogásznapokon szereplő jogászok között helyes arányban vannak képviselve az elméleti és gyakorlati jogászok. Az is jelentős, hogy egyre szélesebb alapokra került a fővárosi és vidéki jogászok gyümölcsöző együttműködése, munkakapcsolata.

A másik lényeges kérdés elemzése során arra kell választ adni, hogy a jogásznapok szervezése milyen sikerrel tudta mozgósítani a tömegeket, mennyiben fokozta a megyei szervezet tevékenységét és erősítette a megyei szervezet életét, s milyen visszhangja volt az egyes rendezvényeknek.

Azokban a megyékben, ahol a Magyar Jogász Szövetség helyi szervezete eredményesen dolgozott ott egyre inkább felkeltette az érdeklődést a munkája, és elsősorban szocialista fejlődésünk lényegesebb jogi kérdései iránt. Ennek az érdeklődésnek a kielégítésére az élenjáró megyék a jogásznapokat használták fel. A jogásznapok bizonyultak a legjelentősebb és legeredményesebb fórumként a megyei jogászok ejlentős munkaértekezletének. Előkészítése és szervezése erőpróbát kívánt a helyi szervezet vezetőségétől az aktíváitól, amelynek eredménye elsősorban a jogásznapon megjelentek számában és összetételében mutatkozott meg.

A jogásznapok szervezéséhez elsősorban azok a megyei szervezetek kezdtek hozzá, amelyek a „hétköznapi" feladatok megoldásánál már kellő gyakorlatot szereztek és sikereket értek el. Összefogtak a Közalkalmazottak Szakszervezete megyei Területi Bizottságával — kérték az MSZMP megyei bizottságának, a Megyei Tanács Végrehajtóbizottságának és az igazságügyi hatóságok megyei vezetőségének a segítségét is. Sok esetben igénybe vették az országos főhatóságok aktív közreműködését, pl. ez évben dr. Nezvál Ferenc igazságügyminisztert, a debreceni, a kecskeméti és a nyíregyházi jogásznapok megnyitó beszédének megtartására kérték fel.

Ez a széleskörű összefogás elsősorban elősegítette, hogy az állami és társadalmi szervek vezetőségének a jogászokkal való kapcsolata — a jogásznapon keresztül is — szorosabbra fűződjék, és közvetlenül megismerkedhessenek a Szövetség megyei szervezetének tevékenységével és problémájával. De azt is eredményezte, hogy a jogásznapokon a jogászokon kívül — más területen dolgozók is résztvettek, mint pl. a debreceni és kecskeméti jogásznapon. Ezáltal a jogásznapok a jogászoknak a társadalomban elfoglalt helyét és szerepét jelentősen kihangsúlyozták. Ezt még csak fokozta azoknak a megyéknek a helyes kezdeményezése, amelyek a meghívást, a jogásznap szervezését a szomszédos megye állami és társadalmi vezetőire, valamint jogászaira is kiterjesztették.

Ha a jogásznapok mozgósító erejét elemezzük, megállapíthatjuk, hogy azok az illető megye jogászságának döntő többségét elérte. Érdeklődésüket nemcsak az keltette fel, hogy az őket leginkább érdeklő és napirenden levő aktuális jogi problémáikra választ kapnak, hanem lehetőségük nyílt a jogásznapon megismerni és találkozni a jogászság országos és megyei vezetőivel. Ezenkívül a jogásznapok tapasztalatcsere-fórummá váltak, miután a megye különböző munkaterületén dolgozó jogászok vitathatták meg problémáikat, kicserélhették tapasztalataikat és megbeszélhették az előttük álló feladatokat.

Megállapítható, hogy a jogásznapra olyan jogászok is eljöttek, akik egyébként nem vettek részt a Szövetség helyi szervezetének egyéb rendezvényein. Egyedül a jogásznap érte el azt a célkitűzést, hogy a megye jogászságát teljességében összefogja, mozgósítsa.

A széleskörű jogásznapoknak lehetőséghez mért teljes számú mozgósítása lényegesen körültekintőbb és következetes munkát igényelt a megyei szervezettől. Ezt az aktívák számának növelésével tudta megvalósítani. A jogásznapok sikere azt bizonyította, hogy a jogásznapokat szervező megyei szervezetek vezetőségei magasfokú szervezettséggel és nagy lelkesedéssel láttak munkához. A gondolat felvetésétől a megvalósításig az aktívák egész sora tevékenykedett — megelevenedett a megyei szervezet élete. Olyan jogászokat is mozgósított a szervező munkára, akik egyéb rendezvények előkészítésében nem vettek részt. Munkájuk sikere láttán több — erre a munkára bevont — jogász továbbra is megyei szervezet aktívája maradt. Így növekedik évről-évre az ilyen nagyobb szabású rendezvények által az aktivisták száma.

Általában a jogásznap befejezése után fokozódik a megyei szervezet tevékenysége. Új elgondolások, új aktívák és az elért eredmények utáni friss lendület erősíti a szervezet további életét és a következő év jogásznapjának még alaposabb, még körültekintőbb, még szélesebb körű előkészítését eredményezi. Elősegítik a szervezeti élet fellendülését, ami nagyobb lehetőséget biztosít az érdemi feladatok megoldásának és a szervezet további fejlődésének.

Általános megállapítás az, hogy a jól előkészített és megrendezett jogásznap kiemelkedő esemény a megye társadalmi-politikai életében. Jelentőségét elsősorban az adja meg, hogy nem elvont jogi kérdéseket, hanem időszerű, a jogászok és nemjogászok munkájában egyaránt felmerülő jogi problémák vitáját tűzte napirendre. Lehetőséget adott egységes állásfoglalás kialakítására és ezáltal segítette és könnyítette a gyakorlati munkát. Így vált a jogásznap elméleti vitája a gyakorlati élet előbbrevitelévé, a megyei jogászok összefogásává és a jogi élet fellendítésévé.

A kérdés elemzése során megállapítható, hogy a jogásznapok a mozgósítás, a szervezeti élet erősítése és a szervezet tevékenységének fokozása terén jelentős eredményeket értek el. Sikerrel oldották meg a Szövetség előtt a szocialista jogrend és a jogászi munka népszerűsítésével kapcsolatos feladatokat is.

A két kérdésre adott válaszból végeredményben megállapítható az, hogy a jogásznapok igen alkalmasak a Magyar Jogász Szövetség Alapszabályában foglalt célkitűzések megvalósítására. Erre tekintettel az lenne a kívánatos, ha megyei szervezeteink többségében sor kerülne jogásznap rendezésére.

Gulácsi József

A magatartás jogos vagy jogellenes volta a Ptk. kármegtérítési rendszerében

I. A károsult vagyonában beállott értékcsökkenés, a kár megtérítésére való kötelezettségnek a jog oldaláról való alapeleme a kártokozó magatartásnak jogos vagy jogellenes volta. A Ptk. a különbségtételt kiemeli azzal, hogy a „kártérítés" kifejezést a jogellenes károkozás eseteire tartja fenn, míg abban az esetben, ha a magatartás egyébként jogos, „kártalanítás"-t rendel.[1] A kármegtérítési kötelezettség vizsgálatánál általában csak a jogellenes magatartást, mint kártokozó tényt tartják szem előtt, a jogos magatartást pedig csak mint a kötelezettség alóli mentesítő okot tekintik.[2] Pedig jogos magatartásból is származhat kármegtérítési kötelezettség (kártalanítási kötelezettség) és e két csoport egymás melletti vizsgálata fokozott lehetőséget ad az osztályozás alapjainak a feltárására, valamint a hasonlóságok és különbözőségek kiemelésére.

II. „A tárgyi jog: a jogszabályok összessége határozza meg, hogy milyen alanyi jogok és kötelezettségek jöhetnek létre: az objektív jog elsődleges, meghatározó a szubjektív joggal szemben.[3] A jogosság és jogellenesség megállapítása tehát mindig a tárgyi jog parancsa alapján történik és azon alapszik, hogy a szóban forgó jogi tény megfelel-e a tárgyi jog előírásainak, illetve a jogosultként jelentkező személy megtehet-e valamit, követelhet-e valakitől valamely magatartást, a kötelezett pedig eleget tesz-e a jog által előírt kötelezettségének.

A magatartásnak a tárgyi jog szabályai alapján való vizsgálata és megítélése már ebbeli jellegénél fogva is független a konkrét tényállásban szereplő egyén tudatától, tehát objektív kategória. Nem fogadhatjuk el Szladits Károly állás-

[1] Miniszteri Indokolás 86. old. Ezekhez az elnevezésekhez csatlakozik a jogalap nélküli gazdagodás esetén a „visszatérítés" kötelezettsége. (Ptk. 361. § (1) bek. Miniszteri Indokolás 258. old.) A Ptk. azonkívül a „kártérítés" megjelölés helyett sok esetben általában „megtérítés"-t rendel közelebbi megjelölés nélkül [így 6. §., 220. § (1) bek., 237. § (4) bek., 299. § (1) bek., 307. § (1) bek.].

[2] Így pl. J. A. Flejsic a Szovjet Polgári Jog II. köt. (Budapest, 1953.) általa kidolgozott XVI. fejezetében (243. old.).

[3] Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Bp. 1960. 176. old.

pontját, amely szerint „a sem nem szándékos, sem nem gondatlan, tehát vétlen magatartások magukban véve nem jogellenesek, mert nem lehet szó a jog parancsaival vagy tilalmaival való szembehelyezkedésről ott, ahol vétkesség nincsen".[4] A vétkesség hiánya ugyanis legfeljebb azt idézi elő, hogy kártérítési kötelezettség nem következik be, de a magatartás jogi elbírálását nem befolyásolja.[5] Még a joggal való visszaélésnél sem a szubjektív célzat a döntő, hanem a jog gyakorlója részéről alapul szolgáló érdek objektív hiánya, vagy jogellenessége, amint az a Ptk. 5. §. (2) bekezdésének példálózó felsorolásából is kitűnik.

A tárgyi jog szabályai a jog és ezen belül a polgári jognak a kártérítési jogon kívül eső területein is megállapítanak jogokat és kötelezettségeket. Már pedig a jogrendszer egységes egészet képez, így nem mondhatjuk, hogy valamely magatartás a jogrendszer egyik része szempontjából jogos, illetve jogellenes, a másik része szempontjából azonban nem ilyen. Az kétségtelen, hogy kártérítés, illetve kártalanítás szempontjából csak akkor vetődik fel a jogellenesség kérdése, ha a magatartás kárt idéz elő. Még sem mondhatjuk Eőrsivel, hogy a „polgári jogi felelősség körében... a magatartás akkor jogellenes, ha károsodásra vezet".[6] Az lehet, hogy valamely — egyébként nem jogellenes — magatartás éppen az által válik jogellenessé, hogy kárt okozott, de azt nem állíthatjuk, hogy az egyébként jogellenes magatartás a polgári jogi felelősség szempontjából nem jogellenes, ha nem okozott kárt, legfeljebb azt, hogy ebből a szempontból nem bír jelentőséggel.

III. Ha a jogos és jogellenes magatartás kategóriáját szét kívánjuk választani, a további vizsgálatot a jogos magatartásnál kezdjük. A tárgyi jog parancsai ugyanis elsősorban alanyi jogokat — és kötelezettségeket — eredményeznek és csak ezek megsértése esetén válik a magatartás jogellenessé.

[4] Szladits Károly: A magánjogi tényállások. Az általa szerkesztett Magyar Magánjog I. köt. (Budapest, 1941.) 360. old.

[5] Ugyanígy Eőrsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. Budapest, 1958. 49. old.

[6] Eőrsi: I. m. 50. old.

A kár megtérítése szempontjából ide sorolhatjuk a szűkebb értelemben vett jogosultságon kívül a valamely joghatás (jogváltozás) beállását maga után vonó magatartást lehetővé tevő hatalmasságot és a parancsoló vagy tiltó jogszabály alól kivételt, felmentést biztosító szabadságot is.[7] Az alanyi joggal elválaszthatatlanul összefügg a kötelezettség, amelynél fogva a jogosulttal szemben álló félnek tűrnie kell a jogosult tevékenységét, vagy valamely tevékenységtől tartózkodnia kell, esetleg bizonyos tevékenységet kell a jogosult érdekében kifejtenie.[8] A kötelezettséggel együtt járó esetleges kárt is el kell tehát tűrnie: qui iure suo utitur, neminem laedit. Általános szabály ennélfogva, hogy a jogosult által jogának gyakorlása körében okozott kár megtérítése nem igényelhető, hacsak a jogszabály ez alól kivételt nem tesz.

Meg kell jegyeznünk, hogy ez a jogosultság rendszerint olyan esetben válik szempontukból jelentőssé, amidőn ún. megengedett cselekményről van szó, amidőn tehát a magatartás jogellenessége egyébként szóba sem jön, legfeljebb pusztán azért, mert a magatartásból kifolyólag mást kár ért. (Pl. a községben már van valamilyen kisiparos és egy újabb, azonos szakmájú iparos kezd hatósági engedély alapján működni, aminek következtében a régebben ott dolgozó kisiparos megrendelői megcsappannak.) Előfordulhat olyan eset is, hogy a magatartás önmagában, első tekintetre valamely jogszabályi tilalomba ütközik, valamely másik jogszabály azonban bizonyos esetre kivételt enged ez alól a tilalom alól. Legjobb példája ennek a jogos védelem. Tulajdonképpen ezek az utóbbi esetek azok, amikor jogellenességet kizáró okról van szó. Ezeknek a behatóbb vizsgálata azonban már külön feldolgozást tenne szükségessé. Akár az utóbbi helyzet áll fenn, akár az előbbi, az eredeti jogosultság, a jogi hatásuk ugyanaz.

[7] L.: Szászy Schwarcz Gusztáv: Parerga. Budapest, 1912. 391. s. köv. old.

[8] Vö. Vas Tibor (Szerk.): Állam- és jogelmélet. (Budapest, 1958.) Egyetemi jegyzetben. Péteri Zoltán: A jog. 194–195. old.; Polgári Jog és Családi Jog. (Egyetemi jegyzet.) I. köt. Világhy Miklós: Általános rész. (Budapest, 1959.) 230. old.; Peschka: I. m. 176. old.

Ha áttekintjük azokat a kivételeket, amidőn a jogszabály, közelebbről a Ptk. a jogosult magatartás esetén is az okozott kár megtérítését rendeli, három fő csoportot különböztethetünk meg: az elsőben a jogosult ezen joga alapján a másik félnek a tulajdon- vagy birtokjogát sértheti vagy szüntetheti meg a kár megtérítése mellett. Így a 102. § szerint a szomszédjog körében, a 108. § (1) bekezdése szerint szükséghelyzet esetén, a 172. § alapján kisajátítás esetén. A második csoportba tartozó rendelkezések hatalmasságot biztosítanak, mégpedig rendszerint szerződés egyoldalú felbontására, mint a 392. § a vállalkozási, a 446. § a letéti, a 483. § pedig a megbízási szerződés esetén. A harmadik csoport tulajdonképpen nem tartozik szorosan a problémakörbe, mert az állami (178. §), illetve a szövetkezeti (185. §) tulajdon védelmében elszenvedett károsodásnak a megvédett közület általi megtérítéséről rendelkezik, így inkább a megbízás nélküli ügyvitelhez kapcsalódik. Alapja is és célja is más, mint a másik két csoporté, mivel a társadalmi tulajdon hathatósabb megvédését kívánja előmozdítani az által, hogy az annak során esetleg elszenvedett kár biztos megtérítéséről gondoskodik. A másik két csoportban viszont tulajdonképpen nem alanyi jogok állanak egymással szemben, hanem ellentétes érdekek ütköznek össze, amelyeket a jogalkotó úgy egyenlít ki, hogy az egyik félnek megengedi a másik fél jogaiba való behatolást, jogainak megsértését, de ugyanakkor az okozott kár megtérítésére is kötelezi. Abból indul ugyanis ki, hogy így még mindig kisebb kár háramlik mindkét félre, mintha megmaradna az eredeti jogsértés-tilalom. A szükséghelyzet egyébként már fogalmilag olyan állapotot jelent, ahol az államhatalom puszta hatalmi eszközökkel nem tudja a károkozást megakadályozni.

Marton Géza szerint téves szemlélet következménye kártérítés megkonstruálása nem-jogellenes magatartásból (kártalanításról nem beszél), mivel „logikai képtelenség szankcióval sújtani oly magatartást, amelyet a jogrend maga megengedettnek nyilvánít. A kártérítési kötelezettség itt a megengedett magatartás valamely tényállási részletmozzanatához vagy sérelméhez fűződik, mely a cselekményt ismét jogellenessé teszi...”[9] Ilyen feltétel szerinte a kisajátítás és rokon helyzetek (köztük a szükséghelyzet, szerződéstől való elállás) esetén az ellenérték megfizetése. Ezt az elgondolást azonban nem fogadhatjuk el, mert nem tudja megmagyarázni, hogy önkéntes teljesítés esetén mi az ellenérték teljesítésének az alapja, ha nem a kár megtérítése, vagyis a Ptk. szóhasználata szerint — a kártalanítás? A kár megtérítésének kötelezettsége még nem feltétlenül jogsértést tesz szükségessé logikai előzményként.

A Ptk. az 1—3. §-okban megjelöli a törvény célját és azt a társadalmi rendeltetésének a szolgálatába állítja be, a 4. §-ban körvonalazza a jogok gyakorlásának és kötelességek teljesítésének módját, az 5. §-ban pedig kifejezetten tiltja a joggal való visszaélést. Ezzel egyszersmind megjelöli azokat a határokat is, amelyeken belül a jogok gyakorlásáról szó lehet és az esetleg abból származó kár — külön jogszabályi rendelkezés nélkül — nem von maga után kármegtérítési kötelezettséget. Ez azonban felveti annak a kérdését, hogy az ezen kívül eső magatartás feltétlenül jogellenes-e?

IV. A Ptk. 339. § (1) bekezdése szerint „aki másnak jogellenesen kárt okoz, köteles azt megtéríteni...” A miniszteri indokolás (261. old.) szerint: „A 339. § (1) bekezdése főszabályként a jogellenes károkozásért való általános felelősséget állapítja meg. A felelősség tehát nem külön-külön felsorolt tényállások alapján áll be, hanem minden jogellenes károkozás esetén. Jogellenesnek kell tekinteni a kártérítési felelősség alkalmazása szempontjából minden olyan pozitív magatartást, amely károsodásra vezet, kivéve ha a jogszabály a károkozó magatartás jogellenességét kizárja. A negatív magatartást akkor kell jogellenesnek tekinteni, ha valakit a jog pozitív magatartásra kötelez, mégis tétlen marad.”

Legelső kérdés tehát, mikor jogellenes valamely magatartás? J. A. Flejsic szerint „jogellenes minden olyan cselekmény, mely objektív értelemben a jogba ütközik...”[10] Szladits szerint is „jogellenesség a tárgyi jog valamely szabályába ütköző helyzet, történés vagy állapot...”[11] Marton már tágabban fogalmaz: „jogtalan mindaz a magatartás, melyet a törvény kifejezetten vagy implicite azzal, hogy szankcióval sújtja, ilyennek nyilvánít. — De mindjárt folytatja: — Amit a törvény nem tilt, az jogos...”[12] A hangsúlyt tehát a szankcióra helyezi, de formailag a jog logikai zártságának elméletéből indul ki. Ugyanakkor azonban elfogadja a jogellenesség megállapításának alapjául az általános parancsot is: alterum non laedere, illetve szerződésnél a suum cuique tribuere.[13] A neminem laedere általános parancsából indul ki Eörsi is.[14]

A jogszabály rendszerint nem mondja ki kifejezetten, hogy valamely cselekményt vagy magatartást jogellenesnek tekint, hanem csak megparancsol vagy tilt valamit és ebből következik, hogy az ellentétes magatartás jogellenes. Máskor csak szankciók alkalmazását rendeli bizonyos magatartás esetére, mint a büntetőjogban. Az orosz Ptk. 403. §-a általában kártérítési kötelezettséget ró a kárt okozóra, kivéve, ha bizonyítja, hogy „...a károkozásra joga volt...”

A Ptk. számtalan helyen kifejezetten kártérítési kötelezettséget ír elő, másutt pedig parancsokat, tilalmakat állít fel, amelyek megsértése esetén a bekövetkezett kár megtérítendő. Az 1—5. §§ alapvető, általános elveket szögeznek le, amelyek megsértése a magatartást jogellenessé teszi, így kártérítési kötelezettség származik belőle. A neminem laedere és a suum cuique tribuere elvéből azonban az első csak az alanyi jogok harmadik személyekkel szembeni védettségének az ismétlése, az utóbbi pedig túlzottan elvont, üres, mivel éppen azt a kérdést hagyja nyitva, hogy a konkrét esetben mi a „suum”?

A törvényi parancsok és tilalmak viszont nem mindig tudják állandóan nyomon követni a folyton változó életet. Gondoljunk csak a liberál-kapitalista gazdasági rendszer nehéz problémájára: a tisztességtelen versenyre, amidőn az egyik

[9] Marton Géza: Kártérítési kötelmek jogellenes magatartásból. (Szladits: Magyar Magánjog. IV. köt. Budapest, 1942.) 868. old.

[10] L. A. Flejsicz: I. m. 243. old.

[11] Szladits K.: I. m. 259. old.

[12] Marton Géza: I. d. 859. old.

[13] Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Institutiók. (Budapest, 1957.) 83. old.

[14] Eörsi Gy.: I. m. 48. old.

kereskedő vagy iparos elcsábította a másiknak a közönség által felkapott alkalmazottját és az magával vitte a közönség hozzászokott részét. Jogszabály hiányában az 1923:V. tv. előtt nem volt jogellenes az eljárás, pedig éppen elég kárt okozott. Ha ez már a múlté is és a Ptk. 4. §-a tartalmaz is alapelveket, nem elégedhetünk meg azzal, hogy csak a más jogszabályokban körülírt magatartás lehet jogellenes. Az indokolásból, de abból is, hogy az alapelvekből kitűnően a társadalom érdekeivel összhangban kell a jogokat gyakorolni és a kötelezettségeket teljesíteni (4. §), mert csak ezt védi és biztosítja a törvény (2. §), — még inkább áll ez akkor, ha nincs is külön jogosultság, — arra kell következtetnünk, hogy a 339. § (1) bekezdése jogellenesnek tekint minden olyan magatartást, amely kárt okoz, ha nem alapszik a magatartás a kárt okozó személy valamely jogosultságán. Az általános szabály tehát jogosultság hiányában az, hogy a kárt okozó magatartás jogellenes, mégpedig akkor is, ha az a kár előidézése nélkül jogilag közömbös lenne.

A kárt okozó pozitív magatartás (cselekvés) a károsult érdekkörébe való behatolás és rendszerint alanyi jogot is sért. Nem jelent tehát nagyobb nehézséget a jogilag esetleg egyébként közömbös magatartás esetén sem a hivatkozott rendelkezések folytán a kártérítési kötelezettséget megállapító jogellenesség felismerése. A nemtevésben megnyilvánuló magatartás esetén azonban továbbra sem mellőzhető valamely, a cselekvést kifejezetten előíró jogszabály, szerződés, vagy olyan társadalmi, illetve szocialista együttélési szabály, amelyet a jog valamely utaló szabállyal jogilag is kötelező erővel ruházott fel. A Ptk. 6. §-ának az analógiájára azonban megfelelő esetben ilyennek kell tekinteni esetleg valamely előző magatartást is, amely további cselekvést helyezett kilátásba. (Pl. amidőn a tapasztalt turista a hegymászásban járatlan barátját hegyi túrára viszi és veszélyes helyre érnek, elvárható tőle, hogy az onnan való továbbmenetelben segítse, ha pedig magára hagyja, az elszenvedett baleseteért felelőssé tehető.)

V. A kárt okozó magatartás jogossá vagy jogtalanná minősültsége — mint arra a miniszteri indokolás (259. old.) is utal, — képezi az alapját a bekövetkezett kár megtérítésére vonatkozó jogszabályi rendelkezésnek is. Egyrészről ugyanis a törvény védi az állampolgárok és szervezeteik jogait és törvényes érdekeit [Ptk. 2. § (1) bek]. A jogok jogszerű gyakorlását is elő kell tehát segítenie, azokat az állam minden szerve védelmében kell részesítse (Ptk. 7. §). A gyakorlásuk során bekövetkezett károk esetén is csak azok megtérítéséről, „kártalanítás"-ról lehet szó, vagyis kizárólagos elv a reparáció. Másrészről és ezzel szemben a jogellenes magatartás épp annak következtében ilyen, mert a jogszabály rendelkezéseivel ellentétben áll, a jogok védelme épp az ilyen jogellenes magatartással szemben történik. Ez a védelem pedig már nemcsak a sértett kárának a megtérítését célozza, hanem a megelőzést, a praeventiót is, még pedig azáltal, hogy a kár okozása esetére a kár megtérítését helyezi kilátásba. A magatartásoknak a jogszabályokhoz, a jogrendhez és ekként a társadalmi rendhez való ezen a kétféle viszonyán alapszik a kár megtérítésének a kétféle rendszere is: a jogos magatartás esetén az általános szabály az, hogy a kárt nem kell megtéríteni, a kártalanításhoz szükséges a jogszabályi rendelkezés — míg jogellenes magatartás esetén éppen a kártérítési kötelezettség a szabály és az ellenkezőhöz kell külön jogszabály.

Ezeknek a kapcsán felmerül a kérdés, hogy a jogos magatartás által okozott kár megtérítésének: a kártalanításnak melyek a részletes szabályai. A Ptk. negyedik rész II. Címe kifejezetten „a szerződésen kívül okozott károkért" való felelősségről szól. Mégis azt hisszük, hogy az ebben a címben foglaltak vonatkoznak a kártalanításra is, természetesen az annak jellegéből folyó eltérésekkel. Így pl. aligha beszélhetünk ebben a körben „vétkesség"-ről, a szándékosság vagy gondatlanság, mint pszichológiai feltétel azonban itt is megkívánható, de nem zárható ki a tárgyi felelősség sem. A szerződéssel kapcsolatos esetekben (pl. Ptk. 392., 466., 483. §) — jogügyletekről lévén szó, — az ide vonatkozó jogszabályok irányadók, beleértve a Ptk. 318. §-át is.

VI. Amint már utaltunk reá, a Ptk. a negyedik rész II. Címében kifejezetten a szerződésen kívül okozott károkért való felelősségről rendelkezik, míg a szerződéssel kapcsolatos felelősség szabályai ugyanannak a résznek az I. és III. Címében vannak elszórva elhelyezve, a közös szabályokat pedig az I. rész 314—318. §-ai tartalmazzák. Ezzel a Ptk. lényegében fenntartotta a római jog által is elfogadott felosztást anélkül, hogy a szerződésen kívüli károkozás deliktuális jellegét is meghagyta volna.

Irodalmunkban Marton Géza ellenzi a szerződésszegésből eredő jogsértésnek a szerződésen kívüli károkozástól való elkülönítését, utalva arra, hogy erre nincs ok, az elkülönítés csak az alapelvek felismerését akadályozza és ezt legfeljebb azzal a gyakorlati szemponttal látja alátámaszthatónak, hogy az alterum non laedere kötelezettsége egyforma, a szerződésből eredő károkozás megtérítésére vonatkozó kötelezettség változó, jobban tapad az egyes szerződésfajtákhoz.[15] Eőrsi szerint viszont a kettő közötti tényálláskülönbség az elhatárolási nehézségek ellenére is fennáll, és különbségekhez vezet joghatásaiban és megítélésében egyaránt. A fő különbségeket abban látja, hogy (1) szerződésszegés esetén a felek között már a jogsértés előtt is fennállott jogviszony, szerződésen kívüli károkozásnál nem, (2) a szerződésszegőt a kötelezettségek a saját kötelezettségvállalása alapján terhelik, (3) a szerződésszegő felelőssége a szerződés kikötése szerint bővülhet vagy szűkülhet és (4) a tiltott cselekmények körében ritka a mulasztásos változat, a szerződésszegés esetében ez a rendszerinti eset.[16]

Messzire vezetne a kérdés elméleti taglalása. Csak arra kívánunk rámutatni, hogy a Ptk. 318. §-a szerint „a szerződésszegésért való felelősségre, valamint a kártérítés mértékére a szerződésen kívül okozott kárért való felelősség szabályait kell alkalmazni azzal az eltéréssel, hogy a kártérítés mérséklésének, — ha a jogszabály kivé-

[15] Marton Géza: Kártérítési kötelmek ... 792. old., 861. old.
[16] Eőrsi Gy.: I. m. 44—45. old.

telt nem tesz, — nincs helye". Ez a rendelkezés lényegében aláhúzza azt, amire a XXIX. fejezet általános indokolása (258—259. old.) is utal, hogy a kártérítés szabályai egységesek, annak általános szabályait a XXIX—XXXI. fejezetek tartalmazzák, a szerződésszegéssel kapcsolatos felelősség annak csak egyik osztályát képezi a speciális adottságoknak megfelelő külön szabályokkal. Különtartásuk okát a kártérítés mérséklésének kizárása kapcsán a miniszteri indokolás is abban látja, hogy a szerződésszegő önként vállalta a szerződési kötelezettséget és így annak következményeit előre láthatta. A kettő közötti határ sokszor erősen elmosódik és a bírói gyakorlatra vár a kártérítés mérséklésének kizárása kapcsán az elhatárolás gyakorlati és elvi kidolgozása.

Hámori Vilmos

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának kiadványai

I.

Az Acta Universitatis Szegediensis Sectio Juridico-Politica Series Nova immár 12. esztendős múltra tekint vissza. A szegedi kart illeti az elismerés azért, hogy a társkarokat jóval megelőzve a saját kiadványaiban is teret nyitott oktatói publikációi számára. Nem a szegedi karon múlt, hogy a dicséretes kezdeményezés lényegileg csak az ellenforradalom után hozta meg igazán gyümölcseit, csak azóta váltak a kiadványok — mondhatni — rendszeresekké.

Egy kar saját kiadványsorozata önmagában nem adhat teljes képet az ott folyó munkáról, hisz e kiadványok a tudományos produktumoknak rendszerint csak kis hányadát teszik. A munka irányairól és nívójáról azonban viszonylag hűen tájékoztatnak. Mindkettőt illetően a szegedi sorozat állam- és jogtudományunk számottevő értékei közé tartozik. Elöljáróban értékelésképp csak annyit, hogy a sorozat tanulmányainak szerzői a marxi filozófiai materializmus alapján és a marxista dialektikus módszerrel végzik kutatásaikat, sem a dogmatizmus, sem a revizionizmus nem jut fórumhoz a kiadványokban, az antimarxista nézetek pedig tudományos bírálatban részesülnek, ahol ennek szüksége fennforog.

Az ilyen sorozat feltétlen velejárója a heterogenitás és bizonyos nívókülönbség a részeit tevő értekezések között, hiszen lehetőleg minden tudományágnak szóhoz kell benne jutnia, amelynek a Karon katedrája van, a katedrákon belül pedig mind a professzorok, mind pedig a többi, jórészt fiatalabb oktatók munkáit tartalmaznia kell. Helyes, hogy a sorozat szerkesztői bátran helyet adnak a fiatal oktatók műveinek s ezzel is hozzájárulnak a tudományos utánpótlás képzéséhez és neveléséhez.

Az állam- és jogtudományokban ezekhez még egy másik olyan tény is járul, amit itt ki kell emelnünk. A tételesjogi tudományos művek ugyanis ma nálunk általában könnyen jutnak nyilvánosságra akár könyvalakban, akár a folyóiratok hasábjain. A többiekkel — főkép a történeti jellegűekkel — nehezebb a helyzet. Érthető, ha a vizsgált sorozatban mennyiségileg ez utóbbiak dominálnak. Mégis úgy véljük, hogy az arányok ezek javára eltolódtak azért is, mert tételesjogi katedrák is több történeti tárgyú dolgozattal szerepelnek.

A sorozatnak az alábbiakban 1957. óta megjelent köteteit ismertetjük. A nagy matéria önkorlátozásra késztetvén bennünket, csak azokra a tanulmányokra térünk ki, amelyek a Szegedi Kar jelenlegi oktatóinak munkái.

II.

Az állam- és jogelméletet elsősorban *Antalffy György* professzor három értekezése képviseli. Mindháromnak tárgyköre az athéni rabszolgatartó demokráciával kapcsolatos, feltehetőleg egy nagyobb monográfia résztanulmányai.

Az első *Platon és Aristoteles a „tökéletes" állami és társadalmi szervezeti formákról* címet viseli. (Tomus III. Fasciculus 3.) Ebben Antalffy György Platon Politeiáját majd Aristoteles Politikáját veszi bírálat alá, ami azért is jelentős, mert még korunk burzsoá tudományának is vezérelveivé lettek az ókor e két filozófusának megállapításai. Ezek sem tárták fel sem általában az állam, de a rabszolgatartó állam lényegét és ismérveit sem. Érdekes képet fest a szerző a rabszolgatartó Athén társadalmi és állami életéről, arról a korszakról, amelyben Platon és Aristoteles művei születtek. Vizsgálja a korabeli politikai irodalom és filozófia nézőpontjait, amikor is azok elsősorban azzal a kérdéssel foglalkoztak: hogyan lehetne megszüntetni a plutokrácia és a demokrácia közötti ellentéteket, hogyan lehetne egy ideális állam alkotmányát megkonstruálni. Azt is érdekesen fejti ki a szerző, hogy mivel az osztályharc vetette fel a kérdést is, evidens, hogy elhanyagolták a tulajdonképpeni „zsákutcának", az alapvető ellentmondásnak a figyelembe vételét, amely a rabszolgatartók és a rabszolgák között fennállott.

Aristotelesnek a „tökéletes" államra vonatkozó nézeteivel foglalkozva kimutatja a szerző, hogy Aristoteles tulajdonképpen meghamisítja a rabszolga és a „munkás" közti különbséget is, mert nem az a különbség kettőjük között, hogy az egyik csak egy úr számára, míg a másik bárkinek dolgozhat, hisz a valóságban e „munkás" függőségét sem szünteti meg a szabadságból neki megmaradó rész. Az aranyközépút, a kompromisszumok, melyek különben is jellemzik Aristotelest, elvi, vitákat nem döntenek el.

Antalffy professzor másik, francia nyelvű értekezése: *Az antik demokrácia és a Sokrates előtti gondolkodók* címmel jelent meg (Tomus IV. Fasciculus 6.). Ebben a perzsa háborúk után fellélegző, virágzásnak induló athéni demokráciát mutatja be és azokat a nagy géniuszoktól származó gondolatkomplexusokat, amelyek megszabták az athéni szellem fejlődését. Eredeti vizsgálódásai során nem csupán a kor adott körülményeit és a hellén népnek a fejlődésre alkalmas diszpozícióit jelöli meg előfeltétel gyanánt, hanem Athén gazdasági, társadalmi és politikai életének általa sokoldalúan meg-

vizsgált aktivitásában, a szabad alkotmányban, a progresszív és konzervatív érdekellentétek harcában látja e ritkán észlelt virágzás motívumait. A szocialista állam- és jogtudományban elsőként foglalkozik a görög felvilágosodás, a tudomány első művelőinek és a szofistáknak idevonatkozó nézeteivel.

Másik francia nyelvű dolgozata *a rabszolgatartó Athén nemzetközi kapcsolatait* tárgyalja (Tomus V. Fasciculus 1.). Ebben a munkában a világirodalomban ma is nagyon vitatott kérdésről értekezik Antalffy professzor. Az athéni demokrácia külpolitikai magatartását, azaz a szövetségeseihez való viszonyát vizsgálja jogászi nézőpontból. Rámutat, hogy Athén és Spárta antagonizmusa, Athén és szövetségeseinek nem egyforma függőségi viszonya nem vált javára a szövetségi birodalomnak. A délószi szövetségben Athén vezetőszerepe egyre inkább uralkodó jellegű lett, ezt alátámasztotta Athén és a szövetségesek között fennálló adózási rendszer is. A tekintélyes tributumok, az egyes athéni előkelők és gyarmatosok túlkapásai, továbbá az a tény, hogy peres ügyeikben is Athéntől függtek, mind súlyosbító körülménnyel voltak a szövetségi viszonyra. Az athéni népbíróság, illetőleg népgyűlés kizárólagos döntése bizonyos ügyekben súlyosbította a szövetségesek közti viszonyt.

Mindhárom dolgozattal kapcsolatban megállapítható, hogy a szerző a marxizmus-leninizmus talaján állva, igen széleskörű tudományos apparátussal, tudományos szinten, önálló eredményeket is elérve dolgozta fel témáit, miközben eredményesen bírálja — szövegezésében is rendkívül fordulatosan — a polgári szerzők idevágó hibás nézeteit. Ezek az értekezések jó példái annak, hogyan lehet felhasználni a klasszika filológia, a jogtörténet eredményeit egy állam és jogelméleti igényű munka megírásánál.

Az államelmélet és a nemzetközi jog körébe egyaránt sorolható *Papp Ignác* adjunktus értekezése: *Az állam meghatározása és a nemzetközi jog* címmel. A főkérdés, amelyre a tanulmány választ ad: mi az állam? A felelet: társadalomtól elkülönült, a lakosság (a nép, a nemzet) gazdaságilag uralkodó osztályának (vagy osztályainak) területhez kötött szuverén hatalmi szervezete. Szerző szerint fenti meghatározás az állam általános meghatározásának tekinthető, de erre fel lehet építeni a szocialista és a kapitalista állam meghatározását is és annak keresztülvitele a nemzetközi jogtudományban is lehetséges. A nemzetközi jog pedig a fenti meghatározás szerinti államok közötti viszonyokat szabályozó jogként fogható fel. A tanulmány a továbbiakban az állam, mint szervezet és a nemzetközi jog, továbbá az állami szuverenitás és a nemzetközi jog témájával kapcsolatban állapít meg néhány általános tételt. Szerző analizáló készsége mellett a dolgozat a tárgy marxista irodalmának alapos ismeretéről és az abban található, valamint maga konstruálta érveknek a burzsoá szerzőkkel való vitákban való jó felhasználásáról tesz tanúságot. (Tomus V. Fasciculus 12.)

III.

A nemzetközi jogi tárgyú értekezések sorát *Buza László* egyetemi tanár, akadémikus: *A törvényesség és az igazságosság elve a nemzetközi jogban* c. tanulmánya nyitotta meg. Alapgondolata: az erőhatalom elvével szemben, amely az ún. erőpolitika elméleti alapja, a nemzetközi törvényességnek kell érvényesülnie; ez egyike azoknak az alapelveknek, amelyeken az ENSZ alapokmánya és az egész nemzetközi jog nyugszik. Összefoglaló értékelése erre a rövid formulára hozható: jelentős hozzájárulás a nemzetközi jog több fontos elvének és intézményének szocialista nézőpontból való megvilágításához, a velük kapcsolatos fogalmak tisztázásához. Különösen figyelemre méltónak tartjuk a tanulmánynak a Biztonsági Tanács diszkrecionális jogáról szóló megállapításait, amelyek abba a tételbe torkollanak, hogy a Tanács eljárása a jogalkotás síkján mozog, s nem a bíráskodásén. Ezentúl még főleg az igazságosság és a nemzetközi jog, az igazságosság és a nemzetközi törvényesség viszonyának jellemzésével és az igazságosság elve tartalmának meghatározásával produkál a szerző elvileg új tudományos eredményeket. Az ezekre vonatkozó fejtegetései során felveti a programjellegű normáknak jogelméleti nézőpontból is rendkívül érdekes problémáját, majd megoldja azok jogi természetének és a nemzetközi törvényességben való szerepüknek kérdéseit. Végül pedig a méltányosság és a törvényesség, valamint a jogfolytonosság és a törvényesség viszonyának a nemzetközi jogban való bemutatásával teszi teljessé a címben megjelölt téma kidolgozását. (Tomus III. Fasciculus 1.)

A sorozat másik, szegedi oktatótól származó nemzetközi jogi tárgyú tanulmánya *Nagy Károly* adjunktus munkája: *Az analógia és a joghézag kérdései a nemzetközi jogban.* Szerző helyesen abból a tételből indul ki, hogy az analógia létjogosultsága és helyessége kérdésének tisztázásához előzően a joghézag felöl kell állástfoglalni. Ezért elsőnek a belső, majd a nemzetközi jogban vizsgálja a joghézag lehetséges eseteit, majd ugyanezt elvégzi az analógiával kapcsolatban s arra jut, hogy fogalmilag a nemzetközi jogban az analógia kétféle lehet: a nemzetközi jogon alapuló és a belső jogból vett analógia. Kár, hogy a szép felkészültséggel megírt tanulmány a téma szocialista irodalmának áttekintését illetően kívánnivalót hagy maga után. (Tomus V. Fasciculus 10.).

IV.

A sorozat V. kötete könyvalakban is megjelent és azokat a dolgozatokat tartalmazza, amelyeket a kar akkori tagjai, a társkarok nemzetközi jogi professzorai és az ünnepelt több jeles fiatal tanítványa és munkatársa Buza László akadémikus oktatói működésének ötven éves jubileuma alkalmából készítettek.

Az ünnepi alkalomhoz s közelebbről az ünnepelt tudományos működéséhez kapcsolódik *Kovács István* tudománytörténeti értekezése: *A magyar közjogi pozitivizmus és Buza László első monográfiái.* Kovács professzor abból in-

dul ki, hogy a felszabadulás előtti magyar közjogtudomány lényegét tekintve egészen a felszabadulásig feudális tudomány maradt, a feudális állam- és jogszemléletet fejezte ki. Bemutatja ezt követően a magyar közjogtudomány kezdeti korszakát, amelyet jellegzetességei ahhoz a történeti-jogi iskolához kapcsoltak, amely végtére egészen a felszabadulásig megtartotta uralkodó helyzetét a magyar közjogtudományban. A továbbiakban azokkal a közjogászokkal foglalkozik, akik hangot adtak olyan törekvéseknek, melyek a 48-as alkotmány haladó, burzsoá igényű továbbfejlesztését igényelték. (Schwarz Gyula, Nagy Ernő), s akik közül Nagy Ernő hatása alatt kifejlődött az ún. közjogi dogmatikai iskola (Polner Ödön, Joó Gyula, Ereky István). Ehhez sorolja a szerző Buza László első monográfiáit is leszögezve, hogy Nagy Ernőéhez képest Buza műveiben a jogi dogmatizmus sokkal következetesebben kifejezésre jut, elszakítja gyökereit a történeti-jogi iskolától, elődeinél következetesebben szakít a metajurisztikus elemekkel s a tartalmi és a formai elemek azonos hangsúlyt kapnak nála. Buza László első monográfiáinak elemzése után a zárótétel: a magyar közjogtudományban egyedül a közjogi pozitivizmus képviselte azt az irányt, amihez az államjogi kutatások területén ma is visszanyúlhatunk. Ez az iskola, amelyen belül Buza László tiszteletreméltó helyet foglal el, a jogi formák mesteri kezelésében és a jogi formával szoros kapcsolatban levő kategóriákban, a jogi fogalmak elemzésének módszereiben újat teremtett és hozzájárult a jogtudomány fejlődéséhez. (Tomus V. Fasciculus 7.).

V.

A tételesjogi tudományok körében *Bólya Lajos* egyetemi tanár: *A tárgyalás bírósági előkészítésének formáiról, alanyairól és egyes eljárási szabályairól a büntető eljárásban* címmel publikált értekezése a bírósági előkészítés formáinak bemutatása után az előkészítő eljárás alanyait, majd az előkészítés általános eljárási szabályait vizsgálja. Fejtegetései közül különösen kiemelendőnek véljük azt, amely a védelemnek az előkészítő eljárásban való részvételéről szól. Szerző szerint a törvény ezt a jogot a védelemnek biztosítja s csak a helyes gyakorlat kialakítására van szükség. Bólya professzor lándzsát tör amellett is, hogy a terheltnek és a védőnek személyes részvételt kell biztosítani az előkészítő eljárásban, mert az argumentumok a védelem jogának továbbfejlesztése mellett szólnak. (Tomus V. Fasciculus 3.).

A sorozat másik perrendtartási tárgyú munkája *Bárdosi István* tanársegéd: *A fellebbviteli rendszerek kérdéséhez a polgári eljárásban* c. dolgozata, amely a perorvoslat, majd a fellebbezés fogalmának meghatározása után a fellebbviteli rendszerek kérdését exponálja, majd a szovjet kaszszációs-revíziós fellebbviteli rendszert ismerteti. Ezt követően szocialista jogalkotásunkra vetítve vizsgálja a fellebbviteli rendszerek kérdését s úgy véli, hogy hatályos polgári eljárási törvényünk fellebbviteli rendszere nem kaszszációs-revíziós, hanem vegyes jellegű. (Tomus IV. Fasciculus 4.).

Martonyi János egyetemi tanár: *A lakosságadóztatási eljárás szabályozása* című értekezésében azt a célt tűzte maga elé, hogy rámutasson az adójog kodifikációjának egyes módszerbeli követelményeire, az adóigazgatási szervezet racionalizálásának néhány problémájára, s a lakosságadóztatási eljárás szabályozásának alapelveit és részleteit érintő néhány kérdésre. Vizsgálódásait zömmel a jogalkotásnak való segítés szándékával végzi, javaslatai — főleg az adóigazgatás demokratizálását és az adóigazgatási eljárásnak az 1957: IV. tv.-el való összhangbahozatalát illetően — különösen az értekezés megjelenésének időszakában megfontolásra érdemesek voltak. (Tomus III. Fasciculus 2.).

A közszolgálati jogviszony keletkezéséről szóló tanulmányában *Martonyi* professzor a tárgy hazai és külföldi jogi szabályozásának bemutatása után fennálló jogszabályaink mikénti továbbfejlesztésére nézve von le következtetéseket. Egyben bizonyítani kívánja, hogy ezek a kérdések megérettek a szocialista szellemben való jogi szabályozásra s hogy az általános munkajog előírásaitól bizonyos vonatkozásokban eltérő rendezést igényelnek. Szerző a közszolgálati alkalmazott fogalmának s vele együtt a közszolgálati jogviszonynak a definiálását nem tekinti feladatának, de leszögezi, hogy a Munka Törvénykönyvének folyamatban levő újrakodifikálási munkálataival kapcsolatban a közszolgálati alkalmazott fogalmának fenntartása és az eddiginél tökéletesebb meghatározása, elvileg is fontos kérdésnek minősül. Magunk e fogalom fenntartandóságát illetően más álláspontot vagyunk. (Vö. A szocialista demokrácia és a polgári bürokrácia lebontása államigazgatásunkban. Budapest, 1960. c. tanulmányunkat), ami azonban nem zárja ki, hogy számos részkérdésben (képesítési rendszer stb.) helyeseljük Martonyi professzor nézeteit és javaslatait. Ki kell emelnünk továbbá, hogy az értekezés bőséges dokumentációval készült és hasznos összehasonlításokra ad alkalmat. (Tomus V. Fasciculus 3.).

Nagy László professzor: *A munkajogi jogviszony, mint a munkajogi anyagi felelősség előfeltétele* c. tanulmányában három zárótételre jut. Ezek: *1.* Nem lehet egy adott esetet a munkajogi felelősség fogalma szerint megítélni, amelyben az egyik fél a másiktól egy, a munkaviszonyból eredő kötelezettség teljesítését kívánja. Viszont a munkajogi anyagi felelősség körébe tartozik annak a kárnak a megtérítése, amely azáltal állt elő, hogy a teljesítés elmaradt, vagy azt hibásan teljesítették *2.* A dolgozó anyagi felelősségének nézőpontjából a kártokozó tevékenység akkor minősíthető a munkaviszonnyal összefüggőnek, ha az a dolgozó munkahelyén és munkaideje alatt lett véghezvíve. *3.* Ha az üzemnek olyan kárt kell megtérítenie, amelyet dolgozója harmadik személynek okozott, a munkajogi anyagi felelősség szabályai szerint dolgozója ellen fordulhat.

A gyakorlati élet problémáit messzemenően figyelembevevő tanulmány sokrétű és gondos vizsgálat után jut ezekre, a kodifikáció számára is mellőzhetetlen elvi alapokat nyújtó következtetésekre. (Tomus V. Fasciculus 11.).

Simonyi Sándor: A munkajog-

viszony elhatárolása a munkavégzéssel kapcsolatos polgári jogviszonyoktól c. tanulmánya a munkajog egy olyan problémáját tűzi tollhegyre, amelynek megoldásához fűződő elméleti és gyakorlati érdekeket meggyőzően vázolja bevezetőjében. A két részre tagolt munka első része önmagában is egész elmélettörténeti tanulmány a felvetett probléma burzsoá jogi megoldására tett kísérletekről.

A tanulmány magját jelentő második részben a szerző igényesen dolgozza fel és értékeli a vizsgált terület szocialista irodalmának nagy részét; messzemenően figyelembe veszi a bírói gyakorlatot is. Miután hatásos érveléssel és polemizálással szinte teljesnek tekinthető képet fest a munkajogviszonynak más jogviszonyokkal való többé-kevésbé szoros érintkezéséről, arra a meggyőző végkövetkeztetésre jut, hogy az elhatárolás alapvető ismérve az utasítási jog. A munkajogviszony sajátosságaiból adódó „kisegítő ismérvek" pedig — mondja — eredményesen használhatók fel akkor, ha előbbi „nem nyújt kellően biztos alapot az elhatárolásra" (Tomus VI. Fasciculus 6.).

Szücs István tanársegéd: *A szabálysértés intézményének egyes kérdései* c. értekezésében két főcélt tűz maga elé: az egyik a szabálysértés és a szabálysértési eljárás meghatározása, a másik a szabálysértési jog rendezésével kapcsolatos problémák felvetése s megoldásukra javaslattétel. Szerző szerint a szabálysértés a társadalomra kisebb mértékben veszélyes, rendszerint az államigazgatás rendjét sértő jogellenes emberi magatartás, amely miatt bizonyos államigazgatási szervek, államigazgatási jellegű eljárási szabályok keretei között szabnak ki hátrányos jogkövetkezményként államigazgatási szankciót — jelen esetben bírságot — a szocialista gazdasági és társadalmi rend megszilárdítása érdekében. A szabálysértési eljárás pedig az államigazgatás funkciója körébe tartozó, a kétoldalú meghallgatás elve alapján felépült államigazgatási hatósági eljárás, amelyet az eljáró szerv hivatalos tudomása alapján, vagy feljelentésre indít meg, s annak keretében tartott tárgyaláson a felek tevékeny közreműködésével a helyes tényállás kiderítése után határozatot hoz. Utóbbi meghatározásból törekszik a szerző a szabálysértési eljárás alapelveit levezetni. (Kár, hogy ezt az igen érdekesnek igérkező témakört igen röviden intézi el.). De lege ferenda javaslatai mellett viszont fordulatosan, megfontolásra késztetően érvel. (Tomus VI. Fasciculus 3.).

VI.

A vizsgált sorozat értékei között jelentős helyet foglalnak el azok a tanulmányok, amelyek nagy szocialista forradalmi hagyományunk, a Magyar Tanácsköztársaság államával és jogával foglalkoznak, s figyelemreméltó hozzájárulást tartalmaznak a Tanácsköztársaság történetének feltárásához.

Ebben a körben *Horváth Róbert* professzor: *A Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióiról* értekezik csak helyeselhető módon a lenini állami statisztikai koncepciót és annak első megvalósítási kísérletét véve elméleti bázisul, amellyel összehasonlítva célszerű a Magyar Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióit vizsgálni. Ennek folyományaként elsősorban arra az eredményre jut: a Tanácsköztársaság alapvető statisztikai koncepciójának legfőbb erőssége abban mutatkozott, hogy igen gyors ütemben és nagyfokú céltudatossággal látott hozzá a gazdaság-statisztika kiépítéséhez és ennek a Szociális Termelés Népbiztossága alatt történő központosításához. Másik eredménye pedig annak bizonyítása, hogy a Tanácsköztársaság vezetői és dolgozói sokoldalú erőfeszítéseket tettek a statisztika minél hathatósabb felhasználására. A tanulmány — bevezetőjében indokoltan — a Tanácsköztársaság statisztikai koncepcióinak rövid vázlata igényével lép fel. Úgy véljük azonban, hogy tartalma ezen túlnőtt s jó alapul szolgálhat egy szélesebb, átfogóbb feldolgozáshoz. (Tomus VI. Fasciculus 4.).

Szentpéteri István adjunktus több hasonló témájú dolgozatával igazolta, hogy a Tanácsköztársaság államjogának hivatott kutatója. *A tanácsok megalakulása és jogi szabályozása* c. munkája ezt a meggyőződésünket megerősíti. (Tomus III. Fasciculus 6.). Szóbanforgó tanulmányában először a tanácsok országos felépítését és választási rendszerét mutatja be. Itt különösen érdekesek a tanácsválasztás napirendre tűzésének problémájával kapcsolatos fejtegetései. A tanácsok feladatait és hatáskörüket elemezve a szerző főkép azt törekszik dokumentálni, hogy tevékenységük a proletárdiktatúra funkcióinak ellátására irányult s ez lényegileg sikerült is. A tanácsok szervezeti és működési sajátosságai címszó alatt Szentpéteri a párt és a tanácsok, valamint a tanácsok és az egyéb tömegszervezetek közti viszonyban felmerült nehézségeket és ezeknek okait tárja elénk, majd azt boncolgatja, hogy az államhatalom egységének elve és a demokratikus centralizmus elve érvényesült-e. Előbbit illetően úgy véli, hogy a végleges alkotmány a hatalom egységének elvét lényegében helyesen érvényesítette; utóbbival kapcsolatos megállapítása: a demokratikus centralizmus terén a Tanácsköztársaság állami mechanizmusában még nem találták meg azokat a formákat és arányokat, amelyek a szocialista államban a központi és helyi szervek, hatalmi és igazgatási szervek harmonikus együttműködését biztosítják.

Veress József tanársegéd: *A tanácsköztársaság mezőgazdasági termelőszövetkezetei* c. tanulmányában arra az igen fontos megállapításra jut, hogy a szövetkezeti eszme az agrárproletariátusnak nem volt idegen s ezt több oldalról alátámasztja. A termelőszövetkezetek ugyanakkor túlnyomórészt csak az agrárproletariátust fogták össze s a kis- és középparasztság passzív magatartása hozzájárult a forradalmi erők gyengítéséhez. A Tanácsköztársaság termelőszövetkezetei jelentőségének megítéléséhez a szerző acceptálandó nézete szerint az a lenini tétel a döntő, amely szerint a földbirtok felosztásának és a nagybirtokokon termelőszövetkezetek alapításának egy egységes kombinációjából állott volna elő a helyes megoldás. De így is meggyőződhetett a magyar parasztság a szövetkezeti eszme magasabbrendűségéről; a Ta-

nácsköztársaság termelőszövetkezetei elegendő bizonyítékot adtak arra, hogy a termelőszövetkezetek alkalmasak a parasztságnak fokozatosan az új társadalom építésébe való bevonására (Tomus VI. Fasciculus 5.).

VII.

A bevezetőben már említett okokból folyóan a kiadványok között aránylag bőségesen jut hely a magyar jogtörténeti tárgyúaknak.

Maday Pál tanszékvezető: *Árendás jobbágyok szerződés formulái a mindszent-ányási uradalomban* c. tanulmánya a címben is jelzett helytörténeti penzumot azzal a szándékkal kívánja megoldani, hogy választ adjon arra az alapkérdésre, vajon a vizsgált időszakban megállapítható-e az uradalmi szerződéses jog fejlődése s ez a jog milyen kapcsolatot mutat előbb a halódó feudális, majd a mindjobban kibontakozó kapitalista gazdasági viszonyokkal? A gazdag elsődleges forrásanyag feldolgozása után szerző arra a megállapításra jut, hogy a mindszent-ányási uradalomban a múlt század elején még nem alakultak ki teljesen a kapitalista viszonyok, az egyre szaporodó árendás szerződések azonban mindjobban jelzik a gazdasági-társadalmi alapban végbement változásokat. Ez a fejlődés, az első árendás szerződésektől 1853-ig, eljut a haszonbéres szerződésekig, a kötelezettség alanyi oldalán az árendás helyébe a kapitalista haszonbérlő lép. Ez a tény azonban nem változtat a szerződések jogi jellegén: az árendás is haszonbérlő, még akkor is, ha jobbágyi állapotban van. (Tomus V. Fasciculus 8.)

Both Ödön adjunktus: *Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban* c. értekezésének egyik zárótétele az, hogy Szegeden 1848. márciusa a magyar büntetőjogszolgáltatás történetében nem tekinthető döntő jelentőségű korszakhatárnak. A másik, hogy 1848-ban a szegedi büntetőbíráskodás fogyatékosságai és visszásságai ellenére sem volt embertelenül kegyetlen, mert az emberibb életért forrongó társadalom puszta jelenlétével nyilvánvalóan fékezően hatott reá is. Végül pedig: az 1843/44. évi büntetőeljárási javaslatnak nem volt kimutatható hatása a szegedi gyakorlatra, a büntetőtörvénykönyv — tervezete azonban Szegeden nem maradt pusztába kiáltott szó. (Tomus IV. Fasciculus 1.).

Szemere Bertalan belügyminiszter nemzetiségi politikája 1848. nyarán című tanulmányában *Both Ödön* a nemzetiségi politikus Szemere arcképének nagy ecsetvonásokkal történő felvázolására vállalkozik — s tegyük hozzá — sikeresen. A tanulmány először Szemere nemzetiségi politikai alapelveit ismerteti és értékeli, majd az egyes nemzetiségekkel kapcsolatos intézkedéseit mutatja be. A tanulmány nagybecsű hozzájárulás a szabadságharc nemzetiségi problematikájának feldolgozásához. (Tomus V. Fasciculus 2.).

VIII.

Római jogtudományunk örvendetes élénkülésének egyik bizonyítékaként a sorozatban három ilyen tárgyú, jelentős értekezés került publikálásra.

Három munkaszerződés a római Dáciából c. tanulmányában *Pólay Elemér* professzor a verespataki aranybányában 1854-ben talált és a Corpus Inscriptionum Latinarum III. kötetében IX—XI. sz. alatt közzétett három triptychont teszi beható vizsgálat tárgyává, melyek munkaszerződéseket (locatio conductio operarum) tartalmaznak. A szerződő felek státusa különböző. Szerző arra a következtetésre jut, hogy a munkavállalók egyike peregrinus, a másik kettő Latinus Junianus, míg a munkaadók közül kettő római polgár, egy pedig peregrinus; utóbbiak magán bányatulajdonosok, esetleg állami bányák bérlői.

A munkaszerződés tárgya: aranyfejtés (opus aurarium). Ezt a munkavállaló személyesen volt köteles végezni, azonban ha rövidebb időre akadályozva volt, helyettest állíthatott. Tartozott „operas suas sanas valentes edere", szakértelméért és a munkára való testi alkalmatosságáért felelősséget viselt. Szerző úgy látja, hogy a munkások saját szerszámaikkal dolgoztak, ami a munkaadóra előnyösebb.

A klasszikus birodalmi jog szerint a bérveszélyt általában a munkaadó viseli, a munkás csak akkor, ha a gátló körülmény az ő érdekkörében merült fel. A szerző a dáciai provinciális praxis újítását látja abban, hogy a szóbanforgó táblák a bérveszélyt teljesen a munkásra hárítják. (Tomus IV. Fasciculus 5.)

A római jogrendszer tagozódásának kérdése c. értekezésében *Pólay* professzor abból a tételből kiindulva, hogy egy jogágazat kialakulásának előfeltétele a szabályozott társadalmi viszonyok komplexumának minimális egysége, továbbá az uralkodó osztály érdekeltsége e viszonyok önálló jellegű szabályozásában, tanulmányában azt vizsgálja, hogy mennyiben vannak meg a római jogrendszer önálló jogágazatokra való tagozódásának feltételei *1.* a patriarchális rabszolgaság korában, *2.* az árutermelő rabszolgaság korának virágzó és hanyatló szakaszában.

A házi rabszolgaság korára jellemző a fas-nak a ius-szal való szembeállítása. Ebből nézete szerint még nem lehet önálló jogágazattá alakulásukról beszélni, ha a történeti idők kezdetén mutatkoznak is erre utaló jelek. A fas szerző szerint az osztatlan régi jogot jelenti, mely szakrális jellegű, s mely mellett kialakul és azt fokozatosan kiszorítja a profán jellegű jus civile, a későbbi idők joga, mely a régi szakrális jog intézményeit is magába foglalja.

Az árutermelő rabszolgaság virágzó korára jellemző a ius Latii kialakulása a ius civile mellett, melynek szabályai a polgárok és latinusok közti életviszonyok egészét rendezik s e rendezéssel Róma a latinusokat érdekszférájába vonta. A ius Latii tehát önálló jogágazat, s e joganyag egészét a magisztrátus (praetor Latinus?) hatalma fogta egységbe.

Az e korban feltűnő más kategóriák, mint ius gentium, ius naturale, ius strictum et ius aequum, ius scriptum — ius non scriptum, nem jelölnek valóságos jogágazatokat, hanem puszta absztrakciók. Ilyennek tekinti szerző ellenben az i. e. III. sz.-tól kezdve kialakult ius praetorium-ot, legalábbis a lex Aebutia időpontjáig.

Az árutermelő rabszolgaság ha-

nyatló korában tűnik fel a ius publicum-nak a ius privatummal való szembeállítása. E dualizmus szerző szerint a principátus elején alakult ki. A ius publicum az állam szerveire vonatkozó szabályokat öleli fel, a ius privatum a szabadok családi és vagyoni viszonyait. Az elválasztó ismérvként szereplő „utilitas publica ill. privata" utal a rabszolgatartóknak e jogágazatok önálló kialakításában való objektív érdekeltségére: ius publicum a rabszolgák közvetlen politikai elnyomását célzó jog, míg a ius privatum a szabadok közti áruforgalmát rendezi a szabadok lényegében egyenlő vagyonjogi jogképessége alapján. (Tomus VII. Fasciculus 2.)

Az államközi kapcsolatok szabályainak jellege és helye a római jog rendszerében c. munkájában a szerző arra a kérdésre keres választ tanulmányában, hogy vajon Róma egyáltalán elismerte-e a nemzetközi jogot?

Az ősi jog eléggé gazdag volt nemzetközi jogi intézményekben, ha ezek primitívebbek is a görög polis-ok közt kialakult intézményeknél.

A nagy hódítások során kialakul Róma kizárólagos szupremáciájának hatalmi ideológiája, ami nem kedvezett a nemzetközi jogi normák elismerésének. Ennek megfelelően a nemzetközi jog intézményei fokozatosan elsorvadnak. Ilyen jellegűnek csak a foedus aequum, az amicitia és a békeszerződések tekinthetők.

A nemzetközi viszonyokat szabályozó normák szerző szerint előbb az egységes ius civile-be, majd a ius publicum önálló jogágazatként való kialakulása után ebbe tartoztak.

Nem lehet Rómában beszélni nemzetközi magánjogról sem. Szerző szerint ennek oka abban van, hogy a szóbajövő társadalmi viszonyok nem voltak elválaszthatók a ius publicum által szabályozott társadalmi viszonyoktól. (Tomus V. Fasciculus 13.)

IX.

A sorozatban négy kifejezetten tudománytörténeti munkával is találkozunk. Sorrendben az első *Horváth Róbert* professzor: *Fényes Elek, a haladó magyar statisztikus és reformer* (1807—1876) c. értekezése, amely Fényes Elek születésének 150. évfordulója alkalmából jelent meg. Horváth professzor arra vállalkozott, hogy rövid tanulmányában Fényes életét és művét a korral és az általa megvalósítani kívánt polgári haladással szoros összefüggésben világítsa meg és felvesse azokat a problémákat, amelyeket Fényes élete művének az eddiginél teljesebb átértéséhez is okvetlenül részletesebben feltárandóknak és megoldandóknak tart. Ennek eleget téve sikerült Fényest nemcsak egyoldalúan statisztikusként, hanem a haladó szellemű politika és ennek egyik fontos eszköze, a statisztika egységét megvalósító reformpolitikusként értékelnie. (Tomus III. Fasciculus 5.)

Egy ismeretlen magyar politikai aritmetikus: Hatvani István professzor (1718—1786) c. dolgozatában *Horváth Róbert* professzor Hatvani István munkásságának politikai aritmetikai vonatkozásait elemezi és ismerteti. Teszi pedig ezt dús tudománytörténeti anyagba építve s így igazolt ez a zárótétele: Hatvani politikai aritmetikai munkásságának s késői napfényrekerülésének abból a szempontból is jelentősége van, hogy a magyar statisztikai tudomány korai tantörténetének legégetőbb és legelhanyagoltabb kérdését, a magyar politikai aritmetikai tudomány felmérésének és feltárásának szükségességét nagy erővel veti fel. (Tomus IV. Fasciculus 3.)

Horváth Róbert professzor még egy tanulmánnyal szerepel a sorozatban, amely: *A nemzetközi statisztikai együttműködés kifejlődése* címmel a Buza-emlékkönyvben jelent meg. A tanulmány a történeti előzmények vizsgálata után megállapítja, hogy a nemzetközi statisztika jelentőségét már a XVIII. század végén felismerték, de megvalósulásához vissza kellett kanyarodni előbb a nemzetközi statisztika kiépítéséhez. Ennek az útnak állomásait jelezve különösen Schwartner és Quetelet tevékenységét méltatja, utóbbinak a polgári nemzetközi statisztikai együttműködés megteremtésében vitt szerepét különösen aláhúzva. Ezt követően szerző a nemzetközi statisztikai kongresszusok, a Nemzetközi Statisztikai Intézet, a Nemzetek Szövetsége és az ENSZ tárgybeli szerepét értékeli. Végső konklúziója: a Szovjetunió, a szocialista tábor országainak jelenléte a nemzetközi életben és az ENSZ-ben, a nemzetközi statisztikai együttműködés problémáira is elhatároló befolyással van. (Tomus V. Fasciculus 6.)

Balázs József tanársegéd: *Egy adalék a magyar népességtudomány történetéhez: Balás Károly népességtudományi nézetei* c. tanulmánya minden bizonnyal egy nagyobb munka részleteként publikáltatott s így tárgyválasztását nem értékelhetjük önállóan. Balás Károlyt sem politikai-közéleti szereplését, sem tudományos produktumait illetően nem sorozhatjuk a haladók közé. Egyet kell értenünk szerzővel abban, hogy demográfiai tevékenységének jellemzője az eklekticizmus, a malthusianizmus elfogadása, majd a polgári populacionizmus irányzata felé való hajlás, s a kettő nézeteinek összeegyeztetésére való törekvés. A dolgozatnak csaknem felét kitevő bevezető népességtudományi áttekintés, de Balás munkásságának elemzése is mutatja, hogy Balázs Józseftől ebben a témában (nem Balásra, hanem a népességtudományra gondolunk) joggal várhatunk olyan nagyobb munkát, amelynek ez a tanulmány csak egyik, s nem is túlságosan jelentős előtanulmánya, esetleg része. (Tomus VI. Fasciculus 2.)

Az Acta Universitatis Szegediensis Sectio Juridico Politica Series Nova huszonhét számát ismertettük, amelyek 1957—60 folyamán jelentek meg (Tomus III—VI.) A rendelkezésünkre álló keretek szinte csak bepillantást engedtek a tanulmányokba, amelyek — újólag hangsúlyozzuk — csak kis hányadát képezik a Szegedi Kar négy évi kutatási eredményeinek. A sorozat azonban önmagában is dokumentálja, hogy a Karon sokirányú, széleskörű és nagyigényű tudományos munka folyik.

Szamel Lajos

JOGIRODALOM

Osztroumov, Sz. Sz.:
„A bűnözés és okai a forradalom előtti Oroszországban"[1]

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. és XXI. kongresszusi határozatai azt a követelményt támasztják az elméleti és gyakorlati jogászokkal szemben, hogy munkájukat a tények, a jogviszonyok sokoldalú tudományos elemzésével tegyék jobbá, emeljék magasabb színvonalra. Az igazságszolgáltatásban felmerülő problémák helyes megoldását éveken keresztül megnehezítette a jogtudományban is megtalálható dogmatizmus, melynek egyik fontos jellemvonása a történelmi szemlélet mellőzésében vagy annak hibás beállításában mutatkozott meg. Ugyancsak a dogmatizmus számlájára írható az igazságügyi statisztika lebecsülése, adatainak helytelen értékelése.

Ezekből a gondolatokból kiindulva fogott hozzá a szerző a forradalom előtti bűnügyi statisztika, a bűnözés és okai több, mint félévszázadot felölelő történelmének feldolgozásához. Erről az időszakról e vonatkozásban egységes értékelés a szerző munkáját megelőzően nem készült. A bűnözés kérdéseinek ilyen történelmi — statisztikai vizsgálatát lehetővé tette, hogy a cári Oroszország bűnügyi statisztikája minden hibája ellenére is értékes adatgyűjteményt tartalmaz. Adatai — megtisztítva reakciós és elavult vonásaitól — ma is segítséget jelentenek a szovjet bűnügyi statisztika továbbfejlesztése számára.

A könyv négy részből áll. Az első három rész történeti sorrendben ismerteti, elemzi és bírálja a bűnözés és okainak vizsgálatát a reform előtti (1861-es jobbágyreform) Oroszországban (I. rész), az ipari kapitalizmus (II. rész) és a monopolkapitalizmus (III. rész) időszakában. A IV. rész az egész vizsgált időszakra vonatkozóan foglalkozik az alapvető büntetőjogi irányzatokkal és a statisztika szerepével azok megalapozásában.

I. A reform előtti korszak. Az orosz bűnügyi statisztikai adatgyűjtés és a bűnözés tudományos vizsgálata Ragyiscsev A. N. tevékenységével kezdődik, aki már 1802-ben adatgyűjtési és feldolgozási sémákat készített a bűnözés vizsgálatára. Ezzel a munkájával megelőzte nyugateurópai kollégáit, s így nem csak az orosz, hanem általában a bűnügyi statisztika megalapítójának tekinthető. Szervező és tudományos erőfeszítéseinek következtében már a század közepén sor kerül a bűnügyi statisztikai adatok publikálására, és egymás után jelennek meg a bűnözéssel kapcsolatos önálló tanulmányok. A bűnügyi statisztika, értelmezéséről szólva a kor kriminál-teoretikusainak többsége — Ragyiscsev nyomán — hangsúlyozza, hogy a bűnügyi statisztika feladata nem merül ki az adatok összegyűjtésében, hanem, támaszkodva más tudományok elméleti tételeire — elsősorban a büntetőjogéra és a büntető eljárási jogéra — tanulmányoznia kell a bűnözés okait és annak kölcsönös összefüggéseit más társadalmi jelenségekkel. Teljesen helyesen írja Tkacsev P., ismert orosz forradalmi demokrata egyik munkájában: „nem szabad a statisztikát izoláltan tanulmányozni, figyelmen kívül hagyva a politikai gazdaságtant, a történelmet és az emberi ismeretek egyéb ágait."[2]

Az ez idő tájt Oroszországban uralkodó hivatalos klasszikus büntetőjogi irányzattal szemben, amely a bűnözést tiszta jogi jelenségnek tekintette, elszakítva a társadalmi és gazdasági viszonyoktól, egyre erőteljesebben léptek fel haladó gondolkodók, akik a statisztika segítségével, annak adataira támaszkodva bizonyították a bűnözés társadalmi-gazdasági eredetét. Többen közülük eljutottak ahhoz az állásponthoz, hogy a bűnözés alapvető oka a széles néptömegek tűrhetetlen gazdasági és szociális feltételeiben rejlik, s ebből következően, ezen feltételek megváltoztatása nélkül nem lehet beszélni a bűnözés jelentékeny csökkenéséről. Természetesen a gazdasági, politikai és jogi feltételek megváltoztatásának útját különbözőképpen képzelték el, attól függően, hogy a társadalmi mozgalom melyik irányzatához tartoztak.

A szerző a bűnözéssel és okaival kapcsolatos nézeteket és képviselőiket egymástól eléggé elkülöníthető három alapvető csoportba sorolja.

1. A forradalmi-demokratikus irányzat. Fő képviselői: Tkacsev P., Filippov M. és Anucsin E. A bűnözés alapvető okát az uralkodó gazdasági és szociális viszonyokban látják, s kivezető útként a parasztság forradalmával a feudális jobbágyrendszer szétzúzását, és a faluközösségek alapján létrehozandó szocialista rendszert jelölik meg.

2. A liberális irányzat. Fő képviselői: Vilson I. és Rajevszkij M. A bűnözés okaiként a különböző tényezőket (gazdasági, szociális viszonyok, éghajlat, nemzetiség, kor, stb.) hirdetik, és fokozatos, békés reformok útján a kapitalizmus megteremtését tűzik ki célul.

3. A monarchikus irányzat. Fő képviselői: Orlov I. és Hvosztov A. Szerintük a bűnözés a nép „erkölcsi süllyedésében", a „káros eszmék terjedésében", a „nemesség elszegényedésében" rejlik, természetesen elleneznek és elutasítanak mindenféle reformot.

A bűnözés növekedését és annak okait tanulmányozva Tkacsev kijelenti, hogy a statisztika, lehetőséget adva a bűncselekményeket előidéző okok elemzésére, arra tanít minket, hogy valamennyi bűncselekmény függ a rossz szociális viszonyoktól, az anyagi javak egyenlőtlen elosztásától, a szegénységtől, a munkalehetőség hiányától, az elavult társadalmi viszonyoktól, amelyek az egyik emberből rabot, a másikból zsarnokot csinálnak.

Hasonló álláspontra jut Filippov is. „Csak az anyagi jólét, a polgárok teljes egyenjogúsága és a népoktatás megvalósulása esetén lehet várni a társadalmi erkölcs megjavulását, és vele együtt a bűncselekmények számának csökkenését."[3]

A forradalmi-demokraták élesen bírálják az uralkodó, megmerevedett jogi szemléletet, s vele együtt minden más nézetet, amely a bűnözés eredetére nézve helytelen álláspontot képvisel, vagy helytelen statisztikai módszerrel közeledik a téma tanulmányozásához. Hangsúlyozzák, hogy a bűnözést nem általában, hanem a népesség különbö-

[1] Presztupnoszt i jejo pricsinü v dorevoljucionnoj Rosszii.

[2] Tkacsev, P. Sztatiszticseszkie etjudü. Opüt razrabotki ruszkoj ugolovnoj sztatisztiká. „Biblioteka dlja cstenija", 1863, No. 10. 6. old.

[3] Filippov, M.: „O szudebnoj sztatisztike v Roszszii." 1864. 154. old.

ző rétegeiben külön-külön kell vizsgálni, mivel az elkövetés közvetlen okai és módjai különbözők.

A szerző nagy elismeréssel adózik a forradalmi-demokraták tudományos munkásságának, és teljes tárgyilagossággal állapítja meg, hogy nincs egyetlen nyugateurópai morálstatisztikus sem, beleértve a kiváló gondolkodó Quetelet-t is, aki hasonló meglátásra jutott volna ebben a korban, mert még a leghaladóbbak is, akik felismerték a bűnözés törvényszerű jellegét, elsősorban a lakosság meghatározott rétegének erkölcsi romlásából indultak ki. Ugyanakkor bírálja is tevékenységüket, mert fenntartás nélkül elfogadják a hivatalos statisztikai adatokat, amelyek egy sor hiányossággal rendelkeznek, s így nem adnak lehetőséget a bűnözés szerkezetének és alakulásának sokoldalú tanulmányozására. Ugyancsak korlátozza a tudományos következtetések levonását a demográfiai adatok hiánya, ami lehetetlenné teszi a kriminalitás arányszámainak kiszámítását és összehasonlítását.

Teljesen másként nyúltak a bűnözés problémáinak vizsgálatához a liberális irányzat képviselői. Vilson szerint a bűnözés alapvető oka a nép fizikai sajátosságaiban (nem, kor, nemzeti eredet, területi elkülönülés, évszak, stb.) rejlik. Nem alapvető okokként az emberek gazdasági helyzetét, az állami, különösen az igazságszolgáltatási szervek sajátosságait jelöli meg. Megemlít még ún. ideiglenes okokat, úgymint a lakosság életkörülményei, a rossz vagy jó termés, az ipari válságok, és a háború. Saját magával kerül azonban ellentmondásba, amikor a női bűnözés lényegesen kisebb arányszámaival kapcsolatban megjegyzi, hogy a nő függő helyzetben van a férfival szemben, a létfenntartáshoz szükséges eszközök biztosítása a férfi feladata, tehát a női és a férfi bűnözés mértéke közti különbség a nő társadalmi helyzetéből fakad. Nem egyedüli Vilson a liberális irányzat képviselői között, aki megközelítő objektivitással szemlél bizonyos jelenséget, amelynek előbb vagy később teljesen más értelmezést adott, illetve ad.

Az objektivitásnak azonban még csak a látszata sem mutatkozik a monarchista irányzat képviselőinél. Orlov szerint nem beszélhetünk a bűnözés alapvető okairól, mivel az területenként változik, de ha mégis konstans tényezőt akarunk keresni, azt megtalálhatjuk a bűnözési hajlam örökletességében.

A szerző sorra cáfolja a liberális és monarchista irányzat téves állításait, tényekkel bizonyítja, hogy a tulajdon és a testi épség elleni bűncselekmények zömét a nyomorgók, a kisemmizettek követik el, míg a politikai deliktumok többségének elkövetői a nemesek, főleg a kis- és középnemesek soraiból kerülnek ki. Az adatokból világosan kiderül — vonja le a következtetést —, hogy a lakosság széles tömegeinek gazdasági tönkretétele, a nemesi — jobbágyrendszer korhadtsága, tehát az adott társadalmi rend struktúrája szükségképpen szüli a bűnözést, spontán ellenállást vált ki az uralkodó társadalmi rendszer gazdasági és politikai alapjával szemben.

II. Az ipari kapitalizmus korszaka. Az 1861-es jobbágy-reform után Oroszországban a kapitalizmus fejlődésnek indul, magán viselve mindazokat a sajátosságokat, amelyek a polgári forradalom hiányában szükségképpen jelentkeztek. A gazdasági egyenlőtlenség tovább mélyül, a politikai és jogi viszonyok alig változnak. A parasztságon belül megindul a rétegződés, kialakul a gazdagok kicsiny, s a szegények óriási csoportja. A tönkretett szegényparasztok jelentős része a városokba vándorol. De nemcsak a parasztság, hanem a városi burzsoázia soraiban is végbemegy a polarizálódás. A kisburzsoázia egyre inkább elszegényedik, s növeli a városi proletáriátus és a munkanélküliek számát.

Természetes, hogy ilyen társadalmi viszonyok között a bűnözés is hallatlan méreteket ölt. A cári igazságügyi minisztérium által évenként kiadott bűnügyi-gyűjteményen kívül egymás után jelennek meg a bűnözés problémáival foglalkozó tudományos munkák. Különösen jelentős V. Novakovszkijnak az 1874 előtti évek bűnözését elemző munkája és E. Tarnovszkijnak a tanulmánya, amely a bűnügyi statisztikai reform (1871) utáni húsz év (1874—1894) adatait dolgozza fel. Tarnovszkij, noha elismerést érdemel hivatali és tudományos munkásságáért, egyaránt, azt igyekszik bizonyítani, hogy a büntetőügyek számának növekedése nem haladja meg a lakosság számának növekedését. Ez a szerző szerint egyáltalán nem felel meg a valóságnak, mert a Tarnovszkij által vizsgált büntetőügyek csak egy részét, a súlyosabb büntetés alá eső részét, képezik a tényleges büntetőügyeknek. Ha valamennyi ügyet figyelembe vesszük, azt tapasztaljuk, hogy az ügyek száma 1876—1889-ig évenként átlagosan 4 százazékkal, ugyanebben az időben a lakosság száma pedig évenként átlagosan csak 1,5 százalékkal növekedett. Teljes mértékben érvényes tehát Oroszországra is a kapitalizmus bűnözésének ama törvénye, amely szerint a bűnözés nagyobb mértékben növekszik, mint a lakosság száma. A szerző ennek bizonyítására külön fejezetben vizsgálja a nyugat-európai országok bűnözésének alakulását. Németországban 1882—1898-ig az elítéltek száma 38,5 százalékkal, a lakosságé pedig 15,8 százalékkal növekedett. Franciaországban 1876—1885-ig a bűnözők száma ötször gyorsabban nőtt, mint a lakosság száma. Olaszországban a 100 ezer lakosra jutó bűnügyek száma 1883—1895-ig közel 60 százalékkal emelkedett.

A szerző a továbbiakban részletesen elemzi a visszaesők számának és arányának növekedését, a bűncselekmények összetételében végbemenő változásokat, valamint az elítéltek osztályviszonyait. A tulajdon elleni bűncselekmények és a politikai deliktumok aránya állandóan növekvő tendenciát mutat, aminek szükségszerű következménye a büntetések súlyosbodása. A bűncselekmények ezen fajtái ellen minden kizsákmányoló állam a legélesebb büntető politikát alkalmazza, ami teljesen érthető, hiszen a kizsákmányoló társadalmi rendszer alapja, a magántulajdon és a magántulajdon rendszerét biztosító állam ellen irányulnak.

A bűnözők osztályviszonyainak részletes vizsgálatára a forrásmunkák nem adnak lehetőséget. Az elítélteknek a foglalkozás, a gazdasági ágazatok szerinti csoportosítása osztályszempontból különnemű egyedeket von össze azonos kategóriába, és fordítva: egyneműeket

különít el. A szerző kifogásolja a csoportosítás ezen hibáját, de megértést tanúsít a hivatalos statisztika művelőivel szemben, mondván, hogy nem rendelkeztek tudományos nézetekkel a társadalom osztályszerkezetéről.

Annyi azonban teljes bizonyossággal megállapítható a hiányos adatokból is, hogy a bűnözők 93,6 százaléka a társadalom alsó rétegeiből kerül ki. Ezen belül a parasztok és a kispolgárok száma mutat legerősebb növekedést. A bűnözés okait vizsgálva a szerző tényekkel cáfolja Tarnovszkijnak azon helytelen álláspontját, mely szerint nem a társadalmi rend struktúrájában, hanem a különböző tényezőkben (szegénység, alkoholizmus, magas gabonaárak, erkölcsi romlás) kell keresni a bűnözés gyökereit, s a végső következtetést abban vonja le, hogy a bűnözés ebben a periódusban is az osztálytársadalom szerkezetében gyökerezik, s a legprimitívebb és a szükség által kikényszerített formája a kizsákmányolás és elnyomás ellen irányuló tiltakozásnak, amely a XX. század elején átcsap a forradalmi mozgalomba.

III. A monopolkapitalizmus korszaka. A századfordulót követő másfél évtized Oroszországban a monopolkapitalizmus háborúkkal és forradalmi mozgalmakkal terhes időszaka. A társadalmi ellentétek a végsőkig kiéleződnek, a dezorganizáció óriási méreteket ölt, az uralkodó osztály csak végső erőfeszítéssel tudja fenntartani hatalmát. A társadalmi életnek ez a zilálsága visszatükröződik a bűnügyi statisztika adataiban is.

Az első évtized hivatalos adatai szerint az elítéltek száma alig emelkedik, sőt az orosz—japán háború és az első forradalom idején (1905—1906) némi csökkenést is mutat. Ez a csökkenés azonban csak látszólagos. A súlyosabb bűncselekményekért elítéltek száma ezen időben is erősen növekvő tendenciát tükröz. A kisebb bűncselekmények számának csökkenésére nagy hatással volt az 1904. VIII. 1-i „legfenségesebb manifesztum", amely jelentős számú bűnügyet megszüntetett. Továbbá figyelembe kell venni, hogy a háború alatt nagyon sok férfit behívtak katonának, valamint azt is, hogy több kormányzóságban hadiállapot uralkodott, s így a bűncselekmények jelentős része a katonai bíróságok hatáskörébe került át. Mint látható, a statisztikai adatok korántsem mutatnak reális képet a bűnözés alakulásáról.

A bűnözésnek sajátos vonása mutatkozik még Oroszországban az első világháború idején. A kriminológia irodalmában általában úgy tekintik a háborút, mint ami elsősorban a férfiak jelentős részének a hadseregbe hívása útján csökkentőleg hat a bűnözésre. Ez általában helyes — jegyzi meg a szerző —, noha egyes országokban, és különösen Oroszországban egyes háborúk nem vezettek a bűnözés csökkenésére. Hivatkozik Tarnovszkij „A háború hatása a bűnözés alakulására" című tanulmányára, amelyben adatok tanúsítják, hogy az 1871-es francia—porosz, az 1897-es görög—török háborúk a nevezett országokban valóban jelentős csökkenést okoztak a bűnözésben. Ellenben Oroszországban a krími háború (1854—1855), a törökökkel (1872) és a japánokkal (1904—1905) folytatott háborúk idején a bűnözés tovább emelkedett.

Az első világháború első, de különösen a második évében azonban már csökkenés tapasztalható, míg a harmadik évében (1916) újabb emelkedő tendencia mutatkozik. A városokban a politikai bűncselekmények és a testi sértések csökkennek elsősorban. A lopások, a hivatali és az igazgatás rendje elleni egyes bűncselekmények még a háborús években is állandó emelkedést mutatnak az 1911. évi adatokhoz viszonyítva. Az össz-bűncselekmények viszonylatában 1915-ben a csökkenés mértéke 3 százalék, 1916-ban pedig az emelkedés 28 százalékos. A falvakban és községekben egészen más a bűnözés arculata. A háború éveiben a bűncselekmények minden fajtájában jelentős, mintegy 25—35 százalékos csökkenés tapasztalható. 1916-ban is csak a lopások száma emelkedett 12 százalékkal.

Tarnovszkij egyetlen magyarázatként a szeszesital árusításának tilalmát említi. Ezzel természetesen nem lehet egyetérteni — írja a szerző. Sokkal jelentősebb okok is találhatók, úgymint a már említett nagyszámú katonai behívások, s ennek következményeként a hátországban maradtak részére jobb munkalehetőségek, a nyomozás intenzitásának hanyatlása, a lakosság reagálásainak enyhülése a magánvádas bűncselekményekkel kapcsolatban, melynek hatására éppen a nagyobb arányt kitevő kisebb súlyú bűncselekmények száma nem tükröződik helyesen a statisztikai kimutatásokban.

Mint látható, nem arról van tehát szó, hogy a háború valamiféle egységes hazafias érzést váltana ki a népből, a kormányból, a különböző nemzetiségekből és osztályokból, amely csökkenti a bűnözést, mint ahogyan a kormány és a hivatalos szónokok hirdették, hanem arról, hogy a háború első szakaszában valóban mutatkoznak olyan tényezők, amelyek ideiglenesen csökkentőleg hatnak a bűnözésre. Később azonban jelentkeznek a gazdasági nehézségek, a tartalékok kimerülnek. Élelmiszerhiány, áremelkedés, spekuláció következik. Az uralkodó osztály oldalán az élvezethajhászás, a teljes erkölcsi züllés, a dolgozók oldalán a fokozott kizsákmányolás, az éhség, a nyomor a jellemző jelenség. Az ilyen társadalmi viszonyok szükségképpen a bűnözés növekedéséhez vezetnek, ha a statisztikai adatokban ez nem is tükröződik vissza teljesen.

Az elítéltek társadalmi rétegek szerinti vizsgálata megfelelő adatok hiányában csak közvetett úton lehetséges. A kapitalizmus erőteljes fejlődését mutatja a napszámosok, segédmunkások és alkalmazottak soraiból kikerülő bűnözők számának növekedése. Az embertelen munkaviszonyokat tükrözik a kitermelő és feldolgozó iparban a munkaadók által elkövetett nagyarányú életelleni bűncselekmények elkövetése, melyek túlnyomó többségükben a munka biztonságos feltétele, a védőberendezések hiányából adódnak. 1915-ben a fiatalkorú elítéltek 75 százaléka munkás, paraszt vagy alkalmazott származású. A fiatalkorú vádlottak száma a háború ideje alatt sem csökkent, hanem megkétszereződött. A börtönre ítéltek 55 százaléka árva, félárva vagy házasságon kívül született. Ezek a számok önmagukért beszélnek. Félreérthetetlenül tanúsítják, hogy csak a társadalmi rend, a társadalom gazdasági, politikai és

jogi struktúrája az egyetlen alapvető tényező, amely szükségképpen szüli a bűnözést.

IV. Alapvető büntetőjogi irányzatok és a statisztika szerepe megalapozásukban. Oroszországban az ipari kapitalizmus, de különösen az imperializmus korszakában a bűnözés és okainak vizsgálatával kapcsolatban egész sora keletkezett a büntetőjogi irányzatoknak. Mindezek az irányzatok szoros kapcsolatban a bűnügyi statisztikával arra törekedtek, hogy „tudományosan" bebizonyítsák a kapitalizmus ártatlanságát a bűnözés előidézésében és megalapozzák a kegyetlen büntetések szükségességét. A különböző irányzatokat három alapvető csoportba lehet sorolni: *1.* A klasszikus irányzat; *2.* A szociológiai irányzat; *3.* Az antropológiai irányzat.

1. Mint ismeretes — írja tovább a szerző — a klasszikus iskola nyugateurópai képviselői teljesen az indeterminizmus alapján álltak, tagadva a bűnözés és okozatosság problémáival való foglalkozás szükségességét, és következésképpen figyelmen kívül hagyták a bűnügyi statisztikát, amelynek alapvető feladata ezen törvényszerűségek megnyilvánulásának és méreteinek tanulmányozása. Az oroszországi klasszikus irányzat képviselői, eltekintve a büntetőjog alapvető kategóriáinak dogmatikus szemléletétől, eléggé széles körben alkalmazták a bűnügyi statisztikát, elismerve annak nagy jelentőségét a büntetőjog számára. Ily módon az orosz „klasszikusok" nem vették el a bűnügyi statisztikát, noha a büntetőjogon kívülállónak tartották. A büntetőjog csak akkor kezd figyelmet fordítani a statisztikára, amikor a bűnözés okainak tanulmányozása szükségszerűen jelentkezik. Helyesen mutat rá a szerző, hogy egészen a múlt század 70-es éveiig a bűnözés kérdéseivel nem a kriminalisták, hanem a filozófusok, szociológusok, teológusok és különösen a hivatásos statisztikusok foglalkoztak. Tagancev N. Sz. professzor, az orosz klasszikus iskola ismert képviselője, hangsúlyozza, hogy a büntetőjognak nem a bűnözés, hanem a bűnös tevékenység jogi szerkezetét kell tanulmányoznia. Egy másik kiemelkedő képviselője az orosz klasszikus irányzatnak Szpaszovics V. (1829—1906) a pétervári egyetem professzora elméletileg ugyan tagadta a bűnözés alakulásában megmutatkozó törvényszerűségek tanulmányozásának szükségességét, a valóságban azonban több olyan tanulmányt írt, ahol felhasználta a bűnügyi statisztika adatait. A tevékenységben és a hangoztatott elvekben mutatkozó ellentmondás általános jellemvonása a klasszikus iskola orosz képviselőinek. Hasonló ellentmondás egyáltalán nem található a nyugati „klasszikusok" munkáiban. Ebben a viszonylatban ők hasonlíthatatlanul konzervatívabbak és reakciósabbak voltak orosz kollégáiknál.

2. A szociológiai irányzat megalapítójaként Duhovszkij M. V. tekinthető, aki már 1872-ben a Jaroszlávi Jogi Líceum növendékei számára „A büntetőjog tudományának feladata" címmel tartott előadássorozatában határozottan állást foglalt az uralkodó dogmatikus jogi szemlélettel szemben a mellett, hogy a jogi meghatározásoknál nem egy absztrakt gondolatból, hanem a valóságos élet tanulmányozásából kell kiindulni, a bűnözést és annak okait kell tanulmányozni, a bűnügyi staisztika adatainak alapján. A bűnözés fő okát az adott társadalmi rendszerben, annak ostoba gazdasági és politikai felépítésében látta. Szerinte különös jelentősége van a bűnözés számára az ország gazdasági állapotának. „Nem lévén lehetőség munkával tisztességes úton megszerezni a mindennapi élethez szükséges anyagi javakat, kevés az olyan ember, különösen, ha kevéssé képzett, aki vissza tudja tartani magát a bűnözéstől. A statisztikai adatok világos bizonyítékát adják a bűncselekmények száma és az ország gazdasági helyzete közötti kapcsolatnak."[4]

Duhovszkij ezzel a nézetével nemcsak Oroszországban, hanem a nyugat-európai szocialógusokat is megelőzve, elsőnek hívta fel a figyelmet arra, hogy a bűnözés oka mindenek előtt a szociális viszonyokban rejlik. A bűnözés okait a társadalmi rendszer betegségeként fogta fel. A gyógyítás módjait azonban a borzsoá-feudális rendszer keretein belül az állam büntető politikájának, a szegények szociális viszonyainak megjavításában látta.

Duhovszkij tanai nagy hatással voltak, mind az orosz, mind a nyugati kriminalisták további munkájára. A szociál-gazdasági tényezők mellett hirdetőre találnak a bűnözésre befolyással bíró egyéb tényezők is.

Oroszországban Fojnickij I. Ja. büntetőjogász és Tarnovszkij E. N. bűnügyi statisztikus a legkiemelkedőbb képviselői az új irányzatnak. Fojnickij gazdag statisztikai anyag felhasználásával 1873-ban elkészítette a bűnözés okainak, illetve „tényezőinek" sémáját, amit később különböző módosításokkal és kombinációkkal a többi szociológusok is átvettek. Szerinte a bűnözés forrásait a tényezők három alapvető csoportjára lehet visszavezetni: *1.* a szociál-gazdasági (munkanélküliség, a gabonaárak színvonala, szegénység stb.), *2.* a fizikai (évszak, éghajlat, a levegő hőmérséklete) és *3.* az egyéni tényezőkre (nem, kor, vérmérséklet és a bűnöző szervezetének egyéb pszichofizikai sajátosságai). Fojnickij kezdetben a társadalmi faktorokban látta a döntő tényezőt, később azonban, a század végén, áttér a személyi faktorok döntő szerepének hirdetésére, elismeréssel nyilatkozva Lombroso munkásságáról. Hasonlóan Tarnovszkij is, aki éveken keresztül a gazdasági viszonyok (különösen a gabonaárak) és a bűnözés közötti összefüggések statisztikai kimunkálásán fáradozott, végül is a személyi tényezőknél köt ki. Szerinte vannak olyan emberek, akik egyéniségüknél fogva képtelenek a munkára, s ezek az emberek a gazdasági viszonyoktól függetlenül a börtön jelöltjei. Helyesen jegyzi meg a szerző, hogy a szociológusok, lévén metafizikusok és a burzsoázia képviselői, eleinte nem tudták, később pedig nem akarták feltárni a bűnözés valódi okait. Hangsúlyozza továbbá, hogy a szociológiai irányzat képviselői, bármely tényezőt is tekintettek kiindulási alapnak, egyben: a kapitalista rendszer védelmében közösek voltak. Jelentős megkülönböztető vonás mutatkozik azonban az orosz és a nyugati szociál-kriminológusok között. A szociológiai irányzat Oroszországban kezdetben progresszív jellegű volt. A kapitalizmus védelme a feu-

[4] Duhovszkij, M. B.: „Vremennik Demidovszkovo liceja" 1873. 233. old.

dális monarchiával szemben haladást jelentett. Csak később vált reakcióssá, amikor, megbékélve a hűbéri maradványokkal, az imperializmus szolgálatába szegődött. Ezzel szemben Nyugat-Európában, ahol a már kifejlett imperializmus időszakában, mintegy két évtizeddel később, mint Oroszországban, jelent meg a szociológiai irányzat, kezdettől fogva a társadalmi fejlődés fékezőjeként mutatkozott.

3. A szerző szerint az antropológiai irányzatot éppen úgy, mint a szociológiai irányzatot, joggal nevezhetjük bűnügyi statisztikai irányzatnak is, mivelhogy állításaikat, következtetéseiket statisztikai megfigyelésekre alapozták, a statisztikai mutatószámokkal igyekezték bizonyítani állásfoglalásukat.

Noha az antropológiai irányzat reakciós eszméi találtak néhány követőt az orosz jogászok és orvosok között, az irányzat képviselői lényegesen különböznek nyugat-európai kollégáiktól. A dolog lényegét illetően Oroszországban nem található ún. „fajtiszta" antropológus Lihacsov kivételével, aki a bűnözés okaként egyedül a biológiai tényezőt ismerte el, és követelte a bűnözőkkel szemben a legszigorúbb megtorlást, hasonlóan Lombrosóhoz és Garofalóhoz. A szerző nyomatékosan hangsúlyozza, hogy az antropológiai irányzat születésétől kezdve mindvégig a reakció szolgálatában állott.

Az antropológiai irányzat legkiemelkedőbb oroszországi képviselői Nyekludov N. A., Lihacsov A. P. jogászok, valamint Csizs V. F. és Tarnovszkaja P. N. orvosok.

Időrendi sorrend szerint Nyekludov (1840—1896) a pétervári katonai jogi akadémia büntetőjogi professzora tekinthető az antropológiai irányzat előfutárának, aki Lombroso „A bűnöző ember" című munkája megjelenése előtt tizenegy évvel széles körben hirdette, hogy a bűnözés alapvető oka az „egyéni tényezőkben" rejlik. De ellentétben Lombrosóval, ő nem állította, hogy a bűnözőket valamiféle sajátos, pszichofizikai vonásokkal meg lehet különböztetni a tisztességes emberektől, hanem alapvető okként az „egyetemes érvényű" életkort jelölte meg. Bírálta Quetelet-t a bűnözés állandóságára és a minden embernél meglevő bűnözési hajlamra vonatkozó nézetei miatt. Ő a korral összefüggésben látott ilyen hajlamot. Később az életkor mellett egyéb tényezőknek is jelentőséget tulajdonít.

Lihacsov az antropológiai irányzat legreakciósabb oroszországi képviselője teljesen egyetértett Ferrivel abban, hogy a „javíthatatlan" bűnözőkkel szemben a legsúlyosabb büntetési eszközöket kell alkalmazni, azzal az eltéréssel, hogy nem kívánta halálbüntetésüket, hanem megelégedett az életfogytig tartó börtönbüntetéssel.

Lihacsov kivételével az orosz antropológiai irányzat orvos-követői sokkal közelebb álltak Lombroso velejéig reakciós nézeteihez, mint a jogászok. Csizs, ismert pszihiáterprofesszor hangsúlyozta, hogy a bűnözés mindenekelőtt a bűnös személyi adottságain alapszik. Szerinte a bűnözés biológiai és nem társadalmi jelenség. Tevékenységének fő célja, hogy megállapítsa a született és szokásos bűnöző ismérveit.

Tarnovszkaja P. N. Lombroso tanai iránti tiszteletében túltett nyugati kollégáin is. 1896-ban, a genfi bűnügyi antropológiai nemzetközi kongresszuson tartott előadásában („A női bűnözésről") azt bizonygatta, hogy a bűnöző nőket anatómiai vonások különböztetik meg a tisztességes nőktől, s ezzel kiérdemelte Lombroso nagyfokú elismerését, mellyel a tudományos kutatás példaképéül állította a kongresszus résztvevői elé.

Az antropológiai iskola végletekig reakciós tanait erősen bírálták a liberális burzsoázia képviselői is, de különösen a századforduló után az orosz kriminalisták között egyre erősödő baloldali csoport, amelynek képviselői elsősorban Gernet M. N., Iszájev M. M. és Csapühov H. — a maguk haladó álláspontját állították szembe mindenféle reakciós nézettel.

Gernet, a későbbi kiváló szovjet kriminalista és statisztikus, széles körben használta fel a statisztikai adatokat, világosan kifejezésre juttatta, hogy a bűnözés fő oka, amióta az emberiség két csoportra, kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra oszlik, a társadalmi rendszerben gyökerezik. Csapühov hevesen támadta az antropológusok és szociológusok által használt kutatási módszereket, s Marx és Engels munkáira támaszkodva a materialista dialektikát jelölte meg a valóban tudományos eredményekhez vezető kutatási módszerként. A bűnözés okait helyesen ismerte fel, de a kivezető utat a kapitalista viszonyok között kereste. Sokkal tovább jutott Iszajev, aki nemcsak azt vallotta, hogy minden társadalmi fekélynek alapvető oka a kapitalizmus, hanem azt is, ami ennek logigus következménye, hogy csak a kapitalista rendszer likvidálásával lehet megteremteni a feltételeket a bűnözés megszüntetésére.

*

Értékelve a szerző munkáját, megállapítható, hogy olyan könyvvel gazdagította a bűnözés kérdéseivel foglalkozó irodalmat, amely jogászok és bűnügyi statisztikusok számára egyaránt igen hasznos. Külön elismerést érdemel az a módszer, ahogyan a szerző a statisztikai adatokat elemzi. Ez a módszer szinte magánviseli az igazságügyi statisztika felhasználásával szemben támasztott követelmények minden ismérvét. A szerző nem elégszik meg a hivatalos statisztikai adatok vizsgálatával, hanem gondosan tanulmányozta a bűnözéssel kapcsolatos minden olyan jelenséget, amely hatással van egyrészt a bűnözés, másrészt pedig a bűnügyi statisztikai adatok változására. E vonatkozásban jelentős útmutatást ad a bűnügyi statisztikusok számára, hogy hogyan kell valóban tudományos statisztikai módszerekkel vizsgálni a bűnözés problémáit.

Jelentős érdeme a szerzőnek, hogy a bűnözés kérdéseivel foglalkozó legkülönbözőbb nézetek, vélemények, tények és adatok közül kihámozza mindazt, ami értéket képvisel, és megfelelő bírálattal ma is felhasználható. Tudományos mérlegeléssel különíti el a haladó, a fejlődést előmozdító jelenségeket azoktól, amelyek a reakciót szolgálták. Helyesen értékeli a forradalmi-demokraták szerepét a bűnözés ellen folytatott harcban, s megérdemelten állítja őket a haladás képviselőinek élvonalába.

Hiteles források alapján állapítja meg a szerző többek között, hogy a vizsgált különböző irányzatok el-

ső hirdetői megfelelnek a korabeli nyugati irányzatoknak. Hiányolható azonban, hogy nem ismerteti eléggé egyes eredeti és úttörő gondolkodók nézeteinek és munkásságának hatását általában az egyes irányzatok kibontakozására, különösen pedig az irányzatok nyugati képviselőire.

Ugyancsak nem nyertek kellő megvilágítást azok a körülmények, amelyek elsőként irányították az orosz tudósok figyelmét a bűnözés és okainak újjszerű vizsgálatára.

A könyv említett hiányosságai azonban eltörpülnek érdemei mellett. Különös jelentőséget ad a könyvnek az a tény, hogy megjelenésének időszakában óriási lendületet vett a bűnözés okainak tanulmányozása a Szovjetunióban. Külön tudományos bizottság alakult a Tudományos Akadémia keretén belül a kérdés elmélyült és sokoldalú tanulmányozására, amiben jelentős szerepet biztosítanak a bűnügyi statisztikának is.

Osztroumov könyve, feltárva a forradalom előtti Oroszországban a bűnözés gyökereit, minden bizonnyal jelentős mértékben hozzájárul a bizottság munkájának sikeréhez.

Vígh József

*Német—magyar jogi és államigazgatási szótár**

Szakszótár készítése sokoldalú nyelvi, szakmai és történeti ismereteket igényel. Jogi szakszótár készítéséhez otthonosnak kell lenni valamennyi jogágazatban. Fokozott követelményeket jelent németnyelvű jogi és államigazgatási szótár készítése, mert az ilyen szótárnak voltaképpen nem kétnyelvűnek, hanem néhol három-négynyelvűnek is kell lennie. Köztudomású ugyanis, hogy a németországi, ausztriai és svájci történelmi fejlődés eltérései milyen nagy eltéréseket hoztak létre a múltban fennállott és jelenben fennálló intézmények, szervezeti keretek és általában a jogi nyelv területén. A németországi burzsoá fejlődés arra kényszerítette a német jogi nyelvet, hogy a fasizmus sok rosszemlékű intézményét és szakkifejezését átmenetileg felvegye magába; ettől a szaknyelvtől sok vonatkozásban különbözik a monopolkapitalizmus mai német államának, az NSZK-nak a „jóléti jogállam" átlátszó fikciójának hatása alatt álló jogi nyelve. Ugyanakkor a németek szocialista állama, az NDK gyökeresen új államberendezésével, igazságszolgáltatásával, jogával számottevően gazdagította a német jogi nyelvet. Látható tehát, hogy a német—magyar jogi és államigazgatási szakszótárnak soknyelvű szótárnak kell lennie. Nem egyszer — különösen a burzsoá jog és államszervezet vonatkozásában — a magyar megfelelő megtalálása roppant nehéz, szinte lexikon készítéséhez hasonló feladatot jelent. Annak, aki ilyen körülmények között német—magyar jogi szakszótár készítésére vállalkozik, minden jogágazatban széleskörű jogösszehasonlító és jogtörténeti tanulmányokat kell végeznie anélkül, hogy élhetne a bőbeszédűségnek azzal a kedvezményével, ami a jogösszehasonlítók és jogtörténészek munkáját megkönnyíti, sőt, még azzal a fegyelmezett közlékenységgel sem élhet, ami a lexikonszerkesztő számára lehetővé teszi feladatának megoldását.

A szótár készítői nehéz feladatukat igen jól oldották meg, éspedig lényegében teljesen a saját erejükből, mert használható előd re — német szakszótár területén — úgyszólván nem támaszkodhattak. Mintegy 30 000 szótári adatot tartalmaz a munka. Ezzel a kerettel jól gazdálkodtak: helyesen kerülték a köznyelv kifejezéseinek felvételét, javarészt valóban szigorúan jogi és államigazgatási vonatkozású kifejezéseket vettek fel, és csak elvétve található olyan szó, amit aligha keresnek éppen jogi szakszótárban (pl. „Besprechungsstück — rezenciós példány"). A szótárt azonban nyilván elsősorban nem azon ítélik meg, hogy mi van benne, hanem aszerint, hogy egyrészt az benne van-e, amit a címe igér, másrészt érdemben hogyan van benne, harmadrészt milyen a technikai megoldása, hogyan kezelhető.

Ami az első kérdést illeti, a gyakorlati igényeket a szótár teljesen kielégíti. Az elmélet terén működők is megtalálják benne, amit keresnek, ha a szocialista vagy a fejlett kapitalista jog problémáival foglalkoznak. A szótár profiljából egyenesen következik, hogy minél hátrább megyünk a múltba, annál jobban ritkul az anyag. Mindenesetre azonban még jogtörténeti anyag is van annyi, hogy a legalapvetőbb fogalmak megismerhetők legyenek; példa erre az, hogy a Magyar Jogban megjelent recenzió kritikailag említette meg „Markgraf" előfordulását. Én megnyugvással találkoztam a „Markgraf"-fal, a „Gewere"-vel és társaival, annál is inkább, mert ott van mellettük az a nem csekély megkönnyebbülést okozó jel, amely utal e terminusok történeti mivoltára. Ugyanez vonatkozik a fasizmus egyes intézményeire is (pl. „Erbgesundheitsgericht — eugenetikai bíróság"); azt teljes mértékben helyeslem, hogy a fasizmus szaknyelvének és intézményeinek felvétele terén a szerkesztő „eugenetikailag" eljárva szelektált. A szótár továbbá néhol szinte lexikonszerűen alkalmas arra is, hogy tanulmányozása révén képet kapjunk az egyes német nyelvterületi államok anyagi jogi, szervezeti és eljárási megoldásairól. Az államszervezet, az igazságszolgáltatás szervezete viszonylag könnyű munkával kinyomozható, az „Eheaufhebung" címszó tájékoztat arról, hogy az NSZK joga ismeri a házasságnak ex nunc hatállyal való érvénytelenítését stb. Különösen nagyra kell azonban értékelnünk azt, hogy a szótár a német szocialista állam és jog intézményeiről, szaknyelvéről ez idő szerint egyedülálló tájékoztatást nyújt. Sokoldalúságára jellemző példa: a „Senat"-ról meg lehet tudni, hogy az az NSZK-ban felsőbírósági tanács, hanzavárosok kormánya, bizonyos összetételekben jogegységi tanács és teljesülés; Nyugat-Berlinben a városrész végrehajtó szerve; az NDK-ban bírósági tanács a megyei bíróságoktól felfelé; Ausztriában bírósági tanács minden fokon; így nevezik németül az USA szenátusát stb. A szótár szóanyaga mellett nagy jelentőséget tulajdonítok a mintegy 1400 tételből álló rövidítésgyűjteménynek. Életünk ütemé-

* Terra, Budapest, 1960. Szerk. dr. Karcsay Sándor, főmunkatársak: dr. Décsi Gyula, dr. Skripecz Sándor.

nek gyorsulását a szövegeket mind nehezebben olvashatóvá tevő rövidítések özöne is jelzi; a szakembernek a terminológia mellett vagy meg kell tanulnia rengeteg rövidítést is, vagy pedig kombinációs készségét kell igen magas fokra fejlesztenie ahhoz, hogy el tudjon olvasni egyes szakszövegeket. Még a rövidítések elburjánzásának ismeretében is meghökkentő azonban, hogy össze lehetett gyűjteni mintegy 1400 rövidítést az állam- és jogtudományok területéről. Ezeket a szótár a szóanyagot követően külön tartalmazza.

A második kérdésre — arra, hogy pontos-e a szótár — szintén pozitív a válasz. Törvényekből és elméleti munkákból számos szúrópróbát vettem, és a szótár a minőségi követelményeknek — amennyire meg tudom ítélni — minden esetben megfelelt.

Ezt megkönnyíti az, hogy igen sokrétű technikai fogások teszik alkalmassá árnyalatok érzékeltetésére. 56 különféle jelzést, rövidítést használnak a szerzők. Ezzel kezdetben némi fejtörést okoznak az olvasónak, de az ember egyrészt könnyen beletanul a szótár használatába, másrészt ezáltal válik lehetségessé a sokoldalú és a minden szótárban benne rejlő félrevezetés veszélyét messzemenően csökkentő tájékoztatás. Rövidítések jelzik pl. a jogterületeket; algebrai jelek az általános és különös szóhasználatot, vagyis azt, hogy a német vagy magyar szót a másik nyelvű megfelelőjénél szűkebb vagy tágabb értelemben használják; külön jel figyelmeztet a hibás szóhasználatra, a jogi konyhanyelvre, a köznyelvi jelentésre; jelzi a szótár az összetartozó vagy ellentétes fogalmakat stb.

A szótár tehát igen hasznos és tanulságos munka.

Eörsi Gyula

*A társadalmi bíráskodás problémái a Szovjetunióban.**

1. A múlt év végén a szovjetjogi kiskönyvtár sorozatban dr. Névai László szerkesztésében tanulmányfüzet jelent meg, amely szovjet szerzők kisebb tanulmányainak tükrében kívánja bemutatni a társadalmi bíráskodás problémáit a Szovjetunióban.

A füzet tartalma három részre tagolódik. Az első rész tartalmazza a társadalmi bíróság mintaszabályzatának 1959. október 24-én közzétett össz-szövetségi törvénytervezetét. A második rész négy kisebb tanulmányt és egy vitaismertetést közöl a szovjet jogászok tollából. Tartalmazza V. N. Szavickij „Új szakasz a társadalmi bíróságok tevékenysége", G. M. Minykovszkij „A társadalom döntő erő a bűncselekmények és egyéb jogsértések gyökeres kiirtásáért vívott harcban", T. N. Dobrovolszkaja „A társadalmi bíróságok legfontosabb szervezeti és működési kérdéseinek új szabályozása", Sz. Borogyin „Helyeslést érdemlő törvénytervezet", G. A. „Vita a társadalom szerepének fokozásáról a szovjet törvényesség megsértése elleni harcban" című cikkeit. A harmadik rész a társadalmi bíróságok működésének tapasztalatairól közöl írásokat. Tartalmazza N. Gyemcsenko „A társadalom a szovjet jogrend megszilárdításáért folytatott harcban", K. Toradkin—J. Szadovszkij „Szemtől szemben a munkatársakkal", A. Pidszan „Társadalmi bíróság az üzemben", V. Kozlov „Falusi társadalmi bíróság" és A. Golubjev „Társadalmi bíróság a kolhozban" című írásait.

A tanulmányfüzetbe felvett írások címei, tematikájuk már önmagukban jelzik a társadalmi bíráskodás problémakörének sokrétűségét, a társadalmi bíráskodás megszervezésével, működésével, elvi irányításával kapcsolatos feladatok bonyolultságát.

E rövid ismertetés keretében csak azoknak a problémáknak a vázlatos felvetésére szorítkozhatunk, amelyeket a fenti írások érintenek.

2. A szocialista állam fejlődésének törvényszerűsége a kommunista önigazgatás elemeinek fokozatos kialakulása és megerősödése, a szocialista demokratizmus állandó erősítése. E fejlődési folyamat egyik megnyilvánulási formája egyes állami funkciók átadása társadalmi szervek kezébe.

A Szovjetunióban a kommunizmus kibontakozó építésének feltételei között a SZKP XXI. kongresszusának határozatai alapján rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanak a társadalmi bíráskodás ügyének. A társadalmi bíróság az az eszköz, amelyen keresztül a szovjet társadalom közvetlenül veszi fel a harcot a társadalomellenes magatartásokkal szemben. „A társadalmi bíróság ereje nem a megtorló rendszabályokban, hanem a jogsértő kollektív elmarasztalásában; a munkatársak kritikájában rejlik" — mutat rá a társadalmi bíráskodás lényegére V. M. Szavickij.[1] A társadalmi bíráskodás célja nem a társadalomellenes magatartások megtorlása, hanem azok megelőzése, jelentősebb méretű kifejlődésüknek megakadályozása.

A társadalomellenes magatartások elleni harc általában, s ezen belül a bűnözés elleni küzdelem eszközeként a társadalmi bíráskodás szervezésével, működésével kapcsolatban számos jogi probléma merül fel, amelyekre a fenti tanulmányok megkísérelnek megoldást adni.

3. A szocialista államnak a kommunista önigazgatásba való átfejlődése dialektikus folyamat, amely megnyilvánul abban egyrészt, hogy az állami szervek munkájába mind erősebben bevonják a társadalmi erőket, másrészt, hogy az állami szervek egyes funkcióit fokozatosan társadalmi szervek kezébe adják át. Ebből következik, hogy a társadalmi bíráskodás megszervezése két módon lehetséges: 1. a társadalmi bíráskodás megszervezése az állami bíróságok rendszerén belül, annak legalacsonyabb láncszemeként — ezt az utat követi a Csehszlovák Szocialista Köztársaság, 2. a társadalmi bíróságok önálló, az állami mechanizmuson kívülálló társadalmi szervként való megszervezése. A Szovjetunióban az utóbbi módon kerül megszervezésre a társadalmi bíráskodás, amely szervezési módnak a Szovjetunióban jelentős hagyományai és tapasztalatai vannak. A társadalmi bíráskodásnak ilyen módon való megszervezését — a fenti tanulmányokból is kitűnően — a közvélemény teljes mértékben osztja.

* A társadalmi bíráskodás problémái a Szovjetunióban. Szerkesztette dr. Névai László. Bp. Egyetemi Nyomda, 88 old.

[1] I. m. 18. old.

4. A törvénytervezet szerint társadalmi bíróságok üzemi, vállalati, kisipari szövetkezeti, tanintézeti, kolhozbeli kollektívákon belül, illetve területi szervezési elv alapján városokban az utcabizottságok, házkezelőségi irodák egységei mellett, vidéken a falu, a település tanácsai mellett jönnek létre (2. szakasz).

E szervezeti alapkérdés megoldása kihat a társadalmi bíróságok ellenőrzésének, irányításának módjára. Az alapkérdés megoldásából következik, hogy az üzemi elv alapján szervezett társadalmi bíróságokat az adott vállalat stb. szakszervezetei, a területi elv alapján szervezett társadalmi bíróságokat az illető tanács végrehajtó bizottsága irányítja és ellenőrzi (a törvénytervezet 19. szakasza). Ez a szabályozás természetesen nem zárja ki a népbíróságoknak azt a társadalmi kötelezettségét, hogy tanácsaikkal, szakmai instruálással segítsék elő a társadalmi bíróságok törvényszerű működését, tekintélyének megszilárdulását. Joggal mutat rá azonban T. N. Dobrovolszkaja, hogy a társadalmi bíróságok irányításának ilyen szabályozása"... biztosítja a bíróságok kapcsolatát a társadalom szélesebb köreivel, ... „de"... kizárja annak lehetőségét, hogy a társadalmi bíróságok az állami bírósági rendszer kiegészítő láncszemévé váljanak."[2]

5. A társadalmi bíráskodás hatáskörének kialakítása jelentős problémákat vet fel. A szovjet társadalom jelenlegi fejlettségéből következik, hogy a jogszabálytervezet szerint a társadalmi bíróságok hatásköre a jelenlegi, a 30-as évekből eredő szabályozáshoz képest lényegesen szélesebb, s ez — a tanulmányokban kifejtett álláspontok szerint — még tovább bővíthető. A törvénytervezet szerint a társadalmi bíróságok hatáskörébe két nagy magatartás-csoport tartozik: 1. a jogilag nem szabályozott társadalmi együttélési szabályokat és 2. a különböző — polgári. — munka-, államigazgatási-, büntetőjogi normákat sértő cselekmények. A társadalmi bíráskodás jellegét élesen megvilágítja G. M. Minykovszkij szerint az a tény, hogy a törvénytervezet hatásköri szabályozása „... a tulajdonképpeni jogszabályok mellett a kommunista erkölcs követelményeit megfogalmazó rendelkezéseket is tartalmaz".[3]

6. A jogi normákat sértő cselekmények társadalmi bíróság elé utalása különösen a büntetőjog vonatkozásában vet fel jelentős kérdéseket. A törvénytervezet számos kisebb súlyú bűntettet utal a társadalmi bíróság elé, amennyiben azokat első ízben követték el (4., 5., 6. szakaszok). Továbbá lehetővé teszi, hogy az első ízben elkövetett kisebb súlyú bűncselekményt az állami bűnüldöző szervek elbírálás végett a társadalmi bírósághoz tegyék át (11. szakasz).

A törvénytervezet nyilvános vitájában jelentős helyet foglal el az a kérdés, hogy ilyen esetben a bíróságon és az ügyészségen kívül a milíciának is legyen-e joga az ügy áttételére. V. M. Szavickij hangsúlyozza, hogy „... büntető ügyek társadalmi bíróságra való utalásának lehetőségét ... rendkívül óvatosan kell kezelni és kiegészítő garanciákkal kell körülbástyázni, mert másként ez a módszer a bűnös törvénysértésekkel szemben folytatott harcnak nem az erősödését, hanem gyengülését vonhatná maga után".[4] Ezért álláspontja szerint „... az ügyész beleegyezése nélkül a vizsgálati és a nyomozó szerveknek nem áll jogában a bűnös törvénysértésekkel kapcsolatos ügyeket társadalmi bírósághoz utalni". Ugyanezt hangsúlyozza G. M. Minykovszkij és a Szovjetunió Ügyészsége módszertani tanácsának és a Szovjetunió Ügyészsége szövetségi kriminalisztikai tudományos kutató intézete tanácsa együttes ülésének több résztvevője is. A kérdés lényege mindenképpen az, hogy csak az a szerv dönthet az ügy áttételéről, amelynek módjában áll az ügy felderítettségének és bizonyítottságának objektív és teljes ellenőrzése.

7. A társadalmi bíróságok mintaszabályzatáról rendelkező törvénytervezet szabályozza a társadalmi bíróságok eljárásának alapvető kérdéseit, így az eljárás megindítását, tárgyalását, a határozathozatal módját, a határozatok nemeit stb. Kétségkívül a társadalmi bíróság eljárásában is érvényesíteni kell a szocialista eljárás alapvető garanciális jellegű követelményeit. V. Kozlov azonban hangsúlyozza, hogy: „Helytelen lenne, ha a társadalmi bíróság utánozná az állami bíróságot és nagyszámú eljárási formalitással kötné meg magát".[6]

Ugyanakkor jellemző az is, hogy a nyilvános vitában nagyon sokan kívánják az olyan eljárási kérdések szabályozását, mint pl. az eljárás nyilvánossága, a sértett jogai, eljárás a jogsértő meg nem jelenése esetén, az ügyben szereplő személyek jogai és kötelezettségei, a társadalmi vádló és társadalmi védő helyzete stb. Mindenesetre a társadalmi bíróság eljárása sajátos, s ennek tükröződni kell a jogi szabályozásban is. Rendkívül érdekes jelenségre mutat rá Sz. Borogyin, aki a társadalmi vádló és védő merev jogi szabályozása gondolatának ellene vetve a társadalmi bíróság eljárásának egyik sajátosságát abban látja, hogy „A gyakorlatban az állampolgárok felszólalási joga... a társadalmi bíróság tárgyalásán... arra vezet, hogy minden ügyben több vádló és védő szerepel..." és hogy „... néhány felszólaló egyesíti magában mind a vádló, mind a védő funkcióit."[7]

8. Érthető, hogy a társadalmi bíráskodás „büntetési rendszerének" kérdései a nyilvános vita homlokterében állnak. A társadalmi bíróság által alkalmazható intézkedések meghatározása függ egyrészt az intézmény céljaitól, másrészt a hatáskörébe utalt ügyek jellegétől. Így figyelembe jönnek bizonyos állami kényszert is magában foglaló, illetve sajátos, társadalmi ráható jellegű intézkedések. Ezeket a társadalmi bíróság mintaszabályzat tervezetének 15. szakasza határozza meg. A jogszabálytervezet „büntetési rendszerével" a közvélemény általában egyetért, azonban a vita során egyes intézkedések realitása tekintetében nyomós kétségek merültek fel. Így pl. T. N. Dobrovolszkaja és Sz. Borogyin egyöntetűen hangsúlyozzák, hogy az elbocsátásra való javaslattételt, mint egészen ki-

[2] I. m. 41. old.
[3] I. m. 29. old.
[4] I. m. 22. old.
[5] I. m. 22. old.
[6] I. m. 79. old.
[7] I. m. 51. old.

vételes intézkedést kell szabályozni, mert ez annak elismerése, hogy „... más társadalmi ráható intézkedések nem járnak pozitív eredménnyel",[8] holott „a társadalmi bíróság elsősorban a kollektív nevelés szerve".[9] Sz. Borogyin kifejezi kétségét, hogy vajon a bocsánatkérésre kötelezés reális társadalmi intézkedés-e, mert nyilvánvaló, hogy kikényszerítése lehetetlen. Ezek a felvetések is mutatják, hogy a társadalmi ráható intézkedések rendszerének kialakításánál az egész intézmény sajátos jellegén kívül a számbajöhető társadalmi intézkedés realitásából, célra való alkalmasságából kell kiindulni.

9. A társadalmi bíróság mintaszabályzata tervezetének 16. szakasza kimondja, hogy „A társadalmi bíróság ítélete végleges és ez ellen jogorvoslatnak nincs helye". A fellebbezés ilyen általános tilalma mellett azonban a tervezet lehetőséget ad arra, hogy a társadalmi bíróság felett felügyeletet gyakorló szakszervezeti bizottság vagy tanácsi szerv az ügyet ismételt tárgyalásra utalhatja, ha az ítélet megalapozatlan vagy törvénysértő volt. Ezzel kapcsolatban megemlítendő az a vita, amely ennek az intézkedésnek jogi természetéről, illetve az ügyészség általános felügyeletéről, s a bíróságnak a pénzbírságok végrehajtásával kapcsolatos törvényességi szempontú ellenőrző tevékenységéről kialakult.

[8] I. m. 53. old.
[9] I. m. 44. old.

*

A fent vázlatosan bemutatott tanulmányok, cikkek zömében 1959. év végén jelentek meg a különböző szovjet jogi folyóiratokban. Időszerűségüket azonban az eltelt egy év távlatából sem vesztették el, mert a széleskörű vita a törvénytervezetről ma is lényegében azon kérdések körül folyik, amelyeket a füzetben közölt cikkek felvetettek. Ez egyben jelzi azt, hogy a tanulmányok kiválogatása helyes érzékkel történt meg. Különösen jól sikerült a III. részben elhelyezett, a társadalmi bíráskodás tapasztalatairól beszámoló írások kiválogatása. Ezek a cikkek rendkívül plasztikusan, ember-közelségben ábrázolják a társadalmi bíróságok működését a szovjet társadalom különböző rétegeiben.

Nézetünk szerint helyes lett volna a társadalmi bíróságok mintaszabályzatának tervezete mellett közölni az ugyanakkor közzétett másik össz-szövetségi törvény; a társadalom szerepének a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni harcban való fokozásáról szóló törvénytervezetet is. Ezt indokolta volna a két törvénytervezet tartalma közötti rendkívül szoros viszony, másrészt az a tény, hogy a közölt tanulmányok is gyakran elemzik a másik törvénytervezet egyik-másik rendelkezését.

A fordítás általában jó, gördülékeny, helyenként egyenesen irodalmi, műfordítói követelményeknek is eleget tesz. Néhány szakkifejezés fordítása azonban vitatható. Semmiképpen sem lehet egyetérteni a népi druzsinák olyan fordítói magyarázatával, amely ezt az intézményt a mi segédrendőrségünkkel azonosítja (10. old.), s ugyancsak értelemzavaró fordítási hibának kell tekinteni a 21. oldalon szereplő „adminisztratív őrizet" kifejezést is.

Összegezve az elmondottakat, a Magyar—Szovjet Baráti Társaság Jogtudományi Szakosztálya a füzet kiadásával jó szolgálatot tett a társadalmi bíráskodás tapasztalatai tanulmányozása ügyének. Joggal igényelhető, hogy az említett törvénytervezetek feletti nyilvános vita lezárása s azok elfogadása után a magyar jogászság és társadalmunk szélesebb rétegei esetleg egy nagyobb terjedelmű és magasabb színvonalú munkában nyerjenek áttekintést a Szovjetunió, illetve a népi demokráciákban folyó társadalmi bíráskodás társadalmi tapasztalatairól és jogi problémáiról.

Horváth Tibor

Új könyvek:

Hajdu Gyula: A leszerelés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 349 p.

Losonczy István: A tettesség. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 203 p.

Nagy László—*Seress* Imre: A termelőszövetkezeti törvény. [Az 1960. évi 8. sz. és az 1960. évi 18. sz. törvényerejű rendelettel módosított 1959. évi 7. sz. tvr. és a végrehajtására kiadott 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. rendelet.] Lezárva: 1960. december 31-én. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 392 p.

Balassa László: Igazságügyi elmekórtan. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 256 p.

Csiki Ottó—*Simor* Antal: Az apasági és a származás megállapítása iránti egyéb perek. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 201 p.

Balázs Béla: Népmozgalom és nemzeti bizottságok 1945—1946. Bp. Kossuth Kiadó, 1961. 231 p.

A marxizmus—leninizmus alapjai. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 879 p.

A marxista filozófia alapjai. [Akademija. Nauk SzSzSzR. Insztitut Filozofii. Oszvonü markszistkoj. Moszkva, Goszpolizdat, 1959.] Bp. Kossuth Kiadó, 1961. 734 p. 6 sztl.

A kisipari szövetkezetek jövedelemadójával kapcsolatos jogszabályok. Összeáll. és jegyz. írta: Erdei József—Jancsó György—Szalai Gyula—Timár György. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 238 p.

Nemzetközi almanach 1960. Szerk. Radó Sándor. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 1 mell. 1243 p.

A pénzintézetek működése és kapcsolatuk a gazdálkodó szervekkel és a lakossággal. Szerk. Lehr György. Bp. Közgazd. Kiadó, 1960. 611 p.

1960. évi népszámlálás. 1. Előzetes adatok. 2. Személyi és családi adatok képviseleti minta alapján. 2. kiad. Bp. Stat. Kiadó, 1960. 304; 158 p. /Központi Statisztikai Hivatal./

Jávorka Edit—*Berényi* József: Jövedelmek a munkabéren felül. Bp. Kossuth Kiadó, 1960. 317 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete./

Hermann Zsuzsanna: Az 1515. évi Habsburg—Jagello szerződés. Adalék a Habsburgok magyarországi uralmának előtörténetéhez. Bp. Akad. Kiadó, 1961. 67 p. /Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 21./

Állam- és jogelmélet

Osznovü teorii goszudarsztva i prava. Red. Tumanov, V. A. [A szovjet állam- és jogelmélet alapjai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 439 p. ÁJI. 18.260

A kiváló társszerzők közreműködésével készült munka a szovjet állam- és jogelmélet legújabb rendszeres kézikönyve.

Voproszü szovetszkogo szocialisztyicseszkogo prava. K 40— letiju Velikoj Oktjabr'szkoj Szocialisztyicseszkoj Revoljucii. [A szovjet szocialista jog kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 438 p. /Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 18.352

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójára kiadott gyűjteményes munka a forradalom ma is időszerű kérdéseit vizsgáló tanulmányok gyűjteménye.

Kritika burzsoazno-reformisztszkih i revizionisztyihh teorij v voproszah goszudarsztva i prava. Red. Pokrovszkogo, Sz. A. [A burzsoá reformista és revizionista állam- és jogelmélet kérdéseinek bírálata.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 286 p. /Insztitut Prava Akademii Nauk SzSzSzR. im. A. Ja. Vüsinszkogo./ ÁJI. 18.430.

A tanulmánygyűjtemény 7 tanulmányt közöl különböző burzsoá jogintézmények valódi jellegének bemutatásával.

Nikolaev, V. V.: Lenin o szovetszkom goszudarsztve. [Lenin a szovjet államról.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR 1960. 106 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Naucsno-Populjarnaja Szerija./ ÁJI. 18.432

Ismeretterjesztő füzet az államot érintő legfontosabb lenini tételekről.

Arzsanov, M. A.: Goszudarsztvo i pravo v ih szootnosenii. [Az állam és jog kölcsönös viszonya.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1960. 286 p. ÁJI. 18.280

A Filozófiai Intézet gondozásában megjelent munka az állam és jog viszonyát elemző általános elméleti bevezetés után külön-külön fejezetekben vizsgálja az állam és jog viszonyát a burzsoá társadalomban, valamint az egyes forradalmi időszakokban.

Bystřina, Ivan—*Lakatoš,* Michal: Některé otázky teorie práva. [A jogelmélet néhány kérdése.] Praha, Nakl. Československé Akad. Věd. 1960. 246, [2] p. /Československé Akademie Věd. Sekce ekonomie, práva a filosofie./ OK. 356.677

Szerzők az alap és a politikai felépítmény kapcsolatait elemzik, majd a jogi normák tanával (a jogi normák fogalma, létrejötte, érvényessége és rendszere) és az államigazgatási normatív aktusokkal foglalkoznak részletesen. A továbbiakban a jogviszonyok keletkezését és megszűnését, végül a szocialista törvényesség elméleti és jogi biztosítékait tárgyalják.

Csesznokov, Dmitrij Ivanovics: Rol' szocialisztyicseszkogo goszudarsztva v sztroitel'sztve kommunizma. [A szocialista állam szerepe a kommunizmus építésében.] Moszkva, Szocékgiz, 1959. 70, [2] p. [Bibliogr. passim.] OK. 355.105

A pártaktívák, agitátorok és propagandisták részére ajánlott mű népszerű formában ismerteti a szovjet szocialista állam alapvető vonásait, a szocialista állam funkcióit a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet, majd a kommunista társadalom kibontakozása idején.

Isztorija politicseszkih ucsenij. [A politikai tanítások története.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 894 p. ÁJI. 18.506

A jogi főiskolák és karok részére írt tankönyv most közzétett második kiadását Fed'kin, G. I. szerkesztette.

Lejszt, O. Z.: Ucsenie Benedikta Szpinozü i goszudarsztve i prave. [Spinoza tanítása az államról és a jogról.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 55 p. ÁJI. 18.491

Spinozának az állammal és joggal kapcsolatos nézeteit Spinoza életéről és filozófiai felfogásáról adott általános jellegű bevezető után foglalja össze.

Kelsen, Hans: What is justice? Justice law and politics in the mirror of sciences. [Mi az igazság?] London, University of California Press, 1960. 397 p. ÁJI. 18.342

Szerzőnek korábbi folyóiratcikkeiből összeállított gyűjteményes munka.

Államjog

Umanszkij, Ja. N.: Szovetszkoe goszudarsztvennoe pravo. Red. Mokicseva, K. A. [Szovjet államjog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 435 p. ÁJI. 18.293

A jogi főiskolák számára írt tankönyv az államjog fogalmáról és a szovjet alkotmány fejlődéséről adott bevezető részek után a Szovjetunió társadalmi rendjét, államszervezetét, az állampolgárok alapvető jogait és kötelességeit és választási rendszerét tárgyaló nagy fejezetekben dolgozza fel az államjog legfontosabb kérdéseit.

Dekretü szovetszkoj vlaszti. Tom 1. 25 oktjabrja 1917. g. — 16 marta 1918 g. Tom. 2. 17. marta —10 julja 1918 g. Moszkva, Izd. Polit. Literaturü 1957—1959. 626; 626 p. ÁJI. 18.235; 18.393

A most megkezdett forrásgyűjtemény első két kötete a szovjet hatalom által 1917. okt. 25—1918. július 16 időközben közzétett dekrétumokat tartalmazza.

Zaszedanija Verhovnogo Szoveta SzSzSzR pjatogo szozüva pjataja szeszszija (5—7 maja 1960 g.) Sztenograficseszkij otcset. [A Szovjetunió Legfelső Szovjetjének ülései.] Moszkva Izd. Verhovnogo Szoveta SzSzSzR 1960. 320 p. ÁJI. 18.193

Az 1960. május 5—7-ig tartott ülésszak anyagát közli (a dolgozók adómentességéről szóló törvény, a pénzrendszer módosítása, a munkaidő újabb szabályozása stb.).

Zlatopolszkij, D. L.: Goszudarsztvennoe usztrojsztvo SzSzSzR. [A Szovjetunió államrendszere.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 300 p. ÁJI. 18.485

A Szovjetunió alapvető államjogi elméleti kérdéseit (a szovjet föderáció, a szövetségi köztársaságok rendszere, a szovjet autonómia, állampolgárság, gazdasági-államigazgatási felosztás stb.) tárgyalja.

E lapszám (XVI. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Németi László* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Elkind, P. Sz.* a leningrádi Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának docense (Leningrád). — *Dr. Kulcsár Kálmán* a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Katonáné dr. Soltész Márta* igazságügyminisztériumi csoportvezető. — *Starosciák, Jerzy* a varsói Tudományegyetem állam- és jogtudományi karának professzora (Varsó). — *Dr. Boytha György* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Gulácsi József* a Magyar Jogász Szövetség főtitkárhelyettese. — *Dr. Hámori Vilmos* kerületi bíró. — *Dr. Szamel Lajos* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Vigh József* aspiráns. — *Dr. Eörsi Gyula* egyetemi tanár. — *Dr. Horváth Tibor* a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének csoportvezetője.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 61.1956. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XVI. új évfolyam 6. szám Budapest, 1961. június hó

BUDAPEST FŐVÁROSI 1961 JUL 5

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

CSÉKA ERVIN:

A büntetőjogilag releváns tények problémája 322

NAGY LAJOS:

A gyermek- és fiatal kor jelentősége a tanúvallomás mérlegelésénél 331

MÓRA MIHÁLY:

A preventív jogvédelem néhány kérdése a polgári eljárásban 342

ÁDÁM ANTAL:

A külföldiek fontosabb jogai és kötelességei a Magyar Népköztársaságban 351

CSALÓTZKY GYÖRGY:

A közszolgálati munkaviszony megszüntetése a hivatal részéről 361

Szemle:

BEÉR JÁNOS:

A tudományos minősítések helyzete állam- és jogtudományunk területén 369

VACSEV, NIKOLAJ:

A jogi oktatás rendszere a Bolgár Népköztársaságban 374

Jogirodalom:

BECK SALAMON:

Csanádi György: Polgári jog 378

— —:

Új könyvek 380

galom régtől fogva ismeretes, mégis a fogalom tartalma, elemei és határai a jogalkalmazás számára távolról sem olyan világosak és egyértelműek, hogy ne vetnének fel sok vitás kérdést jelenlegi büntető eljárási gyakorlatunkban is. Indokoltnak látszik ezért, hogy egyrészt a releváns tények perrendtartási szabályozásának megoldási lehetőségeit, másrészt elméleti kimunkáltságának jelenlegi helyzetét röviden megvizsgáljuk. Áttekintésünkben csupán a hazai, valamint az újabb külföldi szocialista jogalkotás és alapvető jogi irodalom eredményeinek kiemelésére szorítkozunk.

II. Az *eljárási törvény*, amely a tények megállapításának és a jogkövetkezmények alkalmazásának általános rendjét szabályozza, a jogalkalmazásnak nem sok segítséget nyújt e területen. A törvény a ténymegállapítás eszközéről, a bizonyításról — több-kevesebb részletességgel — rendszerint szól ugyan, de a bizonyítás útján megállapítandó tények köréről csak itt-ott és csak igen szűkszavúan tesz említést, mintegy feltételezve a jogalkalmazónál a büntetőjogi relevancia köztudomású voltát.

A *jelenlegi magyar Bp.* a tényfelderítési és ténymegállapítási feladatokat általában is hézagosan szabályozza, de csaknem teljesen mellőzi a büntető eljárás során megállapítandó (releváns) tények meghatározását. A releváns tényekre csak közvetve utaló rendelkezések találhatók a Bp-ben. Ilyenek: a 3. § a terhelő és mentő, a súlyosító és enyhítő körülmények kiderítéséről; a 4. § „a tényállás kiderítésére alkalmas" bizonyítékok felhasználásáról; az 54. § (1) bek. a tanúkról; az 58. § (1) bek. a szakértőkről; a 65. § (1) bek. a szemléről; a 91. § (1) bek. „az eljárás sikeréhez egyébként szükséges körülményeknek más alkalmas módon való" felderítéséről; a 91/B. § a terheltként való felelősségrevonásról és az erről szóló határozat tartalmáról; a 135. § (1) bek. a nyomozás befejezéséről; a 138. § (1) bek. *b)* pontja a vádirat tartalmáról.[2]

A *külföldi* szocialista büntető perrendtartások is túlnyomórészt csak érintik a büntető eljárás során elvégzendő ténymegállapítási teendőket. Az 1950. évi egységes szövegű *lengyel* Bp.[3] 231. cikkelyének *e)* pontja „a gyanúsítottra, különösen a gyanúsítottnak a sértetthez való viszonyára, a gyanúsított szellemi fejlettségének fokára, jellemére, eddigi életének és a bűncselekmény elkövetése utáni magatartására" vonatkozó adatok kiderítéséről és megállapításáról rendelkezik. Az 1952. évi *bolgár* Bp.[4] 125. cikke előírja a nyomozás és a vizsgálat során a „terheltre nézve hátrányos és előnyös" körülmények feltárását. Az 1956. évi *csehszlovák* Bp.[5] 2. §-a „az ügy elbírálására jelentős", továbbá „a terhelt ellen és javára tanúskodó" tényköröulmények kiderítését írja elő az egész büntető eljárás során. A 182. § a vizsgáló szervek számára kötelezővé teszi „az eset elbírálásához szükséges minden tény" összegyűjtését.

A kérdés kodifikációs megoldási módjai közül a szovjet-orosz és főleg a román Bp. bizonyos fokig kivételnek számít, mert ezek már részletesebben felsorolják a büntető eljárás során megállapítandó tényeket. Az 1923. évi *szovjet-orosz* Bp.[6] 111. §-a a „terhelő és a mentesítő", illetve minden olyan körülmény tisztázását írja elő, amely „a gyanúsított felelősségének fokát és nemét súlyosítja vagy enyhíti." A 113. § közvetlenül utal azokra az anyagi jogszabályokra (szovjet-orosz Btk. 45., 47. és 48. §-ai), amelyekben foglalt körülmények tisztázása „az ügy helyes kivizsgálására befolyással bírhat." A 166. § szerint a tanút az „ügyben megállapítandó tényekre és a terhelt személyének jellemzésére vonatkozólag" kell kikérdezni. Az 1956. évi hivatalos szövegű *román* Bp.[7] 179/1. §-a szerint a bűnüldöző szervek „megállapítják és ellenőrzik azokat a tényeket és körülményeket, amelyek a vád (incriminare) megerősítéséhez vagy annak mellőzéséhez vezethetnek, továbbá az enyhítő és súlyosító körülményeket, a bűncselekmény indítóokát, a bűnösség fajtáját, a felek személyazonosságát, polgári állapotát és vagyoni helyzetét, a bűncselekmény elkövetését előidéző és megkönnyítő körülményeket, valamint a bűncselekmény következményeit."

Megemlítjük még az 1954. évi *jugoszláv* Bp.-t[8] is, amelynek 249. §-a szerint a vádiratnak tartalmaznia kell: „a bűncselekmény leírását a törvényi tényállási elemekkel, az elkövetés helyével és idejével, a tárgyat, amelyre nézve és az eszközt, amellyel a bűncselekményt elkövették, valamint azokat a többi körülményeket, amelyek a bűncselekmény pontos körülírásához szükségesek."

Az *újabb jogalkotások* közül a büntetőjogilag releváns tények szabályozását illetően is elvi jelentőségűek a *Szovjetunió 1958. évi Büntető Eljárási Alapelvei.*[9] Az Alapelvek 15. cikke négy pontba foglalja azokat a tényköröulményeket, amelyeket „a vizsgálat lefolytatása és a büntető ügy bírósági tárgyalása során bizonyítani kell." Ezek: *1.* a bűncselekmény tényállása (a bűncselekmény elkövetésének ideje, helye, módja és egyéb körülményei), *2.* a terheltnek a bűncselekmény elkövetésében való bűnössége, *3.* a terhelt felelősségének mérvére és jellegére kiható

[2] A *régi magyar* Bp.-nek (1896. évi XXXIII. tv.) és Bpn-nek (1914. évi XIII. tv.) a büntető eljárás során megállapítandó lényeges tényekre vonatkozó főbb rendelkezéseit tartalmazták a Bp. 83., 84. §, 100. § (1) bek., 102. §, 117. §, Bpn. 5., 7., 9. §-ai.

[3] Magyar nyelvű nyers fordítás az Állam- és Jogtudományi Intézet (ÁJI) könyvtárában.

[4] Magyar nyelvű nyers fordítás az ÁJI könyvtárában.

[5] Magyar nyelvű kiadás: A büntető törvény, a büntető perrendtartás törvénykönyve. Bratiszlava, 1959.

[6] A szovjet büntető perrendtartás. Tanulmányok a szovjet jog köréből. 2. sz. I. M. kiad. Bp. 1951.

[7] Magyar nyelvű kiadás: A büntető perrendtartás törvénykönyve. Tud. kiadó. Bukarest, 1956.

[8] Francia nyelvű kiadás: Code de procédure pénale. Beograd. 1954.

[9] A Szovjetunió 1958. évi büntetőjogi szabályai. Bp. 1959.

körülmények és 4. a bűncselekménnyel okozott kár jellege és nagysága.

Végül különös figyelmet érdemelnek a szovjet Alapelvek nyomán megalkotottak közül az egyik elsőnek, a *kazah* szovjet szocialista köztársaság új büntető eljárási törvénykönyvének (1960)[10] a releváns tényekre vonatkozó rendelkezései.

A kazah Bp. 45. cikke a szovjet Alapelvek 15. cikkére alapított, de valamivel még részletezőbb felsorolással meghatározza a büntető eljárásban releváns ténykörülményeket. A 46. cikk előírja: „a bűncselekmény elkövetését elősegítő körülmények" megállapítását. A 47. cikk szerint „bizonyítékot képezhet bármely tényadat, amelynek alapján ... megállapítják a társadalomra veszélyes cselekmény fennállását vagy hiányát, e cselekmény megvalósítójának bűnösségét és azokat az egyéb körülményeket, amelyeknek az ügy helyes elbírálása szempontjából jelentősége van." A 94. cikk felderíteni rendeli „az ügy tényeire alapozva ... a bűncselekmény lényegéről és jellegéről kialakított feltevéseket, az elkövetés körülményeit, az elkövetőket és azokat az indítékokat, amelyek ezeket vezették."

III. Nem terjeszkedhetünk ki ezúttal azokra az elgondolásokra, amelyek hazai viszonylatban a ténymegállapításnak a büntető eljárásban szabályozandó módjaira általában, a büntetőjogilag releváns tények körének meghatározására pedig különösen — *de lege ferenda* — felvethetők. Az azonban kétségtelennek látszik, hogy a Bp-nek — az új Btk. hatálybalépésével szükségképpen felmerülő módosítása során — legalább annyival konkrétabban kell szabályoznia a büntető eljárásban megállapítandó tények körét, amennyivel közvetlenebb és differenciáltabb szabályozást adja az új Btk. általános és különös része az egyes tényállásoknak, diszpozícióknak.

Közelebbről: a Btk. tervezet[11] 2. §-a a bűnösséget is kifejezetten megemlíti a bűntett fogalmában, ugyanezen szakasz (2) bekezdése a társadalomra veszélyesség ismérvét az eddiginél szemléltetőbben kifejti. A II. fejezetben „A büntethetőség" fő címszó alatt az eddiginél részletesebb szabályozást nyert a kísérlet és előkészület és különösen új tartalmú — a bizonyítás szempontjából nagy fontossággal bíró — szándékosság és gondatlanság meghatározása. Ugyancsak az eddiginél precízebb szabályozást kaptak a büntethetőséget kizáró és megszüntető okok, differenciáltabb megfogalmazású lett a társadalomra veszélyesség jelentéktelensége, illetve elenyészése. A 64. §-ban némileg módosított szabályozást nyertek a büntetéskiszabás elvei. Emellett a Btk. tervezet általános részének, valamint a különös résznek számtalan egyéb rendelkezése és diszpozíciója is új megszövegezésű, ami mind arra figyelmeztet, hogy az anyagi jogszabály alkalmazásának szerves részét képező ténymegállapítás jelentősége is nőtt.

Ilyen körülmények között a Bp-nek nagyobb figyelmet kell szentelnie az említett anyagi normákhoz szorosan kapcsoló kérdésekre, mintegy a *bűntett-fogalom vetületére:* a bűncselekmény *tényállásának* a büntető eljárás során való megállapítására. A tételesjogi megoldás kialakításánál feltétlenül értesíteni kell a külföldi szocialista perrendtartások idevonatkozó rendelkezéseiből leszűrhető tanulságokat. Ezek közül nem egy — régebbi is — jóval sikerültebb a jelenlegi miénknél, de különösen szemléltetően mutatják a büntetőjogilag releváns tények kodifikálásának követendő útját a szovjet Alapelvek és az annak nyomán megalkotott első szovjet szocialista köztársasági büntető perrendtartások.

IV. Vitatható, hogy részletesen, avagy szükszavúan helyesebb-e a tételes törvényben a büntető eljárás során megállapítandó tények körét meghatározni. Az bizonyos, hogy *valamilyen* rendezés szükséges, de másrészt az is kétségtelen, hogy a jogalkalmazó sohasem várhatja a törvénytől a ténymegállapítás körének, elveinek és módszereinek kimerítő szabályozását. Szocialista eljárási kodex nem vállalkozhat többre, mint arra, hogy a társadalomra veszélyes magatartásokat meghatározó törvény érvényesülésének *általános* rendjét szabályozza, az emberi magatartások, tények (azaz a bűncselekmények) feltárásának, bizonyításának és megállapításának alapvető módozatait rögzíti. De még a szovjet Alapelvek idézett cikkében adott részletezés mellett is mellőzhetetlen az elmélet és a gyakorlat további munkálkodása az egy-egy ügyben szükséges jelentős tények helyes kiválasztása és megállapítása érdekében. Nyilvánvaló, hogy pl. olyan kérdés, vajon a Btá-nak a büntetés kiszabásáról rendelkező 50. §-a (illetve az új Btk. tervezet 64. §-a) adott esetekben milyen részletes tények megállapítását kívánja: törvényben semmiképpen sem szabályozható.

A gyakorlati jogalkalmazó előtt a büntető eljárás különböző szakaszaiban lépten-nyomon hasonló feladat áll: a legkülönbözőbb tényeket kell felderítenie, megállapítania. „Tisztázni kell a személyi társadalomra veszélyesség megítéléséhez szükséges körülményeket", — „fel kell tárni a Btá. 56. § alkalmazhatásának feltételeit" stb., stb. — hangzik fel gyakran a büntetőpolitikai elvek helyes érvényesítését követelő igény. Ennek az indokolt büntetőpolitikai igénynek a kielégítése és egyben a törvényesség maradéktalan biztosítása azonban mindenekelőtt *bizonyos tények* megállapítását teszi szükségessé, amelyekből azután a megfelelő — jogi, jogpolitikai — következtetések levonhatók. Nem is beszélve a jogalkalmazás olyan területeiről, mint amilyenek a „klasszikus" ténymegállapítási feladatok: a törvényi tényállás, a minősítés és a

[10] Magyar nyelvű nyers fordítás az ÁJI könyvtárában. (Lényegében hasonló a szabályozása az új szovjet-orosz Bp.-nek is.)

[11] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve. Tervezet. Bp. 1960.

büntetéskiszabás alapjául közvetlenül szolgáló ténybeli adatok felderítése és lerögzítése.

A ténymegállapítás „apró munkáját", így a releváns tények kiválasztását is, a gyakorlatnak kell végeznie a tételes jogszabályok helyes és az állandóan változó életviszonyoknak megfelelő („továbbfejlesztő") alkalmazásával, megalapozott ténymegállapításokat tartalmazó döntések hozatalával. Ugyanakkor azonban az elmélet segítségére is szükség van. Az elméletnek az a feladata, hogy a gyakorlat legtisztultabb tapasztalatait általánosítva, kidolgozzon olyan irányelveket, amelyek rávilágítanak az egyes ügyekben releváns tények maximális pontossággal és tartalmi teljességgel való megállapításának lehetőségeire.

De rendelkezzünk-e valamennyire is kidolgozott irányelvekkel arra, hogy pl. a jogos védelem, a végszükség, a korlátolt beszámíthatóság, a társadalomra veszélyességben való tévedés, vagy a bűnösség (szándék és gondatlanság) stb. konkrét esetekben való elbírálásához — mint *jogi* feladathoz — milyen *ténybeli* adatok tisztázása és megállapítása szükséges? Vajon helyes-e mindent a gyakorlatra bízni azzal, hogy itt lényegében magától értetődő — a tételes jogban és az elméletben talán meg se határozható — teendőkről van szó?

Nézetünk szerint semmiesetre sem volna helyes a gyakorlat ilyen „magára hagyása" éppen olyan területen, ahol köztudottan a legnagyobb nehézségekkel küzd. Az igaz, hogy a vonatkozó ténymegállapítási feladatok körét az anyagi jog valamennyi általános és különös diszpozíciójára nézve lehetetlen eleve meghatározni, mintegy receptet adva arra, hogy az egyes ügyekben milyen egyedi tényeket kell megállapítani. Arra azonban lehetőség van, hogy a büntető igazságszolgáltatás gyakorlati „lebonyolítói" (nyomozó, ügyész, bíró) számára — elméleti megalapozással és csakis fő vonásokban — kidolgozzuk a mindenkori ténymegállapítási teendők leglényegesebb *elveit*, sőt bizonyos fokig a megállapítandó tények — a jogi relevancia — *körét* és a hozzájuk vezető *módszereket* is. Ehhez a munkához alapot adnak az elmélet eddigi eredményei és nem utolsó sorban a bírói gyakorlatnak — ha nem is nagyon gazdag, de nem is lebecsülendő — eddigi tapasztalatai. Ez utóbbiak éppen az átfogó elméleti kimunkálásra és az elvi alapokon történő rendszerezésre ösztönöznek.[12]

V. Büntető eljárási jogunk *irodalma* sem a múltban, sem az utóbbi időben nem fordult kellő mértékben és súllyal a büntetőjogilag releváns tények problematikája felé. A *felszabadulás előtt* a bírói gyakorlatot is csak a gyér számú és jórészt ötletszerű tételes jogi szabályok értelmezési kérdései foglalkoztatták, elvi tartalmú állásfoglalások alig születtek. A releváns tényekre vonatkozó irodalmi nézetek igen számosak voltak ugyan, de átfogó jellegű elemzések nem történtek. A vizsgálódások színvonala — elvi, elméleti megalapozás és rendszerezés tekintetében — messze elmaradt a ténymegállapítás egyéb területeit (a bizonyítás tana, a ténykérdés problémái az esküdtbírósági és a perorvoslati eljárásban stb.) érintő irodalmi érdeklődés nívójától. Néhány jelentősebb régebbi állásfoglalást mégis megemlítünk.

Már *Pauler* megjegyezte, hogy „a vizsgálat tárgyát a bűntettre, annak minősítésére, a bűnösökre és okozott kárra vonatkozó mindazon adatok képezvén, melyek a bűntett tárgyi és alanyi tényálladékára fontossággal bírnak."[13] *Fayer* „szélesebb értelmű ténykérdésről" és a tények „különböző változatai"-ról tesz említést.[14] *Finkey* „a büntetőper elintézésénél fontossággal bíró tények" kifejezést használja, mint a bizonyítás tárgyát.[15] Más helyen — de ugyancsak a bizonyítás tárgyának kifejtése kapcsán — olyan tényeket jelöl meg, amelyek „valósága vagy valótlansága valamely bírói intézkedés, illetőleg a per érdemi eldöntésének a feltétele."[16] Továbbmenően kifejti, hogy ezek: „a bűncselekmény tényálladékának ismérvei (külső és belső kellékek), az enyhítő és súlyosító körülmények, a beszámítást és a büntethetőséget kizáró okok, az eljárás megindításának és folytatásának általános és különös feltételei."[17] *Angyal* szerint „a bizonyítás tárgya általában mindaz a tényköriilmény, melynek megállapítása a büntető eljárás során teendő valamely intézkedés vagy hozandó határozat előfeltétele."[18] Az anyagi jog alkalmazhatását illetően idesorolja a törvényi tényálladékot, a beszámítást és a büntethetőséget kizáró okokat, a minősítő, valamint az enyhítő és súlyosító körülményeket. Eljárásjogi szempontból bizonyítandók — szerinte — az eljárási feltételek és egyes eljárási cselekmények alkalmazhatásának feltételei. (pl. az előzetes letartóztatás okai) Idetartoznak továbbá az indiciumok és más „segédkörülmények" (pl. tanúvallomás, okirat hiteltérdemlősége stb.)[19] Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a tényálladék általános ele-

[12] A büntetőjogilag releváns tényekre vonatkozó — egyébként nem túl nagyszámú — fontosabb *legfelső bírósági* határozatokat a Molnár-féle Bp. kommentár közli. Ilyenek pl.: BH 1120. (a terhelő és mentő adatok kiderítése, Bp. 3. §, komm. 28. old.), Bf. I. 76/1954. és B. törv. 44/1954. (a tényállás minden oldalú tisztázása, Bp. 4. §, komm. 32. old.), BH. 1063. (a közvetett tényadatok jelentősége, Bp. 4. §, komm. 35. old), BH. 369. (az ügy érdemére kiható bizonyítékok, Bp. 4. §, komm. 37. old.), Bf. I. 621/1955. BH. 915. (a nyomozásban „minden jelentőséggel bíró szempont" felderítése, Bp. 91/B. §, komm. 263. old), végül a megalapozatlanság (Bp. 203. §) fogalmával kapcsolatos állásfoglalások (komm. 606. és köv. old.).

[13] *Pauler* Tivadar: Büntetőjogtan. II. köt. Bp. 1873. 358. old.

[14] *Fayer* László: A magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala. 3. kiad. Bp. 1899. 263. old.

[15] *Finkey* Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve. 4. kiad. Bp. 1916. 277. old.

[16] i. m. 287. old.

[17] Uo.

[18] *Angyal* Pál: A magyar büntető eljárásjog tankönyve. I. köt. Bp. 1915. 318. old.

[19] i. m. 318—319. old.

mei és az általános eljárási feltételek nem tárgyai a bizonyításnak, ezek következtetés útján állapítandók meg, ugyanúgy, mint a tapasztalati és köztudomású tények (tehát ezeknél — szerinte — csak ténymegállapításra, nem pedig bizonyításra van szükség.)[20] Angyal az esküdtekhez intézendő ténykérdés — azaz a releváns tények — tartalmát úgy határozza meg, mint a bűncselekmény törvényes fogalmát megvalósító, valamint „oly ténykörülményeket, amelyek bizonyos büntetendő cselekmény törvényes fogalmát betöltő tényálladéknak büntetőjogilag jelentős változóságára utalhatnak (beszámítást, vagy büntethetőséget kizáró, súlyosabb vagy enyhébb büntetési nemet vagy tételt maga után vonó ténykörülmény)[21] *Vámbéry* álláspontja szerint „mindazokat a tényeket kell bizonyítani, amelyek a bűncselekmény vagy a bűnösség megállapítására akár az anyagi, akár az eljárási szabály alkalmazását tekintve, befolyást gyakorolhatnak. A tény fogalma éppúgy jelenti a külvilágban megtörtént eseményt (cselekvést), mint a belső tényt: a lelki állapotot, vagy folyamatot. (Pl. szándék, félelem)"[22] A *Balogh—Illés—Vargha* kommentár a régi Bp. 117. § (2) bekezdésére utalva („mellőzendő azonban oly részleteknek és mellékes körülményeknek kutatása, melyek a 102. § keretén kívül esnek"), megjegyzi, hogy itt a vizsgálat határairól van szó. A vizsgálat határait a 102. § abban jelölte meg, hogy annyi adatot kell bíróilag kideríteni és megállapítani, „melyek alapján eldönthető, hogy van-e helye a főtárgyalás elrendelésének."[23] A kommentár szerint „részletek és mellékes körülmények" alatt — melyeket tehát nem kell kutatni és megállapítani a vizsgálat során[24] — „azok értendők, melyek befolyással bírnak ugyan az ítéletre, de a főtárgyalás elrendelésére nem. (117. § (2) bek.) Ilyen körülmények azok, melyek a bűncselekmény elkövetését megelőzik; ilyenek az enyhítő és súlyosbító körülmények."[25] *Auer—Mendelényi* kommentárja szerint nincs helye nyomozás kiterjesztésének „a súlyosító és enyhítő körülmények megállapítása végett", továbbá „a magánjogi igény megalapozása végett."[26] A régi Bp. 100. §-ának értelmezéseként kifejti, hogy mentő körülmény, amelyet a nyomozás során ki kell deríteni, csakis „a bűnösséget és büntethetőséget megszüntető, továbbá az enyhébb minősítést indokoló tény."[27] És tovább: „Ellenben azok a körülmények, amelyek csupán a büntetés súlyára bírnak befolyással (szorult anyagi helyzet stb.) a nyomozás során még figyelmen kívül hagyhatók."[28] — Ezeket — szerinte — a vizsgálat során kell felderíteni és megállapítani.[29] A tanúvallomásról szóló régi Bp. 192. § magyarázatául kifejti, hogy „a bűnvádi eljárásra nézve fontossággal bírói ténykörülmény" alatt az anyagi törvény különös részének, az anyagi törvény általános részének, továbbá az eljárási törvény egyes rendelkezéseinek (eljárási feltételek stb.) alkalmazhatása szempontjából lényeges körülményeket kell érteni.[30] Megjegyzi, hogy „bár nem egészen lényegtelenek, mégis nagy óvatossággal kell kezelni azokat a bizonyítékokat, amelyek a sértett vagy a terhelő tanúk személyi megbízhatóságának megcáfolására szolgálnának."[31] A kommentár a bizonyítási indítványok főtárgyalási elbírálásának fejtegetése kapcsán hangsúlyozza, hogy „a bűncselekmény elkövetésére késztő lélektani indokok, lelki rugók és az ezeket felidéző okok" is megállapítandók.[32] És végül: „Semmi összefüggésben nem áll a kérdés az üggyel, ha az sem közvetlenül, sem közvetve releváns körülményre nem vonatkozik", — tehát a tanúkhoz ilyen kérdések nem intézhetők. (régi Bp. 307. § (3) bek.)[33] A kommentár szerint „az üggyel való összefüggés hiánya" nem azonos a „lényegtelenséggel",[34] de hogy mi a különbség köztük, azt nem mondja meg. Az *Angyal—Isaák* kommentár több helyen utal a jogilag releváns tényekre, főleg a régi Bp-nek a tanúkat szabályozó 192. §-a értelmezése, illetve az ennek nyomán kialakult bírói gyakorlat ismertetése kapcsán (a tanúk vallomása „a bűn-

[20] i. m. 318. old.

[21] i. m. II. köt. Bp. 1917. 135—136. old.

[22] *Vámbéry* Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve. 3. kiad. Bp. 1916. 131. old.

[23] *Balogh* Jenő—*Edvi Illés* Károly—*Vargha* Ferenc: A bűnvádi perrendtartás magyarázata. 2. kiad. Bp. 1910. I. köt. 527—528. old.

[24] i. m. 528. old. Bizonyos fokig ellenkezőleg az *Auer—Mendelényi* kommentár (V. köt. 181. old). Ez utóbbi szerint „a valóságnak megfelelő tényállás csak akkor áll rendelkezésre, ha a vizsgálóbíró a súlyosbító és mentő körülményeket is felderítette". (Vö. 29. sz. jegyzet.)

[25] i. m. 528. old.

[26] *Auer* György—*Mendelényi* László: A bűnvádi eljárási jog. Bp. 1932. V. köt. 121. old. Utal a kommentár az ugyanígy rendelkező 2100/1900. I. M. sz. rendelet V. fejezetére is.

[27] i. m. 154. old.

[28] Uo.

[29] i. m. 181. old. Ellenkezőleg a *Balogh—Illés—Vargha* kommentár (I. köt. 528. old.), amely az enyhítő és súlyosbító körülményeket a vizsgálat során is irrelevánsaknak tekinti (vö. 24. sz. jegyzet).

[30] i. m. II. köt. Bp. 1930. 74. old. és III. köt. Bp. 1931. 19. old.

[31] i. m. II .köt. 29. old. A kommentár ezzel kapcsolatban utal az ún. „erkölcsi tanúk" kihallgatásáról szóló 9194/1904. B. J. T. LIX. 222. sz. kúriai határozatra: „Tanúként csak az hallgatható ki, kinek tényekről van tudomása. Az 1848. évi XVIII. tc. 25. §-a, amely a vádló erkölcsi értékéről véleményt mondó tanúk kihallgatását megengedi, a Bp. alapvető szabályával ellenkezik és az É. T. (1897. évi XXXIV. tv.) 27. § (1) bek. értelmében hatályát vesztette." A lábjegyzetben utal a kommentár arra is, hogy „az erkölcsi tanúk vallomásának még ez idő szerint is fontos szerepe van az angol bűnvádi eljárásban, különösen a vádlottat terhelő tanúk szavahihetőségének a védelem által ambicionált megdöntése végett. L. Kenny: Cases illustrative of English Criminal Law. 543., 544." (Témánk szempontjából ennek a kérdésnek azért van érdekessége, mert a vita tárgya, hogy az erkölcsi megbízhatóság, jellem, szavahihetőség stb. büntetőjogilag releváns tény lehet-e. Vö. 35. és 44. sz. jegyzet.)

[32] i. m. 74. old.

[33] I. m. 76—77. old.

[34] Uo.

cselekményre és a bűnvádi eljárásra nézve fontossággal bírói ténykörülményekről").[35]

VI. A büntetőjogilag releváns tények problémája a *felszabadulás utáni* magyar eljárásjogi irodalomban sem vonzott szélesebb körű irodalmi érdeklődést. A kérdés önálló vizsgálódásban alig részesült, többnyire csak a bizonyítás kérdései (a bizonyítás tárgya) körében, valamint a ténymegállapítást igénylő fontosabb eljárási aktusok (vádirat, ítélet stb.) kapcsán elemezték, döntően az idevonatkozó tételes jogszabályok magyarázataként.

Az elszórtan található irodalmi nézetek többsége azt vallja, hogy a büntető eljárásban megállapítandó tények körét az anyagi jog szabályaiból lehet felismerni. Azaz: a jogilag releváns tényeket nem az eljárási, hanem az anyagi jognak kell szabályoznia. Az eljárási jog csak „átveszi" a releváns tényeknek az anyagi jogban már meghatározott rendszerét és ezekhez a maga részéről csak a megállapítás módszerét és eljárási rendjét kapcsolja hozzá. Ugyancsak általános nézet az, hogy a jogilag releváns tények köre mint a bizonyítás tárgyának kérdése jelentkezik a büntető eljárás minden szakában.

Móra Mihály szerint: „A bizonyítás tárgya olyan tény, amely a büntetőjogi kérdés eldöntése szempontjából jelentős, függetlenül attól, hogy a büntető perben a felek ezt vitatják-e. Olyan tényeket kell bizonyítani, amelyek valóságától vagy valótlanságától függ a büntetőjogi felelősség és a büntetés. Hogy melyek ezek a tények, azt nem a büntető perrendtartás, hanem a büntető anyagi jog (általános és különös részében) határozza meg. A bizonyítás tárgya mindenekelőtt a bűncselekmény alanyi és tárgyi oldalát jellemző tény. Bizonyítani kell az okozati összefüggést, a bűnösségi formát, bizonyos esetekben a büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okokat. A bizonyítás tárgyának részletes vizsgálata az anyagi jog körébe tartozik."[36] *Nagy* Lajos szerint[37] „a bírói ténymegállapítási tevékenység annyiban jogi jellegű, hogy a jelenségeknek csak a jogilag releváns csoportját vizsgálja. A jogi megítéléshez az eljárás menetében általában az olyan események megállapítása szükséges, amelyek a büntetőjogi szabályban meghatározott absztrakt rendelkezéseket — a bűncselekmény fogalomelemeit — kitöltik, megvalósítják. A bíróság tehát mindig a törvényi tényálláson, mint kereten keresztül vizsgálja a megtörtént jelenségeket s a törvényi tényállásban foglalt egyes — absztrakt — elemek konkrét jelenségekre való alkalmazásának szükségességét vizsgálja ... A jogilag irreleváns jelenségeket a bíróság viszont elhanyagolja."[38] Hangsúlyozza azt is, hogy jogi értékelés alá kerülnek „nemcsak a bűncselekmény törvényi tényállásával, hanem az egész jogi megítéléssel (bűnösséget kizáró, megszüntető körülmények, a bűncselekmény társadalmi körülményei, enyhítő-súlyosbító körülmények stb.) kapcsolatos ténymegállapítások" is.[39] A *Molnár* László szerkesztette Bp. kommentár szerint „a bizonyítás tárgya az anyagi büntetőjog alkalmazása szempontjából releváns valóság."[40] Ezen lényegében „az objektív külvilágnak azt a büntetőjogilag jelentős részét" érti, amit tényállásnak nevezünk. A kommentár szerint a tényállás szűkebb fogalma a szorosan vett bűncselekményt, a „társadalomra veszélyes és jogellenes jelenséget, valóságrészt" jelenti. „Tágabb, eljárási jogi értelemben pedig a tényállás fogalmába tartozik mindazon tények összessége, amely a szűkebb értelemben vett (bűncselekményi) tényállással kapcsolatban valamely anyagi vagy eljárási büntető jogszabály alkalmazása szempontjából relevánsak." Az utóbbi körbe tartoznak „pl. azok is, amelyek a büntetés kiszabása, a büntethetőségi akadályok érvényesülése, a felmentés, a kegyelmi rendelkezés hatályosulása, az elévülés stb. megállapítása szempontjából jelentőséggel bírnak."[41] A Molnár-kommentár idézi a Legfelsőbb Bíróság Bf. I. 76/1954. és B. törv. 44/1954. sz. határozatait, amelyek ugyancsak azt hangsúlyozzák, hogy a tényálláshoz nemcsak a bűnösség és büntethetőség, hanem a minősítés és a büntetés kiszabása szempontjából lényeges körülmények is hozzátartoznak, s hogy ezeket a tényeket az eljárás során széles körben fel kell deríteni.[42] Idézi Sztrogovicsot is, aki szerint „a bűnügy tényállásbeli körülményeinek a megállapítása magában foglalja: *a)* a bűncselekmény tényleges megtörténtének, *b)* a bűncselekményt elkövetett személynek és *c)* azoknak a körülményeknek a megállapítását, amelyek a bűncselekmény tényállását megvalósító magatartásnak a tettes terhére írásához vezetnek". Ehhez a kommentár hozzáteszi *d)* pontként „azokat a tényeket is, amelyek a tettes felelőssége mértékének és felelősségrevonása módjának, illetőleg felmentésének, avagy más büntetőjogszabály alkalmazásának alapul szolgálnak." Megjegyzi végül, hogy „ugyancsak a tényálláshoz tartoznak a terhelt személyi adatai is".[43] A Molnár-kommentár álláspontja szerint „kivételesen vannak olyan körülmények is, amelyek noha nem lesznek a tényállás részei (nem releváns tények), mégis

[35] *Angyal* Pál—*Isaák* Gyula (*Vargha* Ferenc műve alapján): Bűnvádi perrendtartás. Bp. 1941. 182. old. U. itt megjegyzi: „Erkölcsi tanúk kihallgatásának helye nincs. A 192. § szerint csak az hallgatható ki, akinek tényekről van tudomása. Az 1848. XVIII. tc. 25. §-a, amely a vádló erkölcsi értékéről tanúk kihallgatását engedi meg, nincs hatályban. (K. 9194/1904. B. J. T. LIX.) Vö. 31. és 44. jegyzet.

[36] *Móra* Mihály: Büntető eljárási jog. Egyetemi jegyzet. Bp. 1959. I. köt. 259. old.

[37] *Nagy* Lajos: Ténymegállapítások felülbírálata a büntetőperben. ÁJI. Értesítője. Bp. 1957. I. köt. 1. sz. 95—119. old.

[38] i. m. 103. old.

[39] i. m. 117. old.

[40] *Molnár* László és munkaközössége: A büntető perrendtartás kommentárja. Bp. 1957. 29. old.

[41] Valamennyi idézet i. m. 31. old.

[42] i. m. 32. old.

[43] Valamennyi idézet i. m. 32. old.

lényegesek, s így bizonyítás tárgyát képezhetik, illetőleg adott esetben bizonyítandók". Erre példaként felhozza a bizonyító eszközök hiteltérdemlőségére (a tanú szavahihetőségére, az okirat valódiságára) vonatkozó körülményeket.[44] Itt azonban már problematikussá válik, hogy van-e különbség „tényállás" és „bizonyítandó tények összessége" között, a „releváns tények" és a „lényeges tények" között stb., és ha igen, az miben áll?

VII. A jogilag releváns tények körére vonatkozó, jelentősebb magyar irodalmi állásfoglalások mellett szükséges ismertetni a *szovjet* szerzők nézeteit is, jóllehet ezúttal ezek közül is csak a legalapvetőbbek kiemelésére van mód.

Sztrogovics szerint a bíróság a ténykörülmények tisztázásánál „nem ragadja meg, vizsgálja ki és szögezi le maradéktalanul és feltétlenül — mert ezt sem nem képes, sem nem köteles megtenni — mindazokat a tényeket, amelyek az elbírálása alatt álló üggyel egyáltalában — valamiképpen vagy valamelyest — kapcsolatban állanak; a bíróság csupán azokat a tényelemeket, az ügynek azokat a tényállásbeli körülményeit válogatja ki és teszi eljárása és vizsgálódása tárgyává, amelyek a jogi elbírálás szempontjából jelentőséggel bírnak, a jogszabály által felállított ismérvek alá esnek, valamely jogintézménnyel viszonylatban állnak és bizonyos jogkövetkezményeket vonnak (vagy legalábbis vonhatnak) maguk után".[45] A bíróság az eset tényállásbeli oldalának vizsgálatánál „szükségszerűen kénytelen figyelmet fordítani arra a jogszabályra, az anyagi büntetőjogi törvénynek arra a rendelkezésére, amely az adott esetre alkalmazást nyerhet, és amely meghatározza mind a ténymegállapítást célzó eljárásának határait, mind ennek az eljárásnak az irányát".[46] Sztrogovics hangsúlyozza, hogy „vannak más olyan ténykörülmények is, amelyek szintén kivizsgálás és megállapítás tárgyai lehetnek (pl. a súlyosbító és enyhítő körülmények, a bűncselekmény következményei stb.)."[47] És megállapítandók szerinte azok a tények is, amelyek „ugyan nem alkotó részei az eseménynek, nem illeszkednek be szervesen magába a bűncselekmény tényálladékába, mintegy azon kívül (extra causam) feküsznek, de mégis szükségesek abból a szempontból, hogy belőlük is következtetést lehessen vonni a bűncselekmény fennállására vagy fenn nem állására".[48] *Visinszkij* „az eljárás tárgyával közeli kapcsolatban álló tények" kifejezést használja.[49] Rámutat arra, hogy az eljárás tárgyához tartozó tények közeli vagy távoli összefüggését megjelölni igen nehéz, s hogy e téren a szokásos iránymutatások (az ügy szempontjából jelentős körülmények, az eljárás logikája stb.) nem sok támpontot adnak. Általános irányelv csak az lehet, hogy „a bíróságnak *a)* az adott bűncselekmény törvényi tényállásából és *b)* a vizsgált körülménynek a bírósági ügy tárgyával, és annak jogi elemeivel való okozati összefüggéséből kell kiindulnia".[50] Szerinte „a büntető eljárásban olyan tényeknek kell szerepelniök, amelyek összefüggésben vannak a bűncselekmény, a corpus delicti (bűntárgy) fogalmát meghatározó ismérvekkel, vagy általában összefüggnek a bűncselekménnyel és az annak elkövetésével vádolt személlyel, azaz olyan tények, amelyek nem csupán az adott esemény, hanem az adott bűncselekmény ismérveit foglalják magukban".[51] *Cselcov* szerint „a megállapítandó tényt a bizonyítás tárgyának nevezzük".[52] „A bizonyítás tárgya alatt azoknak a kérdéseknek a körét értjük, amelyeket a bírósági tárgyalás folyamán fel kell deríteni, főként a vonatkozó bizonyítékoknak a felek által történő bemutatása útján. A kérdések e körét egyrészt a büntetőtörvény határozza meg, amikor megállapítja az egyes bűncselekmények törvényi tényállásának elemeit, másrészt pedig a bírói tevékenység logikai tartalma."[53] Cselcov szerint „a bizonyítás tárgyai elsősorban azok a tények, amelyek közvetlenül a terhelt elleni vád megalapozására vonatkoznak. Ezek a terhelt tevékenységére (vagy mulasztására), ennek eredményére (a materiális bűncselekményeknél), az ezek közötti okozati összefüggésre, a jogellenességet kizáró körülményekre (a jogos védelem, a végszükség, a parancs végrehajtása, a jogérvényesítés), a terhelt és cselekménye közötti pszichikai kapcsolat jellegére (azaz a bűnösség formáira — a szándékra, a gondatlanságra), a cselekmény büntethetőségét megszüntető körülményekre (az elévülésre, a kegyelemre), valamint a törvényi tényállás sajátosságaira (ugyanannak a bűncselekménynek súlyosabb vagy enyhébb alakját meghatározó minősítő körülményekre) vonatkozó tények."[54] Az adatfelderítés határait elemezve, Cselcov rámutat, hogy a hatóságoknak „ki kell terjeszteniök a vizsgálatot olyan tényekre és személyekre is, akikről a későbbiek folyamán kitűnik, hogy az ügyhöz semmi közük sincs".[55] Nemcsak a bűncselekmény tényét kell vizsgálat tárgyává tenni, hanem valamennyi enyhítő és súlyosító körülményt, továbbá a terhelt személyiségét is. Cselcov ezért megjegyzi, hogy a gyakorlatban „még nehéz beszélni az adatfelderítés határairól" (pl. a bűnözést lehetővé tevő okok felkutatása stb.).[56] Cselcov a bíróság „első ítéleti ténykedésül" jelöli meg a bűncselekmény tényállásának megállapítását. „Miután a bíróság tisztázta, milyen cselekményeket

[44] i. m. 23. old. Vö. 31. és 35. sz. jegyzet.
[45] *Sztrogovics:* Az anyagi igazság tana a bűnvádi eljárásban. Bp. 1951. 6. old.
[46] i. m. uo.
[47] i. m. 13. old.
[48] i. m. 76—77. old.
[49] *Visinszkij:* A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Bp. 1952. 262. és köv. old.
[50] i. m. 265. old.
[51] i. m. 260. old.
[52] *Cselcov:* A szovjet büntető eljárás. Bp. 1954. 110. old.
[53] i. m. 121. old.
[54] i. m. 122. old.
[55] i. m. 124. old.
[56] Uo.

követett el a vádlott, meg kell állapítania belőlük a jogi szempontból lényeges, tehát azokat a tényeket, amelyekhez a törvény bizonyos jogi következményeket fűz. Ez sokszor igen egyszerű művelet, de sokszor több körülmény (pl. a cselekmény indítéka stb.) megállapítását teszi szükségessé."[57] *Kucova* rámutat arra, hogy „az eljárási törvény olyan normái, amelyek megállapítják, hogy az ítéletben milyen kérdéseket kell eldönteni, konkretizálják a lényeges tényköriilmény fogalmát (l. az OSZSZSZK büntető eljárási kódexe 320. és 321. cikkeit)."[58] Kiemeli, hogy „maga a törvény adja általános meghatározását annak, hogy mi a *lényeges* tényköriilmény", akkor is, amikor a másodfokú eljárásban feltárja a hatályon kívül helyezési okoknak a tartalmát (OSZSZSZK Bp. 414. cikke).[59] Kucova szerint tehát a büntető eljárás során lényeges és megállapítandó tényköriilményeket egyrészt az *eljárási* törvény egyes szakaszaiból lehet levezetni (az idézetteken kívül az OSZSZSZK Bp. 111., 112., 113., 116. cikkei). Ezek előírják az adott bűncselekmény tényállásának, a vádlott személyére, bűnösségére, jellegére és fokára vonatkozó körülményeknek megállapítását.[60] Másrészt kifejti, hogy a jogilag releváns tények tartalmát az *anyagi* büntető törvényben található alapvető iránymutatásokból is kell meríteni. „A *különös* rész jogszabályának diszpozíciója arról rendelkezik, hogy melyek a jellemzői, a sajátosságai az adott tényállásnak. Ezzel a büntetőtörvény normája rámutat, hogy mit kell megállapítani, hogy mely körülmények a lényegesek."[61] Végül: „Az ügyre lényeges körülményekről iránymutatást tartalmaznak a büntető törvénykönyv *általános* részének normái is. (OSZSZSZK Btk. 8., 47., 48. cikkei.)[62] Összegezésül megállapítja: „Ilyenképpen annak eldöntése, hogy milyen körülményeket kell lényegesnek tekinteni, nem történik önkényesen."[63]

VIII. Az előbbi vázlatos — csakis az alapvető művekre szorítkozó, a kisebb cikkekben és tanulmányokban közölt állásfoglalásokat ezúttal mellőző[64] — irodalmi áttekintés fő vonalakban jelzi az uralkodó nézeteket a büntetőjogilag releváns tények köréről. Ezekből kitűnik, hogy a büntetőjogilag releváns tények köre csak általánosságban tekinthető körvonalazottnak. Egyes elemzések mélyrehatóak, sőt átfogó jellegűek ugyan, de legtöbbjük mégiscsak érintőlegesen foglalkozik a problémával. Ezért lényegében csak az idevonatkozó, szórványos nézetek — néha csupán utalások és alig indokolt álláspontok — összessége áll rendelkezésre. Nem történt azonban kísérlet a büntető eljárásban megállapítást igénylő tények *önálló* elméleti kidolgozására és rendszerezésére, de egyes fontos határterületek tisztázására sem (a ténymegállapítás fogalma, folyamatának, funkciójának jellegzetességei, viszonya a tényfelderítéshez és a bizonyításhoz stb.).

Ilyen körülmények között az irodalmi — elsősorban az újabb — állásfoglalások summázata is lényegében csak egy — eléggé keveset nyújtó — általánosság hangsúlyozásából állhat. Eszerint egyrészt a büntetőjogilag releváns tények körét az *anyagi jog* szabályaiból kell meríteni, másrészt az eljárásbeli *bizonyítás tárgyával* lényegében azonos fogalomként kell kezelni.

Az egyes szerzők azután a releváns tények körének az anyagi jogból vett tartalmát különböző *terminológiai változatok* szerint szerepeltetik. Így: lényeges tények, az ügy elbírálása szempontjából jelentős tények, az anyagi jog alkalmazásának feltételét képező tények, a felderítés, az ügy sikere szempontjából fontos tények, az ügy érdemére, eldöntésére befolyással bíró tények stb., stb. Az egyik álláspont döntően az anyagi jog fontosságát emeli ki (Móra), a másik az anyagi és eljárásjogét egyaránt (Molnár-kommentár), a harmadik élesen különböztetve sorakoztatja fel az eljárásjogi, az általános anyagi jogi és a különös anyagi jogi diszpozíciók szerepét a jogilag releváns tények kiválasztásában. (Kucova) Emellett egyes irodalmi állásfoglalások — az anyagi jogra épített fő kritérium mellett — egy-egy további különleges ismérvet is megjelölnek a jogilag releváns tények körének jellemzésére. Így: az üggyel összefüggésben levő körülmények (Visinszkij), logikailag odatartozó tények (Cselcov) stb.

Mindezekből folyik, hogy a tág problémafelvetéssel kapcsolatos saját álláspont közlése is csak egy általános összegezés lehet. Ez pedig az, hogy a büntetőjogilag releváns tények körének meghatározása nem tekinthető egyedül büntető eljárásjogi problémának. Az anyagi és eljárási büntetőjog elválaszthatatlan *egysége*

[57] i. m. 294. old.

[58] *Kucova:* A szovjet kasszáció, mint az igazságszolgáltatás törvényességének biztosítéka. Bp. 1960. 160. old.

[59] i. m. 159—160. old.

[60] i. m. 160. old.

[61] Uo.

[62] Uo.

[63] Uo. [A nemrég megjelent új szovjet-orosz Bp.-nek (pl. V. fej.) és Btk.-nak lényegében hasonló szabályai vannak.]

[64] Az utóbbi években a hazai és a szovjet jogban számos cikk és tanulmány érintette közvetlenül vagy közvetve a büntetőjogilag releváns tények kérdéseit. Így különösen: *Zilahy:* A panaszfelvételről. Rend. Sz. 1954. évi 6. sz., *Barna:* A nyomozás befejezése. Rend. Sz. 1954. évi 10. sz., *Golunszkij:* A bizonyítékok értékeléséről a szovjet büntető eljárásban. Cikkgyűjt. (CGY) 1956. évi 1. sz., *Grodzinszkij:* A büntető ügyek vizsgálatának keretei és a Szovjetunió Legfelső Bíróságának gyakorlata. CGY. 1956. évi 5. sz., *Móra:* A nyomozás és a bizonyítás egyes kérdései. Rend. Sz. 1957. évi 8. sz., *u. ő.:* A bizonyítás fogalma„ tárgya és a bizonyítékok mérlegelése a büntető eljárásban. Jogt. K. 1960. évi 12. sz., *Székely:* Mikor van szükség szakértő alkalmazására? Rend. Sz. 1956. évi 10. sz., *Szántó:* A büntetés egyéniesítésének biztosítása a nyomozás során. Rend. Sz. 1956. évi 1. sz., *Kővágó:* A tanúk szavahihetőségére vonatkozó közvetett bizonyítékok jelentősége. Rend. Sz. 1956. évi 10., *Csiki:* A pótnyomozás. M. Jog. 1956. évi 3. sz., *Nagy:* Az elsőfokú büntető ítélet megalapozatlansága. Jogt. K. 1955. évi 10., *Fekete:* Adatgyűjtés a nyomozás során. Rend. Sz. 1960. évi 5. sz.

talán sehol olyan szemléltetően nem nyilatkozik meg, mint éppen ezen a ponton: a büntetőjogi következmények alkalmazási folyamatában szereplő tények mibenlétének kérdésében.

Sőt, a releváns tények területén az anyagi és eljárási jogszabályok alkalmazásának kölcsönös „fontossági egyensúlya" kifejezetten az anyagi jog irányában tolódik el. Amint az eljárási jog az anyagi jogból meríti a büntető szankciót, éppúgy onnan „veszi" a tényeket is (diszpozíció), amelyeket a büntetőjogi felelősségrevonás konkrét eseteiben megállapítani köteles. Az anyagi jogban a tények absztrahálva vannak a diszpozícióban; a büntető eljárás feladata az, hogy analizálva vizsgálja, vajon az elvont tények a konkrét esetben realizálódnak-e? (Hogy azután a szintézisnek is szerepe van a tények egybevetett értékelésénél, külön tárgyra tartozó kérdés). Tehát a büntető eljárásban az anyagi büntetőjog *különös* diszpozícióiban foglalt absztrakt tények konkrét-történeti megállapítására van szükség.

Ámde nemcsak az anyagi büntetőjog különös részében foglalt diszpozíciók relevánsak. Mint fentebb láttuk, az *általános* rész ugyanígy „tele van" diszpozíciókkal. Ezek abban térnek el különös rész diszpozícióitól (a különös tényállási elemektől), hogy fenn vagy fenn nem forgásuk megállapítása — bármilyen különös diszpozícióról legyen is szó — minden esetben szükséges (általános tényállási elemek.)

A törvényi tényállástannak, a minősítés, a büntetés kiszabás kérdéseinek, a büntethetőségi feltételek, illetve akadályok tanának tehát nemcsak jogi, hanem *tény-problematikája* is van. A sikeres gyakorlati munkához pedig aligha elegendő az a jó tanács, hogy: a jogkérdés elbírálásához szükséges minden tényt fel kell deríteni, ki kell nyomozni, be kell bizonyítani, meg kell állapítani. Határozottabb iránymutatást igényel a gyakorlat arra, hogy pl. a helyes büntetés kiszabásához — azon belül a társadalomra veszélyesség alanyi és tárgyi oldalának, a bűnösségi körülményeknek értékeléséhez — milyen közelebbi tények megállapítása szükséges általában, egyes bűncselekmény kategóriákban pedig különösen. Olyan kérdés pl., hogy mikor forog fenn „üzletszerűség", „illetéktelen haszon", „erős felindulás" stb., stb. nem egyéb, mint a jogi minősítő elemek ténybeli alapjainak — az *idevonatkozólag* megállapítandó, *ebből* a szempontból releváns — tényeknek kutatása.[65] Mert nem létezik jogkérdés — konkrétan arra vonatkozó és azt logikailag megelőző — ténykérdés nélkül.

A büntetőjog általános része valamennyi diszpozíciójának — némelyek hiányának — megállapítása egyrészről, a konkrét különös jogszabály (bűncselekményi) diszpozíciójának megállapítása másrészről: a kettő *összessége* adja a büntetőjogilag releváns tények körét. A büntető eljárás rendeltetése az, hogy az anyagi jogból merített általános és különös tényállás-elemeket minden ügyben kiválassza, felderítse, bizonyítsa, megállapítsa — törvényes és egyben célszerű eszközök és módszerek segítségével.

A „büntetőjogilag releváns" megjelölés azonban nemcsak az anyagi jog (általános és különös része), hanem az *eljárási* jog alkalmazása szempontjából értett relevanciát (jelentőséget) is magában foglalja. Nyilvánvaló is, hogy a büntető eljárási jogszabályok alkalmazásánál is mindig szükség van valamiféle előzetes ténymegállapításra. Csak a terminológiára tartozik, hogy ezeket az — eljárásbeli vagy azon kívüli — tényeket többnyire az eljárási jogszabály „alkalmazási feltételeinek" szokták nevezni.[66]

Ami a feladat *gyakorlati* oldalát illeti, a tapasztalat az, hogy az egyes ügyek sikeres felderítése és helyes elbírálása érdekében szükséges tények „kiválogatása" rendszerint nem csekély nehézséggel jár. Nehézséget okoznak elsősorban az általános rész diszpozíciói, mert itt a törvényben adott absztrakció tartalma és határvonala általában elmosódott. Pl. a társadalomra veszélyesség fokát — jelentéktelenségét vagy kiemelkedő voltát — jelző tényadatoknak nemcsak maradéktalan összegyűjtése, hanem előzetes felismerése is igen bonyolult feladat. Ez a helyzet általában a büntethetőséget kizáró, megszüntető körülményekkel is. De a különös rész diszpozíció-elemeinek feltárásánál is bőven adódnak problematikus kérdések a gyakorlatban. Így pl. akkor, amikor nem ún. külső, történeti tények (cselekvés, mulasztás, ezek tárgya, eszköze stb.), hanem ún. belső, tudati folyamatok, tények (szándék, tévedés stb.) felderítéséről és megállapításáról van szó. Az utóbbiak relevanciájának felismerése komplex feladat, annál is inkább, mert előbb ezeknél is külső tények kutatására van szükség, amelyek azután következtetést engednek a belső tények fennvagy fenn nem forgására, azaz az idevonatkozó ténymegállapítás lehetőségére.[67]

IX. Ezek és még számos más probléma jelzi, hogy a ténymegállapítás a büntető eljárásban rendkívül bonyolult tevékenység, már csak azért is, mert rendesen maguknak a megállapításra kerülő tényeknek a felismerése is problematikus. Nincs olyan tökéletes törvényi szabályozás, amely egymagában elegendő segítséget

[65] *Auer—Mendelényi* id. kommentárja II. köt. Bp. 1930. 139. old., *Legf. Bság* Bf. I. 76/1954. sz., *Cselcov:* i. m. 122. old.; anyagi jogi összefüggésben: *Viski:* Szándékosság és társadalomra veszélyesség. Bp. 1959. 145. és köv. old.

[66] Pl. az előzetes letartóztatás „előfeltételei", „törvényes feltételei", „okai" stb. L.: *Móra:* Büntető eljárási jog. Egyetemi jegyzet. II. köt. Bp. 1960. 391. és köv. old.

[67] Vö. A Magyar Jogász Szövetség 1955. évi hévízi vándorgyűlése. 3. füzet. Bp. 1956. *Király* Tibor felszólalása (32. old.), *Nagy:* Ténymegállapítások felülbírálata a büntetőperben. ÁJI. Értesítője. Bp. 1957. I. köt. 1. sz. 104. és köv. old.; anyagi jogi összefüggésben: *Finkey:* A szándék fogalma és ismérvei a büntetőjogban. Bp. 1899. 89. és köv. old., *Viski:* i. m. 268. és köv. old.

jelenthetne a jogalkalmazó számára a büntetőjogilag releváns tények felismerésével, kiválasztásával és az egyéb ténymegállapítási teendőkkel kapcsolatos gyakorlati munkához. Persze a jogalkalmazó részére még kevesebb a jogalkotói „segítség" akkor, ha a vonatkozó törvényi szabályozás — miként még jelenleg nálunk is — nem is tökéletes, sőt inkább hiányos, elégtelen. Még inkább magára hagyatott a gyakorlat, ha emellett még az eseti — jórészt ösztönös jogalkalmazási rutinból fakadt — döntések általánosítása, elvi megalapozást nyújtó elméleti feldolgozása is hiányzik.

A jelenlegi helyzetben a *tételesjogi* szabályozás — talán de lege ferenda is — tanácstalanul áll azzal a kérdéssel szemben, hogy a büntető perrendtartásban előírja-e egyáltalán, s ha igen, milyen részletezéssel és rendszerezéssel a megállapítandó (felderítendő és bizonyítandó) tények körét. Vajon beérheti-e a jogalkotó azzal, hogy e téren szinte kizárólag a jogalkalmazó „józan eszére", logikájára épít? Néhány idézett kodifikációs megoldás mutatja, hogy más utakat is lehet járni.

Gyakorlatunk lényegében a vonatkozó hézagos tételesjogi szabályozás rendelkezéseinek interpretálására szorítkozik, és idegenkedik elvi és átfogó állásfoglalások, iránymutatások kidolgozásától a büntetőjogilag releváns tények körére vonatkozólag. A szélesebbkörű gyakorlati kimunkálás útját pedig — túl a vonatkozó elszórt eljárási szabályok magyarázásán — az anyagi joggal való szerves kapcsolat elvi alapjainak feltárásában kellene keresni.[68]

Az *elmélet* változatlanul a ténymegállapítás „hagyományos" kérdéseivel (bizonyítás, fellebbezési bíróság ténymegállapító jogköre stb.) van elfoglalva — egyébként ezekkel sem túlzottan intenzíven —, de nem látja indokoltnak a ténymegállapítás egész problematikájának és ezen belül a büntetőjogilag releváns tények vizsgálatának felvetését.[69] Pedig, hogy a ténymegállapítás problémái mennyire nem redukálhatók egyszerűen és mechanikusan pl. a bizonyítás kérdéseire, avagy a releváns tények problémái a bizonyítás tárgyának kérdéseire, ez talán fejtegetéseinkből is kitűnik, annak ellenére, hogy itt ezúttal e fogalmak közötti — kétségtelenül igen szoros — összefüggésekről volt szó. (Bizonyítani azt a tényt kell, amelyről már tudjuk, hogy meg kell állapítani; másrészt gyakran olyan tények megállapítása is szükséges, amelyek bizonyításra nem szorulnak). A ténymegállapítás a büntető jogalkalmazásnak — a jogi értékelő tevékenység mellett, másik — fontos résztevékenysége. Ugyanakkor ez a résztevékenység logikailag és időrendileg is megelőzi a jogi értékelő résztevékenységet, így alapvető kérdéseinek behatóbb tanulmányozása ezért is indokolt.[70]

A ténymegállapítás teljes problematikájából ezúttal csak egy kérdést, a büntetőjogilag releváns tények fogalmának és körének kérdéseit emeltük ki, de ezt is csak *probléma-felvetési* jelleggel. E kérdés-komplexum — akárcsak részleges — *közvetlen* megoldására irányuló kísérlet nem képezte vizsgálódásunk tárgyát. Külön feladat a büntetőjogilag releváns tények terjedelmének, tartalmának közvetlen kimunkálása és elvi alapon való rendszerezése.

A büntetőjogilag releváns tények kiválasztásával azonban a büntető eljárásbeli ténymegállapítás funkciójának csak egy része nyer meg-

[68] A Legfelsőbb Bíróságnak eseti döntései rendszerint nemcsak a jogi, hanem egyúttal a *ténymegállapítási* problémákra is általános iránymutatást adnak. Ilyen határozatok az általános rész egyes diszpozícióit illetően pl. [a „Büntető ítélkezési gyakorlat" (Bp. 1958.) adatait idézve]: beszámíthatóság (Btá. 10 §, 9. old. 4. sz.), jogos védelem (Btá. 15. §, 23. old. 3. és 4. sz.), végszükség (Btá. 16. §, 27. old. 2. sz.), kísérlet (Btá. 17. §, 29. old. 2. sz.), korlátlan enyhítés kísérletnél (Btá. 18. §, 31. old. 1., 2., 5. sz.), szándékegység a tetteseknél [Btá. 20. § (1) bek., 37. old. 3. sz.], felbujtás [Btá. 20. § (2) bek., 39. old. 2. sz.] stb. köréből találhatók.

[69] A közelmúlt években pl. igen széleskörű irodalmi polémia övezte a fellebbezési bíróság ténymegállapító jogkörének kérdéseit és ehhez kapcsolódó egyes részletkérdéseket (a közvetlenség elve a bizonyításban, az okirati bizonyítás problémái stb.) Vö. *Salamon:* Kasszációs-revíziós fellebbviteli rendszer vagy az igazság? M. Jog. 1956. évi 9. sz., *Nemény:* A súlyosítási tilalom érvényesülésének vitás kérdései. M. Jog. 1956. évi 6. sz., *u. ő.:* A büntető ítélet megváltoztatása iratok alapján. M. Jog. 1957. évi 1—2. sz., *u. ő.:* Tényállásváltoztatás a büntető fellebbezési eljárásban. Jogt. K. 1958. évi 7—8. sz., *Rácz—Vámos:* Büntető perorvoslati rendszerünk reformjához. M. Jog. 1957. évi 9. sz., *Kocsis:* A tényálláskiegészítés néhány kérdése a büntető fellebbezési eljárásban. M. Jog. 1959. évi 11. sz., *Lázár:* A tényálláskiegészítés (helyesbítés) köre és korlátai a a büntető fellebbezési eljárásban. M. Jog. 1959. évi 5. sz., *Molnár:* A tényálláskiegészítés kérdéséhez a büntető fellebbezési eljárásban. M. Jog. 1959. évi 11. sz. Legújabban: *Nagy:* Fellebbezés a büntetőperben. Bp. 1960. 209., 280., 300. és köv. old.

Sajnálatos, hogy a magas színvonalú „ténymegállapítási vitában" aránylag csekély figyelemben részesültek a ténymegállapítás *materiális* vonatkozásai. Pedig a másodfokú bíróság döntően kasszációs és csak kisegítőleg reformatórius jellegű ténymegállapító jogkörének meghagyása szükségképpen felveti a ténymegállapítás alapvető *érdemi* kérdéseit. Azt ti., hogy: *általában* milyen releváns tényekhez, *általában* milyen (tanú, okirati stb.) bizonyítékok kapcsolódhatnak s *általában* melyek az elsőfokú ténymegállapításnak, ill. a másodfokú tényrevíziónak jellemző tartalmi vonásai. (Véleményünk szerint tévedés lenne az ilyen problémafelvetésben a szabad bizonyítási rendszer „veszélyeztetését" látni — a tartalmi jogszemléletet a ténykérdés vonalán is érvényesíteni kívánó igény helyett.)

[70] Annak kimutatása, hogy a ténymegállapítás és a bizonyítás, sőt a büntetőjogilag releváns tények és a bizonyítás tárgya sem azonos fogalmak, most nem tartozik vizsgálódásunk körébe. (L. erre nézve: *Cséka:* A ténymegállapítás és a bizonyítás viszonyáról a büntető eljárásban. M. Jog. 1961. évi 3. sz.) De nemcsak ezek és más jelentős részkérdések, hanem a ténymegállapítás legáltalánosabb kérdései is igen elhanyagolt területek a büntető eljárásjogi irodalmunkban. A jogelmélet részéről — a jogalkalmazás nézőpontjából — pedig már többször felhívták a figyelmet ezeknek a kérdéseknek nagy fontosságára. Vö. *Szabó* Imre: Jogalkalmazás és törvényesség. M. Jog. 1956. évi 5. sz., *u. ő.:* A jogszabályok értelmezése, Bp. 1960. 60. és köv. old., *Állam- és jogelmélet.* Egyetemi jegyzet. Bp. 1959. 219. és köv. old.

oldást. A ténymegállapítás gyakorlati munkája további feladatok elvégzését igényli. A jelentősnek felismert tények után *kutatni* kell, azokat össze kell gyűjteni, rögzíteni, megvizsgálni, értékelni stb. Majd a tények hiteltérdemlőségét illetően az egyes eljárási szakokban (nyomozás, bírói eljárás) bizonyos fokig *eltérő sajátosságú* (valószínűség, bizonyosság) megállapításokat kell tenni. Ezek szolgáltatják a különböző joghatályú hatósági döntések (vádemelés, jogerővel bírói ítélet) ténybeli alapját.[71]

Ehhez képest a releváns tények vizsgálata után *további* — külön tárgyalásra tartozó — kérdések merülnek fel; ezek magának a ténymegállapításnak, mint *tevékenységnek* alapvető problémái. Ilyenek különösen: a ténymegállapítás fogalmának kérdése, ennek elméleti (ismeretelméleti, logikai és szűkebb szakmai: anyagi, eljárásjogi és kriminalisztikai) megalapozása; olyan alapfogalmak tisztázása, mint a tény, tényállítás, tényállás, ténymegismerés, felderítés, bizonyítás, megállapítás; e részelemek és részfunkciók jellegzetességeinek és egymáshoz való viszonyának elemzése a — belőlük tevődő — ténymegállapítás egységes folyamatában; végül a ténymegállapítás alapvető sajátosságainak megvizsgálása a büntető eljárás egyes szakaszaiban.

Cséka Ervin

[71] Vö. *Sztrogovics:* i. m. 12. old., *Móra:* Büntető eljárási jog. Egyetemi jegyzet. Bp. 1959. I. köt. 257—259. old., *Garamvölgyi:* A kriminalisztika ismeretelméleti alapjai. Rend. Sz. 1961. évi 3. sz., *Cséka:* A ténykérdés felmerülése a nyomozásban. M. Jog. 1959. évi 12. sz., *u. ő.:* A bizonyítás sajátosságai a nyomozásban. M. Jog. 1960. évi 2. sz.

A gyermek- és a fiatal kor jelentősége a tanúvallomás mérlegelésénél

1. A témakör elhatárolása. Módszer. *2.* A gyermek- és a fiatal kor jelentősége a tudomásszerzési folyamatban. Az érzékelési tevékenység. *3.* Az észlelési folyamat. A társítás szerepe az észlelésben. *4.* A tudattartalom megőrzése. A megőrzést befolyásoló tényezők jelentősége. *5.* A tudattartalom visszaadása. A visszaadás körülményeinek hatása a tudatkijelentésre. *6.* A tudattartalomról tett kijelentés mérlegelésének szempontjai. *7.* Összefoglalás.

1. A bíróság elsődleges feladata a büntetőperben, hogy a múltban megtörtént és a jogi megítélés szempontjából releváns jelenségeket — a történeti tényállást — a valósággal mindenben megegyezően megállapítsa, rekonstruálja. A bíróság e rekonstruáló tevékenysége során számos adatot vizsgál meg. Ezek ellenőrzése, egymással való egybevetése alapján kialakult belső meggyőződése szerint állítja össze és rögzíti írásban azt a történeti folyamatot, amelyet azután a cselekmény jogi megítélésénél és a jogkövetkezmények megállapításánál alapul vesz.

A bíróság meggyőződését kialakító tényezők között a tanúvallomás gyakorlatilag rendkívül jelentős. Az ember társadalomban él és így cselekményeiről — közöttük a büntetőperben releváns, a társadalomra veszélyes cselekményekről is — elsősorban a társadalomban élő többi ember szerez tudomást. Az így szerzett tudomás, illetőleg arról a bűnfeldedítő és az ítélkező hatóságok előtt tett közlés gyakorlatilag a büntetőperben ma is az objektív valóság megállapításának egyik legfontosabb eszköze.[1]

A bírói tényfelderítés mindig a konkrét jelenségnek, az egyedinek rekonstruálását célozza. A tanúvallomás valamely személy tudomáskijelentése a társadalomra veszélyes és ennélfogva büntetőjogi megítélés alá eső (releváns) konkrét múltbeli tényről, a térben és időben csak egyszer megvalósuló, körülhatárolható, érzékelhető történésről: az objektív valóságról. A releváns tényről valamilyen okból tudomást szerzett és a büntetőeljárásban tudomását közlő személy a tanú. A bíróság az előtte elhangzott, általa közvetlenül észlelt tanúvallomás tartalmát, mint bizonyítóeszközt az eljárás során megvizsgált egyéb bizonyítékokkal együtt, az egyes adatok közötti összefüggéseket feltárva, kritikailag ellenőrzi s az összes adatok segítségével rekonstruálja a jogilag releváns történeti tényállást. Ehhez a kritikai ellenőrzéshez mindenekelőtt részleteiben is ismernie kell azt a folyamatot, amely a tanú tudatában a releváns jelenség észlelésétől, az erről szerzett tudomásnak a bíróság előtt tett közléséig végbement. Ennek a folyamatnak feltárása s a tanúvallomás tartalmának ezen az alapon történt kritikai ellenőrzése a büntetőeljárásban számos problémát vet fel. Ezeket a problémákat egy korábbi tanulmányomban[2] összefoglalóan vázoltam. Az alábbiakban a felvetett kérdéseket egy — gyakorlati jelentőségű — részterületen, a gyermek-, illetőleg fiatal korú tanúkkal kapcsolatban vizsgálom.

A tudomásszerzési és közlési folyamatban közreható tényezők közül egyesek — a tanú-

[1] Vö. *Horoszowski, Pavel:* Kryminalisztika. Warszawa, Wyd. Naukowe, 1956. 184. old. az ezzel kapcsolatos burzsoá elméletek kritikáival. (A munkát a továbbiakban a kéziratos magyar fordítás alapján idézem.)

[2] A tanúvallomás pszichikai elemeinek mérlegelése a büntetőperben. (Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője 3. köt. 1960. 4. sz. 433—463. old.)

vallomás hiteltérdemlőségének megállapításával kapcsolatban — elég gyakran sajátos mérlegelő tevékenységet igényelnek. E tényezők közül az *életkor* gyakorlatilag az egyik legjelentősebb közreható, minthogy a tudomásszerzés, a megőrzés és a tudomásközlés egész folyamatát lényegesen befolyásolhatja. Az életkor a konkrét eset szerint változó tényező. A tanúvallomás ellenőrzése ezen az alapon rendkívül fontos, különösen akkor, amikor a tanúvallomás tartalma a büntetőper egyéb adataival — tárgyi bizonyítékok, szakértői szemle eredménye stb. — nem ellenőrizhető.[3]

A tanú tudatában a releváns körülménnyel kapcsolatban a tudomásszerzés időpontjától a bűnügyi hatóságok előtt tett kinyilatkoztatásig végbemenő pszichikai folyamat során, a folyamat egyes fázisaiban a gyermek, illetőleg a fiatal (serdülő) kor, mint a tudat kialakulását befolyásoló tényező sajátos módokon érvényesül. A kérdés vizsgálatánál a továbbiakban az a módszer látszott célszerűnek, hogy a tanúban végbemenő pszichikai folyamatot végig követve vizsgáljuk meg a gyermek- és fiatal korral, mint ebben a pszichikai folyamatban közvetlenül ható tényezővel összefüggő jelenségeket, amelyeket a tanúvallomás tartalmi ellenőrzésénél, hiteltérdemlőségének elbírálásánál figyelembe kell venni.[4] A tanulmány célja a gyermek-, illetőleg fiatal kor és a tanúvallomás hiteltérdemlősége közötti összefüggésnek, mint a tanúvallomás tartalmára kiható tényezőnek vizsgálata abból a szempontból, hogy ez a tényező a tudomásszerzés és tudomásközlés folyamata során, az egyes fázisokban milyen mértékben hat közre s — ennek megfelelően — az objektív valóság megállapításánál milyen mértékben veendő figyelembe. Az újabb irodalom a kérdéssel nem foglalkozik. A bírói gyakorlat közzétett anyagában,[5] továbbá közzé nem tett és megvizsgált anyagában[6] — nézetünk szerint a kérdés fontosságához viszonyítva — aránytalanul keveset foglalkozik a gyermek- és fiatalkornak mint a tudomásszerzést és közlést befolyásoló ennek a tényezőnek a vizsgálatával és elbírálásának szempontjaival.

A gyermek-, illetőleg a fiatal korral közvetlenül összefüggő és a tanúvallomás tartalmát befolyásoló élettani, pszichikai stb. jelenségek mellett a büntetőperben egy másik jelenségre is figyelemmel kell lenni. A tanúban végbemenő pszichikai folyamat csak elméletben zavartalan, a gyakorlatban azonban a legkülönbözőbb hatások érik. Ezek egyrésze a tanú tudatán kívül hat közre (személyi vonzalom, ellenszenv stb.), míg más részük mások tudatos tevékenységének eredménye. A gyermek-, illetőleg fiatal korban levő tanúknál ezek a behatások az átlagosnál jelentősebbek. A gyakorlatban ugyanis éppen a gyermek- és fiatal korúak tanúvallomásával kapcsolatban észlelhető igen gyakran a büntetőperben érdekelt személyek — terhelt, sértett, hozzátartozóik stb. — részéről olyan törekvés, hogy a tanút vallomásának megtételében bizonyos irányban befolyásolják.[7]

Nem lehet végül figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a gyermek-, illetőleg fiatal korú tanúk vallomása gyakorlatilag az esetek bizonyos csoportjában rendkívül jelentős, míg egyéb természetű ügyekben alig van jelentősége. Így pl. a társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények esetében aránylag ritkán fordul elő, hogy az ilyen tanú vallomásának — a rendelkezésre álló tárgyi stb. bizonyítékok mellett — döntő súlya lenne. Más természetű ügyekben, így pl. elsősorban a nemi erkölcs, az ifjúság stb. elleni bűntetteknél viszont nemcsak, hogy igen ritka a tárgyi bizonyíték, hanem a legtöbb esetben magára a cselekményre nincs is ténytanú s — az esetleg eredményt adó szemle mellett — legtöbbször a gyermek- vagy fiatal korú tanúknak, sértettnek az eset után tett közlései stb. azok a bizonyítékok, amelyek alapján a való történést rekonstruálni kell. Ez a körülmény természetesen fokozott gondosságot követel meg az ilyen tanú vallomásának értékelésétől.

A problémával kapcsolatban mindenekelőtt — tárgykörünk vonatkozásában — a gyermek-, illetőleg fiatal korú személy fogalmát kell tisztázni. Az anyagi büntetőjogi szabályokban meghatározott határok (12 év, 18 év) itt nem alkalmazhatók. Általában az iskolai oktatás megkezdése tekinthető annak az időpontnak, amikor a gyermek érdeklődési köre annyira intenzíven fordul a külvilág jelenségei felé, hogy a gyermek értelmi fejlődésében megindul az a folyamat, amelynek során a gyermek a jelenségekben összefüggéseket ismer fel, fogalmakat alkot, kategóriákat állít fel. A folyamat a fiatal (serdülő) korban — kb. a 13—15. életév betöltésével — is folytatódik. Néhány sajátosság (kialakuló baráti kapcsolatok, érdeklődés fokozó-

[3] A gyermek- illetőleg a fiatalkorú személyek vallomásának elbírálására a szocialista irodalomban l. *Rahunov,* O. D.: Szvidetel'szkie pokazanija v szovetszkom ugolovnom proceszsze. Moszkva, Goszjurizdat, 1955. 39. old.

[4] A tanúban végbement pszichikai folyamat ismeretének jelentőségére l. *Sztrogovics,* M. Sz.: Kursz szovetszkogo ugolovnogo proceszsza. Moszkva, Izd. Akad. Nauk. 1958. 224. és 228. old.

[5] A közzétett anyagban — a Bírósági Határozatok (rövidítése az alábbiakban BH., az idézés a sorszám felhívásával történt) megvizsgált 8 évfolyamában (1953—1960) — polgári ügyekben egyetlen döntés sem foglalkozik az életkor és a hiteltérdemlőség összefüggéseivel, a büntető anyagból pedig alig néhány ilyen határozatot találtunk.

[6] Ezzel kapcsolatosan — terjedelmi korlátok miatt — csupán a Fővárosi Bíróság legutóbbi (1959—1960) évi gyakorlatából vett néhány példát közlünk. Bíróságaink közzé nem tett anyagából az ide vonatkozóan összegyűjtött ítélkezési gyakorlatot külön — a tanulmányban felvetett kérdéscsoportoknak megfelelően — szándékozunk bemutatni.

[7] Ezekre a körülményekre mutat rá a Legf. Bír. törv. 411/1954. sz. határozata (BH. 376). A szovjet irodalomban a befolyásolás kérdéseire a legrészletesebb — bírói gyakorlatot is feldolgozva — *Rahunov,* i. m. 39—40. old.

dása általában a lényeges iránt, kiegyensúlyozatlanság, fokozott tudásvágy s egyidejűleg egy vagy több különleges érdeklődési kör kialakulása stb.) azonban ennek az utóbbi fejlődési szakasznak külön jellemzője. A bírósági ténymegállapítások egyes adataiként általában az egyes fejlődési fokozatokban szerzett megfigyelések csak alapos kritikával és a konkrét adottságok olyan ellenőrzésével használhatók fel, amely figyelembe veszi az egyes fejlődési folyamatok sajátosságait.[8]

A tételes jog ebben a vonatkozásban elég sokféle megoldást alkalmaz. A szocialista országok büntetőeljárási törvényhozása — nem tekintve most az egyes országok sajátos részletmegoldásait — általában megengedi a gyermek-, illetőleg fiatal korú tanú kihallgatását is és egyidejűleg megfelelő intézkedésekkel biztosítja a vallomás kritikai ellenőrzésének hatékonyságát.

A hazai tételes jog szerint általában nincs akadálya a gyermek- illetőleg a fiatal korú személy tanúkénti kihallgatásának. A Bp. 55. § 1. bek. b) pontja értelmében csak azt nem lehet tanúként kihallgatni, akitől testi vagy szellemi fogyatkozása folytán helyes vallomás nem várható. Az, hogy a fiatal korú, vagy a gyermek tanúként kihallgatható-e, tehát nem a tanú életkorától, hanem kizárólag attól függ, hogy szellemi fejlettsége folytán képes-e arra, hogy a konkrét jelenséget megfigyelje és arról helyes értesülést közöljön.[9]

A testi, illetőleg szellemi fogyatékosság, amely adott esetben az illető személyt a tanúskodásra alkalmatlanná teszi, kétség esetében tételes törvényünk szerint is szakértői szemle alapján állapítandó meg.[10] Ugyanez vonatkozik — nézetünk szerint — a gyermekkorban vagy serdülő korban levő személyre is, ahol a körülmények bonyolultságából és a tanú által észlelhető körülményekből kell kiindulni s ezek vonatkozásában vizsgálni azt, hogy vajon az illető személynek megvolt-e a szükséges értelmi fejlettsége a releváns jelenségek észlelésére, megőrzésére és visszaadására. Ezt a szabályt azonban a gyermek-, illetőleg serdülőkorú tanú vonatkozásában nem lehet mereven vagy sematikusan alkalmazni. Megeshetik, hogy bár magáról a releváns, összetett jelenségről az ilyen tanú nem szerezhetett olyan benyomást, amelyről szóló vallomás ítélkezési alapul szolgálhatna, viszont az egyes részletjelenségekről szerezhetett alapos észlelést, amely a valóság rekonstruálását elősegíti.

A külföldi szocialista országok anyagában kétféle megoldás van. Az első csoportba az olyan eljárások tartoznak, amelyek — a hazai megoldáshoz hasonlóan — nem ismerik a vallomás meghiteltetését, az ünnepélyes fogadalmat vagy az esküt. Az idetartozó országok tételes jogszabályanyagában rendszerint általános rendelkezés van, amelynek értelmében nem hallgatható ki az olyan személy, aki fizikai vagy szellemi fogyatékossága folytán nem alkalmas arra, hogy a büntetőügyben jelentős tényt észleljen és erről megfelelő vallomást tegyen. Ebbe a csoportba tartoznak a *szovjet* eljárások,[11] továbbá az *albán* és a *román*, a *bolgár* Bp.[12] A szovjet irodalom szerint általános szabály, hogy a gyermek-, illetőleg a fiatal korú tanú kihallgatását a törvény nem tiltja. Nem lehet határozott életkort megállapítani, amelytől kezdődően valakit tanúként ki lehet hallgatni, mert ez számos körülménytől függ (a gyermek értelmi fejlettsége, az észlelt tény természete stb.).[13] Meg kell azonban jegyezni, hogy egyes eljárásokban ilyen esetekben is vannak az életkortól függően alkalmazandó rendelkezések pl. az idézéssel, kihallgatással stb. kapcsolatban.[14]

A második csoportba tartozó eljárások ismerik a vallomásnak fogadalommal vagy esküvel való megerősítését. Itt sincs tiltó szabály a gyermek kihallgatására. Az ilyen tanú kihallgatása általában itt is akkor lehetséges, ha megvan az adott konkrét jelenségek értékeléséhez stb. szükséges értelmi fejlettsége. A gyermek stb. vallomása azonban ünnepélyes fogadalommal stb. nem erősíthető meg. Ilyen megoldást alkalmaz a *lengyel*[15] és *német* eljárás.[16]

---

[8] Vö. részletesebben — a gyermek- és a fiatalkorú tanúk vallomásának értékelésével általában foglalkozó irodalom összefoglalásával — *Horoszowski* i. m. 194. s köv. old. A burzsoá irodalomban l. még erre *Alsberg*, M.—*Nüse*, K. H.: Beweisantrag im Strafprozess. Köln—Berlin, Heyman's Verl. 1956. 264. old. továbbá — részletesen és több életkor-kategóriát vizsgálva — *Grassberger*, R.: Psychologie des Strafverfahrens. Wien, Springer Verl. 1950. 202. s köv. old., végül *Paillard*, René: Le témoignage de l'enfant et de l'adolescent. Revue internationale des Criminologie (Genève) XII—1958. 263—264. old., nálunk *Unger* Jenő: A tanúvallomás értéke. Bp. Hungária ny. 1938. 6. s köv. old.

[9] Vö. *Molnár* László: A büntető perrendtartás kommentárja. Bp. Közgazd. Kiadó, 1957. 183. old.

[10] Ibid. 184. old.

[11] Az 1960. évi OSZFSZK. Bp. 72. § 2. bek. 2. pont. Nézetünk szerint az alkalmasság megállapításánál itt is alkalmazni kell az 1960. évi Bp. 79. §-ának 3. pontját ,amelynek értelmében meg kell hallgatni a szakértőt, ha a tanú pszichikai állapotával kapcsolatban kétség merül fel abban a tekintetben, hogy a tanú képes volt-e az ügyben jelentős körülményeket észlelni, vagy azokról teljes vallomást tenni. Ugyanígy a Kazah SZSZK 1959. évi Bp. 53. § 3. pontja.

[12] Az 1953. évi *albán* Bp. 64. § *b)* pont, az 1952. évi *bolgár* Bp. 49. § *b)* pont. Az 1960. évi 213. tvr-vel módosított *román* Bp. szerint a 15. életévet be nem töltött személyt csak tájékoztatóként (informator) lehet kihallgatni.

[13] Vö. — még az 1923. évi OSZFSZK Bp-vel kapcsolatban — *Rahunov* i. m. 40—41. old.

[14] Pl. az 1960. évi OSZFSZK Bp. 156. §-a 16 évet be nem töltött tanú idézésére, a 159. és 285. §§-ai a 14. illetőleg 16. évet be nem töltött tanú kihallgatására megidézendő személyekre stb.

[15] A hatályos *lengyel* Bp. szerint [1950. évben közzétett egységes szöveg 99. szakasz *a)* pont]. a 14. életévet be nem töltött tanú vallomását ünnepélyes fogadalommal nem erősítheti meg.

[16] Az 1952. évi *német* Bp. [52. § 1. pont] szerint a 16. életévét be nem töltött tanú vallomását esküvel nem erősítheti meg.

A tételesjogi szabályozás tehát általában nem köti formai ismérvhez — számokban meghatározott életkorhoz — a tanúbizonyítás lehetőségét. Ennek következtében tehát részletesebben meg kell vizsgálni azokat a sajátosságokat, amelyek a gyermek- és fiatal korú tanúban a vallomástétellel, mint pszichikus folyamattal kapcsolatban végbementek. A tanúvallomás hiteltérdemlőségének megállapításához ugyanis az eljárás során fel kell deríteni és mérlegelni kell mindazokat az adatokat, amelyek ezt a folyamatot befolyásolják.

2. A minket körülvevő objektív világ, a társadalmi élet jelenségei érzékszerveinkre bizonyos behatásokat gyakorolnak, amelyek — megfelelő élettani folyamat során — tudatunkban tükröződnek vissza. A büntetőperben ezt a visszatükröződést, illetve annak megfelelő módon történt reprodukálását: a tudattartalomról tett közlést használjuk fel a tárgyi valóság megállapítására.

Az objektív világ jelenségeinek tudati visszatükröződése során az *érzéklés* a legegyszerűbb lelki folyamat. Az érzékelés eszközei az érzékszervek. Az érzékelés befogadására szolgáló és az érzékszervből (receptor), az összekötő pályákból, a központi idegekből és a megfelelő agyrészből álló anatómiai és fiziológiai apparátust — Pavlov után — analizátornak nevezzük. Büntetőügyekben legtöbbször a látás vagy a hallás útján szerzett érzékelésről van szó, de előfordulhatnak egyéb módon — pl. szaglás, tapintás, ízlés stb. útján — szerzett érzékletek is.[17]

A tanúvallomás hiteltérdemlőségének elbírálásánál — nem érintve most az érzéklés létrejöttét befolyásoló objektív körülmények ellenőrzését, ideértve a nyomozási kísérlet során ezzel kapcsolatban szerezhető észleleteket — mindenekelőtt azt kell vizsgálni, hogy a tanú az adott konkrét jelenséget érzékelhette-e? Az életkornak, mint itt közreható szubjektív tényezőnek jelentős szerepe van.

Az ember érzékszervei az emberi testtel együtt fejlődnek. Az egyes érzékszervek kifejlődése — eltekintve most az egyéni adottságoktól — nem azonos életkorban történik. Az érzékszervek kifejlődése a gyermek- és a fiatal korú tanúk esetében is rendszerint befejeződött, ebben a vonatkozásban tehát — az egyéni adottságként jelentkező szervi hibákat — (pl. veleszületett rövidlátás, gyenge hallás stb.) itt figyelmen kívül hagyva — a fiatal korú tanúknál nincsen különösebb sajátos probléma, szemben pl. az idősebb korú tanúkkal, ahol egyes érzékszervek (pl. látás, hallás stb.) működése az életkor következtében jelentősen meggyengült. Az érzékszervek működésével kapcsolatban a gyermek- és fiatal korú tanú esetében is elsődlegesen vizsgálandó körülmény, hogy a konkrét adottságok (távolsági, megvilágítási stb. viszonyok, pl. a látási érzékelésnél stb.) között érzékelhette-e egyáltalában a tanú a jelenséget.[18]

Kétségtelen, hogy az érzékszervek kiváló működése következtében a fiatalkorú tanú érzékelése bizonyos esetekben rendkívül pontos lehet. Ezzel ellentétes irányú tényező, hogy — a fokozott képzelőtevékenység következtében — az objektív valóságot visszatükröző érzékelés helyett — sok esetben nem szándékosan — az elképzelt jelenséget fogja fel érzékelésként. Ebben a vonatkozásban tehát fokozott ellenőrzésre van szükség.[19] Az érzékszervi tévedésekkel kapcsolatban[20] különös figyelemmel kell lenni arra, hogy a téves érzékelés egyik ellenőrzője a tanú saját maga, aki tudatában van annak, hogy tévedhet. A gyermek- és fiatalkorú tanúknál azonban ez az önvizsgálat viszonylag gyenge és ezért ebben a vonatkozásban is fokozott ellenőrzésre van szükség.[21]

3. A visszatükröződési elmélet szerint az *észlelés* során valamely tárgy vagy jelenség, az érzékszervekre gyakorolt hatás pillanatában teljes egészében, összes ismérveivel, összefüggéseivel együtt tükröződik vissza tudatunkban.[22] Itt nem csupán a tárgy egyes tulajdonságai, a jelenség egyes oldalai tükröződnek — mint az érzékelés esetében —, hanem a tárgy, illetőleg a jelenség a *maga összefüggésében* hat tudatunkra. Az észlelésben már — logikai értelemben vett — ítéletalkotási folyamat is megnyilvánul, amelyben már bizonyos érzelmi és akarati aktusok is jelentkeznek. Az észlelés tehát különösen aktív pszichés tevékenység, amelyben már érvényesülnek a tanú jellegzetes személyi tulajdonságai, ismeretei, érdeklődési köre, élettapasztalatai stb.[23] Míg tehát az érzékeléssel kapcsolatban a gyermek-, illetőleg fiatal kor — az érzékszervek kiváló működése folytán — általában a vallomás megbízhatóságát támasztja alá, az olyan jelenségek észlelésénél, ahol viszont a nagyobb élettapasztalat előfeltétele a valóságot tükröző észlelésnek, az ilyen tanúk vallomásának hiteltérdemlősége fokozott mértékben ellenőrzendő.

Az észlelési tevékenységgel kapcsolatos különleges problémákkal, a szándékos és tervszerű

[17] A látás útján szerzett észlelések viszonylagos megbízhatóságáról l. *Gorphe*, François: La psychologie appliquée en justice. (Les grandes domaines d'application de la psychologie. Livre 7. Paris, Presses Universitaires de France, 1959. 1602. old.) A tapintás stb. útján szerzett észlelésekre l. *Horoszowski* i. m. 145—148. old.

[18] Az észlelési folyamatra általában a szocialista irodalomban a legrészletesebb *Horoszowski* i. m. 88. s köv. old.

[19] Erre a körülményre külön is rámutat a Legf. Bír. 411/1954. sz. határozata.

[20] Az érzékszervi tévedésekre általában az irodalomban l. *Horoszowski* in. 150. s köv. p.

[21] Az érzékszervek tökéletlenségével kapcsolatos meggyőződések szerepére az irodalomban l. *Gorphe* i. m. 1604. ld.

[22] Vö. *Rubinstein* A. L.: Grundlagen der allgemeine Psychologie. Berlin, Volk u. Wissen Verl. 1958. 307. old.; *Horoszowski* i. m. 86. old.

[23] Az észlelésnél érvényesülő egyéni tulajdonságokra l. *Horoszowski* i. m. 98. s köv. old., az észlelést befolyásoló objektív és szubjektív körülményekre *Sztrogovics:* Kursz 223—228. old.

észleléssel, az eseményre előkészített és a váratlan észleléssel stb.[24] kapcsolatban felvetődő részletkérdések közül — amelyeket bővebben nem érinthetünk — a gyermek-, illetőleg a fiatal kornak különösebb jelentősége a figyelem összpontosításával kapcsolatosan lehet.

A figyelem a megismerési tevékenységnek valamilyen tárgy vagy jelenség észlelése céljából történt összpontosítása, irányítása. Ha az irányítás tudatos, önkéntes figyelemről, ha pedig kifejezett szándék nélkül történik, önkéntelen figyelemről beszélünk. A figyelem bizonyos pszichikai erőfeszítést igényel, ezért a figyelem összpontosítása a legtöbb esetben igen rövid ideig tart és periódikus ingadozásoknak van alávetve. Az összpontosítási képesség — egyéb, egyéni tényezők mellett — az életkortól is függ. A gyermek-, illetőleg fiatal korban a megfigyelés rendkívül hullámzó, nem tartós és kis átfogóképességű.[25]

Ezek mellett a gyermek-, illetőleg fiatal kor különösebb jelentőségét kell kiemelni az észlelési tevékenységben, elsősorban pedig a társítási (asszociációs) tevékenységgel kapcsolatban.

Az észleléshez — amint láttuk — bizonyos élettapasztalat szükséges. Áll ez elsősorban az absztrakt jelenségek (idő, tér stb.) észlelésénél. Bírói gyakorlatunk már eddig is helyesen ismerte fel azt, hogy pl. a fiatalkorú tanú a valóságnak megfelelően észlelheti a büntetőperben résztvevő személyek konkrét magatartását, cselekményeit s tudattartalmáról tett közlés ebben a vonatkozásban megfelel az objektív valóságnak. Mind az irodalom, mind pedig a bírói gyakorlat bőven sorol fel eseteket, amikor a gyermek-tanú észlelése itt részletesebb, pontosabb, mint a felnőttkorúaké.[26] Ugyanakkor azonban elvontabb fogalmakkal — pl. tér és idő észlelése, az események sorrendje stb. — kapcsolatos észleletei esetleg tévesek.[27] Itt kell megjegyezni, hogy a megváltozott érdeklődési kör, oktatási feltételek az ismeretszerzési lehetőségek stb. következtében a gyermek- és fiatalkorúak megfigyelései — pl. műszaki, ezzel kapcsolatos közlekedési stb. kérdéseket illetően, ezirányú ismereteik szélesebb körénél fogva — esetleg hiteltérdemlőbbek a felnőttek észlelésénél.[28]

Az észleléssel kapcsolatban igen jelentős gyakorlati probléma, valamely jelenségről, ténykörülményről szerzett észlelés elhatárolása azoktól a ténybeli következtetésektől, amelyeket a tanú saját észleléséhez fűz. Az észlelésnek saját következtetésekkel való kiegészítése ugyanis a tanú tudatában akaratlanul is végbemegy éspedig igen gyakran attól függően, hogy a tanú vallomását többször teszi meg. Az elhatárolás szükségességét mind az irodalom,[29] mind pedig bírói gyakorlatunk is kiemeli.[30]

Meg kell jegyezni, hogy a fiatalkorú észleleteire — amennyiben azok a bíróságok megítélése szerint az objektív igazságot tükrözik — a bíróság maga alapíthat ténybeli következtetést. A bizonyításnak ez a módja a fiatal korú tanúk esetében gyakorlatilag igen jelentős. A fiatalkorú észleléseit természetesen ebben az esetben különös gonddal kell megvizsgálni, figyelemmel arra is, hogy a fiatalkorú értelmi fejlettsége, élettapasztalatai, ismeretei folytán észlelhette-e a kérdéses jelenségeket. A bíróság következtetésének ebben az esetben is összhangban kell lennie az eset egyéb bizonyítékaival.[31]

Az észlelésnél is szerepet játszanak a tanú vonzalmai.[32] A vonzalom gyermek-, illetőleg fiatalkorú tanú esetében viszonylag erősen ható tényező s ezért a vallomást ebből a szempontból is mindig külön is kell ellenőrizni. A vonzalom természetesen a vallomástételi folyamatban később is jelentősen közreműködő tényező, amelynek hatását mindig ellenőrizni kell. A gyermekkorban a sajátos szubjektív tényezők közül még meg kell említeni az észleléssel kapcsolatban is a fiatal- vagy gyermekkorú tanú túlságos önszeretetét, egocentrizmusát, mint az észlelést befolyásoló tényezőt.[33]

Az észleléssel kapcsolatos társítási művelet során a gyermek-, illetőleg fiatal korban levő tanúk vallomásánál is jelentősége van a tanú

[24] A figyelem szerepéről újabban l. *Gorphe* i. m. 1603. old.

[25] Vö. *Horoszowski* i. m. 115. old.

[26] A szovjet irodalomban konkrét példákat sorol fel erre *Oszetin*, V.—*Cirulnikova*, R.: Doprosz neszoversennoletnüh v szudebnom zaszedanii. Szovetszkaja Juszticija (Moszkva) 1958. 2. sz. 20—22. old.

[27] Így pl. a bpesti Központi Kerületi Bíróság 7. B. 13.433/1959. sz. ítéletében a kihallgatott tanúk vallomását vádlott magatartásának leírásával kapcsolatban ténymegállapításának alapjául elfogadta, de — szerintünk is helyesen — mellőzte olyan körülmények vonatkozásában, mint pl. az ittasság foka. Ugyancsak elfogadta a fiatalkorú sértett tanúvallomását — egyéb személyek vallomásával kiegészítve — a Közp. Kerületi Bíróság 6. B. 23. 687/1959. sz. ítéletében a terhelt magatartásával kapcsolatban, de nem fogadta el az időpontok tekintetében.

[28] Vö. pl. a gépkocsi-márkákra vonatkozóan *Tschadek* i. m. 19. old.

[29] Vö. megfelelő példákkal *Oszetin—Cirulnikova* i. m. 20. old.

[30] Így pl. — felnőttkorú tanúval kapcsolatban — élesen elhatárolta a bíróság az észlelést a következtetéstől a Legf. Bír. Bf. II. 317/1958. sz. ítéletében (BH. 1185), ahol a határvonal megvonását elősegítette az is, hogy egyes jelenségek (vádlott cselekményei) tekintetében a tanú észlelésének nem volt akadálya, míg egyéb vonatkozásban (vádlott kijelentései) a magyarul nem tudó tanú csak következtetni tudott.

[31] Így pl. a bpesti Központi Kerületi Bíróság 10. B. 23.135/1959/10. sz. ítéletében a fiatalkorú sértett vallomásából — az eset egyéb körülményeivel összhangban — tényként azt állapította meg, hogy a közösülési aktus után sértett — aki iskoláslány volt és tanítás után vádlottal egy osztályteremben tartózkodott — visszaült a helyére és tanult. Ebből a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy sértett magatartása kizárja azt, hogy erőszakos nemi közösülés történt volna.

[32] Az érzelmi, affektív behatásokra általában l. *Horoszowski* i. m. 129. s köv. és 149—150. old. a *burzsoá* irodalomban *Paillard* i. m. 266 .old., továbbá *Gorphe* i. m. 1606. old. s köv., aki tanulságos példákat közöl ezzel kapcsolatban pl. a faji alapon kifejlődött vonzalom ill. ellenszenv megnyilvánulására (i. m. 1606—1607. old.).

[33] Vö. *Oszetin—Cirulnikova* i. m. 21. old., *Tschadek* i. m. 19. old.

társadalmi tudatának. A társadalmi tudat az emberek társadalmi létének visszatükröződése, s abba a sajátszerű tudatformák (ideológiai formák: politikai és jogi ideológia, vallás, filozófia, művészetek stb.) mellett beletartoznak az emberek érzelmei, erkölcsi nézetei, társadalmi szokásai stb., amelyek összefüggéseikben az adott társadalom vagy osztály pszichológiáját jelentik.

Az egyéni tudat a társadalomban élő és meghatározott osztályhoz tartozó ember tudata s ezért az egyéni tudatban a társadalmi-tudat — az osztálytudat — is kifejezésre jut. A tudattartalomról tett kijelentés értékelésénél tehát feltétlenül meg kell vizsgálni a társítási folyamatban közreható, ilyen jellegű tényezőket is.[34] A társadalmi tudatot kialakító tényezők közül a gyermek-, illetőleg fiatalkorú tanúk esetében a legnagyobb jelentősége a nevelésnek van.

4. A tanúvallomás hiteltérdemlőségének elbírálása szempontjából a tanú tudatában végbement pszichikai folyamatból az eredeti benyomás *megőrzésének,* annak az időszaknak van további jelentősége, amely a tanú tudatában a tudomásszerzés pillanatától kezdődően a tudomáskijelentés időpontjáig végbemegy.

A tudati visszatükröződés megőrzését szintén számos objektív és szubjektív tényező befolyásolja.[35] Az objektív tényezők mellett — ilyenek pl. mindenekelőtt az eredeti benyomástól eltelt idő,[36] az eredeti benyomás élénksége, erőssége, az eredeti benyomást követő többi benyomás száma stb. — számos szubjektív tényező is közrejátszik, mint pl. a benyomás tudatos megrögzítése a tudatban, a tanú megőrzőképessége: az emlékezőképesség, mint egyéni adottság stb. Bár — az irodalom szerint — a megőrzési folyamatban érvényesülő külső körülmények kevésbé jelentősek, mint azok a tényezők, amelyek az eredeti tudomásszerzést befolyásolták,[37] ezeknek a körülményeknek figyelembevétele is fontos.

Az eredeti benyomás megőrzését a gyermek- és a fiatal korban levő tanúknál számos körülmény befolyásolja. A tapasztalat szerint ezek a körülmények általában megzavarják az eredeti benyomást és a való jelenségek eredetileg esetleg helyes visszatükröződését meghamisítják. Ezzel kapcsolatban nemcsak a tanú tudattartalmának szándékos befolyásolását értjük — s ezzel a kérdéssel részletesebben nem is foglalkozhatunk —, hanem a szándékos befolyásolás körén kívül eső minden olyan jelenséget, amely a gyermekkorú tanú esetében alkalmas az eredeti benyomás megváltoztatására.

Ismeretes ugyanis, hogy a gyermek-, illetőleg fiatal korban szerzett nagyszámú benyomás, az e korban általános, mindenirányú érdeklődés, fogékonyság stb. sokban változtatja meg az eredeti benyomást. Igen gyakori eset, hogy a valóban észlelt és a csupán gondolatban átélt események a gyermek tudatában összekeverednek s — különösen hosszabb idő eltelte után — a gyermek maga sem tudja, hogy melyik volt az eredeti észlelés és melyik az elképzelés.

A gyermek- és fiatalkorú személy vallomásának jelentőségét viszont fokozza az a tény, hogy a gyermek emlékezőtehetsége általában frissebb, bizonyos vonatkozásokban pontos lehet. Ezt a jelenséget a tanúvallomás értékelésénél mindig figyelembe kell venni.

A tudattartalom megőrzésével kapcsolatban mindenekelőtt tehát az időnek a tudattartalmat befolyásoló hatásait kell kiküszöbölni. Ezzel kapcsolatban két követelmény ütközik. A gyors kihallgatás előnye, hogy az idő múlása során elkerülhetetlenül bekövetkező zavaró tényezők hatását megelőzi s az adott időpontban rögzített vallomás utólagos befolyásolása ilyen módon sokkal könnyebben kizárható. Az alaposságí követelmények megsértése azonban ugyanakkora hátrányt jelent. Ismeretes, hogy az írásban rögzített első vallomástól a tanú sokszor vonakodik eltérni. Ez számos tanúnál megakadályozza az esetleg kellő előkészület hiányában, tévesen rögzített vallomástól való eltérést s így az objektív igazság megállapításának egyik akadálya. A kihallgatástaktikai kérdésekkel ebben a vonatkozásban sem foglalkozhatunk bővebben, azonban éppen a tudattartalom megőrzésével kapcsolatban itt is külön fel kell hívni a figyelmet a jól előkészített kihallgatás fontosságára.[38] Ugyancsak itt kell megemlíteni a felfedező jellegű gyermek-tanúvallomások jelentőségét, amelyek — bár utólag rendszerint egyéb bizonyítékok kiderítésével az ügy bírósági elbírálása során jelentőségükből már sokat veszítenek s esetleg felhasználásukra nem is kerülhet sor — mint nyomozástaktikai kérdések elsődleges fontosságúak.

A tudattartalom megőrzési folyamatában is jelentős szerepe van a társítási műveletnek. A tanú tudatában az emlékbeidézésnél mindig végbemegy egy társítási folyamat. A régebbi megfigyelések töredékeit a tanú rendszerint kiegészíti, összekapcsolja a tudatában meglevő képekkel. Az emlékképek összekapcsolása úgy történik, hogy az egyes pszichikai folyamatok között összefüggések jönnek létre és e kapcsolatok — helyi, idő, jelenség, jelenlevők stb. azonossága, hasonlósága, különbsége stb., stb. — elősegítik az eredeti benyomás emlékbeidézését.

---

[34] A tanúvallomás mérlegelésénél a kulturálispolitikai színvonalat elsődlegesen vizsgálandó tényezőnek minősíti a Československi tresni řizeni. Praha, Orbis, 1958. c. egyetemi tankönyv, 169. old. A társadalmi tudatra, mint a tanúvallomás tartalmát befolyásoló tényezőre l. még *Horoszowski* i. m. 201, 208—270. old.

[35] Az emlékezésben közreható tényezőkre l. *Horoszowski* i. m. 116. s köv. old.

[36] Vö. *Gorphe* i. m. 1609. old.

[37] Vö. *Gorphe* i. m. 1608. old.

[38] A gyermekkorban levő tanúk kihallgatási technikájára a hazai irodalomban l. *Bodrogi* Károly: A gyermekkorban levő tanúk kihallgatásának sajátosságai. RSZ. III—1955. 855—860. old. Az első kihallgatás fontosságára a szocialista irodalomban *Oszetin—Cirulnikova* i. m. 22—23. old., a burzsoá irodalomban l. *Gorphe* i. m. 1614. old.

Nem térhetünk itt ki a társítási folyamat részletkérdéseire.[39] A bíróság előtt tett vallomás értékelésénél elsődleges követelmény a valóban és a csupán gondolatban átélt eseményektől tett kijelentések elhatárolása. A gyermek-, illetőleg a fiatal korban egyik tapasztalt akadály ezzel kapcsolatban, hogy az ilyen tanú — jóhiszeműen is — igen gyakran nem tudja az átélt és a csupán hallott, vagy utólag elgondolt tudati tartalmat elválasztani.[40]

A gondolattársításnak nemcsak mint a tanú tudatában önkéntelenül végbemenő folyamatnak van jelentősége. A társítási folyamatot — az eljárási gyakorlat tapasztalatai szerint — úgy is fel lehet használni, hogy a tanú emlékezetébe a releváns jelenséggel valamilyen (idő, tér, azonos résztvevő személyek, hasonló alkalmak stb.) kapcsolatban álló jelenségre hívják fel a tanú figyelmét s ezzel megkönnyítik a releváns jelenségről szerzett eredeti benyomás emlékbeidézését.

Itt is meg kell említeni, hogy a társítási folyamatot felhasználó kérdezésnek a gyermek- és fiatalkorú tanúk vallomása esetében fokozottabb jelentősége van, minthogy az ezúton történt befolyásolásnak nagyobb lehetőségei vannak.

5. A tanúvallomás értékelésénél további lényeges elemeket ad a szerzett tudomás *visszaadásának, reprodukálásának* vizsgálata. A reprodukálási művelet egyrészt az észlelés szándékos felelevenítését, másrészt pedig a képzetek kifejezését is jelenti.

Az emlékbeidézési folyamatnak szintén számos sajátossága van. Az elsődleges sajátosság, hogy régi benyomásokat új képekkel kapcsolunk és új tapasztalatokat vonatkoztatunk régebbi észlelésekre. Mindig új képeket idézünk fel, sohasem reprodukáljuk ugyanazt a képet. Az emlékbeidézés alapján nyert kép szintén számos objektív — pl. a felidézés időpontjában fennálló külső körülményektől — és szubjektív — pl. a lelki alkat stb. — körülménytől függ.

A tudati visszatükröződés reprodukálásával kapcsolatos másik művelet az emlékbeidézett képeknek szóbeli kifejezése. A büntetőperben ennek a műveletnek rendkívüli jelentősége van; mert ebben jut a külső világ — a büntetőszervek — tudomására a tanú tudattartalma. A büntetőperben a tudattartalom kifejezése rendszerint élőszóval történik, amelyet számos tényező befolyásol.[41] A visszaadási képesség fejlettségére különös figyelemmel kell lenni a gyermek-, illetőleg a fiatalkorú tanú esetében, ahol esetleg a kifejezések hiánya, téves volta vagy a rosszul használt kifejezések még inkább megnehezítik a vallomás helyes mérlegelését.[42]

A büntetőperben a tanút rendszerint először a nyomozószervek hallgatják ki. A tanúkihallgatás taktikájának szabályain belül a fiatalkorú tanú kihallgatásának szintén megvannak a maga sajátos szempontjai. A tanúkihallgatás taktikájával — s ezzel kapcsolatban a fiatalkorúak kihallgatásának sajátos szempontjaival is — szintén számos részletmunka foglalkozik. Anélkül, hogy részletesebben foglalkozhatnánk a gyermek- és fiatal korban levő tanúk kihallgatástaktikájával, itt is rá kell mutatni az első kihallgatás fontosságára, amire egyébként már utaltunk. A nem pontosan felvett tanúvallomás ugyanis igen gyakran befolyásolja a későbbi nyilatkozattételt is. Ennek következtében az elsődleg észlelt benyomásról a tanú esetleg utóbb torzítottan, a valóságnak nem megfelelően számol be. Itt is meg kell említeni annak a szovjet tételes törvényi rendelkezésnek fontosságát, amelynek értelmében a 14. évnél (bizonyos esetekben 16. évnél) fiatalabb tanúk kihallgatásához a nyomozószervek is a pedagógus vagy ilyennek hiányában a szülő, a törvényes képviselő stb. megidézendő.[43]

A tanúkihallgatás taktikájának kérdései a gyermek- és fiatal korban levő tanúknál még további szempontok figyelembevételét igénylik. A reprodukálási művelettel, mint a tanúvallomás hiteltérdemlőségének elbírálásánál figyelembe veendő tényezővel kapcsolatban röviden néhány idevágó kérdést érinteni kell.

A tanúkihallgatás általános szabályaként a kihallgatás folyamán — a személyes adatok stb. ellenőrzése, valamint a tudomásszerzés körülményeinek tisztázása után — a tanúnak lehetőséget kell adni, hogy egybefüggően mondja el az esettel kapcsolatos észleleteit. Ezt a kijelentést kell azután a tanács elnöke, az ülnökök és a felek kérdése alapján, vagy esetleg más tanúkkal történt szembesítés útján kiegészíteni. Ezek az általános szabályok a gyermek- és fiatalkorú tanú vallomására is irányadók.[44]

Az észleletek reprodukálásának során rendkívül fontos a tanács elnökének tevékenysége. Amint már erre utaltunk, a kérdéssel a tanúban egy társítási folyamat megy végbe, amely az emlékbeidézést van hivatva megkönnyíteni. Anélkül, hogy a kérdés vizsgálatába részletesebben belebocsátkozhatnánk, szükséges említést tenni azokról a tételesjogi rendelkezésekről is, amelyek ezzel kapcsolatban elsősorban a tanú

[39] A szocialista irodalomban összefoglalóan a legbővebb *Horoszowski* i. m. 121. s köv. old.

[40] Vö. erre *Tschadek* i. m. 20. old.

[41] Az irodalomban l. *Horoszowski* i. m. 161. s köv. old.

[42] Vö. legrészletesebben a burzsoá irodalomban *Grassberger* i. m. 205. s köv. old., ahol rámutat azokra az esetekre is, amikor különösen fontos a gyermektanú által használt kifejezések értelmének tisztázása (pl. nemi erkölcs elleni bűncselekményeknél a szervek, testrészek megjelölésére használt kifejezések stb., stb.).

[43] Az 1960. évi OSZFSZK Bp. 159. §, az 1959. évi kazah Bp. 150. §-a.

[44] A tanúkihallgatás általános szabályait legújabban összefoglalja a szocialista irodalomban: Doprosz szvidetelej v ugolovnom proceszsze zarubezsnüh szocialiszticseszkij goszudarsztvah. Szocialisticseszkaja Zakonnoszt' (Moszkva) XXXVI—1959. 2. sz. 50—52. old. Az általános jellegű kérdések jelentőségére a burzsoá irodalomban l. *Tschadek* i. m. 19. old., a bizalmi légkör kialakításának fontosságára *Gorphe* i. m. 1616. old.

befolyásának meggátlására, illetőleg a vallomástétel során fellepő félelemérzet, gátlások stb. leküzdésére irányulnak.[45] A kérdezés célja csupán a hiányzó adatok kiegészítése, nem szabad tehát megengedni, hogy a felek vagy képviselőik akár beugrató, félrevezető, akár pedig az üggyel szoros kapcsolatban nem álló kérdésekkel a tanút megzavarják. Ezek a szempontok fokozottabb mértékben figyelembeveendők a gyermek-, illetőleg a fiatalkorú tanúknál.[46]

A tanúvallomás tartalmi ellenőrzésénél egyik igen lényeges adat a tudattartalom reprodukálásának módja is. A használt kifejezések, a szófűzés stb. ugyanis hasznos kritikai alapot adnak nemcsak abban a vonatkozásban, hogy a tanú értelmileg milyen fejlett, hanem annak megállapításához is, hogy a tudomáskijelentés mennyiben volt hű kifejezője a valóságos tudattartalomnak. Mindennek rendkívüli jelentősége van a gyermek-, illetőleg fiatal korban levő tanúknál, ahol ezen az alapon esetleg kétségtelenül meglehet állapítani a befolyásoltságot, előzetes kitanítást.

A gyermek-, illetőleg a fiatalkorú tanú vallomástételét természetesen a konkrét esetben még számos tényező befolyásolhatja, amelyekre még összefoglalóan sem lehet kitérni. Mint lényeges szempontot meg kell említeni azonban, hogy igen gyakran a tanú neme is bizonyos következtetést enged nemcsak a vallomás előadási módjára, hanem ezen túlmenően annak tartalmára is.[47]

A tanúkihallgatás rendjét szabályozó *tételesjogi rendelkezésekre* nem térhetünk ki részletesebben. Tételes törvényünk ebben a vonatkozásban egyébként rendkívül szűkszavú (109—110. és 163. §). Meg kell még itt említeni, hogy Legfelsőbb Bíróságunk gyakorlatában a tanú kihallgatásával kapcsolatban elkövetett szabálysértés csak akkor szolgálhat a másodfokú bíróság előtt a hatálytalanítás alapjául, ha az ítéletre kihatással volt.[48] A külföldi eljárásokban néhány sajátos intézkedést találunk, amelyek de lege ferenda megfontolandók.[49]

6. A bizonyítékok mérlegelése a bíróságnak rán az eljárásban észlelt bizonyítékokat önmagukban egyenként és más bizonyítékokhoz való ban egyenként és más bizonyítékokhoz való kapcsolatukban — ideértve a bizonyításra nem szoruló történeti tényekhez, valamint a tudományoknak elismert és általában elfogadott tételeihez való viszonyukat is — megvizsgálja, azok súlyát ebben az összefüggésben leméri és ennek alapján — a törvényre és szocialista jogtudatára támaszkodva — egyes bizonyítékokat megállapításának alapjául elfogad, másokat pedig elvet.[50] E tevékenysége során a bíróság megvizsgálja az egyes bizonyítékok hiteltérdemlőségét, bizonyító erejét: azt az objektív sajátosságot, hogy a bizonyítékra az adott konkrét esetben bírósági ténymegállapítást — esetleg, ellentétes következtetésre utaló bizonyítékkal szemben is — alapozni lehet.[51]

A bíróságnak mérlegelését — mint minden döntését — indokolnia kell. A mérlegelésnek ez a kettős — elfogadó és tagadó — arculata a mérlegelés indokolásában is tükröződik. A mérlegelés fogalmába tehát beletartozik nemcsak a tényállást alátámasztó indokolás kifejtése, hanem az el nem fogadott eshetőségekre vonatkozóan az eljárás során felmerült bizonyítékok teljes megcáfolása is.[52]

[45] A szocialista irodalomban l. erre *Rahunov* (i. m. 41. s köv. old.), aki feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a 14 éven aluli gyermek kihallgatásánál legyen jelen az orvos, a pedagógus, pszichológus, esetleg a szülő. A fiatalkorú tanúk kihallgatásával kapcsolatban a jelenlevő személyek meghatározását, illetőleg a nyilvánosság idevágó kérdéseit *Rahunov* egyébként a tételes törvényben szabályozandó kérdésnek mondja (i. m. 122. old.). A szülők, pedagógusok stb. részvételére l. még *Gorphe* i. m. 1615—1616. old. és *Grassberger* i. m. 215. old., számos részletkérdésre bő anyagot közöl *Paillard* (Revue Internationale de Criminologie XIII—1959. 16—22. old. Ellenzi a szülők és pedagógusok stb. részvételét *Tschadek* (i. m. 23. old.), minthogy ez szerinte befolyásolja a vallomás tartalmát.

[46] L. erre még *Gorphe* i. m. 1620. old. és *Paillard* i. m. 18. s köv. old.

[47] L. erre a nyugati irodalomban részletesen *Tschadek* i. m. 20—21. old.

[48] Legf. Bír. Bf. III. 1350/1955. BH. 1045.

[49] Ilyen pl. az 1960. évi OSZFSZK Bp-nek az a rendelkezése, hogy a 14. évet (esetleg 16. évet) be nem töltött tanú kihallgatásához megidézendő a nyomozás (159. §) illetőleg a bírói tárgyalás (285. §) során a pedagógus, illetőleg a szülő vagy más hozzátartozó. Hasonló rendelkezéseket tartalmaz a Kazah SZSZK. 1958. évi büntetőeljárási törvénykönyve (150. §). Részletes rendelkezések vannak a kihallgatás rendjére a Bp. 158. és 283. §§-aiban. Részletesebbek a német Bp-nek a tanúkihallgatás rendjére vonatkozó rendelkezései (56—57. §§).

[50] Vö. részletesebben — a vonatkozó irodalmi utalásokkal együtt: A bizonyítékok mérlegelésének felülbírálása c. dolgozatom JK. XIV—1959. 118. old. Ugyancsak kettős tevékenységként (az őszinteség és az objektív szavahihetőség ellenőrzése) értelmezi a mérlegelést *Sztrogovics:* Kursz 222. old. Az újabb hazai irodalomban a mérlegelésről — csak a hiteltérdemlőség vizsgálatára korlátozott — meghatározást ad *Móra* Mihály: A bizonyítás fogalma, tárgya és a bizonyítékok mérlegelése a büntetőeljárásban. JK. XV—1960. 662—670. old. Az 1960. évi OSZFSZK Bp. (71. §) értelmében az eljáró hatóságok (bíró, ügyész, nyomozó) a bizonyítékokat belső meggyőződésük szerint mérlegelik, az ügy összes körülményeinek mindenoldalú, teljes és objektív vizsgálata alapján, a törvényre és szocialista jogtudatukra támaszkodva. Külön is kiemeli a törvény, hogy nem lehet semmiféle bizonyításnak előre megállapított ereje. Hasonló a Kazah Bp. 62. §-a.

[51] A bizonyítékok hiteltérdemlőségét mint sajátos jelleget külön is kiemelik a Szovjetunió 1958. évi büntetőeljárásjogi törvényhozásának Alapelvei, amelyek értelmében a másodfokú bíróság az ítélet hatálytalanítása esetében iránymutatásában nem utasíthatja a bíróságot a hiteltérdemlőség (достоверность) elbírálásaegésznek elbírálásával, a tanúvallomás hiteltérnak kérdésében. (51. §.) Az 1960. évi OSZFSZK Bp. (352. § 1—2. bek.) ezeket a rendelkezéseket szószerint megismétli.

[52] A Legf Bíróság egy eseti döntés kapcsán legújabban — nézetünk szerint ugyanezen az elvi alapon — mondja ki, hogy az ellentétes bizonyítékok mérlegelésén alapuló ténymegállapítás akkor megalapozott és megnyugtató, ha a bíróság a ténymegállapítás szempontjából minden lényeges körülményt a mérlegelési körbe von. (Legf. Bír. törv. I. 187/1960. BH. 2656.)

A tanú vallomását úgy kell tehát megvizsgálni, mint egy, a tudatban végbement, pszichikai folyamatot, amelynek elbírálásánál figyelembe kell venni mindazokat a tényezőket, amelyek a konkrét esetben ezt a folyamatot befolyásolták, kezdve az első benyomás keletkezésétől, a bíróság előtt tett vallomás befejezésének pillanatáig. A vázolt folyamatban fellépő tényezők kritikai vizsgálata mellett a vallomásnak, mint egésznek elbírálásával, a tanúvallomás hiteltérdemlőségének megállapításával kapcsolatban még néhány sajátosságot kell kiemelni.

A gyermek és fiatalkorú tanúk vallomásának mérlegelésével kapcsolatban bírói gyakorlatunk elvi éllel is megállapította, hogy a gyermekek vallomása esetén fokozott mérvben szükséges azoknak a körülményeknek a tisztázása, amelyek a vallomást megerősítik vagy annak valóságát kétségessé teszik. A gyermekek ugyanis egyrészt saját érzelmeiknek, másrészt más személyeknek fokozott befolyása alatt állhatnak. Ennek a kérdésnek minden adatra, lehetőségre kiterjedő tisztázása nélkül nem állapítható meg megnyugtatóan a vallomások értéke sem.[53]. Az irodalomban ugyanez a felfogás érvényesült.[54]

A gyermek- és a fiatalkorú tanú vallomásánál a gyakorlatban különös jelentősége van annak, hogy a vallomás egyes részleteit külön-külön is értékeljük. Itt is alkalmazni kell nézetünk szerint a bírói gyakorlatban általában a tanú vallomásával kapcsolatosan követett azt az elvet, hogy a bíróság ugyanannak a tanúnak vallomását indokoltan részben elfogadhatja, részben pedig elvetheti.[55] Mindig a körülmények határozzák meg ugyanis, hogy mi az, amit a gyermektanú észlelni és visszaadni képes, és mi az, ami ezen a határon már túlmegy.[56] Ugyanide kapcsolódik a gyermek-, illetőleg a fiatalkorú vallomásának az eset egyéb adataival való kiegészítése és a vallomásnak ezen az alapon történt részbeni elfogadása. Sok esetben ugyanis az így alátámasztott vallomás döntő értékű lehet.[57]

A bíróság által kihallgatott gyermek-, illetőleg fiatalkorú tanú vallomásának hiteltérdemlőségével kapcsolatban — a hiteltérdemlőség egyéb, általánosabb jellege[58] és itt nem érinthető vonatkozása mellett — még néhány sajátos szempontot kell megemlíteni.

A bíróság a tárgyaláson közvetlenül érintkezik a tanúval, nemcsak hallja a tanú által tett vallomás szövegét, hanem közvetlenül észleli a tanúnak a tárgyaláson tanúsított egész magatartását s abból — élettapasztalata, emberismerete, az ügy egyéb összefüggéseinek ismerete stb. alapján — a tanú egyéniségére, magatartására stb. olyan következtetéseket von le, amelyek végeredményben döntő súllyal jelentkeznek a tanúvallomás bizonyítóerejének megítélésénél.

A tanú rendszerint élőszóval közli vallomását. Ennek következtében a hiteltérdemlőség megállapításánál jelentősége van a tanúvallomás tartalma mellett a tudattartalomról tett kijelentés módjának, körülményeinek, a tanú magatartásának, biztonságának, határozottságának stb. tehát számos olyan momentumnak, amelyet az egész bírósági eljárás során csupán az elsőfokú bíróság észlelhet, és amelyből igen sokszor a tartalom értékelésére is következtetnie kell. Emiatt is, de különösen annak következtében, hogy ez az előadási mód — éppen a közvetlenség folytán — esetleg rendkívüli benyomást tesz a bíróságra, feltétlenül szükséges az ezzel kapcsolatos körülmények kritikai ellenőrzése.

A reprodukálással kapcsolatban bírói gyakorlatunk az „élményszerűséget" veszi egyik alapvető ismérvnek a tanúvallomás szavahihetőségének elbírálásánál. Az élményszerűség fogalmát a bírói gyakorlat nem határozza meg, ezalatt általában az előadásnak azt a módját értik, amelyből meg lehet állapítani, hogy valósággal átélt eseményekről szerzett közvetlen tudomást közöl a tanú. Az előadás élményszerűségének megállapításával a bíróság tehát nem csupán a valóságnak megfelelően történt észlelést, hanem a képzet megőrzését és — lényegében — helyes, valóságot visszatükröző előadását is megállapítja. A gyermek-, és fiatal korban levő tanúk vallomásával kapcsolatban az élményszerűség megállapítása rendkívül

---

[53] Legf. Bír. törv. B. 411/1954. sz. hat. BH. 376.

[54] Vö. pl. *Sztrogovics:* Kursz 230—231. old.

[55] Így pl. Legf. Bír. Bf. I. 863/1958. BH. 2010. sz. határozatában. Más esetben a bíróság — helyesen — nem állapította meg a gyermek-tanúk vallomásának alapján az ittasság fokát (Bpesti Közp. Ker. Bíróság 7. B. 23.202/1959. sz. ítélete). Ugyancsak részben fogadta el a 10 éves sértett vallomását a bíróság a 16 B. 23895/1959/3. sz. ítéletében, amikor is magát az erőszakos nemi közösülés tényére vonatkozóan elfogadta sértett vallomását, az időpont tekintetében azonban elvetette azt.

[56] Így pl. a bpesti Központi Kerületi Bíróság 6. B. 12.436/1958/24. sz. ítéletében — vádlott tagadása ellenére — a tanúként kihallgatott fiatalkorú sértettnek az eset összes körülményeivel egybevetett vallomása alapján állapította meg tényként, hogy sértett nem kért előzetesen pénzt a vádlottól, a vallomás egyéb részeit pedig figyelmen kívül hagyta.

[57] Így pl. egyetlen fiatalkorú tanú vallomásának az eset összes többi körülményeivel történt egybevetése alapján aggálytalanul állapította meg a tényállást a bpesti Központi Ker. Bíróság 6. B. 21.865/1959. sz. ítéletében. Az adott esetben vádlott sértettet lakására hívta s a sértett látszólag el is fogadta a hívást, majd menetközben — újságvásárlás ürügye alatt — leszállott a villamosról és nyomban jelentést tett a rendőrnek. Más esetben a 9 éves tanú azt adta elő, hogy a vádlotton nem érzett italszagot. A bíróság — minthogy az eset egyéb körülményei szintén ezt bizonyították — nem állapította meg tényként vádlottnak azt a védekezését, hogy a cselekmény elkövetésekor ittas volt (Bpesti Közp. Kerületi Bíróság 10. B. 23.656/1959/15. sz. ítélet).

[58] A hiteltérdemlőséggel kapcsolatos körülményekre vonatkozóan hozott eseti döntés a Legf. Bír. Bf. I. 1798/1955. sz. határozata (BH. 1218). A Legf. Bíróság gyakorlata szerint egyébként semmi akadálya nincs annak, hogy egyetlen tanú vallomása szolgáljon alapul a tényállás megállapításához, amennyiben az meggyőző erejű (így pl. Legf. Bír. Bf. IV. 1611/1957. BH. 1876., Bf. VI. 550/1958. BH. 2102. stb.).

gondosságot igényel. Már utaltunk arra, hogy az előadóképesség sajátos szubjektív tényező, egyéni adottság, amely egymagában egyáltalán nem feltétlen ismérve annak, hogy a tudattartalomról tett kijelentés a valóságot tükrözi. Ezt a képességet külön meg kell a konkrét esetben — esetleg környezettanulmány, szülők, nevelők, hozzátartozók vallomása, a bíróság saját értékelése alapján — vizsgálni. További sajátos szempont, hogy a gyermek illetőleg a fiatal korú tanú, éppen fokozott képzelő tevékenysége következtében igen sok esetben csak elképzelt, de a valóságban át nem élt dolgokat tud — többszöri ismétlés után saját magát is meggyőzve — olyan közvetlenséggel előadni, ami a gyakorlatban a bíróban az élményszerűség benyomását keltheti. Ilyen esetekben csupán a vallomás tartalmi ellenőrzése — az előadott tényállításoknak egymással és a per egyéb adataival történt összehasonlítása — alapján lehet az élményszerűséget kétségbevonni. Az élményszerűség megállapításánál végül ismét tekintetbe kell venni a tudattartalomra esetleg ráható külső tényezőket — félelem, vonzalom, rábeszélés, mások előadásából merített s esetleg utóbb saját felismeréseknek vélt ismeretek stb., stb.

A gyermek és a fiatal korú személy által tett tanúvallomás hiteltérdemlőségének megállapításával függ össze a hiteltérdemlőség egyes sajátos elemeinek felderítése. A gyakorlatban két kérdés kapcsolódik ide: a hiteltérdemlőség egyes adatainak további tanúk — rendszerint szülők, hozzátartozók, nevelők stb. — meghallgatása útján történt felderítése és az ezirányban végzett szakértői szemle. A részletkérdéseket mellőzve ezekkel kapcsolatban néhány megállapítás még szükséges.

A gyermek pszichéjének megismeréséhez szakszerű előkészület, a megfigyeléséhez hosszabb idő, a zavaró körülmények teljes kiküszöbölése stb. szükséges, tehát egy sor olyan feltétel, amely a bírói eljárás során csak igen csekély mértékben biztosítható. Ez indokolja azt, hogy a bíró a gyermeket közelebbről ismerő személyeket hallgat meg a gyermek egyénisége és így közvetlen vallomása tartalmának ellenőrzése céljából. Ezzel kapcsolatban tehát bizonyos gyakorlat alakult ki.

Hazai bírói gyakorlatunkban találunk olyan eseteket, amikor a gyermek, illetőleg fiatal korú tanú szavahihetőségével kapcsolatban a bíróság meghallgatta a szülőket, pedagógusokat stb.[59] Az irodalomban a kérdés vitás.[60] Nézetünk szerint az érdektelen szülő, pedagógus, stb. meghallgatása feltétlenül a többoldalú megismerést szolgálja, mert bármennyire is tapasztalt a bíró, a tárgyaláson tanúsított magatartás megértését feltétlenül elősegíti az, ha a tanú egyéniségéről ilyen módon megfelelő adatokat szerez be. Ezeket a közléseket is azonban mindig külön köteles a bíróság ellenőrizni s az egyéb adatokkal összevetni, és csak az ilyen ellenőrzés után fogadhatja azt el alapul a tanúvallomás hiteltérdemlőségének elbírálásánál.

Tételes törvényünk — nézetünk szerint — nemcsak a tanú kihallgatásának elrendelésénél, hanem a tanúvallomás mérlegelésénél alapul szolgáló egyes adatok tekintetében sem zárja ki a szakértő közbenjöttével történt felderítést s a szakértői vélemény figyelembevételével hozott bírósági döntést. A tanúskodási képesség elbírálásánál rendszerint pszichiáter-orvosszakértő működik közre.[61] Ilyen szakértői szemlének helye van nemcsak azokban az esetekben, amikor pszichikailag valamilyen okból abnormális tanú elmeállapotát kell megvizsgálni, hanem a tudomásszerzés és kijelentés fiziológiai alapjaiban, a tanúskodás pszichikai folyamatában igénybevett szervek (érzékszervek, észlelőszervek stb.) működésében levő zavarok (rövidlátás, csökkent hallóképesség stb.) következtében az orvosszakértői szemle lefolytatása mellőzhetetlen. Emellett azonban a tanúvallomás hiteltérdemlőségének elbírálásával kapcsolatban is szükséges lehet a pszichiáter-orvosszakértő meghallgatása (organikus pszichózisok, exogén reakciók stb.). Előfordulhat végül olyan eset is, amikor nem az abnormitást elbíráló pszichiáter, hanem a — megközelítőleg — normális működést ismerő pszichológus-szakértő meghallgatása mutatkozik célszerűnek (értelmi fejlettség, pszichikai ráhatások vizsgálata, emlékezet működése, gátlások,[62] kifejezőképesség stb.). Bírói gyakorlatunkban nem ismerünk olyan esetet, amikor a bíróság a szavahihetőség egyes elemeinek megállapításával kapcsolatban pszichológiai szakértői szemlét folytatott volna le. Meg kell azonban említeni, hogy a felderítő szervek gyakorlatában fordult már elő olyan eset, amikor a gyermek-pszichológus által végzett kikérdezés eredménye olyan adat volt, amely az egész későbbi felderítés során döntő jelentőségű.

A pszichológus-szakértő közreműködésének célszerűségét — meghatározott keretekben és egészen kivételes esetekben — nézetünk szerint a jövő fejlődés egyre inkább elismeri.[63]

[59] A fiatalkorúakkal kapcsolatos eseti döntés — amelyben az előadás élményszerűségét külön értékelte a bíróság — pl. a Közp. Kerületi Bíróság 7. B. 24.644/1959/5. sz. ítélete.

[60] A hazai gyakorlatban pl. a Közp. Kerületi Bíróság 10. B. 23.902/1959. sz. ügyben meghallgatta a sértett tanú (akinek vallomása döntő volt) volt tanítóját és más tanúkat. A burzsoá irodalomban a szülők, oktatók kihallgatása ellen foglal állást *Kohlhass:* Tatrichter und Kinderaussage. Neue Juristische Wochenschrift VI—1953. 293—294. old.

[61] A gyermek- és fiatalkorú tanú tanúskodási képességének megállapítása a Bp. 55. § 1. bek. alapján *Molnár:* Bp. Kommentár 184. old. Az újabb irodalomból a pszichológiai szakértői szemle lefolytatására néhány vezető gondolatot l. *Gorphe* i. m. 1622—1623. old.

[62] A fiatalkorúaknál fellépő gátlásokra l. *Oszetin—Cirulnikova* i. m. 21. old.

[63] A pszichológiai szakértő alkalmazásával kapcsolatban l. részletesebben idézett tanulmányomat (ÁJI. Értesítő 1960. 458—460. p.). Újabban igen fontos tételes-

Fokozott mértékben áll ez a gyermek-, és fiatal korú tanúk vonatkozásában, ahol a tudati fejlődés sajátos állapota még kézenfekvőbbé teszi bizonyos, a büntetőperben rendkívüli súllyal jelentkező s előbb is részletezett (értelmi képesség fejlettsége stb.) képességeknek külön szakképzettséggel rendelkező gyermekpszichológus közbenjöttével való vizsgálatát. A pszichológus-szakértő közreműködésével kapcsolatos részletkérdések (a közreműködés keretei, a perjogi biztosítékok és elvek alkalmazása, a kísérleti vizsgálat lehetőségeinek biztosítása a gyermek és fiatal korú tanú esetében alkalmazandó sajátos részletmegoldások stb.) természetesen külön kutatást igényelnek. Ezeknek a megoldásoknak kidolgozásához a gyakorlat — amelynek nézetünk szerint a tételes törvény alapján is van lehetősége a pszichológus-szakértő közreműködésének igénybevételére — igen jelentős adatokat szolgáltathat a mindennapi életben felmerülő szükségletekkel kapcsolatban.

A pszichológiai szakértőnek a vallomás hiteltérdemlőségének megállapításával kapcsolatban kifejtett tevékenységére a külföldi tételesjogi rendelkezések közül a cseh büntető eljárás adja a legnagyobb lehetőséget.[64]

Említettük a legújabb szovjet törvényhozásnak azokat a rendelkezéseit, amelyek előírják, hogy a gyermek-, illetőleg fiatal korú tanú kihallgatásához a pedagógust, szülőt stb. meg kell idézni.[65] A rendelkezés — ha nem is feltétlenül és kizárólagos érvénnyel — nézetünk szerint magában foglalja azt is, hogy a kihallgatásnak is a pedagógus stb. jelenlétében kell megtörténnie. A rendelkezésnek elsődleges célja kétségtelenül a tanúban esetleg fellépő gátlások — félelemérzet, szokatlan környezet, nyilvánosság stb. — leküzdése. A rendelkezés azonban ugyanakkor a szavahihetőség elbírálásánál is lényeges. Egyrészt ugyanis a pedagógus stb. jelenléte a gyermek őszinteségére, igazmondására is kedvező hatással lehet. Másrészt pedig a törvény biztosítja, hogy a gyermek illetőleg fiatal korú tanúhoz kiegészítő kérdéseket intézhet, ami szintén adatokat szolgáltathat a szavahihetőség elbírálásához. További jelentősége a rendelkezésnek, hogy a tárgyalásra amúgy is kötelezőleg megidézett pedagógus stb. a bíróság által a hiteltérdemlőség tekintetében közvetlenül is minden további nehézség nélkül meghallgatható. Előfordulhat azonban azon eset is — s erre a bírónak mindig kell gondolnia — hogy maga a szülő vagy pedagógus stb. jelenléte kelt félelemérzetet a gyermek-tanúban.[66]

7. Vizsgálódásaink eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze. A tanúvallomás elbírálásánál a vallomástétel, mint a tanú tudatában végbement pszichikai folyamatot kell vizsgálni, annak minden sajátosságával együtt. A konkrét ügyben a tanúvallomás hiteltérdemlőségét ennek az egész folyamatnak kritikai értékelése alapján kell megállapítani s a ténymegállapítási tevékenység során annak tartalmát ilyen ellenőrzés után, a büntetőper egyéb adataival összehasonlítva lehet csupán alapul venni. A gyermek-, illetőleg a fiatal korú tanú vallomása az adott konkrét eset sajátosságai következtében (pl. nemi erkölcs vagy az ifjúság ellen elkövetett bűntettek) a büntetőperben néha rendkívül fontos lehet. A vallomás hiteltérdemlőségének elbírálásával kapcsolatban helye lehet az orvosszakértő meghallgatásának (pl. érzékszervek fejlettségi foka, sérülései stb.). Emellett bizonyos esetekben célszerű lehet a pszichológiai szakértő alkalmazása is (pl. az észlelési, emlékezési, reprodukáló képesség, az értelmi fejlettség foka, a tanúra gyakorolt behatások eredményessége stb.). Erre azonban csak egészen kivételesen és csupán olyan esetekben kerülhet sor, amikor a hiteltérdemlőség megállapítására egyéb támpontot nem lehet felhasználni. A pszichológiai szakértő ilyen esetekben — nézetünk szerint — tételes törvényünk alapján is közreműködhetik, de lege ferenda szükséges azonban részletesebben is tanulmányozni a pszichológiai szakértő közreműködésének részletkérdéseit és előkészíteni annak szabályozását.

Nagy Lajos

jogi intézkedés ebben a vonatkozásban az OSZFSZK. 1960. évi büntetőeljárási törvénykönyve (79. §), amelynek értelmében kötelező a szakértői szemle a tanú vagy a sértett pszichikai vagy fizikai állapotának megvizsgálásával kapcsolatban, azokban az esetekben, ha kétség merül fel, hogy képesek-e az ügyben jelentős körülményeket észlelni és azokról helyes vallomást tenni.

[64] Az 1957. évi csehszlovák büntető perrendtartás értelmében, ha a szakértői vélemény adásához vérvizsgálat vagy más, hasonló cselekmény szükséges, a terhelt és a *tanú* köteles eltűrni, hogy orvos-szakértő ilyen cselekményt rajta elvégezzen, amennyiben az egészségére nem veszélyes (119. § 2. bek.). A tanú szakértői megvizsgálásának igen széles körben utat nyitó rendelkezésnek a törvény szerint egyetlen korlátja van: nem lehet a tanút — elmeállapotának megvizsgálása végett — nyilvános egészségügyi intézetbe utalni (Bp. 131. § utolsó ford. és 130. § 2. bek.). Az irodalomban a rendelkezésre l. Československé trestní řízení., Red. Vladimir *Šolnař*. Praha Orbis, 1958. 173. old.

[65] 1960. évi OSZFSZK Bp. 159., 285. stb. §§, 1959. évi Kazah Bp. 150. §.

[66] Ilyen eseteket ír le *Oszetin—Cirulnikova* i. m. 19—20. old.

A preventív jogvédelem néhány kérdése a polgári eljárásban

I.

1. A polgári eljárási jog az anyagi jog érvényesülésének fontos tényezője. A szocialista törvényesség a polgári perútra tartozó ügyekben a „jogok és törvényes érdekek" (BSz. 2. § Ptk. 2., 4., (1) bek.) minél teljesebb, minél tökéletesebb védelmét biztosítja. Egyik erre szolgáló eszköz a megállapítási kereset, amelynek az a feladata, hogy teljesebbé tegye az anyagi jog védelmét és biztosítását.

Miben áll ez a teljesség? Azt könnyű belátni, hogyha az alanyi jogot *megsértik*, az ellenfél *elmarasztalása* érdekében a bírósághoz lehet fordulni. A bíróság a keresetnek helyt adva elrendeli a jogsértés előtti állapot helyreállítását, ha az lehetséges; más esetben meg kell elégedni a reparációval.

Kérdés azonban, hogy mi a teendő, ha *csupán veszélyeztetik* a jogot, (és a félnek a marasztalásban álló elhárító intézkedésekre nincs szüksége) vagy a *fél objektív (nem pusztán szubjektív) bizonytalanságban* van felőle. Az a jogvédelem, amelyet a marasztalási kereset csak a jogsértés esetére nyújt, nem teljes, nem elégséges, nem tökéletes. A védelemnek tovább kell nyúlnia, tökéletesebbnek kell lennie, át kell fognia a jogsértés előtti veszélyeztetettség, az objektív jogbizonytalanság állapotát is. Úgy érezzük, az alanyi jogunk a veszélyeztetés ellen irányuló, az objektív jogbizonytalanság megszüntetésére vonatkozó védelem nélkül nem is tökéletes, nem is teljes jog. Jogrendünk a jogvédelem teljességét egy finomabb, érzékenyebb eszközzel éri el: már a jog veszélyeztetésével járó, az objektív jogbizonytalanságban álló hátrány elhárítása végett (a jogsértés hiányában, a jogsértést megelőzően) is bírósághoz fordulhatunk, anélkül tehát, hogy a represszív védelmi funkció gyakorlását kérnénk, vagy erre jogosultak lennénk. Ez a védelem *megelőző* jellegű, ellentétben azzal a védelemmel, amely a jog megsértése esetén áll rendelkezésre. Az alanyi jogosultság a veszélyeztetés, az objektív jogbizonytalanság elleni védelem nélkül nem volna tökéletes, nem volna teljes. A preventív jogvédelem révén viszont az alanyi jog teljesebbé, tökéletesebbé, biztosabbá, jobban védhetővé válik.

A jogvédelem keretében a *jogsértés* ellen védő marasztalási kereset mellett van tehát egy *sajátos, önálló* keresetfajta: a megállapítási kereset a jog*veszélyeztetés*, az objektív jog*bizonytalanság* ellen. S ennek a jelentősége csak nőtt azzal, hogy a jogunk azt nem csupán speciális, pontosan körülírt esetekben engedi meg, hanem *általános* jogvédelmi eszközzé teszi.

A polgári perútra utalt anyagi jog ezzel szélesebb körben, biztosabban védhetővé vált. Ez is egyik esete annak, hogy az eljárásjogi eszközök gazdagsága, változékonysága, hajlékonysága *visszahat* az eljárás útján érvényesítendő anyagi jogra: ezt megerősíti, értékesebbé, teljesebbé teszi. Úgy áll a dolog, hogy az anyagi jogosultság és törvényes érdek védelmének, biztosításának az igénye a marasztalási kereset mellett egy másik, attól eltérő, új eljárási eszközt kívánt s ez, az *anyagi* jog világában fogant kívánalom *váltotta ki* az erre a célra szolgáló *processzuális* intézményt. A megállapítási kereset tehát nem pusztán az eljárási jog talajából nőtt ki, hanem annak megvannak a maga anyagi jogi előzményei is. Mindez mit sem von le abból, hogy a megállapítási kereset kiépítése, szabályozása — mint a jogvédelemé általában — az eljárási jog feladata, az erre vonatkozó normatömeg *az eljárási joghoz tartozik*. Az anyagi jog érdekeltsége persze nem áll meg pusztán annál az igénynél, hogy *létre kell hozni* az anyagi jogi jogosultságnak és törvényes érdeknek a megállapítási kereset útján történő védelmét, biztosítását, hanem ezt a már létrejött processzuális intézményt érintkező pontjain *át- meg átszövi* anyagi jogi elemekkel. Így például az, hogy mi a megállapítás tárgya (jog vagy jogviszony), vagy hogy megállapításnak nincs helye, ha a felperes „a kötelezettség lejártának hiányában" vagy a „jogviszony természeténél fogva" teljesítést nem követelhet (Pp. 123. §), anyagi jogi kategóriák belenövését jelenti az eljárásjogi szabályba. A kétféle, anyagi és eljárásjogi elem szétválasztása nem is mindig könnyű, miként alább a megállapítási érdek, a megállapítás szükségessége kérdésében látni fogjuk. A megállapítási keresetben csupán a felületes szemlélő láthat *pusztán* eljárásjogi intézményt. Viszont a megállapítási kereset mint láttuk, vissza is hat az anyagi jogra: azt teljesebbé teszi.

. Világos, hogy mindebben nem egyoldalú hatásról van szó. A megállapítási keresetben az anyagi és az eljárási jog *kölcsönhatásának* a jelensége nyilvánul meg. Az anyagi jog teljesebb védelmét egy eljárásjogi eszköz nyújtja, amely visszahatásként erősebbé, tartalmasabbá teszi magát az anyagi jogot. A megállapítási kereset tehát az anyagi jog szempontjából sem közömbös. Különös érdekkel bír ama vizsgálódások számára, amelyek az anyagi és az eljárási jog összefüggéseire irányulnak és ezt fokozza az a körülmény, hogy e kapcsolatok feltárásánál a megállapítási keresetet figyelmen kívül szokták hagyni.

2. A megállapítási kereset preventív jellege nem áll egyedül. A polgári eljárásjogunk más, ugyancsak megelőző jellegű jogvédelmi eszközről is gondoskodik. Ilyen az *előzetes bizonyítás*, amelynek a *per* megindítása *előtt* is helye van, ha valószínű, hogy a bizonyítás később már nem lenne sikeresen lefolytatható,

vagy az jelentős nehézséggel járna, vagy ha valamely dolog hiányaiért a felet szavatosság terheli, s végül, ha az előzetes bizonyítás lefolytatását külön jogszabály megengedi (Pp. 207. §). Az előzetes — mondhatjuk úgy is: preventív — bizonyítás eredményét a perben fel lehet használni, de a bíróság a bizonyítás megismétlését, vagy kiegészítését ez esetben is elrendelheti (Pp. 211. §. (1) (2) bek.).

Ide sorolhatók továbbá a *per* megindítása *előtt* elrendelhető *ideiglenes intézkedések* is, amelyekre akkor kerülhet sor, ha a perben a jogszabály alapján ideiglenes intézkedéseknek van helye (105/1952. (XII. 26.) M. T. sz. r. 1. §). Ezek az ideiglenes intézkedések már a marasztalási kereset *előtt* biztosítják a jövendő felperes számára a pernyertesség előrelátható eredményét: az igény alapjául szolgáló tények puszta valószínűsítése elég ahhoz, hogy az ideiglenes intézkedéssel kötelezni lehessen a jövendő marasztalási per alperesét pl. az előreláthatóan megítélhető tartásdíj, illetőleg járadék, vagy más hasonló célú időszakos szolgáltatás megfizetésére (Pp. 156.) (1) bek.; további esetekre uo. (2)—(4) bek.). Az ideiglenes intézkedések a jogosultnak a különös sürgősséget igénylő ügyekben adnak megelőző védelmet, s ennyiben preventív jellegűek. Mindazonáltal csupán ideiglenesek, s ezért a perben lefolytatott bizonyítás eredményeként a pert befejező ítélettel, vagy a per során hozott végzéssel hatályon kívül helyezhetők.[1]

A kauteláris rendszabályok e két fontos intézményének mégis *nem önálló*, hanem accesszórius a természete, szemben az *önálló* megállapítási keresettel, mely utóbbi a fenyegető hátrány jogerős ítélettel történő elhárítására irányul. A főkülönbség köztük és a megállapítási kereset között az, hogy a jogerős ítéleten *inneni* előzetes bizonyításra és az ideiglenes intézkedésekre *nem* jellemzőek a *véglegesség* jegyei (amire egyébként az „előzetes" és az „ideiglenes" jelzők utalnak is), míg a megállapítási kereset a *véglegesség* jellegével bíró megállapítási ítélet *jogerőhatásának* az előidézésére irányul, amelyben természetesen nincs benne a jogerőtől különböző végrehajthatóság. Egyébként e három preventív jogvédelmi eszköz egymást nem zárja ki, hanem kiegészíti. Ezt egyfelől úgy kell érteni, hogy mind a háromnak mások az előfeltételei és mind a három más eljárási hatás kiváltására irányul, másfelől úgy, hogy sem egyidejű, együttes alkalmazásuk nincs kizárva, sem az, hogy egymást kövessék. Így például a megállapítási keresettel egyidejűleg, vagy azt megelőzően lehet kérni az arra irányuló előzetes bizonyítást. Az ideiglenes intézkedésekkel a bíróság azokat az intézkedéseket teszi meg, amelyeket egyébként a marasztalási ítéletében tenne: *kötelezi* az alperest (az előreláthatólag megítélhető) tartásdíj, illetőleg járadék, vagy más hasonló célú szolgáltatás *megfizetésére*, az ingók *kiadására*, a birtokháborítás *megszüntetésére* stb. (Pp. 156. § (1)—(4) bek.). A törvény tehát — nem ok nélkül — azt az esetet tartja szem előtt, amikor a felperes az ideiglenes intézkedéseket a *marasztalási* kereset alapján meginduló perben, vagy az előtt kéri. Mégsem teljesen kizárt, bár ez nyilvánvalóan ritka eset,

[1] Az előzetes bizonyítás és az ideiglenes intézkedések alkalmazása a perben is lehetséges. Vannak ezenkívül megelőző védelmet nyújtó, a jogosultat fenyegető veszély elhárítására szolgáló másirányú eljárási eszközök is. Ilyen például a végrehajtási eljáráshoz tartozó *biztosítási intézkedés* (készpénzkövetelés fedezetére, Vht. 195. § sköv. §) és a *zárlat* (egyedileg meghatározott dolgon erre irányuló igény biztosítására, Vht. 202. sköv. §). Mindkettő arra irányul, hogy a követelés későbbi kielégítésének a *veszélyeztetettsége* esetén *a kielégítés meghiúsítását már előre*, az esedékesség lejárta vagy a kielégítést megalapozó határozat *előtt elháritsa* és ennyiben preventív jellegű. Ha valamely állami szerv (intézmény, vállalat), társadalmi szervezet vagy szövetkezet, illetve szövetkezeti szerv felett felügyeletet gyakorló szerv a bíróságot ezirányban megkeresi, ez az állami, társadalmi szövetkezeti szerv dolgozója ellen elrendelheti a pénz-, vagy vagyon kezelésből származó felelősségen alapuló követelés érvényesítése esetén a követelés biztosítását; ugyanígy a bérbeadó kérelmére a bérlemény területén levő ingóságokra az egy évnél nem régebbi hátralékos bérösszeg erejéig; továbbá a kereseti kérelem alapján, feltéve, hogy a követelés létrejöttét, összegét és lejártát közokirattal, teljes bizonyító erejű magánokirattal, váltóval, csekkel bizonyították és a büntető eljárásban érvényesített polgári jogi igény valószínű összege erejéig (Vht. 195., 196. §, utóbbi §-ban egyéb esetek is, pl. jogerős marasztaló ítélet alapján a teljesítési határidő előtt. A zárlatra: Vht. 202. §). A biztosítási intézkedés és a zárlat a nem jogerős *marasztalási* ítélet *előzetes végrehajthatóságával* (Pp. 231. §) együtt, amelynek a gyors kielégítést igénylő követelések megítélése vagy az ítélet helytállóságának fokozott mértékben valószínűsége esetén van helye, egyaránt a marasztalás — kielégítés (bár nem egyforma módon történő) biztosítását célozzák, a (kielégítési) végrehajtáshoz viszonyítva kevesebb feltétellel érik be, ennyiben ehhez viszonyítva szubszidiariusak, de mindenképpen végrehajtási jellegűek; emellett túlnyomóan a jogerőn inneni eljárási eszközök, amilyen kizárólag az előzetes bizonyítás és az ideiglenes intézkedés. Preventív, jövőbeli jogsértést megelőző elemek egyébként a marasztalási keresethez (és ítélethez) is fűződnek. Ilyen például a tartásdíj, járadék és más időszakos szolgáltatás iránt indított perben a még *le nem járt* szolgáltatásokra — a már lejártakkal együtt — előterjesztett marasztalási kereseti kérelem, bizonyos esetben lakás, más helyiség, vagy egyéb ingatlan visszabocsátása iránt az erre irányuló kötelezettség lejárta előtt előterjesztett marasztalási kereset (Pp. 122.) (2) bek., 217. § (6) bek.), továbbá az eltiltásra, abbanhagyásra irányuló marasztalási kereset (pl. Ptk. 85. § (1) bek. *b)* pont).

A veszélyeztetés elleni jogvédelem persze korántsem merül ki a preventív eljárási eszközökben. Lehet a veszélyeztetés olyan fokú, hogy a jogaiban veszélyeztetett fél jogosult marasztalást (pl. eltiltást, abbanhagyást) kéri a bíróságtól, vagyis — Beck Salamon szavaival élve — ilyenkor „a veszélyeztetés elleni védelemnyújtás olyan mértékben válik erőteljessé, aminő mértékben a veszélynek a veszélyeztető helyzetből a károkozásba való átfordulásnak elhárítására szolgáló intézkedéseket kér a jogaiban veszélyeztetett fél." Ennek a fordítottja az az alább tárgyalandó eset, amikor a jogaiban sértett csupán a jogsértés megállapításának a kérésére is jogosult.

hogy már a megállapítási per előtt kérje az ideiglenes intézkedéseket. A 105/1952. (XII. 28.) M. T. sz. r. 1. §-a ugyanis nem tesz különbséget a per megindítása előtt elrendelhető ideiglenes intézkedések között aszerint, hogy marasztalási, vagy megállapítási perről van-e szó. Ha pedig az ideiglenes intézkedést már a megállapítási per előtt kérni lehet, nem zárható el ettől a felperes magában a megállapítási perben sem. Más és esetenként vizsgálandó kérdés, hogy a megállapítási érdek, a megállapítás szükségessége ilyenkor is megvan-e.

3. A megállapítási funkciót nemcsak a keresettan, hanem az ítélettan is tárgyalja. A kereset aligha tárgyalható anélkül, hogy említve ne lenne az, aminek az elérésére törekszik: a megállapítási ítélet. Az utóbbinak azonban *nem csupán* akkor van helye, amikor a bíróság megállapítási keresetnek helyt ad, hanem akkor is, amikor azt elutasítja. Sőt *minden* „érdemben" *elutasító* ítélet, tehát a marasztalási keresetet elutasító is, megállapítási ítélet: megállapítja, hogy a felperes keresetében foglalt jog nem áll fenn, vagyis azt, amit a negatív megállapítási kereset esetén el kíván érni e per felperese. Az anyagi jogi kérdésben állástfoglaló elutasító ítélet a marasztalási és a pozitív megállapítási perben nem más, mint negatív megállapítási ítélet, amely az alperesnek nyújt jogvédelmet s ennyiben preventív jellegű. Ha ugyanis a felperes később azonos ténybeli és jogi alapon perelné az alperest, a bíróság a keresetlevelet res iudicata címén idézés kibocsátása nélkül elutasítja (Pp. 130. § (1) bek. *d)* pont).

A pergazdaságossági előnyökkel járó *közbenső* ítélet is megállapítási ítélet. Ez esetben, ha a keresettel érvényesített jog fennállása és a felperest ennek alapján megillető követelés összege (mennyisége) tekintetében a vita elkülöníthető, a bíróság a jog fennállását ítélettel előzetesen is megállapíthatja (Pp. 213. § (3) bek.). A közbenső ítélethez ehhez képest — a többi megállapítási ítélethez hasonlóan — nem is fűződik a végrehajthatóság, minthogy *csak megállapítja* a követelés fennállását. Ez a megállapítási ítélet jogerőre képes, az összegszerűség kérdésében a további eljárásnak éppen ez a feltétele. A jogerős közbenső ítélettel a bíróság a törvény szószerinti kifejezése szerint „a jog fennállását... *előzetesen* is *megállapíthatja*". A közbenső ítélet tehát előzetesen megállapító ítélet s ennyiben preventív jellegű.

Nem mulaszthatom el már itt megjegyezni, hogy azok a pergazdaságossági előnyök, amelyek a közbenső ítélethez fűződnek, fennállnak a pozitív megállapítási ítélet esetén is. Mindkét esetben jogerőre képes, de a végrehajthatóságot nélkülöző ítéletről van szó, amely a további eljárást *nemcsak egyszerűsíti,* hanem azt egyenesen *feleslegessé* is teheti. Mindkét esetben az a helyzet, hogyha a közbenső, vagy a pusztán megállapítási ítélet a követelés fennállását, illetve a jog, vagy jogviszony fennállását megállapítja, az esetek jórészében *marasztalásra már nincs is szükség* mert a felek ezután már könnyebben *kiegyeznek,* az alperes *önként* teljesít. Mindkét esetben a megállapítási ítélet jelentősége nem merül ki csupán abban, hogy megfelelő feltételek mellett alapjául szolgál egy jövőbeli — már a végrehajthatóságot is magában foglaló — marasztalási ítéletnek, hanem a megállapítási ítélet egyben olyan *közvetett kényszereszköz,* amely pszichológiailag is megfelelően meghatározni törekszik az alperes magatartását, amellett, hogy erre hatást gyakorol a jövőbeli marasztalási ítélettel járó újabb költségek elkerülésének a lehetősége is.

Mindezeket összegezve, megállapítási ítélet nemcsak a megállapítási keresetnek helyt adó ítélet, hanem ilyen minden „érdemben" elutasító ítélet (a marasztalási keresetre hozott is), továbbá a közbenső ítélet is. A megállapítási *ítélet* esetei tehát szélesebb kört fognak át, mint a megállapítási *keresetei.*

4. A preventív jogvédelemnek a megállapítási keresetben megnyilvánuló eszközét a *szocialista* polgári eljárásjogok kellő figyelemben részesítik.

Sz. N. *Abramov* kiemeli, hogy „a megállapítási keresetnek a *szovjet* jogban nagy jelentősége van, mind az egyes alanyok jogainak és a törvény által védett érdekeinek megóvása és védelme, mind pedig a szocialista jogrend megerősítése szempontjából."[2] A szovjet-orosz és a többi szövetséges tanácsköztársaság polgári perrendtartása ugyan nem említi a megállapítási keresetet, mint különleges, önálló keresetfajtát. Ebből azonban nem következik, hogy a szovjet jogban a megállapítási keresetről nincs intézkedés. Valójában a szovjet törvényhozás számos esetben szabályozta a megállapítási kereset indításának a lehetőségét (a szovjet szerzők erre például az elbocsátás szabálytalanságának, a házasság érvénytelenségének, a feltalálói minőségnek, az irodalmi művek szerzői jogának, a jogügyletek érvénytelenségének a megállapítására irányuló kereseteket hozzák fel.[3]) Ennek megfelelően a szovjet polgári eljárásjogi irodalom is behatóan foglalkozik a megállapítási keresettel.[4]

A *bolgár* polgári perrendtartás szerint min-

[2] Sz. N. *Abramov:* A szovjet polgári eljárás, jogi iskolai tankönyv, Moszkva, 1952, 159. old. (A továbbiakban rövidítve: Abramov (1952).

[3] Sz. N. *Abramov:* (szerk.) — V. P. *Csapurszkij* — Z. I. *Skungyin:* Polgári eljárás, Főiskolai tankönyv, Moszkva, 1948. X. fej. 3. § a 34—36. lábjegyzettel együtt. (A továbbiakban rövidítve: Abramov (1948).

[4] Az előző két lábjegyzetben említetteken kívül pl. A. F. *Klejnman:* A szovjet polgári eljárás. Moszkva. 1954, 148. old. M. A. *Gurvics:* A kereseti jog, Moszkva—Leningrád, 1949, különösen 92—86., 150., 171. old. A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok polgári jogi és polgári eljárási alapelveinek a tervezete (1960) utalni látszik a megállapítási keresetre. (Előbbi 5. cikk (2) bek., utóbbi 3. cikk (2) bek.)

denki keresetet indíthat a saját megsértett jogának a helyreállítása végett, vagy valamely jogviszony, vagy jog fennállásának, vagy fenn nem állásának a megállapítása végett, feltéve, hogy ez érdekében áll (97. art. (1) bek.). Kereset indítható annak a megállapítása iránt is, hogy valamely okirat valódi-e, vagy hamis-e. Jogi tények létezésének, vagy nemlétezésének a megállapítása iránt keresetet indítani csak a törvény által kifejezetten előírt esetekben szabad. (97. art. (3) bek.). Ha valamely törvény előírja, hogy bizonyos jogi tényt megfelelő eljárás során kiállított okirattal kell igazolni (pl. iskolai végzettség igazolása, polgári állapotról kiállított okirat) és ilyen okiratot nem állítottak ki, s nem is lehetett kiállítani, vagy bár kiállítottak, de az megsemmisült vagy elveszett s pótlása nem lehetséges, az, aki ebből a tényből jogokat akar származtatni, a népbíróságtól kérheti a tény megállapítását, szükség esetén pedig a megfelelő okiratok kiállítását (436 art.).[5]

A *csehszlovák* polgári perrendtartás szerint keresettel annak megállapítását is lehet kérni, hogy bizonyos jog, vagy jogviszony fennáll-e vagy sem, ha a felperesnek nyomós (sürgős) jogi érdeke (naléhavý právný zájem) fűződik az érvényesített megállapításhoz (406. art.).[6] A csehszlovák irodalomban Frantisek *Štajgr* foglalkozott behatóbban a megállapítási kereset kérdéseivel.[7]

A *lengyel* polgári perrendtartás mindjárt az elején úgy intézkedik, hogy mindenkinek jogában áll bírói védelmet kérni, nemcsak akkor, amikor a jogát már megsértették, hanem akkor is, ha a jogsértés megelőzése, elhárítása céljából jogi érdeke fűződik a jogviszony, vagy a jog megállapításához. (3. cikkely).[8]

A *Német* Demokratikus Köztársaságban érvényes 1877. évi polgári perrendtartás és az újabb szocialista jogirodalom egyaránt elismeri a jogviszonyok megállapítására irányuló keresetet, mint a jogvédelem különös formáját, ha a felperesnek jogi érdeke van a vitás jogviszony megállapítására (256. §).[9]

A *román* polgári perrendtartás szerint az a fél, akinek érdeke fűződik ehhez, kérheti valamely jog fennállásának, vagy fenn nem állásának megállapítását; a kérelmet azonban nem lehet elfogadni, ha a fél a jog teljesítését követelheti (111. szakasz).[10]

5. A *magyar szocialista* polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény külön §-ban foglalkozik a megállapítási keresettel. Szerkesztéstechnikai megoldása az, hogy előre veszi a számadási kötelezettség és a számadás helyességének a megállapítására irányuló keresetet s ezzel rendszerbelileg azt juttatja kifejezésre, hogy ezt tekinti gyakorlatilag a fontosabbnak, ami persze sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem áll, miután az ilyen perek a megállapítási keresetnek csak az egyik, nem is a legfontosabb alesetét jelentik. A perrendtartás ezután a 123. § második mondatában szól az „egyéb" megállapítási keresetről, amelynek csak akkor van helye, ha a kért megállapítás a felperes *jogainak* az alperessel szemben való *megóvása végett szükséges* (első fordulat) és a felperes a jogviszony természeténél fogva, vagy a kötelezettség lejártának hiányában, vagy valamely más okból *teljesítést nem követelhet* (második fordulat).

Törvényünk több szocialista polgári eljárási kódextől eltér annyiban, hogy elhagyja a megállapítási kereset tárgyának és a fajainak megjelölését (jog vagy jogviszony fennállása, vagy fenn nem állása, esetleg az okirat valódi, volta), viszont részletesebben határozza meg a megállapítás feltételeit. Ennek során a kódexbe átemeli, bár nem jelentéktelenül eltérő szövegezéssel a felszabadulás előtti bírói gyakorlat ama tételét, hogy nincs helye megállapításnak, ha a felperes már teljesítésre is perelhet. A korábbi bírói gyakorlat túlságosan egyszerűsítő tételének a helyességéhez, — mint arra alább még visszatérünk — szó fér, mert az legjobb esetben csak a pozitív megállapítási keresetre talál, amikor azt a marasztalási keresethez („teljesítésre perlés") viszonyítja, mint amely egy későbbi, teljesítés iránti pernek az alapjául szolgálhat, de figyelmen kívül hagyni látszik a negatív megállapítási keresetet, amely éppen ellenkezőleg a jövőbeli marasztalási kereset elhárítására irányul.

Ami a jogirodalmat illeti, *Névai* László a tankönyv által megszabott keretben foglalko-

---

[5] A Bolgár Népköztársaság polgári eljárási törvénykönyve (1952. évi 56. sz. tvr.).

[6] Az 1950. évi október 25-i 142. Sb. sz. tv. a polgári ügyekben való eljárásról. (Sb. Z. 1950. évi 60. sz.). A hivatkozott szakasz változatlan maradt a csehszlovák igazságügyminiszternek a polgári perrendtartás egységes szerkezetbe foglalt szövege közzétételéről szóló 1959. november 24-i 70. sz. hirdetménye (Sb. Z. 1959. évi 33. sz.) után is.

[7] Frantisek *Štajgr:* Ucebnica obcianskeho procesného práva, II. kiadás, Bratislava, 1959, 180. sköv. old.

[8] Az igazságügyminiszter 1950. augusztus 25-i hirdetménye a polgári perrendtartási törvénykönyv egységes szövegének kihirdetése tárgyában, (Dz. Ust. 1950. évi 43. sz. 394. tételszám) Vö. Polnische Zivilprozessordnung (von 19. 12. 1932) in der Übersetzung v. Walter *Mühring* u. Hermann *Helbig*, Poznan, 1933, 46. old.

[9] *Ranke:* Zur Frage des Zivilrechtsverhältnisses, seines Objekts und der prozessualen Funktion der Feststellungsklage, NJ, 1955, 475. sköv. old. Gerhard *Haney*-Horst *Kellner*-Herbert *Kietz*-Paul *Marga*-Fritz *Niethammer*-Heinz *Püschel*-Karl Friedrich *Winkler:* Das Zivilprocessrecht der Deutschen Demokratischen Republik, Gesamtredaktion Hans *Nathan*, Berlin, 1957, I. köt. 149. sköv. old.

[10] A polgári eljárásjogi törvénykönyv, Hivatalos szöveg az 1958. február 1-ig eszközölt módosításokkal, az eljárási vonatkozású törvényes rendelkezéseket tartalmazó melléklettel, fordította: Eugen *Russu*, a szöveghűséget ellenőrizte: *Szabó* Pál Endre, Bukarest, 1958, 44. old. *Szabó* Pál Endre: A Román Népköztársaság polgári eljárási joga, Oktatási és Művelődésügyi Minisztérium, Bólyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 1958, 150. old.

zott a megállapítási keresettel is.[11] Más szerzők azt inkább alkalomszerűen érintették. Így pl. *Beck* Salamon a materiális és a processzuális fél fogalmával kapcsolatban hivatkozik az utóbbi helyességét állítván a negatív megállapítási perre, ahol az anyagi jog, vagy az anyagi jogi érdekeltség nyíltan hiányzik, vagy éppen ezt a hiányt vitatják a felek.[12] Egészében az a kép tárul elénk, hogy a magyar polgári eljárásjogi irodalom a felszabadulás után viszonylag kis terjedelemben foglalkozott a megállapítási keresettel, s így az annak szentelt külön tanulmány se nem indokolatlan, se nem felesleges.

Ami a felszabadulás előtti magyar polgári eljárásjogot illeti, a múlt században a polgári törvénykezési rendtartás ismerte a középkori gyökerű ún. *felhívási* pert (1868 :LIV. tv. 513. §), amely a joggal való kérkedés elhárítására szolgált. Az 1893 : XVIII. tc. 16. §-a ezt a sommás eljárás alá tartozó perekben eltörölte s helyébe behozta a megállapítási keresetet (az id. 16. § felirata: „Állapítási és számadási perek").[13] Ezt a régi Pp. javaslat általánossá tette és a felhívási pert az eljárás semmiféle nemében nem ismerte el többé, minthogy arra a megállapítási per mellett gyakorlati szükség nem volt. Nem tartotta szükségesnek annak *külön* kifejezését sem, „hogy megállapítási keresetnek nincs helye akkor, ha a felperes a kérdéses jogviszonyból *már szolgáltatás, teljesítés iránt is* indíthat keresetet, mert ebben az esetben a *külön* megállapítás a felperes jogviszonyainak biztosítására *rendszerint* nem szükséges és így a megállapítási keresetnek előfeltétele ebben az esetben a javaslat szövege mellett is hiányzik."[14] A polgári perrendtartásról szóló 1911 : I. tc. 130. §-a meghatározta a megállapítási kereset tárgyát, fajait, előfeltételeit s egyes eseteit szabályozta más helyein is (pl. elállás esetére, 186. §, mulasztás esetére, 439. §; ezek az ún. *utólagos* megállapítási keresetek). A jogirodalom részben már a régi Pp. előtt harcolt azért, hogy a megállapítási kereset mind pozitív, mind negatív irányban mint általános és nem csupán egyes különös esetekre szorítkozó perbeli jogvédelmi eszköz engedtessék meg;[15] a régi Pp. után pedig széles körben tárgyalta a megállapítási kereset lehetőségeit, előfeltételeit.[16]

6. A *nyugati* államokban a megállapítási kereset jelenlegi szabályozása nem egyöntetű.[17] Egyfelől vannak államok, amelyeknek a törvényhozása kifejezetten elismeri a megállapítási keresetet. Ide tartoznak pl. a Német Szövetséges Köztársaság[18] és Ausztria[19] polgári eljárásjogi kódexe, a svéd[20] (közös) polgári és büntető perrendtartás, továbbá számos svájci[21] és észak-amerikai[22] polgári perrendtartás rendelkezései. Másfelől vannak államok, amelyeknek a polgári perrendtartásai kifejezetten nem ismerik a megállapítási keresetet. De az utóbbiakban is, ahol hiányzik a törvény, amely általánosan megengedné a kereset e típusát, az el-

[11] *Bacsó* Ferenc—*Beck* Salamon (szerk.)—*Móra* Mihály—*Névai* László (szerk.): Magyar polgári eljárásjog, Egyetemi tankönyv, Budapest, 1959. 209. old.

[12] *Beck* Salamon: A polgári per alanyai, A magyar polgári perjog főbb kérdései, ÁJI Tudományos Könyvtára 2. sz., Budapest, 1953. 65. old. Megállapítási keresetre hivatkozik *Farkas* József (Bizonyítás a polgári perben, ÁJI Tud. Könyvtára, 11. sz., Budapest, 1956. 10., 12., 23., 57. old.) is.

[13] *Herczegh* Mihály: Magyar sommás eljárás és fizetési meghagyás, Budapest, 1894, 66. old. szerint az állapítási kereset: actio praejudicialis, praeparatoria.

[14] A magyar polgári perrendtartás törvényjavaslatának indokolása, (az átdolgozott régi Pp. tervezethez). Közzéteszi a magyar királyi igazságügyminiszter, Budapest, 1902, 180. old. (A szövegben fenn idézett indokolási részben aláhúzás nem fordul elő, az e cikk szerzőjétől származik).

[15] *Magyary* Géza azért küzdött, hogy a felperes biztosíthassa egy általa indítandó elmarasztalás iránti perben az alperes elmarasztalását vagy pedig egy, az alperes által ellene indítandó elmarasztalás iránti perben el nem marasztaltatását. Más szavakkal a felperes „biztosítani akarja egy általa indítandó elmarasztalási pernek sikerét, vagy pedig azt, hogy egy, az alperes által ellene indítandó elmarasztalás iránti per sikerre ne vezessen." (A magyar polgári peres eljárás alaptanai (A perbeli cselekvények tana), Budapest, 1898, 161. old.)

[16] *Bacsó* Jenő: A jogvédelem előfeltételei a polgári perben, Máramarossziget, 1910, 159. sköv. old. *Jancsó* György—*Meszlény* Artur: A magyar polgári perrendtartás rendszeres kézikönyve, I—II., Budapest, 1912—1915, I. 380. sköv. old. *Schönvitzky* Bertalan: Az ítélet és a jogerő, Bevezetés a jogerőtanba, Eger, 1938, kül. 60. sköv. old. *Magyary* Géza—*Nizsalovszky* Endre: Magyar polgári perjog, III. kiadás, Budapest, 1939, 356. sköv. old. *Sárffy* Andor: Magyar polgári perjog, Budapest, 1946. 184. sköv. old. A bírói gyakorlatra *Kovács* Marcel: A polgári perrendtartás magyarázata, II. kiadás, II. köt. (3. füz.), Budapest, 1927. 418. sköv. old.

[17] Az egészről jó áttekintést nyújt Gian Antonio *Micheli:* L'azione preventiva, Rivista di diritto processuale, 1959, 2. sz. 201. old., kül. 205. sköv. old., egyben az 1958-ban Brüsszelben megtartott nemzetközi összehasonlító jogi kongresszuson „L'action en prévention en dehors des litiges immobiliers" téma főelőadmánya (relazione generale); ugyanitt szerepelt előadmányként az alább következő két tanulmány is. Roberto *Goldschmidt:* L'azione preventiva, uo. 1959, 3. sz. 405. sköv. old. (a latin-amerikai jogokra is). Jacques Michel *Grossen:* L'azione in prevenzione al di fuori dei giudizi immobiliari, uo. 1959, 3. sz. 417. sköv. old. (főként a svájci jogra).

[18] Német Szövetséges Köztársaság polgári perrendtartásának 256. §-a. Friedrich *Lent:* Zivilprozessrecht, Ein Studienbuch, VI. kiadás, München und Berlin, 1955, 86. sköv. old. Leo *Rosenberg:* Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts, VIII. kiadás, München—Berlin, 1960, 379. sköv. old. Adolf *Schönke*—Horst *Schröder*—Werner *Niese:* Lehrbuch des Zivilprozessrechts, VIII. kiadás, Karlsruhe, 1956, 200. sköv. old.

[19] Osztrák polgári perrendtartás 228. §-a Karl *Wolff:* Grundriss des österreichischen Zivilprozessrechts, II. kiadás. Wien, 1947, 7. old.

[20] A 13. fejezet 2. §-a. Das Zivil- und Strafprozessgesetz Schwedens, übersetzt und eingeleitet von Gerhard *Simson*, Sammlung Ausserdeutscher Strafgesetzbücher in deutscher Übersetzung, Nr. 58., Berlin, 1953, 61. old.

[21] *Grossen*, i. m. 419. sköv. old. Du *Pasquier:* De l'action en fixation de droit, Journal des Tribunaux (Lausanne), 1918, I. 450. sköv. 482. sköv. old. Max *Guldener:* Das Schweizerische Zivilprozessrecht, Zürich, I. 1947, 210. sköv. old.

[22] *Goldschmidt*, i. m. 406. old. A „declaratory judgement"-ről *Micheli*, i. m. 207. old.; uo. az „injunctions"-ról 215., 217. old.

mélet és a gyakorlat mégis mind nagyobb és nagyobb mértékben elismeri azt.[23] Az 1932 augusztusában Hágában megtartott nemzetközi összehasonlító jogi kongresszus — a neves olasz perjogász, Giuseppe *Chiovenda* referátuma alapján — declaratiójában megállapította, hogy „le jugement purement declaratoire est une forme de procédure qui ne contredit point le caractére essentiel et le but du pouvoir iudiciaire...", sőt ez a megállapítási kereset nem más, mint „la forma la plus elevée et la plus délicate d'exercice du pouvoir iudiciaire."[24] A kérdés újból napirendre került 1958-ban a brüsszeli nemzetközi összehasonlító jogi kongresszuson. A kongresszus deklarációjában kívánatosnak tartotta, hogy a jogveszélyeztetéssel szemben mindenütt rendelkezésre álljon a preventív jogvédelem lehetősége.[25]

II.

7. Meglehetősen széles körben — nem alapnélkül — elterjedt felfogás szerint a keresetek megállapítási, marasztalási és jogalakítási (konstitutív) keresetek osztályába csoportosíthatók aszerint, hogy a kereseti kérelem mire: megállapításra, marasztalásra, vagy jogalakításra irányul-e. Ezt a felosztást követi az új magyar szocialista polgári eljárásjogi tankönyv is, bár helyesen azt is kiemeli, hogy megállapítási természetű vonása a marasztalási kereseteknek is van: a bíróságnak „a követelés alapjául szolgáló jogviszony fennállását is meg kell állapítania ahhoz, hogy az alperest marasztalhassa" továbbá, hogy a jogalakítási kereset fogalma vitatott a jogtudományban, valamint kiemelte azt is, hogy az egyes keresetfajták „egymás között is halmozódhatnak".[26]

A kérdés, hogy a *három keresetfajta egymástól elhatárolható-e* és ha igen, a *határok élesek-e*, már a polgári korszakunk jogtudósait is foglalkoztatta.[27] Ez a kérdésfeltevés számunkra annyiban jelentős, hogy az arra adott válasz alkalmas megvilágítani, miben áll az említett keresetfajták között a *különbség*. Ilyenformán szükségesnek látszik, hogy röviden áttekintsük, vajon az egyes keresetfajtákra *jellemző vonások kizárólagosak-e*, vagy más keresetfajtáknál is fellelhetők-e, továbbá menynyiben áll fenn különbség az egyes keresetfajok között és hogy ez a *különbség milyen intenzitású*. Kapcsolatos ezzel az a — legalább rövid megvilágítást igénylő — kérdés, hogy az *egyes keresetfajták között milyen összefüggés* áll fenn, továbbá, hogy *több különféle fajú kereset összetalálkozása milyen hatást vált ki*.

A kereseteket — és ennek megfelelően az ítéleteket — különféle alapokon, különféle principium divisionis figyelembevételével lehet osztályozni. A védelem alapjául szolgáló anyagi jogviszony különbözősége szerint különböztethetünk dologi jogi, kötelmi jogi, örökjogi, családjogi, ezeken belül tulajdoni, zálogjogi stb. keresetek között, más alapokon a vagyonjogi viszonyokon belül a Ptk. által szabályozott és a polgári bírói útra tartozó egyéb jogviszonyokon alapuló keresetek között. Az anyagi jog ilyen figyelembevétele nem helytelen, de a keresetek perbeli szerepének megvilágítására nem alkalmas. Az anyagi és az eljárási jog között fennálló szoros kapcsolatnál fogva a keresetfajták kialakulására jelentős az az összefüggés, amely a szubjektív anyagi jog tartalma, megsértésének, vagy veszélyeztetésének a módja, továbbá a védelmének módja (marasztalás, megállapítás, jogalakítás) között fennáll. Az, hogy a szóbanforgó alanyi jog milyen eljárásjogi eszközzel védelmezhető, a szubjektív anyagi jog tartalmától és attól is függ, hogy azt milyen módon csorbították meg, vagy korlátozták.[28] A felperes kereseti kérelme, amely végső sorban az anyagi jogon alapul, de lényegileg perbeli hatás kiváltására irányuló perbeli cselekmény, meghatározza a felperes által kért védelem tartalmát, irányát, módját és ekként annak a processzuális jelentősége is nagy. Más jogvédelmet igényel pl. a tevésre, tűrésre, nemtevésre irányuló anyagi jog és ismét mást a jogállapot-változtatásra irányuló. Aszerint, hogy a felperes — az anyagi és az eljárási jogszabályok alapján — *milyen* jogvédelmet, *mit* kér a keresetében a bíróságtól és, hogy a bíróság azt *milyen* ítélettel, *hogyan* nyújtja, külön-

[23] *Morel:* Traité élémentaire de procédure civil, X. kiadás. Paris, 1949, 38. sköv. old. E. T. *Liebman:* Manuale di diritto processuale civile, II. kiadás, Milano, 1957, 62. sköv. old. A francia, az olasz és a belga helyzetre áttekintésül *Micheli*, i. m. 206. sköv. 220. sköv. old. *Goldschmidt*, i. m. 409. sköv. old. A megállapítási kereset széleskörű elterjedésére Nyugatnémetországban, Ausztriában, Franciaországban. Olaszországban és Svájcban Georg *Leuch:* Ist die allgemeine Feststellungsklage eidgenössischen Rechts im Sinne von Art. 56. OG? Schweizerische Juristenzeitung, 36. köt. 295. sköv. old.

[24] *Chiovenda* cikkéhez kapcsolódva közli: Rivista di diritto processuale civile, I. 1923. 31. old.

[25] „Il est désirable que dans chaque pays existe la possibilité de s'adresser aux tribunaux non seulement en cas de violation déjà accomplie d'un droit au d'un intérêt juridique, mais aussi, avec les garanties convenables, lorsqu' il s'agit de prévenir une telle violation en cas de menace objective et actuelle. Cette protection peut être obtenue, selon le cas, soit par un jugement déclaratoire ou préventif. Il est désirable, en outre, que toutes mesures provisoires puissent être ordonnées, au besoin, même en vue d'une contestation future." Közölve: Rivista di diritto processuale, 1959. 2. sz. 222. old.

[26] *Névai László* a polgári eljárásjogi tankönyvben, i. m. 209—211. old.

[27] Különösen *Bacsó*, Jogvédelem, i. m. 160. sköv. old. *Magyary—Nizsalovszky* i. m. 351. sköv. old. *Schönvitzky*, i. m. 60. sköv. old. *Balogh* Elemér: Über das constitutive Urteil, klny. Zs. f. das Privat — u. Öffentliches Recht der Gegenwart, Bd. XXXV., Wien, 1906. *Balogh Elemér:* A constitutív ítéletek tana, Kritikai széjjeltekintés az irodalomban, Budapest, 1907.

[28] A fentiekben szintén az anyagi és az eljárási jog közötti szoros kapcsolatot látja Gerhard *Haney*, Das Zivilprozessrecht d. DDR, i. m. 138. old.

böztethetők meg már most processzuális szempontok figyelembevételével a keresetek és az ítéletek fajai. Az egyes keresetfajták közötti különbség nem alapítható tehát pusztán a jogvédelem tárgyául szolgáló anyagi jogra, sem a védelmet keletkeztető körülmények különbözőségére (jogsérelem, jogveszélyeztetés), sem pusztán a jogvédelem módjára, annak processzuális eszközeire, hanem mindegyikre, röviden szólva: az anyagi és az eljárási jogra egyaránt.

A jogvédelem tárgyául, alapjául szolgáló *anyagi jog védelmére* irányuló szükséglet valóban jelentős, hiszen eszerint egyik esetben a jogvédelem abban nyilvánul meg, hogy a bíróság az alperest a jog megsértése esetén tevésre, nemtevésre, abbanhagyásra, vagy tűrésre *marasztalja,* a másik esetben abban, hogy a bíróság a jogállapot kétségessé, bizonytalanná válása, vagyis már a jogveszélyeztetés esetén a jogot, vagy jogviszonyt *pusztán megállapítja,* ismét más esetben abban, hogy a bíróság a jogviszonyt konstituálja (a jogot keletkezteti, megváltoztatja, megszünteti). Mindazonáltal a jogsértés egymagában nem zárja ki feltétlenül a megállapítási keresetet. (Ptk. 85. § (1) bek. *a)* pont). Másfelől a puszta jogveszélyeztetés elhárítása történhet marasztalási kereset révén is; ez azoknál az abbanhagyásra, tűrésre irányuló kereseteknél nyilvánvaló, amelyek a jövőben szóló háborítás megakadályozására irányulnak.

A helyzet úgy áll, hogy a három keresetfajta között azon az alapon különböztetünk, mire, a jogvédelem melyik módjára irányul a kereseti kérelem és hogy ennek megfelelően az ítélet jogi hatása miben, megállapításban, marasztalásban vagy jogalakításban áll-e. A három keresetfajta tehát egymástól elhatárolható, a különbség közöttük (mint alább látjuk, a főhatásaikban, a túlnyomó jellegükre nézve) meglehetősen éles. Kétségtelen, hogy az anyagi jogilag jogosult számára különböző intenzitású, értékű a védelem; néha elég a megállapítás, máskor meg többre, marasztalásra, vagy konstituálásra van szüksége.

Vajon mindez azt jelenti-e, hogy az egyik keresetfajtára jellemző vonások kizárólagosak és más keresetfajtánál nem lelhetők fel? Nincs-e megállapítási mozzanat a marasztaló ítéletben, marasztalási mozzanat a megállapítóban, konstitutív mozzanat az előző kettőben? A kérdés persze tovább variálható, mint pl. olyan irányban, hogy a konstituálási ítéletben nincs-e marasztalási mozzanat is? Ha e kérdéseket igenlően válaszoljuk meg, lehet-e a megállapítási, a marasztalási, és a jogalkotási kereseteket mint egymásnak mellérendelt osztályokat felfogni?[29]

Nyilvánvaló, hogy a marasztaló ítéletnek ahhoz, hogy marasztaljon, előbb meg kell állapítania a felperes jogának a létezését, s a felperes marasztalási keresete is erre irányul. Ebben az esetben a marasztalási kereset egyben megállapítási is. Előfordulhat továbbá, hogy a jogalakítási ítélet, miután a felek között az anyagi jogi jogviszonyt létesíti, megváltoztatja, vagy megszünteti, pl. osztályt tesz a felek között, egyben ennek megfelelően végrehajtás terhével kötelezi a feleket, hogy az ítélettel konstituált jognak tegyenek eleget. Ebben az esetben a konstitutív ítélet egyben marasztaló is és ennek megfelelően az erre irányuló kereset is ilyen. Sőt a konstituálásban is van megállapítási mozzanat: ahhoz pl., hogy a házasságot a jogalakító ítélet felbonthassa, szükséges, hogy megállapítsa a bontásnak a Csjt.-ben foglalt jogalapját. Ilyenformán az erre irányuló keresetben is van megállapítási elem. Csak a pusztán megállapítási ítéletben nincs konstitutív vagy — eltekintve a perköltségtől — marasztalási elem.

Bonyolítja a helyzetet, ha a *perjogi* helyzeten való *változtatást* is a jogalakítás, mindenesetre a *perjogi konstitutivitás* körébe soroljuk. Ez esetben ugyanis minden ítélet — és az erre irányuló kereset — jogalakítási jellegű. Ilyen *perjogi* konstitutív hatás az, hogy az ítélet megszünteti az azt hozó bíróság érdemi elbírálási kötelességét, marasztalás esetén létrehozza a végrehajthatóságot, megnyitja a perorvoslati jogot stb. *Magyary* Géza kiemeli ugyan, hogy „a perben hozott ítélet a peressé tett magánjogi helyzeten mindig előidéz bizonyos *változásokat.* A jogerejűleg elbírált jogosítvány, jogi sajátosságait tekintve, sohasem egészen olyan, mint volt, amikor még nem volt elbírálva." Mindazonáltal a keresetek osztályozásánál a perjogi konstitutív hatás nem vehető figyelembe.[30]

Ezekszerint a három említett ítélet — és keresetfajta *egymást nemkizáró jellegű.* Vannak esetek, amikor az említett kereseti és ítéleti hatás (megállapítás, marasztalás, jogalakítás) együttjár. Voltaképpen három, egymástól különböző jellegű (de egymással azért adott esetben összeférő) principium divisionis jelenségével állunk szemben. Ilyen értelemben helyes Frantisek *Štajgr* nézete, amely szerint a konstitutív kereseteknek a marasztalási és a megállapítási keresettel szembeállítása nem logikus, mert egymással össze nem hasonlítható dolgoknak az összehasonlítását jelenti; szerinte helyesen a konstitutív hatású keresetekkel csupán a deklaratív jellegűeket állíthatjuk szemben.[31]

A fentiek értelmében a keresetek és az ité-

[29] A hármas felosztást már *Magyary* aggályosnak tartotta (Tankönyv, i. m. 351. sköv. old); szerinte a kereset a megállapításra, vagy a konstituálásra irányul, a marasztalási kereset pedig e kettőnek csupán az alosztálya: vannak megállapítóan elmarasztaló, pusztán csak megállapítási, pusztán constituálásra és constitutive elmarasztalásra irányuló keresetek. Részben hasonlóan *Sárffy,* Tankönyv, i. m. 184. sköv. old.

[30] *Magyary—Nizsalovszky,* Tankönyv, 351. sköv. old. *Sárffy,* Tankönyv, i. m. 185. sköv. old.

[31] *Štajgr,* i. m. 182. pont.

letek különböző nézőpontból, az általuk elérni kívánt, vagy elért jogi hatás szempontjából csoportosíthatók. Ilyenformán a kereseteket és az ítéleteket feloszthatjuk *megállapítási,* vagy *nem megállapítási* keresetekre és ítéletekre. Feloszthatjuk továbbá *marasztalási,* vagy nem *marasztalási* keresetekre és ítéletekre Feloszthatjuk végül *jogalakítási,* vagy *nem jogalakítási* keresetekre és ítéletekre. A lényeg az, hogy a megállapítás, a marasztalás és a jogalakítás a kereset és az ítélet más és más irányát jelentik s a három *mindegyike szembeállítható* a másik kettővel, nem úgy értve azonban, hogy a másik kettőt feltétlenül kizárja. Ennyiben — eltérően *Magyary*tól — a mellérendelést nem tartom helytelennek, mert abban mindegyik önállósága jut kifejezésre. Ellenkező esetben mindegyiken belül több alosztályt kellene létesíteni, amint hogy *Magyary* is erre kényszerült.

Mindezek alapján a keresetek szokásos hármas felosztása nem helytelen, mindenesetre azokkal a kiegészítésekkel, amelyeket a fentiek foglalnak magukban. Eszerint a *túlnyomó jelleg* határozza meg a kereset és az ítélet egyik, vagy másik osztályba tartozását. Ilyenformán az egyik csoportba tartozó pusztán megállapítási kereset és ítélet helyett elégséges a megállapítási kereset és ítélet elnevezés. Másik csoportba tartozik a marasztalási kereset és ítélet, bár a megállapítási mozzanat nem hiányzik belőlük. A harmadik csoportba a jogalakítási kereset és ítélet sorolható, függetlenül attól, hogy együtt jár-e a jogalakítással a végrehajthatóság is.

8. A megállapítási keresetnek helytadó jogerős megállapítási ítélet a szóbanforgó jogviszony vagy jog fennállásának és fenn nem állásának a kérdését véglegesen eldönti; ez a döntés *jogerőhatásánál* fogva köti a későbbi, ugyanazon felek között ugyanazon jogviszonyra vonatkozó marasztalási kereset felett határozó bíróságot. Röviden és csupán elvileg foglalkozom azzal a kérdéssel, hogy a három keresetfajta *összetalálkozása* milyen hatást vált ki a *perfüggőség* vonalán. Másként ez úgy fogalmazható meg, hogy a jogvédelem említett különböző módja, a jogérvényesítés vázolt különböző formája kizárja-e a perfüggőséget, annak hatásai beálltához az ügyazonosság (a felek között ugyanabból a ténybeli alapból származó ugyanazon jog, Pp. 130. § (1) bek. *d)* pont) mellett a keresetfajta azonossága szükséges-e.

Abból kell kiindulni, hogy a perfüggőség a jogerő ne bis in in idem tilalmához hasonlóan ugyanabban az ügyben az ellentétes döntéseket akarja kiküszöbölni, ennélfogva két kereset jogvédelmi módjának különbözősége esetén a perfüggőség nem áll be önmagától, hanem csak akkor, ha az *ellentétes ítéletek veszélye fenyeget.* Az alábbiakat lényegében nem módosítja, hogy a felperes *keresetét* a Pp. 146. § (1) bek. korlátai között (a megváltoztatott keresettel érvényesített jog ugyanabból a jogviszonyból ered, mint az eredeti kereset, vagy azzal összefügg) *megváltoztathatja* s ennek folytán teljesítés helyett megállapítást, megállapítás helyett teljesítést kérhet a Pp. kifejezett rendelkezése értelmében nemcsak az elsőfokú, hanem a másodfokú eljárásban is (Pp. 247. § (1). bek. *c)* pont). Minthogy ugyanis a perfüggőség szempontjából a megelőzés a lényeges, az tehát, hogy a két kereset közül melyiknek a közlésével áll be a perindítás, ebből a szempontból közömbös a keresetváltoztatási lehetőség. A perfüggőség az első marasztalási pert annak befejezése előtt követő második megállapítási perre akkor is fennáll, ha ennek a felperese később keresetváltoztatásként marasztalást kér. Ilyenkor a perfüggőség két marasztalási kereset között áll fenn. A perfüggőség az előző megállapítási pert annak befejezése előtt követő későbbi marasztalási perre nézve akkor is akadály, ha ennek a felperese később akként változtatja meg a keresetét, hogy marasztalás helyett csak megállapítást kér. Ennek mindössze az a következménye, hogy a perfüggőség két megállapítási kereset között érvényesül. Az említett keresetváltoztatás tehát, (vagyis az áttérés az egyik keresetfajtáról a másikra, Pp. 247. § (1) bek. *c)* pontja) nem hárítja el a perfüggőség következményeit. Más a helyzet természetesen, ha a marasztalási perben az alperes viszontkeresetként negatív megállapítási keresetet vagy ha a negatív megállapítási perben az alperes viszontkeresetként marasztalási keresetet terjeszt elő (Pp. 147. § (1) bek.), mert ilyenkor a bíróság a kereset és a viszontkereset felől *egy* ítélettel határoz és az ellentétes ítéletek veszélye nem fenyeget. A keresetváltoztatásba egyébként az is belefér, hogy a felperes a pozitív megállapítási keresetről a negatívra tér át és fordítva, hogy továbbá a Pp. 247. § (1) bek. *c)* pontja csupán megállapítási és a marasztalási kereset viszonylatában rendelkezik, amiből következően már a tilalmazott keresetváltoztatás alá esik, ha a felperes megállapítás vagy teljesítés helyett jogalakítást (anyagi jogi értelemben vett konstitutivitást) követel. S ugyancsak rövid megemlítés keretében lehet itt megemlékezni arról, hogy ha a felperes megállapítást kért, a bíróság az ultra petita tilalom folytán marasztalást általában nem mondhat ki.[32]

Az ellentétes ítélet veszélye fenyeget akkor, ha a felperes az előzőleg megindított polgári perben a teljesítési kötelezettség megállapítására, a második polgári perben vagy a pol-

[32] Karl August *Bettermann:* Rechtshängigkeit und Rechtsschutzform, Prozessrechtliche Abhandlungen, Heft 16., Detmold-Frankfurt a. Main-Berlin, 1949. 26. sköv. old.; ellenkezően *Stajgr,* i. m. 179. pont. Arra a vitás kérdésre, hogy a megállapítási kereset esetén a bíróság *egészen kivételesen* marasztalást kimondhat-e, vö. *Móra* a polgári eljárásjogi tankönyvben, i. m. 308. old. Arra, hogy a megállapítási kereset megindítása a követelés elévülését nem szakítja meg, vö. *Farkas* József: Eljárásjogi kérdések a Polgári Törvénykönyv életbelépése után, JK, 1961, 1—2. sz. 69. sköv. old.

gári jogi igénynek a büntetőeljárásban történő érvényesítése esetén az adhéziós perben — az első befejezése előtt — magára a teljesítésre perel. Ilyenkor a perfüggőség hatása érvényesül. A megfordított eset is ugyanígy döntendő el, amikor tehát a polgári perben vagy az adhéziós büntető perben előterjesztett marasztalási kereset után következik a megállapítási. Mégis más elbírálás alá esik, ha az első perben csak *rész*teljesítés a marasztalási kereset tárgya, a felperes viszont a második perben az *egész* kötelezettség megállapítását kéri. Ez esetben a perfüggőség nem akadályozza a második megállapítási pert, persze csak a még nem perelt, fennmaradó rész erejéig. Két — ugyanarra a jogra, vagy jogviszonyra vonatkozó — pozitív megállapítási kereset összetalálkozása esetén az első perfüggőséget létesít. Ugyanez a helyzet, ha a pozitív és a negatív megállapítási kereset találkozik egymással. Utóbbi esetben ugyanis a pozitív megállapítási kereset érdemi (az anyagi jog fő kérdésében döntő) elutasítása a megállapíttatni kívánt jog, vagy jogviszony tagadását jelenti, ami megegyezik a negatív megállapítási kereset céljával; fordítva a negatív megállapítási kereset ugyancsak érdemleges (a jog vagy jogviszony fennállása kérdésében döntő) elutasítása az ellenfélnek a pozitív megállapítási keresettel megállapíttatni kívánt joga, vagy jogviszonya fennállását jelenti. (Más a helyzet ha a negatív megállapítási kereset elutasítása a megállapítási érdek, a jogmegóvás szükségessége hiányában történt, amikoris a bíróság nem bocsátkozott az érdemi kérdés, hogy ti. a jog vagy a jogviszony fennáll-e vagy nem, vizsgálatába. Az ilyen címen elutasítás nem jelent bírói állásfoglalást a res iudicata erejével az érdemleges anyagi jogi főkérdésben, ennélfogva nem is jelenti az ellenfélnek a pozitív megállapítási keresettel megállapíttatni kért joga vagy jogviszonya fennállását.)

Nem ilyen egyszerű a hitelező marasztalási keresetének és az adós negatív megállapítási keresetének az összetalálkozása. Ha a marasztalási kereset megelőzi a negatív megállapításit, a perfüggőség az utóbbi útjába áll. A fordított esetre olyan felfogás is elképzelhető, amely szerint a későbbi marasztalási kereset kiszorítja a megelőző negatív megállapításit. Indokolásul azt lehetne felhozni az utóbbi esetre, hogy a hitelező nem elégedhet meg az első negatív megállapítási perben az elutasítással, mert ezzel ő nem jutna el az őt megillető teljesítéshez, hiszen az ilyen elutasítás nem jelent számára végrehajthatóságot, továbbá, hogy a pergazdaságosság tiltja az egyidejűleg folyó megállapítási és marasztalási pereket. Mindenesetre több, ugyanazon tárgyú per egyidejű folytatásának mellőzésére irányuló helyes törekvés még nem dönti el, hogy melyik pert kell mellőzni, melyiknek kell hátrább állnia. Nem helyes, ha az első esetben a pertárgyat azonosnak vesszük és így a perfüggőséget beálltnak, a másodikban azonban, ahol a negatív megállapítási per megelőzte a marasztalásit, már nem. Nem ismerhető el a marasztalási per ilyen elsőbbsége. Mind a három kereseti fajta *egymás mellett* áll, *egyenrangú* a perfüggőség szempontjából is. A kérdést mindkét esetben a prevenció (megelőzés) dönti el, az tehát, hogy melyik kereset előzte meg a másikat, pontosabban, hogy melyiknek a közlése létesítette a perindítás hatályainak a beálltát (Pp. 128. §). Ha tehát az adós a negatív megállapítási keresetével megelőzte a hitelezőt, utóbbinak a külön marasztalási keresetével mindaddig várnia kell, amíg a negatív megállapítási per el nem dől. A hitelező későbbi marasztalási keresetével szemben tehát a perfüggőség kifogása megáll, ha az adósnak az ellene korábban indított negatív megállapítási keresetét az ellenféllel előbb már közölték. Nincs természetesen perfüggőségről szó, ha az adós negatív megállapítási keresetével indult perben a hitelező *viszontkeresetként* (Pp. 147. § (1) bek.) pozitív megállapítási keresetet vagy a nézete szerint fennálló jog érvényesítése iránt teljesítési keresetet támaszt. Így a hitelező nem kénytelen várakozni a marasztalási keresetével addig, amíg a negatív megállapítási per jogerősen eldől. A hitelező érdekét a viszontkereseti érvényesítés kielégíti, mert ezzel idejében hozzájut az őt megillető teljesítéshez.[33]

[33] *Bettermann*, i. m. 28. sköv. old. Megállapítási keresetnek ugyanolyan pertárgyú konstitutív keresettel való találkozása esetén a szövegben kifejtettekhez hasonló meggondolások érvényesülnek.

Móra Mihály

A külföldiek fontosabb jogai és kötelességei a Magyar Népköztársaságban

I.

A jogszabályok néhány kivételtől eltekintve „külföldiek"-nek nevezik mindazokat a személyeket, akik nem tekintendők magyar állampolgároknak.[1] Külföldiek alatt értjük ennek megfelelően az idegen állampolgárok mellett a hontalanokat és a kétes állampolgárságú személyeket is.

A hazánkban tartózkodó külföldiek jogi helyzetét meghatározó jogszabályok különböző természetűek. Egy részük (az ún. kolliziós normák) az életviszonyok egyes területein nem rendezik közvetlenül és részletesen a külföldiek jogi helyzetét, hanem csupán azt szabják meg, hogy a külföldiek bizonyos ügyeiben a külföldi vagy a magyar jog vonatkozó normái irányadók-e.

A külföldieket érintő jogszabályok jelentős része elsődlegesen a magyar állampolgárok életviszonyait szabályozza, bizonyos átfogó kolliziós normák következtében azonban ezek a jogszabályok a külföldiek Magyarországon tartózkodása esetében, illetőleg a jogszabályokban megjelölt feltételek bekövetkeztekor a külföldiekre is vonatkoznak.

Találunk a magyar jogrendszerben e jogszabálycsoportokon kívül olyan normákat is, amelyek közvetlenül és kizárólagosan csak külföldiekre vonatkozóan szabnak meg jogokat és kötelességeket.

A külföldiek jogait, kötelességeit meghatározó jogszabályok további csoportjába azokat a normákat sorolhatjuk, amelyek nemzetközi szerződések eredményeképpen sajátosan szabályozzák egy-egy, a Magyar Népköztársasággal szerződést kötő ország állampolgárainak a szerződésben megjelölt életviszonyait.[2]

A külföldieket érintő jogszabályok jogágazati jellegüket tekintve is igen sokszínűek. A magyar jogrendszernek szinte mindegyik ágazatában találunk olyan normákat, amelyek bizonyos feltételek mellett külföldiekre vonatkoznak. Első tekintetre is megállapítható, hogy ennek a gazdag joganyagnak feldolgozása önálló monográfia kereteit is kitöltené. Ezúttal csupán arra törekszünk, hogy a magyar állampolgárok alapvető jogaihoz és kötelességeihez viszonyítva vázoljuk a külföldiek fontosabb jogait és kötelességeit. Vizsgálataink ezáltal főleg az államjog és az államigazgatási jog határain belül maradnak és csak utalunk az egyéb jogterületekre. Ezek közül — a házasságnak és a családnak az alkotmányban megfogalmazott jelentőségére tekintettel — részletesebben csak a külföldiekre vonatkozó fontosabb családjogi rendelkezésekre térünk ki.

A külföldiek jogi helyzetét a Magyar Népköztársaságban elsődlegesen az határozza meg, hogy a magyar népi demokrácia a proletárdiktatúra funkcióit betöltő szocialista típusú állam. Államrendszerünket és ebből következően jogrendszerünket is a szocialista demokratizmus hatja át. Társadalmi és állami életünk fejlődése szoros kölcsönhatásban áll a szocialista demokratizmus bővülésével. Külpolitikánk a két társadalmi rendszer békés egymás mellett élésének, az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak elvéből, valamint a proletár internacionalizmus és a szocialista országok testvéri együttműködésének követelményéből indul ki. Jogrendszerünk fenntartás nélkül érvényesíti a nemzetek teljes egyenlőségének elvét. Nem enged meg semmiféle hátrányos megkülönböztetést a polgárok között nemzeti, faji, vallásfelekezeti, nemi ismérvek alapján.

A külföldiek jogi helyzetét ugyan jelentős mértékben befolyásolják az egész jogrendszerünket átható szocialista alkotmányos alapelvek, a külföldiek jogainak és kötelességeinek terjedelme és tartalma mégsem esik egybe a magyar állampolgárokéval. Az állampolgárság tényéhez, valamely államhoz tartozáshoz napjainkban általában minden államban meghatározott jogkövetkezmények, sajátos jogok és kötelességek kapcsolódnak. Az állampolgársági jogviszonyok kizárólagos tartalmaként azokat az alapvető jogokat és kötelezettségeket jelölhetjük meg, amelyeknek alanyai csak állampolgárok lehetnek. E jogviszonyok tartalmának gazdagsága elsősorban az adott állam társadalmi rendjétől, osztálytartalmától függ. Azonos társadalmi berendezkedésen belül további befolyásoló tényezőként hatnak az állampolgársági jogviszonyok tartalmára az adott ország belső fejlettségi foka, osztályerőviszonyainak

---

[1] A magyar állampolgárság megszerzésének módozatait lásd az 1957. évi V. tv. (Ápt.) 1—3. §-ában.

Azt a magyar állampolgárt, aki egyben más államnak is állampolgára, mindaddig magyar állampolgárnak kell tekinteni, amíg magyar állampolgárságát elbocsátás vagy megfosztás útján el nem vesztette. Következetesen érvényesíti ugyanakkor állampolgársági törvényünk azt a törekvést, hogy elejét vegye kettős állampolgárság keletkezésének. Ezen túlmenően a meglévő kettős állampolgárság megszüntetése érdekében nemzetközi szerződést kötöttünk a Szovjetunióval, a Bolgár Népköztársasággal, valamint a Csehszlovák Szocialista Köztársasággal. L. 1958. évi 2., 1959. évi 27., 1961. évi 6. sz. tvr.

[2] Tanulmányom terjedelmi korlátai miatt a külföldiek jogi helyzetét érintő jogszabályok utóbbi csoportjának feldolgozására nem térhetek ki. Nem foglalkozom a hazánkban diplomáciai vagy konzuli mentességet élvezők jogi helyzetével sem.

Lásd idevágóan: Nemzetközi jog, Szerkesztette Hajdú Gyula Tankönyvkiadó Budapest, 1958. 205—209. old., Ustor Endre: A „területenkívüliség" (Tanulmány az új Btk. tervezete 7. §-ához) Jogtudományi Közlöny 1960. 11. sz.

alakulása, államformája, történelmi hagyományai stb.

A szocialista állampolgársági jogviszonyok lényegesen különböznek a burzsoá állampolgársági jogviszonyoktól. Ez a különbség főleg abból származik, hogy a szocialista állam polgárai, így a Magyar Népköztársaság polgárai is olyan állammal állanak állampolgársági jogviszonyban, amelyben a hatalmat az állampolgárok óriási többsége (a szocializmus győzelemrejutása után pedig valamennyi állampolgár) gyakorolja. Az állampolgársághoz kapcsolódó jogok és kötelezettségek többsége éppen a dolgozó nép hatalmának gyakorlásában, a szocialista társadalmi, állami berendezkedés erősítésében és védelmében való részvételt teszi lehetővé, illetőleg kötelezővé.

Az államok többségében, köztük hazánkban is az állampolgárság tényének jogkövetkezményei között szerepel az, hogy az állampolgárok az állam védelme alatt állnak akkor is, ha nem tartózkodnak az ország területén. Az állampolgárt állama területéről kiutasítani nem lehet. Az állam polgára büntetőeljárás céljából általában nem adható ki.[3] (Btá. 8. § (1) bek.)

Legjellegzetesebb magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogok hazánkban: az aktív és passzív választójog, valamint általában a közhatalmi jogosítvánnyal bíró hivatal viselésének joga.[4] Választójoga van hazánkban minden nagykorú magyar állampolgárnak. Országgyűlési képviselővé és tanácstaggá pedig mindenki megválasztható, akit a választójog megillet. Egyéb jogszabályi feltételek megléte mellett csak magyar állampolgár választható hivatásos bíróvá, népi ülnökké, nevezhető ki ügyésznek, vehető fel az Ügyvédi Kamarába ügyvédként, lehet rendőr, erdész, mezőőr, stb.[5]

Sem a proletárdiktatúra mechanizmusának csúcsán álló, az egész társadalmi és állami élet vezető erejeként szereplő MSZMP szervezeti szabályzata, sem a szakszervezetek és a KISZ szervezeti szabályzatai nem kötik e szervekbe való felvétel lehetőségét a magyar állampolgársághoz, hanem a szervezet célkitűzéseihez igazodó politikai feltételeket szabnak meg ahhoz, hogy valaki a szervezet tagja lehessen.[6]

II.

Alkotmányunk VIII. fejezete „Az állampolgárok jogai és kötelességei" címet viseli. A magyar államjogtudomány művelői egyöntetűen azt a nézetet vallják, hogy az alkotmánynak ez a fejezete nem sorolja fel kimerítően az állampolgárok jogait és kötelességeit, hiszen az alkotmány nem törvénytár, hanem az állampolgárok legfontosabb, ún. alapjogait és alapkötelességeit tartalmazza. Mint a címből is kitűnik, az alkotmánynak ebben a fejezetében megfogalmazott jogok és kötelezettségek elsősorban az állampolgárokat, illetőleg az állampolgárok meghatározott körét (dolgozókat) illetik meg és terhelik. Ezek a jogok és kötelességek azokkal az egyéb alapvető jogokkal és kötelezettségekkel együtt, amelyeket az alkotmányon kívül más jogszabályok[7] határoznak meg, kétségtelenül a magyar állampolgárok és a magyar állam közötti állampolgársági jogviszonyok tartalmának összetevőit alkotják. Ismeretes azonban, hogy az alkotmány és az egyéb törvények által megfogalmazott alapjogok egy része a hazánkban tartózkodó külföldieket is megilleti és bizonyos alapkötelezettségek reájuk is vonatkoznak. Ezek az alapjogok és alapkötelezettségek tehát a hazánkban tar-

[3] Külföldi állampolgár kiadatásának nemzetközi szerződés (egyezmény) alapján, ennek hiányában pedig viszonosság esetén van helye. A viszonosság kérdésében az igazságügyminiszter nyilatkozata irányadó. Viszonosság esetén sincs helye kiadatásnak, ha *a)* az a cselekmény, amely miatt a kiadatást kérik, akár a magyar törvény, akár a kiadatást kérő állam törvénye szerint nem bűncselekmény; *b)* olyan személy kiadatását kérik, akit demokratikus magatartásáért vagy a népek felszabadítása érdekében kifejtett tevékenységéért üldöznek. (Btá. 8. § (2), (3) bek.)

[4] Ezt az utóbbi általános tételt ilyen egyértelműen jelenleg nem állapítja meg jogszabály. A köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi I. tv., amely az általa megjelölt tisztségük betöltéséhez magyar állampolgárságot kívánt meg, nem tekinthető hatályosnak. Mai jogunk ugyanis sem a „köztisztviselő" általános fogalmát, sem a törvényben ezalatt a megjelölés alatt szereplő tisztségek nagy többségét nem ismeri. Így csak a közhatalmi jogosítvánnyal bíró különböző tisztségek betöltésének rendjét szabályozó egyes jogszabályokból vonhatjuk le a fenti következtetést. A bizonytalanság elkerülése végett e kérdés átfogó rendezése — véleményünk szerint — nem lenne indokolatlan.

[5] L. Alk. 63. § (1) bek., 1954. évi IX. tv. 2. § (1) bek., 1—19/1958. sz. NET hat. 3. p., 1954. évi II. tv. 10. §, 1960. évi 6. tvr. 1. §, 1959. évi 9. tvr. 21. § (2) bek., 1958. évi 12. tvr. 3. § (3) bek., 1955. évi 22. tvr. 5. § (1) bek., 40/1957. (VI. 29.) Korm. sz .r. 2. §, 5/1956. (IV. 12.) F. M. sz. r. 1. §.

Külföldi állampolgár orvosi oklevélhez kötött munkakörben az esetben alkalmazható hazánkban, ha az egészségügyi miniszter az országos nyilvántartásba való felvételéhez hozzájárult. Orvosi magángyakorlat folytatására külföldi állampolgár orvos ugyancsak az egészségügyi miniszter előzetes hozzájárulása mellett kaphat engedélyt. (1958. évi 8. sz. tvr. 16. §., 8/1959. (XII. 31.) Eü. M. sz. r. 38. §, 52. § (4) bek., 57. § (6) bek.)

Egyéb feltételek megléte esetén nem kötik magyar állampolgársághoz a jogszabályok a kereskedői iparigazolvány (1957. évi 17. és 49. sz. tvr.) és az iparjogosítvány (iparigazolvány, kisipari működési engedély) (1958. évi 9. sz. tvr.) elnyerését sem. (Csak a vándoripari engedély elnyeréséhez kívánja meg a jogszabály a magyar állampolgárságot. 1/1961. (II. 5.) Kip. M. sz. r.) A mezőgazdasági termelőszövetkezetről és termelőszövetkezeti csoportról szóló 1959. évi 7. sz. tvr. pedig egyértelműen kimondja, hogy a 18. életévüket betöltött magyar állampolgárok mellett a termelőszövetkezet tagja lehet ugyancsak minden 18. életévét betöltött és állandó jelleggel az ország területén lakó külföldi állampolgár is, aki a termelőszövetkezet alapszabályát magára nézve kötelezőnek elismeri.

[6] Ezzel szemben a Magyar Honvédelmi Sportszövetség és a Magyar Vöröskereszt alapszabályzatai e szervek tagjai sorába való felvételhez egyéb követelmények előtt megkívánják a magyar állampolgárságot is.

[7] L. pl. 1957. évi IV. tv. 67. §, 1960. évi IV. tv., 1956. évi 13. tvr.

tózkodó külföldiek és a magyar állam között fennálló jogviszonyok tartalmi elemeiként is szerepelnek. Az elmondottakból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az alkotmányos alapjogok és alapkötelezettségek közül azok, amelyek csakis a magyar állampolgárokat illetik meg és terhelik, a magyar állampolgársági jogviszonyok kizárólagos tartalmi elemei.

A magyar alkotmány pontosan megjelöli azokat az alapjogokat, amelyek a Magyarországon lakó külföldiekre is kiterjednek. Az alkotmány 58. § (1) bekezdése szerint a Magyar Népköztársaság a szabadságjogokat a területén lakó *minden dolgozó* számára biztosítja.[8]

A magyar államjogtudomány az alkotmányban foglalt szabadságjogoknak két csoportját különbözteti meg. Az első csoportba a politikai jellegű (kollektív) szabadságjogokat soroljuk. Ide tartozik a szólásszabadság, a sajtószabadság, a gyülekezési szabadság és az egyesülési jog. Ezeket a jogokat hazánkban csakis *a dolgozók érdekeinek megfelelően* lehet gyakorolni. Az állam csakis a *dolgozóknak* bocsátja rendelkezésére az említett jogok érvényesítéséhez szükséges anyagi eszközöket. Még közelebbről határozza meg az alkotmány az egyesülési jog gyakorlásának rendeltetését. Az egyesülési jogot a dolgozók társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységének fejlesztése érdekében biztosítja az alkotmány. Az egyesületekről szóló 1955. évi 18. tvr. egyrészt kinyilvánítja, hogy az egyesületnek tagja lehet minden magyar állampolgár, a külföldiekre nézve pedig megállapítja, hogy külföldi állampolgár akkor lehet az egyesületnek tagja, ha Magyarországon állandó lakása van, felvételét az alapszabály nem zárja ki és felvételéhez az egyesületre felügyelő szerv hozzájárult.

A második csoportba sorolt egyéni szabadságjogként biztosítja az alkotmány a polgárok lelkiismereti szabadságát és a vallás szabad gyakorlásának jogát. A Magyar Népköztársaság a lelkiismereti szabadság biztosítása érdekében különválasztotta az egyházat az államtól. A lelkiismereti szabadság alapján hazánkban *minden* személy saját belátásának megfelelően választhatja meg világnézetét. Mindenki önállóan döntheti el, hogy kíván-e valamely valláshoz tartozni, vagy sem. Bárki csatlakozhat bármelyik valláshoz, bárki megváltoztathatja, illetőleg elhagyhatja vallását. Magában foglalja továbbá a lelkiismereti szabadság a vallás szabad gyakorlásának, valamint a vallásellenes (ateista) propaganda kifejtésének jogát is. A vallásos szertartások természetesen nem sérthetik az állam és az állampolgárok érdekeit.

A lelkiismereti szabadsághoz hasonlóan külföldiek számára is biztosítja az alkotmány a személyi szabadságot és sérthetetlenséget, valamint a levéltitok[9] és a magánlakás tiszteletbentartásának jogát.[10]

Az alkotmánynak az a rendelkezése, hogy a Magyar Népköztársaságban a nők a férfiakkal egyenlő jogokat élveznek, a külföldieket is érinti.

Az országban tartózkodó külföldi nők teljesen egyenjogúak az itt tartózkodó külföldi férfiakkal még akkor is, ha hazájuk joga nem ismeri el a férfiak és nők egyenjogúságát. Hazánkban nem fejthető ki olyan hatósági vagy egyéb tevékenység, amely nem a nemek egyenjogúságán alapulna.[11]

A Magyar Népköztársaság polgárait megillető jogként fogalmazza meg az alkotmány a munkához való jogot. Bár a munkához való jog állampolgári alapjog, nincs akadálya annak, hogy a jogszabályok bizonyos esetekben külföldiek számára is lehetővé tegyék, hogy hazánkban munkát vállaljanak. A hatályos rendelkezések (17/1954. (III. 10.) M. T. sz. r. 14. §) értelmében külföldi állampolgár munkaviszonyba akkor léphet, ha lakhatási engedéllyel rendelkezik.[12]

Abban az esetben, ha külföldi állampolgár a jogszabályi feltételeknek megfelelően hazánkban munkát vállal, megilletik őt mindazok a jogok, amelyeket az alkotmány és az egyéb jogszabályok a megvalósult munkához való joghoz kapcsolnak. Megilleti a hazánkban munkaviszonyban álló külföldit is a végzett munka mennyiségének és minőségének megfelelő díjazáshoz, valamint a pihenéshez és üdüléshez való jog. Vonatkoznak reá ebben az esetben a dolgozók egészségvédelmére és társadalombiztosítására vonatkozó rendelkezések. A társadalombiztosítás költségeit hazánkban nem a dolgozó, hanem a munkáltató, vagyis a dolgozók többségét illetően az állam viseli. A társadalombiztosítás betegségbiztosításban (1955. évi 39. tvr.) és nyugdíjbiztosításban (1958. évi

[8] A Magyar Tanácsköztársaság 1919. évi alkotmánya (12. §) a proletár internacionalizmus jegyében az 1918. évi szovjet alkotmány (20. pont) példáját követve minden külföldi proletárnak megadta mindazokat a jogokat, amelyek a magyar proletárt megillették.

[9] A levéltitok jogi természetét lásd részletesen: Pikler Kornél: A levéltitok, mint alapjog Jogtudományi Közlöny 1961. 1—2. sz.

[10] A személyhez fűződő jogok polgári jogi védelmét a Ptk. (1960. évi IV. tv.) 81—87. §-a szabályozza.

[11] Egyes burzsoá országok (Belgium, Görögország, Hollandia, Brazília, Chile stb.) ismerik a férjes asszony feletti férji hatalmat. Ebből a jogi helyzetből származó hátrányos jogkövetkezmények hazánkban nem érvényesíthetők. Egyéb feltételek megléte esetén az ezekből az országokból származó nők a Magyar Népköztársaságban férjük hozzájárulása nélkül vállalhatnak munkát, rendelkezhetnek vagyonukkal, indíthatnak keresetet stb.

Vö.: M. M. Boguszlavszkij, A. A. Rubanov: A külföldiek jogi helyzete a Szovjetunióban. Moszkva, 1959. 33. old. (oroszul).

[12] A felszabadulás előtt külföldi az ország területén munkát vagy alkalmazást egy-két kivételtől eltekintve csak az illetékes szakminiszter által adott munkavállalási engedély alapján vállalhatott. Vö.: Pásztói Ámon: Idegenrendészet Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai, Szerkesztette: Mártonffy Károly Budapest, 1941. 423—435. old.

40. tvr.) nyilvánul meg. Az állandó letelepedés szándékával külföldre távozott külföldi állampolgár nyugellátási igényének elbírálását a munkaügyi miniszter engedélyezheti. A megállapított nyugellátás külföldre folyósításához a munkaügyi miniszternek a pénzügyminiszterrel egyetértésben adott engedélye szükséges. (67/1958. (XII. 24.) Korm. sz. r. 62. § (2) bek.)

Az alkotmány biztosítja a dolgozóknak a művelődéshez való jogot. A tankötelezettségről és az általános iskoláról szóló 1959. évi 29. tvr-el módosított 1951. évi 15. tvr. az általános iskola nyolc osztályának elvégzése érdekében állampolgárságra tekintet nélkül *minden* gyermek kötelességévé teszi, hogy 6. életévének betöltése után legfeljebb kilenc tanéven át megszakítás nélkül általános iskolai tanulmányokat folytasson.[13] A középiskolákról rendelkező jogszabályok[14] a felvételi feltételek között *nem említik* meg a magyar állampolgárságot. Az egyetemi és főiskolai felvételekre vonatkozó rendelkezés (1/1955. (II. 26.) O. M. rendelettel módosított 1/1954. (V. 5.) O. M. sz. r.) azt az általános szabályt tartalmazza, hogy az egyetemek és főiskolák nappali, esti és levelező tagozatára a jogszabályban megjelölt feltételeknek megfelelő *magyar állampolgárok* jelentkezhetnek. A továbbiakban azonban nem zárja ki a rendelet a külföldieket sem az egyetemekről, hanem a művelődésügyi miniszter engedélyéhez köti felvételüket.

A magyar középiskolákban, de különösen egyetemeinken és főiskoláinkon több fiatal tanul a testvéri és a baráti országokból. A különböző kulturális egyezmények és megállapodások alapján sok külföldi tudós, kutató és szakember folytat tanulmányokat, illetőleg gyűjt tapasztalatokat hazánkban. Az egyetemeken és főiskolákon, főleg a nyelvi intézetekben és tanszékeken több külföldi állampolgárságú oktató dolgozik. A Magyar Tudományos Akadémiának jelenleg 43 külföldi állampolgárságú tagja van. Közülük 27 tiszteleti, 16 pedig ún. külső tag.

A különféle külföldi iskolai végzettséget, illetőleg szakképzettséget tanúsító okmányok honosítását lehetővé tevő rendelkezések a magyar állampolgárok mellett az országban lakó külföldiek számára is elősegítik, hogy képzettségüknek megfelelő munkakörben helyezkedjenek el.[15]

[13] Külföldi alsófokú, vagy középfokú iskola bármely osztályát végzett tanköteles korú tanulót a hazai általános iskola következő magasabb osztályába különbözeti vizsga nélkül fel kell venni. Az ilyen tanulót elmaradt tanulmányai pótlásában az osztályfőnök és a tantestület támogatni köteles. (4/1960. (VII. 31.) M. M. sz. r.).

[14] L. 1951. évi 14. tvr., 1955. évi 37. tvr., 1955. évi 38. tvr., az 1956. évi 10. tvr. stb.

[15] L. pl. 1/1957. (III. 14.) M. M. sz. r., 5/1959. (VIII. 4.) M. M. sz. r., 5/1960. (VI. 5.) Mu. M. sz. r., 8/1960. (IX. 1.) Eü. M. sz. r.).

III.

A szocialista államokban az alkotmányos alapjogok megvalósulása nagymértékben függ attól, hogy az állampolgárok mennyiben teljesítik államuk iránti kötelességeiket. A magyar alkotmány éppen ezért az alapvető jogok mellett megfogalmazza az állampolgárok legfontosabb kötelességeit is. A szocialista állampolgári alapkötelességek szoros kapcsolatban állanak a szocialista erkölcsi kötelességekkel.[16] A jogi szankcióval nem terhelt erkölcsi kötelességek teljesítése a jogi kötelességek hathatósabb megvalósulását szolgálja. A szocialista állam polgárait tehát nem csupán jogi, hanem jelentős erkölcsi kötelékek is fűzik hazájukhoz. A szocialista állampolgársági jogviszonyok kötelezettségi elemeiként szereplő állampolgári alapkötelességek nem egyszerűen a jogi normák megsértésétől való tartózkodást kívánják meg az állampolgároktól, hanem azt is, hogy egyéni képességeikhez mérten a legnagyobb odaadással vegyenek részt a népi demokratikus társadalmi és állami rend erősítésében és védelmében. Ennek megfelelően mondja ki az alkotmány, hogy minden munkaképes polgárnak joga, kötelessége és *becsületbeli ügye,* hogy képességei szerint dolgozzék. (Alk. 9. § (2) bek.) (Kiemelés tőlem: Á. A.) A magyar állampolgárok alapvető kötelessége továbbá a nép vagyonának megvédése, a társadalmi tulajdon megszilárdítása, a Magyar Népköztársaság gazdasági erejének fokozása, a dolgozók életszínvonalának emelése, műveltségük gyarapítása, a népi demokrácia rendjének erősítése. (Alk. 59. §.) Az alkotmány 60. és 61. §-a ugyancsak kizárólag az állampolgárok kötelességeként jelöli meg a katonai szolgálat teljesítésének és a haza védelmének kötelezettségét. A honvédelemről szóló 1960. évi IV. tv. alapján az állampolgárok honvédelmi kötelezettsége magában foglalja a hadkötelezettséget,[17] a személyes légoltalmi kötelezettséget, a honvédelmi munkakötelezettséget és az anyagi jellegű szolgáltatás kötelezettségét.

Figyelemreméltó, hogy a törvény a hadkötelezettség alanyainak meghatározásakor kiemeli a magyar állampolgárságot, a személyes légoltalmi kötelezettség, a honvédelmi munkakötelezettség, valamint az anyagi jellegű szolgáltatások kötelezettjeinek meghatározásában azonban nem utal a kötelezett személyek magyar állampolgárságára.

Az alkotmány 71. § (2) bekezdése fogalmazza meg a legátfogóbb állampolgári alapkötelezettséget. Eszerint az alkotmány, valamint

[16] Vö. Halász Pál: A szocialista jog és erkölcs viszonyának néhány kérdése. Társadalmi Szemle, 1961. 3. sz.

[17] Minthogy a hadkötelezettség körébe tartozó sorkatonai szolgálat teljesítése kizárólag meghatározott korú magyar állampolgár férfiak kötelezettsége, honvédelmi hozzájárulás fizetésére külföldi állampolgár nem kötelezhető.

az alkotmányos jogszabályok az államhatalom valamennyi szervére és az állam minden polgárára kötelezők. A személyi hatálynak ez az általánossága azt jelenti, hogy valamennyi magyar állampolgár maradék nélkül köteles betartani, illetőleg végrehajtani a Magyar Népköztársaság jogszabályait. Alig vitatható, hogy ez az általános alapkötelezettség a hazánkban tartózkodó külföldiekre is kiterjed. A jogszabályok tiszteletbentartását, illetőleg követését a Magyar Népköztársaság tőlük is megkívánja.[18]

A Magyar Népköztársaság szolgálatában kimagasló érdemeket szerzett külföldiek kitüntetésben részesíthetők. Kitüntetési törvényünk (az 1953. évi V. tv.) nem utal arra, hogy az általa alapított kitüntetések csak magyar állampolgároknak adományozhatók. A „Magyar Népköztársaság Zászlórendje" alapításáról szóló 1956. évi 17. sz. tvr. pedig külön kiemeli, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa — a magyar állampolgárokon kívül — a külügyminiszter előterjesztésére ezt a kitüntetést adományozza olyan külföldi állampolgárok részére, akik a békéért folyó harc, vagy államunk építésében, illetve a Magyar Népköztársaság és a külállamok közötti együttműködés és baráti kapcsolatok fejlesztése, valamint az országok közötti egyetértés, a kölcsönös bizalom légkörének elősegítése, a nemzetközi béke és biztonság megszilárdítása érdekében kifejtett munkásságukkal kimagasló érdemeket szereztek.

IV.

1. Az alábbiakban az alkotmányban nem szereplő néhány egyéb állampolgári kötelességhez viszonyítjuk a külföldiek jogi helyzetét. A jogirodalomban rendszerint állampolgári kötelezettségként szerepel a tanúkénti idézésre való megjelenés és — ha a törvény kivételt nem tesz — a vallomástétel kötelezettsége.[19] Valóban a büntető eljárási, a polgári eljárási és az államigazgatási eljárási jogszabályok a magyar állampolgárokra jelentős kötelezettséget hárítanak azzal, hogy tanúkénti idézés esetén — amennyiben a törvény kivételt nem tesz — tanúzási tevékenységükkel közre kell működniök az igazságszolgáltatás, illetőleg az államigazgatás célkitűzéseinek elérésében. Mivel a vonatkozó jogszabályok nem utalnak a tanúként megidézhető és kihallgatható személyek állampolgárságára, nyilvánvalónak tekintjük, hogy — a diplomáciai és konzuli mentességet élvezők kivételével — a tanúzási kötelezettség a hazánkban tartózkodó nem magyar állampolgárra is kiterjed.

A tűzoltóságról és a tűzrendészetről szóló 1956. évi 13. tvr. az állampolgárok kötelességévé teszi, hogy tűz esetén a tűz oltását közvetlen részvételükkel és minden rendelkezésre álló eszközzel előmozdítsák és a tűzoltás vezetőjének rendelkezéseit végrehajtsák. A tvr. végrehajtási rendelete (30/1956. (IX. 8.) M. T. sz. r.) pedig *minden* személy kötelességeként említi, hogy ha tűz keletkezését veszi észre, azt a tűzoltóságnak vagy a legközelebbi közbiztonsági közegnek késedelem nélkül tudomására hozza.

2. A magyar alkotmány az albán, bolgár, kínai, koreai alkotmánytól eltérően nem említi az állampolgárok adózási kötelezettségét. Egyéb jogszabályaink azonban részletesen meghatározzák a különböző adókat és azok fizetésének rendjét. A polgárok adózásának szerepe népi demokratikus államunkban alapvetően különbözik a burzsoá államok adórendszerétől, ahol az állami költségvetés bevételeinek nagyrészét a kisemberek terhére rótt különböző adóbefizetések teszik ki. A szocialista államokban az állami költségvetési bevételek túlnyomó többsége az állami vállalatoktól ered. Az adóbevételeket államunk az egész társadalom érdekében használja fel. Adórendszerünk megkülönböztető vonása, hogy az állandó alkalmazottak bérből és fizetésből eredő jövedelmei nem esnek adózás alá. A lakosság adóinak többsége egyenesadó és csak kis százalékban fordulnak elő (néhány fényűzési cikknél) a fogyasztók által viselt, illetőleg a fogyasztókra áthárítható (magánkisiparosok forgalmi adója) közvetett adók.[20] A lakosság adóztatása által követett főbb gazdaságpolitikai célkitűzések fejlődésünk jelenlegi szakaszában a jövedelmek arányosabb megoszlásának előmozdítása, a munkanélküli nagyobb jövedelmek elvonása, a tőkefelhalmozás megakadályozása, az anyagi érdekeltség megvalósítása az adóztatás eszközeivel stb.

Az adókat meghatározó jogszabályok általában az adófizetők állampolgárságától függetlenül írják elő bizonyosfajta jövedelmek, illetőleg ingatlan vagy ingó dolgok után az adó-

[18] Következetesen érvényesíti a személyi hatály általánosságát büntetőjogunk, amikor állampolgárságra tekintet nélkül állapítja meg a magyar törvény hatályát a belföldön, illetőleg a belfölddel egy tekintet alá eső helyen (az ország határain kívül levő magyar hadihajón, magyar katonai repülőgépen, nyílt tengeren levő magyar kereskedelmi hajón, menetközben levő magyar polgári repülőgépen) bűntettet elkövetővel szemben. (Btá. 3. §.) A magyar törvényt kell alkalmazni a külföldi állampolgár által külföldön elkövetett bűntettre is, ha a cselekmény nemcsak a magyar törvény, hanem az elkövetés helyének törvénye szerint is büntetendő, vagy a Magyar Népköztársaság demokratikus államrendjéhez vagy gazdasági rendjéhez fűződő alapvető érdeket sért, tekintet nélkül arra, hogy az elkövetés helyének törvénye szerint büntetendő-e vagy sem, feltéve mindkét esetben, hogy az igazságügyminiszter a büntető eljárás megindítását elrendeli. (Btá. 4. §.) Külföldön elkövetett bűncselekmény esetén az a belföldi bíróság illetékes, amelynek területén az elkövető tartózkodik, vagy tartózkodási hely hiányában fogvatartják. (Bp. 25. §.)

[19] Vö. A büntető perrendtartás kommentárja Összeállította és a magyarázatokat írta dr. Molnár László és munkaközössége Budapest, 1957. 182. l. Dr. Toldi Ferenc—Dr. Pákay Barnabás: Az államigazgatási eljárás általános szabályai Budapest, 1959. 113. l.

[20] Vö. Az adózás alapkérdései Budapest, 1959. 215—320. l.

zást. Általános jövedelemadót köteles fizetni például állampolgárságra tekintet nélkül minden személy, akinek a mezőgazdasági lakosság általános jövedelemadója alá nem eső, a jogszabályokban megjelölt tevékenységből, jövedelemforrásból akár külföldről, akár belföldről származó jövedelme van. Külföldi állampolgárnak külföldről származó jövedelmét csak abban az esetben lehet általános jövedelemadóval adóztatni, ha a külföldi állampolgár nem ideiglenes jelleggel tartózkodik az ország területén, valamint adóköteles jövedelme felett itt rendelkezik. Nem esik általános jövedelemadó alá a külföldről származó jövedelem, ha az illető államban az általános jövedelemadónak megfelelő egyenesadó alá vonták és az illető állammal e tekintetben viszonosság áll fenn. Az ország területén ideiglenesen tartózkodó külföldi állampolgár részére — a belföldről származó jövedelme után — a pénzügyminiszter az általános szabályoktól eltérően adókedvezményt, illetőleg adómentességet engedélyezhet. (49/1960. (XI. 10.) Korm. sz. r., 3/1961. (II. 19.) P. M. sz. r.).

A mezőgazdasági lakosság általános jövedelemadóját köteles fizetni ugyancsak minden személy, aki az ország területén gazdaságilag megművelhető, kataszteri tiszta jövedelemmel bíró földterületet bármilyen címen (tulajdonjog, haszonélvezet, haszonbérlet, felesbérlet, illetmény- vagy egyéb más címen) használ, illetőleg az adóév első napján kétévesnél idősebb ló vagy öszvér tulajdonosa (haszonélvezője).[21] Mind az általános jövedelemadóról, mind a mezőgazdasági lakosság általános jövedelemadójáról szóló jogszabályok csak azokat a külföldi állampolgárokat mentesítik az említett adók alól, akiknek adómenteségét nemzetközi egyezmények biztosítják.[22] A külföldi állampolgárok adóztatása tekintetében felmerülő vitás kérdésekben a pénzügyminiszter döntését kell kikérni.

Amíg a személyi adóknál lehet bizonyos esetekben eltérés a magyar állampolgárok és a külföldiek adófizetési kötelezettsége között, a hozadéki adóknál (földadó, házadó) ilyen eltérést jogszabályaink nem ismernek. A házadóról szóló rendeletek elsődlegesen szintén a házadó tárgyait (lakóház, állandó jellegű épület stb.) határozzák meg, a házadó alanyának pedig a ház tényleges birtokosát nyilvánítják. (8.790/1946. (VII. 31.) M. E. sz. r.). Földadófizetési kötelezettség terheli hazánkban mindazokat, akik földadó alá eső valamely területen bármilyen címen ténylegesen gazdálkodnak. (22/1957. (IV. 6.) Korm. sz. r.).

A jogszabályokban előírt feltételek megléte esetén nem mentesek a külföldi állampolgárok a helyi adójellegű fizetések — községfejlesztési hozzájárulás, mezőőri járulék, ebadó, gyógy- és üdülőhelyi díj stb. — alól sem.[23]

Ugyanezt mondhatjuk el a magániparosok, háziiparosok és magánkereskedők forgalmiadójáról, a magánkisiparosok és háziiparosok árkiegyenlítési forgalmiadó kötelezettségéről, a húsiparosok, tartósított sertéstermékeket forgalombahozó egyéni termelők és egyéb magánszemélyek húsforgalmi adójáról, valamint a borforgalmi adóról is.[24]

Külön rendelkezések szabják meg az idegen állampolgárok külföldi rendszámú személyszállító és tehergépjárművei után fizetendő adótételeket. Ezek alapján idegen állampolgár külföldi rendszámú személyszállító gépjárműve után — ha a magyar vámterületen 45 napnál hosszabb ideig tartózkodik — a vámhatár első átlépésétől számított 45 napot meghaladó időtartam minden megkezdett napjára személygépkocsi és autóbusz után 30 forint, motorkerékpár után 10 forint gépjárműadót kell fizetni.

Idegen állampolgár külföldi rendszámú tehergépjárműve után rakott állapotban a gépjármű ön- és raksúlyának, üres állapotban a gépjármű önsúlyának minden megkezdett tonnája után kilométerenként 20 fillér gépjárműadót kell fizetni. Az adót a jogos üzembentartó köteles leróni. A jogos üzembentartónak az a személy tekintendő, akinek nevére a forgalmi engedély ki van állítva. (34/1960. (VI. 29.) Korm. sz. r.)

3. Illetékjogunk az illetékeknek három csoportját (vagyonátruházási, okirati és eljárási illeték) ismeri. (6470—52/1950. (XII. 31.) P. M. sz. r.). A vagyonátruházási (öröklési, ajándékozási és visszterhes ingatlanátruházási) illetékekre vonatkozó rendelkezések külföldön fekvő ingatlan tekintetében nem alkalmazhatók. Belföldön fekvő ingatlan tekintetében azonban — függetlenül az örökhagyó, örökös, illetőleg a szerződő felek állampolgárságától, valamint az örökhagyó halálának, illetőleg a szerződés megkötésének helyétől — a vagyonátruházási illetékekre vonatkozó rendelkezések az irányadók.

[21] L. 1955. évi 35. tvr., 1957. évi 20. tvr., 10/1957. (III. 20.) P. M. sz. r.

[22] A Magyar Népköztársaságnak Ausztriával (1925. évi XL. tv.), Jugoszláviával (1930. évi XIII. tv.), Lengyelországgal (1931. évi XXVII. tv.), Hollandiával (1940. évi V. tv.), Olaszországgal (1928. évi XXIV. tv.), Romániával (1949. évi 16. sz. tvr.), Svájccal (1949. évi VI. tv.) és Svédországgal (1937. évi XXV. tv.) van kettős adóztatást elhárító hatályos adóügyi egyezménye. A külföldi állampolgárok adómentességét illetően lásd még az 1957. évi 15. sz. tvr-t és az 1960. évi 17. sz. tvr-t.

[23] L. 1959. évi 35. tvr., 2/1956. (I. 26.) M. T. sz. r., 5/1956. (IV. 12.) F. M. sz. r., 1/1957. (IV. 26.) P. M.—F. M. sz. r., 1/1957. (IV. 21.) P. M.—K. P. M. sz. r.

[24] L. 21/1955. (XII. 30.) P. M. sz. r., 3/1959. (I. 22.) P. M. sz. r., 4/1958. (II. 21.) P. M. sz. r., 36/1955. (IV. 26.) M. T. sz. r., 2/1956. (I. 22.) P. M. sz. r.

Mivel vizsgálódásunk a külföldi jogi személyekre nem terjed ki, csak megemlítjük, hogy vállalati különadó és nyereségadó fizetésére kötelesek a részvénytársasági, szövetkezeti vagy korlátolt felelősségű társasági formában működő azok a külföldön székelő társaságok és vállalatok, amelyek üzletkörüket a Magyar Népköztársaság területén is folytatják. A külföldön székelő vállalatok természetesen csak itteni üzleteik után adóznak. (66/1950. (III. 5.) M. T. sz. r., 3200/1950. (IV. 1.) II. a. P. M. sz. r.)

Ingónak külföldön élők között létrejött jogügyleten alapuló ingyenes szerzésére — függetlenül a szerződő felek állampolgárságától — az ajándékozási illetékekre vonatkozó rendelkezések abban az esetben irányadók, ha a szerzés tárgyának szolgáltatására vonatkozó jogcselekmény (átadás stb.) belföldön történik, vagy ha a szerzésről kiállított okiratot a jogügylet jóváhagyása vagy a szerződésből folyó jogok érvényesítése céljából belföldi bíróságnál vagy más hatóságnál benyújtják vagy felmutatják. Ingónak belföldön élők között létrejött jogügyleten alapuló ingyenes szerzésére — függetlenül a szerződő felek állampolgárságától — minden esetben az ajándékozási illetékekre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.

A belföldön kiállított okirat a felek állampolgárságától és az okiratba foglalt ügylet teljesítésének helyétől függetlenül — okirati illeték alá esik. A külföldön kiállított okirat — ugyancsak a felek állampolgárságától függetlenül — akkor esik okirati illeték alá, ha az okirat belföldön teljesítendő jogügyletet tartalmaz és azt belföldre behozzák, továbbá ha az okiratot a benne foglalt jogügylet, nyilatkozat, kijelentés vagy feljegyzés érvényesítése céljából belföldi bíróságnál vagy más hatóságnál benyújtják vagy felmutatják, vagy ha az okirat alapján belföldön bármely más joghatályt célzó cselekményt végeznek.

Mivel az eljárási illetékek tárgyai a jogszabályokban megjelölt magyar állami szervek előtti eljárásban létrejött, jogszabályilag meghatározott iratok és cselekmények, az eljárási illetékfizetési kötelezettség ugyancsak rendszerint független az illetékfizetésre kötelezett állampolgárságától.[25]

4. Meghatározott feltételek esetén külföldi és magyar állampolgárra egyaránt — esetleg külföldiekre külön — sajátos kötelezettségeket (jelentkezés, árubemutatás, vámfizetés. stb.) rónak a Magyar Népköztársaság vámfelségjogát kifejezésre juttató vámügyi jogszabályok. E joganyag igen nagy terjedelme miatt nem vállalkozhatom a külföldieket érintő vámügyi rendelkezéseknek még átfogó ismertetésére sem.[26] Csak az alábbi néhány elsődlegesen érdeklődésre számottartó rendelkezést említem meg. Vámjogunk alapján személy, áru, és jármű csak vámúton lépheti át a határt. A határon át behozott áru után a vámtarifában megállapított vámot kell fizetni. A magyar vámjog a kiviteli vámot nem ismeri. Az utasforgalomban nem kell a vámot megfizetni, ha az utas által behozott kereskedelmi jellegűnek vagy rendeltetésűnek nem minősülő vámköteles áruk belföldi fogyasztói ára az 1000 forintot nem haladja meg.

Az utas személyes használatára szolgáló útiholmin kívül 400 forint belföldi fogyasztói értékű ajándéktárgyat engedély nélkül vihet ki. Az engedély nélkül kivihető ajándéktárgyak között nemesfémtárgy és bélyeg nem lehet.

A behozott külföldi fizetőeszközökről, aranyról, (platináról), aranytárgyról, (platinatárgyról) drágakőről és igazgyöngyről három példányú „Értékbehozatali tanúsítvány"-t kell kiállítani. A devizakülföldi az értékbehozatali tanúsítványban feltüntetett értékeket a beutazását követő legközelebbi kiutazása alkalmával, de legfeljebb három hónapon belül a devizahatóság külön engedélye nélkül kiviheti. Az utasforgalomban a devizahatóság külön engedélye nélkül személyenként legfeljebb 50 forintot, a határsávforgalmában pedig 20 forintot szabad kizárólag érmékben az ország területére behozni és kivinni.

Az utasforgalomban behozott nem-kereskedelmi jellegű vagy rendeltetésű vámköteles árukat az Utastarifa,[27] a külföldről küldhető ajándéktárgyakat és ezek vámtételeit pedig az ajándéktarifa[28] tartalmazza.

V.

A külföldiek sajátos kötelezettségeit meghatározó jogszabályok közül különös figyelmet érdemelnek azok a rendelkezések, amelyek a külföldiek be- és kiutazásáról, az országban való tartózkodásáról, a külföldiek be- és kijelentkezéséről rendelkeznek.[29]

A Magyar Népköztársaság az általános nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a külföldiek számára meghatározott okmányok elnyeréséhez köti az ország területére való beutazást. A külföldiek be- és kiutazásáról és az ország területén való tartózkodásáról szóló 17/1954. (III. 10.) M. T. sz. r. kinyilvánítja, hogy külföldi az ország területére csak érvényes utazási okmánnyal (útlevél, határszéli útiigazolvány stb.) és beutazási, illetőleg átutazási engedéllyel (vízummal) léphet be.[30] Külföldi be- és kiutazását

[25] Az 1950. évi 30. tvr. szerint a devizahatósági jogkört gyakorló Magyar Nemzeti Bank engedélyére van szükség az illeték lerovásánál akkor, ha devizakülföldi (vagyis állampolgárságra tekintet nélkül olyan személy, aki külföldön lakik, vagy a magyar állam, magyar állami intézmény vagy vállalat megbízása nélkül több mint 6 hónapot külföldön tartózkodik) indít pert. Ez a rendelkezés vonatkozik a házasság felbontása iránt indított perekre is.

[26] Lásd e tárgyban az 1955. évi 7. tvr-el módosított 1954. évi 16. tvr-t, az 1/1956. (III. 17.) Kk. M. sz. r-t, az 50/1956. (K. k. É. 40.) K. K. M. sz. ut-t, a 3/1958. (VIII. 27.) K. K. M. sz. r-t, az 5/1958. (IX. 21.) K. K. M. sz. r-t, valamint az 1/1961. (I. 10.) Kk. M. sz. r-t.

[27] Lásd az 1/1956. (III. 17.) K. K. M. sz. r-nek a 3/1958. (VIII. 27.) K. K. M. sz. r. által meghatározott 1. sz. mellékletét.

[28] Lásd az 1/1956. (III. 17.) K. K. M. sz. r-nek a 3/1959. (V. 16.) Kk. M. sz. r. által meghatározott 2. sz. mellékletét.

[29] L. 17/1954. (III. 10.) M. T. sz. r., 1/1958. (I. 15.) B. M. sz. r., 2/1958. (V. 24.) B. M. sz. r., 1/1960. (III. 27.) B. M. sz. r.

[30] Büntetőjogi szabályaink büntetni rendelik azt, aki a határt meg nem engedett módon lépi át, illetőleg az útlevéllel a jogszabályban meghatározott visszaélést követi el. (BHÖ. 48. pont.)

a belügyminiszter engedélyezi. Jogszabályaink az engedély elnyerését nem kötik semmilyen feltételhez.[31]

A szomszédos állammal fennálló egyezmény alapján a szomszédos állam határterületének állandó lakói határszéli útiigazolvánnyal az abban feltüntetett helyen és időben az ország határát átléphetik. A határszéli útiigazolvány érvényességéhez az illetékes magyar hatóság (határőrkerületi parancsnokság) láttamozása szükséges. Átutazási engedély a külföldit az ország területén megszakítás nélküli átutazásra vagy legfeljebb 48 órás tartózkodásra jogosítja.

Külföldiek — a határszéli útiigazolvánnyal és az átutazási engedéllyel rendelkezőket, valamint azokat a külföldieket kivéve, akik mentesek a be- és kijelentkezés alól (1/1960. (III. 27.) B. M. sz. r.) — az ország területén csak *külön engedéllyel* tartózkodhatnak. A tartózkodási engedély elnyerését a jogszabály ugyancsak nem köti semmilyen feltételhez.[32] A vonatkozó rendelkezések érvényességi tartamuk szerint háromféle engedélyt ismernek. Az ideiglenes tartózkodási engedély 14 napi időtartamra, a tartózkodási engedély 14 naptól 6 hónapi időtartamra, a lakhatási engedély 6 hónapnál hosszabb meghatározott időre, vagy visszavonásig szól. Az engedélyek érvényessége meghosszabbítható. Külföldi csak az engedélyben meghatározott helységben lakhat. Az állandó lakhely megváltoztatásához az engedélyt kiállító hatóság hozzájárulása szükséges. A belügyminiszter a tartózkodásra (lakhatásra) szóló engedélyt bármikor visszavonhatja. Ez esetben a külföldi köteles az engedélyt visszavonó határozatban feltüntetett időn belül az ország területét elhagyni. A belügyminiszter időnként személyes jelentkezésre, vagy súlyosabb esetben az ország területének elhagyására kötelezheti azt a külföldit, aki személyazonosságát, állampolgárságát kellően igazolni nem tudja, vagy akinek az ország területén való tartózkodása az állam érdekeit, a közbiztonságot vagy a közrendet veszélyezteti.

Az a külföldi, aki az ország területén 14 napnál rövidebb ideig tartózkodott, — kivéve a be- és kijelentkezési kötelezettség alól mentes külföldieket, — kiutazása időpontját legalább 24 órával előbb köteles bejelenteni. Az a külföldi pedig, aki az ország területén 14 napnál hosszabb ideig tartózkodott, az ország területét csak kiutazási engedéllyel hagyhatja el. A külföldi kiutazási engedélyének átvételekor köteles a tartózkodási (lakhatási) engedélyt visszaszolgáltatni.

Az ország területén tartózkodó valamennyi külföldi férfi és nő korra való tekintet nélkül köteles be- és kijelentkezni.[33] Be kell jelentkeznie a külföldieknek az országba való beutazáskor a beutazást követő 24 órán belül, lakásváltozáskor, a magyar állampolgárság kötelékéből való elbocsátáskor, valamint a lakhatási, illetőleg a tartózkodási engedély kiállításával egyidejűleg. Ki kell jelentkeznie a külföldinek az országból való eltávozáskor, az eltávozást megelőző 24 órán belül, lakásváltozáskor, valamint magyar állampolgárság elnyerése esetén. A be- és kijelentkezést a külföldiek részére rendszeresített be- és kijelentőlappal a lakhatási vagy tartózkodási engedély, illetőleg az útlevél egyidejű felmutatásával kell teljesíteni.[34]

VI.

1. Jogszabályaink lehetővé teszik, hogy külföldiek a Magyar Népköztársaságban házasságot kössenek. Családjogunk a külföldiek[35] házasságának anyagi érvényességét a lex patriae elvének figyelembevételével szabályozza. A Csjté. (1952. évi 23. tvr.) 16. §-a megállapítja, hogy a házasság anyagi jogi érvényességére a házasulók hazai joga és ha ez a jog különböző, mindegyik házasulóra a saját hazai joga irányadó. Ezen az elvi tételen nyugszik az a rendelkezés, (1952. évi IV. tv. (Csjt.) 6. § és 10/1955. (T. K.

[31] A felszabadulás előtti idegenrendészetet találóan jellemzi dr. Pásztói Ámon volt miniszteri osztálytanácsos már idézett tanulmányában. Szerző az idegenrendészeti jog korabeli gyakorlásának nemzetközi korlátait a következőkben jelöli meg: „türelmet kell mutatnunk velünk barátságos államok polgáraival szemben akkor is, ha ott élő állampolgáraink száma aránytalanul kisebb (pl. Olaszország, Bulgária), továbbá azokkal szemben, akiknek államában nagyszámban élnek kivándorolt magyarok, (Franciaország, Belgium, Svájc) továbbá az olyan állam polgáraival, *amely hatalmi súlya folytán kívánja meg a kedvezményezést (pl. Németország)*". (Kiemelés tőlem: *Á. A.*) E jog gyakorlásának belső korlátai között pedig szerző által is elismerten szerepeltek az akkori közigazgatásban érvényesülő tekintélyi és korrupciós befolyások. L. i. m. 425. old.

[32] A felszabadulás előtt ahhoz, hogy külföldi lakhatási engedélyt kaphasson, igazolnia kellett azt, hogy magát és családját tartósan fenn tudja tartani.

[33] Nem kötelesek be- és kijelentkezni a területenkívüliséget, illetve személyes mentességet élvező, az ország területén csoportos utazás keretében turisztika céljából tartózkodó, valamint az ország területén 48 óráig érvényes átutazó engedéllyel tartózkodó személyek, továbbá a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének, az Albán-, a Bolgár-, a Kínai-, a Lengyel-, a Mongol-, a Román Népköztársaságnak, a Vietnámi Demokratikus Köztársaságnak, a Német Demokratikus Köztársaságnak, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságnak és a Csehszlovák Szocialista Köztársaságnak azok az állampolgárai, akik 30 napot meg nem haladó időtartamig kívánnak az ország területén tartózkodni. (1/1960. (III. 27.) B. M. sz. r. 1. §.).

[34] Budapesten a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hivatalnál (KEOKH), a megyékben a területileg illetékes járási, városi (városi-kerületi) rendőrkapitányságon kell be- és kijelentkezni, valamint az utazás időpontját bejelenteni. Ezektől a szervektől kell kérni a tartózkodási (lakhatási) és a kiutazási engedélyt is.

[35] A családjogi rendelkezések az általános szabályoktól eltérően a külföldiekkel nem veszik egy tekintet alá a Magyarországon lakó hontalanokat. A Magyarországon lakó állampolgárság nélküli személyek házassági, családi, gyámsági és gondnoksági ügyében ugyanis a magyar jog irányadó.

42.) B. M. sz. utasítás (Akvi. ut.) 118. §) amely szerint, ha külföldi állampolgár vagy *külföldön lakó* hontalan, illetőleg kétes, vagy vitás állampolgárságú személy Magyarországon házasságot akar kötni, a házasságkötést megelőző eljárás során köteles az illetékes külföldi hatóság által kiállított bizonyítvánnyal igazolni, hogy a házasságkötés a reá irányadó külföldi jog szerint nem ütközik akadályba.[36] Az igazságügyminiszter azonban felmentést adhat annak igazolása alól, hogy a házasság a külföldi állampolgár házasulóra irányadó külföldi jog szerint nem ütközik akadályba. A felmentés hat hónapig érvényes.

Külföldi állampolgár Magyarországon történő házasságkötésekor emellett a magyar jognak egyes rendelkezései sem hagyhatók figyelmen kívül. A Csjté. törvényerővel állapítja meg azt a közrendi záradékot, hogy abban az esetben is, ha családjogi jogszabályaink valamely kérdésben a külföldi jogot jelentik ki irányadónak, nincs helye a külföldi jog alkalmazásának, amennyiben az az alkotmányba vagy a magyar jognak feltétlen alkalmazást kívánó szabályába ütközik. (45. §.) A polgároknak az alkotmányban biztosított, tanulmányom II. részében átfogóan már vizsgált törvény előtti egyenlőségéből és egyenjogúságából következik, hogy hazánkban a külföldiek házasságkötésénél is kizárt bármilyen politikai, vallási, vagy faji akadály figyelembevétele. Ha a külföldi állampolgár házasuló megfelelően indokolja is, hogy a házasság a reá irányadó külföldi jog szerint nem ütközik akadályba, Magyarországon mégsem köthet házasságot, ha *a)* a házasulók valamelyikének korábbi házassága fennáll, *b)* ha a házasulók egyenesági rokonok, vagy testvérek, *c)* az egyik házasuló a másik házasuló testvérének vér szerinti leszármazója, (gyermeke, unokája) vagy a másik házasuló volt házastársának egyenesági rokona (szülője, nagyszülője, gyermeke, unokája). Ez utóbbi (c) pontban meghatározott akadály alól azonban a házasuló lakhelye, ennek hiányában tartózkodási helye szerint illetékes járási (városi, városi-kerületi) tanács végrehajtó bizottsága felmentést adhat.[37] (Csjt. 16. § (2) bek. Akvi. ut. 118. §.)

Hazánkban monogám házassági rendszer áll fenn. Típusát tekintve pedig csak polgári házasság köthető.[38] A polgári házasság megkötése után természetesen bármelyik magyar, vagy külföldi állampolgár egyházi házasságot is köthet. Ez a lehetőség önként következik a polgároknak az alkotmányban biztosított, az előbbiekben már említett lelkiismereti szabadságából és a vallás szabad gyakorlásának jogából.

Ha a házasuló külföldinek hazai joga — azoknak az ismertetett akadályoknak kivételével, amelyeket a magyar jog a külföldiek számára is házassági akadályként jelöl meg — lehetővé teszi egyes házassági akadályoknak felmentéssel való elhárítását, az ilyen felmentést csakis a külföldi állampolgár hazájának illetékes hatósága adhatja meg.

A házasság érvényessége előfeltételeinek tárgyában kötött hágai nemzetközi egyezménynyel (5. c.) egybevágóan a Csjt. 15. §-a a házasságkötés alaki érvényességére nézve az alábbiakat állapítja meg: abban a kérdésben, hogy a házasságkötés alaki szempontból érvényes, vagy érvénytelen-e, azt a jogot kell alkalmazni, amely a házasságkötés idején a házasságkötés helyén hatályban van. (Lex loci celebrationis elve)

Ha a házasulók magyarul nem értenek, az anyakönyvvezető azonban a magyarul nem tudó házasulók nyelvét érti, magyar nyelvű kérdéseit és kijelentéseit köteles a házasulók nyelvén megmagyarázni és a házasulóknak a saját nyelvükön adott válaszát elfogadni. Egyébként tolmácsot kell alkalmazni. Tolmácsról a házasulók kötelesek gondoskodni.

Házasságkötési eljárás során a külföldi állampolgárságot a KEOKH által kiállított igazolvánnyal, vagy az idegen állam által kiállított állampolgársági okirattal, illetőleg érvényes külföldi útiokmánnyal kell igazolni. Ha a magyar vagy külföldi állampolgárság nem állapítható meg, az anyakönyvvezető az ügy iratait állásfoglalás végett házassági ügyben az elsőfokú anyakönyvi felügyelőhöz terjeszti fel. Ha az elsőfokú felügyelő azt állapítja meg, hogy a házasulót kétes, vagy vitás állampolgárságúnak vagy olyan személynek kell tekinteni, aki egyik államnak sem polgára, döntését az iratok visszaküldése mellett az anyakönyvvezetővel közli. (Akvi. ut. 43. § 7—8. pont.).

Házasságkötésnél tanú állampolgárságra tekintet nélkül minden nagykorú személy lehet. Ez kitűnik abból a rendelkezésből, amely szerint az a tanú, aki személyigazolvánnyal nem rendelkezik, személyazonosságát és lakóhelyét más hitelt érdemlő módon (munkáltatói igazolvánnyal, *KEOKH által kiállított igazolvánnyal stb.)* köteles igazolni. (Kiemelés tőlem: *Á. A.)*

2. Különös védelemben részesíti a magyar jog a külföldi kiskorúakat. Lehetővé teszi például, hogy a Magyarországon lakó kiskorú külföldi állampolgár elhelyezésének, tartásának és gondozásának érdekében a kiskorú hazai gyámhatóságának utólagos jóváhagyásával a magyar gyámhatóság is eljárjon. Azt is kimondja a Csjt., hogy ha Magyarországon folyó hagyatéki

[36] Ugyanígy rendezi ezt a kérdést a házasság érvényességének előfeltételeire vonatkozó törvények összeütközéseinek kiegyenlítése végett kötött 1902. évi hágai nemzetközi egyezmény is, amelyet annakidején Magyarország is ratifikált. (1911. évi XXI. tv. 1—3. c.)

[37] Az 1957. évi VI. tv. hatálytalanította a családjogi törvénynek azt a rendelkezését, amely magyar állampolgárnak külföldi állampolgárral való házasságkötéséhez a Népköztársaság Elnöki Tanácsának engedélyét kívánta meg.

[38] Vö. Dr. Pap Tibor: A házasság intézménye a népi demokratikus jogban Budapest, 1959. 63—95. old.

eljárásban a kiskorú külföldi állampolgár törvényes képviselőjének meghallgatása nehézségbe ütközik, részére gondnokot kell kirendelni és törvényes képviselőjeként a gondnokot kell meghallgatni. Jogszabályaink értelmében annak megállapításánál, hogy valamely férfit a gyermek apjának kell-e tekinteni, a férfinak a gyermek születésekor hatályban volt hazai joga irányadó. A szülők és a gyermek között fennálló jogviszonyra általában ugyancsak a gyermek hazai joga az irányadó. Magyarországon lakó gyermek ügyében azonban mindkét esetben a magyar jogot kell alkalmazni, ha az a gyermekre nézve kedvezőbb.

Családjogunk általános szabálya, hogy örökbefogadni csak kiskorú személyt lehet. Kiskorú külföldi állampolgár örökbefogadását a gyámhatóság csak akkor engedélyezheti, ha a kiskorút honosították. (1957. évi VI. tv. 4. §.) Az állampolgársági törvény az örökbefogadás megkönnyítése érdekében kedvezményes honosítási lehetőséget biztosít annak, akit magyar állampolgár örökbefogadni kíván. Az ilyen személy kérelmére ugyanis arra tekintet nélkül honosítható, hogy Magyarország területén lakik-e vagy itt kíván-e letelepedni. (Ápt. 7. §.)

3. A Magyarországon lakó vagy tartózkodó külföldiek jogi helyzete szempontjából igen nagy jelentősége van annak, hogy — amennyiben a jogszabály kivételt nem tesz — reájuk a magyar szocialista polgári jog rendelkezéseit kell alkalmazni. (1959. évi IV. tv., 1960. évi 11. tvr.)

Polgári eljárásjogunk szerint a magyar bíróság előtti eljárásban perbeli cselekvőképességgel bír minden külföldi, akinek a magyar polgári jog (Ptk. 11. §) szerint teljes cselekvőképessége van, illetőleg aki a per tárgyáról a polgári jog szabályai szerint érvényesen rendelkezhetik akkor is, ha ez őt hazai joga szerint nem illeti meg. Nincs akadálya azonban annak, hogy az ilyen személy helyett hazai joga szerint jogosult törvényes képviselője lépjen fel.[39] (Pp. 49. §, 1952. évi 22. tvr. 14. §.).

A nem magyar állampolgárok államigazgatási ügyeiben — ha nemzetközi szerződés vagy jogszabály másként nem rendelkezik — a magyar államigazgatási szervek az államigazgatási eljárás általános szabályait alkalmazzák.[40] (1957. évi IV. tv. 1. § (6) bek.)

Büntető és polgári eljárásjogunk egyaránt biztosítja a magyarul nemtudó személy számára, hogy az eljárás egész folyamán mind szóban, mind írásban anyanyelvét használja.[41] A magyar nyelv nemtudása miatt senkit hátrány nem érhet. (Bp. 8. §, Pp. 8. §.) Az államigazgatási eljárási törvény egyrészt ugyancsak kinyilvánítja, hogy az államigazgatási eljárásban a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt senkit hátrány nem érhet, másrészt azt is megállapítja, hogy az eljárás során anyanyelvét mind szóban, mind írásban mindenki használhatja. (12. §.) Mint látható az államigazgatási eljárási törvény a büntető és polgári eljárási törvényeken túlmenően az anyanyelv használatának jogát a magyar nyelv ismeretétől függetlenül adja meg mindenki számára. Idegen nyelv használata esetén az államigazgatási eljárásban — ha az ügyintéző a használt idegen nyelvet nem ismeri — tolmácsot kell alkalmazni. A tolmács költségeit az állam viseli. Az eljárás során bemutatott idegennyelvű okiratokat azonban az ügyfélnek kell lefordíttatni.[42]

4. Sajátos a jogi helyzetük a Magyar Népköztársaságban menedékjogot élvező külföldieknek.[43] Az alkotmány 58. § (2) bekezdése szerint „azok az idegen állampolgárok, akiket demokratikus magatartásukért, a népek felszabadítása érdekében kifejtett tevékenységükért üldöznek, a Magyar Népköztársaságban menedékjogot élveznek". A magyar állam menedékjogban tehát csak azokat a külföldieket részesíti, akiket haladó nézeteikért, illetőleg magatartásukért más országban üldöznek.[44] Az ilyen személy nem vonható büntetőjogi felelősségre azért, mert az ország határát megfelelő útiokmány nélkül lépte át feltéve, hogy haladéktalanul jelentkezik a magyar hatóságoknál. A

[39] A külföldiekre vonatkozó sajátos polgári jogi és polgári eljárásjogi rendelkezések irodalmi feldolgozását lásd: Réczei László: Nemzetközi Magánjog Tankönyvkiadó Budapest, 1959., Meznerich—Simon—Hidas: Devizajog Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. Szászy István: A külföldi polgári eljárás jogi hatásainak elismerése a magyar jogban. Az Állam- és ogtudományi Intézet Értesítője II. kötet 3—4. sz.

[40] Ha nemzetközi szerződés vagy jogszabály másként nem rendelkezik, a külföldről érkező megkereséseket a külügyminiszter küldi meg az eljárásra hivatott államigazgatási szervnek. A külföldre irányuló megkereséseket, továbbá a külföldi szerv vagy személy megkeresésére vagy kérelmére adott válaszokat — ha nemzetközi szerződés vagy jogszabály másként nem rendelkezik — a tárgy szerint hatáskörrel rendelkező miniszter útján a külügyminiszterhez kell felterjeszteni. Ha külföldi szerv vagy személy megkeresésének, illetőleg kérelmének teljesítése kérdésében kétség merül fel, a tárgy szerint hatáskörrel rendelkező miniszter a külügyminiszterrel egyetértésben nyilatkozik. (1957. évi IV. tv. 10. §.)

[41] A Pp. fent hivatkozott rendelkezését másként értelmezi dr. Réczei László, mint dr. Névai László. Réczei úgy véli, hogy a Pp. 8. §-ának az a rendelkezése, hogy a magyarul nemtudó személy az eljárás egész folyamán mind szóban, mind írásban anyanyelvét használhatja, csak a nem magyar anyanyelvű magyar állampolgárokra vonatkozik. Szerinte „külföldiek a perben magyar nyelven kötelesek előterjesztéseiket megtenni". L.: I. m. 343. old.

Névai szerint a Pp. 8. §-ában foglalt rendelkezés „teljes egyenjogúságot biztosít a nemzetiségi nyelveknek, (valamint az egyéb nyelveknek) a polgári eljárásban az ország egész területén". Véleménye szerint „a keresetlevél is benyújtható a magyarul nemtudó személy anyanyelvén". L.: Bacsó—Beck—Móra—Névai: Magyar polgári eljárásjog Tankönyvkiadó, 1959. 97. old.

[42] Vö. Toldi—Pákay: i. m. 69. old.

[43] Vö. Haraszti György: A menedékjog Jogtudományi Közlöny 1959. 10—11. sz.

[44] A jogszabályok eddig még nem határozták meg azt, hogy melyik központi állami szerv hatáskörébe tartozik a menedékjogban a részesítés joga.

menedékjogban részesült külföldi az országban letelepedhet, munkát vállalhat és bekapcsolódhat a társadalmi életbe. Állami szerveink irányában fokozott figyelmességet tanúsítanak. Az ilyen külföldit a Magyar Népköztársaság eltérően a külföldiekre vonatkozó általános szabályoktól, viszonosság esetén sem adja ki más államnak. Ha a menedékjogot élvező személy honosítását kéri, kedvezményesen honosítható. Arra tekintet nélkül felvehető a magyar állampolgárok közé, hogy a kérelem előterjesztését közvetlenül megelőző három év alatt megszakítás nélkül Magyarországon lakott-e vagy sem. (Ápt. 6. §.)

Ádám Antal

A közszolgálati munkaviszony megszüntetése a hivatal részéről

I.

A közszolgálati munkaviszony megszüntetésének vizsgálatánál mindjárt a legelején két olyan kérdésre bukkanunk, amelyekkel a vizsgálódás körének és módszerének meghatározása érdekében foglalkoznunk kell. E kérdések: Kik a közszolgálati dolgozók?[1a] — Hogyan helyezkedik el a közszolgálati dolgozók munkaviszonyára vonatkozó szabályok összessége a szocialista munkajog rendszerében?

Jelen cikk terjedelme és célja nem teszi lehetővé és szükségessé, hogy a szocialista közszolgálati dolgozó fogalommeghatározásáról a szocialista jogtudományban évtizedek óta folyó és máig sem eldöntött vitába bekapcsolódjunk. Munkaügyi kérdés vizsgálatáról lévén szó, elegendőnek tartjuk a közszolgálat fogalmának munkajogunk tételes szabályai segítségével történő megközelítését.

A Munka Törvénykönyve és annak Végrehajtási Rendelete szempontjából a Mt. V. 5. § (3) bekezdése határozza meg a közszolgálat fogalmát: „A Mt. és a jelen rendelet szempontjából közszolgálati alkalmazott az, akit az államhatalom, valamint az államigazgatás központi és helyi szervei (intézetei, intézményei) közfeladatok ellátására rendszeres munkabérrel egybekötött állásra megválasztanak, kineveznek, vagy szerződéssel alkalmaznak." E fogalommeghatározás, bár nagy vonalakban a közszolgálat körét meghatározza, teljes pontossággal mégsem igazít el bennünket, több okból: *a)* Az „államigazgatási intézmény" fogalomban — mint gyűjtőfogalomban — mindenfajta szervtípus beletartozik. Intézménynek tekinthető például számos olyan gazdálkodó szerv is, amelynek a közszolgálat körébe vonása egyáltalán nem indokolt. *b)* A meghatározás az „államhatalom" és az „államigazgatás" fogalmán kívül nem említi külön a bírói és az ügyészi szerveket, holott a szocialista államapparátus felépítéséből és az Alkotmány tételes rendelkezéseiből kitűnően ezek a szervek sem nem államhatalmi, sem pedig államigazgatási szervek, ugyanakkor közszolgálati jellegükhöz kétség nem férhet. *c)* A meghatározás forma szerint kiterjed a vállalatok igazgatóira, főmérnökeire és főkönyvelőire is, mivel ezeket a dolgozókat is „az államigazgatás szerve közfeladatok ellátására rendszeres illetménnyel egybekötött állásra nevezi ki". Ezek a vállalati dolgozók viszont a tételes jog szabályai szerint nem minősülnek közszolgálati dolgozónak.[1]

A Mt. V. által adott fogalommeghatározás nem kielégítő voltát bizonyítja az is, hogy a közszolgálati dolgozókra vonatkozó jogszabályok hatályuk megállapításánál általában nem hivatkoznak rá, hanem különböző formai ismérvek alapján próbálják a közszolgálati dolgozókat a többi dolgozóktól elhatárolni.[2]

Jelen cikkben a közszolgálati munkaviszony hivatali részről történő megszüntetésének kérdését az alábbi szervek dolgozóinál vizsgáljuk meg:

minisztériumok (országos főhatóságok), tanácsok VB titkársága és szakigazgatási szervei, bíróságok, ügyészségek, állami költségvetés keretében működő oktatási, művelődési és egészségügyi intézmények.

A vizsgálódás körének ilyen meghatározá-

[1a] A burzsoá állam apparátusának tagjait „közszolgálati alkalmazottak"-nak nevezték. Ez a meghatározás a szocialista jogban és a jogtudományban is elterjedt. Nézetünk szerint a „közszolgálati dolgozó" elnevezés jobban kifejezi az államapparátus munkatársainak és a többi dolgozó rétegeknek szoros kapcsolatát, a szocialista közszolgálat megváltozott tartalmát, mint a „közszolgálati alkalmazott" kifejezés.

[1] Vö. Szatmári Lajos: A közszolgálati alkalmazott fogalmának meghatározása. Az államigazgatás néhány kérdése és a közalkalmazottak munkajogi helyzete. Budapest, 1958. 25. old.

[2] A közszolgálati alkalmazottak belföldi hivatalos kiküldetéséről szóló 9/1957. (I. 2.) Korm. sz. rendelet például egyenlőséget tesz az „állami költségvetésből gazdálkodó szervek dolgozói" és a „közszolgálati alkalmazottak" közé. A közszolgálati és egyéb alkalmazottak részére járó utazási kedvezményről szóló 107.433/1957. I./5 KPM sz. utasítás — a fegyveres testületek tagjain, valamint a Posta dolgozóin kívül — azokra terjed ki, akik az állami költségvetés keretében bruttó rendszerben gazdálkodó szerveknél állandó főfoglalkozással tényleges munkaviszonyban állnak és illetményüket közszolgálati (nem kollektív) bérrendszer szerint kapják. A helyettesítésnek a közszolgálati szerveknél új munkaerő felvételével való rendezéséről szóló 50/1957. (25) Mü. M. számú utasítás hatálya kiterjed „valamenynyi költségvetési szervre, ideértve a költségvetési folyószámlás szerveket, a költségvetési üzemeket és a jóléti intézményeket is".

sával nem kívánjuk a közszolgálat körét csupán ezekre az intézményekre korlátozni, nem állítjuk azt sem, hogy az említett szervek valamennyi dolgozójának munkaviszonya megfelel a közszolgálati munkaviszony alapvető tartalmi elemeinek.[3]

A felsorolt szervek kiválasztását az indokolja, hogy ezek közszolgálati jellegét tételes jogunk elismeri, ugyanakkor e szervek dolgozói munkaviszonyának vizsgálata alkalmat ad a közszolgálati munkaviszony egyes sajátosságainak feltárására.

A közszolgálati dolgozók munkaviszonyára vonatkozó szabályok helyét a magyar szocialista munkajog rendszerében elsősorban két tényező határozza meg:

A) A szocialista közszolgálati dolgozók a magyar dolgozó társadalom szerves részét alkotják. A felszabadulás óta eltelt 15 év alatt a lerombolt feudál-kapitalista államgépezet helyébe újtípusú, szocialista államapparátus alakult ki. Ez az apparátus a dolgozó nép ügyeit intézi a dolgozó nép széleskörű támogatásával. Államapparátusunkban szoros egységbe forrtak össze a munkásokból és parasztokból lett közszolgálati alkalmazottak a haladó gondolkodású, régi közalkalmazottakkal, vállvetve vesznek részt a szocializmus egyre gyorsuló ütemű felépítésében. Ebből következik, hogy a közszolgálati alkalmazottak munkaviszonyának szabályozása sem szakadhat ki az egységes munkajogból, hanem annak szerves részét képezi.[4]

B) A közszolgálati dolgozók — ahogy azt Lenin immár szállóigévé vált mondásával jellemezte — a proletárdiktatúra hadseregében a „különleges fegyvernem" szerepét töltik be. Azáltal, hogy a közszolgálati dolgozók túlnyomó többsége igazgatási szervező, irányító és ellenőrző munkát fejt ki, a gyakorlatban foganatosítja az állami akaratot kifejező jogszabályokat — tehát az állam nevében cselekszik —, munkájának jellege sok vonatkozásban elüt termelő tevékenységet ellátó dolgozótársai munkájától. Éppen a közszolgálati munka jellegzetességei teszik indokolttá, hogy a közszolgálati munkaviszony egyes kérdései az egységes munkajogon belül eltérő rendezést nyerjenek.[5]

A közszolgálati munkaviszony szabályozásának fenti sajátosságai a tételes munkajogi szabályokban is tükröződnek. A Mt. és a Mt. V. rendelkezései — amint azt a Mt. V. 4. §-ának (1) bekezdése lerögzíti — a közszolgálati dolgozókra is vonatkoznak, ugyanakkor e két alapvető munkajogi szabály számos rendelkezése a közszolgálati dolgozókra a többi dolgozókéhoz képest eltérő rendelkezéseket tartalmaz.[6] A Mt. és a Mt. V. rendelkezésein kívül közszolgálati munkajogi rendelkezéseket tartalmaz számos más jogszabály is.[7]

A jogszabályok helyes végrehajtásának előmozdítására és az egységes joggyakorlat kialakítására hivatottak a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának munkajogi állásfoglalásai, a „Bírósági Határozatokban" közzétett munkajogi vonatkozású bírói ítéletek, valamint a Legfőbb Ügyészség és a Munkaügyi Minisztérium állásfoglalásai. Mindezek a rendelkezések együttvéve nehezen áttekinthető anyagot alkotnak, amelyben az eligazodás sokszor még munkajogászok

[3] Szatmári Lajos idézett munkájában — véleményünk szerint helyesen — a szocialista közszolgálat jellemzőjének a következőt tartja: A közszolgálat politikai, igazgatási, hatósági szervező munka, amely foglalkozásszerűen, hivatásszerűen gyakorolható. (Szatmári i. m. 17. old.) Ezen túlmenően a közszolgálat sajátosságának tartjuk, hogy a közszolgálati dolgozók a nép államát képviselik, közvetlenül résztvesznek az állami funkció gyakorlásában. A közszolgálati munkaviszony jellemzője az a különleges bizalom is, amelyet a dolgozó nép és annak állama a közszolgálati dolgozók iránt tanúsít.

[4] „... a közszolgálati dolgozók munkajogának szabályozása sem szakadhat ki az egységes munkajogból és különösképpen helytelen volna, ha a közszolgálati dolgozók számára a többi dolgozóval szemben kivételes helyzetet teremtenénk. Ez nem felel meg a szocialista államunk jellegének, ahol az állam és az államot képviselő, megtestesítő közalkalmazottak nem a dolgozókkal szemben állnak, hanem minden tekintetben a dolgozó népet szolgálják. Nincs szükség arra, hogy a közalkalmazottak hűségét a szocialista államhoz külön kedvezmények és különleges jogállás biztosításával érjük el, és ezzel a közalkalmazottakat — mint kedvezményezett réteget — szembeállítsuk a többi dolgozóval."

(Kisházi Ödön munkaügyi miniszter bevezetője a Közalkalmazottak Szakszervezete által 1957. szeptember 23—24-én Fonyódon rendezett közszolgálati munkajog ankétján. „Az államigazgatás néhány kérdése és a közalkalmazottak munkajogi helyzete", Budapest, 1958. 5. old.)

[5] Vö. Beér János: „A közszolgálati alkalmazottakat sem lehet sem elvileg, sem gyakorlatilag a munkajog keretéből kiszakítani. Az államhoz, mint munkáltatóhoz való kapcsolatuk jogi vetületében elsősorban munkaviszony. Ebből következik, hogy e jogviszonyt elsősorban és alapvetően a munkatörvény keretében kell rendezni, azzal persze, hogy helyzetük speciális jellegéből folyóan egyes problémákat illetően speciális szabályokat kell rájuk a munkatörvénybe felvenni; emellett pedig meg kell adni a lehetőséget arra, hogy a törvény által megszabott kereten belül külön jogszabályban rendezzünk egyes őket érintő problémákat." (Az államigazgatás néhány kérdése és a közalkalmazottak munkajogi helyzete. Budapest, 1958. 65. old.)

[6] Ezek az eltérő rendelkezések egy része — főleg bérügyi vonatkozásban — kedvezőtlen a közszolgálati dolgozókra. Így például helyettesítés esetén magasabb díjazás a közszolgálati alkalmazottat csak magasabb állománycsoportba tartozó dolgozó helyettesítéséért illeti meg [Mt. V. 118. § (2) bek.]; nem illeti meg túlmunkadíjazás a közszolgálatban a vezetői és az ügyintézői munkát végző dolgozókat [Mt. V. 126. § (1) bek. *b)* pontja]; túlmunka idejére túlórapótlék nem jár a közszolgálatban az ügyviteli és a kisegítői állománycsoportba tartozó dolgozóknak [Mt. V. 127. § (1) bek. *b)* pont]; készenléti díj nem jár a közszolgálatban a vezetői és ügyintézői munkakörben dolgozóknak stb.

[7] Így például a Pénzügyminisztérium és a felügyelete alá tartozó szervek vonatkozásában a 17—253/1953. P. M. sz. utasítás; a Központi Statisztikai Hivatalra és szerveire az 1/1954. KSH sz. utasítás, az igazságügyi szervezetre vonatkozóan a 2/1954. I. M. sz. utasítás; a bírák fegyelmi szabályzatáról szóló 1.051/1954. (VI. 30.) számú miniszertanácsi határozat; a Magyar Népköztársaság Ügyészségéről szóló 1959. évi 9. számú tvr. stb.

számára is gondot okoz.[8] Ez a kérdés természetesen része a közszolgálati munkajog teljes anyaga egységesebbé és áttekinthetőbbé tétele problémájának és végleges megoldására az új Munka Törvénykönyve elkészítése kapcsán kerülhet sor.[9]

II.

A munkaviszony munkáltatói részéről történő megszüntetése egyike azon munkajogi kérdéseknek, amelynek megoldása terén a szocialista munkajog a burzsoá jogtól tartalmában és formájában egyaránt alapvetően eltér. A kapitalista munkajog olyan jogi formákat igyekszik kialakítani a munkaviszony megszüntetésére, amelyek biztosítják, hogy a munkáltató a munkaviszonyt egyoldalúan minél könnyebben megszüntethesse. A munkaviszony megszüntetésével kapcsolatosan tehát a dolgozónak igen korlátozott mértékben, vagy egyáltalán nincsen jogi eszköze arra, hogy a munkaviszony megszüntetésével szembeszegüljön. A munkaviszony megszüntetése egyben hatalmas politikai fegyver a tőkésosztály kezében, melyet a dolgozók kordában tartására, a sztrájkok és politikai mozgalmak elfojtására használ fel.

A legtöbb tőkés országban — így a feudálkapitalista Magyarországon is —, a munkaviszony megszüntetését illetően a közszolgálati alkalmazottak a többi dolgozókhoz képest kedvezőbb helyzetben voltak (illetve vannak); éppen ez volt az egyike azoknak a kiváltságoknak, amellyel az uralkodóosztály az őt kiszolgáló közalkalmazotti réteget részesítette. Miután közismert tény, hogy a Horthy-közigazgatás vezető- és középbeosztásaiba csak a tőkés rendszer leghívebb kiszolgálói kerülhettek, ez a kedvezmény is őket illette meg. Azok ellen a közalkalmazottak ellen, akik a rendszerrel szembeni elégedetlenségüknek hangot adtak, az uralkodóosztályt képviselő felső állami vezetés számos munkajogi jellegű megtorlást alkalmazhatott (és alkalmazott is!). Ilyenek voltak az előléptetésből való visszatartás, a „B" listázások stb.

Egészen más jelentősége van a munkaviszony munkáltatói részről való megszüntetésének a szocialista társadalom viszonyai között. Ezt az alapvető különbséget tömören az fejezi ki, hogy a szocialista munkajog a munkaviszony megszüntetésénél ténylegesen biztosítja a dolgozók — így a közszolgálati dolgozók — munkához való alkotmányos jogának érvényesülését, ugyanakkor egyetlen dolgozó réteget sem helyez kiváltságos helyzetbe. A munkaviszony megszüntetésével kapcsolatos szabályok megalkotásában és azok gyakorlati alkalmazásában egyaránt szem előtt tartja a dolgozók össztársadalmi érdekét és a jogos egyéni érdekét.

A munkaviszony megszüntetésére vonatkozó szabályok a közszolgálati dolgozók munkához való jogát három vonatkozásban biztosítják:

1. A közszolgálati dolgozó munkaviszonyát a hivatal egyoldalúan csak akkor szüntetheti meg, ha azt nagyon fontos társadalmi érdek feltétlenül szükségessé teszi. A közszolgálati dolgozónak ugyanis a társadalom által méltányolt egyéni érdeke, hogy szakképzettségének, képességeinek és hajlamának megfelelő munkakörben dolgozzék, alkalma nyíljék a tanulásra, szakmai fejlődésre, végzett munkájáért megkapja a neki járó anyagi és erkölcsi elismerést. Annak a társadalmi érdeknek tehát feltétlenül nagyon fontosnak kell lennie, amely miatt a közszolgálati alkalmazott munkaviszonyát ennek ellenére megszüntetik. Ez a fontos társadalmi érdek különféle lehet. Jelentkezhet az államigazgatási szerv megszüntetésének, vagy átszervezésének szükségességében. Társadalmi érdek fűződhet ahhoz is, hogy egyes esetekben a nyugdíjjogosultságot elért dolgozók helyébe az állami szervnek módjában legyen más dolgozót beállítani. Fontos társadalmi érdek végül, hogy az apparátusból kikerüljenek azok a dolgozók, akik munkájukat nem látják el megfelelően és helyükbe hivatásszerető, a dolgozók ügyeit lelkiismeretesen intéző dolgozók lépjenek.[10]

2. A közszolgálati dolgozó munkaviszonyát csak a Mt.-ben és a Mt. V.-ben meghatározott esetekben és az ott előírt módon lehet megszüntetni. Munkajogunk tehát taxatíve felsorolja azokat a fontos társadalmi érdekeket, amelyek indokolttá tehetik a munkaviszony megszüntetését. Nézetünk szerint ez a biztosíték a dolgozó

[8] Külön dolgozat témáját képezhetné munkaügyi jogszabályaink hierarchiájának kérdése. Munkaügyi kérdéseket szabályozó rendelkezések megjelennek törvény, tvr., minisztertanácsi rendelet és határozat, miniszteri rendelet és utasítás, Legfelsőbb Bírósági elvi állásfoglalás, Legfőbb Ügyészség állásfoglalása, a Munkaügyi Minisztérium „állásfoglalása", „válasza" és „közleménye" stb. formájában. Ezeknek egy része jóllehet jogszabálynak sem tekinthető, mégis sok esetben túlmegy a jogszabály értelmezésén és a joggyakorlatra döntő befolyással bír.

[9] A folyamatosan megjelenő munkaügyi vonatkozású jogszabályok és állásfoglalásoknak a dolgozók körében való ismertetésére állami és társadalmi szerveink eddig is számos helyes módszert alkalmaztak. A Munkaügyi Közlönyön és a Tanácsok Közlönyén kívül az egyes tárcaközlönyök is közlik, illetve ismertetik a fontosabb munkaügyi rendelkezéseket. A sajtó (elsősorban a „Népszava" és a „Figyelő") hasábjain rendszeresen ismertetnek munkaügyi szabályokat és gyakorlati jogeseteket. Ebben a munkajogi ismeretterjesztésben jelentős munkát végeznek a szakszervezetek. A Közalkalmazottak Szakszervezete például amellett, hogy központi lapjában rendszeresen közöl munkaügyi vonatkozású cikkeket, kiadja a „Szakszervezeti Bizottságok munkaügyi és jogi tájékoztatóját", melyben összegyűjti a legújabb munkaügyi szabályokat, állásfoglalásokat és érdekesebb gyakorlati jogeseteket.

[10] Azt, hogy az adott konkrét esetben a dolgozónak a munkahelyén való maradáshoz fűződő egyéni érdeke, vagy a munkaviszony megszüntetését szükségessé tevő társadalmi érdeke az erősebb, vagyis indokolt-e a munkaviszony megszüntetése, vagy sem, elsősorban a munkaviszonyt megszüntető szerv mérlegeli. Amennyiben a munkaviszony megszüntetésével kapcsolatban munkaügyi vita támad, a szerv álláspontját az egyeztető bizottság (a TEB, a bíróság stb.) bírálja felül.

szempontjából nagy fontossággal bír és a gyakorlati érvényesülését feltétlenül elő kell segíteni.

Éppen ezért nem érthetünk egyet azzal az álláspontal, amellyel a „Munka" 1960. szeptemberi számának „Hasznos tanácsok" rovatában egy adott egyeztető bizottsági határozat bírálataként találkoztunk. A rovat szerkesztői helytelenítik az egyeztető bizottság határozatát, amelyel egy átszervezés során eszközölt felmondás miatti munkaügyi vitában azért állította helyre a dolgozó munkaviszonyát, mert a vállalat által kiadott felmondólevélben nem volt megjelölve, hogy a Munka Törvénykönyve mely paragrafusa, mely pontjára alapult a felmondás. „Az egyeztető bizottság döntése helytelen volt — írják —, mert a felmondólevélből világosan kitűnt, hogy átszervezés volt a felmondás oka. Ilyen esetben pedig nem kell ragaszkodni a Munka Törvénykönyvére való hivatkozáshoz. A Mt. V. 31. § (2) bekezdése ugyanis csak azt írja elő, hogy meg kell jelölni a felmondás okát. A Mt. V. 41. § (2) bekezdése pedig a felmondás olyan indokolását írja elő, hogy abból annak okát félreérthetetlenül meg lehessen állapítani. Ez a követelmény nem vonja maga után a paragrafusra való hivatkozás kötelezettségét."

Ezt az álláspontot sem elvi, sem gyakorlati meggondolásokból nem lehet elfogadni. Elvileg helytelen, mivel a Mt. a kötött felmondási rendszert iktatja jogszabályba és a felmondási okok mindegyike más-más fontos társadalmi érdeket foglal magában.

A felmondás indokoltsága elbírálásának legelső előfeltétele, hogy a munkaadó pontosan és félreérthetetlenül megjelölje azt a társadalmi érdeket, amelynek alapján a munkaviszonyt megszüntette. Ez viszont feltétlenül szükségessé teszi, hogy a felmondás rendelkező részében a munkáltató megjelölje a Mt., illetve a Mt. V. azon paragrafusát és bekezdését, aminek alapján a felmondás történt. Gyakorlati indok sem támasztja alá, hogy a munkaadó ne hivatkozzék törvényhelyre, hiszen a Munka Törvénykönyve rendelkezéseinek ismerete minden egyes munkáltatótól megkövetelhető és meg is kell követelni. Az állami hivataloknál és intézményeknél pedig különösen nem látjuk a törvényhelyre való hivatkozást túlzott követelménynek, amikor pl. a kinevezési okirat helyes elkészítése legalább ilyen mértékű munkajogi ismeretet kíván meg.

3. A közszolgálati alkalmazottnak a munkaviszony jogellenes megszüntetése esetén joga, hogy munkaviszonyát a hivatal állítsa helyre és a jogsértés következtében kiesett munkabérét megtérítse.[11]

A munkaviszony hivatali részről történő megszüntetésére vonatkozó rendelkezések a dolgozók munkához való jogának biztosításával egyidejűleg, elősegítik a stabil államigazgatási törzsgárda, a hivatásos szocialista közszolgálat megteremtését.

A szocialista államapparátus előtt álló feladatok maradéktalan ellátásának elengedhetetlen előfeltétele, hogy az apparátus dolgozói munkájukat hivatásszerűen végezzék. A közszolgálati munkakörök túlnyomó része a politikai tájékozottságon és helytálláson kívül általános és speciális igazgatási ismereteket és hosszabb igazgatási gyakorlatot kíván meg. A közszolgálati dolgozókkal szemben támasztott szakmai követelmények fokozódását szemléltetően mutatja a képesítési rendszer bevezetése a tanácsi szerveknél.

Az államapparátus továbbfejlesztését, a munkastílus megjavítását elsősorban a jelenlegi gárdára támaszkodva kell elvégezni. A közszolgálati törzsgárda kialakításának fontos eszközei azok az intezkedések, amelyeknek célja a közszolgálati alkalmazás vonzóbbá tétele, a közszolgálati munkát élethivatás szerűen végző közalkalmazotti réteg kialakítása. Ilyen intezkedések az államigazgatási szervek dolgozói bérhelyzetének javítasa,[12] a jutalmazások, kormánykitüntetések stb.

A fluktuáció elleni küzdelem egyben politikai nevelő munka is. Az államigazgatási szervek vezetői, a párt és szakszervezeti szervekkel együtt tudatosítják a dolgozókban a közszolgálati munka fontosságát, az új munkastílus kialakításának szükségességét és a szakképzettség fokozásának jelentőségét. Elsősorban a nevelés fegyverével hatnak azokra a dolgozókra, akik még nem értek el a fejlődés azon fokára, hogy új módon dolgozzanak, munkájukat nem végzik megfelelően.

A munkaviszony hivatali részről történő megszüntetésére vonatkozó munkajogi szabályok a stabil államigazgatási törzsgárda alakítását és megőrzését két vonatkozásban segítik elő: *a)* Biztosítják azt, hogy az államapparátus szervezeti és létszámváltozásai alkalmával a szakmailag és politikailag képzett államigazgatási dolgozók ne kerüljenek ki az apparátusból. *b)* Lehetőséget nyújtanak azoknak a dolgozóknak az államapparátusból való eltávolítására, akiknél a nevelőmunka nem vezetett eredményre, akik munkájukat minden segítség ellenére nem tudják, vagy nem akarják megfelelően végezni, illetve magatartásukkal rontják az államigazgatás tekintélyét.

III.

A közszolgálati dolgozók munkaviszonyának hivatali részről történő megszüntetése egyes

[11] Mt. 35. §.

[12] Pártunk és kormányunk az elmúlt években számos jelentős bérügyi intézkedést hajtott végre az államhatalmi és államigazgatási dolgozók vonatkozásában. Itt csupán utalunk az 1957-ben az egész államapparátus terén végrehajtott bérrendezésekre, az 1958-as és 1959-es évi bérkorrekciókra, valamint az 1960. június 1-i hatállyal végrehajtott tanácsi és egyéb közszolgálati bérrendezésekre.

eseteinek közelebbi vizsgálatánál legcélravezetőbbnek az a csoportosítás kínálkozik, amely a munkaviszony megszűnését indokoló társadalmi érdekek különbözőségén alapszik. Ezen az alapon a munkaviszony megszüntetésének eseteit a következő csoportokra bonthatjuk: *1.* A közszolgálati munkaviszony (a továbbiakban munkaviszony) megszüntetése az állami szerv msgszűnése vagy átszervezése miatt; *2.* A munkaviszony megszüntetése más dolgozó visszahelyezése miatt; *3.* A munkaviszony megszüntetése öregségi nyugdíjra való igényjogosultság címén; *4.* A munkaviszony megszüntetése a munka nem megfelelő végzése, illetve a munka ellátására való alkalmatlanság miatt.

1. A munkaviszony megszüntetése az állami szerv megszűnése, vagy átszervezése miatt.

A munkaviszony az állami szerv megszűnése vagy átszervezése miatt történő megszüntetésének kérdése szorosan összefügg szocialista államapparátusunk egész fejlődésével. Az Alkotmány létrejötte óta eltelt 11 év alatt államapparátusunk számos szervezeti változáson ment keresztül. Az 1950—56. közötti átszervezések jelentékeny része csupán létszámcsökkentés volt anélkül, hogy magát az állami munkát tették volna egyszerűbbé. Ebben az időszakban az átszervezés címén történt munkaviszony megszüntetése a közszolgálatban igen gyakori volt. 1957 óta államapparátusunk egyre stabilabbá vált, így az átszervezések száma csökkent.

A napjainkban előforduló átszervezések egyre inkább „minőségi cserére" irányulnak, vagyis arra, hogy az egyes munkaköröket minél szakképzettebb dolgozók töltsék be. Ennek az államigazgatási munka színvonalának javítása szempontjából helyes törekvésnek azonban nem szabad a jól bevált államigazgatási törzsgárdát megbontania, az államigazgatási dolgozó stabilitását csökkentenie. A párt és a kormány számos alkalommal kifejezésre juttatta, hogy a közalkalmazottak munkájával általában elégedett, és hogy a munka további folyamán is erre a gárdára kíván támaszkodni. Ezt a törekvést az a már említett jogszabály is igazolja,[13] amely kötelező képesítések rendszerét vezeti be a tanács végrehajtó bizottságok titkárságainál és szakigazgatási szerveinél. E rendelkezés messzemenően figyelembe veszi a jelenleg már az apparátusban dolgozók érdekeit és reális lehetőséget biztosít a képesítések megszerzésére. (A végzettség megszerzésére megfelelő határidőt szab, indokolt esetekben felmentési lehetőséget ad, elrendeli, hogy azokat, akik a képesítési kellékeket önhibájukon kívül nem tudják teljesíteni, megfelelő más munkakörbe kell áthelyezni stb.)

Az államapparátus szervezetében beállott változás miatt történő munkaviszony megszüntetésének hatályos jogunk a következő eseteit ismeri: *a)* A munkaviszony megszüntetése felmondással az állami szerv megszűnése miatt [Mt. 29. § (1) bek. *a)* pont]. Ilyen munkaviszony megszüntetésre a gyakorlatban a közszolgálat területén igen elvétve kerül sor. (Jelen cikk szerzője kilenc megyében vizsgálta meg az elmúlt négy évben letárgyalt közszolgálati vonatkozású TEB ügyeket és mindössze egy *a)* pontos felmondással találkozott.)

b) A munkaviszony megszüntetése felmondással az állami szerv, vagy e szervek rendszerének átszervezése miatt [Mt. 29. § (1) bek. *b)* pontja].

A szervezeti változtatás miatt történő munkaviszony megszüntetések döntő többsége e rendelkezés alapján történik. A *b)* pontos felmondások száma ennek ellenére nem túl magas, így például a *c)* pontos felmondások számánál többszörösen kevesebb.

A *b)* pontos felmondásokkal kapcsolatosan leggyakrabban két kérdés merül fel: *1.* Jogos volt-e az átszervezés elrendelése? *2.* Helyes volt-e annak a dolgozónak (vagy dolgozóknak) a kiválasztása, akiknek az átszervezés miatt a munkaviszonyát megszüntették?

Hatályos jogunk az átszervezés elrendelésében a munkáltatónak elég széles jogkört biztosít.[14] E széles jogkör gyakorlásának két korlátja van: *a)* Joggal való visszaélést jelent a munkaviszonyok „átszervezés" címén történő megszüntetése, ha az átszervezés a népgazdasági érdekkel nyilvánvaló ellentétben áll és az intézkedés célja bizonyítható módon meghatározott dolgozó munkaviszonyának személyi ellentétből vagy más, jogszabály által el nem ismert okból való megszüntetése volt.[15] *b)* Ha a hivatal egy részében létszámcsökkentést hajtanak végre, más részében viszont a létszámot emelik, a dolgozónak átszervezés címén csak akkor lehet felmondani, ha a vállalaton belül más munkakörbe nem helyezhető át.[16]

Átszervezés végrehajtása esetén igen komoly mérlegelést kíván a dolgozó, illetve dolgozók kiválasztása, akiknek a munkaviszonyát meg kell szüntetni. A kiválasztásnál különösen a dolgozók végzett munkáját, családi körülményeit és a népgazdaság más területein történő elhelyezkedési lehetőségeit kell mérlegelni.

Nyilvánvaló, hogy átszervezés alkalmával a munkájukat odaadóan végző, magasabb szakmai képzettséggel rendelkező dolgozókat lehetőleg igyekeznek a hivatalvezetők megtartani és inkább a gyengébb felkészültségű, kevésbé jól dol-

[13] 1.021/1960. (IX. 4.) Korm. sz. határozat.

[14] Példaként elég ha utalunk a 37/1954. (VI. 30.) M. T. számú rendeletre, amely szerint átszervezésnek kell tekinteni azokat az eseteket is, amikor a minisztériumnál, vagy az iparágon belül egyes vállalatoknál vagy a felügyeleti és irányító szerveknél végrehajtott átszervezés a munkaerők átcsoportosítását kívánja meg és ennek következtében — az egyébként átszervezéssel nem érintett vállalatoknál is — egyes munkaerők kicserélése válik szükségessé.

[15] A Legfőbb Ügyészségnek a Munkaügyi Közlöny 1960. február 25-i számában megjelent állásfoglalása.

[16] A Legfőbb Ügyészségnek a Tanácsok Közlönye 1960. V. 12-i számában megjelent állásfoglalása.

gozók munkaviszonyát szüntetik meg. Ezzel az eljárással teljes mértékben egyet lehet érteni. Nem helyes eljárás viszont, amikor valamely dolgozó a munkáját ismételt figyelmeztetés ellenére sem látja el megfelelően, de a hivatalvezetés „könyörületből" nem *c)* pontos felmondással küldi el, hanem „átszervezés" címén. Ez az eljárás megtéveszti azt a munkáltatót, aki a dolgozót később alkalmazni kívánja, sok esetben pedig — éppen, mert a felmondás nem a tényleges okból történt — hosszadalmas munkaügyi vitára ad alkalmat.

A szociális szempontok figyelembevételének fontosságát az támasztja alá, hogy a Mt. V. külön kiemel néhány olyan esetet, amikor a munkaviszonyt „átszervezés" csak különösen indokolt esetben lehet megszüntetni. Ezek az esetek: négy, vagy több eltartott családtag, csökkent munkaképesség, az öregségi nyugdíjra való igényjogosultság közeli volta (Mt. V. 38. §). Természetes dolog, hogy a szociális körülményeket a munkaviszony megszüntetése esetén a Mt. V.-ben említett körülményeken túlmenően is előzetesen meg kell vizsgálni.

Az államapparátusban végrehajtott létszámcsökkentések során az apparátusból kikerülő személyek kiválasztásánál a dolgozók végzett munkáján és a szociális körülményeken kívül figyelemmel kell arra is lenni, hogy az államapparátusból olyan dolgozók kerüljenek ki, akik a társadalom más munkaterületein megfelő módon meg tudják állni helyüket. Ez utóbbi szempont figyelembevétele egyaránt érdeke a társadalomnak és magának az érintett dolgozónak.[17]

c) A választott közszolgálati dolgozó munkaviszonyának megszűnése a szerv megszűnésével vagy a tanácsnak az igazgatási terület megváltoztatása folytán történő megszüntetésével [a 14/1956. (V. 30.) Mt. sz. rendelet 6. §-ával módosított Mt. V. 47. §] (1) bekezdés *b)* pontja.

A hivatkozott törvényhely szövege szerint a választott dolgozó munkaviszonya a szerv megszűnésével, vagy a tanácsnak az igazgatási terület megváltoztatása folytán történt megszüntetésével „azonnali hatállyal" szűnik meg. A választott dolgozó munkaviszonya ebben a vonatkozásban tehát különbözik a kinevezett és szerződéses közszolgálati dolgozó munkaviszonyának „átszervezés" címén felmondással történő megszüntetéséről. Ez a különbség azonban csak a munkaviszony megszűnésének időpontját illetően áll fenn; a Mt. V. módosított 47. §-ának (2) bekezdése ugyanis az (1) bek. *b)* pontja alapján történt munkaviszony megszüntetése esetére a választott dolgozónak is biztosítja a 15 napra járó illetményt, ami a kinevezett és szerződéses dolgozók felmondási illetményének felel meg.

2. A munkaviszony megszüntetése más dolgozó visszahelyezése miatt.

A Mt. 29. § (1) bek. *d)* pontja kimondja: felmondással szüntethető meg a dolgozó munkaviszonya, ha az általa betöltött munkakörbe az egyeztető bizottság vagy a bíróság határozata alapján a korábban ott foglalkoztatott dolgozót kell visszahelyezni, feltéve, hogy ennek lehetőségét a dolgozóval a munkaszerződés megkötésekor írásban közölték.

Ez a munkaviszony megszüntetési ok — amely a közszolgálatban egyébként ugyancsak ritkán fordul elő — közvetlenül annak a dolgozónak az érdekét szolgálja, akinek munkaviszonyát helyreállítják. A visszahelyezett dolgozó közvetlen érdekén felül a *d)* pontos felmondás lehetősége közvetve a munkaügyi kérdésekben döntő egyeztető bizottság, illetve bíróság döntésének hatékonyságát segíti elő éppen az egyik legfontosabb kérdéssel, a munkaviszony megszüntetésének kérdésével kapcsolatosan azáltal, hogy biztosítja a visszahelyező egyeztető bizottsági határozat végrehajtását arra az esetre is, ha a munkáltató helyette már másik dolgozót vett fel.

A *d)* pontos felmondás érvényességi kelléke tehát, hogy a dolgozóval a munkaszerződés megkötésekor írásban közöljék az ilyen címen történő felmondás lehetőségét. Egyes hivataloknál ezt az előzetes írásbeli értesítési kötelezettséget úgy oldják meg, hogy kivétel nélkül minden dolgozó munkaszerződésébe beveszik a munkaviszony ilyen címen történő megszüntetésének lehetőségét. Ez az álláspont, szerintem, nem helyes. A törvény a hivatalvezetést kívánja segíteni azzal, hogy a bírósági vagy egyeztető bizottsági határozattal visszahelyezett dolgozó alkalmazása ne jelentsen elháríthatatlan nehézséget azáltal, hogy a már helyébe felvett dolgozó munkaviszonyát nem lehet megszüntetni. Ezt azonban csak akkor teszi lehetővé a Mt., ha az utóbb felvett dolgozóval ezt előre írásban közlik. Az előzetes írásbeli közlés kötelezettsége ezt az újonnan felvett dolgozót védi azáltal, hogy előre tájékoztatja a megszüntetés lehetőségéről, így módja van dönteni, hogy ezzel a feltétellel együtt munkaviszonyba lép-e, vagy sem. Ha ez az értesítés mechanikusan minden dolgozónál munkaviszonya megkötésekor megtörténik (különösen — amint arra van példa — a munkaszerződés-blanketta nyomtatott szövegében is benne van), a figyelmeztetés elveszti eredeti értelmét, ugyanakkor a munkáltatót ösztönzi a felelőtlen eljárásra.

Nem egységes a gyakorlat abban a kérdésben sem, hogy a *d)* pontos felmondási lehetőség vonatkozik-e arra az esetre is, ha a munkakört

[17] Vö. Hromada: „... tisztában kell lenni azzal, hogy az államapparátus létszámcsökkentésének, amelynek a szándékolt eredmény mellett be kell következniök, nem lehet tisztán „matematikai" jellege és hogy a dolgozóknak az apparátusból való eltávolításánál gondosan ügyelni kell arra, hogy olyan dolgozókat távolítsanak el, akik nélkül az igazgatás nemcsak meglehet, hanem akiknél megvannak a feltételek arra, hogy sikeresen bekapcsolódjanak a munkafolyamatba, a társadalmi munka egyéb területein. Tehát kiválasztásuk kritériumainak nem lehet öncélú szakmai jellege, hanem elsősorban a társadalmi közjót kell szem előtt tartania. (Hromada, J.: Decentralizáció az államigazgatásban. Právnickó Studie, 1957. 2. sz. Kéziratos fordítás. 22. old.)

korábban betöltő dolgozó munkaviszonyának helyreállítása nem jogellenes munkaviszony-megszüntetés helyrehozatala miatt történt, hanem például azért, mert a korábban ott foglalkoztatott dolgozó a katonai szolgálata leteltével ismét munkára jelentkezik. A jogszabály helyes értelmezése szerint a *d)* pontos felmondás lehetősége ebben az esetben is fennáll, hiszen a korábbi dolgozó a munkába való visszahelyezés iránti igényét egyeztető bizottság, illetve bíróság előtt érvényesítheti, és így már egyeztető bizottsági határozat vagy bírói ítélet alapján a Mt. 29. § (1) bek. *d)* pontjának alkalmazására lehetőség van. Megfontolandónak tartjuk azonban az elkövetkező új szabályozásban „az egyeztető bizottság, vagy a bíróság határozata" mellé a „vagy jogszabály" kitételt is belevenni, hogy ezáltal a fentebb említett esetben ne kelljen a jogerős egyeztető bizottsági vagy bírósági határozatot megvárni a *d)* pontos felmondás alkalmazásához.

3. A munkaviszony megszüntetése a dolgozó öregségi nyugdíjra való igényjogosultsága címén.

Közismert tény, hogy hazánk nyugdíjrendszere egyike a világ legkedvezőbb nyugdíjrendszereinek. Államunk anyagi erejéhez mérten gondoskodik az idős kort elért, munkában megfáradt dolgozók és családtagjaik eltartásáról, amit az 1958. évi 40. tvr.-tel bevezetett új nyugdíjrendszer is bizonyít.

A dolgozókat a munkajog szabályai is segítik a nyugdíjjogosultság megszerzésében:

biztosítják, hogy a nyugdíjjogosultsághoz közelálló, munkáját jól végző dolgozó munkaviszonya rajta kívül álló okból (itt az átszervezésre gondolunk) lehetőleg ne szűnjék meg (Vö. Mt. 38. § (1) bek.):

lehetőséget adnak arra, hogy az öregségi nyugdíjra igényjogosultságot szerzett dolgozó munkaviszonyát ezen a címen megszüntethesse (Mt. 30. § (1) bek. *a)* pontja).

Sem az 1951-ben kiadott Mt., sem pedig annak 1953-ban történt módosítása nem rendezte megfelelően azt a kérdést, hogy a munkáltató a nyugdíjjogosultság megszerzése esetén a dolgozó akarata ellenére is megszüntetheti-e a munkaviszonyt, és ha igen, milyen törvényhely alapján. Ennek az lett az eredménye, hogy 1957-ig a vállalatok és hivatalok hol „átszervezés", hol „a munkakör betöltésére való alkalmatlanság" címén szüntették meg e dolgozók munkaviszonyát, holott a valódi indok kizárólag a nyugdíjjogosultság megszerzése volt. Munkajogunk e hézagának pótlására szolgált az 1957. évi 39. számú tvr., amely szerint „a vállalat a határozatlan időre szóló munkaviszonyt felmondással megszüntetheti, ha a dolgozó az öregségi nyugdíjra igényjogosultságot (1954. évi 28. számú törvényerejű rendelet 2. §) szerzett".

Az a tény, hogy valamelyik közszolgálati dolgozó nyugállományba lép, nem kizárólagosan és nem elsősorban jogi kérdés. A nyugdíjjogosult dolgozó nyugdíjazásáig hosszú időt, sokszor 30—40 évet is közszolgálati munkaviszonyban töltött. E munkaviszonya során — főleg az 1945 utáni időszakban — megszerette munkáját, és az mindennapi életének döntő elemévé vált. A munkából való kikerülése tehát mindenképpen zökkenőt jelent életmenetében, életét új módon kell folytatnia.

A hivatalvezetésnek, a párt- és szakszervezeti szerveknek közös erkölcsi feladata, hogy e dolgozók részére ezt a zökkenőt minél kisebbé tegye, az új életmódra való áttérést elősegítse. A legfontosabb feladat az, hogy a dolgozó nyugdíjazásának lefolyását minél hosszabb idővel azelőtt előkészítsék. Az előkészítés részben adminisztratív jellegű (a közeljövőben nyugdíjazásra kerülő dolgozók nyilvántartása, előzetes tájékozódás a dolgozók nyugdíjjogosultságáról, az esetleg el nem ismert szolgálati idő elismertetésének elősegítése stb.). Igen fontos azonban a dolgozókkal való beszélgetés is. Tudatosítani kell bennük, hogy államunk megbecsüli egész életük munkáját és nyugdíjazásuk után is támogatja őket. Elő kell segíteni azt, hogy e dolgozók nyugdíjazásukkal ne szakadjanak ki a hivatal kollektívájából (ennek egyik módja, hogy a későbbiekben — a nyugdíjjogszabályok adta lehetőségek figyelembevételével — időszaki munkákra alkalmazzák őket). A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy hivatalaink túlnyomó többségében ezeket a szempontokat figyelembe veszik. Erre mutat az a tény is, hogy kevés munkaügyi vita származik a nyugdíj jogosultsággal kapcsolatos munkaviszony megszüntetése miatt. E kevésszámú munkaügyi vita szinte kizárólag az államapparátusban dolgozó ún. „régi nyugdíjasok" munkaviszonyának megszüntetésével kapcsolatban merült fel.

A nyugdíjjogosultság címén történő felmondást szabályozó 1957. évi 39. sz. tvr. 1. §-a kifejezetten az 1954. évi 28. tvr. 2. §-a szerinti nyugdíjjogosultságot jelölte meg felmondási okként. Ebből az a következtetés vonható le, hogy az 1954. előtti közszolgálati nyugdíjjogszabályok alapján öregségi nyugdíjat élvező, de nyugdíjazása után az 1954. évi 28. tvr. 2. § szerinti nyugdíjjogosultsághoz szükséges újabb 10 éves munkaviszonyt még nem szerzett dolgozóknak munkaviszonyát ezen a címen felmondással nem lehet megszüntetni. Az e felmondásokból keletkezett munkaügyi vitákban a különböző egyeztető bizottságok eltérő döntéseket hoztak, több VEB és TEB határozat a dolgozó munkaviszonyának helyreállítását rendelte el.

A Legfőbb Ügyészségnek a Munkaügyi Közlöny 1960. április 14-i 7. számában megjelent állásfoglalása ezt a kérdést azzal kívánta eldönteni, hogy az 1957. évi 39. tvr. alapján az ún. „régi nyugdíjasok" munkaviszonyát is megszüntethetőnek mondotta ki.

Az említett legfőbb ügyészségi állásfoglalás alátámasztására felhozott érvekkel egyet lehet érteni. Felmerül azonban a kérdés: helyes-e az

öregségi nyugdíjra igényjogosultságot szerzett dolgozókat a munkaviszonyuk megszüntetésének időpontja tekintetében teljes bizonytalanságban tartani. A jelenlegi jogi helyzet szerint ugyanis a nyugdíjjogosultságot szerzett dolgozónak e címen felmondható a munkaviszonya a jogosultság megszerzésének napján és mondjuk akár 10 év múlva. Ezek a dolgozók tehát gyakorlatilag a munkaviszony felmondással való megszüntetése ellen — a Mt. V. 37. §-ában említett eseteket kivéve — nem részesülnek munkajogi védelemben.

E bizonytalan jogi helyzet tisztázása érdekében megfontolandónak tartanám a majdan kiadandó új Munka Törvénykönyvében olyan szabály beiktatását, mely szerint a nyugdíjra való igényjogosultság megszerzésétől számított bizonyos meghatározott időn — például 1 éven — belül lehessen ezen a címen a dolgozó munkaviszonyát megszüntetni.

4. A munkaviszony megszüntetése a munka nem megfelelő ellátása, illetve a munka ellátására való alkalmatlansága miatt.

A szocialista államapparátus, és ezen keresztül az egész dolgozó nép érdeke, hogy az állami szervekben olyanok dolgozzanak, akik munkakörük betöltésére alkalmasak, munkájukat megfelelően látják el, és betartják a munkafegyelmet. Természetes dolog, hogy munkajogunk lehetőséget ad azon dolgozóknak az apparátusból való eltávolítására, akik ezeknek a követelményeknek nem felelnek meg.

A kinevezett és szerződéssel alkalmazott közszolgálati dolgozók munkaviszonya e társadalmi érdek érvényesítése miatt történő megszüntetésének két jogi formája van: *a)* Felmondás a Mt. V. 29. § (1) bek. *c)* pontja alapján. *b)* A munkaviszony megszüntetése a Mt. 113. (2) bek. *d)* pontjában foglalt legsúlyosabb fegyelmi büntetéssel, az azonnali hatályú elbocsátással.

A Mt. 29. § (1) bek. *c)* pontja alapján felmondással megszüntethető annak a dolgozónak a munkaviszonya, aki munkáját ismételten nem végzi el megfelelően, vagy annak ellátására nem alkalmas.[18]

Annak megítélése, hogy valamely közszolgálati alkalmazott a munkáját megfelelően látja-e el, vagy sem, alapos körültekintést és a dolgozó munkakörének ismeretét kívánja meg. A Mt. és a Mt. V. a dolgozóknak a munka teljesítésével kapcsolatos kötelességeit illetően kevés eligazítást nyújt. Ezeket a kötelességeket még az egyes közszolgálati munkaterületekre vonatkozó szabályok (szabályzatok, ügyrendek) is csak részben sorolják fel. Az egyes dolgozók konkrét kötelességeit végső soron az államigazgatási szervek vezetői határozzák meg és közlik a munkaszerződés megkötésekor a dolgozókkal. Ha a dolgozó munkáját nem végzi el megfelelően, a vezetőnek a párt és szakszervezeti szervekkel karöltve először figyelmeztetéssel, tanáccsal és konkrét segítséggel kell a jobb munka végzésére ösztönöznie, és csak ezek eredménytelensége esetén lehet munkaviszonyt megszüntetni. A gyakorlatban egyes vezetők — főleg a községi tanácsoknál — a türelmes nevelőmunka helyett sokszor túl hamar nyúlnak a felmondás eszközéhez. Az ilyen eljárás a dolgozót nemhogy nevelné a jobb munkára, hanem éppen ellenkezőleg: elkedvetleníti, felelőtlenségre szoktatja. Államigazgatási szerveink döntő többségében ilyen eljárással nem találkozunk és felmondásra valóban csak igen indokolt esetben kerül sor.

A gyakorlati jogalkalmazás egyik nehéz kérdése, hogy milyen esetben kell a dolgozó munkaviszonyát a munka nem megfelelő elvégzése esetén felmondással megszüntetni, és mikor lehet ellene ezért fegyelmi eljárást indítani. Vannak vezetők, akiknél e két jogi eszköz közötti határvonal annyira elmosódik, hogy a *c)* pontos felmondást a fegyelmi büntetések egyik — az azonnali hatályú elbocsátásnál enyhébb — változatának tekintik.[19]

Valóban nem könnyű dolog annak meghatározása, hogy a munkáját meg nem felelő módon ellátó dolgozóval szemben *c)* pontos felmondást, vagy fegyelmi elbocsátást helyesebb alkalmazni. Közelebb jutunk a kérdés megoldásához, ha abból az alapelgondolásból indulunk ki, hogy a munkáját nem megfelelően ellátó dolgozót elsősorban nevelni kell. Ha a tanácsadás és a szakmai segítségnyújtás nem vezet eredményre, a dolgozót a vezetőnek figyelmeztetnie kell, hogy nem dolgozik megfelelően. Ha ez sem használ, fegyelmi eljárást lehet ellene indítani, és amennyiben az eljárás alapjául szolgáló tények beigazolódnak, a Mt. 113. § (2) bek. *a)*—*c)* pontjában említett fegyelmi büntetések valamelyikét helyes vele szemben alkalmazni. Ha ez az eszköz sem bizonyul hatékonynak, a hivatalvezetőnek kell gondosan mérlegelnie, hogy *c)* pontos felmondást alkalmaz-e, vagy — amennyiben a dolgozó magatartása újabb fegyelmi vétséget is jelent — ismételt fegyelmi eljárás során azonnali

[18] A munka meg nem felelő ellátásának és az alkalmatlanságnak, mint felmondási oknak egy pontba történő összefoglalása nem szerencsés. Az előbbi ok ugyanis kizárólag a dolgozó magatartásában, a munkához való rossz viszonyában gyökerezik, az utóbbi viszont sok esetben a dolgozó hibáján kívül álló dolog. A *c)* pontos felmondás a köztudatban bizonyos megbélyegző jelleggel bír, amivel az önhibáján kívül munkájára alkalmatlan dolgozót semmi esetre sem szabad sújtani. Az új Mt-ben helyes lenne e két felmondási ok különválasztása. A munka nem megfelelő ellátását és az alkalmatlanságot a gyakorlati jogalkalmazásban sem mindig különítik el helyesen. Lássunk erre egy példát. A Felsőtiszavidéki Vízügyi Igazgatóság S. F. dolgozó munkaviszonyát *c)* pontos felmondással szüntette meg. Az indokolás azzal kezdődik, hogy „a panaszos munkakörének ellátására alkalmatlanná vált, mivel azt többszöri figyelmeztetés ellenére is hanyagul látta el" (Szabolcs megyei TEB 78—5/1960. sz.).

[19] A legkirívóbb eset az a határozat, amellyel az egyik járási tanács F. P. dolgozó munkaviszonyát fegyelmi úton azonnali hatállyal megszüntette, majd saját fegyelmi határozatát akként módosította (!), hogy a dolgozó munkaviszonya felmondással szűnik meg. (Hajdú megyei TEB joganyagából.)

hatályú elbocsátást foganatosít. Természetes, hogy a munkafegyelem súlyos megsértését jelentő fegyelmi vétség fennforgása esetén az azonnali hatályú elbocsátás legelső esetben is kimondható. Minden esetre a hivatalvezetőt helyes ítéletalkotásához nagyban hozzásegíti a dolgozót és munkáját jól ismerő párt- és szakszervezet véleményének előzetes meghallgatása.

A munkaviszonynak „alkalmatlanság" címén történő megszüntetése — amint azt a Munkaügyi Közlöny 1960. évi 19. számában megjelent állásfoglalás leszögezi — nem jelent „általános alkalmatlanságot" és egymagában nem lehet akadálya annak, hogy a dolgozó szakképzettségének megfelelő munkakörben új munkaszerződést létesítsen.

A közszolgálati munkaviszony „alkalmatlanság" címén történő egyik esete, amikor a dolgozó a munkakörének betöltéséhez előírt iskolai végzettséget, illetve szakképzettséget a megszabott határidőre nem saját hibájából nem szerzi meg, és ezért munkaviszonyát felmondással megszüntetik. Ezt a megszüntetést összevetve az előző bekezdésben ismertetett állásfoglalással megállapíthatjuk, hogy az ilyen dolgozó ugyanilyen munkakör betöltésére más hivatalnál is „alkalmatlan"-nak minősül, hiszen a szükséges iskolai végzettséggel, illetve szakképzettséggel nem rendelkezik.

A kinevezett és szerződéses közszolgálati dolgozókéhoz képest eltérően alakul a választott köszolgálati dolgozók munkaviszonyának a munka nem megfelelő ellátása, a munkára való alkalmatlanság, illetve a munkafegyelem súlyos megsértése miatt. Ez az eltérés abból a kettősségből adódik, hogy a választott közszolgálati dolgozó egyrészt mint a nép választott küldötte, tevékenységéért választóinak tartozik felelősséggel, másrészt mint dolgozó, munkaviszonyban áll a szocialista állammal. A szocialista demokratizmus kiterjesztése nézetünk szerint megköveteli, hogy a választott dolgozó munkaviszonyának ilyen okból történő megszüntetése a választás alapelvéből következő intézmény: a visszahívás útján történjék.

Felmerülhet a kérdés: lehet-e a választott közszolgálati dolgozó ellen fegyelmi eljárást indítani és munkaviszonyát azonnali hatállyal megszüntetni? Nézetünk szerint a fegyelmi eljárás megindítására és lefolytatására lehetőség van Amennyiben a fegyelmi eljárás olyan súlyos fegyelmi vétséget állapít meg, amely megkívánja, hogy a dolgozó azonnali hatállyal kikerüljön az apparátusból, a fegyelmi eljárás lefolytatására jogosult szervnek javaslatot kell tennie a választott dolgozó visszahívására.

A választott közszolgálati dolgozó visszahívására akkor is sor kerülhet, ha a dolgozó nem követett ugyan el súlyos fegyelmi vétséget, de választott vezetői tisztéből folyó kötelezettségeit huzamosabb időn át nem teljesíti, illetve azok ellátására alkalmatlannak bizonyult. Munkajogunk szabályai a jogkövetkezmények tekintetében ezt a visszahívást megkülönbözteti a fegyelmi eljárás következtében történt visszahívástól. A Mt. V. módosított 47. § (2) bekezdése szerint ugyanis, ha a visszahívás nem fegyelmi határozat, és nem büntető ítélet alapján történik, a dolgozót megilleti a Mt. V. 42. §-ában biztosított munkabér, mely utóbbi a felmondási illetménynek felel meg.

Csalótzky György

SZEMLE

A tudományos minősítések helyzete állam- és jogtudományunk területén

I. Az előzmények. Már több mint tíz év telt el azóta, hogy hazánkban bevezettük az új rendszerű tudományos minősítést: 1950 folyamán adták ki az erre vonatkozó első jogszabályt és ezt követően rövidesen sor került a minősítések gyakorlati bevezetésére is. Az elmúlt idő alatt — a szerzett tapasztalatok alapján — több kiegészítő és módosító jogszabály is napvilágot látott.[1]

Az 1960-as év végén a Tudományos Minősítő Bizottság átfogóan megvizsgálta a tudományos minősítés időszerű problémáit és az erről szóló jelentést a Magyar Tudományos Akadémia Elnöksége elé terjesztette. E jelentés alapján az Elnökség megállapította, hogy a tudományos minősítés rendszere az utóbbi években tett intézkedések következtében megszilárdult, az ezzel kapcsolatos ügyek intézése politikai és szakmai szempontból lényegében helyes alapokon folyik. Ugyanakkor szükségesnek ítélte, hogy további intézkedések történjenek a tervszerűség és a tudományos színvonal emelése érdekében. Különösen azt emelte ki, hogy az illetékes szervek szigorúbban és rendszeresebben foglalkozzanak az aspiránsok tanulmányainak ellenőrzésével.[2]

Az Akadémia Elnökségének határozatát követően a különböző tudományágak területén külön-külön is megtárgyalták a tudományos minősítés problémáit. *A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottsága* ugyancsak megvitatta ezt a problémakört és 1960. december 23-án az összes minősítettek, valamint az aspiránsok bevonásával kibővített ülést is tartott az aspiránsképzés és a tudományos minősítés tapasztalatainak közös megbeszélése végett. Egyébként elhatározta az Állam- és Jogtudományi Bizottság azt is, hogy a kérdés állásáról a jogászi közvéleményt részletesebben informálja. Szükségesnek találta ugyanis, hogy a jogászság szélesebb köreiben is ismerjék meg a tudósképzés helyzetét és különösen az aspirantúrában részt venni kívánók kapjanak megfelelő tájé-

[1] Az első jogszabály az 1950. évi 44. tvr. A hatályos joganyagot a MTA 1960-ban összegyűjtve is kiadta (összeállította és jegyzetekkel ellátta: Molnár Imre.)

[2] L.: A MTA Elnöksége a TMB. munkájáról. Magyar Tudomány 1961. évi 1. sz. 58. old.

koztatást az eddigi eredményekről és a további tervekről. Ennek a határozatnak az alapján született meg ez a cikk, amelyben törekedtünk felhasználni a már említett szélesebbkörű megbeszélés tanulságait is.[3]

A szocializmus építésében eddig elért eredményeink és ehhez kapcsolódva a szocialista tudomány eddig elért szintje is megkívánja, hogy a szocialista tudósképzés elé az eddiginél magasabb követelményeket állítsunk. A hazai állam- és jogtudomány eddigi fejlődése, az aspiránsképzés eddigi eredményei reálissá teszik azt az elhatározást, hogy e téren is feljebb emeljük a mércét. Különös időszerűséget ad ennek a kérdésnek az, hogy a minisztertanács határozata alapján elkészített és megtárgyalás előtt álló távlati tudományos terv[4] rendkívüli feladatok elé állítja az állam- és jogtudomány magyar művelőit, követelően előírja tehát, hogy erősítsük és bővítsük a tudományos utánképzés munkáját. Az előzőkben említett indokokon kívül ezek a körülmények is szükségessé teszik az e kérdéskörrel nyilvánosság előtt való behatóbb foglalkozását.

II. Néhány számszerű adat. A minősítettek. Ez idő szerint (1961. március 31.) a jogtudományok területén 3 akadémikus és 1 akadémiai levelezőtag mellett 72 személynek van tudományos minősítése: 5 a jogtudományok doktora, 67 a jogtudományok kandidátusa.[5]

A minősítések jogágazatok szerint a következőképpen oszlanak meg:

állam- és jogelmélet	— dr.	6 kand.
államjog	— dr	10 kand.
áll. ig. jog	1 dr.	6 kand.[6]
bünt. jog	1 dr.	8 kand.
bünt. elj. jog	— dr.	5 kand.
egyet. jogtört.	— dr.	4 kand.
magy. jogtört.	— dr.	3 kand.
mezőg. jog	— dr.	3 kand.
munkajog	— dr.	2 kand.
nemzetk. jog	1 dr.	4 kand.
nemzetk. magánjog	— dr.	1 kand.
polgári jog	1 dr.	9 kand.
polg. elj. jog	1 dr.	4 kand.
római jog	— dr.	2 kand.
összesen:	5 dr.	67 kand.

A minősítettek közül 71 a férfi és 1 a nő; 49 a budapesti munkahelyen dolgozó és 23 a vidéki; 70 kapta tudományos minősítését Magyarországon, 2 pedig a Szovjetunióban.

A jelenlegi *munkahelyek* szempontjából a következő arányok adódnak:

egyetemen, tudományos intézetekben dolgozik	46
gyakorlati munkahelyen dolgozik	19
nyugdíjas	7

A minősítettek *kor szerinti* megoszlása:

30—40 év közötti	23
40—50 „ „	23
50—60 „ „	15
60—70 „ „	5
70 éven felül	6

Külön disszertáció megvédése nélkül — általános eddigi munkásságuk alapján — a ma minősítettek közül 2 doktor és 13 kandidátus kapta meg a tudományos fokozatot.

Az aspiránsok. Ez idő szerint 60 olyan aspiráns van, aki még nem védte meg disszertációját.[7]

Az aspiránsok megoszlása *jogágak* és az *aspirantúra jellege* szerint a következő:

	rendes	levelező	önálló	összesen
állam- és jogelmélet	1	1	4	6
államjog	—	1	4	5
államigazg. jog	—	5	1	6
büntetőjog	1	3	6	10
bünt. elj. jog	—	1	5	6
egyet. jogtört.	—	—	1	1
magyar jogtörténet	1	2	3	6
mezőgazd. jog	—	2	1	3
munkajog	1	—	1	2
nemzetk. jog	—	2	3	5
nemzetk. magánjog	—	—	2	2
polgári jog	1	1	4	6
polgári elj. jog	—	—	1	1
római jog	—	1	—	1
összesen:	5	19	36	60

Az aspiránsok közül 54 a *férfi* és 6 a *nő;* — *budapesti* 53 és *vidéki* 7.

Az aspiránsok *kor* szerinti megoszlása:

30—35 év közötti	20
35—40 „ „	22
40 éven felül	18

Az aspiránsok megoszlása a *felvétel éve* és az *aspirantúra* faja szerint:

	1957 előtt	1957	1958	1959	1960	összesen
rendes	4	—	1	—	—	5
levelező	4	—	2	10	3	19
önálló	5	7	5	12	7	36
	13	7	8	22	10	60

III. A számadatokból levonható következtetések. 1. A minősítettek *száma* egészében lényegében kielégítőnek tekinthető, különösen összevetve a más társadalomtudományok területén elért eredményekkel. Szembetűnő viszont, hogy a *doktorok* száma a kandidátusok számához viszonyítottan is túlságosan kevés.

Nem tekinthetjük megfelelőnek az *egyes jogágazatok közötti arányokat* sem — egyes jogágazatok lemaradása mind az egyetemi oktatás, mind a kutató munka szempontjából nagyon aggályos. Különösen a *mezőgazdasági jog* és a *munkajog* területén mutatkoznak hiányok. Ezek azért is nagy veszélyt rejtenek magukban, mert az aspiránsok körében sem találunk kielégítő számban a területen működő utánpótlást. Fel kell figyelni a *jogtörténeti* tárgyak lemaradására is. E vonatkozásban azt is figyelembe kell venni, hogy a magyar jogtörténetben minősített 3 kandidátus nem működik egyetemi vagy intézeti keretekben. Indokolt lenne az utánpótlás tekintetében a nemzetközi magánjogra és a római jogra is nagyobb gondot fordítani.

2. A minősítettek és az aspiránsok lényegesen nagyobb része dolgozik felsőoktatási és tudományos munkahelyeken. Ez érthető, hiszen elsősorban e szempontból kellett a tudományos utánpótlást biztosítani. A továbbiakban az eddiginél nagyobb gondot kell fordítani arra is, hogy a gyakorlati szakemberek kö-

[3] A társadalomtudományok más ágában is találkozunk hasonló törekvésekkel. A közgazdaságtudományi aspirantúra helyzetéről írt tanulmányt (Vági Ferenc) l. a Közgazdasági Szemle 1961. évi 3. számában 357. old.

[4] L. az 1002/1959. (I. 11.) és a 2009/1960. (I. 28.) Korm. számú határozatokat.

[5] Ezen számok meghatározásánál figyelmen kívül hagytuk az időközben elhunyt Polner Ödönt, viszont figyelembe vettük azt a 3 kandidátust, akik sikeresen megvédték disszertációjukat, de a minősítést még nem kapták meg.

[6] Ebből egy a pénzügyi jog köréből.

[7] Nem vehettük figyelembe az 1961. évi felvételt, tekintettel arra, hogy az aspiránsfelvételi bizottság javaslatait a TMB még nem bírálta felül.

zül minél több erre alkalmas dolgozót irányítsunk a tudományos utánképzés útjára, hiszen az állami munkával szemben támasztott egyre magasabb követelmények ezt feltétlenül szükségessé teszik.

3. Semmiképpen nem nyugodhatunk bele abba, hogy a 132 minősített és aspiráns közül összesen csak 7 *a nők* száma. Erre a jelenségre fel kell figyelni.

4. Nem tekinthető megnyugtatónak a *vidéken* dolgozó minősítettek száma — ezen az arányon az aspirantúrára felvettek ilyen értelmű megoszlása sem változtat kedvezően. Erre a körülményre különösen az egyetemi oktatók utánpótlása szempontjából kell a továbbiakban gondosabban ügyelni.

5. Az aspiránsok *össz-létszáma* abszolút mértékkel mérve nem túlzottan kevés. Mégis, ha számításba vesszük, hogy közülük 21-et 1957 előtt és 1957-ben vettek fel, bizonyos aggállyal kell ezt a számot szemlélnünk. Ennek a 21 aspiránsnak ugyanis már be kellett volna nyújtani a disszertációt és nem látszik biztosítottnak, hogy ezen kötelezettségüknek valóban eleget fognak-e tenni. Emellett tekintetbe kell venni, hogy az állam- és jogtudományi aspiránsok 14 tudományág utánpótlását biztosítják, és azt is — amire fentebb már utaltunk —, hogy az államapparátuson belül is egyre nő a jogos igény a tudományos fokozattal rendelkező munkatársak iránt.

IV. A további teendőkről. Mielőtt az e körbe vágó kérdésekkel foglalkoznánk, szükségesnek tartjuk előre bocsátani, hogy az állam- és jogtudomány területén a minősítések és általában az aspiránsképzés terén az utóbbi években jelentős előrehaladás történt a minősítésekkel szemben támasztott tartalmi követelmények vonalán. Mégis — különösen a már jelzett növekvő követelmények miatt — időszerű e vonatkozásban is felszámolni a még mutatkozó lazaságokat, annál is inkább, mert meg van a reális lehetősége annak, hogy az eddiginél magasabb színvonalat, még jobb eredményeket érjünk el.

1. Az aspiránsok kiválasztása és felvétele. 1957 óta általában emelkedik az aspirantúrára jelentkezők száma. 1957-ben 18, 1958-ban 15, 1959-ben 28, 1960-ban 38 és 1961-re 66 aspiráns-felvételi kérelem érkezett be. Ez a számszerű növekedés egészében örvendetes jelenség, annak ellenére, hogy az aspirantúra különböző fajaira felvehetők száma eléggé korlátozott, amit elsősorban az ezzel összefüggő anyagi terhek indokolnak.

Az aspirantúrára való felvétel a jelentkezők eddigi munkássága és a felvételi vizsgák eredményei alapján történik. Az aspirantúrára — a vonatkozó jogszabályok értelmében — csak az nyerhet felvételt, aki politikailag szilárd talajon áll, megfelel a vonatkozó jogszabályokban előírt korhatárnak, az egyetemi végzettségre és a több évi gyakorlatra vonatkozó előírásoknak és ezen túlmenően egyrészt eddigi tudományos tevékenysége, másrészt a vizsga tanúsága szerint bebizonyította, hogy tudományos munkára alkalmasnak látszik. A felvételi vizsgák eddigi tapasztalatai azt igazolták, hogy sem a pályázók, sem az őket ajánló hivatali szervek gyakran nincsenek tisztában ezeknek a követelményeknek a lényeges tartalmával. Még mindig gyakori az a szemlélet, hogy az aspiránsképzés tulajdonképpen szakmai továbbképzést jelent. Nem látják kellő világossággal, hogy az aspiránsképzés ennél jóval több: a tudósképzést, a tudós utánpótlást biztosítja. A legutóbbi években is több olyan jelölt terjesztette elő kérelmét, aki még nem, vagy alig haladta túl az egyetemi képesítés keretében megszerzett ismereteit és mivel sem bizonyította, hogy legalább kezdeti tudományos eredményeket ért volna el, vagy legalábbis elsajátította a tudományos kutatás alapvető módszereit. Olyan jelöltekkel is találkozunk, akik még a hazai tudományos szakfolyóiratokat sem olvassák. Sőt voltak olyanok is, akikben még nem is alakult ki az az elképzelés sem, hogy tulajdonképpen melyik jogtudományi ágazattal gondolnak foglalkozni. Feltétlenül szükséges ezért, hogy az eddiginél szélesebb körben és határozottabban tudatosítsuk az aspiránsképzés tartalmát és követelményeit. Ezeket a javaslatot tevő hivatali szerveknek is az eddiginél alaposabban és nagyobb felelősséggel kell mérlegelni. Az indokolatlanul vagy túl korán előterjesztett és így sikertelen felvételi kérelemnek ugyanis többek között azért is káros hatása van, mert súlyos törést okozhat olyanoknál is, akik egyébként jól látják el szakmai feladatukat és a szakmai továbbképzés keretében további eredményeket is elérhetnek. Sőt olyanoknál is, akik megfelelő szakmai továbbképzés és kisebb publikálások után valóban alkalmasak lehetnének későbbi időben az aspirantúrára való felvételre.[8]

Az aspiránsok eredményes kiválasztása érdekében fokozni kell a felvilágosító munkát. Biztosítani kell, hogy (a korlátozott keretekre is figyelemmel) csak olyanok nyerjenek felvételt, akik valóban alkalmasak a tudományos kutató-munkások körének bővítésére. Ugyanakkor el kell érni azt is, hogy kellő segítséggel, támogatással és felmérő munkával mindenkit az aspirantúra felé irányítsunk, akiben megvannak az ehhez szükséges politikai és szakmai előfeltételek. A kívánt cél elérése érdekében az aspirantúrára való jelentkezők körében is növelni kell az igényességet a saját fejlődésük megítélése irányában. A gyakorlat például azt mutatja, hogy a jelentkezőkkel való beszélgetés folyamán többször hivatkoznak a publikálási lehetőség korlátozottságára. Ugyanakkor megmondják, hogy egyetlen alkalommal sem próbálkoztak még valamilyen publikációjuk elhelyezésével. Ismételt jelentkezéskor is a felvételi bizottság kénytelen nem egyszer megállapítani, hogy a jelölt az elutasítás óta sem tett semminemű kísérletet a tudományos kutatómunka megkezdésére. Ez annál is inkább szembeszökő, mert a felvételi bizottság minden alkalommal részletes tájékoztatást ad a további lehetőségekről.

Az aspiránsok kiválasztása terén a politikai és a szakmai szempontokra egyaránt nagy figyelmet kell fordítani. Teret kell biztosítani minden szilárd marxista talajon álló szakmailag érdemes jelöltnek, de ugyanakkor különös gondot kell fordítani a munkás—paraszt fiatalokra: az eddiginél még következetesebben kell támogatni közülük

[8] A fenti visszásságok megelőzése érdekében az aspirantúra felvételi bizottság ebben az évben a jogi szaklapokban megfelelő tartalmú tájékoztatást tett közzé. L. Jogtudományi Közlöny 1961. évi 1. sz. 101. old. Magyar Jog 1961. évi 1. sz. 43. old.

mindazokat, akik politikailag-szakmailag felkészültek és a tudományos kutatómunkához hajlandóságot mutatnak. Általában jelentős erőfeszítéseket kell tennünk annak érdekében, hogy az egyes tudományágak területén megszervezzük az aspirantúrára jelentkezők *többéves tervszerű utánpótlását.* Célszerű pl. az arra minden szempontból alkalmasnak látszó egyetemet végzettek és a már gyakorlati munkahelyen dolgozók ilyen értelmű, szervezett és átfogó figyelemmel kísérése. A szükséghez képest konzultáns felkérésével és más módon is támogatni kell őket annak érdekében, hogy a tudományos kutató munkában gyakorlatot szerezzenek, publikáljanak és ilyen módon előkészüljenek a felvételre.[9]

Ilyen szempontból már az egyetemi évek alatt el kell végezni a felmérést. Különös gondot kell fordítani azokra az aspirantúrára jelentkezettekre, akiket csak helyhiány miatt nem lehetett felvenni.

E vonatkozásban elsősorban az egyetemekre az akadémiai intézetre várnak feladatok, de ezenkívül foglalkozni kell ezzel a kérdéssel a Jogász Szövetség szekcióinak, és a különböző jogi munkahelyek vezetőinek is.

A további aspiránsfelvételek helyes előkészítése érdekében egyébként minden évben nagy gonddal kell meghatározni azokat a témaköröket, amelyekben elsősorban van szükség az utánpótlásra. E témakörök megállapításánál figyelemmel kell lenni az országos távlati tudományos terv témáira (illetve ma még javaslataira) is, amelyekben az állam- és jogtudomány területén szintén kirajzolódtak a további fejlődés legfontosabb követelményei.

Az aspiránsokat előkészítő tevékenység sorában nagy jelentősége van a megfelelő nyelvi ismeretek elsajátításának. Rendkívüli módon megnehezíti — szinte lehetetlenné teszi — az aspiráns alkotó munkáját, ha az aspiránsképzés ideje alatt *kezdi meg* a szükséges nyelvek megtanulását. Ezzel kapcsolatban különösen fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a TMB állandó és helyes gyakorlata értelmében minden aspiránsnak legalább passzív orosz nyelvtudással kell rendelkeznie. Az állam- és jogtudomány mai fejlettsége mellett ugyanis az orosz nyelvű anyagok megismerése nélkül aligha lehet eredményes munkát végezni. Emellett természetesen nem nélkülözhető a további más nyelvek ismerete sem. Vannak olyan tudományágak, ahol a több nyelven való olvasás az első előfeltétel a tudományos munkához — gondoljunk csak a nemzetközi jogra, vagy az egyetemes jogtörténetre. — Vannak e téren speciális követelmények is. A magyar jogtörténeti és a római jogi kutatómunkában pl. mellőzhetetlen a latin nyelv legalább passzív ismerete.

Igen lényeges körülmény, hogy egyre nő a levelező- és különösen az önálló aspiránsok száma. Önálló aspirantúrára azokat a kezdő kutatókat lehet felvenni, akik már elértek bizonyos kezdeti tudományos eredményeket, publikáltak egyes munkákat és így bebizonyították, hogy a további lépéseket folyamatos tudományos ellenőrzés és vezetés nélkül is meg tudják tenni. Önálló aspirantúrára veszik fel elsősorban azokat, akik felsőoktatási intézményben, vagy tudományos kutató intézetben dolgoznak és így munkahelyük jellege szerint is biztosított számukra a megfelelő tudományos irányítás. E vonatkozásban általában nincs is nagy nehézség. Komoly nehézségek mutatkoznak viszont akkor, ha valamelyik gyakorlati munkahelyen dolgozó pályázó kéri önálló aspirantúrára való felvételét. Ilyen esetekben fokozott gondossággal kell értékelni eddigi munkásságát, abból a szempontból, hogy képes lesz-e folyamatos tudományos vezetés nélkül a kellő fejlődést elérni. Az eddigi tanulságok alapján is indokolt lenne az ilyen pályázókat inkább levelező aspirantúrára irányítani, amelynek keretében az aspiránsvezető segítségével e nehézségek áthidalhatók. Mindezek figyelembevételével célszerűnek látszik az eddigi gyakorlattal szemben az önálló aspiránsok számának terhére a levelező aspirantúra keretének bővítése.

2. Az aspiránsok képzése. a) Az aspiránsok képzésével összefüggésben ma is tapasztalható egyik legsúlyosabb hiányosság a *képzés idejének indokolatlan elhúzódása.* Az előzőkben közölt statisztikai adatok mutatják, hogy a jelenlegi aspiránsoknak majdnem $^1/_4$ része 1957 előtt nyert felvételt és így már be kellett volna nyújtaniok disszertációjukat. Ez a késedelmeskedés egyébként abban is megmutatkozik, hogy az 1958. évig bezárólag felvett 28 aspiráns közül többen még teljes vizsgakötelezettségüknek sem tettek eleget: egy aspiránsra 3 vizsgát számítva, az elmaradt vizsgák száma 15.

Általában nem érvényesül kellőképpen az aspiránsképzés körében a tervszerűség, nem kielégítő egyes aspiránsok munkafegyelme. Mindennek egyik alapvető oka, hogy nincs megfelelően megoldva az aspiránsok munkájának folyamatos ellenőrzése. Megállapítható az is, hogy az aspiránsok munkahelyein nem mindenütt fordítanak elég gondot erre a kérdésre; nem kísérik kellő figyelemmel az aspiránsok tudományos tevékenységét. Ebben szerepet játszik az is, hogy az aspiránsvezetők egyrészt nem rendelkeznek megfelelő eszközökkel a tervfegyelmet sértő aspiránsokkal szemben, másrészt a rendelkezésre álló eszközökkel sem élnek kellő határozottsággal.

A további feladatok eredményes megoldásához elengedhetetlen feltétel, hogy mind az aspiránsvezetők, mind az aspiránsok munkahelyein az eddiginél sokkal nagyobb felelősséggel foglalkozzanak ezekkel a problémákkal.

A terv- és a munkafegyelem biztosításának további előfeltétele viszont az is, hogy a tervek felülvizsgálására és az aspiráns munka ellenőrzésére hivatott szervek érdemben foglalkozzanak is az aspiránsok által benyújtott tervekkel és jelentésekkel. Elsősorban adjanak kellő időben választ azokra. Még pedig olyan választ, amely alkalmas az aspiráns munka támogatására, a munka során esetleg elkövetett hibák kiküszöbölésére. Jogosan merültek fel az aspiránsokkal együttesen tartott említett ertekezleten az aspiránsok részéről olyan panaszok, hogy az általuk benyújtott tervekre, jelentésekre vagy elkésve reagáltak, vagy egyáltalán nem is válaszoltak. Ilyen körülmények között természetesen az aspiráns ma-

[9] E téren igen komoly a fiatalok részéről az igény. Erre figyelmeztetnek azok a levelek is, amelyek az aspiráns felvételekről szóló, említett közlemény nyomán a szerkesztőséghez érkeztek.

ga sem veheti komolyan a vele szemben ilyen értelemben támasztott követelményeket.

Különös gondot jelent az aspiránsképzés előfeltételeinek és tervszerűségének biztosításával összefüggésben a levelező aspiránsok és még inkább azoknak az önálló aspiránsoknak a helyzete, akik nem oktatási intézménynél vagy tudományos intézetben dolgoznak. A tapasztalat szerint ugyanis ezeket nemcsak nem ellenőrzik kellőképpen, hanem gyakran nem is adják meg számukra a lehetőséget arra, hogy kellő időt fordítsanak aspiráns tanulmányaikra és a kutató munkára. A levelező aspiránsoknál az aspiránsvezetőnek módjában van az ilyen jelenségekre felfigyelni és kötelessége, hogy ilyenek észlelése esetén a munkahely vezetőjéhez (szükség esetén a TMB-hoz) forduljon. Az önálló aspiránsoknál azonban ez a lehetőség sincs meg. Éppen ezért indokolt, hogy a TMB időnként vizsgálja meg munkájuk menetét és a szükséghez képest lépjen érintkezésbe a munkahely vezetőjével, ha nem látja a tudományos munka feltételeit megfelelően biztosítottnak. Az ilyen tartalmú beavatkozásnak a fontosságát az aspiránsokkal folytatott tanácskozás tanulságai is messzemenően bizonyították.

b) Az aspiráns *vizsgák* tapasztalatai általában kielégítőek. A követelményeket — különösen a filozófiát és a szaktárgyakat illetően — általában helyesen — felemelték. Mégis e területen is tapasztalhatók esetenként lazaságok. Különösen olyan értelemben, hogy egyes vizsgabizottságok nem fordítanak kellő gondot a jogszabályban előírt *kiegészítő tárgyak* anyagára; gyakran nem is tesznek fel ezekből külön kérdéseket, holott ezt a tételes rendelkezések előírják. Helyes az a gyakorlat, hogy a vizsgán feltett kérdésből egy a disszertáció témakörére vonatkozik, de ugyanakkor biztosítani kell azt, hogy a vizsgán a jelölt a tudományág és a melléktárgyak átfogó ismeretéről adjon tanúságot. Indokolt lenne a vizsgák nyilvánosságának biztosítása. Ez is hozzájárulhatna a szükséges követelmények következetes érvényesítéséhez. Felmerült olyan javaslat, hogy a vizsgákon az aspiráns két kérdést *húzzon* és a harmadikat állapítsa meg a vizsgálóbizottság a disszertáció tárgyköréből. Ezt a megoldást nem tartjuk célszerűnek: túlzottan megmerevíti a vizsgarendszer mechanizmusát. Feltétlenül indokolt viszont, hogy a vizsgakérdéseket valóban a vizsgabizottság állapítsa meg, éspedig körültekintően és abból kiindulva, hogy a vizsgán az aspiránsnak az egyetemi igényeket meghaladó, a tudományos kutatómunka megalapozásához megkívánt szélesebbkörű és mélyebb ismereteiről lehessen bizonyságot szerezni. Arról, hogy nemcsak a hatályos jogot ismeri, hanem irodalmilag is kellőképpen tájékozott és ezen túlmenően képes ismereteit önállóan, alkotó módon alkalmazni. Ismerje fel a szóbanforgó terület problémáit, és tudjon azokban védhető álláspontot elfoglalni és kifejteni. A felszínes vizsgákat már csak azért is feltétlenül el kell kerülni, mert egy-egy liberálisabb vizsgaeredmény alkalmas arra, hogy hátrányos megvilágításba helyezze a többségükben tartalmas, magas színvonalon folyó többi vizsgákat is.

Indokolt lenne, hogy a TMB szakbizottsága időnként foglalkozzék a vizsgatapasztalatok összesítésével és ennek érdekében közvetlenül is szerezzen alkalomszerűen tapasztalatokat az egyes vizsgák lefolyásáról.

c) Az elkészült *kandidátusi disszertációk színvonala* általában emelkedő. Különösen az utóbbi években (1958. év óta) többségükben időszerű, a további fejlődést szolgáló fontos témákat választanak az aspiránsok és rendszerint konkrét tudományos eredményeket érnek el a disszertáció kidolgozása során. Az 1958, 1959 és 1960-ban megvédett 20 disszertáció közül 9 a megvédést követően publikálásra került, illetőleg sajtó alatt van. Ez az arány önmagában is megnyugtató képet mutat.

Ezeknek az eredményeknek a kiemelése mellett feltétlenül szükséges hangsúlyozni, hogy e téren is időszerű a fejlődést meggyorsítani. Ennek érdekében szükségesnek látjuk néhány jelenségre a figyelmet felhívni:

Arra kell törekednünk, hogy a disszertációk témája az eddiginél még inkább összhangban legyen a fejlődés által támasztott követelményekkel. Elsősorban abba az irányba kellene haladni, hogy a disszertáció témáját a jelöltek — ahol lehet — a tudományos távlati terv figyelembevételével állapítsák meg. Ebben az összefüggésben meg kell javítani az aspiránsképzéssel foglalkozó tudományos szervek munkáját is. Már az aspiránsfelvétel során foglalkozni kell ezzel a kérdéssel. Nem szabad megelégedni azzal, hogy a szükséglet szerinti tudományágakra *általában* fordítsunk figyelmet az új aspiránsok felvételénél, hanem a tudományágon belül is figyelmet kell fordítani a választott témára. A jelöltek irányítását már ebben az időszakban meg kell kezdeni. Fokozott felelősség terheli e vonatkozásában a TMB szakbizottságát. Meg kell akadályozni a jövőben azt, hogy a jóváhagyott témától az aspiráns menet közben olyan módon térjen el, hogy ez az eredeti témaválasztás időszerűségét lerontsa. A legutóbbi években erre volt példa.

Gondot kell fordítani arra, hogy a készülő disszertációkban a jelöltek az eddiginél nagyobb mértékben támaszkodjanak az állami élet és a jogalkalmazás konkrét gyakorlati tapasztalataira. Dolgozzák fel a témájuk körébe eső konkrét tapasztalati anyagot és elsősorban arra törekedjenek, hogy ezek általánosításával érjenek el tudományos eredményt. Az aspiránsi munka irányítása körében ehhez feltétlenül ösztönzést és segítséget kell adni.

d) Javításra szorul az *opponensek* tevékenysége is. Az opponensi vélemények többségükben magas színvonalúak, viszont nem felelnek meg eléggé annak a hivatásnak, hogy építő bírálattal segítsék az aspiránst, egyrészt hibáinak kijavításában, másrészt kutató munkájának további elmélyítésében. Nemegyszer előfordul, hogy az opponensek túlzott terjedelemben ismertetik a disszertáció tartalmát és csak kevéssé foglalkoznak annak kritikai feldolgozásával; ennek körében is inkább az apróbb formai, szerkezeti hiányosságokat sorakoztatják fel és nem annyira az alapvető elvi tételeket analizálják. Nemegyszer előfordul az is, hogy az opponensek a disszertációból indulnak ugyan ki, de rövidesen elszakadnak attól és saját gondolataikat fejtik ki, a-

helyett, hogy a disszertáció tételeivel foglalkoznának. Kivételesen bár — de még mindig —, adódik olyan eset is, hogy egy opponensi vélemény végkövetkeztetése és az azt megelőző kifejtés között nincs meg a kellő összhang. Indokoltnak látnók, hogy a TMB szakbizottsága közelebbről is vizsgálja meg az oppozíciók kérdését és segítse az opponensi vélemények helyes irányának kialakulását.

e) Általános jelenség, hogy a felsőoktatási intézményekben és a tudományos intézetekben dolgozó önálló aspiránsok, továbbá az ide utalt levelező aspiránsok, elkészült disszertációit beadás előtt munkahelyükön nem vitatják meg elég sokoldalúan és körültekintően, holott a tételes rendelkezések ezt is előírják. Ezen mindenképpen változtatni kell. Célszerűnek látszik továbbá ennek a rendszernek a továbbfejlesztése olyan értelemben, hogy a nem tudományos helyen dolgozó önálló aspiránsok disszertációit is előzetesen meg kelljen vitatni a TMB szakbizottsága által kijelölt valamelyik tanszéken vagy tudományos intézetben. Természetesen ezeket a vitákat olyan időben kell megtartani, hogy az aspiránsnak még módjában legyen a tudományos vita eredményeit a benyújtás előtt hasznosítani. A nyilvános vitára való kitűzésnél pedig ennek a vitának a megfelelő lebonyolítását minden esetben kötelező előfeltételnek kell tekinteni. Ilyen módon hatékonyan lehetne emelni a disszertációk színvonalát, biztosítani lehetne, hogy a követelményeknek meg nem felelő munkálatok ne is bocsátassanak nyilvános vitára. Mindez előmozdítaná a nyilvános viták eredményességét is. Különösen azt, hogy a nyilvános vitákon valóban a tudományos tételek körül folyék az eszmecsere.

f) A nyilvános viták általános jellegzetessége a passzivitás — az alkotó vitaszellem hiánya. A nyilvános ülés legtöbbször lényegében az opponensi vélemények előterjesztésében és az aspiráns válaszában merül ki. Valóban: az opponensek és az aspiráns a főszereplői a nyilvános vitának, de a nyilvános vita nem tölti be a rendeltetését, ha más érdemi hozzászólás nem hangzik el. Ritka kivétel az olyan felszólalás, amely azt tükrözi, hogy a felszólaló alaposabban ismeri a disszertációt. A felszólalók többsége egyébként is nem a minősítettek köréből kerül ki. Feltétlenül helyes a vitában résztvevők körének a bővítése. De az már nem egészséges jelenség, hogy a jogág elméleti művelői (közöttük a kandidátusok, doktorok) rendszerint nem kapcsolódnak bele a vitába. Ritka kivétel az is, hogy a bíráló bizottság valamelyik tagja felszólal a nyilvános vitán. Indokolt lenne, hogy elsősorban a régebben minősített tudósok mutassanak e téren jó példát. A széleskörű vita, a megélénkülő kritikai szellem nagymértékben előmozdítaná a disszertációk színvonalának további emelkedését és az érdemes, az új eredményeket magában foglaló disszertációknak a jelentőségét is alkalmas lenne kiemelni.

A nyilvános viták színvonalának felemelése érdekében olyan közszellemet kell teremteni, amelynek körében az érdemi bírálat nem az aspiráns munkájának megtámadását jelenti, hanem éppen azt tükrözi, hogy a felszólalók megbecsülik, értékelik és vitára *érdemesnek tartják* a disszertáló aspiránst.

V. A kandidátusok munkájáról. Ismeretes, hogy a hatályos jogszabályok értelmében a kandidátusok tudományos tevékenységét öt évenként felül kell vizsgálni abból a szempontból, hogy a kandidátusi fokozat elnyerése óta kielégítő módon folytatják-e tudományos tevékenységüket.[10] Erre a vizsgálatra elsőízben 1962. évben kerül majd a sor; tehát lényegében igen rövid idő múlva. A tudományos minősítés kérdéseivel foglalkozva éppen ezért úgy gondoljuk, szükséges, hogy már most felhívjuk erre a körülményre az érdekeltek figyelmét.

Az a meggyőződésünk, hogy a kandidátusok tudományos munkájának a felülvizsgálata csak akkor fogja elérni a kívánt célt, ha kellő időben és módon felkészülünk erre a feladatra. Nemcsak a kandidátusoknak kell már most a felülvizsgálatra gondolni, hanem talán még inkább a tudományos minősítéssel foglalkozó szerveknek, elsősorban a TMB szakbizottságának, az Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának és a különböző tudományos munkahelyek tudományos szerveinek. Csak ilyen előfeltételek mellett kerülhetjük el azt, hogy a majdan elvégzendő felülvizsgálat ne legyen formális, hanem valóban töltse be a jogszabályalkotók által tervezett célt, azt ugyanis, hogy csak az tarthassa meg a tudományok kandidátusa kitüntető, de felelősséget is magában foglaló címet, aki eredményes munkájával ténylegesen hozzájárul szocialista államés jogtudományunk fejlődéséhez, eredményeinek gazdagításához.

Beér János

[10] L. 1958. évi 29. tvr. 5. § (1) bek.

A jogi oktatás rendszere a Bolgár Népköztársaságban

1. A jogi oktatásnak Bulgáriában rövid története van, összehasonlítva a többi európai ország egyetemi jogi karainak évszázados történetével. Közel 500 évig élt a bolgár nép török fennhatóság alatt anélkül, hogy joga lett volna kifejleszteni nemzeti kultúráját. Bulgária 1878-ban vált szabaddá a Bulgáriában „felszabadító hadjáratnak" nevezett 1877—78-i orosz-török háború eredményeként. A fiatal bolgár államban Szófiában 1892-ben létesült jogi kar, a négy évvel azelőtt alapított első felsőfokú tanintézet — a jelenlegi bolgár egyetem — negyedik karaként.

Bulgáriában a jogi oktatás fejlesztése elsősorban a szófiai jogi kar feladata, amelyik a mai napig is a bolgár jogászképzés egyetlen intézménye. Valójában nem is merülhet fel egy második jogi fakultás szükségessége, miután az az egyetlen kar teljesen kielégíti az ország államigazgatási, bírói és ügyvédi szükségletét.

Az első időszakban a jogi kar a polgári jogtudomány szellemében fejlődött, tekintettel arra, hogy az uralkodó polgári osztály érdekeit szolgálta. Hallgatóinak többsége és az előadói kar nagy része is azonban a népből került ki és megőrizték hűségüket a nép iránt.

1944. szeptember 9-e óta, amikortól a bolgár nép a fegyveres felkelés eredményeként és a szovjet hadsereg segítségével magához ragadta a hatalmat és határozott lépésekkel indult el a szocializmus

útján, a bolgár jogászképzés történetében is új szakasz kezdődött. Az addig is néphez hű előadók mellett az előadói kar tagjai lettek még idős és elismert antifasiszta tudósok és lelkes fiatal tudományos dolgozók is. A tantervet és az előadásokat a marxizmus—leninizmus szellemében alakították át. Fasiszta és népellenes egyének többé nem lehettek az egyetem hallgatói. Így a jogászképzés terén a szófiai jogi kar is teljesítheti a bulgáriai felsőoktatási intézmények részére megjelölt általános célkitűzéseket: olyan kiváló felkészültségű kommunista szellemben nevelt szakértőket képez ki állami és közéleti funkciók betöltésére, valamint a népgazdaság egyéb területeire, a művészet és kultúra különböző ágazataiba, előadói minőségben középfokú és felsőfokú tanintézetekbe, akik a marxizmus—leninizmus szellemében tudományos kutatómunkát végeznek, továbbfejlesztik a tudományt, a művészetet és a kultúra más ágait, emellett közreműködnek a népgazdaság és technika továbbfejlesztésében.

2. Az előadói kar kezdő beosztású tagjai a tanársegédek és az adjunktusok. Kinevezésük pályázat útján történik. Az asszisztencia tagjai részt vesznek az előadásokon és vizsgákon, vezetik a gyakorlati foglalkozásokat és a tanszékvezető irányítása mellett folytatják a tudományos kutatómunkát. De nem tartanak előadásokat és nem vizsgáztatnak, csak kivételesen, a kari tanács külön hozzájárulásával.

A fiatalabb és idősebb oktatókat a tudományos fokozatuk szerint rangsorolják. Az előadók habilitálás nélkül is tarthatnak előadásokat. Kinevezésük pályázat útján történik, ha nincs tudományos képesítésű személy a megfelelő tudományágban. A szófiai jogi karon jelenleg csak kevés tudományos minősítésű előadó működik.

Az előadói címet a szabályok szerint olyan személyek részére tartják fenn, akik kisegítő szakokon oktatnak, pl. nyelveket, testnevelést stb.

A docensek és professzorok saját tudományszakukból habilitálnak. Ők tartják az előadásokat és vizsgáztatják a hallgatókat. A hallgatók részére azonban csak kivételesen vezetnek gyakorlatokat, akkor, ha kevés előadást kell tartaniok, illetőleg ha nincs átmenetileg adjunktus a megfelelő tudományszakon. A kari tanács az előadói testület habilitált tagjaiból áll. A kari tanács tagjai még: a pártszervezet titkára, valamint a Kommunista Ifjúsági Egyesület Dimitrov tagozatának titkára tanácskozási joggal. A kari dékán és a két dékánhelyettes (az utóbbiak csak habilitált oktatók lehetnek) hajtják végre a kari tanács határozatait és irányítják a kar munkáját. A kibővített kari tanácsülésen részt vesznek az előadói testület összes tagjai is; akiknek nincs tudományos képesítésük csak tanácskozási joggal lehetnek jelen.

Az előadói testület tagjai az aspiránsok is. A rendes aspiránsok a tanszék létszámához tartoznak. Tudományos képesítésű tudományos vezetők irányításával sajátítják el az előadói vagy tudományos kutatói ismereteket. A rendes aspirantúra három évig tart és a disszertáció nyilvános megvédésével fejeződik be. Az aspiránsok kezdetben előadóként sem szerepelhetnek.

3. A Bolgár Népköztársaságban a szocialista rendszerben a felsőoktatás valamennyi tudományágat tekintve nagy fejlődésen ment keresztül. Az egyetemek kapui tágra nyíltak a dolgozók és gyermekeik előtt. A népi hatalom biztosította a lehetőséget, hogy nemcsak a középfokú tanulmányokat végzett ifjak, de azok a dolgozók is felsőfokú oktatásban részesülhessenek, akik munkahelyükhöz kötve vannak. Ezért az ún. rendes oktatás — azaz az előadások és gyakorlatok kötelező látogatása — mellett létrehozták a levelező és az „externatusi" oktatási formákat, amelyeket a jogászképzés területére is bevezettek. Rendes hallgatóul „jelölhető" minden dolgozó, ezek gyermekei, ha középfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek és a 35 éves korhatárt nem érték el. A férfiaktól a katonai szolgálat letöltését is megkövetelik, kivéve, ha azt későbbre halasztották el. Nem jelölhetők olyan személyek, akik népellenes tevékenységben vettek részt.

A felsőoktatási törvény alapján az oktatási és művelődésügyi minisztérium rendelettel írja elő a felvételi eljárást, amely az összes főiskolákra nézve egységes, és már néhány hónappal az iskolaév megkezdése előtt kezdetét veszi.

A főiskolai felvételi kérelmek beadása előtt meg kell vizsgálni a jelentkezők felvételre bocsáthatóságát. Az eljárás lefolytatása azonban annak a népi tanácsnak a feladata, amelynek területén a jelölt lakóhelye van. A népi tanácsnak ebben a tekintetben segítségére van egy különleges bizottság, amely a társadalmi szervezetek és a szakszervezetek, továbbá a helyi iskolahatóság tagjaiból alakult. A bizottság a jelölt társadalmi, politikai és szakmai működését vizsgálja meg és erről véleményt nyilvánít. Ha a jelentkező megfelel a főiskolai intézménybe való felvétel törvényes követelményeinek, akkor a bizottság véleménye alapján a községi tanács erről okiratot állít ki, amely alapján az illető „jelöltetheti" magát egyetemi felvételre. Azok a jelöltek, akik nem értenek egyet a községi népi tanács döntésével, ez ellen fellebbezhetnek a felettes népi tanácshoz. Utóbbi rövid határidőn belül végleges határozatot hoz. Ez az eljárás felmenti a főiskolákat körülményes és nehéz munka alól, vagyis hogy maguk vizsgálják meg minden egyes jelentkező felvételi vizsgára bocsáthatóságának feltételeit. Ezt a vizsgálatot eredményesebben folytathatják le a községi népi tanácsok, amelyek területén a jelöltek laknak, s akiket ott személyesen ismernek.

A jelöltek a felsőfokú tanintézethez nyújtják be kérvényüket és mellékelik a szükséges iratokat. A jogi karra beiratkozóknak bolgár nyelvből és irodalomból kell felvételi vizsgát tenniök. A vizsgát sikeresen letevők részére az összeredmény alapján a következők szerint állapítják meg a vizsgaosztályzatot: az érettségi (gimnáziumi) bizonyítvány végeredménye, az érettségi bizonyítványban szereplő érdemjegy a bolgár nyelvből, történelemből és „a Bolgár Népköztársaság alkotmánya" tantárgyakból. Mindezek figyelembe vétetnek a felvételi vizsga sikeres letételéhez. A jelöltek felvétele az osztályzatok alapján történik. Bizonyos előnyben részesülnek azok, akik termelőmunkában vettek

részt, vagy tevékeny részesei voltak a fasiszta-ellenes harcoknak, továbbá ezek gyermekei és az olyan ifjak, akik aktív társadalompolitikai tevékenységükkel tüntek ki.

Évről évre jobban nő a bolgár ifjúság érdeklődése a jogi pályák iránt. Ez kitűnik a jelölt hallgatók évente növekvő számából is. Ennek megfelelően — összhangban a Bolgár Kommunista Pártnak és a Nemzeti Kormánynak az ország nagyobb ütemű gazdasági fejlesztésére vonatkozó programjával — állandóan nő a felvett joghallgatók létszáma is.

Az állam nagy figyelmet fordít arra, hogy a tudományos munkához jó feltételeket biztosítsanak. Körültekintően gondoskodnak arról is, hogy biztosítsák a hallgatók részére a jó anyagi feltételeket. A joghallgatók nagy része állami ösztöndíjban részesül. Az ösztöndíj összege magasabb, ha a hallgató kiváló előmenetelt tanúsított az elmúlt tanulmányi időszakban. Azok a hallgatók, akiknek ösztöndíját üzemek, vállalatok, termelőszövetkezetek fizetik, kötelezik magukat arra, hogy egyetemi tanulmányaik befejezése után legalább öt évig a szóbanforgó intézménynél dolgoznak.

A hallgatók részére diákszállókban szállást biztosítanak. Szófia peremén diákváros létesült 3000 hallgató részére. Bizonyos szófiai magánlakásokat, amelyeket a tulajdonosok maguk nem használnak és azokat bérbe sem adták, kizárólag diákok elszállásolásának céljára foglalták le. Diákmenzákat is létesítettek, ahol a diákok az étkezés önköltségének egy részét térítik meg. Szófiában működik egy speciális diákpoliklinika is, a többi városban, ahol főiskolák vannak diákegészségügyi szolgálatot szerveztek. 1960 óta teljesen díjtalan az oktatás valamennyi bolgár iskolafajtában.

4. A jogászoktatás új formája a levelezőoktatás, amelyet a népi hatalom hívott életre. Levelező hallgatók lehetnek a 40 évnél nem idősebbek, akik legalább két évi üzemi gyakorlattal rendelkeznek. A levelezőhallgató-jelölteket az állami hivatalok, vállalatok, azok szakszervezetei és a komszomolszervezetek választják ki. A jelölteket a legjobb üzemi munkások közül válogatják ki, akikről feltételezhető, hogy sikeresen egyesíteni tudják üzemi munkatapasztalataikat a folytatandó tanulmányokkal. Ugyanolyan felvételi vizsgát tesznek, mint a rendes hallgatók.

Az „externatus" — a levelező oktatás egyik formája, amelyet ugyancsak a népi hatalom szervezett meg. Externánsok lehetnek a társadalmi-politikai szervezetek dolgozói, üzemi dolgozók — itt előnyben részesülnek az újítók, élmunkások és kitüntetettek — továbbá olyan állami hivatalnokok, akik vezető állást töltenek be. Az externatus lehetőséget nyújt arra, hogy főiskolai képzettséget szerezzenek olyan személyek, akik állandó elfoglaltságuk és az általuk végzett munka természetéből kifolyólag hosszabb időre nem szakadhatnak el beosztásuktól. Az externánsok felvétele vizsga nélkül történik a hivatal, illetőleg az üzem ajánlása alapján, amelyek formáját a rektor szabályozza. Az externánsok számát az oktatási és művelődésügyi minisztérium állapítja meg az Állami Tervbizottsággal egyetértésben. Nem minden évben vesznek fel externánsokat; ezideig a jogi karra csak két alkalommal vettek fel ilyen minőségben hallgatókat.

Az externánsok önállóan foglalkoznak a tananyaggal, nem kötelesek látogatni az előadásokat. Bármikor jelentkezhetnek vizsgára a tanév folyamán. Tanulmányaikat a rendes tanulmányi időnél rövidebb idő alatt is befejezhetik, de hat éven belül végezniök kell. A sikeresen végzett externansok a rendes jogvégzett hallgatókkal egyenlő jogokat élveznek. Akit externánsnak felvettek, az később sem lehet rendes vagy levelező hallgató.

5. A jogászhallgatók rendes tanulmányi ideje: 4 év, a levelező hallgatóké 5 év. Ez idő alatt igen sok fő- és melléktantárgyat tanulnak az oktatásügyi és művelődésügyi minisztérium által meghatározott tanterv és félévi programok szerint. A tanterv és a program azonos a rendes hallgatók, levelező hallgatók és az externánsok számára is (l. táblázatot).

6. Az oktatás alapvető formái: az előadások és gyakorlatok. Ezenkívül még más formák is vannak, pl. konzultációk, gyakorlatok, üzemi gyakorlatok, a hallgatók önálló munkája, beszámolók. A joghallgatók diplomamunkát nem készítenek.

Minden előadó és adjunktus legalább heti egy napot és egy órát jelöl ki a hallgatók részére konzultációs megbeszélések céljára.

Az alapvető jogi tárgyakat a hallgatók tudományos diákkörökön dolgozzák fel. Ezeken önkéntes a részvétel. A diákkörök tagjai előadók vezetése mellett önállóan tanulmányozzák a választott diszciplina egyes problémáit.

Minden tanévben 30 napot töltenek a diákok a termelési gyakorlaton, mindenekelőtt a szófiai bíróságokon és ügyészségeken.

A vizsgaidőszakot rendesen a téli és nyári szemeszter végére, az utóvizsgákat szeptemberre — a tanév megnyitása előttre — osztják be. A levelező hallgatókat április hóban vizsgáztatják. A hallgatók minden tárgyból legfeljebb két vizsgaidőszak vizsgáira jelentkezhetnek, egy rendes és egy utóvizsgára. Nem utóvizsgázhat az a hallgató, akinek több mint három tárgyból vizsgaelmaradása van. Ezek a diákok, valamint azok is, akik nem jelentkeztek le, vagy elégtelen eredménnyel végeztek az utóvizsgákon, a rektor határozatának megfelelően, évet ismételnek vagy kizárják őket az egyetemről. Elvben az egész tanulmányi idő folyamán ismétlés csak egy alkalommal engedélyezhető. A vizsgaeredményt a hatos általános osztályzati rendszer szerint, teljes jegyekkel jelölik.

A jogi kari tanulmányokat az államvizsga letételével tekintik befejezettnek. E vizsgákat három éven belül kell letenni és csak betegség esetén engedélyezik a terminus meghosszabbítását.

Államvizsgát kell tenni a következő tantárgyakból: *1.* marxizmus—leninizmus alapjai és dialektikus materializmus (szóbeli); *2.* polgári jog és a polgári eljárási jog (írásbeli és szóbeli); *3.* büntetőjog és büntető eljárási jog (írásbeli és szóbeli).

Azok a személyek, akik nem tudják letenni az államvizsgákat, csak az elvégzett félévek anyagáról kapnak bizonyítványt. Három év múltán még egyszer jelentkezhetnek államvizsgára. Akik az államvizsgát sikeresen letették, a

A jogi kar jelenlegi tanterve

Tantárgy	Félév	Előadások *heti* óraszáma	Szemináriumi gyakorlat *összes* órák száma
I. évfolyam			
1. A Szovjetunió Kommunista Pártjának története	I—II.	2	24
2. Politikai gazdaságtan	I—II.	2	56
3. Állam- és jogelmélet	I—II.	3	56
4. A bolgár állam- és jog története	I—II.	2	12
5. Általános és igazságügyi statisztika (választás szerint)	I.	3	12
6. Könyvelés és számvitel; a könyvvizsgálat alapelemei (választás szerint)	I.	2	24
7. Orosz nyelv	I—II.	2	—
8. Német, francia, olasz vagy angol nyelv	I—II.	2	—
9. Testgyakorlás	I—II.	2	—
II. évfolyam			
1. Politikai gazdaságtan	III—IV.	2	56
2. A Bolgár Kommunista Párt története	III—IV.	2	24
3. Állam- és jogtörténet	III.	4	—
4. Római jog (választás szerint)	III.	4	—
5. Szovjet államjog	III.	3	16
6. Bolgár államjog	III—IV.	2	24
7. Bolgár polgári jog (választás szerint)	III. IV.	2 3	56
8. Nemzetközi kapcsolatok története	III—IV.	2	—
9. Burzsoá államok államjoga (fakultatív)	IV.	1	—
10. Francia, német, olasz vagy angol nyelv	III.	2	—
11. Testgyakorlás	III.	2	—
III. évfolyam			
1. Büntetőjog (ált. rész)	V—VI.	2	—
2. Polgári jog (kötelmi jog)	V. VI.	3 4	56
3. Dialektikus és történelmi materializmus	V—VI.	2	56
4. Nemzetközi jog	V—VI.	2	24
5. Államigazgatási jog	V—VI.	3	36
6. Pénzügyi jog	V.	3	24
7. Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog	V—VI.	2	24
IV. évfolyam			
1. Állam- és jogelmélet	VII. VIII.	1 2	(spec. szem. 3 óra)
2. Büntetőjog (különös rész)	VII. VIII.	1 2	40
3. Büntető eljárási jog	VII—VIII.	2	40
4. Kriminalisztika	VII.	3	24
5. Polgári jog	VII—VIII.	2	24
6. Polgári eljárási jog	VII. VIII.	4 3	56
7. Munkajog	VII—VIII.	2	24
8. Nemzetközi magánjog	VII.	3	—
9. Törvényszéki elmekórtan (fakultatív)	VII.	2	—
10. Törvényszéki orvostan (fakultatív)	VIII.	2	—

A Kar tanszékei a következők:

a) Állam- és jogelméleti tanszék; *b)* Állam- és jogtörténeti tanszék; *c)* Politikai gazdaságtani tanszék; *d)* Államjogi tanszék; *e)* Államigazgatási és pénzügyi jogi tanszék; *f)* Büntetőjogi tudományok tanszéke (beleértve a büntető eljárási jogot is); *g)* Polgári jogi tudományok tanszéke (beletértve a polgári eljárási jogot, a munkajogot, a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogot); *h)* Nemzetközi jogi tanszék.

megszerzett felsőfokú jogi képzettségről diplomát kapnak. A diploma feltünteti az államvizsgatárgyak osztályzatának átlageredményét és a tanult tantárgyak vizsgaeredményeinek átlagát. A diploma melléklete sorolja fel részletesen a végzett hallgató által tanult tárgyakat és valamennyi tárgyból elért vizsgaeredményeket, továbbá az államvizsga tárgyait és az azokon elért egyes osztályzatokat.

7. A végzett hallgatók, akik az ügyvédi, bírói vagy ügyészi pályát választják, előbb egy évi üzemi gyakorlati időt kötelesek eltölteni ügyészségeken, bíróságokon vagy ügyvédi munkaközösségekben. Az egy éves gyakorlatot az igazságügyi minisztérium irányítja és ellenőrzi. A gyakorlati idő alatt fizetés nem jár, de idő a nyugdíj szempontjából beszámít. A gyakornokokra a társadalombiztosítási szolgáltatások is kiterjednek. A jelöltek az igazságügyminisztérium bizottsága előtt joggyakornoki vizsgát tesznek a termelési gyakorlat befejezése után.

8. A Bolgár Népköztársaság oktatásügye jelenleg is jelentékeny reformok periódusában van. A reformok a jogászképzést is érintik.

A nagy és jelentős eredmények ellenére a Bolgár Népköztársaság oktatásügye a népi hatalom éveiben elmaradt a szocialista fejlődés követelményeitől. A tanügy helyzetét 1956—57-ben széleskörű társadalmi bírálat érte. A Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottsága és a Bolgár Népköztársaság Minisztertanácsa az 1957. július 1-i közös határozata alapján egy sor intézkedést hoztak a tanügy megjavítása érdekében. Ezeket az intézkedéseket a Nemzetgyűlés által 1959. július 3-án megszavazott törvénybe iktatták, amely szerint létre kell hozni a szorosabb kapcsolatot az iskola és az élet között, elő kell segíteni a bolgár közoktatás további fejlődését. Az oktatási rendszer átszervezése a felsőfokú oktatásban is megkezdődött az 1960—61. évvel és négy-öt év alatt be is fejeződik.

A tanterveket és az oktatási programokat úgy változtatják meg, hogy kiküszöböljék az átfedéseket, a hallgatók nagyfokú túlterheltségét mérsékeljék, hogy több idő álljon rendelkezésükre önálló

munka céljaira. A hallgatók képzésének túl kell terjedni a tankönyvek keretein, de abban nem lehet túlsúlyban a leíró jelleg, s nem lehet túlnyomórészt előadásszerű. A termelési gyakorlatot a termelés alapjára kell helyezni, tehát hogy a hallgató necsak szemlélője legyen a gyakorlati anyagnak, hanem abban tényleges munkával vegyen részt.

A fiatal szakértők oktatása és nevelése — ide értve a joghallgatókat is — a hasznos társadalmi és termelőmunkával párosul, az illető hivatal vagy intézmény sajátosságainak megfelelően. Az üzemi munka a tanulmányi időnek legalább egyharmadát jelenti az első vagy utolsó tanulmányi évek folyamán. Az üzemi munkaidőt a tantervekben állapítják meg. Ez azt eredményezi, hogy a hallgatók hozzászoknak a munkához, hasznos gyakorlatot szereznek és egyetemi tanulmányaik befejezése után még jobban megismerik a gyakorlati életet.

A törvény is utal annak fontosságára, hogy a marxizmus—leninizmus elmélete hassa át az előadások anyagát. A tanítási módszernek olyannak kell lenni, hogy kibontakoztassa a marxista világnézetet és saját kezdeményezést a tudományok elsajátításánál, valamint a gyakorlati tevékenységnél.

A bolgár főiskolai oktatás új átszervezésének eredményeképpen a végzett fiatal jogászok tehát teljes elméleti és gyakorlati kiképzésben részesülnek, s olyan szakembereket nevelnek belőlük, akik a szocialista építés bármilyen problémájának megoldására vállalkozhatnak.

Vacsev, Nikolaj

JOGIRODALOM

Csanádi György:
*Polgári jog. Egyetemi tankönyv**

A könyv jellegének kettőssége — hogy jogi tankönyv, de specialiter a közgazdasági egyetem hallgatói számára — megszabja sok mindenben a könyv tartalmát, feldolgozási módját. A szerzőt az a gondolat vezette, hogy a polgári jog anyagából, nemcsak a polgári jog köréből kivált és önállósult családi jog, de a ma is a polgári jog anyagához tartozó öröklési jog tárgyalása is kívül maradt.

Általánosságban elmondhatjuk a könyvről, hogy a szükséges jogi ismeretek közvetítéséül azoknak szemmeltartásával, akiknek a könyv szánva van, jól gondoskodik. Stílusa mindig világos, példái, amikkel az egyes tételeket kíséri, nagy többségükben jól vannak megválasztva, jellemző éreztető erejűek. A szerző igyekezetét taln azzal világosíthatjuk meg, hogy tisztában volt a közgazdászok jogi képzésének kereteivel. A könyv arra akarja az olvasót nevelni, hogy az élő jog szabályait, a mögöttük álló gazdasági, társadalmi rendszerbeli összefüggéseit ismerjék meg. A helyes kérdésfeltevésre tanít (ez a korlátolás nem szerénység, ezt a könyv célja követeli meg), és nem kíván a nehezebb részletekbe menő kérdések megválaszolására oktatni. Ezzel kapcsolatos érdeme a könyvnek, hogy főleg a társadalmi rendszerrel való összefüggéseket a szocialista jog új szemléletmódját igen bravúrosan oldja meg. (Ld pl. 14. old. a burzsoá jogi egyenlőségről.)

Minden jogi könyvtől elvárjuk a tételes joghoz való hűséget, az élő jog hiteles ábrázolását; a jogi tankönyvvel szemben speciális kívánalom a hűségen felül a didaktikai szempont — a félreértés veszélyének lehető elkerülése. Számolni kell ennek a tankönyvnek a közönségével, amelynek számára a legtöbb esetben ez a tankönyv a jog megismerésének egyedüli forrása. Csak helyeselni lehet, hogy a szerző az egyes szakaszok után felsorolja esetileg „a fontosabb jogszabályokat", hogy ezzel reánevelje olvasóit arra, hogy a tankönyvet ne tekintsék egyetlen ismeretforrásuknak, hanem magukat a jogszabályokat is ismerjék meg eredeti szövegezésükben.

Viszont éppen a didaktikai szempontból számot kell adni részletezően a könyv egyes fejtegetéseiről, amivel szemben helyesnek tartjuk az ellenvetéseket. A fent adott általános jellemzésen felül az itt következő ellenvetésekben látja a bíráló a ráháruló feladat teljesítését, ami persze nem történhetik meg maradéknélkülien.

Oldalszámok szerint tesszük meg észrevételeinket.

A 11. oldalon írja szerző a földjog, mint új szocialista jogág kialakításával kapcsolatában: „Nálunk a földet az *esetek jelentős részében* a tulajdonos használja." Szerző maga írja ezt követően: „Egyre nagyobb jelentőségűek a szocialista földhasználati formák, különösen a termelőszövetkezeti használatban levő földekkel kapcsolatban. A könyv 1960-ban jelent meg — ami a megírás időpontjában még helyes volt, a megjelenés időpontjában már nem helytálló, az aláhúzott rész túlhaladottá vált. A 69. oldalon helyes a kiindulópont, hogy a termelőszövetkezet tulajdonában általában nem lehet mezőgazdasági ingatlan. Azután „kivételképpen" sorol fel két esetet, amikor a telek tulajdonjoga a termelőszövetkezetet illeti. Mindkét kivételnek mondott esetben gazdasági épület telke szerepel — nem mezőgazdasági ingatlan, stilizálási elírás.

A 70. oldalon a könyv a termelőszövetkezetbe kötelezően beviendő dolgokról szól a)—e) pontok alatt. Az a) pontban nincs tulajdonjog átszállás, a b)—c) pontok a termelőszövetkezet javára tulajdonjogot keletkeztetnek; amit a könyv tanít is, de a „bevinni" szó kettős értelmének megemlítése jó szolgálatot tett volna.

Ehhez kapcsolódik egy teoretikus megjegyzésünk. A kilépő termelőszövetkezeti tag nem igényelheti bevitt földjének visszaadását, hanem csak csereingatlan juttatására van igénye. Ennek az esetnek teoretikus hasznosításaként levonható, hogy ingatlanra is létesülhet generikus obligatio. Szerző a „generikus ingatlan szolgáltatási kötelem létét fel is ismeri (114. old.) csak a kifejtés nem elég éles.

* A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatói számára. Bp. Tankönyvkiadó, 1960. 311 old.

A 94. oldalon a könyv a közkeletű fogalmazással egybeesően írja, hogy „a tulajdonjog absolút szerkezetű jog". Ezt követően írja szerző, hogy „a rendelkezés jogával kapcsolatosan abszolút szerkezetről nincs értelme beszélni", és „ha eladok egy házat, amely nem az enyém, ez egyszerűen hatálytalan".

A 139. oldalon pedig olvasható párdarabként, hogy a kötelem alatt a relatív szerkezetű jogviszonyokat értjük. A jog abszolút szerkezetének és a kötelmi jog relatív szerkezetének szembesítésénél — minden helyessége mellett is — szükséges egy olyan korrektúra, ami például Szladits tankönyvében már említést nyert, hogy a kötelmi jog, mint vagyontárgy harmadikok részéről igenis sérthető, ami valamelyes abszolút jelleget juttat az elvileg relatív szerkezetű kötelmi jognak.

A 103. oldalon foglalkozik a szerző a tulajdonjog — és speciálisan az ingatlan feletti tulajdonjog megszerzésével. A telekkönyvi tulajdonjogi bekebelezés nélkül birtokba lépő vevő jogi helyzetének vázolása nem szabatos. Így azt írja a könyv, hogy az ő (a telekkönyvben még tulajdonosként szereplő) hitelezői vonhatják az ingatlant „végrehajtás alá". Ez indulásra helyes, de folyamatosan nem. Már a burzsoá vht. 168. §-a ismerte ilyen esetre a birtokba lépett vevő ún. ingatlan igényperét, és a jelenleg érvényben levő 21/1955. sz. végrehajtási jogi rendelet magyarázata (Hegyháti—Mátéffy—Vida—Záhony: A bírói végrehajtás, 232. lap) szerint is a vevő, noha a telekkönyvben még nem tulajdonos, a reá idegen hitelezők foglalásaival szemben védelmet kap. A következő mondatban a stilizálás pontatlan. A vevő „természetesen tulajdonjogát teljessé teheti azzal, hogy azt a telekkönyvbe bejegyezteti". A „teljessé teheti" kifejezés az olvasóban azt a képzetet kelti, mintha odáig valamiféle csonka tulajdonjog állana fenn, ami a telekkönyvi bejegyzéssel „teljes"-sé válik.

A 102. oldalon megemlíti a szerző az ingatlanok telekkönyvön kívüli adás-vétel életbeli tényállását, de már a kétszeres eladás — ennek keretében vetődnek fel a jogi problémák — szabályozásáról a könyv hallgat — holott a Ptk. 117. § (4) bek. erre szabályt ad.

A közös tulajdon megszüntetési formái között csak a régi két esete (természetbeni megosztás — árverési értékesítés) mellett nem említi a Ptk.-nak a felszabadulás utáni bírói gyakorlaton alapuló szabályát, hogy a bíróság a közös ingatlant megfelelő ellenérték fejében egy vagy több tulajdonostárs tulajdonába adhatja [148. § (2) bek.], fontossága ellenére említetlenül hagyja.

Hiányos a tájékoztatás a községi végrehajtóbizottság jogköréről birtokháborítás esetén (106. oldalon). Gyakorlatilag is jelentős a Ptk. 191. § (2) bek. szabálya, hogy a végrehajtóbizottság dönthet a károk és költségek felől is. Ez utóbbi jogkört a könyv nem említi.

A szabadalmi elsőségnek a kiállítással kapcsolatos megadásánál hiányzik az arra való utalás, hogy az elsőbbség csak akkor áll fenn, ha az egyes kiállításokra esetről esetre a kereskedelmi miniszter megállapítja az időleges oltalom, illetve az elsőségi jog elnyerését. (1911 : XI. tv. 2. §.) A könyv ezt nem szabatosan „fontosabb" kiállításokhoz köti.

A védjegyre vonatkozó fejtegetések megtévesztően hathatnak, mintha csak ipari védjegy volna. Így a 137. oldalon: a védjegy csak azzal az üzemmel együtt ruházható át, amely „védjegyzett árukat *termel*". Megismétli ezt a 138. oldalon kétszer is: „árut gyártó üzem"-ről és „előállító vállalat"-ról szól.

Teoretikusan hibás a könyv tétele: az egyoldalú jogügylet „nem hoz létre kötelmet". Ha ez így volna, nem válhatott volna az egyoldalú jogügylet általánosan elfogadott jogintézménnyé (143. old.). Szerző maga is a saját felfogása szerint kivételként említi a díjkitűzést, ami kötelmet létesít. Az ajándékozási ígéretnek egyoldalú ügyletként való tekintése még tán önmagában éppúgy nem hibás, mint bármiféle szerződés létesítésére tett ajánlatnál — de azért az egyoldalú ügylet több vonatkozásban más szabály alá esik, mint az ajánlat. A végrendelet tipikusan egyoldalú ügylet, bár a juttatás visszautasítása esetén nem hatályosul. Ehhez kapcsolódóan „jogügylet"-nek említi a könyv (146. old.) azt a tényt, hogy valaki tulajdonát eldobja, megsemmisíti. Ez jogászkodás — bár kétségtelen, hogy a ténykedés tulajdonjogszüntető joghatással jár. A dolog elvesztése (amiben nincs akarati elem) bizonyára nem jogügylet. Helyes — egyébként közkeletű — szerző tanítása (156. old.), hogy „az árjegyzék nem minősül ajánlattételnek, hanem csak tájékoztatásnak"; idáig tart a helyesség, de a folytatás már nem: „felhívásnak a szerződéskötésre". Ez pontatlan — az árjegyzék felhívás ugyan — de csak ajánlattételre. Az ajánlat az, ami szerződéskötésre felhív. A szerző célja az volt, hogy az ajánlat és árjegyzék között határvonalat húzzon. Ezt a célt rontja le a kifogásolt pontatlanság. A 171. oldalon a könyv a kongens szabályról szólva, annak tartalmában a jogszabálytól való eltérés tilalmát látja. A kongens jogszabály nemcsak tiltó — pozitív tartalma is van. (Kongens felmondási idő szabály, kongens ármegállapító szabály stb.)

A 164. oldalon az érvénytelenség következményeinek tárgyalása során a részleges érvénytelenségről írva csak azt említi a könyv, hogy „a hibás kikötést nem létezőnek kell tekinteni". A bíró szerződésmódosító jogát meg kellett volna említeni. A 166. oldalon csonka az egyszerű kezes helyzetének ismertetése, sőt téves is. A könyv szerint „ahhoz, hogy a jogosult a kezes ellen fordulhasson, igazolni kell, hogy a kötelezett ellen sikertelen végrehajtást vezetett. A Ptk. 274. §-a a kezes egyidejű perlését megengedi (ezeknek megemlítése hiányzik) és csak a kezes elleni végrehajtáskérés alkalmával igazolandó a végrehajtás sikertelensége. Ugyanitt a zálogról szólva félrevezethet a könyv szövege: a zálogszerződés alapján jogosult „a zálogból szerezhet kielégítést" (167. §). Említetlen, hogy azért a személyes adós egyéb vagyontárgyából is „kereshető kielégítés".

Dicséretet érdemel szerző kifejtése a kötelmi alanyváltozásról (170. old.), amikor az engedmény (alanycsere a hitelezői oldalon) és a tartozásátvállalás (alanycsere az adós oldalon) klasszikus esetei mellett megemlíti harmadik csoportként a teljes kötelmi pozíció átszállását, amire a kapitalizmus idején is volt példa (cukorrépa termelési szerződés), de a burzsoá jogtudomány erről alig vett tudomást.

A 222. oldalon — a tulajdonjog fenntartásával kötött szerződésről

szólva — zavaros ez a mondat: „A kárveszély egyébként az eladót terheli, hacsak nem részletvételről van szó." A Ptk. 381. §-a szerint (de logikailag másutt nincs is aktualitása) a részletvétellel kapcsolatban ad lehetőséget a tulajdonjog fenntartás kikötésére. Az idézett mondatból arra lehetne következtetni, mintha volna olyan tulajdonjog fenntartási eset — amelynél a kárveszély az eladót terheli és a részletvétel csupán kivétel volna. Szerző már korábban jogpolitikai gondolatként emeli ki, hogy helyes, ha arra hárítják a felelősséget, aki a dolgot birtokában tartja. A Ptk. idézett szabálya ennek a jogpolitikai gondolatnak tételes joggá alakítása.

Az itt említett hibák keletkezése jó részben annak tudható be, hogy — a szerzőt erre a könyv terjedelmi megszabottsága kényszerítette is — a részletes fejtegetéseket mellőzte, és így a brevis esse volo kockázata utolérte. Homályos, vagy félreérthető lett. Újabb kiadásra számolva a kritika azért sorakoztatta fel kifogásait, mert a szövegezés megváltoztatásával a félreértés javarészt kiküszöbölhető.

Beck Salamon

Új könyvek:

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1960. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium közreműködésével a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. XIX, 574 p.

A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendelete. (Az 1961. évi március hó 31. napjáig megjelent módosításokkal és kiegészítésekkel egységes szerkezetben közétett szöveg.) A Szakszervezetek Országos Tanácsa Titkárságának hiv. összeállítása. [Közzéteszi a:] Szakszervezetek Országos Tanácsa. Bp. Táncsics Kiadó, 1961. 199 p. 6 sztl.

Nigriny Elemér: A termelési szerződésekből eredő jogviták. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 128 p.

Molnár László: A büntetést meghatározó tényezők. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 123 p.

A polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvénynek az 1954. évi VI. és az 1957. évi VIII. törvénnyel, valamint az 1960. évi 12. számú törvényerejű rendelettel módosított és egységes szerkezetbe foglalt szövege és az azzal kapcsolatos polgári eljárási jogi szabályok. Lezáratott 1960. augusztus 1-én. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 401 p.

Karl *Marx* és Friedrich *Engels* művei. 5. köt. 1848. Bp. Kossuth Kiadó, 1961. XI, 587 p.

Morgan, L. H.: Az ősi társadalom. [Ancient society.] Ford. Bodrogi Tibor—Bónis György. Bp. Gondolat Kiadó, 1961. 452 p.

Tárkány Szücs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 447 p.

Pénzügyi jog

Kunc, Oldřich—Vlkanova, Vladimír—Vykoukal, Vlastimil: Příručka o dani ze mzdy. [Az illetményadó kézikönyve.] Praha, Státní Nakl. Technické Literatury, 1960. 243 p. OK. 356.678

A pénzügyi szakemberek számára készült segédeszköz, közli az illetményadóról szóló illetéktáblázatokat, valamint a legfontosabb gyakorlati magyarázatokat.

Polgári jog

Antimonov, B. Sz.—*Fleisic,* E. A.: Izobretatel'szkoe pravo. [Találmányi jog.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 226 p. ÁJI. 18.317

A szovjet polgári jog kézikönyvének legújabb kötete a találmányi jog fejlődését és jelenlegi állását mutatja be.

Donde, Ja. A.—*Friedmann,* Z. M.—*Csirkov,* G. I.: Hozjajsztva vennüj dogovor i ego rol' v sznabzsenil narodnogo hozj)ajsztva SZSZSZR. [Gazdasági szerződés és szerepe a Szovjetunió népgazdasági ellátásában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 260 p. ÁJI. 18.295

A monográfia újabb kiadását — Donde 1953-ban bekövetkezett halála után — Friedmann, Z. M. és Csirkov, G. I. rendezték sajtó alá. Bevezető részében a gazdasági szerződés és az állami terv, illetőleg az önálló gazdasági elszámolási rendszer közötti összefüggéseket tárgyalja. Ezt követőleg két nagy fejezetben (szerződések megkötése, szerződések végrehajtása) dolgozza fel az anyagot.

Selesztov, V. Sz.: Grazsdanszkopravovüe formü bor'bü za kacsesztvo tovarov narodnogo potreblenija. [A közszükségleti cikkek megfelelő minőségéért folytatott harc polgári jogi formái.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 125 p. ÁJI. 18.517

A bevezetésben az áruk minőségének meghatározásával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja, majd részletesen foglalkozik a minőség ellenőrzésének kérdésével. A munka legfontosabb része az áruk minőségére vonatkozó szabályok megsértésének következményeit tárgyalja.

Naucsnüj kommentarij szudebnoj praktiki po grazsdanszkim delam. [A polgári ügyekben folytatott bírói gyakorlat tudományos kommentárja.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 130 p. ÁJI. 18.306

A gyűjtemény 5 tanulmányt tartalmaz, amelyek a polgári ügyekben hozott bírói döntések egy-egy kérdéscsoportját foglalják össze.

Szbornik zakonodatel'sztva ob izobretatel'sztve i racionalizacii. Red. Popov, V. A. [A feltalálókat és újítókat illető törvények gyűjteménye.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 154 p. ÁJI. 18.451

Az újításokra és találmányokra vonatkozó törvényhozás gyakorlati célokra készített összeállítása.

Szer, Seweryn: Wlasnosc spóldzielcza. [Szövetkezeti tulajdon.] Warszawa, Panstwowo Wydawnictwo Naukowe, 1960. 217 p. /Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk./ ÁJI. 18.558

A munka a lengyel szövetkezeti tulajdon kérdéseivel foglalkozik — kivéve a termelőszövetkezetek tulajdonjogát. A szövetkezeti tulajdon lényegének és a szövetkezeti tulajdonra vonatkozó jogforrásoknak bemutatása után a gyakorlatilag legfontosabb két fejezetben a szövetkezeti tulajdonjog tartalmát és védelmét tárgyalja.

Ferid, Murad—*Firsching,* Karl: Internationales Erbrecht. 1—2. köt. [Nemzetközi öröklési jog.] München—Berlin, c. H. Beck'scher Verl. 1959. ÁJI. 18.471:1—2

E lapszám (XVI. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Cséka Ervin* az Országos Kriminalisztikai Intézet csoportvezetője. — *Dr. Nagy Lajos*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Csalótzky György* jogi előadó. — *Dr. Beér János* egyetemi tanár. — *Vacsev, N.* A Bolgár Tudományos Akadémia főelőadója (Szófia). — *Dr. Beck Salamon* egyetemi tanár.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 61.2470. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1961 AUG 31

XVI. új évfolyam 7—8. szám Budapest, 1961. július—augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

AGOSTON PÁL:
Az ügyészi megelőzés 381

NYIKIFOROV, B. SZ.—SZERGEJEVA, T. L.—SLJAPOCSNYIKOV, A. SZ.:
A büntetőjogi felelősség alapja a szovjet jogban és materiális felfogásának kérdése 388

FAZEKAS PÁL:
A balesetből eredő társadalombiztosítási szolgáltatások megtérítése 401

KRÉMER MIKLÓS:
A tervszerződések minőségvédelmének néhány kérdése 409

Szemle:

USTOR ENDRE:
Bécsi szerződés a diplomáciai kapcsolatokról 414

KEREKES JENŐ:
A Román Népköztársaság Munka Törvénykönyvének módosítása 421

Tudományos élet:

MOLNÁR JÓZSEF:
Szabó Imre: „A jogszabályok értelmezése" című művének vitája az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 423

— —:
Tudományos fokozatok odaítélése 429

Jogirodalom:

BUZA LÁSZLÓ
Hajdu Gyula: A leszerelés 431

CSIZMADIA ANDOR:
A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai. Horváth Pál jogtörténeti monográfiája 432

MARTONYI JÁNOS:
Az adózás alapkérdései 435

PIKLER KORNÉL:
Karl Polak: Zur Dialektik in der Staatslehre 438

SAMU MIHÁLY:
A jogviszony kérdésének jogelméleti problémái 441

— —:
Új könyvek 444

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Пал Агоштон:* Прокурорское предотвращение. — *Б. С. Никифоров — Т. Л. Сергеева — А. С. Шляпочников*: К вопросу о материальном понимании оснований уголовной ответственности в СССР. — *Пал Фаркаш:* Возмещение услуг по социальному страхованию, имеющих место вследствие нестчастного случая. — *Миклош Кремер:* Некоторые вопросы охраны качества по плановым договорам. — *Обзор: Эндре Уштор:* Венская конвенция о дипломатических отношениях. — Ене Керекеш: Изменения в Кодексе законов о труде Народной Республики Румынии. — *Научная жизнь: Йожеф Молнар:* Обсуждение монографии Имре Сабо: «Толкование норм права» на Юридическом Факультете Университета им. Этвеш Лоранд. — — —: Присуждение научных степеней. *Юридическая литература: Ласло Буза:* Дюла Хайду: О разоружении. *Андор Чизмадиа:* Вопросы истории права в средневековой общности земли на селе. О монографии Пала Хорвата по вопросам истории права. — Янош Мартони: Основные вопросы налогов. — *Корнел Пиклер:* Карл Полак: Zur Dialektik in der Staatslehre. — *Михай Шаму:* Проблемы вопроса о правоотношениях в области теории права. — — —: Новые книги.

INHALT: *Pál Ágoston:* Die Vorbeugung der Staatsanwaltschaft. — *Nyikiforow—Sergejewa—Sljapotschnyikow:* Die Grundlagen der strafrechtlichen Verantwortlichkeit im Sowjetrecht und die Frage ihrer materiellen Auffassung. — *Pál Fazekas:* Die Rückvergütung der aus Unfällen stammenden Sozialleistungen. — *Miklós Krémer:* Einige Fragen des Güteschutzes durch die Planverträge. — *Rundschau: Endre Ustor:* Der Vertrag von Wien über die diplomatischen Verbindungen. — *Jenő Kerekes:* Die Änderung des Arbeitsgesetzbuches der Rumänischen Volksrepublik. — *Wissenschaftliches Leben: József Molnár:* Die Diskussion über das Werk „Die Auslegung der Rechtsnormen" von Imre Szabó an der Staats- und Rechtswissenschaftlichen Fakultät der Loránd Eötvös Universität. — — —: Verleihung wissenschaftlicher Grade. — *Rechtsliteratur: László Buza:* Gyula Hajdu: Die Abrüstung. — *Andor Csizmadia:* Die rechtsgeschichtlichen Beziehungen der ländlichen Feldgemeinschaften im Mittelalter. Eine rechtsgeschichtliche Monographie von Pál Horváth: *János Martonyi:* Die Grundfragen der Steuerleistung. — *Kornél Pikler:* Karl Polak: Zur Dialektik in der Staatslehre. — *Mihály Samu:* Rechtstheoretische Probleme der Frage des Re chtsverhältnisses. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Pál Ágoston:* L'activité préventive du Parquet. — *Nyikiforov—Szergejeva—Sljapocsnyikov:* La base de la responsabilité pénale en droit soviétique et sa conception matérielle. — *Pál Fazekas:* Le remboursement des prestatations de l'assurance sociale dérivant des accidents. — *Miklós Krémer:* Certains problèmes de la qualité dans les contrats de plan. — *Revue: Endre Ustor:* La convention de Vienne sur les relations diplomatiques. — *Jenő Kerekes:* Modification du Code de travail de la République Populaire Roumaine. — *Vie scientifique: József Molnár:* Discussion sur le livre de Imre Szabó „L'interprétation des normes juridiques" à la Faculté de droit de l'Université de Budapest. — — —: Octroi de grades scientifiques. — *Littérature: László Buza:* Gyula Hajdu: Le désarmement. — *Andor Csizmadia:* Les communautés rurales au Moyen Age. Monographie de Pál Horváth. — *János Martonyi:* Questions fondamentales des contributions. — *Kornél Pikler:* Karl Polak: Zur Dialektik in der Staatslehre — *Mihály Samu:* Questions théoriques du rapport de droit. — — —: Livres nouveaux.

XVI. új évfolyam 7—8. szám Budapest, 1961. július—augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az ügyészi megelőzés

I. A megelőzés általában mint büntetőjogi kategória ismeretes.[1] E körben a bűntettek elkövetésének elhárítását, vagy az azoktól való visszatartást, ill. azok okainak felkutatását jelenti. A büntetőjog a büntető eljárástól és annak eredményétől: az ítélettől várja a generál-, illetőleg a speciál-prevenciót. A generál-prevenció területére esik az a hatás, amelyet az eljárás és az annak befejezését jelentő ítélet a kívülállókra gyakorol olyan módon, hogy az eljárás nevelő céljának eredményeként felismerik a bűncselekmény társadalom ellenességét és annak következményeit is látva most már tudatosan óvakodnak hasonlók elkövetésétől, sőt másokat is visszatartanak attól. Az ítélet nevelő, jövőbeli cselekmények elkövetésétől való visszatartó erejét a tárgyalás nyilvánossága szolgálja, ez azonban az esetek többségében csupán az idézettek, esetleg azok családtagjainak jelenlétére szorítkozik. A generál-prevenció e lecsökkent hatását némileg kiszélesíti a sajtó, a rádió, amely időnként kiemel egy-egy ügyet a tárgyalóterem leszűkített nyilvánosságából. A generál-prevenció általában az eljárás közvetlen hatásaként jelentkező egészséges hatásra épít, a társadalmi rendhez hű, becsületes emberekben keletkező erkölcsi reakcióra, a morálisan gyengébb elemeknél viszont az ítélet nyomán keletkező visszatartó erőre. A speciál-prevenció kizárólag az eljárás alá vont személyre szorítkozik, s azt feltételezi, hogy a büntető eljárás, ill. az ítéletben alkalmazott büntetés kellő nevelő, visszatartó erőt képvisel ahhoz, hogy az elítélt újabb bűncselekmény elkövetésétől tartózkodjék.

A büntető jogtudomány, a kriminológia az egyes ügyekből vont általánosítások nyomán már korábban foglalkozott a különböző bűncselekmények elkövetését kiváltó, előidéző és segítő okokkal. Ezek ismerete alapján a preventív intézkedések szükségét maga is felismerte. De a valóságos okok megállapítására, még kevésbé konkrét, célirányos cselekvésre a polgári társadalmi rendszerben nem volt lehetőség. A burzsoá jogrendszer a megelőzéshez fűződő társadalmi érdekek védelmét állami feladattá nem tette, s az egész problémát a technikai megelőzés szűk és többé-kevésbé hatástalan korlátai közé szorította. Bár a burzsoá rendszerű államokban a bűncselekmények üldözése általában hivatalból történik, azok elkövetésének megakadályozása, megelőzése már nem tartozik az állami kötelességek körébe.

A megelőzés széleskörű alkalmazására csak a szocialista társadalomban van igazi lehetőség. Kezdetben — átmenetileg — a megelőzés problémái nem kerültek előtérbe, mert olyan dogmatikus nézet alakult ki, hogy a bűncselekmények mindegyike kizárólag a burzsoá hatások következménye, s így azokkal szemben csak adminisztratív úton kell intézkedni. 1954-ben Cshikvadze professzor mutatott rá arra, hogy bizonyos bűncselekmények elkövetésének okai a mi társadalmi viszonyaink között is fellelhetők olyan körülményekben vagy jelenségekben, amelyeket a szocialista rendszerben élő emberek helytelen intézkedései, téves állásfoglalásai vagy éppenséggel hibás szervezési módszerei válthatnak ki.

A XX. kongresszus óta már minden lehetőség megvan arra, hogy egy-egy bűncselekmény hátteréül szolgáló okokat ne csak megállapítsuk, hanem megszüntetésük, ill. hatástalanításuk végett intézkedhessünk is.

II. A szocialista állam kötelességének tekinti a megelőzést, e feladatot azonban sokkal tágabban értelmezi és ezért nemcsak büntetőjogi körre korlátozza. Ez a szocialista törvényesség fogalmából, mint alkotmányjogi princípiumból folyik. A szocialista törvényesség megtartása ugyanis nem csupán a bűncselekmények elkövetésének megelőzését, illetve az elkövetett cselekmények nyomán keletkezett sérelmek jóvátételét jelenti, hanem ezen túlmenően magában foglalja a törvénysértések azon széles körét is, amelyek egyetlen törvény szerinti bűntett tényállását sem valósítják meg, mégis elkövetésük a legkülönbözőbb jogterületeken a társadalomra nézve

[1] A megelőzés irodalma jelenleg kizárólag a bűncselekménnyel összefüggő területre szorítkozik. Egyik szocialista államban sem volt feltalálható a büntető törvénysértéseken túlterjedő megelőzéssel foglalkozó irodalom.

veszélyeseknek minősülnek. E törvénysértések a társadalmi veszélyesség mértéke szemponjából a bűntett színvonalát nem érik el ugyan, de megvalósításuk és esetleges elterjedésük az államrendre és az állampolgárokra olyan veszéllyel járhat, amellyel szembeni védekezés a szocialista államban — a jogrend és a jogbiztonság biztosítása érdekében — már a megelőzés stádiumában elsőrendű kötelesség.

A burzsoá állammal szemben a szocialista állam tehát fontos feladatának tekinti a *nem* büntető törvénysértések intézményes megelőzését is. Ennek egyik módja az, hogy a már elkövetett törvénysértések eseti korrigálásával egyidejűleg feltárja azokat az okokat és körülményeket, amelyek a törvénysértések bekövetkezését lehetővé tették. Ez az analízis azonban nem csupán szemlélődő, és nem elégszik meg a kiváltó okok, illetőleg elősegítő körülmények megállapításával, hanem egyidejűleg intézkedési kötelességet teremt a feltárt okok és körülmények megszüntetésére is. A burzsoá állam nem terhel speciálisan egyetlen szervet sem azzal a kötelességgel, hogy a bűncselekménynél enyhébb törvénysértések megelőzése végett is törvénynél fogva hivatalból intézkedjen.

III. A szocialista államban a megelőzés kötelező feladatát elsősorban a törvényesség őre: az ügyész látja el. Az ügyész a jog egész területén törvényességi felügyeletet gyakorol. E feladatát akkor látja el sikeresen, ha nemcsak a már elkövetett törvénysértések megszüntetése érdekében lép fel, hanem minden törvényes eszközt igénybe vesz az elkövetés megelőzése végett is. A szocialista ügyészi szemlélet tehát messze túlterjed a bűnüldözés horizontján, mert az ügyész az egyes jelenségeket nem csupán a bűnüldöző szervezet egyik képviselőjeként szemléli, hanem mint újtípusú szocialista ügyész a jelenségek gyökeréig hatol, keresi, kutatja a nagyobb és mélyebb összefüggéseket, és az egyes törvénysértések okainak feltárása után a törvényben részére biztosított eszközökkel azok megszüntetése, felszámolása iránt is intézkedik.

Ennek a széleskörű és nagy perspektívájú feladatnak a szüksége is hívta életre az ügyészi szervezetnek a burzsoá államrendben teljességgel ismeretlen új ágazatait: az ún. ügyészi általános felügyeleti és a polgári jogi felügyeleti szakágakat.

Egyébként a most már sokkal kiterjedtebben értelmezendő megelőzés szempontjai vezetik a bűnüldöző ügyészt is, amikor a bűncselekménnyel való találkozása során nem csupán az elkövető személyének felkutatására, az elkövetett bűncselekmény bizonyításához szükséges eszközök összegyűjtésére, a vád megalapozására, és a sikeres vádképviseletre törekszik, hanem ezen túl — már a nyomozati szakban — figyelme kiterjed a cselekményt kiváltó, előidéző, elősegítő valamennyi körülményre is. Az ügyész tehát e szakban nemcsak azt kutatja, hogy ki követte el a törvényi tényállást megvalósító bűncselekményt, és azzal milyen kárt okozott, hanem vizsgálja az elkövetés módját és azon kísérő körülményeket, amelyekből a cselekmény fakadt. Ezt a tevékenységet, az ún. analízist, legfőbb ügyészi utasítás teszi kötelezővé az ügyész számára. Az utasítás alapján egy-egy bűnügy ügyészi lezárásakor kettős kötelesség terheli az ügyészt: *1.* a törvénynek megfelelő módon intézkedik a felelősségrevonás iránt, vagy megszünteti a nyomozást, *2.* az egyidejűleg elvégzett analízis eredményéhez képest — az ismétlés veszélyének kizárása érdekében — a törvényben meghatározott ügyészi intézkedések (figyelmeztetés, felszólalás stb.) megtétele céljából jelzést ad az általános felügyeleti ügyésznek.

Mivel az analízis — legalábbis gyakorlatilag — sokak előtt új fogalom, kívánatos, hogy ennek lényege egy példa nyomán élesebb megvilágítást kapjon. Analízis eredményeként állapította meg az ügyészség, hogy nagyösszegű sikkasztás elkövetésére az adott lehetőséget, hogy az ingatlan adás-vételi ügyleteknél lerovandó illeték befizetését az illetékkiszabási hivatal a telekkönyvi hatóság felé nem a befizetési lap mellékelésével, hanem anélkül volt jogosult igazolni. Az elkövetők a fél felé arra vállalkoztak, hogy helyette a postai befizetést teljesítik, és az igazoló szelvényt az illetékkiszabási hivatal irataihoz mellékelik. Minthogy a telekkönyvi hatóság az illetékkiszabási hivatal egyszerű igazolását is kénytelen volt elfogadni, lehetővé vált, hogy az elkövetők — a tényleges befizetés mellőzésével, az átvett összegek elsikkasztásával — a társadalmi tulajdon terhére több mint egymillió forint kárt okozzanak. Az elemzés eredményeként megállapított törvénysértő állapot megszüntetése végett az ügyészség indítványozta annak elrendelését, hogy a telekkönyvi hatóság csak a befizetési lap mellékelése esetén tekintheti az illeték lerovását befizetettnek. E változtatás az ilyen jellegű bűncselekmények elkövetésének lehetőségét a jövőre nézve kizárta.

Az analízis a bűncselekmény feltárásánál, az adatok feldolgozásánál, a teendő ügyészi intézkedés kiválasztásánál, valamint annak indokolásánál az eddig ismert ügyészi kötelesség és felkészültség körét jóval meghaladó feltételek elé állítja az ügyészt. Az analízis elvégzésével, és az ehhez képest tett intézkedésével a törvényben sokkal szélesebb körben kötelezővé tett területen biztosítja a törvénysértés ismétlődésének kizárását. E tevékenysége során az ügyész elhagyja a szorosan vett büntető felügyeleti ág körét, és az általános törvényességi felügyelet területére lép át.

Az ügyészi analízis rendszerének jó tapasztalatai arra hívják fel a figyelmet, hogy a bűncselekményeket kiváltó, elősegítő okok feltárását, értékelését és az ismétlődés elkerüléséhez szükségesnek látszó intézkedések megtételét már a nyomozás során *intézményesíteni* kellene. Az új Büntetőtörvénykönyv életbelépését bizonyára követni fogja a Büntetőperrendtartás módosítása is. Ennek során az említett legfőbb ügyészi utasításban körülírt feladatokat — amelyek ez

idő szerint csak az ügyészeket kötelezik — a nyomozati szakban általánosságban, tehát a rendőri szervekre is kiterjedő hatállyal kívánatos volna kodifikálni.

IV. A burzsoá államrendben különösen a közigazgatási apparátus törvénysértőitől szenved a legtöbbet az egyszerű állampolgár. A szocialista államban az ügyészi általános törvényességi felügyelet magában foglalja nemcsak az államigazgatás, hanem a sokkal szélesebb gazdasági igazgatás területén is jelentkező törvénysértések reparációját, és természetesen azok megelőzését is.

A szocialista ügyész a törvényesség megtartása végett csak a jogilag szabályozott területeken folytat megelőző tevékenységet. Minthogy a szocialista államban a gazdasági tevékenység is állami, illetőleg szövetkezeti feladat, ezért a gazdálkodás irányítása is jogszabályok útján történik. Érthető tehát, ha az állam nemcsak az államigazgatás, hanem a gazdasági tevékenység terén felmerülő törvénysértések megelőzését is feladatának tartja. Az ügyészségről szóló 1959. évi 9. sz. törvényerejű rendelet kiemelt ügyészi kötelességnek tekinti a társadalmi tulajdon védelmét. Ez a védelem jóval tágabb annál a körnél, amit a büntetőjog biztosít a maga eszközeivel, mert a társadalmi tulajdonnal való gazdálkodásra vonatkozó jogszabályok betartását is az ügyészi felügyelet körébe vonja.

Nem szorul bizonyításra, hogy a törvénysértésekkel együttjáró erkölcsi, anyagi és politikai károk sokszor felbecsülhetetlen hátrányt okoznak nemcsak a társadalomnak, hanem közvetlenül az egyes állampolgároknak is. Ezek megelőzése és elkerülése a szocialista ügyészség elsőrendű feladata.

V. Az ügyészi tvr. a megelőzés érdekében kitűnő eszközöket biztosít az ügyész számára. Ezek közül legjelentősebb *a vizsgálat*. Vizsgálatot akkor folytat az ügyész, ha törvénysértésről, vagy annak veszélyéről szerez tudomást. A vizsgálat folyhat egyedi jellegű konkrét ügyben is, ez azonban kisebb jelentőségű és értékű eszköz a törvényesség megtartása, illetőleg a törvénysértések megelőzése szempontjából. Az elsődleges cél az, hogy az állampolgárok széles körét érintő vagy a gazdálkodás érdekeit jelentős mértékben veszélyeztető területeken kerüljön sor ügyészi vizsgálatra. A vizsgálatok irányának és módszereinek megállapításánál alapelv, hogy azok a törvénysértések *megelőzése* végett teendő intézkedések megalapozása céljából a törvénysértések társadalmi, jogi és gazdasági vonatkozásait elemzően feltárják. Így került sor több esetben az 1957. évi IV. törvény végrehajtásával kapcsolatban az állami fegyelem ügyészi vizsgálatára. Az e téren tapasztalt törvénysértések jövőbeni elkerülése végett a Legfőbb Ügyészség elsősorban a törvény alapos megismerését javasolta, miután megállapította, hogy a törvénysértések túlnyomó többsége hiányos törvényismeretből ered. De megállapította a vizsgálat azt is, hogy — különösen községi szinten — más feltételek hiánya is rontja az állami fegyelmet. Miután konstatálta, hogy a törvénysértések egyik eredője a nem kielégítő felügyelet, illetőleg irányítás, ezért az államigazgatás és a népgazdaság több területén vizsgálja, hogy az alsó apparátusnál észlelhető törvénysértések mennyiben vezethetők vissza a felügyelet és irányítás hiányaira. A megkívánt felügyelet és irányítás biztosítása önmagában kellő preventív erőt jelent ahhoz, hogy a rendszeresen és alaposan felügyelt és irányított szerv a törvénysértéseket elkerülje, illetőleg maga is tudatosan óvakodjon azok elkövetésétől.

VI. A másik eredményes eszköz a törvénysértések megelőzéséért folytatott küzdelemben a *vizsgáltatás*. A vizsgáltatás a felügyeleti tevékenység konkrét esetekben történő provokálása. Az ügyésznek a már említett tvr. 7. § (2) bek. *c)* pontja alapján joga van arra, hogy a törvényesség biztosítása érdekében a felügyeleti szerveket vizsgálatra kötelezze, amelynek eredményeként készült jelentés megküldését is követelheti. A vizsgáltatás különösen alkalmas eszköz arra, hogy a felettes szervet a törvényben előírt ellenőrző és irányító tevékenységére szorítsa.

A megelőzést szolgáló hatásos ügyészi eszköz az ügyészi *utóvizsgálat* tartása, illetőleg annak kilátásba helyezése. Utóvizsgálatra sor kerülhet az ügyészi vizsgálat eredményeként tett intézkedések végrehajtásának ellenőrzése végett, de helye lehet akkor is, ha az ügyész a szervvel történt vizsgáltatás eredményét közlő jelentés egyes megállapításait ellenőrzi abból a célból, hogy azok valóságáról, illetőleg a tett intézkedések eredményéről meggyőződjön. Sok esetben a vizsgáltatás eredményességét biztosítja az utóvizsgálat kilátásba helyezése, amely önmagában is prevencióul szolgál arra, hogy a szerv az ügyész által kívánt vizsgálatot a törvényben írt kötelességének megfelelően végezze.

VII. A vizsgálat, illetőleg a vizsgáltatás önmagában csak a törvénysértés veszélyének feltárására és megállapítására ad lehetőséget. A megszüntetés biztosítására az ügyész részére a tvr. egy egészen speciális, más területen fel nem található, kifejezetten a törvénysértések megelőzését szolgáló ügyészi intézkedést biztosít: az *ügyészi figyelmeztetést*. Ennek igénybevételére akkor van törvényi lehetőség, ha az ügyész a törvénysértés veszélyét, annak lehetőségét a rendelkezésre álló adatok alapján megállapítja. Ez elsősorban logikai tevékenység, mert a rendelkezésre álló adatokból, mint premisszákból vont következtetés útján jut annak megállapítására, hogy a törvénysértés veszélye fennáll. Az ügyészi figyelmeztetés joghatásában lényegében eltér az ún. szignalizációtól, amely nevének megfelelően csupán jelzést jelent, tehát a jelzett szerv terhére semmilyen intézkedési kötelezettséget nem hoz létre. Éppen a szignalizáció erőtlensége miatt szükséges, hogy törvénysértés veszélye esetén a szervre elbírálási kötelezettséget háríto ügyészi intézkedés legyen alkalmazható. Az ügyészi figyelmeztetés az ügyészi intézkedések

sajátosságánál fogva tehát nem csupán szignalizál, hanem a figyelmeztetésben foglaltak megvizsgálásán túl — egyetértés esetén — a törvénysértés elhárítására irányuló intézkedési kötelezettséget is jelent. Egyet nem értés esetén a felsőbb szerv dönt, amely köteles a törvénysértés veszélyét fel nem ismerő, vagy a ráutaló jelenségeket nem megfelelően értékelő szervet arra kötelezni, hogy az ügyészi figyelmeztetés indítványi részében kívánt preventív intézkedéseket megtegye.

VIII. A további törvénysértések elkerülését szolgálja és ezért maga is preventív jellegű az *ügyészi felszólalásnak,* mint ügyészi intézkedésnek az a formája, mely valamely törvénysértő gyakorlat felszámolását célozza, kizárólag azért, hogy a jövőben a törvénysértő felfogásból eredő gyakorlat alkalmazásra ne kerüljön. A felszólalás benyújtása tehát csak a *további* törvénysértések elkerülésére irányul anélkül, hogy a már elkövetett, és a törvénysértő gyakorlat alapján elbírált egyes esetek reparálását is igényelné. Az ilyen felszólalásban kifejtett állásfoglalás egyben a törvényesség egységét is védeni kívánja, és elfogadása esetén útmutatásul szolgál a törvény helyes értelmezéséhez, alkalmazásához és a további törvénysértések elkerüléséhez.

Az állami gazdaságok és gépállomások munkaügyi gyakorlatának általános törvényességi vizsgálata során például észlelték az ügyészségek, hogy az egy hónapnál hosszabb időre szóló határozott időtartamú munkaszerződéseket — a Munkatörvénykönyvének kifejezett rendelkezése ellenére — nem írásban kötötték meg, és a munkavállalókat a határozott időre szóló munkaszerződés állandó megújításával sokszor éveken át foglalkoztatták. Ez a gyakorlat, amellett, hogy a joggal való visszaélés fogalmát is kimeríti, a munkavállalók jogainak csorbítását jelenti. E törvénysértő gyakorlat felszámolását az ügyészségek az ismertetett felszólalás formájában kezdeményezték.

IX. A figyelmeztetés és a felszólalás utóbb említett formája a megelőzést közvetlenül szolgáló eszközök. Mint közvetett eszköz kerül alkalmazásra a felszólalás másik formája: a passzív törvénysértésekkel szembeni fellépés és az aktív törvénysértésekkel szembeni klasszikus ügyészi támadási eszköz: az *óvás.*

A felszólalás e másik formájának igénybevételére akkor kerülhet sor, ha a szerv a törvényben számára kötelezően előírt intézkedést nem tette meg, és ezzel mulasztásban megnyilvánuló törvénysértő állapotot hozott létre. Ez az állapot mindaddig tart, amíg a szerv a törvényben számára kötelezően előírt intézkedést az ügyészi felszólalás nyomán meg nem teszi. Az ügyész tehát a törvénysértő állapot mielőbbi megszüntetése végett szólal fel, és ezzel további törvénysértéseket akadályoz meg, ill. hárít el.

Ugyancsak közvetett módon szolgálja a prevenciót az *óvás,* minthogy a szervek ennek hatásaként a jövőben hasonló törvénysértések elkövetésétől feltehetően óvakodni fognak. E cél érdekében az ügyészi intézkedések — így az óvás is — minden esetben felhívják a szervek figyelmét a konkrét ügyön túlterjedő preventív kötelességükre, hogy ezzel is minél kisebb körre szorítsák vissza a törvénysértések bekövetkezésének a lehetőségét.

X. A törvénysértő módon tett intézkedés végrehajtásával okozható kár elhárítása érdekében — kizárólag óvás esetén, és a tvr.-ben megszabott korlátok között — az ügyész indítványozhatja, hogy a szerv az óvás elbírálásáig intézkedésének végrehajtását függessze fel. Ez az ügyészi indítvány a szervre nézve kötelező erejű. A cél nyilvánvaló: törvényes módon meg kell akadályozni, hogy a szerv az ügyész által törvénysértőnek felismert és éppen ezért meg is támadott határozatát, ill. intézkedését végrehajthassa, és ezzel utóbb csak nehezen jóvátehető vagy éppenséggel helyre sem hozható kárt okozzon. Ennek a szocialista ügyészségekre vonatkozó jogszabályok között is egyedülálló törvényi rendelkezésnek kizárólagos célja a megelőzés.

XI. A törvénysértés megelőzését szolgálja az ügyészi tvr. 25. §-a szerint az ügyészt megillető az a jog, hogy fegyelmi, szabálysértési és kártérítési eljárást kezdeményezhet. Az ügyészt megillető e jog biztosítja, hogy a törvénysértést elkövető személyekkel szemben abban az esetben is a törvénynek megfelelő eljárás induljon, ha a szerv, amelynek egyébként *hivatalból kötelessége* volna az eljárás megindítása, azt elmulasztja, s emiatt — az elévülési idő eltelte, illetve az eljárás elmaradása folytán — a törvényesség sérelmet szenvedhet. A tvr. 25. §-a az ügyészi indítvány esetén az eljárás lefolytatását, és a hozott határozatnak az ügyész részére történő megküldését kötelezővé teszi. Ez utóbbi rendelkezés is preventív jellegű, mert ebben az esetben az eljárásra kötelezett hatóság annak tudatában intézkedik, hogy határozatát az ügyésznek megküldeni tartozik. Ha a hozott határozat törvénysértő, éppen az ügyésznek való megküldés biztosítja, hogy a törvénysértés újabb ügyészi intézkedés folytán megszüntethető legyen.

XII. Az ügyész egyik kiemelt kötelessége az egységes törvényesség biztosítása. Ez azt jelenti, hogy az ügyész a magasabbrendű jogszabálytól eltérő vagy azzal éppen ellentétben álló, alacsonyabb szinten alkotott jogszabály által teremtett törvénysértő helyzetet a maga eszközeivel felszámolni köteles. A törvényesség egységét az ügyész nemcsak a törvénysértő jogszabály megtámadásával, hanem a jogszabály törvénysértő értelmezésével szembeni fellépésével, vagy további törvénysértés elkerülése végett a törvénynek megfelelő állásfoglalást tartalmazó elvi döntés vagy útmutatás kezdeményezésével is megvédeni köteles. Az ügyész e tevékenységével a jogbizonytalanság megszüntetését biztosítja, és egyben elhárítja a jövőbeni törvénysértések veszélyét is.

A törvénysértések megelőzése érdekében alakult ki az a gyakorlat, hogy az ügyésznek már

a jogalkotás során módja van a tervezett, és esetleg törvénysértő rendelkezésekre vagy intézkedésekre — azok életbelépése előtt — észrevételeket tenni. Az ügyészi észrevételek a jogalkotó szervekre kötelezettséget nem rónak. A jogalkotás során tett ügyészi észrevételek nem azonos súlyúak az ügyészi intézkedésekkel, amelyek általában *elbírálási kötelezettséget* rónak az érintett szervekre. Az ügyészi észrevételek nem teremtenek kötelezettséget az ügyész terhére sem olyan értelemben, hogy az észrevétellel nem támadott vagy esetleg éppen az ő észrevételei folytán a jogszabályba került törvénysértést az ügyész utóbb *intézkedésével* meg ne támadhassa. Az ügyész ugyanis nincs kötve — nemcsak e téren, de máshol sem — olyan állásfoglalásához, vagy intézkedéséhez, melyet esetleg utóbb maga törvénysértőnek ismer fel. Az ügyészt az Alkotmányból folyóan terheli a törvényesség megtartásának kötelessége, és ez alól még akkor sem tehet kivételt, ha esetleg éppen közreműködése folytán vagy egyetértésével jött létre a törvénysértés.

Az ügyész észrevételezési joga a jogszabály előkészítésénél más szempontból is kívánatos. Fontos érdekek fűződnek ahhoz, hogy már kihirdetett és hatályba lépett jogszabállyal szemben ne kerüljön sor törvénysértés miatt ügyészi fellépésre. Ha ugyanis valamely törvénysértő jogszabály vagy jogszabályi rendelkezés miatt az ügyész óvással kénytelen élni, ez az ügyészi intézkedés elbírálásáig jogbizonytalanságot teremt, amelynek kihatásai sokszor nem, vagy csak hosszas eljárás után reparálhatók. Nem becsülhető le az a politikai hátrány sem, amely az ügyészi intézkedés nyomán a jogszabályalkotó szerv állampolgárok előtti tekintélyét sújtja. Ezzel szemben nem jelent beavatkozást a szervek munkájába, és nem téved az ügyész adminisztratív vagy operatív területre, ha a törvénysértések megelőzése, s ezáltal a törvénybe vetett bizalom elmélyítése érdekében már a jogalkotás során hallatja szavát, és ezzel a minimumra csökkenti a jogbizonytalanságot.

E tevékenység hasznosságát és szükségességét a Párt Politikai Bizottsága által jóváhagyott, az ügyészi általános törvényességi felügyeletre vonatkozó irányelveket tartalmazó 14/1960. legfőbb ügyészi utasítás is hangsúlyozza, amikor kimondja, hogy „Az egységes törvényesség biztosítása és a törvénysértések megelőzése érdekében az általános felügyelet a jövőben is folytassa a jogszabályelőkészítés terén eddig végzett tevékenységét, s őrködjék azon, hogy a kiadásra kerülő rendelkezések összhangban álljanak a magasabbrendű jogszabályokkal."

Mindezekből leszűrhető, hogy a jogszabályalkotásban való ügyészi közreműködés az azok *végrehajtásánál* felmerülő akadályok elhárítását is szolgálja.

Figyelemmel kíséri az ügyész a jogszabályalkotást — elsődlegesen a megelőzést szolgálva — abból a szempontból is, hogy nem nyújt-e lehetőséget, vagy nem teremt-e egyenesen alkalmat arra, hogy a társadalmi tulajdon terhére visszaéléseket követhessenek el. Az újításokról és találmányokról szóló 29/1959. számú kormányrendelet előkészítése során az észrevételezésre megküldött tervezetet például a Legfőbb Ügyészség főként abból a szempontból vizsgálta meg, hogy a tervezett rendelkezések alkalmasak-e arra, hogy az újítási ügyek intézésénél korábban fennállott visszaélési lehetőségeknek gátat vessen. Ezért észrevételei, illetve kiegészítő javaslatai csaknem kizárólag olyan jellegűek voltak, amelyek a visszaélések megelőzését, s ezen keresztül a társadalmi tulajdon fokozottabb védelmét szolgálták.

Az ügyésznek a kodifikáció során kifejtett, a megelőzést szolgáló tevékenysége nem szorítkozik csupán a jogszabály-tervezetekben előforduló törvénysértések észrevételezésére. A jogalkalmazás során gyakran találkozik az ügyész kisebb-nagyobb mértékben társadalom veszélyességet mutató olyan jelenségekkel is, amelyeknek léte ún. joghézagra, vagyis a szabályozás hiányára vezethető vissza. E hézagok, rések felszámolása, az ebből adódó veszélyek elhárítása ugyancsak megelőzési körbe eső feladat. Ilyenkor az ügyész jogi szabályozás, illetőleg a mutatkozó hézag kitöltése érdekében a jogalkotásra illetékes szervhez fordul, és jogszabályt kezdeményező, vagy megfelelő intézkedést javasoló indítványában részletesen kifejti a jogszabályalkotás vagy intézkedés szükségét, és rámutat a rendezetlenségből eddig származott veszélyekre.

A jogszabályalkotás során — de egyébként is — az ügyész azt is vizsgálja, hogy valamely jogszabály az állampolgárok terhére nem teremt-e alkalmat hatósági túlkapásokra. Egyik jellemző példája ennek a pénzügyminiszter 114/1960. P. M. számú utasítása, amely szerint az ún. kupeckedést és üzérkedést folytatókat, az e tevékenységükkel elért jövedelmük után megfelelően meg kell adóztatni. E kétségkívül helyes rendelkezés végrehajtására vonatkozóan azonban helytelen utat jelölt meg az utasítás akkor, amikor előírta, hogy minden községben haladéktalanul meg kell állapítani, hogy kik azok, akik ilyen, a népgazdaság érdekei szempontjából nem kívánatos tevékenységet folytatnak. Ilyen megállapításra a községi tanácsoknak nincsen joguk. Aki kupeckedik vagy üzérkedik, az bűntettet vagy szabálysértést követ el, s csak a bűnüldöző szervek — ideértve a szabálysértési eljárás lefolytatására illetékes szerveket is — tehetnek e vonatkozásban joghatályos megállapítást. Előfordult, hogy az utasítás alapján olyan személyekre, akikre a községi tanács végrehajtóbizottsága a kupeckedést vagy üzérkedést megállapította, magasabb összegű általános jövedelemadót vetettek ki. Ügyészi intézkedés folytán ezeket az ügyeket újból megvizsgálták, és nem egy esetben kiderült, hogy a kupeckedés vagy üzérkedés az érintettek vonatkozásában nem bizonyítható. A Legfőbb Ügyészség indítványa alapján a pénzügyminiszter a 111/1961. P. M. sz. utasításával e kifogásolt rendelkezést megváltoztatta és elő-

írta, hogy a tanácsok a tudomásukra jutott árdrágító uzérkedéssel vagy kupeckedéssel foglalkozó személyeket a nyomozó hatóságoknál jelentsék fel, majd a büntető-, illetve a szabálysértési eljárás során hozott határozatban foglaltak figyelembevételével vessék ki ezekre a személyekre az általános jövedelemadót. Az új utasítás szerint tehát már nem a tanácsok, illetve azok végrehajtóbizottságai állapítják meg, hogy kik a kupecek, és az üzérek, s így a korábban jelentkező hatósági túlkapások lehetősége kizártnak tekinthető.

XIII. Az ügyésznek a polgári eljárásban való részvétele is a törvényi prevenciót szolgálja. Ebből folyik, hogy az ügyész a polgári ítélkezés törvényessége feletti felügyelete során is végez törvénysértést elhárító, illetőleg annak megelőzését célzó feladatokat. A Polgári perrendtartás, az ügyészi tvr. 15. §-a, valamint a 14/1958. Legf. Ü. számú utasítás széles körben bocsát rendelkezésre olyan eszközöket, amelyek az ügyész megelőzést szolgáló tevékenységét lehetővé teszik. Ezek az eszközök: a polgári peres és nem peres eljárás megindítása, a mások által indított perekben való fellépés, a törvényben biztosított per- és jogorvoslatok, kollégiumi állásfoglalások és elvi döntések kezdeményezése, valamint a törvényességi óvás.

Az ügyészi polgári felügyeleti tevékenység felsorolt eszközeinek alkalmazása elsősorban a már bekövetkezett törvénysértések kiküszöbölésére irányul. A bírói gyakorlat egységének biztosítása érdekében tett ügyészi intézkedések vagy bizonyos perkategóriákon belül folytatott polgári ügyészi vizsgálatok elsőrendű célja azonban — a törvénysértések megállapításán és azok reparálására tett intézkedéseken túl — a további törvénysértések megelőzése, illetőleg elhárítása. E tevékenységi körben is az az alapvető cél, hogy az ügyész ne csupán a törvénysértések megállapítására, hanem azok okaira, és az azokat előidéző körülményekre is részletesen kitérjen, és a törvénysértések további elkövetésének kizárása érdekében álló megfelelő eljárást kezdeményezzen.

Az egyes polgári felügyeleti eszközök közvetlenül is szolgálják a megelőzést, különösen, ha azok alkalmazása rendszeresen és átfogóan történik. Például az igényperekben való következetes ügyészi fellépés eredményezte, hogy a bíróságok a társadalmi tulajdon terhére folytatott liberális ítélkezési gyakorlatot megszüntették.

Az ügyészi keresetindítás törvényi rendeltetése az, hogy az egyes társadalmi tulajdont kezelő szervek helyett és azok javára — minthogy az utóbbiak elmulasztották, vagy bizonyos érdektől vezetve nem nyújtják be a társadalmi tulajdont képező kintlevőségeik érvényesítésére irányuló keresetet — az ügyész indítson pert, hogy ezzel megszüntesse, illetve elhárítsa a törvénysértő állapotból származó következményeket. Ez az ügyészi tevékenység tehát amellett, hogy a társadalmi tulajdon védelmének érdekeit szolgálja, kifejezetten preventív jellegű. De az egyszerű állampolgárt sújtó törvénytelenség megszüntetése is célja lehet az önálló ügyészi keresetnek. Erre különösen akkor kerülhet sor, amikor nyilvánvaló, hogy a törvénysértő állapot megszüntetését célzó kereset benyújtására az állampolgár valamilyen rajta kívülálló okból képtelen. Az ügyész polgári perbeli jogának törvényi biztosítása annak a köztudatnak a kialakítására is alkalmas, hogy valamilyen törvénysértő állapot megszüntetésére a jogviszonyban álló feleken kívül a keresetindítás eszközével élve az ügyész is jogosult. Ez a köztudat már önmagában is megelőző erőt képvisel a turpis jogviszonyok létrehozásánál.

A büntetőpolitikai irányelveknek megfelelő differenciálás lehetőségét is biztosítja a polgári jog eszközeit felhasználó ügyész, amikor a Btá. 56. § alkalmazása esetén az okozott kár megtérítésére irányuló keresetével, illetve az annak alapján hozott bírói ítélettel jelentős visszatartó hatást hoz létre. A polgári kártérítésre kötelezés sok esetben hathatósabb eszköznek bizonyul a generál-, illetőleg a speciál prevenció elérésére, mint a kisebb súlyú, vagy gyakorlatilag tényleges hátrányt nem is jelentő büntető intézkedés, amilyen pl. a felfüggesztett börtönbüntetés.

Mind a perbeli fellépés, mind a keresetindítás eszközét alkalmazhatja az ügyész a Polgári Törvénykönyv 202. § (3), a 237. § (1) és a 361. § (3) bekezdéseiben meghatározott esetekben az állam javára való marasztalás érdekében. Ez igen hatásos visszatartó erőt gyakorol az állampolgárokra, ha azt tapasztalják, hogy uzsorás, vagy tiltott, a dolgozó nép érdekeit sértő, vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződéseket kötőkkel vagy jogalap nélküli gazdagodást előidéző magatartást tanúsítókkal szemben az ügyész fellép, és ennek következtében a bíróság a visszajáró szolgáltatást az állam javára ítéli meg.

Fontos eszköz a prevenció szolgálatában az ügyészi fellebbezési óvás, amely azt biztosítja, hogy a peres eljárás során történt törvénysértés — még az alapeljárás során — a felek akaratára figyelem nélkül a fellebbviteli bíróság ítélete által korrigálható legyen. Ez az ügyészi intézkedés a konkrét ügyön túlmenően a jövőre nézve is elejét veheti a törvénysértő bírói gyakorlatnak. Ismeretes például, hogy a bíróságok a házassági bontóperek jelentős százalékában a törvény célkitűzéseivel szemben a felek burkolt megegyezése alapján bontják fel a házasságot. Következetes gyakorlat, hogy az ügyészségek a közös megegyezésen alapuló bontó ítéleteket fellebbezési óvással támadják meg, kifejezetten azzal a tendenciával, hogy a bíróság törvénysértő gyakorlatát megváltoztassák, és a további jogsértő ítélkezést megszüntessék. Egyébként az a törvényi rendelkezés, hogy a házassági bontóperekben hozott ítéleteket az ügyész számára is kézbesíteni kell, szintén preventív jellegű.

Ha az ügyész felügyeleti tevékenysége során a már jogerős ítéletek alapján azt állapítja

meg, hogy az ítélkezés bizonyos jogterületen törvénysértéssel folyik, az ítéletek törvényességi óvással történő megtámadásával, és az ítéletek végrehajtásának felfüggesztésével teszi lehetővé, hogy a Legfelsőbb Bíróság a konkrét törvénysértések korrekcióján túl iránymutatást adhasson az alsófokú bíróságok felé, amellyel a további törvénysértések elkerülését is biztosítja.

Nagyobb jelentőségű, és az egységes ítélkezéshez fűződő közérdek szempontjából súlyosabb sérelmet jelentő törvénysértések megszüntetése, illetőleg ismétlődésük elhárítása érdekében a legfőbb ügyész a Legfelsőbb Bíróságnál kollégiumi állásfoglalást kezdeményezhet. Például, a társadalmi tulajdon fosztogatását „jó üzletté" tette egy időben az a bírói gyakorlat, amely szerint az elkövető a társadalmi tulajdont ért kár fejében azt az összeget volt köteles megtéríteni, amely értékben a cselekmény tárgya az állami szerv leltárában szerepelt (pl. beszerzési érték, önköltségi ár, nagykereskedelmi ár stb.), holott a tettes az ellopott tárgyat általában magasabb áron tudta értékesíteni. Ennek a törvénysértő helyzetnek a megszüntetése végett mondotta ki a Legfelsőbb Bíróság polgári büntető és katonai kollégiumának 291. sz. közös állásfoglalása — a legfőbb ügyész kezdeményezésére —, hogy ilyen esetben a sértett vállalat a teljes kárt, tehát a fogyasztói (kiskereskedelmi) árat jogosult érvényesíteni. Ez az állásfoglalás a bűnözés rentabilitásának e fonák formáját számolta fel.

Az ügyészi tvr. értelmében jogosult a legfőbb ügyész elvi döntés hozatalát is kezdeményezni. E jogszabályban biztosított jog ugyancsak hathatós fegyver lehet a megelőzés szolgálatában. Jó példa erre a később jogszabályi erőre is emelt IX. sz. polgári elvi döntés. Az 1950-es évek elején a kulákok és volt nagybirtokosok tömegével indítottak pert a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, az állami gazdaságok és gépállomások ellen az azok használatában levő termelőeszközök kiadása, illetve ellenértékük megtérítése vagy használati díj fizetése iránt. A tömeges perindítás nemcsak zavarta a mezőgazdaság szocialista szektorának nyugodt termelőmunkáját, de a kereseteknek való esetleges helytadás létalapjukat is érintette volna. Az ugyancsak legfőbb ügyészi kezdeményezésre hozott elvi döntés egyszer és mindenkorra kizárta e támadások lehetőségét.

Az ügyésznek tehát a polgári jog területén is rendelkezésére állanak a törvénysértések megelőzését szolgáló eszközök. Ezek felhasználása jelentős mértékben erősíti a polgári jogterületen a biztonságot és segíti a szocialista jogelvek érvényesülését.

XIV. Feltétlenül a megelőzés irányában hat a jól szervezett *ügyészi jogpropaganda* is, amely azon túl, hogy egyes jogszabályok ismertetésével biztosítja a törvény nem tudásából vagy helytelen értelmezéséből származó törvénysértések elkerülését, az ügyészi munka sokoldalú lehetőségeit is felhasználja.

Ezek közül leghatásosabb egy-egy üzem dolgozói előtt az üzemben lefolytatott ügyészi vizsgálat során tapasztalt törvénysértések ismertetése, és azoknak az okoknak a megjelölése, amelyekre e törvénysértések visszavezethetők. Különösen figyelemre méltó preventív hatást biztosít egy-egy baleset vagy társadalmi tulajdon elleni cselekmény miatt indult büntető eljárás ítélettel történt lezárása után a bűncselekményt kiváltó, elősegítő okok taglalása, és annak magyarázata, hogy a jövőben hogyan kerülhető el hasonló kár vagy baleset bekövetkezése.

Hasonló célokat szolgál az ügyésznek a Tanács vagy a Végrehajtóbizottság előtti felszólalása, ahol a vizsgálatok során tapasztalt törvénysértések okaira mutat rá, és tesz javaslatokat azok megszüntetésére.

XV. A kifejtettekből megállapítható tehát, hogy a megelőzés széleskörű ismereteket kívánó, sokrétű jogászi feladat. A megelőzés gyakorlatilag kétirányú: az egyik a szó szoros értelmében vett, még be nem következett törvénysértés veszélyének elhárítása, a másik a már bekövetkezett törvénysértések megfelelő elemzése alapján a további törvénysértések elkerülése végett tett intézkedés.

A megelőzés mindkét változatának következetes gyakorlati alkalmazása jelentős mértékben segítheti elő a törvényesség helyzetének ugrásszerű megszilárdulását.[2]

Ágoston Pál

---

[2] Felmerült, hogy a bűntetti törvénysértések megelőzésénél már bevett és elfogadott generál és speciálprevenció nem nyújt-e kategorizálási lehetőséget arra, hogy a nem büntető eljárás keretébe tartozó törvénysértések megelőzése végett tett intézkedéseket is e két hatás szempontjából rendszerezzük.

Szerény megítélésem szerint speciál-prevencióról csak oly eljárás keretében lehet szó, ahol a törvénysértő meghatározott eljárás alá vonható *természetes személy*. Az ilyen eljárás eredményeként hozott határozat azonban az eljáráson kívülálló természetes személyekre is kihat és ezzel generál preventív hatást is létrehoz.

Ha az ügyészi általános törvényességi felügyeleti eljárásban az eljárás alá vont törvénysértő személy kiléte után kutatunk, úgy megállapítható, hogy az általában nem természetes, hanem jogi személy. Ezen túl a törvénysértő jogi személyek (szervek) nem egyszer bizottságban, esetleg szavazás eredményeként hoznak törvénysértő határozatot, más esetben felsőbb szerv utasítására, vagy egy szerven belül a beosztott a feletes felhívására, de a *szerv nevében* tesz törvénysértő intézkedést.

De az eljárás jellege, az írásbeliség sem teszi lehetővé, hogy a büntető eljárásban a szóbeliség, a közvetlenség és a nyilvánosság által biztosított speciál, illetőleg generál-prevenció érvényesülhessen. Véleményem szerint tehát e két büntetőjogi fogalommal az ügyészi általános törvényességi felügyelet során alkalmazandó megelőzésnél lényeges tartalmi eltérések miatt az említett kategorizálási lehetőséggel élni nem szabad és inkább a maga sokrétűségében kell az egyes megelőző intézkedések és módszerek hatását elemezni.

A büntetőjogi felelősség alapja a szovjet jogban és materiális felfogásának kérdése

Két és fél évvel ezelőtt a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa igen nagy jelentőségű törvényeket fogadott el, amelyek a kommunista társadalom általánosan kibontakozó építésének szakaszában rendkívül fontos szerepet játszanak országunkban a törvényesség és a jogrend megszilárdításában. Az új törvények között van a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek alapelveiről szóló törvény. Ez a törvény a szovjet büntetőjog szilárd alapelveinek változatlan fenntartása mellett kiküszöbölte azokat a büntetőjogi normákat, amelyek már keletkezésüket is annak köszönhették, hogy a múltban egyes esetekben figyelmen kívül hagyták a szovjet büntetőjog fejlődésének törvényszerűségeit, módosította a jelenlegi viszonyoknak meg nem felelő normákat, és a bűnözés elleni harc jelenlegi szakaszának követelményei folytán szükségessé vált új normákat állapított meg.

Az Alapelvek óriási jelentősége mindenekelőtt abban áll, hogy — mint azt maga a törvény is leszögezi — meghatározzák az egész szovjet büntetőjog, azaz mind a Szovjetunió, mind a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek *egységes* irányelveit és közös rendelkezéseit (2. cikk). Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy a szovjet büntetőjognak az Alapelvekben lerögzített ezeket az irányelveit a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyveinek szó szerint át kell venniök,[1] hanem azt is elengedhetetlenül szükségessé teszi, hogy lényegüket és jelentésüket egységesen értelmezzük, aminek nemcsak a jogalkotás, hanem a szovjet igazságszolgáltatás gyakorlati munkája, a szovjet büntetőjog elméletének kimunkálása, valamint a szovjet jogászok képzése szempontjából is óriási jelentősége van.

Az Alapelvek egyik legfontosabb, a központi helyek egyikét elfoglaló cikke az „Általános rendelkezések" című fejezetben elhelyezett, „A büntető felelősségrevonás alapja" című 3. cikk. E cikk kivételesen fontos jelentősége abban állt, hogy a szovjet törvényhozás történetében első ízben fogalmazza meg egyenesen és világosan magában a törvényben a büntetőjogi felelősségrevonás *alapját általánosságban*, vagyis azokat az alapelveket, amelyeken az egész szovjet büntetőjog, valamennyi szovjet büntető törvény nyugszik. Ezzel együtt lerögzíti az egyes konkrét *személyek* büntetőjogi felelősségrevonásának ezekből az elvekből folyó *alapját* is, vagyis azokat a *körülményeket*, amelyeknek feltétlenül fenn kell forogniok ahhoz, hogy az egyes ember büntetőjogi felelősségrevonása bekövetkezhessék, hogy az egyes embert meg lehessen büntetni.

A hatályos szovjet büntetőjognak mint *normarendszernek*, és következésképpen az egész szovjet büntetőjognak általában is az az *elv* az alapja, hogy a büntetőjogi felelősségrevonásnak *csakis bűncselekmény elkövetésében való bűnösség alapján lehet helye*. Ez az elv a szovjet *büntető*jog sajátos elve ugyan, de ugyanakkor *az egész szovjet jog* szocialista lényegét jellemző elvek kifejezője, és ennek következtében meghatározza a szovjet büntetőjog egész szerkezetét, valamint összes intézményeinek és fogalmainak a tartalmát.

Azt az elvet, hogy büntetőjogi felelősségrevonásnak csak bűncselekmény elkövetésében való bűnösség alapján lehet helye, a szóban forgó cikk a következő szavakkal mondja ki: „Büntetőjogi úton felelősségre vonni és megbüntetni csak azt lehet, aki bűncselekmény elkövetésében bűnös". Ebből következőleg annak, hogy valakit büntetőjogi felelősségre lehessen vonni és meg lehessen büntetni, előfeltétele az illetőnek a bűncselekmény elkövetése pillanatában fennforgó és a bűncselekmény elkövetésében megnyilvánuló bűnössége. Azt, aki bűncselekményt követett el, a szovjet állam és az egész szovjet nép bűnösnek tekinti. Ennek megfelelően büntetőjogi értelemben csak az tekinthető bűnösnek, aki bűncselekményt követett el. Ezért a 3. cikk további szövege megmagyarázza, hogy mit jelent „bűncselekményt elkövetni". Bűncselekményt elkövetni annyit jelent, mint „szándékosan vagy gondatlanságból a büntető törvény által meghatározott társadalomra veszélyes cselekményt elkövetni". E szavak mindazon objektív és szubjektív körülményre utalnak, amelyek együttes megléte a bűnösség fennforgásának előfeltétele, vagyis magukban foglalják a *bűncselekmény összes* — az Alapelvek 7., 8. és 9. cikkében meghatározott — ismérveit. A konkrét ügy egyéb objektív és szubjektív körülményei (például az Alapelvek 32. és 34. cikkében felsoroltak stb.) a *bűnösség fokának* megállapítása szempontjából bírnak nagy jelentőséggel.

Az elkövető tényleges bűnösségi fokának helyes megállapítása nemcsak a büntetés igazságos kiszabása, hanem a felelősség nemének és jellegének helyes megállapítása végett is szükséges. Abból az alapelvből, hogy a büntetőjogi felelősségrevonásnak csak bűncselekmény elkövetésében való bűnösség alapján lehet helye, következik tehát, és attól elválaszthatatlan

---

* A tanulmány a Pravovegyenyije (leningrádi jogi folyóirat) részére készült. A szerzők a tanulmány kéziratát megjelenése előtt a Jogtudományi Közlöny rendelkezésére bocsátották. Oroszból fordította: *Dr. Décsi Gyula.*

[1] L.: *P. Sz. Romaskin:* A szövetséges köztársaságok jogrendszere kodifikációjának tudományos alapjairól. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1959. évi 4. szám, 20. old.

L. továbbá: *P. Sz. Romaskin:* Az SZKP XXI. Kongresszusa és a szovjet jogrendszer további tökéletesítése. Kommunyiszt, 1959. évi 5. szám, 44—45. old.

az a másik alapelv, hogy *a felelősség a bűnösség fokához képest egyéniesítve* állapítandó meg. Ezért mondhatjuk, hogy ezt az elvet is az Alapelvek 3. cikke tartalmazza, majd az a törvénynek a büntetéskiszabás általános elveit meghatározó 32. cikkében további kifejtésre kerül. A büntetőjogi felelősség egyéniesítésének elve nemcsak a *büntetéskiszabás* egyéniesítésében érvényesül, hanem a büntetés *végrehajtásának* egyéniesítésében, valamint a büntetett előélethez fűződő hátrányok alóli *mentesítés* egyéniesítésében is.[2]

V. I. Lenin műveiben több ízben is találkozunk olyan kijelentésekkel, amelyek értelmében a szovjet jog szerint felelősségrevonásnak csak bűnösség alapján lehet helye, a felelősségrevonás nemének és mértékének pedig arányban kell állnia a bűnösség fokával. F. E. Dzerzsinszkij számára írt feljegyzésében például a következőket írta V. I. Lenin: „Az olyan személyeket, akik vétenek ez ellen a törvény ellen, ... minden mulasztásért bűnösségek fokára tekintettel 5000 rubelig terjedő pénzbüntetéssel, 1 évig terjedő börtönnel, vagy a frontra küldéssel kell büntetni".[3]

A szovjet büntetőjog mindenkor ezen a két alapelven — azaz, hogy büntető felelősségrevonásnak csak bűncselekmény elkövetésében való bűnösség alapján lehet helye, s a felelősséget a bűnösség fokával összhangban egyéniesíteni kell — épült fel.[4] Az igaz azonban, hogy e két elvet a szovjet büntető törvények nem mindig mondották ki kifejezetten. Sőt az OSZFSZK büntetőjogának 1919. évi Vezérelvei egyenesen hangsúlyozták, hogy „a büntetés nem a »bűn« megtorlása, nem a »bűn« levezeklése" (10. cikkely). Igaza volt M. M. Iszajevnek, amikor a Vezérelvek jellemzéseként a következőket írta: „A Vezérelvek alkotói figyelmen kívül hagyták a marxizmus klasszikusainak véleményét. Ők ugyanis egyáltalán nem tagadták a bűnösség fogalmát, csak megtisztították mindenféle metafizikus tartalmától. A marxizmus klaszszikusai nem tagadták a büntetés, mint a bűncselekményre reagáló, a bűncselekménnyel szembeni rosszalló értékítéletet kifejező reakció fogalmát sem. Másrészt viszont a „veszélyes állapot" és a „társadalmi védekezés intézkedései", amelyeket a szociológiai iskola a bűncselekmény és a büntetés fogalmak helyett behozott, teljesen idegenek voltak a marxizmus klasszikusai számára".[5] Az a körülmény, hogy a korábban hatályos szovjet büntető törvényekben egyes szakkifejezések (mint például a „társadalmi védekezés intézkedései") vagy egyes elszigetelt normák (mint például a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek 1924. évi Alapelveiben a 22. cikk, vagy az OSZFSZK Btk-jának 7. szakasza) szerepeltek, vagy hogy ezeket a normákat annakidején a gyakorlatban (bár mindig csak korlátozott keretek között) alkalmazták, nem a szovjet büntetőjog lényegét fejezte ki.[6]

Jelenleg a szóban forgó két elvet az Alapelvek egyenesen, világosan és szabatosan lerögzítik. Emlékeztetünk ezzel kapcsolatban arra, amit az azóta törvénnyé vált Alapelvekről szóló törvényjavaslatnak a Legfelsőbb Tanács elé terjesztése alkalmából D. Sz. Poljanszkij, a törvényelőkészítő bizottság elnöke mondott a javaslat ismertetése során: „A büntetőjogi törvények Alapelveinek tervezetében világosan és tisztán kifejezésre jutnak azok az elvek, hogy büntetőjogi felelősségrevonásnak csak a törvényben meghatározott bűncselekmény miatt van helye, továbbá, hogy a büntetést — a bűnösség fokához képest — egyéniesíteni kell. A szocialista törvényesség további megszilárdítása az ügyek összes körülményeinek pontos felderítését és helyes értékelését követeli a bíróság, az ügyészség és a vizsgálati szervek dolgozóitól, hogy a bűnösök igazságos büntetést kapjanak, az ártatlanok pedig ne szenvedjenek hiába".[7]

[2] A szovjet büntető törvény tág lehetőségeket biztosít ennek az elvnek a gyakorlati alkalmazására. Ezt biztosítják: a büntetési nemek felsorolását tartalmazó rendelkezés, az a körülmény, hogy a Különös rész rendszerint relatíve meghatározott szankciókat ír elő, a büntetés alól való mentesítés (az Alapelvek 16., 39., 41., 42., 43. cikke), illetőleg a kiszabott büntetés vagy egy részének letöltése alól való mentesítés lehetősége (44., 45., 46. cikk), a kiszabandó vagy a kiszabott büntetés enyhítésének (a 23. cikk (2) bekezdése, a 37., 39. cikk,) a végrehajtás alatt álló büntetés enyhítésének (44., 45., 46. cikk), illetőleg a büntetés végrehajtási módja enyhítésének (23. cikk (5) bekezdés), a különleges büntetési nemek (29. cikk), illetőleg a büntetéskiszabás különleges szabályai alkalmazásának (35., 36., 38., 39. cikk), a mellékbüntetések kiszabásának (21. cikk), a kiszabandó büntetés súlyosbításának (23. cikk (1) bekezdés), illetőleg a kiszabott büntetés végrehajtási módja megszigorításának (23. cikk (4) bekezdés), a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól meghatározott idő eltelte után, illetőleg a megállapított határidő előtt való mentesítés lehetősége (47. cikk).

[3] *V. I. Lenin* Művei 26. köt., Szikra, Bp., 1952. 387. old.

[4] L.: *P. G. Misunyin:* Tanulmányok a szovjet büntetőjog történetéről. Állami Jogi Kiadó, M., 1954, 166. old.; *V. M. Cshikvadze:* A bűncselekmény és a büntetés kérdéseiről vallott lenini nézetek jelentősége a szovjet büntetőjog számára. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1957. évi 11. szám, 141—145. old.

[5] *M. M. Iszajev:* A szovjet jog a Nagy Honvédő Háború időszakában. Jogi Kiadó, 1948., 47. old.

[6] Mint ismeretes, a húszas években és a harmincas évek elején a szovjet jogi irodalomban más nézetek is felmerültek, de több büntetőjogász abban az időben is helyes felfogást vallott. „A bűnösségnek, mint a felelősség előfeltételének fogalma, mai jogtudatunk integráns eleme, amelyet semmiféle tudományos doktrína és elmélet kitörölni nem fog. A társadalom jogtudata megköveteli, hogy a büntetés igazságos legyen, már pedig a büntetés csak akkor igazságos, ha mindenkivel szemben bűnössége arányában alkalmazzák" — írta például N. N. Poljanszkij. („Pravo j zsizny", 1922, 45. old.) Majd alább így folytatta: „A bűnösségfogalom elvetésének természetes következménye e fogalomnak a veszélyes álapot fogalmával való helyettesítése". Uo. 46., 47. old.

[7] Izvesztyija, 1958. december 26-i, 307/12923 szám. L. továbbá: *L. Szmirnov,* a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának elnökhelyettese: A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek alapelvei. Szovjetszkaja jusztyicija, 1959. évi 2. szám, 12—20. old.;

Annak a ténynek, hogy a szóban forgó elveket az Alapelvek törvényben rögzítik, nagy politikai és gyakorlati jelentősége van. A szovjet büntetőjogban ezekben az elvekben fejeződnek ki az egész szovjet jog lényegét meghatározó elvek, nevezetesen az igazi demokratizmus, a szocialista törvényesség és a szocialista humanizmus elve.[8] Ezek az elvek a szovjet büntetőjog lényegét fejezik ki, és azt, hogy a szovjet büntetőjog a szovjet jog azon ága, amely elengedhetetlenül feltételezi az egyéni felelősséget és amelynek alapfogalmai a bűncselekmény és a büntetés. A szóban forgó elveken épül fel az egész szovjet büntetőjog, de egyúttal és éppen ezért ezek az elvek határozzák meg a konkrét egyén felelősségének az alapját is. E két elv világánál válik érthetővé, hogy *miért* büntethető a szovjet büntetőjog szerint az ember csak bizonyos feltételek fennforgása esetén, vagyis csak akkor, ha *bűncselekmény elkövetésében bűnös.*

Szemben az imperialista államok büntetőjogával, amelyben nyíltan vagy leplezett formában gyakran a „személy veszélyes állapota" miatti felelősségrevonás elve érvényesül, a szocialista államban — éppen annak következtében, hogy itt „a felelősségrevonásnak csak bűncselekmény elkövetésében való bűnösség alapján lehet helye" elv érvényesül — csak az vonható büntetőjogi felelősségre és büntethető meg, aki a szovjet büntetőjog által *bűncselekményként* értékelt konkrét *cselekményt* követett el. A szóban forgó elvek következetes megvalósítása a jelenlegi viszonyok között megkövetelte annak a lehetőségnek kizárását, hogy olyan személlyel szemben, aki konkrét bűnös cselekményt nem követett el, represszió alkalmazására kerüljön sor.

A szóban forgó elveknek megfelelően a szovjet büntető törvénykönyv különös része a szabatos tényállások elvén épül fel, a szovjet igazságszolgáltatás szerveinek pedig az a feladatuk, hogy megállapítsák, miszerint a terhelt által elkövetett cselekmény a büntető törvényben meghatározott bűncselekményi tényállás összes ismérveit kimeríti-e.[9] Amint V. N. Kudrjavcev helyesen írja, „. . . a bűncselekményi tényállás jelentősége abban áll, hogy segítségével helyesen, a szovjet törvénynek megfelelően állapítják meg, vajon valakinek a cselekvése (mulasztása) bűncselekmény-e vagy sem. Ezért a bűncselekményi tényállás a büntetőjogi felelősségrevonás kérdésében való helyes döntés egyik legfontosabb garanciája".[10]

A szóban forgó elvekből folyik az is, hogy a szovjet büntetőjog szerint a bűnössel szemben alkalmazott állami kényszerintézkedés csak *büntetés* lehet, és sohasem lehet olyan jellegű kényszerintézkedés, mint a burzsoá büntetőjogban a személy veszélyes állapota alapján történő felelősségrevonás elvének érvényesülése következtében polgárjogot nyert „társadalmi védekezés intézkedései", vagy „biztonsági intézkedések".[11]

Annak, hogy az Alapelvek törvénybe iktatták a bűncselekmény elkövetésében való bűnösség miatti felelősség elvét, valamint a felelősségnek a bűnösség fokával arányban álló egyéniesítése elvét, a szovjet büntetőjogra nézve még más következményei is vannak. Ebből következik nevezetesen a szovjet büntetőjognak az eddig említetteken kívül több más intézménye és fogalma is, továbbá ez magyarázza meg ezeknek az intézményeknek és fogalmaknak a törvényben adott tartalmát és szerkezetét is. Így például az Alapelvek több cikke rendelkezik a bűnösség fokának meghatározásánál alapul veendő ismérvekről (ld.: a 8., 9., 15., 17., 33., 34. és más cikkeket).[12] A bűnösség foka ismérvül szolgál az alkalmazott büntetés egyéniesítéséhez, sőt bizonyos esetekben a felelősségrevonás nemének meghatározásához. Az Alapelvek 3. cikkének (1) bekezdésében foglalt rendelkezés tág lehetőségeket nyit a felelősségrevonás további egyéniesítését jelentő és megfelelő esetben a büntetőjogi intézkedésekről a társadalmi ráhatás eszközeire való áttérés lehetőségét biztosító törvényi rendelkezések kidolgozására és ezeknek megfelelő gyakorlati alkalmazására.[13]

Rendkívül fontos a szocialista törvényesség és a szovjet demokratizmus további megszilárdítása szempontjából az Alapelvek 3. cikkének (2) bekezdésében foglalt rendelkezés is. A 3. cikk (2) bekezdése a büntetés*végrehajtás* alapját rög-

P. I. Kudrjavcev, a Szovjetunió legfőbb ügyészének helyettese: Fontos szakasz a szovjet állam fejlődésében. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1959. évi 2. szám, 14—15. old.

[8] A szovjet büntetőjog oktatási programja ezeket az elveket helytelenül „a szovjet szocialista *büntető*jog alapvető elveinek" nevezi. L.: A szovjet büntetőjog programja a jogi főiskolák számára. Összeállította: a Moszkvai Állami Egyetem Jogtudományi Karának büntetőjogi tanszéke. 1959, I. téma, 1. old.

[9] Mint ismeretes az Alapelvek a törvény analógia alapján való alkalmazásának lehetőségét teljesen kizárták.

[10] *V. N. Kudrjavcev:* Mi a bűncselekmény? Állami Jogi Kiadó, 1959., 35. old.

[11] Mint ismeretes, a „társadalmi védekezés intézkedéseit" a burzsoá jog szerint nemcsak a bíróság alkalmazhatja, hanem a közigazgatási szervek is, mégpedig fiatalkorúakkal és beszámítási képességgel nem rendelkező személyekkel szemben is. Alkalmazásuknak nem előfeltétele bűncselekmény fennforgása. Az olyan személyekkel szemben pedig, akiknek valamely cselekményében bűncselekményi tényállás ismérvei állapíthatók meg, a „határozatlan ítéletek" rendszere kerül alkalmazásra, amelynek keretében az egyéniesítés egyedül a felelősségre vont személy veszélyességi fokától függően történik.

[12] Több büntetőjogi intézménynek erre a sajátosságára a szovjet jogi irodalomban már régebben rámutattak. Így például A. A. Pjontkovszkij a szándékról, a gondatlanságról, a kísérletről, a részességről stb., mint a bűnösség fokának meghatározásánál figyelembe veendő ismérvekről ír. L.: *A. A. Pjontkovszkij:* A marxizmus és a büntetőjog. 1929, 73—74. old. *Uő.:* A proletárdiktatúra korszaka büntetőjogának formája. „A szovjet büntetőpolitika alapelvei és feladatai" c. gyűjtemény, 1929., 66. és köv. oldalak.

[13] Erről bővebben alább lesz szó.

zíti, azaz ez a bekezdés jelöli meg azokat a körülményeket, amelyek fennforgása elengedhetetlen előfeltétele annak, hogy a büntetésvégrehajtási szervek egyes konkrét személyeken *büntetőjogi büntetést* végrehajthassanak. A 3. cikk (2) bekezdésében foglalt rendelkezés — „büntetőjogi büntetést csak bírósági ítélet alapján lehet alkalmazni" — annyit jelent, hogy a büntetésvégrehajtási szervek csak bírósági ítéletben kiszabott büntetést hajthatnak végre. A törvényes eljárás rendjén megválasztott bíróságon — mint az erre hivatott egyetlen állami szerven — kívül semmilyen más államigazgatási vagy egyéb szervnek vagy intézménynek sincs joga ahhoz, hogy bárkire is *büntetőjogi* büntetést szabjon ki.

Ez az elvi jelentőségű rendelkezés annak az alapelvnek a folyománya, hogy büntetőjogi felelősségrevonásnak csak bűncselekmény elkövetésében való bűnösség alapján lehet helye. A bűncselekmény elkövetésében való bűnösség megállapításához, a bűnösség fokának meghatározásához, a bűnösre ezzel arányban álló igazságos büntetés kiszabásához az ügy összes körülményeit pontosan meg kell állapítani és a maguk összességében igazságosan értékelni kell, ez pedig a bíróság, mint az állam nevében, a törvényben előírt rendben eljáró, meghatározott jogokkal és kötelességekkel felruházott állami szerv feladata. A 3. cikk (2) bekezdésében foglalt rendelkezés az Alapelvek több cikkében részletesebben kifejtést nyer.[14]

Az Alapelvek 3. cikkében foglalt rendelkezések a szovjet anyagi büntetőjog és a szovjet büntető eljárás között fennálló szoros és elszakíthatatlan kapcsolat meggyőző bizonyítékai.

A szovjet büntető eljárás ugyanúgy, mint a szovjet büntetőjog, a szóban forgó két elv — büntetőjogi felelősségrevonásnak csak bűncselekmény elkövetésében való bűnösség alapján lehet helye, a felelősség a bűnösség fokához képest egyéniesítve állapítandó meg — alapján épül fel. És ez a két elv a szovjet jog e két ágának nemcsak központi és alapvető elve, hanem e két jogágat egymással összekapcsoló közös elve is. E két elvből közvetlenül folyó büntető eljárási jogi szabályok közül különös figyelmet érdemelnek a büntetőeljárás 1958. évi Alapelveinek 2., 14., 15. és 17. cikkében foglalt rendelkezések, vagyis az a szabály, hogy egyetlen ártatlan sem vonható büntetőjogi felelősségre és nem ítélhető el (2. cikk), hogy a terhelt elítéléséhez nemcsak a bűncselekmény tényállását kell megállapítani, hanem a terheltnek az illető bűncselekmény elkövetésében való bűnösségét is (15. cikk), hogy a bűnösség fennforgásának, vagy fenn nem forgásának kérdésében objektív tények, lelkiismeretes és elfogulatlan vizsgálat, az ügy összes körülményeinek sokoldalú és teljes kivizsgálása, a törvény és a szocialista jogtudat alapján kell dönteni (17. cikk), hogy a terheltre igazságos büntetést kell kiszabni (2. cikk), hogy az ügy körülményeinek sokoldalú, teljes és tárgyilagos felderítése érdekében fel kell tárni mind a terhelt terhére, mind pedig a javára szóló, úgyszintén a bűnösségét súlyosbító és enyhítő körülményeket (14. cikk) és így tovább.

Mindez egyben azt is bizonyítja, hogy mind az anyagi büntetőjogban, mind a büntető eljárási jogban azonos a bűnösség fogalma és intézménye. „A bűnösség a szovjet büntetőjogban és eljárási jogban egy és ugyanazon intézmény" — írja N. N. Poljanszkij.[15] A különbség csak annyi, hogy míg az anyagi büntetőjog azokat a körülményeket határozza meg, amelyek fennforgása valakinek valamely bűncselekmény elkövetésében való bűnösségét megalapozza, és azokat az ismérveket állapítja meg, amelyek az illető bűnösségének fokát meghatározzák, addig a büntető eljárási jog azt az eljárást és azokat a módszereket határozza meg, amelyek útján a bűnösség és foka megállapítandó. Vagyis a büntető eljárásnak, mint az igazságszolgáltatási szervek tevékenységének a feladata abban áll, hogy lefolytatása útján megállapítsák a konkrét személy bűnösségét valamely bűncselekmény elkövetésében és meghatározzák bűnössége fokát, hogy ennek alapján a bűnösre igazságos büntetést lehessen kiszabni.

Mindezekre a szempontokra jogi irodalmunkban általában még nem fordítanak kellő figyelmet, és ha foglalkoznak is velük, akkor sem mindig helyesen világítják meg. Így például M. Sz. Sztrogovics szemmel láthatólag tisztán eljárási jogi fogalomnak tekinti a bűnösséget. M. Sz. Sztrogovics a büntetőjog és a büntető eljárás kapcsolatáról szólva az anyagi büntetőjogi normák feladatát csak a bűncselekménynek minősülő cselekmények és e bűncselekmények elkövetése miatt alkalmazandó büntetések meghatározására korlátozza, míg „a büntető eljárási jogi normák — írja később — azt az eljárást és azokat a módszereket határozzák meg, amelyek útján az elkövetett bűncselekmények tényállása és az elkövetők bűnössége megállapítást nyer".[16]

De ha az anyagi büntetőjog normáinak nem feladatuk annak lerögzítése, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás csak valamely bűncselekmény elkövetésében való bűnösség következménye lehet, akkor milyen alapon lehet a büntető eljárás feladata a bűnösség megállapítása végett alkal-

[14] Így például csak a bíróság határozata alapján lehet kényszergyógykezelést alkalmazni azzal szemben, akinek a beszámíthatatlansága megállapítást nyert (11. cikk), egyedül a bíróság — és semmilyen más szerv sem — függesztheti fel és halaszthatja el a büntetőítélet végrehajtását (38. és 39. cikk), vagy enyhítheti az előírt, illetőleg kiszabott büntetést (37., 39., 44. és 45. cikk), mentesítheti az elkövetőt a büntetés alól (16. cikk, a 41. cikk (5) bekezdése, a 42. cikk (4) bekezdése, a 43. cikk (2) bekezdése, a 44., 45. és 46. cikk), vagy változtathatja meg a büntetés végrehajtási módját (23. cikk).

[15] *N. N. Poljanszkij:* A szovjet büntető eljárás elméleti kérdései. 1956., 246—247. old.

[16] *M. Sz. Sztrogovics:* A szovjet büntető eljárás. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Kiadója M., 1958, 45. old.

mazandó eljárás és módszerek szabályozása, akkor milyen alapon és egyáltalán mi célból jelennek meg ezek a fogalmak a büntető eljárásban?

E kérdéssel kapcsolatos helytelen nézeteknek és hibáknak közvetlen gyakorlati jelentőségük is van, mert a szovjet állam, az egész szovjet társadalom és minden egyes szovjet állampolgár mindenirányú védelmének és e védelem megbízható biztosításának elengedhetetlen és nélkülözhetetlen feltétele, hogy a szocialista igazságszolgáltatás szervei a szóban forgó két elvet — büntetőjogi felelősségrevonásnak csak bűncselekmény elkövetésében való bűnösség alapján lehet helye, a felelősség a bűnösség fokához képest egyéniesítve állapítandó meg — a legszigorúbban betartsák.

*

Helyesen jegyezte meg A. A. Gercenzon, hogy „a legutóbbi évek szovjet büntetőjogi irodalmában nagy figyelmet szenteltek a büntetőjogi felelősség alapja kérdésének".[17] Csakhogy ez a figyelem majdnem kizárólag az *egyes személy* büntetőjogi felelősségének alapja kérdésére összpontosul.

Így például annak idején, még az Alapelvek elfogadása előtt M. D. Sargorodszkij és V. G. Szmirnov a következőket írta: „A felelősség alapja fogalmának csak azokat az ismérveket kell tartalmaznia, amelyek bármely bűncselekmény miatt történő büntetőjogi felelősségrevonásra nézve közösek. Az ilyen ismérvek ismerete a bírói és ügyészi tevékenység elengedhetetlen előfeltétele."[18] Majd később: „E feltételeknek megfelelő a bűncselekményi tényállás fogalma . . ."[19] Teljesen nyilvánvaló, hogy a jelen esetben az *egyes személyek* felelősségének alapjáról van szó, azaz *a kérdés gyakorlati megoldásáról,* arról, hogy milyen feltételek vagy körülmények fennforgása esetén vonható büntetőjogi felelősségre a természetes személy.

Hosszú éveken keresztül egyáltalán nem foglalkoztak annak a problémának az elméleti kidolgozásával, hogy mi *a büntetőjogi felelősség alapja általában,* pedig ennek a problémának a helyes megoldása — mint arra fentebb már rámutattunk — eleve meghatározza annak a problémának a helyes megoldását is, hogy mi az alapja a konkrét személy büntetőjogi felelősségrevonásának.

Egyéb okok mellett az is akadályozta a szóban forgó probléma tudományos kidolgozását, hogy a büntetőjogi felelősség alapjának kérdésével az utóbbi évek szovjet jogi irodalmában nem mint főkérdéssel foglalkoztak, hanem főként, mint a „Mi a bűnösség?" kérdésből adódó mellékkérdéssel. Igaza van A. A. Gercenzonnak, amikor arról ír, hogy „a leginkább elterjedt" felfogás szerint „a büntetőjogi felelősségrevonás egyetlen alapja a bűncselekményi tényállás", amire általában a következő gondolatmenet alapján jutottak: „Mi a bűnösség? A bűnösség a szándékosság vagy gondatlanság alakjában megnyilvánuló pszichikai kapcsolat, azaz csak a bűncselekményi tényállás alanyi oldala. Következésképpen a bűnösség, mint az egész része, nem lehet a felelősségrevonás alapja. A felelősségrevonás alapja az egész, vagyis a bűncselekményi tényállás".

Ennek a felfogásnak megvolt a maga pozitív oldala, amennyiben — amint erre rámutattak — ha nem nyer megállapítást, hogy a terhelt cselekményei megvalósítják valamely bűncselekmény tényállását, szó sem lehet befejezett bűncselekmény miatti büntetőjogi felelősségrevonásról.

De megvolt ennek a felfogásnak a maga nagyon is érezhető negatív oldala is, amennyiben nemcsak hogy elterelte a tudományos figyelmet a szovjet büntetőjog tényleges alapjainak a tanulmányozásától, hanem a bűncselekményi tényállás igazi jelentőségét illetően helytelen nézetek kiindulópontjává is vált. A gyakorlatban a bíróságok és a vizsgálati szervek figyelmét csaknem kizárólag egyedül a bűncselekmény tényállásának, vagyis egyedül a jogsértés puszta tényének megállapítása felé irányította, és alapul szolgált annak a felfogásnak a kialakulásához, hogy a bűncselekményi tényállás keretein kívül eső minden más körülmény érdektelen, és a személy bűnösnek kimondása, valamint a rá kiszabandó büntetés megállapítása szempontjából lényegtelen.

Az természetes, hogy valaki a szovjet büntetőjog szerint csak akkor vonható befejezett bűncselekmény miatt büntetőjogi felelősségre, ha — amint arra már rámutattunk — a társadalomra veszélyes olyan cselekményt követ el, amely tartalmazza a szovjet büntető törvényben meghatározott valamely bűncselekmény tényállásának ismérveit. De a törvényhozó, mint ismeretes, elvetette a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelvei 3. cikkének a közzétett tervezetben foglalt eredeti szövegét, amely a bűncselekményi tényállást jelölte meg a büntetőjogi felelősségrevonás alapjául,[20] és helyette más szöveget fogadott el. Vajon ez nem azt bizonyítja-e, hogy az Alapelvek megalkotásával a lényeget mélyebben megragadó feladatot kellett megoldani, mint amilyet a tervezet 3. cikke eredetileg megoldott, nevezetesen, hogy nemcsak az egyes személy büntetőjogi felelősségének alapját kellett meghatározni, hanem azokat az alapelveket is, amelyeken a büntetőjogi felelősség általában alapszik.

[17] *A. A. Gercenzon:* A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek alapelveiről. Állami Jogi Kiadó, 1959. 22. old. lábjegyzete.

[18] *M. D. Sargorodszkij—V. G. Szmirnov:* A szovjet jog 40 éve. A Leningrádi Állami Egyetem Kiadója, 1957. II. köt. 524. old.

[19] Uo.

[20] L.: Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1958. évi 6. szám, 4. és köv. oldalak.

Ezt az Alapelvek 3. cikke meg is valósította, és fel lehetett tenni, hogy a törvény kibocsátása után e tekintetben minden kétség eloszlik.

Valóban, az Üzbég és a Kazah Szövetséges Köztársaság 1959-ben elfogadott büntető törvénykönyvei ugyanúgy, mint a többi szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyv-tervezetei az Alapelvek 3. cikkének szövegét minden változtatás nélkül, szó szerint átvették.

A szovjet jogi irodalomban azonban az Alapelvek megjelenése óta nemcsak, hogy egységes vélemény nem alakult ki a 3. cikk tartalmát illetően,[21] hanem még szövegének módosítására irányuló javaslatok is elhangzottak. Így például V. G. Szmirnov úgy véli, hogy a 3. cikk szövegét módosítani kell, mert szerinte az nem azt mondja ki, amit tulajdonképpen kifejezni akar. V. G. Szmirnov véleménye szerint az Alapelvek 3. cikkének szövege a *bűncselekmény bűnös*, azaz — mint ő írja — szándékos vagy gondatlan *elkövetését* jelöli meg a büntető felelősségrevonás alapjaként,[22] holott — szerinte — azt kívánja kifejezni, hogy a büntető felelősségrevonás alapja a *bűncselekmény*. Ezért V. G. Szmirnov az Alapelvek 3. cikkének szövegét a jelenlegi „aki bűncselekmény elkövetésében bűnös" szavak helyett „aki bűncselekményt követett el" szavak beiktatásával javasolja megváltoztatni.[23]

Más szerzők pedig, bár rendszerint kiemelik, hogy a 3. cikk „szabatosan és világosan meghatározza a büntető felelősségrevonás alapját", mégis különbözőképpen értelmezik ezt a cikket. Így például a kérdéssel foglalkozó egyes művek szerint a büntetőjogi felelősségrevonás alapja „az a tény, hogy a bűnös bűncselekményt *követett el*",[24] más művek szerint a *bűncselekmény tényállása*,[25] ismét mások szerint mind a bűncselekmény tényállása,[26] mind az a tény, hogy a *bűncselekményt* az illető *követte el*,[27] vagy „meghatározott bűncselekmény elkövetése, vagyis csak az, hogy az elkövetett cselekmény megvalósítja egy meghatározott bűncselekmény *tényállását*",[28] holott teljesen nyilvánvaló, hogy a „bűncselekmény" és „a bűncselekmény *tényállása*" fogalmak nem tekinthetők azonos fogalmaknak.

Idézhetnők még az Alapelvek 3. cikkének más értelmezéseit is, de nem az egyes megfogalmazások különbözősége a lényeg, hanem az, hogy mindazon művek között, amelyek az Alapelvek 3. cikkével és ezzel kapcsolatban a büntetőjogi felelősség alapjával foglalkoznak, egyetlen olyan sem akad, amely akár csak fel is vetné azt a kérdést, hogy min is alapszik a büntetőjogi felelősség a szocialista államban, hogy milyen elvek alkotják a szovjet büntetőjog alapját és határozzák meg szocialista jellegét.

Márpedig önmagában vizsgálva, ettől az alapvető és központi kérdéstől elszakítva sem az Alapelvek 3. cikkében foglalt törvényi rendelkezés tartalma és értelme, sem rendkívül fontos elméleti jelentősége nem tárható fel a kellő teljességgel és mélységig, amit az előbb idézett nézetek is bizonyítanak.

Nem tekinthető a büntetőjogi felelősség alapjának például a „bűncselekmény elkövetése", mert „a bűncselekmény elkövetéséért való felelősség elve" nem lehet az egész szovjet büntetőjogot meghatározó sarkalatos elv. Ez az elv maga is másodlagos, leszármaztatható elv és ezért megfelelő magyarázatot igényel, hogy honnan származik, miért és hogyan érvényesül a szovjet büntetőjogban.

Belőle kiindulva nem lehet megmagyarázni a szovjet büntetőjogi intézmények és fogalmak tartalmát és szerkezetét,[29] vagyis semmit sem

[21] Ezzel kapcsolatban érdeklődésre tarthat számot az a körülmény, hogy a szovjet büntetőjog 1959. évi oktatási programja „Bevezetésében" ugyan külön fejezetet szentel „A büntetőjogi felelősség alapjai a szovjet jogban" témának, de a kérdéseket oly módon veti fel, hogy a probléma tartalma a legkülönfélébb módon értelmezhető. (Vö.: A szovjet büntetőjog programja a jogi főiskolák számára. Összeállította: a Moszkvai Állami Egyetem Jogtudományi Karának büntetőjogi tanszéke, 1959.)

[22] L. még: *V. M. Szavickij—Ju. A. Rozenbaum:* Az új büntetőjogi, büntető eljárási jogi és a bírósági szervezetről szóló törvények. Az OSZSZSZK Politikai és Tudományos Ismeretterjesztő Társulata Moszkvai Osztályának Könyvkiadója, M., 1959., 9. old.; *N. D. Durmanov:* A Szovjetunió büntető törvényhozása és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozása. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1959. évi. 7. szám, 85. old.

[23] *V. G. Szmirnov:* Új szakasz a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényhozásának fejlődésében. Pravovegyenyije, 1959. évi 2. szám, 65—77. old.

[24] *A. A. Gercenzon:* A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek alapelveiről. Állami Jogi Kiadó, 1959. 22. old.

[25] *V. A. Vlagyimirov—M. I. Jakubovics:* A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek alapelveiről. A Szovjetunió Belügyminisztériumának Főiskolája, M., 1959. 12. old.

[26] *A. A. Pjontkovszkij:* A büntetőjogi felelősség alapja. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1959. évi 11. szám, 67—68., 70. old. L. még A. A. Pjontkovszkijnak a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek Alapelveiről tartott előadását a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Jogtudományi Intézetében az új össz-szövetségi törvényekről rendezett vitán. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1959. évi 4. szám, 114—117. old.

[27] *A. A. Pjontkovszkij:* idézett cikke, 67. old.

[28] *M. A. Sneider:* A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek alapelvei. Összszövetségi Jogi Levelezőintézet, 1959. 8. old.

V. N. Kudrjavcev úgy látszik szintén lehetségesnek tartja, hogy a büntetőjogi felelősségrevonásnak — mint írja — *egyetlen* alapjaként egyidejűleg „a bűncselekmény tényállását" (l.: *V. N. Kudrjavcev:* Mi a bűncselekmény? Állami Jogi Kiadó, 1959. 24. és köv. oldalak) és „a bűncselekmény elkövetését" (l. *uő:* A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek alapelvei. M., 1959., 12. old. A V. I. Lenin Katonai Politikai Akadémia Kiadója) jelölje meg.

[29] Hogyan lehet például a „bűncselekmény elkövetéséért való felelősség elvéből" kiindulva megmagyarázni azt, hogy min alapszik a büntetés egyéniesítése, vagy azt, hogy miért kötelezi az Alapelvek 32. cikke a bíróságot a büntetés kiszabásánál a terhelt egyéniségének és az ügy összes körülményeinek figyelembevételére, továbbá, hogy miért létezik a szovjet büntetőjogban az elévülés intézménye (Alapelvek 41. és 42.

lehet meghatározni abból, ami pedig a bűncselekmény elkövetésében való bűnösség miatti felelősség és a felelősségnek a bűnösség fokához mért egyéniesítése elvéből kiindulva könnyen megmagyarázható.[30] Még az egyes személy *büntetőjogi* felelősségének alapjául sem fogadható el ez az „alapelv", már csak azért sem, mert előfordulhat — különösen a jelenlegi körülmények között — **hogy valaki bűncselekményt** követ el és ennek ellenére *büntetőjogi büntetést* mégsem érdemel. Büntetőjogi felelősség nincs bűncselekmény nélkül, ez azonban nem jelenti azt, hogy a bűncselekmény elkövetésének feltétlenül büntetőjogi büntetés kiszabását kell maga után vonnia.

E meggondolások tükrében még megalapozatlanabb az a felfogás, amely szerint a 3. cikk a büntetőjogi felelősségrevonás alapjaként a *bűncselekmény tényállását* jelöli meg. Nem is szólva arról, hogy a törvényhozó az Alapelvek tervezetének ilyen értelmű rendelkezését nem fogadta el, a bűncselekményi tényállás még az egyes személy büntető felelősségrevonásának „egyedüli" alapjaként sem tekinthető. A bűncselekményi tényállás valóban az az elengedhetetlen előfeltétel, amelynek fennforgása nélkül az elkövetett cselekmény nem minősíthető bűncselekménynek, az a személy pedig, aki a cselekményt elkövette, nem tekinthető bűncselekmény elkövetésében bűnösnek. De nem minden esetben minősíthető büntető úton felelősségre vonandónak és büntetést érdemlőnek az sem, akinek cselekményei valamely bűncselekmény tényállását kimerítik. Sőt mi több, ez az „alap" gyakorlati szempontból is elfogadhatatlan, mert korlátozza a felelősség egyéniesítésének lehetőségeit, többek közt a bűnössel szemben alkalmazandó büntetőjogi eszközökről a társadalmi ráhatás eszközeire való áttérés lehetőségét. Hiszen a felelősségrevonás jellege (például, hogy büntetőjogi vagy társadalmi úton történjék-e), a felelősségrevonás súlyosbítása vagy enyhítése kérdésének eldöntésénél nemcsak a bűncselekmény tényállásához, mint ilyenhez tartozó, hanem annak keretein kívül eső körülményeket is figyelembe kell venni. Ha például büntető felelősségrevonásról van szó, akkor nyilvánvaló, hogy a bűnösre kiszabott büntetésnek igazságosnak kell lennie, ez viszont megköveteli a bíróságtól, hogy az elkövetett bűncselekmény jellegére kihatással levő, a bűncselekmény alanyát és magát a bűncselekményt jellemző összes körülményeket pontosan megállapítsa és helyesen értékelje. Ezért a bíróság nem elégedhetik meg egyedül a bűncselekmény tényállásának megállapításával, hanem a törvény betartásával és szocialista jogtudatát követve köteles a büntetés kiszabásánál az ügy összes körülményeit a maguk összességében figyelembe venni (ld.: 32. cikk).

„A bírósági ítéletnek csak abban az esetben van nevelő és megelőző hatása, ha az ügy összes körülményeinek sokoldalú megvizsgálásán alapszik, ha a bíróság a büntetés kiszabásánál figyelembe veszi a bűncselekmény jellegét és a társadalomra veszélyességének fokát, a terhelt egyéniségét, a termelőmunkában és a mindennapi életben tanúsított magatartását, ha figyelembe veszi továbbá, hogy az elkövető a bűncselekményt őszintén megbánta, az okozott kárt önként megtérítette, illetve azért kártérítést adott, valamint az ügy egyéb körülményeit. A büntetés szigorúan egyéniesített, arányos és igazságos kiszabása: ezek a szovjet büntető törvény legfontosabb követelményei" — írja erről A. Gorkin, a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának elnöke.[31]

Nagyon kétséges, vajon helyesnek tekinthető-e az Alapelvek 3. cikkének az az értelmezése, amely szerint ez a cikk „a *bűncselekmény bűnös elkövetésének* elvét" rögzíti. Először is, ha a törvényhozó erre gondolt volna, akkor a törvényszöveg a következőképpen szólna: „Büntetőjogi úton felelősségre vonni és megbüntetni csak azt lehet, aki *bűnösen követte el a bűncselekményt*". Márpedig tudjuk, hogy az Alapelvek vonatkozó helye nem így hangzik.

Helytelen a törvény ilyen értelmezése továbbá érdemben is. Nem lehet ugyanis elválasztani a „bűnösséget" a „bűncselekmény elkövetésétől", lehetetlen az a felfogás, hogy „nem bűnös bűncselekmény" is létezhetik, hogy lehetséges olyan eset, amikor valaki bűncselekményt követ el, de abban nem bűnös, és lehetetlen ennek megfelelően a bíróságot arra kötelezni, hogy miután megállapította a bűncselekmény elkövetésének tényét, emellett és ezenkívül még valamiféle olyan külön körülményeket is keressen, amelyeknek az elkövető „bűnösségét" kellene külön megalapozniok.[32]

A büntető eljárás Alapelveinek 15. cikke értelmében bizonyítandó először a *bűncselekmény*

cikke), vagy a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól való mentesítés (49. cikk), a büntetésenyhítés (39. cikk), a büntetés alól való mentesítés (43. cikk) intézménye, vagy hogy miért írnak elő az Alapelvek 35. és 36. cikkei több bűncselekmény elkövetése esetére különleges büntetéskiszabási szabályokat és így tovább.

[30] E folyóiratcikk keretei természetesen nem teszik lehetővé, hogy ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozzunk.

[31] Izvesztyija, 1959. december 18-i 298/13225. szám. L. még a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának „A bíróságok büntetéskiszabási gyakorlatáról" szóló 1959. június 19-én kelt (A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Közlönye 1959. évi 4. számában megjelent), valamint „A bíróságok teendőiről a társadalom szerepének a bűncselekmények elleni harcban való fokozásával kapcsolatban" című, 1959. december 19-én kelt (A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának Közlönye 1960. évi 1. számában megjelent) teljes ülési határozatát.

[32] Ez a véleménye úgy látszik M. Sz. Sztrogovicsnak is, miután a következőket írja: „Azok a tények és körülmények, amelyeket a vizsgálatnak és a bíróságnak az ügy helyes elbírálásához meg kell állapítania, a következők: a bűncselekmény *tényállása*, hogy a bűncselekményt meghatározott *személy* (a terhelt) *követte el*, és ez utóbbi *bűnössége*". (*M. Sz. Sztrogovics:* A szovjet büntető eljárás, 1958. 77. old. A kiemelés a tanulmány szerzőitől származik).

tényállása (vagyis, hogy valóban bűncselekmény történt) és másodszor *a terheltnek a bűncselekmény elkövetésében való bűnössége* (vagyis az, hogy a bűncselekményt valóban a terhelt követte el). Ez természetes is, mert a személynek a bűncselekmény elkövetésében való bűnössége éppen a bűncselekmény elkövetésével és az elkövetés pillanatában jön létre; annak a ténynek a megállapítása, hogy a bűncselekményt ő követte el, egyben a bűncselekmény elkövetésében való bűnösségének is a bizonyítéka.

Az Alapelvek 3. cikke (1) bekezdésének fentebb ismertetett értelmezése egészen természetesen felveti azt a kérdést, hogy mit is kell „a bűncselekmény *bűnös* elkövetésén" érteni. Ha ez a kifejezés a bűncselekmény „szándékos vagy gondatlan elkövetését" jelenti, akkor az a kérdés, hogy miért kell egyes tényállási elemeket — a szándékot és a gondatlanságot — a bűncselekmény és így a bűncselekményi tényállás kereteiből kiemelni, amikor a „bűncselekmény elkövetése" feltétlenül és minden esetben a bűncselekmény tényállásának megvalósítását jelenti, a bűncselekményt elkövető, a bűncselekmény tényállását megvalósító személy pedig mindig „bűnösen", azaz szándékosan vagy gondatlanul cselekszik.

Ahhoz, hogy valaki elítélhető legyen, magától értetődően minden esetben feltétlenül meg kell állapítani, hogy szándékosan vagy gondatlanul cselekedett; ennek a követelménynek a be nem tartása az objektív beszámításhoz (azaz az eredményért a terhelt és az eredmény közötti szubjektív kapcsolattól függetlenül való felelősségrevonásra) vezet. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás elképzelhetetlen annak megállapítása nélkül, hogy az elkövetett cselekmény valamely bűncselekmény *összes* tényállási elemeit megvalósítja. Amikor a bíróság valakit bűnösnek mond ki (megállapítja bűnösségét), nemcsak szándékát vagy gondatlanságát állapítja meg, hanem a bűncselekmény teljes tényállásának fennforgását, mert a szovjet büntetőjog szerint az ember nem szándéka vagy gondatlansága miatt viseli a felelősséget akkor sem, ha azok „konkrét cselekményben megnyilvánultak", hanem *bűncselekmény elkövetésében* való bűnössége miatt. Az ember bűnösségét a bűncselekmény elkövetése határozza meg, ezért helytelen volna azt állítani, hogy a bűnösség önmagában a bűncselekmény bizonyos objektív vagy szubjektív ismérveit vagy elemeit tartalmazza, vagy hogy maga a bűnösség a bűncselekményi tényállás ismérve vagy eleme.[33]

Amint előbb már rámutattunk, az Alapelvek 3. cikke (1) bekezdésének második fordulata a bűnösség megállapításához egyenlő mértékben szükséges valamennyi objektív és szubjektív körülményt, azaz a bűncselekménynek az Alapelvek 7., 8. és 9. cikkében meghatározott ismérveit felsorolja. A törvénynek ebből a rendelkezéséből azonban az következik, hogy az Alapelvek 3. cikkében a bűnösségről nem mint a szándékosság és a gondatlanság fölé rendelt gyűjtő fogalmáról van szó, hanem, mint az objektív valóság tényéről, mégpedig a törvényhozó által rosszallólag értékelt és a bíróság által megállapítandó olyan objektív tényről, amely azáltal jön létre, hogy az illető bűncselekményt követ el.[34]

Ennek megfelelően a bűnösség fokát sem csak a szándék vagy a gondatlanság határozza meg, hanem egyéb — köztük a tényállás keretein kívül maradó — körülmények is,[35] amelyek figyelembevétele különösen a büntetés kiszabásánál fontos. Ennek a vitathatatlan körülménynek a tagadása arra vezet, hogy kisebbítjük a felelősségnek a bűnösség fokához mért egyéniesítése elv jelentőségét.

De még ha a „bűncselekmény bűnös elkövetése" formulában a bűnösség fogalmának a szándék és gondatlanság értelmében leszűkített felfogását el is vetjük, ez a formula akkor is hibás marad. Mint már kifejtettük, vitathatatlanul folyik belőle az a következtetés, mintha bűnösség bűncselekmény nélkül is fennforoghatna, bűncselekmény pedig bűnösség fennforgása nélkül is elkövethető volna, és csak e két mozzanat együttes fennforgása teremtené meg a büntetőjogi felelősségrevonás alapját. Gyakorlatilag ez úgy is felfogható, mint a bíróságnak arra való feljogosítása, hogy a terhelt bűnösségének (és ezzel büntetőjogi felelőssége alapjának) fennforgása vagy fenn nem forgása kérdését a konkrét ügy ténykörülményeitől függetlenül, teljes egészében saját belátása szerint dönthesse el.

Nyilvánvaló, hogy ilyen „elven" nem alapulhat a büntetőjogi felelősség a Szovjetunióban. A bűnösség objektív kategória, a bíróság a

[33] Mellesleg megjegyezve a büntetőjog általános részének a tudományos területen dolgozó jogászok I. konferenciájának határozatai alapján kiadott 1938. évi tankönyve a bűnösségi elvvel, mint azzal az elvvel, amelyen a szocialista büntetőjogban a büntetőjogi felelősség felépül, valamint a büntetésnek a bűnösség fokához mért egyéniesítése elvével külön paragrafusokban foglalkozott.

A tankönyv későbbi kiadásaiban a bűnösséget már csak a szándékosságra és a gondatlanságra egyszerűsítették le.

[34] Mint N. N. Poljanszkij írja, a bűnösség fokára befolyással lehet ugyan a szándék és a gondatlanság, de megállapításukkal egyáltalán nem merül ki a bűnösség fokának meghatározása. „A bűnösség foka ugyanis büntető törvénykönyveink szerint különböző körülményektől (az OSZFSZK Btk-jának 47., 48. szakasza) függ, amelyeket a bíróság a bűnösség fokának meghatározásánál figyelembe vesz." (*N. N. Poljanszkij:* A szovjet büntető eljárás elméleti kérdései. A Moszkvai Állami Egyetem Kiadója, 1956. 248. old.).

[35] Mint ismeretes, a törvényhozó elvetette az Alapelvek közzétett tervezete 9. cikkének eredeti szövegét, amely a bűnösségről, mint szándékról vagy gondatlanságról beszélt. (Vö.: Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1958. évi 6. szám, 4. és köv. oldalak). Az Alapelvekben, mint ismeretes, a szándékról és a gondatlanságról a 8. és a 9. cikk rendelkezik anélkül azonban, hogy e két fogalmat a „bűnösség" terminusban összefoglalná.

bűnösséget nem konstituálja, hanem csak fennforgását és fokát konstatálja. A bűnösség és a bűncselekmény elkövetése nemcsak egymással elválaszthatatlanul összefüggő, hanem egymást kölcsönösen feltételező két kategória. Teljesen más dolog persze az, hogy a bűncselekmény elkövetésében bűnös személy bizonyos feltételek mellett mentesülhet a büntetőjogi felelősségrevonás alól, mert hiszen a bűnösség foka különböző lehet. E feltételek helyes meghatározása szempontjából azonban döntő jelentőségű, hogy a büntetőjogi felelősség alapját materiálisan és ne formálisan értelmezzük.

*

Az a tény, hogy az Alapelvek 3. cikke a bűncselekmény elkövetésében való bűnösség miatti felelősség elvét rögzíti, széles lehetőségeket nyit a felelősség további egyéniesítésére.

A szovjet büntetőjog számára mindig idegen volt tartalmának formális—dogmatikus értelmezése. Ezért a jogtudomány mindenkor különös figyelmet fordított a szocialista büntetőjogi fogalmak és intézmények materiális felfogásának a büntetőjog legfontosabb sajátosságai alapján megvalósított kimunkálására. Mind ez ideig azonban a figyelem csaknem kizárólag a bűncselekmény materiális felfogásának kidolgozására összpontosult. Pedig a szovjet büntetőjog sajátosságainak egész teljességükben való feltárása, valamint a büntető törvény helyes és politikailag megfontolt alkalmazása szempontjából rendkívül fontos a Szovjetunióban alkalmazott büntetőjogi felelősségrevonás alapjának materiális felfogása,[36] egyebek közt már csak azért is, mert belőle folyik és vele alapozható meg a bűncselekmény materiális felfogása is.

Szemben a büntető felelősségrevonás alapjának formális felfogásával, — amely megelégszik egyedül a törvénysértés tényével, és e tény keretein túlmenő minden egyéb körülményt figyelmen kívül hagy — a büntetőjogi felelősségrevonás alapjának materiális felfogása nem elégedhetik meg a törvény által bűncselekménynek minősített cselekmény megállapításával. Ez természetes, mert hiszen a büntetőjogi felelősségrevonás következménye büntetés alkalmazása, márpedig a bűncselekmény kiszabása nem egyedül a törvényben meghatározott bűncselekményi tényállás ismérveit kimerítő cselekmény elkövetésének tényéhez kapcsolódik, hanem figyelemmel kell lennie a konkrét ügy összes körülményeire, közöttük közvetlenül az elkövető személyével összefüggő körülményekre is. Ez pedig annyit jelent, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás, és a büntetés kiszabása nemcsak a cselekmény társadalomra veszélyességének a következménye — amelyet maga a törvény határoz meg —, hanem a cselekmény és az elkövető társadalomra veszélyessége fokának is, amit az ügy összes körülményei a maguk összességében határoznak meg. Így tehát a büntetőjogi felelősség alapja materiális lényegének helyes megértéséhez az egész cselekmény és a cselekményt elkövető társadalomra veszélyességének *egysége* adja meg a kulcsot.

Az Alapelvek 3. cikkének döntő jelentősége következésképpen abban áll, hogy *egybefoglalva* folyik belőle minden ügyben egyrészről a szóban forgó bűncselekmény tényállásának ismérveit kimerítő körülmények, és másrészről a tényállás keretein túllépő, közöttük közvetlenül az elkövető személyével összefüggő körülmények megállapításának kettős kötelessége. Ezáltal az Alapelvek 3. cikkében kimondott rendelkezés a legjobban biztosítja az elkövetett cselekmény és az elkövető személye társadalomra veszélyességének a maga egész teljességében való feltárását, továbbá kifejezi a szovjet büntetőjognak azt a követelményét is, hogy minden esetben feltétlenül figyelembe kell venni, és helyesen mérlegelni kell a társadalomra veszélyesség fokát is. Ebből a követelményből folyik a bíróságnak és a vizsgálati szerveknek az a kötelessége, hogy a konkrét ügy összes körülményeit sokoldalúan, teljesen és tárgyilagosan felderítsék (a büntető eljárás Alapelveinek 14. cikke), valamint a bíróságnak az a kötelessége, hogy szocialista jogtudatát követve figyelembe vegye az elkövetett bűncselekmény jellegét és társadalomra veszélyességének fokát, a terhelt egyéniségét, továbbá a felelősségét enyhítő és súlyosbító körülményeket (a büntető törvények Alapelveinek 32. cikke) és hogy mindezekkel arányban állapítsa meg az elkövető bűnösségének fokát. A bűnösség fokának helyes megállapítása tág lehetőséget biztosít a büntetés egyéniesítésére, ha pedig a bűnösség megállapított foka jelentéktelen, abban az esetben vagy a büntetés alól való teljes mentesítésre, vagy a törvényben szabályozott esetekben az elkövetővel szemben a ráhatásnak minőségileg más eszközeit alkalmazó felelősségrevonási nemekre való áttérésre.

A felelősségrevonás egyéniesítésének alapja a bűnösség foka (vagy más névvel mértéke). Ahhoz, hogy valakit büntetőjogi felelősségre lehessen vonni, és vele szemben büntetőjogi büntetést lehessen alkalmazni, bűnösségének el kell érnie az ehhez megkívánt fokot vagy mértéket, mert hiszen minden jelenség, az anyagi élet minden formája a valóságban konkrét mértékben fejeződik ki. Ha egy személy bűnösségének foka jelentéktelen, *büntetőjogi* felelősségrevonása és vele szemben *büntetőjogi* büntetés alkalmazása nem célszerű, mert ilyen esetben átnevelése és megjavítása más eszközökkel, például a társadalmi ráhatás eszközeinek alkalmazása útján is megvalósítható.

Vagyis a bűnösség foka (mértéke) nemcsak a büntetés egyéniesítésének az alapja, hanem ala-

[36] Az a körülmény, hogy ezt a kérdést a szovjet büntetőjog-tudomány egyáltalán nem dolgozta ki, azzal magyarázható, hogy magát a Szovjetunióban érvényesülő büntetőjogi felelősség problémáját sem tanulmányozták mélyrehatóbban, és az utóbbi években sem monográfiákban, sem tankönyvekben jóformán nem foglalkoztak e problémával.

pul szolgál a felelősségrevonás jellegének meghatározására, adott esetben a büntetőjogi felelősségrevonásról a felelősségrevonás más nemeire való áttérésre is. Úgy véljük, hogy a gyakorlatban éppen ily módon valósítható meg a büntetőjogi büntetésekről a nevelő jellegű intézkedésekre való áttérés.

V. I. Lenin műveiben a bűnösség fokának vagy mértékének a felelősségrevonás és a büntetés egyéniesítése szempontjából való jelentőségét illetően fontos útmutatásokat találhatunk.[37] A „Határozat a helyettesek (a Népbiztosok Tanácsa és a Munka és Honvédelem Tanácsa elnökhelyetteseinek) munkájáról" című határozat tervezetében például a következőket írta V. I. Lenin: „A helyetteseknek saját hatalmuk alapján az eddiginél gyakrabban kell alkalmazniok adminisztratív fegyelmi büntetéseket... azokkal szemben, akik bürokratikus, aktatologató módszerekkel dolgoznak, nem hajtják végre pontosan az utasításokat, hanyag munkát végeznek stb. *Jelentősebb bűnösség* esetében (kiemelés a tanulmány szerzőitől) szükséges, hogy a bűnösöket elmozdítsák állásukból, bíróság elé állítsák, s az Igazságügyi Népbiztosság útján példamutató, nyilvános tárgyalásokat szervezzenek."[38]

Mint fentebb már rámutattunk, a Szovjetunióban alkalmazott büntetőjogi felelősségrevonás alapjának materiális felfogása a bűncselekmény társadalomra veszélyességének és a bűncselekmény elkövetésében bűnös személy társadalomra veszélyességének egységén alapszik. A társadalomra veszélyességnek ez az egysége ugyanolyan döntő fogalmi elem a büntetőjogi felelősségrevonás alapjának az Alapelvek 3. cikkében meghatározott fogalmában, mint amilyen döntő eleme a bűncselekmény fogalmának a társadalomra veszélyesség ismérve.

Miközben azonban a szovjet büntetőjogtudomány figyelmét a *bűncselekmény* társadalomra veszélyessége fogalmának[39] tisztázására fordította, igen kevés figyelmet szentelt a *személy* társadalomra veszélyessége fogalmának. Természetesen az is mélységesen hibás lenne, ha a bűncselekményt kirekesztenők vizsgálódásaink köréből, és figyelmünket csak a személy tulajdonságaira összpontosítanánk. Mélységesen idegen ezért a büntetőjogi felelősség alapjának marxista—leninista felfogásától az úgynevezett „veszélyes állapot" burzsoá teóriája, amely a személy társadalomra veszélyességének fogalmát elszakítja az általa elkövetett cselekménytől, és a törvénytelenségnek, az önkénynek és a burzsoá társadalom számára kényelmetlen elemek elnyomásának elméleti megalapozására szolgál. Annak eredményeképpen, hogy a szovjet állam a büntetőjogi felelősség alapjáról kidolgozott marxista—leninista elméletet következetesen valóra váltotta, a Szovjetunióban jelenleg nem fordul elő olyan eset, hogy valakit politikai indítékok alapján, vagyis egyedül politikai meggyőződése miatt büntetőjogi felelősségre vonnának, ami az igazi szocialista humanizmus érvényesülése.[40]

De nem egyeztethető össze a büntetőjogi felelősség alapjáról alkotott marxista—leninista felfogással az sem, ha a figyelmet csak a cselekmény társadalmi veszélyességére összpontosítjuk anélkül, hogy az ügy összes egyéb körülményeit, köztük a bűncselekményt elkövető személy tulajdonságait vagy sajátosságait figyelembe vennők.

Az államnak — írta Karl Marx — a kihágás elkövetőjében „többet kell látnia, mint pusztán olyan valakit, aki kihágást követ el", az állam a kihágás elkövetőjében is „egyik eleven tagját" fogja látni, „amelyben az ő szíve vére csörgedez, egy katonát, aki a hazát megvédi, egy tanút, kinek szava a bíróság előtt számít, egy községi tagot, aki közfunkciókat lát el, egy családapát..., mindenekelőtt pedig egy állampolgárt...".[41]

Az a körülmény, hogy elégtelenül vették figyelembe a bűncselekményt elkövető ember egyéniségét, és a figyelmet főként csak annak megállapítására összpontosították, hogy a terhelt cselekményei kimerítik-e valamely bűncselekmény tényállását, a bíróságok és az ügyészi szervek munkájában számos lényeges hiba okává vált. Amint arra a Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának 1959. évi június 19-én hozott teljes ülési határozata rámutatott, „nem kielégítő azoknak az ügyeknek a kivizsgálása, amelyekben hiányosan tisztázzák a terhelt egyéniségére jellemző körülményeket, múltbeli tevékenységét stb. *annak ellenére, hogy mindennek a igazságos és arányos büntetés kiszabásának, valamint a terhelt bíróság elé állítása célszerűségének kérdése eldöntésében az ügy lényegére kiható jelentősége van*".[42]

[37] L. különösen: Leninszkij szbornyik XXXVI. köt., 395. old., valamint V. I. Lenin Művei 33. köt. Szikra, Bp., 1953. 169. old.; 26. köt. Szikra, Bp., 1952. 387. old.

[38] *V. I. Lenin* Művei 33. köt. Szikra, Bp., 1953. 337. old.

[39] Vö.: *A. N. Trajnyin:* A bűncselekményi tényállás általános tana. M., 1957. 60—72. old.; *Uő.:* A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek alapelveiről. Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty, 1959. évi 1. szám; *V. N. Kudrjavcev:* A bűncselekmény jogellenességéről. Pravovegyenyije, 1959. évi 1. szám stb.

[40] Sőt mi több, a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje Elnökségének 1960. évi január 13-án kibocsátott törvényerejű rendelete az alábbi rendelkezéssel egészítette ki az államellenes bűncselekményekért való büntetőjogi felelősségről szóló törvény 1. cikkét: „Nem tartozik büntetőjogi felelősséggel a külföldi kémszervezet által a Szovjetunió ellen irányuló ellenséges tevékenység folytatására beszervezett szovjet állampolgár, ha a kapott bűnös feladat végrehajtása érdekében nem fejtett ki semmiféle tevékenységet és a külföldi kémszervezettel fennálló kapcsolatáról a hatóságnak önként jelentést tett". (Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty, 1960. évi 3. szám, 81. old.).

[41] *Karl Marx* és *Friedrich Engels* Művei 1. köt., Bp. 1957. 121—122. old.

[42] Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty, 1959. évi 9. szám, 4. old. l. még: a Szovjetunió legfőbb ügyészének 43. számú, 1959. évi július 20-án kelt utasítását is; uo.

Amint az idézett teljes ülési határozatból látható, a gyakorlat azon az úton halad, hogy miként (az Alapelvek 7. cikkének (2) bekezdése alapján) a cselekmény csekély jelentősége olyan ismérv, amelynek alapján a cselekmény nem minősül bűncselekménynek, ugyanúgy a bűncselekményt elkövető személy társadalomra veszélyességének csekély jelentőségét olyan ismérvként tekintse, amelynek alapján az illető mentesíthető a büntetőjogi felelősségrevonás alól és vele szemben büntetőjogi büntetés helyett a ráhatás más eszközei, adott esetben a társadalmi ráhatás eszközei alkalmazhatók, természetszerűleg csak azzal az előfeltétellel, hogy az általa elkövetett cselekmény társadalomra veszélyesége sem súlyos fokú.

„Felesleges az embert a társadalomtól elszigetelni, becsületén foltot ejteni, családjának megrázkódtatást okozni, akkor, ha az általa elkövetett törvénysértés csak csekély jelentőségű, és ő maga is megjavítható a kollektívában — így foglalnak állást ebben a kérdésben a szovjet emberek."[43]

Ezeknek a tételeknek a büntető törvényekbe iktatása az Alapelvek 3., 10., 43. és más cikkeiben rögzített rendelkezések továbbfejlesztését jelentené, és alapul szolgálna a büntetőjogi felelősségrevonás alapja anyagi jellegének további fokozásához.

Több olyan rendkívül fontos következményt is megemlíthetünk, amelyek abból folynak, hogy a büntetőjogi felelősség alapja a Szovjetunióban anyagi jellegű, és amelyek a szovjet büntető törvényekben már most is kifejezésre jutnak. Ilyenek:

1. A büntetőjogi felelősség *nem áll be,* ha az elkövetett cselekmény formailag kimeríti ugyan a büntető törvényben meghatározott valamely bűncselekmény tényállásának ismérveit, de nem veszélyes a társadalomra (Alapelvek 7. cikk (2) bekezdés) és még kevésbé, ha a cselekmény lényegében jogszerű (Alapelvek 13. és 14. cikke).

2. A büntetőjogi felelősségrevonás *elmarad,* ha a vizsgálat illetőleg az ügy bírósági tárgyalása idején akár az elkövetett cselekmény, akár az elkövető személye elvesztette társadalomra veszélyes jellegét (Alapelvek 43. cikke).

3. A büntetőjogi felelősség *elenyészik,* ha a büntető ítélet meghozatala vagy büntetés alkalmazása az elévülési idő eltelte folytán már nem célszerű (Alapelvek 41. és 42. cikke).

4. A büntetőjogi felelősség megszűnik *és a büntetőjogi* felelősségrevonást a felelősségrevonás más, enyhébb nemeivel lehet *helyettesíteni,* ha a társadalomra nem nagyon veszélyes bűncselekmény elkövetője büntetésnek nem minősülő, nevelő jellegű kényszerintézkedések alkalmazása útján is megjavítható (Alapelvek 10. cikkének (3) és (4) bekezdése).

A büntetőjogi felelősségrevonás alapja anyagi jellegének állandó fokozása és e folyamatnak egyre teljesebb törvényi szabályozása a szocialista humanizmustól áthatott szovjet büntetőjog fejlődésének jellemző vonása. Ahhoz, hogy erről szemmel láthatóan meggyőződjünk, elegendő, ha a büntetőjogi felelősség beálltának, elenyészésének és megszűnésének a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek 1924. évi Alapelveiben[44] és a szövetséges köztársaságok büntető törvénykönyveiben[45] szabályozott előfeltételeit összehasonlítjuk a büntető törvények 1958. évi Alapelveiben szabályozott megfelelő előfeltételekkel.[46] Az idő előrehaladásával a szovjet törvény korlátozza a büntetőjogi felelősségrevonás körét, ami nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a törvény megszünteti a büntethetőségét az olyan kevésbé veszélyes cselekményeknek, amelyek ellen a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet idején a ráhatás társadalmi, államigazgatási vagy fegyelmi eszközeivel is eredményesen folytatható a küzdelem, hanem ezen felül abban is, hogy korlátozza az előzetes megegyezés nélkül elkövetett bűnpártolás, a feljelentési kötelezettség elmulasztása és a bűncselekmény elkövetésére irányuló előkészületi cselekmény büntethetőségét. Ugyanakkor a büntetőjogi felelősség anyagi jellegének egyre erősebb fokozódása nyilvánul meg a különösen súlyos és a súlyos bűncselekmények elkövetése miatti, valamint a különösen veszélyes visszaesőkkel szembeni represszionak — csak a törvényben pontosan meghatározott esetekben alkalmazható — megszigorításában is.[47]

A Szovjetunióban alkalmazott büntetőjogi felelősségrevonás anyagi jellegének további — jogi formáinak megfelelő fejlődésében is megnyilvánuló — egyre erősebb fokozódása annak a ténynek egyik következménye, hogy a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni küzdelemben egyre szűkül a büntetőjogi kényszer köre, és ezzel együtt egyre jobban fokozódik a társadalmi erők szerepe. Ez a szocialista társadalomnak a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet útján megtett fokozatos előrehaladását jellemző és azzal együtt, annak következményeként fejlődő jelenség.

Az SZKP XXI. Kongresszusának határozatai alapján széles körben kibontakozott a szovjet társadalom önkéntes szerveinek bevonása a szocialista jogrend megsértései elleni küzdelembe. Ez a fejlődés szorosan összefügg azzal a folyamattal, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás köre csak az olyan személyekre korlátozódik,

[43] Kommunyiszt, 1959. évi 121. szám, 60. old.

[44] L.: 9., 10., 34. cikk.

[45] L.: Az OSZFSZK Btk-jának 6., 8., 13. és 15., valamint a többi szövetséges köztársaságok Btk-inak megfelelő szakaszait.

[46] Erre a körülményre az irodalom már helyesen felhívta a figyelmet. L. különösen *G. Kriger:* A büntető törvények Alapelvei 7. cikk (2) bekezdése és 43. cikke alkalmazásának előfeltételei. Szovjetszkaja jusztyicija, 1959. évi 5. szám, 28. old.

[47] L. különösen: az Alapelvek 23. cikkét.

akik „megátalkodottan megsértik a szocialista társadalom szabályait és nem fog rajtuk a nevelés".[48] A „szabályok *megátalkodott* megsértésére" való utalásban az a követelmény jut kifejezésre, hogy minden egyes konkrét esetben mind a cselekmény, mind az elkövető társadalomra veszélyességének olyan fokát kell megállapítani, amely együttesen éppen a ráhatás büntetőjogi eszközének alkalmazását teszi szükségessé.

A csekély jelentőségű bűncselekményt első ízben elkövető és cselekményét őszintén megbánó személyek büntetőjogi felelősségrevonás alól való mentesítésének rendkívül fontos és a gyakorlatban már széles körben elterjedt formája, hogy az ilyen személyeket megjavításuk végett kezesség vállalása mellett társadalmi szervekre vagy a dolgozók kollektíváira bízzák. Így például Moszkvában 1959-ben több mint 1000, Leningrádban pedig több mint 1500 embert adtak át kezesség mellett átnevelésre. Az idő bebizonyította, hogy azok, akikkel szemben a társadalom kezességvállalással bizalmat előlegzett, erre a bizalomra rendszerint érdemesnek bizonyultak.

Annak folytán, hogy a közrend és a közbiztonság védelméért folyó harcban megnőtt a szovjet társadalmi erők szerepe, tovább bővülnek a büntetőjogi felelősségrevonás alól való mentesítés lehetőségei olyan esetekben, amikor a társadalomra nem nagyon veszélyes és első ízben elkövetett bűncselekményekről van szó, és az elkövetésükben bűnös személyek büntetőjogi büntetés alkalmazása nélkül is megjavíthatók. Az ilyen személyekkel szemben elsősorban a társadalmi ráhatás eszközei alkalmazhatók. Ez a helyzet pedig véleményünk szerint alapul szolgálhat arra, hogy az Alapelvek 10. cikkének a fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseit a büntető törvényekben tovább fejlesszük, továbbá hogy a társadalmi kezesség intézményét törvényileg is szabályozzuk.

Mindezekben az új formákban világosan kifejezésre jut a szocialista társadalom jellemző, szerves sajátosságát képező vonása: a hit az emberben, az ember legjobb tulajdonságaiban, a szovjet rendszer gondoskodása azokról az emberekről, akik „hagyták magukat az ördögtől megtéveszteni", akik rossz útra tértek, valamint az az igyekezet, hogy az ilyen embereket, ha csak lehetséges, nem a büntetőjogi büntetés eszközével, hanem a társadalmi ráhatás erejével próbáljuk megjavítani.

Napjaink igen fontos eseménye volt a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Szövetségi Tanácsának és Nemzetiségi Tanácsának törvényelőkészítő bizottságai által kidolgozott „A társadalom szerepének növelése a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni küzdelemben" című törvénytervezet, „az elvtársi bíróságok mintaszabályzata" és „az ifjúságvédelmi bizottságok mintaszabályzata" című törvény tervezetének közzététele, az egész szovjet társadalom köréből általános nyilvános vitára bocsátása.

A közzétett tervezetekben kifejezésre jut, hogy a szovjet büntetőjogi felelősségrevonás alapjának anyagi jellege tovább fokozódik. A tervezetekből világosan kitűnik, hogy abban az esetben, ha a bűnösség nem olyan fokú, hogy büntetőjogi büntetés alkalmazását teszi szükségessé, a büntetőjogi felelősségrevonás helyett a felelősségrevonás egyéb nemeit kell alkalmazni. A közzétett tervezetekben helyesen jut kifejezésre például az a körülmény, hogy a büntetőjogi felelősségrevonás terjedelme csökkenésének és a társadalmi ráhatás szerepe egyidejű fokozódásának jelenleg megvalósuló és a jövőben további nagy fejlődési perspektívákkal rendelkező folyamata *kétirányú* folyamat. Ez a folyamat két irányban teremt lehetőséget a társadalmi ráhatás eszközeinek az ügyek elvtársi bíróságok előtt való elbírálása útján való alkalmazására. Nevezetesen elvtársi bíróságok bírálhatják el *egyrészről* az olyan cselekményeket, amelyek a büntetendő cselekmények köréből átkerülnek a bűncselekményt nem képező kisebb súlyú cselekmények kategóriájába (l.: a szóban forgó törvénytervezet 4. szakaszának 2. pontját, valamint Az elvtársi bíróságok mintaszabályzata tervezetének 6. szakasza 1—10. pontjait), és *másrészről* a továbbra is bűncselekményt képező cselekményeket (l.: az idézett törvény 4. szakaszának 3. pontját, ill. a Szabályzat 6. szakaszának 11. pontját).

Mélységesen hibás volna ezért a tervezetek által az elvtársi bíróságok hatáskörébe utalt összes cselekményeket bűncselekménynek tekinteni,[49] mert ez nemcsak azt jelentené, hogy nem értjük meg a büntetőjogi felelősségrevonás körének szűkítése terén a jelenlegi körülmények között végbemenő folyamat lényegét és formáit, hanem azt is, hogy lebecsüljük a társadalmi erők ebbeli szerepét, és az elvtársi bíróságok hatáskörét a bíróságok, a nyomozati, illetőleg vizsgálati és az ügyészségi szervek belátásától tesszük függővé.

Persze ha valaki ismételten — és még inkább, ha a társadalmi ráhatás eszközeinek vele szemben történt alkalmazása után újból — követ el olyan törvénysértést, amelynek első ízben való elkövetése esetén a társadalmi ráhatás eszközei volnának alkalmazhatók, az már a szabálysértés *megátalkodott* elkövetéséről tanúskodik, vagyis arról, hogy az illető egyedül a társadalmi ráhatás eszközeivel nem nevelhető át. Az egyes kevésbé veszélyes törvénysértések elleni küzdelemben az elvtársi bíróságokat és a bíró-

[48] *N. Sz. Hruscsov:* Beszámoló az SZKP XXI. Kongresszusának a Szovjetunió népgazdasága fejlesztésének 1959—1965. évi ellenőrzőszámairól. „A kommunizmus építésének programja", Kossuth Könyvkiadó, 1959. 123. old.

[49] Vö.: *V. D. Menysagin:* Az elvtársi bíróságok hatáskörének kérdéséről. A Moszkvai Egyetem Közlönye, X. sorozat, Jog. 1960. 1. szám, 21—22 old.

ságokat megillető hatáskör elhatárolásának kérdése véleményünk szerint egyedül így fogható fel helyesen, és ez a megoldás a jogtudósok és a gyakorlati jogászok többségének helyeslésével is találkozik.

A feltétlenül az elvtársi bíróságok hatáskörébe utalt cselekményeket a tervezetek kifejezetten felsorolják. Ami azokat az objektív ismérveket illeti, amelyek alapján a *bűncselekmények* elbírálása az elvtársi bíróságoknak adható át, ezeket a tervezetek ugyan csak általános formában, és nem is egy helyen összpontosítva adják meg, de azért A társadalom szerepének növelése a szovjet törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértése elleni küzdelemben című törvény tervezete elég kimerítően felsorolja. Ilyen ismérvek: ha az elkövetett bűncselekmény a társadalomra nem nagyon veszélyes (a törvénytervezet 4. szakaszának 3. pontja) és első ízben elkövetett bűncselekmény (4. szakasz 3. pontja), ha a törvénysértést elkövető személy megjavítása a cselekmény jellegét és az elkövető egyéniségét, valamint őszinte megbánását figyelembe véve a kollektíva hatására a társadalmi ráhatás eszközeinek alkalmazásával is elérhető (a tervezet preambuluma, 4. szakaszának (1) bekezdése). Mindezen körülmények együttes fennforgása esetén a bíróság, az ügyészség, a vizsgálati vagy rendőrségi szervek vagy más nyomozati szervek az ügy elbírálását az elvtársi bíróságnak adhatják át (4. szakasz 3. pontja). Ezért nemcsak felesleges, hanem célszerűtlen is felsorolni a büntető törvénykönyvek általános részében azokat a konkrét bűncselekményi tényállásokat, amelyek elbírálása a szóban forgó feltételek mellett az elvtársi bíróságoknak adható át, ehelyett elegendő egyetlen szakaszban csak annyit kimondani, hogy a fent felsorolt ismérvek fennforgása esetén az ügy az elvtársi bíróságoknak adható át.[50]

Nem tekinthetők továbbá alaposaknak azok a sajtóban megjelent vélemények sem, amelyek ellenzik, hogy a jelentéktelen bűncselekményt elkövetett és cselekményüket őszintén megbánó személyekkel szemben a büntető eljárást társadalmi kezesség mellett az eljárás bármely szakában meg lehessen szüntetni.[51] Ezeket a nézeteket sajtónkban már részletesen megbírálták, és ez mentesít bennünket az alól, hogy erre a kérdésre jelen cikkben visszatérjünk.[52]

A jelenleg megvitatás alatt álló össz-szövetségi törvénytervezeteknek a fentiekben megtárgyalt alapvető rendelkezései jelentős lépést jelentenek a Szovjetunióban alkalmazott büntetőjogi felelősségrevonás alapja anyagi jellegének további fokozása terén, az eddigieknél is szélesebb lehetőségeket biztosítanak a felelősségrevonásnak a bűncselekmény elkövetésében bűnös személy bűnösségi fokától függő egyéniesítésére, mert nemcsak a bűnösre kiszabandó büntetés útján, hanem a büntetőjogi felelősségrevonáson kívül a felelősségrevonásnak más nemeire való áttérés különböző formáinak alkalmazása útján is lehetőséget teremtenek a felelősség egyéniesítésére.

A fentiekben megvizsgáltuk azokat a — véleményünk szerint — legfontosabb tételeket, amelyek abból folynak, hogy a szovjet büntető törvény kimondja, miszerint a büntetőjogi felelősségrevonás alapja a Szovjetunióban az az elv, hogy felelősségrevonni csak azt lehet, aki bűncselekmény elkövetésében bűnös. Ennek a törvényi rendelkezésnek mind a szovjet büntetőjog elméletének további fejlődése, mind a szovjet igazságszolgáltatási szervek tevékenységének következetes tökéletesítése szempontjából egyaránt rendkívül nagy a jelentősége. De ugyanakkor nagy lehetőségeket biztosít ennek a normának a törvénybe iktatása arra is, hogy az igazságszolgáltatás gyakorlásában a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének szakaszán — különösen az elvtársi bíróságok és az ifjúságvédelmi bizottságok alakjában — a szovjet társadalmi szervek is részt vegyenek. Az Alapelvek 3. cikkében kimondott elv lehetőséget teremt a kevésbé veszélyes cselekmények és a jelentősebb társadalomra veszélyességet nem képviselő személyek ügyében a büntetőjogi felelősségrevonás körének sokoldalú csökkentésére, de ugyanakkor biztosítja a különösen súlyos és a súlyos bűncselekmények, a legveszélyesebb bűnöző elemek, a különösen veszélyes visszaesők, valamint a szocialista társadalom szabályainak mindenfajta más megrögzött megsértői ellen a büntetőjog eszközeivel folytatandó eredményes harc lehetőségét is, és ezzel elősegíti a szovjet törvényesség és országunk szocialista jogrendjének megszilárdítását.

Nyikiforov, B. Sz. — Szergejeva, T. L. — Sljapocsnyikov, A. Sz.

[50] Teljesen más kérdés természetesen az, hogy miként kell visszatükröződnie az elvtársi bíróságokat a bűncselekményt nem képező cselekmények elbírálása terén megillető hatáskör kiterjesztésének a büntető törvénykönyvek *különös* részében foglalt normák szövegén. Ebben a kérdésben nem lehet egységes megoldást alkalmazni, mert mind a törvénytervezet 1. és 2. szakasza, mind pedig Az elvtársi bíróságok mintaszabályzata című tervezet 5. és 6. szakaszának különböző pontjai különbözőképpen írják körül az elvtársi bíróságok hatáskörébe utalt cselekményeket.

[51] L. erről különösen: *I. D. Perlov:* A társadalmi kezesség című cikkét. Szovjetszkaja jusztyicija, 1959. évi 9. szám.

[52] L.: *M. Ju. Raginszkij:* A társadalmi kezesség. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1959. évi 10. szám; *L. Szmirnov:* Vita, amelyet el sem kellett volna kezdeni. Szocialisztyicseszkaja zakonnoszty, 1959. évi 11. szám; *A. Sljapocsnyikov:* A társadalmi kezesség. Szovjetszkaja jusztyicija, 1959. évi 10. szám.

A balesetből eredő társadalombiztosítási szolgáltatások megtérítése

A társadalombiztosítás feladatai közé tartozik a társadalombiztosításba bevont és balesetet szenvedett dolgozók, illetve a munkaviszonyon kívül álló baleseti biztosításra jogosultaknak társadalombiztosítási szolgáltatásokban részesítése. E szolgáltatások célja egyrészt az egészség és munkaképesség helyreállítása (orvosi ellátás, kórház, gyógyszer, gyógyászati segédeszköz stb. szolgáltatása), másrészt az elmaradt kereset részbeni pótlása a keresőképtelenség ideje alatt (táppénz), tartós munkaképességcsökkenés esetén pedig a csökkent kereset részbeni pótlása baleseti járadék vagy rokkantsági nyugdíjjal. Halálos baleset esetén temetési segélyt, illetve a hozzátartozóknak ellátást (özvegyi nyugdíj, árvaellátás, szülői nyugdíj) nyújt a társadalombiztosítás.

A társadalombiztosítás a betegségi biztosítási szolgáltatásokat, a baleseti járadékot, a rokkantsági nyugdíjat, illetve a halálos balesetet szenvedett hozzátartozóinak ellátását a jogosultaknak arra való tekintet nélkül nyújtja, hogy a baleset bekövetkezésében terhel-e bárkit felelősség, illetve hogy a balesetet szenvedettet balesetének bekövetkezésében terheli-e gondatlanság vagy sem. A baleseti járadék szolgáltatásnál pedig vizsgálja, hogy a baleset „üzemi"-nek tekinthető-e. A társadalombiztosítás tehát lehetővé teszi, hogy a balesetet szenvedettnek, illetve hozzátartozóinak abban az időben, amikor a legnagyobb mértékben szükségük van a segítségre, ne kelljen a baleset okozójával, illetve a balesetért felelőssel szemben fellépniök, esetleg hosszadalmasan pereskedniök, hanem nyomban megkapják a segítséget. Természetesen a jogosultak a társadalombiztosítási szolgáltatásokon túlmenő káraikat a polgári jog, illetve a 67/1958. (XII. 24.) Korm. sz. rendelet 93. §-ának keretei között, közvetlenül a balesetért felelőssel szemben külön érvényesíthetik.

A társadalombiztosítás a szolgáltatásokat tulajdonképpen tehát a balesetért, illetve általában a sérülésért, foglalkozási betegségek és más által okozott betegségek keletkezéséért egyébként felelős személyek helyett nyújtja. Nem jelenti ez azonban azt, hogy a felelősök mentesülhetnek felelősségük következményei alól csak azért, mert a sérültnek (hozzátartozóinak) igényjogosultsága van a társadalombiztosítás szolgáltatásaira. A társadalombiztosítási szervek ugyanis a felelősökkel megtéríttetik a baleset (sérülés) következtében felmerült költségeiket. E cikkben a költségek megtérítésének néhány kérdésével foglalkozunk.

A baleset (sérülés), foglalkozási betegség és más betegség okozójával, illetve a felelős személyekkel szembeni megtérítési ügyeket két csoportba osztjuk. Az egyik csoportban a társadalombiztosítási szerv megtérítési igénye a balesetelhárító és egészségvédő óvórendszabályok vagy óvóintézkedések elmulasztásából, illetve megszegéséből eredő üzemi balesetek (foglalkozási betegségek) következménye és a munkáltatóval, illetve felelős megbízottjával szemben áll fenn. A társadalombiztosítási szervnek ez az igénye a társadalombiztosítási jogszabályokon alapuló önálló igény és független attól, hogy magának a balesetet szenvedettnek (hozzátartozóinak) van-e és milyen terjedelemben kártérítési igénye.

Így például az Általános Balesetelhárító és Egészségügyi Óvórendszabályok 138. pontja előírja, hogy „különösen veszélyes gépeknél a burkolatnak olyannak kell lennie, hogy az csak a gép leállított állapotában legyen kinyitható, a gép viszont csak akkor legyen megindítható, ha a védőburkolat csukott állapotban van." Ha a gép nincs az előírt burkolattal ellátva, a munkáltató a burkolat hiányából, vagy hibájából eredő balesetből keletkezett teljes kárért felel az SZTK-val szemben. De teljes felelősséggel tartozik a munkáltató az SZTK-val szemben akkor is, ha a baleset ugyan a sérült azon hibájából eredt, hogy a burkolatot eltávolította, azonban megállapítható, hogy a munkáltató (megbízottja) tudott arról, vagy megfelelő ellenőrzés esetében tudnia kellett volna arról, hogy az üzemben a burkolatot a dolgozók el szokták távolítani és ennek megakadályozására a munkáltató nem tett meg minden intézkedést.

A másik csoportba mindenféle balesetből (sérülésből), betegségből eredő, s azokkal a balesetet (sérülést), betegséget okozó, vagy a balesetért stb. egyébként felelősséggel tartozó személyekkel szembeni kárigények tartoznak, akik nem munkáltatói a sérültnek. Ily esetekben a felelős személyekkel szemben a polgári jog szabályai szerint, a balesetet szenvedett, vagy hozzátartozóinak jogán, törvényi engedmény alapján léphet fel a társadalombiztosítási szerv. Például gépjárműbalesetnél, ha a sérült is megszegte a KRESZ szabályait, úgy a gépjármű tulajdonosa (üzembentartója) a társadalombiztosítási költségekért csak a vétekaránynak megfelelően felel.

I. *Megtérítési igény a balesetet (foglalkozási betegséget) szenvedett dolgozó munkáltatójával szemben*

1. Az igény jogalapja. A dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjáról szóló 67/1958 (XII. 24.) Korm. sz. rendelet (a továbbiakban: Rny.) 94. §-a értelmében, ha a munkáltató vagy megbízottja a reánézve kötelező balesetelhárító és egészségvédő óvórendszabályt vagy óvóintézkedést megszegte, illetve nem foganatosította (továbbiakban: óvórendszabály mulasztás), köteles a mulasztása által okozott üzemi baleset (foglalkozási betegség) alapján megállapított nyugellátás összegét, valamint a nyugellátás megál-

lapításával kapcsolatos eljárás költségeit a megállapító szervnek megtéríteni. Megtérítési kötelezettség terheli a munkáltatót akkor is, ha ő vagy megbízottja az üzemi balesetet (foglalkozási betegséget) szándékosan idézte elő. Nyugellátás alatt a baleseti járadékot, rokkantsági nyugdíjat, hozzátartozói ellátásokat (özvegyi nyugdíj, árvaellátás, szülői nyugdíj) kell érteni.

A betegségi biztosítási szolgáltatások megtérítése tárgyában a dolgozók betegségbiztosításáról szóló 71/1955. (XII. 31.) M. T. sz. rendelet (a továbbiakban: R.) 98. §-a tartalmaz azonos rendelkezést.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti tag üzemi balesete esetén a megtérítési kötelezettség szempontjából a mezőgazdasági termelőszövetkezetet munkáltatónak kell tekinteni.

A társadalombiztosítási szerv (továbbiakban: SZTK) igényét egymagában megalapozza az a tény, hogy a munkáltató vagy megbízottja az óvórendszabály, óvóintézkedés foganatosítását elmulasztotta. A büntetőbíróság ítélete nem előfeltétele az igény érvényesítésének. (Legfelsőbb Bíróság [továbbiakban: L. B.] Pf. II. 21.073/1958.) A büntetőbíróság felmentő ítélete sem köti a kártérítési kötelezettség megállapításánál a polgári bíróságot. (Budapesti Fővárosi Bíróság 56. Pf. 23.710/1959.)

Mivel az óvórendszabály elmulasztásán alapuló megtérítési igény önálló igény, ezért ezzel az igénnyel szemben a L. B. 10. és 12. sz. elvi döntésén, illetve a Ptk. hatálybalépéséről és végrehajtásáról szóló 1960. évi 11. sz. tvr. (a továbbiakban Ptké.) azonos rendelkezéseket tartalmazó 58. §-án alapuló kifogás nem hozható fel. (B. H. 1954. ápr. 293. sz. jogeset.)

2. Óvórendszabályok. Az egészségügyi miniszter a SZOT-al és az érdekelt miniszterekkel egyetértésben a 4/1955. (VI. 15.) Eü. M. sz. rendeletével adta ki az „Általános Balesetelhárító és Egészségvédő Óvórendszabályok"-at. Ezeknek a szabályoknak, valamint az egyes iparági óvórendszabályoknak és szabványoknak betartása kötelező. A 2080/25/1952. M. T.—SZOT határozat szerint a munkáltatóknak a dolgozók oktatása végett az üzem sajátosságainak megfelelően, üzemekre és szakmákra bontott útmutatókat is kell készíteniök.

A bírói gyakorlat szerint a KRESZ (2500/1955. B. M. sz. rendelet) szabályainak be nem tartása is balesetelhárítási óvórendszabály elmulasztásának tekintendő, mert a KRESZ a közúti közlekedés rendjére vonatkozó balesetelhárító óvórendszabálynak minősül. (L. B. 742. polg. koll. állásfoglalása.)

3. A munkáltató és megbízottjának felelőssége. Az óvórendszabálymulasztás egymagában alapot nyújt a balesetet szenvedett dolgozó munkáltatója elleni megtérítési igény érvényesítésére. A mulasztás okát, a munkáltató vétkességét (gondatlanságát) vizsgálni nem kell.

Az Rny. 94. §-a, illetve az R. 98. §-a szerint a munkáltató akkor is felel a balesetért, ha az előírt óvórendszabályt nem ő maga, hanem valamely megbízottnak tekintendő alkalmazottja mulasztotta el. A munkáltató ugyanis felel, hogy mindazon dolgozói, akiket az adott munka elvégzésére alkalmaz és ennélfogva a munkával kapcsolatos óvórendszabályok vagy óvóintézkesek foganatosításával megbíz, ezeket az óvórendszabályokat és óvóintézkedéseket meg is tartsák, illetve foganatosítsák.

Az állandó bírói gyakorlat szerint mindig az adott esetre vonatkozóan kell vizsgálni és megítélni azt, hogy a balesetet okozó dolgozó olyan alkalmazott-e, akinek kötelessége volt az óvórendszabályokat vagy óvóintézkedéseket foganatosítania és így megbízottnak minősül-e? E tekintetben nem a szervezeti beosztás a lényeges, hanem az, hogy a dolgozó az adott esetben és körülmények között a ténykedést feladatkörében (tisztében) eljárva végezte-e s az adott munka elvégzésével, irányításával, felügyeletével feladatkörével fogva meg van bízva. (L. B. P. törv. IV. 23. 051/1958., P. törv. IV. 23.027/1958. B. H. 1959. nov. 2461.) Ezt a gyakorlatot a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 1959. szeptember 30-i tanácsvezetői értekezlete kifejezetten fenntartotta. (Lásd még B. H. 1960. június 2634. sz. jogesetét.) Egyes, a balesetért felelős munkáltatók kifogásolták a Legfelsőbb Bíróságnak ezt a gyakorlatát, amely az irányító munkakörű dolgozókon túl a megbízottak körét ily tágan értelmezi. Pedig ez a gyakorlat megfelel az anyagi igazságnak. A munkáltató valamely munka elvégzésére ugyanis csak olyan dolgozóját jelölheti ki, aki a munka technológiáján kívül a munkával kapcsolatos biztonsági szabályokkal is tisztában van és ezeket várhatóan be is tartja. Ha nem ilyen dolgozót bíz meg az adott munkával, vagy nem ellenőrizteti, hogy a megbízott dolgozó betartja-e a biztonsági szabályokat, úgy ennek következményeit viselnie kell.

A L. B. Áf. II. 24.611/1953. sz. határozata szerint a munkavállalók részére minden körülmény között meg kell teremteni azokat az előfeltételeket, amelyek mellett munkájukat teljes biztonságban, életük és testi épségük veszélyeztetése nélkül végezhetik. Ezen kötelezettség nemcsak a munkáltatót terheli, hanem azt a vállalatot is, amelyik a munkavállalók munkáját a munkáltatóval kötött megállapodás alapján igénybe veszi. (B. H. 1954. április 29.)

Felel a munkáltató az óvórendszabályok betartásának ellenőrzéséért is. Ha az óvórendszabály által előírt ellenőrzés során hibát észlel, úgy ellenőrizni tartozik azt is, hogy a hibák kijavítása megtörtént-e. (L. B. P. törv. IV. 20.395/1958.)

Nem zárja ki a munkáltató felelősségét az a körülmény, hogy az üzem (üzemrész, gép) hiányosságát az átadás — átvétel alkalmával az átvételre alakult munkavédelmi bizottság nem észlelte. (Székesfehérvári Megyei Bíróság Pf. 20.050/1960.)

Felel a munkáltató akkor is, ha a munka elvégzésére egyenlő beosztásban többen kaptak

megbízást és a baleset az egyikük óvórendszabály mulasztásából keletkezett. Nincs ugyanis olyan rendelkezés, amely szerint ha a munka elvégzésére többen kaptak megbízást, úgy a munkáltató kötelezettsége csak akkor állna be, ha valamennyi megbízottja megszegte az előírt óvórendszabályt. Olyan rendelkezés sincs, amely a megbízottak mellérendeltségi viszonya esetén megszüntetné a dolgozók megbízotti minőségét. A munkáltató megtérítési kötelezettsége alól csak akkor mentesülhet, ha balesetét kizárólag saját maga a sérült okozta. (L. B. P. törv. IV. 20.845/1959.)

Felel a munkáltató akkor is, ha óvórendszabály elmulasztása miatt életveszélybe került munkatársának segítségére siető dolgozó szenved balesetet, ha utóbbi balesete ugyanazon óvórendszabály elmulasztására vezethető vissza.

Felel a munkáltató akkor is, ha másik vállalattal kötött szerződése alapján végzett munka során, a megbízott vállalat óvórendszabály mulasztása miatt, szenved dolgozója balesetet. A munkáltató megbízottja adott esetben nemcsak a vele munkaviszonyban álló személy, hanem más is lehet. (L. B. P. törv. IV. 20.990/1960.)

A munkáltatónak az a megbízottja, aki a balesetelhárító vagy egészségvédő óvórendszabály vagy óvóintézkedés végrehajtását a munkáltató utasítása ellenére vétkesen elmulasztotta, továbbá, aki a dolgozó üzemi balesetét (foglalkozási betegségét) szándékosan idézte elő, a munkáltatót terhelő megtérítésekért egyetemlegesen felel. (Rny. 94. §. (2) bek., R. 98. §. (2) bek.)

4. A sérült hibája. A munkáltatónak és megbízottjának megtérítési kötelezettsége, illetve ennek mértéke független attól, hogy a baleset bekövetkezésébe a sérült is közrehatott-e, mert az SZTK-nak a munkáltatóval szembeni, óvórendszabály mulasztáson alapuló igénye önálló igény, amely nem a baleseti sérült kártérítési igényén alapszik és így azt a baleseti sérült közreható hibája nem érinti. (L. B. Áf. II. 20.199/1954. B. H. 1954. április 293.; P. törv. IV. 20.395/1958.; P. törv. 22.864/1958. B. H. 1959. augusztus 2366.)

Ebből folyik, hogy az Rny. 94. §-án és az R. 98. §-án alapuló megtérítési igény esetén kármegosztásnak nincs helye. A L. B. ezt a bírói gyakorlatot 1959. december 23-i polgári kollégiumi ülésén továbbra is fenntartotta. (Eszerint foglalt állást azután a P. törv. IV. 20.382/1960. sz. határozat is.)

Ha a balesetet szenvedett is elkövetett óvórendszabálymulasztást, vagy elsősorban az ő mulasztásából eredt a baleset, vizsgálni kell, hogy az előírt baleseti oktatásban részesült-e, mert az oktatás elmulasztása a munkáltató részéről óvórendszabály elmulasztásának tekintendő. (Az oktatás megtörténtére okirati igazolás van előírva.)

Az állandó bírói gyakorlat szerint a munkáltatót megtérítési kötelezettség csupán akkor nem terheli, ha a baleset kizárólag a sérült hibájából keletkezett, vagyis ha nincs olyan a munkáltató önálló felelősségét megalapozó körülmény, amely miatt a sérült közrehatásától függetlenül is felelős lenne. A Legfelsőbb Bíróság 742. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása (B. H. 1959. évi 9. sz.) ezt a gyakorlatot azzal indokolja, hogy ha a bíróság a munkáltatót a sérült kizárólagos hibája esetén is felelőssé tenné, ezzel az a következmény járna, hogy a munkáltató a felelősséget a sérültre áthárítaná és így a balesetet szenvedett maga is, mint a munkáltató megbízottja, egyetemlegesen felelős lenne az SZTK-val szemben. Ez pedig azt jelentené, hogy a balesetet szenvedett biztosított végeredményben a társadalombiztosítási jogviszony alapján őt megillető szolgáltatásoktól elesne.

Vitatható, hogy ez a gyakorlat helyes-e. A munkáltató felelősségét ugyanis akkor, amikor az SZTK nem a sérült jogán lép fel, hanem speciális jogszabály alapján önálló igényt érvényesít, nem lehet függővé tenni a sérült magatartásától még az esetben sem, ha a balesetet kizárólag a sérült okozta volna.

Ha tehát a balesetet a munkáltató megbízottjának tekintendő sérült óvórendszabály-mulasztása okozta, a munkáltatót a hatályos jogszabályok alapján ily esetben is felelőssé kellene tenni az SZTK-nak okozott kárért, hiszen az óvórendszabály-mulasztás ily esetben is a munkáltató vállalatán belül a vállalat kollektívájához tartozó dolgozó mulasztásából következett be. Más kérdés az, hogy ez esetben a sérült dolgozó felel-e a munkáltatóval szemben és ha igen, mily mértékben a megtérített összegért.

Az SZTK a sérülttel szemben nem léphet fel, ha a sérültet az óvórendszabály-mulasztáson túl vétkesség, vagy szándékosság nem terheli. A gyakorlatban az SZTK az alkalmazottakkal szemben a Ptk. hatályba-lépése előtt is a Ptk. 348. §-ának szellemében járt el, s követelést nem érvényesített.

5. Az állami szervek egyösszegű megtérítési kötelezettsége. Az 5/1959. (V. 8.) MÜ. M. rendelet (a továbbiakban: VR.) 231. §-a szerint az állami szervek (államhatalom és államigazgatás szervei, állami vállalatok és intézmények, valamint az előirányzatos folyószámlarendszerben gazdálkodó szervek) megtérítési kötelezettségüket egyösszegben tartoznak teljesíteni.

Egyösszegben történő megtérítés fejében *a)* az ideiglenes özvegyi nyugdíj egy havi összegének egy évre számított összegét, *b)* a 25 százalékot meg nem haladó munkaképességcsökkenés alapján megállapított baleseti járadék egy havi összegének két évre számított összegét, *c)* egyéb nyugellátás (25 százalékot meghaladó baleseti járadék, rokkantsági, özvegyi és szülői nyugdíj, árvaellátás) egy havi összegének nyolc évre számított összegét kötelesek az állami szervek megtéríteni.

Ez az összeg átalány, s ezért az állami szervek akkor is a VR. 231. § (3) bekezdésében meg-

határozott teljes összeg megfizetésére kötelezhetők, ha az SZTK járadék (nyugdíj) fizetési kötelezettsége rövidebb ideig áll fenn. Például az árvaellátás 8 évre számított összegét köteles a balesetért felelős állami szerv megtéríteni akkor is, ha a baleset folytán meghalt személy gyermeke csak pár hónapig jogosult az árvaellátásra (L. B. 767. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása), a baleseti járadék két évre számított összegét köteles megtéríteni akkor is, ha a 25 százalékot meg nem haladó munkaképességcsökkenés az orvosi bizottság véleménye szerint várhatóan két évnél rövidebb ideig tart csak. Viszont csak az átalányt téríti az állami szerv akkor is, ha a társadalombiztosítás évtizedeken keresztül folyósítja az ellátást.

A munkáltatóval szembeni megtérítési követelését az SZTK fizetési meghagyás kibocsátásával érvényesíti. Állami szervvel szembeni átalánykövetelés megtérítésénél egy-egy havi összegként a fizetési meghagyás kibocsátásának hónapjára megállapított nyugellátás összegét kell számításba venni. Ha a fizetési meghagyás kibocsátásának hónapjában a nyugellátást már nem folyósították, úgy csak a folyósítás megszüntetésének időpontjáig kifizetett nyugellátás teljes összegét kell az állami szervnek megtérítenie. Ha a nyugellátást később újra folyósítják, a VR. 231. §-ában meghatározott időtartamból még hátralevő időre számított összegre új fizetési meghagyást kell kibocsátani. (Pl. ha korábban az ideiglenes özvegyi nyugdíj egy havi összege alapján egy évi nyugdíj összegét térítették meg és később állandó özvegyi nyugdíj folyósítására kerülne sor, 7 évre számított összeg megtérítésére kell fizetési meghagyást kibocsátani. Ugyanígy kell eljárni, ha állapotrosszabbodás miatt 25 százalékot meghaladó mértékű lesz a keresőképességcsökkenése és így a baleseti járadéknak 2 éven túli folyósítása válik szükségessé.)

Nem tartoznak egy összegben teljesíteni megtérítési kötelezettségüket a Honvédelmi Minisztérium és az alá tartozó szervek gépjárművek által okozott balesetek esetén (K. D. B. 19.135/1958.) és a VR. 231. § (2) bekezdésében megjelölt állami szervek. Így a MÁV, a Győr—Sopron—Ebenfurti Vasút és azok a szervek, amelyeknek a balesetből folyó megtérítési kötelezettségeit az Állami Biztosító (Pénzügyminisztérium Biztosítási Főigazgatósága) teljesíti. Az Állami Biztosító e kötelezettségének körét a 220/1957. (P. K. 53.) P. M. sz. utasítás úgy határozza meg, hogy e körbe tartozik általában minden állami szerv, intézmény és vállalat gépjárműbalesettel kapcsolatos felelőssége miatti szavatosság.

Gépjárműbalesetből eredő megtérítési tartozásukat mégis egy összegben tartoznak kiegyenlíteni azok a szervek, amelyeket a 220/1957. (P. K. 53.) P. M. utasítás kivesz az Állami Biztosító gépkocsi szavatossági köréből. Ezek a közlekedési miniszter felügyelete alatt álló vasúti vállalatok, a postaüzem, az autóközlekedési vállalatok (pl. MÁVAUT, ÁKÖV-ök), tanácsok felügyelete alatt álló közlekedési és fuvarozási vállalatok (pl. Főv. Autóbuszüzem, Autótaxi Vállalat), valamint a csak meghatározott állami szervek rendelkezésére álló és bizonyos fajú termékek szállítására hivatott (ún. célfuvarozó) vállalatok (pl. Belkereskedelmi Szállítási Vállalat).

6. *Az érvényesítés határideje (elévülés).* A betegségi biztosítási szolgáltatások megtérítésére vonatkozó s az R. 98. §-án alapuló igényt a szolgáltatások befejezésétől számított egy év alatt kell az SZTK-nak érvényesítenie, mert a követelés érvényesítése az R. 104. §-a értelmében egy éven túl elévül.

A nyugellátás megtérítésére vonatkozó igény az Rny. 97. §-a szerint a nyugellátás esedékességétől számított öt év alatt évül el.

A nyugellátás megtérítési igény a L. B. és a K. D. B. 1959. február 24-i közös értekezletének állásfoglalása (K. D. B. 82.499/1958.) szerint akkor keletkezik, amikor az Országos Nyugdíjintézet a sérült részére a nyugellátás szolgáltatását (kifizetését) teljesíti. Így e kifizetés napjától számított 5 éven belül érvényesíthető a megtérítésre irányuló igény, függetlenül a baleset napjától, vagy az ellátást megállapító határozat meghozatalának napjától.

7. *Jogorvoslat.* A csupán segélyezési költségekre kibocsátott fizetési meghagyás ellen a kötelezett fél annak kézbesítésétől számított 15 nap alatt (az államigazgatási határozatok bíróság előtti megtámadásáról szóló 1957. évi 58. tvr. 21. §-a szerint) az SZTK székhelye szerint illetékes járásbírósághoz [1955. évi 39. tvr. 30. § (1) bek. *b)* pontja és Pp. 22. § *d)* pontja] keresettel fordulhat. A kereset tárgya a fizetési meghagyás hatályon kívül helyezése. Mivel a nyugellátás megtérítésére kibocsátott fizetési meghagyás ellen — a VR. 233. §-a szerint — 30 nap alatt lehet a keresetet benyújtani, ezért ha a fizetési meghagyás segélyezési költség és nyugellátás megtérítésére is irányul, az ellene 30 napon belül benyújtott keresetet a segélyezési költségek tekintetében sem tekinti az SZTK elkésettnek.

Nem a járásbíróság, hanem a K. D. B. kizárólagos hatáskörébe tartoznak azok a vitás ügyek, amelyekben az egyik fél a Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium, vagy e minisztériumok felügyelete alá tartozó szerv vagy vállalat. Az idevonatkozó rendelkezést a 10/1954. (II. 7.) M. T. sz. rendelet 7. §-a, illetve az 51/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. r. 6. §-a tartalmazza. (B. H. 1957. máj., L. B. 321. polg. koll. állásfoglalása.)

A bíróság a pert az államigazgatási eljárás [1957. évi IV. törv., 1957. évi 58. tvr., 1/1958. (II. 16.)] I. M. r., illetve a Pp. rendelkezései szerint folytatja le. A fizetési meghagyás ellen benyújtott keresettel indult perben az SZTK alperes.

A fizetési meghagyással kirótt megtérítési követeléseket adók módjára kell behajtani még akkor is, ha a fizetési meghagyás elleni fellebbezés (kereset) folytán az ügyben a bíróság ítéletet hozott. [A Vht. végrehajtásáról szóló 54/1955. (VIII. 27.) M. T. sz. r. 8. §-a.]

II. *Megtérítési igény érvényesítése harmadik személlyel szemben*

1. Az igény jogalapja. Törvényi engedmény. Az Rny. 95. §-a értelmében, ha a dolgozó munkaképességcsökkenése, vagy halála által okozott kárt a dolgozónak vagy hozzátartozóinak más (tehát nem a balesetet szenvedett dolgozó munkáltatója, vagy annak megbizottja) megtéríteni köteles, ez a követelés a megállapítandó ellátás erejéig az ellátást folyósító szervre száll át. A követelést az 51/1955. I. M. (II. 1.) számú igazságügyminisztériumi és a 3/B-10/1955. II. b. számú pénzügyminisztériumi állásfoglalás szerint az SZTK-nak kell érvényesítenie.

A betegségi biztosítási szolgáltatások megtérítése iránti, harmadik személlyel szemben fennálló megtérítési igényről a R. 74. §-a azonos módon rendelkezik.

A kártérítési kötelezettség alapja a kár okozójának jogellenes magatartása, a tárgyi felelősség egyes esetei, az alkalmazott és megbízott károkozásáért való felelősség.

A baleset okozójának a vétkes magatartással okozott kárért való felelőssége itt is független attól, hogy a büntetőbíróság a balesetért felelős személyt (alkalmazottját) elítélte-e. (L. B. Pf. II. 21.073/1958.) A nyomozást megszüntető határozat sem érinti az SZTK kárigényét.

Az SZTK-nak a szolgáltatások megtérítése iránti igénye nem önálló igény, hanem — törvényi engedmény alapján — a biztosítottnak (hozzátartozóinak) igénye száll át az SZTK-ra a társadalombiztosítási szolgáltatások erejéig. Ez azt jelenti, hogy a megtérítési igény határát a baleseti sérültnek (hozzátartozóinak) a károsító személlyel szemben fennálló jogai szabják meg.

Eszerint az SZTK nem mindig követelheti a kárért felelős személytől a balesetet szenvedettnek (hozzátartozóinak) a társadalombiztosítási szabályok szerint folyósított összes költség megtérítését, hanem legfeljebb annyit, amennyit a kárért felelős személytől a sérült kártérítésként maga is követelhetne.

Az igény az SZTK-ra —, a kiszolgáltatandó segélyezés és kártalanítás erejéig már keletkezésének — tehát a baleset bekövetkezésének — pillanatában átszáll, így az SZTK igénye akkor is fennáll, ha azt maga a biztosított vagy hozzátartozója a baleset (betegség) okozójával szemben nem érvényesítette, sőt ha kártérítési igényéről lemondott.

A megtérítésre kötelezett személynek az SZTK-val szemben fennálló megtérítési kötelezettségét nem szünteti meg az a tény, hogy a megtérítésre köteles személy a balesetet szenvedettet, vagy hozzátartozóit kártalanította. Ennélfogva ha a megtérítésre köteles fél a baleseti sérülttel (hozzátartozóival) egyezséget kötött és annak alapján a baleseti sérült (hozzátartozói) részére fizetést teljesített, úgy azt saját veszélyére tette. (Főv. Bíróság 18. P. 26.769/1954.) Természetesen a társadalombiztosítási szolgáltatásokat meghaladó kárait a sérült a balesetért felelőssel szemben az SZTK megtérítési igényére tekintet nélkül érvényesítheti, illetve a kártérítésre köteles fél ezt a sérültnek megtérítheti.

2. Az igény korlátai. Az SZTK az R. 74. §-án és az Rny. 95. §-án alapuló megtérítési igényét a kárfelelősséggel tartozó személlyel szemben általában csak olyan összeg erejéig érvényesítheti, amellyel az a baleseti sérültnek, illetve elhalálozása esetében hátramaradott és általa eltartott hozzátartozóinak a polgári jog szabályai szerint — beleértve a Ptké. 58. és 59. §-ában foglalt rendelkezéseket is — kárát megtéríteni tartozik.

A Ptk. hatálybalépése előtt olyan bírói gyakorlat alakult ki (L. B. I. számú polgári elvi döntése B. H. 1953. március), hogy a balesetért felelős állami szervet, intézményt, vállalatot az esetben is kötelezni lehet a társadalombiztosítási szolgáltatások megtérítésére, ha a baleseti sérültet, vagy hozzátartozóit a L. B. 10. és 12. sz. elvi döntései értelmében kártérítés nem illetné meg egyáltalában, vagy csupán kisebb összegben. (A Legfelsőbb Bíróság 10. és 12. számú elvi döntéseit most a Ptké. 58. §-a foglalja magába.) Ez a bírói gyakorlat az állami szerveknek, intézményeknek, vállalatoknak a népi demokrácia állami és gazdasági rendjében elfoglalt helyzetéből következtet arra, hogy ezeknek egymásközti viszonyában a felmerülő károkat az az állami szerv stb. viselje, amelynek körében a kártérítésre kötelező károkozás felmerült. (A L. B. I. sz. polg. elvi döntésének indokolásából.)

Az I. számú polgári elvi döntés a törvényi engedmény kereteit nem érintve, az állami szervek és az SZTK egymáshoz viszonyított sajátos helyzetére tekintettel rendezte a kérdést. Az Rny. 96. §-a is erre a sajátos helyzetre volt tekintettel, amikor az egyösszegben történő fizetési kötelezettséget állapította meg, ami konkrét esetben esetleg túl is mehet a törvényi engedmény keretein.

E rendelkezések nem kifejezetten ugyan, de azt a gondolatot tartalmazzák, hogy az SZTK megtérítési követelésének szabályozása —, habár a törvényi engedmény jogi keretének alapulvételével történt —, tulajdonképpen nem azonos a törvényi engedménnyel, hanem csupán ehhez hasonló, a baleset elhárítás céljait szolgáló speciális jogintézmény.

Mivel az SZTK megtérítési igénye ezen a

speciális jogintézményen alapul, ennek jellegére tekintettel indokoltnak látszanak a törvényi engedmény általános elveitől eltérő rendelkezések.

A Ptké. 58. §-ának célja annak megakadályozása, hogy a baleseti sérült (hozzátartozói) indokolatlanul jobb helyzetbe kerüljenek a baleset következtében, mint amilyenben ezt megelőzően voltak, tehát kártérítést kapjanak anyagi kár nélkül. Mivel az SZTK megtérítési igénye nem azonos jellegű a sérült (hozzátartozói) kártérítési igényével, erre tekintettel indokolt lenne az I. sz. polgári elvi döntésben foglaltak további fenntartása. E nélkül illuzóriussá válnának az egy összegben történő megfizetésre vonatkozó rendelkezések is. Ha ugyanis az állami szervek hivatkozhatnának a Ptké. 58. §-ára, a bíróságnak vizsgálnia kellene a balesetet szenvedett (hozzátartozói) helyzetét a peres eljárás idejében és ez alapon ez időpontnak megfelelően állapíthatná meg a kártérítési kötelezettséget, vagy esetleg nem állapítaná meg ezt. Nem lenne helyes, ha esetleg 8 évi átalányösszeg megtérítése, vagy meg nem térítése kérdésében ez alapon kellene döntenie. De az sem lenne helyes, ha az 58. §-ban említett körülmények változása esetén az átalány összeg tekintetében új eljárást lehetne, vagy kellene indítani.

Már feljebb írtuk, hogy az SZTK a Ptk. hatálybalépése előtt is a Ptk. 348. §-ában foglaltak szellemében járt el és oly esetekben, amikor a balesetet az alkalmazott munkakörében, munkája végzése során okozta és a megtérítési igény a munkáltatóval szemben érvényesíthető volt, úgy csak a balesetet okozó dolgozó munkáltatójával szemben lépett fel. Az SZTK ezen gyakorlatának adott most a Ptk. 348. §-a pontos jogszabályi keretet.

Sportbaleset miatt csak akkor lép fel az SZTK a baleset okozójával szemben, ha büntető bíróság (ügyészség) szándékosságot állapított meg.

Az állami szervekkel szemben a fent ismertetett egyösszegű megtérítési szabályok alkalmazandók az Rny. 95. §-án alapuló igényeknél is, csupán az átalánykövetelés kiszámításának alapjára vonatkozóan tartalmaz a VR. 232. §-a eltérő rendelkezéseket.

Felmerül az a kérdés is, hogy a Ptk. 280. § (3) bekezdésének azon rendelkezése, miszerint a jogosult a hat hónapnál régebben lejárt és alapos ok nélkül nem érvényesített járadékrészleteket bírósági úton nem követelheti —, kiterjed-e az SZTK-ra, mint törvényi engedményesre?

A Ptk. 280. §-ának (3) bekezdéséhez fűzött miniszteri indokolás szerint „az életfenntartást és a megélhetést biztosító járadékjellegű szolgáltatások"-nak „a mindennapi életszükségletek kielégítését célzó jellegével nem férne össze az, hogy hosszabb időre visszamenően, tőkekövetelésszerűen váljanak érvényesíthetővé". Más indokot a miniszteri indokolás nem hoz fel.

A Ptk-t megelőző bírói gyakorlat is kifejlesztette már a Ptk. 280. § (3) bekezdésének második mondatába felvett fentidézett rendelkezéseket azonos indokolással, de a gyakorlat az érvényesítést az SZTK-val szemben nem korlátozta. Nyilvánvaló, hogy az SZTK-nak e szolgáltatások nem „életfenntartást és megélhetést" jelentenek. Fent kifejtettük azt is, hogy az SZTK követelése nem is kezelhető a törvényi engedménnyel teljesen azonosan. Nincs akadálya tehát annak, hogy továbbra is fennmaradjon az a korábbi gyakorlat, amely nem alkalmazta az SZTK-val szemben a Ptk. 280. § (3) bekezdésében foglalt érvényesítési korlátozást. Más lenne a helyzet, ha a miniszteri indokolás szerint adósvédelmi célja is lenne a korlátozásnak. Ilyenről azonban említés sem történik.

Ha azonban a Ptk. hatálybalépésével mégis olyan állásfoglalás alakulna ki, hogy az SZTK-ra, mint törvényi engedményesre is alkalmazandó a Ptk. 280. §-a (3) bekezdés második mondatának szigorú érvényesítési korlátja, úgy helyes lenne, ha az állásfoglalás a hat hónapon túli érvényesítésnek alapos okaként fogadná el például a baleset okozójával szembeni büntető eljárás, vagy a balesetért felelőssel szemben a sérült vagy hozzátartozói által indított polgári per folyamatban létét, a táppénzsegélyezés be nem fejeződését, a baleseti járadék (rokkantsági nyugdíj), vagy hozzátartozói nyugellátási eljárás folyamatban létét. Amíg ugyanis ezek az eljárások be nem fejeződnek, az SZTK követelésének fennállása és összegszerűsége nem tisztázott s így alapos ok van a hat hónapon túli érvényesítésre, illetve arra, hogy az akadály megszűnésétől számított hat hónapon belül az SZTK a teljes igényét érvényesíthesse.

3. A követelés összegszerűsége. Polgári jogi keret. Mivel az SZTK-ra az Rny. 95. §-án, illetve az R. 74. §-án alapuló igény törvényi engedmény alapján száll át, az előző pontban foglaltaktól eltekintve, nem követelhet az SZTK a baleset (betegség) okozójától, illetve a balesetért felelőstől többet, mint amennyit a balesetet szenvedett (megbegedett) dolgozó vagy hozzátartozója követelhetne. (Polgári jogi keret.)

A polgári jogi keret összegének megállapításánál az az irányadó, hogy a balesetet szenvedett vagy halálos baleset esetén a hozzátartozók milyen mértékű munkabértől, tartástól estek el, vagyis milyen mértékben károsodtak, mennyi a keresetveszteségük. Az SZTK csak ebben a keretben érvényesítheti a baleseti járadék, rokkantsági nyugdíj és hozzátartozói ellátások megtérítésére irányuló igényét, azaz csak annyit igényelhet, amennyi a polgári jogi keretbe belefér. A betegségi biztosítás keretében nyújtott segélyezési költségek teljes mértékben érvényesíthetők, ha a balesetet szenvedettet a baleset bekövetkezésében semmiféle vétkesség nem terheli.

A polgári jogi keret megállapítására a Ptké. 59. §-a ad iránymutatást. Eszerint a kereset-

veszteség kiszámításának alapja a balesetet megelőző időben elért rendszeres kereset. Ha ezalatt tartós jellegű keresetváltozás történt, úgy csak a változás utáni kereset átlagát lehet figyelembe venni. A havi átlagkereset kiszámításánál figyelembe kell venni a jövőbeli változást is, amelynek meghatározott időpontban való bekövetkezésével már előre teljes bizonyossággal lehet számolni. Ez az átlagkereset számítási mód más, mint amit az SZTK a baleseti járadék, illetve rokkantsági nyugdíj, vagy pedig a táppénzsegélyezés összegének megállapításánál alkalmazni köteles.

A polgári jogi keret megállapítására a következő példát közöljük: A halálos balesetet szenvedett dolgozónak a Ptké. 59. §-a szerint kiszámított havi átlagkeresete 1400 Ft. Eltartotta feleségét és egy gyermekét. Az állandó bírói gyakorlat szerint az elhalt férj, illetve apa általában havi keresetének 40%-át, tehát a jelen esetben 560 forintot feleségére, keresetének 20%-át pedig, tehát példánkban 280 forintot gyermekére fordított. Így a feleség és a gyermek, a férj, illetve apa elvesztésével összesen 840 Ft. összegű kárt szenvedtek. Ha gyermek nincs úgy a feleségre az elhunyt férj keresetének 50%-a, azaz példánkban 700 Ft jutna.

Több gyermek esetén a bírói gyakorlat a károkozót az elhunyt keresetének az özvegy eltartására fordított 40 százalékán felül további 30—35 százalékig terjedhető árvaellátás megfizetésére is kötelezheti. Özvegy nem létében gyermekenként 20—20, legfeljebb azonban keresetének 50%-áig terjedő tartás terhelte az elhunytat. Az átlagkeresetnek tehát ilyen százalékában állapítható meg ez esetekben a megtérítés.

4. Kármegosztás. Ha a kár (baleset, megbetegedés) bekövetkezésébe a dolgozó is közrehatott, ilyen esetben a kártérítés általános elvei szerint a kárt a baleset (betegség) okozója és a baleseti sérült között vétkességük arányában meg kell osztani.

Ha a bíróság a balesetet szenvedett vagy hozzátartozója által a balesetet okozó ellen folyamatba tett perben a sérült vétkességét is megállapította és a balesetért felelőst a vétekarányos kármegosztás alapján csupán a kár meghatározott százalékának megfizetésére kötelezte, úgy ezt a százalékos arányt az SZTK-nak a balesetért felelőssel szembeni megtérítési perében általában már nem vizsgálja a bíróság.

Ha a balesetért több személy felelős, felelősségük a balesetet szenvedettel, illetve a sérült jogán az SZTK-val szemben egyetemleges. Bármelyikükkel szemben felléphet tehát az SZTK teljes kártérítési igényével. Mégis az esetben, ha a kárért közületi szervek felelnek, úgy helyes valamennyi felelősnek a perbevonása, hogy a közületi szervek egymásközötti kárviselési aránya már ebben a perben eldönthető legyen. (B. H. 1954. január 159. jogeset és P. törv. II. 22.463/1958.)

Ha a dolgozó ugyanolyan mértékben lenne vétkes balesete bekövetkezésében, mint annak okozója, úgy 50 százalékos kármegosztásnak van helye. Ez azt jelenti, hogy a dolgozó csak kárának felerészét követelhetné a baleset okozójától. Ez esetben a táppénzsegélyezéstől eltekintve valamennyi betegségi szolgáltatás tényleges összegének felére van az SZTK-nak igénye. A táppénz és egyéb járadékszerű szolgáltatások megtérítése tekintetében pedig az alábbi példák szolgálhatnak tájékoztatóul:

1. sz. példa. A dolgozó átlagkeresete havi 1400 forint volt és a baleset (betegség) folytán keresőképességét teljesen (100 százalékosan) elvesztette, úgy kára havi 1400 forint. Ennek fele részét magának kell viselnie, ha felerészben maga is vétkes a kár bekövetkezésében. Ezért csak havi 700 forint megtérítését kérheti a kár okozójától. Ez az a polgári jogi keret, amelynek erejéig a dolgozó követelése átszáll az SZTK-ra az SZTK által nyújtott járadékszerű szolgáltatások erejéig. Ha tehát az SZTK táppénz, baleseti járadék, vagy egyéb ellátás fejében többet folyósított volna a dolgozónak, mint havi 700 forintot, úgy az SZTK a havi 700 forintot meghaladó igényét nem érvényesítheti, mert ezt maga a dolgozó sem követelhetné.

Ha a dolgozó a baleset következtében meghal, úgy ennek a 700 forintnak az egyes hozzátartozók eltartására jutó százalékos részei képezik a polgári jogi keretet.

Tehát kármegosztás esetén nem az SZTK által nyújtott járadékszerű szolgáltatást (táppénzt, nyugellátást) kell megosztani, hanem a károsult kárát.

A polgári jogi keretre, illetve a keretbe beleférő megtérítésre vonatkozó számítást tartalmaz a B. H. 1958. március havi számában 1878. sz. alatt közzétett P. törv. 22.527/1957. sz. határozat.

Ha a biztosított nem 100 százalékos, hanem kisebbmérvű keresőképesség csökkenést szenved, úgy a számítás a következő:

2. sz. példa. A biztosított átlagkeresete havi 1400 forint, a keresőképességcsökkenés mértéke 60 százalék, a kármegosztás aránya 50 százalékos. Ebben az esetben a keresetveszteség az 1400 forintnak a 60 százaléka, tehát 840 forint. Ennek fele részét 50 százalékos vétkessége folytán a balesetet szenvedettnek kell viselnie. A polgári jogi keret tehát havi 420 forint. A havi táppénznek, baleseti járadéknak, rokkantsági nyugdíjnak azt a részét érvényesítheti az SZTK a baleset (betegség) okozójával szemben, amely ebbe a polgári jogi keretbe belefér, az ezt meghaladó részt azonban nem.

A nem járadékszerű szolgáltatások, tehát a kórházi ápolási költség, orvosi és gyógyszerköltség, temetkezési segély, útiköltség érvényesítése független a polgári jogi kerettől, tehát a ténylegesen kifizetett összegnek a kármegosztás arányában a baleset okozóját terhelő százalékát érvényesítheti az SZTK.

5. *Elévülés.* Az SZTK megtérítési igényének elévülése tárgyában a nyugellátási költségeket illetően az Rny. 97. §-a a nyugellátás esedékességétől, vagyis az egyes havi nyugellátások folyósításától számított 5 évet ír elő. Ez az elévülés vonatkozik a magánszemélyekkel és közületi szervekkel szembeni követelésekre egyaránt. A segélyezési költségeket illetően a R. nem tartalmaz elévülési rendelkezést. Ennélfogva a segélyezési költségek megtérítésének elévülésére a polgári jog általános rendelkezései vonatkoznak, vagyis a Ptk. 324. §-a értelmében magánszemélyekkel szemben 5 év, közületi szervekkel (szocialista szervezetekkel) szemben pedig egy év az elévülési idő.

Abban az esetben azonban, ha az igény egyedül a tárgyi felelősségen alapszik, a segélyezési költségek megtérítésére irányuló igényt a baleset bekövetkezésétől számított három éven túl érvényesíteni nem lehet.

A tárgyi felelősségre alapított igény érvényesítésére megszabott rövidebb elévülési idő nem alkalmazható akkor, ha az SZTK a balesetből származott kártérítési követelését nem, vagy nem egyedül tárgyi felelősségére, hanem a felelősségnek az általános polgári jogban meghatározott valamely más jogcímére is alapítja. (L. B. P. II. 3679/1952.)

A Ptk. 326. §-ának (1) bekezdése szerint az elévülés akkor kezdődik, amikor a követelés esedékessé válik. Az Rny. 97. §-a kétségtelenül meghatározza, hogy ez az esedékesség a nyugellátás esedékességével azonos.

A Ptk. hatályba lépését megelőzően az elévülés 32 éves hosszú időtartamára való tekintettel a gyakorlatban nem merült fel az elévülés kezdő pontja meghatározásának szükségessége. Csupán a közületi szervekkel szembeni elévülés kérdésében foglalt el a L. B. polgári kollégiuma 356. szám alatt (B. H. 1956. aug. sz.) olyan állásfoglalást, hogy az R. 74. §-án és az Rny. 95. §-án alapuló visszkereseti igényeknél az elévülés egy éve *a)* a balesetet okozók ellen indított büntető eljárás, vagy a balesetet szenvedett által a balesetet okozók ellen indított polgári per esetében ennek befejezésétől; *b)* nyugdíj vagy járadék megállapítása esetében a megállapító határozat jogerőre emelkedésétől; *c)* ha nyugdíj vagy járadék folyósítására nem kerül sor, a segélyezés befejezésétől veszi kezdetét.

Ennek az állásfoglalásnak *b)* pontja az Rny. 97. §-ának eltérő és hosszabb elévülést megállapító rendelkezése folytán már nem hatályos. Az állásfoglalás *a)* pontját, valamint az állásfoglalás *c)* pontját azonban tekintettel arra is, hogy a segélyezési költségek megtérítésének esedékességéről külön jogszabály nem rendelkezik, továbbra is irányadónak lehet tekinteni a segélyezési költségek érvényesítése tekintetében, de nemcsak a szocialista szervezetekkel szemben, hanem magánszemélyekkel szemben is. A Ptké. 5. §-ának (3) bekezdése szerint az állásfoglalás hatályban maradását a Ptk. hatályba lépése nem érintheti.

A Ptk. 326. §-ának (2) bekezdése alapján, ha az SZTK menthető okból követelését nem tudja érvényesíteni, úgy az akadály megszűnésétől számított egy éven belül — a (3) bekezdés alapján szocialista szervezettel szemben 3 hónapon belül — akkor is érvényesítheti, ha az elévülési idő már eltelt. Itt ugyanazokat az okokat lehetne menthetőnek tekinteni, mint amelyek alapos okoknak tekinthetők a hat hónapnál régebbi járadékrészletek érvényesítésére.

A L. B. 356. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása és ennek nyomán továbbfejlődött bírói gyakorlat iránymutató lehetne ebben a tekintetben is. Ilyen gyakorlati iránymutatásnak tekintendő például az a határozat is, hogyha büntető eljárás is indult és ezt követően kártérítési per, ez a két peres eljárás egységesen alapozza meg az SZTK megtérítési igényét. Ilyen esetben tehát nem lehet az elévülési időt csak a büntető eljárás befejezésétől számítani, annál kevésbé, mert összegszerűség kérdésében nem a büntető eljárás, hanem a kártérítési per megállapításai az irányadók, pl. a kármegosztás kérdésénél. (L. B. P. törv. II. 21.920/1958.)

Az elévülés megszakításáról a Ptk. 327. §-a rendelkezik. E szakasznak a szocialista szervezetekre vonatkozó (2) bekezdésében foglaltakkal azonos elvi alapokon nyugszik és így továbbra is alkalmazandó a Központi Döntőbizottság állásfoglalása, mely szerint az elévülést csak a kereset benyújtása szakítja félbe. Sem a felszólító levél, sem a munkáltatóval szembeni fizetési meghagyás kibocsátása nem szakítja félbe a balesetet okozó harmadik személlyel szemben az elévülési időt. (K. D. B. 71.013/1957.)

Vitát képezhet az a kérdés is, hogy vajon az SZTK-nak egy-egy balesetből eredő megtérítési igénye a segélyezési és baleseti kártalanítási költségek tekintetében egységes igénynek tekinthető-e. A Legfelsőbb Bíróság 356. sz. polgári kollégiumi állásfoglalásának *b)* pontjához fűzött indoklás szerint: „Az SZTK követelése, mint visszkereseti igény, egységes igény és így az összegszerűség megállapításához szükséges a járadék vagy nyugdíj összege is. Az adós érdeke is azt kívánja, hogy a teljes követelést lássa, mert így tud felelőssége tudatában nyilatkozni. A segélyezési költség és külön a járadék vagy nyugdíj érvényesítése kétszeres munkát és pert jelentene."

Ebből folyik, hogy a helyes gyakorlat szerint a segélyezési költségek elévülésének kezdő időpontja a segélyezés befejezésének időpontján is túl, a büntető eljárás, kártérítési per, nyugdíj vagy járadék megállapítási eljárás befejezésének időpontjában állapítható meg.

6. Az igény érvényesítésének módja. Az Rny. 95. §-án és az R. 74. §-án alapuló megtérítési igényt a polgári peres eljárás szabályai szerint kell érvényesítenie az SZTK-nak.

Azok az ügyek, amelyekben egyik fél a

Honvédelmi Minisztérium, vagy a Belügyminisztérium, vagy e minisztériumok felügyelete alá tartozó szerv vagy vállalat, a K. D. B. hatáskörébe tartoznak.

A szovjet katonai egységek vagy azok állományába tartozó egyes katonai vagy polgári személyek vagy családtagjaik cselekményével vagy mulasztásával okozott károkat az 1957. évi 54. sz. tvr.-rel (Magyar Közlöny 1957. szept. 15.) közzétett egyezmény 9. cikke értelmében a Magyar—Szovjet Vegyes Bizottság Magyar Fél Titkárságánál történő bejelentéssel kell érvényesíteni.

A követelés behajtása az Rny. 99. § rendelkezései alapján adók módjára történik akkor is, ha bírói ítélet kötelezte a balesetért felelős személyt a megtérítésre.

*

A balesetből eredő szolgáltatások megtérítetése is a balesetek számának csökkentéséért folytatott küzdelem szolgálatában áll. Ha ugyanis a munkáltató, illetve a balesetet okozó, vagy ezért felelős harmadik személy anyagilag is érdekeltté van téve a balesetelhárító és egészségvédő óvórendszabályok betartásában és betartatásában, illetve vétkessége következményeinek viselésében, úgy ez az érdekeltté tétel preventív erőt jelent.

A balesetelhárítás szocialista erkölcsi követelményén túlmenően ugyanis a munkáltatót ez az anyagi felelősség is arra ösztönzi, hogy az üzem egészségügyi védőberendezéseinek felszerelésére és védőeszközök beszerzésére nagyobb összeget fordítson, illetve a tervezett és előirányzott összegeket fel is használja. Ösztönzi a munkáltatót arra is, hogy a balesetek megelőzéséhez szükséges munkafegyelmet megszigorítsa. Megfelelően vonatkozik ez a balesetért felelős harmadik személyekre is.

A megtéríttetés ösztönző erővel hat a dolgozókra is, mert egyrészt a munkáltató a Munka Törvénykönyvének rendelkezései szerint áthárithatja a megtérített költséget, vagy annak egy részét a balesetet okozó munkavállalóira, de a balesetelhárításban érdekeltté vannak téve az üzem összes dolgozói azáltal, hogy a megtérített költség összege csökkenti a vállalat nyereségét, illetve a dolgozók nyereségrészesedését.

Mindig szem előtt kell tartani, hogy a „legfőbb érték az ember" elvén túl a társadalomnak pénzértékben kifejezve is nagyobb veszteséget jelent egy szakember elvesztése, özvegyi és árvaellátás folyósítása, mint amennyi költséget okoz a védőberendezések felszerelése, egy veszélyes gép megjavítása, vagy pedig — ha netán átmenetileg a hibás gépet üzemen kívül kellene helyezni — a termelés átmeneti csökkenése.

Fazekas Pál

A tervszerződések minőségvédelmének néhány kérdése

I.

A szállítási szerződés megszegéséből eredő igény érvényesítése az állam iránti kötelesség, melytől csak abban az esetben lehet eltekinteni, ha meggyőződést szereztünk arról, hogy a szerződésszegésért a szerződő fél nem felelhet, vagy ha a szerződésszegés a népgazdaság és a szerződő felek szempontjából jelentéktelen. Ezt a közismert jogi normát az 50/1955. M. T. sz. r. 26. §-ából lényegében változatlan tartalommal átvette a Polgári Törvénykönyv 404. §-a.

A minőségi hibás áruszállítás a közfelfogás szerint olyan súlyos szerződésszegés, annyira sérti a népgazdaság és a fogyasztók érdekeit, hogy az ilyen igények érvényesítéséről sohasem lenne szabad eltekinteni.

A vétkes féllel szemben kiszabható minőségi kötbér súlyos szankció, mert a szerződésszegő vállalatnál, mint be nem tervezhető veszteség jelentkezik, a vállalat dolgozóinak, elsősorban a minőségi ellenőröknek anyagi érdekeit is érzékenyen érinti, tehát felügyeleti intézkedés nélkül is hatásos eszköz a selejt csökkentésére. Rendkívül fontos lenne, hogy a döntőbizottságokon keresztül az illetékes szervek tudomást szerezzenek, hol és miért gyártanak, vagy termelnek hibás árut, hogy haladéktalanul megtehessék a szükséges intézkedéseket a hibás termelés megszüntetésére.

A gyakorlat mégis azt mutatja, hogy sokkal többféle és nagyobb mennyiségű minőséghibás áru kerül a forgalomba, mint amennyi miatt jogvitát kezdeményeznek. Ezért azután a selejtgyártás megszüntetésére, a minőségi hibák kiküszöbölésére nem minden esetben, és kellő időben intézkednek az erre illetékes szervek, tovább folyik a hibás áruk termelése és forgalombahozatala.

Ha a jog fegyvereivel is közre akarunk működni a selejt elleni harcban, vizsgálnunk és elemeznünk kell azokat a gyakorlatban és jogalkalmazásban tapasztalt jelenségeket, melyek gátolják a minőségi, szavatossági igények érvényesítését.

Ennek a tanulmánynak ez a célja.

A minőség megjavításáért folyó harc első állomása a minőség meghatározása a szerződésben. A Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Döntőbíróság 1954. évi július 7-i I.—1—33. számú utasítása szerint azok a termékek, melyeknek még nincsenek megállapít-

va a szabványai, vagy jóváhagyott műszaki feltételei, nem lehetnek a szállítási szerződések tárgyai. Ilyen termékekre kötött szállítási szerződések érvénytelenek.

Bár a mi szállítási szerződéseinkben is a minőséget általában a vonatkozó szabványra hivatkozással határozzák meg, gyakorlatunkban ilyen merev szabályozás még nem válna be. Nálunk még sok terméknek, tömegcikknek nincs jóváhagyott szabványa, vagy műszaki leírása. Jónéhány meglevő szabványban még nincs kidolgozva és jóváhagyva a minőségi átvételnél irányadó átvételi szabvány. A meglevő átvételi szabványelőírások nem mindig olyan egyszerűek és könnyen érthetőek, hogy azokat a műszerekkel hiányosan felszerelt minőségi átvevők széles körben alkalmazni tudnák. Az is zavarja a minőségi átvétel rendszerét, hogy a Szabványügyi Hivatal egyes szabványok (pl. kályha stb.) alkalmazása alól felmentést ad, ami bizonytalanságot idéz elő. Legnagyobb hiba, hogy a szabványokat általában csak a szerződéskötésnél alkalmazzák, az áruátvételnél csak a legritkább esetekben használják. Iparunk minden évben új cikkek gyártását kezdi el, különösen a fejlődőképes műanyagiparban, híradástechnikai és villamossági iparunk is csak újabb konstrukcióival tudja megtartani a nemzetközi versenyben elért hírnevét. Feltétlenül indokolt ezért, hogy döntőbizottsági gyakorlatunk rugalmas, hajlékony és alkalmazkodott adottságainkhoz. A Központi Döntőbizottság 59.761/1960. számú határozatában odáig jutott, hogy érvényesnek tekintette azt a szállítási szerződést, melyben szerződő felek kötelezték magukat arra, hogy a szállító által rendelkezésre bocsátott vegyi anyagokból a szállító és megrendelő vállalat vegyészei minden szállítás előtt előzetesen megvizsgálják és elemzik a szállításra felajánlott anyagokat, a legalkalmasabbat a közös vizsgálat eredménye alapján együttesen választják ki, ezzel teljesítik a szerződést. Megállapította a KDB., hogy ez a gyakorlat megfelelt a szerződő felek és a népgazdaság érdekeinek — viszont a megrendelő nem érvényesíthet minőségi kötbért, ha a kiválasztás céljaira felajánlott anyagok, vegyi termékek valamelyike nem megfelelő minőségű. Sok hiba fordul még elő az új cikkekre kötött szállítási szerződésekben a minőség meghatározása terén. Az eljárás rendszerint úgy kezdődik, hogy a termelő és felhasználó tárca előzetesen megállapodnak bizonyos eddig nem gyártott új cikkek termelésében és szállításában. A tárcaközi megállapodás alapján az erre kijelölt profilú gyárnak és kereskedelmi vállalatnak meg kell kötnie a szállítási szerződést. Az lenne a helyes, ha csak előszerződést, „pactum de contrahendo"-t kötnének olyan értelemben, hogy végleges szállítási szerződést csak akkor kötnek, amikor a gyár már előzetesen elkészítette az új cikk prototípusát és azt a „0"-szériagyártás után ki is próbálták, ennek alapján az új cikkel szemben támasztható minőségi és egyéb követelmények pontosan meghatározhatók. A kijelölt szerződő felek azonban a fogyasztói igények sürgetésére, a nem kellőleg megalapozott sajtóközlemények és propaganda hatására és a tárcaközi megállapodás gyors végrehajtása érdekében igyekeznek szállítási szerződést kötni olyan új cikkekre is, melyeknek előzetesen még nem tisztázhatták tüzetesen a minőségét, teljesítőképességét és egyéb lényeges sajátosságait. A kereskedelem ilyen esetekben rendszerint kiköti, hogy csak azt a minőséget és kivitelt fogadja el, amit a Kereskedelmi Minőségellenőrző Intézet megfelelőnek nyilvánít. Bár ez a kikötés bizonyos biztonságot nyújt, mégsem kielégítő és nem elég konkrét a szerződés tárgyának szabatos meghatározásához. Ezért azután a minőség meghatározása miatti szerződési vitákban az ipar joggal hivatkozik arra, hogy még nem lehet érvényes szállítási szerződésről beszélni.

Az sem megnyugtató, ha az új cikk minőségét a prototípus alapján határozzák meg a szerződő felek. A prototípus ugyanis egyedileg készül. Az egyes cikkeket, melyekhez nem nehéz biztosítani kiváló minőségű nyersanyagot, a gyár legjobb szakemberei, mérnökei állítják elő. Az így előállított termék minőségi jellemzőit azonban nem lehet mindig betartani a sorozatgyártásnál. Itt már nehézségek vannak a felhasználandó anyagok, alkatrészek biztosításánál, a kooperáció megszervezésénél, a termelést általában alacsonyabb szakmai képzettségű, betanított munkások végzik. A tömegcikkeknél általában alkalmazott szúrópróbás minőségi átvétel a hibáknak csak kis százalékát szűri ki, nagyobb tömegben csak akkor derülnek ki, amikor az ilyen kellőleg ki nem próbált cikkek, esetleg kedvezményes áron, vagy részletfizetésre és garanciális kötelezettséggel bekerültek a kereskedelmi forgalomba. Szerény véleményünk és tapasztalataink szerint jelentős népgazdasági károk keletkeznek, amikor az ipar nagy sorozatok gyártását kezdi el olyan cikkekből, melyeknek konstrukcióját, minőségét és felhasználhatóságát, könnyen kezelhetőségét nem próbálták ki előzetesen és sokoldalúan. A gyakorlati példák közül elég, ha a centrifugákra hivatkozunk, melyeket biztonsági okokból több, mint egy évvel ezelőtt ki kellett vonni a kereskedelmi forgalomból. Úgy véljük, hogy jogi szervező munkával segíteni lehet ilyen termelés-szervezési és közgazdasági probléma megoldásában is.

A szállítási alapfeltételek és a döntőbírósági gyakorlat által el kell jutnunk oda, hogy a jövőben csak olyan termék képezhesse szállítási szerződések tárgyát, melynek *sorozatgyártásból előállított mintáját* a minőségvizsgáló szervek véleménye alapján a megrendelő elfogadta, és melynek előzetesen meghatározták összes lényeges minőségi jellemző tulajdonságait.

Új cikkek nagy sorozatban való gyártását csak akkor lenne szabad elkezdeni, ilyen cikke-

ket csak akkor lenne szabad kereskedelmi forgalomba bocsátani, ha előzetesen nemcsak a kísérleti darabokat, hanem a „0"-szériában termelt darabokat is sokoldalúan, a műszaki szakértőkön kívül olyanok is kipróbálták, akik különösebb szakértelemmel nem rendelkeznek. A fogyasztók részéről kell előzetesen közvéleménykutatást szervezni, akik véleményt tudnak nyilvánítani az új cikk gyakorlati alkalmazhatósága, könnyen kezelhetősége, esztétikai stb. szempontokból. Rendkívül alaposan és előzetesen kell megvizsgálni, különösen villamossági cikkeknél a biztonsági követelményeket. A nagy-sorozatgyártásnak ilyen alapos előkészítése, megfelelő számú mintadarab próbára bocsátása költséges eljárás. Az ilyen alapos közvéleménykutatás késleltetné az új cikkek forgalombahozatalát. Ezeknek a költségeknek jelentős része megtérülne, olyan módon, ha megszerveznénk az ilyen mintadarabok különleges feltételek mellett való értékesítését. (Önköltségi áron, szavatosság nélkül, de az általánostól eltérő hosszabb garanciális javítási idő biztosítása mellett stb.) Ha később is kerülnének ezek az új cikkek a forgalomba, a késedelmet megéri, ha biztosítjuk, hogy a boltokba és a fogyasztókhoz csak teljesen üzembiztos és kifogástalan minőségű cikkek kerüljenek. El kell érnünk, hogy szállítási szerződést csak kipróbáltan jó minőségű árukra kössünk.

A minőségnek a szerződésben való szabatos meghatározásán kívül a legtöbb gyakorlati és jogi probléma a minőségi átvétel körül jelentkezik.

Közismert, hogy a kereskedelem az évvégi csúcsforgalom idején, vagy amikor egy-egy árucikk iránt nagy a kereslet, nem nagyon igyekszik a fogyasztóknak könnyen eladható áru minőségét vizsgálni, kurrens cikkek hibái miatti szavatossági igényét érvényesíteni. Igaz, hogy gyakran nem is képes erre.

Amikor egy-egy cikkből a termelés nem tudja a fogyasztói igényeket maradéktalanul kielégíteni, időleges hiány mutatkozik, legritkább eset, hogy hiánycikk minőségét kifogásolnák. Ennek főként szubjektív okai vannak. A szállítók szívesebben szállítanak annak a megrendelőnek, aki nem kifogásol, mint annak, aki — szerintük túlságosan alaposan — vizsgálja a minőséget. Olyan esetek is előfordulnak, hogy a kifogásolt árut tovább diszponálják olyan megrendelőjüknek, akiről tudják, hogy az árut kifogás nélkül átveszi. Fontos tömegcikkeknél (rádió, televízió, elektromos háztartási készülékek stb.) a minőségi hibák főként a fogyasztóknál mutatkoznak nagyobb számban. Ezeknél a cikkeknél a szavatossági igények érvényesítését nagyon korlátozta a gyárak javító-szerviz szolgáltatása. A szerviz-hálózat kiépítése által annyit mindenesetre sikerült elérni, hogy a fogyasztóknál jelentkező hibákat kijavítják, ez az eredmény nem lebecsülhető. A szavatossági igények és minőségi kötbérigények kielégítésére szükséges költségek a gyáraknál, mint be nem tervezhető veszteség mutatható ki, míg a szerviz-hálózat költségeit előzetesen be tudják tervezni.

Egészségtelen és helytelen jelenségnek értékeljük, hogy a szervizek a szoros értelemben vett szerviz-, beállítási munka helyett, ami még nem minőségi hiba, nagy mennyiségű gyártási hibát is kénytelenek kijavítani. Ezeket a gyártási hiba-javításokat külön nem mutatják ki, ezek miatti minőségi kötbér érvényesítése rendkívül körülményes, így a szerviz-hálózat segítségével lényegében mellőzve lett az az anyagi ösztönző erő, amely a gyárakat kifogástalan áru előállítására késztette. A minőségi kötbér érvényesítését nem kívánjuk fetisizálni és öncélú feladatnak tekinteni. Rá kell azonban mutatni arra, hogy népgazdasági szinten jelentős kár keletkezik azáltal, hogy a szervizek komoly ráfordítások árán sok olyan munkát is elvégeznek, amit már a gyárakban el kellett volna végezni. A népgazdaság terhére így a kifogástalan minőségű áru előállításáért járó munkabért és költségeket kétszeresen számolják el.

Garanciális javítási kötelezettséggel járó áruknál a hibás gyártás eredményének túlnyomó része a szervizeknél csapódik le. Az itt könnyen kimutatható gyártási-, anyag-, vagy konstrukciós hibák miatt még nemigen indult eljárás a gyártó vállalatok ellen. A garanciális javításokat ugyanis döntő mértékben a fogyasztóknak már eladott árukon végzik el. A hibáknak csak kis részét fedezik fel a kereskedelmi hálózatban, tárolás, vagy értékesítés közben. De az itt felfedezett hibák miatt is csak ritkán indul eljárás, mert ennek befejezéséig a hibás árut bizonyítékként a többi árukészlettől elkülönítve kellene tárolni. Ehhez pedig nincs elegendő terület a boltokban és raktárakban. A bolti dolgozók — már az értékesítési jutalék ösztönzésére is — minőségi jegyzőkönyv felvétele helyett szívesebben hívják ki a javító vállalatot, melynek költségeit a gyár fedezi. A kijavított gyártási hibáknak nem marad nyoma, eltűnnek a szerviz és a gyár közötti elszámolásokban, a bolt pedig értékesítheti a kijavított árut.

A gyárak szerint a garanciális javítások jelentős részére azért van szükség, mert a fogyasztók az árut nem az előírások szerint kezelik és használják. Ilyen esetekben viszont a gyárak mentesülnek a garanciális javítási kötelezettség alól, ezeket a fogyasztónak kellene viselni. Ha a szervizek a javításokat a hibaforrások szerint nyilvántartanák, ezen költségek alól mentesíteni lehetne a gyárakat. A gyárak ezt nem akarják, inkább viselik a rendeltetésellenes, helytelen használat miatti javítások költségeit is, minthogy el kelljen különíteni ezektől a gyári minőségi hibák javítási költségeit. Így újabb népgazdasági veszteségek keletkeznek.

Kétségtelen, hogy a minőségi hibák túlnyomó része a fogyasztóknál derül ki, a szavatossági igények érvényesítésére elsősorban a

fogyasztókkal közvetlen kapcsolatban álló kiskereskedelem volna hivatott. Az ehhez szükséges személyi és technikai feltételek viszont éppen a kiskereskedelemben hiányoznak leginkább. Nincs a minőségi vizsgálathoz szükséges berendezés és szakember, a vitás minőségű áru tárolásához szükséges terület.

A kereskedelemben alkalmazott anyagi ösztönzők (értékesítési jutalék) is inkább a minél nagyobb forgalom elérésére, mint a minőségi kifogásolásra ösztönöznek. Jellemző, hogy legnagyobb műszaki kiskereskedelmi vállalatunk bolti eladói között nem találtak elegendő jelentkezőt, aki vállalta volna a függetlenített minőségi átvevői beosztást. Az ezzel járó magasabb alapbér ugyanis nem lett volna elegendő az új beosztás miatt kieső értékesítési jutalék pótlására.

A szerviz-munkákat vagy a gyártó vállalatok saját üzemeltetésben végzik, vagy külön vállalatok, a gyártó vállalatokkal kötött megállapodás alapján és a gyárak költségére. A szervizek működése nem jelenti azt, hogy a gyárak a szavatossági kötelezettségeik alól mentesülnének, mert a gyárak végeredményben a velük szemben érvényesíthető szavatossági igényeket megváltják egy átalányösszeggel, a szervizek fenntartásáért, vagy a szerviz-munkák elvégzéséért kifizetett költségekkel. Ezek a költségek kalkulálva vannak a fogyasztói árakban, tehát tervezett költségek. A szervizek általában beváltak a gyakorlatban, a fogyasztók számára hasznos tevékenységet folytatnak. Mi az, amit a szerviz-szolgáltatásokban mégis kifogásolnunk kell?

a) A szervizek a gyártási és minőségi hibák kijavításával, újabb költségek árán ugyanazt a munkát végzik, amit a gyárakban már el kellett volna végezni: hibátlan, jó minőségű árut bocsátani a forgalomba; *b)* azáltal, hogy a gyári és minőséghibás áruk javítását nem számolják el külön, elködösítik annak kimutatását és nyilvántartását, hogy a gyárak milyen mértékben termelnek hibás árukat; *c)* a szerviz-munkák elszámolásának jelenlegi módszerében elsikkad az az anyagi ösztönző erő, mely a gyárakat a minőség megjavítására késztetné. Ha a betervezett szerviz-költségek helyett a gyárak szavatossági kötelezettsége és a hibás minőségű termékek miatt kifizetett minőségi kötbérek, mint be nem tervezhető veszteség jelentkezne, ennek a prémiumra való korlátozó hatása megszigorítaná a gyári minőségellenőrzést, javulna a gyárakból kikerülő áruk minősége.

Véleményünk szerint a jelenlegi szervizhálózat fenntartása, sőt kibővítése mellett el kellene érni, hogy a szervizek külön kezeljék és nyilvántartsák a gyári és minőségi hiba-javításokat és ezen nyilvántartások alapján kötelező legyen a minőségi kötbér érvényesítése a kereskedelmi szervezetek, vagy az állam javára.

II.

A fentiekben kiragadott néhány, a minőség megjavítását gátló gyakorlati kérdés mellett foglalkoznunk kell a jogalkalmazás egyes olyan problémáival is, amelyeknek megoldása által a jog eszközeivel fokozhatnánk a selejt elleni harcot.

A „Döntőbíráskodás" 1960. évi 8. és 12. számainak hasábjain dr. Margitay Iván és dr. Baranyai Árpád arról folytattak vitát, hogy az 50/1955. M. T. sz. r. 24. §-ában foglalt és a szavatossági igények érvényesítésére megállapított határidők jogvesztő jellege alkalmas-e a minőség védelmének előmozdítására? Dr. Margitay szerint a jelenleg hatályos jogszabályaink alkalmasak a minőség védelmére, ha helyesen alkalmazzuk azokat. Hivatkozik többek között a régi kereskedelmi törvényre (1875 : XXXVII. tc. 346. §), mely szerint a vevő a részére szállított árut tartozott haladéktalanul megvizsgálni és a felfedezett hibáról az eladót értesíteni, különben úgy tekintették, hogy az áru (fel nem ismerhető hibák kivételével) kifogástalan. A szovjet, bolgár és csehszlovák jogalkotás a kérdést a miénkhez hasonlóan rendezi, Polgári Törvénykönyvünk a jogvesztő határidőnek ugyancsak nagy jelentőséget tulajdonít a forgalom biztonsága érdekében is. Tanulmányában a vonatkozó jogszabály világos értelmezésével igyekezett segíteni a jogalkalmazóknak.

Dr. Baranyai gyakorlati példák alapján felvetette, vajon a minőség védelmét nem jobban szolgálná-e olyan jogszabály és jogalkalmazás, mely minél kevesebb formai megkötöttséggel adna lehetőséget a ténylegesen fennálló és megállapítható hibákkal szembeni fellépésre. Szerinte a jelenlegi szabályozás a megrendelőket az esetek nagy százalékában elüti szavatossági igényeik érvényesítésének lehetőségétől.

A minőségi áruátvétel és a szavatossági igények érvényesítésének jogi szabályozása — beleértve a jogvesztő határidőket is — a magyar és külföldi jogfejlődés eredményeként jött létre. Ezeknek a jogszabályoknak lényegbevágó módosítására szerény megítélésünk szerint nincs szükség, de nem is lenne ésszerű. Külkereskedelmi kapcsolataink fejlesztése miatt nem szabad elszakadnunk a külföldi, elsősorban a szocialista államok jogszabályaitól és tőlük független szabályozásra rátérni.

A Ptk. a minőségvédelem terén is rögzítette eddigi erdeményeinket, egyben irányt mutat a jogfejlődésnek. Elvi szempontból jelentős a Ptk. 288. §-a, mely olyan esetekben, amikor a felek a szerződés fajta és mennyiségben meghatározott tárgyának minőségét nem határozták meg, előírja, hogy az eddigi „középminőségnél jobb" teljesítés helyett „a forgalomban szokásos jóminőségű dolgokkal kell teljesíteni".

A szavatossági igények érvényesítésének jogvesztő határidejére vonatkozólag fontos a 307. § (2) bekezdése. Eszerint a jogosult szava-

tossági kártérítési igényét csak akkor érvényesítheti megállapított határidőn túl, ha bizonyítja, hogy a kötelezett a teljesítésnél *csalárd módon* járt el.

Miután a szerződési felelősség inkább objektív jellegű, a „csalárd módon" való teljesítést sem szubjektív szempontok szerint kell értékelni — megítélésünk szerint. Nem azt kell tehát bizonyítani, hogy a kötelezett szándéka, akarata a jogosított megkárosítására irányult. Elegendő, ha bizonyítjuk, hogy a kötelezett tudott róla, vagy a kötelező gondosság mellett tudnia kellett arról, hogy az általa nyújtott szolgáltatás nem megfelelő, a szerződést hibás minőségű áruval teljesítette, mely nem felel meg a törvényi, vagy kikötött kellékeknek. Pl. ipari termékekre, tömegcikkekre stb. kötött szerződés teljesítésénél szállítás előtt a gyári szakképzett és vizsgáló műszerekkel ellátott MEO-nak a szállítmányt általában darabonként kell megvizsgálni és így a még nem nyilvánvaló hibákat is észlelnie kell. A gyári MEO-nak sokkal kedvezőbb feltételei vannak a minőség megvizsgálására, mint pl. a kereskedelemben foglalkoztatott minőségi átvevőnek, aki gyakran, különösen a tervidőszak végén egyszerre nagy tömegben beérkező áru alapos átvizsgálására fizikailag is képtelen.

Indokoltnak tartanánk, ha KDB elnöki utasítás, vagy kollégiumi elvi állásfoglalás irányt mutatna a döntőbizottsági gyakorlatnak a Ptk. 307. § (2) bekezdésében foglalt „csalárd módon" való teljesítés kiterjesztő értelmezésére és szélesebb körben alkalmazására. A kiadandó hivatalos értelmezésnek kellene meghatározni az 50/1955. M. T. sz. r. 24. §-ának és a Ptk. 307. § (2) bekezdésének együttes alkalmazásához szükséges feltételeket.

Javasoljuk, hogy kivételes és indokolt esetekben a határidőn túl érvényesített szavatossági kártérítési igényt is bírálják el a döntőbizottságok, ha a jogosított bizonyítja, hogy *a)* az áru hibája nem fuvarozás, vagy tárolás alatt keletkezett, hanem igazoltan gyártási, vagy anyaghiba, mely már az áru átadásakor megvolt; *b)* a hiba olyan természetű, hogy szállítónak azt kötelező gondosság és a termelésben alkalmazott minőségellenőrzési utasítások előírásainak betartása mellett az átadás előtt fel kellett volna ismernie; *c)* a megrendelő a hibát az átvétel körülményei, vagy egyéb igazolható okok miatt a határidőn belül nem tudta felfedezni és igényét érvényesíteni. (Ilyen elfogadható okok pl., ha a megrendelő igazolja, hogy a vizsgálathoz szükséges berendezések hibáján kívül nem állottak rendelkezésére — egyszerre nagy mennyiségben beérkező árut a gyors vagonkirakás, vagy más igazolt ok miatt nem tudta megfelelően megvizsgálni —, szűk raktári területre kellett bezsúfolni, ahol minőségvizsgálatra nem volt lehetőség stb.)

Lehetővé kell tenni a megrendelőnek, hogy a határidő elmulasztása és az igénynek ezen túl való érvényesítésénél a polgári perrendtartáshoz hasonló módon élhessen igazolással.

Általában — véleményünk szerint — joggyakorlatunknak arra kell irányulni, hogy a hatályos jogszabályok lényeges módosítása nélkül felelőssé lehessen tenni szerződésszegés miatt a szállítót, ha bizonyítást nyert, hogy az áru, vagy szolgáltatás már a teljesítés időpontjában hibás volt. Ilyen joggyakorlatot alkalmazni kellene a népgazdaság egész területén, de különösen ott, ahol közismertek a minőségi átvétel — egyelőre megoldhatatlan — nehézségei. Nyilvánvaló, népgazdasági kárenyhítés, pl. az építőiparban ha az építőanyag hibáját csak az alvállalkozó észleli határidőn túl — ahelyett, hogy a hibás anyagot beépítené, szavatossági igényét késedelmesen ugyan, de érvényesíthetné.

A döntőbizottsági eljárásban általunk javasolt ún. „igazolási eljárás" nem jelenthet a megrendelő részéről szabadosságot. Megrendelő késedelmes eljárását csak a szolgáltatás, az áru természeti sajátosságainak és általában a szállítás összes lényeges körülményeinek gondos mérlegelése alapján lehet elfogadni és a bizonyítandó, megrendelőt mentesítő körülmények körét szükség szerint bővíteni. Pl. hibás minőségű zöldség-gyümölcs áru miatti szavatossági igényt a szállítási alapfeltételekben előírt 6 órán túl is be lehessen jelenteni, ha megrendelő bizonyítja, hogy a minőségi hiba nem az áru gyorsan romló természeti sajátosságainak következménye. Megfontolandó, hogy megrendelő késedelme esetén a minőségi kötbér egészben, vagy részben az állam javára ítélendő-e?

A szovjet joggyakorlat felismerte, hogy tömegcikkeknél a legtöbb minőségi hiba a kiskereskedelmi hálózatban és a fogyasztóknál ugrik ki. Ezért a fogyasztói érdekek védelmében lehetővé tette, hogy ha a kereskedelmi szervezetek bolti eladás során nyilvánvaló hibát fedeznek fel, erről a gyártó vállalattal szemben is felhasználható minőségi jegyzőkönyvet vegyenek fel. Az ilyen jegyzőkönyv felvételére és a szavatossági igény érvényesítésére az egyébként nyitvaálló határidőn felül 3 havi póthatáridőt engedélyeznek, ami az árunak a kiskereskedelmi hálózatba való beérkezésétől kezdődik. Ez a póthatáridő kizárólag termelési, vagy anyaghibákra vonatkozik és nem alkalmazható tárolás, vagy fuvarozás közben keletkezett hibákra.

A jegyzőkönyvekkel azonos értékű bizonyítékként mérlegelik — a póthatáridőn belül — a fogyasztók bejelentéseit, ezeken fel kell tüntetni a fogyasztó címét, a bolt a bejelentéshez záradékon igazolja, hogy a fogyasztó az árut ott (időpont megjelölésével) vásárolta. Ugyanez az eljárás, ha a bolt a hibás árut kicserélte. A bolti záradéknak fel kell még tüntetni az áru szállítójának, gyártójának és feladójának címét, mellékelni kell a jegyzőkönyvhöz az áru gyári jelzőcéduláját és a bolti pénz-

tárjegy másolatát. (J. A. Duel: Prijomka promüslennih tovarov po kalicsesztvu i kacsesztvu. Gosztorgizdat. Moszkva, 1956. — Iparcikkek mennyiségi és minőségi átvétele.)

Nálunk az 5/1960. (VI. 29.) Bk. M. sz. rendelet és ennek végrehajtása tárgyában a belkereskedelmi miniszter és a SZÖVOSZ elnöke által kiadott 34/1961. (K. É. 6.) sz. együttes utasítás megnyugtatóan szabályozza a vásárlói igények intézésének rendjét és a nagy- és kiskereskedelem közötti minőségi hibák miatti eljárást, de még nincs jogszabályban rendezve, hogy a szovjet gyakorlathoz hasonlóan a kereskedelem fogyasztói panaszok esetén az egyébként rendelkezésére álló határidőn túl is fordulhasson szavatossági igényével a gyártó vállalatok ellen. Véleményünk szerint ennek a kérdésnek a szovjet gyakorlathoz hasonló rendezése nálunk is indokolt lenne.

Amikor a döntőbizottságoknak nagy mennyiségű és értékű termék minőségi hibái miatt kell a szavatossági igényekről dönteni, felvetődik az a probléma is, hogyan lehetne enyhíteni azt a jelentős népgazdasági kárt, ami a hibás termék kijavítása, árának leszállítása stb. következtében jelentkezik. Találkozunk olyan gyakorlattal is, hogy a kár enyhítésében a fogyasztóknak is közre kell működniök, főként, ha keresett hiánycikkek minőségi hibáiról van szó. Előfordult, hogy a hibás termék csökkentett árát nem teljesen a hiba miatti használati-értékcsökkenésnek megfelelően állapították meg, hanem olyan — ennél magasabb értékben, ami mellett a termék még értékesíthető. A döntőbizottságok ilyen esetben a csökkentett ár megállapításához, — bár a szavatossági igények elbírálása a döntőbizottságok kizárólagos hatáskörébe tartozik és nem ár-kérdésről, hanem szavatossági vitáról van szó, igénybeveszik az Árhivatal segítségét. Külön tanulmányt és elemzést igényelne annak eldöntése, hogy ez a szemlélet alkalmas-e a minőség megjavítására?

A minőség védelme nagyon sok tényezőtől függ. Ezeknek a komponens tényezőknek együttes hatására mutatkozik az eredmény (rezultáns). Ilyen tényezők többek között: általános technológiai fejlettség, minőségvizsgáló berendezések, az erre a célra rendelkezésre álló raktári terület és tárolási lehetőségek, a minőség védelmére beállított dolgozók szakmai képzettsége és száma, ezen feladatokhoz fűződő anyagi érdekeltség stb. stb. nem utolsó sorban a kérdés helyes szemlélete, a dolgozók öntudata, a jogi szabályozás és joggyakorlat.

Véleményünk szerint a minőségvédelem gazdasági életünk egyik legidőszerűbb kérdése, jelentős eredményeink politikai alátámasztásának hatékony eszköze, mely megérdemelné, hogy minden egyes tényezőjével külön-külön és mélyreható elemzéssel foglalkozzunk.

Egyes gyakorlati kérdések felvázolásán kívül ezen tanulmány kereteiben csak a jogi szabályozás és joggyakorlat néhány problémájával foglalkozhattunk. Reméljük, hogy ezen sokat markoló, talán éppen ezért keveset szorító kezdeményezésnek folytatásaként megindul olyan tudományos vita, mely a helyes irányú, egységes joggyakorlat kiépítésével is közelebb visz a problémák megoldásához.

Krémer Miklós

SZEMLE

Bécsi szerződés a diplomáciai kapcsolatokról

1961. április 16-án a bécsi Hofburg kongresszusi termében új többoldalú nemzetközi szerződés jött létre a diplomáciai kapcsolatokról. Csak a jövő fogja megmondani, hogy ez a szerződés — alkotói szándékának megfelelően — hosszú időre ténylegesen alapja lesz-e a diplomáciai gyakorlatnak. Ratifikálják-e az egyes államok kellő számban a szerződést, illetve csatlakoznak-e ahhoz, hatályba lép-e hamarosan[1] és elfogadja-e azt a nemzetek közössége olyan okmánynak, amely a diplomáciai kapcsolatok jogát egyetemes érvénnyel szabályozza — ezek ma még korai kérdések.

Bármi is legyen azonban a sorsa — a világpolitika viszonyaitól függően — a tárgyánál, terjedelménél és létrejöttének körülményeinél fogva is figyelemre méltó új szerződésnek, az a nemzetközi jog tudományának jelentős eseménye és a nemzetközi jogászok tanulmányának fontos tárgya marad.

A bécsi szerződés kiemelkedő eredménye annak a folyamatnak, amely a nemzetközi jog kodifikációja és fokozatos fejlesztése érdekében az Egyesült Nemzetek Szervezete keretében végbemegy. Tudvalevő, hogy az ENSZ alapokmányának 13. cikke szerint a közgyűlés feladatkörébe tartozik a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésének és kodifikációjának előmozdítása. Ezzel a céllal hozta létre az ENSZ közgyűlése a nemzetközi jogi bizottságot. Az 1949-ben megalakult bizottságnak, alapszabályai 18. cikke szerint, meg kellett vizsgálnia a nemzetközi jog egész területét avégből, hogy kiszemelje a kodifikálásra alkalmas tárgyakat. Ezt a munkát a bizottság már az első ülésszakán elvégezte és a kodifikációra ideiglenesen alkalmasnak ítélt tizennégy tárgy közé sorolta a diplomáciai kapcsolatok és mentességek kérdését is. Az ENSZ közgyűlése 373(IV) számú 1949. december 6-i határozatával a bizottságnak erre vonatkozó jelentését jóváhagyta. A közgyűlésnek ez a határozata, valamint a tárgy kodifikációjának elsőbbséget biztosító 1952. december 5-i 685 (VII) sz. közgyűlési határozat szakítást jelentett a Nemzetek Szövetségének negyedszázaddal előbb elfoglalt álláspontjától. A Nemzetek Szövetségének közgyűlése ugyanis 1927. szeptember 27-i ülé-

[1] A szerződés a huszonkettedik ratifikációs vagy csatlakozási okmány letétbehelyezését követő harmincadik napon lép hatályba.

sén mellőzte a diplomáciai kiváltságok és mentességek kérdésének felvételét az első (hágai) kodifikációs konferencia anyagába. A közgyűlés akkor azt állapította meg, hogy e kiváltságok és mentességek tárgyában egyetemes szerződés kötése nehézségbe ütköznék és úgy határozott, hogy a tárgy „nem bír elegendő fontossággal ahhoz, hogy a tervezett konferencia napirendjére tűzzék".[2]

Az ENSZ nemzetközi jogi bizottsága 1957-ben készítette el a diplomáciai kapcsolatok és mentességek kodifikálására vonatkozó első tervezetet. Az első tervezetet az államok észrevételeit és az ENSZ közgyűlésének VI(jogi) bizottságában folytatott vitákat is figyelembe vevő 1958. évi második tervezet követte.

Ezt a bizottság azzal a javaslattal terjesztette a közgyűlés elé, hogy utóbbi annak alapján szerződés kötését indítványozza a tagállamoknak.

Az ENSZ közgyűlése 1958-ban és 1959-ben, a XIII. és XIV. ülésszak során foglalkozott a tervezettel, illetve főként azzal a kérdéssel, hogy milyen további eljárást kövessen az ügyben.

1958-ban, a XIII. ülésszakon a VI. (jogi) bizottságban ismét felújult az az elméleti vita, hogy a nemzetközi jog kodifikálásának melyik a legalkalmasabb formája. Azzal az uralkodóvá vált nézettel szemben, hogy a kodifikáció leggyakorlatibb és legkívánatosabb módja a nemzetközi szerződés kötése, az Egyesült Államok képviselője képviselte az ellenzéki hangot. Az USA írásos észrevételeiben is előterjesztett kifogások lényege a következő volt: Csekély valószínűsége van annak, hogy jelentékeny számú állam hajlandó lenne a tervezett szerződésben résztvenni. Zavaros helyzet támadna abból, ha az államok egyrésze csatlakoznék a szerződéshez, másrésze pedig nem. Szerződés kötése szentesítené a statusquót és befagyasztaná a fejlődést. A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetének elfogadása sok változást igényelne az elfogadó államok belső törvényhozásában olyan területeken, amelyek eddig — ésszerű módon — az egyes államok diszkréciójának körébe estek. A tervezet sokhelyütt homályos és különböző értelmezésekre adhat alapot. Ezért az anyagot restatement (a. m. újra-megállapítás) formájában kódexbe kellene foglalni, de ez utóbbit nem kellene szerződéskötés útján megerősíteni.[3]

Ezek az érvek azonban — erre a magyar küldöttség is rámutatott a VI. bizottságnak még ugyanabban az ülésében (575. ülés, 1958. november 5.) — semmiképpen sem rontják le azokat az előnyöket, amelyekkel a szerződéskötés útján való kodifikáció jár a jogbiztonság megszilárdítása, a nemzetközi törvényesség előmozdítása terén. Világjelenség az, hogy a belső állami életben háttérbe kerül a szokásjog az írott törvényekkel szemben. Bár ez az irányzat a kapitalista államokban és különösen az angolszász jogrendszerűekben lényegesen lassabban érvényesül, mint a szocialista államokban, a folyamat amott is világosan felismerhető. A nemzetközi jogban is mind nagyobb területet szabályoznak nemzetközi szerződések. Nem tagadható természetesen, hogy a nemzetközi jog szokásjogi szabályainak összegyűjtése és írásbafoglalása tudományos testületek vagy nemzetközi szervezetek részéről érdekes és adott esetben hasznos lehet. Az ilyen gyűjteményeknek (kódexek) gyakorlati haszna azonban nem érhet fel a szuverén államok által aláírt, ratifikált s akként alkotmányos módon kötelezőnek elismert szerződésekével. Márpedig az ENSZ alapokmánya nyilvánvalóan nem elvont tudományos szempontokat, hanem gyakorlati célokat kívánt követni akkor, amikor a közgyűlés feladatává tette a nemzetközi jog kodifikálásának előmozdítását.

Végülis az Egyesült Államok álláspontjával teljesen egyedül maradt és a VI. bizottság 582. ülésén, 1958. november 14-én egyetlenként tartózkodott a szavazástól. Ekkor a bizottság egyébként egyhangúlag elfogadta azt — a nemzetközi jogi bizottság indítványával egyező — határozati javaslatot, amely a diplomáciai kapcsolatok és mentességek kodifikációja végett nemzetközi szerződés kötését irányozta elő. A közgyűlés plénuma ezt a javaslatot 1958. december 5-én határozattá emelte (1288/XIII).[4]

1959-ben, a tizennegyedik ülésszakon hozott azután a közgyűlés határozatot (1450/XIV) olyan értelemben, hogy a diplomáciai kapcsolatok és mentességek tárgyában tervezett szerződés megkötése végett az államok teljhatalmú képviselőit értekezletre kell összehívni és hogy azt — Ausztria meghívása folytán — Bécsben tartsák. Az osztrák kormány ugyanis az 1815. évi bécsi kongresszus, illetve a diplomáciai képviselők rangsorára vonatkozóan a kongresszus irataihoz csatolt XVII. számú 1815. március 19-i Szabályzat emlékére vállalta az ENSZ-szel szemben annak a többletköltségnek a viselését, amely az apparátusnak (titkárság, tolmácsok, fordítók stb.) az ENSZ székhelyén kívül való foglalkoztatásával kapcsolatban felmerül.[5]

A közgyűlésnek a bécsi konferenciát összehívó határozata a meghívást az ENSZ, valamint a szakosított intézmények tagálla-

[2] Nemzetek Szövetsége kiadványai, V. Legal. 1927. V. 21. A. 105. 1927. V. 2. old.

[3] A nemzetközi jog kodifikációjának metódusára nézve kiterjedt vita folyt már a nemzetközi jogi bizottság alapszabályainak megalkotása során az ENSZ közgyűlés bizottságaiban. Részletesen tárgyalta a kérdést a Nemzetközi Jogi Intézet is az 1947. évi Lausanne-i ülésszakán. Az Intézet akkor Alejandro Alvarez jelentése alapján, elfogadta a H. Rolin és J. Basdevant által szövegezett határozatot, amely „hangsúlyozza az 1930. évi hágai kodifikációs konferencia módszerét követő hivatalos kodifikáció veszélyeit." A határozat szerint ez a módszer lehetővé teszi az egyes államok számára, hogy kétségbe vonják a nemzetközi jognak a tudomány részéről általánosan elfogadottnak tekintett szabályait. Ez a módszer tehát azzal a kockázattal jár, hogy éppenséggel megingatja a jogot, amelyet pedig a kodifikációnak meg kellene szilárdítania. Az Intézet ezért a szerződések kötésénél általánosságban és pillanatnyilag kívánatosabbnak látná a tudományos jellegű kutatást a nemzetközi jog tartalmának megállapítása végett. Az ilyen „leltározás" szolgálna ezután alapul később a nemzetközi jog hézagainak betöltéséhez. (Lásd az Intézet 1947. évi évkönyvében 261. lap.) Az Egyesült Nemzetek Szervezetében a vitát a Nemzetközi Jogi Bizottság alapszabályainak 23. cikke döntötte el, amely a kodifikáció módszerei közé a nemzetközi szerződés kötését is felvette.

[4] Az amerikai delegáció vezetője a bécsi konferencián bejelentette, hogy az USA immár nem ellenzi a szerződés kötését (A/Con/20./C. I/S. R. 2.).

[5] Ausztriának politikai sikert jelentett, hogy a konferenciát Bécsben tartották. A vállalt költségek — legalább is részben — megtérültek a konferenciával járó idegenforgalomból. A konferencia osztrák elnököt választott. A szerződés címében Bécsre utal. A szerződés 1961. október 31-ig az Osztrák Szövetségi Külügyminisztériumban áll nyitva aláírásra. A konferencia határozatban köszönetet mondott Ausztriának.

maira és azokra az államokra korlátozta, amelyek a Nemzetközi Bíróság alapszabályzatának részesei. A határozat ekként négy szocialista államot, a Német Demokratikus Köztársaságot, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot, a Mongol Népköztársaságot és a Vietnami Demokratikus Köztársaságot kirekesztette a meghívandók köréből és ezzel a konferencia univerzális jellegét, amely a Kínai Népköztársaság ENSZ-beli helyének bitorlása következtében amúgyis fogyatékos, méginkább csökkentette. Ez a szégyenletes eljárás jele annak a hidegháborús szellemnek, amely az ENSZ közgyűlésében még képes többségi szavazat elérésére.

A konferencia 1961. március 2-től április 14-ig ülésezett Bécsben. Azon 81 állam képviselői vettek részt. A konferencia elnökévé Alfred Verdross osztrák jogtanárt választották, a munka nagyját végző ún. teljes-bizottság elnöki tisztét Arthur Lall, India bécsi nagykövete nyerte el. Magyar szempontból érdeklődésre tarthat számot, hogy a szerződés szövegének szerkesztésére alakult tizenkét-tagú bizottságban e sorok írója is helyett kapott.

A konferencia napirendjén két érdemi kérdés szerepelt. Az egyik a diplomáciai kapcsolatok és mentességek tárgyában kötendő szerződés az ENSZ közgyűlés 1450(XIV) számú határozata szerint. A másik a különleges missziók problémája, amelyet az 1504(XV) sz. közgyűlési határozat utalt a konferencia elé. Ez utóbbi tárgyában a konferencia további előkészítő munkát tartott szükségesnek és ezt határozatilag jelentette az ENSZ közgyűlésének.

A diplomáciai kapcsolatok és mentességek tárgyában a konferencia megszövegezte és egészében ellenszavazat nélkül elfogadta: a „bécsi szerződés a diplomáciai kapcsolatokról" című bevezető részből (praeambulum) és 53 cikkből álló nemzetközi szerződést. Az első cikk a szerződésben alkalmazott terminológiát, a következő negyvenhat cikk az érdemi rendelkezéseket, az utolsó hat cikk pedig a zárórendelkezéseket tartalmazza. A szerződés nem csak szerkezetében, de tartalmában is messzemenőleg megegyezik a Nemzetközi Jogi Bizottság által készített tervezettel. Lényegbeli eltérés a tervezet és a végleges szöveg között kevés van.[6]

A szerződés bevezető része a diplomáciai kiváltságok és mentességek céljáról is megemlékezik. A kiváltságok és mentességek célja — mondja egyebek között a praeambulum — nem az, hogy egyéneket előnyben részesítsen, hanem az, hogy biztosítsa a diplomáciai missziónak, mint államok képviselőinek, feladatuk eredményes teljesítését. Hasonló rendelkezést tartalmaznak egyes nemzetközi szervezetekkel kapcsolatos egyezmények, például: az Egyesült Nemzetek kiváltságairól és mentességeiről szóló egyezmény 14. bekezdése (1957. évi 15. sz. tvr.), a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsának jogképességeiről és mentességeiről szóló egyezmény 4. cikkének 3. bekezdése (1960. évi 17. sz. tvr.) stb. A bevezető rész említett mondata kifejezésre juttatja, hogy a szerződés alkotói magukévá tették a Nemzetközi Jogi Bizottság felfogását. Utóbbi ugyanis, amint a tervezetéhez fűzött megjegyzéseiben kifejtette, a diplomáciai kiváltságok és mentességek kérdéseinek megoldásánál az ún. funkcionális szükségszerűség elméletéből indult ki, de egyúttal a diplomáciai misszió képviseleti jellegére vonatkozó elméletre is támaszkodott. Elvetette viszont a Bizottság és annak nyomán a konferencia az ún. területenkívüliség elméletét. A területenkívüliség kifejezés és a fogalom nem is jelenik meg a bécsi szerződésben.

Mint ismeretes, a funkcionális szükségszerűség elmélete abban látja a diplomáciai kiváltságok és mentességek indokoltságát, hogy azok feltétlenül szükségesek a diplomáciai képviseletek funkcióinak ellátásához.

A képviseleti jelleg elmélete arra alapítja a kiváltságokat és mentességeket, hogy a diplomáciai misszió a küldő államot személyesíti meg.[7]

A szerződés első cikke a fogalommeghatározásokat, illetve a szerződésben alkalmazott terminológiát ismerteti. Ez általában célszerű eljárás a szerződés értelmezésének megkönnyítése és egyöntetűvé tétele szempontjából. Nem találjuk a terminológiát tartalmazó első cikkben — és a szerződésben egyebütt sem — a kiváltságok és mentességek fogalmának általános meghatározását és különösképpen nincsen szó arról, hogy egyes előjogokat kiváltságnak, másokat pedig mentességnek kellene nevezni. A szerződés a diplomata személyének, lakásának, vagyonának és iratainak sérthetetlenségét, a joghatóság alóli mentességet, a társadalombiztosítási-, adó-, illeték-, vám-, katonai és hasonló kötelezettségek alóli kivételezettséget összefoglalóan kiváltságoknak és mentességeknek nevezi. A külképviseletnek és vezetőjének lobogóhasználatát, a szerződés egyszerűen jognak hívja és nem minősíti tovább. Mindez talán utat mutat majd a jogirodalom szóhasználatának, amely — mind a magyaré, mind a külföldié — e téren rendkívüli tarkaságot mutat.[8] A diplomaták különleges jogait összességükben a ma már elavultnak tekinthető területenkívüliség (exterritorialitás) megjelöléssel is illetik s e jogokat egyenként hol előjogoknak (praerogativum), szabadságoknak (libertas), hol kivételezettségnek (exemptio) hívják és a sérthetetlenség (inviolabilitás) alapvető joga mellett egyes jogokat mentességnek (immunitás) és másokat kiváltságnak (privilégium) neveznek.[9]

A szerződés nem ad kimerítő felsorolást a diplomáciai képviseletek funkcióiról. Példálózó felsorolás jelöli meg a klasszikus feladatköröket. Ezek: a küldő állam képviselete a fogadó államban, a küldő állam és polgárainak érdekvédelme, tárgyalások folytatása a fogadó állam kormányával, tájékozódás és jelentés a fogadó állam viszonyairól.

Az érdekvédelmi funkcióval kapcsolatban a szerződés kiemeli,

[6] A bécsi konferencia határozatban fejezte ki háláját a Nemzetközi Jogi Bizottságnak kitűnő munkájáért.

[7] Vö. Ustor: A „területenkívüliség" Jogtudományi Közlöny 1960. 11. szám, 606. old.

[8] A külföldi gyakorlatot illetően lásd: D. B. Levin: Diplomatyicseszkij Immunyityet, 297. old.

[9] Így a Hajdu Gyula szerkesztésében megjelent Nemzetközi Jogi egyetemi tankönyvünk, második kiadás 216. lap, valamint a Diplomáciai és Nemzetközi Jogi Lexikon, Budapest, 1959. 119. old.

hogy az csak „a nemzetközi jog által megengedett keretek között" gyakorolható.

Ez a megszorítás a szigorú jog szempontjából felesleges, mivel nyilvánvaló, hogy a külképviselet tényked̈ése során nem hághatja át a nemzetközi jog kereteit. Politikai szempontból azonban nagyon is érthető volt egyes afrikai, ázsiai és latinamerikai államok javaslata, amelynek alapján ez a fordulat a szerződés szövegébe belekerült. A konferencia többsége meg is értette, hogy ez a kikötés megbélyegzi az imperialista hatalmak részéről az érdekvédelem ürügyén történt számos visszaélést és célja, hogy azt a jövőre vonatkozólag kizárja.

A klasszikus funkciók mellett a szerződés a diplomáciai képviseletek feladatkörébe tartozónak mondja „a küldő állam és a fogadó állam közötti baráti kapcsolatok előmozdítását és gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolataik fejlesztését". Ez a tétel a szerződésbe a nemzetközi jogi bizottság tervezetéből került, oda pedig csehszlovák javaslatra vette fel a bizottság. Kétségtelen, hogy ez a rendelkezés a szerződésnek leghaladóbb eleme. Elismerése ez a mondat annak a tételnek, hogy ma... „amikor a világ két rendszerre oszlik, a nemzetközi kapcsolatok egyetlen helyes és ésszerű elve a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének elve..."[10] ami a termo-nukleáris fegyverek korszakában nemcsak tudományos követelmény, hanem egyenesen feltétele az emberiség fennmaradásának.

A szerződés — az állandó gyakorlatnak megfelelően — kifejezi azt is, hogy a konzuli funkciók végzése a diplomáciai képviseletek feladatkörébe eshet.

A szerződés fenntartja a képviseletvezetők kinevezésével kapcsolatban az agrément (előzetes hozzájárulás) eddigi rendszerét. Lehetővé teszi — ugyancsak az eddigi gyakorlatnak megfelelően — ugyanannak a személynek több államhoz való akkreditálását, de ezzel kapcsolatban általánossá teszi azt a követelményt, hogy ehhez mindegyik fogadó állam hozzájárulása szükséges.

A szerződés kimondja, hogy a diplomáciai képviselőnek elvileg a küldő állam állampolgárságával kell rendelkeznie, ami azt is jelenti, hogy ne legyen állampolgára a fogadó államnak. Ennek az elvnek természetesen a gyakorlatban is érvényesülni kellene — mint ahogy a szocialista országokban érvényesül is — mert az ellenkező eljárás súlyos konfliktusokba bonyolíthatja a hazájában idegen érdekeket képviselő diplomatát és amellett voltaképpen nem egyeztethető össze a nemzetközi jognak az államok egyenlőségére és függetlenségére vonatkozó alapelveivel sem. Mindazonáltal figyelemmel az egyes kis-államokban (pl. Monaco, Liechtenstein) és a függetlenségüket nemrég elnyert egyes államokban fennálló tényleges helyzetre, a szerződés lehetővé teszi a fogadó állam hozzájárulásával az említett elv alóli kivételt. A fogadó állam még ahhoz is hozzájárulhat, hogy két vagy több állam ugyanazt a személyt akkreditálja képviseletvezető gyanánt.[11]

A szerződés megerősíti a fogadó államnak eddig többször vitássá tett jogát arra, hogy a képviselet létszámának korlátozását kívánja az általa ésszerűnek tartott mértékig. A korlátozás során azonban a fogadó államnak a saját körülményein és viszonyain kívül figyelembe kell vennie az illető képviselet szükségleteit is. A korlátozás a fogadó állam részéről olyan értelmű is lehet, hogy bizonyos kategóriákba tartozó tisztviselők befogadását tagadja meg. (Pl. nem fogad be bizonyos fajtájú — tengerészeti, légügyi stb. szakattasét). Ez esetben sem tehet azonban a küldő államok között hátrányos megkülönböztetést.

A szerződés fenntartja azt a gyakorlatot, hogy a külképviseletek vezetői három osztályba sorolhatók (nagykövet, követ, ügyvivő). Ez lényegileg az 1815. évi bécsi jegyzőkönyv rendszerének fenntartását és az 1818. évi Aix-la-chapelle-i (aacheni) jegyzőkönyv által bevezetett és a gyakorlatból kikopott miniszterrezidensi kategória elejtését jelenti. Fennmarad tehát a rangkülönbség a képviseletvezetők között és elesnek azok a reformtervek, amelyek egyetlen osztály felállítását vagy legalább a nagykövetek és követek közötti különbség eltörlését célozták. Ebben a vonatkozásban a szerződés alkotói előtt két lehetőség állott. Az egyik a meglevő gyakorlat kodifikálása s a konferencia ezt választotta. A másik út a nemzetközi jog fejlesztése lett volna azon az úton, amelyet a tudomány már régebben kijelölt.

A nagyköveti és követi kategória közötti különbség eltörlését már a Nemzetek Szövetségében folyó kodifikációs munka során javasolta a diplomáciai képviselők osztálybasorolásának kérdésében kiküldött albizottság (Gustavo Guerrero és Adalbert Mastny). Az albizottság kimutatta, hogy a bécsi és aacheni kongresszusok rendszerének ki nem mondott, de valóságos célja az volt, hogy a nagyhatalmak képviselőinek magasabb rangot, kivételes helyzetet biztosítson. Annak a rendelkezésnek, hogy csak nagyköveteknek, legátusoknak és nunciusoknak van képviseleti jellegük (caractère représentatif), már a bécsi kongresszus idejében is csak az abszolút monarchiák vonatkozásában volt — abban is csak korlátozott — értelme. Az albizottság kifejtette, hogy a nagyköveteket és a követeket tökéletesen azonos megbízással küldik ki, ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel. Kiváltságaik és mentességeik is teljesen azonosak. Ezért nincs ésszerű oka annak, hogy a nagyköveteket más, magasabb osztályba sorolják, mint a követeket.

Valóban, az államok egyenlőségének elvéből világosan következik, hogy a diplomáciai képviseletek közötti különbségtétel elavult. A bécsi szerződés alkotóinak azonban számolniok kellett a meglevő tényleges helyzettel. Az államok gyakorlatában még fennáll a nagykövetek és a követek közötti különbségtétel. Ámde a nagykövetek küldésének joga ma már nem a nagyhatalmak privilégiuma. A diplomáciai kapcsolatoknak nagykövetek vagy követek útján való fenntartása *jogi szempontból* teljesen azonos hatású. A diplomáciai kapcsolatok nagyköveti síkra való emelése azonban ma még alkalmas

[10] A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960. novemberében megtartott Moszkvai Értekezletén egyhangúlag elfogadott Nyilatkozat. III. fejezet.

[11] Vö. az 1928. évi havannai egyezmény 5. cikkének 2. bekezdésével.

mód annak a kifejezésére, hogy az illető államok geográfiai (pl. szomszédos) helyzetük, történelmi tradícióik, hasonló ideológiájuk, társadalmi berendezkedésük, azonos külpolitikai céljaik vagy egyéb körülmények miatt nagyobb fényt nyel és nyomatékkal akarnak utalni a közöttük fennálló kapcsolatokra.

Ettől az általánosan követett gyakorlattól az államok jelentős része nem akarván eltérni, a fennálló különbségtétel fenntartását még azok az államok is jórészt támogatták, amelyek egyébként nem idegenkednek a reform gondolatától vagy azt egyenesen kívánatosnak is tartják. A reformtörekvések felvétele a szerződésbe ugyanis több államot visszatarthatna a szerződéshez való csatlakozástól és ezzel a szerződés hatálybalépését is veszélyeztetné. Amellett világszerte felismerhető az az irányzat, hogy mindinkább emelkedik a nagykövetek száma és csökken a követeké — így nem látszik kilátástalannak, hogy a probléma idővel önmagától is megoldódjék.[12]

Az olyan szerződésben, amely univerzális elfogadtatásra törekszik, nem kívánatos egyedi helyzetek, vagy az államok viszonylag kis számát érdeklő kérdések rendezése, már a szöveg eleganciája szempontjából sem. Mindazonáltal a bécsi szerződésbe belekerültek ilyen rendelkezések is. A szerződés például két vonatkozásban is tekintetbe vette azt a különleges helyzetet, amely Nagy-Britanniában és újabban Franciaországban, illetve a brit nemzetközösségben és a francia közösségben e közösségek tagjai között fennáll.

Londonban és Párizsban a külügyminisztérium mellett egy-egy másik minisztérium látja el a Brit Nemzetközösség tagjaival illetve a Francia Közösség tagjaival kapcsolatos külügyi teendőket.[13] Ezért valahányszor a szöveg külügyminisztériumról tesz említést, néhány cikk kivételével mindig hozzáteszi: „vagy a közös megállapodással kijelölt más minisztérium" — ami nem mozdítja elő a szöveg könnyedségét.

A szerződés a képviseletvezetők osztálybasorolásánál a nagykövetekkel egyenlő rangsorba osztja az „ezekkel egyenrangú egyéb képviseletvezetőket" is. E kifejezés a brit nemzetközösség és a francia közösség tagállamai között cserélt „főmegbízott"-nak[14] illetve „magas képviselő"-nek[15] nevezett képviseletvezetőket takarja.

A szerződés — hasonlóan az 1815. évi bécsi jegyzőkönyvhöz — a képviseletvezetők rangsorolásánál említést tesz a nunciusokról és internunciusokról. (Kimaradtak a legátusok, jelenleg a pápa állandó képviselőként legátust nem küld). Mi több, az is kifejezésre jut — a bécsi jegyzőkönyv szövegéhez képest még egy árnyalattal több nagylelkűséggel — hogy a rangsorolási szabályok nem érintik a Szentszék képviselőjének egyes helyeken nyújtott *vagy a jövőben nyújtandó* rangsorelsőbbséget. Ha az ilyen rendelkezés felvétele 1815-ben még indokolt lehetett, amikor a jegyzőkönyvet aláíró nyolc uralkodó közül négy katolikus volt, ez nemrőben indokolatlan 1961-ben, amikor a nemzetek családját alkotó száznál több állam közül aránylag nagyon kevésben van hasonló gyakorlat. Amellett ez a gyakorlat ellentétben áll a nemzetközi jog uralkodó eszméivel. Ha a Vatikán államiságát el is ismernők, képviselőjének rangsorelsőbbsége ellenkezik az államok egyenlőségének elvével. Ha ez az előny a pápának, mint egyházfőnek illetve a mindenkori képviselőjének járna, akkor viszont ez hátrányos megkülönböztetés más, ugyancsak tiszteletreméltó vallások képviselőivel szemben.

A szerződésben biztosított kiváltságok és mentességek — minden részletre ki nem térő — vázlatos képe a következő.

I. A képviseletek javára biztosított kiváltságok és mentességek:

A küldő állam lobogójának és címerének használata.

Sérthetetlenek: *a)* A képviselet helyiségei (a képviselet céljaira szolgáló épületek vagy épületrészek, s az odatartozó telek és kert). A szerződés ezeknek a védelmét a fogadó államnak különös kötelességévé teszi. *b)* A képviselet irattára és okmányai. *c)* A képviselet hivatalos levelezése. *d)* A diplomáciai poggyász. *e)* A diplomáciai futár személye.

A világszerte súlyos lakáshelyzetet tükrözi az a rendelkezés, hogy a fogadó állam köteles előmozdítani a képviselet részére alkalmas helyiségek illetve a képviselet tagjai számára megfelelő lakás szerzését.

Adó és illetékmentesek: *a)* A képviselet helyiségei, akár tulajdonjog, akár bérlet alapján használják azokat. *b)* A képviselet által, a hivatalos szolgáltatásaiért beszedett díjak és illetékek.

A képviseletnek joga van a szabad érintkezésre a küldő állam kormányával, annak valamennyi más diplomáciai képviseletével és konzulátusával. Ennek során az érintkezés minden módja felhasználható (diplomáciai futár, számjeles vagy rejtjeles üzenet). Rádió adóállomás felszereléséhez és üzemeltetéséhez azonban — a szerződés rendelkezése szerint — a fogadó állam hozzájárulása szükséges.

A képviseletnek joga van a hivatalos használatára szolgáló tárgyak behozatalára és vámmentessége van ugyanezekre a tárgyakra.

A szerződés kötelességévé teszi a fogadó államnak, hogy a képviselet feladatainak teljesítéséhez minden könnyítést megadjon. Ez a rendelkezés fejlődést mutat a régi „ne impediatur legatio" elvvel szemben. Ma már nem elegendő, hogy a fogadó ország „ne akadályozza a képviseletet", hanem pozitív magatartásra van szükség, meg kell adni a képviseletnek a szükséges lehetőségeket. A nemzetközi jogi bizottság, amely ezt a rendelkezést eredetileg szövegezte kommentárjában hozzáfűzte: Fel kell természetesen tételezni, hogy a képviselet e könnyítések iránti igényét ésszerű korlátok között érvényesíti.

II. A diplomaták és az igazgatási és műszaki személyzet valamint családtagjaik kiváltságai és mentességei a fogadó államban.

Az a személyi kör, amely ezekre a kiváltságokra és mentessé-

[12] Ezt az álláspontot képviselte a konferencián a Szovjetunió és a szocialista államok. Tunkin, a Szovjetunió küldötte egyebek között utalt arra, hogy a szovjet állam 1919-ben eltörölte a diplomáciai képviselői közötti különbségeket és valamennyit teljhatalmú képviselőnek nevezte.

[13] Londonban a Ministry for Commonwealth Relations és Párizsban a Secrétariat d'Etat aux relations avec les Etats de la Communauté.

[14] High Commissioner.

[15] Haut représentant.

gekre jogosult, a következő: *a)* a képviselet vezetője, *b)* a diplomáciai ranggal bíró beosztottak, *c)* az előbbiekkel közös háztartásban élő családtagok, *d)* az igazgatási és műszaki személyzet tagjai és a velük közös háztartásban élő családtagok — ez a csoport azonban néhány alant felsorolandó kiváltságban és mentességben nem részesül.

Közös feltétele a kiváltságoknak és mentességeknek, hogy az azokra igényt tartó személy ne legyen sem állampolgára, sem állandó lakosa a fogadó államnak.

Sérthetetlen: — a személyük, igényük van az illő tiszteletre és a fogadó állam védelmére; — a lakásuk, melyet a fogadó állam köteles ugyanolyan védelemben részesíteni, mint a képviselet helyiségeit; — levelezésük, irataik; — vagyonuk, az alább *a)—c)* alatt felsorolt esetekben valamint a joghatóságról való lemondás esetében netán végrehajtás alá kerülő vagyontárgyaik kivételével. A végrehajtás során azonban ilyen esetekben is figyelembe kell venni a személyük és lakásuk sérthetetlenségét (ha ugyan az utóbbiról külön lemondás nem történt).

Mentesek a fogadó állam büntető joghatósága alól.

Mentesek a polgári és államigazgatási joghatóság alól, de nincsen mentességük: *a)* magántulajdonukban álló ingatlanra vonatkozó „dologi jogi" eljárásban, *b)* az olyan hagyatéki eljárásban, amelyben magánszemélyként érdekeltek, *c)* a fogadó állam területén hivatalos ügykörükön kívül folytatott bármilyen foglalkozással vagy kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos eljárásban. (A szerződés egyébként a diplomáciai képviselő számára összeférhetetlennek tart minden egyéni haszonra folytatott foglalkozást vagy tevékenységet; erre a rendelkezésre tehát inkább a családtagokra és a képviselet nem diplomata személyzetére tekintettel van szükség, de az akkor is alkalmazható, ha a diplomata megszegi a tilalmat.)

Mentesek a tanúskodási kötelezettség alól.

Mentesek a társadalombiztosítási kötelezettség alól — a küldő államnak teljesített saját szolgálatuk tekintetében, — az általuk alkalmazott személyek munkaviszonya tekintetében, ha e személyek nem a fogadó állam polgárai vagy nem laknak ott állandóan és egyúttal a küldő államban vagy más harmadik államban társadalombiztosítási kötelezettség alá esnek.

Adó és illetékmentességük van, amely azonban nem terjed ki: *a)* az áruk vagy szolgáltatások árába rendszerint belefoglalt közvetett adókra, *b)* a fogadó államban levő magántulajdonban álló ingatlan után és az ingatlannal kapcsolatos telekkönyvi eljárások után járó, *c)* az általuk örökölt hagyatékkal kapcsolatos, valamint *d)* a fogadó államból származó magánjövedelemmel kapcsolatos adókra és illetékekre és *e)* a közszolgáltatások díjaira.

Mentesek mindenféle személyes szolgáltatás, a közmunka és a katonai kötelezettségek minden formája, igénybevétel, beszolgáltatás és beszállásolás alól.

Joguk van a maguk és családtagjaik személyes használatára szolgáló tárgyak behozatalára.

Vámmentességük van ugyanezekre a tárgyakra.

Személyi poggyászuk mentes a vámvizsgálat alól. Ha azonban komoly ok van annak feltételezésére, hogy a poggyász vámmentességben nem részesülő vagy tiltott forgalmú tárgyat tartalmaz, akkor a vizsgálatot az érdekelt személy vagy képviselője jelenlétében mégis le lehet folytatni.

A képviselet vezetőjének a felsoroltakon kívül a szerződés még arra is jogot biztosít, hogy a küldő állam lobogóját és címerét lakására és közlekedési eszközeire kitűzhesse.

Az igazgatási és műszaki személyzet tagjait és családjuk velük együtt élő tagjait a felsorolt kiváltságok és mentességek a következő kivételekkel illetik meg: *1.* a fogadó állam polgári és államigazgatási joghatósága alóli mentességük a hivatali kötelességük teljesítése során folytatott tevékenységükre korlátozódik. *2.* a behozatalra vonatkozó joguk és vámmentességük csak az első berendezkedésük céljára szolgáló tárgyak tekintetében áll fenn. *3.* Személyi poggyászuk nem mentes a vámvizsgálat alól.

III. A képviselet kisegítő személyzetének hazulról küldött, tehát a fogadó állam állampolgárságával nem bíró és nem állandóan ott lakó tagjai (hivatalsegéd, takarító és konyhai személyzet stb.) csak a hivatali kötelezettségük során végzett tevékenységük tekintetében élveznek mentességet a fogadó állam joghatósága alól.

A képviselet tagjai háztartási alkalmazottainak ilyen mentessége nincsen akkor sem, ha „hazulról küldöttek".

Mind a kisegítő személyzetnek, mind a háztartási alkalmazottaknak (a hazulról küldötteknek) adó és illetékmentességük van járandóságaikra nézve és mentesek a társadalombiztosítási kötelezettség alól is, ha hazájukban vagy másutt a fogadó államon kívül hatályos társadalombiztosítási szabályok alá esnek.

IV. A szerződés a fogadó államra bízza, hogy biztosít-e kiváltságot és mentességet a területén levő diplomáciai képviseletek tagjainak illetve a képviselet szolgálatában álló azoknak a személyeknek, akik *a)* a saját állampolgárai, *b)* nem állampolgárai ugyan, de állandó lakosai a fogadó államnak.

Ha a fogadó állam hozzájárul ahhoz, hogy állampolgára vagy állandó lakosa idegen külképviseleten diplomáciai ranggal járó beosztásban dolgozzék, akkor az ilyen személynek a működése során kifejtett hivatalos tevékenysége tekintetében személyi sérthetetlenséget és a joghatóság alóli mentességet kell biztosítania. A fogadó államnak nincsen ilyen kötelezettsége az igazgatási és műszaki, valamint kisegítő személyzet és a háztartási alkalmazottak tekintetében, és ugyancsak nincsen ilyen kötelezettsége sem a diplomaták, sem az egyéb személyzetnek a fogadó állam állampolgárságával bíró családtagjai tekintetében.

Általánosnak tekinthető szabály az, hogy ha a fogadó állam a képviselet valamely mentességgel nem rendelkező tagja vagy alkalmazottja felett joghatóságot gyakorol, ezt úgy kell tennie, hogy a képviselet működését indokolatlanul ne akadályozza.

V. A szerződés a fogadó államon kívüli (az ún. harmadik) álla-

mokra is bizonyos kötelezettségeket ró. Ezek tartoznak az átmenő hivatalos levelezés és más közlések számára ugyanazt a szabadságot és védelmet biztosítani, mint amelyet a fogadó állam nyújtani köteles. Sérthetetlenséget és védelmet kell nyújtaniok az átutazó diplomáciai futároknak és a diplomáciai poggyásznak. Az átutazó diplomatáknak és családtagjaiknak is biztosítani kell sérthetetlenségüket és a zavartalan utazáshoz szükséges mentességeket.

A kiváltságokra és mentességekre vonatkozóan a szerződésből azok egységes jogi természetére vonatkozó felfogás tűnik ki. Valamennyit valóságos jognak tekinti a szerződés és egyiket sem a nemzetközi udvariasság alapján nyújtani szokott előnynek. A behozatali- és vámkedvezményekkel kapcsolatban azonban — amelyeket leginkább tekintettek eddig udvariasság alapján adott előnyöknek — a szerződés — az alapelvek meghatározása mellett — tág teret enged a fogadó állam törvényes rendelkezéseinek.

Abból az elvből, hogy a kiváltságok és mentességek a küldő állam javát és nem az azokban részesülő személyek érdekét szolgálják, folyik az a következmény, hogy a joghatóság alóli mentességről csak a küldő állam mondhat le. A szerződés ezen az elvi alapon állva azt is kimondja, hogy a lemondásnak mindig kifejezettnek kell lennie. A szerződés nem részletezi, hogy a bíróságnak miként kell meggyőződnie arról, hogy a lemondás a küldő államtól származik. Ha a bíróság előtti keresetindítással megtörtént a joghatósági alávetés, úgy az szükségszerűen kiterjed a keresettel közvetlenül összefüggő viszontkeresetre is. A végrehajtás alóli mentesség fennmarad akkor is, ha a bírói eljárásban alávetés történt. A végrehajtás foganatosításához külön lemondás szükséges.[16]

A kiváltságok és mentességek időbeli kezdetét és végét illetően a szerződés általánosságban a fogadó ország területére való be- illetve az onnan való kilépés időpontját szabja meg. A kiváltságos helyzet tehát az arra jogosult személy hivatalos megbízatásának megszűnése után is fennmarad a fogadó ország elhagyásáig, illetve az ország elhagyására nyitva álló ésszerű idő lejártáig. A hivatalos funkciók körében végzett cselekmények tekintetében fennálló mentesség azonban továbbra is fennmarad.

Régi probléma az, hogy miként kell megoldani a diplomatákra nézve irányadó több jogrendszer esetleges összeütközéséből származó konfliktusokat. Mi a diplomáciai képviselő helyzete a saját hazája, valamint a fogadó ország jogrendszerének sőt a nemzetközi jog szabályainak kereszttüzében?

A probléma megoldására a szerződés azt az egyszerű formulát választja, hogy: a fogadó ország törvényeit és más jogszabályait tiszteletben kell tartani. Ez részletezve nyilvánvalóan annyit jelent, hogy 1. a diplomata magatartása elsősorban saját hazájának törvényeihez igazodik; 2. ez a magatartás nem sértheti *a)* sem a fogadó ország törvényeit, *b)* sem a nemzetközi jog szabályait. A diplomata tehát, bár ügyében a fogadó állam bírói és államigazgatási szervei — néhány csekély jelentőségű kivételtől eltekintve — nem járhatnak el, a fogadó állama anyagi törvényeinek hatálya alól nem mentes, nincs ún. anyagi jogi mentessége.

A szerződés világosan megtiltja a kiváltságokban és mentességekben részesülő minden személynek, hogy a fogadó állam belügyeibe avatkozzék. Ez pozitív szabálya a mai nemzetközi jognak is és érvényességén mitsem változtat, hogy az imperialista hatalmak a szabályt — különösen a tőlük gazdaságilag függő országokban — napnap után megsértik.

A fogadó országok belügyeibe való beavatkozásnak flagráns esete az, hogy a külképviselet akadályozza a fogadó állam büntetőjoghatóságának gyakorlását. Ez történik kiváltképpen akkor, ha a képviselet diplomáciai menedék nyújtásával illetéktelenül közbeékelődik egyfelől a fogadó állam, másfelől annak állampolgára vagy a joghatósága alatt álló más személy közötti büntetőjogi viszonyba. Bár a bécsi szerződés a diplomáciai menedékjog kérdését kifejezetten nem említi, annak nyújtását közvetve ugyan, de mégis világosan tiltja. A szerződés szerint tilos a képviselet helyiségeit olyan módon használni, amely nem fér össze akár a szerződés rendelkezéseivel, akár a nemzetközi jog általános szabályaival, akár pedig a küldő és fogadó állam között netán fennálló szerződések rendelkezéseivel. Ez az utóbbi fordulat kétségtelenül a diplomáciai menedékjog tárgyában az egyes latinamerikai államok között fennálló szerződéses viszonyra utal.

A diplomáciai kapcsolatok joga ugyan tipikusan a békés kapcsolatok joga, a bécsi szerződésbe mindazonáltal belekerült néhány — egész általánosságban tartott — rendelkezés a küldő és fogadó állam között támadt fegyveres konfliktus esetére. Így a fogadó állam még ilyen esetben is köteles tiszteletben tartani és megvédeni a képviselet helyiségeit, iratait és vagyontárgyait és köteles elősegíteni, hogy a képviselet tagjai — amennyiben nem állampolgárai a fogadó államnak — és családtagjaik elhagyhassák az ország területét.

A szerződés — a nemzetközi jog általános elveinek megfelelően — tiltja, hogy a fogadó állam a szerződés rendelkezéseinek alkalmazása során a küldő államok, illetve képviseleteik között hátrányos megkülönböztetést tegyen. Szabad azonban előnyös megkülönböztetést tenni, vagyis szokás vagy szerződés alapján egy-egy állammal szemben a szerződés feltételeitől az illető állam javára eltérni.

Nem szerencsés a szerződésnek az a kikötése, hogy nem tekinthető hátrányos megkülönböztetésnek az egyes rendelkezések megszorító alkalmazása a fogadó állam részéről azon a címen, hogy a küldő állam is megszorítólag alkalmazza ugyanazt a rendelkezést a fogadó államnak ott levő képviseletével szemben. Ez a kikötés nyilvánvalóan fölösleges (— a Nemzetközi Jogi Bizottság ki is hagyta a konzuli kapcsolatokra és mentességek-

[16] A bécsi konferencia határozatot hozott, amelyben azt ajánlja, hogy a küldő állam — hacsak ez a képviselet feladatainak teljesítését nem akadályozza — mondjon le a képviselet tagjainak polgári jogi mentességéről vagy ha ezt nem is teszi, tegyen meg minden lehetőt a képviselet tagjaival szemben támasztott polgári jogi igények békés rendezése iránt.

re vonatkozóan 1961-ben befejezett egyezménytervezetből —) és megnyitja a lehetőséget a kölcsönös jogsértésekhez.

Nagyon sajnálatos, hogy a zárórendelkezésekbe ezúttal is belekerült az a nyilvánvalóan egyes szocialista államok ellen irányuló hidegháborús rendelkezés, hogy az ENSZ és szakosított intézményeinek tagállamai, valamint a Nemzetközi Bíróság alapszabályzatának részesein kívül csak azok az államok válhatnak a szerződés részesévé, amelyeket erre az ENSZ közgyűlése meghív.

A bécsi szerződés fontos állomás a nemzetközi jog kodifikációjának terén. Az 1815. évi bécsi és az 1818. évi Aix-la-Chapelle-i (aacheni) jegyzőkönyvek, illetve az amerikai államok szűk körére kiterjedő (és jelenleg is csak 15 latinamerikai állam által elfogadott) 1928. évi havannai szerződés óta ez az első s a korábbiaknál részletesebb és terjedelmesebb nemzetközi okmány a diplomáciai kapcsolatok joga tárgyában. A szerződés alkalmasan rögzíti a diplomáciai kapcsolatok jogának számos általánosan elfogadott szabályát, ha nem is szabályoz minden kérdést teljes részletességgel. Nincs pl. meghatározva a szerződésben a családtagok fogalma, nincsen tüzetesen elhatárolva egymástól egyfelől az igazgatási és műszaki személyzet, másfelől a kisegítő személyzet köre. Nincsen szó a szerződésben a diplomáciai testületről és a doyen szerepéről. Mindez nem tekinthető szükségszerűen hiányosságnak, hiszen az ilyen egyetemességre irányuló szerződés nem szabályozhat minden részletkérdést. A szerződés praeambuluma egyébként — fölösleges módon — kifejezi azt a magától értetődő elvet, hogy a szerződésben kifejezetten nem szabályozott kérdésekben a nemzetközi szokásjog rendelkezései az irányadók.

A szerződés azonban nem csupán megszövegezi és írásba foglalja a meglevő szokásjogi szabályokat. A diplomáciai kiváltságokra és mentességekre vonatkozó szokásjogi szabályok jelentékeny továbbfejlesztését tartalmazza a szerződés pl. a képviseletek diplomáciai ranggal nem rendelkező tagjainak helyzetét illetően és az eddig sokhelyütt csak udvariassági szabályként fennálló vámmentességi jognak jogszabályi síkra emelésével.

A diplomáciai kapcsolatok jogának kodifikációját egyébként nagyon időszerűvé tette az a körülmény, hogy a közelmúltban az ázsiai és afrikai új államok egész sora nyerte el függetlenségét. A sor még nincsen lezárva. A diplomáciai kapcsolatok jogának szabatos formába öntése és a homályos szokásjogi szabályok tisztázása az új államoknak nyilvánvalóan elsőrendű érdekében áll.

A szerződés alkalmasnak látszik arra, hogy kielégítse a mai kor igényeit abban a vonatkozásban, hogy mind a kapitalista, mind a szocialista rendszerben élő államok részére általánosságban elfogadható módon ad új és az eddiginél szilárdabb jogi keretet a diplomáciai kapcsolatok jogának. Szabályai — egyes hiányosságoktól eltekintve — kellően hajlékonyak ahhoz, hogy azokat az államok jelentős száma elfogadja. Ha ez bekövetkezik s a szerződés hatálybalép és méginkább, ha azt a népek családjának zöme magáévá teszi, úgy a praeambulum szavait idézve az valóban „hozzájárulhat a nemzetek közötti baráti kapcsolatok fejlesztéséhez, tekintet nélkül alkotmányos és társadalmi berendezkedésük különbözőségére."

Ustor Endre

A Román Népköztársaság Munka Törvénykönyvének módosítása

A Román Munkáspárt 1960. júniusában tartott III. kongresszusa számbavette azokat a nagyszerű eredményeket, amelyeket Románia dolgozó népe, a párt vezetésével, a II. pártkongresszus óta eltelt idő alatt elért a szocializmus építéséért folyó harcban s kijelölte az országban folyó szocialista építőmunka kiteljesedésének feladatait. A kongresszus megállapította, hogy a szocializmus gazdasági alapjainak a sikeres lerakása után az 1960—1965-ös időszakban tovább kell fejleszteni a szocializmus műszaki-anyagi alapját, be kell fejezni a szocialista termelési viszonyok létrehozásának a folyamatát az egész népgazdaságban, a szocializmus építésének kiteljesítése érdekében.

E nagyhorderejű feladatoknak a megvalósításához az RNK munkajogának is, mint felépítményi elemnek cselekvően hozzá kell járulnia. Az RNK munkajoga e feladatát csak akkor töltheti be sikerrel, ha lépést tart a fejlődéssel kapcsolatos eljárásban. (A mögött, amelyeket dolgozó népünk a Román Munkáspárt kipróbált vezetése mellett a szocializmus építése terén elért.

A népgazdaság gyorsütemű fejlődése, a szocializmus győzelméért vívott harcban elért sikerek, sok tekintetben megelőzték a munkaügyi törvényhozás fejlődését. Ez a körülmény, valamint az új, s romániai dolgozók előtt a szocializmus kiteljesedését és a kommunizmus építésére való fokozatos áttérés távlatát megnyitó feladatok, szükségessé tették az 1950. június 11-én életbeléptetett Munkatörvénykönyv egyes rendelkezéseinek a módosítását.

Nem sokkal a párt III. kongresszusa után sor is került erre: 1960. július 21-én megjelent 266/1960. sz Törvényerejű Rendelet (a következőkben T. R.)[1] a munkaviszonyok jogi szabályozásában több jelentős módosítást vezetett be. E módosítások elsősorban a munkaügyi jogviták elintézését érintik, valamint az alkalmazottak anyagi felelősségét.

I.

A vállalati munkaügyi jogviták elintézése — a Munkatörvénykönyv (a továbbiakban MT) egyes rendelkezéseinek az 1960. júliusában történt módosítása előtt — első fokon a vállalatonként szervezett munkaviszálymegoldó bizottságok hatáskörébe tartozott, vezető állású dolgozók esetében pedig a felettes ügyviteli szerv volt illetékes eljárni (MTK 114. sz.). A munkaviszálymegoldó bizottságok által hozott határozatok

[1] Lásd még az 1960. július 20-i 1.050/1960. sz. M. T. H.-ot, valamint a Szakszervezetek Központi Tanácsa Prezídiumának utasításait „A szakszervezeti bizottságok feladatairól a munkaügyi jogviták elintézése terén".

feletti felügyeleti jogkört, hierarchikus sorrendben, a szakszervezeti szervek gyakorolták (MT. 124. sz.), mégpedig a tartományi szakszervezeti tanács, a megfelelő termelési ág szakszervezeteinek a szövetsége, legfelsőbb fokon pedig a Szakszervezetek Központi Tanácsa.

A 266/1960. sz. tvr.-el történt módosítás után sem változott a vállalati viszálymegoldó bizottság hatásköre, továbbra is elsődleges és általános hatáskörrel rendelkezik. Határozatait hármas tanácsban[2] hozza. A szótöbbséggel hozott határozata végrehajtható. A régi szabályozáshoz képest azonban lényeges módosítást jelent az, hogy e határozatok — bár az új szabályozás szerint is végrehajthatók — nem jogerősek, mivel a felek bármelyike, a határozat kézbesítésétől számított 3 napon belül, panasszal fordulhat az üzem vagy intézmény szakszervezeti bizottságához. A szakszervezeti bizottság a felek megidézésével 5 napon belül határoz a benyújtott panasz felett. A szakszervezeti bizottság (a továbbiakban üzemi bizottság) a panaszt elutasítja, ha megállapítást nyer, hogy a viszálymegoldó bizottság panasszal megtámadott határozata megalapozott és törvényes. Ha azonban a viszálymegoldó bizottság határozatát megalapozatlannak vagy törvényellenesnek találja, akkor az üzemi bizottság helyt ad a benyújtott panasznak, megsemmisíti a viszálymegoldó bizottság határozatát és érdemben határoz.

Az üzemi bizottság által hozott határozat jogerős és végrehajtható, amennyiben a jogvita tárgyának az értéke 500 lejt nem halad meg, vagy ha tárgyának értéke pénzben nem fejezhető ki. Ha azonban a jogvita tárgya állásba való visszahelyezés, vagy ha annak értéke meghaladja az 500 lejt, a felek bármelyike az üzemi bizottság határozatát panasszal megtámadhatja az illetékes néptörvényszéknél (városi vagy rajoni néptörvényszéknél), mégpedig a határozat közlésétől számított 5 napon belül.

A néptörvényszék a polgári eljárási szabályok szerint soron kívül határoz a panasz felett. Ha indokoltnak találja, az üzemi bizottság határozatának végrehajtását felfüggesztheti. A néptörvényszék határozata jogerős és végrehajtható.

A 266/1960. sz. tvr. jelentős mértékben módosítja a munkaügyi jogviták elintézésére vonatkozó határidőket. E határidők az új szabályozás szerint lényegesen rövidebbek. Így például a módosítás előtt a munkaszerződés felbontása elleni panasz beadására a határidő 15 nap volt, az alkalmazottak bármilyen pénzkövetelése esetén egy év, minden más esetben pedig 3 hónap. Az új szabályozás szerint a munkaszerződés felbontása elleni panasz beadására a határidő 7 nap. Pénzkövetelések esetén megmaradt továbbra is az egy év, minden más esetre szóló 3 hónapos határidő azonban 30 napra csökken.

A különböző határidők jelentős lerövidítése, valamint a munkaügyi bíráskodás valamennyi szervének feljogosítása arra, hogy az eléje került jogvitákat érdemben oldhassa meg,[3] lehetőséget ad arra, hogy bármilyen munkaügyi jogvita megoldása ne haladja meg a 45 napot. Ezzel a gyors elintézéssel elejét lehet venni annak, hogy a dolgozót — a munkaügyi jogviták elintézésének elhúzódása miatt (ami a múltban elég gyakori volt) — jelentősebb anyagi károk érjék.

A fentiekből következik az MT 21.[1] szakaszának a módosítása, mely szerint, ha a munkaügyi bíráskodás valamelyik szerve hatálytalanítja a dolgozó munkaszerződésének az alkalmazó részéről történt felbontását s ez utóbbit elbocsátott alkalmazottjának visszavételére és kártérítés fizetésére kötelezi, a kártérítés összege nem haladhatja meg a dolgozó utolsó 45 napi keresetét. A módosítás előtt a kártérítés összegének terjedelme nem volt korlátozva.

Mint látjuk az új szabályozás rendkívül rövid határidőket állapít meg. E határidők be nem tartása a kereseti jog elvesztését jelenti a felek bármelyike részére. Ha azonban a határidő be nem tartását a munkaképesség ideiglenes elvesztése, más helységben való tartózkodás (pihenő szabadság tanulmányi szabadság stb.), letartóztatás, katonai szolgálat stb. okozta, a munkaügyi bíráskodás szerveinek a megkeresésére vonatkozó határidőt lekésett fél kérheti — az akadályoztatás megszűnésétől számított 15 napon belül — a határidőbe való visszahelyezést.

II.

Az alkalmazottak anyagi felelősségre vonása terén is jelentős módosításokat hozott a 266/1960. sz. tvr. Az alapelv természetesen nem változott, hiszen a cél továbbra is a társadalmi tulajdon védelme, a társadalmi tulajdonban okozott kár megtérítése, anélkül azonban, hogy az a dolgozó részére anyagi katasztrófát jelentene. Igen fontos szempont maradt továbbra is a nevelés követelménye. Ezeket az alapelveket tükrözik az MT 67. és következő szakaszaiban foglalt rendelkezések, amelyek az alkalmazottak anyagi felelősségét szabályozzák. E felelősség két féle lehet: korlátolt és teljes.[4] Korlátolt anyagi felelősség esetén a kártérítés összege nem haladhatja meg a dolgozó bértáblázat szerinti három havi netto munkabérét. Kivételesen, ha a törvény azt kifejezetten előírja, vagy ha a kártokozó cselekmény bűncselekmény, vagy ha a kárt vezetőállású dolgozó okozta,[5] illetve a kártokozó ügykezelő, pénztáros vagy pénzbeszedő, akkor a kártokozó alkalmazott köteles a teljes kárt megtéríteni.

A 266/1960. sz. tvr.-el eszközölt módosítások inkább eljárásjogi jellegűek. Az új szabályozás szerint az egység vezetője által, a károkozás tudomásulvételétől számított 30 napon belül kibocsátott levonási rendelkezés azonnal végrehajtható, függetlenül attól, hogy az érdekelt

[2] Az MTK 121. sz. szerint a bizottság egyik tagját az egység vezetője, másik tagját az üzemi bizottság, harmadik tagját pedig az egység vezetője és az üzemi bizottság közösen jelöli ki.

[3] A határidőt attól a naptól kell számítani, amikor az érdekelt féllel közölték, a reánézve sérelmes intézkedést (lásd az MT. 118. szakaszát).

[4] Lásd az MT 68. és 681. szakaszait.

[5] A vezetőállású dolgozót csak két esetben terheli a teljes anyagi felelősség: ha a kár az egységet megillető kártérítési jog érvényesítésének elmulasztása következtében állott elő, vagy ha a kár bármilyen okból járó olyan összegek behajtásának elmulasztásából ered, amelyekre végrehajtható okirat van.

alkalmazott emelt-e ellene óvást vagy sem. A módosítás előtt ugyanis a dolgozó a levonási rendelkezés kézbesítésétől számított tíz napon belül óvással élhetett. A határidőben benyújtott óvásnak halasztó hatálya volt, minek következtében az egység nem kezdhette meg a levonást. Az új szabályozás szerint a vállalat a levonási rendelkezés kibocsátása után azonnal megkezdheti a levonást, a levont összegeket azonban letétbe kell helyeznie a Takarék- és Letétipénztárnál, a levonási rendelkezés jogerőre emelkedéséig. Ha utólag a levonási rendelkezést részben vagy egészben hatálytalanítják, a levont összeget részben vagy egészben vissza kell téríteni a dolgozónak.

A levonási rendelkezést a vállalatnak 30 napon belül kell kibocsátania, mégpedig attól a naptól számítva, amikor az alkalmazó tudomást szerzett az okozott kárról. A 30 napos határidő letelte után az alkalmazó már nem bocsáthat ki levonási rendelkezést. Ilyen esetben a kár megtérítése végett, a tudomásszerzéstől számított 60 napon belül, a viszálymegoldó bizottsághoz, illetve a néptörvényszékhez fordulhat, attól függően, hogy korlátolt anyagi felelősség esete forog fenn, vagy pedig teljes anyagi felelősségé.

Módosult az óvás benyújtásával kapcsolatos eljárás is. Az új szabályozás szerint az alkalmazottnak óvását a levonási rendelkezés ellen nem az egység vezetőségéhez kell benyújtania, hanem a viszálymegoldó bizottsághoz, illetve a néptörvényszékhez. Az óvás benyújtására megállapított 10 napos határidőt az új szabályozás 30 napra emelte fel.

A 266/1960. sz. tvr. sok vitára okot adó kérdést tisztázott. Mind a jogirodalomban, mind pedig a joggyakorlatban sokat vitatott kérdés volt a múltban, hogy korlátolt anyagi felelősség esetén az alkalmazott mikori munkabérét kell figyelembe venni a kártérítési összeg megállapításánál: a kár elkövetésekor, a levonási rendelkezés kibocsátásakor vagy az óvás beadásakor kapott munkabért? Az MT 70. szakaszának módosított szövege világosan leszögezi, hogy a kártérítési összeg megállapításánál az alkalmazottnak a kár megállapításakori munkabérét kell alapul venni, ha pedig a kárt okozó személy a kár megállapításakor már nem lenne állásban, akkor a kiindulási alap az alkalmazása idején élvezett utolsó havi munkabér.

*

Román Népköztársaság Munkatörvénykönyvének ismertetett módosításai hatékony módon járulnak hozzá, hogy az RNK munkajoga maradéktalanul teljesíthesse szolgálati feladatait a szocializmus kiteljesítésének a szakaszán.

Kerekes Jenő

TUDOMÁNYOS ÉLET

Szabó Imre: „A jogszabályok értelmezése" című művének vitája az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának professzorai, oktatói, az Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének a munkatársai és az ügyészségtől, a bíróságtól meghívott, a gyakorlatban tevékenykedő szakemberek Kari Tanácsülés keretében megvitatták *dr. Szabó Imre* akadémikusnak „A jogszabályok értelmezése" című, közelmúltban megjelent könyvét.

Az alapul szolgáló mű mellett a vitát *Weltner Andor* egyetemi tanár, *Vas Tibor* egyetemi tanár, *Földesi Tamás* egyetemi docens és *Molnár József* egyetemi adjunktus referátumai indították meg. E bevezető előadásokban és a felszólalásokban kifejlődött vita mind méreteiben, mind színvonalában tükrözte a vita alapjául szolgáló műnek az elméleti és gyakorlati jogi életben tulajdonított jelentőségét. A vitában, a bírálatban részvevők kivétel nélkül elismerték, hogy a szerző munkája jelentős hozzájárulás a szocialista magyar jogirodalom továbbfejlődéséhez, egyben kiemelték annak nemzetközi jelentőségét. A szerző érdemeként a könyv számos mondanivalóját sorolták fel. Legfőbb érdemének azt tartották, hogy a gyakorlati élet által igényelt jogelméleti kérdéseket dolgozza fel a marxista elmélet által nyújtotta tisztánlátással. A feldolgozásból nyert tudományos eredményeket közvetlen felhasználásra alkalmas módon biztosítja a joggyakorlat és a jogászi szaktudományok számára; arra ösztönzi e szaktudományokat, hogy e lefektetett elvek felhasználásával munkálják ki, oldják meg az egyes jogágakban speciálisan érvényesülő értelmezési problémákat. A vita, amelyben alapos felkészültséggel és hozzáértéssel vettek részt a felszólalók, az alapvető érdemek elismerése mellett nem szűkölködött a mű egyes részei vonatkozásában kifejtett kritikai állásfoglalásokban vagy ellenvetésekben.

Az ellentétes vélemények időnkénti heves összecsapásai nem változtattak a tárgyalás baráti hangján, a megbeszélés tárgyát tévő kérdések megválaszolását segítő és egyben a vita felelősségteljes jellegén.

A szerző maga is megállapította, hogy munkája elkészítése közben állandóan érezte azt a felelősséget, amelyet a gyakorlati élet formálását célzó mű szerzőjének szükségképpen éreznie kell; ez a felelősség terjedt ki a vita minden részvevőjére is.

Ennek az ismertetésnek a keretében a vitatkozó felek valamennyi észrevételére kitérni nem lehet, hanem a vita középpontjában volt, tehát a legfontosabb, elméleti kérdések felvázolása során az egyes felszólalók álláspontját ismertetjük és kitérünk a végkövetkeztetésekre.

Az elméleti jelentőséget és a felszólalók számát tekintve is, a vita középpontjában a jogalkalmazás és jogalkotás problémája állt. Szerző álláspontja e vonatkozásban is világos. Véleménye szerint a jogszabályértelmezés mindig a jogalkal-

mazással függ össze, sőt annak egyik szakaszát képezi. „Gyakorlatilag a jogszabályértelmezés azt a tevékenységet jelenti, amely az értelmezés-elmélet által tudományosan megállapított alapon és módon egyes konkrét jogszabályok tartalmának a jogalkalmazás céljaira való feltárására irányul". A jogértelmezés tehát a jogalkalmazó szerv mindennapi feladata. A szerző ugyanakkor munkája több fejezetében szót emel a jogértelmezésnek jogalkotássá való kibővítése ellen és az értelmezés lényegével ellenkezőnek — a szocialista törvényesség megsértésének — tekinti, ha az értelmező tevékenység szilárd elvi határainak a túllépésével a jogalkotás területére téved.

Ebben a kérdéskörben felszólalók kifejtett álláspontjait három csoportba lehet sorolni. A szerző álláspontját elfogadók képezik az elsőt (Beér János, Névai László). Megjegyezték, hogy a jogalkalmazás és a jogalkotás fogalmi körének az elhatárolásában a szerző korábbi állásfoglalásaihoz képest kisebb fokú differenciáltságot lehet találni a megvitatott műben.

A második kategóriába sorolhatók azok, akik Szabó Imre e kérdésben elfoglalt álláspontját elvileg helyesnek és igazolhatónak tartják, gyakorlati megvalósulását azonban aggályosnak ítélik. Ez az aggály részben garanciális elégtelenségre támaszkodik (Weltner Andor). E vélemény szerint jogosan merül fel az, vajon meddig fejlődhet a jogértelmezés? A szerző szerint az értelmezés fejlődése a megismerés folyamatának a korlátozatlanságán alapul, de nem szakadhat el a törvényhozói akarattól, még kevésbé kerülhet azzal szembe. Gyakorlatban azonban nincs garancia a megismerés fejlődése és a „törvényhozói akarat utólagos továbbfejlesztése" — vagyis a rejtett jogalkotás éles elhatárolására. Az aggályt kifejező másik álláspont társadalom-politikai okokra hivatkozik (Vas Tibor). E nézet szerint a szocialista társadalmi rend felépítését szolgáló átmeneti korszakban a jogalkalmazás és a jogalkotás összefonódása a társadalmi rend lényegéből fakadóan a gyakorlat számára megengedhető. Ezért a joggyakorlatban az elvi tilalom ellenére megfelelő esetben érvényesülhet a szokásjog jogforrás-jellege, sőt az analógia sem szorul be szükségképpen a jogalkalmazás kereteibe, hanem e kört átlépve, a jogalkotás eszközévé válhatik.

A harmadik kategóriába tartoznak azok a vélemények, amelyek a szerzőnek a jogalkalmazás és a jogalkotás éles elhatárolását kifejező elvi álláspontját túlzottan merevnek, gyakorlati megvalósulását pedig céltalannak tartják. Mint vallják — a jogalkalmazás körének ilyen szűk értelmű felfogása konzervatív álláspontra utal. Érthetetlennek tartják, hogy valamely hibás jogszabály korrekciójáért miért kell minden esetben a nehézkes jogalkotói apparátust mozgásba hozni, amikor a helyes eredmény más úton is elérhető (Beck Salamon). Más vélemény szerint a törvényalkotásnak és a törvényalkalmazásnak a szerző által tett éles elválasztása akaratlanul is helytelen irányba viheti a tudományt, amennyiben e felfogás az államhatalmi ágak megoszlásának az elvét valló montesquieui meggondolás igazolásául szolgál (Hajdú Gyula). A gyakorlat túlteszi magát ugyanis az elméleti aggályokon és a valóságban a jogalkalmazó szervek — „szükség esetén" — a jogalkotás funkcióját is ellátják. Ennek igazolására a nemzetközi jog köréből adódott az a példa, hogy az Egyesült Nemzetek Alapokmánya szerint a Biztonsági Tanács érdemi határozatához az öt állandó tag *egybehangzó akaratnyilvánítása* szükséges. A gyakorlatban e rendelkezés túl merevnek bizonyult és megváltoztatása vált szükségessé. Az alapokmány megváltoztatása azonban a jelen nemzetközi helyzetben kivihetetlen feladat. A Biztonsági Tanács gyakorlata ezért oly módon formálta át az írott jogot, hogy a határozat már akkor is létrejön, ha az öt állandó tag közül *egy sem terjeszt elő ellenvéleményt.*

A vitában felszólalók többsége kifejezetten vagy utalással a szerző véleményével értett egyet: a jogértelmezést a jogalkalmazás részének fogták fel, s mint ilyent, élesen elhatárolták a jogalkotástól. Hasonló értelmű összefoglalójában a *szerző* azt a kérdést tette fel, „hogyan lehet egy tudományosan igazolt, elméleti tétel gyakorlati érvényesüléséhez való jogát bármilyen szempontból is kétségbe vonni?" Nem helyes az osztályharcnak a szocialista törvényességgel történő szembeállítása, ebből pedig az következik — mondotta *Szabó Imre* —, hogy az önkényes értelmezést semikor sem lehet megengedni, mert az nem lehet segítője az osztályharcnak. Ennek bizonyítékául hivatkozott a Szovjetunió hosszú tapasztalatára, arra, hogy Lenin nagyon nehéz forradalmi helyzetben igényelte a törvények következetes, maradéktalan végrehajtását. Az ilyen értelmű jogalkalmazás volt az osztályharc segítője, nem pedig más. A szerző az analógiára vonatkozó vitabeli (Vas Tibor) nézetet illetően azt emelte ki, hogy éppen az átmeneti korszakban nem lehet olyan engedményt tenni, lazítást engedni, ami a jogalkalmazói jogalkotáshoz vezet, mert — úgymond — ez azt a képtelen álláspontot fejezné ki, hogy a tétele ugyan helyes (amit Vas Tibor is hangsúlyozott), azonban az csak az átmeneti korszak végén — tehát a jog elhalása után — érvényesülhet?! Az átmeneti korszak speciális társadalmi viszonyaira való hivatkozás sem lehet elegendő egy tudományosan igaz tétel gyakorlati likvidálására. Egyébként is az ilyenfajta aggályok mögött az a *célszerűségi* álláspont húzódik meg, amelyet, ha szabadon érvényesülni engedünk, a legnagyobb csapást képes mérni a szocialista törvényességre. Nincs szükség tehát a műben kimunkált elméleti kérdések alkalmazásának időbeli eltolására, ellenkezőleg: azok gyakorlati felhasználására éppen az átmenet időszakában van a legnagyobb szükség.

Más ellenvetésre válaszolva a *szerző* kifejtette, hogy a jogalkotás és a jogalkalmazás szétválasztása nem jelent merevséget, vagy konzervatizmust és még kevésbé jelent közeledést a montesquieui féle állásponthoz. Ebben az esetben az egységes szocialista állam funkcióinak az elhatárolásáról van szó, ami tehát nem egyéb, mint munkamegosztás — jól lehet igen nagy jelentősége van a szocialista törvényesség biztosításában. A montesquieui elméletnek a lényege különben sem az államhatalmi ágak megosztásában, hanem az államhatalmi ágak egyensúlyának a felfogásában fejeződik ki és nyilván ilyen vonatkozásban a probléma a felvetett kér-

déssel kapcsolatban fel sem merülhet.

Szabó Imre szerint lehetnek alkalmak, amikor jogalkalmazói-értelmező jogképzésről van szó. Ez megengedhetetlen. Ebben lehet bizonyos merevség, azonban ennek megvan a maga oka.

A kategóriák látszatra merevek, azonban a tudomány feladata éppen a jelenségeknek rendszerbe foglalása, kategóriák megállapítása, nem pedig ezek határainak olyan elmosása, amely nem biztosítja megértésüket és megfelelő alkalmazásukat. Az általa képviselt szigort a szocialista állam, a proletárdiktatúra érdekei kívánják meg. Már Lenin kifejtette, hogy e téren a legfőbb érdek a szocialista törvényesség, amelynek egyik eleme az is, hogy az államhatalom parancsait megtartsák, törvényeit alkalmazzák, jogszabályait ne értelmezzék „félre". A lazító álláspont jogbizonytalanságot teremtene. Álláspontja egyébként sem „merev", mert számol a történeti fejlődéssel, — de ez nem annyit jelent, mintha valaminő szubjektív értékelést vihetnénk bele a lényegében objektív alapokon nyugvó értelmezési processzusba.

A Biztonsági Tanács kérdésével összefüggő álláspontot (Hajdú Gyula) és példát illetően — szerző szerint — nem új szabály alkotásáról volt szó, hanem értelmezésről, illetőleg inkább egy hézag analógia útján való kitöltéséről, egy részleteiben nem szabályozott eventualitásnak analógia útján való megoldásáról.

Ugyancsak központi helyet kaptak a vitában *Szabó Imre* művének filozófiai jelentőségű fejtegetései. A felszólalók megállapították, hogy a szerző a marxista filozófia továbbfejlesztése ügyében ténykedik, amikor a dialektikus materializmust a szaktudomány területén alkalmazza és kimunkálja a marxista filozófia egyes vonásainak a jogértelmezésben érvényesülő konkrét formáit.

A legélesebb ellenvetések az értelmezési módszer elemeinek a meghatározásával kapcsolatban alakultak ki. Egyesek szerint az értelmezési módszer négy elemét, amelyeket a szerző könyvében részletesen taglal, nem lehet a jogtudomány egészére kiterjedő alapvető ismérveknek tekinteni. Az egyes jogágak sajátos körülményeiknek megfelelően az értelmezési módszereknek más csoportosítást is adhatnak (Hajdú Gyula). A nemzetközi jog például, az értelmezésnek csak a grammatikai és logikai módszerét ismeri el. E csoportosítás azonban nem jelenti az értelmezés megrövidítését, mert a logikai módszerben a szerző által elemzett további két módszer is benne foglaltatik. Ez álláspont szerint nem helyes elvágni annak a lehetőségét, hogy az egyes jogágaknak megfelelően a továbbiakban más módszerek is önállósulhassanak, — a merev kategorizálás ugyanis e tekintetben is a fejlődés akadályát jelentheti.

Volt olyan vélemény is, amely szerint a jogszabályértelmezés módszere logikai és rendszertani elemének a szerző által kifejtett megkülönböztetése pontatlan, filozófiai szemléletét tekintve pedig: burzsoá, sőt a burzsoá filozófia keretei között maradva is ellentmondásos felfogást tükröz (Földesi Tamás). E felfogás nem a megkülönböztetés elméleti szükségességét vonja kétségbe. Elismeri, hogy az értelmezés során szükség van valamely jogszabály keretében létező tartalom feltárására, csakúgy, mint a jogszabály kereteit túllépő, a joggal, a jogrendszerrel való összefüggésből felszínre hozható tartalom kimunkálására. Tiltakozik azonban az ellen, hogy ilyenkor az értelmezés logikai, illetve rendszertani elemeiről volna szó. A műbeli osztályozásból, — amelyet egyébként is elhibázottnak tart, mert különnemű fogalmak alapján történik — arra az álláspontra lehetne jutni, hogy az értelmezés során logikai tevékenységre csak az előbbi szakaszban van szükség, míg az említett másik szakaszban már nem logikai, hanem csak a rendszerező tevékenység az értelmezőnek a feladata. Az egy jogszabályon belüli értelmezés során valóban logikai folyamatok mennek végbe, ami megmarad a formállogika keretei között. E szakaszban azonosságában és nem ellentmondásaiban kell vizsgálni az értelmezendő jogszabályt. A szerző azonban ott követi el a hibát, hogy nem mutat rá a rendszertani elemzés logikai jellegére és arra, hogy az értelmező tevékenység itt már túllép a formális logika határain, mert a dialektikus logika segítségével a jogszabályt összefüggéseiben és ellentmondásaiban veszi vizsgálat alá. Igaz — teszi hozzá a felszólaló —, hogy Szabó Imre könyvének e tárgykörben végzett összefoglalása egy mondattal utal a rendszertani és a történeti elemzésnek a dialektikus logika által való megalapozottságára, de a tartalmi elemzésben a dialektikus logika problematikáját még sem említi. Ily módon a külön logikai elemnek a műben történt fenntartása önkéntelenül is a kizárólag formális logikát elismerő szemléletet tükrözi.

Egyesek vitássá tették a szerzőnek azt a megállapítását, amely szerint a szocialista értelmezési elméletnek nincs szüksége sajátos jogi módszerek kialakítására. Egyesek a marxista jogtudomány egészét érintő ezt a tételt nem tartották egészen megalapozottnak a szerző részéről, illetve elégtelennek tartották ilyen nagyfontosságú elméleti megállapításnak csupán negatív indokokkal történő alátámasztását (Földesi Tamás). A burzsoá jogfilozófusok a sajátos jogi módszerek kidolgozásával a burzsoá jog filozófiai alapjait igyekeznek elrejteni. Ebből azonban nem következik szükségképpen az, hogy a szocialista jogértelmezés feltételezett sajátos jogi módszere a dialektikus materializmussal való szembehelyezkedést eredményezi. Némely szaktudomány sajátos módszereinek a kidolgozása ugyanis egyáltalán nem mond ellent a dialektikus materializmus elméletének.

Egy másik álláspont nemcsak a jogi módszernek, hanem *speciális* jogi módszerek kialakítását is megengedhetőnek tartotta (Molnár József). E felfogás szerint az értelmezés gyakorlatának különbözősége az értelmezés módszerében is kifejezésre jut. Elfogadja, hogy a jog megismerésének az általános módszere nem lehet valaminő sajátos jogi módszer, minthogy *az* azonos a természet- és a társadalomtudományok területén általánosan uralkodó módszerrel: a materialista dialektikával. Amennyiben azonban a jogszabály értelmezésének a gyakorlatban kialakult *technikáját* vesszük figyelembe, megtalálhatjuk a megismerésnek e sajátos, jogáganként is megkülönböz-

tethető, „jogi módszereit". A büntetőjogszabályt értelmező bíró az értelmezés eredményéről — a jogalkalmazás eredményeként létrejött — ítéletében ad számot. A jogalkalmazásnak ez a formája pedig számos más jogágtól jól elhatárolható módon meghatározott eljárási szabályok között megy végbe, amely egyben az értelmezés *speciális* módszerét is létrehozza.

Az ellenvetésekre válaszoló *szerző* összefoglalójában határozottan védte meg könyvében kifejtett álláspontját. Kiemelte, hogy a jogszabályok értelmezésével a marxista filozófia mindezidáig nem foglalkozott *kellő* alapossággal. Lehet — mondotta —, hogy az értelmezés filozófiai vonatkozásainak a tudományos feldolgozása újabb szempontokat adna a könyvben felvetett kérdéseknek a megoldásához —, a vitában e kérdés kapcsán elhangzott ellenvélemények többségét azonban határozottan elutasította.

Véleménye szerint: az értelmezés módszerének könyvében ismertetett négy eleme nem jelent erőltetett beskatulyázást, mert azok tudományosan megalapozott tételek, amelyeket az egész szocialista jogtudomány magáévá tesz. Azzal az állásponttal szemben, amely szerint a logikai és a rendszertani elem megkülönböztetése burzsoá álláspontot tükröz, a *szerző* kifejtette, hogy bár a dialektikus logika védelmében született az aggályoskodás, valóságban mégis statikus szemléletre csábít, mert a logikai vagy rendszertani elem önmagában való szemlélete ilyen, tehát statikus, álláspontot fejez ki. A logikai és a rendszertani elem csak együtt felel meg a dialektikus materializmus követelményének. Majd így folytatta: „Én tehát a dialektikus logikának nem bizonyos leszűkített fogalmával operálok. Semmiképpen nem lehet a rendszertani egyedül a dialektikus logika, mert akkor nem néznénk a jogszabálynak az osztályakarattal való történeti összefüggését, a szándék megállapítását, a jogszabály bizonyos fejlődését. Csak a kettő együtt felelhet meg a dialektikus materialista ismeretelméletnek".... „Az ellenvetés (Földes Tamásé) közel jár ahhoz, hogy a logikait feloldja és minden elemben meglévőnek tekintse, amikor utal arra, hogy mindenütt kell logikai elemzés — ami egyébként természetes."

Kifejtette továbbá Szabó Imre, hogy a „dialektikus logikai" annak az egysége, amit rendszertaninak neveznek és annak, ami történeti". Ez a nézet pedig tisztán marxista.

Ami pedig az osztályozás szükségességét illeti, a vitázók elismerték a megkülönböztetés gyakorlati indokoltságát. A *szerző* ismételten felteszi a kérdést, vajon hogy lehet egy gyakorlatilag indokolt, sőt szükséges követelmény elméleti megfogalmazását azzal elvetni, hogy az burzsoá filozófiai felfogást tükröz. Arról is szólt, hogy nem helyesli többé azt a vitamódszert, amely az ellenálláspontot antimarxistának (burzsoának) mondja — anélkül, hogy tartalmilag indokolná. Odavetettnek tekintette tehát az erre utaló megjegyzést.

Arról a bírálatról, amely szerint könyvében az értelmezés speciális jogi módszereinek az elvetése csak negatív indokolást kapott (Földesi Tamás) — szerző így vélekedett: tagadta a speciális jogi módszerek *szükségességét*, e tagadó álláspont igazolására érthető módon negatív jellegű indokokat is kénytelen volt felsorakoztatni. Ugyanakkor megjegyezte, hogy véleménye szerint egyes bírálók a megismerés alapvető módszerét technikai eszközökkel keverik össze. A megismerés alapvető módszere a dialektikus materializmus. Ez minden tudományágra vonatkozik — és ebben a felfogásban speciális jogi módszerekre való hivatkozás — nyílt szembefordulást jelentene a dialektikus materializmussal. Egészen természetesen, hogy a dialektikus materializmus alkalmazása sajátos körülmények között, sajátos módon is végbe mehet — s így a *technikai* értelemben vett jogi módszerek kialakítása sem lehet kifogásolható. Majd hozzátette: „Az értelmezésnél a materialista dialektika, mint általános módszer alapján, annak keretében *külön* kell megvizsgálni az értelmezési művelet egyes módszeri szakaszait, s az egységes módszeren belül ki lehet, sőt ki kell munkálni az értelmezés módszerének olyan sajátos elemeit, amelyek a maguk összességében a jogszabály minden oldalú értelmének a feltárásához vezetnek. A materialista dialektikán alapuló értelmezési módszernek tehát külön meghatározható és a vizsgált tárgy, azaz a jog és a jogszabály jellegéhez, valamint az értelmezés feladatához képest sajátos elemei vannak. Ezeknek megállapítása éppen az értelmezéselmélet egyik feladata. (Könyv 117. lapja.) Ez a könyvben pozitíve is ki van munkálva, tehát nemcsak negatíve!"

Több felszólaló foglalkozott a műnek a jogi fogalmak és a jogi nyelvről szóló fejezeteivel (Móra Mihály, Weltner Andor, Beck Salamon, Földesi Tamás, Molnár József). Az említettek *nagyrészt* helyeselték a szerző álláspontját — csupán a jogi nyelv létét tagadó és az azonos jogi fogalmak különféle értelmezhetőségének a tilalmát leszögező szerzői vélemény enyhítésére törekedtek. Volt olyan álláspont, amely szerint a szerző által alapelvként használt felfogás — „a nyelv lényegileg pontosan fejezi ki a gondolatokat" — nem általánosítható az emberi képességek eltérősége miatt, sőt a jogszabályokban alkalmasint előforduló nyelvi tévedések azt mutatják, hogy még csak nem is általános „kodifikátori tulajdonság" (Beck Salamon).

Mások az egyes jogágak fogalomalkotási vagy értelmezési szabadságának a védelmében szálltak síkra. Elismerték, hogy az egyes jogi fogalmaknak a különféle jogágakban való egységes értelmezése helyes és kívánatos, mert az a jogszolgáltatást gördülékenyebbé és összehangoltabbá teszi. Kiemelték azonban, hogy ennek erőltetett megoldása aránytalan kárt okozhat a jogértelmezés és így a jogalkalmazás gyakorlatában is. Az értelmezés eredményének ugyanis ilyenfajta egységesítése nem minden esetben technikai kérdés, hanem összefüggésben van a jogág alapjául szolgáló társadalmi viszony igényeivel. A társadalmi tulajdonnak a polgári jog által kialakított fogalmát azok a termelési viszonyok határozzák meg, amelyekben az állam, állami vállalat, szövetkezet vagy más közület a társadalmi termelő és elosztó folyamatban egymással, vagy az állampolgárokkal kapcsolatba kerülnek. A büntetőjog azonban a társadalmi tulajdont a *bűnös* károsítástól védi és ebben a vonatkozásban a társadalmi tulajdon fogalmának szélesebb értelmet kell tulajdonítani. A társadalmi tulajdonban

ugyanis akkor is keletkezhet kár, ha a sérelem a magánszemélyek tulajdonát képező, de az állam, állami vállalat, szövetkezet vagy közület használatába, kezelésébe, illetőleg rendelkezése alatt álló dologon következik be.

Volt idő, amikor a burzsoa jogban divatos műveletszámba ment egyes jogi fogalmaknak egyik jogágból a másikba való mechanikus átvitele. Így vittek át kellő kritika nélkül a büntetőjogba és a büntető eljárási jogban olyan civilisztikus csengésű és tartalmú kifejezéseket, mint „az állam büntetőjogi igénye" vagy az elítélt „büntetés tűrési kötelezettsége" stb.

Kétségtelenül léteznek több jogág számára szolgáló közös kifejezések, mint pl. a „bizonyítási teher" kifejezés, amely közös a büntető- és polgári eljárási jogra nézve, azonban még olyan esetekben is, amikor valamely jogszabály más jogág által kimunkált jogi fogalommal operál anélkül, hogy annak tartalmi meghatározására gondot fordítana — a sajátos értelmezés is megengedhető számára. E fogalmi meghatározások ugyanis mindig valamilyen *cél* elérésére irányulnak, s amennyiben a célok különböznek, különbözniök kell az annak kifejezésére szolgáló fogalom köreinek is. Az ingó dolog meghatározásánál pl. a polgári jogot az a cél vezette, hogy az állampolgárokat el tudja igazítani a jogi forgalom területén a tulajdonszerzés szabályaiban. A büntetőjog hasznosítani tudja e fogalmat a maga eredetiségében, de mihelyt a büntetőjogi védelem azt megköveteli, szükségképpen kitágítja e fogalom értelmi körét. Ezúton pl. a büntetőjog ingó dolognak tekinti a villamosenergiát is abból a meggondolásból kiindulva, hogy az lehet a lopás elkövetési tárgya.

Lényegében hasonló értelmű állásfoglalásokat fejtettek ki a jogszabályok nyelvi problematikájával foglalkozó felszólalók is. Kiemelték, hogy a jogi nyelvművelés nemcsak a jogértelmezés számára fontos, de hasznos eredményeket ígér ezen túl az egész jogélet számára, beleértve a jogalkotást, a jogtudományt és a jogi oktatást is. Természetesen igaza van a szerzőnek abban, hogy a volt uralkodó osztályok által kitermelt sajátos jogi „tolvajnyelv" ellen teljes erővel küzdeni kell. A magyar nyelvtan, a nyelvhelyesség szabályai kivételt nem tűrően a jogászra is vonatkoznak — és ez alól semmiféle „legibus solutus" nem adható sem a jogalkotó, sem a jogalkalmazó számára. Nem jelenti azonban ez az álláspont a különféle szaknyelvek, s így a jogi szaknyelv létezésének a tagadását. Ilyen jogi szaknyelv létezik még akkor is, ha különböző rétegezésű, mert a különféle jogterületre eső jogi szókincsnek a szó anyagát más szaknyelvektől eltérően nagyobb intenzitással használja fel a társadalom. Amíg van jog, vannak jogászok, szükségképpen van jogi szaknyelv is — sőt ennek fejlődését hosszú idő óta szívesen kísérték figyelemmel legnagyobb nyelvészeink is (Móra Mihály).

Ehhez hasonló és csak árnyalataiban eltérő felfogást fejez ki az az álláspont, amely a köznyelvtől eltérő jogi fogalmazást megengedhetőnek ismeri el, felhasználási körét azonban, más szaknyelvekkel szemben, korlátozhatónak tartja. Nyelvi szempontokra figyelemmel a jogtudomány művelése különbözik más társadalomtudományoktól is, különösen a természettudományoktól. Az orvostudományban pl. a sajátos orvosi műszavak és szakkifejezések túltengése sem kifogásolható, mert alkalmazásuk nem veszélyezteti a gyógyítást, sőt annak elősegítését szolgálja. A törvénykönyvek azonban nemcsak a jogászok, hanem a nagyközönség számára is készülnek, s így a közérthetőséget akadályozó művi fogalmak nemcsak a mindennapi szavak önkényes, de legalábbis fölösleges átalakítását jelenthetik, hanem egyben gyengítik a jogszabályok megismerhetőségének e vonatkozásban megkívánt garanciáit is. A jogi fogalmaknak a köznyelvhez való közelítése e meggondolásból kiindulva is — szükségszerű folyamatnak látszik — mégis a jogi fogalomalkotás teljes, vagy szükségtelen méretekben való megtagadása nem látszik indokoltnak (Molnár József). Az ésszerű határvonal meghúzásáért e tekintetben is a gyakorlathoz érdemes fordulni. Ha valamely jogi fogalomnak a közhasználattól eltérő értelme akadályozza vagy nehezíti a jogszabály megismerését és így az alkalmazását, a fogalom kiiktatása szükségszerű. Jól bevált és nem egyszer a köznyelvbe is beékelődött kifejezéseket azonban pusztán azért kiiktatni, mert azt a jog és köznyelv eltérő értelemben is használja — előnytelen s így szükségtelen vállalkozásnak látszik. A felszólaló ezután példákkal igyekezett bemutatni, hogy a mindenáron való egyszerűsítési törekvés sok technikai nehézséget eredményezne a jogalkotásban, mert számos jogi fogalomnak a közfelfogás szerinti értelmezése a szabályozandó viszonyok összeszűkülésével járna, vagy bonyolult felsorolások és magyarázatok megszövegezésére kötelezné a jogalkotót.

Lényegében hasonló megállapításokra jut az e kérdésben kifejtett harmadik álláspont is. E szerint a szerzőnek a jogi nyelv elismerését megtagadó álláspontja merevségeket szül és egyben ellentmondásos is, mert a szerző a jogi nyelv elítélésével párhuzamosan elismeri a jogi fogalmak szükségességét (Földesi Tamás).

Szabó Imre válaszában részletesen kitért az egyes ellenvetések elemzésére. Véleménye szerint a vitatkozók abban tévednek, hogy a jogi fogalmak alkalmazásának az elfogadását egyenlőnek tekintik a jogi nyelv elismerésével. A felszólalók példákat igyekeztek felhozni a „speciális" jogi *szaknyelv* igazolására, valójában azonban csak speciális jogi *fogalmakat* emlegettek. A *jogi fogalmak* szükségességét a szerző is elfogadta — véleménye szerint azonban ez nem jelent ellentmondást a jogi nyelvet megtagadó álláspontjával szemben. Továbbra is fenntartotta azt a nézetét, hogy nincsen olyan speciális jogi nyelv, amelyik a köznyelvtől eltérő nyelvtani szabályok hatálya alatt állna, sőt a *jogi fogalmak túlzott* használata sem helyeselhető. Egyes felszólalók véleményéből az derült ki — folytatta a szerző —, hogy túlságosan képzettnek tekintik az egyes fogalmakat és elfelejtkeznek arról, hogy ezek a fogalmak mindig valamilyen viszony kifejezésére szolgálnak. Annál pontosabb valamely fogalom, minél tökéletesebben fejezi ki az alapjául szolgáló viszonyt. A társadalmi tulajdon fogalmának a büntető és a polgári jogban eltérő használatával kapcsolatban megjegyezte — az eltérő használat ellenére a büntető-

jog valójában nem változtatja meg a fogalom körét — a társadalmi tulajdon fogalmának objektív tartalma az eltérő használat ellenére is *ugyanaz marad.*

Cáfolta, hogy az azonos jogi fogalmaknak a jogáganként eltérő használata mindig valamilyen célra irányítottan történik — azt a követelményt hangsúlyozta, hogy a fogalmak minden esetben pontosan fejezzék ki objektív tartalmukat. Ebből pedig az következik — mondotta —, hogy a fogalmaknak — objektív tartalmukra figyelemmel — a különféle jogágakban is azonos értelmet kell tulajdonítani; eltérő viszonyok kifejezésére pedig ajánlatos különböző fogalmakat használni.

Hivatkozott szerző a mű 138. lapján olvashatókra: ... „a szocialista jogtudomány ... nem ‚barátja' és nem ‚ellensége' a jogi fogalmaknak; elfogadja, sőt igényli azokat, elismeri szükséges voltukat és jelentőségüket, ha azok nem üres fogalmak ...". „De ez nem a jogi nyelv!"

Így folytatta: „Marx—Engels a német ideológiában mondotta: „A filozófusok, amint önállósították a gondolkodást, kénytelenek voltak a nyelvet is külön birodalommá tenni. Ez a titka a filozófiai nyelvnek... A filozófusoknak a maguk nyelvét csupán fel kell oldaniok a mindennapi nyelvben, amelyből elvonatkoztatták, hogy felismerjék benne a valóságos világ elferdített nyelvét,... Ezt kell tenniök a jogászoknak is!"

Mégis, amint azt Szabó Imre megjegyezte, a hozzászólások elgondolkoztató érveléseket tartalmaztak arra nézve, hogy különböző tartalommal bíró fogalmak között olyan összefüggések is vannak, amelyek az értelmezés során különböző erővel átcsapnak egymásba, egymás befolyásolása alá kerülhetnek — és ezt a tényt sohasem lehet figyelmen kívül hagyni, ha az értelmezendő jogszabály igazi tartalmának a megismerésére törekszünk.

Számos felszólaló fűzött megjegyzéseket az analógia és értelmezés problematikáját tárgyaló fejezetekhez is. E vonatkozásban a felszólalók egymás álláspontjával is ellentétes véleményeket fejtettek ki. Egyesek kétségbe vonták a szerzőnek az analógia juris létezését megtagadó álláspontja helyességét. Arra hivatkoztak, hogy az átmeneti korszakban — tekintettel az alapelvekre és a jogszabályok indokolásának a jogalkalmazó számára támpontul szolgáló jelentőségére — az analógia juris megtagadásának az álláspontja kifogásolhatónak látszik (Vas Tibor).

Az ellenkező álláspont képviselője is felteszi a kérdést, vajon a szerző szigorú álláspontja nem köti-e meg túlságosan a bíró kezét a joghézagok kitöltésében. E kérdésre azonban megadja a választ is, amelyben örömmel üdvözli az analógia juris létezését elutasító álláspont kifejtését. Sőt még a szerző által körülírt közvetett törvényanalógia (más jogág köréből vett jogszabály alkalmazása a joghézag kitöltésére) felhasználása tekintetében is óvatosságra int (Weltner Andor). Megjegyzi, hogy ez a kérdés nagyon gyakran felmerül a polgári jog és a munkajog vonatkozásában. E téren találkozni lehet olyan felfogással, amely szerint a szerződések érvénytelenségére vonatkozó polgári jogi szabályokat minden változtatás nélkül — analógia útján — alkalmazni lehet a munkaszerződésekre is, bár számos olyan esetre lehet hivatkozni, amikor e közvetett törvényi analógia a gyakorlatban helytelen eredményre vezetett.

Mások az analógia és az értelmezés éles elhatárolásának a szükségességére mutattak rá (Kádár Miklós, Molnár József). Helyeselték a szerzőnek azt a megállapítását, hogy az analógia és az értelmezés, közelebbről a kiterjesztő értelmezés, minőségileg különböznek egymástól. Különösen fontosnak látták ennek a megállapítását a büntetőjog vonatkozásában, ahol a kiterjesztő értelmezés gyakori alkalmazásával szemben a joghézagnak analógia által való kitöltése tilos.

Szerző erre nézve így vélekedett: Ami azt a nézetet illeti, hogy az analógia egyik társadalmi viszonyra vonatkozó szabályozás átvitele másikra (Molnár József) — nem ért egyet. Valamely szinten közös lényegi jegyekkel kell rendelkezniök ugyan, azonban a döntő, hogy mit kell társadalmi viszonyon érteni. Leghelyesebb egynemű viszonyokról beszélni.

Továbbá szerző maga is hangsúlyozta, hogy az analógia és a kiterjesztő értelmezés elválasztása elengedhetetlen, de egymástól való elhatárolása minden elméleti megfogalmazások ellenére a gyakorlati életben rendkívül nehéz feladat. Gyakori jelenség az analógia és a kiterjesztő értelmezés elegyítése. Az egyik felszólaló szerint szerző könyvében, amikor az analógia elhatárolását büntetőjogi példán keresztül kívánta bemutatni, ilyenről lehet szó. A példa elemzése után arra a következtetésre jutott a felszólaló, hogy az analógiáról általában akkor lehet beszélni, amikor valamely törvényt az általa szabályozott társadalmi viszonytól eltérő jellegű társadalmi viszony jogvédelme érdekében, a joghézag kitöltése céljából, alkalmaznak. Szabó Imre könyvében bőven foglalkozik az értelmezés és az analógia elhatárolásával. Válaszában ezért elegendő volt utalnia a művében kifejtett állásfoglalásokra.

A mű *szerzője* hajlamos volt helyt adni az analógia meghatározására felhozott példájával szemben tett kifogásoknak, azonban nem értett egyet az ellenvetésből levont következtetéssel, nevezetesen azzal, hogy analógia alkalmazásáról van szó, ha valamely törvényt az általa szabályozott társadalmi viszonytól egészen eltérő viszony szabályozására használnak fel.

Jelentős volt a száma azoknak a felszólalóknak, akik a mű megállapításaival egyetértettek, de bizonyos — gyakran az értelmezés határterületein elhelyezkedő — problémák kidolgozásának az elmulasztását, illetőleg elhanyagolását kérték számon a szerzőtől. Ilyen volt pl. az alkotmány, mint alaptörvény értelmezésének az ügye (Beér János). E vélemény szerint — az alaptörvény különleges törvényi jellegzetességei miatt nem szorítható be az értelmezés általánosan meghatározott körébe, hiszen az alkotmány úgy is felfogható, mint az általános törvényi értelmezés zsinórmértéke. Hasonlóképpen felvetették egyesek a legfelsőbb bírósági és a legfőbb ügyészi állásfoglalások, a kormány-titkársági állásfoglalások, tájékoztatók és az ügyészség törvényesség feletti felügyeleti tevékenysége értelmezési jellegének, illetve az értelmezéssel való kapcsolatának a szerző által történt elhanyagolását. (Beér János, Névai

László). Egyúttal érthetőnek tartották, hogy a szerző munkájában az értelmezés alanyainak a körét csak az állami szervekre terjeszti ki. A mű készítésének az időpontjában a társadalmi szerveknek jogszabályt értelmező tevékenysége elenyésző jelentőségű volt. Ma azonban a helyzet megváltozott, ezért napjaink gyakorlata és még inkább a jövőnek az érdekében a társadalmi szervek értelmező tevékenysége elvi részei is kidolgozásra várnak. Hasonlóképpen helyes lenne a jogi szempontból releváns társadalmi normák értelmezésének a feldolgozása is (Névai László).

A *szerző* nem tette vitássá a felsorolt részlettémák feldolgozásának a szükségességét, azonban a szakjogágak körébe utalta. Kimutatta, hogy néhányat közülük — a teljesség igénye nélkül — művében is elemzés alá vett. A témák részletes és valamennyi kidolgozását azonban tudatosan mellőzte. Munkája ugyanis az egyes jogágakba történő behatolás ellenére is jogelméleti munka — és mint ilyen, nem hivatott az egyes szaktudományok területére tartozó elméleti kérdések feldolgozását e szakágak művelőinek a köréből elvonni. Például hozta fel az ügyészség törvényesség feletti felügyeletét, amely — véleménye szerint is — hatással van a jogszabályok értelmezésére — megvalósulása azonban olyan széles területen, oly sok elemből tevődik össze, hogy a vele való tudományos foglalkozás szükségképpen meghaladja egy jogelméleti munka vizsgálódási körét. A mű elkészítésével kapcsolatban egyik legfontosabb feladatául tűzte ki, hogy az értelmezés egyes jogterületeken érvényesülő speciális problémái összegyűjtésére és feldolgozására ösztönözze a jogtudomány művelőit. Amennyiben a könyv e feladatát sikerrel teljesítette — amire a felszólalásokból részben következtetni lehet — a vita máris segítséget nyújtott a szocialista jogtudomány továbbfejlesztéséhez.

Az ankétot vezető Kádár Miklósnak a referátumokat, a felszólalásokat méltató és a művet a vita alapján is messze kiemelkedőnek értékelő szavai zárták be az ülést.

Molnár József

Tudományos fokozatok odaítélése

Doktori fokozat

Barna Péter „Elméleti problémák az állam elleni bűntettek körében" c. doktori értekezését 1960. június 6-án védte meg. Az értekezés opponensei Búza László akadémikus, B. Sz. Nyikiforov, a jogi tudományok doktora és Szalay József, a legfőbb ügyész első helyettese voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt „Elméleti problémák az állam elleni bűntettek körében" c. értekezését olyan tárgykörből merítette, amelynek elméleti feldolgozását a magyar irodalomban a szerző kezdte meg és amelyet a szocialista jogirodalom is csak bizonyos vonatkozásokban érintett. Az értekezés az állam elleni bűncselekmények történeti áttekintése, ill. a politikai bűncselekmény fogalmával kapcsolatos burzsoá irodalmi állásfoglalások kritikai elemzése során megalapozottan mutatja ki, hogy mind elméleti, mind gyakorlati szempontból különbséget kell tenni a politikai bűncselekmény burzsoá kategóriája és az ellenforradalmi bűntett fogalma között. Az értekezés jelentős eredményének tekinthető az ellenforradalmi bűntett fogalmi elemeinek feltárása, sokoldalú megvilágítása, elemzése, amelynek keretében a szerző állást foglal a tényállástan majdnem valamennyi vitatott kérdésében. Ennek során különösen figyelemre méltóak a bűncselekmény tárgyáról és alanyi oldaláról tett elméleti megállapításai, bár ezek közül a célzatnak, mint önálló bűnösségi formának felfogása vitatható és további kimunkálásra szorul. Az értekezés behatóan elemzi a hatályos jogot és ennek, valamint általános elméleti alapvetése eredményeként büntetőpolitikánk irányvonalának megfelelő értékes kodifikációs javaslatokat tesz. A munkát, amely tartalmilag megfelel a doktori disszertációra megszabott tudományos követelményeknek, egészében a teljes irodalmi áttekintés, a helyes és arányos szerkezet, a csiszolt formakészség jellemzi. A jelöltnek az opponensei véleményekre adott válasza is tanúsítja átfogó jogi műveltségét, vitakészségét, önálló gondolkodását.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság 7:1 arányú javaslata alapján, Barna Pétert a jogi tudományok doktorává nyilvánította.

Kandidátusi fokozat

Pikler Kornél „A szokásjog, különös tekintettel a törvényességre" c. kandidátusi értekezletét 1960. május 23-án védte meg. Az értekezés opponensei Szamel Lajos és Vas Tibor, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt fontos és időszerű témát dolgozott fel. A téma feldolgozásának módszere és rendszere kielégítő. A marxista—leninista filozófia alapján a szocialista állam- és jogtudományi irodalom eredményeire támaszkodva, új tudományos eredményekre is eljut. Jelölt disszertációja széles irodalmi apparátusra épül. A burzsoá irányzatok egyes legjellemzőbb szerzőin túl, felhasználja a mai neves szerzők műveit. Azokat megfelelő kritikai elemzés alá veszi. Kielégítő módon használja fel a szocialista irodalom vonatkozó műveit, bár a tárgykörét érintő legáltalánosabb állam- és jogelméleti, államjogi műveket bizonyos fokig háttérbe szorítja. Kiemelendők a disszertációnak azok a részei, melyekben elméleti megalapozással rendszerezi a burzsoá irányzatokat. Tudományos igénnyel vonja meg a határt a szokásjoggal kapcsolatos kategóriák között. Figyelemreméltóak de lege ferenda tett javaslatai. Vitatható álláspontjai mellett is (mint pl. a döntvény írottjogi jellege, az államigazgatási szervek szokásjogteremtő gyakorlata stb.) tudományos szinten érvel. Az opponensi véleményekre adott válasza megfelelő színvonalat képviselt.

A Tudományos Minősítő Bizottság, Pikler Kornélt a bírálóbizottság 6 : 1 arányú javaslata alapján, a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Antalffy György „Az állam szervezete és elmélete a rabszolgatartó athéni demokráciában" c. kandidátusi értekezését 1960. május 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Beér János és Kovács István, a

jogi tudományok kandidátusai és Hahn István, a történelem tudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy szerző az államelméleti kutatások szempontjából fontos témát dolgozott fel. Megbízható forrásfeldolgozás, szerkezeti arányosság, zárt logikai rendszer és élvezetes forma jellemzik a munkát. Megfelelő hangsúlyt kapnak benne a vizsgált korszak összes lényeges társadalmi viszonyai. A szerző, mint tudományágának gyakorlati művelője, a marxista—leninista társadalomtudományokra jellemző igényességgel mutatja ki az összefüggéseket a gazdasági-társadalmi viszonyok, valamint a különböző állami intézmények között. Az állami intézmények rendszerének összefüggő bemutatása útján új tudományos eredményekre jut el a feltárt jelenségek, történeti tények, intézmények államelméleti értékelésében. Eredményesen cáfolja a burzsoá szerzők idealista nézeteit e tárgykörrel kapcsolatban. A bizottság megállapítja, hogy jelölt az opponensi véleményekre magasszínvonalú kielégítő választ adott.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Antalffy Györgyöt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Bokor Péterné Szegő Hanna „A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások kérdése" c. kandidátusi értekezését 1960. május 31-én védte meg. Az értekezés opponensei Búza László akadémikus és Haraszti György, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy jelölt disszertációjával beigazolta, hogy tudományos kutatásokra és azok által önálló eredmények elérésére képes. A disszertáció széleskörű tanulmányok végzése alapján, gondos jogi elemzéssel készült és a mai nemzetközi jogi irodalomban sokat vitatott, időszerű kérdést tisztázott. Konklúziói az opponensi vélemények szerint helytállók, az elhangzott kifogások a végső következtetések helyességét nem érintik. A feldolgozás a marxista—leninista világnézet alapján történt és ebből a szempontból is értékes munkának minősül.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján, Bokor Péterné Szegő Hannát a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Szilbereky Jenő „Az ügyész a polgári perben" c. kandidátusi értekezését 1960. június 21-én védte meg. Az értekezés opponensei Beck Salamon, a jogi tudományok doktora és Névai László, a jogi tudományok kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Szilbereky Jenő „Az ügyész a polgári perben" c. kandidátusi disszertációja a szocialista jognak nagyon időszerű kérdését tárgyalja. A téma a magyar irodalomban eddig még nem került rendszeres feldolgozásra. A munka elsősorban a gyakorlat igényeit tartja szem előtt. Elméleti alapon is fejtegeti azonban az ügyész polgári eljárásbeli részvételének kérdéseit, habár az ilyen vonatkozású megállapításai még alaposabb kidolgozásra szorulnak. A munka tárgyalja a szocialista országok joganyagát. Ez a rész alkalmat ad arra, hogy a munka értékesítse a szocialista irodalom eredményeit. A munka elemzi a burzsoá joganyagot is. Az egész munkán végigvonul a marxista módszer, a pártos szemlélet. A jelölt válaszával bebizonyította, hogy a témájának az anyagát feltétlenül uralja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján, Szilbereky Jenőt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

*

Meznerics Iván „A devizajog nemzetközi magánjogi vonatkozásai" c. kandidátusi értekezését 1960. október 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Világhy Miklós és Weltner Andor, a jogi tudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság Meznerics Iván „A devizajog nemzetközi magánjogi vonatkozásai" c. disszertációját az opponensek bírálata és a hozzászólók megjegyzéseinek figyelembevételével, a következőképpen értékelte: A jelölt disszertációja tárgyául olyan témát választott, amelynek a szocialista gazdaság problémái szempontjából nagy jelentősége van és amely egyben a szocialista jogtudománynak eddig elhanyagolt területe volt. A jelölt nagy irodalmi felkészültséggel, a nemzetközi bírói gyakorlatunk és a devizagazdálkodás gazdasági vonatkozásainak alapos ismeretében készítette el értekezését. Anyagát világosan, színvonalasan tárgyalja, törekszik az elemző és bíráló feldolgozásra. Következtetései segítséget nyújthatnak a jogalkotás és jogalkalmazás számára. A bizottság megállapítja, hogy a jelöltnek bizonyos vonatkozásban még mélyebbre kell hatolnia a kapitalista és szocialista devizajog között mutatkozó hasonlóságok és eltérések okainak, a társadalmi-gazdasági viszonyok és a jogi megállapítások közti összefüggéseknek, valamint a devizajog elméleti vonatkozásainak elemzésében. A jelölt az opponenseknek magas színvonalon adta meg a válaszát, behatóbban terjeszkedve ki az oppozíciókban felvett elméleti kérdésekre.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján, Meznerics Ivánt a jogi tudományok kandidátusává nyilvánította.

JOGIRODALOM

*Hajdú Gyula: A leszerelés**

Hajdú Gyula munkája igen aktuális kérdésnek alapos és nagyon élvezetes formában való kidolgozása. A leszerelés kérdése hosszabb idő óta foglalkoztatja nemcsak az államférfiakat és politikusokat, hanem a nagyközönséget is, de soha sem volt aktuálisabb, mint napjainkban, Hruscsov elvtársnak az ENSZ XIV. és XV. Közgyűlésén tartott felszólalása után.

A munka kitűnő tájékoztatást ad a kérdésről, nemcsak a leszerelésre vonatkozó törekvések és események történetét ismerteti, hanem megvilágítja a kérdést minden vonatkozásában. Nemcsak nemzetközi jogászok számára készült forrásmunka; célja az, hogy a közönség megismerje és helyesen értékelje a problémát, tisztán lássa azokat a gazdasági és politikai adatokat, amelyek a leszerelés körüli harcban szerepet játszanak, leleplezze az imperialista államok s azok hatalmát kezükben tartó monopol-kapitalisták számításait és taktikáját s bemutassa azt az őszinte és következetes politikát, amellyel a Szovjetunió és a szocialista tábor államai az általános és teljes leszerelés minél előbbi megvalósítására törekszenek. Fejtegetései nemcsak világosak és könnyen olvashatók, de nagyon meggyőzőek is. A munka nagy mértékben hozzá fog járulni a magyar nép külpolitikai tájékozottságának emeléséhez s ahhoz, hogy helyesen lássa és értékelje a leszerelés körüli eseményeket. A munka minden békeszerető embert meg fog győzni arról, hogy a béke biztosítását csak a szocialista államoktól remélheti, hogy az imperialista államok a leszerelést csak tetszetős jelszóként használják, — uralkodó osztályuk érdekei élesen ellentétben állnak a leszereléssel. A kapitalista államokban az uralkodó osztály hatalmát csak a hadsereg által biztosított erőszak segítségével remélheti fenntartani. Ezzel függ össze a katonák különleges helyzete, mellyel a külpolitika irányítására is döntő befolyást nyertek. A szerző nagyon meggyőzően mutat rá erre az Egyesült Államok viszonylatában.

A munkának tehát nemcsak a kérdés megismerése, hanem a politikai nevelés szempontjából is nagy a jelentősége.

Egy kérdés van, amelyben a szerző álláspontját nem tudom teljesen magamévá tenni. Szerző szerint „azzal, hogy az Egyesült Nemzetek Közgyűlése a szervezet céljainak, elveinek és Alapokmánya rendelkezéseinek megfelelően elhatározta az általános és teljes leszerelés elvének elfogadását és ilyen értelmű ajánlásokat tett a tagoknak és Biztonsági Tanácsnak, *az általános és teljes leszerelés az államok jogi kötelezettségévé vált.* Megoldásra vár azonban a kötelesség végrehajtásának módja. Ha erre nézve megegyezés nem jönne létre, a Biztonsági Tanács feladata, hogy akár kényszerítő eljárás alkalmazásával a végrehajtásról gondoskodjék." (210. lap.)

Szerző úgy látja, hogy „Az Egyesült Nemzetek Szervezetébe történt belépéssel kötelezték magukat az államok, hogy a béke és biztonság megóvása érdekében vállalt nemzetközi kötelezettségük által megkívánt színvonalat meghaladó fegyverzetüket és a fegyveres erőiket le kell szerelni. Ez *jogi kötelesség,* melyet teljesíteni tartoznak." „Az Alapokmány 26. cikkéből kitűnik, hogy az államoknak joguk van arra, hogy a nemzetközi béke és biztonság megalapozásának és fenntartásának érdekében a további cikkek szerint igénybe vehető, illeltőleg igénybe veendő fegyveres erőkkel rendelkezzenek. Ebből azonban ésszerűleg következik, hogy ezt a szintet meghaladó fegyveres erők és fegyverzet fenntartásához nincs joguk és amennyiben ezt mégis teszik, megszegik nemzetközi jogi kötelezettségeiket". (207—208. lap.)

Amit a szerző mond, abban sok az igazság. Az bizonyos, hogy az Alapokmány 2. cikkének 4. pontja szerint „A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezésük során más állam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell." Ebből logikusan következik, hogy nem rendelkezhetnek az erőszakkal való fenyegetés s az erőszak alkalmazásának eszközeivel sem. De nézetem szerint az Alapokmány a leszerelésre irányuló konkrét jogi kötelezettséget nem statuált. Meggyőződésem, hogy itt is programjellegű normáról van szó, amely a konkrét esetben jogi eljárás útján kikényszeríthető kötelezettséget nem statuál. Ezen nem történt változás a leszerelés kérdésének a Közgyűlés XIV. ülésszakán való tárgyalása során sem.

Igaza van a szerzőnek, hogy a kérdés megoldásánál a jóhiszeműséget kell alapul venni. Az Alapokmány 2. cikkének 4. pontja értelmében a tagállamok kötelesek az Alapokmányban vállalt kötelezettségeiket jóhiszeműen teljesíteni. A jóhiszeműségnek ez a kötelezettsége az Alapokmány programjellegű normáival kapcsolatosan is fennáll s így nemzetközi jogellenes minden olyan magatartás a fegyverkezés terén, amely rosszhiszemű szembehelyezkedés az Alapokmánynak azzal a rendelkezésével, mely szerint az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől és erőszak alkalmazásától tartózkodni kell.

A béke és biztonság fenntartása a nemzetközi jogi törvényesség követelménye. A békeharc a nemzetközi jogi törvényességért folyik. Ezért a békeharcban nagy jelentőségű szerep vár a magyar jogászokra, akik első sorban hivatottak a törvényességért minden vonalon küzdeni. Igen kívánatos, hogy Hajdú Gyula kitűnő könyvét minden magyar jogász ismerje.

Buza László

* Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1961. 353 lap.

*A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai. Harváth Pál jogtörténeti monográfiája**

I.

Horváth Pál egyetemi docens, a jogi tudományok kandidátusa 1958. évben megvédett kandidátusi disszertációját megfelelően átdolgozva tette közzé e jelentős kötetben. A szerző a munka megírásával meglehetősen szegényes jogtörténeti irodalmunkat,[1] különösen pedig a monográfiákat egyáltalán nélkülöző egyetemes jogtörténeti irodalmat kívánta gazdagítani s olyan témát választott disszertációjához, melynek ugyan rendkívül nagy külföldi irodalma volt, de a különböző, túlnyomóan polgári történeti-jogtörténeti iskolák képviselői a kérdés lényegét eltussolták, sőt meghamisították.

A falusi földközösség kérdésének magyar viszonylatban már volt művelője. A magyar falusi földközösség történetét, Tagányi Károly a klasszikus polgári gárda jeles tagja a múlt század végén felvázolta.[2] Munkája azonban nem talált visszhangra, eredményeit az imperialista korszak polgári tudománya érthetően igyekezett elhallgatni, mert nem akarta elismerni, hogy a föld magántulajdonán alapuló társadalmi rendet egy olyan másik rend megelőzte, amely a közös földtulajdonra épült. Felszabadulás utáni történettudományunk részkutatásokkal kiegészítette Tagányi munkáját,[3] s Molnár Erik elvégezte Tagányi munkájának marxista bírálatát is, e munka új kiadásához fűzött előszavában. Molnár Erik mutatott rá a magyar marxista történeti kutatás feladataira a földközösségi rendszer terén: kiegészíteni Tagányi kutatásait az osztatlan földekre, legelőkre, erdőkre, elvégezni az osztályviszonyok fejlődése következtében beállott változások vizsgálatát, a földhasználat szabályainak megállapítását, a földesúri hatalom szerepét, a szabadfoglalás jogának szabályait, tisztázni a földhasználat szabályainak történeti sorrendjét, s azokat az okokat, melyek a fennálló szabályok módosulását maguk után vonták. Végül meg kell állapítani a fejlődéstörténet összefüggéseiben azokat az elveket, melyek az osztatlan földek, legelők, erdők használatát szabályozták.[4]

A történet-jogtörténettudomány adósságai még a mai napig is fennállanak. E hiányok nem könnyítették meg szerző munkáját. Éppen ezért a magyar vonatkozások feltárása, vagy legalább a magyar fejlődés összehasonlító alkalmazása jórészt még elvégzetlen maradt. Ennek a hiánynak ellenére a szerző igen sokoldalúan közelítette meg a kérdést. Rendkívül nagy külföldi irodalmi apparátussal dolgozott, ami munkájának nagy erőssége. Jól ismeri és alkalmazza a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió történetirodalmát, s nem hanyagolja el a nyugati, elsősorban a német nyelvű történeti irodalmat sem. Az egyetemes jogtörténeti monográfia szerzője természetesen kevéssé nyúlhat az eredeti forrásokhoz, mint a magyar jogtörténet kutatója, és csak kiegészítésképpen, kisegítésképpen fordulhat ezekhez. A szerző ettől sem fél, s ahol lehet használ eredeti forrásokat, oklevélgyűjteményeket, másútt pedig — ahol túlnyomórészt irodalmi feldolgozásokkal operál, azokhoz kritikával közeledik. Külön historiográfiai fejezeteket szentel a középkori feudális földközösségre vonatkozó polgári irodalom bírálatának, s ezt igen nagy gonddal, beható elemzéssel végzi.

Ami az európai földközösség anyagát illeti, elsősorban orosz és német munkákat, illetve ezt az irodalmat használja, és csak másodsorban nyúl francia, angol vagy más nemzetiségű írók munkáihoz. Ez a tény a munka összehasonlító anyagát kissé leszűkíti, viszont a jelen körülmények között a lehető leghelyesebb megoldás. Helyes azért, mert szinte lehetetlen a földközösségre vonatkozó összes munkákat elemezni, s a magyar földközösségi viszonyokra egyrészt éppen a környező szláv és német viszonyok voltak hatással, illetve egyes jogintézmények hasonló körülmények közt nálunk is megjelentek, másrészt az alapos német polgári tudomány és a haladó orosz tudomány a leghasznosabb segítséget nyújtják a szerzőnek a középkori földközösség feldolgozásához. Munkáját éppen ezért a tárgyat tekintve csaknem kimerítőnek lehet tartani, talán csak a szomszédos lengyel jogtörténeti irodalomra helyezhetett volna nagyobb figyelmet.

II.

A négy fejezetre oszló monográfia első fejezete a középkori falusi földközösség történetével foglalkozó polgári történeti-jogtörténeti irodalom bírálatát nyújtja. A historiográfiai rész a munka önálló részének tekinthető, melyet a szerző a Századok hasábjain külön is bemutatott.[5]

A historiográfiai részben a szerző természetszerűleg nem törekedhetett teljességre, ellenkező esetben a historiográfiai rész külön monografiává szélesül. Et hunc tu Romane, caveto! a szerző is óvakodik, nehogy aránytalanná váljon. Így is e rész a munka több mint egy harmadát foglalja el. A szerző a földközösségre vonatkozó polgári irodalom feldolgozásával alapos munkát végez, s a földközösségre vonatkozó legjelentősebb munkákat és nézeteket megbírálja. Talán csak azt lehet hiánynak felróni, hogy a historiográfia során nem tér ki a század legjelentősebb polgári iskolájára a szellemtörténeti iskolára, és bár annak egyes reprezentánsait és munkájukat ismerteti, a földközösséggel foglalkozó irodalom összefüggésében nem vizsgálja az iskola szerepét. A szerző e historiográiai részben átfogó képet ad. Bemutatja a polgári történeti, jogtörténeti irodalom e téren jelentkező alapvető irányzatait, és kritikailag elemzi a falusi földközösségi viszonyok tagadóinak tarthatatlan szemléletét. Az I. fejezet 1 címében a falusi földközösség feltárását megalapozó iro-

* Akadémiai Kiadó, Bpest, 1960. 283. o. Részletes német nyelvű összefoglalással.

[1] L. ennek összefoglalását Cs. A.: *Úriszék, XVI—XVII. századi perszövegek.* Jogtudományi Közlöny, 1959. 614—617. old.

[2] A földközösség története Magyarországon. Magyar Gazdaságtört. Szemle 1894.

[3] Székely György szerk.: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században. Ebben különösen Székely György: A földközösség és szerepe az osztályharcban. 80—103. o.

[4] Molnár Erik: Előszó 8—9. old.

[5] Horváth Pál: A középkori falusi földközösség történetével foglalkozó polgári történeti-jogtörténeti irodalom néhány kérdése. Századok, 1959. 802—843. és 1960. 125—147. old.

dalom ismertetése során megismerkedünk különösen a germán Markközösségre, valamint a szláv falusi földközösségre vonatkozó polgári kutatások eredményeivel. A 2. cím továbbvisz a polgári kutatások klasszikus korszakához, amelynek eredményei a földközösség polgári kutatásának tetőpontjáig nyúlnak. Noha a polgári pozitivizmusnak e korban haladó vonásai vannak, lényegesen újat már nem tudott adni, s az egyre szaporodó reakciós iskolák törekvései ellen nem tudott eredményesen fellépni. Horváth Pál végigkíséri a múlt század második felének polgári munkáit mind a germán, mind a szláv, különösen az orosz nyelvterületeken, főképpen a korszak orosz irodalmának munkásságában fedez fel jelentős eredményeket, sőt haladó tanításokat is (M. M. Kovalevszkij).

Az imperializmus korának egyre reakciósabbá váló polgári történetjogtörténet kutatásával foglalkozik a 3. címben a szerző. A polgári társadalom elmélyülő ellentmondásai közepette a XX. század történeti iskolái a falusi földközösség lényeges kérdéseit tagadásba vették, s azt tanúsították, hogy a földre vonatkozó magántulajdon megelőzte a földközösséget. Szerző bemutatja, hogy a rekaciós irányzatok, különösen A. Dopsch és követőinek tanításai sok zavart okoztak a polgári történetírásban, de a régi megalapozott kutatások értékét nem tudták lerombolni, s azok több tudós munkáiban tovább éltek.

III.

Szerző a munka második fejezetében rátér a középkori falusi földközösség jelentkezési formáira. A középkori falusi társadalom fejlődéstörvényeinek elemzésében az őskommunista társadalomból indul el. Mint már Engels a Markról szóló tanulmányában megállapította,[6] csaknem valamennyi nép történetében két uralkodó tényező figyelhető meg: a nép rokonsága szerinti tagozódása és a föld közös tulajdona.

A történeti tények — mint láttuk — a polgári tudományt is foglalkoztatták. A polgári tudomány legtöbb képviselője azonban nem ismerte fel, vagy nem akarta felismerni, hogy a föld magántulajdonán alapuló társadalmi rendet megelőzte egy másik rend, mely közös földtulajdonra épült fel, és igyekezett bizonyítani, hogy a közös földtulajdon nem előzte meg a magántulajdont, az csak a feudális társadalmi és gazdasági viszonyok következménye. Ugyanakkor a marxista történetkutatás elsőrendű kérdésnek tartotta az ilyen értékű fejlődés feltárását; ezért köszöntötte Engels olyan melegen a különben polgári Morgan „Ancient Society" című munkájában a vérségi és szomszédsági viszonyok alapvető kérdéseinek megvilágítását, mely tényezők az ősi társadalom termelőerőivel összhangban keletkeztek, s annak szükségleteit teljesen kielégítették.

Az ősi társadalom Engels által említett két alapvető tényezője közül időben a nemzetségi szervezet volt az első, melyben nem az uralom és alávetettség, hanem a társadalmi viszonyok közösségi rendje dominált. E nemzetiségi rend gyökerei a matriarchális családba ereszkedtek, melynek historiográfiáját M. O. Koszven orosz ethnográfus nagy alapossággal megírta.[7] Szerző a nemzetségi szervezet lényeges kérdéseit helyesen vázolja és dokumentálja Engels tételét, hogy az a szomszédsági közösséget időben megelőzte, s az egyes nemzeteknél az államalakulás folyamatában esett szét, vagy éppen állami szervekké alakult át.[8] Noha a nemzetségi társadalmi forma megelőzte a szomszédságit, azért — Engels megállapítása szerint is — a két közösségi formát együtt is meg lehet találni. Szerző is utal a caesari tudósításokból ismert tényre, hogy a germánok nemzetség és rokonság szerint (gentibus cognationibusque) telepedtek le. A két közösségi forma egymásmellettisége azonban csak egy ideig tart s a nemzetségi közösség átadja helyét a szomszédsági, tehát területi közösségnek.

Szerző a következőkben bemutatja a nemzetségi közösséget, a különböző államokban, s behatóan vizsgálja az orosz nemzetségi viszonyokat a jogtörténeti források világánál, figyelembe véve Juskov, és különösen Grekov megállapításait. Figyelemre méltóak a nagycsaládra vonatkozó fejtegetései, bár azzal, hogy a nemzetségi fejlődést általánosságban nemzetenként külön tárgyalja, nem tudja kiaknázni az összehasonlításban rejlő lehetőségeket. Talán ide kívánkozott volna a már ismert magyar jogi anyag összehasonlító tárgyalása, amelynek mellőzése bár tudatosan történt, az összképet mégis hátrányosan befolyásolja. Hiszen a székely tízesrendszer, az erdélyi szászok Nachbarschaft, vagy a palóc nagycsaládrendszer mellett még számos jogtörténeti emlékünk van, amelyek segítségével a magyarországi nemzetségi, illetve szomszédsági szervezet problémáinak bemutatásával a szerző helyes megállapításai még inkább dokumentálhatók.

A nemzetségi közösség bomlása talaján jöttek létre a falusi földközösségek, s oly módon fejlődtek, hogy kereteikben hosszú ideig létezett a nagycsaládi közösség is anélkül, hogy a két közösségi rend ellentmondásba került volna. Engels állapította meg, hogy a territoriális „Mark" mögött eltűnt a nemzetség, benne azonban jól felismerhetők annak nyomai, hogy a közösség tagjainak rokoni viszonyaiból származott (195. old.).

A szerző a fejezet további részében bemutatja a territoriális, szomszéd-jogú földközösséget, mint a faluközösség alapvető formáját, amit ugyan a földesuraság megjelenése egyre szűkebb térre szorít, mégis egyes intézményeiben továbbra is él, újból és újból feltűnik a feudalizmus takarója alatt. (109. s köv. 11. old.) A territoriális földközösség sok bizonyítékát mutatja be a különböző népeknél. A földközösség sajátos formája jelentkezik az orosz városi közösségekben (obscsinagorod). Magyar viszonylatban sem ritka ez. Debrecen régi közösségi szervezete, ahol nyilas-osztással adták ki a földeket a feudális korban, a földközösség nyomaira utal.[9]

A szláv földközösségek vizsgálatánál a szerző megemlékezik a falusi bíráskodásról a földközösség vi-

[6] A német parasztháború III. mell. 153. old.

[7] Matriarchatus: Az anyajog kérdésének története. Budapest, 1950.

[8] Vö. Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx–Engels Válogatott Művek. II. 298. old

[9] Vö.: Zoltai Lajos: Debreceni utcakapitányok, tizedesek és tízházgazdák. Debrecen, 1939. Klny. a Debreceni Szemlétől. vö. legújabban Komoróczy György: Debrecen története a felszabadulásig. Debrecen, 1955. 21. old.

szonyaiban. (204. lap.) Nem ártott volna Eckhart kutatásaira részletesebben utalni, ki a falu füstjének jogintézményét elsőnek mutatta be jogi irodalmunkban.[10] Szerző a későbbiekben (227. old) a „saját füst" jogintézményének keretében mutatja be a ház füstjét, mint a közösség kötelékeiben folyó termelés és élet saját kifejezőjét. Akinek tüzét a faluközösség területén felszállni engedte, azt a közösség által biztosított minden lehetőségben is részesítette. Szerző jelentős irodalmi apparátussal dokumentálja a germán és szláv földközösségek kialakulását, és utal a többi népek, sőt az Európán kívül élő népek feudális közösségi szervezetére is.

IV.

A munka III. fejezete a földesuraság és földközösség viszonyát tárgyalja s megvilágítja az előbbinek hatását a földközösségre, valamint a feudális állam szerepét a földközösség intézményének alakulásában. Az imperializmus történetszemlélete azt hirdette, hogy a faluközösség csak a földesúri hatalom alatt keletkezett. Már pedig szerző is gazdag anyaggal bizonyítja, hogy a feudális gazdasági és politikai hatalom nem megteremtette, hanem kölcsönhatásában lényegesen módosította a régebben meglevő falusi földközösséget. E közösségben már meglevő belső bomlást a földesuraság meggyorsította, és a feudális osztálytartalomnak megfelelően módosította. Bizonyos közösségi jogok fennmaradtak, de az urasági befolyás kiterjesztése következtében jelentősen korlátozódtak. A földesuraság befolyásának kiterjesztése a „véduraság"-on keresztül (Schirmherrschaft) vezetett el az immunitásig, miközben az önmagában is bomló faluközösség jobbágyközösséggé lett. A földesúr osztályérdekei a közösségi birtokok megszerzését kívánta, de a termelőerők korlátai arra kényszerítették, hogy engedje fenntartani a függő telek használati jogát, mely sokban megőrizte a közösség viszonyait.

Szerző a III. fejezet 2. címében a földesúri függésbe került falusi földközösség intézményeit tárgyalja.

A középkori faluközösség már a függésbejutást megelőzően gazdasági egységgé vált, melyben továbbra is érvényesültek a termelés közösségi szabályai. A földesúr, akár maga is beilleszkedve a közösségbe, akár azonkívül mindenképpen befolyása alá vonta a faluközösséget, mint gazdasági egységet, s a jobbágy egykori szabad közösségi tagsági joga földjének haszonélvezetére süllyedt. A közösség — bár most már az uraság akaratától befolyásolva — továbbra is fennmaradt, de intézményei átalakultak. Elöljáróinak szabad választása megszűnt, a Mark-ban a földesúr lett a vezető, s a faluközösség íratlan szokásjoga helyébe a „Hofrecht" lépett a maga aprólékos szabályaival. A földesúr végül a falusi önkormányzatokból minden közhatalmat elvont, amikor minden hivatalnokot maga nevezett ki, akik kizárólag a földesúr érdekeit szolgálták.

A 3. címben szerző a középkori faluközösséget, mint a feudális bíráskodás és adóztatás eszközét mutatja be. Noha a falu kisebb ügyeinek eldöntését, mind a német Mark, mind az orosz Obscsina közösségi feladatként megtartotta, a falusi bíróság a függővé vált közösségben másodlagos lett a földesúri bírósággal szemben, majd a földesúr a két bíróságot egyesítve a feudális járadék biztosításának eszközévé tette. A középkori falu a maga közösségi erejével hosszú ideig ellenállt s perrel támadta birtokosait az elkonfiskált jogokért. A feudális államban azonban az ellenállás nem vezetett eredményre, a hajdan szabad faluközösség bírája urasági eszköz lett, aki saját sorstársai elnyomását segítette elő a robotnyilvántartás vezetésével, a botbüntetés kiszolgáltatásával, vagy a szökevény kézrekerítésével.

A földesúr a faluközösség belső erejét és szervezettségét az adóztatásban is felhasználta. A földesúr a közösséget az adó behajtásában kollektíven felelőssé tette, s ezzel nehezítette a terhet vállalni nem akaró jobbágy szökését.

V.

A munka utolsó fejezete a középkori földközösség belső viszonyait tárgyalja, s ennek keretében szerzőnek nagyobb lehetősége nyílik az egyes részintézmények összehasonlítására. A közösségi tag a szomszédjogú viszonyok részese volt. Házat és telket, kerti, kender, káposzta stb. földeket kapott. Ezek alkották a belsőségeket, amelyeken kívül a közösségi tag még osztott szántóbirtokot és osztatlan használati jogokat élvezett a közösségben. E jogok összessége alkotta a *telket*, mely a járadékfizetés alapjává vált.

A telekföld sajátos rendje alkalmazkodott a nyomásos gazdálkodáshoz, és a telekrészek téli, nyári és ugarföldekben realizálódtak. A telek azonban mint gazdasági egység, a feudális rendben gyors osztódásnak indult (fél, negyed, nyolcad stb. telekrészekre). A közösségbeni telekilletőség a jobbágy számára nem jelentette ugyanazoknak a szántóföldeknek állandó használatát, mert a földek az illetőség arányában időnként újrafelosztásra kerültek. Az újrafelosztás technikája (vesszők, nyíl, kötél stb.) is a régi közösség egyes intézményeinek továbbélésére utal. Méginkább ezt mutatja az osztatlan közösföldek (legelő, erdő, használati jogok) további fennmaradása.

Horváth Pál munkája a középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásairól jogtörténeti irodalmunk érdemes alkotása, mely az egyetemes jogtörténet területéről gazdag szempontokat nyújt a magyar történeti-jogtörténeti kutatás művelői számára is.

*

A földközösséggel való foglalkozásnak — amint erre Székely György már említett tanulmányában rámutatott[11] — a történeti, jogtörténeti kérdések tisztázásán túl — mélységes politikai jelentősége is van. Horváth Pál munkájának tárgyalása során ezt a jelentőséget külön szeretném aláhúzni, hogy megkülönböztessem a földközösség kutatásának mai szerepét attól, amit e kutatás a múlt század polgári tudományának jelentett. A földközösség ma már nem hamis hagyományként szerepel a parasztság elavult életmódjának fenntartása és a kapitalizmus megmentése érdekében, mint volt pl. az orosz

[10] Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI—XVII. században. Budapest, 1954.

[11] Székely György: Tanulmányok i. m. — 80—82. old.

narodnyikoknál — hanem a szocializmus mai, falun való építése során is hasznos eszköz a kizsákmányolás előtti múlt, és a kizsákmányolás utáni jövő megmutatásával a szocialista közösségi életre nevelés érdekében.

Czimadia Andor

---

*Az adózás alapkérdései**

I.

A fenti címen megjelent tanulmánygyűjtemény már hosszabb idő óta forog az olvasók kezén és szakirodalmi visszhangja is már több folyóiratban jelentkezett. Mégis indokoltnak véljük, hogy ezzel a színvonalas munkával a Jogtudományi Közlöny hasábjain is foglalkozzunk.

A kötet megbeszélésére mindenekelőtt *a téma fontossága* ösztönöz. Amint erre más alkalommal is rámutattunk,[1] az adórendszer szabályozására a szocialista építés előrehaladásával párhuzamosan nagy gondot kell fordítanunk és az adóztatás formáit a népgazdaság fejlődéséhez kell alkalmaznunk. Az adózás problémáinak tudományos elemzése tehát szocialista gazdasági rendszerünk kialakításának mai stádiumában is jelentős feladat. Ezen nézetünk szerint nem változtat az, hogy a Szovjetunióban — mint a megvalósult szocializmus országában, amely immár a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének időszakába lépett — megkezdődött a lakosság adóinak fokozatos kiküszöbölése, különösen a kereseti adó megszüntetése. Ezt a célt a többi szocialista országok is meg fogják (kisebb-nagyobb fázisbeli eltolódással) valósítani, az állami vállalatok és a szövetkezetek adóinak jellegbeli átalakulása pedig befejezést fog nyerni; az adózás eszközének közgazdasági és jogi szempontból való tanulmányozása ennek ellenére még hosszabb történeti időszakon át szükséges marad.

Az adópolitika és az adójog szakembereinek a most mondottakból persze le kell vonniok azt a tanulságot, hogy állásfoglalásaik kialakításánál a kérdéseket a jövő fejlődés reális perspektíváira figyelemmel kell vizsgálniok. Recenziónk során szeretnénk a tárgyalt művet ennek a követelménynek a mérlegére is reáhelyezni; ezzel egyébként elválaszthatatlanul összefügg annak a kérdésnek a vizsgálata is, hogy mennyiben valósul meg a szóban levő tanulmánykötetben az elmélet és a gyakorlat egységbe foglalása.

Előre szeretnénk bocsátani még két megjegyzést. Az egyik az, hogy bírálatunk megírásánál főleg a jogászi, mégpedig az *elméleti jogi értékelés* mérőeszközeit kívánjuk alkalmazni, tekintettel arra, hogy a politikai gazdaságtan szempontjából kiindulva Schmidt Ádám,[2] a gyakorlati jogalkalmazás igényei oldaláról pedig a Fővárosi Tanács VB Pénzügyi Osztályának munkaközössége[3] már közöltek bírálatot „Az adózás alapkérdései"-ről. Másfelől azt kívánjuk leszögezni, hogy az alábbiakban *inkább áttekintő módon* akarunk szólni a vizsgált munkának és a benne foglalt tanulmányoknak a koncepciójáról és tartalmáról, lehetőleg kerülve a nagyszámú — és természetesen sokszor vitatható — részletkérdésekbe való belebocsátkozást.

A kötet ilyen értelmű általános értékelésénél határozott *pozitívumként* kell kiemelnünk azt, hogy a mű rendkívül gazdag anyagot, behatóan és jól rendszerezetten dolgoz fel. A tanulmánykötet — mint erre az előszó joggal utal — átfogja a szakterület egészét és megteszi az első lépéseket a legfontosabb problémák megoldása felé. A mű szerkezete, tematikája világos, könnyen áttekinthető.

Az összesen 12 tanulmány összehangoltsága már *kívánnivalót* hagy hátra. Az egyfelől az elméleti, másfelől a gyakorlati vonalat képviselő szerzők tanulmányaiban a kérdések feldolgozásának túlságosan eltérő módszerei nyernek alkalmazást. Az előbbiek (különösen Takács György és Nagy Tibor) terjedelmes értekezései a problémákat nagy elmélyüléssel vizsgálják, de a különböző részletek gyakorlati jelentőségét, illetve időszerűségét nem mindig tartják eléggé szem előtt. Az utóbbiak viszont témáikat jó értelemben vett praktikussággal és tömörséggel, de talán a szükségesnél messzebbmenő óvatossággal, a kritikai állásfoglalások kerülésével dolgozzák fel. Megítélésünk szerint a szemléletnek ebből a különbözőségéből adódnak azok a terjedelmi aránytalanságok is, amelyeket már a kötetet ismertető más szakemberek — így a fővárosi pénzügyi osztály munkaközösségén kívül Kolta János is[4] — bírálat tárgyává tettek.

II.

1. A kötetnek az *adóelméletekről* szóló, 80 lap terjedelmű bevezető tanulmányát Bácskai Tamás és Szentes Tamás írták. Fejtegetéseik teljes egészükben közgazdaságtani, közelebbről zömmel pénzügytani jellegűek; ezért részletesebb méltatásukat mellőzve, csupán arra utalunk, hogy a szakavatott értekezésnek az említett korábbi bírálók részéről adott, általában pozitív értékelésével egyetértünk. A tanulmány hasznosságát nézetünk szerint fokozta volna, ha a szerzők — a Marx előtti polgári közgazdák adóelméleteinek sikerült bemutatása után — több mai burzsoá adóelméletre terjeszkedtek volna ki bírálólag, a marxizmus adóelméletével pedig tüzetesebben foglalkoztak volna.

2. A kötetnek terjedelmében és jelentőségében kiemelkedő tanulmányát Takács György, a pénzügyi jog évtizedek óta általánosan ismert, kiváló művelője írta *„Adótani problémák"* címmel, 152 lapon az adótan valóságos enciklopédiáját nyújtva. Fejtegetéseiben ezúttal is tükröződik tárgyának alapos ismerete és szenvedélyes szeretete.

Takács György állásfoglalásaiban azonban bizonyos egyoldalúságok is mutatkoznak. Erősen vitathatóak már mostani tanulmánya első fejezetének megállapításai *az adótan gazdasági és jogi elemeiről.* Takács György itt túlmegy azokon a tételeken, amelyeket újabb szakirodalmunkban különösen Hor-

---

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 509 old.

[1] A lakosságadóztatási eljárás szabályozása, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Jur. et Pol., Tom. III. Fasc. 2., Szeged, 1957, 3. old.

[2] Közgazdasági Szemle, 1960, 1. sz., 120—125. old.

[3] Állam és Igazgatás, 1960, 12. sz., 953—956. old.

[4] Pénzügy és Számvitel, 1959, 9. sz., 356—358. old.

váth Róbert fejezett ki[5] a pénzügytan és a pénzügyi jogtudomány kapcsolatáról, olyan értelemben, hogy a pénzügytan a politikai gazdaságtannak bizonyos mértékig önállósult (bár újabban hozzá ismét közeledő) része, a pénzügyi jog tudománya pedig szocialista jogunk egyik specializálódott ágazatának szabályait feldolgozó jogászi stúdium. Takács szerint a pénzügytan és a pénzügyi jog együttesen teszik a pénzügytudományt, amelynek teljességéhez még egy kettőjük közé ékelődő diszciplina, a jogelméletre alapított pénzügyi jogtan tartozik (96. l.); ugyanekkor egy „telítő folyamat"-ról is beszél, „amely a pénzügytant sajátosan jogi tényezőkkel egészíti ki" (98. l.). Közelebbről adótannak „az adóügyi gazdaságtan és az adóügyi jogtan összefogott elméletét" minősíti (99. l.), amelyben az államjogi elmélet elkülönült ágát látja (100. l.). Ezek a megállapítások pénzügytani oldalról Bojkó Bélának teljesen és élesen elutasító kritikáját hívták ki.[6] A magunk részéről mind Takács, mind Bojkó idevágó felfogását többé-kevésbé túlélezettnek tartjuk; az a véleményünk, hogy a pénzügyi rendszerrel kapcsolatos kérdések tárgyalásánál a gazdasági alapokra és a jogi formákra egyaránt figyelemmel kell lenni, anélkül, hogy e kettőnek az egybeolvasztására törekednénk. Takács György helyesen mondja a kötetben közölt másik, az *adóigazgatás* problémáit 40 lapnyi terjedelemben tárgyaló tanulmányában azt, hogy „a jó adójogásznak tudnia kell az adótant, de a pénzügytan egészét is" (442. l.); arra azonban már nincs szerintünk szükség, hogy a pénzügytant mintegy „átjogásziasítsuk", vagy hogy a pénzügyi jog kétségkívül létező és nélkülözhetetlen elméleti tételeiből „pénzügyi jogtant" konstruáljunk és csatoljunk a pénzügytanhoz.

A továbbiakban Takács György *az adóügyi jogviszonyt* elemzi. Fenntartja azt a hosszú idő óta vallott felfogását,[7] hogy ez lényegileg kötelmi jogi konstrukció, amelyben a kötelem minden attributuma megtalálható, s amelyben minden tényalapnak a jogszabályban való adottsága és a követelésre jogosított személy közületi jellege miatt államjogi kötelmet kell látni. A tőle eltérő felfogást képviselőkkel hevesen polemizál, megvádolva őket többek között azzal, hogy a pénzügyi jogviszonyokra vonatkozó „látomásuk" tisztán „igazgatási jellegű" (108. l.). A magunk részéről viszont úgy látjuk, hogy Takács György erősen túlhangsúlyozza munkáiban a pénzügyi jogviszonyok valódi vagy vélt sajátosságait. Ebből következőleg azután az igazgatási szervek szerepét e jogviszonyok létesítésében és alakításában szinte a semmivel egyenlőnek tekinti, úgyszólván puszta automatákat lát bennük, amelyek az adófizetés kötelességére legfeljebb „figyelmeztetnek," vagy pl. a szolgáltatás esedékességét megállapítják. (106—107. l.). Annak teljes mértékű elismerése mellett, hogy a pénzügyigazgatási szervek funkciója az ún. önadóztatás elvének a szocialista államban való, egyre kiterjedtebb alkalmazása folytán lényeges módosuláson megy át és bizonyos vonatkozásokban csökken, mégis hangsúlyoznunk kell, hogy a konkrét pénzügyi jogviszonyok jelentékeny részét továbbra is ezek létesítik és az adózók által eszközölt teljesítések mértékének helyességét ők bírálják el.

Értekezésének III. fejezetében Takács György *az adóügyi aktusokat* tárgyalja. A pénzügyi aktusok elhatárolására vonatkozó megállapításait — régebbi felfogásunk[8] módosításával — ma már helyeselni tudjuk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Takács György álláspontját nem teszi meggyőzőbbé az a szó-elemző módszer, amellyel pl. az aktusok „kibocsátásának" az államigazgatási jogi irodalomban általánosan alkalmazott kifejezését „különösnek" mondja (118. l.), arra tekintettel, hogy szóbeli aktusok is előfordulnak.

Ha a fentiekben tett néhány észrevételt nem is hallgathattuk el, készséggel fűzzük mindjárt hozzá, hogy Takács Györgynek a kötetben megjelent mindkét tanulmánya számos értékes és helyes megállapítást tartalmaz. Különösen kiemeljük egyes, jogi szempontból nagyon fontos kérdéseknek beható tárgyalását (pl. az adó jogalapjáról a 150—154. lapokon, a törvényesség kérdéseiről a 174—177. lapokon), valamint több világos és pontos disztinkció alkalmazását (pl. az adótárgy és az adó tárgya között, a 144. lapon). Ugyancsak hangsúlyozzuk, hogy messzemenően egyetértünk Takács Györgynek azokkal a fejtegetéseivel, amelyek a bírói hatáskörnek a közadózásban való jelentőségére és bővítésének indokoltságára, nevezetesen a jogalap kérdésére vonatkozó viták körének kiterjesztő értelmezésére vonatkoznak (466—468. l.).[9]

3. Különleges figyelmet érdemel a kötetben Nagy Tibor három tanulmánya is. Első tanulmánya (30 lapon) *a mezőgazdasági termelőszövetkezetek adóztatásáról*, második értekezése (24 lapon) *a helyi bevételekről és a költségvetési szabályozási rendszerről* szól. Mindkettőben igen nagy anyagot dolgoz fel, széles irodalmi megalapozottsággal és komoly elméleti fegyverzettel. Mindkét dolgozatának érdeme, hogy a Szovjetuniónak és a népi demokráciáknak a tárgyalt kérdésekre vonatkozó jogszabályaiba is betekintést ad; a hazai tételesjogi szabályozást azonban több kérdésre nézve bővebben mutathatta volna be. Elvi állásfoglalásai általában helyesek, az összefüggések jó meglátásáról tanúskodnak, így pl. a két tanulmány bevezető fejtegetéseiben, ahol a pénzügytan, valamint a pénzügyi jog és a közigazgatási jog kapcsolataira találó módon mutat rá (285—286. és 341—342. l.). Második tanulmánya különben a közigazgatástan és az államtan eredményeinek a pénzügytan által való felhasználására is tartalmaz rövid utalást (356. l.).

Nagy Tibornak a kötetben foglalt harmadik tanulmánya egy nálunk irodalmilag elhanyagolt kér-

[5] Pénzügyi jogtudományunk időszerű feladatairól, Állam és Jog, 1953, 3. sz., 15. old. és A pénzügytan újabb fejlődési irányai, Közgazdasági Szemle, 1957, 3. sz., 293. old.

[6] A pénzügytudomány néhány kérdéséről. Egy könyv margójára. — Pénzügy és Számvitel, 1960, 11. sz., 403—405. old.

[7] Ld.: már 1936-ban kiadott „Rendszeres magyar pénzügyi jog" című munkájában (21—23. old.), majd az 1948-ban az ő szerkesztésében megjelent, kétkötetes Pénzügyi jog-ban (I. köt. 1—5. old.).

[8] „Pénzügyi jog, pénzügyi jogviszony, pénzügyi aktus" című tanulmányunkban, „A magyar pénzügyi jog főbb kérdései" című kötetben, Budapest, 1954, 24—25. old.

[9] Ld.: „Államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata" című munkánkat (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960), 187—189. old.

dést vesz bonckés alá *„A nemzetközi adójog elemei"* címmel (58 lap terjedelemben). Előljáróban a nemzetközi pénzügyi jog fogalmára és jogrendszerbeli helyére vonatkozó elméleteket tárgyalja, majd megvizsgálja a nemzetközi adójog mikénti elhelyezkedését a nemzetközi pénzügyi jog rendszerében (377—387.l.). Értekezésének ez a része — éppen úgy, mint a Jogtudományi Közlöny egyik múlt évi számában megjelent cikke[10] — tulajdonképpen ízelítőt jelent a szerzőnek „A nemzetközi pénzügyi jog problémája" című, a közelmúltban sikeresen megvédett kandidátusi értekezéséből. A nemzetközi pénzügyi jog önálló jogágazat-voltára vonatkozó téziseiről az a véleményünk, hogy ezek olyan jogterületre irányítják a figyelmet, amely a nemzetközi kapcsolatok szükségszerű erősödése folytán komoly fejlődés előtt áll; úgy hisszük azonban, hogy a nemzetközi pénzügyi jogot ma még semmiesetre sem tekinthetjük a jogrendszer elfogadott ágazataival egyenlő értékű új jogágnak, hanem legfeljebb olyan másodlagos, illetőleg komplex jellegű „alágazatot" láthatunk benne, mint amilyen a nemzetközi magánjog, vagy a nemzetközi közigazgatási jog, s amilyenként pl. a nemzetközi munkajog — sőt bizonyos szemlélet mellett a nemzetközi gazdasági jog — is megkonstruálható.

A továbbiakban Nagy Tibor részletesen tárgyalja e dolgozatában a nemzetközi adójog forrásait, a kettős adóztatás elkerülésének problémáját, a diplomáciai és konzuli adómentesség kérdéseit, végül pedig az adóügyi jogsegély-egyezményeket. Megállapításai nagyon értékesek, bár — más bírálókkal, így Schmidt Ádámmal és a fővárosi pénzügyi osztály munkaközösségével egyezően — az a véleményünk, hogy az e témákra fordított terjedelem a kötet alább érintendő tanulmányainak arányaihoz viszonyítva túlságosan hosszú.

4. A munkában foglalt többi tanulmányok közül a szocialista adórendszer középponti területével foglalkozik Erdei Józsefnek *az állami vállalatok és a szövetkezetek adóztatásáról* szóló értekezése. Mindössze 38 lapon, elméletileg helytálló és a gyakorlat számára is nagyon jól hasznosítható módon tekinti itt át a szerző a forgalmi adó és az ár kapcsolatát a szocialista népgazdaságban, továbbá jelenlegi forgalmi adórendszerünk kialakulását és szerkezetét. Ezután egyenként tárgyalja a különböző forgalmi adó-kategóriákat, egészen röviden kitér az illetményadóra, majd — ugyancsak eléggé lapidárisan — bemutatja a kisipari termelőszövetkezetek és a földművesszövetkezetek adóit. Erdei József e tanulmányának jelentős értéke szerintünk a világos kategorizálás és a szabatos fogalmazás; sajnáljuk, hogy egyes, problematikusnak mondható kérdések közelebbi kifejtésétől tartózkodott.

Jól illeszkedik be a kötetbe Páli Lászlónénak pontosan egy ív (16 lap) terjedelmű tanulmánya is *a lakosság adórendszeréről*. Szintén áttekinthetőség, gondos stilizálás, de egyúttal bizonyos fokig túlzott tömörség jellemzi; tanulságosnak tartjuk a szovjet és a népi demokratikus jogok megoldásaira való kitéréseit.

Csincsek Imrének *a társadalombiztosítási és tárcabevételekről*, valamint Szilágyi Mihálynak *a vámjogról és vámpolitikáról* írott értekezései vezérfonal-szerűek, inkább lexikonba kívánkoznának. Gyakorlati szempontból kétségtelenül hasznosak, de az elméleti alapok megvilágítására alig térnek ki.

Meglehetősen vázlatos Vígh Józsefnek az *adóstatisztika* fogalmi körét vizsgáló és jelenlegi adóstatisztikai rendszerünket ismertető dolgozata is, amely a kötetben kissé függelékjellegűen, utolsóként szerepel.

Nem nagy terjedelmű, de színvonalas munka Fonyó Antal és Szatmári Lajos tanulmánya *a közadózási kriminalitás kérdéseiről*. Ennek első felében Fonyó Antal a pénzügyi büntetőjog alapvető kérdéseit elemzi, második felében pedig Szatmári Lajos a pénzügyi szabálysértések meghatározásával és elhatárolásával foglalkozik. Mindkettőjük gondolatmenetét fegyelmezettség és tárgyilagosság, állásfoglalásaikat határozottság jellemzi. Fonyó Antal meggyőző érveket hoz fel amellett, hogy a pénzügyi bűntettek pönalizálásánál általában azoknak a szempontoknak kell érvényesülniök, mint a vagyon elleni bűntetteknél és hogy a szocialista államban önálló pénzügyi büntetőjog fenntartására nincs szükség. Szatmári Lajos érdekesen von párhuzamot egyfelől a pénzügyi, másfelől az államigazgatási szabálysértések anyagi és eljárási szabályozása között, s figyelemre méltó megállapításokat tesz a pénzügyi szabálysértéseknek ún. „lefelé" való, a bírságolás irányában történő elhatárolásáról.

III.

Az egyes tanulmányokhoz fűzött megjegyzések után *összefoglalásként* csupán néhány mondatot szeretnénk még írni. Úgy látjuk, hogy „Az adózás alapkérdései" pénzügyi jogi irodalmunknak számottevő gyarapodását jelenti és komoly tudományos teljesítménynek minősítendő. A vizsgált kérdések sokrétű és részben tisztázatlan volta, továbbá a kötetben megfigyelhető és a fentiekben jelzett szemléleti- és színvonalbeli egyenetlenségek gátjait képezik annak, hogy a tanulmányokban feldolgozni kívánt problémákat megoldottaknak, lezártaknak tekinthessük; így a kötetnek sok vonatkozásban inkább csak vitaindító, erjesztő hatása fog mutatkozni, amint ezt többünknek a reflexiói már eddig is bizonyítják. A kötet sok helyes megállapítása és gondolatébresztő volta mindenesetre értékes segítséget jelent a gyakorlat számára; kiadását tehát a szocialista gazdasági alapnak pénzügyi téren való megszilárdítása és továbbfejlesztése irányában tett hasznos lépésnek tekinthetjük. Ezért, amikor a szóbanlevő munkában mutatkozó hiányosságokra vagy túlzásokra rámutatunk, egyben örömmel fogadjuk a — gondos és ízléses kiállításban prezentált — kötet megjelenését és szívesen állapítjuk meg, hogy munkatársai kétségtelenül jelentős érdemeket szereztek szocialista pénzügyi jogtudományunk aránylag fiatal palántájának megerősítésében.

Martonyi János

[10] A nemzetközi pénzügyi jog tárgya és helye a jogrendszerben. Jogtudományi Közlöny, 1960. 9. sz., 472—479. old.

*Karl Polak: Zur Dialektik in der Staatslehre**

1. Az 1958 április havában megtartott babelsbergi konferencián Walter Ulbricht — az NDK állam- és jogtudományának helyzetét elemezve — megállapította, hogy a német demokratikus állam jogtudományában a dialektikus materializmus még nem tekinthető uralkodónak, inkább a jogtudományt a társadalmi valóságtól elválasztó polgári, absztrakt-formalista, pozitivista módszerek alkalmazása a jellemző. Ebből fakad azután, hogy a jogtudomány még nem képes maradéktalanul ellátni feladatát. El kell szakadni — fejtette ki W. Ulbricht — a régi polgári elképzelésektől és fogalmaktól és az absztrakt formalizmus helyébe a dialektikus materializmust kell tenni. A konferencia megállapításai jelentős és sikeres harc megindítói lettek a német jogtudomány megtisztulásáért és a burzsoa szemlélet maradványainak felszámolásáért folytatott küzdelemben. A harc zászlóvivője a vezető elméleti lap, a Staat und Recht és egyik legjelentősebb harcosa a berlini egyetemnek munkásságáról nálunk is jól ismert kiváló tudósa, Karl Polak, aki immár évtizedes harcot folytat a marxista állam- és jogelmélet megszilárdításáért.[1]

A most ismertetett kötet, egyetlen fejezet kivételével, Polaknak az 1957. és 1958. években különböző alkalmakra írt tanulmányait és beszédeit tartalmazza. A kiadás céljára átdolgozott témákat, amelyek a kötet egy-egy önálló fejezetét alkotják, kapocsként fogja össze mint alapkérdés: az államnak és a jognak viszonya a társadalmi fejlődésben polgári-kapitalista és szocialista viszonyok között. Az államhatalom szerepének elemzésénél a burzsoa parlamentarizmus és a szocialista tanácsrendszer mélyreható különbözősége kerül sokoldalú vizsgálat középpontjába. A burzsoa és a szocialista állam- és jogelméletnek az egyes tanulmányokban való következetes szembeállításánál pedig a pozitivizmusra és annak változataira központosul a tűz. A kötet egyébként a következő tanulmányokat foglalja magában: Az állam kérdése a „Brumaire 18"-ban; A néptömegek és az állam alkotó szerepe; A parlamentarizmus és a tanácshatalom az 1918 novemberi forradalomban; A munkás-paraszt hatalom demokráciája; A német demokratikus állam fejlődése 1945—1948; A demokratikus centralizmus az NDK állami felépítésében; Dialektika és pozitivizmus az állam- és jogtudományban; végül pedig függelékül: Humanizmus és tudomány (Baumgarten Arthur útja a marxizmushoz).

2. Az adott társadalmi berendezkedésben az államhatalom és a társadalmi fejlődés viszonyának magvát a néptömegek helyzete és szerepe alkotja. Az alapvető kérdés: kié az egyes államtípusokban a valóságos hatalom és mennyiben részesei annak a dolgozó tömegek. A szerző ezeket a problémákat részben általános, államtípusok szerinti vizsgálat tárgyává teszi, részben pedig az egyes történelmi fordulók rugóit elemezve mutatja ki a történelemformáló erőket.

Marx klasszikus művein keresztül mutatják meg az egyes tanulmányok a polgári állam lényegét, hogy bármilyen is legyen egyébként az állam konkrét megjelenésének formája, az sohasem egyéb mint uralmi eszköz a tőkésosztály uralma fenntartására. A polgári államhatalom politikai lényege a tőke védelme a proletariátus támadása ellen. Kézzel foghatóan mutatkozott meg ez az 1848-as francia forradalomban. Amidőn a proletariátus az újonnan létrejött köztársaságtól a munka organizációját követelte, akkor az a szervezést a tőkésekre bízta, akik természetesen a munkafeltételeket a saját érdekeikhez igazították. Az 1848. évi francia alkotmány klasszikus értelemben vett polgári alkotmány lett és a polgárság és a proletariátus útja végérvényesen szétvált. 1848 nyarán a proletáriátus még nem lévén tudatában társadalmi feladatának, érdekeit még a polgári állam keretein belül akarta biztosítani. A forradalom harcai és eredményei azonban ráébresztették a proletariátust a közte és a polgárság közt levő általános jellegű ellentmondásra. Az 1871-es párizsi kommün már nem reformok hozatalát, hanem az egész társadalmi rend átalakítását tűzi ki céljául. Az osztályuralom helyébe a nép, a tömegek uralmát kívánja állítani.

Kapitalista viszonyok között a fejlődés csak spontán lehet. A termelőerők a tőkés viszonyok béklyójában vannak, a politikai hatalom idegen a néptől, a tömeg és az állam között szakadék tátong, a néptömegek alkotó ereje nem tud kibontakozni. Egyedül csak a szocialista társadalom állama szervezi és vezeti a dolgozó tömegeket a társadalmi fejlődés menetében. A termelési eszközök társadalmosítása és a termelési erők szisztematikus kibontakozása során a proletár államhatalom tudatosan szolgálatába állítja a társadalom objektív fejlődési törvényeit. Az új típusú szocialista állam nemcsak a gazdasági formák puszta megváltoztatását jelenti, hanem az egész társadalomfejlődés megszabadítását a spontaneitástól, a társadalmi viszonyokkal szembeni vakságtól, vagyis a társadalom felszabadítását az elavult régi kötelékektől és formáktól.

A politikai szervezet, amelyen keresztül és amelyben a tömegek véghez viszik a saját felszabadulásukat: a kommün. Ebben a tömegek a saját kezükbe veszik sorsuk irányítását és hatalmukat a társadalmi viszonyok átalakítása és a társadalom szükségleteihez való igazodása szolgálatába állítják. A kommünben az állam mint a társadalom szolgája, a fejlődés szükségleteinek tudatos kifejezője. A társadalmi fejlődésen magán nem tud ugyan változtatni, mert annak megvannak a maga objektív törvényei, meg tudja azonban változtatni a társadalmi fejlődéshez való emberi viszonyt, mégpedig a korábbi negációból pozitív irányba. A kommün nem tűzhette ki feladatául — írja Polak — utópiák megvalósítását, hanem csak a társadalom állandó fejlődési folyamatának tudatos elősegítését. A proletár államhatalom képessé teszi az embereket a történelem menetének tudatos befolyásolására.

A párizsi kommünben először

* Akademie Verlag, Berlin, 1959. 279 p.

[1] Hogy csak az újabb munkáit említsük: Die Demokratie der Arbeiter und Bauer Macht, 1957; Beiträge zur Staatslehre, 1959; valamint a Staat und Recht 1958—1960. évi számaiban megjelent tanulmányok az állam és jogelmélet köréből.

valósult meg a tanácshatalom, mint új államtípus, amelynek legfontosabb eleme a néptömegekkel való szoros kapcsolat. A tanácshatalom alapvető jellegű politikai kérdés. A kapitalista tulajdon felszámolásával a termelőeszközök társadalmasításának és a szocializmus felépítésének a néptömegeket legjobban forradalmasító eredménye: magának az embernek a társadalmosítása. Az ember felemelése az egyéni érdekről a társadalmi érdek magaslatára, a milliók összenövése tudatos társadalmi akarattá a proletariátus vezetése alatt. A társadalmosítás azonban csak olyan mértékben valósulhat meg, hogy a tömegek létük törvényszerűségeit maguk emeljék fel a társadalom törvényszerűségéhez, hogy ezáltal termelőerőik tudatosan növekedjenek. A társadalom ilyen felépítésének szükséges politikai szervezete a tanács, mint a legszélesebb tömegszervezet és egyszersmind a tömegek politikai vezetője, amely a tömegeket alkalmassá teszi, hogy a saját útjukat járják. Az eddig széjjelválasztott erők: a történelmi igazság és a tömegek a tanácshatalom révén összekerültek. A tömegekben a tanácsszervezet jelenti a társadalmi szükségszerűséget, valamint a történelmi törvényszerűséget. A tanácshatalom felébreszti bennük a társadalmi tudatot és ezáltal a politikai erőt.

A szerző az 1918. évi novemberi német forradalom menetét vázolva rámutat a polgári parlamentárizmus és a tanácshatalom közötti különbségre és ezen keresztül egyszersmind a tanácsrendszer alapvető jelentőségére. A parlamentárizmus mindig a polgári viszonyokon belül marad. A parlament jogainak legszélesebb mértékű kiterjesztése sem szünteti meg a polgári államot, mint a polgárság politikai uralmának eszközét. A parlamentárizmussal szemben a tanácshatalomért folyó harc nemcsak államszervezési kérdéseket takar, hanem elsősorban a proletariátus diktatúrájáért való harcot. A tanácsnak, mint a proletariátus politikai-állami hatalmi formájának, elismerése azonos a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítás elismerésével, el nem ismerése viszont a proletárdiktatúra tagadását jelenti. A forradalom menetében a tanácshatalom és az alkotmányozó nemzetgyűlés éppen úgy kizárják egymást, mint a proletárállam és a burzsoá diktatúra.

A tanácshatalomtól, mint a nép hatalmától elválaszthatatlan a demokrácia és a szabadság folyamatos, állandó erősítése. Ehhez viszont a tömegek szoros kapcsolata szükséges az állammal és ugyanakkor a jó és szilárd felső vezetés. A szocialista demokrácia ezért szorosan összefüggésben van a demokratikus centralizmussal, mert ez az a forma, amelyben a szocialista társadalom fejlődése szükségszerűen végbemegy.

A szocialista államhatalom kezdettől fogva különbözik a régi burzsoától. Arra vezeti a tömegeket, hogy tudatosan működjenek közre a társadalmi élet kialakításában, kifejleszti a tömegek mindenoldalú társadalmi tudatát és tevékenységét. Így alakul ki a gazdasági- és állami egység és lesz az állami szervezet gazdasági-szervező tevékenysége a tömegek politikai vezetésének az eszköze. Az állami tevékenységben a következő elvek valósulnak meg: *a)* a gazdasági és politikai-állami vezetés egysége, *b)* az állami tevékenység legszorosabb összekötése a tömegeknek a szocializmus irányában való vezetésével, *c)* szoros kapcsolat a társadalom szocialista fejlődése és a polgári-anarchista spontancitás elleni küzdelem között.

A szocialista állam munkastílusát a demokratikus centralizmus határozza meg. Ez komplex és területi vezetést jelent a korábbi túlnyomóan reszortjellegű vertikális vezetési módszer helyett. A demokratikus centralizmus módszerében az alsóbb vezetésnek már nem csupán a felső rendelkezések végrehajtása a feladata, hanem maga is képes feladatok önálló megoldására. Mindez pedig azért is fontos, mert az államapparátus és a funkcionáriusok munkamódszere nem választható el az államhatalom lényegétől, társadalmi feladataitól és az általa vitt harcoktól. Az adminisztratív-bürokratikus munkát politikai, a tömegeket organizáló munkastílussal kell felváltani.

Az államhatalom kérdése szükségszerűen magával hozza a jog problémáit is. Az egyes fejezetek ezért sokat foglalkoznak a szocialista jog természetével és feladataival, szembeállítva azt a kapitalista állam jogával.

A polgári állam joga mindent vakon alárendel a kapitalista termelési viszonyoknak, amelyeket megváltozhatatlan, örökkévaló jelenségekként szabályoz. Ezzel a kapitalista jog a társadalom megkötését szolgáló, annak fejlődésével ellentétbe kerülő normatíva lesz. A szocialista jog formáját és tartalmát viszont — mint ahogy az államét is — a proletárdiktatúra társadalmi nívója és feladatai szabják meg. Amíg a kapitalista jog a tőke hatalma alatti alávetést jelenti a spontaneitásnak, addig a szocialista jogrendszer megszabadul az önkénytől és a szubjektivitástól, mert a fejlődés objektív törvényszerűségeit fejezi ki. A szocialista jog a szocialista államhatalom koncentrált kifejezése. A szocialista jog kiküszöböli a kapitalizmus jogának ellentmondását és eltávolítani igyekszik mindent, ami a fejlődés ellen hat. A szocialista jog és a társadalom között nem lehet ellentmondás, mert hiszen a proletárhatalom maga a társadalmi mozgás ereje. A szocialista jog tehát természete szerint nem lehet — szemben a polgári joggal — a termelési folyamatoknak puszta letükröződése, mert magában hordja a tendenciát, hogy a társadalmi fejlődési folyamatot állandóan tökéletesítse, tudatosan megvalósítva az abban rejtőző fejlődési törvényeket. A jog a polgári államban a dolgozó tömegek és a társadalmi viszonyok közötti antagonizmus kifejezője, a szocialista jog ellenben magának a tömegek munkájának a kifejezője. Mindebből levonható következtetés, hogy a szocialista jogra nemcsak az jellemző, hogy megszilárdítja a saját államának a létét, hanem az is, hogy ezenfelül még híven szolgálja a társadalmi átalakulás továbbfejlődését.

A jog szerepét tovább elemezve Polak megállapítja, hogy a polgári jog individualizál, a társadalom egészét szétforgácsolja egyes individuumokra. A szocialista jog alapja ezzel diametrialis ellentétben a szocialista államnak az a törekvése, hogy megszüntesse az

egyén izolált voltát a társadalom egészétől és az embert a valóságos társadalmi léte talajára állítsa. Ez az, amit a polgári ideológusok a személyiség és az egyéni szabadság megtörésének mondanak. Szabadságtól való megfosztásnak nevezvén azt, hogy a tömegeket valóságos társadalmi helyzetük és az abból fakadó feladatok tudatára ébresztik.

A kötetben — az egyes fejezetek címeiből is kitűnően — három tanulmány is foglalkozik a német demokratikus állam létrejöttével, fejlődésének egyes szakaszaival és államhatalma működésének alapelveivel. A tanulmányok szemléltetően mutatják be, hogy a szocialista államról és annak jogáról, az államhatalom működésének irányáról és módszeréről az előzőkben elmondot elméleti megállapítások hogyan realizálódnak a német valóságban. Világos és tanulságos kép rajzolódik ki arról, hogy a régivel szemben folytatott harc során hogyan bontakozik ki és indul mind erősebb fejlődésnek az új német szocialista államhatalom. Különösen sokat foglalkozik a szerző — ennek alapvetően fontos voltát a megelőző tanulmányok jól aláhúzzák — a tanácshatalom, a tanácsi szervek létrejöttével és munkájával. A könyv helyes szerkezeti tagoltsága révén az NDK-ról szóló fejezeteket az 1918. évi német forradalmat tárgyaló tanulmány előzi meg, amelynek a fő mondanivalója, hogy a tanácshatalomhoz, annak lényegéhez való nem ragaszkodás hogyan vezette a forradalmat a polgári köztársasághoz, a weimári államhoz. Ilyen módon még plasztikusabbá válik, hogy 1945 után, a párt miképpen vezette a kialakulóban levő új német államot következetesen a tanácshatalom megteremtéséhez, a burzsoá parlamentáris és önkormányzati rendszer felszámolásához. Az NDK-ban létrejött munkás-paraszt hatalom új típusú állam megalakulását jelentette. Ez pedig szükségképpen hozta magával az államról és a jogról alkotott régi polgári fogalmaknak habár lassú, de viszont gyökeres megváltozását.

3. A német párt KV. mellett működő állam- és jogtudományi bizottság 1960. február havi tanácskozásának anyaga leszögezi,[2] hogy a német állam- és jogtudománynak számolnia kell a 7 éves terv során a társadalmi viszonyokban végbemenendő változásokkal és a fejlődés elősegítése érdekében az eddiginél fokozottabb mértékben kell hozzájárulnia a tömegek szocialista öntudatának kifejlesztéséhez. Közben segítenie kell elterjeszteni a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek ismeretét és egyben előmozdítania azok alkalmazását a társadalmi és állami gyakorlatban. Mindennek előfeltétele az állam- és jogtudományban is a marxista és a polgári világnézet harcának végig vitele és a marxista elmélet maradéktalan érvényesülése. A marxista elmélettel szembenálló alapvető polgári ideológiai forma a pozitivizmus lévén, amely, mint Polak írja, nem pusztán egyike a számtalan burzsoá elméletnek, hanem uralma közvetlen és spontán kifejezője magának a polgári társadalom fejlődésének, a polgári ideológia elleni harcot következésképpen elsősorban a pozitivizmussal szemben kell megvívni.

A pozitivizmust a szerző két oldalról is támadja. Egyfelől kimutatja róla, hogy az a korábbi klasszikus polgári elméletekhez képest is retrográd irányú, másfelől pedig leleplezi tökéletes egybefonódását a kapitalista termelési viszonyokkal. A nagy polgári klasszikusok: Spinoza, Hobbes és Rousseau szemben álltak koruk feudális termelési viszonyaival, a klerikális állameszmével. A fennálló társadalmi viszonyokat nem rögzíteni, hanem megváltoztatni akarták és ennek következtében haladó eszméket képviseltek. Haladó a kanti történelem felfogás is, mert progresszív benne az eszme az emberi értelem uralkodó szerepéről. Kantnál a jog az általános emberi értelem kifejezője, az állam pedig a jog és értelem megvalósulásának eszköze, amely az államot megfosztja az önkényeskedéstől. A pozitivista iskola ezért jogosulatlanul hirdeti magát a klasszikus gondolkodók utódjának. A klasszikusok az államot a társadalmi fejlődésből kívánták levezetni és az állam ténykedését mentesíteni akarták az állami önkénynek tág teret engedő klerikális befolyástól. A pozitivizmus szakít ezekkel a tradíciókkal, ketté választja az elméleti ismereteket és a cselekvést, a jogot absztrahálja a történelemtől és ezzel elárulja a tudományt, valamint a népet egyaránt. Ilymódon megtagadja a haladó hagyományokat is.

A pozitivista nézetek Georg Jellineknek, mint az iskola legjelentősebb képviselőjének, tételei alapján kerülnek bírálat tárgyává. Polak megállapítja, hogy a pozitivizmust nem valami hamis teoriának kell tekinteni, hanem a burzsoázia szükségszerű elméletének a kapitalista fejlődés második szakaszában, amelytől az nem térhet el, mert különben elhagyná a polgári ideológiai platformját. A pozitivizmus ugyanis annak az alapvető ténynek a kifejezése, hogy a kapitalista termelési viszonyoknak minden alá van és mindent alá kell rendelni. A burzsoázia államtudományának első — a klerikális államelmélettel szembenálló — irányvonalától eltérően, a pozitivizmus nem ismeri el a társadalmi létet az állam alapjának és agnosztikus módon a társadalmat mint „Ding an sichet", meg nem ismerhetőnek tartja. Ebből következteti, hogy az államot és a jogot sem lehet a társadalom létfeltételeiből és fejlődéséből levezetni. A pozitivista iskola az államot és a jogot önálló jelenségekként kezeli és vele együtt az állam- és jogtudományt is önálló, a többitől független tudománynak veszi.

A polgári államnak és jogának a társadalmi fejlődéstől való önállósítása annak a kifejezését jelenti, hogy az államot és jogát létrehozó társadalmi viszonyok — a kapitalista termelési viszonyok — a társadalmi fejlődéssel szemben „önállósították" magukat, ennél fogva az elméletben sem jelentkeznek, mint magának a fejlődésnek a kifejezői, hanem azzal szemben örökkévaló, megváltozhatatlan önálló jelenségek, amelyek mögött törvényszerűség nem lelhető fel. Ilyen formán a pozitivista módszer végső fundamentuma a kapitalista termelési viszony, vagyis a magántulajdon, amely megváltozhatatlan lévén, következésképpen a jogi gondolkodónak nincs azon

[2] Ism: Staat und Recht, 1960. 4. füzet 540–558 old.

tovább kutatni valója. Ezzel ugyanakkor el is vágja a lehetőséget, hogy a polgári állam- és jogtudomány a társadalmi valóságot és ezzel együtt a történelmi fejlődés folyamatát ragadja meg. A pozitivista tanban „valóság", vagy „tény" csak mint a társadalom felületének a jelenségei mutatkoznak, a kapitalista hatalmi viszonyok külső állapotaként.

A pozitivizmusnak szentelt tanulmány rámutat, hogy az újabban jelentkező polgári elméletek lényegüket nézve nem térnek el a pozitivista iránytól, mert alapjuk ugyanaz: a kapitalista világrend örökkévalósága. A változás legfeljebb csak annyi, hogy az osztályharcnak világméretekben való kiszélesedése a polgári elméletekben a misztifikációt az igazi tartalom tekintetében még jobban kifejlesztette, anélkül, hogy ez a lényegen változtatna. A cél ezzel csupán a valóságos társadalmi viszonyoknak, a kapitalista társadalom ellentmondásainak elkendőzése.

Minthogy a polgári történelmi szemléletben a kapitalizmus a történelmi fejlődés végpontja, tekintve — ahogyan Marx mondja — hogy a burzsoá a világot csak kapitalistának és burzsoának tudja elképzelni, ez a szemlélet szükségképpen kihat a polgári állam- és jogtudomány módszerére is. Megelégszik a kapitalista hatalmi viszonyok útján spontán létrejött politikai állami intézmények összefoglalásával és rendszerezésével, azaz kizárólag leíró jellegű. A deskriptív-pozitivista polgári gondolkodás számára idegen a társadalmi fejlődés gondolata és ezzel összefügg az osztályharc tagadása is.

Meggyőző erővel fejti ki a szerző, hogy a szocialista jogtudománynak csak a következetesen keresztül vitt dialektikus módszer felelhet meg. A dialektikus szemléleti mód pedig mindenek előtt azt követeli meg, hogy az elmélet a gyakorlatra, azaz a jogtudomány az állami, a jogi élet valóságos gyakorlatára épüljön fel. Alapvető követelmény az elmélet és a gyakorlat egysége, amelyet a marxista dialektika úgy valósít meg, hogy magát a gyakorlatot is felemeli az elmélet, tehát a tudás tárgyává. Ezzel a spontaneitás, a társadalmi fejlődési törvények ismerete nélküli gyakorlat megszűnik, lehetetlenné válik. Lényegbevágó az a megállapítás is, hogy a gyakorlat számbavétele a szocialista jogelmélet számára nem jelentkezhetik pusztán empirikus értelemben, vagyis a társadalmi jelenségeknek nem egyszerű fényképezéséről, vagy számbavételéről, regisztrálásáról van szó. Ez nem dialektikus-materialista, hanem pozitivista módszer lenne. Márpedig az utóbbi helyébe a marxista dialektika módszerét kell ültetni, amely megszünteti az egyén és az állam, az ember és a társadalom közötti ellentmondást és ezzel a társadalom és annak fejlődése urává tesz. Mindaddig amíg ez nem megy végbe maradéktalanul, az állam- és jogtudomány a polgári gondolkodás béklyói között fog vergődni és nem lesz képes feladatai végrehajtására.

4. A kötetben foglalt tanulmányokat Rainer Arlt berlini professzor úgy méltatja mint az NDK legjelentősebb állam- és jogelméleti műveinek egyikét.[3] Karl Polak valóban kiemelkedő tudósa a marxista dialektikának és kitűnő ismerője a marxista tudomány klasszikusainak. A kötetben felvett tanulmányok ezekre épülnek fel. A szerző mindig a lényeget ragadja meg s az elméleti megállapításokat gyakorlati példákkal illusztrálja és teszi szemléltetővé. A mű elméleti jellege mellett ugyanakkor érdekes és értékes történelmi anyagot szolgáltat a német proletáriátus 1918-ban sikertelen, majd pedig 1945-ben sikeres harcáról az államhatalomért.

Az általános marxista állam- és jogelméleti fejtegetéseken túlmenően, a kötetnek számunkra is van különösen hasznos mondanivalója. Emlékezetes a mi jogtudományunkban néhány évvel ezelőtt nyiltan folytatott, de a tudat alatt olykor még ma is kísértő harc az uj tartalom és a régi forma viszonyáról. Polak a német jogtudomány elméleti és gyakorlati művelői felé leszegezi, hogy a polgári jogi formáknak tudatos, vagy akár csak spontán megtartása és az igyekezet, hogy ezekbe szocialista tartalmat töltsenek, a legjobb szándék mellett is a polgári államiság konzerválását jelenti. Nincs más kiút a jogtudományban sem: az új szocialista jog megfelelő új formát kíván meg, a régi jogi formulákhoz való csökönyös ragaszkodás a további fejlődés gátja lehet.

Pikler Kornél

[3] Rainer Arlt: Die Dialektik in der Staats- und Rechtswissenschaft durchsetzen! Zu Karl Polaks Werk „Zur Dialektik in der Staatslehre". Staat und Recht 1960. 2. füzet 230—248. old.

*A jogviszony kérdésének jogelméleti problémái**

A szocialista állam- és jogelméleti irodalomban már régóta megvan az igény a jogviszony kérdéseinek összefoglaló feldolgozására. Ennek az igénynek a felismeréséből fakadt, hogy Peschka Vilmos kandidátusi értekezésének témájául ezt a problémát választotta. E témának eddig az állam- és jogelméletben nem szenteltek jelentőségének megfelelő figyelmet; ezzel elsősorban a tételes jogászok, különösen a polgári jogászok foglalkoztak, ennélfogva a jogelméleti feldolgozás számos nehézséget rejtett magában, új megoldásokra és megfogalmazásokra volt szükség.

A jogviszonyelmélet alapvető kérdései c. mű az állam- és jogelmélet tudományának az állam- és jogtudományokban játszott központi szerepénél fogva más jogtudományi ágakat érdeklő és számukra is jelentős nemcsak azért, mert a jogelmélet általános tételeiből indul ki kérdéseik tudományos feldolgozásakor, hanem azért is, mert ez a munka a szakjogtudomány e vonatkozású eredményeit figyelembe veszi, a helytelen megoldásokkal vitába száll, és olyan fogalmi meghatározásokat nyújt, amelyeket a szakjogtudományok az egyes jogviszonyfajták elemzésénél szükségszerűen fel kell hogy használjanak.

E munka nagy érdeklődést váltott ki nemcsak a téma aktualitása és a probléma eddigi megoldatlanságának a hiánya miatt, hanem azért is, mert a jogviszony kérdéseinek elemzését a tudományos igényesség és alaposság jellemzi. Ez a

* Peschka Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. — Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp., 1960. 219 old.

jellemvonás a téma időszerűségével párosulva, szükségképpen felkeltette az érdeklődést a jogtudósok és a gyakorlati jogászok körében.

A jogviszony kérdéseinek elméleti feldolgozásakor — mint egyéb elméleti kérdésekkel való foglalkozás során — nem elégedhetünk meg azzal, hogy az adott időszaknak a kérdésre vonatkozó elméleti és gyakorlati problémáit feldolgozzuk; szükséges az is, hogy az eddigi eredményeket, a jogtudomány pozitív vívmányait megismételjük és felhasználjuk. Ebből kiindulva szerző két fejezetben foglalkozik a jogviszony elmélettörténeti kérdéseivel.

Az első fejezet — a jogviszony kérdése a burzsoá jogirodalomban — foglalkozik a burzsoá jogviszonyelméletek általános jellemző vonásaival. Majd elméletileg helyesen sűríti a különböző burzsoá jogelméleti megoldásokat, kimutatja, hogy a különböző variációk két fő elméleti forrásból merítenek: a természetjogi, észjogi, illetve a történeti jogi iskolából.[1] A természetjogi, észjogi elméleti forrás alapján összegezi az alanyi jogot hangsúlyozó elméleteket; a történeti jogi elméleti forrás alapján pedig a jogviszonyt alapnak tekintő nézeteket. Az elméleti gyökereket azonban nem a társadalmi fejlődéstől független okokban keresi, hanem kimutatja ezeknek összefüggését az osztályviszonyok változásával, a burzsoázia társadalmi szerepének megváltozásával a kapitalizmus fejlődése során, majd feltárja ezen irányok világnézeti és módszertani alapjait az idealista társadalomszemléletben és a metafizikus módszerben. A társadalmi és elméleti gyökerek mellett feltárja azt, hogy ezek a burzsoá irányzatok végső fokon azonos kérdésekre keresik a választ; főleg a következő kérdésekkel viaskodnak: „*a)* a jogviszony társadalmi jellegének; *b)* a társadalmi viszony és a jogviszony összefüggésének; *c)* a jog és a jogviszony kapcsolatának az előbbivel szorosan összefonódó problémájával."[2] Kimutatja, hogy vannak egyes burzsoá elméletek, amelyek elismerik a jogviszonyt társadalmi viszonynak, de ennek lényegét nem tudják helyesen megmagyarázni, mások viszont a jogviszonyt dologi viszonynak tekintik. Ez utóbbival kapcsolatban szerző helyesen mutatja ki ennek alapját a tőkés árutermelés sajátosságaiban, az árufetisizmusban. A jogviszonyt dologi viszonynak tekintő elméletet támadta Kelsen, mert a jogviszonyt is a normavilág birodalmába szorítja, s ezt a jogszabályba foglalt tényállások kapcsolatának tekinti az imperializmus társadalmi követelményeinek megfelelően. Majd bebizonyítja: a burzsoá jogviszonyelmélet eredménye az, hogy felismeri a jogviszony akarati jellegét és próbálja megoldani a jogviszony és a jog összefüggésének kérdését, ám a burzsoá jogtudósok idealista szemléletüknél fogva egyik problémát sem képesek megoldani.

A második fejezet — a jogviszony kérdése a szovjet jogtudományban — szintén elmélettörténeti fejtegetés, amely azonban a napjainkban folyó vitákat is felöleli. Szerző helyesen indokolja, hogy a jogviszony kérdésének megértéséhez szükséges a szovjet irodalom áttekintése a legfontosabb irányok szerint. A szovjet jogtudomány fejlődése során a jogviszony lényegének magyarázatával kapcsolatban három főbb felfogást különböztet meg: a Sztucska—Pasukanisz-féle jogviszonyelméletet, a Visinszkij-féle jogviszony koncepciót és az SZKP XX. kongresszusa körül fellépő, a két előzőt kritikailag meghaladó irányzatot (Kecsekján, Piontkovszkij és Alexandrov).

Sztucska és Pasukanisz jogviszonyelméletére az jellemző, hogy elsősorban a jog és a gazdaság viszonyának vizsgálatából indulnak ki, meghatározó jelentőséget tulajdonítanak — helyesen — a gazdasági viszonyoknak, azaz materialista módon akarják a jogviszony kérdését megoldani. A jogviszonyt formának tekintik, de nem tudják megmagyarázni a termelési viszonyok és a jogviszonyok összefüggését; a jogszabályok jelentőségét nem emelik ki, a figyelmet kizárólag a társadalmi viszonyokra összpontosítják, a vulgármaterializmus hibájába esnek. Visinszkij feltárta Sztucska és Pasukanisz jogviszonyelméletének hibáit, s kiemelte a jogszabályok jelentőségét, de a jogviszony problémái háttérbe szorultak, ezeknek kidolgozása nem nyert megfelelő helyet, a bíráló tevékenység volt csupán az eredménye. Így mindkét irányzatra egyoldalúság jellemző, egyik a jogviszony gazdasági viszonyokkal való vulgáris kapcsolatba hozatalán, a másik a jogszabály jelentőségének kiemelésén, de a jogviszony elméleti kérdéseinek elhanyagolásán keresztül. A két felfogás egyoldalúságát és merevségét igyekszik feloldani az SZKP XX. kongresszusa körül jelentkező jogviszonyelmélet, amely az előző két felfogás eredményeit foglalja szintézisbe.

A jogviszony kérdései közül a legfontosabb problémák eldöntésénél az a kiinduló pont, hogy „a szocialista elméletek a jogviszonyt egységesen társadalmi viszonynak tartják".[3] A szerző azt hiányolja, hogy kidolgozatlan a társadalmi viszonyok marxista elmélete, ami nehezíti a jogviszony kérdéseinek kidolgozását is. A jogviszony társadalmi viszony voltának bebizonyítása érdekében abból indul ki, hogy a társadalmi viszonyok két csoportra oszlanak: az anyagi és az ideológiai társadalmi viszonyokra, s kimutatja, hogy a jogviszony az ideológiai társadalmi viszonyok csoportjába tartozik, mert az emberek tudatán keresztül jönnek létre és ezt az anyagi társadalmi viszonyok határozzák meg. Bebizonyítja, hogy a jogviszony — társadalmi viszony (és nem dologi viszony), azért, mert az emberek, személyek és meghatározott csoportjaik között alakulhat ki, továbbá „azért is, mert a jog a társadalom tagjainak, az embereknek meghatározott magatartását, akarati aktusát és ezen keresztül a társadalmi viszonyokat szabályozza."[4] A jogviszony tehát olyan társadalmi viszony, amely az ideológiai társadalmi viszonyok csoportjába tartozik.

A jogviszony sajátos ideológiai társadalmi viszony, mert ideológiai jellegét az adja, hogy az uralkodó osztály akaratát fejezik ki a jogszabályok, s ezek határozzák meg a jogviszonyok keletkezésének, módosulásának és megszűnésének feltételeit és realizálódásukat. A jogviszony két szempontból is akarati viszony: egyrészt az

[1] I. m. 12. old.
[2] I. m. 19. old.
[3] I. m. 59. old.
[4] I. m. 65. old.

uralkodó osztály akarata, másrészt a jogviszonyban szereplők individuális akaratát, tekintve. Szerző helyesen utal arra, hogy a jogszabályokban kifejeződő osztályakarat és a jogviszonyok alanyainak individuális akarata közötti összefüggésben az egyes, a különös és az általános dialektikája jelentkezik.[5] És ezt helyes kapcsolatba hozza a szocialista demokratizmus és törvényesség követelményeivel.

Szerző foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy a jogviszonyban szükséges-e mindkét fél akarata. Rámutat arra, hogy a jogviszonyok jelentős részénél nem feltétel a jogviszonyban résztvevők közös akarataktusa; s arra a következtetésre is jut, hogy „a jogviszonyok realizálásához, megvalósításához a jogviszonyok résztvevőinek, vagy legalább az egyik félnek az akarati aktusa szükséges."[6] Venediktov a jogviszony akarati jellegével kapcsolatban azt az álláspontot képviseli, hogy a jogviszony lényege nem az akarat, hanem az érdek. Szerző ezzel ellentétben helyesen mutatja ki azt, hogy az érdeknek az összes jogi jelenségnél (így a jogviszonynál is) meghatározó szerepe van, de nem elégedhetünk meg ezzel az általános ismérvvel, hanem a specifikust kell megkeresni. Ezt a sajátosságot a szocialista jogelmélet az akaratban találta meg, abban, hogy a jogviszony — akarati viszony.

A jogviszony mint akarati viszony nem független az egyéb társadalmi viszonyoktól: a jogviszonyok vonatkozásában is a meghatározó a gazdasági viszony. A szerző a gazdasági viszony és a jogviszony kapcsolatában a tartalom és a forma kapcsolatát mutatja ki, s feltárja azt, hogy a gazdasági viszonyok közvetlenül határozzák meg a jogviszonyokat abban az esetben, ha a jogviszonyok gazdasági tartalmat fejeznek ki. A gazdasági viszonyok meghatározó szerepe viszont közvetetten jelentkezik, ha a jogviszonyok tartalmát családi, politikai, erkölcsi viszonyok képezik.

Szerző a jogviszony kérdésének további mélyebb megértése céljából a jogszabályok és a jogviszonyok kérdéseivel foglalkozik. (IV. fejezet) Ezzel kapcsolatban a szocialista jogelméletben új felismerésre jut; feltárja a társadalmi viszonyok, jogszabályok és jogviszonyok összefüggésében a kétirányú társadalmi mozgást. Az egyik folyamat a jogi normák kialakulása a társadalmi viszonyok alapján, a másik pedig a jogszabályoknak a társadalmi viszonyokról való hatása, jogviszonyokban való realizálódása.[7] Ebből a folyamatból csak az egyik oldalt: a jogszabályok és a jogviszonyok kapcsolatát elemzi; kimutatja, hogy a jogszabályok a legkülönfélébb társadalmi viszonyokat szabályozzák azáltal, hogy e viszonyok alanyainak akarati aktusait, cselekedeteit szabályozzák. Ennek alapján jut — más, ellentétes nézetekkel szemben — arra: helytelen az az állítás, hogy a jogviszonyok megelőzik, a jogszabályokat, mert „a jogviszonyok nem lehetségesek megfelelő jogszabályok nélkül."[8] Majd kimutatja a jogszabályoknak a jogviszonyokban való realizálódásával kapcsolatban az absztraktnak a konkrétban való érvényesülését, ami igen nagy jelentőségű a jogalkalmazás gyakorlata és elmélete számára. Természetesen a különböző jogszabályoknak a konkrét jogviszonyokban való érvényesülése során sajátosságok jelentkeznek; a jogszabályok és jogviszonyok összefüggésének viszont az a lényege, hogy a jogszabályok a jogviszonyokban realizálódnak.

A jogszabály és a jogviszony összefüggésének tárgyalása során — ebben a fejezetben — jut el a jogviszony fogalmának meghatározásához. A jogviszony fogalmát a következőkben határozza meg: *„A jogviszony a jogszabályokban meghatározott társadalmi viszonyoknak a jogszabályok realizálódása — e viszonyok alanyainak a hatályos jogszabályokban meghatározott és az állam által biztosított konkrét jogosultságok (alanyi jogok) és jogi kötelezettségek hordozóivá válása — folytán létrejövő jogi kifejeződése."*[9] Erre a meghatározásra két formai kifogást tehetünk. Az egyik, hogy nagyon nehézkes és bonyolult, a másik pedig, hogy a IV. fejezetben helyezi el szerző, így úgy tűnik, mintha az előző fejezetben tárgyalt fogalmi ismérvek nem tartoznának ide. Ebből a formai hibából ered, hogy a meghatározásban a jogviszony mint ideológiai társadalmi viszony, a jogviszony mint akarati viszony — fogalmi ismérvként nem szerepel. S ez már tartalmi hiányosság; ez azonban csupán a meghatározásra vonatkozó kifogás, az egész fejtegetés első része ennek ellenére helyes és bizonyított.

A jogviszony fogalmának meghatározása után a szerző a jogfogalom és a jogviszony összefüggését tárgyalja. Megállapítja, hogy a jogviszony a felépítmény intézményi részébe tartozik, a jogszabályok és a jogviszonyok kapcsolata viszont nem kölcsönös feltételezettségi viszony, a jogszabály nem szükségszerűen jogviszonyokban realizálódik, s ezzel állást foglal a jog fogalmával kapcsolatos vitában: a jog fogalmi ismérveként nem szerepel a jogviszony.

Az alanyi jogok és a jogi kötelezettségek című fejezetben a tárgyi és az alanyi jog viszonyát tisztázza szerző a burzsoá és szocialista irodalom erre vonatkozó nézeteinek összefoglalása után. A szocialista jogirodalomban egységesen elfogadott álláspontot vall: a tárgyi jognak meghatározó szerepe van az alanyi jog viszonylatában.[10] Majd az alanyi jog fogalmát az ellentétes nézetek ütköztetése után a következőképpen fogalmazza meg: *„Az alanyi jog tehát a személy lehetséges magatartásának a jogszabályok által nyújtott, az adott jogviszonyt előhívó jogi tény által konkretizált terjedelme és fajtája, amellyel más személy meghatározott kötelezettsége áll szemben, s amelynek megvalósulását az állam kényszerítő ereje biztosítja."*[11]

Ezután foglalkozik a jogi kötelezettség fogalmával is, mert az alanyi jog fogalmát nem érthetjük meg, ha nem utalunk a jogi kötelesség fogalmára; megállapítja, hogy a jogi kötelezettség vonatkozásában is primatusa van a tárgyi jognak. A jogi kötelezettség fogalmát így határozza meg:

[5] I. m. 70. old.
[6] I. m. 74. old.
[7] I. m. 98. old.
[8] I. m. 109. old.
[9] I. m. 131. old.
[10] I. m. 148. old.
[11] I. m. 168. old.

„A jogi kötelezettség a személy kellő magatartásának a jogszabály által előírt és az adott jogviszonyt előhívó jogi tény által konkretizált terjedelme és fajtája, amellyel más személy meghatározott alanyi joga áll szemben és amelynek megvalósulását az állam kényszerítő ereje biztosítja."[12] Az alanyi jogot és a jogi kötelezettséget kölcsönösen összefüggő fogalmaknak tekinti, amelyek együtt jönnek létre és egymás nélkül nem létezhetnek.

A könyv utolsó fejezete a jogviszonyfajták kérdésével foglalkozik. A szerző aláhúzza: itteni fejtegetései csupán kísérleti, problémafelvető, gondolatébresztő jellegűek, nem lép fel a megoldás igényével. Fő tétele az, hogy „a különféle jogviszonyfajtákat aszerint csoportosítjuk, hogy milyen társadalmi viszonyok jogi kifejeződését, tükrözését jelentik."[13] A másik elkülönítő ismérve az, hogy az egyes társadalmi viszonyokat milyen jellegű jogi normák szabályoznak. A jogviszonyfajták megállapításánál is a társadalmi viszonyok két fő csoportjából indul ki, s a jogviszonyokat eszerint osztja két csoportra: az anyagi társadalmi viszonyokat és az ideológiai társadalmi viszonyokat kifejező jogviszonyokra. Az anyagi társadalmi viszonyok többféle jogviszonyban fejeződnek ki, amit több tényező befolyásol, így a történelmi helyzet, politikai és jogi tényezők, a jogfelfogás állapota stb. Az ideológiai társadalmi viszonyok csoportjában kiemeli a politikai viszonyokat, amelyek a legkülönfélébb jogviszonyok formájában jelennek meg, s a politikai viszonyok jellege határozza meg a jogi szabályozás módját és így a jogviszonyok fajtáját is. E két fő csoporton belül azonban többféle jogviszonyfajtát találunk.

Külön problémaként kezeli a büntető jogviszonyokat, amelyek „az anyagi és az ideológiai társadalmi viszonyok körébe tartozó legkülönbözőbb fajtájú, mindenféle társadalmi viszonyok jogi kifejeződései."[14] Ez helyes is. Van azonban e vonatkozású fejtegetéseinek olyan szempontja is, hogy mindig valamely jogviszony és a vonatkozó büntetőjogi norma sérelmének eredményeként jönnek létre büntető jogviszonyok. Ez az álláspontja vitássá tehető, mert nem feltétlenül szükséges valamely jogviszony és a büntetőjogi norma megsértése. Bizonyos politikai, erkölcsi viszonyok egyébként jogi formát nem nyernek, büntetőjogi védelemben mégis részesülnek. Ebből az a következtetés látszik helyesnek, hogy jogviszony megsértése nem feltétel minden esetben (természetesen legtöbbször igen), hanem elsősorban a büntetőjogi norma sérelme alapján jön létre büntető jogviszony, ami magában foglalhatja más jogviszony megsértését is.

Az utolsó fejezetben foglalkozik még az anyagi és az eljárási jogviszonyok problémájával. Az anyagi jogviszony valamely társadalmi viszony jogviszonyok formájában való kifejeződése, az eljárási jogviszonyokban pedig a különböző társadalmi viszonyok közvetett formában való kifejeződése jelentkezik. A társadalmi viszonyok az anyagi jogviszonyok közvetítésén keresztül fejeződnek ki az eljárási viszonyokban. A kifejeződési folyamat a következő: „valamely meghatározott társadalmi viszony — anyagi jogviszony — eljárási jogviszony."[15] A szerző kimutatja végül, hogy az anyagi és az eljárási jogviszonyok a tartalom és a forma viszonylatában állnak egymással. Ezzel kapcsolatban elsősorban a büntetőjog marad problematikus: az előző fejtegetésből az tűnt ki, hogy a büntető jogviszony más jogviszony sérelme esetén lép fel, s ezután következik a büntető eljárási jogviszony. Vagyis itt még többrétű folyamatról van szó, az anyagi jogviszonyt még más jogviszony és a meghatározott társadalmi viszony előzi meg. Mindenesetre helyes az a következtetése, hogy az eljárási jogviszonyok az anyagi jogviszonyok realizálódásának külön szakaszát jelentik.

A szerző könyvében tudományos igényességéről tesz tanúbizonyságot, amikor széleskörű irodalmi anyagra támaszkodik: felhasználja a burzsoá és a szocialista jogirodalom vonatkozó anyagát, s ezekből szűri le helyes, tudományosan bizonyított tételeit és a dialektikus logika követelményeinek megfelelően összegezi fogalmi sűrítésben, meghatározásban következtetéseit. Nagyon pozitívnak értékelhető a műben az, hogy világos okfejtéssel, a problémák mély elemzése után fejti ki összegező következtetéseit az egyes fejezetek végén. Fogalmi meghatározásai — a jogviszony fogalmának meghatározásán kívül — pontosak, a lényeges elemeket kiemelik. — A végső következtetés pedig az lehet, hogy e munka nagy nyeresége a szocialista jogelméleti irodalomnak, a magyar jogelmélet e terméke elősegíti az egész szocialista jogelmélet egy nagyon bonyolult kérdésének, a jogviszony problémájának tisztázását, s emellett a szakjogtudományok számára is megteremti az elméleti alapot az egyes jogviszonyfajták sajátosságainak kidolgozása számára.

Samu Mihály

[12] I. m. 172. old.
[13] I. m. 179. old.
[14] I. m. 185. old.
[15] I. m. 192. old.

Új könyvek:

Bihari Ottó — *Szamel* Lajos: A tanácstörvény. (Az 1954. évi X. törvény magyarázatokkal) Bp. Közgazd. Kiadó, 1931. 219 p.

Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 363 p.

Nigriny Elemér: A termelési szerződésből eredő jogviták. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 127 p.

Pap Tibor: A bontás problematikája családjogunk felszabadulás utáni fejlődésének tükrében. Bp. Tankönyvkiadó, 1961. 28. p. /Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 17./

A magyar nyelv értelmező szótára. 4. köt. Ki-Mi. Szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. Bp. Akad. Kiadó, 1961. 1347 p. 2 sztl.

PÁLYÁZAT

A Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Bizottsága pályázatot tűz ki tanulmányok írására. A pályázaton részt lehet venni az alábbi témájú tanulmányokkal:

A *neveléslélektan* területéről: A pedagógus és az osztályközösség kapcsolatát elősegítő és gátló tényezők.

A *munkalélektan* területéről: Személyiségtényezők és környezeti tényezők szerepe a pályaérdeklődés kialakulásában.

Orvosi pszichológia területéről: A homloklebeny szerepe a pszichológiai folyamatokban.

A *kriminálpszichológia* területéről: A büntetésvégrehajtásnak az elítélt személyre gyakorolt pszichológiai befolyása.

A *pszichológiai módszertan* területéről: Egy eset diagnosztikai és terápiai feldolgozása. (Kazuisztika.)

A pályadíj minden egyes témánál egyenként 2000,— Ft. A pályázat jeligés. A jeligével ellátott lezárt borítékban mellékeljék a pályázók a nevet és lakcímet. A tanulmányokat a Magyar Pszichológiai Szemle borítólapjának harmadik oldalán közölt feltételek 2., 3. és 4. pontja szerint kell elkészíteni, a terjedelemre vonatkozó megszorítás nélkül. A pályázat határideje 1961. október 30. A pályázatokat a Magyar Tudományos Akadémia Pszichológiai Bizottságának (Bp., V., Roosevelt tér 9.) kell beküldeni. Pályázni már nyomtatásban megjelent tanulmányokkal nem lehet.

Dr. Gegesi Kiss Pál s. k.
akadémikus,
a Pszichológiai Bizottság elnöke

E lapszám (XVI. új évfolyam 7—8.) szerzői: *Dr. Ágoston Pál* a Legfőbb Ügyészség főosztályvezető ügyésze. — *Nyikiforov, B. Sz.* a jogtudományok doktora (Moszkva). — *Szergejeva, T. L.* az Összszövetségi Jogtudományi Intézet munkatársa (Moszkva). — *Sljapocsnyikov, A. Sz.* az Összszövetségi Jogtudományi Intézet munkatársa (Moszkva). — *Dr. Fazekas Pál* csoportvezető. — *Dr. Krémer Miklós* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Ustor Endre* főkonzul. — *Dr. Kerekes Jenő* egyetemi docens (Cluj). — *Dr. Molnár József* egyetemi adjunktus. — *Dr. Buza László* akadémikus, egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Martonyi János* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Pikler Kornél* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Samu Mihály* tanársegéd.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 61.3221. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 12,— Ft

XVI. új évfolyam 9. szám Budapest, 1961. szeptember hó

BUDAPEST KÖNYVTÁR 1961 OKT

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BEÉR JÁNOS:
„A kommunizmus ragyogó magaslatai felé...” 445

ANDREJEW, IGOR:
A büntetőjog kodifikációjának egyes kérdései a Lengyel Népköztársaságban 447

HELLER FARKAS TAMAS:
A bűnözés statisztikai vizsgálatának néhány alapvető kérdéséről 455

UJLAKI LÁSZLÓ:
A döntőbizottságok helye az állami szervek rendszerében 467

Szemle:

BECK SALAMON:
A számadási perek jogi minősítése 478

HORVÁTH TIBOR:
Az elmélet és a gyakorlat viszonyának egyes időszerű kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájában 482

BOKORNÉ, SZEGŐ HANNA:
Az ENSZ tanulmányi konferenciája a nők családjogi helyzetéről 485

Jogirodalom:

BARNA PÉTER:
Nagy Lajos: „Fellebbezés a büntető perben” c. munkájáról 489

NAGY LAJOS:
Új szovjet államjogi bibliográfia 493

— —:
Új könyvek 495

СОДЕРЖАНИЕ: *Янош Бер:* „К блестящим высотам коммунизма...". — *Игор Андреев:* Некоторые вопросы кодификации уголовного права в Польской Народной Республике. — *Тамаш Фаркаш Хеллер:* О некоторых вопросах статистического исследования уголовного права. — *Ласло Уйлаки:* Место арбитража в системе государственных органов. — *Обзор: Шаламон Бек:* Правовая квалификация процессов, связанных с расчетами. *Тибор Хорват:* Некоторые актуальные вопросы связи теории с практикой в работе Института государства и права. — *Ханна Сегэ-Бокор:* Рабочее совещание ООН по вопросу о положении женщин в семейном праве. — *Юридическая литература: Петер Барна:* Лайош Надь: „Обжалование в уголовном процессе". *Лайош Надь:* Новая советская библиография по государственному праву. — —: Новые книги.

INHALT: *János Beér:* „Den glänzenden Höhen des Kommunismus entgegen..." — *Andrejew, Igor:* Einige Fragen der Kodifikation des Strafrechts in der Polnischen Volksrepublik. — *Farkas Tamás Heller:* Über einige grundlegende Fragen der statistischen Untersuchung der Kriminalität. — *László Ujlaki:* Die Stellung der Vertragsgerichte im System der staatlichen Organe. — *Rundschau: Salamon Beck:* Die rechtliche Qualifizierung der Abrechnungsprozesse. — *Tibor Horváth:* Einige zeitgemässe Fragen des Verhältnisses zwischen Theorie und Praxis in der Arbeit des Instituts für Staats- und Rechtswissenschaften. — *Frau Hanna Bokor—Szegő:* Die Arbeitskonferenz der UNO über die familienrechtliche Lage der Frauen. — *Rechtsliteratur: Péter Barna:* Über das Buch „Berufung im Strafprozess" von Lajos Nagy. — *Lajos Nagy:* Neue sowjetische Bibliographie über das Staatsrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *János Beér:* „Vers les sommets glorieux du communisme..." — *Andreiev, Igor:* Quelques problèmes de la codification du droit pénal dans la République Populaire Polonaise. — *Farkas Tamás Heller:* Questions fondamantales de l'examen statistique de la criminalité. — *László Ujlaki:* La place des commissions d'arbitrage dans le système des organes de l'Etat. — *Revue: Salamon Beck:* La qualification juridique des actions en décompte. — *Tibor Horváth:* Questions actuelles du rapport de la théorie et de la pratique dans l'activité de l'Institut des Sciences Juridiques et Politiques. — *Mme Hanna Bokor—Szegő:* Cycle d'études de l'O.N.U. sur la condition de la femme dans le droit de famille. — *Littérature: Péter Barna:* Lajos Nagy: „L'appel dans la procédure pénale." — *Lajos Nagy:* Une nouvelle bibliographie soviétique du droit public. — — —: Livres nouveaux.

XVI. új évfolyam 9. szám Budapest, 1961. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

„A kommunizmus ragyogó magaslatai felé..."

I.

„Manapság hálisten csodákban nem hisznek. A csodás jelekből való jóslás mese. De a tudományos jövőbelátás tény."[1] — ezek a lenini „látnoki szavak" jutottak eszembe, amikor a Szovjetunió Kommunista Pártja új programjának tervezetét olvastam[2]. E tervezet felett már hetek óta folyik a nyilvános vita a hatalmas ország minden részében. A tervezet azonban nemcsak a Szovjetunión belül áll az érdeklődés középpontjában. Lenin az OK(b)P második programját[3] elfogadó VIII. Kongresszuson (1919) mondotta: „Biztosak vagyunk benne, hogy egész sor országban, amelyekben sokkal több szövetségesünk és barátunk van, mint amennyiről tudunk, programunk egyszerű lefordítása lesz a legjobb válasz arra a kérdésre, hogy mit végzett az Oroszországi Kommunista Párt, amely a világproletariátus egyik osztaga. A mi programunk lesz a leghatásosabb anyag a propaganda és az agitáció számára; az a dokumentum lesz, amelynek alapján az emberek azt mondják majd: „Ezek a mi elvtársaink, ezek a mi testvéreink, ott a mi közös ügyünkről munkálkodnak.[4]" A most készülő programra sokszorosan érvényes ez a megállapítás. Méltán írja bevezetőjében a program tervezete: *„Korunk középpontjában a nemzetközi munkásosztály és édes gyermeke a szocialista világrendszer áll."* Kiemeli a program nemzetközi jelentőségét is: *„A párt úgy tekinti a Szovjetunióban folyó kommunista építést, mint a szovjet nép nagyszerű internacionalista feladatát, amely megfelel az egész szocialista világrendszer érdekeinek, a nemzetközi proletariátus, az egész emberiség érdekeinek."* Az új program megalkotásánál egyébként a párt éppen ezért figyelembe is veszi *„a világ forradalmi mozgalmainak tapasztalatait"*. Ilyen körülmények között érthető, hogy a kommunista társadalom felépítésének tervét világszerte bizalommal, lelkesedéssel olvassák a haladó emberek és aggodalommal, gyűlölettel a reakció szolgái. Annál is inkább, mert a történelmi tapasztalatok igazolták: a kommunista párt programjai nemcsak azt mutatják, mit *akarnak* a kommunisták, hanem azt, hogy mit fognak *valósággá váltani.*

A programtervezet egyébként a tőkés országok haladó mozgalmai számára is szinte felmérhetetlen segítséget nyújt. Részletesen elemzi és megvilágítja a világkapitalizmus mai helyzetét, igazi arculatát. Feltárja a munkásosztály nemzetközi forradalmi mozgalmainak alapvető feladatait, lehetőségeit; kiemeli, hogy *„a monopóliumok ellen folytatott általános demokratikus harc . . . a szocializmusért folytatott harc alkatrésze"*.

II.

A szocialista tábor országai számára különösen fontos esemény az új program tárgyalása és majdani elfogadása. Ezekben az országokban a szocializmus—kommunizmus építésének összes mozzanatai a jelen kérdéseit érintik, — ennek a folyamatnak a törvényszerűségei a mindennapos gyakorlat irányítói. Amint a szocialista országok kommunista- és munkáspártjai képviselőinek Moszkvában 1957. novemberében tartott értekezlete is megállapította: „A Szovjetunió és a többi szocialista ország tapasztalata teljes mértékben igazolta a marxista—leninista elmélet azon tételének helyességét, hogy a szocialista forradalom és a szocialista építés folyamata egy sor olyan fő törvényszerűségre épül, amely mindazon országra jellemző, amelyek a szocialista útra léptek. Ezek a törvényszerűségek mindenütt érvényesülnek — a nemzeti sajátosságok és hagyományok azon nagy, történelmileg kialakult különbözősége mellett is, amelyet feltétlenül számításba kell venni.[5]" Ez magyarázza, hogy a programtervezet, valamint a körülötte zajló vita, az ennek során kibontakozó

[1] Lenin: Művei 27. kötet Bp. 1952. 506. old.

[2] Lásd: Népszabadság 1961. augusztus 6-i számának mellékletét.

[3] Ezt a programot fogja az új most készülő program felváltani.

[4] Lenin: Művei 29. kötet Bp. 1953. 220. old.

[5] Társadalmi Szemle 1957. november—decemberi sz. 136. old.

javaslatok általában és részleteikben is mélyen és folyamatosan foglalkoztatják a magyar népi demokrácia dolgozóit, a legkülönbözőbb hivatású embereket: munkásokat, parasztokat, értelmiségieket egyaránt.

A szocializmus, kommunizmus felépítése sajátlagosan tudományos feladat: a természet és a társadalom objektív törvényszerűségeinek felismeréséből indul ki és kizárólag a dolgozó milliók alkotó-teremtő erejével valósítható meg. A feladat ilyen felfogásának megfelelően határozta meg Lenin a kommunista pártprogram követelményeit: „Mi kötelesek vagyunk abból a marxi tételből kiindulni, amelyet mindenki elismer, hogy tudniilik a programot tudományos alapon kell felépíteni. A programnak meg kell magyaráznia a tömegeknek, hogyan keletkezett a kommunista forradalom, miért elkerülhetetlen, mi a jelentősége, a lényege, miben van az ereje, mit kell megoldania... a mi programunkban minden egyes pont azt tartalmazza, amit minden dolgozónak tudnia kell, meg kell tanulnia és meg kell értenie.[6]"

A moszkvai értekezleten elfogadott nyilatkozat és a lenini tanítás mutat irányt számunkra — magyar szocialista jogászok számára is — miként dolgozzuk fel az új program tervezetét az azzal foglalkozó viták anyagát és majdan az elfogadott programot is.

III.

A szocialista jogász az új társadalom gazdasági és politikai mozgásainak állami-jogi formáin munkálkodik. A szocialista állam- és jogtudomány különösen azzal szolgálja a szocializmus—kommunizmus építését, hogy kutatja a legalkalmasabb formákat, az azoknak kibontakozását — érvényesülését biztosító állami-jogi intézményeket.

A szocialista jogászok számára (s így a magyar jogászok számára is) az új program tervezete a szocialista állami-jogi fejlődés általános törvényszerűségeit sorakoztatja fel. Mutatja azokat a fő tendenciákat, amelyeknek az irányában a Szovjetunió halad és amelyekre saját fejlődésünk során is folyamatos figyelemmel kell lennünk.

Az OSZDMP 1903-ban tartott II. Kongresszusán elfogadott első pártprogram volt az első olyan pártprogram, amely megfogalmazta a proletárdiktatúra eszméjét és amely a hatalomért vívandó forradalmi harc szellemében nevelte a proletárokat. A VIII. Kongresszus által 1919-ben elfogadott második pártprogram létrehozása idején már megvalósult a Szovjetunióban a proletariátus diktatúrája és új feladatok kerültek az előtérbe: a proletár diktatúra államának megszilárdítása, a szocialista építés előrevitele és kibontakoztatása. Ez a program leleplezte a burzsoá demokráciát és bemutatta a proletárdiktatúrát, mint a demokrácia új, magasabb formáját; elemezte a szocialista demokratizmust, mind a szocialista állam fejlődésének objektív törvényét.

A Szovjetunióban ma már közvetlen gyakorlati feladattá vált a kommunista társadalom felépítése. „*A kommunizmus* — állapítja meg a tervezet — *a szabad és öntudatos dolgozók magas szervezettségű társadalma, amelyben megszilárdul a társadalmi önigazgatás, a társadalom javára végzett munka mindenki számára elsődleges létszükségletté, felismert szükségszerűséggé válik, képességeit mindenki leghasznosabban fogja gyümölcsöztetni a nép javára.*" Az ehhez az állapothoz vezető úton a proletariátus diktatúrája, amely világtörténelmi szerepet játszott a fejlődés biztosításában, maga is változik. A tervezet már mint bekövetkezett tényt regisztrálja: „*Az az állam, amely a proletárdiktatúra államaként jött létre, népi állammá, az egész nép érdekeit és akaratát kifejező szervvé alakult át.*" Ilyen körülmények között a vezető eszme változatlanul a szocialista demokratizmus, amely egyre bővül, egyre sokrétűbben bontakozik ki és terebélyesedik. „*A szocialista demokrácia általános kibontakoztatása és tökéletesítése, valamennyi állampolgár tevékeny részvétele az államigazgatásban, s a gazdasági és kulturális építés vezetésében, az államapparátus munkájának javítása és a fokozott népi ellenőrzés az államapparátus tevékenysége fölött — ez a szocialista államiság fejlődésének fő iránya a kommunizmus építésének időszakában*", — így ír erről a programtervezet.

Mit jelentenek ezek a tendenciák az állami-jogi rendszer továbbfejlődésének síkján? A tanácsok szerepének, jelentőségének fokozódását olyan módon, hogy „*a tanácsok egyesítve magukban az állami és társadalmi szervezet vonásait mindinkább társadalmi szervezetekként működnek*". Tovább növekszik a demokratizmust biztosító intézkedések köre a tanácsok tagjainak választásánál is. Általában nagymértékben megnő a társadalmi szervezetek közvetlen befolyásának a köre. Különösen megnő „*a szakszervezetek jelentősége, ezek az igazgatás, a gazdaság vezetés, a kommunizmus iskolái*". A végcélt is megfogalmazza a tervezet: „*A fejlődés következtében a szocialista államiság fokozatosan társadalmi kommunista önigazgatássá alakul át, amelyben egyesülnek a tanácsok, a szakszervezetek, a szövetkezetek és a dolgozók egész tömegszervezetei. Ebben a folyamatban tovább fejlődik a demokrácia, amely biztosítja a társadalom valamennyi tagjának tevékeny részvételét a közügyek intézésében. A gazdaság és a kultúra irányításának jelenlegi állami funkcióihoz hasonló társadalmi funkciók a kommunizmusban is megmaradnak, de a társadalom fejlődésének megfelelően módosulnak és tökéletesednek... A tervezési és nyilvántartási szervek, a gazdaságvezetésének és a kultúra fejlesztésének*

[6] Lenin: Művei 29. kötet Bp. 1953. 186—187. old.

szervei, amelyek jelenleg állami szervek, elvesztik politikai jellegüket és társadalmi önigazgatási szervekké válnak."

IV.

A világtörténelem lapjaira gyorsuló ütemben íródnak az új társadalmat formáló események. Szinte napról-napra szűkül és zsugorodik az imperializmus hatóereje. A nemzeti felszabadító forradalmak meg-megerősödő hullámai elsöprik az idejétmúlt gyarmati rendszert is. A visszaszorult reakciós erők minden áron háborút akarnak kirobbantani, ami ellen a haladó emberek sokmilliónyi tömegének támogatásával küzd az egyre erősödő szocialista tábor, élén a Szovjetunióval. A szocializmus életeleme a béke, hiszen a szocializmus szakadatlan alkotás — építés, míg a háború rombolást-pusztulást jelent. De a programtervezet azt is tükrözi, hogy a Szovjetunió népe és pártja nem akar ugyan háborút, de nem is fél a háborútól. El van tökélve arra, hogy megvédi hazáját, a szocializmus vívmányait. Ez a feladat arra kötelezi *„a Szovjetunió Kommunista Pártját, a Szovjetunió fegyveres erőit, állambiztonsági szerveit és valamennyi népét, hogy lankadatlan éberséget tanúsítsanak a béke ellenségeinek agresszív cselszövéseivel szemben, állandóan őrködjenek a békés munkán, mindig legyenek felkészülve hazájuk fegyveres védelmére"* — olvashatjuk a programtervezetben.

Az imperialisták által folytatott és táplált háborús törekvések közepette még élesebb hangsúlyt kap világszerte a programtervezet egészét átszövő marxista humanizmus, amelyet klasszikus tömörséggel fejez ki a párt jelszava: *„Mindent az ember nevében, az ember javára."*

Olyan időben születik meg az új program, mikor a Szovjetunió Kommunista Pártja, a szovjet nép felé fordul a világ minden táján a háborútól irtózó emberek bizalma és reménysége. A programtervezet minden sora cáfolhatatlanul bizonyítja, hogy valóban a Kommunista Párt testesíti meg „korunk eszét, becsületét és lelkiismeretét" (Lenin).

V.

„A párt — írja befejező részében a tervezet — *abból a marxista—leninista tételből indul ki, hogy a nép a történelem alkotója; a kommunizmus felépítése a nép munkájának, energiájának és tudásának műve. A kommunizmus győzelme az emberektől függ, a kommunizmus az embereknek épül."* A pártnak a szovjet népbe vetett rendíthetetlen bizalmát igazolja az a lelkes aktivitás, amellyel a szovjet emberek a kommunizmus építésének a munkaprogramját fogadták; — az a magabiztosság, optimizmus és felelősségérzet, amellyel a szovjet emberek milliói már eddig is tárgyalják a programtervezet egyes tételeit, hogy az minél tökéletesebben és teljesebben kerüljön a párt őszi kongresszusa elé. A magyar dolgozók — közöttük a magyar szocialista jogászok is — büszke testvéri együttérzéssel és szenvedélyes érdeklődéssel kísérik figyelemmel ezt az alkotó folyamatot.

Beér János

A büntetőjog kodifikációjának egyes kérdései a Lengyel Népköztársaságban*

I.

A Lengyel Népköztársaság büntető törvénykönyvének a megvalósulás végső stádiumában levő tervezete nem az első kísérlet a lengyel büntetőjog kodifikálására.[1] Megjegyzendő, hogy már a lengyelországi szocialista forradalom első éveiben — a korábbi kodifikációs munkálatokról nem is beszélve — elhangzott a jogászok között olyan vélemény, hogy az 1932. évi büntető törvénykönyv nem fog megfelelni az új politikai, gazdasági és társadalmi valóságnak. Egyre konkrétebb formákban kapott hangot ez a gondolat, amint a népi hatalom a hatályos büntető törvényeket egyre újabb és újabb törvényekkel és törvényerejű rendeletekkel módosította és egészítette ki. Büntető jogszabály pedig sok jelent meg, és az új büntető rendelkezések a büntetőjog legfontosabb területeit érintették: újonnan szabályozták az ellenforradalmi bűncselekményeket (1944-ben és 1946-ban), a társadalmi tulajdon elleni bűncselekményeket (1953-ban, 1958-ban és 1959-ben), a gazdasági bűncselekményeket (többek között 1953-ban), az államtitok és a szolgálati titok védelmét (1949-ben), a lelkiismereti és a vallásszabadság védelmét (1949-ben), az alkoholizmus (1956-ban, 1960-ban) és a garázdaság (1958-ban) elleni küzdelmet stb.

A kezdetben csak a büntető novella megalkotásának szükségességét hangoztató szerény gondolat a későbbi évek folyamán a szocialista büntetőjog teljesen új kódexének megalkotását sürgető követeléssé alakult át.

A kódex megalkotására irányuló munkálatoknak két szakaszát kell megkülönböztetnünk. Az első szakasz 1956-ban fejeződött be a bünte-

* A tanulmány a Jogtudományi Közlöny számára készült. Fordította: *dr. Décsi Gyula.* — *Szerk.*

[1] Vö.: I. Andrejew: A lengyel büntető jog kodifikálásáról. Nowe Prawo, 1954. évi 7—8. sz.

tő törvénykönyv tervezetének a sajtóban való közzétételével. Ez a tervezet azonban nem talált kedvező fogadtatásra a közvélemény részéről. Rámutattak lényeges fogyatékosságaira, arra, hogy szankciói rendkívül szigorúak, rendelkezéseinek pontatlan a fogalmazása, mind általános, mind különös részéből hiányzik a problémák alkotó szellemű megoldására irányuló törekvés.[2]

Még ugyanebben az évben, 1956 végén a kodifikáció kérdése általánosabb megoldást igénylő problémaként vetődik fel. Létrehozták a kodifikációs bizottságot azzal a feladattal, hogy a büntető törvénykönyv tervezetén kívül a polgári törvénykönyv, továbbá a büntető és a polgári eljárási kódex, valamint néhány más alapvető törvény tervezetét is elkészítse. A bizottságnak a büntető törvénykönyv megalkotásával foglalkozó (dr. M. Szerer, a Legfelsőbb Bíróság bírájának elnöklete alatt működő) munkabizottsága úgy döntött, hogy elejétől újra kezdi a munkát, és az 1956. évi tervezetet csak segédanyagként használja.

A tervezet elkészítésének munkája négy évig tartott. 1960-ban a kodifikációs munka egyes eredményeiről cikkek jelentek meg a jogi folyóiratokban. 1961. március 5-én a sajtó közölte, hogy a kodifikációs bizottság büntetőjogi munkabizottsága befejezte munkáját,[3] s így már az elkészült tervezet egészéről beszélhetünk.

A tervezet 439 szakaszból áll, ebből 121 az általános részre esik. Ez sok az 1932. évi Btkhoz képest, amely összesen 295 szakaszból, általános része 92 szakaszból állott. Ez az eltérés annak a következménye, hogy a tervezet mind stílusában, mind terjedelmében különbözik az 1932. évi Btk-tól. A tervezet az 1932. évi Btktól eltérően lehetőleg a különböző bűncselekmények szabatos meghatározására törekszik (sőt még bizonyos kazuisztikusságtól sem riad vissza, különösen a bűntettek minősített eseteinek meghatározásában), és nem takarékoskodik a szavakkal az általános rész intézményeinek leírásában, arra törekedve, hogy könnyen érthető és ne csak a tapasztalt jogászok kezében használható eszköz legyen. Ami a tervezet terjedelmét illeti, olyan területeket is felölel, amelyekkel az 1932. évi Btk. nem foglalkozott. Így például szabályozza az állam biztonsága elleni és a gazdasági bűncselekményeket is. Másrészről viszont alkotói úgy vélték, hogy a kódexen kívül, külön törvényekben kell szabályozni a (18 éven aluli) fiatalkorúak felelősségére vonatkozó normákat és a katonai büntetőjogot. A fiatalkorúakra vonatkozó kérdések külön egységes jogszabályba kívánkoznak, amelynek a büntetőjogi felelősség alapelvein kívül a bírósági eljárást és a fiatalkorúak bírósága szervezetét is szabályoznia kell. A katonai büntetőjognak — amely nemcsak speciális bűncselekményi tényállásaival, hanem különösen a büntetési nemekre vonatkozó egyes általános rendelkezéseivel is eltér az általános büntetőjogtól — szintén nem szabad a kódex terjedelmét növelnie, hanem a kódex alapján kibocsátandó külön törvényben szabályozható.

II.

A tervezet a bűntett, mint a társadalomra veszélyes cselekmény materiális fogalmából indul ki, s ugyanakkor hangsúlyozza a nullum crimen sine lege elvét (l. szakasz). Ebből következik az analógia kizárása, amelyet egyébként a népi Lengyelország büntető törvényei eddig sem ismertek.

Érdekes a tervezetben az általános rész egyes kérdéseinek megoldása.

A jelenleg hatályos 1932. évi kódex a büntetendő cselekményeket a cselekményre a törvényben megállapított büntetés felső határa alapján bűntettekre és vétségekre osztja fel: ha a szankció ötévi börtönnél súlyosabb, a cselekmény bűntett, ha viszont a szankció legfeljebb 5 évi börtönnel fenyeget, a cselekmény vétség. A büntetőjogilag büntetendő cselekmények e két fajtáján kívül ismeri jogunk a kihágásokat is, amelyek szankciója 3 hónapig terjedhető elzárás vagy viszonylag alacsony összegű pénzbüntetés. Vagyis hatályos büntetőjogunkban a büntetendő cselekmények dichotomikus (illetőleg a kihágásokat is figyelembevéve trichotomikus) felosztása érvényesül, ez a francia forradalom óta ismert felosztás, amely — mint ismeretes — jelentős szerepet játszott a burzsoá törvényesség kialakításában és rendszerében.[4] A mai viszonyok között azonban, a szocialista államban e felosztás minden előfeltétele és alapja megszűnt. Nem szolgál már alapul sem különleges bírói hatáskör (esküdtbíróság), sem pedig a bűntett miatt alkalmazandó eltérő büntetési nemek megállapításának; nem maradt meg más, mint lényegében a súlyos bűncselekményeket megbélyegző elnevezés, amelynek használata bizonyos egyszerűsítéseket tesz lehetővé a kódex szerkezetében és fogalmazásában (például ez a rövidebb elnevezés használható azon bűncselekmény-kategóriák hosszadalmas körülírása helyett, amelyekre nézve hosszabb az elévülési határidő stb.). Ha azonban fenn akarjuk tartani e kétféle elnevezést, úgy kell használnunk őket, hogy mindenkor csak olyan cselekményeket vonjunk alájuk, amelyek valóban meg is felelnek elnevezésüknek, hogy „bűntett" mindenkor a súlyosabb és „vétség" mindenkor az enyhébb rosszallást érdemlő cselekmény legyen. Sohasem sikerült azonban ezt a problémát teljesen kielégítően megoldani: csekély kivételtől eltekintve (például a gyilkosság, a kémkedés és néhány más bűntett) a súlyos „bűntettek" tényállása

[2] L.: M. Szerer: A tehetetlenség benyomása. Nowe Prawo, 1956. évi 7—8. sz.

[3] Vö.: Prawo i Zycie, 1961. március 5. sz.

[4] Vö.: I. Andrejew: Adalék a bűncselekmények hármas felosztásához. Panstwo i Prawo, 1951. évi 12. sz. 888. old.

olyan konkrét eseteket is átfogott, amelyek nem voltak súlyos „bűntettek". E nehézség elkerülése végett a tervezet kidolgozása során az alábbi posztulátumból indultak ki: valamely cselekménynek súlyos „bűntettként" való értékelését nem a törvényben meghatározott szankciótól kell függővé tenni, hanem a konkrét ügyben ténylegesen kiszabott büntetéstől. Ebben az értelemben „bűntett" volna tehát az a szándékos cselekmény, amely miatt 3 évet meghaladó szabadságvesztés-büntetést vagy halálbüntetést szabtak ki (12. szakasz).

Sok vita folyik az utóbbi években a lengyel jogi irodalomban a bűnösség alakzatai körül. A szándékosság és a gondatlanság már hagyományossá vált két-két alakzatának fenntartása mellett kiálló véleményeken kívül olyan kritikai hangok is hallatszanak, amelyek az eshetőleges szándék és a tudatos gondatlanság elhatárolásának nehézségeit emelik ki, és ezért a bűnösség e két alakzatának egyesítéséért szállnak síkra.[5] Feltehetőleg azonban a bűnösség hagyományos alakzatait a kódex változatlanul meg fogja tartani.

Senki sem vitatta ezideig azt az elvet, hogy a gondatlanul elkövetett bűncselekmény miatti büntetőjogi felelősségrevonásnak csak a törvény konkrét rendelkezése alapján lehet helye (13. szakasz).

Figyelemre méltó problémakör a minősített bűncselekményi tényállások továbbfejlesztésére irányuló, fentebb már említett tendenciával kapcsolatban felmerülő problémák csoportja. Azoknál a bűncselekményeknél, amelyeknek minősített alakja bizonyos következmények beálltától függ, rendszerint a bűnösség vegyes alakzata szerepel (15., 17. szakasz), amely a szándékosság és a gondatlanság, vagyis a szándékos cselekmény és a gondatlanul előidézett következmény kombinációjából áll. Így tehát a bűnösségnek ez a vegyes alakzata (az úgynevezett culpa dolo exorta) előreláthatólag széles körben kerül majd alkalmazásra. De a lengyel teoretikusokat sokat foglalkoztatja egy másik változat is, nevezetesen az a gondatlanság, amelyben a szándékosság elemei kimutathatók ugyan, de amely — szemben a culpa dolo exorta-val — ennek ellenére megmaradt gondatlanságnak. Ez a kérdés némi magyarázatot igényel. Vegyük például a gondatlan emberölést. Lehetséges az a megoldás, hogy a törvénykönyv ezt a bűncselekményt csupán egyféleképpen szabályozza, egyszerűen mint azt az esetet, amikor valaki gondatlansága által ember halálát okozza. Lehetséges azonban e bűncselekmény minősített eseteinek a megkülönböztetése is, és ebben az esetben a gondatlan emberölés egyszerű esete mellett szerepelni fog a bizonyos szándékos cselekmény folytán előidézett gondatlan emberölés is. Ha ez a szándékos cselekmény önmagában (minden további bűnös eredmény nélkül) is bűncselekmény, például szándékos testi sértés, ebben az esetben gondatlanul előidézett eredmény (halál) által minősített szándékos bűncselekmény esete forog fenn. Ha azonban ez a szándékos cselekmény önmagában még nem bűncselekmény (de rosszallást érdemlő cselekmény, mint például, ha valaki foglalkozása szabályait vagy szolgálati kötelezettségeit megszegi), az eredmény bekövetkeztével azonban bűncselekménnyé válik, szándékos (de nem bűnös) cselekmény által minősített gondatlan bűncselekménnyel van dolgunk. Az persze vitatható, vajon a bűnösségnek ez utóbbi vegyes alakzatát fel kell-e venni a kódexbe. Igazat kell adnunk annak a véleménynek, amely szerint a minősített esetek szaporítása felveti azt a gondolatot, hogy az ilyen megkülönböztetéseket a bűnösségi alakzatoknál kell kifejezésre juttatni.

Némi nehézséget jelent a büntetőjog elmélete számára az ittasság folytán beszámíthatatlan állapotban elkövetett cselekmény miatti felelősség kérdése. E kérdésben ellentmondások jelentkeznek a büntetőjogi felelősség általános elvei és a társadalom gyakorlati igényei között.[6] Egyrészről a büntető törvénykönyv egyik alapelve, hogy felelősségrevonásnak csak bűnösség alapján van helye, másrészről viszont szemben áll ezzel az alkoholistákkal szemben a társadalomnak nyújtandó védelem jogos követelménye. A társadalomnak ez utóbbi igénye jutott kifejezésre a lengyel jogban az alkoholizmus elleni törvény értelmében bűncselekménynek nyilvánuló bűncselekmény-típusok megformálásában,[7] valamint a szóban forgó törvényben kimondott és a bírói gyakorlatban követett abban az elvben, hogy az ittasság nem tekinthető a büntetőjogi felelősséget enyhítő körülménynek, sőt ellenkezőleg egyes esetekben a bűnösséget súlyosbító körülmény.

De mindezek a rendelkezések — bármenynyire fontosak is — nem oldják meg a szóban forgó alapvető problémát. A lengyel jogban ma is hatályos szabály, hogy a beszámíthatatlan állapot (az ok, amely a beszámíthatatlanságot előidézte, közömbös) kizárja a büntetőjogi felelősségrevonást. Ez alól csak egyetlen kivétel van, az az eset, amidőn az elkövető szándékosan maga idézte elő állapotát abból a célból, hogy a bűncselekményt elkövesse (az 1932. évi Btk. 2. § 17. szakasz). A bírói gyakorlat megpróbálja ezt a kivételt azokra az esetekre is kiterjeszteni, amidőn az elkövető leittasodására vezető alkoholfogyasztása közben előre látja annak lehetőségét, hogy ittas állapotában bűncselekményt követhet el és ebbe belenyugszik. A 2. § 17. szakasz értelmének ilyen kiterjesztése azonban

[5] S. Plawski: A „harmadik" bűnösségi alakzat. Nowe Prawo, 1952. évi 10. sz.
W. Wolter: Az ún. eventuális szándékról. Nowe Prawo, 1957. évi 5. sz.
M. Szerer: Az eventuális szándékról. Panstwo i Prawo, 1959. évi 3. sz.

[6] Prof. J. Saviczki—A. Flatau-Kowalska: Az alkohol a büntetőjogban. Warszawa, 1958.

[7] A családtag kínzása ittas állapotban, fiatalkorú leitatása stb. Az 1956. évi április 27-i törvény helyébe lépett 1959. évi december 10-i törvény.

nyilvánvalóan ellentmond a törvény szövegének, és a legjobb esetben is legfeljebb ideiglenes eszköznek tekinthető, amely a kérdést a jövőre nézve nem oldja meg.

A probléma lehetséges megoldásai közül a legmegfelelőbbnek látszik olyan sui generis bűncselekmény megállapítása, amelynek tényállása abban áll, hogy az elkövető önhibájából önmaga idézi elő beszámíthatatlan állapotát és ebben az állapotában a büntetőtörvény által tiltott cselekményt követ el. Ez a megoldás, amelyet egyes büntető törvénykönyvek (mint például a csehszlovák Btk. 186. §-a) már ismernek, nyilván az új lengyel büntetőkódexben is helyet kaphat (a tervezet 413. szakasza).

A lengyel jog az előkészületet, mint a Btk. általános részében szabályozott intézményt, ezideig nem ismerte. Azok a Btk. különös részében és egyes külön törvényekben foglalt rendelkezések, amelyek egyes bűncselekmények előkészítésének büntethetőségét szabályozzák, nem rendezik hiánytalanul és egyöntetűen az előkészülettel kapcsolatos összes kérdéseket. Ezért merült fel az a gondolat, hogy annak az elvnek fenntartásával, miszerint az előkészület csak a törvényben pontosan megállapított esetekben büntethető (a tervezet 31. szakasza), az előkészület fogalmát a kódex általános részében definiálni kell. Általában abból szoktak kiindulni, hogy a bűncselekmények többsége előkészületi szakaszában még nem annyira veszélyes a társadalomra, hogy már ezt az előkészületi szakaszt is büntetendővé kelljen nyilvánítani. Természetes viszont, hogy bizonyos bűncselekmények már az előkészületi szakaszban is veszélyesek a társadalomra, és ezeket a bűncselekményeket a törvényben meg kell jelölni. Ezek az esetek általánosságban nézve kétfélék: ilyenek egyrészről a legsúlyosabb bűncselekmények és másrészről az olyan bűncselekmények, amelyek előkészületi cselekménye különösen jellegzetes, a büntető eljárás során viszonylag könnyen megállapítható formákban szokott végbe menni. Ilyen esetek különösen az állam elleni bűncselekmények, a béke és az emberiség elleni bűntettek, a társadalom biztonsága elleni bűncselekmények, a rablás, továbbá a pénz- és okirathamisítás és hasonló bűncselekmények.

A kódexban az eddigiekhez képest csak annyi változtatást tartottak célszerűnek, hogy az általános rész szabályozza az előkészület fogalmát és az önkéntes elállást (32. szakasz). Az előkészület olyan meghatározása, miszerint az előkészület abban áll, hogy valaki bűncselekmény elkövetése céljából másokkal a közös elkövetésben megállapodik, a szükséges eszközöket megszerzi, illetőleg bűncselekmény véghezvitelére alkalmassá teszi, a szükséges adatokat beszerzi, a véghezvitel tervét kidolgozza, vagy a bűncselekmény elkövetéséhez szükséges előfeltételek megteremtésére más hasonló cselekményeket követ el, a büntetendő előkészületi cselekményt a közvetlen szándékkal véghezvitt cselekményekre korlátozza; az előkészületi cselekmény formáinak példázó felsorolásával az a tervezet célja, hogy segítsen megvonni azokat a határokat, amelyek átlépésével már a kísérlet kezdődik.

A mai lengyel büntetőjogi irodalomban ritkán találkozunk a bűnrészesség fogalmával. Az uralkodó felfogás szerint a „részes", azaz a felbújtó vagy bűnsegéd, a saját cselekményeiért felelős, függetlenül attól, hogy a bűncselekményt megvalósító tettes felel-e és milyen fokban felel a bűncselekményért. E tétel alkalmazásának következményeként lehetségessé vált, hogy a felbújtó és a bűnsegéd cselekményének minősítése teljesen elszakadjon a tettes cselekményének minősítésétől, s így például a felbújtás és a bűnsegély sajátos, sui generis bűncselekménynek tekinthető. A felbújtó és a bűnsegéd járulékos felelősségével való ilyen szakítás azonban azt jelentené, hogy teljesen figyelmen kívül hagyjuk cselekményeik és a tettes cselekménye közötti összefüggést, ami viszont egyáltalán nem felel meg a valóságnak. Hiszen mindkét „bűnrészes" cselekménye arra irányul, hogy elősegítse a tettes konkrét bűncselekményének elkövetését, amit a mindennapi nyelv úgy fejez ki, hogy „egy bűncselekményt követtek el".

A lengyel teoretikusok a kiútat ebből az ellentmondásból a felbújtás és a bűnsegély olyan konstrukciójában keresték, amely lehetővé tegye, hogy a felbújtó és a bűnsegéd felelőssége egyrészről a tettes felelősségéhez kapcsolódjék, másrészről azonban független legyen attól, vajon a tettes felelősségrevonása bekövetkezik-e és ha igen, milyen szakasz alapján. Ilyen konstrukciót — méghozzá eléggé eredetit — tartalmaz az 1932. évi Btk. (26—30. szakaszok). Feltehetőleg az új kódex is átveszi ezt a konstrukciót, amelyet a felbújtás és a bűnsegély lengyel konstrukciójának nevezhetnénk. Ez a szabályozás nagy vonásokban a következő: a felbújtó (bűnsegéd) annak a bűncselekménynek az elkövetéséért felelős, amelyre a tettest felbújtotta; e bűncselekmény elkövetéséért felbújtóként (míg a tettes a bűncselekmény megvalósításáért tettesként) felel; így tehát a felbújtás a bűncselekmény egyik elkövetési formája, amely az illető bűncselekményre megállapított szankció keretei között büntetendő. A felbújtó felelősségét nem zárja ki az a körülmény, hogy a tettes egyáltalán nem vonható felelősségre, például azért, mert nem rendelkezik beszámítási képességgel (a beszámítási képességet nélkülöző személy nem követhet el bűncselekményt). Nem változtat a felbújtó felelősségén az a körülmény, hogy a tettes a felbújtó szándékának kereteit túllépte, például, ha a felbújtó a tettest tettleges bántalmazásra bírta rá, de az testi sértést követ el, a felbújtó tettleges bántalmazásra való felbújtásért vonandó felelősségre. Viszont, ha a tettes a bűncselekmény véghezvitelét nem fejezte be, a felbújtó bűncselekmény kísérletéért vonandó (mint felbújtó) felelősségre, ha pedig a tettes még a bűncselekmény kísérletét sem követte el, a felbújtó fel-

bújtás kísérletéért felel ugyan, de büntetését a körülményektől függően korlátlanul enyhíteni lehet. Mentesül a felbújtó a felelősség alól abban az esetben, ha a felbújtást követően a bűncselekmény elkövetését elhárította. Ugyanezek az elvek vonatkoznak a bűnsegédre is.

III.

A büntetési nemek felsorolását tartalmazó szakasz mindig megélénkíti a büntetőjogi vitákat, mert a büntetési nemek kérdésében a nem jogászok is állást foglalnak. Szükség van-e a halálbüntetés fenntartására? Fenn kell-e tartani az életfogytiglani szabadságvesztést? Egyfajta vagy kétfajta legyen-e a szabadságvesztés? Alkalmazzuk-e a javító-nevelő munkát (a munkahelyen vagy külön intézetben)? Ezekre és sok más kérdésre felelni kell az új kódex kidolgozása során. Megkíséreljük a lengyel teoretikusok között uralkodó nézeteket nagy vonásokban ismertetni.

Egyelőre még nem nélkülözhetjük a halálbüntetést általános megelőző hatása miatt, és azért sem, mert egyes esetekben a halálbüntetés felel meg a dolgozók igazságérzetének. Mellőzhetjük azonban az életfogytig tartó szabadságvesztést és elegendő, ha a szabadságvesztés maximális tartama 15 év, egyes kivételes esetekben 20 év. A szabadságvesztés-büntetésnek egységesnek kell lennie, a jövőben nem kell különbséget tenni — mint jelenleg — a börtön és az elzárás, vagy a szabadságvesztés egyéb nemei, például a kényszermunka között. Ugyanakkor azonban olyan javaslatok is elhangzottak, hogy a büntetésvégrehajtási rendszer néhány alapelvét fel kell venni a kódexbe, a bíróságnak pedig jogot kell biztosítani ahhoz, hogy ebben a tekintetben is rendelkezhessék. Az elképzelés a következő: az egy évet meg nem haladó szabadságvesztés-büntetést büntető elzárásként, vagyis külön büntető intézetben (vagy legalábbis a közönséges büntető intézetek külön részében) kell végrehajtani, és az elítélteknek a munkanem megválasztásában, saját ruhájuk viselését, levelezésüket stb. illetően különböző kedvezményeket kell biztosítani. Ily módon a rövid tartamú szabadságvesztés nem fenyegetne azzal a veszéllyel, hogy az elítélt a visszaesőkkel való érintkezés folytán demoralizálódik, egyben pedig azáltal, hogy az elítéltet nem szakítaná el túlzottan szabad életének problémáitól, a szabadságvesztés-büntetésnek ily módon történő végrehajtása némi biztosítékot jelentene a tekintetben, hogy az elítélt büntetésének letöltése után ismét gyorsan beleilleszkedik az életbe. Teljesen más jellegű volna a három évet meghaladó szabadságvesztés, amelynek végrehajtása a fokozatos rendszer alapján történne. Az egy és három év közötti szabadságvesztés-büntetés végrehajtási módját a bíróság állapítaná meg annak alapján, hogy melyik végrehajtási módot tartaná célszerűbbnek: az elzárás útján vagy a fokozatos rendszerű börtönben történő végrehajtást. Tisztában vagyunk azzal, hogy ezeknek az elveknek a megvalósítása nem egyszerű. De olyan elvek ezek, amelyek több igen lényeges követelményt kielégítenek, amelyek közül egyetlen egyet emelünk csak ki: közelebb kell hozni a bíróságot a büntetés tényleges végrehajtásához. Rendkívül helytelen, hogy a bíró csak a büntetés tartamát állapítja meg, és valaki más a kiszabott büntetés végrehajtási módját, amikoris mindkét személy teljesen másként látja a büntetés tényleges végrehajtási módját és egészen másban láthatja a büntetés célját.

Sok vitát és kételyt vált ki a szabadságvesztés nélküli javító-nevelő munka, ez a büntetési nem, amely a lengyel bíróságok gyakorlatában nem vált be. A nálunk felmerült kételyek ugyanazok, mint amelyeket annak idején a szovjet teoretikusok, Sz. Roznisev, I. Iszajev, V. Tagyevoszjan, V. Menysagin és mások[8] is hangoztattak. A javító-nevelő munka Lengyelországban a gyakorlatban részletben fizethető pénzbüntetéssé alakult. Tekintettel erre, továbbá, mert helyes szabályozása ezideig nem sikerült, az új kódex ezt a büntetési nemet nem fogja ismerni.

A büntetéskiszabás terén a bíróság mérlegelési jogának korlátozására irányuló tendencia érvényesül, amely a különös rész szakaszaiban a szankciók nem túlzottan tág kereteiben és a büntetéskiszabásra vonatkozó irányelvek megállapításában nyilvánul meg. Ez utóbbi irányelvek részletesebben szabályozzák a bíróság által a büntetés kiszabásánál figyelembe veendő körülményeket, nevezetesen példálózva felsorolják a súlyosbító és enyhítő körülményeket. A büntetésnek (a bűncselekményre megállapított szankciók keretei között való) rendes kiszabása mellett szabályozza a tervezet a büntetés rendkívüli enyhítését és rendkívüli szigorítását. A büntetés rendkívüli enyhítése abban áll, hogy a törvényben meghatározott esetekben (például a jogos védelem szükséges mértékének túllépése esetén) a büntetés a törvény által megszabott keretek között az illető bűncselekményre megállapított szankció legkisebb mértékén alul is kiszabható. A Btk. tervezetének szerzői vitára bocsátják (a 62. szakaszban foglalt) azt az általános rendelkezést, amely szerint a rendkívüli enyhítés a törvényben külön szabályozott egyes eseteken kívül egyéb különös méltánylást érdemlő esetekben is megengedhető, nevezetesen olyankor, amikor a büntetésnek a szankció keretei között való kiszabása nyilvánvalóan igazságtalan volna. A büntetés rendkívüli szigorítására csak szabadságvesztés-büntetés kiszabásánál kerülhet sor a törvényben megállapított módon és a törvényben meghatározott különös esetekben (visszaesés, folytatólagos bűncselekmény esetén, a tervezet 65. szakasza). A büntetés kiszabásának mellőzése olyan kivételes ese-

[8] Vö.: I. A. Busujev: Javító-nevelő munka. Állami Jogi Kiadó, Moszkva, 1959. 54—56. old.

tekre megállapított intézmény, amidőn a cselekmény társadalomra veszélyessége jelentéktelen, és abban áll, hogy a bíróság büntetés kiszabása helyett megrovásban részesíti a terheltet, de még ettől is elállhat, ha fegyelmi büntetés vagy társadalmi feddés is elegendőnek mutatkozik (64. szakasz).

Érdekesen szabályozza a lengyel jog a büntetéskiszabást bűnhalmazat esetén. A halmazati büntetés kiszabásának elvei (az 1932. évi Btk. 31. szakasza) a büntetésösszesítés (halmozás) és a büntetés-beolvasztás elveinek kombinálásából állnak. Ezek az elvek a következők: a bíróság a halmazatot alkotó minden egyes bűncselekmény miatt külön-külön megállapítja a büntetést, majd e büntetéseket az egyes büntetésekre meghatározott keretek között egyetlen büntetésbe foglalja össze. Az összbüntetés nem lehet alacsonyabb, mint az egyes bűncselekmények miatt kiszabott büntetések közül a legsúlyosabb, és nem haladhatja meg sem a külön-külön kiszabott büntetések összegét, sem az illető büntetésnem általános maximumát (15 évi börtön), sem pedig a halmazatot alkotó bűncselekmények közül a legsúlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekményre megállapított büntetés maximumának felével felemelt tartamát. A halmazati büntetés kiszabásának ezeket az alapelveit Lengyelországban mind elméletileg, mind a gyakorlatban általában megfelelőeknek tartják, módot adnak ugyanis az összbüntetésnek az egyes bűncselekmények miatt kiszabott büntetések alapján való egyéniesítésére. Feltehetőleg az új kódex (a tervezet 71. szakasza) is ugyanezeket az elveket fogja fenntartani.

Az úgynevezett eszmei halmazat kérdésében a lengyel jogi irodalom már régóta elutasító álláspontra helyezkedett. Az az általános felfogás, hogy egyetlen cselekmény csak egyetlen bűncselekményt képezhet, és ezért nem lehet szó az anyagi bűnhalmazattal való analógiáról, amikor is az elkövető nem egy, hanem több cselekményt vitt véghez és összbüntetést kell kiszabni. Ez a felfogás nagy szerepet játszott abban, hogy az 1932. évi Btk. az anyagi bűnhalmazat mellett csak az úgynevezett törvényi halmazatot ismeri, vagyis azt az esetet, amidőn egy cselekmény két vagy több egyenlőrangú, egymást ki nem záró szakasz alá volna vonható, amelyek közül azonban csak a legsúlyosabb szankcióval fenyegető szakasz alkalmazandó. Ez a konstrukció rendkívül egyszerű ugyan, de sok fogyatékossága is van. A fő hibája abban áll, hogy törvényi halmazat esetén az ítélet nem tükrözi hiánytalanul a cselekmény jogi minősítését. Ha például azt, aki rablással együtt gyilkosságot is elkövetett, csupán gyilkosságért ítélik el, akkor az a körülmény, hogy rablást követett el, bűntettének minősítésében nem jut kifejezésre. Más volna a helyzet persze akkor, ha a büntető törvénykönyv külön szakaszban külön bűntettként határozná meg a rablógyilkosságot. Előre megmondhatjuk azonban, hogy a törvényhozó nem lesz képes arra, hogy az ilyen fajta bűncselekményi tényállások minden lehető esetét előrelássa és a kódexben szabályozza, ha viszont ebben az irányban kísérelné meg a probléma rendezését, az rendkívüli kazuisztikát eredményezne. Felmerült az az elgondolás, hogy az ilyen fajta bűncselekményi többséget a törvényhozó helyett a konkrét esetben maga a bíróság értékelje a szükséghez képest. E szerint a koncepció szerint a bíróság a következőképpen járna el: a cselekményt két (vagy több) szakasz alapján minősítené (példánkban a gyilkosságról és a rablásról rendelkező szakasz alapján), a büntetést pedig egyetlen szakasz alapján, mégpedig a legsúlyosabb szankcióval fenyegető szakasz alapján szabná ki. E konstrukció kezdeményezője, W. Wolter ezt a megoldást kumulatív minősítésnek nevezi.[9] A mondottakból láthatóan ez a megoldás elkerüli a „törvényi halmazat" konstrukciójának alkalmazása esetén jelentkező fogyatékosságot. Különbözik ez a megoldás az eszmei halmazat alkalmazásától is, minthogy a cselekményt egyetlen, éspedig egyetlen bűncselekményre megállapított szankció keretein belül büntetendő bűncselekménynek tekinti. Az egyetlen aggály, amely e konstrukcióval kapcsolatban felmerül, tisztán gyakorlati, nevezetesen felmerül az a kérdés, vajon képesek lesznek-e a bíróságok megfelelő alkalmazására, figyelembe véve azt a körülményt, hogy a kódex eléggé kazuisztikus lesz.[10]

Tervbe van véve a feltételes elítélés, valamint a büntetés egy részének letöltése alóli feltételes mentesítés intézményének továbbfejlesztése. Különösen fejlesztenünk kell ezen intézmények hatásos voltának a biztosítékait. Ezért a tervezet szerint lehetőség nyílik arra, hogy az elítéltet kötelezni lehessen a bűncselekménnyel okozott károk megtérítésére, továbbá munkára, tanulásra, a szeszes italok élvezetétől való tartózkodásra, gyógykezelésre stb. A bíróság e kötelezettségek előírása esetén az elítéltet gondnok felügyelete alá helyezheti (78. szakasz). A tervezet emellett figyelemmel van arra is, hogy a szóban forgó kötelezettségek elrendelésénél rugalmasságra van szükség: bár e rendelkezések a jogerőre emelkedett bírói ítélet részét képezik, mégis a büntetés végrehajtásának ideje alatt is megváltoztathatók, nevezetesen a bíróság e rendelkezéseket hatályon kívül helyezheti, az előírt kötelességeket kiterjesztheti vagy szűkítheti, gondnokot rendelhet vagy a gondnokságot megszüntetheti (79. szakasz).

Lengyelországban mind az elmélet, mind a gyakorlat (a Legfelsőbb Bíróság) nagyon kritikusan szemléli az 1932. évi Btk-ban (83—84. szakasz) ismert, nem gyógyító jellegű biztonsági intézkedések intézményét. Abból a célból, hogy

[9] W. Wolter: A kumulatív minősítésű bűncselekmények. Zesz. Nauk U. J. 1955. No 2; W. Wolter: A jogszabályok kumulatív halmazata, Warszawa, 1960.

[10] Prof. I. Andrejew: Kell-e módosítani a Btk. 36. cikkét? Nowe Prawo, 1958. évi 7—8. sz.

teljesen szakítsanak ezzel az intézménnyel, amely lényegében véve a szabadságvesztés-büntetés önkényes meghosszabbítása azon a címen, hogy az elítélt „javíthatatlan" vagy „megrögzött munkakerülő", a tervezet szerzői még a „biztonsági intézkedés" elnevezés használatát is kerülik. Ez az oka a bírósági-orvosi és a bírósági-adminisztratív intézkedés fogalmak bevezetésének. A bírósági-orvosi intézkedések abban állnak, hogy azt, aki beszámíthatatlan vagy korlátozottan beszámítható állapotban követte el cselekményét, — feltéve, hogy további szabadlábon hagyása a közrendet veszélyeztetné — kényszergyógykezelésben kell részesíteni (98. és 99. szakasz). Ugyanez vonatkozik azokra is, akik cselekményüket idült alkoholizmus vagy más kábítószer állandó élvezete folytán követték el (100. szakasz). A bírósági-adminisztratív intézkedéseken érti a tervezet azoknak a tárgyaknak az elkobzását, amelyekre nézve a bűncselekményt elkövették, vagy amelyeket a bűncselekmény elkövetéséhez eszközül használtak, vagy a bűncselekmény elkövetése útján jöttek létre. A bírósági-adminisztratív intézkedések közé kell sorolni az egyes jogoktól való eltiltást is abban az esetben, ha az a személy, akit egyes jogainak gyakorlásától eltiltanak, beszámíthatatlansága miatt nem büntethető.

Eléggé erősen van képviselve a lengyel jogászok között az az irányzat, amely azt kívánja, hogy külön szabályozzák az ifjúság, azaz a 18—21. éves korú bűntettesek büntetőjogi felelősségrevonását (a tervezet szerint a 18., az 1932. évi Btk. szerint a 17. éven aluli bűntettes fiatalkorúnak számít, s mint ilyen, külön szabályok alapján vonandó a bíróság előtt felelősségre). A szóban forgó irányzat hívei azt tartják, hogy az ember ebben a korban még nem teljesen érett, és ezért felelősségrevonásának alapját úgy kell rendezni, hogy a nevelő jellegű mozzanatok erőteljesebben lépjenek előtérbe, mint a felnőtt korú bűntetteseknél. Az ifjú bűntettesek büntetőjogi felelősségének sajátos jellege egyebek közt a következőkben jutna kifejezésre: nem alkalmazható velük szemben halálbüntetés, a szabadságvesztésbüntetést külön büntető intézetben (vagy legalább a rendes büntető intézetek külön részében) kell végrehajtani rajtuk, a büntetés kiszabásakor a bíróság, ha célszerűnek tartja, a büntetést minden esetben enyhítheti. Feltételes elítélés vagy feltételes szabadságra bocsátás esetén a bíróság minden esetben köteles gyámot kirendelni. A felnőtt bűntettesekhez képest a leglényegesebb különbség abban állna, hogy az ifjú bűntettesekkel szemben a bíróság a szabadságvesztés tartamának megállapítása nélkül is szabhatna ki szabadságvesztés-büntetést. Ezt a büntetést a bíróság (fakultatívan) abban az esetben szabhatná ki, ha azt az elítélt erős erkölcsi züllöttsége folytán célszerűnek látná. A határozatlan tartamban kiszabott szabadságvesztés-büntetés feladata elsősorban az volna, hogy az elítéltet szakmára megtanítsa, rendszeres munkára nevelje és kötelességei kifogástalan teljesítésére rászoktassa. E büntetés tartama két évnél rövidebb és öt évnél hosszabb nem lehet, és legfeljebb addig tarthat, amikor az elítélt 25. életévét betölti. Nem szabható ki abban az esetben, ha a terheltet a bűncselekmény jellegénél fogva öt évet meghaladó, vagy olyan tartamú szabadságvesztés-büntetésre kell ítélni, amelyet az elítélt 25. életévének betöltéséig nem tölthet ki. E büntetés végrehajtásának tartama alatt a törvényben meghatározott esetekben határozott tartamú szabadságvesztésre változtatható át.

IV.

A marxista büntetőjogi elmélet szerint a büntető törvénykönyv különös részének rendszere nem tisztán gyakorlati kérdés. Az egyes bűncselekmény-típusok csoportosításának, a kódex rendszerében elfoglalt helyének és sorrendjének ideológiai jelentősége van, minthogy ez a sorrend — tudatosan vagy nem tudatosan — meghatározott gazdasági és politikai struktúra visszatükröződése.[11] A szocialista állam viszonyai között semmilyen ok sincs arra, hogy ez a sorrend ne legyen a büntetőjog által védendő társadalmi érdekek és javak meghatározott sorrendjének teljesen tudatos kifejezője. Így tehát a megalkotandó lengyel kódexben az ellenforradalmi (a népi állam ellen irányuló) bűntettek után a béke és az emberiség elleni bűntettekről, a lelkiismereti és vallásszabadság stb. elleni bűntettekről szóló fejezeteknek kell következniök. A fejezetek ezen első csoportja után, amelyeknek tárgyát a szocialista rendszer, az emberiség békéje és egyetemes jogai, valamint a legfontosabb alkotmányos jogok képezik, következik a fejezetek második csoportja: az élet és az egészség, a közbiztonság, a személyes szabadság és a becsület, a család és az ifjúság, majd a vagyon elleni bűncselekményekről szóló fejezetek. Ebben a csoportban figyelemre méltó a közlekedéssel kapcsolatos bűncselekmények külön fejezetben való kiemelése (erről bővebben később lesz szó). A következő rész egy terjedelmes fejezet a népgazdaság elleni bűntettekről, amelynek alfejezetei: a társadalmi tulajdon elleni bűntettekről szóló alfejezet (ily módon e bűncselekmények a népgazdaság elleni bűncselekmények általános kategóriájába kerülnek, ami hangsúlyozza objektív tartalmukat, de ugyanakkor gyakorlati megfontolások alapján a vagyon elleni bűncselekmények közvetlen szomszédságában helyezkednek el), a gazdasági bűncselekményekről és sajátos válfajukról, a pénz, az állami értékpapírok, a papírpénz és bankjegy hamisításáról szóló alfejezetek. Végül az utolsó rész, amely szintén több fejezetből áll, az államigazgatás és a közrend elleni bűncselekményekkel foglalkozik.

Nehéz volna mindazokat az érdekes prob-

11 Vö.: I. Andrejew: Az új Btk. különös része rendszerének kérdése. Nowe Prawo, 1951. 4. sz.

lémákat, amelyek a legfontosabb bűncselekmények törvényi tényállásának meghatározására irányuló próbálkozások során felmerültek, akárcsak röviden is ismertetni. Ezért csak arra szorítkozunk, hogy néhány, éspedig főleg olyan kérdésre hívjuk fel a figyelmet, amelyek megoldását különösen érdekesnek tartjuk.

Így a népgazdaság elleni bűntettek a következőképpen oszlanak fel: *a)* a társadalmi tulajdon (azaz az állami, a szövetkezeti tulajdon és a társadalmi szervek tulajdona) elleni bűntettek, *b)* gazdasági bűntettek és *c)* pénzhamisítás és hasonló bűntettek. Vitás lehet, vajon teljesen szabatos-e ez a felosztás, gyakorlati előnyei azonban vitathatatlanok.

Felhívjuk a figyelmet néhány, véleményünk szerint elég jellegzetes bűncselekménytípusra. Így a társadalmi tulajdonban levő vagyon egyszerű és minősített fosztogatása, valamint elrablása és megsemmisítése mellett a tervezet olyan érdekes bűncselekményeket is szabályoz, amelyek alanya csak az állami vagy társadalmi intézmények dolgozója lehet. Ilyen bűncselekmények:

a tettes kezelésére, felügyeletére vagy őrizetére bízott társadalmi vagyonban gondatlanul károsodás vagy hiány okozása;

az ellenőrzési szerveknek az állami vagy társadalmi intézménynél keletkezett hiány leplezése céljából más vagyon felmutatásával történő megtévesztése;

a társadalmi vagyonnak az érte felelős személy előtt eltitkolva olymódon történő fosztogatása, hogy a vagyon továbbra is az állami vagy társadalmi intézmény rendelkezése alatt marad;

a tettesre bízott társadalmi tulajdont képező pénznek eltulajdonítási szándék nélkül saját célra való felhasználása.

A *b)* csoportba tartozó gazdasági bűncselekmények közül a hamis méréssel, a hatósági árnál magasabb ár követelésével elkövetett és hasonló típusú kereskedelmi visszaéléseken, valamint az üzérkedés különböző alakzatain kívül figyelemre méltók az olyasfajta szolgálati bűncselekmények, mint

az állami vagy szövetkezeti vállalat helyiségében saját árucikk árusítása;

áruk átárazásánál tudatosan alacsonyabb árak megállapításában nyereségvágyból való közreműködés;

csalás a tervkészítésnél, a munkatermelékenységi vagy anyagfelhasználási normák megállapításában, valamint a számvitelben.

Külön rendelkezések szabályozzák a mezőgazdasági kollektív gazdaságba való belépésre, a belépéstől való tartózkodásra, az abban való bennmaradásra, illetőleg az abból való kilépésre erőszakkal, fenyegetéssel vagy társadalmi bojkott szervezésével való kényszerítés miatti felelősséget.

A lelkiismereti és vallásszabadság elleni bűncselekmények speciális viszonyokon alapszanak. E viszonyokban az állam egyaránt gondoskodik mind a vallás és a vallási szertartások akadálytalan gyakorlása, mind pedig a hitetlenség és a vallási szertartásoktól való tartózkodás szabadságának biztosításáról. Ebből következnek azok a szakaszok, amelyek a vallási megkülönböztetésről, a vallási szertartásokon való részvételre vagy az azoktól való távolmaradásra kényszerítésről rendelkeznek; bűncselekményt képez bármiféle erőszakkal, fenyegetéssel, társadalmi bojkottal, vagy a függő helyzet felhasználásával történő mindenféle kényszerítés. Megemlítendő még e bűncselekmények között a holttest vagy temetkezési hely meggyalázása, valamint temetésnek vallásos vagy vallásellenes meggyőződésből való megakadályozása. Említést kell tennünk arról a bűncselekményről is, amelynek tényállása abban áll, hogy valaki másokat a vallásra vonatkozó kérdésekben megtéveszt, és így az emberek hiszékenységét kihasználva csoportosulást vagy a közrendet veszélyeztethető körülményeket idéz elő. Ez (az 1949. évi augusztus 5-i, ma is hatályos dekrétum 9. cikkéhez hasonló) a szakasz a csalárd „csodatételt" tartja szem előtt, amelyet a hivő lakosság egy része természetfeletti erők megnyilvánulásának tekinthet.

A statisztikai adatok tanúsága szerint a közlekedési balesetek egyre inkább a nem természetes halálozás egyik fő okává válnak. Lengyelországban az iparban és a népgazdaság többi ágaiban végzett munka folyamán bekövetkező üzemi balesetek számának csökkenése[12] és párhuzamosan a közúti közlekedési balesetek számának növekedése figyelhető meg. Ha az 1959. évi halálos kimenetelű üzemi balesetek számát (1392) és a vasúti balesetek alkalmával halálukat lelt emberek számát (133) összevetjük a közúti közlekedésben ugyanebben az évben életüket vesztettek számával (1935), képet alkothatunk magunknak a motorizálás fejlődésével együttjáró, növekvő veszélyről. Még világosabban láthatjuk ezt a veszélyt, ha a közúti közlekedés 1959. évi áldozatainak ezt a számát összehasonlítjuk a bírósági statisztika adataival, amelyek szerint emberölésért ebben az évben 333 embert ítéltek el.[13] Ennek az aggasztó helyzetnek elkerülhetetlenül éreztetnie kellett hatását a büntető törvénykönyv megalkotására irányuló munkálatokon is. Egyáltalán nem becsülték túl persze a büntető megtorlás jelentőségét ebben a kérdésben, és mindenkor hangsúlyozták a mindenirányú balesetelhárítási és megelőzési intézkedések elsőrendű fontosságát, mégis gondolni kellett olyan büntető törvények megalkotására is, amelyek a balesetek megelőzését célszerűen elősegíthetik. A kódex tervezete a helyzet komolyságát azzal hangsúlyozza ki, hogy külön fejezetben foglalkozik a közlekedés biz-

[12] Halálos kimenetelű eset az egész népgazdaságban 1955 folyamán 1945, 1958 folyamán 1512, 1959 folyamán pedig 1392 fordult elő. Az adatok az 1960. évi Statisztikai Évkönyv (460. old.) alapján.

[13] L.: Uo. 445. old.

tonsága elleni bűncselekményekkel. Ez a fejezet meghatározza a gépkocsivezetők egyes legjellegzetesebb bűncselekményeit. Ilyenek: gépkocsiszerencsétlenség vagy közlekedési baleset okozása, gépkocsiszerencsétlenséggel vagy közlekedési balesettel közvetlenül fenyegető helyzet előidézése, valamint mindkét bűncselekménynek a gépkocsivezető ittassága folytán minősített esete. Egymagában a gépkocsinak ittas állapotban való vezetése a tervezet szerint külön bűncselekmény. A közlekedéssel kapcsolatos jellegzetes bűncselekmények közül megemlítendő még a gépkocsivezetőnek a baleset színhelyéről való elmenekülése, valamint annak a szerelőnek, garázsmesternek stb. felelőssége, aki hibás gépkocsit a közlekedésben részt venni enged.

V.

A büntető törvénykönyv tervezete a legjobb lengyel elméleti és gyakorlati büntetőjogászok munkájának eredménye. Mint minden tervezetnek, a kódex tervezetének is vannak értékei és fogyatékosságai. A fogyatékosságokat remélhetőleg a további munkálatok során, és különösen a széleskörű vita eredményeképpen, sikerül majd kiküszöbölni.

A tervezet legfőbb értékének azt tekinthetjük, hogy megfelel a szocialista ország büntető kódexével szemben támasztható általános követelményeknek, hogy igyekszik kielégíteni a Lengyelországban folyó szocialista építés sajátos követelményeit, hogy bőségesen merít a marxista—leninista jogi eszmék gazdag kincsestárából és nem hagyja figyelmen kívül a lengyel büntetőjogtudomány által elért eredményeket sem.

E cikkünkkel a lehetőségekhez képest röviden illusztrálni szerettük volna a tervezetnek ezeket az értékeit.

Andrejew, Igor

A bűnözés statisztikai vizsgálatának néhány alapvető kérdéséről

Az utóbbi időben egyre követelőbben jelentkezik oly igény, hogy a társadalomtudományok művelői mai életünk jelenségeit az eddiginél konkrétebben és behatóbban vizsgálják. A kívánság az, hogy a társadalomtudomány szocialista művelése hazánkban se merüljön ki az elméleti kérdések taglalásában és a múlt idők társadalmi-jelenségeinek marxista átértékelésében, hanem a szocialista fejlődésünk által felvetett mai problémákat és jelenségeket is vegyük mélyebb tanulmányozás alá.[1] Miután a bűnözés olyan jelenség, amely — ha azt kellőképpen meg tudjuk ragadni és reális módszerekkel sikerül kielemeznünk — élesen rávilágít a vizsgált társadalom jellemzőire és abban érvényesülő számos törvényszerűségre, a bűnözés mai megjelenési formáinak, elkövetőinek és a bűnözésre vezető okoknak vizsgálata igen lényeges tudományos feladat. Olyan feladat ez, amelynek megfelelő sikerű megoldása esetén a gyakorlat is komoly hasznát veheti.

A bűnözés vizsgálatával a kriminológián — mint tudományágon — belül kialakult különféle irányzatok foglalkoznak (pszihológiai, pszihiátriai, szociológiai, kulturális antropológiai, biológiai stb.). Statisztikai adatokat vagy statisztikai módszereket mindegyik irányzat használ. Teszik ezt vagy akként, hogy a bűncselekményekkel kapcsolatban hivatalosan rendelkezésre álló illetve a vizsgálat céljára külön összegyűjtött statisztikai adatokat dolgozzák fel, és ennek során igyekeznek jellemző összefüggéseket feltárni — ami a kriminálszociológusoknál szokásos eljárás —, vagy akként, hogy valamely speciális tudományszak (pszihológia, pszihopatológia, biológia stb.) szempontjából lefolytatott egyedi vizsgálatok adatait összegezik statisztikai módszerekkel.

Ilyen körülmények között természetesen a kriminálstatisztikának műveléséhez és annak valóban tudományos alapon, kellő módszerekkel történő továbbfejlesztéséhez komoly társadalmi érdek fűződik. A kriminálstatisztika intenzívebb és sikeresebb alkalmazásának viszont előfeltétele az, hogy annak feladatköre és módszerei világosan tisztázva legyenek. E tisztázásra annál is inkább szükség van, mert a statisztikának a társadalmi jelenségek terén történő alkalmazásával kapcsolatban, illetve helyesebben szólva azzal az erőltetett és ötletszerű alkalmazással szemben, amely ezen a téren széles körben el van terjedve, egyre erősebb hangok hallatszanak. Sokan ugyanis a vizsgált társadalmi jelenség valóban tudományos analízise helyett nem csinálnak egyebet, mint hogy hatalmas adattömeget — minden különösebb rendszer vagy átgondoltság nélkül — összehordanak és az így nyert számokat tálalják minden további elemzés nélkül. Mások ugyanezt az eljárást követik azzal az eltéréssel, hogy az összegyűjtött adathalmazt — tudományos analizálás helyett — különböző elvont matematikai képletek keretei közé szorítják erőszakol-

[1] Lásd pl. Szabó Imre: Lenin és a társadalomtudományok. — Magyar Tudomány, 1960. évi 6. sz. és Erdei Ferenc: Főtitkári beszámoló. — Magyar Tudomány, 1960. évi 6. sz. Ugyanezt sürgette már 1949-ben, a Magyar Tudományos Akadémián megtartott beszédében Rudas László. (Rudas László: Elmélet és gyakorlat. — Összegyűjtött tanulmányok. — 1950.)

tan be. E közben nincsenek figyelemmel arra, hogy az általuk vizsgálni kívánt jelenség jellemzőinek megragadására alkalmas-e az alkalmazott feldolgozási mód, vagy hogy egyáltalán mennyiségi vizsgálat alá vonható-e eredményesen az illető társadalmi jelenség. Különösen az USA-ban és a nyugat-európai országokban jelennek meg a társadalmi jelenségekkel — többek között a bűnözéssel — foglalkozó olyan művek, amelyek egyebet nem tartalmaznak, mint — ahogy ezt éppen egy amerikai bírálójuk írja[2] — „meg nem emésztett adathalmazt" és azon felépített matematikai absztrakciót. Ugyanezen bíráló élesen kifakad azért is, hogy ez a tudománytalan „rutinstatisztika" azáltal, hogy a vizsgált tényeket mindenáron matematikai szimbólumok közé igyekszik beerőszakolni, nemcsak hogy nem segíti elő, hanem kifejezetten akadályozza a tények analitikus vizsgálatát. Szerinte a középkori skolasztika legsúlyosabb tévedése ismétlődik itt meg: a fogalmakkal való játék a valóság kutatása helyett. Érdemes idézni még egy másik amerikai szerzőt[3] is, aki ugyancsak kemény szavakkal bírálja a statisztikai módszereknek — az USA-ban különösen elterjedt — dilettáns, túlhajtott és torz formákban történő alkalmazását. Ő „számlálási mániáról" panaszkodik, amely a mennyiségi analízisre nem alkalmas pszihoszociális tényekre vonatkozólag is quantitatív módszereket vesz igénybe s amely számos esetben a valódi mennyiségi módszereket ál-matematikai utánzatokkal helyettesíti, ahol már csupán a formula matematikai, de nem a logika. Helyesli a statisztikának és más quantitatív módszereknek felhasználását, de elítéli azt az alkalmazást, mely az elméleti gondolkodást a tudományból kiiktatja és azt egyszerűen az osztályozó technikával helyettesíti, vagyis azt a megoldást, amelynek egész módszere abban áll, hogy számol, osztályoz, összesít, százalékol, korrelációkat állít fel anélkül, hogy az adatokat — amelyekkel dolgozik — mélyebben kielemezné.[4]

A statisztika feladatkörének és alkalmazásának téves felfogása a szocialista országokban is előfordult. Ezért tartotta szükségesnek a Szovjetunió Tudományos Akadémiája e tárgyban 1948-ban széleskörű vita rendezését. E vita keretében számos felszólaló élesen elítélte azokat az általudományos polgári módszereket, amelyeknek egész statisztikai eljárása matematikai képletek öncélú alkalmazásában áll. Az értekezlet a vita eredményeképpen leszögezte azt, hogy véget kell vetni az absztrakt-skolasztikus matematikai gyakorlatozásnak, mert a statisztikai feladatok tisztán mennyiségi tárgyalása: a formális logikán alapuló burzsoá módszertan.[5] A marxizmus—leninizmus nem tűri a jelenségek mennyiségi tanulmányozásának a minőségi vizsgálattól való szétválasztását, a matematikai statisztika csupán segédeszköze a statisztikának és ha a társadalmi jelenségek statisztikai módszerek segítségével való kielemzését öncélú matematikai absztrakcióval cserélnénk fel, ez lényegében a statisztika felszámolásához vezetne.

Itt megjegyzem azt, hogy — mint ismeretes — Lenin a „Materializmus és empiriokriticizmus" című művében szükségesnek mondotta, hogy a tényekkel dolgozó speciális kutatások terén — mint amilyen pl. a statisztika is — a tudomány szocialista művelői elsajátítsák és feldolgozzák a „tőkésosztály tudós segédei" által elért eredményeket és lenyesegetve azok reakciós tendenciáját, felhasználják azokat.[6] Az utóbbi időben azonban azt kellett tapasztalnunk, hogy Nyugaton az említett „tudós segédekkel" szemben egyre inkább teret nyernek a tőkésosztály tudatlan segédei is, akiknek módszereinek átvételétől óvakodnunk kell.

A statisztikával foglalkozó valamennyi kézikönyv és tankönyv első fejezete a statisztika fogalmának definiálásával foglalkozik. Ezen a téren a polgári szerzők vonatkozásában annyira hiányzik az egységes állásfoglalás, hogy már az 1869-ben megtartott hágai statisztikus-kongresszuson 180-féle difiníciót számoltak össze és azóta ez a szám még lényegesen nőtt. A leglényegesebb vitapont az, hogy a statisztika tudomány-e vagy módszer, avagy esetleg a kettőnek kombinációja[7] Miután jelen tanulmányunk tárgya kizárólag a kriminálstatisztika egyes kérdéseinek tárgyalása, nem látjuk indokoltnak azt, hogy e problémakör részletes taglalásába belekezdjünk. Annál is inkább feleslegesnek tartjuk ezt, miután a szocialista tudomány álláspontja szerint a tárgy és a módszer szoros összefüggésben állnak s így a módszertan is beletartozik a tudományba.[8] A kriminálstatisztikára vonatkoztatva ez annyit jelent, hogy a bűnözésre vonatkozó tudományos szakismeretek

[2] Znaniecki Florian: The method of sociology. — New York. 1934.

[3] Sorokin A. P.: Fads and foibles in modern sociology and related sciences. — New York, 1956.

[4] A tudománytalan statisztikai művek további fajtájával, t. i. azokkal, amelyek statisztikai köntösben jelennek ugyan meg, de valójában nem tartalmaznak egyebet, mint az adatok célzatos csoportosítását valamely tétel, intézmény vagy rendszer — pl. a kapitalizmus — apológiája érdekében, ezúttal nem tudunk foglalkozni, mert ez a téma igen széleskörű és önmagában is önálló tanulmány tárgyát tehetné ki.

[5] Szovjet statisztikusok a statisztikáról. — Bp. 1950.

[6] Lenin V. I.: Materializmus és empiriokriticizmus. — Bp. 1949.

[7] Ezt a problémakört behatóan tárgyalják pl. az alábbi művek: Volin B. M.: Statisztika és politika. — Bp. 1951., Meerwarth R.: Leitfaden der Statistik. — Leipzig. 1939., Zizek F.: Soziologie und Statistik. — Leipzig. 1912., Mackenroth G.: Methodenlehre der Statistik. — Göttigen. 1949., King W. I.: The elements of statistical method. — New York. 1924., Hays S.: An outline of statistics. — London, 1953., Bowley L. A.: Elements of. statistics. — London. 1946.

[8] Lásd részletesebben: Vermes Miklós: A kriminológiai kutatások módszertani kérdései. — Az MTA Jog- és Államtudományi Intézetének Értesítője. 1961. évi 1. sz.

elsajátítása nélkül nem lehet e tudományágat statisztikai módszerekkel sem eredményesen művelni, tehát nem lehet egymástól elválasztani a kriminálstatisztikát, mint tudományt és mint módszert. A statisztikai módszer ugyanis nem automata, amely a felvétel tárgyának megjelölése után gépiesen szállítja a táblák sorozatát, hanem a statisztikai módszerek alkalmazásához, vagyis ahhoz, hogy mérhessünk, számolhassunk, számba vehessünk és az eredményeket magyarázhassuk, mindenekelőtt szükséges az, hogy már előzetesen valamilyen elképzelésünk legyen arról a jelenségről és azokról az egyedekről, amelyeket mérni, számba venni akarunk. Kell, hogy elképzeléseink legyenek arról, hogy azok milyen tulajdonságokkal rendelkezhetnek, milyen tulajdonságaik között tételezhető fel kapcsolat, kell, hogy fogalmunk legyen arról, hogy a megmérendő jelenség miben jut kifejezésre, milyen úton hozzáférhető, milyen más jelenségekkel lehet kapcsolatban stb. Ezen fogalmaink viszont csak akkor lehetnek meg, ha előzőleg kellő alapossággal áttanulmányoztuk a vizsgálatra kerülő jelenséggel vagy problémával kapcsolatban fennálló ismereteket és szakirodalmat. Így a bűnözés statisztikai vizsgálatához is okvetlenül szükségesek — a statisztikai eljárások és technika elsajátításán kívül — büntető jogi, szociológiai, bizonyos fokú pszihológiai ismeretek, valamint megfelelő gyakorlati tapasztalatok, a bűnözések statisztikájának marxista műveléséhez pedig ezen felül a marxi—lenini tanok — különösen a dialektikus és történelmi materializmus, mint általános módszer — minél behatóbb ismerete is feltétlenül szükséges.

Felmerülhet az a kérdés is, hogy szükség van-e egyáltalán a kriminálstatisztikának, mint tudományágnak külön művelésére akkor, amikor az igazságügyi szervek amúgy is vezetnek az általuk intézett bűnügyekről statisztikát? Erre a kérdésre a választ a következőkben adjuk meg: egyfelől a hivatalos igazságügyi statisztikákból — minthogy azok természetesen nem tudományos, hanem elsősorban államigazgatási célokra készülnek — kiegészítő adatbeszerzések és vizsgálatok nélkül csak korlátozottan lehet tudományos megállapításokat levonni a bűncselekmények és azok társadalmi okainak magyarázatára; másfelől az igazságügyi kormányzati szerveknek kevés a kapacitásuk arra, hogy az igazságügyi statisztika adatait tudományosan elemezzék. Ennek a feladatnak a megoldása a tudományos intézményekre tartozik, s azok kell, hogy eredményeket szolgáltassanak az igazságügyi kormányzatnak.

A hivatalos igazságügyi statisztikák adataival kapcsolatban szükségesnek tartjuk itt röviden utalni néhány nehézségre. Így pl. arra, hogy a büntető törvényekben beálló időnkénti változások és az amnesztiák, valamint az a tény, hogy a bűnüldöző szervek nem mindenkor egyforma intenzitással harcolnak a bűnözés ellen vagy legalábbis nem mindig egyformán annak minden egyes fajtája ellen, jelentős ingadozást vonnak maguk után a bűncselekmények hivatalos statisztikai nyilvántartásaiban. Ezenfelül igen jelentős problémát okoz az a körülmény, hogy a bűnügyi statisztikákba a valóságos bűnözésnek csupán egy töredéke kerül be. Amint ugyanis Exner professzor német alapossággal tömören összefoglalta: „Számos bűncselekményt nem fedeznek fel, sok felfedezettet nem jelentenek fel, több feljelentettnél a tettes nem lelhető fel, vagy esetleg ellene eljárni nem lehet és végül számos olyannal szemben, akivel szemben eljárni lehetne, nem nyújtanak be vádiratot, vagy nem hoznak ítéletet."[9] A statisztikákból ilymódon kimaradó bűncselekmények százalékos arányszámát nevezik német műszóval „Dunkelziffer"-nek. Azon bűncselekményeknek a száma, amelyek az említett okok miatt nem kerülnek be a bűnügyi statisztikákba, eltér a különböző bűncselekmény-fajtáknál. A leggyakoribb a homoszexuális bűncselekményeknél az, hogy a bűncselekmény a bűnüldöző szervek és így a bűnügyi statisztikák előtt is rejtve marad, de — idevágó becslések szerint — pl. az USA-ban a szándékos emberölések elkövetőinek is csupán 1/3-a, a rablóknak 1/5-e, a tolvajoknak pedig 1/10-e kerül elítélésre.[10] Igen sok csalási, zsarolási, házasságszédelgési és általában olyan bűncselekmény marad feljelentés nélkül, amelyeket a sértettek szégyenérzet, köznevetség elkerülése, bűnrészesség vagy egyéb okok miatt nem hoznak a bűnüldöző hatóságok tudomására. A legnagyobb viszont a feljelentési arányszám a hatósági közegek elleni erőszak bűncselekménye esetében, mely minden esetben — a dolog természeténél fogva — a hatóság tudomására jut. Megjegyezzük még, hogy a nyugati államokban különösen nagy számban maradnak megtorlatlanul és így statisztikai kimutathatóság nélkül is az ún. „fehérgalléros bűncselekmények": ezek azok a bűnözések, amelyeket a politikai és gazdasági vezetők foglalkozásuk körében követnek el, s amelyek az őket — „fehér-gallérjuk" miatt — körülövező tekintély miatt nem kerülnek bűnvádi eljárásra. Ezeknek a bűncselekményeknek a száma olyan hatalmas a kapitalista államokban, hogy Barnes és Teeters amerikai kriminológusok pl. a közönséges bűnözés által az USA-ban okozott évi kárt 500 millió dollárra becsülik, míg a „fehérgalléros bűnözés" által okozott évi kárt 7500 millió dollárra teszik.[11]

Mielőtt bármilyen tárgyban statisztikai vizsgálatba kezdenénk, előbb mindig végig kell

[9] Middendorf W.: Jugendkriminologie. — Ratingen bei Düsseldorf. 1949. című művében idézi Exner ezen megállapítását.

[10] Bauer F.: Das Verbrechen und die Gesellschaft. — München—Basel. 1957. könyvéből vett adatok.

[11] Barnes and Teeters: New horizons in criminology. — New York. 1951. művéből vett példa. A „fehérgalléros" bűnözést tárgyaló alapvető munka Sutherland E.: White collar crime. — New York. 1949. című könyve.

gondolnunk azt, hogy a választott tárgy egyáltalán alkalmas-e statisztikai megközelítésre és ha igen, úgy széles körültekintés alapján kell eldöntenünk azt, hogy az adott esetben milyen statisztikára van szükség, annak milyen forrásokból kell merítenie s a konkrét vizsgálati probléma megoldására milyen módszerekkel kell dolgoznia. Ugyanez a helyzet akkor is, ha a bűnözéseket akarjuk statisztikai módszerekkel vizsgálni. Elsőnek tisztáznunk kell azt, hogy milyen konkrét cél vezet bennünket a szóbanforgó esetben. Más irányú és jellegű statisztikai felvételre és feldolgozásra van ugyanis szükség, ha például a vizsgált körben felmerült bűncselekményeknek csupán jellegzetességeit kívánjuk tudományosan elemezni, mintha a szóbanforgó bűncselekmények elkövetési okainak kérdését kívánjuk vizsgálni. Ez utóbbi esetben ugyanis aligha érhetünk el komoly eredményt, ha csupán a már eddig is szokásosan figyelembe vett szempontok szerinti statisztikai feldolgozási táblák további — még részletesebb bontásokban történő — elmélyítését eszközöljük. Ha valóban értékes megállapításokat akarunk tenni a bűnözés okai terén, úgy nem elégedhetünk meg annak vizsgálatával, hogy az elkövetett bűncselekmények tettesei közül hány volt alkoholista, hány származott feldúlt családi otthonokból, hány került ki züllött társaságból stb., hanem ezeken a szokványos szempontokon túlmenő ható okokat, társadalmi összefüggéseket kell keresnünk. A bűnözések okainak felderítésére irányuló statisztikáknál maradva, figyelembe kell mindenekelőtt vennünk azt, hogy a vonatkozó kriminál szociológiai szakirodalom lényegében két irányban kutat; az egyik irány annak a felkutatására törekszik, hogy melyek azok a tényezők, amelyek az embereket a bűncselekmények elkövetése irányába befolyásolják, a másik irány viszont azt kutatja, hogy melyek azok az intézmények, amelyek az embereket a bűnözéstől vissza tudják tartani.[12] Más-más statisztikai feldolgozásra és módszerekre van szüksége a kutatónak aszerint, hogy melyik irányban kíván vizsgálatot folytatni. Ebben a kérdésben tehát már a kiindulásnál határozott, kialakult állásfoglalásra van szükség. Megjegyezni kívánjuk, hogy az eddigi kriminál statisztikai vizsgálódások csaknem kizárólag az egyének oldaláról ható bűnözési okokat kutatták és azon ható okoknak mélyebb vizsgálatát, melyek „társadalmi ellenőrzést" biztosítani hivatott tényezők hiányosságaiból, tehát a társadalmi szervezet oldaláról erednek, elhanyagolták.[13] Ezen a téren szerintünk az eddigi mulasztásokat sürgősen pótolni kellene, annál is inkább, mivel ezzel a gyakorlati intézkedések számára is hasznos segítséget nyújthatnánk. Ha ugyanis olyan statisztikai eredmény mutatkoznék, hogy valamilyen meghatározott intézmény megfelelő működése vagy egy bizonyos fajtájú szervezettség mellett kisebb fokú bűnözés mutatkozik mint ugyanezen célt szolgáló, de eltérő fajtájú intézmények vagy szervezettség működése mellett, úgy a kutatási eredményt nyilván hasznosan vehetnék figyelembe az illetékes hatóságok és szervek is jogszabályalkotó és operatív intézkedési munkájukban.

A konkrét vizsgálati célok különbözősége döntő abban a vonatkozásban is, hogy a vizsgálódásunk középpontjába a felmerült bűncselekmények boncolását, vagy pedig az azokat elkövető bűntettesek személyi és környezeti tényezőinek feldolgozását helyezzük-e. Az előbbi esetben ugyanis a statisztika a bűncselekmények elkövetési módjának, eszközének, típusos elkövetési helyeinek, az elkövetés egyéb jellegzetes feltételeinek, az okozott károknak stb.-nek feldolgozására irányul, míg utóbbi esetben a bűnözők jellemzését igyekszik statisztikai módszerekkel elősegíteni, azok társadalmi helyzetének, foglalkozásának, anyagi helyzetének, családi állapotának, korának, nemének, a bűncselekmény elkövetési motívumainak, a visszaesés kérdésének stb.-nek, helyesebben szólva, ezek közötti összefüggéseknek felderítése révén.[14]

A vizsgálat tárgya és célja szerint kell eldönteni azt a kérdést is, hogy milyen statisztikai technikai eljárás kerüljön alkalmazásra. Így kell határozni abban a kérdésben is, hogy teljeskörű vagy reprezentatív adatfelvétel visz-e a konkrét vizsgálat szempontjából közelebb a valóság feltárásához, vagy azt, hogy az adott tárgy vonatkozásában nem célszerűbb-e inkább a statisztikával csupán rokon tömeg-megfigyelési módszerekhez, pl. az ankéthoz vagy a monográfiához folyamodni. Figyelembe kell minden esetre venni azt, hogy a bűnözések statisztikája sohasem lehet valójában teljeskörű, mert a már fentebb vázolt okoknál fogva számos bűncselekmény — és így számos bűntettes is rejtve marad az igazságszolgáltatás elől, s így statisztikai felvétel céljára sem hozzáférhető. Ezért van a bűnözések statisztikai vizsgálatánál hatalmas szerepe a reprezentatív eljárásnak.

A reprezentatív statisztika lényege nem az, hogy az adatfelvétel csak a vizsgált anyag egy töredék részére terjedjen ki, hanem az, hogy ez a töredék valóban reprezentatív adatokat tartalmazzon. Ezt akkor tudjuk elérni, ha a mindenkori konkrét vizsgálati tárgynak és vizsgálati célnak megfelelően, helyesen döntjük el azt, hogy a statisztikai felvételre kerülő anyag milyen mó-

[12] Ennek a kétféle szemléletnek az eltéréseit lásd részletezve Heller Farkas Tamás: A nyugati kriminálszociológia mai elméletei c. tanulmányában. — Jogtudományi Közlöny, 1961. évi 1—2. sz.

[13] A „társadalmi ellenőrzés" intézményei alatt természetesen nem a bűnüldöző hatóságokat értjük csupán, hanem — sőt a tárgyalt vonatkozásban elsősorban — azon társadalmi alakulatokat (család, iskola, társadalmi egyesületek, mozi, sajtó stb.), amelyek az emberek irányítására, az illető közösségben érvényesülő normákhoz való alkalmazkodásuk előmozdítására alkalmasak.

[14] Gercenzon A. A.: Bírósági statisztika. — Bp. 1952.

don legyen kiválasztva, és hogy az így nyert anyag a számos ismert reprezentatív feldolgozási módszer melyikével kerüljön kidolgozásra. A reprezentatív anyag kiválasztásának — mint tudjuk — három módját ismeri a szakirodalom:[15] *a)* A véletlenre alapított kiválasztást, melynél sorsolás, tizedelés vagy egyéb olyan módon kerül összeállításra a felvételre kerülő egységek listája, hogy a vizsgált tömeg valamennyi egységének teljesen egyforma esélye van arra, hogy a ténylegesen megvizsgálásra kerülő részanyagba bekerüljön; *b)* a céltudatos kiválasztást, melynél a reprezentatív anyagot a vizsgált tömeg egységeiből a kutató gondos mérlegeléssel állítja össze, és a *c)* vegyes megoldást, melynél a kutató bizonyos szempontok (kor, nem, foglalkozás, terület stb.) szerinti súlyozással állítja össze az anyagot, és az így kialakított csoportokon belül azután a véletlenre alapítva választja ki azokat az egységeket, melyek a reprezentatív anyagba bekerülnek.

Ha például a közönséges lopások jellegzetességei vonatkozásában akarnánk reprezentatív statisztikai vizsgálódást folytatni, úgy a véletlenre alapított kiválasztás indokolt. Ha azonban a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett lopásokkal kapcsolatban akarnánk kutatásokat végezni, úgy helyesebb volna az előbb említett vegyes kiválasztáshoz folyamodni, mert a tapasztalat szerint ezen lopások elkövetési módja és egyéb jellemző körülményei erősen eltérőek aszerint, hogy azok milyen foglalkozási körben és milyen helyen (pl. főváros, iparvidék, bánya, mezőgazdasági környék stb.) kerülnek elkövetésre. Ugyanígy ez volna a helyes eljárás, ha a gyilkosságok és szándékos emberölések témáját akarnánk statisztikai alapon feldolgozni; pusztán véletlenre alapított kiválasztás esetén ugyanis fennáll az a veszély, hogy a reprezentatívnak tekintett anyagba pl. csupa rablógyilkosság vagy csupa szerelmi gyilkosság kerülne bele, holott azok jellegzetességei és motívumai egymástól élesen különböznek. Ha viszont pl. a szemérem elleni bűncselekmények terén akarnánk jellegzetességek után kutatni, úgy a tisztán céltudatos kiválasztásnak volna a legnagyobb indokoltsága, mert kor, foglalkozás, családi helyzet és egyéb adottságok szerint ezen bűncselekmény okainak és elkövetési körülményeinek számos eltérő változata van, viszont az elkövetett cselekmények száma nem eléggé nagy ahhoz, hogy a nagy számok törvénye alapján joggal számíthatnánk arra, hogy a — véletlenre alapított kiválasztás esetén — a reprezentatív anyagban minden ilyen cselekmény-fajta képviselve lesz.

Ami most már az így kiválasztott reprezentatív anyag feldolgozását illeti, ugyancsak esetenként eltérő az, hogy a számos ismert módszer közül az adott esetben melyiknek alkalmazása a legcélszerűbb. Lehet olyan reprezentatív bűncselekmény- vagy bűntettes anyag, amely már önmagába véve tipikusnak tekinthető, lehet olyan, amelyből általánosításra nyílik mód és lehet olyan, hogy abból kivetítést lehet eszközölni az egész vizsgálati körre.[16] Ritka ezzel szemben a bűnözési anyag matematikai módszerekkel történő reprezentatív feldolgozásának célszerű lehetősége, így például a középérték által történő reprezentáció és a valószínűség számítás. A különféle bűncselekmények és bűnözők anyaga ugyanis csak ritkán olyan egynemű, hogy a középérték útján történő megragadásra alkalmas. Már Lenin is többször hangsúlyozta, hogy a nem egynemű adatokból álló statisztikai sokaságra vonatkozólag középérték kiszámítása nem engedhető meg.[17] A valószínűség-számításnak viszont legnagyobb akadálya az, hogy — a már korábban tárgyaltaknál fogva — nem ismerhetjük az egész bűncselekmény- vagy bűnöző tömeget, így azt sem tudhatjuk, hogy a reprezentatív anyag annak mekkora részét teszi ki, ezért nincs megfelelő kiindulási pont a valószínűség-számításhoz sem.

Természetesen valamennyi bűnözési vizsgálat statisztikai eljárásainak megválasztásánál igen fontos szerepet játszik az a körülmény is, hogy a vizsgálatot milyen hatáskörrel és apparátussal, ill. milyen pénzügyi lehetőségekkel rendelkező intézmény vagy szerv folytatja le. Mégis a vizsgálati probléma helyes feltevését és a vizsgálati módszer helyes megválasztását kell döntőnek tekintenünk ezen technikai kérdésekkel szemben, Ezen a véleményen van Einstein is, amikor azt írja: „A probléma felállítása sokszor nehezebb, mint annak megoldása."[18] Hasonlóképpen vélekedett a Druzsinyin által hivatkozott Kaufmann A. A. is, aki azt írta, hogy miként az építész képzettségének fokát nem annyira a falazási és padlózási eljárások ismerete jellemzi, hanem az, hogy egy épület felépítéséhez szükséges arányos és célszerű terv kidolgozásában járatos, a statisztikus képzettségére sem annyira az összesítés mechanizációjának ismerete jellemző, hanem inkább az, hogy olyan helyes felépítésű és célszerű táblákat tud szerkeszteni, amelyek egyrészt megfelelnek az adott anyag jellegének, másrészt a megismerendő anyag szempontjából a lényeget tartalmazzák.[19] Ezzel szemben éppen a bűnözéssel kapcsolatos,

[15] Részletesen foglalkoznak a reprezentatív statisztikai módszerrel — többek között — az alábbi művek: Varga István: A statisztika elmélete és módszertana. — Bp. 1949., Druzsinyin N. K.: A statisztika elmélete. Bp. 1950., Hagood M. J.: Statistics for sociologists. — New York. 1952., Young P.: Scientific social surveys and research. — New York. 1949., Elmer M. C.: Social studies. — Los Angeles. 1926., Schweng L.: Statisztika. — Bp. 1944.

[16] Varga I.: i. m.

[17] Druzsinyin a már fentebb hivatkozott könyvében hivatkozik Lenin ezen tételére.

[18] Jahoda—Deutsch—Cook: Research methods in social relations. — New York. 1951 című művükben idézik Einsteint.

[19] Kaufmann A. A.: A statisztika elmélete és módszerei. V. kiadás.

igen kiterjedt nyugati irodalomban azt vagyunk kénytelenek tapasztalni, hogy számos kutató a tárgy feldolgozásába belefog — kérdőívek szétküldése és rengeteg adat összegyűjtése által, sőt kísérletek lefolytatásával — anélkül, hogy akár megközelítőleg is fogalma volna arról, hogy milyen eredmény fog kijönni. Ilyen tudományosan megalapozatlan vizsgálatok akkor sem vezethetnek sikerre, ha azok a legnagyobb apparátussal és lehetőségekkel, valamint bőséges pénzügyi alappal kerülnek lefolytatásra.

Az eddig mondottakból kitűnik, hogy a magunk részéről a bűnözések statisztikai vizsgálatára legalkalmasabbnak a helyesen értelmezett és célszerűen keresztülvitt reprezentatív módszert tartjuk. Ez egyébként a leggyorsabb, a legolcsóbb és gyakorlatilag a legkönnyebben megvalósítható is.

Megjegyezni kívánjuk, hogy a reprezentatív statisztika korszerű módszereinek alkalmazását hosszasan megvitatta az 1947. évi statisztikai világkonferencia és az is a reprezentatív eljárás minél szélesebbkörű alkalmazása mellett foglalt állást. A vita során rámutattak arra, hogy a reprezentatív kiválasztás iránti fogékonyság az emberi természetben rejlik, aminek megnyilvánulásai pl. a köznapi életben az ételek megkóstolása révén való következtetés az egész ételmennyiség minőségére, vagy valamely társaság néhány tagjából értékelés eszközlése az egész társaságra. A konferencia megállapította azt, hogy a reprezentatív módszer érvényesülését leginkább az a körülmény akadályozta, hogy a statisztikai hivatalok igen sokszor csak az államigazgatási célú összesítő nyilvántartási funkciójukat töltik be, és csak kis mértékben végeznek — ettől függetlenül — önálló tudományos vizsgálódásokat. Leszögezte azonban az értekezlet azt is, hogy az említett akadály dacára a reprezentatív eljárás — mint egy „Hamupipőke" — kiemelkedett elhanyagoltságából és elfoglalta a statisztika módszertanában az őt megillető helyet.[20]

A probléma kitűzése és a módszer megválasztása után megkezdődhet a tényleges statisztikai munka: az anyag összegyűjtése, táblákba történő csoportosítása, összegezése és az eredmények kritikai értékelése. E munkának technikai és logikai része van. Teljesen téves az a felfogás, amely statisztikai módszerek alatt csak az adatok matematikai feldolgozását érti és az említett többi vizsgálati fázisokkal — főként az adatok tudományos igényeket kielégítő módon történő beszerzésével — egyáltalán nem vagy alig foglalkozik. Lundberg A. G., a washingtoni egyetem tanára, aki a társadalomtudományi kutatás részére történő adatbeszerzések módszereiről terjedelmes könyvet írt, művének bevezetőjében kénytelen volt rámutatni, hogy addig, ameddig tucatjával jelennek meg értekezések a társadalmi jelenségekkel kapcsolatos számadatok osztályozásáról és matematikai feldolgozásáról, alig 3—4 jelent meg arról, hogy ezen adatok tudományos összegyűjtése miként történjék.[21] Összegezve megállapítja, hogy — éppen a tudományos érdeklődés és tevékenység ezen aránytalan fejlődése miatt — a már összegyűjtött adatok statisztikai feldolgozásának technikája jóval előbbre jutott, mint a megfigyelésnek, az adatok szerzésének és közlésének technikája. Pedig nyilvánvaló az, hogy a helytelen vagy pontatlan adatokon alapuló akár legkiválóbb statisztikai feldolgozásnak is csak kevés értéke lehet. Erre mutat rá Gercenzon A. A. is, amikor azt írja, hogy ha egyszer az elsődleges statisztikai anyag felépítése helytelen, akkor a pusztán mennyiségi analízis nem lehet egyéb, mint tárgy nélküli matematikai vagy algebrai gyakorlat. Ugyanezen a helyen utal egyébként Gercenzon még arra is, hogy a bírósági statisztika terén alkalmazott matematikai statisztikával a burzsoá statisztikusok csak betetőzik azt a formális mennyiségi vizsgálatot, amely alapvető és megkülönböztető jellemvonása az ő statisztikáiknak. Ezzel szemben a bűnözés vizsgálatánál különösen fontos szerepe kell, hogy legyen a minőségi elemzésnek, amelyet pedig a pusztán matematikai beállítottságú statisztika erősen elhanyagol.[22]

A bűnözési adatfelvétel vagy a bírósági, ügyészségi, illetve rendőrségi anyagra támaszkodik, vagy pedig a vizsgálat céljára külön történik az adatgyűjtés börtönökben vagy egyéb helyen. Az igazságügyi szervek adataira támaszkodó felvétel is lehet vagy teljeskörű, vagy reprezentatív. Utóbbi esetben a hivatalos iratanyagnak egy része kerül csak feldolgozásra — a fentebb tárgyalt reprezentatív kiválasztási módszerek valamelyike útján történt összeállítás alapján.[23] Miután az ilyen hivatalos statisztikák problémáját és a reprezentatív módszer legfőbb kérdéseit is már korábban tárgyaltuk, és ezenfelül az igazságügyi akták tudományos feldolgozása rendszerint amúgy is kiegészítő adatgyűjtést igényel, most csak azokat a vizsgálati adatfelvételi módszereket fogjuk érinteni, amelyeket általában a nem a bűnüldöző szervek irat-

[20] (Lásd: Proceedings of the International Statistical Conference. — Washington. 1949. III. vol. A part.)

[21] Lundberg A. G.: Social research. — A study in gathering data. — New York. 1942. — Hasonlóképpen ír Park R. E.: Research in social sciences. — New York. 19. művében: „Nagy veszély van abban, hogy a statisztikai leírás és analízis fejlődése egyre inkább háttérbe szorítja az eredeti és megbízható adatok tökéletesebb gyűjtésére irányuló módszerek iránti érdeklődést."

[22] Gercenzon A. A.: i. m.

[23] A már fentebb is idézett „Bírósági statisztiká"-jában Gercenzon fejtegeti azt a kérdést is, hogy melyik bűnüldöző intézmény (rendőrség, ügyészség vagy bíróság) statisztikai adataiból kell kiindulnia a célszerű kriminálstatisztikának. Rámutat arra, hogy teljesen helytelen csupán a bírói ítéletekből adódó statisztikai számadatokat figyelembe venni, mert az ítélettel lezárt ügyek csak csekély részét teszik ki a ténylegesen elkövetett bűncselekményeknek, sőt még a bűnüldöző szervek tudomására jutott bűncselekményeknek is.

anyagára támaszkodó vizsgálatoknál szoktak felhasználni. Ezek az alábbiak: 1. *megfigyelés*, 2. *kikérdezés*, 3. *kísérlet*.

A megfigyelés a legrégibb tudományos észlelő eszköz és fontossága — a megfigyelések technikájának kifinomításával — a modern tudományban még csak emelkedett. A természettudományok is nagyarányú előrehaladásukat főként a megfigyelési eljárások tökéletesítése révén érték el. A megfigyelések jelentőségét emeli még az a tény is, hogy a többi vizsgálati módszerek (pl. kísérlet) is lényegében megfigyelések közbeiktatásával dolgoznak. A megfigyelés legfőbb előnye, hogy az természetes folyamat, míg a kikérdezés és a kísérlet mesterkéltebbek. A megfigyeléseknél így kevésbé léphetnek fel zavaró momentumok egyfelől az adatfelvétel tárgyává tett egyéneknek a vizsgálattal szembeni ellenállásából kifolyólag, másfelől pedig annak folytán, hogy az egyének természetellenes magatartásukkal zavarják meg a reális vizsgálati eredményt. (Jóval könnyebb ugyanis egy interjú, kérdőív vagy kísérlet során szokatlant mondani, mint egy előre nem várt vagy akár utólag sem megtudott megfigyelés során szokatlanul viselkedni.) Előnye még a megfigyelésnek az, hogy a viselkedést a maga spontán megjelenési formájában ragadja meg, és hogy a megfigyelés során azok a rejtett tulajdonságok is észlelhetők, amelyeket az illető maga sem vesz észre és így arról nyilatkozni sem interjú, sem pedig kérdőív során nem tud. Hátránya viszont a megfigyelésnek az, hogy nem lehet előre tudni, hogy valamely egyén vagy csoport mikor fog olyan spontán magatartást tanúsítani, amely megfigyelésre érdemes, és így sokszor nehéz a kellő időben jelen lenni. Hátránya továbbá, hogy vannak olyan személyes körülmények és megnyilvánulások is, amelyekre vonatkozólag az emberek — megfelelő esetben — hajlandók tudósítani, de amelyek a közvetlen megfigyelés számára nem hozzáférhetők. (Pl. intimebb családi körülmények stb.)

Természetesen nem minden megfigyelés tudományos értékű. Általában akkor szokták a megfigyelést tudományosnak elfogadni, ha az megfelel az alábbi követelményeknek:[24] *1.* Meghatározott kutatási célt szolgál, *2.* tervszerűen irányított, tehát nem véletlenre alapított, *3.* rendszerezve felvázolt, vagyis abból általános megállapítások vonhatók le, és *4.* ellenőrizhető, ami alatt azt értik, hogy a későbbi időpontban történő megismétlés próbáját kiállja.

A megfigyelések technikai lebonyolításával foglalkozó szakirodalom legvitatottabb kérdése az, hogy a megfigyelő maga is résztvegyen-e a megfigyelésre kerülő csoportban, vagy kívülről eszközölje megfigyeléseit. Első látszatra egyszerűnek látszik a probléma: nyilván a résztvevő megfigyelés a helyes módszer; az ilyen megfigyelő ugyanis a megfigyelésre kerülő egyénekkel vagy csoportokkal meghitt közelségbe kerülhet és így módja nyílhat olyan dolgok megfigyelésére, és olyan közlések megszerzésére, amelyek a kívülálló megfigyelő előtt rejtve maradnak, vagy amelyeknek a kívülálló legfeljebb a külsőségeit figyelheti meg. A valóságban a kérdés sokkal bonyolultabb. Bár kétségtelen ugyanis az, hogy a résztvevő kutató közelebb férkőzhet a megfigyeltekhez, de azokat a történéseket, amelyeknek lényege a bensőség, legtöbb esetben ő sem fogja valójában megérteni akkor, ha a megfigyeltekétől élesen eltérő kultúr-körhöz tartozik. Ugyanakkor a résztvevő megfigyeléseknél növekszik a veszélye annak, hogy a megfigyelő a megfigyeltek hatása alá kerül, és így szubjektívvé válik. Ha pedig a megfigyelt csoportot nagyon is jól ismeri a megfigyelő, akkor félő az, hogy a kevésbé kiemelkedő finomabb különbségeket nem is fogja érzékelni.

A bűnözések és bűntettesek megfigyelése egészen speciális probléma. Még elméletileg is alig képzelhető el az, hogy a tudományos kutató a bűnözők közé költözzön, hogy ott megfigyeléseket eszközöljön. Ilyen közvetlen megfigyelésekre legfeljebb a bűnüldöző szervek egyes részlegeinek nyílik alkalmuk, azok viszont operatív feladataik ellátása mellett nem érnek rá megfigyeléseiket tanulmányokban rögzíteni. Így a kutató megfigyelési lehetősége csaknem kizárólag a bebörtönzött bűntettesekre szorítkozik. Egyesek azon a véleményen vannak, hogy a bűnözőket a börtönben megfigyelni ugyanannyira nem helyes, mintha pl. valaki az oroszlán jellemző viselkedését az állatkerti ketrecben akarná tanulmányozni. Sutherland professzor a kriminál szociológia ismert amerikai művelője ezzel szemben a börtönökben történő megfigyelések mellett foglalt állást azzal az indokolással, hogy a bűnöző az őrá jellemző kulturális világot a börtönbe is magával viszi, már pedig ez a legértékesebb tanulmányozási anyag.[25] Az utóbbi egyébként az általánosan elfogadott és gyakorlatilag is keresztülvihető megoldást tartalmazó álláspont.

A megfigyelés, mint statisztikai észlelőmódszer kérdésének befejezéseként megjegyezzük, hogy a bűnözések statisztikai vizsgálatánál a közvetlen megfigyelés — a fentemlített nehézségeknél fogva — nem bír túlzott jelentőséggel, annál nagyobb szerepe lehet viszont a kísérleti megfigyelésnek, amelyet alább — a kísérleteknél — fogunk majd tárgyalni. De egyébként is a közvetlen megfigyelés rendszerint kikérdezéssel szokott párosulni, amivel ugyancsak külön részletesen foglalkozunk.

Ha nem elégszünk meg a vizsgált egyén vagy csoport viselkedésének pusztán külső megfigyelésével, hanem a bennük érvényesülő érzések, elképzelések, indítékok és egyéb motívu-

[24] Young P.: i. m.

[25] The Annals of the American Academy of Political and Social Science 1931. évi kötetében megjelent tanulmányában.

mok vonatkozásában is tájékozódni akarunk, akkor ki kell kérdeznünk őket. A kérdezés lehet szóbeli vagy írásbeli. Legismertebb formái: az interjú és a kérdőív.[26] Az interjú előnye az, hogy a választ adó nincsen mereven kötve a kérdésekhez, s így álláspontját jobban ki tudja fejteni. (Különösen így van ez, ha az interjuvoló kutató megfelelő rugalmassággal jár el.) Az interjúnál a kérdésekkel vagy a válaszokkal kapcsolatos félreértések is elkerülhetők, illetve megnyugtatóan tisztázhatók. Lényeges előnye a kérdőívvel szemben még az, hogy a válasszal egyidejűleg a kutató értékes megfigyeléseket is tehet, így azután nemcsak azt tudhatja meg, hogy a válaszoló mit mond, hanem azt is, hogy hogyan mondja. A kérdőívek nehézkesebbek és merevebb szerkezetűek, ezért bonyolultabb jelenségek tanulmányozására alig használják. Egyébként is köztapasztalat szerint a szétküldött kérdőíveknek csak igen csekély, kb. 10—25%-a szokott megválaszolva visszaérkezni. Ugyanakkor vannak a kérdőívnek is előnyei az interjúval szemben. Így pl. a kérdőíves észlelés jóval olcsóbb: kevesebb szakembert igényel, nem kell az egyes válaszadókat felkeresni, hanem az ív postán is szétküldhető stb. Egységesebb is a kérdőíves vizsgálat, mert interjúnál az egyes válaszadó személyeket felkereső interjúvolók esetleg nem szóról szóra ugyanazokat a kérdéseket teszik fel, hanem elkalandozhatnak az eredeti kérdésektől. A statisztikai feldolgozásnál, a csoportosításnál és a táblák megszerkesztésénél óriási előnyök és könnyebbségek származnak éppen a kérdőíves észlelés merevebb formájából kifolyólag. A kérdőívnél nem érvényesülhet befolyásolás és ennek következtében szubjektív tudósítás annak révén, hogy az interjúvoló a válaszadót már a kérdések feltevése által irányította, ill. azért, mivel valamelyikük — érzelmi vagy más okok miatt — a másiknak befolyása alá került. Ugyanígy kisebb szerepük van a kérdőíves válaszoknál a hangulati elemeknek is, mert a kérdőív válaszait nyugodt körülmények között töltheti ki és nem azonnal kell a válaszokat megadni, mint az interjúnál, ahol éppen ezért a meginterjúvolt pillanatnyi hangulata is erősen közrejátszhat.

Az interjúk és kérdőívek terén különféle fajtákat különböztetünk meg. Egyik véglet az ún. „választó" módszer, melynél az egyes kérdésekre már előre többféle válasz van megadva, és a kérdőívet kitöltő, ill. meginterjúvolt egyén csak ezek közül választhat aláhúzással vagy egyéb módon. E módszer igen egyszerű, de a megszabott válaszadási keret oda vezethet, hogy a válaszadó igazi véleményét nem tudja kifejteni. A másik véglet az „alak nélküli" interjú vagy kérdőív, melynél még a kérdések sincsenek előre meghatározva — csupán a tárgy van megadva — s így a válaszadó azt ír vagy mond, amit akar. Itt a kötöttség hiánya előnyös, de ugyanakkor a szabad forma a válaszokat annyira különbözővé teszi, hogy azok statisztikai feldolgozásra alkalmatlanokká válnak. Az idevonatkozó irodalom különösen az interjúvolási technikával foglalkozik behatóan, sőt egész aprólékosan. Így pl., hogy az interjú milyen körülmények között lehet legeredményesebb, legmeghittebb, milyen magatartást tanúsítson a kutató az interjú alatt, jegyzeteljen-e, dohányozzon-e, szembe üljön-e az interjúvolttal stb. A kérdőívek alapvető szabá-interjúvolttal stb. A kérdőívek alapvető szabályának viszont azt tartják, hogy a kérdések minél világosabbak és rövidebbek legyenek, ezenfelül olyanok, hogy azok a megkérdezetteket érdekeljék, sőt a válaszadó lehetőleg érdekét lássa a kérdés megválaszolásában. Vita van abban a vonatkozásban, hogy a kérdések árulják-e el a vizsgálat célját vagy sem. Egyesek szerint ugyanis a válaszok őszinteségére káros hatással van az, ha a vizsgálat célja ismert a válaszadók előtt, míg mások ellenkezőleg még azt is szükségesnek tartják, hogy a kérdőív mellé kísérőlevél legyen mellékelve, mely a vizsgálat célját megmagyarázza.

A bűnözések statisztikai vizsgálatánál a kérdőívet természetesen csak a legritkább esetekben tölti ki a vizsgálat alá vont — bűnöző — személy. Rendszerint a kutató vagy a vizsgálatnál közreműködő hatósági személyek töltik azt ki a bírósági, ügyészségi, ill. rendőrségi irat-anyag, vagy a bűnözők kikérdezése alapján. Gercenzon A. A. „A bűnözések tanulmányozásáról és megelőzéséről" tartott előadásában azt a módszert mondotta leghelyesebbnek, melynél a bűnözőt az egész bűnvádi eljárás során — beleértve a büntetés végrehajtási szakot is — egy a vádlott személyiségét és a bűncselekmények elkövetését előmozdító közvetlen körülményeket tanulmányozó kérdőív kíséri végig.[27] Egy vonatkozó kérdőív olyatén kidolgozását, hogy az egyaránt megfeleljen az érintett szervek feladatkörének és a társadalmi szempontból fontos tudományos célnak is, tartja Gercenzon e téren a legfontosabbnak. Szükségesnek látja továbbá a szóbanforgó kérdőív eljárásjogi szerepének rendezését is. Ilyen kérdőív általános érvényű kötelező bevezetése megbízható, és könnyen hozzáférhető állandó bűnözési nyersanyagot biztosítana a kutatás részére, a vizsgálat sikere azonban továbbra is attól függene, hogy konkrét esetekben a kitűzött vizsgálati célok különbözősége szerint

[26] Az interjúk és kérdőívek problémáit részletesen tárgyalják pl. az alábbi művek: Madge J.: The tools of social science. — London. 1953., Lundberg A. G.: Social research. II. — New York. 1953., Webb S and B.: Methods of social study. — London. 1932., Merton—Fiske—Kendall: The focused interview. — Illinois. 1956., Young P.: i. m., Jahoda—Deutsch—Cook: i. m., Elmer: i. m., Lindemann E. C.: Social discovery. — New York. 1936.

[27] Magyarul megjelent a Jogtudományi Közlöny 1961. évi 1—2. számában.

megtudná-e találni a kutató az adott esetre legcélszerűbb kielemzési és statisztikai feldolgozási módot. Az interjú a bűnözési személyiség-vizsgálatok legfontosabb eszköze. A bűnözési vizsgálatoknál azonban az interjú körülményei is különlegesek, mert a bűnözők meginterjúvolása csaknem kizárólag a börtönökben fordul elő és eszközölhető egyáltalán. A börtönben lefolytatott interjúnál viszont nagy a veszélye annak, hogy a vizsgált személy természetellenes válaszokat fog adni. Egyes elítéltek ugyanis — felismerve a kérdező álláspontját — arra fognak törekedni, hogy az ő szempontjából kedvező válaszokat adjanak, mert azt remélik, hogy majd az — jó együttműködésük viszonzásául — előnyös véleményt ad róluk a börtön vezetőségének, és így esetleg valamiféle kedvezményhez juthatnak. Más, antiszociális beállítottságú elítélteknél viszont fennáll az a veszély, hogy szándékosan rossz és zavaró válaszokat adnak, hogy azáltal is bosszút álljanak az őket megbüntető társadalmon. Ismét mások interjú-anyaga erőltetett ártatlansági magyarázatokban vagy önsajnáltatásban merülhet ki.

A gyakorlat azt mutatja, hogy megfelelő tapintattal és körültekintéssel lebonyolított börtönbeli vizsgálatok esetén az említett veszélyek minimumra csökkenthetők és egyébként is, még ha az ilyen interjúk során kapott válaszok egy része hamis is, azok megfelelő kritikai elemzéssel felhasználhatók. Úgy van ez, mint a pszihiáternél, aki szintén elfogadja a betegtől a válaszokat úgy ahogy mondja, és a nem őszinte válaszokból is le tudja vonni a megfelelő megállapításokat. A börtönbeli interjúk legdöntőbb eltérése a „szabadlábon eszközölt" interjúkkal szemben az, hogy itt az interjúvolt kutató és a meginterjúvolt nem egyenlő felekként állnak szemben; éppen ezért a kutatónak még fokozottabban kell ügyelnie arra, hogy az interjú ne váljék kihallgatásszerűvé, és az elítéltnek valóban módja legyen a vizsgálati kérdésekre vonatkozó álláspontját kifejteni. Ezzel szemben — sajnos — még a nem börtönbeli interjúk vonatkozásában is arról panaszkodik a századeleji polgári társadalom-kutatásban kitűnt Webb-házaspár, hogy a kutatók elsősorban azt látják és hallják meg, ami az ő korábban megalkotott álláspontjukat alátámasztja, sőt vannak olyan kutatók is, akik egyáltalán nem kíváncsiak arra, amit mások kívánnak — interjúk vagy kérdőívek kapcsán — kifejteni, hanem ilyenkor is csak a maguk már korábban megalkotott véleményét kívánják az illetők szájába adni.[28]

A bűnözés statisztikai vizsgálatának legelterjedtebb formája a kísérlet. Ez a vizsgálati mód Nyugaton pl. annyira lábrakapott, hogy egyes szerzők annak túlzott alkalmazását bírálva — egyenesen „kísérletezési mániáról" beszélnek.[29] Egyben megjegyezhetjük azt is, hogy éppen a kísérleti vizsgálatok terén történik a legtöbb visszaélés s tudománnyal. Itt virágzanak leginkább a dilettáns megoldások, jelennek meg sorozatosan értéktelen publikációk és kerül sor tömegesen olyan látszat-vizsgálatokra, amelyeknek egyetlen célja az, hogy a már eleve elfoglalt kutatói álláspontot utólag igazolják.

A kísérleti vizsgálat során valamely feltételezés tarthatósága kerül vizsgálatra. Ez történhet vagy az események természetes életfolyama során, vagy egy a kívánt vizsgálati célra kialakított speciális helyzet kapcsán. Ez utóbbi mód a megfelelőbb, mert a természetes folyamatok során ritkább az olyan helyzet, amelyben egy kísérlet — más tényezők befolyásától mentesen — folytatható le a kitűzött cél szerint. A kísérleti célra kialakított mesterséges helyzetben nagyobb ellenőrző erővel rendelkezünk a jelenség felett, és jobban ki tudjuk küszöbölni a vizsgálat célját zavaró külső tényezők hatását.

Az ellenőrzött kísérletek valamely tényező és valamely jelenség közötti összefüggést kutatják az alábbi módon: Alapul vesznek két csoportot (az egyik „kísérleti", a másik pedig ún. „ellenőrző" csoport), amelyeket vagy minden lényegbe vágó tekintetben azonosaknak tekintenek, vagy amelyeknek különbségeit már eleve ismertnek veszik; ezután az okozatnak tekintett tényezőt bevezetik a „kísérleti" csoportba és azt távol tartják az „ellenőrző" csoporttól; ekkor figyelik azután meg a feltételezett jelenség jelenlétét vagy elmaradását a két csoportnál.

Az ellenőrzött társadalmi kísérleti vizsgálatoknak két fő típusuk van:[30] Az egyik az ún. „előtte-utána"-kísérlet, amelynél egy csoport szerepel csak és a kísérlet abban áll, hogy a csoportot megfigyelik a kísérleti változó tényező bevezetése előtt és után. Ennél tehát a kísérleti és az ellenőrző csoport ugyanaz. A másik kísérleti módnál, az ún. „utána-csak"-kísérletnél már a vizsgálat előtt a csoportot két részre, kísérleti és ellenőrző csoportra bontják, és a vizsgálat csak a változó tényezőnek a kísérleti csoportnál történt bevezetése után történik. Ez utóbbi kísérlet ugyanis abból a feltételezésből indul ki, hogy a kettéválasztott csoport a kísérlet megkezdése előtt teljesen egyöntetű volt. Mindkét vizsgálati mód mellett szólnak érvek. Így az „utána-csak"-kísérlet azáltal, hogy ott csak egy vizsgálatra kerül sor, gyorsabb, minek folytán a kísérletbe bevontak türelmére és együttműködő készségére is jobban lehet számítani, és kevésbé jöhet közbe előre nem számított tényezők zavaró hatása is. Ugyanakkor az „előtte-utána"-kísérlet lényegesen megbízhatóbb és mélyebb analízist biztosít, mivel az annál sorra kerülő kétszeri vizsgálat kapcsán a csoporttagok jellegzetességei jobban kiismerhetők, s így az abból

[28] Webb-házaspár: i. m.

[29] A kísérletek túlzott és egyoldalú alkalmazását bírálják — többek között — az alábbi művek: Elwood A. Ch.: Methods in sociology. — Durham. 1933., Sorokin A. P.: i. m., Znaniecki F.: i. m.

[30] Jahoda—Deutsch—Cook: i. m.

eredő — a kísérlet szempontjából zavaró — különbözőségek kiküszöbölhetők. Így azután a kísérleti tényező valódi hatása világosabban kielemezhető.

A bűnözés statisztikai vizsgálatánál ez a két szokásos kísérletezési mód nemigen alkalmazható, mert gyakorlatilag nem képzelhető el az, hogy egy bűnöző csoportot megvizsgáljunk bűnözővé válása előtt és után, és annak is csekély a lehetősége, hogy megnyugtatóan ellenőrzött körülmények között vizsgálhassunk meg egy eredetileg egységes csoportot, miután az bűnöző és nem bűnöző csoportokra ketté vált. Így azután a valóságban a legtöbb kísérlet abban áll, hogy a kutató börtönbeli bűnöző csoportokat megfigyel vagy kikérdez bizonyos szempontból, és az így nyert adatokat szembeállítja egy a nem bűnöző személyekből összeállított csoport hasonló szempontból és módszerrel megszerzett adataival. Az így történt szembeállítások során mutatkozó korrelációs összefüggések taglalása teszi azután ki a kísérletekről beszámoló statisztikai művek lényegét. Sajnos le kell szögeznünk azt, hogy az ily módszerekkel lefolytatott bűnözési vizsgálatok tudományos értéke igen kétséges. Ez jórészt arra vezethető vissza, hogy a bűnöző és azzal szembeállított nem bűnöző, ún. ellenőrző csoportok összeállítása rendszerint nem kellő körültekintéssel, hanem ötlet szerint történik, és egyébként is túl kevés emberrel folyik le a kísérlet ahhoz, hogy ténylegesen jellemző adatokat lehessen nyerni.

Magyarázza a sikertelenséget továbbá az a tény is, hogy a legtöbb szerző megelégszik a felületes eljárás alapján mutatkozó látszólagos összefüggések felsorolásával, és nem veti alá azokat beható kritikai elemzésnek. Arra, hogy a kísérletek során nyert korrelációk ezen elemző munka ellenőrzése nélkül milyen téves eredményt mutathatnak, Malcolm C. Rorty felhozza az alábbi példát:[31] A korrelációk egész sora igazolja azt a tételt, hogy a népsűrűség és a bűnözések száma között szoros összefüggés van, nevezetesen, hogy nagyobb népsűrűség esetén a bűnözések is nagyobb számban fordulnak elő; ezzel szemben a bűnözés Angliában kb. egytizedét teszi ki az USA-beli bűnözésnek, holott az angol népsűrűség sokszorosa az Egyesült Államokénak. Ezt az eltérést ugyanis történeti és kulturális tényezők különbözősége okozza, amelyeket azonban a puszta korreláció természetesen nem tükröz, hanem arra csak a további elemzés deríthet fényt. A vizsgálatok során mutatkozó korrelációk kész igazságként való elfogadása tekintetében a tekintélyesebb nyugati szerzők[32] is óvatosságra intenek, és helyesebb kifejezésnek tartják ha nem is korrelációról, hanem egyszerű kovariációról beszélünk akkor, ha két tényező változásai között összefüggések látszanak fennforogni.

A kísérleti vizsgálatokkal, ill. az azok során egyes kutatók részéről mutatkozó egyoldalúságokkal szemben további kifogások is merülnek fel. Így elsősorban az, hogy a kísérletek alkalmával gyakran olyan mesterséges keretek közé szorítják be az embert, hogy annak a valódi társadalmi keretek között történő, spontán viselkedésére komolyabb következtetéseket levonni nem lehet. Helyteleníthető továbbá az is, hogy számos esetben a kísérlet lefolytathatása vagy könnyű kiértékelésének biztosítása céljára erőszakosan leegyszerűsítve szemlélik az emberek, ill. embercsoportok viselkedését. A legtöbb kísérletező kutató ugyanis mereven kitart az egysíkú és egyoldalú okozat-hatás viszony mellett, és nincsen tekintettel arra, hogy ha egy kísérlet során „A" és „B" tényező vagy jelenség között mutatkozik is szoros összefüggés, abból nem feltétlenül következik az, hogy „A" van hatással „B"-re vagy megfordítva, hanem lehetséges az is, hogy mindkettő egy ismeretlen és — megfelelő elemzéssel — tovább kutatandó „C" tényező hatása alatt áll. Sokszor előfordul az is, hogy a kísérletbe bevont két egyenlőnek tartott csoport már eleve is csak formailag volt egyenlő, s így összehasonlításra nem is alkalmas; ennek fel nem ismerése folytán a mutatkozó eltérést tévesen egy bizonyos vizsgált tényezőnek tulajdonítják, s az eredmény így csak hamis lehet. Végül felmerültek komoly aggályok a kísérletek lebonyolításával kapcsolatban is, amelyek közül a legfőbb az, hogy a kutató már a kísérlet feltételeinek előkészítése, a kikérdezésre vagy megfigyelésre kerülő tényezők összeállítása, és a vizsgálat alá kerülő egyének vagy csoportok kiválasztása révén döntő befolyást gyakorol a vizsgálati eredményre.

A bűnözési kísérletek terén új irányzatot képviselnek azok, akik arra az álláspontra helyezkednek, hogy nem a bebörtönzött csoportok és a nem bebörtönzött, ellenőrző csoportok között kell a korrelációs kísérleteket végezni, mert abból, hogy az utóbbiak nincsenek bebörtönözve, nem következik az, hogy ők nem tanúsítanak bűnöző magatartást. Éppen ezért ezen irányzat hívei szerint eredményesen csak az összlakosság körében lehet bűnözési vizsgálódásokat folytatni és csak így ragadható majd meg a bűnöző magatartás lényege. Így már Sutherland is utalt arra,[33] hogy az egyesek által — korrelációs vizsgálatok alapján — kihozott azon

[31] Tanulmány a Journal of the American Statistical Association. 1931. évi III. kötetében.

[32] Így pl. Mac Iver: The elements of social science. — London. 1921. című könyvében figyelmeztet arra, hogy a korrelációk csupán eszközei a kutatásnak és nem tehetik ki annak lényegét, Kőnig R. müncheni professzor pedig Beobachtung und Experiment in der Sozialforschung. — Köln. 1956. című művében kifejti, hogy a korrelációk csak arra valók, hogy az elméletek által felállított törvények empirikus úton való leellenőrzését elősegítsék és álláspontját abban összegezi, hogy „új felfedezéseket aligha fognak valamikor is korrelációk útján eszközölni".

[33] Sutherland E.: Principles of Criminology. — Chicago. 1947.

eredményt, mely szerint a bűnözők nagy része pszihopata, már csak azért sem lehet teljes értékűnek elfogadni, mert senki sem ismerheti azt az eredményt, amely akkor adódnék, ha az egész lakosságot megvizsgálnák ebből a szempontból. A legutóbbi években különösen hangot kapott az a kriminálszociológiai irányzat, mely kiemeli azt, hogy valamely egyén bűnöző vagy nem bűnöző jellegét nem döntheti el az a körülmény, hogy az illető börtönbe került-e vagy sem.[34] Utalnak arra, hogy a lakosságnak sokkal szélesebb rétegei tanúsítanak bűnöző magatartást, mint a ténylegesen börtönbe kerülők és csupán felfedezés hiányában vagy egyéb okokból nem kerülnek ezek börtönbe. Miután ezek szerint a bűnözés nagyonis köznapi jelenség, ezen irányzat hívei egyedül helyes vizsgálati módszernek azt tartják, ha a bűnöző viselkedés nem a börtönökben, hanem az összlakosság körében kerül — az őszinte válaszadások előfeltételét képező névtelenség és diszkrét lebonyolítás biztosítása mellett — vizsgálatra.

Megjegyezni kívánjuk, hogy ennek a vizsgálati módszernek sikeres gyakorlati megvalósítása reálisan aligha képzelhető el.

A kísérleti vizsgálatok egyik sajátos és figyelemreméltó fajtáját vezette be Glueck Sheldon, a Harvard-egyetem kriminológia-professzora, aki feleségével Glueck Eleanorral együtt számos vizsgálatot folytatott le a börtönből kiszabadult bűnözők későbbi társadalmi magatartása vonatkozásában. Először egy USA-beli börtönből — meghatározott évben — kiszabadult bűnözők anyagát dolgozták fel 5 évvel az intézetből történt távozásuk után, majd az erről — „500 criminal careers" címmel — közzétett munkájuk sikerén felbuzdulva 5 évenként ismételten megvizsgálták ezen bűnözők magatartását. Időközben újabb 500 női és 1000 fiatalkorú, börtönből szabadult „utó-vizsgálatát" végezték el, majd sorozatosan rátértek ilyen vizsgálatokra, de mindig úgy, hogy a régi vizsgálati anyagokat is újból elővették — néhány év elteltével.[35] Módszerük az esetvizsgálat: megfigyelések, a bűnöző előéletének, az elkövetett bűncselekménynek, a börtönbeli viselkedésnek és a szabadulás utáni magatartásnak tanulmányozása, interjúk a szabadulttal, családjával, környezetével, munkahelyi társaival stb.

A Glueck-házaspár e vizsgálatok eredményeivel kétféle célt kíván szolgálni: egyfelől a bűnöző korábbi és későbbi társadalmi viselkedéséből levont következtetésekkel a bűnözésre vezető, illetve azt meghatározó okok felderítését akarják elősegíteni, másfelől pedig a börtönök helyes vezetéséhez és börtönszabályzatok célszerű megreformálásához szándékoznak tapasztalati anyagot szolgáltatni az egyes bűnözők esetein keresztül. Glueckék állandóan tovább fejlesztik vizsgálataik körét és módszereit; így pl. utóbb különösen rátértek a felfüggesztett börtönbüntetésre ítélt és a feltételesen szabadlábon levő egyének eset-vizsgálatára, abból kiindulva, hogy ezeknek vizsgálati eredményei annál is inkább értékesnek tekinthetők, mert itt szabadlábon levő, tehát tetszés szerint cselekvő, de — jogerős bírói ítélettel megállapítottan — bűnöző emberek tanulmányozásáról van szó. A Glueck-házaspár vizsgálatainak bővebb ismertetésére itt nincsen helyünk, de megjegyezzük, hogy módszerük fontos szerepet vihet a büntetések egyéniesítése gondolatának előtérbenyomulásával és a börtönbüntetés helyett más büntető- és javító eszközöket alkalmazni kívánó irányzatok elterjedésével.

Fentiekben a statisztikai észlelés adatfelvételi problémáival foglalkoztunk, különös tekintettel a bűnözéssel kapcsolatos statisztikai vizsgálatokra. Úgy gondoljuk, hogy a statisztikai módszer következő lépése, tudniillik a felvétel során szerzett adatok csoportosítása és táblákba állítása nem igényel ilyen hosszas fejtegetést, mivel az a körülmény, hogy adott esetben milyen feldolgozás válik szükségessé, lényegében már a vizsgálat céljának és az adatfelvétel irányának meghatározásával eldől. Ha a vizsgálati cél kitűzése és az adatfelvétel eszközlése megfelelőképpen — tehát a vizsgált témakör természetének és a mélyebb megismerhetősége kívánalmainak eleget téve — történik, úgy a statisztikai észlelés során összegyűjtött anyag feldolgozása sikeres megoldásának lehetősége eleve adva van. Azt már korábban leszögeztük, hogy a bonyolultabb matematikai megoldásoknak a bűnözések statisztikai adatainak feldolgozásánál komoly szerepük nem lehet, mivel itt olyan emberi tulajdonságok és rendkívül változatos, sajátos jellemzők összehasonlításáról van szó, amelyek csak a legfinomabb minőségi elemzéssel ragadhatók meg. A matematikai statisztika képletei viszont leginkább csak a mennyiségi elemzés következményeinek felelnek meg, ami az árukkal és gazdasági jelenségekkel foglalkozó gazdaság-statisztikában sokszor igen hasznos lehet, de a bűnözések statisztikájánál nem megfe-

[34] Ennek bizonyítására Clinard B. M.: Sociology of deviant behavior. — New York. 1957. című könyvében hivatkozik arra, hogy texasi kollégiumi diákok és hasonlókorú bűnözők összehasonlító vizsgálataiból az tűnt ki, hogy a diákok ugyanolyan súlyos bűnöket követtek el — ha talán nem is annyiszor —, mint a bűnözők. 100 fiú-diákra pl. 116 kollégium előtti időben és 36 kollégium alatti időben elkövetett lopás esett. Ugyanő hivatkozik arra is, hogy a New York-i nem bebörtönzött felnőtt lakosság körében 1698 emberrel névtelenül lefolytatott vizsgálat adatai szerint 91% nyilatkozott akként, hogy 16 éven felüli korában bűncselekményt követett már el, mégpedig a férfiaknak 64%-a, a nőknek pedig 29%-a olyat, hogy súlyos börtönbüntetéssel lett volna sújtható. — Hasonló hivatkozásokat tartalmaz Nye Ivan: Family relationships and delinquent behavior. — New York. című műve és Middendorf W.: Soziologie des Verbrechens. Köln. 1959. műve.

[35] Glueck Sh. and E.: 500 criminal career. — New York. 1930., ua.: After-conduct of discharged offenders. — London. 1945., ua.: Juvenile delinquents grown-up. — New York. 1940.

lelő.[36] Egyébként is azért láttuk szükségesnek inkább adatfelvételi problémákkal foglalkozni, mint az összegyűjtött adatok további feldolgozásának módszertani problémáival, mivel a bűnözéssel kapcsolatos eddigi vizsgálatok csekélyebb eredményességének okát — a magunk részéről — elsősorban az ezirányú statisztikai észlelési technika elmaradottságában látjuk és csak kisebb mértékben a feldolgozási módszerek hibás voltában.

Miután jelen tanulmány amúgy sem hivatott a bűnözések statisztikai vizsgálatának összes problémáit felölelni,[37] hanem csak egyes kérdéseket, most már csak arra kívánunk — érintőleg — kitérni, hogy milyen konkrét feladatok és lehetőségek vannak hazai viszonylatban a bűnözés statisztikai vizsgálatának olyan irányú fejlesztése terén, amelyből mind a tudomány mind pedig a bűnüldözést irányító igazságügyi szervek komoly hasznot meríthetnek.

Előre kell bocsátanunk azt, hogy a szocialista országokban összehasonlíthatatlanul előnyösebb adottságok vannak a bűnözési vizsgálatok lefolytatására, mint a kapitalista országokban. Alapvető előny az, hogy a kapitalista kizsákmányolás megszűntével komoly lehetőség nyílik meg a bűnözés nagymértékű felszámolására, s így a bűnözéssel — mint társadalmi tömegjelenséggel — való foglalkozás az eddigi, jobbára csak elméleti jelentőségén túlmenő gyakorlati fontosságot is nyer. Már a marxizmus klasszikusai leszögezték azt, hogy a szocialista társadalomban — az emberek tudatában még meglevő, károsan ható, korábbi korszakbeli tudati maradványokon kívül — nem áll többé fenn a bűncselekményeket állandóan és törvényszerűen kitermelő ok; ilyen körülmények között különösen kiemelkedő társadalmi érdeket képez és egyben fokozottan érdekes, de ugyanakkor sokkal felelősségteljesebb tudományos feladatot is jelent azon okok és körülmények felderítése, amelyek megváltozott társadalmi viszonyaink mellett is bűnözésre vezethetnek. A bűnözési vizsgálatok sikerének elősegítésére alkalmas továbbá az a tény is, hogy a szocialista államokban nemcsak a különböző bűnüldöző szervek, hanem a bűnözést vizsgáló tudományos intézmények is szoros egységben dolgoznak. Így azután átfogó tudományos terv készülhet, melyben a rész-feladatok az azok megoldására legalkalmasabb intézményeknek oszthatók ki. Ezzel szemben a kapitalista államok kutató-munkájában nagyarányú rendszertelenséget kell tapasztalnunk: Egyes részlet-problémákkal mindenki foglalkozik, más lényeges kérdéseket senki sem vizsgál; ezenkívül sokszor előfordul az is, hogy egyes kutatók olyan vizsgálatokat folytatnak le, amelyeknek eredményes elvégzéséhez szükséges előfeltételek már eleve nincsenek biztosítva.[38]

Melyek most már azok a kérdések, amelyek a hazai bűnözési statisztikai vizsgálatok homlokterébe kell, hogy kerüljenek?

Úgy gondoljuk, hogy mindenekelőtt azon bűncselekmények jellegzetességeinek és okainak kutatására van szükség, amelyek napjainkban leginkább előfordulnak. Így célszerűnek látszik elsősorban a társadalmi tulajdon sérelmére elkövetett különféle bűncselekmények mélyrehatóan vizsgálata. Nem kívánunk itt e vizsgálat problémáinak bővebb tárgyalásába kezdeni, ezért csak futólag jegyezzük meg, hogy a társadalmi tulajdon elleni cselekmények körében a vizsgálat egyik fontos szempontja lehetne pl. annak a felmérése, hogy a kínálkozó kedvező bűnözési alkalom, milyen szerepet játszott a felmerült bűncselekmények elkövetőinek motívumai között. Feltételezésünk szerint ugyanis igen sok az olyan tt.-bűncselekmény, amelyet nem a szokványos bűnözési ható-okokból követnek el, hanem egyszerűen azért, mert a bár lényegében nem bűnöző személyiségű, de a csábító alkalomnak ellenállni nem tudó, gyengébb jellemű emberek előtt helytelen szervezésből, vagy az ellenőrzés feltűnő elhanyagolásából kifolyólag olyan helyzet keletkezik, amely őket szinte rávisz apróbb tt.-bűncselekmények elkövetésére. (Ezen ható okok kellő alaposságú konkrét kimunkálása a kormányzat gyakorlati jogalkotó és szervező munkáját is nagyban elősegíthetné.[39])

[36] A matematikai statisztika modern módszereit — a társadalmi jelenségek vizsgálata során történő alkalmazásukban — felölelik az alábbi művek: Lazarsfeld A. P.: Mathematical thinking in the social studies. — Illinois. 1955., Lazarsfeld—Rosenberg: The language of social research. — Illinois. 1957., Rose M. A.: Theory and method in the social sciences. — Minneapolis. 1954., magyarul: Laky D.: Statisztikai módszerek. — Bpest. 1959. — A matematikai statisztikai irányzat túlzásainak bírálatát összefoglalóan tartalmazzák a Szovjet Tudományos Akadémia Gazdaságtudományi Intézetében 1948-ban megtartott vita felszólalásai. (Magyarul megjelent: Szovjet statisztikusok a statisztikáról. — Bpest., 1951.)

[37] A statisztikai csoportosítás problémáit és a csoportosítást, mint a szovjet statisztika alapvető módszerét behatóan tárgyalja: Gracsev N. G.: Statisztikai csoportosítások. — Bpest. 1952. c. műve. — A célszerű kriminálstatisztikai csoportosítások kérdésének megtárgyalása külön tanulmányt igényel, itt arra kitérni nem tudunk.

[38] Young P. már fentebb is idézett művében a leggyakoribb statisztikai tévedéseket az alábbiakban foglalja — sűrítve — össze: 1. nem megfelelő adatok felhasználása: *a)* elégtelen adatok, *b)* nem reprezentatív adatok, *c)* gondatlan, túl csekély számú vagy téves megfigyelés alapján összegyűjtött adatok, 2. mechanikai tévedések: *a)* matematikai tévedések, *b)* rossz formula alkalmazása, *c)* leírási hibák, 3. értelmezési hibák: *a)* nem minden lényeges tényező figyelembe vétele, *b)* a korreláció összetévesztése az okozatossággal, *c)* egymással össze nem hasonlítható adatok összehasonlítása, *d)* túl kevés esetből történő általánosítás, *e)* előítéletek befolyása a magyarázatok felállításánál.

[39] Ha már az időszerű gyakorlati problémáknál tartunk, legyen szabad megjegyeznem azt, hogy a sajtóban közelmúltban lefolyt széleskörű huligán-vitában is a beható kriminálstatisztikai vizsgálat — kiegészítve ankétokkal — lett volna hivatott általánosan megnyugtató kielemzést nyújtani. Reális statisztikai tájékozottság hiányában alakult azután a helyzet akként, hogy különböző hozzászólók egymástól élesen eltérő tény-

Komoly hasznú és közeli eredményekkel kecsegtető, reális feladatok volnának: valamely nagyüzem, beruházási nagylétesítmény vagy iparág életében mutatkozó bűnözés monografikus feldolgozása; néhány bíróságnál a tt. elleni tettesek közül az „elsőbűnözők" elkövetési okainak és közreható körülményeinek elemző vizsgálata vagy pl. valamely időszakban, adott helyeken a tt. ellen hasonló cselekményeket elkövető bűnszövetkezetek kialakulására és tagjaira vonatkozó analitikus vizsgálatok.

Továbbiak során összehasonlító vizsgálatok volnának hasznosak, amelyek a mai társadalmi rendszerünk és berendezkedésünk mellett mutatkozó bűnözések előfordulási számát, százalékos arányát, elkövetési módját és körülményeit, az elkövetők személyét, osztályhelyzetét, családi vonatkozásait, bűnözésre vezető okait és egyéb körülményeket összehasonlítanák a Horthy-korszak bűnözésének megfelelő jellemzőivel és ennek révén is éles megvilágítást nyernének azok a gyökeres társadalmi változások, amelyek szocialista átalakulásunk kapcsán bekövetkeztek.

Érdekes feladat volna vizsgálat alá venni a bűnözéssel kapcsolatos statisztikai kutatások alapján eddig megállapított és széles körben elfogadott „standard" tantételeket is, abból a szempontból, hogy azok mennyiben érvényesek, ill. miként alakulnak megváltozott társadalmi viszonyaink között.

Befejezésül utalni kívánunk arra, hogy a bűnözéssel kapcsolatos statisztikai vizsgálatoknál sem szabad megfeledkeznünk a statisztikai tudomány határairól, vagyis arról, hogy a statisztika a társadalmi jelenségeknek csupán a megmérhető oldalát dolgozza fel, de van azoknak számszerűleg ki nem fejezhető és csak egyéb irányú beható elemzéssel megközelíthető oldaluk is.[40] Ismételten szükségesnek tartjuk megemlíteni azt, hogy magán a statisztikai vizsgálódáson belül is kerülnünk kell a sablonos feldolgozásokat és mindig külön kell eldöntenünk azt, hogy adott esetben milyen statisztikai eljárással lehet a bűnözést leginkább dialektikusan, vagyis teljességében, fejlődésében és társadalmi összefüggéseiben megragadva szemléltetni.[41]

Végül arra kívánunk még rámutatni, hogy a bűnözési vizsgálatoknál fokozottan kell ügyelnünk az erőszakolt általánosítások elkerülésére, és fel kell hagynunk azzal a — korábbi időből származó — meddő igyekezettel, hogy az összes bűncselekményeket megmagyarázó egyetlen közös okot felfedezzük. Mindig a konkrét helyi adottságokat kell feldolgoznunk, figyelembe véve azt, hogy az egyes bűncselekmény-fajtáknak más és más okaik lehetnek, sőt ezen felül ugyanazon bűncselekmény-fajtának elkövetésére is többféle ok foroghat fenn személyiségi különbözőségek, eltérő területi adottságok, vagy egyes helyzetek különfélesége szerint. Jelentős tudományos eredményt csak akkor szolgáltathat a hazai kriminál-statisztika, ha a bűnözés okai terén szokványosan már eddig is felhozott általános összefüggéseken túlmenő, további konkrét összefüggésekre tud rámutatni. Ez viszont csak a helyi viszonyok mindenkori részletes és alapos — sematikus előítéletektől mentes — vizsgálata révén érhető el. Így segítheti elő a kriminál-statisztika a bűnözés megelőzésének és leküzdésének ügyét.

Heller Farkas Tamás

állásokra hivatkoztak, mint tipikus esetekre. A vita — ha mutatott is fel néhány értékes meglátást —, főként szubjektív benyomásokat és számadatoktól mentes egyéni becsléseket tartalmazott csupán.

[40] Lenin V. I.: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. — Bpest. 1949.

[41] Ha nem így járunk el, legfeljebb a „holt tények gyűjteményét" produkálhatjuk, mint a Marx által „absztrakt empirikusoknak" nevezett egyes német szerzők. (Marx—Engels: A német ideológia. — Bpest. 1952.)

Korai és értékes példáját mutatja a bűnözések — társadalmi összefüggéseiben történő — helyes vizsgálatának Marx 1859-ben közzétett „Népesség, bűnözés és pauperizmus" című tanulmánya (Marx és Engels művei. XI. kötet oroszul). Ebben a büntetőjogilag felelősségre vontak számát Marx összehasonlítja a lakosság számával, a születések, halálozások, házasságkötések, a kivándorlások számával és a pauperizáció számadataival. Így azután rámutat arra, hogy amikor pl. az általa vizsgált időszakban Angliában a bűnözés abszolút számokban bizonyos mértékben visszaesett, ez a csökkenés csak látszólagos, mert ugyanezen időszakban — ha összevetjük egymással — a bűncselekmények mozgalma jóval meghaladta a népességi mozgalmat.

A döntőbizottságok helye az állami szervek rendszerében*

I. A döntőbizottságok helyére az állami szervek rendszerében a következő jogszabályi rendelkezések utalnak: *1.* A döntőbizottság feladatai [51/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet —, a továbbiakban: R. — 1. § (1) bek.]. *2.* Azoknak a szerveknek a meghatározása — a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa, az egyes minisztériumok, valamint az ezekkel egy tekintet alá

* Részlet a „Döntőbizottsági szervezet és eljárás" címmel készülő munkából.

Ebben a munkában a szerző minden oldalról — a döntőbizottságoknak az egyéb állami szervekhez fűződő kapcsolatában, az egyes döntőbizottsági szervek egymással szemben fennálló viszonyában, a döntőbizottsági tevékenység sajátos vonásainak kimunkálásával — igyekszik bemutatni szocialista rendünk újszerű intézményének helyét, szerepét, feladatait állam- és jogrendszerünkben. Az e számban közölt fejezet az *összképnek csak egy részét ábrázolja*, azt foglalja össze, hogy a döntőbizottság intézménye az állami szervek rendszerezése tekintetében az államigazgatási jog tudományában kialakult nézetek és az új intézménykivánta új kutatási szempontok figyelembevételével miképpen minősíthető.

eső szervek, a fővárosi, a megyei és egyes megyei jogú városok tanácsainak végrehajtóbizottságai — amelyek mellett döntőbizottság működik [R. 2. § (1) és (2) bek.]. *3.* A döntőbizottság közvetlen felügyeletének rendezése [R. 3. § (1) bek.]. *4.* A döntőbizottságok vezetőinek és tagjainak kinevezése [R. 3. § (3) és (4) bek.]. *5.* A döntőbizottsági eljárásra tartozó, illetve a döntőbizottsági eljárás alól kivett ügyek meghatározása (R. 4. és 5. §-ok). *6.* Hatásköri szabályok (R. 6—9. §-ok). *7.* A döntőbizottságok kapcsolata más állami szervekkel. Ennek keretében: okiratok, adatok, felvilágosítások, vélemények beszerzése egyes hatóságoktól és gazdasági szervezetektől [R. 17. § (2) bek.], lehetőség biztosítása a felek felügyeleti hatóságai részére a tárgyaláson való részvételre [R. 17. § (3) bek.], a felügyeleti hatóságok segítő szerepe a tényállás felderítésében és a döntés meghozatalában [R. 19. § (2) bek.], megsemmisítések indítványozása a felügyeleti hatóság részéről [R. 33. § (3) bek.], a hatóságok válaszolási kötelessége a döntőbizottság megkereséseire [R. 43. § (2) bek.]. *8.* A döntőbizottságok jelentési kötelezettsége felügyeleti hatóságok vezetőjének [R. 39. § (1) bek.]. *9.* A döntőbizottságok elvi irányítása és ellenőrzése (R. 40. §).

II. Bár ezek a rendelkezések jelentős adatokat tartalmaznak, de mégsem adnak választ minden kérdésre, amely akkor merül fel, ha egy — még hozzá *új — szerv helyét kívánjuk meghatározni az állami szervek rendszerében.* Ebben a vonatkozásban a jogtudomány és a jogirodalom sem ad kellő eligazítást, mert a jogtudomány a felvetett kérdéssel alig foglalkozott,[1] a jogirodalom pedig csak egyetemi tankönyvek keretein belül érinti egyáltalán a döntőbizottsági intézményt és ennek során is jórészt alig ad többet, mint a jogszabályi tételes anyag és különleges tartózkodást tanúsít az elvi vonatkozások fölvetése, illetve megoldása tekintetében. E szűk körben is a döntőbizottságokkal legterjedelmesebben — 18 oldal terjedelemben — a Magyar Polgári Eljárásjog (1959) című egyetemi tankönyv foglalkozik[2]. Az Államigazgatási Jog 1959. évi egyetemi jegyzete mellőzi a döntőbizottsági eljárás és szervezet tárgyalását és beéri azzal, hogy az államigazgatási szervek bizonyos szempontokból történő felsorolásaiban — többek között — egyszerűen csak megemlíti a döntőbíróságot. Névai László a „Törvénykezési szervezeti jog" c. egyetemi jegyzete (1961) a bíróságok igazságszolgáltatási monopóliuma kapcsán (87. old.) már elvi igénnyel tárgyalja a döntőbizottságok helyét az állami szervek rendszerében, „bíróságszerű" szerveknek nevezi, azzal azonban, hogy feladataik nem azonosak a bíróságokéival és tevékenységük nem igazságszolgáltatás.

Ilyen körülmények között különösen fontosnak tartjuk, hogy megpróbáljuk meghatározni a döntőbizottságok helyét az állami szervek rendszerében. Védekeznünk sem kell emiatt az öncélúság vádjával szemben, mert hiszen a döntőbizottság létező intézménye a magyar jogrendszernek és ha a döntőbizottsági szervek száma és a döntőbizottsági apparátusban foglalkoztatott személyek száma aránylag kicsiny, feladatuk az állami feladatok sorában nem lebecsülhető jelentőségű, amire utal az is, hogy a döntőbizottsági jogviták által érintett vagyoni érdek évente több százmillió forint.

Emellett osztjuk azt a nézetet,[3] hogy az állami szervek osztályozásának a tudományos megismerés és a gyakorlat szempontjából igen nagy jelentősége van. A szocializmus viszonyai között az állami szervek egységes rendszert képeznek, nincsen csak önmagában, elszigetelten működő szerv, hanem a szocialista állam szerveinek egyes csoportjai között kölcsönös kapcsolatok állanak fenn, a szervek csak egymással összeműködve tudják a maguk összességében megvalósítani az állami célokat, egyik szerv működése kihat a másikéra, mindegyik szerv szükségszerűen támaszkodik a többi szervek együttműködésére. Ha nem ismerjük pontosan mindegyik állami szerv pontos helyét ebben a nagy gépezetben, ha nem vesszük pontosan számba a másik szerv működésének adottságait, súrlódás, zavar, a hatáskörök összekeveredése, a szocialista törvényesség megsértése stb. állhat elő. Különösen fontos dolog tisztában lenni a döntőbizottságok helyével és szerepével, mert hiszen a döntőbizottsági szervek egyik elsődleges feladata éppen a gazdálkodó szervek kooperációja során felmerülő tényleges és funkcionális zavarok feltárása és kiküszöbölése.

A rendszerbeli elhelyezés tisztázását kívánja meg még az is, hogy az államigazgatási szervek egymáshoz való kapcsolata ez idő szerint még kodifikálatlan s a jogtudománynak különös hivatása az ilyen területek bevilágítása.

Végül, de nem utolsó sorban azért is kell foglalkoznunk a döntőbizottságok helyének megjelölésével az állami szervek rendszerében,

[1] Névai László „A magyar polgári perjog főbb kérdései" (Budapest, 1953.) c. gyűjteményes munkában „A magyar polgári perjog alapelvei" c. fejezetben lábjegyzetben (19. old.) említi meg, hogy a döntőbizottság az államigazgatás szervei mellett működő és nekik alá is rendelt intézmény.

[2] A Magyar Polgári Eljárásjog tankönyve a 78. oldalon — ugyancsak lábjegyzetben — megismétli a fenti (1) álláspontot. Ugyanez a tankönyv a 489—490. oldalakon — elismerve ugyan, hogy a tételes szabályozásból folyóan a döntőbizottság államigazgatási szerv — a döntőbizottsági ügyintézést az igazságszolgáltatás körébe tartozónak minősíti. Eltekintve e két álláspont két társszerző eltérő tudományos felfogására visszanyúló különbözőségétől, mélyebbre hatoló elemzés egyik nézetet sem támasztja alá. Annak hangsúlyozása mellett, hogy *komplex jogintézményről* van szó, lényegében a Névai-féle álláspontot valljuk. Ennek kifejtése komoly és terjedelmes feladat, azonban s főként éppen ennek megoldását kívánja nyújtani a „Döntőbizottsági szervezet és eljárás" c. munka.

[3] Lásd: P. T. Vasziljenkov: A szovjet állami szervek osztályozásának kérdéséhez (Szovjetjogi Cikkgyűjtemény, 1952. évi 2. sz. 81. oldal).

mert még meglehetősen nagy körökben nem ismeretes kellőképpen, hogy mi a helye — és ebből folyólag szerepe — a magyar döntőbizottsági szerveknek az állam szervezeti és gazdasági életében.

Előre kell még bocsátanunk, hogy törekvésünk nem feltétlenül arra irányul, hogy a döntőbizottságot minden áron elhelyezzük az állami szervek osztályozásának egyes meglevő skatulyáiba. Erre nem kell feltétlenül törekednünk, mert a szocialista állami szervek rendszerét bizonyos komplex vonás jellemzi, a kategóriák némiképpen átjátszanak egymásba, az állami szervek vonásait nem a jogtudomány rajzolja meg, hanem az élet, amely távoláll a sémáktól. Emellett máris jeleznünk kell, hogy a döntőbizottság különlegesen komplex intézménye a szocialista jognak és ha azt kell megállapítanunk, hogy a döntőbizottsági intézmény tekintetében kevés az irodalom és csekély a tudományos általánosítások száma, ez éppen abban találja meg a magyarázatát, hogy a döntőbizottsági intézmény sokrétűsége, újszerűsége gondot okozott a jogtudósoknak és ezért tartózkodtak megállapításoktól. Magunk sem hisszük, hogy nekünk sikerülni fog az élet által pontosan igazolt, tudományosan tiszta és vitát nem tűrő meghatározásokat nyújtani, de legalább meg kívánjuk tenni az első lépést, teret kívánunk nyújtani a vitának és hozzájárulni ahhoz, hogy ennek során el lehessen jutni a nélkülözött helyes megoldásokhoz.

III. *Az állami szervek osztályozására* a szocialista jogban általánosan *elfogadott szempontok figyelembevételével* az alábbiak szerint *vizsgálódunk:*

Előre kell bocsátanunk, hogy bármennyire is jogosult bizonyos értelemben döntőbizottsági rendszerről beszélnünk, a rendszer egyes összetevői, vagyis az egyes döntőbizottságok korántsem homogén természetűek. Ezért nem lehet minden vonatkozásban általánosítani és számos vonatkozás van, ami csak a Központi Döntőbizottságra, csak a helyi döntőbizottságokra, vagy csak a minisztériumi döntőbizottságokra, vagy ezek közül kettőre-kettőre érvényesek. Annyit már most is leszögezhetünk, hogy nagyjából hasonló helyzete van a Központi Döntőbizottságnak és a helyi döntőbizottságoknak, illetve, hogy különleges vonásai vannak a minisztériumi döntőbizottságoknak. A magyar tételes szabályozás ezt a különbséget nem juttatja világosan kifejezésre, szemben a Szovjetunió és a többi baráti állam jogszabályaival, amelyekben határozottan elkülönülnek az ún. *állami* (a központi és a helyi), valamint a *hatósági, hatóságközi,* vagy *minisztériumi* döntőbíróságok.

A kiindulási pont az Alkotmány, amely az állami szervek ismert négyes tagozódását adja. Indokolásra sem szorul, hogy a döntőbizottság nem államhatalmi, illetve nem ügyészségi szerv. A döntőbizottságok feladatai, működési szabályai, a döntőbizottsági szolgálat egyes vonatkozásai stb. szempontjából elvileg netán felmerülhetne az, hogy a döntőbizottság a bírósági rendszerbe tartozzék. *Ténylegesen* nem tartozik a döntőbizottság a bírósági rendszerbe: sem az Alkotmány, sem a bírósági szervezeti törvény nem sorolja a rendes bíróságok közé, sem pedig az Alkotmány 36. § (2) bekezdésében foglalt felhatalmazás alapján külön törvény nem minősíti külön bírósággá a döntőbizottságot. Ez a negatívum azon az uralkodónak tekinthető *tudományos nézeten alapszik,* hogy igazságszolgáltatással kizárólag a bíróság foglalkozik, a döntőbizottság tevékenységében azonban — bár fellelhetők benne igazságszolgáltatási módszerek — a döntő elem az állam gazdaság-szervező funkciójának az alátámasztása. *A döntőbíráskodás tartalma — nézetünk szerint — nem más, mint a munkásosztály pártja által vezetett állam gazdaságpolitikájának a szocialista törvényesség szellemében a polgári eljárásra emlékeztető módszerekkel való megvalósítása a szocialista szervezetek terven alapuló szerződéses kapcsolataiban az adott időszak követelményeinek megfelelően.* Ez a tevékenység — igazgatási tevékenység s ennek alapján, nemkülönben szervezeti szempontból (a fentiek szerint: kirekesztéses alapon) a döntőbizottság helyét az állami szervek rendszerében az államigazgatásban kell keresnünk. Tételesen maga az Alkotmány nem említi meg ugyan a döntőbizottságot, de szervezeti léte levezethető az államigazgatás legáltalánosabb hatáskörű, legfelsőbb szervére, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsára nézve az Alkotmány 28. § (2) bekezdésében megállapított abból a szabályból, hogy a Minisztertanács jogosult az államigazgatás bármely ágát közvetlen felügyelete alá vonni és ebből a célból külön szerveket létesíteni. Az alkotmányi gyökér a minisztériumi döntőbizottságra nézve a 26. § (2) bekezdése, a helyi döntőbizottságra nézve pedig a 34. §. Az előbbi kimondja, hogy a miniszterek vezetik az államigazgatásnak feladatkörükbe tartozó ágait és irányítják az alájuk rendelt szerveket, az utóbbi törvényhely pedig kimondja, hogy a tanácsi végrehajtóbizottságok mellett külön szervek létesíthetők, amelyek szakirányítás szempontjából az államigazgatás felsőbb szerveinek, közvetlen munkájuk tekintetében pedig a végrehajtóbizottságnak vannak alárendelve. Az Alkotmány eme rendelkezései alapján létesítette a Minisztertanács a döntőbizottságokat. Az a tény, hogy a Minisztertanács létesítette rendelettel a döntőbizottságokat, negatív formában szintén arra utal, hogy államigazgatási szervről lehet csak szó, hiszen államhatalmi, bírósági és ügyészségi szervek csupán az Alkotmány, illetve kifejezett alkotmányi felhatalmazás alapján létesíthetők. Emellett kifejezetten leszögezi jogszabály erejével a döntőbizottságok államigazgatási szerv jellegét az a tény is, hogy államigazgatási szerv (Minisztertanács, tanácsi végrehajtóbizottság, minisztériumok) *mellett* létesültek.

Vizsgálatot igényel, hogy *mit jelent* ebben a fogalmazásban az, *hogy a döntőbizottság valamely államigazgatási szerv „mellett" létesült.* Kétségtelenül ez valamiféle szervezeti kapcsolatra utal a döntőbizottság és a működtető szerv között. Kapcsolatot, de egyszersmind különállást is jelent. A „mellett" szervezés nem ugyanazt jelenti valamennyi döntőbizottság tekintetében.

Elsődleges értelme — nézetünk szerint — az, hogy a funkció tulajdonképpen a működtető szervet illeti, de annak gyakorlását a működtető szerv bizonyos meggondolások alapján átruházta egy másik szervre, úgy azonban, hogy a szervezeti kapcsolatot fenntartotta, magánál tartotta a felügyelet és ellenőrzés jogát, de a belőle kirajzott szervnek működési önállóságot kívánt adni. Valóban az Alkotmány 25. §-a szerint a Minisztertanács irányítja a minisztériumok munkáját és e körben áthidalja az egyes minisztériumok között támadt véleményeltéréseket is. Ebből kiindulva tulajdonképpen a Minisztertanácsnak kellene eldöntenie az egyes minisztériumok felügyelete alá tartozó vállalatok vagyoni vitáit is. Egy percig sem lehet vitás, hogy a munka elaprózásában a Minisztertanács (de még a bizonyos körben párhuzamosan működő miniszter, illetve végrehajtóbizottság) ily messzire nem mehet el, de még az sem célszerű, hogy e célra a Minisztertanács kebelén belül külön osztályt állítson fel, pl. a tanácsi szervek osztályának mintájára. Bármennyire is funkcionális jellegű a döntőbizottsági munka, vannak olyan jellegzetességei, amelyek nem egyeztethetők össze a Minisztertanács, mint az államigazgatás legfelsőbb szerve működési körének egyetemes jellegével. Ezért külön szervet kellett életre hívni a döntőbizottsági funkció gyakorlására, de az ismertetett összefüggés folytán a felügyeletet és ellenőrzést fenn kellett tartani a Minisztertanács számára, minthogy a döntőbizottsági tevékenység ágazatközi jellege folytán teljes egészében és jellemzően egyetlen szakigazgatási ágazat körébe sem illeszthető be.

Kevésbé világos a „mellett" szervezés a tanácsi döntőbizottságok esetében, e vonatkozásban azonban a szervezeti önállóság gondolata is kevésbé valósult meg. A helyi döntőbizottság valójában nem annyira a végrehajtóbizottság mellett, hanem inkább a végrehajtóbizottság szakigazgatási apparátusán *belül* létesült. A tanácsokról szóló 1954. évi X. tv. nem tesz említést a tanácsi döntőbizottságról, hanem csak példálózva sorolja fel a szakigazgatási feladatokat, illetve az ezeket ellátó szakigazgatási szerveket. Csupán a 8/1955. (II. 13.) M. T. számú rendelet melléklete utal a fővárosi, illetve a megyei döntőbizottságra, mint szakigazgatási szervre.

Tisztán kodifikációs egyszerűsítésnek kell tekinteni az R. 2. § (1) bekezdésének azt a kitételét, hogy döntőbizottság működik az egyes minisztériumok „mellett". A minisztériumi döntőbizottság szervezetileg kifejezetten a minisztérium szervezetén belül van, de rendszerint itt sem önálló egységként, hanem vagy önálló osztályként, vagy főosztálynak alárendelten szervezett jogi osztály keretén belül. Így szervezeti önállóságról nem lehet beszélni, amit az is mutat, hogy egyedül ez a döntőbizottság nem jogi személy (vö. a Ptk. 40—42. §-aihoz fűzött indokolást).

A jogszabálynak az a rendelkezése, hogy a döntőbizottság a működtető szerv vezetőjének *közvetlen* felügyelete alá tartozik, nem közömbös a döntőbizottság helyének meghatározásánál az állami szervek rendszerén belül. Azt juttatja kifejezésre, hogy a döntőbizottság a működtető szerv *vezetőjéhez* kapcsolódik, aki az irányítást *nem ruházhatja át* — például — egy alárendelt más szervre. Természetesen azonban ez nem zárja ki, hogy a vezető az általa közvetlenül irányított apparátuson belül a döntőbizottság tényleges irányítását *ne bízhassa rá* más funkcionáriusra. Így pl. a 2021/1955. számú minisztertanácsi határozat szerint a KDB felügyeletét a Minisztertanács megbízásából a Minisztertanács Titkárságának vezetője gyakorolja. A helyi döntőbizottságok gyakran a vb. egyik elnökhelyettesének vagy titkárának felügyelete alatt működnek.

IV. *A Szovjetunió és a népi demokratikus országok jogrendszereiben a döntőbíróságok helye* az állami szervek rendszerében nagyjából a most ismertetettel *azonos,* csupán egyes részletek tekintetében vannak eltérő normatív rendelkezések és tudományos felfogások. Bármiféle szerv mellett működjék is a döntőbíróság, a legtöbb baráti állam jogszabályai szerint a Minisztertanács kezdeményezhet eljárást a döntőbíróság előtt, illetve utalhat a döntőbíróság elé olyan ügyeket is, amelyek a hatásköri megoszlás szabályai szerint egyébként nem tartoznak döntőbírósági útra. Nézetünk szerint ez igen pregnánsan utal a döntőbíróságnak az államigazgatás legfőbb szervéhez fűződő alkati kapcsoltságára, viszonylagos önállóságára, központi szerv jellegére és mindezekből folyóan különleges helyére az állami szervek rendszerében.

Valamennyi baráti állam törvényhozása egyetért abban, hogy a döntőbíróság az állami szervek rendszerében az államigazgatási szervek kategóriájába tartozik, habár nem sorolható az államigazgatás rendes szervei közé. A szovjet felfogás[4] szerint az államigazgatási jogban is alapelv a szocialista törvényesség biztosítása. A szocialista törvényességen alapuló terv- és szerződési fegyelem megszilárdítása a döntőbírósági eljárás hivatása.

A *Szovjetunióban* a döntőbírósági hierarchia élén a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Döntőbíróság áll. A szovjet jogi közvélemény többsége a döntőbíróságot külön-

[4] Lásd: Sz. Sz. Sztugyenykin: Szovjet Államigazgatási Jog, Budapest, 1951. 146—148. old.

leges állami irányító szervnek tartja, annak ellenére, hogy „senkit és semmit" nem irányít.[5]

A *Bolgár Népköztársaság* Legfelsőbb Állami Döntőbírósága az Igazságügyminisztérium rendszeréhez tartozik. Bár nem fér kétség ahhoz, hogy a bolgár döntőbíróságok is az államigazgatás szervei, de működésüket ez a rendszerbeli adottság némileg a bíróságok irányában tolja el. Sztalev[6] szerint az állami döntőbíróság sajátos szerv, amely egy időben egyesíti magában az államigazgatás funkcióit (gazdasági irányítás a szerződési döntőbíráskodás útján és ellenőrzés a szignalizálási funkció révén) és a szocialista szervezetek között felmerülő polgári igazságszolgáltatás funkcióit. Ennek során a szerződés előtti polgári jogviták eldöntésénél specifikus arbitrázseljárást alkalmaz, amely különbözik a tervező-szabályozó szervek (kezdeményezés és operatív vezetés) és a bíróságoknál alkalmazásra kerülő polgári peres eljárás munkamódszereitől. Az Igazságügyminisztérium rendszerébe tartozás tisztán szervezeti jellegű, mert a Legfelsőbb Állami Döntőbíróság irányítása belülről történik: lényegében véve a teljes ülés az a szerv, amely tulajdonképpen a működtető szerv irányító és ellenőrző funkcióját gyakorolja.

A *Csehszlovák Szocialista Köztársaságban* a hierarchia élén álló döntőbíróság az igazságügyminisztérium mellett működik. Lachout[7] a döntőbíróságot az államhatalom végrehajtó szervei között kisegítő igazgatási szervnek tartja. Bár Spišiak sem vonja kétségbe, hogy a döntőbíróság államigazgatási szerv, de leszögezi, hogy nem lehet az államigazgatási jog alapján eljáró államigazgatási szervnek tekinteni azt a szervet, amelyik nem végez államigazgatási aktusokat, hanem különleges döntőbírósági és nem államigazgatási eljárási szabályzat alapján határoz.

A *Lengyel Népköztársaságban* a Központi Döntőbíróság a Pénzügyminisztérium mellett működik, de ehhez nem fűződik az a messzemenő következmény, hogy a döntőbíróság pénzügyi szerv volna. A Pénzügyminisztérium fennhatósága jórészt igazgatási jellegű. Szélesebbkörű igazgatási és szervezési jogköre van a Minisztertanácsnak, de ettől eltekintve a Központi Döntőbíróság magasfokú önállósággal bír. Az elnök egyszemélyi vezetését gyengíti a döntőbíráskodás általános irányelveit megállapító kollégium szerepe és az a körülmény, hogy a rendkívüli felülvizsgálati kérelmeket öttagú tanács bírálja el. Az irodalom[8] a döntőbíróságot igazgatási szervnek tekinti és pedig olyan igazgatási szervnek, amelynek feladata a szocialista gazdálkodás alanyai közötti együttműködés megszervezése ott, ahol ez a szervezés nem tartozik az egyéb államigazgatási szervek tevékenysége körébe (pl. szerződési viták). A bírósági rendszerhez mutat némi hasonlóságot az, hogy az ügyek eldöntése tanácsban történik, a Központi Döntőbíróság csupán jogorvoslati fórum, illetve, hogy a döntőbíróságok vezetőinek és a tanácsok vezetőinek általában bírói képesítéssel kell rendelkezniök.

A *Német Demokratikus Köztársaságban* maga a jogszabály emeli ki azt, hogy az Állami Szerződési Bíróság az államigazgatás központi szerve. Külsőleg ezt a központi jelleget az fejezi ki, hogy korábban a központi arbitrázs elnevezése „A Német Demokratikus Köztársaság Kormánya mellett működő Állami Szerződési Bíróság" volt, a legújabb jogszabály azonban ezt az elnevezést „Központi Állami Szerződési Bíróság"-ra változtatta át. Önállósága tartalmilag abban jut kifejezésre, hogy az állami szerződési bíróság közvetlenül a minisztertanácsnak van alárendelve, jogosultságait közvetlenül a minisztertanácstól vezeti le és ennek megfelelően hatáskörének keretein belül az operatív gazdasági vezetés kérdéseiben a legmesszebbmenően korlátlan.[9]

V. Az összes döntőbizottságok *egyedi szervek* és nem testületi szervek, mint erre az elnevezésükben foglalt „bizottság" kitétel utalni látszanék. Nézetünk szerint egyedi szervnek kellett tekinteni a döntőbizottságot az 51/1955. M. T. sz. rendelet hatálybalépését megelőző időkben is, amikor az ügyek, illetve azok egy részének eldöntése tanácsban történt. Ezt az álláspontot támasztja alá pl. a 207/1951. (XIII. 18.) M. T. sz. rendelet 33. §-ának (4) bekezdése, amely nem egyetemleges, hanem egyéni felelősséget állapított meg a hozott határozatért. Fokozottabban áll a döntőbizottságok egyedi szerv jellege a tanácsi ítélkezés elejtése óta. A R. 27. § (3) bekezdése leszögezi, hogy a tárgyalásvezető az általa hozott határozatért személyében felelős. Ez a felelősség nézetünk szerint nemcsak az adott döntőbizottság szervezetén belül, hanem azon kívül is érvényesül. A döntőbizottság vezetőjének, illetve vezető funkcionáriusainak felelőssége csak abban az esetben merülhet fel, ha a konkrét határozat felelősséget maga után vonó hibája rendszeri, irányítási hibákra

[5] Lásd erre vonatkozóan a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Jogi Intézetében az 1959. évben lefolyt vita anyagának ismertetését (V. P. Jefimocskin: Az Állami Döntőbíróság egyes problémái, Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1959. évi 7. szám, 146. old.)

[6] Zs. Sztalev: Az Állami Döntőbíróság a Bolgár Népköztársaságban, 1960. (Kéziratban).

[7] Idézi Jan Spišiak: A döntőbíróságok a szocialista szervezetek közötti jogviszony létrehozására, módosítására és megszüntetésére irányulóan megillető jog elvi alapja. (Právnické Studie 1 1957. száma, 3—46. old.) című tanulmányában. (Nyers fordítás.)

[8] Jan Topinski: Az állami gazdasági döntőbíróság tízéves munkája a népi Lengyelországban (Przeglad Ustawodawstwo Gospodarczego, 1959. 11. sz. 365—369. old.) (Nyers fordítás.)

[9] Lásd: G. Klinger és W. Panzer: Az állami szerződési bíróság gazdaságvezető tevékenysége és a szocialista tudatformálás egyes kérdései c. tanulmányát (Staat und Recht, 1960. évi 3. szám, 459—470. oldal).

vezethető vissza. A döntőbizottság minden egyes tárgyalásvezetője a döntőbizottsági egyedi szerv teljes jogkörét gyakorolja, azokon a korlátokon belül, amelyeket részére a belső szervezet szabályai kijelölnek.

VI. A Központi Döntőbizottság és a minisztériumi döntőbizottságok központi *(országos)* szervek, a tanácsi döntőbizottságok pedig *helyi szervek,* ámde ez a megkülönböztetés nincs feltétlen összhangban az illetékesség hagyományos fogalmával, mert hiszen nem pusztán földrajzi helykülönbségről van szó. Éppen ezért a döntőbizottságok vonatkozásában nem tekinthetjük a „központi szerv — helyi szerv" kategóriákat teljesen zárt kategóriáknak.

Így pl. a Központi Döntőbizottság átveheti — a felek bármelyike szerint illetékes miniszter kívánságára pedig átvenni köteles — a helyi döntőbizottság hatásköréből az olyan ügyeket, amelyek a népgazdaság szempontjából fontosabbak, vagy bizalmas természetűek [R. 9. § (2) bek.]. Hasonló jog illeti meg a 7. § (2) bek. szerint a minisztert is. Így tehát adott esetben a központi szervek átveszik a kizárólag a helyi igazgatási szervek felügyelete alá tartozó helyi vállalatok ügyeit is. Ezzel szemben a Központi Döntőbizottság jogosult nem kizárólagos hatáskörébe — de tárgyánál fogva tulajdonképpen országos szerv elintézési körébe tartozó — (egyszerűbb) ügyet helyi döntőbizottságnak, mint helyi szervnek átadni.

A Központi Döntőbizottság és a minisztériumi döntőbizottság országos szerv jellegét megtöri még az a gyakorlati, munkamegosztási szempont is, hogy bizonyos értékhatár alatti, egyébként nem a helyi, hanem a központi igazgatás körébe tartozó ügyeket (pl. egy központi irányítású vállalat és egy ugyancsak központi irányítású, de helyi székhelyű vállalat jogvitáját) nem önmaga, hanem a területileg illetékes helyi döntőbizottság dönt el. Ugyanígy a helyi döntőbizottság sem kizárólag helyi szerv, mert nemcsak a fővárosi, illetőleg az ugyanazon megye területén működő valamelyik tanács felügyelete alá rendelt felek között felmerülő vitás ügyeket dönti el, hanem illetékességének határain belül az 1954. évi X. tv. 60. §-ával összhangban, értékhatáron alul azokat az ügyeket is, amelyekben csak egyik fél, vagy egyik fél sem helyi vállalat.

Még két szempont van, ami úszóvá teszi a döntőbizottságok vonatkozásában a központi és a helyi szervek közti megkülönböztetés határait: *a)* A döntőbíráskodásban legalább két fél szerepel az ügyekben. A helyi döntőbizottságokra irányadó kizárólagos hatáskört nem tekintve értékhatáron és alperesi illetékességen fordul meg, hogy valamely helyi vállalat jogvitás ügyét saját helyi döntőbizottsága, más helyi döntőbizottság, vagy a Központi Döntőbizottság bírálja-e el; *b)* ugyanennek a gondolatnak a variációja az, hogy két különböző megye területén működő helyi vállalat ügyét egyáltalán nem helyi szervnek minősülő tanácsi döntőbizottság, hanem értékhatáron felül a Központi Döntőbizottság dönti el.

Az NDK-ban a központi és egyben az egyedi szerv jelleget erősen kidomborítja az a körülmény, hogy a Központi Állami Szerződési Bíróság és a helyi szerződési bíróságok tevékenységéért, valamint a minisztériumi szerződési döntőbizottságok irányításáért és ellenőrzéséért a minisztertanácsnak a Központi Állami Szerződési Bíróság elnöke felelős, a helyi szerződési bíróságok vezetői pedig az elnöknek felelősek. A minisztériumi szerződési döntőbizottságok (Vertragsschiedstelle) felelőssége ezzel szemben — amelyek, mint elnevezésük is mutatja, nem tartoznak az állami szerződési bíróság rendszerébe — ennek megfelelően a működtető szerv vezetőjével szemben áll fenn. Az egyes ügyekben ítélkező döntőbizottságok vezetőinek jogosultsága az elnök, illetve a vezető megbízásán alapszik.

Itt jegyezzük meg, hogy Spitzner kétségbe vonja a szovjet állami döntőbíróságok központi jellegét és azt arra alapítja, hogy habár a felettes döntőbírósági szerveket a Szovjetunióban az alárendelt szervekkel szemben a munka megszervezése és az ítélkezés egységének biztosítása céljából utasítási jog, részben pedig az ítélkezési gyakorlat felett felügyelet illeti meg, a konkrét vezetés és felügyelet jogát mégis a működtető szerv gyakorolja.[10] Spitzner véleményével nem tudunk egyetérteni, mert a Minisztertanács mellett működő Állami Döntőbíróság központi szerv jellegét kétségbe vonni nem lehet, így tehát állítása általánosságban nem állja meg a helyét, a helyi döntőbíróságok központi szerv jellegének elismerése pedig sem államszervezési, sem tudományos szempontból nem követelmény. A kettős alárendeltség rendszere bevált szocialista szervezési elv: egyaránt biztosítja a központi akarat lesugárzását és a helyi ügyintézéshez fűződő szempontok érvényesülését. Ezt szem előtt tartva, nem érthetünk egyet a német felfogásnak azzal a részével sem, amely a német helyi döntőbírósági szerveket *is* központi szerveknek minősíti. A központi jelleget még el lehet ismerni, de ugyanakkor nem lehet letagadni a helyi szerv jelleget sem, mert tagadhatatlan, hogy a Bezirksvertragsgericht-ek földrajzilag körülhatárolt területen fejtik ki működésüket. Ezt tekintetbe véve tehát e szerveket a magyar államigazgatás centrális irányítású helyi szerveihez lehetne hasonlítani.

Némileg tompítja a német felfogás elvszerűségét az a körülmény, hogy Nagy-Berlin Állami Szerződési Bírósága — tehát tulajdonképpen helyi döntőbírósági szerv — olyan hatáskörben is eljár (pl. külkereskedelmi vitás ügyekben fennálló kizárólagos hatáskör), amelyekben

[10] Lásd: Dr. O. Spitzner: Állami döntőbíróságok és választottbíróságok a szocialista országokban. (Vertragssystem, 1959. évi 9. szám, 266—272. oldalak).

egyéb baráti országokban a központi arbitrázs ítélkezik.

A német és a lengyel helyi döntőbíróságok helyi szervek, mert hiszen földrajzilag meghatározott keretek között fejtik ki működésüket, de — eltérően az összes egyéb baráti államok helyi döntőbíróságaitól — nem csupán helyi vállalatok, hanem értékhatártól függetlenül országos vállalatok ügyeit is intézik és nem kettős alárendeltségben, hanem centrális irányítás (a II. fokú, jogorvoslati fórumként szereplő központi arbitrázs irányítása) mellett működnek.

VII. A jogszabály a döntőbizottságok feladatát és e feladatnak megfelelően a döntőbíráskodás útján elintézendő ügyek körét világosan meghatározza, ezért *különös hatáskörű államigazgatási szerveknek* kell minősíteni valamennyi döntőbizottságot.

Ezt a megállapítást is bizonyos finomítások mellett kell értékelnünk. Ha igaz az a megállapításunk, hogy a döntőbizottságok lényegében a működtető szervüket megillető végrehajtó-rendelkező jogosítványokat gyakorolják, akkor a R. 5. §-ával korlátozott 4. §-ban meghatározott körben a döntőbizottságok a Minisztertanács, illetve a végrehajtóbizottság egész *általános hatáskörét* fejtik ki, hiszen — például — a végrehajtóbizottság nem egyes funkciók arithmetikai összességét gyakorolja, hanem egységes és általános hatáskörén belül old meg egyes külön feladatokat. Tiszta a különös hatáskörű szerv mivolta a minisztériumi döntőbizottságnak, mert a működtető minisztérium Alkotmányában is rögzített különös hatáskörrel bír. [Az Alkotmány felhatalmazása alapján a törvény a minisztériumokat csak felsorolja, a minisztériumok feladatkörét a 10. § (3) bek. f) pontja értelmében az országgyűlés külön aktussal állapítja meg.]

VIII. A döntőbizottságoknál az ágazati és a funkcionális jelleg összefonódik. A minisztériumi döntőbizottságok kivételével inkább *funkcionális szerveknek* minősíthetjük a döntőbizottságokat, mert működésük nem irányul államigazgatási feladatok közvetlen megoldására, hanem a terv- és a szerződési fegyelem, az önálló elszámolás megerősítésével, a társadalmi tulajdon védelmével, az egyéni felelősség érvényesülésének fokozásával, a szocialista törvényesség szolgálatával biztosítják, segítik az állami feladatokat közvetlenül megvalósító ágazati államigazgatási szervek munkáját. (Ha nem volna döntőbizottság, az irányító szerveknek maguknak kellene foglalkozniok vállalataik jogvitáinak eldöntésével, ami kétségtelenül elvonná őket elsődleges feladataik végzésétől.) A döntőbizottságok a jogviták eldöntésével, a hiányosságok feltárásával közreműködnek az ágazati szakigazgatási szervek munkájának koordinálásában, kényszer és meggyőzés helyes alkalmazásával alátámasztják a vezető szervek, különösen az általános hatáskörű államigazgatási szervek irányító munkáját. A döntőbizottság azonban ennél komplexebb szerv, mert a szerződési viták eldöntésével bizonyos mértékben a népgazdasági igazgatást jelentő (terv-, pénzügyi stb.) ágazati igazgatási funkciót is betölt.[11] A döntőbizottság munkájában a funkcionális és az ágazati tevékenységet szétválasztani nem lehet. A minisztériumi döntőbizottság tipikus ágazati szerv keretén belül működik, ágazati feladatot old meg, de a minisztériumi apparátuson *belül* — az ágazati igazgatóságokhoz viszonyítva — szerepe funkcionális jellegű.

A szovjet szakirodalom a döntőbíróságokat az államigazgatási jog általános részének keretében — éspedig ama szervek között, amelyeknek a szovjet államigazgatásban különös hivatása a szocialista törvényesség biztosítása — tárgyalja. Ennek a rendszerbeli elhelyezésnek az az alapja, hogy az állami döntőbíróság többféle államigazgatási teendőt végez, habár nem tartozik az államigazgatás rendes szervei közé. Ilyen körülmények között nem sorolható be a különös részben tárgyalt ágazati igazgatási szervek egyikébe sem. V. V. Laptyev[12] ezzel szemben az állami döntőbíróságot az állami gazdaságvezetés szervének nevezi. Sztugyenyikin hangsúlyozza, hogy a döntőbíróságnak nincs rendelkezési joga a tervezés, a szervezés és a gazdasági igazgatás terén, nincs neki alárendelt igazgatási szerv, nem avatkozik bele más szervek igazgatási teendőibe.

A német szerzők véleménye szerint a német döntőbíróság a többi államigazgatási szervtől abban különbözik, hogy nem egy külön gazdasági ágat vezet, hanem mint funkcionális szerv a szerződési rendszer specifikus eszközeivel és döntőbíráskodási formában állami vezető tevékenységet (a szerződési rendszer alkalmazásának és a szerződési fegyelem betartásának ellenőrzése) fejt ki. E szerepének nyomatékot ad, hogy a szerződési fegyelem ismételt vagy durva megsértése esetén a vállalatokkal szemben bírságkiszabásra jogosult.

IX. Ha abból a szempontból keressük a döntőbizottságok helyét az állami szervek rendszerében, hogy *hatósági (ügydöntő) szerveknek*, vagy pedig ún. *hivatali jellegű szerveknek* kell-e tekinteni, kétségtelenül hatósági szerveknek kell a döntőbizottságokat minősítenünk, hiszen a döntőbizottságok működésének éppen legjellemzőbb jegye, hogy a szocialista szervezetekre nézve kötelező, államkényszerrel is biztosított rendelkezéseket hoznak. Hatáskörükön belül jogviszonyokat hoznak létre, változtatnak meg, szüntetnek meg, sőt a szállítási alapfeltételek létrehozásával kapcsolatos ügykörben még nor-

[11] Lásd a Ptk. 398—409. §-aihoz fűzött indokolást: „A döntőbizottság ... polgárijogi és eljárásjogi formák között voltaképpen gazdasági igazgatási tevékenységet is folytat: gondoskodik arról, hogy a tervnek megfelelő tartalmú szerződések a vállalatok, a szövetkezetek között létrejöjjenek".

[12] Lásd: „A szovjet gazdasági jog tárgya és rendszere" címmel a Staat und Recht 1959. évi 7. sz. megjelent tanulmányt (894—907. oldalak.)

matív aktusokat is bocsátanak ki. Ezzel megfér, hogy emellett a döntőbizottságoknak az ún. hivatali jellegű szervekre jellemző támogató, segítő, véleményező, tanácsadó szerepe is van, egyéb állami szervek vonatkozásában. Ez abban jelentkezik, hogy pl. a Központi Döntőbizottság véleményt nyilvánít a szállítási szerződési rendszert, valamint a döntőbizottsági eljárást és szervezetet érintő jogszabályok tervezeteire, a Minisztertanácshoz tett időszakos jelentéseiben beszámol működési tapasztalatairól, az ügyészségekhez és a vezető állami szervekhez intézett jelzéseiben rámutat a tervekben mutatkozó hibákra, az irányító és a közvetlenül gazdálkodó szervek működésében jelentkező fogyatékosságokra, javaslatokat tesz ezek kiküszöbölésére stb.

X. A már eddig kifejtettekből nem lehet kétséges, hogy a döntőbizottságok állami központi forrásból fenntartott, ún. *költségvetési szervek.* A költségvetési rendszerben való gazdálkodás önállósága nagyobb fokú a Központi Döntőbizottságnál, szűkebb körű a helyi döntőbizottságoknál. A minisztériumi döntőbizottságnál költségvetési önállóságról nem beszélhetünk.

XI. Vizsgálatot igényel a *döntőbizottságok viszonya egyéb államigazgatási szervekhez,* hiszen az állami szervek osztályozásának kérdése is legnagyobb részben azért bír jelentőséggel, mert utal arra, hogy miképpen kell együttműködniök a legkülönfélébb állami szerveknek az egységes állami akarat megvalósításában. Csak akkor működhet az állami gépezet hibátlanul és súrlódásmentesen, ha minden egyes állami szerv helye, szerepe, feladata pontosan ki van jelölve, ha nincsenek zavaró átnyúlások egymás működési területére, ha pontosan illeszkednek az együttműködés érintkező vonalai, ha mindegyik állami szerv nemcsak azt tudja, hogy mit kell neki végeznie, hanem azt is, hogy mi az egyéb szervek működési köre. Csakis így lehet az állami szervek működését összehangolni, a szocialista törvényességet biztosítani és az állami feladatok minden eddigi rendszernél magasabb színvonalú megoldását elősegíteni.

Különösképpen jelentős az együttműködés kérdésének tisztázása a döntőbizottságok vonatkozásában, mert ezek a szervek akkor lépnek működésbe, ha a különböző állami szervek rendszeréhez tartozó vállalatok együttműködésében áll be zavar, e zavarok ugyanis nem mindig korlátozódnak a közvetlenül érintett vállalatok működési és elszámolási köreire, hanem kihatnak az őket irányító gazdaságvezető szervek szféráira. A döntőbizottságok működésének súlypontja az együttműködési zavarok felszámolásával éppen a különböző ágazatok működésének összehangolása.

A továbbiakban kizárólag az egyéb államigazgatási szervekkel fennálló kapcsolatok kérdéseit kívánjuk tisztázni és csak röviden érintjük az államhatalmi, a bírósági és ügyészségi szervekhez fűződő kapcsolatot.

A döntőbizottságoknak az államhatalom központi és helyi szerveivel közvetlen kapcsolata nincsen.

a) A *bíróságokhoz* fűződő kapcsolat a hatáskörök elkülönítése folytán jórészt negatív jellegű. Az összekötő elvi kapocs az, hogy gyakorlati, munkamegosztási szempontokból a bíróságok is intéznek olyan ügyeket, amelyeknek alanyai szocialista szervezetek. Az 1954. évi II. törvény 65. §-a szerint a bíróságnak az a határozata, amellyel valamely ügyben hatáskörét, vagy hatáskörének hiányát megállapítja, az államigazgatási szervekre és a döntőbizottságokra irányadó.[13] A R. 5. § (2) bekezdése szerint azokban az ügyekben, amelyek a bíróságok hatáskörébe tartoznak, összefüggés esetén az előttük folyamatban levő eljárás keretében a döntőbizottságok is határozhatnak. A bíróságok az ún. „A" perekben a Pp.-nek a R.-ből folyó módosításokkal megalkotott szabályai szerint járnak el [41/1954. (I. K. 15.) I. M. sz. utasítás]. Hatásköri, valamint a közös jogterületet érintő anyagijogi kérdésekben a gyakorlat összehangolása érdekében állandó munkakapcsolatok állnak fenn a Legfelsőbb Bíróság és a Központi Döntőbizottság között és időnként közös állásfoglalásokat tesznek közzé.

b) Az *ügyészségi szervek* és a döntőbizottságok közötti kapcsolat főforrása az általános törvényességi felügyelet, amely megszorító rendelkezés hiányában a döntőbizottságokra is kiterjed. Az ügyészségi szervek óvásokat igen ritkán nyújtanak be. A döntőbizottságok jelzéseikkel igyekeznek elősegíteni az ügyészségeknek a törvényesség megerősítése terén kifejtett igyekezetét. A Legfőbb Ügyészség egyes vizsgálatainál adatokat, véleményeket kér be a Központi Döntőbizottságtól.

c) Ami a döntőbizottság és a *működtető szerv* közötti kapcsolatot illeti, ez kétségtelenül *a fölé- és alárendeltség viszonya,* mert valamennyi relációban fennáll a felügyeleti jogkör tartalmát kitevő irányítási és ellenőrzési jogkör. Ez az irányítás és ellenőrzés azonban egyrészt szűkebb, másrészt sajátságos, eltérő vonásokat mutat egyéb államigazgatási szervek fölé- és alárendeltségi viszonyához képest. Ha a bíróságok és döntőbizottságok közötti megkülönböztetés lényeges jegyeként hangsúlyozzuk is, hogy a bíróságok függetlenek, a döntőbizottságok pedig államigazgatási alárendeltségben működnek, meg kell állapítanunk, hogy a döntőbizottságok bizonyos mértékig önállóbbak, mint más állam-

[13] A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban döntőbíróság és polgári bíróság hatásköri vitája esetén az állami döntőbíróság megállapítása kötelező a bíróságra. A Lengyel Népköztársaságban a bíróságok vagy más szervek és az állami döntőbíróságok között felmerülő hatásköri vitákat a Központi Döntőbíróság elnöke dönti el a Legfelsőbb Bíróság két kiküldöttjének közreműködésével.

igazgatási szervek és a bíróságok függetlenségére emlékeztető, de annál szűkebb körű önállósági vonások is felfedezhetők. Ha a R. 27. §-ának (3) bekezdése leszögezi, hogy a tárgyalásvezető az általa hozott határozatért személyében felelős, ezzel a felelősséggel őt megterhelni csak akkor lehet, ha ennek ellenében bizonyos önállóságot is biztosítunk számára.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a működtető szerv irányítási és ellenőrzési jogkörét igen fontosnak tartjuk, de a döntőbizottsági jogalkalmazási tevékenység egyedülálló sajátosságainál fogva az irányítás és ellenőrzés tartalma és formája más államigazgatási szervekhez képest sajátságos vonásokat mutat. Az a körülmény, hogy a jogszabály [R. 1. § (2) bek.] megszabja, hogy a döntőbizottság a vitás ügyeket a jogszabályok, a jóváhagyott tervek, a szerződések és a Magyar Népköztársaság politikájának általános elvei alapján dönti el, kizárja a működtető szerv olyan kifejezett utasítását, hogy a döntőbizottság valamely ügyet milyen tartalommal döntsön el. A működtető szerv ráirányíthatja a döntőbizottság figyelmét valamely ügycsoport fontosságára, fontossági sorrendet állapíthat meg gazdaságpolitikai szempontok között, egyes ügykategóriák mélyebbre ható, vagy gyorsabb elbírálását írhatja elő, az ügykörön belül különleges feladatokat adhat, jelentéseket kérhet be, beszámolókat kívánhat, kinevezési, fegyelmi jogkört gyakorol, szervezeti változásokat rendelhet el, gyakorolja a határozatok törvényessége fölött a jogszabályban meghatározott felügyeleti (megsemmisítési) jogkört stb., de utasításokat konkrét ügyek eldöntésére nem adhat. [A rendszeres pénzügyi ellenőrzésen kívül ezideig nincsen tudomásunk arról, hogy a döntőbizottságok valamelyike is átesett volna a működtető szerv részéről működési vizsgálaton.]

Ha mindezt össze akarnánk foglalni, azt mondhatnánk, hogy igazgatási vonalon a felügyelet halvány, majdnem formai (lényegesen kevésbé hatékony, mint pl.: az igazságügyminiszter által a bíróságok felett gyakorolt felügyelet), az irányítás és ellenőrzés síkján pedig tulajdonképpen a megsemmisítési jogkörben nyilvánul meg, ámbár például a megyei döntőbizottságoknál a jogkör tényleges gyakorlása is a ritkaságok közé tartozik.

A fölé- és alárendeltségi viszony tartalmi és formai megnyilvánulásai nem egyformák valamennyi döntőbizottságra nézve.

Az Államigazgatási Jog egyetemi jegyzetének nomenclaturájával élve (59. old.), a Központi Döntőbizottság vízszintes alárendeltségben áll a Minisztertanáccsal: országos főhatóság, széleskörű szervezeti önállósággal bír, a döntőbizottsági hierarchia élén áll, a Minisztertanácson kívül más szervnek alárendelve nincsen.

Az a körülmény, hogy a helyi döntőbizottságok a végrehajtóbizottság szakigazgatási apparátusán belül helyezkednek el, utal önállóságuk viszonylagos jellegére. A felügyeleti jogkör a felügyelt szerv célszerű, jó működését is nagymértékben hivatott előmozdítani. Az irányítás és ellenőrzés tartalmat ad a működésnek, ösztönzi azt és lehetőséget nyújt a működésben mutatkozó hibák leküzdésére. Csekély kivételtől eltekintve, a helyi döntőbizottságoknál irányító jogkörről alig, ellenőrzési jogkörről pedig úgyszólván egyáltalán nem lehet beszélni. Ezt annál is inkább helyteleníteni kell, mert a helyi döntőbizottságok működésének alapgondolata az ügyeknek a helyi viszonyokat alaposan figyelembe vevő eldöntése, ez pedig megfelelő tartalmú végrehajtóbizottsági irányítás és ellenőrzés nélkül nehezen valósítható meg. A legtöbb tanácsi döntőbizottságnál még a szervezeti kapcsolat is meglehetősen laza, mert a végrehajtóbizottságok jórészt csak a működés tárgyi feltételeit (helyiség, munkaeszközök stb.) biztosítják, de sem számbavehető ösztönzést nem adnak a döntőbizottságok működésére, sem nem hasznosítják kellőképpen a döntőbizottságok gazdasági tapasztalatait. A fővárosi és néhány megyei tanács végrehajtóbizottsága rendszeresen beszámoltatja ülésein a döntőbizottságokat és ennek kapcsán gazdasági-szervezési intézkedéseket tesz.[14] A helyi döntőbizottságok és működtető szervek laza kapcsolatából adódó hátrányokat ellensúlyozza a helyi döntőbizottságok *kettős alárendeltsége*. A Központi Döntőbizottság ugyanis szakfelügyelete keretében irányítást és ellenőrzést gyakorol.[15]

Több baráti államban jogszabályban szabályozott intézményes munkakapcsolat van a helyi döntőbíróság és a helyi igazgatási szervek között. Így például az NDK-ban a döntőbíróság vezetője jogosult — a kerületi tanács mellett működő gazdasági tanács vezetőjének kívánságára köteles — a gazdasági tanács ülésén részt venni. A Román Népköztársaságban a tartományi döntőbíróság vezetője tagja a tartományi néptanács végrehajtóbizottságának és a végrehajtóbizottság ülésein tanácskozási joggal részt vesz.

Az önállóság és az irányítottság viszonylagosságának ellenpólusa a minisztériumi döntőbizottság. Bár országos szerv, de minthogy a minisztériumi apparátuson belül még szervezeti önállósága sincs, ebből folyik, hogy valamennyi döntőbizottság közül ez szorul a legnagyobbfokú irányításra. Erre igen jellemző, hogy egyes

[14] Lásd: A megyei tanácsok és a mellettük működő döntőbizottságok kapcsolata (Döntőbíráskodás, 1960. évi 3. szám, 49—53. old., szerkesztőségi cikk).

[15] A szovjet, bolgár, cseh és román helyi döntőbíróságok szintén kettős alárendeltségben működnek. A lengyel és a német helyi döntőbíróságok nincsenek kapcsolva a helyi államigazgatási szervekhez, csupán a központi arbitrázsnak vannak alárendelve. Spitzner szerint, ha a helyi szerződési bíróságokat a helyi tanácsoknak, vagy a helyi gazdasági tanácsoknak rendelnék alá, ez a szerződési bíróságok szakszerű irányítását és ellenőrzését kizárná. Lásd: Dr. O. Spitzner Állami Döntőbíróságok és választottbíróságok a szocialista országokban (Vertragssystem, 1959. évi 9. szám, 266—272. oldalak).

minisztériumokban (Könnyűipari, Kohó- és Gépipari Minisztérium) a miniszter utasítást adott ki arra nézve, hogy egyes, egyébként döntőbizottsági feladatkörbe tartozó ügyeket a döntőbizottságok kikapcsolásával a minisztérium egyéb szervei intézzenek. Gyakorlati tény, hogy gazdasági megfontolást igénylő kérdésekben két igazgatósághoz tartozó vállalatok ügyeiben a minisztériumok vezetői tekintéllyel és súllyal hallatják szavukat. A minisztériumi döntőbizottságnál a vízszintes alárendeltség — a kifejtettek alapján — fogalmilag sem merülhet fel.

A szovjet állami döntőbíróságok az egyéb baráti országokban működő döntőbíróságoknál szorosabban kapcsolódnak a működtető szervekhez, mert ezek jogosultak az alájuk rendelt döntőbíróságtól bármely ügyet magukhoz vonni és államigazgatási úton önállóan intézni.[16] E szervek minden utasítása kötelező erejű az alárendelt döntőbíróságok számára. Ugyanez a szerző a hatósági döntőbíróságokat a minisztérium vagy hatóság vezetője segédszervének, kisegítő apparátusának tekinti. E szoros kapcsoltságot mutatja az is, hogy a hatósági döntőbíróságok szervezetét és eljárását nem az állami döntőbíróságokra kiterjedő általános jogszabályok, hanem a miniszter, vagy az önálló hatóság vezetőjének utasításai szabályozzák.

d) Ezek után rátérünk annak vizsgálatára, hogy milyen viszony áll fenn a döntőbizottságok és az *egyéb* államigazgatási szervek között. Erre a viszonyra a *mellérendeltség* a jellemző. Ezen nem változtat az sem, hogy a döntőbizottságok esetleg különböző hierarchikus szinten állanak egyéb államigazgatási szervekhez viszonyítva. A döntőbizottságok részére még a magasabb hierarchikus szinten elhelyezkedő szervek sem adhatnak utasításokat.[17] A szocialista törvényesség parancsa egyaránt kötelezi a magyar állam valamennyi szervét. Természetesen a döntőbizottság is figyelemmel van az egyéb állami szervek normatív aktusaira és a jogszabályok keretein belül kiadott konkrét aktusaira. A döntőbizottság a szocialista törvényesség és az állami fegyelem követelményeinek szem előtt tartásával nem bírálhatja felül az aktusok törvényességét és helyességét, azokhoz határozatában alkalmazkodnia kell, emellett azonban joga és kötelessége, hogy a megfelelő szervek figyelmét jelzésekben felhívja a törvénybe ütköző, vagy helytelen aktusokra. A konkrét ítélkezés során a törvénybe ütköző konkrét aktusok következményeit akképpen vonja le, hogy nem fogadja el kimentésül a vállalatnak azt a védekezését a szerződésszegés kimentésére, hogy a törvénybe ütköző konkrét államigazgatási aktus (pl. utasítás) miatt tanúsított valamely, szerződésszegésre vezető magatartást (436., 331. sorszámú elvi határozatok). Másképpen alakul a mellérendeltségi viszony, ha ezt abból a szemléletből nézzük, hogy miképpen kell alkalmazkodniok az államigazgatási szerveknek a döntőbizottságok aktusaihoz.

Ezzel ismét egy olyan vonatkozáshoz értünk el, amely sajátlagos és a döntőbizottság, mint államigazgatási szerv újszerű, más államigazgatási szervtől eltérő jellegű helyzetére utal.

A szocialista törvényesség egyetemes parancsa folytán a meghozott határozat kötelező a döntőbizottságra, a felekre és valamennyi állami szervre. Ebből folyik, hogy a döntőbizottsági határozatot végre kell hajtani. Ez iránt kötelezettség terheli a jogosított, a kötelezett felet, a végrehajtásban közreműködő bank- és egyéb szerveket, nemkülönben a felek felügyeleti szerveit. Mindez nem érinti a rendkívüli jogorvoslat megengedett lehetőségeit, valamint azokban az ügyekben, amelyekben hozott határozatokhoz jogerő nem fűződik, új döntőbizottsági eljárás kezdeményezését. (A rendszer zártságán bizonyos fokig rést az üt, hogy egyrészről nincsen szankciója annak, hogy a jogosított, illetve a kötelezett fél *tényleg* nem mellőzi-e a másik fél beleegyezésével a határozat végrehajtását, másrészről, hogy nem pénz fizetésére szóló marasztalások esetén a végrehajtás *ténylegesen* meghiúsul azon, ha a marasztalt fél felügyeletét ellátó hatóság vezetője nem gondoskodik a határozat végrehajtásáról. Sajnos, az ellenőrző szervek működése általában még nem terjed ki a döntőbizottsági határozatok végrehajtásának ellenőrzésére.)

A tárgyalásvezető által egyes szakkérdések megvilágítása végett bármely hatósághoz vagy szervezethez tartozó, megidézett közegek a kívánt felvilágosításokat kötelesek megadni [R. 17. § (4) bek.]. A felügyeleti hatóságok képviselői a tárgyalásvezetőt a döntés meghozatalában támogatni kötelesek [R. 19. § (2) bek.]. A hatóságok kötelesek a döntőbizottság hozzájuk intézett megkeresésére érdemben válaszolni s a döntőbizottságot a tett intézkedésekről tájékoztatni [R. 43. § (2) bek.].

Mindezek arra utalnak, hogy ha a döntőbizottságoknak az egyéb állami szervek vonatkozásában nincs is irányító, ellenőrző, utasító jogköre, mégis a mellérendeltségen túlnövő *áthatása* van az egyéb, egyébként mellérendelt állami szervekre. Ez a bíróságok működésére emlékeztető, de attól némileg eltérő áthatás *a)* konkrét, *b)* szervezeti és *c)* szankcionált.

ad a): Bár a döntőbizottsági működés túlnyomó része közvetlenül a vállalatokat érinti, a hozott határozatok azonban több irányban kihatnak magukra az irányító államigazgatási szervek működésére, sőt ezen túlmenően az egész népgazdaság funkcionálására, hiszen a vállalatoknak egymással szemben fennálló köte-

[16] Sztugyenyikin eme álláspontját alátámasztó jogszabállyal nem találkoztunk.

[17] Sajátos alárendeltségi kapcsolatot valósít meg a Bolgár Népköztársaságban az a szabályozás, hogy a tervező-szabályozó szervek a döntőbírósági határozat végrehajtását felfüggeszthetik és egészben vagy részben fel is menthetik az elmarasztalt felet a határozat végrehajtása alól.

lezettségei ugyanakkor a vállalatoknak az állammal szembeni kötelezettségeit is képezik. Csak példaképpen utalunk a következőkre: A vállalat pénzügyi működését befolyásolják a döntőbizottsági határozatok, de az egyes vállalatok pénzügyi eredményei jelentkeznek a minisztérium összesített elszámolásaiban.[18] Kijavítási, kicserélési kötelezettségben marasztaló határozatok befolyásolják a termelést. Döntőbizottsági határozatok elindítói lehetnek vállalati és iparági átszervezéseknek. A döntőbizottsági gyakorlat inspirálhat beruházásokra, vagy beruházások mellőzésére, göngyölegek, szállító eszközök, raktárak stb. átcsoportosítására és így tovább.

Ugyancsak konkrét áthatást jelentenek a jelzések is. Ezekben a döntőbizottság ugyancsak észrevételez, figyelmet hív fel, tájékoztat, vizsgálatot kér, javasol stb., de a megkeresett szerv vezetőjén múlik, hogy ténylegesen tesz-e intézkedést, vagy sem, az államigazgatási felelősség ezzel mindenképpen átgördült rá. Ha tesz intézkedést, az áthatás de facto érvényesült, de az intézkedés mellőzése is ténylegesség az állam igazgatása szempontjából.

Ennek kapcsán kell megjegyeznünk, hogy eme összefüggések felismerése a Magyar Népköztársaságban még nem általános. Sokan hajlamosak arra, hogy a döntőbizottságok működésében az „egy zseb" gondolat öncélú variálását lássák, a döntőbizottsági határozatokat elszigetelten szemlélik és nem általánosítják nagyobb időközökben hozott döntőbizottsági határozatok tartalmait és tendenciáit.

ad b): Szervezeti téren többről beszélhetünk, mint „áthatás"-ról, hiszen az ismertetett jogszabályhelyek kifejezetten jogot adnak a döntőbizottságoknak arra, hogy más állami szervek és azok dolgozói tekintetében intézkedéseket tehessenek, vagyis megjelenést, válaszadást követelhessenek stb.

ad c): A döntőbizottsági áthatás érvényesítésére közvetlen szankciók nincsenek előírva, mégsem beszélhetünk azonban arról, hogy ezen a téren hiányzik az állami kikényszeríthetőség. Mindannyiszor, amikor a döntőbizottsági aktusok jogszabályban biztosított áthatásának érvényesülését államigazgatási szervek akadályozzák, szembetalálják magukat az állami fegyelem és a munkafegyelem nem elvont normáival. A döntőbizottság nem tölt be nyomozó szerepet, aktusainak érvényesülését általában reábízza az államigazgatási szervek önálló felelősségérzetére, a szembenálló felek különböző pozícióiból folyó öntevékenységre, de népgazdaságilag döntő kérdésekben él azzal a kötelességével, hogy általa szükségesnek tartott intézkedések esetén erről a magasabb szerveket, a szocialista törvényesség betartása felett őrködő szerveket stb. tájékoztassa.

A döntőbírósági áthatás az NDK-ban közvetlenebb és konkrétabb, mint egyebütt. Apel[19] súlyt helyez a döntőbíráskodás operatív hatására: „Az állami szerződési bíróság döntőbírói és operatív tevékenysége egységes komplex tevékenység." Spitzner[20] még tovább megy és a következő követelményt állítja fel: „Az állami szerződési bíróság munkájának az eddiginél még inkább kell a szerződési rendszer alkalmazása során az ellenőrzésre és irányításra irányulnia és nem szabad az üzemek közötti viták döntőbírósági elbírálásában kimerülnie". Ennek ellenére a szerződési bíróság a szocialista vállalatoknak nem felettes szerve, de döntésein keresztül — különösen a szerződési viták eldöntésével — korlátozott terjedelemben vezető tevékenységet fejt ki.[21]

Külön kell szólnunk azokról az esetekről, amikor nem vállalatok, hanem maguk az államigazgatási szervek állanak félként a döntőbizottság előtt. Ennek két esete van: ha valamely államigazgatási szerv polgárijogi jogviszonyban áll valamely más szocialista szervezettel, és szállítási alapfeltételek megállapítása esetén.

Az alábbi esetben a fölé- és alárendeltség viszonya nem jön tekintetbe, az államigazgatási szervre nézve ilyenkor ugyanazok a szabályok érvényesülnek, mint az egyéb felekre, tehát pl. képviselői és dolgozói a R. 36. §-a alapján pénzbírságban marasztalhatók stb.

[18] A szovjet jogból indult ki az a felhatalmazás, hogy a döntőbíróság fődöntőbírája közvetlenül bírságolhatja annak a gazdasági szervnek a felelős vezetőjét és főkönyvelőjét, amelynek a döntőbizottsági eljárás adatai szerint zavaros a könyvelése vagy elszámolása általában helytelenül van megszervezve. Ebből nőtt ki egyes népi demokratikus országokban az az intézmény, hogy a gazdasági szervek, illetve vezetőik szerződési fegyelembe ütköző magatartásuk esetén közvetlenül bírságolhatók. Például: Bulgáriában, Csehszlovákiában, NDK-ban. Ez a szabály a döntőbírósági áthatás közvetlen megnyilvánulása. Egyes német szerzők (K. H. Beyer és G. Hauser: Az állami szerződési bíróság tevékenységének újraszabályozása (Neue Justiz, 1959. évi 6. szám 198—201. old.) ebben a jogban látják a bíróságoktól megkülönböztető vonást, illetve azt a főismérvet, ami a szerződési bíróságot államigazgatási szervvé minősíti.

[19] Dr. E. Apel: A szerződési rendszer a szocialista gazdaság vezetésének fontos módszere. (Vertragssystem, 1960. 7. szám, 193—194. old.)

[20] Dr. O. Spitzner: A szerződési rendszer fejlődése és az Állami Szerződési Bíróság munkájának megjavítása. (Vertragssystem, 1960. évi 7. szám, 195—200. old.).

[21] Lásd K. H. Beyer és G. Hauser: Az állami szerződési bíróság tevékenységének újraszabályozása. (Neue Justiz, 1959. évi 6. szám, 198—201 oldalak). E szerzők helyesen mutatnak rá arra, hogy a döntőbíróság nem felettes szerve a szocialista vállalatoknak, mert volt olyan nézet is, amely *ezt* hangoztatta. Spišiak már idézett tanulmányában a következőket írja: „... bizonyos mértékig minden vállalat kettős alárendeltségben van: egyrészt saját főfelügyeleti hatósága, másrészt az igazgatási szervekkel egyenlő jogkörű, az államigazgatás szerves részét alkotó illetékes döntőbizottság vonatkozásában". Nézetünk szerint Spišiak túl messzire megy el a döntőbíróság hatáskörének kiterjesztésében s álláspontja gyakorlati következményeinek levonása hatásköri konkurrenciára vezetne a minisztériumok, stb. és a döntőbíróságok között, még bonyolultabbá tenné a központi irányítás és a vállalati önállóság összeegyeztetését stb.

A második esetben kétségtelenül a mellérendeltség viszonyával állunk szemben, de ennek sajátságos megjelenési formája áll előttünk. A minisztérium, vagy főhatóság ily esetben fél a döntőbizottság előtt: elutasítható, kérelmének hely adható, felülvizsgálati kérelemmel élhet, a másik minisztériummal, vagy főhatósággal létesített egyezségét a döntőbizottság felülbírálhatja stb., de a döntőbizottság alapfeltételek elkészítésére minisztériumot nem kötelezhet. Sajátossága még ennek a kapcsolatnak az, hogy a Központi Döntőbizottság bevonása, a közzétételhez való hozzájárulása még ama alapfeltételek tekintetében is kötelező, amelyeket a miniszter a főfelügyelete alá tartozó szállítók és megrendelők egymás közötti kapcsolatai vonatkozásában ad ki.

*

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy a döntőbizottság a szocialista állam újtípusú szerve. Sajátos feladatai és tevékenysége, különösen pedig működésének komplex jellege sajátságos szervezeti formákat kíván meg és mindezek folytán különlegesen illeszkedik államunk egyéb szerveihez. A jogszabályok államigazgatási szervnek minősítik: ugyanerre a minősítésre jut a tudományos kutatás szervezetének és tevékenységének jellemző ismérvei alapján. Mind ezen nem változtat, hogy tökéletesen nem sorolható be az államigazgatási szervek szilárdan kialakult osztályozási típusainak — úgyszólván — egyikébe sem. Ez távolról sem az intézmény esetleges kiforratlanságát vagy a tudományos általánosítás gyarlóságát, hanem éppen ellenkezőleg a szocialista államigazgatás és jogalkotás bátor útkeresését, életszerűségét és a sémákkal való szembefordulását jelenti.

Újlaki László

SZEMLE

A számadási perek jogi minősítése

A bizonyítás nehézsége különös akadályokat támaszt a számadási perben a jogi szabályozásra. A „jogosult", akinek ügyét más valaki intézi, tájékozatlan a maga helyzetét illetően, azt sem tudja, jár-e neki valami, és ha igen, mi, menynyi. Ezt a bizonytalanságot, tájékozatlanságot van hivatva feloldani az ügyvivő számadási kötelezettsége. Az anyagi jog — a számadási kötelezettség kimondásával, — eleget is tesz jogéletbeli funkciójának. De a perjog nem ad teljesértékű fegyvert a jogosult kezébe. A Pp. és az 1911. I. 60. § is kétfajtájú pert bocsát rendelkezésre a számadási jogviszonyok számára: a számadási kötelezettség megállapítása iránti pert és a számadás helyessége iránti pert. Ez a sorrend logikailag helyes. Előbb kell a számadási kötelezettség felől dönteni — és csak a már adott számadás után válik aktuálissá a számadás helyességének bírói megvizsgálása. De hogy a számadási kötelezettség (esetleg perbeli) tisztázása után sor kerülhessen a számadás helyessége iránti perre — a két per közötti kapcsolat létesítéséhez szükség van a számadás megejtésére. Igen ám — de a perjog ennek a szükséges láncszemnek megvalósításáról — államhatalmi kierőszakolásáról nem gondoskodik. A perjog — mint általában a magatartás kierőszakolása terén (e szó köréből vonjuk ki a pénzszolgáltatási, nyilatkozatszolgáltatási „magatartást") — ájultságba esik; nem tud még csak surrogátumokat sem rendelkezésre bocsátani.

Kezdjük mindjárt az elején. Az 1911. I. tv. éppúgy mint mai perjogunk a két számadási pert megállapítási perként fogja fel, amely elméleti felfogás helytelensége a szabályozásban megbosszulja magát. Az 1911. I. tv. 130. §-a és az 1957. VIII. tv. 123. §-a egyaránt megállapítási perként fogja fel a számadási pereket. Az 1911. I. tv. 130. §-ban ez még erőteljesebben az anyag elrendezéséből — tűnik ki ez az elméleti besorolás — ugyanis a 130. § (1) bek. általában beszél a megállapítási perekről és a 2. bekezdés — mint a megállapítási per külön esetéről, bár a „külön esetiségre" a szövegben visszautalás nincs — beszél a kétféle számadási perről. Az 1957. VIII. tv. 123. §-a a sorrendet megfordítja — előbb szól a két számadási perről és ezt követi — bekezdési tagolás nélkül az „egyéb" megállapítási perekről és csak az „egyéb" szó használata mutatja, hogy a törvény az előzőleg említett számadási pereket is megállapítási pernek tekinti.

Vajon a számadási perek valójában helyesen képződhetnek-e ki megállapítási perként?

Nézzük külön a két számadási pert és először a számadási kötelezettséget. Aki számadást követel, annak számára a számadás csak lépcső ahhoz, hogy megtudja, mekkora az ő követelése (legalább a számadás szerint). A számadást kérő fél egyszerűen nem ismereteit kívánja gyarapítani — érdeke messzebbmenő: járandóságához akar eljutni. Ő nem éri be a számadási kötelezettség (bírói) megállapításával — az ő célja, hogy járandóságát megkapja. De a törvény (123. §) csak a számadási kötelezettség megállapításáról tud (amely „megállapítás" — egyes kivételes esetektől eltekintve) aligha lesz vitás a felek között, még ha elő is fordul, hogy éppen a számadási kötelezettség fennállása a vita tárgya. Ezzel a számadást kérő félen nincs segítve. Őt még a számadási kötelezettséget megállapító ítélet sem viszi előbbre — semmit se segít rajta a kedvező ítélet. A „megállapító" ítélet — jogi természeténél fogva végrehajtásra nem alkalmas, még csak parancsot sem tartalmaz (nem is tartalmazhat a megállapításon felül) az ítélet nem arra szól: alperest kötelezni, hogy számadást adjon. A megállapító ítélet után — ha alperes önként nem ad számadást — az eljárásnak nincs folytatása — Grosschmid kifejezésével élve,

megakad a „gördülékenység", az előbbrejutás. A pernyertes fél tanácstalanul áll a megállapító ítélet után, ha alperes nem ad önként számadást. A számadási igény — zsákutcába jut. Hogyan nyitható meg ez a zsákutca?

A fentiek után első ötletként az kínálkozik — hogy a számadási kereset petitumát túl kell vinni a számadási kötelezettség puszta megállapításán és bővíttessék ki a petitum marasztalási kérelemmel, a bíróság kötelezze alperest a számadás megejtésére. A kérelem kibővítése alakilag a kérelem felcserélését jelentené — az önálló — különálló megállapítási kérelem szüksége és ezzel maga a megállapítási kérelem elesik. A „megállapítás" — nem esik ki a bírói feladatból; a marasztalási kérelem teljesítésének itt is előfeltétele a „megállapítás", ami azonban nem az ítélet rendelkező részében jut kifejezésre, hanem elhelyezkedik az indokolásban. Ezzel a marasztalás, kérelmi megoldással már végbe megy a szakítás a megállapítási per gondolatkörével, de ez a szakítás, a számadás nyújtásában való marasztalás még mindig nem elég a számadást kérő félnek, a követelés megkapásához fűződő érdekeit nem juttatja megvalósításhoz. Az ítélet „megállapító" jellegének eltűnése, az ítélet marasztaló jellege megnyitná a lehetőséget, hogy a bírói parancsot — az államhatalmi kikényszerítés első lépcsőjét — kövesse a kikényszerítés második lépcsője: a végrehajtás, de amint fentebb már említettük, ennek az ítéletnek végrehajthatósága csak csorba fegyver. Van ugyan az 1912. IV. tv. (a Plósz perrendtartási törvényét életbeléptető törvény) 49. §-ában megszabott módon „végrehajtás" — az adós bírsággal sújtása, ha az ítéleti parancsnak nem engedelmeskedik és nem ad akkor se számadást. Ez a „bírság" — a végrehajtási úton kiszabható bírságot a vhtr. is fenntartotta — ha behajtása sikerül, az államot illeti. A jogosultat terheli nemcsak a behajtás sikerének bizonytalansága, de rajta még a behajtás sikere sem segít. A makacs adós többszörös bírságolása is meddő kísérlet maradhat. Más esetekben — amikor a magatartásban való marasztalás iránti engedetlenség a bírságolási eljárás után is kielégítetlenül hagyja a pernyertes felet, megnyílik a kártérítési per lehetősége. Itt is elvileg rendelkezésre állana egy újabb per indításának lehetősége — de hát mit pereljen a jogosult? Tájékozatlansága folytatólag fennáll és most is hiányzanak eszközei a követelés mennyiségének kipuhatolására, és — ami súlyosabb, hiányzanak bizonyítási eszközei is. A jogosult ma sincs abban a helyzetben, hogy bizonyítani tudjon. Az újabb per sikere is megfeneklik azon, hogy a felperes — akire a bizonyítási teher szabályai reánehezednek, — nem tudja követelését, sem ennek összegszerűségét bizonyítani. Az adatok csak az alperes előtt ismeretesek, a felperestől el sem várható, hogy előtte ismeretlen adatokat bizonyítani tudjon. Talán segítene ezen a bizonyítási teher szabályainak az adott esetre szóló módosítása akként, hogy az alperesre hárulna a bizonyítási teher. De ez sem jelentene megoldást. A bíróság kötelezné az alperest a bizonyításra — azaz a számadás előterjesztésére. Megint visszajutunk tehát az előző perbeli helyzethez, amelynek meddőségét már láttuk. Az, hogy alperes „nem bizonyít" — elvileg maga után vonná, hogy a bizonyítatlanság az alperes terhére esik. A jogalap tekintetében ez a következtetés könnyen levonható; alperes tartozik. De mivel, mennyivel. A követelés fennállásának elvi elismerése még nem ad választ arra, hogy mennyivel tartozik az alperes. Próbáljuk meg segítségül hívni a Pp. 206. § (3) bekezdésének azt a szabályát, amelyet a törvény kisegítőnek szánt az összegszerűség bizonytalanságának kiküszöbölésére. Idézzük csak a szabályt. „A bíróság a kártérítés vagy egyéb követelés összegét, ha az szakértői vélemény, vagy más bizonyíték alapján meg nem állapítható, a per összes körülményeinek mérlegelésével belátása szerint határozza meg. A bírói „belátás"-ra való bízás (milyen hasznos volna a belátás természetrajzának bővebb — szinte monografikus kifejtése), éles fegyver, amely sok gordiusi csomót át tud vágni — de a bírói belátás nem ad önkényre, szabad discretionarius döntésre felhatalmazást. A bírói belátás alapján való összegszerű meghatározás a jogorvoslat során felülvizsgálat alá kerül, tehát a bíróság tartozik valahogyan számot adni arról, hogy jutott el az összegszerűség megszabásához. A törvény ad is erre útmutatást —, ami egyben az önkény, a discretionarius hatalom korlátozása is, — amikor a per összes körülményeinek mérlegeléséhez köti a belátás érvényesülését. A per „összes körülményei" azonban sokszor némán maradnak, nem nyújtanak még csak laza támpontot sem a bírónak. Megeshetik például, hogy egy házkezelési megbízásból eredő számadási kötelezettség esetén kipuhatolható a házbérjövedelem, ami a marasztalás összegszerűségének felső határa, és a kezeléssel járó kiadás a felső határ összegét csökkenti, és ez a két tétel „hivatalból" is tisztázható az adóhatóság megkeresése útján. Ilyen esetben nincs is szükség a 206. § kisegítő szabályára. A felső határ — a bérjövedelem — megadja a felperes követelése összegszerűségét — az alperes érdeke, hogy a csökkentő összeget bizonyítsa (a hivatalból megtudható adóterhen felül) és ha ilyet alperes nem igazol, a bizonyítási teher szabályainak minden módosítása nélkül is joggal éri az alperest az a hátrány, hogy marasztaltassék az ekkép eredményezett különbözeti összegben. De már egy másik esetben, amikor többszöri — az egyenkénti esetekben is bevétellel-kiadással járó megbízásból eredő számadási kötelezettségről, illetve a számadás elmaradásáról van szó — nem kínálkoznak a „per összes körülményei" — amelyek felderíthetetlenek.

De az összegszerűség bizonytalansága nem is a bíróságnál jelentkezik első ízben. Jelentkezik ez a bizonytalanság már a felperesre is — a kereset benyújtása alkalmával. A Pp. 121. § (1) bek. e) pontja előírja, hogy a keresetlevélnek tartalmaznia kell egyebek között „a bíróság döntésére irányuló határozott kérelmet". A „kérelem határozottsága" — amely sok esetben vet fel problémákat — pénzkövetelés esetén (elmellőzve a jogcím tekintetében fölmerülhető, de itt nem tárgyalható kétségeket) az összeg határozottságával teljesül, de a bizonytalanság még a pénzkövetelés

nél is egy másik területen üti fel a fejét, nevezetesen ugyan e szakasz c) pontjánál, amely az érvényesíteni kívánt jog, az ennek alapjául szolgáló tények, és azok bizonyítékai eldöntését már a keresetben is megkívánja. A „tények" egy kisebb része tekintetében a felperesnek nincs nehézsége — előadja az ügyleti (pl. megbízás) vagy törvényi (pl. hatósági kirendelés) alapot, de már az egyes ténykérdéseket — amelyeket nem is ismer — előadni se tudja. Még jó szerencse, hogy a bíróság józanul nem hívja fel a 95. § alapján a felperest a hiány pótlására, amelynek felperes nem tud majd eleget tenni, ami azután a 130. § g) pontja szerint tárgyalás kitűzése nélküli keresetelutasításra fog vezetni, ami az ügy érdemét tekintve, szinte a denegatio iuris határát súrolja. Meg kell tehát engedni, hogy a felperes megjelöljön valami összeget, amire alperes marasztalását kéri, noha a kereset saját előadásából kitűnik, hogy az összegszerűség megszabására semmi, vagy vajmi kevés adata — bizonyítéka van. Ez az összegszerű határozatlanság — alacsonyabb fokon — elég sűrű jelenség. Elég utalni a kártérítési perekre, vagy a tartási perekre, amikor a felperes nem ismeri az alperes keresetét (jövedelmét), amelyhez igazodik a tartási igény nagysága. Ezekben az esetekben azonban a bírói eljárás során a szükséges adatok — kiderülnek — a bizonytalanság, ha utólag is — de kiküszöbölődik.

Ezekután merül fel megoldási tervként, nem lehetne-e felperesnek megengedni, és pedig mindjárt a számadási kötelezettség iránti perben, amelyben a felperes nemcsupán a kötelezettség megállapítását kéri (sőt ezt se önálló kereseti megállapítási petitumként, hanem az alperesnek a számadás nyújtására való marasztalását is kéri, és ezentúl is kérelemként azt is előterjeszti, hogy amennyiben a számadási kötelezettséget bírói kötelezés ellenére nem teljesíti, az általa felszámított összeg megfizetésére köteleztessék. (Zárójelben említem meg, hogy a Pp. sem a „keresetindítási (VIII.) fejezetben, sem egyebütt az eventuális keresetről nem szól; a törvény hallgat és csak a 25. § (1) bek. második mondata tesz említést a perérték szabályozása során arról az esetről, „ha a felperes vagylagosan kér pénzbeli marasztalást". A számadási perekre is tartalmaz a törvény a perértékre vonatkozóan szabályt, ami mintha határozatlanul ugyan, de alátámasztaná az eventuális kérelem lehetőségeit. A Pp. 24. § (2) bek. d) pontja a perértéket a számadás helyessége iránti perben a követelések és tartozások összege közül a nagyobb összeg állapítja meg, a számadási kötelezettség megállapítási perben (tehát itt is felüti fejét a megállapítási jelleg) az az összeg, amelyet a felperes keresetében a számadás előterjesztésének elmulasztása esetére *„felszámít"*. Mit tartalmaz a „felszámítás" szó, afelől a törvény közelebbi útmutatást nem ad. A Pp. előbb idézett §-a (1) bek. első mondata ugyanis a perérték megszabására azt az összeget tekinti irányadónak, amit a felperes akként jelöl meg, hogy a nem pénzbeli követelés iránt indított perben, ha a felperes kijelenti, hogy a per tárgya helyett a meghatározott pénzösszeget elfogadja. Ez a szabály tehát „elfogadási készség"-ről, nem a „felszámítás"-ról beszél. Ennek a rendelkezésnek értelme szerint az elfogadási készség felajánlása nem kereseti kérelem — jelentősége az alperes irányában az, hogy őt pervesztessége esetén csak a nem pénzbeli követelésben lehet marasztalni, de vagylagos marasztalásnak, a pénzösszeg fizetésére való kötelezésnek nem lehet helye, viszont alperes számára a pénzösszeg megjelölése facultas alternatívát nyit meg, hogy a nem pénzbeli követelésben való marasztalás teljesítése helyett mentesítheti magát az összeg megfizetésével. Részben hasonló — de a 25. §-nál szigorúbb szabály van a 315. § (1) bek. harmadik mondatában. A mondat rendelkezése alapján „ingódolog kiadása iránti követelés esetében a kérelemben azt a pénzösszeget is meg kell jelölni (annyiban szigorúbb a szabály, mint a 25. § esetén, ahol a pénzösszeg megjelölése nem kötelező a felperesre, de viszont ez a szigorúság elhárítható azzal, hogy a felperes, aki a dolog természetbeni kiadásához ragaszkodik és nem hajlandó az adós választására bízni, hogy őt pénzben is kielégítheti) azzal, hogy a fizetési meghagyásos eljárást mellőzi, nem veszi igénybe — az obligatorius igénybevétel csupán az 1000 forintot meg nem haladó pénzkövetelésre áll fenn, (313. § (2) bek.) amit a hitelező a dolog helyett elfogadni hajlandó. Itt tehát újból az „elfogadás" szó szerepel, nem a felszámítás. Ezekből a rendelkezésekből tehát semmi sem hasznosítható a „felszámítás" tartalma irányában.

Szerepel ellenben a felszámítás a Pp. 79. §-ában. E szakasz szerint a hivatalból megállapítandó perköltség nem haladhatja meg a fél által „felszámított" összeget. A felszámítás itt tehát a kérelem kiegészítő része — a felszámítás egyenlő értékű a megítélés iránti kérelemmel. A 79. § körében tehát a felszámítás a kereseti kérelem, illetve annak kiegészítő része. Közelesnék a „felszámítás" kifejezés használata a tanú és főképp a szakértő díjazásánál, de sem a tanúnál, sem a szakértőnél a felszámítás nem kerül említésre, csupán a tanú irányában rendeli a bíróság, hogy a bíróság köteles a tanút költségmegtérítésére irányuló igényére figyelmeztetni. A gyakorlatban azonban a tanú, szakértő kiadásait, (a szakértői díjat is) felszámítja. Ez a felszámítás is kérelem, bár nem kereseti kérelem (ellenkérelem), amely felől a bíróságnak dönteni kell.

Nyomon vagyunk. A felszámításnak kérelemként való átalakítása nyújtana megoldást.

Ez az „átalakítás" persze simábban, zökkenésmentesebben — és a törvényesség betartása kapcsolatában vitamentesen — menne végbe a törvény reformjával, amelynek során a számadási perek szabályozása kikerülne mai elhelyezéséből és a „keresetről szóló VIII. fejezetben maradna ugyan, de elszakítottan a megállapítási pertől. Az új szövegben kifejezésre volna juttatandó, hogy a számadási kereset elsődleges petituma a számadásra való kötelezés volna, másodlagos petituma pedig az, hogy a számadás elő nem terjesztése esetén alperes köteleztessék a felperes által „felszámított" összeg megfizetésére és esetleg — visszaélések elke-

rülése végett — a bíróság felhatalmazást nyerne a túlzottnak talált felszámított összeg csökkentésére.

Nem volna-e lehetséges a törvényhozás megmozdítása nélkül a gyakorlat útján eljutni ehhez az eredményhez? A magam ügyvédi gyakorlatában találkoztam a fenti irányú kezdeményezésemmel szemben — (másodlagos petitumként előterjesztettem a felszámított összegre szóló marasztalási kérelmet) — elutasító álláspontlal. A bíró az Rpp 130 §-a alapján nem látta megengedhetőnek a megállapítási per felfokozását marasztalási perré. Hiába érveltem azzal, hogy a szakasz csak lehetővé (a felperes választásától függővé) teszi a megállapítási pert és nem teszi kötelezővé, kizárólagosan igénybevehetővé. A marasztalási pert nem rekeszti ki a rendelkezés. Külön eseti engedélyezésre — az általános keresetindítási jog figyelembevételével — szükség nincs; közömbös még az is, hogy a kereseti jog vitás elméleti problémái közül ki melyik álláspontot tartja helyesnek — a marasztalási per igénybevehetősége kizárva nincs (más a helyzet a megállapítási pernél, amelynél Grosschmid szavával élve, „a megállapítási per jogalapjához tartozik annak szükségessége", de a számadási perekben a szükségesség eseti igazolását feleslegessé teszi a törvény, amely mintha önmaga elengedné a szükségesség igazolását, mert ezt már a törvényhozó maga elvileg elismeri, ugyanúgy, mint ahogyan a beavatkozást a törvény általában a „jogi érdekhez" köti, de a beavatkozási jogot (Pp. 294. §) a származási perben megadja, hallgatólag elrendelve, hogy hiszen az anyagi jogi érdek mindig adva van, az eseti igazolás fölösleges). Más lapra tartozik, hogy az anyagi jogosultság fennállását a keresetindítási jog még nem jelenti, és hogy a per témája éppen az alanyi jog fennállásának vagy fenn nem állásának kérdése. De éppen az alanyi jog fennállásának — az ítélethozatal előtti stádiumában — vitás volta vonja maga után, hogy a fennállás lesz éppen a perben eldöntendő. Perjogi akadálya tehát a keresetnek nincs — de külön dolog, hogy az anyagi jog szempontjából fennállónak fog-e mutatkozni a keresettel érvényesíteni kívánt jog. És itt ugrik ki a kérdés: hogy a két marasztalási kérelem (a számadásra való kötelezés és az eventuálisan felszámított összegben való marasztalás) hogyan viszonylik az anyagi jogi megalapozáshoz. Az első marasztalási kérelemmel nem lesz baj, bár adódhatnak esetek, amikor a kért számadási kötelezés iránti kereset azért kerül elutasításra, mert a számadási kötelezettség alapjául felhozott jogviszony nem keletkeztet az anyagi jog szabálya szerint számadási kötelezettséget. Kovács Marcell kommentárjában (I. k. 441. lap) a maga ismert alaposságával több esetet sorol fel a bírói gyakorlatból, amelyek egyes jogviszonyok számadási kötelezettséget fakasztó erejét megtagadják. A marasztalás akadályául az a tényállás szolgál, amely a jogszabályban ezt a sanctiót kapja, hogy a számadási igényt nem ismeri el. De hát a számadás követelése iránti jog megtagadása a kivételes eset. Hogyan állunk azonban a felszámított összegben való marasztalás iránti eventuális kérelemmel? Ehhez mint foglal állást az anyagi jog?

Az első — önmagát felkínáló ellenvetés —, aki azt állítja, hogy követel — annak bizonyítani kell, aki pedig határozott pénzösszegben való marasztalást kér — annak nemcsak a követelés létét, de annak összegszerűségét is bizonyítani kell. A bizonyítási teher szabálya alól nincs menekülés. De még — folytatódik az ellenvetés — nemcsak a bizonyítási teher szabálya — ami többé-kevésbé tételes elrendezés kérdése, és bizony nem egyforma mindig a teher elosztás — de egy magasabb elv: az objektív igazságra való törekvés is útjában áll a felszámított összeg megítélése — az összeg bizonyítása híján.

Igaz-e, helytálló tétel-e az, vagy csak amolyan „grobe Münze", a felületén vékonyan arannyal befuttatott rézgyűrű, amivel a jámbor falusiakat csapják be?

Amikor Exner „a Beweisnotstand" elméleti kategóriáját megalkotta, a jogfejlődés számos ponton lazított is az ellenvetések szigorúságán. A tárgyi felelősség egyre szélesedő esetkörén túl a különböző területeken létesültek jogszabályok, amelyek tudatosan eltérnek a klasszikusnak tartott elvtől, az a bizonyítási ínség (ezt a kifejezést magyarosnak, a tartalmat is jobban kifejezőnek tartom, mint a Beweisnotstand szolgai fordításaként nálunk is állandósult „bizonyítási szükséghelyzet" szót) veszélyének elhárítására engedményeket tettek, amely engedmények részben anyagi jogi szabályokban (pl. éppen a tárgyi felelősség kiépítésében) részben perjogi szabályokban (pl. 206. § 3), részben olyan szabályokban, amelyekben elvegyül az anyagi jogi és a perjogi szabály (pl. a kötbérnél a jogosult mentesül a kár összegszerűségének bizonyításától) jelentkeznek. További példa a Ptk-ból a több személy károkozását szabályozó 344. §, amely egyrészt a károsult javára egyetemlegesen kötelezi a károkozásban résztvevőket (tehát mentesíti a károsultat attól a bizonyítástól, hogy a kötelezettek külön-külön mekkora kárt okoztak), másrészt a kártevők egymás közötti visszkereseti igényére az esetre, ha a károkozásban való részvételük aránya nem állapítható meg — azt rendeli, hogy egyenlő arányban kell helyt állniok.

Próbáljuk meg témánkra vetítetten — az érintett felek érdekhelyzete szempontjából is megvizsgálni a dolgot. A számadást kérő fél általában tájékozatlan abban az ügyvitelben, amelyről ő számot kér, de még ha részlettudása van is — az összeredményt nem ismeri. Ez a tájékozatlanság legtöbbször természetszerű — a számadást kérő félnek nem róható fel bűnül az ő tájékozatlansága. Ő rászolgál és rászorul arra, hogy a jog segítséget nyújtson neki. A számadásra kötelezett fél oldalán más a helyzet. Az igaz, hogy vele szemben „igazságtalan" ha őt bizonyítás nélkül esetleg nagyobb összegben marasztalják, mint amekkora valójában az ő tartozása. De ez a többletmarasztalás még sem éri őt igazságtalanul. Már a régi magyar jog vallotta: unde duae contrariae possunt simulesse vera; — consideratis diversis finibus. Ez a diversis finibus considerálás azt mutatja, hogy a számadásra kötelezettnek módjában áll a fenn nem álló többletben való marasz-

tálását elhárítani azzal, hogy számadást ad, amelynek megvitatása megnyitja a lehetőséget, hogy az objektív igazság a számszerűséget illetően megállapítható legyen. Vessen magára, ha ő a saját védelmére szolgáló lehetőséggel nem él a bírói kötelezés ellenére sem. Az elvileg felvethető sérelem gyakorlati szemmel a minimumra zsugorodik.

A „felszámításnak" olyan értelmezése, hogy a felszámított összegben való marasztalási kérelemnek — persze in eventu, a számadás elő nem terjesztése esetére szorított sanctioként — helye van, a gyakorlattól alig remélhető, de a törvényesség nevében emelhető aggályok is azt teszik indokolttá, hogy a törvény reformja, kiegészítése során törvényes rendelkezés mondja ki a fenti értelemben az eventuális marasztalási kérelem jogosságát.

Beck Salamon

Az elmélet és a gyakorlat viszonyának egyes időszerű kérdései az Állam- és Jogtudományi Intézet munkájában

Az Állam- és Jogtudományi Intézetben 1961. május 27-én nyilvános vitaülés folyt le az elmélet és a gyakorlat egyes időszerű kérdéseiről az Intézet tudományos munkatársainak és a gyakorlati jogélet egyes meghívott reprezentánsainak részvételével. A vitaülésen résztvettek az Igazságügyminisztérium részéről *Szalay József* és *Andó Ferenc*, az igazságügyminiszter helyettesei, illetve *Timár István*, a Legfőbb Ügyészség részéről *Farkas Sándor*, az MSZMP KB. adminisztratív osztálya részéről *Patkós Lajos*, a Kormánytitkárság részéről *Törőcsik Gábor*, a KDB részéről *Rosta Endre*, továbbá *Szakács Ödön* a Fővárosi Bíróság elnöke, *Beér János* professzor, az ELTE Jogi Kar Államjogi Tanszékének vezetője, *Király Tibor* docens, az ELTE Jogi Karának dékánhelyettese, *Fonyó Antal* docens, a Szegedi Egyetem Jogi Karána dékánja. Az ülés a vitát *Horváth Tibor*, az Állam- és Jogtudományi Intézet büntetőjogi osztálya vezetőjének előadása alapján folytatta le. Az alábbiakban vázlatosan közöljük az előadás és az azt követő hozzászólások tartalmát.

I.

Az előadó bevezetőként hangsúlyozta, hogy az Állam- és Jogtudományi Intézet fejlődésének jelenlegi szakasza, a kutatómunka tervezésének jellegében bekövetkezett változások, az állami szervek újabb gyakorlati igényei egyaránt szükségessé teszik, hogy az elmélet és a gyakorlat általános viszonyát a jelen fejlődési szakaszra konkretizáljuk, s ennek alapján kutatómunkánk egészére és részletfeladataira, illetve a kutatómunka módszereire bizonyos következtetéseket vonjunk le. A vitaülés célja az, hogy az elmélet és gyakorlat viszonyának marxista tételeire támaszkodva elvi alapon vesse fel az Intézet következő fejlődési szakaszának e viszonyból fakadó problémáit, s konkrét javaslatokkal járuljon hozzá e feladatok megoldásához. E problémák felvetéséhez azonban elöljáróban tisztázni kell a gyakorlat fogalmának és a tudományos munka pártosságának kérdését.

Az előadó behatóan taglalva e kérdéseket hangsúlyozta, hogy a jogtudomány számára a gyakorlat fogalma differenciáltan jelentkezik, az nem szűkíthető le a bírói gyakorlatra, általában az állami szervek jogalkalmazó gyakorlatára. A jogtudomány, mint elmélet számára a gyakorlat, elsősorban mint társadalmi gyakorlat jelentkezik, amelynek három síkja különböztethető meg: *1.* a jog keletkezését, változását determináló társadalmi jelenségek gyakorlatának síkja, *2.* a jog által szabályozott körön belül a jogkövető magatartások társadalmi gyakorlatának síkja, *3.* illetve a jogot nem követő magatartások folytán keletkező állami-társadalmi reakció gyakorlatának síkja. Következésképpen a jogi gyakorlat kérdései a társadalmi gyakorlatnak csak egyik aspektusát képezik, azonban az elmélet számára mindhárom aspektus kutatása egységes feladatként jelentkezik. A jogtudományi kutatómunka jellege megköveteli, hogy a társadalmi gyakorlatot mindig a jogi gyakorlat igényeinek aspektusából vizsgáljuk. A társadalmi gyakorlat elsődlegességének hangsúlyozása tehát semmiképpen sem vezethet a jogi gyakorlat tanulmányozásának mellőzéséhez. Ellenkezőleg csak a társadalmi gyakorlat mélyebb megismerése ad lehetőséget a jogi gyakorlat kérdéseinek teljes megértéséhez és problémáinak teljes megoldásához.

A gyakorlat fogalmának ilyen felfogásából bizonyos következtetések adódnak. Először: ki kell dolgozni a társadalmi gyakorlat megismerésének megfelelő társadalmi-tudományi módszereit. Másodszor: a jogi gyakorlat feltárásában, elemzésében, problémáinak megoldásában el kell kerülni a jogi pozitívizmus egysíkúságát. Az Intézet kutatómunkájában az elmúlt években bizonyos fokig háttérbe szorult a tételes jog elemzése, a jogi gyakorlat problémáinak feldolgozása. Az elméleti alapkutatásokban elért eredmények azonban ma már lehetővé teszik e kérdések behatóbb vizsgálatát. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kutatómunkában visszatérhet az egyszerűen tényleíró, pozitívista módszer. A jogtudomány nem merülhet ki a tételes jog egyszerű regisztrálásában, de ugyanakkor annak regisztrálását nem is mellőzheti. A tételes jog feldolgozása során a kutatómunkában össze kell kapcsolni a filozófiai, történeti, jogösszehasonlító és ténymegállapító elemeket. E módszertani szempontok alkalmazása biztosítja, hogy a jogi gyakorlat problémái közül valóban a lényeges, a jogi gyakorlatban tükröződő társadalmi gyakorlat problémáit ragadjuk meg és azokat általánosítva emeljük az elmélet szintjére. Ebből következik, hogy mint eddig is, ezután sem tarthatjuk elsődleges feladatunknak a jogi gyakorlat eseti, elszigetelt problémáinak megoldását, hanem a jogi gyakorlatnak a társadalmi gyakorlat szempontjából lényeges problémáival kell foglalkoznunk.

A gyakorlat kérdésének ilyen felfogása szoros kapcsolatban áll a kutatómunka pártos jellegével. A feladat nem egyszerűen a tételes jog regisztrálása, hanem a kü-

lönböző jelenségek területén a tények megállapításán túlmenően a fejlődés fővonalának, várható tendenciáinak feltárása. A kutatómunka akkor felel meg a pártosság követelményének, ha nemcsak egyszerűen a fennálló igazolását adja, hanem a fejlődés fő vonalának feltárásával aktívan befolyásolja, alakítja jogéletünket. A tudományos kutatás marxista pártosságának elve azonban nemcsak a kutató szemléletét, hanem a kutató gyakorlati magatartását is meghatározza. A tudományos kutató nem lehet közömbös az általa feltárt igazság érvényesülése iránt. Nem elég egy társadalmi jogi jelenség fejlődésének fővonalára elméletben rámutatni, küzdeni kell annak gyakorlati érvényesítéséért is.

A továbbiakban az előadás azt vizsgálta, hogy az Állam- és Jogtudományi Intézet fejlődése során a kutatómunkában a gyakorlat igényei hogyan érvényesültek.

Az előadó rámutatott arra, hogy az elmult öt év során az Intézet jelentős fejlődésen ment keresztül. Szervezeti formái kialakultak és a tapasztalt elméleti szakemberek mellett felnőtt és megerősödött egy olyan fiatal kutatógárda, amely ma már bonyolultabb feladatok megoldására is képes. Ezekben az években majdnem minden jogágazat kutatási területén jelentős eredmények születtek. Jellemző adat, hogy az Intézetben az 1960. év folyamán 10 monográfia, kb. 185 ív terjedelemben, s 54 kutató jellegű tanulmány és cikk kb. 90 ív terjedelemben készült el. Ebben az időszakban a kutatómunka jellegét tekintve, elsősorban az alapkutatások felé fordult. Nemcsak az Intézet, hanem az egész magyar jogtudomány helyzete megkövetelte, hogy szocialista jogtudományunk kialakítása során elsősorban az egyes tudományágak elméleti alapproblémái nyerjenek megvilágítást. Ez a bizonyos fokú elméleti befeléfordulás — amely a gyakorlat szempontjából az Intézet negatívumának tűnt — tehát szükségszerű volt.

Emellett azonban az Intézet mindig feladatának tartotta a gyakorlati igények kielégítését, a gyakorlati problémák megoldásában való közreműködést. Ez azonban nem annyira a kutatómunka jellegében, mint inkább az Intézet egyéb irányú tevékenységében mutatkozott meg. Így az Intézet résztvett a társadalmi gyakorlat egyes problémáinak felmérésében és bizonyos szintű vizsgálatában. Nem volt olyan jelentősebb jogszabályalkotás, amelynek előkészítésében az Intézet valamilyen formában ne vett volna részt. A gyakorlattal való kapcsolatot szolgálja az Intézet munkatársainak a Jogász Szövetség szakosztályaiban, a Jogtudományi Közlöny, az Állam és Igazgatás szerkesztésében kifejtett tevékenysége is.

Az előadó hangsúlyozta, hogy az Intézet előtt álló fejlődési szakaszban általános feladatként jelentkezik az alapkutatások folytatása mellett az eddig elért eredmények alapján a gyakorlat problémáinak bizonyos szintű feldolgozása, illetve az elméleti alapkutatások és a gyakorlati problémák megoldásának egymáshoz való közelítése.

A továbbiakban az előadó azt a kérdést tisztázta, hogy a gyakorlati igények hogyan jelentkeznek az Intézetnek az állami szervekhez fűződő kapcsolatai tekintetében, a kutatómunkában, illetve hogyan befolyásolják a kutatómunka tervezését.

Az előadó hangsúlyozta, hogy a kétségkívül meglevő és jól funkcionáló személyi kapcsolatok sok szálából létre kell hozni azokat a szervezeti formákat, amelyek időtállóan és rendszeresen biztosíthatják az Intézetnek az állami szervekkel való kapcsolatának fennmaradását és elmélyülését. Az állami szervekkel való kapcsolat, mint minden kapcsolat kétoldalú, és nemcsak az Intézet kezdeményezésén múlik. A kapcsolatok kialakítása azonban jelentős mértékben függ az Intézet kezdeményező szerepétől. Ebből a szempontból igen jelentős az Intézet dokumentációs munkájának szerepe, amelynek színvonala — elsősorban a gyakorlat igényeire tekintettel — további fokozásra szorul.

A kutatómunkában gyakorlati igények meglehetősen differenciáltan jelentkeznek. Ezeknek az igényeknek a kielégítési formája is változatos, s a jövőben ezeket a formákat fokozottabban kell kifejleszteni. Ilyen új kifejlesztendő formák lehetnek bizonyos gyakorlati problémáknak belső előterjesztés, elaborátum formájában való kidolgozása, az Intézetnek különböző kérdésekben kifejtett szakvéleményei stb.

Az előadó rámutatott arra, hogy a jogalkalmazó szervek számos területen joggal kérik számon egész jogtudományunktól gyakorlati kézikönyvek, jogszabály-kommentárok hiányát. Bizonyos lemaradás kétségkívül van ezen a területen. A szocialista jogrendszer kiépítésével, az elméleti alapkutatások eredményeinek felhasználásával ma már lehetőség nyílik arra, hogy az Intézet ezt a gyakorlati igényt is fokozottabban elégítse ki. Biztosítani kell, hogy az egyes szakterületek szükségletei szerint az ilyen jellegű munkák is helyet kapjanak a kutatási tervekben. Ennek az igénynek felismerése alapján vette fel például az Intézet büntetőjogi osztálya munkatervébe a közlekedési és az élet- és testi épség elleni bűncselekmények monografikus feldolgozását. Bizonyos idő múltán átfogó jogszabályaink, így pl. a Ptk., s a remélhetőleg közeljövőben elfogadásra kerülő Btk. kommentárokat igényelnek. Természetes, hogy az Intézet nem vállalhatja magára az ilyen jellegű gyakorlati kézikönyvek összeállításának teljes terhét. Ez azonban nem is szükséges. Gyakorlati kézikönyvek írása nem lehet az elméleti jogászok monopóliuma. A fejlődést inkább arra kellene irányítani, hogy ilyen jellegű munkák elvégzésére olyan munkaközösségek jöjjenek létre, amelyben elméleti jogászok részvétele biztosítsa az adott munka megfelelő színvonalát.

A továbbiakban az előadó vázolta, hogy az egyes tudományágak területén milyen gyakorlati igények jelentkeznek, s azok kielégítése mennyiben befolyásolja a kutatómunkát. Rámutatott arra, hogy az állam- és jogelméleti kutatások területén a társadalmi gyakorlattal kapcsolatos felmerülő kérdések direkt tanulmányozásán túlmenően e tudományág számára a gyakorlati problémák áttételesen, az egyes szakjogágazatokon keresztül jelentkeznek. Ezért a jogelméleti kutatók részére a „közelebb a gyakorlathoz" jelszó a szakjogágaza-

tokhoz való közelítést is jelenti. Ez egyben felveti azt a munkamódszerbeli követelményt is, hogy a jogelméleti és szakjogágazati kutatók szorosabban működjenek együtt a problémák megoldásában.

Az államjog és az államigazgatási jog kutatási problémáit érintve, az előadó kiemelte, hogy a gyakorlat igényei szempontjából időszerűvé vált a bírósági és ügyészségi szervezet és igazgatás, illetve ellenőrzés problémáinak kidolgozása. A tudományos munka komplexitása feltétlenül szükséges ezen a területen is, mert csak egyoldalúságot eredményez, ha e témák kutatását kizárólagosan egy tudományág területére korlátozzuk.

Az Intézet polgári jogi osztályának kutatási területén az általános kérdéseken kívül a munkajogi és a termelőszövetkezeti jogi gyakorlati problémák feldolgozásának időszerűsége lép előtérbe. Az utóbbi vonatkozásában elsősorban bizonyos felmérésekkel azt szükséges tisztázni, hogy mi általánosítható a termelőszövetkezetek gyakorlatából jogi szinten, melyek azok a problémák, amelyek jogi kutatást és megoldást követelnek.

A büntetőtudomány területén a távlati kutatási terv által kijelölt elméleti problémákon felül az Intézet nagy jelentőséget tulajdonít egyes, különösrészbeli problémák kidolgozásában. Így került felvételre az Intézet munkatervébe a közlekedési bűncselekmények, illetve az élet és testi épség elleni bűncselekmények feldolgozása. Ugyancsak az ezévi tervben szerepel a kisebb súlyú, társadalmi tulajdon elleni bűntettek néhány kérdésének kidolgozása is. A későbbiekben a kutatások feltétlenül kiterjesztendők a társadalmi tulajdon elleni bűntettek egészének gyakorlati-elméleti kérdéseire, továbbá — esetleg külső erők bevonásával — a hivatali bűncselekményekre is. E mellett nem rekeszthetők ki a figyelemből az olyan, a társadalmi gyakorlat által felvetett problémák sem, mint például a társadalmi bíráskodás problematikája.

A nemzetközi jog kutatási területén a gyakorlati igények különösen előtérbe helyezik a szocialista államok új típusú kapcsolatából folyó gyakorlati kérdések tanulmányozását. Ilyenek például a KGST működésének problémái, valamint szocialista államok gazdasági együttműködéséből következő nemzetközi magánjog kérdései.

Az előadás befejező részében az előadó azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy az Intézet elméleti eredményei mennyiben jutnak el gyakorlati jogászokhoz. Rámutatott arra, hogy ezen a területen még vannak hiányosságok. A gyakorlati jogászok körében, különösen alsóbb szinten, az elméleti jogászok tevékenységének megítéléséről még mindig élnek eléggé egyoldalú nézetek. Ennek egyik legjobb orvosszere lehet az Intézet munkájának szélesebb körben való ismertetése, gyakorlati szakemberek bevonása az Intézet munkájába, egyes intézeti kiadványok együttes értékelése a gyakorlati jogászokkal. Általában nem hagyható figyelmen kívül, hogy az elmélet és a gyakorlat viszonya kölcsönös és dialektikus kapcsolat, amelyen belül nemcsak az elméletnek kötelessége a gyakorlatból kiindulni, s eredményeit a gyakorlat ellenőrzésének alávetni, hanem a gyakorlat feladata is önmaga színvonalának emelése és az elmélethez közelítése.

II.

Az előadást számos hozzászólás követte. A hozzászólók általában kifejezésre juttatták egyetértésüket a gyakorlat fogalmának az előadás által vázolt felfogásával és részletesen foglalkoztak az előadás által felvetett egyes kérdésekkel.

Vermes Miklós a kriminológiai kutatások helyzetéről beszélt. Rámutatott, hogy ezideig ezen a területen elsősorban a módszertani alapok kimunkálása folyt; a konkrét kutatások részben a gyakorlati nehézségek és akadályok következtében csak most indulnak be.

Halász József hangsúlyozta, hogy a jogtudományi elméleti kutatás elsődleges feladata a szocialista állam és jogfejlődés törvényszerűségeinek feltárása és ezen az alapon az egyes jogintézmények elemzése, fejlesztése. Vizsgálni kell azonban, hogy a szocialista állam és jog fejlődésének általános törvényszerűségei hogyan érvényesülnek az egyes szocialista országok, és így hazánk sajátos feltételei között. Kiemelte, hogy az Intézet munkájában a jövőben is az elméleti alapkutatásokon van a hangsúly, ezt követelik meg a gyakorlati igények kielégítéséhez fűződő érdekek.

Törőcsik Gábor hangoztatta, hogy az Intézet és a Kormánytitkárság között ezideig is gyümölcsöző kapcsolatot még rendszeresebbé és szervezettebbé lehet tenni. Ennek alapja az a gyakorlati szükséglet, amely a szocialista demokratizmus továbbfejlődéséről, a szocialista demokrácia új formáinak kialakulásából következik. Kijelentette, hogy a Kormánytitkárság a jövőben is biztosítja, hogy működési területén az Intézet munkatársai behatóan megismerkedjenek a gyakorlat problémáival.

Tímár István hangsúlyozta az Intézet pozitív és jelentős szerepét a kodifikációs munkálatokban. Hiányolta azonban, hogy az elmélet nem foglalkozik behatóan a bírói gyakorlat problémáival, nem nyújtja a bírói gyakorlat elméleti kritikáját. Álláspontja szerint az elméleti alapkutatások elsődlegességének elismerése mellett is az Intézetnek részt kell vállalnia a jogalkalmazási és jogértelmezési problémák megoldásában. Hangoztatta, hogy a bírói gyakorlatnak átfogó kommentárokra, kézikönyvekre van szüksége, amelyeknek összeállítására ma már a szocialista jogrendszer kiépítésének szakaszában minden lehetőség adva van. Egyetértett Vermes Miklós kritikájával a bűnoktani vizsgálatok megszervezésének problémái tekintetében és rámutatott, hogy a bűnoktani kutatások hiánya jelentősen nehezíti a büntetőjogi kodifikációt és a bűnözés elleni küzdelem társadalmi szervezését. Rámutatott arra is, hogy az elmélet és a gyakorlat kapcsolatának hiányossága tükröződik abban, hogy a gyakorlati jogászok kevéssé ismerik az Intézet munkáját. Ennek kiküszöbölésére több javaslatot tett.

Rosta Endre beszámolt arról, hogy nemrégiben elkezdték a KDB gyakorlatának elemzését, amelynek keretében vizsgálni kívánják a döntések társadalmi hatásait. Ennek a kezdeményezésnek az az előadásban is hangoztatott felismerés

az alapja, hogy a jogalkalmazó szervek, nevezetesen a KDB gyakorlatának helyessége vagy helytelensége csak e társadalmi hatások feltárása alapján lehetséges. Kérte az Intézetet a KDB gyakorlatának fokozottabb értékelésére és a nemzetközi gyakorlat feldolgozására.

Király Tibor rámutatott arra, hogy a társadalmi jogtudat fejlesztése, s a bírói gyakorlat színvonalának emelése érdekében olyan kézikönyvekre van szükség, amelyek átmenetet képeznek a monográfia és a kommentár között, és amelyek egyaránt felölelik az adott bűncselekménykategória alapjául szolgáló társadalmi viszonyok elemzését, a gyakorlati jogdogmatikát, és az adott területen a bűnözés okait elősegítő tényezőit.

Farkas Sándor hozzászólásában foglalkozott az Intézet és a Legfőbb Ügyészség kapcsolatának kérdéseivel. A kutatómunka tervezése tekintetében hangsúlyozta, hogy nem szabad a tervezést megmereveníteni, mert ez a társadalmi gyakorlatban felmerülő újabb feladatok folytán bizonyos ütemvesztéshez vezethet. Ilyen, szerinte, a társadalmi igények mögött máris elmaradt kutatási feladatként a társadalmi bíráskodás elméleti alapjainak kimunkálását jelölte meg.

Szakács Ödön hozzászólása során megállapította, hogy a gyakorlati területen dolgozó jogászok nem ismerik eléggé az Intézet munkáját és javaslatokat tett e hiányosság kiküszöbölésére. Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az Intézet foglalkozzék a bírói gyakorlat, s elsősorban a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatának értékelésével, annak elméleti bírálatát adja. Nézete szerint a Ptk. kommentárjának hiánya az ítélkezésben erősen érezhető, s hasonló helyzetet elkerülendően javasolta, hogy a Btk. megjelenésével egyidőben, illetve közvetlenül utána az elméleti jogászok készítsék elő a Btk. kommentárjának kiadását.

Szabó András hozzászólásában a társadalmi gyakorlat vizsgálatának követelményéből folyó módszertani kérdésekkel foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy ez felveti a megfelelő szociológiai módszerek alkalmazását, illetve más tudományágak (pedagógia, lélektan stb.) eredményeinek hasznosítását. Ez biztosítja a rossz értelemben vett jogászi szemlélet felszámolását, illetve azt, hogy a jogtudomány eredményei is visszahassanak az egyéb tudományok fejlődésére.

Beér János kiemelte, hogy az Intézetnek jelentős szerepe van a jogtudományi élet szervezésében. Hangsúlyozta, hogy a gyakorlattal való kapcsolatot nem lehet leszűkíteni a dokumentációra, és az ad hoc jellegű feladatok megoldására. Az elméleti munka célja a gyakorlat befolyásolása és ennek érdekében szervezett kapcsolatok kialakítására van szükség.

Eörsi Gyula néhány, az Intézet polgári jogi osztályát érintő kérdésben tájékoztatta az ülés résztvevőit. Ellenvetést tett Szakács Ödönnek a Ptk. kommentárjának kiadásával kapcsolatos kijelentésére, mert álláspontja szerint ilyen kommentár kiadására csak több éves bírói gyakorlat feldolgozása alapján kerülhet sor.

Szabó Imre, az Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója hozzászólásában a vitából levonható néhány elméleti következtetésre mutatott rá. Hangsúlyozta, hogy a jogtudományi elméleti munka feladata kettős: egyrészt a társadalmi tudat befolyásolása, formálása, másrészt a jogintézmények kimunkálása. Ebben a folyamatban azonban a tudományos kutató is egyrészt passzív alanya a társadalmi tudat alakulásának, másrészt aktív részese az állami-politikai munkának, felelős a jogpolitikai feladatok elméleti megalapozásáért. A jogtudományi munka feladataiból következnek a tudományos tevékenység különböző formái. Az állami-politikai feladatok megoldásában való részvétel nem szorítja háttérbe a tudományos kutatásnak az alapvető elméleti problémák kidolgozására irányuló erőfeszítéseit. Emellett az elméleti munkának ki kell terjednie a jogalkalmazás elvi kérdéseinek feldolgozására is, amely azonban sohasem lehet puszta esetfeldolgozás. Hangsúlyozta, hogy ma a szocialista jog területén nagyjelentőségű változások történnek. A szocialista demokratizmus továbbfejlődésével, a kommunista önigazgatás elemeinek fokozatos kialakulásával a jog társadalmi együttélési normává, a jogalkalmazás társadalmi tevékenységgé alakul át. Ennek a folyamatnak, mint társadalmi törvényszerűségnek a tanulmányozása, a hazai adottságok között e fejlődési formáknak feltárása az Intézet egyik alapvető feladata.

A vitaülés *Horváth Tibor* zárszavával ért véget. Megállapította, hogy a vitaülés elérte célját. Teljes egység alakult ki a vita résztvevői között a gyakorlat fogalmának kérdésében és az ÁJI soronlevő feladatai tekintetében. Az Intézet és az állami szervek közötti kapcsolatokról elhangzott javaslatok tekintetében kijelentette, hogy azok részletes megtárgyalására az érdekelt állami szervek vezetőivel az Intézet vezetősége visszatér.

Horváth Tibor

Az ENSZ tanulmányi konferenciája a nők családjogi helyzetéről

Az ENSZ Titkársága, a Román Népköztársaság kormányával együttműködve, 1961. június 19—július 3 között — az ENSZ közgyűlése 926/X. sz. határozatának megfelelően — a nők családjogi helyzetének megvitatására tanulmányi konferenciát hívott össze.

A konferenciának az volt a célja, hogy az európai államok jogászainak és a különböző irányzatú nőmozgalmak képviselőinek eszmecserére adjon lehetőséget. A tanácskozás — amely megfelelő konklúziókat fogadott el — egyúttal alapot szolgáltatott ahhoz, hogy regionális keretekben a többi földrészen is sor kerüljön hasonló tanulmányi konferenciák összehívására.

A tanácskozásokon az ENSZ, illetve a szakosított intézmények 23 európai tagállama képviseltette magát. 15 olyan nemzetközi szervezet, melynek az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa mellett konzultatív státusza van, megfigyelőt küldött a konferenciára. Megemlítendő, hogy Svájc, Portugália, Spanyolország és Törökország nem vettek részt a konferencián. Távolmaradásuk nyilván azzal magyarázható, hogy ezeknek az államoknak a női egyenjogúság elvének megvalósításával kapcsolatban nem igen lett volna mondani-

valójuk. A konferencián összesen 62 küldött vett részt, ezek döntő többség, 50 nődelegátus volt.

A Román Népköztársaság kormánya — az ENSZ Titkárságával egyetértésben — meghívta a Német Demokratikus Köztársaság és a Nemzetközi Demokratikus Nőszövetség képviselőit is, s nekik is, mint a többi résztvevőnek, biztosították a szabad hozzászólás jogát.

A tanácskozást Ion Gheorge Maurer, a Román Minisztertanács elnöke nyitotta meg, s kifejezte reményét, hogy a konferencia az ENSZ Alapokmányának szellemében elő fogja mozdítani a különböző társadalmi rendszerű és politikájú államok együttműködését.

John P. Humphrey, az ENSZ Titkársága Emberi Jogok Főosztályának vezetője, a konferencia megnyitása alkalmával hangsúlyozta: azért találták e tanácskozásokra oly alkalmasnak Romániát, mert itt már megvalósult a nők teljes egyenjogúsága.

A konferencia napirendjén a következő kérdések szerepeltek: I. A házasságkötési korhatár, a házasságkötés alaki kellékei; II. A házasságkötés hatása a nő személyi állapotára; III. Házassági vagyonjog; IV. A házasság megszűnése és bírói felbontása; V. A szülők jogai és kötelességei: az egyedülálló nő jogi helyzete; VI. Örökjog; VII. Szociális tényezők, amelyek a nő helyzetét a családon belül befolyásolják.

A konferencián résztvevő államok, a konferencia megnyitását megelőzően, összefoglalókat juttattak el az ENSZ Titkárságához, amelyekben ismertették a napirenden levő kérdésekre vonatkozó hazai szabályozásukat. Az egyes államokon kívül az ENSZ Titkársága ugyancsak összefoglalta azt a tevékenységet, amelyet a nők jogainak védelmében a nemzetközi szervezetek (az ENSZ Közgyűlése, a Gazdasági és Szociális Tanács, az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága és az ENSZ Nők Helyzetével foglalkozó Bizottsága) fejtettek ki.

Külön összefoglaló készült azoknak az országoknak a szabályozásáról, ahol az 1804-ből származó Francia Polgári Törvénykönyv — a Code Napóleon — hatása ma is érezhető. (Franciaország, Belgium, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Luxemburg, Hollandia), a szocialista országokban hatályos rendelkezésekről, a skandináv államok (Svédország, Dánia, Norvégia, Finnország, Izland) családjogi helyzetéről valamint a „Common law" országainak) az Egyesült Királyság, Írország) gyakorlatáról.

Már az összefoglalók tartalma elárulta, hogy a napirend egyes pontjainál a nők egyenjogúságának elvéért küzdelem fog kialakulni. Amíg a szocialista államok családjogi törvényhozása következetesen érvényre juttatja ezt az elvet, ez korántsem mondható el a Code Napoléon alapelveit követő országok törvényhozásáról. Ezeknek az országoknak a törvényhozásáról készített összefoglalónak már a bevezetésében — igen jellemző módon — a következő olvasható: „A Francia Polgári Törvénykönyv kidolgozását, ami a családjogi vonatkozásokat illeti, közvetlenül befolyásolta a megvetésnek az az érzése, amelyet Napóleon az asszonyokkal szemben érzett; ezt a személyes érzését politikai és társadalmi elképzelései is táplálták." „Ebből következett a házasság intézményének olyan szabályozása, amelyben az asszony, aki férjének szigorúan alá volt rendelve, sem saját személyének, sem javainak nem volt a gazdája; amelyben a gyermekek alá voltak vetve az atyai hatalomnak, amelyet egyedül az apa gyakorolt; amelyben a házasság felbontásának és az ágytól való elválásnak az okai a házasfeleket tekintve nem voltak azonosak."

A konferencia a viták vezetésére napirendi pontonként vitavezetőt jelölt ki. A vitavezetők az összefoglalók alapján jelentéseket állítottak össze. A tanácskozás e jelentéseket vitatta meg: a vita végén a vitavezető leszűrte a konklúziókat. A hét napirendi pont megtárgyalása után pedig a konferencia megvizsgálta és elfogadta a konferencia lefolyásáról készített általános jelentést, amely tartalmazta az egyes pontokról készített jelentéseket, valamint a konklúziókat.

Az alábbiakban foglalom össze az egyes napirendi pontoknál kialakuló vita valamint az elfogadott konklúziók lényegét.

I. A házasságkötési korhatár, a házasságkötés alaki kellékei

Ebben a kérdésben a konferencián nem alakult ki lényeges vita. A konferencia résztvevőinek többsége azon a véleményen volt, hogy a házasságkötési minimális korhatárt férfiakra, nőkre egyaránt azonos módon kellene megállapítani. A tanácskozás résztvevői egyetértettek abban is, hogy ezt a minimális korhatárt inkább fel kellene emelni, sem hogy leszállítani. Azt is megállapították, hogy a házassági korhatár felemelése esetében is kivételesen, meg kell adni az engedélyt a házasság korábbi megkötésére.

A konferencia résztvevői teljesen egyöntetűen állapították meg, hogy Európa valamennyi államában a felek szabad hozzájárulása képezi a házasságkötés érvényességének lényeges előfeltételét. Abban is egyetértés állott fenn, hogy a házasságkötést az állami anyakönyvekbe be kell jegyezni.

Az elfogadott *konklúziók* lényeke a következő: *1.* Európa minden államában a felek szabad hozzájárulása a házasságkötés lényeges előfeltétele; *2.* Kívánatos a házassági korhatár felemelése, ez a korhatár férfiaknál, nőknél egyaránt megegyezhetnék a nagykorúság korhatárával. 16 évnél korábban ne legyen lehető a házasság megkötése; *2.* A tanácskozás résztvevői remélik, hogy az ENSZ Közgyűlése el fogja fogadni a házasságkötéshez való szabad hozzájárulásról, a házasságkötési minimális korhatárról és a házasságkötés bejegyzéséről az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa által készített nemzetközi egyezmény tervezetét. Az egyezménytervezetbe foglalt rendelkezések ugyan már Európa valamennyi államában megvalósultak, de elfogadásuk világviszonylatban komoly haladást jelentene.

II. A házasságkötés hatása a nő személyi állapotára

Ennél a kérdésnél már élesen megmutatkozott, hogy *a konferencián a szocialista államok küldöttei voltak a hangadók, ők képviselték következetesen a női egyenjogúság elvét.*

A kapitalista államok küldöttei kénytelenek voltak azt bizonygat-

ni, hogy ott, ahol a törvény még nem biztosítja a nő egyenjogúságát, a valóságos helyzet számára nem olyan kedvezőtlen.

Ausztriában a házastársak lakhelyének megválasztási joga a törvény szerint még a férjet illeti meg. Ugyanez a helyzet a Code Napóleon elveit követő országokban. Az angol jog szerint is a feleségnek követnie kell férjét lakhelyére. Görögországban is a családon belül még a férjé a hatalom, de — a görög küldött állítása szerint — a közeletben már egyenjogúak a nők: hivatást azonban csak a férjük hozzájárulásával választhatnak. A görög küldött védekezésképpen előadta, hogy az általa képviselt nőmozgalom harcol a nők egyenjogúságáért.

A konferencián vita alakult ki abban a kérdésben, hogy a házasságkötés milyen hatást gyakoroljon a nő állampolgárságára, illetve a női egyenjogúság elve e téren miként valósuljon meg.

Az elfogadott *konklúziók* lényege a következő:

1. A házasságkötés — az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 16. cikkének és az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa 503(D)XVI. számú határozatának megfelelően — ne gyakoroljon semmiféle olyan hátrányos hatást a nő személyi állapotára, amely sértené a nemek egyenjogúságának elvét; *2.* A házastársak névviselésével kapcsolatban is ez az elv kerüljön alkalmazásra: mindkét házasfélnek álljon jogában eldönteni, hogy megtartja-e a házasságkötés után saját nevét, felveszi-e házastársa nevét, illetve mindkettőjük nevét fogja-e használni; *3.* A házasfelek lakhelyüket szabadon választhassák meg; *4.* Külföldi állampolgárral való házasságkötés ténye ne érintse a nő állampolgárságát. A nő állampolgársága személyi állapotának döntő eleme, mert az esetek többségében ettől függ politikai jogainak gyakorlása. A férjezett nők állampolgárságáról szóló egyezményt minél több állam erősítse meg;[1] *5.* A házasságkötés ne akadályozza meg a nőt polgári jogainak gyakorlásában; *6.* A házasságkötés semmiben ne érintse a nőnek a munkához, a hivatása szabad megválasztásához való jogát.

III. Házassági vagyonjog

E kérdés megtárgyalása során világosan megmutatkozott, hogy Európában a házassági vagyonjog szabályozásának három típusa alakult ki: *a) az általános vagyonközösség rendszere* (la communauté universelle des biens), amelyben a házastársak közös tulajdonát képezi a házasságkötés előtt és alatt szerzett vagyon összessége; *b) a korlátozott vagyonközösség rendszere* (la communauté des biens limitée) amely szerint csák a házasság tartama alatt szerzett vagyon a házasfelek közös tulajdona. Mind az általános vagyonközösség mind a korlátozott vagyonközösség rendszerét alkalmazó államok között vannak olyanok, ahol — a női egyenjogúság elvével ellentétben — a vagyon kezelésének joga kizárólag a férjet illeti meg. (Így Franciaországban, Belgiumban, Spanyolországban, Portugáliában stb.) *c) a vagyon elkülönítési rendszer* (la séparation de biens), amelynek alkalmazása esetében a házasságkötés előtt és alatt szerzett vagyon a házasfelek saját tulajdonában marad. (Ezt a rendszert Dánia és Norvégia kivételével elsősorban a többi skandináv államban alkalmazzák.)

A vita során ebben a kérdésben mutatkozott meg leginkább a mély ellentét a szocialista és a kapitalista társadalmi berendezkedésű államok között. A tőkés államok képviselői elsősorban a *vagyonos* házastárs érdekeit tartották szem előtt. A szocialista államok küldöttei voltak azok, akik szót emeltek a házasságkötés idején vagyonnal nem rendelkező, vagy kizárólag a háztartásban dolgozó nő védelmében.

Az elfogadott *konklúziók* lényegében ezt a felfogást juttatták kifejezésre. Ezek szerint: *1.* A különböző házassági vagyonjogi rendszerek ne legyenek ellentétben a házasfelek egyenjogúságának elvével; *2.* A házassági vagyonjogi rendszerek egyike se akadályozza meg a férjezett nőt polgári jogainak gyakorlásában; *3.* Mivel a házasfelek többsége nem köt házassági szerződést, vitathatatlan a törvényes házassági vagyonjogi rendszerek jelentősége; *4.* A házassági vagyonjogi rendszerek ne tartalmazzanak a nő számára hátrányos rendelkezéseket. Így meg kell szüntetni: *a)* a házassági vagyonközösségi rendszerekben a férj kizárólagos vagyonkezelési jogát; *b)* a vagyon elkülönítési rendszerben a házasság tartama alatt szerzett javak egyenlőtlen elosztását. (különösen ha a nő a házasság tartama alatt a háztartásban dolgozott.)

A konferencia végül annak a reményének adott kifejezést, hogy az emberi jogok készülő egyezménytervezetébe az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 16. cikkének megfelelő rendelkezés kerül.[2]

IV. A házasság megszűnése és bírói felbontása

A konferencián az az egyöntetű álláspont alakult ki, hogy védeni kell a házasság szilárdságát; mindamellett a többség azt hangoztatta, hogy el kell ismerni a házasság felbontásának intézményét.

Olaszország és a katolikus nőszervezetek képviselői voltak azok, akik a házasság szentségére, felbonthatatlan jellegére hivatkoztak. Csak az ágytól és asztaltól való elválást tartották elfogadhatónak. Az olasz küldött azonban hangsúlyozta, hogy a férj hűtlensége ennek kimondására nem szolgálhat alapul.

[1] A férjezett nők állampolgárságáról szóló New Yorkban, 1957. február hó 20. napján kelt egyezmény lényeges rendelkezései a következők: a szerződő államok megegyeztek abban, hogy sem a saját állampolgáraiknak külföldi állampolgárral való házasságkötése vagy az ilyen házasság felbontása, sem a férj állampolgárságának a házasság tartama alatt történő megváltozása önmagában nem lehet kihatással a feleség állampolgárságára. A szerződő államok biztosítják, hogy az a külföldi állampolgárnő, aki bármely állampolgárukkal házasságot kötött, kívánságára, különleges kedvezményes honosítás eljárás útján nyerheti el férje állampolgárságát.
A Magyar Népköztársaság a fenti egyezményt 1959. december 3-án már megerősítette. (1960. évi 2. sz. tvr.)

[2] Az Emberi Jogok Egyetemes Deklarációjának 16. cikke így hangzik:
„(1) A férfinak és nőnek a házassági korhatár elérése után minden faji, nemzetiségi vagy vallási megkötöttség nélkül, joga van házasságot kötni és családot alapítani. A házasságkötéssel kapcsolatban, a házasság tartama alatt és felbontása alkalmával egyenlő jogok illetik meg őket."
Az Emberi Jogok Bizottsága a polgári és politikai jogok biztosításáról készülő egyezmény tervezetébe a fenti rendelkezést *csak* olyan megfogalmazásban vette fel, hogy e téren az állami törvényhozásoknak „a női egyenjogúság irányába kell haladni". Az ENSZ Közgyülésének lesz a feladata, hogy az egyezménytervezet fenti rendelkezésének végleges szövegét kidolgozza.

A tanácskozás többsége azon az álláspontón volt, hogy nem kívánatos a házasság közös megegyezésen alapuló felbontása.

Az elfogadott *konklúziók* lényege a következő: *1.* Kívánatos, hogy a házasság intézménye szilárd legyen; *2.* Mindazonáltal, ha erre alapos ok van, a házasságot a felek bármelyikének kérelmére fel lehet bontani. A kiskorú gyermekek érdekét, kivéve, ha a felek abszolút bontóokra hivatkoznak, mindenkor figyelembe kell venni; *3.* Mindkét házasfélnek azonos joga van a házasság felbontásának kezdeményezésére: jogaik és kötelességeik a házasság felbontásának kimondása után is azonosak. Kizárólag a gyermek érdeke határozza meg, hogy melyik szülő gondozásában marad; *4.* A fiatalokat úgy kell nevelni, hogy bennük a házasság szilárdságának és a bírói felbontás kivételes jellegének tudata alakuljon ki; *5.* Meg kell kísérelni a házasfeleket a házasság felbontásának kimondása előtt összebékíteni; *6.* Mindaddig, amíg a bíróság a házasságot érvénytelenné nem nyilvánította, a jóhiszemű házastársat úgy kell tekinteni, mint aki házastársi kötelékben él. A házasság érvénytelenségének kimondása ne gyakoroljon hatást a házasfeleknek a házasság tényével szerzett jogaira, valamint a házasságból származott gyermekek jogállására.

V. A szülők jogai és kötelességei: az egyedülálló nő jogi helyzete

A szülők jogairól és kötelességeiről szólva, a kapitalista államok küldöttei a konferencián ismét defenzivába szorultak, amikor a szocialista államok képviselői arról számoltak be, hogy országaikban — a női egyenjogúság elvének megfelelően — a szülők a gyermekek felett közösen gyakorolnak felügyeletet. Nem ez a helyzet a Code Napóleon elveit követő országokban, a Common law államaiban, ahol a gyermekek felett az atya gyakorol hatalmat. Olaszország és Görögország képviselői előadták, hogy országaikban a nőmozgalom erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a női egyenjogúság elvének megfelelően az „atyai hatalom" helyébe a „szülői felügyelet" lépjen. Franciaország képviselője szerint náluk is megérett már erre a helyzet. A belga nők is élénken bírálják — a belga küldött hozzászólása szerint — hátrányos helyzetüket: a törvény megváltoztatásával lehet számolni. Ausztriában is a törvény szerint az apának van több joga, de az osztrák küldött azt állította, hogy ez a gyakorlatban nem érvényesül.

Még a kapitalista államok küldöttei is megrökönyödtek a holland küldött kijelentésén, amellyel meg akarta indokolni a nők hátrányos helyzetét hazája törvényhozásában: „Mi tengerész-nemzet vagyunk, és ezért azt szeretjük, ha csak egy kapitány van a hajón." Franciaország képviselőnője, — akinek hazájában egyébként szintén az apa gyakorol hatalmat a gyermek felett, — e kijelentés hallatán ugyanis megjegyezte; a holland küldött nagyon bátor, hogy fennen hangoztatja a saját törvényhozása és az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába foglalt elvek közötti ellentétet.

Az elfogadott *konklúziók* ebben az esetben is a női egyenjogúság elvét juttatják kifejezésre: *1.* Az „atyai hatalom" fogalma összeférhetetlen a szülők és gyermekek között fennálló új viszonnyal és a nemek egyenjogúságának elvével; szükséges, hogy minden állam összhangba hozza ezekkel az elvekkel törvényhozását; *2.* A szülőknek a gyermekkel kapcsolatos jogai és kötelességei legyenek teljesen egyenlőek; *3.* A szülők a gyermekkel kapcsolatos jogaikat közösen és kizárólag a gyermek érdekében gyakorolják; *4.* Abban az esetben, ha a szülők a gyermek felügyeletének kérdésében nem tudnak megegyezni, vagy ha azt nem a gyermek érdekében gyakorolják, a kiskorú védelmét az illetékes szervek lássák el.

Az egyedülálló nő helyzetét tárgyalva, a konferencián az az egyöntetű álláspont alakult ki, hogy az egyedülálló nő és az egyedülálló férfi helyzete között nemcsak jogi helyzetüket tekintve, hanem politikai, társadalmi és gazdasági téren se álljon fenn semmiféle különbség. Megmutatkozott azonban, hogy egyes tőkés államokban nem érvényesül az „egyenlő munkáért egyenlő bér" elve: a nő munkabére azonos munkakörben alacsonyabb a férfiakénál.

Az elfogadott *konklúziók* lényege a következő: *1.* Ne legyen különbség az egyedülálló nő és az egyedülálló férfi helyzete; *2.* a férjezett nő és az egyedülálló nő helyzete között; *3.* ennek érdekében szükséges az egyedülálló anya, az özvegy és az elvált asszony védelmét megfelelő törvényes és társadalmi intézkedésekkel megvalósítani.

VI. Örökjog

A konferencia résztvevőinek az volt az álláspontja, hogy az örökjogban is érvényesíteni kell a nemek egyenjogúságának elvét. Ez a felfogás jutott kifejezésre az elfogadott *konklúziók*ban is, amelyek szerint: *1.* A nemek egyenjogúságának elve az örökjogban is kifejezést kell hogy kapjon; *2.* Ennél fogva a túlélő házastárs jogait egyenlően kell szabályozni, akár a feleségről, akár a férjről van szó; *3.* A házastársak örökjogát — még végrendelet esetében is, mely ellenkező rendelkezést tartalmaz — a házastársi köteles résszel (réserve successorale) kell biztosítani, illetve azokban az országokban, ahol az örökjogi szabályozás ezzel ellentétes, más egyéb alkalmas módokon.

VII. Szociális tényezők, amelyek a nő helyzetét a családon belül befolyásolják

Ez a téma a Román Népköztársaság küldöttségének javaslatára került a konferencia napirendjére és a tanácskozás során is megmutatkozott, hogy e kérdésben a szocialista államok képviselőinek van pozitív mondanivalójuk. Feltárták ugyanis azokat az intézkedéseket, amelyek országaikban lehetővé tették, hogy a nő helyzete a családon belül is kedvezően megváltozzék. Elsősorban három olyan fontos tényezőt emeltek ki, amelyek a nő helyzetét tekintve döntő jelentőségüek: a nő politikai jogait, a nőnek a munkához és a művelődéshez való jogát. Elmondták azt is, hogy a szocialista országokban e jogok törvényes biztosításán túl milyen tényleges intézkedések teszik lehetővé azt, hogy a nők e jogaikkal élni is tudjanak. Beszéltek a gyermekintézményekről, a dolgozó nő és anya munkakörülményeinek speciális szabályozásáról, a nők szakmai képzési lehetőségeiről.

A tőkés államok küldöttei inkább a negatív társadalmi tényezők szerepét hangsúlyozták és ennek során nemcsak a nőkkel szemben fennálló társadalmi előítéleteket tárták fel, hanem beszéltek a magántulajdon és termelési anarchia következtében a nők foglalkoztatására háruló hátrányokról is.

Az „Alliance internationale Sainte Jeanne d'Arc" nevű katolikus nőmozgalom képviselője demagóg módon arról beszélt, hogy nem lehet kötelezni az asszonyt arra, hogy elhagyja a családi otthont.

Egyes feminista szervezetek képviselői azt hangoztatták, hogy a kapitalista körülmények között a nők munkafeltételeinek a férfiakétől eltérő módon való szabályozása, a nők egészségvédelme, megnehezíti a nők foglalkoztatását. A nők munkakörülményeinek eltérő szabályozása a feminista szervezetek szerint különben sem felel meg a nemek egyenjogúsága elvének.

A gyermekes anya munkalehetőségeiről szólva, a kapitalista országok küldötteinek többsége megfelelő gyermekintézmények létesítése és a gyermekes anya munkaviszonyának megfelelő szabályozása helyett azt a megoldást támogatták, hogy a dolgozó nő gyermekszülés után évekre kimaradjon a munkából. Pusztán azt javasolták, hogy hozzanak létre számukra továbbképző tanfolyamokat, ha évek múltán vissza akarnak térni a munkába. A nő munkához való jogának biztosításával kapcsolatban a kapitalista államok küldötteinek ez volt a legfőbb javaslata.

Az e kérdésben elfogadott *konklúziók* lényege: *1.* A nő családon belüli helyzete nem független társadalmi helyzetétől: *2.* Meg kell szüntetni a nők hátrányára fennálló minden megkülönböztető rendelkezést, úgy hogy a női egyenjogúság elve minden területen következetesen megvalósuljon: *3.* A nemek egyenjogúsága elvének biztosítása érdekében az államok erősítsék meg az egyenlő munkabérről,[3] az alkalmaztatás terén fennálló diszkrimináció megszüntetéséről[4] szóló nemzetközi munkaügyi egyezményeket, a nők politikai jogairól szóló ENSZ egyezményt,[5] valamint az oktatás terén fennálló diszkrimináció megszüntetéséről szóló UNESCO egyezményt; *4.* A kormányok és más illetékes szervek harcoljanak a nőkkel szemben fennálló előítéletek ellen: különösképpen biztosítsák a nők szabad munkavállalását, pályaválasztásukat és továbbképzésüket; *5.* Szakmai továbbképző tanfolyamokkal kell ösztönözni azoknak az asszonyoknak a foglalkoztatását, akik hosszú megszakítás után ismét munkába akarnak állni.

A napirendi pontok megvitatás után a konferencia résztvevői *egyhangúan* elfogadták az *általános jelentést,* amely a már ismertetett konklúziókat tartalmazza. Olaszország és Hollandia küldöttei, nyilván ellenkezésük jeléül, már a záróülés előtt elutaztak.

John P. Humphrey, az ENSZ Titkárságának képviselője, záróbeszédében hangsúlyozta, hogy *az ENSZ eddig megtartott tanulmányi konferenciái közül ezt tartja a legsikerültebbnek.*

A tanácskozáson elfogadott konklúziók valóban haladó jellegűek és a nők egyenjogúságának elvét juttatják kifejezésre. A konferencián a szocialista államok küldöttei játszották kezdeményező szerepet: a női egyenjogúság elvét következetesen megvalósító családjogi törvényhozásukon kívül számos esetben az ENSZ-nek az emberi jogok biztosítására vonatkozó elveit, az ENSZ Alapokmányába, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatába és az ENSZ égisze alatt létrejött nemzetközi egyezményekbe foglalt rendelkezéseket szegezték a retrográd törekvésekkel szemben.

Az ENSZ-nek ez az elsőízben szocialista államban megrendezett konferenciája sikeresen és az együttműködés légkörében fejtette ki tevékenységét.

Bokorné Szegő Hanna

[3] A férfi és a női munkaerőnek egyenlő értékű munka esetén egyenlő díjazása tárgyában Genfben, 1951-ben elfogadott munkaügyi egyezményt a Magyar Népköztársaság 1956. június 8-án erősítette meg.

[4] A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa az alkalmaztatás terén fennálló diszkriminációról szóló Genfben, 1958-ban elfogadott munkaügyi egyezményt 1961. május 26-án erősítette meg.

[5] A nők politikai jogaira vonatkozóan New Yorkban, 1953. március hó 31. napján kelt egyezmény a nőknek a férfiakkal azonos feltételek mellett biztosítja az aktív és passzív választójogot, közalkalmazásukat és mindennemű köztevékenység gyakorlását. A Magyar Népköztársaság az egyezményt 1955. január 20-án erősítette meg. (1955. évi 15. sz. tvr.)

JOGIRODALOM

Nagy Lajos: „Fellebbezés a büntetőperben" című munkájáról

A szerző részéről a mű előszavában és más helyütt is tanulmánynak nevezett munka jogi monográfiairodalmunk gazdagításához jelentékeny mértékben járul hozzá. Ez azért is hangsúlyozandó, mivel a mű igen elhanyagolt területen, a büntető eljárási jog szinte mostohán hagyott fontos részterületén, a fellebbezési jog körén belül választotta ki azokat az elvi-, elméleti problémákat vizsgálódása tárgyául, amelyek feldolgozása jogirodalmunkban egyáltalán nem történt meg. A szerző érdeme, hogy nem törekedett a perorvoslati rendszer teljes feldolgozására, hanem sorrendben is a legsürgősebben tárgyalandó kérdéscsoportot ragadta meg, magát a fellebbezést, hatályos perorvoslati rendszerünk alapvető intézményét, az egyfokú rendes perorvoslati eszközt, amely a mindennapi bírói gyakorlatban vet fel elvi-elméleti síkon megoldandó gyakorlati problémákat. A szerző művének olvasásakor azonban érezhető az is, hogy a téma feldolgozása során zavarta hazai büntető eljárásjogi irodalmunk viszonylagos szegénysége, ezért kénytelen volt több olyan kérdéssel is foglalkozni, amelyek nem kizárólagosan a fellebbezési, hanem az egész büntető eljárás problémái. Ugyancsak a szerző érdeme, hogy az ilyen kérdések érintése és az azokban történő állásfoglalások kifejtése nem ment a választott téma feldolgozási színvonalának rovására.

Általános megállapításként leszögezhető, a munka egészét jellemző nagyfokú tudományos igé-

nyesség. A munka szerkezete is elárulja, hogy annak szerzője nemcsak a választott részterületen járatos, hanem széleskörű bibliográfiai tájékozottsággal is rendelkezik. Erről tanúskodnak a könyvtári pontossággal összeállított terjedelmes lábjegyzetek, amelyek érdemi szöveg mellett a legapróbb részkérdések tekintetében is irányt mutatnak az egyes irodalmi források felé. A feldolgozás ilyen módszerének előnye az, hogy mások számára is megkönnyíti a további kutatómunkát, az egyes részletek további kimunkálását. Ebből a szempontból ez a monográfia hazai fellebbezési jogunk irodalmában alapvető forrásanyagot képez. Mégis meg kell azonban jegyezni, hogy a helyenként túlzottan terjedelmes lábjegyzetek szinte elnyomják a főszöveget, alkalmasak zavarólag befolyásolni a mű egyébként világos stílusban írt főszövegének olvashatóságát. Eme kritikai megjegyzés megtételével egyidejűleg nem mellőzhető annak hangsúlyozása sem, hogy a szerző kandidátusi értekezéséhez képest jelentősen csökkentette a lábjegyzeti anyag terjedelmét.

A mű szerkezetét a kellő tagoltság, a részproblémák logikailag helyes sorrendje jellemzi. Az anyag tíz fejezetre oszlik. Az egyes fejezeteken belül alpontokban feldolgozott kérdések aránya sem kifogásolható. A szerkezeti egység azonban az I. fejezetre még nem jellemző. Látszik azon, hogy a szerző kereste az utat, miképpen építse be a perorvoslati formák történeti kialakulása folyamatának ábrázolását a jelenkori, súllyal hazai, aktuális problémák közé. Nincs élesen elhatárolva a szocialista perorvoslati rendszerektől a francia polgári forradalom hatásaként kialakult perorvoslati formákat magában foglaló rendszer, szinte úgy tűnik, mintha a szerző felfogása szerint a szocialista perorvoslati rendszerek csupán továbbfejlődését jelentenék az előbb említett perorvoslati rendszernek. A perorvoslati eljárás kialakulásáról szóló I. fejezetben a 3. § a következő alcímeket foglalja magában: A szocialista perorvoslati rendszerek kialakulása. A francia polgári forradalom hatása a perorvoslati formákra. A szovjet és a népi demokratikus perorvoslati rendszerek.

Az ilyen rendszerezés mellett nem tekinthető kielégítőnek a szerző ama — Sztrogovicsra hivatkozott — megállapítása, hogy: „A szocialista típusú büntető eljárások a fejlődés kezdetén a polgári forradalom jogalkotásának eredeti, haladó formáit a szocializmust építő társadalom szükségleteihez képest, új, megváltozott tartalommal töltötték meg, amelyben a szocialista igazságszolgáltatás alapvető célkitűzései minden alaki korlátozástól mentesen érvényre juthattak és amelyben ezeknek a célkitűzéseknek teljesítését s a helyes megoldásokat biztosító, célszerű lehetőségeket — bizonyos fejlődés során — felhasználták. A szocialista eljárási formák a büntető eljárás lefolytatását szabályozó normatív aktusokban foglalt rendelkezések, amely egyrészt az eljáró hatósági szerveknek (bíróság, ügyészség, nyomozószervek stb.), másrészt pedig az eljárásban érdekelt állampolgároknak az igazságszolgáltatási funkcióval kapcsolatos jogait és kötelességeit, valamint az ezekkel kapcsolatos eljárási cselekmények teljesítésének feltételeit, körülményeit, alakszerűségeit állapítják meg."

A szerzőnek — nézetem szerint — elemeznie kellett volna a fent írt megállapításokat elsősorban abban a tekintetben, hogy miben mutatkozik a szocialista típusú büntető eljárásjogban megnyilvánuló új tartalom; milyen alapvető világnézeti különbségek jellemzik a szocialista igazságszolgáltatás célkitűzéseit a burzsoá igazságszolgáltatás célkitűzéseihez, és az annak szolgálatában álló burzsoá büntető eljárásjoghoz képest? A hiányolt elemzés megléte esetén mellőzhető lenne az a kritikai megjegyzés is, hogy szürke és eléggé formális az a további szerzői megállapítás, mely szerint: „A szovjet büntető eljárás hatályos perorvoslati rendszere szintén fejlődés eredménye. Az Októberi Szocialista Forradalom törvényhozása által létesített perorvoslati rendszer egyfokú, kasszatórius jellegű perorvoslatot hozott létre." (I. m. 24. old.)

A szerző a fejlődés okainak elemzése helyett megelégedett az egymást követő normatív aktusok felsorolása mellett azok szűkszavú jogi értékelésével, figyelmen kívül hagyva a szovjet társadalomban bekövetkezett alapvető változásokat. Ennélfogva nem értékelhetők kellőképpen azok a következtetések sem, amelyek a szovjet perorvoslati rendszernek a népi demokráciák egyes perorvoslati rendszereire gyakorolt hatása (bolgár és román) kimutatására vonatkoznak. (I. m. 26—28. old.)

Szerencsésebb megoldásokat tartalmaz az I. fejezet 4. és 5. §-a, amennyiben a hazai fejlődést történelmileg alapvetően két időszakra osztotta. Az első időszak a feudális társadalom felbomlásától a liberális kapitalizmusig bezárólag öleli fel a perorvoslati rendszer hazai fejlődését; a második időszak pedig helyesen a Magyar Tanácsköztársaság alatt kezdődő jogfejlődésből kiindulva taglalja a szocialista perorvoslati rendszer kialakulásának egyes fő állomásait. Teljes egészében egyet lehet érteni a szerzőnek a további fejezetek mondanivalóit megalapozó következtetésével, mely szerint: „Az eddigi fejlődés tapasztalatainak részletekbe menő kritikai vizsgálata tehát a további fejlődés elengedhetetlen feltétele. A büntetőtörvénykönyv kodifikálását feltétlenül követő eljárásjogi kodifikációt megelőzően, a legszélesebb körben meg kell ismerni a szocialista államok perorvoslati rendszerében alkalmazott megoldási lehetőségeket, hogy azután ezek közül társadalmi, gazdasági és politikai rendünk továbbfejlesztésének megfelelő, hazánk adottságaihoz legjobban alkalmazható megoldásokat kiválasztva, a törvényesség megvédésének valóban hathatós eszközévé fejlesszük ki az elsőbírósági határozatok felülbírálásának törvényes útját." (I. m. 50—51. old.)

A perorvoslati eljárás rendszereiről szóló II. fejezetben a mű a szocialista büntető ítélkezés kétirányú tevékenységének: a ténymegállapító és a jogi értékelő tevékenység elemzéséből kiindulva mutatja be a szocialista perorvoslati eljárás alapvető rendszereit: a kasszatórius és a reformatórius rendszert. Helyesen szögezi le a szerző azt az elvi álláspontot, hogy „... a »jogi értékelés«-en a tanulmány szóhasználatában nem az idealista filozófia teleológikus, abszolút mértékhez viszonyított értékmérő munkáját, hanem a jogi-

lag minősítő, minőséget megállapító kvalifikáló tevékenységet, a ténymegállapításoknak az absztrakt jogtétel alá vonását, subsummálását értjük. A megjelölés a külföldi irodalomban is használatos." (I. m. 56. old.)

Ennek kapcsán tisztázni törekszik a „minősítés", mint értékelési tevékenység megjelölésére használt fogalom valóságos jelentését. Megállapítása a gyakorlat számára is értékes (utalás i. m. 56. old.). Helyesen mutat rá ebben a tekintetben arra a különbségre, ami az elsőfokú bíróság és a másodfokú bíróság értékelő tevékenysége között mutatkozik. Megállapítása szerint a bírósági ténymegállapító tevékenység, amely az eljárás egész folyamára kihat, az elsőbírósági eljárás során fokozott súllyal érvényesül. Ugyanakkor az elsőfokú bíróság által elkövetett jogi hibák következményei a perorvoslati eljárás folyamán megnyugtató módon kijavíthatók. A bírói ítélkezés kétirányú tevékenysége: a ténymegállapító és a jogi értékelő tevékenység között az egész eljárás folyamán kölcsönös és szoros összefüggés van.

A perorvoslati rendszerek osztályozása szempontjából annak a körülménynek tulajdonít különös jelentőséget hogy a magasabb fokú bíróság ítélkezésében a kritikai tevékenység milyen bírósági szervek tevékenysége során, milyen súllyal jelentkezik. Meddig mehet tehát a kritikai tevékenység: az elsőfokú ítélet negációjáig, amely annak hatálytalanításában jelentkezik, avagy a magasabb fokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét megváltoztathatja. Ez képezi az alapját a perorvoslati rendszerek két főcsoportba (kasszatórius és reformatórius) sorolásának. Miután az említett két perorvoslati rendszert jellemző elemeket megfelelő tagoltsággal kiemeli, rátér hatályos büntető eljárásjogunk fellebbezési rendszerére, és több olyan problémát is felvet, amelyek a fellebbezési rendszer továbbfejlesztése szempontjából jelentőséggel bírnak. Helyesen állapítja meg, hogy a fellebbezési rendszer továbbfejlesztésének lényeges kérdése azoknak az okoknak a megszüntetése, amelyek az elsőfokú téves ítélkezést eredményezik. A feltételek körében elsősorban az elsőfokú bíróság szervezeti megerősítését hangsúlyozza, azonban részletesebben nem elemzi, mivel választott témájának tárgykörén kívül esik. (Utalás i. m. 74. old.) Felveti azt is, hogy a perorvoslati bíróság elé került ügyek eldöntése nem minden esetben kívánja ugyanazt a szélesebb körű igazságszolgáltatási apparátust megmozgatni. „Az esetek jelentős részében egy megelőző bírósági ellenőrzés alapján az érdemi döntést nem kívánó ügyet olyan bírósági szervhez lehet utalni, amely megnyugtató döntést hozhat az ügyben." (I. m. 75. old.) Gyakorlati szempontból is komoly jelentősége van a nem nyilvános ülések, tanácsülések, zárt ülések egymástól elhatároló és aligha mellőzhető jövőbeni szabályozásának, ami a szerző megállapításából törvényszerűen következik.

Kodifikálandó szabályként említi meg az elsőbírósági ténymegállapításhoz való kötöttség szabályát, amelyet helyesen azzal enyhít, hogy az ezekből helytelenül levont ténybeli következtetéseket a másodfokú bíróság általában saját ténybeli következtetéseivel helyettesítheti. Ugyanakkor azonban világosabb kifejtést igényelt volna már ehelyütt is a szerző ama megállapítása: „A másodfokú bíróságnak a ténymegállapítással kapcsolatos — kivételes — reformatórius tevékenységét célszerűbbnek látszik nem az elsőbírósági mérlegelést — különösen nem annak a III. Bpn. indokolásában adott fogalmát — nem érintő megállapításokra kiterjeszteni, hanem az elsőbíróság által nem közvetlenül észlelt bizonyító tények alapján tett ténymegállapítások körére korlátozni." (I. m. 76. old.)

Helyeselhető a szerző ama elvi állásfoglalása, amely hangsúlyozza a legfontosabb eljárási alapelvek minél töretlenebb érvényesülését a másodfokú eljárásban is, (szabad bizonyítás, kétoldalú meghallgatás, védő részvétele stb.). Kodifikatórius szempontból hasznos a külföldi szocialista fellebbezési rendszerek sajátosságainak bemutatása, amellyel lényegében zárul a mű II. fejezete, hozzávéve a perorvoslati eljárás szakaszaival kapcsolatban tett néhány megállapítást.

A III. fejezet képezi lényegében a mű gerincét, amennyiben a fellebbezés, az elsőfokú ítélet megtámadásának problémáit igen részletes elemzésnek veti alá. A rendes perorvoslat funkciójából kiindulva tárgyalja a fellebbezés fogalmát, alapját, hatályát és külön pontot szentel az elméletben és a gyakorlatban egyaránt sok gondot okozó részleges jogerő kérdéseinek. A szerző megállapítja, hogy a szocialista perorvoslati rendszerek nemcsak a perorvoslati eszköz néhány kérdésével, hanem magával a fogalom megjelölésével kapcsolatban is sokban eltérnek egymástól. A szerző azonban — ahol ennek különösebb akadálya nincs — egységes szóhasználatra törekszik. (I. m. 90. old.) A fellebbezés fogalmáról szóló pontban a szerző definiálja a perorvoslatot, amely „... legáltalánosabb ismérvei szerint az arra törvényben feljogosított fél indítványa avégett, hogy egy szervezetileg magasabb fokú bíróság — az eljárás egy további szakaszának lefolytatásával, az ügy újabb megvizsgálása alapján — a megtámadott határozatban levő ténybeli vagy jogi tévedést javítsa ki, és a tévedés összes következményeit szüntesse meg." Amennyiben a szerző ezt a meghatározást nemcsak a rendes, hanem a rendkívüli perorvoslatokra (perújítás-törvényességi óvás) is érvényesnek tekinti, nem mellőzhető az a kritikai megjegyzés, hogy a perújítás esetén az ügy újabb érdemi megvizsgálását nem szervezetileg magasabb fokú bíróság végzi hatályos jogunk szerint és általában, hanem ugyanolyan fokú bíróság, mint az alapper bírósága. Más kérdés — nézetem szerint —, hogy a perújítás jogossága kérdésében szervezetileg magasabb fokú bíróság — hatályos jogunk szerint a Legfelsőbb Bíróság — dönt. Ugyanakkor azonban helyeselhető az a meghatározás, amellyel a szerző a fellebbezést jellemző valamennyi lényeges ismérv megjelölésével mutat rá magának a fellebbezésnek a funkciójára. (I. m. 91—92. old.)

A fellebbezés alapjával kapcsolatban helyesen állapítja meg a szerző, hogy fellebbezési rendszerünkben a fellebbezés mint eljárási cselekmény nagyon kevés formai szabálynak, előírásnak van alávetve. Részleteiben taglalja hatályos jogunk ama elvi megállapítását, hogy fellebbezésnek érdemi és eljárási okokból van helye. Hang-

súlyozza, hogy a fellebbezési eljárásban a felek számára adott indítványozási lehetőség csak egyik eszköze a tárgyi igazság felkutatásának. A másodfokú bíróságnak emellett törvényes kötelessége, hogy az objektív igazság megállapítására alkalmas bizonyítást a felek indítványa nélkül is hivatalból rendelje el. Kodifikatórius javaslata szerint ezt az elvet de lege ferenda szükséges volna még határozottabb éllel kifejezni. (I. m. 101—102. old.)

A fellebbezés hatályával kapcsolatban a részleges jogerő kérdésében ismerteti hatályos jogunk rendelkezéseit. Álláspontja szerint helytelen az a nézet, amely minden vonatkozásban tagadja az elsőfokú ítélet részleges jogerejét. Szerinte ez a tagadás a másodfokú bíráskodásban egyébként kétségtelenül érvényesülő teljes felülbírálati elvnek túlhajtása, s teljes lebecsülése volna az elsőfokú bíróság szerepének. Következésképpen a megoldás: a részleges jogerő elvének fenntartása a felülbírálati elv megfelelő érvényesülése mellett. Ezzel kapcsolatban de lege ferenda megoldást is kidolgozott. A szerző szerint: „A jogerőhöz fűződő jogpolitikai érdeket de lege ferenda legjobban olyan megoldás biztosítaná, amely az eljárás folyamán különbséget tesz egyrészt az elsőfokú ítéletből a felülbírálat során helyesnek talált, másrészt pedig a hatálytalanított rendelkezések között. A másodfokú bíróságnak az elsőfokú ítélet hatálytalanítása esetében indokolásában meg kell jelölnie mindazokat az okokat, amelyek következtében — megítélése szerint — az elsőfokú ítélet törvénysértő, illetőleg megalapozatlan. Bírói gyakorlatunk ezt a felfogást következetesen alkalmazza is. A másodfokú bíróság az iránymutatásban részletesen megjelöli a törvénysértő vagy megalapozatlan eljárási cselekményeket és a hibák kiküszöbölésére alkalmas eszközöket. Perorvoslati eljárásunk sokirányú nehézsége miatt talán pillanatnyilag nem időszerű, azonban a jövő fejlődését illetően kétségtelenül előremutatna az a megoldás, amely szerint az elsőfokú ítéletnek az iránymutatással nem érintett rendelkezéseit — a Bp. 209. § (2) bekezdésében foglalt kivételtől eltekintve — jogerősnek kell tekinteni. A bírósági ítélet helyességéhez és meggyőző erejéhez fűződő érdeket ugyanis hathatósan védi a részleges jogerő. Ez a megoldás — az eljárás céljaival feltétlenül összeegyeztethető — bizonyosságot adna a vádlottnak s egyben a bírósági ítélet helyességében való meggyőződést is szolgálja." (I. m. 109—110. old.)

A fellebbezési bíróságról szóló IV. fejezetben a szerző abból a megállapításból indul ki, hogy a perorvoslati rendszer alapvető sajátosságait, a perorvoslati bíráskodás közvetlen feladatait meghatározó elvek szervezeti követelményeket is jelentenek. Ugyanakkor az igazságszolgáltatás szervezeti felépítése visszahat az egész perorvoslati rendszer eljárási szabályaira. Helyesen hangsúlyozza, hogy a szervezési kérdéseket alá kell rendelni a megoldandó eljárási feladatoknak. Ennek a fejezetnek a terjedelme maga is tükrözi a szerző említett elvi állásfoglalását, amennyiben igen röviden, elsősorban összehasonlító jogi módszerrel foglalkozik a fellebbezési bíróság szervezetével.

Az előzőnél jóval részletesebb V. fejezet a fellebbezési jogosultság problémáját a fellebbezési jogosultság fogalma, a fellebbezésre jogosultak köre, a fellebbezési jogosultság gyakorlása, a fellebbezés bejelentése és visszavonása kérdéskörök segítségével bontja ki. Ebben a fejezetben is az összehasonlító jogi megállapítások dominálnak.

A fellebbezési eljárás lefolyásáról szóló VI. fejezetben a szerző a fellebbezés elintézésének eljárásjogi sajátosságait, előkészítését, a tárgyaláson kívüli elintézés eseteit, végül magát a fellebbezési tárgyalást részletezi.

Az ügy felülbírálásának szabályairól szóló VII. fejezetben igen értékes a felülbírálat (revízió) fogalmáról adott fejtegetés. A szerző szerint: „A felülbírálat (revízió) a másodfokú bíróságnak hivatalból végzett tevékenysége, amellyel a bíróság — az arra jogosult fellebbezése (óvása) alapján — a törvényben meghatározott szempontok szerint és az ott megvont keretek között a maga egészében átvizsgálja, ellenőrzi az egész elsőbírói ítélkezést." (I. m. 192. old.)

A szerző ezt a fogalommeghatározást a továbbiakban alapos elemzésnek veti alá. Részletezi, hogy mire terjed ki az ellenőrzés, majd pedig hogyan alakul a másodfokú bíróság további eljárása, az ellenőrzésnek mint elsődleges cselekménynek az eredményétől függően. Hangsúlyozza, hogy a revízió elsődleges ismérve a másodfokú bíróságnak az a kötelezettsége, amely szerint azt hivatalból kell teljesíteni, tehát a fellebbezési bíróság nem lehet tekintettel arra: melyik ügyfél, milyen okból sérelmezte az elsőfokú határozatot, hanem minden, az ügyben releváns, törvénysértésre figyelemmel van. Az elsőfokú ítélkezés felülbírálata tehát a másodfokú bíróság számára nemcsak lehetőség, hanem törvénybe foglalt kötelesség. (I. m. 192. old.)

A szerző megkísérli két igen fontos fogalom: a megalapozottság és a büntető eljárásjogi értelemben vett törvényesség fogalmának tisztázását. Hangsúlyozza: „A megalapozottság követelménye tételes jogunk szerint azt jelenti, hogy a bírósági határozatokban foglalt ténymegállapítások a konkrét esetben a releváns tényeket illetően a valóságban lefolyt eseményekkel tökéletesen megegyezzenek, teljesek legyenek, és a bíróság a törvényben megjelölt módon fejtse ki mindazokat az okokat, amelyek a határozatban érvényre juttatott meggyőződését kialakították." (I. m. 204—205. old.)

Felmerül azonban a kérdés, hogy követelményként általában fel lehet-e vetni a konkrét esetben releváns tényeknek a valóságban lefolyt cselekményekkel való *tökéletes* megegyezését, illetőleg lehet-e a bírói ítélettel szemben azt a követelményt felállítani, hogy valamennyi büntető ügyben valamennyi lényeges tényt a valósággal mindenben megegyezően állapítson meg? Nézetem szerint még elméletileg sem reális a fenti követelmény ilyen megfogalmazása, hiszen az ártatlanság vélelmének szocialista felfogásából folyik az in dubio pro reo elvének érvényre juttatása, amely éppen azon alapszik, hogy a bírói gyakorlatban igen sokszor előforduló bizonytalan ténymegállapítások éppen a jogi-

lag releváns tényekkel kapcsolatban merülhetnek fel. (Utalás i. m. 204—205. old.)

A büntető eljárásjogi értelemben vett törvényesség vonatkozásában a szerző helyesen állapítja meg, hogy a Bírósági Szervezeti törvény és a büntető eljarasi torvény, valamint az azokat kiegészítő jogszabályok alapján az eljárási törvényesség elsősorban a konkrét ügyben eljáró bíróság összetételének, illetőleg hatáskörének törvényességét biztosító normatív aktusok megtartását jelenti. Az eljárási törvényesség követelménye azonban azt is jelenti, hogy az eljárás alanyainak percselekményei a törvények maradéktalan megtartása mellett valósuljanak meg. (Utalás i. m. 206. old.)

A fejezet másik értékes része a ténymegállapítás és a jogi értékelés elhatárolásának kérdésével foglalkozik. A szerző helyesen állapítja meg, hogy a két kérdéskör elválasztó vonalát az eljárásjogi tudomány mindeddig még nem tudta megnyugtatóan megvonni. A szerző a logika tudományának eredményei felhasználásával törekszik megvilágítani azt a folyamatot, amely az események rekonstruálása során az emberi tudatban végbemegy. Ennek kapcsán kitér a mérlegelés meghatározására. Szerinte a mérlegelés sajátosan ítélkezési funkció: „a bíróságnak azt az eljárási tevékenységét jelenti, hogy az ítélkezés során megvizsgálja a feltárt adatokat, valamint az ezekből következtethető lehetőségeket, és e lehetőségek közül — az adatok összefüggő és mindenoldalú mérlegelése alapján — megállapítja a meggyőződése szerint a valóságban megtörtént eseményt, illetőleg meghatározza az ehhez fűződő jogkövetkezményeket, végül pedig állásporitját — mind az elfogadott, mind pedig a megvizsgált és kizárt lehetőség tekintetében — logikailag kifejti." (I. m. 220. old.) Helyesen hangsúlyozza a szerző, hogy a mérlegelés fogalmának megjelölésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy az egész kérdés a ténymegállapítási kötöttség korrektivumával, az iratok alapján megengedett ténybeli reformációval kapcsolatos. (I. m. 221. old.) Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a jogi értékelés a bíróság analizáló tevékenysége, tehát lényegében az a sajátosan ítélkező funkció, amellyel a bíró az ítéletben foglalt konkrét ténymegállapítást a törvény elvont rendelkezése alá vonva megállapítja, hogy a konkrét történés az elvont szabály rendelkezése alá tartozik-e vagy sem. (Utalás i. m. 236. old.) Mindezekből azt a következtetést vonja le, hogy a felülbírálat eredményeképpen a másodfokú bíróság határozata a következő lehet: „1. hatálybantartó (konfirmatórius); 2. hatálytalanító (kasszatórius); 3. megváltoztató (reformatórius) és 4. a fenti elintézési módok mellett néhány, az érdemi elintézést helyettesítő, illetőleg azt közvetve érintő lehetőség van (áttétel, polgári peres útra terelés, megszüntetés a fellebbezés visszavonása miatt stb.)" (I. m. 241. old.)

A másodfokú bíróság határozatairól szóló VIII. fejezet, az elsőfokú határozat hatálytalanítása utáni eljárásról szóló IX. fejezet és a végzés elleni fellebbezést részletező X. fejezet, hasonlóképpen mint az előző fejezetek, tükrözik a szerző igen alapos tárgyismeretét, az anyaggyűjtés széleskörűségét és különösen az összehasonlítójogi módszer alkalmazásának készségét. Ennélfogva e fejezetek tekintetében a részletesebb ismertetés ehelyütt mellőzhető.

A szerző művét „A másodfokú eljárások statisztikai adatai büntető ügyekben" című, a gyakorlati kutatások összefoglalására alkalmas táblázatok, részletes tárgymutató, és egyéb, a tudományos műveknél mellőzhetetlen, mellékletek egészítik ki. Elméleti és gyakorlati jogászok egyaránt hasznosan forgathatják.

Barna Péter

---

*Új szovjet államjogi bibliográfia**

1. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Jogtudományi Intézete már korábban nagyobb méretű bibliográfiai tevékenységet szervezett.[1] Ennek célja egy-egy jogi szakág területén az eredményekről olyan összefoglaló tájékoztatásokat adni, amelyek nemcsak a tudományos kutatás, hanem a gyakorlati életben dolgozó jogászok számára is, rövid idő alatt teljes képet nyújtanak egy-egy kérdés irodalmi feldolgozásáról. E tevékenység legelső eredménye a most ismertetett munka. Maga a könyvészeti munka természete ugyanis rendkívül sok időt vesz igénybe és viszonylag lassan hozza meg az eredményeket. Ennek következménye viszont az is, hogy az egyszer elkészült bibliográfiai munka hosszabb időre szabja meg egy-egy tudományágban a kutatási lehetőségeket, időtálló jellegű, amelynek következtében a könyvészeti munkákkal szemben igen körültekintő gyűjtési és rendezési s magas színvonalú szerkesztési követelményeket kell támasztani.

Rendkívüli jelentősége van tehát annak, hogy a Szovjetunió Jogtudományi Intézete ennek a nagyméretű bibliográfiai tevékenységnek első eredményét közrebocsátotta. Fokozza a könyv megjelenésének jelentőségét az is, hogy éppen egyik legfontosabb és a szocialista állam szempontjából is alapvető jogi szakág: az államjog bibliográfiája jelent meg első ízben. A munka megjelenése nemcsak abból a szempontból fontos, hogy a feldolgozott időszakra megbízható segédmunkát kap a szovjet államjog kutatója, hanem abból a szempontból is, hogy — mint nagyobb igényű bibliográfiai munka — a könyvészeti irodalom elvi kérdéseinek szempontjából is rendkívül jelentős.

2. A méreteiben is jelentős mű kollektív munka eredménye. A munkát V. F. Kotok szerkesztette, összeállítói: K. Ja. Dragomireckaja, V. E., Kuzjatina, O. V. Mazsar, A. P. Prokofjeva és L. I. Ratner. A bibliográfia az 1917—1957 évek anyagát dolgozza fel és a szovjet államjogi könyvészet terén az első kísérlet az államjogi anyag bibliografizálására. Anyaggyűjtésében figyelemreméltó, hogy

* Szovetszkoe goszudarsztvennoe pravo. Bibliografija. 1917–1957. Red. V. F. Kotok. Moszkva, Goszjurizdat, 1958. 775 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Prava im. A. Ja. Vüsinszkogo.

[1] Vö. Deniszov, A. L.—Gajdukov, D. A. és Opiszova, V. A. recenzióját az ismertetett műről a Szovetszkoe Guszudarsztvo i Pravo 1959. évi 11. számában, 144. old.

a szorosan vett államjogi anyag és az ehhez közvetlenül kapcsolódó alapvető ideológiai művek mellett a munka feldolgozza a szovjet államjogot érintő forráskiadványokat is (törvénygyűjtemények és az önálló kiadásban közzétett egyes törvényhozási aktusok). Az irodalmi összeállítás (monográfiák, tankönyvek, tansegédletek, brosúrák, gyűjteményes munkákban megjelent tanulmányok, kandidátusi és doktori értekezések, folyóiratcikkek, valamint a közölt anyagra vonatkozó recenziók) tekintetében a gyűjtés a teljességre törekszik. Minthogy a munka elsősorban a tudományos kutatómunka és a jogi felsőoktatás dolgozóinak számára készült, ennélfogva feltételezi a megfelelő kritikai felkészültséget az összegyűjtött anyag értékelésével kapcsolatban is. A feldolgozott anyagról rövid, pársoros annotációt is közöl. Mellőzi azonban a tisztán népszerűsítő jelleggel kiadott és az egészen részletkérdéseket tárgyaló anyagot. A szerkesztők a munka fogyatékosságának jelzik azt, hogy csupán az orosz nyelven megjelent anyagot tudták feldolgozni és — különböző nehézségek miatt — mellőzniök kellett a Szovjetunióban a nemzetiségek nyelvén megjelent, sokszor komoly tudományos értékű irodalmat. Nem dolgozza fel a bibliográfia az időszakos forráskiadványokat (hivatalos lap stb.) minthogy ezt külön feladatnak tekinti.

Maguk a szerzők is előrebocsátják, hogy rendkívüli nehézségeket okozott az összegyűjtött anyag rendezése. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a tudományos irodalomban a szovjet államjog rendszerével és tárgyával kapcsolatos kérdések nem tekinthetők általános érvénnyel megoldottaknak. Ezért a munka rendszerében a Szovjetunió 1936. évi alkotmányát követi.

3. A munka bevezetése a proletárdiktatúrával és a szocialista állammal foglalkozó alapvető marxista—leninista irodalmat foglalja össze. Ezt követőleg kilenc nagy fejezetben részletezi az államjog anyagát. Az egyes fejezetek a szükségleteknek megfelelő módon (alfejezetek stb.) tagozódnak; a bővebb anyagnál a munka földrajzi (szövetséges államok szerinti) alosztást is alkalmaz. A tudományos szocializmus irodalmából az egyes részletkérdéseket érintő anyagot — a bevezetésben adott általános jellegű munkák mellett — a részletkérdéseknél is felsorolja. A bibliográfia végén külön függelék tartalmazza az enciklopedikus jellegű államjogi anyagot (irodalom, forráskiadványok stb.).

Az első fejezetben a mű a szovjet államjog alapvető kérdéseit tárgyalja (a szovjet államjog tárgya, rendszere, forrásai) és itt ad áttekintést az összefoglaló jellegű szovjet államjogi munkákról (kézikönyvek, tankönyvek, tansegédletek stb.). A második fejezet a szovjet államjog alapvető elveiről szól. Itt külön fejezetben foglalja össze a Szovjetunió Kommunista Pártjának a szovjet államjog megteremtésében és fejlődésében vitt vezető szerepére vonatkozó anyagot, majd a szovjet demokráciával és a szovjet államjog nemzetközi jellegével kapcsolatos munkákat sorolja fel.

A harmadik fejezetben a szovjet alkotmány történeti fejlődését mutatja be. Itt tárgyalja az OSZFSZK 1918. évi alkotmányával, a Szovjetunió létrejöttével és az egyes szövetséges államok alkotmányainak létrejöttével kapcsolatos anyagot. Külön alfejezet tartalmazza az 1936. évi alkotmány szövegkiadásait és irodalmát, valamint az egyes szövetséges és autonóm köztársaságok alkotmányának szövegkiadásait, illetőleg irodalmát.

A negyedik fejezetben a Szovjetunió társadalmi rendjére vonatkozó anyagot foglalja össze. A legfontosabb kérdéscsoportok: Általános kérdések; a Szovjetunió, mint a munkások és parasztok szocialista állama; a szovjetek, mint a Szovjetunió alapjai; a Szovjetunió gazdasági alapja; a népgazdaság állami tervezése (külön-külön tagolva az 1—6. ötéves tervek irodalmát); személyi tulajdon, a kisparaszti mezőgazdasági tulajdon; az általános munkakötelezettség és a munka szerinti elosztás szocialista elve.

A Szovjetunió államrendjéről szóló ötödik fejezetben az általános kérdések és a szovjet föderáció illetőleg autonómia elvi kérdéseivel kapcsolatos irodalom összefoglalása után a munka egyenként mutatja be az egyes szövetséges köztársaságok államrendjével kapcsolatos irodalmat.

A szovjet állam szerveiről szóló hatodik fejezetben az általános kérdések és az állami apparátus szervezésének és tevékenységének elvi kérdései után tárgyalja a demokratikus centralizmust és a szocialista törvényességet. Az állami szervekre vonatkozó irodalmat történeti fejlődésében mutatja be. A történeti beosztás a szovjet állam fejlődésének két szakaszát (1917—1936 és 1936—1957) veszi alapul.

A hetedik fejezet az állampolgárok alapvető jogairól és kötelezettségeiről szól. Itt az általános kérdések után a munkához, a pihenéshez és a társadalombiztosításhoz való jogokra, az állampolgárok egyenlőségére, a lelkiismereti szabadságra, az egyesülési és társulási szabadságra, a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadságra vonatkozó irodalmi anyagot, végül a honvédelmi kötelezettségre vonatkozó anyagot foglalja össze.

A szovjet választási rendszer kérdéseit a nyolcadik fejezet tartalmazza. Külön alfejezet foglalkozik a szovjet küldöttek — képviselők — jogi helyzetével.

A kilencedik fejezet a címerrel, a zászlóval és a fővárossal kapcsolatos irodalmi anyagot mutatja be.

Külön említést érdemel a Mellékletek c. utolsó fejezetben feldolgozott anyag. Itt a szovjet államjog tárgyköréből beadott kandidátusi és doktori értekezéseket, az enciklopédikus kiadványokat (bibliográfiák, enciklopédiák), jogszabálygyűjteményeket (össz-szövetségi és az egyes szövetséges köztársaságok jogszabálygyűjteményeit) sorolja fel. Igen értékes végül a feldolgozott időszakos kiadványokról adott összefoglalás, amely egyben a szovjet időszakos jogi irodalomnak eddig legmegbízhatóbb tájékoztatója. A munka használhatóságát a szerzők betűsoros névmutatója és rendszeres tárgymutató könnyíti meg. Ide kapcsoljuk azt a megjegyzésünket, hogy néhány könyvészettechnikai megoldás (élőfejek, kéthasábos szedés, részletes tárgymutató, tételszámozás és az ezekre vonatkozó utalás stb.) talán még fokozta volna a munka használhatóságát.

4. A nagy gonddal megszerkesztett munka nemcsak híven tükrözi vissza azt a jelentőséget, amelyet a szovjet tudomány az állam- és jogtudományi jogi könyvészetnek tulajdonít, hanem számos egyéb idekapcsolódó kérdést is megold. Így elsősorban állást foglal abban a kérdésben, hogy a szocialista jog fejlődésének adott szakaszában feltétlenül szükséges egy-egy jogi szakág bibliográfiájának összeállítása. Végül ugyancsak elvi értékűnek tekinthető a jogszabálykiadványok bibliográfiai feldolgozásával kapcsolatos állásfoglalása. Bár a bibliográfia nem tölti be a jogszabálymutató szerepét is, mégis a legfontosabb, önállóan kiadásra került jogszabályanyag bibliográfiai feldolgozásával a normatív aktusokra is elsődleges tájékoztatást ad. Ugyanilyen jelentőségű az a megoldás is, hogy amennyiben az illető jogi szakágon belül még egyöntetűen el nem döntött rendszerezési problémák vannak más, nem vitatható értékű rendszert — adott esetben a legális rendszert — kell alapul venni. Ennek következménye az is, hogy így az időszerű kérdésekkel foglalkozó irodalom, logikusabban rendezhető, mint a tisztán elméleti szempontokat alapul vevő rendezés keretében és így az egész anyag bemutatása egyben az élő jogrendszert is tükrözi. Nem kevésbé fontos s az egész mű jellegét, feladatkörét meghatározó megoldás a feldolgozott irodalmi anyag annotálása, amely szakjogi bibliográfiánál elengedhetetlen feladat.

5. A szovjet államjog negyven éves fejlődésének irodalmát összefoglaló bibliográfia nemcsak a szovjet államjoggal foglalkozó elméleti és gyakorlati jogászok számára, hanem — éppen az állam és jog alapvető kérdéseiről szóló irodalom összeállításával — a szocialista állam- és jogtudomány minden kutatója számára nélkülözhetetlen kézikönyv. A munkának — mint az anyag első könyvészeti feldolgozásának — bizonyára vannak fogyatékosságai is. Ezekre elsősorban a szerzők mutattak rá, de a munkát értékelő irodalom is számos olyan megjegyzést tett az anyag gyűjtésével, illetőleg rendszerezésével kapcsolatban, amelyeket egy további kiadásnál feltétlenül meg kell vizsgálni. [2] A munka gyűjtési, rendezési, szerkesztési szempontjainak elemzése azonban e fogyatékosságok ellenére is meggyőz annak az impozáns teljesítménynek értékéről, amelyet szerzők a munka összeállításában végeztek, lelkiismeretesen teljesítve az első szovjet szakjogi bibliográfia közrebocsátásának jelentőségéhez mért rendkívüli feladatukat, amelyért a bibliográfia minden használója őszinte elismeréssel tartozik.

Nagy Lajos

[2] Vö. Deniszov–Gajdukov, im. 145–146. old., Opiszova, im. 146–147. old.

Új könyvek:

Szabó András: A fiatalkorúak és a büntetőjog. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 348 p. /ÁJI. tud. ktára 17. sz./

Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 347 p.

Beneschofsky Ilona — *Karsai* Elek: Vádirat a nácizmus ellen. 1. köt. 1944. március 19—május 15. 2. köt. 1944. május 15—június 30. [Kiad. a:] Magyar Izraeliták Országos Képviselete. Bp. Egyet. ny. 1958—1960. 379, 401 p.

Kossuth Lajos: Országgyűlési tudósítások. Sajtó alá rend. Barta István. 5. köt. 1835. augusztus 27—1836. május 2. Bp. Akad. Kiadó, 1961. 850 p. 'Magyarország újabbkori történetének forrásai. Kossuth Lajos összes munkái 5./

Marx, Karl: A polgárháború Franciaországban. Bp. Kossuth Kiadó, é. n. 114 p. 3 sztl.

Klement Gottwald Művei 14. 1947—1948. Szerk. Csehszlovákia Kommunista Pártjának Párttörténeti Intézete. Bratislava, Szlovákiai Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a Magyar Tudományos Akadémián, Bp. Akad. Kiadó, 1961. 74 p. /Klny. az ÁJI. Értesítője 1961. IV. köt. 1—2. sz-ból./

Polgári jog

Voproszü ugolovnogo i grazsdanszkogo prava v novom zakonodatel'sztve. Red. Skurko, V. A. [Büntető és polgári jogi kérdések az új törvényekben.] Minszk, Izd. Akademii Nauk BSzSzR. 1960. 257. p. /Akademija Nauk Beloroszszkoj SzSzR. Otdel Pravovüh Nauk./ ÁJI. 18.370.

A munka a Szovjetunió legújabb törvényhozásának elvi kérdéseivel foglalkozó részlettanulmányokat közöl.

Jamenfeld', G. M. — *Pavlov*, V. V.: Osznovü szovetszkogo grazsdanszkogo i trudovogo prava. [A szovjet polgári és munkajog alapjai.] Moszkva, Goszudarsztvennoe Izd. Torgovoj Literaturü, 1960. 438 p. ÁJI. 18.581

A kereskedelmi technikumok számára tankönyvként ajánlott munka 3 részben (általános állam- és jogelmélet, szovjet polgári jog és munkajog, a jogi kérdésekkel kapcsolatos kereskedelmi levelezés) foglalja össze a kereskedelemben szükséges gyakorlati jogi ismereteket.

Svetska, Jiri: Odpovednost za skody zpusobené pri provozech zvlaste nebezpecniych. [Felelősség a különösen veszélyes üzemek által okozott károkért.] Praha, Nakl. Ceskoslovenské Akademie Ved., 1960. 136 p. /Rozpravy Ceskoslovenské Akademie Ved 1960. Sesil 13. Ročnik 70. ÁJI. 18.580

Az okozott kárért való felelősségről szóló fontosabb felfogások bemutatása után a kérdés rövid történeti ismertetését adja, majd a tételes jog alapján vizsgálja a veszélyes üzemek felelősségét. Külön részben foglalkozik a kizsákmányoló államokban alkalmazott megoldásokkal.

Knap, Karel: Autorské práva. [Szerzői jog.] Praha, Orbis. 1960. 303 p. ÁJI. 18.686

Az elméleti bevezetés után a hatályos csehszlovák szerzőjogi törvény (1953. évi 115 Sb. sz. törvény) kommentárját közli. A befejezésben rövid áttekintést ad a külföldi államokban a szerzői jogot szabályozó tételesjogi szabályokról és

közli a szerzői jogra vonatkozó legfontosabb nemzetközi egyezmények szövegét.

Oftinger, Karl: Schweizerisches Haftpflichtrecht. [Felelősségi jog.] 2. Band. Besoderer Teil. 1. Hälfte. 2. Aufl. Zürich, Polygraphischer Verl. AG. 1960. XVI, 439. p. ÁJI. 18.596

Az ismert munka újabb kötete a felelősségi jog különös részével foglalkozik. Az irodalom mellett teljességre törekvően elemzi a kérdéshez kapcsolódó bírói gyakorlatot.

L'Unification du droit. (Annuaire 1959 — Year Book 1959). [A jog egységesítése. Évkönyv 1959.] Rome, Edit. „UNIDROIT", 1960. 528 p. /Institut International pour l'Unification du Droit Privé./ ÁJI. 18.668

A Polgári Jog Egységesítésének Nemzetközi Jogi Egyesülete által kiadott és hozzánk most megérkezett évkönyv az 1959. év anyagát foglalja magában. Az intézet tevékenységéről adott beszámoló után a polgári jog egységesítésével foglalkozó II. konferencia anyagát közli.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Földjog

Braude, I. L.: Vozmescsenie uscserba pri izbejatu zemli dlja goszudarsztvennüh i obscsesztvennüh nadovnosztej. [Kártérítés föld kisajátítás esetén.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 63 p. ÁJI. 18.602

A kisajátítással kapcsolatos legfontosabb kérdéseket foglalja össze a gyakorlat részére.

Eliaš, Josef: Právni ochrana druzstevniho majatku v JZD. [A szövetkezeti vagyon jogi védelme az egységes földművesszövetkezetekben.] Praha, Státni zemědělské nakl 1960. 122 p. ÁJI. 18.687

A gyakorlati célkitűzésekkel megírt mű részletesen ismerteti a vonatkozó jogszabályokat. A munka gyakorlati használhatóságát a mellékletek (példák, iratminták) is fokozzák.

Kosta, Ladislav: Zmluvné vztahy v druzstevnom pol'nohospodárstve. S osobiznym zretel'om na právne vztahy medzi STS a JRD. [Szerződési viszonyok a szövetkezeti mezőgazdaságban.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akademie Vied, 1960. 287 p. ÁJI. 18.584

Széleskörű irodalmi apparátussal mutatja be a szövetkezeti mezőgazdaság szerződési viszonyait, különös figyelemmel a gép- és traktorállomások tevékenységét szabályozó anyagra.

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Nenov, Ivan: Nakazatelno pravo na Narodna Reszpublika Bölgarija. Oszobena csaszt. 1—2. Tom. [Büntetőjog. Különös rész.] Szofija, Izd. Nauka i Izkusztvo, 1956—1959. 497, 440 p. ÁJI. 18.630/1—2.

A büntetőjog különös részének egyetemi tankönyve.

Rol' obscsesztvennoszti v bor'be sz presztupnoszt'ju. [A társadalom szerepe a bűnözés elleni küzdelemben.] Voronezs, Izd. Voronezszkogo Universziteta, 1960. 349 p. /Miniszterstvo Vüszsego i Szrednogo Special' nogo Obrazovanija RSZFSZR./ ÁJI. 16.681

A voronyezsi egyetem állam- és jogtudományi kara 1960. febr. 2—4. között konferenciát tartott azokról a feladatokról, amelyeket a bűnözés leküzdésével kapcsolatban a XXI. kongresszus az állam- és jogtudományok feladataként határozott meg. A konferencia előadásait tartalmazó gyűjteményes munkát V. E. Csugunov szerkesztette.

Novotny, Oto: O vymere trestu. (Nekteré základni otázky.) [A büntetés kiszabása.] Praha, Naklad. Ceskoslovenské Akademie Ved., 1960. 130 p. /Rozpravy Ceskoslovenské Akademie Ved. Ročnik 70. Sesit 15./ ÁJI. 18.672

A tanulmány első része a büntetés céljával, a második része a bűncselekménynek a büntetés kiszabása szempontjából relevans társadalmi veszélyességével foglalkozik. A harmadik részben az elkövetőt, mint a büntetés tárgyát jellemző körülményeknek felderítésével kapcsolatos kérdéseket vizsgálja.

Mergen, Armand: Methodik kriminalbiologischer Untersuchungen. [Kriminálbiológiai kutatások módszere.] Stuttgart, Ferd. Enke Verl. 1953. VI, 60 p. ÁJI. 18.665 [Bibliogr. 53—58.]

A kriminálbiológiai kutatás tárgyának és céljának vázolása után a fontosabb módszertani kérdéseket vizsgálja, majd részletesen tárgyalja a kriminálbiológiai kutatás menetét.

Institute of Comparative Law of Waseda University. Publication No. 18. ÁJI. 18.680

A Német Szövetségi Köztársaság 1960. évi büntető törvénykönyvének tervezetét közli német és japán nyelven.

Mira Y Lopez, Emilio: Manuel de psychologie juridique. [Az igazságügyi pszichológia kézikönyve.] Paris, Presses Universitaires de France, 1959. 313 p. /Bibliothèque de Psychiatrie./ ÁJI. 18.457

Szerző 1954-ben megjelent művének fordítása.

Törvénykezési szervezeti jog

Borodin, Sz. V. — *Dobrovol'szkaja,* T. N.: Verhovnüj szud szojuznüh reszpublik. [A szövetséges köztársaságok legfelső bírósága.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 111 p. ÁJI. 18.611

A bíróságok szervezetének ismertetése után részletesen vizsgálja a szövetséges köztársaságok legfelső bíróságainak a szovjet állam bírósági szerveinek rendszerében elfoglalt szerepét, továbbá a szövetséges köztársaságok legfelső bíróságainak az igazságügyi igazgatás terén kifejtett tevékenységét.

Szovetszkaja obscsesztvennoszt' na sztrazse szocialiszticseszkoj zakonnoszti. Red. Romaskin. P. Sz. [A szovjet társadalom a szocialista törvényesség védelmezője.] Moszkva, Izd. RPS i AONA pri CK KPSzSz., 1960. 274 p. /Vüszsaja Partijnaja Skola pri CK KPSzSz./ ÁJI. 18.353/1—2

A Szovjetunió KP. Pártfőiskolája által közreadott tudományos munka közel 20 tanulmányban mutatja be a szocialista törvényesség védelmének legújabb — a társadalmi szervezetek útján történt — kérdéseit.

Raginszkij, M. Ju.: Voszpitatel'naja rol' szovetszkogo szuda (po ugolovnom delam). [A szovjet bíróság nevelő szerepe.] Moszkva, Goszjurizdat, 1959. 151 p. ÁJI. 18.340

A bírósági tárgyalás és az ítélet nevelő hatásának kérdései után a bírói ítélet tárgyaláson kívüli nevelő hatásának kérdéseit mutatja be.

E lapszám (XVI. új évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Beér János* egyetemi tanár. — *Dr. Andrejew, Igor* egyetemi tanár (Varsó). — *Dr. Heller Farkas Tamás* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Ujlaki László* a KDB vezető döntőbírája. — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Horváth Tibor* az MTA Állam és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője. — *Bokorné, Dr. Szegő Hanna* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Barna Péter* egyetemi tanár. — *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség. Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 61.4184. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

XVI. új évfolyam 10. szám Budapest, 1961. október hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST 1961 NOV

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HALÁSZ JÓZSEF:
A szocialista államiság új vonásai és a kommunista társadalmi önigazgatás 497

BOULIER, JEAN:
A békés együttélés és a nemzetközi jog fejlődése 505

BÉKÉS IMRE:
A büntetőjogi felelősség helyettesítésének egyes elvi kérdései a magyar büntetőjogban 510

MÓRA MIHÁLY:
A megállapítási kereset tárgya, fajai és a jogmegóvás szükségessége 519

Szemle:

DIÓSDI GYÖRGY:
A római jog tudományának mai helyzetéről 530

ROMÁN LÁSZLÓ:
A munkaügyi viták eldöntésének új szabályozása a szovjet munkajogban 535

Jogirodalom:

ANTALFFY GYÖRGY:
Jelentős monográfia a szocialista jogalkotásról és a kibermetika felhasználásáról a törvényhozásban 543

T. L.:
Új, figyelemreméltó munka a csehszlovák mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog köréből 547

— —:
Új könyvek 551

СОДЕРЖАНИЕ: *Йожеф Халас:* Новые черти социалистической государственности и коммунистическое общественное самоуправление. — *Жан Булие:* Мирное сосуществование и развитие международного права. — *Имре Бекеш:* Некоторые принципиальные вопросы замещения уголовной ответственности в венгерском уголовном праве. — *Михай Мора:* Предмет, виды исков об установлении, и необходимость сохранения права, — *ОБЗОР: Дердь Диошди:* Современное положение науки о римском праве. *Ласло Роман:* Новое урегулирование рассмотрения трудовых споров согласно советскому трудовому праву. — *Юридическая литература: Дердь Анталффи:* Выдающаяся монография о социалистическом правотворчестве и об использовании кибернетики в законодательстве. — *Л. Т.* Новое, выдающееся произведение из области сельскохозяйственного кооперативного права Чехословакии — —: Новые книги.

INHALT: *József Halász:* Die neuen Züge der sozialistischen Staatlichkeit und die kommunistische Selbstverwaltung der Gesellschaft. — *Boulier, Jean:* Die friedliche Koexistenz und die Entwicklung des Völkerrechts. — *Imre Békés:* Einige prizipielle Fragen der Vertretung der strafrechtlichen Verantwortlichkeit im ungarischen Strafrecht. — *Mihály Móra:* Der Gegenstand und die Arten der Feststellungsklage und die Notwendigkeit der Wahrung des Rechts. — *Rundschau: György Diósi:* Die Gegenwärtige Lage der römischen Rechtswissenschaft. — *László Román:* Die neue Regelung der Entscheidung von Arbeitsstreitigkeiten im sowjetischen Arbeitsrecht. — *Rechtsliteratur: György Antalffy:* Eine bedeutende Monographie über die sozialistische Rechtsschaffung und Anwendung der Kibernetik in der Gesetzgebung. — *L. T.:* Ein neues bedeutendes Werk über das landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaftsrecht in der Tschechoslowakei. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *József Halász:* Les nouveaux traits caractéristiques de l'État socialiste et l'administration sociale communiste autonome. — *Boulier, Jean:* La coexintence pacifique et le développement du droit international. — *Imre Békés:* Certaines questions de principe de la substitution de la responsabilité pénale dans le droit pénal hongrois. — *Mihály Móra:* L'objet de l'action en constatation d'un fait, ses espéces et la nécessité de la sanvegarda d'un droit. — *Revue: György Diósdi:* La situation actuelle de la science du droit romain. — *László Román:* Le nouveau règlement des conflits de travail dans le droit de travail soviétique. — *Littérature: György Antalffy:* Une monographie inportante sur la législation socialiste et sur l'imploi de la cybernétique dans la législation. — *L. T.:* Un. nouvel ouvrage intérressant relatif au droit des coopératives des production agricole en Tchécoslovaquie. — — —: Livres nouveaux.

XVI. új évfolyam 10. szám Budapest, 1961. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szocialista államiság új vonásai és a kommunista társadalmi önigazgatás

A SzKP új programtervezetéről)

Az SzKP új programtervezete a szocialista államiság további fejlődésének rendkívül nagyjelentőségű, tudományos dokumentuma. Cáfolhatatlanul bizonyítja a proletár államhatalom történelmi hivatásáról szóló lenini megállapítások helyességét a szocializmus győzelmes felépítésében. Több mint 40 esztendővel ezelőtt Lenin azt írta *„A nagy kezdeményezés"*-ben, hogy „... a proletár államhatalom támogatása mellett a kommunizmus hajtásai nem fognak elsorvadni, hanem kifejlődnek és teljes kommunizmussá terebélyesednek".[1]

Ma abban a korszakban élünk, amikor a Szovjetunióban kibontakozik a kommunizmus építése, amikor a szocialista államiság új vonásainak, a kommunizmus hajtásának erőteljes fejlődésével egyre szélesebben megvalósul a szocialista államiság társadalmi önigazgatásba való átnövése.

Különösen nagy jelentősége van a programtervezetnek, mert konkrét, részletes elemzését adja a szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba átnövése történelmi folyamatának, megjelöli a szovjet társadalom jelenlegi politikai szervezetében azokat az alapvető intézményeket, amelyek fokozatosan a társadalmi önigazgatás szerveivé válnak, s rögzíti azoknak az intézkedéseknek a rendszerét, amelyek e fejlődést elősegítik.

Arról, hogy milyen változásokon megy át az állam a kommunista társadalomba fejlődés időszakában, K. Marx a *góthai program kritikájában* azt írta, erre csak a konkrét történelmi feltételek ismeretében lehet tudományos feleletet adni. Lenin több alkalommal megjegyezte, hogy Marx nem találgatta azt, amit az adott társadalmi-történeti feltételek között tudni nem lehetett. Lenin az *„Állam és Forradalom"*-ban rámutatott, hogy abban az időben még nem lehetett ismerni és nem is ismerték, milyen fejlődési szakaszokon, milyen gyakorlati intézkedések megvalósításának útján jut el az emberiség a nagy célhoz — a kommunizmushoz. Az átmenet konkrét formáit előre meghatározni — amíg még nem álltak rendelkezésre konkrét tapasztalatok — nem lehetett. Mind ez arról tanúskodik, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja, amelynek vezetésével a Szovjetunió népei biztosították a szocializmus győzelmét a Szovjetunióban és a fejlődés jelenlegi új szakaszában, a történelemben először rakják le a kommunizmus alapjait —, *„... ismeretlen utakat törnek az egész emberiségnek, saját tapasztalataik alapján ellenőrzik ezeknek az utaknak a helyességét, felderítik a nehézségeket, megkeresik leküzdésük eszközeit, kiválasztják a kommunista építés legjobb formáit és módszereit"*. Az SZKP új programtervezetének e megállapításából egyben arra is lehet következtetni, hogy a társadalom továbbfejlődése milyen bonyolult és elsőrendű jelentőségű kérdéseinek megoldására vállalkozott a szovjet népet vezető kommunista párt s hogy az az ország, amely elsőként halad a kommunizmus felé," megkönnyíti és meggyorsítja az egész szocialista világrendszer haladását a kommunizmusba."

A programtervezet rámutat a szovjet állam történelmi szerepére a szocializmus felépítésében és megjelöli azokat a nagy feladatokat, amelyeket a kommunizmus anyagi-műszaki alapjai megteremtésének szervezésével, a szocialista viszonyok kommunista viszonyokká történő átalakításával betölt. A kommunizmus kibontakozó építésének időszakában, amikor az eddigieknél szélesebben érvényesül a tömegek cselekvő részvétele a gazdasági és kulturális építésben s a közfeladatok megvalósításában, *a szovjet állam szervező szerepe rendkívül megnövekszik*. Mint a programtervezet hangsúlyozza, a szovjet államnak hivatása a kommunizmus építésének szakaszában a nép jóléte emelkedésének biztosítása, a munka és fogyasztás mértékének ellenőrzése, az állampolgárok jogainak és szabadságának őrzése, a szocialista jogrend és a szocialista tulajdon védelme, a néptömegeknek a tuda-

[1] Lenin Művei: 29. köt. Szikra, Bp. 1953. 439. old.

tos fegyelem és a munkához való kommunista viszony szellemében történő nevelése. Szükséges a szovjet állam a kommunizmus külső feltételei biztosítása miatt is. Amíg fennáll az imperialista támadás veszélye, az államnak megbízhatóan szavatolnia kell a szovjet ország védelmét és biztonságát. Hivatása a testvéri együttműködés fejlesztése a szocialista országokkal, az egyetemes béke védelme, valamint normális kapcsolatok fenntartása minden országgal.

A szocialista építés egyik legjelentősebb kérdése a társadalom politikai szervezetének a fejlődés követelményeinek megfelelő, állandó tökéletesítése. Mint ismeretes, az SZKP XXI. kongresszusa állította előtérbe a szocialista államiság továbbfejlesztésének feladatát, a szocialista államiság társadalmi önigazgatásba való fokozatos átnövésének előkészítését. Ezt a történelmi jelentőségű folyamatot a szovjet társadalom és gazdaság gyorsütemű fejlődése időszerű feladattá tette és a mindennapi, közvetlen megvalósítás közelségébe hozta. Az új programtervezet, a szocialista államiság fejlődésével kapcsolatban hangsúlyozza, hogy „... *a szocialista demokrácia általános kibontakoztatása és tökéletesítése, valamennyi állampolgár tevékeny részvétele az államigazgatásban, s a gazdasági és kulturális építés vezetésében, az államapparátus munkájának javítása és a fokozott népi ellenőrzés az államapparátus tevékenysége fölött — ez a szocialista államiság fejlődésének fő iránya a kommunizmus építésének időszakában.*"

A szovjet államépítés és a szocialista demokrácia továbbfejlesztése a programtervezet megállapításaiból következően két alapvető területen megy végbe: a) a szovjetek (a továbbiakban a tanácsok) és az egész államigazgatási rendszer felépítésében és az állami szervek munkamódszerei demokratikus elveinek fejlesztésében; a dolgozók részvételének szélesítésével az állami feladatok ellátásában, b) a különböző társadalmi szervezetek szerepének további fokozásával a gazdaság, kultúra, tudomány fejlesztésében, a társadalom ügyeinek intézésében.

A szovjet társadalom politikai rendszere fejlődésében ez a két terület szorosan összekapcsolódik. A programtervezet a kommunista társadalmi önigazgatás rendszerének fokozatos kialakítását vizsgálva, a fejlődéssel kapcsolatos feladatokat mindkét területen sokoldalúan, ugyanakkor egymással összefüggésben és kölcsönhatásukban elemzi. E tanulmányunkban a programtervezetnek a szovjetekkel, valamint az államigazgatási szervezet felépítésével és tevékenysége fejlesztésével összefüggésben megjelölt feladatokat vizsgáljuk. Külön tanulmányban térünk vissza a társadalmi szervezetek szerepének további növekedését elemző gazdag anyagra, valamint a szocialista államiság társadalmi önigazgatásba átnövésének néhány általános problémájára, amellyel a programtervezet összefoglalóan foglalkozik.

I.

A programtervezet nagyon *lényeges vonása,* hogy a szocialista államiság a kommunista társadalmi önigazgatásba fejlődése folyamatának a szovjet állam gazdag tapasztalatain alapuló sokoldalú, tudományos elemzését adja. Abból indul ki, hogy a szocialista államiság *jelenlegi* rendszere legfontosabb szerveinek milyen fejlődésen kell átmenniök a kommunista önigazgatás rendszerébe történő átnövés folyamán.

1. A szovjet társadalom jelenlegi politikai rendszerében fontos szerepet töltenek be a *tanácsok.* A programtervezet különösen hangsúlyozza, hogy az államhatalmi szervek szerepe — a Legfelsőbb Tanácstól a községi tanácsokig — jelentősen megnő a kommunista építésben. A tanácsok szerepe azért növekszik erőteljesen más szervekkel összevetve, mert ezek a nép átfogó szervei, megtestesítik a szovjet nép egységét. Egyesítik magukban az állami és társadalmi szervezetek vonásait, a tanácsok kereteiben küldötteik útján képviselve vannak a szovjet nép milliói a lakosság legkülönbözőbb rétegeiből, tevékenységükben a dolgozók széles rétegei közvetlenül részt vesznek, így e szervek mindinkább társadalmi szervekként működnek. Amennyiben a tanácsok más szervezetektől eltérően — amelyek a lakosság egyik vagy másik részét egyesítik —, az egész lakosságot képviselik, annyiban szerepük növekedése, hatáskörük és tevékenységük demokratikus fejlesztése szorosan összefügg e szerepüknek, mint a dolgozók önkormányzati szerveinek állandó fejlesztésével. Külön hangsúlyozza a programtervezet, hogy tovább bővül a dolgozók helyi tanácsainak — a helyi önkormányzatoknak — a jogköre. *„Ők fognak végérvényesen dönteni minden helyi jelentőségű kérdésben."*

A helyi tanácsok tevékenységi körének szélesítésére az elmúlt esztendőkben — költségvetésük növelésével, gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkájuk lehetőségeinek biztosításával — már számos fontos intézkedést hoztak. A tanácsok tömegkapcsolatai fejlesztésében nagy jelentőségűek azok a határozatok, tanácsszabályzatok, amelyek a tanácstagok beszámolási kötelezettségével, mentelmi jogával, a visszahívási jog gyakorlásával kapcsolatos kérdéseket rendezik. „A párt XXI. kongresszusa által megjelölt irányt — az államapparátus egyes funkcióinak fokozatos átadását társadalmi szervezeteknek és közöttük a legtömegesebb és legtekintélyesebb szervezeteknek, a dolgozók küldöttei szovjetjeinek —, maga az élet, a szovjet szocialista állam fejlődése készítette elő. Ez az irányvonal fejezi ki a szovjet szocialista demokrácia továbbfejlesztését azon magas célhoz, amikor V. I. Lenin meghatározása szerint mindenki megtanul igazgatni és valóban önállóan igazgatják a társadalom összes ügyeit."[2]

Nem kétséges, hogy a kommunista társadalmi önigazgatás szervei a kommunista társa-

[2] Pravda, 1959. február 25.

dalmat képviselő, akaratát megvalósító választott szervek lesznek. A szocializmus feltételei között a szovjet nép ilyen választott és képviseleti szervei a tanácsok. Mint a népi hatalom szervei egyben a népi önigazgatás szerveit is megtestesítik. A nép önigazgatása a szocializmus feltételei között azonban még állami, politikai jellegű.[3] Mint a programtervezet hangsúlyozza, *„a szocialista demokrácia további fejlődésének folyamatában az államhatalmi szervek fokozatosan a társadalmi önigazgatás szerveivé alakulnak át."* Vagyis a tanácsok állami, politikai jellege fokozatosan megszűnik és a kommunista társadalmi önigazgatás társadalmi szerveivé válnak.

Mint a szovjet államépítés tapasztalatai bizonyítják, ez a fejlődés már napjainkban megvalósul. Egyes városokban és járásokban felvetik például, hogy a tanácsok végrehajtó bizottságai egyes osztályainak szerepét (egészségügyi, társadalombiztosítási, népművelési) a megfelelő állandó bizottságoknak adják át. Másutt a v. b. osztályai mellett kialakítják a társadalmi instruktorok intézményét, ezzel egyidejűleg csökkentik az egyes osztályokon dolgozók létszámát. Hangsúlyozni kell, hogy ezen intézkedések következtében az osztályok szervező szerepe jelentősen megnövekszik. A dolgozók igazgatási tevékenységben való részvételének fontos formáját jelentik az egyes ágazati igazgatási szervek mellett kialakított tanácsok. Ez utóbbiak kollektív munkával látják el a megfelelő osztályok és igazgatóságok legfontosabb feladatait.[4] Kialakult és egyre szélesebben elterjed nemcsak a tanácstagok, hanem az igazgatási szervek, fontosabb közszolgáltatásokat ellátó intézmények, iskolák, kórházak, áruházak, vezetőinek közvetlenül a lakosság előtt tartott rendszeres beszámolója is stb.

A tanácsok fejlődésének ezen új formáit határozottan megerősíti a programtervezet is. A társadalmi önigazgatás kibontakozásának elősegítése érdekében rögzíti, hogy *a tanácsok minden képviselőjének cselekvően részt kell vennie az állami munkában, meghatározott munkát kell vállalnia.* Különösen fontos megállapításokat tesz a *tanácsok állandó bizottságai* szerepének és jelentőségének fejlesztését illetően. A szocialista képviseleti-államhatalmi rendszer egységéből kiindulva-ugyanakkor ezen belül az egyes szervek helyét és feladatait figyelembevéve —, jelöli meg tevékenységük fejlesztési irányát. „A Legfelsőbb Tanács állandó bizottságainak az a hivatásuk — hangsúlyozza a tervezet —, hogy rendszeresen ellenőrizzék a minisztériumok, a főigazgatóságok és a népgazdasági tanácsok tevékenységét és hatékonyan mozdítsák elő a Legfelsőbb Tanács megfelelő határozatainak végrehajtását. A törvényhozó szervek munkájának javítása és a végrehajtó szervek fölötti ellenőrzés fokozása céljából gyakorlattá kell tenni a képviselők időszakos mentesítését szolgálati teendők ellátása alól, hogy állandóan a bizottságokban dolgozhassanak." A helyi tanácsok állandó bizottságai szerepének növelését pedig abban állapítja meg, hogy fokozatosan döntési jogot kell biztosítani részükre mind több olyan kérdésben, amelyek a végrehajtó szervek igazgatóságainak és osztályainak hatáskörébe tartoznak.

2. A szocialista államiság társadalmi önigazgatásba fejlődése elősegítése érdekében a programtervezet egész rendszerét rögzíti azoknak az intézkedéseknek, amelyek az állami szervek felépítésének, tevékenységük formáinak és módszereinek továbbfejlesztésére irányulnak. Ezek között jelentős helyet foglalnak el *a tanácsok küldöttei és a közhivatali tisztviselők választásának, felválthatásának, beszámolási kötelezettségének kérdései,* mint amelyek a szovjet állam demokratizmusának fokozott kibontakoztatásával szoros összefüggésben vannak.

A szovjet népképviseleti formák tökéletesítésével és a választási rendszer demokratikus elveinek fejlesztésével kapcsolatban a programtervezet két utat jelöl meg: egyik a választási rendszer fejlesztése; a másik a választott közhivatali tisztségviselők körének szélesítése.

A *választási rendszer fejlesztése* elsősorban annak a nagy lehetőségnek a kihasználására irányul, hogy a tanácsok képviselőjelöltjeinek kiválasztásakor biztosítani kell, hogy a gyűléseken és a sajtóban sokoldalúan megvitassák a jelöltek személyi tulajdonságait és gyakorlati munkáját, s ilymódon a legméltóbb és legtekintélyesebb személyeket válasszák meg az államhatalmi-képviseleti szervekbe. A képviselőjelöltek személyének alapos megvitatása elősegíti a lakosság politikai aktivitásának fejlődését, s a közügyekben való szélesebb részvételét.

Újszerűen veti fel a programtervezet a *választott közhivatali tisztségviselők körének* kérdését. Kimondja ugyanis, hogy a választhatóság elvét, valamint a beszámolási kötelezettség elvét fokozatosan ki kell terjeszteni az állami szervek összes vezető dolgozóira, azokra is, akiket ma beosztásukba felsőbb állami szervek neveznek ki. A tervezet e fontos célkitűzésének megvalósítása a demokratikus elvek továbbfejlesztésére irányul az igazgatásban. Mint a szovjet jogi irodalomban rámutatnak, ez előreláthatóan két irányban megy végbe. Először: azon közhivatali tisztségviselők körének kiszélesítését jelenti, akiket a tanácsok ülésszakain választanak meg, vagyis nemcsak a v. b. osztályainak és igazgatóságainak vezetőit, hanem ezeknek alárendelt nagyobb intézmények és szervezetek vezetőit is. Egyes megyékben (oblaszty) már most ilyen irányban fejlődik a tanácsok hatásköre. A

[3] Vö. V. V. Nyikolajev: A szovjet szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba fejlődésének útjáról. Voproszi filozofii. 1960. 12. szám, 31. old.

[4] Ld. A. I. Goncsarov: A társadalom bevonásának gyakorlatáról Moszkva Leningrádi kerületi tanácsának munkájában. A szocialista államiságtól a kommunista társadalmi önigazgatáshoz c. tanulmánygyűjteményben. Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Kiadója, 1961. 299. old.

közhivatali tisztségviselők választhatósága szélesítésének másik lehetőségeként említik meg, miszerint nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy az államapparátus egyes vezetőit, különösen akik a dolgozók közvetlen szükségleteinek kielégítésével foglalkoznak (kereskedelmi, kommunális, egészségügyi osztály stb.) közvetlenül a lakosság választja. A választhatóság ilyen irányú javasolt további szélesítése elősegíti az államapparátus munkájának további javítását, erősíti a lakosság ellenőrzését az igazgatási szervek és az általuk irányított intézmények, szervezetek munkája felett.[5]

A népképviseleti formák tökéletesítésével és a szovjet választási rendszer demokratikus elemeinek fejlesztésével szoros kapcsolatban van a tanácsok tagjainak és a vezető testületek rendszeres leválthatóságának elve. A programtervezet kimondja, hogy minden választásnál célszerű, a tanácsok képviselőtestületének legalább egyharmadát új emberek közül megválasztani, hogy javuljon a tanácsok munkája és hogy új erők beáramlásával a *dolgozók újabb százezrei és millióí járják ki az államigazgatás iskoláját.* Az 1959. évi helyi tanácsválasztásokon a tanácstagok 52,2%-át, az 1961. évi választásokon 49%-át választották meg először tanácstagnak.

Amikor a Szovjetunióban a kommunista társadalmi önigazgatás formáinak gyakorlati előkészítése került napirendre, nagy jelentősége van a tanácstagság rendszeres felújításának, mert elősegíti az igazgatás megismerését, azoknak a feltételeknek fokozatos kialakítását, amikor a társadalom maga látja majd el az igazgatás feladatait. A tanácstagság rendszeres megújítása mellett fontos biztosíték a választók kezében a *visszahívási* jog érvényesítése azokkal a képviselőkkel szemben, akik méltatlanná váltak választóik bizalmára. (Az utóbbi években ezzel kapcsolatban a Szovjetunióban törvényeket fogadtak el, amelyek szabályozzák a visszahívás rendjét.)[6] A választók bizalmára méltatlanná vált képviselők mandátumuk lejárta előtti visszahívása hozzájárul valamennyi küldött tevékenységének fejlesztéséhez, választóihoz való kapcsolatuk erősítéséhez.[7]

Nagyon jelentős új vonást hoz a programtervezet az államigazgatási szervek vezetőinek leválthatóságával kapcsolatban is. Megállapítja ugyanis *a vezető szervek rendszeres megújításának* szükségességét, hogy minél több tehetséges embert vonjanak be a vezető szervekbe, továbbá kizárják annak lehetőségét, hogy az államigazgatás egyes dolgozói visszaéljenek a hatalommal. Ezért azt az elvet szögezi le, hogy az összszövetségi, a köztársasági és a helyi szervek vezető tisztségviselőit általában legfeljebb három, egymást követő időszakra — vagyis összesen 12, illetve 6 évre — lehessen megválasztani tisztségükbe. Abban az esetben, ha az illető egyéni adottságai általános vélemény szerint hasznossá és szükségessé teszik további tevékenységét a vezető szervben, megengedhető ismételt megválasztása. Ilyenkor azonban a megválasztáshoz nem egyszerű, hanem legalább háromnegyedes szavazattöbbség kell.

A programtervezet ezen megállapításai annak a célnak megvalósítására irányulnak, hogy fokozatosan csökkenjen a fizetett állami apparátus, mind nagyobb tömegek szerezzenek jártasságot az igazgatásban, s az apparátusban végzett munka az idők folyamán megszűnjék külön foglalkozás lenni. Lenin szavaival olyan rend alakuljon ki, „... amelyben sorban mindenki elvégzi a felügyelet és a számadás mindjobban leegyszerűsödő funkcióit, azután ezek szokássá válnak, és végül, mint egy külön emberréteg *külön* funkciói, meg fognak szünni."[8]

A szocialista demokrácia elveinek tökéletesítésével és megtartásával kapcsolatban a programtervezet fontosnak tartja, hogy a *tanácsok és képviselőik rendszeresen beszámoljanak választóiknak;* továbbá az államigazgatás, a gazdasági és kulturális építés összes fontos kérdéseinek nyilvánosságát, szabad és sokoldalú megvitatását a tanácsok ülésszakain; a végrehajtó szervek rendszeres beszámolási kötelezettségét a tanácsok előtt; az igazgatási szervek munkájának felülvizsgálását és tevékenységük ellenőrzését; a képviselői interpellációk rendszeres megvitatását a tanácsok ülésein; a tanácsi, a gazdasági és más szervezetek munkájában fellelhető fogyatékosságok bírálatát.

Téves és vulgáris elképzelés a demokratikus elemek erőteljes kibontakoztatását a szovjet államapparátus fejlődésében az államapparátus szerepével és jelentőségével szembeállítani! A szocialista demokrácia következetes érvényesítése egyben az államigazgatási szervek magasfokú szervező tevékenységét, sokoldalúságát, mély szakszerűségét és felelősségét feltételezi. A fizetett államapparátus csökkenése mellett — amely a szocialista államiság társadalmi önigazgatásba átnövésének egyik lényeges, jellemző vonása —, a programtervezet külön hangsúlyozza: a párt nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy javuljon az államapparátus munkája, mert sok tekintetben ettől függ, hogy az ország összes erőforrásait helyesen kihasználják, a dolgozók kulturális, közszükségleti ellátásával és a szolgáltatásokkal összefüggő feladatokat idejében oldják meg. A tanácsapparátussal szemben követelményként állítja fel, hogy legyen egyszerű, szakképzett, olcsó és operatív, mentes minden bürokratizmustól és aktatologatástól. Ami az államigazgatási szervek munkamódszereit illeti, a programtervezet követelményként állítja fel minden vezető szigorú személyi felelősségét a rábízott munkáért,

[5] Vö. V. V. Nyikolajev: Választhatóság, felválthatóság, beszámolási kötelezettség. Szovjeti deputatov trudjascsiszja. 1961. 9. szám, 36. old.

[6] Ld. Vedemosztyi Verhovnovo Szovjeta SzSzSzR. 1959. 44. szám.

[7] V. V. Nyikolajev: id. m. uo.

[8] Lenin Művei, 25. köt. Szikra, Bp. 1952. 457. old.

ugyanakkor a kollektivitás következetes megvalósítását a munkában, az állami és gazdasági apparátus minden részlegében.

3. Mint a fentiek is jelzik, a programtervezet különös fontosságot tulajdonít a szocialista államiság fejlődésében az államapparátus munkája *ellenőrzésének*, a tanácsok ellenőrző szerepe szélesítésének a végrehajtó szervek tevékenységében, a végrehajtó szervek rendszeres beszámolóinak a tanácsok ülésein. Már utaltunk arra, hogy a programtervezet újszerűen veti fel a közhivatali tisztségviselők beszámolási kötelezettségét is, amennyiben a választhatóság elvének kiterjesztésével egyidejűleg célul tűzi ki a beszámolási kötelezettség fokozatos kiszélesítését az állami szervek *összes vezető dolgozóira*. A beszámolási kötelezettség ilyen értelmű kiszélesítése természetesen mind a képviseleti szervek előtti, mind közvetlenül a lakosság előtti beszámolási kötelezettségre egyformán vonatkozik.

E mellett a programtervezet külön is aláhúzza az állandó *állami és társadalmi ellenőrzés* fontosságát az államapparátus feladatainak megvalósításában. A párt a népi ellenőrzés szervezetét olyan eszköznek tartja, amellyel a széles néptömegek hatékonyan bevonhatók az állami ügyek intézésébe, a törvényesség szigorú megtartásának ellenőrzésébe. Az ellenőrzés fontos eszköze az államapparátus fejlesztésének, a bürokratizmus felszámolásának, elősegíti a dolgozók javaslatainak idejében történő megvalósítását.

4. Nagy jelentősége van a szocialista államiság fejlődésében a társadalmi szervezetek és a dolgozók egyesületei részvétele szélesedésének a szovjet állam képviseleti szerveinek munkájában. A programtervezet megállapítja, hogy a szakszervezeteknek, a Komszomolnak és a többi társadalmi tömegszervezetnek, illetve ezek központi és köztársasági szerveinek meg kell adni a jogot, hogy kezdeményezzék a törvények meghozatalát, vagyis törvényjavaslatokat nyújtsanak be. Ezzel összefüggésben azt is kimondja a programtervezet, hogy a dolgozók rendszeresen vitassák meg mind az állami, mind a helyi jelentőségű törvényjavaslatokat és határozattervezeteket, a legfontosabb törvényjavaslatokat pedig népszavazásra kell bocsátani.

A gazdasági és kulturális építés legfontosabb feladatainak szervezésével és megvalósításával kapcsolatos törvényjavaslatok, határozattervezetek össznépi megvitatásának módszere a szovjet társadalom feltételei között az állampolgárok véleményének sokoldalú feltárását szolgálja, egyben a párt, az állami szervek, és a széles tömegek állandó érintkezésének, véleménycseréjének fontos eszköze. Az utóbbi években olyan nagyjelentőségű kérdéseket bocsátottak össznépi vitára a Szovjetunióban, mint az ipar és építőipar igazgatásának átszervezése, az oktatás rendszerének továbbfejlesztése, a társadalmi bíróságokról szóló szabályzat-tervezet, — hogy csak néhány fontosabbat említsünk. A tapasztalat azt mutatja, hogy az össznépi viták az adott kérdések sokoldalú megvizsgálásán túlmennek, ez a módszer újszerűen szervezi és mozgósítja a tömegeket a tervek és intézkedések megvalósítására, amennyiben az össznépi vita rendszerint kapcsolatos a különböző kollektívák kötelezettség-vállalásával. Ugyanakkor a néptömegek nevelésének hatékony eszköze is, mert a vita során a különböző vélemények is megütköznek.

5. Minél szélesebben kibontakozik a tömegek cselekvő részvétele a közügyek intézésében, a termelésben és a kulturális életben, annál nagyobb a *szocialista állam szervező munkájának szerepe* mind a központban, mind pedig a városokban és községekben, mert a feladatok megvalósításának mind tökéletesebb, differenciáltabb, rugalmasabb szervezeti formáit és módszereit kell kialakítani. Ismeretes, hogy Lenin milyen nagy jelentőséget tulajdonított mind a közügyek intézésében, mind a termelés fejlesztésében a szervezeti formáknak és módszereknek.[9] Az SZKP programtervezete a kommunista építés jelenlegi feltételei között kiemelten hangsúlyozza, hogy minden állami szerv tevékenységében a legfontosabb: *a tömegek között végzett szervezőmunka, a munkatársak helyes kiválasztása, az ellenőrzés és a gyakorlati munka alapján végzett értékelés, a vezető szervek által kiadott utasítások és határozatok tényleges végrehajtásának ellenőrzése*. A szervezőmunka erősítését a kommunista építés jelenlegi megnövekedett, bonyolult feladatainak eredményes megvalósítása, s a szocialista demokrácia fejlesztésének elősegítése az állami szervek felépítésében és tevékenységében egyaránt nélkülözhetetlenné teszik.

II.

A szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba fejlődésében nagy fontossága van annak, hogy „*... a szocialista jogrend tovább erősödjön, s hogy tökéletesedjenek azok a jogi normák, amelyek a gazdaságszervező és a kulturális nevelő munkát szabályozzák, a kommunista építés feladatainak megoldását és az egyén teljes boldogulását előmozdítják*" — mutat rá a programtervezet.

1. A szocialista társadalomban a jogi szabályozásnak sokkal nagyobb jelentősége van, mint a korábban létező társadalmi rendszerekben, mert amennyiben megfelel a társadalmi fejlődés helyesen felismert törvényszerűségeinek, annyiban elősegíti a gazdaság és társadalom fejlődését. Ugyanakkor a hibás, a fejlődéstől lemaradt jogi szabályozás zavarja az előrehaladást, a termelőerők fejlődését.[10] A társadalmi önigazgatás rendszerébe történő átnövés időszakában tovább fejlődik a szovjet állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő szerepe. A hétéves terv időszakában a gazdasági épí-

[9] Lenin Művei: 27. köt. Szikra, Bp. 1952. 200. old.

[10] Vö. D. A. Kerimov—M. D. Sargorodszkij: A szovjet jog időszerű kérdései. Pravovegyenyie, 2. szám, 1961. Leningrádi Egyetem Kiadója, 28. old.

tés méretei kétszeresen meghaladják azokat a feladatokat, amelyeket a szovjet hatalom előző esztendeiben együttvéve megoldottak. Nem kisebbek a feladatok a tudomány, a kultúra, a művészet fejlesztése előtt sem. Mindez szükségessé teszi a kapcsolatos jogi normák tökéletesítését is.

Bár a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában keletkező sokféle társadalmi viszonyok nem mindegyike igényli a jogi szabályozást, másrészt a jogi szabályozást egyes területeken fokozatosan társadalmi formák váltják fel, azonban nem kétséges, hogy az átmenet időszakában az állami és társadalmi rendet, az állami szervek rendszerét, e szervek hatáskörét, tevékenységi formáit, az állampolgárok jogait és kötelességeit stb. jogi szabályozással kell rögzíteni és rögzítik is. Ebben az összefüggésben a jogi normák fejlesztése fontos előfeltétele a társadalom egész politikai szervezete összehangolt működésének, a hatáskörök pontos meghatározása elősegíti a társadalmi szervezetek szerepének növekedését, a szocialista jogrend további erősítését.

2. A programtervezet rögzíti az állampolgári jogok fejlődésének irányát: *„A kommunizmusba való átmenet egyértelmű az egyén szabadságának és a szovjet állampolgárok jogainak általános fejlődésével."* A szovjet gazdaság, tudomány és kultúra gyorsütemű fejlődése, amely biztosítja a kommunizmus anyagi és szellemi előfeltételeit, új, nagy jogokat és lehetőségeket teremt a szovjet állampolgároknak. Mindenki előtt világos, hogy az anyagi jólét és a kulturális színvonal növekedése, amely a szocializmus feltételei között a demokrácia, az állampolgári jogok köre szélesítésének legfontosabb előfeltétele volt, a kommunizmusba való átmenet időszakában új, nagy lehetőségeket tár fel az egyén szabadságának és a szovjet állampolgárok jogainak általános fejlődése előtt.

Még Lenin hangsúlyozta annakidején, hogy a műveletlen ember kívül áll a politikán, a munkanélkülin és nincstelenen pedig semmiféle demokrácia nem segít. Az egyén szabadsága, demokratikus jogainak reális érvényesítése műveltséget, kulturáltságot és anyagi ellátottságot tételez fel. Ebből következően érthető, hogy a szovjet gazdaság és kultúra fejlődése, a nép jólétének növekedése döntő előfeltétele az egyén teljes boldogulásának, demokratikus jogai teljes érvényesítésének. A munkaidő fokozatos csökkenése, az egészségvédelmi intézmények kifejlesztése, ingyenes orvosi ellátás, a megfelelő lakásra való jog érvényesítése, ingyenes bölcsőde, óvoda, iskola-internátus használatára való jog stb., mind fontos előfeltétele annak, hogy a szovjet állampolgárok demokratikus jogaikat mind teljesebben és szélesebben megvalósíthassák. Ez teszi lehetővé, hogy tevékenyen és állandó jelleggel részt tudjanak venni a közügyek intézésében, az állami szervek tevékenységének ellenőrzésében.

3. A szocialista államiság további fejlődésében nagy jelentősége van a törvényesség megszilárdításának, a bűncselekmények megelőzésének és teljes felszámolásának. A programtervezet külön hangsúllyal mutat rá, hogy *„a párt feladatul jelöli ki a szocialista törvényesség szigorú megtartásának biztosítását, a jogrend mindennemű megszegésének kiirtását, a bűnözés megszüntetését, a bűnözés összes okainak kiküszöbölését."*

Az SZKP és a szovjet kormány nagy figyelmet fordított e feladatok gyakorlati megvalósítására. Ezt bizonyítják mindazok a nagyjelentőségű intézkedések is, amelyeket a Szovjetunióban az utóbbi években a törvényesség lenini normái következetes érvényesítésére, a szovjet állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelmére, e jogok és érdekek sérthetetlensége anyagi és jogi biztosítékainak megteremtésére, a bírói és rendőrségi tevékenység javítására, az ügyészi felügyelet erősítésére stb. hoztak.

Szorosan összefügg a szocialista demokrácia szélesítésével és elmélyítésével a törvényesség maradéktalan érvényesítése, mert amellett, hogy minden állampolgár egyenlőségét jelenti a törvény előtt, azt is feltételezi, hogy a törvényeket kivétel nélkül mindenkinek egyformán kötelessége megtartani.

A szocialista állam feltételei között a törvényesség megtartásának biztosítását demokratikus módszerek, mindenekelőtt a meggyőzés szolgálja. Ezzel egyidejűleg a törvény követelményeinek érvényesítését biztosító állami kényszer eszközei is demokratizálódnak, különösen az állami szervek egyes funkcióinak társadalmi szerveknek való átadásával.

A kényszer és a meggyőzés megfelelő összehangolása egyik fontos feltétele a munkáshatalom szilárdságának. A szovjet társadalom fejlődésének jelenlegi feltételei között az állami kényszer köre fokozatosan csökken, egyidejűleg változik a kényszer tartalma és jellege. Ez a változás nemcsak abban fejeződik ki, hogy a társadalom *segíti* az állami szervek tevékenységét a jogszabálysértések elleni harcban, *részt vesz* ezek megelőzésében és hatást gyakorol a jogszabálysértőkre, hanem abban is, hogy a társadalom a hatósági, adminisztratív szervekkel párhuzamosan működve, más társadalmi jellegű eszközökkel *helyettesíti* az állami kényszert. Más szóval a szovjet társadalmi fejlődés olyan fokot ért el, amikor „... a társadalmi érdek már nem különbözik az egyes személyek érdekétől".[11]

Mint arra a szovjet jogtudományi irodalomban rámutatnak, a lakosság bevonása a jogrend megszilárdításába a jelenlegi feltételek között azon alapszik, először: hogy kialakították a dolgozók részvételének minden szükséges objektív feltételét és lehetőségét ebben a tevékenységben; másodszor, hogy megnövekedett a

[11] Marx—Engels: Vál. Műv. 2. köt. 538. old., oroszul.

kommunizmust építő társadalom igényessége tagjai magatartása tekintetében; harmadszor, hogy a fejlődés jelenlegi fokán különösen tűrhetetlen a rend és törvényesség mindenfajta megsértése és különösen tűrhetetlenek az olyan torz jelenségek, mint a bűncselekmények; végül, a szovjet társadalom fejlődésének jelenlegi szakaszában megteremtették mindazokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik a jogszabálysértések történelmileg rövid határidőn belüli teljes felszámolását s egyben a társadalmi magatartás alapvető szabályai betartásának mindennapi szokássá tételét.[12]

Ismeretes, hogy Lenin milyen fontosnak tartotta a széles munkás- és paraszttömegek cselekvő részvételét a közrend biztosításában. A tervezet ugyancsak fontos feladatként jelöli meg, hogy a szovjet emberek „... őrködjenek a törvényességen és a jogrenden, legyenek kérlelhetetlenek a visszaélésekkel szemben és harcoljanak ellenük". A szocialista törvényesség megszilárdítását és a lakosság fokozott részvételének elősegítését a jogrend erősítésében szolgálták azok a törvénytervezetek, mintaszabályzattervezetek is, amelyeket az elmúlt években a Szovjetunióban országos vitára bocsátottak. A Legfelső Tanács törvényelőkészítő bizottsága 1959-ben közzétette „ A társadalom szerepének növeléséről a szocialista törvényesség és a szocialista együttélési szabályok megsértésével szembeni harcban" című törvénytervezetet, valamint „A társadalmi bíróságok mintaszabályzata" és „A kiskorúak ügyei bizottságainak mintaszabályzata" tervezeteit. Ezek a dokumentumok arra irányultak, hogy teljes mértékben felhasználják a társadalmi ráhatás erejét a törvények és a szocialista együttélés szabályai megsértésével szemben, emeljék a társadalmi szervek szerepét a közrend védelmében. A törvénytervezet széles felhatalmazást biztosít a társadalmi bíróságoknak, jogot ad a társadalmi szervezeteknek, hogy kezességet vállaljanak a bűncselekményt elkövető személy fölött, megjelöli a bíróságok és a dolgozók kapcsolatainak különböző formáit a közrend megsértői, a fiatalkorúak bűnözése elleni harcban.

„A társadalom növekvő szerepét mutatja a jogrend megerősítésében az a tény is — mutatott rá N. Sz. Hruscsov —, hogy a minisztertanács és a párt központi bizottsága nemrégiben döntést hozott a Szovjetunió belügyminisztériumának megszüntetéséről, átadva mindazt a kérdést, amellyel ez a minisztérium foglalkozott, a köztársaságoknak, a hatalom helyi szerveinek. Ezt az intézkedést nemcsak az apparátus csökkentésének és olcsóbbá tételének céljából hoztuk, hanem főként a szocialista demokrácia további fejlesztése érdekében, a társadalom szerepének emeléséért a jogrend megsértése elleni harcban, a helyi szervek nagyobb jogokkal való felruházása érdekében".[13]

Teljesen igazolták magukat a gyakorlatban azok a fontos intézkedések, amelyeket az utóbbi években a Szovjetunióban a szocialista törvényesség megszilárdítása érdekében hoztak. A társadalmi bíróságok, népi rendfenntartó alakulatok rövid idő alatt kivívták a dolgozók bizalmát és tiszteletét. Természetes, e szervek kialakítása nem jelenti a fejlődés mai feltételei között olyan állami szervek megszüntetését, mint a bíróságok, ügyészségek, rendőrség. A dolgozók széles rétegeinek bekapcsolódása és aktív részvétele a társadalmi rend megsértőivel szembeni harcba azonban lehetővé teszi, hogy e szervek hatékonyabban szervezhessék munkájukat és erejüket a szocialista jogrend és együttélés szabályai megátalkodott megsértői ellen összpontosíthassák.

Már ezekben az években nagyon jelentősek azok az eredmények, amelyeket a társadalom aktív részvételének hatására a bűnözés elleni harcban elértek. 1959-ben a bűntettekért kiszabott és hatályba lépett büntetések száma az előző évvel összehasonlítva 19,4%-ra csökkent. Moszkvában 1960 első negyedében a bűnügyekért felelősségre vontak száma 46%-kal volt kevesebb, mint 1959 hasonló időszakában. Ugyanakkor 1960 I. negyedében elítéltek 22,9%-ával szemben feltételes büntetést alkalmaztak, e mellett a feltételesen elítéltek felét a társadalmi szervezetek és a dolgozók kollektívái gondjaira bízták átnevelésre.[14] A társadalom aktív részvétele a törvények végrehajtásának ellenőrzésében, az igazságszolgáltatás szervei előtt folyó viták megvizsgálásában, egyes bűncselekmények feltárásában és nyomozásában, valamint a bűncselekmények elkövetését kiváltó okok és körülmények megszüntetésében — mind fontos formái és módszerei a dolgozók sokoldalú közreműködésének a szocialista jogrend megszilárdításában. 1960. I. negyedében pl. az összes ügyek 25%-át társadalmi részvétellel tárgyalták a bíróságok. A társadalmi vádlók az ügyésztől függetlenül, önálló résztvevői az eljárásnak. A társadalmi vádlók és védők intézménye[15] jelentősen erősíti az igazságszolgáltatást, társadalmi véleményt mozgósít a jogsértések ellen, alakítóan hat a társadalmi erkölcs fejlődésére.[16]

A társadalom segítségét felhasználják a Szovjetunióban a veszélyes bűncselekményekkel szembeni harcban is, mindenekelőtt az önkéntes népi rendfenntartó alakulatok közreműködésével. Jelenleg a Szovjetunióban közel 80 ezer ilyen népi rendfenntartó alakulat mű-

[12] Ld. P. J. Kudrjavcev: A szocialista demokrácia és az ügyészi szervek társadalmi kapcsolatainak erősödése. Szocialista államiságtól... c. id. m. 213—214. old.

[13] Pravda, 1960. január 15.

[14] Ld. A. F. Gorkin: A szocialista igazságszolgáltatás és a bíróságok társadalmi kapcsolatainak erősödése. A szocialista államiságtól... c. id. m. 197—198. old.

[15] Vö. R. Rahunov: Társadalmi vád és társadalmi védelem. Külföldi jogi cikkgyűjtemény, 1961. 2. szám.

[16] Ld. P. J. Kudrjavcev: id. m. 218. old.

ködik, két és félmillió dolgozó kapcsolódott be munkájukba. A népi rendfenntartó alakulatok már ma is eredményesen valósítják meg a rendőrség funkcióinak egy részét. A programtervezet a társadalmi szervek feladatául tűzi ki, hogy a társadalmi szervezeteknek tovább kell szélesíteniök „... *a társadalmi rendfenntartó tevékenységüket, különösen a népi rendfenntartó alakulatokban és az elvtársi bíróságokban*".

Míg a Szovjetunióban az elmúlt évtizedekben a bűncselekmények száma nagyon jelentősen lecsökkent, addig az Egyesült Államokban 1936-tól számítva a kétszeresére szökött fel, s a bűnözés elleni harcra fordított költségvetési kiadások közvetlenül a fegyverkezésre fordított kiadások után következnek.[17] Hasonlóan erősen megnövekedett a bűnözés — ezen belül a fiatalkorúak bűnözése — más kapitalista országokban is.

A bűnözés csökkenése a dolgozók széles rétegeinek a bűncselekmények megelőzésében, a bűnözés elleni harcban való részvételének eredménye; részben pedig abból következik, hogy több, korábban bíróságok által tárgyalt jogsértést, azok kisebb társadalmi veszélyessége miatt jelenleg a társadalmi ráhatás rendjében vizsgálnak.

Lenin nagy figyelmet fordított az olyan esetekre, amikor a törvények alapján célszerű erkölcsi, társadalmi ráhatást érvényesíteni a jogsértővel szemben.[18] Megállapításai különösen időszerűek ma, a kommunizmus építésének időszakában, amikor az SZKP programtervezete megállapítása szerint *a dolgozók anyagi ellátottságának, műveltségének és öntudatának fokozódása minden feltételt megteremt ahhoz, hogy felszámolják a bűnözést, s hogy a büntető rendszabályokat végülis felváltsák a társadalmi ráhatás és nevelés módszerei. A szocializmusban minden olyan ember, aki kizökkent a munka rendjéből, visszatérhet a hasznos tevékenységhez.*

A szocialista jogrend megszilárdításával szoros összefüggésben különösen fontos jelentősége van annak a lenini megállapításnak, hogy a törvényesség feltételezi a felelősségrevonás elháríthatatlanságát. „Nem az a fontos — írta —, hogy szigorúan büntessék a bűntettet, hanem az, hogy *egyetlen* bűntett *se* maradjon felfedetlen."[19] A felelősségrevonás elháríthatatlanságának nagy jelentősége van ma is a törvényesség megszilárdításában. A felelősségrevonás elháríthatatlansága légkörének kialakítását az SZKP és szovjet kormány a bírói, ügyészi, belügyi szervek, állami intézmények és társadalmi szervezetek egyik legfontosabb feladatának tartják.

A kommunizmust építő társadalomban nincs helye jogsértésnek és bűnözésnek — hangsúlyozza a programtervezet. A közrend és a jogszabályok egyetlen megsértője sem bújhat ki a felelősség alól. Ugyanakkor a felelősségrevonás különböző formákban történhet. Hogy adott esetben milyen formában célszerű eljárni és milyen büntetést célszerű alkalmazni a jogsértővel szemben, jogi kényszert vagy erkölcsi ráhatást, a törvények alapján, az ügy konkrét körülményeivel összefüggésben döntik el. A programtervezet aláhúzza, hogy amíg a bűnözés előfordul, „... *szigorú büntető rendszabályokat kell foganatosítani azokkal a személyekkel szemben, akik a társadalomra veszélyes bűncselekményeket követnek el, megszegik a szocialista együttélés szabályait, nem akarnak beilleszkedni a becsületes munkáséletbe*". A Szovjetunió Legfelsőbb Bíróságának plénuma ezzel összefüggésben egy korábbi ülésén hangsúlyozta, hogy a súlyos bűncselekményeket elkövetőkkel és a veszélyes visszaeső bűnözőkkel szemben a bíróságoknak a törvényben előírt, szigorú büntetéseket kell alkalmazniok. Durva hibát követnek el azok a bíróságok, amelyek enyhe büntetést hoznak, vagy feltételesen felfüggesztik a társadalomra veszélyes büntettet elkövetők, a társadalmi rend normáinak durva megsértői, a veszélyes visszaeső bűnözők megbüntetését. Ezekkel szembeni harcot minden eszközzel erősíteni kell, mert ilyen esetekben enyhe büntetések megalapozatlan alkalmazása helytelen elképzeléseket szülhet a társadalom bevonásáról a bűnözés elleni harcba és gyengítheti a törvényesség megerősítése érdekében kifejtett sokoldalú tevékenységet.[20]

4. Külön foglalkozik a programtervezet az államapparátus dolgozói fokozott felelősségével. Kiemeli, hogy a szocialista állam apparátusa a népet szolgálja és a népnek tartozik számadással. „*A tisztviselői lelkiismeretlenséget, a hatalommal való visszaélést határozottan meg kell szüntetni és személyre való tekintet nélkül szigorúan kell büntetni.*" Másik oldalról ugyanakkor ezzel összefüggésben rá kell mutatni arra, hogy a dolgozók széles rétegeinek a törvényesség megszilárdításában való részvétele, a szovjet államapparátus fejlődése következtében nagymértékben csökkent a törvények és a jogszabályok ilyen jellegű megsértése is. Erre mutat — többek között — a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége által 1961 június 21-én elfogadott ukáz is. „Az igazgatási úton kivetett bírságok alkalmazásának további korlátozásairól."[21]

A jelenlegi feltételek között kialakulnak az igazgatási bírságok mint adminisztratív büntetési rendszabályok további korlátozásának feltételei is. Az ukáz kimondja, hogy az igazgatási bírságot az állampolgárokkal és hivatalos személyekkel szemben csak olyan esetekben kell alkalmazni, amikor a társadalmi vagy fegyelmi ráhatás eszközeit elégtelennek találják.

[17] Uo. 217. old.
[18] Lenin Művei: 33. köt. Szikra, Bp. 1952. 327. old.
[19] Lenin Művei: 4. köt. Szikra, Bp. 412. old.
[20] V. ö. A. F. Gorkin: id. m. 197—199. old.
[21] Vedomosztyi Verhovnovo Szovjeta SzSzSzR, 35. szám, 1961. szept. 1.

Az állami fegyelem erősödése a különböző intézmények, vállalatok, szervezetek tevékenységében, valamint a hivatalos személyek közvetlen felelősségének növekedése következtében igazgatási bírságok alkalmazása a különböző intézményekkel, vállalatokkal stb. szemben ma nem szükségszerű. Az intézmények, vállalatok megbírságolásának kialakult gyakorlata ténylegesen és sok esetben azoknak a hivatalos személyeknek büntetlenségéhez vezet, akik a jogsértésért valóban felelősek. Ezért az ukáz megszüntette az intézmények, vállalatok, szervezetek igazgatási megbírságolásának lehetőségét és kimondta, hogy igazgatási bírságot csak azokra a hivatalos személyekre lehet kivetni, akik igazgatási vétség elkövetéséért felelősek, akik hivatali kötelességeik teljesítése rendjében kötelesek intézkedéseket tenni a megállapított szabályok időbeni teljesítéséért. A hivatalos személyek igazgatási bírságát nem szabad az intézmény, vállalat, szervezet számlájára átírni. Az ukáz célszerűnek tartja, hogy a szövetséges köztársaságok törvényhozása korlátozza azt a kört, amelyben a helyi szovjetek rendeleteikkel igazgatási bírságot állapíthatnak meg, hogy igazgatási bírságot megállapító rendeletalkotási joggal csak a területi (határterületi) autonóm-területi, körzeti, járási és városi szovjetek rendelkezzenek, azok is az elemi csapások, járványos betegségek elleni harcban. A községi és települési tanácsok csak kivételes esetben kaphatnak igazgatási bírságot megállapító rendeletalkotási jogot.

5. A társadalmi bíróságok, népi rendfenntartó alakulatok intézményének kialakulása, társadalmi vádlók és védők részvétele a bírósági eljárásban, egyes jogsértők átadása a társadalmi szervezeteknek a dolgozók kollektívái segítségével történő átnevelésre, a büntető rendszabályoknak egyre több esetben a társadalmi ráhatás és nevelés módszereivel történő helyettesítése a szovjet szocialista állam új történelmi fejlődési folyamatának — a kommunista társadalmi önigazgatásba való átnövésnek — egyik fontos jellemzője a társadalmi rend védelmének területén.

A társadalmi rendet az állami szervek mellett a társadalmi szervek, a szovjet társadalom egész politikai szervezete védi. Ebből következően nagyon fontos az állami szervek és társadalmi szervezetek tevékenységének összekapcsolása, a jog és erkölcs kölcsönös viszonya. „*Az állami és társadalmi szervezetek rendszere az önkéntes és lelkiismeretes kötelességteljesítés szellemében neveli a dolgozókat, s ez elvezet oda, hogy a jogok és kötelességek szervesen összekapcsolódnak a kommunista együttélés egységes szabályaiban*" — hangsúlyozza a programtervezet. A társadalom szerepének növekedése a törvényesség biztosításában és a társadalmi ráhatás érvényesítése a jogsértőkkel szemben egyáltalán nem jelenti a törvényesség és a bűnözés elleni harc gyengülését, de nem jelenti jogsértőkkel szembeni elnéző engedékenységet sem. A társadalom aktív közreműködése a törvényesség megszilárdításáért erősíti és fejleszti a törvények és a társadalmi együttélés szabályai önkéntes betartásának biztosítékait, ezzel egyben a kommunista társadalmi önigazgatás iskolája. Ez a folyamat segíti előkészíteni a szovjet állampolgárokat „... a kommunista társadalom jövőbeni íratlan törvényeinek elsajátítására, amelyeknek idővel szokássá kell válniok."[22]

A kommunista társadalom belső viszonyait a társadalmi szervezetek segítségével és e szervezetek által megállapított normákkal szabályozza. E szabályok azonban már nem jogi jellegűek, amennyiben nem lesz szükség betartásuknak speciális kényszerítő apparátussal történő biztosítására. A társadalmi önigazgatásba fejlődésnek ezt az irányát rögzíti a programtervezet, mely szerint a kommunista társadalmi önigazgatás rendszerében „*kialakulnak a kommunista együttélés egységes és általánosan elismert szabályai, ezek megtartása minden embernek belső szükséglete és szokása lesz.*"

Halász József

[22] M. I. Kalinin: A szocialista törvényességről. Moszkva, „Izvesztyija" kiadó, 1959. 181. old.

A békés együttélés és a nemzetközi jog fejlődése

Az, amit mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, az az együttélés minden mértéket felülmúló fontossága. Az emberiség jövőjének kérdéseiről vitatkozunk, de — rémlik fel egyesekben a kérdés — van-e az emberiségnek egyáltalán jövője? Ha az atomerőszak kirobbanása bekövetkezik, ez a jövő nyomban borzalmassá, sőt problematikussá válik, nem csupán számtalan emberi lény megsemmisítése, hanem sokkal inkább ennek a robbanásnak ijesztő genetikai következményei folytán. Csak egy mód van arra, hogy a világméretű katasztrófát elkerüljük, éspedig a békés együttélés elvének elfogadása.

A békés együttélés elve azonban nem olyan fogalma a nemzetközi jognak, amelyet nyomban mindenki elismerne.[1] A nemzetközi jog történe-

[1] Egy adott korszak nemzetközi joga, azaz e kor államai és népei által ténylegesen elfogadott kölcsönös kötelezettségek rendszere olyan mértékben haladja túl a régebbi nemzetközi jogot, amennyiben hatékonyabb akadályt állít az erőszak kirobbanása elé és jobban elősegíti egyes személyek, áruk, eszmék és nézetek elterjedését valamennyi emberi lény között.

tében a békés együttélés rendszeres elutasításának számos esetével találkozunk. Anélkül, hogy megállnánk az ókorban, megemlíthetjük, hogy az öreg Cato delenda Chartago-ja, már Róma és Chartago együttélésének nyílt elutasítása volt. Meg kell állapítanunk azt is, hogy a középkor egész nemzetközi joga nyugaton a békés együttélés elvének tagadásán nyugodott, amelyet a kereszténység szembeszegezett mindazokkal, akik elszakadtak tőle. Ennek az elutasításnak a kifejtését láthatjuk a XIV. században — más példák mellett — VI. Orbán pápa egyik bullájában, mely a következőket mondja: „Minden egyezmény, szövetség és liga, amelyet eretnek, skizmatikus vagy a római katolikus anyaszentegyháztól bármilyen más módon elszakadt fejedelmekkel kötnek, érvénytelen és jogilag semmis, még akkor is, ha a szóbanforgó fejedelmek csupán ezen szerződések megkötése után estek bűnbe; a hivő királyok fel vannak oldva minden nekik tett ígéret alól és nem csupán fel vannak mentve kötelezettségeik teljesítésétől, hanem egyenesen meg van tiltva számukra ezek megtartása és kötelesek ügyelni arra, hogy mások se tartsák meg ezeket."

Nem hiszem, hogy jobban meg lehetne fogalmazni az együttélés elvének elutasítását. A középkornak ez a nemzetközi joga egészen a reneszánszot követő időszakig érvényesült és fokozatosan, kezdetben meglehetősen rosszul igazolt kivételeknek adta át helyét. Madame Bastid, napjainkban az egymás mellett élés jogi feltételeit vizsgálva, azt mondja, hogy I. Ferencnek Szolimánnal kötött szövetsége volt az első törés abban az elutasító magatartásban, amelyet a kereszténység az Izlámmal való együttéléssel szemben tanúsított. Valójában azonban I. Ferenc állhatatosan tagadta, hogy megszegte volna a kereszténység törvényét, igaz ugyan, hogy elég ügyetlenül. A keresztény közvélemény előtt Szolimánnal kötött szövetségi szerződéseit egy halálos fenyegetéssel szembeni hasznos és szükséges védekezésnek tüntette fel. Jean de Montluc például a királytól megbízást kapott, hogy a szövetséget a velencéseknek a következőképpen magyarázza meg: „Ugyanezen miniszterek (V. Károly császár minisztereiről van szó) szenvedélyes rágalmaikkal új hittételt akarnak kovácsolni, mondván, miszerint egy fejedelem saját védelmében nem fordulhat segítségért olyanokhoz, akik ellentétes valláson vannak." Az igazság az, hogy a korabeli nemzetközi jogot már régen megsértették a törökökkel, az arabokkal vagy a perzsákkal kötött különböző fegyverszüneti egyezményekkel és szövetségi szerződésekkel, amelyekre maguk a pápák adtak példát, éspedig elég rossz példát. El kell ismernünk azonban, hogy I. Ferencnek a Portával kötött kapitulációi a hitetlenekkel való együttélésnek, helyesebben békés együttműködésének a kezdetét jelentették, éppen akkor, midőn ennek alapelveit Vitoria „De Indis" c. munkájában kifejtette. A nemzetközi jog fejlődését könyvelhetjük el ebben.

Mégis a reformáció volt az, mely a nagy rést ütötte a békés együttélés elvének tagadásába. A westfaliai békeszerződések békés együttélésre kötelezték Európában egyrészről a katolikusokat, másrészről pedig a protestánsokat. Az ezt létrehozó diplomáciai tevékenységet egy, a természetjogra támaszkodó elméleti irányzat működése készítette elő. A jogtudósok szembeállították az emberi közösség természetes jogát a keresztény tételes joggal, mely ezt a jogközösséget a keresztény nemzetekre korlátozta, és így történt, hogy Grotius — jóval a westfaliai békék megkötése előtt — kifejtette minden nép természetes közösségének eszméjét. Érdemes megjegyezni, hogy Grotius ezt a természetes közösséget olyan megállapításokra alapozta, amelyeket, hogy dr. Chauchard kifejezését használjam, neuro-biológiaiaknak nevezhetnék. Grotius úgy vélte, hogy az emberek közötti természetes közösség a nyelvre és az általános eszmék iránti fogékonyságra épül, vagyis az értelemnek arra a képességére, hogy uralkodjon az ösztönös impulzusok felett egy, a konkrét helyzetektől független egyetemes értelmi rendszer segítségével. Rendkívül érdekes megfigyelésről van itt szó, mely Grotius koncepcióinak újszerűségét bizonyítja.

A keresztény tételes joggal szembehelyezett természetjog fejlődése nagy arányokban bontakozott ki a reneszánsz szerzőinél, kezdve Gentilis híres tiltakozásától, aki szerint „Sileant theologi in munere alieno", vagyis a teológusok hallgassanak olyan ügyekben, amelyek nem rájuk tartoznak, azaz a nemzetközi jog és a nemzetközi kapcsolatok kérdéseiben. A természetjog útját, mely ezt követően magának az európai nemzetközi jognak az alapjává vált, Vattel például egy minden szempontból klasszikus szövegezésben így foglalta össze: „A természeti törvény egyedül rendezi a nemzetközi szerződéseket; a vallási különbség teljesen idegen ettől; a népek mint emberi közösségek szerződnek és nem mint keresztények vagy mohamedánok." Az emberi közösségnek ezt az eszméjét Fénelon fejtette ki rendkívüli elevenséggel. Ismeretes Fénelon gondolatainak jelentősége a XVIII. század politikai filozófiájában, Ramsay például így összegezi őket: „Az a nagy elv, mely mindennek a tengelyét alkotja, az, hogy az egész világ egyetlen egyetemes köztársaság és minden nép egy nagy család. Ebből a szép és világos eszméből származik mindaz, amit a politikusok a természet és a méltányosságtól, nagylelkűségtől és emberiességtől áthatott nemzetek törvényeinek neveznek. Nem tekintik többé az egyes országokat elszakítva a többitől, hanem oszthatatlan egységnek az egész emberi nemet. Az ember nem szorítkozik többé saját hazájának szeretetére, a szív kitágul, óriásivá nő és egyetemes szeretetével minden embert átölel. Belőle születik a külföldiek szeretete, a szomszédos nemzetek közti kölcsönös bizalom, a jóhiszeműség, az igazságosság és a béke a világ fejedelmei között épp úgy, mint

minden egyes állam polgárai között." Nagyon szép gondolat, keresztény is, humanista is és az emberi közösséget minden népre kiterjeszti. Több és jobb, mint a puszta békés egymás mellett élés, mindenkinek a békéjét és együttműködését jelenti mindenkivel, ma a földgömb egyik sarkától a másikig, holnap pedig a kozmosz térségeiben.

A magam részéről mindenesetre azt hiszem, hogy — miként Lenin mondotta — „néhány csepp ecetet és epét kell önteni a demokraták cukros vizébe". Fénelon az egész emberi nemnek egyetlen egyetemes demokráciába való szervezését hirdette, mi viszont láthatjuk, hogy az „ecet és epecsöppek" miként jelennek meg a francia forradalom fejlődésében. A forradalom magáévá tette Fénelon eszméit, minden ember jogi közösségének, a nemzetekből álló civitas maxima közjogának alapelveit és Grégoire abbé meg is szövegezte a nemzetek jogainak és kötelességeinek deklarációját, de a gyakorlatban, az ellenséges beállítottságú Európával szemben a forradalom kénytelen volt kijelenteni: testvériség vagy halál, ami nyilvánvalóan az együttélés eszméjének nagyon különös felfogása és a napóleoni hódítások meglehetősen váratlan következményei az Emberi Jogok Deklarációjának. Kétségtelen, hogy Napóleon gárdistái, a Code Civilt szuronyaik hegyére tűzve, minden népnél elvetették a szabadság magvait, de azzal kezdték, hogy elnyomták őket, ami azután maga után vonta Napóleon bukását és a reakció győzelmét egész Európában. A napóleoni hódítások gazdasági oka egyébként a kontinentális zárlat volt, amelynek szükségszerűen és fokozatosan egész Európát vámhatárai közé kellett zárnia. Ki kellett rekeszteni Angliát erről az első közös piacról, amelynek megvalósítását Napóleon megkísérelte és ez az együttélés elvének elvetését jelentette. Egyébként is — miként már megmondták — Napóleon nem lehetett a királyok kortársa, tévedése abban állt, hogy egy akart lenni közülük.

A napóleoni háborúk után azonban a békés együttélés mégsem valósult meg, vagy talán inkább váratlan formát öltött a Szent Szövetség alakjában. Lényegét tekintve azonban a Szent Szövetség az együttélés elutasítása volt. A Szent Szövetségben Poroszország, Oroszország és Ausztria uralkodói megfogadták, „hogy csupán a szent vallás parancsait, az igazságosság, a könyörület és a béke elveit tekintik magatartásuk szabályainak, amelyek egyedüli eszközei az emberi intézmények megszilárdításának és hibáik orvoslásának... hogy saját magukat egy és ugyanazon keresztény nemzet tagjainak tekintik és a három fejedelem nem tartja magát másnak, mint a Gondviselés megbízottjának, hogy népeiket egy és ugyanazon család tagjaiként kormányozzák, megvallván ily módon, hogy a keresztény nemzetnek, melynek ők maguk és népeik egyaránt tagjai, valójában nincs más uralkodója Istennél."

Vajon nem az Erkölcsi Újrafelfegyverzés beavatottjait, vagy pedig személy szerint John Foster Dulles urat halljuk? A Szent Szövetség homlokzata mögött azonban, vagy talán inkább annak kötőanyagaként ott találtuk Lengyelország felosztásának fenntartását, Európának ezt a „halálos bűnét", másrészt pedig a Szentháromságnak ez az annyira keresztény megvallása kizárta a közösségből a törököket és előre vetette Törökország felosztásának árnyékát, mely azután a XIX. század keleti kérdésévé vált. Végül azáltal, hogy a királyokat a Gondviselés atyai kormányzásában részesítette, a Szent Szövetség felhatalmazta az uralkodókat mindennemű beavatkozásra és előre igazolta Franciaország intervenciós háborúját Spanyolországban és Ausztriáét Olaszországban.

Ily módon a békés együttélés eszméje távolról sem egyetemesen elfogadott fogalom, sőt ellenkezőleg, gondosan meg kell határozni, ha érvényesíteni akarjuk. Márpedig ha korunk nemzetközi kapcsolatainak alapvető szabályává akarjuk tenni, érvényesíteni kell.

De térjünk át a mai nemzetközi jogra. Az együttélés problémáját igen helyesen vetette fel Patyomkin a diplomáciai történetéről írott művében: „Az I. világháború befejezése és az Októberi Szocialista Forradalom győzelme Oroszországban teljesen új korszak kezdetét jelentette a diplomácia történetében. Ezt a korszakot két tényező jellemzi: először is két, gyökeresen ellentétes rendszer, a kapitalizmus és a szocializmus egymás mellett élése, kölcsönös tevékenysége és harca, másodszor a tőkés rendszer ellentmondásainak végső kiéleződése, mely az emberiséget a II. világháborúba sodorta."

Mindez tökéletesen helytálló. A diplomácia Locarnótól Münchenen át az emberiséget a II. világháborúhoz vezette. Elvetette a Szovjetunióval való mindennemű békés egymás mellett élés gondolatát és borzalom fogta el az előtte régebben Hitler, ma pedig Adenauer kancellár által emlegetett „űr" előtt, amelyet a lefegyverzett Közép-Európa jelent a szovjet haderőkkel szemben. Az államférfiak képtelenek voltak felismerni a konfliktus mélyebben fekvő okát: a kapitalizmus felbomlását. Amikor Hitler uralomra került, Németországban 6 millió volt a munkanélküliek száma. Napjainkban ez a bomlás méginkább meggyorsult és a II. világháború után most egy harmadik fenyeget minket.

Elháríthatjuk-e azáltal, hogy békés együttélést hirdetünk? Amint azt Patyomkin olyan helyesen állapította meg, az együttélés egyúttal „két gyökeresen ellentétes rendszer kölcsönös tevékenysége és küzdelme". Ezt a két dolgot nem szabad elválasztani egymástól. Együttélés esetén mindkét rendszer kölcsönösen hat és visszahat a másikra. Ilyen körülmények között világos, hogy az együttélés ellenséges jellegű lehet és háborúhoz vezethet. Hogy ezt az ellenséges együttélést békés együttéléssé változtassuk át, mindenekelőtt az szükséges, hogy ezt akarjuk

és megvalósítsuk. Szükséges, hogy a népek és a nép leghaladóbb elemei állandó tevékenységet fejtsenek ki, állandó nyomást gyakoroljanak kormányaikra. Csupán ezen a módon válhat a békés egymás mellett élés állapota valóban békés együttéléssé.

Ez nem történik majd harc nélkül, és az első akadály, amelyet át kell lépnünk, éppen az osztályharccal kapcsolatos. Az osztályharc nem az önkény alkotása, nem a rosszakarat szülötte és nem is a gyűlölet terméke. Az osztályharc tény, amelynek okait lehet vizsgálni, és amelynek tűzfészkét körül lehet határolni, de amely mégis világméretű jelenség. Az emberi társadalom azon munkálkodik, hogy az eddig vezető kizsákmányoló osztályt, a kizsákmányoltak osztályával váltsa fel, mely azért tör a hatalomra, hogy megszüntesse a kizsákmányolást.

1917-ig ez a harc csupán egy pontos körvonalakkal még nem rendelkező terv volt, a tudományos szocializmus pedig csak utópia, mely még sehol sem valósult meg, „fegyvertelen próféták" jóslata, hogy Machiavelli szavait idézzük.

1917 óta azonban a próféták fel vannak fegyverezve és álomképük már statisztikai adatokban jelentkezik, amelyek a haladást a maguk leghétköznapibb valóságában fejezik ki. „I saw Utopia, and it works". Ez a címe egy angol utazó 1939 előtti beszámolójának: Meglátogattam Utópiát, láttam, hogy halad. A szocializmus ma már állam, a szocializmus hatalmas hadsereg, mely félelmetes fegyverekkel rendelkezik, a szocializmus ma már az emberiség egyharmadát fogja át. Az egyes országokon belül pedig a kommunista pártok — 87 kommunista párt a világ minden országában — biztosítják a szocializmusnak égő kérdőjelként való jelenlétét. Az emberek milliói, anélkül, hogy — miként egyesek állítják — alá vetették volna magukat Oroszország politikai érdekeinek, úgy tekintenek Moszkvára, mint emberi és egyetemes értékek kísérleti tégelyére. Nem lehet megakadályozni azt, hogy az emberi szellem a Kreml vörös csillaga felé forduljon, mintegy olyan csillag felé, mely az új emberiség fölött emelkedik. Mindazokban, akikben felébredt a remény, az új rend egyre kívánatosabbá és kívánatosabbá válik abban a mértékben, ahogyan elmélyül a kapitalizmus válsága, a kapitalizmus belső bomlása.

Hogyan beszéljünk a békés együttélésről? Becsületesen, hogy Hugo egyik antitézisére hivatkozzam, nem kell-e inkább azt mondani; ez meg fogja ölni amazt és ma már látni lehet, hogy a két szembenálló fél közül melyik temeti el a másikat. Úgy tűnik számomra, hogy ezek között a körülmények között nem annyira békés koegzisztenciáról, mint inkább polemikus interegzisztenciáról van szó, interegzisztenciáról, mert az eszmék útlevél nélkül lépik át a határokat, mert az eszmék áthatják a tömegeket, felbomlasztják a gazdasági rendszereket, és az e rendszerek belsejében dúló harcok ellentmondások, folytonos kiéleződésével, az interegzisztencia olyan vitát vált ki, mely erőszakos kitöréssel, éspedig a kozmikus erőszak kirobbanásával fenyeget. Nyilvánvalóan fennáll a veszélye annak, hogy a csődbejutott kapitalizmus — és ez már számos gondolkozó fő számára világos — ha a tények realitása pusztulásra ítéli, az emberek millióit nyomorra kényszerítő válságba zárva, hátat fordít a békés együttélésnek és a kétségbeesés eszközeihez fordul. Ebben az esetben egy külsőleg szétszakított és belsőleg csődbejutott világban az erőszaknak, a globális erőszaknak a kirobbanása lidércnyomásos eshetőséggé válhat. Ez az, amit minden áron meg kell akadályozni! Ha az emberiség fenn akar maradni, egy alapvető szükségszerűség, a lefegyverzés elsődleges szükségessége egyre nyilvánvalóbb. A nemzetközi kapcsolatok kiépítésének szükségessége azonban nem kevésbé fontos. Fajtájának boldogulása érdekében az embernek találkoznia kell embertársával és fel kell ismernie benne hasonlóját és testvérét. Ha ezek a találkozások és kapcsolatok polemikussá is válnának, nem fajulnának az erőszak csatájává, hanem mindenekelőtt és elsősorban az eszmék vitái lennének, és még akkor is, ha a polémia belső társadalmi harcokban éleződne ki, az együttélés mindenki által elismert és elfogadott elve megakadályozná, hogy ezek a harcok a nemzetközi síkra terjedjenek ki. Ennek érdekében szükséges, hogy a polemikus interegzisztenciából mindennek ellenére kifejlődjön a közös fennmaradás, az együttélés akarata mindaddig, amíg a két szembenálló fél egyike erőt érez magában a fennmaradáshoz. Ezen az úton az együttélés anélkül, hogy az osztályharc tényének megszüntetését igényelné, megakadályozhatja annak világkonfliktus formájában való kirobbanását, a kozmikus öngyilkosság kitörését.

Az osztályharc problémája mellett a békés együttélés még egy másik — ideológiai — akadállyal találja magát szemben, amely nagymértékben az osztályharc tükörképe, és amelyet viszont maga is tovább erősít. Manapság a vallásos körökben egy széleskörű koalícióval, a hívőknek valamiféle szent szövetségével találkozunk, mely elutasítja az együttélés elvét a marxizmus ateizmusa miatt. Ez a visszautasítás, amelyet szükség esetén kiátkozással erősítenek meg, milliónyi emberi lényt, tömörüljenek bár egyes államok szervezetébe, vagy pedig a kommunista pártok kötelékébe, helyez törvényen kívül és a hívők többi millióit szent borzadállyal tölti el, mely a gyűlölet és a félelem keveréke egyúttal.

Igen érdekes ebből a szempontból, hogy Grotius az emberi közösség jogával kapcsolatos kutatásai során már találkozott ezzel az ellenvetéssel és ezzel az elutasítással. Grotius is számol az ateizmussal, elutasítja azonban, hogy ebben olyan elemet lásson, mely semmissé és érvénytelenné tehetné az emberi közösség jogát úgy, amint azt az előbbiek során meghatározta. „Amit az előbb mondottunk — fejti ki a Iure belli ac pacis előszavában — akkor is helytálló lenne, ha elfogadnánk azt, amit egyébként nem

tehetünk súlyos bűn elkövetése nélkül, vagyis, ha nincs Isten, és ha az emberek ügyes-bajos dolga nem gondoskodásának tárgya." Ez a rendkívül érdekes álláspont megőrizte minden értékét, vagy inkább csak a mi korunkban szerezte meg igazi értékét, mert az, amit Grotius csupán elvetendő és bűnös hipotézisnek tekintett, ma már milliónyi emberi lény általános felfogásává vált, akikkel ezentúl együtt kell élni. Ha nemcsak egyszerű, tapasztalati és némileg szégyenletes egyezkedések által akarunk együtt élni, ésszerűen meg kell alapoznunk ezt az együttélést.

Ennek érdekében, úgy vélem, vissza kell utasítani Dosztojevszkij tételét: „Ha Isten nincs, minden meg van engedve." Ez az álláspont a realizmus szemszögéből nézve teljesen helytelennek tűnik. Isten nem szeszélyes zsarnok, aki túl van jón és rosszon, Isten a legfőbb létező, következésképp az árny nélküli jóság és a dolgok annyiban jók, amennyiben részesülnek a végtelen jóságban. Nincs semmi a konkrét dolgok egyetemességében, mely velejéig romlott lenne. Éppen ezért a dolgok jóságának, a nemzetközi közjónak és a velejáró kötelezettségeknek az elismerése nem függhet Istennek és az ő akaratának előzetes elismerésétől. A hívők gondolkozása nincs szükségszerűen ál-augustinusi ontologizmusra kötelezve. Követhetik a tomista realizmust, sőt maga a római katolikus egyház is erre ösztönzi őket, ebben az esetben pedig egyet fognak érteni Grotius-szal.

Ezért kell azt mondanunk, hogy az emberi kapcsolatok békés rendjét az értelem emberi jelenségként, mint minden embernek faja eleven egységében megvalósuló ésszerű és jogi integrációját ismeri meg és fogadja el, még akkor is, ha a tudományos gondolkodás nem teszi magáévá e rendet teremtő Isten létének hipotézisét. Laplace számára például világegyetem rendje kiolvasható volt számításaiból anélkül, hogy bele vette volna azokba Isten létezésének feltételét, aki ezt a rendet ő előtte kimérte volna úgy, amiként azt Leibniz gondolta. A nemzetközi kapcsolatok területén a hivő és az ateista közös megegyezéssel idézőjelbe teheti Istent anélkül, hogy ez e rend iránti kölcsönös tiszteletüket érintené: együtt ismerik el azt, amit együtt alkottak meg. Ily módon épül a hivő és az ateista békés együttélése az értelemre.

Ráadásul ezt a tényt a mai nemzetközi jog valójában már el is ismerte. A szerződések hosszú évek óta lemondtak arról, hogy preambulumaikban Istenre hivatkozzanak, mint ahogyan az régebben a diplomácia szabálya volt. Nincs ebben semmi, amin a hivőnek meg kellene botránkoznia, ha visszaemlékszik arra, hogy a két utolsó háború folyamán a nemzetközi jogot ismételten megsértették, valóságos háborús bűnöket, emberiesség elleni bűnöket követtek el papjaik bűnrészes némaságával olyan martalócok, akik övükön Gott mit uns, Isten velünk jelszavát viselték. A nemzetközi jog elvilágiasítása megváltozhatatlan jogi folyamat, oly annyira, hogy az erről való lemondás nyomban többé vagy kevésbé bevallható politikai célok gyanúját kelti fel. Láttuk ezt a Szent Szövetség esetében, napjainkban pedig ismét láthatjuk a keresztény hit hirdetésének a rosszul leplezett, imperialista mohósággal kötött, kevésbé szent szövetségében.

Az együttélés ténye, az emberiségnek a földkerekséget átfogó szolidaritása nem tehető ilyen proklamációktól vagy kiátkozásoktól függővé. „Elegendő két társadalom együttes létezése, — mondja R. de Maulde La Claviere Machiavelli korának diplomáciájáról szóló munkájában — hogy rendezendő érdekeik legyenek. Háborút viselnek és utána békét kötnek. Még a nemzetközi intézmények is szembeszökő törékenységük ellenére visszatükrözik azt, ami kevésbé változó és ami leginkább maradandó." Nem lehet függővé tenni e nemzetközi egyezmények sürgősségét és fontosságát, a nemzetközi egyezmények hatékonyságát az Istenbe vetett hittől. Szükségességük másból adódik, hatékonyságuk pedig az egyébként megosztott emberi szellem által való általános elfogadásuktól függ. Az együttélés, attól a pillanattól kezdve, hogy az értelem elismeri és megvallja, az akarat nyilvános és ünnepélyes egyezmény formájában aláírja, megalapozottnak tekintendő és mindenki köteles tiszteletben tartani, bármi is legyen egyébként metafizikai felfogása.

Hátra van még annak biztosítása, hogy a hivő és az ateista mindkét fél által elismert és vallott egymás mellett élése valóban békés legyen. Nem lesz-e szükségszerűen küzdelmes, akadályokba ütköző és ellenséges?

Nem hiszem. Kétségtelen, hogy a marxisták tudományos igazságának kérlelhetetlesége mindig bele fog ütközni a hivő metafizikus állításának meg nem alkuvó voltába. Hallgass, megtűrt maradvány, aki túlságosan sok időt fordítsz az eltűnésre — fogja mondani a marxista a hivőnek. Hallgass, materialista, aki megfosztod az embert a szellem és a felebaráti szeretet rendjének láthatatlan nagyságaitól. Igen sokféle keresztény és marxista van, mindig lesznek olyanok, akik számára az együttélés csupán ellenséges és vitás lehet a hitüket és eszméiket nem osztó egyénekkel. Vannak keresztények, Joseph de Maistre és vannak Fénelon fajtájából.

Ez utóbbiakhoz szólok. Ha tudomásul veszik, hogy az együttélés követelménye arra a mélységes és egyetemes szolidaritásra épül, mely egyre szorosabb szálak közé fonja az emberi nemet, látni fogják, hogy ez a szolidaritás kötelezettséget jelent számukra azzal a nemzetközi renddel szemben, mely ennek a szolidaritásnak jogi kifejezése.

Mindenekelőtt végérvényesen le kell mondani minden erőszakra vagy intrikára épülő politikai uralomról. El kell fogadniok, hogy — Machiavelli kifejezése szerint — az emberek között mint próféták lépjenek fel, mert ha nem, nem lennének hívek küldetésükhöz, de csak

fegyvertelenül. Helyezzék a fegyverek múzeumába a keresztes pallost. Fordítsanak határozottan hátat mind annak, ami napjainkban a kereszteshadjáratok szelleméhez való időszerűtlen visszatérést jelenthetne. Egyszóval: mondjanak le a „politikai kereszténységről", vagy ahogyan régebben mondották, a világi hatalomról. Ez alatt azt a kényszert értem és — mondjuk meg nyíltan — azt a zsarolást, amelyet a keresztények kormányaikkal szemben gyakorolhatnak, ha olyan politikai egyesületekbe vagy társadalmi szervezetekbe tömörülnek, amelyek többé már nem a közjó vagy pedig jogos anyagi érdekek nevében beszélnek, hanem hitükre hivatkozva fenyegetőznek. Mondjanak le a keresztények arról, hogy frakciót alkossanak a frakciók harcában, kis Vendée-t vagy nagy Armadát. Ez égetően szükséges, ha könnyebbé vagy akárcsak lehetségessé akarjuk tenni az együttélés gyakorlatát.

Másodsorban pedig — és ennek a feltételnek már egyáltalán nincs meg az a szükségessége, mint az előbbinek — kívánatosnak tartom, hogy sok és jelentékeny keresztény — nem beszélek hivőkről, az ő hitük egyáltalán nem támaszt velük szemben ilyen követelményt — szentelje világszerte minden energiáját mint független és értelmes állampolgár a szocializmus építésének, a kapitalizmus és a kapitalista maradványok megszüntetésének. Menjenek át a „barbárokhoz", amiként ezt már Ozanam tanácsolta nekik abban az időben, amikor Marx Károly közzétette ennek a barbárságnak a megnyilvánulását, a Kommunista Kiáltványt. A kereszténveknek részt kell venniök a munkások és a szegényparasztok harcában egy igazságosabb és emberibb rendszer eljöveteléért. Az ideológiai ellenállás ez esetben nem ellenséges polémiában, hanem az emberiség szolgálatában álló közös erőfeszítésre irányuló nemes vetélkedésben fog megnyilvánulni. Nem vitás, hogy a keresztény demokrácia és különböző szervezeti formái, sőt továbbmenve mindazok az alakulatok, amelyek jelenleg a nyugat védelmét hangoztatják, messze elmaradnak egy ilyen program mögött.

Kétségtelen, hogy a hivők világában még hatalmas erők vannak, amelyek nem osztják ezeket a számomra világosnak és nagyvonalúnak tűnő nézeteket, sőt ha hatalmuk van rá, gyökeresen el akarják törölni őket, de — ahogyan egyik kommunista barátom mondotta — „utóvéd harcot folytatnak és nem keresztények".

A tárgyilagos szem, hogy őszinte legyek, még számosaknak és tevékenyeknek mutatja őket és ők győzteseknek hiszik magukat. Az együttélés azonban túl szorosan kapcsolódik az emberi haladáshoz, hogy a létezés és a fejlődés feltételeinek vizsgálata ne hatalmazzon fel minket arra a végkövetkeztetésre, hogy az együttélés haladást eredményez a nemzetközi kapcsolatok területén, és hogy a fennálló akadályok és nehézségek ellenére is bizonyosak legyünk jövőjében, ha az emberiségnek egyáltalán van jövője és ha magunkévá tesszük azt a sürgős feladatot, mely ennek biztosításában áll.

Boulier, Jean

A büntetőjogi felelősség helyettesítésének egyes elvi kérdései a magyar büntetőjogban

A büntetőjogi felelősség jellegének, határainak, jogalapjának a kérdése a büntetőjog egyik alapproblémája. Olyan kérdés, amely egyaránt vonzotta és vonzza a filozófusokat, a jogelmélet művelőit, a büntetőjogtudomány mindenkori reprezentánsait és a pozitivizmus virágkora óta felkelti bizonyos körben a pszichológusok, pedagógusok s orvosok figyelmét is. A felelősség kérdése emellett nem izolált elméleti probléma; a felelősség általános feltételeit és mértékét minden büntetőtörvénykönyv általános rendelkezései taglalják és az egyes különös törvényi tényállások a felelősség különös feltételei inkorporálják. Mindezeken túl a büntetőjogi felelősség problémaköre nem szorul az anyagi büntetőjog jogági határai közé, hanem kiterjeszkedik a büntető eljárási jog területére is. A felelősséggel tartozás módját, a felelősségre vonás rendjét s a felelősség bizonyos korlátait — p. o. a többszöri eljárás tilalmát — a büntető eljárási jog szabályai rendezik. A felelősség-koncepció központi helyet foglal el a büntetőjogtudomány világában és a tételes büntetőjogban, minden, a felelősséggel foglalkozó új nézet, s minden felelősség alapjait érintő új jogszabály felkelti a büntetőjogász érdeklődését. Ez a magyarázata annak, hogy jelenleg — a szocializmus építésének ama szakaszában, amelyben bizonyos körben sor kerül a büntetőjogi felelősség felváltására, helyettesítésére vagy degradálására — a felelősségmódosulás említett kérdése a szocialista államokban, s így hazánkban is, napirenden szerepel minden büntetőjogi tudományos konferencián, és helyet követel magának a szakirodalomban.[1]

[1] A felelősség degradálását tárgyaló előadások: Dr. Horváth Tibor: Büntetés, illetőleg társadalmi intézkedés alkalmazása a társadalomra veszélyes cselekmények miatt. (Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémián 1960. november 14—16. napjain tartott nemzetközi büntetőjogi munkaértekezleten.) Dr. Barna Péter: A társadalmi bíráskodással összefüggő büntetőjogi és büntető eljárási kérdések. (Elhangzott az Eötvös Lóránd Tudományegyetem fennállásának 326. évfordulója alkalmával 1961. május 15—16. napjain tartott tudományos ülésszakon.)

Az a felelősségi felfogás, amelyre formailag a szocialista államok büntető kódexei is épülnek, a klasszikus irányzat konstrukciója. Ez az iskola körvonalazta elsőnek a felelősség ama fogalmát, amely a felelősséggel tartozást a valamely bűntettet megfogalmazó törvényi tényállás megvalósítására alapozza. A „nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege" elve a Btá.-ban is jogszabályi alakot öltött; de a szocialista felfogáshoz híven kiegészült a társadalomra veszélyességnek, mint a bűntett tartalmi ismérvének a fogalmával.

A szocialista államok büntetőtörvénykönyvei, s köztük a magyar Btá. is, bűntettnek az olyan társadalomra veszélyes cselekményt tekintik, amelyet a törvény büntetni rendel. A bűntett és a büntetés fogalma ehhez képest összefügg, *a bűncselekmény fogalmát a büntetés magyarázza.* Büntetésen a büntetőjogász a bűncselekménynek nem akármilyen jogkövetkezményét érti, hanem az olyan hátrányt, amely a bűntett elkövetése miatt éri az elkövetőt; amelyet a büntetőtörvénykönyv általános része büntetésként megemlít, és amelyet a büntetőbíróság szab ki.

A bűncselekményfogalom már említett törvényi megfogalmazása egyszersmind kifejezi a büntetőjogi felelősség törvényi felfogását is. E szerint a büntetőjogi felelősség alapja a bűntettként megfogalmazott társadalomra veszélyes cselekmény elkövetése. Ami pedig a szocialista büntetőjog elméleti és gyakorlati művelői többségi álláspontját illeti, bűntettnek a tényállásszerű cselekmény, a büntetőjogi felelősség alapjának pedig a tényállásszerűség tekintendő. A tényállásszerűség e koncepcióban fogalmilag túlterjeszkedik a tett vagy a mulasztás és a jogi norma puszta formai kapcsolatán, magában foglalja a felelősségrevonás konkrét — anyagi jogi — lehetőségét. (Vagyis feltételezi a büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okok hiányát.)

Ami a magyar büntetőjog jövőbeni fejlődését illeti, e felfogás megváltozása de lege ferenda sem mutatkozik valószínűnek. Az új magyar büntetőtörvénykönyv tervezete is magáévá teszi a nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege elvét, kifejezésre juttatva a bűntett és a büntetés szoros kapcsolatát. S noha a poenan, a büntetésen felül — a Btá.-hoz hasonlóan — egyéb hátrányos jogkövetkezményét is ismeri a bűntettnek: az intézkedést, annak kivételes és alaposan körülhatárolt alkalmazása semmi esetre sem lazítja fel az említett alapelvet. A büntetés és az intézkedés dualisztikus rendszere nem elméletileg töri át a bűncselekmény és a büntetés egymásba fonódásának tanát, hanem az egyébként büntetéssel fenyegetett cselekmény személy szerinti elkövetőjével szemben teszi lehetővé a büntetés helyett intézkedés alkalmazását. Az intézkedés elrendelése a büntetőbíróság feladata; oka pedig az elmebetegség, tudatzavar, a gyengeelméjűség vagy a fiatalkor.

A bűncselekményfogalom és a büntetőjogi felelősség ilyen felfogásával szemben hazai büntető jogunkban első ízben az 1956 : 11. tvr. 5. §-ának a rendelkezései jelentkeztek kivételként. E jogszabály ugyanis — bizonyos feltételek fennállása esetére — lehetővé teszi a társadalmi tulajdon elleni kisebb súlyú bűntett fegyelmi úton történő elbírálását, ha a bűncselekményt állami vállalat (intézmény, szövetkezet stb.) dolgozója követte el a munkáltató vállalat (intézmény, szövetkezet stb.) sérelmére.[2] Megjegyzendő, hogy az említett rendelkezés nem kisebb súlyú bűncselekményről, hanem kisebb súlyú „cselekményről" szól, noha az általa hivatkozott jogszabály (1956 : 11. tvr. 4. §) kisebb súlyú bűntettről beszél.

Az 1956 : 11. tvr. 5. §-a a mondottakból kitűnően a társadalmi tulajdon elleni kisebb súlyú bűntettek viszonylatában feloldotta a bűncselekmény és a büntetés klasszikus egymásbafonódásának a szabályát és módot adott a büntetőjogi felelősségnek fegyelmi felelősséggel való helyettesítésére. A jogszabály — hatálybalépésének időszakában — rendelkezései újszerűsége ellenére sem váltott ki kellő szakirodalmi reflexiót. A magyar jogásztársadalom az irodalmi előkészítés nélkül, meglepetésszerűen életbeléptetett rendelkezésben nem egy új intézmény születését észlelte, hanem pusztán egy gyakorlatias elgondolás célszerűségét bizonygatta vagy vitatta. Gyakorlati kihatásában a jogszabály a Munka Törvénykönyvében szabályozott fegyelmi jog kiterjesztését sem mutatta, hisz a fegyelmi eljárás általában velejárója a bűntettet elkövető munkavállaló ellen indított büntető eljárásnak.

Az a koncepció, hogy az 1956 : 11. tvr.-ben szabályozott — a büntető eljárást helyettesítő fegyelmi — eljárás a büntetőjogi felelősség felváltásának első állomása és egyben új felelősségi formák születésének előjele, csak az utóbbi két esztendőben kezdett kibontakozni. E koncepció perspektivikus elképzeléseit a legújabb szovjet kodifikációs munkálatok nyilvánosságra hozott adataiból származtatja. Mint ismeretes, az egyes Szovjet Szövetséges Köztársaságok büntetőtörvénykönyvei és büntetőtörvénykönyv-tervezetei módot nyújtanak egyes kisebbsúlyú bűncselekmények társadalmi bírósági elbírálására; vagyis az ilyen bűntettek viszonylatában a büntetőjogi felelősség mellőzésére. Hasonló kodifikációs törekvések — ha nem is a büntetőkódex, hanem alacsonyabb rendű jogforrás tekintetében — hazánkban is folyamatban vannak.

A vázolt kodifikációs tendencia napjainkban talál visszhangra a büntetőjog tudományában. A kérdés elemzői felismerik azt az összefüggést, amely a büntetőjogi felelősségnek fe-

[2] A büntetőjogi felelősségrevonás mellőzésének további törvényi feltételei: az elkövető a kár megtérítését vállalta; vele szemben az eset összes körülményeire tekintettel a fegyelmi felelősségrevonás is elegendőnek mutatkozik; öt éven belül szándékos vagyon elleni bűntett miatt nem volt büntetve; a büntető eljárás mellőzésének ilyen kedvezményében három éven belül még nem részesült.

gyelmi, illetőleg társadalmi (bírósági) felelősséggel való helyettesítése között mutatkozik, és gondot fordítanak az 1956 : 11. tvr. 5. §-ában szabályozott fegyelmi eljárás jogi természetének a kutatására.

Ami a jövőt illeti, valószínű, hogy éppen az ez idő szerint még fegyelmi jogkörbe utalt kisebb súlyú bűncselekmények fogják a társadalmi bíróságok hatáskörébe tartozó esetek legjelentősebb kategóriáját alkotni. A bűncselekmény és a büntetőjogi felelősség tana szempontjából — elméletileg — azonban nem is az a jelentős, hogy a cselekmény elkövetése miatti joghátrányt fegyelmi hatóság vagy társadalmi bíróság szabja-e ki, hanem, hogy az ilyen cselekmény tekinthető-e bűncselekménynek és a hátrány büntetésnek. Más szóval: áttöri-e a társadalmi bíráskodásnak és a fegyelmi jognak a törvényben bűncselekményként értékelt magatartások területére való kiterjesztése a bűncselekmény- és büntetésfogalom jól definiált hagyományos határait; — illetőleg, a büntetőjogi felelősség helyébe lépő új felelősségi forma keletkezését fejezi-e ki. Mindenesetre megállapítható, hogy a probléma komplex; részint processzuális, részint anyagi jogi természetű. A büntető eljárási jog világában keresi a választ abban a vonatkozásban, vajon mennyiben érinti a bűntettekre kiterjesztett társadalmi bíráskodás (és fegyelmi elbírálás) a bírósági igazságszolgáltatás monopóliumának alkotmányban foglalt alapelvét. A kérdés büntető anyagi jogi vonatkozása pedig: hogyan hat ki a társadalmi bíráskodás és a fegyelmi elbírálás a bűncselekmény és a büntetés fogalmára, s ezzel összefüggésben, a büntetőjogi felelősség tanára.

Az említett problémát más-más megfogalmazásban, egyre többen és többen vetik fel a szocialista államok büntetőjogászai közül. Úgy hiszem, mondhatjuk, hogy egységes álláspont a válaszadásban még nem alakult ki. A helyes válasz mélyreható és sokoldalú tudományos elemzést követel, vitát, valamint az egyes álláspontok kicserélését és egymásoz közelítését igényli. Éppen erre tekintettel a jelen tanulmány nem a válaszadásra, hanem csak a vita kiterjesztésére törekszik.

A büntetőjogi felelősség helyettesítésének problémájáról szólva, mindenekelőtt felvetődik a kérdés: mi indokolja a helyettesítő intézmények létrehívását? Miért éppen a szocialista államok viszonyai között születnek új felelősségi formák? Végül: kísérletezésről vagy a fejlődés törvényszerűségeinek helyes felismeréséről van-e szó?

A kizsákmányoló társadalmak viszonyai között az állam elidegenedik a dolgozó, kizsákmányolt tömegektől, tehát a társadalom többségétől. Az állam egész mechanizmusa az uralkodó társadalmi osztály — a kapitalizmusban a burzsoázia — kezében összpontosul. A burzsoázia jogalkotó szervei útján azokat a cselekményeket nyilvánítja bűncselekményekké, amelyek politikai uralmát és gazdasági hatalmát — közvetlenül vagy közvetve — veszélyeztetik; amelyek vezető szerepét aláásni vagy gyengíteni alkalmasak. A kapitalista államokban folyó osztályharc jellege kizárja, hogy az állam mozgósítani tudja a társadalom többségét — a társadalom kisebbségét alkotó burzsoázia védelme céljából — az elsősorban a burzsoázia érdekeit veszélyeztető bűnözés korlátozására. A kapitalizmus története — a megelőző kizsákmányoló társadalmi és gazdasági formációk történetével egyezően — azt mutatja, hogy a kapitalista államok képtelenek a bűnözést felszámolni, vagy jelentékenyen korlátozni.

A szocialista társadalom viszonyai között az állam nem idegenedik el a dolgozó tömegektől. A társadalom vezető osztálya, a munkásosztály szoros szövetségbe vonja a dolgozó parasztságot, és a társadalomnak az átmeneti időszakban létező, alapvető osztálynak nem tekinthető — minden dolgozó rétegét. A kizsákmányoló kisebbség uralmát a döntő többség hatalma váltja fel, a proletárdiktatúra egész mechanizmusa a munkásosztály vezette dolgozó társadalom érdekeit szolgálja. A proletárdiktatúra jogalkotó szervei azokat a cselekményeket nyilvánítják bűntettekké, amelyek a munkásosztály és az egész dolgozó társadalom érdekeit veszélyeztetik; ilyen viszonyok között a bűnözés nem a kisebbség, hanem az egész dolgozó nép érdekeit veszélyeztető jelenséggé válik. A társadalom többségének az érdekeit oltalmazó és céljait érvényesítő szocialista állam képes egyedül arra — éppen jellegéből folyóan —, hogy a társadalom érdekeit veszélyeztető bűnözés ellen harcba szólítsa a dolgozók széles tömegeit.

A szocialista állam fejlődése során egyre erősödik az államapparátus és a tömegek kapcsolata, mind szélesebbé és szélesebbé válik az állami mechanizmus tömegbázisa. Az államigazgatási tevékenység gyakorlása során egyre nagyobb jelentőséghez jutnak a társadalmi tömegszervezetek; bizonyos körben sor kerül az állami funkcióknak a tömegszervezetek feladatkörébe való utalására. A demokrácia ilyen kiterjedése során a szocialista állam nem mondhat le a tömegeknek a bűnözés elleni harcba való bevonásáról.

A szocialista állam a bűnözés elleni harcban természetesen felhasználja a büntetőjog eszközeit; nem korlátozódik azonban kizárólag ezeknek az eszközöknek az alkalmazására. Felhasználja a szocialista társadalom egységét és szervezettségét; a szocialista erkölcs alapján kifejlődő közfelfogást és tömeghangulatot, valamint a kollektíva nevelő erejét. A tömegeknek a bűnözés elleni harcba való bevonása új társadalmi szervek létrehívását igényli; ezek közül perspektívájukat tekintve a legjelentősebbek a társadalmi bíróságok. A társadalmi bíróságok létrehívása és a társadalmi bíráskodás elterjedése új felelősségi forma, a társadalmi felelősség megszületését jelenti.

A társadalmi felelősség megkonstruálása a mondottakból következően csak a szocialista államokban lehetséges; vagyis olyan viszonyok között, ahol az állam és a társadalom döntő többségének az érdekei — ide értve a bűnözés korlátozásának, majd teljes megszüntetésének az érdekét is — azonosak; ahol a társadalom erkölcsi felfogása homogén; ahol a társadalom céltudatosan szervezett és szelleme kollektív.

A társadalmi bíróság nem állami, hanem társadalmi szerv; szervezetileg — legalábbis hazai viszonyaink között — perspektivikusan a dolgozók munkahelyi kollektíváira épül, és hatásköre az adott vállalat dolgozóira terjed ki. A fejlődés későbbi szakaszában nem elképzelhetetlen a lakóhelyi (lakókörzeti) társadalmi bíróságok létrehívása.

A társadalmi bíróság célja egy-egy ügy elbírálása kapcsán az adott kollektíva dolgozóinak generálpreventív célú nevelése megfelelő tömeghangulat keltése útján és — elsősorban — az eljárás alá vont dolgozónak a szocialista együttélés szabályai tiszteletbentartására való nevelése a kollektíva nevelő erejének a felhasználása útján. A társadalmi bíráskodás elsőrendű feladata tehát a nevelés; vagyis a szocialista erkölcs elterjesztése és elmélyítése, a felelősségérzet és a becsület tömegméretű megszilárdítása.

A szocialista állam fejlődésének egy bizonyos szakaszában, amikor az állam — miként a Szovjetunió — a bűnözés teljes felszámolását; illetőleg — miként a népi demokráciák — a bűnözés jelentős mértékű korlátozását tűzi ki egyik céljául, az állam nem mondhat le a társadalomnak a bűnözéssel szembeni aktivizálásáról. Ilyen értelemben a társadalmi bíróságok és a társadalmi bíráskodás létrehívása, valamint a társadalmi felelősség megkonstruálása törvényszerű.

Természetesen a társadalmi bíróságok jövőbeni létrehozása nem teszi szükségtelenné a büntetőbírósági igazságszolgáltatást. Arról van szó csupán, hogy a társadalomra csak kis mértékben veszélyes cselekményekkel szemben — a szocialista állam állandó erősödésével és a szocialista erkölcs uralkodóvá válásával párhuzamosan — vagylagosan és eshetőlegesen sor kerülhet a büntetőbírósági eljárás helyett a társadalmi bírósági felelősségre vonásra. A súlyosabb bűncselekmények elkövetőivel szemben a jövőben is kizárólag a büntetőbíróságok fognak ítélkezni.

A következőkben kísérletet teszünk a társadalmi bíráskodás és a társadalmi felelősség jogi természetének az elemzésére.

*

Ez idő szerint általánosnak mondható az a nézet, hogy a társadalmi bíróság hatáskörébe kisebb súlyú bűncselekmények elbírálása is utalható. (Csak úgy, ahogy a kisebb súlyú társadalmi tulajdon elleni bűntettek — de lege lata — fegyelmi úton elbírálhatók.) E felfogás a büntetőjogász előtt a következő lényeges, egymással összefüggő kérdéseket veti fel:

Először: a valamely bűntett törvényi tényállásában in abstracto megfogalmazott és a büntetőtörvénykönyv általános részében meghatározott valamely büntetési nemmel büntetni rendelt cselekmény bűncselekménynek tekinthető-e *a konkrét esetben,* ha azt nem büntetőbíróság bírálja el, hanem társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatóság?

Másodszor: a társadalmi bíróság vagy a fegyelmi hatóság kiszabta joghátrány büntetésnek tekinthető-e, s ennélfogva mondható-e, hogy a büntetőtörvénykönyv általános része a büntetéseknek csak egy bizonyos, hagyományosnak mondható kategóriáját foglalja magában, míg a büntetések területe valójában kiterjedtebb, s felöleli a társadalmi rosszallást kifejező intézkedések eddig még nem ismert tágabb körét?

Harmadszor: fűződik-e jogerőhatás a társadalmi bíróság vagy a fegyelmi hatóság határozatához; vagy más szóval: az ilyen határozat res iudicata-t teremt-e a bűnüldöző és az igazságszolgáltató hatóságok vonatkozásában?

1. Ami az első kérdést, vagyis a társadalmi bíróság, illetőleg a fegyelmi hatóság elbírálása alá vont cselekmény bűncselekményi jellegét illeti, a probléma igen bonyolult.

A szocialista büntetőjog felfogása szerint a cselekmény a törvényi tényállásban meghatározott bűntett ismérveivel való egyezése ellenére sem minden esetben bűncselekmény. Lehetséges ugyanis, hogy a tevékenység vagy a mulasztás csak a bűntett formai jegyeit viseli magán — innen a törvényi tényállással való látszólagos egyezés —, tartalmilag azonban nélkülözi a társadalomra veszélyességnek azt a magasabb mértékét, amely a bűncselekmény materiális eleme. Hazai jogunkban (Btá. 56. §) a társadalomra veszélyesség csökkent volta a cselekmény jelentéktelenségét eredményezi, amely körülmény büntethetőséget kizáró ok. E büntethetőséget kizáró ok jelentkezése kötelezően a büntető eljárás megszüntetését vonja maga után.

Kézenfekvőnek tűnhet az a következtetés, hogy a társadalmi bíráskodást éppen ezekre, vagyis a Btá. 56. §-ának az alkalmazásával jelentéktelennek ítélt és csökkentett társadalomra veszélyességűnek tartott cselekményekre kell kiterjeszteni. E felfogásnak tételes büntetőjogunkban de lege ferenda érvényre jutása érintetlenül hagyná a büntetőjog jól definiálható határait, s a társadalmi bíráskodást olyan fórumnak tekintené, ahol a bűnözés küszöbét még át nem lépett, de e küszöbhöz egyszer már közel járt személyek preventív célú nevelése folyik. E szerint a társadalmi bíráskodás (és az 1956 : 11. tvr.-ben szabályozott fegyelmi eljárás) nem a bűncselekmény elkövetésének a tényén, hanem éppen a bűncselekmény elkövetése megelőzésének az óhaján alapulna.

A vázolt — óvatos — koncepció, amely a büntetőjog hagyományos kategóriáit fenn kíván-

ja tartani, meghaladottnak tekinthető. Hazai tételesjogunkat tekintve 1956 nyara óta folyamatosan sor kerül a kisebb súlyú társadalmi tulajdon elleni bűntettek kizárólag fegyelmi úton történő elbírálására. Noha — amint már erre utaltunk — a vonatkozó jogszabály mellőzi a bűntett kifejezés használatát és kisebb súlyú cselekményről szól; a tett vagy a mulasztás büntetti jellege aligha vitatható. Ez állítás indokául azt hozzuk fel, hogy ugyanaz a cselekmény — vagyis a kisebb súlyú bűntettet megvalósító magatartás — továbbra is mint bűntett kerül elbírálásra, ha elkövetője extraneus. (A bűncselekmény büntetése egy évig terjedhető börtön.) A bűncselekmény fegyelmi úton történő elbírálására csak akkor kerülhet sor, ha az elkövető a sértett vállalat, intézmény stb. alkalmazottja. Ugyanannak a cselekménynek — a kisebb súlyú bűntettnek — a jogi következményei tehát attól függően differenciálódnak, hogy az elkövető a sértett vállalattal stb. munkaviszonyban áll-e.[3] Az pedig aligha mondható, hogy a cselekmény jelentéktelenségét, társadalmi veszélyességének a csökkenését az a körülmény szolgáltatja, hogy az elkövető éppen a sértett vállalatnak, s nem egy másik állami vállalatnak az alkalmazottja.[4] — További érvül hozható fel, hogy a szovjet büntetőjogban p. o.: a Kazah SZSZK büntetőkódexe lehetővé teszi egyes kisebb súlyú bűntettek társadalmi elbírálását; hogy a társadalmi bíróságok mintaszabályzatairól rendelkező 1959-ben kiadott össz-szövetségi törvénytervezet szerint bármely ügy áttehető társadalmi bírósághoz, ha a társadalomra veszélyessége kisebb fokú.

Az elmondottakhoz képest nyugodtan állítható, hogy társadalmi bírósági és fegyelmi hatósági elbírálásra kerülhetnek olyan magatartások is,[5] amelyek nemcsak formailag öltik magukra valamely bűntett törvényi tényállási ismérveit, hanem magukban rejtik a társadalomra veszélyességnek azt a magasabb mértékét, amely a bűntett materiális eleme. Sőt, nem elképzelhetelen, hogy a szocialista államokban a társadalmi bíróságok fokozott elterjedésével e szervek lesznek előbb vagy utóbb a kisebb súlyú bűntettek elbírálásának általános fórumai. Valószínű, hogy a kisebb súlyú bűntetteket megfogalmazó büntetőjogszabályok a tett vagy a mulasztás jogi következményeit tekintve bizonyos — ma még előre nem látható feltételektől is függően — diszpozitívek lesznek. Diszpozitívek abban az értelemben, hogy lehetővé teszik ugyanannak a cselekménynek — a kisebb súlyú bűntettnek — vagylagosan büntetőbíróság vagy társadalmi bíróság elé utalását, s alternatíven büntetőjogi büntetéssel vagy társadalmi bíróság által kiszabható szankcióval való fenyegetését. (Hasonlóan az 1956 : 11. tvr.-ben meghatározott kisebb súlyú bűntett kétféle elbírálásához.)

Az előzőekben csak arra kíséreltünk meg választ adni, elbírálhat-e bűncselekményt a társadalmi bíróság vagy a fegyelmi hatóság. További kérdésként vetődik fel, megőrzi-e a cselekmény bűncselekményi jellegét a társadalmi bíróság (illetőleg a fegyelmi) elbírálás során?

A kérdés mikénti megválaszolása azon múlik, hogy *a)* tekinthetjük-e büntetőbíróságnak, azaz igazságszolgáltató hatóságnak a társadalmi bíróságot és *b)* büntetőjogi büntetésnek vallhatjuk-e a társadalmi bíróság kiszabta joghátrányt. Megjegyzendő, hogy legalábbis de lege lata, a kisebb súlyú társadalmi tulajdon elleni bűntettek fegyelmi úton történő elbírálása kapcsán e probléma nem vetődik fel. A Munka Törvénykönyve szerint ugyanis, ha állami vállalatnál, intézménynél stb. foglalkoztatott munkavállaló bűncselekményt követ el, ellene ez okból a büntető eljáráson felül munkahelyén fegyelmi eljárást kell indítani. Bűncselekmény elkövetése ugyanis a dolgozó terhére egyszersmind mint fegyelmi vétség jelentkezik. A fegyelmi eljárás rendjét és az alkalmazható jogkövetkezményeket a Munka Törvénykönyve szabályozza. A társadalmi tulajdon elleni kisebb súlyú bűntett miatt indított, a büntetőjogi felelősségre vonást helyettesítő fegyelmi eljárás sem formájában, sem jogkövetkezményeiben nem tér el attól a fegyelmi eljárástól, amely — a fentiekhez képest — a dolgozó ellen indított büntető eljárás rendszerinti velejárója. Az 1956 : 11. tvr. szerint a rendszerint párhuzamosan folyó két eljárás közül az egyik, a súlyosabb jogkövetkezményeket magában rejtő (a büntető eljárás) mellőzhető és elegendő a fegyelmi úton történő felelősségrevonás. Ilyen szabályok mellett de lege lata aligha vethető fel a kérdés: büntetőbíróság-e a fegyelmi hatóság és büntetőjogi büntetés-e a fegyelmi büntetés. A válasz csak egyértelműen nemleges lehet.

Bizonyos mértékig bonyolultabb a probléma a társadalmi bíráskodás viszonylatában. A társadalmi bírósági eljárás ugyanis jellegéből folyóan nem velejárója a büntető eljárásnak, hanem helyettesítője. Ebből következően a társadalmi bíráskodás jogi természetének a felderítése nehezebb mint a büntető eljárást helyettesítő fegyelmi eljárásé.

Elvileg nem ütköznék nehézségbe annak kimondása, hogy a társadalmi bíróság büntetőbíróság, csakúgy, mint a járásbíróság vagy a megyei bíróság. Az e nézetnek megfelelő jogi szabályozás azt juttatná kifejezésre, hogy a büntető eljárás mind statikájában, mind dinamikájában kibővült. Nagyon is kétséges volna azonban az ilyen értelmű szabályozás gyakorlati előnye. A

[3] Természetesen szükséges, hogy fennálljanak a büntetőjogi felelősségrevonás mellőzésének egyéb feltételeit is. Ld. a 2) alatti jegyzetet.

[4] Ugyanígy a Legfelsőbb Bíróság 175. sz. kollégiumi állásfoglalása is tiltja a cselekmény jelentéktelenségére való hivatkozást és a Btá. 56. § alkalmazását az ilyen ügyekben.

[5] A tervek szerint a társadalmi bíróság elsősorban nem bűncselekmény elkövetőivel szemben, hanem a munkafegyelmet bűncselekményt meg nem valósító módon zavarókkal szemben jár majd el.

társadalmi munkamegosztás nem öncélú, hanem gyakorlati igényekből folyó szükségszerűség. Az igazságszolgáltatás szervezete a társadalmi tevékenység differenciálódása folytán alakult ki, s öltötte fel önálló arculatát. Ezt az arculatot a feladat speciális jellegén felül a jogászi tevékenység hivatásszerű gyakorlása és a jogszabályoknak e hivatás gyakorlói által való ismerete határozza meg. A szocialista állam igazságszolgáltató apparátusában a jogászi szemlélet és a laikus felfogás harmonikus egységbe olvad a népi ülnököknek a bíróságok munkájába való bevonása folytán. Mi sem indokolja azonban a jogászi elemnek az igazságszolgáltatás bármely területéről történő kirekesztését és a büntető eljárásnak valamely részterületen való teljes laicizálását.

Felfogásunk mellett — átfogó tételesjogi szabályozás híján — dogmatikai érvek aligha hozhatók fel. A társadalmi bíróságok által elbírált bűncselekmény jellegével kapcsolatban így pusztán elképzelésként kívánjuk felhozni a következőket. (Arra, hogy a társadalmi bíróság kiszabta joghátrány büntetésnek tekinthető-e vagy sem, csak a későbbiekben kívánunk kitérni.)

Eszerint, ha a cselekmény az elkövetés pillanatában maradéktalanul magára ölti a büntetőjogi büntetéssel szankcionált törvényi tényállás ismérveit és nem jelentkeznek büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okok, kétségkívül megállapítható a bűntett megvalósulása. Ez esetben a cselekmény tényállásszerű és az elkövető büntetőjogi felelőssége fennáll. Processzuális értelemben ez azt jelenti, hogy ellene a büntető eljárás megindítható, bíróság elé állítható, s vele szemben a bíróság a bűnösség megállapítása mellett büntetést szabhat ki. — A büntetőjog *hagyományos felfogásának a tükrében ezzel szemben szokatlan kép jelenik meg,* ha a büntetendő cselekmény jellegét a társadalmi bírósági, illetőleg a fegyelmi eljárás időpontjára vonatkoztatva elemezzük. Ez esetben úgy találjuk, hogy az említett eljáró szerv megállapítja a bűncselekménnyé nyilvánított és a büntetőjogi felelősséget megalapozó cselekmény elkövetését, és ezzel mintegy deklarálja, hogy helye van az elkövető büntetőjogi felelősségrevonásának és megbüntetésének. Azonban éppen azáltal, hogy e megállapítás nem a büntetőbíróság határozatában, hanem a társadalmi bíróság, illetőleg a fegyelmi hatóság döntésében manifesztálódik, ideiglenesen vagy véglegesen megszűnik az elkövető büntetőjogi felelőssége, és nem kerül sor a büntetőtörvénykönyv általános részében megfogalmazott valamely hagyományos büntetőjogi büntetés alkalmazására. (Attól függően ideiglenes vagy végleges a büntetőjogi felelősség megszűnése, hogy jogerőhatás fűződik-e a nem bírói határozathoz.) A társadalmi bírósági — illetőleg a fegyelmi határozat így utóbb — az elkövetés időpontjához viszonyítva — elenyészti a büntetőjogi felelősséget, s helyébe lépteti a társadalmi, illetőleg a fegyelmi felelősséget. E gondolatsor következtetéseként tehát a cselekmény bűncselekményi jellege az elkövetés és az elbírálás időpontja között, úgyszintén a társadalmi bíróság, illetőleg a fegyelmi hatóság határozata folytán sem változik meg, hanem a bűncselekményért való felelősség módosul, degradálódik.

Felfogásunk szerint tehát a bűncselekménynek tekintett magatartások társadalmi bírósági, illetőleg fegyelmi úton történő elbírálása nem hat ki a bűncselekmény törvényi és tudományos fogalmára. A bűncselekményfogalomnak továbbra is esszenciális ismérve a tett vagy a mulasztás büntetőjogi büntetéssel fenyegetettsége. E fenyegetettség azonban csak egy általános és potenciális lehetőséget fejez ki, s nem jelenti a konkrét cselekmény konkrét jogkövetkezményét. Mint már erre utaltunk, a büntetéssel való fenyegetettség és a konkrét büntetéskiszabás szétválására sor kerül minden olyan büntetőjogban, amely a dualisztikus rendszerre épül. E szétválást hazai jogunkban többek között — a büntetéssel fenyegetett cselekményt elkövető — fiatalkorú javító-nevelőintézetbe utalása példázza.

A bűncselekményfogalom érintetlenül hagyása ellenére lényeges befolyást fog gyakorolni a bűntettek elbírálására kiterjesztett társadalmi bíráskodás és fegyelmi jogkör a büntetőjogi felelősség tanára. A bűntett és a büntetőjogi felelősség mint ikerfogalmak fejlődtek ezidáig a büntetőjog világában. A büntetőjogi felelősség elválása a bűncselekménytől mást, többet fejez ki, mint amit a törvényben büntetésként felsorolt hátrányok alkalmazásának az elmaradása jelent. Azt manifesztálja, hogy *a cselekmény az elkövetés után kiszakad a büntetőjog szférájából s mint más felelősségi forma jogalapja, önálló, eredeti jellegétől független arculatot ölt.* Ebben az önálló arculatban ma még előre nem látható vonásokat fog viselni a büntetőjog megannyi intézménye. Közelebbről ma még aligha következtethetünk pontosan arra, milyen értékelésre tarthat számot a társadalmi és a fegyelmi felelősség tükrében az előkészület és a kísérlet; a korlátolt beszámítási képesség; a részesség: a tévedés; az elévülés; a bűnhalmazat; a visszasés stb. Nem tudjuk, hogy a cselekmény és az alkalmazható jogkövetkezmények közötti arányok hogyan fognak viszonyulni a büntetőtörvénykönyv büntetési céljaihoz. Ami pedig a felelősség kérdésének az eldöntését, a processzuális értelemben vett felelősségrevonást illeti; a kérdések hatványozódnak. Hogyan fog alakulni a társadalmi bíráskodásban a perorvoslati jogosultság és a védelem elve, lesz-e jelentősége a vádnak, hogyan történik a bizonyítékok beszerzése, melyek lesznek az elfogulatlan bíráskodás garanciái — vagy csak a legegyszerűbb kérdést tekintve: biztosítható-e kényszereszközökkel a terhelt és a tanú jelenléte a tárgyaláson.

Az elmondottakat összefoglalva: nézetünk szerint a bűncselekmények társadalmi bírásko-

dás vagy fegyelmi eljárás útján való elbírálása nem hat ki a bűncselekményfogalomra, de kihat a büntetőjogi felelősség tanára. Kihat abban a vonatkozásban, hogy *feloldja a bűntett és a büntetőjogi felelősség ezidáig elválaszthatatlannak ítélt és egymást feltételező szoros kapcsolatát, s a büntetőjogi felelősség helyettesítését teszi lehetővé.* E helyettesítés a büntető anyagi jog világában az adott cselekmény büntetőjogi szemléletének és a büntetőjogi konzekvenciák alkalmazásának; — a büntető eljárási jog területén pedig a büntető pernek a mellőzését jelenti.

Azt vizsgálni, hogy a büntetőjogi felelősség helyettesítése mely területen indokolt, jogpolitikai feladat. Mindenesetre megállapítható, hogy napjaink viszonyai között a büntetőjognak fontos társadalmi rendeltetése és jelentősége van. A bűnözéssel szembeni harcnak ma még nélkülözhetetlen eszköze a büntetőjog, a büntetőjogi eszközök alkalmazása, a büntetőjogi felelősségrevonás. Erre tekintettel a büntetőjogi felelősség helyettesítése csak szűk területen, illetőleg abban a körben indokolt, amelyben a helyettesítő intézmények a szocialista büntetőjog büntetési céljait — ideértve a társadalom védelmének a célját — elérni alkalmasak. Félreértés ne essék, nem vagyunk a hagyományos büntetések mindenképpeni alkalmazásának a hívei, de a méltányosság szempontjainak figyelembevételére a szocialista büntetőjog megannyi intézményét — így a javító-nevelőmunkát, a felfüggesztett börtönbüntetést — is alkalmasnak tartjuk. Ami pedig a Szovjetunió tapasztalatainak a hasznosítását illeti, a példa elemzése során nem szabad elfeledkezni arról a fejlődésbeli különbségről, ami a szocializmus építésének, illetőleg a kommunizmus építésének a szakaszai között mutatkozik.

Az előzőekben a büntetőjogász aggályait hangsúlyoztuk abban a vonatkozásban, miért volna hiba mind elméleti, mind pedig gyakorlati szempontból a társadalmi bíróságot a büntetőjogi felelősség kérdésében döntő szervnek, tehát igazságszolgáltató szervnek tekinteni. *Ki szeretnénk emelni, hogy ezek az aggályok nem a társadalmi bíróságok intézményével, hanem kizárólag egy olyan koncepcióval szemben merülnek fel, amely a társadalmi bíráskodás és a büntető igazságszolgáltatás közé hajlandó egyenlőség jelet tenni.* Amint már arra utaltunk, a társadalmi bíróságok létrehívása a szocialista állam fejlődésének egy bizonyos szakaszában szükségszerű. Működésükre, munkájukra a bűnözés elleni harcban szükség van. Feladatuknak azonban nem a büntetőjogi felelősség eldöntése, hanem a dolgozóknak a szocialista társadalmi együttélési szabályok megtartására való nevelése tekintendő. A társadalmi bíróság a nevelőhatást nem a perjogi formulák keretei közé szorított büntető ítélkezés útján fejti ki, hanem a kollektíva erkölcsi és pedagógiai erejének — a bizonyos mértékig kötetlen és közvetlen felhasználása útján. A társadalmi bíróságokra, mint társadalmi szervekre, nem pedig mint igazságszolgáltató hatóságokra van szükség.

2. A következőkben a tanulmány felvetette második kérdésre térünk rá: nevezetesen, büntetőjogi büntetésnek tekinthető-e a társadalmi bíróság vagy a fegyelmi hatóság által alkalmazott hátrányos következmény. Mondhatjuk-e, hogy a büntetőtörvénykönyv általános része a büntetéseknek csak egyik kategóriáját foglalja magában, míg valójában a büntetésfogalom bővebb, s mint ilyen, kiterjeszkedik a társadalmi rosszallást kifejező hátrányok egy más területére?

Úgy véljük, a kérdés elsősorban nem terminológiai jellegű, hanem elvi és gyakorlati jelentőségű. Ha a felelősségi kérdésben kifejtett felfogásunkhoz hívek kívánunk maradni, azt kell mondanunk, hogy a büntetőtörvényben nem szereplő és nem a büntetőbíróság kiszabta joghátrány nem büntetőjogi büntetés. Következtetésünk ugyanis az volt, hogy a társadalmi bíráskodás nem befolyásolja a cselekmény bűncselekményi jellegét, de megszünteti és egyúttal helyettesíti a büntetőjogi felelősséget — más felelősségi formával. Ez új felelősségi formában éppen a laikus-bíráskodás következményeként fellazulnak a büntetőjog merev szabályai és intézményei, a jogi minősítés elveszti jelentőségét, és az eljárás nélkülözi a büntetőper processzuális jellegét. Ebből folyik, hogy éppen a büntetőjogi felelősség helyettesítése, felváltása mutatja: a kiszabott hátrány nem büntetőjogi büntetés. Ha ugyanis a társadalmi bíróság, illetőleg a fegyelmi hatóság kiszabta hátrányos következményt büntetésnek tekintenénk, azt kellene mondanunk, hogy a társadalmi bíróság a büntetőjogi felelősség kérdésében dönt. E nézet szerint nem bomlana fel a bűncselekmény és a büntetés klasszikus egymásbafonódása, s így aligha lehetne szó a bűntett és a büntetőjogi felelősség szétválásáról, valamint a büntetőjogi felelősségnek új felelősségi formával való helyettesítéséről. Nem a felelősségi forma változna tehát, hanem a büntető igazságszolgáltatás területe bővülne, mégpedig mind szervezetében, mind dinamikájában.

Az eddigiekben érveink csak arra korlátozódtak, hogy az ismertetett felelősségi felfogásunknak megfelelő álláspontot igazoljunk a büntetés vonatkozásában. A következőkben érdemben kíséreljük meg bizonyítani, milyen hibaforrásokat rejt magában a büntetés és a büntető igazságszolgáltatás-fogalom kiszélesedésének vallása, s annak állítása, hogy a társadalmi bíróság a büntetőjogi felelősség kérdésében dönt.

Ha a társadalmi bíráskodást a büntetőjogi felelősség kérdésében döntő és a büntetőjogi büntetés kiszabásában realizálódó büntetőigazságszolgáltatásnak tekintjük, hitet teszünk a büntetőjog jogiatlanítása mellett. A szocialista büntetőjogtudomány koncepciójában a büntetőjogi felelősség alapja a tényállásszerűség. A tényállásszerűség kifejezi a cselekmény és a jogi

norma egymást fedő formai kapcsolatát, s ezen túl, magában foglalja a büntetőjogi felelősségrevonás konkrét anyagi jogi lehetőségét; vagyis a büntethetőséget kizáró vagy megszüntető okok hiányát. A büntetőjogi felelősség eldöntése során a büntetőbíróság a tényállásszerűséget elemzi számos büntetőrendelkezés tükrében. A tényállásszerűség vizsgálata bonyolult logikai tevékenység, amely alapos jogi szaktudást — és a történeti tényállás megállapítása tekintetében — pszichológiai tudást vagy legalábbis érzéket tételez fel. A bíróságot a tény- és a jogkérdés helyes eldöntésében támogatja a kontradiktórius büntetőper megannyi intézménye, a terheltet pedig oltalmazza a perjog számos garanciája. A büntető ítélkezés ennek ellenére is bizonyos mértékig hibákkal terhes, épp e hibák kiküszöbölését szolgálja perrendtartásunk egész perorvoslati rendszere. A büntető ítélkezés további csiszolását kívánja előmozdítani egész jogi szakirodalmunk, a joggyakorlat színvonalának további emelését a szakvizsgák újonnan kifejlődő rendszere feladatának tűzi ki. Ilyen szempontok figyelembevétele mellett *aligha mondhatjuk, hogy létezik a büntető igazságszolgáltatásnak olyan területe, amelyben a büntetőjog kimunkált fogalmai elvesztik jelentőségüket, elszíntelenednek, amelyben feloldódnak a büntetőjog törvényi tényállásokba öltöztetett határai és jogszabályokban meghatározott intézményei, amely a felelősséget nem a tényállásszerűséghez viszonyítja, amelyben nem élnek a kontradiktórius per intézményei.* A büntetőjogban a normáknak különösen fontos jelentőségük van, s lazításuk aligha lehetséges a szocialista törvényesség veszélyeztetése nélkül. Álláspontunk szerint a büntetőjogi felelősség módosulása nem a büntetőjog és a büntető eljárási jog jogiatlanítását, hanem a büntetőjogi felelősségnek egy más felelősségi formával — társadalmi, illetőleg a fegyelmi felelősséggel való — helyettesítését fejezi ki. Ez új felelősségi formának alapja ugyan a bűncselekmény elkövetése, jelentősége viszont éppen abban áll, hogy a cselekmény nem mint bűncselekmény, hanem mint társadalomra veszélyes és társadalmi rosszallást igénylő kisebb súlyú cselekmény nyer *elbírálást.* Az elbírálásnak pedig jellemzője, hogy nem juttatja kifejezésre a büntetőjogi felelősség eldöntését, s az elkövető büntetőjogi értelemben vett megbüntetését, hanem felelősségét leszállítja és tettének hátrányos következményeit más jogvidékről származtatja. Mindezekre tekintettel azt valljuk, hogy a bírósági büntetőigazságszolgáltatás monopóliumának alkotmányi alapelve nem szorul korrekcióra, a társadalmi bíráskodás ehhez képest nem tekinthető büntető igazságszolgáltatásnak.

Azok a negatívumok, amelyek a társadalmi bíróság kiszabta joghátrányt büntetőjogi büntetésnek tekintő koncepcióval szemben felhozhatók (és amelyeket az imént felhoztunk), *pozitívumként jelentkeznek, ha társadalmi bíróságot nem igazságszolgáltató, és következésképpen nem büntetést kiszabó hatóságnak, hanem olyan társadalmi szervnek tekintjük, amelynek elsődleges feladata a nem büntetőjogi eszközökkel való nevelés.* A kollektíva tagjai a bűncselekmény elkövetőjét ismerik, hisz rövidebb vagy hosszabb ideig közöttük élt. Tudatában vannak gyengéinek, esetleg vágyainak. A bűncselekmény elkövetője talán a jövőben is közöttük fog maradni. A társadalmi bírósági tárgyaláson módjuk van ellene és mellette felszólalni, kritikájukkal kedvező befolyást gyakorolhatnak az elkövető jellemének és jövőbeni fejlődésére és — korábbi munkahelyén maradása esetén — a tárgyalást követő időszakban tanácsaikkal, észrevételeikkel és mindenekelőtt ellenőrzésükkel a társadalom megbízható tagjává nevelhetik. A társadalmi felelősség eldöntése rendje során a kollektíva nem büntetőbíróságként mond ítéletet a terhelt felett, hanem a megtévedt munkatárs megjavulásához nyújt segítséget.

A büntetőjogi felelősség helyettesítésének koncepciójával a társadalmi bíróság ítélkezése olyan jellegű, mint amilyen a dolgozó fegyelmi hatóságának tevékenysége de lege lata a kisebb súlyú társadalmi tulajdon elleni bűntettek vonatkozásában. Nem látjuk semmi akadályát annak, hogy a fegyelmi, illetőleg a társadalmi bíróság elbírálása alá vont cselekményeket bűncselekménynek nevezzük, hisz nem a cselekmény nélkülözi bűncselekményi jellegét, hanem az elkövető felelőssége módosul. Mindenesetre helyénvalónak látszik azokat a bűncselekményeket, amelyeket a jövőben netán kizárólag társadalmi bíróság bírálhat el, illetőleg azokat, amelyeket társadalmi bíróság vagy fegyelmi hatóság is elbírálhat, a bűntettel szemben eltérő terminológiával illetni. Így nem indokolatlan a *„vétség"* elnevezésű bűncselekményi kategória felélesztése. Helyesnek az látszanék, hogy a vétségi kategóriában ügyészi mérlegelés függvényeként dőljön el: az elkövető büntetőjogi felelősséggel tartozzék-e tettéért, vagy társadalmi, illetőleg fegyelmi felelősséggel. Aligha helyeselhető így az a hatályos rendelkezés, amely ma a vállalat igazgatóját jogosítja fel a mérlegelésre, és lényegében annak a kérdésnek praejudiciaalis eldöntésére: kisebb súlyú-e a társadalmi tulajdon elleni bűntett vagy sem.

E körben végezetül még egy problémával kívánunk foglalkozni. A büntetőjogi felelősség degradálása csak objektíve jelenti az eljárás és a következmények súlyának a leszállítását. Szubjektíve sok esetben az elkövető valószínűleg súlyosabbnak fogja tekinteni a társadalmi bírósági, mint a büntetőbírói felelősségrevonást. A társadalmi bíráskodás ugyanis nyilván azokra a bűncselekményekre fog a jövőben kiterjeszkedni, amelyek miatt indított eljárások ma a Btá. 56. §-ának alkalmazásával, vagy felfüggesztett börtönbüntetés-, illetőleg pénzbüntetés vagy javító-nevelőmunka alkalmazásával fejeződnek be. Az ilyen kisebb jelentőségű bűnügyekben az

elkövetés és az elbírálás közti huzamosabb időmúlásra tekintettel a cselekmény jelentősége erősen csökken; a bírósági tárgyalótermek többnyire üresek. Mindezek folytán a vádlott nem érzi magát morálisan megbélyegezve, a bírói eljárás tartama alatt ezen felül többnyire már más vállalatnál dolgozik és védője révén előre ismeri a várható büntetés viszonylag enyhe jellegét. Ezzel szemben az üzemen belül társadalmi bíróság elé állításban a munkatársak előtti pellengérre állítását és megszégyenítő meghurcolását fogja látni. Meggyőződésünk, hogy ha a jogszabály az elkövető javára választási lehetőséget biztosítana, hogy büntető vagy társadalmi felelősségre vonásnak kívánja-e magát alávetni, az esetek jelentős részében inkább a büntetőbíróság elé állna. Ez a helyzet ismételten felveti a terhelt tárgyaláson való jelenléte biztosításának, illetőleg a vele szemben alkalmazható kényszercselekmények jellegének a kérdését.

Megjegyezni kívánjuk azonban, hogy a társadalmi bíróságok mintaszabályzatának helyes megalkotása kizárhatja azt a veszélyt, amit a társadalmi bíráskodással kapcsolatban mint negatívumot megemlítettünk. Mindenesetre törekedni kell arra, hogy a kisebb súlyú bűntettek elkövetői ne a személyeskedés és a meghurcolás fórumát lássák a társadalmi bíróságban. Óvakodni kell attól, hogy e szervet bárki is a haragosok vagy a kíváncsiskodók plénumának tekintse és benne ne a társadalmi szervet lássa. Természetesen törekedni kell arra is, hogy a cinkosok és a barátok ne változtassák a társadalmi bíróságot valamiféle bagatellizáló fórummá, ahol néhány formális megjegyzéssel gyorsan útjára bocsátják az elkövetőt. A helyes arányok megtalálása az elfogulatlanság biztosítása útján lehetséges. Nem kételkedünk abban, hogy az esetleges kezdeti nehézségek után a gyakorlat meg fogja találni a helyes utat és olyan tekintélyt tud biztosítani a társadalmi bíróságok számára, amilyent e szervek jelentősége, társadalmi rendeltetése megkövetel.

3. A tanulmány felvetette harmadik kérdés: fűződjék-e res iudicata a társadalmi bíróság határozatához vagy sem. Felfogásunk szerint a társadalmi bíróság előtt folyó eljárás a büntetőjogi felelősség leszállítását, degradálását, s egyszersmind helyettesítését fejezi ki. Helyesnek látszik, ha azt valljuk, hogy a büntetőjogi felelősségnek társadalmi felelősséggel való helyettesítése a büntetőjogi felelősség elenyészését jelenti. E nézet indokolásául azt hozzuk fel, hogy a büntetőjogi felelősség bizonyos területen való degradálásának kívánalma aligha volna összeegyeztethető a büntetőjogi felelősség társadalmi felelősséggel való tetézésével. Ha új utat kívánunk járni és meg kívánjuk konstruálni a társadalmi felelősség formáját, ne korlátozzuk annak teljességét. Így kívánja azt a méltányosság követelménye és a társadalmi bíráskodás komolyságának az érdeke. Aligha kívánhatnánk a dolgozóktól, hogy komoly jelentőséget tulajdonítsanak és érdeklődést szenteljenek a társadalmi felelősség eldöntése rendjének, ha azt látnák, hogy az ügyész a már elbírált cselekmény miatt utóbb büntetőbíróság előtt vádat emel. Mindezekre tekintettel célszerűnek látszik jogerőhatást tulajdonítani a társadalmi bíróság hozta döntésnek, de természetesen csak a megfelelő fellebbviteli lehetőségek körülhatárolta területen. Esetleg tanácsos volna az ügyész óvási jogát az ilyen elsőfokú határozatokkal szemben is kiterjeszteni. Ismételten hangsúlyozzuk, álláspontunk szerint a jogerős határozat sem fejezi ki a büntetőjogi felelősség eldöntését, hanem csak a degradált és helyettesített felelősség eldöntését jelenti.

Mindenesetre megállapítható, hogy hatályos büntető anyagi jogunk ez idő szerint nem ismer olyan büntethetőséget kizáró okot, mint az ügynek társadalmi bíróság, illetőleg fegyelmi hatóság elé utalása. Ilyen, a büntethetőséget megszüntető ok felől, az új Btk. a társadalmi bíráskodás jövőbeni elterjedése esetén aligha hallgathat.

*

Végezetül összefoglaljuk leglényegesebb következtetéseinket:

A szocializmus építésének bizonyos fázisában felvetődik a büntetőjogi felelősség degradálásának a kérdése. Ezt egyfelől az indokolja, hogy a kisebb jelentőségű bűncselekményekkel szembeni teljes szigorúság, a szocialista állam állandó politikai, gazdasági és társadalmi erősödése folytán bizonyos körben szükségtelennek mutatkozik; — másfelől pedig, hogy a bűnözés elleni harc hatékonysága e területen a tömegek bevonásával és megfelelő tömeghangulat keltésével erőteljesebbé tehető.

A felelősség degradálása nem jelenti a bűnüldöző hatóságok tevékenységének a csökkentését, a bűncselekmények felderítésére irányuló törekvés mellőzését. A degradálás kérdése csak a már felderített és az ügyész közreműködésével kisebb súlyúnak ítélt bűncselekmények vonatkozásában vetődik fel.

A felelősség degradálása felelősségi probléma, s mint ilyen, a büntetőjog egyik alapintézményével függ össze. A degradálás nem érinti a poenalizált cselekmény bűncselekményi jellegét, de kihat az elkövető felelősségére. A kisebb súlyú bűncselekmény az eljárás egy bizonyos szakaszában — nézetünk szerint ügyészi határozat hozatala kell, hogy jelezze ezt a szakaszt — kiválik a büntetőjog világából, s mint egy új felelősségi forma, a társadalmi felelősség alapja, önálló, eredeti jellegétől független arculatot ölt. Ebben az arculatban a büntetőjog zárt normarendszere és törvényi tényállásokba öltöztetett határai feloldódnak, intézményei elszíntelenednek. A bűntett és a büntetőjogi felelősség szoros kapcsolata felbomlik; a büntetőjogi felelősség helyettesítésére kerül sor. A felelősség helyette-

sítése büntető anyagi jogi szempontból a bűnösség megállapítása és a büntetéskiszabás elmaradását, eljárásjogi szempontból pedig a büntetőper mellőzését vonja maga után. A társadalmi bíráskodás (és a fegyelmi elbírálás) büntetőbíráskodásnak; a joghátrány kiszabása pedig büntetőjogi büntetésnek nem tekinthető. Erre tekintettel a társadalmi bíráskodás (és a fegyelmi elbírálás) nem töri át a bírói igazságszolgáltatás monopóliumának alkotmányi alapelvét; a büntető eljárás sem statikájában, sem dinamikájában nem bővül. A társadalmi bírósági *elbírálás* mindazonáltal res iudicatat teremt az igazságszolgáltató hatóságok számára.

A társadalmi bíráskodás és a bűncselekmények fegyelmi úton történő elbírálása nem érinti a bűncselekmény és a büntetés fogalmát, de a bűncselekmény és a büntetés kapcsolatának a felbontása folytán hatást gyakorol a büntetőjogi felelősség tanára. E befolyás előreláthatólag annak a tételnek az elfogadására fog vezetni, hogy a szocializmus építésének előrehaladásával a büntetőjogi felelősség alsó határai bizonyos körben feloldódni kezdenek. E feloldódást nem szabad jelenlegi viszonyaink között az állam és a jog elhalása előjelének tekinteni.

A büntetőjogi felelősség helyettesítésének legjelentősebb formája a társadalmi felelősségrevonás. A társadalmi felelősséget eldöntő szerv a társadalmi bíróság. Működésének az a jelentősége, hogy mögötte áll az a közösség, amelyhez a bűntett elkövetője tartozik. Feladata az elkövető nevelése, nem a büntetőjog eszközével, hanem a kollektíva bírálata és ráhatása útján.

A társadalmi bíráskodás nehezen illeszthető be a büntetőjog hagyományos kategóriái közé. Mégsem szabad lemondanunk arról, hogy megtaláljuk az utat a régi és az új között. Az út megtalálása gyakorlatilag a garanciák megőrzését, elméletileg pedig a büntetőjog hagyományos fogalmainak gazdagítását jelentheti.

Békés Imre

A megállapítási kereset tárgya, fajai és a jogmegóvás szükségessége[1]

1. A megállapítási kereset alapvető kérdése, hogy mi lehet a megállapítás *tárgya,* minek a megállapítását kérheti a felperes s ezzel együtt, hogy mire irányulhat a megállapítási ítélet, mi ennek a tárgya, továbbá, hogy a megállapítási keresetnek milyen *fajai* a megengedettek: a felperes csak pozitív megállapítást vagy negatív megállapítást is kérhet-e, s ennek megfelelően az ítélet is ilyen vagy olyan lehet-e.

A megállapítási kereset tárgyára nézve több szocialista polgári perrendtartás határozott — bár nem teljesen egyöntetű — választ ad. Az, hogy a megállapítási kereset *tárgya jog* vagy *jogviszony* lehet, elismeri a bolgár (97. art.), a csehszlovák (406. art.), a lengyel (3. cikkely), a német demokratikus (256. §) és a román (111. §) polgári perrendtartás. Még tovább megy a bolgár [97. art. (3) bek.] és a Német Demokratikus Köztársaság (256. §) polgári perrendtartása; mindkettő szerint kivételesen az *okirat valódisága,* vagy *nem valódisága* is tárgya lehet a megállapítási keresetnek. A bolgár polgári perrendtartás szerint ezen túlmenően más jogi *tények* létezésének, vagy nemlétezésének a megállapítása iránt is keresetet lehet indítani a törvény által kifejezetten megengedett esetekben, és maga a perrendtartás is említ olyan esetet, amikor a bíróságtól valamely tény megállapítását lehet kérni (436. art.).

Polgári perrendtartásunk sajnálatosan eltért az említett népi demokráciák törvényszerkesztési megoldásától és nem tartalmazza sem a megállapítási kereset tárgyának, sem a fajainak a megjelölését, ami de lege ferenda pótlandó lenne.

Az, hogy egy eljárásjogi kódex szól-e, vagy hallgat-e a megállapítás tárgyáról, korántsem jelentőségnélküli, korántsem közömbös. A hallgatás folytán a gyakorlat nélkülözi a szükséges útmutatást, a felperes is bizonytalanságban lehet a prevenìtív jogvédelem körére nézve. A tárgy szabatos körülírása viszont értékes segítséget ad a gyakorlatnak, a felperes számára pedig határozottan körvonalazza a preventív jogvédelem terjedelmét.

Bár a Pp. 123. §-a e fontos kérdésben több mint szűkszavú, ez csak a szövegtömörítéssel, adott esetben túlzott — sajnálatosan törvényszerkesztési szépséghibának minősülő — rövidségre törekvéssel magyarázható. Az elhagyást kiváltó elméleti, vagy gyakorlati okokról nem ad bővebb felvilágosítást az indokolás sem, amely egyébként a megállapítási keresetről teljesen hallgat. Mégsem lehet vitás, hogy a megállapítási kereset — akárcsak a régi Pp. 130. §-án alapuló — továbbra is változatlanul valamely *jogviszony vagy jog* fennállásának, vagy fenn nem állásának bírói megállapítására irányulhat. Erre lehet a Pp. 123. § 2. mondata 2. fordulatából is következtetni („... a felperes a *jogviszony* természeténél fogva ... teljesítést nem követelhet"). Semmiesetre sem magyarázható a hallgatás azzal, hogy a Pp. el akarta ejteni a megálla-

[1] Vö. *Móra* Mihály: A preventív jogvédelem néhány kérdése a polgári eljárásban. (JK. 1961. 6. sz.) A szerző az előző tanulmányát a Magyar Jogász Szövetség polgári jogi szakosztályában 1961. február 1-én, a mostanit a Szolnok megyei helyi csoport ülésén 1961. május 27-én adta elő.

pítás tárgyát, ami egyébként képtelenség volna. Ha ugyanis megengedi a megállapítást, ennek valamire feltétlenül irányulnia kell. A kérdés csak az, hogy *mire* irányulhat a megállapítás. Erre nézve csupán — szűkebb vagy tágabb kört engedő — feltevés, hogy az új Pp. szövegezése utal a bírói megállapításnak az elméletben és a gyakorlatban „elfogadott" tárgyára. Az új magyar polgári eljárásjogi tankönyv egyébként vitán felülinek tartja, hogy a megállapítási kereset „tárgya az a *jogviszony*, amelyre vonatkozóan a felperes kéri a fennállás, vagy fenn nem állás megállapítását" s a tartalma „a *jogviszony* létezésének vagy nem létezésének bírósági megállapítására irányuló kérelem",[2] amiben hallgatólagosan az is benne van, hogy valamely okirat valódi, vagy nem valódi mivoltának bírósági megállapítása iránt nem lehet keresetet indítani.

Ha azonban egy perrendtartás hallgat a megállapítási kereset tárgyáról, lehet azt úgyis magyarázni, hogy ezzel átengedi a gyakorlatnak a közelebbi (tágabb vagy szűkebb) meghatározását. Ilyen értelemben a Pp. voltaképpen lehetővé tette a megállapítási kereset alkalmazási körének a *kitágítását*, mert elejtette a legális definíció törvényi rendelkezéseinek a korlátait, gátjait. Minthogy a Pp. a megállapítási kereset tárgyát nem korlátozta csupán valamely jog vagy jogviszony megállapítására, ebből az is következik, hogy kifejezetten nem zárta ki az okirat valódi vagy nem valódi voltának a megállapítását. Azok mindenesetre, akik az utóbbit nem tartják célszerűnek, arra hivatkozhatnak, hogy az okirat valódiságának megállapítása helyett kérni lehet az okiratból folyó jog vagy az okiraton alapuló jogviszony fennállásának, vagy fenn nem állásának a megállapítását.

Ma egyébként inkább lehetne vitatni, mint korábban olyan megállapítási tárgy lehetőségét, amelyet a régi Pp. gyakorlata és az elmélet egyaránt elutasított: *puszta tények* vagy az *absztrakt jogtétel* megállapítását. Mégis úgy gondolom, ma is áll az a bírói gyakorlatban is kifejezésre jutó szabály, hogy egyfelől pusztán a tények megállapítása a megállapítási keresetek tárgya nem lehet,[3] még akkor sem, ha az ilyen megállapítási per a későbbi teljesítés iránti perben a bizonyítást megkönnyíti, és még azzal az indokkal sem, hogy a bizonyítékok később elenyészhetnek, mert eme előnyök elérésére, illetve a hátrányok kiküszöbölésére való az előzetes bizonyítás.[4] Nem lehet a jogvitát úgy széttördelni, hogy az annak alapjául szolgáló tényeket külön-külön pereljük — ez az alperesre a joggal való visszaélés határát súroló módon hátrányos volna —, hacsak nincs ennek a külön eljárási lehetőségnek speciális jogszabályi alapja.[5] Nem lehet egymagábanvéve a jogi jelentőséggel rendelkező személyállapot (pl. a cselekvőképesség) vagy egy absztrakt jogszabály létezése (előzetes jogi vélemény ítélet alakjában) sem a megállapítási per tárgya.[6]

A megállapítási keresetnek — szinte nem is kell külön hangsúlyozni — csupán a polgári perútra utalt ügyekben van helye; ez a korlátozás a keresetek másik két fajára is áll. Az a kör azonban, amelyet valamely jog vagy jogviszony fennállásának, vagy fenn nem állásának a megállapítása átfog, igen széles és ebben a marasztalási keresettől a megállapítási nem különbözik. Figyelembe jönnek a dologi, kötelmi, az öröklési jogi,[7] a munkajog és a családjog területére eső jogok és jogviszonyok egyaránt. Megállapítási kereset tárgya lehet a személyhez fűződő jog és jogviszony, továbbá a szellemi alkotásokhoz fűződő személyi jogok, mint a szerzői, találmányi, a szabadalmi, az újítói jog, a védjegy- és a mintaoltalom körébe tartozó jog és jogviszony is.

Még a felszabadulás előtt történt, hogy a Magyar Rádió pert indított az egyik külföldi hanglemezgyártó cég ellen annak bírói megállapítása iránt, hogy a hanglemezeken elhelyezett olyan feliratnak, amely szerint a gyáros engedélye nélkül a hanglemezek rádiósugárzása tilos, a felperes ellen semmiféle joghatálya nincs.[8]

A kutató orvos kérheti a tankönyvben vagy más összefoglaló műben a helytelen ismertetés

[2] *Névai* László a Magyar polgári eljárásjog című tankönyvben (Bp. 1959. 209. old.)

[3] Kuria P. IV. 2303/1935. Grill, XXIX. 1057 old.: *Magyary* Géza—*Nizsalovszky* Endre: Magyar polgári perjog, III. kiadás, Bp. 1939. 360. old.; *Kovács* Marcel l. köv. j.-ben. II. 421. old. Az újabb gyakorlatban ellenkező döntés is előfordul. A bíróság pl. a felperes keresetének elutasítása mellett az alperes viszontkeresetére ítéletében megállapította, hogy a földművesszövetkezeti igazgató leltárhiány miatt kártérítésre kötelező határozatát a perbeli ellenfélnek szabályszerűen mikor kézbesítették (Szolnoki jbíróság P. 21.098/1961. sz.; vö. szolnoki megyei bíróság Pf. I. 20.130/1961. sz. hatályon kívül helyező végzését is).

[4] II. 5584/1922.; Po. 1905. G. 103; Grill, XIII. 1007, és P. V. 143/1921, 847/1925. id. Kovács Marcell: A polgári perrendtartás magyarázata II. kiad. II. köt. Bp. 1927. 421. old. 51. jegyzetben.

[5] *Sárffy* Andor erre a holtnak nyilvánítást, a halál tényének a megállapítását hozza fel. (Magyar polgári perjog. Bp. 1946. 186. old.)

[6] Debr. 1907. G. 54. T. XI. 336., II. 3592/1923. Pd. IX. 158. *Kovács* Marcell, im, 422. old. az 55., 60. jegyzetben.

[7] A felszabadulás előtti bírói gyakorlat szerint az öröklési jogi jogviszony puszta megállapítására irányuló kereset, amelynek a tárgya a végrendelet érvényességének vagy érvénytelenségének, a hagyaték állagának, esetleg eredetének (ági, szerzeményi jellegének), az örökösök kilétének, az örökségi hányadnak stb. a megállapítása, nem a régi Pp. 130. §-a szerinti megállapítási kereset. E téves felfogás oka főleg az a törekvés volt, hogy az ilyen perekben a megállapítási érdek szükségességét ne kelljen keresni. Ez azonban más kérdés, amelyre alább, a szövegben 8. pont alatt térünk ki. Az említett felszabadulás előtti bírói gyakorlat helytelenségét már *Kauser* Lipót (Van-e öröklési megállapítási per, Magyar Jogi Szemle 1932. 7. sz. 209. sköv. old.), *Schönvitzky* Bertalan (Öröklési jogi megállapítási per, uo. 1933. 1. sz. 18. sköv. old.) és *Antalffy* Mihály is kimutatta (vö. utóbbi megjegyzéseit uo. 1932. 7. sz. 209—210. old.).

[8] *Palágyi* Róbert hivatkozik az esettel kapcsolatban a Kuria 937. sz. elvi jelentőségű határozatára. (Rádió-televízió és a magyar szerzői jog, JK, 1959. 12. sz. 680. old.).

(az új vizsgáló eljárás elsőségének elhallgatása, a felfedezés elhomályosítása) által okozott jogsértés megállapítását.[9] Megállapítási kereset terjeszthető elő aziránt, hogy a felperes a lakásban végzett javítások költségét jogosult az alperes tulajdonos részére fizetendő bérbe a 15/1957. (III. 7.) Korm. sz. r. 47. §-a szerint beszámítani. A felperes keresetet indíthat a közte és az alperesek jogelődje között egy javára szóló joglemondásnak nevezett jogügylet létrejöttének megállapítása iránt, ha az ezt tanúsító, az államigazgatási jóváhagyás végett a tanácsnak megküldött okirat ott elveszett.[10] Más esetben a megvett ingatlan tulajdonjogának a telekkönyvi rendezése elmaradt, az adásvételi szerződés pedig később betöréses lopás folytán kiesett a vevők birtokából. Az ingatlan tagosítás folytán a tsz táblájába került s az ehelyett adott csereingatlan tulajdonjogát az eladó anyjának a nevére kebelezték be. A vevők jogosultak annak megállapítását kérni, hogy a köztük és az eladó alperes között a szóbanforgó ingatlanra adásvételi szerződés létesült.[11] Ha egy motorkerékpár a vételt követően a vevő ellen indított bűnügy folytán az adásvételi szerződéssel együtt bűnügyi zárlat alá került, majd a motorkerékpárt a bíróság a vevő számára a bűnügy befejezése után kiadta, de a szerződés elveszett, a vevő jogosult a motorkerékpár tulajdonjogának a megállapítása iránt keresetet indítani.[12] A felperes kérheti annak a megállapítását, hogy bizonyos vagyontárgyakra (az ingatlanra épült műhely és felszerelése) vonatkozólag az alperest sem használati, sem rendelkezési jog nem illeti meg.[13] Kereset indítható az alperes ellen a bérlőtársi viszony[14], vagy a személyi tulajdonban levő lakásra a tulajdonos hozzájárulása nélkül kötött csereszerződés érvénytelenségének a megállapítása iránt[15], továbbá a szabadrendelkezésű öröklakásra vonatkozóan a bérlő jogos lakásigény mértékének a megállapítására a kiskorú családtag ideiglenes jellegű távolléte esetén.[16] Eltartási szerződés létesítése a megállapítási per során hozott bírói határozattal is igazolható, s így e jogviszony fennállásának a megállapítása iránt per indítható[17], ugyanúgy mint az írásbeli végrendelet érvénytelenségének[18], a szóbeli végrendelet érvényességének[19], illetve érvénytelenségének[20] a megállapítására. Az üzemi balesetet szenvedő felperes keresetet indíthat a baleset tényének, valamint a baleset és a fennálló betegsége közötti okozati összefüggésnek[21], a balesetben meghaltnak a baleseti járadékra egyelőre igénnyel nem bíró özvegye a teljes kártérítési felelősségnek[22], a balesetet szenvedő lakó a Házkezelési Igazgatóság kártérítési felelőssége mértékének a megállapítására[23]. A felperes pert indíthat az öregségi nyugdíjigény megállapítása iránt[24]. Kereset indítható az újítás társszerzőségének[25], az újítási szerződés fennállásának[26], valamint annak megállapítására, hogy az alpereseket egyáltalán nem illeti meg az újítási díj[27]. A bírói gyakorlat szerint, ha az a vitás, hogy az anya utólagos házasságkötése folytán a férj a gyermek apjává vált-e, ennek megállapítása iránt a Csjt. 39. § (2) bek. alapján indítható kereset pozitív megállapítási kereset, az ilyen apasági vélelem fenn nem állásának a megállapítása iránti kereset negatív megállapítási kereset.[28]

2. A Ptk.-nak a már felhívott rendelkezése szerint, akit személyhez fűződő jogában megsértettek, követelheti a jogsértés megtörténtének (a személyi jellegű hátrányok kiküszöbölését célzó) bírósági megállapítását [85. § (1) bek. *a)* pont]. Ez is megállapítási kereset, amelyre hozott ítélethez nem kapcsolódik a végrehajthatóság; ha a felperes ilyet akar elérni, a Ptk. 85. § (1) bek. *b)—d)* pontjában vagy a (2) bekezdésében foglalt marasztalási keresetet kell támasztania. A Ptk. 85. § (1) bek. *a)* pontja szerinti megállapítási kereset *sajátossága* abban áll, hogy az, mint közvetlenül nem vagyoni jellegű szankció *nem* a *jogveszélyeztetés*, hanem a *jogsértés* esetére szól, viszont *kimerül* a jogsértés bírósági megállapításában és ebben *különbözik* a *marasztalási* keresettől, amely már a jogsértés abbanhagyására, a jogsértő eltiltására a további jogsértéstől, a sérelmes helyzet megszüntetésére, elégtétel adására, a jogsértést megelőző állapot helyreállítására stb. irányul.

Az a felperes, akik ilyen [a Ptk. 85. § (1) bek. *a)* pontjára alapított] megállapítási keresetet indíthat, ugyane bekezdés *b)—d)* pontja alapján az eset körülményeihez képest a megállapításon túl *marasztalást („teljesítést"?) is*

[9] *Visky* Károly: A tudományos kutatással elért eredmény jogi oltalma, MJ, 1960. 5. sz. 166. old.

[10] LB. P. törv. I. 21968 1959. sz.

[11] LB. P. törv. 21.993 1958. sz. BH, 1959, 1. sz. 17. sköv. old. 2173. sz.

[12] Pesti központi kerületi bíróság, 14. P. 89.234 1959. sz.

[13] LB. P. törv. 20.489 1960. sz.

[14] Pesti központi kerületi bíróság 7. P. 55.453/1960. sz.

[15] LB. polg. koll. 787. állásfoglalás, BH, 1960. 8. sz. 249. old.

[16] LB. elnökségi tanácsa által hozott P. 20.283/1960 sz. BH, 1960, 5. sz. 148. sköv. old. 2608. sz.

[17] LB. P. törv. II. 22.124/1959. sz. — A LFÜ-nek az ÜK. 1959. évi 2. sz.-ban közzétett és az ÉM. Lakás- és kommunális főosztályával egyetértésben kialakított 23. sz. „állásfoglalása".

[18] Pesti központi kerületi bíróság 8. P. 89.584/1959. sz.

[19] Budapesti fővárosi Bíróság 44. Pf. 29.042/1959. sz.

[20] Pesti központi kerületi bíróság 5. P. 87.958/1959. sz.

[21] LB. P. törv. 21.343/1959. BH. 1960. 3. sz. 89. sköv. old. 2556. sz.

[22] LB. Pf. II. 23.791/1955. sz. LB. Pf. II. 22.112/1956. sz. Hasonlóan LB. Pf. II. 20.880 1953. sz.

[23] Pesti központi kerületi bíróság 8. P. 90.529/1959. sz.

[24] LB. P. törv. 21.265 1956. BH. 1957. 1. sz. 17. sköv. old.

[25] LB. Pf. IV. 21.826 1959. BH. 1960. 7. sz. 207. sköv. old. 2659. sz. Budapesti fővárosi bíróság 16. P. 25.868/1958. sz.

[26] Budapesti fővárosi bíróság 16. P. 28.233/1958. sz.

[27] Budapesti fővárosi bíróság 16. P. 27.368/1958. sz.

[28] LB. pk. 353. sz. BH. 1956. 8. sz. 253. old.

követelhet. Ha a marasztalást azonosnak vesszük a teljesítéssel, ez a megállapítási kereset kivételnek látszik a Pp. ama szabálya alól, hogy a megállapításra irányuló kereseti kérelemnek *csak* akkor van helye, ha a „felperes a jogviszony természeténél fogva, vagy a *kötelezettség lejártának* hiányában, vagy valamely más okból *teljesítést nem követelhet*" (Pp. 123. § 2. mondatának 2. fordulata; ennek a szövegezése a „kötelezettség lejárta", a „teljesítés" középpontba állításával elsősorban a kötelmi jogviszonyokat tartotta szem előtt). A személyhez fűződő jogok szerkezete a kötelmi jogokhoz viszonyítva egyben és másban eltér. Bár a Ptk. 85. § (1) bek. *a)* pontjában írt esetre a „teljesítés" talán nem a legtalálóbb kifejezés, mégis vizsgálni kell, megvan-e itt a Pp. 123. §-ában írt az a feltétel, hogy a „teljesítés nem követelhető", vagyis vizsgálni kell, hogy a Pp. 123. §-ának ez a kifejezése vonatkoztatható-e esetünkre. Első pillanatban úgy tűnik, hogy ez a feltétel itt hiányzik, mert olyan jogviszonyról van szó, amelynél bizonyos esetekben a „teljesítés" is követelhető. Ennek ellenére ilyenkor is — a Pp. 123. §-a rendelkezésétől eltérően — helye van megállapítási keresetnek. Ha viszont azon a — nézetem szerint elfogadhatóbb — álláspontonvagyunk, hogy a Ptk. 85. § (1) bekezdésében egyáltalán nincs is szó teljesítésről, ami egyértelmű azzal, hogy a Ptk. 85. § (1) bekezdésében említettek kívül esnek a teljesítés körén, akkor ez magyarázható úgyis, hogy olyan jogviszonyról van szó, amelynek „természeténél fogva vagy más okból" nem követelhet a felperes teljesítést. Ez esetben a Ptk. 85. § (1) bek. *a)* pontja voltaképpen nem is kivétel a Pp. 123. §-a alól. A Pp. 123. § 2. mondatának 2. fordulata nyilvánvalóan átfogja a teljesítésen kívüleső jogi jelenségeket is.

Ami a marasztalás és a teljesítés viszonyát illeti, az egyik *perjogi,* a másik *anyagi,* pontosabban kötelmi *jogi* jellegű. Ezeket helyesebb egymástól különtartani.

A *teljesítés* — figyelmenkívül hagyva, hogy mennyiben reálaktus vagy rendelkezés — az *adós*nak az anyagi jog által szabályozott cselekménye, szabatosabban magatartása: a kötelem tartalmának megfelelő szolgáltatás véghezvitele, megvalósítása a hitelező részére, amely, ha kötelemszerű, megszünteti a kötelmet. A *hitelező,* mint felperes keresetével a szolgáltatás teljesítésére irányuló kötelmi jogosultságát érvényesíti (a „teljesítési" kereset, mint a marasztalási kereset egyik osztálya). A bíróság ítélete válasz a felperes keresetére: *eldönti,* hogy a perbe vitt anyagi jogi kérdésben melyik félnek van igaza. A felperes azonban a keresetével *nem csupán a kötelmi* jogosultságát érvényesítheti [a nem „teljesítési" kereset (azaz kereset, amely nem irányul teljesítésre), mint a marasztalásra irányuló kereset másik osztálya]. A „marasztalásra irányuló kereset" tágabb kifejezés, mint a „teljesítésre irányuló kereset" terminusa.

A keresettel érvényesített jog tárgyában határozó ítéleti *marasztalás* a bíróságnak a polgári eljárási jog által szabályozott perbeli cselekménye (és nem magatartása, amely a nemtevést is átfogja): a felperes, aki nemcsupán a kötelmi hitelező lehet, keresetének helyt adva a *bíróság* a jogsérelem orvoslására alkalmas intézkedéseket elrendeli, vagyis végrehajtható *ítéleti parancsával kötelezi* az alperest, aki nem csupán a kötelmi adós lehet, meghatározott magatartásra. Ez az esetek nagyrészében pénz fizetésére kötelezés, de természetesen más is lehet, például a felperes tulajdonjogon alapuló keresete esetén a birtokos kötelezése a dolog kiadására. A marasztalás jelentős perjogi jellemzője, hogy míg a jogerőhatás az ítéletnek a keresettel érvényesített jogról hozott döntéséhez fűződik, addig a végrehajthatóság az ítéletnek a marasztalást kimondó részéhez. A végrehajtás tehát a marasztaláshoz igazodik. Előfordulhat persze, hogy az ítéleti marasztalás külön végrehajtására nem kerül sor. Nem csupán azért, mert az alperes önként is eleget tehet az ítéleti rendelkezésnek, hanem mert a jognyilatkozat tételére irányuló perben maga az ítélet pótolja a marasztalt fél nyilatkozatát, vagy ahogyan a Ptk. ezt kifejezi: a teljesítést (295.).

Amikor a Pp. 123. §-a a megállapítási jogmegóvás szükségességének egyik kritériumául a teljesítés követelhetőségének a hiányát jelöli meg, vagyis azt, hogy a felperes a polgári perrendtartásban kifejtett okokból teljesítést nem követelhet, akkor *figyelmét nem a marasztalásra,* hanem a felperes *keresetére* irányítja, közelebbről arra, hogy a kereset alapjául szolgáló jogosultság a *teljesítés követelhetőségében áll-e,* röviden: hogy van-e a felperesnek joga (kötelmi) teljesítést követelni.

Ez jelentheti azt is, hogy a felperesnek ilyen joga egyáltalán nincs, vagy még nincs, vagy már nincs. Ha a teljesítést szorosabb értelemben véve a kötelmi jog számára foglaljuk le, akkor *egyáltalán nincs* joga a „szolgáltatás teljesítését" követelni a *kötelmi jog területén kívüleső* keresetek esetén, éspedig már a jogviszony természeténél fogva. A felperesnek [kivéve: Pp. 122. § (2) bek. esetét] *még nincs* joga a kötelmi teljesítést követelni a szolgáltatás lejárta, esedékessége előtt. Ilyenkor a bíróság a keresetlevelet időelőttiség címén idézés kibocsátása nélkül elutasítja, illetőleg a pert megszünteti [Pp. 130. § (1) bek. *f)* pont, 157. § *a)* pont; nincs azonban ezeknek helye, bár erről a Pp. 130. § és a 157. § kapcsán kifejezetten nem szól, a megállapítási kereset esetén]. A felperesnek *már nincs* joga kötelmi teljesítést követelni, ha az adós már kötelemszerűen teljesített. Ilyenkor a marasztalási keresetét a bíróság érdemben elutasítja.[28/a] Voltaképpen mind a három eset

[28a] Előfordulhat a következő variáns is, amely példa arra, hogy az igény jogosultjának már nincs joga teljesítést követelni, de azért ilyen esetben is lehetséges a megállapítási keresét indítása. *A., B.* társbérlők. Vitás közöttük a mellékhelyiségek közös használata.

összefoglalható abban, hogy a felperes teljesítést nem követelhet. Ezek az esetek mégis különböznek egymástól, nemcsak tényállásukban, hanem a hatásukra nézve is. Más lenne a helyzet, ha a teljesítésnek általánosabb jelentést tulajdonítanánk, kiterjesztve az elnevezést olyan jogi helyzetekre is, amikor valaki nem kötelmi jogi, nem a kötelemből fakadó kötelezettségének tesz eleget (szokásos ilyenkor is a „kötelezettség, a követelés teljesítése" kifejezés).

3. A Pp. 123. §-a nem szól a megállapítási kereset *kétféle fajtájáról:* a pozitív és a negatív megállapítási keresetről, bár ezeket több szocialista polgári perrendtartás, mint pl. a bolgár [97. art. (1) bek.], a csehszlovák (406. art.), vagy a román (111. szakasz) kifejezetten külön tartja. Ennek ellenére sem lehet kétséges, hogy jogunkban mind a tevőleges, mind pedig a nemleges megállapítási keresetnek helye van. Ha pl. az örökségre igényttartó személyek között az örökhagyó végrendeletének az érvényessége vitás, bármelyik keresetet nyújthat be annak megállapítására, hogy a végrendelet érvényes (pozitív megállapítási kereset), vagy érvénytelen (negatív megállapítási kereset). A jogviszony fennállásának megállapítása lehetséges akkor is, amikor a szubjektív jog még nem létezik, így pl. ha az igény keletkezése egy bizonyos időtartam elteltétől, vagy pedig a felfüggesztő feltétel bekövetkeztétől függ. Csupán a jövőben esetleg keletkezendő jogviszonyok azonban nem állapíthatók meg.[29]

4. A marasztalási keresetnél a Pp. kifejezetten nem szól arról, hogy ennek feltétele a felperesnek a marasztaláshoz fűződő *jogi érdeke.* Az persze, hogy a Pp. a marasztalási kereset benyújtását nem teszi függővé az ehhez fűződő jogi érdek kimutatásától, nem jelenti azt, hogy ilyen jogi érdekről nincs szó. Az itt is megvan, csupán nem szükséges kifejezetten megemlíteni, hiszen az a marasztalási igény jellegéből magától értetődően következik.[30]

Másként áll a dolog a megállapítási keresetnél, amelynek a feltételét a törvény pontosan körülírja, amikor ahhoz az alperes érdekében a *megállapítási érdeket,* a megállapítás *szükségességét* kifejezetten megkívánja. A Pp.-nk szerint megállapítási keresetnek „csak akkor van helye, ha a kért megállapítás *a felperes jogainak* az alperessel szemben való *megóvása végett szükséges és a felperes* a jogviszony természeténél fogva vagy a kötelezettség lejártának hiányában, vagy valamely más okból *teljesítést nem követelhet"* (Pp. 123. §, 2. mondat, 1—2. fordulat).

A megállapítási érdekről több népi demokrácia polgári perrendtartása is szól, olyan formán, hogy megállapítást kérhet az, akinek az érdekében áll [bolgár Pp. 97. art. (1) bek.], akinek ehhez érdeke (román Pp. 111. art.), jogi érdeke (lengyel Pp. 3. cikkely, német demokratikus Pp. 256. §), vagy nyomós jogi érdeke fűződik (csehszlovák Pp. 406. art.). A román Pp. azonban ehhez hozzáteszi, hogy nem lehet megállapítást kérni, ha a felperesnek a teljesítésre van joga (111. §).

A magyar Pp. szerint a megállapítási kereset feltétele tehát: *a)* a *megállapítás szükségessége* a felperes jogainak az alperessel szemben való *megóvására,* és ezen felül az is, hogy *b)* a felperes bármely okból *teljesítést ne követelhessen.* Ez a kettő (legalábbis a Pp. szövegezése szerint) együttes feltétel, mind a kettő elengedhetetlennek látszik.

A Pp. itt voltaképpen nem egyenrangú, nem egyenlő erejű két körülményt, csoportot kapcsol egybe és elsősorban, mint arra még kitérek, a pozitív megállapítási keresetre volt figyelemmel. A megállapítási érdeket kellően kifejezi már a jogmegóvási szükségesség is, amely a jogalkotó felfogása szerint többek között hiányozhat akkor *is,* ha a felperes már teljesítést követelhet, de hiányozhat minden más olyan esetben, amikor a megállapítási kereset *más okból nem szükséges* a felperesnek a jogai megóvása végett. Vagyis a megállapítási jogmegóvás szükségessége több okból hiányozhat, többek között azért is, mert a felperes már teljesítést követelhet. A teljesítés követelhetősége ezek szerint kizárja a jognak a megállapítás útján történő megóvását. Ilyenkor hiányzik a felperesnek a megállapítási érdeke, de hiányozhat az más esetekben is (pl. puszta aggodalmaskodás, egyszerű ijedelem, de nem objektív veszélyeztetettség esetén).

A jogmegállapítás szükségességének, a jogmegóvási érdeknek a Pp. 123. § 2. mondata *1. fordulatában* történő felvétele kétségtelenül helyes. Amennyire törekszünk előmozdítani a felperes preventív jogvédelmét, annyira ügyelni kell arra is, hogy az okvetetlenkedő felperes e címen az alperest idő előtt és felesleges perekkel ne zaklathassa, a bíróság pedig mentesüljön az ilyen felesleges perektől. Ha tehát kiderül, hogy a felperesnek a megállapításra irányuló jogmegóvási érdeke hiányzik, a pert elveszti; a perköltségben marasztalás elég kockázatot jelent arra, hogy a felperes ne éljen vissza a megállapítási kereset nyújtotta lehetőséggel.

A. szerint ez nem illeti meg *B*-t. *A.* cserél *C.*-vel. A cserénél *A.* saját álláspontja szerint tájékoztatja *C.*-t, nevezetesen úgy, hogy *B.* nem jogosult a mellékhelyiségek használatára. A csere lebonyolítása és *C.* beköltözése után *C.*-nek vitája támad *B.*-vel. Egyidőben *C.* kártérítési igény érvényesítését helyezi kilátásba *A.*-val szemben, azonban nem érvényesíti ezt. *A.* ennek folyamányaként megállapítási keresetet indít *B.* ellen annak megállapítása végett, hogy annakidején (*B.*-vel való társbérlete idején) a megegyezésen alapuló tényleges állapot szerint *B.* nem használta a mellékhelyiségeket, a használat nem is illette meg. (*Sz. J.* példája.)

[29] Frantisek *Stajgr* a csehszlovák jogra: Učebnica občianskeho procesného práva II. kiad. Bratislava, 1959. 178. pont. Vö. továbbá Gerhard *Haney* (Das Zivilprozessrecht der Deutschen Demokratischen Republik, Gesamtredaktion Hans *Nathan,* Berlin, 1957. I. köt. 151. old.). Ellenkezően *Schönvitzky* speciálisan az öröklési perekre: az öröklési igény jövőbeni biztosítására, avagy érvényesítésének jövőbeni lehetővé tétele végett megállapítási per indítható (im. 20. old.).

[30] *Stajgr,* im. 179. pont.

A jogmegóvás szükségessége *minden* megállapítási kereset elengedhetetlen előfeltétele, a felperes jogainak az alperessel szemben való megóvására irányuló szükségesség, a *pozitív* és a *negatív* megállapítási kereset esetében *egyaránt* kell. Az tehát, hogy a megállapítási keresetre szükség van-e a felperes jogainak megóvása szempontjából, a megállapítási kereset *mindkét* fajtájánál vizsgálandó. Az alperest pozitív és negatív megállapítási perrel egyaránt lehet zaklatni s *mind a kettő elhárítására* szolgál a *megállapítási-jogmegóvási érdek* vizsgálatának a követelménye. (Az alperes egyébként alaptalan marasztalási keresettel is zaklatható.) A pozitív megállapítási keresetnél a perökonómia, az alperes védelme mellett szerepet kap a közvetlenség alapelvének a szempontja is, hiszen, ha az ilyen keresetnek a bíróság helyt ad, döntésének a jogerőhatása köti a később eljáró marasztalási per bíróságát. Az a törekvés, amely a prejudiciumok számának a csökkentésével a később eljáró bíróságnak szabadabb mozgást kíván biztosítani, az utóbbinál a közvetlenség alapelvének teljesebb érvényesülését mozdítja elő, amelynek a jótékony hatása a bizonyításon keresztül a tényállás-megállapításig terjed. A megállapítási keresetnek helytadó ítélet kétségkívül korlátozza a később eljáró marasztalási per bíróságának a döntési jogkörét; éppen ebben van a megállapítási kereset értelme. Figyelembe kell azonban venni, hogy az ilyen megállapítási ítélet jogerőhatása csak a döntéshez kötöttséget jelenti és nem egyúttal az ítéleti tényelemek jogerőre emelkedését is.

A Pp. 123. § 2. mondat *2. fordulatában* foglalt feltétellel kapcsolatban felvethető a kérdés, van-e annak jelentősége, hogy a perrendtartás ezt felvette a szövegébe? Kétségtelenül van. Ezzel ugyanis a jogalkotó kiemelte a jogmegóvási szükségesség — egyébként egyáltalán nem jelentéktelen — aleseteit.

5. A megállapítási szükségesség, a megállapítási érdek minden részletének a kérdésében a *szocialista* polgári eljárásjogi irodalom nem teljesen egységes, bár vannak kérdések, amelyekre az egyöntetűség a jellemző. A szovjet polgári eljárásjogi irodalomban rámutatnak arra, hogy ez a jogi érdek a jogi helyzet határozottságának a megállapításában áll, aminek folytán a megállapítási per feltételezi a jogviszonynak a bizonytalanságát, a felperes jogi érdekkörének a veszélyeztetettségét. Azok a tények, amelyek a jogi helyzet bizonytalanságát előidézik, a megállapítási kereset indítékai (okai) és az általuk létesített, a megállapítási ítéletre irányuló jogi szükségesség a megállapítási jogi érdek. „A megállapítási keresetben a jogi érdek olyan meghatározott jogviszony létezésének vagy nem létezésének az igazolására irányul, amely a felperes jogi állapotának az alperehez való viszonyában határozottságot, vitatlanságot és cáfolhatatlanságot biztosít. Az ilyen határozottságnak a megállapítása feltételezi annak szükségességét, amelyet a részére az ellenkező állapot, azaz a jogviszony határozatlanságának, bizonytalanságának az állapota okozhatna."[31] A csehszlovák polgári eljárásjogi tankönyv szerint a megállapítási keresetével a felperes még a jogsérelem bekövetkezte előtt fordul a bírósághoz preventív célból, hogy a jogsérelem bekövetkezését megelőzze. A megállapítási jogi érdek akkor van meg, ha a felperes és az alperes között bizonyos jog vagy kötelezettség, vagy ezek mértéke tekintetében olyan vita keletkezett, hogy a felperesi jog megsértésének a veszélye fenyeget. Ha az alperes már jogsértést követett el, úgy *rendszerint* nincs értelme a preventív jogvédelemnek; a jogi érdek követelménye a megállapítási kereset, illetve ítélet preventív jellegéből adódik. Vannak azonban olyan jogviszonyok is, amelyekből nem folyik teljesítési kötelezettség, illetőleg, amelyek esetében nincs szükség a megállapításhoz fűződő jogi érdek igazolására.[32] A Német Demokratikus Köztársaság polgári eljárásjogi tankönyve szerint a felperesnek a vitás jogviszony megállapítására irányuló jogi érdeke alatt azt kell érteni, hogy a felperesnek a polgári, családi vagy a munkajog által védett jogi helyzete veszélyeztetve van azáltal, hogy azt a jelenben vagy a jövőben objektív hátrányok fenyegetik. Ahol marasztalási kereset lehetséges, a pusztán megállapításra irányuló jogi érdek *rendszerint* hiányzik; vannak azonban esetek, amikor a marasztalási kereset lehetősége mellett is helye van megállapítási keresetnek.[33] A román állandó bírói gyakorlat szerint „a megállapítás szükségessége fennforog akkor, ha a felperes az alperestől teljesítést még nem követelhet, és ha a felperest jogbátrány érné abból, hogy a jogviszony vagy jog fennállásának, vagy fenn nem állásának kérdése nem kerülhetne a bírói döntés alá addig, amíg a teljesítés iránt perelni nem lehet. Ilyen kereset indítható a törvényes lakbérnek, a szerződés tartalmának, a lakás közös részei használatának megállapítása végett. Felhasználható ez a kereset annak megállapítására is, hogy valamely dolog az egyik házastárs külön vagyonához tartozik."[34]

Ami a *magyar* helyzetet illeti, a felszabadulás előtti hazai gyakorlat inkább a szigorúbb felfogást követte, míg az elmélet inkább a megállapítási keresetnek szélesebb körben való megengedése mellett foglalt állást.[35]

A felszabadulás előtti bírói gyakorlat szerint, ha a felperesnek módja volt elmarasztalás iránt perelni, nem indíthatott sikerrel csak megállapítási pert. „A külön megállapítási per szükségessége nem forog fenn, ha a felperes a jog-

[31] M. A. *Gurvics:* A kereseti jog. Moszkva—Leningrád. 1949. 82. sköv. old.

[32] *Stuigr,* im. 178—179. pont.

[33] *Haney* im. sköv. old.

[34] *Szabó* Pál Endre: A Román Népköztársaság polgári eljárási joga. Kolozsvár, Bólyai Tudományegyetem. 1958. 150. old.

[35] *Kovács* Marcell im. 429. old.; uo. az alább idézett régi joggyakorlat.

viszony megállapításán *felül* marasztalási kérelmet is terjeszthetne már elő."[36]

Ezzel szemben azonban már *Magyary* Géza hivatkozott arra, hogy a megállapítási kereset a körülményekhez képest *lejárt* követelés tárgyában is megengedett, így különösen akkor, ha a jogosítványt *másokkal* és nem a kötelezettel szemben kell megvédeni (pl. végrehajtási igényper). Megállapítási keresettel élhet a felperes akkor is, ha a követelése a megállapítási kereset benyújtása idején még nem járt le, de a per folyamán már *lejárt*.[37] A negatív megállapítási per — *Magyary* ma is helyesnek tekinthető nézete szerint — a veszélyeztetett felperesnek módot ad helyzete *közvetlen* megvédésére azáltal, hogy a felperes pert indíthat annak kimondása iránt: másnak *nincs* vele szemben *jogosítványa*, a felperes és az alperes között semmiféle jogviszony *nem jött létre*, vagy hogy a köztük fennálló jogviszony már *megszűnt*, illetve, hogy bizonyos idő elteltével *meg fog szűnni*.[38] A gyakorlat szerint is indítható volt a negatív megállapítási kereset aziránt, hogy a felperes azért nem tartozik az alperesnek, mert a követelés létre sem jött, vagy pedig azért, mert már elévült.[39]

6. A jelenlegi bírói gyakorlat — a számomra hozzáférhető — megnyilvánulásaiból kitűnően, mindenekelőtt azt vizsgálja gondosan, hogy a jogmegóvási szükségesség, a megállapítási érdek megvan-e. Állandóan visszatérő gondolat, hogy a megállapításra szükség van, mert a felperes a teljesítés iránt nem perelhet. Van azonban olyan — csak helyeselhető — bírói határozat is, amely ezen túl megy, és a megállapítást akkor is megengedi, ha a teljesítés is követelhető.

Ha az írásbeli megállapodás ellenére, amely szerint a felperes, mint bérlőtárs, az általa helyreállított lakás egyik szobáját kizárólag jogosult használni a mellékhelyiségek közös használata mellett, az alperes nem hajlandó a lakást kezdettől fogva így használó felperest bérlőtársnak elismerni, a felperes megállapítási érdeke megáll.[40] Ha az alperes a per előtt vonakodott meghatározott vagyontárgyakra a felperes tulajdonjogát elismerni, és a perben is kétségbe vonta a felperes által állított ama megállapodás létrejöttét, amely szerint e vagyontárgyak felett az alperest használati és rendelkezési jog nem illeti meg, a megállapítási érdek megáll, mert különben a felperes bizonytalanságban maradna a tekintetben, hogy ő az alperes hozzájárulása nélkül a kérdéses vagyontárgyak felett rendelkezhetne-e, ezek tulajdonjogát átruházhatja-e, használatukat átengedheti-e. „Minthogy a felperes az adott helyzetben és körülmények között ezidőszerint valamely teljesítést nem követelhet, a megállapítási keresetnek a Pp. 123. §-ban megjelölt törvényes feltételei megvannak."[41] Szükség van a felperes jogainak megóvása végett a közte és az alperesek jogelődje között kötött, javára szólóan keletkezett jogügylet létrejöttének a megállapítására, ha a jogügyletet tanúsító okirat a tanácsi eljárás során elveszett és a jogügylet az államigazgatási hatóság részéről további elbírálást igényel.[42] Ha a felperes per idején fennálló munkaképesség-csökkenésének a mérve nem teszi lehetővé a baleseti járadék megítélését, joga van a baleset és a fennálló betegség közötti okozati összefüggésnek a megállapítását kérni. A felperes állapota ugyanis rosszabbodhat, amikor már esetleg jelentősége lesz az üzemi baleset megállapításának. Jogos érdeke fűződik tehát a felperesnek ahhoz, hogy a bíróság az üzemi balesetet, illetőleg az okozati összefüggést már most megállapítsa, amikor a bizonyítás még nem ütközik nehézségbe.[43] A balesetet szenvedett özvegyének a kártérítésre marasztalni kérő keresetére a bíróság az alapon, hogy a kereső felperes a tartásra nincs rászorulva, csupán a „kártérítési felelősség jogalapját" állapította meg, kimondván, hogy ehhez a felperesnek érdeke fűződik, mert ha rászorultsága bekövetkezik, esetleg a bizonyítékok elenyészte folytán a követelés jogalapját nem tudná igazolni. (Ez alapon indított megállapítási perben a felperes jogi érdeke megáll.)[44] A felperes özvegynek a Legfelsőbb Bíróság X. sz. elvi döntése értelmében az ítélethozatalkor baleseti járadékra nem volt igénye. Az alperes csak az első tárgyaláson tett a kártérítő kötelezettséget elismerő határozott nyilatkozatot, de a megállapítási kereset szükségességét kétségbe vonta. Az utóbbi a bíróság nézete szerint megáll, mert az idő múlásával a felelősség kérdése elhalványulhat, a most rendelkezésre álló bizonyítékok elenyészhetnek, a vállalatok körében esetleg bekövetkezhető átszervezés folytán az utódlás tisztázása éppen a felelősséggel kapcsolatosan rendkívül megnehezülhet, a tárgyi felelősség alapján támasztható követelések elévülési ideje három év.[45] Néha a bíróság a megállapítási keresetnek helyt adva, közelebbről nem vizsgálja, hogy a megállapítási érdek megáll-e (pl. a

[36] Kuria, 4213/1935. Gr. XXX. 1203. *Magyary—Nizsalovszky* im. 358. old. 1. jegyzet.

[37] *Magyary—Nizsalovszky* im. 358. old. Vannak, akik az igénypert, mint amely az addig fennállott zálogjog feloldására irányul, konstitutívnak tartják. *Haney* im. 146. old. Vö. Adolf *Schönke*—Horst *Schröder*—Werner *Niese:* Lehrbuch des Zivilprozessrechts. VIII. kiad. Karlsruhe. 1956., 205. old. Friedrich *Lent:* Zivilprozessrecht. Ein Studienbuch VI. kiad. München und Berlin 1955. 86 old.

[38] *Magyary—Nizsalovszky* im. 359. old.

[39] C. I. G. 63 1910. Go. XV. 186; Kuria P. V. 239/18. Pdt. IV. 215., *Magyary—Nizsalovszky* im. 359. old. 2. jegyzet.

[40] Pesti központi kerületi bíróság 7. P. 55.453/1960. sz.

[41] LB. P. törv. I. 20. 489/1960. sz.

[42] LB. P. törv. I. 21.968/1959. sz.

[43] LB. P. törv. 21.343 1959. sz. BH. 1960. 3. sz. 90. old. 2556. sz. Az indokolás vitatható. Az említett körülmények esetleg előzetes bizonyítás útján is tisztázhatók.

[44] Budapesti fővárosi bíróság 16. P. 25.212 1956. sz.

[45] Budapesti fővárosi bíróság 16. P. 32.319 1955. LB. Pf. II. 2391/1955. sz.

lakó keresete a kártérítési felelősség mértékének megállapítása iránt a tulajdonos gondatlansága folytán őt ért balesetből a Házkezelőségi Igazgatóság ellen).[46]

A bírói gyakorlat ügyel arra is, hogy a megállapításra a felperesnek az *alperessel szemben* legyen szükséges. Elutasította tehát a kártérítési kötelezettség megállapítása iránt az Állami Biztosítóval szemben támasztott keresetet, mert az utóbbi ellen csupán a kártérítésért felelős vállalatnak lehet követelése.[47] Az örökhagyóval egy lakásban lakó felperes a néhai lakásának a maga részére való kiutalását kérte, arra hivatkozva, hogy közte és a néhai között eltartási szerződés állott fenn. Kérelmének elutasítása után a saját főbérleti lakással rendelkező végrendeleti örökössel szemben jogviszony megállapítása iránt indított keresetet, annak megállapítását kérvén, hogy a felperes és az örökhagyó között eltartási szerződés jött létre. Alperes a keresetet nem ellenezte, annak a bíróság helyt adott. Az ítélet alapján az államigazgatási fellebbezési hatóság az előbb említett kiutaló határozatot hatályon kívül helyezte. A Legfelsőbb Bíróság a legfőbb ügyész óvásának helyt adva kimondotta, hogy a jogmegóvási szükségesség *az alperessel szemben* hiányzott. A végrendeleti örökös alperes nem lakott a néhaival egy lakásban és nem olyan személy, aki a bérleti jogviszony folytatására jogosult lenne. Ezért a felperes nem volt jogosult keresetet indítani az alperes ellen. A megállapítási keresetre a felperesnek szüksége nem volt, mert az alperest semmiféle jog nem illeti meg az örökhagyó lakására. A megállapítási keresetre csak akkor lett volna szüksége, ha maga az alperes is igényt tartott volna erre a lakásra, s ezt az igényét a lakásügyi hatóság előtt érvényesítette volna.[48] Előfordult azonban az is, hogy az alsóbíróság — a fellebbezés hiányában jogerőssé vált — ítéletében nem tisztázta a jogmegóvás szükségességének az *alperessel szemben* való fennállását. Így pl., amikor megállapította, hogy a motorkerékpár a felperesnek a tulajdonában áll. A felperes azért kérte a megállapítást, mert az adásvételi szerződés elveszett. Az alperesnek az újabb lakása nem volt ismeretes; ügygondnoka a kereset jogalapját elismerte.[49] A fent említett határozatokban a felperest az alperessel szemben megillető jogmegóvási szükségesség azon alapul, hogy a felperes (legalább a megállapítási per idején még) teljesítést nem követelhet.

Szépen fejtette ki a megállapítási kereset feltételeit a Legfelsőbb Bíróság P. törv. 21.993/1958. sz. határozata. A megvásárolt és kifizetett, de birtokba nem vett ingatlan telekkönyvi rendezése elmaradt. A szerződés a felpereseknek fel nem róható okból elveszett. Az ingatlant tagosították és a helyette kapott csereingatlant az alperes használatra az anyjának engedte át, s a csereingatlan tulajdonjogát a tagosítás alapján az alperes anyja nevére kebelezték be. A felperesek tehát olyan ingatlan tulajdonjoga iránt indítottak pert az alperes ellen, amely ingatlan a per idején nem volt az alperes tulajdonában, de még a birtokában sem. A felperesek — állapította meg a Legfelsőbb Bíróság — *nem követelhettek eredményesen és végrehajthatóan teljesítést* oly értelemben, hogy az alperes a keresetlevélben megjelölt ingatlan tulajdonjogának bekebelezésére alkalmas okiratot adja ki, mert az ingatlan telekkönyvileg már nem az alperes nevén áll. Ugyanezen okból ezt az ingatlant illetően a tulajdonjog bekebelezésének tűrésére kötelező ítéleti rendelkezés sem lenne végrehajtható. Ámde a felperesek elsősorban annak megállapítását kérték, hogy köztük és az alperes között a perbeli ingatlanra adásvételi szerződés létesült. Minthogy a szóbanforgó ingatlannal kapcsolatos telekkönyvi szolgáltatás, mint *teljesítés nem követelhető*, éppen ezért a kért megállapítás a felperesek jogainak az alperessel szemben való megóvása végett szükséges. A megállapítás már csak a hatósági engedélyezés szempontjából is indokolt, de ezen *túlmenően* a felperesek *esetleges további jogainak érvényesítését is biztosíthatja.*[50]

Más esetben a bíróság a felperes által az újítási szerződés érvényességének a megállapítása iránt indított perben megállapította, hogy az újítást gyakorlatba vevő alperes újítási díjfizetési kötelezettsége a szerződéstervezethez igazodik. [38/1957. (VI. 23.) Korm. sz. r. 14. § (4) bek.] A kereset beadásakor a szerződés szerint még díjfizetés nem volt ugyan esedékes, de az ítélethozatalkor az első részlet *már esedékessé vált.* Minthogy az újítási díj összegének a tisztázása még hosszabb időt vett volna igénybe, viszont a feleknek érdekük volt a vita mielőbbi tisztázása, s minthogy a felperesnek a jogállapota biztosítására szüksége volt a megállapítási keresetre, ennek a bíróság helyt adott.[51]

Sőt az is előfordult, hogy a bíróság a megállapítási kereset feltételeinek (Pp. 123. §) hiányában, de a különleges jogszabály rendelkezéseire figyelemmel, érdemben bírálta el a megállapítási keresetet, abból kiindulva, hogy a 38/1957. (VI. 23.) Korm. sz. r. módosította a Pp-nek a megállapítási kereset feltételeire (és a bíróságnak a kereseti kérelemhez kötöttségére) vonatkozó szabályait. A felperes annak a megállapítását kérte, hogy az alpereseket az újítási igénybevétel esetén egyáltalán nem illeti meg az újítási díj. A bíróság hangsúlyozta, hogy az id. rendelet 14. § (3) bekezdése értelmében a bíróságnak meg kell állapítania az igénybevett

[46] Pesti központi kerületi bíróság 8. P. 90.529/1959. sz.

[47] Budapesti fővárosi bíróság 16. P. 32.319/1955. sz.

[48] LB. P. törv. II. 22.124/1959. sz.

[49] Pesti központi kerületi bíróság 14. P. 89.234/1959.

[50] LB. P. törv. 21.993/1958. BH. 1959. 1. sz. 18. old. 2173. sz.

[51] Budapesti fővárosi bíróság 16. P. 28.233/1958. sz.

újítás ellenértékét, függetlenül attól, hogy a felperesi vállalatnak mi a perbeli álláspontja és függetlenül attól, hogy az újítók terjesztettek-e elő viszontkeresetet. A bíróság ez alapon nem szorítkozott a megállapítási kereset jogmegóvási érdek hiányából vagy érdemből történő elutasítására, hanem megállapította az újítási díj százalékát és az addig megállapítható összegét. Az ítélet ekként megállapító és marasztaló volt. A rendelkező részében a marasztalás mellett *külön megállapításra* is szükség volt, mert a *megállapítás a marasztaláson túlmenően kihatott* a második év népgazdasági eredménye alapján az alpereseket esetleg megillető díjakra is.[52]

7. Az a kiindulás, hogy *a teljesítés lehetősége esetén teljesítésre és nem pozitív megállapításra kell perelni,* elméletileg sem helytelen. A megállapításra irányuló jogmegóvási érdek *általában* hiányzik, ha a felperes már teljesítésre is perelhetne. Az alperest ilyenkor a felesleges többszöri perlés ellen a már kifejtett okokból meg kell védeni.

Azt azonban nem lehet kivételt nem tűrő szabályként kimondani, hogyha a felperes marasztalást követelhet, nincs helye megállapítási keresetnek. Mindenekelőtt azt kell aláhúzni, hogy az ilyen túl általános, kivételt nem engedő, az egyes eseti sajátságokra kellő figyelmet fordítani nem látszó merev felfogással szemben helyénvaló az óvatosság. Vannak ugyanis a magyar jog szerint is esetek, amikor *megállapítási* keresetnek *akkor is* helye van, *ha marasztalási* kereset indítható. Ezen kívül vizsgálni kell a *teljesítés* követelhetőségének a hiányát.

A helyes álláspont kialakítása céljából közelebbről kell szemügyre venni, mit kíván a Pp. a 123. § 2. mondat 2. fordulatában ahhoz, hogy megállapítási kereset legyen indítható. Ehhez — a törvény sorrendjében — az *szükséges,* hogy a felperes *ne követelhessen teljesítést a)* vagy a jogviszony természeténél fogva, *b)* vagy azért, mert a kötelezettség nem járt le, *c)* végül valamely más okból. Ez a három esetcsoport különbözik egymástól.

a) Az első csoportba tartoznak azok az esetek, amikor a felperes már *„a jogviszony természeténél fogva* nem követelhet teljesítést", amikor tehát a jogviszony természete, szerkezete zárja ki a teljesítést, amikor teljesítés egyáltalán nem követelhető. Ha ilyen, a kötelmi jog területén kívülálló jogviszonyról van szó, akkor a felperes — amennyiben egyébként megvan a jogmegóvási szükségessége — megállapítási keresetet indíthat, hiszen a teljesítésre irányuló marasztalási kereset nem áll rendelkezésre. Ide tartoznak pl. a családjogi — nem kötelmi jogi jellegű — keresetek, amennyiben nem jogalakítóak. De ide sorolható még az az eset is, amikor valaki követelést örökölt és az adós az öröklést kétségbevonja. Ilyenkor az adós, aki a jogviszony természeténél fogva nem követelhet teljesítést, hiszen ellenkezőleg, az adós tartozik teljesíteni, negatív megállapítási pert indíthat.

b) A második csoportba — a törvény sorrendjétől eltérőleg — azokat az eseteket sorolom, amikor a felperes nem ugyan a jogviszony természeténél fogva, és nem ugyan a kötelezettség lejártának hiányában, hanem *„valamely más okból"* nem követelhet teljesítést. Ez a „más ok" óvatosan tág kifejezése nem véletlenül határozatlan, ennélfogva átfog *minden olyan elképzelhető* esetet, amikor a teljesítés — a szóbanforgó másik két esetcsoporton kívül — nem követelhető. Ezt tehát nem szabad szorosan értelmezni, de nem is lehet. Ilyenformán a bíróságnak meglehetősen széles körben módja van arra, hogy a megállapítási kereset megindíthatóságát elismerje. Ehhez e vonatkozásban csak az kell, hogy a felperes valamely okból (nem a jogviszony természeténél fogva és nem a kötelezettség lejártának hiányában, hanem ezen kívülálló *más okból)* ne követelhessen teljesítést. Ilyen pl. az az eset, amikor a hagyatéki vagyontárgy birtokában levő végrendeleti örökös a végrendelet érvényességének a megállapítását kéri (Ptk. 653—654. §§, bár az ehhez fűzött miniszteri indokolás kifejezetten nem említi ezt). Minthogy a felperes birtokban van, nem követelhet teljesítést (vagyontárgy kiadását, átadását vagy fizetést). Ilyenkor tehát a teljesítés egyszerűen tárgytalan is.

Még az is idetartozik, ha a felperes azért nem követelhet a megállapítási kereset indítása idején teljesítést, mert mindkét fél *már teljesített.* Az életben előfordulnak ilyen esetek is. Megtörtént, hogy egy magyar külkereskedelmi vállalatot a kapitalista külföldi cég külföldön — a magyar választott bíróság kizárólagos joghatóságának, hatáskörének és illetékességének kikötése ellenére — teljesítésre perelt, sőt kérte ellene a biztosítási végrehajtást, amelyet elrendeltek majd marasztalási keresetétől — a keresettel érvényesített követelés jogalapjáról le nem mondva — elállott és ismételten kifejezésre juttatva, hogy vélt követelését érvényesíteni akarja, ugyancsak külföldön büntető feljelentést tett a magyar vállalat alkalmazottai és a magyar állam külkereskedelmi megbízottja ellen. A kompenzációs jellegű szerződést mindkét fél teljesítette. A magyar fél sem indíthatott marasztalási pert, de a választott bírói kikötés alapján negatív megállapítási keresetet már igen. A magyar választott bíróság — erre hozott ítéletében — megállapította, hogy a magyar külkereskedelmi vállalat preventív jogvédelmére a veszélyeztetettségnél fogva a jogmegóvás szükségessége kellő alapot nyújtott és fennállott az a feltétel is, hogy a felperes teljesítést („valamely más okból") nem követelhetett. „Abból, hogy a felperes a teljesítés után jogszerűen már nem követelheti a teljesítést, okszerűen következik, hogy a megállapítást kérheti. A negatív meg-

[52] Budapesti fővárosi bíróság 16. P. 27.368/1958. sz. (nem jogerős!)

állapítási perben a magyar polgári perrendtartás éppen arra ad a teljesítésre nem kötelezett felperesnek is általános jogvédelmi eszközt, hogy biztosítva legyen egy, az alperes által ellene indítandó elmarasztalási per ellen."[53]

A negatív megállapítási kereset tehát besorolható abba a csoportba is, amikor a felperes „valamely más okból" (mert felfogása szerint a követelés fenn sem állott vagy már megszűnt) teljesítést nem követelhet. A negatív megállapítási keresetben a felperes éppen valamely jog vagy jogviszony fenn *nem* állását vitatja. Az pedig, hogy egy jog, vagy jogviszony nem áll fenn, mert nem is keletkezett, vagy mert már megszűnt, azt jelenti, hogy teljesítés már nem követelhető. Ilyenkor a felperes éppen azért indít negatív megállapítási keresetet, hogy az *alperes* tőle a fenn nem álló jog, vagy jogviszony alapján teljesítést ne követelhessen. A törvény azonban a pozitív megállapítási pert tartva szem előtt, a *felperesre* nézve kívánja meg a megállapítási kereset feltételéül, hogy teljesítést ne követelhessen, ami persze reá nézve is fennáll.

c) A harmadik csoportba tartozik az az eset, amikor a felperes *a követelés lejártának hiányában* teljesítést nem követelhet. Ha tehát a felperes követelése *még nem járt le,* s így teljesítést még nem követelhet, marasztalási keresetet nem indíthat [Pp. 122. § (1) bek.], a megállapítási kereset indításához azonban joga van. Ha viszont a követelése *már lejárt,* akkor csak marasztalási keresethez volna joga.

Mint fentebb láttuk, már a régi doktrina túl merevnek tartotta ezt az utóbbi fogalmazást. Nézetem szerint kivételesen a *megállapítási keresetnek* akkor is helye van, ha a követelés *már lejárt,* ha *marasztalási kereset volna indítható.* A felhozott példák (végrehajtási igényper, a megállapítási per folyamán lejáró követelés esete) ma is megállnak.

De más kivételek is vannak, amikor a *megállapítási kereset jogosultságát el kell ismerni akkor is, ha felperes egyébként már marasztalási keresetet is indíthatna.* Az örökös kérheti a hagyomány érvénytelenségének a megállapítását és ezt nem akadályozhatja, hogy marasztalási keresetre is lehetősége van. A marasztalási kereset lehetősége mellett is helye van megállapítási keresetnek az igény alapjául szolgáló jogviszonyra nézve (pl. tulajdon, bérlet). A cselekvőképtelen személy jognyilatkozata [Ptk. 18. § (1) bek.] folytán a szerződés semmisségének megállapítása céljából is lehet pert indítani (Mi. a Ptk. XXI. fejezetéhez), minthogy a marasztalási ítélet jogereje ezt nem fogja át; nincs is szükség a szerződés minden kihatására marasztalási keresetet indítani. Ha a marasztalási kereset egyelőre csak egyetlen igénvre lehetséges, a felperesnek azonban jogi érdekében áll az *egész,* több igény halmazából összetevődő jogviszony megállapítása (pl. életfogytig tartó ellátási szerződés esetén), a megállapítási keresetnek helye van. Meg kell engedni a megállapítási keresetet minden olyan esetben, amikor az az eljárást a marasztalási keresethez viszonyítva egyszerűsíti és ezen a módon pergazdaságossági szempontból előnyös elintézést biztosít. Ezért lehetséges a megállapítási per a marasztalási kereset lehetősége esetén is akkor, ha a marasztalási pert csak részteljesítésre lehetne megindítani, főleg, ha olyan igények jönnek számításba, amelyeknek a beszámítása egyelőre nem lehetséges. A megállapítási kereset akkor egyszerűsíti az eljárást, ha várható, hogy az alperes a marasztalási kötelesség és az amögött álló végrehajtási lehetőség nélkül egyedül a megállapítási ítélet alapján is teljesíteni fogja a kötelezettségét, ami különben a közbenső ítéletnek is pergazdaságossági szempontja.[54]

A fentebb már említve volt a Ptk. 85. § (1) bek. *a)* pontjának az esete: akit személyhez fűződő jogában megsértettek, az az eset körülményeihez képest követelheti a jogsértés megtörténtének a bírósági megállapítását, bár indíthat marasztalási keresetet is. Újabb jogfejlődésünk kiemelkedő megnyilatkozásának, a Ptk.-nak eme rendelkezése nem hangsúly nélküli, amikor a jog*sértés* esetére is megállapítási keresetet enged. Ezzel — irányt mutató módon — elismeri a megállapítási kereset jogosultságát abban az esetben is, ha a felperes már marasztalási keresetet is indíthatna.

Míg az előző bekezdésben foglaltak szerint ama szabály alól, hogy *megállapítási keresetnek* jogveszélyeztetés esetén van helye, *kivételként* lehetséges ez *jogsértés esetén is,* amikor a szabály szerint egyébként marasztalási kereseti kérelem volna előterjeszthető, addig ennek fordítottjaként lehetséges *kivételesen marasztalási* kereset a *le nem járt* követelésekre is, amikor a szabály szerint egyébként megállapítási kérelem volna támasztható. A Pp. 123. §-ának említett rendelkezése szerint megállapítási kereset akkor indítható, ha a felperes a követelés lejártának hiányában teljesítést nem követelhet. Ez összefüggésben áll a Pp. már felhozott azzal a másik szabályával, hogy a *marasztalási* keresetnek csak a *lejárt* követelés érvényesítése végett van helye [Pp. 122. § (1) bek.], a *le nem járt* követelésekre csak kivételesen [Pp. 122. § (2) bek.]. E kivétel azt jelenti, hogy van eset, amikor *a* követelés lejártának a hiányában is — bár *teljesítés* ilyenkor *még nem* követelhető, hiszen a

[53] Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróság 1960. június 1-én kelt Vb 803. sz. ítélet V. alatti 105. oldalán.

[54] A fenti példákra *Haney* im. 153. old. Jacques *Michel Grossen:* L'azione in prevenzione al di fuori dei giudizi immobiliari, Rivista di diritto processuale, 1959. 2. sz. 424. sköv. old. Gian Antonio *Micheli:* L'azione preventiva, uo. 1959. 2. sz. 208. old. *Schönke—Schröder—Niese* im. 203. old. Adolf *Schönke:* Das Rechtsschutzbedürfnis. Studien zu einem zivilprozessualen Grundbegriff, Prozessrechtliche Abhandlungen, Heft 17., Detmold—Frankfurt a. Main—Berlin, 1950. 51. sköv. old.

követelés nem járt le — de *marasztalási kereset* azért *indítható*. (Ez is egyik példája annak, hogy a teljesítés és a marasztalás nem vág egybe.)

Felmerül a kérdés, *indítható-e megállapítási* kereset a *le nem járt* tartásdíj, járadék és más időszakos szolgáltatás, valamint a határozott időben visszabocsátandó lakás, vagy más helyiség vagy egyéb ingatlan visszabocsátása iránt, a visszabocsátási kötelezettség lejárta előtt [Pp. 122. § (2) bek.]. A kérdés igenlően döntendő el a következő okokból. Teljesítés egyik esetben sem követelhető még „a kötelezettség lejártának hiányában" (Pp. 123. § 2. mondat 2. fordulat) és így megvan a Pp. 123. §-ban írt egyik előfeltétel, de marasztalási kereset is előterjeszthető a Pp. 122. § (2) bek. szerint. Ez is egyik példája annak, hogy a *megállapítási és a marasztalási kereset egymást nem feltétlenül zárja ki*, a marasztalási kereset lehetősége nem akadályozza meg a megállapítási kereset indítását.

Szó volt már arról, hogy a Pp. 123. § második mondatának 2. fordulata szorosan véve nem talál a *negatív* megállapítási keresetre, bár az ilyenkor is fennáll, hogy a felperes — a negatív megállapítási keresete szerint — teljesítést nem követelhet. A marasztalási és a pozitív megállapítási kereset egymással párhuzamba helyezhető, viszonyba állítható, az egyiknek a szubszidiaritását, a másiknak az előbbrevalóságát állítani lehet. De mindezt nem lehet megtenni a negatív megállapítási kereset és a marasztalási kereset viszonylatában, mert ez az egymással össze nem hasonlítható dolgoknak az összemérését jelentené. Míg ugyanis a pozitív megállapítási keresetet lehet úgy tekinteni, mint első lépést, első lépcsőt a pozitív megállapítási ítéletet majd később követő marasztalási keresethez, míg továbbá a pozitív megállapítás iránti kérelmet a marasztalási kereset is magábanfoglalja, amint a marasztalási ítélet is a pozitív irányú megállapítást, — addig a negatív megállapítási kereset nemhogy az első lépés lenne a marasztalási keresethez, hanem éppen ellenkezőleg annak kizárására irányul. Ennélfogva nem lehetséges, hogy a negatív megállapítás iránti kérelmet a marasztalási kereset magábanfoglalja, aminthogy a marasztalási ítélet sem tartalmazhat negatív irányú megállapítást, feltételezve természetesen, hogy ugyanazon felek között ugyanarra a jogra vagy jogviszonyra vonatkoznak. A negatív megállapítási per felperese *már előzőleg*, nem várva be az ellenfélnek az ellene irányuló marasztalási keresetét, tehát számára előnyösebb módon, a támadó felperesi pozícióban elérheti azt, amit egy az ellene irányuló marasztalási perben mint annak az alperese az érdemleges ellenkérelem [Pp. 139. § (1) bek., 215. §] előterjesztésével kíván elérni, hogy nevezetesen el ne marasztaltassék. Ha az utóbbi marasztalási perben — az alperes érdemi védekezése folytán — a bíróság a felperes marasztalási keresetét elutasító ítéletet hoz, ezzel a marasztalási perben védekező alperes lényegileg elérte azt, amelyet az általa kezdeményezett negatív megállapítási keresettel elér, hozzátéve, hogy az utóbbinak a hatóköre tágabb, nemcsak azért, mert átfoghatja a jogviszony egészét, hanem azért is, mert a negatív megállapítási per alpereseinek köre tágabb lehet mint a *felperes által* az alperes ellen indított marasztalási kereset esetén. Más kérdés, hogy a marasztalási per alperese viszontkeresetként negatív megállapítási keresettel is élhet (ún. utólagos megállapítási kereset).

Összefoglalva a megállapítási és a marasztalási keresetről legutóbb elmondottakat, a perrendtartás nem korlátozta a megállapítási kereset körét olyan módon, ahogy az az első pillanatra látszik. A polgári perrendtartásunk az *általános, önálló* jogvédelmi eszköz minőségű megállapítási keresetet szélesebb körbe tette lehetővé, mint azt gondolni szokás. A kivételt is engedő, rugalmasabb értelmezés elismeri a megállapítási kereset jogosultságát akkor is, ha a felperes egyébként már marasztalási keresetet is terjeszthetne elő. Az a szabály, hogyha marasztalási kereset indítható, megállapításinak nincs helye, ilyen kategorikusan nincs is benne a Pp-ben. De hogy az ne legyen kiolvasható belőle, megfontolandó volna, nem volna-e helyes a Pp. 123. § 2. mondatának 2. fordulatát átszövegezni. Ez megtörténhetne akár úgy, hogy „a pozitív megállapítási kereset esetén" betoldás kerülne a 2. mondat 2. fordulata elé, akár úgy, hogy az 1. fordulatot pontosvesszővel zárva így folytatnánk: „ez rendszerint hiányzik, ha a felperes a pozitív megállapítási keresetében teljesítést követelhet." Az átszövegezés alkalmával pótolni lehetne azt a hiányosságot, hogy a Pp. nem tartalmazza a megállapítási kereset tárgyát és fajait. Ami pedig a megállapítási kereset szubszidiaritását illeti, e tétel erősségét a marasztalási per lehetősége mellett is megindítható megállapítási keresetek köre máris csökkenti. A szubszidiaritás hiányát éppen az mutatja, hogy a marasztalás kérésének a lehetősége nem mindig zárja ki a megállapítási keresetet, amelynek önálló, sajátos célja van és nem merül ki abban, hogy pusztán előzménye legyen egy későbbi marasztalási pernek.[55]

8. A megállapítási kereset szükségességének, a felperes jogmegóvási érdekének ténybeli alapját a felperesnek kell keresetében megjelölni. Ő tartozik bizonyítani a megállapítási kereset szükségességét, a felperes jogmegóvási érdekét igazoló tényeket is.

Vannak azonban esetek, amikor ezeknek a bizonyítására nincs szükség. Meghatározott esetekben a jogszabály mintegy felmentést ad a szükségesség, a jogmegóvási érdek külön vizsgálata alól, mert ezeket már ex lege fennállónak

[55] A megállapítási keresetet szubszidiáriusnak tekinti *Haney* im. 153. old., *Schönke* im. 51. old., *Lent* im. 91. old.; ez ellen emelt szót *Grossen* im. 424. old., *Micheli* 208. old. Részletesebben *Chiovenda:* Principii di diritto processuale civile, III. kiad. Napoli, 1923. 175. old.

tekinti. Ilyenkor a törvény nemcsak megkönnyíti a megállapítási kereset indítását, hanem egyben a megállapítási kereset szubszidiaritásának a hiányára utal. Ha vannak jogviszonyok, amelyek esetében a megállapítási keresetnek a szükségességét, a felperes jogmegóvási érdekét felesleges külön vizsgálni, ez azt is jelenti, hogy az ilyen megállapítási kereset indítása könnyebbé vált és az ilyen megállapítási kereset önállósága különösen erős.

Maga a polgári perrendtartás gondoskodik kivételről abban a §-ában, amelyben a megállapítási keresetről szól. A felperesnek a számadási kötelezettség megállapítására vagy a számadást nyújtó felperes által az általa előterjesztett számadás helyességének megállapítása iránt előterjesztett kereset (a kettő össze is kapcsolható) esetén a jogmegóvás szükségességét nem kell vizsgálni, mert azt fennállónak tekinti a törvény. (Pp. 123. § első mondat.) A polgári perrendtartás az említett számadási pereket elkülöníti a következő mondatban tárgyalt „egyéb" megállapítási perektől és a jogmegóvás szükségességét, a teljesítés nem követelhetőségét csak az utóbbiak esetén kívánja meg.

Ide tartozik továbbá az adós elleni végrehajtási eljárás során indítható igényper, amelyet a végrehajtást kérő ellen a lefoglalt vagyontárgynak a foglalás alól való feloldása iránt az a harmadik személy indíthat, aki a lefoglalt vagyontárgyra igényt tart [Vht. 78. § (1) bek.]. Ilyenkor a felperesnek a foglalás alóli feloldásához fűződő jogi érdekét, azt, hogy a kért megállapítás a felperes jogainak az alperessel szemben való megóvása végett szükséges, bizonyítania nem kell, mert ez már abból nyilvánvaló, hogy vagyontárgyát a sérelmére az adós ellen folyó végrehajtási eljárás folyamán lefoglalták. Ha a bíróság az igényperben a felperes keresetének helyt ad, a szóbanforgó vagyontárgyat feloldja a foglalás alól, — s amennyiben azt már értékesítették, a feloldás a vagyontárgy vételárára vonatkozik [Vht. 80. § (1) bek.], — anélkül, hogy a felperesnek az ítélettel kapcsolatban valamiféle, a teljesítéssel kapcsolatos további intézkedéseket kellene tennie. Ide tartozik továbbá a személyhez fűződő jog megsértésének bírósági megállapítására irányuló kereset [Ptk. 85. § (1) bek. *a)* pont], a végrendelet érvénytelenségének, illetve hatálytalanságának a megállapítása iránti kereset (Ptk. 653—654. §), a semmis szerződés érvénytelenségének megállapítása céljából indított kereset [Ptk. 234. § (1) bek.] is.[56]

Móra Mihály

[56] Vö. mindezekre a csehszlovák jogra nézve *Štajgr* im. 181. pont, aki az igénypert szintén megállapítási pernek tekinti. Ld. még *Schönvitzky* im. 22—23. old. *Antalffy* im. 209—210. old.

SZEMLE

A római jog tudományának mai helyzetéről

(Megjegyzések egy tanulmánykötethez[1])

Milanoban a közelmúltban igen érdekes tanulmánykötet jelent meg, amelyet a neves német romanista: *Paul Koschaker* emlékének szenteltek.[2] *Koschaker* a burzsoá római jogászok közül a legélesebben vetette fel a modern római jogi kutatás válságának kérdését két szenvedélyeshangú művében: *Die Krise des römischen Rechts* c. tanulmányában, majd a második világháború után *Europa und das römische Recht* címmel megjelent könyvében.[3] Ezért a tanulmánykötet cikkeinek jelentős része is a római jog művelésének problémáival foglalkozik, közvetve vagy közvetlenül *Koschaker* nézeteihez kapcsolódik, vagy vitatkozik azokkal.

A tanulmánykötet cikkei igen tanulságosak, mert szerzőik a nyugati romanisztika prominens képviselői, akik itt egyéni felfogásuknak, osztályhelyzetüknek megfelelően kifejtik véleményüket a római jog tudományos művelésének időszerű kérdéseiről. Az egyes tanulmányok hangja igen eltérő. Szélsőségesen reakciós nézetek képviselői, és viszonylag tárgyilagos szemléletű szerzők egyaránt helyet kaptak a tanulmánykötetben.

Az ilyen jellegű írások mindig gondolatébresztőek, vitára késztetnek, és arra indítanak, hogy a római jogi kutatások mai helyzetéhez, és a római jog marxista művelésének kérdéseihez hozzászóljunk. Ez kétszeresen is indokoltnak látszik. Egyrészt a római jog jelenlegi helyzetéről a jogtudomány magyar művelői — a szoros értelemben vett szakembereket kivéve — általában nincsenek eléggé tájékozva, amint azt Világhy Miklós is megállapítja,[4] másrészt pedig a korábban felmerült helytelen nézetekkel szemben a római jog ma már úgyszólván valamennyi szocialista államban elismert jogi diszciplina, és a római jog tudományos művelése is fejlődésnek indult. Különösen örvendetes, hogy a Szovjetunióban nemrég két értékes római jogi munka jelent meg.[5]

[1] A cikkben előforduló külföldi folyóiratok rövidítései:
BIDR = Bulletino dell' Istituto di diritto romano.
IURA = Iura. Rivista internazionale di diritto romano e antico.
LABEO = Labeo. Rassegna di diritto romano.
PRAWO = Prawo. Uniwersytet Wrocławski im. Bolesława Bieruta. Zeszyty naukowe.
RIDA = Revue internationale des droits de l'antiquité.
SDHI = Studia et documenta historiae et iuris.
VDI = Vesztnyik drevnyej isztorii.
SZ = Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Rom. Abt.

[2] L'Europa e il diritto romano. Studi in memoria di Paolo Koschaker. I—II. Milano. 1954. A továbbiakban: Studi Koschaker.

[3] P. Koschaker: Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Wissenschaft. München—Berlin. 1938. és Europa und das römische Recht. München—Berlin. 1953. (Első kiadás: 1947.) A továbbiakban: Koschaker, Europa.

[4] Vö.: Világhy M.: Marton Géza: A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók. Megjegyzések a római jog tudományának egyes elvi kérdéseihez. (Jogtud. Közl. XII. 4—6. sz. 1957. 216—223. old.) Német nyelven: Acta Iuridica tom. II. fasc. 1—2. (1960) 169—183. old.

[5] I. Sz. Peretyerszkij: Digesztü Juszti-niana. Ocserki i obscsa harakterisz-

Rövid tanulmányunknak nem lehet célja, hogy akárcsak vázlatosan is bibliográfiát adjon a római jog igen nagy irodalmáról,[6] hanem arra szorítkozik, hogy a főbb irányzatokat ismertesse, és a római jogtudomány egyes kimagasló vagy jellegzetes képviselőit említi, a teljesség igénye nélkül.

A cikk keretei azt sem teszik lehetővé, hogy a római jog oktatásának módszereivel, az egyes országokban kialakult rendszerével, tematikájával foglalkozzunk, mert ez a kérdés külön tanulmányt, és a rendelkezésre állónál bővebb anyagot igényelne.

I.

Mielőtt a kapitalista országokban jelenleg folyó római jogi kutatómunkát jellemeznénk, szükséges egy pillantást vetnünk a múltra is, hogy a fejlődés irányát, az elmúlt másfél évszázad alatt megtett út körvonalait lássuk.[7]

A római jog tudományos művelése a múlt század második feléig a pandektisztika szellemében történt. A pandektisták — köztudomásúlag — a római jogot élő jogként kezelték, *Iustinianus* törvénykönyvét egységes törvényhozói alkotásnak, szinte a jog bibliájának tekintették. Munkáikból hiányzott a történelmi szemlélet, a római jogot nem egy adott társadalom jogrendszerének fogták fel, amely sok évszázados történelmi fejlődés eredményeképpen alakult ki, hanem a magántulajdoni rendszer „örökérvényű" jogát látták benne.

Ez az irányzat a maga idejében szükségszerű volt, hiszen a német magánjog ekkor még mindig a római jogon alapult. Tagadhatatlan, hogy a pandektisták értékes tudományos eredményekre is jutottak, nem a rabszolgatartó Római Birodalom jogának megismerése, hanem a modern civilisztika dogmatikájának kidolgozása terén. Legkiválóbb képviselőik közül *Savigny* és *Ihering* ugyan a római jog fejlődését is kutatták, de őket is elsősorban az élő jog, a gyakorlat szempontjai vezérelték.[8]

Ebben az időszakban a római jog tulajdonképpen nem volt önálló ága a jogtudománynak, hanem a civilisztika részét alkotta.

Alaposan megváltozott a helyzet a század második felében, amikor a német kodifikációs előkészületek nyilvánvalóvá tették, hogy a római jog hamarosan megszűnik élő jog lenni. Ezért — mint *Koschaker* mondja — a német romanisztika már a nyolcvanas években megkezdte a tudományág történelmi komponenseinek kidolgozását, hogy önálló munkaterületet biztosítson a maga számára.[9]

Ennek jegyében indult meg a római jogi kutatás szövegkritikai irányzata, az *interpolációkutatás*, amely még ma is uralkodik az irodalomban. Már a francia humanisták is felfedeztek több jusztiniánuszi szövegváltoztatást, de eredményeik mintegy két évszázadon keresztül kívül estek a romanisták érdeklődési körén, és csak a pandektisztika alkonyán indul meg a jusztiniánuszi szövegek sohasem látott mérvű kritikája azzal a céllal, hogy a klasszikus jogot a maga eredeti formájában helyreállítsa.

A szövegkritikai módszer, az interpolációkutatás jelentősége valóban nagy, de ez a helyes módszer igen hamar sok kutató kezében öncélú vált. *Kalb* már a múlt század végén joggal beszélhetett „interpolációvadászatról",[10] és a későbbi években az öncélú szövegkritika még jobban elburjánzott.[11]

Az utóbbi időkben az interpolációkutatás még bonyolultabbá vált, mert kiderült, hogy a klasszikus szövegeket már a kodifikációt megelőzőleg is gyakran megváltoztatták, így a *Digesta*-ban található interpolációk egy részét nem tulajdoníthatjuk *Iustinianus* kompilátorainak, azok már nem eredeti formájukban kerültek kezükbe.[12]

Az interpolációkutatás napjainkban is eszközből céllá válik sok burzsoá kutató kezében, és ez főképpen abban mutatkozik meg, hogy tisztán filológiai nézőpontból kiindulva, egy gyanús szó miatt ezek a kutatók hajlandók egész mondatokat, jogtételeket interpoláltnak kijelenteni.[13]

Kuriózumképpen érdemes az interpolációkutatás egy beteges elfajulását is megemlíteni. *Reichnitz* — aki szerencsére nem talált követőkre — a mondatok hangsúlyából, ritmusából akart szövegváltoztatásokra következtetni, mintha a klasszikus jogtudósok nézeteiket a verstan szabályai szerint fogalmazták volna meg.[14]

A római jog tudományának — nem marxista értelemben — történetivé válása más téren is megnyilvánult. A jogi források mellett egyre inkább bevonták a római jogi kutatásokba a *nemjogi:* irodalmi, epigráfiai, régészeti forrásokat is.

Jelentősen növelte a forrásanyagot az egyiptomi papiruszok felfedezése. Ezek nagy része jogi tartalmú, és értékes adatokat nyújt a gyakorlati jogalkalmazásra, különösen Egyiptom provincia jogára nézve. A papiruszok feldolgozására új tudományág: a papirológia jött létre, amelynek egyik része a jogi papirologia. Ez a mellékhajtás szintén a római jog tudományába épült be.

Az érdeklődés nem állt meg a római jognál, hanem egyre többen foglalkoznak a görög és az ókori keleti (ékírásos) jogokkal is. Egyes kutatók szemében a római jog már szinte elvesztette primátusát, az ókori jogrendszerek egyikévé süllyedt.[15]

Nagy mértékben megnövekedett az érdeklődés a római ősjog iránt, gyarapszik a római közjog irodalma is.

A római jog tudománya tehát nem egészen ötven év alatt teljes-

[6] Kitűnően tájékoztat — a régebbi irodalomra nézve is — a folyamatosan megjelenő L. Caes–R. Henrion: Collectio bibliografica operum ad ius Romanum pertinentium. Bruxelles. 1949–1959. (Eddig 9 kötet jelent meg. A Római jogi tanszék könyvtárában hozzáférhető.)

[7] Burzsoá szempontból áttekintést ad: L. Wenger: Der heutige Stand der römischen Rechtswissenschaft. Erreichtes und Erstrebtes. München. 1927. Továbbá: Koschaker. Europa 291–311. old. Rövid értékelést ad Világhy is: i. m. 216–217. old.

[8] Vö.: Világhy i. m. 216. old.

[9] Koschaker, Europa 294. old.

[10] W. Kalb: Die Jagd nach Interpolationen in den Digesten. Nürnberg. 1897.

[11] Az interpolációgyanúsításokat több kötetben gyűjtötték össze. (Levy–Rabel: Index interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur. Weimar. 1929.) Alig maradt szöveg, amelynek eredetiségét ne vitatták volna.

[12] Az interpolációkutatás legfontosabb kézikönyve: E. Albertario: Introduzione storica allo studio del diritto romano giustinianeo. I. Milano. 1935. Hasznos tájékoztatást nyújt Személyi könyve is: Az interpolatios kutató módszer. Pécs, 1929.

[13] Vö.: E. Schönbauer: Zur Krise des römischen Rechts. (Festschrift Koschaker. II. Weimar. 1939.) 391. old.

[14] L. Wenger: i. m. 31. old.

[15] Ezt illusztrálja az egyik tekintélyes folyóirat (RIDA) rendszere, amely egyenlő arányban juttat helyt ékírásos, hellén, héber és római joggal foglalkozó cikkeknek.

sen átalakult. Jogi jellege elhalványult a történeti, sokszor a filológiai jelleg javára. Többen nem is haboznak a római jogot az ókortudományok közé sorolni.[16]

Az átalakulás következtében a modern római jogi munkák — hasonlóan a jogtörténet egyes más területeihez — jogászok számára általában élvezhetetlenné és sokszor érthetetlenné váltak, mert olyan alapos ókortörténeti és nyelvészeti ismereteket tételeznek fel, amelyekkel még az átlagosnál képzettebb jogász is ritkán rendelkezik. Ugyanakkor az ókortudományok művelői ma több érdeklődést tanúsítanak a római jogi publikációk iránt, mint a múltban.

Az átalakulás további következményeképpen a római jog fokozódó mértékben nemzetközi jellegűvé vált. Míg régebben csak európaiak művelték, ma már a világ minden tájáin találunk romanistákat. Munkásságuk viszont alig hat a jogászság szélesebb rétegeire.[17]

A fentebb körvonalazott általános képen belül természetesen számos irányzatot találunk.

A *német nyelvterületen* a század eleje óta, különösen *Mitteis* nagyjelentőségű munkássága nyomán[18], igen nagy mértékben hódított tért a római jog történeti irányzata és a papirologia. Ennek az irányzatnak végső konklúzióit a nemrég elhúnyt *Wenger* vonta le, aki a római jogot az ókortudomány részének tekintette, és azt hirdette, hogy az „elavult" római jog elnevezés helyett „antik jogtörténet"-nek kellene ezt a tudományágat nevezni, amelyen belül a római jog csak mint a legjelentékenyebb antik jogrendszer szerepelne.[19] Ezzel szemben áll az a történelmi tény, hogy a római jog nem csupán az ókori jogok egyike, hanem az a jogrendszer, amely döntően meghatározta a nyugateurópai jogfejlődést.

Wenger irányzatának ellenpólusaként említhető a szintén nemrég elhunyt kiváló romanista: *Rabel*, aki a római jogban mindig a jogintézmények fejlődésére irányította figyelmét, és a tételes joggal is foglalkozott.[20]

A ma is élő német romanisták közül *Kunkel* és *Kaser* a legnevesebbek. Mindketten távoltartják magukat a modern burzsoá romanisztika túlzásaitól, hatalmas irodalmi munkásságuk a legtekintélyesebbek közé emeli őket.[21] *Wieacker* a legújabb szövegkritikai irányzat képviselője.[22]

Nem lenne teljes a kép, ha nem említenénk meg, hogy sok német romanista munkásságát szélsőséges történelmi idealizmus jellemzi.[23]

Olaszországban a római jogi kutatás az elmúlt ötven évben nagy mértékben fellendült. A németek mellett ma az olasz irodalom a leggazdagabb. Szemben a nácizmussal, az olasz fasizmus — nacionalista okokból — támogatta a római jogi kutatásokat, és az olasz romanisztika fejlődése a második világháború után sem csökkent.

Az olasz irodalmat különösen az interpolációkutatás jellemzi. Mint az olasz romanisták egyik vezéralakja: *Riccobono* maga is megállapítja[24], az olaszok munkássága, sok értékes részeredmény ellenére, a németekéhez képest töredékes. Hozzátehetjük, hogy az öncélú interpolációkutatás éppen az olaszoknál a leggyakoribb. Ez jellemzi a nagytekintélyű *Solazzi* munkásságát is, aki főképp a pedáns, száraz, formális szövegkritikát művelte.[25]

A második világháború után elhunyt *Albertario* is hajlamos volt e téren a túlzásokra, de szemben *Solazzi*-val, műveiben széles látókört, ötletgazdagságot találunk.[26]

Arangio-Ruiz talán a legsokoldalúbb olasz romanista. Nagy papirologiai munkássága mellett, különösen kötelmi jogi monográfiáit kell kiemelni.[27] Meg kell emlékeznünk az olasz római jogászok egy maroknyi csoportjáról is, akik *Biondi* szellemi vezérlete mellett, a klerikális reakció szolgálatában, tendenciózusan és szűklátókörűen azt igyekszenek bizonyítani, hogy a keresztény eszmék döntően megváltoztatták a római jog arculatát.[28]

Angliában és az *Egyesült Államokban* is egyre több római jogi munka jelenik meg, de ezek — mint maguk is elismerik[29] — többnyire importtermékek. Szerzőik általában a hitleri fasizmus idején emigráltak Németországból az angolszász országokba. Közéjük tartoznak többek között *Schulz*[30], valamint *Levy*, aki a római vulgárjogról szóló munkáival sok vitát kiváltó, új kutatási irányt jelölt meg.[31]

Franciaországban és *Belgiumban* is intenzív római jogi kutatómunka folyik.[32] Önálló irányzat azonban ezekben az országokban nem alakult ki, romanistáik a németek és az olaszok nyomdokain haladnak. Névszerint is említenünk kell a francia *Levy-Bruhl*-t, a jogszociológiai kutatási irány képviselőjét, és a belga *De Vissher*-t.[33]

---

[16] Így: L. Wenger, i. m. 5. old.

[17] Vö.: Koschaker, Europa 307. old.

[18] Legfontosabb műve: Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreichs. Leipzig. 1891.

[19] Ezt a nézetét több ízben is hangoztatta. Elsőízben akadémiai székfoglalójában (Römische und antike Rechtsgeschichte. Wien. 1905.). Legnagyobb munkája: Die Quellen des römischen Rechts. Wien. 1953.

[20] Egyik jelentős munkája: Die Haftung des Verkäufers wegen Mangels im Rechte. Leipzig. 1902.

[21] Főbb műveik: Jörs–Kunkel–Wenger: Römisches Privatrecht. Berlin. 1949. (III. kiadás.) – W. Kunkel: Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen. Weimar. 1953. Kaser legfontosabb munkái: Eigentum und Besitz im älteren römischen Recht. Weimar. 1943. – Das altrömische ius. Göttingen. 1949 – Das römische Privatrecht. I–II. München 1955–1959.

[22] Legújabb munkája: Textstufen klassischer Juristen. Göttingen. 1960.

[23] Tipikus képviselőjük U. Lübtow. Fontos műve: Das römische Volk. Frankfurt. 1955.

[24] Fine e conquiste delle indagini interpolazionistische. (BIDR. XIV–XV. 1952.) 397. old. valamint: Problemi vecchi, compiti nuovi c. cikkében. (SZ. LXIX. 1952. 1–4. old.)

[25] A IURA és a SDHI köteteiben igen sok cikke olvasható. Nagyobb munkája: Dirittto ereditario romano. I–II. Napoli. 1932.

[26] Vö.: a 12. jegyz.-ben idézett munkáját, továbbá: Il diritto romano. Milano—Messina. 1940.

[27] Il mandato in diritto romano. (Napoli. 1949.) – La società in diritto romano. (Napoli. 1950.) – La compravendità in diritto romano. I–II. (Napoli. 1956.)

[28] Biondi ismert műve: Giustiniano primo principe e legislatore cattolico. Milano. 1936. – Ugyanebben a szellemben: M. Roberti–E. Bussi–G. Vismara: Cristianesimo e diritto romano. Milano. 1935..

[29] F. H. Lawson: The teaching of Roman Law in the United Kingdom. (Studi Koschaker II.) 273. old.

[30] Két leghíresebb munkája: History of Roman legal science. Oxford. 1953. (II. kiadás) és Classical Roman law. Oxford. 1951. Az utóbbi Csillag Pál fordításában kéziratban a tanszéki könyvtárakban.

[31] E. Levy: West Roman vulgar law. The law of property. Philadelphia. 1951. A munka második része már németül jelent meg: Weströmisches Vulgarrecht. Das Obligationsrecht. Weimar. 1956. A vulgárjog körüli vitákhoz újabban: LABEO VI. (1960) 2. sz. 228–234. old.

[32] A többi ország szerepe kevésbé jelentős. Ma már a dél-amerikai államokban, sőt Japánban is működnek római jogászok. Hollandia viszont elvesztette korábbi vezetőszerepét, bár rendelkezik egy-egy neves romanistával. (Van Oven.)

[33] Így: H. Levy–Bruhl: Aspects sociologiques du droit. Paris. 1955. – F. De

II.

A fentiekből, — hiszen jobbára a nyugati romanisztika kimagasló alakjairól esett szó — esetleg a valóságnál kedvezőbbnek tűnik a kapitalista országokban folyó római jogi kutatások mai helyzete. Hiszen a legkiválóbbak rendszerint mentesek maradnak a túlzásoktól, és még az általános hanyatlás közepette is képesek értékes művek alkotására.

Bizonyos értelemben hűségesebb képet kapunk, ha a nemzetközi jellegű római jogi folyóiratokat lapozgatjuk. Ezekből az látható, hogy a tanulmányok jelentős része apró, sokszor érdektelen részletkérdésekkel foglalkozik. Kétségtelen, hogy a részletkérdések feldolgozása is hasznos, sőt nélkülözhetetlen munka, de ezek a cikkek a legtöbb esetben nem épülnek bele a szerző egy nagyobb munkájába, írójuk meg sem kísérli, hogy nagyobb témához, például egy jogintézmény történetének feldolgozásához nyúljon. Az átlagtermésre, a kutatók zömére ez jellemző.

Történnek természetesen kísérletek nagyobb monográfiák, összefoglaló jellegű munkák megírására is. Ezek azonban sok esetben csalódást keltenek az olvasóban, különösen olyankor, amikor a sokat ígérő cím igen sovány tartalmat fed. Ez a helyzet például *Bruck* könyvével, amely érdekes címével ellentétben *(Über römisches Recht im Rahmen der Kulturgeschichte)* néhány csekély jelentőségű kérdésről szóló, egymástól úgyszólván teljesen független tanulmányt tartalmaz.[34]

Hiába hangoztatta *Riccobono* a nagyobb lélegzetű munkák, a szintézis megalkotásának szükségességét[35], a legtöbb kutató nem mer, és talán nem is képes erre vállalkozni.[36]

A nyugati romanisztika válságának egyik legékesebb bizonyítéka az a gazdag vitairodalom, amely e körül éppen a burzsoá kutatók körében kialakult.

A válság tünetei a harmincas évek elején kezdtek mind határozottabban megmutatkozni. Ennek következtében az olasz romanisták között módszertani vita robbant ki. A vita lényegében a körül forgott, hogy a római jogi kutatás használhatja-e a modern jogdogmatika fogalmait, vagy csak azokkal a kifejezésekkel dolgozhat-e, amelyeket a római jogtudósok maguk is ismertek. A vitában *Betti* képviselte az első nézetet, vele szemben *De Francisci* a történetiség követelményeire hivatkozva, a modern fogalmak alkalmazása ellen foglalt állást. Az ő nézetéhez csatlakozott *Plachy* is.[37]

Látszólag jelentéktelen kérdés volt a vita tárgya[38], amelyet egyébként a történetiség és a jogdogmatika metafizikus szembeállítása jellemzett, de ez a látszatra csekély jelentőségű vita az egész burzsoá romanisztika válságának homályos felismeréséből indult ki. Ugyanebben az időben támadta az idealista filozófus: *Croce* a kiváló romanistát: *Bonfante*-t realista történelemszemléletéért.[39]

Ezek a viták azonban csak szelíd hullámok voltak ahhoz a hatalmas viharhoz képest, amelyet *Koschaker* két munkája kavart fel.[40] *Koschaker* őszintén, szépítgetés nélkül megállapítja, hogy a romanisztika válságba jutott, elszakadt a többi jogi tudományágtól, a jogászok körében talajtalanná vált. A jogi elem elsikkad a filologizálás és a történetiség mellett. Ezért a szerző sötéten ítéli meg a római jogi kutatások jövőjét.

Koschaker koncepciójának kialakulásában nyilván közrejátszott az a körülmény is, hogy a hitleri fasizmus élesen a római jog oktatása és művelése ellen fordult,[41] ezért Németországban a válságtünetek meztelenebbül mutatkoztak meg, mint másutt, ahol a megfelelő erkölcsi és anyagi támogatásban részesülő romanisták nem kényszerültek arra, hogy kényelmes dolgozószobájuk falain kívülre is vessenek egy pillantást.

Természetes, hogy *Koschaker* nyílt hangja, pesszimizmusa kezdettől fogva heves tiltakozást váltott ki. Nem érdektelen, ha *Carelli* vitacikkének néhány jellemző kijelentését említjük.[42] Ő *Koschaker* pesszimizmusát teljesen a külső körülményekkel magyarázza, ugyanakkor nem mulasztja el megállapítani, hogy a nácik és a szovjet rezsim (!) a klasszikus kultúra ellenségei.[43] Megnyugtatólag jelenti ki: „...szerény véleményem szerint ez a válság csak képzeletünkben létezik."[44]

Kijelenti továbbá, hogy a római jog történeti tudomány. *(è una disciplina storica.)* Igaz — mondja — hogy a beavatatlanok számára érthetetlenné vált, de ebben nem a romanisták a hibásak, hanem azok, akik nem sajátították el a szükséges ismereteket.[45] Mereven visszautasít minden kritikát, a válsággal nem hajlandó szembenézni.

A *Koschaker*-emlékkönyv is gazdag vitairodalmat tartalmaz. Nem szükséges valamennyi idevágó cikk ismertetése, csupán a legjellegzetesebbeket említjük, viszont megemlítünk egy másutt megjelent, de a kérdéshez tartozó tanulmányt is.

A szerzők jelentős része egyszerűen tagadja a válságot. *Di Marzo* például tökéletesnek tartja a római jogi kutatások mai módszereit,[46] a spanyol *Iglesias* ugyancsak kijelenti, hogy a romanisták nem mondhatnak le a szövegkritikai módszerről.[47] Hasonlóképpen nyilatkoznak *Biondi* és *Grosso* is.[48] Véleményüket mindketten antimarxista megnyilatkozásokkal fűszerezik, amelyekre még visszatérünk.

Aránylag kevesen hajlandók a tényekkel szembenézni. Közéjük tartozik különösen *Wieacker*, aki határozottan bírálja a római jogi kutatásokban elharapódzott filológiai módszereket és történeti mód-

---

Vissher: Aeterna auctoritas. Paris. 1937.

[34] Berlin. 1954.

[35] Vö.: 24. jegyz.

[36] Sok romanista egész életében nem írt egyebet, mint rövid cikkeket. Így: G. Beseler.

[37] E. Betti: Educazione giuridica odierna e ricostruzione del diritto romano. (BIDR. XXXIX. 1931.) 33–71. old. — P. De Francisci: Questioni di metodo. (Studi Riccobono. I. Palermo. 1936.) 1–21. old. — A. Plachy: Alcune osservazione metodologiche. (BIDR. VI. 1940.) 140–147. old.

[38] A vita még ma sem ült el teljesen. Vö.: C. A. Maschi (Studi De Francisci. II. Milano. 1956.) 357–358. old.

[39] A vita lényegét Plachy foglalta össze. Vö.: 37. jegyz.

[40] Vö.: 3. jegyz.

[41] Koschaker, Europa 311–336. old.

[42] O. Carelli: A proposito di crisi del diritto romano. (SDHI. IX. 1943. 1–20. old.)

[43] O. Carelli: i. m. 1–2. old.

[44] O. Carelli: i. m. 14. old.

[45] O. Carelli: i. m. 17. old.

[46] S. Di Marzo: Sulla odierna tendenza degli studi romanistici. (IURA. VI. 1955. 1–9. old.)

[47] J. Iglesias: El estudio actual del derecho romano. (Studi Koschaker II.) 301–305. old.

[48] H. Biondi: Universalità e perennità della giurisprudenza romana. (Studi Koschaker. II.) 381–402. old. — G. Grosso: Problemi e visuali del romanista. (Studi Koschaker I.) 493–512. old.

szereket követel.[49] *Kunkel* is csatlakozik *Koschaker*-hez.[50]

Külön kell foglalkoznunk azokkal a szerzőkkel, akik a burzsoá romanisztika módszereinek védelmét a kapitalista társadalmi rend és ideológia nyílt védelmére használják fel, és élesen támadják a marxizmust.

Elsősorban *Plachy*-ról kell szólnunk.[51] Érdemes egyik — csatakiáltásnak is beillő — antimarxista kirohanását idézni: „Egyes nyugati tudósok különféle okokból szívük mélyén radikális nézeteket vallanak. Ezek abba az illúzióba ringatják magukat, hogy a szovjet blokkhoz tartozó országok uralkodó körei megelégszenek azzal, hogy a római jogot a rabszolgaság történetének nyilvánítják, anélkül, hogy ezzel komolyan veszélyeztetnék a romanista történeti kutatást. Ez alapvető tévedés. A modern totalitarianizmus nemcsak a testet veszélyezteti, hanem a lelket is."[52]

Ezután azt fejtegeti, hogy a római jog az „autonomia privata" a szélsőséges magántulajdon joga.[53] Ez persze nagyjából igaz, de a szerző ennek alapján dicshimnuszt zeng a római jogról. Mondanunk sem kell, hogy pozitív útmutatást nyújtani nem tud, ellenben megállapítja, hogy a modern tudomány — így a római jog tudománya is — egyre inkább az absztrakció felé hajlik, és „egyre kevésbé szolgál nemzeti és politikai célokat",[54] megfeledkezve arról, hogy az ő cikke szinte politikai röpiratnak is beillenék.

A klerikális beállítottságú *Biondi* sem mulasztja el, hogy egy vágást ne intézzen a marxizmus ellen,[55] *Paradisi* pedig kijelenti, hogy a történelmi materializmus a jogtörténet terén nem hozott hasznos termést.[56] *Grosso* említett cikkében azt sürgeti, hogy a római jogot a kapitalista társadalmi rend védelmére kell felhasználni,[57] majd hevesen támadja a történelmi materializmust, mert „egyoldalú formulákba" akarja az életet szorítani, de kegyesen kijelenti, hogy a marxista római jogászokat azért nem kívánja kirekeszteni a romanisták táborából.[58]

*

A kapitalista államokban a római jogi kutatás, mint erről az ismertetett vitairodalom is tanúskodik, válságba jutott, annak ellenére, hogy ma is mutat fel bizonyos eredményeket.

Egyetértünk *Koschaker* nézeteivel. A nagy német romanista igen találóan ismerte fel a válság *tüneteit*, de osztálykorlátainál fogva nem ismerhette fel annak valóságos *okait*.

A nyugati romanisztika válsága ugyanis nem elszigetelt jelenség, mint *Koschaker* hiszi,[59] hanem egy nagy folyamatnak viszonylag kis része. Része annak az általános szellemi, kulturális, ideológiai hanyatlásnak, amelybe a kapitalista rendszer, életforma jutott.

III.

A válságból kivezető utat a történelmi materialista módszer alkalmazása teremti meg. Új, marxista szellemű romantisztikáról még aligha beszélhetünk, de egyes marxista szellemű munkák már megkezdték az ösvény kitaposását.

Mielőtt a szocialista országokban folyó római jogi kutatásokra térnénk, feltétlenül említenünk kell az olasz *De Martino*-t, aki római alkotmánytörténetében alkotó módon alkalmazza a történelmi materializmus módszerét, felhasználva a burzsoá tudomány eredményeit és technikai módszereit is.[60]

A szocialista országok római jogi termését részben nyelvi okokból, részben azért, mert a publikációk sokszor nehezen hozzáférhetőek, igen nehéz áttekinteni. Az kétségtelen, hogy mennyiségét tekintve az irodalom nem túlságosan nagy,[61] és ebben a tekintetben a kapitalista államok római jogi irodalma mögött marad.

Tekintetbe kell vennünk azonban azt a körülményt, hogy a kelet-európai országok a múltban sem játszottak e téren vezető szerepet. Az tehát, hogy a munka intenzitása és mennyisége egyelőre még kívánnivalókat hagy maga után, nem a szocialista rendszerből, hanem bizonyos történelmi adottságokból fakad. Sőt az utóbbi évek, megítélésünk szerint, jelentős fejlődést hoztak e téren is.

Az utóbbi években a *Szovjetunióban* is fellendült a római jogi kutatás. A már említett két munkán kívül, egyre több folyóiratcikk is foglalkozik római jogi kérdésekkel, és feltétlenül említenünk kell azt a kutatómunkát, amely Leningrádban az ékírásos jogok terén folyik.[62]

Talán *Lengyelország* helyzete a legkedvezőbb a baráti országok között, elsősorban a nemrég elhunyt *Taubenschlag* professzor vezette világhírű Papirologiai Intézet tevékenysége következtében, de szoros értelemben vett római jogi termésük is jelentős.[63]

Csehszlovákiában Bartosek és *Kincl* foglalkoznak — tudomásunk szerint — római joggal, *Klima* pedig az ékírásos jogok területén nemzetközi tekintélynek számít.[64]

Feltétlenül meg kell még említenünk a bolgár *Andrejev* professzort, az ismertnevű romanis-

[49] F. Wieacker: „Aktualisierung" der Ausbildung im römischen Recht. (Studi Koschaker. I.) 513–541. old.

[50] W. Kunkel: Paul Koschaker und die europäische Bedeutung des römischen Rechts. (Studi Koschaker. I.) bev. tanulmány.

[51] A. Plachy: Il diritto romano come valore culturale nella storio dell'-Europa. (Studi Koscahker. I.) 477–491. old.

[52] A. Plachy: 484. old.

[53] A. Plachy: 485. old.

[54] A. Plachy: 489–490. old.

[55] B. Biondi (Studi Koschaker. II.) 384. old.

[56] B. Paradisi: I nuovi orizzonti della storia giuridica. (Studi Koschaker II.) 377. old.

[57] G. Grosso (Studi Koschaker I.) 500. old.

[58] G. Grosso (Studi Koschaker I.) 511–512. old.

[59] Koschaker, Europa 295. old.

[60] Storia della costituzione romana. I–III. Napoli. 1951–1958.

[61] Vö.: Világhy i. m. 217. old.

[62] Így: V. V. Szturuvje: Termin ganagan i problema zarozsdenyija csasztnovo zemlevladenyija v Sumere. (VDI. 1959. 2. sz.) 3–20. old. – Ugyanettől a szerzőtől: K probleme csasztnovo zemlevladenyija v Sumere. (VDI. 1959. 4. sz.) 12–23. old. – V. Afanaszjeva: Zakonü Ur-Nammu. (VDI. 1960. 1. sz.) 61–74. old.

[63] Taubenschlag főműve: The law of Greco-Roman Egypt in the light of the papyri. Warszawa. 1955. Varsóban jelenik meg az egyetlen jogi papirológiai folyóirat. (The journal of juristic papyrology.) Római jogi irodalmukból lentebb idézünk. (68. jegyz.)

[64] M. Bartosek: Come si dovrebbe studiare attualmente il diritto romano. Alcune idee. (Studi Arangio–Ruiz. I. Napoli. évszám nélül.) 317–338. old. Ugyanettől a szerzőtől: Annotazioni metodologiche dal punto di vista del materialismo storico. Studi De Francisci. IV.) 375–406. old.

J. Kincl: Stát a právo v germánsko – římské Burgundii V–VI. století. Praha. 1959. – Klima nagy munkásságából: Intorno al principio del taglione nelle leggi pre – hammurapiche. (Studi De Francisci. III.) 1–13. old.

tát. Nemrég megjelent tankönyvének a Szovjetunióban is komoly visszhangja volt.[65] A román *Georgescu* is neves római jogász.[66]

A magyar romantisztikát nagy veszteség érte legnagyobb alakjának: *Martonnak* halálával. A publikációk száma nálunk is örvendetesen gyarapszik.[67]

Annak alapján, amit a szocialista országokban megjelent római jogi irodalomból ismerünk, azt mondhatjuk, hogy a marxista római jogi kutatás még az útkeresés stádiumában van. Egészére az a törekvés jellemző, hogy a római jogot a történelmi materializmus szellemében vizsgálja. Kialakult irányzatokról még aligha lehet szó, csupán néhány jellemző vonást lehet kiemelni.

Egyik jellegzetesség az, hogy a marxista római jogászok körében fokozódott az érdeklődés a római jog feudalizálódása, a római jog és a hazai jog viszonya iránt.[68] Nem hiányzanak a polémikus írások sem, amelyek a burzsoá romanistáknak szólnak[69] gyakori — különösen tankönyvekben — a polgári tudományos kutatás eredményeinek marxista átértékelése is.[70]

Megítélésünk szerint a római jog marxista művelőire igen sok feladat vár mind a helyes kutatási módszer kidolgozása, mind konkrét feladatok megoldása terén.

A kutatás módszerét illetően ki kell emelni azt a követelményt, hogy a kutatásnak a történelmi materializmus magasszínvonalú alkalmazásával kell történnie. A marxista romanisztika alapjában véve történeti jellegű kell, hogy legyen, hiszen számunkra a római jog nem a hatályos jog forrása, hanem a legfontosabb magántulajdoni renden alapuló jogrendszer története. A szövegkritikát — nézetünk szerint — nem szabad mellőzni, de ez nem lehet a kutatás vezető módszere, és sohasem válhat öncélú filologizálássá. Semmiképp sem lenne helyes a burzsoá római jogi irodalmat figyelmen kívül hagyni. Ismernünk és hasznosítanunk kell azt is, és adott esetben megfelelően bírálnunk.

Nehéz lenne bizonyos konkrét feladatokat is kitűzni, hiszen a római jogban — eltérően a tételes jogágaktól — az egyes kutatások aktualitása csak közvetett lehet. Nem látszik azonban feleslegesnek egy szempont külön említése. Azt hisszük, hogy a marxista római jogi kutatásoknak jogintézmények — akár magán akár közjogiak legyenek azok — fejlődésére, korszakok vizsgálatára kell irányulnia, különálló kis résztémák feldolgozása csak másodsorban lehet feladatunk. Ugyanakkor helyes, ha a nagyobb lélegzetű munkákat résztanulmányok előzik meg, hiszen az elsietett szintézis sok veszélyt rejt magában.

Végezetül szembe kell néznünk azzal a kérdéssel, hogy ilyen módszerekkel közelebb tudjuk-e hozni a római jogi publikációkat a többi jogász érdeklődéséhez. Azt hisszük, hogy a válasz igenlő lehet, különösen akkor, ha a marxista romanisták egész jogintézmények monografikus feldolgozásáig jutnak el. Ez megkönnyítené a történeti érdeklődésű tételes jogászok számára a tájékozódást, nem lennének kénytelenek sok apró, nehezen érthető cikket tanulmányozni, ha tudomást akarnak szerezni a kutatások állásáról.

A marxista római jogi kutatások további fejlődése érdekében kívánatosnak látszik, hogy a szocialista országok romanistái között az eddiginél szorosabb együttműködés alakuljon ki, amire minden reményünk meglehet.

Diósdi György

[65] M. N. Andrejev: Rimszko csasztno pravo. Szofija. 1958. Hozzá: A. A. Rubanov (VDI. 1960. 2. sz.) 147–151. old.

[66] Egyik újabb cikke: Partes secanto. (RIDA II. 1949.) 367–384. old. Korábban megjelent nagyobb munkája: Études de philologie juridique et de droit romain. I. Bucarest–Paris. 1940.

[67] E helyütt csak a magyar romanisztika eddigi legkiválóbb alkotását, Marton Géza tankönyvét említjük meg. (A római magánjog elemeinek tankönyve. Institúciók. Budapest. 1957.) Marton munkásságára nézve: Kádár M. (Magy. Tud. Akad. Társad-Tört. Oszt. Közl. VIII. köt. 1958. 3. sz.) 255–257. old., valamint (FOSZ VII. 1958. 2. sz.) 122-124. old. Móra M. (Jogtud. Közl. XII. 4–6. sz. 1957.) 176–183. old. Szabó I. (Magyar Tudomány 1958. 3. évf. 4. sz. 133–135. old. A magyar római jogi irodalom ismertetése és értékelése külön tanulmányt igényelne.

[68] Vö.: Kincl könyvét (64. jegyz.). A lengyeleknél is nagy irodalma van ennek a témának. Pl. J. Falenciak: „Crimen obiiciendum et probandum in modum exceptionis" w narracii Ksiegi henrykowskiej. (Prawo. IV. 1958.) 175–192. old. vagy: M. Wiszyn'sky: Czy „statutum-consuetudo" Bartolusa mogło miec wpływ na prawo polskie. (Prawo. VI. 1959.) 31–56. old.

[69] Vö.: Bartosek írásait. (64. jegyz.)

[70] A már felsorolt marxista munkákon kívül itt kell említenünk a Novickij és Peretyerszkij szerkesztésében megjelent szovjet tankönyvet, (Rimszkoje csasztnoje pravo. Moszkva. 1948. Magyarra Benkő Gy. fordította. Megjelent: Bp. 1950-ben.) amely utat tört ebben az irányban.

A munkaügyi viták eldöntésének új szabályozása a szovjet munkajogban*

A szovjet munkajogban most van folyamatban a munkajog új kodifikációja, amely hivatva van megállapítani és rendszerbe foglalni a dolgozóknak a kommunizmus építése igényeihez szabott jogait és kötelezettségeit.[1] Mégis hasznosnak látszik a szovjet munkajogi eljárás rövid bemutatása nemcsak azért, mert a jelenlegi munkaügyi eljárást újkeletű szabályozás rendezi, amelyik számol a kommunizmus építéséből adódó legújabb követelményekkel és amelynek ilymódon legalábbis az alapvető rendelkezéseit — feltehetőleg — az új kodifikáció sem fogja hatálytalanítani. Azért is kívánatosnak tűnik ez a bepillantás, mert a magyar munkajogi eljárás tökéletesítését eredményezheti a szovjet jog e területének megismerése. Mindamellett a szovjet munkajog e mozaikjának bemutatása kötelesség-teljesítés is, mert munkajogtudományunknak a hazai jog állandó tökéletesítése mellett feladata az is, hogy összehasonlításokkal igyekezzen megismertetni a jogtudomány hazai művelőivel a szocialista jogalkotásokat.[2]

* Az új szabályozás a munkaügyi viták sajátságosan munkajogi úton történő eldöntését érinti alapvetően, vagyis a munkaügyi vita-bizottságok, a szakszervezeti bizottságok eljárását, valamint a munkaügyi viták szolgálati úton történő eldöntésének rendjét. — E tanulmány szűk keretei között ennek az eljárásnak csak fontosabb mozzanatait emelhetjük ki és a hazai joggal való összehasonlítást is csak ott végezhetjük el, ahol az különösen fontosnak tűnhet.

[1] A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Össz-szövetségi és Nemzetiségi Tanácsának törvényelőkészítő bizottságai 1959. II. félévében bocsátották nyilvános vitára a munkaügyi törvényhozás alaprendelkezéseiről szóló törvénytervezetet „Osznovü zakonodatelsztva o trude Szojuza SZSZR i szojuznüh Reszpublik" címen. A tervezetet közli minden jogi, ill. munkaügyi folyóirat. Vö. pl. Szovetszkoe goszudarsztvo i pravo (a továbbiakban SZGP). 1959. 10. sz. 3–15. old.

[2] Ily feladatot teljesít az újabb magyar irodalomban dr. Weltner Andor professzor: „A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok munkajogi törvényeinek az alapelveit tartalmazó tervezet" (Jogtudományi Közlöny, 1960. 5. sz. 278–290. old.) c. tanulmányával.

1. A szovjet munkaügyi eljárás szabályai, a munkaügyi viták megvizsgálásáról szóló 1957-ben elfogadott új szovjet Szabályzat (a továbbiakban: a Szabályzat) rendelkezései között különösen figyelemreméltó a munkaügyi vita-fórumok differenciálódása, az egyes fórumok hatásköre és eljárása. Ahhoz azonban, hogy a munkaügyi viták megoldásának jelenlegi szabályozását fejlődésében és ezzel egész jelentőségében ítélhessük meg, szükségesnek látszik a korábbi eljárás bemutatása különös tekintettel annak fogyatékosságaira.[3]

A munkaügyi viták eldöntésének korábbi rendje szerint tulajdonképpen két vita-fórum állt a felek rendelkezésére. Első állomás volt a *bérmegállapító-békéltető* bizottság,[4] amelyet a vállalatokban a vezetőség és a szakszervezeti bizottság képviselőiből alakítottak. A második fórumként a *bírói* szervek jártak el. A munkaügyi vitákat a vita-fórumok *hatásköre* szerint három csoportra lehetett osztani. Az első csoportba tartoztak azok a viták, amelyekben a bérmegállapító-békéltető bizottság kötelező első állomás volt. Az e csoportba tartozó viták akkor is bíróság elé voltak vihetők, ha a bérmegállapító-békéltető bizottság hozott döntést, de ilyenkor csak azzal a feltétellel, ha a *szakszervezeti felügyelet* szerve (körzeti, területi, köztársasági vagy központi szakszervezeti bizottság) hatálytalanította ezt a határozatot. A második csoportba tartoztak azok a viták, amelyeket kivontak nemcsak a bérmegállapító-békéltető bizottság, hanem a bíróság hatásköréből is. Az ilyen viták eldöntését szolgálati útra terelték. A harmadik csoportba tartozott minden, az első két csoportba bele nem férő vitás ügy. Az ilyen viták akár a bérmegállapító-békéltető bizottság elé, akár a bíróság elé is vihetők voltak az érdekelt dolgozó tetszése szerint. Akkor azonban, ha a dolgozó már a bérmegállapító-békéltető bizottsághoz fordult, a bíróság csak azzal a feltétellel foglalkozhatott az ügy érdemi megvizsgálásával, ha a bizottság dönteni nem tudott, vagy döntését a fentebb említett szakszervezeti felügyeleti úton hatálytalanították. A vitás ügyek fentebb említett felügyeleti szervének nem volt hatásköre az ügy érdemi megváltoztatására, csupán kasszációs jogkörrel bírt, vagyis hatályban hagyhatta, illetve hatálytalaníthatta a bérmegállapító-békéltető bizottság határozatát, amely utóbbi esetben lényegében jogot adott a dolgozónak az ügy bíróság elé vitelére vagy a bérmegállapító-békéltető bizottságot utasíthatta új érdemi eljárásra.

A fentiekben vázolt korábbi munkaügyi eljárás fogyatékosságait A. E. Pasersztnyik abban látta, hogy a bérmegállapító-békéltető bizottságok felügyeletét ellátó területi, köztársasági és központi szakszervezeti bizottságok *nagy távolságban* voltak a munkaügyi vita keletkezésének helyétől. Emiatt fogva e szervek nem voltak képesek *gyorsan* és a szükséges *részletességgel* megvizsgálni a bérmegállapító-békéltető bizottságok határozata ellen benyújtott panaszokat; azokat nagyrészt az érdekelt felek *távollétében* vizsgálták meg; a panaszok megvizsgálása és eldöntése *huzamos időt* vett igénybe. Mindamellett a dolgozó — mondja Pasersztnyik — meg volt fosztva a bírósághoz fordulás jogától az elsőfokú fórum határozatának hatálytalanításáig. Ha pedig ez a szerv éppenséggel fenntartotta az elsőfokú határozatot, a vita általában nem is volt bíróság elé vihető.

A munkaügyi viták eldöntésének jelenlegi rendjét bevezető Szabályzat, amelyet 1957-ben hoztak és amelyet némileg kiegészítettek 1959-ben[5] a munkaügyi viták megvizsgálásának következő szerveit ismeri: *a munkaügyi vita-bizottságokat* (a továbbiakban: a vita-bizottság vagy a bizottság) amelyeket a vállalatokban szerveznek paritásos alapon, a helyi szakszervezeti bizottság és a vállalat képviselőiből; munkaügyi vitafórum rangjára emelte a Szabályzat — egyéb érdekvédelmi funkciójának fenntartása mellett — az üzemi (gyári, helyi) *szakszervezeti bizottságot*, mint lényegében másodfokú fórumot; harmadik fórumként továbbra is megmaradt a *bíróság*.[6] A továbbiakban az első két fórumnak mint speciálisan munkaügyi vita-bizottságnak a hatáskörét, működésének néhány kérdését külön-külön kívánom bemutatni.

1. A szovjet munkaügyi eljárás elsőfokú fóruma, a *munkaügyi vita-bizottság* lényegében elődjének a bérmegállapító-békéltető bizottságnak azonos elveken történő fenntartását jelenti összetételében és működésében egyaránt. A munkaügyi viták eldöntésének ez az első fóruma megfelel a mi vállalati egyeztető bizottságainknak, azonban jogi természete tekintetében lényegesen eltér attól. E bizottság elnevezésében kevésbé határozottan jut kifejezésre lényege, paritásos szerv volta, ugyanakkor a mi egyeztető bizottságaink elnevezése tulajdonképpen mást mond, mint ami lényegük.[7] Ami a munkaügyi vitabizottság jogi természetére vonatkozó kérdést illeti, mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy a tételesjog és a munkajogi irodalom egyaránt *képviselőnek*[8] tekinti a bizottságban részvevő személyeket; a bizottságban egyenlő számban képviselteti magát a vállalat, s ugyanolyan számban a szakszervezeti bizottság.

Ahhoz, hogy e képviselet mibenlétét közelebbről láthassuk, Epstein megállapításához fordulunk, aki a munkaügyi vitabizottság működésének alapjaként az *egyeztető elvet* említi. Az egyeztető elv

[3] A Szabályzat hatályba lépése előtti munkaügyi eljárás jellemzését és hibáinak bemutatását Pasersztnyik végezte el: „Raszszmotrenie trudovüh szporov" (A munkaügyi viták eldöntése). Goszjurizdat, 1958. Moszkva, 17–19. old.

[4] „Raszcenocsno-konfliktnaja komisszszija" elnevezést az N. G. Alekszandrov: A szovjet munkajog, Bp. 1953. kiadású fordításban (267. l.) „Bérmegállapító egyeztető bizottság"-ként fordították. – Megjegyzem, hogy a békéltető ill. az egyeztető kifejezés érdemben ugyanazt jelenti, tehát csak a szövegh̃ség kedvéért nem vettem át a jelzett fordítást (egyeztető-szoglaszitelnüj).

[5] A Szabályzat teljes szövegét mellékletként közli A. E. Pasertsztnyik: I. m. 199–208. old. – A Szabályzat kiegészítésére vonatkozólag l. N. G. Alekszandrov: Szovetszkoe trudovoe pravo (A szovjet munkajog), Moszkva, 1959. – (A továbbiakban a szerzőnek erre a művére hivatkozunk I. m. jelzéssel.) 343. old. — 1. sz. lábjegyzetet.

[6] L. a Szabályzat I/1. pontját.

[7] A mi egyeztető bizottságaink jellegére vonatkozólag l. a dr. Nagy László által kezdeményezett vita anyagát (a Bér és norma c. folyóirat 1955. 7. 9–12. sz., ill. 1956. 1. sz.), valamint a szerzőnek e kérdéssel összefüggő álláspontját az egyeztető bizottsági tagok delegálásáról. Jogtudományi Közlöny, 1959. 1. sz. 46. old.

[8] L. a Szabályzat II/5. pontját, ill. Vö. Pasersztnik: I. m. 29. old. N. G. Alekszandrov: I. m. 332. old.: Epstein: A munkaügyi viták eldöntésének újrendje — SZGP. 1957. 7. sz. 55. old.

érvényesülése szerinte mindenekelőtt a bizottság *paritásos összetételében* fejeződik ki. Ezen elv megnyilvánulását látja abban is, hogy a két fél képviselői ülésenként *felváltva elnökölnek*, de abban is, hogy nem szavazással, hanem *megállapodással* hoznak döntést. Méginkább megközelítve a kérdést, a bizottság működésében úgy látja kifejezésre jutni az egyeztető elvet, hogy a bizottságba küldött képviselők *száma* tekintetében is a küldők megállapodásával történik döntés,[9] hogy a bizottság döntései nem alapulhatnak többségi szavazaton sem, mivel — Epstein szerint — ez a paritás, tehát a felek egyenlőségének szabályát sértené. Ennek példájára említi, hogy az egyik fél képviselőinek nézeteltérése esetén az eljárást ideiglenesen fel kell függeszteni azzal, hogy a kérdéses fél képviselői kíséreljék meg kiküszöbölni egymásközti nézeteltérésüket.[10] Ha pedig legkésőbb az elnapolás utáni következő ülésen sem tudnak valamelyik fél küldöttei *egymás között* megegyezni, akkor az úgy tekintendő, hogy magában a bizottságban, tehát a *két fél* között sem jött létre megállapodás.[11] Az egyeztető elv megnyilvánulása az is, hogy a vita-bizottságban a vállalatot maga az *igazgató*, a szakszervezetet pedig a szakszervezeti bizottság *elnöke* is képviselheti.[12] Az egyeztető elv tükröződik abban is, hogy a munkaügyi vita-bizottság döntését a *vállalat nem fellebbezheti meg.*[13] Ez utóbbit az a körülmény indokolja, hogy a vezetőségnek a munkaügyi vita-bizottságba küldött képviselője megteheti azt, hogy nem fogadja el a kérdés lényegére vonatkozó szakszervezeti javaslatot. Nem volna helyes — mondja Epstein — ha az a fél, aki a bizottság által hozott döntéssel önként egyetért — megfellebbezhetné a döntést.[14]

N. G. Alexandrov a munkaügyi vita-bizottság jogi természetét lényegében Epsteinnel azonos érveléssel írja körül. N. G. Alexandrov a vita-bizottságot a szakszervezet és a vállalat *közös szervének mondja*, amely *paritásos elveken* működik.[15] A bizottság tagjainak képviseleti jogköre, sőt a bizottság jogi jellege szempontjából érdekes a Szabályzatnak az a rendelkezése is, ami szerint a szakszervezeti képviselők küldése a szakszervezeti bizottság *határozatával*, a vállalati képviselők delegálása pedig a vállalati igazgató *utasításával* történik.[16] Ugyancsak a képviseleti jogkör terjedelme, valamint a vita-bizottság jogi természete szempontjából kiemelkedő még a Szabályzatnak az a rendelkezése, ami szerint a bizottság döntéseivel szemben alapvető követelmény a *szocialista törvényesség* betartása.[17]

Sem a tételesjog, sem az irodalom nem részletezi tovább azt a kérdést, hogy a képviseletnek milyen válfajával állunk itt szemben. A küldöttek képviseleti jogkörének terjedelmére nézve sem találunk kifejezett rendelkezést a Szabályzatban. Ezekre a kérdésekre pedig feleletet kell találnunk azért, hogy bizonyítani tudjuk azt a fenti megállapításunkat, ami szerint a mi vállalati egyeztető bizottságaink természete lényegesen eltér a szovjet munkaügyi vita-bizottságok természetétől. Annak eldöntése ugyanis, hogy a küldöttek milyen minőségben, mily tevékenységi körrel (milyen keretben) működnek a vita-fórumban, felelet arra a kérdésre, hogy képviseleti jogkörük milyen terjedelmű, illetve, hogy egyáltalán képviselőknek tekinthetők-e a szó igazi értelmében. Ezzel pedig tulajdonképpen választ kaptunk arra a kérdésre is, hogy a szovjet munkaügyi vita-bizottság igazságszolgáltató fórumnak, vagy pedig paritásos alapon *működő* szervnek tekinthető-e. E kérdésre adandó válaszhoz szükséges bizonyítékokra könnyűszerrel következtetni tudunk a rendelkezésre álló jogszabály-anyagból (azon túl is, mint amit a fent említett irodalmi álláspontok jelentenek; azok ugyanis nincsenek tekintettel erre az összehasonlításra).

A mi egyeztető bizottságaink és a szovjet munkaügyi vita-bizottság természetének összehasonlítását határozottan indokolja az a körülmény, hogy a mi tételes jogunk is *képviselőnek* nevezi a küldötteket, hogy e bizottságok elnevezése is az *egyeztető elv* megvalósítására, tehát egyeztető bizottságaink paritásos voltára utal, ugyanakkor a gyakorlatban azok lényegében *igazságszolgáltató* fórumként működnek, tehát olyan szervként, amelynek tagjai nem a küldőket, hanem a *szocialista törvényességet* „képviselik". E körülményre való tekintettel külön hangsúlyt kell helyeznünk a két bizottság jellegbeli összehasonlítására, mert a Szabályzat is egyrészt a küldők képviselőjének nevezi a küldötteket, másrészt a vita-bizottság működésével szembeni alapvető követelményként jelöli meg a *szocialista törvényesség* betartását.

Az összehasonlítás első szempontjaként ezért éppen a szocialista törvényesség betartásának követelményét tekintjük, de csak mint olyant, aminek segítségével feleletet kapunk arra a kérdésre, hogy mily minőségben járnak el a vita-bizottságba delegált tagok (illetve, hogy képviseleti jogkörük milyen terjedelmű). Ha ugyanis azt nézzük, hogy a bizottság működésének első követelménye a szocialista törvényesség betartása, akkor arra kell gondolnunk, hogy a küldők, tehát a vállalat és a szakszervezet nem láthatják el küldötteiket *külön meghatalmazással*, illetőleg kifejezetten is a szocialista törvényesség betartására vonatkozó „meghatalmazást" *kell* adniok azok részére. Ebben az esetben képviseleti jogkörük elhalványulna, s működésük inkább igazságszolgáltatói tevékenységnek volna tekinthető.[18] Ha pedig képviselői mivoltuk hangsúlyozását nézzük, akkor viszont lehetségesnek látszik a küldötteknek külön *meghatalmazással* való ellátása, képviseleti tevékenységük körének szűkebbre zárása is, mivel e feltételezés kizártsága esetén elesik annak értelme, hogy a küldötteket egyáltalán *képviselőknek* tekinthessük (hogy e körben a küldő meghatalmazásadási jogáról beszélhessünk).

[9] L. a Szabályzat II/5. pontját, ill. A. L. Epstein: I. m. 55. old.
[10] Vö. A. L. Epstein: I. m. 55—56. old.
[11] Vö.: A. E. Pasersztnyik: I. m. 41. old.
[12] L. a Szabályzat II/6. pont 2. bek.
[13] Vö.: A. L. Epstein: I. m. 56. old.
[14] Uo.
[15] Vö.: N. G. Alekszandrov: I. m. 333. oldal.
[16] L. a Szabályzat II 6. pont.
[17] L. a Szabályzat IV/19. pont 2. bek., valamint N. G. Alekszandrov: I. m. 336. oldal.
[18] Vö. a 7. lábjegyzetben említett irodalommal.

A szocialista törvényesség betartásának követelménye, valamint a küldöttek képviselői minősége azonban a látszat ellenére sem ellentétes, egymást kizáró jellemzői a munkaügyi vita-bizottság működésének, és így azt mondhatjuk, hogy a felek képviseleti jogköre a *megbízás-meghatalmazáson*[19] alapuló képviselet megfelelője. E felfogásnak nem szól ellene a szocialista törvényességhez való igazodás követelménye a bizottság működésével kapcsolatban, mert hiszen egyrészt a kijelölő a kijelölt bizottsági tag képviseleti jogkörét ily esetben is kiterjesztheti maximálisan, úgy t. i. hogy annak legjobb meggyőződésére bízza az ügyben feltárt tények értékelését, illetve az állásfoglalást. Ugyanakkor meg is kötheti a küldött képviseleti jogkörét annyira, hogy az *csak egy bizonyos értelemben* foglalhat állást. A küldő meghatalmazásadási jogának ily értelmű szabadságát, s nem az előbbi értelemben vett (vagyis a törvényesség betartásának követelményéből adódó) megkötöttségét (pontosabban: meghatalmazásadási jogának hiányát) látjuk az *egyik fél* küldöttei között fennálló esetleges nézeteltérés lehetőségében is (l. a 11. sz. jegyzetet). Ha ugyanis ilyenkor a nézeteltérés nem tisztázható, vagy ilyennek hiányában a felek kötött képviseleti jogkörrel a tarsolyukban és ellentétes állásponttal jelennek meg a bizottság ülésén, akkor ez azt jelenti, hogy azért nem tudtak dönteni, mert adott ügyben másként látják a törvényességet (a törvényesség kérdése az is, amikor másként értékelik a vitában felmerült tényeket). Ez egyébként akkor is előfordulhat, ha képviseleti jogkörüket a küldő kiterjeszti saját legjobb meggyőződésük határáig. Érdemi döntés pedig végeredményben csak úgy lehetséges, ha legalább az egyik fél képviselőinek nemcsak egyféle állásfoglalásra szól a meghatalmazása, illetve ha ilyenkor a másik álláspontot elfogadhatónak találja ez a fél. A szocialista törvényesség betartásának követelménye itt mégis elsősorban negatíve jelentkezik, vagyis oly értelemben, hogy a *meghozott döntés* csak akkor hatályosulhat, ha nem sérti a szocialista törvényességet. A szocialista törvényesség követelménye tehát a bizottságnak *döntésben* kifejeződő működésével, s nem a küldöttek *képviseleti jogkörével* szembeni követelmény. Ez a felfogás ezért is alaposnak látszik, mivel a küldő még a legszigorúbban körülhatárolt képviselői meghatalmazásadás esetén is — rendszerint — meg van győződve álláspontjának, tehát az adott meghatalmazásnak a törvényességéről. E szemszögből — más oldalról — a szocialista törvényesség betartásának (betartatásának) követelménye azon vita-fórum felé is jelentkezik, amely *elbírálni* hivatott a munkaügyi vitabizottság döntésének érvényességét. Ezt a magyarázatot a Szabályzat megfelelő rendelkezése teljesen alátámasztja.[20] A képviselők képviseleti jogkörének terjedelmére (egy hasonló polgári jogi képviselethez viszonyítva) itt mégis korlátozólag hat a szocialista törvényesség követelménye annyiban, amennyiben a vitás ügyben szereplő kérdést a munkajogra jellemző tüzetes és kógens szabályozás rendezi, nem pedig diszpozitív; utóbbi ugyanis — rendszerint — tágabb lehetőségeket szab a megbízó-meghatalmazó akaratának; a kógens szabályok léte viszont ilyen vagy olyan formában korlátozólag hat a küldő akaratára, amikor a küldött képviseleti jogkörét megvonja. A kérdéses viszonylatban annak tudata jelenti ezt a korlátot, hogy semmilyen képviseleti ténykedés nem nyerhet utólagosan állami elismerést akkor, ha a törvényességet sérti.

A fentiekből már kitűnik a szovjet munkaügyi vita-bizottság jellegének a mi egyeztető bizottságaink természetétől való eltérése annak ellenére, hogy nálunk is képviselőnek nevezi a Munkatörvény az egyeztető bizottságba küldött tagokat.[21] Lényegében mégsem tekinthetők azok ilyennek, mivel az egyeztető bizottsági eljárást rendező többi szabály nem támasztja alá képviselőként való eljárásukat; a megállapodással történő döntés megkövetelésének hiánya (ez nem zárja ki a megállapodással történő döntés lehetőségét) valamint a döntésnek a vállalat részéről is lehetséges megfellebbezése bizonyítják ezt leginkább hatályos jogunkban. Így hát a mi egyeztető bizottságaink — elnevezésük ellenére — gyakorlatilag nem egyeztető szervek, hanem igazságszolgáltató fórumok,[22] és viszont: a szovjet munkaügyi vita-bizottság *egyeztető funkciót* gyakorol.[23]

A kérdés fenti értelmezésével kapcsolatban azonban a szovjet jogban felvetődik a probléma — éspedig abból a szempontból, hogy a hozott határozatot a vállalat nem fellebbezheti meg — vajon mi a sorsa a munkaügyi vita-bizottság döntésének akkor, ha a vállalat képviselője képviseleti jogkörének megsértésével (túllépésével) vesz részt a döntés meghozatalában. Ebben a kérdésben nincsen kifejezett szabályozás a szovjet munkaügyi vitás eljárásban.

E kérdés felvetése pedig jelentős a mi munkaügyi eljárásunk szempontjából is, jóllehet más vonatkozásban és főként azért, mert az elsőfokú vita-fórum természete más. Ha ugyanis a vállalati igazgatónak az az aktusa, amellyel a vállalati dolgozót képviseleti jogkörrel ruházza fel a munkaügyi vitabizottságban való részvétel céljából, a címzett számára munkajogi

[19] A meghatalmazás egyoldalú *extern* jognyilatkozat lévén, egyrészt feltételez, másrészt — éppen ezért — kifejez valamilyen más, *intern* viszonyt is a meghatalmazó és a meghatalmazott között. A polgári jogban ez az intern viszony rendszerint a *megbízási* jogviszony. Ezért használtam fent a „megbízás-meghatalmazáson alapuló képviselet" kifejezést. — Ugyanakkor gyakran jár együtt munkajogviszonnyal is a meghatalmazás. Ily esetben a képviseleti jogkört nem a megbízási szerződés rögzíti, hanem a munkáltató utasítása határozza meg. Ennek megfelelően a fentiekben használt megbízás, megbízásadás kifejezéseken is attól függően kell utasítást (vagy szoros értelemben vett megbízást) érteni, hogy a későbbiekben munkajogviszonyon alapulónak minősítjük-e a képviseletet.

[20] A Szabályzat 19. pontjának 2. bekezdése így szól: „A bizottság döntésének a hatályos munkaügyi jogszabályokon, a kollektív szerződésen, a munkaszerződésen és a vállalati munkarend szabályain, a hatályos belső utasításokon és szabályzatokon kell alapulnia." A Szabályzat 29. pontjának 3. bekezdése ugyanilyen követelményt támaszt a szakszervezeti bizottság határozatával szemben is.

[21] A munka törvénykönyve (Mt.) 142. §.

[22] Vö.: Weltner: Munkajog II. 1959. (Kézirat-egyetemi jegyzet) 358. old. — Megjegyzem, hogy a hivatkozott szerző ugyan kifejezetten ilyen megállapítást nem tesz, álláspontjából mégis arra lehet következtetni, hogy a mi egyeztető bizottságainkat (vállalati szinten) igazságszolgáltató szerveknek tekinti.

[23] Vö. a 9. lábjegyzetben jelzett irodalommal.

parancs[24] erejével bír, akkor ez azt jelenti, hogy a munkáltatói utasítási jog nemcsak a *munkaköri* feladatra terjed ki, másrészt azt, hogy a képviseleti jogkör túllépése az utasítás nem vagy nem kellő teljesítéseként fogható fel, s így az utasítási jogot biztosító fegyelmi szankcióval sújtható a magatartás. Ez azonban a kérdésnek csak egyik oldala; a másik oldal az, hogy a határozat *érvényességére*, esetleges jogerőre emelkedésére milyen hatással van a képviseleti jogkör túllépésével kifejtett bizottsági ténykedés a képviselő részéről.[25] A kérdésnek előbb említett oldaláról szólva, a mi jogunkban sem tekinthető teljesen egyértelműen eldöntöttnek az a kérdés, vajon a kijelölés aktusa *utasításként* fogható-e fel.[26] Nálunk ugyan nem a képviseleti jogkör betartása vagy túllépése szempontjából jelentős e. probléma, mint a szovjet munkajogban, mivel az egyeztető bizottság tagjai nálunk — lényegében — nem képviselők. Ennek jelentősége a mi jogunkban inkább a vállalati egyeztető bizottság eljárására a jogszabályban megállapított *határidők betartása* szempontjából állapítható meg. Ha a küldés utasítással történik ugyanis, akkor kétségkívül *fegyelmi szankciók* révén szorítható rá a küldött ezen határidők betartására (ill. fordítva: ha elismerjük ilyenkor a fegyelmi ráhatás alkalmazhatóságát, ezzel a küldésnek utasítással történő eszközlését valljuk). Végeredményben arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a mi hatályos jogunk keretei között elméletileg nem látszik megalapozhatónak a küldés utasításos, tehát egyoldalú volta, nemcsak azért, mert az egyeztető bizottsági működés teljesen más természetű, mint a munkaköri feladat, hanem elsősorban azért, mert sem ex lege, sem ex contractu nincs feljogosítva erre a munkáltató még közvetetten sem. A szovjet munkajogban már más a helyzet, mivel a Szabályzat kifejezetten *utasításos* küldésről beszél (ill. a szakszervezet részéről határozattal történő kijelölésről, ami e *szempontból* az utasítással egyenértékű). Erre való tekintettel nyilvánvaló, hogy a szovjet munkajogban az *utasításhoz* (a határozathoz) *kell magát tartania* a küldöttnek még akkor is, ha egyénileg másként vélekedik. Ezért tehát alaposnak látszik az a következtetés, hogy a munkaügyi vitabizottságba küldött személy (személyek) a küldő *képviselője*, mégpedig *közvetlen* képviselője, mivel kifejezetten annak *nevében* jár el. Nálunk viszont kizárólag a *törvényesség* követelményét tarthatja szemelőtt a küldött akkor is, ha a küldő meg kívánná kötni a kezét.[27] A különbség tehát az, hogy a szovjet jogban a *küldő*, nálunk a *küldött* köteles a törvényesség követelményét legjobb belátása szerint érvényesíteni az ügy eldöntésével kapcsolatban. Mivel az következik mindebből, hogy a képviselők működése a munkaügyi vitabizottságban szorosan a munkajogviszonyhoz tapadó ténykedés, ezért feltűnik, hogy ugyanakkor a szovjet jog a munkáltatói utasítási jog terjedelmének meghatározása során az utasítási jogot a *munkaköri feladat* konkrét megállapítására szűkíti le, illetve a megengedett kivételek között az irodalom sem említi a dolgozó utasíthatóságát a munkaügyi vita-bizottságban végzendő munkára.[28]

Továbbmenve, de még mindig a munkaügyi viták szovjet jogi eldöntésének elsőfokú szerveiről szólva, utalnunk kell arra is, hogy nagyobb vállalatoknál, ott, ahol műhelyi szakszervezeti bizottság működik, elsőfokú fórumként szervezhető műhelyi munkaügyi vitabizottság a szakszervezet és a vállalat *megállapodása* alapján.[29] Ha ez a szerv az elsőfokú fórum, akkor az összüzemi munkaügyi vitabizottság (a fentiekben e fórumot említettük vita-bizottságként), mintegy plusz fóruma (lásd lentebb) a munkaügyi viták eldöntésének. Az olyan vállalatokban pedig, ahol 25 főnél kevesebb a szakszervezeti tagok száma és szakszervezeti bizottság nem működik, ott a mi szakszervezeti bizalminknak megfelelő *szakszervezeti szervezőből* és a *vállalati igazgatóból* álló bizottság rendelkezik elsőfokú hatáskörrel a munkaügyi viták megvizsgálására.[30]

Ami a *hatáskör* kérdését illeti, N. G. Alexandrov a tételes szabályozás alapján úgy jelöli meg a munkaügyi vita-bizottság (beleértve a műhelyi vita-bizottságot, valamint a szakszervezeti szervező és az igazgató által alkotott vitabizottságot is) hatáskörét, hogy elsődlegesen hozzátartozik minden olyan munkaügyi vita megvizsgálása, amely a vállalat és a dolgozó között keletkezik a szolgálati úton eldöntendő viták, valamint azon ügyek kivételével, amelyekben a dolgozó közvetlenül a bírósághoz fordulhat.[31]

A műhelyi munkaügyi vita-bizottság hatásköre — kevés kivétellel — azonos a vállalati (összüzemi) vita-bizottság hatáskörével, amikor utóbbi elsőfokú szervként jár el. A műhelyi vita-bizottság hatásköréből azonban kivették a műhelyi érdekeknél szélesebb érdekeltségű vitákat, nevezetesen a kérdéses üzemből másikba való áthelyezésből, a létszámcsökkentéssel kapcsolatos elbocsátásból eredő vitákat stb.[32] Ilyen ügyekben a vállalati vita-bizottság jár el. Azokban a vállalatokban, ahol működik műhelyi vita-bizottság, a vállalati vita-bizottság vizsgálja

[24] A Szabályzat II/6. pontjában említett: prikaz-szó elsődleges értelme: konkrét parancs. Ezt a kifejezést szinonímaként lehet használni a magyar „utasítás" kifejezéssel, mivel a munkajogban a konkrét parancsok alapvetően a munkáltató utasításával írhatók elő.

[25] A probléma ezen oldalának miként megoldására nézve a rendelkezésre álló szovjet joganyag és irodalom nem ad felvilágosítást.

[26] Vö. a 7. sz. lábjegyzetben jelzett irodalommal.

[27] Az egyeztető bizottsági tagoknak e minőségükben kifejtett ténykedését a munkajogviszonyuk alapján őket terhelő kötelezettségek teljesítésétől (ill. az abból származó jogaik gyakorlásától) ugyanígy határolja el Weltner professzor is. (Vö. a 22. lábjegyzetben jelzett hivatkozással.) Ugyanilyen éles határvonalat húz egy Legfelsőbb bírósági állásfoglalás is (L. Bírósági Határozatok 1957. 1. sz. PK. 423. sz.) a munkaköri feladat teljesítése, ill. az egyeztető bizottsági ténykedés között, amikor az EB. tagjainak felelősségét lényegében polgári jogi síkra korlátozza.

[28] L. pl. N. G. Alekszandrov: Trudovoe pravootnosenie, Moszkva, 1948. 266—298. old.

[29] L. a Szabályzat II/5. pont, 3. bek., valamint A. E. Pasersztnyik: I. m. 29. oldal.

[30] L. a Szabályzat II/7. pontját.

[31] Vö.: N. G. Alekszandrov: I. m. 333. old. — Szolgálati útra tartoznak a Szabályzat 1. sz. mellékletében taxative felsorolt felelős beosztású dolgozók elbocsátásával, más munkára helyezésével és fegyelmi felelősségre vonásával kapcsolatos viták (a Szabályzat 33. pontja) — közvetlenül bíróság elé tartoznak pl. a szakszervezet egyetértésével elbocsátott személyek, a szakszervezet által alkalmazott személyek, a bedolgozók stb. vitái. (N. G. Alekszandrov: Uo.) — A Szabályzat 11. pontja egyébként hat pontban sorolja fel a vita-bizottság hatásköréből kivett vitákat.

[32] L. a Szabályzat V/25. pontját.

meg a műhelyi vita-bizottság előtt megállapodás hiányában el nem döntött ügyeket, valamint a műhelybizottságnak az érdekelt dolgozó által megfellebbezett döntéseit.[33] A fentiekben azért neveztük a vállalati munkaügyi vita-bizottságnak a *műhelyi vita-bizottsághoz viszonyított* hatáskörét ill. ezzel kapcsolatban magát a szervet plusz fórumnak, mivel arról a kérdésről, hogy ily esetben más természetű-e a bizottság eljárása, különösen határozathozatalának módja, sem az irodalom nem szól. Ugyanakkor az a lehetőség, hogy a vállalati vita-bizottság mint másodfokon eljáró szerv-egyeztető jellegéből kifolyólag-esetleg nem fog tudni döntést hozni ill. az általa hozott döntés megfellebbezhetősége[34] — arra vall, hogy közbeiktatott szerv (plusz fórum) a munkaügyi viták eldöntésének folyamatában. Ezen közbeiktatásának nemcsak értelmet ad az a körülmény, hogy nem hagyható ki a viták megvizsgálásának folyamatából (a vita végeredményben a *vállalat* keretei között merült fel és a paritásos elv azt kívánja, hogy *vállalati* vitafórumot ne kerüljenek meg), hanem hasznosnak is tekinthető ez a közbeiktatása, mert növeli a lehetőségét annak, hogy a vállalaton belül sikerül összeegyeztetni a vitás álláspontokat. Ilymódon a vállalati vita-bizottság másodfokú vita-fórumként való beiktatása a munkaügyi viták eldöntésének folyamatába, további megnyilvánulása a vállalati munkaügyi bizottságok következetesen békéltető, ill. paritásos jellegének.

2. A szovjet munkaügyi eljárásban a Szabályzat olyan újdonságot honosított meg az üzemi szakszervezeti bizottságnak másodfokú vita-fórummá minősítésével, ami kifejezi, ill. még fokozottabban lehetővé teszi a dolgozó tömegeknek a vállalati igazgatásba, közelebbről vitáik intézésébe való bevonását.

[33] L. a Szabályzat V/26. pontját.

[34] L. a Szabályzat V/27. pont 2. bekezdését. Mivel a Szabályzat e rendelkezése nem szól arról, hogy mi az ügy jogi sorsa akkor, ha a vállalati munkaügyi vita-bizottság megállapodásra jutott (tehát döntést hozott), nem lehet következtetni – argumentum a contrario! – arra, hogy ilyen esetben a döntés nem fellebbezhető meg. A Szabályzat VI 28. pont b) alpontja ugyanis kivételre utalás nélkül megfellebbezhetőnek nyilvánítja a vállalati munkaügyi vita-bizottság minden döntését.

N. G. Alexandrov a szakszervezeti bizottságnak másodfokú vita-fórummá alakítását a XX. és XXI. Pártkongresszus határozatainak megvalósítását célzó intézkedésként említi e területen.[35]

A szocialista üzemi demokrácia ilyen továbbfejlesztésének jelentősége akkor tűnik szembe, ha a szakszervezeti bizottságnak a munkaügyi viták intézése körében biztosított hatáskörét vizsgáljuk. Ennek lényegét N. G. Alexandrov abban foglalja össze, hogy a szakszervezeti bizottság az egyéni munkaügyi viták tekintetében jogot nyert arra, hogy a *vezetőségre kötelező* határozatokat hozzon a viták érdemében. Ezzel — mondja — jelentősen megerősödtek a szakszervezet pozíciói a dolgozók közvetlen érdekvédelme területén, de egyszersmind a szocialista törvényesség biztosításában játszott szerepük is megnövekedett.[36]

Az üzemi (helyi) szakszervezeti bizottság *hatásköre* az egyéni munkaügyi viták *másodfokú* megvizsgálására terjed ki a következő esetekben: *1.* ha a munkaügyi vita-bizottság (vállalati) nem tudott dönteni, *2.* ha az érdekelt dolgozó nincs megelégedve a munkaügyi vita-bizottság döntésével és megfellebbezi azt. Ilymódon két csoportra oszthatók azok az aktusok, amelyekkel a szakszervezeti bizottság elé vihető az ügy. Egyrészt az előző fórumon befejezetlenül maradt ügyekkel kapcsolatban megvizsgálja a dolgozó *bejelentéseit* (a szovjet jogban nem automatikusan kerül továbbításra az ügy, mint hazai jogunkban, hanem *külön bejelentés* — zajavlenie — szükséges a szakszervezeti bizottság eljárásához), másrészt az elsőfokon hozott döntések megfellebbezésével (zsaloba) foglalkozik. A fellebbezések érdemi megvizsgálásával kapcsolatban mint második (harmadik) fórum, a szakszervezeti bizottság jogosult helybenhagyni és megváltoztatni a munkaügyi vita-bizottság döntését és az utóbbi esetben új érdemi határozatot hozni.[37]

[35] Vö.: N. G. Alekszandrov: I. m. 339. oldal.

[36] Uo.

[37] L. a Szabályzat VI/29. pontját. Itt jegyzem meg, hogy a Szabályzat mindvégig következetesen a vita-bizottság *döntéséről* (resenie), ill. a szakszervezeti bizottság *határozatáról* (posztanovlenie) beszél.

A határozathozatallal kapcsolatban akár bejelentés, akár fellebbezés folytán foglalkozik az ügygyel, előzetes követelmény (előfeltétel) az érdekelt dolgozó meghallgatása, valamint a vezetőség javaslatának kikérése. A határozattal szemben támasztott, mintegy tartalmi követelmény pedig az, hogy az megfeleljen az ügy tényleges körülményeinek és hogy a hatályos jogszabályokon, ill. szerződéseken alapuljon.[38] Az e követelményeknek megfelelően hozott határozat a vállalatra nézve *kötelező és végrehajtható*, amennyiben a vezetőség nem fordul a határozat hatálytalanítása végett a bírósághoz.[39] Érdekes ezzel kapcsolatban a Szabályzatnak az a rendelkezése, ami a gyakorlatban problémát is okozott. Eszerint a vállalat csak akkor támadhatja meg bírósági úton a szakszervezeti bizottság határozatát, ha úgy véli, hogy az a *hatályos joggal* ellentétben van.[40] V. J. Nyikityinszkij vetette fel az ezzel kapcsolatos problémát olyként, vajon minden esetben a bírósághoz fordulhat-e a vállalat, ha nem ért egyet az üzemi bizottság határozatával?[41] Itt tehát az a kérdés, vajon kizárólag szorosan vett jogsértés (tényleges vagy vélt) szolgálhat-e fellebbezési alapul a vállalat számára, vagy ezenkívül a tényállás helytelen megállapítása is. V. J. Nyikityinszkij-el szemben N. G. Alexandrov itt nem lát problémát; megállapítása arra enged következtetni, hogy szerinte csakis az előbbi esetben megalapozott a vállalat fellebbezése.[42] Ezzel szemben az érdekelt dolgozót a Szabályzat feljogosítja arra, hogy *bármely okból* megtámadhassa bíróság előtt a szakszervezeti bizottság határozatát (pl. akkor, ha a határozat helytelenül megállapított tényálláson alapul).[43]

[38] A Szabályzat VI/29. pont 2. bek. azt mondja, hogy a munkaügyi vita-bizottság döntése elleni *fellebbezés* kapcsán meg kell hallgatni a *vállalat* véleményét; a 30. pontban pedig arról van szó, hogy a szakszervezeti bizottság a *bejelentések* megvizsgálásával kapcsolatban köteles kikérni a vállalatnak az ügyre vonatkozó javaslatát is. A Szabályzat e pontja állítja fel a törvényesség betartására vonatkozó követelményt is.

[39] L. a Szabályzat VIII/35–37. pontját.

[40] L. a Szabályzat VI 32. pontját.

[41] Vö. A munkaügyi viták eldöntésének új rendjéről *rendezett vita anyagával*. SZGP. 1957. 7. sz. 129. old.

[42] Vö.: N. G. Alekszandrov: I. m. 340. oldal.

[43] L. a Szabályzat VI/31. pontját.

Érdekes és újszerű szabálya a szovjet munkajogi eljárásnak az is, hogy a szakszervezeti bizottság hatáskörébe tartozik — a dolgozó bejelentésein, -ill. fellebbezésein kívül — a munkaügyi vita-bizottság jogerős döntéseinek a *végrehajtásában* való közreműködés a végrehajtási lap (záradék) erejével bíró igazolás kiadása formájában.[44] A kényszer-végrehajtáshoz szükséges ezen igazolás kiadásához azonban nem szükséges a szakszervezeti bizottságnak mint *egésznek* a külön határozata, mert a munkaügyi vita-bizottság döntése nem igényel semmiféle jóváhagyást vagy megerősítést; a szakszervezeti bizottság elnökének, titkárának vagy utóbbi helyettesének egyszerű intézkedésével kiadható a végrehajtáshoz szükséges igazolás. Ezzel kapcsolatban említésre méltó Alexandrov és Epstein vitája. Epsteinnek azt a felfogását, ami szerint a végrehajthatóság igazolása a szakszervezeti bizottság plénumának hatáskörébe tartozik, Alexandrov azzal veti el, hogy az nem alapul a tételes jogon és egyébként is bürokráciához, valamint a munkaügyi vita-bizottság döntései tekintélyének megtépázásához vezetne annak alkalmazása. Ugyanakkor — mint egy más kérdést — felveti Alexandrov annak a gondolatát, nem kellene-e a szakszervezeti bizottság elnökének jogot biztosítani arra, hogy *megóvja* a szakszervezeti bizottságnál a munkaügyi vita-bizottság jogerőre emelkedett határozatát, ha azt törvénytelennek találja.[45]

A fentiekből kitűnik, hogy a szovjet munkajogban a vállalati szakszervezeti bizottságnak olyan eljárásjogi hatásköre van, amelyhez *hasonló* szerepet nálunk a TEB. játszik a munkaügyi viták eldöntésében. Lényeges különbség van azonban közöttük elsősorban a tekintetben, hogy a szakszervezeti bizottságnak vita-fórummá nyilvánításával sok olyan nehézségtől szabadult meg a szovjet munkajogi eljárás, amitől a TEB. nálunk — helyzeténél fogva — nem mentesülhet: a vita felmerülésének helyén van, s így közvetlenül minden összefüggésében, előzményében tökéletesen megismerheti az ügyet. Az ügynek olyan perdöntő jelentőségű oldalait könnyűszerrel feltárhatja, vagy éppen eleve ismerheti, amelyek egy kívülálló szerv számára nemcsak nem deríthetők esetleg fel, hanem lényeges voltuk éppenséggel nem is kerül előtérbe. Mindennek ellenére nem utolsó fórum a szakszervezeti bizottság, miként nálunk a TEB. az ügyek jelentős csoportjára nézve. Az a további különbség tehát, hogy a szakszervezeti bizottság által hozott határozatok (a szolgálati úton eldöntendő viták[46] kis csoportjának kivételével) bíróság elé vihetők, jelentősen tovább növeli a dolgozók munkaügyi jogosítványainak eljárásjogi garanciáit. Ilymódon a szakszervezeti bizottságnak vita-fórum rangjára emelése nemcsak azt jelenti, hogy tovább mélyült a szocialista munkajogi eljárás azon elvének gyakorlati jelentősége, ami szerint a vitákat a *felmerülés helyén* kell megvizsgálni, hanem azt is, hogy mindez közvetve a dolgozók *részvételi jogainak* kiszélesítése révén valósult meg.

II. A szovjet munkajogban figyelemreméltó a munkaügyi eljárás *határidőinek* szabályozása is.[47] E kérdés vizsgálatánál mindenekelőtt az tűnik szembe, hogy az elsőfokú vita-fórumhoz a bejelentések beadásának általában nincs megszabott határideje.[48] Ezen általános szabály alól bizonyos fokig csak a *pénzkövetelések* érvényesítésével kapcsolatban van kivétel. Ezen a körön belül is, tehát a pénzkövetelések érvényesíthetősége tekintetében is különbség van azonban a kifejezetten vagyoni jellegű szolgáltatások és a fel nem használt, de pénzformában visszamenőleg követelhető szabadság érvényesítésének határidői között. A Szabályzat ezzel kapcsolatban azt mondja, hogy a munkaügyi vita-bizottságnak pénzkövetelések elismerésével kapcsolatban arra van joga, hogy megítélje a dolgozó követelését a bejelentést megelőző időre, de 3 havi követelés összegénél *nem nagyobb* mértékben, illetőleg a fel nem használt szabadság megváltása kérdésében pedig csak az *utóbbi* két évet számíthatja be.[49] Minthogy a Szabályzat a felhasználatlan szabadság megváltása kérdésében a bejelentéstől számított „utóbbi két évről" beszél, N. G. Alexandrov azt bizonyos vonatkozásban közvetetten megállapított *kereseti határidőként* fogja fel. Ezzel kapcsolatban azonban Alexandrov arra a következtetésre

[44] L. a Szabályzat VIII/36–37. pontját. – Megjegyezzük, hogy a Szabályzat e két pontja arra az esetre vonatkozik, ha a vállalat nem hajtja végre a 35. pontban előírt 10 napos (ill. a döntésben vagy a határozatban megjelölt más) határidő leteltével a rá nézve kötelező döntést, ill. határozatot. A szakszervezeti bizottságnak a végrehajtásban való fent említett közreműködése tehát csak a *vállalat* keretei között működő vita-fórumok határozatára vonatkozik. (Magát a végrehajtást ilyenkor is a bírósági végrehajtó végzi – l. a Szabályzat 39. pontját). – Ugyancsak szükséges megjegyezni, hogy a Szabályzat nem szól a szolgálati úton hozott döntések kötelező végrehajtásáról akkor, ha a vita szolgálati útra tartozik, jóllehet a Szabályzat VII/34. pontja ily esetben is rövid határidőt állapít meg, illetőleg a felettes szerv kötelezettségévé teszi az ügy érdemének megfelelő intézkedést. Ezt azonban V. M. Zilbernyik nem találja kielégítőnek, mert hiányolja, hogy a Szabályzat nem rendelkezik a szolgálati úton hozott döntések kötelező végrehajtásáról. (Utóbbit l. a 41. lábjegyzetben jelzett helyen.)

[45] N. G. Alekszandrov: I. m. 341. old.

[46] A munkaügyi viták szolgálati úton történő eldöntésével kapcsolatban N. G. Alekszandrov célszerűnek tartja azon személyek körének csökkenését, akiknek vitái szolgálati útra tartoznak. Ezt az elgondolását azzal indokolja, hogy „az alkalmazottak és mérnök-technikus dolgozók jelentős csoportja részére lehetővé tenné ez jogaik védelmének fokozását" (N. G. Alekszandrov: I. m. 347–348. old. 1. sz. lábjegyzet). Ezen elgondolás megértéséhez hozzátartozik annak a szovjet munkajogi rendelkezésnek a bemutatása, ami szerint nem egyszerűen a *vezető állásúak* vitái tartoznak szolgálati útra (vö. a 31. sz. lábjegyzet), hanem a felelős beosztású dolgozók vitái; ezek köre pedig szélesebbnek tűnik a vezető állásúak körénél. Ugyanakkor a felelős beosztású személyek ezen körének *szolgálati útra nem tartozó* vitái – etekintetben lényeges eltérés mutatkozik a mi jogunkhoz viszonyítva – az *általános szabályok szerint* döntendők el. (Vö. A. E. Pasersztnyik: I. m. 70–73. old.)

[47] A szovjet munkajogban az eljárási határidők legújabb szabályozása lényeges újítást hozott. A leglényegesebbnek talán az a változás tekinthető, ami szerint – csekély kivételtől eltekintve – a vita megindítására nézve nem köti határidő a dolgozót. Mivel tehát a Szabályzat a viták elévülési határidőit nem illetve csak egészen szűk körben szabályozza (l. fent) a szovjet irodalomban bizonyos idegenkedéssel fogadták ezt az újítást. D. V. Svejcer a Szabályzat e részének bírálatára egy tanulmányt szánt (Az elévülési határidő kérdése munkaügyi vitáknál – SZGP. 1959. 11. sz. 105–108. old.), amelyben a kérdés szabályozását történeti fejlődésben is bemutatva, azon elvi okból bírálja a Szabályzatnak ezt az újítását, hogy nem veszi figyelembe: „A rövid kereseti határidők fegyelmezik az embereket, szigorúan rászorítják őket kötelezettségeik teljesítésére . . ., a munkaügyi viták tartós kereseti határidői hosszú ideig bizonytalanságban tartják nemcsak a vitatkozó felek viszonyát, hanem gyakran harmadik személyek érdekét is sértik. Az elbocsátott dolgozó visszahelyezése iránti kérelme pl. érinti a helyette felvett dolgozó érdekét is." (I. m. 107. old.)

[48] Vö.: N. G. Alekszandrov: I. m. 107. oldal.

[49] L. a Szabályzat 21. pontját.

jut, hogy az a dolgozó, aki megszüntette az adott vállalattal fennálló munkaviszonyát, nincs semmiféle határidővel korlátozva a vállalattal szemben fennálló szabadság-megváltási követelésében,[50] tehát ez a határidő is nemcsak közvetetten, hanem — egyben — csak feltételesen fogható fel kereseti határidőként.

Mivel a szabályzatnak az egyéb pénzkövetelésekkel kapcsolatban nincs olyan megkötése, ami szerint azok csak az *utóbbi* (a bejelentést *közvetlenül* megelőző) 3 hónapra nézve volnának kielégíthetők, ezért azok — mint Alexandrov mondja — a bejelentés átadását megelőző *bármely* három hónapra nézve megítélhetők, függetlenül attól, mennyi idő telt el a kérdéses összeghez való jog keletkezése és a dolgozónak a munkaügyi vita-bizottsághoz fordulása időpontja között. Ezekben az esetekben is — mondja — érdekelt azonban a dolgozó, hogy ne késlekedjen a bejelentéssel, amennyiben az őt megillető vitás összeg három hónapnál hosszabb időre járna.[51]

Abban az esetben azonban, ha a munkaügyi vita megvizsgálására elsődlegesen a *műhelyi* munkaügyi vita-bizottság illetékes, akkor a vállalati munkaügyi vita-bizottsághoz fordulásnak már záros határideje van. Ilyenkor a bejelentést *tíz nap alatt* kell eszközölni a műhelyi vita-bizottság ülésén készített jegyzőkönyv egy példányának a dolgozó részére való kézbesítésétől számítva.[52]

Ami a munkaügyi vita-bizottság döntésének meghozatalára vonatkozó határidőt illeti, még a magyar szabályozásnál is határozottabb megszorítással találkozunk. A nálunk előírt nyolc napos határidővel szemben a bizottság *öt nap* alatt köteles megvizsgálni a vitát a szovjet jog szerint. Az elsőfokú határozat *megfellebbezésére* megállapított határidő is a magyar szabályozás által előírt nyolcnapos határidő körül mozog, amennyiben erre tíz napot ír elő a szabályzat.[53] Érdekes, hogy nálunk nincsen arra nézve kifejezett rendelkezés, hogy a fellebbezési határidő kimenthető-e. Bár az irodalomban ezt a határidőt a Mt. 145. §. analógiájára kimenthetőnek tartják,[54] a szovjet jog a megállapított tíz nap tekintetében azt *kifejezetten* is lehetővé teszi. Az elsőfokú határozat megfellebbezésére megállapított ezen tíz napos határidőt is az elsőfokú döntés (ill. a bizottsági ülés) jegyzőkönyvének átadásától kell számítani, amire pedig külön három napot ad a Szabályzat.[55]

A másodfokú fórumnak, amennyiben ez a szakszervezeti bizottság, (ha a vállalati vita-bizottság a másodfokú fórum, annak eljárására nézve e szempontból nem állapítottak meg külön határidőt), az eljárást *hét nap* alatt kell befejeznie, tehát határozatot hoznia,[56] szemben a mi területi egyeztető bizottságainknak, mint másodfokú szerveknek az eljárására megállapított 15 napos határidővel.

Érdekes a jogerős határozatok *végrehajtására* megállapított határidők szabályozása is. Az elsőfokú határozat végrehajtására, amiképpen annak megfellebbezésére is, tíz-tíz napot állapít meg a Szabályzat. Ugyanakkor a végrehajtás tíz napos határideje *nem feltétlen* szabály, mert a bizottság (vita- ill. szakszervezeti) a döntésben (határozatban) a végrehajtásra nézve *más határidőt* is megállapíthat, ha a körülmények az ő megítélése szerint ezt megkívánják.[57] Ezzel kapcsolatban felvetődött a kérdés, hogy a végrehajtásra megállapított határidő *rövidebben* megállapítható-e, mint a fellebbezés határideje,[58] minthogy az elsőfokú döntés, sőt a szakszervezeti bizottság másodfokon hozott határozata is, megfellebbezhető.

Igen érdekes a bírói eljárás határidőinek megállapítása is. Bár a bírói eljárás nem tekinthető sajátosan munkaügyi eljárásnak, (ezért ezt a fentiekben nem is vizsgáltuk), mégis figyelemreméltó a bírói (munkaügyi peres) eljárás határidőinek szabályozása témánk keretében is annyiban, amennyiben speciális (munkajogi igényekhez szabott) határidők ezek; enynyiben tehát említést érdemelnek azok a szorosan vett munkaügyi eljárás vizsgálatánál is. Eltérően a mi polgári eljárásjogunktól, a szovjet jogban rövid határidőhöz van kötve egyrészt a dolgozó az ügy bíróság elé vitele tekintetében, másrészt a bíróság is a döntés meghozatala, sőt annak közlése tekintetében is. Egyaránt tíz napos határidőt írtak elő a bírósági kereset benyújtására a szakszervezeti bizottság határozata, illetőleg a szakszervezeti bizalmi és a vállalati igazgatóból álló bizottság döntése ellen, valamint akkor, ha a dolgozó közvetlenül is a bírósághoz fordulhat.[59] E tíz napos határidő alól csak a szakszervezeti bizottság jóváhagyásával elbocsátott dolgozók számára van kivétel, amennyiben az ilyen vita egy hónapig érvényesíthető közvetlenül bíróság előtt.[60] Ezekre a határidőkre nézve is áll a szovjet munkajogi eljárás általánosnak tekinthető szabálya: az ilyen határidő lekésése kimenthető.[61] A szovjet bíróság *döntésének meghozatalára* éppen olyan rövid határidőt állapítottak meg, miként a szakszervezeti bizottság döntésének meghozatalára (7 napot). A döntés közlésére nézve további 3 nap áll a bíróság rendelkezésére. A bírói ítélet megfellebbezésére általában 15, illetőleg néhány köztársaságban 10 napot biztosítottak a feleknek.[62]

Külön említésre méltó, hazai jogunktól lényegesen eltérő *a felügyeleti* szerv eljárásának (a viták szolgálati úton történő eldöntésének) határidőkkel történő megkötése. Amíg nálunk a felügyeleti szerv eljárása az *államigazgatási eljárás* általános szabályai szerint történik és ezért az államigazgatási szervhez benyújtott bejelentések elintézésének csupán 30 napos határideje köti a felügyeleti szer-

[50] Vö.: N. G. Alekszandrov: I. m. 334. 1–2. lábjegyzet.
[51] Uo. 335. old.
[52] L. a Szabályzat V/26. pontját.
[53] A Szabályzat V/27. pontja szerint akár a műhelyi, akár a vállalati vita-bizottság döntött elsőfokon, a döntés megfellebbezésére 10 nap áll az érdekeltek rendelkezésére.
[54] Vö.: Trócsányi: A határidők szabályozása. Munkaügyi Szemle. 1957. 8. sz. 33. old.
[55] A Szabályzat IV/22. pontjának második bekezdése ilyen kifejezett kézbesítési határidőt csak a munkaügyi vita-bizottság döntésével kapcsolatban állapít meg.
[56] L. a Szabályzat VI/28. pont 2. bekezdését.
[57] L. a Szabályzat VIII/35. pontját.
[58] Ezt a kérdést Sz. Sz. Karinszkij vetette fel a Szabályzat megvitatása alkalmából. (Vö. a 41. lábjegyzetben jelzett irodalommal).
[59] Vö.: N. G. Alekszandrov: I. m. 343. oldal.
[60] Uo.
[61] Uo.
[62] Uo. 344–345. old.

vet,[63] addig a szovjet jogban speciális, tehát végeredményben *munkajoginak* tekinthető kötött határidő terheli a felettes szervet is. Eljárására nézve öt napos határidőt ír elő a Szabályzat, s ugyanakkor kötelezi a felettes szervet a döntés végrehajtását jelentő *intézkedések megtételére is.*[64]

[63] L. az 1957. IV. tv. — Toldi: Az államigazgatási eljárás általános szabályai. Bp. 1957. 84. old.
[64] Vö. a 44. sz. lábjegyzetben mondottakkal.

A fentiekben vázolt Szabályzatból kiderül az, hogy a szovjet jogalkotó a munkajog sajátosságaival következetesen számol a határidők megállapításánál is: alapelvként veszi figyelembe a szocialista munkajogi eljárással szemben támasztott követelményeket (főként a viták gyors eldöntésének követelményét) még az egyes vita-fórumok (bíróság, felettes államigazgatási szerv) általános működési szabályainak rovására is. E következetesség eredményeként a munkaügyi viták eldöntésének eljárása a vállalaton belüli (vita-bizottság, szakszervezeti bizottság) és az azon kívüli (a bíróság mellett ilyennek tekinthető — mint vita-fórum — a szolgálati úton eljáró felettes szerv is) vita-fórumok tekintetében egyaránt — a lehetőséghez mérten — közeledett egymáshoz, illetve egységessé lett.

Román László

JOGIRODALOM

*Jelentős monográfia a szocialista jogalkotásról és a kibernetika felhasználásáról a törvényhozásban**

D. A. Kerimov professzor neve nem ismeretlen a magyar jogászság előtt sem. A leningrádi egyetem állam- és jogelméleti tanszékvezetőjének széleskörű publikációi már eddig is nagy figyelemben részesültek hazánkban, de tegyük hozzá, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban és más, elsősorban a szocialista országokban közzétett értekezései révén egyike azoknak a szovjet jogtudósoknak, kinek munkássága a legszélesebb körben ismeretes.

Ezúttal egyik legújabb munkájával szeretnénk megismertetni az érdeklődő jogászokat.

A szocialista jogirodalomban mind ez ideig inkább foglalkoztak a jogforrás és a jogalkalmazás kérdéseivel, sem mint magával a jogalkotás problémájával, mely ezekkel szoros összefüggésben van és amelynek elméleti kimunkálása nagyon is gyakorlati jelentőségű és sok vitaponton keresztül vezet el a megfelelő megoldásig. D. A. Kerimov professzor könyve ezen az úton jelentős határkő, mely elsősorban a filozófiai alapok lerakásában mutatkozik maradandónak, amint ezt e monográfiával kapcsolatos eddig megjelent recenziók is leszögezték.

A hét fejezetből álló mű ezért foglalkozik mindjárt bevezető fejezetében a jogalkotás problémáival úgy, hogy azokat a szabadság és a szükségszerűség kategóriáinak fényében veszi vizsgálat alá.

Amikor kitűnő kifejtését adja e kategóriák igaz, tehát marxista értelmének, arra a következtetésre jut, hogy a szabadságról és a szükségszerűségről vallott e helyes nézetek nagy szerepet játszanak magának a jogalkotás lényegének megértésében, annak a társadalmi életben betöltött szerepének meghatározásában. Az uralkodó osztály jogalkotásra irányuló tudata és akarata a társadalmi élet anyagi feltételei által meghatározott; szabad és valóban tudományos jogalkotás csakis a szükségszerűség felismerésén alapulhat. A jog tehát annyiban válhat a szabadság megvalósítójává, amennyiben az kifejezi a társadalmi fejlődést, a szükségszerűséget.

Ismeretes, hogy a polgári jogfilozófia mennyire törekszik jogalkotási élméletének kifejtése kapcsán is a maga jogát „örröknek" feltüntetni. Elég utalnunk csak a Merkel—Kelsen féle joglépcső elméletre, amely e cél érdekében azt tanítja, hogy a jog világából és annak vizsgálatából ki kell kapcsolni minden politikai, szociológiai és etikai (!) elvet is, aminek következtében nem marad más hátra, mint a normák funkcionális összefüggéseinek vizsgálata. Ennek a bizonyos norma-logikának az alaptörvénye: a beszámítás, ami pedig nem más, mint a jogkövetkezmények hozzárendelése a jogi előfeltételekhez. Kelsen jogrendszerének alapfogalma: az ún. delegáció, amely szerint a jogtételek egysége nem áll másból, minthogy vagy egymásra utalnak, vagy mindkettőt egy magasabb jogszabály delegálja. A delegált szabály konkretizálása a delegáló szabálynak. Ennek a delegációnak az „épülete" a jogi piramis, amely abból áll e lépcsőelmélet szerint, hogy az általános szabályok delegálják a jogszabályokat. E piramis csúcsa a feltételezett hypotetikus alapnorma, amelynek feltételezését Kelsen — jellemzően — transzcendentál logikai természetjognak nevezett el.

Ez az elmélet ideológiai alapjaiban nem sokban különbözik a stammleri „helyes jogtól", amely azt annak egységében és rendezettségében látja, és amely nem egyéb, mint egy olyan akarat — ugyancsak jellemzően — amely sérthetetlen, szuverén s amely „egybeköti" az embereket. Persze mindkét elmélet szembetűnően hamis tanítást nyújt, különösen a forma és a tartalom fogalmainak szétválasztásában.

A bírói anarchizmust megengedő szabadjogi iskola és az ezzel szoros kapcsolatot felmutató szociológiai iskolák hiábavaló törekvései is arra irányulnak, hogy az uralkodó osztályok érdekeinek megfelelően, hol ún. lágy vagy engedő jogot kívánnak, hol pedig olyan „kiegészítő" tényezőket sorakoztatnak fel céljaik érdekében, mint éppen az alkalmazási, technikai tradíciókat, no meg azt az ideológiát, amely e burzsoá jogászi gondolkodás irracionális „mélyén" van.

Mindezt azért bocsájtottuk előre, mert Kerimov professzor érintve a jogalkalmazást is, foglalkozik a szubjektív faktor szerepével, kiindulva abból, hogy a szocialista jog forradalmi eszköze lévén a tár-

* D. A. Kerimov: Szvoboda, pravo i zakonnoszty v szocialisztícseszkom obcsesztve, Moszkva, Goszidat, 1960. 223 old.

sadalom átalakításának, szolgálja a társadalom és annak minden tagja tényleges szabadságának erősítését. Ebben a szubjektív faktornak is egyre nagyobb szerepe van, s amely ezzel arányosan nő: annál szabadabb, mennél jobban és mélyebben fejezi ki és ismeri fel az objektív törvényszerűségeket. Így tehát a szabadság nemcsak a természet feletti uralmát jelenti az embernek, hanem az önmaga feletti uralmát is. Szabadsága azáltal valósulhat meg — írja —, ha maga az a társadalom, amelyben él, szintén szabad.

A szabadságról, mint a tudományos törvényalkotás megvalósulásának feltételéről értekezve szerzőnk igen nagy gyakorlati jelentőséget tulajdonít az osztály vagy az egész nép állami akarattá képződése folyamatának. A jogalkotás ugyanis függ azon konkrét történelmi, mindenekelőtt pedig a gazdasági feltételektől, amelyek közepette a jog megvalósul. Ezért vizsgálja kitűnő szisztematizáló készséggel azokat az általános vonásokat is, amelyek jellemzők a burzsoá és a szocialista jogalkotásban.

E fejtegetései után mutat rá arra, hogy a népi tömegek forradalmi tevékenységének megszületése teremtette meg a nép valóban demokratikus jogait és kötelezettségeit, megteremtve mindazokat a feltételeket, amelyek a szükségszerűség felismerésére szolgálnak. A társadalom objektív törvényeinek nemcsak a tartalma változott meg, hanem a hatása, formája is; a spontaneitás helyét elfoglalta a tervszerűség. Ezzel egyidejűleg a szocialista tulajdon is kialakult, megerősödik az általános gazdasági érdekeknek egyéni, csoport vagy társadalmi szervezettsége. Ez teremti meg a feltételét nemcsak a reális lehetőségeknek, hanem az objektív törvényeknek az egész társadalom érdekében való szükségszerű, tudatos, tudományos felhasználását is. Ettől kezdve alakítja az ember tudatosan saját történelmét és lesz saját létének alkotója. Az objektív törvényszerűségek tudományos felismerése alapján a szocialista társadalom millióinak kollektívája tudatos tevékenysége alapján megszervezi és tervszerűen uralma alá hajtja a természet és a társadalom erőit.

Azért, hogy az adott lehetőségek eredmények formájában is a valóságban realizálódjanak, nemcsak az objektív törvények hatását kell felismerni, hanem mozgósítani kell és meg kell szervezni a népi tömegeket ezek gyakorlati felhasználására. Ezek felismerése biztosítja ugyanis a társadalom fejlődését, amely csak a kollektív összefogás alapján lehetséges.

A kommunista párt vezeti és egyesíti az állami és a társadalmi szervezeteket, hatalmas szervező, nevelő munkával a tömegek körében, rendszeresen harcolva a tudatosság növekedéséért, a politikai és kulturális felemelkedésért, mozgósít az aktív részvételre a kommunizmus építésének minden területén. A szovjet embereknek e tudatos részvétele a kommunizmus építésében az a forma, amelyben megvalósul valamennyiök szabadsága. Ennek eredményeként az új társadalom emberei saját életük kovácsaivá lettek, önmaguk irányítják állami életüket, és szabályozzák egymásközti viszonyaikat. Ez annál inkább valósulhat meg, mennél inkább megvalósítják saját uralmukat az anyagi lét fölött és ezáltal mind magasabb fokát érik el a szabadságnak, tevékenységük minden területén.

A népi tömegek alkotó tevékenységének növekedését szerző szükségszerű feltételnek tekinti a szovjet jogalkotás további kiszélesítésében is. Részvételükkel a szovjet küldöttek gyűlésein a nép részt vesz a jogi normák mindinkább célszerű megvalósításában, amelyekben a természet és a társadalom objektív törvényszerűségei fejeződnek ki. De a tömegek segítenek és segíthetnek az időszerű jogi kérdések olyan szabályozásában is, amelyek megfelelnek a társadalmi viszonyoknak. Realitása ezeknek a garanciáknak az állampolgárok jogaiban és szabadságában jut kifejezésre melyeket a törvényhozás erősít meg, függően a politikai és gazdasági feltételektől.

A szovjet nép általános állami akaratának szabad kifejeződése és megjelenése a szovjet jogalkotás folyamatában címet viselő harmadik fejezetben beható bírálatát nyújtja azoknak a burzsoá elméleteknek, amelyek az egyéni és a társadalmi akarat relációját illetően tagadják a valóságon alapuló mozgató erő: a termelés folyamán kialakult társadalmi viszony jelentőségét. A jogalkotás tartalmát és magát a jogot is nem misztikus kategóriák és formális absztrakciók között kell keresni, hanem azokban a társadalmi aktusokban, amelyeket az emberek a jog létrehozására irányítanak, és e cselekvéseik magában a jogban tükröződnek. Több szovjet szerzővel vitázva megállapítja, hogy miként a társadalmi és az egyéni akaratot, éppúgy a társadalmi és az állami akaratot sem szabad azonosítani, hisz az utóbbi a társadalmi akaratnak része. A jogot nem társadalmi, hanem állami akarat hozza létre — húzza alá helyesen — ami azért is helyénvaló megállapítás, mert napjainkban, amikor a társadalom fokozott szerepe különös hangsúlyt kap mind a jogalkotásban, mind a jogalkalmazásban, nem árt hangsúlyozni, hogy a jog mindenkor az államhatalom azon tevékenységének eredménye, mely a jogi normák létrehozására irányul. Az állami akarat specifikus vonásai abban fejeződnek ki, hogy azok az államilag szervezett osztály vagy nép akaratát jelentik abból a célból, hogy officiálisan az állam nevében vagy az állam szervei nevében kifejezzék akaratukat. Ennek mindig meghatározott, az állam által szigorúan megállapított formákban kell kifejeződnie, amelynek megvalósulását biztosítja az állami mechanizmus kényszerítő ereje.

Jelentősek azok a megállapításai is, amelyek a nép részvételét a jogalkotás folyamatában úgy tekintik, mint a szovjet nép alkotó tevékenységének egyik legjelentősebb formáját. Ahhoz azonban, hogy ez az akarat kifejeződjék és rögzítést is nyerjen a szovjet jogban, szükséges, hogy a jogalkotás folyamán ez feldolgozást nyerjen és kialakítsák, mint a nép általános akaratát. Minél inkább öntudatosulnak a népi tömegek, minél szervezettebb részvételük a jogalkotásban, s minél aktívabb szerepük van e jogalkotást illetően az objektív törvények felismerésében, annál inkább adottak a még meglevő objektív ellentmondások feloldásának módjai éppen a jog útján. A nép részvétele a jogalkotásban ugyan fontos és szükségszerű tény, de nem záró aktus — mint arra a szerző figyelmeztet — a jogi

normák alkotásának folyamatában indul.

A mű negyedik fejezete a jogalkotás és a törvényesség viszonyával foglalkozik elsősorban. Figyelemre méltó a társadalmi szervezetek szerepével kapcsolatos összegezés is. E szerint: e szervezetek közvetlenül is részt vesznek tagjaik útján az állami szervek jogalkotásra irányuló tevékenységében. Maguk is állapítanak meg magatartási szabályokat, amelyek az állam szankcionálása révén jogi jelleget nyernek. Egyes állami funkciók átvétele révén e társadalmi szervezetek kialakítanak bizonyos magatartási szabályokat, amelyeket nem minden esetben szankcionál az állam. Ebben az esetben ezek nem tekinthetők jogi normáknak, s nem is rendelkeznek az állami kényszerrel. Az alapvető, a meggyőzésen alapuló módszeren túl azonban e szervezetek által alkalmazott kényszer a dolgozók kollektívájának autoritására épül.

Nagy érdeklődésre tarthat számot az az összefoglalás is, amely azokat a célokat jelöli meg, melyekből a szovjet törvényhozás kiindul.

A könyv ötödik fejezete a szovjet jogalkotás jövőbeni szervezeti formáinak fejlődését taglalja, megállapítva, hogy a jogalkotás és a megalkotott jogszabály annál eredményesebben hatnak, minél inkább megfelelnek az élet és a szocialista törvényesség követelményeinek. Ennek megfelelően kell vizsgálni a meglevő szervezeti formákat is.

A jog tartalmának és formájának problémáját tartalmazó hatodik fejezet alkotó jellegű vitairat ebben a még kellően ki nem munkált kérdéskörben. Kerimov megállapítása szerint a jogban nemcsak materiális, osztályakarati, jogi tartalom és nemcsak gazdasági, politikai és eszmei tartalom van, hanem egységes különösen meghatározott tartalom: az államilag szervezett uralkodó osztály akarata, amely a magatartás jogi szabályaiban fejeződik ki és amely meghatározott eme osztály anyagi életfeltételei által.

A törvényhozó a jogalkotás folyamán tanulmányozza, analizálja az objektív világ jelenségeit. Nagy munkát fejt ki az egynemű konkrét jelenségek felismerése érdekében, hogy azok tükröződjenek is a jogi normákban. Ebben az alkotó folyamatban gazdasági és más követelményei fejeződnek ki az anyagi világ objektív fejlődésének, minthogy ezek jogi normában is jelentkeznek, jogi motívumokat is nyernek, azaz a törvényhozó jogtudatában jelentkeznek. Ez a jogi motívum, illetőleg a jogtudat a társadalmi faktorok által meghatározott, amelyek között a legfontosabb a gazdasági faktor. Minden jogi normában azonban ezek a faktorok együttesen jelentkeznek, nem pedig mint egyedileg különböző tartalmak, miként ezt egyes jogi szerzők elképzelik, mert ezek dialektikus egysége (mely a jogi normában is érvényesül) az emberek tudatának produktumaként jelentkezik, tükrözve átalakított, sűrített és felismert módon az objektív világot. A jogi normák tartalma nem lehet az egyik vagy másik ökonómiai vagy más faktor önmagában, minthogy az objektív világ tükröződése e normákban sem határolódik el, hanem csak az adott valóságban.

Abból kell kiindulnunk, hogy a társadalmi lét az objektív létnek általában csak része, s így a tudat szélesebb értelemben nemcsak a közvetlenül adott lét tükröződése, hanem az objektív világ egészének. A tudat ilyen kiszélesített értelmezése a társadalmi gyakorlaton alapul és teljesen törvényszerű, mivel az egész objektív világ objektumként jelentkezik az emberek előtt tevékenységük során és annál inkább segíti a tudatforma megértését, amely a valóságban nemcsak azt tükrözi, ami közvetlenül adott a jelenre nézve, hanem azt is, amely a múlt tapasztalatai alapjából következően: a jövő.

A jogi normákban tehát nemcsak a jelen, nemcsak a múlt tapasztalatai, hanem bizonyos értelemben a jövő is meghatározást nyer. A valóság a jogi normákban megfelelő módon tükröződik és meghatározza azok tartalmát. Ez azonban közel sem jelenti a jogi normák teljes tartalmát. Ezek ugyanis specifikus tartalommal rendelkeznek, viszonylag önálló jelenségek abban az értelemben, hogy tükrözik a valóságot, ugyanakkor a valóság által meg is határozottak. A jogi normák nemcsak egyszerű fényképei a valóságnak, hanem azt tevékeny, alkotó módon fejezik ki. Ha a jogi normák egyszerű „vak" tükröződései lennének a valóságnak, és erejükkel nem tudnának hatni arra, nem felelnének meg feladatuknak. Ezért abból folyóan, hogy a jogi normák absztrakt képei az egynemű jelenségeknek, különös tartalmat öltenek, amely különbözik a társadalmi élet általuk tükrözött objektív faktorainak tartalmától, s amely tartalmazza a törvényhozó tudata által átfogott szövedékét ezeknek a faktoroknak. Miként tehát hibás azonosítani, vagy felcserélni az anyagi és szellemi feltételeket, éppúgy hibás a reális valóságot és annak jogi normákban való tükröződését azonosítani.

A jogi normák bármelyike tartalmának analízise megmutatja, hogy az az uralkodó osztály akaratát úgy és akképpen tükrözi, ahogy az meghatározza a jogilag kötelező magatartási szabályokat.

Minden jogrendszer (jogtípus) nemcsak tartalma, hanem lényege által is sajátos jelleget nyer. A jog lényege kifejeződik és tükröződik, konkretizálódik tartalmában hasonlóan ahhoz, mint ahogy az állam lényege funkcióiban tükröződik és konkretizálódik. A jog lényege abban jelentkezik, hogy az emberek magatartási szabályaiban, amelyek jogi normák által lettek megállapítva, mindig kifejeződik az államilag szervezett uralkodó osztály akarata.

A jog tartalma az: hogy minden jogi normában kifejezést nyer az államilag szervezett uralkodó osztály konkrét akarata, meghatározott emberi magatartások kötelezővé vagy lehetővé tétele által. Ilyen módon a jog lényege a jogi normák összességének tartalmában jelentkezik, valamint bármely egyes jogi normában is, amelyben kifejeződik az adott jogtípus tartalmának meghatározott része.

A jog lényege csak a tartalomban jelentkezik, a konkrét jogi norma tartalmán keresztül, amelyben tükröződik a jogi normák összessége, lényegének egy bizonyos része, vagy oldala. Bármely jogi norma nem létezhetik, amely kapcsolatban a jog tartalmával, ne tartalmazná a jog lényegét, bármely

jogi norma tartalma a jog lényege, azonban e lényeget nem teljesen öleli fel. Minden egyes jogi norma tartalma ezerféle szállal kapcsolódik más fajta jogi normákhoz és ezekkel való összefüggéseiben adja meg a lehetőségét annak, hogy felismerik a jog lényegét. A jog lényegének és tartalmának, valamint ezek kapcsolatának analízise az általános és a különös viszonyának szempontjából nemcsak tudományos, hanem nagy gyakorlati jelentőséggel is bír. Nem szabad, hogy megtévesszen bennünket: néhány szovjet és burzsoá jogi szövegek között átfedések vannak. Minden tartalom, miként arra Lenin rámutatott, elsőrendű és másodrendű lényeggel rendelkezik. Következésképp valamely jogi norma tartalmának tanulmányozása például gyakorlati realizációja érdekében, nem elegendő csupán szövegének alapját, hanem fel kell fedni e tartalom lényegét is és éppen ez az, amely meghatározza e tartalmat. Másként szólva tehát nemcsak az uralkodó osztály akaratának a jogszabály szövegében való kifejeződését, hanem e szövegben kifejeződő akaratának meghatározását is kutatni kell, amely megfelel annak a konkrét társadalmi anyagi életfeltételnek, amely ezt az akaratot determinálja.

A rendkívül érdekes és egyben záró hetedik fejezet a kibernetika felhasználhatóságának lehetőségéről szól a törvényhozásban.

A szabadság fejlődése mindinkább lehetővé teszi a természet és a társadalom erejének teljesebb irányítását és egyben biztosítja is az új tudományos felfedezések széleskörű felhasználását.

Korunk tudományos alapjai gazdagodtak a kibernetika elméletével, valamint ennek gyakorlati alkalmazásának sikeres tapasztalatával. A tudományban új sajátos tudományágként kialakult kibernetika új sikerei kapcsán veti fel szerző annak lehetőségét, hogy azt törvényhozói problémák megoldására is felhasználják.

A tapasztalatok tanulmányozása arra enged következtetni, hogy a gyakorlat és az elmélet terén egyaránt széles körben felhasználható e technika.

Ismeretes, hogy igen jelentős állomás volt e téren az 1959-ben megtartott Cleivland-i konferencia, ahol Allen professzor felolvasást tartott a kibernetikai gépek grammatikai-logikai tevékenységéről a bírói eljárásban.

Kerimov szerint e gépek felhasználása során a jog vonatkozásában szükséges először is meghatározni azokat a részterületeket, ahol ezeket fel lehet használni, másodszor pedig megszabni azokat a feladatokat, amelyeket a gépek a legjobb gyakorlati effektussal képesek megoldani.

Hasonlóképpen nagy jelentőséget tulajdonít a könyv e technika alkalmazásának a kodifikációk során. Egy ilyen gép ugyanis először összegyűjti és summázza a jogi információk sokszor meghatározhatatlan területeit, másodszor pedig megadhatja az összegyűjtött információ bármely részét.

A jogalkotás folyamán számos kérdés megoldásához nagy mértékben hozzájárulhat e gépek felhasználása, különösképpen a szabályozás formáinak és módszereinek megállapításánál, úgy hogy azok megfeleljenek a társadalmi viszonyoknak. Ezért szükséges bizonyos kombináló tevékenység, amelynek folyamatosságát és gyorsaságát éppen az ilyen elektronikus gépek biztosíthatják a leggyorsabban.

A dolgozók fokozott részvétele a politikai munkában, s ennek megfelelően jogtudatuk fejlődése, közvetlen részvételük a jogalkotó tevékenységben, megkívánja a szovjet jog olyan irányú fejlődését is, amely egyenesen előírja annak vizsgálatát, hogy a tömegek véleményét a kibernetika széleskörű alkalmazásával biztosítsák az államéletben. Egy nagy kiterjedésű államban a tömegek véleményének felhasználása emberi adminisztrációval annyira bonyolult és nehézkes, hogy éppen időszerűségét, aktualitását veszítené el s csorbát szenvedne a társadalmi haladással összhangban levő jogszabályok létrehozása.

Hasonlóképpen nagy jelentőségűnek tartja a szerző a terv és a tervtörvények, illetőleg a népgazdaság irányítása és fejlesztése szempontjából az elektronikus technika felhasználását. Tartja ezt annál is inkább hasznosnak, mert az új állam gazdasági-szervező tevékenysége igen kiterjedt és a társadalmi szervek gazdasági tevékenységének szélesedése ellenére is az állam koordináló funkciója megmarad, minek sikeres biztosítása csak úgy lehetséges, ha az állam, úgymond, a társadalom és a gazdaság pulzusán tartja a kezét. Ennek pedig feltétele egy olyan szervezet kialakítása, amely ezt biztosítja, s ezen belül is döntő szerephez jut a mindinkább kifejlődő kibernetika. (Itt jegyezzük meg, hogy a szovjet tudományos életben mindinkább nagyobb jelentőségre tesz szert az ún. szervezéstudomány, melynek a múltban több ellenzője volt.)

A kibernetikai gépek felhasználása feltételezi, hogy a jövőben kialakítsanak bizonyos jeleket, amelyek lehetővé teszik, hogy bármely jelenséget fel lehessen dolgozni ezeken a gépeken.

Ahhoz, hogy a kibernetikai technikát a jog világában felhasználhassuk, igen jelentős előkészítő munka szükséges egyrészt (információs nyelv, speciális kibernetikai szerkezet létrehozása stb.), másrészt megfelelő káderek kiképzése, akik egyaránt jól ismerik a jogtudomány problémáit, a logikai és nyelvi kérdéseket és e gépezetek működését is. Valamennyi feladat megoldásához speciális kollektívák létrehozását javasolja a szerző annak érdekében, hogy ilyen módon is a demokratizmus további fejlődése és a szovjet jogalkotás életszerűsége segítse elő a nép fejlődését, a szabadság végső győzelmét.

*

Kerimov professzor munkája jelentős hozzájárulás — az eddig kifejtettek alapján is — a szocialista jogalkotásról megírott elméleti konstrukciók továbbfejlesztéséhez.

Világos megfogalmazása annak a ténynek, hogy a jogalkotó tevékenységet az objektív, materiális tényezők határozzák ugyan meg, de éppen a tudomány törvényeinek felhasználásából adódó lehetőséget — a szubjektív idealizmus, a fatalizmus elkerülése érdekében — a jogalkotó tevékenység eme objektív oldala mellett, ennek szubjektív oldalát is figyelembe kell venni.

Az egész munkán végigvonul a politika és a jogalkotás összefüggése, mely a könyvben úgy nyer

megfogalmazást, hogy az a párt vezető szerepén keresztül jut érvényre.

Napjainkban, amikor az SZKP. XXII. kongresszusa elé terjesztendő pártprogramtervezet mutatja a jövő nagyszerű távlatait, különleges szerepe lehet ezen az úton éppen a jogalkotásnak is. A szocialista országok szerencsére már rég túl vannak azon a törvényhozói pesszimizmuson, amelyet Savigny legismertebb munkájának címében is kifejezésre juttatott, hogy ti. a kor nem hivatott a törvényalkotásra. Ez a francia forradalommal szembenálló ideológia a szocialista országokban még csak nem is kísért. A jog „megtalálásának" gondolatát egy csapásra keresztülhúzták a szocialista jogi kódexek, végetvetve annak a jogalkotási quietizmusnak is, amely elég sokáig uralkodó doktrina volt és amely szerint reménytelen dolog a jogalkotás.

Az új élet optimizmusa jelentkezett a jog területén is. Ez az egészséges optimizmus hatja át Kerimov könyvének valamennyi részletét akkor is, amikor a nép részvételéről ír a törvényhozásban, de akkor is, amidőn meggyőző bírálatát adja az imperializmus jogelméleti irányzatainak.

A szabadság, a jog és a törvényesség összefüggő problémáit feltáró könyv nemcsak az elmélet számára mond újat, hanem az ún. kauteláris jogász számára is, akinek ma már nem az általánosítás „a nagy dilemmája", nem az, amit régen úgy fogalmaztak meg, hogy ami igazságos, annak általánosnak kell lennie, de ami általános, az nem lehet igazságos, — hanem éppen azok a kérdések, amelyeket ez a hasznos könyv oly sokoldalúan vet fel a jogi gyakorlat és a jogelmélet síkján. Hogy csak a jogelméletnél maradjunk, hiszen nem kis hatást gyakorolt pl. Moór Gyula a magyar jogászságra, aki „A szabad akarat" című könyvében végső soron oda jut el, hogy az akaratszabadság forrása az az ember, akinek szellemi életében egy darab örökkévalóság van...

Bizonyosak vagyunk tehát abban, hogy a némely vonatkozásban további részletkutatásokat igénylő mű olyan alkotó folyamatot indított el, mely mindenekelőtt a jogalkotás problematikájának eddig meglehetősen elhanyagolt területét a szocialista jogirodalom középpontjába állítja.

Antalffy György

Új, figyelemreméltó munka a csehszlovák mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog köréből

A múlt évben a csehszlovák termelőszövetkezeti jogi irodalom értékes könyvvel gyarapodott, éspedig *Košta L.:* „Szerződési viszonyok a szövetkezeti mezőgazdaságban, különös figyelemmel a gép- és traktorállomások és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogviszonyaira" című monográfiájával.[1] A könyv időszerűségét fokozza az a körülmény, hogy Csehszlovákiában a mezőgazdasági föld szocializálása csaknem befejeződött,[2] és így a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogi problémáinak megoldása is egyre sürgetőbb követelményként lép előtérbe. Ehhez kíván hozzájárulni a szerző a termelőszövetkezeti jog egyik területén figyelemreméltó munkájával.

A könyv *első fejezete* általában a mezőgazdaság kollektivizálásáról és a gép- és traktorállomások feladatairól szól. Mindenekelőtt a szovjet fejlődésnek szentel figyelmet két pontban, amelyek közül az első a gépesítés gazdasági-társadalmi jelentőségét emeli ki, a második a gép- és traktorállomások keletkezésével és fejlődésével foglalkozik, különös figyelemmel a gép- és traktorállomások és a kolhozok jogi kapcsolatainak alakulására. Rámutat arra, hogy a szocializmus építése falun a mezőgazdasági nagyüzemi termelés szocialista formáihoz múlhatatlanul szükséges anyagi alap létrehozásától feltételezett. Ezért döntő tényező az ország szocialista iparosítása, amely képes a mezőgazdaságot modern gépi eszközökkel ellátni, a mezőgazdasági szövetkezeti nagyüzemi termelést automatizálni, az egész termelési folyamatot modernizálni. A mezőgazdaság gépesítésének két útja van: az első a gépek átadása közvetlenül a kolhozoknak, a másik nagy állami vállalatok: gép- és traktorállomások létesítése, amelyek útján a kolhozok gépszükségletét, bizonyos ellenszolgáltatások fejében e vállalatok kielégítik. Kezdetben a Szovjetunióban megkísérelték az első útat követni és a gépeket az ún. gépszövetkezetek és kolhozok tulajdonába adták, ami akkor nem vált be, egyfelől a gépek nem teljes kihasználása következtében, másfelől azért sem, mert e gépeknek a kolhozok részére való eladása azokat anyagilag túlságosan megterhelte. Így áttértek a másik útra, a gép- és traktorállomások létesítésére (18. old.) Ezek az állam hatékony eszközeivé váltak a kolhozok irányításánál. A gépi felszerelésnek a kolhozok részére való átadására csak akkor jöttek létre az előfeltételek, amikor a kolhozok kellőképpen megerősödtek és a kolhozmozgalom továbbfejlődése új szervezeti formákat kívánt. Ez a Legfelső Tanács 1958. március 31. napján kibocsátott határozatával történt, amelynek értelmében a gépi felszereléseket fokozatosan a kolhozok tulajdonába kell adni és a gép- és traktorállomások lényegében véve traktorjavító állomásokká válnak. Ugyanakkor a kolhozok állami vezetésének súlypontja a helyi államigazgatási szervek irányában tolódik el (32. old.).

Külön pontban mutatja be a szerző a gép- és traktorállomásoknak a mezőgazdaság szocialista átalakulásával kapcsolatos szerepét Csehszlovákiában. Nyomon követi a fejlődést 1945-től kezdődően, aminek folytán az olvasó átfogó képet kap, hogy a gép- és traktorállomásoknak, mint az állami irányítás eszközeinek tevékenysége az idők folyamán hogyan mélyült és tökéletesedett.

A *második fejezet* a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a gép- és traktorállomások jogviszonyainak fejlődését tárgyalja két pontban. Az első a szövetkezetek és a gépállomások jogviszonyaival a szövetkezetek állami vezetésének szempontjából foglalkozik. Jellemzi az állami vezetés jogi szabályozásának sajátos ismérveit, megvalósulása formáit és módszereit. E té-

[1] Zmluvné vzťahy v družstevnom poľnohospodárstve s osobitným zreteľom na právne vzťahy medzi STS a JRD Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1960. 288 old.

[2] 1960. év végén Csehszlovákiában a mezőgazdasági föld 85,2%-a volt kollektivizálva. Statistická Ročenka CSSR 1960. 261. old.

ren jelentős szerepe van a szerződésnek, mint jogi eszköznek az állami vezetésnek gép- és traktorállomások útján történő érvényesítésénél. Ez egyebek között úgy történik, hogy a szerződő felek az állami szervek által megállapított szerződésminta fontosabb rendelkezéseit változtatás nélkül kötelesek szerződésükbe felvenni (56. old.). A második pont a gép- és traktorállomások újjászervezésével és a gépi felszerelésnek a szövetkezetek részéről történő megvásárlásával kapcsolatos kérdéseket vizsgálja. Megindokolja e gazdaságpolitikai intézkedés szükségességét, amely a gép- és traktorállomások és a szövetkezetek viszonyának új tartalmat ad és lényeges módon gyakorol befolyást a szövetkezetek állami vezetésének formáira és módszereire is (66. old.).

A *harmadik fejezet* a szövetkezetek és traktorállomások jogviszonyait vizsgálja a következő felosztásban: a szerződésminta, mint a jogviszonyok szabályozásának formája, a szövetkezetek és a gép- és traktorállomások közötti szerződések jellemző sajátosságai, végül e viszonyok fejlődésének fő szakaszai. A szerző álláspontja szerint a szerződésminta azáltal, hogy a Földművelésügyi Minisztérium párt- és kormányhatározat alapján dolgozza ki, hagyja jóvá és teszi közzé, az állami vezetés normatív aktusának tekintendő (73. old.). Ezzel függ össze többek között a szövetkezetek és a gépállomások közötti szerződésnek az a sajátossága, hogy azt a szerződésmintának megfelelően kell kötni és a szerződésnek pontosan meghatározott tartalommal kell rendelkeznie. További sajátossága a szerződésnek, hogy igen részletekbemenően kapcsolódik a szövetkezet évi termelési tervéhez és a gép- és traktorállomások munkatervéhez. Kiemelendő a szerződő felek egységes célkitűzése is a szerződés megkötésénél, ami egyébként nemcsak e szerződés sajátossága, hanem általában a gazdasági szerződések sajátosságának tekintendő, míg azonban az utóbbiaknál a szerződő felek csak vagyoni viszonyokat szabályoznak, és egységes célkitűzésük e keretben mozog, itt a szerződésben termelőszövetkezeti, polgári jogi, igazgatási jogi és munkajogi elemek egyaránt megtalálhatók, ami a felek egységes célkitűzését is motiválja (91. old.).

A *negyedik fejezet*, amely a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a gép- és traktorállomások közötti szerződési viszonyokat tárgyalja részletesen, különösen abban a részében tarthat érdeklődésre számot, amely a szerződési kötelezettségek nem teljesítésének következményeivel foglalkozik. A szerző itt rámutat arra, hogy a polgári törvénykönyvnek nem minden szabálya, sőt a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog szabályai sem felelnek meg teljességgel e szerződési viszonyok kívánalmainak, és az alapszabályminta sem tartalmaz kellő útmutatást ebben a vonatkozásban (143. old.). Ebből folyik annak szükségszerűsége, hogy külön foglalkozzanak e szerződési kötelezettségek nem teljesítésének egyes sajátosságaival. A szerző szerint a helyes megoldás adott esetben sok vonatkozásban közeledni fog a szocialista szervezetek (vállalatok) közötti jogviszonyok szabályozására vonatkozóan Csehszlovákiában érvényes külön jogszabály (69/1958. Sb. sz. törvény) rendelkezéseihez. Végeredményben arra a következtetésre jut, hogy e jogszabály rendelkezéseit a mezőgazdasági szövetkezeti jog szférájára is alkalmazni kellene, természetesen figyelemmel a szövetkezetek speciális helyzetéből adódó szükségképpeni eltérésekre. Egyébként szerző munkájában más vonatkozásokban is erre a következtetésre jut.

A könyv *ötödik fejezete* a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a gép- és traktorállomások közötti viszonyok fejlődési perspektíváit tárgyalja. Véleménye szerint nem lehet egyetérteni az olyan nézetekkel, amely szerint a gép- és traktorállomások most már teljességgel megszűnnek a szövetkezetek állami vezetésének szervei lenni és helyzetük azonos lesz általában a szocialista gazdasági szervezetek helyzetéhez. Nem vitás, hogy helyzetük az állami vezetés rendszerében megváltozik, éspedig annak folytán, hogy a szövetkezetek a jövőben önállóan dönthetnek anyagi-műszaki alapjukról és így a gép- és traktorállomásokról a szövetkezetekre száll át a mezőgazdasági szövetkezeti termelés irányító funkciójának gyakorlása szempontjából leglényegesebb rendelkezési jogkör (183. old.). Ennek ellenére a gép- és traktorállomások tevékenysége a jövőben is szélesebb körű lesz, mint általában az állami vállalatok tevékenysége. Így továbbra is ingyenes műszaki tanácsadó tevékenységet fognak kifejteni, amiben az állam termelési téren nyújtott segítsége domborodik ki, anélkül, hogy a szövetkezetet egyenértékű ellenszolgáltatás terhelné, idetartozik a gép- és traktorállomások oktató- és nevelőmunkája, amelynek segítségével az állam a szövetkezeti tagok szakképzettségéről kíván gondoskodni, haladó agrotechnikai termelési módszerek, a mezőgazdaságtudomány új találmányainak propagálása stb., tehát mind olyan funkciók, amelyek a szövetkezetek állami vezetésének köréhez tartoznak, és amelyeket az állam a jövőben is a gép- és traktorállomások útján kíván gyakorolni (186. old.).

Látjuk tehát, hogy a szerző munkájának központi problémája a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a gép- és traktorállomások szerződési viszonyainak tárgyalása. Csupán a *hatodik fejezetben*, mintegy függelékül, lép ki e keretek közül és tárgyalja röviden, általában azokat a szerződésfajtákat, amelyeket a termelőszövetkezetek más szocialista szervezetekkel, állami vállalatokkal, vagy a szövetkezetek egymás között kötnek. Művének ez a része nem kíván rendszeres feldolgozás lenni, minthogy idevonatkozó fejtegetéseit külön kötetben kívánja közzétenni. Röviden utal azokra a kritériumokra, amelyek szerint az egyes szerződéstípusokat osztályozza (mi a kötelmi viszony tárgya, milyen tevékenység képezi a mezőgazdasági termelőszövetkezetek által kötött szerződés lényegét, milyen kölcsönös viszonyban állnak egymással a szerződő felek joghelyzetüket illetően). Ehhez képest a következő szerződések között különböztet: *a)* szállítási szerződések, *b)* anyagi-műszaki ellátási szerződések, *c)* munkák és szolgáltatások teljesítésére kötött szerződések *d)* hitelszerződések, *e)* szövetkezeti együttműködési szerződések.

A szerző érdeme elsősorban az, hogy a termelőszövetkezetek szer-

ződési viszonyait komplex módon részletes elemzés alá vette és azokról a gép- és traktorállomások vonatkozásában kimerítő feldolgozást adott. A tételes szabályozáson messze túlmenően feltárni igyekezett azokat a gazdasági törvényszerűségeket, amelyek az egyes szabályozásoknál érvényesültek. Vizsgálódásai során a marxista dialektika módszerére támaszkodik. Mindezt a könyv hazai recenziói is kiemelték.[3]

A mű feldolgozási módszerét illetően csupán annyit kívánunk megjegyezni, hogy az olvasó számára a szerző fejtegetéseinek lényege élesebben domborodott volna ki, ha végkövetkeztetéseit az egyes fejezetek végén röviden összefoglalja és ezzel a könyvben való tájékozódást is elősegíti. Kívánatos lett volna továbbá tárgymutató készítése, legalább összesített név- és tárgymutató formájában.

T. L.

[3] Spišiak, J.: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog egyes elméleti kérdései (Recenziós megjegyzések Košťa L.: „Szerződési viszonyok a szövetkezeti mezőgazdaságban" c. munkájához). Právny Obzor. 1961. 3. sz. 161–170. old., továbbá Hanes, D. könyvismertetése, Právnik, 1961. 7. sz. 605–607. old.

Új könyvek:

Bokorné Szegő Hanna: A nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 311 p.

Nagy Lajos: Állam- és jogtudományi bibliográfia 1958—1959. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 378. p. /ÁJI. tudományos könyvtára 19. sz./

A dolgozók társadalombiztosítási nyugdíjáról szóló jogszabályok. Összeáll. Kovács Kálmán. Bp. Közgazd Kiadó, 1961. 740 p.

Felhő Ibolya — *Vörös* Antal: A helytartótanácsi levéltár. Bp. Akad. Kiadó, 1961. 599 p. /A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 3./

Korom Mihály: A fasizmus bukása Magyarországon. A népi demokratikus átalakulás feltételeinek létrejötte 1943—1945. Bp. Kossuth Kiadó, 1961. 266 p.

A törvényességi óvások gyakorlata. A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvások folytán hozott határozatai 1958. XI—1960. X. Összeáll.: a Legfőbb Ügyészség és a Legfelsőbb Bíróság munkaközössége. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 389 p.

Munkajog

Pjatokov, A. V.: Ocserki ob ucsasztii profszojuzov v hozjajsztvenno-organizatiorszkoj i kul'turnovoszpitatel'noj dejatel'noszti szovetszkogo goszudarsztva. [A szakszervezetek és a szovjet állam.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 158 p. ÁJI. 18.270

A szakszervezetek szervezetének és tevékenységének jogi kérdései után a szakszervezetek által az államelmélet különböző területein (munkához való jog, munkafeltételek megjavítása, szocialista ipar igazgatása, kulturális nevelő munka) kifejtett tevékenységének elméleti kérdéseit foglalja össze.

Korotkov, V.—*Gold'stejn*, M.: Csto nuzsno znat' rabocsim i szluzsascsim o trudovom zakonodatel'sztve. [Mit kell tudni a dolgozóknak és alkalmazottaknak a munka törvénykönyvről.] Moszkva, Profizdat, 1960. 285 p. /Maszszovaja Biblioteka Rabocsego./ ÁJI. 18.470

Kérdés-felelet alakjában feldolgozott ismeretterjesztő munka.

Kamenov, Nikola—*Völcsanov*, Ljubomir—*Pavlov*, Ljudmil: Konszultacii po kodeksza na truda. [A Munka Törvénykönyvének magyarázata.] Szofija, Profizdat, 1959. 279 p. OK. 355.528

A munka első része kérdés-felelet formájában tárgyalja a legfontosabb gyakorlati munkajogi kérdéseket. A második részben teljes terjedelemben közli a munka törvénykönyvének szövegét.

Baglaj, M. V.: Zakonodatel'sztvo SZSA v bor'be sz zabasztovocsnüm dvizseniem. [USA törvényei a sztrájk mozgalmakkal szemben.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 192 p. /Akad. Nauk. SZSZSZR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 18.197, 18.321

A történeti bevezetés után az USA monopóliumainak a sztrájkmozgalom elleni tevékenységét, a sztrájkjogot és az egyes sztrájkfajtákra vonatkozó jogi szabályozás anyagát foglalja össze.

Hiller, Gerhard: Ucsasztvujut li rabocsie v pribüljah pri kapitalizme? /Gewinnbeteiligung der Arbeiter im Kapitalismus?/ [Részesedik-e a munkás a tőkés profitból?] Per.: Daskovszkij. Moszkva, Id. Inosztr. Literaturü, 1960. 263 p. [Bibliogr. 253—259. p.] PEK Munkajogi tanszék J8160/9

Családjog

Grave, K. A.: Imuscsesztvennüe otnosenija szuprugov. [A házastársak vagyoni viszonyai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 116 p. ÁJI 18.515

Az Össz-szövetségi Jogtudományi Intézet gondozásában megjelent munka a gyakorlat számára készült és a tételes törvény, valamint a bírói gyakorlat és a kiemelkedő irodalmi alkotások alapján tárgyalja a kérdést.

Maleni, N. Sz.: Otvetsztvennoszt' za pricsinenie szmerti kormil'cu. [Polgári jogi felelősség a családfenntartó halálának okozásáért.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 124 p. ÁJI. 18.577

Polgári jogi felelősség általános fogalmáról adott bevezető után a családfenntartó elhalálozásával kapcsolatos vétkesség feltételeit és a kártérítés mértékét tárgyalja.

Barasch, Eugen A. — *Nestor*, Ion — *Zilberstein*, Savelly: Ocrotirea părinteascâ. Drepturile şi îndatoririle părinţilor faţă de copüi minori. [Szülői védelem. A szülők jogai és kötelezettségei a fiatalkorú gyermekeikkel szemben.] Bucureşti, Edit, Ştiinţifică, 1960. 383 p. /Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice./ ÁJI. 18.367

A monográfia a szülői felügyelet általános kérdései után külön fejezetekben tárgyalja a kiskorú gyermekek személyi és vagyoni felügyeletével kapcsolatos szülői jogokat és kötelességeket, valamint a szülői kötelességek teljesítésének ellenőrzését.

Breyer, S. stb.: Kodeks rodzinny. Komentarz. Red. Ignatowicz, Jerzy. [Családjogi törvénykönyv kommentárja.] 2. kiadás. Warszawa, Wyd, Prawnicze, 1959. 880 p. ÁJI. 18.554

Részletes kommentár a Lengyel Népköztársaság 1950. évi családjogi törvénykönyvéhez.

Górecki, Jan: Unieważnienie małzenstwa. [A házasság érvénytelenné nyilvánítása.] Kraków, Nakld. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1958. 161 p. /Uniwersytet Jagielloński. Rozprawy Rom III./ ÁJI. 18.568

Az elméleti bevezető után a tételesjogi gyakorlat részletkérdéseit foglalja össze.

Walaszek, Bronisław: Uznanie dziecka w polskim prawie rodzinnym. [A gyermek elismerése a lengyel családjogban.] Kraków, Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1958. 148 p. ÁJI. 18. 569

A gyermek elismerésének jogi jellegét elemzi, majd részletesen felsorolja az elismerés feltételeit és jogi következményeit, a befejező részben pedig az elismerés semmisségi okait vizsgálja.

Planiol, Marcel — *Ripert*, Georges: Traité pratique de droit civil français. 9. tom. Les régimes matrimoniaux. 2. P. [A francia polgári jog gyakorlati kézikönyve. 9. köt. A házasságról szóló jogszabályok.] 2. éd. par Jean Boulanger, Paris, Pichon et Durand-Auzias, 1960. VIII, 731 p. [Bibliogr. passim.] OK. 342.558:9

A mű a francia házassági jog kézikönyvének második kötete, amely a házassági köteléki jog és vagyonjog részletes elemzését adja. Különösen vagyonjogi fejtegetései részletezőek, bőségesen támaszkodik a szakirodalomra. A mű értékét emeli az alapos betűrendes tárgymutató, valamint a polgári törvénykönyvvel és eljárásjoggal kapcsolatos jogszabálymutató.

Brunelli, Giovanni: Divorzio e nullitá di matrimonio negli stati d'Europa. [Válás és házasság semmissége az európai országokban.] 3. Ed. Milano, Giuffre, 1958. XI. 490 p. ÁJI. 18.472

A munka egyes országok szerint tárgyalja a házasság semmisségével kapcsolatos kérdéseket.

Brusin, Otto: Zum Ehescheidungsproblem. Eine rechtstheoretische Studie. [A válás problematikájához.] Helsinki, Akademische Buchhandlung, 1959. 133 p. ÁJI. 18.498

A házasság felbontásának kérdését történeti és társadalmi szempontból részletesen vizsgáló monografikus munka.

Büntetőjog

Szovetszkoe ugolovnoe pravo. (Csaszt' oszobennaja) Ucsebnoe poszobie. Tom 1—2. [A szovjet büntetőjog különös része.] Red. Zdravomüszlov, B. V. Moszkva, Profizdat, 1960. 349; 203 p. /Miniszterstvo Vüszsego i Szrednogo Szpecial'nogo Obrazovannija RSzFSzR. Vszeszojuznüj Juridicseszkih Zaocsnüj Insztitut./ ÁJI. 18.428:1—2.

Tankönyv a jogi felsőiskolák számára.

XXI Sz"ezd KPSzSz i rol' obscseszt vennoszti v bor'be sz presztupnümi projavlenijami i v ukreplenii szocialiszticseszkogo pravoporjadka. [A XXI. kongreszszus a társadalom szerepéről a bűnöző megnyilvánulások elleni harcban és a szocialista jogrend megerősítésében.] Szverdlovszk, 1960. 204 p. ÁJI. 18.336

Az 1959. október havában Szverdlovszkban tartott tudományos konferencia anyagát közli.

Szbornik posztanovlenij prezidiuma i opredelenij szudebnoj kollegii po ugolovnüm delam Verhovnogo Szuda RFSzSzR. 1957—1959 gg. Red. Rubicsev, A. T. [Az Oroszországi Szövetséges Federativ Szocialista Köztársaság Legfelső Bíróságának elnökségi döntései és büntető-kollégiumi határozatai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 349 p. ÁJI. 18.320

A gyűjtemény az Oroszországi SzFSzK Legfelső Bírósága által hozott büntetőjogi határozatok rendszeres összeállítása.

Nikiforov, B. Sz.: Ob"ekt presztuplenija po szovetszkomu ugolovnomu pravu. [A bűncselekmény tárgya.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 228 p. ÁJI. 18.514

A szocialista társadalmi viszonyokról írt összefoglaló elemzés után a bűncselekmény tárgyát, mint a bűncselekmény minősítését meghatározó ismérvet mutatja be.

Piontkowski, A. A.: Hegels Lehre über Staat und Recht und seine Strafrechtstheorie. [Hegel tanítása az állam és jogról és Hegel büntetőjogi elmélete.] Berlin, VEB Deutscher Zentralverl. 1960. XXXVIII, 432 p. ÁJI. 18.394

Szerző korábban megjelent orosznyelvű munkájának most közreadott fordítása. Bemutatja a hegeli jogfilozófiának haladó jellegű szerepét a büntetőjog fejlődésében. A könyv ismertetésére visszatérünk.

Naucsno-praktikicseszkij kommentarij k zakonu ob ugolovnoj otvesztvennoszti za voinszkie presztuplenija. Red. Gornokij, A. G. [A háborús bűncselekményekért való büntetőjogi felelősség.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 104 p. /Metodicseszkij szovet Prokuraturü Szojuza SzSzR. Juridicseszkij Fakul'tet... im. V. I. Lenina./ ÁJI. 18.520

A Szovjetunió Legfelső Ügyészségének és a Lenin-Egyetem jogi karának közös gondozásában kiadott munka az 1958. dec. 25-i törvény részletes és a gyakorlat szempontjából rendkívül fontos kérdéseit tárgyalja.

Kelina, Sz. T.: Osznovüe voproszü ugolovnogo prava Vengerszkoj Narodnoj Reszpubliki. [A Magyar Népköztársaság büntető jogának alapvető kérdései.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 190 p. ÁJI. 18.326

A Magyar Népköztársaság büntetőjogi törvényhozásának történetét bemutató vázlat után a büntetőjog általános részének kérdéseit, ezt követőleg pedig a különös rész néhány kérdését mutatja be.

Voproszü ugolovnogo i grazsdanszkogo prava v novom zakonodatel'sztve. Red. Skurko, V. A. [Büntető és polgári jogi kérdések az új törvényekben.] Minszk, Izd. Akademii Nauk BSzSzR. 1960.

257 p. /Akademija Nauk Beloruszszkoj SzSzR. Otdel Pravovüh Nauk./ ÁJI. 18.370

A munka a Szovjetunió legújabb törvényhozásának elvi kérdéseivel foglalkozó részlettanulmányokat közöl.

Novotny, Oto: O výmere trestu. [A büntetés kiszabásáról.] Praha, Ceskoslovenské Akad. Ved. 1960. 130 p. /Rozpravy Ceskoslovenské Akademie Ved. Rada spolecenskych ved. Ročnik 70 — Sesit 15./ ÁJI. 18.311

A tanulmány első része a büntetés céljával, a második része a büntetendő cselekmény társadalomveszélyességi fokával kapcsolatos kérdéseket, a harmadik részben pedig az elkövetőt, mint a büntetés tárgyát jellemző körülményeket vizsgálja.

Strafrechtliche Beitrage. Aus der Schriftenreihe der Deutschen Volkspolizei. [Büntetőjogi tanulmányok.] Berlin-Wilhelmsruhe, Verl. des Ministeriums des Innern, 1959. 320 p. ÁJI. 18.481

A Deutsche Volkspolizei c. folyóiratban közzétett legfontosabb büntetőjogi cikkekből összeállított gyűjtemény.

Kriminalistische Beitrage. Aus der Schriftenreihe der Deutschen Volkspolizei. [Kriminologiai tanulmányok.] Berlin-Wilhelmsruhe, Verl. des Ministeriums des Innern, 1959. 447 p. ÁJI. 18.482

A Deutsche Volkspolizei c. folyóiratban közzétett, legfontosabb kriminalisztikai cikkekből összeállított gyűjtemény.

Mezger, Edmund — *Würtenberger,* Thomas: Kriminalbiologische Gegenwartsfragen. Heft 4. [A kriminálbiológia időszerű kérdései.] Stuttgart, Enke Verl. 1960. VII, 109 p. ÁJI. 18.385

A gyűjteményes munka most megjelent füzete 10 tanulmányt közöl a közlekedési bűncselekmények pszichológiájával kapcsolatban.

Sor, L. M.: Organizacija juridicseszkoj szluzsbü na predprijatii i v szovnarhoze. [A jogi szolgálat megszervezése a vállalatnál és a népgazdasági tanácsnál.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 163 p. ÁJI. 18.610

A jogi szolgálat jellegének és szerepének vizsgálata után a szervezet és a gyakorlati tevékenység részletkérdéseit vizsgálja.

Wagner, Albrecht: Der Richter. Geschichte. Aktuelle Fragen. Reformprobleme. [A bíró.] Karlsruhe, Müller Verl. 1959. XI, 285 p. ÁJI. 18.259

A munka a bíróság történetével, időszerű kérdéseivel és reformproblémáival foglalkozik.

Büntető eljárásjog

Kaminszkaja, V. I.: Pokazanija obvinjaemogo v szovetszkom ugolovnom processze. [A vádlott vallomása a szovjet büntető eljárásban,] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzR. 1960. 180 p. ÁJI. 18.607

A vádlott vallomásáról adott összefoglaló elemzés után a munka két fő fejezete a vádlott vallomásának bizonyító erejét, valamint a vádlott kihallgatásával kapcsolatos eljárásjogi kérdéseket elemzi.

Salamov, M. P.: Teorija ulik. [A közvetett bizonyítékok tana.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 181 p. ÁJI. 18.492

A közvetett bizonyítékok elméletéről adott bevezető után a bizonyítékok egymásközötti összefüggését vizsgálja, majd részletesen foglalkozik az egyes bizonyítékokkal (tanúvallomás, vádlott vallomása, tárgyi bizonyítékok, szakértői szemle).

Jakubovics, M. I. — *Han-Magomedov,* D. O.: Uszlovnoe oszuzsdenie po szovetszkomu pravu. [Feltételes elítélés.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 39 p. ÁJI. 18.603

Tételes források elemzésével összeállított gyakorlati jellegű munka.

Tlapek, Ludwig F. — *Serini,* Egen: Die österreichische Strafprozessordnung. [Az osztrák büntetőeljárási törvénykönyv.] 4. Aufl. Manz-Wien, Manzsche Verl. 1960. XVI, 616 p. ÁJI. 18.691

Az 1960. ápr. 20-i osztrák büntetőeljárási törvénykönyv kommentált szövege.

Delestrée, Paul: L'instruction préparatoire après la réforme judiciaire. [Az előkészítő vizsgálat.] Paris, Enseignement et Perfectionnement Techniques, 1959. X, 206 p. /Comment Faire. Législation. Jurisprudence. Doctrine 14./ ÁJI. 18.594

A bűnügyi vizsgálati eljárás részletkérdését mutatja be a büntetőeljárásjogi reform után.

Nemzetközi jog

Völkerrecht. Lehrbuch. [Nemzetközi jog.] Berlin, VEB Zentralverl. 1960. XVI, 452 p. /Akademie der Wissenschaften der UdSSR. Rechtsinstitut./ ÁJI. 18.473

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Jogtudományi intézete által közrebocsátott kézikönyv németnyelvű fordítása.

Nekotorüe voproszü mezsdunarodnüh otnosenij. Szbornik sztatej. Red. Kuakov, V. M. [A nemzetközi viszonyok néhány kérdése.] Moszkva, Izd. VPS. 1960. 274 p. /Akademija Obscsesztvennüh Nauk pri CK KPSzSz./ ÁJI. 18.355

Tanulmánygyűjtemény a szocialista államközi kapcsolatok fejlődéséről.

Sztarusenko, G. B.: Princip szamoopredelenija narodov i nacii vo vnesnej politike szovetszkogo goszudarsztva. [A népek és nemzetek önrendelkezésének elve a szovjet állam külpolitikájában.] Moszkva, Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1960. 190 p. ÁJI. 18.508

Az önrendelkezési jogról szóló marxista elmélet fejlődésének bemutatása után az önrendelkezési jogot, mint nemzetközi jogi intézményt, majd az önrendelkezési jog érvényesülését, illetőleg az önrendelkezési jog védelmével kapcsolatos joganyagot mutatja be.

Beloruszszkaja SzSzR v mezsdunarodnüh otnosenijah. Mezsdunarodnüe szoglasenija Beloruszszkoj SzSzR sz inosztrannümi goszudarsztvami (1944—1959). [Bjelorussz Szövetséges Köztársaság a nemzetközi kapcsolatokban.] Minszk, Izd. Akademii Nauk Beloruszszkoj SzSzR 1960. 1050 p. /Miniszterstvo Inosztrannüh del BSzSzR.-Otdel Pravovüh Nauk Akademii Nauk SzSzR./ ÁJI. 18.362

A munka a Bjelorussz Szövetséges Köztársaság és egyéb államok között létrejött nemzetközi szerződések és megállapodások teljes szövegét közli, tárgyi csoportosításban.

Krülov, Sz. B.: Isztorija szozdanija Organizacii Ob'edinennüh Nacij (1944—1945). [Az Egyesült Nemzetek megalapításának története.] Moszkva, Izd. IMO, 1960. 343 p. ÁJI. 18.424

A munka az ENSZ alapokmányának rendszerében mutatja be az Egyesült Nemzetek keletkezésének történetét.

Njurnbergszkij proceszsz. Tom 5. Doproszü podszudimüh i recsi advokatov. Red. Nikitcsenko, I. T. — Polmorak, A. I. Tom. 6. Presztupnüe organizacii. Red. Rudenko, R. A. [A nürnbergi per.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 884; 748 p. ÁJI. 18.157:4, 18.426

Az ismert forráskiadvány 5. kötete a vádlottak vallomásait és a védőbeszédeket tartalmazza, a 6. kötet pedig a nürnbergi perben bűnösnek kimondott szervezetekre vonatkozó anyagot közli.

Nikolaev, A. N.: Pravovoj rezsim Szueckogo Kanala i nacionalizacija Egiptom Szueckoj Kompanii. [A Szuezi Csatornára vonatkozó jogi szabályok és a Szuezi Társaság államosítása Egyiptom részéről.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 175 p. ÁJI. 18.322

Az elmúlt évek egyik legjelentősebb nemzetközi jogi eseményének a jogi oldalról történt bemutatása, részleteiben is feltárja a kapitalista államok vereségével végződött jogi küzdelem részletkérdéseit.

Peck, Joachim: Die Völkerrechtssubjektivität der Deutschen Demokratischen Republik. [A Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi jogalanyisága.] Berlin, Akad. Verl. 1960. 231 p. [Bibliogr. 222—231. p.] PEK C4308

A szerző három fő kérdés köré csoportosítva tárgyalja a Német Demokratikus Köztársaság nemzetközi jogalanyiságának kérdéseit. Az első rész a II. világháború utáni helyzetben vizsgálja Németország nemzetközi jogi helyzetét, a második rész a Németország két részre szakításával, az NDK megalakulásával kapcsolatos időszak problémáit veti fel. A harmadik részben a német újraegyesítés kérdését vizsgálja nemzetközi jogi alapon.

Razvoj pravnog sistema Ujedinjenih Nacija u sevlosti teorije medunarodnog prava (1955—1958). Izbor materijala. [Az Egyesült Nemzetek jogi szervezetének fejlődése.] Beograd, Servis Seveza Jugoslavije, 1959. 447 p. /Institut za Medunarodnu Politiku i Privredw. Sekcija za Medunarodno Pravo. Ser. A 1—3./ ÁJI. 18.419

Az Egyesült Nemzetek szervezetének történetével kapcsolatosan kiadott dokumentumgyűjtemény. Rendszeres áttekintésben tartalmazza a válogatott dokumentumokat.

Simpson, J. L. — *Fox*, H.: International Arbitration. Law and Practice. [Nemzetközi bíráskodás. Jog és gyakorlat.] New York, 1959. Praeger, XIV, 330 p. PEK Nemzetközi jogi tanszék J7808/10

A könyv a nemzetközi bíróságok munkájáról ad átfogó képet. Foglalkozik az egyes államok közötti viták eldöntésének, az egyik ország állampolgárai más állammal szembeni követeléseinek kérdésével. A szerzők bemutatják a nemzetközi bíráskodás fejlődését a XIX. századtól a Nemzetközi Bíróság felállításáig. Foglalkoznak az Egyesült Nemzetek szerepével, a nemzetközi bíráskodás alapelveivel és gyakorlatával, az ítéletek következményeivel, valamint a különleges eljárásokkal és adminisztratív problémákkal.

Yearbook of the European Convention on Human Rigths. The European Comission and European Court of Human Rigths. [Az emberi jogok Egyezményének évkönyve.] 1958—1959. The Hague, Nijhoff, 1960. XV, 684 p. ÁJI. 18.454

Az Európai Tanács keretében működő Emberi Jogok Bizottsága által 1959-ben közzétett első kötethez csatlakozó évkönyv az alapvető jogforrások (az Emberi Jogok Európai bíróságainak szabályzata, az Emberi Jogok Európai Bizottságának szabályzatához fűzött módosítások stb.), illetőleg általános jellegű információk mellett közli az Emberi Jogok Európai Bizottságának határozatait (államközi és egyéni ügyekben), valamint az Európai Tanács tagállamainak időrendben első megállapodásait. Az évkönyvet bő dokumentum-mutató, bibliográfia és részletes tárgymutató egészíti ki.

Állam és jogtörténet
Római jog

Csernilovszkij Z. M.: Isztorija rabovladel'cseszkogo goszudarsztva i prava. [A rabszolgatartó állam és jog története.] Moszkva, MGEIM, 1960. 291 p. ÁJI. 18.427 Tankönyv a jogi főiskolák számára.

Rogozsin, A. I. — *Sztrahov*, N. N.: Isztorija goszudarsztva i prava rabovladel'cseszkogo Kitaja. [A rabszolgatartó Kína államának és jogának története.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 91 p. ÁJI. 18.519

A kínai állam- és jogtörténet eddig számunkra — nyelvnehézségek miatt — hozzáférhetetlen időszakát bemutató rövid összefoglalás.

Szudebnik Beka i Agbuga. Red. Berdzenisvili, N. A. [Beha és Agbuga törvénykönyve.] Tbiliszi, Izd. Akademii Nauk Gruzinszkoj SzSzR., 1960. 81 p. ÁJI. 18.446

A XIII—XIV. századbeli törvénykönyvek forráskiadványa eredeti (grúz) nyelven és párhuzamos orosz szöveggel.

Sztatut Velihogo Knjazsesztva Litovszkogo 1529 goda. Red. Jablonszkisz, K. I. [A Litván nagyhercegség 1529. évi statutuma.] Minszk, Izd. Akademii Nauk BSzSzR, 1960. 253 p. /Akademija Nauk Beloruszszkoj SzSzR. Otdel Pravovüh Nauk/ ÁJI. 18.363

A munka a feudális litván hercegség legfontosabb jogforrásainak szövegét közli orosz fordításban, rövid magyarázatokkal.

Jelowicz, H. F.: Roman Foundations of Modern Law. [A modern jog római jogi alapjai.] Oxford, Clarendon Press, 1957. XII, 217 p. ÁJI. 18.479

A jogforrásokról írt bevezető után a személyi és családjog terén bemutatja a római jognak a modern tételes jogokban is érvényesülő intézményeit.

E lapszám (XVI. új évfolyam 10.) szerzői: *Dr. Halász József* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Boulier Jean* abbé (Párizs). — *Dr. Békés Imre* tanársegéd. — *Dr. Móra Mihály* egyetemi tanár. — *Dr. Diósdi György* tanársegéd. — *Dr. Román László* tanársegéd (Pécs). — *Dr. Antalffy György* egyetemi tanár (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 61.4753. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

[redacted]

Ára: 6,— Ft

XVI. új évfolyam 11—12. szám Budapest, 1961. november—december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HALÁSZ JÓZSEF:
A szocialista államiság fejlődése és a társadalmi szervezetek szerepének növekedése. (Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott új pártprogramról) 553

ROMASKIN, P. Sz.:
A szovjet állam és a kommunista önigazgatás 563

KERTÉSZ ISTVÁN:
A szocialista munkajogviszony mint akarati és kötöttségi viszony egysége 577

ŠTAJGR, FRANTIŠEK:
A polgári eljárás tárgya 587

RÉVAI TIBOR:
Az állam javára való marasztalás és az ügyész indítványa a polgári perben 591

Szemle:

SZELÉNYI ZOLTÁN:
A termék tartósságáért való felelősségről 599

MEZNERICS IVÁN:
„A külföldiek fontosabb jogai és kötelességei a Magyar Népköztársaságban" 604

Jogirodalom:

HORVÁTH TIBOR:
M. D. Sargorodszkij: A büntetőjogi büntetés 608

RAFFAI GYÖRGYI:
Az 1959. évi Szovjet Nemzetközi Jogi Évkönyv 614

KÁLMÁN GYÖRGY:
Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Annalesének I. kötetéről 618

KOCSIS MIHÁLY:
Névai László: Magyar törvénykezési szervezeti jog 628

— — :
Új könyvek 631

MELLÉKLET: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Йожеф Халас:* Развитие социалистической государственности и повышение роли общественных организаций. (О новой программе партии, принятой на XXII. Съезде КПСС.) — *П. С. Ромашкин:* Советское государство и коммунистическое самоуправление. — *Иштван Кертес:* Социалистическое трудовое правоотношение как единство волевого отношения и отношения связанности. — *Франтишек Штайгр:* Предмет гражданского процесса. — *Тибор Реваи:* Взыскание в пользу государства и инициатива прокурора в гражданском процессе. — *Обзор: Золтан Селени:* Об ответственности за прочность продуктов. — *Иван Мезнерич:* „Важнейшие права и обязанности иностранцев в Венгерской Народной Республике". — *Правовая литература: Тибор Хорват:* М. Д. Шаргородский: Наказание по уголовному праву. — *Дерди Раффаи:* Советский Ежегодник Международного права от 1959 г. — *Дердь Калман:* О томе I „Annales" Юридического факультета Государственного Университета им. Лоранда Этвеша. — *Михай Кочиш:* Ласло Неваи: Венгерское судоустройство. — — : Новые книги.

INHALT: *József Halász:* Die Entwicklung der sozialistischen Staatlichkeit und die Zunahme der Rolle der gesellschaftlichen Organisationen (Über das beschlossene neue Programm des XXII. Parteitages der KPdSU). — *P. S. Romaschkin:* Der Sowjetstaat und die kommunistische Selbstverwaltung. — *István Kertész:* Das sozialistische Arbeitsrechtsverhältnis als Einheit von Wille ns- und Bindungsverhältnisen. — *František Štajgr:* Das Objekt des Zivilverhfahrens. — *Tibor Révai:* Die Kondemnation zu Gunsten des Staates und der Antrag des Staatsanwalts im Zivilprozess. — *Rundschau: Zoltán Szelényi:* Über die Verantwortlichkeit für die Haltbarkeit des Produkts. — *Iván Meznerics:* „Die wichtigsten Rechte und Pflichten der Fremden in der Ungarischen Volksrepublik". — *Rechtsliteratur: Tibor Horváth:* M. D. Schargorodskij: Die strafrechtliche Strafe. — *Györgyi Raffai:* Das sowjetische Jahrbuch für Völkerrecht vom Jahre 1959. — *György Kálmán:* Über den Band I. des Annales der Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaften der Eötvös Loránd Universität. — *Mihály Kocsis:* László Névai: Das ungarische Gerichtsorganisationsrecht. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *József Halász:* Le développement de l'Etat socialiste et l'acroissement du rôle des organes sociaux. (Sur le nouveau programme adopté au cours du XXIIe Congrès du Parti Communiste de l'U.R.S.S.) — *Romachkine, P. S.:* L'Etat soviétique et l'autoadministration communiste. — *István Kertész:* Le rapport du droit de travail comme rapport de volonté et d'obligation. — *Štajgr, František:* L'objet de la procédure civile. — *Tibor Révai:* Condamnation au profit de l'Etat et l'initiative du procureur dans la procédure civile. — *Revue: Zoltán Szelényi:* Sur la responsabilité pour la durabilité d'un produit. — *Iván Meznerics:* „Les droits et les devoirs principaux des étrangers dans la République Populaire Hongroise". — *Littérature: Tibor Horváth:* Chargorodski, M. D.: La peine de droit pénal. — *Györgyi Raffai:* L'Annuaire soviétique du Droit international 1959. — *György Kálmán:* Sur le Ier Tome des „Annales" de la Faculté de droit de l'Université Eötvös Loránd. — *Mihály Kocsis:* László Névai: Droit de l'organisation judiciaire. — — —: Livres nouveaux.

XVI. új évfolyam 11—12. szám Budapest, 1961. november, december.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A szocialista államiság fejlődése és a társadalmi szervezetek szerepének növekedése

(Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott új pártprogramról)

Az SZKP új programjának nagyon lényeges, a kommunista társadalmi önigazgatás fokozatos kibontakozása szempontjából elméletileg és gyakorlatilag egyaránt rendkívül jelentős vonása, hogy a *szovjet társadalom egész politikai szervezete* fejlődését a különböző állami szervek és társadalmi szervezetek összefüggésében és kölcsönhatásában vizsgálja. A szocialista demokrácia továbbfejlesztése és minden területen való fokozott érvényesítése — amely az egész politikai szervezet fejlődésének fő jellemzője — azt jelenti, hogy erőteljesen kibontakozik a szovjet nép részvétele minden területen, az állam irányításában, a gazdasági, politikai, kulturális élet vezetésében. Ez a fejlődési folyamat előtérbe állítja a dolgozók közügyek intézésében való részvétele különböző formáinak tökéletesítését, különösen megnöveli a társadalmi szervezetek szerepét és jelentőségét. Ezzel összefüggésben a program több olyan fontos elméleti megállapítást tartalmaz, amelyek a marxista—leninista elmélet további gazdagítását jelentik.

I.

Hogy a program a társadalmi szervezetek szerepének növekedését a szocialista államiság társadalmi önigazgatásba átnövésével szoros összefüggésben és a szocialista demokrácia további fejlődése szerves részeként vizsgálja, több okból nagyon jelentős. Nagy nemzetközi jelentősége van a kérdés ilyen összefüggésben való vizsgálatának azért, mert mint ismeretes, a munkásosztály államának a szocialista építésben való szerepe a kommunista és munkásmozgalomnak mindig egyik legfontosabb kérdése volt és ma is az a reformizmussal folytatott harcban.[1] A revizionizmus, valamint a polgári filozófiai, szociológiai, jogi irodalom szerint a szocialista állam erősödése és a társadalmi szervezetek szerepének növekedése egymásnak ellentmondó folyamatok. A szovjet társadalom politikai szervezete — amelynek szerves része az állam mellett a társadalmi szervezetek rendszere is — a kommunista társadalom anyagi-technikai alapjai megteremtésének és a kommunista társadalmi viszonyok fejlesztésének nélkülözhetetlen, összehangolt mechanizmusa.[2] A szovjet társadalom politikai szervezetének egységét mindenekelőtt a politikai rendszerhez tartozó valamennyi szervezet közös főfeladatának — a kommunista társadalom felépítésének megvalósítása biztosítja. A szervezetek egységének fontos előfeltétele másodszor: a vezetés egysége. A különböző szervezetek egységes tevékenységének alapja, hogy a társadalom politikai szervezetének egész rendszerét az SZKP vezeti. Harmadszor: a társadalom politikai szervezete rendszerébe tartozó szervezetek egységes alapelvek szerint épülnek fel; és végül: a szovjet társadalom politikai szervezetéhez tartozó szervezetek együttműködve valósítják meg különböző funkcióikat. A társadalom politikai szervezetének rendszere a fejlődés minden szakaszán az állami és társadalmi szervezetek tevékenységének megfelelő összehangolását feltételezi és kölcsönhatását jelenti, az állami szervek és társadalmi szervezetek szükségszerűen kiegészítik egymást.

Az állami szervek és társadalmi szervezetek összehangolt tevékenysége és szoros kölcsönhatása azonban nem jelentheti megkülönböztető lényeges sajátosságaik mellőzését.[3] A társadalmi

[1] Vö. F. Burlackij: Az állam kérdései az SZKP programtervezetében. Kommunyiszt. 1961. 13. szám, 37. old.

[2] B. Sz. Manykovszkij: A társadalmi szervezetek szerepének növekedése állami kérdések eldöntésében. Voproszi filoszofii. 1961. 4. szám, 40. old.

[3] Vö. C. A. Jampolszkaja: A társadalmi szervezetek alapvető vonásai a Szovjetunió fejlődésének jelenlegi szakaszában. SZGP. 1961. 9. szám, 37. old.: G. I. Petrov—V. Sz. Petrov: A szocialista államiság és a társadalom. Pravovegyennyie. 1961. 2. szám, 13. old.

szervezetek növekvő szerepének a szocialista államiság fejlődésével összefüggésben való vizsgálata tehát nagyon jelentős azért is, mert így lehetőség nyílik a társadalmi szervezetek helyének és szerepének a szovjet társadalom politikai rendszerében történő elemzésére, azon sajátos vonásaik tanulmányozására, amelyek következtében olyan nagy lehetőségek tárulnak fel előttük a társadalmi önigazgatás rendszerébe történő fokozatos átnövés időszakában.

Az SZKP XXI. kongresszusa utáni években a szovjet filozófiai és jogi irodalomban különösen előtérbe került a szovjet társadalom politikai szervezetének tanulmányozása. A problémával kapcsolatos vitákban, tanulmányokban élesen megbírálták azokat a hibás nézeteket, amelyek a társadalom politikai szervezetének rendszerét csak az államra korlátozták és a társadalmi szervezetekkel — amelyek pedig a társadalom politikai szervezetének másik fontos részét alkotják —, csak az állam fejlődésével összefüggésben foglalkoztak. A szovjet társadalom fejlődése a kommunista párt vezetésével a társadalom egész politikai szervezetének útján — a szovjetek és alárendelt apparátusuk útján, a szakszervezetek, a szövetkezetek, a komszomol, a különböző társadalmi egyesületek és szövetségek stb. útján — valósul meg. E szervezeti formák, amelyek átfogják és egyesítik az egész szovjet népet — együttesen és kölcsönhatásukban alkotják a társadalom politikai szervezetének rendszerét. A szovjet állam ennek a mechanizmusnak szerves része. Különösen fontos feladat a társadalmi szervezetek szerepének, fejlődésének a társadalom politikai szervezetével összefüggő, sokoldalú tanulmányozása, mert a társadalmi önigazgatásba történő fejlődés folyamatában növekszik a társadalmi szervezetek szerepe, egyre inkább előtérbe kerül jogaik állandó szélesítése és munkamódszereik fejlesztése. Mint arra a szovjet tudományos irodalomban rámutatnak, különösen fontos a társadalmi szervezetek szerepének fokozott tanulmányozása azért is, mert e szervezetek jó része olyan időszakban alakult ki, amikor az állam vezette szinte az egész társadalmi életet, és ennek következtében a társadalmi szervezetek jelentős mértékben átvették az állami szervek munkamódszereit.[4]

Az SZKP új programjának nagy elméleti jelentősége e vonatkozásban különösen abban mutatkozik meg, hogy kibontja azokat a bonyolult összefüggéseket és kölcsönhatásokat, amelyek a társadalom egész politikai szervezetén belül az állami és társadalmi szervezetek kölcsönös viszonyának fejlődését, a jelenlegi legfontosabb társadalmi szervezetek szerepének, feladatainak alakulását a kommunizmusba való átmenet időszakában jellemzik.

A társadalmi szervezetek és a dolgozók egyesületei részvételének bővülése a szovjet állam képviseleti szerveinek munkájában; törvények alkotásának kezdeményezése; szerepük növekedése az állami kérdések eldöntésében és egyes állami szervek funkcióinak ellátásában — erősíti a szovjet államot, szélesíti társadalmi bázisát. A szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba történő átnövésének dialektikája ugyanakkor kifejeződik a társadalmi szervezetek funkcióinak szélesedésében és az ipar, mezőgazdaság, a kultúra fejlesztése, a dolgozók életszínvonalának emelése, a társadalmi rend védelme stb. állami kérdéseinek eldöntésében. Ebből következik, hogy a társadalmi szervezetek szerepének növekedése a társadalmi önigazgatásba való átnövés időszakában nem merül ki egyes állami szervek funkcióinak ellátásában. A társadalmi szervezetek szerepének növekedése a fejlődés e szakaszában azt jelenti, hogy először a társadalmi szervezetek mind szélesebben vesznek részt a szovjet állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciójának megvalósításában; másodszor: a társadalmi szervezeteknek adnak át az állami szervek által ellátott egyes funkciókat; harmadszor: a társadalmi szervezetek az állami szervekkel együttesen valósítják meg a társadalmi rend és az állampolgári jogok védelmének funkcióját. Az állami és társadalmi szervezetek funkciói szorosan kapcsolódnak egymáshoz, végső soron a szovjet társadalom fejlődésének biztosításához feltétlenül szükséges ugyanazon funkciók megnyilvánulásait jelentik.[5]

A társadalmi szervezetek szerepének és sajátosságainak a szovjet társadalom politikai rendszerének összefüggésében való elemzése több jelentős elméleti és gyakorlati következtetéshez vezetett a szovjet tudományos irodalomban. Ezzel összefüggésben bírálják és tartják helytelennek pl. a szovjet társadalom politikai szervezete mechanizmusának és a széles értelemben használt állami mechanizmusnak azonosítását. A szovjet állam mechanizmusa része a politikai szervezet mechanizmusának, amelybe az állami szerveken kívül a társadalmi szervezetek is beletartoznak. Hasonlóan vetik fel a Szovjetunió alkotmánya 2. cikkelyében meghatározott „politikai alap" fogalma pontosabbá tételének szükségességét is. E szerint a Szovjetunió politikai alapját meghatározó alkotmánycikkely olyan módosításra szorul, amely kifejezi, hogy a társadalmi szervezetek mind több állami szerv funkcióját látják el, hogy a szovjet társadalom és állam politikai alapját nemcsak a szovjetek, hanem a szovjet társadalom egész politikai szervezetének rendszere alkotja.[6] Más

[4] Vö. L. M. Karapetjan—V. I. Rozin: A szocialista államiság fejlődésének kutatásáról. Voproszi filozofii. 1961. 6. szám, 159. old.

[5] Ld. V. V. Nyikolajev: A szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba fejlődéséről. Voproszi filozofii. 1960. 12. szám, 32. old.; B. Sz. Manykovszkij, id. m. 41. old.

[6] Vö. G. I. Petrov— V. Sz. Petrov: id. m. 13. old.; P. Sz. Romaskin: Új szakasz a szovjet állam fejlődésében. Külföldi jogi cikkgyűjtemény. 1961. 1. szám, 11. old.

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM BUDAPEST KÖNYVTÁRA

szóval: a politikai alap kereteibe a szovjeteken kívül beletartozik és vezető szerepet tölt be a kommunista párt, beletartoznak a szakszervezetek, szövetkezetek, ifjúsági szervezet és más társadalmi szervezetek.

II.

Bár a társadalmi szervezetek az állami szervekkel együtt a szovjet társadalom egységes politikai szervezetének szerves részei, fő feladataik, felépítésük és működésük demokratikus alapelvei lényegében azonosak s tevékenységüket a kommunista párt vezeti, a társadalom politikai szervezetének rendszerében ugyanakkor mégis önálló helyet foglalnak el és sajátos feladatokat valósítanak meg. Ez az önállóságuk és tevékenységük megkülönböztető vonásai elsősorban a társadalmi és személyi érdekek megvalósításának sajátos formájában érvényesülnek. A kommunista építés közös nagy feladatait az állami szervekkel közösen megvalósítva, a társadalmi szervezetek egyidejűleg olyan feladatokat is ellátnak (politikai-szervezeti, kulturális, gazdasági stb.), amelyek megfelelnek az adott szervezetbe tartozó tagok érdekeinek, politikai törekvéseinek, ízlésének stb.[7] Az SZKP új programja ezt a vonást például a kolhozokkal kapcsolatban külön kiemeli és hangsúlyozza, hogy „... *a kolhoz összeegyezteti a parasztok egyéni érdekeit a társadalmi érdekkel, a közérdekkel, összeegyezteti a termelés eredményeihez fűződő egyéni és kollektív érdekeltséget és tág lehetőséget nyit a parasztok jövedelmének emelkedésére és jólétük fokozódására a munka termelékenységének növelése útján.*" Következésképpen szükséges és fontos feladat a társadalmi szervezetek közös és jellemző vonásainak elemzése, mert e vonások fejlesztése egyik lényeges feltétele szerepük további növelésének.

Az állami és társadalmi szervezetek a Szovjetunió jelenlegi fejlődési szakaszában különböznek egymástól abban, hogy míg az állami szervek össznépi jellegűek, az egész társadalom szervei, addig a társadalmi szervezetek önkéntes tagságon alapulnak s a lakosság egy-egy meghatározott részét egyesítik. Különbségek vannak az állami és társadalmi szervezetek hatáskörében, jogaikban, feladataik megvalósításának módszereiben. C. A. Jampolszkaja a társadalmi szervezetek legfontosabb közös és jellemző vonásait vizsgálva, különösen fontos ismérvként jelöli meg a személyi és társadalmi érdek egyesítését a szervezet által kitűzött feladat megvalósításában. A társadalmi szervezetek e sajátossága különösen hatékonyan érvényesülhet a kommunizmusba való átmenet időszakában, amikor a dolgozók adottságainak és alkotó kedvének kibontakozása előtt széles lehetőségek tárulnak fel. A társadalmi szervezetek másik jellemző vonásaként emeli ki tevékenységük módszereit. Bár a meggyőzés, nevelés, valamint a szervező tevékenység tájékoztatás, tapasztalatátadás stb. formájában történő megvalósítása a szocialista állami szerveknek is jellemzője, a társadalmi szervezetek azonban nem rendelkeznek az állami szerveket jellemző közhatalmi felhatalmazásokkal (adminisztratív kényszerítés, bírósági büntetés stb.); s ha kényszerítést alkalmaznak is, akkor is csak az adott szervezet tagjai által elfogadott alapszabály alapján és csak saját tagjaikkal szemben. A társadalmi szervezetek különösen fontos megkülönböztető vonása, hogy e szervezetek *önigazgató* egyesülések. A társadalmi szervezetek tevékenységének ez a vonása azért nagyon jelentős, mert az önigazgatás — mint szervezeti ismérv — a kommunista társadalom szervezetének fontos jellemzője. A társadalmi szervezetek az öntevékenység és önkéntesség elveire épülnek, amely jelenleg az önkéntes tagsági viszonyban; a tagoknak a társadalmi szervezet anyagi alapjai megteremtéséhez való anyagi hozzájárulásában; és végül a tagoknak a szervezet ügyei igazgatásában és a szervezet vezető szervei megválasztásában való részvételében fejeződik ki. A társadalmi szervezetek alapszabályai rögzítik ezeket a vonásokat és általában ezek a Szovjetunió valamennyi társadalmi szervezetére — azok különbözőségeitől eltekintve — közösek.[8]

A társadalmi szervezetek sajátos vonásainak fokozott kibontakozása további fejlődésük fontos előfeltétele. Az SZKP új programja a társadalmi szervezetek jelentőségét több helyen és sokoldalúan elemezve, külön aláhúzta, hogy „*a kommunizmus általánosan kibontakozó fejlődésének időszakában fokozódik a társadalmi szervezetek szerepe*". A társadalmi szervezetek fejlődése a kommunista társadalmi önigazgatásba történő átnövés egyik lényeges előfeltétele.

A társadalom szerepének a kommunista építés minden területén való növekedése szükségessé teszi a társadalmi szervezetek tevékenységének és a társadalmi szervezetek rendszerének tanulmányozását. E problémakör sokoldalú vizsgálata azért nagyon fontos — hangsúlyozzák a szovjet filozófusok és jogtudósok —, mert a korábbi hiányos elemzés egyik következménye volt, hogy pl. egészen az utóbbi évekig a tudományos irodalomban, konferenciákon a kolhozokkal általában csak mint gazdasági szervezetekkel foglalkoztak és mint önálló, sajátos feladatokat ellátó társadalmi szervezeteket ugyanakkor nem kielégítően tanulmányozták.[9] Másik oldalról azt hangsúlyozzák, hogy helyte-

[7] Ld. C. A. Jampolszkaja, id. m. 40. old.

[8] Uo.: 40—41. old.

[9] Vö. L. M. Karapetjan— V. I. Rozin: A szocialista államiság, fejlődésének kutatásáról. Voproszi filozofii. 1961. 6. szám, 159. old.; B. Sz. Manykovszkij: A társadalmi szervezetek szerepének fejlődéséről a kommunizmus építésében. A szocialista államiságtól a kommunista társadalmi önigazgatáshoz c. munkában. A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Kiadója, Moszkva, 1961. 92. old.

len lenne a dolgozók egyesülésének, a társadalmi aktivitásnak minden formáját a társadalmi szervezetek kategóriájába sorolni. Ez a társadalmi szervezetek jellemző ismérveinek elmosódásához vezethetne s ezzel sajátos feladataik eredményes megvalósítását korlátozná; ugyanakkor a kommunista társadalmi önigazgatásba való átnövés időszakában kialakuló új szervezeti formák sajátosságainak mellőzését és hiányos tanulmányozását is okozhatná. Éppen ezért fontos megkülönböztetni az állampolgárok öntevékenységének különböző formáit (utcabizottságok, szülői munkaközösségek, különböző társadalmi tanácsok stb.) és a társadalmi szervezeteket. A társadalmi szervezetek és az állampolgárok különböző öntevékenységi formáinak megfelelő osztályozása lehetővé teszi e szervezetek elmélyültebb vizsgálatát. A társadalmi szervezetek sajátos vonásainak kibontakozása azért is nagyon fontos, mert ezek útján érvényesül az adott szervezet társadalmi önigazgatásba való átmenete.[10]

A társadalmi szervezetek rendszere bonyolult és az egyes szervezetek jellegének a társadalomban betöltött szerepének, munkája jelentőségének megfelelően sokfelé ágazó. Az SZKP új programja külön megjelöli azokat a társadalmi szervezeteket, amelyeknek a kommunista társadalom építésében, a társadalmi önigazgatás rendszerének kialakításában különösen fontos szerepe van.

1. A társadalmi szervezetek között *„... különösen megnő a szakszervezetek jelentősége, ezek az igazgatás, a gazdaságvezetés, a kommunizmus iskolái"* — hangsúlyozza az új pártprogram. A szakszervezetek a Szovjetunió egyik legnagyobb tömegszervezete; mintegy 60 millió munkást és alkalmazottat egyesít soraiban. A dolgozó tömegek e szervei a szovjet társadalom fejlődésének minden szakaszán fontos szerepet töltöttek be, de jelentőségük az utóbbi években különösen megnövekedett. Az SZKP KB 1957-ben szakszervezetek további növelését tűzte ki feladatául, munkájáról hozott határozatában szerepük a gazdasági, kulturális, szociális tevékenység különböző területein. A határozat többek között hangsúlyozta, hogy a vezető állami és szakszervezeti szervek a legfontosabb munka- és bérkérdésekben döntéseket *együttesen* hoznak. 1958 júliusában a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége ukázt adott ki az állandó termelési bizottságok (értekezletek) szerepéről az állami vállalatoknál és üzemekben, valamint az üzemi, vállalati helyi szakszervezeti bizottságok jogairól az állami és gazdasági építésben. Gyakorlatilag ma nincs a kommunista építésnek olyan gazdasági vagy kulturális kérdése, amelynek eldöntésében a szakszervezetek valamilyen formában ne vennének aktívan részt.[11] A társadalmi bíróságokról szóló szabályzat-tervezet pl. a szakszervezeti bizottságokra bízza e szervek vezetését, valamint jogot ad arra is, hogy egyes ügyeket átadjanak a bíróságoknak stb. A szakszervezetek jogai további szélesítésével kapcsolatban javaslatként vetik fel, hogy a felsőbb gazdasági irányító szervek termelési tervjavaslatait helyes lenne, ha az üzem vezetőségének megvitatásra a megfelelő szakszervezeti szervek elé kellene terjesztenie és csak utána kerülne sor a terv megerősítésére; a különböző kulturális intézmények, klubok, műkedvelő csoportok, könyvtárak vezetését a jelenlegi több irányító szerv helyett egy kézben összpontosítanák és a szakszervezeteknek adnák át stb.

Tovább növekszik a szakszervezetek szerepe a kommunizmus építésének időszakában. Az új pártprogram fontosnak tartja a szakszervezetek közvetlen és legtevékenyebb részvételének szélesítését a gazdasági tervek kidolgozásában és megvalósításában, a munkások és alkalmazottak munkáját érintő kérdések eldöntésében, a gazdasági vezetés és a vállalatok igazgatási szerveinek kialakításában. A szakszervezetek hivatásaként rögzíti a dolgozók kommunista munkára való nevelését; a dolgozók részvételének elősegítését az állami és közügyek intézésében, a technikai fejlődés és a munka termelékenységének további emeléséért folyó mozgalom szélesítésében; a dolgozók szükségletei jobb kielégítésének elősegítését; a lakások, kulturális és szolgáltatási intézmények építési terveinek végrehajtását; a közétkeztetés és kereskedelem, a társadalombiztosítás, a szanatóriumi és üdülői ellátás javítását stb. A program hangsúlyozza, hogy a párt elősegíti a szakszervezetek sokoldalú szervező tevékenységének eredményes megvalósítását. Külön fontos feladatként emeli ki, hogy *„... a szakszervezetek fokozzák gazdaságvezető tevékenységüket, hogy az állandó termelési tanácsok mind hatékonyabb szervekké váljanak, amelyek hozzájárulnak a vállalati munkának és a termelés ellenőrzésének a javításához"*. Mindez mutatja, hogy milyen széles az a feladatkör, amelynek megvalósításában a szakszervezetek — mint a gazdálkodás, igazgatás, a kommunizmus valódi iskolái — aktív szerepet töltenek be.

2. Fontos helyet foglal el a társadalmi szervezetek rendszerében a *kommunista ifjúsági szövetség*, amely soraiban több mint 18 millió fiatalt egyesít. Az ifjúság öntevékeny társadalmi szervezete az ifjúság kommunista nevelésével, a munkához való új viszony formálásával nagy segítséget ad a pártnak. Az ifjúság öntudata színvonalának, eszmei szilárdságának rendkívül nagy szerepe van a termelésben való helytállásban, a kommunista építés nagy feladatainak megvalósításában.

A program hangsúlyozza, hogy a komszomolnak a kommunizmus építése jelenlegi szakaszában az élet minden területén még kezdeményezőbb szellemben kell dolgoznia. *„A komszo-*

[10] Ld. C. A. Jampolszkaja, id. m. 42—43. old.

[11] Vö. A. V. Pjatakov: A szakszervezetek és a szovjet állam. Állami Jogi kiadó. M. 1960.

mol-szervezetek munkájában foglaljon el központi helyet az ifjúság nevelése a haza, a nép, a kommunista párt és a kommunizmus ügye iránti önzetlen odaadásra, valamint arra, hogy állandóan készen legyen a társadalom javára végzett munkára és bármilyen nehézség leküzdésére." Az ifjúság általános műveltségének és műszaki ismeretei színvonalának emelése, az ifjúságnak a haza védelmére való felkészítése, a kommunista erkölcsi elvek és szabályok szigorú megtartásának szellemében történő nevelés — amelyek az ifjúsági szervezet központi feladatait jelentik — egyben azt is mutatják, hogy a komszomol milyen fontos hivatást tölt be a kommunista társadalmi önigazgatás feltételeinek kialakításában.

3. Nagy elméleti jelentősége mellett fontos állampolitikai, gazdaságirányítási konklúziókat von maga után a program azon megállapítása, mely szerint a társadalmi szervezetek rendszerében *„növekszik a szövetkezetek — a kolhozok, a fogyasztási, a lakásépítő és más szövetkezeti szervezetek — jelentősége, hiszen a szövetkezés az egyik olyan forma, amellyel a tömegek bevonhatók a kommunista építésbe."*

A különböző szövetkezetek között elsőrendű fontossága van a kolhozoknak, amelyek sok millió paraszt termelő munkáját fogják össze és irányítják a kommunizmus anyagi-technikai bázisának a mezőgazdaság területén történő kialakításában. A szovjet szocialista demokrácia fejlődése szervesen összefügg a kolhozdemokrácia — mint a szocialista demokrácia egyik formája — fejlesztésével. Ez abban is kifejezésre jut, hogy sok kérdést, amelyet korábban megfelelő állami szervek döntöttek el, fokozatosan a kolhoztagok, illetőleg a kolhoz választott vezető szervei elé kerül megvizsgálásra, majd eldöntésre.

Ez a fejlődési folyamat az SZKP 1953. szeptemberi plénuma után megindult, de annak erőteljesebb érvényesítésére a XX. kongresszus után került sor. A kolhozok jogainak bővítésével a mezőgazdasági termelés tervezésében s a kolhozok belső viszonyainak szabályozásában, a gépállomások átszervezésével és különféle mezőgazdasági nagygépek kolhozoknak történő eladásával stb. csökkent a kolhozok állami irányításának köre és szélesedett a kolhozok társadalmi önigazgatása, növekedett a kolhozok vezető szerveinek hatásköre és szerepe a közös gazdaság vezetésében. Ez természetesen nem jelenti a kolhozok állami irányításának gyengülését. A társadalmi önigazgatás kereteinek szélesedése a kolhozokban ugyanis a szocialista államiság társadalmi önigazgatásba való fokozatos átnövésének kifejezője, annak bizonyítója, hogy *„... a szövetkezés a kommunista nevelésnek és a társadalmi önigazgatás iskolájának egyik formája"*.

A kolhozok gazdasági és társadalmi tevékenységének irányításában a közvetlen demokrácia formáinak további fejlődésével egyidejűleg mind inkább kibontakoznak a képviseleti demokrácia különböző formái, növekszik a kolhozok képviseleti és végrehajtó-rendelkező szerveinek hatásköre. *„A termelőerők növekedésével kiterebélyesednek a kolhozközi termelési kapcsolatok, a gazdaság társadalmasításának folyamata túlnő az egyes kolhozok keretein"* — mutat rá az új pártprogram. A kolhozdemokrácia fejlődése, különösen a különböző kolhozközi szervezetek utóbbi időbeni egyre növekvő kibontakozása ebbe az irányba mutat. Mint I. V. Pavlov, szovjet jogtudós írja, a kolhozdemokrácia ilyen és más új elemeinek jelentősége a következő időszakban tovább növekszik, különösen ha pozitívan kerül eldöntésre a kolhozok szövetségeinek megszervezése.[12]

4. A kommunista társadalmi önigazgatás rendszerének fokozatos kialakításában fontos szerepet töltenek be a *különböző társadalmi egyesületek* is: a tudományos és tudományos-műszaki társaságok, az ésszerűsítők és feltalálók szervezetei, az irodalmi, művészeti dolgozók és újságírók szövetségei, a kulturális és sport-egyesületek. A program megállapítása szerint az átmenet időszakában ezek a társadalmi szervezetek is tovább fejlődnek, növekszik szerepük. Ismeretes, hogy Lenin milyen nagy jelentőséget tulajdonított a kulturális intézmények önkormányzata kifejlesztésének. Egyik általa aláírt dekrétumban rámutatott, hogy „... a kulturális és oktatási intézmények öntevékeny munkájának teljes autonómiával kell rendelkeznie mind a központ, mind a helyi centrumok viszonylatában ..."[13] Mint a szovjet állampolitika gyakorlata mutatja, a társadalmi önigazgatás érvényesülése ezen a területen fokozottabb ütemben is történik; növekszik a különböző tudományos, műszaki, kulturális egyesületek szerepe és vezető szerveik hatásköre. Hasonló a helyzet a testnevelés és a sport irányításában, ahol az állami szervek szerepét már a jelenlegi feltételek között társadalmi szervezetek látják el. A Szovjetunió minisztertanácsa 1959-ben határozatot hozott a testnevelés és sport irányításáról és ebben kimondotta, hogy 1959. május 1-től a testnevelés és sport állami irányító szerve megszűnik, az irányítás funkcióját teljesen társadalmi szervezetnek — „Sport-egyesületek és szervezetek szövetségének" — adják át. Ezzel az adott állami funkció társadalmi szervezetek funkciójává vált, az állami-jogi szabályozást felváltotta a társadalmi szervezetek tevékenysége.

5. A különböző társadalmi szervezeteknek sajátos feladataik mellett egyformán egyik legfontosabb feladata a dolgozó tömegek aktivitásának további sokoldalú fejlesztése a kommunista társadalom anyagi-technikai alapjai megteremtésében, s a lakosság anyagi és ellátási

[12] Vö. I. V. Pavlov: A kolhozdemokrácia fejlődése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában. A szocialista államiságtól a kommunista társadalmi önigazgatáshoz c. munkában. 167. old.

[13] SZU. 32. sz.

helyzetének javításáról való gondoskodás. A társadalmi szervezetek ilyen jellegű tevékenységének eredményes szervezése elválaszthatatlanul összefügg a dolgozók kulturális igényei fejlesztésével és kielégítésével, szociális szükségleteikről való gondoskodással. A program szerint ezért a jövőben *„ki kell bővíteni a társadalmi szervezetek részvételét a kulturális, az egészségügyi intézmények irányításában, a legközelebbi években vezetésükre kell bízni a szórakoztató vállalatokat, a klubokat, a könyvtárakat és a többi olyan kulturális intézményt, amelyet jelenleg az állam irányít"*. Ismeretes, hogy a szakszervezetek jogai ezen a területen az utóbbi években jelentősen bővültek. Ugyanis több szövetséges köztársaságban a kolhozoknak adták át a falusi könyvtárakat és klubokat. Az állami szervek látják el továbbra is e kulturális intézmények módszertani vezetését. Így tehát mind a szakszervezetek, mind a kolhozok már jelenleg átvették a szocialista kultúra fejlesztésének egyes feladatait az állami szervektől.

Mivel a társadalmi szervek a kommunista építés időszakában mind nagyobb szerepet töltenek be a gazdasági és kulturális építés vezetésében, a közügyek intézésében, a lakosság szükségleteiről való gondoskodásban, rendkívül fontos öntevékenységük fokozása, társadalmi jellegük és tevékenységük torzulás nélküli maradéktalan érvényesítése és fejlesztése, a dolgozók mind szélesebb, tevékeny közreműködése e szervezetek kereteiben. Ezért van különösen nagy jelentősége a pártprogram társadalmi szervek összetételével és apparátusával kapcsolatos megállapításának, mely szerint *„... a párt szükségesnek tartja, hogy alulról felfelé tovább csökkentsék függetlenített apparátusukat, és az elkövetkező választásokon minden társadalmi szervnek körülbelül a felét új erőkkel frissítsék fel. Célszerű, hogy a társadalmi szervezetek vezetőit általában egymás után csak két időszakra válasszák meg."*

A különböző társadalmi szervezetek szerepének növelése, jogaik szélesítése, tevékenységük formáinak és módszereinek tökéletesítése rugalmasabbá és szilárdabbá teszi a szocialista társadalom politikai szervezetének egész rendszerét.

III.

Fontos elméleti jelentőségűek az SZKP új programjának a szocialista állam funkcióinak fejlődésére és jellegük megváltoztatására vonatkozó megállapításai. *„A gazdaság és a kultúra irányításának jelenlegi állami funkcióihoz hasonló társadalmi funkciók a kommunizmusban is megmaradnak, de a társadalom fejlődésének megfelelően módosulnak és tökéletesednek* — állapítja meg az új program. — *E funkciók gyakorlásának jellege és módja más lesz, mint a szocializmusban. A tervezési és nyilvántartási szervek, a gazdaság vezetésének és a kultúra fejlesztésének szervei, amelyek jelenleg állami szervek, elvesztik politikai jellegüket és társadalmi önigazgatási szervekké válnak."* Az SZKP programjának e megállapításából logikusan következik, hogy az állami funkciók módosulása és társadalmi funkciókká válása is fokozatosan megy végbe. A szovjet állam funkcióinak megvalósításában — bár különböző formákban és módszerekkel — jelenleg is együttesen vesznek részt a társadalom politikai szervezetéhez tartozó állami szervek és társadalmi szervezetek. A szovjet társadalom jelenlegi feltételei között, amikor az állam *„népi állammá, az egész nép érdekeit és akaratát kifejező szervvé alakult át"*, a szovjet állam funkcióinak megvalósítása is az egész szovjet társadalom érdekében és nevében történik. Ebben az értelemben e funkciókat már most társadalmi funkcióknak lehet nevezni. A jelenlegi feltételek között azonban még az egész társadalom érdekeinek megvalósítására irányuló funkciókat nemcsak a különböző társadalmi szervezetek, hanem jelentős mértékben speciális állami szervek hatalmi jogosítványaik alapján és az államapparátus útján látják el. Az állami funkciók fejlődésének ebben az összefüggésben való elemzés elősegíti a társadalmi önigazgatásba való átnövés folyamatának, valamint az állami funkciók megvalósításában a társadalom mind szélesebb részvétele jelentőségének megértését.[14]

1. A társadalmi önigazgatás rendszerének kialakítása a kommunizmus anyagi és műszaki alapjainak létrehozásával elválaszthatatlan összefüggésben és kölcsönhatásban van. Ezért az állam gazdasági-szervező funkciója, amelynek a szocialista társadalom anyagi-műszaki alapjainak megteremtésében nagy szerepe volt, a kommunizmusba való átnövés mértékének megfelelően ugyancsak fejlődik, szélesedik. Természetesen ez nem azt jelenti — mint arra utaltunk —, hogy a jelenlegi állami, gazdasági szervek változatlanul maradnak a kommunizmusba való átnövés időszakában is. Ezek a szervek is lényegi változásokon mennek keresztül, amelynek alapja a népgazdasági igazgatás formáinak további demokratikus fejlesztése.

A kommunizmus építésének feltételei között különösen megnövekszik a népgazdaság tervezésének jelentősége. A szovjet társadalom kommunizmusba fejlődése a népgazdasági terv alapján és annak megvalósításával, a társadalom anyagi alapjai szélesítésével, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának állandó emelésével szerves összefüggésben megy végbe. Ebből következik, hogy a különböző tervező szervek (központi, helyi, vállalati, mezőgazdasági stb.) a társadalmi önigazgatásba való átnövés folyamán továbbfejlődnek. Az ellenőrzés és a nyilvántartás szerepének a programban megjelölt nagy

[14] C. A. Jampolszkaja, id. m. 38. old.; D. Csesznakov: Szocializmus és a proletárdiktatúra. Izvesztyija. 1961. szept. 24. 2. old.

fontossága feltételezi a megfelelő szervek növekvő jelentőségét, a központi és helyi statisztikai szervek, valamint a bankrendszer fejlődését. Növekvő szerepe van a népgazdasági tanácsoknak, amelyek az ipar és az építőipar igazgatását megvalósítják. A társadalmi termelés bonyolultsága és fejlesztésének tervezése, a nyersanyag biztosítása, a vállalatok kooperációja és specializációja, a termékek elosztása, a technika fejlesztésének sokoldalú feladatai a kommunista társadalom feltételei között feltételezik azokat a társadalmi szerveket, amelyek e kérdések színvonalas eldöntését biztosítják. Ebből következően — hangsúlyozza V. V. Nyikolajev professzor —, valószínű, hogy a kommunizmus építésében való előrehaladással az államigazgatás e feladatokat ellátó szervei fokozatosan elveszítik állami-politikai jellegüket és a kommunista társadalmi önigazgatás szerveivé alakulnak át.[15]

A gazdasági vezetés és ellenőrzés szervei fejlődésének fenti irányát az is kifejezi, hogy a párt új programjában dialektikus egységben és kölcsönhatásban szerepel a *népgazdaság központosított állami irányításának* erősítése és tökéletesítése, valamint az *irányítás demokratikus alapjainak* lehető legteljesebb fejlesztése. A program hangsúlyozza, hogy az egységes népgazdasági terv keretében továbbra is bővülni fog a helyi szervek és vállalatok gazdasági önállósága és jogköre, a tervezésben mind nagyobb szerepet kell betölteniök az alulról jövő, a vállalatoktól kiinduló terveknek és javaslatoknak. *„Továbbra is növelni kell a helyi szervek szerepét és felelősségét a gazdasági irányításban, folytatni kell egy sor gazdasági irányító funkció átadását központi szervek hatásköréből területi, területi szervek hatásköréből körzeti szervek hatáskörébe."*

A népgazdaság vezetésének a programban megjelölt további demokratikus fejlesztése egyrészről azt jelenti, hogy a gazdasági vezetés mind közelebb kerül a dolgozók tömegeihez, az érdemi vezetés súlyát átviszik azokra a területekre, ahol közvetlenül döntik el az ország gazdasági építésének nagy feladatait. Másik oldalról: az állami vezető szervek közelsége a tömegekhez nagyobb lehetőséget ad a dolgozók közügyek intézésébe, a gazdasági építés irányításába való bevonására, kiszélesíti az alulról jövő ellenőrzést az állami szervek és dolgozóik munkája felett. Ezzel az igazgatás egész szervezetét, működési formáit és módszereit demokratikusabbá és egyben hatékonyabbá teszi.[16]

Az SZKP és a szovjet kormány az utóbbi esztendőkben, különösen a XX. kongresszus utáni években, a legfontosabb funkciók központosítása mellett a helyi, területi szervek önállóságának növelésére, hatáskörük fejlesztésére több jelentős intézkedést hozott. Kiemelkedő volt ezek között az ipar és az építőipar irányításának átszervezéséről 1957-ben elfogadott törvény, amellyel az iparirányítás új formáit — a népgazdasági tanácsokat — teremtették meg. Ez a nagyjelentőségű átszervezés az *egész népgazdaság* irányításának demokratikus fejlesztésében, a szocialista államiság egész rendszerének tökéletesítésében rendkívül jelentős volt. Mint az új program megállapítja, a népgazdasági tanácsok *„... az ipar és az építőipar igazgatásának legéletrevalóbb és a termelőerők jelenlegi fejlettségi színvonalának legjobban megfelelő formái"*. A népgazdaság irányításának további demokratikus fejlesztése szükségessé teszi a népgazdasági tanácsok rendszerének állandó javítását is. Ezért alakítottak pl. 1960-ban a több népgazdasági körzettel rendelkező szövetségi köztársaságokban köztársasági népgazdasági tanácsot, mint területi, irányító-koordináló szervet; s ezért tűzte ki feladatul az új pártprogram a nagy gazdasági egységek tervszerű, komplex gazdasági fejlesztését biztosító koordináló népgazdasági tanácsok kialakítását. A népgazdasági tanácsok mellett kialakított műszaki termelési tanácsok — amelyeknek munkájában az élenjáró munkások, mérnökök tízezrei vesznek részt, a vállalatoknál kialakult állandó termelési bizottságok stb. — széles lehetőségeket nyitnak a dolgozók hatékony bevonására a termelés közvetlen szervezésébe és igazgatásába.

2. A gazdasági-szervező funkció szerepének növekedésével egyidejűleg szélesedik a szovjet állam *kulturális-nevelő funkciójának* szerepe. A kulturális-nevelő funkció szerepe növekedésének oka a kommunista társadalmi és gazdasági rend felépítésének objektív szükségleteiben van. Minél magasabb a dolgozók millióinak öntudata, annál sikeresebben valósulnak meg a kommunista építés tervei — mutatott rá N. Sz. Hruscsov, az SZKP XXI. kongresszusán tartott beszámolójában. Ugyanakkor minél eredményesebben halad a gazdasági építés nagy feladatainak megvalósítása, az annál erősebb hatást gyakorol az emberek tudatának fejlődésére.

3. A kommunizmus építésének feltételei között *szélesednek a szovjet állam külső funkciói* is. Mind nagyobb jelentőségű nemzetközi méretekben az a harc, amelyet a szovjet állam a béke megszilárdításáért, az elnyomott, gyarmati népek felszabadításáért, az általános és teljes leszerelésért folytat. A gazdasági építésben, a tudomány és kultúra fejlesztésében elért kiemelkedő eredmények és sikerek hatására a szovjet állam befolyása a nemzetközi problémák eldöntésére mind erőteljesebb. Mint a program hangsúlyozza, a kommunizmus építése a Szovjetunióban megfelel a szocialista világrendszer országai érdekeinek. A proletárinternacionalizmus elvein és a népek igaz barátságán alapuló

[15] V. V. Nyikolajev: A szovjet szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba fejlődéséről. Voproszi filozofii. 1960. 12. sz. 31. old.

[16] Vö. I. N. Gavrilenkov: A szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba fejlődéséről. Az SZKP XXI. kongresszusa és a szovjet államfejlődés kérdései. Állami jogi kiadó. 1960. 138. old. Moszkva.

politikai, gazdasági és kulturális együttműködés és kölcsönös segítés a szocialista országok között fokozza a szocialista tábor erejét, ugyanakkor elősegíti az egyes országok gyorsabb fejlődését.

A program rámutat arra is, hogy a *belső* feltételek szempontjából a Szovjetuniónak nincs szüksége hadseregre. Mindaddig azonban, amíg megvan az imperializmus, fennmarad az agresszív háború veszélye. Ezért a szovjet állam egyik legfontosabb funkciója a *szocialista haza védelmének erősítése, a szovjet fegyveres erők ütőképességének fokozása.* A Szovjetunió és a szocialista világrendszer érdekei, a béke megvédése és a népek biztonságának érdekei megkövetelik a szovjet fegyveres erők és állambiztonsági szervek erősítését. *„A Szovjetunió internacionalista kötelességének tekinti, hogy a többi szocialista országgal együtt szavatolja az egész szocialista tábor hathatós védelmét és biztonságát"* — hangsúlyozza az SZKP programja.

4. A szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba fejlődésével kapcsolatban az új program hangsúlyozza, hogy *„a történelmi fejlődés szükségszerűen elvezet az állam elhalásához"*. Még Lenin rámutatott, hogy a szocialista állam „tulajdonképpen már nem állam"[17] a maga sajátos értelmében, mert az államszervezet a dolgozó tömegek érdekeinek van alárendelve s tevékenységét a nép széles és tevékeny részvételére alapozza. A szocializmus felépítése folyamán maga az állam is megváltozott — hangsúlyozza a program —, a kizsákmányoló osztályok felszámolásával együtt elhalt az a funkciója, hogy elfojtsa ellenállásukat, ugyanakkor sokoldalúan kifejlődtek gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciói. A szovjet állam és társadalom egysége a társadalmi és személyi érdekek harmonikus egységére támaszkodik, amely az államiság elhalásának feltétele.

Az állam, mint az egész nép szervezete, a kommunizmus teljes győzelméig megmarad — húzza alá az SZKP új programja. Teljes elhalásához szükségesek részint belső feltételek: a fejlett kommunista társadalom felépítése; részint külső feltételek: a kapitalizmus és a kommunizmus közötti ellentéteknek a kommunizmus javára történő végérvényes megoldása a nemzetközi küzdőtéren.

P. Sz. Romaskin, a szovjet állam elhalásának problémáját elemezve megjegyzi, hogy „az állam elhalása" fogalomnak kettős értelme van — elhalás mint fokozatos folyamat, és elhalás — mint ennek a folyamatnak végső eredménye.[18] A szovjet szocialista állam elhalása mint folyamat, már napjainkban megvalósul és a szocialista demokrácia fejlődésének különböző formáiban fejeződik ki. Mint végső eredmény a kommunista társadalmi rend feltételei között érhető el, amikor világméretekben megoldódtak a kapitalizmus—kommunizmus közötti ellentétek a kommunizmus javára.

Az állam elhalásának folyamata — az állam átalakulásának bonyolult és sokoldalú folyamata, amelynek menetében egyes funkciók fokozatosan megszűnnek, mások jellege megváltozik, ismét mások fejlődnek és tökéletesednek, egyes új funkciók keletkeznek. E mellett a megmaradó funkciók végső soron elvesztik politikai jellegüket.[19] Az állam elhalása — mutatott rá N. Sz. Hruscsov — az államiság társadalmi kommunista önigazgatásba való átnövésének fokozatos folyamata.

5. Arra a kérdésre: hogyan megy végbe a szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba való átnövése és milyenek lesznek az önigazgatás rendszerének szervei, az SZKP új programja rendkívül fontos elvi-elméleti útmutatásként rögzíti, hogy *„a fejlődés következtében a szocialista államiság fokozatosan társadalmi kommunista önigazgatássá alakul át, amelyben egyesülnek a tanácsok, a szakszervezetek, a szövetkezetek és a dolgozók egyéb tömegszervezetei"*. Minden bizonnyal a fejlődés ilyen irányát jelzi a program azon megállapítása is, hogy *„... ahogyan a kolhozszövetkezeti tulajdon a köztulajdonhoz közeledik, úgy alakul ki fokozatosan az összes kerületi vállalatok, szervezetek, és intézmények egyeséges demokratikus igazgatási szerve"*.

Már az SZKP XXI. kongresszusa rámutatott, hogy a szovjet társadalom kommunizmusba fejlődése folyamatában kialakulnak *új társadalmi szervezetek*, amelyek átveszik majd a jelenleg állami szervek által ellátott egyes funkciókat, illetve az állami szervekkel közösen látnak el egyes funkciókat (népi rendfenntartó alakulatok, elvtársi bíróságok). Ebből a perspektivából az sem kapcsolható ki — írják a szovjet filozófusok —, hogy a kommunista társadalom kialakulásának folyamatában kifejlődik a kommunista társadalmi önigazgatás egységes típusa, amely megtestesíti magában a szovjetek, a társadalmi szervezetek és a párt legjobb vonásait, szervezeti felépítésük és működésük demokratikus szervezeti elveit, gazdag tapasztalatait. S ez az univerzális társadalmi szervezet igazgatja a társadalom összes ügyeit.[20]

Alapot az ilyen feltételezésre maga az élet adott. Ugyanis már ma megfigyelhető, hogy különböző társadalmi és állami szervek tevékenységük fejlesztése érdekében széles tapasztalatcserét valósítanak meg, gazdagítják egymás tevékenységét munkájuk különböző formáival és módszereivel. Másik oldalról a társadalmi szervezetek rendszere fejlődésével, új szervezetek és egyesületek, társulatok stb. megjelenésével

[17] Lenin Művei: 25. köt. 491. old.
[18] P. Sz. Romaskin: id. m. 7. old.
[19] D. I. Cseszno kov: Az államiságtól a társadalmi önigazgatáshoz. Állami Politikai Irodalmi Kiadó. Moszkva, 1960. 32. old.
[20] Ld. V. V. Nyikolajev: id. m. A szocialista államiságtól a kommunista társadalmi önigazgatáshoz c munkából 44. old.

egyidejűleg a fejlődés jelenlegi szakaszának sajátos tendenciája a Szovjetunióban egyes társadalmi szervezetek, egyesületek egymáshoz és a tömegek társadalmi öntevékenységi szerveihez való mind szorosabb, szervezeti közeledése. Mint arra C. A. Jampolszkaja rámutat, ebben az esetben már nem a korábbi, egyes időszerű feladatok megvalósítására irányuló, szokásos együttműködésről van szó; ez a közeledés állandó és szilárd szervezeti kapcsolatok kifejlesztésére irányul. A szervezeti közeledésnek ez a folyamata a szovjet társadalom egysége megerősödésének és fejlődésének következménye.[21]

IV

A szovjet társadalom politikai szervezetének a kommunista önigazgatás rendszerébe való fokozatos átmenete időszakában tovább növekszik a társadalmi szervezetek legmagasabb formájának, a Szovjetunió Kommunista Pártjának — mint a társadalom egész politikai szervezete vezető és irányító erejének — szerepe és jelentősége. A párt vezető szerepének növekedése a szocialista demokrácia fejlődésének, a tömegek aktivitásának legfontosabb feltétele, valamennyi állami szerv és társadalmi szervezet munkája fejlesztésének nélkülözhetetlen biztosítéka.

Mind a Szovjetunió, mind a népi demokratikus országok tapasztalatai azt bizonyítják, hogy magából a társadalmi rend jellegéből következő objektív kedvező előfeltételek még nem elegendők, sőt kihasználatlanok maradhatnak, ha a párt mint szubjektív tényező nem szervezi a tömegeket, nem vezeti tevékenységüket a lehetőség valóra váltásáért. *„A kommunista társadalom, minden előző társadalmi, gazdasági alakulattól eltérően, nem spontánul alakul ki* — hangsúlyozza az új program —, *hanem a marxista—leninista párt által vezetett néptömegek tudatos és célirányos tevékenységének következtében. A kommunista párt egyesíti soraiban a dolgozók legjobbjait, szoros kapcsolatban van a tömegekkel, határtalan tekintélyt élvez a nép körében, ismeri a társadalmi fejlődés törvényeit és mindezek alapján biztosítja a kommunizmust építő munka helyes vezetését, szervezettségét, tervszerűségét és tudományos megalapozottságát."* A szakszervezetek, az ifjúsági szervezet, a szövetkezetek, valamint más társadalmi szervezetek és egyesületek az előttük álló feladatokat nem mint önmagukban létező, izolált szervezetek oldják meg. A különböző társadalmi szervezetek, valamint az állami — főleg tanácsi — szervek együttműködésének erősítése, kölcsönös kapcsolataik megfelelő fejlesztése bonyolult feladat, tudományosan megalapozott vezetést s az egész társadalom előtt nagy erkölcsi tekintéllyel rendelkező szervezetet kíván.

A kommunista párt mint politikai szervezet, nem egyes személyek vagy a lakosság egyes csoportjai, hanem az összes dolgozók, az egész nép érdekeit képviseli, ezzel függ össze a szovjet társadalomban betöltött vezető szerepe. A párt vezető szerepének további növekedése a kommunizmus általánosan kibontakozó időszakában objektíve szükségszerű: a szocializmus fejlődésének törvényszerűségeivel, a párt természetével és a tömegekhez való viszonya jellegével, a társadalom politikai rendszerében betöltött szerepével függ elválaszthatatlanul össze.[22] Az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott program pontosan rögzíti, hogy a fejlődés új szakaszában a párt vezető szerepének növekedését szükségessé teszi, hogy

a) növekednek a kommunista építés arányai, a feladatok bonyolultabbak lesznek, s ez a politikai és szervezeti irányítás magasabb színvonalát követeli meg;

b) fokozódik a tömegek alkotó tevékenysége, a dolgozók újabb milliói kapcsolódnak be az államügyek és a termelés irányításába;

c) tovább fejlődik a szocialista demokrácia, növekszik a társadalmi szervezetek szerepe, kibővül a szövetségi köztársaságok és a helyi szervezetek jogköre;

d) növekszik a tudományos kommunizmus elméletének, alkotó fejlesztésének és propagandájának jelentősége. Fejleszteni kell a dolgozók kommunista nevelését és fokozni kell a harcot a múlt maradványainak leküzdéséért, amelyek az emberek tudatában még megvannak.

Ezek a folyamatok szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban vannak egymással. A kommunista építés nagyobb és bonyolultabb feladatai, a dolgozók közügyekben való részvételének szélesítését, öntudatuk magas fokát feltételezik. Másik oldalról a párt nagyarányú elméleti, tudományos és nevelő munkája meggyorsítja a szocialista demokrácia fejlesztését, lehetővé teszi a lakosság mind szélesebb rétegeinek bevonását a közügyek intézésébe. Természetes, hogy a megnövekedett feladatok feltételezik és szükségessé teszik a pártszervezetek tevékenységi formáinak és módszereinek állandó fejlesztését is.

Az SZKP vezető szerepének növekedése a szovjet társadalomban összefügg azokkal a nagyjelentőségű változásokkal, amelyek a társadalom politikai rendszerében a szocialista demokrácia fejlődése következtében végbemennek. Egyre teljesebben és szélesebben kibontakozik az eszmei és erkölcsi tényezők társadalmi jelentősége az élet minden területén. Pl. a helyi, területi választott állami szervek szerepének erősödésével,

[21] C. A. Jampolszkaja: id. m. 45. old.

[22] Vö. V. V. Platkovszkij: A kommunizmus építőinek pártja. Voproszi filozofii. 1961. 8. szám, 22. old.; V. I. Sztyepanov: Az SZKP vezető szerepének növekedése és a szocialista demokrácia további fejlődése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában. A szocialista államiságtól... c. munkából. 51. old.; M. V. Belov: A szovjet társadalom fejlődésének vezető ereje. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Kiadója. Moszkva, 1960. 272. és köv. oldalak.

önállóságuk növekedésével a korábbi igazgatási-adminisztratív jellegű kapcsolatok fokozatosan elvesztik korábbi szerepüket, és helyettük előtérbe kerülnek a gazdasági és ideológiai kapcsolatok. A szocialista államiság társadalmi önigazgatásba való átnövése időszakában, amikor az állami szervek igazgatási-adminisztratív befolyásolásának köre egyre jobban csökken, a társadalmi szervek szerepe erőteljesen fejlődik, nagyobb feladatok hárulnak az egész társadalmi mechanizmus vezetését, összehangolt működését biztosító kommunista pártra. A párt vezetése biztosítja az össznépi, általános és a helyi érdekek helyes összeegyeztetését, megakadályozza az általános érdeket sértő helyi intézkedéseket és a szükséges központosítás bürokratikus eltorzítását, egységet és szervezettséget visz valamennyi állami és társadalmi szervezet tevékenységébe. Ezért teljesen megalapozatlanok azok a burzsoá és revizionista állítások, melyek szerint a párt vezető szerepe összeegyeztethetetlen a szocialista demokrácia fejlődésével, hogy ellene mond a társadalmi fejlődés objektív törvényeiről szóló marxista tanításoknak. A párt vezető szerepe nem szubjektív kívánságokon alapul, hanem a társadalmi fejlődés törvényei elmélyült tanulmányozásán, helyes megértésén és alkalmazásán.[23]

Az SZKP a szocialista demokrácia fejlesztésének, a szocialista államiság kommunista társadalmi önigazgatásba fejlődésének alapvető szervező ereje. Mint az új program megállapítja, a kommunizmus általánosan kibontakozó építésével együtt új, magasabb szakasz következik be a párt fejlődésében is. A pártélet lenini normáinak következetes megvalósítása, a párton belüli demokrácia kibontakoztatása, a párttagok aktivitásának és öntevékenységének növekedése az SZKP-t valamennyi állami és társadalmi szervezet demokratikus fejlődése példájává teszi. Természetes, hogy a kommunista társadalmi önigazgatás rendszerének kialakításával a kommunista párt tevékenységének formái és módszerei is tökéletesednek. Ezek megfelelő elsajátítását és alkalmazását a párt a dolgozók valamennyi szervezeteiben és egyesülésében elősegíti. Vagyis, amikor az egyik oldalról a kommunizmushoz való átmenet a társadalmi szervezetek rendszerének, sajátosságainak kibontakozását, új szervezeti formák és egyesületek kialakulását jelenti; a másik oldalról a különböző szervezetek átveszik egymástól legjobb szervezeti, munkamódszerbeli tapasztalatait s a fejlődés távlatában fokozatosan a társadalmi önigazgatás egységes szerveivé alakulnak át. A párt vezető, irányító szerepére a társadalmi önigazgatás rendszerében a kommunizmus feltételei között is mindaddig szükség lesz, amíg a társadalom tagjai a kommunista öntudat magas szívonalára fejlődnek s a társadalmi önigazgatás rendszerének minden egyes láncszeme pontosan funkcionál. *„A kommunizmus úgy jelenik majd meg, mint a dolgozó emberek legmagasabb fokon szervezett közössége. Kialakulnak a kommunista együttélés egységes és általánosan elismert szabályai, ezek megtartása minden embernek belső szükséglete lesz"* — hangsúlyozza az SZKP új programja.

*

A szocialista államiság társadalmi önigazgatásba átnövésének szovjet tapasztalatai s a társadalom politikai szervezete fejlődésének az új pártprogramban megjelölt útja és módszerei nagyjelentőségűek a népi demokratikus országok számára is. Mint a program kiemeli, a Szovjetunió, amely elsőként halad a kommunizmus felé, megkönnyíti és meggyorsítja az egész szocialista világrendszer fejlődését.

A szocialista államok fejlődése az egységes világrendszer keretében, e rendszer törvényszerűségeinek és előnyeinek kihasználása lehetővé teszi számukra, hogy *„... csökkentsék a szocialista építés időtartamát és megnyitja előttük azt a távlatot, hogy többé-kevésbé egyidejűleg, egyazon történelmi korszakban térjenek át a kommunizmusra"*. A kommunista építés fő törvényszerűségei a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban közösek lesznek, ugyanakkor minden ország történelmi és nemzeti sajátosságai a maguk változatosságában érvényesülnek.

Bár népi demokratikus társadalmunk politikai szervezetének fejlesztése a jelenlegi feltételek között elsősorban a szocialista társadalom és gazdasági rend fokozatos kiépítésének és megszilárdításának feladataival függ össze, de a szocialista rendszer országai lényegi azonosságából és fejlődésük egységes perspektívájából következően fontos feladatunk a szovjet és népi demokratikus államfejlődés elmélyült tanulmányozása, a szocialista államiság fejlődése fő törvényszerűségeinek sokoldalú ismerete és hazai feltételeink, adottságaink figyelembevételével történő alkotó felhasználása. Népi demokratikus államunk fejlődésének a szocialista államiság fő törvényszerűségei alkotó felhasználásával történő elősegítése szükségessé teszi népi demokráciánk egész politikai szervezetének elmélyült tanulmányozását, állami-jogi problémáinak sokoldalú feldolgozását.

Halász József

[23] D. I. Csesznokov: Az államiságtól a társadalmi önigazgatáshoz. Állami politikai kiadó. Moszkva, 1960. 42. old.; V. M. Lesznoj: Az SZKP vezető szerepe a szovjet államban. Moszkvai Egyetem Kiadója, 1961. 45. old.

A szovjet állam és a kommunista önigazgatás*

Az államnak a proletárforradalomban, a szocializmus és a kommunizmus építésében betöltött szerepéről szóló kérdés a marxista—leninista elmélet egyik legfontosabb kérdése. A marxizmus—leninizmus klasszikusai megállapították, hogy a proletárdiktatúra kivívása és a szocialista állam megteremtése a szocializmus felépítésének elengedhetetlen feltétele és hogy az állam a szocialista átalakítás alapvető eszköze. Fontos szerepet hivatott betölteni a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában is.

Éppen ezért most, amikor a kommunista társadalom felépítése közvetlen gyakorlati feladattá vált, az állam szerepének problémája az új feltételek között, feladatának, funkcióinak és sorsának kérdése a kommunizmusban, különösen aktuális jelentőséggel bír. A modern korszak marxista elemzéséből kiindulva és általánosítva a szocialista állam fejlődésének tapasztalatát a Szovjetunióban és más országokban, az SZKP programjában tudományosan kidolgozta és kimutatta a szocialista államiság fejlődésének perspektíváját, annak kommunista társadalmi önigazgatásba való átnövését, kijelölte az államnélküli társadalomba való átmenet útját. A szocialista demokrácia további fejlődésének és az államépítésnek az SZKP programjában kidolgozott elméleti és politikai tételei új szakaszt jelentenek a marxista—leninista államelmélet fejlődésében.

A marxisták—leninisták az államot sohasem mint valami örök, hanem mint történelmi átmeneti kategóriát szemlélték és szemlélik. Azt tanítják, hogy a kizsákmányoló társadalomban az állam az osztályok kibékíthetetlenségének terméke, a kizsákmányoló kisebbség osztályuralmának eszköze a kizsákmányolt többség felett. Ez a lényege a modern imperialista államnak is. Bármennyire is demokratikus formákat mutat külsőleg, bármennyire is igyekszik szépíteni magát, ettől függetlenül mindig a tőke munka felett való uralmának eszköze marad és soha nem is lehet más. Mindaddig, amíg fennmarad a termelőeszközök magántulajdona, mint azt Lenin mondotta, a legdemokratikusabb burzsoá köztársaság is elkerülhetetlenül a burzsoázia diktatúrája, a dolgozó többség elnyomásának gépezete marad. „Amerikában is, Franciaországban is, ezekben a hírhedt demokráciákban ... napról napra egyre arcátlanabbá válik az imperializmus, annyi vadállat és ragadozó bújik elő, mint sehol másutt ... A legdemokratikusabb köztársaság sem egyéb, mint parádés öltözet a legállatiasabb, legcinikusabb rabló számára, aki kész tönkretenni száz- meg százmillió embert."[1] Mintha ma mondották volna. A militarista-antikommunista kábulat a nemzetközi csendőr szerepét betöltő USA-ban; a revansisták tevékenysége a Német Szövetségi Köztársaságban és a puccsisták kísérletei Franciaországban, Anglia és más NATO-országok kormányainak népellenes politikája világosan illusztrálja a hírhedt „szabad világ" államainak igazi lényegét. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után országunkban a párt és a nép első feladata, a kizsákmányolók érdekeit kiszolgáló régi államgépezet szétzúzása és megsemmisítése, és helyébe a proletárdiktatúra létrehozása volt.

A proletariátus diktatúrája, mint a győztes munkásosztály politikai hatalmának új formája, teljesen újtípusú állam. A proletárdiktatúra a demokrácia új formáját, a társadalom politikai szervezetének az összes előbbiektől különböző magasabb fokát képviseli. Igazi néphatalom, melynek élén a munkásosztály áll.

Miben áll a proletárdiktatúra történelmi hivatása? Összpontosítva kezében a nép gazdasági és politikai hatalmát, a következő alapvető, egymáshoz kapcsolódó sajátosságokkal rendelkezik: Először országon belül a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállása leküzdésének, az ország határain kívül pedig a forradalom vívmányai megvédésének eszköze a kizsákmányoló államokkal szemben. Másodszor: a parasztság és más nemproletár rétegek viszonylatában a munkásosztály állami vezetésének eszköze. Harmadszor: az egész társadalom viszonylatában pedig mint a gazdaság és kultúra szocialista átalakításának, a szocializmus építésének eszközeként jelentkezik.

A proletárdiktatúra csak annyi ideig marad fenn, amennyi szükséges ahhoz, hogy feladatait teljesítse. A munkásosztály a történelemben az egyedüli osztály, amelynek nem célja hatalmának véglegesítése. A kivívott államhatalmat a parasztsággal szövetkezve arra használja fel, hogy örökre megsemmisítse embernek ember által való kizsákmányolását, hogy megtörje a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállását, hogy felépítse a szocializmust.

1917 októberében a szocialista forradalom által megteremtett proletárdiktatúra országunkban teljesítette történelmi misszióját. A Szovjetunióban a szocializmus teljes és végleges győzelmet aratott. A szocializmus világtörténelmi jelentőségű vívmányait az ellenséggel vívott harcában népünk becsülettel megvédte.

A társadalom szocialista átalakulásának folyamán maga a proletárdiktatúra is változásokon ment keresztül. Országunkon belül a kizsákmányoló osztályok megszűntek létezni, elesett azok ellenállása leküzdésének funkciója is. A szovjet nép megbonthatatlan erkölcsi-politikai egysége lehetővé tette, hogy a proletárde-

* Szerző tanulmányát a Jogtudományi Közlöny számára készítette. Ford. *Dr. Ficzere Lajos* (Szerk.)

[1] Lenin Művei: 29. köt. Budapest, Szikra, 1953. 51. old.

mokrácia mind jobban és jobban össznépi szocialista demokráciává váljon. A munkásosztály marxista—leninista ideológiája a nép minden rétegének ideológiájává, a munkásosztály célja: a kommunizmus felépítése pedig össznépi feladattá vált. A szovjet embereket céljuk eléréséért vívott harcukban a kommunista párt vezeti, amely a munkásosztály pártjából az egész szovjet nép pártjává vált.

A mi szocialista államunk további fejlődésének törvényszerű következményeként és a kommunista társadalom kibontakozó építésének korszakába való átmenet eredményeként megszűnt egy osztály diktatúrájának szükségessége. A proletárdiktatúra állama össznépi szervezetté, az egész nép akaratát és érdekeit kifejező szervvé vált. Országunkban végbement gyökeres változások tudományos marxista—leninista elemzése lehetővé tette, hogy kommunista pártunk programjában a következő fontos következtetést vonja le: „Biztosítva a szocializmus teljes és végleges győzelmét, a kommunizmus első fázisának győzelmét, és a kibontakozó kommunizmus építésének időszakába való átmenetét, a proletárdiktatúra teljesítette a maga történelmi hivatását, és a belső fejlődés feladatai szempontjából szükségtelenné vált a Szovjetunióban." Ez azt jelenti, hogy az elnyomás funkciója, azaz a diktatúra erőszak oldala túlélte önmagát, mert osztályértelemben vett elnyomásról tovább nem beszélhetünk. Természetesen, a proletárdiktatúra mint a munkásosztály vezetése, nem csak elnyomást jelent, viszont elnyomás nélkül ez a vezetés már nem diktatúra.

A munkásosztály erkölcsi tekintélyénél, múltbeli forradalmi hagyományainál és a szocialista termelés rendszerében elfoglalt különös helyénél fogva most is a szocialista ideológia legkövetkezetesebb képviselője, a fegyelem és a szervezettség példaképe, a szovjet társadalom leghaladóbb, legszervezettebb ereje. Ezért mint a program is rámutat, a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában is vezető szerepet játszik a társadalomban. A társadalom vezetőjének ezt a funkcióját a munkásosztály a kommunizmus teljes felépítéséig, az osztályok teljes megszűnéséig gyakorolja.

Az SZKP programjában megfogalmazott, a proletárdiktatúra történelmi szerepéről szóló új elméleti tétel a következő kérdések tisztázását teszi lehetővé.

Először: különbséget kell tenni a „proletárdiktatúra" fogalma és a munkásosztály „hegemóniája" (vezetőszerep) között. A második fogalom kronológiai értelemben szélesebb az elsőnél. A diktatúrát, mint a társadalom forradalmi átalakításának eszközét, a munkásosztály egy meghatározott történelmi időszakban gyakorolja, mégpedig a politikai hatalom kivívásának mozzanatától a szocialista forradalom alapvető feladatai megvalósításáig. A néptömegek vezetőjének szerepét a munkásosztály azonban már a szocialista forradalom győzelme előtt, a proletárdiktatúra kivívása előtt betölti és megtartja azután is, amikor a proletárdiktatúra állama össznépi állammá válik.

Másodszor: a program e tétele megállapítja, hogy a proletárdiktatúra nem a kommunizmus legfelső fázisáig, hanem a szocializmus végleges és teljes győzelméig, a társadalomnak a kommunizmus építése szakaszába való lépéséig szükséges.

Végül: ez a tétel nem hagy kőt kövön a burzsoá és reformista ideológusoknak azokból az állításaiból, akik fáradhatatlanul a munkásosztály valamiféle egoizmusáról, a kommunistáknak az „erőszak", a „diktátum" stb. iránti odaadásáról beszélnek.

A szocialista állam, amely a munkásosztálynak a parasztsággal való szoros szövetségén alapszik, létrehozásának pillanatától fogva a nép óriási többségének állama, a dolgozók állama. Az osztálytársadalomban lehetséges legnagyobb teljességgel biztosítja az igazi néphatalmat, a néptömegek demokráciáját. Apparátusa a dolgozókból áll és szoros kapcsolatban van a néptömegekkel. V. I. Lenin megjegyezte, hogy a szocialista állam a megdöntött osztályok vonatkozásában olyan mértékű erőszak alkalmazását jelenti, amely szükséges azok ellenállása letörésére. Ugyanakkor pedig nem egyszer aláhúzta, hogy a szocialista állam alapvető hivatása a termelőmunka, a kommunista építés feladatainak megvalósítása. „De nem egyedül az erőszak a proletárdiktatúra lényege és nem elsősorban az erőszak — írta Lenin. A proletárdiktatúra legfőbb lényege a dolgozók vezető osztagának, élcsapatának, egyetlen vezetőjének, a proletariátusnak szervezettsége és fegyelmezettsége. *A proletárdiktatúra célja, hogy megteremtse a szocializmust*, megszüntesse a társadalom osztályokra tagozódását, dolgozóvá tegye a társadalom valamennyi tagját, és az embernek ember által való mindenféle kizsákmányolását megfossza talajától. Ezt a célt nem lehet egycsapásra elérni, ehhez *a kapitalizmusról a szocializmusra való átmenetnek* meglehetősen hosszú időszakára van szükség, azért is, mert a termelés átszervezése nehéz dolog, azért is, mert időbe telik, amíg az élet minden terén gyökeres változásokat hajthatunk végre, azért is, mert a kispolgári és polgári gazdálkodás megszokottságának hatalmas erejét csak hosszú, kitartó harccal lehet leküzdeni. *Éppen ezért beszél Marx a proletárdiktatúra egész időszakáról mint a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakáról.*"[2]

Más helyen meghatározva a proletárdiktatúra célját, Lenin rámutatott:

„A proletárdiktatúra sajátos formájú osztályszövetség a proletariátus, a dolgozók élcsapata és a dolgozók nagyszámú nemproletár rétege (kispolgárság, kistulajdonosok, parasztság, ér-

[2] Uo.: 394—395. old.

telmiség stb.) vagy azok többsége között — szövetség a tőke ellen, szövetség a tőke teljes megdöntésére, a burzsoázia ellenállásának és restaurációs kíséreteinek teljes elnyomására. *a szocializmus végleges megteremtésére és megszilárdítására.*"[3] Ebből következik, hogy az átmeneti időszakot, a proletárdiktatúra időszakát Lenin a szocializmus építésével kapcsolta össze, és a proletárdiktatúra célját, történelmi hivatását *a szocializmus* létrehozásában és megerősítésében látta.

Ebben az értelemben szükséges megjegyezni, hogy különböztetni kell a szocializmus felépítéséig eltelt időszak (átmeneti időszak) és a kommunista társadalom építésének időszaka között. Az átmeneti időszak nem egy egységes gazdasági-szociális formációt képez. Ebben az időszakban a születő kommunizmus harcol a kapitalizmus maradványai ellen, hogy azokat teljesen felszámolja. Ebben az időszakban az állam mint a proletárdiktatúra állama, mint a proletárosztályharc eszköze jelentkezik.

A fejlett szocialista társadalomban, ahol a szocializmus egységes gazdasági rendszere uralkodik, olyan értelemben vett forradalmi harcról, melyet az egyes osztályok vívnak egymás ellen, nem beszélhetünk. A szocialista állam a város és a falu dolgozóinak társadalma. Ennek megfelelően a proletárdiktatúra állama is a szocialista társadalom dolgozóinak össznépi szervezetévé válik, amely fennmarad a kommunizmus teljes győzelméig.

Mindez azt jelenti, hogy a mi szocialista államunkat többé nem jellemzi az államnak az az általános jellemvonása, amely szerint az állam egyik osztály elnyomásának gépezete a másik által, hiszen országunkban semmiféle osztályelnyomásról szó sem lehet. Nem helytálló államunk vonatkozásában az a tétel sem, mely szerint az állam rendszeres erőszak alkalmazásának eszköze. Természetesen kényszerítő apparátussal mi is rendelkezünk és igénybe vesszük, amikor erre szükség van, azonban nem ez határozza meg államunk igazi lényegét. A modern szocialista államnak mint össznépi szervezetnek a feladata az osztálynélküli kommunista társadalom megteremtése, amelyben a termelőerők fejlődési foka lehetővé teszi a kommunizmus alapelvének érvényesítését: „Mindenkitől képessége szerint, mindenkinek szükséglete szerint", és az állampolgárok anyagi és kulturális színvonala olyan fejlettségi fokot ér el, amikor az állami kényszer alkalmazása teljesen elkerülhetővé válik.

A szocialista állam megteremtésének első napjaitól kezdve kifejezi a dolgozók legégetőbb érdekeit, a történelemben eddig nem látott igazi demokrácia megvalósítását jelenti. Eltérően az őt megelőző államoktól, nem a néppel szemben álló, tőle elválasztott idegen erő, hanem mindig összeforr a néppel, támaszkodik a népre. Mindez azt jelenti, hogy a szocialista állam nemcsak új, de az állam legmagasabb típusa is, amely gyökeresen különbözik az őt megelőző államtípusoktól. A szocialista államnak éppen ez, az összes régebbi kizsákmányoló államoktól különböző sajátossága szolgáltatta Leninnek az alapot arra, hogy megállapíthassa, hogy a szocialista állam „fél állam, hogy „a szó igazi értelmében már nem is állam".[4]

E sajátosság szocialista államunkat már létezésének kezdeti szakaszában is jellemezte. Annál inkább jellemzi a mai modern államunkat. „A kommunizmusba való átmenet idején — írta Lenin — az állam még szükséges, de ez már átmeneti állam, nem állam a szó tulajdonképpeni értelmében."[5]

Az új program meghatározza a szovjet szocialista állam alapvető, legfontosabb feladatait a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában. A szocialista állam „arra hivatott, hogy megszervezze a kommunizmus anyagi és műszaki alapjának létrehozását, a szocialista viszonyok átalakítását kommunista viszonyokká, hogy ellenőrizze a munka és a fogyasztás mértékét, biztosítsa a jólét emelkedését; arra hivatott, hogy őrizze a szovjet állampolgárok jogait és szabadságát, a szocialista jogrendet és a szocialista tulajdont; a tudatos fegyelem és a munkához való kommunista viszony szellemében nevelje a néptömegeket; arra hivatott, hogy megbízhatóan szavatolja az ország védelmét és biztonságát; fejlessze a testvéri együttműködést a szocialista országokkal, védelmezze az egyetemes békét és normális kapcsolatokat tartson fenn minden országgal."

Ennek megfelelően mind jobban és jobban előtérbe kerül államunknak a gazdaság és a kultúra területén kifejtett alkotó tevékenysége, mind jobban kibontakozik gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkciója.

A kommunizmus kibontakozó építésének időszakában megmarad és tovább fejlődik a szocialista tulajdon védelmének, mint a kommunizmust építő társadalom gazdasági alapja védelmének funkciója.

Az állam fokozottabban gondoskodik az egyén minden irányú fejlődéséről, tehetsége, képessége kibontakoztatása számára a legjobb feltételeket teremti meg; gondoskodik anyagi és szellemi szükségletei kielégítésének biztosításáról. Ez a szovjet állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek fokozottabb védelmét tételezi fel. Az állampolgárok törvényes jogainak és érdekeinek védelme a szocialista állam tevékenységének mindig egyik legfontosabb eleme volt, hiszen a szocialista állam tevékenységének legfőbb törvénye a dolgozó ember jólétéről, a nép szellemi és fizikai fejlődéséről való gondoskodás.

[3] Uo.: 387. old.

[4] Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra, 1952. 425. old.

[5] Uo.: 497. old.

A kommunista társadalom kibontakozó építésének időszakában, kedvező feltételek keletkeznek a munka és a szükséglet mértéke feletti ellenőrzés kifejlesztésére és teljes megteremtésére. Amíg a termelőerők fejlődési foka nem teszi lehetővé a társadalom minden tagja szükségletének teljes kielégítését, amíg a társadalomnak nem minden tagja tanult meg kommunista módon dolgozni — azaz erejéhez mérten és függetlenül attól, hoy ilyen vagy olyan munka teljesítéséért milyen munkabért kap —, mindaddig szükség lesz a munka és a szükséglet mértékének az állam által való ellenőrzése.

A párt — írja a program — abból a lenini tételből indul ki, hogy az elkövetkező két évtizedben a munka szerinti bér marad a dolgozók anyagi és kulturális szükségletei kielégítésének legfőbb forrása. A munka szerinti elosztás elvét a kommunizmus anyagi és szellemi előfeltételei megteremtésével párhuzamosan, fokozatosan felváltja a szükséglet szerinti elosztás kommunista elve.

Igen nagyjelentőségű a szocialista állam külső funkciója is. A hatalmas szocialista tábor létrehozásának eredményeként a szocializmus és a kapitalizmus erőviszonyai jelentősen megváltoztak a szocializmus javára. Ezzel kapcsolatban megjelent a világháború elkerülhetőségének lehetősége is. Azonban a Szovjetuniónak és más szocialista országok megtámadásának veszélye még nem szűnt meg. Az imperialista államok nemcsak hogy nem fogadják el a Szovjetunió által javasolt és szigorú nemzetközi ellenőrzés mellett megvalósítandó általános és teljes leszerelés programját, hanem tovább folytatják a fegyverkezési hajszát, tömegpusztító fegyvereket halmoznak fel és nyíltan fecsegnek olyan esztelen tervekről, amelyek célja a Szovjetunió és más szocialista országok háború útján való megsemmisítése. Igaz, hogy a Szovjetuniónak a belső feltételek szempontjából nincs szüksége hadseregre, azonban a külső támadás veszélye arra kényszeríti, hogy minden erővel erősítse védelmi képességét, hogy a legmodernebb fegyverekkel felszerelt erős hadserege és flottája legyen, mely képes mindennemű ellenség megsemmisítésére, amely megkísérli a szovjet haza megtámadását.

Mint a program megállapítja, „Az SZKP a párt, az egész nép szent kötelességének, a szocialista állam egyik legfontosabb funkciójának tartja a szocialista haza védelmét, a Szovjetunió védelmének erősítését, a szovjet fegyveres erők ütőképességének fokozását."

Következésképpen mindaddig, amíg az imperialista államok részéről fennáll a fenyegető agresszió veszélye, megmarad az ország külső támadás elleni védelmének állami funkciója is. „Államunk e funkciójának további erősítése — mondotta N. Sz. Hruscsov — nemcsak tőlünk és nem annyira tőlünk, mint ellenségeinktől függ. Minél kisebb lesz a külső támadás veszélye, annál kevesebb erőt és eszközt fogunk fordítani államunk e funkciójának továbbfejlesztésére."[6]

Az új történelmi körülmények között különösen nagy jelentőségű a szovjet államnak az olyan funkciója, mint a béke megvédése és a különböző szociális rendszerű államok békés egymás mellett élésének biztosítása.

Az új viszonyok között mind nagyobb jelentőségre tesz szert a szocialista tábor országai baráti segítségnyújtásának és együttműködésének funkciója is. A szocialista országok kölcsönös viszonya a teljes egyenjogúság, egymás területi épségének, állami függetlenségének és szuverenitásának tiszteletbentartása, egymás ügyeibe való be nem avatkozás elvein alapszik. De ezzel kölcsönös viszonyuk nem merül ki.

A szocialista országok érdekeinek és céljainak azonossága, a kommunizmus irányába való fejlődésük, a szocialista internacionalizmus szelleme, amely kölcsönös viszonyuk alapja, a baráti segítségnyújtás alapján megvalósított gazdasági, politikai és kulturális együttműködésüket mind gyümölcsözőbbé teszi. Mindez elősegíti a nemzetek egymáshoz való közeledését és a kommunizmusban való egyesülését. „Ezen az alapon megy azután végbe *gyakorlatilag* még a legkisebb nemzeti súrlódásoknak és a legkisebb nemzeti bizalmatlanságnak is teljes kiküszöbölése, ezen az alapon gyorsul meg a nemzetek *közeledése és egybeolvadása,* amelyet az állam *elhalása* fog betetőzni."[7]

A szocialista világrendszer országai baráti együttműködésének szervezése és fejlesztése minden szocialista állam fontos funkciójává vált. E funkció jelentősége mind jobban növekedni fog, különösen a szocialista országoknak a kommunizmusba való többé-kevésbé egyidejű átmenetének perspektívája szempontjából.

A kommunizmusba való átmenet időszakában az állam szerepének kérdése kapcsolatban áll a jog szerepének kérdésével az adott időszakban.

A szovjet jog a szovjet állam és a kommunista párt politikájának egyik legfontosabb formája. Kifejezi a szovjet népnek a kommunista társadalom felépítésére irányuló akaratát, jelentős alkotó szerepet játszik, védi a szocialista társadalom minden becsületes dolgozójának érdekeit. A kommunista párt és a szovjet állam felhasználja a jogot arra, hogy a dolgozók milliós tömegeit a kommunizmus sikeres építése érdekében szervezze és mozgósítsa.

A szovjet jog társadalmi életünk számtalan oldalát szabályozza. Megállapítja a szovjet ember magatartásának szabályait és ezzel öntudatának emelését, magas erkölcsi tulajdonságainak kifejlődését segíti elő. Meghatározza az állampolgárok jogi helyzetét a Szovjetunióban, szabályozza a vállalatok, más szervezetek és intéz-

[6] N. Sz. Hruscsov: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40 éve.

[7] Lenin Művei: XXII. köt. Budapest Szikra, 1951. 340. old.

mények tevékenységét. Szabályozza a szocialista társadalmi viszonyokat, előmozdítja új viszonyok keletkezését és fejlődését. A szovjet állam a jogi normák által lehetővé teszi a kényszer alkalmazását is azok vonatkozásában, akik még megsértik a szocialista együttélés szabályait, akik öntudata még nem szabadult meg a múlt maradványaitól. De a kényszer soha nem volt a szovjet állam tevékenységének, a jogi normák realizálásának fő módszere.

A kizsákmányoló elemek felszámolásával a kényszer alkalmazásának szférája mind jobban és jobban leszűkül. Még szűkebbé válik a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában. Jelenleg olyan szervek, mint a rendőrség, a társadalmi rend védelmének funkcióját a népi druzsinákkal együtt látja el s ilyen módon mind jobban és jobban társadalmi jelleget ölt. A bíróságok tevékenysége mind szorosabban összekapcsolódik a társadalmi bíróságok tevékenységével, a társadalom széles tömegeinek a szocialista törvényesség megvédésében való részvételével, ami fejlődésük irányát jelentősen befolyásolja. A bíróságok által alkalmazott büntetés mindinkább nevelő jellegűvé válik. Szabadságvesztésre csak olyan jogsértőket ítélnek, akiknek elkülönítése a társadalomtól valóban szükségessé válik. A börtönök és más hasonló intézmények száma évről évre kevesebbé válik országunkban. Ezek mindjobban a nevelés eszközeivé válnak, és alapvető feladatuk a jogsértőknek a becsületes munkáséletbe való visszatérítése.

Ugyanakkor a kommunizmus építésének ügye szempontjából káros lenne igazságügyi szerveink szerepét lebecsülni. Amíg létezik a kapitalizmus, míg a társadalom egyes tagjainak tudatában élnek a múlt maradványai, amíg követnek el bűntetteket, addig ezek az állami szervek a társadalom széles rétegeinek közreműködésével kötelesek állandóan fokozni a harcot a szovjet jogrend megsértőivel szemben. Csakis ilyen úton lehetséges rövid idő alatt országunkban a bűnösség teljes felszámolását biztosítani.

„A kommunizmust építő társadalomban nincs helye jogsértésnek és bűnözésnek. Amíg azonban bűnözés előfordul, szigorú büntető rendszabályokat kell foganatosítani azokkal a személyekkel szemben, akik a társadalomra veszélyes bűncselekményeket követnek el, megszegik a szocialista együttélés szabályait, nem akarnak beleilleszkedni a becsületes munkáséletbe. Elsősorban a bűncselekmények megelőzésére kell összpontosítani a figyelmet." A szovjet törvények végrehajtása már ma is a szocialista társadalom dolgozóinak erkölcsi kötelességévé vált. A törvények betartása az állampolgárok belső meggyőződéséből folyik.

Ilyen körülmények között mindjobban elmosódik a különbség a jog, mint az állam által létrehozott és az államhatalom szervei által alkalmazott szabályok rendszere, és az erkölcs, mint közvetlenül a társadalom által létrehozott és a közvélemény erejével realizált erkölcsi követelmények kódexe között.

Így államunk gyakorlatában a közvetlen adminisztratív kényszerítést mindinkább felváltják a reáhatás más formái. Az állami kényszer mindjobban és jobban összekapcsolódik a társadalmi kényszer alkalmazásával a nevelés és a meggyőzés különböző formáival.

*

A szocialista államiság fejlődése a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában annak kommunista társadalmi önigazgatásba való átnövését jelenti.

Hiba volna úgy feltenni a kérdést, mintha az emberek a kommunista társadalom felépítése után az államot és a jogot alapjaiban megsemmisítik és azután a tiszta helyen megteremtik a kommunista társadalmi önigazgatást. A valóságban e fejlődés (mint ezt a szemünk előtt lejátszódó folyamatok igazolják) teljesen más irányban halad. A kommunista társadalmi önigazgatás a szocialista társadalom fejlődéséből nő ki, a szocialista államiság fejlődésének eredménye.

A kommunista társadalom elemei a szocialista társadalom belső törvényszerűségének eredményeként keletkeznek, azok a szocialista társadalom fejlődési tendenciáinak kikristályosodásai. Az SZKP XXI. kongresszusán tartott beszámolójában Nikita Szergejevics Hruscsov rámutatott, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet elkerülhetetlen és törvényszerű folyamat, és hogy a kommunizmust nem lehet valamiféle fallal a szocializmustól elválasztani, hanem az az előbbiből nő ki és annak a folytatása.

A szocialista elvek uralkodóvá válását a kommunista társadalom elemeinek fejlődése kíséri. Így a kolhoztulajdon további megerősítése annak az össznépi tulajdonnal való közeledését segíti elő, ami viszont jövőbeni egyesülésüket készíti elő, előmozdítja az egységes kommunista össznépi tulajdon kialakulását. A munka szerinti elosztás elvének további tökéletesítése az olyan társadalmi termékek előállításának növelésével párhuzamosan folyik, amelyeket a dolgozók szakképzettségétől és munkájuk eredményétől függetlenül osztanak el, az anyagi érdekeltség elvét pedig kiegészítik a munkához való erkölcsi ösztönzők segítségével.

A szocializmusnak a kommunizmusba való átnövésének ezek a sajátosságai jellemzik a társadalom politikai alapjának fejlődését is. Egyrészt a szocialista államiság, másrészt a jövendő kommunista önigazgatás között elkerülhetetlen a történelmi folytonosság, a dialektikus kapcsolat.

A kommunizmus nem valami zárt, hanem gyorsan fejlődő társadalom, amely állandóan növeli hatalmát a természet felett, szervezi az emberek munkáját és a termékek elosztását növekvő szükségletük szerint, irányítja a tudo-

mány, a technika, a művészet további fejlődését. Következésképpen, a mai szocialista állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciója a kommunizmusban nemcsak hogy nem tűnik el, hanem mind jobban és jobban kifejlődik.

A kommunizmus mint a termelési mód legmagasabb fázisa a gazdaság és az egész termelői tevékenység tervezésének magasabb fejlődési fokát jelenti. Ezt bizonyítja az, hogy a tervezés jelentősége a szocialista társadalom fejlődése folyamán állandóan növekedik. Az igazgatás további demokratizálása a népgazdaság központosított állami vezetésének tökéletesítésével és megerősítésével párhuzamosan történik. Növekedik a kölcsönös kapcsolat a gazdaság különböző ágai és a különböző gazdasági körzetek között; egységes energiatermelő rendszerek jönnek létre; az automatizálás, az elektronika, az atomenergia alkalmazása hatalmas központi beruházásokat, a mechanizmusok tipizálását stb. teszi szükségessé. Mindez a népgazdasági tervezés szerepének emelkedéséről tanúskodik. Ez a tendencia kétségtelenül továbbra is folytatódni fog.

A tervezésnek a kommunista társadalomban megvalósuló sokoldalú fejlődése, amelyben minden termelési és önigazgatási egység az egységes, tervszerűen szervezett gazdaság keretein belül szerves kapcsolatban áll majd egymással, megfelelő szervek létrehozását teszi szükségessé, amelyek struktúrájuk, tevékenységük formája és módszere szempontjából, természetesen nem lesznek egységesek. Ezek a szervek a lehető legdemokratikusabb elvek alapján épülnek majd fel: összetételüket rendszeresen újra választják, a nép közvetlenül ellenőrzi tevékenységüket stb., és főleg a társadalmi önigazgatási szervek apparátusának dolgozói nem fogják az „irányítók" külön kategóriáját képezni.

Ha a szó valódi értelmében vett kényszerítő szerveknek a kommunizmusban meg is kell szűnnie — mint azt már Lenin megmondotta — akkor „az olyan típusú apparátusnak, amilyen a Legfőbb Népgazdasági Tanács, növekednie, fejlődnie, erősödnie kell, teljes egészében átfogva a szervezett társadalom legfőbb tevékenységét."[8]

Magától értetődik, hogy ez az apparátus teljesen elveszti politikai jellegét, megváltoznak munkájának módszerei és formái is.

Következésképpen a szocialista állam olyan alapvető funkciói, mint a gazdaság és a kultúra, valamint a nevelés és az oktatás igazgatása nem szűnnek meg, hanem a társadalmi fejlődés szükségleteinek megfelelően átalakulnak. A tervezés és a nyilvántartás szervei, a gazdaság és a kulturális vezetés szervei, amelyek ma állami szervként léteznek, fokozatosan elvesztik politikai jellegüket és munkájukba bevonják majd az egész lakosságot, mind társadalmi szerveiken keresztül, mind pedig közvetlenül.

A tömegeknek az igazgatásban való általános részvétele nem fogja jelenteni a foglalkozások és a tevékenységi fajták anarchikus cserélgetését a polgároknak a társadalmi igazgatásban való rendszertelen részvételét, mert ez ellentmondana a magasszervezettségű társadalom alapelveinek. Ebből két elvi következtetés vonható le. Először: a polgároknak a társadalmi igazgatási szervek munkájában való részvétele, összhangban fog állni tudásukkal és szakmai képzettségükkel. Másodszor: a tömegeknek az igazgatási tevékenységbe való általános bevonása nem zárja ki olyan meghatározott személyek létezését, akik más munkával párhuzamosan megvalósítják a technikai igazgatás funkcióit is, így a tervezést, a nyilvántartást, a munkaerő elosztását stb. és akik hivatottak biztosítani a funkciók gyakorlásának folytonosságát és megszakíthatatlanságát. Itt olyan magas képzettségű specialistákról van szó, akik képesek a társadalmi termelés szervezésének mindennapos feladatát teljesíteni.

Azonban ezeknek a specialistáknak tevékenysége, akik az igazgatás meghatározott területein is és szerveiben is tevékenykednek, nem képez majd különálló szakmát. Ehhez hozzátehetjük még, hogy teljesen helytálló lesz a társadalmi szervezetek munkájának szervezésével, speciálisan foglalkozó dolgozóknak közvetlenül a polgárok által való megválasztása és gyakori újraválasztása. Valószínű, hogy a kommunizmusban a különböző társadalmi szervek létrehozásának rendje lehetővé fogja tenni, hogy azok munkájában bármely polgár saját akarata szerint részt vehessen.

Következésképpen a kommunista társadalom távol áll attól a vulgáris elképzeléstől, amely szerint ez a társadalom félanarchikus szervezetlen társadalom és amelyben mindenki azt tesz amit akar. A kommunista társadalom magasan szervezett társadalom, amely öntudatos emberekből áll és amely ügyeinek intézését meghatározott társadalmi mechanizmus, a társadalmi önigazgatás államnélküli rendszere végzi, amely magas erkölcsi tekintéllyel bír a társadalom összes tagjai szemében.

Azonban ez nem fogja azt jelenteni, hogy a gazdasági és kulturális igazgatás funkcióit a fejlődés valamelyik szakaszán a szakszervezetek, vagy más társadalmi szervek veszik majd át. A kommunizmusban a társadalmi önigazgatás szervezetének újtípusa jön majd létre. Egyesíteni fogja majd magában mindazt a hasznosat és jót, amit a párt, a szovjet és a szakszervezeti vezetés tapasztalata tartalmaz. „A fejlődés következtében a szocialista államiság fokozatosan társadalmi, *kommunista önigazgatássá* alakul át, amelyben egyesülnek a szovjetek, a szakszervezetek, a szövetkezetek és a dolgozók egyéb tömegszervezetei". Nem lehet nem emlékezni arra, hogy éppen ezt a perspektívát rajzolták meg a kommunista mozgalom vezetői a szovjet hatalom első éveiben. A VIII. pártkongresszus határozata

[8] Lenin Művei: 27. köt. Budapest Szikra, 1952. 414. old.

rámutatott, hogy „A szovjet osztályállam a szocialista gazdaság szervezetének tökéletesedésével párhuzamosan, mind jobban a termelés és az elosztás vezetését megvalósító és a kulturális adminisztratív funkciókat ellátó szervekkel olvad össze. Megszabadulva osztályjellegétől az állam megszűnik államnak lenni és a gazdasági kulturális önigazgatás szervévé válik."[9]

Hasonlóan áll a dolog a jog elhalásával kapcsolatban is. Amikor mi a jog elhalásáról beszélünk a kommunizmusban, akkor a jogi normák állam által kikényszeríthető jellegének elhalására gondolunk és nem azoknak a lehetőségeknek az elhalására, amelyeket az állampolgárok számára a demokratikus hagyományok, a szokások, a kommunista együttélés szabályai biztosítanak.

A jog elhalása nem az ember széles jogainak és szabadságának megszűnését jelenti, mint ezt az antikommunizmus ideológusai gyakran állítják. Pontosan fordítva. A jog elhalása, szokásokká és a kommunista együttélés szabályaivá való átalakulása egyáltalán nem vonja maga után az emberi szabadságoknak és jogoknak a szűkülését, hanem az egyéniség sokoldalú felvirágozását jelenti. A kommunizmus új nagy emberi jogokat és lehetőségeket teremt minden dolgozó számára.

Ugyanakkor a jognak a kommunizmusban való elhalása egyáltalában nem azt jelenti, hogy a társadalomban már nem lesznek meghatározott magatartási szabályok. A kommunizmusban a jogok és a kötelességek szervesen egybekapcsolódnak a kommunista együttélés egységes normáivá alakulnak át. Kialakulnak a kommunista együttélés egységes, általánosan elismert szabályai, amelyek megtartása az emberek szükségleteivé és szokásává válik. „Talán el lehet képzelni — mutatott rá N. Sz. Hruscsov —, szervezett emberi társadalmat a társadalom tagjai számára kötelező normák és szabályok nélkül? Hogy ha mindenki megpróbálná a saját szubjektív elképzelését másokra rákényszeríteni, ha mindenki megpróbálná személyes ízléseit és szokásait kötelező szabályként feltüntetni, akkor az emberek élete az ilyen társadalomban lehetetlenné válna és bábeli zűrzavar keletkezne."[10] Az együttélés szabályainak ez a természetes, szokásokból következő és a társadalom tagjainak magas öntudatával összhangban levő megtartása szükségtelenné teszi, hogy a társadalom az általa létrehozott magatartási szabályokat valamilyen speciális kényszerapparátus létrehozásával megerősítse, bíróságokat, rendőrségeket stb. hozzon létre.

Nincs kizárva, hogy a kommunista társadalom fejlődésének kezdeti szakaszán találkozunk egyes olyan kihágásokkal, amelyek a mai értelemben vett jogszabálysértésekre emlékeztetnek. Ezek pl. lehetnek olyan cselekedetek, amelyek hanyagsággal kapcsolatosak, vagy a köznapi élet különböző cselekedetei stb. Az ilyenféle kihágások leküzdésének szükségességéről beszélve Lenin rámutatott, hogy ezek leküzdésére már nem lesz szükség különleges apparátusra, hogy maga a nép közvetlenül küszöböli ki ezeket a kihágásokat. „Olyan könnyen és egyszerűen, ahogyan a civilizált emberek bármely csoportja már a mai társadalomban is szétválasztja a verekedőket vagy megakadályozza, hogy a nőkön erőszakot kövessenek el."[11]

A környezet gyors reagálása, az embereknek a társadalmi rend biztosítása iránt érzett belső szükséglete és meggyőződésük abban, hogy cselekedeteiket az egész kollektíva támogatja, teljesen elégségesnek bizonyul majd a lehetséges kihágások megszüntetésére.

A jog elhalásának folyamata ilyen módon ha azt dialektikusan értelmezzük, a szocialista jognak nem jogi jellegű kommunista szabályokba való átfejlődését, átnövését jelenti, amely szabályok betartásának biztosítására nem lesz szükség speciális állami kényszerítő apparátus meglétére. Természetesen a magatartás kommunista szabályai nemcsak a mai jogi normákból fognak kinőni, hanem jelentős mértékben a szocialista társadalom erkölcsi normáiból és más speciális normáiból fejlődnek majd ki. De jelentős helyet fognak majd elfoglalni e szabályok között olyanok is, amelyek ma jogi normák formájában léteznek. Sok mai jogi norma elveszti jogi jellegét és a jövő kommunista társadalmának szociális normájává válik.

E normák rendszerének létrehozásában nagy szerepet játszik a szocialista állam és a közvélemény is. Ez azt jelenti, hogy a jog elhalása a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában a szocialista törvényesség megerősítését teszi szükségessé s itt különösen fontos megjegyezni, hogy a kommunista önigazgatás jövő szervei és a szociális normák nem mások, mint a szocialista társadalom politikai szervezete fejlődésének törvényszerű eredménye.

*

Melyek a szocialista államiság társadalmi kommunista önigazgatásba való átnövésének fő irányelvei. Mint a program megállapítja, ezek a következők: a szocialista demokrácia nagymértékű kiszélesítése, az összes polgárok aktív részvétele az államigazgatás munkájában, és a gazdasági és kulturális építés vezetésében, az államapparátus munkájának további megjavítása és a nép ellenőrző tevékenységének megerősítése az államapparátus tevékenysége felett.

A marxizmus—leninizmus abból indult ki, hogy a szocialista demokrácia fejlődése egyben a szocialista állam fejlődését és megerősödését

[9] Az SZKP., kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. Rész. 415. old.

[10] N. Sz. Hruscsov: A művészet és az irodalom új sikerei felé. Kommunyiszt, 1961. 7. sz. 10. old.

[11] Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra, 1952. 497. old.

is jelenti, a szocialista állam fejlődése pedig ugyanakkor a szocialista demokrácia fejlődését is jelenti, mert a „demokrácia szintén állam és hogy következésképpen a demokrácia is eltűnik, amikor eltűnik az állam".[12]

A demokrácia fejlődésének perspektívájáról szóló kérdés az állam elhalásával összefüggésben szemlélve egyike azoknak az alapvető tételeknek, amelyből kiindulva a modern revizionisták igyekeznek a marxizmust revidiálni. Azt állítják, hogy a demokrácia biztosítása csak az állam gyengítése és gyors elhalása útján lehetséges. Elméletileg a kérdés ilyen feltevése annak a meg nem értésén vagy megérteni nem akarásán alapszik, hogy a demokrácia az államnak nem valamiféle ellentéte, hanem annak formája, hogy a szocialista állam megerősítése csak a szocialista demokrácia kiszélesítése útján lehetséges. Politikai értelemben a demokrácia és az állam problémájának revizionista értelmezése a szocialista állam likvidálására és meggyengítésére való felhívás, és végsősoron a szocialista államnak burzsoa demokráciával és burzsoa állammal való felváltásához vezet. Sőt mi több a revizionistáknak a „tiszta" demokráciáról vallott nézetei, amelyek megvalósítása a szocialista állam meggyengítését tenné szükségessé, a valóságban az ellenforradalom kibontakozását segíti elő. Nem véletlen, hogy a burzsoá reakció „a tiszta" demokrácia jelszava segítségével próbált utat törni magának Magyarországon.

Az államiság fejlődése — állítják a revizionisták — a szocialista viszonyok „bürokratikus deformálását" vonja maga után és az államot a társadalom szolgájából annak gazdájává teszi. Ebből vonják le az államnak a demokráciával való szembeállításáról szóló következtetésüket, ebből vonják le a „tiszta" demokrácia fejlődésének szükségességéről szóló következtetésüket, amely állítólag a diktatúra ellentéte és azzal szemben áll.

Az államról szóló revizionista koncepciót tükrözi többek között Lukics, R. professzornak (Jugoszlávia) a varsói nemzetközi jogászkonferencián megtartott előadása. Az igazgatási szerveket és a bírósági intézményeket a szocializmusban olyanoknak értékelte, amelyek „jelentős mértékben bürokratikusak" és megállapította „hogy a szocialista állam és jog elhalásának folyamata közvetlenül a szocialista forradalom után kell hogy megkezdődjön és... hogy az gyorsan kell hogy végbemenjen". Nagyon jellemző, hogy a kérdés ilyen felvetése A. Mehren, amerikai burzsoá professzor gyors egyetértésével találkozott, aki ebben Jugoszláviának a „zárt" társadalomból a „szabadabb" (értsd burzsoá) társadalom felé való evolúcióját vélte felfedezni. Ugyanebben az előadásában R. Lukics azt állítja, hogy „a szocializmusban az állam meggyengül és még a szocializmusban megszűnik létezni." Ugyanezt állítja M. Popovics is. Az állam megerősítése — mondja ő — „A szocializmus" c. jugoszláv folyóirat hasábjain elősegíti „az államapparátusnak a társadalomtól, azaz saját bázisától való eltávolodását, ami viszont attól az osztálytól való eltávolodást jelent, amely érdekében az állam fennáll." Ebből azt a következtetést vonja le, hogy a hasonló jellegű eltávolodást a proletár állam csak saját gyengítése útján kerülheti el, csak teljes megszűnése útján kerülheti ki. Az ilyen revizionista „logika", tulajdonképpen az állam meggyengítésének szükségességét hirdeti az osztályellenség elleni harcban. Helyénvaló megállapítani, hogy a jugoszláv revizionisták elméleti tételei ellentétben állnak a jugoszláv állami gyakorlattal. Jugoszlávia államrendszerében egyáltalán nem észlelhetők olyan jelenségek, amelyek a jugoszláv hadsereg igazságügyi szervek meggyengüléséről vagy pl. börtönök megszüntetéséről tanúskodnának.

A revizionisták a szocialista államot, mint a néppel szemben álló erőt fogják fel. A revizionisták, mindazokat a meghatározásokat és jellemvonásokat, amelyeket a marxizmus—leninizmus klasszikusai a kizsákmányoló állam vonatkozásában alkalmaztak, mechanikusan átültetik a szocialista államra is és arra törekednek, hogy megfosszák a munkásosztályt olyan hatalmas fegyvertől, amelynek segítségével az új társadalmat építik. A revizionisták revidiálják Leninnek az ismert tételeit arról, hogy a proletárdiktatúra megjelenésének kezdetétől fogva különleges állam, olyan állam, ahol a többség demokráciája valósul meg, ahol a dolgozók demokráciája érvényesül, ahol a diktatúrát a kisebbség felett a kizsákmányolók felett gyakorolják.

A demokrácia és a diktatúra — tanította Lenin — az állam két oldala, amely utóbbi tulajdonképpen e két oldal egysége. A szocialista állam létezése és megerősödése a szocialista demokrácia fejlődésének feltétele. Másrészt a szocialista állam megerősítése elképzelhetetlen a szocialista demokrácia széleskörű kibontakoztatása nélkül, a dolgozóknak az állam ügyeinek intézésébe való bevonása nélkül, öntudatuk emelése nélkül. A szocialista állam megerősítése elsősorban azt jelenti, hogy fokozottabban támaszkodunk a tömegek növekvő öntudatára. „A burzsoázia csak akkor ismeri el, hogy az állam erős, ha a kormányapparátus egész erejének latbavetésével odaterelheti a tömegeket, ahová a burzsoá vezetők akarják. Nekünk más fogalmunk van az erőről. Szerintünk az állam ereje a tömegek tudatosságában rejlik. Az állam akkor erős, ha a tömegek mindent tudnak, mindenről véleményt tudnak alkotni, és mindent tudatosan tesznek."[13]

A Szovjetunió állapolgárai öntudatának növekedéséről tanúskodik pl. az a tény, hogy a „kommunista munkáért mozgalomban" több mint 12 millió ember vesz részt. Ugyancsak erről tanúskodik a technikai haladásért vívott össz-

[12] Uo.: 426. old.

[13] Lenin Művei: 26. köt. Budapest, Szikra, 1952. 255. old.

népi harc is. Csak a hétéves terv első két éve alatt 4 millió hatszázezer újítási javaslatot és találmányt nyújtottak be.

A szocializmus győzelmének eredményeként szocialista államunk igazi össznépi állammá vált. Államunkban megvalósult az öntudatlan, fegyelmezetlen, a szocialista törvényeket és a szocialista együttélés szabályait meg nem tartó állampolgárok elenyésző kisebbségének a dolgozók többsége alá való rendelése. De az alárendelésnek ez a formája is elkerülhetetlenül megszűnik a kommunizmusban, amikor is minden ember öntudatosan teljesíti társadalmi kötelezettségét, önkéntesen alárendeli magát a termelési fegyelemnek, és teljesíti a reá háruló társadalmi kötelezettségeket.

A revizionisták, akik összekeverik az állam és a demokrácia viszonyának kérdését, a demokrácia fejlesztését nem mint az állam formájának fejlesztését értelmezik, hanem az állammal párhuzamos, attól különálló folyamatként fogják fel. Szembeállítják az állam további demokratizálását és a társadalmi önigazgatás fejlődését, figyelmen kívül hagyva, hogy pl. a szovjetek mint államhatalmi szervek, egyben a társadalmi önigazgatás szervei is, a legszelesebb társadalmi tömegszervezetek is.

A valóságban a szocialista demokrácia fejlődése nem az állam megszüntetését és szerepének csökkenését jelenti, hanem az államhatalmi szervek olyan átépítését, amikor a dolgozók széles tömegei a társadalmi szervezetek, így a szakszervezetek, a komszomol stb. aktívan részt vesznek az állam ügyeinek intézésében. A szocialista demokrácia megerősítése nem a társadalom és a gazdaság centralizált vezetésének gyengülését, hanem a demokratikus centralizmus elvének megerősödését, azaz a helyi szervek öntevékenységének és kezdeményezésének az összállami érdekekkel összhangban történő kibontakoztatását, a központi szervek által megállapított népgazdasági tervek végrehajtását jelenti.

A revizionisták a centralizált vezetésben a helyi érdekek csorbítását látják. De ők ebben nem eredetiek. Hasonló gondolatokat már Eduard Bernstein, a revizionizmus megalapozója is kifejtett, aki szintén tagadta a centralizált vezetés szükségességét. Lenin Bernsteinnel polemizálva mondotta: „Bernsteinnek, mint minden filiszternek a centralizmus, mint valami felülről elindított akarat tűnik, amelyet az alsóbb szervekre csak a hivatalnokok és a katonák képesek rákényszeríteni."[14]

Lenin kifejtette és megalapozta a demokratikus centralizmus elvét, amely a szocialista állam tevékenységének alapjává vált. Az utóbbi években pártunk különösen sokat tett ennek az elvnek a további fejlődése érdekében. Gyökeresen megváltoztatták a tervezés rendszerét az állami vállalatoknál és a kolhozokban, a centrális vezetés elvének szigorú betartása mellett megerősödött a helyi kezdeményezés szerepe a népgazdasági tervek kidolgozásában. A gazdasági minisztériumok többségét megszüntették, az ipari igazgatást a népgazdasági tanácsoknak adták át, amelyek kötelesek a népgazdasági terveket szigorúan teljesíteni, és kötelesek a káros helyi tendenciák érvényesülésének útját állni.

A szocialista demokrácia fejlődésének perspektívái szoros kapcsolatban állnak a társadalom politikai szervezetének a kommunizmus irányába való fejlődésével, a szocialista államiságnak a kommunista társadalom önigazgatásba való átalakulásával.

Történelmileg elemezve a demokrácia sorsát Lenin a következőket írta: „Csak a kommunizmus képes valóban teljes demokráciát biztosítani, és minél teljesebb lesz a demokrácia, annál hamarabb válik feleslegessé, és hal el magától."[15]

Mit értett ezalatt Lenin? Talán a kommunizmus nem valósítja meg az olyan demokratikus elveket, mint a személyiség szabadsága, vagy az emberek részvétele az igazgatásban? Vagy talán a társadalom elfordul attól a demokratikus elvtől, hogy a kérdéseket a többség akarata szerint döntsék el? Vagy talán el kell törülni a választást, a visszahívást, a nép előtti felelősség elvét? Feltétlenül nem.

Éppen fordítva. A kommunizmusban éppen ezek az elvek és eszmék a legteljesebben és legkövetkezetesebben érvényesülnek majd. De akkor mit is jelent tulajdonképpen a demokráciának a kommunizmusban való elhalásáról szóló lenini tétel? Ez csak azt jelenti, hogy az állam elhalásával együtt megszűnik a demokrácia mint politikai fogalom, hiszen ebben az értelemben a demokrácia az államnak, a hatalomnak a formája. A kommunizmusban a demokratikus igazgatás elveszti politikai jellegét, következésképpen kommunista önigazgatássá válik.

Tehát a demokrácia nem az állam ellentéte, hanem ennek formája, és ezért reá ugyanolyan sors vár, mint az államra, vagyis úgyanígy elhal, mint az állam, más szavakkal kommunista társadalmi önigazgatásba nő át. De ez csak a véglegesen győzött és megerősödött szocializmusnak a teljes kommunizmusba való átmenete folyamán valósul meg.

A kommunista párt programja kijelöli a szocialista demokrácia kibontakoztatásának és tökéletesítésének útját.

Egyik ilyen út a dolgozók küldöttei szovjetjei, mint az állam és a társadalmi szervek sajátosságait magában egyesítő szervezetek szerepének növelése. A kommunizmushoz való közeledés folyamán a szovjetek mindinkább mint társadalmi szervezetek jelentkeznek, amelyek tevékenységében a tömegek közvetlenül vesznek részt. Az állampolgárok mind nagyobb számban vesznek részt a szovjeteken belül létrehozott bi-

[14] Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra. 1952. 401. old.

[15] Uo.: 496. old.

zottságok, inspekciók, tanácsok és más hasonló szervezetek munkájába. Már most is nagy jelentőséggel bírnak az egyes helyeken létrehozott társadalmi alapon működő szakigazgatási szervek, amelyek a végrehajtóbizottságok szakigazgatási osztályait váltják fel. Pl. a szverdlovszki területen több mint 100 ilyen szakigazgatási osztály működik, ahol a társadalmi munkások az apparátus fizetett dolgozóit nagy számban felváltották. Ugyanilyen osztályok működnek a moszkvai, lvovi, az ivánovi és más területeken is. A társadalmi szakigazgatási osztályokon dolgozó állampolgárok közvetlenül részt vesznek az igazgatás funkcióinak megvalósításában, de nem szakadnak el alapvető termelési tevékenységüktől sem. Nagyon értékes tapasztalatnak tekinthető a társadalmi alapokon működő tanácsoknak és bizottságoknak a végrehajtóbizottság szakigazgatási osztályain és szervein belüli létrehozása, amelyek mind tanácsadó testületek fejtik ki tevékenységüket.

A szovjetek tevékenységében a társadalmi elem megerősödéséről tanúskodik az olyan öntevékeny szervezetek megjelenése is, mint az utca és a körzeti bizottságok, mint a könyvtári és gyámhatósági tanácsok, mint az építési és szociális kulturális tanácsok stb. Az ilyen szervezetek munkájában az állampolgárok ezrei vesznek részt. A sztálingrádi területen pl. az öntevékeny szervezetek munkájában kb. 200 000 ember, Moszkvában kb. 220 000 ember vesz részt. A meggyőzés módszerét alkalmazó, a szovjeteken belül társadalmi alapon működő szervezetek mindinkább és mindjobban, mint a kommunista önigazgatás egészséges és perspektivikus hajtásai jelentkeznek. E szervek tevékenységében ugyanúgy, mint a társadalmi szervezetek munkájában gyakorlati megvalósítást nyer az a lenini gondolat, amely szerint a dolgozók ingyenesen és önkéntesen vesznek részt az állam funkcióinak realizálásában. A különböző fokozatú szovjetek kölcsönös viszonya szempontjából nagy jelentőséggel bír majd a demokratikus centralizmus elvének további fejlődése. Az alsóbb fokú szovjetek önállóságának további növekedése szorosan összekapcsolódik az egész szovjet rendszeren belül meglevő kölcsönhatással, a központi vezetés megerősödésével. Ezáltal biztosítva lesz az összállami érdekeknek a helyi érdekekkel való összhangja, a magán és a helyi érdekek alárendelése a nép közös érdekeinek.

Az állami szervek munkájában további jelentőséghez jutnak olyan demokratikus elvek is, mint az államapparátus minden dolgozójának választhatósága, visszahívása, beszámolási kötelezettsége és munkájának ellenőrzése. A kommunista önigazgatás jövőbeni szerveinek példájaként megemlíthetjük a nemrég átszervezett mezőgazdasági minisztériumot, és annak helyi szerveit, amelyek tevékenysége „nem a direktívákra, nem a parancsokra, hanem a megalapozott rekomendációkra, a gazdasági vezetés és szervezés legjobb tapasztalatainak a kolhozok és a szovhozok számára történő bemutatására épül".[16]

A Kommunista Párt programja kidolgozta azokat a fontos irányelveket, amelyek a demokratikus elvek mindenirányú fejlesztését és tökéletesítését szolgálják az államigazgatásban.

Elsősorban meg kell jegyezni, hogy a szovjetek munkájának további javítása és munkájukba való új erők bevonása érdekében azzal, *hogy az államigazgatás iskoláját a dolgozók új százezrei és milliói járják ki* — célszerűvé vált minden választás alkalmával a szovjet küldötteinek *legalább egyharmadát* felújítani.

Vezető szervekbe a tehetséges emberek mind szélesebb bevonása céljából, valamint hogy az államigazgatás egyes dolgozói által elkövethető visszaélés lehetőségét kizárják, a párt szükségesnek látja a vezető szervek összetételének rendszeres felújítását. Célszerű azt az alapelvet érvényesíteni, amelynek értelmében az össz-szövetségi és a köztársasági szervek vezető dolgozói tisztségükbe maximálisan háromszor egymásután választhatók meg. Azokban az esetekben, amikor a dolgozó általánosan elismert személyi képességei hasznossá és érdemessé teszik őt arra, hogy valamilyen vezető szervben továbbra is tevékenykedjen, lehetővé kell tenni az ilyen személyek többszöri újraválasztását is. Ebben az esetben azonban az adott személy megválasztásához a szavazók legalább háromnegyedének szavazata szükséges. Nagymértékben megnő a szovjet küldöttek szerepe is. A program rámutat, hogy a szovjet minden küldötte köteles az állami tevékenységben aktívan részt venni és köteles meghatározott munkát végezni. Ezzel kapcsolatban jelentősen megnőtt az állandó bizottságok szerepe is. A Legfelsőbb Szovjet Állandó Bizottságai arra hivatottak, hogy rendszeresen ellenőrizzék a minisztériumok, főhatóságok népgazdasági tanácsok tevékenységét, és aktívan segítsék a Legfelsőbb Szovjet által elfogadott törvények és határozatok végrehajtását. A törvényhozó szervek munkájának megjavítása és a végrehajtó szervek felett gyakorolt ellenőrzésük megerősítése érdekében célszerűnek látszik a küldötteknek alapvető munkájuktól való rendszeres felszabadítása, hogy így az állandó bizottságok munkájában tevékenyen részt vehessenek. Az állandó bizottságok mind több és több olyan kérdés megtárgyalásával és eldöntésével foglalkoznak, amelyek a végrehajtóbizottságok és azok szakigazgatási szerveinek hatáskörében tartoznak.

A dolgozók helyi szovjetjeinek (helyi önigazgatás) jogai olyan mértékben fognak kiszélesedni, hogy azok képesek legyenek az összes helyi jelentőségű kérdésekben saját maguk dönteni.

A program rámutat a járás megerősítésének különös jelentőségére. A kolhozszövetkezeti tulajdonnak az össznépi tulajdonhoz való

[16] „Pravda" 1961. február 21. 52. sz.

közeledésével párhuzamosan, fokozatosan olyan egységes demokratikus szerv alakul ki, amely megvalósítja a járás összes vállalatainak, szervezeteinek és intézményeinek igazgatását.

A választhatóság elve, a képviseleti szervek és a választók előtti beszámolási kötelezettség fokozatosan kiterjed az állami szervek összes vezető dolgozóira, és csökkenti az állami fizetett apparátus létszámát azzal a céllal, hogy az igazgatási munka tapasztalatait még nagyobb tömegek sajátítják el, és hogy a munka ebben az apparátusban perspektivikusan megszűnjön önálló szakma lenni. Ilyen módon a társadalmi elemeknek az államigazgatásban való fejlődésével egyidejűleg fokozatosan megszűnik az embereknek az a különös rétege is, akik kizárólag az igazgatás funkcióját látják el, és akiknek megléte az állam egyik jellemző vonása.

A szocialista államiság kommunista önigazgatásba való átalakulásának másik útja, a társadalmi szervezetek (szakszervezetek, komszomol, szövetkezetek stb.) szerepének emelése, az állami szervek funkcióinak e szervek hatáskörébe való átadása. Ebben a vonatkozásban nagy jelentőséggel bír maguknak a társadalmi szervezeteknek további demokratizálása, fizetett apparátusok létszámának csökkentése, és az öntevékenység elemeinek munkájukban való megerősítése stb.

A kommunizmusban a társadalom viszonyait a társadalmi szervezeteken keresztül szabályozza. Ebből következik, hogy a szocialista társadalomban a társadalmi szervezetek szerepének növekedése, az állami funkcióknak azok hatáskörébe való fokozatos átadása, a szocialista rendszer fejlődésének törvényszerűsége, amely az államigazgatásnak a kommunista társadalmi önigazgatásba való átalakulását fejezi ki.

A társadalmi szervezetek hatáskörébe ma már olyan kérdések tartoznak, mint a testnevelés és a sport, az üdültetés és más kulturális jellegű kérdések intézése. A Kommunista Párt programja megállapítja, hogy továbbra is szükséges a társadalmi szervezetek hatáskörébe utalni olyan kérdések intézését, mint a mozik, színházak, klubok, könyvtárak és más felvilágosító jellegű intézmények vezetése, amelyek eddig állami szervek hatáskörébe tartoznak.

Ami pedig azokat az állami funkciókat illeti, amelyek továbbra is az állami szervek hatáskörébe maradnak, itt is szükséges a dolgozóknak e szervek munkájába való széleskörű bevonása. Nincs semmi kétség afelől, hogy a dolgozóknak az államigazgatás munkájába való részvételi formái tovább fognak nőni és fejlődni. A társadalmi rend védelmének funkcióját, már ma is az állami szervekkel együtt a népi druzsinák, a társadalmi bíróságok és más öntevékeny társadalmi szervezetek is megvalósítják.

A kommunizmus sikeres építésének előrehaladásával a társadalmi szervezetek hatáskörébe, mind új és új állami funkciókat adnak majd át, amely minden sietség nélkül, de ugyanakkor folyamatosan megy végbe. Mindez a társadalmi élet különböző területein, a társadalmi szervezetek tevékenységének növekedését, az állami szerveknek a dolgozók társadalmi szervezeteihez való további közeledését eredményezi.

Ilyen módon előttünk két párhuzamos és egy célt szolgáló, mégpedig a dolgozók aktivitásának és öntevékenységének fejlődését szolgáló folyamat megy végbe: a társadalmi elemek (állampolgárok és társadalmi szervezetek) szerepének növekedése az állami szervek munkájában, és az állami szervek funkciói egész sorának társadalmi szervek hatáskörébe való átadása.

*

Mint ahogy azt korábban is megállapítottuk az állam elhalása és ezzel együtt a jog elhalása hosszú fejlődési folyamat következménye, amely csak a teljes kommunizmusban fejeződik be. A program rámutat, hogy az állam teljes elhalása számára, mind belső feltételek megléte, azaz a fejlett kommunista társadalom felépítése, mind pedig külső feltételek megléte, azaz a szocializmus győzelme és megerősödése szükséges.

A szocialista állam elhalásának folyamata már jelenleg is végbemegy, a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában is megvalósul. Ez az állami kényszer és a kizárólag igazgatással foglalkozó társadalmi réteg fokozatos megszűnésében jut kifejezésre.

Ebben a vonatkozásban szükséges rámutatni néhány szerző helytelen álláspontjára, akik azt állítják, hogy a kommunizmus teljes felépítéséig csak az állam elhalásának feltételei teremtődnek meg, de maga az elhalási folyamat, csak a teljes kommunizmusban kezdődik.

Lenin rámutatott, hogy „Marx szerint a proletariátusnak az elhaló államra van szüksége, azaz olyan államra, amely úgy van berendezve, hogy azonnal kezdjen elhalni, és hogy okvetlenül el is kelljen halnia."[17] Amennyiben a szocialista állam már keletkezésének első percétől kezdve a dolgozók legfontosabb érdekeit fejezi ki, annyiban megszűnt a szó igazi értelmében vett állam lenni. Az állam új típusának megteremtése az állam elhalásának egy bizonyos kezdetét jelenti, azonban ez a folyamat csak a szocializmus győzelme után fejlődhet ki.

N. Sz. Hruscsov, Shapiro amerikai újságíróval folytatott beszélgetése alkalmával 1957 novemberében kijelentette, hogy az „állam elhalásának folyamata nálunk már tulajdonképpen végbemegy".[18] Az amerikai szakszervezeti vezetőkkel folytatott beszélgetése alkalmával 1959. szeptember 25-én N. Sz. Hruscsov újra aláhúzta, hogy „a kommunizmus felé való haladással párhuzamosan nálunk mind szélesebb mértékben

[17] Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra, 1952. 496. old.

[18] N. Sz. Hruscsov: Tartós békéért és békés együttélésért. Goszpolitizdat, 1958. 246. old.

valósulnak meg olyan intézkedések, amelyek az állam elhalásához vezetnek".[19] Az energetikai építők össz-szövetségi értekezletén N. Sz. Hruscsov beszédében még egyszer visszatért ehhez a kérdéshez. „Mi az állam fokozatos elhalásának útját járjuk, amely csak a kommunizmus teljes győzelme után hal el."[20] Végül, nemrég N. Sz. Hruscsov rámutatott: „országunkban, ahol már rég nincsenek kizsákmányoló osztályok, az állam adminisztratív igazgatási szerveinek fokozatos elhalása megy végbe, elsősorban azoké, amelyek a kényszer funkcióit teljesítik".[21]

Ilyen módon az állam elhalását vizsgálva, elkerülhetetlenül szükséges az adott fogalom kétféle értelmét egymástól elkülöníteni: *az elhalást, mint fokozatos folyamatot,* és az elhalást mint ennek a folyamatnak *végső eredményét.* Mint folyamat az állam elhalása már most is végbemegy. Mint *végső eredmény,* csak a teljes kommunizmusban valósul meg, amikor eltűnik az imperialista tábor, és ennek megfelelően megszűnik az imperialista államok részéről fenyegető agresszió veszélye is.

A fogalom ilyen elhatárolását Lenin maga állapította meg. Rámutatott, hogy az állam elhalása a szocialista állam közvetlen lényegéből következik, mint olyan állam lényegéből amely a többség uralmát valósítja meg a kizsákmányoló kisebbség felett. De az állam teljes elhalása számára — mint ezt Lenin nem egyszer megjegyezte — teljes kommunizmus szükséges. Nem véletlen, hogy az „Állam és forradalom" című munkájában Lenin különös hangsúlyt helyezett az állam elhalása folyamatának fokozatos voltára. „Az állam *elhal*" kifejezés igen szerencsésen van megválasztva, mert ez a kifejezés a folyamat fokozatosságára is, ösztönös voltára is rámutat."[22] Éppen ezért csupán az állam elkerülhetetlen elhalásáról van jogunk beszélni, hangsúlyozva ennek a folyamatnak hosszú tartalmát, hangsúlyozva, hogy ez attól függ, milyen gyorsan fejlődik a *kommunizmus felső foka,* és teljesen nyitvahagyva az elhalás határidőinek vagy konkrét formáinak kérdését, minthogy e kérdések megoldására anyaggal nem rendelkezünk."[23]

Az állam elhalási folyamatának további értelmezése szempontjából, hatalmas, elméleti és gyakorlati jelentőséggel bír az a következtetés, amelyet N. Sz. Hruscsov a Kommunista Párt XXI. kongresszusán tartott beszámolójában tett: „Az állam elhalásának kérdése, ha azt dialektikusan értelmezzük a szocialista államiságnak kommunista társadalmi önigazgatásba való átfejlődését jelenti."[24] Ez a mély dialektikus formula teljes egészében kiküszöböli a szocialista állam megerősítésének szembeállítását annak fokozatos elhalásával, azaz társadalmi önigazgatásba való átalakulásával.

A szocialista állam megerősítésének kérdését Lenin rögtön a proletariátusnak hatalomra jutása után 1918 tavaszán „A programtervezet vázlatos fogalmazványa" c. munkájában felvetett. Rámutatott, hogy a párt feladata „a *szovjethatalomnak,* mint a proletariátus és a szegény parasztság (a fél proletárok) diktatúrája formájának — a tapasztalat által már ellenőrzött, a tömegmozgalom és a forradalmi harc által teremtett formájának — *megszilárdítása és fejlesztése. A megszilárdításnak és a fejlesztésnek azoknak a feladatoknak a megvalósításában (szélesebb körű általános és tervszerű megvalósításában) kell állnia, amelyek történelmileg az államhatalomnak erre az új típusára hárulnak."*[25]

A továbbiakban Lenin megfogalmazta a szovjet hatalomról szóló tíz tézisét, amelyben a szovjet állam megerősítésének széles programját tárja elénk.

Ezekben a mély programtételekben Lenin megmutatta, hogy a szovjet állam megerősítésének folyamata az előtte álló feladatok tervszerű teljesítését teszi szükségessé. Minél sikeresebben és teljesebben hajtják ezeket a feladatokat végre, annál erősebbé és szilárdabbá válik a szocialista állam.

Más szóval az állam elhalásának dialektikája abban áll, hogy a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában, amikor ez a folyamat végbemegy, és amikor az állam teljes elhalása feltételeinek előkészítése megvalósul, az állam nem gyengül meg, hanem megerősödik. Az állam a társadalommal együtt erősödik meg, megerősödik a társadalom egységének és tömörülésének erősödésével párhuzamosan.

A szocialista állam megerősítésének kérdését nem szabad leegyszerűsíteni, és úgy értelmezni, mintha az a kényszerítő szervek szerepének növekedését jelentené, habár természetesen a szocialista állam nem hagyhatja figyelmen kívül az imperialista államok létezését, akik képesek háborút kezdeni a Szovjetunió és más szocialista országok ellen. Éppen ezért állandóan erősíti hadseregét és állambiztonsági szerveit. De a szocialista állam ereje nemcsak, és nem annyira a kényszerítő szerveken múlik. A szocialista állam ereje szociális alapjának, szilárdságában, a népnek a kommunizmus ügye és a szovjet hatalom iránti odaadásában rejlik, abban, hogy a legteljesebb demokráciát valósítja meg a földön. Még az olyan intézmények ereje is, mint az állambiztonsági szerveké, elsősorban a tömegekkel és a társadalmi szervezetekkel való kapcsolatban rejlik, abban, hogy e szerveket munkájukban az egész nép támogatja és segíti.

Ebből következik, hogy a szocialista állam

[19] N. Sz. Hruscsov: Békében és barátságban élni. Goszpolitizdat, 1959. 255—256. old.

[20] „Pravda" 1959. december 13.

[21] A béke és a szocializmus kérdései 1961. 1. sz. 10. old.

[22] Lenin Művei: 25. köt. Budapest, Szikra, 1952. 496. old.

[23] Uo.: 503. old.

[24] N. Sz. Hruscsov: Az SZKP. XXI. kongresszusa. Jegyzőkönyv I. köt. 102. old.

[25] Lenin Művei: 27. köt. Budapest, Szikra, 1952. 143. old.

megerősítése egyet jelent a tömegek társadalmi aktivitásának és öntevékenységének fejlesztésével az állami szerveknek a dolgozók széles tömegeivel való kapcsolata megerősítésével, a tömegeknek az állam iránti bizalma kiszélesítésével, a szocialista demokrácia fejlesztésével. A szocialista állam megerősítése jelenti továbbá, az állam gazdasági hatalmának megerősítését, tekintélyének nemzetközi életben való további gyarapítását, a hadseregnek és az ország védelmét szolgáló más állami szervek megerősítését.

Államunk jelenleg a kommunizmus építésének hatalmas feladatait valósítja meg. E feladat teljesítése érdekében elkerülhetetlenül szükséges államunk további megerősítése.

Csak a kommunista társadalomban és csak azután, amikor megszűnik az imperialista tábor és ezzel együtt a külső támadás veszélye is, csakis ekkor jelennek meg az állam teljes elhalásának feltételei. Amíg ezek a feltételek nincsenek meg, népünk, a kommunista párt, a szovjet kormány egész figyelme a szovjet állam megerősítésére irányul.

A szocialista állam megerősítése, annak társadalmi kommunista önigazgatásba való átfejlődésével párhuzamosan valósul meg.

Ennek az összetett folyamatnak a sikeres megvalósítását a kommunista párt vezető szerepe biztosítja. A kommunista párt a szovjet nép kipróbált vezetője, a szovjet állam vezető és irányító ereje, a dolgozók összes szervezeteinek, úgy az állami, mint a társadalmi szervezeteknek vezető magva. A Kommunista Párt biztosítja, a kommunista építés sikeres megvalósítását, biztosítja a munka szervezett, tervszerű, tudományosan megalapozott jellegét.

A párt a marxizmus—leninizmus tanítása által vezéreltetve harcol ezen eszmék realizálásáért, e tanítás továbbfejlesztéséért, amelyet a kommunista építés gyakorlatának általánosításával állandóan gazdagít. A marxizmus—leninizmus eszméi a Kommunista Párt és annak lenini központi vezetősége bölcs politikájában öltenek testet, amelynek élén Hruscsov elvtárs áll. Az elmélet és a gyakorlat egységéből kiindulva a párt az utóbbi években komoly intézkedéseket tett az ipar és az építés igazgatásának átszervezésére, a mezőgazdaság igazgatásának átszervezésére, a népgazdasági tervezés további javítása érdekében stb. Az elmélet és a gyakorlat állandó kapcsolata a marxista—leninista tanítás életképességének és erejének záloga. A XX. és a XXI. pártkongresszus nagy lépést jelentettek a marxista—leninista gondolat továbbfejlesztésében, jelentős elméleti tételekkel gazdagították a tudományos kommunizmus elméletének kincsestárát. A két rendszer harcának és fejlődésének mély elemzése, a különböző szociális rendszerű országok békés egymásmellett élése elméletének gazdagítása, a háború elkerülhetőségéről szóló tétel és a háború teljes kiküszöböléséről szóló tétel felvetése, a szocializmusba való átmenet formáiról és útjáról szóló tétel kidolgozása, valóban a marxista—leninista elmélet igazi gazdagodását jelentik. Különösen jelentős a kommunizmus építése útjairól, formájáról és módszereiről szóló kérdések kidolgozása, a kommunizmus építésének alsó szakaszából a felső szakaszába való átmenet problémájának feltárása. Különösen nagy tudományos jelentősége van a szocializmus végső győzelméről szóló tételnek a Szovjetunióban, a kommunizmus anyagi technikai bázisáról, a kolhozszövetkezeti tulajdonnak az össznépi tulajdonnal való közeledéséről, azután pedig egyesüléséről szóló tételeknek, az elosztás formái fejlődéséről, a szocialista államiságnak a kommunista önigazgatásba való átnövéséről és más, a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet aktuális problémájáról szóló tételeknek. A Kommunista Párt XXII. kongresszusa új programot fogadott el, a kommunizmus felépítésének programját. Mindez a mi kommunista pártunk hatalmas alkotóképességéről tanúskodik.

A marxista—leninista elmélettel felfegyverzett kommunista párt vezetése, biztosítja az állami törvényeknek, valamint a társadalmi szervezetek határozatainak a társadalom objektív törvényeivel való összhangját, biztosítja, hogy helyesen tükrözzék a dolgozó tömegek igazi érdekeit és akaratát. A párt tekintélyének növekedését mutatja, a párthatározatok kötelező jellegének az egész szovjet nép által való elismerése. A kongresszus és a központi vezetőségi plénumok határozatait nemcsak a párt tagjai, nemcsak a munkásosztály, hanem az egész nép a cselekvés vezérfonalaként fogadja el.

Ahhoz, hogy a kommunista párt vezető szerepét igazán betölthesse, elkerülhetetlen tagjai öntudatának és elméleti színvonalának emelése, szükséges, hogy a párt tagjai helyesen értelmezzék és teljesítsék társadalmi kötelességüket és egész tevékenységüket, a kommunizmus építése ügyének rendeljék alá, és hogy betartsák a kommunista erkölcs magas követelményeit. Ez csak a lenini irányvonal megvalósítása útján lehetséges. Továbbá szükséges, hogy állandó harcot folytassunk a burzsoá ideológia, a modern revizionizmus, a dogmatizmus és a szektarionizmus ellen.

Megvalósítva a dolgozók kommunista szellemben való nevelését, a párt állandóan új erőkkel erősíti sorait, olyan erőkkel, akik élenjárnak a munkában, akik magukévá teszik a párt programját és teljesítik szervezeti szabályzatának követelményeit.

A modern revizionisták támadják a párt vezető szerepéről szóló tételt és támadják e vezetőszerep erősítésének szükségességéről szóló tételt is. Azt követelik, hogy a kommunista pártot „hatalmi tényezőből" politikai felvilágosító intézménnyé változtassák át. Azzal ijesztgetnek, hogy a kommunista párt szerepének megerősítése annak a társadalomtól való elszakadását eredményezi, és a párt a társadalom felett álló erővé válik. A revizionistáknak ez a tétele tulajdonképpen a szocialista állam gyengítését segíti

elő. A történelmi tapasztalat arra tanít, hogy csak a haladó elmélettel felfegyverzett, harcedzett párt vezetése alatt képes a munkásosztály arra, hogy a dolgozókat a tőke igájától megszabaditsa és felépítse a szocialista társadalmat, hogy biztosítsa a fejlődést a kommunizmus irányába. A revizionisták azt javasolják, hogy a párt csak felvilágosító munkával foglalkozzon és térjen ki a legfontosabb állami, gazdasági és szervezeti kérdések eldöntése elől. De ha ez így lenne, akkor az irányító és gazdasági apparátust elkerülhetetlenül az elmaradott, öntudatlan burzsoá ideológiával megfertőzött elemek lepnék el. A kommunista pártnak a társadalomtól való elszakadását hangoztató rágalmakat, pártunk elmélete és gyakorlata teljesen megcáfolja. A párt — mint Lenin tanította, nem oldódhat fel a dolgozók elmaradott rétegeiben, hanem köteles azok politikai öntudatát állandóan emelni. A párt létszámának állandó növekedése, amely a felnőtt lakosság több mint 6%-át teszi ki, a tömegek kommunista öntudatának állandó emelkedéséről tanúskodik, továbbá arról tanúskodik, hogy a dolgozók újabb és újabb tömegei felelnek meg a párt tagja számára felállított követelményeknek.

A párt a dolgozók aktív erejével állandóan erősítve sorait és munkálkodva a dolgozók öntudatának állandó emelésén, előkészíti a feltételeket a társadalom tagjai kommunista öntudatának olyan arányú felemelése számára, amikor mindenki eléri a vezető erő színvonalát.

Elvetve a revizionistáknak a kommunista pártra gyakorolt támadásait és a párt vezető szerepének meggyengítését célzó javaslatait, a párt abból a lenini eszméből indul ki, hogy a szocialista állam elképzelhetetlen a kommunista párt vezetőszerepe nélkül, hogy a kommunizmus építése nem a párt vezető szerepének gyengítését, hanem annak megerősítését teszi szükségessé.

Mint a program megállapítja „a párt szerepének növekedését a szovjet társadalom életében a fejlődés új szakaszán a következő okok magyarázzák:

— növekednek a kommunista építés arányai, a feladatok bonyolultabbak lesznek, és ez a politikai és szervezeti irányítás magasabb színvonalát követeli meg;

— fokozódik a tömegek alkotó aktivitása, a dolgozók újabb milliói kapcsolódnak be az államügyek és a termelés irányításába;

— tovább fejlődik a szocialista demokrácia, növekszik a társadalmi szervezetek szerepe, kibővül a szövetségi köztársaságok és helyi szovjetek hatásköre;

— növekszik a tudományos kommunizmus elméletének, alkotó fejlesztésének és propagandájának jelentősége. Erősíteni a dolgozók kommunista nevelését és a harcot a múlt maradványainak leküzdéséért, amelyek az emberek tudatában még megvannak."

Következésképpen, a kommunizmus kibontakozó építésének időszakában a párt szerepe úgy a gazdasági élet vezetése, mint a dolgozók kommunista nevelése területén, valamint a kommunizmus anyagi és ideológiai feltételének megteremtésének vonatkozásában növekedni fog. Továbbá, a párt vezető szerepét növeli a társadalmi és az állami élet további demokratizálása, a kényszer alkalmazás szférájának szűkítése, és a meggyőzés módszerének megerősödése, valamint a társadalmi szervezetek növekvő aktivitása is. E körülmények között, annál inkább nagyobb jelentőségűvé válik a kommunista párt vezető szerepe, irányító tevékenysége, amely a tömegek alkotó aktivitásának lelkesítője és szervezője. A párt egész tevékenységében a nevelés és a meggyőzés módszerére, a tömegek öntudatára, azok gyakorlati tapasztalatára támaszkodik.

Csak a kommunista párt, amelyet tevékenységében a marxizmus—leninizmus nagy eszméje vezérelnek, rendelkezik a tömegek szervezésének és nevelésének azzal a gigantikus tapasztalatával, amely képessé teszi őt arra, hogy az egész nép tevékenységét vezesse és irányítsa a föld legigazságosabb társadalma, a kommunista társadalom megteremtése érdekében.

Felvetődhet a kérdés, mi lesz a párt sorsa a kommunizmus felépítése után? A Komintern II. kongresszusa a Kommunista Párt és a proletár forradalom szerepéről szóló határozatában megjegyezte, hogy azután, miután a kommunizmus megszűnik a harc objektuma lenni, a Kommunista Párt teljes egészében összeolvad a munkásosztállyal és az egész munkásosztály kommunistává válik. Teljesen érthető, hogy a párt, erősítve sorait a dolgozók legaktívabb elemeivel és emelve azok öntudatát, előkészíti a feltételeket arra, hogy minden dolgozó öntudata a vezető erő öntudatának színvonalára emelkedjen. De amikor a mi pártunk sorsáról beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy a kommunizmus anyagi-technikai bázisának megteremtése jóval könnyebb dolog, mint a társadalom összes tagjai öntudatának a vezető erő öntudatának színvonalára való felemelése. Az utóbbi jóval több időt vesz igénybe.

Ezért azt mondhatjuk, hogy a párt szerepet fog majd játszani a fejlett kommunista társadalom meghatározott szakaszán is, irányítani és koordinálni fogja a kommunista önigazgatási szervek szerteágazó rendszerének tevékenységét, amelyek a társadalom bonyolult és sokoldalú ügyeit hivatottak intézni.

Romaskin, P. Sz.

A szocialista munkajogviszony mint akarati és kötöttségi viszony egysége

Ez a tanulmány a szerzőnek a fegyelmi felelősségről szóló és előkészület alatt álló értekezésével kapcsolatban jött létre, ami a tanulmány szemszögét, kérdésfeltevéseit számos vonatkozásban meghatározza. Legyen szabad ezért a szerzőnek bevezetésként néhány olyan gondolatot ismertetnie, amelyek megmagyarázzák: miért véli szükségesnek a fegyelmi felelősség elemzéséhez a szocialista munkajogviszony természetének tanulmányozását a jogviszony akarati és kötöttségi tényezőinek szemszögéből.

1. Mindennemű jogi felelősség valamilyen jogi kötelezettség megszegése esetén jön létre. A fegyelmi felelősség is kötelezettségszegés nyomán keletkezik — habár a kötelezettségszegés mellett a fegyelmi felelősség megalapozásához egyéb feltételek is szükségesek. Az a kötelezettség, amelynek megszegése a fegyelmi felelősséget létrehívja: a munkafegyelem megtartásának kötelezettsége. A szocialista munkajogi irodalom lényegileg egybehangzó felfogása szerint a munkafegyelem azoknak az összes kötelezettségeknek a teljesítését jelenti, amelyek a dolgozót a munkajogviszony alapján terhelik.[1]

Nem kapnánk azonban hű képet a munkafegyelemről, ha azt csak mint a dolgozó kötelezettségét vizsgálnánk, elszakítva azoktól a jogoktól, amelyek a dolgozót megilletik. Ezért a munkafegyelem, mint jogi kötelesség, illetőleg a megszegéséből származó fegyelmi felelősség elemzése előtt szemügyre kell vennünk magát a *munkajogviszonyt,* amelynek keretében a munkafegyelem mint kötelezettség érvényesül.

2. A fegyelmi felelősség a szocialista jogrendszerben más természetű, mint a tőkés munkajogviszonyból származó felelősség, s eltérést mutat a szocialista polgári jogi viszonyból eredő felelősségtől is. Egyik célunk éppen e különbségek feltárása. Ennélfogva a szocialista munkajogviszony természetének vizsgálata során azon az úton kell haladnunk, amely a szocialista munkajogviszony és az említett jogviszonyok természete közötti különbségre világít rá.

Az előttünk álló feladat más természetű mint amit a szocialista munkajogviszony fogalmának meghatározása magában rejt. Nem az a célunk, hogy a mondott jogviszonyok fogalmi elemeit megállapítsuk, regisztráljuk és összehasonlítsuk. Törekvésünk inkább annak feltárására irányul, hogy a szocialista munkajogviszony alapját alkotó társadalmi gazdasági tartalom milyen jogi megoldás, milyen dogmatikai forma útján érvényesül, másszóval mi e tartalom jogi létezési módja.

A tartalom és a forma gazdag dialektikájának ismert törvényszerűsége, hogy az, ami forma a saját tartalmához viszonyítva, más körben tartalomként érvényesül egyéb formák létrehozása és meghatározása szempontjából. Így azt kell kutatnunk, hogy azok a tartalmi elemek, amelyek a szocialista munkajogviszonyt más minőségűvé teszik mint a tőkés munkajogviszonyt, illetőleg a polgári jogi jogviszonyt, milyen jogi formában, más szóval milyen jogdogmatikai megoldás révén kapnak életet, érvényesülési teret. A szocialista munkajogviszony így feltárandó jogdogmatikai természetének ugyanis jelentős közvetlen meghatározó szerepe van a szocialista munkajog egyes intézményeire, egyebek között a fegyelmi felelősség alakulására is.

Vizsgálódásaink mindemellett nem lépnek fel a teljesség igényével. Nem minden vonatkozásban kívánjuk feltárni a szocialista munkajogviszony jogi természetét. Ennek a kérdéskörnek csak egyik lényeges részét ragadjuk ki, amelynek tanulmányozása a munkajogi felelősség, s ennek keretei között a fegyelmi felelősség alkalmazása szempontjából nézetünk szerint különösképpen hasznos lehet. Evégből azt a mozzanatot kívánjuk vizsgálni, hogy a szocialista munkajogviszony alapját alkotó tartalom milyen összefüggést mutat a munkajogviszony alanyainak egyéni akaratával, illetőleg mennyiben független attól, s hogy mindez milyen jogdogmatikai megoldás segítségével kap kifejezést. Nem szorul bővebb megvilágításra, hogy a fegyelmi felelősség természetére vonatkozólag — különösképpen abból a szempontból, hogy a fegyelmi vétség mennyiben szerződésszegés — a vázolt körbe vágó vizsgálódások hasznos következtetésekre adhatnak módot.

3. Köztudott dolog, hogy az, ami a szocialista munkajogviszonyt a tőkés munkajogviszonytól elkülöníti, mássá teszi, röviden azzal fejezhető ki, hogy a szocialista társadalomban a munkaerő nem áru többé, a szocialista társadalmi munkaviszonyok — a tőkés munkaviszonyokkal ellentétben — nem áruviszonyok. To-

---

[1] N. G. *Alexandrov* írja: „A Szovjetunió polgárainak, a Szovjetunió Alkotmányában foglalt az a kötelessége, hogy megtartsák a munkafegyelmet, a munkások és tisztviselők tekintetében azt jelenti, hogy ezek kötelesek annak az üzemnek vagy hivatalnak a belső munkarendi szabályait megtartani, amelyben az illető munkás vagy tisztviselő dolgozik." A Szovjet munkajog, Bp. 1953. 242. old. R. *Schlegel* a következőket állapítja meg: „Den Inhalt der Arbeitsdisziplin bildet die Gesamtheit der Pflichten des Werktätigen aus seinem Arbeitsrechtsverhältnis." (Leitfaden des Arbeitsrechts, Berlin, 1959. 254. old. *Weltner* professzor szerint: „A szocialista munkafegyelem megtartásának kötelezettségén nem egy meghatározott konkrét kötelezettség teljesítését, hanem a dolgozónak azt az alapvető, legáltalánosabb kötelezettségét értjük, hogy a szocialista munkaerkölcsnek megfelelően teljesítse mindazokat a kötelezettségeket, amelyek a munkajog szabályai szerint a munkajogviszonyból fakadnak." Munkajog, Bp. 1959. II. füzet. 209. old.

vább kell mennünk azonban e negatívumnál. Mi a pozitív jellemzője a szocialista társadalmi munkaviszonyoknak?

A szocialista munkajog tudománya erre a kérdésre már kidolgozta a választ. Főleg két ilyen pozitív ismérv nyomul előtérbe.

a) A dolgozó — szemben a tőkés viszonyokkal — közvetlenül — a piac közbeiktatása nélkül — vesz részt a társadalom munkájában és közvetlenül részesedik a nemzeti jövedelemből[2] (ehelyütt figyelmen kívül hagyva, hogy a dolgozó és a társadalom közötti kapcsolat jogi síkon a vállalat közvetítésével valósul meg). Emellett a szocializmus viszonyai között új realitásként kialakult a vállalati kollektíva, s a dolgozó ennek résztvevőjeként működik közre a termelőfolyamatban. Mindezek figyelembevételével a szocialista munkaviszonyok — a társadalom nézőpontjából — talán leginkább azzal jellemezhetők, hogy azok árukapcsolat helyett *közösségi* kapcsolatként jelennek meg. (Ez a megjelölés azt törekszik érzékeltetni, hogy az egyes dolgozót közvetlen szálak fűzik mind a társadalom egészéhez: a nagy kollektívához, mind a munkatársak kollektívájához.)

b) A másik lényeges tartalmi elem, hogy a szocialista viszonyok között előtérbe lép a dolgozó személyisége. A dolgozó munkaviszonyát a szocialista munkajog — amint erre Weltner hangsúlyozottan rámutat — „nem mint áruviszonyt, hanem mint a társadalom munkájában való személyes részvétel viszonyát, tehát mint *személyiségi* viszonyt szabályozza".[3]

Így tehát az alapul szolgáló viszonyok *személyiségi-közösségi* jellege az a tartalom, ami — szemben a tőkés viszonyokkal — a szocialista társadalmi munkaviszonyokra leginkább jellemző. Mint már kifejtettük, annak feltárását tekintjük feladatunknak, hogy milyen jogi formák segítségével kap kifejezést a munkajogviszony alanyainak akaraturalmát illetően a szocialista társadalmi munkaviszonynak ez a személyiségi-közösségi jellege.

I. A kogencia a szocialista munkajogviszonyban

1. Annak felderítése, hogy általában a jogviszonynak mi a lényege, mi a természete: a jogelmélet feladata. E célból a jogelmélet a legkülönbözőbb jogviszonyok különféle jelenségeinek vizsgálata útján azt a jogi lényeget kutatja, ami minden jogviszonyban közös. A mi feladatunk nem ez, bár vizsgálódásaink során természetesen támaszkodnunk kell azokra az ismeretekre, amelyeket a jogelmélet a jogviszonyról általában nyújt. Célunk nem az általános, hanem a különös felderítése. Annak alapulvétele mellett, hogy a munkajogviszony is jogviszony, s így reá is vonatkoznak mindazok az általános ismérvek, amelyek minden jogviszonyra irányadók, azt kell felderítenünk, ami a szocialista munkajogviszonyban különös, ami ezt a jogviszonyt az egyéb jogviszonyoktól elválasztja.

A lényeg mindig bizonyos jelenségekben nyilatkozik meg. A munkajogviszony lényege is különböző külső jellegzetességekben jut felszínre. Kitűzött célunk annak vizsgálata, hogy a szocialista munkajogviszonyban az alapul szolgáló tartalom e jogviszony alanyainak egyéni akaratával kapcsolatosan hogyan, milyen jogi formák segítségével érvényesül. Kiindulásként tehát azokat a külső jellegzetességeket kell vizsgálnunk, amelyek a munkajogviszony alanyai akaratának érvényesülését előmozdítani, illetőleg korlátozni hivatottak. Két ilyen jellegzetesség van a munkajogviszonyban: *a)* a munkaszerződés; *b)* a szabályozás kogenciája. A munkaszerződés — mint minden szerződés — az egyéni akarat érvényesítésének eszköze, a kogencia viszont — éppen ellenkező előjellel — az egyéni akarat korlátozását szolgálja. Kezdjük vizsgálódásunkat a munkajogi kogenciával, mert a legszembetűnőbb külső jellegzetesség a szocialista munkajogviszonyban talán éppen az, hogy ennek a jogviszonynak a tartalmát, a belőle fakadó jogokat és kötelezettségeket túlnyomórészt kogens szabályok állapítják meg.

2. A kapitalista munkajogviszonyra vonatkozólag is sok kogens szabály érvényesül. Több benne a kogens megkötés, mint az egyéb kapitalista magánjogi viszonyokban. Mégis a tőkés munkajogviszony és a szocialista munkajogviszony között ebben a külső szemléletben is bizonyos eltérést mutat az, hogy a tőkés szabályozás csak az egyik oldalról: a munkáltató oldaláról tartalmaz kogens megkötéseket. A kapitalista állami „beavatkozás" eredményeként ezek a kogens rendelkezések azt állapítják meg, hogy a jogszabályban meghatározott munkafeltételektől a dolgozó hátrányára nem szabad eltérni, és hogy az ilyen eltérő kikötés érvénytelen. Nem fűznek hasonló jogkövetkezményt arra az esetre, ha a munkaszerződés a dolgozó javára tér el a törvényben megszabott munkafeltételektől. A munkajogviszony tőkés szabályozása tehát kényszerítő erővel csak a munkafeltételek minimumát határozza meg.[4]

[2] *Weltner* ezt számos alkalommal kiemeli, pl. „A magyar munkajog" c. művének II. kiadásában (Bp. 1960) I. kötet 11. old.

[3] I. m. 14. old. (Az aláhúzott szó saját kiemelésem).

[4] Jellemzésül utalok arra, hogy az egyik legelterjedtebb francia munkajogi tankönyv a következő megállapítást teszi: „A kollektív szerződésben meghatározott bérek csak a minimumot jelentik, az egyéb munkaszerződések mindenkor kiköthetik a dolgozóra kedvezőbb bért. (*Rivero—Savatier:* Munkajog, Páris, 1956. VII. Fejezet). Másutt a következőket állapítja meg: „A munkajogviszonyban álló felek jogai és kötelességei továbbra is érezhető módon egyező akaratuktól függenek, ez azzal függ össze, hogy a hatósági intézkedésekkel vagy kollektív szerződésekkel felállított szabályok általában a dolgozók érdekében jönnek létre

A szocialista munkajogviszonyban a kogencia szerepe méginkább megnövekszik (éppen azért, mert — mint látni fogjuk — más társadalmi-gazdasági alapot szolgál). Ez részben abban mutatkozik meg, hogy tovább gyarapodik a kogens szabályok száma, azaz szélesebbé válik a kogencia *terjedelme*. Másrészt abban jut kifejezésre, hogy a kogencia *kétoldalúvá* válik. A szocialista munkajogi szabályok nem a munkafeltételek minimumát, hanem magukat az alkalmazandó munkafeltételeket szabják meg. Meghatározzák, hogy az adott munkakörben mennyi a munkabér, a munkaidő, a szabadság, a felmondási idő stb. és az így megállapított feltételektől nemcsak a dolgozó terhére, de a javára sem lehet a munkaszerződésben eltérni. A felek maguk a munkaszerződésben a munkafeltételeket csak kivételesen, azokban az esetekben szabályozhatják, amelyekre vonatkozólag ezt a jogszabály kifejezetten megengedi. Ilyen körülmények között a szocialista munkajogviszonyra vonatkozólag már nemcsak azt a megállapítást tehetjük, hogy abban a kogenciának jelentős szerepe van. Bátran állíthatjuk azt is, hogy a szocialista munkajogviszony tartalmának megállapításánál nem a diszpozivitás, hanem *a kogencia a főszabály*.[5] A szocialista jogrendszer a munkafeltételek vonatkozásában így nem a felek megállapodásának szab korlátokat, hanem mást tesz: *kiveszi a munkafeltételek meghatározását a felek akaraturalma alól.*

Hasonló külső eltérést észlelünk, ha a szocialista munkajogviszonyt a szerződésen alapuló szocialista polgári jogi viszonyokkal vetjük egybe. Ez utóbbiakat illetően is a diszpozivitás a főszabály, ami abban talál magyarázatot, hogy a szerződés valamely tudatosan követett gazdasági cél elérését szolgálja, a gazdasági viszonyok kezdeményező alakításának eszköze. A kezdeményező fellépés a munkajogviszony feltételeinek meghatározását illetően szinte teljesen el van zárva a felek elől.

A Mt. 19. §-ának (1) bekezdése így rendelkezik: „Azokban a kérdésekben, amelyekben a munkaviszony tartalmát jogszabály, kollektív szerződés, hatósági határozat vagy vállalati munkarend nem állapítja meg, a felek megállapodása irányadó." A (2) bekezdés pedig levonja a contrario ennek a főszabálynak a következményeit: „Semmis a munkaszerződésnek az a rendelkezése, amely a munkaviszonyra vonatkozó szabályokkal ellentétben áll. A semmis rész helyébe a szabály rendelkezése lép."

Új Polgári Törvénykönyvünk 200. §-ának (1) bekezdése ezzel szemben a diszpozivitást veszi főszabálynak a következő rendelkezéssel: „A szerződés tartalmát a felek szabadon állapítják meg. A szerződésre vonatkozó rendelkezésektől egyező akarattal eltérhetnek, ha jogszabály az eltérést nem tiltja."

Az, hogy a törvény valamilyen jogelvet főszabály vagy pedig kivétel alakjában állapít meg, a dolog természeténél fogva azt juttatja kifejezésre, hogy azok az esetek, amelyekre a jogelvet alkalmazni kell, tipikusak vagy kivételesek-e. A törvény a főszabályt a tipikus esetekre, a kivételt az atipikus esetekre mondja ki. Az, hogy a polgári jogi szerződés tartalmát a felek főszabályként szabadon állapítják meg, azt jelzi, hogy a polgári jog alapjául szolgáló társadalmi viszonyoknak jogi síkon a felek szabad akaraturalma felel meg. Az a körülmény viszont, hogy a munkajogviszony tartalmának megállapítására a törvény főszabályként a kogenciát írja elő, arra utal, hogy a munkafeltételek meghatározása a tipikus kérdésekben — és így az esetek döntő többségében is — jogszabállyal megy végbe.

Weltner Andor — találó elnevezéssel — a munkajogviszony „mellőzhetetlen tartalmának" nevezi azokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyeket a jogszabály közvetlenül határoz meg, s amelyek így „a felek tudata, akarata és jognyilatkozata nélkül is egyedül a szerződéskötés ténye alapján automatikusan" válnak a munkajogviszony tartalmává. Megállapítja, hogy ezek a tartalmi elemek nem egyszerűen kényszerítő erejűek, hanem azokat mellőzhetetlennek nevezhetjük, mivel „eltérés esetén nem a munkaszerződés semmis, hanem csak az eltérő kikötés".[6]

Ez a megállapítás a dolog elevenébe vág. „Kogens" szabályról voltaképpen csak ott beszélhetünk, ahol a diszpozivitás a főszabály, ahol tehát a jogviszony tartalmát illetően a szerződésé a döntő szerep. „Kogensek" azok a jogszabályi rendelkezések, amelyektől a felek megállapodása sem térhet el. Az olyan jogviszonyban pl. amelyben a szerződésnek nincs szerepe (mondjuk a tankötelezettségen alapuló jogviszonyban), nincs értelme kogens rendelkezésekről szólni. A munkajogban azonban lényeges szerepet tölt be a munkaszerződés. Ezért foko-

úgy, hogy azoktól a dolgozóra kedvező kikötéseket tartalmazó szerződésekkel el lehet térni". (I. m. III. rész III. Fejezet). A. Sz. *Krasznopolszkij* írja: „A munkajogviszony és a munkaszerződés a szovjet jogban" c. tanulmányában: „... a burzsoá jog a magánszerződéseket túlnyomórészt nem imperatív normákkal rendezi, amit a kapitalista társadalom jellege magyaráz". A „magánszerződés" kifejezést az idézetben a szerző az egyéni munkaszerződés értelmében használja (kéziratos fordítás 54. old., található a Munkaügyi Minisztérium irattárában.)

[5] A. Sz. *Krasznopolszkij* írja: „A munkások és alkalmazottak munkafeltételeit általában olyan szabályozás állapítja meg, amely kizárja e feltételek megváltoztatását a munkaszerződést kötő felek megegyezése alapján". Másutt: „A munkások és alkalmazottak munkaviszonyát szabályozó normák terén túlnyomóak az imperatív normák, emellett azonban a törvény lehetőséget nyújt a kialakuló jogviszonyban résztvevő felek számára atekintetben, hogy *néhány* kötelezettséget szerződéses megállapítással létesítsenek egymás között". I. m. 46., ill. 73. old. Az aláhúzott szó saját kiemelésem.

[6] *Weltner:* „Munkajog" Egyetemi Jegyzet, Bp. 1959. 1. füzet, 205. old.

zott érdeklődésre tarthat számot az a jelenség, hogy ebben a jogviszonyban megfordul a diszpozitivitás és a kogencia viszonya, s ezzel a munkajogviszony tartalmát megállapító rendelkezések „mellőzhetetlen erejűvé" válnak.

A további vizsgálódás előtt vegyük szemügyre a legfontosabbakat ama néhány kérdés közül, amelyeket a törvény a felek meghatározására enged át. A munkaszerződés elsősorban a munkaviszony létrehozásául szolgál (Mt. 14. §). Kötelezően írja elő a Mt. 18. §-a a munkakörben és munkabérben való megállapodást. [Mt. 18. § (1) bek.] Megengedi a törvény a munkajogviszony kezdeti időpontjának szerződési megállapítását (Mt. 18/A. §), a munkaviszony időtartamának megállapítását (Mt. 21. §, 22. §), a próbaidő kikötését (Mt. 24. §), továbbá a megállapodást a munka teljesítésének helyében (Mt. 26. §). A felek közötti megállapodással rendezhető néhány további kérdés csekélyebb jelentősége miatt ehelyütt nem kíván említést.

A munkajogviszony tartalmának megállapítását egyebekben a jogszabály elzárja a felek elől és azt maga határozza meg. A jogszabállyal rendezett kérdések kimerítő felsorolása ehelyütt felesleges, csak jellemzésül utalok arra, hogy jogszabály állapítja meg egyebek között a munkaviszony megszűnésének feltételeit, a felmondási időt, a munkaidőt, a pihenőidőt és a szabadságot, a jóléti és kulturális szolgáltatásokat, a munkavédelemre vonatkozó rendelkezéseket — ezek körében pl. a dolgozóknak járó munka- és védőruhát, a védőberendezéseket stb. — továbbá a dolgozó nők és a fiatalkorúak különös munkafeltételeit, úgyszintén a fegyelmi és anyagi felelősség, továbbá a munkaerőgazdálkodás és a munkaügyi viták szabályait.

A munkajogviszony tartalma a fentiek szerint két részre különül. Az egyik — a szűkebb kört felölelő — rész a felek akaratától függ, a tartalom másik — lényegesen terjedelmesebb — része a felek akaratától függetlenül érvényesül.

A felek akaratának uralma alá tartozó szűkebb kör lényeileg azt a kérdést fogja át, hogy a dolgozó milyen vállalattal, mennyi időre és milyen munkakörben (munkahelyen) kíván munkajogviszonyba lépni. A munkabér meghatározását ebből a szűkebb körből bízvást ki is hagyhatjuk, hiszen csak esetlegesség, hogy azt a jogszabály maga összegszerűen nem állapítja-e meg, illetőleg ha a jogszabály a munkabértétel alsó és felső határát megjelöli, akkor a felek megállapodása csak szűk körben, a kötelező keretek között érvényesülhet.

A munkajogviszony tartalmának további — szélesebb — része nem tartozik a felek akaraturalma alá és ezért a munkaszerződés tartalmát egyáltalán nem alkothatja.

Az elmondottak alapján eddig azt szűrhetjük le, hogy jóllehet a munkajogviszonyban fontos szerepe van a munkaszerződésnek, amely pedig — mint minden szerződés — az akarat érvényesítésének eszköze, a munkajogviszony tartalmát illetően túlnyomórészt mégis az akarattól független és közvetlenül a jogszabályból fakadó kötöttség uralkodik.

3. A kötöttségnek ez az előtérbe nyomulása nem egyedül a munkafeltételek szabályozását illetően érvényesül, felfedezhetjük a nyomait egyebek között a munkajogviszony keletkezésével kapcsolatban is. A munkaszerződés kiemelkedő szerepének hangsúlyozása mellett ugyanis nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a munkajogviszony létrejöttében fontos elem a *ténylegesség.* A munkajogviszony keletkezése nemcsak a felek akaraturalmától, de — néha akaratuk ellenére — függ a tényleges körülményektől is, éspedig sokkal szélesebb körben, mint a polgári jogi szerződéses jogviszonyokban észlelhető. Ez a ténylegesség — azon a területen, ahol érvényesül — ugyancsak a munkajogi kogencia megnyilatkozása és a felek akaratától független kötöttség jelentkezése.

A tényleges*séghez* fűződő kötöttségnek ehelyütt elegendő két megnyilatkozását kiemelnünk.

Kétségtelen, hogy a munkajogviszony nem jöhet létre a vállalat és a dolgozó egyező akarata nélkül. De nem elegendő a felek akarata — azaz a munkaszerződés megkötése —, a munkajogviszony létrejöttéhez az is szükséges, hogy a dolgozó ténylegesen munkába is lépjen,[7] (vagy legalábbis az, hogy ebből a célból ténylegesen jelentkezzék a munkáltatónál). A szerződés megkötésével jogviszony jön létre a felek között, de ez még nem munkajogviszony. Ehelyütt nem lényeges, hogy ezt az előkészítő jogviszonyt hogyan nevezzük.[8] Az a döntő, hogy a tényleges munkábalépés előtt más a felek közötti jogviszony tartalma, mint a munkábalépés után, azaz a tulajdonképpeni jogviszonyban. A munkábalépésre kitűzött időpont, illetőleg a tényleges munkábalépés (jelentkezés) előtt a dolgozó nem köteles munkát végezni, a vállalat nem köteles a dolgozót foglalkoztatni, számára munkabért fizetni. A munkábalépésig eltelt idő alapján a dolgozó nem tarthat számot szabadságra, nem részesül a betegségi biztosítás szolgáltatásaiban, ez az idő nem számít be a nyugdíj alapjául szolgáló idejébe stb. Tételes jogunk a munkaszerződés megkötése mellett tehát a tényleges munkábalépéshez (vagy legalábbis a tényleges jelentkezéshez) köti a munkajogviszony létrejöttét; a felek a munkajogviszony létrejöttének ezt a jogszabályi megkötését egyező akarattal sem hi-

[7] Hasonló álláspontra helyezkedik *Nagy* László „A munkajogviszony kezdő időpontja" c. tanulmányában, Munkaügyi Szemle 1958. évi 11—12. sz.

[8] *Weltner* Andor a szerződéskötés után és a munkábalépés előtt fennálló jogviszonyt a munkajogviszony „első szakaszának" nevezi. Lásd: „A munkajogviszony kezdő időpontja" c. tanulmányát a Munkaügyi Szemle 1958. évi 7. számában.

dalhatják át. Nincs módjuk tehát arra, hogy pl. a munkaszerződésben úgy állapodjanak meg, hogy a dolgozó csak a szerződéskötést követő 6 hónap elteltével lép munkába, de a munkajogviszony ennek ellenére a szerződéskötés időpontjában létrejön.[9]

Ugyancsak a ténylegességhez fűződő kötöttség szerepét mutatja a munkajogviszony keletkezését illetően az ún. *„tényleges munkajogviszony"*. A tényleges munkábalépéssel ui. munkajogviszony keletkezik abban az esetben is, ha a felek által kötött munkaszerződés érvénytelen.[10] A tényleges munkajogviszony a belőle származó jogokat és kötelezettségeket illetően mindenben azonos az érvényes szerződés mellett létrejött munkajogviszonnyal: a dolgozó köteles munkát végezni, fegyelmi felelősséggel tartozik a tényleges munkajogviszony alatt is. A tényleges munkajogviszonyban töltött idő alatt végzett munka alapján munkabér jár neki, megilletik a betegségi biztosítás szolgáltatásai, szabadságra tarthat igényt, a tényleges munkajogviszonyban töltött ideje beszámít a nyugdíj alapjául szolgáló idejébe stb. Csupán egy tekintetben van különbség a tényleges munkajogviszony és a szabályszerű munkajogviszony között, nevezetesen: ha a munkaszerződés érvénytelenségének oka nem orvosolható: ebből az okból a munkajogviszony megszüntetésének van helye. Másszóval a munkaszerződés érvénytelensége, azaz a szabályszerű szerződés hiánya nem akadályozza meg a munkajogviszonynak a tényleges munkábalépéssel való létrejöttét, csak — orvoslási lehetőség hiányában — a munkajogviszony különleges megszüntetési okául szolgál.[11]

A fentiek alapján a szocialista munkajogviszony szembetűnő külső sajátosságai közé nemcsak azt kell sorolni, hogy a munkafeltételek túlnyomó részének megállapítása kikerül a felek akaraturalma alól és kötötté válik. Emellett további szembetűnő jellegzetessége, hogy a felek akaraturalma mellett a munkajogviszony keletkezését illetően is bizonyos közvetlenül a jogszabályból fakadó és a tényleges munkábalépéshez fűződő kötöttség jelenik meg.

Honnan származik mindez a kötöttség és miben nyilatkozik meg a munkajogviszony körében a felek akaraturalma? Milyen összefüggés van a munkajogviszonyban a kötöttség és az akarati szabadság között? Ezek a kérdések vetődnek fel a munkajogviszony legszembetűnőbb külső jellegzetességeiből.

II. Az egyéni akarat szerepe a jogviszony keletkezésében és tartalmában

E kérdések megválaszolása előtt rövid pillantást kell vetnünk arra, hogy a jogviszonyok körében általában mi az összefüggés a jogszabályból fakadó kötöttség és a jogviszony alanyainak akaraturalma között a jogviszony keletkezését és tartalmának kialakulását illetően. Ehhez az általános összefüggéshez kell mérnünk azt a különös összefüggést — az akaraturalom és a joszabályból fakadó kötöttség együttes megjelenését — amit a munkajogi kogencia vizsgálata során észlelünk.

A jogviszony — mint a felépítmény körébe tartozó valamennyi társadalmi viszony — ideológiai viszony. A jogviszony — mint minden ideológiai viszony — keletkezése során az emberek tudatán és akaratán megy keresztül, nem pedig az emberi tudattól és akarattól függetlenül jön létre, mint az anyagi társadalmi viszonyok. Az a tudati, illetőleg akarati elem, ami a jogviszony keletkezésében szerepet játszik: az uralkodó osztály akarata. Ez alakítja ki — jogszabályi formában kifejezésre juttatva — a jogviszonyokat. Ennyiben minden jogviszony akarati viszony, mert a jogviszonyok úgy alakulnak, amint azt a jogalkotó akarja. (Más kérdés, hogy a jogalkotó akaratát a szükségszerűen létrejött termelési viszonyok determinálják.)

A további kérdés az, hogy akarati viszony-e a jogviszony alanyainak individuális akarata szempontjából is. A szocialista jogelmélet egyöntetű álláspontja, hogy a jogviszony ebből a szempontból is akarati viszony a jogviszony realizálását illetően. A jogviszonyok realizálásához, megvalósulásához ui. a jogviszony résztvevőinek, vagy legalábbis az egyik félnek akarati aktusa feltétlenül szükséges.[12]

Kérdésünk azonban nem ez, hanem abban a vonatkozásban vetődik fel, hogy akarati viszony-e a jogviszony keletkezését és — ami ettől elválaszthatatlan — tartalmának létrejöttét illetően a jogviszonyban résztvevő alanyok

[9] A Mt. 18/A §-ának első fordulata főszabályként leszögezi: „A munkaviszony a munkábalépés napjával kezdődik." A második fordulat azonban már nincs összhangban az elmondottakkal, mert a törvény így folytatja: „...kivéve ha a munkaszerződés más időpontot jelöl meg." Ez a kivételes rendelkezés azonban felülvizsgálatra szorul, mert nyilvánvalóan ellentétben áll a törvény céljával és az egész munkajog rendszerével. Bátran mondhatjuk, hogy sohasem került alkalmazásra. *a)* Ha a felek a munkajogviszony kezdetét a szerződéskötés időpontjában jelölik meg, noha a munkábalépés idejét jóval későbbre helyezik: ez azt tenné lehetővé, hogy a dolgozó munka nélkül élvezhetné a munkajogviszonyból fakadó előnyöket, ami alapvető jogelveinkkel kerülne ellentétbe. *b)* Ugyancsak elfogadhatatlan helyzet következnék be abból, ha a felek a munkajogviszony kezdetéül a tényleges munkábalépés utáni időpontot tűzhetnék ki; ez a dolgozót bizonyos időre minden alap nélkül fosztaná meg a munkajogviszonyból fakadó előnyös jogállástól.

[10] A tényleges munkajogviszonnyal összefüggésben lásd *Weltner:* Munkajog c. egyetemi jegyzetét, Bp. 1959. I. füzet, 241—243. old.

[11] Lásd *Weltner* Andor: „Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban" c. monográfiáját, Bp. 1960., különösen 33., 31., 47., 170. old.

[12] Lásd *Peschka* Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései, Bp. 1960., 65—79. old. — *Peschka* ezt a tételt N. G. *Alexandrovval* és *Schlüsselerrel* összhangban állapítja meg.

egyéni akaratának szemszögéből. Erre a szocialista jogelmélet több művelője téves általánosítással igenlő választ ad. Mint Peschka megállapítja,[13] e nézetek önkényesen kiterjesztik ezt a szerződéses jogviszonyra helytálló megállapítást minden jogviszonyra, anélkül hogy ezt a kiterjesztést alá tudnák támasztani. A helyes álláspont (N. G. Alexandrov, Kecsekjan, Kareva, Arzsanov, Peschka) szerint a jogviszonyok keletkezése, módosulása és megszűnése nem mindig feltételezi a jogviszonyok alanyainak individuális akaratát.[14]

A jogviszonyok — keletkezésüket és tartalmukat illetően — a jogalkotó oldaláról mindig akarati viszonyok, hiszen a jogalkotó a jogi szabályozással mindig a jogviszonyok alanyainak magatartását kívánja befolyásolni, az általa kitűzött célok irányába terelni. Ez a jogalany oldalán egyidejűleg a jogszabályból származó kötöttséget idéz elő. E kötöttség létrehozásának kétféle szélső eszköze van: egyik közvetlen, a másik közvetett.

Az első esetben az egyes ember által követendő magatartást maga a jogszabály írja elő, azzal a hatállyal hogy a kitűzött magatartást a jogviszony alanyának ki kell fejtenie, meg kell valósítania, akár akarja, akár nem. Ilyenkor a kötelezettség közvetlenül fakad a jogszabályból. Ilyen pl. a törvényes tartási kötelezettség vagy a tankötelezettség. Ezekben az esetekben mind a jogviszony létrejötte, mind a jogviszonyból származó jogok és kötelezettségek tartalma független alanyainak akaratától. A hasonló jogviszonyok keletkezése és a belőlük fakadó kötelezettségek tartalmának kialakítása szempontjából a jogalany közvetlen kötöttsége jellemző. Ezért a továbbiakban az ilyen természetű jogviszonyt az egyéb jogviszonyoktól való megkülönböztetés érdekében „kötöttségi" viszonynak nevezem.

A jogi szabályozás másik szélső esetében a jogalany kötöttsége közvetett; ezt úgy értem, hogy a követendő magatartást a jogalany saját maga tűzi ki a saját akaratából és a jogalkotó ezt a szabadon[15] kifejezett akaratot köti meg, emeli jogi kötelezettséggé, rendszerint arra tekintettel, hogy az illető magatartást a fél másokkal szemben elvállalta. Ilyen esetben a kötelezettség a felek közötti szerződésből származik. A jogviszonyban ilyen esetben is kötöttség érvényesül, de más természetű kötöttség, mint amelyről fentebb szó esett. Ott a jogalkotó akarata közvetlenül hozza létre a kötöttséget, itt a jogalany saját akarata hozza létre azt (találkozván a jogalkotó akaratával). Ezt a sajátos kötöttségi viszonyt, mivel a jogalany egyedi akaratán nyugszik, nevezem a továbbiakban *„akarati viszonynak"* arra figyelemmel, hogy ilyenkor a jogviszonyban megjelenő kötöttség közvetett, a jogszabályból fakadó kötöttséget a jogalany akarati aktusa kelti életre.

A szabályozandó társadalmi viszonyok jellege dönti el, hogy a jogalkotó a vázolt két módszer közül melyiket követi. A polgári jogi szerződéses jogviszonyok keletkezésüket és tartalmukat illetően akarati viszonyok. Az államigazgatási jogviszonyok ugyanebből a szempontból túlnyomórészt kötöttségi viszonyok. A munkajogviszony már említett külső sajátosságai arra utalnak, hogy ez a jogviszony akarati, de egyszersmind kötöttségi viszony is. Feladatunk a következőkben az, hogy feltárjuk e különös dogmatikai sajátosság okait, s ezzel rámutassunk arra a kapcsolatra, amely a társadalmi munkaviszonyok jellege és a szocialista munkajogviszony különös, az egyéb jogviszonyoktól a már említett sajátos eltérést mutató megjelenési formája, dogmatikai természete között mutatkozik.

Ennek az összefüggésnek a feltárása végett részletesebben kell foglalkoznunk egyfelől a munkaszerződéssel, másfelől a szocialista elosztással.

III. A munkaszerződés és a szocialista elosztás

1. A szerződés általában az áruviszonyok szabályozásának jogi formája. A szerződési formát azonban a szocialista jogrendszer bizonyos egyéb társadalmi viszonyok szabályozása kapcsán is felhasználja. A munkaszerződés lényegének tisztázása végett ezért mindenekelőtt az árutermelő társadalomban kialakult áruviszonyok szabályozását szolgáló szerződés fogalmát kell szemügyre vennünk.

Az árutermelő társadalomban az egyes termelők munkája: magánmunka, és ezek a termelők egymástól elszigetelten tevékenykednek. Munkájuk társadalmi jellege csak közvetve, az árucserében jut kifejezésre. Az elszigeteltség alakítja ki a magántulajdont mint jogintézményt, ezt az elszigeteltséget védi a magántulajdon jogának abszolút és negatív szerkezete, hogy ti. a tulajdonossal szemben mindenki más arra van kötelezve: a tulajdonos javait ne háborítsa. A jog biztosítékaival is így körülbástyázott tulajdonosok saját maguk döntik el, a saját akaratukból, hogy áruikat el kívánják-e cserélni, és ha igen, milyen más árukért. Az árutermelő társadalomban a csere gazdasági szükségszerűség, ez a szükségszerűség azonban a tulajdonosok szabad akaratelhatározásának köntösében jelentkezik. A csere tartalma ez a szükségszerűség, megjelenési formája a cserélő fél szabad elhatározása. Eörsi Gyula ezt találóan jel-

[13] I. m. 74. old.

[14] *Peschka:* I. m. 75—76. old.

[15] A „szabad" akaratról ehelyütt természetesen nem filozófiai értelemben szólok. Minthogy a lét határozza meg a tudatot, az akaratot is — mint tudati jelenséget — a lét: a termelési viszonyok által kialakított osztályérdek determinálja. A szabad akaratot tehát itt — és a tanulmányban egyebütt is — csak a viszonylagos, mindennapi értelemben használom.

lemzi: „A szükségszerű áruviszonyok az említett értelemben vett szabad akaratok találkozásának formáját öltik: ezek az akarati viszonyok leplezik azt a tényt, hogy adott esetben, ha valaki bizonyos szükségleteit ki akarja elégíteni, akkor ezt kizárólag csak áruviszony létesítése útján teheti meg."[16]

A tőkés gazdasági rendszerben a munkaerő áru. A munkaerő igénybevétele ennélfogva szükségszerűen az árucsere jogi eszközével a tőkés munkaszerződéssel megy végbe. Erre a munkaszerződésre a lényeget illetően ráillenek a fentebb mondott általános ismérvek: a tőkés megvásárolja a munkás munkaerejét és ellenszolgáltatásként a munkaerő árát fizeti meg. A tőkés munkaszerződés van hivatva az egyéb munkafeltételek rendezésére is.

A szocialista munkajogviszonyt illetően a munkaszerződésnek ez a szabályozó szerepe megszűnik.

Már szóltunk arról, hogy tételes jogszabályaink a munkafeltételek túlnyomórészének megállapítását kiveszik a vállalat és a dolgozó akaraturalma alól és a felek helyett a munkafeltételeket jogszabályok határozzák meg. Ez annak a ténynek a lecsapódása, megnyilatkozása, hogy a szocializmusban a munkaerő már nem áru többé. Azoknak a feltételeknek a megállapítása tehát, amelyek mellett a dolgozó a társadalom munkájában résztvesz — ezek körében elsősorban a munkabér meghatározása — a szocialista társadalomban nem lehet a felek megítélésére és akaratára tartozó, azaz szerződéssel szabályozható kérdés.

2. A tőkés társadalmi rendszerben a munkások oldaláról minduntalan felbukkan az *egyenlő elbánás* követelménye. A magyar burzsoá bírói gyakorlat ezzel összefüggésben egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett: „nincs olyan jogszabály, amely a munkaadót arra kötelezné, hogy az alkalmazottait egyenlő elbánásban részesítse".[17]

A modern burzsoá jog ennél a teljesen negatív álláspontnál valamivel tovább megy, de természetesen továbbra is tagadja az alkalmazottak között egyenlő elbánás követelményét. Ez nem is lehet másként abban a jogrendszerben, amelyben a munkaviszony középpontjában az árucseretermészetű munkaszerződés áll, és így a munkafeltételek szabályozása a felek (ténylegesen a termelőeszközök birtokában levő tőkés, formálisan a tőkés és a munkás) szabad akaratelhatározására tartozik. A tőkés akaratának érvényesülését gátolná, ha az általa kötött egyes munkaszerződésekben megállapított munkafeltételek determinálnák más, általa kötött vagy kötendő munkaszerződés feltételeit. Azonos munkafeltételek alkalmazásának csak akkor lehet helye, ha azt a tőkés saját maga vállalja el. Ez a magyarázata pl. annak, hogy a nyugatnémet bírói gyakorlat az alkalmazottnak az egyenlő elbánásra vonatkozó jogát csak abban az esetben ismeri el, ha az üzemben már olyan meghatározott rendszert vezettek be, amelyből leszűrődött, hogy az egyes munkavállaló milyen szempontok szerint követelheti: ugyanúgy kezeljék, mint a többieket, és hogy erre milyen feltételek mellett tarthat számot.[18] Arthur *Nikisch* ezek alapján azt az álláspontját szögezi le, valahányszor a munkáltató kifejezésre juttatta: meghatározott kérdésben meghatározott elvek szerint kíván eljárni, az egyes dolgozó követelheti, hogy ezek az elvek reá vonatkozólag is alkalmazást nyerjenek.[19] Egyéb ismérveket nem alakít ki az egyenlő elbánás elvére vonatkozólag. Megállapítja, hogy „csak Justitia istenaszszony maga" lenne képes a valóságban megmondani, hogy a munkavállaló kezelésében az emberek, illetőleg a tényállások egyenlősége vagy egyenlőtlensége szerint helyes-e igazodni.

A szocializmus viszonvai között ez a helyzet megváltozik. A kogencia és a diszpozivitás viszonyainak megfordulása is jelzi, hogy a szocialista munkajogviszonyban az egyenlő elbánás elve jut uralkodó szerephez abban az értelemben, hogy a munkafeltételeket nem a munkaszerződés, hanem — minden dolgozóra vonatkozólag — a jogszabály állapítja meg. Amíg a kapitalista munkajogviszonyban a munkáltató maga dönti el, hogy alkalmazottai számára milyen (egyenlő vagy egyenlőtlen) munkafeltételeket állapít-e meg, és csak kivétel amikor ebben jogszabály folytán vagy saját korábban kinyilatkoztatott akaratánál fogva korlátozva van, addig a szocialista munkajogviszonyban a főszabály az, hogy a munkafeltételeket a jogszabály rendezi és az a kivétel, amikor bizonyos szűkebb körben — a jogszabály kifejezett felhatalmazása alapján — e feltételeket a felek állapítják meg.

Az egyenlő elbánás elvének uralomrajutása mindemellett korántsem jelenti azt, hogy a munkafeltételek is egyenlővé válnak minden dolgozó számára. Tartalmilag ezek a munkafeltételek a szocialista jogrendben is egyenlőtlenek.

Marx írja „A gothai program kritikája" című művében,[20] hogy a szocialista társadalomban az egyes termelő — a levonások után — pontosan annyit kap vissza a társadalomtól, amennyit ad a társadalomnak. „A termelő a társadalomtól elismervényt kap arról, hogy ennyi meg ennyi munkát végzett (a közös alapok számára teljesített munkáját levonva) és ennek az elismervénynek az alapján a fogyasztási cikkek társadalmi készletéből annyit kap, amennyi

[16] *Eörsi:* Tervszerződések, Bp. 1957. 24. old.

[17] *Vincenti:* „A munka magánjogi szabályai" Bp. 1942. 157. old.

[18] Reichsarbeitsgericht 153/37, ARS 33, 176. Átvettem *Nikisch* Arbeitsrecht c. művéből (Tübingen, 1955. I. köt. 429. old.)

[19] *Nikisch* i. m. I. köt. 429. old.

[20] Marx és Engels válogatott művei, Szikra, 1949, II. köt. 16. old.

ugyanannyi munkába került. Amennyi munkát adott a társadalomnak valamely formában, annyit kap vissza más formában."

Marx a továbbiakban megállapítja: „A termelők joga elvégzett munkájukkal *arányos;* az egyenlőség abban van, hogy *egyenlő mértékkel,* a munkával mérnek." Ezután kifejti, hogy az egyik ember testileg vagy szellemileg különb a másiknál, tehát ugyanannyi idő alatt több munkát teljesít vagy hosszabb ideig tud dolgozni; az ilyen „egyenlő jog — egyenlőtlen munkáért — egyenlőtlen jog". Hallgatólagosan természetes kiváltságnak ismeri el az egyenlőtlen egyéni tehetséget, s következésképpen a teljesítőképességet. „Tehát tartalma szerint ez is csak az egyenlőtlenség joga — írja — mint minden jog."

Ennek az egyenlőtlenségnek azonban más a tartalma, mint a tőkés munkaviszonyban. Ez utóbbiban a munkaerő-áru értéke, azaz a munkás és családja életfenntartási költségei szabják meg a munkafeltételek megállapításának mértékegységét. De ez a mértékegység is csak átlagosan szabja meg a munkafeltételeket; az egyes esetekben — mint minden árucserénél — a szerződésben kifejezésre jutó egyedi akaratelhatározás fogja a konkrét munkafeltételeket kialakítani. Nem az a lényeg, hogy a munkás milyen munkát végez, mit nyújt a társadalomnak, az a döntő, hogy a munkafeltételek (elsősorban a munkabér) megfeleljenek az életfenntartási költségeknek. A szocializmusban viszont éppen a társadalom számára végzett munka válik mértékegységgé a társadalmi jövedelem elosztásában.

Az egyenlőtlenség eltérő tartalma abban is megnyilatkozik, hogy a kapitalizmusban az elosztás nemcsak a munkaerő-áru fenntartási költségei szerint igazodik, hanem — a tőkés számára — befektetett tőkéjének mennyisége szabja meg a részesedést (az elsajátítandó értéktöbblet mennyiségét) a társadalmi jövedelemből. A szocializmusban viszont nincs ilyen kiváltságos elosztási elv, a jövedelem elosztásának egyetlen alapja a munka.

Ezek a társadalmi eltérések alakítják ki a munkafeltételek megállapításának eltérő jogi formáját (módszerét) is a két társadalmi rendszerben. A tőkés elosztási rendszerben a tőkés kiváltságos helyzetének és a munkással e kiváltságos helyzetből kötendő árucserének a szerződés jogi formája felel meg, amely a tőkés kiváltságos helyzetének leplezésére, de egyben akaratának tényleges érvényre juttatására a legalkalmasabb. A szocialista társadalmi rendszerben ezzel szemben a munkafeltételek megállapítására szükségképpen a közvetlen jogszabályi rendezés módszere nyomul előtérbe. Itt ui. azt kell lemérni, hogy a munkás mit adott a társadalomnak: ehhez a társadalomban működő valamennyi munkás munkáját össze kell hasonlítani, egymással össze kell vetni. A munkáltató maga (a vállalat) ezt a feladatot nem teljesítheti; az egyes vállalat egymaga nem képes az egész társadalom munkájának eredményét áttekinteni. Emellett elsődlegesen nem is a vállalat érdekelt a munkafeltételek megállapításában, hanem az egész társadalom. Ilyen hatalmas méretű osztályrabocsátás pedig csak a közvetlen jogi szabályozás módszerével oldható meg.

A munka szerinti elosztás, mint a szocializmus objektív törvényszerűsége, természetesen nemcsak a munkabér megállapításánál irányadó, hanem számos vonatkozásban érvényesül az egyéb vagyoni természetű munkafeltételekre vonatkozólag is, így pl. a társadalombiztosításban, ahol a vagyoni juttatások alapja rendszerint a dolgozó munkabéréhez igazodik. A nem vagyoni természetű munkafeltételeknél természetesen már nem a munka szerinti elosztás, hanem a szükségletkielégítés elve érvényesül, ez azonban éppen úgy az egész társadalom szükségleteinek áttekintését és felmérését — s ennélfogva a nem vagyoni munkafeltételeknek ugyancsak közvetlen jogszabályi rendezését — kívánja meg, mint a vagyoni természetű munkafeltételek szabályozása. Ehelyütt csak jellemzésül utalok pl. a különböző és az egészségügyi követelményekkel összefüggő pótszabadságokra, a betegségi biztosítás természetbeni szolgáltatásaira, a munkavédelemre stb.

A munka szerinti elosztás kell hogy előtérbe nyomuljon annak a kérdésnek az elbírálásánál is, hogy a munkabér és az egyéb munkafeltételek tényleges érvényesülése milyen körülmények között veheti kezdetét. Nyilvánvaló, hogy amíg a dolgozó a munkát ténylegesen meg nem kezdi: nem keletkezhet olyan jogállása, mintha a munkát már megkezdte volna. A munkajogviszony, mint olyan jogviszony, amelynek alapján a dolgozó a ténylegesen elvégzett munkájához mért juttatásokra tarthat igényt, csak a tényleges munkábalépéssel veheti kezdetét.

Más oldalról ugyanez a helyzet abban az esetben is, amikor a dolgozó ténylegesen megkezdte a munkát, de a felek között létrejött munkaszerződés érvénytelen. A szerződés fogyatékossága nem vonhatja maga után a dolgozó megfosztását a tényleges munkához kötött munkafeltételek alapján, neki a szocialista elosztás szerint járó munkabértől. A munkajogviszonynak tehát — mint olyan jogviszonynak, amelynek alapján a juttatásokhoz a dolgozónak alanyi joga van — a tényleges munkábalépéssel létre kell jönnie érvénytelen munkaszerződés mellett is. Más kérdés, hogy ha az érvénytelen szerződés fogyatékosságát nem lehet orvosolni, a már létrejött munkajogviszony megszüntetésének van helye.

3. A szocialista viszonyok közepette ilyen körülmények között *a munkaszerződés hatóköre szűkebbé válik,* mert a társadalmi tulajdonon nyugvó gazdálkodásban a munkafeltételek megállapítása a társadalom ügyévé emelkedik, és

a munka szerinti elosztásban kap kifejezést, kilépvén a felek akaraturalmi köréből. De a munkaszerződés hatókörének ez a szűkülése teszi egyúttal azt is lehetővé, hogy a szerződéskötés során *a dolgozó valódi akarata* juthasson érvényre.

A szocialista viszonyok között a munka kényszerűsége megszűnik, és fokozatosan kialakul a munka önkéntes jellege. Megszűnik a munkanélküliség s ezzel a munkás létbizonytalansága, a társadalom úgy rendezkedik be, hogy a munkafolyamatban minden munkaképes tagja résztvegyen. Megszűnik a munkapiac, s ezzel a munkaalkalom függése a kereslettől és a kínálattól. Azonos munkakörben végzett azonos munka feltételei között nem lehet különbség attól függően, hogy sok- a jelentkező az illető munkakörben vagy kevés. Ezt fejezi ki a szocialista elosztást szolgáló kogencia a munkajogban azzal, hogy a felek akartát ebben a körben kirekeszti a jogilag jelentős tények közül. A szerződés megkötésekor a felek lényegében csak azt mérlegelhetik, hogy a dolgozó számára megfelel-e a végzendő munka, a vállalat pedig csak azt, hogy a dolgozót képességei és képzettsége alkalmassá teszik-e arra, hogy feladatát kielégítően elláthassa. Azt a további kérdést, hogy a munkakereslettől, illetőleg a munkakínálattól függően mit kap a dolgozó „cserébe", illetőleg mit nyújt a vállalat a dolgozónak: nem mérlegelhetik; ha pedig mérlegelték, s ennek megfelelő kikötéseket tettek: a jogszabályoktól eltérő kikötés érvénytelen. Ez megakadályozza, hogy a vállalat magától a munkától független szempontok alapján kevesebbet nyújthasson a dolgozónak, mint ahogy azt a munka szerinti elosztás követelményei rendelik. Azt is gátolja, hogy a dolgozó többet követelhessen, mint amennyire a munkája arányában a társadalomtól számot tarthat.

Mindez lehetővé teszi, hogy a munkaszerződés valóban önkéntessé váljék. A dolgozó is, és a vállalat is valódi akaratát érvényesítheti a munkaszerződésben, nem pedig az áruviszonyok közvetítésével kialakult torz akaratot, amelyet jelentős körben nem saját maga, hanem tőle idegen tényező: a piac szab meg. Ez nyújt módot arra, hogy a munkajogviszony a dolgozó oldalán „személyiségi" jogviszonnyá emelkedjék. Összevéve azt mondhatjuk: a szocializmusban a munkaszerződés valódi szabadságát egyebek között éppen a szocialista elosztás objektív törvényszerűsége, illetőleg az ezt biztosító jogi normák, az ezekből fakadó közvetlen kötöttség garantálja.

Az elmondottakkal összefüggésben szólnunk kell N. G *Alexandrov* felfogásáról. Szerinte az általános munkakötelezettség és a kizsákmányolás alóli mentesség elvének a szovjet munkajogban „a munkaszerződés valódi szabadságának elve" felel meg. Az általános munkakötelezettség lényegileg a kizsákmányolás megszűnését fejezi ki, azt, hogy a szocialista társadalomban senki sem háríthatja át másra a társadalmi munkából reá eső részt. Az általános munkakötelezettség tehát a szocializmus alapvető elvének egyik kifejeződése. Ez az elv: mindenkitől képességei szerint kell követelni, mindenkinek munkája szerint kell juttatni. N. G. Alexandrov arra mutat rá, hogy a munkakötelezettség, azaz a kizsákmányolás alóli mentesség „korántsem feltételezi az adminisztratív eszközökkel munkára kényszerítést", hanem ellenkezőleg azt jelenti, hogy a polgár „szabadon köthet munkaszerződést a szocialista vállalattal", mert a munkaszerződés valódi szabadsága csak olyan társadalomban lehetséges, „ahol nincs kizsákmányolás és munkanélküliség".[21]

Ezek a megállapítások egybevágnak fejtegetéseink eredményével. A munkakötelezettség is a szocialista elosztás egyik megjelenése. A szocialista elosztás — szélesebb értelemben — nemcsak arra az esetre terjed ki, hogy a munkafolyamatban résztvevő dolgozó munkája arányában részesedik a társadalom javaiból. Hatása — negatív módon — abban is jelentkezik, hogy a társadalom megtagadja a javak nyújtását attól a munkaképes tagjától, aki a munkában nem vesz részt. Erre a szélső esetre vonatkozólag jelenik meg a szocialista elosztás követelménye a társadalmi munkában való részvétel követelményének fentebb már vázolt formájában. Így tehát N. G. Alexandrovval is összhangban állapíthatjuk meg azt a fentebb már kifejtett összefüggést, hogy a munkaszerződés valódi szabadságát a szélesebb értelemben felfogott szocialista elosztás érvényesülése biztosítja.

4. Mi az a valódi akarat, amelynek érvényrejuttatását a szocialista munkaszerződés szolgálja, s amelyre figyelemmel azt a megállapítást tehetjük, hogy a munkajogviszony a dolgozó oldaláról személyiségi jogviszony? Ez az akarat a dolgozó oldalán annak az objektív folyamatnak a tükröződéseként alakul ki, hogy a szocializmusban kezdetét veszi a munkás és a munka folyamat közötti elidegenülés megszűnésének tendenciája. Jóllehet ez csak a kommunista társadalomban fejeződik be, ahol a munka életszükségletté válik, már a szocialista viszonyok között is megvannak a kezdeti megnyilatkozásai. A munka nem csupán a megélhetés eszközét jelenti, hanem annál többet, hogy úgy fejezzem ki, ma már a dolgozók többségénél a munka nemcsak vagyoni megfontolás tárgya, hanem életük fontos belső tartalmát alkotja. Annak eldöntését tehát, hogy ki hol dolgozik, milyen jellegű munkát végez, a szocialista társadalom a dolgozó legszemélyesebb jogának tekinti, mert a „mindenki képességei szerint" szocialista elvnek ez felel meg.

A munka megválasztásának ez a szabadsága természetesen nem abszolút szabadság, hiszen

[21] N. G. *Alexandrov:* Szovjet munkajog, Goszjurizdat 1959. II. Fejezet 3. §.

a dolgozó döntési lehetőségét számos körülmény determinálja: a rendelkezésre álló munkahelyek száma, a dolgozó szakképzettsége, képességei és számos egyéb tényező mind olyan feltételek, amelyek ezt a szabadságot bizonyos korlátok közé szorítják. E korlátok a munkáltatónak abban a magatartásában realizálódnak, hogy a kívánt munkakörben esetleg nem hajlandó a dolgozót alkalmazni. Abból a lehetőségből tehát, hogy a dolgozó maga döntheti el, milyen munkakörben és munkahelyen kíván a társadalom munkájában résztvenni, valóság csak akkor lesz, ha akarata találkozik a szocialista munkáltató akaratával.

E korlátok más természetűek mint a kapitalista rendben a munkáltatónak az a nemcsak jogdogmatikai értelemben, hanem a szó gazdasági értelmében is vett „hatalmassága", hogy a felvételre jelentkező dolgozó ajánlatát elfogadja-e. Ebben a kérdésben a döntés teljesen a tőkés munkáltató mérlegelésétől függ, aki senkinek sem tartozik számadással arról, hogy kit alkalmaz és kit nem. A kapitalista termelési mód anarchiájából fakadó munkanélküliség következtében emellett az is törvényszerű, hogy a dolgozók tömege — periódikusan — hosszú időn keresztül nem tud elhelyezkedni, illetőleg csak képességének meg nem felelő munkakörben kaphat munkát. A tőkés munkaszerződésben ily módon a tőkés osztály érdekei jutnak kifejezésre, ezek szabják meg a tőkés által alkalmazandó dolgozóknak mind a személyi feltételeit, mind pedig a számát is.

A szocializmusban ezzel szemben a munkavállalás korlátai az egész társadalom követelményeit fejezik ki. A munkanélküliség — a legjelentősebb munkavállalási korlát — megszűnt, a személyi természetű korlátok pedig nem a munkáltató tetszésétől függenek, hanem kizárólag a társadalmi munka követelményeiből fakadhatnak. A munkavállalás fiktív szerződési szabadságából a szocializmusban a munkahely és munkakör megválasztásának reális szabadsága lesz. Ezzel válik a munkavállalás valóban személyes joggá.

Weltner Andor plasztikusan emeli ki a szocialista munkaszerződésnek e választási lehetőséget biztosító szerepét: „A tervgazdálkodás ellenére elképzelhetetlen, hogy a dolgozókat központi szerv államigazgatási aktusok útján ossza el az egyes vállalatok között. Minden dolgozó más és más. Eltérőek az egyes dolgozók hajlamai, képességei, érdeklődési területei, személyes körülményei. A dolgozóra kell tehát rábízni, hogy kiválassza azt a vállalatot, ahol legnemesebb emberi tulajdonságait, kezdeményezőkészségét és alkotó lendületét személyes tulajdonságainak és körülményeinek, valamint a vállalat sajátosságainak megfelelően a legjobban kifejtheti."[22]

IV. A szocialista munkajogviszony: akarati és kötöttségi viszony egysége

A szocialista munkajogviszony természetét a kifejtettek alapján talán a legtalálóbban azzal jellemezhetnénk, hogy ez a jogviszony — alanyainak individuális akarata szemszögéből — keletkezését illetően *egyidejűleg akarati és kötöttségi viszony* is. Akarati viszony annyiban, hogy a munkajogviszonyt a dolgozónak és a vállalatnak a munkakör és a munkahely, továbbá az időtartam kérdésében kialakult egybehangzó akaratnyilatkozata hozza létre. Kötöttségi viszony annyiban, hogy a munkajogviszony tartalmát alkotó jogokat, illetőleg kötelezettségeket — azaz szélesebb értelemben használva e szót: a munkafeltételeket — a felek akaratára figyelem nélkül közvetlenül a jogszabály állapítja meg. *Szabadság a munka megválasztásában, kötöttség a munkafeltételeket illetően:* az általunk vizsgált kérdéskörben ez a munkajogviszony dogmatikai lényege.

Szabadság és kötöttség: ellentétek. Hogyan jelentkezhetnek mégis együtt, egy jogviszonyban összeötvöződve? Milyen objektív ellentmondás tükröződik a szocialista munkajogviszonyban, milyen ellentétes tényezők harcolnak egymással a társadalmi munkaviszonyok területén a szocializmusban és mi alakítja ki ezeknek az ellentétes tényezőknek azt a kapcsolatát, ami lehetővé teszi, hogy egy egységes jogviszony keretei között, egymással összekötve jelenhessenek meg?

Minden fejlődés ellentmondások harcában megy végbe, a szocializmus fejlődése is. A szocializmus fejlődésének harcát világosan fejezik ki Lenin megállapításai a szocialista állam feladatairól és — a kommunista társadalom felépítésével — az állam elhalásáról.[23] „... ha nem akarunk utopizmusba esni, akkor nem szabad a dolgot úgy képzelnünk, mintha az emberek megdöntve a kapitalizmust, egycsapásra megtanulnának a társadalom érdekében dolgozni *minden jogszabály nélkül*, azonfelül az ilyen változás gazdasági előfeltételeit sem teremti meg egycsapásra a kapitalizmus megszüntetése." Ezután így folytatja: „... ennyiben szükség van még az államra is, amelynek a termelési eszközök köztulajdonának megvédése mellett meg kell védenie a munka egyenlőségét és a termékek elosztásának egyenlőségét." „Az állam akkor halhat el majd teljesen — írja a továbbiakban — amikor a társadalom megvalósítja majd azt a szabályt: „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint", azaz amikor az emberek annyira hozzászoknak majd az együttélés alapvető szabályainak betartásához, és amikor munkájuk annyira termelékeny lesz, hogy önkéntesen fognak dolgozni *képességeik szerint.*" Lenin e megállapításai más szavakkal így vázolhatók: a szocializmusban a munka ön-

[22] *Weltner:* Munkajog, Egyetemi jegyzet, Bp. 1959. I. Füzet 246. old.

[23] *Lenin:* Állam és forradalom, Szikra, Bp. 1949. 94—95. old.

kéntessége egycsapásra nem valósul meg, ezért van szükség a munka szerinti elosztásra. Meghaladottá válik azonban a munka szerinti elosztás a kommunista társadalomban, ahol kialakul a javak hatalmas bősége és a munka életszükségletté válik s ennek megfelelően új elosztás: a szükségletek szerinti elosztás válik általánossá.

A szocialista fejlődésre alapvetően az jellemző, hogy megszűnt a kizsákmányolás, és a dolgozó ember a társadalom munkájában mindinkább képességei szerint, azaz egyéniségének belső követelményei szerint vehet részt, ugyanakkor azonban még nem alakult ki a javaknak olyan bősége, hogy a társadalom fogyasztási eszközeiből is egyénisége által megszabott mértékben: szükségletei szerint részesedhessék. Ez a szocialista társadalom ellentmondása.

A dolgozó képességei (azaz szükségletei, a tevékenységre, munkára irányuló szükségletei) szerint vesz részt a termelésben, ugyanakkor nem szükségletei (fogyasztási szükségletei) hanem munkája szerint részesül a termelés eredményében. Ez az ellentmondás azonban nem antagonisztikus, mert a mögötte levő alapvető érdekek nem kibékíthetetlenek, hanem a fejlődés harcában fokozatosan leküzdhetők. Főleg két vonatkozásban látjuk ezt a harcot a szocialista történeti fejlődésben. Egyik megnyilatkozása a javak bőségéért vívott harc, a termelési harc, a másik megjelenése pedig a tudat elmaradottsága, a tőkés társadalom egoisztikus tudati maradványai elleni küzdelem a szocialista kollektív tudat mind szélesebb körű megvalósításáért.

A szocialista fejlődésnek ez a harca tükröződik általában abban, hogy az államnak és jognak a szocialista viszonyok között is fenn kell maradnia. A társadalmi munkaviszonyok jogi tükröződéseként kialakult munkajogviszonyt illetően pedig a fejlődésnek ez a harca e jogviszony már feltárt dogmatikai természetében nyilatkozik meg. Abban, hogy a munkajogviszony akarati és kötöttségi viszony egysége. A munka megválasztásának akarati szabadsága előremutat, a kommunista társadalom irányába, ahol a munka teljesen visszanyeri eredeti belső jelentőségét. A munka szerinti elosztás kifejeződéseként jelentkező kötöttség pedig annak a következménye, hogy a szocializmus még magán viseli annak a társadalomnak „anyajegyét", amelynek méhéből származott: a kapitalizmusét. E két ellentétet egységgé kovácsolja, hogy a szocializmusban a munka szerinti elosztás egyúttal a munka és az ember teljes egységének létrehozását szolgáló egyetlen lehetséges eszköz.

Így a szocialista munkajogviszony akarati és kötöttségi oldalait a *szükségletkielégítés* magasabb követelményei kapcsolják össze. Az *akarati* oldal, hogy az egyén mindinkább képességei szerint vehessen részt a társadalom munkájában: *elsősorban az egyes ember szükségleteinek* biztosítása céljából szükséges. A *kötöttségi* oldal, hogy a javakat a munka arányában osztják szét, illetőleg hogy a munkafeltételeket is elsődlegesen ennek megfelelően állapítják meg: *elsősorban a társadalom követelményeit elégíti ki.* Mindkettő közös irányban hajtja előre a fejlődést: a kommunista társadalom felépítésének célja felé.

Kertész István

A polgári eljárás tárgya*

A csehszlovák polgári eljárás (Pp.), azaz az 1950. évi 142. sz. törvény az „eljárás tárgyáról" kifejezetten főképp a 6, 149, 157, 160. és 412. §-aiban beszél.

Ezeknek a rendelkezéseknek az elemzése megmutatja, hogy „az eljárás tárgya" szavak itt anyagi szubjektív jogot jelentenek, tehát ugyanazt, amit a Pp. más rendelkezéseiben (pl. 54, 63, 72. §-ok) mint „az ügy érdemét" jelöli meg.

Az eljárás tárgyának ez a fogalma túlságosan szűk. Legjobb esetben csak arra a tárgyra utal, amelyben az ügy érdemében történik döntés, nem pedig az olyan eljárás tárgyára is, amelyben nem az ügy érdemében (valamely anyagi jogi igényről, valamely anyagi jogi kötelezettségről) döntenek, hanem csak valamely eljárási jogi kérdésről (pl. a bíróság hatásköréről, vagy illetékességéről, perképességről stb.) Emellett nem kétséges, hogy az az eljárás is, amelyben csak valamely eljárási kérdésről történik döntés, szintén polgári eljárás. A különbség az olyan eljárás, amelyben az ügy érdemében történik döntés, és az olyan eljárás között, amelyben csak valamely eljárási kérdésről döntenek, abban áll, hogy csak az első helyen említett eljárásban hozott végleges határozat nyújt a jogoknak és érdekeknek a Pp. 1. § (1) bek. értelmében védelmet. De ha „az eljárás tárgyát" az említett 6, 149, 157, 160, és 412. §-ainak rendelkezései értelmében ilymódon fogjuk fel, akkor megint csak helytelen koncepcióval lesz dolgunk, minthogy az anyagi jogok és érdekek védelme az eljárás célja, nem pedig annak tárgya. Az eljárásnak azután lenne ugyan valamilyen célja, de nincsen tárgya, ami nyilvánvalóan képtelen következményt vonna maga után. Ezen kívül e felfogás teljesen megfeledkezik arról a tényről, hogy a felsőbb fokú bíróság tevékenysége más jellegű, mint az alsóbb fokú bíróság tevékenysége, még ha az is polgári eljárás. Nem veszi figyelembe a felsőbb fokú bíróság tevékenységének ellenőrző funkcióját, amelynek az eljárás tárgyának fogalmában valamilyen módon kifejezésre kell jutnia.

* Szerző tanulmányát a Jogtudományi Közlöny számára készítette. Fordította: *Dr. Trócsányi László.* Egyébként a cikkben kifejtettekkel kapcsolatban l. szerző részletekbe hatoló tanulmányát a „Právnické Studie" 1956. évi IV. számában.

Ha elméletileg helyes következtetéshez akarunk jutni annak a kérdésnek a megoldásánál, hogy minden esetben mi az eljárás tárgya, tehát arra való tekintet nélkül, hogy érdemi eljárásról van-e szó, vagy olyan eljárásról, amelyben csak valamely eljárási kérdésről történik döntés, még ha felsőbb fokú bíróság előtti eljárásról legyen is szó, abból a felismerésből kell kiindulni, hogy a polgári eljárás mindig az eljárásban aktívan résztvevő személyek cselekményeinek összefüggő láncolata. Ezek a cselekmények tehát az eljárás tartalmát képezik. Nem lehetnek az eljárás tárgyai már csak azért sem, mert annak tartalmát alkotják, továbbá azért sem, mert kétségen felül állnak. A polgári eljárás tárgya csak valami olyan lehet, ami jogilag felülvizsgálható és értékelhető. Már pedig jogilag felülvizsgálható csak valami olyan lehet, ami jogilag kétséges. Az eljárásban résztvevő személyek — ideértve a bíróság — cselekményeinél jogi szempontból kétségesek és így felülvizsgálhatók csak azok egyes tulajdonságai lehetnek. Ezek — a cselekmények jellege szerint és aszerint, kinek a cselekményeiről van szó —, azok helyessége vagy helytelensége (hibássága), megengedhetősége vagy meg nem engedhetősége, valódisága vagy valótlansága, megalapozottsága vagy megalapozatlansága, olykor célszerűsége, vagy célszerűtlensége. Az eljárásban résztvevő személyek cselekményeinek ezek a sajátosságai alkotják az eljárás tárgyát, akár olyan eljárásról legyen szó, amelyben az ügy érdemében történik döntés, akár olyan eljárásról, amelyekben csupán eljárási jogi kérdésekről döntenek, vagy pedig alsó vagy felsőbb fokú eljárásról.

Az eljárás tárgyának ilyen fogalma lényegében véve különbözik attól a fogalomtól, amely a per (eljárás) tárgya kérdésének megoldását illetően különösen a burzsoá német polgári eljárási jog tudományában ismeretes.[1]

Az említett külföldi nézetek között ugyan különböző eltérések vannak, de mindezek a nézetek — kivéve Sauer nézetét — megegyeznek abban, hogy az eljárás tárgya a kereset petituma, még ha ezt valamennyien nem is így szövegezik, és ha nincs is közöttük egyetértés annak jogi természetére vonatkozóan.

Az ilyen felfogás a mi viszonyainkra tekintettel túlságosan szűk. Nem meríti ki az összes eshetőlegességeket, amelyek jogunk szerint felmerülhetnek. Nincs tekintettel elsősorban azokra az esetekre, amelyekben az eljárás a bíróság előtt hivatalból indul, és amelyekben ennélfogva kereset és így kereseti petitum sincsen.

A kereseti petitum jogunk szerint nem meríti ki az eljárás tárgyát azokban az esetekben sem, amelyekben az eljárás a bíróság előtt nem hivatalból indul. Jogunk szerint ugyanis az eljárás ott, ahol a bíróság az eljárást nem hivatalból indíthatja meg, egyes esetekben kereset benyújtásával, más esetben az eljárás megindítására irányuló indítvánnyal veszi kezdetét. Ezért ha a kereseti petitumot tekintenénk jogunk szempontjából az eljárás tárgyának, amint ezt jogukat illetően az említett nézetek szerzői teszik olyankor, amikor az eljárás kereset beadásával indul, az eljárásnak lenne ugyan tárgya, de egyáltalában nem lenne olyankor, amikor az eljárás az eljárás megindítására irányuló indítvánnyal veszi kezdetét, mint pl. házassági ügyekben, végrehajtási ügyekben stb. Elképzelhetetlen azonban az olyan eljárás, amelynek semmiféle tárgya nincsen.

Hivatkozott szerzők közül egyesek kereseti petitum alatt valóban a keresetet értik.

Ez a megállapítás az eljárás tárgyára vonatkozó kérdés szempontjából ott, ahol az eljárás keresetre indul, bizonyos mértékben valóban fontos. Tudatában kell lenni ugyanis annak, hogy az ilyen eljárásban *a)* a kereset időbelileg az első eljárási cselekmény, *b)* az eljárás megindításához múlhatatlanul szükséges cselekmény, *c)* meghatározza, miről kell dönteni az ítéletben, amellyel az elsőfokú eljárás véget ér, és *d)* mind a felperesi tényállást, mind annak jogi értékelését tartalmazza abban az értelemben, hogy a felperes abból a kereseti kérelembe foglalt bizonyos jogi következtetéseket von le.

Amennyiben a kereset a felperesi tényállítást tartalmazza, felfogásunk szerint annak valósága vagy valótlansága alkotja a kereset benyújtásával indult eljárás tárgyát. A kereseti kérelem álláspontunk szerint annyiban eljárás tár-

[1] Lásd pl. *Gaupp—Stein—Jónás* kommentárjának 12. kiadása (1925.) I. 39. „A per tárgya nem az a tárgy, amelyről a keresetben szó van, hanem a jogkövetkezmény, amelyről az ítéletben határozni kell." *L. Rosenberg:* Lehrbuch des deutschen Zivilprozessrecht (1927.) 240—241. old.: A per tárgya „valamely jogkövetkezmény jogerős megállapítására irányuló kérelem, amelyet az indítvány és az annak megalapozására előadott tényállás jellemez". *K. H. Schwab:* Der Streitgegenstand im Zivilprozess (1954.), 199. old.: „A per tárgya a kereseti indítványban megjelölt bírósági határozat iránti kérelem." *R. Schmidt:* Die Klageänderung (1888.) 163. old.: „Az eljárás tárgya az, amiről az ítéletben jogerősen döntenek." *K. Hellwig:* Lehrbuch des Deutschen Zivilprozessrechts 1907. 191. old.: „A per tárgya a felperes által állított vagy tagadott jogviszony, amennyiben annak tárgyában (jogerős) határozatot kell hozni. Ez a kereseti kérelem szerint történik." *Nikisch:* Der Streitgegenstand im Zivilprozess (1935.) 14. old.: „A per tulajdonképpeni tárgya az a jogállítás, amelyet a kereset tartalmaz, vagy annak tartalmaznia kell, ha nem akarják, hogy a keresetet határozott indítvány hiánya miatt elutasítsák." *Sauer:* Grundlagen des Prozessrechts (1929), 193. old.: „A per tárgya valamely individualizált, vagy individualizálásra alkalmas jogi ügy, amely perjogilag — legalábbis ideálisan — olyannak konstituálható, amely az ügyben hozandó ítélet tárgyává válhat. Ezért az eljárás tárgyához tartoznak egyfelől a kiderítendő, vagy már eljárás alá vont megállapítandó ténykörülmények, másfelől e tényeknek már eljárás alá vont és a bíróság által eszközlendő jogi értékelése." *W. Fischer:* Der Streitgegenstand (Zeitschrift für Zivilprozess 1933, 372. p.): „A per tárgyát a felek által az életben felmerült vitás ügyből származtatott jogvédelem iránti igények alkotják, úgy ahogyan azokat a felek a jogvitában (»peres ügyben«) előterjesztett indítványaikban megformulázzák." *Boor:* Rechtstreit einschliesslich Zwangsvollstreckung (1940.) 92. old.: „Igény alatt csak a kereseti kérelem tartalmát, a per tárgyát lehet érteni, bármi legyen is az."

gya, amennyiben megengedhetősége vagy meg nem engedhetősége állapíttatik meg, és ha megengedhetőségét megállapították, az eljárás tárgyát megalapozottsága vagy megalapozatlansága képezi. Ez mind olyan kérdés, amelyek felfogásunk szerint is mindig és szükségképpen az eljárás tárgyát alkotják, mindenütt ott, ahol az eljárás kereset beadásával indul. A többi kérdés, amelyek a fentmondottak szerint szintén eljárás tárgyát alkotják, nem kell hogy az ilyen eljárásban szükségképpen felmerüljenek. Ha mindezt megfontoljuk, és a keresetnek *a)*—*c)* alatt említett sajátosságaira is figyelemmel vagyunk, nekünk is arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a keresetet, pontosabban szólva — azon sajátosságait, amelyek a keresetet felfogásunk értelmében eljárás tárgyává teszik — különleges hely illeti meg a többi eljárási cselekmény között, amelyeknek egyes sajátosságai eljárás tárgyát alkothatják. Olyan hely illeti meg, amely sajátosságaiból a beadásával megindított eljárás fő, központi tárgyát hozza létre.

A kereset említett sajátosságai az ilyen eljárás fő, központi tárgyát nemcsak azért alkotják, mert a kereset az ilyen eljárás szükségképpeni előfeltétele, hanem azért is, mert valamennyi többi cselekmény, amely az eljárásban felmerülhet, ahhoz szükségképpen kapcsolódik. Ezért hozzá, és azokhoz a sajátosságaihoz, amelyek felfogásunk szerint eljárás tárgyát alkotják, kapcsolódnak valamiféleképpen a többi cselekmények azon sajátosságai is, amelyek ugyancsak eljárás tárgyát alkotják.

Ebből következik, hogy az említett szerzőknek az állítása, hogy a kereset az eljárás tárgya, a mi felfogásunk szerint sem teljesen megalapozatlan. Mégis igen komoly hiányosságokban szenved.

Elsősorban is nem veszi figyelembe azt, hogy a kereset csupán az eljárási cselekmények egyike. Az eljárási cselekmények, amennyiben nincsenek figyelemmel azokra a sajátosságokra, amelyeknek megállapítása az eljárás tárgyát alkotja, csupán az eljárás tartalmát alkotják, nem pedig a tárgyát. Ez vonatkozik a keresetre is. Ez is mint cselekmény az eljárás tartalmához tartozik. Azzal az állítással tehát, hogy a kereset az eljárás tárgya, az említett szerzők összecserélik az eljárás tartalmát annak tárgyával.

A másik komoly fogyatékossága annak a nézetnek, amely szerint az eljárás tárgya a kereset, az, hogy a kereset itt az eljárás egyedüli tárgyának van nyilvánítva. Még ha azoknak a többsége, akik ezt a nézetet védik, nem is „az eljárás" tárgyáról, hanem a „per" tárgyáról („Streitgegenstand") beszélnek, ezzel ez a fogyatékosság nem küszöbölődik ki, minthogy a per is eljárás, tehát valami olyan, amely egynél több cselekményből áll. Ha tehát ez az elmélet a keresetet a per egyedüli tárgyának nyilvánítja, véleményünk szerint itt nem csupán valamilyen a rövidség kedvéért elkövetett pontatlanságról van szó, vagyis arról, hogy jelenségről beszélnek, nem pedig a per tulajdonképpeni tárgyát alkotó egyes sajátosságokról, hanem a per tárgyának hibás, nem megfelelően leszűkített fogalmával állunk szemben. Nem csupán a keresetnek meghatározott sajátosságai, hanem más eljárási cselekményeknek a meghatározott sajátosságai is per tárgyát alkotják. Még ha el is ismerjük a keresetnek és annak sajátosságainak kivételes helyzetét, még sem állítható sohasem róla, hogy a peres eljárásban valamennyi cselekményt és annak sajátosságait helyettesíti vagy abszorbeálja.

Ezeknek a hiányosságoknak az oka abban áll, hogy a burzsoá eljárási jogi szabályok és annak értelmezői az eljárás lényegét a feleknek a jogért folytatott harcában látják. A polgári per számukra a felek harcának szinonimája és semmi egyéb. A harc itt a felperes támadásával indul meg, vagyis a kereset beadásával, és az alperestől függ, kíván-e ezzel a támadással szemben védekezni, vagy nem kíván, és ha védekezik, kérdés, hogy meg tudja-e védeni magát vagy sem. Ugyanígy a felperesre van bízva, hogy állja-e a harcot vagy azt feladja (kereset visszavonása, érvényesített igényről való lemondás), a felperes a per ura (dominus litis). Ezért itt a per tárgya a kereset, mivel a harc ekörül folyik, a keresetben állított jog áll a harc középpontjában. A burzsoá társadalomban a jogért harcolnak, minthogy e társadalom lényegét a csupán harc útján eldönthető antagonisztikus ellentétek képezik. Gazdasági síkon ez a maximális nyereségért való harc, politikai téren a hatalomért folytatott harc, a polgári eljárásban pedig a szubjektív jogért folytatott harc. Így a polgári per olyan koncepciója, hogy az nem más, mint a jogért folytatott harc, a keresetnek pedig olyan értelmű felfogása, hogy ez a per tárgya, a burzsoá társadalom antagonizmusának tükörképe, annak az antagonizmusnak, amely csak harc útján oldható meg. Innen származik az is, hogy a polgári peres eljárást a burzsoá jogrendszerben a polgári eljárás prototípusának tekintik, és ezt annak tartják a burzsoá eljárási jogászok is, polgári eljárásnak par excellence, míg azt az eljárást, amely nem peres eljárás, és nem keresettel indul, nem tartják fontosnak, nem szükséges azzal bővebben foglalkozni, és különösképpen nem érdemes afelett gondolkodni, mi is annak tárgya.

Korántsem hallgathatjuk el azonban, hogy jogunk szerint sok szempontból nincs elvi különbség a kereset és az eljárás megindítására irányuló indítvány között. Az eljárás megindítására irányuló indítvány kellékei ugyanazok, mint a kereset kellékei azzal az eltéréssel, hogy az eljárás megindítására irányuló egynéhány indítvány tekintetében a Pp. ilyen vagy olyan irányban egyes adatok konkretizálását kívánja. Jogunk szerint, amely nem szereti a felesleges formaságokat, egyáltalában nem múlik azon, hogy felperes beadványát keresetnek vagy az eljárás megindítására irányuló indítványnak, vagy pedig másképpen nevezi-e, vagy pedig, hogy az indítványozó beadványát az eljárás

megindítására irányuló indítványnak, keresetnek vagy más valaminek fogja megjelölni. A kereset eljárási jogi hatályai azonosak az eljárás megindítására irányuló indítvány előterjesztésének hatályaival. És így folytathatnánk tovább.

Ilyen körülmények között szükségképpen felvetődik a kérdés, van-e egyáltalában alapja annak, hogy különbséget teszünk az eljárás tárgyára vonatkozóan általunk vallott felfogás és idevonatkozóan a burzsoá perjogászok által vallott felfogás között, valamint a mi eljárási jogunk és a burzsoá perjog között, amennyiben azokból valamilyen következtetés vonható le abban a tekintetben, mi az eljárás tárgya. Ha a mi eljárási jogunk nem tesz több vonatkozásban különbséget a kereset és az eljárás megindítására irányuló indítvány között, nem érvényes-e talán az, amit a keresetből a burzsoá peres eljárás jellemzéseként levontunk, általában a mi polgári eljárásunkra is, amennyiben megindítására indítvány vagy kereset szükséges?

E kérdés megválaszolásánál nem szabad megrekednünk annál, hogy jogunk szerint a kereset és az eljárás megindítására irányuló indítvány igen hasonlóak, és hogy mind a mi jogunk, mind a burzsoá német jog, ismeri a keresetet. A kérdést más oldalairól is meg kell vizsgálni.

Mindenekelőtt figyelembe kell venni azt az eltérést, amely a kereset és az eljárás megindítására irányuló indítvány viszonya tekintetében a mi eljárási jogszabályainkban és az említett burzsoá eljárási jogszabályokban megmutatkozik. Míg a szóbanlevő burzsoá szabályok szerint a kereset elsődleges, és az eljárás megindítására irányuló indítvány másodlagos, a keresetből mintegy levezetett cselekmény, amelyre szükség van az eljárás megindításához, a mi jogunk szerint a viszony éppen fordított. A mi jogunk szerint a kereset nem más mint egyike azoknak a lehetséges indítványoknak, amelyek az eljárás megindítását célozzák, az eljárás megindítására irányuló olyan indítvány, amely a polgári jogi ügyeknek csupán egyik csoportja számára van fenntartva. A mi jogunk nem különböztet egyfelől peres eljárás, másfelől nem peres eljárás között. Polgári perrendtartásunk első része a polgári eljárásra vonatkozó általános szabályokat tartalmazza és a második résztől kezdve a negyedik részig bezárólag ezektől az általános szabályoktól való eltérések és azok kiegészítései találhatók. És mint különösen a második részből látható, ezek az eltérések és kiegészítések sincsenek részegységekbe csoportosítva jellegük szerint, hanem annak az ügynek az anyagi jogi jellege szerint, amelyre érvényesek. Ebből következik, hogy eljárási jogunk egy egyedüli eljárás elképzelésére épül, azaz a polgári eljárás elképzelésére, a polgári ügyekben való eljárás mint egész elképzelésére, amely belülről aszerint differenciált, amint azt ennek vagy annak az anyagi alanyi jognak a jellege megkívánja.

Polgári perrendtartásunknak ez a struktúrája önmagában véve kizárja azt a lehetőséget, hogy a polgári eljárást harcként fogjuk fel.

Az a lehetőség azonban, hogy a polgári eljárást harcnak tekintsük, még egy másik, fontosabb oknál fogva is kizárt. A Pp-ben ugyanis olyan társadalmi elvek tükröződnek, amelyeken a szocialista típusú társadalom alapszik. Ezek főképp a Pp. 1, 59, 60, 72—76, 88, 93, 99 stb. §-ok rendelkezései. Ezek a rendelkezések azt bizonyítják, hogy polgári eljárásunk valamennyi résztvevő személy együttműködésének szükségességére támaszkodik, azzal a célzattal, hogy az alanyi jogok tényleges védelmét megvalósítsa, és nem támaszkodik a felek közötti harc elkerülhetetlenségének az elképzelésére. Természetes, hogy ebben az eljárásban is sor kerülhet és sor is kerül nézeteltérésekre, különösen a felek között, valamint közöttük és a bíróság között, de ezeknek az ellentéteknek az áthidalása nem harc útján történik, hanem tanítással, meggyőzéssel, vita során. A bíróság irányító funkciója ezzel nem áll ellentétben. Ellenkezőleg: szükséges. A kollektíva sikeres tevékenysége mindig megkívánja, hogy valaki irányítson. Már pedig az eljárásban résztvevő személyek együttesére a Pp. szerint úgy kell tekinteni, mint egy kollektívára, minthogy cselekményeik kölcsönösen kiegészítik és áthatják egymást.

A polgári eljárás ilyen felfogása mellett sem az eljárás megindítására irányuló indítvány, sem a kereset nem lehet a harc kezdetét jelentő támadás jellegű, hanem az eljárás szükségképpeni kezdeményezése azzal a céllal, hogy annak határait megvonja, az abban résztvevő személyek együttműködésének határait kitűzze. Ebben a vonatkozásban irányító funkciója van, és ezért az eljárás folyamán különös jelentőséggel bír. Egyébként olyan cselekmény, amelynek sajátosságait ugyan úgy kell értelmezni, ahogyan más eljárási cselekmények sajátosságait.

Összefoglalva: Az a felfogás, amely — ilyen vagy olyan formában — a keresetet az eljárás tárgyának tekinti, lényegében véve abból az elképzelésből fakad, hogy a polgári eljárás a feleknek a jogért folytatott harca, és nincs tekintettel arra, hogy az eljárás másképp is megindítható, nemcsak kereset beadásával, sem pedig arra, hogy nem minden eljárás végződik érdemben hozott ítélettel, sem pedig arra, hogy a felsőbb fokú eljárásnak is megvan a maga tárgya. Az a felfogás, amely az eljárás tárgyának a jogvédelemre vonatkozó igényt tartja, még további hiányosságban szenved, amely abban áll, hogy összecseréli az eljárás célját annak tárgyával. Az a felfogás, hogy az eljárás tárgvát olyan tények alkotják, amelyeket meg kell állapítani, olyan következtetés levonását teszi lehetővé, hogy amíg ezek a tények nincsenek megállapítva, az eljárásnak semmiféle tárgya nincsen.

Véleményem szerint az eljárás tárgvának csak az olyan felfogása, amelyet itt képviselek, és amely abból az egyszerű tényből fakad, hogy az eljárás az abban aktívan résztvevő személyek cselekményeinek összefüggő láncolata, ideértve a bíróságot, mentes valamennyi említett fogyatékosságtól.

Štajgr, František

Az állam javára való marasztalás és az ügyész indítványa a polgári perben

I.

1. Az állam javára való marasztalás hazai jogrendszerünk sajátos új intézménye. Tételesjogi alapját a Magyar Népköztársaság Polgári törvénykönyvében találjuk.[1] Ez a jogintézmény ügyészségeink és bíróságaink számára újabb jogi eszközt jelent az olyan jogügyletek, valamint egyéb cselekmények leküzdésére, amelyek a törvény rendelkezéseibe, a szocialista együttélés követelményeibe, a dolgozó nép érdekeibe ütköznek.

Az állam javára való marasztalás intézményének megfelelő alkalmazásával elérhető, hogy az uzsorás, a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe, a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződések, a megtévesztő, jogtalanul fenyegető, csalárd ténykedések vagyoni előnyök szerzése céljából még akkor se érvényesülhessenek, ha az effajta ténykedések nem érik el azt a mértéket, amely büntetőjogi szankció alkalmazását tenné szükségessé. Az állam javára való marasztalás tehát nem büntető, hanem polgári szankció, amelynek kellő alkalmazásával ügyészségeink s bíróságaink az eddiginél hatékonyabban tudják a szonialista törvényesség megszilárdítására irányuló feladatukat teljesíteni.

A bírói gyakorlat ezt az intézményt már a Ptk. életbelépte előtt is alkalmazta,[2] de a korábbi bírósági határozatok is a Ptk. tervezetére támaszkodtak, amely ezt a jogintézményt a szovjet polgári jog nyomán vette fel rendelkezései közé. Az intézmény átvétele hazai törvényhozásunkba a hazai jogrendszerünk sajátosságaihoz való alkalmazkodással történt. Ez főleg az intézmény eljárásjogi vonatkozására jellemző. E cikk keretében épp az állam javára való marasztalás intézményének *polgári eljárásjogi* vonatkozásait kívánjuk szemügyre venni. Ez annál is inkább fontos feladat, mert az intézmény eljárásjogi vonatkozásai még nem látszanak kellően tisztázottaknak.[3]

Az állam javára való marasztalás általunk megvizsgált általános eseteinek a polgári eljárásjog szempontjából az a sajátossága — s ez döntő különbség a Szovjetunió és egyes népi demokratikus országok jogi szabályozásaival szemben —, hogy az állam javára való marasztalás előfeltétele az *ügyész indítványa.*

2. Az állam javára való marasztalás kétségtelenül *szocialista jellegű* jogintézmény. A szocialista jog gondoskodik arról, hogy a mindkét fél vagy csupán egyik fél meghatározott felróható magatartása útján történt szolgáltatás ne maradjon egyik félnél sem, hanem azt az államnak juttatja. Az ilyen ítélkezés alkalmas arra, hogy az *igazságosság* követelményének megfeleljen. A felróható magatartás körülményei között nyújtott, illetőleg szerzett szolgáltatásnak egészben vagy részben az állam javára való megítélése az igazságos döntés érzését kelti még az érdekelt feleknél is, s igen alkalmas arra, hogy a társadalom tagjait a szocialista jog szabályainak megtartására nevelje, az adott fajtájú jogellenes, társadalomellenes magatartásról leszoktassa őket.

Az állam javára való marasztalás és az erre irányuló ügyészi indítvány a polgári perben különösen a következő vonatkozásokban okoz problémákat:

a) Milyen eljárásjogi kihatása van a Ptk. általunk vizsgált [202. § (3) bek., 237. § (1) bek., 361. § (3) bek.] szakaszainak, nevezetesen milyen e rendelkezések viszonya a Pp. 215. §-hoz, amely szerint a bíróság ítélete nem terjedhet túl a kereseti kérelmen, illetőleg az ellenkérelmen? Ez a kérdés a *rendelkezési elv* értelmezését és érvényesülését érinti a polgári perben.

---

[1] Az állam javára való marasztalás esetei a következők: 1. a Ptk. 202. § (3) bek.-e szerint uzsorás szerződés esetén a sérelmet okozó félnek visszajáró szolgáltatást az ügyész indítványára az állam javára kell megítélni; 2. a Ptk. 237. § (1) bek.-e szerint érvénytelen szerződés esetében a restitúció során a bíróság az ügyész indítványára az állam javára ítélheti meg azt a szolgáltatást, amely a tiltott, a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző szerződést kötő, a megtévesztő vagy jogtalanul fenyegető, továbbá az egyébként csalárd módon eljáró félnek járna vissza; 3. a Ptk. 361. § (3) bek.-e szerint a jogalap nélküli gazdagodás esetén a bíróság az ügyész indítványára a gazdagodást jelentő vagyoni előnyt az állam javára ítélheti meg, ha az, akinek részére a gazdagodást egyébként vissza kellene téríteni, tilos vagy a szocialista együttélés elveivel ellentétes magatartásával maga idézte elő; 4. végül a Ptk. 406. § (1) bek.-e a korábban hatályos 50/1955. (VIII. 19.) M. T. sz. rendelet 31. § (3) bekezdésével egyezően a szocialista szervezetek között felmerülő kötbér összegét a jogosult felróható magatartása esetén — ügyészi indítvány nélkül — az állam javára rendeli behajtani.

Cikkünk a polgári eljárásjog szempontjából az ügyészi indítványra tekintettel az 1—3. alatti esetekkel kíván foglalkozni.

[2] Ld. a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 219. sz. állásfoglalását a Bírósági Határozatok 1956. évi évfolyamának 2. sz.-ában, a Bírósági Határozatok 1958. évfolyamának 8. sz.-ában közzétett 2015. számú határozatot.

[3] Az állam javára való marasztalás kérdéseire vonatkozólag ld. *dr. Nizsalovszky Endre,* Az állam javára marasztalás visszatérítés helyett, Magyar Jog, 1958. évi 3. sz. 75. old.; *dr. Eörsi Gyula,* Az állam javára való marasztalás alapkérdései a Ptk. tervezetével kapcsolatban. Magyar Jog, 1958. évi 11. sz. 333. old.; *dr. Benedek Károly,* Az állam javara való marasztalás egyes kérdései a Ptk. tervezete alapján. Magyar Jog, 1958. évi 91. sz. 265. old. Eljárásjogi vonatkozásban lásd *dr. Szalkai Sándor—dr. Szilbereky Jenő,* Polgári perben az állam javára való marasztalás eljárásjogi kérdései. Magyar Jog, 1961. évi 4. sz. 176. old.; *dr. Schagrin Tamás,* Eljárásjogi kérdések az ügyészi indítvánnyal kapcsolatban az állam javára való marasztalás esetén. Magyar Jog, 1961. évi 6. sz. 277. old.; *dr. Szilbereky Jenő,* Az ügyész a polgári eljárásban. Budapest, 1961, 131—139. old.

b) Milyen jellege van az állam javára való marasztalásra irányuló ügyészi indítványnak? Ez a kérdés az *ügyész polgári perben való részvételének* szocialista intézményével függ össze.

c) Van-e helye az állam javára való marasztalás érdekében ügyészi fellépésnek más által indított per *fellebbezési szakában?* Ez a kérdés a *másodfokú bíróság jogkörének* problémájával függ össze.

d) Megvizsgálandónak tartjuk végül azt is, hogy a más által indított perben hozott ítéletnek milyen a viszonya ahhoz az ítélethez, amelyet a bíróság az ügyész által az ugyanazon szolgáltatásnak az állam javára való megítélése iránt indított perben hoz. Ez a kérdés a *jogerő és a végrehajthatóság problémáját érinti.*

Mielőtt e felvetett kérdések elemzésébe bocsátkozunk, érdemes szemügyre vennünk a többi szocialista állam, mindenekelőtt a Szovjetunió törvényhozását a vizsgált jogintézményt illetően. A szocialista államok jogalkotásának s jogtudományának tanulmányozása megkönnyíti minden jogi problémánk, így a most elemzésre váró kérdések megoldását is.

3. Az állam javára való marasztalás jogintézménye a szovjet polgári jogban alakult ki. A szovjet-orosz hatályos polgári törvénykönyv 147. és 402. §-ai, valamint a többi szövetségi köztársaság polgári törvénykönyvének megfelelő §-ai úgy rendelkeznek,hogy a törvénybe ütköző vagy az állam nyilvánvaló megkárosítására irányuló jogügylet létesítése esetén egyik fél sem kérheti a másiktól a szerződés alapján teljesített szolgáltatás visszatérítését, hanem a jogtalanul szerzett gazdagodást az állam javára kell megítélni. A most idézett rendelkezések nem tartalmaznak olyan megkötöttséget, amely szerint a bíróság az állam javára marasztaló ítéletet csupán ügyészi indítványra hozhat.

Hasonló rendelkezést tartalmaz a szovjet polgári törvényhozás jelenleg megvitatás alatt álló Alapelveinek tervezete [14. § (2) bek.] is.[4] Ez sem ír elő ügyészi indítványt az állam javára való marasztaláshoz. Ezzel kapcsolatban utalnunk kell a hatályos szovjet polgári eljárási jognak, valamint a bírósági polgári eljárás Alapelvei tervezetének arra a szabályára, amely szerint a bíróság a felperes által érvényesített igény kereteit túlhaladva hozhatja meg ítéletét, ha ezt az állami vagy társadalmi szervezetek jogainak védelme, vagy az állampolgárok jogainak és törvényes érdekeinek védelme kívánja.[5]

A többi szocialista állam törvényhozásából ebben a vonatkozásban utalhatunk többek között a *Bolgár Népköztársaság* kötelmekről és szerződésekről szóló törvényének 34. §-ára, amely az állam javára való marasztalás tárgyában a szovjet jog rendelkezéséhez hasonló intézkedést tartalmaz, vagyis az állam javára való marasztalást *ügyészi indítvány nélkül* teszi lehetővé.[6] Ugyanakkor a Bolgár Népköztársaság polgári perrendtartása a bíróságot a polgári perek eldöntésénél ugyancsak a felek kérelméhez köti, a felek kérelmén való túlterjeszkedést lehetővé nem tesz.

A *Csehszlovák* Szocialista Köztársaság Polgári Törvénykönyve (36. §) az állam javára való marasztalást az ügyész indítványára teszi lehetővé,[7] a Lengyel Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének tervezete (806. §) viszont az állam javára való marasztalásról ügyészi indítvány nélkül rendelkezik.[8] A hatályos lengyel polgári törvényhozás nem tartalmaz rendelkezést az állam javára való marasztalásról, ugyanakkor a lengyel polgári perrendtartás meghatározott esetekben lehetőséget nyújt a bíróság számára ahhoz, hogy a felperes kereseti kérelmétől eltérjen, s ezen túlterjedve hozza meg ítéletét.[9]

Ismeri az állam javára való marasztalás intézményét a Mongol Népköztársaság polgári törvénykönyve is (115. §), mégpedig ügyészi indítványtól függetlenül.[10]

Eltekintve az egyes anyagijogi vonatkozású rendelkezésekben mutatkozó eltérésektől, eljárásjogi tekintetben a szocialista államok törvényhozása tehát *nem egységes* abban a tekintetben, hogy az állam javára való marasztalás *ügyészi indítványra vagy enélkül* történik.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság ügyészi indítvány alapján, a többi említett szocialista állam ilyen indítvány nélkül rendelkezik az állam javára való marasztalásról.[11]

Ami a szocialista jellegű rendelkezési elvvel kapcsolatban az ítéletnek a kereseti kérelemhez való kötöttségét illeti, a szovjet eljárásjogi törvényhozásban, s részben a Lengyel Népköztársaságban olyan kifejezett rendelkezést találunk, amely a bíróság számára a kereseti kérelmen való túlterjeszkedést teszi lehetővé.

---

[4] Ld. az Alapelvek magyar nyelvű fordítását a *Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény* 1961. évi 1. sz.-ában, 135. old.

[5] Ld. a hatályos szovjet-orosz polgári eljárásjogi törvénykönyv 179. §-át. Magyar fordításban megjelent a Szovjet polgári eljárás c. műben, Budapest, 1952. Lásd továbbá a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárásjogi törvényhozása Alapelveinek tervezetét [32. § (6) bek.-e] a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1961. évi 2. sz.-ában.

[6] Ld. a Polgári Törvények Gyűjteményét, Szófia, 1956, 256. old.

[7] Polgári Törvénykönyv, Prága, 1956. 90. old.

[8] Ld. a Lengyel Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének tervezetét, Varsó, 1960, 134. old.

[9] Ld. A F. *Kleinman.* Az európai népi demokratikus államok polgári eljárása, Moszkva, 1960. 116. old.

[10] Ld. *D. M. Genkin,* A népi demokratikus országok polgári jogának általános jellemzése c. tanulmányt A népi demokratikus országok polgári joga c. gyűjteményben, Moszkva, 1958, 45. old.

[11] A Csehszlovák Szocialista Köztársaságban az ügyész az állam javára való marasztalásra irányuló indítványt ún. főbeavatkozási kereset formájában teszi meg, ha az adott szolgáltatás (vagyoni előny) tárgyában a jogviszony felei között per van folyamatban. Lásd *dr. Vilém Steiner,* A polgári eljárásjog a bírói gyakorlatban, Prága, 1958, 16. old.

II.

4. Hazai rendelkezéseink alapján tehát az ügyész hivatott indítványt előterjeszteni az állam javára való marasztalásra a polgári perben. Figyelemmel a Pp. 2/A. §-ra, az ügyész ezt a törvényesség érdekében önálló per indítása vagy más által indított perben való fellépés útján teheti. A fentebb feltett *a)* alatti kérdésünkre visszatérve mindenekelőtt a más által indított perben előterjesztett ügyészi indítványt kívánjuk vizsgálni. Abban, hogy az ügyész a Ptk. idézett §-aiban biztosított jogát más által indított perben való fellépés útján is jogosult gyakorolni, s a bíróság az ilyen ügyészi indítványt köteles elbírálni, kétség nem merülhet fel. Ezt a lehetőséget támasztják alá már a Ptk. vizsgált §-ai. De ha bárkinek kételye lett volna az ilyen ügyészi fellépés jogosultsága tekintetében a Ptk. életbeléptetése előtt, a legcsekélyebb kétely is eloszlott a Ptké. 32. §-a folytán, amely a más által indított perben a bíróság feladatává teszi az ügyész értesítését az állam javára való marasztalásra irányuló esetleges indítvány megtétele végett. Jogirodalmunk,[12] valamint bírói gyakorlatunk[13] is egységes az említett jellegű ügyészi fellépés jogossága tekintetében.

A probléma más vonatkozásban jelentkezik. Az a kérdés vetődik fel ugyanis, hogy milyen alapon marasztalja a bíróság az alperest az állam javára akkor, amikor a felperes kereseti kérelme a saját javára kér marasztalást, s a Pp. 215. §-a is úgy rendelkezik, hogy a bíróság nem mehet túl a kereseti kérelmen. E kérdés kapcsán egyesek érvként hozzák fel azt, hogy a Ptk. anyagi jogi szabályokat tartalmaz, tehát nyilván nem kívánt a Pp. 215. §-án változtatni.[14] Nincs tehát más kiút, mint az állam javára marasztalást kérő ügyészi indítványt kereseti kérelemnek tekinteni, mert ha ilyennek nyilvánítjuk — mondják e kérdés magyarázói —, megoldódik a Pp. 215. §-ával kapcsolatban felvetődött aggály.[15] De ha az ilyen ügyészi fellépés a felperes által előterjesztett kereset mellett újabb kereseti kérelmet nem eredményez, bonyodalmak állhatnak elő, mert már eleve ki kellene zárni az ügyészi fellépés lehetőségét a Ptk. idézett §-ai alapján a fellebbezési szakban; az indítványt (a keresettől való elállás szabályai szerint) — annak érdemi tárgyalását követően — már csak a felperes és az alperes beleegyezésével lehetne visszavonni; bonyolult volna az indítvány mint quasi-kereset megváltoztatása. Úgy gondoljuk, nem szükséges a meglevő kategóriákhoz való ilyen ragaszkodás, az ügyészi indítványnak ilyen magyarázata — amivel egyébként az alábbiakban foglalkozunk —, ahhoz, hogy a Ptk. vizsgált rendelkezései és szocialista perrendtartásunk között teljes összhangot fedezzünk fel.

Polgári perrendtartásunk egyik alapelve a rendelkezési elv szocialista értelemben, az az elv, amely szerint a felek szabadon rendelkeznek perbevitt anyagi jogaikkal és a védelmükre szükséges eljárási eszközökkel akként, hogy *„az állam és a dolgozók jogainak és érdekeinek védelmében* a feleknek ez a szabadsága egybekapcsolódik a bíróság, az ügyészség, egyéb állami szervek és társadalmi szervezetek kezdeményezési jogával és aktivitásával . . .”[16]

A szocialista bíróságnak rendkívül fontos feladata van a szocializmus építése, a szocialista törvényesség megszilárdítása, a dolgozók nevelése terén. Ha a kereseti kérelem áttörhetetlen korlátokat emelne a polgári ügyeket tárgyaló bíróság tevékenysége elé, ez egyben gátat jelentene a bíróság feladatának a teljesítése tekintetében. A szocialista polgári eljárási jog lehetővé teszi a bíróság számára, hogy az egyéni és a közösségi érdekek harmonikus egysége talaján ítélkezésénél lazítsa a kereseti kérelemhez való kötöttségét. Mint láttuk, a szovjet szocialista polgári eljárásjog odáig megy, hogy az említett szempontból *általában* jogot ad a bíróságnak a kereseti kérelmen való túlterjeszkedésre.

A mi szocialista polgári perrendtartásunk ilyen általános jogosultságot nem ad a bíróságnak, de vannak törvényes rendelkezéseink, amelyek a polgári eljárás kapcsán feljogosítják a bíróságot arra, hogy a kereseti kérelemtől *függetlenül,* azon túlterjeszkedve ítélkezzék a polgári ügyekben.[17]

A szocialista polgári eljárásjogi alapelvekkel teljes összhangban rendelkezhetett volna a Ptk. úgy, hogy ügyészi indítvány nélkül írja elő az állam javára való marasztalás kötelező esetét, illetőleg lehetőségét.[18] A tervezet ilyen értelmű eredeti javaslatától eltérően azonban a Ptk. ezt a jogintézményt ügyészi indítványhoz kötötte. Ezzel tágította a bíróság által elbírálandó kérelmek körét, kiterjesztette azt az alapot, amelyen a Pp. 215. §-a szerint a bíróság ítéletének fel kell épülnie. Most már — az állam javára való marasztalás szempontjából — nemcsak a kereseti kérelem, hanem az ügyész előterjesztett kérelme

[12] Ld. a 3. számú lábjegyzetben idézett eljárásjogi cikkeket.

[13] Ld. a Legfelsőbb Bíróság törvényesség érdekében hozott P. 21 797/60. sz. határozatát a Bírósági Határozatok 1961. évi 3. sz.-ában, 2871. sz.

[14] Ez az érv könnyen megcáfolható. Hiszen a Ptk.-nak azok a rendelkezései, amelyek ügyészi indítványt kívánnak az állam javára való marasztaláshoz, tartalmuknál fogva eljárásjogi jellegűek is. A Ptk.-nak egyébként is vannak olyan szabályai, amelyek az eljárási jog területére hatnak ki, ilyen pl. a 7. §, amely a törvénykönyvben biztosított jogok védelmét általában bírósági útra utalja, ilyen továbbá a 191. §, amely a birtokháborítás megszüntetése iránti államigazgatási eljárást szabályozza stb.

[15] Ld. *dr. Schagrin Tamás* id. cikkét.

[16] *Bacsó—Beck—Móra—Névai,* Magyar polgári eljárásjog, Budapest, 1959. 86. old.

[17] Ld. *dr. Bajory Pál,* Az érdemi döntés korlátai a polgári perben, Magyar Jog, 1960. évi 10. sz. 416. old.

[18] A polgári törvénykönyv nyomtatásban megjelent tervezete az állam javára való marasztalást olyan rendelkezésekben szabályozta, amelyek ügyészi indítványt nem írtak elő. Ld. a Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyve. Tervezet. Budapest, 1957. 182. § (3) bek., 216. § (1) bek., 328. § (3) bek.

(indítványa) jelenti az ítélkezés eljárásjogi keretét.

Ha a szocialista rendelkezési elvet és ennek kapcsán a szocialista bíróság aktivitását tartjuk szem előtt, könnyen szabadulunk a régi kategóriák terhétől. Ilyen megvilágításban nem szükséges új eljárásjogi megoldásokat keresnünk és kívánnunk, mert a rendelkezési elv szocialista felfogása minden felmerülő probléma megoldásához könnyen megadja a kulcsot.

A bíróság aktivitását mozdítja elő az a rendelkezés (Ptké. 32. §-a), amely a bíróságot arra kötelezi, hogy az állam javára való marasztalás várható eseteiben az ügyészt értesítse. Az ügyészség az állam javára való marasztalás eseteiről a törvényességi felügyelet egyébként felhasználható *módszereinek* segítségével szerez tudomást.[19] E módszerek közül döntően fontos a *bíróság értesítésadási kötelezettsége.*

A Pp. 54. §-ának (2) bekezdésében előírt általános értesítésadási kötelezetteség kiegészítéseképpen a Ptké. 32. § (1) bekezdése külön értesítésadási kötelezettséget ír elő a bíróság számára. Ugyanezen § (3) bekezdése *új perjogi rendelkezést vezet* be annak kimondásával, hogy az ügyész nyilatkozata előtt a bíróságtól jövő értesítés kézbesítésétől számított 15 napon belül a per szünetelésének vagy a pert befejező határozat hozatalának nincs helye. Egyes olyan eljárási cselekmények felfüggesztéséről van tehát szó, amelyek a per menetét szünetelés formájában megakasztják vagy befejezik.

Nemcsak arról van szó, hogy e határidőn belül a felek rendelkezési joguknál fogva egyezséget nem köthetnek, a felperes keresetétől nem állhat el, igényéről le nem mondhat, a pert megszüntető hatállyal, hanem a bíróság ítéletet nem hozhat, a keresetet idézés kibocsátása nélkül a Pp. 130. § eseteiben nem utasíthatja el, a pert a Pp. 157. §-a alapján nem szüntetheti meg, még akkor sem, ha annak valamely esete kétségtelenül fennforog. Tehát *nemcsak a felek rendelkezése, hanem a bíróság tevékenységi köre is korlátozást szenved.* Az értesítésadás célja, hogy az ügyész állást foglaljon abban a kérdésben, indokolt-e vagy sem az állam javára való marasztalásra irányuló indítvány. Az ügyész állásfoglalása során dönthet abban a kérdésben, hogy az adott pernek esetleg a Pp. megfelelő §-a alapján való megszüntetését indítványozza, és az állam javára való marasztalás érdekében más peres eljárást tesz folyamatba.

A bíróság a Ptké. 32. § (1) bekezdése szerinti értesítésadási kötelezettségét *az eljárás bármely szakában* teljesítheti. Legalkalmasabb arra a tárgyalás előkészítésének szaka, vagyis az az időpont, amikor a bíró a keresetet a Pp. 124. §-a értelmében megvizsgálja és a tárgyalás előkészítése céljából a megfelelő intézkedéseket megteszi. Az ügyész értesítéséhez elegendő a bíró egyszemélyi intézkedése népi ülnökök részvétele nélkül.

Nincs akadálya annak, hogy a bíróság ezt az értesítésadási kötelezettségét a tárgyalás határnapjának kitűzésével egyidejűleg teljesítse. Akár idézővégzéssel egyidejűleg, akár ettől függetlenül történik az ügyész értesítése, a bíróság a feleket erről az intézkedésről a Ptké. 32. § (3) bekezdésére tekintettel értesíteni köteles.

Ha az ügyész a Ptké. 32. §-ában előírt határidőn belül nem tesz az állam javára való marasztalásra indítványt, a felek rendelkezésének és a bíróság tevékenységének e §-ból folyó korlátozása megszűnik. Ha viszont az ügyész indítványát megteszi, a felek rendelkező ténykedéseit az ügyészi indítvány fenntartása esetén a bíróság a Pp. 49. § (4) bek. alapján bírálja el, vagyis természetszerűleg figyelmen kívül hagyja, hiszen a felek rendelkező cselekményeinek tudomásulvétele az egyébként ugyancsak a fél jogait gyakorló ügyész perbeli jogait sértené.[20]

Hazai polgári eljárásjogi törvényhozásunk ekként — a Ptké. 32. §-ában foglaltakkal bővülve — a polgári per olyan menetét biztosítja, amely a felek rendelkezését megfelelően korlátozza, s az új jogintézmény alkalmazását minden módosító rendelkezés nélkül teszi lehetővé.

Nem szükséges foglalkozni azzal a kérdéssel, hogy előterjesztheti-e az ügyész indítványát az általunk vizsgált esetekben ún. főbeavatkozási kereset formájában, amelyet mint a mi Pp.-énk kifejezetten nem szabályoz.[21] A kifejtettek szerint nálunk ilyen konstrukciónak még csak a felvetésére sincs szükség.

Összegezve az elmondottakat, *megállapíthatjuk a következőket:* Nyilvánvalónak látszik, hogy az ügyészi indítványhoz való kötöttség összhangot jelent a Pp. 215. §-ával, s ez lehetett az egyik szempont a Ptk. tervezetében foglalt megfelelő rendelkezések végső szövegének a meghatározásánál, de feltehetően ennél fontosabb volt az a szempont, amely az új jogintézménnyel kapcsolatban szocialista ügyészi szervezetünknek a polgári eljárásra is kiterjedő aktív, kezdeményező szerepét kívánta felhasználni, amiről a továbbiakban részletesebben kívánunk szólni. *Az, hogy a bíróság ügyészi indítványra a más által indított perben a kereseti kérelem szerinti jogosult helyett az állam javára marasztalhatja az alperest, a rendelkezési elv szocialista értelmezéséből folyik.*

[19] Az ügyészi törvényességi felügyelet során használt módszerek tekintetében vö. *Dr. Névai László.* Magyar törvénykezési szervezeti jog. Budapest, 1961, 221—222. old.

[20] Ld. a 13. számú lájegyzetben idézett legfelsőbb bírósági határozatot.

[21] A Pp. 40. § (2) bekezdésének illetékességi szabálya lényegileg az ún. főbeavatkozási perre vonatkozik, jóllehet a mi polgári perrendtartásunk sem szabályozza külön a főbeavatkozási pert. Nem tartalmaz erről rendelkezést a csehszlovák Pp. sem. Vö. a 11. sz. jegyzetet.

III.

5. Az ügyészi törvényességi felügyeletnek, szocialista *ügyészi szervezetünk kezdeményező, aktív szerepének,* Népköztársaságunk Alkotmányának és az ügyészség szervezetéről szóló 1959. évi 9. tvr-nek[22] megfelelően, nemcsak büntetőügyekben, hanem polgári ügyekben is, miként az állami és a társadalmi élet sokrétű területén, érvényesülnie kell. Ez rendkívül fontos szempont, mivel a bíróságok számára nagy segítséget jelent az, hogy az állam javára való marasztalás lehetséges eseteit az ügyészség szervei előzetesen megvizsgálják, megszűrik és kellő indokolással terjesztik a bíróság elé. Az ügyészség szervei e területen olyan tevékenységhez jutnak, amelynek kapcsán módjuk nyílik polgári ügyekben a bírósági törvényességi felügyelet funkció gyakorlására, a burzsoá ügyészi tényked esektől merőben eltérő, a törvényesség biztosítására törekvő újtípusú ügyészi munka kifejtésére.

A Ptk. kibocsátása előtt nem volt olyan jogszabályunk, amely meghatározott ítélet hozatalát *ügyészi indítványtól* tette volna függővé. Az ügyészségről szóló törvényerejű rendelet az ügyész polgári perbeli részvételéről általános értelemben rendelkezett. Egyes legfőbb ügyészi rendelkezések külön felhívták az ügyészség szerveinek figyelmét néhány polgári perkategóriára, amelyben az ügyész fellépése különösen indokolt. Az általunk most vizsgált perek olyan kategóriáját teremtette meg tehát a Ptk., amelyben az ügyész fellépése, amennyiben az állam javára való marasztalást indokoltnak tartja, *kötelező.* Ugyanakkor a bíróság szemszögéből nézve olyan bírósági határozattal (a keresti igényt az állam javára megállapító döntéssel) állunk szemben, amely *ügyészi indítvány nélkül nem lehetséges.*[23]

Itt jutunk el tehát fentebb *b)* alatt feltett kérdésünkhöz, az állam javára való marasztalásra irányuló ügyészi indítvány és ezzel kapcsolatban a polgári perbeli ügyészi részvétel problémáihoz. Témánk kifejtése nem teszi szükségessé az ügyész polgári perbeli részvételével kapcsolatos valamennyi probléma érintését. Feladatunk csupán az állam javára való marasztalásra irányuló indítvány sajátosságainak a megvizsgálása. S itt mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy éles határvonalat kell vonni a most vizsgált ügyészi tényked és a büntető ügyben benyújtott ügyészi vádindítvány között. Az utóbbi valamely bűncselekmény megállapítására és az ezért járó szankció megállapítására irányul, az állam javára marasztalást célzó polgári perbeli ügyészi indítvány egészen más síkon mozog, amelynek a büntetőjogi viszonyokkal semmi kapcsolata nincs. Mind a büntető, mind a polgári ügyben azonos az ügyész feladata — a törvényesség feletti őrködés, azonos a funkciója is, s ez a bíróságok tevékenysége feletti felügyelet gyakorlása, ez a funkció azonban alkalmazkodik a büntető, illetőleg a polgári eljárás szerkezetéhez, alapelveihez. A kétféle eljárásbeli, ügyészi indítvány azonos vonását találjuk meg abban, hogy mint ahogyan a bírósági büntető eljárás — a magánvádas ügyektől eltekintve — ügyészi indítvány nélkül nem lehetséges, az általunk vizsgált perekben is az ügyészi indítvány a meghatározott tartalmú ítélet előfeltétele. Lényeges *különbség* észlelhető azonban az ilyen fajtájú *polgári perek és a büntetőügyek között.* Míg ugyanis az ügyész vádindítványa a bíróságot végső sorban ítélete meghozatalánál eljárásjogi tekintetben nem köti, sőt az ügyészi vádindítvány elejtése sem gátolja a büntetőügyet tárgyaló bíróságot abban, hogy az eléje állított vádlott bűnösségét megállapítsa és őt megbüntesse (lásd a Bp. 175. § (4) bek.-ét), az állam javára polgári perben a bíróság csak akkor marasztalhat, ha az ügyész indítványa az ítélet meghozatalakor ilyen marasztalásra irányul. Ha az ügyész indítványát visszavonja, ez a visszavonás a Pp. 215. §-ára való tekintettel a bíróság számára megszünteti annak kötelezettségét és lehetőségét, hogy az állam javára marasztaló ítéletet hozzon. Lényeges különbség van tehát a büntetőügybeli és a polgári perbeli ügyészi indítvány között. E különbség azt mutatja, hogy azonos feladat (a törvényességfeletti felügyelet) és azonos funkció (bírósági felügyeleti funkció) mellett *az ügyészi indítvány a polgári ügyekben egészen más jellegű,* mint a büntető ügyekben, mert polgári ügyekben a polgári eljárásjogi rendelkezések útját követi. Utalnunk kell azonban itt is arra, hogy ez a kérelemhez való ítélkezési kötöttség nem tekinthető a szocialista polgári per általános elvének, hiszen fentebb ettől eltérő szabályozását ismertettük a Szovjetunió és a Lengyel Népköztársaság polgári eljárásjogi törvénykönyvének.

6. Milyen jellege van az ügyész indítványának? Az indítvány szó nem új a polgári perrendtartásnak rendelkezéseihez képest. A Pp. egyes szakaszaiban találkozunk e fogalommal a kérelemmel azonos értelemben.[24]

[22] Az ügyészség szervezetéről szóló 1959. évi 9. számú tvr. a Magyar Népköztársaság ügyészségéről szóló korábbi 1953 : 13. tvr. helyébe lépett, amely új ügyészi szervezetünk feladatát az Alkotmánynak megfelelően a jelenlegi hatályos Üsz.-szel (Ügyészségi szervezeti törvénnyel) azonosan határozta meg.

[23] A hatályos szovjet-orosz polgári eljárásjogi törvénykönyv 12. §-a, valamint a többi szövetségi köztársaság polgári eljárásjogi törvénykönyvének megfelelő §-a alapján az ügyész köteles a perben fellépni, ha a bíróság ezirányt megkeresi. Hasonló kötelezettséget állapít meg a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárásjogi Alapelvei tervezetének 23. § (2) bekezdése is Ld. a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok bírósági polgári eljárási törvényhozása Alapelveinek tervezetét a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1961. évi 2 sz.-ában, 327. old. A jelenleg hatályos szovjet-orosz Pp. magyar fordítását lásd az 5. számú lábjegyzetben idézett műben.

[24] Vö. a Pp. 235. § (1) bekezdését, amely bizonyításra irányuló kérelemről beszél, a Pp. 249. § (1) bekezdésével, amely bizonyítási indítványról szól.

Az indítvány tehát nem más, mint kérelem. Ha kereseti indítványról beszélünk, ezalatt kereseti kérelmet értünk. Ha az ügyész önálló kereseti kérelemmel indítványozza az állam javára való marasztalást, e kereseti kérelem jellege ugyanolyan, mint a per indítását jelentő bármely más kereseti kérelem. Különös sajátosságokról ez esetben beszélni nem lehet. Más az eset akkor, amikor az ügyész a más által indított perben lép fel a Pp. 2/A §-a alapján és terjeszt elő indítványt a már benyújtott kereseti kérelemmel kapcsolatban az állam javára való marasztalásra. Ez az ügyészi indítvány már bizonyos sajátosságokat hord magán.

A Pp. 2/A § (3) bek. az ügyész számára a fél jogait biztosítja. E rendelkezés szerint a más által indított perben fellépő ügyész — a fél rendelkező cselekményeinek kivételével — azokkal az eljárási cselekményekkel élhet, mint a fél. Az állam javára marasztalást kérő ügyészi indítvány e cselekményektől abban tér el, hogy az ítélethozatalnak *a kereseti kérelem és ellenkérelem által megszabott keretein túlmenően* (lásd fentebb a 4. pontot) a marasztalás *kedvezményezettjeként az államot, vagyis a keresetben nem szereplő jogalanyt jelöli meg.*

Mint már fentebb utaltunk arra, nincs szükség az ilyen indítványt keresetnek tekinteni. A Ptk. által biztosított olyan új eljárási cselekményről van szó, amelyet a bíróság — az előterjesztett marasztalási és védekezési kérelmeket elbírálva — köteles figyelembe venni. Jogi irodalmi megnyilatkozásaink közül azokat tekintjük helyesnek, amelyek itt sajátos ügyészi indítványt látnak.[25] Minden alapunk megvan arra, hogy az ügyész számára *törvényben biztosított olyan polgári eljárási cselekményről* beszéljünk, amellyel az ügyész — más által indított perben is — az előterjesztett kereseti kérelem jogosultjától eltérő jogalany, az állam javára kér (indítványoz) marasztalást akként, hogy ezt a kérelmet (indítványt) a bíróság figyelembe venni köteles.

7. Azt, hogy *melyek azok a perkategóriák*, amelyekben a bíróság az állam javára való marasztalás kérdését felvetni és az ügyész megfelelő indítvánnyal fellépni köteles, pontosan körülírni nem lehet. A gazdasági fejlődés különböző szakaszai más-más kategóriájú pereket vethetnek fel e szempontból. Így a jelenlegi időszakban, amikor a lakáskérdés még megoldatlan, az adott kérdés olykor a lakások jogellenes átruházásával kapcsolatos perekben merül fel. E pereken túlmenően az állami, szövetkezeti, valamint más szocialista szervezetek és magánszemélyek között keletkezett perek jelentik azt a területet, amelyen az állam javára való marasztalás kérdése felvetődhet. Az ilyen perek tárgyalásának előkészítése, de a tárgyalás során is kívánatos, hogy a bíróság vizsgálata körébe vonja az állam javára való marasztalás lehetőségét és szükségét. A kérdéssel eddig foglalkozó szerzők[26] helyesen mutatnak rá arra, hogy az intézmény felesleges, túlzott alkalmazása ugyanolyan kedvezőtlen hatást idézhet elő, mint alkalmazásának mellőzése olyan esetekben, amikor a szocialista igazságosság, a szocialista törvényesség elvének érvényesülése ezt megkívánja. Valamely jogintézmény, különösen pedig a szankcióval járó jogintézmények jelentőségét nem az alkalmazásuk gyakorisága vagy ritkasága szabja meg, hanem az alkalmasságuk a kitűzött cél megvalósítására. A szovjet bírói gyakorlat tapasztalatai azt mutatják, hogy ez a jogintézmény jól bevált a törvénytelen szerződések elleni harc, sőt a társadalmi tulajdon védelme terén is.[27] Helyes azt is megjegyezni, hogy az érintett jogviszonyokkal kapcsolatban az állam javára való marasztalás kérdésének felvetése és megvizsgálása nevelő hatást ér el még akkor is, ha a bíróság ítéletében a szolgáltatást (a per tárgyát) az állam javára még részben sem ítéli meg.

Fentebb már foglalkoztunk azzal, hogy a Ptké. 32. §-a szerinti határidő ügyészi indítvány előterjesztése nélkül való eltelte esetén az itt megszabott, a felek rendelkezését és a bíróság tevékenységi körét korlátozó rendelkezések hatálya megszűnik, de az állam javára való marasztalás lehetősége később előterjesztendő indítvány alapján megmarad. *Nincs ugyanis törvényes akadálya annak, hogy az ügyész indítványát később terjessze elő ugyanazon per bármelyik szakában.*

Az ügyészi indítvány visszavonása sem jelenti az állam igényének elenyészését.[28] Az indítvány *visszavonása az ügyészt nem köti*, az ügyész utóbb indítványát újból megteheti akár ugyanazon ügyben, akár úgy, hogy új pert indít a szolgáltatásnak az állam javára való megítélése iránt. A jogbiztonság, az ügyészi szervektől joggal megkívánt határozottság s az intézkedéseik iránti bizalom talaján jogosnak látszik az az igény, hogy az ügyészség szervei az adott kérdésben kifejezésre juttatott álláspontjuktól csak új adatokkal alátámasztott vagy egyébként különösen indokolt esetekben térjenek el.

[25] Lásd *dr. Szalkai Sándor* és *dr. Szilbereki Jenő* id. cikkét.

[26] Ld. *dr. Szilbereki Jenő*, Az ügyész a polgári eljárásban c. id. könyvét, 139. old. Lásd továbbá *dr. Benedek Károly—dr. Világhy Miklós*, A polgári törvénykönyv a gyakorlatban c. cikkét, Magyar Jog, 1960. évi 11. sz. 455. old.

[27] Ld. *A. V. Venegyiktov*, A szocialista tulajdon polgárijogi védelme a Szovjetunióban, Budapest, 1955, 179. és a köv. old.

[28] E vonatkozásban az ügyész polgári perbeli indítványának ugyanolyan hatálya van, mint a büntetőüggyel kapcsolatos ügyészi indítványnak, amelynek visszavonása (a nyomozás megszüntetése) nem akadálya annak, hogy az ügyész a büntetőeljárás folytatását kezdeményezze. Ld. a Legfelsőbb Bíróság 154. sz. büntetőkollégiumi állásfoglalását a Bírósági Határozatok 1956. évi 6. sz.-ában a Legfelsőbb Bíróság Bf. IV. 1743/1956. sz. határozatát, Bírósági Határozatok, 1957. évi 3. sz. 1556. sz. A jogerő hatálya csak a bíróság határozatához fűződhet.

8. Az állam javára való marasztalás nemcsak abban az értelemben függ az erre irányuló ügyészi indítványtól, hogy a bíróság ügyészi indítvány nélkül a megfelelő esetekben az állam javára marasztaló ítéletet nem hozhat, hanem ez a kötöttség megnyilvánul abban is, hogy a bíróság az állam javára nem ítélhet meg többet, mint amennyit az ügyész indítványoz. Ezt a szabályt juttatja kifejezésre a Ptké. 34. §-a, de ugyanez a szabály folyik a Pp. 215. §-ából.

Az ügyészi indítvány az összegszerűség vonatkozásában nincs kötve a jogviszony eredeti jogosultjának indítványához. Az ügyész az eredeti jogosult kereseti kérelmében megjelölt összegnél többet vagy kevesebbet indítványozhat az állam javára megítélni. Némi problémát okoz annak a kérdésnek az eldöntése, hogy a más által indított olyan per esetében, amelyben az állam javára való marasztalás kérdése felmerül, felléphet-e az ügyész ugyanebben a perben olyan indítvánnyal, amely a kereseti kérelmet meghaladó összeg megítélését kéri az állam javára, avagy indítványának az adott perben az előterjesztett kereseti kérelemre kell korlátozódnia, s az ezt meghaladó indítványt külön perben kell érvényesítenie. Ha azt az álláspontot fogadjuk el, hogy a felperes kereseti kérelme szabja meg összegszerűség tekintetében a bíróság ítélkezésének felső határát, és az ügyésznek az állam javára való marasztalásra irányuló indítványa a bíróságnak csupán azt teszi feladatává, hogy a felperes helyett az állam javára ítélje meg — egészben vagy részben — a per tárgyát, úgy azt a következtetést kell levonnunk, hogy az ügyész indítványát csak ebben a keretben, vagyis az eredeti kereseti kérelem összege erejéig léphet fel az adott perben megfelelő indítványával, fenntartva azt a jogát, hogy a többletet külön perben érvényesítse. Ennek az álláspontnak az alátámasztására felhozható a Pp. 215. §-a, de nem hallgatható el, hogy ez az álláspont formalisztikus, ellentmond annak az elvnek, amely a szocialista törvényesség minél gyorsabb megvalósulását kívánja. Ugyanakkor a Pp. rendelkezéseiben megtaláljuk annak az álláspontnak az alapját, amely a bíróság számára lehetővé teszi, hogy a más által indított perben az állam javára való marasztalás érdekében előterjesztett olyan ügyészi indítványt figyelembe vegyen, amely összegszerűleg az eredeti kereseti kérelmet meghaladja.

Fentebb már utaltunk arra, hogy az ügyészi indítvány előterjesztése után a felek — az ügyész hozzájárulása nélkül, helyesebben mindaddig, amíg az ügyész indítványát fenntartja — rendelkező cselekményeket (vagy ilyen jellegű mulasztást) nem végezhetnek, a bíróság ezeket a Pp. 49. § (4) bek. alapján — az ügyészi indítványt is figyelembevéve — úgy fogja elbírálni, hogy azok az ügyész jogait ne csorbíthassák. Hiába kötnének a felek egyezséget, hiába kérnék együtt a per megszüntetését stb., a bíróság nyilatkozataikat a Pp. 49. § (4) bek. alapján figyelmen kívül hagyná. Hiába szállítaná le a felperes a követelését, amit polgári perrendtartásunk szerint az alperes beleegyezése nélkül, sőt a fellebbezési eljárásban is [Pp. 247. § (1) bek. *b)* pontja szerint] egyébként akadálytalanul megtehet, a kereset ilyen leszállítása nem járna a bíróság ítélkezési lehetőségének összegszerű csökkentésével. Ezt az érvelést folytatva jutunk el arra a következtetésre, hogy ha a más által indított perben az ügyész a kereseti jogalapon a keresetben megjelölt összegnél többet indítványoz az állam javára megítélni, a perben résztvevők perbeli cselekményeinek olyan eltérésével állunk szemben, amelyet a bíróság a Pp. 49. § (4) bek. szerint jogosult akként elbírálni, hogy az állam javára a felperes kereseti kérelmét meghaladó összeget ítél meg az ügyészi indítványnak megfelelően. Ez az álláspont megfelel a perökonómia elvének, feleslegessé teszi újabb per megindítását, megfelel a szocialista törvényesség mielőbbi megvalósulását célzó követelménynek, megfelelő a rendelkezési elv szocialista fogalmának.

Összefoglalva az *5—8.* pontban foglaltakat, megállapíthatjuk, hogy az állam javára való marasztalásra irányuló ügyészi indítvány — jellegét tekintve — nem feltétlenül azonos a kereseti kérelemmel, előterjeszthető kereseti kérelem formájában is, ha az ügyész önálló pert indít, *a más által indított perben is felléphet* azonban *az ügyész ilyen indítvánnyal*, s ezt a polgári perbeli ügyészi részvétel terén a törvényben biztosított olyan eljárási cselekménynek kell tekinteni, amelyet a bíróság a más által indított perben ítélete meghozatalánál *mind a jogosult személye, mindpedig az összegszerűség tekintetében figyelembe köteles venni.* A bíróság azonban az állam javára való marasztalásnál az ügyészi indítványban megjelölt összegnél túl nem terjeszkedhet.

IV.

9. A már kifejtett érvelés talaján könnyű megalapozni azt az álláspontot, hogy az állam javára való marasztalásra irányuló ügyészi indítvány *a más által indított per fellebbezési szakában* is előterjeszthető, kivéve a per tárgyának azt a részét, amelyre vonatkozólag a Pp. 228. § (3) bek. értelmében részleges jogerő állt be.

Polgári perrendtartásunk fellebbezési rendszere nem követi azt az elvet, amely szerint a II. fokú bíróság csak olyan kérdésekben hozhat határozatot, amelyekben az I. fokú bíróság is döntött. A Pp. 253. § (3) bek. szerint a II. fokú bíróság az I. fokú bíróság ítéletét a fellebbezési (csatlakozó fellebbezési) kérelem és a fellebbezési ellenkérelem korlátai között változtathatja meg, e korlátok között azonban olyan kérdésekben is határozhat, amelyekben az I. fokú bíróság nem is tárgyalt, s nem is határozott. A most idézett rendelkezés tehát az ügyész számára jogot biztosít arra, hogy a kereseti kérelemnek a

fellebbezési bíróság által tárgyalt részét illetően az állam javára irányuló marasztalási kérelmet terjesszen elő. S a fellebbezési bíróság megváltoztató ítéletet hozhat akként, hogy a per tárgyát az állam javára ítéli meg.

A Ptké. 32. §-a is alátámasztja ezt az álláspontot, az ebben foglalt értesítésadási kötelezettség a fellebbezési bíróságra is irányadó, a felek rendelkezésének és a bíróság tevékenységi körének e § szerinti korlátozása a fellebbezési szakra is kiterjed, s ha az ügyész a fellebbezési szakban lép fel az állam javára való marasztalási indítvánnyal, a Pp. 49. § (4) bek.-e — a perben résztvevő személyek ellentétes perbeli cselekményeinek elbírálása a fellebbezési bíróságra is azt a kötelezettséget rója, hogy az ügyészt megillető jogok érvényesülését megóvja. A fellebbező fél tehát hiába fogja fellebbezését (csatlakozó fellebbezését) visszavonni, amit egyébként ellenfelének hozzájárulása nélkül is megtehet, a fellebbezési bíróság az ilyen nyilatkozatot a Pp. 49. § (4) bek. alapján figyelmen kívül fogja hagyni.

Ha a fellebbezési bíróság a Pp. 252. § (1) és (2) bek. értelmében a fellebbezési (csatlakozó fellebbezési) és a fellebbezési ellenkérelem korlátaira tekintet nélkül az I. fokú ítéletet hatályon kívül helyezi, pl. azért, mert lényeges jogszabálysértést lát abban, hogy az I. fokú bíróság az ügyészt a Ptké. 32. §-a szerint nem értesítette, az I. fokú bíróság az újabb eljárásban az állam javára való marasztalásra irányuló ügyészi indítvánnyal a felek fellebbezési (csatlakozó felebbezési) és fellebbezési ellenkérelmének korlátaira tekintet nélkül köteles foglalkozni.

Mivel a kereset felemelésének a fellebbezési eljárásban is helye van [Pp. 247. § (1) bek. *b)* pontja] s más által indított perben fellépő ügyész a fél jogait gyakorolhatja, megvan a törvényes alap ahhoz, hogy a fellebbezési bíróság a polgári perrendtartásban megszabott keretekben az ügyészi indítványnak megfelelő, de a kereseti kérelmet meghaladó mértékben hozzon marasztaló ítéletet az állam javára.

Összefoglalva a más által indított per fellebbezési szakára vonatkozólag elmondottakat, megállapíthatjuk, hogy *a más által indított per fellebbezési szakában is felléphet az ügyész az állam javára való marasztalásra irányuló indítvánnyal, és ezt a fellebbezési bíróság a polgári perrendtartás által a fellebbezési szakra megszabott keretekben figyelembe venni köteles.*

V.

10. Hátra van még azoknak a sajátosságoknak a megvizsgálása, amelyek fenti 4. *d)* alatti kérdésünk szerint a jogosult és a kötelezett között — az ügyész részvétele nélkül — lefolyt perben hozott ítélet jogereje és végrehajthatósága terén jelentkeznek akkor, ha az ügyész utóbb ugyanazon szolgáltatásnak (vagyoni előnynek) az állam javára való megítélése iránt önálló pert indít. Minthogy az ügyész az érdekeltek között lefolyt perben részt nem vett, a Pp. 229. §-a szerint az állam javára való marasztalása iránti kereset esetén *ítélt dologról nem lehet szó*, így az ügyész felléphet az állam javára való marasztalás iránti önálló keresettel a korábbi perben szereplő felekkel szemben. Ilyen kereset előterjesztésének a törvény szerint akkor sincs akadálya, ha a bíróság a lefolyt perben a felperes igényét érdemben alaptalannak találta. Gyakorlatilag azonban ilyen esetben az ügyész nyilván csak alapos körültekintés, a rendelkezésre álló peranyag gondos megvizsgálása alapján terjeszt elő új keresetet.

Az ügyész keresete azonban önmagában véve még nem akadályozza meg a felek közötti perben hozott ítélet végrehajtását. A végrehajthatóság kérdése az, ami az ügyészt a véleménye szerint az államnak járó, de a bíróság jogerős és végrehajtható ítéletével a jogviszony eredeti jogosultjának megítélt szolgáltatás (vagyoni előny) végrehajtásának megakadályozására alkalmas jogi eszközök keresésére készteti. Ilyen jogi eszközök lehetnek:

a) Ha az adott ítélet jogerőre emelkedésétől számított egy év nem telt el [Pp. 273. § (1) bek.-e] és az eljárt bíróság a per anyaga szerint köteles lett volna az ügyészt értesíteni a Ptké. 32. §-a alapján, de e kötelességének teljesítését elmulasztotta, a legfőbb ügyész az ítélet ellen törvényességi óvással élhet, s ennek előterjesztése kapcsán az ítélet végrehajtását felfüggesztheti [Pp. 273. § (3) bek.-e].

b) Ha az ügyben eljárt bíróságnak a Ptké. 32. §-a szerinti intézkedésre nem volt alapja, de az ügyész rendelkezésére áll olyan adat, amelyet a bíróság nem bírált el, amely azonban az állam javára való marasztalást tesz indokolttá, az ügyész — a megfelelő határidőn belül — a Pp. XIII. fejezete alapján perújítási kérelmet terjeszthet elő, s a Pp. 267. § (2) bek.-e alapján a megtámadott ítélet végrehajtásának a felfüggesztését indítványozhatja.

c) Ha törvényességi óvás, illetőleg perújítási kérelem előterjesztésére nincs kellő alap, a korábban hozott ítélet végrehajtásának felfüggesztését a bírósági végrehajtásról szóló 1955 : 21. tvr.[29] 36. § (2) bek.-e szerint az adós kérheti az e §-ban megjelölt bíróságnál. De nem tagadható meg az ügyész részéről ilyen kérelem (indítvány) előterjesztésének joga a Vht. 212. §-a, illetőleg a Pp. 2/A § (1) bek. alapján. Nem lehet vitás, hogy az ügyész a végrehajtási eljárásban is jogosult a törvényesség érdekében fellépni. A törvényesség érvényesülésének követelménye kívánja annak megakadályozását, hogy az eredeti felperes végrehajtás útján olyan követelést ér-

[29] A bírósági végrehajtásról szóló tvr. (1955 : 21) hatályos szövegét az 1961 : 9. tvr. szerinti módosításokkal, valamint egyéb korábbi kiegészítésekkel ld. a Magyar Közlöny, 1961. évi 29. sz.-ának mellékletében.

vényesítsen, amely végső sorban nem őt, hanem az államot illeti.

Az általunk vizsgált, ügyész által indított perben a bíróság ítéletében olyan rendelkezést hoz, hogy a korábbi per alperese az ítéletben megítélt szolgáltatást (vagyoni előnyt) az állam javára köteles teljesíteni. *Ez a rendelkezés a korábbi ítélet megfelelő részének végrehajthatóságát tartalmánál fogva megszünteti.*[30]

Az olyan esetek gyakoriságára, amelyekre a jogerő és végrehajthatóság kérdésében most elmondottak vonatkoznak, semmiképp sem lehet számítani.

Az állam javára való marasztalás iránti önálló perek a gyakorlatban általában olyanok, amelyeket megelőzően a felek között ügyész részvétele nélkül azonos tárgyú polgári per aligha folyt le Ezek vonatkozásában — mint mondottuk — nem merülnek fel olyan különös problémák, amelyek e tanulmány keretében kifejtést igényelnének.[31]

*

11. Az állam javára marasztaló ítélet *végrehajtása* a *149/1960.* (P. K. 12.) P. M.—I. M. sz. rendelet alapján — *ügyészi közreműködés nélkül* — történik. A végrehajtási eljárás kapcsán keletkező perekben az állam érdekeit már az igazságügyminiszter képviseli, az ügyészi indítványnak különleges jelentősége már az ilyen perekben nincs, az ügyész e perekben természetszerűleg az általános rendelkezések alapján felléphet.

*

12. Az állam javára való marasztalás és az erre irányuló ügyészi indítvány összefüggésének vizsgálatát azzal a megállapítással kívánjuk befejezni, hogy törvényhozásunk a vizsgált jogintézmény kapcsán két fontos szocialista állami szervünk — a bíróság és az ügyészség sajátos együttműködését hozta létre. Ennek általános menete abban áll, hogy a bíróság értesítést (jelzést) ad az ügyészség számára, az utóbbi pedig indítványt terjeszt a bíróság elé az állam javára való marasztalás kérdésének eldöntése végett. A szocialista igazságszolgáltatás feladatainak megvalósulása az ügyek e kategóriájában is azt kívánja, hogy *a bíróság és az ügyészség szervei a törvényesség és megalapozottság követelményei szerint járjanak el.* A bíróság értesítésadása *semmiképp sem prejudikálhat* az ügy későbbi eldöntése szempontjából, hiszen az ügyészség részére adott értesítés csupán annak *feltevését* jelzi, hogy a perbeli szolgáltatásnak (vagyoni előnynek) az állam javára való megítélésére kerülhet sor (Ptké. 32. § (1) bek.-e). Ugyanakkor kívánatos, hogy *az ügyész indítványát megfelelő indokolással* terjessze elő, s a perben való tevőleges részvételével segítse elő az igazság felderítését. Ha pedig álláspontja szerint az indítvány megtételére kellő alap nincs, ennek is adjon indokolt formában kifejezést a bíróság értesítésére írt válaszában. A nemleges álláspontot kifejező hallgatás az értesítést adó bíróság tekintélyét érinthetné, ezért *helyes, ha az ügyész az értesítésre mindenképpen válaszol,* ha nem is tesz indítványt az állam javára való marasztalásra.

A vizsgált témakörrel kapcsolatos problémákat megoldhatónak láttuk hatályos polgári perrendtartásunk rendelkezései alapján. Polgári eljárásjogunk távlati fejlődése terén azonban nyilván felmerül az e cikkben vizsgált kérdések kapcsán az a javaslat, hogy a szocialista bíróságot a polgári ügyekre vonatkozó igazságszolgáltatási tevékenysége terén *nem szükséges a felek, az ügyész kérelméhez, indítványához kötni.* A szocialista bíróság a nép bírósága, benső meggyőződésére lehet bízni ítélkezésének kereteit, mert minden kötöttség nélkül meg tudja találni az egyéni és a közösségi érdekek harmonikus egysége alapján azt a mértéket, amelyen túl a polgári ügyekben való ítélkezés során túl nem terjeszkedhetik.

Révai Tibor

[30] Vö. a bírósági végrehajtásról szóló tvr. 41. §-ának (1) és (3) bekezdésével, amelyek a végrehajtás megszüntetéséről, illetőleg a végrehajtás megszüntetése iránti perről rendelkeznek.

[31] Az ügyész által ilyen önálló an indított perekben vitás lehet az ügyész aktív legitimációja az érvénytelen szerződések megtámadása iránti per megindítására. Ehhez nézetünk szerint általában a megtámadásra jogosult hozzájárulása szükséges, tekintettel a megtámadáshoz fűződő szubjektív mozzanatokra. Az adott perek hatásköri kérdését kétségtelenül a Pp. 23. § (1) bek. b) pontja szerint kell elbíralni.

SZEMLE

A termék tartósságáért való felelősségről

A tartós használatra rendelt termék minőségét döntően tartósságának mértéke határozza meg, vagyis az, hogy mennyi ideig alkalmas meghibásodás nélkül a rendeltetésszerű használatra. A megfelelő idejű tartósság az ilyen terméknek egyenesen törvényes (kikötés nélkül is megkövetelhető) kelléke, az olyan terméket, amelynek tartóssága a megkövetelhető tartósságnál lényegesen alacsonyabb, nem lehet rendeltetésszerű célra alkalmasnak tekinteni. Az a mosógép vagy hűtőgép, amely néhány hónapi használat után, megjavíthatatlanul megromlik, az a cipő, amely néhány heti használat után tönkremegy, az a gumiabroncs, amely a ma megkövetelhető minimális 25 000—30 000 kilométer teljesítmény helyett mindössze néhány ezer kilométer teljesítményt bír el, nem minősíthető rendeltetésszerű célra alkalmasnak.

A termék tartóssága és a termelés mennyisége között szoros összefüggés van; nyilvánvaló ugyanis, hogy a termékből megfelelően többet kell gyártani rövidebb tartósság és megfelelően kevesebbet hosszabb tartósság esetén. A termelés mennyiségi értékét egyes termékeknél (pl. gumi-

abroncs) sokkal inkább kifejezi a termelt darabok teljesítménye, mint a termelésnek darabszámban kifejezett mennyisége. Világos továbbá a termék tartósságának összefüggése az árral és ezen keresztül a lakosság életszínvonalával.

A tartósság megkövetelhető mértéke különböző tényezőktől függ, ezek között nyilván a gazdaságossági szempont a döntő, vagyis a termékre vonatkozó tartóssági követelményt akként kell megszabni, hogy figyelembevéve a termék előállítására fordított költségeket, az optimális gazdasági eredmény legyen elérhető. A tartósságnak van olyan mértéke, amelyen felül a tartósság növelése már nem gazdaságos, mert a tartósság növelésére fordított költséggel arányban a tartósság nem növelhető.

A termelés műszaki színvonalát akként kell kialakítani, hogy a termék a tartósság szempontjából megfeleljen a világpiaci átlagos minőségnek, ellenkező esetben a termék nehezen exportálható, a belföldi szükséglet pedig import útján előnyösebben kielégíthető.

A termék tartósságát jogi eszközökkel is biztosítani kell, a gyártót felelőssé kell tenni a termék megkövetelt tartósságáért, enélkül a termék tartóssága legfeljebb kívánság, de nem a vevőt (megrendelőt) megillető és általa kikényszeríthető követelmény. Meg kell állapítani, hogy a vevőt (megrendelőt) milyen jogok illetik a kötelezően előírt, illetőleg kikötött tartósság hiánya esetén és biztosítani kell a jogok érvényesítésének lehetőségét.

1. A tartósság biztosításának egyik általánosan alkalmazott eszköze a *jótállás*. Ezt a jogintézményt a kapitalizmus fejlesztette ki, de elvi átalakítás mellett nagyon alkalmas szocialista gazdálkodás viszonyai között is a tartósság biztosítására. Az ipari termékek minőségének védelméről szóló 1953. évi 12. számú tvr. a minőség védelmének legfontosabb eszközei között szabályozza és két rendelkezést is tartalmaz róla, az egyikkel (12. §) a szállítási szerződések körében, a másikkal (17. §) a kereskedelem és a fogyasztó közötti viszonyban szabályozza a jótállási kötelességet.

A jótállási kötelesség lényegét, ennek a fogalomnak a tartalmát a Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvének 248. §-a határozza meg a következőképpen: „Aki valamely szolgáltatásért jótállást vállal, a jótállás időtartama alatt a felelősség alól csak akkor mentesül, ha bizonyítja, hogy a hiba oka az átadás után keletkezett." Ez a tömören megszövegezett rendelkezés a tárgyalt kérdés szempontjából bővebb kifejtést igényel. Meg kell világítani hogyan lehet a jótállás intézményének segítségével a termék tartósságát előmozdítani, illetőleg a gyártónak a termék tartósságáért fennálló felelősségét fokozni.

A jótállásról a közelmúltban közzétett elméleti cikkek[1] szerzői a jótállást különösen abból a szempontból tárgyalják, hogy megkönnyíti a megrendelőnek (vevőnek) a minőségi hibából eredő igényei érvényesítését. A bírói döntésekkel egybehangzóan rámutatnak arra, hogy a jótállás a termék minőségéért való feltétlen helyállást jelent, amelynél fogva a megrendelő (vevő) a terméknek a jótállási idő alatt bekövetkezett meghibásodásából eredő igényeit — kivéve persze azokat, amelyekért a felelősséget a gyártó kizárta — minden további feltétel igazolása nélkül érvényesítheti és a gyártó (szállító) a felelősség alól magát csak akkor tudja mentesíteni, ha igazolja hogy a meghibásodás oka a temék átadása után keletkezett. Ennél a feltétlen helytállásnál fogva a jótállásból eredő igények érvényesítése szempontjából közömbös az, hogy a terméknek az átadáskor nyílt vagy rejtett hibája volt-e. A megrendelő (vevő) a jótállásból eredő igényét akkor is érvényesítheti, ha a meghibásodás olyan körülményre vezethető vissza, amelyet a kellékszavatosság szabályai szerint már az átvételkor fel kellett volna fedeznie.

Eszerint a jótállás előnyt jelent a megrendelő (vevő) részére akkor is, ha ideje nem hosszabb a kellékszavatosságból eredő igények érvényesítésére általában nyitva álló hat hónapnál (a szavatossági igény érvényesítésére különleges feltételek fennforgása esetén nyitva álló három éves határidőt a kérdés tárgyalásánál gyakorlati szempontból figyelmen kívül lehet hagyni), sőt ha rövidebb ennél. Az utóbb említett esetben ugyanis a jótállás ideje alatt bekövetkezett meghibásodás miatt a jótállás alapján, tehát előnyösebb feltételek mellett, ezen túl, a kellékszavatosság ideje alatt bekövetkezett meghibásodás miatt a kellékszavatosság alapján, tehát kedvezőtlenebb feltételek mellett lehet az igényeket érvényesíteni.

A tartósság előmozdítása, illetőleg a tartósságért fennálló felelősség fokozása szempontjából lényegesebb az előbb említett előnyöknél az, hogy a termék minőségéért fennálló felelősség időtartama a jótállás segítségével meghosszabbítható. A jótálló meghatározott időtartamra (akár több esztendőre) vagy meghatározott teljesítményért vállal felelősséget azzal a kötelezettséggel, hogy a terméket, ha a jótállás ideje vagy a meghatározott teljesítmény elérése előtt meghibásodik, kijavítani vagy kicserélni tartozik. (Nem foglalkozunk itt azzal a kérdéssel, hogy a javítás, illetőleg a kicserélés kötelességén túl más kötelességek, pl. kötbér, kártérítés fizetésének kötelessége is terheli-e a jótállót). A jótállással tehát a szerződő felek a termékre vonatkozó minőségi (tartóssági) követelményt is meghatároznak.

A jótállás időtartama, vagy a jótállással biztosított teljesítmény ritkán fejezi ki a termék megkövetelhető minimális élettartamát. Ilyen értelmű a jótállás vállalása pl. gumiabroncsnál (nálunk 25 000—30 000 km. minimális teljesítményt garantálnak), és vasúti kerékpártengelynél (a szabványban előírt jótállási idő 3—4 esztendő). A jótállási idő vagy a jótállással biztosított teljesítmény a legtöbb esetben megközelítőleg sem felel meg annak az időtartamnak vagy teljesítménynek, amit a terméknek ki kell bírnia. Különböző gépeknél, berendezéseknél a szokásos jótállási idő hat hónap, vagy egy esztendő, holott a gépnek, berendezésnek a szokásos javításokkal, felújításokkal több évtizedig alkalmasnak kell maradnia a rendeltetésszerű használatra. Rádiónál, televíziónál hat hónap a jótállási idő, holott ez az idő csak töredéke a készülék teljes élettartamának.

[1] dr. Visky Károly: Szavatosság-jótállás. Döntőbíráskodás 1960. évi 9. sz.; dr. Eörsi Gyula: A jótállásról, Döntőbíráskodás 1961. évi 5. és 6. sz.; dr. Beck Salamon: Megjegyzések a „Szavatosság vagy jótállás?" című cikkhez (Pénzügy és Számvitel, 1960. évi 6. szám).

A tartósság biztosítása érdekében a legtöbb terméknél nincs szükség arra, hogy a jótállás a termék megkövetelhető teljes élettartamáig terjedjen. A jótállás a felek akaratától és a termék temészetétől függően vállalható a termék előrelátható egész élettartamára vagy annak egy részére. A jótállás az utóbbi esetben is közrehat a tartósság biztosítására, olyan módon, hogy a termék hibái a jótállás ideje alatt általában kiütköznek és azok kijavítása után a vevő (megrendelő) valószínűség szerint biztosítva van afelől, hogy a termék rendeltetésszerű célra hosszabb ideig alkalmas marad. A jótállási időtartam megállapításának műszaki szempontja — az előbb mondottakból következően — az kell legyen, hogy a jótállás olyan időre terjedjen, amely alatt a termék esetleges rejtett hibái kiütköznek.

A jótállási idő meghatározásának nem csak műszaki, hanem gazdasági szempontjai is vannak. Gazdasági szempontból az alapkérdés az, hogy a gyártó a termék teljes élettartama alatt bekövetkezett meghibásodásokból eredő költségekből mennyit vállal magára és kalkulál be természetesen az árba. A jótállási időtartam műszaki és gazdasági szempontjainak összefüggése világosan meghatározza a jótállás szerepét a minőség javításában. A jótállási időtartam emelése az ár emelése nélkül egyértelmű a minőség (tartósság) emelésével.

A jótállással kapcsolatban számos részletkérdést kell szabályozni, amelyek a megrendelő (fogyasztó) jogi helyzete szempontjából jelentősek. A jótállásnak nem csak az időtartamát (a jótállással vállalt teljesítményt), hanem a jótállás többi feltételeit is helyesen kell szabályozni ahhoz, hogy ez a kötelezettség a minőség védelmét előmozdítsa. A jelenlegi szabályozás — általános érvényű szabályok hiányában — nem épül fel egységes alapon, holott az eddigi tapasztalatok alapján kijelölhetők a szabályozás egységes szempontjai.

A jótállás mellékkérdései közül a fontosabbak:

1. A jótállás kezdőpontjául gépeknél, berendezéseknél általában nem az átadás, hanem az üzembehelyezés napját helyes megállapítani. Olyan gépeknél, amelyek használata idényhez van kötve (pl. mezőgazdasági gépek) indokolt, hogy a jótállási idő teljes egészében az idény tartamára essék, esetleg több idényre terjedjen.

Általában nem lehet az üzembehelyezés napját a jótállás kezdő időpontjául megállapítani a kiskereskedelem és a fogyasztó közötti viszonyban, mert a fogyasztónál a használatbavétel időpontja általában nem bizonyítható. Feltételezhető, hogy a fogyasztó az általa vásárolt gépet, készüléket az átvétel után nyomban használatba veszi, ezért fogyasztóval szemben helyes az átadás napját a jótállás kezdő időpontjául megállapítani. Kivételt képeznek az idényjellegű cikkek (pl. mezőgazdasági gépek), amelyeknél az előbb említett szempont a kereskedelem és a fogyasztó közötti viszonyban is érvényesíthető.

Helyes a jótállás végső lejáratát megállapítani olyan esetben, amikor a jótállás üzembehelyezéssel kezdődik, mert különben a megrendelő (vevő) — ha késlekedik az üzembehelyezéssel — indokolatlanul meghosszabbíthatná a jótállás idejét.

2. Általános elvként kellene érvényesíteni, hogy a jótállás időtartama meghosszabbodik a javítás idejével. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a megrendelőnek (vevőnek) nem szabad károsodnia abból, hogy a gyártó hibájából a terméket javítani kell. A javítás ideje gyakran rendkívül hosszú a vállalt jótállás idejéhez képest, de emelett a jótállásra kötelezett szándékosan ki is tolhatja a javítás idejét és ezzel elütheti a megrendelőt (vevőt) a jótállásból származó további jogaitól. Olyan értelmű kikötés, amely szerint a jótállás ideje a javítás idejével nem hosszabbodik meg, vagy csak a javításnak egy meghatározott időn túli tartamával hosszabbodik meg, a vevő szempontjából nem méltányos és nem szolgálja a minőség védelmét.

3. Fontos kérdés, hogy ha a terméket vagy annak valamilyen alkatrészét a jótállás ideje alatt cserélni kell, a jótállás ideje a termékre, illetőleg az alkatrészre újból kezdődik-e, vagy a jótállás ebben az esetben is csak a jótállás eredetileg vállalt időtartamára terjed. Helyes elv szerint — amit általánosan érvényesíteni kellene — a jótállás termékre, illetőleg alkatrészre újból kezdődik. Ellenkező esetben a jótálló visszaélhetne a helyzetével és olyan terméket vagy alkatrészt adhatna cserébe, amelyről tudja, hogy hibás, de a jótállás hátralevő idejét még kibírja.

4. Általános elvként kellene érvényesíteni, hogy a javítással, cseréével, kapcsolatos szállítási költségek teljes egészükben a jótállót terheljék. A megrendelőt (vevőt) nem méltányos költséggel terhelni a termék olyan hibája miatt, amiért a gyártó felelős.

A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve a jótállás intézményének polgári jogunk rendszerébe való beillesztésével csak a lehetőségét teremti meg annak, hogy a népgazdaságban a jótállás intézményét a minőség védelme érdekében felhasználják. Annak szabályozása, miképpen kell ezt az intézményt a minőség védelme, a termékek tartósságának fokozása érdekében felhasználni, kívülesik a Polgári Törvénykönyv tárgykörén. A jótállás intézményének az említett célok érdekében való hasznosításáról az Elnöki Tanács adott irányító rendelkezéseket az ipari termékek minőségének védelméről szóló 1953. évi 12. számú tvr. előbb említett 12. és 17. §-aiban.

A tvr. 12. §-a szállítási szerződések vonatkozásában a következő rendelkezést tartalmazza: „(1) A megrendelő és a szállító megállapodhatnak abban, hogy a szállító a termék használhatóságáért vagy egyes minőségi kellékekért meghatározott ideig jótáll. A megállapodás csak írásban érvényes. (2) Ha a termékben a meghatározott időn belül a jótállás körébe eső hiba keletkezik, a szállító köteles a hibát külön díjazás nélkül kijavítani, vagy a terméket kicserélni."

A tvr. 17. §-a a kereskedelem és a fogyasztók viszonyában szabályozza a jótállás intézményét:

„Egyes tartós használatra szánt cikkeket jótállás mellett kell árusítani. Jótállás esetében a fogyasztó írásbeli nyilatkozatot kap arra nézve, hogy a kereskedelmi vállalat az áruban észlelt hibákat a nyilatkozatban meghatározott jótállási idő alatt díjtalanul kijavítja."

Az idézett rendelkezéseknek közelebbi tartalmat a tvr. végrehajtási utasításaiban, valamint szállítási alapfeltételekben és szállítási szerződésekben kell adni. Szabályozni kell, milyen termékeket kö-

teles a gyártó jótállással szállítani és milyen termékeket köteles a kereskedelem jótállással árusítani; szabályozni kell a különböző termékek vonatkozásában a jótállás időtartamát és a jótállással összefüggő mellékkérdéseket. A szabályozásnál a gyártó és a megrendelő gyakran ellentétes szempontokat képviselnek, a gyártó szempontjainak a felelősség kisebb, a megrendelő szempontjainak a felelősség nagyobb mértéke felel meg. Arra kell törekedni, hogy a szabályozás tárgyilagos szempontok szerint, a népgazdaság érdekeinek megfelelően történjék.

Helyes kezdeményezés a kohó- és gépipari miniszter és a belkereskedelmi miniszter 60.125/1960. (KGK 22.) KGM—Bk. M. számú együttes utasítása a tartós közszükségleti termékek garanciális javításáról, amely *a)* járművekre és varrógépekre, *b)* elektromos háztartási készülékekre, *c) elektro-akusztikai* cikkekre szabályozza a gyártó és a kereskedelem közötti viszonyban a jótállás kérdéseit. Más termékek vonatkozásában szállítási alapfeltételek és szállítási szerződések tartalmazzák a jótállási kötelesség szabályozását.

Kívánatos volna a jótállásra vonatkozóan egységesen szabályozható kérdéseket általános érvényű jogszabályban rendezni és a minőség védelmét ezáltal is előmozdítani.

A jótállásnak már említett kérdésein felül különösen fontos volna általános érvénnyel szabályozni a jótállásból eredő igények érvényesítésének határidejét. Ezt a kérdést a fennálló jogszabályok nem rendezik, holott a vevők (megrendelők) jogainak biztosítása és a termékek tartósságának előmozdítása érdekében lényeges a szabályozása. A jótálló felelőssége a jótállási időn belül bekövetkező hibákért áll fenn, a jótállási idő tehát polgári jogi és nem perrendi határidő, mégis a döntőbizottságok megkövetelik a keresetnek a jótállási időn belül való beadását, ellenkező esetben a keresetet elkésettség okából elutasítják. Ezzel a döntőbizottságok megrövidítik a jótállási határidőt. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a jótállási idő utolsó napjaiban felfedezett hiba tekintetében lehetetlen a keresetnek a jótállási időn belül való beadása és nincs lehetőség a hiba tekintetében a felek álláspontjainak egyeztetésére.

Dr. Eörsi Gyula említett cikkében a Polgári Törvénykönyv 306. §-a alapján oldja meg ezt a kérdést olyan értelemben, hogy a hibát a jótállás ideje alatt a másik féllel írásban közölni kell, a közlést követően hat hónap áll rendelkezésre az igény perlésére, abban az esetben azonban, ha a hat hónap elteltével a jótállási idő még nem járt le, hat hónap eltelte után a jótállási idő végéig lehet perrel az igényt érvényesíteni. Ez a megoldás a gyakorlati igényeket mindenesetre kielégítené, ez azonban egyelőre csak elméleti állásfoglalás, amit a gyakorlat még nem tett magáévá. Perlési határidőről lévén szó, helyesebb volna jogszabályban határozottan rendelkezni.

II. Egy másik eszköze a tartósságért való felelősség biztosításának a szabványokban kötelező hatállyal megállapított tartóssági követelmény. Ez az eszköz — a dolog természeténél fogva — csak szocialista államban használható fel a tartósság biztosítására, tőkés államban azért nem, mert ott a szabványok nem kötelező erejűek. Szocialista államban a szabványosításnak egyik alapvető funkciója a termékek minőségének meghatározása, a minőségi követelmények között — tartós használatra rendelt termékek tekintetében — alapvetően fontos a tartósság mértékének meghatározása is. A Magyar Népköztársasági Országos Szabványok a tartós használatra rendelt termékek tekintetében a tartóssági követelményt általában meghatározzák, akár időtartamban, akár teljesítményben. Gépek tekintetében előírják például azt a minimális időtartamot, amelyen belül a gépnek normális használat mellett anyag vagy szerkezeti hibából nem szabad üzemképtelenné válnia, gumiabroncsnál azt a minimális teljesítményt, amelynek elérése előtt a gumiabroncsnak rendeltetésszerű használat mellett nem szabad meghibásodnia stb.

A Magyar Népköztársasági Országos Szabványban előírt tartóssági követelménynek ugyanaz a szerepe és gazdasági rendeltetése, mint a jótállásnak, csak a kötelezettség jogi formája más; jótállás esetén polgári jogi megállapodás alapján, szabvány esetén államigazgatási alapon (a szabvány kötelező hatálya alapján) terheli a gyártót (szállítót) felelősség a tartósságáért. A tartósság jótállás vállalása esetén kikötött kellékként, szabvány esetén törvényes kellékként jelentkezik a szerződő felek egymás közötti viszonyában. Ilyenkor tehát az államigazgatási kötelezettség a polgári jogi szerződés tartalmává válik. Az akár időtartamban, akár teljesítményben kifejezett tartósság meghatározásának szempontjai azonosak jótállás és szabvány esetében. Általában a szabvány sem a megkövetelhető teljes élettartamot írja elő (a kivételek ugyanazok, mint a jótállásnál, pl. gumiabroncs), hanem az élettartamnak azt a részét, amely műszaki szempontból elegendő a tartósság biztosítására, vagyis amelyen belül a termék rejtett hibái általában kiütköznek. A jótállás vállalásának — mint már kiemeltük — nem csak műszaki, hanem gazdasági szempontjai is vannak, aminek következtében a szabvány nem gátol hosszabb tartósságra vonatkozó jótállási megállapodást, de kizár — mint ezt a szabványok általában ki is fejezik — az előírt tartósságnál rövidebb időre szóló jótállási megállapodást. Gazdasági szempont semmiesetre sem vezethet a műszaki szempontból indokolt tartóssági követelménynél rövidebb jótállás vállalásához.

A különbség a két kötelezettség (jótállás és szabványban előírt tartósság) jogalapja között, a joggyakorlat állásfoglalása szerint lényeges különbségeket idéz elő a kötelezettség tartalmában is.

A Központi Döntőbizottság a tartóssági követelmény jogi jellegével az 1960. július 1-én kelt 49.776/1960. számú határozatában foglalkozott. Ennek a határozatnak különösen két megállapítása figyelemreméltó.

a) A tartóssági követelményből eredő igények a kellékszavatosság szabályai szerint érvényesíthetők. A kellékszavatosság nem jelent olyan feltétlen felelősséget a termék minőségéért, mint a jótállás, ennélfogva a gyártó (szállító) jogosult rövidebb időre is jótállást vállalni, mint amilyen időre felelőssége a szabványban előírt tartóssági követelmény alapján fennáll;

b) A tartóssági követelmény alapján az igényeket a kellékszavatosságra előírt határidő alatt kell

keresettel érvényesíteni. Az *a)* pont alatti első megállapítás helyes. A szabványban előírt tartósági követelmény a szabvány kötelező hatályánál fogva a termék törvényes kelléke, a hiányából eredő igényeket tehát a kellékszavatosság szabályai szerint lehet a szállítóval szemben érvényesíteni.

A két további megállapítás aggályos. Abból, hogy a szállítót a szabványban előírt tartósságért kellékszavatosság terheli, nem vonható le az a következtetés, hogy felelőssége ilyen esetben kevesebb, mint a jótállás esetén és joga van a jótállást az állami jogparanccsal előírt tartósságnál rövidebb időre korlátozni. Ez a kérdés szorosan összefügg a már említett elméleti cikkekben is tárgyalt azzal a kérdéssel, mi a különbség a kellékszavatosság és a jótállás tartalma között. A két kötelezettség tartalma azonos. Mindkét esetben a termék meghatározott tartósságáért felel a szállító, a tartósság hiánya esetén a megrendelő (vevő) mindkét esetben azonos jogokat (kijavítást, kicserélést, árleszállítást) érvényesíthet. Eörsi Gyula idézett cikkében kifejti, hogy a jótállás — eltérő kikötés hiányában — a hibás teljesítésből eredő minden szankcióra vonatkozik, tehát a szavatossági jogokon túl kiterjed a kötbérre és a kártérítésre is.

A Központi Döntőbizottság a döntő különbséget a kellékszavatosságból és a jótállásból eredő igények érvényesítésének módja tekintetében látja, ami szerinte kihat a kötelezettség tartalmára is. Ez a különbség a bizonyítási teherre vonatkozik. Kellékszavatosságból eredő igény érvényesítése esetén ugyanis a megrendelőt terheli annak bizonyítása, hogy a termék az átadáskor hibás volt, jótállás esetén pedig csak a meghibásodás tényét kell bizonyítania, amivel szemben a jótállónak van joga bizonyítania, hogy a termék az átadáskor hibátlan volt. Dr. Eörsi Gyula idézett cikkében kimutatja, hogy ez a különbség nem áll fenn. De ha volna is különbség, a jog érvényesítésének módja tekintetében, ez nem hathat ki a kötelezettség tartalmára.

Egyetlen különbségről lehet szó kellékszavatosság és jótállás között, ez az, hogy jótállás esetén nincs különbség a hiba nyílt és rejtett jellege között, kellékszavatosság esetén pedig a jog érvényesítésénél különbséget tesz az, hogy a hiba nyílt vagy rejtett-e. Ki kell azonban emelni, hogy a tartósági követelmény hiánya a legtöbb esetben rejtett hiba. Nem rejtettnek lehet tekinteni akkor, ha a szabvány a tartósság vizsgálatának módszerét előírja (ez kevés esetben fordul elő, pl. villanyégő esetében, és ez sem biztosítja a tétel minden darabjának tartósságát). A tartósági követelményt a szabványban éppen azért szokták előírni, mert más (mechanikai, kémiai és egyéb) jellemzők előírásával a tartósságot nem lehet biztosítani, vagy csak roncsoló vizsgálattal lehetne a termék tartósságának mértékét megállapítani. A tartósság hiányából eredő igények érvényesítésénél a hiba nyílt vagy rejtett jellegének megkülönböztetése éppen olyan indokolatlan, ha a tartósságot szabvány írja elő, mint jótállás esetében.

Ha mindezen felül figyelembe vesszük, hogy a jótállás vállalásának is rendszerint államigazgatási alapja van (jogszabály kötelezi a gyártót jótállás vállalására), sőt jogszabályok közvetlenül előírnak jótállási kötelességet (pl. 60.125/1960. (KGK 22.) KGM—Bk. M. számú együttes utasítás), tehát egyik esetben az állam polgári jogi kötelesség beiktatásával kötelezi a gyártót a tartósságra, a másik esetben közvetlenül kötelezi államigazgatási alapon ugyanolyan tartalmú kötelezettséggel a tartósságra, nehéz megindokolni azt a tartalmi különbséget, amit a két kötelezettség között a Központi Döntőbizottság lát.

A Központi Döntőbizottság véleménye az, hogy az állam által kötelezően előírt tartósági követelmény hosszabb és a jótállási kötelezettség rövidebb tartama között nincs ellentmondás, mert a jótállás lejárta után a meghibásodásból eredő igények a kellékszavatosság alapján érvényesíthetők. A gyakorlatban azonban semmiképpen sem érvényesülhet azonos tartalmú kötelezettségre két határidő, egy rövidebb, amit a szerződő fél vállal és egy hosszabb, amire a szerződő felet állami jogparancs kötelezi. A gyakorlatban nyilvánvalóan csak az egyik és pedig a rövidebb határidő fog érvényesülni, a vevő erről kap jótállási jegyet, az ezentúli tartósági követelmény a megrendelő (vevő) előtt rejtve marad, erről nem tud. A Központi Döntőbizottság álláspontja tehát a gyakorlatban azzal a következménnyel jár, hogy a szállító az előírt tartósságnál rövidebb jótállás vállalásával megerőtleníti az állam által előírt tartósági követelményt. Könnyűszerrel megteheti ezt az említett okon felül a b) pont alatti megállapítás folytán, ha a szabványban előírt tartósági követelmény hat hónapi időtartamot meghalad.

A Központi Döntőbizottságnak a b) alatti állásfoglalása azt jelenti, hogy a szabványban előírt tartósság hiányából eredő igényt a megrendelőnek (vevőnek) nyílt hiba esetén a termék megvizsgálásának befejezésétől számított nyolc napon belül, rejtett hiba esetén a termék megvizsgálásának befejezésétől számított hat hónapon belül kell a másik félhez intézett írásbeli bejelentéssel és ennek eredménytelensége esetén a vizsgálat befejezésétől számított hat hónapon belül keresettel a döntőbizottságnál jogvesztés terhével érvényesíteni. Jelenti tehát, azt, hogy a megrendelőnek a tartósság hiányát már az első vizsgálat alkalmával, de — ha rejtett hibáról van szó — legkésőbb a vizsgálat befejezésétől számított hat hónapon belül fel kell fedeznie, ha pedig a tartósság hiányát az említett határidők alatt nem fedezi fel, jogokat többé a tartósság hiányából nem érvényesíthet. Következik ebből az állásfoglalásból, hogy hat hónapnál hosszabb tartósságot szabványban előírni joghatályosan nem lehet. (Az 50/1955. M. T. számú rendelet 24. §-ának (2) bekezdése szerint érvényesíthető három éves határidő alkalmazására csak kivételes esetekben kerülhet sor és ez a határidő — feltételeinek fennforgása esetén — tartósági követelmény előírása nélkül is alkalmazható.) A Központi Döntőbizottság nyilván abból a feltevésből indult ki, hogy a tartósság hiánya a kellékszavatosság érvényesítésére előírt határidő alatt felfedezhető, ez a feltevés azonban — mint erre már az előbbi fejtegetések során rámutattunk — téves.

A Központi Döntőbizottság jogi következtetéseivel a következőket lehet szembeállítani. A szabványosításról szóló 44/1959. (XI. 19.)

Korm. számú rendelet 1. §-ának (2) bekezdése, valamint 8. §-a értelmében országos szabványban termékre vonatkozó minőségi követelmények kötelező hatállyal megállapíthatók. A tartósság lényeges minőségi követelmény, amit tartós használatra rendelt termékre elő kell írni, enélkül a termék minősége nincs meghatározva. Jogszabály nem létesít korlátot a tartósági követelmény időtartamára, ilyen korlátozás el sem képzelhető, mert azt jelentené, hogy tilos jó minőséget előírni. Az előírt tartósági követelmény a termék törvényes kellékévé válik. A Ptk. 305. §-a és a szállítási szerződésekről szóló 50/1955. M. T. számú rendelet 23. §-a értelmében hibás a teljesítés, ha a szolgáltatás tárgya nem felel meg a törvényes és a kikötött kellékeknek. A hibás teljesítés jogkövetkezményeit az említett jogszabályok meghatározzák, ezeket bármely törvényes vagy kikötött kellék hiánya esetére alkalmazni kell. A tartósági követelmény természetéből folyik, hogy a hiányból eredő igény érvényesítésének határideje nem jár le az előírt tartósság (teljesítmény) ideje alatt. A tartósági követelményre tehát — ennek természeténél fogva — nem lehet a kellékszavatosságból eredő igények érvényesítésére egyébként megállapított határidőket alkalmazni. Ilyen esetben a Ptk. 306. §-ában foglalt rendelkezés helyes alkalmazása az, hogy az előírt tartósság ideje alatt felmerült hibáról, felfedezésétől számított nyolc napon belül kell a másik szerződő felet értesíteni és a felhívás eredménytelensége esetén a nyilatkozat megtételétől számított hat hónapon belül kell az igényt keresettel érvényesíteni.

A tartósági követelményre nézve ugyanazok a mellékkérdések merülnek fel, amelyeket a jótállásnál tárgyaltunk (kezdő időpont, a határidő meghosszabbodása a javítás idejével, csere esetén új határidő, javítás költségeinek a szállító általi viselése) és ugyanolyan megoldást igényelnek mint jótállás esetében.

A tartósági követelményre vonatkozó fenti fejtegetések nemcsak szabványban, hanem bármilyen más formában (pl. miniszteri utasításban) előírt vagy szerződésben vállalt tartósági követelményre is vonatkoznak.

Összefoglalva a mondottakat: az akár szabványban vagy jogszabályban előírt, akár szerződésben vállalt tartósság és jótállás formájában előírt vagy vállalt tartósság között indokolatlan a jogi különbségtétel. A két kötelezettség teljesen azonos tartalmából folyik, hogy a jogérvényesítés szabályai tekintetében sem lehet két kötelezettség között különbséget tenni.

Az előbbi megállapításokból folyik annak a kérdésnek a megoldása, lehet-e szabványban jótállási kötelezettséget megállapítani. Ha a jótállásnak azt a jellegét nézzük, hogy szerződést biztosító mellékkötelezettség, nyilván nem lehet. De nincs is szükség szabványban jótállási kötelesség megállapítására, ha tartósági követelményt állami paranccsal joghatályosan elő lehet írni. A jótállási kötelesség magában foglalja a tartósági követelményt és az ezért való felelősséget. Ennélfogva a szabványban megállapított jótállási kötelezettséget — olyan jogi álláspont mellett is, hogy szabványban jótállás kötelezettséget nem lehet előírni — tartósági követelményként joghatályosnak kell elismerni.

III. Vannak termékek, amelyek tartós használatra vannak rendelve, de tartósságukat sem jótállással, sem tartósági követelménnyel nem szokás biztosítani. Ezeknél a kellékszavatosság rendes szabályai védik a tartósságot. Ilyenek általában a ruházati cikkek. Ezeknél hat hónapon túl felfedezett hibából eredő igények általában nem érvényesíthetők. Az ilyen termékek tartósságát szabványban előírt vagy szerződésben kikötött mechanikai és kémiai jellemzők biztosítják, amelyek a tartósság mértékét is meghatározzák. Lehetőség természetesen ilyen termékek tekintetében is van — bár a gyakorlatban nem szokásos — jótállás vállalására vagy meghatározott időtartamra (esetleg teljesítményre) szóló tartósági követelmény megállapítására. Helyes volna felülvizsgálni, van-e és mely terméknél indokoltsága ilyen eszközök alkalmazásának.

A tartósság biztosításának további módja ilyen termékeknél — amire a jövőben előreláthatólag mind nagyobb mértékben fog sor kerülni — olyan vizsgálati módszerek előírása (szabványban vagy szerződésben) amelyek kimutatják a termék tartósságának mértékét (pl. színtartósági, mosásállósági vizsgálat). Azok a termékek, amelyek az előírt vizsgálati követelményeknek nem felelnek meg, legfeljebb csökkentértékű termékként hozhatók forgalomba.

Szelényi Zoltán

„A külföldiek fontosabb jogai és kötelességei a Magyar Népköztársaságban"*

(Hozzászólás a Jogtudományi Közlönyben megjelent tanulmányhoz)

Örömmel láttam a Jogtudományi Közlöny 1961. évi június havi számának fedőlapján a fenti címet. Másokkal együtt magam is gyakran hangoztatom annak a szükségességét, hogy belföldi jogászok használatára is, de talán méginkább magyarországi kapcsolatba lépő vagy magyar viszonyok iránt érdeklő külföldiek részére könnyen hozzáférhetővé kellene tenni azoknak a magyar jogszabályoknak legalább vázlatos ismertetését, amelyek meghatározzák a külföldi állampolgárok és külföldön élő vagy tartózkodó magyar állampolgárok itteni jogi helyzetét.

Eltekintve a kérdésnek elméleti és tudományos jelentőségétől, két olyan körülmény is van, amely ez idő szerint gyakorlati szempontból is kívánatossá, sőt szükségessé teszi a szóban forgó témával való foglalkozást. Az egyik a baráti országokkal már kiépült s egyre erősödő gazdasági és kulturális együttműködés, valamint a nem szocialista rendszerű államokkal is egyre fokozódó gazdasági és idegenforgalmi kapcsolatok, a másik a külföldön élő, számban megszaporodott magyarok vagy leszármazottak fokozódó érdeklődése az itthagyott, az „óhazai" viszonyok iránt, a hozzátartozókkal való kapcsolatok, kölcsönös támogatások és látogatások, a visszatérések és az erre vonatkozó tervezgetések.

Ezek az okok indokolnák azt is, hogy *külföldön is* jelenjék meg összefoglaló tájékoztató a külföldi magyarok s általában a külföldiek itteni jogi helyzetéről, kielégítvén ezzel számos ilyen irányú érdeklődést s másrészt eloszlatván sok tévhitet vagy rosszindulatú beállí-

tást. Ilyenfajta könyv publikálására s külföldön is tervezett forgalombahozatalára történt is kezdeményezés, ezideig megfelelő eredmény nélkül.

De visszatérve a Jogtudományi Közlönyben közölt tanulmányra, mindjárt előre kell bocsátanom, hogy az örömmel üdvözölt cím mellett maga a tartalom sem okozott csalódást: a szerző *(dr. Ádám Antal)* igen jól, hozzáértéssel foglalta összse Alkotmányunknak és egyéb hatályos jogszabályainknak azokat a legfontosabb rendelkezéseit, amelyek a külföldi állampolgároknak itteni jogi helyzetét, személyi és vagyoni státusát, legfontosabb jogait és kötelességeit meghatározzák. Ha mégis szükségét érzem, hogy az általa összegyűjtött anyaghoz néhány kiegészítést fűzzek, ennek oka a téma iránti speciális érdeklődésen kívül az, hogy a szerző tanulmányában nem foglalkozik jogrendszerünknek egyik olyan területével, ahol a külföldieket is érintő jogszabályok széles körével találkozunk s amely szabályoknak ismeretéhez s minél szélesebb körben ismertté tételéhez elsőrendűen fontos közérdek fűződik.

I.

Gondolok — elsősorban — a *devizajogszabályokra,* amelyek mindegyikében megvan a „külföldi" vonatkozás; részben úgy, hogy belföldieknek külföldiekkel való kapcsolatait (fizetések külföldi részére, megbízásából, vagyoni érdekű jogügyletek külföldiekkel stb.) érintik ezek a jogszabályok, részben úgy — — és ez már közvetlenül a szóban forgó tanulmány témakörébe vág —, hogy külföldieknek belföldi jogügyleteit, belföldi vagyontárgyait, fizetéseit, „tranzakcióit" vonják szabályozás alá, egyszóval a *Magyar Népköztársaság tervszerű devizagazdálkodásával kapcsolatosan a külföldiekre nézve kötelességeket és jogokat állapítanak meg.* Gyakorlatilag ezek a szabályok a személyek, a vagyontárgyak és a jogügyletek sokkal szélesebb körét érintik, mint talán bármelyik olyan jogszabálycsoport, amely jogrendszerünkben a külföldiekre nézve jogokat vagy kötelességeket állapít meg. Ezekről tehát szintén beszélni kell, s e tekintetben egyáltalán nem kielégítő és — a devizajogszabályok jelentőségét és rendeltetését illetően — nem is jellemző annak a néhány utasforgalmi előírásnak a megemlítése, amelyet a tanulmányban a vámügyi jogszabályoknál találhatunk, anélkül, hogy magát a devizatörvényt (az 1950. évi 30. sz. tvr.), annak a külföldieket érintő legfontosabb rendelkezését legalább vázlatosan megismernénk. Ha elfogadható is a szerzőnek az az álláspontja (2. sz. jegyzet), hogy a terjedelem korlátai miatt tanulmányában nem foglalkozik a nemzetközi szerződések eredményeképpen egy-egy a Magyar Népköztársasággal szerződést kötő ország állampolgáraira megállapított belső jogszabályokkal, sem pedig a hazánkban diplomáciai vagy konzuli mentességet élvezők jogi helyzetével, a terjedelem korlátolt volta szerintem már nem lehet ok arra, hogy a most említetteknél sokkal gyakorlatibb, nevezetesen a *devizajog* körébe eső kérdésekkel ne foglalkozzék akkor, amikor arra vállalkozott, hogy „a magyar állampolgárok alapvető jogaihoz és kötelességeihez viszonyítva vázolja a külföldiek fontosabb jogait és kötelességeit".

A szocialista rendszerű államok devizajoga — közöttük hazánké is — a tervszerű devizagazdálkodásnak, mint a tervgazdálkodás egy részének a jogi szabályozása, a jogrendszer integráns s maradandó része, amely a belföldieken kívül igen fontos szabályokat állapít meg *külföldiekre* vonatkozóan is. Olyan szabályokat, amelyek jellegüket, jogrendszerbeli helyüket illetően *államigazgatási* szabályok (a szerzőnek az a további önkorlátozása, hogy „vizsgálódásai főleg az államjog és államigazgatási jog határain belül maradnak" szintén nem mentesít tehát a devizajogi szabályok vizsgálata alól), éspedig olyanok, amelyeknek igen erős *polgári jogi* kihatásaik vannak: polgári jogi viszonyokat módosítanak, szüntetnek meg, keletkeztetnek.

Devizajog — néhány tőkés állam kivételével — ma már a világ minden államának jogrendszerében van. A tőkés államokban a „kötött" devizagazdálkodás a bekövetkezett vagy fenyegető gazdasági válság elleni védekezés eszköze. Tartalmában és rendeltetésében alapvetően különbözik a *szocialista devizajog,* amely — mint említettük — a külkereskedelmi monopóliummal karöltve a *tervszerű* devizagazdálkodás biztosításának jogi eszköze. Abban azonban megegyezik minden devizajog, hogy a belföldieken kívül a *külföldiekre* vonatkozólag is fontos szabályokat tartalmaz, nevezetesen minden devizajog igyekszik megragadni, ellenőrzés alá vonni külföldieknek azokat a jogügyleteit, rendelkezéseit és egyéb cselekményeit, amelyek a saját állam devizagazdálkodási érdekeit sértik vagy veszélyeztetik.

A *mi devizakódexünk* (1950. évi 30. sz. tvr.) is azzal kezdi ugyan, hogy hatálya belföldieknek meghatározott cselekményeire és jogügyleteire terjed ki, de nyomban hozzáteszi, hogy *külföldieknek* a magyar állam devizagazdálkodását érintő cselekményei és jogügyletei is a tvr. hatálya alá esnek, ha erről a tvr. kifejezetten rendelkezik. Melyek a gyakorlatilag legfontosabb ilyen esetek?

Azok a rendelkezések, amelyek devizaértékeknek — *valuta, arany, külföldi követelés és értékpapír* — a devizahatóság rendelkezésére bocsátására kötelezik, csak belföldiekre vonatkoznak. Ezzel szemben az említett értékek *forgalmát* (adásvétel, kölcsön vagy más jogügylet, továbbá fizetés kapcsán), kivitelét, behozatalát érintő számos rendelkezés hatálya a belföldieken kívül *külföldiekre is* kiterjed; ezek részletes felsorolásának itt vagy a tanulmányban természetesen nem volna helye. Sőt egyes rendelkezések *csak külföldiekre* vonatkoznak; így nálunk pl. a visszautazásnál kivihető értékekre vonatkozó könnyítések, a külföldiek magyarországi értékpapírjai és követelései tekintetében létrejövő ügyletek érvényessége stb.

A külföldiek magyarországi jogi helyzete szempontjából nem kevésbé fontosak a devizatörvényben foglalt azok a szabályok, amelyek *külföldieknek magyarországi vagyonát érintik.* Ilyen korlátozások minden devizajogban vannak s általában széles azoknak a vagyontárgyaknak a köre is, amelyet a szabályozás érint. A mi devizakódexünk szerint e vagyontárgyak: *a) ingatlanok; b) vállalatok* (üze-

mek, telepek, üzletek) az ezekhez tartozó gépi és üzemi (üzleti) berendelkezéssel együtt, nemkülönben a vállalathoz nem tartozó gépek és üzemi (üzleti) berendezések; *c) ipari tulajdonjogok* (szabadalmak, védjegyek mintaoltalmi és gyártási eljárásra vonatkozó jogok) és *a szerzői jog*, illetőleg annak gazdaságilag értékesíthető része; *d)* egyéni vállalatnál vagy kereskedelmi társaságnál, illetőleg kereskedelmi jellegű egyéb vállalkozásnál (szövetkezetnél, közületi vállalatnál stb.) fennálló *érdekeltség; e)* bármilyen más *ingóság* 5000 Ft értékhatáron felül; *f)* haszonélvezeti, *használati*, bérleti stb. jogok; *g) örökjogi* igények.

A felsorolt vagyontárgyak közül gyakorlatilag legnagyobbb jelentősége az *ingatlanoknak* van, figyelemmel egyrészt a háborúk utáni területváltozásokra, másrészt a kivándorlásokra. Növelte a vagyonkategória jelentőségét az, hogy az 1952:4 tvr-rel államosított házingatlanok közül a hat vagy annál kevesebb lakószobából álló (s kivételesen egyéb) házingatlanoknak (családi házak, öröklakások) az állami tulajdonból való visszaadásra módot adó 1957:28. tvr. *a külföldiek* számára is lehetővé tette a visszaigénylést s ebből csupán azokat a külföldieket zárta ki, akik érvényes államközi egyezmény folytán nem tarthatnak igényt kártalanításra. Ezzel szemben az 1956. évi október 23. és 1957. évi március 31 között jogellenesen külföldre távozott személyek („disszidensek") magyarországi ingatlanai — az országhatár átlépésekor megvolt ingatlanok — kiestek ebből a körből, minthogy azok a törvény erejénél fogva az öröklésre jogosult, devizabelföldi személyekre, illetőleg a magyar államra szálltak, tehát külföldi vonatkozásuk általában megszűnt. (1957:32. tvr.)

Ami most már a felsorolt vagyontárgyak tekintetében azokat a *jogügyleteket* illeti, amelyek engedélyhez vannak kötve: a magyar devizatörvény szerint minden olyan jogügylethez, amellyel *külföldi* (devizakülföldi) belföldön levő vagyontárgyát bárki javára elidegeníti, megterheli, bérbe vagy haszonbérbe adja, használatra átengedi, annak kezelésével bárkit megbíz vagy azzal a rendes kezelés, illetőleg gazdálkodás körén túlmenően rendelkezik: a devizahatóság engedélye szükséges.

A devizahatósági engedély megszerzésének elmulasztása a belföldi ügyletkötő félre büntetőjogi szankciókkal jár, de a külföldi ügyletkötő felet is érinti, mert engedély híján az ilyen ügylet érvénytelen. Az érvénytelenség magyar bíróság vagy más hatóság előtt kétségtelen. Ha pedig az ilyen ügylet Magyarországon jön létre (ami a rendszerinti eset), érvényességére vonatkozóan — a nemzetközi magánjogi elvek értelmében — a szerződéskötés helyének a joga (lex loci contractus) az irányadó, s így a magyar devizatörvény e rendelkezését a külföldi bíróságoknak is el kell ismerniök.

A magyar jog szerint akkor is semmis az ilyen ügylet, ha az külföldön jött létre.

Az elidegenítési stb. ügylet a magyar devizahatóság engedélyével jöhet csak létre érvényesen abban az esetben is, ha a megszerző fél maga is devizakülföldi, tehát az ügylet két devizakülföldi között, de Magyarországon levő vagyontárgy tekintetében köttetik.

Külföldiek magyarországi pénzkövetelései tekintetében a külföldieket korlátozó legáltalánosabb rendelkezés az, hogy a külföldi hitelezővel szemben fennálló, akár belföldi, akár külföldi pénzértékre szóló bármilyen pénztartozásra fizetést csak a devizahatóság engedélyével szabad teljesíteni. Forintban fizetést — hacsak a devizahatóság a fizetésnek más módját nem állapítja meg — a külföldinek zárolt forintszámlájára kell teljesíteni; az ilyen számlán jóváírt összeggel a számlatulajdonos csak a devizahatóság engedélyével rendelkezhetik.

Az engedély nélküli fizetésre vonatkozó tilalom szempontjából a fizetéssel egy tekintet alá esik minden olyan jogcselekmény, amely a tartozás megszűnését vagy csökkenését eredményezi (pl. beszámítás).

Külföldi hitelező magyarországi adóssal szemben fennálló, akár külföldi, akár belföldi pénzértékre szóló pénzkövetelését belföldi *bíróság előtt* csak a devizahatóság engedélyével érvényesítheti. Az ilyen pénzkövetelés biztosítása céljából belföldön jelzálogjogot bekebelezni, továbbá kielégítése vagy biztosítása céljából végrehajtást elrendelni vagy foganatosítani csak akkor szabad, ha a hitelező (végrehajtató) igazolja, hogy a devizahatóság a követelésnek telekkönyvi biztosításához, illetőleg per vagy végrehajtás útján való érvényesítéséhez az engedélyt megadta.

II.

A fentiekben devizatörvényünknek a külföldiekre és külföldieknek itt lévő vagyontárgyaira vonatkozó legfontosabb rendelkezéseit vázoltam. A mindennapi életviszonyok és gazdasági kapcsolatok kapcsán jóval gyakorlatiabbak ezek az esetek, mint pl. a külföldiek tanúzási kötelességére, vagy tűzoltási kötelességére vonatkozó, a szerző által is — helyesen — csak röviden érintett szabályok. De még a tanulmányban bővebben ismertetett adójogi szabályoknál is gyakrabban találkozik a devizajogi előírásokkal a magyarországi vagyonjogi kapcsolatban álló vagy ilyenbe lépő külföldi, illetőleg ennek belföldi partnere.

Még egy fontos megjegyzéssel ki kell azonban egészíteni a külföldiek jogi helyzetéről szóló tanulmányt. Ez pedig a *„külföldi" szó jelentésére* vonatkozik.

A szerző „külöldiek"en a nem magyar állampolgárokat érti, tehát az idegen állampolgárokat, a hontalanokat és a kétes állampolgárságú személyeket. Nem foglalkozik azonban (eltekintve egy jegyzetbeli említéstől) a „külföldi" szónak azzal a másik jelentésével, amely *nem az állampolgársághoz*, hanem a lakó-, ill. tartózkodási helyhez fűződik. Az utóbbi évtizedekben a külföldi szónak e jelentésben való használata a jogszabályokban és jogi irodalomban mind szélesebb tért hódít, elsősorban a devizagazdálkodással kapcsolatos jogszabályban, de más jogterületeken is. A világ valamennyi devizajoga — a szocialista államoknak a tervszerű devizagazdálkodás megszervezésével és lebonyolításával kapcsolatos jogszabályai éppen úgy, mint a kapitalista államok devizakorlátozó rendelkezései — megegyeznek abban, hogy „belföldi"-n („devizabelföldi") nem a saját országbeli ál-

lampolgárt, hanem a belföldön lakó (székhellyel bíró) személyt, „külföldi"-n („devizakülföldi") pedig nem az idegen állampolgárt, hanem a külföldön lakó (székhellyel bíró) személyt kell érteni. Az állampolgárság a devizajogi rendelkezések szempontjából általában közömbös. Idegen (nem magyar) állampolgár is lehet a devizajogi rendelkezések szempontjából belföldi és fordítva: a Magyarországról — akár útlevéllel, akár anélkül — külföldre távozott személyek a devizajogi rendelkezések szempontjából külföldieknek tekintendők, attól függetlenül, hogy magyar állampolgárságukat megtartották vagy idegen állampolgárokká váltak.

A „devizapolgárság" fogalma tehát nem esik egybe az állampolgárság fogalmával.

A magyar törvény szerint azonban nemcsak a lakóhely (a „lakás"), hanem a belföldön vagy külföldön való huzamosabb *tartózkodás* is belföldivé, illetőleg külföldivé minősíthet valakit. Nevezetesen azt a személyt, aki több mint hat hónap óta belföldön tartózkodik, devizajogi szempontból belföldinek, azt a személyt, aki több mint hat hónap óta külföldön tartózkodik, devizajogi szempontból külföldinek kell tekinteni, arra tekintet nélkül, hogy lakóhelye hol van.

Sőt — ugyancsak a magyar törvény szerint — az olyan személynél, aki az országba letelepedés vagy huzamosabb tartózkodás szándékával jön be, illetőleg, aki az országot külföldön letelepedés vagy huzamosabb külföldön tartózkodás szándékával hagyja el, a belföldi, illetőleg a külföldi minőség már a határátlépés időpontjában beáll. Ezeknél tehát a belföldiség, illetőleg a külföldiség megállapításához nem szükséges a lakóhely vizsgálata, sem az, hogy huzamosabban belföldön, illetőleg külföldön tartózkodtak-e; a devizajogi hovátartozás megállapításának alapja ezeknél a személyeknél a letelepedési vagy huzamosabb tartózkodási *szándék*. Ilyen szándék fennforgása a körülményekből is megállapítható (visszavándorlás vagy beköltözés, kivándorlás, az ország területének engedély nélküli elhagyása stb.).

Hat hónapot meghaladó külföldi tartózkodás után sem válnak külföldivé a magyar állam, közületi intézmények és vállalatok megbízásából külföldön tartózkodó személyek. Ilyenekre azonban a devizahatóság megállapíthatja azt is, hogy *külföldieknek kell őket tekinteni*. Ez a megállapítás lehet általános jellegű, de lehet egyes ügyletekre szóló, sőt olyan is, hogy az ilyen személyt egyes rendelkezések szempontjából (pl. a részére történő fizetések szempontjából) kell csak külföldinek tekinteni. (Kettős devizapolgárság.)

Az előző bekezdésben említett esetnek a fordítottja az, ha külföldi állampolgárok hat hónapot meghaladó belföldi tartózkodás után sem válnak belföldiekké, hanem — a magyar devizajog szempontjából — továbbra is *külföldiek maradnak*. Ilyenek az idegen államok diplomáciai képviseletének és konzulátusának tagjai stb; ezzel kapcsolatban ki kell azonban emelni, hogy a kivétel csak az idegen állampolgárságú alkalmazottakra vonatkozik. A külképviseletek magyar állampolgárságú alkalmazottai tehát devizabelföldi személyeknek tekintendők.

Minthogy a devizatörvények világszerte jelentős helyet foglalnak el egy-egy állam gazdasági és jogi rendszerében s ezekben a jogszabályokban a rendelkezések alanyainak „külföldi"-ként megjelölése eltér a „külföldi" szónak korábban általános, az állampolgári minőséghez fűződő jelentéstől, minthogy továbbá a „külföldi" megjelölésnek ez az újabb jelentése a gazdasági élet viszonyait szabályozó más jogterületeken is tért hódít (vámjog, államosítási jogszabályok, pénzügyi egyezmények): ma már elkerülhetetlenül szükséges annak a megjelölése, hogy a külföldi szót ilyen vagy olyan értelemben használjuk-e? A szerzőt e tekintetben nem terheli mulasztás, mert tanulmányának első soraiból kitűnik, hogy ő a külföldiekről a hagyományos értelemben beszél. Amit hiányolhatunk, az az, hogy nem foglalkozik az e más értelemben vett külföldiek hazai jogi helyzetével. Hogy a devizajog témakörében nem lehet egyedül az állampolgári külföldiség fogalmával operálni, az nyilvánvaló, ha meggondoljuk, hogy pl. a belföldön élő vagy huzamosabban tartózkodó külföldi állampolgárt nem kötik — általában — a belföldi devizaszabályok, mert az ilyen „külföldi" (állampolgár) a devizajogban „belföldi", annak összes terhével és előnyével együtt. (Pl. ha külföldi devizához jut, azt be kell szolgáltatnia, viszont szabadon lehet az ilyen „belföldi" részére fizetni stb.)

Vagy: említettük a magyar devizajognak azt a szabályát, amely szerint *külföldi* csak devizahatósági engedéllyel érvényesíthet belföldi adóssal szemben pénzkövetelést. E rendelkezést eleinte kifogásolták, mint olyat, amely hátrányos megkülönböztetést jelentene a nemzetközi jognak „libre accès à la justice" — szabályával szemben. Igen ám, de ugyanez a törvényszakasz a belföldiek által külföldiek ellen indítandó pereket is engedélyhez köti, sőt belföldiek egymásközti pereit is, ha a fizetendő összeg külföldi pénznemben vagy aranyban van meghatározva. Különben is az engedély szükséges volta ebben az esetben sem az állampolgársághoz, hanem a lakóhelyhez, tehát a „devizakülföldiség" fogalmához van kötve: a külföldön élő magyar állampolgár is csak engedéllyel perelhet magyar bíróság előtt. Nincs tehát szó hátrányos diszkriminációról külföldi állampolgárok terhére.

Külön tanulmány tárgya lehetne a „külföldi" szó fentiekben vázolt kétféle jelentésének az összefonódásából és az átfedésekből adódó probléma.

III.

A szerző megmondja ugyan, hogy vizsgálódásait főképpen államjogi és államigazgatási területre korlátozza (e területre tartozik javarészben a devizajog is), mégis úgy vélem, hogy a külföldiek magyarországi helyzetének ismertetésénél e körön túl kell menni, éspedig a családjogon kívüli területekre is. Vagyonjogi viszonyok kapcsán külföldiek igen gyakran találkoznak a polgári jog szabályaival. Milyen elvek érvényesülnek *Polgári Törvénykönyvünkben* külföldi állampolgárok tekintetében? Adódnak-e problémák abból, hogy e törvénykönyv általában az „állampolgárok" vagyoni és egyes személyi viszonyait szabályozza, viszont elismeri „minden ember" jogképességét és cselekvőképességét?

Ki kellene fejteni, hogy a külföldi állampolgárok Magyarországon vagyonjogi képesség és gazdasági jellegű működés szempontjából a belföldi állampolgárokkal egy tekintet alá esnek. Nincs hátrányos megkülönböztetés külföldi állampolgárokra vonatkozólag, jogszabályainkban *a belföldi jogegyenlőség* (régime national) elve érvényesül. Azok a jelentős vagyonjogi korlátozások viszont, amelyek a devizatörvényben foglaltatnak s amelyeket a fentiekben vázoltam, nem a külföldi állampolgársághoz, hanem a külföldi tartózkodási helyhez („külföldi devizapolgárság") fűződnek s a devizakülföldi magyar állampolgárokra éppen olyan korlátozást jelentenek, mint más állampolgárságú devizakülföldire.

*

Kiegészítő megjegyzéseimet annak megismétlésével zárom, hogy a szerző a téma megválasztásában és kidolgozásában egyaránt helyesen járt el s hogy e fontos témának a tanulmányban foglaltakon kívül még vannak olyan vonatkozásai, amelyekkel érdemes foglalkozni.

Meznerics Iván

JOGIRODALOM

M. D. Sargorodszkij:
A büntetőjogi büntetés[1]

1. M. D. Sargorodszkij, a leningrádi egyetem professzorának neve és a büntetőjogi elmélet egészére kiterjedő munkássága a magyar elméleti büntetőjogászok előtt jólismert. A büntetőjogi büntetésről írt kétkötetes munkájának magyar kiadása lehetővé teszi, hogy a magyar büntetőjogászok legszélesebb rétegei is megismerkedjenek a mai szovjet jogtudományos élet egyik reprezentánsával. M. D. Sargorodszkij tanulmányai átfogják az egész szovjet büntetőjogi elméletet (a büntetőjogi felelősség alapjai, a tényállástan, a részesség stb. kérdései), s jelen munkáját megelőző monográfiáiban (A büntetőtörvény, M. 1948., Az élet és egészség elleni bűncselekmények, M. 1948., A büntető törvény általános részének kérdései, L. 1955.) a büntetőjog elméletének alapvető problémáit dolgozta fel. Kutatómunkája jelenleg a burzsoá büntetőjogi elmélet kritikájára összpontosul, s emellett érdeklődése egyre inkább kiterjed a jogelmélet területére. Nem véletlen, hogy a büntetőjogi büntetésről írt munkáját ilyen életmű előzi meg. Munkájának tartalmi kifejtése azt mutatja, hogy e téma vizsgálatának előfeltétele a tételes büntetőjogok és a büntetőjogi elmélet ismeretén túlmenően a filozófia, a jogelmélet, a bűnügyi tudományok, a történelmi tudományok beható ismerete.

A büntetőjog két alapvető intézménye, amely körül helyezkedik el az egész büntetőjogi normarendszer — a bűncselekmény és a büntetés. A szocialista büntetőjogtudomány egyik fő feladata e büntetőjogi alapintézmények jogi formájának tanulmányozása, társadalmi-gazdasági tartalmuk feltárása. A szovjet büntetőjogtudomány a 30-as, 40-es években a fő figyelmet a bűncselekmény fogalma tisztázásának szentelte. A kutatómunka ilyen iránya nem önkényes témaválasztás eredménye volt. Minden büntetőjogi rendszerben a bűncselekmény fogalma központi jelentőségű; a bűnözés, a bűncselekmény-természetéről vallott felfogás meghatározza a bűnözés elleni küzdelem irányát, a bűnözés elleni küzdelem intézményeinek szabályozását. A szovjet büntetőjogászok ebben az időszakban ezt a feladatot alapvetően elvégezték — utalunk itt Trajnyin és Durmanov professzorok monográfiáira a bűncselekmény fogalmáról,[2] illetve a tényállástan kérdéseiről,[3] — s ma figyelmük egyre inkább átterelődik a büntetés, büntetéskiszabás, büntetésvégrehajtás, s általában a bűnözés elleni küzdelem eszközei elméleti kérdéseinek a vizsgálatára. A tudományos kutatás irányának ez a fejlődése teljesen érthető. A szocialista büntetőjogtudomány feladata nemcsak az adott jogintézmények jogdogmatikai vizsgálata, hanem a büntetőpolitika elméleti alapjainak tisztázása, a bűnözés elleni küzdelem lehetséges és reális módjainak felvázolása. Így jut el a büntetőjogtudomány ahhoz, hogy a bűncselekmény vizsgálatáról áttérjen a büntetés és a bűnözés elleni küzdelem eszközeinek a vizsgálatára, amelynek során a jogdogmatikai vizsgálódást kiegészíti e jogintézmények hatásosságának vizsgálatával és büntetőpolitikai szempontú kritikájával. M. D. Sargorodszkij a magyar jogászság kezébe adott munkája bizonyos fokig szintézise a szovjet büntetőjogtudomány ilyen irányú kutatómunkájának, s az elméleti alapkérdések tisztázásával a további kutatások számára pontosan körülhatárolt kiinduló pontot jelent.

Valamely munkáról recenziót írni, ez a feladat mindig választ elé állítja a recenzest. Arról kell döntenie, hogy az adott mű tartalmi kifejtését követve egyszerűen a tartalmat ismertesse a munka szerkezetének menetében, vagy pedig a tartalom teljes ismertetésének igényéről letéve, a munka jelentőségét és főbb gondolatát mutassa be. A probléma eldöntését — úgy gondoljuk — elsősorban az adott mű jellege és a recenzió célja határozza meg. M. D. Sargorodszkij kétkötetes monográfiája rendkívül gondolatgazdagságú, a két kötet külön-külön nézve is önálló és befejezett mű. Tartalmának a szerkezeti sorrendben való bemutatása aligha valósítható meg a recenzió természetszerűleg szűkreszabott kereteiben. Erre azonban a jelen esetben nincs is szükség. A mű a magyar olvasóközönség számára a magyar nyelvű kiadás folytán hozzáférhető, így a recenzió is más igényekkel léphet fel. Nevezetesen azzal, hogy a mű tartalmának vázlatos ismertetésén túlmenően a főbb gondolatok bemutatásával hívja fel az olvasó figyelmét a magyar büntetőjogi elmélet és gyakorlat számára legjelentősebb vonatkozásokra.

2. A monográfia első kötete a büntetőjogi büntetés intézményét a

[1] *M. D. Sargorodszkij:* A büntetőjogi büntetés. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1960. I. köt. 354. old., II. köt. 310. old.

[2] *A. N. Trajnyin:* A bűncselekmény tényállása a szovjet büntetőjogban. Moszkva, 1951.

[3] *N. D. Durmanov:* A bűncselekmény fogalma. Moszkva—Leningrád 1948.

kizsákmányoló társadalmak büntetőjogában vizsgálja. Áttekinti az osztálynélküli társadalomban alkalmazott kényszerintézkedéseket, s a rabszolgatartó, feudális, kapitalista társadalomban alkalmazott büntetéseket. Külön fejezetben foglalkozik a mai burzsoá büntetőjog büntetési rendszerével és a forradalom előtti orosz büntetőjog rendelkezéseivel. A szerző tehát az első kötetben áttekinti a büntetőjogi büntetés kifejlődését és történeti útját az őskommunizmustól a szocialista társadalom létrejöttéig. Ez az út nemcsak büntetőjogi, hanem általános kultúrtörténeti vonatkozásban is rendkívül gazdag anyagot nyújt. És fordítva — ennek az útnak a felvázolásához a büntetőjogásznak ki kell lépnie szűkebb tudományága kereteiből és az általános kultúrtörténet, etnográfia, történettudományok adataira támaszkodva kell kitöltenie élettel a kő- és agyagtáblákon, papírtekercseken, pergamenen ránkmaradt büntetőjogszabályok tételeit. Témájának tartalmi kifejtése során a szerző tulajdonképpen háromféle anyagot használ fel: a büntetésre vonatkozó elméleti nézeteket, a büntetésre vonatkozó tételesjogi rendelkezéseket, és a büntetések alkalmazásának hatásosságára vonatkozó különféle anyagot. A feldolgozásnak ez a módja kétségtelenül annak a marxista módszertani felfogásnak a folyománya, amely az egyes jogi normát nem az azt létrehozó társadalmi-gazdasági tartalmától elszakítva, hanem azzal szoros egységben vizsgálja. A burzsoá jogirodalomban általában a büntetés jogintézményének történetét a társadalom történetétől elszakítva tárgyalják. A burzsoá büntetőjogtudomány idealista szemléletére pedig jellemző, hogy a büntetésre vonatkozó nézeteket, elméleteket az apriorisztikusan felállított „abszolút" és „relatív", illetve „általános" vagy „különös megelőzés" elméleti kategóriák szerint osztályozzák, s ezzel leplezik ezeknek az elméleteknek társadalmi-politikai gyökereit, elmossák osztálylényegüket. Ezzel szemben M. D. Sargorodszkij a büntetés elméleteket, az egyes büntetési rendszereket a társadalom történetéből, az osztályharc változásaiból vezeti le, s ezzel feltárja azok osztálylényegét és szerepét meghatározott társadalmi-történeti körülmények viszonylatában. Ennek köszönhető, hogy — a burzsoá hasonló művektől eltérően, amelyekben nem kapunk mást, mint a legjobb esetben is a különféle korok jogszabályainak történelmileg hű felsorolását és pozitivista magyarázatát, — M. D. Sargorodszkij monográfiájában a büntetőjogi büntetésről, mint valóságos társadalmi intézményről kapunk képet.

A szerzőnek a büntetésre vonatkozó történeti vizsgálódásainak eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze.

a) *A büntetőjogi büntetés a kizsákmányoló társadalomban az állam kialakulásával egyidőben jelenik meg, az osztályelnyomás egyik legélesebb eszköze, céljait, feladatait az állam funkciói határozzák meg.* A büntetőjogi büntetést nem valamiféle misztikus erő hozta létre és adta az osztályállam kezébe. Keretei már adva voltak az ősközösségi társadalomban, a társadalmi kényszer különféle formáiban, s a kialakuló államban az uralkodó osztály érdekeinek védelmében azokat államivá formálta át. Az ősközösségi társadalom viszonyai között az elűzés és a vérbosszú az egész közösség akaratát kifejező és általa alkalmazott kényszerintézkedés volt, amely mint társadalmi intézmény alkalmas volt arra, hogy társadalmi indokát és kereteit az állam átvegye s a társadalmi kényszert államivá, azaz osztályjellegűvé alakítsa át. „Minden emberi közösség küzdött és küzd a társadalomra veszélyes cselekmények ellen ... Kényszer már akkor is érvényesült, amikor még sem jog, sem állam nem volt... csak az osztályok és az állam kialakulásával válik államivá a kényszer". — hangsúlyozza M. D. Sargorodszkij.

b) *A tételes jogok büntetési rendszerét, a büntetési nemek kialakulását mindenkor az uralkodó társadalmi-gazdasági viszonyok határozzák meg.* A rabszolgatartó és feudális társadalmi rend nyílt osztályegyenlőtlensége mellett a különböző osztályokra nézve a büntetési rendszernek is egyenlőtlennek kellett lennie. Rabszolgák és rabszolgatartók, jobbágyok és feudálisok büntetési rendszerének egyenlőtlenségében nyilvánul meg az osztályelnyomás semmivel sem burkolt egyenlőtlensége. Emellett az elnyomott osztályok tekintetében érvényesülő büntetési rendszer kereteit, azaz az elnyomás kereteit is a gazdasági viszonyok, a gazdasági lehetőségek és célok határozták meg. Amily mértékben gazdaságilag ésszerű a rabszolgák elnyomása és fékentartása általában a testi büntetések és a halálbüntetés által,[5] ugyanilyen mértékben ésszerűtlen a burzsoá társadalom termelési viszonyai között a testi és főleg a testcsonkító büntetések, valamint a halálbüntetés túlzott alkalmazása és válik ésszerűvé a szabadságvesztés.[6]

c) *A büntetésekre vonatkozó elméletek mindenkor összhangban voltak koruknak az uralkodó osztály érdekeit kifejező gondolkodásmódjával, s részei voltak az uralkodó ideológiának.* A társadalmi tudat fejlődésének csak meglehetősen késői szakaszán alakul ki a büntetőjogtudomány, de a társadalmi tudat minden fejlődési szakaszában megtaláljuk a büntetőjogi büntetésre vonatkozó nézeteket, elméleteket. A görög—római rabszolgatartó társadalmakban része az uralkodó filozófiának, a feudalizmus korábbi szakaszában pedig az uralkodó egyház vallásos felfogásának. A társadalmi problémákat minden kor a maga ideológiai szemléletének megfelelően igyekezett megválaszolni. A büntetésre vonatkozó társadalmi nézetek csak a késői feudalizmus korában válnak el a vallásos világnézettől és fejeződnek ki közvetlenül jogtudományi, pontosabban büntetőjogtudományi keretek között.

d) *A büntetésre vonatkozó elméletek első történelmi felbukkanásától kezdve kisért a büntetés alapjának és céljának problémája, s ez utóbbi vonatkozásában a boszszúval és a megtorlással szemben az elrettenés és javítás eszméje, a büntetés általános és különös megelőző hatásának gondolata.* A boszszú és a megtorlás abszolútista gondolatvilágával szemben a büntetésről realista módon gondolkodók mindig szembeállították a büntetés reális céljaként az elretten-

[4] *M. D. Sargorodszkij*, i. m. I. köt. 15. old.

[5] Uo. 41, 42. old.
[6] Uo. 73, 85, 86, 211, 212. old.

tést és a javítást, legalább is abban az értelemben, hogy a büntetés legyen alkalmas a bűnözőt az uralkodó társadalmi rendhez való alkalmazkodásra késztetni. Seneca már arról ír, hogy „nem azért kell büntetni, mert ... bűnt követtek el, hanem azért, hogy a jövőben ne kövessenek el bűnt".[7] Ugyanakkor világos az is, hogy amíg a büntetésre vonatkozó elméletekben a büntetés céljáról ez a két vonal áll szemben egymással a büntetőjog egész fejlődése folyamán, addig a gyakorlatban mind a rabszolgatartó, mind a feudális társadalomban lényegében csak a megtorlás és elrettentés érvényesül, e társadalmak természete és büntetési rendszerük objektíve lehetetlenné teszik a büntetés javító, nevelő hatásának érvényesülését.

3. Monográfiájának első kötetében M. D. Sargorodszkij a legnagyobb teret a burzsoá büntetési rendszernek és büntetési elméleteknek szenteli. Az 1648-as angol forradalom vezéralakjainak, az utópista íróknak, a francia enciklopédistáknak, a progresszív természetjogászoknak, a nagy francia forradalom vezetőinek, s a klaszszikus német idealista filozófusoknak a büntetésről vallott nézeteiben mutatja be azt a folyamatot, amelynek keretében a társadalmi haladást képviselő burzsoázia a feudális büntetőjog kritikáján keresztül kialakítja felfogását a büntetőjogról és az új társadalmi rend büntetőpolitikájáról. Az ugyanazon bűncselekményért mindenki számára azonos bűncselekmény megállapítása, az abszolút határozott büntető szankciók, az, hogy büntetés csak bűncselekmény elkövetése miatt legyen alkalmazható, a testcsonkító büntetések és a minősített halálbüntetés megszüntetése, a halálbüntetés alkalmazásának korlátozása, az amnesztia és a kegyelem eltiltása, ezek azok a követelmények, amelyekben a burzsoázia nemcsak a saját erkölcsi és politikai nézeteit fejezte ki, hanem amelyekben érvényre jutott az egész társadalom tiltakozása is a feudális önkénnyel szemben. „A burzsoázia büntetőjogi követeléseinek ez a programja abban a korszakban, amikor a burzsoázia a hatalom felé haladt, történelmileg progresszív volt és a büntetőjog fejlődésében egy lépést jelentett előre." Emellett azonban a szerző rámutat arra is, hogy „a burzsoá jog... sohasem volt és soha nem is lehetett következetesen haladó; mindenkor magában rejtette a reakció csíráit, ami magával a burzsoá büntetőjog osztálytartalmával immanensen együtt jár."[8] A burzsoázia uralomra jutása és uralmának megszilárdítása után a büntetések tekintetében történelmileg beigazolódott, hogy az egyenlőség, testvériség, szabadság jelszavain felépülő büntetőjogi rendszer nem az össztársadalom, hanem csak az uralkodó osztály érdekeinek védelmezője. Sőt mi több, a feudalizmus bukása után a burzsoázia maga sem tudott mit kezdeni hajdani progresszív eszméivel. Az 1791. évi francia büntetőkódex alkalmazása, amelyben a hatalomra törő burzsoázia eszméi testesültek meg, bebizonyította, hogy számos, korábbi népszerű és a tömegeket politikailag is mozgósító elméleti tétel a burzsoázia osztályérdekeinek védelme szempontjából alkalmatlan és célszerűtlen. „A burzsoá büntetőjog új büntetési rendszerének alapjává a rendszernek a burzsoázia számára való hasznosságát és a büntetéseknek a burzsoázia által a büntetőjog elé kitűzött feladatok szempontjából való célszerűséget tették. A XVIII. század elméleti-kritikai konstrukcióit, s azokat a kísérleteket, amelyekkel az 1791. évi kódexben ezeket az elképzeléseket megvalósítani próbálták, Bentham utilitarizmusa, A. Feuerbach gyakorlatias javaslatai és az 1810. évi kódex prakticizmusa váltotta fel."[9]

Ez az a korszak, melyben burjánzanak a büntetési elméletek, s amelyben a burzsoá ideológusok megpróbálják összehangolni a burzsoázia osztályuralma számára nélkülözhetetlen, az erkölcsi megalapozású megtorlás köntösébe bújtatott elnyomást a büntetőjog utilirasztikus feladataival, az általános és a különös megelőzéssel. Ugyanakkor ez az a korszak, amely a gyorsütemű kapitalista fejlődés eredményeként napfényre hozza az addig rejtett társadalmi ellentmondásokat, hogy a kapitalizmus rövid és virágzó szakasza után átfejlődjék az imperializmus, a kapitalizmus általános válságának a társadalmi ellentmondások végsőkig kiélesedő szakaszába.

A kor egyik, talán legszembeszökőbb válságjelensége a bűnözés általános fokozódása. M. D. Sargorodszkij részletes statisztikai adatok alapján ábrázolja ezt a folyamatot. Angliában és Wallesben 1805 és 1942 között 137 év alatt a bűnözés meghétszereződött,[10] Franciaországban 1845—1886-ig a bűnözés 207 százalékkal nőtt, s ezen belül a visszaesők száma 650 százalékkal emelkedett.[11] Ilyen tények alapján volt kénytelen a burzsoá tudomány a XIX. század végén beismerni, hogy a hatályos jog a bűnözés elleni küzdelem területén csődbe került. „Az antropológiai, majd a szociológiai irányzat megjelenése a burzsoá büntetőjogban annak volt a következménye, hogy a büntetőtörvényhozás a bűnözés elleni harc reális útjait nem tudta kijelölni"[12] — állapítja meg megalapozottan M. D. Sargorodszkij. A reformiskolák elméleti alapjain, amely az egyre reakciósabbá váló burzsoáziának a represszió fokozására irányuló igényeit fejezte ki, ténylegesen a XIX. század első felében az egész burzsoá törvényhozás a büntetés elé tűzött feladatoknak megfelelően alakul át. Ennek lényege a tettes büntetőjogi szemlélet, az általános megelőzés helyett a különös megelőzés jelszavával az ártalmatlanná tétel és a „lehetőségekhez képest" a megjavítás előtérbe helyezése, a büntetőjogi felelősségre vonás területének nagymértékű kiterjesztése.

A burzsoá büntetőjog megtorló intézkedésének mai rendszere a XIX. század első felében elfogadott büntetési rendszer és a büntető törvényekbe a XIX. század végén, a XX. század elején beiktatott biztonsági intézkedések kombinációja. Mindez együttvéve a burzsoá törvényesség bomlásának fokozását eredményezte, amely a büntetéskiszabás területén a határozatlan ítéletek rendszerében, a büntetések és biztonsági intézkedések dualista rendszerében jut a legpregnánsabban kifejezésre.

[7] Uo. 49. old.

[8] Uo. 86. old.

[9] Uo. 129. old.

[10] Uo. 143. old.

[11] Uo. 143. old.

[12] Uo. 156. old.

A mai burzsoá büntetőjogi elméletben lényegében ugyanezek az irányzatok figyelhetők meg, bár jelszavai és filozófiai érvelése változott formában jelentkezik. Ugyanakkor a második világháborúban szétzúzott fasiszta államoknak e reformirányzatokra alapozott büntetőpolitikája, büntetési elméletei, és gyakorlata több burzsoá büntetőjogászt is ráébresztett ennek az útnak a veszélyességére, akik ma küzdenek a burzsoá demokratikus garanciák megőrzéséért, s büntetéselméletükben az általános megelőzés eszméiért szállnak síkra. A régi büntetőjogi tartalommal, de új filozófiai formában jelentkező burzsoá büntetőjogi irányzat a F. Gramatica által alapított „Société Internationale de Défense", amely a különös megelőzés mellett és a büntetésnek megtorlásként való felfogása, valamint a büntetés és a biztonsági intézkedések megkülönböztetése ellen foglal állást. M. D. Sargorodszkij a Nemzetközi Társadalomvédelmi Társaság megnyilatkozásainak elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy: „F. Gramatica elmélete a Lombroso nézetein alapuló büntetőjogi elméletek és a fasiszta büntetőjogi elméletek logikus folytatása és a burzsoá törvényesség, valamint a burzsoá büntetőjog bomlásának további szakasza".[13] Emellett rámutat arra, hogy az a harc, amelyet több burzsoá büntetőjogász, így például Frey, Schmidt, Waiblinger, Gramatica és követői ellene folytatnak a mai viszonyok között progresszív jellegű. Azok a részletes statisztikai táblák, amelyekkel a szerző a burzsoá államok legújabb bűnözési adatait mutatja be, arra utalnak, hogy teljesen csődöt mondott az a büntetési rendszer, amelyet a reformiskolák elméleti iránymutatása alapján a burzsoázia a XX. században kialakított. „... A represszziók semmiféle rendszere nem szabadítja meg a kapitalista világot a bűnözéstől és nem csökkenti azt, mert a kapitalizmusban a bűnözést a kapitalista társadalom objektív törvényszerűségei szülik."[14]

4. A monográfia második kötete a szovjet büntetőjogban vizsgálja a büntetőjogi büntetés kérdéseit. Tárgyalja a büntetéstan általános kérdéseit, így a büntetés természetét és feladatait, a büntetési rendszert, a büntetési nemeket, az orvosi és a pedagógiai jellegű kényszerintézkedéseket; s a büntetéstan különös részét képező büntetéskiszabás elveit és rendjét, valamint a büntetés alkalmazásához fűződő egyes jogintézményeket, mint a büntetés végrehajtását kizáró, illetve a büntethetőséget megszüntető körülményeket, a halasztást és mentesítést a büntetés alól, és a mentesítést a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól.

E kérdéscsoport tárgyalásának elméleti alapját a büntetés természetének és feladatainak kifejtése képezi.

M. D. Sargorodszkij marxista módon közelíti meg ezt a történelmileg és társadalmilag rendkívül bonyolult kérdést, s nem valamiféle apriorisztikus abszolút vagy relatív büntetési elméletből, hanem abból indul ki, hogy a büntetés jogintézményét a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeivel, a párt és a szovjet kormány által e törvényszerűségek alapján kitűzött célokkal s a szovjet jog általános rendszerével összefüggésben kell vizsgálni. A szocialista társadalom viszonyai között a bűnözés rendszeres csökkenése és végső felszámolása, objektív törvényszerűségek következménye. Ebből következően a bűnözés elleni küzdelemben a büntetőjogi büntetésnek másodlagos kisegítő szerepe van, a büntetés azonban csak a szocialista társadalom viszonyai között töltheti be ténylegesen feladatát és járulhat hozzá a maga eszközeivel a bűnözés elleni küzdelem társadalmi célkitűzéseihez. A szerző meghatározása szerint „a büntetés a szovjet büntetőjog szerint olyan állami kényszerintézkedés, amelyet kizárólag a bírósági szervek alkalmaznak azokkal szemben, akik bűncselekményt követtek el. A büntetés kifejezésre juttatja az állam rosszaló értékítéletét a bűntettessel és a cselekménnyel szemben és abban áll, hogy a bűntettest megfosztja bizonyos javaitól. A büntetés célja annak megelőzése, hogy a bűntettesek és a társadalom más ingatag elemei újabb bűncselekményeket kövessenek el."[15] A büntetés céljait a büntetést alkalmazó állam funkciói és feladatai határozzák meg. A szovjet állam által alkalmazott büntetőjogi büntetésben az elnyomás és a nevelés, a meggyőzés és a kényszer dialektikus egysége valósul meg. A szocialista állam a büntetés alkalmazásával harcol az emberek tudatában még élő kapitalista csökevények ellen, elkülöníti és átneveli e csökevények hordozóit. A szovjet büntetőjog nevelő hatása már érvényesül a büntetéssel való fenyegetésben s ott, ahol ez nem elegendő, a büntetés alkalmazásában. E nevelő hatás realizálása végett a szovjet büntetőjog tudatosan támaszkodik a büntetés objektív tulajdonságaira, a büntetés általános és különös megelőző hatására. A büntetés e megelőző hatását különböző módokon érheti el: 1. azáltal, hogy az elkövetőt megfosztja az újabb bűnelkövetés fizikai lehetőségétől (huzamos szabadságvesztés, halálbüntetés), 2. a bűntettesre gyakorolt javító hatással járó pszichikai ráhatással (elrettentés, nevelés). Ebből következik, hogy a büntetési rendszer kialakításánál azokból a konkrét feladatoktól és módszerekből kell kiindulni, amelyeknek segítségével a megelőzés általános és különös céljai megvalósíthatók. M. D. Sargorodszkij felfogása szerint tehát ebből a szempontból élesen különböztetni kell a büntetés alapjának és céljának kérdése között, s a büntetési célok sorában semmiféle, a büntetés alapjára visszatekintő szempontnak nem lehet helye. A szovjet jog *azért* büntet, mert bűncselekmény történt, de *avégett* büntet, hogy ne történjék újabb bűncselekmény. Ebből a felfogásból logikusan következik annak hangsúlyozása, hogy a szocialista büntetőjogban nem lehet a büntetés célja a bosszún alapuló szenvedés okozásban jelentkező megtorlás, bár bizonyos szenvedés minden büntetés objektív sajátossága. Nem célja a büntetésnek a sértettnek szolgáltatandó elégtétel, vagy kártérítés sem. A büntetés semmit nem állíthat vissza eredeti helyzetébe, a bűncselekményt meg nem történtté nem teheti, hanem egyedüli célja az újabb bűncselekmények megelőzése, amelyet elrettentés, illetve a bűntettes megjavítása és átnevelése útján érhet el.

A büntetés megelőző hatása, s

[13] Uo. 177. old.
[14] Uo. 191. old.
[15] I. m. II. köt. 4–5. old.

különösen annak az elrettentés útján való elérése semmiképpen nem kapcsolható össze a büntetőjogi represszió fokozásának kérdésével, mint ahogy a bűnözés elleni küzdelem fokozásának kérdése sem kapcsolható össze a büntetőjogi represszió fokozásával. Lenin iránymutató kijelentéseire és a Szovjetunió Kommunista Pártja történelmi jelentőségű XX. kongresszusának határozataira támaszkodva, a szerző megalapozottan bírálja az elmúlt években az elméletben és a törvényhozásban megnyilvánult azt a helytelen tendenciát, amely a szocializmus viszonyai között az osztályharc állítólagos állandó élesedésének tételére alapozottan a bűnözés elleni küzdelem fokozását azonosította a büntetőjogi represszió fokozásával. A szerző rámutat arra, hogy bár a szocialista társadalomban a bűnözés elleni küzdelem kétségkívül fokozódik, de a harc hatékonysága nem egyedül a represszió szigorúságától függ. A bűnözés elleni küzdelem fokozása mellett az egyes bűncselekmények miatt fenyegető büntetésnek jellegét mindig a konkrét körülmények döntik el, amelyek az adott esetben a represszió fokozását vagy enyhítését is meghatározhatják. A szerző ezeknek az elméleti tételeknek és az utóbbi évek törvényhozásának elemzése alapján arra a következtetésre jut, hogy „a bűncselekmények elleni harc a szovjet társadalomban nem csupán a büntetés segítésével folyik és e harc hatékonysága nem egyedül a represszió szigorúságától függ... a bűnözés elleni harc fokozását nem szabad összekeverni a represszió szigorításával... egyes esetekben az egyes bűncselekmények miatt kiszabható büntetések enyhítése... a legkisebb mértékben sem jelenti a bűncselekmények elleni harc gyengülését".[16]

5. A monográfia második kötete behatóan tárgyalja a szovjet büntetőjog büntetési rendszerének kialakulását s az egyes büntetési nemek dogmatikai és gyakorlati kérdéseit. E kérdések általános elméleti és gyakorlati jelentőségén túlmenően a magyar jogalkotás és jogalkalmazás szempontjából rendkívül értékesek azok az adatok, amelyeket a szerző a szabadságvesztés büntetés, a javító-nevelő munka és a pénzbüntetés alkalmazásával kapcsolatosan ismertet, mert ezek az adatok bepillantást engednek a Szovjetunió büntetőpolitikájának fejlődésére és problémáira. A szovjet büntetőjogban és igazságszolgáltatásban — a kapitalista országoktól eltérően — a szabadságvesztés-büntetés a javító-nevelő munka mögött tendenciájával egyre inkább a második helyre szorul. Így pld. az OSZSZSZ területén a végrehajtandó szabadságvesztésre ítéltek száma az összes elítélt közül 1919. és 1934. között a 9,6% és 39,4% között ingadozott s átlagban a 20% körül mozgott.[17] A szabadságvesztés minimális tartamának leszállítása a büntetőpolitikát jelentősen eltorzította, amelynek következtében a húszas évek második felében rohamosan nőtt a szabadságvesztésre ítéltek száma, (a OSZSZSZK-ban 1926-ban az összes elítéltek 39,4%-át tette ki) és csökkent a kiszabott szabadságvesztés büntetések átlagos tartama. Miután pedig a szabadságvesztés minimumát felemelték, ugrásszerűen megnőtt a javító-nevelő munka alkalmazásának aránya. Így pld. 1929. és 1934. között — egy év kivételével — a javító-nevelő munka alkalmazásának aránya az összes büntetésekhez viszonyítva 50,8% és 57,5% között mozgott.[18] Ez a szám ugyan a második világháború éveiben természetszerűleg lecsökkent, de még így is 1941 és 1944 között a 19,1 és a 30,1% között ingadozott.[19] A gyakorlati büntetőpolitika adatainak elemzése alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy a rövid tartamú szabadságvesztés büntetés gyakori alkalmazása szükségtelen, bár nem vitatja egyes esetekben az egy éven aluli szabadságvesztés célszerűségét, feltéve, hogy annak végrehajtása külön, e célra szervezett büntetőintézetben történik.

Általában hangsúlyozza a szerző, hogy „a szabadságvesztés mint büntetésnek a hatékonyságát nemcsak és nem annyira tartama határozza meg, mint inkább a végrehajtásra szolgáló büntető intézetek rendje és rendszere".[20] A büntetés-végrehajtás alapjairól felvázolt elképzelései és javaslatai — amelyeknek központi gondolata a büntetésvégrehajtás egyéniesítése, a visszaeső és a fiatalkorúak bűnözésének megelőzése és az elítéltek utógondozása — tendenciájukban egybeesnek az azóta bekövetkezett új törvényi szabályozással.

Ugyancsak az elméleti megfontolásokon túlmenően büntetőpolitikailag nálunk is hasznosítható problémákkal és megoldásokkal találkozunk a feltételes elítélés és a feltételes, illetve ez időelőtti végleges szabadságra bocsátás jogintézményeinek ismertetése során is. E kérdések bemutatására jelenleg nincs lehetőség, azonban a szerző fejtegetései és tényadatai alapján levonhatjuk azt a következtetést, hogy e jogintézmények csak szocialista társadalmi viszonyok között bontakozhatnak ki valójában és válhatnak a bűnözés elleni küzdelem hatásos eszközeivé.

6. A szerző külön fejezetben teszi vizsgálat tárgyává a büntetéskiszabás általános elveit és rendjét, s problémáinak megoldásánál a szocialista törvényesség megszilárdításának általános feladatából indul ki. Ebből a szempontból vizsgálja a büntetőjogszabály diszpozíciójának és szankciójának viszonyát, a különös részben meghatározott büntetési tételek és az általános részben szabályozott büntetéskiszabási normák viszonyát. Állástfoglal amellett, hogy „... a Büntető Törvény különös részében szabályozott bűncselekményekre a leginkább jellemző és legfontosabb súlyosbító és enyhítő körülményeknek a diszpozícióban való felhívása útján differenciáltan kell a szankciókat megállapítani, s ugyanakkor a súlyosbító és enyhítő körülményeket a Büntető Törvénykönyv általános részében is példálódzva kell felsorolni, a bíróság számára pedig a relatíve meghatározott szankciók korlátai között eléggé tág lehetőségeket kell biztosítani ahhoz, hogy a büntetés helyes mértékét állapíthassa meg minden egyes konkrét esetben".[21] Hangsúlyozza, hogy „a szankciók és diszpozíciók egymással dialektikus kölcsönhatásban vannak... jellegük kérdésének az eldöntésével két követelményt kell figye-

[16] Uo. 28–29. old.

[17] Uo. 97. old.
[18] Uo. 130. old.
[19] Uo. 142. old.
[20] Uo. 118. old.

[21] Uo. 38. old.

lembe venni: egyrészt biztosítani kell az egységes törvényességet, másrészt biztosítani kell a büntetés egyéniesítését."[22]

A büntetéskiszabás rendjének vizsgálata során az alábbi következtetésekre jut:

a) A bíróság csak a törvényben megállapított büntetést szabhatja ki ítéletében; a bíróságnak nincs joga ahhoz, hogy a törvényben meghatározott büntetési tétel legfelső határát meghaladó büntetést szabjon ki.

b) A törvényben meghatározott esetekben (fiatalkorúak, terhes nők vonatkozásában) a bíróságnak nincs joga kiszabni a büntetési tétel maximumát.

c) A törvényben meghatározott esetekben (kivételes, vagy rendkívüli enyhítés) a bíróságnak jogában áll a büntetést a törvényben meghatározott minimumnál alacsonyabban vagy enyhébb büntetési nemben is kiszabni. Hangsúlyozza, hogy a gyakorlatban bármely tényállás esetén szükségessé válhat a kivételes enyhítés alkalmazása, ezért nem célszerű, ha e törvényhelyet a bírói gyakorlat túl szűken értelmezi.

A büntetéskiszabás rendjének vizsgálatával kapcsolatban a szerző behatóan tárgyalja az ugyanazon bűntettes által a bűncselekmények több ízben való elkövetése (visszaesés, ismételtség, bűnhalmazat) következtében előálló büntetéskiszabási problémákat, amelyeket a szovjet tételes jog a magyar büntetőjogtól eltérő elvek alapján old meg.

7. A szocialista törvényesség további erősítése, a büntetőjogi kodifikációs problémák megoldása tekintetében rendkívül jelentősek azok a következtetések, amelyekre M. D. Sargorodszkij a tárgyalt kérdések vonatkozásában jut. Ezeket lényegében a következőkben lehet összefoglalni:

A büntetés osztályjellegét nem a bennerejlő repressziók foka, hanem az határozza meg, hogy a büntetést milyen osztály és milyen osztály ellen alkalmazza. A kapitalista társadalommal ellentétben a szocialista társadalomban a büntetés alkalmas eszköz a bűnözés csökkentésére, majd végleges felszámolására. Ennek előfeltétele, hogy a bűnözés elleni küzdelem összhangban álljon a társadalom fejlődésének objektív törvényszerűségeivel és a büntetésnek a bűnözésre gyakorolt hatását meghatározó objektív törvényekkel. A büntetés objektív sajátossága általános és különös megelőző hatása, amelyeknek realizálása különböző síkokon megy végbe. A törvényhozó által a törvényben meghatározott büntetés, a büntetéssel való fenyegetettség általános megelőző erővel hat. Ezzel szemben a büntetésnek a bíróság által történő kiszabása során az általános megelőző hatás mellé lép a különös megelőző hatás, míg a büntetés végrehajtása — amely ugyan általános és különös megelőző hatást gyakorol — főleg magára a büntettesre hat. E folyamat törvényszerűségének felismerésén alapul a szocialista állam büntetési rendszere és büntetésvégrehajtási politikája. A büntetés általános megelőző jellege elsősorban a büntetőtörvénykönyv különös részének szankcióiban jut kifejezésre, amelyekben az adott bűncselekmény társadalomra veszélyességének foka tükröződik. A különös megelőző jelleg viszont elsősorban az általános rész büntetéskiszabási normáiban, valamint a büntetésvégrehajtási jog normáiban jelentkezik. E két oldalnak azonban a büntetés alkalmazásának gyakorlatában egységet kell alkotni ahhoz, hogy a kívánt eredményt elérjék.

A büntetés eredményes alkalmazásához szükséges elhatárolni pontosan a törvényhozói és a bírói funkciót, s emellett a büntetés alapját és célját egységes keretben kell szemlélni. Egyrészt abból kell kiindulni, hogy csak a törvényhozó állapíthatja meg a bűncselekményeket és büntetéseiket, s határozhatja meg, hogy a bíróság e büntetéseket milyen keretek között alkalmazza, másrészt, hogy a büntetés célja csak akkor érhető el, ha a büntetésnek alapja van, azaz, ha bűncselekmény történt. „A bűnös tevékenység és a büntetés közötti összhang, arány a biztosítéka annak, hogy a büntetés a bűncselekmények elkövetésére hajlamos személyekre hasson."[23] A büntetőjogi felelősség kizárólagos alapja a bűncselekmény tényállásának fennforgása; a bűncselekmény azonban nem a társadalomra veszélyesség tünete, hanem a büntetés alkalmazásának egyedüli alapja. A szerző felfogása szerint a társadalomra veszélyesség nem a bűncselekmény tényállásának egyik eleme, hanem azt a tényállás valamennyi elemének összessége határozza meg. „A büntetőjogi felelősség alapja a bűncselekmény, a társadalomra veszélyes cselekmény elkövetése. Ez biztosítja a törvényességet, az állampolgárok jogait"[24] — hangsúlyozza a szerző. A büntetés objektív hatásainak érvényesüléséhez elengedhetetlen, hogy a törvényben az egyes bűncselekmények társadalomra veszélyessége és a fenyegető büntetési tételek között meg legyen az összhang. A büntetőjogi norma diszpozíciójának és szankciójának keretei között szükségszerű összefüggés áll fenn. A diszpozíció tág meghatározása a szankciók hasonló meghatározását tételezi fel és viszont. A szerző ezzel szemben hangsúlyozza, hogy: „sem a diszpozíciók és a szankciók túlságosan tág, sem pedig túlságosan szűk keretei nem biztosíthatják a büntetőjogi büntetés helyes rendszerét",[25] ezért véleménye szerint olyan ésszerű kereteket kell biztosítani mind a diszpozíció, mind a szankció vonatkozásában, amelyek alkalmasak arra, hogy a bíróság a büntetést megfelelően egyéniesítse. Ehhez pedig a bíróságnak rendelkeznie kell azokkal a jogokkal, amelyeknek alapján az elkövető büntetőjogi felelősségre vonását a társadalomra veszélyesség elenyészése folytán mellőzheti, az elkövető büntetését a törvényi büntetési tétel legalsó határa alatt és annál enyhébb büntetési nemben is szabhatja ki, a büntetés végrehajtását feltételesen felfüggesztheti.

8. M. D. Sargorodszkij monográfiájának jelentősége elsősorban a szocialista országokban folyó büntetőjogi kodifikáció szempontjából értékelhető. A szerző művét olyan időszakban írta, amikor a Szovjetunióban az új össz-szövetségi és köztársasági büntetőtörvények előkészületei folytak (az első kötet 1957-ben, a második kötet 1958-ban jelent meg). Kodifikációs javasla-

[22] Uo. 40. old.

[23] Uo. 269. old.

[24] Uo. 268. old.

[25] Uo. 271. old.

tait összevetve az azóta elfogadásra került büntető törvényekkel, láthatjuk, hogy azok nemcsak alapjaikban, hanem sokszor részleteikben is megfelelnek az új törvényhozásnak. Ez egyben azt is mutatja, hogy a szerzőnek sikerült az új szovjet büntető törvényhozásban megnyilvánuló büntetőpolitikai igényeket elméletileg adekvát módon kifejezni. Ebből a szempontból nő túl a monográfia a szovjet jog határain és mutat irányt a szocialista országok kodifikációs problémáinak megoldásához. Minden büntető törvénykönyv központi kérdése a bűnözés elleni küzdelem szempontjából hatékony, elvi megalapozottságú büntetési rendszer kialakítása. Hatályos jogunk büntetési rendszerének hiányosságai — a szabadságvesztés büntetés egysíkúsága, a javító-nevelő munka alkalmazásának korlátai stb. — közismertek, s e kérdések megoldása áll a több éve folyó kodifikációs munka, s a munkát kísérő közérdeklődés középpontjába. Érthető, hogy ilyen helyzetben a büntetőjogi kodifikációt előkészítő szervek és szakemberek különös figyelemmel fordultak a szocialista országok büntetési rendszerének gyakorlati tapasztalatai és elméleti problémái felé.[26] Ez az igény indokolja elsősorban M. D. Sargorodszkij monografiájának magyar kiadását,[27] amely a kérdéscsoportról az egyetlen átfogó jellegű munka a szocialista irodalomban.

*

M. D. Sargorodszkij monográfiájának fenti vázlatos ismertetéséből is kitűnik, hogy a magyar olvasóközönség kezébe olyan mű kerül, amely a büntetőjogi büntetés intézményének elméleti alapjait, a társadalomban betöltött szerepét és jelentőségét, a büntetési célok megvalósításával kapcsolatos kodifikációs problémákat az alapkérdések tisztázása mellett valamennyi részletkérdés felölelésével tárgyalja. Tanulmányozása egyaránt szükséges és hasznos az általános jogi kultúráltság, a jogalkotói és jogalkalmazói feladatok megoldása szempontjából. M. D. Sargorodszkij műve a szocialista büntetőjogtudomány jelentős eredménye, amely a büntetőjog egyik központi intézménye társadalmi-történeti tartalmának és formájának feltárásával erősíti és elmélyíti a szocialista büntetőjogi felfogás alapjait, aktívan befolyásolja a szocialista jogéletet a szocialista törvényesség követelményeinek megvalósítása és a törvényesség további megszilárdítása irányában.

Horváth Tibor

*Az 1959. évi Szovjet Nemzetközi Jogi Évkönyv**

Az első szovjet nemzetközi jogi évkönyv megjelenése után alig egy évvel a Szovjetunió kiadta második nemzetközi évkönyvét, mely a szovjet nemzetközi jogászok, a Szovjet Nemzetközi Jogi Egyesület 1959. évi munkájáról nyújt átfogó képet. Az 1959. évi Szovjet Nemzetközi Jogi Évkönyv tartalmas és bő anyagot rejt magában. Egyes cikkei már az előző évben felvetett problémákat tárgyalnak — alapot szolgáltatván számunkra az összehasonlításhoz — míg mások egészen új kutatási területekről számolnak be. Az Évkönyv tanulmányozása módot nyújt számunkra ahhoz, hogy megismerjük a szovjet nemzetközi jogtudomány fő érdeklődési területeit, legfontosabb probléma felvetéseit és állásfoglalásait.

A háború elkerülhetősége, a békés egymás mellett élés, a nemzetközi jog demokratikus elveken alapuló továbbfejlesztése képezik *G. I. Tunkin* professzor bevezető tanulmányának alapmotívumait. Szinte plasztikus, megelevenítő erővel idézi fel az 1959. év kiemelkedő, nemzetközi jelentőségű eseményeit (a SZKP XXI. Kongresszusa, Hruscsov elvtárs látogatása az Egyesült Államokban, az 1959. szept. 18-án az ENSZ közgyűlés XIV. ülésszakán beterjesztett szovjet terv az általános és teljes leszerelésről), s mélyrehatóan elemzi ezek jövőbe mutató jelentőségét. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a Szovjetunió 7 éves terve teljesítésének az eredményei, valamint a többi szocialista államok gazdasági sikerei, lényegés hatást gyakorolnak a nemzetközi helyzetre, s ezzel párhuzamosan a nemzetközi jogra is. Az előbbiek részletes elemzése során kifejti, hogy a nemzetközi jog fejlődése szempontjából igen fontos az államok közötti erők reális viszonya, — korunkban mindenesetre a szocializmus és kapitalizmus erői közötti viszony. A szocialista tábor létrejöttének és megerősödésének a tapasztalata azt mutatja, hogy a nemzetközi jog fejlődésére mind nagyobb hatást gyakorolnak a szocialista államok. A nemzetközi küzdőtéren a szocializmus javára bekövetkezett erőeltolódás, a gyarmati rendszer széthullásának eredményeként kialakult független államok megerősödése, a haladó erők aktivitásának minden országban bekövetkezett megerősödése máris komoly változást idézett elő a nemzetközi jogban, eltűnt sok reakciós intézmény, olyan új elvek és szabályok jelentek meg, amelyek alkalmasak a nemzetközi együttműködés fejlesztésére. Így pl. az Októberi Szocialista Forradalom után a nemzetközi jogban végbement változások teszik lehetővé, hogy új, modern nemzetközi jogról beszéljünk: — megkülönböztetésül az Októberi Forradalom előtti nemzetközi joghoz képest. Ezen új nemzetközi jog a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének a joga. Ennek megfelelően a nemzetközi jog további fejlődésének perspektíváit a béke és haladás erőinek a háború és reakció erőivel szembeni növekedése határozza meg.

A továbbiakban a mai nemzetközi jog alapvető problémájaként

[26] „A Tervezet igyekszik hasznosítani mindazokat a tapasztalatokat és eredményeket, amelyeket . . . a külföldi törvénykönyvekből és kodifikációs munkálatokból, nemkülönben a jogtudományból meríteni lehet" – állapítja meg a Büntetőtörvénykönyv tervezet indokolása. A továbbiakban leszögezi, hogy „. . . kiemelkedő jelentőséget kell tulajdonítani a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntető törvényeinek alapelveiről szóló, 1958-ban kihirdetett törvénynek, amelyből gyakran merített hasznos tanulságokat a tervezet . . . nagymértékben támaszkodott a tervezet a szocialista büntetőjog tudományának . . . legújabb eredményeire". Ld. A Magyar Népköztársaság Büntető törvénykönyve. Tervezet. Bp. 1960. 99. old.

[27] A fordítás alapján kiadott művek recenziójától eltérően nem térünk ki a fordítás bírálatára. Miután a mű lektora azonos jelen recenzió írójával, úgy véljük, hogy ezt a feladatot mások, elsősorban az orosz nyelvet is bíró magyar olvasóközönség hivatott elvégezni.

* Szovjetszkij Jezsegodnyik Mezsdunarodnovo Prava, 1959. Izd. Akad. Nauk SZSZSZR, Moszkva, 1960. 462 old. Főszerkesztő: G. I. Tunkin.

tárgyalja Tunkin professzor a háború elhárításának a kérdését. Méltatja az SZKP XX. kongresszusán a háború elkerülhetőségével kapcsolatban hozott határozatot, s kifejti, hogy „a háborúnak, mint a nemzetközi viták eldöntése eszközének a kiküszöböléséhez reális lehetőséget biztosít a szocialista tábor erejének további növekedése, valamint a békemozgalom világméretű fellendülése.

Tunkin professzor bevezető tanulmányában konkrét tények analizálása, világos meggyőző érvelés útján bizonyít be olyan általános elvi tételeket, mint például a háború elkerülhetősége, a békés egymás mellett élés szükségessége, nem különben a nemzetközi jog együttműködésen és demokratikus elveken alapuló fejlődésének a lehetősége. Kiemelkedő érdeme a tanulmány bizonyítási módszerének a nemzetközi élet gyakorlati tényeiből vett példák felhozatala mellett a megfelelő ideológiai, valamint nemzetközi jogi tételekre való utalás. Végső összegezésképpen megállapíthatjuk, hogy a cikk mintegy általánosíthatja a kötet tanulmányai összességében kifejeződő mondanivalót a háború elkerülhetőségéről, a különböző társadalmi rendszerekhez tartozó államok békés egymás mellett élésének a lehetőségéről, valamint ezek együttműködésének demokratikus elveken alapuló továbbfejlesztéséről és ennek szabályozásáról.

I. I. Lukasuk, akinek már — a nemzetközi szerződések témakörébe tartozó — jónéhány cikkét és monográfiáját ismerjük, ezúttal *„a Szovjetunió és a nemzetközi szerződések"* címmel közöl tanulmányt. Ebben kifejti, hogy a jelen korszakban a nemzetközi kérdések szabályozásának egyetlen törvényes és hatásos módszere a kölcsönös tárgyalások folytatása és kölcsönösen előnyös egyezmények kötése. Ez különben a szovjet külpolitika álláspontja — hangsúlyozza a szerző. I. I. Lukasuk párhuzamosan tárgyalja a Szovjetuniónak a kapitalista országokkal kötött, valamint a Szovjetunió és a szocialista tábor többi országai között létrejött szerződések sajátosságait. Míg az előbbiek célja a békés egymás mellett élés megszilárdítása és a kölcsönösen előnyös együttműködés megszervezése, addig az utóbbiaké az együttműködés fejlesztése és megszilárdítása a kizsákmányolástól megszabadult népek között a proletár internacionalizmus és a kölcsönös segítség alapján. Mindezekből nyilvánvaló — fejtegeti a szerző —, hogy a Szovjetunió által kötött nemzetközi szerződések általános célja a béke biztosítása. A szerző kiemeli, hogy a Szovjetunió nemzetközi szerződéseinek száma, tekintélye egyre növekszik, — ez ösztönzi az imperialista államok vezető köreit arra, hogy ideológiai téren hadjáratot folytassanak a Szovjetunió nemzetközi szerződései tekintélyének a lejáratása céljából. Kiemelkedő érdekességű a tanulmány azon része, mely a nemzetközi szerződések osztályakarati lényegét tárgyalja. Az akarati momentum szerepét a jog és különösen a nemzetközi jog szabályai létrehozásában a marxizmus—leninizmus eszméi alapján vizsgálja, miközben az akarati tényezővel kapcsolatos különböző burzsoá nézetekről összefoglaló áttekintést ad. Többek között polemizál Gyorgyijev jugoszláv nemzetközi jogász felfogásával és rámutat, hogy Gyorgyijev a jog akarati jellegének fel nem ismerése miatt elemi hibát követ el, egy szintre állítván a társadalom objektív fejlődési törvényeit és a jogot, amely pedig emberi akarattól függően jön létre és változik.

A tanulmány egyik különösen méltányolandó érdeme a szocialista államok szerződéseinek az elhatárolása, a szocialista államok szerződései olyan fő jellemvonásai alapján, hogy ezek saját társadalmi rendszerük fejlesztése mellett általában minden nép érdekeit szolgálják, a nemzetközi béke és biztonság fenntartására és erősítésére hivatottak.

D. B. Levin tanulmánya, mely *a mai burzsoá nemzetközi jogtudomány fő irányzatainak általános összefoglalását* adja, egyaránt érdekes a jogelmélet és a nemzetközi jog szempontjából. A szerző dialektikus módszerrel elemzi a normativizmust, a különböző szociológiai és realista iskolákat, a természetjogi irányzatot, — valamint ezek kombinációiból létrehozott eklektikus tanokat. Az egyes irányzatok, az egyes irányzatokon belüli szerzők nézeteinek mélyreható vizsgálata alapján bizonyos általánosításokat von le a burzsoá nemzetközi jogtudomány egészére vonatkozólag. Így megállapítja, hogy jogfilozófiai koncepciók szempontjából a mai burzsoá nemzetközi jogtudomány — akárcsak az egész burzsoá jogtudomány — nem rendelkezik új, alkotó eszmékkel, hanem jellemzi a múlt reakciós nézeteinek messzemenő felhasználása, s a múlt egyes haladó nézeteinek reakciós tartalommal való megtöltése. A legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó burzsoá nemzetközi jogászok munkáiban kifejeződik a mondializmus eszméje, a „világ kormány" és az „új nemzetközi jog" koncepciója. Igen körültekintően világítja meg a cikkíró ezen nézetek reakciós jellegét, s bebizonyítja, hogy a béke fenntartása csakis a szuverén államok békés egymás mellett élése alapján biztosítható. Kifejti, hogy az emberi társadalom fejlettségének mai fokán az államok egyre több területen és egyre szorosabb jelleggel lépnek kapcsolatba egymással, azonban ezen kapcsolatok létrejötte egyáltalában nem igényli az államok szabadságának és önrendelkezésének a csökkentését, hanem csakis az államok együttműködésének a szabályozását. Következetesen hangsúlyozván, hogy a mai burzsoá nemzetközi jog tudományára mindenekelőtt a reakciós, mondialista jelleg a jellemző, utal arra, hogy ezek az elméletek egyáltalán nem uralkodók, de még csak széleskörű elterjedtséggel sem rendelkeznek a nemrégiben függetlenné vált ázsiai és afrikai országok jogtudományában. Megemlíti továbbá, hogy az imperialista országokban is akadnak olyan nemzetközi jogászok, akik felléptek az ún. „világkormány", „új nemzetközi jog" koncepciója ellen. Ezenkívül — folytatja fejtegetéseit a szerző — az imperialista országok nemzetközi jogtudománya is foglalkozik a nemzetközi jog egyes intézményei rendszeres tanulmányozásával. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy jóllehet a burzsoá szerzők zöme egyik vagy másik divatos reakciós elmélethez csatlakozik, a nemzetközi jog konkrét intézményei elemzésénél

létrejönnek olyan nézetek is, amelyek összhangban állanak az államok szuverenitása és egyenlősége elveivel (pl. a Lauterpacht által átdolgozott Oppenheim tankönyv, Fenwick, Verdross tankönyvei).

A tanulmány különös érdemeként emeljük ki összefoglaló általánosító jellegét, ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy következtetéseit mindenkor alapos differenciálás, egyedi elemzés útján vonja le.

Napjainkban igen nagy érdeklődésre számottartó kérdéssel, *a kozmikus térség meghódításával kapcsolatos problémákkal* foglalkozik *G. A. Osznyickaja*. Tanulmányáról elmondhatjuk, hogy rendszerező és összefoglaló jellegű, ismerteti az állami szuverenitás legfelső határával, a kozmikus térség jogi helyzetével és az égitestek felfedezéséből adódó jogi problémákkal kapcsolatos főbb nézeteket.

A különböző elméletek ismertetése után felvet néhány problémát, amelyeknek megoldására általános jellegű elvek alkalmazását javasolja, s nagy jelentőséget tulajdonít a praktikum várható fejlődésének.

L. A. Modzsorján Kína ENSZ-beli törvényes jogai helyreállításának kérdésével foglalkozik cikkében. Rövid történeti, nemzetközi politikai vázlat után rátér Kína nemzetközi jogalanyiságával kapcsolatos kérdések tárgyalására. Kifejti, hogy a kínai forradalom nem eredményezett változásokat Kína nemzetközi jogalanyiságában és természetesen nem befolyásolta ENSZ-tagságát sem. Tekintettel arra, hogy a nemzetközi jog alanyai és így az ENSZ tagjai is nem kormányok, hanem államok, — amint a népi forradalomig, éppen úgy a népi forradalom után is az ENSZ tagja ugyanaz a Kína maradt; csupán új, a nép által szabadon választott kormánnyal képviseltette magát a nemzetközi küzdőtéren. Valamely állam elnevezésének a megváltozása (Kínai Népköztársaság, Kínai Köztársaság elnevezés helyett) az államon belül végbement gyökeres változást tükröz ugyan, de nem hat ki az állam nemzetközi jogalanyiságára, következésképpen ENSZ-tagságára sem. Foglalkozik még a cikkíró a Kínai Népköztársaság kormányának az Amerikai Egyesült Államok által való el nem ismerésével, valamint az USA Kínai Népköztársasággal szembeni agressziós vádjaival. Az utóbbival kapcsolatban igen találóan kifejti, hogy valamely állam polgárai önkéntes részvétele egy háborúban sohasem jelentett agressziót, de még csak a semlegesség megsértését sem; — ugyanakkor kifejti, hogy a VII. amerikai flotta Tajvan elfoglalásával agressziót valósított meg.

A szerző elutasítja az egyes burzsoá nemzetközi jogászok által előrángatott két Kína koncepciót, és bebizonyítja az ilyenfajta nézetek jogi megalapozatlanságát.

1957 óta a sajtóban, különböző tudományos cikkekben és monográfiákban gyakran találkozunk a Lengyel Népköztársaság kormánya európai atommentes övezet létrehozására irányuló javaslata kommentálásával, a Rapacki tervvel kapcsolatos érvek pro és contra összegezésével. Mindezen ismertetések, cikkek, általában a Rapacki terv fejlődési stádiumainak, politikai jelentőségének az értékelésére szorítkoznak, ezzel szemben *V. N. Durgyenyevszkijnek* az Évkönyvben közölt cikke elsősorban *a Rapacki tervvel kapcsolatos jogi kérdéseket* kívánja megvilágítani. Kifejti, hogy jogi szempontból a Rapacki terv meghatározott terület részleges demilitarizálásának a tervezete. Ezen program kidolgozásával a lengyel kormány az ENSZ Alapokmány keretei között járt el. (13. c., 1. c., 11., 12., 47., és 33. c.) Hangsúlyozza a szerző, a Rapacki terv nem kíván helyettesíteni más, szélesebb körű leszerelési tervezeteket, ellenkezőleg éppen azért terjesztették elő, hogy megkönnyítsék egy átfogó jellegű leszerelési program későbbiek során való elfogadását. Jogi szempontból összhangban van a tervezet a hatályos nemzetközi jog fontos okmányainak céljával is (pl. Varsói szerződés céljával).

A szerző felhívja a figyelmet a Rapacki terv aktualitására és perspektivikus jelentőségére, utalván arra, hogy az ENSZ közgyűlés XIV. ülésszakán, 1959. szeptember 18-án Hruscsov elvtárs által előterjesztett általános és teljes leszerelési javaslat az általános és teljes leszerelés érdekében teendő lépések másodikaként említi egy közép-európai atommentes övezet létesítését.

P. A. Tokareva cikke *a szocialista országok közötti nemzetközi gazdasági szervezetekről* szól. Annak előrebocsátása után, hogy a szocialista államok közötti nemzetközi gazdasági szervezetek az azonos típusú gazdasági szerkezetek alapján, a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés fejlesztése, a szocialista országok gazdasági erői koordinálása céljából és kapcsolataik egyenlőség alapján való kiszélesítése érdekében jöttek létre; — részletesen ismerteti a KGST és két speciális szervezet: a Vasúti Együttműködés Szervezete és a Szocialista Országok Postai Együttműködés szervezete létrejöttének a körülményeit, szervezetét, céljait, tevékenységi körét, és feladatait. Hangsúlyozza, hogy ezen szervezetek rendelkeznek bizonyos speciális közös vonásokkal, amelyek csak a szocialista államok közötti nemzetközi szervezetekre jellemzőek, ilyenként említi meg például a tagállamok egymás közötti önzetlen segítségét, az egyenjogúság és szuverenitás kölcsönös tiszteletben tartását. (A határozatok egyhangú hozatalában is ez nyilvánul meg.) A szerző utal arra, hogy ezeket a szervezeteket nem lehet felhasználni egyik állam politikája másikra való kényszerítésének az eszközeként, ami megvalósul a kapitalista országok különböző gazdasági szervezeteiben. Véleményünk szerint helyes lett volna, ha ezt az utalást párhuzam vonássá szélesíti és kiegészíti.

F. V. Gubin a Szovjetunió többoldalú nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásokkal kapcsolatos gyakorlatának szenteli tanulmányát, emellett azonban foglalkozik a fenntartások intézménye kialakulásával és általános jellemvonásai részletezésével is.

A fenntartások megjelenése és önálló jogintézménnyé válása párhuzamos és összekapcsolt a kapitalista társadalom imperializmusba való átnövésével, — fejtegeti a szerző. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy a fenntartások a nemzetközi jog önálló és sajátságos intézményeként fokozatos fejlődés

eredményeképpen alakultak ki. A fenntartások fejlődésének négy korszakáról beszél: a XIX. sz. utolsó negyedéig tartó periódus, a múlt század 70-es éveitől az I. Világháborúig terjedő szakasz, valamint a két világháború közötti és a II. Világháború utáni korszakok.

A szerző kifejti, hogy a fenntartást adott állam, meghatározott többoldalú szerződésbe való belépésénél, ezen belépés feltételeként alkalmazza. A fenntartás segítségével adott állam egyoldalúan meghatározott változtatásokat eszközöl saját maga és a szerződés más részesei között a szerződés által egyenesen, — vagy közvetett módon feltételezett viszonyok vonatkozásában. A továbbiakban a szerző egyenként elemzi a fenntartások megkülönböztető vonásait, ennek során következetesen elhatárolja a fenntartásokat olyan jelenségektől, mint például a szerződés kijavítása, kiegészítése, mellékletei és a szerződés revíziója.

A fenntartások politikai jelentőségéről szólva a szerző kifejti, hogy ezen intézmény igen hatékony eszköz az államok kezében politikájuk megvalósítására, hangsúlyozza ezen kívül, hogy a fenntartás igen jelentős hatást gyakorol magára a szerződésre, éppen ezért — fűzi hozzá — ezen intézmény gyakorlati alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha ezt ténylegesen megkövetelik a nemzetközi együttműködés érdekei. Ezt követőleg a szerző gyakorlati példákon keresztül szemléltetően bebizonyítja, hogy a Szovjetunió fenntartásokkal kapcsolatos gyakorlata megfelel ezen követelménynek. Rátérvén a Szovjetunió fenntartásai tartalmi vizsgálatára közülük a legfontosabbakat hét fő csoportra igyekszik különíteni. Véleményünk szerint egy ilyen kategorizálás eleve nem lehet tökéletes, egyrészt fel lehetne állítani további kategóriákat is, másrészt egyes fenntartások több kategóriába is beilleszthetők volnának.

A fenntartások kérdésével foglalkozik *Sz. A. Kuznyecov* tanulmánya is. A szerző szemléltetően világítja meg a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások Amerikai Államok Szervezetének keretein belül kialakult gyakorlatát.

Sok cikk, monográfia látott napvilágot az utóbbi időkben, amelyek — egyes imperialista körök érdekeitől sugalmazva — az ENSZ Alapokmányának a nagyhatalmak egyhangúságának elvét megszüntető revízióját célozzák. Ezekről ad átfogó képet *N. A. Usakov a „vétójog"* kérdésével foglalkozó cikkében. Ismertetésükkel párhuzamosan megcáfolja ezen nézeteket, s rámutat arra, bármilyen ürüggyel lépjenek is fel, a világuralomra törő imperialista körök céljait szolgálják.

R. L. Bobrov elmélyült elemzést ad *az ENSZ jogi természetéről.* Hangsúlyozza, hogy a kérdés vizsgálatánál következetesen él kell vetni minden olyan magyarázatot, amely az ENSZ államok felettiségét kívánná hirdetni. (ENSZ Alapokmány 2. c. 1. p.) Kiemeli, hogy az állami szuverenitás elvének tiszteletben tartása nélkül elképzelhetetlen volna a különböző gazdasági és társadalmi rendszerekhez tartozó államok együttműködése. Lenin vonatkozó téziseire hivatkozva kifejti, hogy az imperializmus körülményei között lehetetlen a világméretekben való egység megteremtése. Érdekesek a szerző fejtegetései a nemzetközi jogi alanyisággal kapcsolatban is, ennek során végső konklúzióként megállapítja, hogy a nemzetközi jog fejlődésének mai stádiumán az állam, a nemzetközi jog eredeti, tipikus alanya, nem egyetlen alanya a nemzetközi jognak, — ugyanis a nemzetközi jog alanyainak körébe belépnek a különböző nemzetközi szervezetek is. Kiemeli, hogy ezek nem rendelkeznek mindazon vonásokkal, amelyek csak az államokra, a nemzetközi jog eredeti alanyaira jellemzőek, minthogy tagjaik akarata alapján jöttek létre, az ugyancsak ezek által kijelölt célok megvalósítására, következésképp tevékenységük során ennek megfelelő keretek között kötelesek mozogni. A szerző meggyőző érveléssel bizonyítja be az ENSZ államok felettiségét hirdető koncepciók tudománytalanságát. Majd fejlődésükben mutatja be az ENSZ jogi természetével kapcsolatos szovjet nézeteket. Kiemelkedően érdekes ennek során a nemzetközi szervezetek jogalanyiságát általában tagadó Modzsorján nézeteivel folytatott polémiája.

Bobrov rendkívül világos gondolatmenet alapján jut el azon végső megállapításhoz, hogy az ENSZ a nemzetközi jognak nem tipikus, másodlagos, származékos alanya. Jogalanyisága különleges, az államok jogalanyiságától eltérő alapokon nyugszik. Ez a jogalanyiság az ENSZ Alapokmánya által meghatározott keretek között áll fenn, s éppen ez a jogalanyiság elégséges és szükséges mértéke az ENSZ előtt álló feladatok megvalósításához.

M. I. Lazarev cikke *az Usa külföldön tartózkodó fegyveres erői mentességének a kérdésével* foglalkozik, ugyanakkor megállapításokat tesz általában a külföldön tartózkodó fegyveres erők problematikája vonatkozásában. Egymástól elkülönítve vizsgálja azon amerikai koncepciókat, amelyek az USA külföldön tartózkodó fegyveres erői mentességének keletkezésére, s azokat, amelyek ezen mentesség terjedelmére vonatkoznak. (Szokásjogi és szerződés útján való keletkezés, — korlátlan és korlátozott mentesség elmélete.)

A szerző kifejti azon álláspontját, hogy idegen fegyveres erőknek valamely állam területén való tartózkodása béke idején nem tekinthető normális jelenségnek. (Hivatkozik a szovjet kormány kezdeményező javaslataira a külföldön tartózkodó fegyveres erők saját határok mögé való visszavonása tárgyában.) Hangsúlyozza, hogy külföldi fegyveres erő valamely ország területére való bebocsátása, s ott számukra joghatóság alóli mentesség biztosítása csakis szerződési úton engedhető meg. (Megjegyzi azonban, hogy az ezzel kapcsolatos szerződések lehetnek egyenlőek és egyenlőtlenek.) Kiemeli továbbá, hogy az Amerikai Egyesült Államok külföldön tartózkodó fegyveres erői számára általában abszolút mentességet törekszik biztosítani. Ezt eléri egyes esetekben jogilag ilyen értelmű szerződés kötésével. Máskor a tartózkodási hely állama és az USA közötti szerződés korlátozott mentességről beszél ugyan, azonban a helyzet tényleges elemzése megmutatja, hogy a külföldön tartózkodó amerikai fegyveres erők a valóságban teljes és abszolút mentességgel rendelkeznek. A szerző kifejti, hogy a korlátozott mentességről szóló koncepció elterjedése az amerikai nemzetközi jogászok és hivatalos állami szervek körében, valamint ennek jogi formába önté-

se a NATO országok fegyveres erői helyzetéről szóló 1951. jún. 19-i egyezmény VII. cikkében a tartózkodási hely országai közvéleményének a megnyugtatására szolgálnak.

G. V. Sarmazanasvili „az önsegély fogalma a nemzetközi jogban" c. tanulmányában azt a célt tűzi maga elé, hogy élesen elhatárolja a békeszerető államok által szuverenitásuk védelmében alkalmazott jogszerű cselekményeket az imperialista államok agresszív megnyilvánulásaitól. Felhívja a figyelmet arra, hogy az önsegély fogalma tartalmi változáson ment keresztül azáltal, hogy az I. Világháborút követőleg a szuverenitás fogalma új, demokratikus elvekkel bővült. Az önsegély és önvédelem terminus technicusainak elemzéséből jut el azon megállapításig, hogy az önsegély a nemzetközi jog általános intézménye, amely eszközt képez az állam kezében politikai és gazdasági függetlensége érdekében. Ugyanakkor az önvédelem részét képezi az önsegély fogalmának, az állam fegyveres támadással szembeni fegyveres védekezését jelenti. (ENSZ Alapokmány 51. c.)

Az Alapokmány vonatkozó rendelkezéseire támaszkodva a szerző visszautasítja azon burzsoá jogászok nézeteit, akik a preventív háború igazolására törekedvén, a fogalmakat összezavarják és támadás veszélye esetén is jogszerűnek tartják a fegyveres erő alkalmazását (pl. Hyde). Később a szerző rátér az önsegély részletes tárgyalására, hangsúlyozván, hogy az önsegély joga korántsem korlátlan, az állam csak meghatározott feltételek között élhet vele, a kiváltó cselekménnyel való szigorú összhang alapján.

Nemzetközi jogi és büntető jogi szempontból egyaránt érdekesek *G. I. Morozov* fejtegetései *a háborús propagandáért való felelősségről.* Kimutatja, hogy a háborús propaganda bűncselekményként való értékelése megfelel sok állam törvényhozási elveinek és az emberek óriási többsége jogi felfogásának, nemkülönben az egyes nemzetközi szervezetek határozataiban tükröződő álláspontnak. Tisztázza a háborús propaganda politikai természetét, kifejtvén, hogy a háborús propaganda a reakciós és agresszív erők eszköze egy új háború ideológiai előkészítésére. Jogilag, mint különleges, sui generis bűncselekményt értékeli (párhuzam és különbségtétel a felbujtás vonatkozásában), figyelembevéve a Szovjetunió és a népi demokratikus országok törvényhozásának ezzel kapcsolatos rendelkezéseit.

A. P. Movcsán az Antarktisz nemzetközi jogi helyzetével foglalkozik tanulmányában. Vizsgálódásai felölelik az Antarktisz jogi helyzetének rendezésére irányuló kezdeményezéseket, javaslatokat, a problémakör egész történetét, majd részletesen elemzi az 1959. dec. 1-én aláírt egyezményt. Hangsúlyozza, hogy az Antarktisz jogi helyzete rendezésének a kérdése ma már nemzetközi probléma (miként ezt a szovjet kormány már régóta, s különösen az 1959. dec. 1.-i egyezmény létrehozására irányuló lépések során hangoztatta,) amelyet már nem lehet egyoldalú igény bejelentésekkel, vagy az államok szűk csoportja szeparált megegyezésével rendezni. (Amint ezt az USA kezdeményezte 1948-ban.) Az Antarktisz jogi helyzetével kapcsolatos problémák nemzetközi jellegének elismeréséről tanúskodik az a tény is, hogy az 1959. dec. 1.-i egyezmény tartalmaz csatlakozást lehetővé tevő rendelkezést is.

Az Évkönyvben megjelent értékes tanulmányok közül ki kell emelnünk *L. A. Lunc* cikkét, amely *a nemzetközi magánjog kérdéseinek szocialista államok közötti vonatkozásait* tárgyalja. Ugyancsak jelentős *M. M. Boguszlavszkijnak* és *A. A. Rubanovnak a Szovjetunióban külföldiek számára biztosított polgári eljárási jogokról* szóló cikke. Érdekesek *Zaharova* és *Bagrova* közös tanulmányainak *az erőegyensúly elmélettel* kapcsolatos bíráló megjegyzései.

Az Évkönyv *beszámolója* alapján képet kapunk a Szovjet Nemzetközi Jogi Egyesület 1959. évi ülésszakának (Moszkva 1959. február 5—7.) sokrétű és elmélyült munkájáról. Az ülésszakot nevezhetnők talán „űrjogi konferenciának" is, tekintettel arra, hogy rendkívül sok ismertetés (Mesera, Lazarev, Baszkin, Munder, Bobrov) és hozzászólás (pl. Molodcov, Makszudov) hangzott el ezen tárgykörben. Emellett azonban az ülésszak figyelmet szentelt egész sor, a nemzetközi jog egyéb területeire tartozó kérdésnek is: az ezekről összeállított ismertetések ugyancsak tanulságos részét képezik az Évkönyvnek. A kötet érdekes *recenziókat* tartalmaz a Szovjetunióban kiadott szovjet és külföldi nemzetközi jogi művekről, a Szovjetunió jogi felsőoktatási intézményei kiadványaiban felvetett nemzetközi jogi kérdésekről és tartalmazza az 1958-ban kiadásra került szovjet nemzetközi jogi munkák *bibliográfiáját.*

A második Szovjet Nemzetközi Jogi Évkönyv változatos és gazdag anyaga arról tanúskodik, hogy a Szovjetunióban a nemzetközi jog művelése igen magas szinten folyik. A nemzetközi jogi elmélet nyomonköveti a változó és bonyolult nemzetközi élet, a gyakorlat által felvetett problémákat, azokat — in statu nascendi — figyelemmel kíséri, tárgyalja, nem riad vissza új megállapításoktól, megoldásoktól; — ugyanakkor nem szorul háttérbe az általánosabb jellegű elméleti kutatás sem, s folytatódik a nemzetközi jog egyes részterületeinek szisztematikus feldolgozása is. Az 1959. évi Szovjet Nemzetközi Jogi Évkönyv méltó folytatása és továbbfejlesztése az 1958. évi elődjének, hasznos és korszerű segédkönyve a nemzetközi jogtudomány tanulmányozásának.

Raffai Györgyi

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Annalesének I. kötetéről

A Beér János, Névai László és Szabó Imre professzorok szerkesztésében, 1959-ben megjelent tanulmánykötet bepillantást nyújt a külföld tudományos közvéleménye számára a karon folyó sokrétű, magasszínvonalú tudományos munkába. A kötet 17 tanulmányt tartalmaz, amelyek orosz, német, angol vagy francia nyelven jelentek meg.

A kötet már eddig is élénk visszhangra talált a jogtudomány külföldi művelői között. A tanulmánykötet komoly méltatást, illetőleg elismerő nyugtatást kapott a Szovjetunió Össz-szövetségi Jogtudományi Intézete, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam és Jogtudományi Intézete, a Csehszlovák

Szocialista Köztársaság Jogtudományi Intézete, az Ukrán Szövetségi Köztársaság Tudományos Akadémiája Állam és Jogtudományi Intézete, a leningrádi „Pravovegyenyije" c. folyóirat, a bukaresti „Justitia Noua", a párizsi Összehasonlítójogi Szemle, a brüsszeli Összehasonlító jogi Egyetemközi Központ, a bécsi és grázi egyetemek állam és jogtudományi karai részéről.

Ennek annál nagyobb a jelentősége, mert legnagyobb egyetemünk állam és jogtudományi kara kiadványa, különösen pedig olyan kiadványa, amely kizárólag professzorok és tanszékvezetők idegennyelvű tanulmányait tartalmazza, az egész magyar jogtudományt reprezentálja, elsősorban a külföldi jogásztársadalom előtt.

A tanulmánykötet hasznosan illeszkedik a mind nagyobb számban megjelenő idegennyelvű jogtudományi kiadványaink sorozatába, s magasszínvonalon propagálja tudományos eredményeinket.

A közölt tanulmányok témaválasztásuk sokrétűségénél fogva széles spektrumon foglalkoznak az állam és jogtudományok kérdéseivel, s határozottan alkalmazzák a dialektikus materializmus elméletét és módszerét. Figyelembe véve azt, hogy a német, angol és francia nyelven megjelent tanulmányok elsősorban a szocialista táboron kívül álló országok jogászaihoz szólnak, a tanulmánykötet is alkalmas a szocialista jogtudomány eredményeinek, magas színvonalának bemutatására a jogtudomány bármely ágának művelői előtt. Ez adja meg a munka jelentőségét az ideológia és a tudományok terén folyó osztályharcban, amely a két világrendszer békés versenyének viszonyai között különös hangsúlyt és fontosságot kap.

Ez az ismertetés természetesen nem vállalkozhat arra, hogy a jogtudomány legkülönbözőbb területeinek általános, vagy részletkérdéseivel foglalkozó tanulmányokat kritikailag dolgozza fel. Célja az, hogy nagy vonalakban megismertesse a hazai érdeklődőket a tanulmányok tárgyával, azok egyes tudományos megoldásaival és állásfoglalásaival.

•

Beck Salamon professzor tanulmánya „A jogi normáknak a szabályban foglalttól eltérő tényállásokra való alkalmazása" címet viseli. Bevezetőként az analógia intézményével foglalkozik. Az analógia éppen azt jelenti, hogy a szabályt olyan tényállásra alkalmazzák, amelyet az nem fog át, tehát két tényállás, a törvényi, s a megítélendő tényállás részleges egyezése van szóban. Az analógia rendszerint nem szorítkozik egyetlen, magában álló szabály alkalmazására, hanem legtöbbször egész szabály-komplexum, egy jogintézményre vonatkozó összes szabályok alkalmazását követeli meg.

A két tényállás egybevetése után gyakran fordul elő az az eset, hogy a megítélendő tényállásból hiányzik valami, amelyet a jogszabályi tényállás tartalmaz, vagy megfordítva, a megítélendő tényállás tartalmaz olyan elemet, amely nincs meg a törvényi tényállásban. Ezért nem lehetséges az analógia alapjául szolgáló jogintézményre vonatkozó valamennyi szabályt az új tényállásra adaptálni, hanem csak a jogintézményre vonatkozó szabály-összesség részleges alkalmazásáról lehet szó. A jogszabályok rendszerint az analógia alkalmazását írják elő.

A tanulmány ezután a jogszabályok funkcióváltozásának kérdésével foglalkozik. A pignus intézményének kialakulásán keresztül megmutatja, hogyan szolgálták a tulajdonjogra vonatkozó jogszabályok egy más jogintézmény, a zálogjog kialakulását. A modern jogban ugyanezt a kérdést a tulajdonjog, s a tulajdonjogfenntartás tekintetében vizsgálja.

A tanulmány befejezésül a normáknak a bennük foglalttól eltérő tényállásokra való alkalmazását a törvényesség vonatkozásában vizsgálja. Az egyes idegen tényállási elemek figyelembevétele gyakran törvényi rendelkezésen alapszik, s így az nem sérti a törvényességet. Az ütközés kérdése akkor merül fel, amikor a bíróságok ezirányú törvényi rendelkezés hiányában is jelentőséget tulajdonítanak olyan tényállási elemnek, amely nincsen a törvényi tényállásban. A merev szabály „Ubi lex non distinguit, nec nobis est distinguere", összeegyeztethető a törvényességgel, de gyakran ellentmond az igazságérzetnek. A tanulmány hangsúlyozza, hogy nem akarja a törvénnyel szembeni bírói szabadságot hangsúlyozni a szabadjogi iskola értelmében, de a kietlen pozitivizmust, a betűhöz ragaszkodó vak engedelmességet sem akarja győzelemre juttatni. A gyakorlat nagyvonalúságot tanúsít, amikor olyan tényállási elemnek, amely a jogszabályban nincs kifejezetten megemlítve, fontosságot tulajdonít. Az értelmezés művészete vezet a kívánt eredményre.

•

Beér János professzor „Néhány államjogi alapfogalomról" című tanulmányát publikálja e kötet.

Az államjog tárgyának és fogalmának, illetőleg az államjogi jogviszony fogalmának meghatározásánál abból a szocialista állam- és jogtudományban ez idő szerint uralkodónak tekinthető álláspontból indul ki, hogy a jognak ágazati tagoltsága elsősorban a szabályozás tárgyán (vagyis a tényleges társadalmi viszonyokon) alapszik, s emellett kisegítő eszközként érvényesülnek a szabályozásban kifejeződő alapelvek és a szabályozás módszere is. Vannak olyan jogviszonyok, amelyek mikénti rendezése alapjaiban határozza meg az ember életét a társadalom államilag szervezett életében, amelyeken keresztül tehát az uralkodó osztály politikai alapelvei az állami politika alapelveivé válnak, s amelyeket ezért alapvető jogi viszonyoknak kell minősíteni.

Az alapvető jogi viszonyokban kifejeződnek a társadalmi és állami rend részletesebb jogi szabályozása számára kötelezően irányt-szabó direktívák. Az alapvető jogviszonyok körébe tartoznak különösen a tulajdoni viszonyok, az osztályerők helyzetét kifejező politikai viszonyok, továbbá a legfontosabb állami szervek felépítését, létrejöttét, egymáshoz és az állampolgárokhoz való kapcsolatuknak, valamint az állampolgárok (lakosság) egymáshoz való kapcsolatainak lényegét realizáló jogviszonyok is. A szocialista államban ezek a jogviszonyok: az államjogi viszonyok: őket kifejező-rendező jogi normák: az államjog szabályai.

A szocialista államjogi viszonyok

két nagy csoportba sorolhatók: az egyikbe azok tartoznak, amelyek csak fő vonásaikat illetően épülnek államjogi szabályozásra (pl. tulajdoni viszonyok, munkához való viszony) s konkrét realizálásuk további szabályozás útján már valamely más jogágazat feladata. Ezek a jogviszonyok kettős arculatot mutatnak, az egyik oldalról (az alaptétel felől nézve) államjogiak és ugyanakkor a másik oldalról nézve (konkrét megvalósulásukat nézve) más jogágazat jogviszonyai is. Ezeket a jogviszonyokat „áttételes államjogi jogviszonyoknak", az őket kifejező — rendező — jogi normákat „áttételes államjogi normáknak" nevezzük.

Az államjogi jogviszonyok másik csoportját azok a jogviszonyok adják, amelyek az államilag szervezett társadalom politikai hatalmi rendje szempontjából olyan jelentősek, vagy olyan közvetlenül kapcsolódnak az állami szuverenitást megtestesítő szervek tevékenységéhez, valamint az állam és az állampolgárok közötti alapvető jogi kapcsolat létrejöttének változásaihoz, hogy a rájuk vonatkozó további, részletekbe menő szabályozás is az államjog körébe esik. Az ilyen jogviszonyok: „tiszta államjogi jogviszonyok", az őket kifejező — rendező — jogi normák: a „tiszta államjogi normák".

Az áttételes és a tiszta államjogi jogviszonyokban realizálódó társadalmi viszonyok együttesen képezik az államjog tárgyát.

Az államjog tárgyából következik, hogy a szocialista magyar államjog azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek társadalmunk államilag szervezett legfontosabb viszonyait rendezik, tehát a társadalmi rendünk alapjaival, valamint az államhatalmi szervekkel összefüggésben keletkező összes jogviszonyokat, továbbá az államhatalom gyakorlásában részt vevő legfontosabb egyéb szervek létrehozásának, felépítésének egymáshoz fűződő kapcsolatainak alapját képező jogviszonyokat; rendezik végül az állampolgároknak az államhoz való tartozására vonatkozó jogviszonyokat is.

A szerző azt a kérdést vizsgálja, beszélhetünk-e általában vett államjogról, általános államjogról, anélkül, hogy vizsgálatainkat valamely adott állam államjogára konkretizáljuk. Megállapítja, hogy az államjog, mint jogág csak valamely konkrétan létező állam jogrendszerének részeként létezhet.

A szerző a maga részéről nyolc kritériumban foglalja össze az államjogi jogviszonyok általában jellemző legfőbb vonásait.

A tanulmány ezután a jogi cselekményekkel (aktusokkal) összefüggő, az államjogot közelebbről érintő néhány alapvető kérdéssel foglalkozik. Az aktusok különböző szempontok szerint történő lehetséges csoportosításának felsorolása után megállapítja, hogy a magyar szocialista államjogászok és államigazgatási jogászok hosszú ideig az aktusok osztályozásánál döntően, szinte kizárólagosan az aktust létrehozó szervekből indultak ki, s teljesen háttérbe szorították, másodlagosnak tekintettek minden más szempontot. Ezzel lényegében a formális osztályozás vált uralkodóvá. Az utolsó évek kutatásai nyomán viszont a magyar államjogászok felismerték, hogy ez a szemlélet dogmatikus, hogy a formális osztályozás kizárólagos, merev alkalmazása sok hiba forrása lehet.

A tanulmány második része az államjognak szocialista jogunk rendszerében elfoglalt helyével, s a többi jogágakhoz való viszonyával foglalkozik. Megállapítja, hogy az áttételes államjogi viszonyokat meghatározó államjogi szabályok a szocialista jogrendszer egyéb ágazatainak alapvető tételeit határozza meg, ilyen értelemben nevezhető az államjog a jogrendszer alapvető ágazatának, amelyre jogrendszerünk egésze felépül. Az államjogi szabályok másik része viszont részleteiben szabályozza az állami szuverenitás belső oldalával és az államhatalmi szervek létrehozásával és működésével kapcsolatos kérdéseket, valamint az állampolgárság ügyét.

A tanulmány befejező részében az államjog és az államjogtudomány rendszerezésével foglalkozik.

*

Brósz Róbert docens „A »colonus« szó jelentésváltozásai a római jogi szövegekben" c. tanulmánya nagyfokú elemzési készségre való boncolgatással arra az eredményre jut, hogy a colonus szó a római jogban a fejlődés folyamán többször változtatta jelentését.

A legrégebbi általános jelentése a földműves, a földet megművelő. Róma világbirodalommá alakulása során a kolonizációval megjelenik az új jelentés, a telepes. A bérlet, mint konszenzuál kontraktus kialakulásával a köztársaság és a diktatúra találkozásánál a colonus már kifejezetten csak haszonbérlőt jelent. A rabszolgatársadalom hanyatlása további új jelentést hoz. A colonus szó most már — a principatus vége felé — a mai értelemben használt és közismert, technikus értelemben vett colonust, a földhöz kötöttet jelenti.

Ugyanakkor jelentkeznek e szónak bizonyos szinonímái és szókapcsolásai. Ez utóbbiak közül a legjelentősebb a VI. században gyakrabban feltűnő liber colonus szókapcsolás. Ez már a colonus és jobbágy közötti átmeneti alakzat. A „liber" jelző aztán lassan lekopik, s ezzel előttünk áll a közép- és újkor colonus szava, a maga — időben utolsó — jobbágy jelentésében.

*

„Az állam és a vallásfelekezetek viszonyának jogi kérdései az 1848—49. évi magyar forradalom és szabadságharc alatt" c. tanulmányában *Csizmadia Andor* docens arról a harcról ír, amelyet a reformkorban és az 1848. évi országgyűlések idején a vallásfelekezetek egyenlőségének polgári demokratikus követelményével és ennek megvalósításával szemben a katolikus egyház részéről folyt, előbb nyíltan, majd burkoltan.

A polgári demokratikus átalakulás első szakasza folyamán a katolikus egyház államegyházi-ságát lényegében felszámolták. Ezzel megszüntették azokat a jogi különbségeket, amelyek 1848 előtt a felekezet tagjainak áttérése, a gyermek vallása, vagy a vegyes házasságok tekintetében a nem katolikusok hátrányára fennállottak, illetőleg az 1844. évi III. tv.-nek e téren tett haladó rendelkezéseit a görögkeletiekre is kiterjesztették. A törvényhozás legnagyobb hiányossága volt a zsidóemancipáció kérdésének elodázása, ami a vallásszabadság és felekezeti egyen-

jogúság megvalósítását erősen korlátozta. Nagy hiba volt, hogy egyáltalán nem biztosították a lelkiismereti szabadságot a vallásfelekezeten kívül állók számára, noha ők már megtalálhatók voltak a városi polgárság, az értelmiség soraiban.

A tanulmány azután azt a kérdést tárgyalja, milyen harcot vívott a bécsi udvar a főkegyúri jog gyakorlása tekintetében a polgári demokratikus átalakulással szemben, hogyan igyekezett a főkegyúri jog intézményét egyházjogi intézménynek feltüntetni, s ezzel kivonni azt a felelős minisztérium ellenőrzése alól.

A tanulmány végül is megállapítja, ahogyan a polgári átalakulás egész forradalmi szakasza kompromisszumokkal teljes volt, ugyanígy kompromisszum jelentkezik az egyházaknak és az iskoláknak a kormány által felvetett szétválasztása terén.

Az állam és az egyházak viszonyában a polgári átalakulás során az 1848—49. évi forradalom és a szabadságharc megtette az első lépéseket a feudális államegyházisági rendszerből az állam és az egyház szétválasztása felé, de csak a felszabadulás hozta meg Magyarország számára azokat a lehetőségeket, amelyeknek segítségével a demokratikus állami vezetés átvette, s értékesítette a forradalmi örökséget, iktatta törvénybe Népköztársasági Alkotmányunk 54. §-ával a tökéletes lelkiismereti szabadságot.

*

Eörsi Gyula professzor „Kísérlet egy egységes polgári jogi felelősségi rendszer felvázolására." c. tanulmánya abból indul ki, hogy a XIX. század folyamán polgári jogi felelősség rendszeri és eszmei egysége megbomlott. Olyan változások következtek be, amelyek megtörték a vétkességi elv egyeduralmát, lényegük a tételes jogban az objektív felelősség nagyarányú kiterjesztése, az elméletben pedig e felelősségnek a polgári jogi felelősségi rendszer középpontjába helyezése volt. A szocialista jog a sok vonatkozásban hasonló tételesjogi megoldásokból teljesen ellentétes elvi következtetésekre jutott.

A jogi felelősség polgári jogi szemléletében eredendően kettősség volt — a felelősség ténye a vétkességtől, mértéke a jóvátételi igénytől függött. Az egyiknek középpontjában a jogsértő, a másiknak középpontjában a károsult áll, így az egyik szubjektív, a másik objektív nézőpontot kíván. A kétféle szemléletnek a jogi felelősség általános — tehát nemcsak polgári jogi — fogalmával való összevetése arra a következtetésre vezet, hogy a polgári jogi felelősség olyan mértékben önállósul, hogy már-már meg is szűnik a különös viszonylatában lenni az általános jogi felelősséggel.

A tanulmány szellemes érveléssel mutat rá, hogy a polgári jogi felelősség represszió és reparáció elve közötti ellentmondás csak látszólag feloldhatatlan. E látszat azon a helytelen elméleten alapszik, hogy alapvetően csak szubjektív, vagyis vétkességen alapuló, s objektív, vagyis az okozás tényén alapuló felelősségi rendszereket különböztetünk meg. Ez a különbségtétel ma meghaladott, érthetetlen, sőt zavaró. A polgári jogi felelősségi rendszert nem a szubjektív és objektív felelősségi rendszer megkülönböztetésének alapján kell megalkotni, hanem a magatartás értékelésén és befolyásolásán alapuló tényállascsoportokat kell a többitől megkülönböztetni. Ez a megkülönböztetési alap nemcsak a szubjektív és objektív felelősség rendszerének megkülönböztetését (ellentmondását) oldja fel, de a vétkesség középponti helyzetét is megszünteti, sőt a vétkesség fogalmat is olyan irányban tolja el, hogy a középpontba a javíthatóság szempontjából eszközölt társadalmi értékelés kerül, a szankciók vonatkozásában pedig megnyitja az utat a prevenciós elv tartalmának alaposabb kifejtése előtt.

A polgári jogi felelősség par excellence területe volna a károsodásra vezető magatartás értékelésére és befolyásolására törekvésen alapuló felelősség, amely felölelné az esetek messze túlnyomó többségét. Emellett a szabályt erősítő eltörpülő kivétel volna az a hibrid esetcsoport, amelyet dogmatikailag a felelősség körébe von az, hogy a magatartás jogellenessége reparációs kötelezettséget vált ki, de jogpolitikailag onnan taszít az, hogy az in abstracto jogellenes magatartás konkrét értékelése súlytalan, s a szankció nem irányul kifejezetten a megelőzésre. A nem jogellenes magatartáson alapuló merőben jóvátevő kötelmek kívülesnek a felelősségi kötelmek körén.

Ezen az alapon a reparációs kötelmek a következő csoportokba oszlanak: *1.* megelőző-javító kötelmek, s pedig *a)* vétkes magatartáson alapulók, *b)* a különleges védekezés lehetőségén és szükségességén alapulók. *2.* merőben jóvátevő kötelmek, s pedig *a)* jogszerű magatartáson (szerződés, kisajátítás, stb.) vagy legalábbis nem jogellenes magatartáson alapulók, *b)* kivételesen jogellenes magatartáson alapulók.

Az érvénytelen szerződés, s az objektív szerződésszegés eseteiben a jogviszony felszámolásáról van szó a gazdasági forgalom biztonsága érdekében. Ezek csak akkor tartozhatnak a felelősség körébe, ha a magatartás értékelése alapján a visszajáró szolgáltatás az államot illeti.

Ezen az alapon jogellenesség esetén a polgári jogi szankciók két szinten helyezkednek el: *1.* a jogviszony felszámolása represszió nélkül, felelősség nélkül, *2.* felelősség a magatartás értékelése alapján és befolyásolása céljából.

A szankciós helyzeteknek tehát három csoportja adódik: *1.* merőben reparatív kötelmek jogos magatartás alapján represszív hatással (szükséghelyzetben okozott kár megtérítése) vagy anélkül (kisajátítási kártalanítás), *2.* jogellenesen létrejött vagy alakult jogviszonyok felszámolása a magatartás konkrét értékelése, represszió és felelősség nélkül, *3.* felelősség jogellenes magatartás alapján represszív szankcióval és az esetek túlnyomó többségében a magatartás értékelése alapján.

A szerző a javasolt rendszer előnyét abban látja, hogy *a)* a szocialista jogrendszer által megkívánt magasabb szinten helyreállítja *aa)* a polgári jogi felelősség intézményének eszmei-rendszeri egységét, *ab)* az általános jogi felelősség és a polgári jogi felelősség összhangját. *b)* az ab) alatti összhangot úgy teremti meg, hogy a polgári jogi felelősség központjá-

ban a magatartás értékelése és befolyásolása — tehát a maga körében a világ megváltoztatására irányuló törekvés — marad. c) az így kialakított felelősségi rendszer hangsúlyozottan számot vet az új körülményekkel, s nem a technika veszélyeit, hanem e veszélyek leküzdését — technikai és szervezeti intézkedések útján — állítja a középpontba.

*

Hajdú Gyula professzor tanulmánya az állandóan semleges államok kérdésével foglalkozik.

Mindenekelőtt azt a kérdést tárgyalja, hogyan jön létre az állandó semlegesség. Megállapítja, hogy valamely állam nem kerülhet az állandó semlegesség állapotába egyszerűen azáltal, hogy kijelenti, kötelezi magát, nem vesz részt semmiféle elkövetkező háborúban. Az állandó semlegesség állapota csak akkor következik be, ha nemcsak az érintett állam vállalja a vonatkozó kötelezettségeket, hanem a számbajövő többi államok elismerik annak tudomásulvételét.

A tanulmány ezután Svájc helyzetének elemzése alapján az állandó semlegesség konkrét változó tartalmának mai összetevőit boncolja, azt vizsgálja, milyen jogok és kötelezettségek érvényesülnek a semleges államok vonatkozásában a kollektív biztonság rendszerében.

Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya értelmében sem tag, sem nem-tag állam nem hivatkozhatik semlegességre avégből, hogy megszabaduljon a kényszerítő rendszabályok alkalmazásától, ha az ENSZ ezt elhatározza valamely tag, vagy nem-tag állammal szemben, Svájc ezért nem is lépett be az Egyesült Nemzetek Szervezetébe.

Az állandó semlegesség kialakulását tekintve lényegében katonai fogalom, mert kialakulásában alig játszottak szerepet egyéb tényezők. Ma már azonban a semlegesség fogalma ennél jóval tágabb.

A szerző vitatja a svájci kormánynak az állandó semlegesség fogalmával kapcsolatos azt az álláspontját, hogy „gazdasági semlegesség" nem létezik, nem állnak fenn tehát ebből származó kötelezettségek sem. A gazdasági semlegesség tagadása mögött imperialista üzleti érdekek, a kapitalisták és spekulánsok üzleti érdekeinek mindenekelőttvalósága található fel.

A szerző kimutatja azt is hogy nemzetközi jogilag alaptalan, s nem tartható a svájci kormánynak a világnézeti semlegesség fogalmával szembeni elutasító álláspontja.

A tanulmány ezután foglalkozik a semlegességi jog, s a semlegességi politika tartalmi különbségével.

Az állandóan semleges állam fegyveresen is jogosult a státusát esetleg fenyegető megsértésének megakadályozására, illetőleg visszaverésére, sőt a semlegesség megsértése elleni fellépés nemcsak joga, hanem kötelessége is.

A tanulmány azután Ausztriának, az osztrák államszerződés alapján létrejött állandó semlegességének kérdésével foglalkozik.

A tanulmány befejezésül hangsúlyozza, hogy egy állam állandó semlegessége nemcsak az érintett állam ügyét, hanem az egyetemes béke ügyét szolgálja. Ez a megdönthetetlen igazság szilárd alapot nyújt az állandó semlegesség státuszából adódó jogok és kötelességek tartalmának meghatározásához.

*

Kádár Miklós professzor „A gazdasági rend büntetőjogi védelméről" c. tanulmányát azzal az általános megállapítással kezdi, hogy a büntetőjog csak akkor lehet hatékony, s akkor tudja a reá váró szerepet a széles néptömegek nevelésében, a generálprevenció terén tényleg betölteni, ha egyfelől helyesen igazodik az állam politikai vonalvezetéséhez, másfelől normáiban, s ezek alkalmazásában a közvélemény erejére, a munkásosztály által vezetett néptömegek meggyőzésére támaszkodik. Ha a büntetőjog akár az egyik, akár a másik irányban e követelményektől eltér, ez olyan eredményhez vezet, amely az óhajtott célnak ellentmond. A büntetőjogi eszközöknek a gazdasági rend védelmében játszott szerepének akár túl-, akár alábecsülése, a könnyelműség és a felelőtlenség szellemének terjedéséhez vezet a gazdasági életben. Ha a büntetőjogi eszközök nem kerülnek alkalmazásra olyan esetekben, amikor súlyos, a népgazdaság egészséges fejlődését, a szocialista építést veszélyeztető cselekmények történtek, ez gátolhatja azokat az erőfeszítéseket, amelyeket a széles dolgozó tömegek nap mint nap a népgazdaság erősítése érdekében végeznek. A büntetőjogi eszközök túl széleskörben, a nevelés polgárijogi, vagy munkajogi eszközei helyett történő alkalmazása viszont az érdekeltek körében olyan érzést kelthet, hogy kezdeményezéseik sikertelensége esetén a cselekmény indítóokául, céljától és hatásától függetlenül büntető eljárásra kerülhet sor velük szemben. Nem szabad büntetőjogi eszközöket alkalmazni olyan esetekben sem, amikor az elkövető a helyes magatartást ismereteinek fogyatékossága folytán felismerni nem tudta, az ismeretek hiányát nem büntetőjogi eszközökkel kell pótolni. A tanulmány kimutatja, hogy azokban az esetekben, amikor az állam gazdaságpolitikája nem felel meg az adott időszak követelményeinek, a formálisan tényállásszerű gazdasági bűncselekmények száma emelkedik, mert a gazdasági életben ténylegesen, objektíve érvényesülő gazdasági törvények akár az állami törvényekkel szemben is utat törnek maguknak.

A tanulmány azután gazdasági fejlődésünk tükrében mutatja, a gazdasági rend védelmére szóló büntetőjogi eszközök kialakulását és fejlődését a felszabadulás óta.

A tanulmány a gazdasági rend büntetőjogi védelmének jogi tárgyát a következőképpen határozza meg: a gazdasági igazgatás szabályszerű és zavartalan működése, — amely magában foglalja a dolgozók életszínvonalának állandó emelkedését, — s az állam gazdasági politikája.

A gazdasági rend büntetőjogi védelmét úgy kell kiépíteni, hogy *1.* teljes védelmet nyújtson a társadalmi tulajdon ellen intézett támadásokkal szemben, a különösen veszélyes cselekményeket már az előkészületi stádiumában is büntetni kell, *2.* a tervszerű termelés védelmében hatásos eszközöket kell alkalmazni az olyan magatartásokkal szemben, amelyek a hatósági rendelkezések nyílt megkerülésében, vagy megsértésében jelentkeznek, az állam közvetett gazdaságpolitikai rendszabályainak érvényesülését akadályozzák. *3.* a

munkaszervezés meghatározott rendjét sértő cselekmények keretében egyfelől a zavartalan munkaszervezést sértő cselekményeket, másfelől a munka jobb, korszerűbb megszervezése elleni cselekményeket kell büntetni 4. A tanulmány álláspontja szerint a rendelkezésre álló javak helyes elosztását az ún. közellátás érdekeit sértő cselekményeken kívül a rossz minőségű áru forgalombahozatala, a vásárlók bármilyen egyéb módon való megkárosítása, s az állami nagy- és kiskereskedelem árkialakító és áruelosztó tevékenységének megzavarása is sérti. Ez okból a tanulmány azon az állásponton van, hogy árdrágítás, mint életszínvonal elleni bűncselekmény az állami kereskedelem körében nem követhető el, hanem ezt a magatartást a vásárlók megkárosításaként s a rendelkezésre álló javak helyes elosztása elleni cselekményként kell büntetni. Befejezésül a tanulmány hangoztatja, hogy a szocialista gazdaság védelmében nagy szerepe van a kulturális nevelő eszközöknek, amelyek az emberek öntudatát a hatalmas gazdasági fejlődésnek megfelelő színvonalra tudják emelni. Ugyancsak nagy hordereje van azoknak a büntetőjogi eszközöknek is, amelyek tartalma megfelel egy helyes gazdaságpolitikának.

•

Mártonffy Károly professzor tanulmánya az állami szolgálat és az államigazgatási funkciók kérdésével foglalkozik.

Gerincét annak vizsgálata képezi, hogy a szocialista állam a maga gazdaságszervező feladataival hogyan alakítja át a köztisztviselői kötelességek körét, hogyan mélyíti el értelmüket, s tölti meg azokat új tartalommal. A tanulmány előbb a köztisztviselői kötelességek kérdésével foglalkozik burzsoá és szocialista társadalmi viszonyok között. Vizsgálja azt a kérdést, hogyan dönti el a szocialista tudomány a szolgálati utasítások teljesítésére vonatkozó kötelezettségek kérdését.

A tanulmány foglalkozik az államigazgatási szervek eljárási kényszerének kérdésével, a közszolgálati alkalmazott társadalmi helyzetével olyan vonatkozásban, hogy mi a helyes viszony a közszolgálati alkalmazottak és az ügyfelek között. Elemzi az államtitok és hivatali titok megőrzésének, a szocialista építés ügye támogatásának és előmozdításának, az éberség, az ideológiai és szakmai képzettség színvonala állandó és fokozatos emelésének, a bürokratikus ügyintézés elkerülésének követelményeit. Végső kicsengésében megállapítja, hogy az államigazgatási feladatok megnövekedése szocialista társadalmi viszonyok között nem vezethet bürokratizálásra, mert nem mesterségesen megduzzasztott, hanem a szocializmus lényegéből fakadó feladatokról van szó.

•

Medve Zsigmond, „A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony" kérdéseivel foglalkozik. A tanulmány abból indul ki, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása a falun új társadalmi viszonyokat hoz létre. Mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszonyok azok a szocialista társadalmi viszonyok, amelyek a falun a parasztság termelőszövetkezetekbe való önkéntes tömörülése folytán jönnek létre.

Ez a meghatározás azon a tételen nyugszik, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek társadalmi céljaik vannak, s pedig kettős vonatkozásban: egyfelől gazdasági, másfelől politikai téren.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszony a szocialista társadalmi viszonyok egyik legfontosabbika. Az az út valósul meg benne, amelyen a parasztság halad a kommunista társadalom megvalósítása felé. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszony objektíve és organikusan egységes társadalmi viszony, amely a valóságban létezik, s egyesíti magában a tag és a termelőszövetkezet között a társas gazdálkodás folytán keletkezett összes viszonyokat.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti viszonyok szabályozása két részre osztható, a jogszabályok útján — amelyek között első helyen a mintaalapszabály áll — s a tanácsok útján való szabályozás. A tanulmány ezután a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony fogalmával és annak tartalmával foglalkozik, ismerteti az erre vonatkozó irodalmi nézeteket.

A tanulmány ezután foglalkozik azzal az irodalmilag sokat vitatott kérdéssel, milyen széles a termelőszövetkezeti jogviszonyok köre.

Abból a tényből, hogy a termelőszövetkezeti jogviszony azokat a társadalmi viszonyokat fejezi ki, amelyek a termelőszövetkezetben a termelőszövetkezeti tulajdon — munkaszervezés, termelőszövetkezeti igazgatás alapján keletkeznek, megállapítja, hogy ez a jogviszony a szocialista jogviszonyoknak történelmileg szükséges formája, s a termelőszövetkezeti jog létrejötte minden olyan társadalomban, amelyben a szocialista forradalom győzött, objektív szükségszerűség.

Foglalkozik a tanulmány a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogviszony tárgyával, alapjaival, s a többi jogággal való kapcsolataival.

A termelőszövetkezetek jogképességének tartalmával kapcsolatban megállapítja, hogy e tekintetben a relatív jogképesség elve érvényesül.

A tanulmány foglalkozik a termelőszövetkezeti tagok jog- és cselekvőképességének kérdésével, s megállapítja, hogy a termelőszövetkezeti jog- és cselekvőképesség egymással egybeesnek, nem esnek azonban egybe az általános polgári jogi jog-, illetőleg cselekvőképességgel.

A tanulmány végezetül részletesen foglalkozik a mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági jogviszony keletkezésével.

•

Móra Mihály „A polgári jog és a büntetőjog találkozásának eljárásjogi következményei adhézió esetén" c. tanulmánya megállapítja, hogy az adhéziós eljárás kivételes jelenség, mert a polgári jogi igény nem a tartalomnak megfelelő forma keretén belül, nem a polgári perben, hanem egy olyan eljárásban kerül elbírálásra, amely egy másik anyagi jog, a büntetőjog testére van szabva. Ez a kivétel azonban csak erősíti azt a szabályt, amely szerint az eljárási jog az alapjául szolgáló anyagi joghoz igazodik, azzal szorosan kapcsolatban áll.

Az adhéziós eljárás bizonyítja, hogy az anyagi jog különbözősége szükségképpen eltéréseket okoz az eljárásban. Az adhézió esetén ugyanazon eljárásban kell alkalmazni két külön jogághoz tartozó kérdésre a megfelelő anyagi jog, a büntetőjog és a polgári jog szabályait, amely kérdések külön érvényesítése esetére egymástól eltérő két eljárási forma, a büntető és a polgári eljárás szolgál.

Az adhéziós eljárás olyan elemeket vesz fel a polgári perrendtartásból, amelyeket a büntető eljárás nélkülözne, ha nem kellene a keretében a polgári jogi igényt is elbírálni.

A polgári jogi igénynek külön érvényesítése esetén a polgári perből hiányoznak azok az elemek, amelyek az adhéziós eljárásban a büntetőjogi főkérdés folytán megvannak.

A büntető eljárásban, ha ott polgári jogi igényt nem érvényesítenek, hiányoznak a polgári eljárásjogi elemek.

Az adhéziós eljárásban a büntető eljárásjogi szabályoknak azért van elsőbbsége, mert itt a főkérdés: a büntetőjogi felelősség és a következményeinek kérdése, a polgári eljárásjogi szabályok ezért kerülnek csak kisegítően alkalmazásra, mert itt a polgári jogi kérdés csak járulékos.

Mindezeknek a jelenségeknek a végső gyökere az adhéziós eljásában eldöntendő anyagi jog különbözősége.

A büntető és polgári eljárásjog szabályai az adhéziós eljárásban azért vegyülnek, mert itt a döntés alapjául szolgáló anyagi jog is két különálló jogág területére esik. Ez a forma és a tartalom egységének sajátos megnyilvánulása: ha ugyanazon eljárásban két anyagi jog szabályai kerülnek alkalmazásra, ez magával hozza, hogy ott nem egy, hanem két eljárásjog szabályai érvényesülnek.

*

Névai László professzor tanulmánya „A magyar bíróságok és ügyészségek szervezetének fejlődése 1848—1945 között" címet viseli.

A magyar burzsoá jogtörténetírás minden irányzata kerülte a magyar bíróságok — s általában az igazságszolgáltatási szervezet 1848 utáni fejlődésének tanulmányozását, mert ennek szükségképpen illúzióromboló és leleplező következtetésekre kellett volna vezetnie. Rá kellett volna mutatnia arra, hogy „a magyar nemzeti jogi hagyományok folytatása" helyett a német-osztrák, s francia példák másolása történt. Az 1867 utáni viszonylag haladó, polgári demokratikus jellegű igazságügyi reformokat a Horthy fasizmus visszafejlesztette, s a legreakciósabb igazságügyi szervezetet alakította ki.

Ennek tudományos vetülete az a jelenség, hogy a monopolkapitalizmus korszakában az igazságszolgáltatás szervezetére vonatkozó joganyagot az eljárásjogok függelékeként kezelik.

Az 1848 évi igazságügyi reformok ismertetése után a tanulmány megállapítja, hogy a kapitalizmus magyarországi fejlődése, a tőkés termelési viszonyok kialakulása és megszilárdulása egyre sürgetőbben hozta előtérbe a bírósági szervezet teljes átalakításának követelményét.

Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás egymástól való elválasztásának hangoztatására a burzsoáziának avégből van szüksége, hogy alá tudja támasztani a burzsoá bíróság állítólagos elfogulatlanságára, függetlenségére irányuló propagandát.

A magyarországi klasszikus kapitalizmus és az imperializmusba való átmenet korszakának eredményei a bírósági szervezet fejlődésében a feudális maradványok jelentős részének felszámolása és a polgári demokratikus reformok során korszerű bírósági szervezet kiépítése. Az új bírósági szervezet nagyban-egészben alkalmas volt a tőkés termelési viszonyok védelmében és fejlesztésében reáháruló felépítményi szerep betöltésére.

Az 1918—19. évi polgári köztársaság csupán meg akarta szabadítani a magyar bírósági szervezetet az 1867 utáni, különösen pedig a századfordulót követően végrehajtott reakciós „reformoktól".

Az 1919. évi magyarországi proletárforradalom a szocialista demokrácia megvalósításának fel adatát tűzte maga elé. Az Októbe ri forradalom tapasztalatai, s a le nini útmutatások nyomán a Tanácsköztársaság nem a polgári korszak bíráskodási intézményeinek megreformálásához fogott hozzá, hanem szétzúzta azokat, s kiépítette a maga új, proletár igazságszolgáltatási szervezetét.

A Tanácsköztársaság elbukása után a külföldi imperialista segítséggel hatalomrajutott Horthy-féle ellenforradalmi rendszer azonnal megsemmisítette az 1919. évi szocialista forradalom demokratikus igazságszolgáltatási reformját, s hozzáfogott az egész igazságügyi szervezet és bírósági eljárás fasizálásához.

A horthysta ellenforradalmi rendszer végeredményben befejezte a magyar bírósági szervezet burzsoá demokratikus jellegű elemei felszámolásának részben már az első világháború előtt megindult folyamatát, következetesen megvalósította a törvénykezés fasizálását, s ezáltal teljesen le is züllesztette a bíráskodást.

A tanulmány a továbbiakban az ügyészi szervezettel foglalkozik.

A tanulmány végső konklúzióként megállapítja, hogy a polgári demokrácia számos politikai, s államszervezeti követelménye egyáltalában nem valósult meg Magyarországon, azt a néhány polgári demokratikus reformot pedig, amelyet még keresztülvitték a XIX. század utolsó harmadában, s a századfordulón, már az első világháborút közvetlenül megelőző évektől kezdve felszámolták, s ezt a folyamatot az egész államszervezet fasizálásával a Horthy-rendszer negyedszázados uralma alatt befejezték. Ez a fejlődés ment végbe a magyar igazságszolgáltatási szervezetben is.

A magyar munkásosztályra várt az a feladat, hogy e téren is ő hajtsa végre a polgári demokratikus reformprogramot, s azon túlhaladva a néphatalom teljesen új államszervezetének kialakítása során létrehozza az újtípusú szocialista bíróságot és ügyészséget.

*

Sarlós Márton professzor „A jobbágytelek tulajdoni viszonyai 1848 előtt" c. tanulmányában kifejti, hogy a feudális jogtudománynak, s később a polgári történetírásnak a jobbágytelek tulajdoni viszonyaira vonatkozó, Werbőczi tézisére alapított egyöntetű

állásfoglalása, hogy a jobbágytelek tulajdonosa a nemes földesúr, a jobbágy pedig haszonélvező. A feudális történetírás, s később a polgári jogtörténettudomány azért vallotta ezt az álláspontot, hogy igazolja: a magyar nemesség az 1848-as törvényhozás során önzetlenül lemondott földjéről, az úrbéri váltság pedig jóval kisebb volt, mint azoknak a földeknek az értéke, amelyekről a nemesség lemondott. A magyar nemességtől az 1848-as törvényhozás elvette földje egy részét, — hirdette ez a féltudományos publicisztika. Ettől a felfogástól a következő lépés odavezetett, hogy akitől elvették a földet, annak a föld értékét kell kártérítésül kapnia. Éppen ez volt a célja ennek a féltudományos állásfoglalásnak.

Sarlós Márton tanulmánya részletes és beható elemzés alapján kimutatja, hogy a jobbágynak a földre vonatkozó joga szélesebb volt a haszonélvezetnél, a nemesnek a földre vonatkozó joga pedig jóval szűkebb volt a tulajdonjogban foglalt jogok összességénél, s lényegében nem terjedt ki másra, mint egy követelési jogra, az ún. datia-k értékére, tehát azoknak a szolgáltatásoknak értékére, amelyeket a jobbágy a földesúrnak a föld használatáért tartozott.

•

Szabó Imre akadémikus „A magyar polgári törvénykönyv tervezete és a jogszabályok értelmezése" c. tanulmányában a jogértelmezés feladatait és szerepét vizsgálja az új polgári törvénykönyv tekintetében.

A magyar polgári jog eddig szokásjog volt. A szokásjogi jelleg rányomta bélyegét a jogágazatnak azokra a szabályaira is, amelyek korábban is kodifikálva voltak. A polgári jog szokásjogi úton történő fejlődésének nálunk tehát régi hagyományai vannak, a szokásjogi fejlődés pedig általában értelmezés útján történik. Világosan meg kell tehát állapítani az értelmezés szabályait, hogy elkerüljük a szocialista törvényességgel ellentétes, s a törvény keretein túlmenő értelmezést, elkerüljük a törvénynek szokásjogi szabályok útján történő fejlesztését. A társadalmi fejlődés következtében szükségessé váló változtatásokat törvényhozási úton, s nem szokásjogi normák útján kell végrehajtani.

Polgári törvénykönyvünk — mint a szocialista kódexek általában — nem tartalmaz az értelmezésre, annak terjedelmére és módjára vonatkozó szabályokat. Ez nem azért van így, mintha a szocialista jogfelfogás szerint az értelmezés szabályait csak a tételes jogi tudományokon felülálló értékelő filozófia határozhatná meg, hanem azért, mert nem akarják az értelmezés elveinek és módszereinek tudományos fejlődése alól az utat elzárni.

A tanulmány ezután a joghézagra vonatkozó tudományos elméletek kérdésével foglalkozik. A szocialista jogtudomány is elismeri a joghézag létezését, mert bármilyen teljességre törekszik is a szabályozás, nem láthatja előre az életjelenségek sokféleségét, nem foghatja át a szabályozandó, de pontosan előre nem látható életviszonyokat. Figyelembe kell venni azt is, hogy a szocialista kodifikáció az általánosítás magasabb fokára törekszik, mint a kazuisztikus burzsoá kodifikáció, továbbá, hogy a társadalmi viszonyok változásai a gyors fejlődés során új meg új megoldandó kérdéseket vetnek fel.

Megkülönböztetést kell tenni a már a törvény meghozatala idején fennállott, s a későbbi fejlődés során keletkezett joghézag között.

Abból a tényből, hogy a szocialista kodifikáció átfogó szabályozásra törekszik, s el kívánja kerülni a kazuisztikát, egyidejűleg az is következik, hogy a valódi joghézagok betöltésében, nagyobb lehetőséget ad a jogalkalmazásnak. Arra a következtetésre kell jutni, hogy legalábbis a polgári jog területén a tágan vett értelmezés lehetősége a szocialista jogban horizontálisan szűkebb ugyan, vertikálisan azonban mélyebb, mint a burzsoá jogban.

A tanulmány ezután a joghézag áthidalásának kérdését tárgyalja, majd foglalkozik a kiterjesztő értelmezés és az analógia elhatárolásával. A joghézag keletkezésének elismeréséből következik, hogy az analógia a polgári jog területén megengedhető, mégpedig elsősorban az analógia legis, kivételesen pedig az analógia iuris is, ez utóbbi alkalmazása egyben figyelmeztetés a törvényhozó számára a tételes jog kiegészítése, illetőleg módosítása tekintetében.

A jogszabály által szabályozott kérdésekben a gyakorlat által végzett értelmezés (beleértve az analógia lehetőségét is), nem szokásjogi jellegű, mert vagy megfelel fő vonásaiban a jogszabálynak, s akkor nem lehet szó szokásjogról, vagy túllépi a jogszabály tágan vett kereteit, s akkor beszélhetünk ugyan a gyakorlatról, vagy szokásról, de nem hagyhatjuk jóvá ezt az álértelmezést azzal, hogy jognak tekintjük. A burzsoá jognak nyilvánvalóan szüksége van ilyen bizonytalan átmenetre, hogy fenntartsa a jogszerűség látszatát a törvénnyel ellentétes gyakorlat tekintetében is, a szocialista jognak és jogtudománynak e tekintetben olyan helyzetet kell teremteni, amely elméleti szempontból helyes, s minden bizonytalanságot kiküszöböl. Ez pedig csak úgy történhet, hogy elméletileg kizárjuk a szokásjogi értelmezés lehetőségét, s mellőzzük azt a gyakorlatban.

A tanulmány ezután foglalkozik azzal, mi a szerepe a törvény indokolásának az értelmezésben.

Befejezésül hangsúlyozza, hogy a szocialista jogalkalmazásban a bírónak nincs jogalkotó szerepe.

•

Theiss Ede professzor „A bűnözés okainak statisztikai vizsgálata" c. tanulmánya bevezetőben megállapítja, hogy a bűnözés okainak és törvényszerűségeinek tudományos vizsgálatához szükséges széleskörű ténybeli alapot csak akkor lehetett megteremteni, amikor a hivatalos statisztika az állami élet mind nagyobb területeit felölelve, az igazságszolgáltatási szervek működésére vonatkozó adatok rendszeres összegyűjtésére és feldolgozására is kiterjedt.

A szocialista igazságügyi statisztika kérdéseire rátérve megállapítja, hogy a szocialista statisztika tárgya a társadalmi jelenségek mennyiségi oldalának vizsgálata, azok minőségi sajátosságaival való elválaszthatatlan kapcsolatban. Ezért a szocialista igazságügyi statisztika döntő mértékben támaszkodik a szocialista büntetőjogtudomány eredményeire.

Az egyes burzsoá kriminálétiológiai iskolák munkásságának kritikai vizsgálata kapcsán rámutat arra, a bűnözés törvényszerűségeinek tanulmányozásánál nem az egyes tényezőkből, hanem a bűnözés gyökerének feltárásából kell kiindulni. Csak ezután következhet a bűnözés konkrét formáinak és méreteinek megállapítása, amikor természetesen a statisztika szerepe alapvető és nélkülözhetetlen. Ugyanakkor azonban a szocialista statisztika elvei szerint figyelembe kell venni a minőségi, szociológiai mozzanatokat is és a társadalmi viszonyok kölcsönös összefüggését.

A bűnözés okainak vizsgálata során a hivatalos statisztikai adatok értékelésénél figyelembe kell venni, a latens, s így a hivatalos statisztikai adatokban nem szereplő bűnözést. Ez különös aktualitást nyer ma az USA ún. „fehérgalléros" kriminalitása, a legelterjedtebb, de meg nem torolt bűnözés tekintetében.

Egyes kriminálétiológiai statisztikai módszerek ismertetése után a tanulmány e módszerek újabb fejlődésével és eredményeivel foglalkozik. Rámutat arra, hogy helytelen az európai kontinensen, s nálunk is elterjedt felfogás, mely a pszichiátriai sajátosságokat egészükben a bűnözés endogén tényezői közé sorolja, s ezzel feltételezi, hogy azok egyrészt a környezeti tényezőktől függetlenek, másrészt kriminogén hatásuk szempontjából egyenrangúak lehetnek az ún. exogén tényezőkkel.

A tanulmány befejezéséül a modern kapitalista, különösen az amerikai kriminálszociológia értékelésével foglalkozik. Megállapítja, hogy az amerikai kriminálszociológia jellemzője, hogy a társadalmi, gazdasági szervezetnek a bűnözéssel való kapcsolatát részletesebben nem elemzi, hanem erre nézve megelégszik néhány általános megjegyzéssel. A szocialista igazságügyi statisztika — állapítja meg a tanulmány — messzemenően teljesítette a kapitalista államokban fellépő bűnözés tanulmányozására és az ilyen tárgyú polgári szerzők műveinek kritikájára vonatkozó feladatát. Hátramaradt, mint feldolgozandó problémakör a szocialista államokban fellépő bűnözés etiológiájának részletes feltárása.

Vas Tibor tanulmánya a szocialista jogalkotás főbb kérdéseivel foglalkozik. Kifejti, hogy a szocialista jogszabályok tartalmát az objektív társadalmi törvények határozzák meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jogszabályok előkészítése és a jogszabályok megalkotása mechanikus folyamat lenne. A jogszabályalkotás folyamata rendkívül sokoldalú, bonyolult, nagy körültekintést igényel és ebben a tudománynak fontos szerepe van. A jogalkotó tevékenység tartalmát az objektív materiális tényezők meghatározzák, de épp a tudomány törvényeinek felhasználásából adódó lehetőségek kihasználása, a fatalizmus és a szubjektív idealizmus elkerülése érdekében a jogalkotó tevékenység objektív oldala mellett a jogalkotó szervek tevékenységére, a jogalkotás szubjektív oldalára is komoly figyelmet kell fordítani. Az uralkodó osztály csak olyan feladatokat tűzhet maga elé — ha nem kerget utópiákat —, amelyeket objektíve lehetséges megvalósítani. Ez meghatározza a jogalkotás tartalmi terjedelmét is.

A jogalkotó tevékenység elsősorban a politikával függ össze. A kizsákmányoló társadalomban ezt az összefüggést nem tárják fel nyíltan. A szocialista államban elsősorban a párt vezető szerepén keresztül érvényesül a politika és a jogalkotás összefüggése.

A tudomány törvényeinek objektív jellegéből folyik, hogy az állam nem mindenható, tehát a jogalkotás sem mindenható. A jogszabály nem tűzhet ki olyan feladatokat, amelyek az adott körülmények között még nem valósíthatók meg, másfelől viszont a jogszabály nem szorítkozhat egyszerűen a már bekövetkezett jelenségek regisztrálására, hanem a reális lehetőségek keretei között, s azokra támaszkodva mindig előre mutat.

Szerző ezután a szocialista jogalkotás egyes sajátosságaival foglalkozik. Megállapítja, hogy a szocialista jogrendszerben következetesen és valóságosan érvényesül a jogszabályok hierarchiája. A szocialista jogalkotás fontos alapelve a jogszabályok nyilvánosságrahozatala. Alapelv a szocialista jogalkotásban a jogalkotás stabilitása.

Foglalkozik ezután a tanulmány azzal a kérdéssel, hogy a jogalkotás mennyiben legyen általános, s mennyiben részletező.

Kiemelkedő része a tanulmánynak, amely azzal a kérdéssel foglalkozik, felvethető-e a szocialista jogtudományban a jogszabály helyességének kérdése.

A tanulmány ezután azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy adott társadalmi viszonynak csak *egy* meghatározott jogi szabályozás felel-e meg. Megállapítja, hogy a szocialista társadalomban is vannak olyan objektív és szubjektív tényezők, amelyek következtében a társadalmi viszonyoknak megfelelő jogi szabályozás különféle lehet.

A tanulmány foglalkozik végül a jogalkotásnak a jogtudat fejlődésére való hatásával, a jogalkotásnak a bürokrácia elleni harcban, illetőleg a szocialista törvényesség érvényesítésének előmozdításában játszott szerepével.

*

Világhy Miklós „A birtokvédelem problémája" c. tanulmánya a birtokra és a birtok védelmére vonatkozó burzsoá teóriáknak, a hagyományos birtokelmélet fő kérdéseinek részletes és kritikai áttekintése után a birtokvédelem kérdéseinek a szocialista törvényhozásban és jogtudományban való tárgyalásával foglalkozik. Megállapítja, hogy a tárgyalt jogintézménynek az a legáltalánosabb sajátossága, hogy önmagában, mint birtok, vagy csak mint birtok nem létezik, hanem mindig meghatározott komplex jogi helyzet egyik eleme. E szemlélet mellett pedig általában kétféle jogi helyzet fordulhat elő, mégpedig amikor a birtok meghatározott jogos magatartás, a jogi norma tartalmának megfelelő, vagy legalábbis ezáltal nem tiltott magatartás elemeként szerepel, ez a jogsezrű birtok; előfordul továbbá kivételesen, hogy a birtok jogellenes magatartás, a jogi norma tartalmával ellentétes, jogsértő, másszóval tiltott magatartás egyik eleme, ez a jogszerűtlen birtok. Ha a jogrendszer a birtokot a mögötte meghúzódó jogi helyzet, vagy — mint szokás mondani — a jogcím alapján védi (petitórius birtokvédelem), mindig erről a konkrét birtokról van szó. Ha azonban a jogrendszer a birtokvédelem egyes

eseteiben elvonatkoztat a birtoklás mögött meghúzódó jogi helyzettől, (ún. possesorius birtokvédelem), a birtokvédelem e formája folytán a védett birtok absztrakt birtokká válik, s ebből a szempontból elkülönül a mögöttes jogi helyzettől.

Ha elvonatkoztatunk a mögöttes jogi helyzettől, s a birtokot absztrakt alakjában is védjük, ez legalábbis első pillanatra, a jogtalan birtok, tehát a törvénysértés elismerését és védelmét jelenti, ez pedig ellenkezni látszik a szocialista törvényesség feltétlen követelményével.

A tanulmány részletes okfejtés alapján végül is arra a következtetésre jut, hogy a possesorius birtokvédelem e látszólagos ellentét ellenére mégis összhangban van a szocialista törvényesség fogalmával. A szocialista törvényességnek konkrét materiális oldala mellett absztrakt formális oldala is van. A szocialista állam által kibocsátott szabályok ugyanis nemcsak tartalmilag határozzák meg azokat az alanyi jogokat és érdekeket, amelyeket az állam védelemben részesít, hanem meghatározzák azt is, hogy ennek a védelemnek milyen formában, milyen úton-módon kell történnie.

A possesorius birtokkereset, illetőleg birtokvédelem esetében arról van szó, hogy nemcsak a jogos birtok önhatalmú háborítását nem tűrjük, de semmiféle birtok önhatalmú háborítását sem. A possesorius birtokvédelem a törvényes eljárás biztosítékát, annak megakadályozását jelenti, hogy a jogos birtokos a törvényes eljárás útján kívül is, tehát önhatalmúlag érvényt szerezhessen a jogának olyan esetekben, amikor a jogos védelem, illetőleg a megengedett önhatalom feltételei hiányoznak.

A birtok, a birlalat, s a birtoksegéd kérdésében a tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a birtok és birlalat, illetőleg a birtokos és a birtoksegéd megkülönböztetésére a szocialista jogrendszerben nincsen szükség. Nem követeli meg ezeket a megkülönböztetéseket az elbirtoklás intézménye sem. Az elbirtoklás minden jogrendszerben a saját birtok körére van korlátozva.

Összefoglalva a szerző megállapításait: a szocialista jogrendszerben indokoltnak látszik a birtokvédelem mindkét hagyományos formájának fenntartása. A petitorius birtokvédelem elvi alapja a konkrét materiális értelemben vett törvényességben van. A possesorius birtokvédelmet az absztrakt-formális értelemben vett törvényesség kívánja meg. Ez utóbbi az előbbihez képest másodlagos, alárendelt jelentőségű, s csak ideiglenes hatályú lehet. A petitorius birtokvédelem mindenképp bírói útra tartozik, a possesorius védelmet a jogosult választása szerint államigazgatási, vagy bírói úton kell biztosítani.

A birtoklás törvényes fogalmát egyszerűen azonosítani kell a dolog (normatív értelemben vett) hatalombantartásával. A birlalat és birtoksegéd öröklött kategóriáinak fenntartására nincs szükség.

Az elméleti alapok továbbra is szükséges kutatásán felül a birtok jogi szabályozásának szocialista elmélete különösen két részterületen ad még tovább feladatokat. Az egyik az állami szervek birtokvédelme, ahol különösen az állami vállalat birtokjoga s a védelem köre más állami szervek irányában szorul további tisztázásra. A másik a szövetkezetek, különösen pedig a mezőgazdasági termelőszövetkezetek birtokvédelme, — ideértve a háztáji gazdaságok e körbe vágó kérdéseit is.

*

Weltner Andor „A munkajog fogalma" c. tanulmányában részletesen, behatóan, foglalkozik a munkajog fogalmának meghatározásával. Megállapítja, hogy a munkajog fogalmának meghatározására irányuló törekvések sajátos módon sokkal később kezdődtek, mint a munkaviszony szabályozása. A munkaviszonyra vonatkozó szabályok túlnyomó többségét az osztályharc során elért sikerek, a munkásmozgalom eredményei kényszerítik rá a tőkés osztályra, a burzsoá jogalkotásra. Ez utóbbiak — ameddig csak lehet — ellenállnak minden olyan szabályozásnak, amely a kapitalizmus viszonyai között ugyan magát a kizsákmányolást megszüntetni nem tudják, de legalább annak korlátozására törekszik. Ez az ellenállás nemcsak a jogalkotás, hanem a jogelmélet terén is érvényesül. A munkajog kialakulásának történelmi körülményei, a munkajogra vonatkozó elméletek kritikai bírálata után a tanulmány arra a következtetésre jut, hogy a kapitalizmus viszonyai között nem válhat a munkajog önálló, egységes ágazattá. A tanulmány ezután egyenként elemzi a munkajog fogalmára vonatkozó elméleteket.

A tanulmány második részében a szocialista munkajog fogalmával foglalkozik. A szocialista munkajogi viszony, s az erre vonatkozó tudományos elméletek beható ismertetése után a tanulmány a szocialista munkajog fogalmát a következőképpen határozza meg: „a szocialista munkajog elsősorban azokat a társadalmi viszonyokat szabályozza, amelyek alapján egy meghatározott személy: a dolgozó, egy meghatározott gazdálkodó — igazgatási — társadalmi szerv: a munkáltató tevékenységébe bekapcsolódva köteles a munkakörébe tartozó feladatokat személyesen, munkaerejének rendszeres kifejeztével, a munkáltató utasítása szerint elvégezni, a munkáltató pedig köteles a munka elvégzéséhez szükséges feltételeket megteremteni, a munkáért járó díjazást megfizetni, a munkaviszonyból folyó munkavédelmi, jóléti, kulturális és egyéb szolgáltatásokat teljesíteni."

A tanulmány ezután foglalkozik azzal a kérdéssel is, hogy a munkajog nemcsak az egyéni munkaviszonyokat szabályozza a munkajog alapelveinek megvalósítása érdekében, hanem számos olyan egyéb társadalmi viszonyt is, amelyek nem a dolgozó és a munkáltató között állanak fenn, s nem is munka végzésére irányulnak. Ezek olyan társadalmi viszonyok, amelyek egyfelől a vállalat, másfelől államigazgatási szervek, szakszervezetek, s a dolgozók kollektívái között jönnek létre. Ezek a társadalmi viszonyok a munkaviszonyok szabályozására, konkrét kérdések eldöntésére, munkaügyi viták elintézésére, a munkafeltételek ellenőrzésére, a kollektívának a vállalat irányításában való részvételére, valamint a vállalati nyereségben való részesedésre stb. irányulnak.

Mindezekre a társadalmi viszonyokra végeredményben két ismérv jellemző: *a)* az egyik az, hogy e társadalmi viszonyokra vo-

natkozó szabályok lényegében a munkaviszonyok megszervezésére irányulnak; b) a másik pedig az, hogy ezek a társadalmi viszonyok is a munkajogi alapelvek megvalósítását szolgálják.

A munkajog tehát „másodsorban azokat a társadalmi viszonyokat szabályozza, amelyek az egyéni munkaviszonyok és e munkaviszonyok alapján járó szolgáltatások megszervezése érdekében az államigazgatási szervek, a szakszervezetek, a munkáltatók, a dolgozók kollektívái között állanak fenn. E társadalmi viszonyok részletes felsorolására pedig ismét csak a munkajog fogalmán kívül kerülhet sor."

*

Összefoglalva az elmondottakat: a tanulmánykötet szerencsés témaválasztása, a feldolgozás magasszínvonalánál fogva alkalmas a marxista—leninista magyar jogtudomány eredményeinek bemutatására. Hasznos lenne, ha az Annales első kötetét minél hamarabb, s minél sűrűbb időközökben követnék a továbbiak.

Kálmán György

Névai László:
*Magyar törvénykezési szervezeti jog**

1. Ez a tankönyv első magyar nyelvű tankönyv a törvénykezési szervezeti jogból. A tankönyv nemcsak időbelileg úttörő, hanem azért is, mert a szervezeti jog számos kérdését a szakirodalom megelőzően nem dolgozta fel és ezért a szervezeti jog valóban minden kérdését ebben a tankönyvben kellett behatóbban megtárgyalni.

2. A könyv három főkérdéssel foglalkozik: a bírósággal, ügyészséggel és az ügyvédséggel. Megelőzően azonban az „első rész"-ben Elméleti alapok címen adja azokat az általános fejtegetéseket, amelyek mindhárom főkérdésre egyaránt vonatkoznak. Ez a bevezető megalapozás, mint módszer helyeselhető, mert az itt tárgyalt kérdések mindhárom területre egyenlően érvényesek és ezért külön-külön tárgyalásuk átfedést jelentene.

3. A tankönyv tematikája egészen jó: minden szervezeti jogi kérdést átölel, s nem foglal magába ide nem tartozó kérdéseket. A munka a tematika kérdését magát azzal a közvetett móddal fejtegeti, hogy a törvénykezési szervezetek és intézmények közül kirekeszti a rendőrséget, pénzügyőrséget, a vámőrséget, valamint a népi ellenőrző bizottságokat (12. old.). Ez az álláspont meggyőző.

Az egyes kérdéseken belül kidolgozott témákat lentebb vizsgáljuk.

4. A munka első része, az elméleti alapok, a következő főkérdésekről szólanak: a törvénykezési szervezeti jog tárgya, helye a szocialista magyar jogrendszerben, a törvénykezési szervezeti jog forrásai és tudománya.

A fejtegetések központjában — helyesen — a szocialista igazságszolgáltatásra vonatkozó kutatások és megállapítások állanak. A szervezet ennek az igazságszolgáltatásnak a mozgatója, vivője lévén, szükséges az igazságszolgáltatás bemutatása és beható elemzése.

A szocialista igazságszolgáltatásról sok szó esett, sok vita foglalkozott vele, de ezek mellett is az ebben a tankönyvben írtak kiemelkednek alaposságuk, világosságuk, meggyőző voltuk folytán. Az elvi alapok többi témái mind csak szélesebbé, összefüggéseiben világosabbá teszik a központi kérdésben tanítottakat.

Az általános helyeslés mellett néhány észrevételt kell tennem. Az 1. § 1. pontjában mélyebben kellene megvilágítani a közvetlen és közvetett kapcsolat mibenlétét. Ez a törvénykezési szervezet körébe eső vagy nem eső szervek közötti választalat adja meg. A szöveg a 12. oldalon helyesen ígéri, hogy a közvetlen kapcsolatot a bíróság, ügyvédség tárgyalásánál ismertetni fogja (ismerteti is), de a közvetettre mégiscsak itt kellene egy-két elvi vonást adni. Olyanfélére gondolunk, mint a 11. oldalon példaképp említett ama ismertetés, amikor az előkészítő jellegben látja a közvetettséget, vagy a 12. oldalon fent a más hatóság útján való hatást említi. — Úgy vélem, hogy arra lehetett volna kísérletet tenni, hogy tartalmilag is felvetjük az igazságszolgáltatási tevékenység döntő részleteit: büntetőben a tényállás megállapítását, bűnösség-nembűnösség felismerését; a minősítés meghatározását és a büntetés kimérését; a polgári igazságszolgáltatásban a tényállás megállapítását, az anyagi jogi törvényes tényállás felismerését vagy hiányát és igenlő esetben az anyagi jogi következmények meghatározását. E döntő feladatokat a bíróság végzi a legközvetlenebbül. Ezekhez a feladatokhoz való távolság lehetne fokmérője a közvetlen vagy közvetett kapcsolatnak. Utalni lehetne arra is, hogy az ügyész és ügyvéd egészen közvetlenül hathat a bíróság eme legközvetlenebb tevékenységére — míg a többi szervek ezt nem teszik.

Ebben a beállításban nyerne valószerűbb értelmet a 12. oldal harmadik bekezdésében foglalt az a megjelölés, hogy ezek a szervek „*közvetlen* összefüggésben állanak az igazságszolgáltatással". Szerintem nem „állanak", hanem végzik az igazságszolgáltatási döntő cselekményeket.

Számos esetben jött felszínre az a kifogás, hogy az igazságszolgáltatást úgy jelöljük, hogy az az a tevékenység, amit a bíróság végez; a bíróság pedig az az állami szerv, amelyik az igazságszolgáltatást végzi. A tankönyv ebből a körből — bár nem látszik, hogy e kifogás hibás és káros voltát leküzdeni törekedne — kilép és a kérdést az előfeltételekből: a társadalmi, állami-jogi viszonyokból származtatja.

A társadalmi viszonyokat azonban, amelyekből a törvénykezés fakad, szerintem pár vonással legalább vázolni kellene. Azokat a vonásokat kellene kiemelni, amelyek elhatározók az igazságszolgáltatás számára és amelyek semmiféle más állami, vagy társadalmi szervezeti tevékenységre nem vonatkoznak. Szerintem ezek közé a vonások közé múlhatatlanul fel kellene venni a bírói függetlenség elvét és az objektív tény uralmának elvét. E két elv, főként az elsőül említett, jellegzetesíti legdöntőbben a bírósági tevékenységet, az igazságszolgáltatást.

A munka az elméleti alapok között tárgyalja a szocialista törvénykezési jog helyét a szocialista jogrendszerben. Álláspontja az, hogy ez a jog az egységes szocia-

* Tankönyvkiadó, Bp. 1961., 325 old.

lista magyar jogrendszer egyik önálló ágazata, mely ágazat három területre oszlik: szervezeti, büntető és polgári eljárási jogra.

Szerző ezt a részt is igen sokoldalúan, az ellenérvek gondos vizsgálatával és elvetésük meggyőző indokolásával tárgyalja. Részemről ezt az egész felfogást és indokolást helyesnek tartom. Rámutatok, hogy tankönyvi szinten most már két helyen, itt ebben a tankönyvben és a polgári eljárási jog tankönyvében nyer *az önálló* jogágazati felfogás kifejtést. Az ellenkező felfogás is nyilvánosságot kapott, mert a büntető eljárásjogi tankönyv vonatkozó részében dr. Móra Mihály professzor széles szemléletben és részletes megalapozással fejtette ki ellenkező álláspontját. Részemről nemcsak az egyetemi oktatás, de a törvénykezési jog tudománya és az egész magyar jogtudomány számára nyereségnek tartom e jelentős probléma ilyen, minden oldalú kifejtését és az érdeklődők elé tárását.

Ennél a kérdésnél is felvetjük, hogy most a kérdés három helyen nyer kifejtést. Ezt tovább fenntartani súlyos átfedés lenne. Itt volna az ideje, hogy a három jogterület művelői a gyakorlati szakemberek bevonásával megállapodnának abban, hogy a törvénykezési jog rendszerbeli helyének kérdését melyik terület anyagaként fejtsék ki a maga teljességében. Úgy vélem, hogy ezt a kérdést a szervezeti jogba kellene felvenni, a másik két jogterületen csupán felemlítenénk ezt a kérdést, mint számos más kérdésben már most is tettük. A helye azért lenne a szervezeti jog anyagában, mert az előzi meg tartalom szerint is, meg egyetemi oktatás vonalán időbeliség is a másik két jogterületet, illetve annak oktatását. Az is jelentős szerintem, hogy az itt elfoglalt álláspont mindkét eljárási területre azonosan áll.

Az államjoghoz való viszony kérdése jelentős álláspont a tankönyvben. Azt helyeslem. Rámutatok azonban arra, hogy ez csak kezdet és kidolgozandó lenne, hogy a törvénykezési szervezeti, de általánosabban a törvénykezési jogból mely kérdések még azok, amelyek az állami mechanizmus egész rendszerében való elhelyezkedés jellegzetességeit tartalmazzák. (Tehát tiszta államjogi jogviszonyok). És eldöntendő lesz az is, hogy melyek azok a kérdések vagy vonások, amelyek már a törvénykezési jog feladatát, alapelveit, felépítése rendjét tartalmazzák. (Áttételes államjogi jogviszonyok.) Úgy általában, mint az alapelveknél, feladatoknál külön is állást kellene foglalni.

A jogforrásokról szóló résznél csupán azt észrevételezem, hogy az utasítás jogforrási jellegénél hiányolom az elvi álláspontot. A jogszabály személyi hatályánál pedig merev általánosítás az, hogy a törvénykezési szervezeti jogszabályok személyi hatálya kiterjed „a külföldön tartózkodó magyar állampolgárokra". Ez a kifejezés nyilván azzal a megszorítással érvényes csak, amit a tankönyv szövege a nyomban következő bekezdésében a külföldön tartózkodó idegen állampolgárokra ír, hogy a külföldön tartózkodó magyar állampolgár a magyar igazságszolgáltatás alanyaként szerepel.

Külön kiemeljük az elméleti alapok utolsó problémakörét, a népi demokratikus magyar törvénykezési szervezet fejlődésének törvényszerűségeit. Maga a szemlélet, a kidolgozás és eredmény egészen értékes része a tankönyvnek.

5. A munka második része a *bíróságról* szól. Mindenekelőtt e rész tematikájáról említjük meg azt, hogy az alkalmas arra, hogy a bíróságról, mint ilyenről, szervezeti szemléletben minden megtárgyalható legyen (bíróság az állami szervek rendszerében; a szocialista magyar igazságszolgáltatás feladatai; a népi demokratikus magyar bírósági szervezet fejlődése; a Magyar Népköztársaság bírósági rendszere; az igazságügyi igazgatás; a külföldi szocialista államok bírósági szervezete; a burzsoá államok bírósági szervezete).

A történeti téma amellett, hogy a fejlődési adatok helyesebb és teljesebb megismerést nyújtanak, alkalmasan vezet át arra a szemléletre, hogy a tankönyv nem szűk szemléletben, mintegy önmagában vizsgálja a bíróságot, de a maga szélesebb összefüggéseiben. Erre mutat az, hogy a tankönyv megfelelő teret szentel az igazságügyi igazgatásnak, benne az Igazságügyminisztériumnak; a külföldi szocialista államok bírósági szervezeteinek és még a burzsoá államok egynémelyike bírósági szervezeteinek is.

A bíróságról szóló fejtegetésekből elénk tárul mindaz a politikai tétel, jogszabály és elmélet, ami a bírósági szervezet helyes és teljes megismeréséhez szükséges, sőt igen hasznos. A vonatkozó kifejtés szinte művészi szinten foglalja egységes képbe a szocialista bíróság szervezeti anyagát.

Egy-két észrevételre mégis ok van.

Itt is felvetem, hogy a szocialista magyar igazságszolgáltatás feladatait e tankönyvön kívül a Bp és Pp tankönyvek is feldolgozták, igaz ugyan, hogy némileg más szemléletben, de az anyag érdeme átfedést jelent. Itt is célszerű lenne immár a három jogterület egységesített tematikáját megteremteni. A jelenlegi helyzetben is élesebbé kellett volna tenni — legalább felvetni, hogy e kérdések mely vonatkozásaikban szervezetiek, mint ahogyan élesebb lehetett volna a két eljárási tankönyv vonatkozó részében is annak tudatosulása, hogy ezekben a kérdésekben mely vonatkozások az eljárásiak.

Az igazságszolgáltatás szervezeti alapelveinél a tankönyv — az anyag tartalmából folyó kényszer útján — az igazságszolgáltatási alapelvek általános jellemzéséről is szól, de igen élesen és helyesen látja és különíti el az alapelvek szervezeti és működésbeli (eljárási) funkcióit. Ezek a tanítások helyeselhetők, de mégis hiányolom, hogy magukkal az alapelvekkel (hogy azok mik és miben állanak) kifejezetten és elvileg a tankönyv nem foglalkozik.

A néprészvételre vonatkozó fejtegetések értékes részek. Külön is rámutatok az ülnök munkájára vonatkozó tanításokra. Mégis azonban azt hiszem, hogy a tudományos kifejtéseknek, adott esetben tehát a tankönyvnek jobban el kellett volna mélyednie abban, hogy jogilag, másként a bírói érdemleges munka szempontjából mi a szerepe az ülnöknek. E szerep szerintem pozitív, kiállja a jogászi bírálatot, de viszont az elméleti megalapozást sok tekintetben még mindig nélkülözzük.

Helyesen veszi észre a tankönyv

66. pontja a Bsz. 25. § (2) bekezdésében foglalt rendelkezést, illetve ennek helyességét kétségbe vonja. Arról van itt szó, hogy az ülnök a hivatásos bírót ideiglenes távollét idején helyettesítheti. Ez a kérdés azonban szerintem nemcsak a gyakorlatban nem fordul elő, hanem a jelenlegi tételes jog szerint sem vethető fel, mert a Bp 11, és a Pp 11. §-a a bírósági tanácsok összetételét kifejezetten úgy szabályozza, hogy az az első fokon hivatásos bíróból és két ülnökből áll. Az ülnök javára itt nem teszi meg a kivételt az eljárási törvények egyike sem, amint ezt a Bsz. 25. § (2) bekezdése megteszi. Úgy vélem, hogy a bírói működésre nem a szervezeti törvény, hanem az eljárási törvény volna ebben a kérdésben irányadó figyelemmel a Bp 23/A §-ában foglalt rendelkezésekre is.

A bírói függetlenség kifejtésének módszere megfelel a kérdés ma szokásos kifejtési módszerének. Ez azonban a mondott elv bemutatásának csak egyik oldalát tárja fel: mitől független és mitől függ a bíró. Arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a bíró helyzetének eme fontos jellegzetesítő elvének a másik oldalát is vázoljuk. Elsősorban a bírónak a törvénytől való függése a bíró jóhiszeműségének a függvénye (kritikus törvénymagyarázati helyzetek); élesen kellene hangsúlyozni és kifejteni, hogy a bíró függ a peranyagtól, a bizonyítás jóhiszemű vezetésétől és értékelésétől. A bíró addig független, amíg a törvény határozmányain belül a jóhiszemű indokolása kiér.

A bíró pártosságára írottak (92. old.) rövidségük mellett is igen jelentősek.

A tankönyv szervezeti alapelvei között tárgyalja a védelem jogát, a nyilvánosságot és az anyanyelv használatának biztosítását. Úgy vélem, hogy ezek az elvek nagyon távolról kapcsolhatók a szervezeti kérdésekhez éspedig legfeljebb annyiban, hogy a bírósági szervezet olyan, hogy korlátozza, keretezi, jellegzetesíti a munkáját a három alapelv is. Közelebbről a tankönyv sem alapozza meg ezeknek az alapelveknek a szervezeti tankönyvben való fejtegetését. Azt hiszem, ha ez a távoli kapcsolat elfogadható lenne az osztályozásnál, akkor minden működési alapelvet is ide lehetne hozni.

Felvetem azt, hogy megfontolandónak látszik, hogy a bírák kizárására vonatkozó törvényes szabályokat és általában a tudományt a szervezeti tankönyvben kellene felvenni. Ezt azzal indokolom, hogy a bírák kizárásának intézménye minden más vonatkozástól eltekintve a bírósági szervezetbe tartozandóság határa az adott bűnügy, vagy polgári ügy viszonylatában. A kizárás nem a működésre magára, hanem a működés létére, az ítélkező hatalomban való részesedésre vonatkozik, s éppen ezért alapvetően jellegzetesíti a bírósági szervezetet. A kizárásra vonatkozó *eljárás* maradna az egyes eljárási jogok terén, mint eljárási anyag.

Jelenleg a Bp és Pp tartalmazza a kizárás teljes intézményét. Hogy a szervezeti törvény erről, mint szervezeti kérdésről miért nem szól, nem ismerjük. Valószínűnek látszik, hogy a kevéssel előbb (1951. és 1952.) alkotott két eljárási törvényben megvolt, ezért felesleges lett volna újra szabályozni, vagy oda is átvenni. Most már azonban, amikor a törvénykezési jog helye, tartalma nemcsak kontúrjaiban, hanem sok apróbb vonásaiban is kitisztult, legalább elméletileg, mint problémát fel kellene vetni, hogy az egységes bírósági szervezetre vonatkozóan mindkét eljárásban azonosan ottlévő kérdést a szervezeti jogba, majd annak törvényébe vegyék át.

Az igazságügyi igazgatásról szóló fejezet igen hasznos rész. Alkalmas arra, hogy jól tájékoztasson arról, hogy a szorosán vett bírósági munkának melyek az adminisztratív velejárói. Helyes, hogy ezekről, valamint a bírósági ügyvitelről, igazgatási formákról és szervekről már a tankönyv szól. Ez a gyakorlatra nevelés, oktatás, igen jó eszköze.

6. A tankönyv harmadik része az ügyészségről szól. Ennek a résznek fő témái: az ügyészség az állami szervek rendszerében; a szocialista magyar ügyészség funkciói; a szocialista magyar ügyészségi szervezet alapelvei; a népi demokratikus magyar ügyészségi szervezet fejlődése; a Magyar Népköztársaság ügyészségi rendszere; a külföldi szocialista államok ügyészségi szervezete; a burzsoá államok ügyészségi szervezete.

Ezt az egészen teljes tematikát a munka igen gazdag tartalommal dolgozza fel.

A kérdések felvetése és megoldása helyes. A tankönyvnek ez a része is mind a jogszabály, mind az elmélet, mind a gyakorlat szempontjából igen sikerült és hasznos. Világos és életerős az ügyészségi szervezet és annak működése, amint az ebből a tankönyvből elénk lép.

Ezt a részt is bővíti és egyben jobbá teszi a többi szocialista ügyészségek és még a burzsoá ügyészség ismertetése is.

Az ezek szerint mindenre kiterjedő helyeslésem mellett csupán azt az észrevételt teszem, hogy a tankönyv nem látszik észrevenni, hogy indokolásra szorul az, miszerint az ügyészség teljes feladatát és teljes működését beleveszszük a törvénykezési szervezeti jog tankönyvébe. Itt csupán az általános felügyeletre gondolok, mert a másik három felügyelet szoros kapcsolatban van az igazságszolgáltatással.

Helyeslem, hogy az általános felügyeletről is legyen szó. Éspedig itt, ebben a tankönyvben. Csupán annak felemlítése hiányzik, hogy ez miért tartozzék ide is. El lehetne mélyíteni azt, amit a tankönyv említ is, hogy a különböző felügyeletek szoros kapcsolatban vannak egymással, egységet alkotnak egymással, és azt is fel lehetne hozni, hogy csak ezzel a tárgyalási módszerrel alakul ki a teljes egység, az egységes kép az ügyészség egész munkájáról.

7. A tankönyv negyedik része az ügyvédségről szól. Témái: az ügyvédség feladata, funkciói és szervezeti alapelvei, a népi demokratikus magyar ügyvédségi szervezet fejlődése, az ügyvédség szervezete a Magyar Népköztársaságban, az ügyvédi működés, a külföldi szocialista államok ügyvédsége. Ezeknek a témáknak a kidolgozása megfelelő arra, hogy az ügyvédségre vonatkozó minden tankönyvi, de általában szakjogászi és gyakorlati kérdésben útmutatóul szolgáljon.

Az ügyvédi tevékenységet az ügyfelek felé a jogi segítségben, a bíróságok és más állami szervek felé pedig az ügy törvényes eldön-

tésének előkészítéséhez való hozzájárulásban látja. És ezért az ügyvédi tevékenységet az igazságszolgáltatás eredményes munkájának, a szocialista törvényesség védelmének is egyik jelentős biztosítékául értékeli. A munka egészén átvonul ez a központi megítélés, s hangsúlyt kap, hogy az ügyvédi funkciók legjelentősebb része az igazságszolgáltatás terére esik.

Ennek a résznek a kidolgozásán átvonul az ügyvédi szervezet és tevékenység valóban szocialista értelmezése, e kidolgozás értékes volta mellett alkalmasan vezet az ügyvédi munka helyes felismerésére és megbecsülésére.

Külön kiemelem még az ügyvédi munka, az ügyvédi függetlenség, az ügyvéd és bíróság (más állami szerv), valamint az ügyfél felé való viszony alapos elemzését.

8. A külföldi szocialista államok bírósági, ügyészségi és ügyvédi szerveinek, valamint működésük lényegének bemutatása rövidségük mellett is teljesnek mondható a tankönyv kereteihez mérten. Ezekre az anyagokra támaszkodva a magyar szocialista szervezeteket mélyebben és kulturáltabban értékelhetik azok, akiknek kezében ez a tankönyv útmutató lesz.

A burzsoá államok bírósági és ügyészi szerveinek adatait tartalmazó, erőteljesen szocialista szellemben írt ismertetések bőséges alkalmat adnak ama meggyőződés kialakítására, hogy a bemutatott szocialista szervezetek felsőbbrendűek, mint a burzsoá megfelelő szervezetek. Általánosságban is ki kell emelni, hogy a tankönyvnek érdeme minden vonatkozásban erre való sikeres törekvés.

9. A munkát a maga egészében és részleteiben is értékesnek tartom. Valóra vált benne az, amit az előszó ígért: megfelelni a jogi felsőoktatás követelményeinek; feldolgozni a magyar tételesjogi anyagot, a tudományos kutatás eredményeit, mindezzel szolgálni a gyakorlatot. Éspedig leginkább azzal, hogy a politikai és szakmai szempontból egyaránt alaposan felvértezett káderekkel lássuk el az igazságügyi szervezetet.

Ez nem esetleges, nem véletlen ebben a munkában, mert az igazságszolgáltatást osztályfogalomnak és így osztályproduktumnak tartja, mely konkrét tartalmat, mindenkor valamely meghatározott államapparátussal kapcsolatban nyer. (14. old.).

Ennek egy magasabb foglalata van: korunk égető kérdése, az emberiség békéje, jövője (42. old., jegyzet).

10. A tanulhatóság kérdése. Ez a munka elsősorban tankönyv: segédeszköz a szervezeti jog megtanulásához. Úgy véljük, hogy a könyv világos tagolása, rövid bekezdései, nyomban megérthető, világos mondatai nagyon elősegítik a tanulhatóságot. A munkában nincs egyetlen zsúfolt rész sem. A szerző nem akar mindent belevenni ebbe a tankönyvbe, de okos mérséklettel korlátozza mondanivalóját és tartja szem előtt azt a főkövetelményt, hogy a tankönyv elsősorban olyan tanulókhoz szól, akik ebből a munkából, ennek a munkának alapján először hallják és tanulják a szervezeti jogot. A tankönyv súlyt helyez mindvégig arra, hogy a hallgatókat tudományos elmélyültséggel és az elvi összefüggések tudományos elemzésével vezesse el az egyes intézmények megismerésére. Így a hallgató megkapja azt a segítséget, hogy tudományos alapon ismeri meg a tételesjogi szabályokat és elvi szinten alakíthatja ki ismereteit.

Még arra ezúttal is rámutatok, hogy az ismertetett intézmények a fejtegetéssel valójában élők, elevenek lesznek, benne vannak a társadalom és állam eleven életében, abból táplálkoznak és abba hatnak vissza.

Ez az elevenség a tanulhatóságot is előmozdítja.

Pozitívumként kell értékelni a közölt ábrákat is, melyek nyomban világossá teszik azt, aminek bemutatására készítették őket.

Kocsis Mihály

Új könyvek:

Barna Péter:
A szocialista állam büntetőjogi védelme. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 501 p.

Kálmán György:
A becsület védelme az anyagi büntetőjogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 317 p.

Szilbereky Jenő:
Az ügyész a polgári eljárásban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 224 p.

Párkányi Ottó — *Szögyéni* Zoltán:
Termelőszövetkezeti tagok társadalombiztosítása. Bp. Mezőgazd. Kiadó és Közgazd. Kiadó, 1961. 292 p.

Váradi János — *Mező* Béla:
A termelőszövetkezetek polgári jogi védelme. Hivatali használatra. Bp. Terv ny. 1961. 102 p. /Ügyészi kiskönyvtár 9/

Bánsághy Miklós — *Tóth* Géza:
A társadalmi tulajdon védelme a belkereskedelemben és a vendéglátóiparban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 173 p.

Hegedűs András:
A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 357 p.

Batsányi János összes művei. 3. Prózai művek. 2. köt. Sajtó alá rend. Keresztúry Dezső—Tarnai Andor. Bp. Akad. Kiadó, 1961. 779 p.

N. Kiss István:
16. századi dézsmajegyzékek. (Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék.) Bp. Akad. Kiadó, 1960. 1220 p. 1 mell.

Hollós László — *Fábián* Béla:
Vállalati ellenőrzés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1959. 162 p. /Vállalati kiskönyvtár/

Lukács Imre — *Bartók Nagy* András:
Iparvállalatok ellenőrzése. 1—3. köt. 2. vált. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1961. 345, 371, 175 p. /Gazdasági ellenőrzés könyvtára/

A Szovjetunió Kommunista Pártjának programja. Tervezet. Bp. Kossuth Kiadó, 1961. 120 p.

Állam- és jogelmélet

Nedbajlo, P(etr) E(mel'janovics):
Primenenie szovetszkih pravovüh norm. [A szovjet jogi normák alkalmazása.] Moszkva.

Goszjurizdat, 1960. 510, [2] p. OK. 359.601 ÁJI. 18.852

Az államigazgatási és az igazságügyi szervezet, a jogi intézetek dolgozói és az egyetemi hallgatók számára készült összefoglaló munka az első fejezetben a szovjet jogszabályok jelentőségét vizsgálja a társadalom életében. A második fejezet a jogszabályok alkalmazásának fogalmát, a harmadik fejezet a jogszabályok kiválasztásának kérdéseit, a negyedik fejezet a jogszabályok értelmezését és a befejező ötödik fejezet pedig a szovjet jogszabályok helyes alkalmazásának alapvető eszközeit vizsgálja.

Avdeev, Ju. I. — *Sztrunnikov,* V. M.: Pravila szocialisztics eszkogo obscsezsitija. [A szocialista együttélés szabályai.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 68 p. ÁJI. 18.882

Népszerűsítő munka a szocialista együttélés szabályairól, valamint a szabályok állami és társadalmi védelméről.

Belov, M. V.: Veduscsaja szila razvitija szovetszkogo obscseszt va. [A szovjet társadalom fejlődésének vezető ereje.] Moszkva, Izd. Akademii Nauk SzSzSzR. 1960. 404 p. ÁJI. 18.849

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Filozófiai Intézete által kiadott munka részletesen elemzi a Szovjetunió Kommunista Pártjának, mint újtípusú pártnak jellegét és a Szovjetunió társadalmi építésében vitt szerepét.

Kelsen, Hans: Reine Rechtslehre. Mit einem Anhang: Das Problem der Gerechtigkeit. [Tiszta jogtan.] 2. neubearb. und erw. Aufl. Wien, Verl. Franz Deuticke, 1960. XII, 534 p. ÁJI. 18.553

Az 1934-ben megjelent első kiadás, valamint a műnek angol és francia kiadásai után a 2. kiadás tartalmazza mindazokat a lényeges változtatásokat, amelyeket szerző az első kiadás megjelenése óta szükségesnek tartott átvezetni.

Schnitzer, Adolf F.: Vergleichende Rechtslehre. 2. erw. und neubearb. Aufl. Band 1—2. [Összehasonlító jogelmélet.] Basel, Verl. für Recht und Gesselschaft AG. 1961. XIX, 408, 411—725. p. ÁJI. 18.555 : 1—2

Az új kiadásban megjelent kézikönyv első része az elméleti fejtegetéseket, 2. része az összehasonlító jogtudomány elméleti kérdéseit foglalja össze, a 3. részben jogtörténeti összehasonlítást ad a világ főbb jogterületeinek jogrendszeréről, a 4. részben pedig szakágak szerint foglalja össze az egyes jogrendszerek tételesjogi megoldásának sajátosságait.

Államigazgatási jog

Akszanenok, G. A.: Pravovoe polozsenie szovhozov v SzSzSzR. [A szovhozok jogi helyzete a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. Akademija Nauk SzSzSzR 1960. 304 p. /Akademii Nauk SzSzSzR Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 18.582

Az állami gazdaságok néhány elméleti kérdésének előrebocsátása után az állami gazdaságok szervezeti elveit, a földhasználattal kapcsolatos jogait és kötelességeit és az állami gazdaságok vagyoni jogait és kötelezettségeit mutatja be. A befejező fejezetben az állami gazdaságok jogainak védelmével foglalkozik.

Bezuglov, A. A.: Glasznoszt' rabotü mesztnüh szovetov. [A nyilvánosság a helyi szovjetek munkájában.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 101 p. ÁJI. 18.689

A gyakorlati célkitűzésű munka két fő fejezetre tagozódik. Az első fejezetben a nyilvánosság lényegét és jelentőségét, a második fejezetben pedig a nyilvánosság érvényrejuttatásának alapvető formáit (a tömegek részvétele, az ülések nyilvánossága, a sajtó és rádió szerepe, beszámolók, a nyilvánosság szerepe a helyi kezdeményezés fejlődésében) tárgyalja.

Csigir, V. F.: Szovetszkoe zsiliscsnoe pravo. [Szovjet lakásjog.] I. rész. Minszk, Izd. Belgoszuniversziteta im. Lenina, V. I. 1960. 146 p. /Miniszterszvo Vüszszego, Szrednego Szpecial'nogo i Professzional'nogo Obrazovanija BSzSzR./ ÁJI. 18.873

A lakásgazdálkodás történeti és elméleti kérdéseinek bemutatása után részletesen tárgyalja a lakásgazdálkodás legfontosabb gyakorlati kérdéseit (lakásgazdálkodási igazgatás, lakótér szétosztása, a lakbérszerződések stb.).

Kallisztratova, R. F.: Razresenie szporov v goszudarsztvennom arbitrazse. [A vitás kérdések eldöntése az Állami Döntőbizottságban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1961. 205 p. ÁJI 18.809

A gyakorlati munka céljaira összeállított mű, amely a mindennapi életben adódó leggyakoribb kérdések megoldásához ad segítséget.

Szocialiszticseszkaja zakonnoszt' v dejatel'noszti mesztnüh szovetov BSzSzR 1917—1958 gg. [A szocialista törvényesség a Belorussz SzSzK helyi szovjetjeinek tevékenységében 1917—1958.] Minszk, Izd. Akademii Nauk BSzSzR. 1960. 317 p. ÁJI. 18.583

A tanulmánygyűjtemény 8 tanulmányt közöl, amelyekben a fejlődés egyes szakaszaiban mutatja be a szocialista törvényesség jelentőségét a helyi szovjetek tevékenységében.

Vlaszov, V. A.: Osznovü szovetszkogo goszudarsztvennogo upravlenija. Ucsebnoe poszobie. [A szovjet államigazgatás alapjai.] Moszkva, BSC i AOH pri CK KPSzSz, 1960. 288 p. ÁJI. 18.608

Segédkönyv a Pártfőiskola hallgatói számára.

Sztajnov, P. — *Angelov,* A.: Administratiovnoe pravo Narodnoj Reszpubliki Bolgarii. Obscsaja csaszt' [Bolgár Népköztársaság államigazgatási joga.] Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 507 p. ÁJI. 18.599

Egyetemi tankönyv orosz nyelvű fordítása.

Komentář k zákonu o technické normalizaci z 5. cervence 1957. č. 35 Sb. [A szabványosítási törvény kommentárja.] Praha, Orbis, 1959. 447 p. ÁJI. 18.685

Az 1957. és 35 Sb. számú törvény részletes kommentárja.

Macdonald, Austin F.: American state government and administration. [Az amerikai kormányzat és közigazgatás.] 6. ed. New York, Crowell, 1960. XIII, 2,702 p. OK. 364.043

Az összefoglaló mű azokat a változásokat tükrözi, melyek az Egyesült Államok kormányzati és közigazgatási rendjében az utolsó öt év alatt végbementek.

EGYETEMI BUDAPEST

E lapszámok (XVI. új évfolyam 11—12.) szerzői: *Dr. Halász József* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Romaskin, P. Sz.:* A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának lev. tagja, A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója (Moszkva). — *Dr. Kertész István* az Igazságügyi Minisztérium főelő adója. — *Štajgr, František* a Csehszlovák Tudományos Akadémia lev. tagja, egyetemi tanár (Prága). — *Dr. Révai Tibor* egyetemi docens. — *Dr. Szelényi Zoltán* a Magyar Szabványügyi Hivatal főelőadója. — *Dr. Meznerics Iván* a Magyar Nemzeti Bank jogtanácsosa. — *Dr. Horváth Tibor* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője. — *Dr. Raffai Györgyi* egyetemi tanársegéd (Pécs). — *Dr. Kálmán György:* az Országos Tervhivatal osztályvezetője. — *Dr. Kocsis Mihály* egyetemi tanár (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 61.5313. — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp., V., József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, VI., Népköztársaság útja 21. Telefon: 429—760) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 12,— Ft